

Nüzûl Sırasına Göre

Hayat Kitabı KUR'AN

GEREKÇELİ MEAL-TEFSİR

Mustafa İslâmoğlu

Tarayan:bilginDK
2018-08-10

بسم الله الرحمن الرحيم
إنه من سليمان وإنه

Nüzûl Sırasına Göre

Hayat Kitabı

KUR'AN

GEREKÇELİ MEAL-TEFSİR

Mustafa İslâmoğlu

DÜŞÜN YAYINCILIK

DÜŞÜN YAYINCILIK - 167
Mustafa İslâmoğlu - 42

©
Eserin her hakkı *DÜŞÜN YAYINCILIK*'a aittir.
Alıntı yaparken kaynak gösterilmesi emeğe saygı ve ahlâkî bir gerekliliktir;
izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.

Yayına Hazırlık
İç Düzen
Ali Koçak

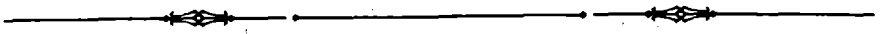
Kapak
M. Emin Öztürk

Baskı ve Cilt
İstanbul Matbaacılık
(0.212) 482 51 66

1. Baskı Ağustos 2009

ISBN 978-605-4195-05-3
Bandrol uygulamasına ilişkin usûl ve esaslar hakkındaki yönetmeliğin
5. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

Fatma Sultan Mh. Kahhalbağı Sk. No: 49/A Topkapı-İST.
Tel: (0.212) 524 75 24 Fax: (0.212) 635 27 66
www.dusunyayincilik.com
Sipariş Tel: (0.212) 528 12 26 - 27 Fax: (0.212) 528 12 20
www.kidap.com.tr

Vahiyle inşâ olmaya
ve hayatı vahiyle inşâ etmeye aday olan
herkese...

ALFABETİK OLARAK DİZİLEN KUR'AN-I KERİM SÛRELERİNİN MUSHAF SIRASI, NÜZÛL SIRASI VE SAYFA NUMARASINI GÖSTERİR CETVEL

Sûre	Mushaf	Nüzûl	Sayfa
A			
'Abese	80	27	93
'Âdiyat	100	14	56
'Alak	96	2	5
'Asr	103	13	53
A'lâ	87	9	39
A'râf	7	56	270
Ahkâf	46	86	635
Ahzab	33	105	867
Âl-i İmran	3	98	812
Ankebût	29	89	659
B			
Bakara	2	94	697
Beled	90	37	130
Beyyine	98	101	847
Burûc	85	29	100
C			
Câsiye	45	85	629
Cin	72	63	348
Cuma	62	100	843
D			
Duhâ	93	5	22
Duhân	44	84	623
E			
En'âm	6	73	482
Enbiya	21	79	566
Enfal	8	95	776
F			
Fâtır	35	42	163
Fâtiha	1	1	1
Fecr	89	11	46
Felak	113	23	78
Fetih	48	110	946
Fil	105	20	72
Furkan	25	40	145
Fussilet	41	81	596
Ğ			
Ğaşiye	88	61	327
H			
Hac	22	91	673
Hadîd	57	96	789
Hâkka	69	45	201
Haşr	59	102	850
Hicr	15	72	471
Hucurât	49	112	956
Hûd	11	70	430
Hümeze	104	34	118
I			
İbrahim	14	65	357
İhlas	112	25	84
İnfitâr	82	49	218
İnsan	76	32	110
İnşikâk	84	52	242
İsra	17	68	389
K			
Kadr	97	12	50
Kâf	50	36	124
Kâfirun	109	18	67
Kalem	68	7	28
Kamer	54	54	257
Kâri'a	101	22	76
Kasas	28	67	375
Kehf	18	62	330
Kevser	108	15	59
Kıyâmet	75	33	115
Kureyş	106	21	74
L			
Leyl	92	10	43
Lokman	31	75	528
M			
Mâ'ûn	107	17	64
Maide	5	108	917
Me'aric	70	46	205
Meryem	19	43	171
Muhammed	47	92	687
Mumtehane	60	109	940
Mürselât	77	35	120
Mutaffifin	83	90	670
Mü'min	40	78	556
Mü'minûn	23	80	584
Mücâdile	58	104	861
Müddessir	74	4	15
Mülk	67	60	322
Münâfikûn	63	103	858
Müzzemmil	73	3	10
N			
Nahl	16	74	506
Nâs	114	24	81
Nasr	110	111	954
Nâzi'ât	79	48	214
Nebe'	78	47	209
Necm	53	26	87
Neml	27	53	245
Nisâ	4	106	882
Nûh	71	64	353
Nûr	24	97	796
R			
Ra'd	13	58	306
Rahmân	55	41	156
Rûm	30	88	648
S			
Sâd	38	55	262
Saf	61	99	839
Sâffât	37	66	365
Sebe'	34	76	535
Secde	32	57	300
Ş			
Şems	91	28	97
Şerh	94	6	25
Şu'arâ	26	51	227
Şûrâ	42	82	605
T			
Tâhâ	20	44	184
Tahrîm	66	113	961
Talâk	65	107	913
Tarık	86	38	113
Tebbet	111	19	70
Teğabün	64	93	693
Tekâsür	102	16	62
Tekvir	81	8	35
Tevbe	9	114	967
Tîn	94	30	104
Tûr	52	59	317
V			
Vâkı'a	56	50	221
Y			
Yasin	36	39	136
Yûnus	10	68	410
Yusuf	12	71	451
Z			
Zâriyât	51	87	642
Zelzele	99	31	107
Zuhruf	43	83	614
Zümer	39	77	545

Kalem: Nûn, Mü'min: Gafir, Secde: Inşikâk, Tebbet: Mesed, Zelzele: Zilzal

İÇİNDEKİLER

Nüzûl Sıralı Baskıya Önsöz IX
Meale Giriş XI
Mealde Takip Edilen Usûl XVIII
Sûreler

1 Fâtiha 1
2 'Alak 5
3 Müzzemmil 10
4 Müddessir 15
5 Duhâ 22
6 Şerh 25
7 Kalem 28
8 Tekvir 35
9 A'lâ 39
10 Leyl 43
11 Fecr 46
12 Kadr 50
13 'Asr 53
14 'Âdiyat 56
15 Kevser 59
16 Tekâsür 62
17 Mâ'ûn 64
18 Kâfirun 67
19 Tebbet 70
20 Fil 72
21 Kureyş 74
22 Kâri'a 76
23 Felak 78
24 Nâs 81
25 İhlas 84
26 Necm 87
27 'Abese 93
28 Şems 97
29 Burûc 100
30 Tîn 104
31 Zelzele 107
32 İnsan 110
33 Kıyâmet 115
34 Hümeze 118
35 Mûrselât 120
36 Kâf 124
37 Beled 130
38 Tarık 133
39 Yâsîn 136
40 Furkan 145
41 Rahmân 156
42 Fâtır 163
43 Meryem 171
44 Tâhâ 184
45 Hâkka 201
46 Me'aric 205
47 Nebe' 209
48 Nâzi'ât 214
49 İnfitâr 218
50 Vâkı'a 221
51 Şu'arâ 227
52 İnşikâk 242
53 Neml 245
54 Kamer 257
55 Sâd 262
56 A'râf 270
57 Secde 300
58 Ra'd 306
59 Tûr 317
60 Mülk 322

61 Ğaşiye 327
62 Kehf 330
63 Cin 348
64 Nûh 353
65 İbrahim 357
66 Sâffât 365
67 Kasas 375
68 İsra 389
69 Yûnus 410
70 Hûd 430
71 Yusuf 451
72 Hicr 471
73 En'âm 482
74 Nahl 506
75 Lokman 528
76 Sebe' 535
77 Zümer 545
78 Mü'min 556
79 Enbiya 566
80 Mü'minûn 584
81 Fussilet 596
82 Şûrâ 605
83 Zuhruf 614
84 Duhân 623
85 Câsiye 629
86 Ahkâf 635
87 Zâriyât 642
88 Rûm 648
89 Ankebût 659
90 Mutaffifin 670
91 Hac 673
92 Muhammed 687
93 Teğabün 693
94 Bakara 697
95 Enfal 776
96 Hadîd 789
97 Nûr 796
98 Âl-i İmran 812
99 Saf 839
100 Cuma 843
101 Beyyine 847
102 Haşr 850
103 Münâfıkûn 858
104 Mücâdile 861
105 Ahzab 867
106 Nisâ 882
107 Talâk 913
108 Mâide 917
109 Mumtehane 940
110 Fetih 946
111 Nasr 954
112 Hucurât 956
113 Tahrîm 961
114 Tevbe 967

Kaynakça 997
Dizin 999

Ek I: Alfabetik Sıra Cetveli VI
Ek II: Nüzûl Sırası Cetveli 1022

KISALTMALAR

A.Br	: Ana Britannica	ilg	: ilgili	tah	: tahkik
age	: adı geçen eser	krş	: karşılaştırınız	t	: tekili
ay	: aynı yer	md	: madde	t.y.	: (baskı) tarihi yok
bkz	: bakınız	msl	: misâl	tef	: tefsirinde
ç	: çoğulu	nkl	: nakleden-naklen.	vb	: ve bunun gibi
h	: hicrî	ö	: ölümü	vd	: ve diğerleri.
		s	: sayfa	y.y.	: (baskı) yeri yok

بسم الله الرحمن الرحيم

NÜZÛL SIRALI BASKIYA ÖNSÖZ

Allah'a hamd, O'nun Rasulü'ne salâttan sonra...

Esasen elinizde tuttuğunuz bu meal-i şerif, işin en başında nüzûl sırası gözetilerek hazırlanmıştı. Açıklayıcı notlar yerleştirilirken de bu sıra gözetilmişti. Fakat bir takım gerekçelerle, baskıda önceliği Mushaf sıralı olanı aldı. Nüzûl sıralı baskıyı Kur'an okurunun istifadesine sunmak ancak şimdi nasip oldu.

Ayet ya da nüzûl sıralamasına "tertib" adı verilir. Tertib konusunda MEALE GİRİŞ bölümünde genel bir açıklama yapılmıştır (s. XXIX-XXX). Hem oradaki bilgileri özetleme, hem de detaylandırma kabilinden şunlar da eklenebilir:

İki tür sûre tertibi vardır: 1) Mushaf tertibi. 2) Nüzûl tertibi.

1) *Mushaf tertibi*: Elde cari olan Mushaflardaki sûre sıralamasıdır. Sûrelerin sıralaması Hz. Peygamber'e işaretle yaptırılmış (tevkifî) bir uygulama değil, sahabenin takdiriyle oluşturulmuş (içtihadî) bir uygulamadır. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde oluşturulan bir komisyon tarafından takdir edilmiştir. Eğer Mushaf sıralaması tevkifî olsaydı, resmi tertip öncesinde sahabeden bazılarının derlediği şahsi nüshalar tertip açısından birbirini tutardı. Oysaki durum böyle değildir. Mushaf sıralamasında sahabenin hangi ölçüyü göz önüne aldığı tam bilinmemekle beraber, uzunluk-kısalık ölçüsünün esas alındığı tahmini yapılabilir.

2) *Nüzûl tertibi*: Kur'an'ın iniş sırası gözetilerek oluşturulmuş sıralamadır. Allah Rasulü eliyle oluşturulmuş bir nüzûl tertibi bulunmamaktadır. Hz. Osman, İbn Abbas ve İmam Cafer'e atfedilen nüzûl cetvelleri değişik kaynaklar vasıtasıyla bize kadar gelmiştir. Bunlara Ca'berî kanalıyla gelen Cabir b. Zeyd'in İbn Abbas'a nisbet ettiği nüzûl tertibi de eklenebilir. İlkisi aynı isme (İbn Abbas) nisbet edilen bu dört kadim tertip de birbirinden farklıdır. Bu durumda önümüzde iki yol vardı:

1) Ya bu tertiplerden birini doğru diğerlerini yanlış kabul etmek.

2) Ya da bu tertiplerin ışığında Kur'an'ın doğruya en yakın nüzûl tertibini bulmak için emek verip ter dökmek.

Biz ikincisini seçtik. Elimizdeki kadim nüzûl tertiplerini bir veri olarak önümüze koyduk. Bunlara yeni tertipleri de ilave ettik. Fakat hiç kimse, nüzûl tertiplerinin herhangi biri için "Kesin sıralama bu" diyemezdi. Şu hâlde eldeki nüzûl tertiplerinin doğrularını yanlışlarından nasıl ayıracaktık? Bunun için bir ölçü koyabilir miydik?

Bu sualin peşine düştüğümüzde, surelerin muhtevası bize yol gösterdi. Kur'an'ın 23 yıllık iniş sürecinde yaşanan olayların kronolojisi üç aşağı beş yukarı belli idi. Bu sürece paralel olarak gelişen Kur'an dilinin seyri ve gelişim süreci de bir fikir veriyordu. Kadim tertiplerin doğrusunu yanlışından ayıklamak ve doğru tertibi bulmak için çıktığımız yolculukta esas aldığımız ölçüler şunlar oldu:

1) Bir sûre içinde bir başka sûrede yer alan âyete atıflar ve suale cevaplar.

2) Sûrenin muhtevası ile nüzûl ortamında yaşananlar arasındaki uyumluluk.

3) Siyer kaynaklarında nakledilen olayların kronolojik sıralaması.

4) Kur'an'ın nüzûl sürecine paralel olarak gelişen üslûp ve dil özellikleri.

5) Sûrenin ilk tertiplerdeki yeri ve sırası.

Bu ölçülerin tatbikatını görmek için, tüm surelerin başlarında yer alan giriş sayfalarının ikinci paragraflarını okumak gerekecektir. Sûrenin ismine dair ilk paragrafın ardından surenin iniş zamanı, tertipteki sırası ve iniş yılına dair paragraf gelmektedir. Bu zor ve yorucu uğraşa rağmen meal-i şerifte ortaya çıkan tertip için de asla "Kesin sıralama budur" denilemez. Esasen nüzûl sıralaması konusunda son sözü söylemek, işin tabiatı gereği mümkün değildir. Bizimkisi seleflerimizin bıraktığı ilim mirasının üzerine bir şeyler ekleme çabasıdır, o kadar.

Elinizde tuttuğunuz *Nüzûl Sırasına Göre* ***HAYAT KİTABI KUR'AN*** baskısında, hem her sûrenin girişinde, hem de her sayfanın üst kısmında o sûrenin Nüzûl ve Mushaf'ta hangi sırada yer aldığı kayıtlıdır. Okura kolaylık olsun diye mealin başında (VI) ALFABETİK OLARAK DİZİLEN KUR'AN-I KERİM SURELERİNİN MUSHAF SIRASI, NÜZÛL SIRASI VE SAYFA NUMARALARINI GÖSTERİR CETVEL yer almaktadır. Yine mealin sonunda da (1022) *HAYAT KİTABI KUR'AN* VE KLASİK NÜZÛL SIRALAMALARINI GÖSTERİR CETVEL yer almaktadır. Bu cetvel, okura kıyaslama imkânı sunacaktır.

Kur'an'ı kendi doğal iniş süreci içerisinde idrak etmek isteyenlere ve hassaten Kur'an ile yeni tanışacak olanlara nüzûl sıralı meal-i şerifi öneririz. *Nüzûl Sırasına Göre HAYAT KİTABI KUR'AN*, vahiyle inşa olmak isteyen bahtiyarlara hayırlı ve mübarek olsun.

Gayret bizden, inâyet Allah'tandır.

Mustafa İSLÂMOĞLU

1 Ramazan 1430, İstanbul

بسم الله الرحمن الرحيم

MEALE GİRİŞ

"Eğer Biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık,
onun Allah'a saygıdan boyun eğmiş bir halde şerha şerha dağıldığını görürdün."
(102/Haşr: 21)

Söz Başı

Önümüz ve sonumuz, dünümüz, günümüz ve yarınımız, her işimizin başı, ortası ve sonu O'nun adıyla ve O'nun adınadır. Çünkü O "ol" dedi olduk, "olma" dese olmazdık. Çünkü gücümüzü O'ndan aldık, varlığımızı O'na borçlu olduk. Borcun borçla ödenmeyeceğini bildik ve O'na kayıtsız şartsız teslim olduk. Bildik ki, O dilemese dileyemezdik, izin vermese edip eyleyemezdik.

Hamdimiz ve senamız, özünde merhametli işinde merhametli olan, sonsuz rahmetin kaynağı olan, vahiyle insana tenezzül buyuran, akleden kalplerimizi onunla doyuran, insanı en güzel kıvamda yaratan, yarattığı insana Kur'an'ı ve beyanı öğreten, sözün gücünü gücün sözünden üstün kılan, kelâmıyla söze değer katan, kalemi yaratan ve onunla öğreten âlemlerin Rabbi, rahmetin eşsiz membaı, sevgi ve şefkatin mutlak kaynağı Allah'adır.

Desteğimiz ve salatımız, onun vahyini bize aldığı gibi taşıyan, o vahyi taşımakla kalmayıp model bir hayatı yaşayan, insanlığın kabul olmuş sadakası olan ve insanlığa ebedi mutluluğun aydınlık yolunu bırakan, bir ömrü vahye adayan ve hayatını canlı bir Kur'an kılan Rasulullah'adır.

Varlık, Allah konuşunca var oldu. Tarih, O konuşunca başladı. Beşere ruh, O'nun dilini anlasın diye üflendi. O ruhla birlikte irade, akıl ve nutk O'nun kelâmı muhatabını bulsun diye verildi. Ve 'beşer', O'nu anlamak için 'insan' oldu.

Varlığı kelâm ile başlatan, insanın serüvenini de kelâm ile başlattı. Hak ve sorumluluk verdiği insana, hak ve sorumluluklarını nasıl kullanacağını vahiyle öğretti. Tarihin eksenine kelâmı yerleştirdi. İnsana vahiyle yol gösterdi. Hayatı inşâ etsin diye insanı dünyanın "kalfası" (halife) yaptı. Bu kalfa işini iyi yapsın diye insanı vahiyle eğitti.

Ezeli ve biricik hakikatin tüm zamanlardaki tezahürü olan islâm, aynı zamanda Allah'ın kâinatı yönettiği sistemin adıydı. Ezeli ve biricik hakikatin insanlığın son çevrimindeki tezahürü olan Kur'an vahyi ise ilâhî bir inşâ projesiydi. Hayat yol, insan yolcuydu. Yolu da yolcuyu da O yarattı. Yol haritasını belirlemek, yolu ve yolcuyu yaratanın hakkıydı. Tüm ilâhî vahiyler, varlık ağacının bu soylu meyvesi var ediliş amacını gerçekleştirsin diye gönderilmişti. Ve insanlığın son çevriminde ebedi rehberlik tüm haşmetiyle Kur'an sûretinde bir kez daha göründü.

***

İlk kitabım, zâtî eşyalarım dışında belki ilk servetim, henüz yedi yaşımdayken tarafıma hediye edilen bir Kur'an'dı. Yöremizde sevilip sayılan arif bir zâtın hediye ettiği bu mushafı, tüm yıpranmışlığına rağmen hâlâ muhafaza ederim.

O gün hayatıma giren Kur'an, inişli çıkışlı bir seyir izlese de, hayatımdan bir daha hiç çıkmadı. Gerek özgün gerek örgün eğitimim, hep Kur'an'ı anlamamı kolaylaştıran alanlarda oldu. Şimdi geriye dönüp baktığımda, bunun Rabbimin fakire bir lûtfu olduğunu görüyor, şükründen aciz olduğumu itiraf ediyorum.

Dolu dolu 11 yıllık ağır ve zorlu bir mesainin ürünü olan bu meal, "Bir meal de ben yazayım" diye kaleme alınmadı. Bir nevi kendini fakire dayatan bir sorumluluk olarak vücut buldu. Zira meal yazımı, 1998 başında başlayan *Tefsiru'l-Kur'an ve Te'vilu'l-Furkan* adlı sesli ve görüntülü tefsir projemizin olmazsa olmazıydı. Tabii ki bu uzun vâdeli projenin öncesi de var. Kahire safhasını saymazsak, İstanbul'da 1992 yılında başlayıp 15 yılda tamamlanan canlı ve kamuya açık tefsir derslerimiz bu çalışmanın nüvesini teşkil eder.

Vicahen ve gıyaben çok geniş bir kesime ulaşan bu dersler, bir tür kadim ilim geleneğimizdeki "arz" yöntemini çağrıştırıyordu. Derslerde verilen kimi mânalar ve yapılan bazı yorumlar muhatapları tarafından tartışılıyor, bu tartışmaların yansıma ve yankıları bize dönüyordu. Bu mealin olgunlaşmasında, işbu dönüşlerin payını daha baştan anmayı bir görev bilirim.

Vahiy

Hayatta karşılaştığım hiçbir şey, beni bir mucize-i bâkî olan Kur'an kadar etkilemedi. Kur'an'ın kanatlarına tutundukça hayretim arttı, hayretim arttıkça daha bir sıkı tutundum. Ve işte o zaman anladım Allah Rasulü eliyle

gerçekleşen büyük iman hamlesinin arkasındaki itici gücü. Tüm kalbimle inandım ki, bu güç Kur'an'dı. Vahyin dönüştürücü gücünü gözardı ederek, bu iman hamlesini ne anlamak ne de anlatmak mümkündü. Bu açıdan bakıldığında vahiy gerçek bir "fatih" olarak karşımızda duruyordu.

Vahiy, ilk muhataplarının hayatını adım adım inşâ etmişti. Zira vahiy hayatı inşâ için gönderilmişti. Vahyin amacı insan merkezli bir hayat, iman merkezli bir insan, bilgi merkezli bir iman ve hakikat merkezli bir bilgi idi. Hakikatin merkezi ise zaten belliydi: el-Hak olan Allah.

Vahiy ilk muhataplarını inşâ ederken şu yöntemi kullandı: 1) Kısmen ya da tamamen içini boşaltıp yeniden yüklediği kavramlarla muhatabının tasavvurunu inşâ. 2) Önerme ve hükümleriyle muhatabının aklını inşâ. 3) Aktardığı tarihi örnek ve kıssalarla muhatabının şahsiyetini inşâ. 4) Bütünsel bir okuma sonucu ulaşılacak maksat ve ruhuyla bütün bir hayatı inşâ.

Hayatını inşâ ettiği insanları şirkin ve zulmün esir aldığı karanlık akıllardan kurtarıp, tevhidin ve adâletin aydınlığına çıkardı. Vahyin inşâsına teslim olmadan önce eşkıya olanlar, vahyin inşâsından geçtikten sonra evliya oldular. Onlar vahye kendilerini inşâ eden bir özne olarak yaklaştılar, vahiy de onları yaşadıkları çağın özneleri kıldı. Önceleri zaman ırmağında akan birer çer çöp gibiydiler. Vahiyle inşâ olduktan sonra hayat ırmağının akacağı yatağı onlar belirlediler. Vahye öyle bir teslim oldular ki, vahiy onları tefsir etti.

Anlamın merkezinde Allah'ın olduğu zamanlarda, hayatın merkezinde de vahiy oldu. Böylesi zamanlarda anlam doğru bir biçimde elde edildi, üretildi ve iletildi. Bunun devamı lafız-mâna-maksat üçlüsünün ayrılmamasına bağlıydı. Bunları birbirinden ayırıp koparma teşebbüsleri, her seferinde anlam binasını biraz daha zayıflattı. Bu sürecin sonucunda anlam üretimi durdu. Bu duraklama şu zincirleme sonucu doğurdu: 1) Maksat gözardı edilince mâna gözden kaçtı ve üretilemez oldu. 2) Üretilemeyen mâna giderek küçüldü ve ihmal edilebilir bir unsur gibi görüldü. 3) Bunun sonucunda, oluşan mâna açığını kapatmak için lafız tek başına yüceltildi. 4) Yüceltilen lafız anlamanın değil hissiyatın konusu oldu. 5) Hissiyatın konusu olan lafız artık nesneleşmiş olduğu için hayatın dışına kolayca itilebildi. Sonuçta, vahiy hayatı inşâ eden özne olmaktan çıktı.

Elinizdeki çalışma, bu olumsuz süreci tersine çevirmek için yapılmış fiili bir duadır. Bu çalışma kesinlikle başkalarına görünme ve gösterme arzusunun bir ürünü değildir. Kur'an'ı bir hayat kitabı olarak telakki eden bir Kur'an talebesinin, murad-ı ilâhiyi anlama ve yaşama çabasının bir ürünüdür.

Allah'ın kendisine hitab ettiği en son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlığa gönderdiği son kitab ise Kur'an-ı Kerim'dir. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'i melek Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e yaklaşık 23 yıl süren bir süreç içerisinde vahyetmiştir. Bununla Allah kullarını dalaletten hidayete, karanlıklardan aydınlığa çıkarmayı murad etmiştir.

Vahiy, Allah'ın yarattığı insana olan şefkat ve sevgisinin bir ürünüdür. "Biz âdemoğluna kat kat ikram ederek onu üstün ve şerefli kıldık" (17:70) âyetindeki *kerramna*'nın Allah'ın insanı doğrudan muhatap almaya değer bir varlık olarak görmesi ve ona vahiy yoluyla ikram etmesiyle bir alâkası olsa gerektir. Vahyin inişini ifade eden "nüzûl ve inzal" kelimeleri, aynı zamanda "ikram", "lûtuf" ve "iyilik" anlamlarına gelir. O, insana "kat kat ikram etmiştir." Çünkü Allah insanı vahiy dışında ve ondan önce üç ayrı kılavuzla desteklemiştir. Bu kılavuzların ilki temiz fıtrat ve vicdan, ikincisi duyular ve şuur, üçüncüsü ise akıldır. Bütün bunların üzerine Allah'ın insana vahiyle yol göstermesi, gök sofrasını akleden kalbinin önüne sermesidir. Her ikram bir teşekkür ister. Büyük ikram büyük teşekkür ister. Allah'ın kullarına yol göstermesi demek olan vahye kulların teşekkürü gösterilen yolda yürümektir. Bunun için de vahyi anlamak şarttır. Anlamanın olmazsa olmazı tefekkürdür. Bilinen bir hakikattir: tefekkür teşekkürdür.

Vahiy, Allah'ın iradesini insana bildirme yöntemidir. Kur'an'da "vahyetti" (*evha*), "konuştu" (*kelleme*), dedi ve söyledi (*kâle*), buyurdu (*emera*), ilka etti (*elka*), indirdi (*enzele*), "ünledi ve seslendi" (*nâdâ*) kelimeleriyle ifade edilen vahyin gerçekleşme yollarını şu âyet beyan eder: "Hiçbir ölümlüyle Allah'ın (yüz yüze) konuşması olacak şey değildir; ancak O ânî ve içe işleyen ilâhi bir ilham yoluyla, veya bir perde arkasından, ya da O'nun dilediği şeyi yine O'nun izniyle bildirsin diye bir elçi göndermek sûretiyle konuşur" (42:51).

Kur'an, yine kendi beyanına göre ilk kez Ramazan ayı içerisinde yer alan mübarek bir gece olan (84/Duhân: 3) Kadir gecesinde inmeye başlamış (2:185; 97:1) ve yaklaşık 23 senelik bir süreçte peyderpey tamamlanmıştır. Kur'an eşyanın ve hakikatin bir tefsiridir. Kendisi bizatihi müfessir olan Kur'an âyetlerinin ilk müfessiri de yine Allah Teala'dır. Kıyamet sûresinde "Onu açıklamak da bize düşer" buyurmuştur.

Kur'an

Kur'an, fu'lan vezninin de delalet ettiği gibi "okumanın tüm olumlu anlamlarıyla daima okunan" demektir.

Kur'an'ı Kur'an'a sorduğumuzda, o kendisini bize şu özellikleriyle tanıtmaktadır:

1) Allah'ın kelâmıdır. Kelâm sıfatının, tüm diğer vahiyler gibi, başı arşta ayakları arzda olan fiilî bir tecellisidir.

2) Arapça bir hitaptır. Arapça Allah'ın dili değil Kur'an'ın dilidir ve hiçbir tercüme Kur'an değildir.

3) Tevatür yoluyla nakledilmiştir ve Allah'ın koruması altındadır. İndiği ilk günden itibaren binlerce inananın hafızalarında, gönüllerinde, hayatlarında ve yazılan mushaflarda taşınarak bugünlere gelmiştir.

4) Anlaması kolaylaştırılmış, bizzat kendi kendisini tefsir eden apaçık bir hitaptır. O, her okuyanın kendine göre anlam verdiği bir hitap değil, muradı ilâhiyi taşıyan bir hitaptır.

5) Mucizedir. Önceki Peygamberlere verilen mucizeler göründüğü zaman ve mekânla sınırlıydı ve tarihseldi, Kur'an ise zamanlarüstü yaşayan bir mucizedir.

6) Evrenseldir. Sadece belli bir mekana ve zamana değil tüm insanlığa rehber olarak gönderilmiştir.

7) Kapsayıcı ve bütüncüldür. Hayatın her alanına dair değişmez değerleri ortaya koyar.

8) *Hidayet, beyyinât, zikr, furkan* ve *nûr*dur. İnsana rehberlik eder, hakikati beyan eder, hatırlatır, doğruyu yanlıştan ayırır ve karanlık akılları ışığıyla aydınlatır.

9) Parça parça inmiştir. Çünkü Kur'an hayat kitabıdır ve ilâhi bir inşâ projesi olarak hayata anlam katmak için gönderilmiştir.

Sözün özü, Kur'an okumak ucu cennete ulaşan bir yolculuğa çıkmaktır. Tıpkı Hz. Peygamber'in dediği gibi: "Kur'an okuyan kimseye şöyle denir: Oku ve yücel! Dünyada okuduğun gibi oku! Makamın, son okuyacağın âyetin olduğu yerdedir." (Tirmizî, *Fedailu'l-Kur'an* 17).

Şu'arâ 192-196, İsra 106 ve Âl-i İmran 3-4'ten yola çıkarak Kur'an'da Kur'an'ın tarifi şöyledir: Âlemlerin Rabbinden emin bir elçi vasıtasıyla ebedi hakikatin anlam ve amacına uygun olarak Hz. Muhammed aleyhisselamın kalbine açık ve anlaşılır bir Arapça ile insanlığa iletilmek üzere indirilen, önceki vahiylerde yer alan ezeli hakikatleri bünyesinde taşıyan ve onları tasdik eden, insanlığa yol gösteren ve iyiyi kötüden ayıran ilâhi kelâmdır.

Kur'an'ın kendi tarifinde, vahyin Arap diliyle indirilişi doğrudan Kur'an'ın bir sıfatı olarak yer alır (*Kur'ânen 'arabiyyen*). Kur'an'ın Arapça oluşunun vurgulanması, zımnen "anlaşılabilsin diye beşer türünün konuştuğu dillerden bir dille indirildi" vurgusunu taşır. Fakat bu zımni vurgu Arapça'nın vah-

yin sıfatı olduğu gerçeğini değiştirmez. Arapça'nın Kur'an vahyinin sıfatı olması demek, son tahlilde Kur'an'ın bir dili olduğunu söylemektir. Zira her peygamber kendi kavminin diliyle gönderilmiştir (65/İbrahim: 4). Bunun da gerekçesi mesajın anlaşılmasıdır.

Kur'an vahyinin Arapça ile gönderilmesi vahyin mesajının evrensel olmasına mani değildir. Zira mâna ruh, lisan o ruhun üflendiği beden gibidir. Nasıl ki beden ruhun aracı ise, dil de mânanın aracıdır. Kur'an'daki hakikatlerin önceki kitaplarda da beyan edildiği söylenmiştir (51/Şu'arâ: 196; 9/A'la: 18-19). Önceki kitaplar ise farklı dillerde indirilmişti. Kur'an'ın nazmı mânasındadır ve mâna bir dilin lafızlarına hasredilemez. Hele bu mâna zamanlar ve zeminler üstü vahyin mânasıysa, bu daha bir böyledir. İlâhî kelâm kelimelerin kalbine inmiş, Arapça lafızlar yüce mânaları taşıyan birer kab olmuştur. Mânalar kabın şeklini almış, kab mânaların boyasıyla boyanıp haliyle hemhal olmuştur. Lafız ve mâna et ve tırnak gibi birbirine kaynamıştır. Bilincin mânaya değebilmesi için önce lafza değmesi gerekir. Yani kabın içindekine ulaşmanın yolu kaba ulaşmaktan geçer.

Meal

İşte sözün tam burasında tercüme faaliyetinin o kadim problemleri önümüze çıkmaktadır.

Soru(n) şudur: Bir dilin içindeki mânaları bir başka dile aktarmak, bir kabın içindekini bir başka kaba boşaltmaya benzer mi?

Mânayı "çorba" lafzı "kazan" olarak gören biri, bu suale kolayca "evet" cevabı verebilir. Böyle biri kendisini de kepçe sanacaktır. Fakat ne mâna "çorba"dır, ne de lafız "kazan". Dolayısıyla mütercim de kepçe değildir. Mütercim, kaynak dildeki mâna ruhunun lafız bedenine inzal ediliş maksadını asla gözden ırak tutmadan, o ruhun o bedendeki tüm hissetme, akletme, bilme, görme, işitme, söyleme, etme ve eylemelerini gözlemleyip bu gözlemlerini olabildiğince aslına sadık kalarak hedef dile aktaran kimsedir. Bu gerçekler ışığında tercüme faaliyeti fotoğraf çekmeye ve resim yapmaya benzemez.

Artık mütearife haline gelmiştir: Hiçbir tercüme aslının yerine geçemez. İstisnaları mümkün olsa da, bu hüküm bir hakikati ifade eder. Başta dilin doğası bunu dayatır. Zira dil durağan ve sentetik bir faaliyet değil canlı ve insani bir organizmadır. Eğer kaynak dil Arapça gibi kıdem açısından köklü, belagat açısından zengin bir dilse çeviri daha bir zorlaşır. Buna bir de çevrilen metnin/hitabın Kur'an gibi başı gökte ayakları yerde ilâhi bir kelâm oluşu eklenince, kaynak dildeki mânayı hedef dile taşımak daha bir zorlaşacaktır. Bu

durumda yorum alanı daha da genişleyecektir. Yorum alanı genişledikçe, sorumluluk da bir o kadar büyüyecektir. Zira bir sözü Kur'an'a nisbet etmek, o sözü Allah'a nisbet etmek demektir ki, bu ağır bir sorumluluktur.

İşte "meal" isimlendirmesi tam da bu ihtiyaçtan doğmuştur. Kur'an tercümesi için "meal" terimini ilk defa Üstad Elmalılı (ö. 1942), Mehmet Akif'i (ö. 1936) tercümeye ikna sadedinde kullanır. Ve bu kullanım resmi ve gayr-ı resmi mahfillerde kabul görür. Meal, tercümenin aslının yerini tutmayacağını güzel izah eden bir isimlendirmedir. Bu yüzden Türkçe Kur'an olmaz, ama Kur'an'ın Türkçe meali olur.

Şu halde hiçbir Kur'an çevirisi, metni nihai anlamda tamamıyla kuşattığı iddiası taşıyamaz. Bu iddia çeviriyi metnin yerine geçirmek olur. Böyle bir iddianın ikisi de birbirinden vahim olan iki sonucu vardır: Birincisi yorumu mutlaklaştırmak, ikincisi metnin tükendiğini iddia etmek. Oysa ki, hiçbir yorum mutlaklaştırılamaz. Mutlaklaştırılan yorum metnin makamına göz dikmiş demektir. Bu ise Kur'an'a karşı yapılabilecek en büyük saygısızlıktır. Bu yüzdendir ki, Kur'an üzerine yapılmış ve yapılacak olan hiçbir çalışma için "Bu son noktadır, bundan ötesi yapılamaz" denilemez. Bu, metnin tükendiğini ilan etmek demektir. Şu bir hakikattir ki, dünyanın tüm ağaçları kalem, tüm denizleri de mürekkep olsa Allah'ın vahyinin anlamı tüketilemez. Tükenen metnin yeri hayat değil müzelerdir. Günümüzde ise Kur'an, göz kamaştırıcı gücünü, hem ifşa ettiği anlamlar hem de dönüştürdüğü insanlar üzerinden göstermeye devam etmektedir.

MEALDE TAKİP EDİLEN USÛL

Anlam Açısından

Eskiler "usulsüzlük vusulsüzlüktür" derler. Yani, bir yöntemi olmayan amacına ulaşamaz. Klasik İslâmi disiplinlerde tüm anlama ve yorumlama faaliyetleri bir usul dahilinde gerçekleşmiştir. Bu, tüm İslâmi disiplinlerde tek bir usulün kullanıldığı anlamına gelmez. Mesela, kelâmcılarla fıkıhçılar arasındaki "delalet" ihtilafı buna örnek verilebilir.

"Delalet bahsi", İslâmi ilimlerdeki anlama ve yorumlama faaliyetinin belkemiğini teşkil eder. Fıkıh usulcülerine göre lafzın hükme delaleti dört yolla olur: 1) Kipi ve söz dizimiyle lafızdan ilk anlaşılan şeye "ibarenin delaleti" denir. 2) Lafzın kastedilenin dışındaki bir anlama yorulmasına "işaretin delaleti" denir. 3) Lafzın ifade ettiği hükmün, gerekçe ortaklığı nedeniyle başka bir konuda kendini ifşa etmesine "delaletin delaleti" denir. 4) lafzın söylenmeyen bir anlama gelmesine de "iktizanın delaleti" denir. Lafızlar, ifade ettikleri mâna bakımından: *özel, genel, müşterek* ve *mübhem*; mânaya medlulü ve delaletin dereceleri bakımından: *kapalı, müşkil, açık, nass, müfesser, muevvel*; kullanım bakımından: *mecaz, hakikat, sarih* ve *kinaye* diye kısımlara ayrılmıştır.

Lafzın bizi götürdüğü şey *mâna*, mânanın ifade ettiği şey *hakikat*, hakikatın dayandığı şey *hikmet*, hükmü belirleyen vasıf *illet*'tir. Hikmet ve illet tek boyutlu bir nedensellik değildir. Bütün bu süreçle elde edilmesi umulana "maksat" denir. Esasen anlamanın hikmetine ancak maksadı gerçekleştirerek erilmiş olur.

Bir metnin anlaşılmasında üç yöntem olabilir: 1) *Yazar merkezli anlama*: Kur'an bağlamında bu Allah'ın muradı, yaratılışın maksadı, kainat, insan ve olaylara dair ilâhî yasaları anlama faaliyetidir. 2) *Metin merkezli anlama*: Dil, dil-anlam, dilin menşei, metnin iç bütünlüğü, metnin amacı, metnin bağlamı açılarından anlamadır. 3) *Okur merkezli anlama*: Metnin aktardığı olayın ilk kahramanları, vahyin ilk muhatapları ve halihazır muhataplar açısından anlamadır.

Gerek klasik delalet bahsi gerek buna ilave edilebilecek anlama teorilerinin tümü araçtır. Hepsinin maksadı doğru anlamayı temin etmektir. Teoriyi mutlaklaştırmak aracı amaçlaştırmak anlamına gelir. Mealimizi hazırlarken

hem klasik anlama faaliyetini, hem de bunun pratiği olan tefsir geleneğimizi hep gözönünde bulundurduk. Ulaştığımız farklı mânaların lafızdaki, ibaredeki, Kur'an'ın bütünündeki, nebevi uygulamadaki ve tefsir geleneğimizdeki dayanağını göstermeye çalıştık. Şu bir gerçek ki, tefsir birikimimiz gözardı edilerek meal hazırlanamaz. Anlam kaybını en aza indirmenin yolu notlandırmaktır. Elinizdeki mealin 6 bin civarında not içermesinin sebebi de budur. Böyle bir çalışma muazzam tefsir edebiyatımız göz ardı edilerek asla başarıya ulaşamazdı.

Bu bir "gerekçeli meal"dir. Bu mealin "gerekçeli" sıfatının hakkını ne kadar verebildiği ayrı bir mevzudur. Fakat biz, hem Kur'an'ın hem de Kur'an okurunun hakkını gözetme kaygısıyla bu yola başvurduk. Bununla kaynak dilin imkanlarının yolda zayi edilmeden mümkün mertebe hedef dile aktarılması amaçlanmıştır. Zira metin önümüze birden çok anlam sunmaktadır. Bunun iştikak, lafız, ibâre, metin, mâna, maksat, sarf, nahiv, belagat, zamirlerin mercileri, kıraat farklılıkları gibi birçok gerekçesi vardır. İşte böylesi durumlarda, bu anlamlardan birini tercih edip diğerlerini yok saymak bize hiç de hakkaniyetli görünmedi. Bu okura haksızlıktı. Meal okurunu alternatif anlamların tümüyle başbaşa bırakmak ise olacak şey değildi. Bu hem mümkün değil, hem de "vuzuha kavuşturmak" yerine "vuzuha karıştırmak" ile sonuçlanması kaçınılmazdı. En doğrusu tercih edilen anlamı ana meale taşımak, tercih edilmeyen anlamları ise aşağıya not olarak düşmekti. Bunun bir de şartı vardı: Tercih edilenin niçin tercihe şayan olduğunun, tercih edilmeyenin de niçin tercih edilmediğinin gerekçelerini göstermek. Zira ola ki, mütercimin tercih etmediği mânada bir çok sırlar gizli olabilir. O sırlara o alanda mütehassıs biri mütercimden daha iyi ulaşabilir. Kaldı ki, mütercimin tercihi isabetsiz olabileceği gibi, ihmal edilen mâna zaman içinde önem de kazanabilir.

Bunun çok zor bir iş olduğu erbabının malumudur. Zaten bu alanda yüzde yüz bir başarıdan söz etmek de mümkün değildir. Kaldı ki, yukarıda saydığımız ve sayamadığımız bir çok gerekçeye dayalı alternatif anlamların tümünü mealin notlarına taşımak doğru da değildir. Alternatif anlam olarak nota taşınanlar; ya tercih edilen anlama eşdeğerdedir, ya da ona nisbetle daha zayıftır. Birinci durumda onun ihmali caiz değildir. Bu tıpkı anlamı farklılaştıran makbul ve meşhur kıraat gibidir (her kıraat farklılığı anlam farklılığı içermez). Böylesi bir alternatif anlamı görmemekle metni görmemek arasında fark yoktur. İkinci durum ise genellikle klasik tefsirin tercihlerinden oluşur. Nota taşıma ihtiyacı bu tercihin niçin isabetli olmadığını beyan amaçlıdır.

Bu yöntemi bize telkin eden hususlardan biri de, vahyin "zengin anlamlılığı" bir imkan ve üslup olarak kullandığı kanaatini taşımamızdır. Bu "çok anlamlılık" ile karıştırılmaması gereken bir şeydir. Buna en güzel örnek Bakara 177. âyetteki üçüncü tekil zamirin iki yüklemi de (mal ve Allah) göre-

cek şekilde yerleştirilmesidir. Yine bir çok yerde gelen *yeşâ'* fiilleri iki özneyi de görecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca unsurları iki tarafı görecek şekilde yerleştirilmiş böyle bir çok ibâre bulunmaktadır (*Msl: 94/Bakara:* 283; 73/En'âm: 51; 14/'Adiyat: 7; 95/Enfal:19; 70/Hûd: 28; 114/Tevbe: 99). Bunları teke indirip birini yok saymak yerine ya her iki anlamı da çeviriye yansıttık, ya da birini notta gösterdik.

Kur'an başı gökte ayakları yerde olan ilâhî bir hitaptır. Gökte olan başı mâna ve maksadı, yerde olan ayakları lafız ve bağlamı ifade eder. Başının ne dediğini öğrenmek için, ayaklarının nerede durduğunu bilmek şarttır. Mealimizde lafız-mâna-maksat üçlüsünün birlikteliği esas alınmış, âyetin ayaklarının bastığı "nüzûl ortamı" hep gözetilmiştir. Lafız ve mâna, maksat hakemine sunulmuştur. Maksat hakemi hüküm verirken, lafız ve mâna şahitlerine dayanmıştır.

Bu mealin iddiası, kaynak dildeki mânayı hedef dile mümkün olduğunca yol kazasına uğratmadan taşımaktır. Mânalar kaynağından hedefine doğru taşınırken yol kazasına uğrayabilirler. Bu kaza bazen anlam genişlemesi, bazen anlam daralması şeklinde gerçekleşir. Her iki halde de sonuç anlam kaymasıdır. *Liyetefekkahû*'yu "fıkıh tahsil etsinler", *sallû aleyh*'i "salevat okuyunuz", *feveylun li'l-musallin*'i "namaz kılanlara yazıklar olsun", *makâmen mahmûden*'i "Mahmud'un makamı", *min-ledunnâ 'ilmen*'i "katımızdan bir ilm-i ledün" şeklinde çevirmek okuru anlam kazasına kurban etmektir. Mealimizde *islâm, muslim, kufr, kâfir, şirk, muşrik, kitab, takvâ, nefs, ruh, zikr, ğayb, cihad* vb. gibi terimlerin (ıstılahlar) kullanıldıkları asli mânaları tesbit etmeye çalıştık. Bu gibi terimlerin zaman içinde kazandıkları ıstılahi anlamlardan mümkün olduğunca uzak durduk. Vahyin ilk nüzûl ortamında bu terimlerle ne murad ediliyorsa onu esas almaya gayret ettik. Bu arada *sâlih amel, salât, zekât* gibi 23 yıllık nüzûl sürecinin tümünde aynı vurguyla kullanılmayan kavramlarda zaman içindeki vurgu değişikliklerini mümkün olduğunca çeviride göstermeye çalıştık.

Nasıl ki *mâna lafza*, maksat mânaya aykırı olmaması lazımsa, lafız mânaya, mâna maksada perde olmamalıdır. Daha açarsak lafız meale, meal mânaya, mâna mefhuma, mefhum maksada, maksat hakikate perde olmamalıdır. Dili gözardı ederek mânaya ulaşılamaz. Mânanın hangi kap içinde geldiği asla gözardı edilemez. İhtiyaç halinde Hz. Peygamber bu yöntemi bariz bir biçimde kullanmıştır (Msl: 114/Tevbe:108). Hakeza, Hz. Aişe lugavi tefsir yapmıştır (Bkz: 2:158). Biz de lafza aykırı mânaya iltifat etmedik. Dilin desteklemediği yoruma, Kur'an'ın desteklemediği rivayete itibar etmedik. Bir tek harfin dahi hakkı olduğuna inandık. Onun hakkını gerek mâna gerek işlev olarak vermeye çalıştık.

Yine takip ettiğimiz usul gereği, "Kur'an'da Hatib'ten kaynaklanan mut-

lak müteşabih yoktur, müteşabih olanlar hitaptan ve muhataptan kaynaklanlardır" düsturunu ilke edindik. Zira ağzını açan anlaşılmayı ister ve kimse anlaşılmamak için konuşmaz. Hele Allah hiç konuşmaz. Bazı sûrelerin başında gelen mukattaat harflerini de bu kuraldan istisna tutmadık.

Ayrı bir tefsir çalışmamız olduğu için bu çalışma bilinen mânada bir tefsir olarak hazırlanmadı. Fakat meali anlamak için bazı yerlerde tefsire girmek kaçınılmaz oldu. Kur'an yalnızca tefsir edilen (müfesser) bir metin değil, aynı zamanda tefsir eden (müfessir) bir hitaptır (Bkz: 69/Yûnus: 37). Bu Kur'an'ın özne oluşuyla alâkalıdır. Kur'an kendisine *kerîm, mecîd, azîz* gibi sıfatlar alır. Bunların tümü de mübalağalı özne kipidir. Bu Kur'an'ın tefsirin de öznesi olduğu anlamına gelir. Kur'an'ın müfessir oluşunu müfesser oluşunun önünde tuttuk. "Bu âyeti nasıl tefsir edebiliriz?" demezden önce "Bu âyet hangi hakikati tefsir ediyor?" diye sorduk.

Zannedilir ki, Kur'an'a bir hitab-metin olması dolayısıyla anlam idhali kolaydır. Ona zorla bir şey söyletmek mümkündür, kendisine mâna yüklemeye ve önyargılara maruz bırakmaya ses çıkarmaz. Bu kısmen yaygın bir kanaattir, fakat doğru değildir. Kur'an tıpkı canlı bir bünye gibi kendisinden olmayanı ve bünyesine uymayanı kabul etmemektedir. Meal olarak, tefsir olarak, tevil olarak, dil, fıkıh ve kelâm yoluyla bir biçimde zorlayarak dahil edilse bile, zaman içinde bünyesine uymayan o şeyi bir biçimde kendisine inşâ olmak için teslim olan selim akıl sahiplerine "Bu benden değil" diye ifşa etmektedir. Tefsir tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur.

Zira Kur'an'ın mucizevi bir kendini koruma sistemi vardır. Bu sistem bazen parçada çoğu zaman bütünde kendini göstermektedir. Bu öyle bir sistemdir ki, sistemi oluşturan her birim bir hologram gibi hem bütünün hem parçanın özelliklerini taşımaktadır. Tıpkı bedenin yapıtaşı hücreler gibi, Kur'an'ın parçaları da ait olduğu bütünün kimliğini taşır. Her kategori hem kendi arasında, hem diğer kategorilerle paralel ve çapraz anlam bağlantılarına sahiptir. Bu bağlar bazen lafza, bazen mânaya, bazen maksada, bazen de her ikisine veya üçüne ait olabilmektedir. Ve bazen de bunların dışında derin ve yoğun tedebbürle ulaşılabilecek yerde durmaktadır. Bu konuda Şatıbi'nin fıkhi hüküm çıkarma konusunda söylediği şu tesbit, Kur'an'ı doğru anlama konusunda da aynen geçerlidir: "Nasıl ki el, ayak, baş ve dil gibi organların insana has işlevleri birbirinden kopuk olarak yerine getirmesi mümkün değilse ve bütün bu organlarla birlikte insana insan deniliyorsa, aynı şekilde din de parçalar halinde değerlendirildiğinde kendine ait işlevi icra edemez. Dolayısıyla şer'î bir hüküm çıkarılmak istendiğinde bu hükmün tek tek delillerden değil, dinin bütününden çıkarılması gerekmektedir." (*el-İ'tisam*, Riyad, t.y. I, 245). Şatıbî'nin parçacı yaklaşıma getirdiği eleştirinin benzerini Gazzali de lafızcılığa getirir: "bir çok yanlış anlama, mânanın sözcüklerde aranma-

sından kaynaklanmaktadır. Oysa önemli olan öncelikle mânayı tesbit etmektir (*el-İktisad*, 15).

Eminim ki Kur'an bizim anlama çabamız sırasında vardığımız sonuçların kendi bünyesine uyup uymadığını o mucizevi yöntemiyle test edecek ve bünyesine uymayanları kabul etmeyecektir. Biz Kur'an'a zorla anlam yüklemenin ona ıstırap vereceğine inanıyoruz. Bunu bile bile yapmadık. Bilmeden yaptıksa, tek tesellimiz özne olan Kur'an'ın kendi yöntemiyle onları da ayıklayacak olmasıdır.

Hemen ifade edelim ki, Kur'an'ın debisini Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir mâna rezervi vardır. Bu rezervden yararlanmanın ilk şartı "Niçin Kur'an okuyorsun?" sorusuna doğru cevap vermektir. Bu cevabın "Anlamak için?" şeklinde olması yeterli değildir. Zira bu ara bir cevaptır. Bu cevap bir soruyu daha celbeder: "Niçin anlamak?" Bu sorunun onlarca, belki yüzlerce muhtemel cevabı vardır. Bunlar içerisinde Kur'an'ın en beğendiği cevap, eminiz ki, "Yaşamak için anlamak" olacaktır. Zira Allah ve Rasulü'nün vahye daveti bir diriliş ve hayat çağrısıdır (95/Enfal: 24). Mealimizin *Hayat Kitabı Kur'an* adını taşımasının gerekçesi de budur.

İlâhî kelâmın mânalarına ulaşmayı kolaylaştırmak için sayısı 6.000'i aşan açıklayıcı not koyduk. Âyetlerin ne dediği zaten mealde yer alıyordu. Biz ne demek istediğini "zımnen" yaptığımız açıklamalarda verdik. Bunu en kısa, özlü ve vurucu cümlelerle yapmaya çalıştık. Vahyin imbiğinden damıtılarak elde edilen bu özlü sözler birer "klişe" değildir. Eğer öyle görünüyorsa, bu bizim kusurumuzdur. Demek ki söz yüreğimizden çıkmamış ki, yüreklere girmiyor. Biliriz ve inanırız ki söyleyenin yüreğinden çıkan söz dinleyenin yüreğine girer. Tersi ise kulak kepçesinde kalır. Bu özlü sözler bazı okura sık gelebilir. Oysa ki özlü sözlerin sıklığı, o sözlerin imbiğinden damıtıldığı konu ve âyetlerin sıklığıyla orantılıdır. Eğer o konu tekrar gelmişse, elbet o konudaki özlü tesbit de tekrar gelecektir.

Dil Açısından

Çeviri her şeyden önce bir dil faaliyetidir. Dil çevirinin hem sermayesi hem hasılatıdır. Kaynak dil Arapça gibi söz varlığı ve anlam katmanları çok zengin bir dil, kaynak metin Kur'an gibi mucize-i bâkî olan veciz bir hitab ise, çevirmenin dilde 'referans çevresine' ihtiyacı vardır. Dilde tercih ve takip ettiğimiz referans çevresi, aynı zamanda mealimizin usulünün de belirleyicisidir.

Kendimizi dili sentetik ve mühendislik ürünü bir şey gibi algılayıp "kıyasidir" diyen eski Basra dil okuluna karşı, dili doğal, canlı, aktif ve aktüel bir organizma olarak görüp "semaidir" diyen Kufe dil okulunun yanında hisset-

tik. Bu yüzden lafızların sonradan oluşmuş şer'î ve fıkhî karşılıklarını değil, lugat anlamlarını tercih ettik. Bu tercihimize rağmen Kufe okuluna mensup Ferrâ'dan (ö. 207/822) istifade ettiğimiz kadar, yeni Basra okuluna mensup Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna'dan (ö. 209/824) istifade etmekten de geri durmadık.

Mealimizde, 'dilde benzer veya yakın anlamlılar olsa da mutlak mânada eşanlamlı iki kelime yoktur' kuralını benimsedik. 'Kelimenin farklılığı anlamın da farklılığını getirir' ilkesine uygun hareket ettik (Msl: 68:10; 55:10; 19:13; 41:9; 2:170, 191; 4:85 ve ilgili notlar). Bu tercihimizle eşanlamlılığı "tüm edatlar birbirinin yerine kullanılır" diyecek kadar savunan *el-Elfazu'l-Muteradife* yazarı Ebu'l-Hasen Ali er-Rummanî (ö. 384 h.) çizgisinin değil, "mutlak mânada eşanlamlı iki kelime yoktur" diyen *Furûk* sahibi Ebu Hilal el-Askerî (ö. 400 h.) çizgisinin yanında yer aldık. Bu nedenle *half* ile *kasem*, *elfeyna* ile *vecedna*, *Mukît* ile *Hasîb*, *hanânen* ile *rahmeten*, *seyyiat* ile *zunûb*, *ecdâs* ile *kubûr*, *suva'* ile *sikâye*, *şekk-rayb-mirye*, *i'rad-tevelli-zerhum*, *ğadab-la'net-suht* gibi yakın anlamlılara eşanlamlı muamelesi etmedik ve aralarındaki farkı vurgulamaya çaba gösterdik.

Edatlar konusunda da aynı usulü izledik. Büyük mânaların bu küçük kahramanları gözden kaçmasın diye çok ter döktük. "Harf-i cerler birbirinin yerine geçebilir" diyerek sadece bâ'ya 14 farklı mâna ("vurgu" değil) takdir eden İbn Hişam'a karşı (*Muğni* II, 163), "o zaman harfler hakiki mânalarını kaybeder" (s. 24) diyen *Furuk* sahibinin ve "bâ'nın asli mânası ilsaktır" diyen Sibeveyh'in görüşüne yakın durduk (Msl: 17/Mâ'ûn: 5; 37/Beled: 17; 114/Tevbe: 45). Ama harflerin çok anlamlı olabileceği gerçeğini de gözardı etmedik.

Kur'an çevirilerinde ihmal edilen veya üstünkörü geçilen hususlardan biri de deyimler ve deyimsel tabirler meselesidir. Bunları yapı çözümüne tabi tutarak 'çevirmeye' kalkmak deyimi zayi etmek demekti. Öyle yapmadık. Kaynak dildeki deyimin hedef dildeki en yakın karşılığını bulup yerine koymaya çalıştık. Mesela *raybe'l-menûn*'a "feleğin sillesini yemek" dedik, *sukıtû fî eydîhim*'e "elleri kolları dökülünce" dedik, *saniye ıtfihi*'ye "gerdan kırmak" dedik. Tabii ki, hepsine hedef dilde bir karşılık bulamadık. Mesela *kâbe kavseyni ev ednâ* buna bir örnek.

Takip ettiğimiz usule göre Kur'an'da ziyade edat bulunmamaktadır. Ziyade denilen her edat, Kur'an'ın edebi üslubu gereği mutlaka bir beyani özellik ve güzellik taşımakta, mutlaka mânaya özgün ve asli bir katkıda bulunmaktadır. Bunun en tipik örneği nefyin haberi olarak gelen *bâ*'dır (Msl: 7/Kalem: 2; 112/Hucurât: 4; 102/Haşr: 14; 94/Bakara: 184; 71/Yusuf: 85; 106/Nisâ: 176).

Mealimizde vardığımız özgün sonuçları, istikraî bir okuma ile teyit etmeye özen gösterdik. Hidayet ve dalalet'le ilgili olarak kullanılan *yeşâ'* fiilleri-

nin çift özneyi görecek şekilde çevrilmesi, "kalplerinde hastalık olanlar"ın "ikiyüzlülerden" ayrı bir sınıf teşkil ettiği, *na'îm* kalıbının kelimenin diğer kalıplarından farklı olarak sırf "âhiret nimeti" için kullanıldığı, *irade*'nin kullanıldığı 140 yerde de fiil olarak geldiği, *lâ uksimu*'nun kullanıldığı her yerde Allah'a isnat edildiği, *şerh*'in kullanıldığı tüm âyetlerin Mekkî olduğu gibi sonuçlar buna örnektir (Msl: 16/Tekâsür: 6, 8; 71/Yusuf: 20; 58/Ra'd: 27).

Yine mealde benimsediğimiz bir ilke de şudur: Belagat kurallarına göre bir kelime birden çok mânada kullanılabilir, fakat istisnai durumlar dışında, bir makamda birden çok mânaya geçit vermez. Çift tarafı gören "zengin anlamlı" ibareler bu kısma girmez. Bu kural gereği lafzın kullanıldığı makamda ne mânaya geldiğini tesbite çalıştık, ulaştığımız son noktayı meale yazdık. Bu konuda olanca gayretimize rağmen her yerde aynı başarıyı yakaladığımız söylenemez. Bazı durumlarda mânaya ulaşmakta başarısız kaldığımı itiraf ediyorum. Benim kusurumdur, boyum yetişmedi.

Farklı makamlarda faklı mânalara gelen *salat, zekât, fitne* gibi terimleri mealin bütününde standart anlama indirgeme yanlışından mümkün olduğunca uzak durduk. Kavramları tek tipleştirme konusunda özel bir gayret sergilemedik. Muhtemel anlamlardan bağlamla en uyumlu olanını tercih ettik. *Kitâb*'a yeri geldi "ilâhi mesaj" veya "ilâhi kelâm", yeri geldi "vahiy" veya "kitab" dedik. *Mu'minîn*'e sırasında "inananlar", sırasında "güvenenler" dedik. *Kâfirîn*'e bir makamda "inkâr edenler" veya "küfredenler" dedikse, başka bir makamda "nankörler" dedik. Bunda bir kusur görmedik. Zira Kur'an, Farklı zaman ve mekanlarda farklı bağlamlarda 23 yıla yayılarak indi. Aynı kavram farklı yerlerde farklı vurgular taşıyabileceği gibi, bu süreçte anlam farklılaşmalarına da uğradı. Böyle bir hitap için çeviride standartlaştırma ve tektipleştirmeye gitmek, belki estetik açıdan göze ve kulağa hoş gelirdi, ama vakıaya mutabık düşmezdi. Fakat meselâ, *mu'minîn* ile *ellezîne âmenû*, *kâfirîn* ile *ellezîne keferû* arasındaki farkı hep gözetmeye gayret ettik. Bir de inkârı savunan nazlım kâfirler için "inkârda ısrar edenler", Enfal'de olduğu gibi inkâr için saldıran kavgacı kâfirler için "inkârda direnenler" dedik. *Ellezine âmenû* ile *mu'minîn* arasındaki farkı hep gözettik. Fakat birincisinin *ellezine keferû* ile karşıtlık oluşturduğu bağlamlarda genel çevirimiz olan "iman edenler" karşılığını değil "imanda sebat edenler" karşılığını tercih ettik. Zira bu bağlamlarda "küfürde ısrar edenlerin" mukabili vurgusunu taşıyordu. Hiç kuşku yok ki Kur'an yaşanan bir hayatın içine 'yaşatan' bir hayat olarak indi. Bu yüzdendir ki Kur'an'ın dili hayat kadar canlı ve renklidir, durağan ve standart değil. Bir çevirinin en başta gözetmek zorunda olduğu şey Kur'an'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Bu, çeviriyi bilgisayardan dökülmüş gibi şablonlara ve kalıplara mahkum etmemeyi gerektirir.

Çeviri Açısından

Her lisan bir 'dünya'dır. Bu durumda tercüme iki dünya arasında mekik dokumaktır.

Esas itibarıyla tercüme kaynak dil ile hedef dil arasında "lafza ilişkin" bir dönüştürme/çevirme işlemi değil, "mânaya ilişkin" bir taşıma işlemidir. "Tercüme" ifadesi tam da dediğimize karşılık gelirken, "çeviri" lafza ilişkin bir dönüştürme işlemini ifade eder görünmektedir. İbn Abbas'a "Kur'an'ın Tercümanı" unvanının verilmesi de, Kur'an'ı başka bir dile tercüme ettiği için değil, "vahyin anlamını kaynağından alıp hedefine anlaşılır bir dille taşıdığı içindir.

Çeviri anlamla ilgiliyse, çevirmenin ilk görevi çevirdiği metni anlamak olmalıdır. Aksi durumda kaynak metin hedef dile "çevrilmiş" fakat "tercüme edilmemiş" olur. Bu çevirme ise tağyirden tebdile, tahvilden tahrife kadar uzanabilir, Allah göstermesin. Kaynak dildeki mânayı kaynağında olduğu gibi kavrayıp, mümkünse kayıpsız, mümkün değilse en az kayıpla hedef dile taşımak çevirmenin asli sorumluluğudur.

Bu sorumluluğu yerine getirmenin bilinen iki tür yöntemi vardır: Biri serbest veya yaklaşık çeviri, ikincisi harfi çeviri. Birinci yöntem anlamı hedef kitlenin diline taşımayı, ikincisi hedef kitleyi anlamın kaynağına taşımayı önceler. Doğrusu bu iki yöntemi kesin hatlarla birbirinden ayırıp ikisini birbirinin karşısına yerleştirmek bir handikaptır. Hem doğru değil, hem kullanışlı değildir. Yaklaşık çeviri, "çevirmen"den kaynak metni yeniden üreten "süpermen" çıkarmak anlamına gelmez. Harfi çeviri de, çevirmeni "ara kablosu" yerine koymak değildir. Hele kaynak metin Kur'an gibi ne manzum ne mensur olan, bilinen tüm edebi türlerin dışında ve üstünde bir metinse, burada çeviriyi teorisyenlerin tasniflerine hapsetmek çıkmaz sokaktır. İki yöntemden birini mutlak üstün olarak ilan etmek yanıltıcı olacaktır. Mesela "harfi tercüme asla en uygun tercümedir" denemez. Bu durumda şu soru gündeme gelir: Aslın nesine uygun? Üslubuna mı, lafzına mı, mânasına mı, maksadına mı, musikisine mi, belagatına mı? Bütün bu unsurlar arasında belli bir seviyeyi yakalayan tercüme 'başarılı' sayılmayı hak eder.

Bizim çeviri yöntemimiz, iki yöntemin hassas bir karışımıdır. Muhkem âyetlerde lafzi yönteme, müteşabih âyetlerde yaklaşık çeviri yöntemine daha yakın olduk. Metinde lafzi bir karşılığı olmayan açıklamaları parantez içinde verdik. Bir tek harfi karşılıksız bırakmamaya ve metinde olmayan bir tek kelimeyi metindenmiş gibi göstermemeye azami itina gösterdik. Meal yaparken önceliğimiz "Bununla Allah neyi murad etmiştir?" sorusu oldu. Metnin imkanlarını nasıl en az zayiatla modern muhataba taşırız kaygısını, 'hangi tercüme yöntemi' kaygısından öncelikli addettik. Bununla amaçlanan mü-

tercümün vahiyle muhatap arasından çekilebildiği kadar çekilmesi, bu ikisini mümkün olduğunca baş başa, yüz yüze bırakmasıdır. Hz. Peygamberin ifadesiyle "Ola ki aktarılan aktarandan daha derin anlayış sahibi olabilir". Özetle vahyin tercümesinde aslolan, çeviribilimin tüm imkanlarından sonuna kadar yararlanmanın da ötesinde, onun kullanmadığı imkanları da devreye sokarak vahyin muhatap tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Çeviriyi yaparken, bazen bilmem kaçıncı kez okuduğum âyetin daha önce fark etmediğim bir mânasını fehmettim. Kimi demler başımdan kaynar sular döküldü. Etlerimin kemiklerimden lime lime ayrıldığı hissine kapıldım. Meğer anlamak insanı ne kadar yorarmış, onu öğrendim. Bazen hitabın ağırlığı altında öleyazdım. Kalbimin bir kuşçasına yerinden fırlayacakmış gibi çırpındığı demler yaşadım. Bazen de âyetler cennet kuşu olup yüreğimin karlı tepelerine kondular, beni yüreklendirip teselli ettiler. Üç gün uyku döşek bilmeden tek bir âyetin mânası üzerine kapanıp "Allah'ım bundan muradın nedir?" diye kıvrandığım oldu. Kur'an'ın ulaşmaya çalışan insanı bitap düşüren yalçın zirveleri vardır. O zirvelerde bulunan mânaya ulaştığımı düşündüğüm müstesna zamanlarda hissettiğim sevinci, ömrümün başka hiçbir anında hissetmedim. Her âyete müvekkel bir meleğin olduğuna inandım. O âyetin hakkını verdiğimde sözkonusu meleklerin gönlüme hediyeler dizdiğini hissettim. İşte bu hisleri yaşayan biri olarak, kaynak metnin muhatapta uyandırdığı etkiyi, çevirinin de muhatapta uyandırmasına gayret ettim. Bununla amaçladığım bir başka şey de, bir kelimeyi daha vahiyle buluşturma arzumdu. Kelimelere hayatta en büyük arzularının ne olduğu sorulsaydı, "vahyin anlamını yüreğimde taşımak" derdi diye düşündüm. Böyle yapmakla bir kelimeyi daha sevindirmek, bir kelimenin daha gönlünü almak istedim.

"Nadir kelimelere nadir karşılık" kuralını severek ve hararetle uygulama arzumun arkasında yatan gerçek sebep, hemen üstte dile getirdiğim cümlelerde yatıyor.

Çeviride eşdeğerlilik, bir tercümeyi "olgun" kılan unsurdur. Biz de mealimizde nadir kelimelere nadir karşılıklar koymaya çalıştık. Hatta kaynak metinle hedef metin bir bilgisayara verilse, o kelimeden ilkinde ne kadar geçiyorsa ikincisinde de o kadar geçmesi gerekirmiş gibi bir hisse kapıldık. Ne kadar başarılı olabildik, bunu değerlendirmek bize düşmez. İşte bu kuralı uyguladığımız şu kelimeler hem Kur'an'da hem mealde tek yerde geçmektedir: *mu'avvikîn*: caydıranlar (105/Ahzâb: 18); *nahb*: and (105/Ahzâb: 18); *'utullin*: kaba (7/Kalem: 13); *zenîm*: fırıldak (7/Kalem: 13); *deyyâr*: *mostralık* (64/Nûh: 26); *mutaffifin*: yolsuzluk yapanlar (90/Mutaffifin: 1); *kedh*: yeldirmek (52/İnşikâk: 6); *ri'ya*: görkem (43/Meryem: 74); *hananen*: sevecenlik (43/Meryem: 13); *sena*: parıltı (97/Nûr: 43); *rîşen*: zarafet (56/A'râf: 26); *ka'an safsafen*: çırılçıplak, kupkuru bir düzlük (44/Tâhâ: 106); *emşac*: katmerli bir karışım

(32/İnsan: 2); *sâmidûn*: kafa tutuyorsunuz (26/Necm: 61); *lazib*: konsantre (66/Sâffât: 11); *şevben*: kokteyl (66/Sâffât: 68); *remzen*: sembolik bir dil (98/Âl-i İmran: 41); *ubsile/tubsile*: ipotek edilecek (73/En'âm: 70); *erkesehum*: terslemek (106/Nisâ: 88); *salden*: cascavlak (94/Bakara: 264)...

Yakın ya da benzer anlamlı kelimelere çeviride de yakın anlamlar bulmaya çalıştık. Mesela *suht-la'net-ğadab* gibi benzer anlamlıları "hışım-lanet-gazab" ile karşıladık. Yine, *şekk-rayb-mirye* benzer anlamlılarını ise "şüphe-kuşku-tereddüt" ile karşıladık ve bunu baştan sona tüm çevirinin standardı yapmaya özen gösterdik.

Türkçe'de yer etmiş terimleri, eğer anlam kayması yaşamamış ve galat olarak kullanılmıyorsa, çevirmeyip olduğu gibi bıraktık. Vahiy, hamd, şükür, adâlet, hak, hüküm, küfür, kâfir, veli, rahmet, af, iman, âhiret, dünya, helâl, âyet, hidayet, ticaret, infak, şahit, kalp bunlardan sadece bazılarıdır.

Bazen aynı forma farklı karşılıklar verdik. Mesela "Ekber" sözcüğü, hem olumlu büyüklüğe hem olumsuz büyüklüğe işaret eden bir sıfattır. Her iki halde de "en büyük, daha büyük" karşılığı sakil kaçmaktadır. Mesela "Allah'ın zikri daha büyüktür" (89/Ankebût: 45) âyetinde olumlu kullanılırken Bakara 217, Âl-i İmran 118 gibi olumsuz kullanımlarda "daha büyük, en büyük" yerine "daha beter" kullanılması daha beliğdir. Bazen de bunun tersini yaptık ve farklı formlara aynı karşılığı vermek zorunda kaldık. Mecbur kalmadıkça bu yola başvurmadığımızı ifade etmeliyim.

Bilinen bir gerçektir ki, Kur'an en azından iki farklı metin türü içerir: muhatabın dikkatini çekmeyi önceleyen, sesin öne çıkarıldığı kısa ve vurgulu cümlelerin ağırlıkta olduğu *Mekkî hitab*, mâna ağırlıklı *Medenî hitab*. Şu halde Kur'an'ın çevirisi de tek bir yöntemle sınırlandırılamaz.

Estetik ve Belagat Açısından

Sibeveyh (ö. 180/769) *el-Kitab*'ında şöyle der: "Nahivcilerin çoğu bir ifadenin gramer açısından irabını düzelteceğim derken, anlamını göz ardı ederler. Halbuki, sözün anlamı irabından çok daha önemlidir." Nahiv ilminin kurucu eseri olan *el-Kitab*'ta "*Sözün Güzeli ve Çirkini*" gibi belagata ilişkin bölümlere yer verilmesi, Arap dilini tedvin eden üstadlarla sonraki dilciler arasındaki farkın bariz bir göstergesidir.

Uzun bir zamandan beri bir kuşun koparılmış iki kanadı gibi ayrı ayrı duran nahiv ve belagat başlangıçta birdi. Söz kuşu belagatin zirvesine bu iki kanatla uçmuştu. Bu, mâna ile gramerin ayrılmazlığı anlamına geliyordu. Sibeveyh'in yolunu Ferrâ (ö. 207), Müberred (ö. 286), Sa'leb (ö. 291) ve Zeccac (ö. 311) sürdürdü. Dil dâhisi Ebu Ali Farisî (ö. 377) bu çizgiyi bir okul haline ge-

tirdi. Bu okulu İbn Cinnî (ö. 392) nahivde, İbn Fâris (ö. 395) etimolojide, Abdulkahir Cürcanî (ö. 471?) belagatta, Râğıb el-Isfahanî (ö. 502) Kur'an ıstılahlarında, Zemahşerî (ö. 538) tefsirde zirveye taşıdı.

Mealde, yukarıda saydığımız seleflerimiz gibi mâna ile gramerin, belagatla nahvin birbirinden ayrı değil birbirinin içinde durduğu bir usulü tercih ettik. Eğer ille de tercih söz konusu olacaksa, elbette mâna gramere öncelenmeliydi. Zira vahyi okumaktan maksat murad-ı ilâhiye ulaşmak ve vahiyle inşâ olmaktı.

Kur'an'ın belagat mucizesi, onun hiçbir dil kuralına ya da kurallar manzumesine hapsedilememesidir. Kur'an, kendisini şiir veya nesir olarak niteleyecek olanı doğrulamadığı gibi, onu sadece belli edebi formlara ve kalıplara sağdırmaya çalışanları da mahcup eder. Esasen Kur'an'ın ebedi oluşu edebi oluşundan kaynaklanmaz. Hayatı ta yüreğinden kavrayıp onun kodlarını barındırmasından kaynaklanır. Bu yüzden Kur'an hayat kadar karmaşık, hayat kadar tekdüze, hayat kadar mucizedir.

İnşa ve haber cümleleri arasındaki farkı çeviriye yansıtmak, isim ve fiil cümleleri arasındaki farkı çeviriye yansıtmaktan daha kolay oldu. İnşa ve haber cümlelerini ayırmak için, inşâ cümlelerinin sonuna ünlem işareti (!) koymak işimizi kolaylaştırdı.

Eğer zorunlu değilse, çevirimiz boyunca metne takdiri lafız idhalinden mümkün olduğunca kaçındık. Klasik tefsirin lafız takdir ettiği bir çok yeri, metindeki yalın haliyle çevirmeye gayret gösterdik. Takdir gerekseydi kelâmın sahibi takdir ederdi diye düşündük. O şekilde gelmesinin mutlaka bir nükte barındırdığına kani olduk (Msl: 44/Tâhâ: 102; 70/Hûd: 92; 83/Zuhruf: 60; 94/Bakara: 51, 184; 95/Enfal: 27; 97/Nûr: 53).

Sözü çevirmek zordur, sesi çevirmek çok daha zordur. Biz bu mealde, sesi çevirmek gibi çetin bir işe giriştik. Kaynak metnin ses değerlerini, anlamın müsaade ettiği oranda hedef metne taşımaya çalıştık. Kur'an'daki iç musiki ve şiiri fersah fersah aşan şiiriyyeti meale yansıtmak güç. Bunu anlama halel getirmeden yapmak oldukça zor ve zahmetli bir iştir. Bu zorluk bizi bazen "..olmalıdır" bazen de "..olmalıdırlar" gibi, âyet sonlarındaki ses uyumunu bulmak için anlamı bozmayan tasarruflar yapmaya sevk etti. Bu uğurda Türkçe'nin imkanlarını zorladık. Umarız Kur'an'daki sesi meale taşıma konusundaki emeğimiz meal okurunun kulağından kaçmaz da, yürek damağında farklı bir lezzet bırakır.

Tertip Açısından

lir: 1) Âyetlerin sıralaması. 2) Sûrelerin sıralaması. İkincisi de yine kendi içinde ikiye ayrılır: Sûrelerin Hz. Peygamber'e iniş tarihlerine göre yapılan "nüzûl tertibi" ve Hz. Osman'ın hilafeti döneminde sahabilerden oluşan cem ve tertip komisyonunun yaptığı "mushaf tertibi". Ellerde okunan mushaf bu sıralamaya göredir.

Âyetlerin sûre içerisindeki sıralaması Allah Rasulü'nün tasarrufunda gerçekleşmiştir. Bu sûreler Hz. Peygamber tarafından namazlarda ve hutbelerde defalarca okunmuş, orada bulunan çok sayıdaki sahabe de sûreleri Allah Rasulü'nün ağzından okunduğu şekliyle almış, ezberlemiş, okumuş, okutmuş ve kendinden sonraki nesillere aktarmıştır.

Âyetlerin sûre içindeki zamanı konusunda yaşanan ihtilaf, vahyin iniş tarihlerine dair ihtilafın bir parçasıdır. Kimi otoriteler tarafından bütünüyle Mekke dönemine ait bir sûrenin bazı pasajlarının Medine'de indiği iddia edildiği gibi, tersi de iddia edilmiştir. Mesela Müzzemmil 10, 11, 20; Kalem 17-33 ve 48-50; Meryem 58, 71; Furkan 68-70, Yâsîn 45; Kamer 44-46; Vakıa 81-82; Necm 32; A'râf 163-170 vb. gibi bir çok âyetin, sûrenin genelinden ayrı olarak Medine'de indiği iddia edilmiştir. Oysa ki, bu sûrelerin tümü de Mekke'de inmiştir. Yine hepsi de Medenî surelerde yer alan Bakara 281; Mâide 3; Enfal 30-36; Tevbe 128-129; Muhammed 3 gibi âyetlerin de Mekke'de indiği iddia edilmiştir.

Bu iddiaların doğrusunu yanlışından ayırmak için iddiaların delillerine bakmak şarttır. Bu delillerin çoğu nüzûl sebebi rivayetleridir. Oysa ki, Mekkî veya Medenî bir sûrenin bir veya birkaç pasajını sûrenin iniş zamanının dışına çıkarma gibi ciddi bir iddia, yalnızca sebeb-i nüzûl rivayetlerine bina edilemez. Zira bu rivayetlerin bir kısmı sorunludur. Kaldı ki "Bu sûre (veya âyet) şunun üzerine inmiştir" türünden rivayetler, her zaman o sûre veya âyetin iniş zamanını göstermez. Sahabenin o olayla o sûre veya âyet arasında bağ kurduğuna, dahası vahyi hayata sürekli nazil olan aktif bir özne olarak gördüğüne delalet eder.

Bütünüyle bir döneme ait bir sûre içersinde yer alan pasajın, anlamayı kesinlikle etkileyecek şekilde bütünden farklı bir döneme nisbet edilmesi ciddi bir iddiadır. İkna edici delillere dayanmak durumundadır. Bu konuda, metnin iç bağlamının desteklemediği rivayetler mesnet olamaz. Zira böylesi bir durum anlama sorununa yol açar. Biz bu tür rivayetleri, tümü de metnin iç bağlamıyla ilgili beş kritere tabi tuttuk: 1) Ses ve fasıla açısından. 2) Dil açısından. 3) İçerik açısından. 4) Üslup açısından. 5) Rivayetin doğruluğu açısından. Bu kriterlerin ayrıntılı bir uygulamasını En'am sûresinin girişinde yaptık. Bu tür iddialara konu olan diğer sûreleri de aynı kritere tabi tutarak sonucu sûrelerin giriş bölümlerinde verdik.

Nüzûl tertibine gelince...

Tüm sûrelere koyduğumuz girişin ilk pasajını sûrenin ismine, ikinci pasajını iniş zamanına, müteakip pasajlarını ise konusuna ayırdık. Sûrelerin iniş tarihlerini ve sıralarını doğru tesbiti amaçlayan bu pasajlar hayli emek gerektirdi. Bunu yapma nedenimiz, hem sûrenin doğru zamanını tesbit ederek anlaşılmasını kolaylaştırma, hem de bu mealin nüzûl tertipli bir versiyonunu hazırlama niyetini taşımamızdı. Nüzûl tertipli bir meal için önce sûrelerin iniş zamanlarını doğruya en yakın veren bir cetvele ihtiyaç vardı.

Açık yüreklilikle söyleyelim ki, nüzûl tertibi konusunda son sözü söylemek neredeyse imkansızdır. Zira bu konuda sahabeden bize kadar gelen farklı tertipler vardır. Sahabenin ittifak edemediği bir konuda son noktayı koyan bir liste oluşturmak zordur. Amacımız bu konuda doğruya en yakın iniş cetvelini elde edebilmekti. Bunun için sûrelerin üslubu, konusu ve belagatının esas olduğu bir liste hazırlamaya teşebbüs ettik. Bunda Hz. Osman'ın nüzûl tertibini esas aldık. Onun yanına İbn Abbas ve İmam Cafer tertiplerini koyduk. Yine İbn Aşur sayesinde ulaştığımız İbn Abbas'a nisbet edilen Cabir b. Zeyd tertibini de bunlara ilave ettik. Bazı sûreler üslûbu ve konusu itibarıyla ilk tertiplerdeki yerleriyle uyumlu değildi. Böylesi durumlarda o sûrenin doğru zamanını tesbit için özellikle Kur'an'ın içinden delil aradık. Bazı sûrelerin âyetleri başka sûrelerin âyetlerine atıf içeriyordu. Bu iniş sıralamasında kesine yakın bir delildi. Bu konuda hadis ve siyer kaynaklarına da başvurduk. Delil bulduğumuzda tereddüt etmeden "Bu sûrenin iniş zamanı ve yeri şudur" dedik. Bu konuda Fransız şarkiyatçı Réjis Blachère (ö. 1973) ve İranlı mütefekkir Mehdi Bazergan'ın özgün tertiplerinden de istifade ettik.

Bu meyanda pasajlar meselesi de önemliydi. Kur'an Allah Rasulü'ne yazılı bir metin olarak değil sözlü bir hitab olarak indi. Sûrelerin âyetlere taksimi, Fatiha, İhlas, Felak ve Nas gibi bir kısım sûreler için kesin olsa da, bir çok sûre için kesin değildir. Mesela Mümin sûresini Mekke-Medine okulları 84, Şam-Kufe okulları 85, Basra okulu 82 âyet saymıştır. İbrahim sûresini Medineliler 54, Şamlılar 55, Basralılar 50, Kufeliler 52 âyet saymışlardır. Bu ihtilaf, sûrenin cümlelerinin nereden ve nasıl bölüneceğiyle, daha temelde noktalamayla ilgili bir ihtilaftır. Esasa taalluk etmez. Metin harfine kadar aynı metindir.

Anlamayı önceleyen bir okumada birim tek tek âyetler değil pasajlar olmalıdır. Tabir caizse âyetler tilavet için, pasajlar kıraet içindir. Zira pasajlar mâna öbekleridir. Bu nedenle mealde her âyeti diğerinden bağımsız olarak yerleştirmek, âyetleri mânanın ikmal edilmiş bir birimi saymak anlamına gelir. Bu doğru değildir. Fakat bizce âyetleri birbirine karıştırarak tercüme de daha farklı problemlere yol açacaktır. Zira dünyadaki tüm mushaflar aynıdır ve tüm referanslar âyet rakamları üzerinden verilmektedir. Bu yüzden âyetlerin nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmadığı üçü-beşi bir arada çeviri yön-

temi mahzurludur. Biz bu mealde Kur'an'ın temel birimi olan âyetleri hiç birbirine karıştırmadık. Fakat mânayı da âyette tamamlanan bir şey olarak görmedik. Bu yüzden mânanın gerektirdiği yerde âyeti müstakil veya gurup halinde art arda sıralayarak pasajlar oluşturduk. Bu pasajların belli olması için de ilk kelimesini büyük harfle başlattık ve önceki pasajla arasını ayırdık.

Meal boyunca orijinal metne ait kısımları *italik* yazdık, onların çevirilerini "tırnak içinde" gösterdik. Tek yazılan tarihlerde hicri takvimi esas aldık. Ezeli ve biricik hakikati kastettiğimiz yerlerde "islâm"ı küçük "i" ile yazdık.

Ayrıntılı açıklamalar barındıran notlarda Mushaf sırasını değil nüzûl sırasını gözetmeye çalıştık. Mesela *mukatta'ât* harfleri konusundaki ayrıntılı açıklamayı, Mushafta ilk geçtiği Bakara 1'de değil nüzûl sürecinde ilk geçtiği Kalem 1'de verdik. Notların referanslarında üç rakam kullandık. (Msl: 57/Secde: 7, not 11 gibi.) Birincisi sûre, ikincisi âyet numarasıdır. Not'tan sonra gelen numara ise atıf yapılan yerdeki dipnot rakamıdır.

Mealin sonuna 'akıllı' bir *Dizin* ekledik, bu *Dizin*'in kelime sayımına dayalı, öylesine yapılmış bir söz yığını olmasını istemedik. Bunun için de, mealin ruhuna ve kavramsal dünyasına ulaşmayı mümkin kılan kullanışlı bir *Dizin* oluşturmaya gayret ettik.

***

Nadir kullandığımız kaynakların basım yer ve tarihlerini kaynakçaya taşımak yerine metnin içinde gösterdik. 8 ünlü hadis kitabının tümü için *Mevsuatu's-Sunne*'yi kaynak gösterdik.

Söz Sonu

Mükemmellik Allah'a mahsustur. Biz kuluz. Kula kulluk yaraşır. Kul olmak, kusuru kabul etmektir. Zira kul kusursuz olmaz. Bazı hata ve kusurlar vardır ki onları sahibi değil başkaları görür. Bazı zuhul, hata ve kusurlar vardır ki, olanca titizlik bile kişiyi onlardan müstağnî kılmaz. Sanki onlar birilerinin katkısını celbetmek için oraya konmuşturlar. O zuhul, kusur ve hatalara muttali olup da katkıda bulunacak olan işin erbabına peşinen teşekkürlerimi arzederim.

Bu mealin hazırlandığı 11 yılda kaç kez pes ettiğimi yakınlarım bilir. Zira bu görevin sorumluluğu görevin kendisinden de ağırdır. Öyle zamanlar oldu ki, bu yük fakirin omuzlarına çok ağır geldi. Fakat her seferinde Allah'ın inayeti ve Kur'an'ın kerameti yardıma yetişti. Rabbim tamamına erdiği günü gösterdi. Ne diyebilirim ki: Allah varlığımı Zatına hamd kılsın.

Bu zorlu ve yorucu çalışmanın oluşmasında emeği geçenlere teşekkür borcum var. Onların başında çalışma ortamımı korumak için hep üzerime titre-

yen meali yayınlanmadan baştan sona okuyan sevgili eşim var; ortalama 14 saatin altına düşmeyen bir mesai ile kotarılan bu zorlu yıllar boyunca kah "Yeter artık, çıldıracaksın!" diyerek beni masadan kaldıran, kah tefsirler arasındaki uykusuz gecelerime ortak olan eşim. Ve tabi ki çocuklarım. Hepsinden huzurlarınızda helâllik dilerim.

Meal basıma verilmeden önce 20 nüsha çoğaltılarak alanında yetkin isimlere okumaları için tevdi edildi. Bu dostlarımın katkısını minnetle yad etmeliyim. Meali çıkmadan önce tamamen okuyarak katkılarını sunan İbrahim Sarmış, Mehmet Okuyan, M. Emin Yıldırım, İbrahim Şahin ve eşi, Münib Engin Noyan, İsmail Güler ve Hasan Hafızoğlu'na; kısmen okuyarak katkılarını sunan Abdülcelil Candan, D. Mehmet Doğan, İsmet Uçma, Fatih Okumuş, Halil Çiçek, Ertuğrul Özalp, Said Yaz, Yusuf Özkan Özburun ve Adnan İnanç'a; mealin fıkhî notlarını müzakere için mesai ayıran Hayreddin Karaman hocamıza; mealimizin Kur'an metnini gözden geçiren Hafız İsmail Uzun ve eşine kalbi şükranlarımı sunarım.

Başta Sami ve Ferhat beyler olmak üzere mealin basım ve yayımında ellerinden geleni esirgemeyen herkese de teşekkür etmeliyim.

***

Kur'an'a kurban olmayı, cihana sultan olmaya tercih ederim.

Rabbim utandırmasın. O bana yeter, O ne güzel vekildir. Beni maksadıma ulaştıracak olan sadece Allah'tır; yalnızca O'na güvendim ve sadece O'na yöneldim.

Nesilden nesile aktarılırken, zincirini yüz milyonlarca halkanın oluşturduğu Kur'an'ı nakleden canlı 'senet'e, âdil bir şahid olarak katılmak en büyük tesellimdir.

İlim farz, şahitlik emanet, hakkı söylemek mes'ûliyettir.

Rabbim şahid kıl!

Rabbim şahid ol!

Mustafa İSLÂMOĞLU

1 C.evvel 1429, İstanbul

Ve eğer dünyanın tüm ağaçları kalem olsa denizleri de mürekkep,
buna yedi deniz daha eklense,
Allah'ın kelimeleri yine de tükenmez:
çünkü yalnızca Allah'tır her işinde mükemmel olan,
her hükmünde tam isabet kaydeden.
(75/Lokman: 27)

FÂTİHA SÛRESİ

Nüzûl : 1
Mushaf: 1

Fâtiha Kur'an'ın hem önsözü, hem de özetidir. "Bizzat kendini açan" ya da "başka bir şeyi açan" anlamındaki adı, Hz. Peygamber'in *Fâtihatu'l-Kitab* (Kitabın Girişi) isimlendirmesine dayanır. Bunun dışında sahih rivayetlerle bize kadar gelen üç ismi daha bulunmaktadır: *es-Seb'u'l-Mesânî* (Tekrarlanan Yedili), *Ummu'l-Kur'an* (Kur'an'ın Anası) ve *Ummu'l-Kitab* (Kitabın Anası). Birinci isim, Rasulullah'ın bir tefsiridir (Buhârî, *Tefsir* 1) ve Kur'an'dan ilhamla konulmuştur (72/Hicr: 87). Son iki isim ise Fâtiha'nın Kur'an'ın veciz bir özeti olduğuna işaret eder.

İlk inen tam sûredir. Tesbitimize göre bundan önce 'Alak, Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinin ilk pasajları inmiş, fakat bütünüyle nâzil olan ilk sûre Fâtiha olmuştur. Hz. Peygamber onu "Kitab'ın önsözü" olarak adlandırmış ve Kur'an'ın başına konmasını emretmiştir. Namazlar başından beri onunla kılınmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Fâtiha'nın yeri Mushaf'ın başıdır.

Kur'an'ın özeti olan Fâtiha, *hamd*'i Allah'a tahsis ederek başlar. ***Allah***: tüm sıfatların kendine döndüğü has isimdir. ***el-Hamdu lillah***: tüm zât ve kemal sıfatlarını kapsar. ***Rabbu'l-'Âlemin***: tüm fiili ve kevni sıfatları kapsar. ***er-Rahman er-Rahim***: insan için bütünüyle rahmet olan dinin tamamını kapsar. ***Maliki yevmi'd-dîn***: tüm Son Saat, Kıyâmet, âhiret, cennet ve cehennem âyetlerini kapsar. ***İyyake na'budu***: tüm ibadetleri kapsar. ***Ve iyyake nesta'in***: ibadetlerde tevhid ve ihlası kapsar. ***İhdine's-sırata'l-mustakim***: ahlâk, inanç, ibadet ve beşeri ilişkilere dair tüm doğruları kapsar. ***Sıratallezine en'amte 'aleyhim***: geçmiş tüm iyileri kapsar. ***Ğayri'l-mağdubi 'aleyhim ve leddâllin***: geçmiş tüm yoldan sapmışları kapsar.

Fâtiha Allah-insan ilişkisinin kodlarını barındırır. Fâtiha'da Allah'tan insana inen rahmet ve vahiy, insandan Allah'a çıkan dua ve ibadet dile gelir. Fâtiha, Allah'ın varlığına inanan herkesin üzerinde ittifak edebileceği muhteşem bir ilkeler bütünüdür. Bir bakıma tevhid kelimesi olan *lâ ilâhe illallah*'ın açılımı mahiyetindedir. Kimler gibi olmamız gerektiğinin yanında, kimler gibi olmamamız gerektiğini de söyler. Fâtiha Allah-insan arasında sözleşmedir. İlk üç âyet Allah'ı tanıtan bir senadır. Son üç âyet insanı tanıtan bir duadır. Ortadaki âyet sözleşmenin bizzat kendisidir. "Âmîn", bu sözleşmenin altına atılan imzadır.

İnsanı dönüştürücü gücüyle gerçek bir fatih olan Kur'an, insanın yüreğinin kapılarını Fâtiha anahtarı ile açar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA[1]

1 HAMD, bütün âlemlerin Rabbi[2] Allah'a mahsustur.[3]

2 O özünde merhametli, işinde merhametlidir.[4]

1 Veya *bâ*'nın mülabese vurgusuyla: "..Allah adına". Açılımı: "Özünde merhametli, işinde merhametli Allah adına". Besmele, ilk vahyin ilk âyetindeki "Rabbin adıyla/adına oku!" emrinin dil ile ifasıdır. Peygamber için "Allah adına ediyorum" mü'minler için "Allah'ın adıyla alıp okuyorum" vurgusunu taşır. Besmelenin Fâtiha sûresinden bir âyet olup olmadığı ulema arasında tartışılmıştır. Tartışmalı olan mütevâtir olmayandır. Dolayısıyla Fâtiha'daki de dahil tüm sûre başlarındaki besmeleleri Kur'an'dan bir iktibas sayan görüş, daha isabetli görünmektedir. Mushaf'ta Besmele, Tevbe hariç tüm sûrelerin başında Kur'an'dan bir alıntı olarak yer alır (53/Neml: 30). Bu yüzden cemaatle namazlarda besmele içten okunur. Darakutnî bir soru üzerine besmelenin açıktan okunacağına dair sahih bir hadis olmadığını söyler (İbn Teymiyye, *Tefsir*). İnsanlıkla yaşıt bir anahtar olduğu, Hz. Nûh ve Hz. Süleyman'ın ağzından nakledilmesinden anlaşılmaktadır (70/Hûd: 41 ve 53/Neml: 30). Eğer Kur'an'ı muhteşem bir site kabul edersek, Fâtiha bu sitenin ana kapısı, besmele de o kapının anahtarıdır. Besmele, kulluk listesinin altına atılan imzadır. Besmele Allah'la ve Allah'lı yapmaktır. Besmele O'nun sayesinde ve O'nun verdiği imkân ve güçle yaptığının bilincinde olmaktır. "Senin verdiklerinin farkındayım, Senden bağımsız bir varlık alanı düşünmüyorum" demektir. Besmele eylemle alâkalıdır. Zira besmele çeken biri, bir eyleme girişiyor, bir işe başlıyor demektir. Besmele, İslâm ahlâkının bir "eylem ahlâkı" olduğunu gösterir.

Şeytan'dan uzak olduğunu *isti'âze* ile ikrar etmeyen, besmele ile Allah'ın yardımını celbedemez. Kötülüğe buğzetmeden iyiliğe muhabbet edilmez. Bu yüzden Kur'an'la bütünleşmek için onu okuyacak kişinin yapması gereken ilk hazırlık *e'uzu billahi mine'ş-şeytani'r-racim*'in kısaltma adı olan *İsti'âze*'dir. "Kovulmuş Şeytan'ın şerrinden Allah'a sığınırım" demektir. Bu Kur'anî bir emirdir: "Kur'an okuyacağın zaman, öncelikle kovulmuş şeytandan Allah'a sığın" (74/Nahl: 98). Zira kalpleri evirip çeviren, ferman dinlemeyen gönle ferman dinleten Allah'tır. *İsti'âze*, akleden kalbe aldırılan mânevi abdesttir. "Kafa karışıklığı" da dediğimiz akıl ve duygu kirlenmesi, Kur'an'da insanın 'öteki'si olarak tanıtılan şeytana nisbet edilir (56/A'râf: 200). Bununla verilen mesaj açıktır: İnsanın kişiliği özüdür ve özü temizdir. Kirlenme ona arız olan bir şeydir ve değerini düşürür. Kirlenen temizlenir ve *tezkiye* tam da budur. İstiâze bir söylem değil bir eylem emridir. *İsti'âze* akli bir eylem değildir, iç telkine dayalı kalbî bir eylemdir. Bilinçten çok bilinçaltını inşa eder. Vahiy-akıl diyaloğuna yönelik iç saldırıları önlemek için alınacak her tür önlem *isti'âze* kapsamına girer (Bkz. 74/Nahl: 98, not 108). Şeytan bu saldırıyı kendi gücüyle yapmaz, insanın ona iradesinden aktardığı güçle yapar. Zaten bu işlemin kendisi bir güç kaybıdır.

2 "Âlemlerin Rabbi"ni Kur'an şöyle tefsir eder: "O göklerin, yerin ve bunlar arasındaki herşeyin Rabbidir" (51/Şu'arâ: 24). Yani bütün bir varlığın, kâinâtın ve içindekilerin Rabbi. (*Âlemin*'in "yaratılmışlar evreni" için kullanıldığına dair bir tahlil için bkz. 79/Enbiya: 18, not 22 ve 107, not 111.)

3 Açılımı: "Tüm zamanlarda, tüm mekânlarda, her varlığın hamdi tümüyle Allah'a mahsustur". Zira başka yerlerde zaman ve mekân kaydı kullanıldığı hâlde (Msl: 67/Kasas: 70 ve 88/Rûm: 18) burada zamansız ve mekânsız olarak gelmiştir. Kur'an'da *lâm* edatının sebep, mülk ve istihkak anlamlarına göre ibare "Allah içindir", "Allah'ındır" veya "Allah'ın hakkıdır" mânalarına da gelir. Hz. Peygamber'in "Ben Seni lâyıkıyla övemem, Sen kendini övdüğün gibisin" (Müslim, *Salat* 222) sö-

3 O, Hesap Günü'nün hâkimidir.[5]

4 (Rabbimiz!) Yalnız sana kulluk eder[6] ve yalnız senden yardım isteriz![7]

5 Bizi yönelt Dosdoğru Yol'a;[8]

6 Nimet verdiklerinin yoluna;[9]

---

zü esas alındığında bu ibare "Allah'ı lâyıkıyla ancak Allah över" anlamına gelir. Şükür ele geçene teşekkürdür. Şükür nimet verilince yapılır, hamd her zaman yapılır. Nimet verilse de alınsa da... Zira alırken de verirken de kul Allah'ın gözetimindedir. Ve Allah'ın gözetiminde olmak hamdi gerektirir. Alınca da hamd etmek anlaşılır bir şeydir. Zira nimeti veren O'ydu, daha büyüğünü vermek için küçüğünü almış olabilir, o musibet daha büyük bir belâya kalkan olabilir, dünyada alıp âhirette daha büyüğünü verebilir. Allah'tan başkasına hamd olmaz.

4 Veya: "Merhametin sonsuz kaynağı olarak tüm varlığa rahmet eden, iman edenlere kat kat rahmet eden" (Krş. 60/Mülk: 19; 105/Ahzab: 43); ya da "Sonsuz rahmetiyle herşeyi kuşatan ve merhameti zâtının ayrılmaz bir vasfı olan (Abduh). Sıfat-ı müşebbehe olan *Rahmân* süreklilik ve değişmezlik bildirir. Mübalağa ile ism-i fail (veya sıfat-ı müşebbehe) olan *Rahîm*, oluş ve yenileniş bildirir. Abduh, çoğunluğun tercihi olan bu görüşe "delil yetersizliği" gerekçesiyle itiraz etmiştir. Ona göre doğru olan tam tersidir. Bunu da şöyle açıklar: Fu'lan vezni *fa'al* vezni gibi mübalağa ifade eder. Tıpkı *ğarsân* (çok eken), *atşân* (çok susayan), *ğadbân* (çok kızan) sıfatları gibi sonradan ârız olan vasıflar için kullanılır. Faîl vezni ise *alîm, hakîm* gibi öze ait değişmez vasıflar için kullanılır (*Menâr*). Fakat, Elmalılı'nın da dediği gibi bu itiraz yersizdir. Rahmâniyyeti rahmetinin zâtî ve sabit olup varlığı özünden kuşattığına, Rahîmiyyeti merhametin gerçek faili olarak merhametini fiili ile celbeden varlıklara ihsan ettiğine delalet eder. İlâhî Zât'ın tecellisi varlığın cevherine, ilâhî fiilin tecellisi varlığın fiiline yöneliktir. Tercihimizin gerekçesi budur.

5 Lafzen: "Din Günü'nün..." Kur'an'a göre Din Günü: "hiçbir insanın bir başka insana asla fayda sağlamayacağı gündür" (49/İnfitâr: 19). Bu âyet, devamındaki "yalnız senden yardım isteriz"in de gerekçesidir. (*ed-Dîn* hakkında ayrıntılı bir not için bkz. 17/Mâ'ûn: 1, not 1).

6 *Vav*'ın ta'lîl vurgusuyla. Kayıtsız şartsız itaat edilecek tek otorite Allah'tır. Onun dışındaki tüm otoritelere kayıtlı ve şartlı itaat edilir.

7 İlk 3 âyet Allah-insan ilişkisinin zirvesini teşkil eder. "Biz" kipinin kullanıldığı 4. âyetle insanın irade beyanı başlar. Amaç muhatapta doğru bir "biz" tasavvuru oluşturmaktır. Yardım edenin gerçekte sadece Allah olduğunu bilenler, sadece Allah'tan yardım isterler. Zımnen: Duanın kıblesini Allah'tan başkasına çevirmek, ona kulluk etmek demektir. İbadet Allah'ın razı olduğunu yapmak, ubudiyet Allah'ın yaptığından razı olmaktır. *İyyâke na'budu* ibadette, *iyyâke nesta'în* duada tevhiddir. Tıpkı *lâilâhe illallah* gibi nefy ve isbattan oluşur. Açılımı şudur: "başkasından değil yalnız senden.." Allah'tan başkasından istemekle ilgili muhteşem bir Kur'anî teşbih için bkz. 58/Ra'd: 14.

8 Krş. "Hiç şüphe yok ki, yegâne rehberlik Allah'ın rehberliğidir" (73/En'âm: 71) ve "O doğru yola yönelenlerin hidayetini artırır" (92/Muhammed: 17). Bu âyet, "ilâhî rehberlik" mânasına gelen *hidâyet*'in kendiliğinden gelen bir şey değil, talep edilen bir şey olduğunu gösterir. İnsan Allah'tan tek bir şey isteyecekse, bu hiç kuşkusuz "ilâhî rehberlik" olmalıdır. Mushaf'ta bu talebin cevabı hemen yanı başına yerleştirilen Bakara 2'de verilmiştir: "(Ey hidayet isteyen kişi!) Al işte, bu kitap muttakiler için ilâhî bir rehberliktir". Sırat öteden değil buradan başlar.

9 Allah'ın nimet verdikleri Nisâ 69'da beyan edilir (Krş. 73/En'âm: 90). Allah Rasulü'nün son sözü olan *er-rafiku'l-a'lâ*, Nisâ sûresinin 69. âyeti ışığında "yüce dostlar" arasına karış-

7 gazaba uğrayanların ve sapıtanların yoluna değil![10]

ma temennisi olarak anlaşılmalıdır. Bu, Fâtiha'da talim ettirilen duanın vefatı sırasında Rasulullah'ın yüreğinde olduğuna delildir.

10 Âyetin konusu gazaba uğrayan ve sapıtanlar değil, onların gittiği yol. Dolayısıyla âyetin muhatabı geçip gitmiş olanlar değil, şimdi ve gelecekte gazaba uğrayan ve sapıtanların yolunu takip edecek herkestir. Kur'an "gazaba uğrayanlara" Yahudileşen İsrâiloğullarını, "sapıtanlara" ise teslisçi Hıristiyanlığı örnek gösterir (94/Bakara: 90 ve 108/Mâide: 77). Bu Kur'anî tesbit Allah Rasulü'nün dilinden de bize kadar gelmiştir (Tirmizî, *Tefsir* 2).

Bu sonuncu âyetle birlikte Fâtiha'nın konusunu şu beş terimle özetleybiliriz: Tevhid, ahiret, ubudiyyet, nübüvvet ve adalet.

'ALAK SÛRESİ

Nüzûl : 2
Mushaf: 96

Sûre adını 2. âyetinden alır. *'Alak*, insanın müstesna oluşuna dair bu bağlamda "alâka, ilgi, sevgi" anlamına, embriyolojik süreçlerle ilgili bağlamlarda ise "ana rahmine düşmüş ceninin ilk hali, hücre" anlamına gelir. İlk kuşaklar tarafından ilk âyetinin tamamıyla anılmaktaydı.

Sûrenin girişi, gerçek anlamda insanlığın dönüm noktası olan Kur'an vahyinin ilk inen âyetleridir. Hz. Aişe ve Ebu Musa rivayetlerinde, vahiy, Mekke'de, "arayış" anlamına gelen *Hıra* mağarasında düşünce çilesi çeken Abdullah oğlu Muhammed'e (a) Fil olayından yaklaşık 40 yıl sonra bir Ramazan gecesinde indirilen bu sûrenin ilk beş âyetiyle başlamıştır. Beyhaki, vahiy başlamadan önceki rüyalar silsilesinin hicretten 13 yıl önce bir Rebiulevvel ayında başladığını ve altı ay sürdüğünü nakleder. Bu tarihin miladi karşılığı 610 yılının Şubat ayıdır. Altı ay sonrası aynı yılın Ağustos ayına denk gelmektedir. Bu hesaba göre vahiy 610 yılının Ağustos ayında başlamıştır. Vahyin doğumunun Hz. Peygamber'in doğumuyla aynı gün olan Pazartesi'ne denk geldiğini, Hz. Peygamber'in niçin o günü oruçlu geçirdiği sorusuna verdiği cevaptan öğreniyoruz.

Bu konudaki sahih rivayetlerin özeti şudur: 40 yaşına doğru Muhammed'e yalnızlık sevdirildi. Hıra dağındaki aynı adlı mağarada kendini tefekkür ve ibadete veriyordu. Bir gece aniden vahiy meleği geldi ve "Oku!" dedi. "Benim okumam mümkün değil!" diye cevapladı, zira o zamana kadar okumuş-yazmış değildi (Ankebût: 48). Rasulullah şöyle nakleder: "Melek beni öyle bir sıktı ki tüm gücüm gitti." Aynı şey üç kez tekrarlandı (Buhârî, *Bed'u'l-Vahy* 1:1; Müslim, *İman*, 1:73). Sonuncusunun ardından bu sûrenin ilk beş âyeti nâzil oldu (Vahye dair bir not için bkz. 82/Şûrâ: 51, not 62).

23 yıllık vahiy sürecinin ilk kelimesi "oku"dur. Bu bir "yap" emridir ve her emir bir inşadır. Amaç vahyin muhataplarını inşa etmesidir. İlk beş âyetin konusu insanın öğrenme yeteneğidir. Vahiy açılışı bilgiye, insanın öğrenme yeteneğine ve araçlarına dikkat çekerek yapmıştır. Bu, insanın en temel sorununun, doğru bilgiyi elde etmek, üretmek ve iletmekle ilgili talim ve terbiye, eğitim ve öğretim süreci olduğunu gösterir.

İlk indirilen pasaj ve sûrelerin konuları arasındaki bilinçli bağlantı hayli anlamlıdır. Gerçek bir "önsöz" olan Fâtiha'yı dışarıda tutarsak, bizim tesbitimize göre nüzulde ilk beş sıra ve konuları şöyledir:

1) 'Alak sûresinin ilk 5 âyeti düşüncenin ve bilginin inşasıyla,
2) Müzzemmil sûresinin ilk 11 âyeti, duygunun ve ahlâkın inşasıyla,
3) Müddessir sûresinin ilk 7 âyeti, misyon ve vizyonun inşasıyla,
4) Duhâ sûresinin tamamı teşvik ve motivasyonla,
5) İnşirah sûresinin tamamı azim ve kararlılıkla ilgilidir.

İnen ilk âyet, Allah adına/adıyla okuma emridir. Bu emir, karşılığını İslâm'ın şiarı olan besmelede bulur. İlk beş âyetin ardından, gelen âyetler daha sonraki bir zamanda inmiştir. Bu zaman fiili engellemenin başladığı 3. yılın başına tekabül etse gerektir. Usul kuralı gereği bir sûre için "Bu sûre falan zamanda indi" demek, o sûrenin başının indiği zamanı gösterir. Bu kural 'Alak sûresi için de geçerlidir.

Bu pasajda Allah'ın vahiyle kendisine tenezzül buyurduğu insanın en temel zaafına atıf yapılır: "Evet, evet; insan kendi kendine yettiğini sandığında mutlaka azar" (6-7). İnsan azınca ibadete engel olur, hakikati yalanlar ve ona sırt döner (9-13). Bütün bunların temelinde görmeyen bir tanrı tasavvuru yatar: "Kendisi bilmez mi ki, Allah görür mutlaka!" (14) Sûre, muhatabını inşa edicilik vasfını haykırırcasına, tevhid kelimesinin çatısıyla uyumlu olan bir nehiy ve iki emirle son bulur: "Asla o (azgın) insana uyma; imdi (Rabbine) secde et ve yaklaşmaya gayret et!"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 OKU[1] yaratan Rabbin adına;[2] 2 O insanı sevgi ve alâkadan yarattı.[3]

3 Oku! Zira Rabbin sonsuz kerem sahibidir;[4] 4 O insana (bilgiyi) kalemle (kaydetmeyi) öğretti,[5] 5 O insana bilmediklerini öğretti.[6]

---

1 Kur'an'ın adıyla aynı kökten olan "oku" emrinin tümleci zikredilmemiştir. Esasen *ikra'*, etimolojik olarak *icma'* mânasına gelir. "Şehir" anlamındaki *karye*, "hayız başlangıcı-bitişi" anlamındaki *el-kur'* hep *cem* ve *ictima* kök anlamıyla alâkalıdır (*Mekâyîs*). Zımni anlamı şudur: "Kalbine yazılan vahyin ışığında hakikatin parçaları arasında bağ kur! Parçanın bütüne aidiyetinin illet ve hikmeti üzerinde düşün! Varlığı Allah merkezli bir okumaya tabi tut! Sözün özü "Oku" emri, okumanın tüm anlamlarını içerir. Bu âyet, Allah'tan bağımsız bir bilgi ve bilim anlayışını kökten reddeder. *İkra'*, "İlet, tebliğ et" anlamına hasredilemez. Bu ancak tâlî ve dolaylı bir mâna olabilir. Zira ilk pasajda üçüncü şahısları gösteren lafzî veya zımnî hiçbir dilsel karine yer almaz. Her şey "O ve sen" arasında gerçekleşir. Allah Rasulü'ne ilk "uyar" emri 4/Müddessir sûresinin ilk âyetiyle verilmiştir.

2 İlk muhatap için dolaylı olarak "vahyi Allah adına ilet", tüm muhataplar için "İletileni Allah adına al ve oku" anlamına gelir. Varlığı Allah adına okuma çabası, onu Allah'a referansla anlama çabasıdır. Fakat okuma her şeyden önce zihinde olanı dile dökme işidir. Zira *el-kırae*: "Kalpte yazılı veya kayıtlı olanı bilinen bir lisanda dillendirmek" (*nutkun bi-kelâmin muayyenin mektûbin ev mahfûzin 'alâ zahri kalb*) anlamına gelir (İbn Aşur).

3 *'Alak* ve *'alaka* maddî olarak "embriyo ve hücre", mânevî olarak "sevgi ve ilgi-alaka" anlamına gelir. Doğru tercih ikincisidir. Zira hem bu pasaj insanın embriyolojik kökenini değil mânevî boyutunu ele almaktadır, hem de âyetin başındaki *el-insan*'dan dolayı buradaki 'alak'ın, sadece insan soyuna ait bir şey olması gerekir. Oysa embriyolojik mânada *'alak* (embriyo, hücre) diğer memeli canlıları da kapsayan ortak bir özelliktir. İbn Fâris *el-'alâka*'yı *el-hubbu'l-lazım li'l-kalb* (kalb için gerekli olan sevgi) diye tanımlar (*Mekâyîs*). İnsanın anne karnındaki embriyolojik gelişim sürecini ele alan Hac 5, Mü'minûn 14, Mü'min 67, Kıyame 37'den farklı olarak bu bağlamda, embriyolojik olmaktan çok ontolojik olmak durumundadır. Bunu destekleyen bir husus da geçtiği tüm diğer yerlerde (5 kez) dişil formda *'alakâ* olarak gelirken sadece burada *'alak* formunda gelir. İlginç bir tevafuktur ki, Allah isminin mücerredi olan *e-le-he*'nin tüm formlarının ortak anlamı "sevgi"dir. Bu, gerçekten dikkat çekicidir.

4 *el-Ekrem*: "Herhangi bir karşılık almadan ve beklemeden sınırsızca veren". Zımnen: İnsan Allah'a borçlu olarak doğar, bu yüzden *din* "borçluluk bilinci"dir. Bu âyete kadar *Rab, ellezi halaka, ellezi alleme* gibi eylem sıfatlarından sonra, *Ekrem* ile kemal sıfatlarına geçti. Öncesiyle birlikte: Yoktan var eden de O, var ettikten sonra aşama aşama kemale ulaştıran da...

5 *Kalem* bir semboldür. Hem bilginin kayıt altına alınmasını, hem de öğrenme araçlarını simgeler. Daha ilk inen vahiyle "sözlü kültürden yazılı kültüre geç" işaretini alan Nebi, mesajı aldığını vahyi yazdırarak ortaya koyacaktır. Kalem yazıyı temsil eder. Yazı ise bilgiyi kayda alıp, bu kayda kalemi, kağıdı, eli, zamanı, mekânı, okuyan ve okuyacak her insanı şahit tutmaktır. Söz uçucu yazı kalıcıdır. Onun için demişlerdir ki; ilim avlamak, yazı ise avı bağlamaktır.

6 Hem fıtratına fıtrî bilgiyi nakşetti, hem vahiy (*zikr*) ile nakşedileni hatırlattı, hem de bilmediklerini öğretti. Allah Rasulü "Arayış" (*Hırâ'*) mağarasından bu vahiylerle endişeli bir halde dönünce Hz. Hatice onu şöyle teselli eder: Vallahi Allah seni kesinlikle mahcup etmez! Çün-

6 EVET, evet;[7] insan mutlaka azar, 7 kendi kendine yettiğini sandığında![8] 8 Ne ki insanın Rabbine dönüşü muhakkaktır.[9] 9 Ama (ey muhatap!)[10] Baksana şu engel olmaya kalkışana, 10 ibadete[11] kalkan bir kula![12]

11 (Ve sen ey ibadete engel olan!)[13] Hiç o hidayet üzere midir diye geldi mi aklına?[14] 12 Yahut da, çağırmakta[15] mıdır diye sorumluluğa?[16]

13 Düşündün mü hiç: eğer o hakikati yalanlasa ve sırt dönmüş olsa Allah'a, 14 kendisi bilmez mi ki, Allah görür mutlaka.[17]

15 Yoo!

Eğer o buna bir son vermediyse, elbet perçeminden yakalayacağız;[18] 16 o pek sahtekar, bir o kadar da[19] günahkar perçeminden; 17 haydi o kendi örgütünü[20] çağırsın, 18 Biz de zebanileri çağıracağız.[21]

19 Hayır!

---

kû sen sözüne sadık bir adamsın, akrabalık bağlarını gözetirsin, kimsesizleri korursun, konuğa ikram edersin, haklının hakkını almasına yardım edersin!" (İbn Hanbel VI, 223).

7 *Kellâ*: Muhtemelen edatın ilk geçtiği yer. Dilciler farklı mânalara geldiğini söylemişlerdir. Basralılara göre "Yoo, hayır, asla" veya paragraf başı; Kisai'ye göre "gerçekten de, hakikat şu ki", Sa'leb'e göre "değil mi ki", Ferrâ'ya göre "evet, kesinlikle" mânasına gelir. Bizce edat bağlamına göre bu işlev ve anlamlardan bir veya bir kaçını kazanır. Tercüme boyunca tercihimiz de budur. Bir ara cümle gibi öncesini de sonrasını da görür.

8 İnsanın kendi kendisine yettiğini zannetmesi tuğyanın sebebidir. Zira insan, ancak kendini kaybettiğinde bu zanna kapılır.

9 Bu üç âyet bütün ahlâkî davranışın kaynağına dikkat çekmektedir. Zımnen: Ahlâkın referansı kalplerin özünü gören ve bilen Allah değilse, ahlâk hasbi olmaktan çıkar hesabi olur. Bu da ahlâkın anlamını kaybetmesidir. Zira bu takdirde ahlâkî davranışın anlamını onu yapan kişinin kalbindeki niyette bulan 'garantisi' ortadan kalkar.

10 Bu ve devamındaki âyet Kur'an'daki hitap zamirlerini Allah Rasulü'ne hasretmenin yanlışlığını gösterir. Zira namazı engellenen kul zaten Allah Rasulü'dür. O halde "Baksana" denilince dönüp bakması gerekenler, her çağda Kur'an'a muhatap olanlardır.

11 Veya: "namaza". Bir insanı meşgul ederek ibadetten alıkoymak da bu kapsama girer.

12 Burada namaza engel olmaktan amaç, dinin sosyal hayatta görünür kılınmasına engel olmaktır. Bununla amaçlanan sosyal hayatı Allah'tan koparmaktır. Allah'tan kopmuş bir sosyal hayat anlam ve ahlâktan da kopmuş olacaktır. Hangi çağda yaşanırsa yaşansın, bunun adı "Ebu Cehillik"tir.

13 Fiil zamirlerinin ibadeti engelleyene gittiğinden yola çıkarak (*Keşşaf*).

14 Zımnen: Bir kez olsun önyargısız bakmak aklına gelmedi mi?

15 Buradaki *emr*'in "buyruk ve talimat" anlamına gelmediği açıktır, zira sahibi âmir makamında değildir. *Emr*, tıpkı *el-emr bi'l-maruf*'taki gibi bir öneri ve davet ifade eder.

16 Yani: İbadeti engelleyen, hidayeti engellemiş ve sorumsuzluğa çağırmış olur (*Takvâ* için ilk kullanıldığı bkz. 28/Şems: 8, not 8.

17 Tercihimizin gerekçesi için bkz. *Keşşaf*.

18 Zımnen: Günahkar yüzünü sakladığı, maske gibi kullandığı perçeminden.

19 *Hâtietin*'deki belirsizliğin anlama yansıması.

20 Müşrik Mekke'nin şehir senatosu Daru'n-Nedve'ye bir gönderme. Bu bağlamda örgütlü küfrü ifade eder. (Kelimenin lugâvî tahlili için bkz. 89/Ankebût: 29, not 38.)

21 "Cehennem muhafızları" olarak kullanılan *zebâni, zâbin, zebine, zibniyye* ya da *zibniy* kelimesinin çoğuludur. Kökeni Adnanî

O (azgın) insana uyma;[22] imdi (Rabbine) secde et[23] ve yaklaşmaya gayret et.[24]

Araplara uzanan Vâ'il kabilesinin bir kolu olduğu belirtilen Benu Zebine oymağıyla da muhtemel bir anlam ilişkisi bulunan zebani kelimesi, klasik Arapça'da "kolluk kuvvetleri" (*surât*) anlamında kullanılmış; ayrıca son derece saldırgan ve elinden kaçıp kurtulması mümkün olmayan insanlar zebani diye nitelenmiştir (*Lisân* ve Kurtubî). Tahrim sûresinin 6. âyetinde bunların Allah'ın görevlendirdiği melekler olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda, bu görevlilerin "korkunç, çirkin" değil, "güçlü, kuvvetli" varlıklar olduğu sonucuna ulaşılır.

22 Zımnen: Zorbalara teslim olma! İlk muhatabın ve tüm muhatapların, ibadetten engelleyen zorba tiplerden korkmamalarına dair ihtar.

23 Zımnen: Tam bir teslimiyet göster. Secde de teslimiyetin simgesidir. Müstakil rüku yoktur, fakat şükür, dua, tilavet, sehiv secdeleri gibi müstakil secde vardır.

24 "Gayret et" karşılığı, ifti'al kalıbının lafza kattığı yan anlamdır.

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Nüzûl : 3
Mushaf: 73

Sûre, "ağır yük yüklenen" mânasına gelen adını, kullanıldığı tek yer olan ilk âyetinden alır. O *Müzzemmil*'dir, zira omuzlarına dağların bile dayanamadığı "ağır bir söz" (5. âyet) yüklenmiştir.

Müzzemmil sûresi, beşinci âyetinin de açık delaletiyle, ilk inen sûrelerden biri, hatta tesbitimize göre 'Alak'tan sonra inen 2. sûredir. Son âyeti ilk on dokuz âyetinden daha geç bir zamanda nâzil olmuştur. Bu gecikme Hz. Aişe'ye ve İbn Abbas'a göre bir yıl, Said b. Cübeyr'e göre on yıldır (Taberî). Çoğunluk âyetteki "Allah yolunda savaşacaklar" ibaresine istinaden son âyetin Medine'de indiğini söyler. Oysa bu gelecekten verilen bir haberdir. Zira hemen önünde, *'alime en seyekûne* (O, .. olacağını bilir) ibaresi vardır.

Tesbitimize göre sûre, 'Alak sûresinin ardından ikinci sırada nâzil olmuştur. Ünlü tertiplerde ikinci sırada Kalem sûresi gösterilir. Fakat *mukatta'a* harfiyle başladığı ve meydan okuyan bir içeriğe sahip olduğu için, iniş sıralamasındaki yeri kesinlikle daha sonra olmalıdır.

Müzzemmil sûresi, ilk guruba giren 'Alak, Müddessir, Duhâ, İnşirah ve Kalem sûreleri gibi, doğrudan Hz. Peygamberin şahsiyetini inşa etmektedir. Bununla amaçlanan, sadece çağdaş takipçileri için değil gelecekteki tüm zaman ve mekânların insanları için de bir model inşasıdır. Bu yüzden sûrede son âyet hariç hep muhatap zamiri kullanılır. Dahası, ilk on bir âyette tam dokuz emir fiil yer alır. Bu emirler dizgesine bakıldığında, içten dışa doğru bir inşa görülür.

Bunlardan ilki "kalk" emridir (2). Gece kıyamının gerekçesi ise şu âyette ifadesini bulur: "Ve oku Kur'an'ı sindire sindire" (4). Bir sonraki âyet bu emrin gerekçesidir: "Çünkü Biz, sana ağır bir söz indireceğiz" (5). "Neden gece?" suali de, cevabını 6. âyette bulur: "Elbet (şu) gece dirilişi var ya: işte o pek derin bir iz bırakır ve okuyuş açısından daha bir etkilidir". Müteakip pasajda ilk gelen tepkilere karşı "sabret" emri veren Allah, yalanlayanları kendisine bırakmasını ister (10-11). Devamında Firavun'un akıbeti hatırlatılır, inkâra yeltenecek olanlar Son Saat ve âhiretle uyarılır (12-19). Son âyette, başta verilen gecenin üçte birinden az olmayan "okuma" emri hafifletilir.

Ve sûre ilâhî rahmetin sonsuzluğuna atıfla son bulur.

İlâhî! Bizi sonsuz rahmetinle kuşat!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEN ey ağır yük yüklenen[1] (Nebi)!

2 Kalk gecenin ilerleyen bir vaktinde![2]

3 Gece yarısı, ondan biraz önce 4 ve de sonra; ve oku Kur'an'ı[3] sindire sindire![4]

5 Çünkü Biz, sana ağır bir söz indireceğiz; 6 elbet (şu) gece dirilişi[5] var ya: işte o pek derin bir iz bırakır[6] ve okuyuş açısından daha bir etkilidir;[7] 7 üstelik gündüzün se-

---

1 *Muzzemmil*'in aslı *mutezemmil*, "üste alınan şey" ile alâkalıdır. *Muddessir* de bunun aksi mânadadır: "alta alınan şey". *Zeml*, iki asli mânaya gelir: "Sırtına ağır bir yük yüklenmek" ve "ses". *Tezemmele*'nin karşılığı olan "üzerine elbise geçirdi", mecazen "yük yükle(n)di" demek gibidir (*Mekâyîs*). Bu anlam, elbisenin/örtünün insana kattığı görece saygınlığı da kapsar. Eğer "ses" kök anlamını esas alırsak, mâna "ey kendisine seslenilen" olur. Bu kök anlamlar, tercih gerekçemizi teşkil eder. 5. âyet "ağır yük" ile vahyin kastedildiğini ortaya koyar.

İniş nedeni olarak nakledilen rivayetlerde, Nebi, ilk vahyin ardından eşine dönerek "Beni örtün! Beni örtün!" demiştir. Gariptir ki bu rivayetin bazı versiyonlarında, Hz. Peygamber'e, Hz. Aişe'nin yorganı altında yatarken bu âyetlerin geldiği nakledilir (Bkz: Zemahşerî, Nehaî'den Salebî ve Kurtubî). Bunun bir zühul olduğu açıktır. Zira Hz. Aişe, ilk vahiy indiğinde, Hz. Peygamberin yanında olmak bir yana, en iyimser tahminle küçük bir çocuktu. Katade (Taberî) ve Ferrâ'ya göre bu âyet, Hz. Peygamberin namaza hazırlık için giyinik oluşuna işarettir. Fakat bu da açıklayıcı değildir.

2 *Kıyamu'l-leyl*, sadece "geceleyin kalkışı" değil, "gecenin ayağa kalkışını" da ifade eder. Herkes uyurken, mü'min uyanmakla kalmayıp geceyi dâhi uyandırır. İçerisinde namaz geçmiyorsa da, İnsan 26'nın delaletiyle *kıyamu'l-leyl* namazı da kapsar. Ancak esas olan Kur'an'ı sindirerek okumaktır. Namaz ise Kur'an'ın içine konduğu kap mesabesindedir. Eğer daha sonra nâzil olmadıysa 'Alak 9-10, Hz. Peygamberin bu sırada gündüz vakti de namaz kıldığına delâlet eder. Rivayetlerde Ukaz tarafında bir hurmalıkta namaz kıldığı nakledilir. *Kıyamu'l-leyl*, Hz. Peygamber için bir emirdir. Fakat bu emrin tüm mü'minleri kapsamadığı 20. âyetteki "mü'minlerden bir kısmı" ibaresinden açıkça anlaşılmaktadır.

3 Muhtemelen vahyin iniş sürecinde *el-Kur'an* kavramının ilk kullanıldığı yer. Genellikle mü'minlere hitaben kullanılır. Kâfirlerin muhatap alındığı yerlerde *tezkire, zikr, zikrâ* gibi sıfatlarla gelir. Kur'an, belirlilik takısıyla geldiği yerlerde özel isim olarak son vayhe delâlet eder. Belirsiz geldiği yerlerde bazen mastar mânası taşır ve ""hitab" mânasına gelir (Bkz: 69/Yûnus: 15, not 26).

4 *Tertîl*: Kur'an'da sadece iki yerde kullanılır (diğeri 40/Furkan: 32). İkisi de vahyi anlama ve hayata aktarma bağlamında gelir. *Tertîl, tebyîn* ve *tefrik* ile açıklanır. Bir şeyin "intizam" ve "istikametine" delalet eder. Hz. Aişe'nin tarifine göre *tertîl*, eğer biri harfleri saymak istese, sayabileceği kadar ağır okumaktır. Mufassal sûreleri (Kâf-Nâs arası) bir gecede okuduğunu söyleyen birine İbn Mes'ud "Desene şiir döktürür gibi döktürmüşün" diye cevap verir (İbn Aşur). Kur'an'ın Mushaf'a indirgenmesi gibi, tertil tecvide, tecvid telaffuza, kıraat ses sanatına indirgenmiştir. Tertil emrinin amacı, vahyin mânalarının akleden kalbe iyice hakkedilmesidir (40/Furkan: 32). İsrâ 106, başkasına aktarırken de ağır ağır okumayı emreder. Bundan 7 yy. önce yaşamış büyük müfessir Kurtubî (ö. 1273) dâhi tertilin yerini sadece güzel sesle okumanın almasından şikayet eder.

5 Gece kalkışı, bir bakıma "gece dirilişi"dir. *Nâşie*, ölü toprağın canlanıp yeşermesini ifade eder. Kur'an, kuraklığın ardından yağan rahmet gibidir; ölü kalplere can verir.

6 Veya: "uygun, uyumlu". Tercihimiz Kata-

ni bekleyen bir yığın görev vardır.[8]

8 İmdi, Rabbinin adını an ve bütün varlığını O'na vakfet! 9 O doğunun da batının da Rabbidir; O'ndan başka ilâh yoktur: Öyleyse kendini yalnızca O'na emanet et![9]

10 Ve onların söyleyebilecekleri her şeye karşı sabırla diren[10] ve güzellikle uzaklaş onlar(ın çirkin tavırların)dan; 11 ve Bana bırak refah içinde yüzdükleri halde yalanlayanları;[11] onlara az bir süre daha tanı![12] 12 (Onların hakkından geliriz), çünkü yanımızda prangalar ve gözleri fal taşı gibi açan bir ateş var;[13] 13 boğaza düğümlenen berbat bir yiyecek ve elemi tarifsiz bir azap var;[14] 14 o gün yerler ve dağlar dehşetli sarsılacak; ve sonunda dağlar kum yığınına dönüşerek eriyip akacak.

15 İMDİ bakın, tıpkı Firavun'a[15] bir elçi[16] gönderdiğimiz gibi, size de önünüzde hakikate şahitlik eden bir elçi gönderdik;[17] 16 fakat Firavun elçiye karşı geldi; bunun üzerine biz de fena halde enseledik.[18]

---

de'nin açıklamasına dayanmaktadır (Taberî).

7 İbn Cinnî bu ibareden, lafza değil mânaya itibar olunduğu sonucunu çıkarır.

8 Veya: "(Uyku ihtiyacını gidereceğin) uzun bir zaman var".

9 Zımnen: Doğu Pers'in batı Roma'nın değildir. Oralar da dahil, her yer Allah'ındır. Bkz. "Bilin ki yeryüzü Allah'a aittir; kullarından dilediğini oraya mirasçı kılar" (56/A'râf: 128). Kur'an mü'minlerine daha o günden hedef göstermektedir. Râzî der ki: "Hiçbir kalemin gücü bu âyeti tefsire kafi gelmez".

10 Sabrın nüzûl sürecinde ilk geçtiği yer. Kur'an'da üç edatla birlikte kullanılır ve üç ayrı anlama gelir: *Sabera 'alâ..* ".. karşı göğüs gerdi", *sabera 'an..* ".. rağmen hakta direndi", *sabera li..* ".. için sebat etti". Burada birinci anlamda kullanılmıştır.

11 Zımnen: Gündemini düşmanın belirlemesin, artık senin gündemini vahiy belirleyecektir.

12 Zımnen: Bu zaman zarfında belki akılları başlarına gelir. Aksi durumda ne olacağını merak edenler unutmasınlar ki...

13 Muhtemelen *cahîm*'in ilk geçtiği yer burası. Semantik dönüşümler sonucu "şiddetli ateş" anlamını kazanan kelimenin etimolojik kökeni 'göze yansıyan' ya da 'gözden yansıyan' duyusal bir yanış ve yakışla ilgilidir. Muhatabını gözü aracılığıyla yüreğini yakıp tutuşturmaya *el-cahmetu'l-'ayn* denilir. Bazı durumlarda gözler tutuşturulmuş iki meşale gibi yanar ve yakar. Gördüğü karşısında dehşete düşerek "gözleri faltaşı gibi açılan kişi" için *cahhame'r-racul* denilir (*Mekâyîs* ve *Lisân*).

14 İnsanın dünyadayken aklına ve ruhuna vurduğu pranga ve çektirdiği eziyetin âhirette azaba dönüşeceğini ifade eder. Râzî'nin dediği gibi burada sayılan dört hal, insanın dünyada yaptıklarının âhiretteki ruhî sonuçlarıdır. Bir seferinde Hz. Peygamber bu âyeti okurken "Allah!" diye haykırmıştı. Hasan Basrî bu âyeti okuduktan sonra yeme içmeden kesilmiş, dostları ancak üç gün sonra bir şeyler yedirebilmişti.

15 İniş sürecinde ilk geçtiği yer. Zımnen: Ey Müşrikler! Muhammed Musa'nın izinden gidiyor; eğer ona karşı çıkarsanız, siz de Firavun'un izinden gitmiş olursunuz.

16 *Rasulen* kelimesinin belirsiz gelmesi, inkârcıların inkârının Hz. Peygamber'in şahsına değil makamına olduğunu gösterir. Nihai tahlilde bu inkâr elçiyi seçen Allah'a yöneliktir.

17 Hakim Allah, sanık insan, mahkeme Din Günü. Peki şahit kim? İşte büyük muhakemenin son halkası da böylece tamamlanarak şahidin peygamberler olduğu vurgulanmış olur: "Elbet Biz seni, bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik" (105/Ahzab: 45; ayrıca 110/Fetih: 8)

17 Şu halde eğer inkâr ederseniz, yeni doğan bebeleri ak saçlı ihtiyarlara[19] döndüren o gün nasıl korunacaksınız? 18 Gök, bu sebeple çatlamış bir çekirdek (gibi yeni bir doğuma gebedir); böylece O'nun vaadi gerçekleşmiş olacaktır.[20]

19 İşte bu, uyarı dolu bir öğüttür: artık dileyen Rabbine ulaştıran bir yol tutsun![21]

20 (EY NEBİ!) Elbet Rabbin, senin ve yanındakilerden bir kısmının[22] gecenin üçte ikisini, ve yarısını, ve üçte birini uyanık geçirdiğini bilmektedir.[23] Gecenin ve gündüzün miktarını belirleyen Allah, sizin onun üstesinden gelemeyeceğinizi de bilmiş ve size rahmetiyle yönelmiştir.[24] Artık Kur'an'dan kolayınıza gelen kadarını okuyun!

Allah, ileriki zamanlarda[25] içinizden hastalar, Allah'ın verdiği rızkı aramak için yola koyulanlar, Allah yolunda savaşa çıkan daha başkalarının olacağını bilir. Şu halde ondan, kolayınıza gelen kadarını okuyun, namazınızı kılın, arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödeyin[26] ve Allah'a güzel bir borç verin; zira kendi adınıza ne hayır işlerseniz, Allah katında onu daha hayırlı ve daha büyük bir ödül olarak bulursunuz.

İmdi Allah'tan mağfiret dileyin: İyi bilin ki Allah, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

---

18 *Vebîl*: "Havası çarpan yer, çamaşır dövülen odun, zehirli gıda" (*Mekâyîs*). Bu bağlamda "fena, şiddetli, çarpıcı" mânasına gelir. Zımnen: Vahye Firavun gibi davranan, onun akıbetini paylaşmaya hazır olsun.

19 Arap dilinde daha önce kullanıldığına şahit olunmamış edebi ve mecazi bir ifade. Son Saat'in dehşeti için bkz. 91/Hac: 1-2.

20 *el-Fatr*, "dikeyine yarılmak". Râğıb'ın dediği gibi bu yarılma yıkım için de olur yapım için de (*Müfredât*). Allahu âlem, buradaki *vaad*, İnfitâr sûresinin girişinde tasvir edilen yeniden oluşla açıklanabilir.

21 Krş. "Mutlak hakikate (atıf olan bu mesaj) Rabbinizdendir; artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin!" (62/Kehf: 29.)

22 *Min*'in teb'idiyye mânasıyla. Beyaniyye mânası verirsek "yanındakilerin" anlamına gelir.

23 Zımnen: Sûrenin başında verilen emri uyguladığını bilmektedir. Sûrenin 4. âyetindeki *ev*'in seçenek mânası olan "ya da" değil, *ve* bağlacı olduğuna bu âyet delildir. Bu durumda, Allah Rasulü'nün ve bazı mü'minlerin, emir hafifletilmeden gece üç kez uykularını bölüdükleri sonucuna ulaşılır.

24 Lafzen: "Sayamayacağınızı". Zımnen: Geceyi uzatamazsınız, kendinizi zorlamayın ve ilâhi yasaları gözetin! Allah Rasulü'nün nafile ibadette kendini zorlayan birine "Sen usanmazsan Allah usanmaz" demesi, bu mesajın alındığını gösterir.

25 *Seyekunu*'deki *sin* edatı, gelecek ifade eder. Bu mucizevi bir ihbardır. Sırf zekât ve cihaddan söz ettiği için âyetin Medine'de indiği iddialarını da geçersiz kılmaktadır.

26 Bu âyet, muhtemelen Kur'an'da zekâtın "verme" yardımcı fiiliyle kullanıldığı ilk yerdir. Zekât Kur'an'da hem "vermek" yardımcı fiiliyle (*âtu'z-zekât*), hem "yapmak" yardımcı fiiliyle (*lizzekâti fâilûn*), hem de yardımcı fiilsiz olarak *tezekka, yetezekka, zekka* (28/Şems: 9) formlarında gelir. Yalnızca "karşılıksız harcamak" değil, ondan daha öte "arınmak için fedakârlık etmek", "arınmak için bedel ödemek" anlamlarına gelir. Bu da zekâtın sadaka ile buluştuğu yerdir. Bu mânanın en belirgin olduğu âyet şudur: "Onların, Allah'a sadâkatlerini ifade için mallarından bir miktar sadaka al; bu sayede, onların temizlenmelerine ve inkişafına yol açmış olursun"

(114/Tevbe: 103). Burada, verilen şey *sadaka* olarak adlandırılmakta, sadakanın amacının da *zekât* (arınma) olduğu vurgulanmaktadır. Bizce *âtu'z-zekât* formları, "arınmanın bedelini ödeyin" anlamına gelir ki, bu bedeli de sünnet açıklamıştır (Bkz: 56/A'râf: 156; 53/Neml: 3).

MÜDDESSİR SÛRESİ

Nüzûl : 4
Mushaf: 74

Müddessir adını ilk âyetinden alır. Kelime sadece burada yer alır ve sûrenin tek adı budur.

Tartışmasız ilk sûrelerdendir. Hz. Aişe'den gelen rivayette, "vahiy kesintisi"nin ardından inmiştir (Buhârî ve Müslim). Cabir b. Zeyd rivayeti de aynısını söyler (Müslim). Rivayetlere göre Allah Rasulü vahiy kesintisi (*fetretu'l-vahiy*) sırasında derin bir hüzün ve boşluk yaşamıştır. Bu kesintiyle amaçlananın vahyin ağırlığı altında inleyen Nebi'yi, vahye hasret gitmenin daha büyük ıstırap olduğuna ikna etmek olduğu anlaşılır. Bu durumda "fetretu'l-vahy" denilen ara verme olayı, ilâhi inşanın bir parçası olmuş olur. Bu kesintinin 3, 13, 15, 25, 40 gün, ya da 6 ay veya 2.5 yıl sürdüğüne dair rivayetler vardır. 3, 13, 15 ve hatta 25 günlük bir ara, "fetret" olarak adlandırılmayı hak etmez. Zira 6000 küsur âyetlik bir mesaj 23 yıllık bir zaman diliminde inmiştir. Kurulacak bir vahiy-zaman orantısında üç-beş haftalık aralık, kesinti değil normal iniş aralığına tekabül eder. 2.5 yıl rivayeti ise inandırıcı değildir. Eğer 2.5 yıllık bir kesinti olsaydı, 3, 13, 15, 25 günden söz edilmesi abes olurdu. Zira günlü rakamlarla yıllı rakamlar arasında uçurum var.

Olay şöyle izah edilebilir: Vahiy sürecinin daha başında Allah Rasulü vahiy kesildi zannederek endişeye kapılmıştır. Duhâ 3. âyet bunun şahididir. Bu endişe de bir rahmet olmuş, böylece vahiyden ayrı kalmanın acısının vahyin sorumluluğundan daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Efendimizi endişeye sevk eden şey, vahiy süreci içinde tabii karşılanması gereken ve aylarla ifade edilebilecek bir aradır. Fakat vahyin iniş sıklığı henüz tam bilinmediği için bu ara kesinti (*fetret*) olarak anlaşılmış olmalıdır.

Sûre tüm ilk tertiplerde Müzzemmil'den sonra yer alır. Zaten iki sûre arasında Kur'an'ın çift kutuplu yapısına (*mesânî*) uygun bir bağ vardır. Müzzemmil "eylem ahlâkı" Müddessir "söylem ahlâkı" inşa eder. Muhtevayı esas aldığımızda bu sûreyi Fâtiha, 'Alak, Duhâ ve Müzzemmil'in ardından 5. sıraya yerleştirebiliriz. Bu sıralama "kâfirler"in ilk kez burada kullanılmasını da izah eder niteliktedir (10).

Sûrenin tümünün tek celsede inip inmediği konusunda kesin bir şey söylenemez. Müddessir sûresi konusu itibarıyla Kur'an'ın fihristi niteliğindedir. İlk yedi âyette yer alan yedi emir, sûrenin amacının muhatabını inşa olduğunu gösterir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEN ey içine kapanan kişi![1]

2 Kalk ve (insanları) uyar![2]

3 Sadece Rabbini yücelt![3]

4 Elbiseni temiz tut![4]

5 Bütün pisliklerden uzak dur![5]

6 İyilik yapmayı kazanç kapısı haline getirme![6]

7 Rabbin[7] hatırına sabret![8]

8 Ve (şu haberi ilet): (Sur) borusuna üflendiği zaman; 9 evet işte o gün, pek zor bir gün olacaktır, 10 kâfirlerin tümü için hiç de kolay olmayacaktır.[9]

---

1 Zımnen: İçine kapanıp yatan, uzlete çekilen kişi... *Muddessir* kelimesinin türetildiği *tedessera* fiili, "alta alınan şey" ile ilgilidir. Hatırlanacağı gibi *Muzzemmil*'in türetildiği *tezemmele* de "üste alınan şey" ile ilgiliydi. "Erkek devenin dişi deveyi altına almasına" *tedessera'l-fahlu'n-nâkate* denilir. *Tedessera'r-raculu fereseha*, "Adam atına bindi" demektir. Mecazen sahibi sırtına bindiği için, *ed-desr* "çok mal" demektir. Yine hadiste geçen *zehebe eshabu'd-dusûri bi'l-ucûr* (Mal sahipleri ecrin tamamını alıp götürdü) hadisi de bu anlamı teyit eder (*Mekâyîs* ve *Müfredât*). Kelime bu yatağı izleyerek "değerin üzerine binmeyi, uzanmayı" ifade eder.

2 "Çünkü sen muhteşem bir ahlâka sahipsin" (7/Kalem: 4) ile birlikte bu âyetin zımni vurgusu şudur: Ey yatan iyi! Yatan iyi olmak yetmez! Kalk ve uyar ki, iyilik de ayağa kalksın!

3 Müslüman hayatının kodlarından olan tekbir (*Allahu Ekber*) bu emrin dile gelişidir. *Ekber* ism-i tafdil olarak "en büyük", sıfat olarak tazim ve tekrim vurgusuyla "tek büyük" veya "büyüklükte eşsiz" anlamına gelir. Tekbirde sıfat mânası daha uygundur. Bu âyet namazdaki tekbire delalet etse gerektir.

4 *Siyâb* lafzen "elbise", mecazen elbisenin örttüğü "beden"dir. Bu âyet maddî temizliği, bir sonraki âyet mânevî temizliği emreder. Namaz abdesti, bu emrin neticesi olsa gerektir. Bu âyetler hem misyon hem vizyon inşa etmektedir.

5 Yani: Mânevî tüm pisliklerden. *Ricz* "azap ve necaset", *rucz* "put ve şirk" mânasına gelir. *Fehcur*, *hecera*'nın emridir. Hecera'nın emri ile hâcera'nın emri arasındaki fark şudur: Birincisinin amacı bir şeyin özüyle alâkayı kesmek için yola çıkmak, ikincisinin amacı bir şeye kavuşmak için yola çıkmaktır.

6 Veya: "(Allah için) yaptığın iyiliği çok görme!" *el-Mennu*, yardım edenin yardım alana iyiliğini hatırlatması, bir tür baş kakıncı yapması. Zemahşerî, Hasan Basrî'nin okuyuşuna dayanarak şöyle der: "Hasan Basri bunu *vela temnun testeksiru* şeklinde lafzen merfu fakat hal olmak üzere mahallen mansub okumuştur. Yani "çok görerek verme; verdiğini çok sanarak verme" veya "daha çoğunu umarak vermemezlik etme" anlamına gelir. Bu âyet *istiksar*'ı yasaklar. İstiksar, bir kimsenin daha fazlasını alma beklentisiyle vermesidir. Bu mantığı "kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez" sözü iyi özetler.

7 *Rabbike*, "Senin Rabbin" anlamına gelir, Nebi'nin Rab tarafından 'benimsendiği'ni gösterir. Bunu yanlış anlayan Mekke inkârcıları uzun süre "Muhammed'in Rabbi" demeyi sürdürmüşlerdir.

8 *Lâm* geçişlilik için alındığında: "Rabbine sabret", yani "Rabbinin (inşasına) sabret". Tercihimiz *lâm*'ın gerekçe vurgusuna dayanır ve devamındaki âyetlerle uyumludur. Zımnen: Onların tavırlarına karşı Rabbin hatırına sabret.

9 *el-Kâfirîn*: "Hakikati inkâra saplananlar". Nüzul sürecinde kullanıldığı ilk yer burasıdır. "Örtmek, kapatmak" anlamındaki *kufr*'den türetilir. *Kefera* vahyin başında *şekera*'nın zıddı olarak kullanıldığı halde, ilerleyen süreçte *âmene*'nin zıddı olarak kullanılmaya başla-

11 BENİ tek başıma yarattığımla başbaşa bırak![10] 12 Ki, geniş maddî imkanlar vermiştim ona! 13 Bir de (cömertliğimin) şahitleri olan çocuklar... 14 Ve onu bir (bebek gibi) eleyip belemiştim;[11] 15 şimdi de kalkmış hırsla daha fazlasını istiyor.

16 Öyle yağma yok![12] Madem ki o âyetlerimizi inatla (inkâra) saplanmıştır; 17 Ben de onu sarp yokuşa süreceğim. 18 Çünkü o (vahiy hakkında)[13] sığ ve yanlış düşündü,[14] ölçüp biçti; 19 canı çıkası,[15] nasıl da ölçüp biçti! 20 Bir daha canı çıkası, nasıl da ölçüp biçti! 21 Sonra (etrafı) süzdü; 22 ardından surat astı ve rengi attı. 23 En sonunda (hakikate) sırtını döndü ve kibir abidesi kesildi.[16] 24 Nihayet şöyle dedi: "Bu sadece geçmişten miras kalan bir büyüdür,[17] 25 bu sadece ölümlü bir insan sözüdür.

---

mıştır. Çiftçi tohumun üstünü toprakla örttüğü için *kâfir* diye adlandırılır (Bkz: 96/Hadîd: 20). Cahiliyye döneminde "iyilik edene teşekkür etmeyen" mânasında kullanılan *kâfir*, Kur'an'da hem "hakikati inkâr eden", hem de "nimeti örten nankör" anlamına kullanılır (68/İsra: 8; 77/Zümer: 7; 108/Mâide: 67). Birincisi imanın reddini, ikincisi iman ahlâkının reddini ifade eder. Her ikisi de hakikatin inkârıdır. Bu nedenle küfrü "imanın zıddı" olarak tarif eden İbn Fâris "Çünkü o hakikati örtmektir" der. Şu halde birine kâfir demek için ona mutlaka hakikatin sunulmuş olması ve onun da kendisine sunulan hakikati kesin bir dille inkâr etmesi gerekir (Bkz: Gazzalî, *Faysalu't-Tefrika*, Dımaşk, 1407, III, 144). *Kâfir*'in ism-i fail kalıbı olduğu dikkate alınırsa "hakikati inkârı kendisine hayat tarzı olarak seçen" vurgusunu taşır.

10 Veya: "Yalnız yarattığımı Benimle başbaşa bırak!" *Vahîden* tümleci *zernî*'yi de *halaktu*'yu da nitelediği için hem "tek başına, yalnız yarattığım" (Krş: 73/En'âm: 94), hem de "tek başıma yarattığım" anlamlarını verir.

11 Veya serbest bir biçimde: "Ona daha neler neler vermiştim". *Mehd*, "beşik" anlamına gelir. Birini bebek gibi eleyip beslemek için bebek olmasına gerek yoktur. Bunun anlamı şudur: hiçbir sıkıntı çektirmemiştim.

12 *Kellâ*'nın bu bağlama en uygun vurgusu bizce budur (Bkz: 2/'Alak: 6, ilk not.)

13 Bu pasaj tümüyle vahiy hakkındadır ve üzerinde fikir yürütülen de vahiydir. Bu âyetler vahye yanuk ve sığ bakan herkesi kapsar. Fakat bu tipin vahyin nüzul ortamındaki prototipi Velid b. Muğire'dir. Bu Arap dil ve belagat dâhisi, Kur'an karşısında yaşadığı derin iç çatışma ve tereddütle sabahlara kadar kıskançlıktan kıvranıyordu (Bkz: 14/'Âdiyat: 3, not 3).

14 *Tefkîr*, kesinlikle *tefekkür*'den farklıdır. Zira *tefekkur* kullanıldığı 15 yerin tamamında olumluyken, sadece burada kullanılan *tefkîr* olumsuzdur. *Tefekkür*'ü *tefkîr*'den ayıran, birincisinin ait olduğu kalıp gereği özdeşleşmeyi ve derinleşmeyi gerektirmesindendir. Zira *tefa'ul* babı "tekellüf" babıdır. Bu yüzden *tefkîr*'i "sığ ve yanlış düşünce" olarak çevirdik.

15 *Kutile*, avam dilindeki "geberesice" gibi, hem övgü hem yergi için kullanılır.

16 *İdbar*, *istikbar*'ın sebebi ve *tevelli*'nin sonucudur. Bu üç hal (*tevelli-idbar-istikbar*), kâfirin küfründe inadının üç aşamasıdır. *Tevelli*'ye karşı mü'minin tavrı *i'rad*'dır. Nisâ 63'ün de gösterdiği gibi i'rad ilişki kesmeyi değil kontrollü ilişkiyi ifade eder. Fakat *idbar*'a karşı ilişki kesme (*zerhum*) önerilmektedir (46/Me'aric: 17 ve 42). Müstekbirin yeri ise cehennemdir.

17 Veya: "göz kamaştırıcı bir büyüdür". *Sihr*, nüzul sürecinde ilk kez burada geçer (Krş: 94/Bakara: 102, not 183; 56/A'râf: 116, not 87). Dilde "gizli bir sebeple insanın gözünü ya da gönlünü yanıltan şey" demektir. Görenin görüleni olduğundan farklı algılamasıdır. Görülen, aslında görüldüğü gibi değildir. Eğer dişi keçinin memesi dolu dolu göründüğü halde sütü az çıkarsa Araplar *'anzun meshurun* der-

26 Onu Sekar'a[18] yaslayacağım.[19] 27 Sekar'ın ne olduğunu nasıl bilebilirsin ki sen? 28 O ne (diri) bırakır, ne de (ölüme) terk eder;[20] 29 o insana kendi özünü gösterir;[21] 30 onun üzerinde on dokuz (melek/e) vardır.[22]

31 Zira yalnızca melaikeyi ateşin muhafızları kıldık; ve onların sayısını inkârda

---

ler. Sabahın alaca karanlığına *sehar* (seher), seherde yenen Ramazan yemeğine de aynı kökten gelen "sahur" ismi verilmiştir. Seher, karanlıkla aydınlığın birbirine karışmış olması halidir ki, hakikatle hayalin, hakla batılın, gerçekle yalanın birbirine karıştığı hali çağrıştırır. *Sihir*, sebebi bilinmeyen herhangi bir şey olarak da tanımlanmıştır. Yukarıdaki birinci tanım özneyi (gören), bu ikinci tanım da nesneyi (görülen) esas alan tanımlardır ve ikisi de birbirini tamamlar. İster özne açısından ister nesne açısından tanımlansın, sihir her halükarda hakikatin zıddı olan hayali, ilmin zıddı olan cehaleti, yakinin zıddı olan zannı ve itminanın zıddı olan vehmi ifade eder. Bunlar bazen görenden, bazen görülenden bazen de her ikisinden kaynaklanır. Mesela "Eğer onlara gökten bir kapı aralasak da onlar oraya çıkacak olsalardı 'Herhalde gözlerimiz döndürüldü, biz sihirlenmiş bir topluluğuz' derlerdi." (72/Hicr: 14-15) âyetinde geçen "sihir" gören açısındandır. Çünkü kaynağı hakikat olduğu halde gören farklı algılamıştır. "Kimi (zaman) söz, bir büyüdür" hadisinde de dinleyen açısındandır. Bu anlamda Türkçe'de "İki söz, bir büyü" atasözü vardır ve tabi ki mecazdır. Şu âyette ise hem gören hem de görülen açısındandır: "(Musa) bir de ne görsün: Onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları sihir marifetiyle, ona hızla akıyormuş gibi göründü (*yuhayyelu ileyhi*)" (56/A'râf: 116; 44/Tâhâ: 66). Velid, Allah Rasulü'nün ömründe sihre örnek gösterecek bir olağan dışılık bulamayınca "Ebeveynle evladın arasını ayırıyor" dedi. Hiç şüphesiz müşrikler bu vahye sözlü bir sihir olarak bakıyorlardı.

18 Nüzul sürecinde Cehennem'den *Sekar* adıyla ilk burada söz edilir. Kelime, Kamer 48'de bir kez daha görülür ve yerini cehennemin diğer isimlerine bırakarak kullanımdan çekilir. "Ateşle kızarmak, ateşi yansıtmak" köküne nisbet edilir (*Mekâyîs* ve *Müfredât*). *Sekar*'la 29. âyetteki *levvâha*'nın anlam alanı şaşırtıcı bir biçimde örtüşmektedir (Bkz: 29. âyetin 21 nolu notu).

19 *el-Islâ'*: "yakmak için yaslamak" veya "yanmak için yaslanmak".

20 Krş. "Orada ne tam ölebilir, ne de tam yaşayabilir"; veya serbest bir çeviriyle: "Orada ölemez ki yaşasın" (44/Tâhâ: 74 ve 9/A'lâ: 13).

21 Veya: "insan türünü aslına döndürür" ya da "beşer için bir ekrandır". *Levvâha*'nın türetildiği *lâha* fiili "yansıttı, parladı, gördü, gösterdi, rengini belli etti" demektir. Serap, deniz ve havaya da yansıtan özelliği nedeniyle *levha* denir (*Mekâyîs*). *Levh*, "parlak ve düz satıh" anlamına geldiği gibi, "acıdan dolayı bir şeyin özündeki değişiklik" anlamına da gelir. Zımnen: Cehennem maskeleri yakacak ve emanet edilen ruhunu ne hale getirdiğini insana açık bir biçimde gösterecektir. Özetle: insan, kendine verdiği zararı cehennem ekranında seyredecektir.

22 Parantez içi "melek/meleke" açıklamamız, bir sonraki âyetin girişine dayanmaktadır. *'Aleyha*'daki zamir cehennemlik *nefs*'e gidebilir. Bu durumda, insanın inkâr ile öldürdüğü melekelerine bir atıf var demektir. İbn Mes'ud, 19 harften oluşan besmele ile bu âyet arasında bağ kurmuş, cehenneme karşı besmeleyle korunmayı tavsiye etmiştir (Kurtubî I, 92). Enes b. Malik *'aşer*'ı *'aşûr* şeklinde çoğul olarak okumuştur. Bu durumda rakam 90 sayısını ifade eder (Râzî). Şöyle bir yorum da yapılmıştır: 19 birler basamağının en yüksek sayısı olan 9 ile onlar basamağının en düşük sayısı olan 10'un toplamıdır. Tüm sayıları kapsar (Maverdî, *en-Nüket*, VI. 144). Bazı irfan okulu mensupları, haftanın gün ve yılın ay sayılarının toplamı olduğu için 19'un sürekli

ısrar edenler için bir sınav yaptık;[23] ki böylece önceki vahyin mensupları gönülden ikna olsun ve (ona) iman edenlerin imanları artsın; hem önceki vahyin mensupları hem de (bu vahye) iman edenler bütün kuşkulardan arınsın; ve kalplerinde hastalık olanlar[24] ve inkâra gömülenler ise, "Allah bu temsil ile ne yapmayı diledi?" diye sorsun.[25]

İşte böylece Allah (sapmayı) dileyeni saptırır, (hidayeti) dileyeni ise doğru yola yöneltir.[26] Ve Rabbinin ordularını(n sayısını) Zatından başka kimse bilemez. Nihayet bunlar,[27] ölümlü insan için bir uyarı ve öğütten ibarettir.

32 EVET,[28] ay şahit olsun![29] 33 Geçip giden gece şahit olsun![30] 34 Ve ağaracak

---

akan zaman çevrimini ifade ettiğine kaildirler. Sözün özü: 19 sayısı üzerine rakamsal spekülasyona dayalı her yorum, arkadan gelen "onların sayısını bir sınav yaptık" (31) âyetine çarpar. Sayıların sultasını red için bir sonraki âyet şöyle der: "Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilemez".

Müteşabihattan olan on dokuz rakamının gerekçeleri bir sonraki âyette sayılmıştır. Bunların başında "Onların sayısını küfürde ısrar edenler için bir sınav kılmıştır" gerekçesi gelir. Bu âyet müşriklerin Yahudilere aracılık yaptığı soruya bir cevap olarak gelmiştir. Sayısal bir değeri ifadeden çok, kalpleri İslâm'a ısındırma amacı taşımaktadır. Kur'an "şifreli" bir söz değil, kendi ifadesiyle 'mübin' bir hitaptır. Maksadı da, bir sonraki âyette açıkça ifade edildiği gibi uyarı ve öğüt yoluyla hidayete yöneltmektir.

23 *Fitne*, altının sahte olup olmadığını anlamak için ateşte sınamaya verilen isim (Bkz: 114/Tevbe: 49, not 64).

24 Kullanıldığı her yerde duygu ve düşünce kirliliğini ifade eden "Kalplerinde hastalık olanlar" ile ilgili âyetler karşılaştırmalı olarak okunduğunda, bu zümrenin, yan yana anıldığı münafıklardan (95/Enfal: 49; 105/Ahzab: 12, 60), kâfirlerden (4/Müddessir: 31), şüphe içinde bocalayanlardan (97/Nûr: 50), kalbi kararanlardan (91/Hac: 53) ayrı bir kategori olduğu anlaşılır. Bu kategoriye dahil olanların şifa bulması da, hastalıkları ilerlediği için manen ölmesi de mümkündür. (Bkz. 94/Bakara: 10; 95/Enfal: 49; 114/Tevbe: 125; 105/Ahzab: 12 vd.)

25 İrade, kullanıldığı 140 yerin tamamında da tıpkı akıl gibi fiil olarak gelir. Mesaj açıktır: İrade kullanılıyorsa vardır, değilse yoktur. Hepsi de mazi ve muzari kipiyle gelmiş, hiç emir kipi kullanılmamıştır. Zira irade emirle kullanılmaz. Bu Allah'ın iradeye verdiği değerdir. 140 kelimeden 50 kadarı Allah için, 90 kadarı da kullar için kullanılmıştır.

26 37. âyet ışığında anlaşılmalıdır. İnsanın hidayet ve dalaleti seçimine bağlıdır. *Yehdi/yudillu men yeşa*: dilediğini/dileyeni doğru yola ulaştırır/saptırır. Ra'd 27, bunun en açık delilidir. Bunu, mezkur (58/Ra'd: 27) âyette, "hidayet"in zıddı olan "dalalet"le birlikte geçince anlıyoruz: *İnnallahe yudillu men yeşau ve yehdi ileyhi men enab*. Bu âyet *yeşa* fiilinin çift özneli kullanımına güzel bir örnektir. Fakat *heda/dalal* sözcüklerinin özneleri Allah'tır. Saptıran da, doğru yola ileten de O'dur, fakat "kimi"? Elbette "sapanı saptırır" (94/Bakara: 26). Sözün özü: "Ve eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunan herkes topyekün iman ederdi (fakat dilemedi)" (69/Yûnus: 99).

27 *Hiye* dişil zamirinin mercii çoğul olarak 30. âyetteki "on dokuz" ve hemen öncesindeki "ordular"dır. Zamirin tekil olarak mercii ise *sekar* adıyla anılan cehennem, anlatılan *kıssa*, veya Kur'an'ın âyetleri veya 29. âyetteki *levvâha* olabilir. Bu Kur'an'ın eşsiz belagatına ve iç örgüsüne çarpıcı bir örnektir. Bu özelliğiyle bu âyet, lisan-ı hal ile "ehline ve erbabına benim söyleyecek çok sözüm var" der gibidir.

28 İlki tarafı da gören bu mâna için bkz. 2/'Alak: 6.

29 Nüzul sürecinde gelen ilk yemin (Bkz:

olan sabah şahit olsun![31]

35 Şüphesiz o (cehennem ateşi, musibetlerin) en eşsizidir;[32] 36 insan soyu için bir uyarıdır; 37 içinizden öne geçmeyi veya arkada kalmayı dileyen herkes için...[33]

38 Her insanın (akıbeti) kendi kazandıklarına bağlıdır; 39 ancak iyiler müstesna. 40 (Onlar) cennetlerde, hep bir ağızdan soracaklar[34] 41 günahı hayat tarzı edinenlere: 42 "Sizi, içinizi yansıtan bu ateşe ne soktu?"[35]

43 Cevap verecekler: "Biz hem Allah'la bağımızı koparmıştık,[36] 44 hem de yoksulları doyurmazdık;[37] 45 üstelik (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalardık;[38] 46 hepsinden öte biz Hesap Günü'nü yalanlardık; 47 ta ki ölüm hakikati bizi gelip buluncaya kadar..."

48 İşte bunlara hiçbir şefaatçinin şefaati fayda vermeyecek.[39]

49 ŞU HALDE o öğüt ve uyarıdan yüz çevirmekle ellerine ne geçecek? 50 Onlar ürkek yaban eşeklerine benziyorlar; 51

35/Mürselât: 1, not 1). Bu yeminlerle, yemin edilen şey üzerinden bir ders verilmek istenmektedir. Buradaki muhtemel ders şudur: Allah'ın kötülük ve iyilik için koyduğu yasa, ay için koyduğu yasa gibidir. Küfür karanlığına izin veren Allah, bu karanlığı aydınlatmak için ışığını (mânasını) katından alan vahyin ışığıyla insana yol göstermiştir.

30 Veya *izâ deber* okuyuşuyla: "gecenin geçip gideceğini düşün"! Küfür gecesinin vahiy güneşiyle geçip gideceğine atıf. Krş. "Onların durumu şu kimsenin durumuna benzer: O kimse bir meş'ale tutuşturdu; alevler etrafını aydınlatır aydınlatmaz, Allah gözlerinin nurunu alıverdi ve kendilerini karanlıklar içinde bıraktı; artık göremezler" (94/Bakara: 17).

31 Krş. "Ta fecr sökünceye kadar o bir mutluluk ve barıştır" (12/Kadr: 5). Bununla 47. âyet birlikte düşünüldüğünde, tüm dünya hayatı bir gece olarak anlaşılabilir. Âhiret ise her şeyin apaçık görüleceği bir gündüz. Allah dünya hayatında da zifiri karanlıkta yol gösteren ay gibi vahyi göndermiştir. Her ay bir insan gibi doğan, büyüyen ve ölen ayışığı, insana ömrünü hatırlatan bir uyarıcıdır. İlk hilal çocukluğu, dolunay olgunluğu, son hilal yaşlılığı temsil eder.

32 *Vâhidetun minhâ* değil, *mutevahhidetun fihâ* anlamındadır.

33 Cennet ve cehennemin varlığı, emeğe saygının ilâhi bir gerekçesidir. Emeğin kaynağı ise iradedir.

34 İşteşli fiil bu bağlamda soranların çokluğuna delalet eder.

35 Bkz. âyet 29, not 21.

36 Lafzen: "İbadet etmezdik" veya "namaz kılmazdık".

37 Yani: Ne Allah'a ne de kullara karşı sorumlu davranırdık. Benzer bir üslûp için bkz. 17/Mâ'ûn sûresi.

38 Günaha dalmayan alternatif bir toplumla birlikte olmaya teşvik anlamını taşır.

39 *Şefaat*'in ilk kullanıldığı yer. Kur'an'daki şefaatle ilgili 25 âyetin tümü olumsuz formda gelir (Ayrıntı için bkz. 77/Zümer: 44, not 47). Bu konudaki âyetlerin bütününden çıkarılan sonuç şudur: Mutlak anlamda şefaat yalnızca Allah'a aittir (77/Zümer: 44). Allah, zatına ait olan bu yetkiyi, razı olduğu kimseler aracılığıyla, affetmeyi istediği kimseler için kullanır. Bu tıpkı şuna benzer: Bir ödülü takdir ettiği birine veren yüce makamın sahibi, ödülü hak edene takdim etme işini dilediği birine verebilir. Ödülü hak eden kimsenin ödülünü aracı bir kimseden alması ödülün sahibinin o olduğu anlamına gelmez. Ödülü takdim eden kişi, sadece bir aracıdır. Şefaat "çifte" (*şef'*) katlanmış bir ödül tevdiidir. Ödülün sahibi Allah'tır, ödülü vermesi istenen kişi de ödül verilen kimse gibi Allah tarafından onurlandı-

amansız avcıdan (kaçan eşeklere).[40]

52 Evet, onların her biri kendilerine açık seçik sayfalar verilmesini ister. 53 Yoo! Aksine onlar âhiret endişesi taşımıyorlar.[41]

54 Evet, şüphesiz bu bir öğüttür; 55 artık dileyen ondan öğüt alır; 56 zaten onlar ancak Allah'ın dilemesi durumunda öğüt alabilirler:[42] O, kendisine karşı sorumluluk duyulmaya ve bağışlamaya en ehil olandır.

---

rılmıştır. İnsan tercihine açık atıf yapan 37, 38 ve 43-47. âyetler ışığında anlaşılmalıdır.

40 Hakikatten ve kendinden kaçma, dahası Allah'tan kaçma çabasının sembolik anlatımı. Zımnen: Dostla düşmanı ayırt edemiyorlar.

41 *el-Âhira*, "bir şeyin diğer yüzü, öteki tarafı" demektir. Hem kelimenin kök mânası hem Kur'an'ın âhiret tasavvuru keskin bir dünya âhiret düalizmine izin vermez. Bu ikisi aynı gerçekliğin iki yüzüdür. O gerçeklik *el-Hayy* olan Allah'tan neşet eden "hayat"tır. Hayatın iki yüzü arasında bağlantılar, köprüler ve yollar vardır. İnfak kavramı iki ucu iki dünyaya bakan böyle bir tasavvura dayanır. "Öteki yüz" anlamındaki âhiret sadece hayat için değil her şey için geçerlidir. Mesela servetin bir dünyası bir de âhireti vardır. Serveti iki yüzüyle birlikte düşünmeyip tek dünyalı bir bakışla algılayan, dünyanın en zengini iken âhiretin sadakaya muhtaç fakiri olabilir.

42 Zımnen: Böylece Allah da insanın öğüt almasını dilediğine göre, artık kimse "Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık" (73/En'âm: 148) türünden bahanelerle Allah'a iftira etmemelidir. Yani: İnsanın dilemesini de Allah dilemiştir: Vermeyi dilemeseydi, dilemeyi vermezdi.

DUHÂ SÛRESİ

Nüzûl : 5
Mushaf: 93

Duhâ sûresi, "Sabahın berrak aydınlığı, kuşluk vakti" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır.

İlk indirilen sûrelerdendir. 3. âyetinin de işaret ettiği gibi, vahiy sürecinde normal karşılanması gereken bir kesintinin, anormal olduğu veya tamamen kesildiği zannıyla büyük bir telaşın yaşandığı bir zaman diliminde nâzil olmuştur. Sûrenin baştan sona Hz. Peygamber'in kişisel tarihine atıf yapan ve onu inşa eden bir sûre olduğu göz önüne alındığında, Müzzemmil-Kalem arasına, 5. sıraya yerleştirmek daha isabetli görünmektedir. Hz. Aişe'nin Kalem sûresi hakkındaki rivayeti de bu sıralamayı destekler.

Rivayetler bu sûrenin bir vahiy kesintisinin (*fetret-i vahiy*) ardından indiğini söyler. Bu gerçek anlamda bir "fetret" olmasa gerektir. Henüz ilk vahiyler olması hasebiyle vahyin geliş sıklığını kestirememeden kaynaklanan bir telaş olarak değerlendirilmelidir. Hz. Peygamber iki vahiy arasındaki normal bir arayı kesinti sanarak endişeye düşmüş, bu sûre ile teskin edilmiştir (*Fetret-i vahiy* ile ilgili Müddessir'in girişine bkz).

Duhâ, ikiz kardeşi sayılan Şerh'le birlikte motivasyon sûresidir. Rasulullah'ı teskin ve teselli etmekle kalmaz, ona gelecek hakkında müjde verir. Diğer ilk vahiyler gibi bu sûre de doğrudan Allah Rasulü'nü inşayı amaçlamaktadır ('Alak sûresinin girişine bkz).

Üç bölümlük sûrenin birinci bölümünü yeminler ve müjdeler oluşturur (1-5). İkinci bölümünde Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesine dair haberler yer alır (6-8). Son bölümü Hz. Peygamber'i doğrudan inşa eden âyetlere ayrılmıştır (9-11).

Sûre, cehalet gecesini sona erdiren vahyin aydınlık sabahını ve o sabahı müjdeleyen geceyi şahit tutar ve der ki: "Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı" (3). Ve Hz. Peygamber'e ebedi istikbal saadeti müjdelenir. Bu müjdelerin gelecekte gerçekleşeceğine dair garanti, geçmişte ona yapılan ilâhi ikramlardır. Ona bir zamanlar yetim, ne yapacağını şaşırmış ve ihtiyaç sahibi olduğu hatırlatılır. Son üç âyetin mesajı açıktır: sana verilen nimetlerin şükrü kendi cinsinden olmalıdır. O halde zayıfı koru, muhtacı gözet, en büyük nimet olan hidayetin sahibini unutma! Bunlar üzerinden hepimize verilen öğüt ise açıktır: peygamber sizin için muhteşem bir nimettir; siz bu büyük nimeti unutmayın!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SABAHIN berrak aydınlığını temsil eden kuşluk vakti şahit olsun,[1] 2 karanlığın dibini bulup sakinleşen gece şahit olsun[2] 3 ki; Rabbin seni ne terk etti, ne de darıldı.[3]

4 Kaldı ki, sonrası senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır;[4] 5 ve zamanı gelince Rabbin sana bahşedecek, sen de (bundan) hoşnut ve memnun olacaksın.

6 O seni bir yetim olarak bulup sığınak olmadı mı?[5]

7 Yine O seni yolunu kaybetmiş bulup doğru yola yöneltmişti.[6]

---

1 Çevirimiz Kur'an'ın *duhâ*'yı akşam'ın mukabili olarak kullanmasına dayanmaktadır (Krş: 48/Nâzi'ât: 46). Zımnen: Cahiliyye gecesini sona erdiren vahiy güneşinin ilk sabahı şahit olsun.

Yemin vav'ı ile başlayan 16 sûreden biridir. Tümü de Mekkî olan bu sûrelerin başında gelen *vav* aslen bağlaçtır, yemin mânası asli değil arızidir. Zâriyât hariç bu sûrelerin hiç birinde Allah'ın Rab dışındaki herhangi bir sıfatı kullanılmaz. Zira bu âyetler Allah'ın eşyaya müdahalesi hakkında tereddüt gösteren aklı reddetmektedir. Elbet *uksimu bi'd-duhâ* ile *ve'd-duhâ* arasında mâna farkı vardır. Kasem *vav*'ı ile başlayan sûrelerin genelinde yemin edilenler gözlemlenebilen ve hissedilebilen fizikî ve maddî şeyler, yeminin cevabında gelenler ise metafizik ve mânevî durumlardır. Yemin edilen şeyler maddî olandan mânevî olana zihnî intikal için bir destek noktası hükmündedir. Bununla da soyut düşünme yeteneği gelişmediği için melek ve cin gibi görünmez varlıkları somutlaştıran ilk muhatapların bu yeteneğini geliştirmek amaçlanmıştır.

2 İkinci *vav*'ı hal sayarsak, iki âyeti birlikte şöyle de çevirebiliriz: "Karanlığın sonuna dayandığı bir halde ortaya çıkan ilk sabahın aydınlığı şahit olsun". Vahyin ilk inmeye başladığı Kadir Gecesi veya vahiy güneşi inmezden önceki cahiliyye gecesi. Bu durumda zımnen şöyle denilmiş olur: Ey muhatab! Eğer vahiyle içinden aydınlanmışsan, gündüz de sana şahittir, gece de.

3 *Kalâ*'da *ke* hitap zamirinin olduğu, fakat fasıla gereği düştüğü görüşü yaygındır (Ferrâ'dan nkl. Râzî). Fakat bu çeviride takip ettiğimiz usule aykırıdır. Zira metne lafız idhalini gerektiren bir zorlamadır. İbarenin önündeki zamir, sonu için de geçerlidir. Nesne malum olduğu için tekrarına gerek duyulmamıştır. Fasıla gözetilseydi sûrenin son kelimesi olan *haddis*'in, *habbir* (haber ver) olması gerekirdi. Üzerine yemin edilen gündüz ve gecenin yeminin cevabı olan "terk etme" ve "darılma" ile ilişkisi şöyle açıklanabilir: Vahyin bazen kesilip bazen gelmesi gayet doğaldır, tıpkı gündüz ve gecenin doğal oluşu gibi.

4 Eğer *âhiret*'e *yevm* veya *dâr* ilave edilmeden gelirse, bu takdirde âhiret "gelecek, akibet, sonrası" anlamına gelir ve hem bu dünyayı hem âhireti kapsar. Bu, "Muhammedî davetin geleceği bugününden çok daha parlak olacak" gaybi ihbarını içerir. Zımnen söylenen şudur: Rabbinin seni bırakması ve darılması şöyle dursun, Rabbin sana gelecekte büyük nimetler bahşedecek, tıpkı geçmişte ettiği gibi.

5 Yani: "yetim olarak dünya sahnesine çıkarıp". 6-8. âyetlerde "yetim olma", "yolu kaybetme" ve "ihtiyaç" Allah'a nisbet edilmezken, "sığınak olma", "doğru yola yöneltme" ve "müstağni kılma"nın Allah'a nisbet edilmesinin üzerinde durmak gerekir.

6 Krş. "Sen bundan önce kitap nedir iman nedir bilmezdin" (82/Şûrâ: 52). *Dalâl* lugavi anlamı olan "şaşırmak" mânasınadır (71/Yusuf: 8, 51/Şu'arâ: 20; 94/Bakara: 282). Kavminin yanlış yola gittiğini fark etmiş fakat doğru yolun ne olduğunu bilememenin ıstırabıyla şaşırmış bir vaziyette kalakalmıştı.

8 Seni muhtaç bir halde bulup,[7] muhannete muhtaç olmaktan ve mala tamahtan müstağni kılmıştı.[8]

9 Dolayısıyla, asla yetime otoriter davranma![9]

10 Her durumda yardım isteyeni azarlama![10]

11 ve her zaman Rabbinin (sonsuz) nimetini dilinden düşürme![11]

---

7 Veya: "bakıma muhtaç kalabalık bir ailede bulup".

8 Kur'an'ın hiçbir yerinde *ğına* servet'in anlamdaşı olarak kullanılmaz. Dahası *ğına*, servet sahibi olmadan da var olabilen bir şeydir (94/Bakara: 283). Malın karşıtı olarak da kullanılır (19/Tebbet: 2; 45/Hâkka: 28; 10/Leyl: 11). Buradaki *el-ğına*, "istiğna" ve "kanaat" mânasındadır. Allah Rasulü'nün serveti "kelimeler" idi. Bu yüzden Rabbi, onun dünya metaına dönüp bakmasını istemedi (72/Hicr: 87-88). Zira Kur'an değil dünyayı, âhireti bile alacak bir sermayeydi.

9 Veya *tekhar* okuyuşuna göre: "surat asma!" (Krş: 67/Kasas: 77) Tercihimiz *kahr*'ın Kur'an'daki kullanımına dayanmaktadır. Allah Rasulü şöyle buyurdu: "Allah'tan başka kimsesi olmayan hakkında Allah'tan korkun Allah'tan". "Ben ve yetime kefil olan kimse cennette yan yanayız" (Buhârî).

10 Zımnen: Yol göstermeni isteyeni (Krş: 27/'Abese 3-10). Bu ilkenin Kur'an terbiyesindeki yeri, bu âyeti dengeleyen şu âyetle birlikte düşünülmelidir: "insanlardan arsızca istemezler" (94/Bakara: 273).

11 Bir şeyin dilde olması, hem onun gönülde ve zihinde olmasını gerektirir, hem de olduğuna delalet eder. Tahdîs-i nimet, nimete şükürdür. Buradaki nimet ilk olarak İslâm ve onun son tezahürü olan Kur'an vahyidir: "..ve size olan nimetimi tamamladım" (108/Mâide: 3).

ŞERH SÛRESİ

Nüzûl : 6
Mushaf: 94

"Açan, ferahlatan" anlamına gelen *Şerh* adını, ilk âyetinden almıştır. Bir çok tefsirde, ayrıca Buhârî ve Tirmizî'de *sûratu elem neşrah* diye anılır. Bazı tefsirler sûreyi *İnşirah* adıyla anarlar.

Sûre ilk inen sûrelerdendir. İniş sıralamasında, tartışmasız, Duhâ sûresinin ardına 6. sıraya yerleştirilmelidir. İki sûre o kadar kopmaz bağlarla birbirine bağlıdır ki, İmam Ata ve Ömer b. Abdülaziz bu ikisini aynı sûre saymışlar ve ikisi arasında besmeleye gerek duymadan okumuşlardır (Râzî). Bu yaklaşıma göre sûrenin ilk âyeti, Duhâ sûresinin 6. âyetine atıftır. Ne ki Duhâ'da istifham üçüncü tekil kipiyle kullanılmışken, bu sûrenin ilk âyetinde birinci çoğul kipiyle kullanılmıştır.

Sûre tüm otoritelere göre iki ayrı sûredir. Fakat art arda indirilmiştir. Efendimizin bu iki sûreyi tek rekatta birbiri ardına okuması ikisinin tek sûre olduğuna değil, bir rekatta iki sûrenin okunacağına işarettir. Şerh sûresi, bu özelliğiyle vahiy sürecinin başlangıcına yerleştirilmelidir. Sûrenin nüzul sıralamasındaki yeri Duhâ'nın hemen arkasından 6. sıradır.

Şerh sûresi konu itibarıyla Duhâ sûresine çok benzer. Duhâ ve İnşirah, tabir caizse motivasyon sûreleridir. Kevser sûresini de aynı kategoride sayabiliriz. Bu açıdan Hz. Peygamberin şahsiyetini inşa eden sûrelerin başında gelir. Nübüvvetin dağlardan ağır yükü altında inleyen Nebi'ye bir teselli armağanı gibidir Şerh sûresi. Özellikle şu âyetler, ilk muhataptan son muhataba kadar herkesin yüreğini genişletmeye yeter:

"Her zorlukla beraber tarifsiz bir kolaylık vardır; evet, evet; her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır" (5-6).

Risalet sorumluluğunun ağırlığını, bu sûreden daha iyi hiçbir şey izah edemez. Bu o kadar ağır bir yüktür ki, onu ancak Allah hafifletebilir. Kişinin yükünü Allah hafifletirse, hem göğsü genişler, hem gözü aydın olur, hem gönlü açılır, hem yüzü aydın olur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖĞSÜNÜ açıp seni[1] ferahlatmadık mı?[2]

2 Ve yükünü sırtından kaldırmadık mı?

3 Ki o yük belini iki büklüm etmişti!

4 Ve senin[3] şanını yüceltmedik mi?[4]

5 Sözün özü: elbet her zorlukla beraber tarifsiz bir kolaylık vardır;[5] 6 evet, her zorlukla beraber tarife sığmaz bir kolaylık vardır.[6]

7 Şu halde, (zorluktan) kurtulduğunda (kolaylıktan) nasibini gözet![7]

---

1 Lafzen: "senin için". Bu, hem "sen benim için kul kadar yaparsan, Ben de senin için Allah kadar yaparım" vurgusuna, hem de "ne yaptıksa senin için, senin lehine yaptık" vurgusuna sahiptir.

2 Kur'an'da *şerh*, olumlu ve olumsuz anlamlarıyla beş yerde geçer. Hepsi de Mekkidir ve hepsi de göğse nisbetle kullanılır. Göğüs ise, ister tekil (*sadr*) ister çoğul (*sudûr*) kullanılsın, organ anlamında hiç gelmez. *Şerh*, Zümer 22 ve En'âm 125'te "iç aydınlanma" ile sonuçlanmış, Tâhâ 25'te "kolaylık ve dilden düğüm çözme" ile bitişik kullanılmıştır. Buradaki ferahlatmanın nasıl gerçekleştiğini devamındaki âyetler açıklamaktadır.

3 Lafzen: "senin için". Bkz. 1. âyetin ilk notu.

4 Zımnen: Senin adını vasfı *zikr* olan Kur'an'da anarak; ya da: Sen gelmeden senin geleceğini müjdeleyerek (Krş: 99/Saf: 6); veya: seni âlemlere rahmet kılarak; yahut: Adını dillere destan ederek. Zımnen: Bunu, gelecek hakkında müjdeli haber taşıyan 5/Duhâ 4-5 gibi vahiyler ve peygamberlikle yaptık. Vahiy ve peygamberlik muhatabının hem sorumluluğu arturarak yükünü ağırlaştırıyor (*kavlen sakîlen*: "ağır bir söz" 3/Müzzemmil: 5), hem de müjdeli vahiyler ve nübüvvetin şerefiyle yükünü hafifletiyordu. İşte hemen arkadan gelen 5 ve 6. âyetler, *mesânî* olan vahyin çift kutuplu tabiatına uygun olan bu özelliğini dile getirmektedirler.

Zemahşerî, adını yüceltmeyi, Nebi'nin adının şehadet getirirken, ezan okurken, kamet getirirken, namazın teşehhüdünde, hutbelerde, yine Kur'an'da, "Allah ve Rasulü..", "Rasule itaat Allah'a itaattir", "Allah'a itaat edin Rasulüne itaat edin", "Allah'ın Rasulü" gibi ibarelerde Allah'ın adıyla yan yana zikredilmesi olarak açıklamıştır.

5 "Sözün özü" fasiha *fâ*'sının bu bağlamdaki en uygun karşılığıdır. Nasıl ki her gece iki gündüz arasındadır, her zorluk da iki kolaylık arasındadır. Asla bir zorluk iki kolaylığa galip gelemez.

6 Veya *fa*'nın talil vurgusuyla: "Demek ki, her zorlukla birlikte mutlaka tarifsiz bir kolaylık varmış; bundan böyle de her zorlukla beraber tarifsiz bir kolaylık mutlaka var olacaktır." Bu iki âyetin tefsiri sadedinde şu hadis nakledilir: "Bir zorluk iki kolaylığa asla galip gelemez". Bununla bir dil kuralına atıf yapılmıştır. Kur'an lisanında marife isim tekrar ederse ikincisi birincinin aynı olduğu için ikisi tek kabul edilir, nekira isim tekrar ederse ikincisinin birincisinden farklı olduğu anlamına gelir. Belirli gelen "zorluk" tek kabul edilirken, belirsiz gelen "kolaylık" iki sayılmış, hadiste birin ikiye galip gelemeyeceği vurgulanmıştır (Ferrâ). Zorluktaki belirlilik ahd içinse "bazı zorluklarla birlikte kolaylık var, ama bazılarıyla birlikte yoktur" vurgusu kazanır. Kolaylıktaki belirsizlik de kolaylığın çok çeşitli ve sınırsızlığına delalet eder (*et-Tefsiru'l-Beyani* I, 71).

7 Veya: "Zorluğu aşınca tebliğe devam et"; veya "bir işi hallettikten sonra başka bir işle yorul"; ya da *nasb*'ın lügat mânasına dayanarak: "işini hallettiğinde arkasında dur" (Aynı fiilin buna yakın bir anlamda dağlara nisbetle kullanıldığı bir yer için bkz. 61/Ğaşiye: 19). Tercihimiz, sözün bağlamına ve *nasb*'ın "nasib" anlamına

8 Ve (yüzünü) yalnız Rabbine dön; artık hep (O'na) meylet![8]

dayanmaktadır. Zımnen: Sen işi yor, iş seni değil. Her zorluğun beraberindeki kolaylığı gör ve tatil değil tebdil yaparak bir başka işle dinlen. Ehl-i Beyt okulu, "yerine bir başkasını tayin et!" anlamında *fensıb* okumuştur.

8 Zımnen: "Yalnız Senden yardım isteriz" (1/Fâtiha: 4) sözüne sadık kal! Madem Rabbin sana rağbet etti, sen de Rabbine rağbet et! Zira O'ndan başka hiçbir şey rağbete değmez.

KALEM SÛRESİ

Nüzûl : 7
Mushaf: 68

Nûn ve'l-Kalem veya *Nûn* diye de anılan *Kalem* sûresi, adını ilk âyetinden alır. Sûre 4. yüzyıldan itibaren şimdiki gibi tek isimle anılmaya başlanmıştır.

İlk inen sûrelerdendir. 17-52 arasının ilk pasajlardan daha sonra indiği düşünülebilir. Fakat sûreyi baştan sona kuşatan iç ahenk ve konu bütünlüğü, bu ihtimali zayıflatmaktadır. İlk nüzul tertiplerinde 2. sırada yer almasına rağmen, sûrenin muhtevası bu sırayı dört açıdan desteklemez: 1) Sûre müşriklere cevap ve tehdit içermektedir. 2) Meydan okuma ve/veya dikkat çekme işlevi de olan *mukatta'a harfi* ile başlayan ilk sûredir. 3) Âhireti inkar edenlerin "eskilerin masalları" sözü nakledilmektedir. Bu sözü söylemeleri için âhiret üzerinde durulmuş olması şarttır. Oysa ki, 8. âyetindeki "Rabbe dönüş"ü saymazsak, 'Alak'ta âhiretten açıkça söz edilmez. 4) Bu üç şık için de "açık davet" şarttır. Bu da, fetret-i vahy adı verilen olayın (Bkz: Müddessir sûresinin girişi) sonrasına tekabül eder. Üçüncü âyetteki "kesintisizlik" bunu îma etse gerektir. Hz. Aişe de bu sûrenin fetret-i vahiyden sonra indiği görüşündedir. Bu takdirde sûre ikinci değil, *Fâtiha, 'Alak, Müzzemmil, Müddessir, Duhâ ve Şerh*'in ardından 7. sırada yer almalıdır.

Sûre, Hz. Peygamber'e inkarcı çevrenin sözlü saldırısını red ile başlar (2), tekrar aynı konuya dönerek biter (48-52). Giriş âyetleri ilâhi bir destek ve tesellidir. Hz. Peygamber'in şahsiyetine dair en çarpıcı hakikat de burada yer alır: "Çünkü sen, muhteşem bir ahlâka sahipsin" (4).

Fecr'den önce indiğini kabul etmemiz şartıyla, Kur'an'ın nüzul sürecinde anlatılan ilk kıssa bu sûredeki "bahçe sahibi" kıssasıdır (17-32). Yemen kökenli bu kıssa, "paylaşma ahlâkı" üzerine inşa edilir. Kıssa üzerinden "Ey muhatap, sakın Allah yokmuş gibi davranma!" (Bkz: 18. âyet) mesajı verilir.

İniş sürecinde âhiretten söz eden ilk sûre budur. Hakikate karşı önyargılı bir inkar içinde olan muhataplara sorumlu davranmaları öğütlenir. Sorumsuz bir hayat yaşayanları bekleyen feci akıbet haber verilir (33-43). Hz. Peygamber'e verilen "onları bana bırak" mesajı, zımnen, onlar sana değil Bana karşı savaşıyorlar mesajıdır (44-47).

Ve son söz olarak, Hz. Peygamber'e Hz. Yûnus'un görevi terk edişi hatırlatılarak "Sakın büyük balık sahibi gibi olma!" denilir (48-50). Bu âyetler, Hz. Peygamber'in üstlendiği görevin ne kadar ağır olduğunun da tescilidir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Nûn*...[1]

KALEME ve (onun) yazdıklarına yemin olsun![2]

2 Rabbinin nimeti sayesinde, cin musallat olmuş biri[3] olman söz konusu değildir.[4] 3 Ve senin için kesintisiz[5] bir ödül vardır; 4 çünkü sen, muhteşem bir ahlâ-

1 Kur'an'ın iniş sürecinde *mukatta'ât* (veya *fevâtih*) adı verilen harflerin yer aldığı ilk sûre. Taha ve Yâsîn ihtilaflı olmakla birlikte, 29 sûrenin başında, harf sayısı itibarıyla 1'den 5'liye kadar değişen ve Arap alfabesinin yarısı olan 14 çeşit harften oluşan bu harfler hakkında 40'a yakın görüş vardır. Yahudiler ebced hesabına yorup ümmetin yaşını hesap etmişlerdir. Bunların sembol olduğunu söyleyenler, neyin sembolü olduğu konusunda farklılaşmışlardır. İbn Abbas Allah'ın en büyük ismi olduğunu düşünür, ancak "nasıl telif edileceğini ben de bilmiyorum" der. "İlâhî esmanın, meleklerin, peygamberlerin, başında geldiği sûrelerin sembolüdür" diyenler olmuştur. Bunların uyarı olduğunu söyleyenler de ikiye ayrılmıştır. Mesela Ebu Hayyan müşrikleri uyardığını söylerken, Râzî, vahye hazırlık babında Hz. Peygamber'i uyardığını söyler. İbn Hazm, Kur'an'da tek müteşabih'in *mukatta'at* olduğunu söyler. Hz. Ebubekir'e göre, Allah'ın Kur'an'daki sırrıdır. Arapların bu harfleri inkar ettiğine dair bir bilgi ulaşmadığına göre, bilinen bir işleve sahip olduğu düşünülmelidir. Kaldı ki Kur'an'da 'anlam dışı' hiçbir şey bulunmamaktadır. Tutarlı bir yoruma göre, bu harflerin başında geldiği sûreler Kur'an'dan söz ederler. Ne ki Meryem, Ankebût ve Rûm bunun istisnasıdır. Kaldı ki başında Kur'an'dan söz ettiği halde *mukatta'at*la başlamayan bir çok sûre vardır. Müberred, Ferrâ, Kurtubî, Taberî, Zemahşerî, İbn Teymiyye, İbn Kesir gibi bir çok otoriteye göre harfler Kur'an'ın mucize oluşunu ifade eder. Zımnen; "Kur'an kimsenin benzerini getiremeyeceği bir mucizedir, ilâhî kelamdır. Eğer değil diyorsanız, işte harfler elinizde, haydi bu harflerle siz de benzerini getirin" anlamına gelir. Fakat, Kur'an bu meydan okumayı zaten açık ve net olarak bir çok yerde yapmıştır (94/Bakara: 23; 69/Yûnus: 38; 70/Hûd: 13; 68/İsra: 88; 59/Tûr: 34). Böylesine üstü kapalı bir yöntem, "meydan okuma" (*tahaddi*) kavramıyla pek de mütenasip durmaz (Ayrıntılı bir tahlil için bkz. Aişe Abdurrahmân, *el-İ'câz*, s. 139-179). *Nûn*'a "hokka, cennet nehri, nurdan bir levha, büyük balık" mânası verenler de olmuştur. Ayrıca *nûn*, "kılıcın keskin ağzı"na denir. Bu takdirde *nûn ve'l-kalem*, "kılıç ve kaleme yemin olsun" anlamına gelir. Kalem ile benzerliğinden dolayı, "hokka" şıkkı diğerlerine tercih edilir. Görüldüğü gibi bu harflere dair yorumların sonu gelmeyecektir. Fakat bizce bu harfler, Hz. Peygamber'in vahyin bir tek harfini bile zayi etmeden aktardığının yaşayan belgesi olarak orada durmaktadır.

2 *Kalem*, söz ile yazı arasındaki elçidir. Tıpkı hatip ile muhatap arasında hitabı taşıyan elçi/peygamber gibi, kalem de kelamın elçisidir. İlk inen 'Alak 4-5'te olduğu gibi, burada da Hz. Peygamber'in dikkati "kaleme" ve "yazıya" çekilmektedir. Bununla, sözlü kültürün mensubu olan Peygamber'e, vahyi kayıt altına aldırarak mü'minleri yazılı kültüre taşıma misyonu yüklenmektedir. Hz. Peygamber'in vahyi yazdırması, bu mesajın gereğidir. Zaten, üzerine yemin edilerek belirlilik takısıyla gelen kalem "vahyi yazan kalem", "yazdıkları" ise "vahiy"dir. Bu *mukatta'a* harfleriyle başlayan sûrelerin ortak vasfının, vahye atıf olduğu yorumu da uygundur.

3 *Mecnûn* ile bilinen anlamda bir "deliliği" değil, Cahiliyye tasavvurunda önemli bir yeri olan "cin tasallutunu" kastediyorlardı.

4 Zemahşeri ve bir çok dil otoritesinin ziyade addederek tekit işlevi yüklediği *bi-ni'meti*'deki *bâ* ziyade değildir. Burada nefyin haberi *bâ*

ka sahipsin;[6] 5 ve bir gün gelecek, sen de göreceksin onlar da görecekler;[7] 6 hanginizin aklından zoru olduğunu.[8]

7 Kuşku yok ki senin Rabbin, evet O, kimin kendi yolundan saptığını çok iyi bilir; yine O, kimin hidayete erdiğini de çok iyi bilir.

8 Artık hakkı yalanlayanlara boyun eğme! 9 Onlar isterler ki, sen onlara taviz veresin,[9] buna karşılık kendileri de sana...

10 Ve sen, (çiğneyeceğini bile bile) ağız dolusu söz veren hiçbir alçağa da boyun eğme![10] 11 Arkadan çekiştirmek için mekik dokuyan arabozucuya (da)! 12 İyiliğe ölümüne engel olan günaha gömülmüş zorbaya (da)! 13 Kaba ve duygusuz, üstüne üstlük[11] fırıldak ve hayırsız.[12]

---

ile gelmiş ve cinnet ihtimalini kökten nefyetmiştir. Bir eylemi fiille reddetmek onu öznenin zatından değil sıfatından nefyetmektir. Fakat ism-i faille nefyetmek onu öznenin zatından nefyederek imkan ve ihtimali dışlamaktır. Nefyin haberi *kâne* ile gelmediğinde kullanılan, olumsuzlanan şeyin imkan ve/veya ihtimalini dâhi dışlayan cahd ve inkar, onun tersi için de zımni bir te'kit ve isbattır (Bu konuda emek mahsulü bir okuma için bkz. *el-İ'cazu'l-Beyani*, s. 181-189).

5 Veya "minnet, baş kakıncı" anlamındaki *menne*'den: "başa kakılmayan bir ecir vardır" (Krş: 94/Bakara: 264). Burada fetret-i vahiy diye adlandırılan doğal ara vermeye gizli bir atıf var gibidir (Bkz: 4/Müddessir sûresinin girişi). Zımnen: Rabbinin vahyi tenzil vasıtasıyla peyderpey ve kesintili olsa da, ödüllü kesintisizdir.

6 *el-Hulk*, "ben'in tabiatı, kişilik". "Yaratma ve yaratık" anlamındaki *halk* ve "yaratılış" anlamındaki *hilkat* ile akraba. Bir sıfatla kayıtlanmadığı zaman "iyi, güzel ve doğru" olana delalet eder. "Çünkü sen", adeta Hz. Peygamber'in "neden ben" iç sorusuna cevap niteliği taşır. Bu âyet, "Sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin" (82/Şûrâ: 52) âyetiyle birlikte düşünüldüğünde, "Sen kitap nedir iman nedir bilmezken de muhteşem bir ahlâka sahiptin" zımni anlamına ulaşılır. İbn Abbas'ın tasnifine göre din akaid, ahlâk, ibadet, muamelattan oluşan dört katlı bir binadır. Bu âyet, din binasının temel katının ahlâk olduğunu ifade eder. Allah Rasulü'nün fıtrat ve seciye olarak sahip olduğu bu ahlâkî potansiyel, Kur'an sayesinde bilfiil hayata dönüşmüştür. Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber'in ahlâkını soran birine "Siz hiç Kur'an okumuyor musunuz? Onun ahlâkı Kur'an'dı" demesi bunun ifadesidir (İbn Hanbel VI, 91). Rasulullah gönderiliş misyonunu "güzel ahlâkı tamamlamak" olarak beyan eder. Bu veriler ışığında sorulması gereken soru şudur: Bu hitabın kitap nedir iman nedir bilen muhatapları, *el-Emîn* olanın kitap nedir iman nedir bilmezken koruduğu ahlâkî standardın kaçta kaçına sahipler?

7 *Basar*, Kur'an'da bir çok yerde olduğu gibi burada da duyusal bir görmeden daha çok "idrak etme ve aklın kesmesi" anlamındadır. Bu, geleceğe dair mucizevi bir haberdir. Biz Kur'an'ın 14 asır sonra gelen mü'minleri, bunun canlı şahitleriyiz.

8 Veya bir sonraki âyet ışığında *fitne*'nin "sapıtmak" anlamına dayanarak: "hanginizin sapıttığını!" (Bkz: 114/Tevbe: 49, not 64)

9 Veya: "yağcılık yapasın" (Krş: 50/Vâkı'a: 81, not 48).

10 *Half*, Kur'an'da *kasem* ile eşanlamlı kullanılmaz. *Half*, geldiği 13 yerin tümünde de bozulan yemin ve çiğnenen söz makamında gelmiştir. Çevirimizin gerekçesi budur.

11 *Ba'de zalike*'nin bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

12 Veya: "Soysuz, nesebi belirsiz, veled-i zina" ya da "sığıntı". Veyahut da her ikisi birden avâmi tabirle: "maganda ve fırlama". Rivayete göre bu Velid b. Muğire'dir. O ancak 18 yaşına geldiğinde babası onun kendinden ol-

14 Bütün bunların nedeni,[13] onun mal ve çocuklara sahip olması idi[14] 15 ki, âyetlerimiz kendisine okununca, "Eskilerin masalları"[15] diyebildi.

16 Onun burnuna[16] (zillet) damgasını çıkmaz bir biçimde vuracağız.[17]

17 ŞÜPHESİZ şu (yukarıdakileri) sınamıştık,[18] tıpkı malum bahçe sahiplerini[19] sınadığımız gibi: Hani onlar, ertesi sabah kesinlikle hasat yapacaklarına dair sözleşmiştiler.[20] 18 Ancak Allah'ın hayata müdahil olduğu gerçeğine dair istisnai bir kayıt da düşmemiştiler.[21]

19 Ve onlar uykudayken Rabbinden gelen bir (bela) o (bahçeyi) bir bir yokladı. 20 Derken, ertesi sabah o (bahçe) sırım gibi geçmiş küle dönmüştü."[22]

21 Derken, sabahın köründe birbirlerine seslendiler: 22 "Hasat yapmak istiyorsanız, erkenden arazinize gidin!"[23]

23 Derken yola koyuldular... Aralarında şöyle fısıldaşıyorlardı: 24 "Bugün hiçbir yoksulun yanınıza sokulmaması gerekiyor!"[24] 25 Sabah erkenden, güçleri her şeye yetermiş havasıyla yola koyuldular.

26 Derken, bahçeyi o halde görünce (tanıyamadılar ve) "Biz yolumuzu şaşırmışız (galiba)" dediler. 27 (Akılları başlarına gelince), "Hayır, biz mahrum edilmişiz" dediler.[25]

---

duğunu iddia etmişti (Zemahşerî). Ne var ki, 10. âyetteki *kull* (hepsi), bu pasajda çizilen tipin tek kişiye hasredilemeyeceğinin delilidir.

13 *En kâne*'ye gerekçe *lâm*'ı takdiriyle bu mânaya ulaşılmıştır (İbn Aşur).

14 Zımnen: Allah'a değil de sayılara tapması, rakamlara teslim olması idi.

15 *Esâtîru'l-evvelîn* ifadesinin nüzul sürecinde ilk geçtiği yer (diğerleri: 73/En'âm: 25; 95/Enfal: 31; 74/Nahl: 24; 80/Mü'minûn: 83; 40/Furkan: 5; 53/Neml: 68; 86/Ahkâf: 17; 90/Mutaffifin: 13). Bunların tümünün bağlamı da Kur'an kıssaları değil âhirettir. Onlar yeniden dirilmeyi "eskilerin masalları" addediyorlardı.

16 Lafzen: "hortumuna". Zımnen: Hem yalancılığının, hem de kibrinin timsali olan kıl aldırmadığı uzayan burnuna. Damga, damga yiyenin damgalayan karşısındaki aczine ve zilletine işarettir.

17 Müstekbirin burnunu hortuma benzetmekle, kibrin insanı insanlıktan çıkaran bir alçalış olduğu vurgulanıyor.

18 Açılımı: Liyakatleriyle orantısız güç ve servet vermek sûretiyle sınamıştık.

19 Veya: "Cennet ehlini". Dünya bahçesi için kullanılan Cennet, belirlilik takısıyla gelmiş. Bu, kıssanın muhataplarının "malumu" olduğunu gösterir. İbn Mes'ud, buradaki cennetin âhiret cenneti olduğu, zira kıssa sahiplerinin neticede cenneti hak ettikleri görüşündedir.

20 Lafzen: "Yemin etmiştiler". Tercihimiz, bu bağlamdaki en uygun karşılıktır.

21 Lafzen: "İstisna etmemiştiler"; yani, "inşaallah" dememiştiler; veya "muhtaçların payını ayırmamıştılar". *İnşâallah*, aslında *illâ en yeşâ'Allah* olduğu için istisna olarak nitelendirilmiştir: "Hiç bir şey için, 'Ben bu işi, yarın kesinlikle yaparım!' deme; ancak Allah dilerse (yapabilirsin)" (62/Kehf: 23-24). Bu âyet kıssanın ana fikrini de vermektedir: Ey insan! Sakın Allah yokmuş gibi konuşma!

22 Ağaç kanseri denilen ve girdiği bahçeyi bir anda kurutan hastalığı andırıyor.

23 Üslûp gereği kullanılan ikinci çoğul kipi, aslında birinci çoğula tekabül eder: "istiyorsak... gidelim."

24 Bkz. "Hasat günü (yoksullara) haklarını verin!" (73/En'âm: 141). Sadaka servetin budanmasıdır; meyve budandıkça, servet paylaşıldıkça gürleşir.

25 Allah için verememek gerçek mahrumiyettir; zira Allah için vermek gerçekte almaktır.

28 İçlerinden en dengeli olanı "Ben size "Allah yokmuş gibi hareket etmeyelim"[26] dememiş miydim?" diye çıkıştı.

29 Onlar "Varlığın kendisi adına hareket ettiği Rabbimizin şanı ne yücedir" dediler; "Meğer biz zalimlerden olup çıkmışız." 30 Ardından birbirlerine yönelerek, karşılıklı özeleştiri yaptılar:[27] 31 "Yazıklar olsun bize! Gerçekten de biz, haddimizi aşmışız. 32 Belki Rabbimiz, onun yerine bize daha iyisini verir: Artık bizim rağbetimiz Rabbimizedir.[28]

33 İşte (dünyevî) mahrumiyet[29] böyle bir şeydir; ve âhiret[30] mahrumiyeti, hiç kuşkusuz daha beterdir: keşke bilmiş olsalardı.

34 Şu bir gerçek ki, takvâ sahipleri için[31] Rableri katında sonsuz nimetlerle dolu cennetler vardır.

35 Ne yani, kayıtsız şartsız Bize teslim olanları suçlularla bir mi tutsaydık?[32] 36

---

26 *Tesbih*'in kök mânası "Allah adına hareket etmek"tir (Bkz: 9/A'lâ: 1, not 2). Allah kendisi için istemez, kendisinden istediği kul için ister.

27 *Yetelâvemûn*, hatayı itiraf yoluyla kendini veya karşısındakini kınamak. Nedamet ifade eder. Bunun, muhatabı itham değil de özeleştiri olduğunu 29 ve 31. âyetler zaten vermektedir. Kolektif bir özeleştiriye dikkat çeken kıssadan hisse şudur: Hatadan dönme hususunda, bireye nisbetle cemaat çok daha şanslıdır.

28 Kur'an'ın nüzul sürecindeki ilk kıssa budur. İsim, yer ve zaman bildirilmeyen kıssa ile ahlâkî bir ders verilmektedir. Bu ahlâkî dersi özet halinde Yûnus sûresinin 24. âyetinde buluyoruz.

29 *'Azâb*'ın ilk kullanıldığı iki yerden biri (diğeri 3/Müzzemmil: 13). Kur'an'da *'azâb* kelimesinin, kök anlamına nisbetle "mahrumiyet" anlamında kullanılmasına tipik bir örnek. Kıssa kahramanları sonunda cennete kavuştuklarına göre, burada bilinen anlamda bir "azap"tan değil ancak "mahrumiyet"ten söz edilebilir.

'Azab Kur'an'da 41 yerde geçer. Hz. Süleyman ve Zülkarneyn'e isnat edilen iki yer hariç (53/Neml: 21; 62/Kehf: 86-87) diğerlerinin tümünde Allah'a isnat edilir. *'Azab*, "terk ve mahrum etmek" anlamına gelen *'azb* kökünden türetilmiştir (*Lisân*; *Tâc*; *Esâs*). Kelime *ta'zîb* formunda fiilî şiddet ile buluşmuş, buradan da dayak aleti olan kamçının "vurunca yakan tarafı" anlamını kazanmıştır (Râğıb). Her halükarda *'azab* acının aracına değil sonucuna işaret etmekte ve nedenler değiştikçe azabın niteliği de (*'azâbun elîm*, *'azâbun muhîn*, *'azâbun 'azîm*, *'azâbun ğalîz*) değişmektedir. *'Azab*'ın dünya hayatındaki "Allah tarafından terk edilmişlik" anlamına kullanıldığı bir yer için bkz. 76/Sebe': 8. İnsana zor gelen ve onu hedefine ulaşmaktan alıkoyan her şey azabtır. Istılahta "insanı kendi haline *terk eden*, hedefe ulaşmasını *engelleyen*, yalnız ve yardımsız *bırakan*" bütün bunların sonucunda da "mutsuz, umutsuz ve kahredici bir iç yangını ve vicdan azabına mahkûm eden durum"dur (Krş: *Külliyyat*). Azab'ı, "Allah'la birlikte başka bir ilâh edinme! Sonra kınanmış olarak bir köşeye atılıp orada bir başına kalakalırsın" (68/İsra: 22) âyeti ışığında anlamak gerekir. Bu durumun verdiği acı öylesine dayanılmazdır ki, bu duruma düşen kişi yok olmak gibi ölümden öte bir şeyi (*sübûr*) isteyecektir. Onlara "Yoo! Bugün yok olmak için bir tek ölümü çağırmayın, yok olmak için tüm ölümleri çağırın!" denilecek (40/Furkan: 14; ayrıca krş: 52/İnşikâk: 11).

30 Âhiret için muhtemelen ilk kullanıldığı 4/Müddessir 53'ün notuna bkz.

31 Bu bağlamda takvânın tezahürü, yukarıdaki kıssanın ana fikri olan paylaşma ahlâkıdır.

32 Müslim-mücrim karşıtlığına dikkat. Bu bağlamda *muslim*: "günahtan kaçınmak için Allah'a teslim olan", *mucrim*: "günah işlemek için teslimiyetten kaçınan" vurgusu ka-

Neyiniz var sizin? Nasıl (bu kadar önyargılı) bir hüküm verebiliyorsunuz?[33]

37 Yoksa bu konuda ders aldığınız size ait bir kitap mı var;[34] 38 yani, siz neyi beğeniyorsanız o sizindir (diyen bir kitap)?[35]

39 Yoksa elinizde, kıyamete kadar geçerli olup Bizi bağlayan bir yemin var da, onun için mi bu hükme varıyorsunuz?

40 Sor onlara; buna hangisi kefil olacak?
41 Yoksa (Allah katında) onları destekleyen ortaklar mı var? Haydi, eğer doğru sözlülerse o ortakları bulup getirsinler!

42 O ezici gücün kendini gösterip dizde dermanın kalmadığı ve secdeye davet edilecekleri gün,[36] asla ona güçleri yetmeyecektir. 43 Bakışları gerçeğin dehşetinden[37] yere düşmüş, kendilerini bir zillet kuşatmıştır; zira onlar, becerebilecekleri bir haldeyken secdeye çağrılmışlardı (da reddetmişlerdi).

44 Artık bana bırak bu sözü[38] yalanlayanları; hiç bilmedikleri bir yerden azar azar

---

zanıyor. Zımnen: İşlenen her günah kişinin İslâm'ını tehdit eden bir hastalıktır.

33 Zımnen: Âhireti olmayan bir hayat nasıl içinize siniyor, âhireti inkar uğruna nasıl bu kadar kendi onurunuzla oynuyorsunuz? İyi ve kötüyü bir tutmaya vicdanınız nasıl izin veriyor?

34 *Kitâbun*: Nüzul sürecinde mücerret olarak geçtiği ilk yer. Kur'an'da beş anlamda kullanılır: 1) Kur'an'ın tümü veya sûreleri için. 2) Tevrat için. 3) Tüm vahiylerin ve varlığın tabi olduğu yasaların kaynağı Levh-i Mahfuz için. 4) İlâhî yasalar için. 5) Âhiret sicili için. *Kitâb*, "iki şeyi birbirine dikmek" anlamına gelen *ketb* mastarından türetilmiştir. Harfleri birbirine tutturarak anlamlı kelimeler ve cümleler oluşturma işine ve bu işin sonucunda elde edilen metin ve o metni taşıyan şeylerin tümüne birden kitab adı verilir. Aynı zamanda bir şeyin kayıtlı tabiatını ifade eder. Şer'î anlamı ise, literal anlamının bir uzantısı olarak "aslı ve anlamı Allah katında bulunan ilâhî mesaj", Kelamullah adı verilen bu mesajdan herhangi bir Peygambere indirilen bildiri ve bu bildirinin bir parçasının ya da bütününün içerisinde yer aldığı mukaddes metinlerdir. Kur'an'da *el-kitab* sözcüğü Kur'an, Tevrat, İncil gibi kendi içerisinde bir bütün teşkil eden ilâhî mesajların tümünün hem bir parçası, hem de bütünü için kullanılır. *el-Kitab* lafzı bazen sûre'ye bazen de Kur'an'da yer alan her bir konuya tekabül eder (Bkz: 43/Meryem: 16, not 23). Kur'an'da ayrıca "hüküm, sonuç, kesin delil, takdir, oluş, yaratış" anlamlarında da kullanılır. Kur'an'da "el-Kitab" 230 yerde geçer.

35 Veya: "Sizin tercih ettiğiniz her şey sizin lehinizedir..." İyi ve kötüyü insanın belirlemesi durumunda doğacak telafisi imkansız tehlikeye dikkat çekmektedir.

36 Veya deyimsel karşılığıyla: "paçaların tutuşacağı". Tercihimiz hemen arkadan gelen secdeye istinat eder. Dünyada ibadetsiz yaşlanmaya atıftır. İbarenin harfi karşılığı, "Bacağın açıldığı gün"dür. Mecazen "güç, kuvvet" anlamına gelen *sâk*, Türkçe'deki "paçaları sıvamak/tutuşmak" deyimini çağrıştıran bir ibâredir. Bu durumda mâna "Allah'ın ezici gücünü gösterdiği zor gün", veya "paçaların tutuştuğu gün" olur. Âhirette secde, Allah'a zorunlu itaate delalet eder.

37 *Huşu'*, kendisinden üst makamdaki birine içten gelen bir tazim, saygı ve itaati ifade eder. Daha çok öznenin sesinde tezahür eder. *Hudu*'da ise, kişi içten ve gönüllü olmak zorunda değildir. Mecburen veya nazik görünme kaygısıyla baş eğmeyi ifade eder (Krş: 80/Mü'minûn: 2, not 4).

38 Veya: "hadiseyi" yani, "Hesap Günü'nü"; ya da en büyük hadiseyi haber veren en büyük 'hadis'i, yani "vahyi, Kur'an'ı". *Hadîs*, "mecazen hadiseyi haber veren söz", hakikaten "sözün haber verdiği hadise"dir (Bkz: 113/Tahrîm: 3, not 5).

bitireceğiz onları. 45 Ama onlara imkan ve zaman tanırım; çünkü onların entrikalarını başlarına geçiren düzenim pek sağlamdır.[39]

46 Yoksa sen onlardan bir ücret istedin de, onlar altında ezilecekleri ağır bir borç yükünden mi kaçıyorlar?[40]

47 Yoksa idraki aşan hakikatler onlara ayan oldu da, (gayba dair) kayıt kuyudatı kendileri mi tutuyorlar?

48 RABBİNİN hükmüne sabır göster; sakın Balık Sahibi gibi yapma! Hani o kendi kendine kahrederek yalvarıyordu.[41] 49 Eğer Rabbinin akıl sır ermez nimeti onun imdadına yetişmemiş olsaydı, andolsun ki aşağılanmış bir halde ıssız bir sahile atılırdı.[42] 50 Fakat Rabbi onu (yeniden) seçti ve iyiler arasına kattı.[43]

51 İmdi, inkarda ısrar edenler bu ilâhi öğüdü duydukları zaman sanki seni gözleriyle devireceklermiş gibi (baksalar) ve "O, kesinkes cin musallat olmuş biridir" deseler de[44] (sabret)! 52 Zira bu,[45] bütün bir insanlığa yönelik ilâhi bir öğütten ibârettir.

---

39 *Keyd* için bkz. 56/A'râf: 183, not 152.

40 Peygamberler zekât ve sadaka alamazlar. Risalet mirasını üstlenenler de almamalıdırlar.

41 Veya: "Mahkûm bir halde" (*Mekzûm* için bkz. 74/Nahl: 58, not 58).

42 Zımnen: Allah adının üzerini çizerdi. Hz. Yûnus'un tevbesi için bkz. 79/Enbiya: 87.

43 Hz. Yûnus'un istisnai olarak görev yerinin değiştirilerek ikinci kez gönderilmesiyle alâkalı.

44 Bu gerçekleşmiş bir itham olabileceği gibi, ikinci âyetle düşünüldüğünde geleceğe ilişkin bir ihbar da olabilir.

45 Veya Hz. Peygamber'i işaret eden: "o".

TEKVİR SÛRESİ

Nüzûl : 8
Mushaf: 81

Adını ilk âyetindeki "dürüldü, karartıldı" veya "koparılıp atıldı" mânasına gelen *kuvvirat* fiilinden alır. *Tekvîr* ismi Hz. Peygamberden sarih olarak gelmez. Buhârî ve Tirmizî'de ilk âyetiyle anılır. Bir çok ilk mushaf ve tefsirde Tekvîr adıyla şöhret bulmuştur.

Sûre Mekke döneminin ilk yıllarında inmiştir. Necm'den önce indiği kesindir. Zira Necm 13-18'de anlatılanlar bu sûrenin 23. âyetine atıftır. İlk tertiplerin tümünde A'lâ sûresinin önüne, 7. sıraya yerleştirilir. Cinnet ve delilik suçlaması, indiği dönemin tipik özelliğini verir. Bu durumda sûre vahyin ilk yılında inmiş olmalıdır.

Konusu, Son Saat ve Hesap Günü'dür. Tekvîr, "bir şeyi sarık sarar gibi sararak bir noktaya toparlamak, dürüp büküp bohçalamak"tır. Sûrenin girişinde içinde bulunduğumuz kozmik sistemin veya kâinatın kevn ve fesad/oluş ve bozuluş kanunları çerçevesinde sona doğru gidişi tasvir edilir. Ancak bu bozuluş bir "kaos" olarak nitelenemez. Zira oluş gibi bozuluş da Allah'ın kontrolüne ve ilâhi bozuluş yasalarına tabidir. Bu Allah'tan başka hiç kimsenin tasvir edemeyeceği muazzam bir gerçektir. Enbiya 104'teki kozmik dürülüşün tefsiri sayılabilir. İlâhî emir gereği bir noktada oluşan muazzam çekim sonucunda kâinatın veya sistemimizin o noktaya çökmesi tasvir edilir. Bundan sonraki yeniden oluş süreci ise İnfitâr'da dile gelecektir.

Sûre zımnen şu hakikati haykırır: Başı olan her şeyin bir sonu vardır. İnsan misafir, dünya misafirhanedir. Sadece misafir değil, misafirhane de yolcudur. O halde ömrü kainatın ömrüne nisbetle bir hiç mesabesinde olan insan nesine gururlanır?

1-13. âyetler arasında tam on iki kez *izâ* zaman zarfı yer alır. Bu her cümlenin anlam bağımsızlığı yanında pekiştirme ifade eder. Altısı dünya altısı âhiret için kullanılan bu zarflar, "ey muhatab, uyarının üzerinden zaman geçti diye aklından çıkarma" vurgusuna sahiptir.

İnsan soyunun tümüne birden "Nereye gidiyorsunuz?" (26) diye seslenen sûre, ilâhi rehberliğin mücessem timsali olan vahye atıf yapan bir pasajla son bulur. Öğüt alma yetisi körelmemiş herkese şu âyet açık bir çağrıdır: "Kur'an insanlığın tümü için bir öğüt ve uyarıdan ibarettir." (27)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÜNEŞ(İN defteri) dürüldüğünde,[1]

2 yıldızlar sönüp döküldüğünde,

3 dağlar yürütüldüğünde,

4 doğumu yakın develer terk edildiğinde,[2]

5 bütün yabani hayvanlar birbirine sokulduğunda,[3]

6 denizler fokur fokur kaynatıldığında,

7 bütün insanlar tasnif edildiğinde,[4]

8 diri diri gömülen kız çocukları sorduğunda[5] 9 hangi suçtan dolayı öldürüldüklerinin hesabını,[6]

10 (İnsanların) amel defterleri açıldığında,

11 gök, (bir gövdenin derisi gibi) soyulduğunda,[7]

12 Cehennem kışkırtıldığında,[8]

13 ve Cennet(in görüntüsü) yakın plan sunulduğunda;[9]

14 (işte o zaman) her can ne hazırladığını (yakinen) bilir.[10]

15 BUNDAN ötesi yok![11] İşte Ben yemin ederim gizlenenlere,[12]

---

1 İbn Abbas ve Mücahid'in dediği gibi, güneş içine çöküp yutan veya yutulan bir karanlık haline geldiğinde (*"Azlemet, idmehellet ve zeheber"*, Taberî). Bu dürülme sonucunda güneş ve diğer kozmik varlıklar bir çekirdek gibi aslına rücu edecek, yeniden yaratılış bu çekirdeğin yeniden çatlatılması ile (İnfitâr) vuku bulacaktır (Bkz: 79/Enbiya: 104)

2 Veya istiare olarak: "Yağmur yüklü bulutlar terkedilip yağmur yağdırmadığında".

3 Lafzen: "Bir araya toplandığında". Zımnen, kıyametin dehşetinin bir göstergesi olarak: "avcılar ve avları birbirine sığındığında". 27/'Abese 34-37 birlikte zımnen: İnsan da hayvan da Son Saat'e alışılmadık tepkiler verecek.

4 Lafzen: "Eşleştirildiğinde". Tabi ki dünya hayatındaki seçimlerine göre. Krş. "Sizler üç sınıfta tasnif edilmiş olacaksınız" (50/Vâkı'a: 7, 8-10). Âyette, hayvanlar da dahil tüm canlıları ifade eden *enfus* çoğulu değil, sadece insanları ifade eden *nufus* (nefisler) çoğulu kullanılmıştır. "İnsanlar" şeklindeki çevirimizin gerekçesi budur. Genellikle Kur'an, âhiret hayatını ele alırken cinsiyet, sınıf, milliyet gibi fiziki ve sosyal tanımlamaların ötesine geçen *nefs* kelimesini kullanır (98/Âl-i İmran: 185; 11/Fecr: 27). Bu kullanım, âhiretteki ceza ve ödülün cinsiyet de dahil her tür fiziki ve sosyal farklılığın ötesinde, insanın özü ve aslı bağlamında ele aldığının göstergesidir. Tekrar dirilecek olan da *nefs*'tir.

5 Veya çoğunluğun okuduğu gibi: "sorulduğunda" (Tercihimiz olan kıraat için bkz. Taberî).

6 Maddî gelişmeyle övünen ilk muhataplara, refahın felahın garantisi olmadığını, öz çocuklarını diri diri gömmek gibi vahşice bir cinayeti güzel gösteren gelenekle övünmelerinin gülünçlüğünü ifade eder.

7 Semanın geriye sarılış ve dürülüş (79/Enbiya: 104) sürecinin tamamlanışını ifade eder.

8 Bu âyetin açık göstergesi, cehennemin bilinen kozmosun haricinde anlaşılması gerektiğidir.

9 Tıpkı cehennem gibi, cennetin de gökler ve yıldızlara dahil olmadığının delili olsa gerektir. Allah en doğrusunu bilir.

10 Bu pasajın ifade ettiği hakikatin farklı bir anlatımı için bkz. 62/Kehf: 47-49.

11 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 37/Beled: 1, not 1.

12 Bu ve müteakip âyetteki sıfatların mevsufları yoktur. Bunlar "yıldız, gezegen" gibi gök cisimleri veya yuvalarına girip çıkan yabani hayvanlar olarak yorumlanmıştır (Taberî).

16 yuvalarına giren[13] yıldız ve gezegenlere,[14]

17 ve (yokluğun) zifiri karanlığına (zaman ve mekân) geri döndüğünde,[15] 18 ve henüz soluk almaya başlayan sabaha[16] (yemin ederim)!

19 Ki elbet bu (Kur'an), türünün en seçkini olan bir elçi (meleğin) ilettiği sözdür;[17] 20 Arş'ın sahibi katından ona hem güç hem de makam bahşedilmiştir; 21 orada kendisine itaat edilir; üstelik güvene lâyıktır.

22 Arkadaşınız da cin musallat olmuş biri değildir. 23 Doğrusu o, meleği berrak bir ufukta görmüştür;[18] 24 kaldı ki o, görünmeyenin bilgisi üzerinde tekel kurup (onu saklayan) biri de değildir;[19] 25 dahası bu kelam, Allah'ın kendisine sığınanları şerrinden emin kıldığı[20] Şeytanın sözü de değildir.[21]

Bizce benzeri yerlerde olduğu gibi bu sıfatların mevsufları vahiy veya o vahyin inşa ettiği mü'minlerdir. Bu takdirde mâna zımnen şöyle olur: Yemin ederim gönüllere gizlenerek onları harekete geçiren vahye, o vahyin yörüngesinde kah gizli kah aleni atağa kalkan mü'minlere.

Eğer sûrenin başından beri izlenen kozmik süreç bağlamında anlaşılırsa, bu durumda bu gizlenenler evrenin tüm yıldızları ve galaksileri olur. Zira onlar geri sarılıp dürülmüş ve başlangıcına iade edilmiş bir halde artık tek noktadadırlar (79/Enbiya: 104).

13 Veya "görünmeyen". Işığı sönüp artık kara delik haline gelmiş yıldızlara atıf olabilir.

14 *el-Cevar*, cariye gibi dönüp duran. Bununla yıldızlar ve gezegenler kastedilmiştir. Onlar adeta insanoğluna hizmet için dolanan cariyeler gibidir. Bu âyet, yıldız ve gezegenlerin yuvalarına girişini, yani başlangıç noktasına iade edilişini, zamanın ve mekânın geri sarılış sürecinin sonunu ifade eder.

15 Yani: Yokluk gecesinin sonu varlık gündüzünün başı. Sûrenin başından beri nakledilen evrenin geriye sarılış ve aslına iade ediliş sürecinin geldiği son nokta. Yani tekrar yaratılmak için ilk başlangıcına, yokluğa iade edilmesi (79/Enbiya: 104 ve 77/Zümer: 67).

16 Bu "sabah" sûrenin başından buraya kadarki kozmik geriye sarılış ve dürülüş sürecinin bitiminden sonra yeniden yaratılışın ilk sabahını ifade etse gerektir. Bu aynı zamanda cahiliyye gecesinin zifiri karanlığında imanın neredeyse yok olup, vahyin aydınlığı ile tekrar ortaya çıktığını çağrıştıran tevriyeli bir ifadedir.

17 Gayet açıktır ki, elçinin sözü elçiye değil elçiyi gönderene aittir. Çünkü o, ilâhi kelamın elçisidir. Allah ilâhi kelamın ruhunu Cebrail kamışı içinden üflemiş, Peygamber'in akleden kalbine indirilen söz orada ortaya çıkmıştır. Burada "elçi" melektir. Bağlam bunu tasrih etmektedir.

18 Vahyin geliş sıklığının henüz tecrübe edilmediği başlangıçta doğal bir molayı vahyin kesildiğine yoran Mekke'deki inkârcıların dedikodularını reddeden bir ifade (Vahiy kesintisiyle ilgili değerlendirmemiz için bkz. 4/Müddessir sûresinin girişi). "Doğrusu onu bir kez daha görmüştü" (26/Necm: 13) âyeti, buraya atıf olarak okunmalıdır.

19 Veya: "o gayba ilişkin yalan yanlış bilgilerin peşinde seğirten kahin ve falcıları kıskanan biri değildir"; veya zamirin meleğe gittiğini varsayarak: "(vahiy gibi) gaybi bir hakikati kıskanan biri değildir". Mal ve para gibi verince elden çıkan somut değerleri kıskanana *bahîl*, ilim ve hikmet gibi verince eksilmeyen değerleri kıskanana *danîn* denilir.

20 *Racîm*'in açılımı. Bu âyette Şeytan, 19. âyetteki meleğin mukabili olarak yer alıyor.

21 Şeytan'ın vahyin iniş sürecinde ilk defa geçtiği yer. Çok sağlam ve uzun ip, halat" anlamına gelen *eş-şetanu* kökünе nisbet edilir.

26 Hakikat buyken (ey insanlar), nereye gidiyorsunuz![22]

27 Bu vahiy, tüm insanlık için bir uyarı ve öğütten ibarettir; 28 sonuçta,[23] içinizden doğru yolda yürümeyi dileyenler (öğüt alır).

29 Zaten âlemlerin Rabbi Allah (size irade vermeyi) dilememiş olsaydı, siz hiçbir şey dileyemezdiniz.[24]

Bu tanıma uygun olduğu için Arapça'da çok özel bir yılan türüne de Şeytan denilir. Bu yılanın özelliği sinsi olup uyurken insanın ağzından midesine akması, aniden ve gizlice sokması ve göreni hayrette bırakan at yelesi gibi bir yeleye sahip olmasıdır. *Şetane an*, "uzaklaştı", *şâtın*, "haktan uzaklaşan" demektir (*Lisân*). Kur'an'da haktan uzak düşen görünür ve görünmez, somut ve soyut her varlık için kullanılmıştır. Kelimenin "habis, melun" anlamındaki İbranice bir kökten türetildiği de söylenmiştir. Eğer kelime *ş-y-t* değil de *ş-y-t* kökünden türetilmişse, o zaman kök anlamı "yanmak, öfkeden yanıp tutuşmak" anlamına gelir. Kur'an'da İblis'in Allah ile ilişkisinde "İblis", insan ile ilişkisinde "Şeytan" sıfatı kullanılmıştır. 94/Bakara 34. âyet birincisine, aynı sûrenin 36. âyeti ise ikincisine örnektir. Görünen-görünmeyen, insan-cin her tür varlık için kullanılır. Kur'an'a göre Şeytan insanın sahici ve gerçek bir "düşman ötekisi"dir. "O sizin apaçık düşmanınızdır" âyetleri bunu teyit eder. Zira insan "ötekisiz" yapamaz. Eğer Şeytan olmazsa insan hep kendi türünden birilerini "düşman öteki" ilan eder ve onu şeytanlaştırır. Bu giderek kendine döner ve sürecin sonunda insan kendi kendisinin şeytanı olur.

22 Veya *zehebe*'nin "bir görüşe vardı" anlamıyla: "o sonuca nereden varıyorsunuz?"

23 Akıbet *lâm*'ı vurgusuyla.

24 Yani: Allah sizin iyi ve doğru olanı seçmenizi dilemiş, bunu dilemeniz için hem akıl ve irade vermiş, hem de vahiyle yol göstermiştir (Krş: 4/Müddessir: 54-56; 32/İnsan: 3, 29-30).

A'LÂ SÛRESİ

Nüzûl : 9
Mushaf: 87

Sûre sıfat olarak "eşsiz yüce" ism-i tafdil olarak "en yüce" anlamına gelen *a'lâ* adını ilk âyetinden alır. Tefsirlerin ve mushafların çoğunda bu adla anılır. Sahabeden gelen rivayetlerde sûre ilk âyetinin tamamıyla anılmıştır.

Mekke'de nâzil olan ilk sûrelerdendir. Bu özelliğiyle vahyin ilk yılına yerleştirilmelidir. İbn Abbas, İkrime ve Hasan Basri yoluyla gelen bir rivayette 'Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed ve Tekvîr'in ardından 7. sıraya yerleştirilir. Cabir b. Zeyd tertibinde bu listeye Fâtiha da dahil edildiği için A'la sûresi 8. sırada yer alır. Bizim listemizde 9. sıraya denk gelmektedir. Sûre girişi ve konusu itibarıyla, ilk inen pasajlarla benzerlik arzeder.

Sûrenin ana fikri, insanoğlu için hem nimet hem zaaf olan anma/hatırlama ve unutma hakkındadır. İlk indirilen diğer sûreler gibi bu sûre de vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'i doğrudan inşa eder. İlk dokuz âyette hitap doğrudan ilk muhataba yöneliktir. İlk âyeti bir emirdir: "Yücelikte eşsiz olan Rabbin adına hareket et!" Namazların tüm secdelerinde tekrarlanan nebevi tesbihat, bu ilâhi emre uymanın lisani bir göstergesidir.

Sûre hacminin küçüklüğüne rağmen adeta Kur'an'ın fihristi niteliğindedir. Allah-kâinat-insan arasındaki ilişkinin eksenini belirleyerek söze giren sûre, vahyin bu eksenin kaymasını önlemedeki rehberliğinin önemine dikkat çeker.

Hz. Ali, Allah Rasulü'nün bu sûreyi namazlarda çok okumasını onu çok sevdiğine yormuştur. Rasulullah'ın sûreye gösterdiği özel ilginin sebebini, hep olduğu gibi sûrenin muhtevasında aramak îcap eder. Rivayete göre vefatından önceki son cemaat namazında Hz. Peygamber, A'lâ ve Kâfirûn sûrelerini okumuştur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 (EY MUHATAB) yücelikte eşsiz olan Rabbin adına/adıyla[1] hareket et![2]

2 O ki, tüm mahlukatı[3] yarattı ve yaratılış amacını gerçekleştirecek bir donanım verdi.[4]

3 O ki, her şeye yaratılıştan bir ölçü ve amaç takdir etti,[5] sonra (o ölçüye uyarak amacına ulaşacak) istikamete yöneltti.[6]

4 O ki, tüm bitki örtüsünü çıkardı; 5 sonra onu kapkara-kupkuru bir hale soktu.[7]

6 (EY MUHATAB!) Biz sana okutacağız ve sen asla unutmayacaksın;[8] 7 Allah'ın (unutmanı) dilediklerî hariç;[9] çünkü O açığa çıkanı da bilir gizleneni de; 8 böylece zaten kolay olan (vahyi anlamayı) sana

---

1 Ve/veya: "Rabbinin yücelikte eşsiz olan adıyla". Zımnen: Kimin kulu olduğunu, kimin adına hareket ettiğinden yola çıkarak bul. *A'lâ* hiyerarşik bir üstünlüğü değil, "üstün" olma mânasının her tür sınırdan ve kayıttan âzâde olarak ulaşabileceği mutlak sınırı ifade eder.

2 *Tesbih*, "hareket etme, işini yapma, çaba gösterme" anlamındaki *es-sebh*'ten. Kelimenin tersi *el-habs*, anlamın da tersini verir: "hareketsiz bırakma, tutma, atıl kılma". "Allah adına/adıyla başlarım" anlamına gelen *bismillah*, bu emri yerine getirmenin başlangıç noktasını temsil eder. *Tesbih*'in "yüceltme" anlamını, tercihimiz içermektedir. Zira, bilinçli varlık olan insanın Rabb adına hareket etmesi, O'nu yücelten varlık korosuna dahil olmasıdır. Tesbihin "işitilen" bir şey olmaktan daha çok "anlaşılan" bir şey olduğunu İsrâ 44'ten anlıyoruz: "Her şey Allah'ı tesbih etmektedir; fakat siz onların tesbihini anlamıyorsunuz" (duymuyorsunuz değil). Bu âyetteki *sebbih* emri tefsir otoriteleri tarafından farklı yorumlara konu olmuştur. "Namaz kıl", "hayran ol", "an", "yönel", "O'nu tek bil", "O'nu tüm noksanlıklardan uzak bil", "O'nu tenzih et", "O'nu mukaddes bil" bunlar arasında yer alır. Tercihimiz, kelimenin lafzî anlamına dayanır.

3 Veya Zeccâc'ın tercihine istinaden: "insanı".

4 *Sevvâ*'ya verdiğimiz anlam için bkz. 62/Kehf: 37, not 51. Krş. "Şimdi Bizim sizi boş yere ve amaçsız yarattığımızı sanıyorsunuz, öyle mi" (80/Mü'minûn: 115).

5 Veya: "her şeye (önce) amacına ulaşacak bir güç verdi sonra o istikamete yöneltti". Krş. "her şeyi bir kaderle yaratan Biziz" (54/Kamer: 49). Bu âyet Kur'ani kader anlayışını ifade eder. Hidayetin takdire atfı, müsebbebin sebebe atfıdır. Bundan şu sonuç çıkar: Allah'ın takdir ettiği ölçü ve ilkeleri gözeten, hidayete yani yaratılış amacına (*mâ hulika leh*) erer. Bu vahiy de, insanı yaratılış amacına ulaştıracak ilâhi bir rehberliktir.

6 Takdir ve hidayetin insana ilişkin boyutu İnsan 3 ve Şems 8 ışığında anlaşılmalıdır.

7 Yani: Hayatı ve ölümü yarattı. Öncesiyle birlikte: Âlemlerin Rabbi, takdir ve hidayet yasasına hayatın en alt mertebesi olan çürüyüp gitmesi mukadder bulunan bitkileri dâhi dahil ederken, ey insan, seni nasıl bu yasanın dışında tutar? Zımnen: Çöle dönen kalpler vahiy yağmuruyla göle döner.

8 Zımnen: Çünkü bizim okutarak hatırlattıklarımız, senin vicdanında karşılığı olan hakikatlerdir. Buradaki "okutmakla", ilk inen "oku" emri arasında kopmaz bir bağ vardır. Bu hitap, bağlamdan kopuk olarak sadece vahyin ilk muhatabına hasredilemez. Zira bağlam tür olarak insanı ele alan bir bağlamdır. Kaldı ki bu âyetin devamı hitabın genelliğini ortaya koymaktadır.

9 Bu âyetler, 1-3 ve "Alak sûresindeki "O ki (insana) öğrenme araçlarıyla öğretti; O insana bilmediğini öğretti" (2/'Alak: 4-5) âyetleri ışı-

daha da kolaylaştırmış olacağız.[10]

9 Şu halde sen, -öğüt (sadece bazılarına) fayda verse de-[11] hep (fıtratlara nakşolan Allah'ı) hatırlat;[12] 10 nasıl olsa Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkanlar öğüt alacaktır; 11 bedbaht olanlar ise öğütten kaçacaktır; 12 bu gibiler en korkunç ateşi boylayacaktır; 13 sonra orada ne ölebilecek, ne yaşayabilecektir.[13]

14 (Mânevî kirlerden) arınma gayreti[14] içinde olanlar kurtuluşa erecek; 15 Rabbinin adını hatırda tutan da, salata duran da (kurtuluşa erecek).[15]

ğında anlaşılmalıdır. "Oku" emrine "Benim okumam mümkün değil" diye cevap veren ilk muhataba hem okutturma hem de unutmama garantisi verilmektedir. Zira fıtrî bir okumanın sonuçları fıtrat ve vicdana hakkedilmiştir, unutulmaz. Varoluşsal okumada insanın unuttukları kalıcı değil geçici, evrensel değil yerel olanlarla ilgilidir. "Allah'ın unutmanı dilediklerî hariç" cümlesi, insanoğlunun unutmasının 3. âyetteki takdire girdiğini gösterir. İbn Abbas'a göre, insan sözcüğü "unutmak" mânasındaki *nisyân*'dan türetilmiştir. Bu, unutmanın fıtrî oluşuna delalet eder. Bu unutma iyi unutmadır. Zira unutmak nimet olarak takdim edilmektedir. Çünkü Kur'an insanın yaptığı kötülük ve günahları Allah'ın yaratışına nisbet etmez. Oysa ki burada "unutturma" Allah'a nisbet edilmiştir. Gerçek şu ki insan unutmasaydı yaşayamazdı. Sûrenin girişindeki *tesbih* emri de, sûrede Allah'ın muhatap üzerindeki nimetleri sayacağının alametidir. Bu âyetlerdeki hatırlama ve unutmayı sadece indirilen vahyin lafızlarına hasretmek "okutturacağız"daki gelecek zaman edatıyla da çelişmektedir. Zira bu mânadaki "okutturma" gelecekte değil, daha önce başlayıp o anda da devam etmekteydi.

10 Kamer sûresinde tam dört kez geçen şu âyetle krş. "Ve doğrusu Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık: öyleyse, yok mudur ders alan?" Zira vahiy, insanı yaratılış amacına yönelten bir yol haritasıdır. Ve Nebi'nin buyurduğu gibi "Zaten herkese yaratılış amacı kolay kılınmıştır".

11 Yani, işin tabiatı gereği her hatırlatma, herkese, her zaman fayda vermez. Zımnen: asla "ya hep ya hiç" deme. Bu âyete "Eğer hatırlatman fayda verecekse hatırlat" mânası vermek, bir sonraki âyete aykırıdır.

12 Bu âyet, tüm insanlığın Hz. Peygamber'in ümmeti olduğuna delalet eder. Muhammedî davete icâbet edenler "ümmet-i icâbet", henüz icâbet etmemiş bulunanlar ise "ümmet-i davet" sınıfına girerler. Bu âyet birinci âyetle doğrudan alâkalıdır. Allah'ı hatırlayanlar O'nun Rab olduğunu bilir ve O'nun adını tesbih eder, yani "O'nun adına hareket eder". Hatırlatmaktan söz edilen yerde unutma vardır.

13 Zımnen: ne ölebilecek ne de onunla birlikte yaşayabilecek.

14 *Tezekkâ* tefa'ul kalıbındandır. Tefa'ul tekellüftür; tekellüf azim, sebat ve gayret ister.

15 Veya: "namaz kılan". Dahası, kök anlamının yardımıyla: "destek olan" veya "esas duruşunu koruyan". *Sâlât*'ı sadece "namaz" ile karşılamak yerine, asli haliyle bıraktık. Zira salat, Kur'an'da gerçek bir çokanlamlı kavram olarak yer alır. *Ekâme* fiili ile birlikte "namaz ibadetini hakkını vererek kılmak", Mâide 12'de "destek", Mâide 58'de "din ve dindarlık", Mâide 106'de "davet", Nûr 41'de kuşların salatı olarak "yaratılış amacına uygun hareket etmek", Meryem 59'da "ibadet" ve daha başka mânalarda kullanılmıştır (Bkz: 94/Bakara: 3, not 6; 108/Mâide: 58, not 70; 17/Mâ'ûn: 4, not 4). Burada "zikr" ile yan yana kullanıldığı için ikinci bir mef'ul ile geldiği Tâhâ 14'teki *ekimi's-salâte li-zikrî* (adımın anılıp şanımın yücelmesi için tüm destek ve çabanı seferber et) ibaresini andırmaktadır. A'lâ sûresinin 9 ve 10. âyetindeki *zikrâ* ve *men yahşa*

16 Maalesef siz (ey insanlar), bu yakın ve aşağı hayatı tercih ediyorsunuz;[16] 17 oysa ki öteki (hayat) en hayırlı ve daha kalıcıdır.

18 Elbet bütün bu hakikatler önceki vahiylerde yer almıştır; 19 (mesela) İbrahim[17] ve Musa'ya indirilen vahiylerde.

---

ile 14-15'teki *men tezekkâ* ve *sallâ* arasında sıkı bir irtibat vardır. *Salât*'ın gerçek anlamını bulmamızda bu pasajdaki kavramsal karşıtlıklar yol göstericidir. *Men yahşâ* (10) ile *el-eşkâ* (11) nasıl ziddiyet ilişkisine sahipse, *yaslâ* (12) ile *sallâ* (15) da kökenleri bir olmasına rağmen mânaları zıttır. Birincisi "ateşi desteklemek için cehennemin göbeğine dikilmeyi" ikincisi ise "Allah'a –özünde kendine- destek için esas duruşu korumayı" ifade eder. Zımnen: Cehennemle doğrulmak istemeyen namazla doğrulsun" mesajını içerir. Zira *salleytu'l-'ûd*, "değneği ateşte doğrulttum" demektir. *es-Salvu*, "insanın dik oturmasını sağlayan oyuklar veya dik yürümesini sağlayan omurga" anlamına gelir (*Lisân* ve *Tâc*). Allahu a'lem.

16 Sıfat tamlaması olan *el-hayatu'd-dunya*, *el-hayatu'l-ahira*'nın zıddıdır. *el-Hayat* dişil olduğu için sıfatı dişil gelmiştir. Mücerret olduğu yerlerde de sanki *el-hayat* niteleneni varmış gibi *dunya* olarak anılır. *Dunyâ* sözcüğünün kendisinden türetildiği *ed-dunuv* iki anlama birden gelir:

1) Maddî, mânevî ya da hükmî olarak yakınlık (Krş: 95/Enfal: 42).

2) Maddî, mânevî ve hükmî olarak düşüklük, aşağılık.

Her iki anlamıyla da mekân, zaman, konum ve makam açılarından her biri için kullanılabilir. Dünya, her iki anlamı da içerisinde taşıyan bir terimdir. Yani hem yakın olan, hem de aşağılık olan. *Hayatu'd-dunya* formuyla geldiği hemen her yerde negatif bir anlam yüküyle gelir ki, aşağı ve düşük anlamını kendiliğinden içerir. Eğer dünya ile âhiret bir *vav* bağlacıyla aynı cümlede bağlanırsa sözün bağlamına göre vurgusu da değişir (94/Bakara: 201, 217; 98/Âl-i İmran: 45).

17 *Veda*'lar sahibi Brahma ile *Suhuf* sahibi İbrahim peygamber arasındaki isim benzerliği dikkate değerdir (İkisi arasındaki irtibat için bkz. Hamidullah, *Aziz Kur'an*).

LEYL SÛRESİ

Nüzûl : 10
Mushaf: 92

"Gece" anlamındaki adını ilk âyetinden alır. Bazı tefsirlerde *ve'l-leyl* adıyla anılır. Buhârî ve Tirmizî, sûreyi ilk âyetinin tamamıyla anmışlardır.

Sûre peygamberliğin başlangıcında Mekke'de inmiştir. Konu, üslûp ve ses yapısı bunu teyit eder. Sûreyi Medenî sayanlar, Ensar'dan Sabit b. Dahdah el-Belevî'nin kahramanı olduğu göz yaşartıcı bir infak olayını 5-10. âyetlerin nüzul sebebi olarak gösterirler (Bkz: Hadîd: 10, not 12). Bu isabetli değildir. Zira önce inmiş âyetler ile çok sonra gerçekleşmiş olaylar arasında bağ kurmak, Kur'an neslinin vahye canlı bir hitap olarak bakmalarının doğal bir sonucudur. Sûrenin bazı âyetlerinin Medenî olduğu görüşünü En'âm sûresinin girişinde uyguladığımız kriterler doğrulamaz. İlk tertipler sûreyi A'la-Fecr arasına yerleştirirler. Geceyi şahit tutarak başlaması ilk sûrelerden oluşunun delilidir. Tertibimizde 10. sıraya tekabül eder. 21 âyettir.

Sûre muhatabında özgün bir servet tasavvuru inşa eder. Servet bir emanettir ve emanete sadâkat gerektir. Şahitlik mü'minin sorumluluğudur. Onun için sûre iki çifti şahit tutarak başlar: Birincisi gizli-açık verilen sadakayı temsilen geceyi ve gündüzü, ikincisi fakirlik ve zenginliği hayatın çift kutupluluğu yasası dahilinde algılamamız için bu yasanın en belirgin tezahürü olan erkeklik ve dişiliği (1-3). Bunlarla uyumlu olarak insanoğlunun çalışma yeti, alan ve kapasitelerinin farklılığına dikkat çeker (4). Ve ardından insanı servetin kulu değil servetin efendisi olmaya çağırır (5-11). Bu âyetlerin özeti şudur: paylaşmak ya da paylaşmamak, Allah tasavvuru, âhirete iman ve sorumluluk ahlâkıyla alâkalıdır. Verene cennete ulaşan yol kolaylaştırılır (7). Mü'mine düşen şunu bilmektir: Allah kulundan asla almak için istemez, ona daha fazlasını vermek için ister.

"Elbet Bize düşen doğru yolu göstermektir" (12) buyuran Allah, servet emanetine ihanet edenleri de uyarır: "İşte, sizi kışkırtılmış bir ateşe karşı uyarıyorum" (14). Fakat serveti paylaşma, bir karşılıklılık çerçevesinde olmamalıdır. Bu "hesabi ahlâka" girer, oysa vahiy muhatabında "hasbî ahlâk" inşa eder. O Allah için hasbîliktir; yani sadece Allah rızası için vermek (18-20). Sûre, hep hatırlanması gereken hakikati hatırlatarak biter:

Allah için vermek gerçekte vermek değil almaktır (21).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 KUŞATIP örten gece şahit olsun![1]

2 (Gecenin kuşatmasını) yarıp ortaya çıkan gündüz şahit olsun!

3 Erkek ve dişinin yaratılışı şahit olsun[2] 4 ki (ey insanlık); sizin çabanız, (nedenleri ve sonuçları açısından) elbet farklı farklıdır.[3]

5 Sözgelimi;[4] kim (Allah için) karşılıksız verir ve Allah'a muhtaç olduğunun bilinciyle hareket ederse;[5] 6 ve daha güzeliyle (ödüllendirileceğine) inanırsa;[6] 7 işte ona, rahatlık ve mutluluğun zirvesine götüren yolu kolaylaştırırız.[7]

8 Sözgelimi; kim de cimrilik yapar ve kendi kendine yettiğini zanneder, 9 En Güzel'i(n vahyini) yalanlarsa; 10 işte ona da, zorluk ve felaketin en dibine giden yolu kolaylaştırırız;[8] 11 öyle ki, o baş aşağı (cehenneme) yuvarlanıp helâk olacağı zaman, (Allah için paylaşmadığı) malı kendisini asla kurtaramaz.[9]

12 ELBET doğru yolu göstermek sadece bizim işimizdir; 13 ama işin gerçeği öteki hayat da, bu hayat da Bizim mülkiyetimizdedir.[10]

14 İşte sizi çılgınca kışkırtılmış bir ateşe karşı uyarmış bulunuyorum: 15 oraya sadece sorumsuzluğun zirvesinde olan[11] bir azgın girer;[12] 16 o ki, (vahyi) yalanladı[13] ve (gerçeğe) sırt döndü.

---

1 Gece zaten karanlıktır. İnsanlığın ufkunu gittikçe karartan cahiliyye gecesine bir imâdır. Yemin *vav*'ı ile ilgili bkz. 5/Duhâ: 1, not 1.

2 Veya *mâ*'nın ilgi zamiri vurgusuyla: "Erkek ve dişiyi yaratan şahit olsun". Tercihimizin gerekçesi için bkz. 28/Şems: 7, not 7.

3 İlk üç âyette yemin edilen gece-gündüz ve erkek-dişi, farklılığın ve çift kutupluluğun Allah'ın yasası olduğuna delalet eder. İyi-kötü, ödül-ceza, cennet-cehennem de varlığın tabi olduğu bu yasanın iradeli eylemler alanındaki bir uzantısından başka bir şey değildir. Zaten devamındaki âyetler de bu gerçeği dile getirir.

4 "Ayrıntı ve açıklama" vurgusu taşıyan *fe-emmâ*'nın bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

5 Buradaki *ittika*, 8. âyetteki *istiğna*'nın mukabilidir. Çevirimizin gerekçesi budur.

6 Veya: "En Güzel (olan Allah'a) inanırsa". En Güzel (*Husnâ*) olan, "en güzel isimlere" (*el-Esmau'l-Husnâ*) sahip olan Allah'tır. Tasadduk, bir güzelin bir güzelliği En Güzel adına başka güzellerle paylaşmasıdır. *Husn*, maddî olarak *kubh*'un, mânevî olarak *sû*'un mukabilidir. Burada ikincisidir. Güzelliğin son noktasını ifade eder. *Husn* hem "a'yan" hem "ahdas" hakkında kullanılır. *Hasene* vasıf olursa bir öncekiyle aynıdır, isim olursa sadece ahdas hakkında kullanılır. *Husnâ* ise sadece ahdas hakkında kullanılır (Râğıb). *Husn* Kur'an'da maddî güzellik için değil, aklî, kalbî ve şer'î güzellikler için kullanılır (*et-Tefsiru'l-Beyânî*).

7 Medine'de yaşanmış örnek bir infak olayı tefsir kaynaklarımızda bu pasajla ilintilendirilerek anlatılır (Bkz: 96/Hadîd: 10, not 12).

8 Kötüye cehennemin kolaylaştırılması, tercihinin onda artık yerleşik bir meleke haline gelmesiyle açıklanabilir. Çünkü onun iç dünyası tercihine alışmış, hatta tercihinin tiryakisi olmuştur. Bu da ona cehennemin kolaylaştırılmasıdır. Bir mastar formu olarak *yusrâ* kolaylığın zirvesini, *'usrâ* ise zorluğun dibini ifade eder.

9 Veya *mâ*'ya soru mânası vererek: "malı kendisini kurtarır mı?"

10 Burada âhiretin dünyadan önce gelmesi, insana öncelik sırasını öğretmek içindir.

11 Bu *eşkâ* (en sorumsuz), 17. âyetteki *et-kâ*'nın (en sorumlu) karşıtıdır.

12 Görgü tanığı İmam Malik anlatıyor: Ömer

17 Ama yüce ve yüksek bir sorumluluk bilinciyle hareket eden kimse, o (ateşten) uzak tutulacak; 18 o ki, malını gönülden verir ve arınıp gelişir;[14] 19 (Bu yaptığı) herhangi birinden gördüğü bir hayra karşılık değildir; 20 sadece Yüce Rabbinin rızasını kazanma iştiyakı iledir.[15]

21 İşte böyle biri, kesinlikle, zamanı gelince (gördüğü karşılıktan) fazlasıyla memnun olacaktır.

---

b. Abdülaziz'in arkasında akşam namazı kılıyorduk. *Velleyli iza yağşa*'yı okudu. "Oraya sorumsuzluğun zirvesinde olan azgınlar girer" âyetine gelince ağlamaya başladı. Ağlamadan dolayı âyeti bir türlü tamamlayamadı. Sonunda sûreyi okumayı bırakarak başka bir sûre okudu" (Kurtubî).

13 Kur'an'da *tekzib* daima *tasdik*'in karşıtı olarak dini anlamda kullanılır.

14 Yani Allah katında arınmak ve manen gelişmek için verir, riya ve gösteriş için değil. *el-İtâ'*, *el-i'tâ*'dan farklı olarak "kolaylıkla vermeyi" ifade eder. "Gönülden" karşılığının gerekçesi budur.

15 Aynı edebi telkin eden âyetler için bkz. 32/İnsan: 8-9.

FECR SÛRESİ

Nüzûl : 11
Mushaf: 89

Adını ilk âyetinden alır. *Fecr*'in mânası içinde "tüm sabahlar" veya "O malum sabah" veya "varlığın ilk sabahı" gibi çağrışımlar vardır.

Sûre Mekke'de indirilen ilk sûrelerdendir. İlk tertipler sûreyi Leyl sûresinin hemen ardına yerleştirir. Bu sıralamaya itiraz etmek için elimizde makul bir neden bulunmamaktadır. Sûre ilk bakışta tek celsede inmediği izlenimi verir. Fakat fasıla harflerinin çokluğu (sekiz harf) ve Mekke-Medine okullarının 15 ve 16. âyetleri dört âyet saydığı dikkate alındığında, sûrenin iki ayrı zamanda indirildiği iddiasının mesnedi kalmaz. Vahyin ilk yılında inmiş olmalıdır.

Kûfe okuluna göre sûre 30 âyettir. Mekke ve Medine okulları 15 ve 16. âyetleri ikişer âyet sayar. Bu durumda sûre 32 âyet olur. Basra okulu 29 ve 30. âyetleri bir saydığı için sûreyi 29 âyet olarak tesbit eder.

Sûrenin temel konusu imkanlarıyla ve zaaflarıyla insandır. Önce çok özel zamanlara yemin edilerek, bu yeminin amacı vurgulanır (1-5). Tüm zamanlardaki muhataplara kadim sapma örnekleri verilir. 'Âd ve Semud kavimlerinin ve Firavun iktidarının helâki hatırlatılır 6-14). 'Âd ve Semud Kur'an'da tam yirmi iki yerde birlikte ya da art arda anılır. Bunun verdiği mesaj şudur: Hata ve noksanlığı davranış bozukluğunda değil de yapı malzemesinde görüp onu değiştirmek bir toplumu Allah'ın gazabından kurtarmaz ve tarih ibret alınmazsa tekerrür eder.

İlk vahiylerde yer alan helâk edilen kavimlerin kıssaları özet halinde geçer. Kadim kavimleri helâke götüren nedenlerin temelinde yanlış servet tasavvuru ve bu tasavvurun doğurduğu biriktirme ve yığma hırsı yatar (15-20). Böyle yapanları dünyada bekleyen uyarıcı ve âhirette bekleyen cezalandırıcı sarsıntılar haber verilir (21-26).

Sûrenin zirve âyetleri, dünya, mal-melal ile tatmin olmamış, Allah ve cennet ile tatmin olmuş kamil ve mesut insana hitap eder: "Ey (Allah'la) tatmin olmuş insan! Rabbine, O'ndan razı ve O'nu razı etmiş olarak dön! Gir kullarımın arasına! Gir cennetime!"

Rabbim! Bizleri de sonsuz saadete eren o kullarından eyle!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 (KARANLIĞI) yarıp çıkan sabah vakti[1] şahit olsun![2]

2 O tarifsiz on gece şahit olsun![3]

3 Çift ve tek[4] şahit olsun!

4 Sabaha yürüyen[5] gece şahit olsun![6]

5 Ne yani, şunların hepsinde[7] sahibini koruyan oturaklı bir aklı olanlar için, sağlam bir şahitlik yok mudur?[8]

6 Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd kavmine,[9] 7 sütun (gibi bina)lar[10] sahibi

---

1 Zımnen; "Yokluk karanlığını yarıp çıkan varlık sabahı"; ya da "cahiliyye karanlığını yarıp çıkan vahyin nurlu sabahı"; veya "bütün sabahlar". *F-c-r* kökü "yarıp çıkmak" mânasına gelir. Hayır olanı fecr, şer olanı *fucr* ile ifade edilir. Geceyi yardığı için sabaha ve toprağı yarıp çıktığı için artezyene *fecr* denir. İnsan kişiliğini yarıp parçaladığı için günaha *fucur*, haram ayın hürmetini yarıp kırdığı için Cahiliyye savaşlarına *ficâr* denilmiştir.

2 Kasem *vavı* ile ilgili bir not için bkz. 5/Duhâ: 1.

3 Zımnen: Vahyin başlangıcı olan Kadir gecesini içinde barındıran on gece... Belirsiz gelen bu on gece, ikisi de bayramla biten Ramazan'ın son on günü veya Zilhicce'nin ilk on günü olabilir. Ramazan'ın son on günü itikaf ve vahyin iniş günü olan Kadir gecesini içinde barındıran günler, Zilhicce'nin ilk on günü hac günleridir. Bu ikincisi Hz. İbrahim'e emredilmiş, fakat "nesi" geleneğiyle bu günlerin gerçek zamanı kaybolmuştur (Bkz: 114/Tevbe: 37, not 46). Sûrenin iniş zamanı dikkate alınacak olursa, bu on günün vahyin iniş gecesi olan Kadr'i içinde barındıran Ramazan'ın son on günü olması daha güçlü görünmektedir. "On gün" ibaresinin belirsiz gelmesi, anlamın teke indirilmesini güçleştirmektedir. Bu, yokluk karanlığından varlık sabahına geçişteki "varlığın ilk on günü" de olabilir.

4 Yani: yaratılan ve Yaratan. "Çift" mahlukatın çift kutuplu tabiatını ifade etse gerektir. Âyet varoluşun ardından ilk element olan Hidrojen'in ve ondan diğer çift elementlerin oluşmasına atıf olarak da yorumlanabilir.

5 *es-Sera*, "bitkilerin toprağın altında yol alan saçakları". Zımnen, kökün güçlenmesi bitkiyi büyüttüğü ve yücelttiği için "yücelik" anlamı kazanmıştır. *İsrâ* ile aynı köktendir (Krş: 68/İsra: 1, not 7).

6 Kur'an'da hiçbir yerde mücerret karanlığa yemin edilmez. Geceye de *iza* şartıyla edilir: *iza seca, iza yağşa, iza 'as'ase, iz edbera, iza vekab...* Bu geceyi gece yapan karanlığın, ışığın yokluğu hali olduğunu ifade eder. Karanlık izafi, arızi ve geçicidir, kendi başına bir varlığı yoktur. Aynı zamanda karanlığın iki fecr ve iki gündüz arasında olduğunu, vahyin insanı aydınlığa çıkaracağını îmâ eder.

7 Hem öndeki yemin edilenlerde, hem arkadan gelen kıssalarda.

8 Akıl Kur'an'da fonksiyonlarına göre isim alır. Buradaki *hicr*'in açılımı "oturaklı, sağlam, taş-kaya gibi bir akıl" vurgusu taşır. "Taş, kaya" mânasına gelen *hacer* ile aynı köktendir. *Nûhâ* "çirkin şeyi engelleyen akıl"; *kalb* "devinen, gezinen akıl"; *fikr* "bir noktada karar kılan akıl"; *fuâd* "iç akıl, içli akıl, öz akıl, tasavvur". Bu âyet sûrenin kalbidir. Sûrenin tüm âyetleri bu kalbe bağlanan birer damar hükmündedir. Bu âyet insana bu cihana sahip olmak için değil şahit olmak için geldiğini hatırlatır. Zımnen: zaman ve mekân şahit olsun da ey insan sen şahit olmayasın, olur mu hiç?

9 Âd'ın hikayesi, cenneti dünyada arayan zavallıların acıklı hikayesidir. Kur'an'da 24 kez geçen 'Âd kavminin nüzul sürecinde ilk geçtiği yer burasıdır. Kur'an'da 22 yerde Âd, Semud ile birlikte veya art arda anılır. Ayrıntılı olarak 51/Şu'arâ: 123-159; 70/Hûd: 50-68; 81/Fussilet: 15-18; 80/Mü'minûn: 31-44; 89/Ankebût: 38'de ele alınır. Bu iki kıssa *Kitab-ı Mukaddes*'te hiç

İrem'e[11] 8 ki, o (günün) dünyasında bir benzeri daha inşa edilmemişti?

9 Yine kayaları vadiler oluşturma amacıyla kesip oyan[12] Semud'a?[13] 10 Ve (piramitlerle dünyaya) kazık çakan Firavun'a?[14]

11 Onların hepsi de kendi ülkelerinde haddi aşmış kimselerdi; 12 derken oralarda ahlâkî çürüme ve toplumsal yozlaşmayı körüklediler; 13 bu yüzden Rabbin onların üzerine tevir türlü azab kamçısı yağdırdı. 14 Şu kesin ki Rabbin her zaman ve mekânda herkesi gözetleyicidir.

15 VE insana gelince... Ne zaman Rabbi onu (varlıkla) sınayıp ona ikram edecek ve nimetlere gark edecek olsa, hemen (Allah'ın kendisini desteklediğini düşünerek) "Rabbim bana ikram etti" der;[15] 16 Ne zaman da Rabbi onu (darlıkla) sınayıp onun geçim alanını sınırlandıracak olsa, bu kez de "Rabbim beni zelil etti" der.[16]

17 Asla! Bilakis siz yetime izzet ikram gös-

---

yer almaz. Nûh kavminin ardından gelir. İnsanlık tarihinde dillere destan olmuş efsanevi İrem Bağları'nın sahibi olan bu uygarlık Ahkaf'ta kurulmuştu. Burası, Arabistan yarımadasının güneyinde okyanusa paralel ve Rub'u'l-Hali çölünün alt kıyısı boyunca uzanan ve bugün adına Hadramevt (Ölüyeşil) denilen vadide bulunuyordu. Refahın verdiği şımarıklık sonucu Hûd peygamberi dinlemedi ve helâke uğradı. Onlardan arta kalanlar, helâk bölgesinden uzaklaşarak yarımadanın Kuzeyinde, görkemli kaya kentlerin olduğu Hicr diye anılan bölgeye yerleştiler. Semud adıyla anıldılar. Semud 'Âd'ın yaşadığı tecrübeyi yanlış okudu. 'Âd'ın helâkini inşaat malzemesinin çürüklüğüne bağladı. Kum tepelerinin (Ahkaf) eteğinde bir medeniyet kurduğu için helâk olduğunu düşündü ve gitti kayalardan kendisine görkemli kentler inşa etti. Buraya *Vadi'l-Kura* denildi. Sorunu böyle çözdüğünü düşünmüştü. Fakat helâk sebebinin yapı malzemesinden değil insandan kaynaklandığını akıl edemedi. Ve sonunda "kaya gibi sağlam" mekânlarında onlar da helâke uğradılar. Şimdi onlardan geriye kalan harabeler, Medain-i Sâlih adıyla anılmaktadır.

10 Parantez içi açıklamamız Şu'arâ sûresinin 128-129. âyetine dayanmaktadır.

11 İrem'in bir yerleşim birimi olduğu bir sonraki âyetten anlaşılmaktadır.

12 *el-Cevb* (veya *el-ceyb*): "kesmek" (*el-kat'*) mânasına gelir. Soru soranın sesini kestiği için verilen karşılığa cevab denmiştir. Rivayete göre kayalara 1700 mağara-şehir oymuşlardır (Râzî).

13 Semud: "az su" anlamına gelen *semd*'den türetilmiştir. Bir su uygarlığıdır. Yılda yağması beklenen bir karış suyu kayalarda açılan sarnıçlarda biriktirip tasarruflu kullanarak inşa edilen görkemli bir medeniyettir. Sâlih peygamberi yalanladı ve helâke uğradı. Kamu malı bir deveyi önce susuz bırakıp sonra işkenceyle öldürmeleri bardağı taşıran son damla oldu (Bkz: 70/Hûd: 64, not 79). Bugün Kuzey Arabistan'daki bu mekân Medain-i Sâlih olarak bilinmektedir. MÖ. 7. yüzyılda yazılmış olan Sargon Kitabesi, ayrıca Aristo, Ptolemy ve Plini eserlerinde Semudlulardan (Samudai) söz ederler (Krş: 51/Şu'arâ: 142-159).

14 "Kazık" anlamına gelen *evtâd*, aynen Nebe' 7'de dağlar için kullanılır. Buradaki kullanımının da insan eliyle yapılan bir dağı andıran piramitlerle ilgili olsa gerektir.

15 Zımnen: "Rabbim bana ikram ettiğine göre beni destekliyor demektir" der. Yani serveti Allah'a yakınlığın nedeni, yoksulluğu Allah'a uzaklığın nedeni olarak görür.

16 Bu âyetlerdeki ikram ve zilletin dünyada değil âhirette olduğunu söyleyenler vardır (Taberî). Fakat bunların imtihan (ibtila) olması, dünyada olmasını gerektirir.

termiyorsunuz, 18 yoksulu doyurmaya birbirinizi teşvik etmiyorsunuz, 19 Emeksiz kazancı[17] haram-helâl demeden açgözlülükle boğazınıza geçiriyorsunuz, 20 dahası ölçüsüz bir sevgiyle malı seviyorsunuz.

21 Yoo, öyle yapmayın!

Yeryüzü art arda[18] sürekli bir sarsılışla sarsılıp dümdüz olduğu zaman, 22 Rabbinin (fermanı) da gelmiş ve melekler saf saf dizilmiş olacak; 23 o gün Cehennem[19] de ortaya getirilmiş olacak; o gün (sınavı kaybetmiş) insan (gerçeği) itiraf edecek; ama bu itirafın hiçbir yararı olmayacak.

24 O diyecek ki: "Ah n'olaydım, keşke bu hayatım için hazırlık yapmış olaydım!"

25 İşte o gün hiçbir kimse O'nun tattırdığı can yakıcı mahrumiyeti tattıramaz;[20] 26 ve hiçbir kimse O'nun zaptettiği gibi zaptedemez.

27 (İMDİ) ey (Allah'la) tatmin olmuş insanoğlu: 28 Rabbine, O'ndan memnun olmuş ve O'nu razı etmiş olarak dön! 29 Bunu (başarman) halinde[21] gir (sadık) kullarımın arasına, 30 ve gir cennetime![22]

---

17 Lafzen: "mirası". Bu ilâhi yergi rantçılığın her türünü içerir.

18 Mutlak mef'ul olan birinci *dekken* mecaz ihtimalini dışlar, ikincisi bunun "art arda" olduğunu ifade eder.

19 Cehennem: Nüzul sürecinde ilk geçtiği yer. İbranice "derin kuyu" anlamına gelen *gohinnom*'dan gelir. Kelimenin etimolojisinde ateş çağrışımı bulunmamaktadır "Cehennem azabı" ve "yakıcı azab"ın Buruc 10'da yan yana gelmesi, bu ikisinin mahrumiyetin iki ayrı türünü ifade etmesi olarak anlaşılabilir. *Cehennem* âhiretteki ilâhî ceza mekanının cins ismidir. Kur'an'da "ateş" anlamındaki *nâr* cehenneme izafe edilir. *Cahîm, hutame, sa'ir* ve *lezâ* ise sanıldığı gibi *cehennem*'in değil, "ateş"in sıfatlarıdır. Bize göre sıfatların farklılığı insanı ateşe mahkûm eden günah kaynaklarının farklı oluşuna delalet eder. Kaynağında duyuların olduğu ve göz önünde işlenen günahlar göze dair bir kelime olan *cahîm* sıfatlı bir ateş ile cezalandırılır (Bkz: 3/Müzzemmil: 12, not 13). Kaynağında insan duygularının ve iç dünyasının yer aldığı günahlar, Kur'an'da insanın bütün bir iç dünyasını yakıp kavuracağı ifade edilen *hutame* ile cezalandırılır (34/Hümeze: 5-7). Haddini ve Allah'ın sınırlarını tecavüz eden bir akıl yüzünden cehennemi boylayanlar, "çıldırmış bir ateş" anlamındaki *sa'ir* ile cezalandırılır (32/İnsan: 4, not 7). Tensel hazlar ve dünyalıklar yüzünden ateşi boylayanlar ise, deriyi yakıp kavuracağı buyurulan *lezâ* ile cezalandırılır (46/Me'aric: 15-18). *Hâviye* ise ateşin değil cehennemin vasfı olarak geçer (22/Kâri'a: 9).

20 *'Azâb*'ı çevirimizin gerekçesi için bir önceki nota ve ayrıca 7/Kalem sûresinin 33. âyetinin notuna bkz.

21 Tafsil ve tefsir' için olan *fâ*'nın bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

22 Sahabe bu âyetleri, sadece vefat veya kıyamet anına hasretmemiş, bazen de büyük fedakârlıklarından ötürü Hz. Osman gibi yaşayan sahabilere yormuştur. Bu âyetleri doğrudan hayattaki mü'min muhataba ilâhi bir emir olarak algılamak daha doğrudur (Krş: Elmalılı).

KADR SÛRESİ

Nüzûl : 12
Mushaf: 97

Sûre "kadir-kıymet, değer, ölçü" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. Mushaflarda, tefsir ve hadis edebiyatında sûre bu isimle yer almıştır.

Sûre Mekke döneminin ilk yıllarında inmiştir. Ünlü tertipler sûreyi 'Abese'nin ardına yerleştirirler. Bu da en erken 4. yıl demektir. Kanaatimizce sûre daha önceki bir tarihte inmiş olmalıdır. Hattabî, sahabenin sûreleri sıraladıklarında, Kadr'i 'Alak'ın hemen ardına yerleştirdiklerini söyler (*İtkân* II-I, 334). Elimizdeki mushafta da böyledir ve belki de Hattabî "sahabe" ile mushaf tertip komisyonunu oluşturanları kasdetmiştir. Bu, "Onu Biz indirdik"teki zamirle "Oku!" emri arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir yaklaşımdır. Bizce sûre Leyl-Fecr arasındaki 12. sıraya yerleştirilmelidir. Zira Leyl ve Fecr sûreleriyle Kadr sûresi arasında konu bütünlüğü, açık ve kapalı atıflar mevcuttur. Sûrenin Medine'de indiği görüşünü rahatlıkla göz ardı edebiliriz.

Sûrenin konusu Kur'an vahyinin kadir ve kıymetidir. Söylenmek istenen şudur: Ey bu vahyin muhatabı! Kur'an indiği geceyi bir ömre bedel kıldı (1000 ay: ykl. 83 yıl). Aynı vahyin senin hayatına inmesi durumunda, ömrünü kaç ömre bedel kılmaz ki?

Sûrede geçen "gece" ile ilk elde, vahyin inmeye başladığı gece kastedilir. Bu gecenin ima ettiği diğer bir hakikat, cahiliyyenin karanlık gecesidir. Işığını Allah'tan alan Kur'an dolunayı bu geceyi aydınlatmıştır. Fakat sûrenin son iki âyeti dikkate alındığında, dünya hayatının bir "gece"ye benzetilmiş olması da muhtemeldir. Dünya hayatı bir gece, âhiret ise bu gecenin sabahıdır. İnsanlar ilâhi rehberlik olmadan bu hayat yolculuğunu sürdürüp ebedi saadete ulaşamazlar. Vahiy, insanlığa gönderilmiş bir doğru yol haritası, bir rehberliktir. "Yakin" diye adlandırılan âhiret şafağı söktüğünde, hakikat gün yüzüne çıkacaktır. Fakat gözlerini dünyadayken gerçeğe kapayanlara, bunun bir yararı olmayacaktır.

İşte vahiy, bu dünya gecesi sona erinceye kadar ebedi huzur, barış ve mutluluğun rehberidir (3-5). Ondan sonra inanma ve yaşama mevsimi bitmiş, görme ve ürünleri derme mevsimi başlamıştır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ELBET onu[1] kadir-kıymet gecesinde[2] Biz[3] indirmeye (başlamışızdır).[4]

2 Bilir misin o kadir-kıymet gecesinin mahiyeti nedir?[5]

3 O kadir-kıymet gecesi, bin aydan[6] daha hayırlıdır.[7]

---

1 Bu zamir Kur'an'a da, ilk inen âyetlere de dönebilir. Birinci ihtimalde *enzelnâhu*'nun mânası "Kur'an'ı indirmeye başladık", ikinci ihtimalde "İlk âyetleri indirdik" olur.

2 Veya: "Kıymeti belli bir gecede". Yani: "Kıymetine yeter olmayan, bir ömre bedel, bereketli ve şerefli bir gecede" (Krş: 84/Duhân: 3). Burada isim tamlamasından dolayı belirli gelen gece Duhân 3'te sıfat tamlaması olarak belirsiz gelmiştir (*fi leyletin mubaraketin*). Zira orada bereketi belirsizdi, burada ise o bereketin "kadarı/mikdarı/kadri" belirlenmiştir: "Bin aydan hayırlı. *Kadr*, bir şeyin miktarını, değerini ve sonucunu belirtir. Burada kelimenin "miktarla" değil "değerle" ilgili olduğu 3. âyetten açıkça anlaşılmaktadır. Yine *Kadr*'in anlamının değere ilişkin olduğunu, bu gecenin Ramazan ayında olduğunu söyleyen Bakara 185'in sonundaki "hakkı batıldan ayıran bir ölçme ve değerlendirme yeteneği" anlamına gelen *furkân* da teyit eder. Buradaki "gece"nin mahiyeti nedir? *Leyl*, içinden aydınlatılabilecek geçici karanlık için kullanılır. *Zulumât*'ın türetildiği *zalâm* ise içinden aydınlatılamayan, aydınlanmak için terk edilmesi gereken karanlıktır. Bir çok yerde gelen "Karanlıklardan aydınlığa" kalıbı, "gece" gibi içinden aydınlatılacak karanlığı değil, ancak terk edince kurtulunacak karanlığı ifade eder. *Leyle*'nin terkipten dolayı kazandığı belirlilik, vahyin önceden kararlaştırılmış bir gecede nâzil olduğu anlamına gelebilir.

3 Buradaki "Biz" zamiri vahyin inişine meleklerin katılımını, yani ilâhi kelamın muhataba dolaysız değil dolaylı iletildiğini ifade eder (Krş: 82/Şûrâ: 51).

4 *İnzâl* kalıbının "bir seferde indirmek" mânasına geldiği doğru değildir (Krş: 40/Furkan: 32). Buna dayanarak vahyin dünya semasına tek seferde toptan indiği yorumları da mesnetsizdir. Gökten yağmur bir defada inmediği halde, yağmur için de aynı kalıp kullanılır (80/Mü'minûn: 18). Yaptığımız karşılaştırmalı bir okuma, *tenzîl* ve *inzâl*'in birbirinin mukabili olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. *Tenzîl* vahyin kaynağına nisbetle, *inzâl* hedefine nisbetle kullanılmaktadır (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3'ün devamı). *İnzâl* kalıbı asıl "bir yasaya bağlı olarak indirme" vurgusu taşır. Lûgatte *inzal*'in mânası; ulvi mânaların bilinç evrenine dahil edilmesidir (*duhûlu'ş-şey' fi 'âlemi'l-mudrikât*). Bu, ya önceden var olanı dönüştürmek (*ca'l*), ya bilinçte anında var etmek (*halk*) şeklinde gerçekleşir. Kur'an'ın inmeye başladığı gece Ramazan ayının içinde bir gecedir (94/Bakara: 185).

5 Buradaki *mâ*, hem mahiyetle hem zamanla alâkalı olabilir. Bir sonraki âyet mahiyetle alâkalı olduğunu gösterir. Yani, "Kadir gecesinin mahiyetini sen bilir misin?" anlamına gelir. Bakara 185, Kur'an'ın indiği gecenin ayın bütününde aranmasını îmâ eder. Bu gecenin haftanın günlerinden Pazartesi'ne denk geldiğini, Hz. Peygamber'in, Pazartesi günleri neden nafile oruç tuttuğuyla ilgili bir soruya verdiği cevaptan öğreniyoruz. Zaten Hz. Peygamber'in hayatının dönüm noktası olan o gecenin hangi güne denk geldiğini bilmemesi düşünülemezdi.

6 Veya *elf*'in mastar anlamı olan *telif* ve *şehr*'in mastar anlamı olan *işhar* mânasıyla: "İç içiçe geçmiş bir dolu aydınlıktan". Bin rakamı çokluktan kinaye olmakla birlikte *şehr*'e izafe edildiğinde daha derin, daha farklı bir mânaya delalet etse gerektir. Sadece kinaye olsaydı daha çok olan *min elfi senetin* (bin yıldan) veya *min elfi 'asrin* (bin asırdan), hatta *min elfi dehrin* (tüm zamanların bin katından) buyurulurdu. Bu da buradaki kinayenin "çokluğa" değil, "insanın ömrüne" delalet ettiğini gösterir.

4 Melekler, vahiyle beraber[8] o gece inerler de inerler,[9] Rablerinin izniyle, hayatın her alanına dair[10] 5 tarifsiz bir mutluluğun (formüllerini getirirler);[11] bu durum, fecr doğuncaya kadar sürer.[12]

---

7 Yanı: O ömre bedel bir gecedir. Zımnen: Ey muhatab! Kur'an indiği geceye otuz bin kat değer yüklemiştir! O gecenin değeri kendinden değil vahiydendir. Zira o gece ay yılına ait bir gecedir. Ay yılı ise sabit değil dönen bir zamandır. Demek ki o mübarek gece bereketini bizzat zamandan değil, o zamanda inmeye başlayandan almıştır. Şu halde aynı Kur'an senin hayatına inerse, ömrüne nasıl bereket katacağını var sen hesap et! Düşünsene aynı vahiy, ilk muhatabını "Alemlere rahmet", indiği şehri "kentlerin anası", indiği toplumu "insanlığın anası" (ümmet) kılmıştır! Sözün özü: İçine vahyin indiği bir gece bir ömre bedeldir. Kur'an bunun tersinin de geçerli olduğunu söyler: İçinde vahyin olmadığı bir ömür bir gece kadar bereketsizdir (Krş: 68/İsra: 50-52; 44/Tâhâ: 102-104; 80/Mü'minûn: 112-113).

İmam Bakır'a göre Enfâl 41'deki "Eğer siz, Allah'a ve hakkın batıldan ayrıldığı o gün, yani iki ordunun karşı karşıya geldiği gün kulumuza indirdiklerimize inanıyorsanız" ibaresi Kur'an'ın inmeye başlamasıyla Bedir savaşının yılın aynı gününe denk geldiğine delalet eder. Bu yoruma göre Kadir gecesi savaşın gerçekleştiği 17 Ramazan'dır (nkl. İbn Aşur, Duhân 3'ün tefsirinde). İmam Bakır'ın bu yorumunda zannımızca Hz. Ali'nin Ramazan'ın 17'sinde şehid edilişinin de payı vardır ve bizce bu oldukça duygusal ve kırılgan bir yaklaşımdır. Aynı şey, Ramazan'ın 17'sinde gerçekleşen Bedir zaferiyle Kadir gecesi arasında bağlantı kuran yorumlar için de söylenebilir.

Kur'an'la sabittir ki Kadir gecesi Ramazan ayındadır: "(O sayılı günler) Ramazan ayıdır ki, insanlığa rehber olan, bu rehberliğin apaçık belgelerini taşıyan ve hakkı batıldan ayıran Kur'an işte bu ayda indirilmiştir" (94/Bakara: 185).

8 Veya: "Vahiy meleği ile". Tercihimiz vav'ın maiyyet vurgusuna istinadendir. *Rûh*, Nahl 2 ve Şûrâ 52'de tartışmasız vahiy mânasına kullanılmıştır. Bu sûrenin ana konusu da vahiydir. Dolayısıyla burada teşrifatçı melekler eşliğinde indirilen, akleden kalbin hayat soluğu olan vahiy olmalıdır. Zira, bilinçsiz bilgi ruhsuz cesettir. Vahiy ise bilgiyi bilince dönüştürür. *Fihâ*'daki zamir "geceye" de, "meleklere" de dönebilir. Birinci durumda mâna "o gecede" olur. Biz bağlamla uyumundan dolayı ikincisini tercih ettik.

9 Zımnen: Lafzı bir kez mânası sonsuz kez inen vahiyle inşa olmak isteyen her mü'mine, melekler, hidayet ve furkan olan vahyin diriltici soluğunu kıyamete kadar indirmeye devam ederler. Vahyin her çağda geçerli olan dönüştürücü gücünün arkasındaki mucize budur.

10 Veya İbn Abbas'ın okuyuşuyla *min kulli'emrin*: "herkese dair" (Ferrâ). Bu okuyuşa dayanarak, Hz. Peygamber'e nâzil olanlar hükmen ümmetinden herkese nâzil olmuş gibidir, denilebilir. Bu âyet, "o gece (iyi-kötü) her iş ayrıştırılarak hikmetli bir hükme bağlanır" (84/Duhân: 4) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

11 *Selâm*, "barış, huzur, saadet, af, mağfiret" mânalarını kapsar. Kur'an'ın inişi hatırına, vahyin sahibi Allah tarafından ilan edilen genel bir affa da delalet edebilir. Ancak bu genelliği "Rablerinin izniyle" şartı sınırlamaktadır.

12 Veya *fecr*'in mastar anlamıyla: "(Hakikatin) fışkırdığı kaynağa dönünceye kadar sürer". İki anlama da gelebilir: 1) insanlığın içinde debelendiği cahiliyye gecesi Kur'an'ın ışığıyla son buluncaya kadar. İbrahim sûresinin ilk âyetinde ifadesini bulan hakikat budur. 2) Gaybi hakikatleri örttüğü için bir geceye benzeyen bu dünya hayatı son bulup, gaybi hakikatlerin "yakîn" olduğu âhiret şafağı atıncaya kadar (Krş: *Hattâ ye'tiyeke'l-yakîn*: 72/Hicr: 99).

'ASR SÛRESİ

Nüzûl : 13
Mushaf: 103

Adını ilk âyetinden alır. İlk mushaf ve tefsirlerin çoğunda bu adla anılır. Buhârî sûreyi *Ve'l-'asr* şeklinde zikreder.

'Asr sûresi Mekke'de indirilen ilk sûrelerdendir. Ünlü tertipte 13. sırada yer alır. Birinci yılın sonu ve ikinci yılın başında nâzil olmuş olmalıdır. Kur'an'ın âyet sayısı itibarıyla en kısa üç sûresinden biridir. Bunlar hepsi de üç âyetten oluşan Kevser, 'Asr ve Nasr sûreleridir.

'Asr hacimce kısa olsa da, mânaca derindir. Kur'an'ın inşa etmek istediği insan tipini üç âyette resmeden bir belagat şaheseridir. İmam Şafiî, "Eğer Kur'an bu sûreden ibaret olsaydı, insanlık için yine de yeterdi" der (Âlûsî). Bu sûreyle Beled arasında konu bütünlüğü vardır.

Abdullah b. Husayn'dan nakledilen şu rivayet 'Asr sûresinin ilk neslin hayatındaki yerini beyan eder: "Allah Rasulü'nün arkadaşlarından iki kişi bir araya geldiğinde, biri diğerine 'Asr sûresini okumadan ayrılmazlardı" (Taberânî). "Okuma"yı Kur'ani mânada anladığımızda, bu rivayetten çıkan sonuç şudur: Rasulullah'ın has arkadaşları bir araya geldiklerinde birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye eder ve bunu yapmayı öğütlerlerdi.

Sûre insanın saadetini ve felaketini kendi elleriyle hazırladığını beyan eder. İnsanın zamana, çağa, mekâna kabahat yüklemesi onu sorumluluktan kurtarmaz. Mamafih iyiliği tarihin bir dönemine hasredip kendi yaşadığı asrın kötülüğünü de "ahir zaman" söylemiyle mazur gösterenlerin bu mantığını reddeder. Sözün özü: Keramet zamanda değil insandadır.

'Asr sûresi ilâhi bir notadır. Muhataba "Bu kadar üst perdeden ancak Allah konuşabilir" dedirten bir makamdan seslenir. Vicdanı harekete geçirmek ve insanı inşa etmek için zamanı şahit tutarak söze girer. İnsana dair yalnızca Allah'ın söyleyebileceği şu sözü söyler: "Şüphesiz insanoğlu ziyandadır".

Ardından ziyandan kurtulanların özelliklerini sayar. Bunlar dört özelliktir: İman etmek, sâlih amel işlemek, hakkı tavsiye etmek, sabrı tavsiye etmek. Bunlar inanmak, yaşamak, paylaşmak ve direnmek olarak da nitelenebilir. İlki Allah'ın, ikincisi hayatın, üçüncüsü insaniyetin, dördüncüsü hakikatin hakkıdır. İlk ikisi bireysel, son ikisi toplumsal sorumlulukla alâkalıdır. İlki akidevi, gerisi amelidir. İnsan soyunun kurtuluşunun anahtarı budur. Aksi hüsrandır.

Ya Rab! Bizi kaybedenler arasında kılma!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ASR şahit olsun:[1]

2 Elbet insanoğlu[2] tarifsiz bir kayıptadır;[3]

3 ancak, Allah'a inanıp güvenenler,[4] erdemli ve sorumlu davrananlar;[5]

---

1 Yani "(İnsan soyunun) hasılat zamanı"; veya "insanlığın ikindisi olan şu son çağ"; ya da "(Son vahye mazhar olan) ahir zaman". *'Asr*, "sıkıp suyunu/özünü çıkarıp posasını atmak" kök anlamından türetilmiştir. İnsanın kalitesini ortaya çıkardığı için üç neslin ömrü olan yüz yıla *'asr* denilir. Gündüzün hasılat vakti olduğu için ikindiye *'asr* denilir (Krş: 71/Yusuf: 36, 49; 47/Nebe': 14; 94/Bakara: 266). Hayatın sıkılıp özünün posasından ayrıldığı zamanı ifade eder. Bu da Hesap Günü'ne tekabül eder. Çevirimizin gerekçesi budur. Zaman öyle büyük bir nimettir ki, cennet o varsa kazanılır. Mü'minin görevi zamana ait olmak değil, zamana sahip olmaktır. Zamana sahip olmayan, nimete nail olamaz.

2 Kur'an'da İnsan ile, cinn'in karşıtı *ins*'ten ve *ferd*'in karşıtı *nâs*'tan farklı olarak "bireysel ve toplumsal sorumlulukları olan medeni yaratılışlı, irade ve bilinç sahibi varlık" kastedilir (Bkz: 73/En'âm: 112).

3 Yani, insanlık cevheri kaybolduğu zaman insan kaybolmuştur. Zımnen: Cennet ne kadar büyük bedel ödenirse ödensin yine de ucuz, cehennem ne kadar küçük bedel ödenirse ödensin yine de pahalıdır. Dolayısıyla hasılatı cehennem olan bir ömür kaybedilmiştir. *Husr*, sadece dört yerde maddî çağrışımı da bulunan "kaybı" ifade eder. Geri kalan 60 kullanımın tümü, buradaki gibi mânevî ve uhrevî kaybı ifade eder. Sûrede sayılanlar birbirinin sebep ve sonucudur: İman ameli, amel daveti, davet sabır ve sebatı gerekli kılar.

4 Kurtuluşun temel şartı ikidir: İman ve onun üzerine bina edilen sâlih amel. Amelin üzerine bina edildiği iman, insanlığın belli bir zaman ve mekânıyla sınırlı bir iman değil, insan soyunun tamamını kapsayan bir imandır. Böyle bir imanın ait olduğu İslâm'ın tarifi, "insanlığın değişmez değerleri olan ezeli ve biricik hakikat" olmalıdır.

5 Farklı formlarla birçok yerde gelen *'amilu's-sâlihât* (*'amelen sâlihan*) terkibi Kur'an'ın 23 yıllık iniş sürecinde farklı vurgular kazanır. Vahyin ilk yıllarındaki vurgusu "sorumlu davranış"tır. Bu davranış, Bakara 2'den yola çıkarak "hidayetten önceki takvâ" diyebileceğimiz sorumluluk bilincine ve ahlâkına dayanır. Erdemlilik ve dürüstlüğü ifade eder. İlerleyen yıllarda vahiy Allah'ın razı olup olmadığı, imana yaraşan ve yaraşmayan eylemleri beyan ettikten sonra "sâlih amel" terkibi "Allah'ın razı olduğu imana uygun davranış" vurgusunu kazanmıştır. İslâm cemaatinin iktidar yıllarını teşkil eden Medine'de ise aynı terkip "sahibini ve başkalarını ıslah edici iyilikler" vurgusuna ulaşmıştır. Aslında bu son vurgu *sâlihât* kelimesinin asli vurgusudur ve imkanla orantılı olarak her dönemde sâlih amelin ana hedefini ifade eder. Sûrenin son âyetindeki hakkı ve sabrı tavsiye sâlih amelin mükemmel bir örneğidir. Başta iman olmak üzere Allah'a itaat, namaz kılmak ve zekât vermek gibi hukukullah ile ilgili ibadetler bu yüzden Kur'an tarafından *sâlihât*'tan değil *hasenât*'tan sayılmıştır (70/Hûd: 23 ve 94/Bakara: 277). Fakat *hasenât*, sosyal amaçları gerçekleşince *sâlihât* vasfını da kazanır. Mâ'ûn sûresi, namaz ibadeti özelinde, *hasenât*'ı *sâlihât*'a tebdil etmenin formülünü sunar (Krş: 17/Mâ'ûn: 5, not 6). *Hasenât*'a bire on vaad edilirken (73/En'âm: 160), *sâlihât*'a kesintisiz nimet ve cennet vaad edilmektedir (Msl. 30/Tîn: 6; 29/Burûc: 11). *Hasenât* sahipleri *seyyiât*'ı örtülmekle müjdelenirken, *sâlihât* sahipleri canlıların en iyisi olmakla müjdelenir (40/Furkan: 70; 101/Beyyine: 7). Hz. Peygamber'e nisbet edilen "Bir saatlik âdil yönetim altmış yıllık nafile ibadetten hayırlıdır" (Taberânî, *el-Kebir*) hadisi, *sâlihât* ile *hasenât* arasındaki büyük farka dair nebevî bir okumadır.

yani[6] birbirlerine hakkı tavsiye edenler[7] ve sabrı tavsiye edenler[8] bundan müstesnadır.[9]

6 Sâlih amel'in mahiyeti göz önüne alındığında, bu *vav*'ın tefsiriyye vurgusu daha isabetli gibidir. Âyetteki dört unsurdan ilk ikisi asli son ikisi talidir. Hakkı ve sabrı tavsiye, aslında sâlih amelin açılımı ve iki örneğidir. Benzer formdaki Tîn 6 da tercihimizi teyit eder (Bkz: Bir önceki not).

7 Hakkı tavsiye etmek, zımnen: inançta tevhidi, eylemde sâlihât ve adâleti tavsiye etmektir. Hakikati, hakkın yolunu, hakka ve hukuka riayeti tavsiye etmektir.

8 Zımnen: Hakkı tavsiye etmenin bedeli vardır, bu bedeli ödemek gerektiğinde sabır tavsiye edenler... Bu sabrın tarifini de verir: Sabır, hak ve hakikat üzerinde direnmek, düzeltme işinden vazgeçmemektir. Hz. Ali şöyle der: "Sabretmek dert yanmaktan daha çok yorar". Bu tavsiye, daha sonraları *el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker* emrine dönüşecektir (56/A'râf: 157; 98/Âl-i İmran: 104, 110, 114; 114/Tevbe: 112). Hatta bir âyette *el-emr bi'l-maruf*'un ardından sabır emredilir (75/Lokman: 17). Beled 17 ile bu âyet arasında açık bir benzerlik vardır. Bu da sabrın aynı zamanda bir "merhamet" olduğunu gösterir. *Sabr* üç ayrı edatla üç ayrı mâna kazanır: *'an* ile "hakta direnmek", *'alâ* ile "bela ve sıkıntıya göğüs germek", *lâm* ile "ibadet, hak, hayır ve adâlette sebat" mânaları kazanır. Burada *bâ* ile gelmiştir ve bu üç mânayı da kuşatmıştır. Sabır izzet ve şeref verir. Ne ki zillet ve mezellete düşürüyor, o sabır değil acziyettir.

Sabır, omuzladığı hayat emanetini sahibine zayi etmeden ulaştırmak için götürürken, rüzgar tersinden esmeye başladığında geri adım atmamak, yükü atmamak, yolu satmamak, yola yatmamaktır. Kişinin hakikate olan sadâkati, onun uğruna ödemeyi göze aldığı bedelle orantılıdır.

9 Sözün özü şudur: Yalnızca iman edip sâlih amel işlemek kişiyi "iyi" yapar, hakkı ve sabrı tavsiye etmek ise kişiyi "aktif iyi" yapar (Krş: 4/Müddessir: 2). Kurtuluşun anahtarı "aktif iyilerin" elindedir. Asr sûresinin son âyeti, toplumun ıslahının sadece emir ve yasaklarla değil, iman ve sâlih amel sahiplerinin hakkı ve hakta direnişi tavsiyesi ile sağlanacağını ifade eder.

Kurtulmak için sadece inanmak yetmez, ıslah edici eylemler yapmak, bu cümleden olarak hakkı ve hakta direniş demeye gelen sabrı tavsiye etmek gerekir. Bunlar imanın gereğidir. Bunu yapmayan fert veya toplum, isterse mü'min olsun, hüsrandan kurtulamaz (Krş: 95/Enfal: 25).

Ey Rabbimiz! Bizi ziyanda olanlardan ve ziyankâr olanlardan kılma!

'ÂDİYAT SÛRESİ

Nüzûl : 14
Mushaf: 100

Vahyin düşmanlarının, dinmez bir hınçla saldırılarına atıf yapan adını ilk âyetinden alır. Kadim mushaflarda bu adla kayıtlıdır. Bazı tefsirler başındaki *vav* ile birlikte telaffuz ederler.

Mekke'de indirilen ilk sûrelerdendir. Ünlü tertipte 'Asr ile Kevser arasında yer alır. Bu ise bireysel davet döneminde, takriben 2. yılda nâzil olduğunu gösterir. İbn Abbas'a nisbet edilen tertipte 112. sırada yer alması gerçekten gariptir. Zira İbn Mes'ud, Cabir b. Zeyd, Ata, Hasen ile birlikte, onun öğrencisi İkrime de sûrenin Mekkî olduğunu kabul eder. 11 âyettir.

Sûrenin konusu Allah-insan ilişkisidir. Sûre muhatabını can damarından yakalayıp sarsmak için "hayret" vurgusu taşıyan kasem vavıyla başlar. Muhatabın tüm hücreleriyle bu sese kulak vermesi için yapar bunu. İnsan vicdanını harekete geçirmek ve aktif vicdanın sesine ses katmak için. Sûrenin her bir kelimesi, bilakis her bir harfi, Hesap Günü gerçeğini muhatabının gönlüne nakşeder. Onun, her an hissedilen bir gerçeklik olarak algılanmasını hedefler. İster ki, insan ona görür gibi iman etsin. Zira vicdan ancak bu sayede diriliğini koruyabilir. İnsan ancak bu sayede insan kalabilir.

Vahyin ilk yıllarında indiği göz önüne alındığında, sûrenin mevsufsuz sıfatlardan müteşekkil ilk beş âyeti, savaşa yorumlanamaz. Bu âyetlerde geleceğe işaret eden lafzî bir delil de yoktur. Bizce bu âyetler vahyin inkârcı muhataplarının vahye karşı gösterdikleri garip tepkiyi ifade etmektedir. Bunun delili de hemen arkadan gelen âyetlerdir: "Gerçek şu ki insan Rabbine karşı çok nankördür; üstelik kendisi de buna şahittir; zira o servete pek tutkundur" (6-8). Demek ki ilk beş âyette, söz konusu "nankörlerin" nitelikleri sayılmaktadır. Bununla Allah'ın insan üzerindeki hakkı hatırlatılmakta ve Hesap Günü için uyarılmaktadır.

Sözün özü: İnsan Allah'ı asla atlatamayacaktır. Görünürde ne mazeret ileri sürerse sürsün, kendi vicdanı dâhi ileri sürdüğü tüm mazeretlerin geçersizliğini haykıracaktır: "Göğüslerde olanın ortaya dökülmesi" (10), vicdanın dile gelip gerçeği söylemesidir.

Sûre muhteva açısından İnfitâr, 'Alak, Beled, 'Asr, Tekâsür ve Tîn gibi sûrelerle benzerlik arzeder.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 YAZIKLAR olsun;[1] (vahye) dinmez bir hınçla saldıranlara,[2]

2 ve (içindeki) öfke ateşiyle etrafı tutuşturanlara,

3 ve sabah(lar)a kadar kıskançlıktan kıvrananlara,[3]

4 sonuçta tozu dumana katarak ortalığı bulandıranlara:

5 nihayet bu düşmanlıkla toplumun ortasına dalanlara...

6 ki gerçekten de (bu) insan tipi Rabbine karşı çok nankördür;[4] 7 üstelik insanın kendisi de buna şahittir;[5] 8 zira o servete pek tutkundur![6]

---

1 Yemin *vav*'ının cevabı sadedinde gelen 6-11. âyetler, bu bağlamda *vav*'ın "tazim" değil, "tehdit, tekdir ve kınama" vurgusu taşıdığının delilidir. Seleflerimiz *vav*'a azamet vurgusu verdikleri için, devamını da zorunlu olarak "Bedir'deki mü'min savaşçıların savaş atı" (veya "hacıların develeri") olarak yorumlamışlardır. İbn Abbas'ın bu görüşü Hz. Ali'ye nakledildiğinde "Bilgi sahibi olmadığın bir konuda insanlara görüş açıklıyorsun. Vallahi İslâm'da ilk savaş Bedir idi, bizim tarafta Zübeyr ve Mikdad'ın atından başka at yoktu" der (Taberî). Kaldı ki bu âyetler, savaş veya İslâmi mânada hac bir yana, henüz sözlü mücadelenin bile başlamadığı Mekke'nin ilk yıllarına aittir. Hepsinden öte, *'âdiyât* kelimesi her halûkarda "düşman" ile ilgili bir mâna barındırır. *el-'Adv, 'aduv, 'adavet, 'udvan* ile aynı köktendir. Kelimenin sülâsî mücerredinin 'a-d-y olma ihtimali bu sonucu değiştirmez. İştikâk açısından hepsi de aynı mânada buluşur.

Baştaki yemin ile sûre baştan sona *meşhed* (sahne) kılınmıştır. Bu meşhedin iki yüzü sûrenin iki bölümünde görünür. İlk sekiz âyet dünyada görünen yüzü, son üç âyet âhirette görünen yüzüdür. İlk yüzdeki üslubun şiddet, hareket ve dehşeti, ikinci yüzdeki ğaybi hakikatlere muhatabın görür gibi inanmasını sağlamak amacına matuftur. Allah'ın insana imanı emretmesi, şefkatinin eseridir.

2 *'Adiyât* ism-i failinin türetildiği *el-'Adv*, "hızlı gitmek, saldırmak, akın düzenlemek" anlamına gelir. *ed-Dabh*, "nefesi çıkaramadığı için göğüsten gelen hırıltılı ses". Bizce bu sıfatlar, benzer durumdaki Mürselât, Nâzi'ât, Sâffât ve Zâriyât sûrelerinin girişi gibi doğrudan veya dolaylı olarak vahiyle ilgilidir. Genellikle *mukatta'â* harfleriyle başlayan sûreler nasıl vahye atıfla başlıyorsa (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1), mevsufsuz sıfatla başlayan sûreler de vahye işaret ederler. Bu işaretin "vahyin âyetleri", "onu getiren melekler", onun geldiği "peygamberler" veya gelen vahyin ona inanan veya onu inkâr eden muhatapları olması işin özünü değiştirmez.

3 Veya, "dibini boyladı, alçaklaştı" anlamındaki *ğavr* köküne nisbetle: "Sabah(lar)a kadar kin çukurunun dibini bulanlara". Tercihimiz *ğayr* köküne nisbetledir. Kıskançlıktan kıvrananların başında Mekke'nin belagat dâhisi Velid b. Muğire geliyordu. Bu kıskançlığın sebebi, Kur'an hakkında ne düşündüğünü soran Ebu Cehil'e verdiği şu cevapta görülür: "Ne mi düşünüyorum? Vallahi ona hiçbir şey benzemez. O ulaşılamayacak kadar yüksek bir şey!" (Kur'an karşısında onun yaşadığı derin tereddüt ve iç çelişki için bkz. 4/Müddessir 18-25).

4 *el-İnsân*'daki *el-* ahd içindir. Dolayısıyla "nankörlük" insan soyunun vasfı değil, yukarıda olumsuz nitelikleri sayılan "insan tipi"nin vasfıdır. *el-Kenûd*, "çoraklaşıp verimliliğini yitiren toprak" (*Mekâyîs*). Rabbi insana o kadar cömert davranmaktadır ki, insan bu cömertlik karşısında ne yaparsa yapsın Rabbinin hakkını ödemekten aciz kalmaktadır.

5 *İnnehu*'daki zamir insanı da Rabbi de görüyor. Çoğunluk birincisini, İbn Abbas, Hasan Basrî ve Süfyan ikincisini tercih etmiş. Müca-

9 O bilmez mi ki, kabirlerde bulunan herkes diriltilip ortaya çıkacağı zaman, 10 ve göğüslerde saklı her şey ortaya serileceği (zaman): 11 Elbet Rableri, o gün onları (bekleyen akıbetin) iç yüzünden bütünüyle haberdardır![7]

---

hid ve Kafede her ikisini de tercih etmişler. Kur'an'da birden fazla yeri gören zamirler vardır (Bkz: 94/Bakara: 177; 114/Tevbe: 99; 70/Hûd: 28; 69/Yûnus: 83). Fakat bizce bu onlardan değildir. Zira bir sonraki âyette gelen *innehu* zamiri, bir öncekinin merciini de sabitlemektedir. Tercihimizin gerekçesi budur. *Şehid*, "ikrar eden" veya "bilen" mânasınadır.

6 Servet tutkunluğu, Allah'a karşı nankörlüğün sebebidir. Allah Rasulü'nün senedi sorunlu olan "Dünya sevgisi tüm kötülüklerin başıdır" sözü, bu ve benzeri âyetlerin tefsiri olsa gerektir. Serveti paylaşmamanın Allah'a nankörlük sayılması pek manidardır.

7 Veya *habîr*'e muhbir anlamı vererek: "haberdar edecektir". *Habîr*, *'Alîm* olarak anlaşılamaz. Bir çok âyette bu ikisinin birlikte kullanılması bir yana, Alîm'den farklı olarak Kur'an'da Habîr sadece Allah'a isnat edilir. Türetildiği kök olan *habr*, "suyun ana çıkış menfezi", "ilk kırkım yün" demektir. Demek ki, *Habîr* olmak, onun gerçek aslını ve ilk illetini tüm ayrıntısıyla bilmektir ki, bu da yalnız Allah'a mahsustur. *Sadekallahu'l'azîm* (Allah doğru söyledi).

Ya Rab! Sen doğru söyledin, bize de doğru anlamayı bahşet!

KEVSER SÛRESİ

Nüzûl : 15
Mushaf: 108

Kesret ismiyle geldiği için "çok hayır, bol ikram, nimet sağanağı" mânasına gelen adını ilk âyetinden alır. Tüm mushaf ve tefsirlerde bu isimle yer almış ve şöhret bulmuştur. Kur'an'da kelimenin kullanıldığı tek yer burasıdır.

Sûre Mekke'de inmiştir. Hem konusu, hem üslubu bunu teyit eder. Başta Osman b. Affan, İbn Abbas ve Cabir b. Zeyd'inkiler olmak üzere bütün ilk tertiplerde sûre Mekkî olarak kayıtlıdır. Sûrenin Medenî olduğunu söyleyenler Enes hadisine (Müslim vd.) dayanırlar. Sûrenin bunu desteklemeyen üslûp ve muhtevasına ilaveten, ilk tertip sahibi sahabilerin buna katılmamış olmaları dikkat çekicidir. Sûre İbn Abbas tertibinde 'Asr-Tekâsür, diğerlerinde 'Âdiyât-Tekâsür arasına yerleştirilir. Çoğunluğun yaklaşımı daha isabetli görünmektedir. Mevcut yeri itibarıyla sûre peygamberliğin 2. yılının sonuna yerleştirilebilir. Sûrenin 3. âyeti Hz. Peygamber'e kin ve nefret besleyen bir zümrenin varlığına delalet eder.

Kevser Kur'an'ın en kısa sûresi olsa da, anlamı derindir. Konusu itibarıyla Şerh ve Duhâ sûrelerinin hizasına konulabilir. Zira Kevser sûresi de adı geçenler gibi muhatabını motive eden bir muhtevaya sahiptir. Allah Rasulü'nün ümidini tahrik eder, kuvve-i mâneviyesini yükseltir. Âlemlere rahmet olana, vahiy ve nübüvvetin sadece "ağır bir sorumluluk" değil, aynı zamanda "büyük bir hayır" olduğunu hatırlatır (1). Bu hayırlı nimet sayesinde Abdulmuttalib'in yetimi "alemlere rahmet" olmuştur. Ve bunu yapan da Âlemlerin Rabbi Allah'tır. O halde, Âlemlerin Rabbine şükür gerektir ve şükrün en büyüğü, ibadeti ona tahsis etmektir (2).

Kevser-ebter karşıtlığı sûrenin anahtarıdır. Ona kin güdüp ondan nefret edenler olacaktır. Bunun anlamı, Allah'ın bir çok hayır ve keremine mazhar olduğu için varlığı bütünüyle hayır olmuş birinden mahrum kalmaktır. Yani, *el-ebter* olup onunla alâkasını kesen ve ona düşman olan biri, gerçekte *el-kevser*'den kesilip ona düşman olmuş ve hayrın kaynağından mahrum kalmış biridir (3). Allah'ım! Bizi hayrın kaynağından mahrum eyleme!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GERÇEK şu ki, Biziz sana her hayrı cömertçe bahşeden:[1]

2 O halde namazı da, kurbanı da yalnız Rabbine tahsis et![2]

3 Bir başka gerçek de şu ki; (hayırdan) tamamen kesilip kopmuştur senden nefret eden.[3]

---

1 *el-Kevser*, "çok hayır" mânasına gelen camid bir isimdir. Kural gereği camid isimler müsemmasından başkasına delalet etmezler. Şu halde bu kelimenin karşılığı İbn Abbas ve onu izleyenlerin de dediği gibi, Hz. Peygamber'e tahsis edilen nimetlerdir. Hz. Enes'ten gelen "havuz" hadisi kelimenin delâletiyle değil, yorumuyla alâkalı olarak anlaşılmalıdır. *Kevser*'i, "Hz. Peygamber'in nesli, sahabesi, ümmeti, ümmetinin alimleri, cennette bir ırmak, tevhid, İslâm, fazilet, "övülmüş makam", şeriatının sadeliği, Kur'an'ın kolay anlaşılması, ona has bir nûr" olarak yorumlayanlar da olmuştur. Tabatabâî yorumların 26'ya kadar çıktığını söyler (*el-Mîzân*). Allah Rasulü'ne verilen nimetlerin başında vahiy, nübüvvet ve hikmet gelir. Vahiy ve onun ayrılmaz bir parçası olan nübüvvet, bir başına "çok hayır"dır. Öte yandan, "kime isabetli hüküm verme yeteneği (*hikmet*) bahşetmişse, doğrusu ona tarifsiz büyüklükte bir servet bahşedilmiştir" (94/Bakara: 269) âyeti hatırlanmalıdır. Gerisi, başta Duhâ, İnşirah ve Fetih olmak üzere bir çok sûrede sayılan ve *leke* ("senin için" veya "sana has") ifadesiyle tahsis edilen nimetlerdir. *el-Kevser*'de mübalağa vurgusu mündemiçtir. Zımnen bu, Allah Rasulü'ne verilen vahyin ve risaletin etkisinin sadece onun ölümüne kadar değil, ölümünden sonra da artarak devam edeceği müjdesini içerir

2 Veya *salat*'ın "destek" (9/A'lâ: 15, not 15) ve *nahr*'ın "göğüs" anlamlarından yola çıkarak: "O halde desteğini Rabbine tahsis et ve (inkârcılara) göğüs ger". Tercihimizde ıstılahi anlamlar esas alınmıştır. *İnhar* emrini Elh-i Beyt okulu namaza başlama tekbirinde elleri göğüs hizasına kaldırma olarak anlamıştır. Rükudan doğrulurken elleri kaldırmak olarak da yorumlanmıştır. *Lam*'ın delalet ettiği gibi, burada namaz kılma ve kurban kesme emredilmemektedir. Vahyin ilk günlerinden beri zaten kılınmakta olan namazı ve Hz. İbrahim'den beri kesilmekte olan kurbanı Allah'a has kılma, O'na tahsis etme emredilmektedir. Bunun anlamı namazı "ikame etmek" kurbanı "vikâye edinmek"tir. Tevhid ve ihlasın gereği de budur. Söz akışı gereği "Bize" yerine "Rabbine" şeklinde gelmesi, kulun ubudiyetinin Rabbin rububiyyetine teşekkür makamında bir karşılık olduğunu ifade eder.

3 *el-Ebter*, ilk âyetteki *el-kevser*'in karşıtı bir vurguya sahiptir. Bizce bu Kur'an'ın çift/zıt kutupluluk özelliğinin (*mesânî*) bir göstergesidir. *el-Kevser* "çok hayır" mânasını taşıdığı için, *el-ebter* de "hayrın kaynağından tümüyle kopup kesilen" mânası taşır. *Betera*: *kata'a* (kesip kopardı), *el-ebter*: *el-maktu'* (kesilip kopmuş) demektir. Yani, geriye ondan hiçbir iz kalmadığı için "vardı ama yok oldu" demeye bile gerek duyulmayan bir kopuş. *Ebter* soyut ve mânevî değerler için kullanılır. *Ebter*'e kelimenin sonradan kazandığı "soyu kesik" mânası verenler, Müşriklerin Hz. Peygamber'in oğulları Kasım ve Abdullah'ın vefatının ardından "Onun soyu kesiktir" suçlamasından yola çıkarlar. Bu yoruma göre âyet bu suçlamayı kabul edip onu yapanlara iade etmiş olmaktadır. Oysa ki Kur'an'ın kendisi soysopla, evlat ve oğulla övünmeyi şiddetle kınar. Kur'an'a göre çocuksuzluk bir eksiklik değil bir imtihandır. Kaldı ki, bu sûrenin iniş nedeni olarak gösterilen Âs b. Vail'e mukabele ediliyorsa, bu mukabele gerçekleşmemiş demektir. Zira onun oğlu (Amr b. As), torunu Abdullah ve onun nesli yaşamıştır. Eğer *ebter* ile mânevî soyun kesikliğinin kastedildiği söyle-

necek olursa, iman gibi küfrün de hep varolacağı bedihi bir hakikattir. Kâfirler sadece dünyada var olmayacaklar, âhirette de (cehennemde) var olacaklardır. Yani küfrün ve kâfirin soyunun kesik olduğu şeklindeki bir anlayış da isabetli değildir. *Ebter* suçlamasının, Allah Rasulü'nün "kavminin yolundan ayrılıp kopmasın," ifade ettiğini söyleyenler de olmuştur. Fakat hakikat yukarıda söylendiği gibidir ve âyetin meali de buna göre verilmiştir.

TEKÂSÜR SÛRESİ

Nüzûl : 16
Mushaf: 102

Sûre "tutkuyla çoğaltma" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. Bir çok mushaf ve tefsirde bu adla yer alır. Rasulullah'ın ashabının sûreye "Makbûra" adını verdiklerine dair bir haber nakledilmiştir (Âlûsî). Buhârî sûreyi "Elhâkum" adıyla anar.

Sûre tartışmasız Mekkî'dir. Üstelik vahyin ilk dönemine aittir. Aksi iddiaları ne üslubu ne de muhtevası destekler. İlk tertiplerin tamamında Kevser ile Ma'ûn arasında, 16. sırada yer alır. Nübüvvetin ikinci yılına tarihlenebilir. Rivayetler Mekke'deki iki rakip kabilenin birbirleriyle güç yarışı üzerine indiğini söylese de, sûrenin mesajı her zaman ve mekâna, özellikle de yığma tutkusunun esiri olmuş modern insanadır.

Sûrenin ana konusu, modern zamanların en yaygın hastalığı olan güç tutkusudur. Bu tutkuya esir olan, sürekli biriktirir ve yığar. Sonunda yığdıklarının altında ezilerek kendini kaybeder ve varoluş amacını yitirir. İşte bu sûre, insanı dünyevileşme belasına karşı uyararak söze başlar: "Çoğaltma tutkusu sizi oyalayıp durdu".

Mesele geçici ile kalıcı olanı, değeri olanla fiyatı olanı ayırt edecek yakîn bir bilgiye sahip olma meselesidir. Bu bilgi imanın eseri olacaktır; Allah'a O'nu görür gibi kulluğa götürecek diri ve diriltici bir imanın eseri. Böyle bir iman, sahibinin yüreğine cehennem tehlikesini haber veren bir uyarıcı yerleştirecektir. Değilse, hakikati ancak iç yangınının vicdan perdesini yakıp gerçeği bütün çıplaklığıyla gördüğü gün anlayacaktır. Fakat iş işten geçmiş olacaktır (3-7).

Sûrenin son âyeti, servetin keyfimizce tasarruf edeceğimiz bir mülkiyet değil, hesabı sorulacak bir emanet olduğunu ifade eder:

"Elbet o gün tüm nimetlerden hesaba çekileceksiniz" (8).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ÇOĞALTMA tutkusu sizi oyalayıp durdu,[1] 2 ta ki siz mezarlıklara[2] varıncaya dek.[3]

3 Ama hayır! Vakti gelince, gerçeği (burada) öğreneceksiniz; 4 o da olmadı, o zaman vakti gelince gerçeği (orada) öğreneceksiniz.[4]

5 Yoo,[5] eğer bu (tutkunun neye mal olduğunu) tam kavramış olsaydınız,[6] 6 elbet (dünyayı) cehenneme (çevirdiğinizi) de görürdünüz;[7] 7 (Tutun ki burada göremediniz), ama daha sonra (âhirette) onu zaten gözlerinizle göreceksiniz; 8 nihayet o gün, ebedi nimetlerden vaz geçip (geçici nimetlere yönelmenizden) dolayı hesaba çekileceksiniz.[8]

---

1 Krş. 96/Hadîd: 20. *el-Lehve*, değirmen taşı boşa dönmesin diye ağzından çıkanı geri içine koyarak taşı oyalamaktır. "Faydalı veya faydasız bir işle meşgul olmak" anlamındaki *şuğl*'den farklı olarak, sadece faydasız işler için kullanılır. Zımnen: Çok malla elde ettiğiniz itibarın size her kapıyı açacağını düşündünüz (Krş: 76/Sebe': 35). Kınanan "çok mal" değil, mal az da olsa onu "çoğaltma tutkusu"dur. Bu fiilin yapısından (*kâsera'l-mâl fe's-tekserahu*) anlaşılmaktadır. Tam bu noktada, Bağdatlı Cüneyd'in fakr tarifi hatırlanmalıdır: "Fakr hiçbir şeye sahip olmaman değil, dünyalara sahip olsan da hiçbir şeyin sana sahip olmasına izin vermemendir" (Kuşeyrî, *Risâle*).

2 *Mekâbir, makbera*'nın çoğulu olduğu için böyle çevrilmelidir.

3 İki mânaya birden gelebilir: Birincisi "ölüp kabirlerinize girinceye dek", ikincisi "mezarlarınızı saymaya varıncaya dek". Metnin iç bağlamı birincisini, nüzul sebebi rivayetleri ikincisini destekler.

4 Zımnen: Eğer çoğaltma tutkusuna kapılarak körleşmeseydiniz, işin hakikatini şimdi de öğrenebilirdiniz. İlmin, *idraku'ş-şey' bi-hakikatihi* (bir şeyi kendi gerçekliğiyle idraktir) tarifinden yola çıkarak (Râğıb). *el-Esmaü'l-Hüsna* arasında Âlim vardır fakat Ârif yoktur.

5 *Kella*'nın anlamlarıyla ilgili bkz. 2/'Alak: 6, not 7.

6 Zımnen: Eğer kavrasaydınız, çoğaltma tutkusunun sizi böyle oyalamasına izin vermezdiniz.

7 *Cahîm*, Sâffât 97'de dünyadaki cehennemi ifade için kullanılır. Âyete verdiğimiz mânanın gerekçesi budur.

8 Zımnen: Geçici nimetleri biriktirme tutkusuyla oyalanmak sizi gerçek nimeti görür gibi inanmaktan uzaklaştırdığı için de iş işten geçmiş olacak. *Na'îm* kelimesi, *ni'met, ni'am, en'um, ni'amâ* ve *ni'immâ*'ın aksine, Kur'an'da geçtiği on beş yerde tartışmasız "âhiret nimeti" için kullanılır. Bu âyeti bu kurallı kullanımın bir istisnası saymak Kur'an'ın üslubuyla bağdaşmayacaktır. *'An* edatı, nesnesinden "vazgeçip yüzçevirmeyi" ifade eder. Çevirimizin gerekçeleri bunlardır.

MÂ'ÛN SÛRESİ

Nüzûl : 17
Mushaf: 107

Sûre adını, Kur'an'da geçtiği tek yer olan son âyetinden alır. Bazı tefsirler ve Buhârî sûreyi ilk kelimesi olan *Eraeyte* adıyla anmışlardır. Sûrenin adı altıya kadar çıkarılmıştır.

Mekke'de, nübüvvetin 2. yılında inmiştir. Ünlü tertipte Tekâsür ile Kâfirûn arasında 17. sırada yer almıştır. Bu sıralamayı sûrenin muhtevası da teyit eder.

Sûreyi ikiye bölüp 1-3. âyetlerinin Mekke'de 4-7. âyetlerinin de Medine'de indiği iddiaları *Musallîn*'e şer'î mânasıyla "namaz kılanlar" anlamı verme ısrarından kaynaklanmaktadır. Ne ki bunun bir mesnedi yoktur. Her şeyiyle parçalanamayacak bir bütünlük arzeder. Dahası, sûre son âyetiyle tekrar girişteki konuya dönerek onu her tür bölme çabalarını boşa çıkarır. Sûrede birbirine *fa* bağıyla kopmaz biçimde bağlanan iki konuyu birbirinden ayırmak, bizzat sûrenin reddettiği bir şeydir.

Ma'ûn sûresi, ikinci yılın ilk yarısına tarihlenebilir. Konu itibarıyla, kendisinden önce indirilen Tekâsür sûresinin bir devamı niteliğindedir.

Sûrenin konusu, bireysel ibadetle toplumsal yükümlülük arasındaki kopmaz ilişkidir. *Salât* üzerinden, hasenatın sâlihata nasıl tebdil edileceğini gösterir (Bkz: 'Asr: 3, not 5). Kulun Allah ve toplumla olan ilişkilerinin parçalanamazlığı işlenir. Zımnen söylenen şudur: yetimi gözetmekle ibadetin arasını ayırmak, "Allah'a karşı borçluluk bilinci" anlamındaki Din'i yalanlamaktır.

Yedi âyetlik sûrenin ilk üç âyeti insanın diğer insanlarla, sonraki üç âyeti insanın Allah'la ilişkisine dairdir. Bunun özeti şudur: Tevhid ve adâlet dinin iki kanadıdır. Bunlardan biri kırıldığında, diğeri işlevini îfâ edemez. Bu sûre, insanlara karşı sorumluluğun Allah'a karşı sorumluluktan ayrı düşünülmemesi gerektiğini telkin eder. Eğer kişi insanlara olan yükümlülüklerini yerine getirmiyorsa ibadet bir gösteriden ibarettir: "Yazıklar olsun (böyle) ibadet edenlere!" (4) Bunun anlamı şudur: İbadetler Allah ile kul arasında gerçekleşiyorsa da, ibadetlerin gayesi kulun diğer insanlarla ilişkilerine yansımak zorundadır. Zira ibadetin yararı Allah'a değil insanadır. Zaten ibadetin meyvesi de budur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ALLAH'A karşı borçluluk sorumluluğunu tümden inkâr eden birini tasavvur edebilir misin![1] 2 İşte böyle biridir yetimi itip kakan,[2] 3 ve yoksulu doyurmaya gayret etmeyen.[3]

4 İşbu yüzden, olmaz olsun (böyle) ibadet edenler![4] 5 Bu gibiler, ibadetin hakiki amacından[5] gafil görünmektedirler.[6] 6 Bunlar öyle kimseler ki, (ibadeti) gösteriye dönüştürürler, 7 ama en küçük yardımı bile esirgerler.[7]

---

1 Kur'an'ın hiç çoğul gelmeyen *dîn* "borç" anlamındaki *deyn*'den türetilmiştir (Aynı kök anlama atıfla kullanılan *medînûn* için bkz. 66/Sâffât: 53). Hem alacak-verecek, hem de boyun eğme-eğdirme anlamına gelir (*Mekâyîs*). Kişi borçlu olduğuna boyun eğip teslim olduğu için *taat* (itaat), *inkıyâd* (bağlılık) ve *zull* (boyun eğme), kişi alıştığı tarza boyun eğip onu "hayat tarzı" edindiği için *'âdet*, inancıyla yargılandığı için *akide*, birbirine hukuki bağlarla bağlı oldukları için *millet* anlamları kazanmıştır. Borç ve alacakların hesabı görülüp karşılığı (*ceza*) verildiği için "hesap günü"ne *yevmu'd-dîn*, efendisine borçlu olduğu için "köle"ye *medîn* denilmiştir. Borçlunun hakkını arayacağı mahkemenin bulunduğu mekâna *Medîne*, kişinin borcunu alacaklısından tahsil eden yönetici/hakime *deyyân* denilmiştir. Yerdekileri borçlu çıkardığı veya kendisine boyun eğdirdiği için sağanak yağmura da *dîn* denilmiştir. *ed-Dîn* Allah-insan-servet ilişkisinin ele alındığı bu bağlamda "insanın Allah'a karşı fıtrî borçluluğu" anlamına gelir. Ayrıca "ikrar edilmesi gerekeni inkâr" anlamına gelen *yukezzibu bi..* ibaresi, tercihimizi teyit eder. Zira islâm, Allah'ın hakkını teslim etmek için O'na kayıtsız şartsız teslim olmaktır. Yani iman kişinin Allah'a olan borcunu ikrar, küfürse borcunu inkâr halidir.

2 Bu âyet, zımnen "sahipsiz kalanın sahibi Allah'tır" hükmünü içermektedir.

3 Veya: "teşvik etmeyen". Buradaki teşvik kişinin kendi kendini buna motive etmesidir (Krş: Râzî).

4 *Salât* için bkz. 9/A'lâ: 15, not 15. Bu salat, mü'minlere *ikame* etmeleri emredilen namazla bir tutulamaz. Olsa olsa "ikame edilmemiş" bir *salât*'tır. Hz. Peygamberin tasvirinden yardım alacak olursak, dini desteklemeyen ve dince desteklenmeyen *salât*'tır. Bunun en tipik özelliği Yaradana kulluğu, yaratılana şefkatten kesip ayırmaktır. Böylesi bir ibadet, ibadet olma özelliğini de yitirir. Kur'an "Gerçek erdem ve iyilik, yüzlerinizi doğuya ya da batıya döndürmeniz değildir" (94/Bakara: 177) derken de, kesilen kurbanlar için: "Onların ne etleri ne kanları Allah'a ulaşır" (91/Hac: 37) derken de bunu kasteder. İbadet'i adâletten ayırmak, *ed-Dîn*'i yalanlamakla eş tutulmuştur. Elbet, "onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" (95/Enfal: 35) âyeti, amacından koparılarak içi boşaltılan ibadetlerin nasıl oyun ve eğlence halini aldığını; veya oyun ve eğlencenin, amacından koparılmış ibadetlerin yerine nasıl ikame edildiğini gösterir.

5 İbarede *fî* yerine *'an* kullanılmıştır. Yani, *salât*'ın içinde unutanlar değil, salât'tan ve onun amacından gafil olanlar kastedilmektedir. Yani alkış ve ıslık eşliğinde yaptıkları tavaf ibadet (*salât*) zanneden müşrikler gibi, ibadetin hikmet, illet ve gayesini unutup kendi kafasına göre yaptıklarının adını "ibadet" koyanlar.

6 Veya İbn Mes'ud kıraatiyle "ibadeti oyun oyuncak ederler" (Krş: 95/Enfal: 35). Namazın kendisi *hasenat*'a giriyorsa da amacı *sâlihât*'tır: "ve namazı hakkını vererek kıl: çünkü (hakkı verilerek kılınmış) namaz, (insanı) belli başlı her tür çirkinlik ve kötülükten engeller" (89/Ankebût: 45). Amacı gerçekleşmemiş bir namaz *hasenat*'a dahil olur ve bire on ecir alır (73/En'âm: 160), amacını gerçekleştirmiş bir namaz ise *sâlihât*'tandır ve karşılığı cennettir (30/Tîn: 6). Konuyla ilgili bir not için bkz. 13/'Asr: 3, not 5.

7 Burada anahtar "görme-gösterme-görünme" kavramıdır. İnsanlar görsün diye saçıp savuranlar Allah için zırnık vermiyorlarsa, üç ihtimal vardır:

1) Ya Allah'ın varlığına inanmıyorlar,

2) ya Allah'ın gördüğüne inanmıyorlar,

3) ya da Allah'ın ödüllendirme vaadine güvenmiyorlar.

Doğrusu her üçü de vahimdir, çok vahim!

KÂFİRUN SÛRESİ

Nüzûl : 18
Mushaf: 109

Adını ilk âyetinden alır. İlk mushaf ve tefsirlerde bu adla anılır. Buhârî ilk âyetinin tamamıyla anmıştır. İhlas sûresiyle birlikte "hastalığı def eden ikili" anlamına *el-Mukaşkışeteyn* de denmiştir. Tıpkı İhlas sûreyi olduğu gibi, bu sûreyi de *İhlas* adıyla ananlar olmuştur.

Mekke'de nâzil olmuştur. Osman ve Cabir b. Zeyd tertiplerinde Ma'ûn-Fil arasında 18. sırada yer alır. İbn Abbas tertibinde ise Fil-İhlas arasında yer alır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla sûrenin en isabetli yeri Mâ'ûn-Tebbet arasıdır. Peygamberliğin 2. yılına tarihlendirilmelidir. Sûre 6 âyettir.

Sûrenin konusu İslâm akidesinin temeli olan tevhiddir. Bu sûre İhlas ile birlikte kelime-i tevhid'in tefsiri niteliğindedir. *Lâ ilâhe*'yi Kâfirûn sûresi, *illallah*'ı İhlas sûresi tefsir ve temsil eder.

Ana fikri tek cümledir: İmanda pazarlık olmaz. Tersi de geçerli: Pazarlık olan yerde iman olmaz. Sûre, bir imanda kararlılık ve sebat sûresidir. Aynı zamanda, Kur'an'ın ilk muhatabını inşa örneklerinin de başında gelir. Bu sûre, dünyanın en halim-selim insanını, "Vallahi ey amca, güneşi sağ elime ayı da sol elime koysanız, Allah'tan aksi yönde bir emir gelmediği sürece ben bu dâvâdan asla vazgeçmem!" (İbn Hişam, *es-Sîra* II, 101) diyecek destanî bir kararlılık noktasına getiren sürecin işaret taşlarından biridir. Vahidi'nin ve İbn İshak'ın naklettiği şu nüzul sebebi rivayeti bilinmeden sûre hakkıyla anlaşılamaz:

"Allah Rasulü Kâbe'yi tavaf ediyordu. Kavmin yaşlıları olan Esved b. Muttalib, Velid b. Muğire, Umeyye b. Halef, 'Âs b. Vail önüne geçip şu teklifte bulundular: Ya Muhammed! Gel (bir sene) biz senin kulluk ettiğine kulluk edelim, (bir sene de) sen bizim kulluk ettiğimize kulluk et. Bu sayede biz seninle bu işte ortak olalım. Eğer seninki bizimkinden hayırlıysa, biz o hayırdan payımızı almış oluruz. Yok eğer bizim taptığımız seninkinden hayırlıysa, sen ondan mahrum kalmamış olursun. Allah da bunun üzerine bu sûreyi indirdi. Rasulullah ertesi sabah Kâbe'de onlara bu sûreyi okudu. İşte o zaman ondan ümitlerini tamamen kestiler."

İbn Abbas şöyle der: "Ondan tamamen ümit kestiler; ona ve ashabına eziyet etmeye işte o zaman başladılar". Bu tesbit de gösteriyor ki, bu sûre tıpkı Necm sûresi gibi Mekke döneminin kırılma noktalarından biridir. Suskunluk ve alay dönemlerinin ardından bu sûre ile baskı dönemi başlamıştır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 DE ki:[1] Siz, ey kâfirler![2]

2 Asla kul olacak değilim sizin kul olduğunuz şeylere,[3]

3 siz de benim kul olduğuma kulluk edecek değilsiniz![4]

4 Zaten ben asla kulluk etmedim sizin geçmişte kul olduklarınıza,[5]

5 siz de benim kul olduğuma kulluk etmezsiniz.[6]

6 Sizin dininiz size, benim dinim bana![7]

---

1 Kendisinden önce inen on yedi sûrenin ardından, meydan okuma ve cevap verme vurgusunu da içinde barındıran ve "vahyi ilet" anlamına gelen ilk *kul* emri burada gelir. "De ki" emri ile, 1) Vahyin ilâhî bir inşa projesi olduğu; 2) Nebi'ye vahiyden dolayı gelmesi muhtemel tepkilere karşı "o emir kuludur, varsa bir itirazınız Allah'a iletin" meydan okuması demeye geldiği; 3) "De ki" emri ile sözün gerçek sahibinin Allah olduğu vurgulanır. Kur'an'da "de" emriyle başlayan diğer dört sûre İhlas, Felak, Nâs ve Cin sûreleridir.

2 İsm-i failin katığı yananlamla: "İnkar ve nankörlüğü hayat tarzı edinenler". Buradaki *el-kâfirûn*, farklı açılımlarla çevirilebilir. Fakat bu bağlamdaki vurgusunu kaybeder. Zira bu bağlam, inkârcı muhataplara yönelik azar ve onlardan teberri bağlamıdır. Bu yüzden biz de çeviride asli telaffuzunu aynen koruduk.

3 Benzeri bir meydan okuma için bkz. 69/Yûnus: 104.

4 Fiilleri (*ta'budûn, a'budu*) ism-i faillerden (*'âbidun*) ayırmak için birincileri "kul olmak" ikincileri "kulluk etmek" ile karşıladık (Gerekçesi için bu notun sonundaki Ebu Müslim'in görüşüne bkz). Sanıldığı gibi 2-3. âyetlerle 4-5. âyetler bir tekrar değildir. Âyet 2-3'te *lâ* ile gelecek zamana kilitlenen muzari kipi, 4'te ise mazi kipi (*'abedtu*) kullanılmıştır. Müşriklerin yaptığı ahlâksız teklif çift zamanlı olunca red de çift zamanlı gelmiştir. Bu fark çeviriye yansıtılmıştır. Âyet 3'teki *ellezi* yerine geçen *mâ* "mutlak varlık" anlamına, âyet 4-5'teki mastar-ı müevvel hükmünde olan *mâ*'lar "bilinçsiz ve körü körüne bir kulluğa" delalet eder. Bu âyetler aynı zamanda gaybi bir ihbar olmuş, nüzul sebebi rivayetinde adı geçenlerin tümü de kâfir olarak ölüp gitmişlerdir. Yâsîn sûresinin 7. âyeti ve Bakara sûresinin 6. âyeti, bu âyet ışığında okunmalıdır. 2-4. âyetler arasındaki dört adet *mâ* müphem ismi için şöyle bir değerlendirme de yapılabilir: Muhataplara, kendi tanrı tasavvurları düzeyinde hitap edilmiştir. Zira onlar dünyevileşmiş bir zihin ve maddeci bir yaklaşımla algılıyor ve tanrıyı "şey"leştiriyorlardı. *Mâ*, hem bizim onların tanrılarına ve tanrı algılarına bakışımızın doğruluğunu, hem de onların bizim inandığımız Allah'a ve tanrı anlayışımıza bakışlarının yamukluğunu tam ve mükemmel ifade etmektedir.

5 Bu âyet, aynı zamanda Allah Rasulü'nün geçmişinde şirkin yer almadığına delalet eder.

6 Allah ile birlikte başkalarına ilâhlık yakıştıran birinin, gerçekte Allah'a hiç kulluk etmemiş sayıldığının açık beyanıdır. 3-5. âyetlerdeki üç ism-i fail kipi, mânayı teyit içindir. Bir eylemi fiille reddetmek onu öznenin zatından değil sıfatından nefyetmektir. Fakat ism-i faille nefyetmek onu öznenin zatından nefyederek imkan ve ihtimali dışlamaktır. Kalbin mühürlenmesi bu olsa gerektir. *Ve lâ ta'budûn* yerine *ve lâ entum 'âbidûn* gelmesinin mânaya katkısı budur.

7 *Lam*'a istihkak mânası vererek: "Sizin dininiz size lâyıktır, benim dinim bana lâyıktır." Zımnen herkes lâyık olduğunu bulur. Buradaki din, değerler sistemi anlamındadır (Bkz: 17/Mâ'ûn: 1, not 1). Aslında, "sizin değerler sisteminiz size, benim değerler sistemim bana aittir" derken, gerçekte siz değerleriniz üstüne pazarlık yapıp onları terk edilebilir buluyorsunuz. Sonuçta sizin değerleriniz yok, fi-

yatlarınız var. Önceliğiniz "fiyatlar", onun için pazarlık yapıyorsunuz. Benden de bu ahlâksız teklife evet dememi bekliyorsunuz. Fakat bir değeri değer yapan onun pazarlık kabul etmez olmasıdır. Benim değerlerim var ve ben onun için pazarlık yapamam. Yaparsam inancımız farklı olsa da dinimiz (hayat tarzımız) aynı olur.

TEBBET SÛRESİ

Nüzûl : 19
Mushaf: 111

Sûre lafzen "kurudu", zımnen "kahroldu" mânasına gelen *Tebbet* adını ilk âyetinden alır. İlk mushafların ve tefsirlerin çoğunda bu isimle yer alır. Tirmizî de sûreyi aynı adla anar. Bazı mushaf ve tefsirlerde son kelimesi olan *Mesed* adıyla yer almıştır.

Mekke'de inmiştir. Hz. Osman ve İbn Abbas tertiplerinde Fâtiha'nın hemen ardına 6 ve 7. sıraya yerleştirilir. Bu durumda sûrenin iniş tarihi birinci yılın ilk yarısıdır. Fakat yine İbn Abbas'tan gelen ve *Sahihayn* başta olmak üzere bir çok kaynakta nakledilen nüzul sebebi rivayetleri, sûreyi en erken 6 veya 7. yılda inmesi muhtemel olan ve 47. sıradaki Şu'arâ'nın ardına yerleştirmemizi gerektirir. Zira bu rivayetlerin tamamında, Tebbet'in inişine neden olan süreç "Artık aşiretini ve akrabalarını uyar" (Şu'arâ: 214) âyetiyle başlatılır.

Birincisi erkendir. Çünkü Ebu Leheb Hz. Peygamber'in amcasıdır ve sûrenin muhtevası, amca ile yeğen arasındaki ipi inceldiği yerden koparmaktadır. Bu ipin incelmesi için aradan makul bir zaman geçmiş olmalı ve bir olaylar zinciri yaşanmış olmalıdır. Bu da 1. yıl olamaz. İkinci ihtimal olan sûreyi Şu'arâ'nın ardına yerleştirmek çok geçtir ve makul görünmemektedir. Muhammedî davetin ilk yılları dikkate alındığında sûrenin muhtevasına en uygun tarih 2. yılın sonu, en uygun yer Kâfirûn sûresinin arkasıdır.

Kâfirûn sûresinde pazarlıkçı kâfirler güruhundan söz edilmişti, bu sûrede ise onlar arasından en pazarlıkçı tip olan bir isim küfrün prototipi olarak sunulmaktadır: Ebu Leheb. Hz. Peygamberin amcası olan Abduluzza, sûrede kinayeli bir biçimde "Alev Babası" mânasına gelen bir künyeyle anılmaktadır. Nüzul sebebi rivayetlerinden birinde bu şahsın karakterini ele veren şu pazarlık nakledilir. Ebu Leheb Hz. Peygamber'e gelerek "Ben Müslüman olursam bana ne var?" der. Hz. Peygamber "Herkese ne varsa sana da o var" der. O da, "Beni herkesle bir tutan din olmaz olsun" der. Onun çıkarcı tabiatı Bedir'de de görülmüş, savaşa gidip mertçe çarpışmak yerine kendi yerine parasıyla asker göndermiştir.

Kur'an vahyi, Hz. Peygamber dışında sadece iki çağdaşını ismen anar: İyilerden Hz. Zeyd, kötülerden Ebu Leheb. Ebu Leheb bu sûrede tarihsel bir kişilik olarak değil, imana karşı körü körüne savaşan inkârcı tipin mümessili olarak yer bulur. Mesaj açıktır: Ebu Leheb ölür, fakat Ebu Leheblik yaşar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 KAHROLSUN Ebu Leheb'in çifte gücü,[1] zaten kendisi[2] de kahroldu-kahrolacak!

2 Malı da kazancı da ona hiçbir yarar sağlamayacak![3]

3 Zamanı gelince tarifsiz bir alevli ateşe (yakıt) olacak!

4 Karısı[4] da (onun ateşine) odun hamallığı yapacak,[5]

5 gerdanında (takı yerine sanki) çelikten[6] bir halat (bulunacak).[7]

---

1 Lafzen: "iki eli". Bir sonraki âyette yer alan mal ve kazanca delalet eder. "Ebu Leheb kahrolsun" yerine böyle denilmesinin altında ilâhi şefkat yatmaktadır. Âdetâ, "Ebu Leheb kulumu Benden koparan malı ve kazancı kahrolsun!" denilmiş gibidir. Allah Rasulü'nün çağdaşı olan inkârcılar içinden sadece Ebu Leheb'in Kur'an'a ismen girmiş olmasının altında, Peygamber'e akraba olmanın kişiyi kurtarmaya yetmediği iması bulunmaktadır. Asıl adı Abduluzza ve künyesi Ebu Utbe olmasına rağmen yanakları kırmızı olduğu veya kızınca yanakları al al olduğu için "alev babası" anlamına *Ebu Leheb* denilmiştir.

2 İbn Mes'ud'un *ve kad tebbe* okuyuşunu gözeterek.

3 Veya: "Malı ve yaptıkları ona ne yarar sağlayacak?"

4 Kur'an'ın zikrettiği eşler dört kategoride tasnif edilebilir: 1) iyi-iyi: İbrahim ve eşi, 2) kötü-kötü: Ebu Leheb ve eşi; 3) iyi-kötü: Hz. Nûh ile Lût ve eşleri; 4) kötü-iyi: Firavun ve eşi. Bu dört eşleştirme tüm eş durumlarını kapsar. Benzer bir sınavı veren her mü'min için örnek veya ibret olur.

5 Veya: "Karısı da; o odun hamalı olan (karısı)"; ya da bunu laf taşımaktan kinaye sayarak: "laf taşıyan (karısı)". Tercihimiz günahı sırtta taşınan bir yük olarak niteleyen En'âm 31 gibi âyetlere dayanmaktadır. Zımnen: Karısı dünyada eşinin küfrüne katkı veriyordu, âhirette de ateşine katkı verecek.

6 Lafzen: "bükülmüş liflerden". *Mesed*, bir şeyin sağlamlık ve dayanıklılığını ifade eder (*Mekâyîs*). Fakat daha derinde boynuna bağlı kölelik halkasını temsil eder. Zımnen: Allah'a kul olmayan nefsine esir olur ve ateşi boylar.

7 Ebu Leheb ve karısı hakkındaki bu ilâhi bilgi, Alîm olan Allah'ın zamandan müstağni mutlak bilgisidir. Bu gerçek ışığında, bu ikisinin muhtemel hidayetine dair tüm sorular anlamını yitirmektedir. Allah'ın mutlak bilgisi, bilinen öznenin varlığına bile ihtiyaç duymaz. Sadece parçayı bilen ve gören insana düşen, bütünü bilen ve gören Allah'a teslim olmaktır.

FİL SÛRESİ

Nüzûl : 20
Mushaf: 105

Fil adını ilk âyetinden alır. "Elemtera" diye de anılmıştır. Buhârî de sûreyi *Elemtera* adıyla anar. Kurtubî'nin naklettiği bir rivayette de sûre aynı adla anılır.

Sûre Mekkîdir. Ünlü tertipte Kâfirûn sûresinden sonra gelir ki bu da 2. yıla tekabül eder. Kureyş ile bu sûre arasında konu bütünlüğü vardır.

Sûre, tarihi Fil Vakası üzerinden ahlâksız gücün ibretlik akıbetini anlatır. İşgalci "Fil Ordusu" (*eshabu'l-fil*), egemen gücün her çağda görülen örneğidir. "Güçlüyüm, o halde haklıyım" mantığıyla hareket eder. Sûre fil-ebâbîl zıt kutupları üzerine oturur. En iri hayvan olan fil büyük ama haksız olanı, ebabil ise küçük ama haklı olanı temsil eder. Allah, tek ve gerçek büyüktür. Güce tapınan her ahlâksız güç er ya da geç gazaba uğrar.

Sûrenin tarihi bağlamı özetle şudur: Çağın iki süper gücü İran ile Bizans rekabet halindedir. Miladi 6. yüzyılın ikinci yarısı bu rekabetin kızıştığı yıllardır. Bu rekabetin gölgesi Mekke'ye de düşer. Nüfuzlu kabileler Mutayyibin ve Halif adıyla iki guruba ayrılırlar. Birinciler İran, diğerleri Bizans yanlısıdır. Hılfu'l-Fudul'ü Halif akdetmiştir. 570'lere doğru Mekke'de güçler dengesi İran yanlılarının eline geçer. O sırada, Yemen'de yönetimi ele geçiren Ebrehe (İbrahim?) isimli biri, vergi taahhüdü karşılığında Hıristiyan Habeş Krallığının, dolayısıyla Bizans'ın desteğini arkasına alır. Kuzey-Güney ticaretinden aslan payını Mekke almaktadır. Ebrehe, ticaretin eksenini Mekke'den San'a'ya kaydırmak ister. Bunun için Kâbe'ye rakip olacak bir kilise (Kulleys) yaptırır. Kilise'ye karşı yapılan bir sabotajı bahane ederek, Kâbe'yi yıkmak için fillerle donatılmış bir orduyla Mekke'ye gelir. Fil Ordusu, mahiyeti Allah'a malum bir felakete uğrayarak amacını gerçekleştiremeden kırılır. Bu olay Mekke'nin ticaret potansiyelini kat kat artıran bir dönüm noktası olur ve Mekkeliler diğer Araplarca *Ehlullah* (Allah'ın ev halkı) diye anılırlar.

Sûre işte bu başarısız seferi Mekkeli müşriklere hatırlatarak, onları Hz. Peygamber'e karşı Ebrehe'nin rolünü oynamamaya davet eder. Allah'a karşı güç gösterisine kalkışmanın sonucu bellidir: "Yenilmiş bir ekine dönmek" (5) ve sap gibi ortada kalmaktır. Diğerlerinin aksine bu kıssanın tekrar edilmemesinin birinci nedeni, helâkin temelinde bir peygamberi yalanlamanın olmayışı, ikinci nedeni müşrikler bundan kendilerine pay çıkarmaya kalkışmasınlar diyedir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖZÜNDE canlandırabilir misin Rabbinin Fil Ordusu'na nasıl muamele ettiğini?[1]

2 Başlarına geçirmedi mi onların ince tasarlanmış hainceHilesini?[2]

3 Onların üzerine katar katar bilinmeyen nitelikte uçan taşıyıcı varlıklar saldı;[3] 4 onlara taş kesilmiş balçık türü[4] tanımlanamayan (şeyler)[5] atıyorlardı.[6] 5 Derken (Rabbin) onları, yenil(erek delik deşik edil)miş yapraklara benzetti.[7]

---

1 Sûrenin girişinde özetlediğimiz saldırı, en ünlü rivayete göre kameri aylardan Muharrem'e denk gelen miladi 570 yılının Şubat ayında, Hz. Peygamber'in doğumundan 50 gün önce gerçekleşmiştir (Süheylî, *Ravdu'l-'Unf*). Nesi geleneği hesaba katıldığında bu tarih 569'a denk gelir. "Cemel Savaşı" isimlendirmesinde olduğu gibi, ordunun başında bir fil bulunduğu için bu orduya "fil eshabı" denilmiştir. Filin orduya değil ordunun file izafe edilmesinde nükte vardır. 'Kâbe'ye saldırmaktan ısrarla kaçınan fil, ordudan ve onun komutanından daha akıllıydı' imasını taşır.

2 *Keyd* kelimesi, Fil Ordusu'nun saldırı gerekçesi ne kadar tumturaklı olursa olsun, gerçekte onun arkasında hiç de hoş olmayan sinsi amaçlar yattığını ifade eder. *Hud'a*'dan farkını ortaya koymak için böyle çevirdik.

3 *Ebâbîl*, sıfat olarak "katar katar, sürüler halinde" anlamına gelir. Kelimenin kökeni ve tekili olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, bülbül'den türetilmiş olması da mümkündür. Tayr, kuştan sineğe, görünenden görünmeyene varana dek bir yerden bir yere havada/hava ile intikal eden her hareketli varlık için kullanılır. *Tayr*'ın ille de kanatlı olması şart değildir, zira En'âm 38'de "kanat" ayrıca zikredilir. Bu veriler ışığında *tayr* kelimesi, "volkanik bir püskürtünün yakıp kavuran lavlarıdır" yorumunu da, buna benzer başka yorumları da dışlamaz. Her halükarda kesin olan, orada ve o anda ilâhi bir müdahalenin varlığıdır. "Göklerin ve yerin bütün orduları Allah'ın emrine âmâdedir" (110/Fetih: 4) ve "Rabbinin ordularını O'dan başka kimse bilmez" (4/Müddessir: 31) âyetleri ışığında zımni anlam şu olur: Allah'ın kimsenin akıl fikir erdiremediği ordularından bir ordu, Fil ordusunu perişan etti.

4 Veya *tescil* kökünü nisbetle: "kayıtlı, adrese teslim, güdümlü"; ya da "kova" mânasındaki *secl*'den "kovalar dolusu bela" (Âlûsî). Zımnen: Allah onların üzerine katar katar bela elçileri saldı. Tercihimiz Lût kavmi hakkında nâzil olan *min siccîl*'i (70/Hûd: 82) *min tîn* olarak açıklayan Zâriyât 33'e dayanmaktadır. Bunlar bölgede bolca bulunan yanmış volkan kalıntıları olan yumurta büyüklüğündeki "sülfür taşları" olabilir.

5 *Hicaratin* ve *siccîlin* kelimelerindeki birbirini teyit eden belirsizlik çeviriye "..türü tanımlanamayan şeyler" olarak yansımıştır.

6 Veya *ramiyun*'e nisbetle "yağdırıyorlardı". Bir rivayette İkrime, taşların isabet ettiği askerlerin çiçek hastalığına yakalandığını, o günden ne önce ne de sonra bir daha bu hastalığın bölgede görülmediğini söyler (Taberî). Bu olaydan sonra bölgenin bitki örtüsü değişmiştir (İbn İshak). Ebrehe, olay yerinde hastalanmış, etleri lime lime dökülerek San'a'da ölmüştür. Hz. Aişe, filin iki seyisini kör ve kötürüm bir halde dilenirken gördüğünü söyler.

7 *'Asf*'ın "yaprak" anlamı için bkz. 41/Rahmân: 12. Çevirimiz ve parantez içi açıklamalar *ke-'asfin me'kûl*'ün açılımıdır. Bu olay, Allah'ın, Rasulüne doğumundan önceki yardımı olarak değerlendirilebilir. Zira, Mekke'nin fethinden sonra çevre Arap kabileleri "Kâbe'yi o gün koruyan bu gün niçin korumadı?" sorusunu sorarak iki olayı karşılaştırmışlar, sonuçta Fethi Rasulullah'ın peygamberliğinin delili olarak görüp teslim olmuşlardır.

KUREYŞ SÛRESİ

Nüzûl : 21
Mushaf: 106

Kureyş sûresi, adını, Kur'an'da geçtiği tek yer olan ilk âyetinden alır. Mushaflarda, tefsirlerde ve Buhârî'de bu adla yer alır. İkinci nesil onu *li-îlâfi kureyş* adıyla anmıştır.

Sûre Mekke'de nâzil olmuştur. İlk tertiplerde Tîn'in ardına yerleştirilmişse de, tüm göstergeler bu sûrenin yerinin Fil sûresinin ardı olduğunu gösterir. Şöyle ki: İlk otoritelerden Ferrâ, Ahfeş ve daha başkaları Kureyş sûresinin ilk âyetinin Fil sûresinin son âyetiyle bağlantılı olduğunu söyler. Bunu muhteva da doğrular. Zira iki sûrede de Allah ilk muhataplara nimetlerini hatırlatmaktadır. Hz. Ömer bir farz namazın ikinci rekatında önce Fil sonra Kureyş sûrelerini okumuştur (Taberî). Ubey b. Ka'b mushafında, iki sûrenin peş peşe besmelesiz yer aldığı rivayeti vardır. Bu rivayetler ikisinin tek sûre olduğunu değil, birbiriyle mâna ve zaman açısından kopmaz bir bağa sahip olduğunu gösterir. Zira bu iki sûrenin fasılaları tartışmaya mahal bırakmayacak kadar farklıdır. Nüzul tarihi, muhtemelen 2. yılın sonudur.

Önceki Fil sûresi gibi bu da ilk muhataplara Allah'ın kendilerine verdiği özel nimetleri hatırlatır. Zira Mekke'nin sakini olan Kureyş kabilesi, her şeyini canlı bir tanık gibi karşılarında duran Beyt'e (Beytullah) borçludur. Bu sûre, ticaretin Kureyş için ne denli hayati bir öneme haiz olduğu bilinmeden asla anlaşılamaz. Bu gerçek şöyle ifade edilebilir: ticaret yoksa Kureyş yoktur, *îlâf* yoksa ticaret yoktur. Bu gerçeği, Kureyş'in en güçlü tacirlerinden Saffan b. Umeyye'nin, müslümanların *îlâf*'ın iki kanadından birini kontrol altına aldığında söylediği şu sözler güzel açıklar: "Ne yapalım, nereye gidelim, bilemiyoruz. Şayet burada oturup kalsak sermayemizi yiyip bitireceğiz. Zira Mekke'deki varlığımız yazın Şam-kışın Habeşistan ticaretine dayanmaktadır" (Vakıdî, *Meğazi* I, Beyrut, 1404, s. 197).

Ancak bu, gerçeğin sadece yarısıdır. Gerçeğin tamamını ancak şu cümle ifade edebilir: Eğer Kâbe yoksa, ticaret de *îlâf* da yoktur; ama Kâbe de bereketini kendinden değil Rabbinden alır. İşte sûre bu gerçeği hatırlatır: "kulluğu şu Beyt'in Rabbine tahsis etsinler." (3) Beyt'e değil, beytin Rabbine... Zımnen: ekmeğe değil, ekmeğin sahibine teşekkür etsinler!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 BARİ[1] Kureyş'in[2] birlik ve dirliği hakkı için, 2 onların yaz ve kış yaptıkları ticari sefer güvenliği hakkı için: 3 kulluğu şu Beyt'in Rabbine tahsis etsinler![3]

4 Ki O, onları açlığa rağmen doyurmuş,[4] her tür tehlike ve tehdide rağmen güvende kılmıştır.[5]

---

1 *Lam* harfi için, Fil sûresi ve bu sûrenin 3. âyeti olmak üzere iki tarafı da gören şu zımnî anlama ulaşınız: Allah'ın Kureyş üzerindeki nimeti saymakla tükenmez. Fil Ordusu'nun hezimeti bunlardan sadece biridir, ama onlar bu nimetlerin hiçbirinin hakkını teslim etmiyorlar. Bari varlık sebepleri olan ticari güvenliğin kaynağı Kâbe'nin Rabbinin hakkını teslim etsinler de..."

2 *Kureyş*, "köpek balığı" anlamına gelen *kırş* veya "toplamak ve biriktirmek" anlamına gelen *karş*'ın tasğiri. *Kuruş* da bu kökten gelir. Tasğir burada tazim içindir. Fihr b. Malik veya onun dedesi Kinaneli Nadr'ın çocuklarından türeyen Mekke ve civarında mukim kabilenin ismi.

3 Beyt'in Rabbi, âlemlerin Rabbidir. Yani bütün bir insanlığın. Beyt de insanlığın yeryüzündeki ilk varoluşunu temsil eder. Bir tür baba ocağı, ana kucağıdır. Hac işte bu yüzden bir sılaya dönüştür. Orayı ziyaret, Allah'ın insanın insanlığı üzerindeki hakkıdır (98/Âl-i İmran: 97).

4 Bu *min* bedel içindir. Metne kattığı yananlam şudur: Mekke şartlarında açlığa, tehdit ve tehlikeye maruz kalmak doğaldı, buna rağmen Allah onları korudu.

5 Zımnen: Onların dünyevi açlık ve korkularını gideren Allah şimdi de onların mânevî/uhrevî açlık ve korkularını gidermek için peygamber ve vahiy gönderdi.

KÂRİ'A SÛRESİ

Nüzûl : 22
Mushaf: 101

Adını ilk âyetinden almıştır. Tüm mushaflarda, ayrıca tefsir ve hadis kitaplarında bu adla anılmıştır. İlk veya ikinci kuşaktan sûrenin adı konusunda bir haber gelmemiştir.

Sûre Mekke'de nâzil olmuştur. İlk tertiplerin tümünde Kureyş-Kıyamet arasına yerleştirilir. Bu durumda sûre peygamberliğin 3. yılında inmiş olmalıdır.

Sûreyi Şam ve Basra okulları 8, Mekke ve Medine okulları 10, Kûfe okulu ise 11 âyet sayar. Bu farklılığın nedeni biraz da fasılalar olsa gerektir. Zira sûrede başta üç, ortada iki, sonda dört olmak üzere, üç farklı ses gurubundan oluşan dokuz fasıla vardır.

Her şeyin bir ruhu olduğu gibi bu hayatın da bir ruhu vardır. O ruh âhirettir. Âhiretsiz bir dünya hayatı ruhsuz bir cesettir. Sûre işte o ruhtan söz eder; âhiretten, yani yeniden diriliş ve Hesap Günü hakikatinden... Bize Allah'tan başka kimsenin haber veremeyeceği Son Saat ve kıyametten... İnsanların kelebek gibi savrulacağı, kalkmaz kımıldamaz dağların hallaç pamuğu gibi atıldığı bir günün dehşetinden (4-5)...

Kur'an'daki tüm kıyamet sahnelerinin üç ortak özelliği vardır:
1) Şiddetli ve dehşetlidir.
2) Hassas ve dakiktir.
3) Faile değil fiile vurgu yapar. (Bu üç maddenin Kur'an'daki örnekleri için İnşikâk sûresinin giriş bölümüne bkz.)

Bütün bu verilerden yola çıkılarak şu sonuçlara varılabilir:
1) Olaylar kendi iç dinamiğiyle gerçekleşecektir.
2) Dışardan müdahaleye ihtiyaç duyulmayacak kadar yasalara bağlanmıştır.
3) Kıyamet ansızın, haber vermeden (*bağteten*) tahakkuk edecektir.
4) Süreci başlatmada insan gibi irade sahibi varlıkların yaptıkları eylemler rol oynayacaktır. Çünkü insanın eylemleriyle Son Saat arasında bir nedensellik bağlantısı vardır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 AH o korkunç patlama! 2 (Bir bilsen ey muhatap) o ne dehşet bir patlama! 3 Sahi, sen nereden bileceksin nedir korkunç patlama?[1]

4 O gün insanlar, sergen gibi yerlere saçılmış (kavruk) pervane sineklerini andıracak;[2] 5 dağlar ise, dört bir yana dağılmış pamukları çağrıştıracak.[3]

6 İyilikleri ağır gelen kimseye gelince:[4] 7 o kendisini, hoşnut olduğu tarifsiz güzellikte bir hayatın içinde bulacak; 8 iyilikleri hafif gelen kimseye gelince: 9 o da dipsiz bir uçurumun bağrına yuvarlanacak.[5]

10 Sahi, sen nereden bileceksin o nedir?

11 O, tarifsiz yakan bir özge ateştir.[6]

---

1 Rahmân ve Rahîm Allah, sözün tüm gücünü kullanarak insanın vicdanını harekete geçirmeyi murad ediyor. Akıbet endişesi taşısın, sorumluluk ahlâkıyla davransın, kendi elleriyle kendini helâk etmesin istiyor. Rabbin sonsuz gücünü kavrasın da, haddini aşmasın istiyor.

2 Zımnen: Ey insan! Kozmik darbe karşısında bu kadar güçsüzsün! Peki, kozmosun sahibi Allah'a karşı diklenmen akıl karı mı?

3 *'Ihn*, "yumuşak, hafif" anlamına. "Yün" denmesi kıyasi olduğu için, "pamuk" ile karşılamakta sakınca görmedik (*Mekâyîs*).

4 Yani: Allah katında değerli kabul edilen amellerle gelen.

5 Lafzen: Onun anası uçurum olacak. Veya mecazen: "Onun anası ağlayacak"; ya da "tepesi üstü uçuruma yuvarlanacak" (Taberî). Bu âyet hakikati ters çevirmenin âhiretteki karşılığını ifade eder. Kendilerine açılan ilâhi rahmet ve şefkat kucağı olan vahiyden kaçanlar, âhirette cehenneme ana muamelesi yapacaklar. Zımnen: Vicdanının sesini dinlemeyen, er-geç gerçeğin dehşetli sesiyle (*el-kâri'a*) uyanacak, fakat...

6 Cehennemlik insanın dehşetli şaşkınlığının ifadesi. Öyle bir şaşkınlık ki, ateşi ana kucağı sanıp koşacak. Kişi kendisinden kaçamaz; eyleminden, aklından, kalbinden, beyninden, organlarından kaçamaz. Cehennemi ana kucağı edinen cehennemden kaçamaz, cehenneme koşar.

FELAK SÛRESİ

Nüzûl : 23
Mushaf: 113

Adını ilk âyetinden alır. Mushaf ve tefsirlerin çoğunda Felak adıyla anılır. Allah Rasulü'nden gelen sahih rivayetlerde ilk âyetinin tamamıyla isimlendirilmiştir. Sûre, ikizi olan Nâs ile birlikte "sığındırma" vurgusundan dolayı Muavvizeteyn olarak da adlandırılmıştır.

Sûre, ikizi olan Nâs sûresi gibi Mekkîdir. Üslubu ve muhtevası bunu teyit eder. İbn Abbas'tan Ebu Sâlih yoluyla gelen bir rivayette Medeni olarak gösteriliyorsa da, Küreyb yine aynı kaynaktan bunun tam aksi bir rivayet nakleder. Başta İbn Abbas'ın talebesi İkrime olmak üzere Ata ve Hasan el-Basrî de sûrenin Mekkî olduğu görüşündedirler. Medine'de bir Yahudi'nin Rasulullah'a yönelik sihir girişimini sûrenin nüzul sebebi saymak, bu yanlış kanaate yol açmıştır. İlle de bir nüzul sebebi aranacaksa, bu müşriklerin Hz. Peygamber için söyledikleri "büyülenmiş bir adama uymuş olursunuz" (İsra: 47) iftirasının bir benzeri olmalıdır. Ve Kur'an bu tür isnatları kesin bir dille reddetmiştir. Hz. Peygamberin sihre maruz kaldığını söyleyen her türlü rivayet bu ilke ışığında değerlendirilmelidir. Hz. Osman tertibinde sûre Fil-Nâs arasında yer alır. Bu durumda sûreyi peygamberliğin 3. yılına yerleştirmek gerekecektir.

Felak, tüm ilk sûreler gibi muhatabını inşa edici sûrelerin başında gelir. Emir tekrarı (*kul*: de ki) isteyerek başlaması, zımnen "Ey muhatap seni inşa edeceğim" vurgusunu taşır. İnsan iradesinin görünmeyen ve bilinmeyen tarafından esir alınma tehdidine karşı muhteşem bir formül sunar: Rabbe sığınma (*isti'âze*). Aynı zamanda bu, Cahiliyyenin bir tür "kötülük tanrısı" yerine ikame ettiği şeytan ve cin tasavvurunu reddir. Sûre bu yönüyle icat edilmiş ve icat edeni esir alan korkuların terbiyesine dairdir (Bkz: Cin: 6, not 8). Sûre zımnen görünmeyen ve bilinmeyen varlıklardan korkmayı, insanın Allah'la ilişkisindeki zafiyetine bağlar. Allah'ın görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen tüm varlıkların da Rabbi olduğunu vurgular. Muhatabından, tüm varlıkların şerrinden Rabbe sığınmasını ister (2). Sûre, görünmeyen ve bilinmeyen karşısında Allah'tan başkasına sığınmayı zımnen dışlar ve reddeder. Zira müşrikler cinlere sığınırlardı (Cin: 6).

Sûre iman eden insana, yalnızca cin ve şeytan gibi görünmeyen ve bilinmeyen dünyalara dair vehme dayalı korkulardan değil, aynı zamanda "hasetçinin hasedi" gibi zararlı duygulara karşı da sığınak ve barınak olarak Rabbe sığınmayı öğütler. Zira Allah mü'minin en büyük sığınağıdır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 (EY muhatab!) De ki:[1] "Sığınırım ben[2] (yokluk gecesini) yararak varlığı çıkaran sabahın Rabbine:

2 O'nun yarattığı her şeyin şerrinden! [3]

3 Ve[4] (aklı-iradeyi) bastırdığı zaman zehirli-zifiri bir (cehalet) karanlığının şerrinden! [5]

4 Ve düğümlere üfleyenlerin şerrinden![6]

---

1 İbn Mes'ud'un rivayetine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Bana "de ki" denildi, ben de size "Deyiniz ki" diyorum". Bu, Kur'an kıraatına değil de Hz. Peygamber'in bu sûreyi dua ve istiaze niyetiyle okuma tavsiyesine hamledilmelidir. Kaldı ki, "de ki" emri, yalnızca ilk muhataba değil tüm muhataplaradır. Parantez içi açıklamamız da buna matuftur. İbn Mes'ud'a nisbet edilen nüshalarda Felak ve Nâs'ın yer almadığı şayiası hakkında en doğru ve en güzel cevap İbn Hazm'ın verdiği, bunun İbn Mes'ud'a atılmış bir iftira olduğu ve rivayetin de uydurma olduğu yönündeki cevaptır. Anlaşılan o ki, muhtemelen rivayetin otoritesi sarsılır kaygısıyla rivayete kıyılamamış, bunun İbn Mes'ud gibi Kur'an'ın yetiştirdiği seçkin bir sahabiye kıymak mânasına geldiği de gözardı edilmiştir.

2 *İstiaze*'nin akla abdest aldırma işleviyle ilgili bkz. Besmele'nin notu (1/Fâtiha: 1, not 1) ve 74/Nahl: 98, not 108.

3 Allah'ın fiilleri özünde hayırdır. Bu yüzden şer, Yaratan'a değil yaratılana isnat edilmiştir. Buna rağmen şer yaratılanın cevherinde olan bir şey değildir, ona arız olan bir şeydir. Zira şer esasen görecedir. Yaratılanı *mâ hulika leh*'ine (yaratılış amacına) uygun kullanmada şer yoktur, onu yanlış kullanmak şerre yol açar. Parçada şer görünen, bütünde hayır görünür. Kulun baktığı yerden şer görünen, Allah'ın bak dediği yerden hayır görünebilir. Yaratılanın şerri, kişinin zifiri bir gecede duyduğu korkuya benzer; aslında bu korkunun gerçek gerekçesi gece değil, bilinmezlik, yani cehalettir. Bir sonraki âyet de zaten bu örneği verir.

4 Buradaki *vav*, tefsiriyye vurgusuyla "mesela" şeklinde de anlaşılabilir. Bu durumda bu ve devamındaki âyetler, ikinci âyette şerrinden sığınılan varlıklar içinden verilen örnekler olmuş olur.

5 *Ğask*, "karanlıkla dolup taşmak" kökünden. Gariptir ki İbnu'l-Enbarî, Türk lisanından geçtiğini rivayet eder (*el-Ezdâd*). "Kokuşmuşluk, zehirlilik, buz gibi olmak, şiddet" kelimenin anlam alanına dahildir (Zeccâc ve İbn Fâris). Gece, bilinmeyen ve görünmeyenden duyulan korku ve endişeyi artıran unsurdur (Kurtubî). İlk muhataplar geceyi öylesine öcüleştirdiler ki, onu bir tür "şer ilâhı" gibi görmeye başladılar. Dinlenme vakti olarak insana Allah'ın ikram ettiği geceye şer ilâhı rolü yüklemek, hiç şüphesiz akıl ve iradeyi bastıran cehalet karanlığının şerrine maruz kalmaktır.

6 Veya *neffâsât*'taki dişilliği cinsiyet mânasında alarak: "Düğümlere üfleyen (kalbin akılla olan düğümünü çözerek erkeği baştan çıkaran) kadınların şerrinden". Ebu Müslim bunu tercih etmiştir (nkl. Râzî). Belirlilik takısıyla gelen *en-Neffasât* (t. *neffase*) o gün tüm muhatapların bildiği bir işleme tekabül eder ki, bu da kehanet ve sihirbazlıkla uğraşan kişilerdir. Neffase tıpkı *allame* gibi her iki cins için de kullanılan bir mübalağa kalıbıdır (*Tefsiru Cüz'i-'Amme*).

Düğümlere üfleyenler, insanlar arasındaki akrabalık ve muhabbet bağlarını koparmak için karanlık yöntemler kullanırlar. *Nefs*, "dili oynatarak tükürür gibi yapıp tükürmeden üflemek" anlamına gelir. Son âyette *hasidin iza hased* denilerek şerrin isnad edildiği fiil zikredildiği halde, bu âyette *neffasati iza nefesne* denilmeyerek şer doğrudan faile isnat edilmiştir. Düğümlere üfleyenlerle görünmeyen varlıklar arasındaki ilişkiyi şu âyet bağlamında anlamak gerekir: "birbirlerine vahyeden insan ve cin şeytanları" (73/En'âm: 112). Bu âyet

5 Ve haset ettiğinde[7] hasetçinin şerrinden![8]

Nâs sûresindeki "insanların göğüslerine vesvese verenler" (5) âyeti ışığında anlaşılmalıdır. Bu "düğümler" iç-benin (nefsin) kördüğümleridir ve onlara üfleyenler de duygu ve düşünce dünyasındaki düğümleri ve sorunları çözme iddiasıyla insanları aldatan umut tacirleri ve sahtekarlardır. Ya da insanın şahsiyet ve onurunu, söz ve sebatını dağıtma çabasıdır. Buna, karşıt cinslerin birbirlerinin duygularını, cinselliği kullanarak kirletmeleri de dahildir. Sözün özü: bu, insanın duygularını karıştırma girişiminin her türünü kapsar. Duygu kirlenmesi bunun sonucudur. (Duygu ve düşünce kirliliğinden kurtulmada isti'âze'nin rolü için bkz. Besmele'nin notu, s. 2.)

7 Bu ibâre "hasedini dışa vurduğunda" veya "hasedine yenildiğinde" şeklinde anlaşılabilir. Bu durumda şerli olan, insanın içinde bir zaaf olarak uyuyan haset duygusu değildir; asıl şerli olan, o duygunun faal hale gelerek sahibinin vicdan ve aklını esir almasıdır.

8 Haset, hasetçinin haset ettiğine dua, kendisine bedduadır. Haset, özü itibarıyla Allah'a itirazdır; kime, neyi, ne kadar vereceğine itiraz. Haset hastalığının ilacı, hasetçinin haset ettiğine dua etmesidir. Haset "kıskanmak" değildir. Kıskanmak, *ğayret*'tir. *Ğayret*, elindekini sakınmak, üzerine titremektir. Bu bağlamda yakın kavramların karşılıklarını vermek isabetli olacaktır: *Hased*: bende yok onda da olmasın. *Buhl*: Bende var onda olmasın. *Şuhh*: Onunki benim olsun. *Ğıbta*: Onda var bende de olsun. *Sehavet*: Bende var onda da olsun. *İsâr*: Benim değil onun olsun. *Cûd*: bende yok ama onda olsun. *Fakr*: Onda yok bende de olmasın.

NÂS SÛRESİ

Nüzûl : 24
Mushaf: 114

Adını ilk âyetinden alır. Mushaf ve tefsirlerin çoğunda Nâs adıyla anılır. İkizi olan bir önceki sûre gibi bu sûre de Allah Rasulü'nün dilinde ilk âyetinin tamamıyla isimlendirilir. Felak ile birlikte Muavvizeteyn olarak da anılmıştır.

Felak sûresi gibi bu sûre de Mekkî'dir. Gerekçesi ve Medenî olduğu yolundaki görüşlerin geçersizliği de Felak sûresinin girişinde işlenmiştir. Tüm tertiplerde Felak-İhlas arasına yerleştirilir. İkizi gibi bu sûre de Mekke döneminin 3. yılında inmiş olmalıdır. Altı âyettir.

Resmî mushaf tertibinde son sûre olarak 114. sırada yer alır. Bu sayede Allah'ın adıyla başlayan mushaf, Nâs (İnsanlar) sûresi ile son bulur. *Allah* vahyin kaynağı, *nâs* vahyin hedefidir. Zaten vahyin de iki hedefi vardır: Tevhid ve adâlet. Birincisi kuldan Allah'a, ikincisi kuldan nâs'adır. İlâhî hitab işte bu yüzden başı gökte ayakları yerde bir hitaptır. Onun ayaklarını insanlık temsil eder.

Sûre, ikizi olan Felak gibi inşa edici bir sûredir. Felak sûresinde *felak*'ın Rabbine sığınma telkin edilirken, burada insanlığın Rabbine sığınma telkin edilir. Felak'ta gecenin "şer ilâhı" gibi görülmesi zımnen reddedilirken, Nas'ta adı sarahaten anılmadan görünen ve görünmeyen, insan ve cin şeytanlarının şer ilâhı gibi telakki edilmesi reddedilir. Sûrenin son âyetinden Şeytan adının yalnızca görünmeyen varlıkların şerlilerine değil, aynı zamanda insanın da şerlisine verildiğini öğreniriz. Böylece insandan insanın Rabbine sığınmış oluruz. Sûrede Şeytan'ın Rabbe izafe edilmemesi, Şeytan'ın isyanıyla ilâhî terbiyeyi reddettiği, insanoğlununsa tevbesiyle ilâhi terbiyeyi kabul ettiği anlamını taşır.

Sûrenin ilk inşa ettiği şahıs Allah Rasulü'dür. Ona sadece görünmeyen varlıklara karşı değil, toplumun içindeki şeytanlaşmış kimselere karşı da Allah'ın kendisine yeteceği vurgulanır. Bu ilâhi bir teselli olmaktan da öte, zımni bir garantidir. Nitekim bu ilâhi garantinin tüm zor şartlara rağmen nasıl gerçekleştiğine tarih şahit olmuştur.

Sözün özü: Allah kendisine sığınanı, sadece kendi dışındaki görünür görünmez türlerin şerrinden değil, kendi türünün şerrinden de korur.

Allah'ın *"İnsan topluluğunun Rabbi"* oluşu, insan teki gibi insan topluluklarının da ilâhi terbiyenin muhatabı olduğunu gösterir. Bu "Hiç kuşkusuz bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez" (Ra'd: 11) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

RAHMÂN RAHİM ALLAH'IN ADIYLA

1 (EY muhatab!) De ki:
"Sığınırım ben Rabbine insanlığın,
2 Sahibine insanlığın,
3 İlâhına insanlığın:[1]

4 Sinsi ve sinik vesvese kaynağının şerrinden,[2]
5 o ki, sürekli kalplerine fısıldıyor insanların,[3]

---

1 İlk üç âyet atf-ı beyan olarak, her biri bir öncekini açıklar. Yani: İnsanlığın Rabbi insanlığın yöneticisidir, insanlığın yöneticisi insanlığın İlâhıdır. İnsanoğlu birine sığınacaksa onun Rab, Melik ve İlâh sıfatlarını bi-hakkın taşıması gerekir ki, kendisine sığınanı koruyabilsin. Zamir yerine nâs'ın üç kez tekrarlanması hem beyan hem de insanın şerefliliğine bir göndermedir.

2 Veya geçişli olarak: "sindirip geri bıraktıran vesvesecinin şerrinden" *Hannâs, hunûs*'tan geçişsiz olarak hem "kendisinden Allah'a sığınıldığında sinip geri çekilen", hem de "sindiği yerde fırsat kollayıp ilk fırsatta insanı ayartmak için pusuda bekleyen" anlamlarını içerir. Vesvesenin sonucu şartlanma ve önyargı, bu ikisinin sebebi ise vesvesedir.

İsm-i mastar olarak *vesvâs*, vesvese kaynağı olabilecek görünen görünmeyen, bilinen bilinmeyen, hayal veya gerçek, bilinçaltı veya bilinç üstü, duyular veya güdüler, vehim veya endişe (106/Nisâ: 119-121) olmak üzere her tür vesvese kaynağıdır. Nasıl ki *vesvâs*'ın ayartmasından kurtulmanın yolu Allah'a sığınmak ise, *vesvâs*'ın oyuncağı olmanın sebebi de Allah'tan uzaklaşmaktır. Allah'a sığınmayanlar mutlaka sığınacak başka bir kapı bulurlar. Allah'tan başkasına sığınmak, sığınılan o kapıya tasavvurda Rablik, Meliklik ve İlâhlik vasfını yakıştırmayla sonuçlanır. Bu Allah'tan rol çalmaktır. Neticede o kapı, sığınan kimse için bir *vesvâs-i hannâs*'a dönüşür. Bu *vesvas-i hannâs*'ın bir dış gerçekliğinin olup olmaması fark etmez. İcat edilmiş sahte bir görüntü olsa da, kendisi onun uydusu, o ise kendisinin öteki kişiliği olur (Bkz: 83/Zuhruf: 36-37). Şeytan ve nefsin bazı vesveseleri bir şey yaptırmamak için değil, insana yapması gerekeni unutturmak içindir (73/En'âm: 68; 62/Kehf: 63; 71/Yusuf: 42). Bu fiskoslar içgüdülerin, egonun, bilinçaltının yüreğin kulağına fısıldadığı süslü yalanlar ve ayartıcı cazibedir. Tüm günah, isyan, küfür ve şirkin kaynağı da budur. *Vesvas-i hannâs*'ın yalanına aldanmak... işte asıl günah budur ve bu mazeret değildir. Ondan sonra insandan sadır olan her kötülük, insanın kendi elleriyle yaptığı kötülük olarak kaydedilecektir (98/Âl-i İmran: 165; 82/Şûrâ: 30; 106/Nisâ: 79). İşbu noktada Allah'a sığınmak, kişinin ferman dinletemediği gönlünü Allah'a ısmarlamak, bir yerde O'na sigortalatmaktır. Ve bu mânada isti'âze yapmak (sadece okumak değil) fiili bir duadır.

el-Vesvâsi'l-hannas, Âdemoğlu'nun atasını aldatan Şeytan başta olmak üzere, onu doğru yoldan saptıran herkestir (Krş: 56/A'râf: 20-21). "Allah Rasulü dedi ki: "Cin ve insan şeytanlarından Allah'a sığınırım!" Ebu Zer sordu: "İnsan şeytanı da olur mu?" Hz. Peygamber cevap verdi: "Evet, o cin şeytanından daha şerlidir." (Ahmed b. Hanbel).

3 Felak süresinde kendisinden Rabbe sığınılan üç şer, dışardan gelen şerlerdi. Burada ise tek bir şeyden Allah'ın Rububiyyet, Melikiyyet ve Uluhiyyet gibi üç sıfatına sığınılıyor: Sinsi vesveseci. Bu üslûp, kendisinden sığınılan şeyin tehlikesinin büyüklüğüne delalet eder ki, bunun sebebi de insanın içinden gelip içini hedef almasıdır. Yani: insanın öz elleriyle kendi kendini vurmasıdır. Bu manevî bir intihar hükmündedir ki, fizikî intihardan bin beter sonuçlar doğurur. Dışarıdan gelen tehlikeye karşı tedbir almak, insanın kendi için kendisine yönelen tehlikeye karşı tedbir almaktan çok daha kolaydır.

6 İster görünmeyen-bilinmeyen, ister görünen-bilinen türden.[4]

4 Veya *min*'in beyaniyye vurgusuyla: "Cinden dolayı da (vesvese verir), insten dolayı da (vesvese verir)". Yahut da *min*'in ibtidaiyye vurgusuyla: "(sinsi vesveseci) cinlerden de olur, insanlardan da". Zımnen: Tüm iradeli varlıklardan. Cinn ve ins birlikte geldikleri her yerde iradeli varlıkların çift kutbunu ifade eder (Çevirimizin gerekçesi ve ayrıntı için bkz. 73/En'âm: 112, not 93).

İHLAS SÛRESİ

Nüzûl : 25
Mushaf: 112

Sûre, muhatabının Allah tasavvurunu şirkten arındırdığı için İhlas adıyla şöhret bulmuştur. Muhtevasına uygun olan Tevhid adıyla da anılmıştır. Bazı rivayetlerde *Kul huvallahu ahad* adıyla anılır. Bunların dışında Esâs, Samed, Tefrid, Tecrid, Necat, Nisbe, Ma'rife, Cemal, Kâfirûn ile birlikte Mukaşkışe, Cerb, Mu'avvize, Mani'a, Mahdar, Muneffira, Berrae, Muzekkira, Nur, Eman ve Şafiye diye de adlandırılır (Râzî ve İbn Aşur).

Mekke'de indirilmiştir. Üslubu ve muhtevası bunu destekler. İlk tertiplerin tümünde Mekkî'dir. Medine'de indiği iddiaları sebeb-i nüzul rivayetlerinden kaynaklansa gerektir. Ünlü tertipte Felak ve Nâs'ın ardına yerleştirilir. Bu durumda sûreyi Nübüvvet'in 3. yılına tarihlendirmek gerekir.

İhlas sûresi, kelime-i tevhidin (*lailahe illallah*) tefsiridir. Üçü olumlu üçü olumsuz toplam altı cümleden oluşan sûrenin konusu tevhid, amacı Allah tasavvurumuzu inşadır. Her bir cümle arasında sebep sonuç ilişkisi vardır. Mesela Allah oluşu sonuç diğerleri sebep olursa açılımı şöyle olur: O Allah'tır: çünkü eşsiz ve benzersizdir, Samed'dir, doğurmamış ve doğurulmamıştır, hiçbir şey O'na denk ve benzer olmamıştır. Allah oluşu sebep, diğerleri sonuç olarak okunursa: O eşsiz ve benzersizdir, O Samed'dir, O doğurtmamış ve doğurulmamıştır, hiçbir şey O'na denk ve benzer olmamıştır: çünkü O Allah'tır. Sûre tevhid sûresidir ve tevhid, Allah'ı Allah bilmektir.

İhlas Sûresi bütünüyle Allah'ı tanıtan ilâhi bir kartvizit mesabesindedir. Kulun Rabbine ihlas ile intisabını ele alır. Sûrenin ihbar cümleleri, *kul* (de ki) ile inşaya dönüştürülür. Allah Rasulü sûreyi "Kur'an'ın üçte birine denk" olarak niteler (Buhârî ve Müslim). Bu, sûrenin konusuyla alâkalıdır. Zira Kur'an'ın ana konuları tevhid, nübüvvet ve âhirettir. Rivayette "Kur'an âyetlerinin efendisi" olarak nitelenen Âyetelkürsi ve Haşr sûresinin sonu gibi Allah'tan söz eden âyetler varsa da, bütünüyle Allah'ı konu alan tek sûre budur.

Allah Rasulü, sabah namazı öncesinde kıldığı nafile namazda ve bayramlarda bu sûreyi Kâfirûn ile eşleştirerek okurdu. Sûrenin iniş nedeni olarak nakledilen rivayetler içerisinde en tutarlı olanı, İbn Mes'ud, Ubey b. Ka'b ve Cabir b. Abdullah'tan ayrı ayrı gelen şu rivayettir: "Kureyş Nebi'ye "Bize Rabbinin niteliğini anlat!" dedi, bu sûre nâzil oldu" (Tirmizî). Bu sûrede Allah'ı bizzat Allah tanıtmaktadır. Bu yüzden bu sûre vahyin zirvesidir. Zira varlığın zirvesi olan Allah'tan söz etmektedir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 (EY muhatab!) De ki: O Allah'tır;[1] eşsiz-benzersiz bir tek'tir.[2] 2 Allah[3] Samed'dir.[4]

1 Zımnen: Sadece Allah'ın mahiyeti hüviyetinin aynıdır, O'ndan gayrisinin mahiyeti ile hüviyeti farklıdır. O'nun hakkı kulluk edilmeye lâyık tek Allah olmaktır, O'ndan gayrisinin hakkı O'na kul olmaktır. Bu âyet beyan bilgi sisteminde tevhidi, burhan bilgi sisteminde hüviyeti, irfan bilgi sisteminde vahdeti ifade eder.

2 *Ehad* için, "*es-Samed*'in aksine Allah'tan başkası *ehad* diye nitelendirilemeyeceği için *el* takısı almamıştır" denilmişse de, başta bu sûrenin sonundaki olmak üzere Kur'an'da yalın olarak 53 yerde gelir. Burası dışında, hepsinde de başkaları için kullanılır. *Ehad*, sıfat-ı müşebbehe olması hasebiyle, "teklik O'na mahsus ve zatıyla kaim" demektir. Belirsizlik, O'nun zatına özgü bu niteliği kulun tam olarak kavrayamayacağına delalet eder. *Vahid* yerine *ehad* gelmesi, maddî-manevî, aklî-hissî tüm boyutlardan ve açılardan biricikliğini, eşsizliğini ve benzersizliğini ifade içindir. *Vahid* olan "bir" parçalardan meydana gelebilir, fakat *ehad* olan "tek" parçalanamaz olanı ifade eder.

İhlas sûresi muhatabının Allah tasavvurunu inşa eden bir sûredir. İlâhî bir kartvizit mesabesindedir. "Ey Allah'ım! Seni tanımak istiyorum!" diye dua eden bir kula sunulmuş bir cevap gibidir. İhlas sûresinde konuşan Allah, konu Allah'tır. Yani Allah'ın Allah hakkında konuştuğu sûredir bu sûre. Bu âyetteki *kul* (de ki) emrinin ilk anda hatırlattıkları şunlardır:

1) "De ki" emri muhatabın zihnini yüce bir makamdan gelen emre karşı hazırlar.

2) Bu emir talim ve terbiyeyi, yani eğitim ve öğretimi amaçlayan bir talimattır.

3) Bu bir şeyi yapma emri değil söyleme emridir. "Bir şeyi yapmadan önce ne yapacağını bil!" anlamına gelir. Zira söz düşüncenin çocuğu, eylemin annesidir. Mamafih sözün kendisi de aklın eylemidir.

4) Bir tek bu emirle tüm sûrenin belagat çatısı değişmiş, sûre haberden inşaya taşınmıştır.

5) Ele alınan konu akidenin direğidir ve bireysel yorumlara açık olmayan bir konudur. Onun için de muhatabın takdirine bırakılmayıp "de" emri verilmiştir.

6) "De ki" emri duyulduğu andan itibaren karşı ileti ister: "Ne diyeyim ya Rab!" Bu yöntem teyit alma yöntemidir. Yanlış anlamayı ve anlaşılmayı önlemek için kullanılır. Zira akide gibi nazik bir konuda açık kapı bırakmaya gelmez.

3 Allah lafzının tekrar gelmesi *Ehad* ve *es-Samed* sıfatlarının birbirinden bağımsız olarak ilâhi zata aidiyetlerini ifade eder. *Ehad*'in önce gelmesi şirkin öncelikli sorun olduğunu gösterir.

4 *Samed*, Allah'ın mutlak ve mükemmelliğini ifade eden bir sıfattır. Hiçbir dile birkaç kelimeyle çevrilemez. Hem "her şey kendisine muhtaç olup kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan"; hem "ilk sebep ve son gaye" veya "öncesiz ilk sonrasız son"; hem "eksilmeyen ve artmayan"; hem "evrenin eşsiz sahibi" mânalarına gelir. Kelimenin türetildiği *samd*'ın kök anlamı "güç (*el-kuvve*) ve cazibe kaynağı/merkezi (*el-cem*)"dir. Tabiatın çetin şartlarına direnen yekpare ve som kayaya *samed* denir. Yani zamana direnen, daim ve baki olandır. *İştikak-ı ekber* açısından kelimenin asli harflerinin *sad* ve *mim* olduğu, "boğaz deliği kapalı olup yememek" anlamındaki *savm*, "ağzı kapalı olup susmak" anlamındaki *summ* ve "kulak deliği kapalı olmak" anlamındaki *samt* ve çenesiyle değil değeriyle konuştuğu ve değeri sabit olduğu için "altın ve gümüş" anlamına gelen *sâmit* ile akrabadır. Yani deliksiz, gediksiz, eksiksiz, noksansızdır. Ne bir şey girer, ne bir şey çıkar. Bu mâna, üflenen Ruh'un 'Allah'tan bir parça' olduğu düşüncesini de dışlar. Bir çok otoriteye göre *Samed*, "iç organları olmadığı için yeme ve içmeye muhtaç olmayan" de-

3 O doğurtmamıştır[5] ve doğurulmamıştır.[6]

4 Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır.[7]

mektir. Yani ölümlü olmayan ve beşere benzemeyendir. Kendisi başkalarına muhtaç olmayıp başkalarının ihtiyacını gideren toplum liderine de "Samed" denir. Marife olarak geldiğinde mâna şu olur: "her şey kendisine muhtaç olan ve kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan". Hakim Tirmizî, *es-Samed*'i "öncesiz ilk ve sonrasız son" olarak tarif etmiştir. Sözün özü: Allah'ın mutlak-mükemmelliğini ifade eder (Krş: İbn Teymiyye, *Tefsir* VII, 307-326). Müsnedin belirli gelmesi tahsis ifade ettiği için cümleye, "Yalnızca Allah sameddir" vurgusu katar. *Es-Samed* ismi, Tanrı'nın bir şeye girdiği (*hulul*) veya bazılarının Tanrı'yla birleştiği (*ittihad*) türünden her tür akidevî sapmayı kökten reddeder.

5 Yani "doğurmamış/doğurtmamıştır", annebaba olmamıştır.

6 *Lem telid* yerine *lem yelid* gelmesi özellik ve öncelikle Allah'a her tür oğul isnadını önlemeye yöneliktir. Yani baba olmamıştır, babası olmamıştır. Zira her doğan ölür, her ölen ise yaratılmıştır. Bu âyet başta eski dünya Şamanizm'i, Hind, Yunan ve kadim Batı paganizmi ve Hıristiyan teslisi olmak üzere, tüm şirk türlerini reddeder.

7 Zımnen: Ne zatında, ne sıfatında, ne fiillerinde. *Ehad*, ilk âyette olumlu bu âyette olumsuz kullanılmıştır. Birincisi tahsis, buradaki tamim (genellik) içerir. İlki Allah için bu sonuncusu ise Allah'tan başka her şey için kullanılmıştır.

NECM SÛRESİ

Nüzûl : 26
Mushaf: 53

Adını ilk âyetinden alır. Daha sahabe döneminde *Necm* adıyla anılmıştır. Mekke'de inmiştir. Muhammedî davetin Mekke dönemi dört merhaleye ayrılabilir. Kureyş putlarının isim zikredilerek açıkça yerildiği ilk sûre olan Necm, bireysel davetten toplumsal davete geçişte yepyeni bir merhaleyi temsil eder. Tamamen ya da kısmen Medenî olduğuna dair rivayetler mesnetsizdir. İlk tertiplerin tümü İhlas-'Abese arasına yerleştirirler. Buna göre üçüncü veya dördüncü yılda tek celsede veya peyderpey indirilmiş olmalıdır.

İbn Abbas'a göre Necm sûresi, Hz. Peygamber'in Mekkelilere vahiyle 'meydan okuduğu' ilk sûredir (Buhârî). Mekke müşrikleri daha önce vahyin çağrısını duymazdan gelmişlerdi. Katılmamışlarsa da, açıkça saldırıya da geçmemişlerdi. Tanrılarının eleştirilmesi üzerine, tavır değiştirerek vahye ve onun büyük davetçisine karşı saldırgan bir tavır takındılar.

Bu sûre, Fecr'den sonra nüzul sürecinde kıssaların silsile halinde yer aldığı ikinci sûredir. Fecr'de yer alanlara, bu sûrede Hz. Musa, Hz. Nûh ve Mu'tefike kıssaları ilave edilir.

Sûre ilk bölümünde vahiy ve onun ilâhi kaynağına atıf yapar. Hz. Peygamberin vahiy meleğiyle iki ayrı buluşmasını dile getirir (1-18). Bu hem Hz. Peygamber ve mü'minleri teyit ve teşvik, hem de inkârcıları tenkit ve tekdir amacı taşır. Vahye yönelik iftiralara cevap vermeye *ve'n-necm* diye başlar. Bu, "gök" ve onun hayranlık verici haşmetinden yola çıkarak vahyin aşkın ve yüce kaynağına zihnî intikali sağlamak içindir. Bu girişte, makro kozmos olan evren ile mikro kozmos olan insan arasında ilginç bir bağ kurulur. Buradan yola çıkarak, insanın bozuluşuyla evrenin bozuluşu arasındaki bağlantıya zımni bir atıf yapılır. Bunun ardından Kureyş'in bozulmuş tanrı tasavvurunu ve bu tasavvurun ürünü olan sahte ilâhları ele alır (19-32). Sûre, insanın ebedi istikbali ve bu istikbalde kendisini bekleyen ödül ve ceza konusuyla son bulur (33-62).

Sûrede, tüm zamanlar ve mekânlarda geçerli olan ilâhi ilkeler şöyle dile getirilir: "Hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz; ve insan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir" (38-39).

Kûfe sayımına göre 62, diğer okullara göre 61 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 VAHYİN aşama aşama inişi şahit olsun![1]

2 Arkadaşınız ne sapmıştır, ne kanmıştır;

3 ne de kendi keyfinden konuşmaktadır;

4 bu (Kur'an), kendisine indirilen bir vahiyden ibârettir.[2]

5 Onu, melekeleri son derece güçlü bir (melek) öğretti; 6 etkileyici ve tam donanımlı:[3] Derken o kendini olanca haşmetiyle gösterdi;[4] 7 (önce) en uzak ufukta belirmişti; 8 daha sonra yaklaştı, derken iyice sokuldu; 9 öyle ki, iki yay aralığı, hatta daha az bir mesafe kaldı:[5] 10 İşte (Allah)'ın kuluna vahyettiğini böylece iletmiş oldu.

11 Gördüğünü gönül yalanlamadı:[6] 12 ne yani, şimdi siz ne gördüğü hususunda onunla tartışacak mısınız?

13 Doğrusu onu bir başka iniş sırasında yine görmüştü;[7] 14 en sonuncu sidra ağacının yanında,[8] 15 vaad edilen cennetin (görüntüsü) eşliğinde,[9] 16 kaplayan o

---

1 Veya: "Yücelerden inen vahyin gözler önüne serdiği (hakikat) şahit olsun!" ya da "Göründüğü zaman yıldız şahit olsun!" Bağlamla uyum halindeki tercihimiz, Mücahid'in İbn Abbas'tan nakline dayanır (Taberî). Yemin vavı için bkz. 5/Duhâ: 1, not 1.

2 Muhtemelen *vahy* teriminin ilk geçtiği yer. İslâm öncesinde dikili taş anıtlar için kullanılmaktaydı. Kök olarak "açığa çıkarmak, ifşa etmek, imâda bulunmak, kafa sallamak, işaretleşmek, birisinin aklına düşürmek, ilham etmek" anlamlarına gelir. Kelimenin iki temel vasfı "hızlılık" ve "gizlilik"tir. Bir mesajı dil dışı bir yolla muhataba iletmeyi ifade eder. "İlham, işaret, imâ, ilka, ihsas" vahyin anlam alanına dahildir. Terim olarak "İlâhî mânaların vasıtalı veya vasıtasız peygamberin kalbine ilka edilmesi" olarak tarif edilir. Vahyin inişi, bir ucu gayba dayalı mucizevî bir süreçtir. Aşkınla içkin arasındaki ilişki ve iletişimin ifadesi olan vahyin inişine dair tüm açıklamalar, son tahlilde, işin mahiyeti gereği gaybın akıl sır ermez duvarına toslamağa mahkûmdur (Vahye dair bkz. 31/Zelzele: 5, not 6; 82/Şûrâ: 51, not 62).

3 *Zû-mirra, murûr*'dan mastardır. "Öd, akıl, kuvvet, yetenek, donanım, sağlamlık" demektir. Zımnen: Vahiy meleği türünün en iyisidir.

4 Veya: "Tüm varlığıyla doğruldu". Öznesi Nebi de olabilir. Tercihimizin Cebrail olması 8/Tekvir 23'e dayanmaktadır: "Doğrusu onu ufukta bütün açıklığıyla gördü".

5 Bu bir deyimdir. İki taraf arasındaki yakınlığı ifade eder. İki yayı birleştirip onlarla tek bir ok atmak güç birliğini simgelerdi. Bu deyim Türkçe'de "aralarından su sızmıyordu" ile karşılanır. Dostluğa ve yakınlığa delalet eder.

6 Veya 17. âyete dayanarak: "Gözün gördüğünü gönül yalanlamadı".

7 Bu âyet Enbiyâ 28 ve Tekvîr 23'e atıf olarak okunmalıdır.

8 Veya: "hayranlığın sınırında". *Sidra*'nın "göz kamaşmak, hayran olmak" anlamındaki *seder* (ç. *sederât*) kök anlamına dayanarak. Arapça'da Nebk da denilen bu iğneli ağaç türü için üç özellik sayılır: Gölgesi geniş, meyvesi leziz, kokusu hoş (İbn Aşur). Allah Rasulü'nün vahiy meleğiyle özel buluşmasını tasvir eden bu pasaj içinde ağacın merkezi bir yer işgal etmesi, Hz. Musa'nın Tuvâ vadisinde vahyi ilk alışını hatırlatmaktadır. Ona da ilâhi kelam bir ağaç üzerinden tecelli etmişti (67/Kasas: 30). Elçi melek ile elçi insanın buluşması yoluyla vahyin alındığı durumlarda (Krş: 82/Şûrâ: 51), ağaçla vahiy arasında izah edemediğimiz ve sırrını kavrayamadığımız bir ilişki var gibi görünmektedir.

şey[10] sidreyi çepeçevre kuşattığında...

17 Göz ne şaştı ve kamaştı, ne de haddi aştı:[11] 18 hakikaten de o, Rabbinin en büyük âyetlerinden birini görmüştü.[12]

19 PEKİ hiç düşündünüz mü Lat, Uzza[13] 20 ve sonuncusuna, (hani) şu üçüncüleri olan Menat'a[14] (neden dişi adlar verdiğiniz)?[15] 21 Erkekler size kızlar O'na, öyle

---

9 "Kendisine sığındı" mânasındaki *evâ*'nın mastarı olan *me'vâ*, "sığınak, barınak, korunak, son durak" mânalarına gelir. Kelimenin yapısı gereği hem sığınma zamanını, hem sığınma mekânını, hem de sığınmayı ifade eder. Bu âyette gerçekleşen olağanüstü buluşmanın adresi, Mekke'deki "Me'vâ Bahçesi" adı verilen bir yer olabilir mi? Evet dememiz için *me'va*'nın Kur'an'da dünyaya ilişkin kullanıldığı bir örnek bulmamız gerekir. Oysa ki farklı formlarla 22 yerde gelen kelimenin tamamı da ahirete ilişkindir. Bu sonuç ışığında âyetin açılımı şudur: dünyadaki has bahçelerin değil, arka planda, ahiret cennetinin görüntüsü eşliğinde... Âyet, Hz. Peygamberin, vahiy meleğiyle ikinci randevusundaki iç içe geçmiş çok özel müşahedeye atıftır. Zımnen: Beşeri bilginin ve insanın idrak kapasitesinin sınırını ifade eder.

10 Fevkaladenin akılla kavranamayan yapısını ifade eden bilinçli bir müphemlik.

11 Yani: görmesi gerekeni gördü, görmemesi gerekeni görmeye yeltenmedi. Burada Hz. Musa'nın "bana kendini göster" talebine kinaye yollu bir îmâ var gibidir (Krş: 56/A'râf: 143).

12 Veya: "bazılarını". Eğer "birini" şeklinde okursak, "o" vahiy meleği Hz. Cebrail olmalıdır. İbare "bazılarını" şeklinde anlamaya da açıktır. Bu sıra dışı müşahedenin bir benzerini (veya aynısını) anlatan İsrâ 1'de de, Rabbinin tüm mucizevi sembollerini değil bazılarını gördüğü ifade edilir. Bu âyet, Rasulullah'ın bu özel müşahedede Allah'ı değil "Allah'ın âyetlerini" gördüğüne delalet eder. Râzî, "Rabbinin âyetleri" ifadesinin "Rabbini gördü" şeklindeki bir anlamaya meydan vermediğini, eğer öyle olsaydı bu mucizevi müşahedenin tek amacının Rabbi görmek olacağını, oysa ki burada *raâ rabbehu* değil *min âyâti rabbihi* denildiğini ifade eder. Allah Rasulü bu müşahedesini anlatırken "Öyle bir makama yükseldim ki, kalemlerin cızırtısı işitiliyordu" buyuracaktır (Buhârî). Bu müşahede sırasında Rasulullah'ın Burak'a binip yükselmesini Şah Veliyyullah "Nefs-i hayvaniye galip gelip nefs-i ruhani ile yücelme" şeklinde anlar (*H. Bâliğa*). Bu âyetle İsra 1 arasında bağ olduğunu düşünürsek, 12-18. âyetler arasının İsra'yı anlattığı sonucuna varırız. Bu durumda iki sûre arasındaki zaman farkı, şu üç ihtimalden biriyle açıklanır: 1) Bu müşahede birden fazla gerçekleşmiş olabilir. 2) 12-18. âyetler, İsrâ 1'den sonra gelmiş olabilir. 3) İsrâ 1, daha erken bir zamanda inmiş olabilir. Burada 13. âyetin de açıkça ifade ettiği gibi iki görüşme anlatılmaktadır: Biri 6-12 arasında, diğeri 13-18 arasında. Bu müşahedeleri İsra (veya Mirac) adıyla anacak olursak, birden fazla müşahede olduğuna hükmetmemiz gerekecektir. Eğer İsrâ 1 bunlar gibi bir olay ise, ya İsrâ'nın iniş zamanını öne, veya bu sûrenin iniş zamanını çok daha sonraya ait saymak gerekir.

13 Lât (*el-Lât, el-Lâhe*): Taif'te dikili bir puttu. Kelimenin üretildiği *leviyye*, hayranlık verici parlaklıkta, sokunca öldüren dişi bir yılanın adıdır. "Dövüp ezmek" anlamındaki *let*'e de nisbet edilmiştir. Uzza: "en yüce" anlamındaki *e'azz*'ın dişili. Tapınağı Mekke-Taif arasındaki Hurad'daydı. Hacda taşlanan üç put, buradaki üç ünlü putu temsil etse gerektir.

14 Menat: "kader, ölüm" anlamındaki *menâ*'dan. Tapınağı Medine yolu üzerindeydi.

15 Tarihçilerin çoğu bu âyetlerle ilgili şöyle bir olay naklederler: Kureyş'in şiddetli baskı ve zulümlerine maruz kalan bir kısım Müslüman önce Habeşistan'a hicret etti, iki ay sonra Mekke'ye döndü. Bu dönüşün sebebi şöyle açıklandı: Hz. Peygamber, Mekke soyluları-

mi?[16] 22 O halde bu ne berbat bir paylaşım böyle!

23 Bunlar, sadece sizin ve atalarınızın uydurduğu isimlerden ibârettir; Allah bunlara hiçbir yetki ve otorite devretmemiştir. Bunu söyleyenler sadece kuruntu ve nefsani arzularının peşinden gidiyorlar; oysa ki Rablerinden kendilerine, ilâhi rehberlik gelmiş bulunuyor.

24 Yoksa insan,[17] (hakikatin) kendi arzu ve isteğine tabi olduğunu mu sanıyor?[18] 25 Fakat ahiret de dünya da Allah'a aittir.

26 Her ne kadar göklerdeki melek sayısı çoksa da, Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseler için verdiği şefaat izni olmadıkça, onların şefaati hiçbir fayda sağlamayacaktır.[19]

27 Elbet ahirete inanmayan kimseler, melekleri dişi isimlerle adlandırırlar.[20] 28 Ama onların bu konuda hiçbir bilgisi

---

nın kendisine tavır koymasından müteessir oldu. İçinden Allah'ın onları kendisine yaklaştıracak bir şey yapmasını temenni etti. Bunun üzerine Necm'in buraya kadarki âyetleri nâzil oldu. 20. âyete gelince, Şeytan onun diline "Bunlar yüce kuğulardır, elbet şefaatleri umulur" cümlelerini söyletti. Bunu duyan Kureyş sevindi ve secde eden Peygamber'le birlikte secde etti. Bunun haberi Habeşistan'a gidince, oradakilerin bir bölümü "Kureyş teslim oldu" gerekçesiyle döndü (İbn İshak, *Sîra*; Taberî, *Tarih*; İbnu'l-Esir, *Tarih* vd.) Bu olayı, Hac 52 ile açıklayanlar da olmuştur. Bazı yorumlara göre, güya bunları Hz. Peygamber'in diline şeytan koymuştur. Şeytan bu sözleri Hz. Peygamber'e değil, bu (yalanı uyduran) zındıkların diline koymuş olmalıdır. Zira: "Ve şeytanlar kendi dostlarına, sizi (iyi ve kötüyü belirleme konusunda) tartışmaya çekmeyi telkin ederler" (73/En'âm: 121). İbn İshak b. Huzeyme'nin dediği gibi "Bu, zındıkların uydurmasıdır". Bu haber dış ve iç bağlam açısından izahı mümkün olmayan iki çelişki içermektedir: 1) Bu rivayet, Necm sûresinin Habeş hicretinden sonra indiği yorumuna bina edilir. Bu kesinlikle yanlıştır. Necm sûresi Kureyş tanrılarını açıkça eleştiren ilk sûredir; ve Kureyş baskı politikasını putlarına yönelik yoğun eleştirilerin ardından başlatmıştır. Zira bu eleştiri olmadan baskı, şiddetli bir baskı olmadan da hicret olamazdı. 2) Hz. Peygamber'in secdesi söz konusuysa, bunu sûredeki secde âyetine geldiğinde yapmış olmalıdır. Secde âyetiyse sûrenin son âyetidir. Bu durumda bu putları ve onlara tapan Kureyş'i yerden yere vuran 21-32. âyetleri de okumuştur. Şu halde: Bunları duyduktan sonra Şeytanın attığı iddia edilen sözlerin hükmü tamamen geçersiz kalır, bu bir. Söz konusu âyetlerdeki ağır eleştiriyi duyan müşriklerin secdesinden söz etmek abestir, bu da iki.

16 Müşrikler meleklerin sûreti saydıkları heykellere tapıyorlardı. Bunların tümü de dişi yontulardı. Onlara "Allah'ın haremi" anlamına "Allah'ın kızları" diyorlardı. Kışı biriyle yazı diğeriyle geçirdiğine inanıyorlardı. Dolayısıyla onları razı edince Allah'ın onların hatırını kıramayacağı gibi batıl bir inanca sahip idiler (Krş: 77/Zümer: 3). Meleklere dişilik atfeden, Allah'a da zımnen erkeklik atfetmektedir. İlâhî mükemmelliğe yakışmayan her inanç ve düşüncenin reddi.

17 Bazıları bununla Hz. Peygamber'in kastedildiği, ona verilen ve gösterilenin kendi arzusuna bağlı olmayıp ilâhi bir lütuf olduğunun dile getirildiği yorumunu yapar (Taberî).

18 Zımnen: hakikat insanın arzu ve isteğine göre şekillenmez. Farklı bir ifadeyle: sizin yamuk bakışınız, baktığınız şey üzerinde hiçbir kalıcı iz bırakmaz.

19 Tüm şefaat âyetleri Zümer 40 ve Zuhruf 26 ışığında anlaşılmalıdır (Bkz: 76/Sebe': 23; 4/Müddessir: 48 ve 77/Zümer: 44, ilgili notlar).

20 Müşrik Mekke toplumunda meleklerin şefaatine inanan bu kesimin, ikircikli de olsa

bulunmamakta, sadece zannın peşine düşmekteler: şu da bir gerçek ki, zan asla gerçeğin yerini tutamaz.

29 Şu halde, artık sen de vahyimizden yüz çevirerek Bize sırt dönen ve tek arzusu bu dünya hayatı(nın geçici zevkleri) olan kimseleri ciddiye alma![21] 30 Onların bilgi ufku da işte bu (dünya ile) sınırlıdır.[22] Elbet senin Rabbin kendi yolundan kimin saptığını en iyi bilendir, kimin doğru yola yöneldiğini de en iyi bilendir.

31 Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a aittir: en sonunda O, kötülük yapanları yaptıklarıyla cezalandıracak, iyilik yapanları ise çok daha güzeliyle ödüllendirecektir.

32 Büyük günahlardan ve ahlâksızca fiillerden kaçınanlara gelince:[23] ufak tefek kusurlar işleseler de, kesin olarak bilsinler ki senin Rabbin engin bağış sahibidir.

O, yeryüzü (toprağından) sizi var ederken de, annelerinizin karınlarında cenin halindeyken de sizinle ilgili her şeyi bilir; şu halde kendinizi yunmuş yıkanmış görmeyin:[24] kimin takvâya uygun davrandığını en iyi bilen O'dur.

33 GÖRMEZ misin (Bize) sırt çevireni? 34 Azıcık verip ardından koklatmayanı?[25]

35 Şimdi o, gaybın bilgisine sahip olduğunu, onu gözlemlediğini mi iddia ediyor?

36 Yoksa ona bildirilmedi mi Musa'ya gelen vahiyde nelerin yer aldığı? 37 Dahası (aynı şeylerin) vefa sahibi İbrahim'e de (geldiği): 38 Kesinlikle, hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz.[26] 39 Ve insan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir. 40 Ve elbet onun çabası, günü geldiğinde kesinlikle gözler önüne serilecektir. 41 Sonunda, (yaptıklarının) karşılığı eksiksiz verilecektir. 42 En nihayet (varlık bilgisinin) son, en son sınırı Rabbine aittir.[27]

43 Ve elbet ağlatan da O'dur, güldüren de O.

---

ahirete de inandıkları söylenebilir. 38. âyetin nüzul sebebi rivayeti de bunu destekler. Buna rağmen onlar, ahireti inkâr eden "dehri" reislerle aynı gözede buluştular: yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmemek ve hesap vermekten kaçmak (Krş: 85/Câsiye: 23, 25, 32, notlar 24, 28, 31 ve 47/Nebe': 3, not 4).

21 *I'rad* kötü veya kötü sanılanla mesafeyi sınırlamayı ifade eder. *Tevelli* ise hem iyiden yüz çevirmeyi, hem iyiye sırt dönenden yüz çevirmeyi ifade eder (Krş: 4/Müddessir: 23. not 16 ve 106/Nisâ: 63, not 87).

22 Yani dünya hayatının/aşağı hayatın, bilgi hiyerarşisinde en altta yer alan bilgisi kadar.

23 *Fevâhiş*: Hem günah, hem ayıp, hem suç olan davranışlar.

24 Ümmü'l-'Alâ muttaki misafirinin cenazesine yönelerek "Ey Ebu Saib, senin adına şahidim ki Allah sana ikram edecektir!" deyince, Hz. Peygamber, "Allah'ın ona ikram edeceğini sen nereden bileceksin ki? Vallahi Allah'ın peygamberi olduğum halde, yarın bana ne yapılacağını ben bile bilmiyorum!" buyurur (Buhârî, *Cenâiz* 3, *Tabir* 13, 27).

25 Kokmayan miske *miskun kediyyun* denmesinden yola çıkarak. Hedef dildeki karşılığı: "kaşığıyla verip sapıyla gözünü çıkarmak" deyimidir.

26 Velid b. Muğire'nin önce ahiretteki azap korkusuyla iman ettiği, arkadaşlarından birinin ahiretteki cezasını üstlenmesi üzerine geri küfre döndüğü nakledilir.

27 30 ve 32. âyetlerde atıf yapılan "ilâhi bilgi"ye istinaden.

44 Dahası elbette öldüren de O'dur, hayat veren de O.

45 Yine erkek ve dişi çiftleri yaratan da kesinlikle O'dur; 46 (rahme) atıldığı zaman, bir meni damlasından...[28]

47 Ve elbet öteki (hayatı) yaratmak da O'na düşer.[29]

48 Yine elbet zengin eden de O'dur, sınırlayan da O.[30]

49 Ve Şi'ra yıldızının Rabbi de kesinlikle O'dur.[31]

50 Ve elbet O helâk etmiştir kadim 'Âd'ı, 51 ve Semud'u;[32] geriye onlardan hiçbir iz bırakmadı. 52 Tıpkı daha önceki Nûh kavmi (gibi): Çünkü onlar zulümde ve azgınlıkta ileri gitmiştiler. 53 Tıpkı altı üstüne getirilen diğer topluluklar (gibi). 54 Derken, kuşatan o şey onları (tarihe) gömdü. 55 Şu halde (ey insan)! Rabbinin hangi nimetinden dolayı (hesaba çekilmekten) tereddüt edersin?

56 İŞTE bu, önceki uyarı türlerinden bir uyarıdır: 57 Dehşet (âni) yaklaştıkça yaklaşıyor![33] 58 Allah'tan başka kimse onun perdesini aralayamaz. 59 Ne yani, siz bu (kaçınılmaz) olayın haberini tuhaf mı buluyorsunuz? 60 Ve dâhi ağlanacak halinize gülüyorsunuz? 61 Üstelik bir de kafa tutuyorsunuz?[34]

62 Artık (bırakın bu tavrı da), Allah'ın huzurunda yerlere kapanın ve yalnız O'na kulluk edin!

---

28 Yani: üremede cinsiyeti Allah takdir eder.

29 Çift-zıt kutupluluk yaratılışın ortak niteliğidir. Hayat dahil her şey çift yaratılmıştır. Ahiret dünya hayatının öteki yüzüdür. O olmazsa dünya hayatının anlam ve amacı kalmaz. Allah ise anlamsız ve amaçsız iş yapmaz.

30 Veya: "mal-mülk sahibi eden de O". Bağlamda yer alan gülme-ağlama, ölüm-hayat, erkek-dişi gibi bunun da bir kavram çifti/zıddı olması iktiza eder (İbn Aşur ve Şevkânî). *Aknâ*, farklı köklere nisbet edilmiş olsa da, bu mülahazayla suyu kontrol altına almayı ifade eden ve "kanal" anlamına gelen *el-kanâ* köküne nisbeti daha uygun görünmektedir (*Mekâyîs*). Bu iki kelime, rızıktaki genişleme ve daralmayı ifade eden *yebsut-yakdir* karşıt fiillerini çağrıştırmaktadır (Msl. 58/Ra'd: 26; 68/İsra: 30; 67/Kasas: 82).

31 Cahiliyye Araplarının şans ve uğur kaynağı sayıp bahtlarını kendisine bağlı gördükleri parlak yıldız. Bir yoruma göre, Büyük Köpek Takım Yıldızı'nın en parlak üyesi olan Sirius (Akyıldız). Zımnen: yaratılana değil Yaratana kulluk edin! Allah sizi kâinatın 'star/yıldızı' yaptı, siz ise göğün starlarına kulluk etmeye kalkıyorsunuz. İnsan hangi şeye şans ve uğur atfederse, onun karşısında kendisini nesneleştirmiş olur.

32 Bkz. Kur'an'da ilk geçtiği 11/Fecr 6-9 ve not 9.

33 Yani: Son Saat (Bkz: 78/Mü'min: 18 ve 54/Kamer: 8). Mü'min: 14 ve 16'ya dayalı bir yoruma göre bu, insanın ölüm vaktidir (Ebu Müslim'den Râzî).

34 Veya: "Gülüp eğleniyorsunuz?" ya da "şaşırıyorsunuz". Tercihimize Râğıb'a dayanır.

'ABESE SÛRESİ

Nüzûl : 27
Mushaf: 80

Adını başındaki "surat astı" anlamına gelen *'abese* fiilinden alır. Bazı otoritelerin farklı isim koyma teşebbüsleri hüsnü kabul görmemiştir.

Sûre, tartışmasız Mekkîdir. Sûrenin ilk pasajında atıf yapılan âmâ İbn Ümmi Mektum'un kahramanı olduğu olay, bize sûrenin indiği zaman dilimi hakkında ipucu verir. Buna göre Allah Rasulü müşrik kodamanlarla davet için bir araya gelmektedir. Tüm tertiplerde Necm sûresinin ardına yerleştirilen bu sûre, muhtemelen Mekke müşrikleriyle köprülerin atılma arefesinde nâzil olmuştur. Zira Necm sûresinin inişinin üzerinden çok geçmeden tüm diyalog kesilecektir. Şu halde 'Abese sûresi bireysel davet ile Habeşistan hicreti arasındaki bir dönemde, muhtemelen 4. yılda inmiş olmalıdır.

Sûre, ilk bölümünde dolaylı diğer bölümlerinde doğrudan insan türünü (*el-insan*) muhatap alır. Öznesi tartışmalı olan ilk iki âyeti istisna tutacak olursak, sûre Hz. Peygamberi uyaran bir pasajla söze girer (3-10). Bu uyarı, sorumluluk ahlâkı ile davranış ahlâkı arasındaki dengenin korunmasına yöneliktir. Aynı zamanda toplum içinde özürlüye öncelik tanıyan bir tavır öne çıkarılır. İlk pasajın ana teması, sosyal statü ve konumların kişinin değerini belirleyici olamayacağıdır. Aynı hakikat Hümeze ve Hucurât'ta da vurgulanır. Bu konuda Hz. Peygamberi uyaran âyetler bu sûrenin ilk pasajıyla sınırlı değildir. Tevbe 43 gibi doğrudan ve Nisâ 105-107 gibi dolaylı pasajlar da Allah Rasulü'ne yönelik uyarılar taşır.

Ardından söz insana getirilir. Zira sözün insanı vahiy (11-16), hayatın vahyi insandır (17-24). Sûrenin Hz. Peygamber'i uyaran ilk pasajının da maksadını içeren berceste âyeti burada dile gelir: "(Hiçbir insan) O'nun emirlerini asla kusursuz yerine getirememiştir" (22). Bu "kul kusursuz olmaz"ın Kur'ancasıdır.

Son söz yeniden dirilişe aittir. Özellikle de en yakın akrabaların dâhi birbirinden kaçtığı Hesap Günü'ne: "Bazı yüzler vardır: o gün ışıl ışıl ağardıkça ağaracak; şen-şakrak... Bazı yüzler de vardır: o gün bütünüyle toz-toprak; karardıkça kararacak..." (38-41)

Rabbim! Yüzümüzü ak, özümüzü pak, sözümüzü hak eyle!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 O (KİBİRLİ ADAM) surat astı ve sırtını dönüp uzaklaştı, 2 yanına âmâ geldi diye...[1]

3 "Ve (sana gelince Ey Nebi!) Sen nereden bileceksin o (müşrikin) arınacağına[2] dair bir ihtimal[3] bulunduğunu; 4 veya alacağı öğütün kendisine yarar sağlayacağını?[4]

5 Fakat, kendi kendine yettiğini sanan[5] kimseye gelince: 6 Sen bütün ilgini ona yönelttin;[6] 7 oysa ki, onun arınmamasının sorumlusu sen değilsin;[7] 8 fakat sana büyük bir iştiyakla gelen var ya: 9 –ki o Allah'a saygıda kusur etmez- 10 işte sen onu ihmal ediyorsun.

---

1 Veya: "O (Peygamber) surat astı ve sırtını dönüp uzaklaştı, yanına âmâ geldi diye..." Müteakip 3 ve 4. âyetlerin okunuşuna bağlı olarak ilk iki âyetin özneleri değişir. Bu âyetlerin öznesinin Hz. Peygamber olduğunu ittifakla söyleyen klasik tefsirin tercihinde, *Muvatta* ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde nakledilen nüzul sebebi rivayeti belirleyici olmuştur. Fakat Tirmizî rivayeti sorunludur. Mamafih bu rivayetler bile tercihimizi dolaylı olarak onaylar. Tercihimizin birinci gerekçesi, "surat astı" (*'abese*) ve "sırt dönüp uzaklaştı" (*tevellâ*) fiillerinin aynen geçtiği 4/Müddessir 23-24. âyetler ve orada anlatılan tiptir. Nüzul sebebi rivayetlerine dikkatle bakınca, Hem 4/Müddessir: 23-24'teki hem de buradaki olayda aynı isimlerin geçtiği görülür: Velid b. Muğire ve/veya Ubey b. Ka'b. Tercihimizin ikinci gerekçesi de şudur: İlk iki âyette özneden "o" diye söz edilirken, müteakip âyetlerde "sen" diye söz edilmektedir. Bu da, ilk iki âyetle sonraki âyetlerin öznelerinin farklılığını teyit eder.

2 *Yezzekkâ*'nın aslı *yetezekka*'dır. Dönüşlü kiptir. Kipin bu bağlamdaki açılımı şudur: Vahiy gibi arıtan bir öznenin varlığı tek başına yetmez. Onun yanında insan da arınmaya gönüllü olmalıdır ki işlem tamamlansın.

3 *Lealle* edatının bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

4 Veya: "Ve (ey Peygamber); sen nereden bileceksin; belki de o arınacak veya alacağı öğüt kendisine bir yarar sağlayacaktı?" İki âyetlik bu uzun cümlenin i'rabı, mâna farklılığına izin verecek bir yapıdadır. Klasik tefsir iki hatta üç mef'ul alan *yudrîke* geçişli fiilini ya biri zamir (*ke*/sen) diğeri mahzuf iki mef'ulle izah etmiş, ya da arkasından gelen *le'alle* edatının kalp fiillerinden olduğunu, üstelik talep ve temenni bildiren bir istifham olduğunu söyleyen Ebu Ali Farisi'ye dayanarak, bu durumda *yudrî* fiilinin iki-üç değil, tek tümleç isteyen fiile dönüştüğünü, sonrasının da müstakil bir cümle olduğunu savunmuşlardır (nkl. İbn Aşur). Tercihimiz, *yudrî* fiilinin iki mef'ulüyle birlikte (biri *ke* zamiri diğeri müteakip iki cümle) tek bir cümle gibi okunmasına dayanmaktadır. Bu âyet İslâm'a davette seçkinci yaklaşımı reddetmektedir.

5 *İstiğna*'daki *sin* ve *te*'nin mânaya kattığı yananlam.

6 Zımnen: "böyle yapmak sana yakışmadı". Bu Allah Rasulü'ne açıkça "Bir daha böyle yapma" uyarısıdır. Burada soru şudur: Vahiy seyrek de olsa ara sıra yer verdiği Hz. Peygamber'e ait bu gibi 'zelle'leri örtemez miydi? Eğer örtseydi, kimsenin haberi olmazdı. Peki, o zaman ne diye dile getirip onları ölümsüzleştirdi? Bu ve buna benzer tüm soruların cevabı bu sûrenin 23. âyetinde verilmiştir: Hatasız kul olmaz. Peygamberler de buna dahildir. Şu halde Hz. Peygamber'in görevi "Nasıl hatasız kul olunur?" sorusunun isbatını ortaya koymak değil, "Hata yapılınca nasıl özür dilenir, nasıl tevbe edilir, nasıl geri dönülür?" sorularının isbatını ortaya koymaktır. Allah'ın kendi elçisine "Ben de sizin gibi ölümlü bir insanım" demesini emretmesinin temelinde yatan sebep de bu olsa gerektir.

7 İlâhî şefkatin beliğ bir ifadesi. Demek ki

11 ELBET bu hitab bir öğüt ve uyarıdan ibarettir:[8] 12 gönüllü olan herkes ondan öğüt alabilir, 13 kutsal ve seçkin kayıtlar altında korunmuştur;[9] 14 yüce ve şaibesiz 15 elçilerin elleriyle (taşınan); 16 türünün en iyisi ve hata yapmayan (elçilerin).

17 Hakkını vermediği hayattan mahrum kalası insanoğlu, nankörlükte[10] ne kadar da sınır tanımazdır? 18 O, insanı neden yarattı? 19 (Elbette) basit bir hayat tohumundan. Önce yarattı, ardından ona takdir yeteneği bahşetti;[11] 20 sonra ona yolu kolaylaştırdı;[12] 21 en sonunda onun için ölümü takdir etti ve kabre koydurdu; 22 nihayet dilediğinde onu tekrar diriltecektir.

23 Evet,[13] (hiçbir insan) O'nun emirlerini asla kusursuz olarak yerine getirememiştir.[14]

24 İnsanoğlu yediklerine bir baksın:[15] 25 Elbet suyu tarifsiz bir cömertlikle Biz indirmekteyiz; 26 sonra toprağı tarifsiz bir incelikle yarmaktayız; 27 derken orada tohumu yetiştirmekteyiz... 28 Mesela[16] üzüm bağları, sebze bahçeleri,[17] 29 zeytinlik ve hurmalıklar, 30 balta girmemiş sulak ormanlar,[18] 31 meyveli ve meyvesiz[19] bitkiler; 32 sizin ve hayvanlarınızın (beslenmesi) için...

---

uyarı alan bu davranışın temelinde Nebi'nin aşırı sorumluluk duygusu vardı. Bu âyet Rasulullah'ın içtihad ettiğinin ve içtihadında yanıldığında Allah'ın onu düzelttiğinin beyanıdır. Düzeltilen o içtihat "varlıklı ve hatırlı kimselerle fazla ilgilenilirse imana geleceklerine dair" yanlış görüştür. Eğer vahyin müdalahesi olmamış olsaydı, onun ictihadı "sünnet" olacaktı. Hz. Peygamber Amiroğullarından olan babası yerine soylu Mahzumoğullarından olan annesine nisbetle anılan İbn Ümmi Mektum'u gördüğünde "Merhaba ey Rabbimin kendisi yüzünden beni uyardığı kişi" dermiş. Biz Kur'-an'da anlatılan diğer peygamberlerin kıssalarında da onaylanmayan içtihatlar görüyoruz. Hz. Musa'nın bir kulun davranışlarına karşı içtihatları (62/Kehf: 71, 74, 77), Hz. Nûh'un oğlu hakkındaki içtihadı (70/Hûd: 45), Hz. İbrahim'in soyu ve babası hakkındaki içtihadı gibi (114/Tevbe: 114).

8 Zımnen: Bu âyetler seni üzmek için değildir; zira uyarı dostluğun icabıdır: Allah senin dostundur.

9 *Mukerreme, merfu'ah, mutahhara* gibi sıfatlarla anılan bu sayfalar elbette yerden biten kağıtlar değil arştan inen vahyin dokunulmaz ve mukaddes kaynağıdır.

10 Veya: "küfürde.." Müteakip âyetler dikkate alındığında muhatap tür olarak insandır.

11 *Kadderahu*, hem "kaderini yaratmayı", hem "miktarını takdir etmeyi", hem de takdir yeteneği vermeyi" ifade eder. Tercihimizin gerekçesi bir sonraki âyettir.

12 Yani: Ebedi kurtuluşa ulaşan yolu, akıl, irade ve vahiy ile kolaylaştırdı (Krş: 37/Beled: 10).

13 *Kella*'nın farklı anlamları için bkz. 2/'Alak: 6, not 7.

14 3-10. âyetlerde uyarılan Hz. Peygamber bu âyetle teselli edilmekte ve "kul kusursuz olmaz" denilmektedir. Devamındaki âyetlerle birlikte zımnen: yaşamak için toprağa ve suya muhtaç olan bir varlık nasıl olur da kusursuzluk iddiasında bulunur?

15 Yani: onların nasıl bir tek tohumdan yola çıkarak basitten mürekkebe doğru kemale ulaştığına bir baksın Zımnen: İnsan da bir tek basit hücreden yola çıkıp bu hale gelmedi mi?

16 *Vav*'ın bu vurgusuna Kur'an içi bir örnek için bkz. 56/A'râf: 164.

17 *Kadb*, sadece hayvan besini olan otlara değil, sebze türü insan besini otlara da denir.

18 *Hadâik* için bkz. 53/Neml: 60, not 62. Metindeki *ğulben*, "balta girmemiş" ile karşılanmıştır.

19 Veya: "Gövdeli ve gövdesiz.."

33 VE NİHAYET kulakları sağır eden o (mahşer) çığlığı koptuğunda; 34 o gün kişi kardeşinden kaçacak; 35 annesinden ve babasından; 36 hanımından ve çocuklarından...[20]

37 o gün herkesin birbirinden kaçmak için yeterli meşguliyyeti olacak.

38 Bazı yüzler vardır: o gün ışıl ışıl, ağardıkça ağaracak; 39 şen-şakrak... 40 Bazı yüzler de vardır: o gün bütünüyle toz-toprak; 41 karardıkça kararacak...

42 İşte bunlar, inkârın dibini boylayan ve yoldan sapan sorumsuz kimseler olacak.[21]

---

20 Zira o gün herkes kendi başının derdine düşecek. Hz. Peygamber'den ödünç alarak söylersek: Allah'ın elinden nefsini satın almanın telaşıyla kimsenin gözü kimseyi görmeyecek. Neden hanımı ve çocukları kişiden değil de, kişi hanımından ve çocuklarından kaçacak? Bunun cevabı şu âyette saklıdır: "Kendinizi ve yakınlarınızı yakıtı insanlar ve taşlar olan tarifsiz bir ateşten koruyunuz!" (113/Tahrîm: 6). Bu emri dinlemeyip dünyada sorumluluktan kaçan kocalar ve babalar, ahirette hanımlarından ve çocuklarından kaçacaklar. Onların yüzüne bakamayacaklar, "Bizi ateşten niçin koruyamadın?" sorgulamalarına muhatap olmak istemeyecekler. Bir önceki âyet sorumsuz çocukların da, sorumsuzluklarını yerine getiren anne-babalarından kaçacaklarını ifade eder.

21 *Fecerah*, burada *muttaki*'nin mukabili olarak kullanılmıştır.

ŞEMS SÛRESİ

Nüzûl : 28
Mushaf: 91

"Güneş" anlamındaki adını ilk âyetinden alır. Buhârî sûreyi ilk âyetinin tamamıyla anmıştır. Kur'an'da yeryüzündeki hayatın temel kaynağı olan "güneş" isimli bir sûrenin bulunması dikkat çekicidir.

Mekke'de inmiştir. Sûrenin iç sesi, onun tek celsede indiğini teyit eder. İndiği yılı tam tesbit edemesek de, Semud kavminin feci akıbetini haber veren son bölümü, inkârcı muhatapların fiili saldırılarının başladığına delalet eder. Bu ise sûrenin 3-6 yılları arasındaki Daru'l-Erkam yıllarında nâzil olduğunu gösterir. Peygamberliğin 4. yılına yerleştirilebilir. İlk tertiplerin tümünde Buruc sûresinin önünde yer alır.

Konusu, mushaf sıralamasında kendinden önce yer alan Fecr ve Beled sûrelerinde olduğu gibi hz. insan, onun ebedi saadeti ve felaketidir. Güneşi ve ışığını güneşten alan ayı şahit tutarak söze başlaması (1-2), zımnen Allah'a ve vahye delalet eder. Zira güneş nasıl maddî hayat için ışık ve hayat kaynağıysa, Allah ve vahiy de mânevî hayat için ışık ve hayat kaynağıdır. Nasıl ki gündüzüyle gecesiyle yeryüzü güneş ve aya şahitse, *fucûr*'uyla ve *takvâ*'sıyla da insan Allah'a ve vahye şahittir (3-8). Sonuç ise bellidir: "Benliğini ilâhi ışıkla arındıran mutluluğa erişir, onu karanlıkta bırakan kaybeder" (9-10).

Sekiz şey üzerine yemin edilir: güneş, günışığı, ay, gündüz, gece, gök, yer ve insan. İnsanlık tarihinde bu sayılanların tanınlaştırıldığı farklı yer ve zamanlar olmuştur. Bunlardan ilk altısının insanın emrine musahhar kılındığı ifade edilir. Emrine verilenlere Allah'tan bağımsız tanrılık yakıştırmak, kölesinin kulu olan şaşkın efendi rolü oynamaktır.

Kaybedenler için "Kimler gibi?" derseniz, cevabı Semud kavminin uğradığı feci akıbet olacaktır. Nüzul sürecinde ilk kez Fecr sûresinde değinilen Semud'un akıbeti burada detaylandırılır. Onlar, elinde vahiy gibi ilâhi bir ışık taşıyan bir Allah elçisini yalanlamışlar, sonuçta kendilerini karanlığa mahkûm ederek ebediyen kaybetmişlerdir (11-15).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÜNEŞ ve onun gözalıcı ışığı şahit olsun;[1] 2 güneşi izleyen[2] ay şahit olsun![3]

3 Onun ışığını ortaya çıkarıp gösteren gündüz şahit olsun; 4 yine o ışığı gizleyecek[4] gece şahit olsun![5]

5 Gökyüzü ve onu ayakta tutan (nizam) şahit olsun; 6 yeryüzü ve onu çepeçevre kuşatan canlı örtü şahit olsun![6]

7 İnsan benliği ve onun yaratılış amacına uygun biçimlenişi şahit olsun;[7] 8 ve nihayet insan benliğine iyiyi ve kötüyü tanıyıp sorumsuz ve sorumlu davranma yeteneğini[8] yerleştiren (şahit olsun) ki:[9] 9 Kim kendini geliştirip arındırırsa, o ke-

---

1 Bu yemin güneşe tanrı diye tapanların bulunduğu miladi 7. yüzyıl dünyasında, güneşin de Allah'ın emrine âmâde bir mahluk olduğu imasını içerir. Zira ilk bölümde dile gelen ay ve güneş, gündüz ve gece, gök ve yer, fucur ve takvâ, aydınlanma ve karanlığa gömülme, hep yaratılmış âlemin çift kutupluluğuna ve dolayısıyla yaratanın eşsizliğine delalet eder. Güneş bir miktar yakın olsa yanar, uzak olsa donardık. O halde eşya bizatihi hayırdır, bize dokunan hayır ve şer ona olan mesafemizdir. Nasıl ki ilacı ilaç yapan doz ise, güneşi hayat yapan da mesafedir.

2 *Tuluv*, güneşin ve ayın hareketli olduğunu, ayın güneşi bir yörüngede takip ettiğini ifade eder. "Okumak" mânasındaki *tilavet*'le kökteş olduğu düşünüldüğünde, ayın güneşin ışığını yansıtması, "ayın güneşi okuması" olarak yorumlanabilir. Allah'ın kelamını hakkıyla okuyan, Allah'ın nuruyla aydınlanır ve o nuru etrafına yansıtır. Ayın evreleri onun gün ışığını izlemesiyle oluşur. Bu izleme ayın on dördünde kemaline ulaşır. Bedir günleri, adeta güneşi izleyen ayın güneşe en çok benzediği günlerdir.

3 Ayın ibadetlerdeki ve hayattaki önemli rolü. Oruç, hac, zekât, iddet, borçların hesaplanması, vâde hep ayın dinî hayat ibadetlerle kaçınılmaz ilişkisini gösterir.

4 Gündüz mazi fiille gelirken gecenin muzari fiille gelmesi, gündüzün asıl gecenin fer oluşuna, gündüzün geceye önceliğine delalet eder. Bu âyet gösterir ki ışık mucizedir. Tıpkı su gibi, hayat gibi, ruh gibi. Bu kevni mucizeye dikkat çeken vahiy, bizi kâinat kitabını okumaya çağırır.

5 Gece ve gündüz, Leyl 1-2'de başkasına işaret etmeksizin zamirsiz olarak gelmiştir.

6 *Tahâhâ* ile Nâzi'ât 30'daki *dehâhâ* iştikak-ı ekber açısından birbirine yakındır (Ferrâ). İkisi de yeryüzünün yuvarlaklığına delalet eder. Burada *mâ* ile kullanılan *tahâhâ*, canlı hayatı temsil eden biyosfer tabakasının yeryüzünü çepeçevre kuşatmasını ifade etse gerektir.

7 Veya *mâ*'ya ilgi zamiri mânası vererek: "biçimlendiren Allah". *Mâ*'ları masdariyye olarak aldık. Zira bu hem *mâ*'nın Allah için kullanımının şık olmaması, hem de ilk âyetlerle uyumluluk açısından tercihe şayandır.

8 *Takvâ*'nın muhtemelen iniş sürecinde ilk kullanıldığı yer burasıdır. Kök mânası, "biri diğerine zarar veren iki şey arasına engel koyarak zarar göreni zarar verenden korumak" demektir. *İttekâ bi-teresihi* "kalkanıyla kendini korudu/sakındı" denilir. Bir sahabi, savaşın en şiddetli anında Allah Rasulü'nün ardına sığınarak korunduklarını *ittekaynâ bi-rasûlillah* cümlesiyle dile getirir. Hz. Peygamber *takvâ*'yı şöyle açıklar: "Birbirinize haset etmeyiniz! Kendiniz almak istemediğiniz halde diğerini zarara sokmak için bir malı methedip fiyatını arttırmayınız! Birbirinize buğzetmeyiniz! Birbirinize yüz çevirip arka dönmeyiniz! Sizden bazılarınız diğer bazılarının üzerine alışverişe girişmesin! Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz! Müslüman müslümanın kardeşidir. Müslüman müslümana zulmetmez. Yardıma muhtaç olduğu zaman da onu yalnız ve

sinlikle ebedi mutluluğa ulaşacaktır;[10] 10 kim de kendini geliştirmeyip (içindeki iyilik tohumunu) çürütürse, o kesinlikle kaybedecektir.

11 HADDİNİ AŞTIĞI için Semud (bu) hakikati yalanladı; 12 hani kavmin en azgını kışkırtmayla zıvanadan çıktığında,[11] 13 Allah'ın elçisi (Sâlih) şöyle demişti: "(Bu) Allah'ın devesidir; şu halde bırakın da (Allah'ın) suyunu içsin!"[12] 14 Derken elçiyi dinlemediler[13] onu işkenceyle boğazladılar.

Sonunda Rableri, bu günahları yüzünden burunlarını sürte sürte onları yerle bir etti; 15 oysa ki o (kavim) kendi akıbetinden zerrece endişe etmezdi.[14]

---

yardımcısız bırakmaz. Onu hor ve hakir görmez. Takvâ işte budur/buradadır." Rasulullah "takvâ işte buradadır" sözünü üç defa tekrarladı ve her seferinde eliyle göğsünü gösterdi." (Müslim, *Birr* 32). Bu hadis ekonomik, sosyal, ahlâkî, dinî ve siyasal her alanda tavsiyeler içermektedir. Nebi bunların tümünü takvâ başlığı altında ele alabilmektedir. Bu da bizi "insanı sorumlu hareket etmeye götüren sorumluluk bilinci" tarifine ulaştırır.

9 *İlhâm*, "bir şeyi yutmak" anlamındaki *el-lihâm*'dan türetilmiştir. İmtihan sırrı gereği sanki iyi ve kötü, bir Tûba ve Zakkum tohumu gibi insana yutturulmuştur. İnsan bunlardan hangisini iradesiyle seçer ve sularsa o gelişecektir.

10 Veya fiilin gizli öznesinin Allah olduğundan hareketle: "Allah kimi temize çıkarırsa o kesinlikle mutluluğa ulaşacaktır". Fakat Kur'an'da geçen her *felah*, Mü'minûn 1'de olduğu gibi, kulun fiiline bina edilir (Krş: 80/Mü'minûn: 1; 26/Necm: 32; 106/Nisâ: 49). Bu Allah'ın insan iradesine verdiği değerdir. Kaldı ki tercihimiz, *men* ilgi zamirinin iki özneyi de gören konumundan doğan bu çifte anlamı zımnen içermektedir (Benzer bir ibare için bkz. 58/Ra'd: 27). Çünkü kendini geliştirip arındıranı Allah temize çıkarır. *Tezekka*, kök anlamından dolayı "artma, gelişme" mânasını içerir.

11 Mutavaat kalıbı olan *inbe'ase*, kışkırtılma durumunu ifade eder. Buna göre, günaha kışkırtan da günahı işleyen gibi suçludur.

12 "Allah'ın devesi" (*nakatullah*) ifadesi tıpkı "Allah'ın arzı" (*arzullah*) ifadesi gibi, "kamu malını ifade etse gerektir. Aynı zamanda, sahipsiz canın sahibinin Allah olduğunu gösterir. *Nâka*, beş yaşına ulaşmış dişi deve için kullanılır. Hamile olduğu imasını taşır. "Allah'ın devesi" ifadesi eskiden beri Araplarda yaygın olan bir geleneğini hatırlatır. Muhtemelen kökleri Semud'a kadar uzanan bu geleneğin cahiliyyede yaşatıldığını Mâide 103'ten öğreniyoruz. Semud kavmi, Mâide 103'te sayılan sebeplere benzer bir nedenden dolayı bir dişi deveyi "Allah'ın devesi" ilan edip "kutsallaştırmış", sonra da o hayvana "Allah baksın" dercesine suyu bile çok görmüştür. Buradaki yaman çelişki şudur: Hem bir hayvanı yaratılış amacı dışına iterek "Allah'ın devesi" ilan etmişler, hem de onu susuzluktan ölüme terk etmişlerdir. Âyetteki "haddini aşma" bu olsa gerektir (Krş: 70/Hûd: 64, not 79).

13 Lafzen: Yalanladılar".

14 Veya *yehafu*'nun gizli zamirinin Allah'ı gösterdiğinden hareketle: "O, o (kavmin) akıbetinden korkmazdı." Bunun tekellüflü ve metinle uyumsuz bir mâna olduğu açık.

BURÛC SÛRESİ

Nüzûl : 29
Mushaf: 85

"Burçlar" anlamındaki adını ilk âyetinden alır. Sahabeden gelen rivayetlerde ilk âyetinin tamamıyla anılır. Mushaflarda, hadis ve tefsir kitaplarında Burûc adıyla yer alır. *Tıval-i Mufassal* diye adlandırılan sûreler gurubunun sonudur.

Sûre Mekkî'dir. Muhtevasından da anlaşılacağı gibi, mü'minlere yönelik işkencenin başladığı bir zaman diliminde inmiştir. Bu, Necm'den sonra ve Hâkka'dan önceki bir zaman dilimi olmak durumundadır. Muhtemelen 4 veya 5. yıla tekabül eder. İlk tertiplerde Şems ve Tîn sûreleri arasına yerleştirilir.

Sûrenin ana konusu inanca yönelik örgütlü baskıdır. Ne kadar saldırgan olursa olsun, gücün sözünün sözün gücünü bastıramayacağı ana fikri üzerinde yükselir. Hiçbir zalimin ateşi imanı yakamaz. İmanın izzeti işkenceye galip gelir. İmana ateş çukuru kazanlar, bunun cezasını âhiretteki ateş çukurunda çekeceklerdir.

Müfessirlerimiz sûrenin ilk pasajını tarihsel rivayetler bağlamında yorumlamışlardır. Bizce tarihsel bir olaya bire bir atıf yapan âyetler 7-8. âyetlerdir. Öncesindeki 1-6. âyetler, mü'minlere işkence edip onlardan Allah'a iman ediyorlar diye intikam almaya kalkanların âhiretteki durumuyla ilgili olsa gerektir. Zira bu dönemde inen benzeri bir çok sûre gibi yemin ve cevaptan oluşan bu altı âyetlik bölümün konusu da âhirettir.

Sûre imanı yakmaya çalışan tüm zamanın zalimlerini, tevbe edip pişman olmadıkları takdirde cehennemle uyarmaktadır (10). Fakat inanca baskıyı terk edip iyiliğe yönelenleri cennetle müjdeler (11). Bu âyetler Allah'ın merhametinin büyüklüğüne delalet eder. Bu merhametin arkasındaki esas unsursa, Allah'ın "hem seven ve hem de sevilmeyi isteyen" mânasına gelen ***el-Vedûd*** ismidir:

"O en çok seven ve en çok sevilmeyi hak eden bir bağışlayıcıdır" (14).

Sûrenin sonunda sözün Kur'an vahyine getirilmesi, sûrenin maksadının tarihi bir olay üzerinden her muhatabın 'şimdi ve buradasını' konuşmak olduğu anlaşılır (21-22).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 BURÇLARLA dolu gökyüzü şahit olsun,[1]

2 vaad edilen gün şahit olsun,

3 her bir tanık ve sanık şahit olsun[2] (da şu gerçeği ünlesin):[3]

4 Kahrolsun hendek ehli![4]

5 O ateş (hendekleri),[5] ağzına kadar doldurulup tutuşturulmuştur.

6 O zaman onlar ateşin üstüne[6] oturmuşlardır; 7 zira mü'minlere yaptıkları kendi başlarına gelmiştir.[7]

8 O (zalimler) başka bir sebeple değil, sadece yücelikte eşsiz ve hamdin tümüne lâyık olan[8] Allah'a imanda ısrar ettikleri için onlardan intikam[9] almışlardır.[10]

9 O Allah ki, göklerin ve yerin hakimiyeti sadece O'na aittir; üstelik Allah her şeye şahittir.

---

1 Nisâ 77 ışığında: Ölüm gelip o zalim 'burjuvaziyi' sağlam kale ve burçlarında buldu ve huzuru ilâhiye çıkardı.

2 Veya: "şahit olan ve şahit olunan". Bir üsttek âyet tartışmasız âhiretten söz ettiğine göre, bu âyet de aynı bağlama ait olsa gerektir. Zira Hesap Günü, "şahit olunan bir gün" (*yevmun meşhûd*) olarak geçer (70/Hûd: 103 ve ayrıca 43/Meryem: 37).

3 Zımnen: Ey muhataplar: siz de şahit olun! Zira siz bu âleme sahip olmak için değil şahit olmak için geldiniz (Krş: 98/Âl-i İmran: 53).

4 Rivayetlerden bağımsız anlaşıldığında, *ashâbu'l-uhdûd* ile *ashabu'n-nâr* (ateş ehli) kastedilmiş olması bağlama daha uygundur. Esasen Cehennem'in lûgat anlamının "dipsiz çukur, uçurum" olduğu, ona verilen *haviye* adının da yine aynı mânaya geldiği unutulmamalıdır (Bkz: 11/Fecr: 23, not 19).

5 *en-Nâr* kavramı Kur'an'da kahir ekseriyetle cehennem için kullanılır. Davetin ilk yıllarında yeminle gelen tüm sûrelerde olduğu gibi bu âyetler de âhiretten söz ediyor olsa gerektir.

6 *'Aleyhâ ku'ûd*: "ateşin üstüne". Tarihi rivayetler bağlamında "ateşin başına". Kinayeli bir ifade. Zımnen: Yakarken yandıklarının farkında değildiler. Burada Necran veya bir başka mekânda mü'minlere yönelik yakma işkencesinin faillerinin aslında imanı yakmaya çalışmakla ebedi hayatta kendilerini yaktıkları dile getirilmektedir.

7 Yani: kendileri yaptıklarını yaşamış ve şahit olmuşlardır. Bizce, tarihi rivayetlerin bağlamına bu âyetle dönülmekte, bu ve müteakip âyetle muhtemelen Necran'da Zunûvas'ın mü'minleri imanından döndürmek için yaptığı işkenceye atıfta bulunulmaktadır.

8 Aziz ve Hamid isimlerinin ihsas ettirdiği mâna şudur: Kâfir'in imanından dolayı mü'mine saldırısı, özünde Allah'a saldırıdır. Fakat Allah Aziz'dir, hiçbir saldırıdan etkilenmeyecek kadar üstün ve yücedir. Mü'min, imanından dolayı baskıya uğruyorsa, bu sızlanılacak değil hamdedilecek bir olaydır. Zira 1) İmanı Allah tarafından sınanmaya lâyık görülmüş ve ilâhi ilgiye mazhar olmuştur. 2) O mü'min bu sınav sayesinde ecir sahibi olmuştur. Bu tüm hamdlerin kendine mahsus olduğu Allah'a hamd etmeyi gerektirir.

9 *Enkera* "reddetti", *nekame* "reddedip cezalandırdı" anlamına gelir.

10 Tefsirlerin çoğu bu pasajla tarihsel olaylar arasında birebir bağ kurarlar. Fakat anlatılanlar çeşitli, birbirine zıt ve hatta çelişkilidir. İnanca baskı olayının yaşandığı yer konusunda farklı rivayetler vardır. Necran, Suriye, Sümer, Babil, Filistin, Habeşistan, Anadolu bunlar arasındadır. İnanca yönelik zulmü, bu yerlere bağlı olarak Necran'ın Yahudi (veya putperest) kralı Zunûvas İsevî mü'minlere, Nemrud Hz. İbrahim'e, Babil kralı Nabukadnazar sürgündeki Yahudilere, Romalı Antonyus İsevilere karşı yapmıştır. Bunlar arasında en makul ola-

10 Bakın, mü'min erkekler ve mü'min kadınlara işkence yapıp da sonra pişman olmayanlar var ya: elbet onlar derin bir mahrumiyet gayyasını boylayacaklar ve onları harlı ateşin azabı bekleyecektir.[11]

11 Şüphesiz iman eden ve Allah'ın razı olacağı davranışlarda bulunanları da, zemininden ırmaklar çağıldayan cennetler bekleyecektir: işte büyük başarı budur.

12 ŞÜPHESİZ Rabbinin enselemesi pek çetindir; 13 çünkü O, evet O'dur yoktan var eden ve o yaratmayı sürekli tekrar eden de yine O'dur.[12]

14 Ve mutlak bağış sahibi, hep seven ve sınırsızca sevilmeye lâyık olan O'dur;[13] 15 en şerefli makamın sahibidir; 16 dilediği her şeyi yapabilendir.

17 MALUM orduların olayından haberin var mı?[14] 18 Firavun'un ve Semud kavminin (ordularından)?[15]

19 Maalesef[16] inkârı önyargı haline getirenler yalanlamakta ısrar etmişler; 20 Allah da onları hiç hesaba katmadıkları yerden çepeçevre kuşatmıştır.

21 Hepsinden öte bu şanlı-şerefli bir hitaptır;[17] 22 tarifsiz bir hafızada koruma altına alınmıştır.[18]

---

nı miladî 523 yılında vuku bulduğu nakledilen Himyer kralı Zunüvas'ın İsevî mü'minlere karşı uyguladığı korkunç zulümdür. Rivayete göre Zunüvas, inancından vazgeçmeyen mü'minleri kazdırdığı ateş dolu hendeklerde yakmıştır. Son zamanlarda bulunan tarihi bir belge, yukarıdaki bilgileri destekler mahiyettedir. Bu belge, Yahudilerin 2000 İsevî'yi bir mabedde topladıktan sonra mabedin çevresine odun yığarak içindekilerle birlikte yaktıklarını anlatmaktadır. (İrfan Şehid, *The Martyrs of Nejran: New Documents*, 1971, sh. 46 vd.) Hilafeti döneminde Hz. Ömer'in şehidlerin hatırasına felaket mahalline bir cami inşa ettirmesi de bu bulguları teyit eder.

11 Yan yana kullanılan "cehennem azabı" ve "ateş azabı" *vav* bağlacının mahiyetinden dolayı iki ayrı şey olmak durumundadır (Bkz: 112/Hucurât: 1, not 1'in devamı). "O halde bu ikisini birbirinden ayıran nedir?" sorusunun doğru cevabı, *cehennem* ve *'azab* kelimelerinin kök anlamlarında gizlidir (Bkz: *'azab* için ilk kullanıldığı 7/Kalem: 33, not 29 ve *cehennem* için 11/Fecr: 23, not 19).

12 Zımnen: Soluk alan bir canlı gibi, atom altı parçacık düzeyinde hayatın sürekli bir alış-verişle yenilenmesini sağlayan O'dur. Veya: yoktan var ettiği gibi yeniden yaratacak olan O'dur.

13 İbareyi bir sıfat tamlaması olarak görürsek, zımnen: O Ğafur olduğu için Vedûd değil, Vedûd olduğu için Ğafur'dur. Yani sonsuzca seven ve sevilen olduğu için çok bağışlayandır. Bağışlaması sevgisinin sonucudur.

14 *Hadis*'i çevirimizin gerekçesi için bkz. 113/Tahrîm: 3, not 5. Takriri istifhamın bir sonucu olarak "haberin var mı?" sorusu, aslında "mutlaka haberin vardır" vurgusunu taşır.

15 Firavun ve Semud kavmi. Biri sapık örgütlü güce, diğeri sapık topluma örnektir. Birincisi inanca devlet baskısını, ikincisi inanca toplumsal baskıyı temsil eder.

16 *Bel* edatının bu bağlamdaki en uygun karşılığı budur. Çevirimiz boyunca edatların farklı vurgularına atıf yaptık. Bu, edatların, Rummânî'nin iddia ettiği gibi birbirinin eşanlamlısı olduğu anlamına asla gelmez, fakat çokanlamlı edatların varlığı da bir gerçektir.

17 *Şerîf* sıfatı, formu gereği, hem "özünde şerefli olan" ve hem de hayatını onunla inşa edene "şeref ve onur katan" anlamlarının her ikisini de içerir (Krş: 36/Kâf: 1).

18 Yani: ne cin ne Şeytan o kaynağı bulandıramaz. *Kitâbun mubîn* ve *imâmun mubîn* diye de anılan Levh-i Mahfuz ("akıl sır ermez bir korunmuş anakart" veya "sınırsız merkezi

bellek"), vahiy de dahil bütün bir varlık âlemine dair ilâhi bilginin kayıtlı tabiatını ifade eder. Tıpkı *insan hafızası* gibi bu kayıt, kağıtla kalemle izah edilemez. Zaten *levhin mahfûzun*'deki belirsizlik, onun akla hayale sığmayan bir "merkezi hafıza" olduğunu ifade eder ve bu yapısıyla, "Hz. Peygamber'in vahyi yazdırdığı sayfalardır" türünden bir yorumun imkanını dilsel olarak daha baştan yok eder. [*Kitâbin mubînin*'deki lugavi belirsizlik ve lafzî apaçıklığın oluşturduğu tezata dair bir açıklama için bkz. 70/Hûd: 6, not 11.]

TÎN SÛRESİ

Nüzûl : 30
Mushaf: 95

Sûre lafzen "incir/incir ağacı" anlamına gelen *et-Tîn* adını ilk âyetinden alır. Tirmizî aynı adla, Buhârî *Ve't-tîn* adıyla anar.

Sûre Mekkîdir. İlk tertiplerin tamamında Buruc ve Kureyş arasına yerleştirilmiştir. Bu takdirde sûreyi peygamberliğin 4. yılına yerleştirmemiz uygun olacaktır.

Sûre, insanlığın vicdanının ilâhi vahiy tarafından harekete geçirildiği dört bölgeyi zımnen veya lafzen şahit tutarak söze girer. Bunlar:

1) İncir veya incir ağacı veya çöl inciri: Hz. İbrahim'in vahiy aldığı mübarek bölgeyi simgeler. Hz. Nûh ve Musa da aynı bölgede vahiy almıştır (Enbiya: 71; krş. A'râf: 137). Bir görüşe göre bu ağaç Buda'ya altında otururken vahyin geldiği incir ağacıdır. Zira Buda ilâhi ilhamı bir yabani incir ağacının altında almıştı.
2) Zeytin Dağı, zeytin veya zeytin ağacı: Süleyman Mabedi'nin üzerine inşa edildiği dağı ve Hz. İsa'nın vahiy aldığı mübarek ve mukaddes kılınmış bölgeyi simgeler (Mâide: 21). Hz. İbrahim de vaktiyle o bölgede vahiy almıştır (İsra: 1).
3) Sina dağı: Hz. Musa'nın vahiy aldığı mübarek ve iki kere mukaddes kılınmış bölgedir (Kasas: 30; Tâhâ: 12; Nâzi'ât: 16). Eğer Sina müstakil olarak zikredilmeseydi, Mü'minûn 20'nin delaletiyle Sina zaten "zeytin" diyarına giriyordu.
4) Emin belde: Hz. Muhammed'in vahiy aldığı mübarek bölgedir (Âl-i İmran: 96).

Kendilerine yemin edilen bu beldelerin tümü de Kur'an'da "mübarek" ve "mukaddes" olarak anılır. Buraların bereket ve kutsiyeti kendilerinden değil, orada olup bitenlerdendir. *Şerefu'l-mekân bi'l-mekîn*'dir. Yani "Yerin şerefi o yerde yerleşenin şerefinden kaynaklanır". Zaten bu beldelere yemin edilmesinin sebebi de, muhatabın zihnini maddî olandan mânevî olana intikal ettirmektir. Zımnen: Ey muhatap! İndiği toprağa bile bereket katan vahiy, ya hayatına inerse sana neler katmaz! İşbu yüzden vahiy, akla Mirac yaptırmak için nâzil olmuştur.

Bu evrensel hitabın ardından söz, yeryüzünün ruhu olan insana getirilir. Şu hakikati ancak insanı yaratan haber verir: "Doğrusu Biz insanı en güzel kıvamda yaratmış, sonra onu başlangıç noktasının en dibine döndürmüşüzdür" (4-5).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İNCİR AĞACI ve zeytin (diyarı) şahittir![1]

2 Ulu Sînâ Dağı şahittir!

3 Bu güvenli belde şahittir:[2] 4 Doğrusu Biz insanı en güzel kıvamda yaratmış,[3]

5 sonra onu başlangıç noktasının en dibine döndürmüşüzdür.[4]

6 Nihayet[5] (tekamül yolculuğunda), imanda sebat eden ve o imanla uyumlu hareket edenleri başa kakılmayacak bir ödül beklemektedir.[6]

---

1 İncir veya incir ağacı ile ne kastedildiği yoruma açıktır. Fakat 2 ve 3. âyetlerde beldeler açıkça zikredildiğine göre incir ve zeytin de iki vahiy bölgesi olmalıdır. "Zeytin" ile Hz. İsa'nın vahiy aldığı bölgenin kastedildiğini düşünürsek, geriye "incir" kalmaktadır. Bununla Şam bölgesinin veya Hz. Nûh'un gemisinin son durağı Cudi dağının kastedildiğini söyleyenler olmuştur (*Taberî*). M. Hamidullah ise, kimi otoriteleri de referans göstererek âyetteki "incir ağacı"nın, Buda'ya adını veren ve "yabani incir ağacı" anlamına gelen Budi ağacı olduğunu söyler. Buda ilâhi ilhamı bu ağacın altında almıştır (*Aziz Kur'an*). Musa Carullah gibi kimi çağdaş alimler de Buda'nın peygamber olduğu kanaatini paylaşırlar. Zeytin ile Nûr âyetinde (97/Nûr: 35) geçen ve iç aydınlanmayı ifade eden "mübarek zeytin ağacı" arasında bir ilişki kurulabilir. Çekirdekleri itibarıyla incir "kesrete" zeytin "vahdete" işaret olarak yorumlanmıştır. İncir gerçekten de bitkilerin havyarı diyebileceğimiz mucize bir meyvedir. Bu âyet, ilâhi ışığın şavkının varlık, zaman ve mekâna düşmesiyle nasıl bir bereket kesbettiğini gösterir.

2 Rabbin vahyinin geldiği/geleceği yerlere dair Eski Ahid'de benzer bir ibare vardır (Bkz: *Tesniye* 33:2). Bu ibarede yer alan "Faran Dağı" Hz. Peygamber'in geleceğine îmâ sayılmıştır.

3 Bir sonraki âyetle birlikte zımnen: İnsan yaratılıştan en iyi idi, fakat en iyi bozulunca en kötü olur. Hz. insan varlık ağacının meyvesi, hayatın ruhu, kâinatın gözbebeği, Allah'ın şaheseridir. Öğrenme ve yücelme yeteneğinin itici gücü olan akıl ve iradesiyle en iyi ve en kötü olmaya adaydır. Melekelerini doğru kullanırsa melekleri aşar, yanlış kullanırsa Allah'la ayaklaşacak kadar şaşar.

4 Veya klasik yoruma dayanarak: "Onu aşağıların en aşağısına indirmişizdir." Bu tercihe göre, "aşağıların aşağısı" ya cehennem, ya da yaşlılıkla gelen düşkünlük ve bunamadır. Tercihimizin zımni açılımı şudur: Biz insanı potansiyel olarak çok üstün vasıflarla donattık ve onları kullandığında mahlukatın zirvesi olabilecek yetenekte yarattık; fakat bu yüce makama kendi gayret ve çabasıyla tırmanması için onu tekamül yolculuğunun başladığı noktaya koyduk ve ona "haydi, *mâ hulika leh*'in olan yaratılışının kıvamını bulmak için Allah'ın verdiği akılla öğren ve kendi gayretinle tekamül yolculuğuna çık!" dedik. İlk inen "Alak 1-5. âyetler de bu hakikati ifade eder. Kur'an'ın insana dair üslubu ve hassaten bir sonraki âyet tercimizi teyit eder. *Sufl*, "yüceliş" mânasındaki *'uluvv*'un karşıtıdır. İnsanın yolculuğu maddî ve yatay değil, mânevî ve dikeydir. Dolayısıyla *esfele safilin*, yolculuğun başlama noktasını ifade eder. Bunların dışında tercihimizi teyit eden dört unsur şudur: *Takvim*'in tedric ifade etmesi, kullanılan edatın *ila* değil *fi* olması, fiilin *irtidat* değil *riddet* olması ve en önemlisi *riddet*'in insana değil de Allah'a isnat edilmesi.

5 *İlla* edatının anlamlarından biri de, belirlenen zaman ve mekânın nihayetine delalet etmesidir (*İtkân* II, 161). Kur'an'da bu vurguyla kullanılır (Bkz: 75/Lokman: 22). Çevirimizin gerekçesi budur. Klasik yoruma göre buradaki *illâ* "ancak...müstesna" anlamına gelir.

6 Amel-i sâlih, 23 yıllık nüzul sürecinin tümünde aynı vurguya sahip olmasa gerektir.

7 Öyleyse (ey insan): bütün bu gerçeklerden sonra sana Hesap Günü'nü yalanlatan nedir?[7]

8 Şimdi (söyle ey insan): "Allah en iyi hükmeden değil de nedir?[8]

Başlangıçta Bakara: 2 ışığında sorumluluk bilinci çerçevesinde "erdemli, dürüst ve sorumlu davranış" vurgusu taşır. Peygamberliğin ortalarında, razı olunan ameller artık bildirildiği için "Allah'ın razı olduğu imanla uyumlu ameller" vurgusuna ulaşır. İslâm cemaatinin kurulup *emr-i bi'l-ma'ruf*'un farz kılındığı Medine'de ise "ıslah edici iyi işler" vurgusunu kazanmıştır (Bkz: 13/'Asr: 3, not 5).

7 Bir sonraki âyette (8) Allah'ın "hükmünden" söz edilmektedir. Bu durumda buradaki ***ed-dîn***, "din günü", yani "Hesap Günü" anlamına gelse gerektir (Krş: 1/Fâtiha: 3). Din, Allah'a borçluluk bilincidir. Tarifi, "Allah katında din İslâm'dır" âyetinden yola çıkarak: Allah'a hakkını teslim etmek için Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmaktır. Dini yalanlamak ise, işte bu gerçeği yalanlamaktır.

8 Bir önceki âyetle birlikte: Ey insan ilâhi değerler sistemi olan dini yalanlamak, esasen Allah'ın yargısını reddetmektir. Hz. Peygamber bu âyeti okuyuştan sonra, Kur'an'a canlı bir özne muamelesi yapıp onunla diyaloga girerek şöyle derdi: ***Belâ yâ Rab! Ve ene mine'ş-şâhidîn***: "Elbette ey Rabbim! Ve ben buna şahidim!" (Tirmizî ve Ebu Davud).

ZELZELE SÛRESİ

Nüzûl : 31
Mushaf: 99

"Deprem" anlamındaki adını ilk âyetinden alır. Mushaflarda ve ilk tefsirlerde Zelzele'nin yanında Zilzal adıyla da anılmıştır. Buhârî ve Tirmizî'de yer alan rivayetlerden sûrenin sahabenin dilindeki adının *izâ zulzilet* olduğunu öğreniyoruz.

Zelzele sûresi Mekke'de indirilmiştir. Konusu ve üslubu bu konuda hiçbir şüpheye mahal bırakmaz. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhak'in görüşü de budur. Beğavî, İbn Kesir ve Nîşâbûrî gibi müfessirler de onlara katılmışlardır. Bütünüyle âhireti işleyen sûre, ancak benzerleri olan Kâri'a, Zâriyât, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Ğâşiye, Tekâsür, 'Âdiyât, Fecr, Nâzi'ât, Mûrselât, Nebe', Kıyâmet, Me'âric, Hâkka ve Vâkı'a gibi sûrelerin hizasına konulabilir. Medine'de indirildiği görüşü Ebu Said el-Hudrî olayına dayanmaktadır. Bu sahabi Hz. Peygamber'e "Büyük küçük her yaptığımı görecek miyim?" diye sorup "Evet" cevabı alınca; "Vay benim halime!" demiş ve Rasulullah onu, Mâide sûresinin 9. âyetiyle teselli etmiştir (İbn Ebi Hatim). Bu rivayet sûrenin iniş zamanını göstermez. Olsa olsa mezkur âyetin Ebu Said'in bilinç dünyasına indiği zamanı, dahası sahabenin Kur'an'a sürekli inen bir mesaj olarak baktıklarını gösterir.

Yılını belirlemek zor olsa da, sûreyi peygamberliğin 4. yılına yerleştirebiliriz. Sûre, Kûfe okuluna göre sekiz, 6. âyeti iki âyet sayan çoğunluğa göre dokuz âyettir.

Sûrenin konusu, âhiret ve ilâhi adâletin tecellisidir. Zımni mesajı şudur: Ey insan! Allah'tan hiçbir şeyi saklayamazsın! Yeryüzünü paramparça edip içini dışına çeviren Allah'ı atlatamazsın! Yeryüzünü konuşturup ona gerçeği söyleten Allah'ın gücünü bir düşün! Zaten bunu düşünürsen şu hakikati anlarsın: "Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu (ilâhi kayıtta) görecektir. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu (ilâhi kayıtta) görecektir (7-8).

Sûre olanca kısalığına ve vecizliğine rağmen sekiz noktada vurgu içerir. Bu Kur'an'ın baş döndüren belagatına çarpıcı bir örnektir. Hedef bellidir: Beşer dilinin tüm imkanlarını muhatabın hidayeti için sebil etmek. Bu ilâhi şefkat karşısında biz insanlara düşen tek şey vardır:

Ey merhameti sonsuz olan! Şükürden aciziz!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 YERYÜZÜ (ânîden) korkunç[1] bir depremle sarsıldığı[2] zaman,[3]

2 Tüm maddî-mânevî ağırlıklarını çıkarttığı zaman,

3 İnsan der ki: Ne oluyor buna![4]

4 İşte o dehşet günü, yeryüzü dile gelip (şahit olduklarını) bir bir haber verecek;[5]
5 zira senin Rabbin, ona (da emr'ini) vahyetmiştir.[6]

6 İşte o dehşet günü bütün insanlar, yaptıkları kendilerine gösterilmek üzere darmadağın ve derbeder bir halde toplanacaklar.[7]

7 Kim zerre[8] kadar iyilik yaparsa onu (ilâhi kayıtta) görecektir; 8 kim de zerre kadar kötülük yaparsa, onu (ilâhi kayıtta) görecektir.[9]

---

1 Olayın dehşetini artıran dört unsur var: 1) *İzâ* zarfı, 2) "hareket" ifade eden *zell*'in mudaaf kipiyle gelmesi, 3) *zilzâlehâ*'nın mutlak mef'ul olması, 4) depremin yeri gösteren zamire izafe edilerek yeryüzünün çapı ve cüssesiyle orantılı olacağına işaret edilmesi. Bu belağat karşısında dilin alnı secdeye gelse yeridir.

2 Öznesiz gelmesinin zımni mesajı şudur: Olay o kadar dehşetli ki, olayın dehşetinden "kim yaptı" sorusunu bile soramayacaksın! Son Saat, kıyamet ve hesap ile ilgili tüm âyetlerde faile değil fiile vurgu vardır. Bu yüzden ya meçhul ya da mutavaat kalıbıyla gelir. Bu üslûptan şu sonuçlar çıkarılabilir: 1) Olay ansızın vuku bulacak. 2) Olaylar kevn ve fesat yasaları gereği kendi iç dinamikleriyle gerçekleşecek. 3) Kıyameti tetikleyen olaylar zincirinin başlamasında insan gibi irade sahibi öznelerin yaptıkları da etkili olacak.

3 Doğrudan gelecek zaman yerine, geçmiş zaman kipine *iza* edatıyla gelecek zaman vurgusu kazandırılmıştır. Bu "geçmişte gerçekleşenin gelecekte yineleneceği" yananlamını içerir (Krş: 79/Enbiya: 30).

4 İnsanın hayret ve dehşeti, hem yeryüzünün sarsılışı, hem de içinden hayatın yeniden fışkırmasıdır. Şu âyetler bu dehşeti ayrıntılandırır: "O (depremi) gördüğünüz gün, emziren her ana emzirdiği (bebeği) unutur; yine her gebe kadın (o an) çocuğunu düşürür; ve insanlar sarhoş olmadıkları halde sen onları sarhoşmuş (gibi) görürsün" (91/Hac: 2).

5 Kur'an'ın üslubunda, Hesap Günü cansız varlıklar sadece konuşmakla kalmazlar, onlar şahsiyet, irade ve idrak sahibi canlı birer özne olarak resmedilirler (Bkz: 36/Kâf: 30; 46/Me'aric: 17; 40/Furkan: 12; 60/Mülk: 7). Zımnen: Yeryüzüne edilen yemin karşılığını bulacaktır; "yer şahit olsun!" denilmişti, işte şahit oldu!

6 Bu, insana inenden farklı bir vahiydir. Kur'an'da canlılara gelen vahiy *ilâ* edatıyla geçişli yapılırken, cansızlar için *fî* ve *lam* edatlarını kullanılır. Temkin ifade eden *fî* ve nedenselllik ifade eden *lâm*, onların tabi olduğu yasaları gösterir. Eğer vahyin muhatabı peygamberler dışındaki insan veya hayvan ise vahiy "ilham", eğer cansız ise "tabiat yasaları", eğer peygamber ise sözlü vahiy anlamındadır (*Müfredât*). Emrini vahyetmekle ilgili ayrıntı için 26/Necm 4 ve 82/Şûrâ 51'in ilgili notlarına bakınız. İşareten: Allah anıldığında kalpleri titreyen mü'minler gibi, yeryüzü de Allah'ın emri karşısında tir tir titremektedir. Ey insan! Taş yürekleri sarsmak için bu da kâr etmezse ne kâr eder!

7 Nebe' sûresi 18. âyet ışığında: Hesap Günü'nün dehşetiyle duygu ve düşünceleri derbeder, iç ve dış bütünlükleri darmadağın. Bu âyet, kayıtçıları nefyeden 73/En'âm 94 ve 43/Meryem 80 ile çelişmez.

8 Ölçü ve tartıya gelmeyecek kadar küçük (*Lisân*).

9 Bu âyetler ödül ve ceza ile ilgili değildirler. "Onu görecek" mânasına gelen *yerahu* ifadesi

yucze bihi (karşılığını görecek) veya *yuhaseb 'aleyhi* (onunla yargılanacak) mânasına alınamaz. Zira bir önceki âyette zaten "amelleri kendilerine gösterilmek üzere" oraya geldikleri açıkça belirtiliyor (Krş: 68/İsra: 49). Daha sonra hesap, ondan sonra da ödül ve ceza geliyor. Eğer bu âyetleri ödül-ceza bağlamında alırsak, "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (56/A'râf: 156); "Kim (İlâhî mahkemeye) bir iyilikle gelirse yaptığının on katını kazanacaktır" (73/En'âm: 160); "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dileyen kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlamayı diler" (106/Nisâ: 48) gibi bir çok âyeti anlayamayız. Sözün özü"Bu âyetler, insan eylemlerinin tümünün kayıt altına alındığını, hiçbirinin atlanmadığını, dahası Allah'ın atlatılamayacağını, unutan ve uyuyan biri olmadığını ifade eder (Krş: 97/Nûr: 39; 65/İbrahim: 18; 98/Âl-i İmran: 91; 106/Nisâ: 31; 39/Yâsîn: 51; 45/Hâkka: 19, 25; 68/İsra: 14, 49, 71; 62/Kehf: 49).

İNSAN SÛRESİ

Nüzûl : 32
Mushaf: 76

Mahlukât ağacının soylu meyvesinin adıyla anılan İnsan sûresi, adını ilk âyetinden alır. Buhârî'deki bir rivayetten, sûrenin Hz. Peygamber zamanında *hel etâ 'ale'l-insân sûresi* olarak anıldığını anlıyoruz. Bir çok mushafta adı "tüm zamanlar" anlamına gelen Dehr olarak kayıtlıdır. Hafâcî "Emşac Sûresi", Tabersi "Ebrâr Sûresi" diye anmış.

Sûrenin Mekkî mi Medenî mi olduğu ilk otoriteler arasında tartışılmıştır. İbn Abbas, İbn Ebi Talha, Katade ve Mukatil Mekkî olduğunu söylemiş. Hafâcî bu görüşü cumhura atfetmiş. Mücahid ve daha başkaları Medenî olduğunu söylemiş. Medenî diyenler, 8. âyetteki *esîran*'ı "harp esiri" olarak anlamışlar ve Ensar'la ilişkilendirilen nüzul sebebi rivayetlerine itibar etmişlerdir. İlginç olan husus, elimizdeki tüm nüzul tertiplerinde sûre Medenî olan Talâk sûresinin önüne yerleştirilmiş olmasıdır.

Sûrenin üslubu, muhtevası ve belagatı kuşkuya meydan bırakmayacak şekilde Mekkî olduğunu, hatta erken dönemlere ait olduğunu göstermektedir. Sûre İbn Mes'ud mushafında Kıyamet sûresi önüne yerleştirilir. Bu, Rasulullah'ın İnsan ve Kıyamet sûrelerini namazda ardı ardına okuduğu rivayetini desteklemektedir (Ebu Davud). Bazergan sûreyi 5. yıla, Blachère de Mekke'nin orta dilimine yerleştirir. Tüm göstergeler bu tercihi desteklemektedir.

Sûrenin ana fikri mazi, hal ve istikbaliyle insan ve insan iradesinin belirleyiciliğidir. İlâhî tekamül yasasına tabi olan insanın tek kaderi vardır: Seçmek. İşte şu âyet bu gerçeği haykırır: "Elbet onu (amacına ulaştıracak olan) doğru yola Biz yönelttik: iman eden ve inkâr eden biri olmayı (kendi tercihine bıraktık)" (3) Her şeyin bir ruhu olduğu gibi âhiret de dünyanın ruhudur. İnsan âhirette bu dünyadaki tercihinin karşılığını bulacaktır. Ceza ve ödül, insanın kendi elleriyle kazandıklarıdır (4-22).

Sûre sonunda Rasulullah'ı doğrudan inşaya yönelir ve küfür karşısında ona direnç aşılar (23-28). Ve sözü iradeye getirir: İnsanın dilemesini de Allah dilemiştir (29-31). İradeye dikkat çekerek başlayan sûre, yine iradeye dikkat çekerek son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İnsanın[1] üzerinden, o tarih sahnesine çıkıncaya (kadar), tüm zamanlar içinden belirsiz ve uzun bir süre geçmemiş miydi (ki), henüz o (bu süre zarfında) anılmaya değer bir varlık bile değildi?[2]

2 İnsanoğlunu katmerli bir karışım olan hayat tohumundan Biz yarattık;[3] sınava tabi tutmayı (diledik)[4] ve ardından ona işitme ve görme yeteneği verdik.[5]

3 Elbet onu (amacına ulaştıracak olan) doğru yola Biz yönelttik: iman eden ve inkâr eden biri olmayı (kendi tercihine bıraktık)[6]

4 En sonunda (inkârı tercih eden) kâfirler için tarifi imkansız zincirler, tasmalar ve kışkırtılmış çılgın bir ateşi Biz hazırladık.[7]

5 Elbet iyiler[8] de hoş kokulu çiçek özü katkılı tarifsiz bir kadehten içecekler:[9] 6 (bunların doldurulduğu) öyle bir göze var ki, Allah'ın has kulları gürül gürül kaynayan bu kaynaktan içecekler.

7 (O has kullar ki;) üzerlerine vacip kıldıkları hayrı yerine getirirler[10] ve şerri kahredici bir virüs gibi yayılan günün kaygısını

---

1 *İns-cinn* karşıtlığı için bkz. 73/En'âm: 112, not 93. İbn Abbas *İnsân*'ı "unutmak" mânasındaki nisyan'a nisbet etmiştir. Ona göre insan, Allah'la yaptığı sözleşmeyi unuttuğu için bu adı almıştır (Taberî, Hicr: 26'nın tefsirinde).

2 İstifham-ı takriri olan *hel etâ* (geçmemiş miydi), aslında *kad etâ* (elbet geçmişti) gibi tekit vurgusu taşır. Bunun anlamı şudur: soru, aynı zamanda cevabın ta kendisidir. Bununla insanın yokluktan varlık âlemine çıkışı da, ruh üflenmeden önceki beşer hali de kastedilmiş olabilir. Birinci ihtimalde âyet, Allah'ın varlığının bedihiliğine delalet eder. Zira, yokun varlığı faile bağlıdır. Fakat âyet "hiçbir şey değildi" demek yerine "anılmaya değer bir şey değildi" diyerek ikinci ihtimali doğrulamaktadır. Yani beşer, kendisini irade ve akıl sahibi kılan ruh üfleninceye kadar anılacak bir isme sahip olmayı hak etmemişti. Doğal olarak daha eşyaya isim verme yeteneğine de (Krş: 94/Bakara: 31) sahip değildi.

3 İnsan türüne giren herkesi kapsadığı için, Âdem'in de *nutfe*'den yaratıldığı anlaşılır (Bkz: 106/Nisâ: 1; krş. Elmalılı).

4 Hayatın ve ölümün yaratılış amacının sınav oluşuyla ilgili bkz. 60/Mülk: 2.

5 İşitme ve görme, anlama ve akletmeden kinayedir.

6 Lafzen: "Şükreden ve nankörlük eden". İki ahlâkî kavram olan şükür ve nankörlüğün akidevi karşılıkları iman ve küfürdür. Birleşik *immâ* (*in+mâ*) edatı, şart ve nefy'den oluşur. Bu, "şıkların dayandığı asıl yoksa şıkların hiçbiri yok" demektir. Yani "insanın küfrü tercih etme yeteneği olmasaydı, şükür yeteneği de olmazdı" anlamına gelir. İrade şükrün de küfrün de şartı ve sebebidir. İnsan, insan olmadan önce beşer idi. Âdemiyet sadece vahşiyyetin değil melekiyyetin de mukabilidir.

7 *Sa'r*, ateşi "yakmak, tutuşturmak, kışkırtmak, alevi yükseltmek" anlamlarına gelir. Kışkırtılmış bir ateşe benzediği için saldırgan deliliğe de *es-su'r* adı verilir (*Mekâyîs*). Dolayısıyla *sa'ir* normal bir ateş değil "çılgın bir ateş" ya da "çıldırtan bir ateş"tir. Zincir suçluluğu, tasma Allah'tan başkasına kulluğu, ateş derin pişmanlığı ve yürek yangınını simgeler.

8 *Ebrâr* (t: *berr*), Hasan Basrî tarafından "mahlukatı incitmeyen, şerre razı olmayan" diye tanımlanır.

9 İçinde gam ve keder olmayan kalıcı bir haz ve neşeyi simgeler. *Kâfûr*, bazı kısımlarının üzerinden 200 yıl geçtikten sonra damıtılarak olağanüstü güzel bir içecek elde edilen ağaç.

10 "Adak" mânasına gelen *nezr*, "hayrı kendine vacip kılmak" demektir.

taşırlar;[11] 8 ve kendi istek ve arzularına rağmen[12] muhtaçlara,[13] yetimlere[14] ve esirlere yedirirler;[15] 9 (kendi kendilerine derler ki): "Biz size sadece Allah için yediriyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. 10 Elbet biz yüzleri asıp kaşları çatan bir günde Rabbimizin (rızasını) kaybetmekten korkuyoruz.

11 Bu yüzden Allah onları bu günün dehşetinden koruyacak ve onların (yüzlerine) nûr, (yüreklerine) sürur koyacak; 12 ve sabırlarına karşılık onlara cennet bahçeleri ve tarifi imkansız özgür bir (hayat) bahşedecek.[16] 13 Orada divanlara[17] sere serpe uzanacaklar; ne sıcağa ne soğuğa maruz kalacaklar;[18] 14 zira cennetin (kutlu) gölgesi[19] üzerlerine düşecek, onların salkımları emre âmâde kılınacak.[20]

15 Gümüş (parlaklığında) kaplar ve billur gibi kupalarla kendilerine servis yapılacak;[21] 16 öyle gümüşi billurlar ki, onların hacmini tamamen kendileri takdir edecek.

---

11 *Mustatîrâ*'ya bu bağlamda verilebilecek en uygun karşılık.

12 Veya: "seve seve".

13 *Miskîn*, kendi kendine kazanmaktan aciz olan.

14 *Yetîm*: kazananı ölmüş, kendisi de kazanmaktan aciz olan.

15 *Esîr*: özgürlükten mahrum herkes. Hem lafzen hem de mecazen "zor şartların esiri olan kimseler" anlamına gelir.

16 Veya: "Tüm kinlerinden kurtulup özgür kalacaklar". *Harîr*, "özgürlük" anlamındaki *hurr*'den türetilmiştir. İbn Fâris'in bu kelimeye verdiği karşılık şudur: *el-harîr: ve huve'l-mahrûr ellezî tedahalehu ğayzun min emrin nezele bih* (Başına gelen bir işten dolayı içini kaplayan kinden kurtulan kimse). Bu mâna, cennetliklerin kinden tamamen arındırılmasını da çağrıştırmaktadır (Bkz: 56/A'râf: 43; 72/Hicr: 47). Bu kelimeye genellikle verilen "ipek" karşılığı da hürriyetle ilişkilidir. Zira ipek giysi özgürlük ve soyluluğun simgesi gibi görülürdü. Bu yüzden *harîr*'i, kelimenin belirsiz formunu da dikkate alarak "tarifi imkansız özgür bir (hayat)" diye çevirdik. Âyette iki şey vaad edilmektedir: "cennet ve harir". *Harir*'i özellikle "libas"tan mücerret olarak geldiği bu makamda "ipek" diye çevirmek eşi olan "cennet"le mütenasip görünmemektedir. Kaldı ki cennette ipek zaten vardır. Bu bağlamda *harîr* ile cennet kadar değerli olan, maddî-mânevî anlamlarıyla "mutlak, mükemmel özgürlüğün" kastedilmiş olması hem Kur'an'ın belagatine hem ilâhi ikramın mahiyetine hem de *harîr*'in cennet ile eşleştirilmesinin münasebetine daha uygundur. Allahu a'lem.

17 *Erâik*, (t. *erîke*) "taze gelin karyolası".

18 Lafzen: "Ne güneşi ne soğuğu görecekler", veya Sa'leb'e dayanarak "Ne güneşi, ne ayı görecekler". Bu son mânaya göre cennet ışığını ne güneşten ne aydan alacak. Cennetlikler cennetin ışığı/nuru olacaklar.

19 Bir başka ifadesiyle: Cennetin sayesinde sayebân olacaklar. Buradaki gölge, cennet teriminin de ifade ettiği gibi semasının yeşilliklerle kaplı olduğuna delalet eder. Güneşi ve ayı görmemelerinin ilk anlamı budur.

20 Zımnen: Onlar dünyadayken Allah'ın emrine âmâde oldukları için.

21 Bir sonraki *kavârirâ min fiddatin* ibaresinden, bu ibarenin *bi âniyetin ve ekvâbin min fiddatin kânet kavârira* şeklinde anlamlandırılması gerektiğini anlıyoruz. *Kânet* burada teşbih edatı işlevi görür. *Yutâfu 'aleyhim*, bu bağlamda "servis yapılacak" anlamına gelir. *Tâfe 'aleyh*, hem "servis yaptı" anlamına "birinin etrafında fır döndü", hem de "kendini bir şeyin içinde buldu, başa bir iş geldi" anlamına kullanılır. 7/Kalem 19'da bu ikinci anlamda kullanılmıştır. Tercihimizin gerekçesi budur. *Âniye*'nin tekili *ina'* kalbi, kalp Kâbe'yi temsil eder. Kalp hem tavaf eder, hem tavaf edilir.

17 Orada zencefil türü bir şeyle tatlandırılmış dolu kadehlerle suvarılacaklar:[22] 18 (Ebedi saadetin) kaynağı[23] olan oraya yüceltilen[24] bir yol ara![25]

19 Kendilerine kalıcı gençlik[26] iksiri servisi yapılacak:[27] Sen o (cennetlik)leri göreceğin zaman, sanki saçılmış tarifsiz inciler sanacaksın;[28] 20 Nereden bakacak olsan, sınırsız bir nimet deryası ve görkemli bir iktidar göreceksin.[29]

21 Onların üzerinde yemyeşil, capcanlı[30] ipek elbiseler, atlastan kaftanlar bulunacak; ve onlar tarifsiz gümüşten künyelerbilezikler takınacak;[31] dahası Rableri onlara temiz ve temizleyici olan tarifsiz bir içecek ikram edecek.[32]

22 (Kendilerine): "Bunlar size ödül olarak verilmiştir; ve (bu uğurdaki) üstün gayretiniz (Allah) tarafından kabul edilmiştir" (denilecek).

---

22 *Zencebîl* (Farsça: zencefil), ilk muhataplarının çok hoşlandığı bir tatlandırıcı. İbadetler de tatlandırılır: Namaz huşu ile, infak teşekkür ile, oruç sadaka ile, hac marifet ve şuur ile tatlandırılır.

23 *'Aynen*: "Kaynak, göz, su, casus, kuyu" anlamındaki *'ayn*'dan. İrfan ilminde "muhabbet", burhan ilminde "cevher", beyan ilminde "kendi cinsi" mânasına gelir. Burada "Ebedi saadetin kaynağı" vurgusunu taşır.

24 Veya: "İsimlendirilen". *Tusemmâ*, hem "işaret, simge, alem" anlamına gelen *vesm*, hem de "yücelmek, yükselmek" anlamına gelen *sumuv* mastarına nisbet edilir. Doğrusu, kelimenin kök olarak *sumuv*'den türediğidir. Bir şeyin ismi müsemmasının zatını zihindeki diğer varlıklar içinden çekip öne çıkarır. Çoğulu olan *esmâ'* hemzeli geldiğine göre *simv* kalıbından gelmiş olmalıdır. Aksi halde çoğulu *evsâm* gelirdi. Tercihimizin gerekçesi budur.

25 Arap diline ilk kez Kur'an'la girdiği düşünülen *selsebil* kelimesinin nasıl anlaşılacağı tartışılmıştır. Dişil ve alem oluşu dolayısıyla ğayr-ı munsarıf olması gerektiği için isim olması uzak bir ihtimaldir (Zemahşerî). Geriye ya "içimi kolay" veya "akışı güçlü" anlamına sıfat, ya da "yolu sor/ara" anlamına iki kelime olduğunu kabul etmemiz gerekir ki, tercihimiz olan bu sonuncu okuma Hz. Ali'ye nisbet edilmiştir (*Keşşaf* ve Râzî).

26 Veya: "Ölümsüz gençler servis yapacaklar." *Vildân*, (t. *velîd*) "sabi, hep taze genç" veya mastar mânasıyla "ebedi, kalıcı gençlik" (Ayrıca bkz. 50/Vâkı'a: 17, not 9).

27 *Tâfe 'aleyh* için 15. âyetin ilgili açıklamasına bkz.

28 Zımnen: Dünya çölündeki insan kumu, tıpkı bir midyenin bağrına düşer gibi Rabbani terbiyenin bağrına düşünce, cennete girmeyi hak eden bir cennet incisi olup çıkacaktır.

29 Ebedi saadet diyarında sevginin sonsuz iktidarıdır bu iktidar.

30 *Hudrun*, lafzen "yeşil" rengi, mecazen "canlılığı" ifade eder. Akleden kalbi diri tuttukları için bunun alametini üzerlerinde taşıyacaklar.

31 Ruhlarını ubudiyet ve ibadetle özgür kıldıkları, yüreklerinin bileğine kelepçe takmadıkları için bileklerine cennet takısı takılacak. Burada "gümüş" olarak geçen bilezikler, Kehf 31 ve Fâtır 33'te altın olarak geçer. Altın ve gümüş değeri sembolize eder. Aynı şeyin iki ayrı cins olması, mü'minin makbul amelleri arasındaki kalite farkının cennete yansıyacağına delalet eder. Altının güneş ışığını gümüşün ay ışığını temsil edişinden yola çıkarak, birincisinin gün ışığı gibi doğrudan ikincisinin ay ışığı gibi dolaylı sevabı temsil ettiği de düşünülebilir.

32 Fe'ûl vezni, hem fail hem mef'ûle delalet eder. Zımnen: İçlerini tüm korku, kaygı, endişe, kin ve kirden yıkayan bir içecek sunacak.

23 ELBET BİZ, evet Biziz Kur'an'ı sana tedrici bir süreç içinde indiren; 24 artık Rabbinin hükmünü sabırla bekle ve onlardan hiçbir günahkar veya nanköre uyma! 25 Rabbinin ismini sabah(tan) akşam(a dek) yad et![33] 26 Ve gecenin bir vaktinde O'na secde et ve uzun geceler boyu O'nun şanını yücelt!

27 Ne var ki şu (nankör) adamlar[34] hemen şimdi ve burada olanı seviyorlar da, zor bir günü (gündemlerine almayı) erteliyorlar.

28 Onları Biz yarattık ve bütünün parçaları arasında sımsıkı bir bağ kurduk;[35] ve eğer Biz istersek onları benzerleriyle kökten değiştiririz.

29 BÜTÜN bunlar bir öğüt ve uyarıdır: Şu halde dileyen Rabbine varan bir yol tutsun! 30 Bu sayede siz, zaten Allah'ın dilediğini dilemiş (olursunuz);[36] elbette Allah her şeyi bilendir, hep hikmetle hükmedendir.

31 O, isteyen kimseyi rahmetine sokmayı diler; ne ki zalimler için de elîm bir azap hazırlamıştır.

---

33 *Bukraten ve asîlâ*, bir günün tüm gündüzünü, hatta tamamını kapsar. Farz ve nafile namazlar, dua ve istiğfar, davet ve tebliğ, Allah adına yapılan her şey buradaki zikre dahildir.

34 *Hâ-ulâ'*, çok söz edildiği için Peygamber'in zihnini meşgul eden müşrik elebaşlara delalet eder.

35 Veya: "parçaları birbirine raptettik". Duygu, düşünce ve eylemleri arasında.

36 Veya: "Zaten Allah (dilememizi) dilemese siz asla dileyemezdiniz." Tercihimizin gerekçesi açıktır: "O kullarının küfründen/nankörlüğünden razı olmaz, fakat şükredecek olursanız, işte O sizin bu tavrınızdan razı olur." (77/Zümer: 7)

KIYÂMET SÛRESİ

Nüzûl : 33
Mushaf: 75

"Büyük kıyam" mânasına gelen ve Yeniden Diriliş'i ifade eden adını, hem ilk âyetinden hem de muhtevasından alır. İlk mushaf ve tefsirlerde bu isimle şöhet bulmuştur.

Mekke'de inmiştir. İçeriği itibarıyla karşılaştırmalı bir okuyuşa tabi tutulursa Kari'a, Mûrselât, Beled, Tarık, Şems ve Tîn sûreleri gibi bireysel davet sonrası ve boykot öncesinde nâzil olan sûreler arasında yer aldığı görülür. Bazergan sûreyi peygamberliğin üçüncü yılına, R. Blachère, üçe ayırdığı Mekke döneminin ilk dilimine yerleştirir. İlk tertiplerde Kâri'a'nın hemen arkasına yerleştirilir. Sûrede inkârcı muhataplara keskin bir meydan okuma yer almamasına rağmen tüm ünlü tertiplerde Necm sonrasına yerleştirilmiş olması, iniş zamanına ilişkin ihtirazi bir kayıt düşülmesini gerektirebilir. Sûreyi peygamberliğin 4 veya 5. yılına yerleştirebiliriz.

Kur'an'ın kıyamet ve Son Saat'le ilgili tüm pasaj ve sûrelerinde görülen üslup özellikleri bu sûrede de bariz bir biçimde görünür (O özelliklerin sayımdökümü için İnşikak sûresinin girişine bkz).

Yeminle başlayan ilk sûredir. Konusu kıyamettir. Hitap dolaysız olarak insanadır. Zira tam beş kez, tüm insan türünü kapsayan *el-insân* kelimesi kullanılır. Zımnen muhatabına "Öldükten sonra ne olmayı düşünüyorsun ey insan?" diye sorar gibidir. Yeniden dirilişin maksadı olan ödül ve cezadan, onun temelinde yer alan iyi ve kötü farkından söz eder. En iyi bozulunca en kötü olur. İşte şu âyetler en iyi iyi kalsın içindir: İşte yaklaşmakta olan çok yakında! Tekrar (duy ey insan), yaklaşmakta olan hemen yanıbaşında! (34-35) derken, en iyiye emanet edilen değerleri veriliş amacının tam aksi istikamette kullanan insana seslenmektedir. İnsanın başıboş ve kendi kendine bırakılmayacak kadar değerli olduğu dile getirilir:
"Ne yani, insanoğlu başı boş bırakılacağını mı sanıyor?" (36)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Ötesi yok, Kıyamet Günü'ne Ben yemin ediyorum![1] 2 Yine ötesi yok, kendini kınayan nefse Ben yemin ediyorum![2]

3 İnsanoğlu kendisini (yeniden diriltip) kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? 4 Bilakis onu parmak uçlarına kadar yeniden diriltmeye kadiriz.[3]

5 Ne var ki genellikle (inkârcı) insan, önündeki (hakikati)[4] yalanlamaya bayılır;[5] 6 o şöyle sorar: "Şu kıyamet dediğiniz şey ne zaman kopacak?"[6]

7 Bakın: o zaman gözler şimşek şimşek çakacak; 8 ve ay sönüp gidecek;[7] 9 çünkü güneş ve ay birleştirilecek;[8] 10 insanoğlu o gün şöyle diyecek: "Nereye kaçmalı?"

11 Yoo! Hiçbir sığınak yok! 12 O gün, yolların sonu Rabbinin katına çıkacak; 13 o gün insanoğluna önceledikleri ve erteledikleri bir bir haber verilecek;[9] 14 bilakis insan kendi benliğine şahit olacak;[10] 15 türlü mazeretler ortaya koymuş olsa bile...[11]

16 O sebeple aceleyle dilini oynatıp durma: 17 Şüphesiz onun toplanması da, okunuşu da bize düşer;[12] 18 artık Biz onu okuduğumuzda sen sadece onun okunuşunu izle; 19 sonra elbet onu beyan et-

---

1 *Lâ-uksimu* ile ilgili bir not ve çevirimizin gerekçesi için bkz. Beled: 1.

2 "Kendini kınayan nefis", birinci âyetin açık delaletiyle kıyamette kaybeden insandır. 10-19. âyetler kınayan nefsin kimliğinin açılımıdır. Bu nefsi "henüz yaşayan birine hamletmek ve hele de "iyi" olarak niteleyip olumlu olduğunu söylemek bağlama tamamen aykırıdır.

3 Terkibin en basit unsuru hatırlatılıyor. Zira terkibin en basit unsurunu inkâr eden, mürekkep unsurlarını haydi haydi inkâr eder. "Parmak uçları" ile hem insan eylemlerinin tutamak noktaları, hem de parmak izi kastediliyor olabilir. Yaradan yarattıklarına imzasını atmıştır. Parmak uçları, yaratılmışların değerlisi olan insana atılan imza mahallidir. İkinci âyette Allah'ın şahitlik çağrısına icâbet eden Efendimiz, şehadet kelimesi okurken parmağını kaldırmıştır. Bu, şehadete "ben" diye başlayan insanın "ben idrakinin" sembolik ifadesidir. Parmaklar her beşeri şaheserin arkasında yatan ilâhi şaheseri gösterirler. Çünkü sanatkarlar şaheserlerini parmaklarıyla verirler.

4 "Önündeki" anlamına gelen *emâmeh* 1) "Günler, aylar, mevsimler ve yılların haber verdiği gözünün önündeki yeniden diriliş hakikatini"; 2) "Önünde duran istikbalini"; 3) "Fıtratına nakşedilmiş olanı"; 4) "Vaktiyle önüne konulmuş hakikati" anlamlarını içerir.

5 Teksir için olan *lâm* çeviriye "genellikle" olarak yansımıştır.

6 Aslı *en âne* olan *eyyâne* uzaklığı îmâ eder.

7 Zımnen: "ayın ışığı sönecek" veya "ayın kendisi sönecek" veya "ay batıp yok olacak".

8 Veya: "Toplanacak". Krş. "Başlangıçta o ikisi bir idi; ama Biz onu ayırdık" (79/Enbiya 30 ve ayrıca 79/Enbiya 104).

9 Ya da: "Yaptıkları veya yapması gerekip de yapmadıkları.."

10 Veya *basîret*'i ikinci mübteda sayarak "basiretli insan kendi nefsine hakim olandır" veya mahzuf bir mevsufun sıfatı (*huccetun basiretun*) sayarak "insan kendisini gözetlediğine dair bir belgeye sahiptir." Bu ikisi de ilâve bir takdire dayalı mâna olduğu için tercihe şayan bulmadık.

11 İnsan hakikati diliyle yalanlasa ve bu inkârına tumturaklı mazeretler getirse de (Msl. "eğer Allah dilemeseydi biz şirk koşmazdık" 73/En'âm: 148 gibi) vicdanında itiraf edeceğine dair bir ifade.

12 Buradaki *Kur'aneh* isim değil mastardır ve "okunuş" anlamına gelir bkz. 69/Yûnus: 15, not 26.

mek de yine Bize düşer.[13]

20 Yoo! Bilakis siz hemen şimdi ve burada olanı seviyor 21 ve öteki dünyayı göz ardı ediyorsunuz.

22 O gün bazı yüzler mutluluktan ışıl ışıl olacak; 23 Rablerine tarifsiz bir biçimde[14] nazar edecek. 24 O gün bazı yüzler umutsuzca donup kalacak;[15] 25 başlarına dehşet bir felaketin geldiğine iyice akılları kesecek.

26 EVET, can boğaza gelip dayandığı zaman 27 bir çığlık koparılacak: "Kim...şifacı?" 28 Artık ayrılık vaktinin gelip çattığına aklı iyice yatmıştır; 29 ayaklar birbirine dolaşmıştır: 30 o gün sürüklenip götürülüş Rabbine doğrudur.

31 Fakat o (insan) hakikati tasdik etmedi ve yönünü Allah'a dönmedi;[16] 32 fakat yalanladı ve sırt döndü; 33 sonra çalım satarak aşiretine sığındı: 34 İşte yaklaşmakta olan, hem de çok yakınında! 35 Tekrar (duy ey insan), yaklaşmakta olan hemen yanıbaşında![17]

36 NE YANİ, insanoğlu başıboş bırakılacağını mı sanıyor?

37 O, bir zamanlar akıtılan bir damlacık sıvı değil miydi? 38 Sonra bir parçacık pıhtı olmuş; bu safhada (Allah) onu yarattığı (gibi) şekil de vermişti; 39 nihayet ondan erkek ve dişi cinsler var etmişti.

40 Şu halde aynı (Allah) ölüye hayat vermeye kadir değil midir?[18]

---

13 Bu âyetler iki şekilde okunabilir:
1) Sadece Kaffal'den nakledilen bağlam içi okuma: Bu durumda muhatap öncesi ve sonrasında hitap edilen ve yaptıkları kendisine bir bir haber verilecek olan (13. âyet) ve kötü amellerine mazeret uyduran "insan"dır. Açılımı şöyle olur: "Ağzını açma, sicilindeki günahlardan dolayı aceleye getirilmiş geçersiz bahaneler bulmak için boşuna zahmet çekme: Amellerini toplamak da onu aktarmak da bize düşer; sen sadece sana okuduğumuz/gösterdiğimiz sicilini izle! Sonra o sicilde kayıt altına alınan eylemlerini belgelendirmek de bize düşer." Bu okuma bağlamla uyumludur. Aynı zamanda "Biz sana okutacağız ve sen asla unutmayacaksın" (9/A'lâ: 6) âyetiyle de teyit edilmiştir.
2) Çoğunluğun bağlamdan kopuk okuması: İbn Abbas'tan Said b. Cübeyr yoluyla gelen rivayet bu durumu şöyle açıklar: "Kur'an nâzil olurken Nebi onu hıfzetmek için aceleyle dilini oynatırdı. Bunun üzerine Allah bu âyetleri indirdi" (Tirmizî). Bu yaygın okuma, vahyin Hz. Peygamber'in kişiliğinden bağımsız tabiatına delalet eder. Vahiy indiği kimseden bağımsız, hatta onu doğrudan şekillendiren bir öznedir. Fakat bu ikinci okuma bağlamdan kopuktur.

14 *Nâzırah* kelimesinin belirsizliğine dayanarak. Oluş ve bozuluş âyetlerinin genel üslubuyla ilgili bir sayım-döküm için bkz. İnşikak sûresinin girişi.

15 *Bâsirah*'a İbn Fâris'in gösterdiği iki asıl mânadan biri (*Mekâyîs*).

16 Lafzen: "Namaz kılmamıştı". Burada namaz, bir sonraki âyette gelen "sırt dönmenin" mukabilidir ve "yönünü Allah'a dönmedi" vurgusu taşır.

17 Veya tehdit işlevinden dolayı: "Yazıklar olsun sana (ey nankör insan) sana yazıklar olsun! Yine yazıklar olsun sana (ey insan), yazıklar olsun! Yahut: "Yakışır sana (ey insan) pek yakışır; hem de ne yakışır sana, pek yakışır!" Tercihimiz *evlâ*'nın türetildiği *el-vely*'in asli ve tek anlamı olan "yakınlık"a dayanır (*Ğaribu'l-Kur'ani'l-'Azîm*, s. 601).

18 Efendimiz'in bu âyeti okuyanlara yaptığı tavsiyeye uyarak biz de diyoruz ki: Ta yürekten iman ve tasdik ettik ya Rab: elbette kadirsin!

HÜMEZE SÛRESİ

Nüzûl : 34
Mushaf: 104

Adını ilk âyetinden alır. Buhârî ve bazı tefsirler onu ilk âyetinin tamamıyla anarlar.

Sûre Mekke'de nâzil olmuştur. Tüm ilk tertiplerde Kıyame ile Murselât arasına yerleştirilir. Muhtemelen 5. yıla denk gelir. Muhammedî davete karşı alay safhası suskunluk safhasından sonra gelir. Ondan sonra iftira ve saldırı safhaları gelecektir.

Hümeze sûresi, insanın hemcinslerine karşı küstahça tavırlara bürünmesinin psikolojik tahlilini yapar. Hor görme, tahkir, alay, karalama, gıybet, kusur ve ayıp aramayı ahlâksızlık sayıp reddeden bu sûre, bütün bu hastalıklı tavırların temeline "kendini bilmezliği" yerleştirir. Zira ancak kendini bilmezler "sonsuza dek yaşayacağını" zanneder (2-3).

Bu sûrenin Mekkî sûreler arasındaki kardeşi Kalem, Medeni sûreler arasındaki tefsiri Hucurât sûresidir.

Sûrenin konusu ahlâktır. Kibirli tipin psikanalizini yapar. Sûrede "mal", aslında takvâ dışında başkalarından daha fazla sahip olduğumuz her şeyi temsil etmektedir. Fazladan sahip kılındığı şeyleri, onlara sahip olmayanları küçümseme ve tahkir etme, onların hukukunu çiğneme ve şerefine dil uzatma sebebi sayan herkes, "yazıklar olsun" denilen "hümeze ve lümeze" sınıfına girer. Bunlar kırıp geçiren bir azaba mahkûm edilerek alçalışın dibini boylayacaklardır (4-6). Nasıl ki iftira ve karalama buna maruz kalan insanın yüreğini yakar, işte bu suçun cezası olan *hutame* de mücrimin yüreğinden yükselecektir (7). Yani ihanet ettiği fıtratı, sesini bastırdığı vicdanı, güdülerinin emrine verdiği bilinci ve kötüye şartlandırdığı bilinçaltı Allah'tan mahrum bırakılmanın acısıyla onu yakan bir cehenneme dönüşecektir.

Muhtemel soru şudur: Bu tavır Allah'ı neden böylesine gazaplandırır? Bu önemli sorunun muhtemel cevabı da şudur: İşin özü itibarıyla bu tavır, kendini Allah yerine koymaktır. Zira insanların amel defterlerini Allah tutar, hata ve kusurlarını o kaydeder. Başkalarının hatalarını ve ayıplarını arayan, Allah'tan rol çalmaya kalkmış ve haddini aşmış demektir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GİZLİ-açık, arkadan-önden sürekli iftira atıp kara çalan, çekiştirip ayıp kusur arayan herkes kendine yazık etmiştir![1] 2 İşte, malı yığan ve onu birikim sayan bu tiptir;[2] 3 o, malının kendisini ölümsüz yapacağını sanmaktadır.

4 Hayır, aksine o kırıp geçiren ve iliklere işleyen bir ateşin dibine savurulacak; 5 Sahi sen nereden bileceksin kırıp geçiren ateş nedir? 6 O Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. 7 O öyle bir ateştir ki, bütün bir iç dünyalarını[3] kaplayarak yükselir:[4]

8 İşte o ateş onların üzerine güdümlenmiştir; 9 uzayıp giden parmaklıklar arasında (kendi zindanlarına mahkûm olacaklardır).

---

1 *Humeze-lumeze* gibi kavram çiftleri, tıpkı *muzzemmil-muddessir* çifti gibi genelde bir mânanın iki kutbunu ifade ederler. "Gizli-açık, arkadan-önden" çevirisinin gerekçesi budur. Kur'an'daki tüm kullanımlarından yola çıkarak *el-hemz*'in arkadan *el-lemz*'in de yüzüne yapılan çekiştirme ve karalama olduğunu söyleyebiliriz. Niçin ism-i fail olarak *hemmâz* ve *lemmâz* gelmemiş sorusunun cevabı açıktır: Günahkârı değil günahı hedef almak için.

2 Lafzen: "onu sayan" veya "onu yığdıkça yığan".

3 Duygunun kalpteki en yoğun halini ifade eden *fuâd*'ın çoğulu olan *ef'ideh*, duyma ve düşünme, bilme ve inanma gibi insanî yeteneklerin tümüne birden delalet eder. Kalp hem maddî/fizikî hem mânevî mânada kullanılırsa da, *ef'ideh* yalnızca mânevî duyular için kullanılır. Çoğul geldiğinde "insanın bütün bir iç dünyasını" ifade eder (70/Hûd: 120, not 138).

4 *Tettali'u* fiili bu ateşin dışarıdan değil içeriden dışarıya yükseleceğini, içinden yanıp dışını yakacağını ifade eder. Adeta emanet edilen fıtratın, bastırılan vicdanın, saptırılan bilincin, güdülerin emrine verilen bilinçaltının ve duyguların, kendilerini Allah'tan mahrum eden sahiplerinden intikam almak için yaktığı bir ateştir.

MÛRSELÂT SÛRESİ

Nüzûl : 35
Mushaf: 77

"Gönderilenler" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. 'Âdiyât, Zâriyât, Nâzi'ât ve Sâffât sûreleriyle isim ve giriş açısından benzerlik arzeder. İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan gelen ayrı ayrı rivayetlerde, sûre *ve'l-murselâti 'urfen* olarak anılır (Buhârî ve Müslim). İbn Abbas, bu sûreyi okurken "Akşam namazında Rasulullah'ın ağzından son kez dinlediğim sûre buydu" diyerek gözyaşı döker. Yine İbn Mes'ud Rasulullah'ın namazlarda sûreleri eşleştirerek okuduğunu, bazen bir rekatta Rahmân ile Necm'i, diğer rekatta İkterabe (Enbiya) ile Hâkka'yı, bazen de Amme Yetesaelûn ile Murselât'ı eşleştirdiğini söyler.

Sûre Mekke'de inmiştir. Üslûp ve muhteva bunu doğrular. Sûrenin zamanını tesbitte İbn Mes'ud'dan gelen şu rivayet işimizi kolaylaştırır: "Biz Mina'da bir mağarada (gizlice) Rasulullah'la bir araya geliyorduk, bu sûre indi" (Buhârî). Bu, davetin henüz yeni olduğu döneme tekabül eder. Takriben peygamberliğin 5. yılıdır. İlk tertiplerin tümünde Hümeze-Kâf arasında yer alması da tercihimizi teyit eder. "Onlara Allah'ın huzurunda eğilin denildiğinde eğilmezler" (48) âyetini namaza hamledip bunu da Medine'de indiği yorumuna mesnet kılan rivayetler varsa da tutarlı değildir.

Konusu vahiy ve yeniden diriliştir. Vahiy aklın ruhu, âhiret dünyanın ruhudur. Sûre bu ikisine can veren âyetlerden oluşmaktadır. Son Saat, Kıyamet, yeniden diriliş, Hesap Günü, ödül ve ceza gibi ayrıntılarıyla insanın ebedi istikbalini ele alır. Bu ele alış o kadar yoğundur ki, şu âyet tam sekiz kez, her biri bağlamıyla uyumlu bir vurguyla tekrarlanır: "O gün vay haline hakikati yalanlayanların". Bu tekrarların bağlamla uyumlu olduğunu söylemek vurgularının farklı olduğunu söylemektir.

Vahye dolaylı bir atıfla başlayan sûre, yine vahye atıfla son bulur: "Haydi (buna inanmadılar), iyi de, bundan sonra hangi habere inanacaklar?"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ŞAHİT olsun[1] birbiri ardınca[2] gönderilen (bu vahiyler)! 2 Ardından bir fırtına gibi ortalığı kasıp kavuranlar! 3 Ve (ilâhi mesajı) yaydıkça yayanlar! 4 Peşinden (hak ile batılı) seçip ayıranlar! 5 derken (insanı) tarifsiz (güzellikte) bir öğütle buluşturanlar; 6 (o öğütle) imana yöneleni mazur addeden ve (tevbe için) uyarıda bulunanlar...

7 ELBETTE,[3] tehdit edildiğiniz şey mutlaka gerçekleşecektir: 8 Yıldızlar söndürüldüğü zaman; 9 ve gök yarıldığı zaman; 10 ve dağlar un ufak edildiği zaman; 11 ve bütün elçiler (tanıklık) vaktinde toplandığı zaman...[4]

12 Peki, bütün bunlar hangi gün gerçekleştirilecek?

13 (İyi ile kötü arasındaki) Ayrım Günü. 14 Sahi, bu Ayrım Günü'nün dehşetini sen nereden bileceksin?

15 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

16 Ne yani, Biz (o yalanlayanların) öncülerini helâk etmedik mi? 17 Sonrakileri de onların peşine diziveririz: 18 işte günahı hayat tarzı haline getirenlere böyle davranırız.

19 O gün vay haline bu hakikati yalanlayanların!

20 Sizin yaratılış sürecinizi basit ve zayıf bir sıvıdan başlatmadık mı?[5] 21 Ki Biz o sıvıyı (rahim gibi) sağlam bir karar mahallinde korumaya aldık; 22 tabi ki önceden belirlenmiş bir süreye kadar...

23 Bütün bunları Biz takdir ettik;[6] ve ne muhteşemdir Bizim takdirimiz!

24 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

25 Değil mi ki yeryüzünü bir arada yaşama alanı yaptık;[7] 26 (manen) diri

---

1 Yüksek bir belagatın ifadesi olan ilâhi yeminler, varlığı oluşturan her unsurun "şahitlik" vasfını ifade eder. Tek sahip O'dur; gerisi hep şahittir. İnsan da şahitler kervanına bilinçli olarak katılmalıdır. Tefsir otoriteleri, ilk beş âyette yer alan sıfatların mevsufu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunlara "melekler", "rüzgarlar" veya "kamil ruhlar" diyenler olduğu gibi, ilk ikisi melekler diğerleri rüzgar veya ilk ikisi rüzgar diğerleri melekler, ilk ikisi melekler müteakip üçü âyetler diyen de olmuştur. Tercihimizin gerekçesi için mevsufsuz sıfatlarla başlayan beş sûrenin ilki olan 'Âdiyât 1'in notuna bkz.

2 Veya *'urfen* mastarına *mef'ul* mânası vererek: "marufu (emretmek) için gönderilen". Kıl üst üste bindiği, peş peşe dizildiği için at yelesine *'urf* denilmiştir.

3 *İnnemâ*, sünnete dayalı mushaf yazımı gereği mushaf içinde birleşik yazılsa da hasr belirten *innemâ* edatı değil, *inne* ve *mâ*'dan oluşan iki ayrı edattır ve "elbette" ve "şey" ile karşılanmıştır.

4 Veya: "Vakti geldiği zaman". Tercihimiz Ferrâ'nın tercihidir.

5 *Min* edatı, sürecin başlangıcına (ibtida) delalet eder. Bu âyeti 79/Enbiya 30 ile birlikte okumak daha açıklayıcıdır: "(hareket edebilen) her canlıyı sudan var ettik."

6 Yani: Kudretimizden bir kudret sayesinde, büyüyüp gelişmesini takdir ettik.

7 Veya *kifât*'ın "çekim gücü"nü ifade ettiğinden yola çıkarak: "yeryüzünü cazibe merkezi yaptık". *Kifât, kefet*'ten fiâl kalıbıyla gelmiş; farklı şeylerin bir araya gelmesi veya bu işin gerçekleştiği alanın adı. Bir sonraki âyetin de delalet ettiği gibi, mü'min olsun kâfir olsun insanların bir arada yaşamasının Allah'ın takdiri olduğunu ifade eder.

(mü'min)ler ve ölü (kâfir)ler için.[8] 27 Ve başı yüce heybetli dağlar var ettik; ve size billur gibi suları sebil ettik.[9]

28 O gün vay haline hakikati yalanlayanların!

29 HAYDİ artık, yalanlayıp durduğunuz (Hesap Günü'ne) doğru ilerleyin bakalım! 30 (İnsanın duygu, düşünce ve eylemini kuşatan) üç boyutlu gölgeye doğru ilerleyin![10] 31 Serinletmeyen ve ateşin alevinden korumayan (acayip bir gölgeye); 32 O (alevin ateşi) dev yapılar[11] gibi kıvılcımlar saçar; 33 sanki akkordan halatlar gibi...[12]

34 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

35 Bu, ağızlarını açamayacakları bir gündür; 36 (o gün) onlara özür dilemeleri için dâhi verilmez izin.

37 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

38 İşte bu, Ayrım Günü'dür. (Onlara denilecek ki): "Sizi ve öncekileri bir araya topladık: 39 Haydi, eğer elinizde bir kurtuluş planı varsa hemen onu uygulayın!"

40 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

41 ŞÜPHE YOK Kİ muttakiler (huzur veren) gölgeler altında ve (ebedi saadetin) kaynağında bulunacaklar;[13] 42 ve canlarının istediği her şey,[14] onları neşe ve zevke gark edecek;[15] 43 (onlara) "Yaptıklarınıza karşılık olarak yiyin, için, afiyet olsun!" (deriz). 44 Elbet Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz!"

45 (Ne ki) o gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

46 SİZ de (dünyada) yiyip için ve geçici hazların sefasını sürün (ey yalanlayanlar)! Çünkü siz, günahı hayat tarzı haline getirdiniz.

---

8 Belirsiz olması, "bildiğiniz ölüm ve hayat değil" anlamını içerir. Çevirimizin gerekçesi budur. Bir önceki âyetin "Yeryüzünü cazibe merkezi yaptık" şeklindeki alternatif mânasını tercih edersek, bu âyetin açılımı "bu yüzden dirileri de ölüleri de kendine çekmektedir" şeklinde olur.

9 *Sekaytuhu* "ona su sundum" anlamına gelirken, *eskaytuhu* "ona sudan bir pay verdim" anlamına gelir (*Furûk*). Başı yüce haşmetli dağlar rahmet bulutlarının altına başını tutuyor da, şerefini Allah'tan alan insan akleden kalbini neden vahyin rahmet bulutlarının altına tutmayıp hakikati yalanlıyor? Vahiy bir dağa inseydi dağ haşyetten paramparça olurdu (102/Haşr: 21). Fakat insana indiği halde insan neden vahye karşı taş kesilir? Bulut dağa nâzil olur vahiy insana. Bulutu çeken dağ yeşile kavuşur, vahiy hakikatine yüreğini tutan insan cennete kavuşur. Aksi halde dağ nasıl kuraç kalırsa, insan da cennetinden olur.

10 Yani: cehennem dumanının yakıcı, boğucu ve kör edici gölgesine... Zımnen: zira siz dünyadayken fıtrat, hilkat ve akleden kalbinizin üzerini küfür perdesiyle örterek vahyin ışığından mahrum bırakmıştınız.

11 *Ke'l-kasr*, çoğul olarak anlaşılır. Zira *el* cins içindir.

12 Veya: "Sarı develerin gövdeleri gibi". Tercihimiz, "gemileri zapteden halatlar" anlamına gelen *cumâlâtun* (t. *cumâletun*) okuyuşuna dayanmaktadır.

13 *'Ayn* için bkz. 32/İnsan: 18, not 23.

14 *Min* beyaniyye olarak alınmıştır.

15 *Fevâkih*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 39/Yâsîn: 55.

47 O gün vay haline (bu) hakikati yalanlayanların!

48 Zira onlara Allah'ın huzurunda saygıyla eğilin denildiğinde eğilmezler.

49 O gün vay haline hakikati yalanlayanların!

50 Haydi (buna inanmadılar), iyi de, bundan böyle hangi habere inanacaklar![16]

16 Allah Rasulü bu âyeti okuyan birinden, "Allah'a ve O'nun indirdiğine iman ettim" demesini istermiş (İbn Kesir). Bu, vahiyle diyaloga girmenin, vahyi canlı seslenen bir özne olarak görüp ona cevap vermenin güzel bir örneğidir.

KÂF SÛRESİ

Nüzûl : 36
Mushaf: 50

Adını girişindeki *kâf* harfinden alır. İçinde *kâf* harfi bulunan kelimelerin çokluğuyla dikkat çeker. Bize kadar gelen rivayetlerden anlıyoruz ki, daha sahabe döneminde bu isimle anılmaya başlanmıştır.

Ümmü Hişam, Rasulullah'ın bu sûreyi sık sık mü'minlere 'hutbe' olarak okuduğunu, kendisinin de bu sûreyi Rasulullah'tan dinleye dinleye ezberlediğini söyler (Müslim). Yine Hz. Ömer, Rasulullah'ın bu sûreyi bayram namazlarında sürekli okuduğunu nakleder (*Muvatta* ve Müslim).

Mekke'de inmiştir. İçeriğinden, peygamberliğin 5. yılına ait olduğu sonucuna varılabilir. Tüm iniş tertiplerinde Mûrselât-Beled arasında yer alır. Yine tüm kıraat okullarına göre 45 âyettir.

Kalem, Fecr ve Şems sûrelerinin ardından nüzul sürecinde içeriğinde kıssa anlatılan 4. sûredir. Öncekilerden farklı olarak Nûh, Ress, Lût ve Tübba' kıssaları anlatılır.

Sûrenin ana teması âhirettir. Kâf sûresi, konu açısından iç bütünlüğe sahiptir. Vahye atıfla başlayan sûre, baştan sona yeniden dirilişi ve Hesap Günü'nü konu edinir. Yer ve göklere ilişkin jeolojik ve kozmolojik deliller, hep bu kaçınılmaz sonu ifade için sıralanır (1-15).

Yeniden dirilişi inkâr etmenin, "uzak tanrı" tasavvurundan kaynaklandığını ifade eden o ünlü âyet bu sûrede yer alır: "Biz insana şahdamarından daha yakınız" (16). Ardından yeniden dirilişi inkâr edeni bekleyen âhiret azabı tasvir edilir (19-30). Ardından bu hakikate iman edip hesabı verilecek bir hayat yaşayanları bekleyen ödülün niteliği dile getirilir (31-35).

Sözün özü: İnsanoğlu ölümden kaçamaz. O halde akıbetine hazırlıklı olmak zorundadır. Er geç "her yol Allah'a çıkar" (41). Zira: "yer ayaklarının altından kayıp paramparça olduğu gün (her şey) son sürattir: işte bu akıl sır ermez bir toplanıştır" (44).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Kâf!*[1]

BU şanlı-şerefli[2] Kur'an'ın değerini bilin![3]

2 Ama nerde! Onlar içlerinden bir uyarıcının kendilerine gelmesine şaştılar[4] ve işte bu kâfirler dediler ki: "Bu ne acayip bir iş! 3 Ölümümüzün ve toza toprağa karışmamızın ardından (diriliş) ha? Bu dönüşü imkansız bir son."[5]

4 Doğrusu Biz, yerin onları nasıl çürütüp toprak edeceğini daha baştan bilmekteyiz; zira katımızda mahfuz bir yasa mevcuttur.[6] 5 Dahasını da yaptılar;[7] ayaklarına kadar geldiği halde hakikati yalanladılar: hasılı onlar derin bir iç karmaşası yaşıyorlar.[8]

6 Onlar üzerlerindeki göğe dönüp de bakmadılar mı? Onu nasıl inşa ettik ve ışıl ışıl bezedik; üstelik hiçbir eksik gedik bırakmadık![9]

7 Yeryüzünü ise (engebeli arazi yapısıyla) uzatıp genişlettik; zira oraya kalkmaz kımıldamaz dağlar yerleştirdik;[10] üstelik orada her tür çiftten güzel bitkiler yeşerttik ki, 8 gönüllü olarak O'na yönelen her kul için bir bilinç kaynağı ve bir uyarı vesilesi olsun.[11]

9 Yine Biz, gökten bereketli bir su indirdik ve onunla has bahçeleri yeşerttik; dahası hasat edilen tahılı 10 ve sıra salkımlı meyveleriyle boylu poslu hurma ağaçlarını, 11 bütün kullara bir rızık olarak (verdik): Evet, Biz ölü bir beldeye o (su) ile can verdik; işte (insanın) yeniden dirilişi de böyle olacaktır.[12]

---

1 *Mukatta'ât* hakkında ayrıntılı bir tahlil için nüzul sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem 1'in 1 nolu notuna bakınız.

2 Hem özünde şerefli olan ve hem de hayatını onunla inşa edene şeref ve onur katan...

3 *Mukatta'ât*'tan sonra gelen ve cevabı olmayan *vav*'ları bu şekildeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 83/Zuhruf: 2, not 2. Bu sûre ile Sâd sûresi, iniş yılları farklı olsa da giriş ve konu itibarıyla benzerlik ve tamamlayıcılığa sahiptir. Sâd sûresi tevhide, bu sûre âhirete ilişkindir.

4 Kendi içlerinden insan bir elçi gelmesine muhatapların şaşkınlığından söz eden ilk âyet. Şaştılar, zira kendileri umutsuz vaka oldukları için insan soyundan da umut kesmiştiler.

5 Lafzen: "Bu uzak bir dönüş".

6 *Kitab*'ın "yasa" anlamı için bkz. 70/Hûd: 6, not 11.

7 *Bel* edatı bu vurguyu içerir (Bkz: Ebüssuud).

8 Çevirimizin gerekçesi, *meric*'in asli anlamıdır. Zımnen: ne diyeceklerini, ne yapacaklarını bilemiyorlar. Kah sihirbaz, kah şair, kah deli veya kahin iftirasında bulunuyorlar.

9 *Mâ*'nın *kem* vurgusuyla; "ona nice geçit noktaları yerleştirdik" anlamına da ulaşılabilir.

10 Bkz. 58/Ra'd: 3, not 6. Zımnen: Nasıl ki engebeli yapısı yeryüzünün alanını büyütüyorsa, insan hayatının iniş-çıkışları da hayata zenginlik katıyor: tekdüze olsa hayat çekilmez olurdu.

11 *Tebsıraten* için krş. 56/A'râf: 203, not 165 ve 85/Câsiye: 20. *Tebsıra* "deneysel bilgiye", *zikrâ* ise akleden kalbi aydınlatan "ilme" delalet eder.

12 Bitkinin çıkışı *ihya* ile, insanın yeniden dirilişi *ihrac* ile ifade ediliyor. Oysa tersi olması lazım. Bununla, bitkinin insanın gördüğü kadar basit olmadığı, insanın yeniden yaratılışının da Allah için sanıldığı kadar zor olmadığı ifade edilmektedir. Ölü toprağa suyla can verme metaforunun geçtiği her yerde, zımnen vahyin ölü yüreklere hayat vermesi hatırlatılır.

12 Onlardan önce Nûh Kavmi, Ress sakinleri[13] ve Semud da yalanladı; 13 yine 'Âd, Firavun[14] ve Lût'un kardeşleri... 14 Yine ormanlık vadinin sakinleri ve Tübba' kavmi...[15] Bunların hepsi de elçileri yalanladılar: sonunda vaad ettiğim ceza gerçekleşti.

15 Şimdi Biz, ilk yaratış sırasında bitkin düşmüşüz, öyle mi?[16] Asla! Ama onlar, yeniden yaratmanın (imkanından) kuşku duymaktalar.

16 Doğrusu insanı yaratan Biziz ve iç beninin ona neler fısıldadığını[17] iyi biliriz: zira Biz insana şahdamarından daha yakınız.[18] 17 (Zıt kutuplarda) konuşlanmış olan o iki (unsur),[19] sağdan ve soldan kar-

13 Krş. 40/Furkan: 38. Bir çok dilcinin "kuyu" anlamı verdiği *er-ress*, bölge insanlarının bildiği, cahiliyye şiirinde de geçen bir vadinin adıdır (*Mekâyîs*). Bu vadinin yeri ve helâk edilen sakinlerinin kimliği müfessirlerimizi hayli yormuştur. Bunlardan birine göre, Güney Arabistan'da yer alan *Ress* sakinleri peygamber olarak gönderilen Hanzala b. Saffan'ı katletmişler ve belâya uğramışlardır (Krş: Râzî). Bu *Ress*'in Duhân 37 ve Kâf 14'de geçen *Tubba'* kavmiyle ardışık olması mümkündür. İbn Abbas'ın Ka'b'dan yaptığı bir nakle, muhtemelen buna dayanan Süddi'ye göre Ress Antakya'dadır. Bu isimler, bununla "Yâsîn Sahibi" diye bilinen marangoz Habib'in kastedildiği görüşündedirler. Ress'in, Azerbaycan taraflarında, üzerinde çok gelişmiş bir uygarlığın kurulduğu bir vadi olduğu da söylenmiştir. Diğerinin âyetle çelişir gözükmesi bu ihtimali daha da güçlendirmektedir.

14 Başka yerlerde *kavmuhu* denilirken bu bağlamda *kavmu fir'avn* veya *kavmuhu* yerine sadece *fir'avn* gelmiş. Zira bu bağlamda vurgu, Firavun'un tek merkezden koca bir toplumu şahsiyetsizleştirerek sürüleştirmesine yapılmıştır. Artık ortada kavim değil, sadece Firavun kalmıştır. "Nuh kavmi" gibi diğer kavimler, kendini tanrı ilan eden bir zorbanın zoruyla değil, kendi hevalarıyla inkâr etmiştiler.

15 Bkz. 84/Duhân: 37, not 25.

16 Sûrenin 38. âyetiyle karşılaştırınız. Burada müşriklerin "uzak tanrı" tasavvurlarıyla Yahudilerin "yorulan tanrı" tasavvurları arasındaki ortak nokta olan "yetersiz tanrı" sapmasına dikkat çekiliyor.

17 *Vesvese* doğal kelimedir ve iç benin "fısıltılarını" ifade eder. İrade ve vesvese ters orantılıdır: biri büyürse diğeri küçülür.

18 Zımnen: İnsan Allah için kendi başına bırakılmayacak kadar önemlidir. Zira dışarıdan hiç müdahale olmasa dahi, içindeki imkanı zaafa dönüştürerek ya kula kul olur ya da kulu kendine kul eder. Sonuçta vesveseden vicdanının sesini duyamaz olur. O sesi duyması için şahdamarına, yani kendisine yaklaşması şarttır. Krş. "Yaratan bilmez mi hiç?" (60/Mülk: 14). Şeytani fısıltının fiil ile ifadesi iç benin ayartmalarının sürekli değişken ve kestirilemeyen yapısına delalet eder. Âyet, Allah'ın Yaratıcısına yabancılaşmayan insana kendi benliğinden de yakın olduğunu beyan eder.

19 Yani: bir önceki âyette yer alan "insan" ve "iç beni". Bizim "konuşlanmış" karşılığını verdiğimiz, "oturmuş güdülere" ve insanı yönlendiren "köklü saiklere" (Bkz: 21. âyetteki *sâik*) delalet eden *ka'îd*, hem özne hem nesne anlamına sahiptir. Burada işteşli eylem bağlamında her ikisine de ihtimal vardır (İbn Aşur). Bu iki "unsur", çoğunluk tarafından bazı rivayetlere dayanarak insanın iyilik ve kötülüklerini yazan iki melek olarak yorumlanmıştır. Hz. Peygamber'in, dili bu meleklerin kalemi, tükürüğü ise mürekkebi olarak nitelemesi, bu âyetteki yoğun sembolizme işaret eder (Zemahşerî). Sağ iyiliği, sol kötülüğü sembolize eder. Bunların insanda meleke haline gelen iyilikler-kötülükler olarak yorumlanması mümkün olduğu gibi, insandaki akl-ı selim ve onun zıddı olan içgüdüler olarak da yorumlanabilir. Bu ibareyi Esed "insanın tabiatında mevcut iki eğilim" olarak

şı karşıya geldiği zaman 18 insandan herhangi bir söz çıkmaya görsün; illa ki, kendi içinde bile onu gözetleyip kaydeden Biri vardır.[20]

19 Derken ölüm kâbusu tüm gerçekliğiyle çıkagelir; (ki) işte bu (ey insan), senin köşe bucak kaçtığın şeydir! 20 Nihayet (diriliş için) sura üflenir:[21] işte bu da (ey insan), kendisine karşı uyarıl(dığın) gündür.

21 Ve her can kendisini yönlendiren unsurlar ve tanıklarla[22] (huzura) gelir; 22 "Doğrusu sen" (denilir), "buna karşı gaflet içindeydin; işte, artık senin perdeni[23] önünden kaldırdık: şimdi gözün daha bir keskindir."[24]

23 Güdümüne girdiği (şeytani öteki kişiliği) der ki: "İşte, bir uydu gibi emrime pervane olan budur!"[25]

24 (Allah emreder): "İnkarda ısrar eden her inatçı kâfiri (uydusu olduğu odakla) birlikte cehenneme fırlatın: 25 her hayra engel olanları,[26] her haddini bilmez saldırganı, her kuşku ve fesat yayanı, 26 Allah dışında başka ilâhlar peydahlayanı... Haydi, (özne ve nesnesiyle birlikte) hepsini şiddetli azabın bağrına fırlatın!

27 Güdümüne girdiği (şeytani öteki kişilik): "Rabbimiz!" der, "Onu azdırıp saptıran ben değildim; kaldı ki o zaten derin bir sapıklığın içindeydi."[27]

28 (Allah) buyuracak: "Benim huzurumda hesaplaşmayın;[28] zira Ben sizi azabımla uyarmıştım; 29 Benim katımda verilen söz değişmez; ve benim kullarıma zulmetme ihtimalim yoktur.[29]

---

anlamış ve bunu da içgüdüsel arzu ve dürtülersezgisel ve düşünsel akıl zıtlarıyla açıklamıştır. *Ka'îd* formunun aktif ve pasif ikili yapısı göz önüne alındığında, âyeti her iki yorumu da kapsayıcı şekilde anlamak mümkündür (Ayrıca 23'ün 25 nolu notuna bkz).

20 Söz, tasavvurla eylemin orta noktasında bulunur. Düşüncenin meyvesi, eylemin tohumudur. Zımnen: Eğer söz kaydediliyorsa eylem haydi haydi kaydediliyor demektir. Gözetleyenin "Allah" olduğunu, 16. âyetten çıkarabiliriz.

21 Veya: "Sûretlere (ruh) üflenir" (Bkz: 44/Tâhâ: 102, not 84).

22 Hem etkileyen dış/aktif/özne unsurlar, hem de etkilenen iç/pasif/nesne unsurlar. (Bkz. 17 ve 23. âyet ve ilgili notlar).

23 Yani: vicdanının ve sağduyunun üzerine örttüğün küfür perdesini; seni kör, sağır ve dilsiz eden perdeyi...

24 Bu dünya hakikatin yansıdığı perdedir. Zira hakikati mutlak niteliğiyle göremeyiz. Görsek ölürdük, o yüzden ölünce göreceğiz. İman bu açıdan da bir nimettir, yakin âhirettir. Tıpkı Hz. Ali'nin söylediği gibi: "İnsanlar bir tür uykudadır, ölünce uyanırlar".

25 Krş. 81/Fussilet: 25 ve 83/Zuhruf: 36. Bütün bu âyetlerde yer alan *karîn*'in tefsiri bu âyettir. *Karîn*'i "şeytani öteki kişilik" olarak alışımızın gerekçesi, 16. âyette yer alan "iç beninin ona neler fısıldadığı" ifadesidir. Bu âyetten, pasaj boyunca karşı karşıya gelen iki kişiliğin tek bir şahsa ait olduğu sonucuna varıyoruz.

26 Veya: "değer yıkıcılık yapanları".

27 İbn Abbas, Mücahid ve Katade bu konuşanı "O kişi için görevlendirilen Şeytan" olarak yorumlar (İbn Kesir).

28 Veya zımnen: "Özeleştiriyi Benim huzurumda yapmayın, bunun bir yararı yok".

29 Nefyin haberi *bâ* ile gelirse imkan ve/veya ihtimal yokluğuna delalet eder (Krş: 73/En'âm: 107, not 88). Mübalağa kipi, zulmün olumsuzlanmasına ilave bir vurgudur (İbn Aşur). Bkz. "Onlara Biz zulmetmedik, onlar kendi kendilerine zulmettiler" (70/Hûd: 102; krş. 74/Nahl: 118).

30 O gün cehenneme "Doldun mu?" diye soracağız; o "Daha var mı?" diyecek.[30]

31 Ve cennet muttakilerin ayağına getirilecek ve asla uzaklaşmayacak:[31] 32 "İşte, size vaad edilen budur; O'na dönük bir gönülle hatırdan O'nu hiç çıkarmayan herkese;[32] 33 idraki aşan bir hakikat olduğu halde, O sonsuz rahmet sahibi karşısında içi titreyen[33] ve O'nun huzuruna adanmış bir yürekle gelen herkese: 34 Oraya tarifsiz bir huzur içinde girin! İşte bu ebedi ikamet günüdür" (denilecek).

35 Onlar orada arzu ettikleri her şeye kavuşacaklar; ama katımızda daha fazlası da var.

36 BİZ, onlardan önce nice uygarlıkları helâk etmişiz; onlar güç ve kudret olarak bunlardan çok daha ileriydiler; fakat "Bir sığınak yok mu?"diye sığınacak delik aradılar.[34]

37 Elbet bunda, (akleden) bir kalbe sahip olanlar için[35] ibretlik bir uyarı vardır; veya pür dikkat bir şahit olarak kulak verenler için...[36] 38 Dahası gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri altı aşamada yarattığımızı,[37] fakat Bize asla bir yorgunluk

---

30 Zımnen: Her varlık gibi cehennem de yaratılış amacı uğrunda çaba gösterecek. Tıpkı şahit olan organlar gibi, cehennemin konuşan bir özne olarak tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Cehennemin özne olarak tasviri Kur'an'ın tamamında yer alan bir özelliktir. Bu, hem kul kendi eylemleriyle kendisini yakar mesajı içerir, hem de aktif bir özne olan cehennemin elinden cehennemliğin kaçıp kurtulamayacağını ifade eder. Zira cehenneme lâyık olan, kendini güdülerinin eline vererek nesneleştirmenin cezasını çekmektedir.

31 Cennetten cehennemin aksine edilgen bir "nesne" olarak söz ediliyor. Bu cennetin amellerin bedeli değil, Allah'ın ödülü olduğunu gösterir. Cennet Allah tarafından hak edenin ayağına getirilir. Burada zaman ve mekân kavramları tanıdık-bildik anlamlarının dışında kullanılıyor.

32 Veya: "kendini koruyan" ya da "korunan herkese".

33 Burada Allah yerine Rahmân isminin gelmesi, "O'nun Rahmân olduğunu bilmesine rağmen içi titrer" yan anlamını da verir. Zımnen: O'nun sevgisini kaybetme korkusuyla titrer.

34 Zımnen: Allah'tan kaçmaya çalıştılar, fakat başaramadılar (Krş: 33/Kıyâmet: 10 ve 87/Zâriyât: 50).

35 Bu ibare gösteriyor ki, Kur'an *kalb* derken fiziki bir organı değil, akletme ve inanma yetisini kastetmektedir. Kalb'in iki asli mânası vardır: 1) Bir şeyin en şerefli ve en saf kısmı. 2) Sürekli dönen, yerinde durmayan. Kur'an'da genellikle "akıl" anlamında kullanılır. Kur'an'da bağırsak dâhi geçerken hassaten "beynin" geçmemiş olmasının gerekçesi budur. Akleden kalp beyin, fıkheden kalp yürektir, denilebilir.

36 Yani, selim bir akla veya sağlıklı bir gözlem ve bilgiye sahip olanlar için. İkili bilgi kaynağına dair benzer bir kullanım için bkz. 60/Mülk: 10. *Şahit* ile *ğaib* birbirlerinin karşıtıdır. Vahye kulak verip onu anlayanlar, onun naklettiği ğaybi hakikatleri görür gibi olurlar. Bu da onları şahit kılar. Akleden bir kalbe sahip olmayanlar şahit olamazlar. Mücahid, "Akleden kalbin 'tanık olması' onu anlamasıdır; bunu yapmayana Kur'an'ın söyleyeceği hiçbir şey yoktur" der.

37 Lafzen: "altı günde". Yaratılışın aşamalılığını ifade eder. Kainatın yaratılışından önceki yokluk 1 gün olarak telâkki edilirse, buradaki 6 ile birlikte toplam 7 eder. Bu rakam O'nun her an iş başında olduğunu söyleyen Rahmân 29 ışığında ilâhi yaratışın sürekliliğine delalet eder (Krş: 40/Furkan: 59, not 72). Nüzul sürecinde âlemin altı evrede yaratıldığını ifade eden ilk âyet budur. *Yevm* (gün) kelimesi Kur'an'da bağlamına göre değişen vurgulara sahiptir (Bkz: 46/Me'aric: 4, not 5). Burada bildiğimiz güne işaret etmediği açıktır. Çünkü henüz yer ve göğün oluşumu tamlanmamıştır.

arız olmadığını (bilenler için)...[38]

39 ÖYLEYSE artık onların söyleyeceklerine karşı sabırlı ol![39] Bir de güneşin doğuşundan ve batıştan önce Rabbinin aşkın olan yüce zatını (namaz kılarak) hamd ile an;[40] 40 yine geceleri ve secdelerin ardından O'nun aşkın olan zatını an!

41 İmdi sen (ey insanoğlu); sana çok çok yakın bir yerden[41] o güne ilişkin çağrı yapan Allah'ın nidasına kulak ver! 42 Tüm gerçekliğiyle o malum çığlığı (herkesin) işiteceği güne...[42] İşte bu, bir (başka hayata) çıkış günüdür.

43 Kesin olan şu ki, ölümü ve hayatı yaratan Biziz ve her yol sonunda Bize çıkar. 44 Yer ayaklarının altından kayıp parampar olduğu gün (her şey) son sürattir: işte bu akıl sır ermez bir toparlanıştır, Bizim için çok kolay olacaktır.

45 Biz onların neler söylediğini çok iyi biliyoruz; ne ki sen onları zorla (inandıracak) bir zorba değilsin:[43] şu halde sen, Benim tehditlerimden korkanları bu Kur'an aracılığıyla uyarmaya devam et!

---

38 Eski Ahid'de (*Tekvîn* 2:2) yer alan Allah'ın uluhiyyetine aykırı Yahudi itikadını red için. Zira Yahudi ilâhiyatında Yahve'nin varlığı haftanın 6 gününde yaratıp 7. günü istirahate çekildiği yorumu akide haline gelmiştir. (Tanrı yedinci günde tüm işini bırakıp dinlendi (Şavt; şevita: grev) Tevrat 1:31-2:1.) Bu yorum, icad edilmiş bir kimlik olan Yahudilik'te sık rastlanan mücessem (antropomorfik) tanrı anlayışıyla örtüşmektedir. Tanrı'yı haftalık mesaiye tabi tutan bu problemli yaklaşım, Yaratıcı'nın zamanın mahkumu değil hakimi ve halıkı olduğunu ıskalamış gözükmektedir.

39 Zımnen, 17. âyetle bağlantılı olarak: "zira Allah, onların ağzından çıkanı kaydetmektedir."

40 Bu âyetten sonra inen ve belirgin bir biçimde beş vakte delalet eden âyet, benzer formdaki Tâhâ sûresinin 130. âyetidir. Tesbih zamanla kayıtlı olarak geldiğinde namaza delalet eder (Krş: 44/Tâhâ: 130, not 117).

41 16. âyete zımni bir atıfla: "Şah damarından bile yakın bir yerden".

42 Ya da: "Hakka çağıran o çığlığı işiteceği güne".

43 İman kişinin bilinçli ve özgür olarak yaptığı bir tercihtir; dayatılan iman iman değildir.

BELED SÛRESİ

Nüzûl : 37
Mushaf: 90

"Mekke"ye atıf olan *el-Beled* adını ilk âyetinden alır. Tefsir ve mushaflarda bu adla anılır. Buhârî sûreyi *Lâ uksimu* adıyla anar.

Sûre Mekke'de inmiştir. İlk tertiplerin tümünde Kâf ve Tarık sûreleri arasında yer alır. Hz. Osman tertibinde 35. sıradadır. Kâf sûresinin 5. yılda indiğini kabul edersek, bu sûreyi de aynı yıla yerleştirebiliriz. 20 âyetten oluşur.

Sûre sorumluluk ahlâkıyla ilgilidir. Konusu insan ve sorumluluğudur. Doğrudan insan vicdanına hitap eder. Yeryüzünde insanı ilk konuk eden coğrafyanın merkezi olan Mekke'ye ve orayı tarihin atan kalbi haline getiren Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e (veya Hz. Âdem ve âdemoğullarına) yeminle başlar (1-3). Ardından söz hz. insanın zaaflarına getirilir (4-7). Allah'ın insana bahşettiği yeti ve yeteneklerden söz edilir (8-10).

İnsanoğlu bu yetenekleriyle ucu cennete açılan "sarp yokuşu" (*'akabe*) tırmanmalıdır. O sarp yokuş iki ayakla tırmanılır. Birinci ayağı, insanı her tür kölelikten kurtarmaktır (11-13). Yani benliğine, Şeytana, içgüdülerine, tutkularına, günaha, putlara, insanlara köle olmaktan kurtarıp Allah'a kul etmek. Sarp yokuşun ikinci ayağı da serveti paylaşarak açları, yetimleri, yoksulları gözetmektir (14-16). Zaten bunu ancak kula ve mala kulluktan kurtulanlar yapabilir, malının kölesi olanlar değil. Zira hiçbir köle efendisini veremez. Bütün bunların ardından iyi olmakla yetinmeyip aktif iyi olmak, iyiliği ve merhameti başkalarına da tavsiye edip yaymaktır (17). Bu âyetler Kur'an'ın köleliği tasfiye etmeyi daha baştan hedeflediğini gösterir. Aslında sarp yokuş insanlık yokuşudur ve eğer bu yokuş tırmanılmazsa insanlık yolda kalacak, tırmanılırsa insanlık düze çıkacaktır. İşte şu âyet, bu yokuşu tırmananları müjdeler: "İşte böyleleri, sağ duyu ve vicdan sahipleridir" (18).

İnsanlığın vicdanını harekete geçirmek için yeryüzünün son çevriminde bir gök sofrası olarak insanlığın vicdanına indirilmiş olan Kur'an vahyini inkâr etmek, özünde insani erdemleri inkâr etmektir. Bu ise kula ve mala kulluğu savunmak anlamına gelir. "Onlar da kötülerdir" (19). Ve kötüler ateş çemberine alınacaktır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ÖTESİ yok, işte Ben yemin ediyorum[1] bu beldeye,[2] -2 ki sen de bu beldenin (şerefli) bir sakinisin-[3] 3 ve babaya ve oğula:[4] 4 Hakikaten Biz insanoğlunu farklı meşakkatlere dayanıklı yarattık.[5]

5 Ne yani, şimdi insan kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? 6 (Dahası) "Ben (bu konuma gelmek için) kucak dolusu servet harcadım" mı diyor?[6]

7 Yoksa o, kimsenin kendisini görmediğini mi zannediyor?[7]

8 Ona iki göz vermedik mi?[8] 9 Dahası bir dil ve bir çift dudak?[9] 10 Ve ona (iyilik ve kötülüğün) açık seçik iki yolunu da göstermedik mi?[10]

---

1 *Lâ uksimu* Kur'an'da 8 yerde gelir ve hepsinde de yemin Allah'a isnat edilir. *Lâ*'nın tekit için geldiği söylenmişse de, Arapça'da tekit için bu kadar edat varken üstelik *lâ*'nın asli anlamı olumsuzken neden bu formda geldiğinin beyânî izahı yapılmamıştır. "Yemine gerek yok" mânası verilebilir (Abduh). *Lâ* hakikidir diyen Ebu Hayyan şu mânayı verir: "Bu beldelere yemin etmem, zira oranın sakinleri oranın hürmetini ihlal ettiler". Fakat Vâkı'a 75-76'nın delaletiyle bu mâna da isabetli değildir. Tercihimiz bu formdaki tüm yeminlerin Allah'a isnadına ve *lâ*'nın asli anlamına dayanmaktadır. Allah'ın ettiği yeminin azametini, yani "ondan ötesinin yokluğunu" ifade eder (Krş: Aişe Abdurrahmân, *et-Tefsiru'l-Beyani*, 165-170).

2 Kur'an'da *hâze'l-beled* formu hassaten Mekke'ye delalet eder (Krş: 30/Tîn: 3; 65/İbrahim: 35). Yani: İnsanlığı ilk misafir eden ve insanlığın ilk mabedine ev sahipliği yapan Mekke'ye.

3 Veya Ebu Hayyan'ın yukarıdaki mânasının devamı olarak: "Zira bu belde senin saygınlığını ihlal etti" (*el-Bahr*). Tercihimiz, *hull*'in "mukim, sakin" mânasına gelen *hâlle*'nin sıfatı veya masdarı oluşuna dayanmaktadır (*Müfredât* ve *Mekâyis*).

4 Veya: "doğurana ve doğurmayana" (Krş: tek ve çift şahit olsun: 11/Fecr: 3 ve 25/İhlas: 3). Baba, yani vahyin "babanız İbrahim" dediği Hz. İbrahim ve onun oğlu Hz. İsmail ve dolaylı olarak Hz. Muhammed. Mekke'nin ruhu Kâbe, dünyanın ruhu da insandır. Büyük yetimin babası ve büyük yetim Hz. Peygamber de kastedilmiş olabilir. Bu ibare doğrudan İbrahim ve İsmail'i ifade etse de, dolaylı olarak âdemoğullarının tümünü kapsar. Mekke'nin diğer şehirlere göre merkezi konumu ne ise, Âdem'in âdemoğullarına ve Âdemoğullarının da diğer yaratılmışlara göre konumu odur.

5 Veya: "dengeli ve uyumlu". Sadece burada geçen *kebed*'in hem "meşakkat" hem de "güç ve kudret" mânalarına dayanarak. Ayrıca bu mâna, bir sonraki âyetle büyük bir uyum içindedir.

6 *Ehlektu* (helâk ettim); "gurur ve kibir için harcanan servet helâk edilmiştir" iması taşır.

7 Zımnen: "Allah'ın görmediğini mi". Bir sonraki âyetle birlikte: "Kendisi yaratılmış olduğu halde görüyor da Allah yaratan olduğu halde görmüyor, öyle mi?" İlk muhatapların Allah inancının nasıl kırılgan olduğunun vurucu bir ifadesi.

8 Bir önceki âyetle birlikte zımnen: Herkesi kör sananın kendisi kördür.

9 Zımnen: Hakikati itiraf etsin diye gerekli olan tüm araçlarla donattık. Konuşmada dil dudaksız dudak dilsiz işe yaramaz. Bu üç âyette görme ve konuşma duyuları dile getiriliyor. Zımnen: Hakikati görmeyen kör ve dilsizdir.

10 Zımnen: "Ona kullanabileceği bir irade vermedik mi?" Krş. "sonra ona yolu kolaylaştırdı" (27/'Abese: 20 ve 32/İnsan: 3) *Necdeyn* (t. *necd*) "görünen, belirgin yol". Sadece burada geçer. Zımnen: Ona iyiyi kötüden ayırma yeteneği olan iradeyi bahşetti. Eşyada hayır ve

11 Fakat o, (ucunda cennet olan) sarp yokuşu tırmanmak için hiçbir bedel ödemedi.[11]

12 Bilir misin nedir o sarp yokuş?

13 Bir kişiyi[12] daha zincirlerinden kurtarmaktır;[13] 14 veya açlık gününde (muhtaçları) doyurmaktır; 15 (mesela) yakını olan bir yetimi,[14] 16 ya da evsiz barksız, yurtsuz yuvasız bir düşkünü...[15] 17 Daha sonra[16] iman edenlerden olmak ve birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmektir.[17]

18 İşte böyleleridir vicdan[18] sahipleri; 19 inkârda ısrar edenler ise vicdansız olanlardır; 20 tarifsiz bir ateş onların üzerine güdümlenmiştir.[19]

şer, imanda hak ve batıl, sözde doğru ve yalan, eylemde güzel ve çirkin... Geçmiş zaman kullanılması, şuur ve vicdanın gurur ve isyandan asli ve öncelikli olduğunu gösterir.

11 Yani: İyi olmanın bedelini ödemeye yanaşmadı, sıkıntıya gelemedi. Oysa ki Allah insanı yaratırken "meşakkatlere dayanıklı" yaratmıştı (4. âyet). Ama o, yaratılıştan taşıdığı vicdanın hakkını dâhi vermeye yanaşmadı.

12 Lafzen: "boynu".

13 Zımnen: Bir köleyi daha özgürleştirerek, tüm kölelikleri ortadan kaldırmak için adım atmaktır. Bu bir özgürlük çağrısıdır. Bu çağrı yalnızca fiziki köleliği değil, sosyal, ekonomik ve siyasal türevleriyle birlikte mânevî köleliği de kaldırmaya yöneliktir. İkrime bunu "boynu günah zincirinden kurtarmak" olarak anlamıştır (Beğavî). Bu anlayış Rasulullah'ın "Ya Fatıma! Nefsini Allah'ın elinden satın al! Vallahi yarın senin için de bir şey yapamam!" türü uyarılarıyla da uyum arz etmektedir. Ebu Hanife'ye göre sadakanın en hayırlısı bir kişiyi özgürlüğüne kavuşturmaktır. Parantez içi ifademiz 17. âyete dayanmaktadır. Öncelik özgürlüktür, yeme içme bile sonra gelir.

14 *Yetîmen*'deki belirsizliği anlama "mesela" ile yansıttık.

15 Lafzen: "Topraktan başka barınağı olmayan" (Râğıb).

16 Bazı müfessirlerimiz *summe*'yi asli anlamından çıkarırlar. Oysa ki buna gerek yoktur. *Huden li'l-muttakin*'de (94/Bakara: 2) ifadesini bulan hidayetten önceki takvâ, nasıl "sorumluluk ahlâkıysa", burada imandan önce sayılanlar da benzer bir hakikatin ifadesidir. Bu davranışlar kişiyi imanın kapısına getirecektir. Özgürlüğe kavuşturma, açları doyurma, yetimi ve düşkünü gözetme gibi temel ahlâkî sorumlulukları yerine getirmeyen hem imanın ahlâkî zeminini inşa etmemiş, hem de iyiliği emr ve kötülükten sakındırma aşamasına gelmemiş demektir.

17 Bir ahlâkî davranışın temeli iman olursa, ancak o zaman o davranışın sahibi Allah'tan âhirette ödül bekleyebilir. İnanmadığı bir dünyada karşılık bulmak, yatırmadığı bir hesaptan para talep etmek kadar abestir.

18 *el-Yemin*, dilde "bereket, uğur, müjde, hayır ve güç" ifade eder. Allah Musa'ya "bereketli vadi'nin kenarından" seslenmiştir (67/Kasas: 30). Mü'mine cennet müjdesi sağından verilecektir (68/İsra: 71). Cennetlikler ashab-ı yemin'dirler. İmân, kalbin en hayırlı halidir. Yemin, hem "söz" hem "sağ"dır. Mecazen "sağduyu"yu, yani vicdanı da ifade eder.

19 *el-İsâd*: "bir şeyi kilitlemek", *İsâdü'n-nâr 'aleyh*: "ateşi bir şey üzerine kilitlemek". Bunun karşılığı güdümlü bir füze gibi ateşi birine kilitlemektir. *Fevkahum* yerine *'aleyhim* gelmesi, onu atlatmanın imkansızlığına delalet eder.

TARIK SÛRESİ

Nüzûl : 38
Mushaf: 86

"Gecenin konuğu" anlamındaki adını birinci âyetinden alır. Sahabeden gelen bir rivayette ve bazı ilk tefsirlerde *ve's-semâi ve't-târık* diye anılır. Fakat tefsir ve hadis edebiyatında ve mushaflarda "Tarık Sûresi" adıyla anılmıştır. Mushafta *Evsat-i Mufassal* diye adlandırılan sûreler gurubunun başıdır.

Sûre Mekke'de inmiştir. Yılını tesbit etmek zordur. İlk tertipler sûreyi Beled ve Kamer arasına yerleştirirler. Bazergan ve Blachère, sûreyi çok daha erken bir döneme 9. sıraya yerleştirirler. Sûrenin meşhur tertiplerdeki sırasını değiştirmek için elimizde yeterli gerekçe bulunmamaktadır. Bu durumda sûreyi peygamberliğin 5. yılına yerleştirebiliriz. Sûre Buruc, İnşikâk ve İnfitâr gibi semaya yeminle başlayan sûreler gurubunda yer alır.

Sûre baştan sona, ilâhi vahyin insanlığın son çevrimindeki tezahürü olan Kur'an hakkındadır. Sûrenin girişi yüksek bir belagat örneğidir. Konusuna teşbihle girer. Vahyi sabahı haber vermek için gece doğan parlak bir yıldıza benzetir. Bu gelen insanlık sabahının ayak sesleridir. Vahiy yıldızının ışığı gecenin zifiri karanlığını delip mü'minlerin gözünden gönlüne ulaşmıştır. Zira Allah insanı korunaksız, barınaksız, sığınaksız, tutamaksız bırakmamıştır (1-4). Ardından insan haddini ve kendini bilmeye davet edilir (5-7). Eğer bunu becerebilirse Rabbinin yüceliğini dolayısıyla anlamsız ve amaçsız iş yapmadığını bilecek ve Hesap Günü'ne hazırlanacaktır (8-12). Ebedi saadetin yol haritası ise bu vahiydir. Bu gerçeğe insan şahit olmazsa olmasın; gök ve yer şahittir ya! O yeter:

"İmdi, (hayat) çevrimine sahne olan gök şahit olsun; ve (bitkilerle) yarılan yer şahit olsun: elbet bu vahiy hakkı batıldan ayıran bir sözdür, asla anlamsız bir lakırdı değildir" (11-14).

Bu hakikati inkâr edip hayrın değil de hazzın peşinden koşan, tadımlık olanı doyumluk olana tercih edendir. Son âyet bu akla şu ölümsüz gerçeği hatırlatır: Allah ihmal etmez, imhal eder (sûre tanır).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEMA[1] ve gece gelen konuk şahit olsun![2]

2 Sahi, gecenin konuğu nedir, bilir misin sen?

3 O (inkârcı aklın zifiri karanlığını) delen bir yıldızdır;[3]

4 Zaten hiçbir insan yoktur ki (ilâhi) gözetim ve koruma altında olmasın.[4]

5 [5]İNSANOĞLU neden yaratıldığına bir baksın: 6 o, (üreme organlarından) fışkıran hayat tohumları içeren basit bir sıvıdan[6] yaratıldı; 7 omurga ile kaburga kemikleri arasındaki bölgeden çıkan...[7]

8 Elbet (insanı yoktan var eden) Allah, onu tekrar hayata döndürmeğe kadirdir.[8] 9 O gün, sırlar (bile) sınanır; 10 dahası kişi ne (içerden) bir güç, ne de (dışardan) bir yardım alabilir.

11 (HAYAT) çevrimine sahne olan gök şahit olsun;[9] 12 ve (bitkilerle) yarılan yer

---

1 Tekil geldiği bu bağlamda hem "uzaya" hem de varlığın "en üst tabakasına" delalet eder.

2 *et-Târık*: "işittirmek için şiddetle vurmak, ses çıkarmak" anlamına *tark*'tan. Gece gelen konuğun kapı vuruşuna *et-turuk* denilir. *Et-Târık*, "gece gelip kapıyı vuran konuk" anlamına cins isimdir. Sabahı müjdelediği için sabah yıldızına da *Târık* adı verilmiştir. Sûrenin bütünü dikkate alındığında et-Târık'la vahyin kastedildiği görülür. Zira vahiy insanlığın zifiri gecesinde gelip sabahı müjdeleyen bir gök konuğudur. O mühürlenmemiş yüreklerin kapısını çaldığı için Târık'tır. Vahiy fiilen de bir gece (Kadir Gecesi) inmeye başlamıştır.

3 Kur'an vahyi, insanoğluna zifiri gecede yolunu gösteren ve sabahı müjdeleyen kendi semasının en parlak yıldızıdır. Cahiliyye karanlığını delmiştir. *Sâkıb*'ın "yücelen" anlamını esas alırsak mâna şöyle olur: "yücelen bir yıldızdır". Arap edebiyat tarihinde *sâkıb* ilk kez Kur'an'da görünür. Türetildiği *sakb*, "yumuşak bir şeyi yakarak delmek" mânasına gelir. *Necm*, "yıldız" anlamının yanında "vahyin aşama aşama inişini" (*tencîm*) de ifade eder. Bu açıdan bu âyetle "vahyin aşama aşama inişi şahit olsun" anlamına gelen Necm sûresinin ilk âyeti arasında bir mâna irtibatı bulunmaktadır.

4 Veya *in*-i muhaffefe ve *lâm*-ı te'kit takdiriyle: "Elbet her insan mutlaka gözetim ve koruma altındadır". Zımnen: Vahyin gönderiliş amacı da insanı hıfz içindir. Sağduyu da denilen vicdan, bu ilâhi gözetimin iç dünyamızdaki karşılığıdır. Vicdan altyapıdır ve vahiyle gelen din onun üstyapısını oluşturur.

5 Burada bir ibtidaiyye *vav*'ı vardır ve çeviriye mâna ile değil büyük harfle yazılan paragraf başı işleviyle yansımıştır. Bunu çok yerde uyguladık, fakat sadece bir kaç yerde notlandırdık.

6 "Atılan, fışkıran" mânasına gelen *dâfik* öznedir. *Min* edatı, insanın bu sıvının tümünden değil içindeki hayat suyundan (sperma) yaratıldığına delalet eder.

7 Yani: "sırtı ile göğsü" ya da "göğsü ile otururken toprağa (*turab*: *terâib*) gelen yeri arasındaki bölgeden". Kafa, kollar ve bacaklar hariç gövdenin tümünü ifade eder (*el-İ'câz*, s. 525). Kur'an cinsel organlar konusunda genellikle kinayeli bir üslubu benimser. Bu âyet erkek ve kadının üreme organlarından kinaye olarak anlaşılabileceği gibi, lafzen de anlaşılabilir. Bu ibare her iki cinsin üreme sisteminin tamamını ifade etse gerektir.

8 *er-Rac'*, *er-rucu*'dan farklı olarak geçişli fiilin mastarıdır. Bunun delalet ettiği zımni mâna şudur: Eğer Allah hayata döndürmemiş olsaydı o asla varolamazdı.

9 "Dönüş, çevrilme" anlamındaki *er-rac*'ın

şahit olsun: 13 elbet bu (vahiy) hakkı batıldan ayıran bir sözdür, 14 asla anlamsız bir lakırdı değildir.

15 Ne var ki onlar tuzak üstüne tuzak kuruyorlar; 16 ve Ben de onların tuzaklarını bozuyorum.

17 Şu halde kâfirlere süre ver, sadece kısa bir süre...

---

buradaki en uygun karşılığı yeryüzündeki canlı hayat için vazgeçilmez olan yağmurla girdiği "hayat çevrimi" olsa gerektir. Bunun, mikro uzaydan makro uzaya, atomdan galaksilere varana dek bütün bir kozmosun "varlık tavafı" olan dairesel hareketini ifade etmesi de mümkündür. Unutulmamalıdır ki insanoğlu kozmik tavafın ekmeğini yemektedir. Hayatımızı mümkün kılan eşyayı kullanmamızı bu tavafa borçluyuz. Eğer atomların haccında çekirdek Kâbe'sinin etrafında elektron hacısı tavaf etmeyi durdurursa, bütün maddi varlık içine çöker (füzyon), bu takdirde ne toprağı ekebilir, ne suyu içebilir, ne kumaşı biçebilirdik. Eğer dünya hacısı güneş Kâbe'sini tavaf etmeyi durdurursa, bu kıyametin kopuşu olurdu. Eğer kan hacısı kâlp Kâbe'sini tavaf etmeyi durdurursa, bu ölüm olurdu.

YÂSÎN SÛRESİ

Nüzûl : 39
Mushaf: 36

Sûre, İbn Abbas'a göre "ey insan" anlamına gelen *Yâsîn* adını ilk âyetinden alır. Hz. Peygamber'in sûreyi bu adla andığına dair rivayet vardır (Ebu Davud). Buhârî ve Tirmizî de bu isimle anar. Mekke'de inmiştir. İlk tertiplerde Furkan'ın önünde yer alır. 5 veya 6. yıla tarihlendirilebilir.

Sûrenin konusu yeniden diriliştir. Hz. Peygamber'in onu hassaten ölmek üzere olan insanlara okuma-hatırlatma tavsiyesi, bu ana tema bağlamında anlaşılmalıdır (Ebu Davud ve İbn Hibban). Hemen tamamıyla âhireti konu edinmiş olması sebebiyle sûre, "Kur'an'ın atan kalbi" olarak nitelenmiştir. Çünkü âhirete iman, inanç esaslarının kalbi mesabesindedir. Her âyete bu kalpten kan yürüdüğü için, söz döner dolaşır hep âhirete gelir. Bu anlamda âhiret inancı sadece doğru bir imanın değil, bizzat Allah'a imanın da olmazsa olmazıdır. "Eğer bir Allah olsaydı yeryüzünde bunca zulme izin vermezdi" diyen bir aklın sorunu, Allah inancına sadece beşeri ve dünyevi çıkar hesaplarıyla yaklaşmak, Hesap Günü hakikatini dikkate almamaktır.

Bir davranışı ahlâkî kılan şey onun ardında yatan sorumluluk bilincidir. Sorumlulukla sorumsuzluk arasındaki ayrım hakkaniyetin bir gereğidir. Âhirete iman bu anlamda hakkaniyetin tecellisine imandır. Çünkü âhiret, bu hayatın hesabının görüleceği öbür hayattır. Şu halde Hesap Günü'nü inkârın temelinde, hayatı sorumsuzca tüketme arzusu yer alır. Sorumsuzca tüketilmiş bir hayatın hesabı verilemez. Böylesi bir hayat yaşayanların sorumluluktan kaçma arzusu, inkâr olarak kendini dışa vurur. Fakat inkâr, Hesap Günü gerçeğini ortadan kaldırmaz: "O gün ağızlarına mühür vuracağız; ve elleri Bize konuşacak, ayakları da şahitlik yapacak." (65)

Tekamül varlığın yasasıdır. Bu yasa sadece varlığın maddî boyutu için değil, mânevî boyutu için de geçerlidir. Madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanları kapsayan bu yasa, ruhuyla bir üst âleme ait olan insanda mânevî bir nitelik kazanır. Âhiret, bu sürecin mânevî olan öbür yüzünü temsil eder. Cennet aslında insanın tekamülünün son durağıdır. Vahiy, hayat yolcusunu her tür sapmaya karşı uyarır. Bu uyarı sorumluluk bilincine sahip olanlara, yani "(Kalben) diri olanlara" (70) yarar sağlayacaktır. Sûre Allah'ın azamet ve kudretini beyan eden bir pasajla son bulur. İbn Abbas'a bu sûrenin fazileti sorulunca, "Bunu bilmiyorum, fakat (galiba) son âyeti içinmiş!" der.

Sûre, *Yasîn* kelimesinin müstakil bir âyet olup olmadığı yorumuna binaen, Kûfe okuluna göre 83 âyet, diğer tüm okullara göre 82 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Ey insan![1] 2 Hikmetle (muhatabını inşa eden)[2] bu Kur'an'a andolsun 3 ki sen, elbette gönderilen elçilerden birisin.[3] 4 Dosdoğru bir yol üzeresin.[4] 5 (Çünkü bu vahiy) her işinde mükemmel olanın, en merhametli olanın katından indirilmiştir: 6 bu sayede ataları uyarılmamış, dolayısıyla haktan gafil kalmış bir topluluğu uyarabilesin.[5]

7 Doğrusu, onlardan bir çoğu hakkındaki söz tahakkuk etmiştir: artık asla iman etmeyecekler.[6]

8 Zira (sanki) Biz onların boyunlarına, çenelerine kadar uzanan demir halkalar geçirmişizdir de, başlarını bir türlü eğememektedirler.[7] 9 Yine (adeta) önlerinden ve arkalarından birer set çekmiş ve gözlerini perdelemişizdir de, artık görememektedirler. 10 Şu halde sen onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için fark etmez: iman etmezler.

11 Ne ki sen, sadece ilâhi uyarıya tabi olan ve idraki aşan bir hakikat olmasına rağmen O rahmet kaynağına derin bir ürpertiyle saygı duyan kimseyi[8] uyarabilirsin: o halde bu gibileri tarifsiz güzellikte bir ödülle müjdele!

---

1 Mukatil, bu yorumu ibârenin tek karşılığı olarak verir. Habeş dilinde ve *Tayy* lehçesinde bu kelime "ey insan" anlamına gelir. Bu görüşü İkrime, Dahhak, Said b. Cübeyr gibi Kûfe ve Hasan gibi Basra okulunun önde gelen otoriteleri savunmuşlardır. Bu ibârenin *mukatta'ât*'a dahil olduğu görüşü yanında, Allah'ın ya da Kur'an'ın bir adı (Malik ve Katâde) olduğu yorumları da yapılmıştır (Taberi). Tercih ettiğimiz yoruma göre, Kur'an'da Hz. Peygamber için kullanılan "Ey Rasul" ve "Ey Nebi" dışındaki tek form "Ey insan!" ifadesidir. Ki Said b. Cübeyr bu nidadaki "insan"ın Hz. Peygamber'in adı olduğu kanaatindedir. Bu ise hem insan olmanın değerine, hem de Hz. Peygamber'in insanlığına bir göndermedir.

2 *Hakîm* kalıbı mübalağa ile ism-i faildir ve dolayısıyla canlı ve bilinçli özneler için kullanılır. Kur'an'ın muhatabını inşa eden kurucu bir özne oluşuna atıftır. Parantez içi açıklamamız hakîm'in bu niteliğine dayanmaktadır. (42/Fâtır: 31'deki *ellezi* ile krş.)

3 Bir tek bu âyette dört tekit vardır: İsim cümlesi, yemin, *inne* ve *lâm*. Bir cümledeki bu dört pekiştirme, Nebi'yi inkârın aslında dört inkâr olduğunu gösterir: Peygamberi inkâr Kur'an'ı, Kur'an'ı inkâr âhireti, âhireti inkâr Allah'ı inkâr demektir.

4 Bir sonraki âyetin delaletiyle: "Rabbimin bana ilettiği vahiy sayesinde" (76/Sebe': 50).

5 Veya *mâ*'nın ilgi zamiri anlamına dayanarak: "ve böylece ataları uyarılmış, fakat kendileri haktan gafil kalmış bir topluluğu uyarabilesin" (Râzî). Tercihimizi hem Kasas 46 hem de nüzul ortamının tarihsel gerçekliği doğrulamaktadır. Bu âyet görev alanının kapsamını değil başlama noktasını gösterir (Krş: 51/Şu'arâ: 214). Elbet görev evrensel, kapsam tüm insanlıktır (76/Sebe': 28).

6 Çoğunluğun akletmeyeceği, iman etmeyeceği ve şükretmeyeceğine dair ilâhi bilgi (Msl. 56/A'râf: 187; 40/Furkan: 50; 78/Mü'min: 61).

7 Müteakip âyetlerin de gösterdiği gibi, inkârcıların dünyadaki halini tasvir eden bu âyet onların küstah ve kibirli tavırlarının mecazi bir anlatımıdır. Parantez içi açıklama, metnin sembolik tabiatına dayanmaktadır. Boyun halkaları aynı zamanda köleliği temsil eder. Zaten *mukmehûn*, hem başkaldırı hem de zillet ve utancı içeren çift kutuplu bir anlamaya izin verir. Zımnen: Allah'a kul olmamak için başkaldırırlar, fakat benliklerinin kulu-kölesi olurlar.

8 Krş. 94/Bakara: 4; 36/Kâf: 33. *Haşyet* için bkz. 69/Yûnus: 62, not 83.

12 Elbette Biz, evet ölüyü Biz diriltece-ğiz; ve onların önden yolladıklarını da arkada bıraktıkları eserleri de Biz yazacağız: böylece her şeyi kaydeden tarifsiz ve çok gelişmiş bir ana (bellek)te kayıt altına almış oluruz.[9]

13 ONLARA, kendilerine elçiler[10] gönderdiğimiz şehir[11] halkının hikayesini anlat.[12]

14 Bir zamanlar onlara iki elçi göndermiştik; ama ikisini de yalanladılar. Bunun üzerine (onları) bir üçüncüyle destekledik; ve onlar dediler ki: "Biz size gönderilmiş elçileriz."

15 (Şehir halkı) dediler ki: "Siz de sadece bizim gibi beşer türüne mensupsunuz. O rahmet kaynağı da hiçbir şey indirmemiştir: siz sadece yalan söylüyorsunuz!"

16 (Elçiler) dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz size gönderilmiş elçileriz. 17 Ve biz size açıkça tebliğ etmekten başka bir şeyle mükellef değiliz."

18 (Şehir halkı) dediler ki: "Şüphesiz bize uğursuzluk getirdiniz. Eğer buna bir son vermezseniz, sizi öldüresiye taşa tutar ve sizi keyfimizce şiddetli bir biçimde cezalandırırız."[13]

19 (Elçiler) dediler ki: "Kaderiniz size bağlıdır. Ne yani, size öğüt verildi diye mi (böyle oldu)? Hayır, asıl siz haddi aşmış[14] bir toplumsunuz."

20 Derken, şehrin en uzağından bir

---

9 *İmâmin mubînin*'deki her iki kelime de belirsizdir. Buna rağmen *mubîn* "açık-seçik, apaçık" mânasındadır. İlk bakışta birbiriyle çelişir gibi görünen bu unsurlar, derin düşünüldüğünde hem Levh-i Mahfuz'un akıl sır ermeyen, hem de hiçbir şeyi atlamayan yapısını ifade eder. (Benzer bir ibâre ve tahlil için bkz. 70/Hûd: 6, not 11.) *İmâm* kelimesi, türetildiği *umm* kökünün de ele verdiği gibi, bir şeyin kendisinden neş'et ettiği "aslı" ve "ana"yı ifade eder. Kelimenin etimolojisinde "gelişmiş ve öncü" anlamları mevcuttur (Bkz: 72/Hicr: 79, not 47).

10 Ya da: "(elçinin) elçileri" anlamına "davetçiler". Bu kelime kıssa boyunca hep edilgen bir kip olan *murselûn* kalıbıyla gelmiş, ne isim ne de zamir olarak Allah'a isnat ve izafe edilmemiştir. Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderen Rasulullah'ın onu "Allah'ın Elçisi'nin elçisi" diye nitelemesine benzemektedir. Dolayısıyla *murselûn* "Allah'ın elçileri" değil "elçinin elçileri" anlamına gelir. Kur'an'a göre aynı anda ve aynı topluma Musa ve Harun örneğinde olduğu gibi birbirini destekleyen iki elçi gönderildiği istisnai durumlar olmuşsa da, üç elçiden ismen hiç söz edilmez (Krş: 14. âyet). Yok eğer tercih ettiğimiz gibi bu kelime "peygamberler" olarak anlaşılırsa, bu durumda olayın Antakya'ya nisbeti kabul edilemez.

11 Katade ve İkrime bu şehri Antakya olarak yorumlar. İbn Kesir bu tür yorumlara itiraz eder. Fakat pasajın devamı (20-32) Antakya merkezli okumayı destekler niteliktedir. Bu âyeti bir sonraki 14. âyetin ışığında okuyarak bu şehri dünya, elçileri de Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed olarak anlamak da mümkündür.

12 Kıssa anlatımının *darabe* (vurdu) kökünden bir kelimeyle karşılanmış olması, anlatılan şeyin muhatabı üzerinde yumruk ve tokat etkisi yapacağını îmâ eder. Dolayısıyla, kafaya vura vura hakikati anlatmayı çağrıştırır.

13 Lafzen: "bizden, tarafımızdan". Bu bağlamdaki en uygun karşılığı "keyfimizce". Zımnen: hiçbir hak ve hukuku gözetmeksizin cezalandırınız.

14 *Musrifûn*'u bu şekilde çevirimiz için bkz. 44/Tâhâ: 127, not 112.

adam[15] koşarak gelip "Ey kavmim!" dedi, "Elçilere uyun! 21 Uyun sizden hiçbir karşılık beklemeyen bu kimselere; zira bunlar doğru yoldadırlar! 22 Hem ben, beni yaratana, dahası hepinizin huzuruna varacağı O Zata neden kulluk etmeyecek mişim? 23 Onu bırakıp da başka ilâhlar edineyim, öyle mi? Eğer Rahmân bir zarar vermeyi dileyecek olsa (-ki dilemediği açık-),[16] ne onlar bana zerre kadar şefaat edebilir, ne de beni kurtarabilirler. 24 Elbet o zaman ben, apaçık bir sapıklığa düşmüş olurum. 25 İşte artık ben sizin de Rabbiniz olana iman etmiş bulunuyorum: artık beni dinleyin!"[17]

26 (En sonunda) ona "Sen cennetliksin!"[18] denildi. Dedi ki: "Ah, keşke kavmim bir bilseydi 27 Rabbimin beni bağışladığını ve beni ilâhi ikrama mazhar olan kimseler arasına kattığını!.."

28 Ve onun ardından kavminin üzerine gökten bir ordu indirmedik; zaten Biz daha önce de asla indirmiş değiliz:[19] 29 eğer bu gerekseydi, tek bir çığlık yeterli olurdu; o zaman da onlar sönmüş köz gibi kararıp küle dönerlerdi.[20]

30 Vay gele şu kulların başına![21] Ne zaman kendilerine bir elçi gelmişse onu alaya aldılar!

31 Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmezler mi? Ki onlar kendilerine dönüp gelemeyecekler;[22] 32 ama elbet hepsi Bizim huzurumuzda toplanacaklar.

---

15 Veya: "Şehrin ileri (gelenlerinden) bir adam". Kitab-ı Mukaddes'te elçilerin Antakya'ya gönderilişine ayrıntı verilmeden değinilir (R. İşleri, 11). İbn Kesir Antakya olmasına şiddetle itiraz eder. Buna ilave bir itiraz da Antakya'nın ilk Hıristiyan olan şehir kimliğidir. Fakat bu, Antakya'da ilk anda böyle bir karşı koyuşun gerçekleşmediğine mesnet teşkil edemez. En doğrusunu Allah bilir.

16 Parantez içi açıklamamızın gerekçesi cümlenin şartlı yapısıdır. Zımnen, "ama O kulunun zararını dilemez" sonucu çıkmaktadır (Bkz: 70/Hûd: 34, not 41).

17 Eğer "şehrin en uzağından gelen adam" bu sözü, toplum kendisini öldürmek için üzerine yürüyünce elçilere dönerek söylemişse açılımı şöyle olur: "İşte ben sizin Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorum! Siz de benim (şehadetimi) duyun (ve bana şahit olun)!" Veya her iki tarafa birden söylenmiş olması da mümkündür (Râzî). Tercihimiz inkârcı kavme söylendiği yönündedir. Sözün sonu "Sözümü dinleyin, Şeytana uymayın!" vurgusu taşır.

18 Lafzen: "Gir cennete!"

19 Âyetin sonu, bu konudaki ilâhi sünneti ifade etmektedir. Enfâl 9-12'de Allah'ın bin melekle yardımı bu ilâhi sünnet ışığında anlaşılmalıdır. Zaten söz konusu âyetlerde ilâhi yardımın "iç ferahlatıcı müjde ve moral destek" (Enfal: 10), "iç sükunetin çepeçevre kuşatması" (Enfal: 11) ve "inananlara direnç ve destek vermek ve kâfirlerin yüreklerine korku salmak" (Enfal: 12) şeklinde gerçekleştiği beyan edilmiştir.

20 Zımnen: ama bu olmadı. Buradaki *in kâne* kalıbının işlevi şu âyettekine benzer: *İn kâne lirrahmâni veledun* ("eğer Rahmân bir çocuk edinseydi" 83/Zuhruf: 81; krş. 79/Enbiya: 17; 42/Fâtır: 41). Zımnen: onları cezalandırmaya gerek yoktu. Eğer bunu isteseydik bir ordu değil, tek bir çığlık yeterli olurdu. Bu okuma klasik tefsir otoritelerinin Antakya ile irtibatlı yorumlarına izin verir. Zira Antakya'da söz konusu tarihlerde böylesine kitlesel bir helâke şahit olunmamıştır.

21 Hem şefkat, hem acıma, hem de hayret ifade eden bir kalıp (Bkz: *İtkân* III, 120)

22 Zımnen: Size dönerek "Biz kaybettik, siz bizim gibi yapmayın!" diyemeyecekler.

33 ÖLÜ toprakta dâhi onlar için bir ders vardır: Onu Biz dirilttik, beslenmeleri için ondan tohumları Biz çıkardık. **34** Orada hurmalıkları ve üzüm bağlarını Biz var ettik; yine orada su gözelerini Biz çağlattık; **35** ki onunla yetişenlerin ve elleriyle ektiklerinin[23] ürünlerinden yiyebilsinler.

Hâlâ şükretmeyeceksiniz, öyle mi?

36 Şânı ne yücedir O'nun ki, yeryüzünün tüm bitkilerini, insanların bizzat kendilerini ve hakkında henüz hiçbir bilgiye sahip olmadıkları şeyleri çifter çifter O yarattı.[24]

37 Gecede de onlar için bir ders vardır: Biz ondan gündüzün ışığını çekip alırız da, onlar aniden karanlıkta kalakalır.[25]

38 Güneşte de (bir ders vardır): o kendisi için tayin edilen mekân ve zamana bağlı olarak hareket eder durur;[26] işte bu, en yüce olanın, her şeyi bilenin takdiridir.

39 Aya da sonunda kuru ve eğri bir hurma dalı haline gelinceye kadar farklı evreler takdir ettik: **40** ne güneş aya kavuşup çarpabilir ne de gece gündüzü örtebilir: zira hepsi[27] bir yörüngede[28] hareket edip dururlar.[29]

41 Bizim onların nesillerini[30] dolu gemilerde[31] taşımamızda da onlar için bir ders

---

23 Veya *mâ*'nın olumsuz anlamıyla: "ellerini vurmadıkları halde". Fakat *mâ*'ya ilgi zamiri anlamı vermek Kur'an'ın çift kutuplu üslubuna daha uygundur (kendi yetişenler ve ekilenler). İbn Mes'ud'un ve *mimmâ 'amilethu* şeklindeki tefsîrî okuyuşu da bunu destekler (Taberî).

24 Burada asıl dikkat çekilen Allah'ın tekliğidir. Tüm bir yaratılmışlar dünyası çift kutupluluk yasasına tabidir. Bu yasayı koyan da tek olan ve yaratılmışların yasasına bağlı olmayan Allah'tır. Âyet aynı zamanda insanların bilmediği varlık çiftlerinden söz etmektedir.

25 Bu âyet gecenin en güzel tarifidir: Gece kendi başına bir varlık değil, ışığın yokluğu halidir.

26 *Mustekarr*'ın mekân ve zamana delalet etmesine dayanarak. Bu hareket, *lam*'ın farklı bir vurgusuyla, sadece yörüngesel olanı değil güneş sisteminin uzay içindeki hareketini de ifade eder. İbn Mes'ud ibâreyi *lâ mustekarra lehâ* ("bir durakta durmaksızın") şeklinde okumuştur (Ferrâ).

27 Hepsi: Burada sözü edilen güneş, ay ve âyette "gece gündüz" olarak geçen dünya.

28 "Yuvarlak cisim, daire" anlamına gelen *felek*, "gezegenlerin yörüngesi" için kullanılmaktadır. Gemilerin seyri sefer rotasına benzediği için "gemi" mânasına gelen *fulk*'ten türetilmiştir (Râğıb).

29 *Yesbahûn*, akıllılar için kullanılan bir cemi kalıbıdır. Aynı zamanda bu cisimler hareketlerinin faili olarak zikredilmiştir. İbn Sina, buradan yola çıkarak onları canlı ve akıllı sayar (*Risale Ecvibe 'an 'Aşri Mesail, Resâil* içinde). Fakat aklı, bu gök cisimlerine değil onların yaratılışındaki anlam ve amaçlılığa atfetmek vahyin ruhuna uygun bir yaklaşım olsa gerektir.

30 Veya *zurriyyeten*'in "ata" anlamına dayanarak: "onların atalarını". Tercihimizin açılımı: Muhatapların nesillerini; genel anlamda "Âdemoğullarını".

31 *el-Fulk*, geçtiği 23 yer ve *felek* ile akrabalığı göz önüne alındığında, suda veya havada yüzen her tür vasıta anlamına gelir. Yalnız üç yerde gelen *sefine* ise sadece suda yüzeni ifade eder. Elmalılı âyetteki *el-fulk*'u "ana rahmi" olarak yorumlar. Bu takdirde mana "onların nesillerini rahimlerde taşımamızda onlar için bir ders vardır" olur. Fakat *el-fulk*'e "rahim" manası vermenin lugavî bir delile isnat etmemesinin yanında, bu tercihin, devamında gelen *el-meşhûn, yerkebûn, nuğrikhum, yunkazûn* ibareleriyle telifi de zor görünmektedir.

vardır;[32] 42 ve onları, benzer nitelikte taşıma araçları (yapacak kabiliyette) yaratmamızda da... 43 Dilersek onları suda boğabiliriz; bu takdirde imdatlarına kimse yetişemez ve onlar kurtarılamazlar da;[33] 44 sadece katımızdan bir rahmet ve geçici bir mühlet tanımamız sayesinde yaşayabilirler.

45 Kendilerine "Sizi bekleyen (âhiret) ve geride bıraktığınız (hayattan) dolayı[34] sorumluluktan titreyin ki, ilâhi merhamete mazhar olabilesiniz" denildiğinde (yüz çevirdiler): 46 zira onlara Rablerinden ne zaman bir mesaj ulaşmışsa, her seferinde ondan yüz çevirmişlerdir.

47 Kendilerine "Allah'ın size verdiği servetten (Allah yoluna) cömertçe sarf edin"[35] denildiğinde, inkârda ısrar edenler imanda sebat gösterenlere "Ne yani, Allah'ın isterse pekala doyuracağı kimseyi biz mi doyuralım? Şimdi siz açık bir şaşkınlık içinde değil de nesiniz!" derler. 48 Bir de derler ki: "Eğer sözünüze sadıksanız söyleyin bakalım şu vaad ettiğiniz (Son Saat) ne zaman gerçekleşecek?"

49 Onlar (bunu) tartışırken, kendilerini enselenecekleri bir tek bela çığlığından başka bir şey beklemeyecek: 50 her şey o kadar ânî olacak ki,[36] ne vasiyet edebilecekler, ne de yakınlarına dönebilecekler.

51 Derken sura üflenmiştir;[37] ve işte o zaman hemen mevzilerinden çıkıp Rablerine koşacaklar.

52 "Eyvah! Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?"[38] diyecek (ve cevabı kendileri verecek)ler: "Rahmân'ın vaad ettiği bu olsa gerek; demek ki gönderilen elçiler doğru söylemişler!"

53 Sadece bir tek bela çığlığı: olan bitenin hepsi bu! Ve hemen ardından herkes huzurumuzda boy gösterecek.

54 Artık bugün hiçbir kimseye zerre kadar haksızlık yapılmayacak ve sadece yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız.

55 Elbet cennet ehli o gün, keyif veren bir meşguliyet içinde olacak;[39] 56 onlar ve eşleri (bu huzurun) gölgesi altında mü-

---

32 Suya kaldırma kuvveti veren ilâhî yasaya atıf.

33 Mesela su atomlarındaki mikro tavafın durması anlamına gelen bir kendi içine çökme (füzyon) durumunda...

34 Said b. Cübeyr ve Mücahid yoluyla İbn Abbas'ın yorumunun ışığında.

35 Muhtemelen *infak*'ın nüzul sürecinde geçtiği ilk yer. *Nefeka* kökü "elden çıktı, bitti" mânasına gelir. *İnfak*, yarar veren bir şeyi ona muhtaç olanlarla karşılıksız paylaşmaktır. Geçişli olması, "öteki" olmaksızın bu ibadetin gerçekleşmeyeceği anlamına gelir. Farz olanına *zekât*, nafile olanına *sadaka*, Ramazan'a has olanına *fıtr*, sırf maldan yapılanına *hayr* denir. *İnfak* ile *nifak* aynı köktendir. İnfak iki dünyalılığı, nifak iki yüzlülüğü ifade ettiği için kökleri aynıdır. Bununla beraber tek dünyası olanın iki yüzü olur. İşte bu yüzden bu ikisi kavramsal bir zıtlık içerirler ve Kur'an'da infak nifakın panzehiri olarak sunulur. Münâfikûn sûresi bunun en çarpıcı örneğidir (Bkz: Sûrenin girişi ve 9-11, ilgili notlar; infakla korunmak için bkz. 93/Teğabün: 16-17, not 20-21). Kur'an'da sadece üç şey "Allah yoluna" (*fi-sebilillah*) isnat edilir: Cihad, infak, hicret.

36 Takibiyye *fâ*'sının açılımı.

37 Veya Katade'nin *sûr*'u *suver* okuyuşuna dayanarak: "..suretlere (ruh) üflenmiştir."

38 Veya Hz. Ali ve İbn Abbas'ın *min ba'sina* okuyuşuna dayanarak: "Dirilişimizden dolayı vay halimize!"

39 Usanç ve can sıkıntısına neden olan bir boşluk olmayacak (42/Fâtır: 35). *Fâkihûn*'un

kemmel yataklar[40] üzerinde uzanacaklar; **57** orada her tür refaha sahip olacaklar ve arzuladıkları her şey onlara sunulacak:[41] **58** rahmeti sonsuz Rabbin sözüyle gelen tarifsiz bir mutluluktur bu.[42]

59 Ama (suçlulara denilir ki): "Siz ey mücrimler, bugün şöyle ayrı durun!"

60 İmdi, Ben size buyurmadım mı ey Âdemoğulları: "Şeytana[43] kulluk etmeyin, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır! **61** Ve yalnız Bana kulluk edin, dosdoğru yol budur! **62** Doğrusu (o Şeytan) sizden bir çok nesli yoldan çıkarmıştır; o zaman aklınız başınızda değil miydi? **63** İşte, size vaad edilen cehennem budur.[44] **64** Israrla inkâr etmenizin bir sonucu olarak bugün oraya destek verin!"[45]

65 O gün ağızlarına mühür vururuz; ve Bize onların elleri konuşur, ayakları yaptıklarına şahitlik eder.[46]

66 EĞER (Ademoğlu'nu iradesiz yaratmak) isteseydik, onların görüp kavrama yeteneklerini iyice köreltirdik de (hayvanlar gibi) yoldan (çıkmak için) yarışırlardı:[47] o takdirde (doğruyu) nereden, nasıl görebileceklerdi?

67 Eğer (böyle olmalarını) dileseydik, mutlaka onları kendi konumlarına göre başka bir hale dönüştürürdük:[48] o takdirde ne savuşturabilirler ne de geri dönebilirlerdi.

(bir okuyuşta *fekihûn*) türetildiği *fekih*, "sevinç, sürur, neşe, refah" anlamlarına gelir (*Mekâyis*). Sonradan "meyve" anlamını kazanan *fâkihe*, sofranın son halkasını, dolayısıyla refahın kemal düzeyini temsil eder.

40 *Erike*, gelin odasına kurulan görkemli yataktır.

41 *Yedde'un* fiili, "arzu edileni dile getirmeye gerek kalmaksızın" anlamını imâ yollu içerir.

42 *Selâm*, "kurtuluş", "rahat" ve "iç barışı" ifade ettiği için, bunların tümünü ifade eden "mutluluk"la karşılanmıştır.

43 *Şeytan*'a dair ayrıntılı bir açıklama için muhtemelen ilk geçtiği 8/Tekvir: 25'in 21 nolu notuna bkz.

44 Önceki âyetin sonuyla birlikte düşünüldüğünde akletmemek cehennem azabının kaynağı olarak gösterilmektedir.

45 *Islavhâ*, "ateşi tutuşturmak için odunların önüne dikilen çıra" anlamına gelen *es-sılâ*'dan türetilmiştir. Aslı "dik duran, destek olan, ayakta tutan" mânasındaki *salv*'dendir ve salat'la akrabadır. Bu destek oluş, kendisini başkasının değil yine kendisinin yaktığı bir yanmayı ifade ediyor: "onlara zulmeden Biz değildik; fakat onlar kendi kendilerine zulmettiler" (70/Hûd: 101). **Eşini ve tüm çocuklarını gözünün önünde kaybeden bir ananın ciğerini yakan ateşin acısını düşünün. O gün Allah'ı kaybettiğini görmenin acısı ondan sonsuz kat daha harlı bir ateşin yüreğe düşmesi gibidir. Yok olmanın, ölümün cana minnet olduğu bir yürek yangını: "bugün yok olmak için bir tek ölümü çağırmayın, yok olmak için bir çok ölümü çağırın!" (40/Furkan: 14)**

46 Şu âyetlerle krş. "Oku sicilini! Bugün kendi hesabını görmek için sen sana yetersin!" (68/İsra: 14); "Aslında insan kendi kendisinin gözetleyicisidir" (Kıyâmet: 14); "O gün.. yerin dibine geçmeyi temenni ederler; fakat onlar Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemezler" (106/Nisâ: 42).

47 Krş. 92/Muhammed: 12.

48 Zımnen: Hayatı hayvan gibi algılayıp yeme, içme, yatma, çiftleşmeden ibâret görenleri sûret olarak da hayvana dönüştürebilirdik, fakat istemedik. Bizim "kendi konumlarına göre" anlamı verdiğimiz *'ala mekânetihim*'deki *mekân* fiziki değil, tıpkı 73/En'âm: 135; 70/Hûd: 93 ve 121'de olduğu gibi mânevîdir. Yani insanın hayata ve kendine biçtiği "değer" ve "konum" ile ilgilidir. Zaten kelimenin türetildiği kök olan *kevn* de "oluş" anlamına gelir.

68 Ve kimin ömrünü uzatırsak, onun doğuştan gelen yeteneklerinde eksiltme yaparız: hala akıllarını kullanmayacaklar mı?[49]

69 BİZ ona şiir öğretmedik; bu onun için[50] gerekli de değil:[51] o (vahiy) sadece bir uyarı ve öğüttür;[52] dahası açık ve açıklayıcı bir hitaptır; 70 ki bu sayede, (kalben) diri olanları uyarsın[53] ve bunu ısrarla inkâr edenlere karşı verilmiş söz gerçekleşsin.[54]

71 Şimdi onlar, kendileri için kudretimizin bir nişanesi[55] olarak evcil hayvanlar yarattığımızı ve bu sayede onlara sahip olabildiklerini de mi görmezler? 72 Dahası onları emirlerine âmâde kıldık ki, bir kısmına binsinler, bir kısmını da yesinler; 73 ve onlardan başkaca da yararlansınlar ve içecek (süt) sağsınlar.

Hâlâ şükretmeyecekler mi?

74 Ne ki onlar (şükür yerine), kendilerine yardım ederler ümidiyle Allah'tan başka ilâhlar edindiler. 75 Bunların onlara yardıma asla güçleri yetmez; aksine kendileri bunlar için[56] hazır kıta askerdirler.

76 Artık onların sözleri seni üzmesin: unutma ki Biz onların gizlediklerini de biliriz, açıkladıklarını da.

77 İNSAN görmez mi ki, Biz kendisini bir damlacık hayat suyundan[57] yarattık (ve akıl fikir bahşettik), fakat o apaçık bir hasım olup çıktı.

78 Bir yandan Bizim için benzerler uydururken, öte yandan kendisinin (bir damlacık sudan) yaratılışını unutarak şöyle der: "Çürüyüp toza toprağa karışmış kemiklere kim hayat verecek?"

79 De ki: "Onları ilk defa kim yoktan var ettiyse O hayat verecek. Zira O, her tür yaratığın ve yaratmanın akıl sır ermez bilgisine bütünüyle vakıftır.[58]

---

49 Tam tersine, yeteneklerin artırılması için bkz. 42/Fâtır: 1, not 3. Zımnen: Ey insan, ahlâkî sorumluluklarını "daha erken" gerekçesiyle asla erteleme! Ömrün en diri yıllarını günaha, en düşkün yıllarını da Allah'a ayırmak bir tür Kabil kompleksidir.

50 Zamir Kur'an'ı da gösterebilir.

51 Nebi'ye yönelik "şair" (79/Enbiya: 5) ve Kur'an'a yönelik "şiir" iddialarını red. Bunun gerekçesini anlamak için o günün şairinin kahinle, şiirinin de kehanetle iç içe geçtiğini bilmek gerekir. Cahiliyye insanı, cinlerin Allah ile nesep bağına sahip olduğunu düşünür, şiiri şairle cin arasındaki alışverişin ürünü olarak görürdü (66/Sâffât: 158). Bu yüzden melek-peygamber ilişkisini, cin-şair ilişkisiyle özdeş sandılar (Krş: 51/Şu'arâ: 221).

52 Zımnen: Şiir gibi hisse değil akla hitap eden vahiy, "düşünen bir topluma" ithaf edilmiştir.

53 Yani: Akleden kalbe: "Şüphesiz bunda bir kalbi olanlar için uyarı vardır" (36/Kâf: 37).

54 Bu söz için bkz. 7-12. âyetler.

55 Lafzen: "ellerimizin bir eseri.." Şu'arâ' 11'e göre bu tür lâfızlar mecaz olarak anlaşılmalıdır.

56 Veya zamirlerin aidiyetine göre: "onlar kendileri için.." Tercihimiz, şirkin yasaklanmasının en temel nedenine dayanmaktadır. O da şirkin, şirk koşan kimseyi şirk koşulan karşısında nesneleştirmesidir. Allah'a ait bir niteliği bir başka varlığa yakıştıran insan, o andan itibaren tanrılık yakıştırdığı şirk nesnesinin "emre âmâde askeri" durumuna düşer.

57 Nutfe: "zigot", yani döllenmiş yumurtadan.

58 *Halk*'ın ikili anlamı için bkz. 65/İbrahim: 19, not 21. *Alîm*'deki belirsizlik çeviriye "akıl sır ermez" yan anlamıyla yansımıştır.

80 O'dur yeşil ağaçta sizin için ateş var eden; bu sayede siz ondan yakacak elde edersiniz.

81 Değil mi ama; gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kudreti, onlar gibisini[59] (yeniden) yaratmaya yetmez mi? Elbette yeter! Zira O, her şeyi bilen mükemmel bir Yaratıcıdır. 82 O, eşsiz yaratışıyla bir şeyin olmasını dilediği zaman, sadece ona *"Ol!" demesi yeter: o da* hemen oluş sürecine girer.

83 Her şeyin tasarrufunu (kudret) elinde bulunduran (Allah), her tür kişileştirmeden uzak ve yücedir: nihayet hepiniz O'na döndürüleceksiniz.

59 78. âyette geçen 'yeniden dirilmeyi reddedenler gibi daha küçüğünü'.

FURKÂN SÛRESİ

Nüzûl : 40
Mushaf: 25

Sûre, hem "iyiyi kötüden ayıran" hem de "iyi ile kötü kendisi sayesinde fark edilen" mânasına gelen adını, sûrenin başında gelen *Furkân* kelimesinden alır. Furkan Kur'an'da hem tüm vahiylerin hem de selim aklın sıfatı olarak kullanılır. Zira sahih nakil de selim akıl da sahibine iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan, doğruyu eğriden ayırmayı telkin eder. İlk nesilden itibaren bu isimle anılan sûrenin tek adı budur.

Mekke'de inmiştir. Üslubu ve konusu buna şahittir. İbn Abbas'tan rivayet edilen 68-70. âyetlerinin Medine'de indiği tezini, yine İbn Abbas'tan nakledilen Kasım b. Ebi Berze rivayeti boşa çıkarır (Buhârî). İlk tertiplerin tümünde de Yâsîn-Fâtır arasına yerleştirilir. Rejis Blachère 5, Mehdi Bazergan 6. yıla yerleştirir. Adına uygun olarak iman ve küfür saflarını netleştiren muhtevası göz önüne alındığında, peygamberliğin 5 ya da 6. yılında indiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde, inkar cephesinde düşmanlık kendini göstermeye başlamış, vahyin iniş tarzına itiraz edilmiştir (31-32).

Sûrenin konusu ilâhi bir inşa projesi olan vahiydir. Vahyin mahiyet, illet, hikmet, maksat ve önemine en yoğun vurgu bu sûrede yapılır. Konu itibarıyla baştan sona bir bütünlük arz eder. İnsanın hakikat arayışında vahyin tartışılmaz yerine dikkat çeken sûre, hesap gününde Hz. Peygamber'in şu şikayeti yapacağını dile getirir:

"Yâ Rabbî! Benim kavmim bu Kur'an'a, devri geçtiği için terk edilmiş bir kitap muamelesi yaptı!" (30).

Bu, vahyi göz ardı edenlerin tavrıdır. Bir de vahye uyduğunu söyleyenlere eleştiri getirir: "Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, sağırlar ve körler gibi (dinlemeden, anlamadan) üzerine üşüşmezler" (73). Vahyi taşıyan elçiye dolayısıyla vahye karşı çıkanların "kendi heva ve heveslerini ilâhlaştırdıklarını" söyleyip (43), bunların "akıllarını kullanmayan kimseler" oldukları, bunun için de "koyun sürüsüne benzedikleri" (44) vurgulanır.

Sûre inanan-inanmayan herkese hitap ederek son bulur:

"Eğer duanız olmasaydı, Rabbim size niçin değer verecekti ki?" (77).

Değil mi ama: Kul kendisinden bir şey istenmemesinden hoşnut olur, Allah istenmesinden hoşnut olur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Bütün insanlığa bir uyarı olması için, kuluna iyi ile kötünün arasını kesin hatlarla ayıran vahyi[1] indiren[2] (Allah) ne yüce bir bereket kaynağıdır.[3] 2 O (Allah) ki, göklerin ve yerin hakimiyeti yalnızca O'na aittir; O çocuk edinmemiştir, hakimiyetinde O'na herhangi bir ortak da bulunmamaktadır: zira her şeyi O yaratmış ve (bütün bunları) ölçüsünü kendi koyduğu yasalara bağlamıştır.[4]

3 Ne ki yine de O'nun dışında, hiçbir şey yaratamayıp kendileri yaratılmış bulunan;[5] kendilerinden bir zararı defetmeye de bir yararı talep etmeye de güçleri olmayan; ne hayat, ne ölüm, ne de ölümden sonra dirilişe dair bir yetkisi bulunmayan birtakım sahte ilâhlar peydahladılar.[6]

4 Bir de inkarda ısrar eden o kimseler; "Bu onun uydurduğu bir yalandan başkası değildir; üstelik bu konuda başka bir topluluk da ona yardım etmiştir"[7] dediler.

İşte ileri sürdükleri bu iddiayla, hem haksızlık etmiş,[8] hem de gerçeği çarpıtmış oldular.[9]

5 Ve; "Bu, sabah akşam[10] (ezberlemesi için) kendisine okunsun diye, başkalarına yazdırdığı eskilerin efsaneleridir" dediler.[11]

---

1 *Furkân*, hem özü itibarıyla iyiyi kötüyü fark eden (*fârık*) hem de iyi ile kötü kendi sayesinde fark edilen (*mefruk*) anlamına gelir. Duyularla değil akılla algılanan fark'a delalet eder. İlk bakışta vahiyden ayrı olarak peygamberlere indirilmiş bir şey gibi anlaşılabilir (94/Bakara: 53, 185; 98/Âl-i İmran: 4). Fakat bu âyetlerdeki vavlar tefsiriyye olarak okunursa, vahyin bir sıfatı olduğu anlaşılır. Vahyin sıfatı olarak hem özne olan vahyin kendi içinde iyiyi kötüden ayıran muhtevasına, hem de inşa ettiği akıllara seçip ayırma (temyiz) yeteneği kazandırmasına delalet eder. Hz. Musa ve İsa'ya da vahiyle birlikte indirilmiştir (Msl. 94/Bakara: 185 ve 98/Âl-i İmran: 4).

2 *Tenzil* vahyin kaynağına nisbetle, *inzal* ise hedefine nisbetle kullanılır (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3). Buradan yola çıkarak *furkân* vasfının vahyin cevherine ait olduğunu ve değişen zaman ve insanla birlikte değişmediği sonucuna varınız. Kelimenin Kur'an'daki kullanımları da bu sonucu doğrular.

3 Yalnız Allah için kullanılan *tebârake* fiili için bkz. 56/A'râf: 54, not 41. Bu âyetten yola çıkarak *ellezî* ilgi zamirinin Türkçe'ye nasıl çevrilmesi gerektiğine dair Üstad Elmalılı'nın insana "aşk olsun" dedirten emeğini anmadan geçemeyeceğim.

4 *Fe-kaddarahû takdîrâ*, varlığın kaderinin bir ölçü üzerine yaratılmak olduğunu ifade eder.

5 Veya: "..düzmece olarak (tanrı diye) uydurulmuş bulunan.." (Elmalılı).

6 *İttehazû*'ya verdiğimiz bu anlam için bkz. 94/Bakara: 51, not 92.

7 Kur'an'ın ilâhi kaynağını inkar amaçlı bu iddianın tutarsızlığını ortaya koyan bir âyet için bkz. 74/Nahl: 103. Kur'an'ın unutulup gitmesi mukadder bu iftirayı nakletmesi, vahyin kendine duyduğu özgüvenin bir eseridir.

8 Krş. 74/Nahl: 103. Bu iddia hem vahyin hakikatine, hem Hz. Peygamber'e, hem de Mekke kodamanlarının mülkiyeti altındaki bir ya da bir kaç yabancı kökenli köleye iftiradır.

9 Bu ibare, inkarcıların yukarıdaki iddialarının bir devamı olarak da okunabilir. Fakat tercihimiz sözün akışına daha uygundur.

10 Yani: "..sürekli.."

11 Anlaşılan o ki, bu iftirayı atan kimseler de Hz. Peygamber'in yazma bilmediği gerçeğini göz ardı edemiyorlardı.

6 De ki: "Onu, göklere ve yere ait bütün sırları bilen (Allah) indirdi: zaten O, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.[12]

7 Yine: "Bu nasıl elçi böyle? Yiyip içiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor![13] Ona bir melek indirilseydi de beraberinde o da uyarıp dursaydı ya![14] 8 Ya da kendisine (gökten) bir hazine bırakılsaydı, veya ondan yiyip içerek (safa sürdüğü) kendisine ait bir cenneti olsaydı?" dediler.

Bir de kalkıp o zalimler; "Eğer (ona) uymuş olsaydınız, sihirlenmiş bir adamdan başkasına uymamış olacaktınız" dediler.[15]

9 Şunların, seni neye benzettiklerine bir bak hele! Ve sonuçta öyle bir sapıtıyorlar ki, bir daha doğru yolu bulacak (muhakeme) gücünü asla kendilerinde bulamıyorlar.[16]

10 O öyle yüce öyle cömerttir ki, dilerse senin için bu (dediklerin)den daha hayırlı olan, zemininden ırmaklar çağıldayan cennetler var eder; yine senin için (orada) köşkler, yalılar inşa eder.

11 Hayır! Onların (asıl problemi) Son Saat'i yalanlamış olmalarıdır.[17] Ama Biz Son Saat'i yalanlayan kimseler için kışkırtılmış çılgın bir ateş[18] hazırlamışızdır. 12 Onlar, çok uzak bir mekândan dahi, kendilerini gördüğü zaman o ateşin nasıl bir homurtuyla kükrediğini elbet[19] işitecekler. 13 Derken, birbirlerine kelepçeli olarak oranın oldukça dar bir yerine fırlatıldıklarında.. işte o anda, tam orada yok olmak için yalvaracaklar.[20]

14 Yoo, bugün yok olmak için bir tek ölümü çağırmayın, yok olmak için tüm ölümleri çağırın![21]

15 De ki: "Ee, şimdi bu mu hayırlı, yoksa takvâ sahiplerine vaad edilen ebedi

---

12 Yani: vahiy O'nun insana olan merhametinin ve bağışının bir ürünüdür.

13 Normal insan olmayı küçümseyen bir tasavvurun sonucu olarak... Kur'an bu tasavvuru açıkça reddeder. Hz. Peygamber bölge insanının bu tasavvurunu yıkmak için mücadele etmiştir. Bir gün Medine döneminde huzuruna çıkartıldığında dizleri heyecandan titreyen bir adama "Neden titriyorsun! Ben de senin gibi kurutulmuş et yiyen bir ananın doğurduğu insanım!" demişti.

14 Melek peygamber istemekle zımnen kendi hallerine bakıp insan soyundan umut kestiklerini itiraf etmiş oluyorlardı.

15 Eğer yukarıdaki talepler yerine getirilmiş olsaydı, "sihirlenmiş" yerine bu kez de "sihirbaz" diyeceklerdi.

16 Bkz. 68/İsra: 48.

17 İnkarcının psikanalizi: Hesabını veremeyecekleri bir hayat yaşayanlar, çareyi Hesap Günü'nü inkar etmekte bulurlar.

18 *Sa'îr* için muhtemelen ilk geçtiği İnsan sûresinin 4. âyetine bkz.

19 Lafzen: "..işittiler". Gelecekte olacak bir olay için kullanılan geçmiş zaman kipi kesinliğe delalet eder. Bu kesinliği "elbet" kelimesiyle karşıladık.

20 *Subûr*, "tekrar dirilişi olan ölüm" anlamındaki *mevt*'ten farklı olarak "bir daha dirilmemecesine ölüm, yok olup gitmek" anlamına gelir (*Mekâyis*). Yok olmak için yalvaracaklar zira var olmak ellerinde olmadığı gibi yok olmak da ellerinde olmayacak. Bu zımnen "kendilerini var edenin Allah olduğunu itiraf edecekler" demektir. Nihilizmin sonunu beyan eder.

21 Veya: "bir tek yok edici ölüm için yalvarmayın, aksine bir çok yok edici ölüm için yalvarın". Krş. "N'olaydım, keşke bir toprak olaydım" (47/Nebe': 40).

cennet mi?[22] Ki o bir ödül[23] ve bir son duraktır. 16 Orada diledikleri her şey kalıcı biçimde onların olacak: Bu, Rabbinin üzerinde kendisinden yerine getirmesi istenilen bir söz idi."

17 İmdi O, bir gün onları ve onların Allah'tan gayrı yalvarıp yakardıklarını bir araya getirecek ve soracak: "İşte şu kullarımı siz mi yoldan çıkardınız, yoksa onlar kendileri mi yoldan çıktılar?"

18 Cevap verecekler: "Aşkın olan zatını tenzih ve tesbih ederiz ki, Senin dışındakilerden herhangi bir dost, bir veli edinmek bize yakışmaz; ne var ki onlara ve atalarına dünyevi hazları öylesine tattırdın ki, sonunda onlar vahyi unuttular;[24] ve hiç olmaya mahkûm bir kavim olup çıktılar.[25]

19 Bunun üzerine (Allah şirk koşanlara şöyle demişti): "Doğrusu o (tanrılık yakıştırdıklarınız), söylediklerinizin tümünde sizin yalancı olduğunuzu ortaya çıkarıyorlar. Artık ne (cezayı) atlatmaya mecaliniz yeter, ne de yardım almaya;[26] zira sizden her kim (hakikati) tersyüz ederse,[27] ona büyük bir azab tattıracağız.

20 (EY NEBİ!) Biz senden önce de yemek yiyen, çarşıda pazarda dolaşan insanlar dışında hiçbir peygamber göndermemiştik.[28] Bazılarınızı diğerleriniz için sınama vesilesi kıldık ki, bakalım sabrediyor musunuz?[29] (Bunu siz öğrenesiniz diye böyle yaptık); yoksa senin Rabbin zaten her şeyi görmektedir.

21 Ama Bizim huzurumuza çıkacak yüzü olmayan kimseler:[30] "Bize melekler gönderilseydi veya Rabbimizi görseydik ya!"

---

22 Cennetin "has bahçe" anlamına geldiğini hatırlarsak, dünyada gördüğümüz hiçbir has bahçenin ebedi olmadığını da hatırlarız. İşte âyetteki "ebedilik" cennetin bildiğimizin çok ötesinde kalıcı güzelliğin üretildiği merkez olduğunu ifade eder.

23 Zımnen: Cennet mü'minin amellerinin bedeli değil Kerîm olan Allah'ın ödülüdür.

24 Veya: "(Seni) anmayı.." Buradaki *zikr*, vahyin sıfatı olarak okunabileceği gibi "anmak, hatırlamak" anlamına mastar olarak da okunabilir. 29. âyetteki tereddüde mahal bırakmayan açıklıktaki kullanımı ve 30-32, 43-44, 73. âyetlerde dile gelen vahye karşı sakat yaklaşımları öne çıkaran niteliği göz önüne alındığında, tercimizin gerekçesi anlaşılacaktır (Krş: 44/Tâhâ: 124, not 109).

25 *Bûr* "hiç olmak, tükenmek, kredisi bitmek" anlamına gelir. Geldiği beş yerde de olumsuz kullanılmıştır (Ferrâ ve Taberî).

26 Taberî buradan öncesinin müşriklere, sonrasının ise mü'minlere hitap ettiğini söylemiştir. Fakat ortada, muhatap değişikliği için bir gerekçe yoktur.

27 *Zulm* için tercih ettiğimiz bu karşılığa dair bkz. 79/Enbiya: 65, not 68.

28 Sûrenin 7 ve 8. âyetlerinde ele alınan çarpık peygamber anlayışına cevap.

29 Altının cevherini posasından ayırmak maksadıyla potada ergitme işlemi için kullanılan *fitne* kavramı, tam da *furkân*'ı çağrıştırmaktadır. *Furkân* ile gönderilen peygamberler de insanlık dünyasının cevheriyle cürufunu ayrıştırmak için gelmişlerdir.

30 *Lâ yercûne*, "umut, arzu, istek" anlamına gelen *recâ*'dan türetilmiştir. Sonunda sevinç olan beklentiyi ifade eder. *Recâ*'da ısrar ve sürekliliğe *emel* denir. Sonradan "umduğunu bulamama korkusu" mânasında kullanılmıştır (İbn Fâris ve Râğıb). "Rağbet ve düşkünlük" demek olan *tama'* ile yakın anlamlıdır. Burada olduğu gibi olumsuz formda kullanıldığında "korku ve ürküntüden dolayı istememek" anlamı da taşır. Tercihimizin dayanağı budur.

dediler. Doğrusu onlar kendi iç dünyalarında büyüklük tasladılar ve hadlerini aşarak kasım kasım kasıldılar.

22 Onlar bir gün melekleri görecekler, fakat o gün günahkarlar için hiç de iç açıcı olmayacak.[31] Ve onlar "(Eyvah), her yandan sarılmışız!" diyecekler.[32] 23 Zira Biz (o gün) yapıp ettikleri ne varsa hepsinin üzerini çiğneyeceğiz; ve onu yel savurmuş küle çevireceğiz. 24 O gün cennet ehli, kalınacak yerlerin en hayırlısına, istirahat mekânlarının en iyisine sahip olacak.

25 İşte o gün, tüm bulutlarıyla birlikte gökyüzü paramparça olacak;[33] ve melekler bölük bölük indirilecek; 26 mutlak hakimiyet o gün, yalnızca mutlak gerçek olan Allah'a ait olacak: ve zaten o (gün) inkar edenler için çok zor bir gün olacak.[34] 27 İşte o gün haddi aşmış olan kişi, (aldanmanın pişmanlığıyla) elini ısırarak diyecek ki: "Ah n'olaydım! Keşke Rasul ile birlikte bir yol tutmuş olaydım! 28 Vah n'olaydım! Keşke falanca kimseyi kendime yol gösterici bir dost tutmayaydım! 29 Doğrusu, bana vahiy ulaştıktan sonra[35] beni ondan uzaklaştırdı."[36]

Evet,[37] zaten (kişiyi vahiyden) uzaklaştıran her tür şer güç[38] insanı işte böyle yüzüstü bırakır.

30 Ve (o gün) Rasul diyecek ki: "Yâ Rabbî! Benim kavmim bu Kur'an'a[39] devri

---

31 Lafzen: "..müjde taşıyıcı olmayacak."

32 Veya: "ve (melekler) "Yasaktır! (Size cennet) yasaklanmıştır!" diyecekler." Dahhak ve Katade bu cümleyi meleklere atfederken, Mücahid ve İbn Cüreyc inkarcılara atfeder (Taberî).

33 Tekil olarak kullanılan "gök", Kur'an'da birbirinden farklı olarak geçen üç kozmoğrafyadan en yakını olan atmosfer içi semaya tekabül etse gerektir (Atmosfer içinin "gök" olarak nitelendiği bir âyet için bkz. 73/En'âm: 38, not 28). *Semâ', 'arz*'ın aksine eril ve etken olanı temsil eder.

34 Çevirimiz için bkz. 4/Müddessir: 10, not 9.

35 Vahiy ulaştıktan sonra mazeret kalmaz (Krş: "ve onun ulaştığı kimseleri" 73/En'âm: 19). Âyetteki "ulaştıktan sonra" vurgusu, 26. âyette yer alan "kâfirler"in niteliğini ve çevirimizi açıklar.

36 Bu âyetler, sadece Allah'tan ummaları gereken şeyleri başkalarından –ki bunlar nebiler, alimler ve sâlihler de olabilir- umanların yaşadıkları derin düş kırıklığını tasvir eder.

37 Bu cümle kendinden öncesinin bir devamı olarak okunabileceği gibi, Allah'a atfen de okunabilir (Râzî). İkinci şık ibâreye daha uygundur.

38 Lafzen: "Şeytan.." *Şeytan*'ın türetildiği *şetane* "uzak oldu" anlamına gelir. Burada dile getirilen şeytanın "kendisini dost tutan kimseyi vahyin çizgisinden saptıran kişiler" (Âyet 27, 28 ve âyetin başı) olduğu açık. Bu örnekte îmâ edilen insan şeytanları olsa da, *eş-şeytan*'daki belirlilik, bu işlevi gören "her tür"ü kapsar.

39 *Kur'an, fu'lan* vezninden mastardır. *Ka-ra-e/ve/ye* kökünden türetilmiştir: "Toplamak, cem etmek, bir araya getirmek" demektir (*Mekâyîs*). Kur'an, "Eşyayı birbirine yaklaştırarak aralarındaki bağı keşfetmek" mânasına gelir. Bilgiyi elde etme, üretme ve iletme süreçlerinin tümünü ifade eder. Zaten "okumak" da budur. *Fu'lan* vezni, hem ismi fail hem ismi mef'ul anlamında olup, bu kalıbın kendisi için kullanıldığı şeyin, kelimenin taşıdığı anlam ile *dolu olmasını* gerektirir (Şatıbî, *el-Muvâfakât* I, 80). *Kur'an*, "okumanın tüm olumlu anlamlarıyla dolu olan bir hitab" demektir. Kur'an, lafız ile mânanın evliliğinin meyvesidir. Lafzı cismi, mânası ruhu temsil eder. *Kur'an* kelimesi, özellikle ilk sûrelerde "isimleşmiş" anlamıyla kullanılmaz (Bkz: 69/Yûnus: 15, not 26). Burada kullanımından yola çıkarak şöyle bir yorum yapılabilir:

geçmiş, işlevi kalmamış bir kitap muamelesi yaptı![40]

31 İşte böylece Biz her peygambere, suçu karakter haline getirenler içerisinden düşmanlar çıkarmışızdır: olsun, nasıl olsa Rabbin yol gösterici ve yardım edici olarak sana yeter.

32 Bir de inkarda ısrar edenler dediler ki: "Kur'an ona topyekûn olarak tek bir seferde indirilseydi ya!"[41]

İşte Biz, bütünü oluşturan parçaları ait oldukları yere biri diğerini açıklayacak şekilde yerleştirerek,[42] onunla senin iç dünyanı inşa edip pekiştirelim diye böyle yaptık.[43] 33 İmdi, onlar senin karşına hangi temsili anlatım tarzıyla[44] çıkarlarsa çıksınlar, kesinlikle Biz sana o konudaki gerçeği ve en doğru açıklamayı getiririz.[45]

34 Yüzüstü sürünerek cehenneme tıkılacak olan kimselere gelince: En şerli konumda bulunanlar ve yoldan en çok sapanlar işte bunlardır.[46]

35 DOĞRUSU, yine Biz Musa'ya ilâhi mesajı gönderdik. Kardeşi Harun'u da onun yanına yardımcı olarak verdik. 36 Ve "Siz ikiniz, âyetlerimizi yalanlayan malum topluluğa gidiniz!" dedik. Ancak bundan

---

Kur'an'dan kasıt Peygamberin vahyi okuyuşudur. Âyetteki *haza* zamiri "okunuş" anlamı verdiğimiz Kur'an ile birlikte "bu okunuş" demektir ki, bununla *Peygambere mahsus okuyuş* kastedilmiş olur. Bu takdirde mâna şu olur: "Peygamberin vahyi okuyuşunun sonucu olan ilâhi mesajı, toplumum metruk bıraktı" (Krş: 83/Zuhruf: 44).

40 Veya: "bir sayıklama, bir hezeyan gibi gördü" (Ferrâ). *Mehcûr*, bir şeyden mahrum olmayı değil, yanı başında olduğu halde ona sırt dönmeyi ifade eder. Tıpkı şu âyette söz edilenlerin durumu gibi: "Tevrat'ı taşıma sorumluluğu kendilerine verilip de sorumluluğunun gereğini yerine getirmeyenlerin durumu, kitaplar yüklenmiş (fakat sırtındakinin değerinden haberi olmayan) eşeğin durumu gibidir" (100/Cuma: 5). Bu şikayetin muhatapları, özne olan Kur'an'ı nesneleştirip hayattan dışlayanlardır. Kur'an'ın nesneleştirilmesi dört aşamalı bir süreçte gerçekleşti: 1) Anlam üretilmeyince tüketildi. 2) Tüketilen anlamdan doğan açık form yüceltilerek kapatıldı. 3) Yüceltilen form anlamanın konusu olmaktan çıkıp nesneleşti. 4) Nesneleşen forma ise "mukaddes ölü metin" muamelesi yapıldı. Âyet, sürecin sonunu daha baştan haber verir.

41 Bu talepte bulunanlar sadece vahyin kaynağından kuşkulanmış olmuyorlar, aynı zamanda vahyin hayat sorusuna verilmiş ilâhi bir cevap oluşundan rahatsızlık duymuş da oluyorlar.

42 *Rattelnâhu tertîlâ*'nın açılımı şudur: Bütünlüğü olan bir öğretiyi, onun iç bütünlüğünü bozmadan anlaşılmasını, öğrenilmesini, yaşanmasını ve korunmasını sağlamak için bir süreç ve sıra içerisinde talim ettirmek (*şey'en ba'de şey'in 'allemnâkehu*). 30. âyette Allah Rasulü'nün ümmetini kıyamette şikayet edeceği *hecr*'in panzehiri *tertil*'dir. Zira tertil vahyi hayata okumaktır (Bkz: 3/Müzzemmil: 4, not 4).

43 Bu son cümle Kur'an okumanın amacını ifade eder: İnsanın iç dünyasını imar ve inşa (*li-nusebbite bihi fu'âdek*). Bu amaç gerçekleşmiyorsa, Kur'an okunmuyor demektir.

44 Lafzen: "mesel" (Bkz: 62/Kehf: 54, not 66)

45 Kur'an'ın 23 yıllık süreçte hayatın içine inişinin hikmeti murad-ı ilâhinin doğru anlaşılmasını temindir. Bu amaçla Medenî âyetler Mekkî âyetlerin, muhkemler müteşabih'in, vahyin kendisi varlığın hakikatinin tefsiridir.

46 Krş. 108/Mâide: 60.

sonra(dır ki) onları yerle bir ettik.[47]

37 Nûh kavmi de (öyle oldu): tam da elçileri(ni)[48] yalanladıklarında onları suya garkettik. Böylece kendilerini insanlığa ibret kıldık: zira Biz, haddi aşan herkes için[49] can yakıcı bir ceza hazırladık.

38 Ve 'Âd ve Semud kavmi, Ress sakinleri[50] ve bunlar arasında yaşamış olan bir çok nesil de (öyle oldu). **39** Önce her birinin önüne ibretlik örnekler koyduk; sonra hepsini paramparça edip mahvettik.[51]

40 Doğrusu bu (vahyin muhatapları), bela sağanağına yakalanan kente uğramış olmalılar.[52] Şimdi orada olup biteni(n iç yüzünü) görmediler, öyle mi? Yoo! Onlar asıl öldükten sonra yeniden dirilerek (hesap vermekten) hazzetmiyorlar.[53]

41 Bir de ne zaman seni görseler, sırf seninle alay etme amacıyla "Ne yani, Allah Elçi göndermek için bula bula bunu mu bulmuş?[54] **42** Sahiden, şayet onlar üzerinde ısrar etmeseymişiz bizi ilâhlarımız(ın yolun)dan saptıracakmış!" (diyorlar).

Ama zaman gelecek, azabı gördüklerinde kimin daha çok yoldan sapmış olduğunu öğrenecekler.

43 Hevasını ilâhı edinen kimsenin durumunu göz önüne getirsene bir![55] Şimdi (söyle); böyle birinin sorumluluğunu sen üstlenebilir misin? **44** Ya da, sanır mısın ki onların çoğu (ilâhi mesajı) işitir veya (hakikati) akleder? Hayır, onlar sürü (içgüdüsüyle davranan) hayvan gibidirler, hatta yoldan sapma konusunda daha da beterdirler![56]

45 (EY İNSAN!) Görmez misin Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını?[57] Ama, eğer iste-

---

47 Uyarılmayan bir toplumun belaya uğratılmayacağına ilişkin ilâhi yasaya atıf (Bkz: 68/İsra: 15).

48 Çoğul gelen "elçiler" ile Hz. Nûh'un görevlendirdiği elçiler kastedilmiş olabilir. "Bir peygamberi yalanlamak tüm peygamberleri yalanlamaktır" anlamına da gelebilir (Krş: 51/Şu'arâ: 105).

49 *Zulm*'ün bu şekildeki çevirisi için bkz. 79/Enbiya: 29, not 38.

50 Resslilerle ilgili bir not için bkz. 36/Kâf: 12.

51 *Tebbernâ tetbîrâ*'yı bu şekildeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 68/İsra: 7, not 16.

52 Yani: Mekkelilerin kervan yolu üzerinde bulunan Lût Gölü civarına...

53 *Lâ-yercûne*'nin bu anlamı için bkz. âyet 17. Krş. "Hayır! Onların (asıl problemi) Son Saat'i yalanlamış olmalarıdır" (11. âyet).

54 Bu küçümseme bir insan olarak Hz. Peygamber'e yönelik olmaktan daha çok, insan türüne yönelik bir küçümseme olmalıdır. Çünkü bu aklın sahipleri, Allah'a yalnızca meleklerin elçilik yapabileceğini savunuyorlardı. Bunun da temelinde "herkesi kendi gibi bilme" marazı yatıyordu. Zira kendi hallerine bakıp insan soyundan ümit kesmiştiler (Krş: Âyet 7-8).

55 Vahyin rehberliğine tabi olmayanlar, kendi hevalarına tabi oluyorlar demektir (Bkz: 67/Kasas: 50). Allah'a teslim olmayanın teslim olacağı tek kapı keyfi yargılarının ve içgüdülerinin oluşturduğu hevasıdır. Hevasına teslim olansa er-geç onu ilâh edinir.

56 Krş. "Hayvan sürüleri gibidir bunlar, belki daha da aşağıdırlar" (56/A'râf: 179). Zımnen: Ego ve içgüdüsüne tabi olanların akli ve kalbi yetileri körelir, en sonunda insanlıktan çıkarlar.

57 *Zıll*, konuluşu itibarıyla şafaktan gün doğumuna kadar olan seher gölgesi. Kur'an'da gölge genellikle kavurucu yaz sıcağının karşıtı olarak kullanılır. Tıpkı aydınlığın zıddı olarak karanlıkların kullanıldığı gibi (Bkz: 42/Fâtır: 21). Mecazen "himaye" ve "nimet anlamına gelir ki Kur'an'da cennet için ve *zıllin*

seydi, onu hareketsiz kılardı. Fakat Biz güneşi gölgeye kılavuz yapmışızdır; **46** ardından da onu[58] kendi katımız(dan konulmuş bir yasaya bağlı olarak) usul usul çekip almaktayız.

47 Hem sizin için geceyi bir tür örtü yapan, uykuyu istirahat yapan,[59] gündüzü de uyanıp kalkış vakti yapan O'dur.[60] **48** Yine Rahmetinin önü sıra rüzgarları müjdeci[61] olarak gönderen de O'dur.[62]

Evet Biz, gökten tertemiz bir su indirmişiz **49** ki, onunla ölü toprağı canlandıralım; yine onunla yaratmış olduğumuz bir nice canlıyı ve insanı sulayalım diye...

50 Doğrusu Biz, onu (ve bütün bu örnekleri)[63] ayrıntılı bir biçimde açıklayarak insanların önüne koyduk ki düşünüp ders alsınlar diye... Hal böyleyken insanların çoğu yine de yüz çevirmekte, nankörlükte direnmekteler.

51 Hem eğer dilemiş olsaydık, (geçmişte olduğu gibi) elbette her topluma (ayrı) bir uyarıcı gönderirdik.[64] **52** Madem öyle, artık sen inkarcılara uyma ve onlarla bu (vahiy) sayesinde[65] tüm gayretini sarf ederek büyük bir cihada giriş.[66]

53 HEM iki denizi birbirine salan, hem

---

memdûd (uzamış gölge) ibâresi "kesintisiz himaye" demektir (50/Vâkı'a: 30). Âyetteki gölge örneğiyle cevher-araz, asıl-fer, eser-müessir ilişkisine dikkat çekilmiştir. Hareket eden gölgeye itibar edip de onun aslını görmeyen bir aklın düştüğü sefalet neyse, yarattığı eşyaya itibar edip de onu yaratanı görmeyen aklın sefaleti aynıdır. Her gölge nasıl aslının varlığına şahitse, varlık da Allah'ın varlığına şahittir. Zımnen: Ey insan! Gölgeyi görüyorsun da, aslını neden görmüyorsun?

58 Buradaki "o" zamiri gölgeye işaret ettiği gibi, güneşe de işaret edebilir.

59 Cumartesi'ne *sebt* denmesi de kendisinde istirahat edildiği içindir.

60 Gece ve gündüzüyle bir gün, insanın bu dünya ve öte dünya hayatını hatırlatan bir ibrettir. Metinde "istirahat" anlamı verdiğimiz *subat*'ın "ölüm"; "uyanıp kalkış" anlamı verdiğimiz *nuşûr*'un "yeniden diriliş ve bir araya deriliş" anlamına kullanıldığını hatırlarsak, bu örnekle vahyin bize neyi hatırlattığı daha iyi anlaşılır.

61 Veya neşran okuyuşuna dayanarak: "yayıcı, dağıtıcı" (Râzî).

62 Kur'an'da rüzgar-rahmet/yağmur metaforunun kullanıldığı her yerde vahye bir işaret ya da îmâ vardır. Nasıl ortalığı kasıp kavuran her şeyi havaya savuran rüzgar arkadan gelen yağmurun habercisiyse, Mekke yıllarında vahyin estirdiği bu fırtınada çekilen sıkıntılar da arkadan gelecek rahmetin habercisidir.

63 "(Ey insan!) Görmez misin.." diye başlayan 45. âyetten buraya kadar Allah'ın eşyayı amaçsız yaratmadığına atıf olan örnekler kastediliyor.

64 Hz. Peygamber'in bütün bir insanlığı uyarmak amacıyla gönderildiğinin zımnen ifadesi. Âyet her yerleşim birimine ayrı bir peygamber göndermek yerine, evrensel doğruların oralara ulaşmasının yeterli olduğuna işaret eder.

65 İbn Abbas'a göre *bihi*'deki zamirle "Kur'an vahyi" kastedilmiştir (Taberî).

66 Âlemlere rahmet olmak için, âlemlerin zahmetini yüklenmek gerekiyordu. Zımnen: Her topluma ayrı bir peygamber gönderilmesi halinde bunların toplamından nasıl bir gayret ortaya çıkacak idiyse, sen de öylesine büyük bir çaba ortaya koy! Unutmayalım ki buradaki "büyük cihad" emri, daha Mekke döneminin 5-6. yıllarına rastlıyordu. O halde burada kastedilen "büyük cihad", bir savaş ya da fiili bir mücadele değil, ilâhi mesajın olabildiğince yaygınlaştırılmasıydı.

de biri tatlı-susuzluğu giderici ve diğeri tuzlu-acı olduğu halde bu ikisi arasına karışmalarını önleyici (görünmez) bir perde ve aşılmaz bir engel koyan yine O'dur.[67]

54 Sudan insanı yaratan ve onun kan bağıyla soy-sop, evlilik bağıyla hısım sahibi olmasını sağlayan da O'dur: zira senin Rabbin sınırsız kudret sahibidir.

55 Yine de onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne yarar ne de zarar verebilecek olan şeylere kulluk ediyorlar: ve zaten som[68] bir kâfir de, Rabbini dikkate almayan kişidir.[69]

56 Ve Biz seni yalnızca bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

57 (Ey Peygamber!) "Ben bu (davet) karşılığında, dileyen kimsenin[70] Rabbine doğru bir yol tutması dışında sizden herhangi bir ücret talep etmiyorum" de! 58 Nihayet ölümsüz olan O mutlak diri Zat'a yaslan ve hamd ile O'nun aşkın yüceliğini dillendir! Zira kullarının günahından haberdar olma konusunda kimse O'nunla boy ölçüşemez.[71] 59 Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı evrede yaratıp, sonra da mutlak hükümranlık makamına kurulan O'dur. O, sınırsız rahmet kaynağıdır:[72] haydi o halde, (isteyeceğini) O her haberin hangi kaynaktan ne maksatla çıktığını bilenden iste![73]

60 Bir de kendilerine "Yalnızca Rahmân olana secde edin!" denildiğinde, "Rah-

---

67 Dünyadaki bazı nehir, boğaz ve körfezlerde görülen büyük su kütlelerinin birleşme noktalarında gerçekleşen bu muhteşem olay, "yüzey gerilimi" adı verilen ilâhi bir yasaya bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ne var ki üstteki örneklerde olduğu gibi, bunun da lafzî delaletle sınırlı olmayıp insani bir duruma dikkat çektiğini düşünebiliriz. O da tıpkı Mekke ortamında olduğu gibi imanla küfrün, mü'minle kâfirin yan yana yaşamasına rağmen aralarında sanki görünmez bir duvar var gibi birbirlerine karışmamalarıdır. Bu yorumumuza göre iman tatlı ve susuzluk gideren bir suya, küfür se acı ve içeni yakıp kavuran bir suya benzetilmiştir.

68 *el-Kâfir*'deki belirlilik takısı, bu bağlamda çeviriye "som" şeklinde yansıtılmıştır.

69 Lafzen: "..arkaya atan" ya da "..sırt dönen". Yani, Hûd sûresinin 92. âyetindeki *zıhriyyâ*'ya benzer bir anlamda "göz ardı eden, ihmal eden, dikkate almayan".

70 Beşerî iradenin, ilâhî hidayeti celbetmedeki belirleyici rolüne atıf. Burada yalnızca insana atfen kullanılan "dileme" eyleminin, çift özneyi görür bir biçimde açık uçlu olarak kullanılmasıyla ilgili bkz. 69/Yûnus: 25.

71 Bir mübalağa kalıbı olan *kefâ*'lı cümleler Türkçe'ye en iyi deyimsel karşılıklarıyla yaklaşık olarak çevrilebilirler (Benzer bir kalıbın farklı bir bağlamdaki çevrisi için bkz. 68/İsra: 17, not 28).

72 Veya: "..hükümranlık makamına kurulan O, sınırsız rahmet kaynağıdır". Bizim tercihimiz için bkz. Zeccâc; krş. Râzî. "Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri altı günde yaratıp, sonra da mutlak hükümranlık (yönetim) makamına kurulması" Kur'ânî hakikati, "her an O, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir" (41/Rahmân: 29) âyeti ışığında anlaşılmalıdır. Buna göre Allah'ın kainatı 6 günde yaratması, "sürekli yaratmaya " veya "yaratılışa sürekli müdahaleye" tekabül eder. Aslında "yokluk"un 1 güne tekabül ettiği düşünülürse, yokluk (1 gün) artı varlığın yaratılışı (6 gün), toplam 7 gün eder. Bu da Allah'ın yaratışındaki sürekliliğin ifadesidir.

73 Veya: "O'nu, (yine) O *Habîr* olandan sor"; ya da: "O'nu, zatını çok iyi bilen uzman birinden sor". *Habîr*'i çevirimiz için bkz. 14/'Âdiyat: 11, not 7.

mân da neymiş?[54] Ne yani, şimdi sen bize neyi emredersen ona boyun mu eğeceğiz?" derler; üstelik bu onların nefretini daha da artırır.

61 GÖĞE büyük yıldız kümeleri serpiştiren, yine oraya (güneş gibi) bir ışık kaynağı ve ay (gibi) bir ışık yansıtıcı[75] yerleştiren Allah ne yüce bir bereket kaynağıdır!

62 Ders almak, ardından[76] şükretmek isteyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbirinin peşine takan da O'dur.

63 Rahmân'ın has kulları olan kimseler, yeryüzünde vakarlı bir tevazu ile yürürler ve cahillerle muhatap olduklarında "Selam!"[77] der (geçer)ler.[78]

64 Yine onlar, gecelerini Rablerinin huzurunda secdeye vararak ve kıyama durarak geçirirler.[79]

65 Ve onlar "Rabbimiz!" derler, "Cehennem azabını bizden uzak eyle! Çünkü onun azabı oldum olası[80] pek zorlayıcı, pek şedittir; 66 gerçekten de o ne kötü bir ikametgah, ne fena bir makamdır.

67 Ve onlar ki, infak ettikleri zaman ne düşüncesizce saçıp savururlar ne de pintilik ederler; zaten bu ikisi arasındaki bir yol dengeli bir tavırdır.[81]

68 Yine onlar ki: Allah'la beraber bir başka ilâha yalvarıp yakarmazlar; meşru ve haklı bir gerekçeye dayanmaksızın[82] Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymazlar; zina da etmezler!

Zira, her kim bunları yaparsa günaha batmış olur. 69 Kıyamet Günü'nde onun terkedilmişlik acısı[83] da kat kat olur ve orada onursuzca (tek başına) kalakalır.

---

74 İnkarcı muhatapların Allah'ın "Rahmân" ismine ve bu ismin içeriğine yönelik saplantılı tavırlarına ilişkin bkz. 58/Ra'd: 30 ve 79/Enbiya: 36, ilgili notlar. Rahmân sûresi, bu soruya cevap olsa gerektir.

75 Hem "başkası tarafından aydınlanan nesne" hem de "başkasını aydınlatan özne" anlamına gelen *munîr*'in, çift boyutlu dilsel yapısına dayanarak (Krş: 69/Yûnus: 5, not 11).

76 Lafzen: "veya.." Burada bir tercih bildirmekten çok ardışıklık ifade etse gerektir.

77 Buradaki selam "karşılama" değil "veda" selamıdır.

78 İdeal mü'minin özelliklerini beyan eden bu âyetlerle (63-75), yukarıdaki 61-62. âyetler arasında derin bir ilişki vardır. İdeal mü'min ya güneş gibi etrafına ışık ve hayat kaynağı olur, ya da ay gibi bir kaynaktan ışık yansıtır. Güneş gündüzün kaynağı, ay gecenin ışığı ve rehberidir. Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi insanlığın gündüzünde gelmeyip de Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahyâ gibi insanlığın gecesinde gelenler zamanı mazeret olarak sunamazlar. Eğer Allah'lı ve anlamlıysa, sultan olmakla kurban olmak arasında fark olmamalıdır.

79 Zira, içinden aydınlanmayan dışını aydınlatamaz.

80 "Oldum olası", *kâne* yardımcı fiilinin bu bağlamdaki en uygun açılımı.

81 Harcama ahlâkıyla ilgili bu dengeli tavrın dile geldiği bir başka âyet için bkz. 68/İsra: 29. "Düşüncesizce saçıp savurmak", veren el iken alan el durumuna düşürecek bir ölçüsüzlüğü ifade eder.

82 Krş. 73/En'âm: 151; 68/İsra: 33.

83 *'Azab*'ın kök anlamı için bkz. 7/Kalem: 33, not 29. Buradaki azabı kelime anlamı olarak almamızı gerekli kılan bir çok âyetten işte biri: "Kim (Allah'ın huzuruna) ürettiği iyi bir değerle gelirse, yaptığının on katını kazanacaktır; ama kim de ürettiği kötü bir değerle gelirse onun aynısıyla cezalandırılacak ve hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır (73/En'âm: 160; 78/Mü'min: 40 ve 81/Fussilet: 27, ilgili notlar).

70 Ancak kim tevbe eder, (yürekten) inanır ve sorumlu davranırsa, Allah işte böylelerinin kötü gidişatını iyi gidişata tebdil edecektir: hem zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır. 71 Kaldı ki her kim tevbe eder ve sorumlu davranırsa, işte sadece böyleleri Allah'a gereği gibi yönelmiş sayılacaktır.

72 Yine onlar ki: yalan ve sahte olandan yana şahitlik etmezler; yararsız ve anlamsız olan şeylerle karşılaştıklarında da vakarla geçip giderler.[84]

73 Yine onlar: Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, sağırlar ve körler gibi (dinleyip anlamadan) üzerine üşüşmezler.[85]

74 Ve onlar derler ki: "Rabbimiz! Bize göz aydınlığı olacak eşler ve nesiller ver ve bizi muttakilere önder eyle!"

75 İşte böyleleridir zorluklara göğüs germeleri sebebiyle cennet köşkleriyle[86] ödüllendirilecek kimseler; hem oraya esenlik[87] ve hayat bahşeden tarifsiz bir mutluluk tebriğiyle buyur edilecekler![88] 76 Onlar orada ebedi kalacaklar: o ne güzel bir ikamet mahalli, ne kutlu bir makamdır.[90]

77 (MÜ'MİNLERE) de ki: "Eğer duanız olmasaydı Rabbim size niçin değer verecekti ki?"[91]

(KAFİRLERE[92] de ki): "Sonuçta siz de yalanlamış bulunuyorsunuz: bundan böyle (inkarınız) sizin yakanızı asla bırakmayacak!"[93]

---

84 Cümle başındaki *vav* harfi burada "dahi" anlamına gelen "da" işlevi görmektedir. Lağv, amacı gerçekleştirmede herhangi bir işlev üstlenmeyen her şey (Krş: 80/Mü'minûn: 3, not 5).

85 Mücahid'in açıklamasına dayanarak (*lâ yefkahûne ve lâ yesme'ûn*) (Taberî). Zımnen: İlâhî mesaja karşı olağanüstü bağlılık ve saygı gösterisi yaparlar, fakat onun ne dediğini anlamaya dinlemeye yanaşmazlar (Krş: Zemahşerî ve ondan iktibasla Râzî). Sahabe bu durumu Kur'an'ı yastık edinmek olarak nitelendirmişler ve *lâ yutevessedu'l-Kur'an* (Kur'an yastık edinilemez) demişlerdir.

86 *Ğurfe*, burada ve Ankebût: 58, Sebe': 37'de "cennetin yüce köşkleri" anlamına gelir (Râğıb).

87 *Tahiyye* buna benzer bağlamlarda "esenlik" anlamına gelir.

88 *Selam*'ın "mutluluk tebriği" anlamıyla ilgili bkz. 43/Meryem: 62.

90 66. âyetteki cehennemliklerin zıddına.

91 Bu âyet, çatısını değiştiren bir biçimde "De ki: (Allah'tan başkasına) duanız olmasa Rabbim sizi niçin cezalandırsın?" şeklinde anlaşılabilir mi? Allahu a'lem hayır. Bu yorumun tek yararı bir sonraki âyetle uyum sağlamasıdır. Ama bu "uyum", uğruna ödenen bedelle mütenasip değildir. Zira *'abee* (*el-'ıb'*) kelimesinin "yük, değer, kıymet" dışında ayrıca bir "ceza" mânası yoktur. Buna ilaveten "Allah'tan başkasına" gibi metinde olmayan bir takdir gerektirir. Dua insanın Allah karşısındaki esas duruşudur. Âyet duanın insanın varlık sebebi olduğunu söyler. Bu yüzden "dua ibadetin iliğidir". Zımnen: Dua etmek, bizatihi kabul olmuş bir duadır. Ey insan! Duanın kabul olup olmadığına değil, dua edip etmediğine bak! Zira dua eden kalp, Allah'la diyalog halindedir.

92 İbn Abbas'a dayanarak (Taberî).

93 Son iki âyette dua ile yalanlama zıt kutuplarda durmaktadır. Zımnen: Allah'a dua etmek O'nu tasdik etmenin, duadan kaçmak ise O'nu yalanlamanın tezahürüdür.

RAHMÂN SÛRESİ

Nüzûl : 41
Mushaf: 55

Allah'ın isimlerinden biriyle başlayan tek sûredir. Allah'ın "merhametin sonsuz kaynağı" oluşunu ifade eden *Rahmân* adını ilk âyetinden alır. Daha Rasulullah hayattayken bu adla anılmıştır.

Rahmân sûresi, inkârcı muhatapların Furkan 60'taki "Rahmân da neymiş?" sorusuna cevap olarak inmiş olmalıdır. Sûrenin üslûp ve muhtevası baştan sona böyle zımni bir cevabı içerir. İki sûre arasındaki bir başka irtibat da, bu sûrenin 19-20. âyetleriyle Furkan 53 arasındaki muhteva benzerliğidir. Hz. Esma'dan gelen ve Hicr: 94'e atıf yapan Ahmed b. Hanbel rivayetine göre, bu sûrenin Hicr'den önce indiğini varsaymak gerekir. İbn Abbas tertibinde Şerh-Asr arasında 13. sırada yer alan sûre, Osman tertibinde Ra'd-İnsan arasında 97. sırada yer alır. Birincisi çok erken ikincisi çok geçtir. Cabir tertibinde Furkan'dan sonra yer alır ki, en isabetlisi budur.

İbn Hişam'ın nakline göre, İbn Mes'ud sûreyi Kâbe'de açıktan okumuş ve bu yüzden uğradığı saldırıyı; "Allah düşmanlarını daha önce hiç bu kadar zavallı halde görmemiştim" şeklinde değerlendirmiştir (*es-Sîratu'n-Nebeviyye*). Necm sûresi şirki eleştiri çığırı açmıştı. Bu saldırı, açılan bu çığırda ilerleyen Muhammedî davete yönelik bir gözdağı olarak okunmalıdır. Bütün bu verilere göre sûre peygamberliğin 5 veya 6. yılına yerleştirilebilir.

Hayranlık verici bir belagata sahip olan sûre, bir dip akıntısı gibi muhatabın ruhuna işleyen bir iç musikiye sahiptir. Konu itibarıyla Allah'ın insana olan rahmet, sevgi ve şefkatini beyan eder. Bu rahmetin tezahürlerini sıralarken, en başa vahiy nimetini yerleştirir. Zımnen bu, "Hidayet Allah'ın insana sunduğu nimetlerin başında gelir" vurgusunu taşır. Sûre varlığın çift kutupluluğu yasasını baştan sona muhataba hissettirir. Allah'ın hayata her an mûdahil olduğu hakikatinin en veciz ifadesi bu sûrede dile gelir: "O her an, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir" (29).

Sûrede "O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" sorusu 31 kez tekrar edilir. Fakat bunların hiç biri diğerinin tıpkısı anlamında bir tekrar değildir. Her biri, hemen öncesinde anılan nimete vurgu yapar.

Rahmân ismiyle başlayan sûre Celal ve İkram gibi birbirini dengeleyen iki ilâhi isimle son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 RAHMÂN ?..[1]

2 Kur'an'ı O öğretti, 3 insanı O yarattı,[2] **4 insana kendini ifade etmeyi O öğretti.**[3]

5 Güneşi ve ayı mükemmel bir hesapla yörüngelerinde hareket ettiren de (O).[4]

6 Gövdesiz ve gövdeli bitkiler[5] **O'nun emrine boyun eğerler.**[6]

7 Yine göğü özenle O yükseltti, bir denge ve ölçü koydu:[7] **8 ki siz (ey insanlar), dengeyi bozup ölçüyü kaçırmayın! 9 Yine istikametle ölçüp biçin, ölçme değerlendirme yaparken haksızlık etmeyin!**

10 Yine O, yeryüzünü orada yaşayan tüm canlıların[8] (ayağı altına) özenle serdi;[9] **11** orada envai çeşit meyveler, salkım saçak hurma ağaçları **12** ve filizlenen danelerle hoş kokulu çiçekler verdi:[10] **13** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[11]

---

1 "Rahmân da neymiş?" (40/Furkan: 60) itirazına zımni bir cevap: Rahmân'ı mı merak ediyorsunuz? O zaman dinleyin ki, O...

2 Var olmak, yokluğa nisbetle büyük nimet. İnsan öncelikle var olma nimetine şükretmeli. "Yaratma" iki "öğretme" arasında gelmiş. Bu şu demek: İnsan ancak talim ve terbiye ile insan olur. Eğitim ve öğretimin temeli ise merhamet ve şefkattir.

3 *Ta'lim*, "anlamın tasavvuru için benliği tahrik etmek"tir. Bu, tasavvurun inşasıdır. Zira tasavvurunuzu kim inşa etmişse "Rabbiniz" odur.

4 Veya: "zamanı tayin için bir ölçü kılan" (Krş: 73/En'âm: 96). Kur'an'ın beyan sistematiğinde ay ve güneş iki kutbu temsil eder: Gecenin ve gündüzün âyeti. Ayın ışığı *nûr* güneşin ışığı *dav'* ile ifade edilir. (Ayrıntılı bir açıklama için bkz. 69/Yûnus: 5, not 11.) Bununla kozmik uyuma dikkat çekilir. Zımnen: İnsana âmâde kıldığı aya-güneşe bile düzen koyan Allah, kendisine âmâde kıldığı insan için düzen koymasın mı?

5 Veya: "Yıldızlar ve ağaçlar". *Necm*, çayır çimen gibi "gövdesiz bitkileri" de ifade eder. Tercihimiz İbn Abbas'ın görüşüne dayanmaktadır.

6 Lafzen: "secde ederler". Zira secde, yaratılış amacıyla uyum içinde olmayı sembolize eder. İradesiz varlıklar bile O'na boyun eğerken, iradeli insanın başkaldırması akıllılıkla bağdaşır mı?

7 Kadere iman, bir bakıma ölçüye imandır. Ve ölçüsüzlük de kadersizliktir. O'nun ölçülerini aşan, kaderini, yani haddini aşar.

8 Kur'an'da yalnızca burada kullanılan *el-enâm*'a, 245 kez her tür kalıpla kullanılan *el-halk* (bütün bir mahlukat) mânası verilmesi doğru değildir. Kelime bağlamdan da anlaşılacağı gibi, "sadece yeryüzünde yaşayan canlılarla" sınırlı bir anlama sahiptir.

9 Bütün nimetler insanın gerdanına takılmış bir gerdanlıktır. Gerdanlar gerdanlıklara değil, gerdanlıklar gerdanlara kurban olmalıdır. Sultan ölünce sarayın ne hükmü kalır? "Hayat süren leş" olmamak: işte bu!

10 Endülüslü büyük alim Şatıbi, ölümsüz eseri *el-Muvâfakât*'ta hükümleri üç ana kategoriye ayırır: Zaruriyyat, hâciyyat, tahsîniyyat; yani olmazsa olmazlar, gerekli olanlar, tamamlayıcı güzellikler. Bu âyet, Şatıbi'nin üçlü sistemi üzerinden anlaşıldığında "Rahmân her üçünü de verdi" vurgusuna sahiptir.

11 *Kumâ* ikil zamiri neye delalet eder?
1) insan ve cinlere işaret ettiği yaygın yorumuna İbn Aşur "Kur'an cinlere değil insanlara gönderildi" gerekçesiyle karşı çıkar.
2) İman ve küfre delalet edebilir. Meryem sûresinin 20. âyetindeki birbirine karışmayan iki su kütlesi, iman ve küfre mecazî bir atıf olarak kabul edildiğinde (40/Furkan: 53), bu yorumu destekler gibidir. Mü'min olsun kâfir olsun, doğum ve ölüm insanın kaçamayacağı iki gerçektir.

14 O insanı ateşte pişirilmiş gibi kuru, ses veren balçıktan yarattı,[12] 15 görünmeyen varlıkları da tarifsiz, ateş türü bir karışımdan halk etti:[13] 16 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[14]

17 O, iki doğunun da Rabbidir, iki batının da Rabbi:[15] 18 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

19 O, iki denizi salarak birbirine kavuşturur; 20 (ama) aralarında aşamayacakları tarifsiz bir engel var (eder): 21 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[16]

22 O ikisinden inci ve mercan çıkar:[17] 23 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

24 Yüce dağlar gibi[18] denizde hızla akıp

---

3) Râzî bu ikil zamirin, âyetin içeriğine tekrar vurgusu kattığı kanaatindedir.

4) Bizce erkek ve kadın, madde ve anti madde, görünen ve görünmeyen âlem, madde ve mâna, ceset ve ruh ve daha bir çok çiftî kapsayacak şekilde eşyanın çift kutupluluğu gerçeğine bir atıf olarak yorumlanabilir. Görünen ve görünmeyen boyutuyla insanın çift kutbuna delalet edebileceği gibi, idrak ve irade sahibi varlıkların görünen kutbu olan insanla görünmeyen kutbu olan cinne de delalet edebilir. Bazı âyetlerden yola çıkarak buradaki ikil zamirin "insan" ve onun "iç ben"ine delalet ettiğini söyleyebiliriz. Kur'an, Fussilet 25, Zuhruf 36 ve Kâf 16-29'da insan ve "iç ben" (öteki kişilik) arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Özellikle Kâf 16-29 arasında insan ve "iç ben"i sanki iki tarafmış gibi ahiret sahnesinde karşılıklı konuşurlar. Orada tasvir edilen cehennemlik olan insan ve iç benidir. Fakat 46. âyetteki "iki cennet", bu iki boyuta bir ödül olsa gerektir. İşin hakikatini Allah bilir.

12 Bkz. 72/Hicr: 26, not 21, 22. Yeryüzünün ateş topu (magma) haline atıf olarak da anlaşılabilir.

13 Tabiatı ateşten olan bu varlıklar insandan önce yaratılmışlardır (Bkz: 72/Hicr: 27, not 23).

14 Nimeti inkâr nimeti vereni inkârdır. Bu âyetteki "nimet" iki şekilde anlaşılabilir: ya görünmeyen yaratıkların varlığı, ya da onların insanın üzerinde fiili bir gücünün olmaması (68/İsra: 65).

15 Yani: "O, her yerin Rabbidir". İbare gündoğumunun iki uç noktasıyla, günbatımının iki uç noktasını ifade eder. Zımnen: Allah kâinattaki nizamın tek garantisidir.

16 Bu iki su kütlesinin nitelikleri Furkan 53'te verilir. Tuzlu deniz suyundan buharlaşma youyla tatlı kara sularının elde edilmesine delalet edebileceği gibi, denizlerdeki tatlı su kaynaklarının tuzlu deniz suyuna karışmamasına da delalet edebilir. Bu iki âyet, lafzî delaletin ötesinde mü'min ve kâfirin iman ve küfrüyle alâkalı olarak okunabilir. Yine, birbirine değen fakat karışmayan iki deniz bilinçaltı ve bilinçüstü olarak da yorumlanabilir.

17 Veya Ferrâ'nın tercihiyle: "irili ufaklı inciler çıkar". İnsan merkezli bir anlamanın izini sürerek bu âyeti Hz. Peygamber'in şu sözü ışığında yorumlayabiliriz: "İnsanlar madenler gibidir; cahiliyyede değerli olanı İslâm'da da değerli olur" (Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, 63:21). Yine "İnsanlar develer gibidir; bazen yüz tanesi bir arada olur da, binecek bir tane dâhi bulamayabilirsin" (Buhârî). Küfür perdesi incinin üzerini örten midye kabuğudur. O kabuğu kaldırmayı bilen inciye ulaşır. Bilinçaltının en derinlerinde fıtratın kendi kendini savunurken oluşturduğu incilere işaret olarak okunabilir. İnci-Mercan *mesâni* özelliği gereği zıt kutupluluk oluşturur. Biri denizin en dibinde, diğeri yüzeyine yakın yerde yaşar. Biri vahyin maksadından diğeri lafzından çıkarılacak mâna mücevherlerini çağrıştırır.

18 Veya: "(Yelkenleriyle) açılmış sancaklar gibi". Semada yüzen bütün gök cisimlerini içerir.

giden koca gemiler O'nun (yasalarına) tabidir:[19] **25** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

26 Oradaki her varlık fânîdir;[20] **27** bâkî kalacak olan azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zatıdır:[21] **28** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

29 GÖKLERDE ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır;[22] her an O, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir:[23] **30** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

31 Ey ağır bir yükün[24] altına giren çift:[25] Size ayıracak zamanımız da olacak![26] **32** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

33 Siz ey görünmez ve görünür varlık (çifti)! Eğer göklerin ve yerin sınırlarını geçebiliyorsanız, durmayın haydi geçin! Bunu, (O'nun bahşettiği) çok özel bir güç sayesinde yapabilirsiniz ancak: **34** o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[27]

---

19 Tatlı veya tuzlu, tüm suların yasasını Allah koymuştur. Su akıllıdır, su canlıdır ve su mucizedir. Zımnen: Allah yüce iradesini mü'min-kâfir demeden, her tür tavır alışın üstünde ve ötesinde gerçekleştirir. Yani: Allah gemisini kâfirin küfrüne rağmen yürütür (Krş: 114/Tevbe: 32).

20 Yaratılmışlar hiyerarşisinde en üst sırayı şuurlu varlıklar (*men*) işgal eder. Eğer mahlukatın zirvesi olan varlıklar bile fani ise, şuursuz varlıkların fani olduğu kendiliğinden anlaşılır.

21 Veya: "*Rabbinin rızasıdır*". Lafzen: "Rabbinin yüzüdür" (Bkz: 61/Ğaşiye: 2, not 2). "Azamet ve ihtişam" diye çevirdiğimiz *Celâl* ve *İkrâm*, kahır-lütuf dengesini ifade eden iki ilâhi isimdir. Krş. "O'nun zatı dışında her şey helâk olmaya mahkûmdur" (67/Kasas: 88).

22 Lafzen: "Ondan ister". Krş. "Ey insanlık ailesi! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz; Allah'a gelince: O kendi kendine yeten sonsuz zenginlik sahibidir" (42/Fâtır: 15).

23 *Şe'n*, sıra dışı tavır ve eylemleri ifade eder. Bu bağlamdaki en doğru karşılığı; "Mahlukata dair büyük ve sıra dışı muhteşem müdahale"dir. Eskimez tabirle, "O, her anda bir şandadır". Bu cümle, Allah'ın müdahil olmadığı bir alan tasavvuruna dayalı her tür seküler yaklaşımı dışlar. Daha kendi bedeninin işleyişine müdahil olamayan, dolaşım, sinir, sindirim, boşaltım, lenf sistemi gibi bir dolu unsurun kendi müdahalesi dışında işlediği insan, Allah'ın yaratığı varlıklara ve zamana müdahalesine kafa tutuyorsa, burada ciddi bir kendini bilmezlik ve algı problemi var demektir.

24 Bu yük Ahzab 71'de *emanet* olarak geçen irade ve onun sonucu olan "sorumluluğa" atıf. Âyetteki zamir tıpkı 39. âyetteki *zenbihi* gibi tekildir. Bu da bu âyetlerdeki ins-cin çiftini, adeta bir hakikatin iki farklı yüzü gibi algılamamıza izin vermektedir. Ayrıca 46. âyetteki "çifte cennet" vaadi de bu algıyı desteklemektedir 13. âyetin 11 nolu notuna bkz..

25 *Sakalân*, "birbirini dengeleyen çift taraflı ağırlık" (Elmalılı). İns ve cin, görünen ve görünmeyen, fizik ve metafizik tarafıyla hayatı dengeleyen iki karşıt unsurdan oluşan iki kutup veya aynı özün bir çift yüzü gibi düşünülebilir.

26 Hemen üstte yer alan 29. âyetteki hakikati istismar ederek; "O'nun işi başından aşkın, bize ayıracak zamanı mı var?" diyeceklere cevap.

27 İki âyet birlikte düşünüldüğünde zımnen: Bir gün gelecek yerin ve göklerin sınırlarını geçeceksiniz. Bu O'nun bir nimetidir. Bunu O'nun verdiği akıl, donanım ve araçlarla yaptığınızı unutursanız, Rabbinizin nimetini inkâr etmiş olursunuz. Allahu a'lem.

35 Sizin üzerinize dumanıyla boğup aleviyle yakan tarifsiz bir ateş topu[28] gönderilir ve hiçbir yardım da alamazsınız: 36 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[29]

37 Ve gök yarılınca, göz alıcı kırmızılıkta açılmış bir gül gibi olduğu (görülecek):[30] 38 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

39 O gün, görünen görünmeyen iradeli varlıklardan hiçbirine günahları hakkında sorulmaya (gerek) kalmayacak:[31] 40 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

41 (Zira) günahkarlar alâmetlerinden tanınacak; yaka paça yakalanıp ateşe atılacak: 42 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[32]

43 İşte bu günahkârların yalanlamış oldukları cehennemdir. 44 Onlar cehennem ile anında dağlayan bir (umutsuzluk) ateşi arasında mekik dokuyacak: 45 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?[33]

46 RABBİNİN mutlak otoritesinden korkup sakınanlara çifte cennetler sunulacak:[34] 47 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? 48 Çeşit çeşit, rengarenk, salkım saçak: 49 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

---

28 Veya İbn Abbas'ın "dumansız ateş", Zemahşerî'nin "saf alev" yorumuna dayanarak: "tarifsiz bir ışın bombardımanı.." Tercihimizde *nuhas*, *nâr*'a atıf olarak alınmıştır.

29 Zımnen: Ateş topundan sizi korumasaydı eğer...

30 Veya: "yağ gibi eriyerek kıpkırmızı bir gülü andıracak" (İbn Aşur). Tercihimizde *kâne*, tam fiil olarak alınmıştır.

31 Gerekçesi 41. âyettedir: Çünkü "günahkarlar yüzlerinden tanınırlar". İki varlık hakkında tek zamir (*zenbihi*) kullanılması ile ilgili bir açıklama için bkz. 31. âyet, not 24.

32 Zımnen: Suçluyu cezalandırıp suçsuzu ödüllendirmesi Rabbinizin nimetlerindendir. Yani, Allah'ın yargısı büyük nimettir.

33 Zımnen: Kötüler için cehennemin varlığı bir nimettir. En azından varlıkları garanti edilecek.

34 Âyet 13 ve 31'e düştüğümüz notla uyumlu olarak, insanın iki boyutunu temsil eden, biri cismani diğeri ruhani iki cennet. Bunu Kuşeyri gibi "dünyada huzur cenneti, ahirette sonsuz saadet cenneti" diye anlamak da mümkündür (*Letâifu'l-İşârât*). İbn Ebi Hatim'in Ata'dan rivayetine göre bütün bu âyetlerin ruhunda fırtınalar kopardığı bir gün Hz. Ebubekir cennet-cehennem, hayat-ölüm, Son Saat-Kıyamet, hesap-mizan üzerinde sesli düşünmüş ve sonunda insan olmanın ağırlığı altında ezilerek "Keşke bir ot olsaydım da hayvanlar beni yayılsa ve yok olsaydım" diyerek hıçkırıklara boğulmuştur. Beyhaki, Hasan el-Basrî'den nakleder: Hz. Ömer döneminde sevdaya yakalanmış bir genç vardı. Sevdiği kızla bir gün baş başa kaldılar. Fakat Allah sevgisi ağır bastı, kızdan elini çekip bir çığlık atarak bayıldı. Nice sonra ayıldığında başucundaki amcasına Ömer'e git, halimi anlat, sor ona: "Rabbinden korkup sakınan bana ne var?" Bunun ardından sevdalı genç bir çığlık daha koyverip ruhunu teslim etti. Ömer'e durum nakledildiğinde bu âyete gönderme yaparak tepkisi şu oldu: "İki cennet senindir! İki cennet senindir!" (Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*). Bu vaad esasında cennet içinde cennet vaadidir. Bir sonraki sûre olan Vakıa'da sayılacak olan üç sınıftan ikisi iyilerdir: "bahtiyarlar" ve "iyiler yarışında öne geçenler" (50/Vâkı'a: 8 ve 10). Birincilere cennet ikincilere ise cennet içinde cennet vaad edilse gerektir.

50 O çifte cennetlerden iki çağlayan akacak: 51 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? 52 O iki cennette her üründen çifter çifter çıkacak: 53 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

54 Onlar çözgüsü ve atkısı[35] (dahi) ipekten mamul atlas halılara uzanacak; o çifte cennetlerin (muhteşem) ürünleri (kendilerine) çok yakın olacak: 55 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

56 Bu (cennetlerde), daha önce[36] ne insanların ne de cinlerin asla ellerinin değmediği gözü dışarıda olmayan eşler olacak:[37] 57 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? 58 Sanki o eşler inci ve yakut gibi[38] (birbirine yakışan) güzellikleriyle (göz kamaştıracak): 59 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

60 İyi olmanın karşılığı iyi (bulmak) değil de nedir: 61 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

62 O cennet çiftinin berisinde, daha başka çifte cennetler: 63 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? 64 Uzayıp giden (göz alıcı) çifte yeşillikler:[39] 65 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

66 Bu cennet çiftinde (billurdan) sular fışkırtan iki fıskiye olacak: 67 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz? 68 Bu çifte cennette (lezzetin kemalini temsil eden) meyveler,[40] hurma ve çekirdeksiz nar bulunacak:[41] 69 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz?

70 Orada (her şeyin) en mükemmeli, en güzeli olacak:[42] 71 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz?

72 Çardaklar içinde, gözü gönlü dışarıda olmayan pırıl pırıl eşler:[43] 73 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilir-

---

35 *Betâinuhâ*, lafzen "halının karnı". Doğaldır ki burada halının üstünden görünmeyen düşey ve yatay ipler kastediliyor olmalıdır. Zımnen: Onlar bile ipekse gerisini sen düşün! Kalıcı ve kusursuz güzelliğin üretildiği merkez olan cennetin her tür tasavvurun ötesindeki mahiyetiyle ilgili bkz. 57/Secde: 17. (Bu konuda hoş bir yorum için bkz. Râzî).

36 Cinlerin insanlardan önceliğini ifade eden Hicr sûresinin 27. âyeti ışığında anlaşılabilir.

37 *Kâsıratu't-tarf*, lafzen: "bakışını kontrol altında tutanlar". Zımnen: gözü dışarıda olmayan, iffet ve haya timsali sevgi dolu eşler (Krş: 66/Sâffât: 48).

38 Biri suda gizlenen, diğeri karada gizlenen iki mücevher. Güzelliğin karşıtlığı, karşıtların büyüleyici güzelliği... Ahiretteki ilâhi ihsanın mükemmelliğine atıf. Zımnen: Allah zorunlu ve gerekli olan şeyleri vermekle kalmadı, estetik ihtiyacınızı bile karşıladı.

39 "Yeşil", tazelik ve canlılığın simgesi. Zımnen: Cennet sonsuz ve mutlak baharın adıdır.

40 Açıklamamızın gerekçesi için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 39.

41 "Çekirdeksiz nar", yani, "her şeyin mükemmel ve kusursuz hâli" (70).

42 "Hayırlarda (*hayrât*) yarışın" (94/Bakara: 148) emrine uyanları bekleyen hayırların en güzeli (*hayrâtun hisân*) olacak. Bkz. "Kalıcı güzelliğin merkezi olan cennetler" (58/Ra'd: 23).

43 *Hûr*: Muhtemelen Kur'an'da ilk geçtiği yer burasıdır ve üç kök anlama birden gelir: 1) Renk. 2) Geri dönüş (52/İnşikâk: 14). 3) Bir şeyin kendi ekseninde dönüp dolaşması (*Mekâyîs*). Çevirimiz bu kök anlamlara dayanır. *Havrâ* ve *ahver*'in her ikisinin de çoğulu olması hasebiyle hem eril hem dişil anlama gelir.

siniz? 74 Daha önce görünür görünmez hiçbir varlığın[44] dokunmadığı eşler: 75 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz?

76 Onlar tarifsiz yemyeşil örtüler ve efsanevi[45] güzellikte sergiler üzerinde uzanacak: 77 o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz?

78 AZAMET ve sonsuz ikram sahibi Rabbinin şânı pek yücedir![46]

Bu terkibin geçtiği dört âyet de Mekkîdir. Medine'de bu terkibin yerini "tertemiz eşler" (Msl. 98/Âl-i İmrân: 15; 39/Yâsîn: 54-56) alır. *Hûr*'un sıfatı olan *maksûrat*, 56'daki "gözü dışarıda olmayan" ibâresiyle benzeşir (Ayrıca bkz. 66/Sâffât: 48 ve 59/Tûr: 20, ilgili notlar). Sâffât 48 ve Sâd 52'deki *kâsırâtu't-tarf* ile *hûrun 'iyn* benzer anlamları çağrıştırır.

44 Lafzen: "insanların ve cinlerin".

45 *'Abkariyyin*'in en makul karşılığı.

46 Krş. 26. âyet. *Rahmân* sıfatıyla başlayan sûre *Celâl ve İkrâm* sıfatlarıyla son buldu.

FÂTIR SÛRESİ

Nüzûl : 42
Mushaf: 35

Fâtır adını Allah'ın gökleri ve yeri yaratışına atıf yapan ilk âyetinden alır. Sûre Buhârî, Tirmizî ve bazı tefsirlerde "Melaike Sûresi" adıyla anılır. Zira melekler, sadece bu sûrede ilk âyetteki nitelikleriyle anılır.

Tamamı Mekke'de inmiştir. İlk tertiplerin tümünde Furkan ve Meryem sûreleri arasına yerleştirilir. Bu durumda sûre boykotun hemen öncesine denk gelen 6. yılda inmiş olmalıdır.

Sûrenin ana fikri, varlığın görünüşteki olanca farklılığına rağmen hayranlık verici iç uyumudur. Sûre görünür ve görünmez kutuplarıyla yaratılışa atıfla söze girer (1). Bu ihtişamın ve onun failinin farkına varmadan savrulan insana sorumluluğunu hatırlatır (2-7). Vahyin ilk muhatabına da hayatın çeşitlilik ve çift kutupluluk yasasını hatırlatır (8). Buna göre iman gibi küfür de hep var olacaktır. İyi ve kötü, güzel ve çirkin arasındaki fark böyle tezahür edecektir (10). Sûre, yaratılışın farklılık içinde uyum yasasına denizi (12), gece ve gündüzü (13), bitkileri ve madenleri (27), hayvanları (28) örnek gösterir. Söz konusu yasa gereği, insanların da hakikate sorumluluk, bilgi ve anlayış düzeyleri oranında farklı tepkiler verdiğini dile getirir (18-22, 28, 32). Farklılık yasasını fark etmeyen insanın farklı inanç ve düşünceyi 'ötekileştirerek' nasıl gözü kapalı yok etmeye çalıştığını Hz. Peygamber'e yönelen müşrik tavır özelinde vurgular (2, 10, 25, 42-43). Bu şekilde, inançlardaki farklılık ve iman küfür arasındaki mücadelenin de bu yasa çerçevesinde algılanması gerektiği ima edilir (4 ve 43. âyetin sonu). İlâhî rahmetin bir eseri olarak insan için konulmuş bir yasa daha vardır: İnsana son nefesine kadar yanlıştan dönme fırsatı tanımak (44).

Sûrede vahyin tamamına serpiştirilmiş hakikatlerin tek cümlede ifadesini bulduğu bir çok ibâre yer alır. İşte bunlardan bir buket:

"O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise güzel ameldir." (10) "Sana hiç kimse her şeyden haberdar olan (Allah'ın) verdiği türden bir haber veremez." (14) "Sizler Allah'a muhtaçsınız, Allah ise kendi kendine yetendir." (15) "Dilerse sizi ortadan kaldırır ve yerinize yeni bir toplum getirir." (16) "Kulları arasından yalnız bilgi ve bilginin amacını kavrama yeteneğine sahip olanlar Allah'a hakkıyla saygı duyarlar." (28) "Sen Allah'ın yönteminde hiçbir değişiklik göremezsin; evet sen Allah'ın yönteminde hiç bir sapma göremezsin." (43)

Sûre, Kûfe ve Mekke okullarına göre 45, diğer okullara göre 46 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 HAMD tümüyle, gökleri ve yeri bir çekirdeği yarar gibi yoktan var eden;[1] melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur.[2]

O yaratıkların kapasitesinde dilediği artışı gerçekleştirir:[3] çünkü Allah her şeye güç yetirendir.

2 Allah'ın insanlar için açacağı rahmet kapısını kimse kapatamaz; O kapattıktan sonra da onu kimse açamaz:[4] zira O her işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet kaydedendir.[5]

3 Siz ey insanlar: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın! Allah'tan başka sizi gökten ve yerden sürekli[6] doyuracak bir yaratıcı mı var?[7] O'ndan başka ilâh yoktur: şu halde, nasıl böylesine savruluyorsunuz?[8]

4 Eğer seni yalanlıyorlarsa, unutma ki senden önce de bir çok peygamber yalanlanmıştı: sonunda her iş döner dolaşır, Allah'ın (dediğine) varır.

---

1 *Fâtır*, hem yoktan var etmeyi, hem yaratma sürecinin başlama noktasını, hem de "bir çekirdeği yarma" anlamıyla içindeki gizli potansiyeli açığa çıkarmayı ifade eder. (Lugat anlamı için bkz. 88/Rûm: 30, not 36.) Zımnen: Hamd, varlık çekirdeğinin kabuğunu çatlatıp içindeki varlık ağacını yeşerten Allah'a mahsustur.

2 Bazı yorumculara göre bu "iki, üç ve dört" yerine kullanılmıştır (Taberi). Buradaki rakamlar aritmetik değerler olarak algılanmamalıdır. Bir sınır da ifade etmezler. Devamındaki cümle bunu ortaya koymaktadır. İbn Mes'ud kanalıyla gelen bir haberde Allah Rasulü Cebrail'i altı yüz kanatlı olarak tasvir eder (Buhârî ve Müslim). Bununla, meleğin taşıdığı vahyin mânevî ağırlığı ifade edilse gerektir (Krş: 3/Müzzemmil: 5). Muhtemel tüm yorumlar, meleklerin mânevî varlıklar olduğu gerçeğini esas almak zorundadır.

3 Krş. "O doğru yola yönelenlerin hidayetini artırır ve onlara korunma gücü bahşeder" (92/Muhammed: 17). Bir önceki cümleyle birlikte düşünüldüğünde, melekler de dahil Allah'ın yaratıkları üzerindeki aktif ve muazzam müdahalesini, dahası bu müdahaleyi sayısız yollarla uygulayacağını gösteren bir ibâre.

4 Veya bu ifadenin ilk muhatabı Hz. Peygamber özelinde: "Allah rahmetiyle birinin önünü açarsa onu kimse kapatamaz; o birinin önünü kapatırsa kimse açamaz."

5 *el-Aziz* ismi, genellikle muhataba ilâhi öğüt verilip yapılanların zararı beyan edildikten sonra gelir. Söz konusu zarardan etkilenenin Allah değil insan olduğu îmâsını içerir. Zaten sûrenin 15. âyeti de bu gerçeği dile getirir. *el-Aziz* ile birlikte kullanılan *el-Hakîm* ismi insanın Allah'ı yanlış anlama ihtimali olan bağlamlarda gelir ve zımnen şu mesajı taşır: Onun hükümlerinin neden ve sonuçlarını kavrayamasanız da O'na güvenin!

6 Muzari formu "sürekli" anlamını içerir (Bkz: *Itkân*, II, 317).

7 Zımnen: Haneye değil hanenin sahibine teşekkür edin! Bu teşekkür, Allah söz konusu olduğunda kulluktan başkası değildir.

8 *Tu'fekûn*: "(birine) iftira etti" anlamındaki *efeke*'den meçhul fiil: "İnançta haktan yola çıkıp batılda karar kılmak, sözde doğrudan yalana kaymak, eylemde güzelden başlayıp kötüye ulaşmak" manalarını verir (Râğıb). Kur'an'ın iniş sürecinde muhtemelen ilk kullanıldığı bu yerde kelime zihni bir savruluşu ifade eder. İlk neden ve son gaye arasındaki bağı kuramamak işte bu savruluşun sonucudur. "Rabbimiz!.. ayaklarımızı kaydırma!" (98/Âl-i İmran: 8) duası, bu tür bir savruluşa karşı mücadele edenlerin duasıdır.

5 SİZ ey insanlar! İyi bilin ki Allah'ın vaadi gerçekleşecektir! Şu halde dünya hayatı sizi asla ayartmasın! Dahası aldatıcının hiçbir türü sizi Allah (hakkındaki asılsız düşünceler) ile aldatmasın![9]

6 Şeytanın sizin düşmanınız olduğu kesin; o halde siz de onu düşman olarak bilin![10] O kendi yoldaşlarını, çılgın ateşin sakinleri olacakları bir akıbete çağırır. 7 İnkarda direnenleri şiddetli bir ceza beklemektedir. Ama imanda sebat eden ve imanla uyumlu eylem üretenlere gelince: işte böylelerini de sınırsız bir bağış ve muhteşem bir ödül beklemektedir.[11]

8 Ne yani, şimdi süslü püslü kötülüklerin albenisine kapılıp bir de onları güzellik gibi gören(in sonu, yukarıdaki) kimsenin sonuyla aynı olur mu?

Hiç şüphe yok ki Allah (sapmak isteyenin) sapmasını diler, (hidayet isteyeni) de doğru yola yöneltmeyi diler:[12] Şu halde onların (imana ermesi) için duyduğun özlem seni yıpratmasın;[13] çünkü Allah onların neler yapmakta olduklarını çok iyi biliyor.

9 ALLAH, rüzgarları elçi (gibi) gönderip peşi sıra bulutları tetikleyenin ta kendisidir; derken Biz onu çorak bir beldeye sevk ederiz; ve bu sayede onunla ölü toprağa can veririz:[14] yeniden diriliş de işte böyle olacaktır.

10 Kim kalıcı şeref ve itibar arıyorsa, iyi bilsin ki bütün bir şeref ve itibarın kaynağı Allah'tır.[15]

O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise imana uygun eylemlerdir.[16] Gizliden gizliye çirkin entrikalar tasarlayanlara gelince:[17] onları şiddetli bir azap beklemektedir; bu gibilerin tuzakları da hiçe[18] çıkacaktır.

11 Ve Allah sizi topraktan yaratmıştır;

---

9 Aynı ibâre ve parantez içiyle ilgili bir açıklama hakkında bkz. 75/Lokman: 33 not 43.

10 Yani: Şeytan'ın hezimeti insanın azimetine bağlıdır.

11 Sınırsız bağış "imanın", muhteşem ödül "sâlih amelin" karşılığıdır.

12 Âyetin başı çeviri gerekçemiz için yeterlidir; fakat ayrıntı için bkz. 69/Yûnus: 25 not 44 ve 97/Nûr: 21, not 25.

13 Benzer bir uyarı için bkz. 51/Şu'arâ: 3 ve daha farklı bir metin için krş. 62/Kehf: 6.

14 Bu âyetin yeniden dirilişe telmih oluşu yanında bir başka çağrışımı daha var: Risalet rüzgarı vahiy rahmetiyle yüklü bulutları Necid çöllerinin göbeğine sürükleyerek küfürle çöle dönmüş yürekleri imanla göle çevirdi.

15 Bu kaynakla ilişkisi oranında kişiler şeref ve itibar kazanırlar: "Gerçek şeref ve itibar Allah'a, O'nun Rasulü'ne ve (O'na) inananlara aittir" (Mûnâfikûn: 8 Ayrıca krş. 106/Nisâ: 139). Rasul ve mü'minler şereflerini O'na borçludurlar. İlâhî kaynağa nisbeti olmayan her tür şeref ve itibar sahtedir.

16 Veya *yerfauhu*'daki zamirin Allah'ı göstermesi halinde: "bütün imana uygun eylem(ler)i de O yüceltir". Yani: "sâlih amelleri de o kabul eder ve değerlendirmeye alır". Buna göre zımnen: Kelam ve onu üreten bilinç dolaysız, eylem dolaylı yükselir. Çünkü kelam insanın alameti farikasıdır, eylem ise her canlıyla paylaştığı ortak niteliktir. Tercih ettiğimiz anlama göre ise söz ancak eylemle yücelir, değerini bulur. Bkz. "Yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz?" (99/Saf: 3; krş. Ferrâ).

17 "Çirkin entrikalar" ile ilgili krş. 43. âyet not 50.

18 *Yebûr* tam da "hiç olmak, sıfıra çıkmak" mânasına gelir (40/Furkan: 18, not 25).

sonra bir damlacık hayat suyundan... Sonra size (birbirinize) eş olacak cinsel bir kimlik vermiştir: hiçbir dişi ne O'ndan habersiz hamile kalabilir, ne de doğum yapabilir.[19]

Dahası hiç bir hayat sahibi, O'nun kayıtlı yasası dışında[20] ne ömrünü uzatabilir, ne de kısaltabilir: Hiç şüphe yok ki bu, Allah için çok kolaydır.[21]

12 Dahası (O'nun benzerler arasında farklılıklar yaratması da zor değildir): İki büyük su kütlesi (bile) aynı olmayabilir: şu biri tatlı, susuzluğu giderici, içimi kolay; o biri tuzlu, acı.[22] Ne ki her birinden hem taze balık eti[23] yersiniz, hem de takı olarak kullandığınız süs eşyaları çıkarırsınız. Bir de (Allah'ın) lutfundan nasibinizi aramanız ve şükretmeniz için, onun bağrında gemilerin dalgaları yararak yol aldıklarını görürsün(üz).

13 O geceyi uzatarak gündüzü kısaltıyor ve gündüzü uzatarak geceyi kısaltıyor; yine O güneşi ve ayı emre âmâde kılmıştır:[24] her biri belirli bir süre için deveranını sürdürüyor.

İşte sizin Rabbiniz, mülkün tamamı kendisine ait olan Allah'tır: O'ndan başka yalvarıp yakardıklarınız hurma çekirdeğinin zarı kadar bile bir şeye sahip değildir.[25] 14 Onlara yalvarsanız bile sizin yalvarıp yakarışınızı duymazlar; duysalar bile sizin imdadınıza yetişemezler: kıyamet günü de kendilerine yakıştırdığınız ortaklığı reddederler.

(Ey insan!) Sana hiç kimse, her şeyden haberdar olan (Allah'ın) verdiği türden bir

---

19 9. âyette büyük kâinat olan âleme ilişkin deliller, bu âyette de küçük kâinat olan insana ilişkin deliller birlikte ele alınarak, söz 81/Fussilet 53'te ifadesini bulan çift boyutlu ilâhi inşaya getirildi.

20 *Kitâb*'ın "yasa" karşılığı ile ilgili bkz. 70/Hûd: 6 not 11 ve 53/Neml: 75, not 74.

21 Zımnen: ölümün ve hayatın yasalarını yalnız O koyar. Bununla beraber O koyduğu yasaların mahkûmu değil hakimidir. Bu yasalar üzerinde tasarruf yapması O'nun için çok kolaydır (Tamamlayıcı bir not için bkz. 44/Tâhâ: 21).

22 10. âyetteki *mekr* görünüşle mahiyet arasındaki fark olarak anlaşılırsa, bu âyet ona bir atıftır. Fakat bu âyet sûrenin başındaki "O yaratıkların kapasitesinde, dilediği artışı gerçekleştirir" ifadesi ışığında da anlaşılabilir. Bu durumda, 12 ve 13. âyetlerde verilmek istenen varlığın değişmez yasalarından biri olan "çeşitlilik" ve "çift kutupluluktur". İman ve küfrün varlığına da muhatabın bu yasalar çerçevesinde yaklaşması îmâ edilmektedir. Zira gündüzün farkı geceyle, Âdem'in farkı Şeytan'la, Musa'nın farkı Firavun'la, İbrahim'in farkı Nemrut'la, imanın farkı küfürle daha iyi anlaşılmaktadır. Bütün bir yaratılmışlar âlemi farklılıkların içtimaına ve zıtların muhteşem uyumuna dayanmaktadır. Âyette tatlı ve acı su kütlelerinin misal verilmesinin hikmeti, vahyin çağrısına karşı insanların neden farklı tepkiler gösterdiğini açıklamak içindir. Zımnen: Herşey bu kadar farklı olsun da insanların hakikate karşı tavrı tek çeşit mi olsun?

23 Zımnen: lezzetsiz suda lezzetli balık... Eşyadaki zıtların içtimasına ve farklılıkların muhteşem uyumuna atıf. Bu hakikat, 27. âyette açıkça dile getirilmektedir.

24 *Teshîr* için ilk kullanıldığı 55/Sâd: 18 not 12'ye bkz.

25 *Kıtmîr*, hurma çekirdeğinin üzerindeki tartıya gelmeyecek hafiflikteki ince zara verilen isimdir. Vahyin "hiçbir şeye sahip değildir" demek yerine böylesi bir edebi üslubu tercih etmesi, vahyin sahibinin insan muhayyilesinin çalışma stilini dikkate almasıyla açıklanabilir.

haber veremez![26]

15 Ey insanlık![27] Allah'a muhtaç olanlar sizlersiniz! Allah'a gelince: O kendi kendine yeten sonsuz zenginlik sahibidir,[28] (bilakis) her şey O'na hamd ile memurdur.

16 Dilerse sizi ortadan kaldırır ve yerinize yeni bir topluluk getirir:[29] 17 zira bu Allah'a asla güç gelmez.

18 Hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu yüklenecek değildir; yükü ağır gelen kimse onu taşımak için yardım istese, yakını da olsa (bir başkası) onun yükünün bir kısmını dâhi taşıyamaz.[30]

Şu bir gerçek ki sen, O idraki aşan bir hakikat olmasına karşın, Rablerine karşı derin bir ürperti duyanları ve kulluğun hakkını verenleri[31] uyarabilirsin; hem kim arınırsa sırf kendisi için arınmış olur: zira bütün yollar Allah'a çıkar.

19 Kaldı ki ne (gerçeği) görenle görmeyen bir olur,[32] 20 ne de aydınlıkla karanlıklar. 21 Dahası, ne serinletici gölgeyle kavurucu sıcaklıklar, 22 ne de (manen) dirilerle ölüler bir olurlar.[33]

Şu kesin ki Allah, işitmeyi dileyene işittirir, fakat sen mezardakiler (gibi manen) ölmüş olanlara asla işittiremezsin: 23 sen sadece bir uyarıcısın.

24 Şüphe yok ki Biz seni hakikate sadık[34] bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik: zira hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı çıkmamış olsun. 25 Eğer seni yalanlıyorlarsa, unutma ki bunlardan öncekiler de, elçileri kendilerine hakikatin apaçık delilleriyle, hikmet yüklü sayfalarla[35] ve aydınlatıcı vahiy ile geldiklerinde yalanlamışlardı. 26 En sonunda inkârda ısrar edenleri yakaladım: Haydi, inkâr nasıl olurmuş görsünler bakalım![36]

27 GÖRMEDİN mi ki Allah gökten suyu indirmiştir. Derken, onunla farklı reerdeki meyveleri yine Biz çıkarmışızdır. Ve dağlardan aşan beyaz-kırmızı rengarenk

---

26 Ne deney, ne tecrübe, ne keşif, ne cin, ne melek; hiç kimse ve hiçbir şey...

27 Nida ile ilgili bir açıklama için bkz. 94/Bakara: 21, not 28.

28 *el-Ğanî*: muhtemelen Kur'an'ın iniş sürecinde ilk geçtiği yer burasıdır. *Ğına*, ihtiyaçtan fazlasına sahip olmayı değil, "kendi kendine yeterliliği" ya da "başkasına muhtaç olmamayı" ifade eder. Çölde yeterinden fazla varlık yük addedilirdi. Ancak Araplar yerleşik hayata geçtikten sonra bu kelime "servet biriktirme" anlamını kazanmıştır. Allah'ın *el-Ğanî* olması, O'ndan başka hiçbir varlığın kendi kendine yetmediği anlamına gelir.

29 Ya da: "yepyeni bir yaratılışa sahip varlık türü getirir". *Halk*'ın farklı anlamları ve benzer bir âyet için bkz. 65/İbrahim: 19-20, not 21.

30 Hz. Aişe, "Ölü ailesinin ağlamasıyla azap çeker" hadisini bu âyete arzederek, kasıtsız olarak tahrif edildiği sonucuna varır ve reddeder (Buhârî, *Cenâiz*, 32). Bu değerlendirmeye göre bunu kabullenmek, bir kimsenin bir başkasının sorumluluğunu yüklenmesi anlamına gelir.

31 "Salatı ikame"yi bu şekilde çevirimiz için bkz. 44/Tâhâ: 14 not 16 ve ilk kullanıldığı 9/A'lâ: 15, not 15.

32 Buradaki görme akleden kalple ilgilidir.

33 Râzî, 19-22. âyetlerde sayılan unsurların söz diziminde sesin dikkate alındığı görüşündedir.

34 Ya da *bi'l-hakk*'ın *nâ* zamirinden hal olduğunu varsayarak: "gerçek bir amaçla.."

35 *Zubur*'un bu anlamı için bkz. 74/Nahl: 44, not 48.

36 İnkar'ın mahiyeti için bkz. 91/Hac: 44, not 65.

yollar; ve (zıtların) hayranlık verici (uyumunu simgeleyen) siyahın her tonu... 28 Dahası insanlar, (vahşi) canlılar ve evcil hayvanlar da (uyumlu) bir farklılığın renklerini taşıyorlar.

İşte (kullar da farklılıkta) böyledir[37] ve Allah'a kulları içinde yalnızca (bunun hikmet ve amacını) bilenler hakkıyla saygı duyarlar: çünkü Allah çok üstün ve yücedir, tarifsiz bir bağışlayıcıdır.

29 Şüphesiz Allah'ın kelamını tilavet edenler,[38] namazı istikametle kılanlar, ancak verdiğimiz rızıktan gizli ve açık Allah yoluna harcayanlar asla tüketilemez bir kazanç elde edebilirler; 30 neticede (Allah) onlara karşılıklarını tam olarak ödeyecek, üstelik kendisinden bir bağış olarak fazlasını da lutfedecektir: zira O tarifsiz bir bağışlayıcıdır, şükre hadsiz hesapsız bir karşılık verendir.

31 Sana vahyettiğimiz ilâhi kelam,[39] önceki vahiylerden kendisine kadar ulaşmış olanları doğrulayan hakikatin ta kendisidir.[40]

Elbette Allah kullarının (gidişatından) bire bir haberdardır, her şeyi görmektedir.

32 Derken, bu ilâhi kelamı (tebliğ işine) kullarımızdan seçtiklerimizi varis kıldık:[41] fakat onların içerisinden kimisi kendisine zulmeder, kimisi ortalama bir yol tutar, kimisi de Allah'ın izniyle her iyi şeyde öncülük eder: bu, işte budur muhteşem zafer![42]

33 Onlar kalıcı mutluluk ve güzelliğin merkezi olan cennetlere girecekler;[43] altın künyeleri-bilezikleri, inci takıları orada takınacaklar ve elbiseleri orada tarifsiz bir özgürlüğün göstergesi olacak.[44] 34 Ve diyecekler ki: "Hüznü bizden gideren Allah'a hamdolsun; gerçekten de Rabbimiz,

---

37 *Kezalike* her iki cümleye de dahil olabilir.

38 *Tilavet*, "lafızları birbiri ardına dizmek" anlamına gelir. *Kıraet* gibi entelektüel faaliyet değildir. Bu yüzden Kur'an okurken Allah'a sığınmayı emreden âyetlerde *tilavet* değil *kıraet* kullanılır (74/Nahl: 98). Çünkü Şeytan, Kur'an'ı anlama çabasına yönelik kıraeti -tilaveti değil- saptırır. *Kıraet* tek kelimede olur, *tilâvet* olmaz (*Furûk*).

39 Âyetin başındaki *ellezi* ilgi zamirinin canlı özneler için kullanıldığı göz önüne alınırsa, bununla muhatabın Kur'an'a canlı bir özne gibi bakmasının, tasavvur ve aklını onun inşasına açmasının amaçlandığı sonucu çıkar.

40 Krş. "ve onların doğrusunu yanlışından ayırt edici olarak gönderdik" (108/Mâide: 48).

41 Bir önceki âyetten anlıyoruz ki, "ilâhi kelam"a önceki vahiylerden bugüne kalan da dahildir. Bu ilâhi kelamın vârisleri ümmet-i Muhammed'dir (Hz. Ali ve İbn Abbas'tan Taberi). Buna göre Hz. Peygamber'in vahye ilişkin sorumluluğu, onun vefatından sonra ümmetine miras kalmıştır. Kur'an'ın Hz. Peygamber'in şahsı için zikrettiği her fazilet ve ödülü ümmeti için de zikretmiş olması bunu pekiştirmektedir (Kıyaslayıp karşılaştırınız: Enbiya: 107; Âl-i İmran: 110; Fetih: 1-18; Mâide: 3; Rûm: 47; Ahzab: 43, 46; Enfal: 62; Mücâdile: 20; Hac: 75; Fâtır: 32). Şu takdirde, Hz. Peygamber'in ardından risalet kesintiye uğramamış, sadece ferdi risaletten içtimai risalete geçilmiştir. "Öyleyse sizler hayra çağıran meşru ve iyi olanı öneren ve kötü ve yanlış olandan da sakındıran bir ümmet olun!" (98/Âl-i İmran: 104) âyeti bunu ifade eder.

42 Benzer bir üçlü tasnif ve bu zümrelerin değerlendirilmesi için bkz. 50/Vâkı'a: 8-11, 27, 41 ya da 50/Vâkı'a: 88-94. Bu sonuncuların sevincini 34. âyet yansıtmaktadır.

43 Gerekçesi için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

44 *Harîr*'i "özgürlük" olarak çevirimizin dilsel gerekçesi için bkz. 32/İnsan: 12, not 16.

tarifsiz bir bağışlayıcıymış, Kendisine yapılan şükre hadsiz hesapsız bir karşılık verenmiş. 35 O lütfuyla bizi bu (varlığı ve güzelliği) kalıcı diyara yerleştirdi: burada semtimize ne yorgunluk ve bezginlik, ne de can sıkıntısı ve bıkkınlık uğrayacak!"[45]

36 İnkarda ısrar edenlere gelince: Onlar cehennem ateşine mahkûm olacaklar. İzin verilmez ki ölsünler. Dahası azapları kısmen dâhi hafifletilmez: işte Biz her bir nankörü böyle cezalandırırız. 37 Ve onlar orada şöyle feryat figan ederler: "Rabbimiz! Kurtar bizi! (Söz), daha önce yaptıklarımızdan daha farklı, daha iyi şeyler yapacağız!"

(Şöyle cevap verilecek): "Size aklını başına almaya gönüllü birine yetecek kadar uzun bir ömür vermemiş miydik?[46] Üstelik bir de uyarıcı gelmişti! Şu halde (elinizin ürünlerini) tadın; ama kendini kaybedenlerin hiçbir yardımcısı olmayacağını da unutmayın!"

38 ŞÜPHE yok ki Allah göklerin ve yerin gaybî gerçeklerini bilendir; nitekim O, göğüslerde saklı en mahrem sırları da bilendir.

39 O'dur sizleri yeryüzünde halifeler kılan.[47] Şu halde kim O'nu inkâr ederse bu inkârın zararı kendisine olur; zira inkârcıların küfrü Rableri katında sadece alçalışlarını artırır;[48] yine inkârcıların küfrü (kendileri için) de sadece aldanışlarını artırır.

40 De ki: "Hiç Allah'ı bırakıp da yalvarıp yakardığınız varlıklar olan şu şirk nesneleriniz hakkında kafa yordunuz mu? Bana gösterin bakayım, yeryüzünde neyi yaratmışlar? Yoksa onların gökler(in yönetimin)de bir payı mı var? Veyahut onlara bir vahiy indirdik de, kendileri delil olarak ona mı dayanıyorlar?

Asla! Bu haddini bilmezler, birbirlerine sadece aldanış vaad ediyorlar.

41 Şu açık ki, yok olurlar diye gökleri ve yeri (yörüngede) tutan sadece Allah'tır; eğer (yörüngeden) sapmalarına (izin verirse), bunun ardından hiçbir güç onları tutamaz: ne var ki O cezalandırmada hiç acele etmeyendir,[49] eşsiz bir bağışlayıcıdır.

42 Bir de o (inkârcı)lar, kendilerine bir uyarıcı geldiği takdirde, doğru yolu bulmakta tüm toplumların önünde yer alacaklarına dair Allah adına var güçleriyle yemin ettiler; fakat onlara bir uyarıcı geldiğinde ise, bu onların sadece tepkilerini artırdı; 43 yeryüzünde kibir ve çirkin bir entrika (düzeni kurdular).

---

45 Çünkü: "cennet ehli o gün huzur ve neşe veren bir meşguliyet içinde olacaklar" (39/Yâsîn: 55). "Bu kadar güzellik ve huzurun içinde insanın canı sıkılmaz mı?" muhtemel sorusuna cevap.

46 Bu sûre, insanın mânevî merkezi olan 'kalbin' ve Kur'anî mânada 'ruhun' olgunluk yaşından söz eden "Olgunluk yaşı olan 40 yaşına geldiğinde" (86/Ahkâf: 15) âyeti ışığında düşünülebilir.

47 Neden "yeryüzünde"? Yaratılış amacınıza uygun bir hayatı orada inşa edesiniz diye.

48 Kendilerine davet ulaşmadan önce düşük bir hayat yaşıyorlardı. Gelen daveti inkâr etmekle bu düşüklük bayağılığa dönüştü.

49 *Halîm*'in türetildiği *hilm*, tepesi attığında şiddete başvuran kimsenin (bedevinin) zıddına, böylesi bir durumda soğukkanlı, makul, sakin, mütehammil davranan medeniyi ifade eder. Bu ismin tecellisini son âyet beyan etmektedir.

Oysa ki her çirkin entrika sadece onu çevireni çepeçevre kuşatır: bu durumda onlar, öncekilere uygulanan ilâhi uygulama dışında başka bir şey mi bekliyorlar?

Ve sen Allah'ın yasasında bir başkalaşma göremezsin;[50] evet sen Allah'ın yasasında bir sapma da göremezsin.

44 Şimdi onlar hiç yeryüzünde dolaşıp da, kendilerinden öncekilerin nasıl bir akıbete uğradığını görmediler mi? Oysa ki onların gücü bunlardan daha üstündü. Nitekim ne göklerde ne de yerde, hiçbir şeyin Allah'ı aciz bırakma imkan ve ihtimali yoktur: çünkü O her şeyi bilir, üstün ve yüce kudret sahibidir.

45 Eğer Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden (hemen) hesaba çekecek olsaydı, yer üzerinde bir tek canlı (insan) bırakmazdı;[51] ama onları sonu yasayla belirlenmiş bir süreye kadar[52] erteliyor; fakat süreleri dolunca artık anlarlar ki, Allah kullarını her daim görüp gözetmektedir.

---

50 *Tebdil* için bkz. 88/Rûm: 30, not 37.

51 Krş. 74/Nahl: 61, not 60.

52 *İlâ ecelin musemma*'ya verdiğimiz bu mâna ve *ecel* üzerine bir açıklama için bkz. 70/Hûd: 3 not 7.

MERYEM SÛRESİ

Nüzûl : 43
Mushaf: 19

Sûre Hz. Meryem'den ve oğlu İsa'yı dünyaya getirmesinden ayrıntılı olarak söz ettiği için bu adı almıştır. Bazı rivayetlere göre sûre daha Rasulullah döneminde bu adı almış görünmektedir. Buhârî başındaki *mukatta'a* harfleriyle anar. Hayli anlamlı olan şudur: Kur'an vahyinin kendisine indiği Hz. Muhammed'in annesi hakkında ima yollu da olsa bir âyet bile bulunmazken Hz. İsa'nın annesine 98 âyetlik uzun bir sûre ayrılmıştır. Yine bu sûre dışında, Hz. Meryem'den bahseden onlarca âyet mevcuttur. Tek başına bu bile, vahyin kaynağının Hz. Peygamber'in beşeri kimliğinden bağımsız oluşunun önemli bir göstergesidir. Kur'an'da Hz. Muhammed'in kişisel plandaki en büyük ıstırap ve sevinçlerinin izine bile rastlanmaz.

Sûre Mekke'de inmiştir. Bir çok sahih rivayete göre bu sûre, Habeşistan muhacirlerinin lideri ve Hz. Peygamber'in amca oğlu olan Cafer b. Ebi Talib tarafından Habeşistan kralı önünde okunmuştur. 6. yıla yerleştirilebilir. Tüm ilk tertiplerde Fâtır-Tâhâ arasında yer alır.

Sûre, Hz. Yahyâ ile babası Zekeriyya, Hz. İsa ile annesi Meryem ve Hz. İbrahim'in hayat hikayeleri etrafında gelişen birtakım olayları ele alır. Bu yolla ilk muhatabı olan mü'minleri teselli eder. Kendisi de imanı uğruna zorlu bir göç yaşamış olan Hz. İbrahim'den, nüzul sürecinde ilk defa bu sûrede söz edilir. Asıl amaç, Hz. Peygamber'in şahsiyetini inşadır. Hz. Yahyâ ve Hz. İsa örnek olayları üzerinden, Hz. Peygamber'e, Allah'ın en büyük imkan olduğu bir kez daha hatırlatılır: "O bir şeyin olmasını dilediği zaman O'nun sadece "Ol!" demesi yeterlidir; zira o şey hemen oluşum sürecine girecektir" (35).

Sûrede Allah, hep Rahmân sıfatıyla anılır. Rahman isminin 16 kez geçtiği bu sûre, iç mûsiki itibarıyla Rahmân sûresiyle benzeşir. Meryem ve Rahman, belagatın sesle birlikte zirveye taşındığı iki sûredir. Kur'an'ın sesi yüreğe işleyen en içli sûrelerinden biridir.

İyileri tanrılaştırmak, hem iyilere hem iyiliğe ihanettir. Şu âyet bu ihanetin perdesini sıyırır: "Bu (gibiler), Allah'tan başkalarını, kendilerine statü ve nüfuz sağlamak için ilâhlaştırırlar" (81). Kur'an'ın sesi en gür âyetlerinden biri bu bağlamda gelir: "Doğrusu siz öyle dehşet verici bir iddiada bulundunuz ki; bundan dolayı neredeyse gökler paramparça olacak, yer yarılacak ve dağlar toz duman olacaktı!" (89-90).

Sûrenin sonlarında, ebedi sevginin Ebedî olanın bahşettiği sevgi olduğunu söyleyen bir âyet yer alır (96).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Kâf-Hâ-Yâ-'Ayn-Sâd!*[1]

2 KULU Zekeriyya'ya,[2] Rabbinin rahmetinin anısına...[3]

3 Hani o Rabbine (içinin) ta derinliklerinden[4] seslenerek, 4 şöyle yalvarmıştı: "Rabbim! Benden (iş) geçti, kemiklerim eridi, başa ak düştü;[5] ama (ey) Rabbim, sana dua edip de eli boş kaldığım hiç olmadı.[6]

5 Ve gerçek şu ki ben, benden sonra yakınlarımın (yerimi doldurabileceğinden) kaygı duyuyorum;[7] üstelik kadınım[8] da kısır: öyleyse, bana kendi katından yerimi dolduracak ehil bir takipçi ver; 6 hem bana, hem Yakub oğullarına vâris olsun; ve Sen de Rabbim, onu razı olacağın biri kıl!"[9]

7 (Melekler seslendiler): "Ey Zekeriyya! İşte bizler sana adı Yahyâ olan bir oğlan çocuğu[10] müjdeliyoruz! (Allah buyuruyor ki): "Daha önce hiç kimseyi ona adaş kılmadık".[11]

8 (Zekeriyya) "Rabbim!" dedi, "Nasıl olur da benim bir oğlum olabilir; çünkü eşim kısır, ben ise yaşlılıktan dolayı gücü tükenmiş biriyim!"[12]

9 (Melek): "Öyledir (ama)"[13] dedi, "Rabbin diyor ki: "Bu benim için kolaydır; zira daha önce seni de Ben yaratmıştım, oysa ki sen hiçbir şey değildin!"

10 (Zekeriyya): "Rabbim!" dedi, "Bana

---

1 Mânası konusunda sözün tükenmeyeceği bu harfler, Hz. Peygamber'in vahyi tek bir harfini dâhi zayi etmeden ilettiğinin şahididir (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 Krş. 98/Âl-i İmran: 38-41. Yeni Ahid'de yer alan ve Kur'an tarafından reddedilmeyen bilgiye göre, Hz. Zekeriyya Meryem'in teyzesinin kocası olur. Mabed'in din hizmetlilerini çıkaran Levililere (Harunoğulları) mensuptu. Mabed'in din hizmetlerini gören 24 aileden biri ile Hz. Zekeriyya'nın lideri olduğu Abiya ailesiydi (*I. Tarihler* 23-24).

3 *Zikr* kelimesinin "anı" anlamında kullanıldığı başka bir yer için bkz. 62/Kehf: 83.

4 Lafzen: "gizlice.."

5 Lafzen: "..baş ihtiyarlık (ateşiyle) tutuştu".

6 Hz. Zekeriyya'yı bu noktaya getiren süreç için bkz. 98/Âl-i İmran: 33-37. Duadan önce acziyeti itirafın duanın edebinden olduğu öğretiliyor.

7 Hz. Zekeriyya'nın ardıllarına dair liyakat ve ehliyet kaygısı için bkz. 79/Enbiya: 89.

8 Burada ve Âl-i İmran 40'ta *imrae* (kadın) kullanılırken Hz. Yahyâ doğduktan sonra aynı kişiden *zevc* (eş) diye söz edilir. Çocuğun karı-kocayı "eş" yapan fonksiyonuna atıf olsa gerektir.

9 Âyet, "Bir ebeveynin çocuğu için en büyük endişesi ne olmalı?" sorusunun cevabıdır.

10 Veya: "Adı dünyalar durdukça duracak, dillere destan olacak bir oğlan çocuğu". Yahyâ, "o hep yaşayacak" anlamına gelir. Ona Allah'ın koyduğu bu ilâhi isimle onun genç yaşta bir koç gibi başı kesilerek katledilmesi arasındaki bağın sırrı, "yaşamak ve ölmek" kavramlarının tarifinde saklıdır.

11 Yeni Ahid Hz. İsa'nın ağzından Hz. Yahyâ hakkında şu övgü dolu sözü nakleder: "Hiçbir anneden Vaftizci Yahyâ'dan daha iyisi doğmamıştır" (Matta 11:11).

12 Hz. Zekeriyya aşkın dünyasında yaptığı duayı aklın dünyasına dönünce makul bulmamış olacak ki "nasıl" diye soruyor. Bu âyetler iki dünya arasındaki kod farkına delalet eder.

13 Bu ibâreye Zemahşerî'nin verdiği alternatif bir anlam için bkz. 98/Âl-i İmran: 40, not 27.

bir işaret tayin et!"[14]

(Melek) "Senin işaretin tastamam[15] üç gün[16] insanlarla konuşamamandır.[17]

11 Derken o, mabetteki inziva hücresinden[18] çıkarak onlara; "Sabah akşam Rabbinizin şanını (ibadetle) yüceltmeye devam edin!" diye işaret etti.[19]

12 (Yahyâ doğup büyüdüğünde ise) "Ey Yahyâ! İlâhî hükümlere sımsıkı sarıl!" (diye öğüt verdi). Zira Biz ona, daha çocukluğunda derin ve kapsamlı bir muhakeme yeteneği vermiştik. 13 Ve kendi katımızdan ince ruhlu bir sevecenlik ve kendini geliştirme yeteneği[20] bahşetmiştik; dahası o, sorumluluk sahibi biriydi; 14 ana-babasına karşı da oldukça iyi davranırdı; nitekim o hiçbir zaman isyankâr

---

14 Dua eden Hz. Zekeriyya'nın kendisi idi, kabul edilince bir belge isteyen de kendisi. Zımnen, kalbin tatmini için aklın sorduğu bu tür soruların Allah'a karşı su-i edep olmadığına delalet eder. Tıpkı Hz. İbrahim'de olduğu gibi (94/Bakara: 260).

15 *Seviyyen*: "üç gece/gün"ün sıfatı olması durumunda anlam tercih ettiğimiz gibi olur. Eğer bu kelime Zekeriyya'nın niteleyeniyse, bu durumda anlam "..özürsüz olduğun halde üç gün insanlarla konuşmamandır" şeklinde olur. Bu alternatif anlam, oğlan çocuğu müjdesini alınca dili tutulduğunu söyleyen Yeni Ahid'in bu iddiasına (Luka 1:20-22) bir alternatif teşkil eder. Bu âyetten açıkça Hz. Zekeriyya'nın konuşma özürlü olduğu için değil, mucizevî bir işaret olarak konuşamadığı anlaşılmaktadır.

16 Lafzen: "üç gece". Arap dilinde gün "gece" ile telaffuz edilmektedir. Çünkü bu dilin dünyasında, çevresel şartlar gereği günün en hareketli saatleri geceye tekabül etmektedir.

17 Veya: "Konuşmamandır". Hz. Zekeriyya'nın kendi yaşlılığına ve karısının kısırlığına rağmen evlat müjdesi alması bir mucizedir. Kendisi bu mucizevî müjdenin gerçekleşeceğine dair "ayet" istiyor. Âyet, yani "mucizevî bir işaret, belge, delil". Bu talebi başkalarını ikna için" şeklinde tahsis etmek doğru değildir. Zira talebi başkalarıyla birlikte kendisini de iknaya yöneliktir. Bu durumda ibâreyi "konuşmama" değil "konuşamama" olarak anlamak daha açıklayıcıdır. Birincide kendi iradesiyle girdiği bir "sükut orucundan" söz edebiliriz ki, bu, âyet (mucize ve belge) niteliği taşımaz. İkincisi ise iradesine rağmen konuşamamadır ki, bu durumda bir "mucizevi işaretten" söz edebiliriz. Allahu a'lem.

18 *Mihrâb*: o dönemdeki mabetlerde, kendini ibadete adamış kimselerin içerisinde ibadet için inzivaya çekildikleri çok basamaklı bir merdivenle çıkılan mekân. Genellikle mabedlerin kemerli duvarlarının içerisine gizlenmiş olarak inşa edilirdi (Krş: 55/Sâd: 21). Bu ibâre 'Zekeriyya, hücresinden, ibadet için mabede toplanmış insanların huzuruna çıkarak...' şeklinde anlaşılmalıdır.

19 Hz. Zekeriyya'nın işaret diliyle konuşması hangi mesajı vermektedir? İki ihtimalden birincisi şu: mabette din hizmetlisi olan Hz. Zekeriyya, ibadet yaptırdığı insanlara bu üç gün zarfında kendisinin görevde bulunmayacağını, ibadetlerini kendisi olmadan eda etmeleri gerektiğini söylüyor. Bu Kur'an'da gördüğümüz her açıdan sorumlu ve görevine ölümüne sadık Hz. Zekeriyya karakteriyle uyumlu değildir. İkincisi de şu: Konuşamamasına rağmen görevini aksatmayacağını, fakat konuşamama sorununu işaret diliyle aşıp görevini yapmaya çalışacağını söylüyor. Bu ikinci ihtimale göre mesaj göreve sadakat ve sorumluluk bilincidir. Muhtemelen bu, Hz. Zekeriyya'nın kendi tercihi olmalıdır.

20 Zekât'ın "artma ve gelişme" kök anlamına istinaden. "Sevecenlik" ile karşıladığımız *hanânen, rahmeten*'in eşanlamlısı kabul edilse de, kural gereği bu ikisi arasında mutlaka bir fark olmalıdır.

bir zorba olmadı.

15 İşte bu yüzden o, doğduğu gün ilâhi güvence ve esenlik kapsamındaydı;[21] öleceği[22] ve tekrar dirilip kalkacağı gün de (öyle olacaktır).

16 BU KİTAPTA[23] Meryem'i[24] de gündeme taşı![25] Hani o ailesinden ayrılarak doğu yönünde bir yere çekilmişti. 17 Olabildiğince kendini onlardan uzak tutup sakınıyordu; hal böyleyken ona vahiy meleğimizi gönderdik;[26] öyle ki, o ona eli yüzü düzgün bir insan sûretinde göründü.

---

21 *Selâmun*'un türetildiği *es-selm* veya *selamet*, "tüm görünen ve görünmeyen, niceliğe ve niteliğe yönelik her türlü olumsuzluktan koruma ve uzak tutma" anlamına gelir (Râğıb). Selam, özellikle burada, "ilâhi güvence ve esenlik" anlamına gelir. Bu da sonunda 'ebedi mutluluğu' (cennet) getiren bir hayat demektir. Cennetin bir adının da "selam yurdu" olduğu hatırlanmalıdır (73/En'âm: 127; 69/Yûnus: 25).

22 *Yahyâ*, "hep yaşayacak" anlamına geliyordu. Fakat Hz. Yahyâ, karısı Herodias'ı meşru olmayan bir yolla alıp bunu meşrulaştırmak için kendisine başvuran ve reddedilen Kral Herod tarafından kafası kesilerek şehid edilecektir. Bu âyetler Mekke'de indi. Mekke mü'minlerin okulu ve laboratuvarıyda. Mü'minler o okulda ağır acıların imtihanından geçerek hayat diplomasını aldılar. Bu gerçekler hatırlanacak olursa, zımnen söylenen şudur: Allah bir vererek sınar, bir alarak: Siz ikisine de hazır olun!

23 *el-Kitab*, "bir şeyi bir başka şeyde toplamak, bir araya getirmek" anlamına gelir (*Mekayîs*). "Yararlı bir anlam ve amaç için parçaları bir araya getirmek" şeklinde de tanımlanmıştır. Mesela bir alanda eğitilmiş bir birime *ketîbe* denilir. Buna timde yer alan komutan ve askerler dahil olduğu gibi timin kullanacağı araçlar ve silahlar da dahildir. Mesela Nebe' 29'da "tasnif" anlamında kullanılır. Belli bir konu etrafında toparlanmış metinlere ya da farklı konuların kendisinde toplandığı kümelere de *kitab* adı verilir. Buna göre Kur'an'daki ahkâm âyetleri, kıssalar, kıyamet âyetleri birer kitap olarak nitelendirilebilir ki, "içerisinde (önceki) kitapların ölmez yitmez değerleri bulunur" (101/Beyyine: 3) âyetiyle kastedilen de budur. Bütün bu açıklamaların ışığında "bu kitapta" (*fi'l-kitâb*) ifadesi, "kıssalardan oluşan bu demet içerisinde" şeklinde anlaşılır.

24 Kur'an'da övgüyle anlatılan başka hiçbir kadın adıyla anılmaz. Çünkü Arap kültüründe saygın makamlarda cariye dışında hür ve saygın kadınlar adlarıyla anılmazdı. Kur'an hem ona ve oğluna yapılan iftirayı red, hem de Roma'nın erkek egemen kültürüne bir cevap olsun için Hz. Meryem'i adıyla anar. Belki de Hz. Peygamber'in Hz. Meryem hakkındaki büyük övgü ve iltifatları, onun ismiyle anılmasının yukarıdaki arka plandan beslenen Arap tasavvurunda uyandırması muhtemel olumsuz imajı izale etmeyi amaçlıyordu.

25 Lafzen: "an". Bu anma emri, hiç şüphe yok ki gündeme taşıma amacına yönelik bir emirdir. Hem kendi gündemine, hem ilk muhatapların gündemine, hem de tüm zaman ve zeminlerdeki muhatapların gündemine. Zira gündeme taşınması istenen şahsiyet tarihi bir figür değil, tüm zamanlarda geçerli değerler olan iffet ve adanışın sembolüdür. Özünde taşınması emredilen Meryem'in şahsı değil şahsiyetidir.

26 *Rûh*'un "vahiy" anlamı için bkz. 74/Nahl: 2, not 5. Ayrıca *rûh* "vahyin kaynağı" anlamına da kullanılır (Bkz: 68/Isra: 85). Burada ve daha başka yerlerde "rûhumuz" ifadesi, vahye ya da hayat soluğuna aracılık yapan "meleğe" işaret etmektedir. Ebu Müslim'e göre buradaki ruh Meryem'in rahmindeki ceninin canıdır (nkl. Râzî). Ancak, âyetin devamı bu görüşü teyit etmez.

18 (Meryem): "Senden, O sınırsız merhamet sahibinin koruyuculuğuna sığınırım!" dedi, "Tabi ki eğer O'na saygı duyup sakınıyorsan!"

19 (Melek): "Ben sadece Rabbinin elçisiyim; sana pırıl pırıl bir oğlan çocuğu armağan etmek için buradayım!" dedi.

20 (Meryem): "Nasıl benim bir oğlum olabilir ki?" dedi; "Bana hiçbir erkek[27] eli değmedi, üstelik ben iffetsiz bir kadın da değilim!"

21 (Melek): "Orası öyledir (ama)" dedi, "Rabbin diyor ki 'Bu benim için çok kolaydır;[28] üstelik Biz onu insanlar için (canlı) bir âyet ve katımızdan bir rahmet kılacağız; zaten bu iş artık gerçekleşmiş bulunmaktadır."

22 İşte böylece (Meryem) ona hamile kaldı; bundan dolayı da, (insanların gözünden) uzak, kuytu bir köşeye çekildi.

23 Ve doğum sancısı (tutunacak bir dal arayan Meryem'i) hurma ağacının gövdesine doğru sürüklerken diyordu ki: "N'olaydım, keşke bundan önce öleydim de unutulup gidenlerden olaydım!"[29]

24 Bunun ardından o (hurma ağacının) alt tarafından[30] ona hitaben bir ses geldi: "Sakın üzülme! İşte, Rabbin senin (rahminde) olanı şerefli kılmıştır;[31] 25 haydi, hurma dalını kendine doğru çekerek silkele, üstüne taze ve olgun hurmalar dökülsün; 26 sonra da ye, iç, gözün aydın olsun! Ve eğer insanlardan herhangi birine rastlarsan, o zaman da (işaret yoluyla) de ki: 'Ben O sınırsız merhamet sahibine oruç[32] adadım: dolayısıyla bu gün insanlardan hiç kimseyle konuşmayacağım!"

27 Nihayet, onu alarak kavminin yanına döndü. "Ey Meryem!" dediler, "Doğrusu sen dehşet bir iş işlemişsin![33] 28 Ey Ha-

---

27 Lafzen: "insan.."

28 Zımnen: Allah isterse neler olmaz ki? 35. âyete zımni bir atıf içermektedir.

29 Bu âyet, özellikle Hz. Meryem'i insanüstüleştirmeye karşı alınmış bir tedbir gibidir. Onun da her kadın gibi çocuğunu doğal bir biçimde sancılı bir doğumla dünyaya getirdiği dile getirilmektedir. Bu vurgu, kilisenin çok sonraları Meryem'i beşeri kimliğinden soyutlayıp teslise dördüncü bir unsur olarak ekleyen tavrına zımni bir cevap olsa gerektir.

30 Ya da: "(Meryem'in) alt tarafından". *Hâ* zamirinin nereye gittiğine bağlı olarak iki anlama da gelebilir. Katade, "hurmanın alt tarafından" şeklinde okumuştur (Taberî). *Min* edatı ilgi zamiri olan *men* şeklinde okunarak "Meryem'in altında bulunan *kimse* ona seslendi" anlamı da verilmiştir. Ferrâ, her iki halde de seslenenin melek olduğunu söylemiştir. Tüm göstergeler Hz. Meryem'in bir bahçede doğum yaptığı yönündedir. Tercihimizin gerekçesi budur.

31 Veya: "Rabbin senin alt tarafında küçük bir su yürütmüştür". Bir şeyin *serâ*'sı "en yüce tarafı"dır. *es-Serv*, "yücelik, şeref, saygınlık" (*errif'ah*) demektir (Râğıb). Tercihimizin gerekçesi budur.

32 Vahiy sürecinde ilk burada kullanıla *savm*, "tutmak, eylemden el çekmek" anlamına gelir. Bu, kişinin "güdülerini kontrol altına alması, kendini tutması" anlamına gelir. Burada olduğu gibi "dili tutmak" ya da Medenî âyetlerde olduğu gibi "yeme içme arzusunu tutmak" anlamlarını kazanmıştır (Krş: 94/Bakara: 183 ve 105/Ahzab: 35).

33 *Feriyyâ*, "dehşete saldı" ya da "ürününü aldı, derledi, peydahladı" anlamına gelen *feriye*'den (*Mekâyîs*). Şu anlam da verilebilir: "Doğrusu sen peydahladığın bir ürünle gelmişsin". Bu kökten yola çıkarak, aslı olmayıp peydahlanan şeylere de aynı kökten gelen *iftirâ* adı verilir.

run (soyu)nun kız kardeşi![34] Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz bir kadın değildi!"

29 Bunun üzerine (Meryem) çocuğa işaret etti. Onlar; "Biz, daha dünkü bir beşik bebesiyle nasıl muhatap oluruz!?" dediler.[35]

30 (İSA) dedi ki:[36] "Ben Allah'ın kuluyum: O bana ilâhi vahyi ulaştırdı ve beni peygamber tayin etti; 31 nerede bulunursam bulunayım beni kutlu kıldı; ve bana hayatta olduğum sürece ibadeti diriltmeyi[37] ve arınmak için verilmesi gerekeni vermeyi emretti; 32 bir de anama iyi davranmayı... Fakat beni azgın bir zorba kılmadı. 33 Nitekim doğduğum gün tam bir ilâhi güvence kapsamındaydım,[38] öleceğim ve yeniden hayata döndürüleceğim gün de (öyle olacaktır).

34 İŞTE budur Meryem oğlu İsa; çekişip durdukları konuda söylenecek tek gerçek söz de (budur)![39]

---

34 Sami geleneğinde, bir kadını ailesinden bir erkeğe nisbetle anmak ona saygı ve hürmet ifadesiydi. Burada geçen Harun'un, Hz. Meryem'in bire bir erkek kardeşi olması gerekmez. Bu, ailenin geçmişte yaşamış büyük isimlerine nisbetle anılma geleneğinin bir örneğidir. Kaldı ki Luka'da, Meryem'in teyzesi olan Hz. Zekeriyya'nın karısı Elişa "Harun'un bacılarından biri" olarak anılır (1:5, 36). Yine Luka'da Hz. İsa için "Davudoğlu" (1:32), Meryem'in nişanlısı (?) Yusuf için de "Davudoğlu Yusuf" diye hitap edilmektedir (1:20). 13. Kabile olan Levililerin büyük atası olarak bilinen Hz. Harun'a nisbet edilen Meryem'e bir paye verilmektedir.

35 Ebu Ubeyde, bu âyetin yorumunda *kâne* yardımcı fiilinin farklı okunuşlarının anlama nasıl yansıdığını göstermiş, birinci sıraya ise "geçmişte kalmış, olup bitmiş bir iş" anlamını yerleştirmiştir (*Mecâz*). İşte bu bağlamda *kâne*'nin açılımı olarak gördüğümüz "daha dünkü" ifadesini parantez içine almadık. Bir sonraki âyette kendisine peygamberlik verildiğini söyleyen Hz. İsa'nın, henüz düşünme melekeleri tekamül etmemiş ve hayat tecrübesi oluşmamış bir "beşik bebesi" olması düşünülemez. Bu yüzden ibârede geçen "beşik bebesi", lafzî değil kinaî olarak anlaşılmalıdır. Kaldı ki 31. âyette *salât* ve *zekât*'la emrolunduğunu, 32. âyette de anasına iyilik yapmakla emrolunduğunu ve zorba kılınmadığını söyler. Bütün bunların "beşik bebesi"nin değil erişkin birinin yapabileceği şeyler olduğu açıktır. Belli ki, genç yaşta peygamberlik verilen Hz. İsa, onların gözünde 'ağzı süt kokan dünkücük' olarak görülmektedir. Yaşını başını almış Yahudilerin, genç bir insanın kendilerine ebedi hakikatleri hatırlatmasını onur meselesi yaptıkları açıktır. Zira Kureyş'in Nebi'ye tavrı da aynıdır.

36 Önceki âyetle bu âyet arasında zamansal bir farklılık olsa gerektir. Kur'an'ın bu veciz (eliptik ve eksiltili) üslubunun örneklerini bir çok yerde görmek mümkündür. Bu iki pasaj arasında İsa büyümüş, vahiy almış ve tebliğe memur kılınmış olmalıdır. Âyetin gösterdiği budur.

37 *Salât* için ilk geçtiği 9/A'lâ: 15'in ilgili notların ve ayrıca 108/Mâide: 12; 43/Meryem: 59; 44/Tâhâ: 14'ün notlarına bkz.

38 *es-Selâm* için bkz. âyet 15, not 21. Çevirideki "tam bir" ilavesi, belirliliğin yansımasıdır.

39 Veya mahzuf bir mübtedanın haberi olarak: "Bu, Hakk'ın sözüdür" (Taberî). İsa'nın mesajı etrafındaki tüm mezhebi ve teolojik tartışmaların kökeninde "ilahlaştırma" sapması yatar. Teslis İsa'ya inananları birleştirmeyip ayırmıştır. Teslis gibi tamamen soyut ve kurgusal bir dogmanın nasıl anlaşılacağı konusunda birbiriyle çatışan mezhepler çıkmıştır (İnsanoğlu İsa'ya atıf için bkz. 108/Mâide: 75).

35 Bir çocuk edinmek Allah'a asla yakıştırılamaz; O mutlak aşkın ve yüce olandır:[40] O bir şeyin olmasını dilediği zaman O'nun sadece "Ol!" demesi yeterlidir: artık o şey, hemen oluş sürecine girecektir.[41]

36 Ve (İsa'nın tek dediği şudur):[42] "Hiç şüphe yok ki benim de sizin de Rabbiniz Allah'tır. Şu halde yalnız O'na kulluk edin: budur dosdoğru yol!"

37 Buna rağmen mezhepler kendi aralarında ayrılığa düştüler.[43] O halde, büyük bir günün sorgusunda[44] (yaşayacaklarından) dolayı, inkarda direnen o kimselerin vay hallerine! 38 Bize gelecekleri o günde neler işitip neler görecekler (bir bilsen)![45] Fakat zalimler, o gün aşikar bir biçimde yoldan sapmış bulunacaklar.

39 O halde, her şeyin hükmünün kesinleştiği an olan o derin pişmanlık günü konusunda onları uyar, zira onlar gaflet içindedirler; dahası onlar (dirileceklerine) hâlâ inanmış değiller. 40 Ama bakın; (o gün) yeryüzü ve onun üzerinde yaşayan herkes yok olacak, geriye tek Biz kalacağız:[46] nihayet onların tümü Bize dönecekler.

41 BU KİTAPTA[47] İbrahim'i de gündeme taşı![48] Hakikaten o doğruluk ve dürüstlük abidesiydi, (yani) bir peygamberdi.[49]

---

40 *Subhânehu*'nun çevirisi için bkz. 68/İsra: 1, not 1.

41 Bu sûrenin anahtar âyeti budur. *Kun fe-kân* yerine *fe-yekûn* şeklinde muzari fiil gelmesi, oluşun olup bitmiş bir iş değil yenilenerek devam eden bir süreç olduğunu ifade eder. Bu süreç Rahmân 29 ışığında anlaşılmalıdır.

42 Parantez içi açıklamamız, bağlaç hariç aynı ibâreyle gelen Âl-i İmran 51'e dayanır.

43 Peygamberleri hem Yahudice aşağılamaya, hem de Hıristiyan'ca ilâhlaştırmaya bir red. Bu ibâre ayrıca, Hıristiyanların tek tanrıcılıktan çok tanrıcılığa, tevhidden teslise uzanan çizgide birbirinden çok farklı ve hatta birbirine aykırı mezheplere ayrılmasına da bir atıftır. İlgili kaynaklara göre Hıristiyanlık içi inanç guruplarının sayısı altı yüze kadar çıkar.

44 Veya: "sorgu anı" ya da "sorgu mekânı" yahut "tanıklığından dolayı" (Râzî). *Meşhed* kalıbının üç anlama da gelebilen yapısına istinaden.

45 Görecekleri ve duyacakları karşısında şaşkına döneceklerini ifade eden taaccüb kalıbı. Bunu bir "tehdit" olarak anlamak da mümkündür. İbarenin "Onlara Bize gelecekleri o günü işittirmelisin ve göstermelisin" şeklinde de anlaşılabileceği ileri sürülmüşse de, bir sonraki âyet bunu zaten ifade eder (Bkz: Râzî).

46 Lafzen: "Yeryüzünün ve üzerinde yaşayan herkesin tek vârisi Biz olacağız". Göklerin ve yerin mirasının Allah'a ait olması (Âl-i İmran: 180), gerçekte Rahmân 26'da dile gelen gerçeğin mecazî ve belagatlı bir anlatımıdır.

47 "Bu kitapta" ibâresiyle neyin kastedildiğine ilişkin bir not için bkz. âyet 16, not 23. Kur'an'ın nüzul sürecinde Hz. İbrahim kıssasının yer aldığı ilk sûre budur. Burada kâfir babayla ilişki kesme, Şu'arâ'da akıl yürüterek doğruyu bulma, En'âm'da "batanları sevmem" diyerek halik ile mahluku ayırma, Sâffât'ta oğlunu kurban etme, Nahl'de uyulacak örnek olma, İbrahim'de Mekke ve Kâbe'ye çağırma, Enbiya'da ateşle sınanma, Ankebût'ta Lût kıssası bağlamlarında yer alır. Bu bağlamların tümü de, vahyin ilk muhataplarının durumlarıyla bire bir alâkalıdır. Hiç biri diğerinin tekrarı değildir.

48 Hz. İsa merkezli önceki bölümle Hz. İbrahim merkezli bu bölümün ortak noktası Allah tasavvurunun ve tevhid inancının inşasıdır.

49 "Abidesiydi" yananlamı *sıddîkan*'da mevcuttur. Bu kalıp, taşıdığı anlamın öznede 'çokça' bulunduğunu ifade eder. "Yani" parantezinin gerekçesi, her peygamberde bu niteliğin

42 Hani o babasına "Ey babacığım!" demişti, "Niçin işitmeyen, görmeyen ve senden hiçbir bir zararı def edemeyen şeylere kulluk ediyorsun?"[50]

43 "Ey babacığım! İnan ki bana, sana ulaşmamış olan hakikat bilgisinden bir pay ulaşmış bulunuyor;[51] öyleyse bana uy ki, seni dosdoğru bir yola yönlendireyim!"

44 "Ey babacığım! Şeytan'a kulluk etme![52] Hatırla ki Şeytan, O rahmet kaynağına isyan eden biriydi!"

45 "Ey babacığım! O rahmet kaynağından gelecek bir azabın sana dokunmasından endişe ediyorum; işte o zaman Şeytan'ın bir dostu da sen olmuş olursun!"

46 (Babası): "Ey İbrahim! Yoksa sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?" dedi, "Eğer buna bir son vermezsen, yemin olsun ki seni öldüresiye taşa tutarım! Şimdi gözümün önünden kaybol bakayım!"

47 (İbrahim:) "Sen sağlıcakla kal!" dedi, "Seni bağışlaması için Rabbime yalvaracağım;[53] çünkü O, bana karşı oldukça lütufkârdır! 48 Artık hem sizden, hem de sizin Allah'ı bırakıp da yalvarıp yakardıklarınızdan uzaklaşacağım; ve (sizin için) Rabbime yalvarmayı sürdüreceğim; umarım, Rabbime duamdan dolayı mahrum olmam.[54]

49 En sonunda onlardan ve onların Allah'ı bırakıp da taptıklarından uzaklaşınca, Biz ona İshak ve Yakub'u armağan ettik[55] ve onların her birine de peygamberlik verdik; 50 dahası onlara rahmetimizi bahşettik; nihayet onları doğruluğun ve hakikatin yüce dili yaptık.[56]

---

bulunduğunu söyleyen Hadid sûresinin 19. âyetidir. *Kâne sıddîkan* ibâresinin 'mu'teriza cümlesi' olduğuyla ilgili bir açıklama için bkz. *Keşşaf*.

50 Hz. İbrahim'in hitabındaki incelik ve nezakete dikkat. Hatanın sahibini hedefe koymak yerine hatayı hedefe koyuyor. Söylemini kötülük ile kötülüğü yapanı ayırma üzerine bina ediyor. Eğer sonuç alınacaksa, bu şekilde daha kolay alınacağını biliyor. Dahası sapana çamura düşmüş altın muamelesi yapmak gerektiğini öğretiyor. Aynı hassasiyetin aynı kıssa üzerinden yansıdığı bir yer için bkz. 66/Sâffât: 93, not 35.

51 O bilgiye ulaşmak uğruna Hz. İbrahim'in sarfettiği çaba için bkz. 73/En'âm: 76-78.

52 Zımnen: Allah'a kul olmayan, başka neye kul olursa olsun Şeytan'a kul olmuştur.

53 Hz. İbrahim babasına dua sözü vermişti (109/Mumtehane: 4). Buradaki duası o sözün bir parçasıydı. Fakat bu dua kabul edilmediği gibi, Allah'ın peygamber babası da olsa kâfir olarak ölüp gitmiş biri için dua etmemesini istediğini yine Mumtehane 4'ten anlıyoruz. Sözün özü: Her peygamber bir şefkat pınarıdır. Bir âdem bir âlem diye yola çıkarlar ve bir âdemin ebedi saadetini bir âleme bedel bilirler.

54 Bu ibâre "Umarım (size) duamdan dolayı Rabbimle aram açılmaz" anlamına gelebileceği gibi, "duam Rabbim tarafından karşılıksız bırakılmaz" anlamına da gelebilir. Tercihimiz Hz. İbrahim'in bu endişesini haklı çıkaran Tevbe 114'le daha bir uyum arz etmektedir (Bir önceki nota bkz).

55 Evlat sahibi olması kendisine dünyada verilen maddi ve dünyevi ödüllerin en büyüğüydü, bu çocukların peygamber kılınmaları onları mânevî ve uhrevî bir ödüle dönüştürdü. Zımnen: Allah'ı tercih ettiği için zarar etmek şöyle dursun, daha dünyadayken bu tercihinin karşılığını gördü.

56 Yani: "Doğruluğu ve hakikati başkalarına ulaştıracak yüksek bir anlatım yeteneği ve üstün bir dil verdik". Bu ibârenin klasik tefsirin

51 BU kitapta Musa'yı da gündeme taşı! Gerçekten o da müstesna ve seçkin biriydi;[57] o da vahiy yoluyla haber alan elçilerdendi[58]

52 Hani, ona (Sînâ) Dağı'nın sağ tarafından nida etmiş ve onu bir özge söyleşi için vahyimize yaklaştırmıştık;[59] 53 ve ona rahmetimizin bir nişanesi olsun için, kardeşi Harun'u peygamber kılarak (yardımcı) yapmıştık.[60]

54 BU kitapta İsmail'i de gündeme taşı! Şu bir gerçek ki, o da sözü özü doğru biriydi; ve bir haberci, bir peygamberdi. 55 Ve yakınlarına Allah dâvâsına destek vermeyi[61] ve anılmak için ödenmesi gereken bedeli ödemeyi emrederdi; ve o da Rabbi katında hatırı sayılan biriydi.

56 BU kitapta İdris'i[62] de gündeme taşı! Elbet o da doğruluk ve dürüstlük abidesiydi, (yani) bir peygamberdi.[63] 57 Ve biz ona da yüce bir konum bahşetmiştik.

58 İŞTE bütün bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerden (sadece) bir kısmı; (yani) Âdem'in neslinden, Nûh'la birlikte taşıdıklarımızın neslinden ve İbrahim ve İsrâil'in neslinden olup, doğru yolu gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerden bazılarıdır: ne zaman O rah-

---

tercihi olan alternatif bir anlamı da "Doğruluklarını dillere destan yaptık" olabilir. Fakat Zemahşerî'nin de isabetle belirttiği gibi *Lisân* burada "söz, söylem, ifade" gibi dilin aracılık yaptığı konuşma gücü yerine mecaz olarak kullanılmıştır (Benzer bir kullanım ve 94/Bakara 124'le irtibatlı muhtemel daha başka bir anlam için bkz. 51/Şu'arâ: 84, not 49).

57 Tercihimiz, *muhlas* okuyan Kûfe kıraatına göredir. Yok eğer Basra kıraatı olan *muhlis*'i esas alırsak, mana "kulluğunda saf ve samimi, halis muhlis" olur. Hz. İsa merkezli Meryem sûresinde Hz. Musa'nın seçilmişliği şu manaya gelir: diğer peygamberler de İsa gibi seçilmiş peygamberlerdi ve hepsi de ölümlüydü.

58 Buradaki kullanımdan *nebî* ile *rasul* arasında, nitelik değilse bile nicelik ve görev farkı bulunduğu sonucuna varılabilir (91/Hac: 52, bu sonucu pekiştirmektedir). Değilse, nitelik açısından her *rasul* nebi, her *nebi* rasuldür.

59 Ya da: "..onu endişeden kurtararak vahyimize yaklaştırmıştık" (Krş: Râzî).

60 Parantez içi açıklama, Hz. Musa'nın duası ve onun kabulünü bildiren âyetlere dayanır (51/Şu'arâ: 13 ve 40/Furkan: 35).

61 *Salât* için iniş sürecinde ilk geçtiği 9/A'lâ: 15'in ilgili notuna bkz. (Ayrıca krş. 94/Bakara: 3; 43/Meryem: 59; 44/Tâhâ: 14, ilgili notlar).

62 İdris ismi Kur'an'da bir kez daha (79/Enbiya: 85) geçer. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahid ve Dahhak bu ismin Sâffât 123'te geçen İlyas peygamberin diğer bir adı olduğu yorumunu yapmışlardır. 58. âyette "Âdem'in neslinden" denilmesi, Hz. İdris'in çok daha erken dönemde yaşamış bir peygamber olduğu anlamına gelir. "İdris İlyas'tır" sonucunu üreten klasik yorumlara dayalı "yeniden doğuş" söylemi de mesnetsizdir. Bu yorumlar onun Eski Ahid'deki Hanok'la özdeşleştirilmesinden kaynaklanmıştır. İdris ismi "ders, öğrenim, bilgi"ye delalet eder. Bazı çağdaş müfessirler Mısırlılarca sonradan tanrılaştırılan bilge kişi Osiris'in Arapçalaşmış şekli olduğu görüşündedirler. Kadim hikmetin babası olarak bilinen Hermes'in (trismegistos) Hz. İdris olduğu yorumlarını ismin delaleti de doğrular gibidir. Bir sonraki âyetteki yüce konum da, Hz. İdris'in hikmetin babası oluşunu teyit eder. Taberî *Tarih*'inde Allah Rasulü'nden "kalemi ilk yontanın İdris nebi" olduğuna dair bir rivayet nakleder (I, 174). Allah en doğrusunu bilir.

63 Çevirimizin gerekçesi için bkz. âyet 41, not 49.

met kaynağının âyetleri kendilerine okunsa, (hepsi de) gözyaşları içinde yere kapanarak (teslimiyetlerini sunmuşlardır).[64]

59 Derken onların ardından öyle bir kuşak geldi ki, ibadetin içini boşalttılar ve dünyevi zevklerin peşine düştüler;[65] işte bu yüzden gelecekte derin bir düş kırıklığı yaşayacaklar.[66]

60 Ancak hatadan dönen, Allah'a iman eden ve salih amel işleyenler müstesna. İşte bunlar cennete girecekler ve en ufak bir haksızlığa uğratılmayacaklar. 61 O rahmet kaynağının kullarına söz verdiği, insanın kavrama kapasitesini aşan bir gerçeklik olan mutlak mutluluk ve güzelliğin merkezi cennetler[67] (onların olacak): ve her halükarda O'nun sözü yerini bulacaktır. 62 Orada mutluluk tebriki[68] dışında asla boş bir söz işitmeyecekler; ve onlar orada sabah akşam[69] rızıklandırılacaklar. 63 Sorumluluk bilincine ermiş olanları mirasçı kılacağımız cennet işte budur.

64 VE (melekler der ki): "Biz yalnızca Rabbinin emriyle ineriz: Hem bize açık olup bilebildiğimiz,[70] hem de bizden gizli olup bilemediğimiz ya da bu iki durum arasında bulunan her şeyin[71] sahibi O'dur: ve senin Rabbin asla unutacak değildir.[72] 65 O, göklerin yerin ve bunlar arasındakilerin Rabbidir: O halde yalnız O'na kulluk et ve O'na kulluk ederken dirençli ve sebatlı ol! Hem, adı O'nunla birlikte anılmaya değer başka biri mi var?[73]

66 Buna karşın insan kalkıp "Ne yani" der, "ölümümün ardından gün gelip tekrar mı diriltileceğim?"

67 Peki ama, insan hatırlamaz mı ki hiçbir şey değilken kendisini de Biz yaratmıştık?[74]

---

64 *Secde* için bkz. 71/Yusuf: 4, not 8.

65 Lafzen: "..salatı zayi ettiler". *Salât*'ın dindarlık ve ibadet manası için bkz. 108/Mâide: 58, not 70 ve ilk geçtiği 9/A'lâ: 15, not 15. Âyette namazı zayi etmekle dünyevî zevklerin (şehvetin) peşine düşme arasında hem sebep-sonuç ilişkisi, hem de ardışıklık bağı kurulmaktadır. Zımnen: namazı zayi eden şehevi güdülerine esir olarak cezasını çeker.

66 İbn Abbas'ın *ğayyen*'e verdiği manaya dayanarak (Taberî). *Ğayy*, dilde sonunda yapana dönen kötülüğü ifade eder. Zıddı sahibini kurtaran iyilik manasındaki *reşad*'dır. Buna göre ibârenin anlamı "gelecekte hayırla değil şerle karşılaşacaklar" şeklinde olur. Bu soyut kavramlar, birtakım rivayetlerin de yardımıyla somutlaştırılarak cehennemde yer alan birtakım mekânların ismi olarak yorumlanmıştır.

67 *Cennâtu 'adn* için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

68 *Selâmen*, cennetlikler için geçtiği yerlerde hikaye tarzında geliyorsa "Mutluluk tebriki", konuşma tarzında geliyorsa "Mutluluklar!" ve "Esenlikler!" şeklinde anlaşılmalıdır.

69 Yani: "..sürekli.."

70 Lafzen: "önümüzde, açık seçik olan şeyler" anlamına gelen deyimsel bir ifadedir (Krş: 56/A'râf: 17, not 13).

71 "Bu iki durum arasında bulunan her şey" ile, varlığını bildikleri halde meleklerin dâhi mahiyetine vakıf olamadıkları şeyler ve olaylar kastedilse gerektir.

72 Bu âyet Buhârî ve diğerlerinin derlediği ünlü bir habere göre Hz. Peygamber'in vahiy meleğinden daha sık vahiy istemesi ve buna engelin ne olduğunu sorması üzerine inmiştir.

73 Zımnen: Mertebesi ne kadar yüce olursa olsun, hiçbir ölümlünün adı O'nunla birlikte anılamaz. (Bir örnek için bkz. 114/Tevbe: 62 ve not 76).

74 Krş. 88/Rûm: 27; 39/Yâsîn: 29.

68 Madem öyle, Rabbine andolsun ki onları Şeytanlarla bir araya toplayacağız;[75] ardından cehennemin etrafında perişan[76] bir halde bekleteceğiz; 69 sonra her topluluktan, O rahmet kaynağına karşı kimin daha azgın ve sapkın olduğunu seçip ortaya çıkaracağız;[77] 70 hem Biz, kimin cehenneme yaslanmayı en çok hak ettiğini elbet daha iyi biliriz.

71 Kaçış yok; (siz ey cehennemlikler) mutlaka her biriniz oraya takdim edileceksiniz: bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.[78]

72 En sonunda, (hayatta) sorumluluk bilinciyle hareket etmiş olanları (oraya düşmekten) kurtaracağız; fakat kendilerine kötülük edenleri orada perişan bir halde bırakacağız.[79]

73 NE Kİ, hakikatin apaçık belgeleri olan âyetlerimiz ne zaman kendilerine ulaştırılsa, küfürde ısrar edenler imanda sebat edenlere şöyle sorarlar: "Bu iki guruptan hangisi konumca daha üstün ve hangisi daha hatırlı bir çevreye mensup?"[80]

74 Halbuki Biz onlardan önce de nice uygarlıkları helâke uğrattık;[81] onlar varlık ve görkem açısından daha öndeydiler.[82]

75 De ki: "Sapıklığın içine dalan kim olursa olsun; O rahmet kaynağı onun süresini uzattıkça uzatsın! Ta ki kendilerinin tehdit edildikleri şeyi –ister (bu dünya) azabı olsun ister Son Saat olsun– görünceye kadar... İşte o zaman, kimin konumca daha kötü ve ordu bakımından daha zayıf olduğunu öğrenecekler.

---

75 Zımnen şöyle anlaşılabilir: İnsan neyi meleke haline getirmişse İlâhî huzura onunla çıkacaktır. Meleke haline gelen iyilikler insanın bir bakıma meleği, meleke haline gelen kötülüklerse insanın bir bakıma şeytanı olacak.

76 *Cisiyyen*, "dizler üzerine sürünmek" manasına gelir. Sorumsuz bir hayat yaşayanların âhiretteki "rezil ve rüsva" durumlarına bir gönderme olduğu açıktır.

77 Yani: Kötülükte kimin öncü kimin artçı olduğunu, kimin bilinçli kimin bilinçsiz işlediğini...

78 İbn Abbas ve İkrime'ye uyarak "Ve (siz ey cehennemi hak edenler!) Başka yolu yok, sizin her biriniz oraya mutlaka gireceksiniz!" şeklinde okunabilir. Bu okuma âyetin öncesiyle de uyumludur. Tercihimiz hem bu uyuma hem de mü'minlerin cehennemin uğultusunu bile işitmeyeceklerini ifade eden Enbiya 102-103 gibi âyetlere dayanır. Buna şöyle bir itiraz yapılabilir: Bu durumda bir sonraki âyetle bu âyet arasındaki irtibat kopmaktadır. Bu itiraz 72. âyetle bu âyet arasındaki anlam bütünlüğünün yanında, cennetliklerden söz eden "böyleleri cehennemden uzaklaştırılacaklar" (79/Enbiya: 101) âyetinin medlulüne de uygun görünmektedir (Krş: 79/Enbiya: 99, 101; 77/Zümer: 61; 10/Leyl: 17). Tercih ettiğimiz bu alternatif anlama göre *vâriduha*, herkesin takdim edileceği fakat sadece cehennemliklerin gireceği bir "uğrak noktasını" ifade eder.

79 Bkz. âyet 68, not 75.

80 İki gurup: Biri sorumlu diğeri sorumsuz iki ayrı hayat tarzı, iki ayrı duruş, iki ayrı algı biçimi...

81 *Karn*, belli bir zamanda yaşayan insanların toplamına işaret eder. "Nesil" ya da "kuşak" diye de çevrilebilecek olan bu terimin ulaştığı en geniş anlam "uygarlık"tır.

82 Ahlâkî değerlerin yerini çıkarların ve fiyatların aldığı, bencilliğin yüceltilip fedakârlığın göz ardı edildiği, insanın ve eşyanın Allah'la olan bağının koparıldığı, daha "iyi" olanın yerini daha "iri" olanın aldığı, hayatı gerçek anlam ve amacından koparan her uygarlık bu âyetin kapsamına girer.

76 Öte yandan Allah, doğru yola yönelen kimseleri doğru yolda sebatlı kılar; ve (insanoğlunun) verimli ve kalıcı ürünleri olan erdemli ve yararlı davranışları, senin Rabbinin katında hem karşılık olarak daha iyi, hem de kazanç olarak daha üstündür.

77 Küfre saplanmış olan, üstelik "Servet ve evlat elbette bana verilecekti!" diyen kimseye baksana bir:[83] 78 o, kendisine gaybın sırlarının açıldığını mı düşünüyor; yoksa O rahmet kaynağının katında (muteber olan) bir sözleşme mi yaptı?

79 Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini kaydedeceğiz ve onun cezasını uzattıkça uzatacağız;[84] 80 ve onun (gururla) dile getirdiği (servet ve evlat) Bize kalacak;[85] ve kendisi huzurumuza yalnız başına çıkacak.

81 Bu (gibiler), Allah'tan başkalarını, kendilerine statü ve nüfuz sağlamak için ilâhlaştırırlar.[86] 82 Ama hayır! Aksine (âhirette) onlar kendilerine yönelik tüm tapınmaları reddedecekler ve berikilerin aleyhine zillet ve utanç delili olacaklar.[87]

83 (Ey insan!) Küfrü tabiat haline getirenlerin üzerine, (içgüdülerini) kışkırttıkça kışkırtan şeytanları musallat ettiğimizi görmez misin?[88] 84 Şu halde, onlara karşı harekete geçmek için acele etmene gerek yok: şu kesin ki Biz onların günlerini tek tek sayıyoruz.

85 O gün (gelince), O rahmet kaynağının huzurunda, sorumluluk bilinciyle kuşanmış olanları ağır konuklar olarak toplayacağız. 86 Fakat günaha görnülüp gitmiş olanları bir sürü gibi cehenneme doğru süreceğiz.[89] 87 (İşte o gün) O Rahmet kaynağıyla yaptığı (iman) sözleşmesine sadık kalanlar dışında, hiç kimse şefaate nail olamayacaktır.[90]

88 Bir de çıkıp "O rahmet kaynağı kendisine bir oğul edindi" dediler: 89 doğrusu

---

83 Servete emanet değil mutlak mülkiyet olarak bakan sorumsuz akıldan söz ediliyor.

84 *Nemuddu*'nun türetildiği *emedde* fiili genellikle olumsuz şeyler için kullanılırken, aynı fiilin mücerret formu *medde* daha çok olumlu şeyler için kullanılır (Krş: 59/Tûr: 22; ayrıca bkz: *Itkân* II, 308).

85 Bu sûrenin 77. âyetinden yola çıkarak. "Her şeyin mirasının Allah'a kalması", insanın fani Allah'ın baki olduğu gerçeğine bir göndermedir.

86 Tüm aşırı yüceltmelerin ve ilâhlaştırma teşebbüslerinin temelinde yatan zaafın harika bir ifadesi. Yüce olanı yüceltme teşebbüsü bir sütredir. Bu sütre birtakım zaafları saklar. Mesela: Gerçekte yüceltirmiş gibi yapanın, kendisini özne yücelttiğini de nesne olarak gördüğünü; aslında onu değil kendini yüceltme arzusu taşıdığını; zaten yüce olanın sırtından nüfuz ve statü kazanmak istediğini ifade eder.

87 Buradaki *didden*'in ne manaya geldiği tartışılmıştır (Bkz: Taberî). Bizce bu kelime akla gelen ilk anlamı olan "zıddına, tersine, aksine" şeklinde anlaşılmalıdır. "Neyin zıddına?" sorusunun cevabı, bir önceki 81. âyettedir: "statü ve nüfuz beklentilerinin aksine zillet ve utanç delili olacaklar". İşte bu gerekçeyle "zillet ve utanç delili" yananlamını parantez içine alma gereği duymadık (Krş: Râzî).

88 İnsanın iradeyle sınanmasına bir atıf olan bu âyet, 65/İbrahim 22 ışığında anlaşılmalıdır.

89 *Vird*'in sürünün suya götürülmesiyle ilgili manası için bkz. 70/Hûd: 98, not 118. Zımnen: Kalabalıkların peşine takıldıkları, özgün bir kişilik edinemedikleri, özne değil nesne oldukları için, âhirette de kendilerine bir tutam otun peşine takılan sürü muamelesi yapılacaktır.

90 İman Allah'la sözleşmedir ve kişinin imanı ve ameli onun şefaatçisidir.

siz öyle dehşet verici bir iddiada bulundunuz ki; **90** bundan dolayı neredeyse gökler paramparça olacak, yer yarılacak ve dağlar toz duman olacak! **91** O rahmet kaynağına bir oğul isnat etmek ha!.. **92** İyi ama, O rahmet kaynağının bir oğul edinmesi olacak şey değil ki! **93** Hem göklerde ve yerde olan herkes, O rahmet kaynağının huzuruna sadece ve sadece bir kul olarak çıkacaklardır. **94** Doğrusu O, onların tümünü derin bir bilgiyle kuşatmış ve tek tek saymıştır. **95** Sonunda onların her biri Kıyamet Günü O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır.

96 İMANDA sebat eden, o imanla uyumlu bir hayat yaşayan kimseler var ya: O sonsuz rahmet kaynağı onlar için tarifsiz bir sevgi var edecek.[91] **97** İşte sadece bu yüzden Biz onu senin (konuştuğun) dil aracılığıyla kolaylaştırdık ki, sorumluluk bilinci taşıyan kimseleri onunla müjdeleyip sorumsuzca savrulanları da uyarasın diye. **98** Zira Biz onlardan önce nice uygarlıkları helâk etmişizdir: sen onlardan herhangi birinin varlığını hissediyor, ya da onların adından bir tek çıtırtı olsun duyabiliyor musun?[92]

---

91 *Vedûd* olandan yansıyan, ilâhi yardıma mazhar, Allah'ın ödülüne layık, bir bakıma "mukaddes" bir sevgi. Ücret istemeyen Peygamber'in *meveddet* istemesinin gerekçesi de budur (82/Şûrâ: 23). Vahiy dinin illeti ve sebebi olan sevgiyi *hubb*, sonuç ve meyvesi olan sevgiyi *vudd* ile ifade eder. Yine ***hubb*** da ***vudd*** da *ca'li* fiille geldikleri zaman (burada geldiği gibi), Allah'tan o sevginin alınabilmesinin sebepler âlemine bağlı olduğu ve hak edilmeden verilmeyen bir sevgi olduğu anlaşılır. İster *ca'l* ister *halk* fiiliyle Allah'a nisbet edilsin, her iki durumda da ***hubb*** Allah'ın fiilinin bir tecellisi olarak muhatabın vasfına ve eylemine, *vudd* ise Vedûd olanın zatî tecellisi olarak muhatabın cevherine tecelli eder. Bu açıdan bu ikincisi "müebbed muhabbeti" ifade eder. Buradaki sevgi iman ve sâlih amelin meyvesi olan sevgidir. Ebu Müslim bu âyeti "Allah onlar için cennette sevdikleri (şeyleri) var edecek" şeklinde anlar (nkl. Râzî). Bu yorumda üstadın mensup olduğu meşrebin belirgin bir rolü vardır. Zira kendi isimlendirmesiyle "Tevhid ve Adâlet" ehli, hasımlarının isimlendirmesiyle Mutezile, Allah-kul arasındaki ilişkiyi "sevgiyle" izah etmeye pek sıcak yaklaşmamıştır. Oysa ki Allah-kul ilişkisinin ekseni "meveddet ve muhabbettir". Alah'ı bilmenin, tanımanın ve dâhi anlamanın yolu, O'nu O'na layık bir sevgiyle sevmekten geçer. Nasıl ki düşünce mantık vasıtasıyla yol alırsa, duygu da sevgi vasıtasıyla yol alır.

92 Zımnen: Allah'tan kopan her uygarlık, kendi yok oluş fermanını imzalar.

TÂHÂ SÛRESİ

Nüzûl : 44
Mushaf: 20

Sûre adını birinci âyetinden alır. "Ey insan!" anlamına gelen Tâhâ (ilgili nota bkz.), bazı müfessirlere göre bir çok sûrenin girişinde gelen *mukatta'at* harflerinden biridir.

Sûre Mekkîdir. İbn İshak ve Dârakutnî gibi ilk kaynaklar Hz. Ömer'in imanına bu sûrenin vesile olduğunda hemfikirdir. Bu olayı esas aldığımızda, sûrenin iniş zamanı peygamberliğin 6. yılına tekabül etmektedir. Sûre Meryem-Şu'arâ' veya Meryem-Vâkı'a arasına yerleştirilir. Meryem 96 ile bu sûrenin 39. âyeti arasındaki bağ dikkat çekicidir. Bu, sûrenin zamanıyla ilgili dış bağlamdan bir delildir. Bir başka delil de sûrede ele alınan Musa kıssasıdır. Bu kıssanın anlatıldığı sûreler içinde Hz. Musa'nın hayatında yaşadığı süreçlerin tümünü anlatan tek sûre budur (diğerleri, A'râf, Şu'arâ', Kasas, Yûnus, Mü'min, Nâzi'ât ve Bakara).

Konusu, idbar ve ikbal zamanlarıyla Hz. Musa ve İsrâiloğullarının serüvenidir. Maksadı tarihte yaşanmış örnekler üzerinden ilk muhataplarına ders vermektir. Hz. Musa'nın risaletle görevlendirilmesi, o ana kadar Allah'ın lutfuna mazhar olması, kucağında yetiştirildiği Mısır sarayına en sonunda peygamber olarak gönderilmesi ve Firavunu davet etmesi ayrıntılı olarak anlatılır. Sûrede "inkarda direnme" şeklinde özetleyebileceğimiz Firavun ve kavminin tavrıyla, "İmandan sonra sapma" şeklinde özetleyeceğimiz İsrâiloğullarının Yahudileşme süreci birlikte ele alınmıştır.

Müteakip âyetler, bu iki boyutlu anlatımın amacına uygun olarak hem ilk muhatabı olan müşriklere, hem de mü'minlere hitap eder. Müşriklere "Firavunlaşmayın", mü'minlere "Yahudileşmeyin" uyarısında bulunur (99-112). Aslında bu pasajlar arasında yer verilen Âdem-Şeytan kıssası da (115-127), önceki örnekleri açıklayıcı mahiyettedir. Yani insan teki ya da toplulukları Allah'ın çağrısına uymazlarsa sonuçta Şeytan kendilerini yoldan çıkaracaktır. Ne var ki bu bazen sapıklıkta direnme biçiminde, bazen de haktan sonra sapıklığa yönelme biçiminde gerçekleşecektir. Şeytan'ın Âdem'i yoldan çıkarışı, "atalar dinini" savunan Firavun'a ve firavunvari her düşünceyi red içindir. Çünkü Âdem-Şeytan kıssasının hedefi, ataları hakikatin referansı olarak alan düşünceye "atalar da yanılır" itirazını yöneltmektir.

Sûre, yaratılış amacına uygun bir hayatı inşa etmekle görevlendirilen insana, vahyin "ilâhi bir inşa projesi" olduğunu hatırlatır. Bunun için de, birbirinin mukabili olan zikr (hatırlama) ve nisyan (unutma) kavramlarını sık kullanır (Bkz: 3, 14, 34, 42, 44, 52, 88, 99, 113, 115, 124).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 EY İNSAN![1] 2 Biz bu ilâhi hitabı sana zorluk çekip mutsuz olasın diye indirmedik;[2] 3 yalnızca Allah'ın sevgisini yitirmekten korkan kimselere bir uyarı olsun için (indirdik):[3] 4 yeri ve yüce gökleri yaratan Zat tarafından indirilmedir bu! 5 O rahmet kaynağı ki, mutlak hükümranlık makamına sadece O kurulmuştur.[4] 6 Göklerde, yerde, bu ikisi arasında ve toprağın bağrında[5] ne varsa O'na aittir.

7 Düşünceni[6] ister yüksek sesle dile getir (ister getirme); unutma ki O, gizli (düşünceleri) bildiği gibi, ondan daha gizli (duyguları) da bilir.[7] 8 Allah... O kendisinden başka ilâh bulunmayandır; en güzel nitelikler, tüm mükemmellikler O'na mahsustur.[8]

---

1 *Tâhâ*, başta İbn Abbas olmak üzere Mücahid, İkrime, Said b. Cübeyr, Dahhak, Katade ve Hasan Basrî gibi ilk otoriteler tarafından "Ey *insan*!" anlamında alınmıştır. Kelimenin Nebatça ya da Süryanice'de bu anlama geldiği aynı isimler tarafından vurgulanmıştır. Bu görüşe katılan Taberî, *tâhâ*'nın *'Akk* lügatinde "ey insan" mânasında kullanıldığını söyler. Başta Ferrâ olmak üzere, Kûfe dil okulu da bu görüştedir. Bazı müfessirler *tâ-hâ*'nın ***mukatta'at*** harflerinden olduğu görüşündedir. Basra dil okulu ve onun ünlü ismi Ebu Ubeyde, ısrarla bu görüşü savunur. Fakat Taberî, eski Arap şiirinden verdiği örneklerle karşıt görüşleri çürütür. Hiç kuşkusuz buradaki "ey insan" hitabı ilk muhatabın şahsında vahye muhatap olan her insanadır.

2 *Teşkâ*, "saadetin zıddı" anlamındadır (Râğıb). Yalnkat bir "**meşakkat**" değil, "mutluluğu azaltan" ya da "yok eden" vurgusu taşır. Zımnen: Ey İnsan, Biz Kur'an'ı senin mutluluğun için indirdik!

3 *Haşyet* için bkz. 94/Bakara: 74 not 131; 69/Yûnus: 62, not 83. Allah'tan korkmak, korku terbiyesine sahip olmaktır. Korkuya tutsak olmamanın en iyi yolu budur. İnsanın korkusunu sadece Allah istismar etmez. Bir önceki âyette bahsedilen mutluluğa ulaşmanın bedeli işte bu *haşyet*'tir.

4 *'Arş*, "otorite ve hükümranlıktan" kinayedir. Kur'an'da geçtiği yedi yerde de âlemlerin yaratılışıyla ilgili bağlamlarda kullanılır (Bkz: *İtkân* III, 145).

5 İlk anlamı "nemli toprak" olan *serâ*'nın bağrında sakladığı canlı ve organik dünyayı çağrıştıran vurgusu, çeviriye "bağrında" karşılığıyla yansımıştır.

6 *Kavl* bu bağlamda "düşünce" vurgusu taşır (Krş: 62/Kehf: 39).

7 *Sırr*, insanın "bilip de gizledikleri" olduğuna göre, "daha gizli-saklı" anlamına gelen *ahfâ*, *sırr*'dan daha derinlerde olmalıdır. Âyetin girişiyle birlikte ele aldığımızda birinci tür gizleri dile getirilmesi kolay olan düşünceye, ikincisini dile getirilmesi çok daha zor olan duyguya hasretmek yanlış olmayacaktır. Zımnen: Allah seni senden iyi bilir ve bu yüzden seni senin şerrinden de korur.

8 *el-Esmau'l-Husnâ* kullanıldığı dört yerde de tahsis *lâm*'ı ile gelir. Mükemmelliğin Allah'a mahsus olduğunu ifade eder (diğerleri için bkz. 68/İsra: 110; 56/A'râf: 180 ve 102/Haşr: 24). Terkipteki *esmâ*'nın tekili olan *ism*, *vesm* (işaret) ve *sumuv* (yücelik) köküne nisbet edilir. Birincisi ilâhî esmanın teşbihî boyutuna, ikincisi tenzihî boyutuna delalet eder. "Yüceltme" mânasındaki *sumuv*, aslında soyutlamayı da ifade eder. Zira soyutlama, şeyleri idrak düzeyine yüceltmedir. Elbet bu içkin varlıklar için geçerlidir. Ama Allah gibi sonsuz ve mutlak varlık hakkında konuşmanın önündeki en büyük engel dildir. Dilin katı mekaniği, Mutlak Varlık hakkında konuşmayı sınırlar. Bunu aşmanın tek yolu vardır: mecaza başvurmak. İşte *vesm* kökü burada devreye girer ve Allah'ın esmasının O'nun niteliklerine ancak mecazen delalet edebileceklerine işaret eder.

9 Musa'nın yaşadıklarından haberin var mı?[9]

10 Hani o ateş türü cazip bir şey[10] görmüştü de, ailesine hemen "Durun, bekleyin!" demişti; "Benim gözüme ateş türü bir şey ilişti; belki size ondan bir tutam kor getiririm veya onun etrafında bir yol gösterici bulurum".

11 Fakat ateşe yaklaşınca ona (gaipten) "Ey Musa!" diye seslenildi;[11] 12 "Benim, Ben! Senin Rabbin! Şimdi ayakkabılarını çıkar![12] Çünkü sen iki kez kutsal kılınmış vadidesin![13] 13 Ve Ben seni (elçi) olarak seçtim; bundan böyle artık sana vahyedileni dinle![14]

14 "Gerçek şu ki Ben, evet Ben Allah'ım! Benden başka ilâh yoktur: artık sadece Bana kulluk et ve adımın anılıp şanımın yücelmesi[15] için tüm destek ve çabanı seferber et.[16] 15 Çünkü, her ne kadar son saati (herkesten) gizli tutmuşsam da,[17] herkese çabasının karşılığı verilsin diye Son Saat kesinlikle gelecektir."

---

9 Necm ve A'lâ'daki atıfları saymazsak, İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkış öncesi ve sonrasını *birlikte ele alan tek sûre budur.*

10 Belirsizlik çeviriye "tür" olarak yansımıştır (Bkz: *İtkân* II, 291). "Cazip" karşılığı, *ânestu*'nun *nazartu* ve *raeytu*'den farklı olarak ünsiyet kurulan, yakmasından korkulmayan "ışık türü" bir ateş olmasındandır.

11 "Gaipten" açıklaması *nûdiye* fiilinin meçhul yapısına dayanır. Meçhul fiil kullanımı, muhatabın dikkatini failden çok fiilin kendisine çevirmeyi amaçlar.

12 Yani: "Yalınayak başı kabak" mazmununun ifade ettiği bir iddiasızlık içinde gel!

13 Veya *tuvan*'i vadinin ismi sayarak: "Mukaddes Tuva Vadisindesin". "İki kez"in mânası, hem Hz. İbrahim hem Hz. Musa aynı bölgede vahiy aldığı içindir.

14 Yani: Vahyin amacını anla!

15 *Zikr*, hem "anmak" hem de "şanını yüceltmek, namını yürütmek" mânasına gelir (Bkz: 79/Enbiya: 10, not 13).

16 *Salat*'ın türetildiği kök anlam olan *es-salâ*, insanın baş kökünden kuyruk sokumuna kadar dik durmasını ve oturmasını sağlayan omurgasına veya oyluklarına verilen isimdir (*Lisân* ve *Tâc*). Kur'an'da *salât* çokanlamlı bir kelimedir (Msl. 108/Mâide: 12,58,106; 70/Hûd: 87; 43/Meryem: 59 vd.) Salât, hem derinlik açısından oldukça zengin bir çağrışıma ("destek, yardım, yardım çağrısı, davet" gibi), hem de biri diğerinin içerisinde yer alan anlam katmanlarına ("dua, namaz, ibadet, dindarlık" gibi) sahiptir. *Ekim* emri "kalktı" anlamına gelen *kâme* kökünden türetilmiş geçişli bir fiildir ve "kaldır, istikamet ver, yükselt" lafzî anlamlarının yanında "dirilt, gücünü seferber et" gibi mecazi anlamlara da sahiptir. Adının yüceltilmesi için kulun desteğini seferber etmesi emri, Muhammed sûresinin 7. ve Âl-i İmran sûresinin 52. âyetleri çerçevesinde anlaşılmalıdır. Zaten *salât*'ın sık kullanıldığı anlamlardan biri olan "namaz" da, Allah'ın adını yüceltmek için desteğini seferber edecek olan mü'minin inanç sisteminin omurgasıdır ve mü'min Allah karşısındaki has ve esas duruşunu bu 'omurga' sayesinde gerçekleştirebilir. Sözün özü namaz: İnsanın Allah karşısındaki esas duruşudur. Tercih ettiğimiz anlamı, bir sonraki âyet doğrudan destekler.

17 Veya, *kâde*'ye tam fiil (Krş: 71/Yusuf: 76) anlamı vererek: "Son Saat kesinlikle gelecektir; herkese çabasının karşılığı verilsin diye onun zamanını gizli tutmak istiyorum" (Ebu Müslim'den Râzî). Alternatif bir anlam olarak, İbn Mes'ud bu ibâreyi, "Zamanını neredeyse (kendimden) dâhi gizleyecektim" şeklinde yorumlamıştır. Bu âyetin nasıl anlaşılması gerektiği etrafındaki görüş ayrılıklarının ilk nesle kadar uzandığını ifade eden Taberî,

16 BU hakikate inanmayıp da bencilce arzularının tutsağı olan kimse seni yolundan alıkoymasın; aksi halde kendi değerini düşürmüş olursun.[18]

17 VE (o ses devam etti): "Nedir o sağ elindeki ey Musa?"

18 (Musa) "Bu? Benim değneğim!" dedi, "Ona yaslanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim; tabi ki benim için işe yaradığı başka yerler de var!"

19 (O ses) "Onu yere bırak ey Musa!" dedi.

20 Bunun üzerine (Musa) onu yere bırakt. Bir de ne görsün: o değnek bir yılan türü...[19] hızla akıyor...

21 (O ses) "Onu al ve sakın korkma!" dedi, "Biz onu ilk haline geri döndüreceğiz."[20]

22 "Şimdi de elini koynuna sok! Herhangi bir hastalık sonucu değil,[21] bir başka mucize olarak bembeyaz çıkacaktır; 23 ki bu sayede, sana en büyük mucizelerimizden birini gösterebilelim..."[22]

24 "(Artık) Firavun'a git, çünkü o iyice azgınlaştı!"[23]

25 (Musa) şöyle dua etti: "Rabbim! Göğsüme genişlik ver 26 kolaylaştır işimi; 27 düğümü çöz dilimden; 28 ki anlasınlar beni![24]

29 "Bana yakınlarımdan yükümü paylaşacak birini görevlendir; 30 (Mesela) Kardeşim Harun'u![25] 31 Onun sayesinde gücüme güç kat! 32 Görevimden bir pay da ona ver 33 ki, zaten yüce olan adını çok daha yüceltelim; 34 ve Seni sürekli ana-

---

İbn Abbas'ın tercihini öncelikli olarak verir. Biz de onu tercih ettik. Tercihimiz *uhfihâ* şeklindeki okumaya dayanmaktadır. Eğer *ehfiyehâ* kıraatı tercih edilirse, *ihfâ* kökünün hem "gizledi" hem de "açığa çıkardı" şeklindeki zıt anlamlı yapısı ortaya çıkar (Ferrâ).

18 Bu âyet, kıssa içerisine yerleştirilmiş bir uyarı levhası gibi doğrudan muhataba hitab etmektedir (Krş: Mukatil). *Terdâ*, "değeri düşük olmak, değersiz olmak" anlamındaki *redaet*'ten türetilmiş bir kelimedir.

19 Belirsiz form *nev'* vurgusuyla yansımıştır. Burada *hayye* olarak cins ismiyle anılan yılan A'raf 107 ve Şu'ara 32'de "iri ve büyük" (*su'bân*), Neml 10 ve Kasas 31'de "küçük ve çevik" (*cânn*) şeklinde nitelenmiştir (Açıklama için bkz. 53/Neml: 10).

20 *Sîratehe'l-ûlâ*: "İlk haline"... Bu istisnai terkip, eşyanın halleri yasasına delalet eder. Aynı zamanda mucizelerin esrarlı tabiatına dair ipucu verir. Bu durumda eşya, ilâhi müdahale sonucu bir halden diğer hale geçmiş olur. Kendi koyduğu yasaların mahkûmu değil hakimi olan Allah, bir alt yasasını bir üst yasasıyla aşar. Ve insanı aciz bırakan olağanüstülük, bazen görende gerçekleşir bazen görülende. Âsâ-yı Mûsâ mucizesinin görülende gerçekleşmesine Neml 10'daki *su'bân*, görende gerçekleşmesine *ke-ennehâ cânnun* (o sanki küçük ve çevik bir yılan gibiydi) ibâresi delalet eder. Allahu a'lem.

21 Eski Ahid'dekine benzer "sedef hastalığı" türü iddiaları red için.

22 Benzer bir biçimde Hz. Peygamber'e gösterildiği ifade edilen mucizeler için bkz. 68/İsra: 1 ve 26/Necm: 18.

23 Firavun'un azgınlığı için bkz. 67/Kasas: 38 ve 48/Nâzi'ât: 24.

24 Bu dört âyetin Allah Rasulü'nün hayatındaki karşılığı 6/Şerh sûresidir. Bu âyetler, söz ile öz arasındaki doğrusal bağlantıya delalet eder. Zımnen: Öz genişlemeyince sözün düğümü çözülmez; düğümü çözülmemiş söz başkalarının düğümünü çözemez.

25 Bu talebin iletişim kurmakla ilgili daha somut bir gerekçesi için 67/Kasas: 34'e bakınız.

lım: 35 Kuşku yok ki Sen, bizi daima görüp duruyorsun!"

36 (Rab) dedi ki: "Doğrusu Ey Musa, işte istediklerin sana verilmiştir; 37 ve zaten geçmişte bir kez daha sana (bu şekilde) ikramda bulunmuştuk.[26] 38 Hani ilâhi mesajı annene şöyle iletmiştik: 39 "Onu sandığa koy, ardından da o sandığı suyun akıntısına bırak; akıntı onu kıyıya ulaştıracaktır; Bana düşman olan ve ona da düşman olacak olan biri ona sahip çıkacaktır."[27]

İşte Ben, seni daha (o zamandan) katımdan bir muhabbetle kuşatmıştım ki,[28] gözlemimiz altında yetiştirilesin diye.[29]

40 O zaman kız kardeşin de takip etmiş ve onlara "Size, ona bakabilecek birini göstermemi ister misiniz?" demişti. En sonunda seni annene geri kavuşturduk ki, onun da gözü aydın olsun ve üzülmesin...

Derken (erişkin biri olunca) tuttun bir cana kıydın;[30] fakat Biz seni bu tasadan da kurtarmıştık; yani[31] seni bir sınavdan diğerine deneyip durmuştuk.

Daha sonra yıllarca Medyenliler arasında yaşadın;[32] en sonunda takdirimiz gereği (bu noktaya) geldin ey Musa! 41 Zira seni kendim için seçip yetiştirmiştim: 42 (İmdi) sen ve kardeşin verdiğim mucizevi belgelerle yola çıkın; sakın ola adımı (yüceltme) konusunda[33] ihmalkar davranmayın! 43 Siz ikiniz doğruca Firavun'a gidin, çünkü o pek azdı! 44 Fakat ona konuşurken yumuşak bir üslûp kullanın! (O zaman) belki söz dinler, ya da en azından (daha ileri gitmekten) çekinir.

45 O ikisi "Rabbimiz!" dediler, "doğrusu biz, bize aşırı şiddet uygulamasından veya daha da azgınlaşmasından korkarız."

46 (Allah) "Korkmayınız!" dedi, "Şu kesin ki Ben sizinle birlikteyim; her şeyi duyuyor ve görüyorum. 47 Haydi, artık ona gidiniz ve deyiniz ki: "Biz ikimiz Rabbinin elçileriyiz; artık İsrâiloğullarının bizimle birlikte çıkıp gitmesine izin ver; onlara yaptığın işkenceye de derhal bir son ver![34] Doğrusu biz sana Rabbinden bir belgeyle gelmişiz; sonuçta gerçek

---

26 Geçmişteki ikram, devamında anlatılacağı gibi, Hz. Musa'nın Firavun'un soykırımından kurtarılması olsa gerektir (67/Kasas: 7-13).

27 Bu âyetlerde özet geçilen Hz. Musa'nın hayatına dair çizgiler 67/Kasas: 3-22'de ayrıntılı olarak anlatılır. İlk muhataplara bu kıssa üzerinden verilen mesaj açıktır: Allah vardır, imkansız diye bir şey yoktur. Her Firavun'un bir Musa'sı vardır. Bir toplum Musa'yı hak etmişse, Allah onu Firavun'un sarayında da olsa yetiştirir. Bu hakikat Hz. Peygamber'in dilinde şöyle ifadesini bulacaktır: "Allah dinine, bir fâsık eliyle dâhi yardım eder".

28 Bir önceki sûrenin 96. âyetiyle bu âyet arasında belirgin bir bağlantı vardır.

29 *Enbete* yerine *suni'a* kullanılması, Musa ile Meryem arasındaki yetişme farkına delalet eder, ama ne? Kullanılan kelimenin kip ve kök mânasının da yardımıyla biz bu farkı "maharetli bir usta gibi kendi kendini yetiştirmek" şeklinde anlayabiliriz.

30 Hz. Musa'nın nübüvvetle noktalanan sürecini başlatan ölümlü kaza için bkz. 67/Kasas: 15-21.

31 *Vav*'ın 'beyaniyye' vurgusuyla.

32 Saraydan sürüye, prenslikten çobanlığa geçerek, Hz. Şuayb'in hocalığında 10 yıllık özel eğitimin ibret verici kıssası için bkz. 67/Kasas: 22-28.

33 *Zikr* kavramının farklı bir edatla fakat aynı anlamdaki kullanımı ve bu şekildeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 14. âyet, not 15.

34 Firavun'un soykırımı "zulmün en kötüsü" idi (Bkz: 94/Bakara: 49).

kurtuluş, O'nun yolunu izleyenlerin olacaktır. **48** Bir de unutmayın ki, (büyük) azabın hakikati yalanlayan ve ondan yüz çevirenlerin üzerine olacağı bize vahyolunmuştur."

49 (Firavun): "Kimmiş bakayım sizin Rabbiniz ey Musa?" dedi.

50 (Musa): "Bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir."[35]

51 (Firavun): "İyi ama" dedi, "ya önceki kuşakların durumu ne olacak?"

52 (Musa): "Onların ne olacağının bilgisi Rabbim katında bir yasaya bağlı kılınmıştır:[36] benim Rabbim ne yanılır, ne de unutur."[37]

53 O, SİZİN için yeryüzünü bir beşik yaptı; ve orada sizin için yolları O açtı; yine gökten yağmuru O indirdi. İşte bu sayede onunla envai çeşit bitkilerden çift çift ürünler çıkarmışızdır;[38] **54** siz de beslenin, hayvanlarınızı da besleyin:[39] Şüphesiz bütün bunlarda, sahibini kötülükten koruyan bir akla sahip olanlar[40] için alınacak dersler vardır. **55** Biz sizi (topraktan) yarattık, yine ona döndüreceğiz; ve oradan bir kez daha çıkaracağız.[41]

56 DOĞRUSU Biz (Firavun'a) mucizevi belgelerimizin her türünü gösterdik; fakat o yalanladı ve küstahça yüz çevirdi.

57 (Firavun) dedi ki: "Sen, sihrinle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin ey Musa?[42] **58** Fakat şunu da bil ki biz de sana, benzer bir sihirle karşılık vereceğiz. Haydi, şimdi bizimle senin aranda kamu-

---

35 Allah şaheseri olan insanı yaratmakla kalmamış, yaratılış amacını da göstermiştir (62/Kehf: 37).

36 Yargıç değil davetçi olduğunu aklından çıkarmayan Hz. Musa Firavun'un tuzağına düşmüyor. Allah'ı tanıyor, O'nun yanılmaz ve unutmaz oluşunun kendisine yettiğini söylüyor.

37 Bu diyalog vahiyle gücün karşılaşmasını temsil eder. Bu türden bir karşılaşma bu âyetlerin indiği zaman diliminde Fatıma bt. Hattab ve kocası Said b. Zeyd ile, gücü temsil eden Ömer b. Hattab arasında geçti. Birincilerin Musa rolü oynadığı bu karşılaşma, Ömer'in teslim oluşuyla sonuçlanmıştı. Bu sonuçta en büyük pay işte bu sûrenindi.

38 Üçüncü tekil kipinden (o) aniden ikinci çoğul kipine (biz) geçen söylemdeki bu farklılaşma, bazı müfessirleri son cümlenin öznesinin de farklı olması gerektiği sonucuna götürmüştür. Bunlardan biri olan Râzî, bu cümleyi Hz. Musa'ya ait olarak yorumlamıştır.

39 Hayvanları beslemekle ilgili ahlâkî bir çağrışım için krş. 87/Zâriyât: 19, ilgili nota bakınız.

40 Nühâ, Kur'an'da insanın akletme yeteneğiyle ilgili kullanılan kelimelerden biridir. Kelimenin kökeninin de gösterdiği gibi "iyiyi kötüden ayırdıktan sonra kötü olandan nehyeden akla" delalet eder (*Lisân ve Tâc*).

41 Bu âyette insanın yaratılışı bitkilere benzetiliyor. Bu benzetmenin daha açık yapıldığı bir âyet için bkz. 64/Nûh: 17. Bu pasajın özeti şudur: Allah her şeyi bir amaç için yaratsın da, en güzel kıvamda yarattığı insanı amaçsız mı bıraksın?

42 Hakikat ve adâlet çağrısını güvenlik tehdidi gibi algılayarak gündem saptırmak. Zulmün iktidarını sallayan Hz. Musa'ya yönetimin "Vatan elden gidiyor!" taktiğini kullanması bunun göstergesi. Firavun bunu söylerken, geçmişte tek tanrı inancına sahip Ahneton'un hanedanlık tarihinde yaptığı tevhide dönüş hamlesini îmâ ediyor da olabilir (Bkz: 78/Mü'min: 28, not 22).

ya açık bir mekânda,[43] iki tarafın da cayamayacağı bir buluşma zamanı tayin et!"[44]

59 (Musa) dedi ki: "Buluşma zamanınız bayram günü; tam da halkın toplandığı kuşluk vakti olsun!"

60 Hemen ardından Firavun görüşmeyi sona erdirdi ve tüm numaralarını hazırladıktan sonra (buluşma zamanı) çıkageldi.[45]

61 Musa onlara "Size yazıklar olsun!" diye çıkıştı; "Allah'a karşı yalan uydurmayın; böyle yaparsanız, O size kökünüzü kurutacak bir ceza verir: zaten O'na iftira eden daha baştan kaybetmiştir."

62 Derken, (Firavun ve yandaşları) aralarında tartışarak planlarını yaptılar, fakat bunu gizlediler;[46] 63 diyorlardı ki: "Bu ikisi, sizi sihirleriyle yurdunuzdan sürüp çıkarmak ve sizin oluşturduğunuz ideal yaşam tarzınıza son vermek isteyen büyücülerden başkası değil![47] 64 İşte bu nedenle, tüm hile ve tuzaklarınızı bir araya getirerek tek saf halinde üzerlerine gidin; zira bugün galip gelen taraf,[48] kesin bir başarı kazanmış olacaktır."

65 (Sihirbazlar): "Ey Musa!" dediler, "Sen mi atarsın, yoksa ilk atan biz mi olalım?"

66 (Musa): "Hayır!" dedi, "(Önce) siz atın!"

Bunu yapar yapmaz, onların ipleri ve sopaları, yaptıkları sihirden dolayı ona akıyormuş gibi göründü;[49] 67 işte bu yüzden Musa, içinde bir ürperti hissetti.

68 Ona "Korkma!" dedik, "Şüphe yok ki sonunda üstün gelecek olan sen olacaksın, elbette sen! 69 Şimdi sağ elindeki (asa)yı at, onların yaptıklarını silip süpürecektir; çünkü onların yaptığı, sihirbazların gözbağcılığından başka bir şey değil. Kaldı ki, bir sihirbaz ne amaç güderse gütsün,[50] asla kalıcı bir başarı elde edemez.[51]

70 Nihayet sihirbazlar secdeye kapanarak dediler ki: "Biz Harun ve Musa'nın Rabbine iman ettik!"[52]

---

43 Tüm çağrışımlarıyla "eşit, eşdeğer" anlamına gelen *suven*, söz konusu mekânın statüsünün her iki tarafa da avantaj sağlamayan niteliğine işaret etse gerektir (Krş: Taberî ve Râzî).

44 *Mev'id*, "buluşma yeri, zamanı, buluşma" anlamlarına gelebilir. Birincisi ayrıca yer aldığı için seçenek dışıdır. Bir sonraki âyetten "zaman" vurgusunun öncelendiği anlaşılmaktadır.

45 Bu sihirbazların dönemin en yetkin bilim adamları olduğu hatırlanmalı. Yönetim ulufeyle bilginler sınıfını zalim iktidarına payanda yapmak istiyordu.

46 İllüzyon için özel düzeneklere ve teknik sistemlere delalet eder.

47 Bu âyet Firavun ve yandaşlarının tüm derdinin sınıf tahakkümünü devam ettirmek olduğunu gösteriyor.

48 Lafzen: "kimse.."

49 *Yuhayyelu ileyhi min sihrihim* cümleciği, hem sihrin aldatıcı tabiatına hem de bunun bir gözbağcılık, yani illüzyon olduğuna delalet eder. A'râf 116, "insanların gözlerini bağladılar" der. Güce tapınmaya dayalı zalim iktidarın içeriği olmayan kof bir imaja dayandığına işaret eder.

50 Bu mânayı Râzî'ye borçluyum.

51 Zımnen: İmaja ve güç gösterisine dayalı yalanın hakikat karşısında bir sopalık canı var. Güneş karanlığa ne yaparsa, hak da batıla onu yapar.

52 Pazarlıksız imanın tarihi örneklerinden biri. Bu imanın farkı bilgiye dayalı olması. Onlar büyüyü mucizeden, yalanı gerçekten, imajı hakikatten ayırabilecek bir bilgiye sahip oldukla-

71 (Firavun) "Demek siz, benden izin almadan ona inandınız ha?" dedi; "Öyle anlaşılıyor ki size sihri öğreten baş ustanız bu olmalı. Fakat dönekliğinizden dolayı[53] kesinlikle ellerinizi ve ayaklarınızı keseceğim; ve topunuzu götürüp hurma kütüklerine asacağım: böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu iyice anlamış olacaksınız!"[54]

72 Onlar şöyle cevap verdiler: "Senin tehditlerine kapılıp da asla bize gelen hakikatin apaçık delillerine ve bizi yaratana sırt dönmeyeceğiz; ne karar verirsen ver, umurumuzda değil;[55] nasıl olsa senin kararın sadece bu (fanî) dünya hayatında geçerlidir! 73 Şu kesin ki biz, hatalarımızı ve senin bizi icra etmeye zorladığın sihir türü şeyleri bağışlaması için Rabbimize gönülden inanıp güvenmişiz: Zira Allah (güven duyulanların) en hayırlısı ve en kalıcısıdır."[56]

74 ŞÜPHE yok ki, kim Rabbine günaha batmış bir halde kavuşursa kendisini cehennemin beklediğini unutmasın! Orada ne tam ölebilir, ne de tam yaşayabilir.[57] 75 Ama kim de (sahibine) erdemli işler yaptıran bir iman ile kavuşursa, işte en yüce makamlar onların olacaktır: 76 mutluluğun üretildiği,[58] zemininden ırmakların çağladığı, girenin bir daha çıkmadığı cennetler... İşte bu da, arınan kimselerin ödülüdür.

77 VE DOĞRUSU Biz Musa'ya şöyle vahyetmiştik: "Kullarımla birlikte geceleyin yola koyul, onları denizin ortasında kuru bir yola vur; arkanızdan yetişirler diye endişe etme, hepsinden öte (Allah'tan gayrı kimseden) korkma!"[59]

78 Derken Firavun da askerleriyle birlikte onların peşine düştü; ama birden onları boğacak olan su (görevini yapıp) onları içine alıverdi;[60] 79 bir kez Firavun halkı-

---

rı için gerçeğe tereddütsüz teslim oldular. Aynı olaya şahit olan Firavun ile bilgin-sihirbazlar arasındaki tepki farkının sebebi buydu.

53 Ya da: "çaprazlama olarak". Tercihimiz için bkz. 56/A'râf: 124, not 89.

54 Kendisi gibi düşünüp inanmayana hayat hakkı tanımama tavrının Firavun'ca versiyonu.

55 Lafzen: "Karar makamında bulunduğuna göre, istediğin kararı verebilirsin!" Firavun'un bu dünyada geçerli olan kararının son ve nihai karar olamayacağını, dolayısıyla da ciddiye alınmayacağını içeren bir îmâ taşır.

56 İmanın ahlâkî tarifi güvendir: Kendinden ve inandığı değerlerden emin olma hali. Bu pasaj, kontrolsüz gücün büyüsünün nasıl bozulacağını ve iktidarını bu büyüye borçlu olanların büyü bozulunca nasıl açığa düşeceklerini gösterir.

57 Veya serbest bir çeviriyle: "orada ölemez ki dirilsin". Tercihimizin açılımı şudur: Cehennemde ölmek isteyecek fakat ölemeyecek (40/Furkan: 14). Yaşamak isteyecek, fakat cehennemde yaşamak ölmekten bin beter olduğu için yaşayamayacak da...

58 Gerekçesi için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

59 *Haşyet*, *havf*'ten farklı olarak (fark için bkz. 69/Yûnus: 62, not 83) sıradan bir korkudan daha çok insanın varoluşsal ürpertisidir ve yalnızca Allah'a karşı duyulmalıdır. Hz. Musa'nın 'isrası' da budur. Zımnen Hz. Peygambere hicreti bir alternatif olarak göstermeyi amaçlar ki, Habeş hicreti belki de bu işaretin alınmasıyla gerçekleşmiştir.

60 Deyimsel bir ifade olan bu kalıp, olması kararlaştırılan bir şeyin sonunda olup bittiğini ifade eder. Bu adeta kaçınılmaz bir görevin yerine getirilmesi imasıdır ki, burada suya 'kendisine verilen emri yerine getiren özne' rolü

nı yoldan çıkarmıştı; bir daha da yolu bulamadılar.

80 Siz ey İsrâiloğulları! Doğrusu sizi düşmanlarınızdan kurtarmış ve (Sina) Dağı'nın sağ yamacında sizden söz almıştık,[61] üstelik bir de size kudret helvası ve bıldırcın indirmiştik:[62] 81 (ve demiştik ki): "Size verdiğimiz rızıklarla beslenin, fakat bu hususta sınırı aşmayın; aksi halde gazabımı hak etmiş olursunuz! Kim benim gazabımı hak ederse, işte o artık tepe taklak gitmiş olur.[63] 82 Ama şu da var ki Ben, af dileyip samimiyetle Bana yönelen, iman eden ve erdemli davranan,[64] nihayet doğru yolda olan herkesi tekrar tekrar bağışlayan biriyim!

83 VE (Allah şöyle dedi:) "Ey Musa, seni halkını terk etme pahasına böylesine tez canlı kılan nedir?"[65]

84 (Musa) şöyle cevap verdi: "Onlar, beni izlemeyi sürdürüyorlar; ben ise ey Rabbim, Sana ulaşan yolda sırf Senin rızanı kazanmak için acele ettim!"

85 (Allah): "O halde haberin olsun ki" dedi, "senin ardından Biz kavmini sınadık; ve Sâmirî[66] onları yoldan çıkardı."

---

yüklenmesi hayli dikkat çekicidir. Zımnen: İradeli müslümanın başı sıkıştığında, iradesiz müslüman olan deniz yardımına koşacaktır (Bu su için bkz. 94/Bakara: 50, not 91).

61 Tevhid ve adâleti ikame sözü (Bkz: 94/Bakara: 63 ve 83).

62 *Menn* ve *selvâ* için bkz. 94/Bakara: 57, not 100.

63 Zira: şükre vesile olan nimet daha büyük nimeti, nankörlük edilen nimet ise gazabı celbeder.

64 Sâlih amel" vahyin ilk yıllarında sorumluluk bilincinin doğal sonucu olan "sorumlu davranış" vurgusu taşıyordu. Zira henüz imana uygun davranışlarla ilgili âyetler inmemişti. Bunlar indikten sonra bu ifade "Allah'ın razı olduğu imana uygun davranışlar" vurgusu kazandı. İmanın iktidara kavuştuğu Medine'de kök mânasına dönerek "imanla uyumlu ıslah edici eylemler" vurgusu kazandı.

65 Yani: Onları yeterince eğitmeden... Toplumsal dönüşümün emek ve zahmet isteyen bir süreç olduğunu ifade eder (Krş: 94/Bakara: 51 ve 56/A'râf: 142).

66 Sâmirî'nin özel isim olmadığı açık. Kelimenin sonundaki nisbet *yâ*'sı, kişinin kavim ya da ülke kökenine işaret eder. Filistin'de Nablus civarındaki bir yerleşim birimi olan "Sâmire'ye (Samaritain) veya Sâmiriyye'ye mensup" anlamında bir nisbet ismi olabilir. Veya eski Mısır dilinde "yabancı" anlamına gelen *şimir*'in Arapçalaşmış şekli de olabilir. Bu veriler, sözkonusu kişinin, İsrailoğullarıyla birlikte çıkan Mısır yerlisi mü'minlerden biri olmadığını, daha farklı bir etnik kimliğe ait olduğunu akla getirmektedir. O, farklı düşündüğünü ve inandığını, Hz. Musa'nın getirdiği inanca itibar etmediğini ifade etmektedir (96. âyet). Buna rağmen İsrâiloğullarının arkasına takılarak Mısır'ı terk etmiş olması, onun Mısırlıların baskısından kurtulmak isteyen küçük bir göçmen azınlık mensubu oluşuyla açıklanabilir. Zira o doğrudan Mısırlıların tanrısı Apis öküzü heykeli yapmak yerine, onun bir alt türevi olan ve Hindularca da kutsal sayılan inek yavrusu heykeli (Hotor) yapmıştı. İşte bu noktada, Eski Mısır'daki Apis öküzü ve onun alt türevi olan inek kültünün, Hind putperestliğiyle bağlantısı gündeme gelmektedir. İlk Batılı sömürgecilerin dili olan Portekizce'de eski Kalküta/Hind hükümdarlarına "Sâmirî" adı verildiği bilinmektedir. Mısır'daki en eski kavramların Hint kökenli olduğunu söyleyen Hamidullah *Mısr-ji* kelimesinin Hintliler tarafından "din adamı sınıfına verilen isim" olduğunu tesbit eder. *Mısır* adının Araplardan önce de kullanıldığının delili, Eski Ahid'de özel bir isim olarak yer almasıdır

86 Bunun üzerine Musa hüzünle karışık bir kızgınlıkla toplumuna döndü; "Ey kavmim!" dedi, "Rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı? Yoksa (bu sözün) vâdesi size çok uzun (ve bedeli çok ağır) mı geldi?[67] Veya, Rabbinizin gazabını üzerinize çekmeye can mı atıyorsunuz? İşte, sonuçta bana verdiğiniz sözden dönmüş oldunuz!"

87 Onlar (kendilerini) şöyle savundular: "Biz sana verdiğimiz sözü kasıtlı olarak çiğnemedik; fakat (Mısır) halkının ziynet eşyalarına (haksız yere) konmanın vebalini taşıyorduk; ama biz onları (sorumluluktan kurtulmak için) kaldırıp attık,[68] bunun üzerine Sâmirî de (onları alıp ateşe) attı."[69]

88 Derken o onların önüne, böğürme sesi çıkaran bir inek yavrusu heykeli çıkarttı. Daha sonra da (birbirlerine) "İşte sizin de Musa'nın da ilâhı buydu; fakat o unuttu!" dediler.[70]

89 Fakat onlar görmüyorlar mı ki, bu (heykel) kendilerine tek kelime cevap veremez, dahası, kendilerine ne zarar verebilir ne de yarar sağlayabilir?[71]

90 Üstelik, (Musa dönmeden) önce Harun onlara "Ey kavmim!" demişti, "Fena halde tongaya düşürüldünüz; unutmayın ki sizin Rabbiniz O sınırsız rahmet kaynağıdır: o halde artık beni izleyin ve benim talimatlarıma uyun!"[72]

91 Onlar dediler ki: "Musa bize dönüp gelinceye kadar asla ona perestiş göstermekten geri durmayacağız!"[73]

(*Mısrayim*, Yaratılış 10: 6). Daha ilginç olan ise Güney Hind dillerinde *Nil*'in "su" anlamına gelmesidir. Taberî de eski çağlarda eski Hind ile İsrâiloğulları (dolayısıyla Eski Mısır) arasındaki ilişkilerden söz eder.

67 Parantez içi açıklama, *'aleykûm* ibâresinin taşıdığı yan anlamın çeviriye yansımasıdır. Zımnen: Ey kavmim! Mânevî rantçılığa soyunup bedelsiz ödül mü istiyorsunuz?

68 *Evzar* (t. *vizr*) çoğul geldiği hemen her yerde "günah, vebal" anlamında kullanılmıştır (Bkz: 73/En'âm: 164). Anlaşılan o ki, İsrâiloğulları kuyumculuk sanatında mahir olmaları nedeniyle Mısır yerlileri tarafından kendilerine sipariş ya da emanet edilen zinet eşyalarını Mısır'dan çıkarken iade etmedikleri gibi, diğer zinet eşyalarını da yağmalamışlardı (*Çıkış*, 3:21-22). İçine düştükleri vicdan azabından kurtulmak için onları kaldırıp attıkları, âyetten anlaşılmaktadır.

69 Vicdan azabı sonucu ziynet eşyalarını elden çıkaranların eylemi "kaldırıp attı" anlamına gelen *kazefe* fiiliyle ifade edilirken, Sâmirî'nin eylemi "(almak için) attı, bıraktı" anlamına gelen *elka* fiiliyle ifade edilmiştir. Bu da iki eylem arasındaki mahiyet farkını göstermektedir ki, parantez içi açıklamamız -bağlamla birlikte- bu dilsel veriye dayanmaktadır.

70 Kendilerine soykırım uygulayan düşmanlarını gözlerinde öyle büyümüştü ki, kendilerini onların taptığı putun anasına değil ancak danasına tapmaya lâyık gördüler. Sonuç: düşmanına aşık olan, kendine düşmanlık eder.

71 Zımnen: Her tür putperestlik insanın kendine ve aklına hakarettir.

72 Bu âyet, Tevrat'ın tahrife maruz kalan bir noktasını tashih eder: Hz. Harun'un dana heykelini yapıp ona tapması (*Çıkış* 32:1-5). Zira bu bir peygambere yapılacak en büyük iftiradır.

73 *'Âbidin* yerine *'âkifîn*'in kullanılması ilginçtir (Bkz: 94/Bakara: 187, not 357). Bu, İsrâiloğullarının altın dana heykeline Allah'a tapar gibi tapmadıklarını, fakat ona tapınmayı andırır bir saygı ve perestiş gösterdiklerini ifade eder. Vahyin bunu bir tapınma olarak değerlendirdiği açıktır.

92 (Musa dönünce) "Ey Harun!" dedi, "Onların sapıttıklarını gördüğün halde neden engel olmadın? 93 Bana uyman gerekmiyor muydu? Şimdi sen emrime karşı gelmiş olmadın mı?"

94 "Ey anamın oğlu!" dedi, "Sakalımı-saçımı çekiştirip durma! İnan ki senin bana "İsrâiloğulları arasına ayrılık tohumları saçtın, nasihatimi dinlemedin!" demenden korktum, (fakat gücüm yetmedi)!"[74]

95 (Musa) "Peki, ya senin derdin neydi ey Sâmirî!"[75] dedi.

96 O dedi ki: "Ben (bu) işe onların bakmadıkları bir gözle baktım;[76] bu nedenle de Elçi'nin (İnanç sisteminden) etkili bir parçayı çekip aldım ve kaldırıp attım:[77] zira güdülerim beni böyle yapmaya sevk etti."[78]

97 (Musa): "Defol, git!" dedi, "Ama iyi bil ki bundan böyle senin hayatın '(Ben) tecrit edildim' demekten ibâret olacaktır.[79] Bir şeyi daha unutma ki, seni (öte dünyada) asla atlatamayacağın bir buluşma daha beklemektedir. Şimdi, kendisine tapınmakta bunca ısrar ettiğin ilâhına dön de bir bak: onu cayır cayır yakacak, ardından da külünü suya savuracağız![80]

98 Şu gerçeği hiç unutmayın: ilâhınız yalnızca kendisinden başka ilâh olmayan

---

74 A'râf 150'deki savunmasından, sapkın kavmin Hz. Harun'u etkisiz hale getirdiklerini, hatta onun hayati tehlike atlattığını çıkarabiliriz.

75 Sâmirî'nin kimliğiyle ilgili 85. âyetin ilgili notuna bkz.

76 Bazı ilk tefsirlerde yer alan ve vahiy temeline dayanmayan rivayetler paralelinde bir okumaya alternatif olarak, müfessir Ebu Müslim'in bu alternatif okuma biçimini Râzî, hem kabul ederek hem de doğruluğunu dört maddelik bir açıklamayla destekleyerek nakleder (Karşıt görüş ve destek için bkz. Âlûsî ve İbn Aşur). *Ebsartu* fiilinin *raeytu* anlamına geldiği hatırlanacak olursa, fiil somut bir şey görmekten de öte "bir görüşe varmak ve bir kanaate ulaşmak" vurgusunu da içerir (aynı kökten gelen *besâir* ile ilgili bir açıklama için bkz. 68/Isra: 102, not 122).

77 Veya Samiri'nin uydurduğu bir yalan olarak "Elçi meleğin bastığı yerden bir miktar toprağı içine attım". "İz, belirti, bilgi, belge, delil" anlamlarına gelen *eser*, kökeni dolayısıyla "etkili" ve "kalıcı" yan anlamlarını bünyesinde barındırır. Klasik tefsir, *er-Rasul*'ün "vahiy meleği" olduğunu söylemişse de, Kur'an'ın hiçbir yerinde -belirlilik takısıyla- bu kelime Cebrail için kullanılmaz. Kaldı ki "Sâmirî'nin ayrıcalığı neydi ki Cebrail'i görebildi?" sorusuna getirilen cevapların hiçbir mesnedi yoktur (Bkz: Kurtubî). Müfessir Râzî'nin de katıldığı Ebu Müslim'in yaklaşımına göre, buradaki "Elçi" Hz. Musa'dır. "Çekilip alınan" ve "kaldırılıp atılan" da onun tebliğ ettiği mesajın "en etkili parçası" (*eser*) olan "tevhid"dir. Samirî, aşkın ve mutlak Allah inancının yerine, putperestçe düşüncelerinin ürünü olan somut, elle tutulup gözle görülür 'tanrıları' ikame ediyordu. Çoktanrıcı Apis kültü içinde bir alt totem olan İnek Tanrısı'nı hatırlatan inek yavrusu heykelini, işte bu nedenle yapmıştı. Sâmirî'nin Hz. Musa'ya "Elçi" demesi, müşriklerin Hz. Peygamber'e "ey kendisine vahiy indirilen" (72/Hicr: 6) demesiyle aynı edebi üslubun eseridir (Krş: Merâği).

78 Âyetin bu son cümlesi, Sâmirî'deki sapmanın kaynağına işaret etmektedir ki, o da içgüdülerinin etkisindeki bozuk tasavvurudur.

79 Lafzen: "Dokunma, elleme yok". Hz. Musa'nın ona verdiği toplumdan dışlanmışlık ve tecrit cezasına bir atıf.

80 İneğe kutsallık atfeden Hinduların ölülerini yakma ve külünü ırmağa savurma uygulamalarına kinayeli bir atıf gibi gözükmektedir.

Allah'tır: O'nun bilgisi her şeyi kuşatmıştır.

99 İŞTE bu şekilde, geçmişte yaşanmış birtakım olayların özüne ilişkin[81] anlatımı sana sunmuş olduk; zira sana, katımızdan hatırlatıcı bir mesaj[82] vermiş bulunuyoruz.

100 Her kim bu (ilâhi mesajdan) yüz çevirirse, iyi bilsin ki o, Kıyamet Günü (zorlanacağı) bir sorumluluğun[83] altına girmiş olacak; 101 o sorumluluğun altından bir daha da asla kalkamayacaktır; üstelik o, Kıyamet Günü onlar için çok berbat bir yük olacaktır.

102 O gün sura üflenecek;[84] ve Biz de o gün günahı hayat tarzı haline getirmiş olanları,[85] (korku ve dehşetten) morarmış[86] olarak bir araya toplayacağız; 103 korkudan kısılmış bir sesle[87] birbirlerine "(Dünyada) ne kadar kaldınız ki; hepsi hepsi on gün işte!"[88] diye fısıldaşacaklar. 104 Onların en akıldane yol göstericisinin "Hayır, asla bir günden fazla kalmadınız!" dediği zaman, berikilerin (kendi içlerinde) neler neler diyeceklerini de yine en iyi Biz biliriz.

105 SANA, (o gün) dağların ne olacağı hakkında sorarlar. Bu takdirde onlara şöyle de: "Rabbim onları un ufak edip tümünü savuracak; 106 ve arzı çırılçıplak, kupkuru bir düzlük olarak bırakacak; 107 orada ne bir çukur ne de bir tümsek göreceksin!"[89]

108 O gün onların (tümü), kendisine karşı yanlış yapamayacakları bir davetçiye tabi olmak durumundadırlar: artık bütün

---

81 "Özüne ilişkin" ifadesi, *mâ* ilgi zamiri ekseninde, genel bağlamla ilgili çağrışımların çeviriye yansımasıdır.

82 "Hatırlatıcı" (*zikr*) olma özelliği, yalnız Kur'an'ın değil tüm vahiylerin ortak özelliğidir.

83 Lafzen: "yük". Fakat bu âyetin sonunda kullanılan ve yine "yük" anlamına gelen *hıml*'den farklı olarak *vizr*, daha çok "mânevî yük, sorumluluk" anlamındadır. Bu kullanımın bir çok örneği arasında 73/En'âm 164, 42/Fâtır 18 ve 6/Şerh 2'yi sayabiliriz.

84 Veya Katade'nin *suver* okuyuşuna istinaden: "suretlere (ruh) üflenecek" (Ferrâ, Zümer: 68'in tefsirinde).

85 *Mücrimîn*'i böyle çevirmemizin gerekçesi için bkz. 95/Enfal: 8, not 11.

86 *Zurkâ*'nın karşılığı olan "göğerme" ya da "mavileşme"nin gözde gerçekleştiği yorumu yapılarak, metinde olmayan bir "göz" takdir edilmiştir. Fakat bazı âyetlerde bu tiplerin âmâ olarak kalkacakları dile getirilmiştir (68/İsra: 97; 44/Tâhâ: 124). Açıktır ki bu ifade Hesap Günü'nün zorluğunu dile getiren bir mecazdır. Kan dolaşımındaki ani yavaşlamadan dolayı tende belirgin olarak görülen morarma durumu, içine düşülen dehşetli korkunun bir göstergesidir. Bu durum Türkçe'de "mosmor kesilmek", "kanı donmak", "kanı tutulmak" deyimlerinde ifadesini bulur. Çevirimiz, Hesap Günü'nün bu mecazla ifade edilen dehşetli gerçeğini yansıtma amacına matuftur.

87 Bağlam ve kelime yapısına uygun olarak (Krş: Râzî).

88 İnsanın zaman algısındaki izafiliğe atıf (Krş: 94/Bakara: 259; 68/İsra: 52; 62/Kehf: 19). On sayısı dilde azlıktan kinayedir. 127. âyette ifade edilen, hayatın anlamsız ve amaçsızca harcanmasına delalet eder.

89 Bu kozmik kıyametin mutlak bir "yok oluş" anlamına gelmediği, "O gün, yer başka bir yere, gökler ise (başka bir göğe) dönüştürülür" (65/İbrahim: 48) âyetinden açıkça anlaşılmaktadır.

sesler O rahmet kaynağının azametinden dolayı iyice kısılmıştır; öyle ki, boğuk bir uğultu dışında hiçbir ses işitemeyeceksin.

109 O gün, kendisine O rahmet kaynağının geçit verdiği ve sözünden razı olduğu kimselerden başkasına şefaatin hiçbir yararı olmayacak.[90] 110 O onların bildiklerini de, bilmediklerini de biliyor;[91] fakat insan bilgi (kapasitesinin sınırlılığı) sebebiyle bunu asla kavrayamaz.[92]

111 Her şeyi ayakta tutan Mutlak Diri'nin huzurunda yüzler yere eğilmiştir ve sırtına zulüm yüklenen kimsenin işi bitmiştir. 112 Fakat, kim de mü'min olduğu halde erdemli davranırsa, artık o ne haksızlığa uğramaktan ne de (cehenneme) yem olmaktan korksun.[93]

113 VE böylece Biz bu (vahyi) Arapça bir hitâb[94] olarak indirdik; ve ondaki tüm uyarıları bütün boyutlarıyla ortaya serdik: Belki sorumluluk duyarlar veya (bu mesaj) onların (fıtratlarında zaten) var olanı hatırlatarak yeniden ortaya çıkarır diye.[95]

114 Sonuçta, aşkın olan Allah, mutlak otoritenin sahibi olarak mutlak hakikatin de kaynağıdır: şu halde O'nun vahyi tamamıyla sana ulaştırılmadan önce, Kur'an hakkında tez canlı davranarak (sonuç çıkarma);[96] fakat, "Rabbim, ilmimi artır!" de.[97]

115 VE doğrusu Biz Âdem'e, her şeyden

---

90 Allah'ın razı olmadığına şefaat edilmeyeceği, farzı muhal edilse bile bunun kabul edilmeyeceği ifade edilmektedir. Bu âyet Enbiya: 28; Sebe': 23 ve Müddessir: 48 ve ilgili notlar ışığında anlaşılmalıdır (Şefaatle ilgili ayrıntılı bir sayım-dökûm için bkz. 77/Zümer: 44, not 47).

91 Lafzen: "önlerinde olanı da, arkalarında kalanı da". Açıktır ki bu deyimsel ibâre "insanın bildiklerine ve bilemediklerine", bir başka açıdan "geçmişine ve geleceğine" bir atıftır.

92 Veya: "insan, bilgi bakımından O'nu asla kuşatamaz". Bizim tercihimiz, insanın "Allah'ın âyette ifade edilen sınırsız bilgisinin niteliğini kavramaktan acizliğini" ifade ederken, alternatif anlam insanın "Allah'ın zatını kavramaktan acizliğini" ifade etmektedir (Krş: 94/Bakara: 225 ve 79/Enbiya: 28).

93 *Hadmen* kelimesinin "sindirimi kolay" kök anlamından yola çıkarak.

94 *Kur'ânen*'i "hitap olarak" şeklindeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 15, not 26: *'Arabiyyen* sıfatı, hem lafzen hem delaleten Kur'an vahyinin açık ve anlaşılır niteliğini ifade eder (Bkz: 83/Zuhruf: 3 ve 74/Nahl: 103, notlar 3 ve 116).

95 *Ahdese*, "Bir şeyi sonradan ortaya çıkardı, yeniden meydana getirdi" anlamına gelir. Zikr, unutulan bir şeyi hatırlamakla ilgilidir. Bu iki kelimenin anlamları bir arada düşünüldüğünde, âyette ifade edilen hakikat şudur: İlâhî format olan fıtrat altyapıdır. Bu altyapının üzeri çeşitli nedenlerle örtülerek insandaki ilâhi inşanın temelleri kaybolabilir. Vahiy, işte insan tarafından unutulan bu temellerin varlığını ortaya çıkaran hatırlatıcıdır. Vahyin hatırlattığı en çarpıcı gerçek, insanın kişisel bütünlüğü, iç barışı ve ebedi saadeti için altyapıya uygun bir üstyapı inşasının kaçınılmazlığıdır. 115. âyetin dile getirdiği hakikat de budur.

96 Bu âyetin 105. âyet ışığında açılımı şudur: "sana sorulan soruların cevabı ulaştırılmadan önce tez canlı davranarak görüş bildirme" (Ebu Müslim'den: Râzî).

97 İbn Abbas namaz kıldırırken bu sûreyi okur, bu âyetin ardından vahiyle diyaloga girerek şu duayı edermiş: "Ey Rabbim, benim de ilmimi artır!" (İbn Kesir).

önce, talimatımıza (uygun bir fıtrat) nakşetmiştik;[98] fakat o buna yabancılaştı;[99] dolayısıyla Biz onu bu hususta kararlılık sahibi bulmadık.

116 Hani meleklere "Adem(oğlu) için emre âmâde olun!"[100] dediğimiz zaman, onların tümü hemen emre âmâde olmuştu; fakat sadece İblis[101] yüz çevirmişti. 117 Bunun üzerine Biz de "Ey Âdem!" demiştik, "İşte bu, sana ve eşine tarifsiz[102] bir düşmanlık beslemektedir; dolayısıyla, onun sizi bu has bahçeden çıkarma girişimlerine karşı çok dikkatli olun; yoksa bedbaht olursun![103] 118 Zira aklından çıkarma ki burada aç değilsin, açık değilsin; 119 yine unutma ki burada ne susuzluk çekersin, ne de sıcağa maruz kalırsın!"

120 Hal böyleyken Şeytan onu vehimlere sürükleyerek "Ey Âdem!" dedi, "Sana sonsuzluk ağacını ve sonu gelmez bir saltanatın (yolunu) göstereyim mi?"[104]

121 Derken o ikisi ondan yediler. Bunun ardından kendi cinselliklerinin farkına vardılar ve başladılar has bahçenin yapraklarından topladıklarıyla üzerlerini örtmeye: sonuçta Âdem Rabbine karşı gelmiş ve huzurunu bozmuş oldu.[105]

122 Nihayet Rabbi onu seçip arındırdı.

---

98 A'râf 11'den de açıkça anlaşılacağı gibi Kur'an'ın tamamında Âdem'in kıssası Âdemoğlu'nun kıssasıdır (Âyetin notuna bkz.) Burada tüm insanları içine alan bir fıtrat sözleşmesinin dile getirildiği hatırlanmalıdır: "Onlar ki Allah'a verdikleri söze sadâkat gösterirler ve fıtrat sözleşmesini ihlal etmezler" (58/Ra'd: 20). Metindeki *ilâ* edatı, "söz aldık" anlamına gelen *'ahidnâ*'ya düz anlam verilmesini güçleştirmektedir ("Âdem'e söz aldık"?). *İlâ* edatı hedeflenen zaman ve mekânın nihayetine delalet eder (*İtkân* II, 161). Burada, insanoğlunun yaratılış amacını gerçekleştirecek kıvama getirildiği ifade edilmektedir. Başka âyetlerde tasvir edilen 'üflenen ruh' ile beşerlikten insanlığa geçiş, Allah-insan arasında zımni bir sözleşme (misak, ahd) olarak nitelendirilir (Bkz: 72/Hicr: 29; 55/Sâd: 72). Parantez içi açıklamamız bu mülahazalara dayanmaktadır.

99 *Nesiye*, "o söyleneni unuttu" ya da mecazen "sırt çevirdi, tanımazdan geldi" anlamına gelir. *Nisyan*, "insanın kendi muhafazasına emanet edilmiş bir şeyi terk etmesidir". Bu, akıl zafiyetinden olabileceği gibi, aldırmazlıktan ya da kasıt sonucu da olabilir (Bkz: özellikle bu âyet bağlamında sözcüğü ele alan Râğıb). Doğaldır ki, insanın kendi özüne yerleştirilmiş olan fiili bir sözleşmeyi (ahd, misak, fıtrat) unutmasının en doğru karşılığı "kişinin kendisine yabancılaşması"dır.

100 *Secde*'nin yorumu ve Âdem'i "Âdem(oğlu)" olarak çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 11, notlar 6 ve 7.

101 Allah ile ilişkisi anlatılırken İblis, insan ile ilişkisi anlatılırken Şeytan olarak anılır (Bkz: 8/Tekvir: 25, not 21). Altı yerde anlatılan bu kıssa "Atalar da yanılır" iması taşır.

102 *Aduvvun*'un belirsiz kullanılmasının anlama *teksîr* olarak yansıması (Bkz: *İtkân* II, 292).

103 Âyette hitap Âdem ve eşine yönelik başladığı halde, son cümlede sadece Âdem'e yönelerek biter. Metnin bu yapısı, İsrâili rivayetlere dayanan Havva'nın Âdem'i ayarttığı yaygın kanaatinin tam tersini verir.

104 Şeytanın ebedileşme ve mükemmelleşme tuzağına düşürmek için kullandığı farklı bir söylem de şudur: "iki melek olmak ya da ebediyyen burada kalmak istemez miydiniz?" (56/A'râf: 20).

105 *Ğavâ*, "batıl inançtan kaynaklanan cehalet" anlamına gelen *el-ğayyu* kökünden türetilen kelimeye verilen "kaybetti, kendini yitirdi, günah işledi" anlamları yanında, "hesede *'ayşuhu*) anlamı da verilmiştir (Râğıb).

Dolayısıyla hem tevbesini kabul etti,[106] hem de ona (sorumluluğunu ifa edecek) yolu göstererek 123 dedi ki: "O makamdan hep birlikte birbirinize düşman olarak inin![107] Bundan böyle de, Benim katımdan size doğru yol bilgisi gelecektir: artık kim benim gösterdiğim yolu izlerse, işte o ne sapacak ne de kendini yitirecektir.[108] 124 Fakat, kim de benim uyarıcı mesajlarımdan[109] yüz çevirirse, iyi bilsin ki onun hayat alanı daraldıkça daralacak[110] ve Kıyamet Günü Biz o kimseyi kör olarak kaldıracağız.

125 O kimse "Rabbim" diyecek, "Niçin beni kör olarak kaldırdın; oysa ki ben daha önce gören biriydim?"

126 (Allah) "Böyle gerekiyordu"[111] diyecek, "Sana Bizim âyetlerimiz ulaşmıştı, fakat sen onları unutmuştun; sonuçta bugün de sen unutulacaksın!"

127 İşte Biz de, haddi aşan[112] ve Rabbinin âyetlerine güvenip inanmayan kimseleri böyle cezalandırırız;[113] hele bir de âhiret azabı var ki, o çok daha şiddetli ve çok daha kalıcıdır.

128 ŞİMDİ yurtlarında gezip tozdukları, kendilerinden önce yaşayıp gitmiş olan nesillerden bir nicesini cezalandırmış olmamız onların aklını başına getirmedi mi?[114] Şüphesiz bunda, kendisini kötülükten koruyan bir akla sahip olanlar[115] için alınacak dersler vardır.

129 Ve eğer Rabbin tarafından -belirli bir süreye kadar (fırsat tanınacağına) dair- başlangıçta konulmuş bir yasa olmasaydı, (günahkarları) hemen cezalandırmak kaçınılmaz olurdu.[116]

---

106 Dünyanın Âdem(oğlu) için bir sürgün yeri olduğu türünden söylemleri Kur'an desteklemez. Zira Allah Âdem'in tevbesini kabul ettikten sonra ona yeryüzünü inşa sorumluluğunu vermiştir.

107 Âdem ve Havva'nın şahsında tüm insan soyuna bir hitaptır (Zemahşerî). Ebu Müslim'e göre bu tesniye zamiri Âdem ve İblis'in şahsında her iki türün tamamına yöneliktir (nkl. Râzî).

108 *Yeşkâ*'nın muhtemel anlamları hakkında bir açıklama için 121'in ilgili notuna bkz. Bu pasajın ana fikri şudur: Âdem de Şeytan da Allah'a asi oldu. Âdem'i adam eden hatasını itiraf etmesi, İblis'i Şeytan eden de hatasını savunmasıydı.

109 Buradaki *zikr*'den amaç vahiydir. Çünkü *zikrî* tamlamasında *zikr* tamlanan olarak gelmiştir. Üstelik bağlam da "ilâhi mesaj"la ilgilidir.

110 *Ma'îşeten danken* sadece ekonomik daralmayı değil, zaman ve mekân başta olmak üzere hayatın her alanındaki daralmayı ifade eder. Kur'an'ın amaçları göz önüne alındığında, burada maddî alandan çok mânevî alanın kastedildiği açıktır.

111 *Kezalike* zarfının farklı bir kullanımı için 62/Kehf sûresinin 91. âyetine bakınız.

112 Lafzen: "israf eden, haddi aşan kimseler.." *Esrafe*'nin türetildiği kök olan *es-seref*, "insanın herhangi bir eyleminde aşırı gitmesi, haddi aşması" mânasına gelir (Râğıb). Burada dile getirilen israf, kuşku yok ki Zümer: 53'te geçen "Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım, Allah'ın rahmetinden asla ümit kesmeyiniz!" ibâresinde geçenle aynı çağrışıma sahiptir.

113 İmanın ahlâkî karşılığı olan "güven" için bkz. 114/Tevbe: 61, not 74.

114 Lafzen: "..onları doğru yola yöneltmedi mi?" Âyetin son cümlesine istinaden bu mânayı tercih ettik.

115 *Uli'n-nuhâ*'yı bu şekildeki çevirimizin gerekçesi için 54'ün ilgili notuna bkz.

116 Bizim iki çizgi arasına aldığımız *ve-ece-*

130 Öyleyse, artık onların söyleyeceklerine karşı sabırlı ol! Bir de güneşin doğumu ve batımından önce Rabbinin aşkın olan yüce zatını (namaz kılarak) hamd ile an![117] Yine gecenin bazı saatlerinde ve gündüzün belli zamanlarında (namaz kılarak) O'nun yüce zatını an[118] (ki, O'ndan) razı olduğun belli olsun![119]

131 Ve onlardan kimi çiftlere[120] kendilerini sınamak için verdiğimiz bu dünya hayatının aldatıcı parlaklığına[121] gözlerini dikme: zira senin Rabbinin (sana verdiği) nimet,[122] çok daha yararlı ve çok daha kalıcıdır.

132 Öyleyse yakınlarına namazı[123] emret ve sen de bunun üzerinde kararlı ol! Biz senden rızık istemiyoruz;[124] seni Biz doyuruyoruz: ve mutlu son (kişinin) sorumluluk bilincine bağlıdır.

133 BİR DE dediler ki "O bize, Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?" İyi de, daha önceki vahiylerin içeriğinde yer alan açık deliller[125] kendilerine ulaşmadı mı?

134 Ve eğer Biz, onları (elçi göndermeden

---

lun musemma ibâresi âyetin sonunda yer aldığı halde, bir çok dil ve tefsir otoritesi tarafından *le-kâne lizamâ*'dan öncesine ait kabul edilmiştir. Mekkî sûrelerin belagat öncelikli oluşu buna gerekçe olarak gösterilebilir (Ferrâ).

117 Tesbih Kur'an'da zaman ile kayıtlı olarak geldiği yerlerde namaza delalet eder. Aksi halde zamanın anılmasının bir anlamı olmazdı (Krş: 36/Kâf: 39). Kaldı ki hemen arkadan gelen 132. âyet "Yakınlarına namazı emret!" talimatını açıkça içermektedir.

118 Namaz vakitleri konusunda ilk ayrıntılı âyet budur. Namazın teşri sürecinde bundan bir önceki adımı Kâf: 39-40 teşkil eder. Bu sûrenin peygamberliğin 6. yılında indiği hatırlanacak olursa, beş vakit namazın yaygın kanaatin aksine çok daha erken yıllarda farz kılındığı anlaşılır. Âyet açıkça beş vakitten söz etmektedir: 1) *kable tulû'i'şşems*, 2) *ve-kable gurûbihâ*, 3) *ve min ânâi'l-leyl*, 4-5) *ve etrâfe'n-nehâr*. Dilsel olarak beş vakti gösteren bu ibârelerin delalet ettikleri vakitlerin bire bir tayinini Allah Rasulü uygulamasıyla beyan etmiştir. Hûd 114. âyet de, aynen bu âyet gibi dilsel olarak beş vakte delalet eder.

119 Veya: "O'ndan razı olduğunun gerekçesi olsun". *Le'alle* edatının 'gerekçe' kastıyla kullanılması için bkz. *İtkân* II, 233. *Turdâ* şeklindeki okuyuşa göre anlam "razı olunursun" olur. Fakat insanın Allah'tan hoşnut olmasının Allah'ın da ondan hoşnut ve razı olması sonucunu doğuracağı için, alternatif okuyuştaki mâna zaten mefhumun içinde saklıdır.

120 Yani: "kimi kadın ve erkeklere.."

121 *Meta'* için bkz. 58/Ra'd: 26, not 36.

122 Rızık, insanın elde edince sevineceği her tür değerdir. Bu açıdan rızık "nimet"tir ve sadece maddî olanla sınırlı olmayıp mânevî değerleri de içerir. Allah Rasulü'ne doğrudan hitap eden bu âyet, en büyük rızık olan vahiy ve nübüvvete dikkat çeker.

123 Çok zengin çağrışımları olan *salât* kavramı burada ibadetlerin tümünü içeren "kulluk" vurgusunu da taşır (Bkz: 43/Meryem: 59 ve ilgili not).

124 Zımnen: İnsanın Allah'a kulluğundan Allah'ın hiçbir çıkarı yoktur. Bundan tek çıkarı olan taraf insandır. Bu cümle "Biz senden rızık kazanman için zaman ayırmanı istemiyoruz" şeklinde anlaşılabilir. Fakat Zâriyât: 57 tercihimizi teyit eder.

125 Bunlar, tüm vahiylerin ortak kaynağını ele veren "hakikatin apaçık belgeleri" olmakla birlikte, önceki vahiylerde Hz. Peygamber'i îmâ ve işaret eden birtakım âtıflar da olabilir.

den)![126] önce bir helâke uğratarak cezalandırmış olsaydık, bu kez de "Ey Rabbimiz! Eğer Sen, şu zillet verici ve onur kırıcı duruma![127] düşmeden önce bize bir elçi göndermiş olsaydın ona hemen uyardık!" diyecekleri kesindi![128]

135 De ki: "Herkes (hak ettiği akıbeti) beklemektedir; o halde siz de bekleyiniz! Nasıl olsa, doğru dürüst bir yol seçenlerin kimler olduğunu; ve (bu tercih sonucunda Allah'ın) kimleri doğru yola yönelttiğini, günü gelince öğreneceksiniz.[129]

---

126 Bir sonraki cümle, buradaki "o" zamirinin "Elçi"ye gittiğini açıkça göstermektedir.

127 *Nahzâ*'nın türetildiği *hızy* kökü, insan onurunun bir dış müdahaleyle ya da bir iç muhasebeyle kırılışını ifade eder. Muhtemelen ilk kullanıldığı yer burasıdır. Bağlamına göre "onursuzluk, mahcubiyet, utanç" anlamlarına gelir. Peygamber'in şu kullanımı sözcüğün anlam alanını göstermektedir: "Allah'ım, bizi onursuz ve pişmanlar arasında diriltme!" (Râğıb) Dilciler, kelimenin bazen 'tevazu' çağrışımı yapan olumlu bir anlamda kullanıldığını söylese de, Kur'an'da hiç olumlu mânada gelmez. Kelime türevleriyle birlikte en çok Ra'd sûresinde kullanılır.

128 "..diyecekleri kesindi" ifadesi, pekiştirme *lâm*'ının çeviriye yansımasıdır.

129 Allah'ın hidayetinin, insanın tercihinin doğal bir sonucu olduğunu ifade eden; dolayısıyla insan iradesinin belirleyiciliğine dikkat çeken çarpıcı bir ifade (Krş: 68/İsra: 12 ve bkz. 114/Tevbe: 80, not 99). Parantez içi açıklama, metnin taşıdığı yananlamın çeviriye yansıtılmasını amaçlar.

HÂKKA SÛRESİ

Nüzûl : 45
Mushaf: 69

Sûre adını ilk âyetinden alır. Sadece burada kullanılan *el-Hâkka*, "hakikatin bütün unsurlarıyla tahakkuk etmesi" mânasına gelir. Asli hüviyetiyle arz-ı endam edecek olan kaçınılmaz gerçeği dile getirir. Nüzul sebebi rivayetlerinden, daha Hz. Peygamber zamanında bu isimle anılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Sûre Mekke'de inmiştir. Meşhur tertip sûreyi 9. yıla ait olan Mülk'ten sonraya yerleştirir. Fakat muhtevanın esas alındığı bir sıralamada sûre daha önceye yerleştirilmelidir. Girişinde kıssaların çok özet bir biçimde yer alışı, Fecr'i çağrıştırır. Sûrenin 41-42. âyetleri Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Buna göre sûreyi Necm ile başlayıp Tâhâ ile zirvesine ulaşan "meydan okuyan" sûrelerin sonuna yerleştirebiliriz. Bu da yaklaşık, peygamberliğin 6. yılına tekabül eder.

Konusu Son Saat ve âhirettir. Son Saat'in helâk edici görüntüsünü resmeder (1-3, 13-17). Âhireti inkar eden ve vahye kulak vermeyen geçmiş kavimlerin helâk kıssaları veciz bir üslûpla dile getirilir (4-12). Söz Hesap Günü'ne gelir (13-18). Ödül ve ceza, hesabın doğal birer sonucudur (19-37). Sûre, ödülü cennet olanların sevincini, yaşayanlarla paylaşır: "O (sevinçle) şakıyacak: "Hey millet! Alın işte, okuyun karnemi! Kesinlikle ben, hesabımla yüzleşeceğime gönülden inanmıştım!" (19-20). Tabi ki cezası cehennem olanların hayal kırıklığını da paylaşır: "sonunda o da şöyle sızlanacak: "Eyvah! Keşke hiç karne almasaydım! Ve hesabımın ne olduğunu (keşke) hiç bilmeseydim! Ah! Keşke (ölüm), işi tamamen bitiren (mutlak bir yok oluş) olsaydı! Malım başıma gelen hiçbir belayı def etmedi... Gücüm elimde patladı..." (25-29)

Vahyin kaynağının Peygamber değil Allah olduğunun en keskin ifadesi bu sûrede yer alır: "Ve eğer (Peygamber) kısmen dahi, söylemediğimiz sözler uydurarak Bize isnat etseydi, onu sağ kolundan şiddetle yakalar ve şah damarını kesip (başını) koparırdık da, sizden hiç kimse buna engel olamazdı! (Duhân: 47)

Sûre sözlerin zirvesi vahiyle son bulur. Çünkü vahiy "kesin gerçek"tir (51). Bundan dolayı insan azamet sahibi Rabbi adına hareket etmelidir (52).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 AH O kesin hakikatin gerçekleşmesi![1] 2 (Bilir misin ey muhatap) o ne dehşet gerçekleşecek? 3 Sahi onun nasıl gerçekleşeceğini bilir misin sen?[2]

4 SEMUD ve 'Âd[3] (İnsanın aklını başına devşiren) o Son Vuruş'u[4] inkar ettiler.

5 Bir yanda Semud: sonuçta onlar ses duvarını çok çok aşan[5] bir bela ile helâk edildiler. 6 Ve öte yanda 'Âd: onlar da değdiğini sesiyle çarpan dizginlenmez bir kasırgayla helâk edildiler. 7 (Allah), üzerlerine o (kasırgayı) yedi gece sekiz gündüz kesintisiz bir biçimde estirdi;[6] öyle ki, tıpkı kökünden savrulmuş hurma kütükleri gibi, o kavmin orada öylece donup kaldığını gözünde canlandırabilirsin.

8 Şimdi onlardan geriye kalan bir (kişi) görebiliyor musun?[7]

9 Bir de Firavun ve ondan önce gelenler ve altüst olmuş şehirler[8] vardı; (hepsi de) hataya[9] gömülmüşlerdi: 10 Nihayet Rablerinin elçisine karşı geldiler; ve (Allah günahlarıyla) katlanan bir bela ile tümünü enseledi.

11 Şüphesiz o su çığırından çıkıp tuğyan ettiğinde[10] sizi gemide taşıyan Biz dik;[11] 12 Onu, size bir ibret vesikası kılmak için, dahası işittiğini anlayan her kulak (sahibinin işin özünü) kavraması için (aktardık).

13 İmdi, sur borusuna (ilk kez) tek bir defa üflendiğinde, 14 yeryüzü ve dağlar yerlerinden edilip, ardından da tek bir sefer-

---

1 Veya "tahakkuk eden olay"; veya "gerçekleşecek olan hakikat"; veya "gerçek olan Son Saat"; ya da "kesin gerçek". İsm-i fail olan *hâkkâ*, sonuna gelen *tâ* ile mastar mânası kazanmıştır. Tercihimizin gerekçesi budur.

2 Son Saat ve kıyamet hakikatinin tahakkukunu hiçbir beşer gözünde canlandıramaz. Görseydik ölürdük, onun için ölünce göreceğiz. İman, âhiret hakikatini görse yaşayamayacak olan insana verilmiş İlâhî bir lütuftur. Bu sayede "görür gibi" inanma imkanına kavuşur.

3 Semud ve 'Âd'ın birlikte anıldığı ilk yer için bkz. 11/Fecr: 6-9, not 9.

4 Yani: "Son Saati".

5 Veya: "haddi aşma sebebiyle". Bu bela *saikah* (81/Fussilet: 13) ve *racfeh* (56/A'râf: 78) olarak da geçer.

6 *Husûm*, "kesintisiz" anlamına gelebileceği gibi "kökünü kazıyan" veya akkor demir gibi "dağlayan" anlamına da gelir. Günle gecenin eşitlendiği sekiz güne buna kinayeten *eyyamı husûm* denmiştir.

7 Veya *lâm-ı leh* mânası vererek: "Geriye kalandan onların lehine bir şey görebiliyor musun?" 'Ankebût 38'de onların kalıntılarından söz edilir. Şu halde onlardan geriye kalmayan "iz ve eser" değil, "insan"dır. Bir üstteki "kökünü kurutmanın" farklı bir ifadesidir bu.

8 Lût kavminin kentleri olan Sodom, Gomore ve diğerleri (70/Hûd: 70, not 84).

9 *Hâtie*: kişinin bir şey lazım gelmez diyerek kasıtlı işlediği cürüm (Bkz: 56/A'râf: 161, not 123).

10 Zımnen: İnsan çığırından çıkıp tuğyan edince su da çığırından çıkıp tuğyan eder; tuğyan olan yerde tufan olur. *Tağâ*, "suyun yatağından taşması" anlamına gelir. Mecazen, "sınırı aşmak, ileri gitmek", yani "küstahlığı ve haddini bilmezliği" ifade eder. Mekkeli müşrikler için, kendi gücü ve önemi konusunda aşırı güvende olmak. Bir çok yerde Firavun için kullanılır (11/Fecr: 11; 48/Nâzi'ât: 17; 44/Tâhâ: 24, 43).

11 "Sizi", yani "sizin atalarınızı". Zımnen: Sizi gemi değil Allah kurtardı: O'na şükredin!

de un ufak edildiğinde: **15** İşte o zaman, olması beklenen o (büyük olay) olup bitmiş olacak. **16** Ve gök parçalanmış olacak, zira o gün tüm direncini yitirmiş olacak. **17** Melekler onun enkazı başında duracak; ve onların da üstünde o gün Rabbinin hükümranlık tahtını sekizi[12] taşıyacak. **18** O gün (yargılanmak üzere) huzura çıkarılacaksınız; en gizli sırrınız bile gizli kalmayacak.

19 Karnesi sağ tarafından verilen kimseye gelince... O (sevinçle) şakıyacak: "Hey millet! Alın işte, okuyun karnemi! **20** Kesinlikle ben, hesabımla yüzleşeceğime gönülden inanmıştım!"[13]

21 O kendini mesut ve bahtiyar eden bir hayatın içinde bulacak; **22** yüce bir cennette; **23** hemen yakınında (amellerinin) meyveleri. **24** (Kendilerine) "Bu günler için geçmişte peşinen takdim ettiklerinize karşılık yiyin, için, âfiyet olsun!" (denilecek).

25 Karnesi sol tarafından verilen kimseye gelince... Sonunda o da şöyle sızlanacak: "Eyvah! Keşke hiç karne almasaydım! **26** Ve hesabımın ne olduğunu (keşke) hiç bilmeseydim! **27** Ah! Keşke (ölüm), işi tamamen bitiren (mutlak bir yok oluş) olsaydı! **28** Malım başıma gelen hiçbir belayı def edemedi. **29** Gücüm elimde patladı."[14]

30 (Görevli meleklere emredilecek): "Alın onu bağlayın! **31** Sonra cehenneme yaslayın! **32** Sonra bir zincire vurun; uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincire; ve sıkıca bağlayın![15] **33** Çünkü o yüce Allah'a inanıp güvenmedi. **34** Yoksulu doyurmak için hiçbir çaba harcamadı. **35** İşte bu yüzden, burada ne bir can dosta sahip,[16] **36** ne de pis bir atıktan başka yiyeceğe;[17] **37** o, sadece günahkarların yediği bir yiyecek...

38 ÖTESİ YOK! Gördüğünüz her şeye Ben yemin ediyorum;[18] **39** göremediklerinize

---

12 Buradaki "sekiz", insan idrakini aşan bir haberdir. Ayrıntısını Allah bilir. Bu tür âyetler, Âl-i İmran 7'de ifade edilen müteşabih sınıfına girer. Tıpkı "Üzerinde on dokuz vardır" (4/Müddessir: 30) âyeti gibi, "imtihan kılınmıştır" (4/Müddessir: 31).

13 *Zanne*, genellikle *enne* ile birlikte kesinlik, *en* ile birlikte kuşku ifade eder (Krş: 110/Fetih: 12). Yine *zan* Kur'an'da mü'mine nisbet edildiğinde ve övüldüğünde iman, kâfire nisbet edildiğinde ve yerildiğinde şüphe ifade eder. Ve zan âhirette gerçekleşirse "kesin bilgi"ye delalet eder. Zerkeşi'nin bu güzel tesbitlerine "galibiyetle" kaydı düşmek şarttır. Zira istisnaları boldur (Bkz: *Kulliyyâtu'l-Elfaz*, s. 436).

14 Veya: "Beni güçlü kılan belgeler, hiçbir işe yaramadı".

15 Yetmiş rakamının kesretten kinaye olduğu açıktır (Krş: 114/Tevbe: 80, not 98). İnsan eylemleri birer zincirdir. Bu zincir ya boyna takılan bir kolye ya da tasmadır. İlk anda uzun zincir tutuklu/hükümlü için bir lütuf gibi algılanabilir. Fakat aynı zamanda o zincirin uzunluğu ağırlığını ifade eder. Zımnen: Her günah, günahkarın boynundaki zincire eklenmiş bir halkadır.

16 Veya: "Buz gibi bir içeceğe sahip". Arabın hurma ve su için *esvedân* kullanımına dayanarak, İbn Fâris'in *h-m-m*'nin beş kök anlamından biri olarak "her siyah şeye denir" açıklaması ışığında.

17 *Ğıslîn*, "yıkadı" anlamındaki *ğasele*'den: pislenen bir şey yıkandıktan sonra geriye kalan atık. Allah'ın "bak" dediği yerden günahın görüntüsü. Sözün özü: Kişi burada ruhu için hangi gıdayı hazırladıysa, orada onu bulacaktır.

18 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 37/Beled: 1, not 1.

de:[19] 40 Hiç şüpheniz olmasın ki o (mesaj) şerefli bir elçinin sözüdür;[20] 41 ve o bir şair sözü değildir: ne kadar da azınız inanıyor;[21] 42 ve o bir kahin sözü de değildir: ne kadar da azınız düşünüyor:[22] 43 O, Âlemlerin Rabbi katından indirilmedir.

44 Ve eğer (Peygamber) kısmen dahi, söylemediğimiz sözler uydurarak Bize isnat etseydi, 45 onu sağ kolundan[23] şiddetle yakalar 46 ve şah damarını kesip (başını) koparırdık 47 da, sizden hiç kimse buna engel olamazdı.

48 Gerçek şu ki, bu vahiy muttakiler için bir uyarıdır. 49 Ama kesinlikle Biz, sizden yalanlayacak olanların çıkacağını da çok iyi biliyoruz. 50 Bir o kadar kesin olan da şu ki, bu durum inkarı hayat tarzı edinenler için derin bir pişmanlık kaynağı olacak; 51 zira o (vahiy), elbette mutlak hakikattir.

52 Sözün özü: (Ey muhatap) sen, azamet sahibi Rabbin adına hareket et![24]

---

19 Zımnen: Dünya ve âhirete, fizik ve metafiziğe, vahyin görünen ve görünmeyen boyutuna.

20 "Elçi", 8/Tekvir 19 ışığında Vahiy Meleği'dir. "Elçinin sözü" elçiye ait değil elçiye emanettir. Elçinin "türünün en iyisi" olduğunu ifade eden *kerîm* sıfatı, onun emanete ihanet etmeyeceğine işarettir (Krş: 44-47. âyetler). Hz. Ömer şöyle anlatır: "Müslüman olmadan önceydi. Bir gün Kâbe'de Nebi'yi tek başına Hâkka sûresini okurken buldum. İçimden "Vallahi bu şairdir" dedim. Nebi "o bir şair sözü değildir" âyetini okudu. Bu kez yine içimden "Öyleyse kahindir" dedim. Bu kez de "o bir kahin sözü de değildir" âyetini okudu." Ve İslâm gönül tahtına kuruldu (İbn Kesir).

21 Tercihimiz, "insanların çoğu inanmaz" Kur'ani ifadelerine dayanmaktadır (Msl. 70/Hûd: 17).

22 Tercihimiz, "insanların çoğu bilmez" Kur'ani ifadelerine dayanmaktadır (Msl. 85/Câsiye: 26).

23 Veya: "sağ elimizle"; yani: "gücümüzle.."

24 *Tesbîh* için bkz. 9/A'lâ: 1, not 2. Allah Rasulü "Bu âyeti namazlarınızın rükûuna koyun!" dedi.

ME'ÂRİC SÛRESİ

Nüzûl : 46
Mushaf: 70

İçini vahyin doldurup tedavüle soktuğu kelimelerden olan *Me'âric*, "yükselişler-yücelişler" veya "yücelme basamakları" yahut da bu derecelerin araçları anlamına gelir. Hem Allah'ın aşkınlığını ve mukaddesliğini, hem de insanın Allah'a ulaşma imkanının çeşitliliğini ifade eder. Adını 3. âyetinden alan sûre, ilk âyetine nisbetle *Seele Sâilun* ve *Vâkı'* olarak da anılmıştır.

Tamamıyla Mekke'de indirilmiştir. Hz. Osman'a atfedilen meşhur nüzul sıralamasında Hâkka-Nebe' sûreleri arasına yerleştirilir. Hâkka sûresi ile arasındaki muhteva yakınlığı belirgindir. Sûrenin muhtevası, boykottan hemen önce veya boykot döneminin başlarında nâzil olduğu kanaatini vermektedir. Bu durumda sûreyi yaklaşık peygamberliğin 7. yılına yerleştirebiliriz. Eğer 3. âyette sözü edilen "yükseliş yolları" (*me'âric*) ile Hz. Peygamber'in isrası/miracı arasında anlam açısından bağlantı kuracak olursak (tekili *mi'rec* veya *ma'rec* olan kelime, *mi'râc* ile aynı anlamı verir), bu âyeti İsra: 1'le irtibatlandırmak zayıf da olsa mümkündür.

Sûrenin ana konusu âhiret, maksadı muhatabının adâlet tasavvurunu inşadır.

Âhireti inkar edenlerin âhirette uğrayacakları yürek yakıcı mahrumiyeti haber vererek söze girer (1-2). Hemen ardından ilâhi kudretin büyüklüğüne ve ilâhi müdahalenin süratine atıf yapar (3-4). Devamında, inkarcı insanın sıfatları ve âhiretteki yalnızlığı beliğ bir dille anlatılır (6-18). Bu pasajın son âyetinde dile getirilen cimriliğin sebebi bir sonraki pasajın ilk âyetinde verilir: "Kuşku yok ki insan tatminsiz yaratılmıştır" (19). Başına kötülük geldiğinde yakınmak, nimete nail olduğunda hasislik yapmak da insanın bu zaafından kaynaklanır (20-21). Bu hastalıklar şifasız değildir. 22-35. âyetler bu hastalıkların tedavisine ayrılmıştır.

Yer yer Hz. Peygamber, inkarcı muhataplarının sözlü saldırılarına karşı teselli edilir. Sûre, sonunda yine başa dönerek, kıyamette inkarcı insanın hali pür melaline atıfla son bulur: "O gün onlar, sanki putlarına doğru seğirtirmiş gibi hızla mevzilerinden fırlarlar; gözleri yıkılmış, zillete bürünmüş bir halde: işte bu onların daha önce defalarca tehdit edildikleri gündür" (43-44).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 HERHANGİ bir soru/istek sahibi, (âhirette) vuku bulması kesin olan tarifsiz azabı hemen (burada) sorup isteyebilir;[1] 2 (ki o azab) inkar edenlere hastır, kimsenin ona (karşı) kendini savunmaya mecali yoktur. 3 Allah'tan gelir; tekamül mertebelerinin sahibi olan (Allah'tan):[2] 4 Bütün melaike,[3] ruh ile birlikte,[4] süresi (dünyaya göre) elli bin yıl olan bir günde[5] O'na yükselir.[6]

5 Artık (sen ey muhatap), güzel bir sabırla diren![7] 6 Çünkü onlar (Hesap Günü'nü) çok uzak bir ihtimal olarak görüyorlar; 7 Biz ise onu çok yakın görüyoruz.

8 O GÜN gökyüzü yanık yağ tortusu gibi kıpkızıl olacak. 9 Bütün dağlar hallaç pamuğu gibi atılmış olacak.[8] 10 bir dost bir başka dostundan (yardım) alamayacak. 11 Onlar birbirlerinin görüş alanında olacakları (halde böyle olacak). O gün günahı tabiat edinmiş kişi, azaptan kurtulmak için fidye vermek isteyecek öz evladını, 12 eşini, kardeşini, 13 kendisine sığınak olmuş bütün yakınlarını; 14 dahası yeryüzünde yaşayan herkesi (fidye vermek isteyecek) ki kendisi kurtulabilsin.[9]

15 Fakat ne mümkün! (Onu bekleyen) değdiğini çarpan tarifsiz bir alevdir; 16 derisini kavuran bir alev; 17 o, (hakka) sırt dönenleri ve (vahiyden) yüz çevirenleri kendine davet eder;[10] 18 zira o, (ser-

---

1 *'Azâb*'ın *bâ* ile geçişli yapılması, *seele* fiilinin "sordu", "istedi" ve "acele etti" mânalarının tümünü birden kapsadığına delalet eder. 5 ve 6. âyetler, bu soruyu soranların kötüler olduğunun delilidir. *Vaki'* sıfatı, âhireti imkansız görenlere meydan okumadır.

2 Veya: "tüm yüceliş yolculuklarının (son durağı) olan"; veya "katına yükselişin birden fazla yolu bulunan". *Zi'l-me'âric*, hiçbir insanı yücelişin Allah'tan kopuk olamayacağını ifade eder. Bununla, zatının değil, mahlukatın tekamül yeteneği kastedilmiştir. Delili bir sonraki âyettir. Bu ibâre, hem vahyin birden fazla geliş yöntemine (82/Şûrâ: 51), hem tek Allah'a ulaşan birden çok yola yorulabilir (Krş: 89/Ankebût: 69).

3 *Melâike* ile *melek* arasındaki fark için bkz. 94/Bakara: 30, not 42.

4 *Vav*'ın "beraberlik" (maiyyet) anlamına dayanarak. Ruh "vahiy meleği" mânasına gelebileceği gibi, "İsra'ya muhatap olan ruh" anlamına da alınabilir (Bkz: 68/İsra: 1, not 7-8).

5 Hac 47'de "bin yıl". Zamanın görece niteliğine atıf. *Yevmin*, "gün" veya "gün içinden bir an" anlamına gelir. Samanyolu galaksisinin bir günü 250 milyon yıldır. Kendi etrafında dönüşünü bu sürede tamamlar.

6 Bu âyet, "O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise imana uygun eylemlerdir. Gizliden gizliye çirkin tuzaklar tasarlayanlara gelince: onları şiddetli bir azap beklemektedir" (42/Fâtır: 10) âyeti ışığında anlaşılabilir. Nadr b. Haris'in, "Allah'ım! Eğer bu Kur'an senin katından gelen bir hakikat ise üstümüze gökten taş yağdır veya bizi acı bir azaba uğrat!" (Krş: 95/Enfal: 32) demesi üzerine nâzil olmuştur. Allah'tan insana rahmet ve vahiy nâzil olur, insandan Allah'a dua ve ubudiyet çıkar. Hayat bir miraç ve nüzulden ibârettir.

7 Muhalefet ahlâkına atıf. Kötülere karşı mücadele "güzel" olmalıdır, "çirkin" (*kabih*) olmamalıdır.

8 Yumuşaklık ifade eden *'ihn*'in "yün"e hamli kıyasîdir. Bu yüzden "pamuk" karşılığını tercih ettik.

9 Zımnen: İnkarcı kişi kendi kurtuluşu için en yakınları da dahil tüm dostlarını hatta tüm insanlığı satışa çıkaracak.

10 Parantez içi açıklamalarımız Katade'nin görüşüne dayanmaktadır (Taberî). Kâfirin yüz çe-

veti) toplayıp (paylaşmayarak) biriktiriyordu.[11]

19 KUŞKU yok ki insan pek tatminsiz yaratılmıştır:[12] 20 Başına bir kötülük geldiği zaman vaveylayı basar; 21 ama bir iyiliğe nail olduğu zaman da onu herkesten kıskanır.

22 Namazla dik duranlar[13] müstesna: 23 Onlar ki namazlarında titiz ve devamlıdırlar.[14] 24 Onlar ki, malları üzerinde belirli (kimselerin) hakkı olduğunu (bilirler);[15] 25 Hassaten yardım isteyenlerin ve (isteyemediği için) mahrum kalanların...[16]

26 Yine onlar ki Hesap Günü'nü gönülden tasdik ederler; 27 ve onlar ki Rablerinin azabından dolayı derin bir ürperti içerisindedirler: 28 çünkü hiç kimse Rabbinin[17] azabına karşı dokunulmaz değildir.[18]

29 Yine onlar ki, iffetlerini korurlar; 30 ancak eşleri, yani meşru şekilde hakkını vererek sahip oldukları kimseler müstesna:[19] zaten onlar (meşru eşleriyle paylaştıkları cinsellikten dolayı) kınanamazlar. 31 Ama bu sınırın ötesine geçen kimseler haddi aşmış olanlardır.

32 Onlar ki, emanetlerine ve sözlerine riayet ederler. 33 Yine onlar ki, şahitlik görevinin hakkını verirler;[20] 34 ve onlar ki, namazlarının (amacını) titizlikle gözetirler.

---

virmesi (*idbar*) mü'minin ilişki kesmesini (âyet 42) gerektirir. (*Tevelli, idbar* ve *istikbar*'ın farkı ve bu tavırlara mukabelenin mahiyetiyle ilgili bir not için bkz. 4/Müddessir: 23, not 16.)

11 *Ceme'a fe ev'â*, bir şeyi bir kabın içinde biriktirmektir (Krş: 52/İnşikâk: 23). *Vi'â'* hem "kab, torba, zarf" hem de "yaradan akan irin, cerahat" anlamına gelir. Parantez içi açıklamaların gerekçesi budur.

12 Sadece burada geçen *helû'a*, Ferrâ "sürekli yakınmak, sızlanmak, tatminsizlik" (*ed-dacûr*) mânası vermiş. Kelime *Müfredât* ve *Külliyat*'ta hiç yer almamış, İbn Aşur ise üç sayfadan fazla yer ayırmış. *Fe'ul* vezninden olan kelime hem özne, hem nesne anlamı taşır. Bu bizi şu anlama ulaştırır: Özünde tatminsiz olan, bunun cezası olarak da tatminsizliğe maruz kalan. Bu tatminsizlik insan için bir fırsattır, eğer doğru kullanırsa. Doğru kullanmanın yolu devamındaki âyetlerde gösterilir. Zımnen: Bana neyle tatmin olduğunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. Allah rızası ve cennetten aşağısıyla tatmin olan ucuza gitmiştir. "Yükseliş yollarının" sahibi Allah'la tatmin olana ise o yollara koyulup yükselmek düşer.

13 *Musallîn*'e verdiğimiz anlam için bkz. 9/A'lâ: 15, not 15 ve 108/Mâide: 12, not 20.

14 Namaz, tatminsizliği Allah ve cennetle tatmin olma yolunda bir teşvik kılan imkan. Dünya hayatını, gök iğnesiyle âhiret atlasına günde beş kez dikmektir.

15 Buna göre zekât varsılın yoksula bir ikramı değil, yoksulun varsılın malındaki hakkıdır.

16 Servetini harcayanlar ile servetin harcadıkları arasındaki fark böyle anlaşılır.

17 Lafzen: "Rablerinin.."

18 Peygamberlerin tevbe ve istiğfarları için bkz. Hz. Yûnus (79/Enbiya: 87); Hz. Musa (67/Kasas: 16). Halid b. Velid'in Beni Cezime seferinde uyguladığı yanlış savaş taktiği yüzünden ölen masumlar için Hz. Peygamber'in derin bir hüzün içinde tekrarladığı "Allah'ım! Ben Halid'in yaptığından beriyim!" niyazı da bu çerçevede anlaşılmalıdır (Buhârî, *Ahkam* 35).

19 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 80/Mü'minûn: 6. Mü'minûn 5-8 ile bu sûrenin 28-29. âyetleri aynı lafızlarla gelir.

20 Zira: insan bu cihana sahip olmak için değil şahit olmak için gelmiştir.

35 İşte cennetlerde sınırsız ikrama nail olacaklar bunlardır.

36 İNKARI hayat tarzı edinmiş olan şunlara ne oluyor ki, senden yana boyunlarını uzatarak 37 dağınık guruplar halinde bir sağa bir sola gezinip duruyorlar?[21] 38 Ne yani, şimdi onlardan her biri, tarifsiz nimetler cennetine gireceğini mi sanıyor?[22] 39 Kesinlikle hayır.

Şu bir gerçek ki, onları iyi bildikleri bir şeyden[23] yaratan Biziz. 40 Artık bundan ötesi yok![24] Gündoğumu ve günbatımı noktalarının tümünün Rabbi olan (Zatıma) yemin ederim ki:[25] elbet Biz kadiriz 41 onları kendilerinden daha hayırlı bir toplumla değiştirmeye... Zira Biz asla aşılıp (önüne) geçilenlerden biri değiliz.

42 Artık onları kendi haline bırak; vaad edildikleri güne kavuşuncaya kadar lafa dalıp oynayadursunlar.[26] 43 o gün onlar, sanki putlarına doğru seğirtirmiş gibi[27] hızla mevzilerinden[28] fırlarlar; 44 gözleri yıkılmış, zillete bürünmüş bir halde:[29] işte bu, onların daha önce defalarca tehdit edildikleri gündür.

---

21 Hem hakiki hem mecazî çağrışımları olan bir ibâre: İnkarcı Mekkelilerin hem vahiy karşısındaki şaşkınlıklarını, hem de küstahça kibirlerini ifade eder.

22 Bir avuç dehri (ateist) kodaman dışında geniş müşrik yığınların, İbrahimî geleneğin bir kalıntısı olan belli belirsiz bir âhiret itikadının bulunduğuna delalet eder (Bkz:85/ Câsiye: 32, not 31 ve 47/Nebe': 3, not 4). Tıpkı Şeytan gibi, "Sağdan gelip "Eğer bunlar cennete girerse, biz dünden gireriz" diye aldatıyor, bir soldan gelip "Yok yok! Âhiret diye bir şey yok, diyorlar" şeklinde de anlaşılabilir.

23 Krş. "bir damlacık hayat suyundan" (74/Nahl: 4).

24 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 37/Beled: 1, not 1.

25 Gündoğumu ve günbatımının ikisi birden öldükten sonra dirilişi hatırlatırlar. Yemin şahitlikle ilgilidir. Allah'ın bir şeye yemini, onun hakikate dünya ve/veya âhirette şahitliğini gösterir. Zira yemin şahitlikle ilgilidir. Allah bir şeye yemin ediyorsa, o şey bizim hakkımızda şahitlik yapacak demektir.

26 Bu dünya hayatının oyun ve eğlence olduğunu ifade eden âyetler, bu âyet ışığında anlaşılmalıdır (Msl. 89/Ankebût: 64). Buna göre, tek dünyalı bir bakış açısına sahip olanlar için bu dünya bir oyun ve eğlencedir, iki dünyalılar içinse hasadı âhirette yapılacak bir "tarla".

27 Seferden dönen müşrikin ilk iş olarak putunu ziyaret etme geleneğine kinayeli bir atıf.

28 *Ecdâs*'ın "kabir"den farkı için bkz. 54/Kamer: 7, not 6.

29 Dünyada Allah'a boyun eğmeyen, âhirette zillete uğrayacaktır (Bkz: 7/Kalem: 43, not 37).

NEBE' SÛRESİ

Nüzûl : 47
Mushaf: 78

Sûre, kadim mushafların, tefsir ve hadis kitaplarının bir çoğunda *Nebe'* adıyla anılır. İkinci âyetinde yer alan *nebe'*, "Önemli ve büyük haber" anlamına gelir. Buhârî ve bazı tefsirler ilk âyetiyle anmışlardır. Kurtubî Sûretu *Amme* adıyla anmıştır. Ayrıca bu sûreye *Tesâul* ve *Mu'sırât* adını verenler de olmuştur.

Nebe' ve Nazi'ât sûreleri, mushafta da nüzulde de birbirini izler. Ünlü tertipte Me'âric-Nâzi'ât arasında yer alır. Sûre, muhteva itibarıyla iniş zamanına ilişkin bir delil sunmaz. Ancak inkârcı muhatapların üzerinde yoğunlaştığı âhireti inkâr konusuyla söze girmesi, bir ipucu sayılabilir. M. Bazergan, nüzul tertibinde sûreyi iki bölüme ayırarak 1-36'yı vahyin ikinci yılına, gerisini 6. yılına yerleştirir. R. Blachère ise üç dilimlik Mekke döneminin ilk dilimine ve 26. sıraya yerleştirir. Tertipteki yerine dayanarak sûrenin peygamberliğin 7. yılında nâzil olduğunu söyleyebiliriz. İbn Abbas'tan gelen şu rivayet, bu tahminimizi pekiştirir mahiyettedir: "Kureyş oturuyor, inen Kur'an âyetlerini tartışıyordu; onlardan tasdik edenler de çıkıyordu, yalanlayanlar da; derken bu sûre indi."

Konusu bir bütün olarak insanın ebedi istikbalidir. Yeniden diriliş hakikatini eşsiz bir belagatla ele alır (1-5). Ardından insanoğluna sunulan nimetler hatırlatılır. "Uykunuzu ölüm (sembolü) kıldık" (9) ve "gündüzü de hayat (sembolü) kıldık" (11) diyen âyetler bu sûrede yer alır. Sûrede ilâhi ödül ve cezanın ayrıntılı tasvirleri yapılır (21-40).

Sûre, inkâr ettiği Hesap Günü ile karşı karşıya kalan bir inkârcının pişmanlık kokan şu acı yakınışıyla son bulur:

"Âh, n'olaydım, keşke bir toprak olaydım!"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 KENDİ aralarında neyi[1] soruşturuyorlar?[2] 2 O muazzam (olayın) müthiş haberini mi?[3] 3 Ki onlar o (haber) hakkında farklı düşünüyorlar.[4]

4 Evet: Bir gün (gerçeği) öğrenecekler; 5 evet, evet: Bir gün (gerçeği nasılsa) öğrenecekler.

6 YERYÜZÜNÜ (sizin için) tarifsiz bir beşik kılmadık mı?[5] 7 Ve dağları da (o beşiğin) ayakları?[6]

8 Dahası sizi çiftler halinde yarattık;[7]

---

1 *'Amme*'nin aslı *'an+mâ* edatlarıdır. Soru *mâ*'sı harf-i cerle birleşince elif düşüp ona delaleten *mim*'e bir şedde verilir. Cümledeki normal söz dizimi *yetesâelûne 'an mâ* şeklindedir. Soru edatı kural gereği başa gelmiştir.

2 Tefâul babında mâna hem özne hem nesneden sadır olduğu için, "soruşturma" karşılığını tercih ettik. Kur'an eşsiz belagatıyla Arap dilinde daha önce kullanılmamış yöntemleri kullandı. Bunlardan biri de konuya soruyla girme üslubudur.

3 *Nebe'* ile *haber* arasında fark vardır. *Nebe'*, "sahibi için hayati önemi olan haber" anlamına gelir. Buradaki *en-nebeu'l-'azîm*, bağlamın da doğruladığı gibi "yeniden diriliş"tir. Bunu zımnen "göklerin manşeti" olarak da okuyabiliriz.

4 Mekkelilerin yeniden diriliş konusunda kafalarının da, sözlerinin de karışık olduğunu beyan eder. Mekkeli bir düzine kadar kodaman kökeni karmaşık ve karanlık ilkel bir materyalizmi (Dehrilik) savunuyorlardı. İbn Habib'in *el-Muhabbar*'da "zındık" olduklarını belirtip bir bir saydığı bu kodamanlar başta İran kökenli Mazdekizm ve Maniheizm olmak üzere kadim Şamanizm'in her türünden etkilenmişlerdi. İbn Habib'in "Kureyş Zındıkları" başlığı altında değerlendirdiği bu isimlerin, zındıklığı Hire Nasrânilerinden öğrendiklerini söylemesi ilginçtir (*el-Muhabbar*, Beyrut, ty., s. 161). Âhireti kökten inkâr eden onlardı (85/Câsiye: 24 ve 26/Necm: 27). Fakat geniş yığınların bilinç altında Hz. İbrahim'den kalma belli belirsiz bir âhiret düşüncesi vardı. Casiye 32. âyet (ayrıca 81/Fussilet: 50 ve 62/Kehf: 36) bunu ifade ediyordu. Zaten bu, şefaat beklentilerinden de anlaşılabilecek bir durumdu (Bkz: 69/Yûnus: 18)

5 "Yeryüzü ve dağlar" (7. âyet) özgül ağırlığı olan somut ve elle tutulabilir varlıklar olduğu için *innâ ce'alnâ* şeklinde doğrudan mazi fiil yerine muzarinin *lem* ile mazi yapılmış hali olan *lem-nec'al* şeklinde gelmiştir. Buna mukabil "cinsiyet, uyku, gece ve gündüz" özgül ağırlığı olmayan gerçeklikler olduğu için 8-11. âyetlerde *halaknâ* ve *ce'alnâ* mâzi fiilleri doğrudan kullanılmıştır. Galibiyetle uygulanan bu kuralın istisnaları da yok değildir (Mesela bkz. 35/Mûrselât: 27)

6 Lafzen: "Direkleri". Kur'an'ın eşsiz belagatına harika bir örnek. Yeryüzü ölçeğinde bir beşiğe dağlardan ayak yakışırdı. Bebeği insan olan bu beşiği sallayan el Allah'ın kudret eli, bu eli harekete geçiren şefkat ilâhi rahmettir. Teşbihin îmâ ettiği hakikat karşısında akıllar secdeye kapanır.

7 Bu özellik türün her unsurunu içerdiği için, *halaka'l-insân* yerine *halaknâkum* gelmiştir. *Ezvâcen* "çift olarak, çifterli" demektir. Âyet tüm yaratılmışlar âleminin çift kutupluluğuna delalet eder. *Ezvâc* zımnen "zıt kutupluluk" anlamını da içerir. Zira Kur'an'da bir çok yerde zıt kutupluluktan söz edilmesine rağmen, burada olduğu gibi Allah'ın eşyayı zıt kutuplu olarak (*ezdâden*) yarattığından hiç söz edilmez. Bu tıpkı hayır Allah'a doğrudan izafe edilirken şerrin Allah'a izafe edilmemesine benzemektedir. Bu durumu lafzen temsil eden *ezdâd* yerine *ezvâc* kullanılması, âlemde zıtlar olarak algıladığımız şeylerin hakikatinin algıladığımızdan daha farklı olduğunun göstergesi sayılabilir. Belki bizim zıtlar gibi gördüğümüz

9 ve uykunuzu ölüm[8] (sembolü) kıldık;[9] 10 ve geceyi tarifsiz bir örtü kıldık;[10] 11 gündüzü de hayat (sembolü) yaptık.[11]

12 Ve üzerinize yedi kat (göğü) sapasağlam bina ettik.[12]

13 Ve (oraya) son derece güçlü bir ışık ve ısı kaynağı yerleştirdik.[13]

14 Ve sıkılmaya hazır yağmur yüklü (bulutlardan)[14] şarıl şarıl sular indirdik; 15 ki onunla tohumlar ve bitkiler bitirelim; 16 dahası, salkım saçak bahçeler (yetiştirelim diye).

17 ŞÜPHESİZ Ayrışma Günü'nün[15] belirlenmiş bir vakti mutlaka vardır:[16] 18 o gün sura üflenir, derhal amacına göre taksim edilmiş topluluklar halinde (hayat alanına) çıkarsınız; 19 ve kapıları varmış gibi gökler açılıverir;[17] 20 ve dağlar yürütülür, sanki sir serap olur.

21 Şüphesiz (o gün) Cehennemin gözleri yolda kalacaktır;[18] 22 (o) haddini bilmezler için bir son duraktır; 23 onlar orada uzun zamanlar boyu kalacaklar.[19] 24 Orada ne (yürek) serinletici bir (haber) ta-

---

şeyler de hakikatte biri olmadan diğeri düşünülemeyecek olan eşlerdir. Elbet işin hakikatini en iyi Allah bilir.

8 Veya, "kesinti" (*el-kat'*) kök anlamına istinaden: "istirahat için ara". Fakat bu mâna, kelimenin asli mânası değildir. *Nevmekum* (uykunuz) kelimesi, insan uykusuna has bir özelliği ifade etse gerektir. Bu da can ile değil insana özgü ruh ile alâkalı olmalıdır (Krş: 73/En'âm: 60).

9 8. âyetteki çift yaratılış *haleka* fiiliyle, 9. âyetteki uykunun ölüm sembolü kılınışı *ce'ale* fiiliyle ifade edilmiş. Halk eşyanın varoluş, tabiat, cevher ve fıtratına nisbetle, *ca'l* ise eşyanın ahval, araz ve eylemine nisbetle kullanılır. Çift kutupluluk insanın cevheri özelliği, uyku ise arazi özelliğidir. İlki ontolojik, ikincisi biyolojiktir.

10 Gecenin örtü kılınmasının üç gerekçesi vardır: Birincisi: Gecenin koynunda yapılması gereken meşru işler için bir örtü. İkincisi: Zerdüştlüğün Karanlık Tanrısı (Ehrimen) inancını red. Üçüncüsü: Gece koruyucudur: İlk muhataplarının dünyasında gece saldırmak *muruet*'e (insanlık) aykırıydı.

11 "Hayat" anlamına gelen *me'âş*, 9. âyetteki *subât*'ın karşıtıdır.

12 Lafzen sayı ifade etse de mecazen çok katmanlılığı ve çeşitliliği ifade eder.

13 *el-Vehec*, bir kaynaktan neşet eden ışık ve ısı (Râğıb). Burada "güneş".

14 Veya: "(Rüzgarların) sıkıp suyunu çıkardığı (bulutlardan)". *'Asr* (1) ve *u'sıra* (71/Yusuf: 36) hep "sıkıp suyunu çıkarmak" kök anlamından müştaktır.

15 Hesap Günü iman ve küfrün, iyi ve kötünün, hak ve batılın ayrışma günüdür. Kur'an da ayrıştırıcı bir kelamdır (*kavlun fasl*, 38/Tarık: 13). Ayıran Söz'ü dinlemeyen "Ayrışma Günü" cevhere değil, curufa ayrılır.

16 *Kâne*, sözkonusu zamanın Allah katında malum ve sabit olduğunu ifade eder. Yani, 'Tanrı'yı kıyamete zorlamak' isteyen haddini bilmezler boşuna çırpınırlar.

17 Veya: "Ve gökler açılıverir –ki zaten o kapılara (sahiptir)–" Tercihimiz, *kâne*'nin teşbih edatı işlevine dayanmaktadır.

18 Veya *mirsâd*'ın mekân ismi anlamına dayanarak: "gözetleme/pusu yeri olacaktır". Ya da mastar anlamına dayanarak: "pusuya yatacaktır". Tercihimiz kelimenin mübalağa anlamına dayanmaktadır.

19 *Ahkâb*, "uzun zaman" demektir. Bir hadise göre 80, İbn Abbas'a göre 300 yıldır. 40 veya 30 bin yıl diyenler de olmuştur. Hasan Basrî "sûresi belirsiz" der. Bu âyetten yola çıkarak Cehennem'in sonlu mu sonsuz mu olduğu tartışılmıştır. Sonlu olduğunu savunan her mezhepten farklı alimler başta bu âyet olmak

dacaklar,[20] ne de (iç yangınını söndürecek) bir içecek. 25 Ancak kavurucu bir umutsuzluk ve zift gibi sıvanan buz gibi bir karanlık.[21] 26 (İnkarlarına) uygun bir karşılık...

27 Şu kesin ki onlar vaktiyle, hesaba çekilmeyi arzu etmiyorlardı; 28 üstelik âyetlerimizi de açık bir dille yalanlamışlardı; 29 Biz de her şeyi bir bir sayarak kayıt altına aldık.

30 Sonunda (onlara diyeceğiz ki): "(Büyüttüğünüz Cehennem ağacının meyvelerini) tadın; artık size tarifsiz bir mahrumiyetten başka bir şey artırmayacağız.[22]

31 NE var ki, Allah bilinciyle hareket edenleri tarifsiz bir mutluluk yurdu[23] bekliyor; 32 içinden su çıkan göz bebeği bahçeler,[24] bağlar... 33 Dahası, dengi dengine gözalıcı eşler...[25] 34 Ve dolup taşan kadehler...

35 Orada kimse ne boş bir laf, ne de yalan bir söz duyacak.

36 (Bütün bunlar) Rabbinden, tarif(e)siz bir hesaba göre bahşedilen limitsiz bir ödül olacak: 37 göklerin, yerin ve o ikisi arasındakilerin Rabbi'nden; Rahmân'dan...

Ve hiç kimse O'na (karşı) söz söyleme cesaretini kendinde bulamayacak;[26] 38 o gün (insanlığa ait) bütün ruhlar[27] ve melekler saf saf kıyama duracak; kimse ağzını açamayacak; ancak Rahmân'ın izin[28] verdikleri müstesna; onlar da sadece doğruyu söyleyecek.[29]

39 İşte bu, hakkın tecelli ettiği gündür: artık dileyen Rabbine varan bir yol tutsun!

üzere 73/En'âm 128 ve Hûd 106-108. âyetlerini ve Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği ilkesini delil getirmişlerdir. (Konuyla ilgili ayrıntılı bir açıklama için bkz. 94/Bakara: 35, not 60). Ebu Said el-Hudrî'den gelen bir hadis şöyledir: "Hesap Günü cennetlikler cennete, diğerleri de cehenneme gider. Allah şöyle der: "Kalbinde hardal tanesi kadar iman olanı oradan çıkarın!" Cehennem ehli oradan çıkarılıp hayat ırmağına atılacak. Ve sonra bir çayın kenarında yeşeren otlar gibi filizlenecekler. Sen onun nasıl çimlenip filizlendiğini görmez misin?" (Buhârî; Müslim; Nesâi; İbn Hanbel).

20 Parantez içi açıklamalarımız, *zâka* fiilinin mecazi karşılığına dayanmaktadır.

21 *Gassâk* için bkz. 23/Felak: 3, not 5.

22 *'Azâb*'ı çevirimizin gerekçesi için bkz. 7/Kalem: 33, not 29.

23 Veya mastar anlamıyla: "Kurtuluş.."

24 *Hadika*'yı çevirimiz için bkz. 53/Neml: 60, not 62.

25 *Kevâ'ib*, "yüksek, yüce, kaliteli, değerli, gözalıcı" anlamına gelen *ka'b* kökünden (*Mekâyîs*). Sonradan *Ka'be* gibi "kübik", *ka'beyn* (ayak bileği) gibi dairevi cisimler için de kullanılmaya başlanmıştır. Yalnız burada geçen kelime dişil olmadığı gibi, tek bir cinse de hamledilemez. Her iki cinsi de kapsar. "Tam denk" anlamındaki *etrâb* da tercihimizi doğrular.

26 Zımnen: Şuna neden şu kadar verdin diye hesap sorma cüretini...

27 Ruh tekildir, fakat belirlilikten dolayı çoğul anlamı taşır. Tercihimiz İbn Abbas, Katade ve Hasan Basri gibi ilk otoritelerin görüşüne dayanmaktadır (Taberî). Allahu a'lem, bu insanoğluna dünyada üflenen ve onda fıtrat, vicdan, irade ve akıl biçimlerinde tezahür eden, *'tevellî'* ettirildikten sonra asli vatanında şahid olarak İlâhî huzura çıkartılacak olan ruhtur.

28 *İzn*, "kulak" anlamındaki *uzn*'e nisbet edilir. Kulağını dikerek izin bekleyen kimseye verilen müsaade olduğu için *izn* denmiştir.

29 Müşriklerin sapık şefaat inancını red. Tüm şefaat tasavvurları, Enbiya 28, Sebe' 23, Zümer 44, Necm 26. âyetlere arz edilmelidir.

40 Kuşku yok ki Biz sizi, çok yakın bir azaba karşı uyarıyoruz: o gün kişi elleriyle takdim ettiği şeylere bakacak; ve (yeniden dirilişi) inkâr eden kişi şöyle diyecek: "Âh, n'olaydım, keşke bir toprak olaydım!"[30]

30 Zira bu kişi, yaşarken yeniden diriliş gerçeğine inanmak yerine toprak olacağını sanmıştı.

NÂZİ'ÂT SÛRESİ

Nüzûl : 48
Mushaf:79

Sûre, "söküp çıkaranlar" veya "sıyırıp alanlar" mânasına gelen *Nâzi'ât* adını ilk âyetinden alır. Sûrenin, ilk dönemlerden beri bilinen ve kullanılan tek adı budur.

Mekke'de inmiştir. 'Âdiyât, Zâriyât, Sâffât ve Murselât gibi mevsufsuz sıfatlarla başlayan beş sûreden biridir. Mehdi Bazergan, matematiksel yöntemiyle sûreyi iki bölüm halinde vahyin 2. ve 3. yıllarına yerleştirir. Benzer bir tercihi Blachère de yapar. Fakat Nazi'at sûresi, ilk nüzul tertiplerinin tümünde Nebe'-İnfitâr arasında yer alır. Bu sıralamaya itiraz etmek için elde makul bir gerekçe bulunmamaktadır. Bu durumda sûreyi boykot döneminin ilk yılı olan peygamberliğin 7. yılına yerleştirmek daha isabetli olacaktır.

Konusu âhirettir. Bir çok sûre gibi bu sûrenin de ana temasının âhiret olması sebepsiz değildir. Zira her şeyin bir ruhu vardır, dünyanın ruhu da âhirettir.

Sûre, diğer mevsufsuz sıfatla başlayan sûreler gibi vahye üstü kapalı atıflarla başlar. Hz. Musa ve onun davetine sırtını dönen Firavun kıssası bu bağlamda dile gelir:

"Sonunda Allah, onu âhiret ve dünyaya ibret olsun diye enseledi." (25)

Sözlü âyetlere inanmayanlara tabiat ve kâinat âyetleri gösterilir.

Sûre en sonunda sözü kıyamete getirir. Şu çarpıcı âyetler, insanoğluna Allah'tan başka hiç kimsenin haber sunamayacağı öteki hayata dairdir:
"[Ey peygamber!] Sana "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soruyorlar. Sen nerde onun vaktini bilmek nerde! Onun nihai sınırı Rabbine malum. Sen sadece onun azametinden korkanlara hatırlatıcısın. (Kâfirler) bu hakikati bizzat gördükleri gün, onlara sanki (bu dünyada) bir gece veya bir gündüzden fazla kalmamışlar gibi gelecek." (42-46)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ŞAHİT olsun[1] (muhatabın yüreğine) dalıp (küfrü oradan) şiddetle söküp atan[2] (uyarı âyetleri)!

2 Ve (mü'min gönüllere) müjde dolu bir umudu usulca getirip bırakan (rahmet âyetleri)!

3 Ve (o umutla hayat denizine) açılıp yüzdükçe yüzen (mü'min)ler!

4 Ve (hayır yolunda) birbirleriyle yarışan öncüler! 5 Derken, onların peşinden işleri yoluna koyan artçılar!

6 (Bunların her biri şahit olsun ki)[3] o gün şiddetli bir sarsıcı herşeyi sarsacak;[4] 7 daha büyük sarsıntılar birbirini kovalayacak; 8 (ve) kalpler çarpılmış (gibi) titreyecek; 9 onların gözleri yıkılmışlığı, bitmişliği temsil edecek.[5]

10 (Hâlâ) diyorlar ki: "Ne yani, şimdi biz yeniden eski halimize mi döneceğiz? 11 Tamamen çürüyüp bir külçe kemik haline gelsek de mi?" 12 (Ve) ekliyorlar: "O zaman desene bu ikinci bir hüsran olacak!"[6]

13 Ne var ki o, öldüren bir çığlık gibi tek vuruşta işi bitirecek. 14 İşte o zaman (gözleri) faltaşı gibi açılacak.[7]

15 MUSA'NIN olayından[8] haberin var mı?[9]

16 Hani Rabbi, iki kat kutsal kılınmış bir vadide[10] ona şöyle seslenmişti: 17 "Firavuna git, çünkü o haddini aştı; 18 ve ona de ki: "Arınmaya var mısın? 19 İmdi (cevabın evetse), ben seni Rabbine doğru yö-

---

1 Krş. 35/Mûrselât: 1, not 1. İlk beş âyetteki sıfatların mevsufları zikredilmemiştir. Bunlar melekler, yıldızlar, ok atan mücahitler veya kabzedilen ruhlar olarak yorumlanmıştır. Oysa ki Kur'an melekleri dişi olarak tasavvur edenleri reddeder (83/Zuhruf: 19). Yıldızlara ve ruhlara öznelik (müdebbir) yakıştırmak da Kur'an'ın genel kabullerine aykırıdır. Bizce bu sıfatların mevsufu benzerleri gibi vahiy veya vahye burada olduğu gibi olumlu veya 'Âdiyât'ta olduğu gibi olumsuz tepki veren insanlardır. Sıfatlar hem geçişli hem geçişsiz okunabilir.

2 Veya geçişsiz anlamıyla: "..söküp alan.."

3 Bu âyetler yeminin cevabı olarak okunmalıdır, açıklamamızın gerekçesi budur.

4 *Râcife-râdife*'nin muhtemel vurguları arasında şunlar sayılabilir: sura ilk üfürülüş-kıyametin kopması, yeryüzü-dağlar, gökyüzü-yıldızlar, yerkürenin hareketi, bunun ikinci safhası, yani kıyametle birlikte yeryüzünün yok olması...

5 Dünyada *huşu*'un izzet ve şeref, ahirette ise zillet ve meskenet oluşuyla ilgilidir bkz. 61/Câşiye: 2, not 3.

6 Alaycı bir küstahlıkla.

7 Veya *sâhirah*'ın kök anlamına istinaden: " bir ıssızlığa atılacak".

8 *Hadîs*'in "hâdise" ile lafzî alâkası için bkz. 113/Tahrîm: 3, not 42.

9 *Hel* ile sorulduğu için muhataptan "elbette gelmişti" cevabı ister.

10 *Tuvâ*'nın kök anlamına dayanarak: "iki kat, kat kat, kıvrım kıvrım, dürüm dürüm". Tercihimiz, bu vadinin birden fazla kutsal kılınışına dayanmaktadır. Kur'an'da *mukaddes* sıfatı aynı olaya dair iki kez Tuva vadisi için (diğeri 44/Tâhâ: 12), bir kez de Filistin toprakları için kullanılır (108/Mâide: 21). Tuva vadisi için Kasas 30'da mubarek sıfatı kullanıldığına göre Kur'an bunları birbirinin yerine kullanmaktadır. Aynı sıfat Mekke için de kullanılır (Âl-i İmran: 96). Buraların kutsallığı kendiliğinden bir kutsallık değil -ki öyle bir kutsallık yoktur- *el-Kuddûs* olan Allah'ın kelamının inişi dolayısıyla 'verilen' bir kutsallıktır. *el-Mukaddes*'in anlamı da zaten budur.

nelteceğim ve sen de kendine çekidüzen vereceksin!"[11]

20 Nihayet ona o büyük mucizevi belgeyi gösterdi;[12] 21 fakat o yalanladı ve sert çıktı;[13] 22 sonra hışımla orayı terk etti; 23 derken (adamlarını) topladı ve bağırıp çağırdı; 24 üstelik (bir de) "Ben sizin rabbinizim, en büyük (benim)!" dedi.[14]

25 Sonunda Allah, onu âhiret ve dünya azabıyla (âleme) ibret olsun diye enseledi.

26 Şüphesiz bunda Allah'a karşı içten bir saygı duyanlar için sayısız ibret vardır.

27 YARATILIŞ açısından siz mi daha sağlamsınız, yoksa gök kubbe[15] mi?[16] Göğü O inşa etti; 28 onu (içinde gök cisimleri) yüzecek şekilde O yükseltti[17] ve dengeli bir iç düzene kavuşturdu; 29 onun gecesini adım adım O kararttı, aydınlığını kıvamında O çıkardı.

30 Ve onun ardından yeryüzünü yuvarlatarak bir düzene koydu;[18] 31 oradan suyunu ve bitki örtüsünü O çıkarttı; 32 ve dağları sağlamca O yerleştirdi;[19] 33 siz ve hayvanlarınız için geçim aracı olsun diye.

34 O MUAZZAM olay gerçekleştiği zaman; 35 (evet) işte o gün, insan neyin peşinden koştuğunu hatırlayacak; 36 zira gözleri faltaşı gibi açacak olan ateş, görme yeteneğine sahip herkesin gözüne sokulacak.

37 Ne var ki, işin sonunda haddini bilmeyen 38 ve dünya hayatını tercih edenler var ya: 39 işte onların varacağı yer gözleri faltaşı gibi açacak olan o ateştir.

---

11 Bunları söyleyen Hz. Musa'nın, bir prens olarak büyütülen eski bir saraylı olduğunu unutmayalım.

12 Mucize ile karşıladığımız âyet "alamet, işaret, huccet, belge" mânalarının da delalet ettiği gibi "Peygamberin hak olduğuna şahitlik eden ilâhi belge" anlamına gelir.

13 Veya: "Dikleşti". *'Asâ*'nın "değnek/kazık gibi oldu" anlamına istinaden.

14 *A'lâ*, sebeb-i na't/sebeb-i sıfat olarak anlaşılmalıdır. Zira gökleri ve yeri yaratmadığını Firavun'un kendisi de bilmektedir. Hiksoslar Mısır'dan çıkarıldıktan sonra, Mısır'ın yönetimini ele alan Kamosa Hanedanı'na mensup firavunlar kendilerini "yaşayan tanrı" ilan ettiler.

15 29. âyetin delaletiyle *es-Semâ*'daki belirlilik ahd içindir: "bilinen ve görülen gök" anlamına.

16 Yani: Bu kadar sağlam olan inşa eden, sizi öldükten sonra yeniden diriltemez mi? İlk muhatapların 10-11. âyetteki inkârlarını red. Allah için 'zor' yoktur, dolayısıyla göğü ve insanı yaratması arasında da fark yoktur. Bu yüzden *eşedd*'in bu bağlamdaki doğru karşılığı "sağlam"dır. Bu âyet Mü'min 56-57 ile birlikte okunmalıdır. Bencil ve küstahça bir böbürlenmeye dayalı insanı hakikatin tek ölçütü ilan eden hümanizmi red. Aynı zamanda insanın efdaliyyet ve eşrefiyyet düşüncesine Kur'ani bir endaze.

17 *Semk*'in "balık" anlamındaki *semek*'in masdarı oluşuna dayanarak.

18 *Dahv*, "dolamak, döşemek, sarmak". *Edhiye*, devekuşunun yumurtasını kumda gömdüğü yuva. Yumurta o yuvaya kendi şeklini verdiği için tabiatıyla o yuva da yumurta gibi küreseldir. *Midha* (ç. *medâhi*) ceviz gibi yuvarlak taşlarla oynanan bir tür iptidai golf oyunu (*Lisân*). Buradaki *dehâ* ile Şems 6'daki *tahâ* arasında hem mahreç yakınlığı hem mâna benzerliği vardır. Her ikisi de yeryüzünün yuvarlaklığına delalet ederler (Bkz: 28/Şems: 6'nın not 6). Hiç kuşku yok ki bu o günün insanı için mucizevi bir ihbardır.

19 Dağların yeryüzünün kazıkları oluşu ile ilgili bkz. 79/Enbiya: 31, not 42.

40 Ama Rabbinin yüce makamından korkan ve kendini nefsine (kulluktan) alıkoyan kimseler var ya: 41 işte onların varacağı yer de Cennet'tir.

42 (EY PEYGAMBER!) Sana "Kıyamet ne zaman[20] kopacak?" diye soruyorlar.

43 Sen nerde onun vaktini bilmek nerde![21] 44 Onun nihai sınırı Rabbine malum. 45 Sen sadece onun azametinden korkanlara hatırlatıcısın.

46 (Kâfirler)[22] bu hakikati bizzat gördükleri gün, onlara sanki (bu dünyada) bir akşam veya bir kuşluktan fazla kalmamışlar gibi gelecek.[23]

---

20 Veya: "nerede"; veya "kopması nasıl olacak". *Mursâhâ*, "geminin yolcuları boşaltmak için demir atması, boşaltma vakti ve yeri". Zımnen: Sadece insan değil, kâinat da yolcu. Hz. Peygamber kendisine kıyametin zamanını soran birine şöyle der: "Onun için ne hazırladın?"

21 Veya yaklaşık çeviriyle: "Sen onun vaktini nereden bileceksin ki?" Tercihimiz metnin tam karşılığıdır. Krş. "Onun bilgisi sadece Allah katındadır" (105/Ahzab: 63; bkz. 56/A'râf: 187; 44/Tâhâ: 15). Kur'an kıyametin "ansızın" kopacağını söylüyor (73/En'âm: 158; 74/Nahl: 77; 105/Ahzab: 63). Müşriklerin peygamber tasavvuruna göre gerçek peygamber gaybı bilir. Kur'an bu tasavvuru reddediyor.

22 Zira bu kimseler 42. âyette geçen sorunun sahipleridir.

23 *'Aşiyye* geceyi, *duhâ* gündüzü temsil eder. Vahiyden mahrum geçen bir ömrün bir gece/gündüz kadar bereketsizliğini ifade eder (Krş: 86/Ahkâf: 35). Bunun mukabilinde vahiyle geçen bir gecenin bir ömre bedel oluşu için bkz. 12/Kadr sûresi, 3. âyet ve ilgili not.

İNFİTÂR SÛRESİ

Nüzûl : 49
Mushaf: 82

Adını ilk âyetindeki *infeterat* fiilinden alır. "İlâhî emre boyun eğerek bir çekirdeğin filiz vermek için yarılışı gibi yaratılışın yeniden iadesi" mânasına gelir. Hz. Peygambere nisbet edilen bir haberde ilk âyetiyle anılmıştır. Buhârî de sûreyi ilk âyetiyle anar.

Mekke'de indirilmiştir. Sûre sıralamasında mushaftaki sırasıyla ünlü tertipteki (Osman tertibi) sırası birbirine denk düşen tek sûredir (82). Söz konusu tertipte Nazi'ât-İnşikâk arasına yerleştirilmiştir. Bizce sûreler arasındaki yeri isabetli fakat iniş tertibindeki rakamı isabetsizdir. Bizi hayli yoran gerekçeli nüzul tertibimizde 49. sıraya denk gelmektedir. Bu da sûrenin boykot döneminin başlangıcında nâzil olduğunu gösterir. Sûreyi peygamberliğin 7. yılına tarihlendirebiliriz.

Tüm tefsirlerde sûre Son Saat, Kıyamet ve âhiretle ilgilendirilmiştir. Bütün bunlar sûrenin "bozuluş" sürecine ilişkin okunduğunu gösterir. Bizce sûre "bozuluş" değil "yeniden oluş" süreciyle alâkalıdır. Zira bozuluş süreci Tekvîr sûresinde tasvir edilir. Bu sûre ise Tekvîr'dekinin tam tersi olan yeniden yaratılış sürecine delalet eder. Bunun delili, adeta gaybı hazır eden, insanın başka hiçbir kaynaktan alamayacağı yeniden yaratılış sahnelerini gözler önüne seren sûrenin ilk âyetleridir. "Çekirdeğin çatlayarak filiz çıkarmasını" ifade eden *infetara* fiiliyle ifade edilen yeniden oluşun ardından yıldızların yeniden yaratılış ve denizlerin ortaya çıkış süreci beyan edilir (1-3).

Bu hatırlatmanın amacı insanın Allah'a sırt dönerek kendine ihanet etmesini önlemektir. Zaten sûrenin berceste âyeti de bu hakikati dillendirir: "Ey insanoğlu! Bu kadar cömert olan Rabbine karşı bu gururun ne?" (6)

İnsanın sürekli ilâhi gözetim ve denetim altında tutulduğunu ifade eden âyetlerin ardından (10-12) söz iyilerin ödülü ve kötülerin cezasına getirilir (13-16).

Bütün bunlar, insana Hesap Günü'nü hatırlatmak içindir. Zira o gün, hiç kimsenin hiç kimseye hiçbir faydası olmayacaktır (19).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 UZAY çatlayan bir çekirdekten çıkan filiz gibi yeniden yaratılmaya başladığında,[1]

2 yıldızlar yeniden serpilip saçıldığında,[2]

3 denizler yeniden yükselip kabardığında,[3]

4 kabirlerin içi boşaltıldığında,[4]

5 her insan neyi öncelediğini ve neyi ertelediğini fark edecek.[5]

6 EY İNSANOĞLU! Bu kadar ulu ve cömert olan Rabbine karşı bu gururun ne?[6] 7 O (Allah) ki seni (bir amaçla) yarattı, sana varoluş amacını gerçekleştirecek bir donanım ve dengeli bir tabiat verdi; 8 (yani) hangi sûrette dilemişse seni öyle terkip etti.[7]

9 Yapmayın ama; Hesap (Günü'nü) yalanlama (eğilimini) hep içinizde taşıyorsunuz;[8] 10 üstelik üzerinizde gözetleyip hafızaya kaydediciler olduğu halde;[9] 11 (onlar) kaliteli[10] kaydediciler, 12 ne yaparsanız onu fark edip (kaydeden)...

13 SORUMLU davranan iyiler elbette tarifsiz nimetler içinde yüzecekler, 14 sorumsuz davranan kötüler[11] ise gözleri faltaşı gibi açacak bir ateşin içinde olacaklar, 15 Hesap Günü(nün ardından) oraya dikilecekler; 16 ondan kurtulmaları asla mümkün olmayacak.

17 Sahi sen Hesap Günü nedir, bilir misin?

---

1 *Sema', semâvât* çoğuluyla gelmediği bu bağlamda "gök" anlamından çok "uzay" anlamına gelir. *Fatarat* fiili sonu değil başlangıcı ifade eder. "Bir çekirdeği/tohumu çatlatarak içindeki potansiyeli ortaya çıkardı" anlamına gelen bir kökten türetilmiştir (Krş: 42/Fâtır: 1). Dolayısıyla bu âyetler bozuluşu değil yeniden oluşu tasvir eder. Fiili isimden ayıran özellik olan *teceddüt* vurgusu çeviriye "yeniden" şeklinde yansımıştır.

2 Yeniden yaratılışın başlangıçta yapışık olan gökler ve yerin ayrılma sürecine dairdir (Bkz: 79/Enbiya: 30). Çok yapraklı bir tomarın (*kitâb*) rulo yapılmasını andıran spiral dürülüş tasviri Son Saat'i ifade ediyordu (79/Enbiya: 104). Bu âyet söz konusu sürecin tam tersini, yani tek noktaya toplanan yıldızların serpilip saçılarak yeniden oluşmasını ifade eder görünmektedir. Allahu a'lem.

3 Denizlerin yeniden oluşum sürecini ifade etse gerektir.

4 Bozuluş'un ardından gelen yeniden oluş sürecinin son halkası olarak insanın âhiretinin başlayıp Hesap Günü'nün geldiğini beyan eder.

5 Yani: dünyadaki önceliklerinin hiç de öncelenmeye değer olmadığını, ertelediklerinin de öncelikli ve ivedilikli olduğu gerçeğini fark edecek.

6 Yani: "kendi kendini aldatmanın anlamı ne?" *Gurûr*, kişinin gerçekte kendisine zarar verecek şeye yararlı diye sanılarak kendini aldatmasıdır.

7 Krş. 9/A'lâ: 2-3 ve 28/Şems: 7-8.

8 Veya *dîn*'in "borç" anlamındaki *deyn* kökünü nisbetle: "Allah'a karşı borçlu olduğunuz gerçeğini yalanlamaya hazır duruyorsunuz". Çevirimiz, pasajın konusunun insanoğlunun genel zaafları olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

9 Vicdan, hafıza, bilinç ve bilinçaltı gibi insanı insan kılan melekeler/melekler, âyette adı geçen *hâfızîn*'a dahildirler (Krş: 33/Kıyâmet: 14).

10 Veya: "değerli".

11 *Fuccâr* Kur'an'da hep *muttakîn*'in karşıtı olarak kullanılır ve "sorumluluk"un mukâbili olan "sorumsuzluk" vurgusu taşır (Bkz: 55/Sâd: 28, not 27).

18 Evet sen, sahiden de Hesap Günü nedir bilir misin?

19 O, hiçbir insanın bir başka insana asla fayda sağlamayacağı bir gündür;[12] zira o gün talimat vermek tamamen Allah'a mahsustur.

12 İbarede iki te'kit birden gelmiştir: Hem olumsuzlamanın ardından gelen genel lafız *nefs*, hem de *şey'en*. Bu ikisi çeviriye "hiçbir" ve "asla" olarak yansımıştır. Tüm şefaat anlayışları bu âyet ışığında tashih edilmelidir.

VÂKI'A SÛRESİ

Nüzûl : 50
Mushaf: 56

Adını Rasulullah koymuştur. İlk âyetinden aldığı *Vâkı'a* adı, "olay, durum" mânasına gelir. Tüm mushaflarda ve hadis külliyatında anıldığı tek ad budur.

Sûre Mekke'de inmiştir. Sûrenin ses yapısı ve muhtevası bunu teyit eder. Allah Rasulü ile Ebubekir arasında geçen ve senedi sorunlu bir rivayetle bize kadar gelen şu içli diyalog, sûrenin iniş zamanı konusunda bize bir fikir verebilir: "Ebubekir dedi ki: "Saçların ağarmış ya Rasulallah!" Nebi şöyle cevap verdi: "Saçlarımı, *Hûd, Vakı'a, Murselât, Amme yetesâelûn, İze'ş-şemsu kuvvirat* (gibi sûrelerdeki hakikatler) ağarttı" (Tirmizî). Buna göre, Nebevî davetin üzerinden saç ağartacak kadar makul bir süre geçmiş olmalıdır. Bütün bu veriler ışığında sûreyi peygamberliğin 8. yılına yerleştirebiliriz. İbn Abbas tertibinde Medenî olan Nasr sûresiyle Mekkî olan 'Âdiyât arasında yer alması açıklanamaz. Diğerlerinde Tâhâ-Şu'arâ' arasında yer alır.

Konu itibarıyla sûre Kur'an'ın bir fihristi niteliğindedir. Faziletiyle ilgili sahih-sakim rivayetler de, esasen bu müstesna niteliğinden kaynaklanmaktadır. Sûrenin bu özelliğini, ikinci neslin ünlü zahidi Mesruk'tan nakledilen şu ifadeler çok güzel özetler: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin, cennetliklerin ve cehennemliklerin, dünya ehlinin ve ahiret ehlinin haberini (bir arada) okumak isterse, Vâkı'a sûresini okusun" (İbn Aşur).

Son Saat uyarısıyla başlar. Sadece misafirin değil, misafirhanenin de ölümlü olduğunu dile getirir. Bu yolla, dünyevileşme tehlikesine dikkat çeker (1-6). Hayat, iyiler ve kötüler arasında bir yarıştır (7-14). Bu yarış bir gün bitecek, tercihine göre herkesi öbür âlemde ya ödül ya da ceza alacaktır (15-56). İnkarın nankörlük olduğunu söyler, ilâhî yaratışa ve etrafımızı kuşatan nimetlere dikkat çeker. İnkarın temelinde şükürsüzlüğün, onun da temelinde değer bilmezliğin yattığını dile getirir (57-74).

Vahyin indiriliş amacı insana nimetin sahibini hatırlatmaktır. İşte bu yüzden vahyi yalanlamak, inkardan beslenmektir: "Böylece siz hakikati yalanlamayı gıda haline getireceksiniz" (82). Fakat kelama dökülmüş hakikatleri yalanlayan, bir gün mutlaka haber verilen gerçekle yüz yüze gelecektir (95). İnsanoğlu bütün bir varlıkta dile gelen bu hakikati, kabul etmeye çağrılır: "Öyleyse sen (ey insan), azamet sahibi Rabbin adına hareket et!" (96)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GERÇEKLEŞMESİ kesin olan o korkunç olay gerçekleştiği zaman, 2 kimse kalmayacak onun gerçekliğini yalanlayan;[1] 3 O'dur (bazılarını) alçaltan, (bazılarını) yücelten.[2]

4 Yer dehşetli bir sarsılışla sarsıldığında, 5 ve dağlar paramparça olup 6 toz zerrecikleri haline geldiğinde, 7 sizler üç sınıfta tasnif edilmiş olacaksınız:[3]

8 Bir bahtiyar[4] kampa dahil olan kesim olacak; ama ne büyük bahtiyarlık!.. 9 Bir de bedbaht kampa dahil olan kesim olacak; ama ne felaket bir bedbahtlık!.. 10 Bir de yarışta öne geçip arayı açanlar olacak:[5] 11 İşte bunlardır Allah'a yakınlık sağlayanlar,[6] 12 sonsuz nimetlerle dolu hasbahçelerde kalacak olanlar; 13 bir kısmı öncekilerden, 14 birazı da sonrakilerden...[7]

15 Emek mahsulü[8] huzur tahtlarına kurulacaklar; 16 onlara yaslanıp tarifsiz bir (sevinci) paylaşacaklar; 17 ölümsüz gençlikler onları bekleyecek;[9] 18 tarifsiz güzellikte bir kaynaktan doldurulmuş bir o kadar tarifsiz ibrikler ve kupalarla sunulan (içecekler); 19 ne baş döndürür ne de sarhoş eder. 20 Ve her tür meyve ve kuruyemiş seçeneği...[10] 21 Ve canlarının çektiğinden tarifsiz lezzette kuş etleri...[11]

22 Ve kusursuz bakışlı temiz eşler;[12] 23 gün görmemiş inciler gibi...

---

1 Yalanlayan kalmayacak", zira şimdi "imanı bir hakikat" olan ahiret o gün "yaşanan bir gerçeklik" olacak.

2 Zımnen: Şimdi yücelik taslayan bazılarını o gün alçaltacak, şimdi aşağıda olan bazılarını da o gün yükseltecek ve herkes kendi gerçek değeriyle arz-ı endam edecek.

3 Büyük eşleştirme ve tasnif için bkz. 8/Tekvir: 7.

4 Veya: "sözünün eri" ya da "onurlu ve şerefli".

5 Yani "iyiler" ikiye ayrılacak: İyiler ve aktif-öncü iyiler (Krş: 106/Nisâ: 69). Zımnen: İyilik çabası hep sürecek, zira iyiliğin bir son noktası olmayacak.

6 Allah Rasulü'nün, Allah-insan ilişkilerini kendi mertebesinden okuyarak bunu "Rabbinin nazarından" söz kalıbına döktüğü şu hadis sanki bu âyetin tefsiri gibidir: "Has kulum Bana farzlardan daha sevimli bir şeyle yaklaşamaz. Buna ilaveten nafileler onu Bana daha da yaklaştırır. En sonunda Ben onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum (Buhârî, *Rikâk* 38).

7 Zımnen: Öncü olanlar giderek azalsa da, imanla şereflenenler her dönemde var olacak. Bu âyet peygamberliğin sonlanışına da zımni bir atıf içerir (Krş: 39-40. âyetler).

8 Sadece burada geçen *mevdûne* lafzen: "Geçmeli, oymalı, işlemeli, murassa, kakmalı, kaplamalı", mecazen "ince işçilikli, emek mahsulü" demektir. Tercihimiz, cennet nimetlerinin insanın dünyada yaptıklarını hatırlatan bir boyut taşıdığı gerçeğine dayanmaktadır (24. âyete bkz).

9 Veya: "Ölümsüz gençler servis yapacaklar" (*Tâfe 'aleyh* için bkz. 32/İnsan: 15, not 21). Allah Rasulü'nün cennetliklerin hep genç kalacaklarına dair Tirmizî hadisiyle birlikte değerlendirilmelidir.

10 *Fâkihe*, hem meyve hem de kuruyemişi kapsar (İbn Aşur).

11 20 ve 21. âyetteki sıralama önce meyve sonra et şeklinde doğru beslenme sırasını vermektedir.

12 *Hûrun 'iyn*'i çeviri gerekçemiz için 59/Tûr 20; 41/Rahmân 72 ve 66/Sâffât 48. âyetlerin ilgili notlarına bkz.

24 Önceden yaptıklarının bir ödülü olacak (bunlar); 25 orada ne bir boş laf ne de kınanma duyacaklar;[13] 26 sadece denilecek ki: "Mutluluklar!.. Mutluluklar!.."[14]

27 [15]BAHTİYAR kesime gelince: nedir o bahtiyar kesimin (ödülü)?

28 Dikenlerinin yerini meyvelerin aldığı[16] upuzun Sidr ağaçları[17] arasında, 29 yine çok gövdeli, misk kokulu ve parıltılı Muğaylan ağaçları,[18] 30 ve uzayıp giden serin gölgeler 31 ve çağlayanlar...[19] 32 Bir de sınırsız çeşitlilikte limitsiz meyveler; 33 ne bir kesintiye uğrar ne de yasaklanır...[20] 34 Ve yüksek döşekler...[21] 35 Çünkü Biz onları yepyeni bir yaratılışla inşa edeceğiz, 36 ve onları bakir/bakire[22] olarak var edeceğiz: 37 Sevgi dolu, denk ve uyumlu; 38 (Hepsi de) bahtiyar kesim için;[23] 39 bir kısmını öncekiler 40 bir kısmını da sonrakiler teşkil edecek.[24]

41 Ve bedbaht kesime gelince... Nedir o bedbaht kesimin (cezası)?

42 Zehir gibi içe işleyen yakıcı bir ateş[25] ve yürek dağlayan bir umutsuzluk içinde olacaklar; 43 ve iç karartan boğucu bir gölge;[26] 44 ne serinletici, ne de rahatlatıcı...

---

13 *Essem*'in mastarı olarak *te'sîm*'in ilk anlamı "kınama"dır. Yani: Mağfiret edilen günahlarından dolayı. *Gafr*, "suçunu dâhi dile getirmeden bağışlamak"tır (Bkz: 93/Teğabün: 14, not 16).

14 Teslimiyetin öbür adı olan İslâm'ın ödülü "sonsuz mutluluk ve kurtuluş" olan *selam*'dır (Krş: 69/Yûnus: 10; 58/Ra'd: 24).

15 Burada çeviriye mânasıyla değil işleviyle yansımış olan bir *vav* vardır. O, ibtidaiyye işlevidir ve çeviriye paragraf başı olarak büyük harf şeklinde yansımıştır.

16 Yani: her şeyin mükemmel ve kusursuz hali (Krş: 41/Rahmân: 68). *Mahdûd*, hem "dikeninden arındırılmış" hem de "meyve çokluğundan dalları yere ağmış" olarak tefsir edilmiştir. Rivayetlerden, bunun kiraza benzer bir tür olduğu, cennette dikenlerinden arındırılarak yerine meyve ikame edileceği anlaşılmaktadır (Taberî ve Râğıb).

17 İki cinsi vardır. Nebik adı verilen üzüme benzeyen sarı renkli kekre veya mayhoş meyvesi olan bir ağaç. Bir de kara *sidr*'i (sedir) vardır ki pelit ağacıdır. Acı ve kekre olan meyvesi boğazdan geçmez, bir işe yaramaz. Yaprağı, yiyen hayvana sahte bir tokluk hissi verir (İbn Aşur). Yemişi böylesine yararsız bir ağaç, kalıcı güzelliğin merkezi olan cennette can alıcı bir güzellikte arz-ı endam edecektir.

18 Hicaz ağaçlarından, uzun boylu, kalın ve çok dallı, sağlam, az ve büyük yapraklı, koyu yeşil, büyük gölgeli, dikenli, kaliteli bir zamk salgılayan, misk kokulu bir ağaçtır (İbn Aşur). *el-Mendûd*, "muz ağaçları, bazı cins hurma ve palmiye türleri gibi kökten dallı, belirgin bir ana gövde taşımayan" anlamına gelir (İbn Aşur). Kur'an'ın üslubu gereği *sidr* ve *talh* arasında "zıtların uyumu" adını verebileceğimiz bir durum olsa gerektir.

19 Krş. 57/Secde: 17. Hiçbir aklın tasavvur edemeyeceği ideal güzelliğin ifadesi olan cennete dair her tasvir, gaybın tabiatı icabı sembolik bir karakter taşır.

20 Zımnen: Ne kadar yersen ye hiçbir zararlı yan etkisi olmayan.

21 Mecazen: Cazibe katsayısı yüksek, göz kamaştırıcı eşler.

22 Erkek ve kadın her iki cinsi de kapsar.

23 Yani: Dünyadayken aktif vicdan sahibi olanlar için (37/Beled: 18'in notuna bkz).

24 Sûrenin 13-14. âyetleri öncülerle, 39-40. âyetleri ise öncü olmasa da onları izleyenlerle ilgilidir.

25 *Semûm* için bkz. 72/Hicr: 27, not 23.

26 Hayattayken vicdanının üzerine örttüğü küfür perdesi sebebiyle kararan ebedi istikbal.

45 Çünkü onlar geçmişte refah içinde şımarıp azmıştılar;[27] 46 ve büyük ihanette ısrar etmiştiler;[28] 47 ve "Ne yani" demiştiler, "biz ölüp gittikten, toza toprağa karışmış bir iskelet halini aldıktan sonra tekrar mı diriltileceğiz?[29] 48 Önden giden atalarımız da (diriltilecek), öyle mi?"[30]

49 De ki: "Şüphesiz hem öncekiler hem de sonrakiler, 50 elbet (sadece Allah tarafından) bilinen bir günün belirli vaktinde bir araya toplanacaklar. 51 Sonra siz ey sapıklar, yalanlayanlar! 52 Elbet siz de o ağaçtan, zehirli cehennem ağacından yiyeceksiniz.[31] 53 Artık karınları onunla dolduracaksınız. 54 Üzerine yürek dağlayan kavurucu (umutsuzluğu) içeceksiniz; 55 hummalı develerin kanma bilmeyen içişi gibi..."[32]

56 Hesap Günü onların ağırlanışı işte böyle olacak.

57 SİZİ yaratan Biziz; o halde (ey insanlar), bu gerçeği neden hâlâ kabullenmezsiniz?[33] 58 Hiç attığınız o hayat tohumunu düşündünüz mü? 59 Siz mi yaratıyorsunuz onu, yoksa bütün yaratışın kaynağı Biz miyiz?[34] 60 Aranıza ölüm kanununu koyan Biziz; ve Biz asla önüne geçilen biri değiliz;[35] 61 sizi benzerlerinizle değiştirme ve sizi bilmediğiniz bir mahiyette yeniden inşa etme hususunda.[36] 62 Doğrusu ilk yaratılış (mucizesini) bilmiş olmanız lazım; o halde neden (ikinci yaratılış hakkında) ibret almıyorsunuz?

63 Hiç toprağa ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?[37] 64 Siz mi ekip büyütüyorsunuz onu, yoksa Biz miyiz ekip büyüten? 65 Eğer dileseydik, onu çürüyüp un ufak olmuş bir ahşap kalıntısına çevirirdik de, şaşakalır (ve derdiniz ki): 66 "Eyvah, borçlu çıkan yine biz olduk![38] 67 Daha beteri, mahrum kalan da biz olduk!"

68 Hiç içtiğiniz suyu düşündünüz mü?

---

27 Veya: Hayrı bırakıp hazzı hayatın amacı kılmıştılar.

28 Zımnen: Allah'la yaptıkları fıtrat sözleşmesine (Krş: 44/Tâhâ: 115 ve 56/A'râf: 172).

29 Krş. 80/Mü'minûn: 82.

30 Tüm vahiyler sorumluluk ahlâkına çağırır. Sorumluluk ahlâkının üzerinde yükseldiği temel ise Hesap Günü inancıdır. Bu inanç bilinç düzeyine yükseldiğinde "sorumluluk bilinci" (*takvâ*) oluşur.

31 Lafzen: "Zakkumdan". Zımnen: Yaptığınız kötülüklerin meyvesi olan azap ağacından (Krş: 66/Sâffât: 62; 68/Isra: 60; 84/Duhân: 43).

32 *Hîm*, humma hastalığına tutulmuş deve için kullanılır (İbn Aşur). Tercümemiz bu kullanıma dayanmaktadır.

33 En yalın gerçek: İnsan kendi kendisini yaratmamıştır.

34 Mucizeler mucizesi olan hayat mucizesine dikkat çekiş.

35 Zımnen: Yaratışta insanın Allah'la ayaklaşmaya kalkması sadece haddini bilmezliktir. Allah aşılamaz olandır. O'nun verdiklerini kullanarak O'nu aşma iddiası, küstahlaşmaktır.

36 Veya: "yeni türler var etme hususunda" (Bkz: 65/İbrahim: 19). Ya da: "ölümle nesilleri yenileme hususunda". Bu âyet yeniden dirilişin ne mahiyetini ne de oluş biçimini kavrayamayacağımızı, fakat her hâlükarda bu hayattan farklı olacağını ortaya koyar.

37 58. âyet insan kitabını, bu âyetse tabiat kitabını okumayı salık veriyor. Âfâk ve enfus âyetleri için bkz. 81/Fussilet: 53.

38 Yani: Sanki Allah'tan alacağı varmış da vermemiş gibi; 'alacaklıyken borçlu çıkan yine biz olduk' der.

69 Siz mi indiriyorsunuz onu bulutlardan, yoksa Biz miyiz indiren?[39] 70 Eğer dileseydik onu tuzlu ve acı bir su yapardık: şu halde neden hâlâ şükretmiyorsunuz?

71 Hiç tutuşturduğunuz ateşi düşündünüz mü? 72 Siz mi yapıyorsunuz onun ağacını,[40] yoksa Biz miyiz yapan?

73 Biz onu bir hatırlama vesilesi ve kendi yalnızlığında kaybolmuş muhtaçlar için yarayışlı bir meta kıldık.[41]

74 Şu halde azamet sahibi Rabbin adına[42] hareket et![43]

75 ÖTESİ yok![44] İşte Kur'an'ın parçalar halinde indirilişine yemin ediyorum;[45] 76 ki elbet bu, eğer farkındaysanız çok ağır bir yemindir. 77 Şüphesiz o, muhatabına değer yükleyen bir hitaptır:[46] 78 korunmuş bir kitap içindedir. 79 Ona ancak temizler dokunabilir:[47] 80 Âlemlerin Rabbinden indirilmedir.

81 Şimdi böyle bir haberi, siz mi kirleteceksiniz?[48] 82 Böylece siz hakikati yalan-

---

39 *el-Muzn*, (t. *muzne*) cemi isim. Su ve vahiy; ne kadar da biribirine benziyorlar! İkisi de indirilendir, mucize olandır, hayat verendir, onsuz yapılamayandır, insanı üretmekten aciz bırakandır. Suyu "h_2o" ne kadar izah ederse, vahyi de "dil" o kadar izah eder.

40 Petrol ve kömür de dahil, kökeni bitki olan tüm fosil yakıtları kapsayan bir ifade. İlk muhataplar için birbirine sürtünerek ateş elde edilen *merh* ve *'afar* adı verilen çıralı ağaç türleri (Krş: 39/Yâsîn: 80).

41 Bu anlamı, Esed'in *el-mukvîn* konusundaki açılımlarına borçluyum. *Mukvîn* "muhtaç" anlamına gelir (Râğıb). Dalalet çölde yolu kaybetmek, hidayet yolu bulmaktır. Kayıp çöl yolcusu için ateş ısı ve ışığıyla nasıl hayat demekse, zaman çölünde yolunu kaybetmiş insanlık için de vahiy ondan daha fazla hayat demektir. Âyet, ilk muhatabı bedevinin zihninde ateşin çöldeki bir yolcu için değerini çağrıştırır. İnsan yolcuya, evren çöle, vahiyse ışık ve ısı kaynağı ateşe benzetilmiştir.

42 Ve/veya: "adıyla".

43 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 9/A'lâ: 1, not 1, 2.

44 Yalanlayanlara hitaben zımnen: Sakın ha! Aman ha! (Gerekçe için bkz. 37/Beled: 1.)

45 Veya: "yıldızların yörüngelerine". İbn Abbas ve İkrime gibi otoritelere dayanan tercihimiz, arkadan gelen "Şüphesiz ki o değerli bir hitaptır" (77) âyetiyle de uyumludur. Yemin edenin azameti ettiği yemine yansır. Zımnen: Vahyin makes bulduğu gönüller şahit olsun ki...

46 *Kerîm* sıfatının Kur'an'ı nitelediği tek yer. Kalıbın mübalağa ile özne oluşuna, dolayısıyla Kur'an'ın da muhatabını inşa gücü çok yüksek bir "büyük özne" oluşuna dikkat çekilir.

47 Yani: "Onu kaynağında tahrif etmek için hiçbir Şeytan ona el uzatamaz". Bu âyet Şu'arâ' 211-212 ışığında anlaşılmalıdır. Bu âyetin mushafa abdestli dokunmanın hükmüyle herhangi bir alâkası yoktur. Çünkü: 1) Bu âyet indiğinde henüz elde "kitap" denilebilecek bir "mushaf" bulunmamaktadır. 2) O dönemde henüz abdesti farz kılan Mâide 6 inmemişti. 3) Âyetin hitap bağlamı mü'minler değil kâfirlerdir. 4) Âyetin konusu insanlar değil cin ve melek gibi görünmeyen varlıklardır. 5) Âyetteki temizlik de maddî değil Âl-i İmran: 55, Enfal: 11, Tevbe: 103 gibi bir çok âyette kullanıldığı üzre mânevî temizliktir ki, vahyin sayfaları da "temiz sayfalar" olarak anılır (101/Beyyine: 2). 6) İnşa değil haber cümlesidir. Yani; "dokunmasın" değil, istese de "dokunamaz" denilmektedir. 7) Âyet ahkâm âyeti değildir, çünkü Mekkîdir. 8) *Meknûn* kitap, yani "korunmuş/saklanmış kitap" elle tutulup gözle görülemez.

48 *Mudhinun*, "yağ" anlamındaki *duhn*'den. "Yalanlama" ya da "müdahene" anlamı veril-

lamayı gıda haline getireceksiniz.[49] 83 Peki ama, ya can boğaza gelince ne olacak? 84 Ve siz o zaman aval aval bakakalacaksınız. 85 Ve Biz ona sizden çok daha yakınızdır, fakat siz görmeyeceksiniz. 86 Ve eğer Bize borçlu olmadığınıza inanıyorsanız, 87 (haydi) hayatı ona geri döndürün; tabi ki eğer (inancınızda) sadıksanız.

88 AMA eğer Allah'a yakın olanlardan iseniz; 89 (yeriniz) tarifsiz bir huzur, bitimsiz bir rızık[50] ve mutluluğun üretildiği cennetler (olur).

90 Yok eğer bahtiyar kesimden biri olursanız: 91 Artık, (ey) sözünün eri olan bahtiyarlardan olan kişi: sana selam olsun!

92 Fakat eğer o, yalanlayıp da yoldan sapmışlardan biriyse: 93 artık onun hakkı yürek yakan bir (umutsuzluk) sofrasında ağırlanmak 94 ve çılgın bir ateşe atılmaktır.

95 Hiç şüphe yok ki bu, işte budur kesin gerçek: 96 Öyleyse sen (ey insan), azamet sahibi Rabbin adına[51] hareket et![52]

---

mişse de biz, 79'daki "temizler dokunabilir"in zıddı olarak, "yağlamak" yani "leke sürmek, kirletmek" anlamı taşıdığını düşünüyoruz. (Farklı görüşler için bkz. Râzî).

49 Yani: "Yalanla besleniyorsunuz". Râzî ve Şevkânî'den ilhamla.

50 *Reyhân*'ın rızık anlamına istinaden (*Mekayîs*).

51 Ve/veya: "adıyla" (Bkz: 9/A'lâ: 1, not 1).

52 *Tesbih*'i böyle çevirimiz için bkz. 102/Haşr: 1, not 1.

ŞU'ARÂ SÛRESİ

Nüzûl : 51
Mushaf: 26

Sûre "şairler" anlamına gelen Şu'arâ adını sonundaki 224. âyetinden alır. Âyette kınanan şairler Şamanlığı şairliğinin önüne geçen, sanatları kendilerini Allah'a hayranlığa değil, O'nunla ayaklaşmaya götüren şairlerdir.

Sûre Mekke döneminin ortalarında inmiştir. İbn Abbas tertibinde Tâhâ-Neml arasında, diğerlerinde Vakı'a-Neml arasında yer alır. İlk tertiplerin esas alınması durumunda sûreyi 5 veya 6. yıllara yerleştirmek gerekir. Fakat konu itibarıyla sûre boykot döneminin özelliğini taşır. Bir müddet daha geç inmiş olabilir. Peygamberliğin 8. yılına tarihlendirilmelidir.

A'râf, Hûd, Hicr, Enbiya sûreleri gibi bu sûrede de Allah'ın elçileri geçit yaparlar. Fakat hiçbirinde kıssaların vurgusu aynı değildir. Bu sûrede kıssalar özellikle peygamberler ekseninde ele alınır. Ayrıca İsrâiloğulları üzerinden tüm muhataplarına ders verilir. Bu konuları işleyen sûreler genelde Mekke döneminin orta diliminin sonlarında inen sûrelerdir.

Sûrede hitabın hedefi doğrudan Rasulullah'tır. Bu nedenledir ki sûrede ikinci tekil zamiri fazlaca kullanılmıştır. Hitab doğrudan Hz. Peygamber'i, dolaylı olarak da tüm muhatapları inşaya yöneliktir. Daha üçüncü âyetinde, inkârcıların durumuna üzülen Hz. Peygamber'i teselli eder. Hz. Peygamber için Musa ve İbrahim peygamberler örnek gösterilirken, inkârcı muhataplar için de Nûh, Âd, Semud, Lût ve Eykelilerin akıbeti ibret olarak gösterilir. Sûrede anlatılan her sapkın kavim, esasen insanlık hayatındaki temel bir sapma türüne işaret eder.

Bu kıssaların amacı, her birinin sonunda tam sekiz kez yer alan şu uyarıyla vurgulanır: "Şüphesiz bunda çıkarılacak dersler vardır, fakat insanların çoğu yine de inanmayacaktır; ne ki senin Rabbin, rahmet kaynağı olan O yüceler yücesidir." Bu uyarı şu anlama gelmektedir: 1) İnsanların çoğunun aldırmaz tavrı ölçü olamaz; sen ibret ve ders al! 2) Allah'a güven, O'nun merhameti sonsuz bir Rabb-i Rahîm olduğunu unutma! Burada 3. âyetin içeriği, akla "Acaba Rasulullah kavminin başına öncekiler gibi bir bela gelmesinden mi endişe ediyordu?" sorusunu getirir.

Yine sûrede tam beş kez insanlık sadakası peygamberlerin şu sesi yankılanır: "Ben bu davet karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum. Benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."

Sûrenin son âyeti Allah'a, kendisine ve eşyaya yabancılaşan her toplum ve uygarlığı bekleyen mukadder sonu haber vermektedir: "Ve zulme gömülenler, nasıl bir inkılapla altüst olacaklarını zamanı gelince öğrenecekler!" (227)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Tâ-Sîn-Mîm*![1]

2 BUNLAR Kitab'ın açık ve açıklayıcı olan[2] âyetleridir.

3 Mü'min olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin.[3]

4 Eğer dileseydik onlara semadan öyle bir belge indirirdik ki, onun karşısında (mecburen) boyun büker, baş eğerlerdi.[4]

5 Ama onlara Rahmân'ın katından yeni bir hatırlatıcı mesaj gelse, kesinlikle ondan yüz çevirirler. 6 Kaldı ki, işte onlar (bunu) da yalanladılar. Buna rağmen, alay edip durdukları haberler yine de karşılarına çıkarılacaktır.[5]

7 Peki, şimdi onlar yeryüzüne bakıp da orada her çiftin iyi ve yararlı olanını[6] bitirdiğimizi hiç mi görmezler?

8 Elbet bunda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır:[7] 9 ne ki senin Rabbin sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.[8]

10 HANİ bir zamanlar Rabbin Musa'ya şöyle nida etmişti: "Şu zalimler güruhuna git; 11 Firavun'un kavmine!..[9] (Ve sor onlara):[10] Hâlâ Bana karşı sorumlu dav-

---

1 *Mukatta'ât* için iniş sûrecinde ilk geçtiği yer olan 7/Kalem 1'in ilk notuna bakınız.

2 *Mubîn*, geçişsiz ve geçişlidir. Özünde açık ve nesnesini açıklayıcıdır. Âyetle ilgili farklı bir çeviri imkanı için bkz. 71/Yusuf: 1, not 2. Vahye inananlardan yüceltici bir edayla, "Biz bu yüce mesajı anlayamayız!" ya da inanmayanlardan aşağılayıcı bir edayla "Bu ne anlaşılmaz, karmaşık metin böyle?" türünden her iddiayı daha baştan red içindir. *Mubîn* olan Kur'an vahyine "İnanmıyorum" diyenler olacaktır, fakat kimse "anlamıyorum" diyemez. Zira konuşan hiç kimse anlaşılmamak için konuşmaz. Hele Allah hiç!..

3 Allah'ın kulları helâk olmasın diye kendini helâk etmek... "Alemlere rahmet" olanın şefkat ve merhametinin ulaştığı zirvenin belgesi. Allah Rasulü'nün bu örnekliği, İslâm'ın bir şefkat hareketi olduğunun en çarpıcı göstergesidir.

4 Sözgeliminden âyetin sonu zımnen şöyle biter: ..fakat dilemedik. "Boyun bükmek" çaresiz kalmayı, "baş eğmek" ise mecburi itaati ifade eder. Sözün özü: İman değerini, insanın hür iradesiyle yaptığı özgür seçimden alır.

5 Zımnen: Reddedilme ihtimaline bakarak hakikate davet sorumluluğu terk edilemez.

6 *Kerîm*: Türünün en iyisi olan, ait olduğu türe keramet kazandıran. Bitkilerin dâhi "kerim"i varsa, insanın "kerimi" olmasın mı?

7 Bir önceki âyette geçen *kerîm* ile buradaki "insanların çoğu" arasında zımni bir karşıtlık vardır. Kaliteli olanın az olduğu vurgusunu taşır. Allah Rasulü bu hakikati şöyle ifade eder: "İnsanlar develere benzer. Bazen yüzü bir arada bulunur da, içlerinden binecek bir tane bile bulamayabilirsin" (Buhârî).

8 Bu iki âyet, bu sûrede tam sekiz kez önümüze çıkar. Hepsi de birbiriyle aynı lafzı taşımalarına rağmen nakarat anlamında bir tekrar sayılamazlar. Bu âyetler, doğrudan sonlarında yer aldıkları olgu ve olaylara vurgu yapmaktadırlar. Parantez içi açıklamalarımızın gerekçesi de, bu vurgu farklılıklarını göstermek içindir.

9 A'râf 103'te bundan farklı olarak "Firavun ve önde gelen yakın çevresine" ifadesi yer alır. Zira orada vahyin muhataplarının durumuna, burada ise vahyi iletenlerin durumuna ve özellikle "Peygamber Musa"ya, Kasas sûresinde ise "insan Musa"ya vurgu yapılmaktadır.

10 Söz geliminden rahatlıkla çıkarılabilecek bu geçiş ibâresi, sözün delaleti açık olduğu için lafzen yer almaz (Taberî). Bu aynı zamanda, Kur'an'ın veciz/eliptik diline güzel bir örnektir.

ranmayacaklar mı?"[11]

12 (Musa): "Rabbim!" dedi, "Onların beni yalanlamasından endişe ediyorum! 13 Bundan dolayı göğsüm daralacak, dilim dolaşacaktır: işte bu yüzden Harun'a (da) elçilik ver![12] 14 Üstelik ortada onların lehine benim aleyhime olan bir suçlama da var; bundan dolayı onların beni öldürmelerinden çekiniyorum.[13]

15 (Allah) buyurdu ki: "Asla (öyle olmayacak). Siz ikiniz âyetlerimizle gidiniz! Elbet Biz, sizinle birlikte (olup bitenlerin) takipçisiyiz.[14] 16 Haydi artık, siz ikiniz Firavun'a gidiniz ve deyiniz ki: "Biz âlemlerin Rabbinin mesajını taşıyoruz: 17 İsrâiloğullarını bırak, bizimle gelsinler!"[15]

18 (Firavun) dedi ki: "Seni daha çocukken aramıza alıp yetiştirmedik mi? Ve ömrünün uzun yıllarını aramızda geçirmedin mi? 19 Ama en sonunda sen yine yapacağını yaptın[16] ve nankörlerden biri olup çıktın!"[17]

20 "Evet o işi ben yaptım" dedi, "çünkü o sırada kendimi kaybetmiştim;[18] 21 ar-

---

11 Veya: öncesiyle birlikte "..şu kendini bana karşı sorumlu duymayan Firavun'un kavmine git!" *Ela yettekûn*'un, soru olmaktan daha çok durum bildiren bir işleve sahip olduğunu söyleyen Zemahşerî'ye dayanarak. Muhtemelen Kur'an'da Musa kıssasının anlatıldığı ilk sûredir. Buradaki anlatımla Medenî sûrelerdeki anlatım arasındaki esaslı fark şudur: Burada ve Mekkî sûrelerde Musa'nın Firavun'a karşı verdiği tevhid mücadelesi, Medenî sûrelerde ise kendi kavmi olan İsrâiloğullarına karşı verdiği ıslah mücadelesi ele alınır. Bu da bu sûredeki anlatımın öncelikli amacının Hz. Peygamber'in şahsiyetini inşa olduğunu gösterir. Anlatımın özet halinde olması, detaylarının bölge Yahudilerinden dolayı nüzul ortamında bilindiğini gösterir.

12 Buradaki *fe-ersil ilâ Hârûn* ibâresi, "yakınlarımdan yükümü paylaşacak birini görevlendir (44/Tâhâ: 29); "görevimden bir pay da ona ver" (44/Tâhâ: 32) ve "onun dili benden daha açık, daha düzgün" (67/Kasas: 34) âyetleri ışığında anlaşılmalıdır (Ferra). Parantez içi "da"nın gerekçesi budur.

13 Hz. Musa'nın cinayetle suçlandığı ölümlü kavgaya ilişkin bir atıf (Bkz: 67/Kasas: 15 vd.) Burada çekinilen şey öldürülme korkusundan daha çok, verilen görevin bu yüzden akamete uğrama tehlikesidir. Hz. Peygamber'e zımnen şu söylenmektedir: Musa'nın şartları daha zordu.

14 Lafzen: "dinleyicisiyiz". Bu ifade zorunlu olarak mecazdır.

15 Çeviride karşılığını bulmamış gibi gözüken *en* edatının haberden diyaloga geçildiğini belirtme işlevini, çevirimizde çift tırnak ("...") karşılamaktadır.

16 Bir sonraki âyetten da açıkça anlaşıldığı gibi, Hz. Musa'nın neden olduğu ölümlü kazayı îmâ ediyor (Bkz: 67/Kasas: 15 vd.).

17 Bu iki âyette Hz. Musa'nın bütün bir hayatı özetlenmektedir: Saraya su yoluyla geliş... Evlat edinilerek prens olarak büyütülüş... Habeş ordusuna komuta edecek kadar yükseliş... Kaza cinayeti ve kaçış.

18 19. âyette Hz. Musa'ya Firavun tarafından söylenen *kâfirîn* nasıl şer'i değil de lafzî olan "nankör" anlamını ifade ediyorsa, buradaki *dâllîn* de kök anlamı olan "kaybetme, yitme, yitirme" anlamını ifade eder. Zaten dilde *ed-dalâl* kasıtlı-kasıtsız, küçük-büyük olmak üzere sapmanın her türünü ifade eder. Buradan yola çıkan Râğıb, her tür hatanın *dalâl* olarak nitelendirilebileceğini ifade eder ve örnek olarak peygamberlere atfen kullanıldığı Duha 7; Yusuf 8, 30, 95 ve bu âyeti gösterir (*Müfredât*). Ona göre buradaki *dalâl* "yanılgı, kasıtsız hata" (*sehv*) anlamındadır ki, olayın anlatıldığı âyetten Hz. Musa'nın öldürme kastı taşımadığı anlaşılmaktadır (67/Kasas: 15-16; krş. Râzî).

dından da, sizden korktuğum için yanınızdan kaçtım.[19] Daha sonra Rabbim bana doğru düşünme yeteneği bahşetti ve beni elçiler arasına kattı. 22 Ve şu başıma kaktığın iyilik, İsrâiloğullarını köleleştirmenin bir sonucuydu, (öyle değil mi)?"[20]

23 Firavun: "Alemlerin Rabbi de neyin nesiymiş?" dedi.

24 (Musa): "Eğer gerçeğe boyun eğeceksen, (bil ki) O göklerin, yerin ve bunlar arasındaki her şeyin Rabbidir!"[21]

25 (Firavun) çevresindekilere yönelerek "Ne diyor, duydunuz mu?" dedi.

26 (Musa) dedi ki: "O sizin de, sizin önden giden[22] atalarınızın da Rabbidir"

27 (Firavun) dedi ki: "Size gönderil(diğini iddia ed)en elçiniz gerçekten de delinin tekiymiş."

28 (Musa) dedi ki: "Eğer kafanızı çalıştırırsanız anlayabilirsiniz ki O, doğunun, batının[23] ve bu ikisi arasında kalan her varlığın Rabbidir!"[24]

29 (Firavun) dedi ki: "Eğer sen benden başka bir ilâhta ısrar edersen, seni kesinlikle mahpuslar arasına katarım!"[25]

30 (Musa) dedi ki: "Sana, (hakikati) bütün açıklığıyla ortaya koyan bir şeyle gelmiş olsam da mı?"

31 (Firavun) dedi ki: "Eğer doğru sözlü biriysen, haydi o zaman çıkar ortaya onu!"

32 Bunun üzerine âsâsını bıraktı;[26] fakat o da ne, bu besbelli ki kocaman bir yılan![27]

---

19 Hz. Musa, burada Firavun'un nankör ithamını kibar bir dille reddediyor. Nankör olmadığını, hatasını bildiğini, fakat hak etmediği bir muameleye maruz kalmaktan korkup kaçtığını dile getiriyor. Zira ondan kurtulmak isteyen güç sahipleri (*mele'*), elinden çıkan bu kazadan dolayı öldürülmesini gündeme getirmişlerdi (67/Kasas: 20).

20 Bu köleleştirme soykırım boyutuna varmıştı (Msl. 94/Bakara: 49). Zımnen: Eğer zulmün anaların rahmine kadar uzanmasaydı, başıma kaktığın bu şeye de gerek kalmazdı.

21 Krş. 68/İsra: 102.

22 *el-Evvelîn*, hem zamansal hem makamsal önceliği ifade eder.

23 Yani: "..her yerin.."

24 Varlık kategorilerinin tümünü içeren tevhidî bir çağrı: 24. âyet, ilâhi müdahale olan rububiyyetin, kâinatın tamamını içeren kozmik alandaki tezahürüdür. 26. âyet bilinçli varlıkların en üstünü olan insanlık alanındaki tezahürüdür. Bu âyetse, insan altı varlıklar olan madenler, bitkiler ve hayvanlar dünyasındaki tezahürüdür (Krş: Elmalılı).

25 Zımnen: Mahpus edilip ebediyen susturulanlar arasına katarım ki sen onların akıbetinin ne olduğunu biliyorsun! *le-escunenneke* yerine bu formun kullanılması, metne bu yan anlamları katmaktadır (Krş: Râzî).

26 *Elkâ* fiili "kaldırıp atmak" değil "almak için atmak"tır (Bkz: 44/Tâhâ: 87, not 69). Âsâ bir çoban değneğidir ve Hz. Musa onu çobanlığı sırasında kullanmıştır. Sembolik olarak Firavunların ünlü kamçısına karşılıktır. Firavunlar günümüze kadar gelen heykellerinin istisnasız tümünde, göğüslerine çaprazlama kavuşturdukları ellerinden birinde kamçı, diğerinde güneşi sembolize eden halkalı haçla resmedilmişlerdir. Zımni anlamı şudur: Gücünü Allah'tan alan bir çobanın âsâsı, Firavun'un kamçısını yener.

27 *Su'bân*, "kalın ip" anlamına gelir. Büyük yılanlara bu ad verilir. Fakat Kasas 31'de "çevik ve kıvrak ince yılan" anlamına gelen *cânn* kullanılır. Şu da var ki, bu kelimenin geçtiği cümle bir benzetme cümlesidir: "sanki o, küçük çevik ve kıvrak bir yılan gibiydi". Bu iki farklı tasviri bir araya getirdiğimizde çıkan sonuç şudur: görünüşte büyük fakat harekette küçük bir yılan kadar çevik (Bkz: 44/Tâhâ: 20, not 19).

33 Ve elini çıkardı, fakat o da ne, bu bakanların (gözünü kamaştıran) bir beyazlık![28]

34 (Firavun) etrafındaki gözde danışmanlara "Anlaşıldı" dedi, "bunun hayli bilgili bir büyücü olduğu kesin. 35 Büyüsüyle sizi kendi ülkenizden çıkarıp atmak istiyor; şu halde sizler ne önerirsiniz?"[29]

36 (Danışmanlar) dediler ki: "Onu ve kardeşini alıkoy; bir yandan da bütün kentlere (büyücü) toplamaları için haber sal; 37 ne kadar büyücü-bilgin varsa, hepsini toplayıp sana getirsinler!"

38 Derken büyücüler belirli bir günde, tesbit edilen toplanma yer ve zamanında bir araya geldiler.[30] 39 Ve halka şöyle denildi: "Siz de toplanacaksınız, değil mi? 40 Beklentimiz gerçekleşsin diye bizler herhalde sihirbazlardan yana olacağız;[31] yeter ki[32] galip gelen onlar olsunlar!"

41 Ve nihayet büyücüler gelerek Firavun'a dediler ki: "Şayet biz galip gelecek olursak, bunun bize kazandıracağı büyük[33] bir ödül olmalı, değil mi ama?"

42 (Firavun) "Kesinlikle" dedi, "üstelik siz (protokolde) maiyyetimiz arasındaki yerinizi de alacaksınız!"[34]

43 Musa onlara dedi ki: "Elinizden gelen ne varsa onu ortaya koyun!"

44 Ve onlar da halatlarını, sopalarını (platforma) bıraktılar ve dediler ki: "Firavun'un gücü sayesinde galip gelecek olan elbette biziz, biz!.."

45 Derken, Musa asasını bıraktı. Fakat o da ne! O onların gözbağcılıklarını bir bir silip süpürmesin mi!

46 Sonunda büyücüler hep birden yere kapanarak 47 şöyle dediler: "İman ettik âlemlerin Rabbine! 48 Rabbine Musa ve Harun'un!"[35]

---

28 Bu beyazlık tam anlamıyla "kusursuzdu" (Bkz: 53/Neml: 12; 67/Kasas: 32). Yed-i beyzâ (beyaz el), arınmayı ve tevbeyi temsil ediyordu. O el bir zamanlar istemeden cinayetle sonuçlanan bir kazaya sebep olmuştu. Fakat o elin sahibi öyle bir tevbe etti ki, o tevbe sadece eli pırıl pırıl ve tertemiz yapmakla kalmadı, aynı zamanda etrafını aydınlatan bir el yaptı. Zaten tevbe "onarmak ve tekrar kazanmak" anlamını içerir. Mesaj açıktır: Elleriniz yaptıklarınızla kirlenebilir. Fakat samimi ve bedeli ödenmiş bir tevbeyle yıkarsanız pırıl pırıl, ap ak olur. "Peki, sonunda pırıl pırıl olacaktı da niçin kirlendi?" sorusunun cevabı bellidir: Elleri temizlemek için önce bir ele sahip olmak gerek; olmayan el kirlenmez de, temizlenmez de. Ölümlü kaza, Musa'ya elin gücünü fark ettirdi. Herkes ellerine baksın!

29 *Te'murûn*'u Taberî, *ma bihi tuşîrûne mine'r-re'y* şeklinde açıklar ki, tercihimiz buna yakındır (Krş: 56/A'râf: 110). Vahyin çağrısını güvenlik tehdidi olarak algılama ve hakikat mücadelesini "Vatan elden gidiyor!" sloganıyla boğma çabasına tekabül eder. Özünde telaş "İktidar elden gidiyor!" telaşıdır.

30 Bir bayram günü, yine bir bayram yerinde (Bkz: 44/Tâhâ: 59). Sihir o toplumda kimya ilminin bir parçası olarak çok gelişmişti.

31 *Le'alle* edatının beklenti vurgusu çeviriye "herhalde" ile taşınmıştır (Bkz: 79/Enbiya: 13, not 15).

32 *İn* edatının vurgularından biri de *tehyic* (yüreklendirme) ve *ilhâb* (özendirme)'tır (*İtkân* II, 170). Bu vurgu gözetilmediği sürece çeviri sorunlu olmaktan kurtulamayacaktır.

33 Belirsiz formun vurgulan içinde "büyüklük" de yer alır (Bkz: *İtkân* II, 292).

34 İktidara yakın olmak sadece servete yakın olmak değil, aynı zamanda dokunulmazlık anlamına da geliyordu.

35 Pazarlıksız imanın tarihte yaşanmış en çar-

49 (Firavun) dedi ki: "Demek siz ben izin vermeden ona inandınız, öyle mi? Anlaşıldı ki o size büyüyü öğreten üstadınızdır; fakat pek yakında gününüzü göreceksiniz: dönekliğinizden dolayı[36] ellerinizi ve ayaklarınızı mutlaka keseceğim ve topunuzu asacağım!"

50 (İman eden sihirbazlar) "Ziyanı yok" dediler, "Nasıl olsa biz Rabbimize döneceğiz. 51 Şu kesin ki biz mü'minlerin öncülerindeniz, bundan dolayı Rabbimizin bizi bağışlamasını umarız."

52 SONUNDA Musa'ya "Kullarımı geceleyin yola çıkar; şunu da iyi bilin ki siz mutlaka takip edileceksiniz" diye vahyettik.

53 Derken, Firavun bütün kentlere (asker) toplayıcı görevliler yolladı. 54 (ve şöyle dedi): "Şu kesin ki onlar (donanımsız) başıbozuk bir azınlık.[37] 55 Buna rağmen onlar bize karşı hınçla dolular. 56 Biz ise gerçekten iyi donanımlı, örgütlü bir toplumuz."[38]

57 İşte[39] bu tür bir (gurura kapıldıkları) için onları has bahçelerinden ve pınar başlarından çekip çıkardık; 58 servetlerinden, eyvan ve çardaklarından...[40] 59 Her şey işte böyle olup bitti.

Sonuçta Biz İsrâiloğullarını, onlardan geriye kalanlara mirasçı kıldık.[41]

60 Derken, gündoğumunda onların ardına düştüler. 61 İki topluluk birbirlerinin görüş alanına girince, Musa'nın ashabı dedi ki: "Tamam, işte enselendik!"

62 (Musa) "Hayır, asla!" dedi, "çünkü Rabbim benimledir, elbet bir çıkış yolu gösterecektir!"[42]

---

pıcı örneği. Soru şu: Sihirbazlar inandığı halde Firavun neden inanmadı? Cevap: İkisi arasındaki fark bilgi farkı. Sihirbazlar Musa'nın elinde gerçekleşenin sihir değil mucize olduğunu biliyorlardı. Bilgi onları imanın kapısına getirdi. Tabi ki buna Firavun'un güç ve iktidar tutkusunu da eklemek gerekir.

36 "Dönekliğinizden dolayı" *min hilâfin*'in karşılığı olarak verilmiştir.

37 Bu ibâre belagat gereği 56. âyetin mukabili olmak durumundadır. "Donanımsız" açıklamasının gerekçesi budur. *Şirzime* sadece çoğunluğun karşıtı olan azınlığı değil tahkir imasını da içerir.

38 Güce sahip olup da güç ahlâkına sahip olmayan bir iktidarın her zaman ve zemindeki mantığını ele veriyor.

39 Bu âyetler (57, 58) bir önceki pasajda yer alan Firavun'un sözlerinin bir devamı olarak da okunabilir. Râzî, 52-62. âyetler arasını tek bir pasaj olarak almıştır. Firavun'un söylediklerine *kavluhu* notuyla girerken, bu âyetlere gelince *yekûlu teâlâ* notuyla giren Taberî, bu iki âyeti öncesinden ayırarak, içeriğini Allah'a nisbet etmiştir. Arkadan gelen 59. âyet, bu ve 57-58. âyetleri daha öncesinden bağımsız ele alma konusunda bize yeterli gerekçeyi sağlamaktadır.

40 Veya: "saygın konumlarından.." İlk üçü somut olduğu için, bu dördüncüsü de soyut bir "yüksek konum" olmaktan daha çok somut bir nesne olmalıdır. Bu bağlamda *makâmun kerîm*'in has bahçe ve bağlarda su başlarına inşa edilen ve ağırlama mahalli olarak kullanılan "eyvan" ve "çardak"lara delalet ettiğini düşünüyoruz.

41 Daha ayrıntılı bir ibâre için bkz. 56/A'râf: 137. Hz. Peygamber'e karşı savaş açan inkârcı çevreler Firavun'la kıyaslanmaktadır. Onlara zımnen şu söyleniyor: Firavun bu gücüne rağmen Allah'ın elçisine galip gelemedi. Şu halinizle siz Allah'ın elçisine karşı nasıl galip geleceksiniz?

42 Bu sahnenin bir benzeri Hicretin ilk günü Sevr mağarasında yaşandı. Hz. Ebubekir yak-

63 Bunun üzerine Musa'ya "Asanla denize vur!" diye vahyettik. Ardından deniz infilak edip ikiye ayrıldı; öyle ki, yolun her (iki) yanından sular ulu dağlar gibi yükselmişti.[43] 64 Ötekileri de oraya yaklaştırdık. 65 Nihayet Musa ve beraberindekilerin tümünü kurtardık 66 ve ötekileri suya gark ettik.

67 Elbet bu (Musa kıssası)nda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır.[44] 68 Ne ki senin Rabbin sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir!

69 ONLARA İbrahim'in haberini de aktar.[45]

70 Hani bir zamanlar o, babasını ve kavmini "Neye kulluk ediyorsunuz?" diye sor(gula)dı. 71 Onlar da "Putlara kulluk ediyoruz; dahası, onlara adanmış kimseler olarak kalacağız!" dediler.

72 (İbrahim) "Yalvarıp yakardığınızda sizi duyuyorlar mı bari?" dedi; 73 "ya da, size bir yararları veya zararları dokunuyor (mu)?"

74 "Hayır ama..." dediler, "Biz, atalarımızı da böyle yapıyor bulduk!"[46]

75 (İbrahim) "Ne yani" dedi, "taptığınız şeylerin ne olduğuna (bir kez olsun) dönüp bakmadınız mı; 76 (yani) hem siz, hem de önden giden atalarınız?"[47]

77 İşte artık (ilan ediyorum) ki, benim için onlar birer düşmandır. Başka değil, sadece âlemlerin Rabbi vardır. 78 Ki O'dur beni yaratan, bana doğru yolu gösterecek olan da O'dur. 79 Ki O benim açlık ve susuzluğumu giderendir; 80 ve hasta düştüğümde şifa veren de yine O'dur. 81 Beni öldürecek, sonra tekrar diriltecek olan da O'dur. 82 Hesap Günü'nde beni, hatalarımı bağışlayacağını umduğum (tek) zât da O'dur."

83 "Rabbim! Bana doğru bir muhakeme yeteneği[48] bahşet ve beni iyilerin arasına

---

laşan ayak seslerinden telaşa kapılıp "işte yakalandık" derken, Allah Rasulü onu buradakine benzer sözlerle teselli etti: "Ey Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir ki?"

43 Olan bitenin tek cümlelik özeti: Kulu "bittim" derse, Rabbi "yettim" der. Zira kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı başlar.

44 Zımnen: Eğer akletmiyorlarsa denizin yarıldığını, suların dürüldüğünü görseler yine de yola gelmezler. Bu âyet Allah Rasulü'nü "neredeyse kendini helâk edeceksin" diye uyaran 3. âyet ışığında okunmalıdır. Bir sonraki âyetle birlikte şu vurguyu taşır: Kimse Allah'ın kullarına Allah'tan daha fazla merhametli olduğunu düşünmesin! Sınırsız merhameti olan sadece O'dur.

45 Önceki kıssa "hatırlatmayı" amaçlayan *iz* zaman zarfı ile başlamıştı. Zira maksat doğrudan Hz. Peygamber'in şahsını inşa idi. Fakat bu kıssa "aktar, naklet" ile başlıyor. Çünkü maksat müşrik muhatapları uyarıdır.

46 Körü körüne inanmanın insanı nerelere götüreceğine örnek.

47 İmanla aklın çatıştığını ve çeliştiğini iddia eden her yaklaşım kökten reddediliyor. Bu âyet, 74. âyette dile gelen tavrı dengelemektedir.

48 Buradaki *hukm* talebi, varlığın hakikatine ulaşacak bir muhakeme yeteneği talebidir. Bunun olmazsa olmazı ise önce şeylerin mahiyetinin ilk sûretlerinin oluştuğu tasavvurun, daha sonra da bu sûretler arasında bağ kurarak bir yargı ortaya koyan aklın doğru inşasıdır. Eğer bir zihni yargı o şeyin hakikatiyle örtüşüyorsa, işte bu kavrayış ve muhakeme tarzına *hukm* ya da *hikmet* adı verilir.

kat! 84 Ve beni dillerde doğruluk timsali olarak anılan biri yap[49] 85 Ve beni ölümsüz nimetlerle dolu cennetin vârislerinden kıl! 86 Babamı da bağışla! Çünkü o oldum olası yolunu şaşıranlardan biri olmuştur.[50] 87 Ve beni herkesin diriltilip kaldırılacağı o gün mahcup eyleme!"[51]

88 O gün ne malın mülkün bir yararı olur ne de evladın; 89 ancak selim bir kalple Allah'ın huzuruna çıkanlar müstesna.[52]

90 Zira (o gün), cennet sorumlu ve bilinçli davrananlara yaklaştırılacaktır. 91 Cehennemse sorumsuz ve bilinçsizce davrananlar için[53] kışkırtılacaktır.[54] 92 Ve onlara sorulacaktır: "Nereye kayboldular tapınıp durduğunuz 93 o Allah'tan gayrı (varlıklar)? Size, hadi onu da geçtik,[55] kendilerine olsun bir yardımları dokunacak mı bari?

94 Neticede hem onlar, hem de sorumsuz ve bilinçsizce onlara (umut bağlayanlar) cehennemde[56] üst üste istif edilecekler;[57] 95 İblis'in bütün askerleri de...

96 Onlar orada birbirleriyle atışırken[58] şöyle derler: 97 "Hayret vallahi![59] Her ne kadar, apaçık bir sapıklığın ortasına düşen biz isek de, 98 o zaman sizi âlemlerin Rabbiyle bir tutuyorduk; 99 ne ki bizi saptıran, yalnızca günahı hayat tarzı haline getiren şu kimselerdi;[60] 100 gel gör ki, şimdi bize arka çıkan ne bir kimse var 101 ne de yürekten bir dost. 102 Keşke bizim için bir kez daha dönüş olsaydı da, biz de inananlardan biri olsaydık."

103 Elbet bu (kıssada) da alınacak bir ders mutlaka vardır, fakat insanların çoğu yi-

---

49 Veya: "Ve bana (hakkı) başkalarına (ulaştırmam) için doğru bir anlatım yeteneği ver!" Yahut: "sonraki (neslimin) içinde bana (vâris olacak) doğru bir sözcü tayin et" (Bu yorumu teyit için bkz. 94/Bakara: 124). Benzer bir kullanım ve açıklama için bkz. 43/Meryem: 50, not 56. Tercihimiz Mücahid'in yorumuna dayanmaktadır (Ferra). Binyıllardır bütün bir insanlık Hz. İbrahim'in bu duasının kabul olduğuna şahittir. Zira ezeli ve biricik hakikat olan islâm ve onun 'gulatı' olan Yahudilik ve Hıristiyanlık Hz. İbrahim'i doğruluk insanlık timsali olarak takdim eder.

50 Hz. İbrahim'in babasına duası ve bundan vazgeçmesi ile ilgili bkz. 114/Tevbe: 114 ve 109/Mumtehane: 4. Âl-i İmran 27 ışığında: Hz. İbrahim ölüden çıkmış bir diri idi.

51 Zımnen: Babamın durumu yüzünden...

52 Bu iki âyet, Hz. İbrahim'in sözlerinin bir devamı olarak da okunabilir. Fakat, 89. âyetle uzak bir benzerliğe sahip olan Sâffât 84 ışığında, içeriğinin Allah'a atfı daha uygun görünmektedir.

53 *Ğâvîn*, bu bağlamda *muttakîn*'in karşıtı olarak kullanılmıştır. "Bilgisizlikten ya da bilinçsizlikten dolayı batıl inanç sahibi olmak" ya da "inancında boşluk bulunmak" anlamına gelen *el-ğayyu* kökünden türetilmiştir (Bkz: 72/Hicr: 42, not 33).

54 *Burrizet*, "ortaya çıktı" anlamındaki *beraze*'den (62/Kehf: 47, not 60). Cehennem için kullanıldığı bu bağlamda "kışkırtılma" anlamı taşır.

55 Lafzen: "ya da".

56 Lafzen: "..orada.."

57 *Kubkibû*, "yüzükoyun yere kapaklanmak" anlamındaki *kebbe* kökünden. Bu form "üst üste yığmayı, istif etmeyi" ifade eder (Ebu Ubeyde).

58 Cehennemliklerin birbirleri arasındaki polemikleri için bkz. 56/A'râf: 38-39 ve 55/Sâd: 59-64.

59 *Vallahi*'den farklı olarak, *tallahi* hayret ve şaşkınlık içerir (Bkz: 71/Yusuf: 73, not 70).

60 *el-Mucrimîn*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 44/Tâhâ: 102, not 85.

ne de inanmayacaklardır. **104** Ne ki senin Rabbin, sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

105 NUH kavmi (de) peygamberlerini yalanladı. **106** Hani bir zamanlar soydaşları[61] Nûh onlara şöyle demişti: "Hâlâ sorumlu davranmayacak mısınız? **107** Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim;[62] **108** şu halde, Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin![63] **109** Ben bu (davet) karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum. Benim ecrimi takdir etmek, sadece âlemlerin Rabbine düşer.[64] **110** Haydi artık Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin!"

111 Dediler ki: "Ne yani, toplumun en düşüklerinin sana tabi olduğunu bile bile sana inanalım mı?"

112 (Nûh): "Onların öteden beri ne yapıp ettiklerine dair benim bir bilgim yok; **113** Onlar hakkında yargıda bulunmak bana değil,[65] sadece Rabbime düşer: keşke bu kadarını olsun fark etseydiniz! **114** Üstelik ben inananları yanımdan kovacak değilim.[66] **115** Çünkü ben, (hakkı) tüm açıklığıyla (ortaya koyan) bir uyarıcıdan başkası değilim."

116 "Ey Nûh!" dediler, "Eğer buna bir son vermezsen, taşlana(rak susturula)caksın.[67]

117 "Rabbim!" dedi, "İşte, sonunda kavmim beni yalanlamış bulunuyor; **118** artık benimle onlar arasında kesin bir hüküm[68] ver ve hem beni, hem de benimle birlikte olan mü'minleri kurtar!"

119 Derken, onu ve beraberindekileri yükünü almış olan o gemiyle kurtardık; **120** ve geride kalanları boğulmaya terk ettik.

121 Elbet bu (Nûh kıssası)nda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır. **122** Ne ki senin Rabbin sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

123 ÂD kavmi[69] (de) elçilerini yalanladı. **124** Hani bir zamanlar onlara da soydaşları Hûd şöyle demişti: "Hâlâ sorumlu davranmayacak mısınız? **125** Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. **126** Şu halde, Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin![70] **127** Ben bu

---

61 Lafzen "kardeşleri". Ayrıntılı bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 65, not 51.

62 Şeytanî vehim ve vesveseleri vahiy diye sunan sahte elçileri red. Bkz. "Bu vahyi asla şeytanlar indirmiş değildir" (Âyet 210).

63 *Takvâ*'nın Allah'a, *itaat*'inse peygambere hasredildiği böylesi bir bağlamda *etî'ûn* emrinin anlamı "beni izleyin" olmalıdır. Çünkü yolcu olup "iz bırakanlar" izlenirler. İz bırakmak Allah için düşünülemez. Birer insan olan peygamberler iz bırakırlar ve izlenirler.

64 Allah Rasulüne Mekke müşriklerinin, davetinden vazgeçmesi karşılığında servet ve makam vaad etmelerine bir cevap.

65 *İn* edatının olumsuzluk vurgusunu göz önüne alarak (*İtkân* II, 168).

66 Allah Rasulü'nün etrafındaki yoksul, köle ve azatlı kölelere küstahça bir kibirle bakan Mekke müşriklerinin seçkinci tavrını red.

67 Bu şekildeki çevirimizin gerekçesi için benzer bir konumdaki 29. âyetin notuna bkz.

68 Lafzen: "..aç!" *Feth*, Kur'an'da lafzî mânasıyla da kullanılır (56/A'râf: 89, not 70). Bir engeli açmak, ya o engeli kaldırmakla ya da onu engel olmaktan çıkarmakla gerçekleşir.

69 Ayrıntılı bir açıklama için 11/Fecr sûresinin 6. âyetinin ilgili notuna bkz.

70 "İzleyin" şeklindeki çevirimiz için 108. âyetin notuna bkz.

(davet) karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum, benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."

128 "Siz, abesle iştigal ederek her bir tepede yüksek bir anıt, bir yapı mı inşa ediyorsunuz? 129 Görkemli binalar kondurarak sürekli yaşayacağınızı mı umuyorsunuz? 130 Elinize her (fırsat) geçirdiğinizde,[71] hukuka tecavüz edip zorbalık (mı) yapacaksınız? 131 Haydi, artık Allah'a karşı sorumlu davranın ve bana uyun! 132 Aklınıza gelebilecek her tür (nimeti) size lutfeden Zât'a karşı saygılı olun! 133 Size sürüler ve çocuklar lutfeden; 134 dahası, bağlar-bahçeler ve pınarlar[72] (lutfeden Zât'a)... 135 Bakın, ben korkunç bir günün sizin üzerinize çöreklenecek azabından endişe ediyorum!"

136 Onlar "Sen" dediler, "bize öğüt versen de öğüt vermesen de, bizim için fark eden bir şey olmaz. 137 (Zira) bu, önden giden (atalarımızın) ahlâk sisteminden[73] başkası değildir. 138 Dolayısıyla, bu yüzden bizim azaba uğratılmamız da mümkün değildir!"[74]

139 Neticede, onu işte böyle yalanladılar; bunun üzerine Biz de onları helâk ettik. Elbet bu (Hûd kıssası)nda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır.[75] 140 Ne ki senin Rabbin, sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

141 SEMUD[76] (da) elçilerini yalanladı. 142 Hani bir zamanlar onlara da soydaşları Sâlih şöyle demişti: "Hâlâ sorumlu davranmayacak mısınız? 143 Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim: 144 Şu halde Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin![77] 145 Ben bu (davet) karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum; benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."

146 "İçinde bulunduğunuz şu konumda böylece bırakılacağınıza dair güvenceniz mi var?[78] 147 Envai çeşit[79] bahçeler için-

---

71 "El attı, yakaladı, enseledi" anlamındaki *bataşe* fiilinden türetilen *bataştum*, insan için kullanıldığında olumsuz anlama gelir. *Cebbâr* da insan için kullanıldığında olumsuz anlamda "canının istediğini yapan ve yaptıran" anlamına gelir. Cebbâr olmak Allah'ın hakkıdır, böyle bir iddiada bulunan Allah'tan rol çalmaya kalkmış olur. Açıktır ki bu âyet, insana yönelik her tür zorbalığı hak ve hukuk ihlali olarak görmektedir. Bu durumun 'Âd uygarlığını yıkılışa götüren nedenler arasında zikredilmesi de hayli dikkat çekicidir.

72 Bahçeyle suyun yan yana anılması, bu uygarlığın sulu tarım yaptıklarını gösterir. Kadim dünyada bu, kalkınmışlık ve gelişmişlik ölçütüydü. Bu 'Âd toplumunun yakaladığı dünyevi refah düzeyini gösterir.

73 Bu kelime *halku* olarak da okunmuştur. Bu takdirde anlam "(atalarımızın) uydurmasından" olur (Râzî). Fakat onların kastı bu olmasa gerektir.

74 *Bâ* ile gelen nefyin haberi imkan/ihtimal yokluğuna delalet eder (73/En'âm: 107, not 88).

75 Zımnen: Onların çoğu bu kıssalara inanmasalar da, Allah'ın tarih ve toplumlar için koyduğu yasalar işlemeye devam edecektir.

76 Semud'un Kur'an'da hep 'Âd ile birlikte anılması için bkz. 11/Fecr: 6, not 9.

77 "İzleyin" şeklindeki çevirimiz için 108. âyetin notuna bkz.

78 Lafzen: "..güvencede bırakılacak mısınız?" (Krş: Râzî).

79 Nekira formunun vurgularından biri de "tür"dür (72/Hicr: 26, not 21).

de ve pınar başlarında... 148 Ekinler ve iç geçirtecek kadar zarif, olgun ve dolgun hurma salkımlarının sarktığı hurmalıklarda... 149 Bir de kalkmış, dağlarda yonttuğunuz görkemli evlerden dolayı şımarıyorsunuz.[80] 150 Ama artık Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin! 151 Haddi aşanların isteklerine uymayın! 152 Böyleleri düzeni sağlamadıkları gibi, yeryüzünde fesat çıkarmaktan da geri durmazlar."

153 Onlar dediler ki: "Sen, büyülenmiş birinden başkası değilsin.[81] 154 Sen de sadece bizim gibi beşer türüne mensupsun; eğer sözünün arkasında duruyorsan, haydi bir delil getir de (görelim)!"[82]

155 "(İstediğiniz delil), işte şu (sahipsiz)[83] dişi devedir!" dedi, "Su içme hakkı (belli bir gün) ona, belli bir gün de size aittir. 156 Sakın ola ona bir kötülük yapayım demeyin! Bu takdirde sizi korkunç bir günün azabı yakalar."

157 Buna rağmen onlar, onu işkence yaparak vahşice katlettiler;[84] fakat sonunda pişman oldular; 158 çünkü onları malum azap kıskıvrak yakalamıştı.

Elbet bu (Sâlih kıssası)nda da, alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır. 159 Ne ki senin Rabbin, sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

160 LUT kavmi (de) elçilerini yalanlamışlardı. 161 Hani bir zamanlar, onlara kardeşleri[85] Lût şöyle demişti: "Hâlâ sorumlu davranmayacak mısınız? 162 Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim: 163 Şu halde Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin! 164 Ben bu (davet) karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum; benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."

"165 İnsanların içerisinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? 166 Bu şekilde, Rabbi-

---

80 Veya: "ustaca evler yontuyorsunuz". Bu anlam eşdeğerdeki iki kıraattan biri olan *fârihîn* okuyuşuyla uyumludur. Tercihimiz ise *ferihîn* kıraatine dayanır (Bkz: Ferrâ; krş. Taberî).

81 Küstahlığın zirvesine ulaşmış bir refah toplumunda ahlâka çağrı 'irrasyonel'dir. Bunu yapan kişi küçültücü sıfatlarla marjinalleştirilir. Böylece hem ahlâk çağrısı boğulmaya çalışılır, hem de ahlâksızlar rahat eder.

82 Bu söz kendi türlerinden ümit kesecek kadar azgınlaşmanın göstergesidir. İnsan peygambere itiraz edip melek peygamber istemelerinin temel nedeni de budur.

83 *Nâkatun*'deki belirsizliğe istinaden. A'râf 73 ve Hûd 64'de "Allah'ın devesi" olarak nitelenen bu deve, belli ki sahte kutsallar oluşturmak için uydurulmuş batıl inancın bir sonucu olarak salıverilmiş ve kamu malı hüviyetini kazanmış bir deveydi (Bkz: 70/Hûd: 64, not 79).

84 *'Akara*, işkence yoluyla vahşice katletmeyi ifade eder (56/A'râf: 77, not 59). Bu pasaj, Sâlih kavminin helâkini bir deveye yapılan işkenceye bağlar.

85 Buradaki *ehâhum* ile Hz. Lût'un diğer peygamberle iman ve misyon kardeşliği vurgulanır. Zira bu sûrede eksen helâk edilen kavimler değil, onlarla mücadele eden peygamberleridir ve maksat da 3. âyette beyan edildiği gibi Allah Rasulü'nü teselli ve inşadır. Buradaki "onlar" zamiri, adı daha önce geçen Nûh ve Hûd gibi peygamberlere bir atıf olarak anlaşılmalıdır. Helâk olan kavimlerin kıssalarının peş peşe anlatıldığı A'râf, Hûd, Neml ve Ankebût sûrelerinde Hûd, Sâlih ve Şuayb peygamberlerin adları anılırken *ehahum* diye nitelendirildiği halde sıra Lût'a geldiğinde bu nitelemeye yer almaz (Gerekçesi ve ayrıntılı bir not için bkz. 70/Hûd: 61).

nizin sizin için yarattığı eşlerinizi bir yana bırakıyorsunuz? Yoo, siz basbayağı sınırları çiğneyen[86] bir toplumsunuz!"

167 "Eğer buna bir son vermezsen Ey Lût" dediler, "kesinlikle sürgün edilmiş biri olup çıkacaksın!

168 (Lût): "Bilin ki ben, bu yaptığınızdan dolayı sizi nefretle kınıyorum!" dedi.[87]

169 (Allah'a yönelerek): "Rabbim!" (dedi), "Beni ve ailemi bunların yaptıklarının belasından kurtar!"

170 Sonuçta, Biz de onu ve ailesinin tamamını kurtardık; 171 ancak bir kocakarı dökülenler arasında yer aldı.[88] 172 Ardından ötekileri yerle bir ettik; 173 sonunda (bela) sağanağını üzerlerine boca ettik: gör ki, uyarılan (fakat uslanmayan) kimselerin maruz kaldığı sağanak ne berbattır.

174 Elbet bu (Lût kıssası)nda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır. 175 Ne ki senin Rabbin, sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

176 ORMANLIK vadinin halkı (da) elçilerini yalanladı.[89] 177 Hani bir zamanlar, soydaşları Şuayb şöyle demişti: "Hâlâ sorumlu davranmayacak mısınız? 178 Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. 179 Şu halde Allah'a karşı sorumlu davranın ve beni izleyin! 180 Ben bu (davet) karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum; benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."

181 (Ölçüp biçerken) ölçüyü tam tutun, hak yiyenlerden olmayın! 182 Ve doğruluktan şaşmayan bir teraziyle tartın! 183 İnsanları hakları olan şeylerden mahrum bırakmayın ve kötülüğü yaygınlaştırarak yeryüzünde ahlâkî çürümeye meydan vermeyin![90] 184 Sizi de önceki kuşakları da yaratan o Yaratıcıya karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!"

185 Onlar dediler ki: "Sen büyülenmiş birinden başkası değilsin! 186 Sen de sadece bizim gibi beşer türüne mensup birisin; doğrusu bize göre sen kesinlikle yalancının tekisin. 187 Fakat sen, eğer sözünün arkasındaysan haydi göğü paramparça başımıza indir!"

188 (Şuayb) dedi ki: "Rabbim yapıp ettiğiniz her şeyi çok iyi biliyor."

189 Neticede, onu işte böyle yalanladılar; bunun üzerine onları Gölge Günü'nün azabı[91] yakalayıverdi; gerçekten de o pek korkunç bir günün azabıydı.

190 Elbet bu (Şuayb kıssası)nda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır. 191 Ne ki senin Rabbin sınırsız rahmet sahibi olan O yüceler yücesidir.

---

86 Fıtratla çizilen cinselliğin doğasına uygun sınırları...

87 *Kâlin* hem "nefretle kınama"yı, hem de bundan dolayı o toplumun bir üyesi olmayı reddetmeyi" ifade eder. Âyetin başındaki *kâle* ile sonundaki *kâlîn* arasında *Mutarraf* da denilen mükemmel bir cınas sanatı görünmektedir.

88 *Ğâbirîn*, "toz, kir" anlamına gelen *ğubâr*'dan: Zımnen: geride kalarak toza dönüştü. Bu kadın Hz. Lût'un yerlilerden olan karısıydı (Krş: 56/A'râf: 83; 70/Hûd: 81).

89 Eyke ashabı için bkz. 72/Hicr: 78.

90 *Ta'sev*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 94/Bakara: 60, not 106.

91 A'râf 91 ışığında, bu belanın volkanik bir patlama şeklinde gerçekleştiği söylenebilir.

192 ŞÜPHE yok ki bu (mesaj) elbet âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir: 193 o Güvenilir Ruh ile birlikte geldi[92] 194 senin kalbine;[93] ki (onunla) uyaran kimselerden biri olasın diye; 195 açık bir Arapça ile...[94]

196 Yine kuşku yok ki bu (mesaj), öncekilerin hikmet yüklü sayfalarında da yer almakta.[95]

---

92 Veya: "Bununla güvene lâyık olan vahiy indi" Ruh, Kadr 4, Mü'min 15, Şûrâ 52, Nahl 2 ve Isra 85'te doğrudan "vahiy" ya da "vahyin kaynağı" anlamında kullanılır (Ayrıntılı bir açıklama için bkz. 74/Nahl: 2, not 5; 68/Isra: 85, not 112). Fakat hemen tüm klasik müfessirler buradaki *er-Rûhu'l-emîn*'i, tıpkı *rûhu'l-kuds*'te olduğu gibi (94/Bakara: 87) vahiy meleği Cebrail olarak anlarlar.

93 Buradaki kalp ile fizikî bir organ kastedilmemiştir (Bkz: 36/Kâf: 37). Bu tür bir bağlamda kalb ile düşünme, duyma, bilme, inanma eylemlerinin kendisinden sudur ettiği mânevî merkez olan akleden kalp kastedilmektedir (Krş: 56/A'râf: 179; 60/Mülk: 10). Zemahşerî bu âyetleri şöyle açıklar: Eğer Kur'an Arapça dışında başka bir dille indirilmiş olsaydı, o zaman bu âyetleri anlamada kalbiniz (aklınız) değil kulaklarınız devreye girerdi. Çünkü bu durumda anlamını bilmediğiniz birtakım harflerin seslerini duyardınız. Birden çok dil bilen bir insan, kendi anadilini konuştuğunda kalbi aklı sözlerin anlamlarına yönelir, bu mânaları oluşturan sözlerin nasıl kurulduğunu hiç düşünmez. Fakat aynı kişi ana dili dışında başka bir dili konuştuğunda, bu dili ustaca kullansa bile, önce sözler, sonra anlamlar dikkatını çeker." Dolayısıyla Kur'an "açık seçik bir Arapça ile" indirildiği için Nebi'nin akleden kalbine nâzil olmuştur.

94 Bu âyetin gösterdiği şey Kur'an vahyinin açık ve anlaşılır olduğu gerçeğidir. Bunu hem *'Arabiyyen*'in türetildiği *'arab* kelimesinin kök mânası hem de belirsiz olarak gelen bu sıfatın delaleti teyit eder (Bkz: 81/Fussilet: 3; 83/Zuhruf: 3 ve 74/Nahl: 105 ilgili notlar). Vahyın sıfatı olan Arapça vahyin ruhunun içine indiği ceset mesabesindedir. Bir bakıma, ruhu cesetten ayırmak onu öldürmektir. Dolayısıyla vahiy tüm dillere çevrilir ve çevrilmek zorundadır. Fakat hiçbir çeviri Kur'an'ın asli dilinin yerine ikame edilemez.

95 Lafzen: "öncekilerin yazılarında/sayfalarında". (*Zubur*'a verdiğimiz mâna için bkz. 74/Nahl: 44, not 48). Bunlar Tevrat ve İncil'den öte -ki onlar zaten adlı adınca zikredilmektedir- başta Eski Hind, Eski Mısır ve Eski İran dinî metinleri olsa gerektir. Bu tezimizi M. Hamidullah'ın verdiği şu emek mahsulü bilgiler teyit eder: "Müfessirler resim ve heykellere tapmayı reddeden, "övülen" ve "herkese rahmet" sıfatlarını taşıyan bir zâtın geleceğini önceden haber veren Zerdüştlerin kitabına (*Zend-Avesta*, Hacht 13, XXVI-II, 129) göndermeler yaparlar (Bu konuda *Avesta* ve *Dasâtir*'in başka pasajları da vardır). Brahman Hinduların *Pourâna* ve *Vedalar*'ı da çölden çıkacak, adı "övülmeye değer: Muhammed" olan bir bilgeden ve onun arabasının göğe değeceğini (Miraç); devleri bulunan bir bilge (Bkz: *İşaya*, 21:6-7); biri üç yüz diğeri on bin kutsanmış kişiyle gerçekleştireceği iki zaferini (Bedir Savaşı ve Mekke Fethi) haber vermektedir. Başka yerde, *Kalınki Pourâna*'da babasının "Allah'ın kulu" (Abdullah'ın tam karşılığı) annesinin ise "güvenilir" (Amine'nin tam karşılığı) olduğu yer almaktadır. Yine kumlu bir memlekette dünyaya geleceği ve doğduğu şehrin kuzeyine hicret edeceği vs. belirtilmektedir. Hemen belirtelim ki *Pourâna* kelime anlamıyla "Eskilerin Yazıları/Suhufu'l-Evvelîn" anlamına gelir ki, bu âyette bu ifade aynen yer almaktadır. Yine bilinmektedir ki, Guatama Buda da "Metteya" veya "Maitreya"nın (âlemlere rahmetin) kendi işini tamamlamak için geleceğini önceden haber vermiştir (Bkz. aynı yer, IX, 128; XX, 107) (*Aziz Kur'an*, İstanbul-2000). Eski Mısır'ın Hermetik metinleriyle ilgili bkz. 79/Enbiya: 29, not 37.

197 İsrâiloğullarına mensup alimlerin bunu bilmeleri onlar için delil olarak yeterli değil miydi?[96]

198 Ve eğer Biz onu yabancı birine[97] indirseydik; 199 o da o (mesajı) kendilerine okusaydı, yine de ona inanmazlardı.

200 İşte Biz vahyin, günaha batmışların kalplerinde (etki etmeden) geçip gitmesini böyle sağlamışızdır. 201 Can yakıcı bir azabı görünceye kadar bu (vahye) iman etmeyecekler; 202 nihayet bu azap kendileri farkında değilken ansızın onları bulacaktır. 203 Bunun üzerine onlar "Bize (ilave) bir süre daha tanınamaz mı?" diyecekler.

204 Ne! Şimdi onlar azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?

205 Düşünsene bir: onlara yıllarca safa sürmeleri için fırsat versek; 206 sonra vaad edilen azap başlarına gelse; 207 safa sürerek kaçırdıkları bu fırsatın kendilerine bir yararı dokunabilir mi?

208 Dahası, Biz bir ülkeyi helâk etmeden önce illa ki uyarıp 209 hatırlatmışızdır; zira Biz, asla zulmeden biri değiliz.

210 Hem bu (vahyi) asla şeytanlar indirmiş değildir. 211 Zira bu hem onların ağzının işi değildir, hem de buna güçleri yetmez: 212 çünkü onlar (vahyi) işitmekten bile kesinlikle men edilmişlerdir.

213 Şu halde, Allah'la beraber başka bir ilâha yalvarıp yakarma! Bu takdirde azaba uğrayanlardan olursun.

214 Artık sana en yakın olan aşiretini uyar;[98] 215 ve seni izleyen mü'minlere kol kanat ger.[99] 216 Ne ki eğer (aşiretin) sana isyan ederse, bu takdirde: "Bakın, ben sizin yaptıklarınızdan beriyim!" de 217 ve merhameti bol olan O yüceler yücesine güven! 218 Ki O kıyam ettiğin vakit[100] seni görmektedir; 219 Allah'a teslim olanlar arasındaki tasarruflarını da...[101] 220 Çünkü O, evet yalnız O'dur her şeyi işiten, her şeyi bilen!

221 O şeytanların kimlere indiğini size haber vereyim mi: 222 Onlar kendini aldatmayı alışkanlık haline getiren her günahkara inerler; 223 (yalana) kulak kabartırlar ve onların çoğu (başkalarına da) yalan söylerler.[102]

---

96 Mekke'de Kitap Ehlinden bir gurubun vahiyden etkilenişinin öyküsü ve daha ayrıntılı tasviri için bkz. 67/Kasas: 52-55, ilgili notlar. İsrâiloğulları kendi kaynaklarındaki bilgilerden yola çıkarak bir peygamberin geleceğinden emindiler.

97 Bu "Arap olmayan birine" anlamına gelebileceği gibi "Mekkeli olmayan birine" anlamına da alınabilir. Krş. "Bu ilâhi mesaj, iki şehrin en büyük (zenginlerine) inmeli değil miydi?" (83/Zuhruf: 31)

98 Sûrenin iniş zamanı dikkate alınırsa, bu çağrının bireysel davet döneminden çok sonraya denk geldiği anlaşılır. Şu halde bu çağrı, öncesine nisbetle Muhammedî davette yeni bir merhaleye işaret eder. O da, bireysel davetten kitlesel davet merhalesine geçiştir ki, bu âyet bu merhalede davet edilecek ilk kitlenin Hz. Peygamber'in sosyal çevresi olduğunu amirdir.

99 Lafzen: "..kanadını indir". Bu, şefkat ve merhameti ifade eden deyimsel bir ifadedir.

100 Mücahid'e göre "Bulunduğun her yerde" (Taberî).

101 Lafzen: "secde edenler arasında dolaşmanı da". Sûrenin, henüz herhangi bir mescidin inşa edilmediği Mekke döneminin 7. yılında indiği göz önüne alındığında, Hasan Basri'nin verdiği anlam daha uygun görünmektedir (Taberî).

102 Kahinler ve şairler, Cahiliyye döneminin mânevî hayatındaki boşluktan yararlanan iki sınıftır. Burada kahinlerin şarlatanlığına, son-

224 Ve (Şamanlığa soyunan) şairler...[103] Onları, batıl inanç peşindeki cahil ve bilinçsizler izlerler.[104]

225 Görmez misin ki onlar, (hayal ve his âlemindeki) her vadide şaşkın ve amaçsız gezinirler; 226 ve onlar yapmadıklarını söylerler.

227 Ne var ki, iman eden ve sâlih amel işleyen, Allah'ı sürekli hatırda (ve hatırlı) tutan, zulme uğradıktan sonra haklarını savunanlar onlara dahil değildirler.

Nihayet zulme gömülenler, nasıl bir devrimle devrileceklerini günü gelince öğrenecekler.[105]

---

raki âyetlerdeyse şaman koltuğundaki şairlerin tutarsızlığına bir atıf yapılmaktadır. Özünde medhiye ile hiciv arasında sıkışan cahiliyye şiirinin oturtulduğu bu sahte ve kaygan zemine bir atıf. Zira şairin biri bir beklentiyle medhiye diziyor, beklentisi karşılanmayınca aynı şair aynı kişi için ağza alınmayacak iftiralar düzüp koşuyordu. Övgüsü de sövgüsü de yalan üzerine kuruluydu. Cahiliyye şairinin "akli" olana karşı "hissi" olanı temsil edişine de yergi içeren bir îmâ vardır.

103 Kur'an vahyinin, Hz. Peygamber'in muhayyilesinin şiirsel bir ürünü olduğu iddiasını red. Bunun yanında, şaman koltuğuna oturtulan cahiliyye şair ve şiirini haddini bilmeye davet. Nüzul ortamında bu âyetlerin şiiri mutlak olarak yerdiğini düşünen ve Hz. Peygamber'in Şamanlığa soyunan şairi ve vahyin tahtına göz diken şiiri yeren bir sözünü yanlış aktaranlar olmuştur. Bu cümleden olarak "Bir adamın karnının kendisini yiyip bitiren kan ve irinle dolu olması şiirle dolu olmasından daha hayırlıdır" (Buhârî, *Edeb* 92) rivayetini Hz. Aişe, "Ebu Hüreyre hadisi koruyamamış" diyerek reddeder ve o sözün Peygamber'e hakaret eden şiir için söylendiğini ifade eder (İbn Kesir). İbn Revaha'yı Mescid-i Haram'da şiir okurken görüp ona çıkışan Hz. Ömer'i Allah Rasulü şu sözlerle engeller: "Onu serbest bırak ey Ömer! Şüphe yok ki şiir onlar üzerinde oktan daha tesirlidir!" (Tirmizî, *Edeb* 70). Sahabi Şair Ka'b b. Malik'in bu âyete dair bir sorusuna Allah Rasulü'nün verdiği cevap da bu verileri teyit eder (İbn Hanbel, *Müsned* VI, 387).

104 *el-Ğâvûn*'a verdiğimiz bu anlam için bkz. 72/Hicr: 42, not 33.

105 Veya âhirete ilişkin bir okumayla: "..nasıl bir dönüşle (Allah'a) döneceklerini günü gelince öğrenecekler". Esasen zulmün ve zalimin sadece âhiretteki değil dünyadaki sonu da "kötü"dür. Âyet, her iki dünyaya da mesaj vermektedir. Herkes emin olsun ki: Zulm ile âbâd olanın ahiri berbâd olur. Zira zulüm bir şeyi yerinden etmek'tir. Bir şeyi yerinden eden, er-geç yerinden edilir.

İNŞİKÂK SÛRESİ

Nüzûl : 52
Mushaf: 84

"Yarılma, parçalanma" anlamına gelen *İnşikâk* adını ilk âyetinden alır. Sûre Mekkîdir. Muhtemelen boykot döneminin zirvesine aittir. Zira, 6, 13-14 ve 20-24. âyetler, mü'minlerin acı çektiklerine, kâfirlerinse zulûm yaptıklarına işaret eder. Peygamberliğin 8. yılına tarihlendirilebilir.

Sûrenin ana mesajı şudur: Bu hayatın bir de öteki yüzü vardır. Herkes yaptığının hasılatını derecek, tüm yollar Allah'a çıkacaktır: "Sen ey insanoğlu! Evet evet, hayat yolunda son sürat yeldirdikçe (ister istemez) Rabbine doğru yol alan sen, sonunda O'na kavuşacaksın!" (6)

Kur'an'ın kendine özgü üslubu, Son Saat ve Kıyametle ilgili âyetlerde de kendini belli eder. Bunları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1) **Korkunç, dehşetli ve azametlidir**: şerha şerha yarılma (*inşikâk*), toz duman olma (*intisâr*), bürüyüp kuşatan (*ğaşiye*), korkunç olay (*vâkı'a*), muazzam haber (*nebeun 'azim*), öldürücü çığlık (*sayha*), yerle bir eden sarsıntı (*racfeh, zelzele*), içini boşaltan (*ba'sera*)...

2) **Şeffaf ve dakiktir**: Zerre kadar (*miskâle zerratin*), un ufak edici (*hebâen munbessen*), atılmış pamuklar gibi (*ke'l-'ihni'l-menfuş*), uçuşan kelebekler gibi (*ke'l-ferâşi'l-mebsus*)...

3) **Genellikle belirsiz (nekira) gelir**: Anlatılanların eşsiz, benzersiz ve hayal edilemezliğini ifade eder: o akıl almaz gün (*yevmeizin*), tarife sığmaz bir ürperiş (*hâşi'atun*), anlatılamaz bir kayıp (*hâsiratun*) gibi...

4) **Genellikle fiiller faile bina edilmeyerek ya mutavaat ya da meçhul kipiyle gelir**: *İnfeterat, inşakkat, inkederat, ikterabet, irtekıb, hukkat, muddet, zulzilet, hummilet, dukket, busset, ruccet, tumiset, furicet, kuvvirat, suyyirat, uzlifet, feterat*... Müfessirler bu ibarelerin failini Allah olarak takdir etmişler ve bunu da "Faili o kadar bellidir ki söylemeye bile gerek yoktur" şeklinde açıklamışlardır. Fakat faili bunlardan daha açık ve kesin olan fiiller Allah'a nisbetle kullanılmıştır: *Allahu haliku kulli şey', vallahu yerzuku, er-Rahmân 'alleme'l-Kur'an, halaka's-semavat, nezzele'l-Kur'an* gibi. O halde burada Kur'an'a özgü bir üslûp söz konusudur (Bkz: *el-İ'câz*, 240-243).

Bu üslûp şu hakikatleri ifade eder: olaylar ilâhi yasalar gereği kendi iç dinamikleriyle gerçekleşecek, sistem fıtratındaki emri uygulayacak, dışardan bir emre gerek duymayacaktır.

Sözün özü: Kâinatın müstesna yolcusu insan, yolun sonunda kendi tercihinin sonuçlarıyla baş başa kalacaktır. Sûrenin son mesajı, "kendi düşen ağlamaz"ın Kur'ancasıdır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖKYÜZÜ şerha şerha yarıldığında,[1]

2 yani[2] Rabbine kulak verdiğinde ve sonuç alındığında,[3]

3 ve yeryüzü uçsuz bucaksız bir düzlük haline getirildiğinde,[4]

4 ve içindeki her şeyi atarak boşaldığında,[5]

5 yani Rabbine kulak verdiğinde ve sonuç alındığında...

6 Sen ey insanoğlu! Evet evet, hayat yolunda son sürat yeldirdikçe (ister istemez) Rabbine doğru yol alan sen, sonunda O'na kavuşacaksın![6]

7 İşte (o gün) sicili sağ eline verilen kimseye gelince: 8 onun hesabı pek kolay görülecek[7] 9 ve cemaati arasına sevinçli bir şekilde dönecek.

10 Ve sicili bozuk çıkan[8] kimseye gelince: 11 artık ısrarla yok olmak için yalvaracak,[9] 12 ne ki çılgın bir ateşi boylayacak; 13 oysa o, (vaktiyle) kendi cemaati arasında pek şen şakrak idi;

14 her halde o (Allah'a) döneceğini asla ummuyordu; 15 evet öyleydi, ama Rabbi onu sürekli gözetliyordu.

---

1 İnfial kalıbının açılımıyla: "yarılma emrine boyun eğdiğinde". Kıyamete ilişkin tüm haberler meçhul ya da mutavaat kalıbıyla gelir. Yani faile değil fiile dikkat çekilir. Bu, "aniden" (*bağteten*) kelimesiyle ifade edilmiştir. Sistemin içine yerleştirilmiş bir yasayla gerçekleşeceği anlamına gelir. *Kun fe-yekun* emri gereği, bu âlem oluş ve bozuluş âlemidir. Bozuluş ve yeniden oluş bir süreçtir. *İnfitâr, kevn* ve *fesad* sürecinin başlangıcını, bu âyetteki *inşikak* bir sonraki safhayı, *tayy* (79/Enbiya: 104) ise sürecin sonunu ifade eder. Adeta bir torbanın içinin dışına çevrilmesi gibi tasvir edilen süreç şu âyette ifadesini bulur: "mahlukat (evrenini) ilk defa nasıl yaratmışsak, onu öylece tekrar yaratacağız" (79/Enbiya: 104).

2 *Ve* bağlacının bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

3 Meçhul kiple (*hukkat*) gelmesinin hikmeti için sûrenin girişine bkz.

4 Bkz. 44/Tâhâ: 105-107 ışığında. Zımnen: büyük duruşma için dev bir duruşma salonu haline getirildiğinde.

5 Yani: Gizlisi saklısı kalmayıp içini boşalttığında. Veya içinde taşıdığı cevher, maden, petrol ve gaz gibi değerleri boşaltıp tabii ömrünü tamamladığında.

6 Veya, *mulâkihi*'deki zamiri *kedh*'e dönük okuyarak: "Rabbine vardığında hayat yolundaki çabanın karşılığına kavuşacaksın". Tercihimiz Müberred ve Ahfeş gibi dil otoritelerine dayanmaktadır. *Kesb*, sonucu sahibine kâr veya zarar olarak dönen fiil, *kedh* sahibini yaparken aşırı etkileyen ve büyük emek isteyen fiil. *Kedh* eylemin sebebini, *kesb* ise sonucunu ifade eder. (*Furûk*, 150).

7 Bunun üç farklı yolu vardır: 1) Yaptıklarının en iyisiyle ödüllendirilmek (97/Nûr: 38 ve 86/Ahkâf: 16); 2) Günahlarının örtülmesi (93/Tegabün: 9); 3) İyiliklerinin on katıyla karşılık bulması (73/En'âm: 160). Rasulullah bazı namazlarında, *"Allahumme hâsibnî hısâben yesîrâ:* Allah'ım hesabımı kolay getir!" diye dua ederdi (İbn Hanbel).

8 Lafzen: "arkadan verilen". Hâkka'da "solundan". Demek ki sağ-sol tanımları mecazidir ve aslında soldan ve arkadan vermek zorluğa ve kaybetmişliğe delalet eder. Zımnen: hakikate sırt dönen kamesini sırtından alacak. Allah'a sırtını dönenlerin bozuk sicili sırtlarına yapıştırılmış bir yafta gibi olacak. Böylece hakikate ters dönerek ihanet ettikleri sırtları da kendilerinden öç alacak.

9 Şu âyet tam da bu gibiler içindir: "Bugün bir tek yok oluşu çağırmayın, (zira o size yetmez); bir çok yok oluşu çağırın" (40/Furkan: 14).

16 ÖTESİ YOK![10] İşte şafak vaktini Ben şahit tutuyorum![11]

17 ve geceyi ve toplayıp kaydettiklerini,[12]

18 ve safha safha dolunay halini alan[13] ayı (şahit tutuyorum ki 19 ey insanlar; mukadder sona doğru) safha safha, adım adım ilerleyeceksiniz.[14]

20 Peki, onlara ne oluyor ki hâlâ (Hesap Günü'ne) iman etmiyorlar?[15] 21 Dahası, kendilerine Kur'an okunduğu zaman onu tasdik edip teslim de olmuyorlar.[16] 22 Aksine, inkârda direnenler (ilâhi vahyi) yalanlamakta ısrar ediyor; 23 ama Allah içlerinde biriktirip gizlediklerini çok iyi biliyor.

24 Artık onlara şiddetli bir azabı müjdele;[17] 25 ancak iman edenler ve Allah rızasına uygun davrananlar hariç: Onları kesintisiz bir ödül bekliyor.[18]

---

10 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 37/Beled: 1, not 1.

11 Şafak: gün batarken tan yerindeki beyazlık. Gece şahidinin, nöbeti devralırken gündüz şahidine verdiği selamdır. Gecenin içinde saklı gündüzlere atıf. Zımnen: Size ikram ettiğim zamanı şahit tutacağım ve zaman dile gelip emanete ne yaptığınızı söyleyecek.

12 Zımnen: Gecenin karanlığı altında işlediklerinizi de Allah görüyor.

13 Lafzen: "(ışığı) biriktirip toparlanan".

14 Veya: "Bir boyuttan diğer boyuta geçerek ilerleyeceksiniz". Burada zikredilen insan tekinin veya soyunun yeryüzündeki serüvenidir. Zira âhiret âyetleri muzari değil mazi olarak gelir. Oysa ki burada kasemden sonra geldiği için muzari gelecek zamana kilitlenmiştir. Zımnen: Hayat bir güne benzer; sabahı, akşamı, gecesi ve yeniden dirilişi var. İyisi ve kötüsü, acısı ve tatlısı var. Mü'mini ve kâfiri, sadıkı ve fasıkı var. Ama mutlaka bir sonu ve Hesap Günü var. Bu âyette insanoğlunun yer ve gök katmanlarındaki yolculuğuna da bir işaret bulunabilir. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi bir sonraki âyettir.

15 Yani: Âhiret, bütün yaratılmışları kuşatan tekamül yasasının insana ilişkin boyutudur.

16 Secde burada "tasdik ve boyun eğme" anlamındadır. Zira bir sonraki âyetteki tekzib/yalanlama", secdenin karşıtı olarak kullanılmıştır (Krş: 41/Rahmân: 6). Allah'ın rehberliğine kayıtsız şartsız uyma anlamına gelir (Krş: Râğıb ve Ebu Müslim'e katılarak Râzî). Zira, hemen arkadan gelen "küfürde direnenler vahyi yalanlıyor" âyeti, buradaki secdenin karşıtıdır.

17 "Azabı müjdele" şeklindeki nükteli üslûp, onların vahyi hafife almalarına karşı bir misillemedir.

18 Veya: "Başa kakılmayacak tarifsiz bir ödül". Tercihimiz İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak'a verdiği cevaba dayanmaktadır (Tahkikli bir neşr için bkz. Âişe Abdurrahmân, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'an ve Mesâilu İbni'l-Ezrak*, Kahire-1404).

NEML SÛRESİ

Nüzûl : 53
Mushaf: 27

Özelde "karınca" daha genelde "bir araya gelme yeteneğine sahip küçük ve hafif canlı" anlamına gelen *Neml* adını içerisinde geçen temsili kıssadan alır (18-19). Buhârî ve Tirmizî konusuna nisbetle "Süleyman sûresi" olarak anmışlardır.

Sûre Mekke'de inmiştir. İlk tertiplerin tümünde Şu'arâ'-Kasas arasında yer alır. R. Blachère de sûreyi Mekke döneminin ikinci periyodunun sonuna yerleştirir. Doğrudan ilk muhatabının tasavvurunu inşa eden konusu bu sıralamayı teyit eder. Boykot dönemi ve sonrası sûrelerinin tipik özelliği olan peygamber kıssaları ve hassaten İsrâiloğulları üzerinden ders veren bir içeriğe sahiptir. İlk tertiplerdeki yeri itibarıyla yaklaşık 8. yıla denk düşmektedir.

Sûre peygamberlerin isimleri etrafında gelişen kıssa ve menkıbeler çerçevesinde Hz. Peygamber'in şahsiyetini, onun şahsında tüm mü'minlerin şahsiyetini inşayı amaçlar. Bu amaç öylesine belirgindir ki, kıssaların bittiği noktada Hz. Peygamber'den Allah'a hamd, peygamberlere selam etmesi istenir (59).

Sûrede en geniş yeri, Süleyman ve Belkıs menkıbesi tutar (16-44). Bu bağlamda, "bir karıncayı dâhi incitmeme" öğüdüyle iktidar ve güç ahlâkı, farklı bir boyutta güç-hikmet ilişkisi işlenir. Aynı zamanda her peygamberin ayrı bir meziyet ve yetenekle taltif edildiğine işaret edilir. Bunun önünde yer alan Musa (7-14), ardında yer alan Sâlih (45-53) ve Lût kavmi (54-58) kıssalarıyla, inkârcı mantık uyarılır. Yıkılıp gitmiş uygarlıkların kalıntılarının, ibret nazarıyla okunması emredilir:

"De ki: "Dolaşın yeryüzünü, günahkarların sonunun nice olduğunu görün!" (69)

Sûre, başta olduğu gibi sonda da sözü Kur'an'a getirerek, vahyin muhatabında oluşturmak istediği âhiret tasavvuruna vurgu yapar.

Sûrenin âyet sayısı, kıraat ekollerine göre değişiklik arzeder. Hicazlılara göre 95, Şam ve Basralılara göre 94, günümüzde artık ümmet tarafından yaygın kabul görmüş olan Kûfe ekolüne göre 93'tür (*Besâir*). Bu farklılık, bazılarının iki âyet saydığı sûrenin ilk âyeti örneğinde olduğu gibi, bazı cümlelerin müstakil âyet sayılıp sayılmayacağı ihtilafından doğar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Tâ-Sîn*![1]

BUNLAR Kur'an'ın, yani açık ve açıklayıcı olan ilâhi kelamın âyetleridir:[2] 2 inananlar için bir rehber ve bir müjdedir.[3] 3 Onlar ki, namazı hakkını vererek kılarlar, anılıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli öderler;[4] zira onlar, âhirete gönlü yatarak inananların ta kendisidirler.[5]

4 Âhirete inanmayanlara gelince... Biz onlara yapıp ettiklerini süslemişizdir; bu yüzden onlar saplandıkları (kuşku) bataklığında debelenip dururlar;[6] 5 azabın en kötüsüne duçar olacak kimseler işte böyleleridir; ve onlar, evet onlardır en büyük kaybı yaşayacak olanlar.

6 Ve elbet sen de bu Kur'an'a, her şeyi bilen, her hükmünde tam isabet edenin katından nail kılınmaktasın.

7 HANİ bir zamanlar Musa ailesine demişti ki: "Bakın, gözüme ateş türü cazip bir şey ilişti;[7] belki ondan size bir haber veya bir ateş koru getiririm de ısınırsınız."[8]

8 Fakat oraya gelince kendisine şöyle seslenildi: "Bu ışık kaynağının[9] hem içinde hem de etrafında olan herkes mübarek kılınmıştır: zira Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı pek yücedir. 9 (İmdi) Ey Musa! Her işinde mükemmel, her hükmünde isabetli olan Allah var ya? İşte O Benim![10] 10 Şimdi asanı yere bırak!"[11]

Fakat o asasının çevik ve kıvrak bir yılan gibi hızla aktığını görünce, ardına bakmadan kaçmaya başladı.[12]

---

1 Nüzul sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem 1'in ilk notuna bakınız.

2 Kur'an'ın *mubîn* vasfı, ister yüceltme ister inkâr sûretinde olsun, her tür anlaşılmazlık iddiasını reddeder (71/Yusuf: 1; 51/Şu'arâ: 2, not 2 ve 2).

3 Vahyin içeriğinde yer alan müjdeler hariç, bizzat kendisi bir müjdedir. Yani, Allah'ın insandan umut kesmediği müjdesidir.

4 Lafzen "zekâtı verirler". Taberî bu ibâreye alternatif bir anlam olarak "günah kirinden kendilerini arındırırlar" mânasını verir. Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 156, not 115. Mekkî olan bu âyet, çok daha sonra ölçü ve kuralları belirlenmiş bir ibadete dönüşecek olan "zekât"ı ifade etmekten çok, Hâkka 34, Fecr 18, Mâ'ûn 3, 7 gibi âyetlerde dile getirilen inkârcı mantığın zıddını ifade etmektedir.

5 *İmân* kalbin yönelişi, *ikân* yöneldiği şeyden kalbin mutmain olmasıdır. Kelimenin türetildiği *yakîn*, bilginin marifeti de aşıp fehme ulaşması ve artık insanın iç dünyasında karar kılması halidir (Râğıb).

6 *Ya'mehûn*'un türetildiği *el-'ameh* "şaşkınlıktan dolayı bir işte tereddüde düşmek" (*et-tereddût fi'l-emr mine't-tehayyür*) anlamına gelir. Böyle olan sanki "kör" biri gibi davranır.

7 Belirsizlik çeviriye "tür" olarak yansımıştır Çevrimiz için bkz. 44/Tâhâ: 10, not 10.

8 Hz. Musa'nın ilâhi mükaleme için davetinde özel bir 'ateşin' araç olarak kullanılması, olağandışı ilâhi müdahalelerin (mucizelerin) dâhi sebepler âlemi üzerinden tecelli ettiğine delalet eder.

9 Lafzen: "ateşin.." Zemahşerî'nin de isabetle değindiği gibi, burada "ateş" Allah'ın nuru yerine istiare olarak kullanılmış olmalıdır.

10 Krş. 67/Kasas: 30.

11 Âsâ tedbiri temsil ediyordu. Oysa ki o tecelli anı tedbire mahal olmayan, Allah'a mutlak güvenin esas olduğu bir andı. O makam tedbir değil teslim makamıydı. Bu nedenle Musa'ya âsâsını bırakarak tam bir teslimiyetle gelmesi emredildi.

12 *Ke* teşbih edatı, onun iri cüssesine rağmen

(Allah) "Ey Musa, korkma! Çünkü Benim huzurumda elçiler korkuya kapılmazlar![13] 11 Ancak zulme bulaşanlar hariç.[14] Fakat daha sonra, o kötülüğün ardından gidişatlarını iyi yönde değiştirirlerse, unutmasınlar ki Ben tarifsiz bir bağış, eşsiz bir rahmet kaynağıyım!"[15]

12 "Şimdi de elini göğsüne sok! Her tür kusurdan arınmış olarak tertemiz, ışıl ışıl bir beyazlıkta çıkacaktır.[16]

Dokuz âyet de içinde olmak üzere,[17] (bütün mucizelerle) Firavun ve kavmine git; çünkü onlar öteden beri yoldan çıkmış bir kavimdirler!

13 Fakat onlara göz açıcı nitelikteki (mucizevi) âyetlerimiz gelince: "Bu apaçık bir büyüdür" dediler. 14 İç dünyalarında kesin kanaat getirdikleri halde, sırf gerçeği çarpıtma[18] ve büyüklenmelerinden dolayı bile bile inkâra saptılar:[19] hele bir bak, fesatçıların akıbeti nasıl olurmuş?

15 DOĞRUSU, Davud'a ve Süleyman'a da ilim vermiştik; o ikisi "Bütün hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur!" demişlerdi.

16 Ve Süleyman Davud'a vâris oldu; ve "Ey insanlar!" diye seslendi, "Bize kuşların mantığı öğretildi;[20] ve bize bu alanda

---

küçük bir yılan gibi çevik hareket etmesiyle açıklanmıştır (44/Tâhâ: 20 ve 51/Şu'arâ: 32, not 26). Bu edat, "yılanın niteliğine" değil de "görüntünün mahiyetine" ilişkin olarak da anlaşılabilir. Bu takdirde "yılan gibi görmenin" görülen nesnenin mahiyetine yönelik bir müdahaleyle değil, gören öznenin algısına yönelik bir müdahaleyle gerçekleştiği sonucuna ulaşılacaktır (Bkz: aynı ibâreyle 67/Kasas: 31).

13 Zira, ilâhi bir koruma ve güvence altındadırlar: "Çünkü sen güvence altında olanlardan birisin" (67/Kasas: 31).

14 "Bulaşanlar" kelimesi, *men zaleme* ile *zâlimûn* arasındaki farkı vurgulamak içindir. Birincisinin zulmü sadece söz konusu fiille sınırlı kalmıştır. İkincisiyse, zulmü kişiliğinin bir parçası olarak içselleştirmiştir.

15 Hz. Musa'nın elinden çıkan ölümlü kazaya gönderme yapılmaktadır (Bkz: 67/Kasas: 15-17).

16 Mucizenin "pırıl pırıl, temiz ve beyaz bir el" şeklinde tezahür etmesiyle Hz. Musa'nın elinden çıkan ölümlü kaza arasında, zihni bir bağ kurulmasının istendiği açık: Bir kaza cinayetiyle başkasının kanına bulaşmış da olsa, kendisine yönelen ve gönülden af dileyen birinin elini Allah, güneşle yıkanmış gibi ışıl ışıl, bembeyaz yapar. Bu da Allah'ın sınırsız affının bir göstergesi/ayeti olarak insanlara sunulmaktadır. Zımnen: Elinizin peygamber eli kadar temiz olması için günahsız olmanız gerekmez. Samimi bir tevbe bunun için yeterlidir (Bkz: 51/Şu'arâ: 33, not 28).

17 Krş. "Doğrusu Biz Musa'ya (risaletinin) apaçık belgeleri olan dokuz âyet verdik" (68/İsra: 101, not 121 ve 122).

18 Benzer bir âyet için bkz. 40/Furkan: 4, ilgili notlar.

19 *Cahd* "bile bile inkâr" mânasındadır (Bkz: 74/Nahl: 71, not 80).

20 *Mantık*'ın türetildiği mastar olan *nutk*, hem insana konuşma yeteneğini kazandıran düşünme ve akletme kapasitesine, hem de düşündüklerini ifade ettiği seslere denir. Bir anlamı ileten seslerden oluştuğu için her dile *nutk* adı verilir. Bu bağlamda kuşlara "mantık"ın nisbet edilmesi, Süleyman onların "mantığını bildiği" bir başka ifadeyle "dilinden anladığı" içindir. Râğıb şöyle der: "Bir şeyden bir anlam çıkaran kimseye nisbetle o şeyin dili vardır, isterse hiç ses çıkarmasın; kişinin dilinden anlamadığı bir varlık ise o kimseye nisbetle dilsizdir, isterse konuşma yeteneğine sahip olsun." Burada kuşlara Süleyman'ın mantığının/dilinin öğretildiği değil,

(gerekli olan) her şey bahşedildi;[21] elbet bu, işte budur Allah'ın apaçık lûtfu.

17 Ve (günlerden bir gün), Süleyman'ın cinden, insandan ve kuşlardan oluşan ordusu[22] bir araya derilmiş ve zapturapt altına alınarak sevk edilmişti.[23] 18 Derken karıncalar(ın olduğu) vadiye gelince,[24] bir ana karınca[25] "Ey karıncalar!" diye komut verdi; "(Derhal) yuvalarınıza girin ki, Süleyman ve orduları farkına varmadan sizi çiğnemesin!"[26]

19 Komutu onun vermesinden dolayı (Süleyman) gülercesine tebessüm etti[27] ve "Rabbim!" dedi, "İç dünyamı öyle bir düzene sok ki, Senin bana ve ana-babama bahşettiğin nimetlere lâyıkıyla şükre-

---

Süleyman'a kuşların mantığının/dilinin öğretildiği ifade edilmektedir. Elmalılı'nın dediği gibi "ehemmiyet kuşun söylemesinden ziyade Süleyman'ın anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Hem de Kur'an'ın tabirine nazaran yalnız kuşun dilinde, lugatinde değil, mantığındadır." Çevirimizin gerekçesi budur.

21 Buradaki *kullu şey'in* ile genel mânada "her şey" değil bu konuyla sınırlı şeyler kastedildiği açıktır (Bkz: 74/Nahl: 89, not 101).

22 *el-Cin* kavramının Kur'an'da cismani anlamda kullanıldığı ilk yer burasıdır. Kur'an'da *cinn* çok anlamlı ve zengin çağrışımlı bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bütüncül bir okuma bu sonuca ulaştırır. Bu özel bağlamda görünmez varlıklar ve insanları, *cin* ve *insan* kelimelerinin kök anlamlarının da desteğiyle "cana yakın olmayan" ve "cana yakın olan" diye adlandırmak mümkündür. 18. âyetle birlikte okunduğunda, bu kıssadaki görülmeyen varlıklar "karınca çiğneyebilen", dolayısıyla "özgül ağırlığı olan ve iz bırakabilen" varlıklar olmalıdır. Bundan da, buradaki cin kelimesinin, Kur'an'ın genelinde kullanılandan daha özel ve farklı bir anlam taşıdığı çıkarılabilir. Şu halde, Hz. Süleyman'ın ordusundaki cinlerin "görünmezlik" özelliklerini, "gözden uzak olan, kıt görülen türden varlıklar" olarak açıklamak da mümkündür. Hz. Süleyman'ın hükmettiği cinler ve kuşlara sembolik anlamlar vermek de mümkündür. Buna göre cinlerle sembolize edilenlerin büyücülük ve astrolojinin merkezi olan Babil, kuşlarla da sembolü kartal olan Hitit ve sembolü atmaca (Horus) olan Mısır kastedilmiş olabilir. Hz. Süleyman'ın devr-i nübüvvetinde bu güçler üzerine hakim bir devlet kurmasına işaret edilmesi muhtemeldir (Krş: 73/En'âm: 112; 56/A'râf: 179; 76/Sebe': 12; 8/Tekvir: 25, ilgili notlar).

23 Veya: "düzenli birlikler halinde yola çıkarılmıştı". Hem ele avuca sığmaz kalabalıkları baştan sona birbirine bağlayarak sürü gibi sürmeyi, hem de düzene koyup yola çıkarmayı ifade eder (*Yûze'ûn*'un her iki anlamı için de bkz. Taberî ve Râğıb).

24 Veya: "Karınca Vadisi'ne.." Cins isim olabileceği gibi özel isim de olabilir.

25 Veya: "kraliçe karınca.." Yaygın kabul *nemle*'nin "bir karınca" anlamına geldiğidir. Fakat Ebu Hanife, bu karıncanın cinsiyeti kendisine sorulduğunda *kalet* fiilindeki dişillik *ta*'sına dayanarak "dişi" olduğunu söylemiştir (Zemahşerî). Bir sonraki âyet ve notları da bunu teyit eder.

26 Bu âyet indikten sonra erkek egemen bir toplum olan Mekkelilerden bir gurup bu âyeti dillerine dolayarak "Kur'an'ı Muhammed'in yazdığı belli oldu. Hiç dişiden lider olur mu? Eğer bu kitabı Allah indirseydi liderin dişi olmayacağını bilirdi" dediler. Günümüzde artık, tıpkı arılarda olduğu gibi karıncalar topluluğunda da liderin "ana karınca" olduğu bilinmektedir.

27 Bize göre, Hz. Süleyman'ın gülünç bulduğu şey (19) bir dişinin lider olmasıdır. Zaten bu yaklaşımı, Süleyman'ın bilmeyip de Hüdhüd'ün getirdiği haber (22-23) ve menkıbenin devamında Kraliçe Belkıs'ın oynadığı rol teyit etmektedir.

den[28] ve hep Senin hoşnut olacağın güzel işler yapan biri olayım; ve beni rahmetinle erdemli kullarının arasına kat!"[29]

20 Yine o (bir gün) kuşları denetliyordu; birden sordu: "Hüdhüd'ü neden göremiyorum? Yoksa yine kayıplara mı karıştı? 21 Ya karşıma geçerli ve ikna edici bir mazeretle çıkar; ya da onu şiddetli bir şekilde cezalandırır, daha olmazsa kafasını kopartırım!"

22 Derken beklemesi çok sürmedi, (Hüdhüd) çıkageldi ve dedi ki: "Ben senin henüz bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana Sebe'den doğru ve kesin bir haber getirdim:[30] 23 Evet ben orada bir kadın buldum ki, o ora halkına yöneticilik yapıyor; (bir iktidara gerekli olan) her şeyden ona da verilmişti; üstelik onun pek muhteşem bir tahtı da vardı.[31] 24 Ne ki onu ve kavmini Allah'ı bırakıp da güneşe tapar buldum. Öyle (anlaşılıyor) ki Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş. Onlar da yoldan sapmışlar ve bir daha da doğru yolu bulamamışlar. 25 Allah'a secde etmemeleri!?..[32] O Allah ki, göklerde ve yerde gizli saklı ne varsa ortaya çıkarır; dahası gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da iyi bilir; 26 Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, muhteşem ve mutlak hükümranlık makamının Rabbidir!"[33]

27 (Süleyman): "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancının teki misin, göreceğiz" dedi (ve ekledi): 28 "Bu mektubumu al onlara ulaştır; sonra onlardan uzaklaşıp bir köşeye çekil de bak bakalım, nasıl bir sonuca varacaklar."

29 (Sebe kraliçesi mektubu alınca): "Siz ey seçkinler!" dedi, "Elime çok önemli bir mektup geçti. 30 Evet o Süleyman'dan gelen bir mektup ve o şöyle (başlıyor): "Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla: 31 Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana gönülden teslim olmuş olarak gelin!"[34]

---

28 Hz. Süleyman'ın ebeveynine verilen nimetler için de Allah'a şükretmek istemesi dikkat çekicidir. Bu: 1) Kendisini yetiştirip eğiten ailesinin kadrini bildiğine; 2) ağaç kovuğundan çıkmadığının farkında olduğuna; 3) evladın anne-babanın ameli oluşuna delalet eder.

29 Gerçek erdemin zımni tarifi yapılmaktadır: Sorumluluğunu bilen kişi, isterse Sultan Süleyman olsun karıncayı dâhi incitmez. Dünyayı yöneten güçlüdür, kendini yöneten kudretlidir. Kendisinden sonra başlayacak olan Anadolu ve Yunan uygarlıklarını temelden etkilemiş olan büyük bir iman medeniyetinin kudretli hükümdarı, Allah'ın şefkat ve merhametine sığınıyor. Güç ve iktidarın ayartıcı cazibesinden, iç dünyasını korumanın tek yolunun bu olduğunu öğretiyor.

30 Zımnen: Bilge kral Sultan Süleyman da olsan, kuştan bile öğreneceğin bir şeyler vardır.

31 Veya *'arş*'ın mecazî karşılığı olarak: "pek güçlü bir yönetimi vardı".

32 Ya da: "Allah'a secde etmeleri gerekmez mi, ki..." Bu alternatif anlam *en-lâ*'yı *e-lâ* okuyanlara göredir (Ferra).

33 25 ve 26. âyetlerin içeriğinin Hüdhüd'e değil de doğrudan Allah'a atfı mümkündür (Râzî).

34 Bu daveti Allah adına yapan Hz. Süleyman'ın mektubunda yer alan bu cümle, ilâhi bir emir olarak Allah'a atfen de okunabilir (Bkz: "Allah'a karşı büyüklük taslamayın" 84/Duhân: 19). Sözlerin ait olduğu öznelere ilişkin bu bilinçli müphemlik, esasen "Söyleyenden çok söylenene bak!" mesajı verir. Amaç, mesel üzerinden güç ahlâkı inşa etmektir. Ahlâkı olmayan güç ahlâksız güçtür. Ahlaksız güç sahibine yarar değil zarar getirir.

32 (Sebe kraliçesi) dedi ki: "Siz ey seçkinler! Karşı karşıya kaldığım bu konuda bana kanaatlerinizi bildirin! Sizin katkınız olmadan bu konuda kestirip atmam doğru olmaz."[35]

33 (Seçkinler) şöyle dediler: "Biz güçlüyüz ve caydırıcı şiddette bir (askeri) yeteneğe sahibiz. Yine de emir senindir. Şu halde ne emredeceğine sen karar ver!"

34 (Sebe kraliçesi): "Bakın!" dedi, "Krallar bir ülkeye ne zaman (zorla) girmişlerse,[36] orayı perişan etmişler, üstelik oranın soylu insanlarını zelil kılmışlardır: vakıa, bunlar da öyle yapacaklar. 35 İşte bu nedenle ben onlara bir armağan göndereceğim ve bakacağım, elçiler nasıl bir (haberle) dönecekler."[37] 36 (Sebe kraliçesinin elçisi) Süleyman'a gelince, o şöyle dedi: "Güya servetle beni tavlamış mı oluyorsunuz? Ama Allah'ın bana verdiklerinin,[38] sizin bana verdiğinizden kat kat hayırlı olduğunu biliniz. Bilakis sunduğunuz hediyeler, yine sizin (gibi tek dünyalıları) sevindirir. 37 Seni (gönderenlere) dön ve (Allah'ın şu buyruğunu ilet): "Andolsun karşı konulmaz bir orduyla onların üzerine yürüyeceğiz ve elbette onları küçük düşürülmüş bir halde hor ve hakir olarak oradan çıkaracağız!"[39]

38 (Süleyman, Kraliçe'nin davete icâbet edeceğini anlayınca) dedi ki: "Siz ey maharetli kişiler! Onlar, gönülden teslim olmuş kişiler[40] olarak bana gelmeden önce, aranızdan kim onun tahtını bana getirebilir?"[41]

39 Görünmeyen varlıklara mensup (şeytânî) maharette biri "Sen daha oturduğun yerden kalkmadan onu sana getiririm; çünkü ben bu konuda güvenilir bir güce sahibim" dedi.[42]

---

35 Kraliçe üzerinden yönetimde istişarenin belirleyiciliğine dikkat çekiliyor (Krş: 98/Âl-i İmran: 159).

36 Müfessirler bunu "savaş yoluyla giriş" (*anveten*) olarak yorumlamışlardır (Taberî).

37 Belkıs'ın güç kullanarak karşı koymak yerine Hz. Süleyman'a hediye göndermesi 'feminen (kadınsı) siyasetin' tipik bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Allah Rasulü'nün hayatında da benzer bir olay vardır. Hepsi de birbirini öldürerek biri diğerinin yerine geçen sekiz İran hükümdarından biri olan Buran Duht isimli kadın yöneticinin gönderdiği hediyeyi Rasulullah kabul etmiştir (Tirmizî).

38 Bkz. "..doğrusu Süleyman'a ilim vermiştik" (53/Neml: 15).

39 34. âyette Sebe kraliçesinin dilinden yerilen bir fiilin Hz. Süleyman'a atfedilemeyeceğinden yola çıkarak, bu tehdidi Allah'a atfen okumak Kur'an'ın iç düzenine daha uygun görünmektedir. Buna ilaveten, bu ifadelerin öncesinde ve sonrasında Hz. Süleyman'ın kendi adına yaptığı konuşmalarda zamirler birinci tekil şahıs formundayken, burada azamet ifade eden "Biz" (*nâ*) zamirine dönülmüştür.

40 Ya da: "müslüman kimseler olarak". İbn Cüreyc bu şekilde anlamıştır (Taberî).

41 Buradaki "getirebilir"i, 42. âyetteki teşbih edatından yola çıkarak "onun tahtı gibi bir taht yapıp getirebilir" şeklinde anlamak gayet mümkündür. Allahu a'lem.

42 *'Ifrît*'in türetildiği *el-'afer* "toprak, yer" mânasına gelir. *'Âferah*, "güreşte sırtını yere getirdi" demektir. Tüm anlamları olumsuzdur. Zımnen: İktidar tek başına meziyet değildir, onu kötüler de elegeçirebilir. Meziyet âdaletle hüküm sürmektir.

Âyetin sonunda, *kaviyy* ve *emîn* sıfatları birlikte gelmiştir. *Kaviyy* güç ve kudrete, *emîn* güç ahlâkı ve adalete delalet eder. Güçsüz emînlik mazlum ve mağdur eder, emniyetsiz güç zalim ve gaddar eder.

40 Kendisinde vahiyden bir bilgi bulunan kimse "Ben" dedi, "sana onu gözünü açıp kapayıncaya kadar getiririm!"[43] Derken, onu önünde kurulu bir biçimde görünce dedi ki: "Rabbimin mahza bir lutfu bu; şükür mü nankörlük mü edeceğim diye beni sınıyor. Oysa ki şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur. Ama kim de nankörlük ederse, iyi bilsin ki Rabbim kendi kendine yetendir, (mahlukata karşı da) sınırsız cömerttir."[44]

41 Sözünü şöyle sürdürdü: "Onun tahtını kendisinin tanıyamayacağı bir hale getirin de, görelim bakalım doğru yolu bulacak mı? Yoksa doğru yolu bulamayan kimselerden mi olacak?"[45]

42 (Sebe kraliçesi) gelince, ona "Senin tahtın da böyle miydi?" denildi; o da "Sanki bu tıpkı o!" dedi.

Ve (Süleyman şöyle dedi): "Hakikatin bilgisi ondan önce bize verilmişti, bu yüzden de biz müslüman olduk;[46] 43 ona ise Allah'ı bırakıp da tapınageldiği şeyler engel oldu; çünkü o zaten hakikati ısrarla inkâr eden bir toplumun mensubuydu."

44 (Sebe kraliçesine); "Saraya buyurun!" denildi. Fakat sarayı görünce, onun (önünde) derin bir su var sandı ve eteğini kaldırdı.[47]

(Süleyman) dedi ki: "Bu, tabanı kristalle kaplı bir saraydır."

Kadın "Rabbim!" dedi, "Ben kendime kötülük etmişim! Artık ben de Süleyman'la beraber Âlemlerin Rabbine gönülden teslim oldum."[48]

45 DOĞRUSU Semud'a[49] da, soydaşları Sâlih'i "Yalnız Allah'a kulluk edin!" desin diye göndermiştik. Fakat onlar birbiriyle çekişen iki fırkaya ayrılıverdiler.

46 (Sâlih) "Ey Kavmim!" dedi, "Niçin iyi olan dururken kötü olanın çabucak gelmesini istiyorsunuz?[50] Niçin Allah'tan af

---

43 Tefsirlerdeki malumat ışığında, Belkıs'ın tahtının Yemen'den Kudüs'e biri üç saatte diğeri bir anda getirebilme imkanına dikkat çekilmiştir. Bu âyetler şöyle de anlaşılabilir: Bu mümkündür ve potansiyel olarak tabiatta vardır. Bunu keşfetme hedefi insana gösterilmiştir. İnsan çaba gösterirse bu hedefe ulaşır.

44 Mucizelerin tabiatına dair bir not için bkz. 68/Isra: 1, not 7.

45 *Tehtedi*, "hidayete ermek, doğruyu bulmak" demektir. Bu, kinayeli ve tevriyeli bir dildir. Bu menkıbevî kıssanın amacı muhatabı adım adım hidayete, yani bütün bunlarla hedeflenen ahlâkî hakikatleri görebilecek doğru bir düşünme tarzına ulaştırmaktır.

46 Veya, söz Sebe kraliçesine nisbetle şöyle anlaşılabilir: "ve bu olaydan önce bize bilgi verilmişti, bunun üzerine biz de müslüman olmuştuk" (Krş: Râzî). Bu sözü Başta Mücahid olmak üzere Mukatil, Taberî, Zemahşerî ve İbn Kesir Hz. Süleyman'a nisbet etmişlerdir. Zemahşerî bunun ikna edici gerekçesini ayrıntılarıyla açıklamıştır. Bu okuma kıssadaki olay-zaman örgüsüne uygundur. Çünkü kraliçenin müslüman olduğunu ifade eden 44. âyet daha sonra gelecektir.

47 Bu, Türkçe'deki "paçaları sıvamak" gibi deyimsel bir ifadedir. Allah için kullanıldığı 7/Kalem 42'de "harekete geçmek", "bir işe girişmek" anlamındadır.

48 Bu son âyet bu menkıbevi kıssanın maksadını verir: Dünyevi iktidarın geçiciliğini görüp âlemlerin Rabbine teslim olmak. Âyette Sebe kraliçesi Süleyman'a teslim olmuyor, Süleyman'ın teslim olduğu Allah'a onunla birlikte teslim oluyor. Zımnen: Gerçek güç Allah'a teslimiyettir.

49 Bir su uygarlığı olan Semud için bkz. 11/Fecr: 9, not 13.

50 Krş. 58/Ra'd: 6; 74/Nahl: 1 ve 79/Enbiya: 37, ilgili notlar.

dilenmiyorsunuz? Belki bağışlanırsınız."

47 Onlar "Biz, senin ve seninle beraber olanların uğursuzluk getirdiğine inanıyoruz" dediler.

(Sâlih): "Uğurunuz Allah'ın takdirindedir; kaldı ki siz (besbelli ki) sınanan bir toplumsunuz" dedi.

48 Vâkı'a, malum kentte[51] dokuz elebaşı[52] vardı; bunlar düzeni sağlamadıkları gibi, bozgunculuktan geri durmuyorlardı. 49 Allah adına yemin ederek dediler ki: "Ona ve yakınlarına geceleyin baskın yapıp (ortadan kaldıralım); ardından da kanını dâvâ edecek olanlara 'Biz onun ailesinin ortadan kaldırılmasına asla karışmadık; çünkü biz kesinlikle özü sözü doğru insanlarız' diyelim" demişlerdi.

50 Ve onlar bir tuzak kurdular; Biz de onlar farkına varmadan tuzaklarını boşa çıkardık. 51 Dön de bir bak bakalım: onların tuzaklarının akıbeti ne olmuş?[53] Elbette ki Biz, onları ve toplumlarını topyekûn yerle bir ettik.[54] 52 Bak işte onların mekânları:[55] İşledikleri zulümler yüzünden viran ve ıssız kalmış![56] Elbet bunda, işin bilincinde olan bir toplum için alınacak bir ders mutlaka vardır. 53 Yine, iman edip sorumluluk bilinciyle hareket eden kimseleri kurtarmış olmamızda da...[57]

54 VE Lut'u da (kurtarmıştık).[58] Hani o bir zamanlar kavmine şöyle demişti: "Siz (fıtrattan sapma olduğunu) göre göre bu (tür bir) fuhşu işlemeyi sürdürecek misiniz? 55 Şimdi siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yöneliyorsunuz, öyle mi? Yoo! Siz aslında (bunun getireceği vahim sonucu) bilmiyorsunuz![59]

56 Buna karşılık kavminin cevabı, "Lût (ve) yakınlarını ülkenizden çıkarın! Belli ki bunlar pek temiz (!) insanlarmış!" demekten başka bir şey olmadı.

57 Derken, Biz onu ve (iman) ailesini[60]

---

51 Helâk olan bu kavmin mekânları bilindiği için belirlilik takısıyla gelmiştir.

52 *Raht* genellikle sayıları dokuzu aşmayan "gurup" için kullanılır. Bu bağlamda "kişi" anlamına da gelebilir. Her iki çağrışıma da açık olduğu için "elebaşı" karşılığını tercih ettik.

53 Bu pasaj ve hassaten yukarıdaki âyetler, Hz. Peygamber'e Mekke'de kurulan tuzakları ve suikast planlarını "kıssa" üzerinden haber vermektedir. Bu üslup sayesinde Hz. Sâlih Hz. Peygamber'e çağdaş kılınmakta, zalim kavim de müşriklere çağdaş kılınmaktadır. Modern muhataba düşen soru şudur: Peki, bu kıssa ve bu kıssanın ilk muhataplarını nasıl kendimle çağdaş kılabilirim; ve bunu yaptığımda benim tarafım kimin yanı olur?

54 *Demmernâ* ile ilgili bkz. 40/Furkan: 36.

55 İlk muhatapların sürekli gidip geldikleri kervan yolu üzerindeydi. Her geçişte görüyorlardı.

56 *Hâviye*, "boşalmak, ıssız kalmak" ve "düşmek, yıkılıp viran olmak" anlamındaki *hevâ*'dan (İbn Fâris). Kelimenin bu iki kök anlamı, birbiriyle sebep-sonuç ilişkisine sahip olsa gerektir. Yani: viran olan ıssız kalır, ıssız kalan viran olur.

57 Zımnen: Sebe gibi Allah'a teslim olan kurtulur, Semud gibi Allah'a başkaldıran helâk olur.

58 Lût kıssası için bkz. 56/A'râf: 80-84; 51/Şu'arâ: 160-175.

59 Onlar bu çirkin işi "göz göre göre" yani "bile bile" yapıyorlardı, fakat bu fiilin getireceği dehşet sonucun cahiliydiler (Zemahşerî).

60 Bu bağlamda *ehl*, kan bağından daha çok din bağına işaret etmektedir. Nûh'un oğlu için "o senin *ehlinden* değildi" denilir (70/Hûd: 46). Hz. Peygamber de Fars asıllı Selman için "Selman bizdendir, *ehl*-i beytimizdendir" derken aynı anlamı kastediyordu.

kurtardık; ancak karısının dökülenler arasında yer almasına karar verdik. 58 Nihayet (bela) sağanağını üzerlerine boca ettik: ve uyarılan (fakat uslanmayan) kimselerin maruz kaldığı sağanağın ne berbat olduğunu (gösterdik)!

59 De ki: "Bütün hamd yalnız Allah'a, selam da O'nun seçip beğendiği kullarına olsun!"[61]

(ŞİMDİ söylesinler): Allah mı daha hayırlı, yoksa ortak koştukları varlıklar mı? 60 (Allah) değilse kimdir gökleri ve yeri yaratan? Dahası, gökten sizin için su indiren? Üstelik onunla sizin bir tek ağacını bile yetiştiremeyeceğiniz, içinden su çıkan göz bebeği seçkin bahçeler yeşertmişiz.[62]

Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Yoo, onlar yoldan sapmış bir toplum olmalı.

61 (Allah) değilse kimdir yeryüzünü dinlenme yeri kılan ve vadilerinden ırmaklar akıtmış olan; ve kalkmaz kımıldamaz dağlar inşa etmiş olan; ve iki (farklı) su kütlesi arasına bir engel yerleştirmiş olan?

Hâlâ Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Yoo, onların çoğu (nereden bakacaklarını) bilmiyorlar?

62 (Allah) değilse kimdir[63] dua ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan ve sıkıntıyı giderecek olan; ve sizi yeryüzünün halifeleri yapacak olan?[64]

Allah'la beraber başka bir ilâh, öyle mi?! Öğüt alanlarınız ne kadar da azınlıkta kalıyor![65]

63 (Allah) değilse kimdir karanın ve denizin zifiri karanlıklarında yol bulmanızı sağlayan? Ve rüzgarları rahmetinin önü sıra müjdeci olarak gönderen?

Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Allah, onların ortak koştukları her şeyden aşkın ve yücedir.

64 (Allah) değilse kimdir yaratılışı ilk defa başlatan ve onu tekrar tekrar yenileyen? Dahası, kimdir sizi gökten ve yerden rızıklandıran?

Allah'la beraber başka bir ilâh ha?[66]

De ki: "Eğer sözünüzün arkasında duruyorsanız, haydi delilinizi getirsenize!"

65 De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka hiç kimse, idraki aşan hakikatleri asla kavrayamaz;[67] hiç kimse öldükten

---

61 Buraya kadar anlatılanlar, Hz. Peygamber'in ve diğer inananların kişiliğini inşa amacı taşır. Bunun göstergesi, Allah'a hamdi ve kıssası anlatılan peygamberlere selamı emreden bu âyettir. Buradaki selam ile Ahzab 56'da mü'minlere Rasulullah için emredilen selam arasında derin bir bağlantı var gibidir.

62 *Hadika* (ç. *hadâik*) "içinden su çıkan sık ağaçlı bahçe/orman". *Hadkatu'l-'ayn*: "göz bebeği". Kişi için "göz bebeği gibi kıymetli olan bahçe". Bu nedenle, *cennât*'a ilaveten kullanılan "tabanından ırmaklar akan" ifadesi, *hadâik* için kullanılmaz (Bkz: 47/Nebe': 33; 27/'Abese: 30).

63 *Em* edatının *inkârî istifham* içeren yapısına dayanarak (*İtkân* II, 164).

64 Bir önceki âyetin yüklemleri geçmiş zaman kipindeyken, burada muzari kipindedir. Bu farklılık tercümeye yansıtılmıştır.

65 Veya: "Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz?"

66 Eğer 59. âyetteki *em-men*'i ilgi zamiri olarak alırsak, bu âyeti oradaki sorunun devamı olarak "Allah'ın yanında başka bir ilâh daha mı var?" şeklinde çevirmek mümkündür.

67 *Ğayb*'ı bu şekilde çevirimizin en mukni gerekçesi bir sonraki âyettir. *Ğayb*, benzer bağlamlarda, "insan idrakini aşan hakikatler"i

sonra ne zaman diriltileceğini de bilemez.

66 Değilse, âhirete ilişkin (hakikatler) onların idrak edebileceği bir biçimde baştan sona bilgilerine sunulmuştur.[68] Gel gör ki onlar, ondan yana hâlâ kuşku içindedirler; daha beteri, ondan yana kördürler!

67 Bu yüzden, inkârda direnen kimseler şöyle dediler: "Ne yani, biz ve atalarımız toprağa karışıp gittikten sonra yeniden çıkarılacağız, öyle mi? 68 Doğrusu bize ve atalarımıza bu vaad önceden de yapılmıştı. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değil."

69 De ki: "Yeryüzünde dolaşın da, günahı tabiat haline getirenlerin[69] sonu ne olmuş, görün!"

70 Yine de sen onlar için hüzünlenme! Ve onların hile ve desiselerinden dolayı sıkıntılanma!

71 Bir de diyorlar ki: "(Azaba ilişkin)[70] bu tehdidiniz ne zaman gerçekleşecek, eğer sözünüze sadıksanız haber verin bakalım?"

72 De ki: "Belki de, acele gelmesini istediğiniz o azabın bir kısmı peşinize çoktan takılmıştır bile!"

73 Yine de unutma ki, senin Rabbin insanlığa karşı pek lütufkardır; ve fakat insanların çoğu şükretmemektedir.

74 Yine unutma ki, senin Rabbin onların kalplerinin gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir.

75 Ne gökte ne de yerde[71] gizli ve gizemli[72] hiçbir şey[73] yoktur ki, kesin ve net bir yazılım ve yasayla kayıt altına alınmamış olsun.[74]

76 HİÇ şüphesiz bu Kur'an, İsrâiloğullarının üzerinde ihtilafa düştükleri bir çok

---

ifade eder. İçkin bir varlık olarak insan aşkın hakikatleri kavrayamaz. Kavranamayan bu tür hakikatler imanın konusudur. Sözün özü gayb konusunda iman idrake değil, idrak imana tâbidir.

68 Veya: "Hayır, onların âhirete ilişkin bilgileri yeterli seviyede değildir!" Bu okuyuşa, "*bel* edatı kendisinden sonrasını olumsuzlamaz" itirazı yapılmıştır (Ebu Amr'a katılarak Taberî). *İddârake*'nin türetildiği *dereke*, "yüksek bir şeyi engin bir şeyin seviyesine indirmek" anlamına gelir ki *gayb*'a verdiğimiz anlam bununla ilgilidir (Bkz: âyet 65). *et-Tedaruk*, "en yüksek düzeyde katkıda bulunmak"tır. *Tedarake* fiili "en arkadaki en öndekine kavuştu" anlamını taşır (Râğıb). Çevirideki "baştan sona" ifadesinin gerekçesi budur. 84. âyetteki *lem tuhîtû bihâ 'ilmen* ibâresi, bu ibâreyle karşıtlık içerir. Âyeti *bel edrake* okuyanlara göre mâna "Ama onların bilgilerinin kapsamına âhirete ilişkin bilgi giriyor mu bakalım?" olur (Ferra). Âyeti *belâ eddarake* olarak okuyan İbn Abbas, cümlede *istihzaî* bir anlam olduğunu söylemiştir (Ferra).

69 *el-Mucrimin*'i bu şekilde çevirimizin gerekçesi için bkz. 95/Enfal: 8, not 11.

70 Devamındaki âyetten yola çıkarak.

71 Ya da mecazen: "insan üstü âlemde ve insan altı âlemde.."

72 *Ğâibe*, hem tüm boyutlarıyla gizli olanı, hem de açık olduğu halde bazı boyutlarıyla gizemli olanı kapsar. Kelimenin belirsiz formda oluşu da bunu pekiştirir.

73 Veya: "göğün ve yerin gizli-saklı en küçük sırrı bile.." İbaredeki *ğâib*'in sıfat, sonundaki *tâ*'nın da mübalağa için olması durumunda (Râzî).

74 *Fî kitâbin mubinin*'deki lugavi belirsizlik ve lafzî apaçıklığa dair bir not için bkz. 70/Hûd: 6.

konuya açıklık getirmektedir.[75] 77 Çünkü o da, inananlar için bir rehber ve bir rahmettir.

78 Elbette senin Rabbin, onların arasında kendi verdiği hükmü uygulayacaktır: zira O en yüce olandır, her şeyi bilendir.

79 Şu halde yalnızca Allah'a dayan! Çünkü senin dayanağın,[76] doğruluğu açık ve kesin olan hakikattir.

80 Şu bir gerçek ki, sen ölülere işittiremezsin. Dahası, bu daveti sırtını dönüp uzaklaşan sağırlara da işittiremezsin.[77] 81 Yine, yoldan çıkan körleri doğru yola getirecek olan da sen değilsin. Sen ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin; ki zaten onlar gönülden teslim olan kimselerdir.[78]

82 Ve (o vahyi işitmeyen ölüler ve sağırlar) aleyhindeki söz[79] gerçekleştiği zaman, onlar için[80] yerden bir canlı[81] çıkarırız;[82] o onlara mesajlarımıza öteden beri insanların yürekten inanmamış olduklarını söyler.[83] 83 İşte o gün, her bir üm-

---

75 *Yekussu* fiilinin türetildiği *el-kassu* kökü, "açıklamak, adım adım şerh etmek" anlamına gelir (*Lisân* ve 71/Yusuf: 3, not 5).

76 *'Alâ* edatının istilâ işlevine dayanarak (*Lisân*).

77 Vahiy, kendine özgü bir kavramsal çerçeve içerisinde muhatabının hayat-ölüm tasavvurunu inşa ediyor (Hayat tasavvuru için krş. "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin" 94/Bakara: 154). Yine Kur'an "sağır" ve "kör" (53/Neml: 81) gibi noksanlık atıflarını, maddi anlamlarının dışında, insanın hakikate karşı duruşundan yola çıkarak yeniden tanımlıyor ve kendine has bir özürlü/sakat tasavvuru inşa ediyor.

78 Zımnen: Küfür ön yargı, iman ön bilgidir.

79 Yani: "azab sözü" (Mukatil ve Ferra). Onlar soruyorlardı: "bu vaadiniz ne zaman gerçekleşecek" (71. âyet).

80 "Onlar için" yani "onlar adına konuşan". Çünkü "ölüler, sağırlar" -açıkça yer almasa da- söz geliminden çıkardığımız "dilsizler" konuşamayacağı için onlar adına konuşan bir "canlı varlık".

81 *Dâbbe*, "hareket etmek, yavaşça yürümek" anlamındaki *debîb*'den türetilmiştir. Genellikle sürüngenler ve haşerat için kullanılır. Kur'an'da bu kelime, insanın da içerisinde yer aldığı tüm canlılara ilişkin kullanılmıştır (Bkz: 95/Enfal: 22, 55; 42/Fâtır: 45). Hz. Ali, bu "canlı"nın "hayvan" olarak yorumlanmasına itiraz sadedinde "Kuyruğu değil sakalı olan bir canlı" diyerek "insan" oluşuna dikkat çekmiştir. Ebu Ubeyde de 42/Fâtır: 45'te geçen *dâbbe*'nin "insan"a işaret eden bir mecaz olduğunu söyler (*Mecaz*).

82 Bu gerçeği söylemek için "yerden bir canlının çıkarılması", öldükten sonra dirilişe yürekten inanmayan insanın içine düştüğü yaman çelişkiyi temsil eden çarpıcı bir ibret sahnesidir. "Yerden", yani "topraktan" yaratılan canlıların en gelişmişi olan insan, bu geçmişine rağmen yeniden dirilişi nasıl inkâr edebilir? Bu formun bir benzeri de dünyevi hayat için kullanılır (Bkz: 94/Bakara: 164). Dünyada hakikate karşı kör ve sağır kesilenlerin Hesap Günü dilsiz olacakları için (Bkz: 39/Yâsîn: 65), insanoğlunun bu vurdumduymaz tavrının orada bir biçimde dile geleceğinin veciz ifadesi. "Mesajlarımıza insanların inanmadıklarını söyler" diyen âyet, bu "canlı"nın Allah adına konuşan bir tür "elçi" olduğunu da hatıra getirmektedir. Selim akla insanın içindeki "elçi" gözüyle bakılırsa, bunu insan aklının (ya da fıtratının) insana gerçeği mutlaka söyleyeceği şeklinde okumak da mümkündür.

83 Veya *tukellimuhum*'u "yaralama" kök anlamıyla alarak: "o insanlığı yaralar; çünkü insanlar vaktiyle âyetlerimize yürekten inanmadılar." Bu çeviri tercih edilebilir. Bu takdirde olay âhirette değil dünyada gerçekleşmiş olur. Allah en doğrusunu bilir.

metten âyetlerimizi yalanlayanlara özgü birer bölük oluşturacağız; ve onları (öylece) sevk edeceğiz. **84** Ta ki (huzura) geldikleri zaman, (Allah) onlara "Aklınızın kapasitesi onları kavramaya yetmediği için âyetlerimizi yalanlamaya mı kalktınız? Eğer öyle değilse, bugüne dek ne hazırladınız?" diyecek.

85 İşte onların tüm çarpıtmalarına[84] rağmen kendileri aleyhindeki söz böyle yerini bulmuş olacak. Dahası, bu durum karşısında onlardan çıt çıkmayacak. **86** Hem onlar, geceyi bağrında dinlensinler diye (karanlık), gündüzü de (hayatın çift kutuplu yasasını) görsünler diye (aydınlık) kıldığımızı hiç mi düşünmediler?

Elbet bunda inanacak bir toplum için, alınacak bir ders mutlaka vardır.

87 Ve o gün sura üflenecek; bunun üzerine, Allah'ın dilediği kimseler hariç, göklerde ve yerde bulunan herkes dehşetten paniğe kapılacak;[85] nihayet herkes, başı önde, O'nun huzuruna varacaktır.

88 İmdi,[86] hareketsiz ve sabit sandığın dağların kayıp giden bulutlar (gibi) gittiğini görürsün: her şeyi mükemmel bir nizama bağlayan Allah'ın sanatıdır bu: Şüphe yok ki, yaptığınız her şeyden haberdar olan da yine O'dur.[87][89] **Kim güzel eylemlerle (huzura) gelirse, daha hayırlısıyla karşılığını bulacaktır; üstelik onlar o günün dehşetinden emin olacaklardır.**[88]

90 Kim de kötü maksatlı eylemlerle (huzura) gelirse,[89] artık onlar da yüzüstü ateşe kapaklanacaklardır: Şimdi siz, yapıp ettiklerinizin dışında başka bir karşılık mı bekliyordunuz?

91 (EY Peygamber! De ki): "Ben yalnızca O'nun mübarek kıldığı şu şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum: zira her bir şey O'na aittir. Yine ben O'na gönülden teslim olanlardan biri olmakla emrolundum! **92** Bir de bu Kur'an'ı (insanlara) okuyup iletmekle..."

Bundan böyle kim doğru yola yönelirse, o kendisi için doğruyu bulmuş olur; kim de yoldan saparsa, o zaman de ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım."

93 Nihayet de ki: "Hamd olsun O Allah'a ki, size alamet ve işaretlerini gösterecek; derhal siz de onları tanıyacaksınız."

Ve Rabbin yaptıklarınıza karşı asla duyarsız değildir.

---

84 Zulmün bu anlamı için bkz. 79/Enbiya: 29, not 38.

85 Bkz. 79/Enbiya: 103.

86 Veya: "işte (o gün).."

87 Yeryüzünü oluşturan tabakaların hareket halinde olduğu günümüzde artık bilinmektedir. Buna "kıtasal sürüklenme" (continental crif) adı verilmektedir. Bu âyet, "Son Saat" ve "Kıyamet" bağlamında yer almasına karşın, doğrudan kıyametle ilgili sûrelerdeki gibi 'dağların yok olup gittiğini' ya da 'pamuk gibi atılarak toz duman olup kaybolduğunu' (Krş: 59/Tûr: 10; 50/Vâkı'a: 5; 46/Me'aric: 9; 3/Müzzemmil: 14; 35/Mûrselât: 10; 8/Tekvir: 3; 22/Kâri'a: 5) söylememektedir. Bu durumda âyetin bağlamıyla münasebetinin zımni açılımı şöyle olur: Dağların bilinçsiz hareketini dâhi izleyen ve bir yasaya bağlayan Allah'ın insanın eylemlerini bilip izlememesi ve hesaba çekmemesi düşünülemez. Dolayısıyla O'nun hesaba çekeceği bir gün mutlaka gelecektir.

88 Krş. 87. âyet.

89 *Seyyie* ve *zenb*'in farkı için bkz. 70/Hûd: 114.

KAMER SÛRESİ

Nüzûl : 54
Mushaf: 54

Sûre ayın evrelerine değil de zati varlığına delalet eden "ay" anlamındaki *Kamer* adını ilk âyetinden alır. Sahabe'nin dilinde ilk kelimeleri olan *ikterabeti's-sâ'ah* ile anılmıştır (Buhârî).

Sûrenin tamamı Mekkîdir. Hz. Aişe'den şöyle bir rivayet nakledilir: "Bu sûre Muhammed'e indiği sırada ben oyun oynayan yeni yetme bir kız çocuğuydum" (Buhârî). İlk tertipler sûreyi Tarık-Sâd arasına yerleştirir. Bu sûreyi, 5. yılda inen Tarık'ın arkasına yerleştirmek isabetli değildir. Zira sûre boykot döneminin açtığı yaraları saran bir üsluba sahiptir. Bu yaraların henüz taze olduğu 9. yılda inmiş olmalıdır.

Bu sûrede kıssalar birer kurşun gibi söz kalıbına dökülerek sözün gücüne karşı gücün sözcülüğünü yapan inkârcı muhataplara yöneltilir. Tam dört kez şöyle denir: "Fakat, uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabım nasıl olurmuş, (gördüler)! Doğrusu Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık; öyleyse, yok mudur ders alan?"

Zira Kur'an, sahibi Allah olan hayat okulunun yine Allah'a ait olan müfredatıdır. Kur'an'dan ders almayan Allah'tan ders almıyor demektir. Vahiy kendisini "düşünen bir topluma" ithaf eder. Dersi ise hayatına vahiyle istikamet vermek isteyenler alır. Hz. Ömer şöyle der: *Lâ yağrurkum men karae'l-Kurân! İnnemâ huve kelâmun netekellemu bih. Velâkin unzurû men ya'mel bih*!" (Birinin Kur'an okuması sizi aldatmasın! O dilimizdeki bir sözdür. Asıl siz onu kim hayatına koyuyor, ona itibar edin!) Fudayl b. 'Iyaz şöyle der: "*İnnemâ nezele'l-Kur'anu li-yu'mele bih; ittehaze'n-nâsu kıraetehu 'amelen*" (Kur'an sadece kendisiyle amel olunmak için indirildi; insanlarsa onun kıraatını amel edindiler).

Sûre konu itibarıyla üç bölüme ayrılabilir. 1. bölümü oluşturan 1-8. âyetler yaklaşan kıyametten söz eder. 2. bölümde helâk kıssaları yer alır (9-42). Hz. Nûh'un "bittim noktası" dile getirilerek (10) zımnen Allah Rasulü'ne, "Kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı başlar" müjdesi verilir. 3. bölüm mucizevi bir ihbar ile, vahye karşı direnenlerin hezimete uğrayacakları haberiyle başlar (145). Varlığın ilâhi bir plan üzere yaratıldığı vurgulanır (49).

Son pasajında Allah'a karşı küstahlaşan herkese şu ilâhi uyarı yapılır: "Nitekim, geçmişte sizinle aynı kafaya sahip toplumları yok ettik: hâlâ yok mudur ders alan?" (51)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SON Saat yaklaşacak ve ay yarılacak.[1]

2 Ama eğer onlar bir mucize görseler, (hem hakikatten) yüz çevirirler (hem de onun cazibesinden kendilerini alamayışlarını) "Bu sürekli gerçekleşen bir sihirdir"[2] diye izah ederler;[3] 3 zaten hep yalanlıyorlar ve önyargılarının peşine düşüyorlar.

Sonuçta, her hakikatin[4] ortaya çıkmak (gibi bir huyu) var.

4 Doğrusu onlara, içerisinde (gerçeği) gözlere zorla sokan haberler bulunan bir mesaj gelmiştir: 5 hedefe tam ulaştıracak çapta bir hikmet; fakat uyarının hiçbir yararı olmadı.

6 Artık sen de onlardan yüz çevir![5]

Bir davetçinin, asla (kimsenin) tasavvur edemeyeceği o şeye çağıracağı gün, 7 onlar yılgın ve bitkin gözlerle, savrulmuş çekirge sürüleri gibi mevzilerinden[6] çıkacaklar; 8 davetçiye doğru panik içinde seğirtecekler... ve o inkâr edenler "Bu zor bir gün!" diye çığlık atacaklar.[7]

9 ONLARDAN önce, Nûh kavmi de yalanlamıştı: hem kulumuzu[8] yalanlamışlar, hem de dönüp "O bir delidir" demişlerdi: ama engellendiler.[9]

10 Derken, o Rabbine şöyle yalvardı: "Ben artık bittim, şimdi Sen yardım et!"[10]

---

1 Veya: "Son Saat yaklaştı ve ay yarıldı". Kur'an'da Son Saat haberleri, kesinliği ifade için geçmiş zaman kipiyle yer alır. Tercihimiz bu genel Kur'ani üsluba dayanmaktadır. Alternatif anlam ise, bir çok müfessirin tercihi olan ve sahabeden gelen rivayetlerde yer alan "ayın yarılması mucizesi"ne dayanmaktadır. Söz konusu rivayetler Ankebût 50-51 ve İsra 59 ışığında anlaşılmalıdır. Hasan ve Ata, bu âyeti Kıyâmet 8 ışığında "ay tutulması" ile tefsir ederler. Buna göre olay kıyamet öncesine bir atıftır (İbn Aşur). Olağandışı bir ay tutulması yaşanmış olması ve bunu görenlerin ayı ikiye yarılmış sanması da mümkündür. Âyet, kozmik sistemin oluşumu sırasında ayın yeryüzünden kopuşuna da yorulabilir. Allah en doğrusunu bilir.

2 Veya kelimeyi *merra* yerine *mirra* köküne isnat ederek: "Güçlü bir sihirdir" (İbn Aşur). Müşriklerin vahiy mucizesini sihir saydıklarına dair bkz. 83/Zuhruf: 30; 86/Ahkâf: 7.

3 Bağlamdan da anlaşılacağı gibi burada inkârcı muhatapların vahyin çağrısına sırt çevirmekle vahyin cazibesinden kurtulamamak arasındaki çelişkili durumları dile getirilmektedir. Zaten bir şeyi "sihirdir" diyerek reddetmek, onun kendi üzerindeki gücünü ve etkisi itiraf etmektir. Dolayısıyla buradaki *i'rad* da mesajından yüz çevirmekle birlikte etkisinden kaçıp kurtulamamayı ifade eder (*İ'rad* ve *Tevelli* için bkz. 26/Necm: 29, not 21 ve 106/Nisâ: 81, not 101). Parantez içi açıklamalarımız bu mülahazalara dayanmaktadır.

4 Lafzen: "emrin".

5 Zımnen: Gündemini düşmanların belirlemesin! *Tevelli* için 2. âyetin notuna ve atıflarına bkz.

6 *Ecdâs* geldiği üç yerde de kıyamet bağlamında gelir. Bu yüzden daha genel bir kullanıma sahip olan "kabirler" ile karşılanması yerinde değildir.

7 O kadar ki; o gün "yüreklerin sahibini boğarcasına gırtlağa dayanacağı dehşet günü" olacak (78/Mü'min: 18).

8 "Kulumuz"un zımni çağrışımı: "Biz'e kulluk edenin mevlası Biz oluruz".

9 51/Şu'arâ' 116'ya dayanarak.

10 Lafzen: "yenildim". Kul "Bittim ya Rab!" derse, Allah "Yettim kulum!" der (Krş: 64/Nûh: 26-27). Bu âyetlerin Allah Rasulü'nün

11 Biz de bardaktan boşanırcasına dökülen bir su ile semanın kapılarını açtık; 12 ve toprağı fışkıran pınarlara çevirdik; ve kararlaştırılmış bir görevi gerçekleştirmek üzere su(lar) birleşti.[11] 13 Ama onu (malzemesi) ahşap ve çiviler olan bir (gemi ile) taşıdık:[12] 14 o (gemi) gözetimimiz altında yol aldı; (bu), nankörlüğe maruz kalan (Nûh'a) verilmiş bir ödüldü.

15 Doğrusu Biz, bu (kıssayı) bir (ibret) belgesi olarak bıraktık:[13] öyleyse yok mudur ders alan?

16 Nitekim, uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabım nasıl olurmuş (görün)![14]

17 Ve doğrusu Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık:[15] öyleyse yok mudur ders alan?

18 'ÂD (kavmi) de yalanlamıştı: fakat uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabım nasıl olurmuş, (gördüler).

19 Elbet Biz de onların üzerine kapkara bir günde gürültülü bir kasırga gönderdik: 20 insanları öyle savuruyordu ki, sanki onlar kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibi (yere serildiler). 21 Fakat uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabım nasıl olurmuş, (gördüler).

22 Ve doğrusu Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık: öyleyse yok mudur ders alan?

23 SEMUD da bütün uyarıları yalanladı; 24 ve dediler ki: "Ne! İçimizden (bula bula) bir ölümlüye mi uyacağız?[16] Bu takdirde biz sapıklığa ve çılgınlığa gömülmüş oluruz. 25 Vahiy, aramızdan bir tek ona mı indirildi? Hayır, aksine o yalanda sınır tanımayan mağrurun biri."

26 (Allah dedi ki): "Onlar yarın 'yalanda sınır tanımayan mağrur' kimmiş bilecekler: 27 Unutma ki (Ey Sâlih); Biz bu dişi

---

"bittim noktası" olan Taif seferine yakın bir zamanda indiği hatırlanmalıdır. İnsan ne ki? İnsan biter. Gerçekten Allah yolunda bitmek ve bittim demek kusur değil bilakis meziyettir, bir hak ediştir. "Ben bittim" diyecek kadar koşan ve bunu söylemeyi hak eden kaç fâni var şu dâr-ı dünyada? Onların hepsi de bittiklerinde "Dayan kulum, Ben de yettim!" diyen bir Allah'ı yanlarında bulmuşlardır.

11 Hz. Nûh karada gemi yaparken zalim kavim "Hani bunun denizi" der gibisinden dalga geçiyorlardı. Zımnen, tüm zamanların Nûhlarına: Günah okyanusunda sevap adası olmak karada gemi yapmaktır. Sen karada gemini yap! Deniz lazım olursa, suların Rabbi onu senin ayağına getirir.

12 Geminin nitelikleriyle anılmasının şöyle bir vurgusu olabilir: Nûh'u ve iman edenleri taşıyan, öyle olağanüstü gökten inmiş bir gemi değildi. Bildiğiniz türden ve sıradan malzemeyle yapılmış bir gemiydi. Dolayısıyla kerameti gemide değil, mü'minlerin istikametinde ve imanında arayınız!

Nükte: Nûh'un gemisinde olun da ister kaptan olun ister tayfa, ister tahta olun ister çivi. Gemi nereye giderse tayfa da tahta da oraya gider, kaptan da çivi de oraya gider.

13 *Hâ* dişil zamiri kıssayı gösterebileceği gibi gemiyi de gösterebilir. Bu ikincisi olma durumunda mâna şu olur: "Biz bu gemiyi gerideki-lere bir ibret olarak bıraktık".

14 *Vâv*'ın "hal" anlamını tercih ederek.

15 *Zikr*, hem anlamayı ve hatırlamayı, hem de öğüt almayı ifade eder (Bkz: 56/A'râf: 3, not 4; 79/Enbiya: 10, not 13).

16 Tabiatın gizli güçlerinin sembolleri olarak niteledikleri totem ve putlarını meşrulaştırmak için "melek peygamber" talebine işaret eder.. Ama bu talebin özünde insan soyundan umut kesme yatar. Bu, onların kendilerinden umut kestiklerini gösterir.

deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz:[17] artık onları gözetle ve sabırlı ol! 28 Ve onlara suyun aralarında[18] taksim edildiğini haber ver: her sulama nöbetleşe yapılacaktır."

29 Derken onlar, (çete başı olan) arkadaşlarını çağırdılar. Kafa kafaya verdiler... ve nihayet o, (deveyi) gaddarca boğazladı.[19] 30 Fakat, uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabımın nasıl olduğunu (hiç hesaba katmadı).

31 Elbet Biz de onlara tek bir bela sayhası gönderdik: sonunda çürüyüp un-ufak olmuş odun talaşına döndüler.

32 Ve doğrusu Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık: öyleyse yok mudur ders alan?

33 LÛT kavmi de bütün uyarıları yalanladı. 34 Elbet Biz de onları bir bela fırtınasına maruz bıraktık[20] ve seher vakti sadece Lût'un (iman) ailesini kurtardık,[21] 35 katımızdan bir nimet olarak: şükredenleri Biz işte böyle ödüllendiririz.

36 Doğrusu (Lût) Bizim enseleme gücümüze karşı onları uyarmıştı; fakat onlar bu uyarılara hep kuşkuyla yaklaştılar. 37 Daha beteri arzularını onun misafirlerinden tatmin etmek için onunla çekiştiler;[22] bunun üzerine Biz de gözlerini kör ettik;[23] "Madem uyarımı (göz ardı ettiniz), o halde azabımı tadın!" (dedik).

38 Mamafih, sabahleyin erkenden kalıcı izler bırakan bir azap onları kuşattı: 39 sonunda, uyarımın (dinlenilmemesi) halinde azabım nasıl olurmuş (gördüler).

40 İşte Biz bu Kur'an'ı ders alınsın diye kolaylaştırdık: öyleyse yok mudur ders alan!

41 Doğrusu, Firavun yandaşlarına da bu uyarılar gelmişti. 42 Bütün âyetlerimizi yalanladılar: bunun üzerine Biz de, her şeye gücü yeten yüce bir güç sahibi nasıl çekip alırsa, işte öyle çekip aldık.

43 İMDİ, sizin kâfirleriniz şu bahsi geçenlerden daha mı değerlidir; yoksa silinmez sayfalarda[24] dokunulmaz olduğunuz mu kayıtlı?

44 Yoksa "Biz örgütlü gücüz, galip geliriz" mi diyorlar?

45 Gün gelecek, birlikleri yenilip dağılacak ve arkalarını dönüp (kaçacak)lar.[25]

46 Ne var ki onların asıl randevuları Son

---

17 Sınama aracı kılınan diğer örnekler için krş. 4/Müddessir: 31; 68/Isra: 60; 66/Sâffât: 63; 94/Bakara: 102.

18 Yani kendi hayvanlarıyla Allah'ın suyunu dâhi esirgedikleri dişi (ve muhtemelen hamile) deve arasında (51/Şu'arâ: 155). Canın sahibi o canı verendir. Sahipsiz deveye Allah sahip çıktı. Allah'ın suyunu Allah'ın devesinden esirgemeye kalktılar. Bu Allah'la ayaklaşmak demekti. Sonunda helak oldular. ("Allah'ın devesi"ne dair tahliller ve konuyla ilgili açıklamalar için bkz. 70/Hûd: 64, not 79; 91/Hac: 37, not 58.)

19 *'Akara* için bkz. 56/A'râf: 77, not 59.

20 Krş. 89/Ankebût: 28-35.

21 Karısı bu aileye dahil olmadığı için kurtulamadı (Bkz: 70/Hûd: 81 ve 53/Neml: 57, not 60).

22 Tercih ettiğimiz bu anlam için krş. 71/Yusuf: 23, not 26.

23 Zımnen: Şehvet güdüleri bilinçlerini öyle kuşattı ki, gözleri hiçbir şeyi görmez oldu.

24 *Zubur* için bkz. 74/Nahl: 44, not 48 ve 51/Şu'arâ:196, not 95.

25 Allah Rasulü'nü teselli için mucizevî bir biçimde geleceğin önceden haber verilmesi. Tarih bu mucizevî haberin aynen gerçekleştiğine şahit olmuştur.

Saat'tir; işte o Son Saat en dehşetli, en acı olanıdır. 47 Çünkü günahı hayat tarzı edinenler, sapıklığa ve çılgınlığa mahkûm olmuşlardır. 48 O gün yüzükoyun ateşe sürüklenecekler (ve denilecek ki): "Tadın bakalım, değdiğinin fiyakasını bozan cehennemin okşayışını!"[26]

49 ŞÜPHE yok ki, her şeyi bir kaderle yaratan Biz'iz.[27] 50 Bizim emrimiz ise, sadece göz açıp kapamak gibi bir anlık iştir.

51 Nitekim, geçmişte sizinle aynı kafaya sahip toplumları yok ettik: hâlâ yok mudur ders alan?

52 Ve yaptıkları her şey korunaklı sayfalarda kayıt altına alınmıştır; 53 küçük olsun büyük olsun, her ne yapmışlarsa satırlara geçmiştir.

54 Ne var ki, sorumluluğunun bilincinde olanlar cennetlerde ve ırmaklar arasında (mest) olacaklar:[28] 55 sadâkat tahtında... sonsuz hükümranlık ve iktidar sahibinin yüce huzurunda...[29]

---

26 Kısa vâdeli hazları hayatın eksenine yerleştirenlere kinayeli bir hatırlatma.

27 Yani: "ölçüyle". İradeye bağlı eylemlerin gerçekleşmesinde iradeyi kullanmak da kaderdir.

28 Veya mecazen: "Hayranlık verici, akıl almaz bir ışık tayfı içinde mest olacaklar" (Krş: Zemahşerî). Tercihimiz, Kur'an'daki cennet tasvirlerinin genel bir okumasına dayanmaktadır.

29 Allah'ım! Bizi o mutlu sondan mahrum eyleme!

SÂD SÛRESİ

Nüzûl : 55
Mushaf: 38

Adını girişindeki *sâd* harfinden alır. Davud peygamberi konu alan kıssadan dolayı (21-26 ve 30-40) Davud Sûresi diye de anılmış, fakat bu isim yaygınlaşmamıştır.

Mekke'de nâzil olmuştur. Tüm ilk tertiplerde Kamer-A'raf arasına yerleştirilirse de bu sıra iniş yılıyla uyuşmamaktadır. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre sûrenin 5-7. âyetleri, Mekke ileri gelenlerinin Ebu Talib'in yanında Rasulullah'ın tevhid davetine itirazlarına açıktan atıf içermektedir (Tirmizî, Ahmed ve İbn Sa'd). İbn Hişam'ın naklettiği bir rivayetten, sûrenin Ebu Talib'in ölümüyle sonuçlanan hastalığı sırasında nâzil olduğunu öğreniyoruz. Ebu Talib Peygamberliğin 9. yılında (m. 619) vefat etmiştir. Şu durumda sûreyi 9. yıla yerleştirebiliriz.

Bu dönem sûrelerinin özelliği, kısa ve özet halde naklettiği kıssalar üzerinden hitap etmektir. Helâk olan kavimlerin şahsında müşrikleri uyarırken, kendilerine güç ve iktidar verilen peygamberlerin şahsında da Hz. Peygamber ve mü'minler teselli edilir. Bu aynı zamanda Hz. Peygamber'e gaybi bir ihbardır. Tabi ki bu Hz. Eyyub sabrıyla gerçekleşecektir (41-44). Eyyub kıssası üzerinden Hz. Peygambere sabır telkin edilir. Kıssa anlatımındaki bu çift boyutlu süreç, bu sûrenin hemen ardından indirilen A'raf sûresiyle ayrıntı kazanacak, Sebe', Kehf ve Yusuf sûresi ile sürecektir.

Sûrenin ana teması hatadan dönmekle hatada ısrar etmek arasındaki farktır.

İlâhî bir inşa projesi olan vahye atıfla başlayan ve biten sûrenin girişi bir önceki Sâffât'ın sonundaki geçersiz mazerete (168-169) bir cevap niteliğindedir. Haddini bilmezlik ve ataları körü körüne taklide saplanan müşrik muhataplara hatada ısrar etmemeleri öğütlenir (1-12). Çünkü hatada ısrar edenlerin akıbeti feci olmuştur (13-16). Hz. Davud hatada ısrar etmemenin, Hz. Süleyman servet ve iktidarla şımarmamanın güzel birer örneğidir (17-40). Bu iki kıssa bağlamında güç ve güç ahlâkı sorgulanır. İktidar ve refahın baştan çıkarıcı boyutu dile getirilerek, buna direnenlerle direnmeyenlerin Allah katında bir tutulmayacağı vurgulanır (28). Ve ardından sıralanan peygamberlerle hassaten Hz. Peygamber'in tasavvuru inşa edilir (41-48). İyilerin ve kötülerin âhiretteki ödül ve cezaları ele alınır (49-64). İblis kıssası özelinde, hatada ısrarın sahibini ne hallere düşürdüğü vurgulanır. Vahyin amacı insanı İblisleşmeye karşı uyarmaktır. Bu uyarıya karşı kör ve sağır davrananlar, son âyette şöyle uyarılır: "Onun verdiği haberin (gerçek olduğunu) bir zaman sonra mutlaka öğreneceksiniz" (88).

Sûre, Basra taksimine göre 85, Hicaz taksimine göre 86, Kûfe taksimine göre 88 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Sâd!*[1]

Şeref ve itibar kaynağı olan[2] Kur'an şahit olsun![3]

2 Ama nerde! İnkarda direnenler (aklet-mek yerine) yersiz bir gurura ve tarifsiz bir nefrete gömülmüşlerdir.

3 Kendilerinden önce nice kuşakları helâk ettik; tam bu sırada imdat dilediler, fakat kurtuluşun vakti çoktan geçmişti.[4]

4 Ve onlar aralarından birinin kendilerine uyarıcı olarak gelmesine şaştılar; işte bu kâfirler şöyle dediler: "Bu, göz boyamak isteyen yalancının biri. 5 Bütün bu ilâhlar tek bir ilâha indirgiyor ha?[5] Bunun çok tuhaf bir görüş olduğunda hiç şüphe yok."

6 Onların liderleri öne atılarak (der ki): "Devam edin, ilâhlarınıza ısrarla sahip çıkın; yapmanız gereken tek şey budur! 7 Biz çağdaş inanç sistemlerinin hiç birinde bunu duymadık;[6] bu desteksiz bir uydurmadan başkası değildir; 8 ne yani, aramızdan ilâhi mesajın indirileceği bir o mu kaldı?"

Ama hayır, onlar asıl Benim uyarıma karşı şüpheyle yaklaşıyorlar; dahası, belli ki onlar henüz azabımı tatmamışlar.

9 Yoksa, mutlak kudret ve lütuf sahibi Rabbinin rahmet hazinelerinin tasarrufu onların elinde mi? 10 Yoksa göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin mülkiyeti onlara mı ait? Haydi o zaman, tüm araçlara sarılsınlar da, (göklerin tahtına) çıkıp kurulsunlar bakalım!

11 Onlar, bozguna uğramış müttefiklerin döküntülerinden oluşmuş (başıbozuklar) ordusu...[7]

12 Onlardan önce Nûh ve 'Âd kavmi ve yüksek sütunlar[8] sahibi Firavun da gerçeği yalanlamıştı; 13 Semud ve Lût kavmi, Eyke ahalisi de öyle... Adı geçenler de (inkârda) müttefiktiler.[9] 14 Hepsi de elçileri yalanladılar: Bu yüzden cezamızı hak ettiler.

---

1 Anlamı her ne olursa olsun, Hz. Peygamber'in vahyin bir tek harfini dâhi zayi etmeden ulaştırdığının açık delilidir (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 Veya: "öğüt veren ve uyaran"; ya da "yüce ve anlamaya açık". *Zikr*, vahyin insan diline dönüşümünü ifade eder. Mesela, Kur'an vahyi Arapça zikredilmiştir. Fakat asıl *zikr* "şeref ve itibar" anlamına gelir. Son vahyin "okumanın tüm olumlu anlamlarıyla sürekli okunan" mânasına gelen Kur'an adını alması da şeref ve itibarındandır. Zira şerefli ve itibarlı olan sık sık anılır ve dillerden, akıllardan, gönüllerden düşmez (Bkz: 83/Zuhruf: 44).

3 Yemin *vav*'ı ile başlayan 16 sûrenin ilki olan 5/Duhâ: 1'in ilk notuna bkz.

4 Sadece burada gelen *ve lâte hîne menâs* deyimi, Türkçe'deki "geçti Bor'un pazarı" deyimini andırır.

5 Şirki doğuran tasavvurun yapısına dayanarak: "Tanrısal nitelikleri bir tek varlıkta mı topluyor?"

6 O günün dünyasında muasır uygarlığı (*el-milletu'l-âhirah*) Bizans ve Pers temsil ediyordu. Türleri farklı olsa da ikisi de şirke ve zulme sapmış uygarlıklardı.

7 "Savaş döküntüsü" tüm zamanlarda Allah'a karşı savaş açanların bu savaşı kaybettiklerini îmâ eder. 15. âyet bu âyetin devamı mahiyetindedir. Aradaki âyetler bir tür parantez içi açıklama sayılmalıdır. Zira bu âyetler geçmişte kendileri gibi inananların akıbetini ele almaktadır.

8 Veya: "dikili taş anıtlar".

9 Artık mütearife haline gelmiş olan ve Ebu Hanife, Süfyan Sevrî, Şafiî, Ebu Davud, Ahmed bin Hanbel gibi imamların dilinden nakledilen "küfür tek millettir" tesbitinin Kur'an'daki dayanağı.

15 Ve şu berikiler var ya; işte bunları bir tek bela çığlığı beklemektedir: ilave bir nefes bile alamazlar.

16 İşte onlar, "Rabbimiz! Bizim hesabımızı Hesap Günü'nden önce, hemen şimdi kes!"[10] diye (alay ederler).

17 Sen onların bu tür laflarına karşı dirençli ol ve güçlü bir kişiliğe sahip olan has kulumuz Davud'u hatırla! Çünkü o her daim Allah'a yönelirdi.[11] 18 İşte bu yüzden, her sabah ve her akşam, onunla birlikte emrimize âmâde kıldığımız[12] dağlar da kudret ve ihtişamımızı dillendirirdi;[13] 19 katar katar dizilmiş kuşlar da:[14] bunların hepsi her daim O'na yönelmişlerdi![15] 20 Biz de onun iktidarını sağlama aldık; zira ona adâletle hükmedecek muhakeme ve anlaşmazlıkları sona erdirecek ikna yeteneği vermiştik.[16]

21 SEN dâvâcıların kıssasından haberdar oldun mu? Hani onlar mabedin inziva hücresinin[17] (duvarına) tırmanmışlardı.[18] 22 Yanına aniden girdiklerini görünce Davud onlardan dolayı telaşa kapıldı.[19] Onlar "Korkma!" dediler, "Biz (sadece) iki dâvâlıyız; birimiz diğerinin hakkına tecavüz etti: şimdi sen aramızda hakkaniyetle karar ver ve doğrudan ayrılma; bize de doğru yolu göster! 23 İşte bu benim kardeşim; onun doksan dokuz koyunu var,[20] benimse yalnızca bir tek koyunum;

---

10 *el-Kıtta*'ya verdiğimiz mâna Ebu Ubeyde'nin tercihine dayanmaktadır (*Mecaz*).

11 Davud'un sabrı ve güçlü kişiliği servet ve iktidarın ayartıcılığına karşı direnmesini sağlamıştı. Varlığa sabretmek yokluğa sabretmekten çok daha zordu. Güç ve serveti Allah'ın desteği, bunlardan mahrumiyeti Allah'ın desteğinden mahrumiyet olarak algılayan (8. âyet) Mekke aristokrasisine Hz. Davud hatırlatılarak, Hz. Peygamber'e de tıpkı Hz. Davud'a verildiği gibi güç ve iktidar bahşedileceği îmâ edilmektedir. Bilindiği gibi sıradan bir nefer olan Hz. Davud'a, atadan kalan bir mirasla değil ilâhi bir yardımla hem iktidar hem de peygamberlik verilmişti. İktidar ve nübüvvet, hem dünya hem âhiret saadetini temsil ediyordu.

12 *Sahharnâ*: "boyun eğdirdik, emre âmâde kıldık". *Sufunun sevahir*, "uysal ve söz dinleyen *ata denir* (*Mekâyîs*). Muhtemelen *teshir*'in iniş sürecinde ilk geçtiği yer burasıdır. *Teshir*, hem yaratılıştaki anlam ve amaçlılığı, hem de ilâhi hiyerarşiyi ifade eder (Bkz: 91/Hac: 37, not 58).

13 Yani: O Rabbine yüksek sesle ibadet ederken, yankılanan dağlar da sesine ses katardı.

14 Benzer bir ibâre: "*saf saf olmuş kuşlar*" (97/Nûr: 41).

15 Krş. 79/Enbiya: 79 ve 76/Sebe': 10-11, ilgili notlar.

16 Bu âyet meşru iktidarın zorbalık ve güç temerküzüne değil hikmet ve adâlete dayandığını ifade eder. Zira devletin imanî adâlettir. Kaynak dilde deyimsel bir ibâre olan *fasle'l-hutâb*, Türkçe'deki "ağacı kesip takırtıyı tüketmek" deyimine yakın bir anlam taşır. Zımnen, Davud'un iktidarının bu iki yetenek sayesinde sağlamlaştırıldığını ifade eder. Bunlardan ilkinin "en isabetli hükmü verme, düşüncede ve eylemde bir şeyi yerli yerine koyma" anlamına gelen *hikmet* olması manidardır.

17 *Mihrâb* için bkz. 43/Meryem: 11, not 18.

18 Zemahşerî, bu kıssadaki diyalogların tamamen "temsilî" olduğunu, temsilî anlatımın etkili bir tarz olduğunu, kıssanın ahlâkî öğüdü üstü örtülü bir biçimde aktardığını dile getirir (*Keşşaf*; krş. Ebussuud).

19 *Fezi'a* için bkz. 79/Enbiya: 103, not 104.

20 *Na'ce*, "dişi koyun" ya da "dişi sülün". Bu "kadın"dan kinaye olarak değerlendirilebilir. Hasan Basrî'nin de dediği gibi 99 rakamı çokluktan kinayedir. Yani: "sahip olabileceğinin en faz-

buna rağmen o, "Onu da bana ver" dedi ve dediğini zorla yaptırdı.[21]

24 (Davud) dedi ki: "Doğrusu bu kişi, senin koyununu alıp kendininkine katmakla sana zulmetmiş. Zaten toplumsal hayatı paylaşan insanlar (genellikle) birbirlerinin hakkına tecavüz ederler; iman edip dürüst ve erdemli davrananlar hariç: ama böyleleri, ne kadar da az.

Derken Davud, bizim kendisini sınadığımızı[22] fark etti; hemen Rabbinden af diledi ve baş eğip iki büklüm bir halde tevbe ederek O'na yöneldi.

25 Ve Biz de bu (hatasını) bağışladık: elbet onu, Bizim katımıza yakınlık ve güzel bir son beklemektedir.[23]

26 (Ve nida ettik): "Ey Davud! Elbet sana yeryüzünde iktidarı Biz verdik:[24] O halde insanlar arasında adâletle hükmet, (kimsenin) heva ve arzusuna kapılma ki, sonra seni Allah yolundan saptırırlar. Şu kesin ki Allah yolundan sapan kimseler, Hesap Günü'nü unutmalarından dolayı şiddetli bir cezaya çarptırılırlar.

27 VE Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri bir amaç ve anlamdan yoksun yaratmadık;[25] bu, inkârda direnenlerin bakış açısıdır: yazıklar olsun (kendilerini

---

lasına.." Hz. Nûh'un davet ömrüyle ilgili benzer bir örnek için bkz. 89/Ankebût: 14, not 20.

21 Hz. Ömer'in müslüman oluşuna müşriklerin itirazı, bunun üzerine kısasada şu öykünün anlatılması: "Sizin yüz koyununuz varken, bendeki tek koyuna da göz dikiyorsunuz." (23).

22 "Bu dâvâ münasebetiyle" ya da "Uriah'ın dul karısıyla". Bu dâvâ ile sınanması, dâvâcıyı dinleyip daha dâvâlıyı dinlemeden birincinin lehine karar vermesidir (Krş: 79/Enbiya: 78-79). Bu, sanığın savunması alınmadığı için âdil bir yargılama değildir ve Hz. Davud adâletin tam tecelli etmesini engelleyen bu acele kararından dolayı Allah'a tevbe etmiş olmalıdır. 26. âyetteki "insanlar arasında adâletle hükmet" emri, bu sonucu doğrulamaktadır. Bu kısa ile sûrenin sonunda anlatılan İblis kıssası arasında bir karşıtlık ilişkisi vardır. Hatada ısrar etmeyenle hatada ısrar eden arasındaki fark Davud ve İblis kıssalarıyla verilmektedir.

23 Bu pasajda anlatılan kıssa sonraki müfessirler tarafından peygamberleri masum kılan karakter temizliğinin doğuştan mı, yoksa ahlâki bir gayret ve mücahede sonucunda mı gerçekleştiği tartışmaları ekseninde ele alınmıştır. İlk tefsir otoritelerinin kelami polemikten uzak tavrı bu konuda Tâhâ: 121-122 ve Kasas: 15-16'da belirginleşen Kur'anî prensibe daha uygun düşmektedir. Bu pasajın arka planını Mukatil ve Taberî gibi müfessirler şöyle naklederler: Hz. Davud'un gönlü evinin damından zaman zaman gördüğü güzel bir hanıma meyleder. Araştırınca hanımın Uriyah adlı bir askerin eşi olduğunu öğrenir. Uriyah Hz. Davud'un gönderdiği bir savaşta ölür. Hz. Davud dul eş ile evlenir ve bu evlilikten Hz. Süleyman olur. Eski Ahid'deki anlatım kesinlikle Hz. Davud'a iftira niteliğindedir. Bir peygambere zina isnat eden bu versiyon kesinlikle reddedilmelidir (II Samuel, 11:4-5). Hz. Ali bu iftirayı taşıyana iki kat iftira cezası tatbik edeceğini söylemiştir (*Keşşaf*). Kur'an burada hikayenin iftiradan arındırılmış şeklini îmâ ederek, Hz. Davud'a gelen iki dâvâcı üzerinden ahlâkî bir öğüt verir. Zımnen: Doksan dokuzu elinde tutanlar, başkalarının elindeki bire göz dikmesinler!

24 Lafzen: "halife yaptık".

25 Burada "amaçsızlık ve anlamsızlık" mânasındaki *bâtıl*, *hakk*'ın karşıtı olarak kullanılmıştır (Krş: 65/İbrahim: 19, not 20). Anlamlılık ve amaçlılık yasası, varlığın belki de istisnası ve göreceliği olmayan tek yasasıdır. Zımnen: Göğün yerin bir amacı olsun da, insanın bir amacı olmasın mı?

mahkûm ettikleri) ateşten dolayı inkârda direnen o kimselere![26]

28 Yoksa iman eden ve ıslaha hizmet edenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutsaydık? Yoksa sorumlu davrananları, sorumsuz sapıklarla bir mi tutsaydık?[27]

29 Sana mübarek bir kitab olan bu (Kur'an'ı) Biz indirdik ki, herkes onun mesajları üzerinde iyice düşünsün de akıl izan sahipleri ders alsın diye.[28]

30 DAVUD'A bir de Süleyman'ı bahşettik: o ne güzel kuldu; çünkü o sürekli Bize yönelirdi.[29]

31 Hani, gün batımına doğru kendisine soylu ve favori atlar[30] sunulmuştu da, 32 "Elbet ben güzel olan her şeyi severim" demişti, "çünkü bana Rabbimi hatırlatır!"[31] Ta ki (bunu) atlar gözden kaybolunca kadar tekrarladı.[32] 33 (Ardından) "Onları bana getirin!" (diyerek) başladı bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya.

34 Doğrusu Biz Süleyman'ı, vaktiyle tahtının üzerine bir ceset koymakla sınamıştık;[33] bunun ardından o da Bize yönelmiş (ve) 35 "Rabbim!" demişti, "Bana mağfiret eyle! Bana, benden sonra hiç kimsenin üstlenmeye lâyık olmadığı bir iktidar ver:[34] çünkü Sen, evet Sensin cömertçe bahşeden!"

---

26 Kur'an'da dünya ve maddî varlık âlemi hem yerilir (oyun ve eğlence, tadımlık zevk, ziynet, zuhruf: sahte cazibe 97/Nûr: 39; 40/Furkan: 23), hem de övülür (80/Mü'minûn: 115; 55/Sâd: 27 bu âyet, 84/Duhân: 38-39; 88/Rûm: 8, 30/Tîn: 6; 74/Nahl: 97). Birinciler dünyacıların dengeye çekmek, ikinciler çilecileri dengeye çekmek içindir. Hırs, tamah, dünyevileşme ne kadar kötü ise miskinlik, tembellik, çilecilikle başkalarına yük olmak da o kadar çirkindir.

27 "Sâlih amel" nasıl "ifsad"ın karşısına konulmuşsa, *muttakûn*'un karşısına da *fuccâr* konulmuştur. Buna göre *fuccâr* sorumluluğun zıddı bir anlam taşımaktadır (Bkz: 90/Mutaffifin: 7, not 2). "Yarıp çıkmak", "yırtmak" anlamına gelen *fecr*'den türetilen ***el-fucûr***, "sorumsuz davranışlar sonucunda inanç ve erdem perdesinin tamamen yırtılması" olarak nitelendirilmiştir (Râğıb).

28 Vahye göre ancak düşünenler akıl izan sahipleridir ve yalnız akıl izan sahipleri ders alır.

29 Zımnen: İktidar, ihtişam ve servet onu Allah'tan koparamamıştı.

30 Veya: "Poz veren atlar". Atın tek ayağını öne atıp üç ayağı üzerinde duruşuna *sufun*, bu duruşun sahibi ata da *sâfin* (ç. *sâfinât*) denir. *Ciyâd* "cins ve favori" anlamını vermektedir.

31 Her güzellik, bilinçli bir tasarımın eseridir. Güzele bakıp da o güzelliği yaratanı görmeyen, camdan bakacağı yerde cama bakıyor demektir.

32 *Tevârat*'ın dişillik *ta*'sı "güneşi" de gösterebilir (Tercihimiz için krş. Râzî).

33 Hz. Süleyman'ın tahtının üzerine konulan cesedin nasıl yorumlanacağı tartışmalıdır. Bu konuda klasik tefsirlerde İsrâiliyyat kaynaklı oldukça hacimli bir menkıbe oluşturulmuştur. Bunlar bir mesnetten yoksundur. Bu sembolik anlatımda taht Hz. Süleyman'ın siyasi otoritesine, cesetse kendi bedenine tekabül eder. Bir otorite ilâhi kılavuzluk ve ahlâkî değerlerden yoksun kalırsa, ruhsuz bir cesede dönüşür. Hz. Süleyman'ın müteakip âyetteki "Bana, benden sonra hiç kimsenin üstlenmeye lâyık olmadığı bir iktidar ver" duası da gösteriyor ki, bu ceset onun tahtına vâris olan oğlu Rehoboam'dı. Duada da belirtildiği gibi, babasının tahtına lâyık olmayan bu oğul döneminde Hz. Süleyman'ın bıraktığı görkemli devlet parçalandı.

34 Dünya mülkünün geçiciliğini hiç aklından çıkarmayıp, âhiret mutluluğunu ve saadetini istedi (Elmalılı). Elmalılı böyle yorumlasa da, bizce Hz. Süleyman kendi duasıyla devletinin

36 Bunun ardından rüzgarı ona âmâde kıldık ki, onun emriyle (çalışan gemileri) istediği yöne doğru kolayca yüzdürebilsin;[35] 37 yine şeytanlar (gibi dik başlı) güçlerden, her biri birer yapı ustası ve dalgıç olan kimseleri de (ona âmâde kıldık);[36] 38 ve zincirlerle birbirine bağlanmış daha başkalarını da...

39 (Ve ona şöyle dedik): "İşte bu Bizim ikramımızdır; artık onu ister hiçbir hesap yapmadan karşılıksız ver,[37] istersen elinde tut!"

40 Elbet onu da, Bizim katımıza yakınlık ve güzel bir son beklemektedir.

41 VE KULUMUZ Eyyub'u da hatırla:[38] Hani o Rabbine "(Rabbim!) Şeytan bana tarifsiz bir bezginlik ve terkedilmişlik hissi vermektedir!" diye yakarmıştı.[39] 42 (Biz de) "Ayağını yere vur;[40] bak işte (şurada) hem yıkanılacak hem de içilecek soğuk bir su var!" (demiştik).

43 Ona katımızdan bir rahmet ve akıl sahipleri için bir ibret olmak üzere, (kendisini terk eden) yakın çevresini ve onlarla beraber bir kat daha fazlasını bahşettik.[41]

44 (Ve dedik ki): "Eline bir deste al ve onunla vur! Böylece yemininden dönmemiş olursun." Hakikaten Biz onu pek sabırlı biri olarak bulduk: ne güzel kuldu o, gerçekten o (da)[42] her daim Allah'a yönelirdi.

45 HAS kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da hatırla: hepsi de güçlü bir kişi-

---

sonunu hazırlamıştı. Duası tuttu ve tahtına ehliyet ve liyakatten yoksun ve bir "ceset" kadar manen ölü olan oğlu geçti.

35 Bkz. 79/Enbiya: 81, not 84.

36 Lafzen "şeytanları". Bu şeytanlar En'âm: 112'de geçen türden "insan şeytanları" olsa gerektir.

37 *el-Mennu* için bkz. 4/Müddessir: 6, not 6.

38 Krş. 79/Enbiya: 83-84. Hz. Eyyub kıssası "sabretmek hak etmektir"in kıssasıdır.

39 Şeytanın verdiği *'azab*'ı, "senin Benim kullarım üzerinde hiçbir etkili gücün yoktur" (68/İsra: 65; ayrıca: 72/Hicr: 42) âyeti ışığında anlamak durumundayız. Buna ilaveten, *'azab*'ın "terk edilmek, yalnız bırakmak" anlamındaki etimolojik kökü için bkz. 7/Kalem: 33, not 29. Şeytanın verdiği belirtilen bu yanıltıcı his "Allah tarafından terkedilmişlik" hissi olmalıdır. Bu elbette vehimdir çünkü Allah mü'min kulunu asla terk etmez. Bkz. "Allah kuluna yetmez mi?" (77/Zümer: 36). Kul Allah'ı terk etmeden Allah kulu terk etmez. Eğer musibet sonucunda kul Allah'ı terk etmişse, musibet asıl o zaman felaket olur, Allah'a yaklaştırmışsa saadet olur. Burada bir edep vardır. "Yetti gayrı" demiyor. Bezginlik var, bunu itiraf ediyor, fakat bu bezginliği Şeytan'a nisbet ediyor. Yani içine üflenmiş olumsuz bir his olduğunu biliyor. Onu kabullenmemesi, onunla mücadele edebilmesi için böyle bakmak şart. Âyet tüm muhataplarını böylesi durumlara karşı inşa ediyor (Ayrıca bkz: 79/Enbiya: 84, not 86).

40 Buradaki *urkud*, Tâhâ 77'deki *idrib* gibi deyimsel bir kullanıma sahiptir. Bu ibâre gayretin mümkün olan her türüne teşvikle "ha gayret", "çaba göster biraz", "şifa ara", "düş yola" anlamına gelen bir tabir olarak anlaşılmalıdır. Kıssanın görünen tarihsel kahramanı Hz. Eyyub ise de, gerçek ve zamanlar üstü kahramanı "sabır"dır. Sabrın bu bağlamdaki karşılığı hem direniş, hem göğüs geriş, hem de çare arayıştır. Eski Ahid'deki nakilden Hz. Eyyub'un ağır bir cilt hastalığına yakaladığı çıkarılabilir (*Eyyub*, 2:7).

41 Halkın terk etmesinin önemi yoktu. Asıl kişiyi Hak terk etmemeliydi. Çünkü Hak, halk nezdinde kaybolan itibarı daha fazlasıyla iade etmeye kadirdi.

42 "O (da)", yani sınava çekilen "Davud gibi" (Krş: 17. âyetin sonu).

lik ve keskin bir idrak sahibiydiler. 46 Biz onların şahsiyetlerini arı duru bir tasavvurla saflaştırdık (ki, ebedî) yurdu hep hatırda tutsunlar; 47 ve elbet onlar, bizim indimizde pek seçkin, hayırda öne geçenler arasındaydılar.

48 Yine İsmail, Elyesa ve yüküm lülük alan kişiyi[43] de hatırla: onların hepsi de hayırda öncülük yaptılar.

49 BU (mesaj) bir hatırlatma ve uyarıdır: elbet sorumluluğunun bilincinde olanları en güzel bir menzil beklemektedir. 50 Kalıcı güzelliğin üretildiği merkez olan cennetlerin[44] kapıları onlar için ardına kadar dayalı olacaktır. 51 Orada huzurla uzanacaklar; ve meyvesine (dek) her çeşit lezzetli (yiyecek)[45] ve içeceği talep edebilecekler. 52 Yanlarında kendilerine denk, gözü dışarıda olmayan[46] (eşler) bulunacak.

53 İşte bu, Hesap Günü için size verilen sözdür: 54 elbet Bizim verdiğimiz bu rızık, asla tükenme riski taşımamaktadır.

55 Bu böyledir! Ama bir de haddini bilmez azgınlar var ki, onları da en kötü bir menzil beklemektedir: 56 cehennem... (Onlar da) ona yaslanacaklar:[47] ama o ne berbat bir döşektir. 57 Bu (da) böyledir! O halde bırak da, (yürek) dağlayıcı ve zift gibi iç karartıcı zehirli bir azabı sonuna kadar tatsınlar;[48] 58 ve aynı türden ona eşdeğer daha başka azap çeşitlerini de...

59 (Küfrün rehberlerine denilecek ki):[49] "İşte şu güruh, körü körüne arkamıza takılan yandaşlarınız!"

(Onlar şöyle cevap verecek): "Rahat yüzü görmesin onlar! Elbet onların da ateşe girmesi gerek!"

60 (Körü körüne izleyenler ise), "Hayır, (sorumlu) sizsiniz! Asıl siz rahat yüzü görmeyin! Bunu başımıza siz sardınız ve gele gele en berbat yeri (buldunuz)!" diyerek 61 şöyle yalvaracaklar: "Rabbimiz! Bunu başımıza kim sardıysa, onun ateş içerisindeki azabını kat be kat artır!"[50]

62 Bir de diyecekler ki: "Ne oldu da, bir zamanlar kendilerini yaramaz adam saydıklarımızdan hiçbirini burada göremez olduk? 63 Bir de onları alaya almıştık, değil mi? Yoksa (buradalar da), gözden kaybolup saklandılar mı?"

64 Elbet ateş ehlinin birbiriyle çekişmesi, işte böyle gerçekleşecektir.

---

43 *Ze'l-kifl* hakkında ayrıntılı bir tahlil için bkz. 79/Enbiya: 85, not 88.

44 *Cennâtu 'adn* için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

45 *Fâkihe*'nin anlamı için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 39.

46 *Etrâb*, nitelediği kimsenin dengini ifade eder. Bu kelime de, tıpkı hûr gibi dişi için de erkek için de aynı formda kullanılır. "Gözü dışarıda olmayan" mânası verdiğimiz *kâsıratu't-tarf* ile *bi-hûrin 'iyn* arasında bir mâna yakınlığı vardır (Krş: 41/Rahmân: 72, not 43; bkz. 66/Sâffât: 48, not 19).

47 Cehennemliklerin "yaslanmaları", cennetliklerin "uzanmaları" ile bir karşıtlık oluşturmaktadır (Krş: 51. âyet). Cehennemliklerin yaslanması, bir tandır veya ocağa odunların yakılmak için yaslanmasından telmihtir.

48 *Ğassâk* için bkz. 23/Felak: 3, not 5.

49 Benzer bir diyalogun yaşandığı Sâffat 25-32'dekine benzer bilinçli bir müphemlik. Muhatabın dikkati "kimin" dediğine değil, "kime, neyin" denildiğine çekiliyor. Sözün sahibi, Zuhruf 77'deki bekçi melek olabilir.

50 Krş. 105/Ahzab: 67-68.

65 (EY Peygamber!) De ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım! Mutlak otorite olan tek Allah'tan başka ilâh yoktur: 66 göklerin, yerin ve o ikisi arasındakilerin Rabbi, mutlak yücelik, sürekli bağış sahibi!.."

67 (Yine) de ki: "Bu, muazzam bir haberdir; 68 sizse ondan yüz çeviriyorsunuz."

69 (De ki): "(İnsanın yaratılışını) tartışıtıkları zaman, o yüce toplulukta (olup bitenler) hakkında bir bilgiye sahip değilim; 70 ne var ki bana, sadece apaçık bir uyarıcı olduğum bildirilmektedir."

71 Hani o zaman Rabbin meleklere demişti ki: "Ben balçıktan bir beşer[51] yaratacağım. 72 İzleyin; ne zaman ki onu şekillendirmeyi tamamlar da kendisine ruhumdan üflersem, derhal yere kapanıp onun (hizmetine) âmâde olun!"[52]

73 Bunun üzerine bütün melekler emre âmâde oldular; 74 İblis hariç: o büyüklük tasladı ve hakkı inkâr edenlerden oldu.

75 (Allah) "Ey İblis!" dedi, "Ellerimle yarattığım (beşerin) emrine âmâde olmaktan seni alıkoyan şey neydi? (Başkasına boyun eğmeyecek kadar) kibirli misin, yoksa kendini (herkesten) üstün görenlerden biri misin?"

76 (İblis) dedi ki: "Ben ondan üstünüm: (zira) beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın!" 77 (Allah) "Öyleyse, çık git bu (yüce) makamdan" dedi, "çünkü sen kendi kendini aşağıladın! 78 Ve unutma ki, Hesap Günü'ne kadar lânetim senin üzerine olacaktır!"[53]

79 (İblis): "Rabbim!" dedi, "Madem öyle, bana tekrar diriliş gününe kadar süre tanı!"

80 (Allah) buyurdu ki: "Peki, sen artık kendisine süre tanınanlardan birisin; 81 (tabi ki, sadece tarafımdan) bilinen zaman dolup günü gelinceye kadar."

82 (İblis) bunun üzerine dedi ki: "Senin yüceliğine yemin olsun ki, kesinlikle onların tümünü yoldan çıkaracağım! 83 Bunun tek istisnası, onlar arasındaki, imanını saf ve temiz tutma çabasını desteklediğin samimi kulların olacak!"[54]

84 (Allah) bunun üzerine şöyle buyurdu: "İşte gerçek budur ve Ben de bu gerçeği dile getiriyorum: 85 Andolsun ki cehennemi senin (gibiler)le ve sana uyanların tümüyle dolduracağım!"[55]

86 (EY Peygamber!) De ki: "Ben bu mesajı (iletmemden) dolayı sizden hiçbir karşılık istemiyorum; ben kendi kendini zorla yükümlülük altına sokanlardan da değilim. 87 Ne ki bu (vahiy), bütün âlemler için serâpâ bir uyarıdır: 88 ama onun verdiği haberin (gerçek olduğunu) bir zaman sonra mutlaka öğreneceksiniz!"[56]

---

51 *Beşeran*, görünmeyen varlığın karşıtı olan "görünen varlık" anlamına (Bkz: 72/Hicr: 28, not 25).

52 Aynı metin ve detaylı açıklamalar için bkz. 72/Hicr: 29, not 26, 27.

53 Benzer bir metin ve bir önceki âyetin sonundaki *racîm*'le ilgili bir not için bkz. 72/Hicr: 34-35.

54 *Muhlasîn*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 72/Hicr: 40, not 31.

55 Bakara'da (30-39) Âdem'in şahsında adam olacakların akıbeti, burada ise İblis'in şahsında sapanların akıbeti ele alınıyor.

56 Zımnen: Ey insan! Öldükten sonra ne olmayı düşünüyorsun? İblis mi, Âdem mi?

A'RÂF SÛRESİ

Nüzûl : 56
Mushaf: 7

İsmini 46 ve 48. âyetlerde geçen *el-a'râf* 'tan alır. Nesâi'nin Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayetten yola çıkarak, daha sahabe döneminde bu adla anıldığını söyleyebiliriz.

Sûre Mekke'de inmiştir. Kimi âyetlerinin Medine'de indiği varsayımı mukni bir delile dayanmaz. Birkaç istisna hariç, 206 âyetlik sûrenin *nûn* harfine dayalı ses sistemi, sûrenin bir seferde veya pasajlar hâlinde ardarda inişine delalet eder. Aynı şey içeriği için de söylenebilir. Tüm ilk tertipler sûreyi Sâd ile Cin sûreleri arasına yerleştirirler. Bu durumda sûreyi peygamberliğin 9. yılına tarihlendirebiliriz. (Sâd ve Cin sûrelerinin girişine bkz.)

Mushafta Fâtiha'nın ardından sıralanan Kur'an'ın en uzun yedi sûresinden biridir. Diğerleri Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide ve En'âm sûreleridir. Sûre girişin ardından sözü, ilâhi kelâma atıfla Âdem ve Şeytan örneğine getirir. Kıssa üzerinden verilen öğüt açıktır: Âdem de günah işledi, İblis de. Fakat Âdem günahını itiraf ederek "adam" oldu, İblis ise günahında ısrar ederek "şeytan" oldu. Ve bu ikisi, bütün bir insanlık için iyinin ve kötünün prototipi oldu (10-30). Tüm muhataplara verilen öğüt ise şudur: Kimi model alırsanız onun gibi olursunuz. Kime benzerseniz, onunla aynı akıbeti paylaşırsınız (31-58). Nitekim Şeytan'ın izini takip eden 'Âd, Hûd, Semûd, Lût ve Medyen toplumları helâk oldular (59-102).

Musa Âdem'in izinden, Firavun şeytanın izinden yürüdü. İyiler ve kötüler zamanın bu diliminde bir daha karşı karşıya geldiler. Sonunda Allah'ın yasası gereği iyiler kazandı (103-137).

Fakat kazanan iyiler başarıyı Allah'ın iyiliğe ödülü olarak görmek yerine, İbranî ırkı onu müktesep hakkı gibi görerek Şeytan'ın düştüğü tuzağa düştü. Musa, tevbesiyle, kulluğuyla ve teslimiyetiyle Âdem'in izini izlerken, kavmi ırkçılığıyla, hatada ısrarıyla ve Allah'a başkaldırısıyla Şeytan'ın izini izledi. En sonunda, vahyi taşımakla onurlandırılan müslüman İsrâiloğulları yahudileşip çıktı (103-178). Bu uyarılara kulak tıkayanlar, şöyle tasvir edildi: "Doğrusu Biz, görünen görünmeyen iradeli varlıklar içinden akleden kalpleri olup da kavramayan, gözleri olup da görmeyen, kulakları olup da işitmeyen birçoklarını cehenneme atmışızdır. Hayvan sürüleri gibidir onlar, belki daha da aşağı! Onlar, gaflete gömülmüş zavallılardır" (179).

Sure gafillerden olmamanın formülünü veren âyetlerle son bulur (180-206).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm-Sâd*![1]

2 BİR sûre[2] indirildi sana; artık bundan dolayı için daralmasın ki, onunla (insanları) uyarabilesin ve mü'minlere de (şu) öğüdü verebilesin: 3 "Uyun Rabbinizin katından size indirilene! O'nun dışında birtakım otoritelere de asla uymayın!"[3]

Ne kadar da kıt hafızalısınız![4]

4 Biz nice (âsî) toplulukları helâk etmişizdir; kahredici gazabımız bir gece vakti ya da gün ortasında dinlenirken gelip çatıvermiştir. 5 Kahredici gazabımız kendilerine gelip çatınca, "Kesinlikle bizdik haksız olan, evet biz!" itirafından başka bir savunmaları olmayacaktır.

6 Hem kendilerine ilâhî mesaj gönderilenleri, hem de (onlara) ilâhî mesajı iletmekle görevli olanları elbet hesaba çekeceğiz. 7 Ardından onlara (haklarındaki) bilgi arşivimizi mutlaka açacağız; hoş, onlardan hiç uzak olmadık ki...

8 Ölçme ve değerlendirme o gün hakkıyla gerçekleşir; sonuçta kimin sevabı tartıda ağır gelirse, işte o kesintisiz mutluluğa erişir. 9 Fakat sevabı tartıda hafif gelen kimseler var ya: işte onlar, mesajlarımıza ettikleri haksızlık yüzünden kendilerini harcayan kimselerdir.

10 (EY İNSANLAR!) Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada geçiminizi sağlayacak bir ortam hazırladık: (Bu gerçeğe rağmen) şükredenleriniz ne kadar da azdır?

11 Doğrusu sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, ardından meleklere dedik ki: "Âdem(oğlu) lehine[5] emre âmâde olun!"[6] Hemen emre âmâde oldular,[7] İb-

---

1 Mânası konusunda sözün tükenmeyeceği bu harfler, Hz. Peygamber'in aldığı vahyi tek bir harfini dahi zayi etmeden ilettiğinin lafzî şahididirler (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 Veya: "Bir ilâhî mesaj". Zemahşerî, *kitâbun* ile kastedilenin bu sûre olduğunu söyler. Bunu, "bundan dolayı için daralmasın" ifadesi destekler. Bu yeni bir durumdur. Gerekçesi sûrenin muhtevasında aranmalıdır. Bizce bu, bir yandan Müşriklerin husumetine rağmen onlardan ümit kesmemeye davet (35. âyete bkz), öte yandan Âdem'e hasedinden Şeytanlaşan İblis ve buzağıya tapan İsrâiloğulları kıssalarıyla daha hicret gerçekleşmeden Yahudilerin husumetini celbe ilişkindir. Üçüncü bir boyut da Müslümanların Yahudileşme tehlikesine dikkat çekmektir.

3 Zımnen: Kılavuzu vahiy olmayanın kılavuzu Şeytan olur. *Evliya*'nın "tabi olmak" fiiliyle kullanıldığı bu bağlamdaki en uygun karşılığı "otorite"dir.

4 *Tezekkur*, istikameti geçmişi gösteren düşüncedir ve hafızaya tekabül eder. *Tedebbur*, istikameti gelecek olan ve tedbir üretmeyi hedefleyen düşüncedir. *Taakkul* bu ikisi arasında bağ kurmak, *tefakkuh* bu üçünden elde edileni şimdi ve buradaya taşımaktır. *Tefekkur* ise bütün bu süreçlerin tümünü kapsar. Bunların hepsi de olumlu düşünmeyi içerir ve tefa'ul babından gelir. Olumsuz kullanıldığı tek yerde ise tef'îl babından (*fekkera*) gelir (Bkz: 4/Müddessir: 18, ilgili notlar).

5 *Lâm*'ın *lâm*-ı leh vurgusuyla.

6 Bu âyette açık ve net olarak Âdem Âdemoğlu/insanoğlu yerine kullanılmıştır. "Sizi .. sizi.." ile başlayan hitap birden "..ve Âdem'e dedik ki.." şekline dönüşür. Bu Kur'an'ın sembolik dil özelliğinin harika bir örneğidir. Adeta, "Onlar Kur'an üzerinde derinliğine düşünmüyorlar mı?" ilâhî emrinin sebebini ifade eder.

7 Maksada ilişkin bir okuma, Âdem'e secde eden meleklerin gök değil yer melekleri oldu-

lis hariç:[8] o emre âmâde olanlar arasında yer almadı.[9]

12 (Allah) sordu: "Sana emrettiğim zaman seni emre âmâde olmaktan alıkoyan neydi?" (İblis) cevap verdi: "Ben ondan üstünüm; (çünkü) beni ateşten yarattın, oysa onu balçıktan yarattın!"[10]

13 (Allah): "Öyleyse in o bulunduğun yerden!" dedi, "Çünkü o (makamda) büyüklük taslamak senin haddine düşmez! Hadi, çık git artık! Çünkü sen aşağılık birisin!"

14 (İblis) dedi ki: "Yeniden diriliş gününe kadar bana süre tanı!"

15 (Allah) "Sen zaten süre tanınmışlardan biriydin!" buyurdu.[11]

16 (Ve İblis) şöyle dedi: "Madem ki sen beni saptırdın,[12] yemin olsun ki ben de senin dosdoğru yolunun üzerine onlar için pusu kuracağım; 17 sonra da hem doğrudan ve açıktan, hem de dolaylı ve sinsice, hem sûret-i haktan görünerek hem de zaaflan ve güdüleri kullanarak[13] sokulacağım onlara: Ve Sen onların çoğunu nankörlük eden kimseler olarak bulacaksın."

18 (Allah): "Aşağılanmış ve dışlanmış bir hâlde defol oradan!" dedi, "onlardan kim sana uyarsa, unutmayın ki cehennemi tıka basa sizlerle dolduracağım!"

19 Ve (sana gelince) Ey Âdem! Sen ve eşin has bahçede yerleşin, canınızın çektiği her şeyden yiyin, ama sakın şu ağaca yaklaşayım demeyin: sonra zalimlerden olursunuz!

20 Bunun üzerine, Şeytan onlara (o zamana değin) cinsellikleri[14] hakkında henüz

---

ğunu söyleyenleri doğrular niteliktedir (Bkz: Râzî). Buradaki secdenin namaz secdesi olmadığı açıktır. Bu secde ya "İradesi sayesinde bilme ve tanımlama yeteneği bahşedilen insana saygılarını sunmak", ya da "Âdemoğlunun yaşamı ve iyiliği için yardımcı ve âmâde olmak" anlamına gelir. Çünkü *sucûd*'un dildeki karşılığı "önünde eğilmek, emrine âmâde olmak, saygı sunmak"tır.

8 Zımnen: Allah'tan umut kesmek İblisleşmektir (Bkz: 94/Bakara: 34, not 57).

9 Melekler ve şeytanlar arasındaki fark için bkz. 72/Hicr: 27, not 23.

10 *Halk* hem yoktan hem vardan yaratmayı ifade eder. Şeytanın polemiği, akılcı fakat akıllı değildir. İlkel bir materyalizm olarak adlandırılabilecek bu tavrın en tipik özelliği, kişinin, kendi dahlinin olmadığı doğuştan gelen bir değeri üstünlük ölçüsü olarak sunmasıdır. Bu mantıkla, "ben üstünüm çünkü falan ırka mensubum", "ben üstünüm çünkü cinsiyetim şu" türü bir mantık arasında hiçbir fark yoktur. Sözün özü: Şeytan ırkçılığın piridir.

11 İbarenin yapısı, İblis'in talebinin gerçekleştiğini değil hasılı tahsil ettiğini gösteriyor.

12 İblis burada Allah'a iftira etmektedir. Zımnen: Yanlış tercihini Allah'a nisbet ederek sorumluluğunu inkâr eden kişi iblisleşir. Buna karşın Hûd: 34'te "Allah'ın azdırması" türünden ibareler, "Allah fâsıklardan başkasını saptırmaz" (94/Bakara: 26) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

13 Lafzen: "..ellerinin arasından/önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve de sollarından". *Min beyni eydihim* ibaresi bu bağlamda "açıktan, göz göre göre, doğrudan", *min halfihim* ibaresi de bunun karşıtı olarak "gizli, sinsice, dolaylı yoldan" anlamına gelir (Râğıb). İblis'in "sağlardan ve sollardan sokulmasının" doğruya en yakın anlamı Taberî'nin de tercihi olan yukarıdaki anlam gibi görünüyor. Âyette üst ve alt cihetlerin anılmamış olması, İblis'in şeytani becerisine rağmen atlatılabilir ve savuşturulabilir olduğuna delalet eder.

14 *Sev'e*, cinsel organdan kinaye olan bu kullanım, en temelde "cinsel güdülere" bir atıftır (Krş: *Lisân* ve *Müfredât*).

farkına varmadıkları şeyi ifşa etmek için fısıldadı ve "Rabbinizin sizi bu ağaçtan uzak tutması, başka değil, sadece siz (ondan yiyince) iki melek (gibi) olursunuz ya da ölümsüzleşirsiniz de ondandır" dedi.[15]

21 Ve her ikisine yeminler etti: "İnanın ki ben ikinizin de iyiliğini istiyorum."

22 İşte böylece onları aldanışa sürükleyecek telkinlerde bulundu. Bunun üzerine onlar o bitkiden tadar tatmaz cinselliklerinin farkına vardılar ve başladılar has bahçenin yapraklarından topladıklarıyla üzerlerini örtmeye.[16]

Rableri de ikisine birden şöyle seslendi: "Ben ikinizi de o ağaçtan men etmemiş miydim? Ve ben ikinize 'Kesinlikle Şeytan sizin için ayan açık bir düşmandır!'[17] dememiş miydim?"

23 Her ikisi de dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendi kendimize zulmetmişiz; eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle kaybedenler arasına gireriz!"

24 (Allah) buyurdu: "Birbirinize düşman olarak çıkıp gidin![18] Zira yeryüzünde, geçici bir hayat alanı ve tadımlık bir haz sizi bekliyor." 25 (Ve) dedi ki: "Orada yaşayacak ve orada öleceksiniz; nihayet oradan (âhiret yolculuğuna) çıkarılacaksınız."[19]

26 EY ÂDEMOĞULLARI! Size katımızdan, hem çıplaklığınızı örtmek hem de zarafet ve güzellik[20] aracı olmak üzere giysi (yapma yeteneği) bahşettik; fakat takvâ elbisesi var ya: işte o en hayırlı

---

15 Zımnen: Mükemmel yaratılmamış olan insanoğlunun mükemmelleşme arzusu, Şeytan'ın kullanacağı bir tuzaktır. Bu tuzağa düşen İblisleşir ve cennetten olur. Âdem gibi kusurunu bilense itiraf eder ve cenneti bulur.

16 Sorumluluğunu unutan insanın cinsel dürtülerinin emrine gireceğinin simgesel bir dille anlatımı. Mücâhid'e göre bu kıssada kullanılan dil semboliktir. Âdem ve eşinin elbiselerinden murat, insani sorumluluk ve saygınlığın ifadesi olan ve 26. âyette dile gelen "takvâ elbisesi"dir (Taberî, sûrenin 26. âyetinin tefsirinde). Bu kıssayı Âdemoğlu'nun kıssası olarak alırsak, bu mecazın her insanın büluğ çağını temsil ettiği sonucuna varabiliriz.

17 *Lâm* ve sıfat tamlamasının unsurlarının belirsizliği çevirimizin gerekçesidir. Buradaki zımni mesaj: insanoğlu bir öteki olmadan yapamaz. Madem öyle, o hâlde alın size gerçek bir öteki! Şeytan'ın insanoğlunun ötekisi olduğu o kadar açık ki, bunun isbatı için zahmete gerek yok. Vahiy Şeytan'ı insanın ötekisi olarak ilan etmekle, insanı hemcinslerini ötekileştirmekten kurtarmaktadır. Zira insan düşman bir öteki olmadan yapamaz. Eğer sağlıklı bir Şeytan tasavvuruna sahip değilse, kendi cinslerini ötekileştirir. İnsan ötekileştirdiği insana "şeytan" rolü yükler. Ötekileştirme bu sınırda da durmaz. Kendi türünü ötekileştiren şaşkın insan, sonunda kendini ötekileştirir. İşte insanın kendi kendisinin Şeytan'ı olma süreci böyle gerçekleşir.

18 Hubût (*ihbitû*), *inzal*'in karşıtıdır. *İnzal*, "ikram olarak iniş", *hubût* ise özellikle insan için "düşüş ve alçalış" vurgusunu taşır (Râgıb). Kur'an'da demirin, evcil hayvanların, yağmurun, adâleti temsil eden mizanın ve daha bir çok şeyin "indirildiğinin" (*inzâl*) ifade edilmesi, esasen "ikram edildiğinin" ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

19 Kıssadan hisse zımnen: Allah'ın emirlerine karşı gelen insan, bunun bedelini elindeki değerleri kaybederek öder. Âdem-İblis kıssası, iradeyi kullanmadan ahlâkî sorumluluğun gelişmeyeceğini îmâ eder.

20 Sadece burada geçen *rîş*, kuşların tüy ve teleklerine verilen isimdir. İnsana ve eşyaya estetik ve güzellik katan her şey için, özellikle giysi ve örtü için kullanılır (*Esâs* ve *Müfredât*).

olandır.[21]

Bunlar da Allah'ın âyetlerindendir; belki insanlar ders alırlar.

27 Ey Âdemoğulları! Tıpkı atalarınızın hasbahçeden çıkışına sebep olduğu gibi, Şeytan'ın sizi şaşırtmasına fırsat vermeyin: Cinselliklerini keşfetmeleri için, her ikisinin örtüden yoksun bırak(ılmasını sağla)mıştı. Hiç kuşkunuz olmasın ki, o ve avanesi sizin kendilerini hiç göremeyeceğiniz bir boyuttan sizi görüyorlar! Çünkü Biz şeytanları, (hakkıyla) iman etmeyenlere otorite[22] kılarız. **28** Ve ne zaman çirkin bir iş işleseler, (hemen) "Biz atalarımızı da bu iş üzerinde bulduk; demek ki[23] bunu bize Allah emretmiştir" derler.

De ki: "Şu kesin: Allah çirkin bir şeyi emretmez. Yoksa siz, hiç bilmediğiniz bir şeyi Allah'a mı yakıştırıyorsunuz?"

29 De ki: "Benim Rabbim, sadece doğru olanın yapılmasını emretmiştir: O hâlde siz, Allah'a sadâkatinizi isbat için giriştiğiniz her eylemde bütün varlığınızla O'na yönelin[24] ve dini yalnızca O'na has kılarak ta yürekten yalvarın. Başlangıçta sizi yarattığı gibi, sonunda yine O'na döneceksiniz.

30 O, bazılarını doğru yola sevk edecek; fakat bazıları için de doğru yoldan sapmak kaçınılmaz hâle gelecek: Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytan(î duyguların)ın hakimiyetine girecek; üstelik doğru yolu bulduklarını sanarak...

31 EY Âdemoğulları! Allah'a sadâkatinizi isbat için giriştiğiniz her eylemde ziynet ve zarafetinizi takının.[25] Yiyin için

---

21 Zımnen: Takvâ, sorumluluk bilinci olarak örtünmenin ruhudur. Takvâsız bir örtünme ruhsuz bir cesettir. Âyet giyinmenin doğuştan medenî olan insanın tabiatı gereği olduğunu ifade eder. Amaç, karşıt cinslerin birbirleriyle ilişkiyi cinsiyet üzerinden değil şahsiyet üzerinden kurmalarıdır. Aksi hâlde ilişki zehirlenir ve bu ilişkiden hasıl olacak katma değer yok olur. Medenî olan Nur 31 ve Ahzab 59'daki tesettür düzenlemeleri, bu âyetle fıtrî temelleri gösterilen örtünme sürecinin kemalini ifade eder.

22 *Evliya* bu bağlamda "otorite" vurgusuna sahiptir (Bkz: âyet 3, not 3). Şeytanların, hakkıyla iman etmeyenlere, Allah'a güvenmemelerinin bir cezası olarak nasıl otorite kullandığını Fussilet 25 ve Zuhruf 36. âyetler açık ve net bir biçimde beyan etmektedir.

23 *Ve* bağlacına bu bağlamda verilebilecek en uygun karşılık.

24 *Mescid*'in üç anlamı vardır: *İsm-i zaman, ism-ism-i mekan, mastar-mîmî*. Burada kelimenin mimli masdar vurgusunun bağlama uygun en münasip açılımı bize böyle göründü. Buradaki *vech* (yüz), Kur'an'ın bir çok yerinde "zatı, varlığı" anlamında kullanılır. Yüz insanın 'logo'sudur. Buradaki *vech* ile En'âm 79'daki *vech*'in anlamı aynıdır: Kişinin bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi.

Âyette geçen *mescid* sadece "secde yeri/zamanı" anlamına gelmez. Bu kavramın anlam alanına, namaz ve tavaf gibi doğrudan ibadetlerle, düşünce üretimi ve içtihat gibi dolaylı ibadetlere varana dek ibadete dönüşebilen her şey girer (*Menâr*).

25 *Zînet*, bilgi gibi soyut, ahlâk gibi mânevi, takı ve elbise gibi maddî, boy-pos gibi bedeni olmak üzere, insan hayatına zarafet, letafet ve güzellik katan her şeydir (Râğıb). Görkem ve gösteriş, süslenip püslenmek de ziynettir (Bkz: 67/Kasas: 79). Bir sonraki âyet, yiyecek ve içeceklerin de ziynet kapsamına dahil edileceğinin delilidir. Âyet, mescide girerken açık saçık veya şeffaf kıyafetlerle değil, mazbut ve başkalarının huşuunu ihlal etmeyecek kıyafetlerle girme emri olarak anlaşılmıştır.

ama israf etmeyin; çünkü O israf edenleri sevmez.

32 Sor bakayım: "Allah'ın kulları için yarattığı güzellikleri, temiz ve helâl rızıkları yasaklayan kimmiş?"[26]

Cevap ver: "Bunlar dünya hayatında [herkesle birlikte] imana erenler için, Kıyamet Günü ise yalnızca onlara has olacaktır."

Kavrama yeteneği olan bir toplum için âyetlerimizi işte böyle açık ve net bir biçimde dile getiriyoruz.[27]

33 De ki: "Benim Rabbim, yalnızca açık ya da gizli yüz kızartıcı davranışları, günahın her türünü, haksız yere başkasının malına göz dikmeyi, herhangi bir delil indirmediği hâlde Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmanızı, hakkında bilginizin olmadığı şeyi Allah'a atfetmenizi yasaklamıştır."[28]

34 Her toplumun bir vâdesi vardır: Vâdeleri dolduğu vakit, onu bir an ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.[29]

35 EY ÂDEMOĞULLARI! Size aranızdan benim mesajlarımı ileten elçiler geldiğinde, her kim sorumluluk bilinciyle hareket eder ve kendini düzeltirse, onlar gelecek kaygısı taşımayacak ve geçmişte yaptıkları için üzüntü duymayacaklar.[30] 36 Mesajlarımızı yalanlayan ve onları küçümseyenlere gelince: onlar, içinde temelli kalmak üzere ateşe girecek.

37 Kendi uydurduklarını Allah'a isnat eden ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim biri olabilir mi? Bu tipler için yazılan [ceza]lardan onların payına düşen gelip onları bulacak: En sonunda canlarını almak için elçilerimiz geldiğinde, onlara "Nerede Allah'ı bırakıp da

---

26 Zımnen: Dindarlık yapayım derken sahte haramlar koyarak haddini aşan kimmiş! (Bkz: 69/Yûnus: 59-60; 74/Nahl: 116-117).

27 Dikkat: 31 ve 32. âyete ilişkin her tür yorum, bu âyetlerin Mekke'de indiği göz önüne alınarak yapılmalıdır.

28 Zımnen: Cahilin dindarlığı arttıkça sapması da artar. Zira gösterişçi dindarlık sahte kutsallık üretir.

29 Burada "vâde" diye çevirdiğimiz *ecel*, Kur'an'da en kesin ve keskin şekliyle toplumlar için kullanılır. "Ne bir an erteleyebilirler ne öne alabilirler" kesinliği, sanıldığının aksine fert eceli için kullanılmaz. Sadece ertelemeyi dışlayan tek zamanlı kullanımlar mevcuttur (91/Hac: 5; Ankebût: 5; Mâide: 78/Mü'min: 67; Münâfikûn: 11). Bu kalıp, çift zamanlı ve buradaki kesinlikte kullanıldığı diğer yerlerde (69/Yûnus: 49; 74/Nahl: 61) milletlerin ve uygarlıkların ömrüne ilişkin olarak gelir. Uygarlıklar ağaçlara benzerler. Tutunacak bir toprağa, saçak salacak bir mekâna, gelişecek bir iklime ihtiyaç duyarlar. Akıllı olan kişi ağaçların gövde çapına değil, kökünün çürüyüp çürümediğine dikkat eder. Kökleri çürümüş ağaçlar ne kadar kalın olurlarsa olsunlar, onları yıkacak bir fırtına mutlaka kopar. Uygarlıkların kökü değerler sistemi, o kökün yayıldığı toprak insanların yüreği ve bilinci, o toprağı besleyecek yağmur adâlet, ahlâk ve imandır.

Muhtemelen *ummet* kavramının iniş sürecinde kullanıldığı ilk yer burasıdır. Bu kavramın kullanıldığı âyetlerin Mekke döneminin son yıllarına ait olması dikkat çekicidir (69/Yûnus: 49; 72/Hicr: 5; 80/Mü'minûn: 43). Bununla bir yandan Mekke site devleti ölçeğinde müşriklere tarihin bir yasası, öte yandan mü'minlere Medine'nin eşiğinde yepyeni bir medeniyetin kurucu öğesi olacakları hatırlatılmaktadır.

30 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 38, not 68.

kendilerine yalvarıp yakardıklarınız?" diye soracak. Onlar (ise) "Bizi yüzüstü bıraktılar!" cevabını vererek, hakikati ısrarla inkâr etmeleri konusunda yine kendi aleyhlerine tanıklık edecek.[31]

38 (Ve Allah): "Sizden önce gelip geçmiş olan görünür görünmez iradeli varlık[32] gurupları arasına siz de katılarak ateşe girin!" diyecek.

(Ateşe) giren guruplar her seferinde diğer guruba lânet edecek; öyle ki, onların tümü birbiri ardınca oraya doluşunca, sonrakiler önden gidenler için "Rabbimiz! İşte bizi yoldan çıkaran bunlar; bu yüzden onlara iki kat ateş azabı çektir!" diyecek.

(Allah): "Hepiniz iki kat azabı hak ettiniz, fakat bunun dâhi farkında değilsiniz!" diye cevap verecek.

39 Bu kez öncekiler sonrakilere: "İşte gördünüz, sizin bizden bir farkınız yok.[33] Öyleyse, kendi işledikleriniz yüzünden tadın azabı!" diyecekler.

40 HİÇ ŞÜPHESİZ mesajlarımızı yalanlamaya kalkan ve onları küçümseyenlere yüce âlemlerin[34] kapıları açılmayacak; ve onlar, halat[35] iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyecekler. Biz, günahta ısrar edenleri işte böyle cezalandırırız. 41 Onların (altlarında) cehennemden bir döşek, üstlerinde ateşten bir örtü olacak: İşte Biz, zulme gömülüp gidenleri böyle cezalandırırız.

42 Fakat kim imana erer ve imanıyla uyumlu işler yaparsa –(ki) Biz hiç kimseye taşıyacağından fazlasını yüklemeyiz– işte, içinde ebedi kalmak üzere cennete

---

31 Küfür fıtrata yabancılaşmaktır. Fıtratına yabancılaşan kendisiyle tanışamaz, kendisiyle tanışmayan ise kendisine tanık olamaz.

32 *Cinn* ve *ins*'i çevirimiz için bkz. 73/En'âm: 112, not 93.

33 Lafzen: "sizin bize karşı bir ayrıcalığınız". Yukarda verdiğimiz anlamın, bu bağlamda verilebilecek en isabetli anlam olduğu gözüküyor. Çünkü sonrakiler, kendilerinin izleyici olduğunu, asıl cezalandırılması gerekenin izleyenler değil izlenenler ya da kötülüğe öncülük edenler olduğunu düşünerek, savunmalarını bu mantık üzerine bina ediyorlar. Oysa onların hesap etmediği, böyle bir mazeretin geçerli olması durumunda şeytana kadar tüm nesillerin mazeret beyan edeceği gerçeğidir. Kaldı ki, izlenenler kötülüğe öncülük yaparak fıtrat sözleşmelerine ihanet etmişler, izleyenler ise onları körü körüne takip ederek irade ve akıl emanetine ihanet etmişlerdir. Sonuçta ikisi de ihanettir ve hainlerin cezası aynıdır.

34 Lafzen: "Semanın". Zımnen: Ne vahyin yüce mânaları kalbine inecek, ne bilinci güdülerinin köleliğinden kurtulup miraca yükselecek.

35 *Cemel* sözcüğü *ceml, cuml, cummel, cumul* biçiminde de okunmuştur. Tüm okuyuşlar iki anlama çıkar: "Erkek deve" ya da "halat". İbn Abbas, benzetme sanatının bu eşsiz örneğini yorumlarken benzetme sanatında deveyi iğne ile eşleştirmenin uygun olmayacağını düşünerek bununla halatın kastedildiğini söyler ve der ki: "Allah teşbihin de en iyisini yapar." (Zemahşerî ve Ferrâ) Hz. Ali, Mücâhid, Said b. Cübeyr ve Şa'bi de âyeti böyle anlar (*Menâr*). Erkek deveye, erkekliği halata benzediği için cemel denildiği görüşü de bunu teyit eder (*Tâc*). İbn Abbas'ın yukarıdaki açıklamasını doğru kabul edersek, "deve iğne deliğinden geçerse" ibaresinin Araplarda yaygın ve kabul görmüş bir *deyim* olmadığını kabul etmemiz gerekecek.

Ayetteki bu ifade, cehennemi hak eden inkârcılardan söz eden "Rabbin aksini dilemedikçe, gökler ve yer orada durduğu sürece onlar da orada kalmayı sürdürecekler" (70/Hûd: 107) âyeti ile bağlantılı olarak anlaşılabilir.

girecek olan da bunlardır. 43 Onları içlerine işlemiş olan her tür olumsuz duygu ve düşünceden tamamen arındıracağız,[36] ayaklarının altından nehirler çağlayacak ve şu itirafta bulunacaklar: "Hamdin tamamı bizi bu (mutlu sona) ulaştıran Allah'a mahsustur; eğer Allah bize doğru yolu göstermemiş olsaydı, biz asla doğru yolu bulamazdık. Doğrusu, Rabbimizin elçileri bize gerçeği söylemişler."

Ve yankılanan bir nida: "İşte, yaptığınız (iyiliklere) karşılık mirasçısı olduğunuz cennet bu!"

44 Ve cennetlikler cehennemliklere: "Rabbimiz bize ne vaad ettiyse hepsini gerçekleşmiş bulduk; siz de Rabbinizin size vaad ettiklerinin hepsini gerçekleşmiş buldunuz mu?" diye seslenecekler.

"Evet!.." diye cevap verecekler. Bunun üzerine içlerinden bir münâdî haykıracak: "Allah lânet etsin tüm zalimlere!.. 45 Onlar ki, insanları Allah'ın yolundan çevirirler ve onu çapraşık, dolambaçlı göstermeye çabalarlar; üstelik onlar âhireti (de) inkâr ederler!"

46 O ikisi arasında bir engel bulunacaktır.

Orada (iyilerle kötüleri) ayırdetme yetisiyle donatılmış[37] kimseler olacak; onlar her iki kesimi de belirtilerinden tanıyacaklar ve henüz cennete girmeyen lâkin girmek için sabırsızlanan cennetliklere "Selamün aleyküm!" diye seslenecekler. 47 Onların gözleri ateş kafilesine doğru çevrilince: "Rabbimiz! Bizi zalimlerin arasına katma!" diye yalvaracaklar.

48 Ve (sözkonusu) ayırdetme yeteneğine sahip olanlar, belirtilerinden kim olduklarını çıkardıkları kimselere seslenecekler: "Sahi, ne sağladı size taraftarlarınız / mal-mülkünüz ve böbürlendiğiniz o nesneler?" 49 (Cennet yolcularını işaret ederek) "İşte şunlar, bir zamanlar "Allah rahmetini onlara asla ulaştırmaz!" diye yeminler ettiğiniz, (şimdi ise) kendilerine "Girin cennete! Sizin için gelecek endişesi yok, geçmişten dolayı hüzün duymak da yok!" denilen kimseler değiller mi?"

50 Ve ateş yolcuları cennet yolcularına seslenecekler: "(Ne olur), üzerimize bir parça su dökün!.." ya da "Allah'ın size bahşettiği rızıklardan (bize de verin)!.."

(Diğerleri): "Unutmayın ki Allah, inkâr edenleri her ikisinden de mahrum bırakmıştır! 51 Onlar ki, dinlerini oyun ve eğlenceye çevirip dünya hayatının albenisine kanmıştılar!" cevabını verecekler.

Dahası, onlar nasıl bu Hesap Günü'nün gelip çatacağını unuttular ve mesajlarımızı inkâr ettilerse, Biz de bugün onları unutulmaya terk edeceğiz. 52 Zira Biz onlara, inanmaya gönüllü bir toplum için

---

36 Zımnen: Mükemmellik sadece cennette mümkün olacak. *Ğıll*, kalbin ta içine nüfuz eden kini ifade eder (Krş: 102/Haşr: 10). "Tamamen arıtıp damıtacağız" anlamındaki *neza'na* ile birlikte düşünüldüğünde *ğıll*'in "içe işleyen" anlamı daha bir belirginlik kazanır.

37 Sûreye isim olan *A'râf* hakkında tartışmalı rivayetler bir yana, kelime "tanıma, bilme" anlamındaki *'urf*'ten türetilmiştir. Atın yelesine, horozun ibiğine en tanınan alameti olduğu için *'urf* denilmiştir. "Duvar, sur, burç, kule, platform" gibi göz önünde olan ve bakınca göze çarpan her şey için kullanılmıştır. *'Ale'l-a'raf*ı "marifet yeteneği", *ashâbu'l-a'râf* 'ı da "marifet sahipleri" olarak anlayan Hasan Basri gibi otoriteler tercimizin gerekçesini teşkil ederler (Krş: Râzî).

bir yol haritası ve rahmet pınarı olan, tarifsiz bir bilgiye dayalı izahlarımız bulunan bir kitap iletmiştik.

53 (Şimdi) onların, O (Gün'ün) ne demeye geldiğinden başka bir şeyi bekleme hakları mı var? Onu vaktiyle göz ardı eden kimseler, onun ne demeye geldiğinin açıklandığı gün diyecekler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri bize hakikati söylemiş. Acaba şimdi bizden yana aracılık yapıp da bizi kayıracak birileri var mı? Veya geri dönmemize izin verilse de, şimdiye kadar yaptıklarımızdan başka türlü davransak olmaz mı?"

Doğrusu onlar kendilerini (işte böyle) aldatacaklar ve uydurdukları kuruntu ürünü (şefaatçi)ler, kendilerini yüzüstü bırakacak.[38]

54 KUŞKUSUZ sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı aşamada[39] yaratan; ve sınırsız güç ve kudret makamına[40] kurulan Allah'tır. O'dur gündüzü aralıksız kovalayan geceyle örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine âmâde kılan O... Bakın, yalnız O'na aittir bütün yaratılış ve mutlak emir: Âlemlerin Rabbi Allah en yüce, en ulvi bereket kaynağıdır.[41]

55 Rabbinize alçak gönüllü olarak[42] ve derin bir acziyet duygusu içinde yalvarın![43] Şüphesiz O haddi aşanları sevmez. 56 Bu nedenle, iyi bir düzene sokulmuşken yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın; derin bir ürperti ve büyük bir iştiyakla[44] yalvarın O'na; çünkü Allah'ın rahmeti erdemli davrananlara pek yakındır. 57 O'dur rüzgarları rahmetinin önüne katıp müjdeci[45] olarak gönderen; niha-

---

38 Zımnen: Allah'tan başka şefaatçi aramak, Allah'tan istemeye yüzü olmamaktır.

39 Lafzen: "altı günde". Nüzûl sürecinde bu ibarenin ilk geçtiği 36/Kâf: 38'in ilgili notuna bkz.

40 *'Arş* için bkz. 44/Tâhâ: 5, not 4.

41 *Tebârake*: Hem "eksilmeyip sabit kalan", hem de "artıp çoğalan" anlamındaki *el-bereke*'den türetilir. Yük devesinin sırtına verilen addır. *Bereket*, "özünde çok olan ve durduğu yerde artan kalıcı hayır" demektir. Diğer kipleri kullanılmayan *tebâreke* fiili, *teâlâ* gibi yalnız Allah için kullanılır (Râğıb). Bu niteliğinden dolayı hem O'nun "sınırsız yüceliğine", hem de "bereket kaynağı oluşuna" delalet eder. Fiilin yapısı gereği, bu bereket Allah'a nisbetle sürekli ve kesintisiz, kula nisbetle ameline bağlı olarak değişkendir.

42 *Tadarru'an*, muhtemelen nüzûl sürecinde ilk burada geçer. Hayvanın süt dolu memesi yere en yakın organ olduğu için *dar'* adını alır. Dikenli bir çöl bitkisi olan *şibrık*, iyice kuruduğu zaman *darî'* ismini alır. (*Lisân*, şibrık md.) Ona bu adın verilmesinin nedeni, develerin onu dikenlerinden etkilenmeden koparmak için başlarını yere yatırmaları olsa gerek. *Dara'a* kökünden gelen sekiz kelimenin tümü de Mekke döneminin sonlarında indirilen A'râf, En'âm, Câşiye ve Mü'minûn sûrelerinde yer almıştır. Dilimize "tazarru ve niyaz" biçiminde girmiş olan sözcüğe bu bağlamda verilebilecek en uygun anlam "alçak gönüllü" olacaktır. (Aynı kökten gelen *darî*'in ahirete ilişkin kullanımına dair bir not için bkz. 61/Câşiye: 6, not 4.)

43 *Hufyeten*'e verdiğimiz karşılık (Krş: 70/Hûd: 70), sözcüğün "acziyetini bilmekten dolayı oluşan korku" anlamına gelen *havf* köküne dayanır. *Haşyet*'le farkı için bkz. 69/Yûnus: 62, not 83. Burada söz konusu olan yalnkat bir "korku ve endişe" değil, insanın kendi acizliğini ve yetersizliğini bilme duygusudur.

44 *Tame'an*'a verdiğimiz bu mâna için bkz. 57/Secde: 16, not 27.

45 *Buşran* kelimesi *neşeran* ve daha başka formlarla da okunmuştur (Zeccâc). Bu durumda "yayan, dağıtan" anlamını alır. Anla-

yet bunlar yağmur yüklü bulutları taşıyınca,[46] onu ölü toprağa[47] doğru sevkedip bu yolla su indiririz ve böylece her türlü ürünün yeşerip boy vermesini sağlarız. Ölüleri de işte böyle dirilteceğiz: belki düşünür de ibret alırsınız.[48] 58 Ya bereketli toprak! Onun bitkisi, –Rabbinin izniyle– gür ve gümrah olur. Ama kötüyse bir şey yetişmez, yetişse de işe yaramaz.

Elindeki nimetin değerini bilen bir topluluk için âyetlerimizi işte böyle çok boyutlu olarak dile getiriyoruz.

59 DOĞRUSU Biz Nûh'u kendi toplumuna göndermiştik. Dedi ki: "Ey Kavmim! Yalnızca Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yok. Kuşkusuz ben, korkunç bir günün azabına uğramanızdan korkuyorum."

60 Toplumunun seçkinleri: "Şu kesin ki, biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" diye cevap verdiler.

61 "Ey kavmim!" dedi, "Ben sapıtmış değilim, aksine ben âlemlerin Rabbi tarafından seçilen bir elçiyim. 62 Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyor ve öğüt veriyorum; çünkü ben Allah'tan gelen (vahiy) sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum. 63 Ne yani, sizi uyarsın, sorumluluğunuzu hatırlatsın ve bu sayede rahmete nail olasınız diye içinizden bir adam eliyle Rabbinizden size bir bildiri gelmesinde şaşılacak ne var?"[49]

64 En sonunda onu yalanladılar. Bunun üzerine Biz de onu ve onunla birlikte gemide bulunanları kurtardık; âyetlerimizi yalanlayanları ise boğulmaya terk ettik: Onlar gerçekten de kör bir topluluk idiler.

65 ÂD'A[50] da soydaşları[51] Hûd'u (gönderdik).[52] "Ey kavmim!" dedi, "yalnızca Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka ilâhınız yok. Şu hâlde hâlâ (O'na ortak koşmaktan) sakınmayacak mısınız?"

66 Toplumunun inkârda direnen seçkinleri, "Gerçekte biz seni akıl zafiyetine uğramış biri olarak görüyoruz; üstelik biz senin yalan söylediğini düşünüyoruz" diye cevap verdiler.

67 Dedi ki: "Ey kavmim! Ben aklı kıt bi-

---

mın özüne ilişkin olmayan bu alternatif okuyuşların nedeni açıktır: İlk yazılışında noktalamanın (rakş) olmadığı Arap yazısında tek bir kısa çizgiyle resmedilen bu harfin *bâ* ya da *nûn* olup olmadığı, noktasının nereye konulacağına bağlıdır. İmam Asım, Kûfelilerin okuyuşu olan *buşran*'ı tercih etmiştir. Mesajın içeriğini önceleyen Zemahşerî ve Ebu Müslim'in tercihi de budur (Râzî). Benzer formda gelen iki âyet daha vardır: 40/Furkan: 48 ve Neml: 63. Fakat, farklı formlarla gelip aynı meteorolojik olayı dile getiren âyetlerde *neşeran*'ın kullanıldığı da bir gerçektir (Krş: 82/Şûrâ: 28; 83/Zuhruf: 11).

46 *Ekalle*, "kaldırılan şeyin hafifliğinden değil kaldıranın güçlü olmasından dolayı yükü kolay kaldırma" (Râğıb).

47 Buradaki "ölü toprak" ile bir sonraki âyetteki "bereketli toprak" birbirinin mukabilidir.

48 Ölü toprağın rahmet yağmuruyla nasıl canlandığını tasvir eden bu ve bundan sonraki âyetle, ta yürekten alçak gönüllü olarak, kaygıyla umut arasında duadan söz eden 55-56. âyetler arasındaki ilişki dikkat çekicidir.

49 Bkz. 69/Yûnus sûresinin 2. âyeti.

50 *'Âd* hakkında ayrıntılı bir açıklama için bkz. 11/Fecr: 6, not 74.

51 Lafzen: "kardeşleri". Çevirimizin gerekçesi için bkz. 70/Hûd: 61, not 74.

52 Hz. Hûd, Eski Ahid'de Eber adıyla anılır (*Tekvin*, 10:42).

ri değilim; bilakis ben âlemlerin Rabbinden bir elçiyim. 68 Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum; zira ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. 69 Ne yani, sizi uyarsın diye içinizden bir adam eliyle Rabbinizden size bir bildiri gelmesine niçin şaşıyorsunuz? Bari Nûh kavminin ardından sizi nasıl (uygarlığa) mirasçı kıldığını, yaratılış bakımından sizi nasıl üstünlüklerle takviye ettiğini hatırlayın! Artık Allah'ın nimetlerini unutmayın ki ebedi kurtuluşa erebilesiniz!"

70 Onlar dediler ki: "Sen bize bir tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapa geldiği şeyleri bırakmamız için mi geldin? Tamam, eğer sözünün arkasındaysan haydi getir bizi tehdit edip durduğun azabı!"

71 (Hûd) dedi ki: "Rabbinizden (bir ceza olarak) üstünüze çökmüş bir (ahlâkî) kokuşmuşluğun[53] içindesiniz zaten. Şimdi, Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve atalarınızın yüceltiği[54] isimler hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? O hâlde bekleyin, gerçek şu ki ben de sizinle birlikte bekleyeceğim!"

72 Nihayet, katımızdan bir rahmet eseri olarak onu ve onunla birlikte olanları kurtardık; ve âyetlerimizi yalanlayanların kökünü kazıdık: nitekim onlar da (tehdidimizin gerçekliğine) inanmamıştılar.

73 SEMUD'A[55] da soydaşları Sâlih'i (gönderdik). "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka ilâhınız yok. Doğrusu Rabbinizden size açık ve net bir delil gelmiştir: İşte Allah'ın devesi;[56] sizin için bir semboldür: O hâlde bırakın onu, (Allah'ın devesi) Allah'ın arzında otlasın ve sakın ona bir kötülük yapayım demeyin! Yoksa size elem veren bir azap dokunur. 74 Hem hatırlayın 'Âd'ın ardından O'nun sizi nasıl (uygarlığa) vâris kıldığını ve şu malum yerde[57] sizi yerleştirdiğini! (Siz ki) buranın düzlüklerinde köşkler inşa edip, dağlarındaki (kayalardan) evler yontarsınız. Artık hatırlayın Allah'ın nimetlerini de, kötülüğü yaygınlaştırarak ahlâkî çürümeye meydan vermeyin!"

75 Toplumunun güçsüzlere karşı büyüklük taslayan seçkinleri, ezilenler arasındaki inanan kimselere dediler ki: "Siz Sâlih'in Rabbi tarafından gönderildiğine inanıyor musunuz?" Onlar "Elbette" dediler, "biz onunla gönderilene de iman etmiş kişileriz!"

76 Büyüklük taslayanlarsa: "Biz" dediler, "sizin iman etmeye değer bulduğunuz şeyin inkârcısıyız!"

---

53 Râzî, çoğunluğun aksine *rics*'i azab olarak anlamanın mümkün olamayacağını, bu durumda tekrara düşülmüş olacağını söyler ve bu kelimeyi temizlik ve arınığın zıddı, yani "pislik ve iğrençlik" olarak takdim eder (Krş: 73/En'âm: 125, not 107).

54 *Semmâ*, kök olarak "yüceltmek" anlamını da içerir (Bkz: 94/Bakara: 31, notlar 49 ve 50).

55 'Âd ve Semûd'un birlikte anılmasıyla ilgili bkz. 11/Fecr: 6, not 9.

56 "Allah'ın devesi", âyetin devamındaki "Allah'ın arzı" veya "Allah'ın evi" ile aynı vurguya sahiptir. Esasen özel mülkiyet olmayıp kamu malı olduğunu gösterir. Bu uygulamanın cahiliyye Mekke'sinde nasıl bir sahte kutsallık icadına dönüştüğü Mâide 103'te dile getirilmiştir (108/Mâide: 103'ün notuna bkz). Bu devenin bir sınav nesnesi kılınması ile ilgili bkz. 54/Kamer: 27.

57 *el-'Ard*'daki belirlilik çeviriye "malum" olarak yansımıştır).

77 En sonunda dişi deveyi[58] işkenceyle, vahşice katlettiler[59] ve Rablerinin buyruğuna karşı geldiler; üstelik dediler ki: "Ey Sâlih! Eğer peygamberlerden biri olduğun gerçekse, haydi getir şu bizi tehdit ettiğin azabı!"

78 Derken şiddetli bir sarsıntı[60] onları ansızın yakalayıverdi ve kendi obalarında cansız donakaldılar.

79 Ve (Sâlih) onları ardında bırakırken "Ey kavmim!" diye mırıldanmıştı,[61] "Doğrusu ben size Rabbimin mesajını tebliğ etmiştim ve size öğüt vermiştim; ne ki siz öğüt verenleri hiç sevmediniz!"

80 LUT'U da (gönderdik).[62] Hani o toplumuna şöyle çıkışmıştı: "Sizden önceki toplumlardan hiç birinin yapmadığı (düzeyde) bir densizliği irtikap etmekte ısrarcı mısınız? 81 Siz ki, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz: Yoo, siz gerçekten de haddi aşan bir topluluksunuz.

82 Ama kavminin cevabı şundan ibaret oldu: "Sürüp çıkarın yurdunuzdan onları! Besbelli bunlar pek temiz insanlarmış!"

83 Bunun ardından onu ve yakınlarını kurtardık; ne ki eşi (yolda) dökülenlerden biri oldu.[63] 84 Sonunda sağanak (gibi belâ) yağdırdık üzerlerine:[64] Gör ki günaha gömülüp gidenlerin sonu nice olurmuş!

85 MEDYEN'E de soydaşları Şuayb'i gönderdik.[65] "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka ilâhınız yok: size Rabbinizden hakikatin

---

58 Bu deve ile ilgili bir açıklama için bkz. 70/Hûd: 64, not 79.

59 *'Agara*, "hayvanın bacaklarını kırmak" anlamına gelir. Bu bağlamda kelimenin kazandığı anlam "işkenceyle öldürme, hunharca katletme"dir.

60 *Racfeh*: Şiddetli sarsıntı, deprem (Ferrâ ve Zeccâc). Mücâhid ve diğerleri, kadim anlatılar doğrultusunda bunu "şiddetli gürültü" olarak tefsir etmiş. Kelimedeki belirlilik, bu sarsıntının insanlar tarafından bilinmedik değil, tersine bildik tanıdık bir sarsıntı olduğunu gösterir. Bu da ilâhî felaketin bir "deprem" ya da "volkanik deprem" şeklinde gerçekleştiği sonucuna götürür. Allahu a'lem.

61 Peygamber'in bu sözü, helâke uğrayan kavminin geride kalan enkazına bakarak söylediği açık.

62 Bir önceki Hz. Sâlih (73) ve bir sonraki Hz. Şuayb (85) için kullanılan *ehâhum* (soydaşları) nitelemesinin neden Hz. Lût için kullanılmadığı ile ilgili bkz. 70/Hûd: 61, not 74.

63 *Gâbirîn* için bkz. 51/Şu'arâ: 171, not 88.

64 *Matar*, "yağmur" anlamına gelir. Fakat, Câhız'ın da tesbit ettiği gibi, Arap dilini konuşan halk ya da seçkin *matar*'la *ğays* arasında bir fark gözetmezken, Kur'an türevleriyle 15 yerde kullandığı *matar*'ı "bela" ve "intikam" anlamını çağrıştırır biçimde kullanmıştır (*el-Beyan ve't-Tebyin*). Parantez içi açıklama Kur'an'ın bu özel kullanımını yansıtmak açısından zorunludur.

65 *Medyen*, Kızıldeniz kıyısında Akabe körfezinin doğusunda yer alan bir şehirdir. Josephus, Eusebius ve Batlamyus bu kentten ayrı ayrı söz ederler. Eski Ahid'de Medyen adlı bir kent geçmemektedir. Ne ki, Midyan isminde bir kabileden ve onun soy kütüğünün varıp kendisine dayandığı Midyan adlı kişiden söz edilir. Sadece bir ses benzerliği değilse -muhtemelen Medyenlilerin büyük atası- Midyan, Eski Ahid'e göre Hz. İbrahim'in Katura'dan olma oğludur (*Tekvin* 25:2). Hz. Şuayb Hz. Musa'nın üstadı, işvereni ve kayınpederidir. Allah Rasulü onu "peygamberlerin hatibi" olarak nitelendirmiştir (Medyen'le ilgili bir not için bkz. 67/Kasas: 22).

apaçık belgeleri gelmiştir. Artık (her şeyde) ölçüyü ve tartıyı tam gözetin, insanları hakları olan şeylerden mahrum bırakmayın[66] ve iyi bir düzene sokulmuşken yeryüzünde fesat çıkarmayın! Bütün bunlar sizin hayrınızadır: tabi ki gerçekten Allah'a güveniyorsanız![67] 86 Bir de (Hakka varan) her yolun kenarına kurulup O'na iman eden kimseleri türlü tehditlerle Allah'ın yolundan döndürmeye ve onu eğri büğrü göstermeye çalışmayın! Ve hatırlayın ki, siz azınlık iken O sizi çoğalttı: işte, fesat çıkaranların akıbeti nasıl olurmuş görün! 87 Madem ki aranızda, getirdiğim mesaja inanan bir topluluk yanında inanmayan bir topluluk da var; o hâlde Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabredin:[68] Zira O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

88 Kavminin büyüklük taslayan seçkinleri "Ey Şuayb!" dediler, "Ya seni ve beraberindeki mü'minleri yurdumuzdan sürüp çıkarırız, ya da bizim inanç sistemimize geri dönersin!"[69]

(Şuayb) dedi ki: "Peki, ya razı olmazsak? 89 Hem Allah bizi ondan kurtardıktan sonra kalkıp sizin inanç sisteminize dönecek olursak, uydurduğumuz yalanı Allah'a isnat etmiş oluruz. Rabbimiz Allah istemediği sürece inancınıza dönmemiz asla mümkün değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır (ve) biz Allah'a güvenmişizdir: Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasındaki engelleri kaldır![70] Çünkü Sen, engel kaldıranların en hayırlısısın!"

90 Ve kavminden inkârda direnen seçkinler: "Eğer Şuayb'e uyacak olursanız, kesinlikle kaybeden siz olacaksınız!" diye tehdit ettiler.

91 Derken şiddetli bir sarsıntı onları ansızın yakalayıverdi ve kendi yurtlarında cansız donakaldılar.[71] 92 Onlar ki Şuayb'i

---

66 *La tebhasû*: "..eksiltmeyin, değerini düşürmeyin!". Taberî'ye göre "İnsan hakkına tecavüz etmeyin!"

67 Zımnen: Allah'ın sizin için hayırlı olandan başkasını önermeyeceğine olan güveniniz tam ise. Bu anlamda "inkâr" açık bir güvensizliktir. Bu âyetin bağlamında, *iman*'a ahlâkî karşılığı olan "güven" anlamı vermek bizce âyetin maksadına daha uygun görünmektedir. Kur'an'da Allah için kullanılan *el-Mü'min* sıfatı da, teolojik karşılığı olan 'inanmakla' ilgili değil, ahlâkî karşılığı olan 'güven vermekle' ilgilidir (Krş: 94/Bakara: 100).

68 Bu çifte muhataplı ifade, Hz. Şuayb'in mü'min bağlılarına bir teselli tavsiyesi, mesajını inkâr edenlere ise kinayeli bir tehdit içermektedir. Bu ve bundan önceki kıssalarda ilginç olan, inanan kitlenin savunmada kalıp hiç saldırıya geçmemiş olmasıdır. Aksine bir sonraki âyette olduğu gibi, saldırgan taraf hep inkârcılar olmuştur.

69 Zımnen: Kötüyü rahatsız etmeyen iyi pasif iyidir. Pasif iyi aktif kötünün teşvikçisidir.

70 İbn Abbas kaynaklı bir rivayete göre bu ibare şöyle de okunabilir: "Bizimle kavmimiz arasında hüküm ver, çünkü Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın!" (*İtkân* II, 5). Fakat 87. âyette bu mâna hem de "hüküm" kelimesiyle zaten dile getirilmiştir. Bu âyette ise peygamberle kavmi arasındaki tıkanıklığa dikkat çekilmekte ve Hz. Şuayb'in onlar için yapacağı son şey nakledilmektedir. Bu âyetteki fetih duasıyla Fetih sûresinin girişi aynı anlam alanına dahildir. Hz. Şuayb'in insanüstü çabasının gerekçesini, 6. âyetten yola çıkarak anlayabiliriz.

71 *Racfeh* için 78. âyetin ilgili notuna bkz. Akabe körfezi kıyısında yer alan bölgenin jeolojik yapısı, söz konusu bölgenin geçmişte volkanik depremlere maruz kaldığını göster-

yalanlıyorlardı; kendileri yalan oldular...[72] Onlar ki Şuayb'i yalancı çıkarıyorlardı;[73] kaybeden yine onlar oldu...

93 Ve (Şuayb) onları ardında bırakırken "Ey kavmim!" diye mırıldanmıştı, "Doğrusu ben size Rabbimin mesajlarını tebliğ etmiştim ve size öğüt vermiştim. Şu hâlde ben (sizin gibi) nankör bir kavim için nasıl gam çekeyim!?"[74]

94 BİZ hiçbir ülkeye bir peygamber göndermemişizdir ki, (zamanında) onun halkını belki (Allah'a) boyun eğerler diye şiddetli zorluk ve darlıkla[75] sınamamış olalım. 95 Sonra (o) kötü durumu güzelliğe çevirmişizdir de, refaha kavuşup şımarmışlar ve "(Bir zamanlar) atalarımız da sıkıntılı ve sevinçli günler yaşamışmış" demişlerdir.[76] İşte bunun üzerine biz de onları, olup bitenin farkına dâhi varmadan ansızın yakalayıvermişizdir.

96 Oysa ki, eğer bu ülkelerin insanları inansalar[77] ve sorumlu hareket etselerdi, onlara göklerin ve yerin bereketini ardına kadar açardık, fakat yalanladılar. Bunun üzerine biz de yaptıklarından dolayı onları kıskıvrak yakaladık.[78]

97 Şu hâlde bu ülkelerin insanları, azabımızın gece vakti onlar uykudayken ansızın gelip çatmayacağından emin olabilirler miydi? 98 Ya da, (sözkonusu) ülkelerin insanları azabımızın gündüz gözüyle onlar (hayat) oyununu oynarken ansızın gelip çatmayacağından emin olabilirler miydi?[79] 99 Yani onlar, Allah'ın entrikayla alt edilemeyen düzenine karşı kendilerini güvencede sayabilirler miydi?[80] Doğrusu, Allah'ın entrikayla alt edilemeyen düzenine karşı, sadece tükenmiş bir toplum kendisinin güvencede olduğunu sanır.

100 Artık önce gelip geçmiş (uygarlıkların) ardından yeryüzünün (medeniyet) mirasına konanlar için şu gerçek ortaya çıkmış olmuyor mu: Eğer istersek, gü-

---

miştir. Bölgede *harre* adı verilen granit silsile tepecikler, gerçekte volkanik kayalardan başka bir şey değildir.

72 Lafzen: "hiç yaşamamış gibi oldular". Bu ifade, kinaye olarak "yalan oldular" sözünü çağrıştırmaktadır.

73 *Kezzebû* âyette iki kez gelse de vurgusu farklıdır ve bu fark cümlenin muhtevasından çıkarılabilir. Bizim burada yaptığımız, sadece bu vurgu farkını çeviriye yansıtma çabasından ibarettir.

74 Buradaki "nankörlük", içerisinde ısrarlı inkârı barındıran bir nankörlüktür. Bu ifade, kavmi topluca helâk olan bir peygamberin iç dünyasını ele vermesi açısından hayli anlamlıdır.

75 Bu iki kavram arasındaki fark için bkz. 73/En'âm: 42, not 31.

76 Bununla Allah'ın hayata müdahil olmadığını; iyilik ve kötülüğün, darlık ve bolluğun, felaket ve saadetin Allah'tan bağımsız, periyotlar hâlinde ya da tesadüfen gerçekleştiğini îmâ etmişlerdir (Bkz: 85/Câsiye: 24).

77 Zımnen: daima insanın hayrını isteyen ve bu amaçla elçi gönderen Allah'a güvenip inansalardı...

78 Bu âyetin, dinamik kadere bağlı insan davranışlarıyla statik kadere bağlı tabiat davranışları arasındaki görünmez irtibata bir atıf olduğu açık. Şüphesiz bu, 99. âyette ifade edilen ilâhî tasarımın bir sonucudur.

79 97 ve 98. âyetler sûrenin başındaki 4. âyetin açılımı niteliğindedir.

80 *Mekr*, aslında "entrika, tuzak" mânasına gelir. Hiç şüphesiz bu tuzaklar insanın Allah'a değil kendi aklına karşı kurduğu tuzaklardır (Bkz: 64/Nûh: 22, not 11). Allah için kullanıldığında "tuzak bozmayı" ifade eder.

nahları yüzünden onları da hedefe koyabiliriz; üstelik kalplerine mühür basarız da, onlar artık (gerçeği) işitmez olurlar.

101 Sana kıssalarını naklettiğimiz bu ülkeler... Doğrusu bütün bunlara kendi içlerinden elçiler hakikatin apaçık belgelerini getirdiler; fakat onlar, bir kez yalanlamış bulundukları için bir daha iman etmediler: İşte Allah inkârcıların kalplerini böyle mühürler.[81] 102 Ve biz onların çoğunu (*fıtrat*) sözleşmesine sadık bulmadık;[82] aksine onların çoğunu sapıtmış bulduk.

103 SONRA, bu kavimlerin peşinden Firavun'a ve onun önde gelen adamlarına âyetlerimizle Musa'yı gönderdik; ona getirdiği âyetler yüzünden haksızlık ettiler[83] ve bak nasıl oldu fesatçıların sonu.

104 Ve Musa dedi ki: "Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbinden bir elçiyim! 105 Bana yakışan Allah hakkında hakikatten başka bir şey söylememektir. Elbet size Rabbinizden apaçık mucizelerle geldim. Artık bırak da İsrâiloğulları benimle gelsinler.

106 (Firavun) dedi ki: "Madem ki bir mucizeyle geldin, o hâlde ortaya koy, tabi ki sözünün arkasında duruyorsan!"

107 Bunun üzerine (Musa) asâsını yere bıraktı: Fakat o da ne? Düpedüz bir yılandı o! 108 Ve elini çıkardı: Bir de baktılar ki, göz kamaştırıcı bir parlaklık![84]

109 Firavun toplumunun seçkinleri dediler ki: "Anlaşıldı ki bu kişi, bu işleri iyi bilen bir sihirbazmış, 110 tüm arzusu (ise) sizi yerinizden yurdunuzdan etmek!"

(Firavun): "O hâlde ne öneriyorsunuz?"[85]

111 Şu cevabı verdiler: "Onu ve kardeşini alıkoy ve şehirlere görevliler yolla, 112 bütün bilgin sihirbazları toplayıp huzuruna getirsinler."

113 Ve sihirbazlar gelip Firavun'a dediler ki: "Şayet biz kazanacak olursak her hâlde bize bir ödül verilir?"[86]

---

81 "Mühürler" anlamına gelen *yatba'u* fiili, "karakter" anlamına gelen *tabiat*'la aynı köktendir. Buradan yola çıkarak, Üstad Elmalılı gibi bu cümleye "Allah küfrü onların karakteri kılar" anlamını vermek mümkündür. Bu, "Allah kalpleri nasıl mühürler?" sorusunun da cevabıdır.

82 İman etme, sadece bir sözleşme tazelemedir. Asıl sözleşme fıtrat sözleşmesidir ki bu insanın saf doğası, bozulmamış karakteridir. İnsan kendi saf doğasına ihanet etmeden inkârda ısrar edemez.

83 Kur'an'da Musa ve İsrâiloğulları kıssası, Mekkî ve Medenî bir çok sûrede farklı vurgular ve bölümlerle aktarılmıştır. Mekke'de inen bu âyetlerin içeriğiyle, Medine'de inen aynı konudaki âyetleri karşılaştırdığımızda, şu sonuç çıkar: 'Hz. Musa'nın Mekke'si' diyebileceğimiz büyük göç öncesi dönem, Hz. Muhammed'in Mekke'sinde ele alınır. Her peygamberin Mekke'si birbirine benzer. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve ona inananlar, tarihin bu yasasıyla teselli edilir.

84 Krş. 44/Tâhâ: 22; 51/Şu'arâ: 33; 53/Neml: 12. Bu parlaklık, Eski Ahid'de (*Çıkış* 4:6) yazıldığı gibi "kar gibi bir cüzzam" değil, mucizevi bir parlaklıktı. "Cüzzam beyazlığı" yorumu, Yahudileşen İsrâiloğullarının mucizevi işaretlere zorlama akılcı yorumlar getirme gayretinin bir sonucu olsa gerek.

85 Şu'arâ 35'te aynı ifade, Firavun'un sözünün devamı olarak aktarılır. Tercihimizin gerekçesi budur.

86 Bu soru işareti, meşhur bir kıraatte *inne* edatının *e-inne* okunuşuna dayanmaktadır. Kaldı ki bu ibare, 51/Şu'arâ: 41'de de soru edatlı olarak gelir.

114 (Firavun): "Kesinlikle!" dedi, "üstelik siz (protokolde) maiyetimiz arasındaki yerinizi de alacaksınız."

115 (Sihirbazlar dönüp) "Ey Musa!" dediler, "Önce sen mi atacaksın (asanı), ya yoksa biz atalım mı?"

116 (Musa): "(Önce) siz atın!" dedi.

Ve onlar attıkları zaman büyüyle[87] insanların gözlerini bağladılar ve onlara korku saldılar: Sonuçta müthiş bir sihirdi sergiledikleri.

117 Biz de Musa'ya "Asânı bırak!" diye vahyettik. Fakat o da ne! O, onların gözbağcılıklarını bir bir silip süpürmesin mi! 118 Böylece hakikat ortaya çıktı ve (Allah) diğerlerinin yaptıkları sihri iptal etti. 119 Sonunda (Firavun ve avanesi) yenik düştüler. İşte orada ve o anda,[88] onların küstahça gururunu yerle bir eden bir inkılab gerçekleşti; 120 ve sihirbazlar hep birden yere kapanarak 121 şöyle dediler: "İman ettik âlemlerin Rabbine! 122 Rabbine Musa ve Harun'un!"

123 Firavun: "Demek siz ben izin vermeden ona inandınız ha?" dedi; "İyi dinleyin: Bu sizin kurduğunuz hainçe bir tuzaktır! (Üstelik bana ait) şehirde... Hem de oranın ahalisini baştan çıkarmak için... Fakat yakında gününüzü göreceksiniz! 124 Kesinlikle dönekliğinizden dolayı[89] ellerinizi ve ayaklarınızı keseceğim, sonra topunuzu asacağım!

125 Onlar şöyle cevap verdi: "(İyi ya), biz de Rabbimize kavuşmuş oluruz. 126 Çünkü sen, sadece Rabbimizin âyetlerine bize ulaşır ulaşmaz inandık diye bizden intikam alıyorsun." "Rabbimiz! Sabır yağdır üzerimize ve varlığımızı sana adamış olarak canımızı al!"[90]

---

87 Lafzen: "sihir" (Lugavî bir tahlil için bkz. İlk geçtiği 4/Müddessir: 24, not 17). Bu âyette sihir adı verilen şeyin olağanüstü bir yanı olmayıp sadece birtakım tekniklerle yapılan illüzyon olduğu bir sonraki âyetin son kelimesinden açıkça anlaşılmaktadır. Kur'an, gözbağcılığa ve elçabukluğuna dayalı 'illüzyon' ile, görünmez güçler kullanılarak yapıldığına inanılan 'sihir' arasında lafzî bir ayrıma gitmiyor. Farklı mahiyetlerine rağmen ikisini de "sihir" olarak adlandırıyor. Bakara 102 ile bu âyette sözü edilen 'sihir' sonuçları değilse de mahiyeti açısından farklı gibi durmaktadır. Bu yüzden birincisine 'sihir' ikincisine 'illüzyon' denilebilir. Bu durumda şu sonuca kolayca ulaşmış oluyoruz: Kur'an büyüye, büyünün öznesi ve nesnesi açısından değil, büyünün muhatabı açısından yaklaşıyor. Dolayısıyla muhatabında büyü etkisi bırakan her şey, hangi malzemeyle, nasıl bir araç kullanılarak yapılmış olursa olsun Kur'an tarafından 'sihir' başlığı altında ele alınıyor.

88 *Hunâlike* zamanı ve mekânı birlikte bildiren bir zarftır. Âl-i İmran: 38'de olduğu gibi genellikle 'doğaçlama ve aniden ortaya çıkan' bir gelişmeye dikkat çekmek için kullanılır. Burada ortaya çıkan ani gelişme, âyetin de ifade ettiği gibi, mucizenin sihirbazların yüreğinde yaptığı büyük devrimdir. Adeta âyet, bu gönül inkılabının Asâ-yı Musa'dan daha büyük ve daha muhteşem bir 'âyet-mucize-işaret' olduğuna dikkat çekmektedir.

89 *Min hulâfin*; nüzûl sürecinde muhtemelen ilk geçtiği yer. (Diğerleri 108/Mâide: 33; 44/Tâhâ: 71; 51/Şu'arâ: 49. Yalın olarak *hulâf*: 114/Tevbe: 81) Genellikle verilen "çaprazlama" mânası bu ibarenin zorunlu karşılığı olmadığı gibi, *min* edatıyla birlikte dil açısından problemli bile sayılabilir. "Muhalefetinizden dolayı" karşılığı daha tutarlı görünmektedir (Bkz: Esed). Bunun bir başka nedeni de, Firavun'un, baskı altında tuttuğu İsrailoğulları'nın savaşabilecek erkekleri çoğalınca iktidarını tehdit etmeleri korkusudur.

90 Eski Ahid'in şu ifadesi ilginçtir: "onlarla

127 Firavun toplumunun seçkinleri dedi ki: "Şimdi sen Musa'yı ve halkını seni ve ilâhlarını[91] bırakıp ülkede kargaşa çıkarsınlar diye kendi başlarına mı bırakacaksın?"

(Firavun): "Onların çocuklarını öldürtüp kadınlarını sağ bırakacağız:[92] Ve böylece biz onların üzerindeki ezici baskımızı sürdürmüş olacağız" dedi.

128 Musa toplumuna dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve dirençli olun! Bilin ki yeryüzü Allah'ındır, kullarından dilediğini oraya mirasçı kılar: mutlu son sorumlu davrananlarındır."

129 (Musa'nın toplumu): "Sen bize gelmeden önce de eza cefa görüyorduk, mucizelerle geldikten sonra da"[93] diye çıkıştılar.

(Musa): "Rabbiniz düşmanınızı yok ettikten sonra sizi ülkeye kesinlikle[94] vâris kılacak, bunun için de sizin tavır ve davranışlarınıza bakacaktır" dedi.

130 Doğrusu Biz Firavun'un halkını, akıllarını başlarına toplasınlar diye kuraklık ve ürün kıtlığına mahkûm ettik. 131 Oysa ki onlar, kendilerine ne zaman bir iyilik ulaşsa "Bu (zaten) bizim hakkımızdı" derler; fakat ne zaman da bir kötülük dokunsa, Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlardı. Yoo! Onların uğursuzluğa yordukları (şey) Allah katındandır; fakat onların çoğu bunun farkında değiller.

132 (Musa'ya) dediler ki: "Bizi büyülemek için hangi delili getirirsen getir yine de sana inanmayacağız."

133 Bunun üzerine Biz de onlara tufanı,[95] çekirge ve kurbağa sürülerini, zararlı böcekleri ve kan(kırmızı suyu) musallat et-

---

(İsrâiloğullarıyla) birlikte kendilerine katılan bir çok halk da çıktı" (*Çıkış* 12:38). Buna göre Mısır'dan çıkışta İsrâiloğulları haricinde insanlar da onlara katılmıştı.

91 Firavun'un Kur'an'da sadece bir yerde nakledilen "Ben sizin rabbinizim, en büyük benim" (48/Nâzi'ât: 24) sözü, bu âyetteki "ilâhlarını" ifadesiyle birlikte hem "kendisinden başka rablerin varlığını kabul etmekle beraber onları kendisinden aşağı görüyor ve sıradan halkın taptığı klana ait totemlere ses çıkarmıyordu", hem de "Hermetik öğreti başlangıçta tek tanrıcı olmasına rağmen, daha sonraları çok tanrıcı bir hâl almıştı" anlamlarına gelir. Arkeolojik veriler bunu destekler. Kutsal boğa Apis'in başı altında, tahtında oturan Firavun'u gösteren irili ufaklı antik altın heykellerin varlığı bunun kanıtıdır.

92 *Ebnachum* lûgat açısından "oğulları" anlamına gelir. Galibiyet kuralınca "çocukları" vurgusunu taşır. *Nisâchum* ise, "oğullar"ın karşıtı olan "kızlar" değil "kadınlar" anlamına gelir. "Neden kadınlar" sorusunu tefsircilerimiz "hizmetçi ve cariye olarak kullanmak için" cevabını verirler (Bkz: İbn Aşur). Bu "kadınlar" ile, kız çocukları değil de yasağa rağmen doğurmakta ısrarcı olan hamile anneler kastediliyorsa, bu durumda sorunun cevabı "evlat acısı çektirmek için" olur (Krş: 67/Kasas: 4).

93 Veya *mâ*'ya mastariyye anlamı vererek: "..bize gelmenden sonra da". Buradaki *mâ* ilgi zamirinin "mucizelere" delaleti, sözün bağlamına ve olayın akışına daha uygundur.

94 *'Asâ*'nın "kesinlik" vurgusuna dayanarak. Bir "ihtimal" edatı olan *'asâ* İbn Abbas'ın da tercih ettiği gibi, yerine göre kesinlik vurgusu kazanır (Bkz: *İtkân* II, 204).

95 *Tufan*, "insanı çepeçevre kuşatan felaket" (Râğıb). Ya da "felaket nedeniyle kitlesel ölümler" (Tâc). Buna Mısır'ın hem saadeti hem felaketi olan su taşkınlarını da eklemek gerek.

tik; (bunlar) apaçık mesajlardı, fakat yine de büyüklük tasladılar: Zira onlar günaha batmış bir topluluktular.

134 (Bu) musibet(ler)in başlarına geldiği her zaman şu vaadde bulunurlardı: "Ey Musa, seninle yaptığı peygamberlik ahdi hürmetine bizim için Rabbine dua et! Bu musibeti bizden uzak tutmayı sağlarsan, söz, sana inanacak ve İsrâiloğullarının seninle gitmesine izin vereceğiz."

135 Fakat ne zaman sözlerini gerçekleştirmeye yetecek bir süre musibeti kaldırsak, her seferinde gerisin geri sözlerinden dönerlerdi. 136 En sonunda Biz de bunun acısını onlardan çıkardık: Âyetlerimizi yalanladıkları ve onlara karşı kayıtsız kaldıkları için onları suda boğduk. 137 Vaktiyle hor görülüp ezilen insanları, toprağını bereketli kıldığımız[96] ülkenin en doğusundan en batısına kadar tamamına hakim kıldık. Ve Rabbinin İsrâiloğullarına verdiği güzel (bir gelecek) vaadi, onların sabırlarına karşılık (işte böyle) gerçekleşti. Firavun ve âvânesinin yapıp yücelttikleri kibir uygarlığını tarihe gömdük.[97]

138 SONUNDA İsrâiloğullarını denizden geçirdik; derken, birtakım putlara[98] tapınan insanlarla karşılaştılar. "Ey Musa!" dediler, "Onların ilâhı gibi bize de bir ilâh tedarik ediver!"

(Musa) cevaben dedi ki: "Siz sahiden de kendini bilmez bir yığınsınız.[99] 139 O (putperestlere) gelince: Yaşam tarzları[100] onları yok oluşa sürükleyecektir: zira onlar bir saçmalığı sürdürüyorlar."

140 (Ve) ekledi: "Size Allah'tan başka bir ilâh arayayım, öyle mi; üstelik O, bütün insanlar arasından (vahyi taşıma) onurunu size bahşetmişken?"

141 Ve hatırlayın ki size en berbat acıları yaşatan, çocuklarınızı öldürtüp kadınla-

---

96 *Bâraknâ*: Burada ve İsra 1'de geçen *bereket* "toprak bereketi, verimlilik" vurgusuna sahip gibi görünmektedir. Bu âyetteki *havlehû* ve 137. âyette aynı işlevi gören *fîhâ*, bereketin toprağa atfının dilsel gerekçeleridir. Bu bağlamda bu âyetlerde kullanılan "bereket", Kâbe'nin bulunduğu arazi için Kur'an'da kullanılan "verimsiz, ziraata elverişli olmayan vadi"nin (65/İbrahim: 37) zıddıdır. Âl-i İmran 96'da Mekke'nin içerisinde yer aldığı Bekke Vadisi için kullanılan *mubaraken* ise "mukaddese" yakın anlamdadır.

97 *Ya'rişun*: Hem maddî hem mânevî anlamda "görkemli, yüce, yüksek, kalkmış, dikilmiş şey" anlamına gelen *'arş*'tan türetilmiştir (Râğıb). Açıktır ki bu bağlamda *ya'rişun* Firavun uygarlığının "sahte görkemine" bir atıftır. Kelimeyi "başkaldırı" ve "kibir"le karşılamamızın gerekçesi budur (Krş: 67/Kasas: 38-39).

98 *Esnâm*, muhtemelen nüzûl sürecinde ilk geçtiği yer (Krş: 65/İbrahim: 35; 73/En'âm: 74; 51/Şu'arâ: 71; 79/Enbiya: 57). Somut ya da soyut sembol şahsiyetleri temsilen tapınma veya tazim amacıyla metal malzemeden dökülerek yapılan şekilli putlar. Bu hariç kullanıldığı her yerde İbrahim kavminin putları kastedilir. Aynı şey *evsân* için de geçerlidir (Bkz: 89/Ankebût: 17, not 23). Hz. İbrahim'in dilinden kavminin putları Enbiya: 52'de *temâsîl*, Ankebut 17'de *evsân* (t. *vesen*) şeklinde verilir.

99 Kur'an'da *cehalet* soyut bilgiye sahip olup olmamakla değil kendini bilmekle alâkalı olarak kullanılır. Zımnen: Cahil kendisine, düşmanın düşmanına yaptığını yapar (Bkz: 98/Âl-i İmran: 154, not 129).

100 *Mâ hum fîh*, tıpkı *'alâ mâ entum 'aleyh* gibi "yaşanılan hayat tarzı"na işaret eden bir 'kalıp' ifadedir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 179, not 144).

rınızı sağ bırakan[101] Firavun toplumunun elinden kurtarmıştık sizi! İşte bu, Rabbiniz tarafından tabi tutulduğunuz ağır bir sınavdı.

142 VE Musa'ya otuz gecelik bir süre tayin ettik ve buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin tayin ettiği süre kırk geceye tamamlanmış oldu.[102] Ve Musa kardeşi Harun'a dedi ki: "Halkımın arasındaki görevimi sen üstlen ve düzeni sağla: sakın bozguncuların yoluna sapma!"

143 Ve Musa tayin ettiğimiz vakitte tesbit ettiğimiz yere gelince[103] Rabbi de ona konuştu. (Musa): "Rabbim! Göster bana zâtını, göreyim seni!" dedi. (Allah) "Asla göremezsin beni!" dedi. "Fakat şu dağa bir bak; eğer o yerinde kalırsa, sen Beni ancak o zaman görebilirsin."

Ve Rabbi dağa tecelli eder etmez, onu toza toprağa çevirdi; Musa ise baygın düştü. Kendine geldiği zaman dedi ki: "Şanın ne yücedir senin! Pişmanlık duyarak sana yöneldim ve ben (bu gerçeğe, yaşayarak) inananların öncüsüyüm.[104]

144 (Allah) buyurdu ki: "Ey Musa, mesajlarım yoluyla ve hitabım sayesinde seni insanlar arasından seçip onurlandırdım; öyleyse *sana bahşettiklerime* sımsıkı sarıl ve şükredenlerden ol!"

145 Ve levhalara onun için her şey hakkında öğüt ve her konuda net açıklamalar yazdık: Artık onlara kuvvetle sarıl; halkına da emret: iyi niyetle onlar da sıkıca sarılsınlar!

Daha durun, size yoldan çıkmışların dünyasını da göstereceğim!

146 Yeryüzünde haddini aşarak[105] büyüklük taslayanları âyetlerimden uzak tutacağım; isterse onlar her türlü mucizeye şahit olsunlar, yine de ona inanmazlar; yine onlar hak yolu görüyor olsalar bile o yoldan gitmezler; fakat sapık yolu görünce hemen onu kendilerine yol olarak benimserler. İşte bu, onların âyetlerimizi yalanlamaları ve onlara karşı umursamazlıkları nedeniyledir.

147 Nitekim, âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını yalanlayan kimselerin yapıp ettikleri boşa gidecek. Ne yani, onlar yaptıklarının karşılığından başka bir şeyle ödüllendirilmeyi mi bekliyorlar?[106]

148 VE Musa'nın halkı onun peşi sıra, takılardan mamul ses çıkaran bir buzağı heykelini ilâh edindiler.[107] Onlar, onun

---

101 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 127, not 92.

102 Sûrenin 30. âyetine ilaveten 10, Tâhâ: 83-86 âyetleri ışığında anlaşılmalıdır. Allah Hz. Musa'ya kavminin yoldan çıktığını haber verdiğinde, Musa'ya verilen 40 günlük süre dolmamıştı. Musa bu süreyi yarıda keserek kavmine dönmüş, sonra 10 gün daha ilâhî mülakata katılarak 40'a tamamlamıştır.

103 *Mîkât*'ın hem zaman hem mekân ismi olmasından hareketle bu anlamı tercih ettik.

104 Hz. Musa'nın bu itirafı zaten inandığı Allah'ın varlığı ve birliğine ilişkin değil, O'nun insan tarafından görülemez oluşunadır. Bu tecrübe konusunda Hz. Musa'nın bir ilki temsil ettiği elbette tartışılamaz.

105 Lafzen: "haksız yere".

106 Kötüyü tercih edip iyi sonuç bekleyenlerin içine düştükleri gülünç durumu îmâ eden örtülü bir istihza.

107 *el-'Icl*: Muhtemelen, Kur'an'ın iniş sürecinde geçtiği ilk yer burasıdır. Erkek olsun dişi olsun "sığır yavrusu" anlamına gelen "buzağı"nın tam karşılığıdır. İsrâiloğullarının neden

kendileriyle konuşmayacağını, yol da göstermeyeceğini görmüyorlar mıydı sanki! (Yine de onu) ilâh edindiler; çünkü onlar bilinci altüst olmuş kimselerdi.[108]

149 Pişmanlık içinde elleri kolları dökülüp de[109] sapmış olduklarının farkına varınca "Eğer Rabbimiz bize acıyıp da bizi bağışlamazsa, işte o zaman büsbütün kaybedenlerden olacağız!" diye dövündüler.

150 Ve Musa halkının yanına döndüğünde, hüzünle karışık bir öfkeyle dedi ki: "Benim yokluğumda ne berbat bir yol tutturmuşsunuz öyle! Rabbinizin emrini çiğnemede bu ne acele böyle?"

Hemen levhaları attı, kardeşinin başını kavrayıp kendine doğru çekti.

(Harun): "Anamın oğlu!" diye yakındı, "Bu topluluk beni etkisiz hâle getirdi, hatta az kalsın canıma kastedeceklerdi! Sakin ol, beni düşmanıma karşı gülünç duruma düşürme ve bu zalimler gürûhuyla beni bir tutma!"[110]

151 (Musa): "Rabbim!" dedi, "Beni bağışla, kardeşimi de; ve bizi koruyucu şefkatinle kuşat! Çünkü Sen merhametlilerin en merhametlisisin."

152 (Harun'a yönelerek): "Şu buzağıyı ilâh edinenlere gelince: Sonunda Rablerinin gazabı gelip onları bulacak, dünya hayatında ise onursuzluğa mahkûm olacaklar!"[111]

---

başka bir şey değil de buzağı heykeli yaptıklarının en makul açıklaması şöyle olabilir: Eski Mısır dininin en ünlü tanrılarından biri Apis (Eski Mısır dilinde *hapi* "kutsal boğa, sığır") adını alır. Apis'e Menfis'te *bereket tanrısı* olarak tapılırdı. Kutsal sığırlardan biri öldüğünde yerini alacak bir *buzağı* bulunur ve Menfis'teki Apeion'a (:sığır mabedi. "Io" Eski Mısır dilinde "inek") yerleştirilirdi. Apis rahipleri, kutsal sığırın hareketlerine bakarak kehanette bulunurlardı; bu kehanetlere hayli itibar edilirdi. Apis sığırları öldükten sonra görkemli bir törenle Sakkara'da Serapeum adı verilen yeraltı dehlizlerine gömülürdü. Daha sonra Osiris kültü ile Apis'in birleşmesinden oluşan Serapis'e tapınılmaya başlandı. Eski Ahid'de "Mısır çok güzel bir genç inek" (*Yeremya*, 46:20) dendiğine göre, İsrâiloğulları içinden "genç inek" heykeline tapanların, aslında kendilerini tutsak eden Mısır'a olan özlemlerini, önceleri sıradan bir kült iken sonradan tüm Mısır'ın sembolü hâline gelen Apis heykeline taparak dile getirdiklerini düşünebiliriz. Kur'an vahyi onların bu sapmalarını şiddetle yererken, sapıtan İsrâiloğulları şahsında toprak aşkının bedelinin özgürlük, iman ve insan onuru olamayacağını vurgulamış olmaktadır.

108 *Zulüm*, kök olarak "bir şeyi yerinden etmek" anlamına gelir. Bu ise öncelikle "ters dönmüş bir bilincin" (*Nukisû 'alâ ruûsihim*: 79/Enbiya: 65) yanlış değerlendirmesi sonucu gerçekleşir. Ters dönmüş bir bilinç doğru algılayıp doğru göremez. Yahudileşen İsrâiloğulları, geçici de olsa işte böylesine bir 'bilinç alaborası' sonucu kendilerini Firavun toplumunun totemleri arasında yer alan inek yavrusuna taparken buldular. Bunun bir diğer anlamı can düşmanını tanrılaştırmaktı.

109 Lafzen: "Ellerindeki düşürülünce". Bu bir deyimdir ve zımni anlamı şudur: elleri bomboş kalıp umutları tükenince. Kurtubî "el"in "kâlp"ten kinaye olduğunu ifade eder. Şiddetli pişmanlığa delalet eder.

110 Eski Ahid'deki anlatıma göre Hz. Harun, haşa buzağı heykelini yapan ve ona tapanlar arasındadır (*Çıkış*, 32:1-5). Kur'an bu anlatımın aksine Hz. Harun'un savunmasına yer vermekte ve peygamberlikle bağdaşması mümkün olmayan bu tür bir suçlamayı zımnen reddetmektedir.

111 Diyalogun doğal akışı içerisinde bu ifadenin Hz. Musa'ya ait olduğunu söylemek daha akla yatkın görünüyor. Kurtubî, bu görüşe sadece "denildi" formuyla değinip geçmiştir.

Biz, [Allah'a] iftira edenleri işte böyle cezalandırırız. 153 Ama önce kötülük işleyip de ardından pişmanlık duyarak Allah'a güvenle[112] yönelenlere gelince: Kuşkusuz senin Rabbin –hele de böyle bir tevbeden sonra- tarifsiz bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet sahibidir.[113]

154 Ve öfkesi yatışınca, Musa, üzerinde Rablerinden korkanlara rehberlik eden ve rahmet vaad eden öğretiler yazılı levhaları aldı. 155 Ve Musa, belirlediğimiz bir zaman ve mekânda hazır olmak üzere toplumu arasından yetmiş kişi seçti. O zaman onları derin bir sarsıntı tutunca, "Rabbim!" dedi, "Dileseydin bunları ve beni daha evvel helâk ederdin. Şimdi içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizleri de helâk eder misin? Bu Senin sınamandan başka bir şey değil; onunla dilediğini sapıklığa terk eder, dilediğini de doğru yola yöneltirsin! Sensin bizim velimiz: O hâlde bizi bağışla, bize merhamet et! Çünkü Sen bağışlayanların en hayırlısısın.[114] 156 Bizim için bu dünyada da güzellikler yaz, âhirette de; ki biz pişmanlık içinde Sana sığındık!"

[Allah] buyurdu ki: "Dilediğim kimseyi azabıma hedef kılabilirim, fakat rahmetim her şeyi kuşatmıştır. En sonunda sorumlu davranan ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödeyen kimselere,[115] -ki onlar âyetlerimize inanan kişilerdir- onu paylaştıracağım; 157 onlar ki, ellerindeki Tevrat ve İncil'de tanıtılmış bulacakları Rasul'ün, o Kitap Ehli'nden olmayan[116] peygamberin izinden gide-

---

Çoğunluğun kabulü bu ifadenin Allah'ın Hz. Musa'ya yönelik bir hitabı olduğu yönündedir. Fakat pasajda anlatılan olayın devamı olan 154. âyet de gösteriyor ki, bu pasajın tümünde olay örgüsü dışına hiç çıkılmamıştır.

112 Lafzen: "inanarak". Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 96'nın ilgili notu.

113 Hiçbir günah Allah'ın rahmetinden büyük olamaz.

114 Çünkü ey Rabbimiz! Bağışlar ve başa kakmazsın, bağışlar ve ezmezsin, bin kez bağışlar ve bir kez olsun "Yine mi sen?" demezsin!

115 İniş zamanı tartışmalı olan 3/Müzzemmil 20'yi görmezden gelirsek, Kur'an'ın iniş sürecinde muhtemelen *zekât*'ın ilk geçtiği yer burasıdır. *Zekâ* kökü, "çoğalan, üreyen, artma potansiyeline sahip olan" anlamına gelir. *Zekât*'ın lûgat mânası 'ekonomik' değil 'ahlâki'dir: *Salah* (kurtuluş, yetkin olmak). Zaten özgül ağırlığa sahip somut bir varlık olmadığı hâlde insanın akletme kapasitesine verilen "*zeka*" ismi, kelimenin bu özelliğini ele vermektedir. Aynı kelimenin türevi olan *tezkiye* "övgüye değer kılmak, saflaştırarak yücelt-mek" anlamına gelir (*Lisân*). Şer'i anlamıyla zekât, bu âyetlerin indiği Mekke yıllarında henüz kavramlaşmamıştı. Burada değil ama, hepsi de Mekkî sûrelerde yer alan 3/Müzzemmil: 20; 43/Meryem: 31; 53/Neml: 3 ve 75/Lokman: 4 gibi *zekât*'ın namazla birlikte anıldığı âyetler de bu gerçeği değiştirmez. Esasen *zekât* kavramının vahiy sürecindeki anlam seyri, sadece kazancı paylaşarak artıp arınmayı değil, aynı zamanda hak edilmemiş olan ve emeğe saygıyı yok eden bazı gelir kalemlerinden daha baştan vazgeçmeyi de ifade eder. Mamafih zekât terimi, sonradan kazandığı şer'i anlamda olduğu gibi doğrudan "muhtaç kimseler yararına karşılıksız mal çıkarmayı" değil, bu araç-eylemle kazanılması umulan nihaî amaca işaret etmektedir. "İçten gelerek vermek" anlamındaki *îtâ* ile birlikte Kur'an icazının bir boyutu olan eksiltili dilin muhteşem bir örneğiyle karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır. Çevirimiz, icaz gereği sıkıştırılmış olan bu ifadenin açılımıdır (*İtâ* için bkz. 10/Leyl: 18, not 14).

116 Lafzen: "ümmî olan". Kur'an'da sadece bu ve müteakip âyette geçen *en-nebiyyu'l-ummî*,

cekler; (o peygamber) onlara iyiliği emredip kötülükten sakındıracak,[117] temiz ve yararlı şeyleri onlara helâl kılıp pis ve zararlı şeyleri onlara yasaklayacak;[118] sırtlarına vurulmuş olan yüklerini indirip öteden beri (özgürlüklerine) vurulan zincirleri çözecek. Sonuçta ona inanan, onu el üstünde tutup destekleyen ve ona yücelerden bahşedilen ışığın[119] ardına onunla birlikte düşenler kurtuluşa erişen kimseler olacak.

158 (Ey Peygamber) de ki: "Ey İnsanlar! İyi bilin ki ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. Öyle bir (Allah) ki; göklerin ve yerin egemenliği O'na aittir; O'ndan başka ilâh yoktur; hayatı ve ölümü yaratan O'dur: o hâlde Allah'a ve O'nun Elçi'sine inanın; Allah'a ve O'nun

---

hem "Ehl-i Kitab'a mensup olmayan Peygamber", hem de "Okur-yazar olmayan Peygamber" anlamına gelebilir. Ümmi sözcüğünün "yalnızca okur yazar olmayan" anlamıyla sınırlanamayacağı Kur'an'la sabittir. Cuma 2 ışığında "Tevrat'ı bilmeyen, bir kutsal kitaba muttali olmayan" vurgusu zaten vardır. Fakat Kur'an kitap ehli arasında bulunduğu hâlde kitaptan uzak durup 'elleriyle yazdıklarına' itibar eden ümmilerden" söz ettiği gibi (94/Bakara: 78-79), kitap ehlinin dışında kalanları da *ümmi* olarak nitelemektedir (98/Âl-i İmran: 20, 75). Bu ibare, ticaret yapacak kadar rakam değerli harf sistemi olan ebcede vakıf olsa da, en azından vahyin ilk yıllarına kadar okur-yazar olmadığı bilinen Rasulullah'ın bu özelliğine dikkat çekiyor olabilir. En doğrusu, Ankebût 48. âyetin ışığında, buradaki "ümmi"liğin, her iki anlamı da içine alacak bir çağrışıma sahip olduğunu düşünmektir.

117 Peygamberin vasıfları arasında sayılan "iyiliği emredip kötülükten sakındırma" işi, aslında Kur'an'ın inşa etmek istediği insan tipinin bir özelliğidir. Bu tip sorumluluk bilincine sahip olduğu için sorumlu davranan, nesne değil özne ve birey değil şahsiyet olan sorumlu ve sosyal bir kişiliktir. Buradaki *ma'ruf* ve *munker* terimleri akli alana dahildir. *Ma'ruf* aynı zamanda iyi, meşru ve yararlıyı, *munker* kötü, gayrı meşru ve zararlıyı temsil eder. Ma'ruf kendi içinde zorunlu olan ve olmayan diye iki kısma ayrılır. Münker de işleyenle birlikte başkalarına da zarar veren ve sadece işleyene zarar veren diye ikiye ayrılır. Birincisini nehyetmek ikincisinden önceliklidir.

118 Bu âyet Mâide 3, En'âm 145, Bakara 173, Nahl 115 ışığında anlaşılmalıdır. İmam Şafiî, vahiy ile toplumsal vakıa, bir başka ifadeyle örf arasındaki münasebete işaret ederken, Hz. Peygamber tarafından bazı şeylerin, Arapların yememesi sebebiyle haram, bazı şeylerin de yemeleri sebebiyle helâl kılınmış olduğunu belirtir. A'râf sûresinin 157. âyeti vesilesiyle, *el-habâis*'i bir bakıma "Arapların yemediği şeyler"; *et-tayyibat*'ı da "yemiş oldukları şeyler" olarak anlamlandırmaktadır... Bu itibarla Hz. Peygamber, parçalayıcı dişi (*en-nâb*) olan yırtıcı hayvanın yenilmesini men etmiş, fakat parçalayıcı dişi olduğu hâlde sırtlanın (*ed-dabu'*) yenilmesini de onlara helâl kılmıştır. Çünkü Araplar onu yiyorlar, ama pis ve necis bularak yasak addettikleri aslanı, kaplanı ve kurdu yemiyorlardı (el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut, ty., s. 285-286). Öyle ki, İmam Şafiî tarihsel ve tamamen yerel olan bu durumdan şöyle bir ilke çıkarma yoluna bile gider: Hakkında haram ve helâl kılan bir nassın bulunmadığı şeye şöyle yaklaş: "eğer Araplar onu yiyor idiyseler, o helâl ve onlarca tayyibat olan şeyler arasındadır. Çünkü onlar hoşlandıkları şeyi helâl addediyorlardı. Necis olduğu gerekçesiyle yemedikleri şeyler ise *el-habâis*'in anlam alanına girer" (*Muhtasar*, s. 286).

119 Lafzen: *nûr*. Bu kelimeyi Türkçe karşılığı olan "ışık" diye çevirmemiz, *nûr*'un kaynak dildeki mecazî çağrışımlarını çeviride de elde edebilme amacına matuftur.

bütün mesajlarına inanan kitap ehlinden olmayan Haberci'ye... ve ona uyun ki doğru yolu bulabilesiniz!

159 MUSA'NIN toplumu içerisinde öyle bir kesim de[120] vardır ki, onlar hakkıyla rehberlik ederler ve o hakikat sayesinde adaletli davranırlar.

160 Derken, Biz onları on iki boydan oluşan (on iki) guruba ayırdık. Toplumu Musa'dan su talep ettiğinde, ona "Âsânla taşa vur!" diye vahyettik. Bunun üzerine taştan on iki su gözesi fışkırdı da, bu sayede herkes nereden içeceğini öğrendi. Yine onları bulutla gölgeledik, onlara *menn* ve *selva* ikram ettik[121] (ve dedik ki): "Size bahşettiğimiz rızıkların temiz ve güzel olanlarından yararlanın!"

Fakat (onlar nankörlük etmekle) bize zulmetmiş olmadılar; asıl zulmettikleri kendi benlikleriydi.

161 Hani, bir zaman da onlara denilmişti ki: "Yerleşin şu ülkeye, oranın ürünlerinden dilediğiniz gibi yararlanın! Bir yandan da 'Bağışla!' diye yalvarın ve mahviyet içerisinde (kentin) kapısından girin;[122] Biz de sizin hatalarınızı[123] bağışlayalım ve sonunda güzel davrananları ödüllendirelim!"

162 Fakat onlardan kendilerine kötülük edenler, sözü kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler.[124] Bunun üzerine Biz de, ettikleri kötülükler yüzünden onların üzerine gökten belâ yağdırdık.

163 Mesela,[125] sor onlara deniz kıyısındaki mamur kentin hâlini! Hani onlar, Sebt Günü dışında ortaya çıkmıyorlar diye, Sebt Günü'nde balıkların kendilerine akın akın gelişine tamah ederek Cumartesi geleneğini çiğniyorlardı! Biz, yoldan çıkmaları nedeniyle onları (dünyalığa) işte böyle mübtela ettik.[126] 164 Ne zaman ki onlardan bir topluluk (söz konusu sapkınlara karşı çıkanlara), "Niçin Allah'ın (bu dünyada) helâk edeceği, veya (âhirette) şiddetli bir azaba uğratacağı birilerine öğüt verip duruyorsunuz ki?" dediklerinde, onlar şu cevabı verdiler: "Rabbinizin katında sorumlu olmayalım diye; bir de, belki sorumluluklarını hatırlarlar umuduyla!"[127]

165 Ve o (sapkınlar) kendilerine yapılan tüm uyarıları kulak ardı edince, Biz de kötülüğe engel olmaya çalışan (bu) kimseleri kurtardık; ve kendilerine kötülük eden kimseleri yoldan çıkmalarından dolayı kahredici[128] bir azabın pençesine

---

120 İstinaf vavı, ana konuya yeniden dönüldüğünü gösterme yanında, burada olduğu gibi bağlamına göre 'dahi' vurgusu da taşır.

121 *İnzâl*'e verdiğimiz "ikram" karşılığı için bkz. 56/A'râf: 24, not 18. *Menn* ve *selvâ* için bkz. 94/Bakara: 57, not 100.

122 Râğıb, buradaki *succeden* ile alçak gönüllülük ve itaat kastedildiği görüşündedir (Krş: 94/Bakara: 58; 106/Nisâ: 154).

123 *Hatîât*'ın tekili *hatae* "kötüyü kastedip onu gerçekleştirmek", Bakara 286'daki *ahtae* ise "iyiyi kastedip kastını tutturamamak"tır.

124 Kelimelerle oynama ya da bir başka ifadeyle "semantik dalalet" için bkz. 94/Bakara: 58-59 ve 106/Nisâ: 46.

125 *Vav*'ın misal anlamının delili Âl-i İmran: 68. âyettir. Bu bağlamda 162. âyetle bu âyet arasında uygun bir geçiş oluşturmaktır.

126 Sebt Günü için bkz. 94/Bakara: 65 ve 74/Nahl: 124, notlar 120 ve 135.

127 Bu âyet kötülere karşı, pasif iyilerle aktif iyiler arasındaki davranış farkını ortaya koymaktadır.

128 *Beîs*: Bu formuyla Kur'an'da geçtiği tek

mahkûm ettik. **166** Ve sonunda, kendilerine yasaklanan şeyleri işlemekteki inatçı tutumları yüzünden onlara dedik ki: "Maymundan beter olun!"[129]

167 Nitekim Rabbin, Kıyamet Günü'ne kadar onların başına, kendilerini dehşet felaketlere uğratacak kimseleri belâ edeceğini ilan etmişti.[130] Unutma ki Rabbin cezalandırmada çok dakiktir; bununla beraber[131] O, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

168 Ve onları gurup gurup yeryüzünün her tarafına dağıttık; onların aralarında dürüst ve erdemli kimseler olduğu gibi, böyle olmayanlar da var.[132] Bu sonuncuları belki kendilerine dönerler umuduyla, hem bağış ve bollukla hem sıkıntı ve darlıkla sınadık.

169 Onların ardından, kendilerinin yerini alan yeni kuşaklar Kitab'a vâris oldular; (fakat) bu değersiz dünyanın geçici hazlarına kapıldılar. Ayaklarına gelen bu türden her (dünyevi) hazzı fırsat bilip üzerine atladıkları hâlde, "Nasıl olsa sonunda bağışlanacağız!" bile dediler. Oysa ki onlardan Allah hakkında, gerçekten başka hiçbir şey söylemeyeceklerine dair vahiy (ile belgelenen) söz[133] alınmamış mıydı? Dahası, onun kitapta kayıtlı bulunan dersini almamışlar mıydı?

Tabii ki, sorumluluğunun bilincinde olanlar için âhiret hayatı en hayırlısıdır: Hâlâ akıllanmayacak mısınız? **170** Ama kitaba sımsıkı sarılan ve Allah'a kulluğun hakkını verenler[134] var ya: onlar iyi bilsinler ki Biz, kendilerini ve başkalarını düzeltmek için çaba gösterenlerin emeklerini zayi etmeyeceğiz.

---

yer burasıdır. Kelimenin türetildiği *be's*, "Muhatabını hüzün ve zilletten kahreden belâ" anlamına gelir. Bir sonraki âyette açıklanacak "maymunlaşmayla" ilintilidir.

129 Lafzen: "Alçak maymunlar olun!" Doğaldır ki, kaynak dildeki söyleyiş vurgusu çeviriye yansıttığımız vurgudur. Düşmanının putlarına tapacak kadar ona aşık bir toplum ancak böyle tanımlanabilirdi. Mücâhid, İsrâiloğullarının düşmanını taklit hastalığını kastederek "ahlâken maymunlaştılar" der.

130 Bu mucizevi bir önceden haber vermedir (ihbar). Yahudi tarihi bunun tanığıdır.

131 *"inne...ve inne..."* te'kitleriyle gelen çifte cümleye verilebilecek maksada en uygun karşılık.

132 Kur'an seçip ayıran mümeyyiz bir akla çağırır, her tür toptancı-süpürücülüğü reddeder (Krş: 98/Âl-i İmran: 113).

133 *Misaku'l-Kitab*: Tevrat'ta geçen günah işleyenlerin tevbe etmeden affedilmeyeceklerine dair ilâhî söz.

134 Lafzen: "salâtı ikâme edenler.." Burada İsrâiloğullarına mensup kimselerden söz edildiği için *salât* "namaz"dan çok "kulluk ve ibadet" vurgusu taşır. *Salât*, farklı şekil ve formlarda da olsa, tüm peygamberlerin şeriatlarında bulunan temel bir ibadettir. Namaz emrini peşinen içeren *ekâmu's-salat* ibaresinin, dilsel veriler dikkate alındığında, 'namaz aracılığıyla' hedeflenen daha üst bir amaca atıf olduğu anlaşılır. Esasen *salat*, insanı otururken dik tutan "oyluk" veya ayaktayken dik tutan "omurga" anlamına gelen bir kökten türetilmiştir. Salat'ın ikâmesi, "doğrultulması ve ayağa kaldırılması" anlamlarını taşır. Bir başka ifadeyle "Kulun Allah karşısındaki esas duruşu"dur namaz. Bu verilerden yola çıkarak "salatı ikame"nin, namaz kılmanın çok daha ötesinde çağrışımları olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'ın bütünü ve dilsel veriler bağlamında bu ibareyle kastedilen, namazın da kendisine ulaşmak için araç olarak kullanıldığı daha üst amaç olan "kulun Allah karşısındaki esas duruşu"dur.

171 Ve Biz (Sina) Dağı'nı bir gölgelik gibi tepelerine dikip, onların dağın üzerlerine yıkılacağını zannettikleri o zaman da (demiştik): "Size bahşettiğimiz vahye sımsıkı sarılın ve onun ilkelerini aklınızdan çıkarmayın ki, sorumluluğunuzu yerine getirmiş olasınız!"[135]

172 VE RABBİN, Âdemoğlunun sulbünden onların nesillerini çıkardığı her zaman,[136] onları kendileri hakkında tanık kıldı: "Ben değil miyim sizin Rabbiniz?" Onlar da "Kesinlikle" dediler, "buna biz şahidiz!"[137]

(Bunu hatırlattık) ki, Kıyamet Günü bizim bu gerçekten haberimiz yoktu demeyesiniz, 173 ya da "Doğrusu bizden önce babalarımız şirk koşmuştu, bizse sadece onların peşinden giden bir kuşağız; dolayısıyla, bâtılı icat edenlerin yaptıkları yüzünden bizi mi helâk edeceksin?" gerekçesine sığınmayasınız.

174 İşte Biz, âyetlerimizi bu şekilde çok boyutlu olarak açıklıyoruz ki, belki tekrar (gerçeğe) dönerler.

175 Bir de onlara, mesajlarımızı ulaştırdığımız hâlde, onları elinin tersiyle itip

---

135 Dağın havaya kaldırıldığının sanılmaması için özellikle "bir gölgelik gibi" ve "zannettikleri" kaydı düşülmüştür.

136 Kanaatimizce, "Âdemoğlunun sulbünden onların nesillerini çıkardığı zaman" ifadesi, üreme organlarının çalışmaya başladığı "buluğ zamanına" tekabül eder. Buluğ yaşı, ibadet mükellefiyetinin ve cezai ehliyetin başlangıcıdır. Bizce Allah Rasulü'nün "Üç kişiden kalem kalkar: Buluğ çağına gelinceye kadar çocuktan.." hadisi, bu âyetin nebevi bir okuması gibi görünmektedir. Esasen hadisteki türden bir tesbit, ancak ilâhî bilgiye istinat edebilirdi. İyi araştırıldığında, Hz. Peygamber'den sadır olan bu gibi haberlerin kaynağının vahiy olduğu, bu hadislerin vahyin nebevi bir basiretle okunması sonucunda ortaya çıktığı görülecektir. Buluğ yaşı çıtası, bundan öncesinin sorumsuzluk olduğu anlamına gelmez. Terbiye açısından her yaşın bir sorumluluğu vardır.

137 Bu âyetin muhtevası, avam dilinde *kâlû belâ* adıyla bilinir. İnsan fıtratının tevhidi kabul etmeye doğuştan hazır olduğunu, Rab olan bir yaratıcıyı inkârın mazeret olamayacağını ifade eder. Zemahşerî bu diyalogu mecazi sayar ve *tahyîl* (canlandırma, dramatizasyon) olarak niteler. Bunu hakiki olarak yorumlayan müfessirlerden Taberî, bu yorumun dayandığı hadis hakkındaki ciddi kuşkularını dile getirmeden de edemez. Bu âyeti lafzî yorumlayan kaynakların dayandığı rivayetlerin tamamı, Allah'ın Hz. Âdem'in sulbünden söz aldığını ifade etmektedir. Âyetin Hz. Âdem'den değil "Âdemoğullarından" söz ettiği açıktır. Bu tartışmalı rivayetlere dayanarak âyeti mecazdan hakikate taşıyan klasik tefsire yöneltilen tüm eleştirileri nakleden Râzî, âyetteki diyalogun mecazi olduğu görüşünü, karşı çıkmaksızın dile getirir. İbn Kesir, âyetin insanın yaratılıştaki saf ve temiz fıtratına dikkat çektiğini söyleyerek bu konudaki âyet ve hadisleri sıralar. Buradaki anlatımın Fussilet 11 ve Ahzab 72'de olduğu gibi temsili bir diyalog olduğu açıktır. Bu diyalogu lafzî anlamına hamletmek biraz da keskin bir "ruh-beden" ayrımının eseridir. İrfanî bilgi sisteminin Hermetik Felsefe'den, Burhanî bilgi sisteminin Yunan Felsefesi'nden ödünç aldığı insanın fizikî varlığından bağımsız bir "nefs" ve bedenden ayrı bir "ruh" tanımı, hicrî 3. yy.dan itibaren bugünkü anlamında kullanılmaya başlamıştır. Daha sonraları bu etki Beyanî bilgi sistemine de geçerek Kelam'a mal olmuştur. Eş'arî Kelamı'nın "ilk misak"ı savunması da buna bağlanabilir. Fakat Matüridî bu yorumu reddeder. Bu âyet, insanoğlunun doğuştan "aşkın bir Yaratıcı Varlık"ı algılamaya yatkın yapısına, yani "fıtrat"a atıfta bulunmaktadır.

şeytana uyan ve sonunda sapık olup çıkan kimsenin durumunu haber ver.[138] 176 Ki, eğer Biz isteseydik onu mesajlarımızla yüceltirdik,[139] ne ki o dünyaya sarıldı ve ihtirasının peşine düştü. İşte bu yüzden böyle birinin durumu, üstüne varsan da kendi hâline bıraksan da hırlayıp duran bir köpeğe benzer. Mesajlarımızı yalanlamaya kalkanların durumu işte böyledir. Şu hâlde (bu) kıssaları aktar,[140] belki üzerinde düşünürler.[141]

177 Ne berbattır âyetlerimizi yalanlayan bir toplumun hâli; üstelik onlar (böyle yapmakla) kendilerine zulmetmiş oluyorlar.[142]

178 Kimin rehberi Allah olursa, doğru yola ulaşan o olur; O kimi de sapıklığa terk ederse, işte gerçekten kaybeden de onlar olurlar.[143]

179 Doğrusu Biz, görünen görünmeyen iradeli varlıklar içinden[144] akleden kalp-

---

138 Hz. Ali ve İbn Abbas gibi sahabilere göre bu kişi Bel'am b. Baura (Balam b. Beor)'dır. Bel'am, Âramî olduğu hâlde önce Hz. Musa'nın dinine tabi olmuş, sonra kendi kavminin putperest kralı Balak yardım isteyince muvahhid ordunun önüne çırılçıplak fahişeleri çıkarıp onların ahlâkını bozarak yenme öğüdünü vermiş bir bilgedir (Bkz: *Yahudileşme Temayülü*, s. 244 vd. Krş. *Eski Ahid, Sayılar* 25:1-3, 31: 16). Kelbî'ye göre Medine'deki münafıkların liderlerinden "keşiş" Abdullah b. Amr'dır. Bazıları da bununla Hz. Peygamber'in "Onun şiiri müslüman olmuştu" dediği Sakifli ünlü "hanif" şair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın kastedildiğini söyler. 176. âyetin de delalet ettiği gibi, bu her çağda bulunan prototiptir. Bu tipin belirgin vasfı bilgiden değil, bilgi ahlâkından yoksunluktur. Bilgi ahlâka dönüşünce haşyet (42/Fâtır: 28), ahlâksız kalınca vahşet üretir.

139 Zımnen: Eğer o mesajlarımızla yücelmeyi tercih etseydi, biz de onu mesajlarımızla yüceltirdik; ama o mesajlarımızı kullanmayı, onların üzerine basarak yükselmeyi seçti, biz de onu alçalttık.

140 Burada anlatılması istenen kıssalar bu sûre boyunca devam eden geçmiş toplumlara ait kıssalardır. Muhtemeldir ki bu kıssaların içerisine 172. âyette ve hemen üstteki âyette aktarılan mesel ve misal de girmektedir. Eğer böyleyse, Kur'an *kıssa* derken yalnızca tarihsel olayları değil sembolik ve temsili anlatımları da kastetmektedir.

141 *Tefekkür*'ün nüzûl sürecinde ilk geçtiği yer. Bu kalıp geçtiği on beş yerde de olumludur (*Tefkîr* ile farkı için bkz. 4/Müddessir: 18, not 14). Bilgi edinme süreçlerinin tümünü ifade eder. Râzî'nin de isabetle kaydettiği gibi tefekkür, aklın/kalbin sebepler ile sonuçlar arasında bağ kurarak bilgiyi elde etme, üretme ve iletme süreçlerinin tümünü kapsar. Bu sürecin her durağı tezekkür, tedebbür, taakkul, tefakkuh gibi farklı isimler alır ve farklı vurgular taşır (Bkz: âyet 3, not 4). Düşünmenin kalbe isnadına dair bkz. 91/Hac: 46, not 66.

142 Zulmün nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili bkz. âyet 148'in ilgili notu.

143 Allah'a *isnat* edilen fiiller, aslında davranış psikolojisinin Allah tarafından konulmuş yasalarına bir atıf olarak okunmalıdır.

144 *Cinn* ve *ins*'i çevirimizin gerekçesi için bkz. 73/En'âm: 112, not 93. İki varlığın da "kâlpleri, gözleri ve kulakları" olan varlıklar olduğu dile getiriliyor. Buradaki "kâlb"in iman ve inkâr mahalli, göz ve kulağın ise görme ve işitme duyusundan kinaye olarak mecaz olması mümkündür. Ancak iman ve inkârda, bilgiyi akıl yürütme ya da nakil yoluyla almada birbirine eşit olan bu yaratıklardan bu üç fonksiyonu kullanmayanların basbayağı görünen fiziki varlıklar olan "hayvan sürüsü"ne benzetilmesi de üzerinde kafa yorulması gereken dikkat çekici bir noktadır.

leri olup da kavramayan,[145] gözleri olup da görmeyen, kulakları olup da işitmeyen birçoklarını cehennemlik yapmışızdır.[146] Hayvan sürüleri gibidir onlar, belki daha da aşağı![147] Onlar gaflete gömülmüş olan zavallılardır.[148]

180 EN güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler Allah'a mahsustur.[149] Artık O'na onlarla yalvarıp yakarın ve O'nun yüceltilmesinde haktan sapan kimselerden uzak durun![150] Onlar, zamanı gelince yaptıklarından dolayı cezalandırılacaklardır.

181 Yarattıklarımız içerisinde hakikate giden yolu gösteren ve onun sayesinde adâletle davranan kimseler de vardır. 182 Âyetlerimizi yalan sayan kimselere gelince: onları bir süreç içerisinde yavaş yavaş eriteceğiz de farkına dâhi varmayacaklar. 183 Onları bir süre kendi hâllerine bıraksam bile, unutmayın ki onların entrikalarını başlarına geçiren düzenim[151] çok sağlamdır.[152]

184 İmdi, onlar (yıllar yılı tanıdıkları) hemşehrilerinde delilikten eser olmadığını düşünmezler mi?[153] O yalnızca açıktan açığa uyaran biridir.

185 Hem bakmazlar mı göklerin ve yerin mutlak otoritesine, Allah'ın yarattığı her bir şeyin niteliğine? (Düşünmezler mi) ecellerinin yaklaşmış olma ihtimalini?

---

145 Kur'an burada düşünme faaliyetini kalbe isnat etmiştir. Bilinen bir gerçektir ki, akıl isim olarak zaten Kur'an'da hiç geçmemekte, onun yerini kalp almaktadır. Akletme ise kalbin bir faaliyeti olarak dile getirilmektedir. Kur'an tefekküründe, kalp aklın arşıdır. Vahiy kalbe iner, akıl kalpten neş'et eder. Bu kalbin kan pompası olmayıp iman ve inkârın makarrı olan mânevî merkez olduğu açıktır (36/Kâf: 37). Kur'an sistematiğinde taakkulün kalbe nisbeti, düşünme faaliyetinin entelektüel faaliyetle sınırlanmayıp sezgiyi de içine alacak şekilde geniş tutulduğunu ifade eder (Bu konuda bir not için bkz. 91/Hac: 46).

146 Lafzen: "..ekmişizdir". Râğıb'ın *zere'nâ*'yı "ortaya çıkardık" şeklinde açıklamasına dayanarak: "..cehennem için ortaya çıkarmışızdır".

147 Krş. 40/Furkan: 44, not 56.

148 *Ğaflet*, tam anlamıyla kişinin kendisine yabancılaşma durumunu ifade eder.

149 Kur'an'da geçtiği dört yerde de *el-esmau'l-husnâ* terkibi Allah'a has olarak kullanılır. Bu terkiple ilgili ayrıntılı bir açıklama için, ilk geçtiği 44/Tâhâ: 8'in notuna bkz.

150 *Esmâ'*, iki mastara birden izafe edilir: "yücelik" anlamındaki *sumuv* ve "alamet, işaret" anlamındaki *vesm*. Doğrusu bunlardan birincisi kelimenin illî, ikincisi gâî mânasıdır. İsim sahibi olmak varlık arasında bulunmaktır. İsimler yokluk karşısında bir üstünlük ve yüceliktir, aynı zamanda isimler müsemmalarının alamet ve işaretidirler. Çevirimiz, kelimenin kök anlamlarından biri olan *sumuv*'e dayanmaktadır.

151 *Keyd* özünde tuzak değildir, insan davranışıyla etkileşim hâlinde olan ilâhî yasalara bağlı cezalandırma düzenidir. Fakat insan hazırlıksız ve ansızın yakalandığı için bu yasaları tuzak gibi algılar. Allah için kullanıldığında "tasarlanmış bir entrikayı hiç ummadığı bir yerden bozup tuzağı yapanın başına geçirme" anlamını taşır.

152 Bu âyetler çürümenin yönünü göstermektedir: Birey yüreğinden çözülünce çürür, o çürük bireyler de toplumu çürütür. Çürüyen toplum ise güçlü bir sarsıntıda çöker.

153 Bu âyette Kur'an, ilk muhataplarını mantıklı olmaya çağırmakta, akıllarını inkârlarına bir gerekçe olarak gösteren Mekkelilerin içine düştükleri çelişkiye dikkat çekmektedir.

Bu (vahiy) de değilse, artık hangi habere inanacaklar?!

186 Allah kimi sapmaya terk ederse, artık ona doğru yolu kimse gösteremez: zira onları ısrarlı tercihleri olan sapıklıkta debelenmeye terk edecektir.[154]

187 SANA soruyorlar: "Son Saat ne zaman gelip çatacak?" diye. Cevap ver: "Onun bilgisi yalnızca Rabbimin katındadır; onun vaktini O'ndan başka ortaya koyacak kimse yoktur: O bütün ağırlığıyla göklerde ve yerde kopacak, sizi haberiniz olmadan ansızın yakalayacaktır. Sanki senin ısrarla o bilginin peşine düşüp elde etmen mümkünmüş gibi, onu sana soruyorlar.[155] De ki: "Onun gerçek bilgisi yalnızca Allah katındadır, ne ki insanların çoğu bunu bilmezden geliyor."

188 De ki: "Allah dilemedikçe, ben (dahi) kendime ne yarar sağlayabilirim, ne de zararı önleyebilirim. Zira eğer gaybı bilseydim, kendime tüm güzelliklerden daha çok pay ayrılmasını sağlardım, üstelik kötülük de semtime uğrayamazdı. Ne ki ben, inanan insanlar için yalnızca bir uyarıcı ve müjdeciyim."[156]

189 O'DUR sizi bir tek candan yaratan ve kendisine ilgi duysun diye ona kendi cinsinden eşini var eden. Gün gelip o eşine sarılınca, (önce) eş hafif bir yük yüklenir ve o yükü bir süre taşır.[157] Ardından yük ağırlaşınca eşler Rableri olan Allah'a: "Eğer bize eli ayağı düzgün, kusursuz bir çocuk bahşedersen; söz, Sana şükreden kimselerden olacağız!" diye yakarırlar.

190 Fakat O kendilerine eli ayağı düzgün, kusursuz bir çocuk bahşedince de; onlara bahşettiği çocuk üzerinden O'na ortak koşmaya kalkarlar: oysa ki Allah, onların ortak koştukları şeylerden çok yücedir.[158]

191 Şimdi siz O'na has birtakım nitelikleri, bir şey yaratmaktan aciz, aksine kendileri yaratılmış bulunan şeylere mi yakıştırıyorsunuz? 192 Kaldı ki, ne onlara yardımları dokunabilir ne de bizzat kendilerine yardımcı olabilirler. 193 Ve eğer yol göstersinler diye yakarsanız, size cevap bile veremezler. Onlara ister yalvarın ister susun; size karşı konumlarında hiçbir şey değişmez.

194 İyi bilin ki, Allah'tan başka yalvarıp yakardığınız kimseler de sizin gibi yara-

---

154 Açıktır ki bu, kula ait bir tercihtir. İnsan özgür iradesiyle yaptığı bu tercihinin sorumluluğunu behemehal üstlenmek zorundadır. Bunu "yazgı" olarak nitelendiremez. Bu konudaki yazgı (sünnetullah), insanın iradeli bir varlık olması ve tercihinin daha önceden kurallara bağlanmasıdır.

155 *Ke-enneke hafiyyun 'anha* ibaresini Mücâhid *istahfeyte 'anhe's-sual hatta 'alimte vaktehа* (Senin, onun zamanını öğreninceye kadar bu sorunun peşine ısrarla düşüp hakkında bilgi alabilme imkanın) şeklinde açıklar (Taberî). Zaten, *'an* ile birlikte kullanılan *ahfa* fiilinin ism-i faili olan *hafiyyun*'ün anlamı da budur.

156 Vahyin Allah'a aidiyetinin delillerinden biri bu âyettir. Peygambere talim ettirilen bu itiraf, hakikate bağlılığın, her tür taktik ve stratejik hesabı aşacak kadar hasbi olduğunu gösterir.

157 Bir çocuğun meydana gelişini anlatan Kur'anî belagatın, muhteşem bir zarafet ve nezaketle kesiştiği nokta.

158 Burada maksat Âdem ve eşine dikkat çekmek değildir. Çocuk sahibi olma sürecine dahil olan sebepler zincirini yüceltip, insanı, neslini sürdürecek bir donanımla yaratan Allah'ın eşsiz rolünü göz ardı eden nankör mantık kınanmaktadır.

tılmış varlıklardır. Nitekim eğer doğruluğunuzdan eminseniz, haydi yakarın da duanıza icâbet etsinler!

195 Hem onların yürüyecek ayakları mı var? Ya da tutacak elleri veya görecek gözleri, yahut işitecek kulakları mı var?

De ki: "Haydi çağırın Allah'a ortak koştuklarınızı, sonra önüme her türlü tuzağı kurun ve bana göz açtırmayın! **196** (Ama) unutmayın ki, benim savunucum Kitab'ı indirendir: zira, dürüst ve erdemli olanları O savunacaktır. **197** Oysa ki, O'nun dışında yalvarıp yakardıklarınız ne size yardımcı olabilir ne de kendilerine yardımları dokunur. **198** Ve eğer yol göstersinler diye yakarsanız, sizi duymazlar bile; ve sanırsın[159] ki sana bakıyorlar, fakat onlar görmezler."

199 SEN insan fıtratına uyan yolu tut,[160] iyi olanı emret ve haddini bilmezlere aldırma![161]

200 Yine de Şeytan tarafından kurgulanan ayartıcı bir kışkırtmaya[162] hedef olursan, hemen Allah'a sığın: unutma ki O her şeyi işitir, akıl sır ermez bir ilim sahibidir.

201 Şüphesiz, sorumluluk bilincini kuşanan kimselerin içine Şeytan tarafından kurgulanan mevhum bir görüntü yansıyacak olursa,[163] (hemen fıtrat sözleşmesini) hatırlayıverirler ve işte o an gerçeği

---

159 *Raâ* fiili "gördü" anlamı yanında, bağlamına göre "varsayıma" da delalet eder. Genellikle *e-raeyte* (varsay ki, farzet ki..) formunda bu vurgu barizdir. Burada "kanaat, sanı" olarak karşımıza çıkıyor.

160 Mücâhid'in *huzi'l-'afve* ibaresine verdiği anlam şudur: "İnsanların yaratılışlarına uygun tavır ve davranışlarından kolay, doğal olanını al" (*huzi'l-'afve min ahlâki'n-nâs ve a'mâlihim*). Taberî de bu anlamı tercih eder. Buhârî'nin Urve'den naklettiği "Allah Elçisine insanların fıtratlarına uygun davranışlarından kolay olanını almasını emretti" hadisini İbn Kesir bu âyetin tefsiri sadedinde nakleder. Yukarda sayılan isimlerin bu tercihini bu sûrenin son pasajlarının eksen âyeti olan 172. âyet de desteklemektedir. Bu ibareyi "müşriklere karşı af yolunu tut" şeklinde anlayan yaklaşımı bu âyetin hemen öncesinde gelen âyetle, müşriklere karşı Hz. Peygamber'i "Haydi, çağırın Allah'a ortak koştuklarınızı, sonra önüme her türlü tuzağı kurun ve bana göz açtırmayın!" şeklinde meydan okumaya çağıran 195. âyet desteklememektedir.

161 *Cahilîn*, lafzen "cehalette ısrar edenler". Burada ve her yerde cahillerden kasıt düz anlamıyla "bilmeyenler" olamaz. Zaten Peygamber bilmeyenlere bildirmek için bir bildiriyle (Kur'an) gönderilmiş bir Bildirici (Nebi)'dir. Peygamber'in, her şeye rağmen ısrarla "tebliğ etmesi", "işine bakması", "yapılanlara aldırmaması"nı emreden âyetlerle birlikte düşündüğümüzde bu âyette ilişiğin kesilmesi emredilen kişilerin tipik özelliği ortaya çıkar: "Haddini" ya da "kendini bilmezler". Cehalet bu anlamı izleyerek 172, 175 ve 179'da atıf yapılan "fıtratına yabancılaşanları" da kapsar. Mekke toplumunun en bilgili ve kültürlü simalarından biri olan Amr b. Hişam'a (ö. 2/624) "Ebu Cehil" (cehaletin babası) adının verilmesi de bu yaklaşımın bir sonucudur. *'Irâd*'a verdiğimiz anlam için bkz. 106/Nisâ: 81 ve 26/Necm: 29, ilgili notlar.

162 *Nezğ*, "bir işin içine onu bozmak için girmeye çalışmak" demektir (Râğıb). İnsanın selim duygularının frekansını bozup zihin ekranını kirletmek için duygu dünyasına yönelik her türlü saptırma teşebbüsünü ifade eder (Krş: 83/Zuhruf: 36).

163 *Tâif* bir kıraatta *tayf* okunur. *Tayf*, uyku veya yarı uykulu bir hâldeyken görülen hayal (Râğıb). Bizce bu, bilinç devreden çıkınca

kavrarlar. 202 Kendi (fıtratlarına yabancılaşmış) kardeşleri onları azgın sulara sürüklemek isteseler dahi, sonuna (dek) mücadeleden elçekmezler.[164]

203 Ve sen onlara istedikleri âyeti getirmediğin zaman hemen derler ki: "Onu (Rabbinden) almak için çabalasaydın ya!"

De ki: "Ben yalnızca Rabbimden bana vahyedilene uyarım: bu (vahiy) Rabbiniz katından gelen bir bilinç kaynağıdır;[165] inanacak bir toplum için de kapsamlı bir doğru yol haritası ve bir rahmet pınarıdır."

204 Artık Kur'an okunurken onu can kulağıyla dinleyin ve sesinizi kesin ki rahmete nail olabilesiniz!

205 Ve Rabbini, özbenliğinde, alçakgönüllülükle ve O'ndan sakınarak, sesini yükseltmeksizin gündüz gece an[166] ve sakın kendine yabancılaşanlardan[167] olma!

206 Unutma ki, Rabbinin tarafında olanlar O'na kullukta kibre kapılmazlar; ve O'nun adına/aşkına hareket ederler[168] ve yalnız O'nun önünde secdeye kapanırlar.

---

onun boşluğundan istifadeyle yerini doldurmaya çalışan "sahte bilince" tekabül eder. Bu, iradeden boşalan yeri vehimlerin doldurmasıdır. Çevirimiz bu mülahazaya dayanır.

164 Bu âyetin, 201'in devamı olması sözün bağlamı açısından daha makul görünüyor. Klasik müfessirler, bir öncekinin aksine bu âyetin olumsuz bir içeriğe sahip olduğunu düşünürler. Ama dil açısından "onlar" zamirinin işaret ettiği yer, tekil gelen "şeytan" değil çoğul kullanılan "sorumluluk bilincini kuşananlar"dır. Yukarıdaki genel yaklaşımı öncelemekle birlikte İbn Kesir, bizim âyetin son cümlesine ait çevirimizi destekleyen bir görüş nakleder. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

165 *Besâir* (t. *basîret*) "aklın eşyanın hakikatini kavrama hâlini" ifade eder. Muhtemelen bu formla kullanıldığı ilk yer burasıdır. Fiziki bir görmeden daha çok bir "içgörü, farkındalık ve bilinçlilik hâlini" ifade eder. Aktif yapıda olan kelime kullanıldığı hemen her yerde vahye, özellikle de vahyin "özneliğine" delalet eder (Bkz: 68/İsra: 102, not 122).

166 Yani: "..her zaman an!"

167 Lafzen: "gafillerden". 172, 179, 186 ve 192. âyetlerle birlikte anlaşılmalıdır.

168 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 9/A'lâ: 1, not 1 ve 2.

SECDE SÛRESİ

Nüzûl : 57
Mushaf: 32

Secde, teslimiyetin altına beden diliyle atılan imzadır. Sûre bu adı 15. âyetinden alır. Tirmizî *Cami*'inde sûreyi bu adla anar. Yine Tirmizî'nin Cabir b. Abdullah'a atfen naklettiği "Peygamber *elif lâm mîm tenzil* ve *tebarakellezi bi yedihi'l-mülk*'ü okumadan uyumazdı" rivayetinden sûrenin başka adları da bulunduğunu çıkarabiliriz.

Sûrenin iniş yeri ve zamanı konusunda ihtilaf edilmiştir. Çoğunluğa göre Mekkî'dir. İbn Abbas'a atfedilen iki görüşten biri de budur. İkinci görüşe göre, 18-21. âyetler Medine'de inmiştir. Fakat bu, zayıf nüzul sebebi rivayetlerine dayandığı için rahatlıkla göz ardı edilebilir. Kaldı ki En'âm sûrenin girişinde uyguladığımız kriterler de bu sonucu verir.

Sûre müşriklerin vahye karşı itiraz ve iftiralarından söz ettiğine göre (3), Mekke'de indiği kesindir. 13. âyette dokuzuncu yılda indirilmiş olan Sâd sûresinin 84-85. âyetlerine atıf vardır. Şu halde bu sûrenin de boykot sonu veya sonrası sûrelerinden olduğu sonucuna varılabilir. 9. yılda inmiş olmalıdır. İbn Abbas'tan gelen meşhur tertipte Medenî sûrelerden olan Cuma-Munâfıkun, Cabir b. Zeyd kanalıyla gelen İbn Abbas tertibinde İnşikâk-Ankebût, diğerlerinde Mü'minûn-Tur arasında yer alır.

Sûre vahye atıfla başlar, inkârcıların iftiralarını dile getirir (1-3). Âhiret hayatına dair ayrıntılar verir (4-14). Kur'an'da cennet hakkındaki en çarpıcı âyetlerden biri bu sûrededir:

"..onları (cennette) ne türden göz kamaştırıcı sürprizlerin beklediğini kimse hayal dâhi edemez" (17).

Ardından geçmiş ümmetlerden hem örnek hem de ibret olanlara değinilir (23-26). Sûre inkârda ısrar edenleri uyaran bir âyetle son bulur.

Çoğunluğun taksimatına göre âyet sayısı 30, Basralılara göre âyet sayısı 27'dir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*![1]

2 BU İLÂHÎ kelamın indirilişi, hiç kuşku yok ki[2] alemlerin Rabbindendir.[3]

3 Yine de[4] onlar "Onu o uydurdu" diyorlar. Hayır! O Senin Rabbinden gelen bir hakikattir; senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu belki doğru yola gelirler diye uyarman içindir.[5]

4 GÖKLERİ, yeri ve bu ikisi arasındakileri altı aşamada yaratan,[6] sonra da hükümranlık makamına kurulan Allah'tır;[7] (hesap günü) sizi O'ndan koruyacak ne bir dost ne de bir kayırıcı bulamazsınız: peki, hâlâ ders almayacak mısınız?[8]

5 Gökten yere kadar bütün bir oluşu O düzenler; en sonunda bütün bir oluş sizin hesabınıza göre bin yıl kadar süren bir günde[9] O'na yükselir.

6 İşte idraki aşan hakikatleri de, idrak ve tecrübe edilebilen gerçekleri de bilen;

---

1 Bu harfler Allah Rasulü'nün vahyi bir tek harfini dahi zayi etmeden bize ulaştırdığının canlı şahididirler (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1). Veda Hutbelerindeki "Bakın, tebliğ ettim mi?" (Buhârî, *İlim* 37) sorusu çağları aşıp bize kadar ulaşan gözü yaşlı Nebi'ye, kendi şimdi ve buradamızın şahitleri olarak cevap veriyoruz: "Tebliğ ettin ey Allah'ın Rasulü! Biz şahidiz!"

2 Veya: "Kendisinde hiç şüphe olmayan bu ilahi kelam.."

3 İsim cümlesiyle başlaması, anlama "bu sürekli ve değişmez bir hakikattir" vurgusunu katar. Zımnen: Alemlerin bir Rabbi olduğuna inanmak, O'nun terbiyesinin ifadesi olan vahye inanmayı gerekli kılar.

4 *Em*, "*e..em../ya..ya da..*" kalıbıyla gelmediği zaman farklı vurgular taşır (Ebu Ubeyde).

5 "Kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplum" ifadesi ilk bakışta, "hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı çıkmamış olsun" (42/Fâtır: 24) âyetiyle çelişik görünse de, Mâide 19'da geçen "uzun bir fetret" bu âyetle neyin kastedildiğini açıklar. Bu toplumun kapsamını tesbitle ilgili bir not için 40/Furkan 38'e bkz. 42/Fâtır 24 ışığında, bu toplumun benzerleri içerisinde uyarıcıya en çok muhtaç olan toplum olduğunu düşünebiliriz.

6 Lafzen: "altı günde". Uzay sistemlerinin oluşumunun henüz tamamlanmadığı bir ortamda "gün" elbette görecedir. Altı aşama, altı zamanlı bir oluşum sürecini ifade eder (Bkz: 36/Kâf: 38, not 37). Kur'an'da *yevm*'in görece niteliği bir sonraki âyette ifade edilmektedir. Altı aşamada yaratma, tekamül yasasına delalet eder. Tekamül yaratılışın kanunudur. Varlığa bu kanunu yerleştiren alemlerin Rabbidir. Ol deyince yaratacak bir Rabbin varlığı tekamül yasasına tabi kılması, insan terbiyesinde takip edilecek yöntem için de yol göstericidir.

7 *İstevâ 'ale'l-'arş*, Yahudi ilahiyatındaki tatil tezini çağrıştıran Yaratıcıya tatil yapmayı, varlığa ilgisiz kalmayı atfeden tüm tasavvurları red içindir (Krş: 44/Tâhâ: 5, not 4). Kur'an'da geldiği her yerde, Allah'ın varlıktan elini çekmediğine, mahlukata ilgisiz kalmadığına delalet eder.

8 Ders: Hayata bir nizam ve intizam koyan, kainat ağacının en soylu meyvesi olan insanı başıboş bırakır mı?

9 Zımnen "hesabını tutamayacağınız bir sürede". Buradaki ibare, Son Saat tehdidinin yer aldığı bir bağlam olan Hac 47'de, *ke* benzetme edatıyla kullanılır. '*Bin yıl süren bir gün*' kullanımı tabiatıyla aritmetik değildir (91/Hac: 47'nin notuna bkz). Fakat bazı astrofizikçiler, bu âyeti Yunus 5 ışığında, ayın bin yıllık yolu bir günde almasından yola çıkarak, bunun ışık hızına tekabül ettiği sonucuna varmışlardır.

(hem) her işinde mükemmel olan, (hem de) merhamet kaynağı olan yalnızca O'dur.[10] 7 O her şeye yaratılış amacıyla en uyumlu olma ve kemalini bulma (yeteneğini) bahşetmiştir.[11]

Öyle ki, insan türünü yaratmaya (basit) bir balçıktan başlamıştır. 8 Sonra onun neslini yine (en az o kadar) basit bir sıvı özünden yaratmıştır. 9 Daha sonra onu yaratılış amacını gerçekleştirecek bir donanıma sahip kılarak Kendi ruhundan üflemiştir;[12] derken sizi[13] hem işitme ve görme, hem de duygu ve düşünce yetenekleriyle[14] donatmıştır: ne kadar da azınız şükrediyor.[15]

10 Bir de kalkıp derler ki: "Yani biz toprağın içinde kayıplara karışınca mı? Sahiden de biz yeniden yaratılacak mıyız?"

Aslında (bu tavırlarıyla) onlar, Rablerinin huzuruna çıkıp (hesap vermeyi) inkar etmektedirler.[16]

11 De ki: "Sizin için görevlendirilmiş ölüm meleği (nasıl olsa) sizin canlarınızı alacak;[17] en sonunda Rabbinize döndürüleceksiniz.[18]

12 Günahı hayat tarzı haline getirenleri[19] Rablerinin huzurunda başları eğik vaziyette (şöyle derken) bir görmeliydin: "Rabbimiz, (İşte artık) gördük ve işittik! Şu halde bizi (dünyaya) geri döndür de iyi bir şeyler yapalım! Çünkü (yeniden dirilişe) ikna olmuş bulunuyoruz."[20]

13 İmdi eğer Biz isteseydik, herkesi doğ-

---

10 *el-Aziz* ve *er-Rahim*, tıpkı *ğayb* ve *şehade* gibi karşıtlık oluşturmaktadır. Yüceliği celalinin rahmeti cemalinin göstergesidir. Parantez içi ilaveler, bu yan anlamı çeviriye yansıtmayı amaçlar.

11 *Ahsene* fiili sadece estetik "güzelliği" değil, aynı zamanda fıtrî "amaçlılığı" ve o şeyin "amacıyla uyumluluğunu" da ifade eder. Türkçe'de *güzel* "göze el veren"den kısaltılmıştır. Nesnesinin mahiyetinden çok onun göze görünüşüyle alakalıdır ve bu niteliğiyle Arapçada'ki *zînet*'i çağrıştırmaktadır. Ayet varlığın en temel yasası olan "amaçlılık" ve "anlamlılığa" atıftır. Hemen devamında verilen insanın yaratılış örneği bunun en çarpıcı misalidir.

12 Gerekçesi için bkz. 62/Kehf: 37, not 50. İnsanın yaratılışındaki üç temel aşama dile getiriliyor. *Tîn* insanın elementer kökenine, *sulâle* biyolojik kökenine delalet eder. Bunlar insanın maddi kökenidirler. Bir de üçüncüsü vardır ki o mânevî kökeni olan üflenen *rûh*'tur.

13 Ruh üflenmeden insan muhatap dahi alınmamıştır. Hep "o" zamiriyle bahsedilmiştir. Ne zaman ki işitme ve görme, duyma ve düşünme yetilerinin kendisi sayesinde var olduğu ruh üflenmiştir, insan o zaman "siz" denilerek Allah'a muhatap olmuştur.

14 *Ef'ideh* yalnızca insanın mânevî dünyası için kullanılır (Bkz: 34/Hümeze: 7, not 3).

15 Çevirimizin gerekçesi "Onların çoğu şükretmez" âyetleridir.

16 Zımnen: Onların asıl derdi, hesabı verilecek bir hayat yaşamaya razı olmamaktır.

17 Yani: Ölüm ne kadar gerçekse, hesap günü de o kadar gerçektir: kaçamayacaksınız! Kur'an'da, bahse konu ölüm meleğinin ismi geçmemektedir (Krş: 106/Nisâ: 97; 73/En'âm: 61, 93; 56/A'râf: 37; 74/Nahl: 28).

18 Zımnen: Ey kemale ermiş bir erişkin olmaktan kaçan insan: öldükten sonra ne olmayı düşünüyorsun?

19 *Mucrimîn*, fiilin failde tabiat haline geldiğini gösterir (Bkz: 95/Enfal: 8, not 11).

20 İman görmeden inanmaktır. Görünceye kadar inanmamak, zımnen Allah'ın verdiği bilginin doğruluğuna güvenmemektir. Vahiy böylelerine "kâfir" diyor.

ru yola (zorla) sokardık; fakat (bunu istemedik)[21] ki, (iyiler kötülerden seçilsin de) tarafımdan verilmiş bulunan "Mutlaka cehennemi görünmeyen varlıkların[22] ve insanların (kötüleriyle) tıka basa doldıracağım" sözü gerçekleşsin.[23]

14 Haydi, bu buluşma gününü[24] hatırlanmaya değer bulmadığınız için azabı tadın bakalım! Çünkü artık Biz de sizi hatırlanmaya değer bulmuyoruz. Haydi, yapmakta ısrar ettiklerinizden dolayı ebedi mahrumiyeti tadın![25]

15 BİZİM âyetlerimize iman edenler, ancak kendilerine duyurulduğunda saygıyla yerlere kapanıp teslim olanlar ve Rablerinin aşkın yüceliğini hamd ile ananlardır: zira onlar asla büyüklük taslamazlar. 16 Onlar yataklarından kalkarak[26] tarifsiz bir korku ve büyük bir iştiyakla[27] Rablerine yalvarırlar ve verdiğimiz rızıklardan infak ederler. 17 İşte, yapa geldiklerinden dolayı bir mükafat olarak, onları (cennette) ne türden göz kamaştırıcı sürprizlerin beklediğini kimse hayal dâhi edemez.[28]

18 Öyle ya: hiç imanda sebat eden, hak yoldan sapan gibi muamele görür mü? Bunlar asla aynı olamazlar![29]

---

21 Zımnen: Eğer zorlamış olsaydık, iradenin ve ahlâkî sorumluluğun gerekçesi kalmazdı. Zira inanç ahlâkî değerini sahibinin o inancı özgürce seçebilme yeteneğinden alır (Krş: 62/Kehf: 29).

22 Yani: şeytanların.. (Bkz: 56/A'râf: 18 ve 55/Sâd: 85).

23 Adı geçen söz A'raf 18, Hûd 119 ve Sâd 84-85'te yer alır. Burada dile gelen söz; "Verdiğim irade emanetine ihanet ederek tercihini cehennem yönünde kullananları oraya dolduracağım" şeklinde anlaşılmak zorundadır.

24 Lafzen: "gününüzü.." İronik bir çağrışımla "gününüzü görün bakalım" der gibi.

25 Allah'ı ve âhireti unutmanın Allah'a bir ziyanı yok. Bundan ziyan gören insandır. Zira Allah'ı ve âhireti unutunca kendini unutuyor, kendini kaybediyor (102/Haşr: 19 ve 114/Tevbe: 67).

26 Zımnen: uykularını bölerek... Krş. "Ve gecenin bir vaktinde uykuna ara verip, sana özgü bir armağan olarak namaz kıl" (68/İsra: 79). Mânevî dayanıklılık testi olan gece namazı, gayba imanın bilinç ve iradeye kattığı enerjiyle harekete geçen ruhun beden kapısını tıklatmasıdır. Ruhun kapı çalışını duyma havf ve iştiyakıyla uykuya yatan beden, ilk tıklayışta fırlayıverecektir.

27 Bir çok müfessir tarafından *tame'an*'a *reca'* (ümit) mânası verilmiştir. Oysa ki *tame'an*, "büyük bir açgözlülükle Allah'tan istemeyi" ifade eder. Maddî olana ilişkin kullanıldığında olumsuz olan *tama*'ın anlamı bu bağlamda gayet olumludur.

28 Her sürprizin vasfı, sahibi için saklanmış olmasıdır. *Mâ uhfiye lehum*'e "sürpriz" anlamı vermemiz bundandır. Hz. Peygamber bu âyeti, Allah'ın dilinden şöyle yorumlar: "Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir zihnin tasavvur edemeyeceği güzellikler hazırladım" (Buhârî ve Müslim), İmam Şafii'den sonra "Kutsî Hadis" adı konulan bu kategorideki hadislerin diğerlerinden tek farkı vardır: bunlar Allah Rasulü'nün Rabbini okuması ve hakikati tefsiridirler. Zımnen: "Eğer bu hakikati Allah buyursaydı şöyle buyururdu" anlamına gelir. Burada, "kalıcı güzelliğin üretildiği merkez" (58/Ra'd: 23) olan cenneti ve âhiret ödüllerini aklın kavramakta acze düşeceği ifade edilmektedir. Bu hakikate rağmen cennet ve âhiret hakkında başka yelerde gelen ayrıntılı tasvirler, bilinmeyenin bilinenden yola çıkılarak tasviri kabilindendir (Bkz: 58/Ra'd: 35, not 47).

29 Deyimsel karşılığıyla: Hiç suyu getirenle testiyi kıran bir olur mu? Cennet ve cehennemin

19 İman eden ve o imana uygun değer üretenlere gelince: yapa geldiklerinden dolayı mükellef bir ikram olarak ağırlanacakları cennetler onların konağı olacaktır. 20 Hak yoldan sapanlara gelince: artık onların da konaklayacakları yer ateş olacak; oradan ne zaman çıkmak isteseler, kendilerine "Oldum olası yalanlayıp durduğunuz ateşin azabını tadın!" denilerek oraya iade edilecekler.

21 Ama onlara, daha büyük mahrumiyeti tattırmadan önce daha yakın (dünya) mahrumiyetini kısmen elbette tattıracağız;[30] umulur ki (yol yakınken) dönerler.[31]

22 Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatılıp da, ardından onlara sırt çeviren kimseden daha zalim biri olabilir mi? Elbette Biz, günahı hayat tarzı haline getirenlere yaptıklarının acısını tattırmayı biliriz.[32]

23 DOĞRUSU Biz Musa'ya da vahiy iletmiştik: şu halde onunla (aynı ortak paydada) buluşacağından asla tereddüdün olmasın![33] Zira Biz, o (vahyi) de İsrâiloğulları için bir yol haritası kılmıştık. 24 Yine (unutma ki), zorluklara göğüs gerip âyetlerimize gönülden inandıkları zamanlarda, emrimizle içlerinden hidayete ulaştıran önderler çıkarmıştık.

25 Şüphesiz kıyamet günü anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm verecek olan elbet senin Rabbindir. 26 Şimdi kalıntılarında dolaştıkları kendilerinden önce yaşamış uygarlıklardan nicelerini helâk etmiş olmamız onlar için yol gösterici olmadı mı? Kuşkusuz bunda da alınacak bir ders mutlaka vardır: hâlâ mı işitmeyecekler?[34]

27 Kıraç toprağa suyu sevk edip de onunla kendilerinin ve hayvanlarının beslendiği bitkiler çıkardığımızı nasıl görmezler? Peki ama, daha da mı görmeyecekler?

28 Bir de diyorlar ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, bu (bahsi geçen) kesin hüküm[35]

---

varlığı, ilâhi hakkaniyetin kaçınılmaz sonucudur. Âhireti inkâr sorumluluğu inkârdır. Bu ise hukuksuzluğu savunmakla eş değerdedir.

30 Krş. "yaptıklarının (kötü sonuçlarından) bir kısmını kendilerine tattıracaktır" (88/Rûm: 41).

31 Bu son cümle, dünyada tattırılan bir kısım *'azab*'ın/mahrumiyetin uyarı ve ibret amaçlı olduğunun delilidir ('Azâb'ı çevirimiz için bkz. 7/Kalem: 33, not 29).

32 Zımnen: Nasıl ki onlar günahı hayat tarzı haline getirdiler, biz de onlar için azabı hayat tarzı haline getireceğiz. *Mucrimîn* için âyet 12'nin notuna bkz.

33 Hitabın Hz. Peygambere ve *likâihi*'deki zamirin Hz. Musa'ya ait olduğundan yola çıkarak. Mesaj şu: Musa'nın karşılaştığı engellerle karşılaşacak, onları vahiy sayesinde aşıp sonunda zafere ulaşacaksın. Tercihimizi âyetin devamı doğrulamaktadır. Zamirin *kitab*'a ait olması durumunda anlam şöyle olur: "vahyin (tamamına) kavuşacağından asla kuşku duyma!" (Krş: Zemahşerî). Hitabın vahyin kaynağından kuşku duyanlara yönelik olması da mümkündür (*Mirye* için bkz. 70/Hûd: 17, not 28).

34 Güce taptığı için kulları kendilerine kul eden ve kula kul olan herkese açık uyarı: Zafınız olan gücünüz aklınızı başınızdan almasın! Dünyada ebedilikten söz edip de gülünç olmayın!

35 *Feth* için tercihimizi âyetin devamı teyit eder. "Bahsi geçen" açıklaması, işaret zamirinin gösterdiği 25. âyete istinaden konulmuştur. Zaten bir sonraki âyet de buraya zımni bir atıf içerir.

ne zaman verilecek?"

29 De ki: "Kesin hükmün verileceği gün inkârda ısrar edenlere ne imanları fayda verecek, ne de göz açtırılacak."

30 Şu halde boş ver onları da (kendi işine bak),[36] madem onlar beklemeye razılar, sen (dünden) bekle![37]

---

36 *Fe zerhum*'den farklılığını, parantez içi açıklamayla vurguladık. Dolayısıyla devamındaki "bekle" emri mücerret beklemeyi değil kendi işine bakmayı âmirdir (Krş: 106/Nisâ: 81, not 101 ve 26/Necm: 29, not 21).

37 20. âyet ışığında: Nasıl olsa geri dönüşü olmayan bir gün gelecek.

RA'D SÛRESİ

Nüzûl : 58
Mushaf: 13

Sûre "gök gürültüsü" mânasına gelen adını 13. âyetinden alır. Bu ad, vahye ve onu tebliğ eden Hz. Peygamber'e karşı iyice küstahlaşan Mekke egemenlerine karşı bir tehdit iması taşır. Çünkü gök gürültüsü arkadan gelen sağanağın habercisidir. Bu sağanak rahmet mi, afet mi getirir, hiç belli olmaz.

Sûrenin indiği dönem tartışılmıştır. Said b. Cübeyr, Hasan Basri, İkrime, Ata Mekke'de indiğini söylerken, İbn Zübeyr, Kelbi, Mukatil Medine'de indiğini söyler (*Fethu'l-Kadir*). Bazı kaynaklar, iki görüşe de İbn Abbas ismini referans olarak göstermişlerdir (Beğavî ve İbnu'l-Cevzî). Her iki rivayet de, 31 ve 43. âyetleri istisna tutar. Bu, bir delile dayanmaz (Krş: 73/En'âm sûresinin girişi). Konusu ve üslûbu sûrenin Mekkî oluşuna delalet eder. İlk tertiplerde Mekkî sûreler arasında yer alır. İbn Abbas tertibinde Secde-Tûr arasında yer alır. Peygamberliğin 9. yılına tarihlendirilmelidir.

Ra'd sûresinin ana teması, varlığın Allah'a dönük yüzüyle tevhid, varlığın mahlukata dönük yüzüyle çok kutupluluk yasası ve çoğulculuktur. Tüm pasajlarda söz bir biçimde varlığın bu yasasına getirilir. Maksat muhataba hayatın ilâhî yasalarını öğretmek, mücadelesini o yasalara rağmen değil o yasaların yanında verdirmektir.

Sûre muhatabını, varlığın tamamını bir kitap gibi okumaya çağırır. Afakî (1-4) ve enfüsî âyetlerden (8-11) söz eder. Anlamsızlık ve amaçsızlık demeye gelen tek dünyalılığı, meydan okuyucu bir üslûpla reddeder (5, 11-13, 18).

Sûre, muhataplarının kimliğini de açıkça dile getirir: Bunlar Rablerini ve yeniden dirilişi inkâr eden (5), ilâhî tehdide karşı küstahça meydan okuyan ve mucize talep eden (6), Allah hakkında tartışan (12), Allah'tan başkalarına yalvarıp yakaran (14), Allah'la olan ahitlerini bozup, birleştirilmesi emredileni koparan (25), Allah'ın elçisiyle alay eden (32), Allah'a ortak koşan, tasavvurlarının kendilerine kurduğu tumturaklı tuzağa düşen (33), dünya ve âhirette azabı hak eden (34), Hz. Peygamber'e "sen Allah tarafından gönderilmedin" diyen (43) kimselerdir. Bu âyetler, sadece ilk inkârcı muhatapları değil tüm zamanların inkârcılarını tasvir eder.

Sûre, insanın vahyi, tabiatı ve kendisini okumasıyla ilgili mesajlar içermektedir. Bu okumanın nihai amacı, sûrenin 11. âyetinde şöyle ifade edilmiştir: "Bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe, Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez." Bireysel ve toplumsal değişmenin ilâhî yasası budur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm-Râ*![1]

BUNLAR Kitab'ın âyetleridir; ve Rabbin katından sana indirilenler hakikatin ta kendisidir, fakat insanların çoğu buna iman etmezler.[2]

2 Allah ise, gökleri, gördüğünüz bir destek olmaksızın inşa edip[3] sonra da mutlak hükümranlık makamına kurulan tek güçtür. O, her biri belirli bir süreye kadar (görevlerini) icra edecek olan güneş ve ayı belli bir yasaya bağlamış, varlığı çekip çevirmektedir.[4]

İlâhî mesajları size ayrıntılı olarak açıklıyor; belki bu sayede Rabbinize (hesap vermek üzere) kavuşacağınıza gönülden inanırsınız.[5]

3 Dahası O'dur yeryüzünü uzatıp genişleten; yani (bir yanda) kalkmaz kımıldamaz dağlar dikip (öte yanda) nehirler akıtan;[6] ve orada her üründen erkekli-dişili çiftler var eden,[7] gündüzü geceyle örten...

Elbet bütün bunlarda, düşünen bir topluluk için derin mesajlar vardır.

4 Ve (aynı) dünyada birbirine komşu (fakat bitki örtüsü ve doğal zenginlik açısından birbirinden farklı)[8] kara parçaları, asma bahçeleri, ekinler, aynı kökten (çıktı-

---

1 Bu harflerin anlamına dair ayrıntılı bir not için, iniş sıralamasında ilk geçtiği 7/Kalem 1'e bkz.

2 İnzal vahyin hedefine, tenzil kaynağına nisbetle kullanılır (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3). Gök sofrasından nasiplenmenin sürü güdüsüyle gerçekleşen tesadüfî bir olay değil, bilinçli bir tercih olduğunun beliğ ifadesidir.

3 Eğer *teravnehâ*'daki zamir *semâvât*'a gidiyorsa, bu ibâreyi bağımsız bir cümle olarak şöyle de okuyabiliriz: "Gökleri desteksiz inşa etti (ki), siz onları görebiliyorsunuz".

4 Krş. 56/A'râf: 54. Zımnen: İlâhî yasalar, eşyayı ölçü ve kurala bağlar. Anlamsız ve amaçsız olan hiçbir şeyin ölçü ve kuralı olmaz. Şu hâlde ölçü ve kuralı reddetmek, anlam ve amaçlı yaratılışı reddetmektir. İlk iki âyet arasında kopmaz bir bağ vardır: İslâm, Allah'ın kâinatı yönettiği sistemin adıdır. Kâinatın yasalarını kim koymuşsa, hayatın yasalarını da O koyar. Vahiy işte o yasaları beyan için inmiştir. Bunda şaşılacak ne var?

5 Zımnen: İradesiz ve akılsız varlıklar O'nun emrinden çıkmazken, sen ey insan, O'nun bahşettiği irade ve aklı O'na başkaldırmak için mi kullanıyorsun?

6 Bizce ikinci cümle, yeryüzünün nasıl uzatılıp genişletildiğini (*medde'l-ard*) açıklamayı amaçlamaktadır. *Ve* bağlacını beyan vurgusuyla çevirmemiz bundandır. Yaratıcı bu iradesini yerküreye dağlar ve vadiler, yükseltiler ve çukurlar koyarak gerçekleştirmiştir. Engebeli arazi yapısı sayesinde yerkürenin yüzey alanı bir kaç kat uzatılmış ve yayılmıştır. Bu uzatılmayı, yeryüzünün kısaltılmasından söz eden âyetin zıddı olarak mecaza hamledip bu uzama ve kısalmayı "değerler" olarak düşünmek de mümkündür (Bkz: âyet 41, not 51 ve 79/Enbiya: 44, not 54).

7 Bitkilerin erkekli dişili olduğunu beyan eden bu âyet hiç şüphesiz botaniği çok çok aşan bir maksada sahiptir. O da, tıpkı tabiat varlıkları gibi insanların, fikirlerin ve inançların da tek kutuplu olmadığıdır. Hemen arkadan gelen gece-gündüz çifti de bu maksadı teyit eder. Zaten âyetin sonu, vahyi düşünen bir topluluğa ithaf eder. Zımnen: düşünen bir topluluk için bir âyetin içinde sayısız âyet vardır, ama düşünmeyen için sayısız âyetler taşıyan o bir âyet de yoktur.

8 Âyet, aynı özden fışkıran çeşitlilik ve aynı amaca hizmet eden farklılığa vurgu yapmaktadır. Bir yandan Allah'ın yaratışındaki farklı-

ğı hâlde) çatal çatal ya da çatal kökten (çıktığı hâlde) tek gövde üzerinde yükselen hurma ağaçları... (Hepsi de) aynı suyla sulanırlar;[9] fakat Biz onların her birine farklı bir lezzet vermişizdir.

Elbet bütün bunlarda, (olaylar ve eşya arasında) bağ kuracak akla sahip bir topluluk için bitmez tükenmez[10] mesajlar vardır.[11]

5 İLLE de (hâlâ nasıl inkâr edebildiklerine) şaşacaksan, asıl onların şu sözüne şaş: "Ne yani, şimdi biz toprak olup gittikten sonra yeni bir yaratılışın muhatabı mı olacağız?!"

Onların inkâr ettikleri aslında Rableridir.[12] İşte (hesap verme sorumluluğunu reddeden) bu tipler, boyunlarında tutsaklık tasması taşıyanlardır: İşte onlardır ateş yaranı; onlar orada yerleşip kalacak olanlardır.

6 Ve iyiliği bırakmışlar, (tehdit edildikleri) kötü akıbetin bir an evvel gelip çatması için seni zorluyorlar. Oysa ki, kendilerinden önce bir dolu ibretlik hadise[13] yaşanmıştı. Neyse ki senin Rabbin kendilerine kötülük eden insanlar için dâhi bağışlayıcıdır; ama unutma ki cezanın en şiddetlisi de yine Rabbine aittir![14]

7 Bir de inkârda ısrar edenler, "Ona Rabbinden bir mucize indirilmesi gerekmez miydi?" diyorlar.[15]

Unutma ki sen sadece bir uyarıcısın: ve her topluluğun bir hidayetçisi zaten bulunmaktadır.[16]

---

lıkların aslında bir zenginlik olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekerken, öte yandan bu zenginliğin kaynak ve hedef, illet ve amaç açısından birliğine dikkat çekmektedir. Pasajın tamamında öne çıkan bu tema göz önüne alındığında, parantez içi açıklamaların gerekliliği anlaşılacaktır.

9 Kesrette vahdet hakikatinin harika bir izahı: Tek suyla beslenen çok çeşitli ürün... Aynı ırmaktan sulanan sayısız lezzet... Belki de "Allahu ekber"in en güzel tefsiri.

10 *Le-âyâtin'deki* belirsizlik hedef dile böyle yansımıştır.

11 Yukarıdaki açıklamalarda da yer aldığı gibi, bu pasajın tümüne hakim olan tema çeşitliliğin mahlukatın yasası olduğu hakikatidir. Bu tema, âyetlerin ilk muhataplarının hem iç hem de dış gündemlerini çok güzel yansıtıyor: İnsanlar hak ve hakikat dururken neden göz göre göre inkâra saplanırlar? Allah inkâra ve sapmaya neden izin vermiştir? Aynı ailenin iki çocuğundan biri hakikate yüzünü dönerken diğeri neden inatla sırtını döner? Neden, neden? Bu ve buna benzer soruların cevap anahtarlarını taşır bu pasajlar.

12 Zımnen: Her tür nankörlüğün temelinde, Allah'ın hayata ve eşyaya müdahalesinin tümünü ifade eden "Rububiyyetini" inkâr yatar.

13 *Mesulât*: (t. *mesûle*) "ibret-i âlem olacak bir dizi ceza" (*Lisân*).

14 Âyette de görüldüğü gibi, sûrenin çift kutupluluğa dayalı üslûbu, Allah ile ilgili âyetlerde de değişmiyor. Bu kez Allah'ın celal ve cemal tecellileri gündeme geliyor ve ana mesaj orada da sürüyor.

15 Bkz. 89/Ankebût: 50 ve 73/En'âm: 109. Bu tür talepler karşısındaki Kur'anî tavır İsra 59 ışığında anlaşılmalıdır. İlk muhatapların çarpık mucize anlayışı üzerinden tüm zamanlardaki bu türden yaklaşımlara kinayeli muhteşem bir cevap: "Göklerde ve yerde ne mucizeler var ki, (insanoğlu) yanından geçip gider de onlara dönüp bakmaz bile" (71/Yusuf: 105).

16 Bu ibâreyi Hz. Peygamber'e, hidayetin yalnızca Allah'a ait olduğu yolundaki bir uyarı olarak anlamak, hem âyetin ilk cümlesine, hem de Kur'an'ın genel söylemine daha uy-

8 Allah, her dişinin karnında ne taşıdığını, rahimlerin neyi ne kadar eksiltip[17] neyi ne kadar artıracağını da bilir: Zira her şey, O'nun katında bir ölçü ve gayeye bağlanmıştır.[18] 9 O, bilinemeyen ve bilinebilen her şeyi, mutlak büyük ve mutlak aşkın[19] olarak bilendir. 10 İçinizden birinin düşüncesini gizlemesi ya da açıklaması hiçbir şeyi değiştirmez. Yine, geceleyin köşe bucak gizlenip de gündüzün ortaya çıkan[20] bir kimse, 11 önünden ve ardından takip eden koruma korteji var da, kendisini Allah'ın gazabından korur (diye düşünüyorsa, Allah onu da bilir).[21] Hiç kuşkusuz bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez.[22] Ve Allah (hak eden) bir toplumu cezalandırmayı murad ettiği zaman, onu engellemek mümkün olmaz; O'ndan başka sığınacak bir merci de bulamazlar.

12 SİZE korku ve ümidi (birlikte) yaşatmak için şimşeği gösterip yağmur yüklü bulutları sevk eden O'dur.[23] 13 Gök gürül-

---

gundur. Birinci ve ikinci nesilden bazıları ve müfessir Zemahşerî "yol göstericiyi" Allah olarak anlamışlardır. *Hâd* kelimesini olumlu anlamda alanlara göre mâna şöyle olur: "Her toplumun doğru yolu gösteren bir rehberi bulunur". Fakat bu kelimeyi mücerret mânada alanlar da olmuştur. Buna göre *hâd*'in anlamı, "ardına düşen toplumları doğru ya da yanlış yola sürükleyen önder" olur (Bkz: Taberî). Bu durumda âyet şu mânaya gelir: "Her bir topluluğun, peşi sıra gittiği bir kılavuz vardır".

17 *el-Ğayd*: Su için "İçine almak, içine çekip tüketmek". Tufan hikaye edilirken ve *ğida'lma'* ibaresiyle suların çekildiği ifade edilir. Ancak insan için kullanıldığında vaktinden önce doğuma delalet eder (*Lisân*).

18 Âhireti inkârın en temelinde varlığın anlam ve amaçlılığını inkâr demeye gelen Nihilizm'in yattığının ifadesi. Âyetteki *mikdâr*, Allah'ın hayat için koyduğu tüm kural ve ölçüleri kapsar.

19 Allah'ın mutlak aşkınlığını doğrudan ifade eden *el-Mute'âl*'in kullanıldığı tek yer burasıdır.

20 Mücâhid, İkrime ve Katade'nin *saribun bi'n-nehar* ibaresine getirdiği yorumu esas alarak (Taberî). İlk bakışta önündeki cümlenin bir devamı olarak okunan bu ikinci cümle, bir sonraki âyetle birlikte anlam bütünlüğü oluşturacak biçimde de okunabilir. Bir sonraki âyetin bizim de tercihimiz olan alternatif anlamı esas alındığında, bu cümleyi kendisinden önceye değil sonraya atfetmenin daha isabetli olduğu görülecektir.

21 Tercihimiz, başta Taberî olmak üzere, onun nakilde bulunduğu İbn Abbas, İkrime ve Dahhak'ın tercihlerine dayanmaktadır. Zemahşerî bu tercihi "denildi ki" formuyla aktarırken, Râzî de Ebu Müslim'in benzer görüşünü dile getirir. Tercihimizin ana gerekçesi, bu yorumun lafız, mâna ve maksada uygun ve âyetin iç bağlamıyla da uyumlu olmasıdır. Bu âyete çoğunluk tarafından verilen alternatif mâna şöyledir: "Önünden ve ardından onu adım adım izleyen (melekler) vardır; (ki) onu Allah'ın emri (gerçekleştiğinde belâdan) korurlar" ya da "onu, Allah'ın emriyle korurlar" ya da "Allah'ın emrine âmâde güçlerden bazıları onu korur".

22 Bu âyet toplumsal değişimin yasasını ifade eder. Toplumun ve hayatın yeniden inşası için, tasavvur ve aklın "akleden kalp" olarak yeniden inşasını öngörür. Zımnen: Allah'ın bir toplumun gidişatı hakkındaki iradesi, o toplumu oluşturan bireylerin tercihlerinden bağımsız değildir. Bu âyet gidişatı beğenmeyen mü'min muhatabının önüne "değişimi" bir hedef olarak koymaktadır. Bunun başlama noktası kişinin kendisidir. Zira kendilerini eğitemeyenler başkalarını eğitemezler. İçinden aydınlanamayan dışını aydınlatamaz.

23 Hayatın yasası budur: "Her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır" (6/Şerh: 5).

tüsü sınırsız bir övgüyle O'nun yüce kudretini dillendirmekte, melekler ise bunu derin bir tazim ve saygıdan dolayı yapmaktadır; dahası O, yıldırımları gönderip dilediğini ona hedef kılmaktadır; onlar ise, dilediğini ustalık ve ince bir planla gerçekleştirmekte mahir olduğunu bildikleri hâlde, hâlâ Allah hakkında tartışmaktadırlar.

14 Mutlak hakikati gözeten gerçek bir dua, yalnızca O'na yönelik olmalıdır.[24] O'ndan başka yalvarıp yakardıkları varlıklar, hiçbir şekilde taleplerine karşılık veremezler. (Onların durumu), tıpkı ellerini suya doğru açıp da ağzına (suyun) ulaşmasını bekleyen kimse (gibidir); bu durumda o asla suya kavuşamayacaktır.[25] Küfre sapanların duası, sapmalarını (artırmaktan) başka hiçbir işe yaramaz.

15 Sonuçta, göklerde ve yerde bulunan her varlık iradeli ya da iradesiz Allah'ın (yasasına) teslim olmuştur; nitekim onların sabahtan akşama (yasaya bağlı olarak değişip duran) gölgeleri de öyle...[26]

16 Onlara: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" diye sor ve "Allah'tır" cevabını ver! (Şimdi de) de ki: "Ne yani, şimdi siz Allah'ı bırakıp da kendilerine bile bir yarar sağlayamayan ve muhtemel bir zarar önleyemeyen varlıkları yâr ve yardımcı mı atadınız?" İlave et: "Hiç görenle görmeyen bir olur mu? Ya da, karanlıklarla (bir ışık kaynağına sahip olan) aydınlık nasıl bir tutulabilir? Yoksa onlar Allah'a O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar tesbit ettiler de, bu yaratış kendilerine (Allah'ın yaratışından) ayırt edilemeyecek kadar benzer mi göründü?"

De ki: "Her şeyin yaratıcısı yalnızca Allah'tır: zira tüm varlığa boyun eğdirecek mutlak otorite sahibi biricik güç sadece O'dur.

17 O, gökten su indirdi. Bu sayede vadiler hacimleri kadar suyla dolup taştı. Derken akıntı, (yüzeyde biriken ne kadar) köpüklü tortu ve atık varsa alıp götürdü. Bir tür takı ya da alet yapmak amacıyla potada eritilen (metalin hasını, yüzeyine çıkan) köpüklü posadan arındırma işlemi gibi...

İşte Allah hak ile batılı bu misalle açıklar. Artık bakılır: eğer köpüklü tortuysa sonuçta atılıp gider, fakat eğer insanlığın yararına bir şeyse yerli yerinde durur.[27]

---

24 Dua kulun Allah karşısındaki klas duruşudur. Âyetteki *el-Hakk* hem batılın zıddı olan hakikate, hem de hakikatin kaynağı olan Allah'a delalet eder (Krş: Zemahşerî). Biz bu ikisini de gören bir anlamı tercih ettik.

25 Allah'tan başkasına yalvarıp yakarmak, sudan su istemeye benzetiliyor. Bu muhteşem teşbih, Fâtiha 4'ün tefsiri mahiyetindedir.

26 Zımnen: Gölgesine bile söz geçiremeyen insanın Allah'tan bağımsız bir hayat iddiası gülünçtür. Allah'ın yasasına boyun eğme bağlamında eşya ve gölgesi metaforunun kullanıldığı Nahl 48. âyet, bu ifadenin meali niteliğindedir. Parantez içi ilavemizin gerekçesi de budur.

27 Zımnen: Allah seni hayatın imtihan potasında eritmeyi murad etti ey insanoğlu! Gözden çıkarılmamak istiyorsan, cürufa değil cevhere çıkmaya bak.

Bu âyetteki madenin cevherini curufundan ayırma tasviri, ilk defa dünyada 1911 yılında keşfedilip uygulanmaya başlanan ve adına "flotasyon" denilen yönteme de yorulabilir. Bu yönteme göre, toz haline getirilen maden, su dolu bir havuzda köpük yapıcı maddelerle karıştırılır. Bu işlemle curufundan ayrılan madenin cevheri köpüğe yapışır. Sonunda bir kazanda ergitilen bu mayinin köpüğü gider. Geriye madenin cevheri kalır. Ne var ki, bu türden "bilimsel tefsir" yöntemine giren yorumlar bir yere kadar açıkla-

İşte verdiği bu misallerle Allah'ın ortaya koyduğu gerçek, 18 Rablerinin çağrısına güzel bir biçimde karşılık verenlerle O'nu karşılıksız bırakan kimselerin durumudur.[28] Ki eğer yeryüzündeki her şey onların olsaydı ve bir o kadarına daha sahip olsalardı, (O gün düştükleri durumdan) kurtulmak için hiç tereddütsüz hepsini verirlerdi. İşte, hesapların en kötüsü onları beklemektedir ve onların meskeni cehennemdir: o ne kötü bir son duraktır.

19 HİÇ Rabbin katından sana indirilenin hakikat olduğunu bilen kimse, (hakikate karşı) kör davrananla bir tutulabilir mi? Elbet, ancak basiret sahipleri öğüt alırlar; 20 onlar ki, Allah'a verdikleri söze sadâkat gösterirler ve fıtrat sözleşmesini ihlâl etmezler.[29] 21 Yine onlar Allah'ın kurulmasını emrettiği bağları kurarlar:[30] Zira onlar Rablerinin (sevgisini yitirme) kaygısıyla titrerler ve hesabı kötü vermekten korkarlar.[31] 22 İşte onlar Rablerinin rızasını elde etme yolunda sebat gösterirler; hem salatı ikame ederler hem de kendilerine verdiğimiz nimetlerden gizlice ve açıktan sarf ederler; dahası, kötülüğü iyilikle ortadan kaldırırlar.

İşte onlar, (bu) diyarın mutlu sona ulaşacak sakinleridirler: 23 Kalıcı mutluluğun üretildiği merkez olan cennetler...[32] Onlar ve onların atalarından, eşlerinden ve nesillerinden erdemli kimseler oraya girecekler. Melekler de bütün kapılardan onların huzuruna girecekler (ve şöyle seslenecekler): 24 "Selam sizlere! (Bu Rabbinizin rızasını elde etme yolundaki) diren-

---

yıcı olsa da, vahyin maksadını ifade etmez. Zira âyetin ana maksadı siyak ve sibakının da gösterdiği gibi Allah'a kullukta ihlas ve tevhiddir. Metalurji alanına dair bilgi vermek, vahyin esas maksadları arasında yer almaz.

28 15. âyette dua eden insan, icâbet eden Allah'tı. Burada ise davet eden Allah, icâbeti istenen insandır. Bu da gösteriyor ki dua Allah-insan ilişkisinde çift boyutlu bir özelliğe sahiptir. İbadet insanın Allah'a duası, vahiy Allah'ın insana 'duası'dır.

29 İnsanın Allah'a karşı sorumluluğu, "fıtrat sözleşmesi" olan *misak*'tan kaynaklanır.

30 Vahyin inşa etmek istediği İslâm aklının koordinatlarından biri olan bu ilke, hakikatle ve kendi fıtratıyla tanışık ve barışık bir mü'minin özelliği olarak verilmektedir. Bunun tam tersine, mutlak hakikate ve kendi fıtratına karşı yabancılaşmış bir aklın tavrı hem 25. âyette hem de Medenî bir sûre olan Bakara 27'de şöyle dile getirilir: "Allah'ın kurulmasını emrettiği bağları kesip koparırlar ve yeryüzünde ahlâki çürümeye neden olurlar". İslâm aklının koordinatlarından biri olan bu ölçünün hem Mekke'de hem de Medine'de dile getirilmiş olması, zaman, zemin ve ortamın değişmesiyle değişmeyen insana dair temel bir meseleye parmak basıldığının işaretidir. Bu uyarıyı sadece akrabalık bağlarıyla sınırlamak doğru olmasa gerek.

31 *Haşyet* ve *havf* farkı için bkz. 69/Yûnus: 62, not 83.

32 Hepsi de cennetin sıfatı formunda 11 yerde kullanılan *'adn* "bir yeri beğenip vatan tutmak, karar, sebat ve istikrar" anlamına gelir (Râğıb). Maden (*ma'din*) de aynı kökten gelir; her şeyin ağırlık ve çekim merkezine *ma'din* denilir. Bir şeyin kökünün bulunduğu ya da üretildiği merkeze delalet eder (*Muhtar* ve *Lisân*). Çevirimiz bu açıklamaya dayanmaktadır. Cennet'in "has bahçe" anlamına geldiği düşünülürse, *cennâtu 'adn* tamlamasının bunların kaynağı, dolayısıyla "güzelliğin üretildiği merkez"e atıf olduğu anlaşılır ki, bu güzelliğin "tükenme ihtimali bulunmamaktadır" (Bkz: 94/Bakara: 35; 55/Sâd: 54).

cinizin bir sonucudur.[33] Bakın işte: dâr[-ı dünyanın] ardından gelen mutlu son, ne muhteşemdir!"[34]

25 Ama fıtrat sözleşmesinin ardından Allah'a verdikleri sözü ihlâl edenler, dahası Allah'ın kurulmasını emrettiği bağları kesip koparark[35] yeryüzünde sosyal çürümeye neden olanlar var ya: işte onlar Allah'ın rahmetinden kesinlikle dışlanmışlardır ve dâr[-ı dünyanın] ardından gelen kötü akıbet onları beklemektedir.

26 ALLAH, rızkı dilediğine genişletir ve daraltır. Ve [rızkı genişletilenler] dünya hayatında sevinirler; ne var ki dünya hayatı âhirete nazaran kısa vâdeli bir hazdan ibarettir.[36]

27 Yine inkârda direnenler, "Ona Rabbinden bir mucize indirilmesi gerekmez miydi?" derler.

De ki: "Allah dileyen kimsenin sapmasını diler, kendisine yönelen kimseyi ise doğru yola yönlendirir";[37] 28 işte onlar, iman eden ve kalpleri Allah'ın vahyi[38] ile tatmin olan kimselerdir: Bakınız: [akle-

33 Parantez içi açıklama 22. âyette lafzen yer alan gerekçenin burada zımnen yer aldığı düşüncesiyle konulmuştur.

34 *'Ukbâ*, hemen tüm otoriteler tarafından *akıbet* anlamına alınmıştır. Kur'an'da dünya formu, niçin *el-hayâtu'd-dunyâ* tamlamasının zımni sıfatı gibi kullanılmışsa (Bkz: 77/Zümer: 10; 94/Bakara: 85, not 147), *ukba* da *âhiret*'in yakın anlamlısı olarak *el-hayâtu'l-'ukbâ* tamlamasının sıfatı gibi algılanmak amacıyla dişil kullanılmıştır.

35 Krş. Âyet 21 ve 94/Bakara: 27.

36 *Meta'*, "uzama, yükselme" anlamındaki *el-mutû'* kökünden türetilse de, "günü birlik haz" anlamına gelir. Daha çok "kısa vâdeli geçici lezzetleri" ifade için kullanılır (*Mekâyis* ve *Müfredât*). Öyle anlaşılmaktadır ki *meta'*, sahibine verdiği sahte tatmin duygusuyla onu aldatan "yalancı lezzet"tir ("aldanış" ile birlikte kullanıldığı yer için bkz. 98/Âl-i İmran: 185'in sonu). Cennet'in kalıcı nimeti *na'îm*'in zıddına *meta*'da üç şey yoktur: kemal, devam, sebat.

37 *Yeşa'* fiili cümle içerisinde iki özneyi de görmektedir: O (Allah) ve men (insan). Bu durumda, "Allah'ın dilemesi" (*hidayet* için bkz. 114/Tevbe: 80, not 99) "insanın tercihinin" bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Özellikle burada, "hidayet" zıddı olan "dalalet" ile birlikte anılmaktadır. Fakat anlamamızı kolaylaştıran asıl unsur ibaredeki *ileyhi men enab*'dır (Krş: 78/Mü'min: 13). Çünkü bu kısımda hemen önceki *yudillu men yeşâ'* ibaresinde gizli ikinci özne olan 'insan' açıkça ortaya çıkmıştır: "kendisine yönelen kimse". Yani "Allah kendisine yönelen kimseyi doğru yola yönlendirir". Allah'ın hidayete erdirmesi ya da dalalete düşürmesi ile ilgili tüm âyetler, buradaki ilâhî iradenin nasıl tecelli ettiğini açıklayan şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "Allah, yoldan çıkmışlardan başkasını saptırmaz" (94/Bakara: 26). Ayrıca Kur'an "Allah esenlik yurduna davet eder" dedikten sonra, bu davete icâbet edenleri kastederek "dileyen kimseleri ise doğru bir yola yöneltmeyi murad eder" buyurmaktadır (69/Yûnus: 25). Hidayet/dalaletle ilgili 19 âyetin biri hariç hepsinde de hem öznelerin hem de tümlecin yüklemi üçüncü şahıs formuyla gelir. Adı geçen tek istisna olan Şûrâ 42. âyet ise birinci çoğul şahıs kipi olan "biz" formuyla gelir. Onda da, mücerret olarak "biz doğru yola yöneltiriz" şeklinde değil, bir mef'ulü bih ile "Onun için bir ışık yaratırız, dilediğimizi o ışık sayesinde doğru yola iletiriz" formunda gelir. Bu da, *hedâ* ve *dalâl* ile kullanılan *yeşa'* fiilinin iki özneyi de gördüğüne delalet eder. Aynı sonuca istikrai bir okumayla da varılır (Ayrıca bkz. âyet 31; 65/İbrahim: 4; 97/Nûr: 21; 92/Muhammed: 17, ilgili notlar).

38 *Zikrullah* ile kastedilen, Allah'ın vahiy ile hatırlatmasıdır. Anlamı yüklemine göre şekillenen *zikr*, Kur'an'da vahyin sıfatlarından biri

den) kalpler[39] yalnızca Allah'ın vahyi ile tatmin olur! 29 İman eden ve Allah'ın razı olduğu eylem ortaya koyan bu kimseler var ya: göz aydınlığı onlarındır, güzel yurt da onların...

30 Böylece (ey Nebi), kendisinden önce nice (inkârcı) toplumların gelip geçtiği bir toplumun arasından elçi olarak seni seçtik ki, sana vahyettiklerimizi kendilerine ulaştırasın: zira onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar.[40]

De ki: "O benim Rabbimdir; kendisinden başka ilâh olmayandır: yalnızca O'na güvendim, yüzümü O'na çevirdim."

31 Eğer bu kendisi sebebiyle[41] dağların yürütüldüğü, yerlerin paramparça edildiği, ölülerin konuşturulduğu bir hitab[42] olsaydı, (yine de inanmazlardı).

Bilakis, iş ve oluş tümüyle Allah'ın yasasına bağlıdır: Peki mü'minler, 'Allah isteseydi bütün insanları hidayete erdirirdi' gerçeğini anlayıp da (herkesi mü'min yapma) sevdasından hâlâ vazgeçmediler mi?[43]

---

olarak kullanılır (Âl-i İmran: 58; 56/A'râf: 63, 69; 72/Hicr: 91 vd.) Âyetin iç ve dış bağlamı da bunu doğrular. Hemen önceki âyette inkârcıların mucize talepleri gündeme getirilmiş, bu âyette ise mucize talep edenlerin dikkati vahiy üzerine çekilmiştir. Ayrıca bu pasajların ana teması da vahiydir.

39 Bu açıklama, temel fonksiyonu akletmek olan bir kalpten söz eden âyetler göz önüne alınarak konulmuştur (91/Hac: 46; krş. 56/A'râf: 179; Münâfikûn: 3).

40 *Rahmân*'ı inkâr etmelerinin, Allah'ın varlığını inkâr etmeleri anlamını taşımadığı açık (Krş: 79/Enbiya: 36, not 48 ve 40/Furkan: 60). Çünkü bu âyetlerin ilk muhatapları, Allah'a inanıyorlardı. Ama Allah'ın Rahmân olarak anılmasına garip bir tepki gösteriyorlardı (Bkz: 1/Fâtiha: 1). Tıpkı Hudeybiye'de olduğu gibi. Fakat bu tepkinin nedeni, âyetin devamı okununca daha iyi anlaşılmaktadır. Bu tavırlarıyla ilk muhataplar, vahyin Allah'ın insanoğluna merhametinin bir ürünü olduğu tezine karşı gelmiş oluyorlardı. Çünkü bu Allah'ın hayata müdahil olması anlamına geliyordu. Onlar asıl bunu kabullenmiyorlardı. Bu gerçek âyetin devamından da anlaşılmaktaydı. Bir başka ifadeyle söylersek, Allah'ın 'rahimiyyetini' inkâr etmenin, 'rububiyyetini' inkârın bir sonucu olduğunun, rububiyyetini inkârın da 'uluhiyetini' inkâr anlamına geleceğinin bir ifadesidir. Cevabın birinci cümlesi inkârın çıkış noktasını, ikinci cümlesi ise varış noktasını gösterir.

41 Yani: "sırf bu vahye inansınlar diye birtakım mucizeler vesile kılınsaydı.."

42 Kur'an'ı "hitab" olarak çevirimiz için bkz. 69/Yûnus: 15, not 26.

43 Basralı dilciler *efelem yey'es* ibaresini *elem ya'lem/yetebeyyen* (bilip anlamadılar mı) şeklinde anlarlar. Fakat kelime geldiği 11 yerde hep "umut kesme" anlamında kullanılmaktadır. Tercihimizde istisnai olarak her iki yaklaşımın karmasına yer verdik. Âyet, 69/Yûnus 99 ışığında anlaşılmalıdır. Aslında âyet, ilk muhatabı mü'minlerin tasavvurlarındaki bir anlama problemini düzeltmeyi amaçlamaktadır. Bu, insanları istisnasız hakikat üzerinde görmeyi istemektir. "..hâlâ umut kesmediler mi?" uyarısı, işte ilâhî yasalara aykırı olan bu beklentiyi red içindir. Bu reddi, "Allah insanların tümünü doğru yola ulaştırmayı dilememiştir" biçiminde değil de, "Allah insanların irade ve tercihlerini yok saymayı dilememiştir" şeklinde anlamak maksada daha uygundur. Çünkü, eğer Allah böyle bir şeyi mutlak bir biçimde murad etseydi, rahmet ve şefkati gereği tüm kulları bu hidayetin muhatabı olurdu. Vâkı'a böyle olmadığına göre, 27. âyetin söylediği gibi O'nun muradı, "sapmayı dileyenin sapmasını dilemek, kendisine yöneleni ise doğru yola yöneltmek"tir.

Ama inkârda ısrar edenlere gelince: Yapıp ettikleri onların başından felaketi eksik etmeyecektir;[44] ya da yurtlarının yanı başına ansızın konuverecektir, ta ki Allah'ın verdiği söz yerini bulsun: Çünkü Allah sözünden asla caymaz.

32 Doğrusu, senden önceki elçiler de alaya alınmışlardı. Bu yüzden, inkârda ısrar eden o kimselere (önce) süre tanıdım, sonunda onları yakaladım. Cezalandırma nasıl olurmuş, (görsünler bakayım)!

33 O DEĞİLSE kimmiş bakayım kazandıkları nedeniyle her canlı varlığın tepesine dikilip duran? Buna rağmen, hâlâ Allah'a ortak koşuyorlar! De ki: "Onları (keyfinize göre) isimlendirin;[45] yani siz, yeryüzünde bilmediği bir şeyi O'na haber veriyorsunuz, öyle mi? Belki de sözü (hakiki anlamda değil), sırf zahirî anlamda kullanıyorsunuzdur?[46]

Hayır, inkârda ısrar edenlere hileli mantıkları cazip gösterildi ve doğru yoldan saptırıldılar. Zira Allah kimi saptırırsa, ona doğru yolu gösterecek kimse bulunmaz! 34 Dünya hayatında onlar için bir ceza vardır, fakat âhiretin cezası çok daha elem verici olacaktır: Allah'a karşı onları savunacak birileri de olmayacaktır.

35 ALLAH'A karşı sorumluluk bilinci taşıyanlara söz verilen cennet, zemininden ırmaklar çağlayan (has bahçelere) benzer.[47] (Fazladan olarak) oranın ürünleri daimidir, gölgeleri de öyle...

---

44 Çevirimiz, cümlenin başındaki *lâ yezâl*'in süreklilik vurgusuna dayanır.

45 Müfessirlerimizi hayli yoran bu ibarenin bağlamına en uygun anlam bu olsa gerektir. Zımnen: Siz onları "şefaatçi, Allah'a yaklaştıran vesileler" vs. diye isimlendirin durun; bu onların kendilerine yüklenen bu işleri yapamayacakları gerçeğini asla değiştirmez.

46 Veya: "Yahut yekten, dobra dobra tam bunu mu demek istiyorsunuz?" Belli ki, Allah dışında taptıkları varlıklara atfettikleri "ilâhlik" ve "ortaklığı" tevil ediyorlardı. Şirklerinin hakiki değil mecazî olduğunu iddia ederek, bunda bir sakınca olmayacağını düşünüyor olabilirler. Çünkü onlar Allah dışında taptıklarını hiçbir zaman Allah'a eşit tanrılar olarak görmediler (Bkz: 77/Zümer: 3). Şu tarihsel malumat da bunu doğrulamaktadır: Ebrehe Taif üzerinden Mekke'ye yürürken, Taifliler en büyük putları Lat'a zarar vermesin diye Ebrehe'ye kılavuzluk yaparak tepeler arasından Mekke'nin yolunu gösterdiler. Kâbe'yi "Allah'ın beyti" olarak tanıyan Araplar bu ihaneti hiç unutmadılar. Ebrehe'ye rehberlik yapan kişinin kabrini yıllarca taşa tuttular. Bu ibareye verilen alternatif bir anlam da şudur: "Gerçekte inanmayıp sırf laf olsun diye söyledikleri söz". Bu mânayı elde etmek için *em* (ya da) edatına *bel* (bilakis) anlamı veren Zemahşerî, verdiği anlama Tevbe 30'u referans gösterir.

47 Tam tersiyle mânalandıran da olmuştur: "Zemininden ırmaklar çağıldayan (has bahçeler), sorumluluk bilinci taşıyanlara söz verilen cennete benzer" (Ferrâ; Sibeveyh'ten naklen Zeccâc). Bu nakli yapan Zeccâc'ın tercihi yukarıdaki anlamdır. Gerekçesi ise şöyledir: "Allah bize görüp tanımadığımız cenneti, görüp tanıdığımız dünya ile tarif ediyor" (*Ma'ani'l-Kur'an*). Zeccâc'ın bu yaklaşımı, bu âyetin en doğru yorumudur. Çünkü, âyetin izlediği yöntem bilinmeyeni bilinenle tasvir yöntemidir. Fakat Bakara 25'te cennetliklerin dilinden yapılan kıyaslama bunun tam aksi bir seyir takip eder. Çünkü orada kıyası yapan özne, cennet sakinlerinden biridir (Krş: 57/Secde: 17, not 28). Cennet, mutlaka zemininden ırmaklar çağlayandır. Zira su bahçenin sebebidir. Suyun bahçeye nisbeti, sebebin müsebbebe nisbetidir. Toprak, temiz olmak şartıyla suya ancak niyabet edebilir. Tıpkı abdest yerine teyemmümde olduğu gibi.

İşte bu, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyanları bekleyen akıbettir; inkârcıların akıbeti ise ateştir.

36 Yine, kendilerine (bu) Kitab'ı emanet ettiğimiz (mü'min) kimseler, sana indirilenlerden dolayı seviniyorlar. Fakat muhalif müttefikler arasında onun bir kısmını inkâr edenler de bulunmakta.

(Onlara) de ki: "Ben, sadece Allah'a kul olmakla ve O'na ortak koşmamakla emrolundum: Yalnız O'na davet ediyorum, zira dönüş yalnızca O'nadır."

37 Ve işte böylece Biz, onu Arapça bir hüküm kaynağı olarak indirdik.[48] Artık sana ilimden bir pay verildikten sonra eğer onların keyfi arzularının peşine düşersen, senin için Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir sığınak var!

38 Doğrusu, senden önce de elçiler göndermiş, onlara da eşler ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmaksızın bir peygamberin (kendiliğinden) bir mucize getirmesi olacak şey değildir; (kaldı ki) her dönemin, (kendine has) bir mesajı vardır.[49] 39 Allah dilediğini yok eder, dilediğini bırakıp sağlamlaştırır:[50] zaten mesajın kaynağı (da) O'nun katındadır.

40 İMDİ, onları tehdit ettiğimiz (cezanın) bir kısmını ister sana (daha hayatında) gösterelim, isterse (ondan önce) senin

---

48 Kur'an bir beşer dili olan Arapça'ya ve bir beşer olan Hz. Peygamber'e isnat edildiği her yerde inzal formunu kullanır (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3). Arapça indirildiğinin vurgulanması, esasen anlaşılabilirliğine yapılan vurgudur. Bu hem dil açısından, hem delalet açısından böyledir. Zira 'Arab ismi bu kavme "açık ve anlaşılır" bir lisan konuştuğu için verilmiştir (*Mekâyîs*). Delalet açısından da böyledir. Zira aşkın mânalar içkin kelimelerin kalbine inzal olmuştur. Kendini lafızda ifşa eden mâna kelamın ruhu, o ruhun içinde meskun olduğu lafız ise kelamın bedeni mesabesindedir. Bu ikisinin ayrılması kelamın hayattan çekilmesi sonucunu doğurur ki, buna "kelamın ölümü" de diyebiliriz.

49 Veya *kitab*'ı "vahiy" olarak alan Mukatil'e istinaden: "Her vahyin bir vâdesi vardır"; yahut: "Her ecelin bir yazılımı vardır". *Ecel*, "süre, dönem" anlamına gelir. Bu ibare iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi: Hz. Peygamber'e yönelmesi mukadder olan "Önceki peygamberlere verilen mucize türleri neden sana verilmedi" sorusuna cevap olarak. İkincisi: "Diğer ilâhî mesajlar varken niçin yeni bir mesaja ihtiyaç duyuldu?" sorusuna cevap olarak (Zemahşerî ve Râzî). Birincisi âyetin iç bağlamıyla uyumlu, ikincisi ise bir sonraki âyetle uyumludur. Zemahşerî bu ibareyi aynen şöyle açıklamıştır: "Şeriatların maslahatları vardır. Şartların ve zamanın farklılığına bağlı olarak farklılaşır. Her zamana uygun bir hüküm vardır. Kullar üzerine, onların iyiliği için ne gerekliyse o yazılır". Ayrıca buradaki "kitabı", bize ulaşan ilk orijinal tefsirin sahibi Mukatil de "vahiy" olarak yorumlar.

50 Yukarıya bağlı olarak bu ibaredeki "yok edilen" ve "bırakılıp sağlamlaştırılan" ile, ilâhî mesajların insanlığın akli ve sosyal gelişimine paralel olarak sürekli yenilenmesi kastedilmiş olabilir (Zemahşerî). Katade bu âyeti, yine şeriatların yenilenmesiyle ilgili olan 94/Bakara: 106 ile açıklamıştır. Klasik tefsir bu ibarenin konusu üzerinde ihtilaf etmiştir. *Silinen* ya da *bırakılan*, insanların "yazılan amelleri" ya da "o amellere mesnet olan yazgıları" veya "ecelleri" olabileceği gibi; "Mekkelilerin küfürleri" ya da "yeryüzündeki varlıklar" da olabilir (Taberî; Zemahşerî; Râzî). Tabi bu ifadenin "Kur'an vahyi" ile ilgili olduğunu düşünenler arasından, kendi nesh teorilerine göre yorumlayanlar da çıkmıştır. İbarenin delaleti tek bir mânaya indirgenemezse de, tercihimiz bağlama uygun olandır.

ölümünü takdir edelim: unutma ki sana düşen yalnızca tebliğ etmektir; (onların) hesabını görmekse sadece bize düşer.

41 Peki onlar görmediler mi ki, Biz yeryüzüne müdahil olup, ona (ait değerleri) her bir tarafından eksiltiyoruz?[51]

(Şu kesin) ki; Allah yasa koyar, O'nun yasasını kimse bozamaz. Üstelik O hesabını pek çabuk görür.

42 Doğrusu onlardan öncekiler de zaafı ustaca gizlenmiş düzenler kurmuşlardı; fakat bütünüyle kusursuz düzen kurarak(diğer düzenleri boşa çıkarmak)[52] sadece Allah'a has idi; (zira) O her bir canın ne kazandığını bilir. Ama istikbalin kime ait olduğunu, (bir gün) gelecek kâfirler de bilecekler.

43 İnkarda ısrar edenler, (yine) "Sen Allah tarafından gönderilmiş değilsin"[53] diyecekler.

Sen (de) de ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter; bir de ilâhî mesajın bilgisini iyice sindirmiş kimseler."

---

51 Bu eksiltmeyi, aktüel olarak yorumlayıp ilk İslâm toplumunun toprak kazanımlarına atfedenler olmuştur (İbn Abbas ve Dahhak). Âyetin indiği dönem göz önüne alındığında bu yorum uzaktır. Belki bu açıdan müşriklerin hayat alanının git gide daraldığını ifade edebilir. Mücâhid bu ibarenin "insanların ölümü" anlamına geldiği yorumunu yapmıştır (Taberî). Benzer bir ifadeyle Enbiya 44'te de dile getirilen bu eksiltme, başta insan olmak üzere yeryüzünü ayrıcalıklı kılan tüm değerlere teşmil edilebilir. Kanaatimizce Kur'an'da iki yerde geçen bu ifade, bu sûrenin 3. âyetinde (Krş: 72/Hicr: 19, 36/Kâf: 7) geçen *medde'l-'ard* (O yeryüzünü uzatıp yaydı) ibaresinin mukabilidir: uzatmak-kısaltmak (Bkz: 58/Ra'd: 3, not 6 ve 79/Enbiya: 44, not 54). Ne muhteşem bir tevafuktur: İnsanın arşı ruhudur, arzı bedeni ve hassaten beyni. Beyin tıpkı yeryüzü gibi engebelidir. Eğer düz olsaydı, mevcut zekaya sahip olabilmek için insan başının şu andakinden beş kat daha büyük olması gerekirdi. Allahu ekber!

52 *el-Mekru*'daki belirlilik çeviriye böyle yansır.

53 Mekke egemenlerinin bu itirazı, peygamberlik kurumunu kökten inkârdan çok Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkâra yönelik gibidir.

TÛR SÛRESİ

Nüzûl : 59
Mushaf: 52

Sînâ dağına atfen "ulu dağ" anlamına gelen *Tûr* adını ilk âyetinden alır. İlk nesilden bugüne Tûr ismiyle anılmıştır.

Sûre Mekke'de inmiştir. Sûrede Hz. Peygamber'e yönelik suikast planlarına atıf bulunmaktadır (42). Sûrenin 44. âyeti ile İsrâ sûresinin 90-92. âyetleri arasında bir irtibat var gibi görünmektedir. Osman tertibinde Secde-Mülk, İbn Abbas tertibinde Ra'd-Mülk, Cabir b. Zeyd'in İbn Abbas'a isnat ettiği tertipte (Ca'berî) ise Nûh-Mü'minûn arasında yer alır. Bütün bu veriler ışığında sûrenin en erken peygamberliğin 9. yılının sonlarında indiğini söyleyebiliriz. Zira Kureyş, Allah Rasulü'ne suikastı ancak Ebu Talib'in vefatından sonra ciddi olarak düşünebilmiştir.

Her şeyin bir ruhu vardır. Hayatın cesedi bu dünya ise ruhu da ahirettir. Sûrenin ana konusu da işte bu ruhtur: Ahiret.

Kaynaklarımız, Cübeyr b. Mut'im'in bu sûreyle ilgili ilginç bir anısını naklederler: Bedir esirleri hakkında Mekke'yi temsilen müzakerelerde bulunmak üzere Medine'ye geldim. Müslümanlar mescitte namaz kılıyorlardı. Allah Rasulü Tûr sûresini okuyordu. "Şüphe yok ki, Rabbinin azabı kesinlikle vuku bulur; insan kendisini ona karşı asla savunamaz!" (7-8) âyetlerine geldiğinde, kalbim yerinden fırlayacakmış gibi oldum (Buhârî ve İbn Hanbel).

Sûrede insan davranışının sonuçlarından söz edilerek, bu sonuçların iradeli bir seçimin eseri olduğu dile getirilir. İnsana acziyet ve kuvveti, zaaf ve meziyeti gösterilir. Bu açıdan sûreye ödül ve ceza sûresi de denilebilir. Birbirlerine çok bağlı aile fertlerinin "Hepimiz imanlıyız, fakat amellerimiz birbirimize eşit değil; dolayısıyla biz ahirette de dünyada olduğu gibi birlikte olabilecek miyiz?" sualine cevap olabilecek tek âyet bu sûrede gelir:

"Kendileri iman eden ve soyları da bu muhteşem imanı takip edenlere gelince: Biz onları soylarıyla buluşturacağız ve kendi yaptıklarının (karşılığından) da hiçbir şey eksiltmeyeceğiz; (ne ki) herkesin (akıbeti) kendi kazandıklarına bağlıdır" (21).

İnkarcı muhatapların tavrı eleştirilirken, kullanılan iğneleyici üslûp hayli dikkat çekicidir: "Şimdi onları bu tavra, savruk akılları mı sevk ediyor? Yoksa onlar, isyanda sınır tanımayan azgın bir topluluk mudur?" (32)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ULU Sînâ dağı şahit olsun![1]

2 Satırlarda kayıtlı ilâhi mesaj (şahit olsun), 3 açılmış deri tomarlarda![2]

4 *el-Beytu'l-Ma'mûr*[3] şahit olsun, 5 yüceltilmiş gök kubbe şahit olsun!

6 Kükreyen taşkın deniz şahit olsun![4]

7 ŞÜPHE yok ki, Rabbinin azabı kesinlikle vuku bulacaktır; 8 insan kendisini ona karşı asla savunamaz.

9 Gün gelir, gök büyük bir çöküşle çöker.[5] 10 Dağlar dehşet bir yürüyüşle yürür.[6] 11 İşte o gün yalanlayanların vay haline![7] 12 Onlar ki daldıkları oyunda oy-

---

1 Veya *tûr*'un "uçma" anlamına dayanarak: "uçarak gelenler şahit olsun". Yemin vavı, varlığın şahit olduğunun delilidir (Bkz: 35/Mürselât: 1, not 1). Zımnen: Ey insan! Sen de şahit ol! Zira sen bu âleme sahip olmak için değil şahit olmak için geldin (Bkz: 46/Me'âric: 40, not 25).

2 *Menşur*, tomarın dürülü değil açık hali. Bununla derinin inceltilmesi de kastedilmiş olabilir (*Kırtas* için bkz. 73/En'âm: 7, 91). Öncelikle Tûr-ı Sînâ'da Hz. Musa'ya inen ilâhi vahye atıf. İbn Abbas bu âyetin yorumunda, Tevrat'ın tahrifinin yazıda değil yorumda olduğunu söyler (İbn Aşur).

3 Yani: "Ziyaretçilerle şenlenen Beytullah". Bu ifade benzer içerikteki Tîn sûresinin ilk âyetleri ışığında "Kâbe" olarak anlaşılabilir. Hz. Ali bunun Kâbe'nin semadaki aslı olduğu yorumunu yapmıştır (Taberî). Mü'min kalbinin mecazi ifadesi olarak da yorumlanmıştır (Beydavî). Hz. Ali'nin yorumu, farklı yorumlara konu olmuştur. Bu hoş yorumlardan birine göre, Hz. Âdem 'cennette' meleklerin *el-Beytu'l-Ma'mur*'u tavaf ederken yaptıkları tesbihatı işitiyordu. Cennetten kovulunca buna hasret kaldı. Bu hasreti dayanılmaz bir noktaya ulaşınca dua etti ve Allah ona semadaki Kâbe'yi yeryüzünde temsil eden bir "ev" yapmasını emretti. Bu evin yeri ise "yeryüzünün göbeği", yani insan soyunun ilk konuk edildiği yerdi. Hz. Âdem'in hasreti dindi. Bu yüzdendir ki hac ibadeti, bir gurbete çıkış değil sılaya dönüş olarak anlaşılmalıdır. Kâbe'yi ziyaret, insan için bir tür baba ocağını, ana kucağını ziyaret anlamı taşır (Bkz: 98/Âl-i İmran: 97).

4 *Mescûr*, "alev almış" (Krş: 8/Tekvir: 6), "dolup taşmış" ya da "karışmış" gibi üç anlama da yorulmuştur (Taberî). Bu deniz Firavun ve ordusunun boğulduğu deniz olmalıdır. İlk anlam âyetin devamındaki kıyametle, son iki anlam âyetin öncesindeki Hz. Musa ile alâkalıdır. Zımnen: "Gerçeğe karşı savaş açanlar er geç zulümlerinde boğulurlar". Râzî "deniz" ile Yûnus peygamber arasında bağ kurar. Âyetin kıyamete ilişkin bir haber olması durumunda, denizlerin bile tutuşacağı korkunç bir duruma işaret sayılabilir (Krş: 8/Tekvir: 6). Tûr sûresinin yemin-şehadet *vav*'ı ile başlayan ilk 6 âyetinin, kendi aralarında bir irtibata sahip olduğunu düşünmek gerekir. Biz bu âyetlerle Tîn sûresinin yine yemin *vav*'ı ile başlayan ilk dört âyeti arasında çok yakın bir anlam bağı olduğu kanaatindeyiz. 1-3. âyetler Hz. Musa'nın vahiy aldığı mekâna ve Tevrat vahyine delalet ederler. 4-5. âyetler Kur'an'a ve Kur'an'ın 'tavanına' yükselttiği insanlığın ortak aklına delalet ederler. Bu iki gurup arasında, ilâhi vahiylerin birbirinden kopuk değil, birbirinin devamı olduğuna dair bir bağlantı vardır. 5. âyet vahye sırt dönerek tuğyân edenleri boğacak bir tûfânın mutlaka kendilerini bekleyeceğine delalet eder. Allahu a'lem.

5 4. âyete atıfla zımnen: her şey yıkılır, o görkemli gök kubbe bile çöker.

6 Fiillerin mastarla pekiştirilmesi (..çöküşle çöker, ..yürüyüşle yürür) mecazı red içindir. O fiillerin mecazen değil hakikaten gerçekleşeceğini ifade eder.

7 Zarfın takdimi, cümleye "eğer öldüklerinde hâlâ aynı hal üzereyseler" yananlamı katar (İbn Aşur).

nuyor olacaklar. 13 Onlar o gün karşı konulmaz bir güçle cehennem ateşine itilecekler (ve şöyle denilecek): 14 "Bu sizin vaktiyle yalanlamış olduğunuz ateştir. 15 Bu kara büyü(nün kâbusu) mu, yoksa görmek istemediğiniz bir (hakikat) mi? 16 Orayı boylayın![8] Artık ister sabredin, ister sabretmeyin, size ilişkin (hüküm) değişmez: çünkü siz, sadece yaptıklarınızın cezasını çekmektesiniz."

17 Sorumluluk bilinciyle yaşayanlar, tanımsız cennetlerde ve tarifsiz nimetler içinde olacaklar. 18 Rablerinin kendilerine verdiği nimetlerle sevinip mutlu olacaklar[9] ve Rableri onları gözleri yuvasından fırlatan azaptan koruyacak 19 (ve onlara diyecek ki): "Vaktiyle yapmış olduğunuz şeylere bir karşılık olarak yiyin, için, afiyet olsun! 20 Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak..."

Bir de cennette onları kusursuz bakışlı temiz eşlerle denkleştirip eşleştireceğiz.[10]

21 Kendileri iman eden, ve soyları da bu muhteşem[11] imanı izleyenlere gelince: Biz onları soylarıyla buluşturacağız ve kendi yaptıklarının (karşılığından) da hiçbir şey eksiltmeyeceğiz;[12] (ne ki) herkesin (akıbeti) kendi kazandıklarına bağlıdır.[13]

22 Ve Biz onlara meyve ve etin her türünü, canlarının çektiği her şeyi sunacağız; 23 orada birbirlerine içeni boşboğaz etmeyen ve günaha sokmayan dolu kadehler sunacaklar.

24 Ve kendileri için hazırlanmış ebedi bir gençlik ve tazelik onları hiç terk etmeyecek;[14] tıpkı kabuklarının içinde saklan-

---

8 *Islavhâ* ile ilgili bkz. 39/Yâsîn: 64, not 45.

9 *Fakihîn* için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 37.

10 *Hûr* hakkında ayrıntılı bir açıklama için kelimenin ilk geçtiği Rahmân sûresinin 72. âyetinin notuna bakınız. Kelime göze nisbet edildiğinde "kusursuzluk, güzellik ve çekicilik" ifade eder. Eril ve dişil iki köke de nisbeti mümkün olan ***hûr***, ödül ve cezada cinsiyet ayrımı yapılmayacağını ifade eden âyetler (98/Âl-i İmran: 19, 25, 161; 106/Nisâ: 110-112; 69/Yûnus: 30; 65/İbrahim: 51; 74/Nahl: 111) ışığında anlaşılmalıdır. "Temiz eşler" ifadesi, 21, 24 ve 26 âyetlerdeki soylar ve aile ile irtibatlı olarak okunmalıdır. Ayrıca insanın ruhunu yansıtan bir ayna olduğu için *'îyn*, "ruhu temiz" anlamına da alınabilir (Krş: Râzî).

11 *İmânin*'deki belirsizliğin azamet vurgusuyla çeviriye yansıması.

12 Yani, çocuklar ebeveynlerinin (Ferrâ'ya göre ebeveynler de çocuklarının) iman yolunu izlerse, Allah aile fertleri arasındaki derece farkına bakmaksızın aşağı makamda olanları yüksek makamda olanın yanında buluşturacak (Krş: 58/Ra'd: 23). 26. âyette ifadesini bulan anne-babaların çocuklarının mânevî istikbali hakkındaki kaygısı kabul olmuş bir dua yerine geçecek (Krş: 113/Tahrîm: 6). Mü'min atalarla onların yolunu izleyen çocuklar arasındaki 'imânî sinerjiye' atıf.

13 Lafzen: rehin. Zımnen: Allah, insanı kendisine borç vermiştir. İnsan bu borç karşılığı rehindir; ancak kulluk için yaptıklarını vererek kendini kurtaracaktır. İşte bu yüzden, izlenecek bir ışık bırakan atalar ve o ışığı izleyen çocukların ataların yüksek makamında buluşacak olmaları, "kimse kimsenin sorumluluğunu yüklenmez" ilkesine aykırı anlaşılamaz. Gerekçesini 26. âyetin teşkil ettiği bu 'terfi' ile, "hesabı öldükten sonra kapanmayacak üç kişi" hadisi arasında yakın bir ilişki vardır. "Geride sâlih bir evlat bırakmak", yaşayan bir amel bırakmaktır. Ebeveynler bunun getirisiyle daha yüksek makamı elde ediyorsa, bu durumun, onlara bu makamı kazandıran iman sahibi çocuklara da mânevî bir getiri sağlaması doğaldır.

14 Veya: "Kendileri için (hizmete âmâde) gençler etraflarında dönüp duracak". Tercihi-

mış inciler gibi olacaklar.[15]

25 Derken, birbirlerine dönüp sorular soracaklar...

26 Diyecekler ki: "Vaktiyle bizler, ailemiz hakkında endişeye kapılıp tir tir titrerdik;[16] 27 fakat Allah bize kerem etti de, bizi zehir gibi içe işleyen yakıcı bir ateşin azabından korudu.[17] 28 Şüphesiz biz bundan önce de hep O'na dua ederdik; çünkü O, evet O'dur mutlak iyi olan sonsuz rahmet sahibi.

29 (EY NEBİ!) Öğüt vermeyi (sürdür); şüphesiz, -Rabbinin nimeti sayesinde- senin bir kahin ve bir mecnun olma ihtimalin asla bulunmamaktadır.[18]

30 Yoksa[19] (şimdi de) "O bir şairdir; (bırakın da) feleğin sillesini yiyeceği zamanı bekleyip görelim" mi diyorlar?[20]

31 De ki: "Bekleyin bakalım! Ama unutmayın ki, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."

32 Yoksa onları bu tavra savruk akılları mı sevk ediyor?[21] Sakın onlar isyanda sınır tanımayan azgın bir topluluk olmasın?!

33 Ya yoksa onlar, "Kendi söylediğini Allah'a isnat etti" mi diyorlar?[22] Ama yoo! (Dediklerine) kendileri de inanmıyorlar.

34 Öyleyse, haydi onun benzeri bir başka söz üretsinler bakalım;[23] sözlerinin arkasında duruyorlarsa tabi ki.

35 Ne yani, onlar sebepsiz mi yaratıldılar? Yoksa kendilerini yaratan yine kendileri mi?[24]

---

miz *tâfe 'alâ*'nın "dönüp dönüp geldi, başından ayrılmadı" genel anlamına dayanmaktadır. Belki cehennemliklerin derilerinin yenilenmesi gibi, onların da gençlikleri yenilenecek. Âyette *gılmanuhum* değil *gılmanun lehum* gelmiş olması tercihimizi güçlendirmektedir.

15 Vakı'a 23'te de geçen *lu'luun meknûnun/el-lu'lui'l-meknûn* benzetmesi, tek taraflı bir cinsi ve cinsiyyeti değil, bakir bir gönlü ve muhabbeti temsil etse gerektir. Zira cennette mü'mine vaad edilen nimetler dünyadaki gönüllü feragatin bir karşılığıdır (Krş: 62/Kehf: 31, not 45).

16 21. âyette dile getirilen "buluşturmanın" gerekçesi. Krş. "Siz ey iman edenler! Kendinizi ve yakınlarınızı yakıtı insanlar ve taşlar olan tarifsiz bir ateşten koruyunuz!" (113/Tahrîm: 6) Zımnen: Çocuklarının mânevî istikbali hakkında titreyen ana babaların bu kaygısı boşa gitmeyecek.

17 *Semûm* için bkz. 72/Hicr: 27, not 23.

18 Zımnen: Elinde sihirli değnek yok! Öğüt alan alır, almayan sonucuna katlanır. (*Mâ..bi..* kalıbı için bkz. 73/En'âm: 107, not 88).

19 Bu pasajda 15 kez kullanılan *em* edatı, hem soru hem de hakikati muhatabın zihnine kazıma vurgusuna sahiptir (İbn Aşur).

20 Kur'an'da tek başına "kuşku" anlamında kullanılan *rayb*, deyimsel kullanımı olan *raybe'l-menûn*'da "feleğin sillesini yemek" anlamını kazanır. İnkarcı muhataplar helâk ile tehdit edildiklerinde kendilerini böyle avutuyorlardı.

21 Veya *ahlâm*'ın *hilm*'e nisbetiyle: "o engin hoşgörüleri mi sevk ediyor?" (Râğıb). 30. âyetteki "bekleyip görelim" diyenlerin sahte hoşgörülerinin maskesini sıyırıyor. Alternatif bir anlam da "uçuk hayalleri" olabilir. 30. âyetteki tavır kastediliyor. Bu meal, Râğıb'ın *hulm* kelimesinin kök anlamına dair açıklamasına dayanır.

22 Hesapta küfürlerini, Allah'ı peygamberine karşı savunma perdesi ardına mı saklıyorlar?

23 *Hadis*, "olayları/hadiseleri haber veren söz" (Bkz: 113/Tahrîm: 3, not 5; krş. 35/Mûrselât: 50).

24 Bu âyet, hem insan yaratılışının amaçsız ve

36 Ya yoksa gökleri ve yeri yaratan kendileri mi?

Hayır! Asıl onlar inanmaya gönüllü değiller.

37 Yoksa Rabbinin hazineleri onların elinde mi? Ya yoksa onu zorla ele geçirip üstüne mi oturmuşlar?

38 Ne yani, onlara mahsus (göklere uzanan bir) merdiven var da orada olup-biteni mi dinliyorlar? Öyleyse, haydi açık ve inandırıcı delillerle birlikte dinlediklerini getirsinler de görelim!

39 Ne yani, kızlar O'na da oğullar kendilerine mi? 40 Yoksa onlar senin, kendilerine, onları ağır bir ekonomik yükümlülük altına sokacak bir bedel ödetmenden mi (çekiniyorlar)?[25]

41 Ne yani, idraki aşan hakikatlere vâkıflar da, onu kendileri mi kayıt altına alıyorlar?[26]

42 Onlar, bir tuzak tasarlıyor olmasınlar sakın? Fakat kurdukları tuzağa düşecek olan o kâfirlerin ta kendileridir![27]

43 En nihayet, onların Allah'tan başka bir ilâhı mı var?

Allah onların şirk koştuğu her şeyden aşkın ve yücedir.

44 EĞER onlar gökten bir parçanın düştüğünü görselerdi,[28] o bir bulut yığınından ibârettir derlerdi.[29]

45 Artık onları, dehşetten kendilerini kaybedecekleri günle karşılaşıncaya kadar kendi hallerine bırak! 46 O gün tuzakları kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak ve kendilerine asla bir yardım ulaşmayacak.

47 Ve elbet kendilerine yazık edenler, bu (ahiret) azabından daha yakın bir (dünya) azabına da mahkûm olmuşlardır: fakat onların çoğu bunu kavrayamamaktalar.

48 Sözün özü: Rabbinin hükmünü sabırla bekle! Unutma ki sen Bizim gözetimimiz altındasın: kalktığın zaman, Rabbinin yüceliğini hamd ile an! 49 Bir de gece vakti ve yıldızların çekildiği (gündüz) vakti O'nun yüceliğini dillendir![30]

---

anlamsızlığı iddiasını, hem de yaratıcı bir ilk özne olmaksızın kendi kendine yaratılma iddiasını reddeder (Krş: 65/İbrahim: 19 ve 79/Enbiya: 18, not 17).

25 Zımnen: Oğullara sahip olmak istemelerinin altında bu borcu ödeme telaşı mı yatıyor? Serveti ve gücü yücelten tasavvur suçüstü yapılarak teşhir ve tenkit ediliyor.

26 Zımnen: İnsan iradesinin geçmediği alanları ele geçirdiler de, kimin ne zaman öleceğine onlar mı karar veriyor?

27 9. yılın başında suikast ihtimal dahilinde olmalı. Bu Kur'an'da sık görülen gaybi haberlerden biridir. Zaten bu haber bir zaman sonra akim kalmış bir teşebbüs olarak gerçekleşecektir (Krş: 42/Fâtır: 43).

28 Krş. 68/İsra: 92.

29 Tıpkı 'Âd kavminin helâk bulutunu görünce "Bu bize yağmur taşıyan bir buluttur" (86/Ahkâf: 24) dedikleri gibi.

30 Muhammedî davetin şafağı yaklaşıyor: Geceni dirilt ki gündüzün dirilsin! Bu gününü dirilt ki yarının dirilsin! Bugün uykusuna söz geçiren, yarın yedi iklim dört köşeye söz geçirir. Tarih buna şahit olmuştur.

MÜLK SÛRESİ

Nüzûl : 60
Mushaf: 67

Allah'ın "mutlak hükümran ve otorite" oluşunu ifade eden *Mulk* adını birinci âyetinden alır. Kadim tefsir ve hadis kaynaklarında, bu isimle yer alır. Bir rivayete göre sahabe bu sûreye *Mani'a* (engelleyen) adını vermiştir (Taberânî). *İtkân*'da, *Munciye* (kurtarıcı) ve *Vâkıye* (koruyucu) diye de isimlendirilir. Bunlar, sûrenin âhirete ilişkin içeriğinden neşet etse gerektir.

Sûre Mekke'de inmiştir. Mekkî sûrelerin tipik özelliği olan belagatı önceleyen ses yapısıyla dikkat çeker. Sûre konu itibarıyla bir bütünlük teşkil eder. Bu, bazı âyetlerinin Medenî olduğu iddialarını geçersiz kılar. Cabir tertibinde Mü'minûn-Hâkka, diğerlerinde Tûr-Hâkka arasına yerleştirilir. Bu da takriben Peygamberliğin 9. yılına denk gelir. 28. âyetin Rasulullah'a karşı düşünülen suikast planını ima etmesi bu tarihi destekler.

Sûre, Allah-insan-kâinat ilişkisi etrafında şekillenir. Ana fikri, insanın vahyin rehberliğine olan kaçınılmaz ihtiyacıdır. Hayat ve ölümün mahiyetine dikkat çeker. İnsan denen şaheserin neden iki dünyalı olduğu sorusuna, daha girişte cevap verilir: "Hanginiz daha iyi davranış ortaya koyacak diye" (2). İnsandan, kendisini çevreleyen evrenin kusursuz nizamı üzerinde düşünmesi istenir (3-4). Zımnen söylenen şudur: Bu muazzam tabii çevrenin bir anlam ve amacı olsun da, söz konusu çevrenin kendisine âmâde kılındığı insanın bir amacı olmasın mı? Akıl ve vahiy, insana anlam ve amacını bulmak için verilmiştir. Cehennemliklerin dilinden bu hakikat şöyle dile gelir: "Eğer biz bu (vahyi) dinlemiş ya da aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi cehennemlikler arasında olmazdık" (10). Bu ikisine sırt dönen, Allah'a nankörlük yapmış olur ve nankörler cezalandırılır (13-18). İnsanı ancak sonsuz rahmet sahibi olan Allah korur (20).

İnsan varoluşunu Allah'a borçludur (23-24). Borçluluk bilinci olan *ed-dîn*'e sırt çevirenler, hesaba çekileceği Din Günü'ne karşı uyarılır (23-27). Sûre, hakikati inkar edenlere, bu tavırlarını sürdürmeleri halinde başlarına gelecekleri haber vererek son bulur (28-30).

Hz. Peygamber ve sahabeden bu sûrenin önemine dair gelen rivayetler, kesinlikle sûrenin muhtevasına dikkat çekme sadedinde anlaşılmalıdır.

Hicaz ekolü sûreyi 31 âyet, diğer ekoller ise 30 âyet saymıştır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 MUTLAK hükümranlık kudret elinde bulunan (Allah) ne yüce, ne ulu bir bereket kaynağıdır; ve O her şeye kâdirdir.[1] 2 O, ölümü ve hayatı hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için yaratmıştır:[2] O mutlak üstün ve yüce olandır, eşsiz ve benzersiz bağışlayandır.

3 O, yedi göğü eşsiz bir uyum içinde[3] yaratmıştır;[4] Rahmân'ın yaratışında bir düzensizlik göremezsin; haydi, çevir gözünü de bir bak bakalım: bir kusur ve başıboşluk görebilecek misin?[5] 4 Sonra tekrar tekrar çevir gözünü de bir bak;[6] bakışın yılgın ve bezgin[7] bir şekilde sana geri dönecektir.

5 Doğrusu[8] Biz, en yakın göğü kandillerle süsledik;[9] onları, Şeytan(lığa soyunan)lar[10] için gayba dair spekülasyon ara-

---

1 *Tebârake* için bkz. 56/A'râf: 54, not 41. Onun otoritesinin büyüklüğü, âyetin sonunda gelen *Kadîr* isminin delalet ettiği kudretiyle birlikte anlaşılmalıdır.

2 Ölümü yaratması, hem canlıların can verilmeden önceki elementer kökenine, hem varlığın zıddı olan yokluğa delalet eder (Krş: 94/Bakara: 28). Zımnen: Ölüm de hayat gibi O'nun otoritesine tabidir. Ölen O'nun otoritesinden çıkamaz, hayata gelmemiş olan O'nun mülkü haricinde kalamaz. Eğer yokluk kendi başına bir gerçekse onu da Allah yaratmıştır, değilse zaten konuşmaya değmez... Âyette ölüm hayattan önce gelmiştir. Şu halde ölüm "yokluk" mudur? Hem evet, hem hayır. İnsanın ölümü için Kur'an'da iki kavram kullanılır: cesede nisbetle *mevt*, ruha nisbetle *teveffî*. Beden ölür, ruh teveffî ettirilir. Bu durumda cevap şöyle olur: Eğer teveffî olmasaydı ölüm yokluk olurdu. Zımnen şu imayı da içerir: Hayata ve diriye saygılı olun, ölüme ve ölüye de saygılı olun. Zira onu da Allah yarattı. Varlık kevn ve fesad/oluş ve bozuluş âlemidir. İnsan bedeninde ve kâinatta her an kevn ve fesad tecelli etmektedir (Âl-i İmran: 185). Sınav daha iyi olmanın aracıdır. İnsanı kemale doğru yürütmek için, Allah insana imtihan sûretinde ikram etmiştir.

3 Veya *tıbâkan*'ı, *tabak* yada *tabaka*'nın çoğulu sayarak: "kat kat, tabaka tabaka". Tercihimiz, kelimenin *tâbeka*'dan mastar oluşuna dayanmaktadır.

4 *Halk, takdîr, îcâd* ve *ibda* mânalarının tümünü içerir. *Takdîr*, varın sınırlarını ve dozunu belirleme, yani bir "tahdit"tir. Zehiri ilaç yapan dozdur. *İcâd*, yokluğu mümkün olanı vardan var etmektir. *İbda'*, yoktan var etmektir. Ben idraki bizim arzımızdır. Vahiy, akıl ve beş duyu bizim yedi kat göğümüzdür. Bu göklerden bize inzal olur. Bu inzal ya Rahmânî ya Şeytanîdir. Beş duyumuzu ve aklımızı en yüksek gök olan vahyin rahmeti altına tutarsak, bu rahmet akla bahanı insana cenneti müjdeler (Yedi kat gök'e dair çok ayrıntılı ve felsefi bir yorum için bkz. Elmalılı, VII, 5161-5181).

5 *Futûr*, "delik, gedik, boşluk, yırtık, yarık, çatlak" anlamında kusur (88/Rûm: 30 not 36; 42/Fâtır: 1, not 1).

6 İdrak tek, göz çifttir. İki göz bir idrake açılır: yamuk bakan doğru idrak edemez.

7 Veya: "şaşkın ve hayretler içinde".

8 Zımnen: Kahinlerin, medyumların, falcıların söylediği yalan; doğrusu şu ki... (Krş: 66/Sâffât: 6-7; 72/Hicr: 16-17.)

9 *es-Semâu'd-dunyâ* ile kâinat da kastedilmiş olabilir, "ay altı âlem" de denilen atmosfer içi gök de. Bu takdirde, "kandiller", yıldızların orada olmasına değil, ışıklarının orada görülmesine hamlolunur. Bunlar meteor olarak da düşünülebilirse de, Sâffât sûresinin 6. âyeti bu ihtimali dışlamaktadır.

10 Yani, "uzak oldu" kökünden türetilen Şeytan isminin de tedai ettirdiği gibi, "hakikatten uzaklaşan, haddini aşan ve en sonunda kendine yabancılaşan insanlar için kullanılır.

cı kıldık;[11] ve onlar için yakıp kavuran[12] bir azap hazırladık; 6 zira Rablerine karşı (böyle) nankörlük yapanları Cehennem azabı beklemektedir: ne berbat bir son duraktır.

7 Onlar oraya atıldıklarında, onun kaynayış homurtusunu işitecekler; 8 neredeyse öfkeden patlayacak... Günahkârların atıldığı her seferinde bekçiler, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye soracaklar.

9 "Evet, doğrusu bize bir uyarıcı gelmişti; fakat biz onu yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmemiştir;[13] siz (elçiler) büyük bir şaşkınlık içindesiniz"[14] demiştik" itirafında bulunacaklar.

10 Ve "Eğer biz (vahyi) işitmiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi kavurucu ateşe müstahak olanlar arasında bulunmazdık"[15] diyecekler.

11 Böylece günahlarını itiraf etmiş oldular: Olmaz olsun o harlı ateş ashabı!

12 Beri yanda, Rablerine –O ğaybî bir hakikat olmasına karşın- derin bir saygı duyanlara gelince: Onları tarifsiz bir bağış ve büyük bir ödül beklemektedir.

13 İNANCINIZI[16] ister gizleyin ister açığa vurun; unutmayın ki O göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir.[17] 14 Bakın, Yaratan bilmez mi hiç?[18] Zira O ilmiyle her

---

11 *Rucûm*, tıpkı *mahluk* mânasına kullanılan *halk* gibi, mef'ul mânasına mastardır. Gaybi konulara dair spekülasyon, tahmin, zan ifade eder (Bkz: *racmen bi'l-ğayb* 62/Kehf: 22). Kur'an her tür gaybtan haber verme teşebbüsünü şeytanlık olarak mahkûm etmiştir.

12 *Sa'îr*, "tutuşturulmuş, kızgın". *S'ir*, "bir şeyin fiyatı". Zımnen: Cehennem ne kadar ucuz da alınsa yine de pahalıdır: el yakar, yürek yakar. Cennet ne kadar pahalı da alınsa yine de ucuzdur.

13 Bu ibâre, Tanrı'nın varlığını inkar eden Ateizm'i değil, Tanrı'yı kabul etmekle birlikte O'nun mesaj indirdiğini, peygamber gönderdiğini, hayata müdahil olduğunu inkar eden Deizm ve Sekülarizmi de mahkûm eder.

14 Bu son cümle inkarcılara değil de, Allah'a veya Cehennem bekçilerine ait olarak da anlaşılabilir.

15 Zımnen: "Kendimizi yakacak ateşe en yüksek bedeli ödeyenler arasında bulunmazdık". Burada iki değil üç unsur var: Vahiy, akıl ve çevre. İmam Cafer'e atfedilen şöyle bir söz vardır: Peygamber insanın dışındaki akıl, akıl insanın içindeki peygamberdir. Duyularımızın ötesini akıl ile, aklımızın ötesini vahiy ile kavrayabiliriz. Burada duyuları "çevre" temsil etse gerektir. Cenneti hak edenlerin arasında olmak, duyuların doğru kullanımı açısından doğru kullanılan akıl ve doğru anlaşılan vahiy kadar önemlidir. Allah'tan ödünç değerler alma (ilm) ve onlarla Allah-insan-kâinatın hakikatiyle tam uyumlu hükümlere ulaşma (hikmet) konusunda her fert (adem) aynı hakka sahiptir.

16 Lafzen: "sözünüzü". Başlangıç *vav*'ı, çeviriye mâna olarak değil paragraf başı işleviyle yansımıştır.

17 Bir önceki âyetteki gaybi bir hakikat olan Allah'a iman ile bağlantılı. Allah'ın gaybi bir hakikat olması gerçeğini kavrayamadıkları için onu yok sayanlar çıkabilir. Adem-i vicdan ile adem-i vücut lazım gelmez. Yani birileri bulamadı veya göremedi diye bir hakikat yok olmaz. 10. âyetteki itirafın, gerçeği tam yansıtmadığı ima da var: Allah onların sadece vahyi işitmediklerini ve anlamaya yanaşmadıklarını değil, bunların ardında yatan gerçek sebebi de bilir. O, tasavvurdur. *Zatu's-sudûr*, tasavvurata tekabül eder. Oradaki yanlış, akla, dile ve nihayet eyleme yansır. 11. âyetteki "günah", işte eyleme yansıyan o sonuçtur.

18 Veya: "O, yarattığını bilmez mi hiç?" *Men halaka*'nın, *ya'lemu* fiilinin hem faili hem mef'ulü olabileceğine dayanarak.

şeye nüfuz eden, her şeyden haberdar olandır.[19]

15 Yeryüzünü sizin için emre âmâde kılan O'dur;[20] artık onun her tarafını dolaşın[21] ve O'nun rızkından nasiplenin: ama O'na döndürüleceğinizi asla (unutmayın)!

16 Gökte olanın,[22] sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden emin misiniz? O zaman, bir de bakarsınız ki (arz) çalkalanmaya başlamış.

17 Veya gökte olanın, sizin üzerinize bir bela kasırgası salmayacağından emin misiniz? Artık uyarım nasıl olurmuş, o zaman anlayacaksınız.

18 Doğrusu, onlardan önce de yalanlayanlar olmuştu; ama uyarılarımı reddetmek nasılmış, gördüler.[23]

19 Onlar, üzerlerinde saflar halinde kanat çırpıp uçan kuşları düşünmezler mi?[24] Onları O sonsuz rahmet sahibinden başka havada tutan yok:[25] Şüphesiz O, her şeyi görmektedir.[26]

20 Ya da O Rahmândan başka, size yardım edip sizin için orduluk yapacak birileri mi varmış? (Bu hakikati) inkar edenler, başka değil, sadece sonu kestirilemeyen bir aldanış içindedirler.[27]

21 Yahut (Allah) rızkınızı keserse, size rızık sağlayacak birileri mi varmış? Ama hayır, onlar küstahça bir kibir ve nefret içinde debelenmekteler.

22 Ne yani, şimdi yüzüstü kapaklanmış kimse,[28] hedefe dosdoğru yolda düzgün yürüyen kimseden daha iyi mi ulaşır?

23 DE Kİ: "O sizi inşa edendir; size işitme duyusu, gözler ve (akleden) kalpler bahşedendir: Ne kadar da azınız şükrediyor!"

24 De ki: "O sizi yeryüzünde yayıp çoğaltandır: en sonunda O'na döndürüleceksiniz."

25 Ama onlar: "Bu vaad ne zaman gerçekleşecek, eğer sözünüze sadıksanız (haber verin de görelim)!" diye meydan okuyorlar.

---

19 *el-Latîfu'l-habîr* için bkz. 75/Lokman: 16, not 20.

20 Yeryüzü *zill*'den türetilmiş olan ***zelîl*** değil, *zull*'den türetilmiş olan *zelûl*'dür. Mesela at *zelûl*, katır *zelîl*'dir. Köpeklerin bir kısmı zeluldür bir kısmı zelil, kurt ne zeluldür ne zelil, tilki sadece zelildir.

21 Lafzen: "Omuzlarına binin".

22 Zatı için zaman ve mekân düşünülemeyecek olan Allah'ın mekânî değil mahkemi yüceliğine mecazi bir atıf olabileceği gibi, O'nun verdiği cezayı infaz eden meleğe de atıf olabilir (Krş: Ankebût: 34).

23 Zımnen: Felaket onların Beni reddetmeleri değil, asıl felaket Benim onları reddetmemdir.

24 *Saff* için bkz. 99/Saf: 4.

25 Zımnen: Rahmân'ın koyduğu yasalar sayesinde... Hava dinamiğine atıf. Tabiat yasaları ilâhi rahmetin eseri. Bu âyet o yasaları keşfe teşvik ması taşır.

26 Âyetin son cümlesi Allah'ın kendi koyduğu yasaları gözettiğini ihsas eder.

27 *Ğurûr*'daki belirsizlik, "sonu kestirilemeyen" ile mânaya yansımıştır. Zımnen: Tabiat yasalarını Allah'ı yok sayarak anlamaya çalışmak, faili inkar ederek fiile yönelmektir. Bu aldanıştır.

28 Yani: Bir adım ötesini dâhi göremeyen, bir nefes sonra kendisini neyin beklediğini bilmekten aciz olan insan... Zımnen: Parçayı gören insanoğluna düşen bütünü gören Allah'a teslim olmaktır.

26 De ki: "Onun bilgisi sadece Allah katındadır! Ben ise, yalnızca onu olduğu gibi ileten bir uyarıcıyım."

27 Fakat onun çok yakın olduğunu gördükleri zaman, inkara şartlanmış olanların suratları asılacak; dahası kendilerine denilecek ki: "İşte (gelmeyeceğini) iddia edip durduğunuz (gün) budur!"

28 De ki: "Hiç düşündünüz mü? Allah beni ve benimle beraber olanların ölümünü takdir etse, ya da bize rahmet edip (yaşatsa: ikisi de hayırdır).[29] Fakat (söyler misiniz), inkar edenleri acıklı bir azabın pençesinden kim kurtaracak?

29 De ki: "(İşte kurtaracak olan) O Rahmân'dır! Biz O'na iman ettik ve O'na güvendik. (Size gelince): kimin apaçık bir sapıklıkta olduğunu günü gelince öğreneceksiniz.

30 De ki: "Hiç düşündünüz mü? Eğer suyunuz (yeryüzünden) tamamen çekiliverse, size tertemiz kaynak sularını kim getirecek?"[30]

---

29 Yani: Biz yaşasak da ölsek de bizim için hayırdır. İyi bir insanın ömrünün uzaması, iyiliklerini artıracağı için "rahmet"tir.

30 Su hayattır, su canlıdır, su mucizedir: hayat mucizedir. Bu âyetlerin indiği tarihte bir gün gelip insanlığın yeryüzünün su rezervlerini hoyratça tüketeceği, ırmakları kurutacağı, denizleri kirleteceği kimsenin hayaline dâhi gelmezdi, ama oldu. Bu âyet Kur'an'ın mucizevi ihbarlarından sadece biridir.

ĞAŞİYE SÛRESİ

Nûzûl : 61
Mushaf: 88

Son Saat'i ifade eden ve "sarıp sarmalayan" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. Mushaflarda, tefsirlerde ve bazı hadis kitaplarında bu adla anılmıştır. İmam Malik ve Buhârî'nin nakillerinden sûrenin sahabe dilinde ilk âyetinin tamamıyla anıldığını öğreniyoruz.

Sûre Mekke'de inmiştir. İlk tertiplerde Zâriyât ve Kehf arasına yerleştirilir. Bu durumda sûreyi boykot döneminin son yılına veya sonrasına yerleştirebiliriz. Bu da takriben 9 veya 10. yıllara tekabül eder. Bu dönemde inen sûrelerin ana teması, bu sûrede olduğu gibi genellikle Son Saat, Kıyamet ve âhirettir.

Sûre, Son Saat ve Kıyamet üzerinden bu dünya hayatının geçici âhiret hayatının kalıcılığını hatırlatır. Cennetliklerin ve cehennemliklerin hayatından kesitler sunar (1-16). Yeniden dirilişi, dolayısıyla Hesap Günü'nü inkâr edenlerden kâinat kitabını okumalarını ister (17-20).

Esasen bütün bunlarla amaçlanan şey bellidir: muhatabın vicdanının zincirlerini kırıp, onu pasif halden aktif hale geçirmek. Zira kişiyi imana ancak kendi hür vicdanı zorlayabilir. İsterse o kişi gönderiliş amacı davet olan peygamber olsun. İşte bu sûrenin özünü oluşturan şu âyetler bu hakikati ifade eder:

"Hatırlat, çünkü sen sadece bir hatırlatıcısın; onlara inanç dayatan bir zorba değilsin!" (20-21).

Zımnen: İnsanı imana zorlamak isteseydi bunu Allah yapardı; Allah bile bunu dilememişken başkasına bu nasıl caiz olur? Sûre insan iradesine atfedilen ilâhî değeri gösteren bu anlamlı îmâ ile son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 KASVET gibi sarıp sarmalayan olayın haberi sana ulaştı mı?[1]

2 Bazıları[2] vardır o gün; zillet içinde yıkılmıştır;[3] 3 işi bitmiş, eli kolu dökülmüştür; 4 tarifi imkansız kızgın bir ateşi boylarlar, 5 zehir gibi bir (umutsuzluğun) pınarından sulanırlar; 6 onlara hiçbir yiyecek yoktur, ancak onursuzların yiyeceği vardır;[4] 7 ama ne besleyicidir ne doyurucudur.

8 Bazıları da vardır o gün; nimete gark olmuştur; 9 sonuçta gayretinin meyvesinden hoşnut ve razı olmuştur; 10 kendini tarifsiz bir Cennet'te, yüce bir makamda bulmuştur.

11 Orada boş bir lakırdı işitmeyecek,[5]

12 orada tarifsiz bir (mutluluk) pınarı hep çağıldayacak,[6]

13 orada sevinç ve huzur kaynağı yüce makamlar bulunacak;

14 her an içime hazır dolu dolu tarifsiz kupalar, 15 yan yana dizilmiş minderler 16 ve serilmiş halılar...

17 PEKİ, (yeniden dirilişi inkâr edenler) yağmur yüklü bulutlara[7] bakmazlar mı nasıl yaratılmış?

18 Ve gök kubbeye (bakmazlar mı), nasıl yükseltilmiş?

19 Ve dağlara (bakmazlar mı), nasıl dikilmiş?

20 Ve yeryüzüne (bakmazlar mı), nasıl yayılmış?

21 İmdi sen (ey peygamber) hatırlat! Çün-

---

1 Bu tarz bir sorunun mukadder cevabı: "Kesinlikle ulaştı"dır. Gâşiye kıyamete isim olmuştur. Zira sıfatlara giydirilen dişil form, onu isme dönüştürmek içindir.

2 Lafzen: "Bazı yüzler". Yüz, sahibinden kinayedir (Krş: 41/Rahmân: 27). Delili 6. âyetteki "onlar için" ibaresidir.

3 *Huşû'* kalp fiillerindendir. Yalnız insan için kullanılır. Zira *huşû'* bilgi ve bilinçten kaynaklanır. Mesela Allah'ın büyüklüğü hakkında insanın bilgisi arttıkça huşû'u da artar. Mü'minlere dünyada nisbet edilir, kâfirlere ve münafıklara âhirette. Burada olduğu gibi, Allah'tan dünyada huşû' duymadılarsa âhirette mecburen duyacaklar (Krş: 48/Nâzi'ât: 9). Fakat dünyada duyulan huşû' sahibi için izzet ve şeref, âhirette duyulan huşû' sahibi için zillet ve meskenet olacaktır.

4 *Dari'a* verdiğimiz bu mâna, kelimenin "onursuz, rezil, zayıf, zelil" gibi kök anlamına dayanmaktadır (*Mekâyîs*). Zımnen: Dünyada Allah'a karşı takındıkları küstahça kibir orada zillet ve onursuzluk olarak karşılığını bulacaktır. *Darî'* konusunda tefsirlerde yer alan yorumlar mesnetsizdir. Zira âyette geçen *Darî'* nekira gelmiştir. Bu formun metne kattığı yananlam şudur: Bu sizin bildiğiniz, gördüğünüz, duyduğunuz bir yiyecek değildir, tarifi imkansızdır (Kök anlamıyla ilgili bir not için bkz. 56/A'râf: 55). Şu bir hakikattir ki, gaybi hakikatler bu dünyada gördüğümüz nesneler üzerinden tarif ediliyor. Böylece gaybi mânalar aklımıza nüzul etmiş oluyor.

5 Cenneti anlamdan ve amaçtan yoksun tasavvur edenleri red. Krş. "Elbet cennet ehli o gün, keyif veren bir meşguliyet içinde olacaklar" (39/Yâsîn: 55).

6 Cennet'teki her ödül dünyadaki bir amele mukabildir. Dolayısıyla bu nimetler de mü'minin dünyada Allah korkusuyla döktüğü göz yaşlarının, sevdanın kesilmeyen çeşmesi olan gönlünün, iyilik pınarı olan elleriyle yaptıklarının ödülü olacaktır.

7 Veya lafzî mânasıyla: "deveye". Tercihimiz tekili olmayan *ibil* kelimesinin mecazi anlamıdır (*Lisân* ve *Müfredât*).

kü sen sadece bir hatırlatıcısın; 22 onlara inanç dayatan bir zorba değilsin![8]

23 İlla ki yüz çeviren ve inkâr eden olacaktır: 24 Allah, en büyük mahrumiyeti işte böylesine yaşatacaktır.[9]

25 Bakın: Bizedir onların nihâî dönüşü.[10]

26 Yine bakın: bize düşer onları hesaba çekmek.

---

8 Bu âyetler, yıllar sonra inecek olan "Zorlama dinde yoktur" (94/Bakara: 256) âyetiyle de teyit edilecektir. Dolayısıyla bu âyetlerin neshedilerek hükmünün yürürlükten kaldırıldığı yorumu isabetsizdir.

9 *'Azab*'ın kök anlamına dayanarak (Bkz: 7/Kalem: 33, not 29 ve 29/Burûc: 10, not 11).

10 Bu kalıpla sadece burada gelen *el-iyâb*, anlamı daha genel olan *er-rucû'* ile karşılanamaz. Varış makamı Allah olan "nihâî dönüşü" ifade eder (Krş: *el-l'câz*, s. 469-472).

KEHF SÛRESİ

Nüzûl : 62
Mushaf: 18

Sûre "mağara" anlamına gelen Kehf adını, 13-20. âyetlerde anlatılan Ashab-ı Kehf (Mağara Arkadaşları) kıssasından alır. Daha indiği andan itibaren bu adla anılmıştır.

Sûre Mekke döneminin son yıllarında inmiştir. İlk tertiplerde Ğâşiye ile Nahl sûreleri arasına yerleştirilir. Cabir tertibinde ise Ğâşiye-Şûrâ arasında yer alır. Bu veriler ışığında boykot sonrasına tarihlendirilmelidir. Tahmini bir tarih vermek gerekirse bu, peygamberliğin 9 veya 10. yılları olabilir.

Sûrenin ana konusu, Allah-insan arasındaki ilişkinin çift kutuplu tabiatıdır. Bir yandan yaratan-yaratılan arasındaki mahiyet farkına vurgu yapılırken, öte yandan insanın Rabbine olan varoluşsal ihtiyacı dile getirilir. Bu nedenle sûre, varlığın zirvesi olan Allah'ın mutlaklığıyla söze başlar, peygamberlerin zirvesi Hz. Muhammed'in beşerî tabiatıyla son bulur.

İçerdiği kıssa ve mesellerle, Kur'an'daki sûreler içerisinde sembolik dili ve simgesel anlatımıyla dikkat çeker. Sûrede Kehf kıssası (13-20), zengin-yoksul meseli (32-44), Âdem-İblis kıssası (50-53), Musa-Âlim Kul meseli (60-82) ve Zülkarneyn meseli (83-98) yer alır.

Ashab-ı Kehf kıssası, varoluşun iki kutbu olan hayat ve ölümün mahiyetine dikkat çeker. "Bozulmuş bir toplum içinde direnerek mi yaşamalı, yoksa toplumu terk mi etmeli?" sorusuna cevap teşkil eder. Zımnen der ki: İmanı yaşayacak bir mağaralık yeriniz varsa korkmayın. Zengin-yoksul meseli, varsıllığın ve yoksulluğun mahiyetine dikkat çeker. Âdem-İblis kıssası, iyinin ve kötünün mahiyeti sorununu ele alır. Sembolik dilin zirvesi olan Musa-Sâlih Kul meseli, nicelik ve niteliğin, zahir ve batının, bilgi ve hikmetin (Bkz: 82. âyet) mahiyetini ele alır. Zülkarneyn meseli, maddi iktidar-mânevî bilgelik bağının ve yerellik-evrensellik dengesinin değerini işler.

Kıssa ve meselleriyle bu sûrenin hedefi, varlığın çift kutuplu tabiatına ve zıtların içtimasına dikkat çekmektir. Bu yolla insanda eşyanın çift boyutluluğunu göz ardı etmeyen dengeli bir tasavvur inşa etmeyi amaçlar.

Bütün bunların da ötesinde sûrenin makro hedefi şu hakikati öğretmektir: İnsanın hayatı, bilgisi ve iktidarı geçici, sınırlı ve görecedir. Allah'ın hayatı, bilgisi ve iktidarı kalıcı, sınırsız ve mutlaktır. O hâlde insana düşen şudur: "Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, işte o Allah'ı razı eden ameller işlesin ve Rabbine kulluk ederken hiç kimseyi O'na ortak koşmasın!"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 HAMD tümüyle kuluna ilâhî mesajı indiren ve onda hiçbir çarpıklığa yer vermeyen Allah'a mahsustur.[1] 2 (Aksine onu) dosdoğru ve dolambaçsız (kıldı) ki, (inkarcıları) kendi katından gelecek şiddetli bir cezayla uyarsın; yararlı ve erdemli davranan mü'minlere de kendilerini bekleyen güzel bir karşılığı müjdelesin: 3 içinde ebedi kalacakları (bir karşılığı)...

4 Bir de "Allah çocuk edindi" diyen kimseleri uyarsın... 5 (Kaldı ki) ne onlar ne de ataları,[2] bu konuda[3] (sahih) bir bilgiye sahip değildirler;[4] ağızlarından öylesine çıkmış pek dehşet bir söz bu: onlar bunu demekle sadece yalan söylemiş oluyorlar.

6 Hal böyleyken demek sen kalkıp, -bu hitaba inanmamaları durumunda- onların verdiği tepkiler üzerine kızıp kendini helâke sürükleyeceksin.[5]

7 Gerçekten de Biz yeryüzünde bulunan şeyleri, onlardan hangisinin daha güzel davranacağını sınayalım diye oraya (cazibe katan) birer süs unsuru kıldık; 8 ama hiç şüphesiz yine Biz, (günü gelince) orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak haline çevirmeyi biliriz.[6]

9 YOKSA sen mağara arkadaşlarının[7] ve

---

1 Vahyin Bakara sûresinin 2. âyetinde dile gelen "hiçbir kuşkuya yer olmayan" niteliğine ya da Nisa sûresinin 82. âyetinde ifade edilen tutarsızlık ve çelişkiden uzak oluşuna bir atıf. Mushaf sıralamasında hemen öncesinde yer alan İsra sûresinin 105. âyetinde dile gelen "kaynağından indiği gibi" korunmuşluğu gerçeğini de bunlara ilave edebiliriz.

2 Lafzen: "Babaları.." (Krş: Elmalılı). Müşrikler 2. âyette uyarıldığına göre, burada kastedilenlerin Hıristiyanlar olması da mümkündür.

3 Zamir "Allah çocuk edindi" iddiasına ait olabileceği gibi, onların Allah hakkındaki bilgisizliklerini ifade ediyor da olabilir.

4 Vahiy her bilgiye değil, doğru bilgiye *'ilm* adını verir. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

5 Bizim "onların verdiği tepkiler üzerine" karşılığını verdiğimiz *'ala âsârihim* ibâresi, bu uyarının içeriğini, benzer bir lafızla gelen Şu'arâ sûresinin 3. (ve 42/Fâtır: 8) âyetinden farklılaştırıyor. Râzî bu ibâreyi açıklama sadedinde, birincinin ölümü ikincinin ölümüne neden olmuşsa bu durumda "Falanca, falancanın ölümü yüzünden (*'ala eseri..*) öldü" cümlesini örnek verir. Âyetin başındaki *le'alle* edatı da, 'ihtimal' bildiriminden çok 'kınama' vurgusu taşır. Bu âyet, "kendinizi öz ellerinizle tehlikeye atmayın" (94/Bakara: 195) âyetinde olduğu gibi, yaygın bir yanlış anlamaya konu olmuş gözüküyor. Âyetteki kendini helâk etme nedeni, sadece onların imana ulaşmamış olmalarından dolayı duyulan üzüntüye bağlanamaz. Ondan daha fazla, inkarcı muhataplara duyulan kızgınlıkla ikinci bir Yûnus peygamber vakasına karşı peşinen uyarı anlamı taşır. *Esefâ*, Kur'an'da hem "hüzün" (71/Yusuf: 84) hem de "kızgınlık" (56/A'râf: 150; 44/Tâhâ: 86) anlamında kullanılmıştır. Mücahit bunu "telaş", Katade ise "kızgınlık" olarak anlar (Taberî).

6 Zımnen: Altın yaldızlı tenekeyi *altın sanan*, aldandığını bir gün fena halde anlayacaktır.

7 Mağara arkadaşları kıssası tefsirlerimizde ayrıntılı olarak anlatılır. En ayrıntılı anlatım Taberî'ye aittir. Öyle anlaşılıyor ki büyük müfessirimiz, bu konuda adını vermediği bir kaynağa istinat etmektedir. Bu kaynağın Efesli mağara arkadaşlarını anlatan bir Süryani kaynağı olması muhtemeldir. Yazarı Suruçlu James (d. 452) adlı bir Süryani papazdır. Eser bir şekilde Yunanca ve Latince tercümeler yoluyla Avrupalıların eline de geçmiştir. Bu kaynağı esas alan tefsirlerimize göre olayın özeti şudur: Efes'te (Ephesos-İzmir) Ay Tanrıçası Dia-

(onlar için yazılan) anıt kitabenin,[8] bizim (bütün bu) âyetlerimizden[9] daha mı ibret ve hayret verici olduğunu düşünüyorsun?

10 Hani, zamanın birinde o gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz!" demişlerdi, "Bize yüce katından bir rahmet bahşet ve bizi içine düştüğümüz şu durumdan dolayı doğru (sonuca) ulaştıracak bir bilinçle donat!"[10]

11 Bunun üzerine Biz de kulaklarına, yıllar boyu onları (dış dünyaya) kapatan bir (mühür) vurduk. 12 Sonra onları diriltik[11] ki, geçip giden süreci iki guruptan[12] hangisinin (olayı hakikate uygun bir ba-

---

na'ya tapılmaktadır. O dönemden kalma Hadrianus tapınağı halen ayaktadır. İmparator Decius (249-251) zamanında, yönetimin baskısından kaçan İsevî mü'minler, bir mağarada inançlarını yaşamaya karar verirler. Mucizevi olay bu sırada gerçekleşir. Mağaradakilerin uyanışı II. Teodosios dönemine (408-450) denk gelir. Amman yakınlarında 1963 yılında bulunan bir başka mağara daha vardır. Bir oda büyüklüğündeki bu mağarada 7+1 âdet mezar vardır. Burası önce Bizans kilisesi yapılmış, bölgenin fethinden sonra da Kilisenin kalıntıları üzerine mescid inşa edilmiştir. Kazı sırasında bulunan Bizans dönemi sikkeleri ve mağaradakilere ait bazı eşyalar ile cesetlerin kalıntıları orada sergilenmektedir. Duvarlarına Latince yazılar ve kırmızı boyalı bir köpek resmi de hakkedilmiştir. Ayrıntılı olarak inceleme fırsatı bulduğumuz iki mağaradan Kur'an'ın tasvirine en uygun olanı kadim Rabîm köyündeki bu mağaradır. Çağdaş müfessir Hüseyin Tabatabâî'nin görüşü de budur. Ona göre bu olay Sezar Trajan'ın (98-117) İsevileri hain ilan edip görüldükleri yerde öldürülmeleri fermanını yayınlaması üzerine gerçekleşmiştir (*el-Mîzân*).

8 *Eshabe'l-kehfi ve'r-rakim* ibâresini "Mağara ve yazı arkadaşları" şeklinde de çevirebiliriz. Böyle bir çeviri, kesinlikle burada iki ayrı guruptan söz edildiği anlamına gelemez. Çünkü burada kıssası anlatılan sadece bir gurup insandır. Bu durumda "mağara" ve "yazı"yı kıssasının iki ortak unsuru olarak anlamak gerekecektir. Mağara, paylaştıkları ortak mekândır; bu açık. Bu durumda "yazıyı" ortak uğraşları, meşgaleleri olarak yorumlamak gerekecektir. Bu yoruma uygun düştüğü için bazı müfessirler, bu yüzyılda keşfedilen Lût Gölü kıyısındaki Yahudiliğin Esseni (Kumran) cemaatine mensup zahitlerin yaşadıkları mağaralar ve yazdıkları tomarlarla bu âyetteki "Mağara ve yazı Arkadaşları" ibâresi arasında bağlantı kurmuşlardır (Bkz: Esed). Fakat, bu olayın anlatıldığı pasajda açıkça ölümden sonra dirilişe ilişkin olağanüstü bir olay nakledilmektedir. Dahası, 21. âyette onların üzerine "anıtsal bir kitabe" dikme teklifi de açıkça yer almaktadır. Tercihimizin gerekçesi budur. Bu âyetlerin nüzul sebebi olarak gösterilen Yahudilerin üç sorusu rivayeti, hem senet hem metin açısından güvenilmezdir (Bkz: Elmalılı).

9 Yani: Hemen önceki âyetlerde anlatılan türden yeryüzünün her bahar mevsiminde bin bir türlü süs ve bezekle donatılıp kuş gelince de ölüme yatması ve bununla adeta her yıl bir kıyamet provasının icra edilmesinden daha mı şaşırtıcı? Burada, hayat ve ölüm gerçeğini anlamak için uzağa gitmeye gerek olmadığı, insanın hemen yanıbaşında bu çift kutuplu gerçeği hatırlatacak bir çok mucizevi olayın her an cereyan ettiği gerçeği dile getiriliyor.

10 *er-Raşed* ve *er-ruşd*, "doğru yol tutturma" anlamında, "sapma ve şaşırmanın" mukabilidir. Doğruyu bulacak bir bilgi ve yolun amacını kavrayacak bir bilinç sahibi olmayı ifade eder. (*Mekâyîs*).

11 Ya da: "(dış dünyaya yeniden) gönderdik". *Be'asnâ* fiili mecazi anlamda "uyandırdık" şeklinde anlaşılmıştır. Fakat ilginçtir ki bu kıssanın geçtiği âyetlerde "uyku" (*nevm*) kökenli bir kelimeye hiç yer verilmez. Kur'an'da, yine hayat ve ölümün mahiyetine ilişkin olarak anlatılan buna benzer bir kıssada, Allah'ın

kış açısıyla) değerlendirdiğini[13] seçip ortaya çıkaralım.[14]

13 Sana onların haberini, sahih bir amaca uygun olarak[15] Biz aktaracağız:[16]

Şu bir gerçek ki, onlar Rablerine iman etmiş gençlerdi;[17] ve Biz de onların doğru yolda olma bilincini artırmış 14 ve yüreklerini (imanda) sabit kılmıştık. (Küfre) başkaldırdıkları zaman (aralarında) şöyle konuşmuşlardı: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir! Asla O'nu bırakıp da, ilâh diye başkalarına kulluk etmeyiz! Doğrusu eğer böyle yaparsak,[18] asıl o zaman haktan uzaklaşıp haddi aşmış oluruz. 15 İşte bizim kavmimiz olacak şu güruh, tuttular O'ndan başkalarını ilâh edindiler; oysa ki onların bu konuda ikna edici güçlü bir delil[19] getirmeleri gerek-

---

100 yıl öldürdükten sonra dirilttiği bir şahsın olayı anlatılır (94/Bakara: 259). Orada da olay aynı tema etrafında, aynı anahtar kavramlarla işlenir. Dikkate değer olan, söz konusu olayın kahramanının hayata dönüşünün de bu âyette olduğu gibi *ba's* ile ifade edilmesidir.

12 Bu "iki gurup", 21. âyette birbirine zıt iki farklı algılama tarzını yansıtan taraflar olsa gerektir. Söz konusu âyette iki taraf da, bu olayın ardından kendi bakış açılarına ve algı tarzlarına göre değerlendirmede bulunmuşlardı. Devamında bunlardan biri muteber addedilirken, diğer bakış açısı olumsuzlanmıştı.

13 *Ahsâ*, gerçek bir çok anlamlı kelimedir ve "saymak, hafızaya kaydetmek, saygı duymak, değer vermek, anlamak, anlamlandırmak, dinlemek, değerlendirmek, bilince katmak, ders çıkarmak, hayata aktarmak" gibi anlamlara gelir (*Lisân* ve *Tâc*). Hemen belirtelim ki, biz tercümemizde ahsâ'yı, isim-i tafdil olarak değil geçmiş zaman fiili olarak aldık (Zemahşerî ve Râzî).

14 Âyetteki *li-na'leme* ibâresi, Allah'ın mutlak bilgisi göz önüne alındığında, "seçip ayırmak, ortaya çıkarmak" şeklinde anlaşılmalıdır (Krş: 94/Bakara: 143, not 275. Ayrıca bkz. 98/Âl-i İmran: 142; 62/Kehf: 7; 92/Muhammed: 31).

15 Veya: "mutlak hakikate atıfla" (Tercihimiz için bkz. *Keşşaf; bi'l-ğaradı's-sahih*, 108/Mâide: 27'nin tefsirinde). *Bi'l-hak*, yalınkat anlamda "bütün gerçeğiyle" ya da "aslına uygun olarak" veya "gerçekleşmiş haliyle". Bir çoğu muhatapları tarafından efsaneleşmiş haliyle de olsa bilinen bu kıssa ve mesellere vahyin katkısı, onlar hakkındaki tarihsel malumatı düzeltmeye indirgenemez. Vahyin asıl katkısı, bu kıssa ve mesellerin hangi ebedi gerçeğe ve değişmez hakikate atıf olduğunu, yani kıssadan alınacak "hisse"yi göstermektir. Bu sûretle Kur'an'ın bütün kıssa ve meselleri anlatmaktaki asıl amacının tarihi bilgi vermekten çok öte, ahlâkî ders çıkarmak ve ibret almak olduğu açıktır. Başta bu kıssa olmak üzere, Âdem, Habil ve Kabil, Yusuf, Musa ve Harun, Süleyman ve Belkıs, Hârût ve Mârût gibi bir çok kıssa, Yahudi dinî metinlerinde de ele alınır. Fakat bu kıssaları Kur'an'ın ele alış tarzıyla söz konusu metinlerin ele alış tarzı arasında öze ilişkin dikkat çekici bir fark vardır (Bkz: Yusuf sûresinin girişi). Bu fark, Kur'an'ın bu kıssaları ebedi hakikate bir atıf olarak nakledip, onları kimi zaman kendisinden ahlâkî dersler çıkarılması gereken birer 'ibret vesikası', kimi zaman da 'örneklik simgesi' olarak takdim etmesidir (Krş: 56/A'râf: 176; 71/Yusuf: 111 ve 70/Hûd: 120).

16 *Kıssa*'ya verdiğimiz "aktarma" anlamı için bkz. 71/Yusuf: 3, not 5.

17 *Fityetun*, "genç, delikanlı" anlamına gelen *fetâ* kökünden türetilir. Gurubun azlığını (cemi kıllet) belirtmek için kullanılır. Buradan da anlaşılıyor ki bunlar az sayıda bir gurup gençti.

18 Lafzen: "söylersek.."

19 Zımnen: delil ve bilgiye dayanmayan inanç makbul değildir (*Sultân* için bkz. 68/İsra: 65, not 88).

miyor muydu? Şu halde, kendi uydurduğu yalanı Allah'a isnat edenden daha zalim biri olabilir mi? 16 İmdi, madem siz onlardan ve Allah dışında taptıkları her şeyden uzaklaştınız; o halde (şu) mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetinden size bir pay ulaştırsın ve sizi (soylu) eyleminizden dolayı ihtiyaç duyduğunuz (maddi-mânevî) donanıma[20] sahip kılsın."[21]

17 Ve onlar o mekânın geniş bir bölümünde bulunuyorlarken, sen, güneş doğarken onların mağarasını sağ tarafından teğet geçip gittiğini, batarken de sol tarafından teğet geçip gittiğini gözünde canlandırabilirsin: Allah'ın âyetlerinden biriydi bu. Allah kimi doğru yola yöneltirse, işte odur doğru yolu bulan; ama kimi de sapıklığa terk ederse, artık onun için ne bir dost, ne bir mürşit bulabilirsin.

18 Onlar (ölüm uykusuna) yattıkları[22] halde sen onları uyanık sanırdın;[23] dahası, Biz onları bir sağa bir sola döndürüp duruyorduk.[24] Köpekleri ise, girişte ön ayaklarını yaymış öylece duruyordu: Eğer onların üzerine çıkagelseydin, kesinlikle dönüp ardına bakmadan kaçardın; zira bu (manzara)dan dolayı içini bir ürperti kaplardı.

19 İşte durum böyleyken, onları hayata döndürdük; nihayet kendi aralarında (ne olup bittiğini) sormaya başladılar. İçlerinden birinin "Bu şekilde ne kadar kaldınız?" diye sorması üzerine, diğerleri "Bir gün ya da günün bir parçası kadar" diye cevap verdiler. (O anda söze giren) daha başkaları ise şöyle dedi: "Ne kadar kaldığınızı çok iyi bilen sadece Rabbinizdir. Şimdi (bunu bırakın) da, içinizden birini şu gümüş paralarla şehre gönderin; bir bakıversin, yiyeceklerden en temiz ve uygunu hangisiyse, size rızık olarak onu getirsin; fakat çok hassas davransın ve sakın sizin varlığınızı kimseye sezdirmesin! 20 Çünkü eğer onlar sizin varlığınızı öğrenirlerse, ya sizi öldüresiye taşlarlar, ya da sizi (zorla) kendi inanç sistemlerine döndürürler; o takdirde ise bir daha asla

---

20 *Mirfak* (ya da *merfik*) "yararlanılan, destek alınan şey". Eylemin niteliğinden dolayı tam da "eyleme verilen maddi-mânevî destek ve donanım" anlamını taşır.

21 Âyetin başındaki "toplumdan uzaklaşmayı" (*i'tezeltumûhum*) ifade eden kelimenin bir benzeri Tevbe sûresinin başındaki *beraet* (müşrik toplumdan teberri) ile bağıntılıdır. Birincisi sapmış topluma karşı pasif muhalefet sergilemeyi ifade ederken, ikincisi aktif muhalefet sergileyip alternatif oluşturmayı ifade eder (114/Tevbe: 1).

22 *Rukûd*, "uykuya yatmak" ya da mecazen "ölmeye yatmak". Kur'an'da aynı kökten türetilen *merkad*, "kabir" anlamında kullanılır (39/Yâsîn: 52). Unutmayalım ki bu mucizevi olay, ölümden sonra dirilişe bir örnek olarak gösterilir. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi için bkz. âyet 12, not 11.

23 Bir yoruma göre: "açık gözlerinden dolayı" (Râzî). Olayın Kur'an'daki anlatımı içerisinde uykuyla tek bağlantısı bu *eykâzan* (uyanık) kelimesidir ve bu da gerçek bir durumu değil, bir sanıyı, bir yanılsamayı ifade eder. Zaten "sanırdın" ile kastedilen budur.

24 Böylesine sıradışı bir olayda, çürümemesi için cesetlerin "Bir sağa bir sola döndürüldüğünün" dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bütününe bakıldığında olağanüstülüğü ve mucizevî oluşu açık olan böylesi bir olayda, bu bütünü oluşturan parçaların tabiat yasalarına uygun olduğunun vurgulanması, Allah tarafından eşya için konulan yasaların, yine O'nun tarafından gerçekleştirilen "mucizevi olaylar" (*âyât*) için de cari olduğunun dikkat çekici bir örneğidir.

ellerinden kurtulamazsınız."[25]

21 İşte bu yöntemle[26] onların hikayesini (insanlara) aktardık ki, Allah'ın vaadinin bütünüyle gerçek olduğunu ve Son Saat'in gelip çatacağından kuşku duyulmaması gerektiğini bilip fark etsinler.

O zamanlar, (işin bu yanını bırakıp) onların eylemini aralarında tartışmaya başladılar. Onlardan bir kısmı "Onların hatırasına anıtsal bir kitabe dikin; onların gerçek konumunu Rableri daha iyi bilir" dediler. Onların yönetimini ellerine geçirmiş olan egemen sınıfa mensup[27] berikiler ise "(Kararımız) kesindir: onların üzerine ille de bir mabed yapılacaktır!" dediler.[28]

22 (Asırlar) sonra, bilinmeyen hakkında atıp tutma kabilinden, "Onlar üç kişiydiler dördüncüleri köpekleriydi" diyenler çıkacağı gibi, "Beş kişiydiler altıncıları köpekleriydi" diyenler de çıkacak; dahası "Yedi kişiydiler sekizincileri köpekleriydi" diyenler bile...[29]

De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir! Onlar hakkında (gerçek) bilgiye sahip olanların sayısı çok azdır."

(Sen, ey muhatap!) O halde artık onlar hakkında, olayın görünen boyutunun dışına taşan bir tartışmaya girme; yine onlar hakkında, (bilinmeyen hakkında atıp tutan)[30] kimselere itibar edip de soru sorma!

23 Ve hiç bir şey için, "Ben bu işi yarın

---

25 Bu anlatımda ilk muhatapların üslubuna uygun olarak "kaldınız", "kaldığınızı", "içinizden", "gönderin", "sizin varlığınızı", "sizi", "kurtulamazsınız" şeklinde ikinci şahıs kipi kullanılan kelimeler; "kaldık", "kaldığımızı", "içimizden", "gönderelim", "bizim varlığımızı", "bizi", "kurtulamayız" şeklinde birinci çoğul kipi olarak anlaşılmalıdır.

26 Zımnen: hakikate atıf olan boyutlarını öne çıkarma yöntemiyle (13'ün *bi'l-hakk*'a dair notu).

27 *Ğalebû 'alâ emrihim* ibâresi açıkça yönetimi elinde bulunduran dinî ve siyasî sınıflara işaret etmektedir. Bu ibâre, *hum* (onlar) zamirinin Mağara arkadaşlarına gittiği varsayılarak, tamamen olumlu bir anlamda "Onların eylemlerini (bütün gerçeğiyle) kavrayanlar" şeklinde okunabileceği gibi, nötr bir anlamda "Berikiler aleyhine tartışmadan galip çıkanlar" şeklinde de okunabilir. Fakat, bu iki guruptan "onların durumunu Rableri daha iyi bilir" diyenler, bir sonraki âyette "bilinmeyen hakkında atıp tuttukları" için kınanlarlardan olmasa gerek. Aksine onlar, "Rabbim daha iyi bilir" (22) diyenlerdir. Berikiler ise, belli ki onların karşısında yer alan, "bilinmeyen hakkında atıp tutan" ve "Rabbim daha iyi bilir" demek yerine kendi noksan bilgilerini mutlaklaştırarak kestirip atanlardır. Putperest kültürle hatıraları henüz taze olan bu ikincilerin, azizlerini putlaştırma ve fetişleştirme süreçlerine, âyette bir îmâ var gibidir. Hz. Peygamber'in "Allah ... lanet etsin; onlar peygamberlerinin ve azizlerinin kabirlerini mescid edindiler" sözü de azar içeren bu îmânın amacıyla mutabakat halindedir.

28 Ephesos'ta (Efes) yapılan kazılarda Pion dağındaki Ashab-ı Kehf'e atfedilen mağaranın bulunduğu yerde, erken Bizans dönemine ait bir kilise kalıntısı günümüze kadar gelmiştir. Amman yakınlarındaki mağaranın olay sonrasında kilise olarak kullanıldığının kanıtları ise günümüz de bile hâlâ varlığını muhafaza etmektedir.

29 Bu âyet, kıssanın anlatılageldiği asırlar içerisinde menkıbevi bir niteliğe büründüğünü dile getirmektedir. Buna göre kıssa hakkında ayrıntıya giren her anlatım, bu âyetin devamında ifade buyurulduğu gibi, *recmen bi'l-ğayb* (bilinmeyen hakkında atıp tutma) olmaktan öte gitmeyecektir.

30 Parantez içi açıklamamız, âyetin içerisinde yer almaktadır. Bu kimseler, bilgisi sahih ve sahici kaynaklara dayanmayan menkıbeci ve kıssacılar olsa gerektir.

kesinlikle yaparım!" deme![31] 24 Ancak "Allah dilerse (yapabilirim)" de.[32] Ve bunu unuttuğun zaman hemen Rabbini hatırla ve de ki: "Umarım ki Rabbim beni bundan daha yakın (ve derinlikli) bir bilgi ve bilinç düzeyine eriştirir!"[33]

25 İmdi (kimileri) "Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar" (diye iddia ederlerken), bir (başkaları) da bu sayıya dokuz yıl daha ekledi.[34]

26 De ki: "Onların ne kadar kaldığını Allah daha iyi bilir: Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na açık ve ayandır: O ne muhteşem bir gören, ne muhteşem bir işitendir! Onların, O'ndan başka yakın bir dostları bulunmamaktadır; zira o egemenlik ve otoritesine kimseyi ortak etmez.

27 O HALDE, Rabbinin kitabından sana indirilenleri izle ve ilet![35] O'nun kelimelerini kimse değiştiremez;[36] sen de O'ndan başka sığınacak birini bulamazsın.

28 Ve Rablerinin rızasını arzu ederek, sabah akşam[37] O'na yalvarıp yakaran kimselerle birlikte sen de sabret! Dünya hayatının çekiciliğine aldanıp da sakın onları gözden çıkarma![38] Ve ayartıcı arzularına uyarak, işi gücü aşırı uçlarda dolaşmaya döktüğü için (akleden) kalbi kendisini zikrimize karşı duyarsızlaştıran kimselere de uyma![39]

29 Ve de ki: "Mutlak hakikate (atıf olan bu mesaj) Rabbinizdendir:[40] Artık dile-

---

31 Zımnen: Sakın Allah yokmuş gibi konuşayım deme!

32 Allah'ın hayata her an müdahil olduğu gerçeğine atıf. Burada bir şeyi söylemekten daha çok bir tasavvur inşası vardır. Zımnen: Allah'tan bağımsız bir hayat alanı olmadığını hiç aklından çıkarma ve kariyer planlamasını yaparken Allah'ı hesaba kat! Âyetin emrettiği zihnî duruş, *inşaallah* (Allah dilerse) cümlesinde özetlenmiştir. İslâm aklının kodlarından biri olan *inşaallah*'a "istisna" adı verilir (Bkz: 7/Kalem: 18 ve not 21). Kalem sûresinin 17-33. âyetleri arasında aktarılan kıssa Allah yokmuş gibi konuşmanın zararlarını işlemektedir.

33 Sözün özü: Allah sadece hayatınıza ve uyanıklığınıza değil, ölümünüze ve uykunuza da müdahildir.

34 Hemen sonra gelen "De ki: Onların ne kadar kaldığını Allah daha iyi bilir" ifadesi göz önüne alındığında, parantez içi açıklamaların zorunlu olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle olsa gerek, İbn Mes'ud kendi nüshasına "dediler ki" (*kâlû*) notunu düşmüştür (Katade'den. Taberî; Zemahşerî ve Râzî). Mukatil, kendi tefsirinde burada geçenleri "Hıristiyanların iddiası" olarak açıklar. Tartışmaya "dokuz yıl ekleyerek" dahil olan bilgiç bir gurubun, güneş ile ay yılı arasındaki farka dikkat çektikleri açıktır. Zımnen eleştirilen bu yaklaşım, olayın özünü bırakıp kabuğuyla ilgilenen bir yaklaşımdır.

35 *Utlu*, hem "izle" hem de "ilet" anlamlarını birlikte içerir (Râzî). *Tilâvet*'in türetildiği kök için bkz. 28/Şems: 2, not 2.

36 Buradaki "kelimeler" (*kelimât*) "ilâhi yasalara" da "ilâhi mesaja" da tekabül edebilir. Fakat *kelimatullah* şeklinde terkip olarak gelen ifadeler, yalnızca ilâhî yasalara tekabül eder. Savunulması zor klasik nesh teorisine delil olarak gösterilen 74/Nahl 101. ve 94/Bakara 106. âyetleri, bu âyetlerin ışığında anlamak gerekir.

37 Yani: "daima.."

38 Yani: 'Etrafında kenetlenen yoksul ama samimi kimseleri' (Krş: 73/En'âm: 52).

39 Veya çoğunluk kıraatıyla: "..kalbini zikrimize karşı duyarsız kıldığımız kimselere uyma!" Tercihimiz *ağfelenâ kalbuhû* okuyuşuna dayanmaktadır. "Zikrimizden" murad öncelikle vahiy olsa gerektir. *Furutâ*; "aşırı uçta olmak" anlamındaki *ifrat* ile akrabadır.

40 Veya: "mutlak hakikate (atıf olan bu mesaj) Rabbinizden size ulaşmış bulunuyor."

yen iman etsin, dileyen inkar etsin!"[41]

İşin gerçeği Biz, (nefislerine kıyan) o zalimler için kendilerini kat kat sarıp sarmalayacak bir ateş hazırladık;[42] öyle ki, onlar susayıp da su istediklerinde, suratlarını kavuran yanık yağ tortusu gibi bir su sunulur: ne berbat bir içecektir o ve ne fena bir makamdır orası...

30 Ne ki, iman eden ve (o imana uygun) değerler üreten kimselere gelince:[43] Şu kesin ki Biz, güzel bir eylem ortaya koyanın emeğini asla zayi etmeyiz. 31 İşte ayaklarının altından ırmakların çağladığı ve mutluluğun üretildiği merkezler olan cennetleri[44] böyleleri için hazırladık. Orada onlara altın künyeler-bilezikler takılacak; dahası ince ve kalın ipekten sırmalı yeşil elbiseler giyerek oradaki tahtlara kurulacaklar:[45] Ne güzel bir ödül ve ne hoş bir makamdır orası...

32 ONLARA şu iki adam meselini örnek ver:[46] Onlardan birine üzüm çubukları ekili iki bağ bağışlamıştık; onların çevresini hurma ağaçlarıyla donatmış, bir de o ikisinin arasında ekin bahşetmiştik.[47] 33 Her iki bağ da kendilerinden beklenen ürünü veriyor, verimlilikte en küçük bir düşüş yaşanmıyordu:[48] üstelik her iki ba-

---

41 İlâhî bilgi, insanın iradesiyle seçme yeteneğini yok sayma pahasına savunulamaz. Zaten Allah'ın da buna ihtiyacı yoktur.

42 *Surâdık*, "çadırın gölgeliği, çok katlı tente ve çardak". Burada cezanın ağırlık ve kuşatıcılığını ifade eder.

43 *Amel-i sâlih* kavramının 23 yıllık vahyin iniş sürecinde kazandığı farklı vurgular için ilk geçtiği 13/'Asr: 3'ün 5 nolu notuna bkz.

44 *Cennâtu 'adn*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

45 İdraki aşan bir âlem hakkında konuşurken zorunlu olarak başvurulan dolaylı anlatımın ifadesi olan bu kumaşlar, döneminin en gözde ve tanınan kumaşları olmalıdır ki, Ebu Ubeyde ve Ferrâ gibi ilk müfessirler bu isimleri açıklama gereği bile duymamışlardır. Cümlenin ilk kısmı edilgen yapıda (takılacak), ikinci kısmı etken yapıdadır (kurulacaklar). Etken kısım, mü'minlerin amellerine karşılık olarak elde edecekleri, edilgen kısımsa emeklerinin ötesinde Allah'ın onlara armağan olarak bahşedeceği güzellikleri ifade eder. Dünyadayken mü'minlerin inançları uğruna yaptıkları fedakârlıklar ve ortaya koydukları özverili tavır sonucunda tattıkları gönüllü her mahrumiyet, âhirette karşılığını bir biçimde mutlaka bulacaktır. Hz. Peygamber'in erkekler için ipek ve altın gibi bir parça kadınlara özgü süs ve takı unsurlarından uzak durması ve başkalarını da buna özendirmesi, bu âyetin verdiği mesaj çerçevesinde çok daha doğru anlaşılacaktır. Sözün özü: Cennet, kalıcı güzelliklerin üretildiği merkezdir; geçici dünyevi güzelliklerden gönüllü olarak uzak duran mü'mine ikram edilir. Şu bir gerçektir ki, âhiret hayatına ilişkin tüm tasvir ve tanımlamalar, mecazî olmak durumundadırlar. *İnzal*, sadece vahyin aşkın ilâhî kaynağından içkin insani hedefine "taşınmasını" değil, aynı zamanda âhiret hayatı gibi insan idrakine kapalı olan gaybî hakikatlerin beşerin bilinç düzeyine "indirilmesini" de ifade eder (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3).

46 Bu mesel muhataba eşyanın çift boyutlu hakikatini, dahası varlık ve yokluğun göreceli mahiyetini verir. Yani Allah'ın gör dediği yerden bakınca varsıl görünen gerçekte yoksul olabilir, yoksul görünen de yüreğinde varlığı Var edeni taşıyacak kadar varsıl olabilir.

47 Zımnen: Tüm bitki kategorilerine bünyesinde yer veren bir arazi. Bilinen bir gerçektir ki hurma gövdeli, asma gövdesiz ve ekin otsu bitkiler kategorisine girer.

48 Lafzen: "..zulmetmedi". Toprağın zulmet-

ğın arasından bir de dere akıtmıştık. **34** Bu minval üzre (sahibi bol bol) ürün devşiriyordu.

Derken, (bir gün) arkadaşıyla söyleşirken şöyle bir laf etti: "Benim malım seninkinden çok, dahası nüfusça da senden üstünüm."

35 Böylece kendi kendisine en büyük kötülüğü yapmış olan o (adam bir gün) şunları diyerek bağına girdi: "Bu bağın yok olacağını asla düşünemiyorum bile. **36** Hoş, ben Son Saat'in bir gün gerçekleşeceğini de düşünemiyorum ya! Fakat Rabbime döndürülecek olsam bile, sonuçta bundan daha iyisini bulacağımdan eminim."[49]

37 Kendisiyle söyleştiği adam ona şu cevabı verdi: "Şimdi sen kalkmış, seni toz-

dan topraktan[50] ve ardından bir damlacık döl suyundan yaratan, sonra da seni yarattığı amacı gerçekleştirecek bir donanıma sahip kılarak[51] adam eden Allah'ı inkar ediyorsun, öyle mi?[52] **38** Fakat bana gelince: şu kesin ki O benim her şeyimi borçlu olduğum[53] Allah'tır. Ve ben her şeyimi borçlu olduğum birine hiç kimseyi ortak koşmam.[54] **39** Oysa ki senin bağına girerken, (O'nun hayata müdahil olduğunu görüp): "Bu, Allah'ın yaratıcı iradesiyle olur; (bu irade) ancak Allah sayesinde kullanılan bir güçle (gerçekleşir)"[55] diye düşünmen gerekmez miydi?[56] Gördüğün gibi mal ve evlat bakımından senden daha güçsüzsem de, **40** kim bilir belki Rabbim bana senin bağından daha yararlısını verir; seninkine de gökten bir âfet indirir de ot bitmez çöle döndürür;[57]

---

mediği, fakat kendisine akıl bahşedilmesine rağmen toprağın emanet edildiği insanın zulmettiği, 35. âyette dile getirilecektir.

49 Kesinlik belirten *lâm* çeviriye "eminim" şeklinde yansıdı.

50 *Min turâbin*'i "tozdan topraktan" şeklindeki çevirimiz, âyetin muradına uygundur. Bu ve daha başka âyetler, insanın başlangıçtaki elementer yapısının *basit* ve *sıradan* olmasına rağmen, Allah'ın müdahalesi sonucu nasıl paha biçilmez bir varlık haline geldiğini hatırlatma amacı taşırlar.

51 *Sevvâke*: "Seni varoluş amacını gerçekleştirecek bir altyapıyla donattı" (Râğıb). Bir şeyin *tesviye*'si, onun amacını (*mâ hulika leh*) gerçekleştirecek bir altyapı ve donanıma kavuşturulmasıdır. Doğaldır ki bu da insanın yeryüzündeki yaratılış amacı olan hayatı inşa için akıl, irade, bilinç gibi unsurlarla donatılmasıdır (Krş: Râzî).

52 Bu meselin inkarcı kahramanı "Rabbim" (36. âyet) diye konuşturulduğu halde, burada Allah'ı inkar (ya da "nankörlük") ettiği dile getirilerek, âhirete imanla Allah'a iman arasındaki zorunlu bağ vurgulanıyor. Çünkü öldükten sonra dirilişe olan inanç, kişinin eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi demektir.

53 *Rabb*'e verdiğimiz mânâ, zengin anlamlı bu ismin bu bağlamdaki en uygun karşılığıdır (Bkz: 1/Fâtiha: 1).

54 Yani: Zenginlik ve yoksulluk gibi hayata dair bir durumu Allah'ın müdahil olmadığı bir alan olarak görmem ve Allah'a ait mutlak müdahale gücünü O'nun dışında bir varlığa yakıştırmam.

55 *Billahi*'deki *bâ* edatının *sebebiyye* anlamına dayanarak. Râzî bu ibâreyi: "Yani, hayatın alanlarından herhangi bir alanda hiç kimsenin, Allah'ın yardım etmesi ve güç vermesi dışında bir gücü olamaz" şeklinde açar.

56 *Kavl* "düşünmek, hükmetmek, yargıda bulunmak" manalarını içinde barındırır (*Lisân*).

57 *Sa'îden zelekan*, adeta bir çöl gibi "kaygan bir zemin" anlamına gelir. Yani sadece bitki örtüsünün değil toprak kaybı (erozyon) anlamını da içeren bir çağrışıma sahiptir.

41 ya da bir daha asla ulaşıp elde edemeyeceğin bir biçimde onun suyunu çeker."

42 Nihayet, berikinin bütün serveti mahvedildi; kökü göğe gelip tarumar olmuş o bağın karşısında durmuş, heba olan emeğine yanıp ellerini ovuşturarak diyordu ki: "Ah n'olaydım, keşke Rabbime hiç kimseyi ortak koşmamış olaydım!"

43 Artık onun Allah'tan gayrı kendisine destek çıkacak hiç kimsesi yoktu. Üstelik kendi başının çaresine bakacak durumda da değildi.

44 İşte orada - o anda dahi,-[58] gerçek anlamda yâr ve yardımcı olma gücü, sadece mutlak gerçeğin ta kendisi olan Allah'a aittir: O, hem hak edilen karşılığı vermede hem de nihai akıbeti belirlemede rakipsizdir.

45 ONLARA dünya hayatını da örnek ver:[59] Gökten indirdiğimiz bir su (düşünün); derken, o suyun karışmasıyla yer yüzünün bitki örtüsü boy gösterir; en sonunda bütün bunlar kuruyup, yerinde yellerin estiği çer çöpe döner: zira Allah her istediğini yapmaya kadir olandır.

46 Servet de, evlat da geçici dünya hayatının süsleridir; ürünü kalıcı olan güzel ve erdemli davranışlarsa, değer açısından Rabbinin katında daha hayırlı, ümit etmeye de daha layıktır.

47 Ve dağları yürütüp düzleyeceğimiz o gün, yeryüzünü düz ve çıplak görürsün;[60] nitekim geride bir tek kişi bırakmadan onların tümünü toplayacağız. 48 Sonunda saf halinde Rabbinin huzuruna çıkarıldıklarında: "İşte, nihayet sizi ilk yarattığımız günkü gibi Bize geldiniz; fakat (dünyadayken) sizin için böylesi bir buluşmayı gerçekleştiremeyeceğimizi düşünüyordunuz!" (denilecek).

49 Sonunda tutulan kayıt (önlerine) konulur; bunun üzerine suçluların orada gördüklerinden dolayı dehşetle irkildiklerini[61] ve şöyle dediklerini görürsün: "Vay gele başımıza! Bu nasıl bir kayıtmış ki küçük büyük dememiş, hepsini bir bir sayıp dökmüş!"[62]

Ve yapıp ettikleri her şeyi (kayda alınmış olarak) önlerinde bulurlar; zira senin Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez.

50 HANİ bir zamanlar meleklere demiştik ki: "Âdem(oğlu) için emre âmâde olun!" İblis hariç hepsi emre âmâde olmuştu;[63] o görünmeyen varlıklardan bi-

58 *Hunâlike* zarfına verdiğimiz bu çifte anlam için 56/A'râf: 119'un ilgili notuna bkz.

59 *Mesel* için bkz. 54, not 66. Vahiy bu pasajda, temsili anlatım yoluyla muhatabının değerler sistemini yeniden inşa ediyor. Allah'ın gösterdiği yerden, kalıcı ve geçici olan yeniden tanımlanıyor. Amaç dünyevileşmeye karşı insanı içten takviyedir.

60 *Bârizeten*: "ortalıkta olan, açığa çıkan" anlamına gelir. Bu dilsel kökeninden dolayı bu ibâre "yeryüzünün içindekileri dışarı attığını görürsün" şeklinde de anlaşılmıştır (Taberî). Kelime aynı zamanda "düz ve çıplak" manasına gelir ki, bağlama uygun olan da budur.

61 "Aklı başına geldi" anlamında kullanılan "şafağı attı" ifadesi, *muşfikîn*'in Türkçe'de aynen deyimleştiğini gösterir. Biz deyimsel karşılığı yerine dilsel karşılığı olan "dehşetle irkildiklerini" tercih ettik.

62 Bkz. 31/Zelzele sûresi 7-8. âyetler.

63 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 34, not 56-57. Âdem-İblis kıssasının ana fikri de sûrede yer alan diğer kıssa ve meseller gibi iyi ve kötünün mahiyetine dairdir. Nasıl ki gündüz gecesiz, bahar kışsız, gül dikensiz de-

riydi; sonuçta Rabbinin emrine karşı geldi. Şimdi onun size olan düşmanlığına rağmen, Beni bırakıp da onu ve onun soyunu can dostlar mı edineceksiniz? Zalimler lehine yapılan bu takas ne berbat bir takastır!

51 Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına şahit kıldım, ne de kendi varoluşlarına;[64] üstelik Ben, (bu) saptırıcı güruhu yardımcı edinmiş de değilim.[65]

52 Ve o gün (Allah), "Benim mutlak yetkilerime ortak olduğunu düşündüklerinizi çağırın!" diye nida edecek. Bunun üzerine onları çağıracaklar. Fakat kendilerine cevap veren çıkmayacak: zira onların aralarına aşılmaz bir uçurum yerleştireceğiz.

53 Nihayet günahkarlar ateşi görünce, kaçınılmaz olarak oraya gireceklerine akılları kesecek ve oradan kaçıp kurtulacak bir yol bulamayacaklar.

54 DOĞRUSU Biz bu Kur'an'da, (hakikati) insanlara her türlü dolaylı anlatım tarzını kullanarak açıkladık;[66] zira insan, bütün varlık (içerisinde) tartışmaya en düşkün olandır.[67]

55 Nitekim, kendilerine doğru yolu gösteren rehber geldiği zaman insanları iman etmekten ve Rablerine af dilemekten alıkoyan şey; ya öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, ya da âhiret azabının gözlerinin önüne konulmasını istemekten başkası değildi.[68]

56 Oysa ki Biz elçilerimizi (azap getirsinler) diye değil, yalnızca müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz.[69] İnkarda direnenlerse, aslı faslı olmayan iddialarla hakikati geçersiz kılmanın kavgasını ve-

---

gilse, iyi de kötüsüz değildir. Kur'an'da kötülük odağı, Allah'la ilişkisinin anlatıldığı yerlerde İblis, Âdem'le ilişkisinin anlatıldığı yerlerde Şeytan olarak anılır (8/Tekvir: 25 ve 94/Bakara: 34, ilgili notlar).

64 *Eşhedu en-lailahe illallah* diyerek Allah'a ve O'nun göklerde ve yerde tek ilâh olduğuna tanıklık eden biri, aynı zamanda ve öncelikle kendi varoluşuna tanıklık etmiş olur: Şahitlik yapan ben, öncelikle kendi varlığıma şehadet ederim: ben varım, benim varlığım Var edenin varlığına tanıktır. Öyleyse ben, hem varoluşumla hem de kendi varlığımın farkına vardığım akleden kalbimle O'nun varlığının da şahidiyim! İnsan bu bilince sahip olunca varlık ve Vareden'le *ünsiyet* kurarak *insan* olur. Şeytan ve dostları bu bilinçten uzaklaştıkları için şeytanlaştılar ve sadece Allah'tan değil, kendilerinden de koptular.

65 Cümledeki konumu ve anlamı üzerinde farklı yorumlar yapılmış olan *mudillîn* (saptırıcı güruh), bir önceki âyette anılanları işaret eden *hum* (onlar) yerine ikame edilmiştir (Zemahşerî).

66 Krş. 68/İsra: 89 ve 77/Zümer: 27. *Mesel*'in kaynak dildeki karşılığı "bir şeyi anlatırken, onu çağrıştıran ve aralarında benzerlik olan bir başka şeyin yardımına başvurmak"tır. (Râğıb). Yani, "dolaylı anlatım tarzı". Bu tarz, ya anlatıma konu olan şeyin insan idrakini aşan niteliğinden dolayı, ya da bu sûrede olduğu gibi, zengin çağrışımlarıyla tasavvur inşa edici ve akılda kalıcı niteliğinden dolayı kullanılır.

67 *Eksera şey'in cedelâ* ibâresine Zemahşerî'nin verdiği anlamı önceleyerek.

68 Ceza tehdidinin hemen gerçekleşmesini istemeleri için bkz. 70/Hûd: 8; 74/Nahl: 1; 79/Enbiya: 1; 82/Şûrâ: 18.

69 Parantez içi açıklamamız iç ve dış bağlama uygun olduğu gibi, cümlenin dilsel yapısında saklı olan anlamın ortaya çıkarılması açısından da gereklidir.

rerek âyetlerimizi ve uyarılarımızı alay konusu ederler.

57 Rabbinin âyetleri kendilerine ulaştırıldığı halde, onu görür görmez kendi işlediği (kötülükleri) de unutarak ondan yüz çeviren kimseden daha zalim biri olabilir mi?

Şu kesin ki Biz, bu gibilerin (akleden) kalplerine onu anlamalarını engelleyen bir kapak, kulaklarına ise bir tıkaç yerleştiririz; dolayısıyla, onları doğru yola çağırsan da asla doğru yola gelemezler.[70]

58 Yine de mutlak bağışlayıcı olan Rabbin sonsuz rahmetin de sahibidir. Eğer işledikleri (günahlar) yüzünden onları cezalandıracak olsaydı, azabı başlarına hemen musallat ederdi: Bilakis işte onlar için de, asla onun ötesine geçip kurtulamayacakları bir süre belirlenmiştir. 59 Nitekim işte o şehirlerin (harabeleri)!.. Zulümde ısrar edince onların tümünü yok ettik; ki Biz onların helâki için de (sınırlı) bir zaman takdir etmiştik.

60 BİR zaman da[71] Musa[72] yardımcısına demişti ki: "İki denizin birleştiği yere[73] varıncaya dek durmayacağım; isterse (oraya varmam) yıllarımı alsın."

61 Fakat iki (denizin) birleştiği yere vardıklarında, balıklarını unutmuşlardı bile; nitekim o (balık) da kendi yoluna koyulup denizde gözden kayboldu.

62 Ve bir miktar uzaklaştıklarında, (Musa) yardımcısına "Azığımızı çıkar" dedi, "doğrusu bu yolculuk bizi hayli yormuştur."

63 "Bak şu işe" dedi o, "hani dibinde dinlendiğimiz kaya vardı ya, işte orada balığı unutmuşum; bunu söylemeyi bana unutturan da Şeytan'dan başkası olamaz: ama o (balık), şaşırtıcı bir biçimde kendi yoluna koyulup gözden kaybolmuştu!"

64 (Musa) dedi ki: "İşte aradığımız da o(rası)ydı ya!"

Bunun üzerine hemen geri dönüp kendi izlerini takip ettiler. 65 Sonunda orada, kendisine katımızdan bir lütufta buluna-

---

70 Kişinin özgür iradesiyle küfrü seçimine bağlı olarak, Allah'ın insan psikolojisi için koyduğu kanunlara maruz kalması durumunu ifade eder (Benzer bir sonuç için bkz. 68/İsra: 45, not 62).

71 54. âyet *mesel* ile *cedel* arasında bağ kurar. Bu kıssa ile anlatılmak istenen hakikatlerin malumatfuruşluklara, spekülasyonlara ve polemiklere kurban edilmemesidir. O hakikatlerin başında zıtların içtiması ve eşyanın çift kutuplu tabiatı gelir. Bu yüzden olayların bir dış bir de iç yüzü, görünen ve görünmeyeni, zarf ve mazrufu vardır. İlki bilginin, ikincisi hikmetin konusudur.

72 Bu Musa'nın kimliği üzerinde birtakım varsayımlar yürütülmüştür. Daha ilk nesiller arasında yapılan bu tartışmaya göre eski bir haham olup sonradan müslüman olan Ka'bu'l-Ahbar'ın yeğeni Nevf el-Bikâlî, bu Musa'nın Hz. Musa değil başka biri olduğunu iddia etmiştir. İbn Abbas, bu iddiasından dolayı Nevf'i sert bir dille eleştirmiştir (Râzî). Eski Ahid'de bu kıssaya yer verilmemiş, fakat Talmut'ta benzer bir olay nakledilmiştir. Orada ise Musa'nın rolünü bir din adamı olan (Rabbi) Levi oğlu Jochanan, Bir Kul'un rolünü ise daha sonra göğe yükseltilip dünyanın yönetimi için meleklerle birleşen Elijah'ın (İlyas) üstlendiği ifade edilmiştir.

73 Bazı müfessirler "iki denizin birleştiği yer"i tamamen simgesel bir yoruma tabi tutarak "iki deniz"den kastın zâhiri ve bâtını bilgi olduğunu; Musa'nın amacının bu iki bilginin kesiştiği noktaya ulaşmak olduğunu söylerler (Beydavî ve Âlûsî).

rak (ilmimizden) bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular.[74]

66 Musa ona dedi ki: "Doğruyu bulma konusunda sana öğretilen bilgiden bana da öğretmen için seni izleyebilir miyim?"

67 O, "Korkarım ki sen benimle birlikteliğe sabredemezsin!" dedi (ve ekledi): 68 "Kaldı ki sen, tecrübi bilgi kapsamına tümüyle girmeyen şeye nasıl (ve neden) katlanasın ki?"

69 (Musa) "İnşaallah beni dirençli biri olarak bulacaksın!" dedi ve ekledi: "Ben senin hiçbir emrine karşı gelmeyeceğim."

70 O "Tamam" dedi; "eğer beni izleyecek-sen, olan bitenler hakkında seni bilgilendirinceye kadar bana hiçbir şey sorma!"

71 Birlikte yola koyuldular (ve) nihayet bir gemiye bindiler. O, gemide bir delik açtı.[75] (Musa) dedi ki: "Yolcuları boğmak için mi onu deldin? Doğrusu, çok tehlikeli bir şey yaptın!"

72 O dedi ki: "Ben sana dememiş miydim 'Sen benimle birlikteliğe sabredemezsin!' diye?"

---

74 *'Abden min 'ibâdinâ*'nın tam karşılığı "kullarımızdan bir kul"dur. Bu İslâm rivayet geleneğinde "Hızır" (yeşil adam) adıyla ünlenmiştir. O ve tüm diğer ölümsüzlük iddiaları "Biz, senden önce yaşamış hiçbir insana ölümsüzlük bahşetmedik" (79/Enbiya: 34) âyeti ışığında değerlendirilmelidir. Kuşeyri bunun varlık evreninde çok özel bir tür olduğu yolunda yorum yapar (*Letâifu'l-İşârât*). *'Abd* Kur'an'da cinler (87/Zâriyât: 56), melekler (83/Zuhruf: 19), dahası diğer tüm varlıklar için (56/A'râf: 194) kullanılır. Maverdi bu "kul"un melek olduğu yorumunu yapar (*En-Nüket ve'l-'Uyun*, Beyrut, ty., III, 325). Râzî onun nebi değil veli olduğunu savunur. İbnu'l-Cevzî, İbn Kayyım ve Ali el-Karî, Hızır'ın yaşadığına dair rivayetlerin tümünün uydurma olduğunu söylerler. Endülüslü alim İbn Hazm (ö. 456 h), kitap ehlinin dinî kaynakları konusunda, özellikle de Yahudilik ve Tevrat konusunda kadim İslâm alimleri içinde konuya en çok vakıf olanlardan biridir. Bu vukufiyeti, zamanında Yahudiler arasında cari olan üç ayrı Tevrat nüshasının karşılaştırmalı tenkidini yapacak kadar derindir. Ünlü eseri *el-Fisal*'in bir cildinin neredeyse tamamını bu konuya ayırmışır. İşte alanında böylesine uzman olan İbn Hazm bu konuda şu hükümde bulunur: "Mehdilik de, Hızır telakkisi de Yahudi kökenlidir. Hızır ve İlyas'ın bugüne kadar yaşadığı varsayımı Yahudi telakkilerine dayanır" (*el-Fisal* IV, 180). Hızır'ın yaşayıp ölmüş biri olduğunu söyleyenler arasında Buhârî, Ebu Hayyan, İbnu'l-Cevzî, İbn Teymiyye, el-Münavî, Süyûtî gibi isimler sayılabilir (İ. Çelebi, DİA, *Hızır* md., XVII, 407). Kıssanın ana fikri şudur: mutlak gayba ancak Allah muttali olur. Bu hakikat, hassaten müphem bir bilge kul ağzından verilmiştir. Bu kıssa adeta Bakara 216'nın bir tefsiri gibidir. Eşya ve olayların sadece görünen dış yüzüne bakmak insanı yanıltabilir. Mesela bilge kulun ilerde aktarılan üç fiiline tek boyutlu yüzeysel bir bakış sahibi, eğer onun "gıybetini" ederse, sonuç şöyle olur: O, ilk eyleminden dolayı "çocuk katili" olarak, ikinci eyleminden dolayı kadir-kıymet bilmez bir mütecaviz olarak ve üçüncü eyleminden dolayı dostu düşmandan ayıramaz bir hamakat sahibi olarak anılacaktır. Kıssa-meselin tümü, muhatabı tek boyutlu bakışaçısının zararlı sonuçlarından sakındırmayı amaçlar.

75 Meselin işaret ettiği hakikatin bir Hz. Musa'nın mücadelesine, bir de ilk muhatabı olan Hz. Peygamberin mücadelesine bakan yüzü vardır: Hz. Musa İsrâiloğullarını Firavun'dan kurtarmak için denize sürdü, onlar Musa'nın kendilerini boğacağını sandılar. Hz. Peygamber Mekke'yi tevhide davet etti, Müşrikler bunu ekmek teknelerini batırmak olarak algılayıp ölümüne direndiler.

73 (Musa) "Bir anlığına boş bulundum diye beni azarlama ve beni yaptığım bu yanlıştan dolayı köşeye sıkıştırma!" dedi.

74 Tekrar yola koyuldular; en sonunda bir delikanlıya rastladılar; derken, o (âlim kişi) onu öldürüverdi.[76] (Musa) "Ne, sen bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana kıydın, öyle mi?" dedi; "Doğrusu sen çok büyük bir yasağı çiğnedin!"

75 O (kişi) "Ben sana dememiş miydim" dedi; "sen benimle birlikteliğe asla katlanamazsın diye?!"

76 (Musa) "Bundan sonra eğer sana herhangi bir şey soracak olursam artık benimle arkadaşlık yapma; zaten benden yeterince özür işittin."

77 Bunun ardından yeniden yola koyuldular; nihayet bir kasabanın sakinleriyle karşılaştılar; onlardan[77] yiyecek bir şeyler istediler, fakat onlar bu ikisine konukseverlik göstermediler.[78] Hal böyleyken, orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular; ve o (kişi), duvarı onarıverdi. (Musa bunu görünce) "Eğer isteseydin, buna bedel olarak bir ücret alabilirdin" dedi.

78 O (kişi) "İşte böylece seninle yol ayrımına gelmiş bulunuyoruz" dedi; "şimdi sana, hakkında bir türlü sabır gösteremediğin olayların arkasında yatan gerçeği[79] bir bir açıklayacağım:

79 "Gemiden başlayalım:[80] O gemi, geçimini denizden sağlayan yoksullara aitti. Hal böyleyken onu hasarlı hale getirmek istedim, çünkü onların peşinde her gemiye zorla el koyan bir yönetici bulunuyordu."[81]

80 "Gelelim delikanlıya: Onun ebeveyni imanlı kimselerdi; fakat biz onun azgınlık ve sapkınlıkla (ebeveynini) derin acılara boğacağına dair kaygı verici bir bilgiye sahiptik.[82] 81 İşte bu yüzden istedik ki, Rableri onun yerine o ana-babaya karakter temizliği açısından ondan daha hayır-

---

76 Bir Kul'un öldürdüğü *gulâm*'ın (genç için de erişkin için de kullanılabilir), Musa'nın öldürdüğü Kıpti'ye işaret ettiği söylenebilir. Musa'da görülen sert mizacın dayandığı nefis öldürülerek, ondan zarar gören ruhun saflaşma ve özgürleşme serüveni bu olayla başladı. Yani şer gibi görünen bir olay, muhteşem bir dönüşümün ilk hayırlı adımı olmuştur. Musa b. İmran bu sayede bir prens olarak yaşadığı Firavun sarayından kurtularak, peygamberlikle taçlanacak bir sürece girer. Bu süreç, öğretmenliğini Hz. Şuayb'ın yaptığı ağır bir eğitim ve öğretim sürecidir. Bir prens olarak sarayda büyüyen Musa b. İmran, Medyenli bilgenin yanında çobanlık yaparak, Allah tarafından peygamberliğe hazır hâle getirilmiştir.

77 Lafzen: "Oranın sakinlerinden".

78 Kıssadaki unsurlar Hz. Musa'nın hayatına uyarlandığında, Allahu a'lem şu sonuç ortaya çıkar: Kendilerine ikram etmeyen köy halkı İsrâiloğulları idi, iki yetim çocuk Musa ve Harun idi, bulunan hazine nübüvvet ve hikmet idi.

79 *Te'vil*, olayları aslına irca etmek ya da iç yüzüne döndürmek. Kur'an eşyanın ve olayların dış ve iç gerçekliğine dünya ve âhiret bağlamında Rum 7'de de değinir (Bkz: ilgili not).

80 *Emmâ* edatının bağlama en uygun vurgusu.

81 Enfâl sûresinin 5-6. âyetlerinde nakledilen Bedir öncesi hal, meselin bu bölümünü hatırlatır: "Sanki sen onları göz göre göre ölüme sürüyormuşsun gibi.."

82 *Haşînâ*'yı çevirimiz, Taberî'nin bu kelimenin "duyu ve gözlem dışı yolla idrak edilen bir bilgi türü" açıklamasına dayanmaktadır. İbn Mes'ud mushafına bu âyet hakkında şu notu düşer: "Senin Rabbin onların azgınlık ve sapkınlığa sürükleneceğine dair endişe verici bir bilgiye sahipti" (Taberî). Bu notu Ferrâ Ubeyy b. Ka'b'a nisbet eder.

lısını ve daha merhametlisini versin."[83]

82 "Ve duvara gelince: Duvar o şehirde yaşayan iki yetime aitti ve altında da onlara ait bir hazine gömülüydü.[84] O ikisinin erdemli bir babası vardı; senin Rabbin ise, onlar erişkin birer insan olunca hazinelerini çıkarmalarını -Rabbinden bir rahmet olarak- diledi.[85]

"Yani, (bütün bunları) ben kendi kararımla yapmadım.[86] Senin (sonuna kadar) sabretmeyi başaramadığın olayların iç yüzüyle ilgili gerçek yorum işte budur."[87]

83 BİR de sana Zülkarneyn hakkında soruyorlar;[88] de ki: "Size ona ilişkin birtakım anı(lar) nakledeyim."[89]

---

83 Meselin bu kısmı Müşriklerin durumunu hatırlatır. İman ataları Hz. İbrahim'e asi olmuş evlat rolünü oynadılar. Allah onların kökünü kazıyıp yerine atalarına layık evlat getirdi. Hz. Musa'nın hayatında, Allah'a asi olan neslin bire kadar kırıldığı 40 yıllık çöl hayatına tekabül eder.

84 Kötüler şehrinin yıkık duvarını düzeltmek... Hz. Peygamber'in hayatında bunun bir karşılığı vardı: Hayber'den gelen gümüş külçeleri kıtlıkla boğuşan Mekke'ye göndermek.

85 Sâlih Kul'un tüm yapıp ettiklerinin kendi bilgi ve iradesinin bir sonucu değil, ilâhî bildirim ve iradenin bir gereği olduğu gerçeği burada ortaya çıkmaktadır. Hemen önceki 80 ve 81. âyetlerde geçen "biz" (*nâ*) zamirleri ilâhî iradenin son halkası olan "bir kul"a giderken, bu âyette yukarıdaki "biz" zamirleri içerisinde belli belirsiz imayla yer alan "O" (*erâde rabbuke*) fiilen açığa çıkmaktadır.

86 79, 80 ve 82. âyetlerde âlim kul olayların iç yüzünü açıklarken üç cümle kurar. Fakat üçünün de öznesi farklıdır. Gemiyi delme fiilinde "ben", eylemin çıkış noktası olan insan "ben"ini; çocuğu katletmedeki "biz", eylemin içkin ve aşkın iki kaynağını; duvarı tamir etmedeki "Rab" eylemin mutlak kaynağını gösterir. Öte yandan sâlih Kul'un, Allah'ın iradesini gerçekleştirmekten başka bir şey yapmadığını belirten bir ibâre. Bu son derece simgesel anlatımda, Allah'ın kâinatta cari olan iradesinin nasıl gerçekleştiği ve yüzeysel bir bakışın bu iradenin doğru anlaşılabilmesi için yetmediği ifade edilmektedir.

87 Musa, bütün bu olaylara görünen boyutuyla yasa (hüküm ve ahkâm) çerçevesinden bakıyordu. O kendi bakış açısıyla öyle yorumladı. Muhatabı ise onun bakmadığı bir noktadan, hikmet ve illet noktasından bakıyor ve olayların görünmeyen yüzünü esas alıyordu. Çünkü 78. âyette geçen *te'vil*, "bir şeyi aslına döndürmek" demektir (*Lisân*). 'Sâlih Kul'un olayların altında yatan nedenleri bilmesi ancak Allah katından ona öğretilen bir bilgiydi (62/Kehf: 65). Bu da açıkça gösteriyordu ki, olayların altında yatan asıl nedenlerin bilgisi yalnızca Allah'ın katında olan bir bilgiydi. Bu nedenle Musa bunları bilmemekle kınanamazdı. Fakat başta Musa olmak üzere herkesin alması gereken ders açıktı: Allah'ın gör dediği yerden bakmadan O'nun işlerini anlayamazsınız.

88 Bu meselimsi kıssada anlatılan Zülkarneyn'in tarihsel kimliği hakkında tefsirlerimizde hayli farklı ve çeşitli anlatımlar yer almıştır. Araplar tarafından bilinen çok eski çağlarda yaşamış bir cihangir olabilir. Makedonyalı İskender ya da Himyer krallarından biri olma ihtimali oldukça zayıf görünüyor. Aslında kıssanın tümünün ana fikri olan zıtların içtimaı ve eşyanın çift boyutluluğu özelinde "çift boynuzlu" anlamı da bir yere oturmaktadır: İktidarın bilgi ve güçten oluşan çift boyutlu karakteri. Zira *Zülkarneyn* bir isim değil sıfattır. "Çift boynuz" ile, batı ve doğu gibi "iki coğrafya" veya "iki çağ" da kastedilmiş olabilir. Sûrenin son âyeti ışığında, aktarılan beş kıssa/mesel üzerinden hayat, servet, makam-mevki, bilgi ve iktidarın göreceliği ve geçiciliği hakikati işlenmektedir.

89 *Tilâvet, kıraet*'tan farklı olarak "bir şeyi geldiği gibi aktarmak" demektir. Genellikle *tilâvet*'te aktarıcı pasif konumdadır. Bu nedenle *etlû* fiilini "nakledeyim" şeklinde karşıladık.

84 Evet, onun (iktidarı) için yeryüzünde uygun bir zemin hazırladık[90] ve ona eşyanın yasalarıyla uyumlu araçların (bilgisini) bahşettik;[91] 85 o da kendisini (amacına) ulaştıracak bir araca[92] başvurdu.

86 Nihayet güneşin battığı yere[93] ulaşınca, orada kara balçığa (benzer) bir su gözesinde[94] (güneşi) batar buldu;[95] ve orada yerleşik bir topluluğa rastladı.

Biz "Ey Zülkarneyn!" dedik, "(Zulmederek) azab da çektirebilirsin, onlar hakkında (adil davranarak) güzel bir yöntem de benimseyebilirsin;[96] 87 (fakat)"[97] diye ekledi (Rabbi); "kim zulmederse, iyi bilsin ki o (bu dünyada) günü gelince azabımıza mahkum olacaktır; en sonunda Rabbine döndürülecek; ve (Allah âhirette) onu da görülmemiş bir azaba uğratacaktır. 88 Ama kim de iman eder ve erdemli davranırsa, işte onu da karşılık olarak güzel bir akıbet beklemektedir; zaten Biz ona talimatlarımızdan kolay olanları buyuracağız.[98]

89 Sonra o, yeni (amacına) ulaştıracak bir araca yine başvurdu.

90 En sonunda güneşin doğduğu yere[99] ulaştı; onu kendileri için güneş ışığından gayrı bir örtü[100] takdir etmediğimiz bir topluluk üzerine doğar halde buldu: 91 onların yaşam tarzı da işte böyleydi;[101] fakat doğrusu Biz, onun sahip olduğu ta-

---

90 *Mekkennâ* için bkz. 71/Yusuf: 21. Alternatif bir karşılığı şudur: "ona (iktidar) imkanı hazırladık".

91 "Bir şeye kendisi ile ulaşılan şey" anlamına gelen sebeb, hurma ağacının meyvesine ulaşmak için tutunularak tırmanılan ipe denir. Müfredât sahibi bu âyeti örnek gösterdikten sonra şöyle açar: "Allah ona her şeyin niteliğine ilişkin bilgiyi ve araçlarını, bunları kullanarak amacına ulaşsın diye verdi." Çevirimiz buna dayanır.

92 *Sebeben*'deki belirsizlik, metne ya "her tür" olarak niceliğe ilişkin, ya da "pek bilinmeyen, görenleri şaşkına çeviren" şeklinde niteliğe ilişkin bir vurgu katar.

93 Zımnen: Batıda varabileceği en uzak noktaya... *Mağrib*, kalıbı gereği üç anlama birden gelebilir: "battığı yer", "battığı zaman", batış". Mana teorik olarak üçüne de muhtemel olabilir.

94 Burada "kara balçıklı su" anlamına gelen *hamietin* (Bkz: 72/Hicr: 26), bir kısım kıraat otoriteleri tarafından "kaynar bir su" anlamına gelen *hâmiyetin* şeklinde de okunmuştur (Taberî).

95 Yani: "Batar gibi gördü" (Krş: Râzî).

96 Tefsirlerdeki çoğu problemli birbirini tutmayan rivayetler bir yana, burada, yönetme konusunda insanlıkla yaşıt iki zıt üsluba dikkat çekilmektedir: Zor ve zorbalıkla yönetme; ya da katılımcı ve gönüllülük esasına dayalı güzellikle yönetme. Yani bu temsili kıssa güç ahlâkı konusunda ilâhi bir uyarı taşımaktadır. Bir sonraki âyet bu anlamı doğrular. Parantez içi açıklamalarımızın gerekçesi budur.

97 Bu ve bir sonraki âyet, öznesi Zülkarneyn olarak da anlaşılmıştır. Fakat 87. âyetteki "azabımız" sözcüğü, dahası 88. âyetin son cümlesinin Allah'a atfı, tereddüde mahal bırakmayacak kadar açıktır.

98 Zımnen: İnsanı yaratanla vahiydeki buyrukları veren aynı kaynaktır. Bu yüzden ilâhi emirler insanla uyumludur ve uygulanması kolaydır.

99 Yani: Doğuda varabileceği en uzak noktaya... *Matlî'* de tıpkı *mağrib* gibi üç anlama birden gelebilir (86'nın notuna bkz).

100 Buradaki "güneş ışığından gayrı bir örtü" ile "gece" kastedilmiş de olabilir. Eğer öyleyse, gündüzü uzun bölgeler kastedilmiş olabilir.

101 *Kezalike*'ye bu bağlamda verilebilecek en uygun anlam. Hz. Peygamber'e, dünyanın Arabistan'dan, insanlığınsa Araplardan müteşekkil

savvuru derin bir bilgiyle kuşatmışızdır.

92 Yeniden kendisini (amacına) ulaştıracak bir araca başvurdu.

93 Nihayet iki set arasına ulaştığı zaman, onların arasında yaşayan bir topluluğa rastladı;[102] konuştuğu dilden pek anlamıyorlardı. 94 "Ey Zülkarneyn!" dediler, "Ye'cûc ve Me'cûc ülkede bozgunculuk yapıyor; derhal onlarla bizim aramıza bir set yapman karşılığında, sana bir bedel ödemeye ne dersin?"[103]

95 Şöyle cevap verdi: "Rabbimin bu konuda bana verdiği imkan daha değerlidir; haydi sizler bana iş gücüyle yardımcı olun da, sizinle onların arasına bir set yapayım: 96 (şimdi) bana demir plakalar getirin!"

Nihayet iki dik yamaç arasındaki (boşluk) doldurulup düz hale gelince onlara "Körükleyin!" dedi. Sonunda demir akkor halini alınca, "Onun üzerine dökmek için bana ergimiş bakır getirin!" dedi.

97 Evet, artık onların (düşmanları) ne onu aşabilirlerdi, ne de onda bir delik ve gedik açabilirlerdi.

98 (Zülkarneyn) dedi ki: "Bu Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaad ettiği zaman geldiğinde, onu yerle bir edecektir: zira Rabbimin vaadi mutlaka gerçekleşir.[104]

99 O GÜN geldiğinde, Biz onları birbirini kıran dalgalar (gibi) çalkalanmaya terkederiz. Nihayet sur borusu çalınır; sonunda hepsini bir araya toplarız.[105] 100 İşte o gün kâfirlere cehennemi (reddedemeyecekleri bir biçimde) arz ederiz.[106]

101 Onlar öyle kimselerdi ki; beni hatırlatan (her şeye) karşı gözlerine bir perde çekilmişti, üstelik onlar işitmeye de yanaşmıyorlardı.

102 İnkarda ısrar eden bu kimseler benim kullarımı, benden bağımsız olarak, kendilerine kayırıcı veli edineceklerini mi sandılar? Şüphesiz Biz cehennemi kâfir-

---

olmadığı gerçeğini hatırlatan bu âyet, ona, oluşturacağı hukuk ve iktidar pratiğini, tüm insanlığı kapsayacak bir fıtrat yasası üzerine oturtması gerektiğini imâ eder. Bu âyet ve ona ilişkin açıklamamız, 56/A'râf sûresinin 199. âyeti ve ilgili notlarımızla birlikte dikkate alınmalıdır.

102 Tefsir edebiyatında bu seddin Kafkaslardaki Derbent seddi olduğu yorumu yaygındır.

103 *Ye'cûc* ve *Me'cûc*'e helâki hak eden tüm toplumlardan söz edilen bir pasajda daha değinilir (79/Enbiya: 95-96). İkisi birlikte düşünüldüğünde, *Ye'cuc* ve *Me'cuc*'un belli bir zaman ve mekâna has mahdut ve belirli bir topluluk olmadığı, her zaman ve mekânda ortaya çıkan yıkıcı ve tahripkar güçleri temsil ettiği anlaşılır. *Ye'cûc* ve *me'cûc* isimlerinin manaları ve ayrıntılı bir tahlil için 79/Enbiya: 96'nın notuna bkz.

104 Zımnen: İktidar ve güç ne kadar büyük olursa olsun Allah'ın mutlak iktidarı karşısında bir gün yok olacaktır. Burada Hz. Peygamber inşa edilmektedir. Zımnen: Ey peygamber senin ellerinle kurulacak bir yapı da bu genel ilâhî yasanın dışında değildir. Emek zahmet inşa ettiğin sınırları ve günah setlerini yıkmaya kalkanlar çıkacaktır. Esasen Zülkarneyn kıssasının tümünde Hz. Peygamber'in elleriyle kurduğu medeniyetin sınırlarının doğudan batıya kadar yayılacağına işaret vardır.

105 Yani: "Dünyada cehennemi ısrarla talep etmiş olan kâfirleri.." Parantez içi açıklamamız, *'aradna... 'ardan* formunun dilsel yapısı gereğidir.

106 "O gün" ile kastedilen Son Saat'tir. Bu her canlının öldüğü ve Allah'tan başka her şeyin fani olduğunun ortaya çıktığı gündür. Âyetin ikinci cümlesi "kalkış günü" (kıyamet) ile ilgilidir. Sonuncu cümle ise "toplanma gününe" (*haşr*) işaret etmektedir (Krş: 44/Tâhâ: 102-108).

ler için bir konukevi (!) olarak hazırladık.

103 De ki: "Eylem olarak en büyük kayba uğrayacak olanı size haber verelim mi?"

104 "Bunlar, dünya hayatında tüm yapıp ettikleri (istikametten) sapmış olan kimselerdir: oysa ki bu tipler, kendilerinin güzel ve erdemli işler yaptığını sanmaktadırlar.[107] 105 Bunlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı ısrarla inkar eden kimselerdir: Bu yüzden onların tüm yapıp ettikleri boşa gitmiştir; çünkü onlara Kıyamet Günü hiç kıymet vermeyeceğiz.

106 İşte onların cezası, inkarda direndikleri, âyetlerimi ve elçilerimi alaya aldıkları için cehennem olacaktır.

107 Ne var ki imanda sabreden ve ıslah edici davranış sergileyenlere gelince: onların buyur edileceği konukevi en görkemli cennetler[108] olacaktır: 108 Orada sürekli kalacaklar; oradan asla ayrılmak istemeyecekler.[109]

109 DE Kİ: "Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, hatta onun bir mislini de üzerine ilave etmiş olsak, yine de Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi."

110 De ki: "Elbet ben de sizin gibi ölümlü bir insanım:[110] Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, işte o Allah'ı razı eden imanına layık işler yapsın[111] ve Rabbine kulluk ederken hiç kimseyi O'na ortak koşmasın!"

---

107 Tasavvur, insanın hem gerçekliği algılama biçimini, hem de gerçekliği algıladığı zihni merkezi ifade eder. Klasik mantık, kelam ve hatta fıkıh usulü kitaplarının ilk bahsi *tasavvurat* ve *tasdikat* bahsidir. Musavvire, tüm akli hükümlerimizi üzerine bina ettiğimiz temel kavramların içini doldurduğumuz zihni melekedir. Sözün özü: aklın ve o aklın verdiği hükümlerle yapılan eylemlerin ana rahmi tasavvurdur. Tasavvuratı yanlış olanın tasdikatı doğru olmaz. Tasavvuru yamuk olanın, ne aklı ne eylemi düzgün olur. Akla koordinatlarını tasavvur verir. Akıl da tasavvurdan aldığı koordinatlara uygun eylem üretir. Bu yüzden tasavvurdaki milimetrik bir sapma, eylemde kilometrelere tekabül eder. Bir yanlış eylemi düzeltmek asla eylemin kendisini düzeltmekle gerçekleşmez. Gerçek bir düzeltme, o eylemin ana rahmi olan tasavvurdaki sapma açısını düzeltmekle mümkündür.

108 *Firdevs*, Yunanca'ya olduğu gibi Arapça'ya da çok eski çağlarda Babilce aslı olan faradisu'dan (paradisu) geçmiştir. Hadislerde "en yüce, en görkemli cennet" olarak açıklanmıştır (Taberî). Batı dillerindeki "paradise, paradis" de bu köke dayanır.

109 *Hıvelâ*, "değişim" anlamına gelen *tahvil* mastarından türetilmiştir. Alternatif anlamı "asla değişim istemeyecekler" ya da "mekânı değiştirmek istemeyecekler".

110 Onun her insan gibi ölümlü olması, Allah'ın seçilmiş elçisi olma ayrıcalığı ile birlikte düşünülmelidir. Bu takdirde Peygamber'in beşeri varlığının ölümlü, misyonunun ölümsüz olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. O ölümsüz misyonu taşıma emaneti ise, âyette "sizin gibi" ile ifade edilen İslâm ümmetinin omuzlarındadır.

111 *'Amelen sâlihan*'ı çevirimiz için bkz. 13/'Asr: 3, not 5

CİN SÛRESİ

Nüzûl : 63
Mushaf: 72

"Görünmeyen varlıklar" anlamına gelen *el-cinn* adını ilk âyetinden alır. Buhârî *Sahih*'inde sûreyi *kul ûhiye ileyye* adıyla anar. Sûre Mekke'de inmiştir. İniş zamanı boykot sonrasına, yani peygamberliğin 10. yılındaki (620 m.) Taif seferine tekabül eder. İlk tertiplerdeki yeri tarihi verilerle uyuşmaz.

Sûrenin konusu tevhiddir. Cahiliyye insanının cinlere atfettiği ne kadar olağanüstülük varsa, onların tamamını reddeder. Sûre, görünmez varlıkların Allah'la insan arasında aracı değil, ilâhi rehberliğe muhtaç mahluklar olduğu temasını işler. Nüzul dönemi insanı, şiir ve her tür söz sanatını kehanet ve sihirle, bunları da cinlerle ilişkilendiriyordu. Cinlerde insanı çarpacak bir tanrısal güç vehmediyorlar (Hûd: 54), onlara ilâhlık yakıştırıyorlardı (En'âm: 100). Cinlerin gaybı bildiğine, insana yarar ve zarar verdiğine inanıyorlar ve Allah'a sığınır gibi cinlere sığınıyorlardı (6. âyet). Hatta doğrudan cinlere tapanlar bile vardı (Sebe': 41). Sûredeki cinlerin Kur'an dinleme olayı (1-20), ilk muhatapların cin tasavvurlarını düzeltmeyi amaçlar. Bu sûrede Kur'an görünmez varlıklar gerçeğini asli zeminine oturtur, onlar üzerinden vahyin vurulma girişimlerini boşa çıkarır.

Aynı zamanda sûrenin bu bölümü, Ahkâf 29-32 ile birlikte ele alınmak şartıyla, dolaylı olarak Yahudi Kabalizmine dayalı çarpık cin anlayışını da reddeder (8-9. âyetlere bkz). Zira bölge müşriklerinin görünmeyen varlıklara ilişkin tasavvurunu oluşturan unsurlardan biri de Yahudi kültürüdür. Bu gerçek, sûrenin ilk pasajıyla irtibatlı olan Ahkaf 30'dan da anlaşılır. Müşrikler vahye karşı savaşırken kullandıkları malzemenin çoğunu bölge Yahudilerinden elde etmektedirler. Kehf sûresindeki Zülkarneyn kıssası bağlamında nakledilenler bunun delilidir. Ümmi Araplar, kitap ehli Yahudilerin spekülasyonlarına bakarak, onların cinlere ve vahyin kaynağına dair esrarlı bilgilere sahip olduklarını düşünüyorlardı. Onları bu konuda tahrik eden, vahyin sıhhatine şaibe düşürme arzusuydu. Müşriklerin bu tavrı Yahudilerin de işine geliyordu. Bu âyetlerde söz edilen cinlerin Yahudi olduğunu, aynı konuyu işleyen Ahkâf 29-32. âyetlerden öğreniyoruz. Sûrenin örtülü hedefi, müşrik Araplarla kitabî Yahudiler arasındaki bu şeytani işbirliğini bozmaktır.

Sûrenin cinlerle ilgili âyetlerinin Hz. Peygamber'i teselliye yönelik bir îması daha vardır: Seni yakınındaki Mekke dinlemezse, Allah çok uzaklardan seni dinleyecek birilerini bulup gönderir. Veya: Seni görünen ve bilinen iradeli varlık dinlemezse, görünmeyen ve bilinmeyen iradeli varlık dinler.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 De ki: "Bana vahyedildi ki,[1] cinlerden[2] bir kısmı (bu mesaja) kulak vererek, (dostlarına)[3] şöyle dediler:

"Gerçekten de biz olağanüstü güzellikte bir hitap dinledik; 2 doğru bir bilinç inşa eden (bir hitab)... Böylece ona iman ettik: artık asla Rabbimizden başkasına ilâhlık yakıştırmayacağız; 3 ve şu bir hakikat ki,[4] Rabbimizin şanı pek yücedir: O kendisine ne bir eş ne de çocuk edinmiştir.

4 Bir başka gerçek de, içimizdeki beyinsiz (kişilerin) Allah'a karşı sorumsuzca konuşması olmuştu.[5] 5 Halbuki biz, ne insanların ne de cinlerin Allah'a iftira edeceğine asla ihtimal vermezdik."[6]

6 Hiç kuşku yok ki insanlardan bazıları[7]

---

1 "Bana vahyedildi" ifadesi, Hz. Peygamber'in cinleri görüp görmediği tartışmasına bir cevap sadedinde anlaşılabilir. İblis'in cinlerden olduğuna, Kehf sûresinin 50. âyeti delildir. Cinlerin insanları gördüğü halde insanların cinleri görmediğini yine Kur'an haber verir (56/A'râf: 27).

2 Cinlerle ilgili bkz. 76/Sebe': 12; 56/A'râf: 179 ve 86/Ahkâf: 29, ilgili notlar. Kur'an'da *cinn* gerçek bir çok anlamlı kelimedir. Kur'an'da duyularımıza kapalı olduğu için bize kendilerini dış duyular yoluyla değil de hissiyat yoluyla duyuran varlıklar (73/En'âm: 100 ve 66/Sâffât: 158); esrarlı, gizemli, mevhum şeytanî güçler (56/A'râf: 38; 73/En'âm: 112; 70/Hûd: 119; 57/Secde: 13); büyü sembolleri (94/Bakara: 102; 73/En'âm: 128, 130; 63/Cin: 5-6); o zamana kadar görülmemiş, ilk defa görülen veya çok uzaktan gelenler (86/Ahkâf: 29-32; 63/Cin: 1-17); ilk muhatapların tasavvurundaki folklorik ve mitolojik güçler (76/Sebe': 12-14; 79/Enbiya: 82) gibi farklı anlamlarda kullanılır. Cinler insanın gözeneklerine nüfuz edici tarifsiz bir ateşten/enerjiden yaratılmıştır (72/Hicr: 27; 41/Rahmân: 15). Şeytanlar cinlerin yoldan çıkmış olanlarıdır (62/Kehf: 50). Bir hadisten de meleklerin *nûr*'dan yaratıldığını öğreniyoruz. *Nâr* da *nûr* da hem lafzî hem zihni açıdan birbirinden ayrı şeyler değildir. Ateşten hem ısı çıkar hem ışık. Buna göre ışık meleğe, ısı cine delalet etmektedir. İnsan ve cin irade sahibi olma itibarıyla benzer, fakat bu dünyadaki hayat düzlemlerinin farklılıkları itibarıyla ayrı varlıklardır. Bunun içindir ki Kur'an'da insan ve cinlere kendi türlerinden peygamberler gönderildiği ifade edilir (73/En'âm: 130). Eğer Ahkâf 29-32'den yola çıkarsak, ilk pasajda anlatılan olayın kahramanlarının Hz. Musa'ya inandığı ortaya çıkar. İnsan ve cinlere kendi türlerinden peygamber gönderildiği ifade edildiğine göre, bu durumda burada cinn adıyla anılanlar insanlar olmalıdır. Şu halde bu âyetlerde geçen cinin anlamı "görünmeyen varlık" olmaktan çok "bölge insanının görmediği uzak mekânların insanları" olsa gerektir. Belki, Hz. Peygamber haberdar olmadan ve kendilerini görmeden onu dinledikleri için de *cinn* adını almış olabilirler. Allah en doğrusunu bilir.

3 Veya: "(kendi kendilerine)".

4 Sûrenin 18. âyeti hariç, 3-19 arasındaki âyetlerin başında yer alan edatlar, *inne* veya *enne* şeklinde farklı okumaya açıktır. *İnne* okumak 1. âyetteki *innâ semi'nâ*'ya atıf olur ki, bu durumda konuşan cinlerdir. *Enne* okunması halinde atıfların mercileri farklılaşabilir.

5 *Şatat*, "uzak oldu" kökünden, "haddini aşan" anlamına gelir. Bu pasajı Ahkâf 29-32 ışığında anlarsak, Yahudilerin "Biz Allah'ın çocukları ve can dostlarıyız" (108/Mâide: 18) türü sözler kastediliyor olsa gerektir. Bu netice 3. âyetin sonuyla da mutabıktır. Ayrıca ilk muhataplarının Allah'la cinler arasında bir soy bağı kurmasına red olarak da anlaşılabilir (66/Sâffât: 158).

6 Zımnen: Böyle sanarak onları taklit ettik ve bu da bizi şirke sürükledi.

7 Lafzen: "Bazı erkekler". Buradaki *ricâl*, cinsiyeti tahdit için değil insiyyeti tekit içindir. Belki onların hayvanlar gibi iradesizler dünyasına değil, insanlar gibi iradeliler dünyasına ait olduğuna işaret eder.

cinlerden bazılarına sığınırlar, bu da onların (cinler karşısındaki) zillet verici edilgenliğini artırır.[8] 7 Öyle ki o sapık insanlar, tıpkı sizin sandığınız gibi Allah'ın hiç kimseyi elçi göndermeyeceğini[9] sanmışlardı.[10]

8 (Yine cinler şöyle dediler): "Gerçek şu ki biz göğü yokladık, ama onu tam donanımlı bir koruma ordusu ve tarifsiz bir göktaşı sağanağıyla dopdolu bulduk;[11] 9 halbuki vaktiyle biz onun uygun yerlerinde (haber) dinlemek için otururduk;[12] ne var ki şimdi (bizden) her kim dinlemeye kalksa, derhal karşısında hedefe kilitli bir ateş topu buluyor.[13]

10 Ve anladık ki, gerçekte biz (gaybı) bilmiyormuşuz; (mesela) şu yerdekilere şer mi murad edilmiş, yoksa Rableri onlara doğru bir bilince ulaştırmayı mı murad etmiş?[14] 11 Nitekim bizden iyi olanlar var, ama bizden öyle olmayanlar da var: zaten öteden beri biz hep birbirine aykırı yollar izlemişiz.[15]

12 Ve nihayet aklımız kesti ki, yeryüzünde asla Allah'a üstün gelemeyiz ve O'ndan asla kaçıp kurtulamayız. 13 İşte tam da bu yüzden biz, ilâhî rehberliği işitir işitmez ona inandık; artık kim Rabbine inanırsa, o ne bir ziyana uğrar, ne de gazaba.[16] 14 Bununla beraber, içimizden

---

8 Zımnen: Cinler üzerinden kendi vehimlerinin oyuncağı oluyorlardı. Bu cinin kendisinden kaynaklanan bir etki değil, insanın ona yüklediği vehme dayalı anlamdan kaynaklanan bir etkiydi. Yani: İnsanlar görünmeyen varlıklarda güç vehmediyorlar, sonuçta evhamlarının esiri oluyorlardı. Bilinmezlik korkuyu, korku vehmi tetikliyor; kişi kendi kendini iradesizleştiriyordu (Krş: Elmalılı). Bu, irade emanetine ihanet eden insana Allah'ın bir cezasıydı. Özelde icat edilmiş Yahudi kimliğinin bir parçası haline gelen Babil büyücülüğüne atıf (Krş: 94/Bakara: 102). Bu âyetle, Hz. Peygamber'in "Üfleyerek düğüm atan kimse sihir yapmıştır, sihir yapan şirk koşmuştur" dedikten sonra eklediği "kim bir şeye bağlanırsa, o ona havale edilir" (*ve men te'alleka şey'en vukkile ileyh*) sözünü bu âyetle birlikte düşünmeli (Nesâi).

9 Veya: "Yeniden diriltmeyeceğini". Yahudilerin kendi dışındakilere peygamberlik gelmeyeceğine dair inançlarına atıf. Bu söylem, insan neslinden umut kesmeye delalet eder.

10 5 âyetteki *ennâ zanennâ*'daki mütekellim zamirleri ile cinlerin ağzından sürdürülen söylem, 7. âyetteki *zannû* gaib ve *zanentum* muhatab zamirleriyle yerini gerçek mütekellim olan Allah'a bırakmış gibidir. Aynı şey arkadan gelen pasajda da gerçekleşir. Zira 16-19'da konuşan doğrudan Allah'tır. Aslında zamirler ve mercileri arasındaki bu baş döndürücü değişiklik, ele alınan konuda "kim demiş"e değil, "neyi, niçin demiş"e kilitlenmemiz gerektiğini ihsas eder.

11 Krş. 72/Hicr: 17-18. Yahudi Kabbalizmine dayalı astrolojik çabalarla gaybi bilgiye ulaşmanın imkansızlığı, dolayısıyla vahyin kaynağını bulandırma çabalarının sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gerçeğine atıf. Krş. "Ona ancak temizler dokunabilir" (50/Vâkı'a: 79).

12 Yahudilerin, kendi ırklarından bir peygamber beklentisiyle astrolojiyi kullandıklarını imâ.

13 Zımnen: Kulak hırsızlıklarına dayalı sahte vahiyleri ve gelecekten haber verme girişimlerini gerçek vahyin nuru, güdümlü bir silah gibi avlayıp geçersiz kılıyor.

14 *Şer* meçhul kiple gelirken, *hayr*'ın Allah'a isnat edilmesi dikkat çekicidir.

15 Yani: Yahudice bir kibrin sonucu olan, toptan kurtuluş tezinin geçersiz olduğunu anladık. Zımnen: Kendi içimizde yollarımız aynıyken, menzilimiz nasıl bir olur?

16 Bölge Yahudilerine Muhammedî davete

Allah'a tam teslim olanlar da var, kendisine kötülük edenler de; ama her kim Allah'a teslim olursa, işte onlar doğru bir bilinç inşa etmenin hakkını verenlerdir. 15 Kendisine kötülük edenlere gelince: sonunda onlar cehenneme odun olacaklar."

16 İmdi, eğer onlar yolda doğru dürüst giderlerse, elbet Biz de onları bitimsiz bir suyla sularız;[17] 17 (bunu, nimet) içinde yüzdürerek sınamak için (yaparız); ama Rabbinin vahyinden yüz çeviren kimseyi de pek zorlu bir mahrumiyete mahkûm ederiz.

18 Yine (bana vahyedildi ki),[18] kesinlikle ibadethaneler[19] Allah'a mahsustur;[20] öyleyse Allah'ın yanı sıra başka hiç kimseye yalvarıp yakarmayın! 19 Ne var ki Allah'ın kulu O'na davete kalkmaya görsün; hemen yek vücut olup üzerine çullanıverirlerdi. 20 Dediği (sadece) şuydu:[21] "Ben yalnızca Rabbime yalvarıp yakarırım ve O'ndan başka hiç kimseye ilâhlık yakıştırmam."[22]

21 DE Kİ: "Ne zarar (ve yarar) verebilirim, ne de hidayet (ve dalalete) götürebilirim.[23]

22 De ki: "Şu bir gerçek ki, ne beni Allah'a karşı kimse koruyabilirdi, ne de ben O'nun dışında bir sığınak bulabilirdim; 23 tabi ki eğer, Allah'tan gelen görevi ve O'nun mesajlarını iletmemiş olsaydım...[24]

Artık kim Allah'a ve Elçi'sine karşı gelirse, iyi bilsin ki onun payına içinde ebedi kalacağı Cehennem düşecektir.

24 TEHDİT edildikleri azabı görünceye

---

inanmada geç kalmama îmâsı. Zımnen: Uzaktaki Yahudiler inandı da, yakındaki Yahudiler inanmayacak mı?

17 Burada, "Cinlerin su ile ne alâkası olabilir ki?" denilebilir. Muhtemel cevabı, gerçek bir çokanlamlı kavram olan *el-cinn*'in taşıdığı muhtemel anlamlar içinde aramak gerekir. 1. âyetin 2. notuna bkz. Gerçek anlamı "görünmeyen varlıklar" olan bu kavram, mecazen "uzaklardan gelen, bölgede tanınmayan, ender görülen garip kimseler" anlamına da gelir. Allahu â'lem. (İnsan ve cinlere kendi türlerinde peygamber gönderildiğiyle ilgili bkz. 73/En'âm: 130).

18 İttifakla bu âyet 1. âyetin başına hamledilmiştir. Parantez içi açıklamanın gerekçesi budur.

19 Veya: "ibadetler/kulluk"; yada "ibadet zamanları"; yahut "secde organları". *Mesâcid*; hem *mescid* hem de *mesced*'in çoğulu olabilir. Alternatif anlamlar, ikinci ihtimale binaendir. Burada ilk akla gelen başta Hubel olmak üzere putlarla doldurulan Kâbe'dir. Araplarda taştan putlara tapma geleneği, İsmaili Araplar'ın düşmanları tarafından Mekke'den sürüldükleri çok eski zamanlara kadar gider. Kâbe'den ayrılmak zorunda kalan İsmaililer, giderken Kâbe'nin anısını canlı tutmak için ondan birer parça taş götürmüşler, sonraki nesiller bunları tapınılan nesnelere dönüştürmüşlerdir.

20 *Cu'ilet liye'l-'ardu mesciden ve tahûran* (Bana yeryüzü temiz haliyle mescid kılındı) hadisine göre yeryüzünün tamamı âyetin kapsamına girer. Bu durumda anlam, "Yeryüzü Allah'a/O'na kulluğa mahsustur" olur. Hasan Basri'nin tercihi de budur.

21 Veya: "de ki". Tercihimiz, çoğunluğun *kâle* okuyuşuna dayanmaktadır.

22 Bu âyet açıkça Allah'tan başkalarına duayı şirk olarak nitelemektedir.

23 Zımnen: "Ben bile bunları yapamazken, cinlerin yaptığına nasıl inanabilirsiniz?

24 Zımnen: İnsanın başına gelenlerin sebebi görünmeyen varlıklar değil, kendi sorumsuzluğudur.

kadar yolları var;[25] işte o zaman, kimin yardıma daha muhtaç ve sayıca az olduğunu anlayacaklar.[26]

25 De ki: "Keşke bilseydim tehdit edildiğiniz azap yakın mı, yoksa Rabbim onu bir müddet daha erteledi mi?[27] 26 Gaybı (sadece) O bilir ve O gaybına kimseyi bütünüyle[28] asla muttali kılmaz; 27 razı olduğu elçi[29] müstesna... Böylesi bir durumda O (elçisini), gerek bildiği gerekse bilmediği[30] hususlarda ilâhi gözetim altına alarak[31] hedefine ulaştırır 28 ki, (peygamberler) bu sayede tebliğ ettiklerinin Rablerinin risaleti olduğunu; dahası (Allah'ın) ellerindeki (vahyi) çepeçevre kuşattığını ve her şeyi tek tek sayarak muhafaza altına aldığını bilsin.[32]

---

25 *Hattâ, izâ* ile birlikte cümle başında geldiğinde "söz başı" olduğuna delalet eder. Âyeti paragraf başı yapmamızın gerekçesi budur.

26 Allah'a görünmeyen varlıklardan yardımcı, eş, ortak ve evlat tasavvur etmenin arkasındaki zehirli ve hasta bilince işaret. Bu, Allah'ın muhtaç olduğunu vehmetmenin yanında, tevhid akidesinin temeli olan Allah'ın tekliğini bir zaafmış gibi tersinden anlamayı da getiriyor. Yani: Cinleri bir tek olan Allah'a ortak koşanlar, böyle yapmakla Allah'ı güçlendirmiş mi oluyorlar?

27 Zımnen: Ama bilmiyorum. Bunu ben bile bilemezken, görünmeyen varlıkların bildiğine nasıl inanırsınız?

28 *'Alâ* edatının "istila" anlamına dayanarak.

29 Tekvir sûresinin 19. âyeti ışığında, "elçi" ile burada vahiy meleği kastedilmiş olsa gerektir. Bir sonraki âyette ise "peygamberler" kastedilmektedir. Vahyin, kaynağından hedefine ulaşırken cinlerin/şeytanların tasallutundan korunduğuna delalet eder.

30 Bu âyetler sûrenin ana konusu olan vahiyle ilgilidir; elçinin "bildiği" indirilmiş vahiylere, "bilmediği" ise henüz indirilmemiş vahiylere delalet eder.

31 Peygamberlerin masumiyetlerinin Kur'anî tanımı: İlâhî gözetim altında olmak. Bunun da sebebi vahyin kaynağından geldiği gibi muhatabа iletilmesidir.

32 *Li-ya'leme*'nin öznesi Allah da olabilir. Fakat tercihimiz iç bağlama uygundur. Bu âyet vahyin her türlü saldırıdan, özellikle de cinlerin tasallutundan korunmuş olduğunu ifade eder. Bizce sûrelerin başındaki *mukatta'ât*ın verdiği mesajların ilki budur (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

NÛH SÛRESİ

Nüzûl : 64
Mushaf: 71

Sûre adını Hz. Nûh'un inkârcı kavme karşı verdiği ömürlük mücadeleyi dile getiren muhtevasından alır. Kadim mushaflarda ve tefsirlerde hep bu isimle anılmıştır.

Mekke'de inmiştir. Cabir kanalıyla gelen tertipte Nahl-Tûr, diğerlerinde Nahl-İbrahim arasında yer alır. Bu da sûrenin, diğer komşu sûreler gibi boykot sonrası ve hicret öncesi sûreler arasında yer aldığını gösterir. Kıssanın muhtevası indiği dönemin havasını haber verir. Bu, peygamberle inkârcı kavim arasındaki ilişkinin kopuş haberidir. 10. yıla yerleştirilebilir.

Sûrenin tek bir konusu vardır: Davet. Hz. Nûh, dünyevileşmiş kavmini tevhid ve adâlete davet eder. İnkarcı kavim bu çağrıyı ısrarla karşılıksız bırakır. Sonunda Hz. Nûh kavmini Allah'a havale eder. Sûrenin başındaki âyetler (1-20) sonundaki helâk duasını (27-28) açıklamak içindir.

Kur'an kıssaları Muhammedî davetin aynasıdır; davet kendini bu aynada seyreder.

Kur'an'da Hz. Nûh'a ve inkârcı kavmine bir çok yerde değinilir (A'râf: 59-64; Yûnus: 71-73; Hûd: 25-29; Mü'minûn: 23-31; Şu'arâ: 105-122; Ankebût: 14-15; Sâffât: 75-82; Kamer: 9-16). Zira Ortadoğu'da tarih Nûh ile başlar. Kur'an vahyi de risaleti ve ümmetler tarihini Nûh ile başlatır (A'râf: 59; Hûd: 25; Mü'minûn: 23; Nisâ: 163). En ayrıntılı anlatım bu sûrede yer alır. Nûh kavminin kıssası, her şeye fiyat biçen bir toplumun değerden nasıl mahrum kaldığının hikayesidir. Bu bir tuğyandır, tuğyan olan yerde mutlaka tufan olur. Her tufan değeri fiyata feda edenler için bir yok oluş ve felaket, tercih edenler için bir kurtuluş ve nimettir. Tufan, toprak için bir abdest, toplum için de bir arınmadır.

Sûrenin amacı, Hz. Nûh ile inkârcı kavmini, Hz. Peygamber ile Kureyş müşriklerine çağdaş kılmaktır. Sûre Hz. Nûh üzerinden Hz. Peygamberi teselli eder. Nûh kavmi üzerinden Mekke müşriklerini tehdit eder. Yüksek bir belagata sahip olan sûrenin amacı gerçekleşmiştir. Buna tarih şahittir. Müşrikler kendilerini topyekûn boğacak bir bela gelmemesini, vahyin bu etkili üslubuna borçludurlar.

Sûrenin verdiği mesaj açıktır: Her tuğyan çağının bir tufanı, her tufanın bir Nûh'u, her Nûh'un bir gemisi, her geminin bir rotası ve yol haritası vardır. Ümmet-i Muhammed'in rotası ve yol haritası Kur'an'dır. Kur'an'ın kılavuzluğuna teslim olan, ahir zaman tufanından kurtulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Biz Nûh'u kendi halkına gönderdik; "Başlarına elim bir azap gelmezden önce halkını uyar!" (dedik).[1]

2 (Nûh) "Ey kavmim!" dedi, "Ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım". 3 (Uyarım şu):[2] "Yalnız Allah'a kulluk edin ve O'na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; dahası bana uyun ki, 4 geçmiş[3] günahlarınızı bağışlasın ve adı konulmuş bir vakte kadar size süre tanısın; ama unutmayın ki, Allah'ın belirlediği sûre gelip çattığında asla ertelenemez: keşke bunu kavrasaydınız.

5 (Nûh) dedi ki: "Rabbim! Ben kavmimi gece gündüz davet ettim. 6 Ne ki benim davetim onları uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadı. 7 Senin bağışına layık olmaları için onları davet ettiğim her seferinde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, gözlerini (hakikate) kapadılar,[4] (inkarda) direndiler, büyüklendiler de büyüklendiler...

8 Gün oldu ben onları açıktan davet ettim; 9 gün oldu hem (davetimi) kendilerine ilan ettim, bir de gizliden gizliye davet ettim; 10 nihayet dedim ki: "Rabbinizden bağışlanma dileyin; unutmayın ki O sürekli bağışlayandır:

11 göğü üzerinize cömertçe boşaltacaktır; 12 mal ve evlat vererek dünyevi refahınızı artıracak; dahası sizin için tarifsiz cennetler var edecek ve nehirler bahşedecektir.

13 Size ne oluyor da Allah için vakarlı bir tavır takınmıyorsunuz?[5] 14 Oysa ki sizi uzun süreçler içinde halden hale geçirerek yaratan O'dur.[6]

15 Allah'ın yedi kat göğü nasıl birbiriyle uyumlu tabakalar halinde yarattığını görmüyor musunuz?[7] 16 Yine ayı etkili bir ışık (yansıtıcı) kıldığını, güneşi de (ışık kaynağı) tarifsiz bir lamba yaptığını?[8]

---

1 Kur'an'da 30 ayrı yerde değinilen kıssaya ilişkin her anlatım farklı bir vurgu taşır. Mesela Hûd suresindeki Hz. Peygamber'i teselliyi, Zâriyât suresindeki kafirleri korkutmayı hedefler.

2 *En*'in tefsiriyye işlevine dayanarak.

3 *Min*'in anlama katkısına dayanarak (Krş: İbn Atiyye).

4 Lafzen: "elbiselerine büründüler".

5 Veya: "Allah'a mahsus bir azametin (hatırını) gözetmiyorsunuz"; veya *vakâr*'ın "imanın hasılatı" anlamına dayanarak: "Allah'a hasredilmiş bir imanın hasılatını elde etmeyi arzu etmiyorsunuz?" Tercihimiz, *vakar*'ın hafifliğin karşıtı olan "ağırlık" anlamına dayanır (*Mekâyis*).

6 *Etvâr*, her bir halkası diğerinden farklı olan "çok zamanlı ve çok aşamalı süreçlere/hallere" delalet eder. İnsanın tabi olduğu tekamül kanununun ifadesidir. İnsan 28'deki *tebdîl* ile birlikte okunmalıdır.

7 *Tıbâk* için krş. 32/İnsan 3. Bu âyetin helâk edilen Nûh kavmi bağlamında neden yer aldığını bilmek için bu helâk kıssasını karşılaştırmalı okumak gerekir. Böyle yapıldığında şu görülür: inkârcı kavim Hz. Nûh'a iman eden ezilmiş ve toplumun altta kalmış kesimlerini etrafından uzaklaştırmasını ister. Zira onları hor görürler (70/Hûd: 27). Burada söylenen zımnen şudur: Zayıfları neden yok sayıyorsunuz? Allah göğü nasıl tabaka tabaka yarattıysa insanları da akıl, beceri, zevk, mizac ve kapasite açısından tabaka tabaka yaratmıştır. Allah'ın yasasını Allah'ın kullarını hor görmek için kullanmak, öyle mi?

8 Benzer bir âyet için bkz. 69/Yûnus: 5.

17 Ve Allah sizi yerden tarifsiz bir bitirişle bitirmiştir.[9] 18 Ardından sizi oraya geri döndürecek; en sonunda tarifsiz bir çıkarışla yeniden çıkaracaktır.

19 Ve Allah sizin için yeri (döşek gibi) yaymıştır 20 ki, geniş yollar bulup onun üzerinden aşabilesiniz diye.[10]

21 NUH "Rabbim!" dedi, "Onlar bana karşı direndiler, malı ve nesli sadece hüsranını artıran kimselere uydular; 22 onlar (propaganda yoluyla) korkunç tuzaklar kurdular;[11] 23 ve "İlahlarınızı asla bırakmayın; bırakmayın Vedd'i, Suva'ı, Yeğus'u, Ye'uk'u ve Nesr'i!"[12] dediler.[13]

24 Doğrusu böylece onlar bir çoklarını yoldan çıkardılar; Sen de (Allah'ım) bu zalimleri hedeflerinden daha fazla saptır!"[14]

25 Onlar günahlarından dolayı boğuldular; dahası (âhirette) ateşe atılacaklar[15] ve Allah dışında kendilerine yardım edecek kimse de bulamayacaklar.

26 Nûh "Rabbim!" diye yalvardı, "Yeryüzünde kâfirlerden mostralık[16] tek kişi dâhi bırakma! 27 Çünkü eğer Sen onları bırakırsan, Senin kullarını yoldan çıkarmaya (çalışacaklar); onlardan fesatçılar ve küfre saplananlardan başkası doğmayacaktır.[17]

---

9 İnsanın hem ilk yaratılıştaki elementer kökenine, hem de her insanın büyüme ve üreme sürecini ifade eden biyolojik kökenine atıf. Bu âyet 14. âyetin yanında, tekamül kanununa atıf yapan İnsan 1 ve benzer yapıdaki Hac 55 ile birlikte anlaşılmalıdır.

10 Aynı zamanda yeryüzünün engebeli arazi yapısıyla genişletilmesini ifade eder. Sözün özü şudur: Sizlere böyle cömert davranan Allah'a niçin nankörlük ediyorsunuz? İndiği yılın ortamına uygun olarak Allah Rasulü'ne taktik de olabilir: Önündeki engelleri aş! Zira her engeli aşacak bir geçit vardır.

11 Akla kurulan bu tuzaklar şunlar: insan soyundan bir peygamber gelmesi (56/A'râf: 63), ilk inananların toplumun ezilen kesimleri olması (70/Hûd: 27); hazinelere ve gaybın ilmine sahip olmasının istenmesi (70/Hûd: 31); yerleşik düzeni devirip (siyasi) üstünlük sağlamakla itham edilmesi (80/Mü'minûn: 24).

12 Râzî'nin de isabetle belirttiği gibi bu putlar kesinlikle nüzul dönemi Araplarının taptıkları putlar arasında yer alıyordu. Abdu Vedd, Abdu Yeğus isimleri konuluyordu. Vedd ve Tayy'ın putu *Yeğûs* erkek, Huzeyl'in putu *Suva'* dişi tanrıça, Yemen-Hemdanlıların putu *Ye'ûk* at sûretinde, Himyerli Zulkela'ın putu *Nesr* Kartal/Akbaba sûretindeydi. Bu putların Nûh kavminden sonraya nasıl intikal ettiği ise yoruma açıktır. Vahiy burada, inkârcı muhataplarına çizgisini izledikleri aklın sefaletini tanıtmaktadır. Verdiği mesaj nettir: aynı yolu izleyenler aynı akıbeti paylaşırlar.

13 İbn Abbas'a göre bu beş put Hz. Nûh'un kavminden sâlih zatlardır. Bu zatlar ölünce arkadan gelenler onların evlerini kutsal adak yeri edindiler. Bu zatların isimlerini o sunaklara verdiler. Bir zaman sonra yeni nesiller bunlara tapmaya başladılar (Buhârî, *Tefsir* 398).

14 *Dua* kökünden gelen *da'vet*, fiilî bir dua idi. Bu bir ömür sürdü. O fayda etmeyince iş kavlî duaya kaldı. Bu duanın kabulü, sürecin doğru işlediğinin delilidir.

15 Dünyada su, âhirette ateşle cezalandırıldılar.

16 *Deyyâr* bir tek burada geçer. Nadir kelimelere nadir karşılık kuralımız gereği böyle çevirdik. Sitemin büyüklüğü emeğin büyüklüğünün göstergesidir.

17 Bu ifadeler, Hz. Nûh'un harcadığı emeğin ve davet yolunda katlandığı zorluğun büyüklüğünü göstermek içindir. Hz. Nûh'un duasının kabul olması, "Her peygamberin ümmeti hakkında kabul olmuş bir duası vardır" hadisi ışığında

28 Rabbim! Beni, ana-babamı ve evime mü'min olarak giren herkesi,[18] dahası tüm mü'min erkekleri ve mü'min kadınları bağışla! Zalimlerinse sadece tükenişini artır!"

anlaşılmalıdır (Şaubi, *el-Muvâfakât* IV, 283). İbn Mes'ud, içinde bu duanın geçtiği şu hadisi nakleder: "Bedir esirleri getirildiğinde Hz. Ebubekir: "Ya Rasulallah! Onlar senin kavmindendir; istersen onları bırakabilirsin: umulur ki Allah onlara dönüş nasip eder!" dedi. Ömer de dedi ki: "Ya Rasulallah! Onlar seni yalanladılar, yurdundan çıkardılar ve sana karşı savaştılar: vur boyunlarını!" Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah kimi kalpleri pamuk gibi yumuşak, kimilerini de kaya gibi sert yaratır. Ey Ebubekir, sen: "Artık kim bana uyarsa işte o bendendir.." (65/İbrahim: 36) diyen İbrahim; ve "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır.." (108/Mâide: 118) diyen İsa gibisin. Ey Ömer, sen de "Rabbim! Mallarını yok et, kalplerini bağla.." (69/Yûnus: 88) diyen Musa ve "Rabbim yeryüzünde kâfirlerden mostralık dâhi bırakma!" diyen Nûh gibisin" (Tirmizî ve İbn Hanbel).

Hz. Nûh, kendi kanaatini yansıtan bu duayı felaketin ardından da yapmış olabilir. Zira bu iki âyetin öncesi buna delalet eder. Bunu Hûd 36 da teyit eder. Zira söz konusu âyette, "Bundan böyle toplumundan kimse sana inanmayacak" denilmektedir.

18 Zımnen: "Davetime icâbet eden herkesi".

İBRAHİM SÛRESİ

Nüzûl : 65
Mushaf: 14

Sûre adını, 35-41. âyetlerinde geçen Hz. İbrahim'in ailesini Allah'a emanet ediş kıssasından alır. Kur'an'da bir çok yerde Hz. İbrahim anlatılmasına rağmen bu sûreye bu adın verilmesi anlamlıdır.

Mekke'de inmiştir. 28 ve 29. âyetlerinin Medine'de indiği görüşü sadece iniş sebebi rivayetlerine dayandığı için isabetsizdir (Krş: 73/En'âm sûresinin girişi). Sûrede konu ve üslûp bütünlüğü vardır. Cabir b. Zeyd tertibinde Şura-Enbiya, diğer ilk tertiplerde Nûh-Enbiya arasına yerleştirilir. Bütün bu veriler ışığında sûrenin zamanını, peygamber kıssalarının yer aldığı boykot dönemi sonrası olarak tesbit edebiliriz. Tıpkı aynı döneme ait Sâd, A'râf, İsrâ, Enbiya gibi, kıssalarda ilk sırayı Yahudi ve Yahudileşme sorununa verir.

Surenin ana teması Allah'a kayıtsız şartsız teslimiyettir. Teslimiyetin zımni bir şükür olduğu, daha girişte şu vurucu âyetle ifade edilir: "Eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım, yok eğer nankörlük ederseniz iyi bilin ki mahrumiyetim pek şiddetli olacaktır" (7). İbrahim ailesi üzerinden dile gelen bu hakikat, insanın Allah huzurundaki esas duruşudur. Bu çerçevede insanın mazisi, hâli ve istikbali ele alınarak tarihi örnekler şimdi ve buradaya taşınır, bu örneklerin hatırlatıldığı muhataplara ebedi istikbal için tedbir üretmeleri öğütlenir.

Sure, Kur'an'ın bütününde görülen geçmiş-gelecek, dünya-âhiret, iman-amel, gösterge-hakikat, afak-enfüs arasında bağ kuran bir akıl inşa etmeyi amaçlar. Bu amacı en güzel veren âyetler toprak-kök, kök-meyve bağlarını iyi/güzel kötü/çirkin örneğinde ortaya koyan 24-27. âyetlerdir. Bu Kur'an'ın en dikkat çekici pasajlarından biridir. Güzel söz kökü toprakta sabit dalları duaya duran eller gibi semaya yükselmiş güzel ağaca, çirkin söz de kökü yerinden sökülüp yerini yurdunu kaybettiği için cüruf hâline gelmiş, kuruyup çürümüş ağaca benzetilmiştir. Bu benzetmeler üzerinden sözün gücüne dikkat çekilmektedir. Ancak sözün güçlü olabilmesi için, onun hakikatin toprağında neş'et etmesi gerekir. Hakikatten kopan söz, toprağından kopan ağaç gibi çürür.

Surenin son konusu, hakikatten neşet eden hak söze sırtını dönenleri bekleyen feci akıbettir (42-50). Bu akıbetten kurtulmanın tek yolu aktif bir akletme yeteneğine sahip olmaktır (51-52).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Râ*![1]

BU, insanlığı, Rablerinin arzusuyla karanlıklardan aydınlığa; tüm övgülerin muhatabı olan, O her işinde mükemmel olanın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir vahiydir.[2] 2 O Allah ki, göklerde ve yerde olan her şey kendisine aittir.

(Kendilerini bekleyen) şiddetli cezadan dolayı vay o kâfirlerin hâline! 3 Onlar ki, sevgilerini dünya hayatına hasrederek onu âhirete tercih ederler; başkalarını da Allah yolundan çevirirler; dahası o (yolu) çapraşık ve dolambaçlı göstermeye çabalarlar. İşte onlar derin bir sapıklığa gömülmüşlerdir.[3]

4 BİZ her peygamberi yalnızca kendi kavminin diliyle gönderdik ki, mesajı onlara açık ve net olarak iletsin.[4] Bundan sonradır ki Allah isteyenin sapmasını dileyecek, isteyeni ise doğru yola yöneltecektir:[5] Zira her işinde mükemmel olan, hükmünde tam isabet kaydeden O'dur.

5 Nitekim, Musa'yı da âyetlerimizle "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (imtihan ve yardım) günlerini hatırlat" diye göndermiştik.[6] Çünkü bunda sonuna kadar sabreden ve şükrünü eda etmek için var gücünü harcayan herkes için dersler vardır.[7]

6 İşte o zamanlar Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatır-

---

1 İniş sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem 1'in notuna bkz.

2 Vahyin akla nisbeti, ışığın göze nisbeti gibidir. Işıksız kalan göz de, vahiysiz kalan akıl da kördür. Vahyin maksadı akılları bilinçaltının karanlığından bilinç semasının aydınlığına çıkarmaktır. Bilinç semasının güneşi ise vahiydir. Bu âyet cahiliye aklını "karanlık" olarak isimlendirmektedir. Bu yüzden vahyin hedeflerini, onun "karanlık" olarak nitelediği cahiliyye insanının bilgi ve birikimiyle sınırlamak, Kur'an'la çelişen bir yaklaşımdır.

3 Krş. 56/A'râf: 45, 86; 70/Hûd: 19. Allah'ın dosdoğru yolunu eğri büğrü, çapraşık ve dolambaçlı göstermenin her türünü kapsar. Bunun bir türü cepheden saldırı yöntemiyle dini hayattan dışlama amacıyla yapılır, bir başka türü de sûret-i haktan görünerek sahte kutsallık icadı yoluyla yapılır.

4 Peygamberlerle gönderilen mesajın gönderildikleri toplumların diliyle olmasının gerekçesi dikkat çekicidir: "..mesajı onlara açık ve net olarak iletsin". Burada vahyin beşer diliyle indirilmesinin maksadı verilmektedir. O maksat açık ve net olarak anlaşılmaktır. Zira vahyin indiriliş amacı, ancak anlaşılmasıyla gerçekleşir.

5 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 25; 58/Ra'd: 27; 97/Nûr: 21, notlar.

6 Hatırlamak genellikle geçmişte kalıp unutulmuş şeyler için kullanılır. Âyetin son cümlesi de hatırlatma gerekçesi olarak "ders almayı" gösterdiğine göre, hatırlatılması istenen şeyler geçmişe ilişkin olmalıdır. Âyetin bağlamı da bunu desteklemektedir. Bunlar, hem İsrâiloğullarının özel tarihinde hem de onların bilgisi dahilinde olan bölge insanının genel tarihinde yer alan inişler ve çıkışlar, alçalışlar ve yükselişler, yenilgiler ve zaferler olmalıdır. Bununla birlikte âyetin kastettiği "Allah'ın günleri"nin, kıyamet ve sonrasındaki hesap günü olarak anlaşılması da mümkündür (Krş. 85/Câsiye: 14). Son tahlilde âyet Allah'ın zamana müdahil oluşunu, Allah'tan bağımsız bir gelecek tasarımının mümkün olamayacağı ebedi gerçeğini haber vermektedir.

7 *Şekûr* kalıbına verdiğimiz bu mananın gerekçesi ve referansı için bkz. 93/Teğabün: 17, not 22.

layın; hani O sizi Firavun yönetiminin elinden kurtarmıştı? Onlar size işkencenin en bayağısını reva görüyorlar, oğullarınızı öldürtüp kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı.[8] Bu yaşananlar, içerisinde Rabbinizden size gelen ağır bir sınavı barındırıyordu. 7 Hani Rabbiniz size şunu duyurmuştu: "Eğer şükrederseniz size (olan nimetimi) artırırım,[9] yok eğer nankörlük ederseniz iyi bilin ki mahrumiyetim[10] pek şiddetli olacaktır."

8 Ve Musa dedi ki: "Siz ve yeryüzünde bulunan herkes topyekûn nankörlük etseniz bile, şunu unutmayın ki Allah övgülerin tümü kendine mahsus olup kendi kendisine yeten yegâne zâttır.

9 SİZDEN öncekilerin haberi size gelmedi mi? Nûh, 'Âd ve Semud kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin (uğradıkları felaketin gerçek mahiyetini) Allah'tan başka kimse bilmez.

Elçileri onlara hakikatin apaçık delilleriyle gelmiş, onlar ise nimeti teperek (sözlerini) ağızlarına tıkmışlar[11] ve "Şunu aklınıza koyun ki biz sizinle gönderilenleri reddediyoruz; zira biz, davet ettiğiniz şeye dair şüphe içindeyiz" demişlerdi; müteredditbir hâlde...[12]

10 Elçileri onlara "Gökleri ve yeri var eden Allah hakkında kuşku ha?" dediler; "O sizi günahlarınızdan arındırıp bağışlamaya ve sizin (hâk ettiğiniz cezayı) belirli bir süreye kadar erteleyerek, sizleri (tevbe etmeye) çağırıyor.

Onlar şöyle cevapladılar: "Siz de bizim gibi ölümlü bir insandan başkası değilsiniz. Siz bizi babalarımızın öteden beri tapa geldiği şeylerden vazgeçirmek istiyorsunuz. Madem öyle, bize apaçık bir belge[13] getirsenize!"

---

8 Oğullar ve kadınlara dair bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 127, not 72.

9 Nimetin şükrünü eda için kadrini idrak gerekir. Bir nimetin kadrini lâyıkıyla idrak de o nimeti vereni bilmekle olur. Her nimetin şükrü kendi cinsindendir. Ve şükür insanın neye daha çok değer verdiğinin göstergesidir. Zira neye çok şükrediyorsanız onun artmasını istiyorsunuz, neye değer veriyorsanız ona çok şükrediyorsunuz demektir.

10 *Azâb*'ın kök manası olan "mahrumiyet" için ilk kullanıldığı 7/Kalem 33 ve 29 nolu notuna bkz.

11 Ya da lafzen: "ellerini ağızlarına koyarak". *Yed* mecazen "nimet" manasına gelir (Zemahşerî). Buna göre vahiy Allah'ın nimetlerinin kaynağıdır. Onlar başta vahiy olmak üzere peygamberlerinin uyarı ve nasihatlerini ağızlarına tıkmakla nimeti geri tepmişlerdir. Tercih ettiğimiz anlam, ibarenin bu deyimsel karşılığıdır. İbare, zamirlerin merciine bağlı olarak çok farklı şekillerde anlaşılabilir. Nitekim Râzî bu ibareyi tam 10 farklı şekilde okumuştur.

12 *Murib* için bkz. 114/Tevbe: 110, not 140. *Şekk* ile farklılığı için bkz. 76/Sebe': 54, not 70. Burada soru şudur: *murib*, neden niteleyeni olduğu *şekk*'in hemen ardından değil de, inkârcıların ağzından nakledilen sözün sonunda gelmiştir? Kelimeyi inkârcıların cümlesine dahil ederek "biz tereddütlü bir kuşku içindeyiz" şeklinde anlamak, çelişkilerini ele veren bir itiraf olacağı için isabetli değildir. Dahası böyle yaptığımız takdirde, birlikte bir sıfat tamlaması oluşturduğu *şekk*'ten ayrılıp âyetin sonuna iliştirilmesinin anlama yaptığı katkı zayi olmaktadır. Çevirimiz, onların inkârlarını dile getirirken içlerinde sakladıkları tereddütlü hâlin, vahyin kaynağı tarafından ifşa edildiği sonucuna ulaştırmayı amaçlar.

13 *Sultan*, kök mana olarak hem "kesin delil, belge, gerekçe" hem de "şiddet, güç, kuvvet, keskinlik" mânasına gelir (*Lisân*). Buna göre

11 Peygamberleri onlara şöyle cevap verdi: "Evet, biz de yalnızca sizin gibi ölümlü birer insanız, ama Allah kullarından dilediği kimseyi de onurlandırır; üstelik Allah'ın izni olmaksızın size (bu konuda mucizevi) güçte bir belge sunmak da bizim üstümüze vazife değildir.[14] Ne ki yürekten inananlar yalnızca Allah'a güvenip dayanmalıdırlar. 12 Hem bize yollarımızı bulmada rehberlik ettiği hâlde, Allah'a neden güvenip dayanmayalım ki? Ve elbette sizin bize çektirdiğiniz eza cefaya rağmen direneceğiz: sağlam bir dayanak arayan herkes de sadece Allah'a güvenip dayansınlar!"

13 Sonunda inkârda direnenler peygamberlerine (iki seçeneğiniz var) dediler: "Ya sizi yurdumuzdan sürüp çıkarırız, veya bizim inanç sistemimize dönersiniz!"[15]

Bunun ardından Rableri kendilerine şöyle vahyetti: "Zalimleri kesinlikle helâk edeceğiz; 14 onların ardından (boşalan) yere sizi yerleştireceğiz."

İşte bu (son), Benim makamımdan ve tehdidimden korkan kimselere hastır.

15 Ve (mü'minler) önlerinin açılmasını niyaz ettiler.

İnatçı zorbaların tümü ise dünyada yıkılıp gittiler. 16 Onun da ötesinde cehennem vardır; onlara orada iğrenç[16] bir sıvı sunulacaktır. 17 Onu (yutmak için) yutkunacak fakat bir türlü yutamayacaktır. Derken ölüm(den beter bir hâl) her yandan gelip onu kuşatacak, ne ki o ölüm imkanından mahrum olacaktır.[17] Ve onun da ötesinde, çok daha ağır bir azap onları bekleyecektir.

18 Rablerini inkârda direnenlerin yapıp ettikleri (iyi şeyler), fırtınalı bir günde rüzgarın haşince saçıp savurduğu küle benzer; onların eline kazandıklarından hiçbir şey geçmez.[18] Bu işte budur telafisi mümkün olmayan büyük kayıp.[19]

19 GÖRMEZ misin ki Allah, gökleri ve yeri mutlak hakikate (bir atıf olsun diye) amaçlı ve anlamlı olarak[20] yarattı. (Dolayısıyla) eğer dilerse sizi topyekûn ortadan

---

"gücü meşrulaştıran, gücü karşısında baş eğdiren delil" anlamı çıkmaktadır. Çevirimizin gerekçesi budur (Farklı bir vurgu için bkz. 68/İsra: 65, not 88).

14 *Mâ kâne li...* kalıbı için bkz. 71/Yusuf: 76, not 76.

15 İnanca karşı zorbalığın tarihte yaşanmış fakat tarihte kalmamış bir örneği (Krş: 56/A'râf: 88-89).

16 Zımnen: Zira kendileri Allah'ın emanet ettiği pırıl pırıl hayatı iğrenç hâle getirdiler. "Yüz çevirmek ve geri dönmek" manasındaki *sadde* kökünü nisbet edilen *sadîd*, "bir yaradan taşan kanla karışık irin" manasına gelir (İbn Fâris). Çevirimiz bu içeriği yansıtmayı amaçlar.

17 Bkz. "Yoo, bugün yok olmak için bir tek ölümü çağırmayın, yok olmak için tüm ölümleri çağırın!" (40/Furkan: 14) Çevirimizin gerekçesi, nefyin haberinin *bâ* ile gelmesidir.

18 Zımnen: Allah'tan yoksun eylem anlam ve amaçtan yoksun eylemdir; tıpkı kül gibi işi bitmiş bir atıktır; savrulmaya açıktır.

19 *Dalal*, "sapma" anlamının yanında "yitme, kaybolma" anlamını da içerir (*Lisân* ve *Tâc*).

20 Lafzen: "hakikatle". *Bi'l-hakk*, Kur'an'da ilâhî eylemi niteleyen olarak geldiği bir çok yerde hem eylemin (burada "yaratma") mükemmelliğini, hem öznenin (Allah) mutlaklığını, hem de nesnenin (gökler ve yer) amaçlılığını ve anlamlılığını ifade eder. Çünkü O, hiçbir şeyi amaçsız yaratmamıştır (Âl-i İmran: 191). Zıddı *bâtıl*'dır ve *bâtıl* "anlamsızlık ve amaçsızlığa" delalet eder (Bkz: 79/Enbiya: 18 ve 59/Tûr: 35). Kelimenin başındaki *bâ* edatı

kaldırır, yerinize yepyeni bir varlık türü[21] getirir: **20** bu Allah için erişilmesi güç bir şey de değildir.[22]

21 Derken, (hesap günü) toptan Allah'ın huzuruna çıkmışlardır. Ve altta kalan zayıflar[23] büyüklük taslayanlara diyecekler ki: "Sahiden biz zamanında size uymuştuk; şimdi siz Allah'ın azabından bir şeyi bizden savabilecek durumda mısınız?"

Onlar cevap verecekler: "Eğer Allah bize bir yol gösterseydi, biz de size kılavuzluk ederdik; inleyip sızlasak da (başımıza gelene) sabretsek de, bizim için hepsi bir: artık bizim sığınacak bir yerimiz yok!"[24]

22 Ve hüküm kesinleşip iş bitince Şeytan dedi ki: "İşte hakikat: Allah size gerçekleşmesi kesin olan bir söz vermişti, ben de size söz vermiştim: fakat size verdiğim sözü tutmadım. Zira benim sizin üzerinizde yaptırım gücüm bulunmamaktaydı. Ne var ki sizi sadece davet ediyordum, siz de benim davetime yumuluyordunuz. Dolayısıyla beni suçlamayın, asıl kendinizi suçlayın! Ne ben sizin imdadınıza yetişecek durumdayım, ne de siz benim imdadıma. İşin gerçeği ben, sizin daha önce beni Allah'a ortak koşma girişimlerinizi de zaten (baştan beri) benimsememiştim![25]

---

hem "gerekçe", hem "bağlantı ve atıf", hem de "aracılık" ifade eder. Parantez içi açıklamamız, edatın bu muhtevasını çeviriye yansıtmak içindir. Gökleri ve yeri birer âyet olarak niteleyen sayısız âyet, onların Mutlak Varlık'a atıf yapan birer gösterge oluşlarına dikkat çekmektedir. Göstergenin gösterdiği hakikati görebilmek, ancak varlığa amaçlılık penceresinden bakmakla mümkündür. İşbu nedenle Zemahşerî "hakikatle" ifadesini "hikmetle, doğru bir amaç ve muhteşem bir iş için... O onları amaçsız ve keyfi olarak yaratmadı" şeklinde açıklar.

21 Ya da: "yepyeni bir toplum" (Krş: 42/Fâtır: 16-17). *Halk*, "insan nesli, insanlık" manasına geldiği gibi "var etme ve varlık" manasına da gelir. Her iki anlamıyla da bu ilâhî uyarı, tüm insan soyunun bir başka varlıkla takasına yönelik gibi gözükmektedir. Hitabın insan soyunun tümünü kapsadığı, âyetin girişinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı tür içerisinden daha küçük ölçekli bir değiş-tokuşun kastedildiği Mâide: 54'te *halk* değil *kavm* kullanılmaktadır (Ayrıca krş. 106/Nisâ: 133). İbarenin yapısı, silinen toplumun kökünün kazınmasını değil, üzerinin çizilip onların yerine başkalarının getirilmesini ifade eder. Bu ceza her iki toplumun da eş zamanlı olarak mevcudiyetine mani değildir. Zira fiil *bâ* ile geçişli yapılmıştır (*Furûk*, s. 28).

22 Aynı ibarenin benzer bir bağlamda kullanılmasıyla ilgili bkz. 42/Fâtır: 16-17.

23 Lafzen: Mustaz'aflar. Kur'an'da sözü edilen üç tip mustaz'af için bkz. 76/Sebe': 31, not 48. Bu âyettekiler kınanan mustaz'aflardır. Bunların belirgin vasfı ikidir. Birincisi: sırf sorumluluktan kaçmak için haklarından vazgeçerler. İkincisi: kazara ezilmekten kurtulsalar, kendileri de başkalarını ezerler.

24 *Mahîs*: mastar olarak "kurtuluş, kaçış", ism-i mekân olarak "sığınak" manasına gelir.

25 Yani: Ey şirk koşanlar! Siz böyle yapmakla beni tanrılık makamına çıkardınız, fakat ben sizin bana olan bu teveccühünüzü karşılayamazdım. Doğal olarak beni nankör durumuna düşürdünüz. Vahiy, mü'min muhatabında doğru bir Şeytan tasavvuru inşa eder. Bu tasavvurda Şeytan insanın ötekisi ve gerçek düşmanıdır. Şeytan varken insanın ille de ötekileştirecek başkaca bir düşman aramasına gerek yoktur. Burada da görüldüğü gibi Şeytan Allah'ın hasmı olamaz. Bu şirktir (Âyet 30). O sadece Allah'a asi olmuş zavallı bir mahluktur. İnsan üzerinde etkin bir gücü yoktur (Krş: 72/Hicr: 42; 68/İsra: 65). Onun

Elbette zalimleri, can yakıcı bir azap beklemektedir.[26]

23 Fakat iman eden ve o imana uygun iş işleyen kimseler, zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere buyur edilecekler. Onlar orada Rablerinin izniyle ebedi kalacaklar. Onlar orada (birbirlerine şöyle) mukabele edecekler: "Mutluluklar!.."

24 ALLAH'IN güzel bir söze nasıl bir benzetme yaptığını görmez misin? O, kökü (yerde) sabit, dalları göğe uzanan alımlı bir ağaç gibidir; 25 Rabbinin izniyle o her mevsim ürün verir.

İşte Allah belki öğüt alırlar diye insanlara böyle misaller veriyor.

26 Çirkin bir söz ise, (ekili olduğu) yerden kökten sökülüp çıkarılmış (kendi başına) ayakta duramayan zavallı bir ağaç gibidir...

27 Allah inanıp güvenen kimseleri sabit, sağlam bir sözle hem dünyada hem de âhirette sapasağlam (dimdik ayakta) tutar; ve Allah zalimlerin ayaklarını kaydırır: çünkü Allah dilediğini yapar.[27]

28 GÖRMEZ misin Allah'ın nimetini limitsiz bir nankörlükle takas edenleri! Ve toplumlarını sürükleyenleri tükeniş diyarı olan 29 cehenneme? (Evet) oraya varıp dayanacaklar: Ama orası ne berbat bir ikametgahtır!

30 Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için eşdeğer rakip güçler tasavvur ettiler.[28]

De ki: "Geçici arzularla oyalana durun, nasıl olsa varacağınız yer ateş olacaktır!"

31 İmanda sebat gösteren kimselere söyle: hiçbir pazarlığın, hiçbir dostluğun fayda vermediği gün gelip çatmazdan önce hakkını vererek namaz kılsınlar, kendilerine verdiğimiz nimetlerden -gizli ya da açık- infâk etsinler.

32 (Unutmayın ki) Allah'tır gökleri ve yeri yaratan; gökten suyu indiren ve onunla size rızık olması için ürünler çıkaran; ve Kendi emriyle denizde yüzen gemileri sizin yararlanmanız için (bir ya-

---

insan üzerindeki tüm tasarrufu, insanın kendisine transfer ettiği irade ile kaimdir. Bir başka ifadeyle; Şeytan'ın insana karşı kullandığı tüm cephaneyi ona yine insan verir. Dolayısıyla, insandan sadır olan kötülüklerin suçlusu aynadaki görüntüler değil, o görüntünün gönüllü seyircisi olmakla kalmayıp Allah'ın verdiği aklı kullanmayan ve iradesini Şeytana transfer ederek yerine vehmi koyan insandır. Bu yüzden Râzî insanın arzu ve tutkularını temsil eden *hevâ* için *eş-şeytânu'l-'aslî* (asli şeytan) der.

26 Bu cümlenin Allah'a atfedilmesi bize daha makul göründü (Krş: Zemahşerî).

27 Bu pasaj yalnızca sözün gücüne hasredilmiştir. İlâhî kelam olan vahiy, tüm sözleri çıkış noktalarından yola çıkarak ikiye ayırmıştır: Kökü olan ve olmayan; veya bir mesnede sahip olan ve olmayan. Zımnen: Söz etkisini kendisinden değil kaynağından alır. Vahyin insan tekini ve toplumlarını değiştirme ve vicdanları harekete geçirme gücünü nerden aldığını merak ediyorsanız, o kelamın geldiği ilâhî kaynağa bakınız (Ayrıca sûrenin girişine bkz.)

28 *Endaden* kelimesi rakip ve düşman eşe delalet eder (Bkz: 81/Fussilet: 9, ilgili notlar). Buradaki sapma, Şeytanın ya da başka soyut-somut varlıkların kötülük ilâhı olarak tasavvur edilmesine bir atıftır (âyet 22). Doğaldır ki, bu durumda kötülüğün yaratıcısı olarak görülen varlık, zıt bir işlevle de olsa, Allah'a rakip ilan edilmiş demektir. Bu tür bir Şeytan tasavvuru tevhidden ciddi bir sapıştır (Bkz: âyet 22, not 25).

saya) tabi kılan;[29] ve nehirleri siz yararlanasınız diye (bir yasaya) bağlayan; 33 yine sizin yararlanmanız için (bir yörüngede) devinip duran güneşi ve ayı (yasalara) tabi kılan; yine sizin için geceyi ve gündüzü (yasalarına) âmâde kılan; 34 ve isteyebileceğiniz her türlü şeyden (yararınıza olanları) size veren...

Ve eğer Allah'ın nimetlerini[30] saymaya kalksanız baş edemezsiniz. Şu da bir gerçektir ki, insanoğlu zulme pek yatkın olup nankörlüğünde hayli ısrarcıdır.[31]

35 BİR ZAMAN da İbrahim "Rabbim!" demişti, "Bu beldeyi güvenlikli kıl; ben ve çocuklarımla birlikte hepimizi putlara tapmaktan uzak tut! 36 Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan bir çoğunu saptırdılar:[32] Artık kim bana uyarsa işte o bendendir; kim de bana karşı çıkarsa biliyorum ki Sen tarifsiz bir bağışlayıcısın, eşsiz bir merhamet kaynağısın!

37 "Rabbimiz! İşte ben, neslimden bir kısmını ekip-biçmeye elverişsiz bir vadiye, Senin Mukaddes Beytinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz, (bunu) kulluklarını yerine getirebilsinler diye (yaptım)![33] Artık insanların gönüllerini onlara meylettir; onları bereketli ürünlerle rızıklandır; umulur ki onlar da (bunun) şükrünü eda ederler!..

38 "Rabbimiz! Şüphesiz ki Sen bizim gizlediklerimizi de açığa vurduklarımızı da bilirsin: Zira yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz!

39 "Her tür övgü ve sena, yaşlılığıma rağmen bana İsmail ve İshak'ı bahşeden Allah'a aittir. Gerçekten de benim Rabbim duaları işitendir: 40 (Öyleyse) ey Rabbim! Beni ve neslimden gelenleri ibadet ve kulluğun hakkını verenlerden kıl; ve duamı kabul buyur ey Rabbimiz!

41 "Rabbimiz! Beni, ebeveynimi ve tüm inananları hesapların verileceği gün affet!"

42 SEN, zalimlerin yaptıklarından Allah'ı habersiz sanmayasın. Ne var ki O onları, sadece gözlerin yuvalarından fırlayıp bir noktada donakaldığı[34] bir güne ertelemektedir. 43 (O gün) onlar arkaya kaykılmış[35] başları, yuvalarına bir türlü dönmeyen fırlamış bakışları ve tamtakır yürekleriyle panik içinde seğirtip dururlar.[36]

---

29 Veya *lekum*'deki *lâm* sebep değil de sıla kabul edilirse: "sizin emrinize tabi kılan". *Teshir* için ilk geçtiği 55/Sâd 18'e bkz.

30 Lafzen: "nimetini". Kuraldır: Mastar muzaf olursa tekiline çoğul manası verilebilir.

31 Bu âyetler "Açlık evrensel ihtiyaç sınırsızdır" diyen kapitalizmin aksine, "rızık evrensel nimet sınırsızdır" der.

32 Zımnen: Tevhid yoksa hidayet yok, hidayet yoksa hiçbir şey yok.

33 *Lâm*, o vadide iskanın gerekçesini ifade eder. O ıssız vadiye bırakılan iki kişiden biri genç bir anne olan hicretin gelini Hacer, diğeri de yavrusu İsmail idi. Her şeyi şu küçük diyalog açıklıyor: Hacer sordu: "Bizi kime emanet ediyorsun?" İbrahim cevapladı: "Allah'a!" Hacer dedi: "Öyleyse sorun yok: O bize yeter!"

34 *Teşhasu*: "(Göz) dikilir". Korku, kaygı ve dehşetten gözlerin fırlayacakmış gibi olup bakışların sabitlenmesi (Zemahşerî).

35 *Mukni'î ruûs*, bir çok ilk müfessir ve dilciye göre "başları yukarı kaldırmak", bir başka ifadeyle "başların enseye düşmesi"... Bitmişliğin resmi. Nadir kullanımlarda "nadir kelimeye nadir karşılık" kuralı gözetilmiştir. Buradaki "kaykılmış" ve bir sonraki "seğirtmenin" gerekçesi budur.

36 *Muhti'în*'in bakışları değil, "panik içinde

44 Bu yüzden, başlarına azabın geleceği gün için insanları uyar. Zalimler (o gün) diyecekler ki: "Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha tanı da, senin çağrına katılalım ve elçilere tabi olalım!"

(Onlara denilecek ki): "Ne oldu? Daha önceki (hayatta), sizin için herhangi bir tükenişin olamayacağına yemin edip durmuyor muydunuz? 45 Üstelik siz, kendilerine zulmedenlerin yurdunda yaşıyordunuz; dahası onlara nasıl muamele ettiğimiz size açıklanmıştı; ve size örnekler de göstermiştik.

46 Ama onlar entrikalarını sürdürdüler; isterse onların entrikaları dağları yerinden oynatmayı vaad etsin, yine de entrikaları bütünüyle Allah'a ayandır.

47 İşte bu yüzden, asla Allah'ın elçilerine olan vaadinden cayacağını sanma! Unutma ki Allah, herkese yaptığının acısını tattıran[37] yüceler yücesidir.

48 O gün yer başka bir yere, gökler ise (başka göklere) dönüştürülür;[38] ve her şeye egemen biricik güç olan Allah'ın huzuruna çıkarlar;[39] 49 ve sen günahkarları o gün zincirlerle birbirlerine bağlı olarak görürsün. 50 Onların giysileri katrandandır;[40] suratlarını ise ateş yalazı bürüyecektir.

51 (İşte bu), Allah'ın her bir cana kendi kazandığının karşılığını verdiği içindir; elbette hesabı (böylesine) seri gören sadece Allah'tır.

52 BU, insanlık için bir mesajdır: Artık onunla uyarılsınlar ve bilsinler ki biricik ilâh O'dur: nihayet derin kavrayış sahibi olanlar, bunu hatırdan hiç çıkarmasınlar!

---

seğirtmeyi" ifade ettiği bağlamdan anlaşılmaktadır (Ebu Ubeyde ve Zemahşerî).

37 ***İntikam'ın*** **deyimsel karşılığı, kişinin yaptığını yanına kar koymamaktır (Krş: 77/Zümer: 37, not 41).**

38 Vahiyden başka hiçbir yerde bulamayacağımız bu müthiş malumat iki manaya gelebilir: Ya mevcut yerin ve göğün yerini farklı bir boyutta başka bir 'yer' ve 'gök' alacak; ya da mevcut yer ve gökler başkalaşım geçirecek (Krş: 62/Kehf: 47; 44/Tâhâ: 106; 50/Vâkı'a: 3). ***Tebdil*** **kelimesinin delaleti birincisini teyit eder (*Tağyir*'den farkı için bkz. 68/İsra: 77, not 99).**

39 Üstte insan eliyle yapılmış düzenlerin zevali, burada ise insana âmâde kılınmış kozmik sistemin zevali dile geliyor. Âyetin sonundaki esma, aynısının geldiği bir başka âyeti hatıra getiriyor. Allah soracak: "Bugün mutlak iktidar kime aittir?" O'na Ondan başka cevap veren bulunmayacak: "Elbet mutlak otorite olan tek Allah'a!" (78/Mü'min: 16).

40 ***Katırân, ebhel*** **adı verilen sabin ardıcı/kara ardıç'tan elde edilen bir tür reçinedir. Bu reçine kaynatıldıktan sonra uyuz develere sürülür, çok yakıcı olmasından dolayı deve bu hastalıktan kurtulurdu. Bazen aşırı kullanıldığında hayvanın dokularına nüfuz ederek o bölgeyi yakıp kavururdu. Koyu renkte ve pis kokulu olup ateşte çok çabuk yanma özelliğine sahiptir (*Keşşaf*). Râzî bu âyeti açıklama sadedinde şunları söyler: "Ruh, ulvi âlemden ve yüceliğin insan idrakini aşan boyutundan parlayıp ışık saçan bir cevherdir. Beden adeta bu ruhun elbisesi gibidir. Ruhun maruz kaldığı bütün acı ve elemlerin nedeni sadece bu bedendir. Bu yüzden bedenin ruha yanaşıp onu yakması söz konusudur. Nitekim şehvet, hırs ve öfke de ruh cevherine beden (arazından) dolayı sirayet etmiştir. Bu beden kesif, katı, bulanık ve karanlık olduğu için ruhun ışığını gizlemiştir. Kokma ve kokuşmanın nedeni de bedendir. Bu yüzden beden katrandan gömleklere benzer." (*Tefsir* XIX, 117).**

SÂFFÂT SÛRESİ

Nûzûl : 66
Mushaf: 37

"Saf saf dizenler/dizilenler" anlamındaki Sâffât adını ilk âyetinden alır. Mekke'de inmiştir. Sûre tüm nüzul tertiplerinde En'âm-Lokman arasına yerleştirilir. Fakat bu sûrenin 62. âyetini Duhan 43'e yapılan itiraza cevap olarak, yine İsrâ 60. âyeti de bu sûrenin 62. âyetine atıf olarak okumak mümkündür. Bu takdirde sûreyi Duhân'dan sonra ve İsrâ'dan önceki bir yere yerleştirmek gerekir. Fakat bu takdirde Duhân'ı Hâ-Mîm ailesinden koparmak gerekecektir ki, bu da doğru gözükmemektedir. Bu noktada işin içinden çıkamadığımı itiraf etmeliyim.

Allah'ın peygamberlerine yardım edeceğine dair vaadinin hatırlatılması bu sûrenin çok zor bir zamanda indiğini düşünmemize yol açar (171-172). Bu da takriben, henüz Akabe biatleriyle Medine umudunun yeşermediği 10. yıl olmalıdır.

Sûrenin ana fikri âhirettir. 1-11. âyetler muhatabın dikkatini çekmeyi önceleyen Mekkî üslubun çarpıcı örneklerindendir. Kısa, vurucu ve etkilidirler.

Yasa bellidir: kötüler cezalandırılır, iyiler ödüllendirilir. Kötülerin kendilerine "atalar yolunu" referans göstermelerini boşa çıkarmak için Hz. İbrahim örneği verilir. İlle de atalar yolu takip edilecekse imânın büyük atası İbrahim'in yolu ne güne durmaktadır? Fakat onlar yanlış tercih yapmışlardır: "onlar atalarını eğri bir yol üzere buldular; fakat şimdi o ataların izinden gitmeye can atıyorlar" (69-70). İyilerin ödülü dokuz peygamber özelinde ele alınır (74-148). Özellikle Hz. İbrahim ve kurban ederken gördüğü biricik oğlunun ağır sınavı ayrıntılı olarak bu sûrede verilir (100-105). Amaç, bedelsiz ödül olmaz gerçeğidir: "İyileri Biz, işte böyle ödüllendiririz" (105).

Tüm sapmaların temelinde Allah tasavvurundaki sapma yer alır. Bu sapmanın başında ise, Allah'la doğrudan iletişimi yok eden şirk gelir. Görünür görünmez bir çok masum varlığa Allah'a ait nitelikler yakıştırılır (149-166). Oysa ki: "İzzet ve azamet sahibi Rabbin, insanların idrak evrenlerinin çok ötesinde aşkın bir yüceliğe sahiptir" (180).

Sûrenin temasını sûrede en çok kullanılan *muhlasîn* kelimesi verir. Yani: "imanını saf ve temiz tutma çabasını Allah'ın desteklediği kullar". Tüm Kur'an'da 8 yerde geçen bu kelime bu sûrede tam 5 kez kullanılmıştır.

Rabbim! Bizleri ihlaslı olan ve ihlas verilenler arasına kat!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ŞAHİT olsun sıra sıra dizenler ve dizilenler,[1]

2 Vazgeçirip set çekenler,

3 Uyarmak için peş peşe gelenler...[2]

4 Elbet, ilâhınızın bir tek olduğunda şüphe yoktur; 5 göklerin, yerin ve onların arasındaki her şeylerin Rabbi; ve bütün doğuların Rabbi.[3]

6 Şüphesiz Biz, yerin en yakın göğünü yıldızların[4] güzelliğiyle süsledik; 7 üstelik (onları) her isyankâr[5] Şeytanın tasallutundan koruduk, 8 ki yüce katın sakinlerini[6] dinleme (girişiminde) bulunamasınlar ve her yandan yüz geri edilsinler; 9 (dünyada) dışlansınlar ve (âhirette de) sürekli bir azaba mahkûm olsunlar;[7] 10 ancak bir (bilgi) kırıntısı kapanlar olursa, onlar da delik deşik eden bir ateş korunun pençesine düşsünler.[8]

11 ONLARDAN şu sorunun cevabını iste: "Kendileri yaratılışça (takdir ettiğimizden) daha üstün ve güçlü müdürler, yoksa Bizim yarattığımız (ve çok iyi bildiğimiz Şeytansı) birileri midir?"[9]

Açık gerçek şu ki, onları konsantre bir balçık türünden yaratan Biziz.[10]

---

1 *Sâffât*, (t. *sâffe*), insan, melek ve kuş gibi hareket yeteneğine sahip varlıklar için kullanılır (99/Saf: 4; 97/Nûr: 41; 60/Mülk: 19). İlk üç âyette her çeşidiyle "itaatkar varlıkların" kastedildiğini 165. âyet teyit etmektedir. Kasıt vahyin kendisi de olabilir (Râzî). Bu durumda vahiy benzer örneklerde olduğu gibi (42/Fâtır: 31; 39/Yâsîn: 2) inşa edici bir özne olarak öne çıkar. *Sâffât* hem "sıraya dizenleri", hem de "sıraya dizilenleri" ifade eder. Böylece şu anlama ulaşılır: "Şahit olsun vahyin sıraya dizdiği itaatkar kullar ve/veya kulları hizaya sokan sıra sıra âyetler".

2 *Tâliyât*: Nasıl ki *sâf* bir amaca ulaşmak için yan yana dizilmekse, *tilv* ya da *tilavet* de "bir mâna oluşturmak için yan yana gelmek"tir. Katade bununla "vahyi okuyup izleyen kimselerin" kastedildiğini söyler (Taberî).

3 *Meşârık*, "güneşin doğum yerleri". Zımnen: Vahiy güneşinin kaynağı bir fakat doğum yerleri, muhatapları, dilleri farklı farklıdır.

4 Lafzen: "gezegenlerin". Burada kastedilen gök cisimlerinin kendileri değil ışıklarıdır. Dolayısıyla "yakın gök" ifadesi, ışığı dünyaya ulaşan yıldızların bulunduğu tüm uzayı kapsar.

5 Veya: "kontrol dışı". *el-Mârid*, "kontrol dışı" (*el-haric 'ani't-ta'ah*) anlamını da içerir. Gaybı bildiğini iddia eden ve kendi kendini gerçekleştiren kimi kehanetlerle insan iradesini zaafa uğratan şeytanlar ve şeytansılar. *el-Mârid*'in "soyutlayan, yalıtan, soyan" anlamı göz önüne alındığında, her tür kehanet teşebbüsünün "bilgiyi amacından soyutlamak", bir tür "hakikat hırsızlığına soyunmak" olduğu anlaşılır.

6 Yani: Melekler âlemini ve özellikle vahiy meleğini.

7 Krş. 56/A'râf: 18 ve 68/İsra: 39.

8 *Sâkıb*, "oyan, delik deşik eden, yakan, kalbura çeviren bir kor alev" (*Lisân*). Kelimenin belirsiz olması, bu kor alevin gördüğümüzün dışında veya ender görülen şaşırtıcı mahiyetine delalet eder.

9 Zımnen: Şeytan ve tüm şeytansılar gibi, yaratılıştan gelen sınırlılıkları çoktan aştıklarını, dolayısıyla ilâhî yasaların kendilerini bağlamadığını mı düşünüyorlar? Bu âyet "Allah yarattığını bilmez mi?" (60/Mülk: 14) âyeti ışığında anlaşılmalıdır. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

10 İnsanın elementer kökeni için 80/Mü'minûn: 12, not 12.

12 Ama hayır, sen hayranlık ve şaşkınlık duyarken,[11] onlar işin şakasındalar; 13 hatırlatıldığı zaman da öğüt almazlar; 14 ve bir âyet gördüklerinde küçümsemeye kalkarlar; 15 ve derler ki: "Açıkça bu, büyü(leyici söz)den başka bir şey değil: 16 ne yani, biz ölüp gittikten, toza toprağa karışmış bir iskelet halini aldıktan sonra tekrar mı diriltileceğiz? 17 Yani, önden giden atalarımız da mı?"[12]

18 "Evet" de, "Hem de rezil rüsva bir halde!" 19 Nitekim o (gün) bir tek sarsıcı komut yankılanır: ve işte o an onlar bön bön bakakalır; 20 ve "Eyvah! Bu, işte o Hesap Günü budur!" derler.

21 İşte bu, yalanlayıp durduğunuz (iyi ile kötünün) arasını ayırma günüdür: 22 Toplayın bütün o zalimleri, onların türdeşlerini ve kulluk ettikleri her şeyi! 23 Allah'tan başka her şeyi... Ve hepsini gözleri fal taşı gibi açacak bir ateşe yönlendirin,[13] 24 ve onları orada alıkoyun: çünkü onlar sorgulanacaklar!

25 (Denilecek ki): "Ne oldu, neden birbirinize yardım etmiyorsunuz?" 26 Ama hayır, onlar o gün Allah'a ister istemez teslim olacaklar. 27 Ve birbirlerine yönelerek yardım talebinde bulunacaklar.

28 (Bir kısmı) şöyle diyecek: "Siz bize hep sûret-i haktan görünerek yanaşırdınız."[14]

29 (Diğerleri) "Asla" diyecekler, "Siz zaten hiç inanmamıştınız! 30 Hem bizim sizi zorlayacak bir gücümüz de yoktu: bilakis siz küstah ve azgın bir topluluktunuz! 31 Fakat şimdi Rabbimizin sözü hepimizin aleyhine gerçekleşti: hepimiz (yaptıklarımızın) acısını elbette tadacağız. 32 Fakat biz sizi (aldatmadık), açıkça saptırdık; çünkü biz zaten sapıtmış kimselerdik.[15]

33 Şu halde onlar o gün azapta da ortak olacaklar; 34 çünkü Biz suçu tabiat haline getirenlere işte böyle davranacağız.

35 Şu bir gerçek ki, ne zaman kendilerine "Allah'tan başka ilâh yoktur" denilmişse, mutlaka küstahça kibirlenmişler 36 ve "Ne yani, şimdi kalkıp da mecnun bir şairin sözüne uyup ilâhlarımızı mı terk edelim?" demişlerdir.[16]

37 Hayır! Bilakis o, hakikati getirmiş ve (önceki) elçileri tasdik etmiştir.

38 Şu kesin ki siz, acıklı bir azabı hak ettiniz; 39 ve yaptıklarınızın dışında bir şeyle cezalandırılmayacaksınız.

40 Ancak, imanını saf ve temiz tutma çabalarını Allah'ın desteklediği kulları hariç:[17] 41 işte onlar için (âhirette) belirlenmiş bir rızık vardır; 42 lezzet kaynağı her tür ürün...[18] Zira onlar (tarifsiz bir) ikrama mazhar olacaklar; 43 nimetlerle tıka

---

11 *'Acibte* fiilinin ikili anlamı gereği zımnen: Allah'ın yaratışına hayranlık, buna rağmen inkârcıların direnişine şaşkınlık duyarken...

12 18. âyet ışığında bu ibâre, alttan alta babalarla yüzleşme korkusunu îmâ eder.

13 *Cahîm*'in bu anlamı için bkz. 3/Müzzemmil: 12, not 13.

14 Lafzen: "sağdan gelirdiniz". Zaten *min* yerine *'an* gelmesi "suret-i haktan" yan anlamını verir.

15 Zımnen: "peşimize takılırken bunu hesap etmeliydiniz". Bu âyet, 28. âyetteki "aldatma" suçlamasını red içindir (Krş: 65/İbrahim: 22).

16 İlk inkârcı muhataplar şiir-kehanet ve şaircin arasında zorunlu bir ilişki olduğunu düşünüyordardı (Bkz: 51/Şu'arâ: 224, not 203).

17 *Muhlasîn*'in bu anlamı için bkz. 72/Hicr: 40, not 31.

18 *Fevâkih* (t. *fâkihe*) için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 39.

basa dolu olan cennetlerde; 44 muhteşem tahtlarda birbirlerini sevgi dolu gözlerle süzerek... 45 Aralarında kaynak sularından doldurulmuş kristal kâseler dolaştırılacak; 46 içenlere tarifsiz bir lezzet veren berraklıkta olacak; 47 ne zahmet verecek ne de sarhoş edecek; 48 ve yanlarında gözü dışarıda olmayan tatlı bakışlı eşler;[19] 49 sanki kumda gizlenmiş deve kuşu yumurtaları gibi kusursuz...

50 İşte onlar da (berikiler gibi)[20] birbirlerine yönelerek sualler soracaklar.

51 İçlerinden biri diyecek ki: "Bir zamanlar benim bir arkadaşım vardı; 52 bana, "Sahi, sen gerçekten de onun doğruluğunu tasdik mi ediyorsun?" derdi; 53 "Ne yani, biz ölüp gittikten, toza toprağa karışmış bir iskelet halini aldıktan sonra hesap vereceğiz, öyle mi?" (diye eklerdi). 54 (Sözüne devamla) sordu: "Onun halini görmek ister misin?"

55 Bunun üzerine bakar ve onu dehşet verici bir ateşin göbeğinde görür. 56 "Aman Allah'ım!" der, "Az kalsın beni de mahvedecektin! 57 Eğer Rabbimin yardımı olmasaydı, ben de burada tutulanlardan olmuştum! 58 (Cennet arkadaşlarına yönelerek): "Biz bir daha asla ölmeyeceğiz, değil mi? 59 (Ölüm) sadece şu ilk ölümümüzdü; ve biz artık asla azaba uğratılmayacağız (değil mi)? 60 Evet bu, işte budur muhteşem zafer!"

61 Çalışıp çabalayanlar, işte buna benzer bir akıbet için çalışmalılar.

62 Şimdi konuğu böyle ağırlamak[21] mı iyidir, yoksa zehir zakkumla (ağırlamak) mı?[22]

63 Şüphe yok ki Biz onu zalimler için bir imtihan vesilesi kıldık:[23] 64 Elbet o cehennemin ta orta yerinde yetişen bir ağaçtır; 65 tomurcukları, yeleli yılanların başları gibi (albenili)dir;[24] 66 ve onlar kesin-

---

19 Bu ibâre hakkında bkz. 41/Rahmân: 56, not 37. Bir başka ifadesiyle: Yüzünde göz izi, gözünde yüz izi olmayan, gözü ve gönlü eşine dönük eşler.

20 Zımnen, 27. âyette yer alan: "Cehennemliklerin kendi aralarında yaptıkları gibi.."

21 *Nuzulen*, misafire verilen mükellef ziyafet ve ziyafet sofrasına verilen isim (*Lisân*). Vahyin inişi de nüzûl ile ifade edilmiştir. Zira vahiy, insanlığın önüne serilmiş bir gök sofrasıdır. O sofra, kendisinden beslenen insanın dizine derman, gözüne fer, yüreğine ferman olarak yürür ve sonu cennetle noktalanan zorlu yolu insan ancak bu takviye/takvâ ile tamamlayabilir.

22 Lafzen: "zakkum ağacıyla mı". Anlamı için muhtemelen Kur'an'da ilk geçtiği 84/Duhân: 43'e bkz. Daha önce inen söz konusu âyete inkârcı muhataplar "Cehennemde ağaç mı bitermiş?" gibisinden itiraz etmiş olmalılar ki, özellikle 63. âyet buna bir cevap olarak inmiştir. Son söz edildiği İsra 60'ta "cehennem ağacı" olarak geçer.

23 Kur'an'da imtihan vesilesi kılınan diğer unsurlar için bkz. 68/İsra: 60, not 81.

24 Lafzen: "şeytanların başları". Devamı zımnen: "..fakat içinde ölümcül bir zehir barındırmaktadır". Araplar bir taç gibi başında taşıdığı göz alıcı yelesiyle meşhur olan zehirli bir yılan türüne (*hayyetun lehâ 'urfun*) *Şeytan* adını verirlerdi (*Lisân* ve *Tâc*; krş. 8/Tekvir: 25, not 21). Bir hadiste son derece tehlikeli olan bu "Şeytan"ın görüldüğü yerde öldürülmesi emredilir. Bizce burada, zehirli cehennem ağacının tomurcuğuyla Şeytan adı verilen bu yılanın göreni hayrette bırakan yeleli başı arasında bir benzerlik kurulmaktadır (Krş: Ferrâ ve Zeccâc). Göreni büyüleyen bu zehirli cazibe, arkasında ölümcül bir tehlikeyi saklamaktadır. Muhtemelen çiçeklerinin kokusu ve görüntüsü güzel fakat zehirli bir bitki türü olan Nerium Oleander cinsine de, bu özelliği dolayısıyla "zakkum" adı verilmiştir (Krş: 84/Duhân: 43, not 28).

likle ondan yemeye ve karınlarını onunla tıka basa doldurmaya mecburdurlar; 67 sonra, onun üstüne bir de yürek dağlayıp iç kaldıran bir kokteyli yudumlayacaklar;[25] 68 neticede son durakları, elbet gözleri faltaşı gibi açan ateş olacaktır.[26]

69 Çünkü onlar sapık atalarının başlarına sardığı geleneği izlediler;[27] 70 fakat kendileri atalarının izinden akılsızca seğirtiyorlar![28]

71 Doğrusu, onlardan öncekilerin çoğu da sapmıştı. 72 Ve elbette onların arasına da uyarıcılar göndermiştik: 73 dön de bir bak şu uyarılmış olanların akıbeti nasılmış? 74 Bunun tek istisnası var: imanını saf ve temiz tutma çabalarını Allah'ın desteklediği samimi kullar![29]

75 DOĞRUSU, (onlardan biri olan) Nûh da bizden imdat dilemişti; ve onun imdadına derhal yetişmemiz de güzeldi: 76 zira onu ve (inanç) ailesini[30] büyük bir badireden kurtarmıştık; 77 onun (inanç) soyunu da baki kıldık: 78 geriden gelenlerin zihninde ona dair (örnek) bir hatıra bıraktık: 79 Bütün milletler arasında Nûh'a selam olsun![31]

80 Elbet Biz, iyi olup güzel davrananları işte böyle ödüllendiririz; 81 çünkü o, Bizim gerçek iman sahibi kullarımızdandı; 82 nihayet (inkârda direnen) diğerlerini boğulmaya terk ettik.

83 VE onun tarafında[32] saf tutanlardan biri de elbet İbrahim idi: 84 Hani o Rabbine arı duru bir kalp ile yönelmişti;[33] 85 o zaman babasına ve kavmine şöyle demişti: "Sizler nelere tapıyorsunuz böyle? 86 Ne yani! Allah'ı bırakıp da uyduruk ilâhlara tapmakta ısrar mı ediyorsunuz? 87 Sahi siz, âlemlerin Rabbini ne zannediyorsunuz?"

88 Ardından yıldızlara bir göz attı 89 ve "Ben rahatsızım!"[34] dedi. 90 Bunun üzerine etrafındakiler, ondan yüz çevirip gittiler.

---

25 Sadece burada kullanılan *şevben*, "karışım, kokteyl" anlamına gelir (Râğıb ve Ferrâ).

26 *el-Cahîm*'i bu şekilde çevirimiz için bkz. 91/Hac: 51, not 74.

27 *Elfev*'e (*leffe*'den) ilişkin özgün çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 170, not 316.

28 *el-Har'*, "öndekine yetişeyim diye dengesiz ve düşüncesizce, yani çılgınca koşmak".

29 *Muhlasîn*'in bu anlamı için bkz. 72/Hicr: 40, not 31.

30 *Ehl* ile "inanç ailesi" kastedilmiştir. Açıklama için bkz. 53/Neml: 57, not 60.

31 Çağları aşarak gelen bu ilâhi selam, bu kıssaların amacını muhataba beyan içindir: Kimin izinden gidiyorsan onu seç! Unutma: gök kubbeye bırakılan her hoş seda baki kalır!

32 *Şî'a* için bkz. 88/Rûm: 32, not 41.

33 Kalb-i selîm için krş. 51/Şu'arâ: 89.

34 Muhtemelen tevriyeli bir ifade (Hz. Yusuf'a ait benzer bir ifade için krş. 71/Yusuf: 23). Etrafındakiler onun yıldızlara bakarak hastalanacağını okuduğunu sandılar. Fakat o, kavmin bu yönelişinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Tevriye, Allah'ın nebilerinin, zorda kaldıklarında başvurdukları bir söz söyleme yöntemidir. Peygamberler yalan söylemezler. Zorda kaldıklarında tevriye sanatına başvururlar. Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'un başvurduğu bu yöntemi hicret sırasında Hz. peygamber'in de kullandığını biliyoruz. Yolda karşılaştıkları bir kafileye kim oldukları sorusuna cevap olarak Allah Rasulü "sudan" cevabını vermişti. Bununla kendisi "Biz her canlıyı sudan var ettik" âyetine telmihte bulunmuş, fakat güvenilmez muhataplar bunun bir kabile adı olduğunu sanmışlardı.

91 Derken o, onların putlarına usulca yaklaştı ve "Ne! Yoksa (önünüze konulanlardan) yemiyor musunuz?" dedi (ve ekledi): 92 "Size ne oldu böyle, yoksa konuşamıyor musunuz?" 93 Ve onların üzerine abanıp bütün gücüyle vurmaya başladı.[35]

94 Derken etraftan koşuşarak başına üşüştüler.

95 O dedi ki: "Elinizle yonttuklarınıza[36] mı tapıyorsunuz? 96 Oysa sizi de yonttuklarınızı da yaratan Allah'tır."

97 Onlar "Onu (yakmak) için bir yapı yapın ve onu çılgınca yanan ateşin ortasına atın!" dediler.

98 Böylece ona zarar vermek istediler, ama biz onları rezil ettik.

99 Ve (İbrahim), "Ben Rabbime (kulluk edebileceğim bir yere) gideceğim,[37] O bana yol gösterecektir" diyerek (şöyle yalvardı): 100 "Rabbim! Bana erdemli bir (evlat) bağışla!" 101 Bunun üzerine ona uyumlu ve olgun bir oğlan çocuğu müjdeledik.[38]

102 Derken çocuk onun çaba ve tasasına ortak olacak olgunluğa eriştiğinde, (İbrahim) şöyle dedi: "Yavrucuğum! Kendimi rüyada seni kurban ederken görüyorum; bir bak bakalım, sen bu işe ne dersin?"

(Oğul) "Babacığım!" dedi, "Sana emredileni yap; inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın."

103 Sonunda o ikisi Allah'a teslimiyetlerinin bir gereği olarak (vardıkları sonuca) uydular ve (babası) onu yüzüstü yatırınca, 104 Biz kendisine "Ey İbrahim!" diye seslendik: 105 "Artık rüyanı gerçekleştirmiş bulunuyorsun!"[39]

Nitekim Biz, iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz.

106 Hiç şüphesiz bu, elbet apaçık bir sınavdı. 107 Ve Biz ona fidye olarak muhteşem bir kurban verdik;[40] 108 geriden gelen herkesin zihninde ona ilişkin (ör-

---

35 Lafzen: "sağ eliyle", mecazen: "bütün gücüyle". İmanın sahibine kazandırdığı celadet ve cesaret vurgulanıyor. Puta tapan insana değil tapılan nesneye vurması, suçluyu değil suçu hedef alması anlamına gelir. Aynı incelik yine aynı kıssanın anlatıldığı Meryem 42'de de görülür.

36 Yontulmuş heykellere delalet eder (*nehhât*: "heykeltıraş").

37 Krş. "Bana, Rabbime doğru yürüyen bir muhacir olmak düşer" (89/Ankebût: 26).

38 Bu oğulun İshak mı, İsmail mi olduğu tartışılmıştır. Yahudiler İshak olduğunu savunur. Oysa ki *Tekvin* 22:2'de "biricik/ilk oğul"dan söz edilir. "Biricik/ilk oğul"un İsmail olduğunda ittifak vardır. Bu durumda ilgili Eski Ahid metnine "İshak" adı sonradan eklenmiş olmalıdır (Bkz: İbn Aşur). Her iki oğul da müjdelenmiştir. Fakat İsmail İbrahim'in duasına icâbet olarak, İshak ise mucize olarak. İleride gelecek olan 112. âyette ayrıca İshak'a yapılacak olan atıf "İsmail'dir" diyenleri destekler mahiyettedir. 102. âyet Kurban edilen oğulun "sabredenlerden" olmayı istediğini söyler. Enbiya 85'te "sabredenlerden" olarak nitelenen üç peygamberden biri de İsmail'dir.

39 Rüyasını gerçekleştirmişti, çünkü rüyada "kurban etmiş halde" değil "kurban ediyorken" görmüştü. Amaç oğlunu kurban etmesi değil, Allah'a teslimiyetinin sınanmasıydı ve sınavdan alnının akıyla çıkmıştı. Hz. İbrahim bir "trajik kahraman" değil, tam teslim olmuş bir mü'mindi.

40 Yani bir sonraki âyetle birlikte: Allah-insan ilişkisinde mesafe bulunduğu sahte duygusunun geçersizliğini ifade eden kurban ibadetini teşri kılarak, İbrahim ve oğlunun anısını ebedileştirdik.

nek) bir hatıra bıraktık: 109 Selam olsun İbrahim'e!

110 İyileri Biz, işte böyle ödüllendiririz. 111 Zira o, Bizim gerçek mü'min kullarımızdan biriydi.

112 Bir de ona kendisi sâlih kullardan biri olan bir peygamberi, İshak'ı müjdeledik; 113 dahası onu[41] ve İshak'ı mübarek kıldık: ama o ikisinin soyundan dürüst ve erdemli olan da var, kendisine açıkça zulmeden de.[42]

114 DOĞRUSU Biz Musa'ya ve Harun'a da lütufta bulunmuştuk: 115 o ikisini ve onların kavmini büyük bir musibetten kurtarmıştık; 116 ve kendilerine yardım etmiştik de, sonunda galip gelen onlar olmuştu.

117 Onlara (hakkı batıldan) seçip ayıran kitabı vermiş 118 ve o ikisini dosdoğru yola yöneltmiştik. 119 Nihayet geriden gelen herkesin zihninde o ikisine ilişkin (örnek) bir hatıra bıraktık: 120 Selam olsun Musa ve Harun'a!

121 İyileri Biz işte böyle ödüllendiririz. 122 Zira onlar, Bizim gerçek mü'min kullarımız arasındaydılar.

123 ŞÜPHE yok ki İlyas da elçilerden biriydi.[43] 124 Hani kavmine demişti ki: "Ne o, sorumluluğunuzu idrak etmemekte direnecek misiniz? 125 Ba'le[44] yalvarıp yakararak, Sanatkarların Mükemmelini[45] göz ardı edeceksiniz, öyle mi; 126 Allah'ı, hem sizin hem de önden giden atalarınızın Rabbi olanı?

127 Derken onu da yalanladılar; bu yüzden onlar elbette yargılanacaklar. 128 Ancak, Allah'ın inancını saf ve temiz tutma çabasını desteklediği samimi kullar[46] hariç. 129 Ve geriden gelen herkesin zihninde ona ilişkin (örnek) bir hatıra bıraktık: 130 Selam olsun İlyas ve onun takipçilerine![47]

---

41 Buradaki zamir İbrahim'i de kurban olan oğulu da gösterebilir. Devamında gelen tesniye zamirinde (*min zurriyyetihima*) kastedilen iki kişi İbrahim'in soyunu sürdüren iki oğul olmak durumundadır. Şu halde ilk zamirin İsmail'i göstermesi daha makuldür. Bütün bunlar kurban edilen oğulun İsmail olduğu görüşünü destekler.

42 Kutsallık kisvesine bürünmüş Yahudi ırkçılığını red. Ayrıca krş. "Sözüm (senin soyundan bile olsa) zalimler için asla geçerli değildir" (94/Bakara: 124).

43 İsrâiloğulları peygamberlerinden Elijah (I. Krallar 17 ve II. Krallar 1-2). MÖ. 9. yüzyılda Kral Ahab zamanında Kuzey İsrâil krallığına gönderildi, ardından Elişa (Elyesa) geldi.

44 *Ba'l*, Fenikelilerin en büyük erkek tanrısı. Muvahhid olan İsrâiloğullarının Ba'l putuna tapma sürecinin kısa hikayesi şu: Kral Ahab bir adamın değerli arazisine el koydu. Hz. İlyas bu zulme karşı çıktı. Kral "Sen benden yana değilsen ben de senden yana değilim" diyerek Allah'ı bırakıp komşu putperest kavmin putu Ba'l'e tapmayı emretti. Sözün özü, bu ibretlik olay, aslında "menfaatlerine tapma"nın tipik bir örneğiydi.

45 *Halk*'ın "icat" vurgusuyla. Zira bu bağlam Ba'l putundan söz edilen bir bağlamdır. Zımnen sizi bu sanat eseri olan yontular cezbediyorsa eğer, onların hammaddesini de, ustalarını da yaratan Sanatkarlar Sanatkarı Allah ne güne duruyor.

46 *Muhlasîn* için bkz. 72/Hicr: 40, not 31.

47 *İlyâsîn* okunuşu İlyas'ın çoğulu olarak anlaşılmıştır. "İlyaslar", yani "İlyas ve onun yolundan gidenler" anlamına gelir (Ferrâ). Öyle anlaşılmaktadır ki bu selam, peygamberler zincirinin son ve en büyük halkası olan Hz. Muham-

131 İyileri Biz, işte böyle ödüllendiririz. 132 Zira onlar, Bizim gerçek mü'min kullarımız arasındaydılar.

133 ŞÜPHE yok ki Lût da elçilerden biriydi. 134 (Kavmi helâk) olduğu zaman, onu ve (inanç) ailesini toptan kurtarmıştık; 135 geride kalıp toz olmayı[48] tercih eden yaşlı bir kadın dışında. 136 En sonunda, diğerlerinin tamamını kahrettik; 137 ve siz onların mekânlarından gelip geçmektesiniz; her sabah 138 ve her akşam...

Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?

139 ŞÜPHE yok ki Yûnus da elçilerden biriydi. 140 Hani o efendisinden kaçan bir köle[49] gibi ağzına kadar dolu bir gemiyle kaçmıştı. 141 Bunun ardından kur'a çekilmiş ve hayatı kayıp (denize atılmıştı). 142 Derken o derin bir pişmanlıkla kıvranır bir haldeyken iri balık tarafından yakalanmıştı.[50] 143 Fakat o eğer Rabbinin yüceliğini sürekli hatırda tutan biri olmasaydı, 144 yeniden diriliş gününe kadar onun karnında kalacaktı.

145 Sonunda Biz onu bitkin bir halde ıssız ve çorak bir kıyıya çıkarttık; 146 ve onun başucunda bodur ve bol hevenkli bir bitki yeşerttik.[51]

147 Yine onu yüz bin, hatta daha fazla kişiye (yeniden) elçi gönderdik. 148 Bu kez onlar iman ettiler; bu yüzden Biz de onlara bir müddet müreffeh bir hayat yaşattık.[52]

---

med'i de kapsamaktadır (Elmalılı). Tûri Sînâ' (80/Mü'minûn: 20) ile *tûri sînîn* (30/Tîn: 2) örneği de bunu andırmaktadır. İbn Mes'ud *İdrîs* (123. âyet) ve *İdrâsîn* şeklinde okumuştur. Buradan yola çıkarak bazı yorumcular, İdris'le İlyas'ın aynı peygamberin iki farklı ismi ya da iki farklı makamı olduğu sonucuna varmışlardır. İrfan ekolüne mensup bazı yorumcular bu iki ismin sahibi için tenasühü çağrıştırır şekilde bir tür ölümsüzlük yorumları yapmışlarsa da, Kur'an'ın "Senden önce hiç bir insana ölümsüzlük vermedik" (79/Enbiya: 34) ifadesi bu tür yorumları boşa çıkarır.

48 *Gâbirîn* için bkz. 51/Şu'arâ: 171, not 88.

49 *Ebeka*, "köle efendisinden kaçtı" anlamına gelir (*Lisân*). Hz. Yûnus'un görev yerini izinsiz terk edişine atıf yapan bu pasaj, peygamberlerin de kendi iç dünyalarında büyük bir mücadele verdiklerini ifade eder. Son tahlilde, onlara mükemmellik atfeden her düşünceyi red amacı taşır.

50 *İltekame*, "yiyeceği ağzıyla kaptı" anlamına gelir (*Mekayîs*). Krş. "Derken o (düştüğü) zifiri karanlığın içerisinde "İbadete lâyık başka tanrı yok; sadece yüceler yücesi olan Sen varsın: hiç şüphesiz ben (bu tavrımla) zalimlerden biri olup çıktım!" diye yakarmıştı" (79/Enbiya: 87).

51 Bu anlam için bkz. Ebu Ubeyde. Zımnen şu ilâhî yasayı hatırlatır: "Her zorlukla beraber tarifsiz bir kolaylık vardır; evet, her zorlukla beraber tarife sığmaz bir kolaylık vardır" (6/Şerh: 5-6). Üstad Mevdûdî, 1891 yılında yaşanmış benzer bir olay nakleder. Bir İngiliz balıkçı teknesi balina avı için açıldığı okyanusta büyük bir balinayı yakalama mücadelesi verirken James Bartley adlı balıkçı denize düşer ve balina onu yutar. İki gün sonra başka bir tekne tarafından yakalanan balinanın karnından Bartley sağ olarak çıkar (*Tefhîm*).

52 Buna göre Hz. Yûnus, görev yeri değiştirilerek iki defa gönderildiği açıklanan tek peygamberdir. Eski Ahid'in *Yûnus Kitabı*'nda, onun öfkesinin sebebi anlatılır. Buna göre, Allah Hz. Yûnus'u önce İsrâiloğullarına peygamber olarak göndermiş, o ise Yahudi olmayanların hidayetini çok istediği için (belki de umut kestiği için) İsrâiloğulları dışında bir kavme gönderilmek istemişti. Eski Ahid'e göre görev yerini terk etmesinin sebebi buydu. Bu kıssa

149 İMDİ onlardan şu sorunun cevabını iste: "Senin Rabbinin payına yalnızca kızlar onlara da oğullar düştü, öyle mi? 150 Yoksa melekleri dişiler olarak yarattık da, buna onlar mı tanık oldular?"

151 Bakın, işte bu tiplerin iftiraya düşkünlüklerinden dolayı ısrarla dedikleri şudur: 152 "Allah doğurdu!" Onlar var ya onlar, kesinlikle yalan söylüyorlar.

153 Sahi, O kızları oğlanlara tercih mi etmiş? 154 Ne oluyor size, nasıl böyle hüküm verebiliyorsunuz? 155 Hiç mi düşünmüyorsunuz? 156 Yoksa elinize apaçık bir belge mi geçti? 157 Eğer doğru söylüyorsanız, haydi (varsa) kendi kitabınızı getirin!

158 Bir de O'nunla görünmez ve ruhani varlıklar arasında bir soy bağı vehmettiler; oysa bu görünmez ve ruhani varlıklar da bilirler ki, onlar kesinlikle yargılanacaklar.

159 Yüceler yücesi olan Allah, onların her türlü tasavvur ve tanımlarının çok çok ötesindedir.

160 Ancak, inancını saf ve temiz tutma çabasını Allah'ın desteklediği samimi kulları böyle yapmazlar: 161 çünkü ne siz, ne de taptıklarınız; 162 hiç biriniz O'na karşı kimseyi ayartamazsınız;[53] 163 ancak (göz göre göre) ateşe koşan kimseler hariç.

164 Hem, (samimi kullar derler)[54] ki: "İçimizde, (Allah tarafından) kendisine bir yer tayin edilmemiş hiç kimse yoktur: 165 evet biziz (emre âmâde olup) saf saf duranlar, elbette biz; 166 yine biziz (O'nun) yüceliğini dile getirenler, elbet biz!"

167 AMA bir de ısrarla şöyle diyenler var: 168 "Eğer geçmiş atalarımızdan bize tevarüs eden ilâhi bir uyarı devralmış olsaydık, 169 elbet biz de imanını saf ve temiz tutma çabasını Allah'ın desteklediği halis kullarından olurduk!" 170 Fakat (vahiy gelince de) onu inkâr ettiler; ama zamanı gelince (ne fena yaptıklarını) bilecekler.

171 Ama doğrusu, has kullarımız olan elçilerimize geçmişte verilmiş bir sözümüz vardı:[55] 172 mutlaka kendileri yardıma mazhar olacaklar; 173 elbet sonunda galip gelecek olan da Bizim ordumuz olacaktır.[56]

174 Bu yüzden artık onlardan bir süreliğine uzak dur; 175 ve sen onları(n zavallı halini) gör, zamanı gelince onlar da (kendi perişan hallerini) görecekler.

Enbiya, Yûnus ve hassaten ilk sûrelerden Kalem'de yer alır. Hz. Peygamber'e Hz. Yûnus gibi olmama îmâsını ve uyarısını taşır.

53 Ya da zamirin *mâ tâ'budûn*'u göstermesinden yola çıkarak: "Görünmez varlıkları". Eğer *mâ entum 'aleyhi*'yi bir kalıp olarak alırsak (Krş: 98/Âl-i İmran: 179) "Üzerinde bulunduğunuz halin (görüntüdeki cazibesi) sebebiyle ayartamazsınız" anlamına gelir (Krş: Ferrâ).

54 Âyet 160'taki "samimi kullara" atıf. Buna, 161'de atıf yapılan melekler ve görünmez ruhani güçleri, hatta 166. âyetteki *musebbihûn*'dan yola çıkarak bütün varlıkları dahil edebiliriz: "O'nun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dâhi bulunmamaktadır" (68/İsra: 44; krş. 74/Nahl: 48 ve 76/Sebe': 10).

55 "Geçmişte verilmiş bir söz" sünnetullahtır; yani bu konudaki ilâhi yasalardır.

56 Bu orduya, eşyayı harekete geçiren muharrik güçler de dahildir. Hz. Nûh'a yardım eden su, İbrahim'e yardım eden ateş, Hz. Musa ve Harun'a yardım eden deniz, Hz. Yûnus'a yardım eden hayvan ve bitki bu orduya dahildir.

176 Sahiden de, onlar azabımızın bir an önce gelmesini (gerçekten) istiyorlar mı?
177 Fakat o aniden kendi mekânlarında başlarına indiğinde, uyarılanlar berbat bir sabaha uyanmış olacaklar.
178 Yine de sen onlardan bir süreliğine uzak dur; 179 ve sen gözetle; onlar da yakında (günlerini) görecekler.

180 İZZET VE AZAMET sahibi Rabbin, insanların idrak evrenlerinin çok ötesinde aşkın bir yüceliğe sahiptir.
181 O'nun bütün elçilerine selam olsun!
182 Ve âlemlerin Rabbine hamdolsun![57]

57 İbn Ebi Hatim'in Şabi'den naklettiği bir habere göre, Hz. Peygamber son üç âyeti toplantıların sonunda okumayı tavsiye etmiştir.

KASAS SÛRESİ

Nüzûl : 67
Mushaf: 28

Kıssa kelimesinin çoğulu olan *Kasas* adıyla şöhret bulan sûreye, 25. âyetten ilhamla bu ad verilmiştir.

Mekke'de indirilen sûre, tüm ilk tertiplerde İsrâ sûresinin önüne yerleştirilmiştir. R. Blachère sûreyi Mekke döneminin 3. periyoduna, M. Bazergan dört âyet hariç (81-84), 11 ve 12. yıllara yerleştirir. Konusu itibarıyla Kasas sûresinin kendi içerisinde bir bütünlük teşkil ettiği açıktır. Aslında sûrenin kendi içinde, iniş tarihine delalet edebilecek hayli done vardır. 20. âyet Rasulullah'a karşı hazırlanan suikastı dolaylı olarak haber verir. 24. âyet Allah Rasulü'nün Taif seferini hatırlatır. Bu durumda iniş tarihini 10. yıl olarak tesbit etmek isabetlidir.

Bir önceki sûrede ağırlıklı olarak yer alan Süleyman-Belkıs kıssası bağlamında iktidar ve güç ahlâkı ele alınmıştı. Bu sûrede anlatılan Karun kıssası bağlamında (76-82) servet ahlâkı ele alınır. Esasen sûrede ayrıntılı olarak ele alınan Firavun-Hâmân-Karun üçlüsü, siyaset-bürokrasi-sermaye üçgenini temsil eder. Bu üçlü zalim olursa, zulüm üzerine bina edilmiş olan piramidik bir siyaset üretir. Bu üç erkin temerküzü, gücü tanrılaştırır. İlgili pasajların ana fikri de budur.

Sûrede Musa kıssası, öncelikli bir yer tutar (3-46). Bu kıssa boyunca iç çatışmaları, endişe ve kaygıları, şaşkınlık ve hatalarıyla Hz. Musa'nın "beşeri" boyutu işlenir. Zaten bu kıssanın hemen ardından gelen ve Hz. Peygamber'e hitap eden "Sen sevdiğini doğru yola yöneltemezsin, fakat Allah dileyeni doğru yola yöneltmeyi diler" (56) âyeti de, bu kıssanın vermek istediği mesajı tamamlayıcı mahiyettedir. Bu âyetin içerisinde yer aldığı uzun bölüm (47-75) peygamberlerin beşeri tabiatı ve vahyin ilâhi kaynağına dikkat çeker. Bu bölümde, inkârcı toplumların başına gelenler hatırlatılır. Bir toplumu neyin helâke sürüklediğini çarpıcı bir dille beyan eden şu âyet, bu bölümde yer alır: "biz hiçbir ülkeyi oranın halkı (birbirlerine) zulmetmedikçe helâk etmeyiz" (59). Söz, Hesap Günü'ndeki ilâhi yargıya getirilir. Herkesin âhiret ve akıbetini, bu hayatta, kendi eylemleriyle inşa ettiği hakikati bir kez daha vurgulanır.

Sûre, tüm vahiylerin en temel hakikati olan tevhid akidesine atıf yaparak son bulur: "Allah'tan başka ilâh yoktur; O'nun (sonsuz) zâtından başka her şey yok olacaktır!"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Tâ-Sîn-Mîm*![1]

2 BUNLAR kitabın açık ve açıklayıcı olan âyetleridir.[2]

3 İmanlı bir toplum (oluşturmak) için,[3] sana Musa ve Firavun arasında geçen olaylardan bir kısmını sahih bir amaca uygun olarak aktaracağız.[4]

4 Şu bir gerçek ki, Firavun malum ülkede zorbaca baskı kurmuş[5] ve ülke halkını kastlara ayırmıştı. Onlardan bir sınıfı zayıf ve güçsüz düşürmek istiyor, (bu yüzden) çocuklarını öldürtüp kadınlarını sağ bırakıyordu;[6] çünkü o, gerçekten de bozgunculuğun tekiydi.

5 Ve Biz de istiyorduk ki, ülkede zayıf ve güçsüz bırakılanlara destek çıkalım ve onları öncüler yapalım; ve kendilerini (ülkeye) vâris kılalım;[7] 6 dahası onları yeryüzünde güvenli biçimde yerleştirelim; Firavun'u, Hâmân'ı[8] ve bunların ordusunu, berikilerin eliyle korktukları şeye uğratalım.[9]

7 İşte (bunu gerçekleştirmek için) Musa'nın annesine şöyle vahyettik: "Onu (bir müddet) emzir! Fakat onun başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu suya bırak; sakın korkayım ve üzüleyim deme! Çünkü Biz kesinlikle onu sana geri döndüreceğiz ve onu elçilerden biri yapacağız!"[10]

8 Derken, Firavun'un ailesi[11] onu buldu; sonunda kendileri için bir düşman ve bir hüzün kaynağı olacak (bu bebeği) sahiplendiler. Belli ki Firavun, Hâmân ve onların askerleri yanılgı içindeydiler.[12]

---

1 Mânası ne olursa olsun, Hz. Peygamber'in vahyin bir tek harfini bile zayi etmeden iletti-ği vurgusunu taşır (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 *Mubîn* hem özünde açık, hem de açıklayıcı (71/Yusuf: 1, not 2). *Mubîn* vasfı, ister yüceltme ister inkâr sûretinde olsun, her tür anlaşılmazlık iddiasını reddeder (72/Hicr: 1 ve 51/Şu'arâ: 1, ilgili notlar).

3 Kur'an kıssaları haber formunda aktarılmış olsalar da, inşa edici bir amaç güderler. Muhatabının şahsiyetini inşa ettiği gibi, onlardan toplumsal bir kimlik oluşturmalarını da ister.

4 *Bi'l-hak* ibâresini çevirimizin gerekçesi için bkz. 62/Kehf: 13, not 15.

5 "Büyüklendi" anlamındaki *'alâ* bu bağlamda 'baskı ve zorbalığı' ifade eder (*Galebe* anlamı için bkz. *Külliyyat*, s. 628).

6 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 127, not 72 (Krş: Eski Ahid, *Çıkış* I, 8-16).

7 Krş. 56/A'râf: 137.

8 *Hâmân* için 38. âyetin notuna bkz.

9 İndiği hassas zaman göz önüne alınırsa, bu âyetin ilk muhatapların yüreğini nasıl serinlettiği daha iyi anlaşılır. Allah Rasulü'nün o zor ve kor günlerde ashabına çağın iki imparatorluğunun başkentini vaad etmesinin arkasında, vahyin verdiği bu mesaj yatıyordu. Zımnen: İnancınız uğruna köle edildiğiniz bir ülkeden sürgünü göze alırsanız, efendisi olacağınız bir ülke size ödül olarak sunulur.

10 Zımnen: Her Firavun'un bir Musa'sı vardır. Hiçbir Firavun'un gücü Musa'ların doğumuna mani olamaz. Eğer Firavun'un zulmü anaların rahmine kadar uzanmışsa, orada Musa'yı Firavun'un sarayında arayın!

11 Arkadan gelen âyetten bu kişinin Firavun'un karısı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı müfessirler bu kraliçenin, 113/Tahrîm: 11'de örnek gösterilen kişi (Asiye) olduğunu söylerler (Taberî).

12 Veya: "..yanlış yoldaydılar". Hasan Basri'nin yorumuna dayanan tercihimizin açılımı şöyledir: 'kendi elleriyle kendilerini iktidardan edecek süreci başlatan bir yanılgıya düşmüşlerdi' (Râzî).

9 Firavun'un karısı "İşte, benim için de senin için de bir göz aydınlığı!" dedi, "Onu öldürmeyin; bakarsın bize bir yararı dokunur ya da onu evlatlık edinebiliriz."

Ama berikiler, (olacakların) asla farkında değildiler.

10 Bu arada Musa'nın annesi, gönlü onun acısıyla dolu olarak[13] sabahı etti. Öyle ki, (vaadimize) inanıp güvenenlerden biri olması için kalbini sımsıkı pekiştirmiş olmasaydık,[14] az kalsın onun kimliğini açığa vuracaktı. 11 İşte o (anne bu haldeyken, Musa'nın) ablasına "Onu izle!" dedi. Bunun üzerine kız onu uzaktan izlemeye koyuldu.

Hâlâ onlar hiçbir şeyin farkında değildiler.

12 Ve Biz daha ilk günden onun (Mısırlı) süt anneleri (emmekten) geri durmasını sağladık. Bu durumu (öğrenen kız kardeşi) "Onun bakımını sizin adınıza üstlenecek bir aile göstermemi ister misiniz?" dedi (ve ekledi): "Hem, onlar onu iyi eğitirler."

13 Ve sonunda onu annesine döndürdük ki, gözü aydın olsun ve üzülmesin diye... Dahası insanların çoğu bunu bilmese de, kendisi Allah'ın vaadinin kesin bir gerçek olduğunu bilsin diye...[15]

14 DERKEN (Musa) erişkinlik dönemini tamamlayıp (aklen) iyice olgunlaşınca,[16] ona üstün bir muhakeme ve seçip ayırma yeteneği kazandıran bir bilgi[17] bahşettik: Biz dürüst ve erdemli davrananları işte böyle ödüllendiririz.[18]

15 Ve (Musa) halkından bir kısmının gaflete daldığı bir zamanda kente girdi ve orada iki adamı birbiriyle kavga ederken buldu. Bunlardan biri kendi halkına, diğeri düşman tarafına mensuptu. Derken kendi halkından olan, düşmana mensup olana karşı ondan yardım istedi. Yerinden fırlayan[19] Musa ona bir yumruk vurdu ve hesabını gördü.

(Fakat kendine geldiğinde) "Bu Şeytan'ın işi!" dedi, "Çünkü o, kişiyi yoldan çıkaran apaçık bir düşmandır."[20]

---

13 Lafzen: "gönlünde (onun acısından başkasına) yer kalmaksızın.."

14 Bu şekildeki çevirimiz için bkz. 114/Tevbe: 61, not 74 ve krş. 71/Yusuf: 64. *el-Mu'minin*'in, Allah'ın kalbe sımsıkı pekiştirdiği iman sahibi için kullanılması, bizim bu kalıpla *ellezine âmenû* arasındaki farkı izah sadedinde 106/Nisâ 136'ya düştüğümüz notu destekler mahiyettedir.

15 Hz. Peygamber'in yetiştirilmesine dolaylı bir atıf. Onun kişiliği Hz. Musa'nın çocukluk hikayesi bağlamında inşa ediliyor. Zımnen: Kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı başlar.

16 Eski Ahid'e göre 40 yaşına gelince (*İşler*, 7:23).

17 *Hukmen ve 'ilmen*'e verdiğimiz bu anlamın gerekçesi için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

18 Hata yapmak değil, hatayı savunmak kişiyi erdemli olmaktan uzaklaştırır.

19 Takibiye *fa*'sı bu bağlamda, tercihimize yakın bir işleve sahiptir.

20 Bu üslubun sırrı yanlışla yanlış yapanı aynılaştırmamaktır. Bunun için kaza cinayeti şeytana atfediliyor ki tevbesi kolay olsun. Günahıyla aynılaşan ona ateş edemez. Günahı Şeytan'a nisbet etmek hem insanın aslen temiz olduğunu, hem günahı meşrulaştırmamayı, hem de insanın gerçek 'ötekisi' olan Şeytan dururken başka bir öteki icadına meydan vermemeyi ifade eder. İnsanı günahla aynılaştıran, tevbe etmesini istediği günahkara "Kendine nişan al!" demiş olur. Oysa vahiy böyle demez. Zira insan özü itibarıyla temizdir. Kirlilik arızidir. Kirlenen yıkanır. Vahiy günahkara "Günahına

16 (Ardından) "Rabbim!" dedi, "Ben kendime kötülük ettim! Ne olur beni affet!"[21]

Bunun üzerine Allah onu affetti: çünkü O, evet O'dur mutlak bağış sahibi, sonsuz merhametin kaynağı da O'dur.[22]

17 (Yine o) "Rabbim!" dedi, "Bahşettiğin nimet hakkı için, suçlu ve haksız kimselere bundan böyle asla arka çıkmayacağım."

18 Ve ertesi sabah, söz konusu kentte endişeyle etrafı kolaçan ederek dolaşıyordu. Fakat o da ne? Dün ondan yardım isteyen adam, kendisini yine yardıma çağırmıyor mu? Musa ona: "Besbelli ki sen iyice zıvanadan çıkmışsın!" dedi. 19 Fakat bir yandan da her ikisinin ortak düşmanı olan kimseyi yakalamaya girişmişti. O kişi "Ey Musa!" dedi, "Daha dün öldürdüğün adam gibi beni de mi öldürmek istiyorsun? Anlaşılan senin arzun haksızlıkları gideren ve düzeltenlerden biri olmak değil, ülkenin başına zorba kesilmek."[23]

20 İşte bu sırada kentin öteki ucundan bir adam[24] koşarak geldi ve "Ey Musa!" dedi, "Soylular seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal (burayı) terk et! Ve şunu da unutma ki, ben senin iyiliğini isteyen biriyim."[25]

21 Bunun üzerine, korku dolu gözlerle etrafa bakınarak orayı terk ederken, bir yandan da şöyle yakarıyordu: "Rabbim! Beni şu zalim toplumun elinden kurtar!"

---

nişan al!" der. Bu yaklaşım günahların günahı benimsemesinin önüne geçer. Kendi günahını kurtulunması gereken bir hastalık gibi görmesini sağlar. Hepsinden öte, günahı Şeytan'a nisbet ederek kendini veya başkalarını şeytanlaştırma tehlikesinin önüne geçer. Eski Ahid'de aktarılan kıssanın bu bölümü hiçbir ahlâkî öğüt içermediği gibi, anlatım sıradan bir kaçak-suçluyu resmeder tarzdadır (*Çıkış* 2:12).

21 Hakkı gözeterek değil, sırf mensubiyete bakarak taraf tutmuştu. Bu kişinin gerçeğe karşı işlediği bir suçtu. Gerçeğe karşı işlenmiş her suç, aslında kişinin kendisine karşı işlenmiş bir suçtu. Burada dikkat çekilen bir kaza eseri olduğu açık olan ölüm değil, Hz. Musa'nın "bizden" gerekçesiyle haklıya karşı haksızı savunmasıdır. Zira 17. âyet İbranî'nin haksız olduğunu gösteriyor. Bu âyet zımnen her türlü asabiyeti reddediyor.

22 Belirlilik takısıyla gelen ilâhî esma, ismin eyleme dönük yüzünden daha çok öznesinin zâtına aidiyyetiyle alâkalıdır. "Mutlak" ve "sonsuz" vurgusu bunu göstermek içindir (Belirsiz gelen esma için bkz. 114/Tevbe: 102; 91/Hac: 61, ilgili notlar).

23 Bu ikinci sınavda doğrunun bilgisine sahip olduğu halde doğru davranışı gerçekleştirecek olgunluğa sahip olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine ciddi bir eğitimden geçmek üzere Medyenli üstada yollanacaktır. Burada ilâhî takdirin akıl-sır ermez cilvelerinden biri tecelli etmektedir. Zira bağımsız Hz. Musa biyografilerine göre, Mısır ordusunun başında gönderildiği Habeş seferinden muzaffer bir "prens" olarak dönen Musa, mevcut yöneticiden sonra, Mısır sarayının iktidara en yakın adaylarından biridir. İlk bakışta olumsuz gibi duran olaylar zinciri, o farketmese de, son tahlilde Hz. Musa'ya yepyeni bir yol haritası çizen bir dizi gelişmenin başlangıcını oluşturur.

24 Veya: "kentin ileri (gelenlerinden) bir adam". Özel olduğu için kulağı kesilerek bel konulmuş deveye *kasvâ* denir (*Mekayis*). Bu, takdir gerektirdiği için uzak bir mânadır.

25 Vahyin kıssalar üzerinden Allah Rasulü'nü nüzul ortamında olup bitenler hakkında bilgilendirdiğinin çarpıcı bir örneği. Âyet Rasulullah'a karşı suikast hazırlığı yapan müşriklerin bu durumunu haber verme amacı taşır.

22 Ve Medyen'e[26] doğru yola koyulurken: "Umarım Rabbim beni doğru yola yönlendirir" dedi.

23 VE (MUSA) Medyen sularına ulaşınca, orada (hayvan) sulayan bir gurup insanla karşılaştı; ve onların az ötesinde iki kadını hayvanlarına sahip olmaya çalışırken buldu. O ikisine "Size nasıl yardımcı olabilirim?"[27] dedi. Onlar "Bu çobanlar işini bitirip ayrılıncaya dek biz (hayvanlarımızı) sulayamıyoruz; (biz kadınız) ve babamız da çok yaşlı biri" diye cevap verdiler.

24 Bunun üzerine (Musa) onların (hayvanlarını) suladı; ardından gölgeye çekilip şöyle yalvardı: "Rabbim! Bana bahşetmiş olduğu bu tür bir hayra öylesine muhtacım ki!"[28]

25 Derken, o kızlardan biri utana sıkıla çıkagelerek dedi ki: "Babam (hayvanlarımızı) sulamana karşılık ikram etmek üzere seni davet ediyor."

(Musa) onun yanına varınca, olan biteni bir bir anlattı. O, "Korkma!" dedi, "Zalim kavmin elinden artık kurtulmuş oldun."[29]

26 Kızlardan biri: "Babacığım!" dedi, "Onu ücret karşılığı yanında tut! Çünkü ücret karşılığı tutabileceğin güçlü ve güvenilir kimselerin en iyisi bu olacaktır."[30]

27 (Kızların babası Musa'ya): "Bana bak!" dedi, "İşte şu iki kızımdan birisini, bana sekiz yıl işçilik yapman karşılığında seninle evermek istiyorum; fakat bu süreyi on yıla tamamlarsan, artık o da senin bileceğin iştir; zira ben seni zahmete koşmak istemem; inşaallah sen beni hep dürüst ve erdemli davranan bir (işveren) olarak bulacaksın!"

28 (Musa): "Bu seninle benim aramda kalsın!" dedi, "İki süreden hangisini doldurursam doldurayım, artık bana karşı bir husumet olmasın; ve Allah bu söyle-

---

26 Medyen halkı Arapların Amorit koluna mensup bir halk. Hem ırk hem dil olarak İbranilerle uzak akrabadırlar. Bugünkü Amman vadisinde, Mısır'a mücavir fakat bağımsız olarak yaşıyorlardı (Hz. Şuayb ve Medyen tarihine dair bir not için bkz. 56/A'râf: 85). Medyen bölümünde iki kadının babasının ismi hiç verilmez.

27 Lafzen: "Beklentiniz ve arzunuz nedir?"

28 Bu karşılaşmayı, yaşadığı yalnızlığı gidermek için Allah'ın bir lutfu saymıştı. Nitekim ileriki âyetlerde bu kızlardan biriyle evlenmek için ödeyeceği bedel nakledilecektir. Bu âyette anlatılan Musa'nın "bittim" noktasıdır. Özel ilâhi eğitim kapsamına alınan Musa, yaşamakla ölmek arasındaki bir kıyıda gizliçe doğmuş, suya bırakılmış, sarayda büyümüş, prens olmuş, Habeş seferinda başarı kazanarak adını sarayın adayları arasına yazdırmıştı. Elinden çıkan ölümlü kaza sonrası şimdi kaçak, aç, susuz, uykusuz, evsiz ve barksız biri olarak Rabbine bittiğini ilan ediyordu. Hz. Musa'nın durumu, Hz. Peygamber'in Taif'ten kan-revan içinde dönüşüne tekabül eder.

29 Kıssada adı geçmeyen bu kişinin kimliği konusunda çeşitli tahminler yapılmıştır. Onun Şuayb olduğunu söyleyenlere yöneltilen itirazlar çürütülmemiştir (Bkz: İbn Kesir). Eski Ahid'de bu kişi Reuele olarak anılır (*Çıkış* 2:18).

30 İmran b. Musa, tıpkı Hz. Süleyman gibi hem *kaviyy* hem de *emîn* sıfatlarıyla birlikte anılmıştır (Bkz: 53/Neml: 39, not 42). *Kaviyy* onun kendine haksızlık edilmesine izin vermeyen güçlü kişiliğini, *emîn* onun başkasına haksızlık etmekten kaçınan güvenirliğine delalet eder. Bu iki sıfat üzerinden verilen mesaj açıktır: Ne güçsüz ol zulme maruz kal, ne de güvenilmez güç sahibi ol zulmet.

diklerimize tanık olsun!"[31]

29 NİHAYET Musa belirlenen süreyi tamamlayıp da yakınlarıyla birlikte yola koyulunca, gözüne (Sina) Dağı'nın[32] yamacından (şavkıyan) ateş türü cazip bir şey[33] ilişti. Ailesine dedi ki: "Siz bekleyin, gözüme ateş türü cezbedici bir şey ilişti; belki size ondan bir haber ya da ateşten bir köz getiririm de, bu sayede ısınırsınız!"

30 Fakat oraya varınca, o bereketli mevkide,[34] vadinin sağ yamacındaki ağaç[35] (yönün)den kendisine "Ey Musa! Benim... Ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah!"[36] diye seslenildi.[37]

31 Ve (o ses şöyle) devam etti: "Asanı yere bırak!"

Fakat o asasının küçük ve çevik bir yılan gibi[38] hareket ettiğini görünce, ardına bakmadan dönüp kaçmaya (başladı).

"Ey Musa! Yaklaş ve korkma; çünkü sen güvence altında olanlardan birisin! 32 (Şimdi) elini göğsüne sok! Her tür kusurdan arınmış olarak tertemiz, ışıl ışıl bir beyazlıkta çıkacaktır.[39] Haydi tüm korku, hüzün ve kaygılarından uzaklaşarak kendini topla![40] İşte bu ikisi senin, Firavun ve onun kurmaylarına Rabbin katın-

---

31 Musa b. İmran'ın burada ayrıntısı verilen kıssası, büyük dedesi sayılan Hz. Yusuf'un kıssasının tam tersi bir süreç izler. Biri saraydan ücretli çobanlığa, diğeri kölelikten saraya... Bu pasajda Hz. Musa'nın hayatı üzerinden şu hakikat verilir: İnsanoğlu gerçekte bir adım sonra kendisini neyin beklediğini bilmekten ve görmekten acizdir. Bu yüzden parçada kötü gibi duran bütünde güzel durabilir. Parçayı gören insana düşen, bütünü gören Allah'a güvenmek ve teslim olmaktır. Zira bütünü gören Rabbu'l-Alemin, insanı eğitmeyi murad etmiştir: Hayat bir okul, insan bu okulun talebesidir.

32 Görkem ve gösterişinden dolayı "ulu dağ" anlamına gelen *Tûr*'un adı Mü'minûn: 20'de *Seynâ/Sînâ* olarak geçmektedir (Krş: 94/Bakara: 63, not 117).

33 *Ânestu*'ya verdiğimiz mâna için bkz. 44/Tâhâ: 10, not 10.

34 Buradaki *fî* edatı, bereketin toprağa izafe edildiğine delalet eder (Bkz: 56/A'râf: 137, not 96).

35 Eski Ahid'de bu ağacın "böğürtlen" anlamına gelen *ulleyka* olduğu söylenir.

36 Aynı olay farklı vurgu ve ibârelerle Tâhâ 12 ve Neml 9'da da nakledilir.

37 Vahyin üç şekilde geldiğini söyleyen âyet şu cümleyle başlar: "Hiçbir ölümlüyle Allah'ın (yüz yüze) konuşması olacak şey değildir" (82/Şûrâ: 51). Buradaki, vahyin şekillerinden ikincisine girer: "..ya da perde gerisinden.." Buradaki "perde" ağaçtı.

38 Buradaki *ke* benzetme edatı ve *cân* ile ilgili bir not için ibârenin aynen geldiği 53/Neml sûresinin 10. âyetinin ilgili notuna bkz. Yine yılanın *hayye* ve *su'bân* olarak adlandırılması için bkz. 44/Tâhâ: 20 ve 51/Şu'arâ: 32, ilgili notlar.

39 Zımnen: Elinizin peygamber eli gibi olması için hatasız olmanız gerekmez. Musa'nın yed-i beyzası, bir kaza cinayeti işleyen el idi. Samimi tevbe her eli pırıl pırıl eder (51/Şu'arâ: 33; 53/Neml: 12, notlar).

40 Lafzen: "kolunu kanadını indirerek toparlan". Bu deyimsel ibârenin, "etrafından kendisine yönelen en ufak bir sesle ürküp uçmaya hazır bir kuşu" tasvir ettiği açık. Zımnen; "uçmaya hazır bir kuş gibi durma, kendini topla ve üstlendiğin sorumluluğu yerine getir" anlamı taşısa gerektir. Zemahşerî'nin dikkat çektiği "el pençe divan dur" anlamı, teslimiyete çağırdığı için, benzer imayı içermektedir. *er-Rehb*, Râğıb ve İbn Fâris'in de işaret ettiği gibi korku, hüzün ve kaygının bileşimidir.

dan (gönderildiğinin) açık belgeleridir: çünkü onlar yoldan sapmış bir toplum olup çıktılar."

33 (Musa) "Rabbim!" dedi, "Onlardan birini öldüren benim; buna karşılık onların da beni öldürmelerinden endişe ederim.[41] 34 İşte kardeşim Harun! Onun dili benden daha açık, daha düzgün: beni destekleyip doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder! Çünkü ben, beni yalanlamalarından korkuyorum."

35 (Allah); "Senin pazunu kardeşinle güçlendireceğiz ve size öyle etkin bir güç ve yetki vereceğiz ki, ikinize de asla ilişemeyecekler; ve âyetlerimiz sayesinde sizler ve sizi izleyenler galip gelecekler."

36 Musa onların karşısına hakikatin apaçık belgeleri olan âyetlerimizle çıkınca[42] "Bu tasarlanıp ortaya atılmış bir büyüden başkası değildir; zira biz önden giden atalarımızın[43] geleneğinde[44] böyle bir şey olduğunu işitmedik!" dediler.

37 Ve Musa: "O'nun katından, doğru yol kılavuzuyla gelenin kim olduğu ve bu yurdun en sonunda kime kalacağını benim Rabbim daha iyi bilir; şu bir gerçek ki, zalimler asla başarıya ulaşamazlar" dedi.

38 Firavun ise: "Siz ey efendiler!" dedi, "Sizin için (hayatınıza müdahil olan)[45] benden başka bir ilâh hiç tanımadım. Ve sen ey Hâmân![46] Benim için tuğla ocağını tutuştur da, bana yüce bir yapı inşa ediver! Kim bilir, belki o zaman Musa'nın ilâhına ulaşabilirim; hoş, ben onun yalancının teki olduğundan eminim ya."

39 İşte o ve onun askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklendiler;[47] ve sandılar ki kendileri Bizim huzurumuza hiç çıkmayacaklar.

40 Sonunda onu ve askerlerini enseledik ve onları denize gömdük: Bak gör işte, zalimlerin akıbeti nasıl olurmuş!

41 Ve onları, (takipçilerini) ateşe çağıran rehberler kıldık; onlara kıyamet günü yardım da edilmeyecektir. 42 Zira Biz, lâ-

---

Yani, başa gelmesinden korkulan bir şeyden dolayı olağanüstü sakınma ve ürkme hali.

41 Bu endişenin kaynağı can korkusu değil, yüklenen sorumluluğu yerine getirememe kaygısıydı.

42 Bu âyetler *âsâ* ve yed-i *beyzâ*'dır. Birincisi peygamberin uyarıcı (*nezîr*) oluşunu, ikincisi müjdeci (*beşîr*) oluşunu temsil eder. Âsâ celalin, yed-i beyzâ cemalin tecellisidir. Âsâ kahrın, yed-i beyzâ lutfun sembolüdür. Âsâ gücün yed-i beyzâ bilgi ve hikmetin simgesidir.

43 *Âbâine'l-evvelîn*'i çevirimizin gerekçesi için bkz. 80/Mü'minûn: 24, not 25.

44 Çevirimiz *fî* edatına dayanmaktadır.

45 Bu açıklama, Firavun'un "Ben sizin Rabbinizim, en büyük benim" (48/Nâzi'ât: 24) iddiasına dayanmaktadır. Rab olma iddiası, tüm boyutlarıyla "hayata müdahil olma" iddiasıdır. Değilse, Firavunlar Mısır'ının *Amon* kültü çok tanrıcıydı.

46 Bazı oryantalistler Hâmân olarak anılan kişinin, Eski Ahid'de Pers kıralı Ahaşveroş'un veziri olarak geçmesinden yola çıkarak Kur'an'ı eleştirirler. Fakat son dönemlerde, Firavunlar dönemine ait hiyerogliflerde II. Ramses'in Âmen isminde bir yardımcısı olduğu tesbit edilmiştir (Cabirî, *Medhal ile'l-Kur'ani'l-Kerîm* 330, Daru'l-Beydâ'-2006). Yine hiyerogliflerde Firavun'un imar işleriyle görevli vezirinin adının Hâmân olarak imla edildiği M. Bucaille tarafından kaydedilmiştir. *Hâ-Âman*, Amon dininin rahiplerine verilen isimdi ve protokolde Firavun'dan sonra gelen ikinci kişiydi.

47 Büyüklenme hakkına sahip olan tek varlık (*el-Mütekebbir*) Allah'tır (102/Haşr: 23).

net (halkasını) daha bu dünyada onların (yüreklerine) geçirmişizdir;[48] Kıyamet Günü'nde ise aşağılık ve iğrenç olan yine onlar olacaklar.[49]

43 Ve doğrusu, önceki nesilleri (hak ettikleri) helâke sürükledikten sonra, insanlık için bir bilinç kaynağı,[50] bir doğru yol rehberi ve bir rahmet membaı olarak Musa'ya Kitab'ı verdik ki belki (sorumluluklarını) hatırlarlar.[51]

44 VE SEN (Ey Peygamber)! Biz (vadinin bir yamacında) Musa'ya bu Emr'i[52] bildirirken, sen vadinin öbür[53] yamacında değildin; dolayısıyla (olan biteni oradan) izleyen tanıklardan da değildin.[54] 45 Tam aksine, Biz (o günden bu güne) nice kuşaklar var ettik ve bunların üzerinden de nice zaman akıp gitti.

Dahası sen, kendilerine mesajlarımızı iletmek için[55] Medyen sakinleri arasında bulunmuş da değildin; fakat (bu mesajları) öteden beri gönderip duran da yine Bizdik.[56]

46 Yine sen, Biz nida ettiğimizde (Sina) Dağı'nın yamacında da değildin; ve fakat senden önce uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabbin tarafından rahmet olarak gönderildin; belki (sorumluluklarını) hatırlarlar.

---

48 Kendi akıllarını doğru kullanmak yerine, başkalarının peşine körü körüne takılmak, "halkalı köle" olmak anlamına gelmektedir. Lanet'in "dışlama" anlamı için bkz. Âl-i İmran: 87, not 80.

49 Kişi dünyada kendine ne değer biçiyorsa, âhirette kendini o değerde bulacaktır.

50 Bkz. 56/A'râf: 203 ve 68/İsra: 102, not 165 ve 122.

51 İlâhî vahiylerin tümü, Allah'ın insana olan merhametinin kelam sûretindeki tecellisidir.

52 *Emr*, yani "şeriat", "yasa" ya da "buyruk" anlamına gelen ve Eski Ahid'in ilk beş kitabını oluşturan Tora. Kur'an'da Musa'ya verilen vahiy A'lâ 19'da *suhuf*, diğer tüm âyetlerde *kitab* olarak geçer. Sadece Enbiya 48'de *kitab* hem Musa, hem de Harun'a isnat edilir. Kur'an'ın Tevrat'la kastettiği şey 39 kitaptan (ya da 54 Peraşa/Sidra'dan) oluşan ve bir çok İbrani peygamberin kitaplarının yer aldığı Eski Ahid'dir (Tanah). İşte bu yüzden olsa gerek, hiçbir âyette Tevrat ismi Musa adına izafe edilmez. Tevrat'tan *esfâr* (kitaplar) diye söz edilen tek yer Cuma 5'tir.

53 Lafzen: "..batı.."

54 Atıf yaptığı tarihi olayı ve onun içerisinde yer aldığı kıssayı Kur'an vahyinin ilâhiliğine delil olarak gösteren bir âyet. Zımnen: Bu olaylardan, böylesine ayrıntılı bir biçimde ancak vahiy sayesinde haberdar oldun. 45 ve 46. âyetlerde yer alan aynı delil, farklı formlarla Âl-i İmran 44 ve Yusuf 102'de de geçer. Kur'an'ın aktardığı bu kıssalar nüzul ortamında bilinenden farklı olmasaydı, bu türden meydan okuyucu ifadelere başvurmaz, ya da bu ifadeler muhataplar tarafından alaya alınırdı. Böyle bir şey bilmiyoruz. Bu yüzden, "bunlar sana vahyettiğimiz gayba dair haberler" (70/Hûd: 49) âyetindeki *ğayb* "senin şahit olmadığın" mânasına alınabilirse de, sadece bu mânaya indirgenemez.

55 Ya da: "kendileri önünde (diz çöküp öğrenmek maksadıyla) okumak için". Zımnen: 'Musa okuma yazma bildiği ve Medyen'de bir üstattan eğitim gördüğü halde, sen ne okuma yazma öğrendin, ne de bir üstattan ders aldın'! Seni Allah eğitti!

56 Mukatil, *'aleyhim*'deki zamirin Mekkelileri gösterdiğini söyler (*Tefsir*). Dahhak ise bu zamirin Medyenlileri gösterdiği görüşündedir. Buna göre âyetin son cümlesi şöyle olur: "..fakat (bütün elçileri) başından beri gönderen yine Bizdik" (Râzî). Bu mâna da en az meale çıkardığımız mâna kadar isabetlidir. Fakat bağlam tercihimize daha münasiptir.

47 İmdi muhataplar, elleriyle işledikleri yüzünden başlarına bir musibet gelmesi durumunda: "Rabbimiz! Keşke bize bir elçi gönderseydin de biz de Senin mesajlarına uyup inanan kimselerden olsaydık, olmaz mıydı?" demesinler diye (gönderdik seni).

48 Ama, kendilerine Bizim katımızdan gerçeğin ta kendisi geldiğinde: "Musa'ya verilenin bir benzeri ona da verilseydi ya!" derler. Peki ama, onlar bundan önce Musa'ya geleni de inkâr etmemişler miydi? (Bu kez de) "Birbirini destekleyen iki gözbağcılık mahsulü" diyorlar ve ilave ediyorlar: "Zaten biz, hepsini birden inkâr ediyoruz."

49 De ki: "Eğer doğru sözlü kimselerseniz, haydi Allah katından doğru yola bu ikisinden daha iyi yönelten başka bir kitap getirin de, ben de ona uyayım."

50 Fakat eğer senin (bu çağrına) cevap veremiyorlarsa, iyi bil ki onlar kendi keyfi ve bencil yargılarına uyuyorlar.[57] Allah'ın rehberliği dışında kendi keyfi ve bencil yargılarına uyan kişiden daha sapkın biri olabilir mi?

Şüphe yok ki Allah, zulmü tabiat haline getiren[58] bir toplumu doğru yola yöneltmez.

51 DOĞRUSU Biz bu ilâhi sözü onlara adım adım[59] ulaştırdık ki,[60] belki (sorumluluklarını) hatırlarlar.[61]

52 Kendilerine daha önce kitap vermiş olduğumuz kimseler ona inanmak durumundadırlar.[62] 53 Onlar, kendilerine (Kur'an vahyi) iletildiğinde: "Buna iman ettik, çünkü bu Rabbimizden gelen hakikatin ta kendisidir; zaten biz bundan önce de (O'na) kayıtsız şartsız teslim olmuş kimselerdik!"[63] derler.[64]

---

57 *Heva*: "keyfi ve bencil yargı". Bkz. "Hevasını tanrısı edinen kimsenin durumunu göz önüne getirsene bir" (40/Furkan: 43).

58 Zulüm ancak tabiat haline gelince sahibine isim olur. Çevirimizin gerekçesi budur.

59 *Vassalnâ*, "birbiri ardınca, peşi peşine" anlamına gelmekle beraber, vahyin belli bir süreç içerisinde ve birbirini açıklayan bölümler halinde indirilmesini ifade eder (Taberî ve Râzî).

60 Metnin başındaki *ve* bağlacı, çeviride karşılığını "ki" olarak bulmuştur.

61 Zımnen: "üzerinde iyice düşünüp gerekli dersleri çıkararak.."

62 Öznenin yüklemden önce gelmiş olması, cümleye eylemi pekiştiren bir yananlam katar (İbn Aşur). Bu, çeviriye "inanmak durumundadırlar" şeklinde yansımıştır. Bu, o dönemde Habeşistan'dan gelen Hıristiyan din adamlarından oluşan kafileye işaret ettiği gibi, kipin özelliği gereği gelecekte Kur'an vahyine teslim olacak tüm samimi Kitap Ehlini de kapsar.

63 Veya: "biz bundan önce de müslüman olmuş kimselerdik.." İslâm ve müslüman terimlerinin tüm vahiylere iman etmiş kimseleri kapsadığının ve bu terimlerin özelleştirilemeyeceğinin, hepsinden öte, Kur'ani ifadelerin bir "isme" değil bir "niteliğe, duruşa ve hale" (yani "Allah'a kayıtsız şartsız itaat etme haline) isim olduğunun açık ve net bir ifadesidir. Kur'an'ın bu konudaki yaklaşımının diğer tanıkları için bkz. "İslâm Allah'ın kabul ettiği tek hak dindir: Âl-i İmran: 19 ve 85; Nûh müslümandır: Yûnus: 72; İbrahim müslümandır: Bakara: 131-132; Âl-i İmran: 67; İsmail müslümandı: Bakara: 128; Lût müslümandı: Zâriyât: 36; Yusuf müslümandı: Yusuf: 101; Musa ve İsrâiloğulları müslümandı: Yûnus: 84; tüm İbranî peygamberleri müslümandı: Mâide: 44; Firavun ölürken müslüman olmak istemişti: Yûnus: 90; Süleyman müslümandı ve Belkıs müslüman olmuştu: Neml: 44; İsa ve havarileri müslümandı: Mâide: 111."

64 52-55 arasındaki âyetlerin gönderme yaptı-

54 İşte, her şeye (rağmen hakta) direnmelerine, kötülüğü iyilikle savmalarına ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak etmelerine karşılık, kendilerine iki kat ecir verilecek olan böyleleridir.[65] 55 İşte onlar, düşüncesizce söylenmiş bir söz[66] işittiklerinde ondan yüz çevirirler ve "Bizim yaptıklarımızın sorumluluğu bize, sizin yaptıklarınızın sorumluluğu da size aittir; yolunuz açık olsun;[67] biz kendini bilmezlerle bir arada bulunmak istemeyiz" derler.

56 ŞÜPHESİZ ki sen sevdiğin herkesi doğru yola yöneltemezsin; ve fakat Allah (isteyenin) doğru yola yönelmesini diler:[68] zira O kimin doğru yola girmek istediğini çok iyi bilir.[69]

57 Bir de: "Eğer seninle birlikte doğru yola girersek, yurdumuzdan yuvamızdan koparılırız" dediler.[70] Ama onları, sayemizde her türlü ürünün gelip rızık olarak kendisinde toplandığı kutsal bir dokunulmazlığa sahip güvenli bir yere yerleştirmedik mi? Ne ki onların çoğu bunun farkında bile değil.

58 Ama Biz, refahın şımartıp azgınlaştırdığı nice ülkeyi helâk etmişiz. Bakın, işte onların yaşadıkları mekânlar! Pek azı dışında arkalarından oralara bir daha yerleşen olmadı: ve zaten her şeyin ebedi vârisi sadece Biziz.

59 Ama senin Rabbin hiçbir ülkeyi, onların ana kentine kendilerine mesajlarımızı okuyup açıklayan bir elçi göndermedikçe asla helâk etmemiştir.[71]

ğı yaşanmış olay kaynaklarda şöyle geçer: "Habeşistanlı kitap ehlinden oluşan 20 kişilik bir gurup Mekke'ye gelir. Hz. Peygamber onlara Kur'an okur. Onlar gözyaşları içinde dinlerler ve okunanın Allah kelamı olduğunu tasdik ederler (İbn Hişam ve Beyhaki). Bu âyetle daha önce inmiş olan Şu'arâ 197 arasında bir bağ vardır. Biz, teslisçi Hıristiyanlardan farklı olarak "Biz Nasârâ'yız" (108/Mâide: 14 ve 82) diyenlerin muvahhid İsevilerden oluşan farklı bir gurup olduğu kanaatindeyiz. İşte bu Habeşli gurup onların başında geliyordu. Bu muvahhid İseviliği Mekke'de üç kişi temsil ediyordu: Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş ve Osman b. El-Huveyris.

65 Hem Kur'an vahyinden önceki vahye iman ettikleri, hem de onlardan sonra gelen Kur'an'a iman ettikleri için. Açıktır ki, içinde yaşadığı geleneğin zincirini kırarak inandığı temel değerlerin en berrak ve parlak bir biçimde ifadesini bulduğu son vahye inanmak için harekete geçen her kitap ehli, eski çevresi tarafından maddî mânevî baskılara maruz kalacaktır.

66 *Lağv*'i böyle çevirimiz için bkz. 94/Bakara: 225, not 414.

67 Lafzen: "size selam olsun". Bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

68 Çevirimizin dilsel gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 25; 65/İbrahim: 4 ve 97/Nûr: 21, ilgili notlar. Âyetin sonundaki "O kimin doğru yola girmek istediğini çok iyi bilir" cümlesi tercihimizi desteklemektedir.

69 İlk müfessirlerimiz bu âyeti, Hz. Peygamber'in çok sevdiği amcası Ebu Talib'e İslâm'ı telkinlerinin sonuçsuz kalmasıyla ilişkilendirirler. Eğer rivayet doğru ise Ebu Talib bu telkinlere rağmen "Babalarının dini üzere olduğunu söyleyerek son nefesini vermişti" (Buhârî). Elbette âyet tüm zamanlar ve mekânda geçerli bu hakikati beyan eder: Hidayet kişinin kendi yönelişini Allah'ın ödüllendirmesidir. Belirleyici olan insanın iradesidir.

70 Mekkelilerin tarihi korkusu diğer kabileler tarafından Mekke'den çıkarılmaktı. Zira Mekke tarihinde bu çok yaşanmış ve kendileri de Mekke'deki bu konumlarını öyle elde etmişlerdi.

71 Krş. 70/Hûd: 117.

Zaten Biz başkalarını değil, sadece fertlerinin (birbirine) zulmettiği toplumları helâk etmişizdir.[72] 60 Ve size her ne verilmişse, hepsi de dünya hayatının kısa vâdeli hazları ve süsüdür; Allah katında olanlarsa daha hayırlı ve daha kalıcıdır: Hâlâ akletmeyecek misiniz?

61 Şimdi kendisine tarifsiz güzellikte bir vaadde bulunduğumuz ve sonunda ona kavuşan kimsenin durumu, kendisine dünya hayatının tadımlık hazlarını tattırdığımız ve Kıyamet Günü yargı önüne çıkarılacak birinin durumuyla aynı olur mu?[73]

62 İşte o gün (Allah) onlara seslenecek ve "Öteden beri Bana ortak olduğunu sandıklarınız hani, neredeler?" diye soracak. 63 Aleyhlerindeki sözün gerçekleştiğini gören kimseler: "Rabbimiz!" diyecekler; "İşte şunlar bizim azdırdıklarımız; kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık: (onlarla) ilişiğimizi kesip sana sığınıyoruz; zaten onlar aslında bize tapıyor değildiler."[74]

64 Sonunda onlara: "Çağırın ortak (koştuk)larınızı!" denilecek ve onları yardıma çağıracaklar,[75] fakat kendilerine asla karşılık verilmeyecek ama azabı görüverecekler.[76]

Ne olurdu sanki, daha önceden doğru yolu bulmuş olsalardı!

65 İşte o gün (Allah) onlara seslenecek ve "Gönderilen elçilere nasıl bir karşılık verdiniz?" diye soracak.[77] 66 Fakat artık onlara (kendilerini kurtaracak) haberlerin yolu kapanmış olacak; dahası onlar, birbirlerine de soramayacak.

67 Ama tevbe eden, iman eden ve imana uygun davrananlara gelince: işte böylelerinin kurtuluşa erenlerden olması beklenecek.

68 Ne ki dilediğini yaratan ve (elçi) seçen yalnızca senin Rabbindir. Zaten (bu konuda) onların seçim hakkı asla olmamıştır:[78] yüceler yücesi Allah'ın aşkın olan zâtı, onların şirk koştukları her şeyin ötesindedir.

---

72 Hz. Ömer'in "Adâlet mülkün temelidir" sözü, İbn Teymiyye'nin "Devlet küfürle değil zulümle yıkılır" sözü, hep bu gibi âyetlerin inşa ettiği bir aklın ürünüdür. Değil mi ama: Adâlet devletin imanıdır.

73 Burada biri iki dünyalı diğeri tek dünyalı iki tipten söz edilir. İki dünyalı olan ebedi dünyasına yaptığı yatırımı kat kat fazlasıyla bulmuş, tek dünyalı olan onu da kaybedince elleri boş kalakalmıştır.

74 Zımnen: kendi arzu ve tutkularına tapıyorlardı (40/Furkan: 43 ve 69/Yûnus: 28).

75 Lafzen: "..denildi.. çağırdılar.. verilmedi." Âhirete ilişkin bir bağlamda kullanılan geçmiş zaman kipi, adı geçen eylemin mutlaka gerçekleşeceğine delalet eder. Bu kipleme aynı zamanda gaybi bir hakikat olan âhiret hayatının zamanlar üstü oluşuna da bir îmâ taşır.

76 Veya: "Yalvarıp yakarın ortak koştuklarınıza!" denilecek; bunun üzerine onlara yalvarıp yakaracaklar, fakat yakarışlarına asla karşılık verilmeyecek".

77 "Andolsun, kendilerine elçi gönderilenlerden soracağız..." (Krş: 56/A'râf: 6) âyetinin ilk yarısı burada ikinci yarısı 75. âyette dile getirilmektedir.

78 Veya: "dilediğini yaratan ve (insanlar için) hayırlı olan her ne idiyse onu seçen yalnızca senin Rabbindir" (Taberî; krş. Zemahşerî). Taberî bu ibâreyi, ilâhi iradenin genel niteliğine atıf olarak alır ve insan iradesini, bu ibârenin son kısmına dayanarak reddedenlere karşı savunma sadedinde *mâ*'ya ilgi zamiri anlamı verir. Fakat bu ibârenin, öncesinde yer alan elçilik konusuyla (Âyet 65 vd.) doğrudan ilgili olduğunu düşünmek, bağlama daha uygun görün-

69 Onların göğüslerinde sakladıklarını da, açığa vurduklarını da en iyi bilen senin Rabbindir. 70 Zira O kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Bu dünyada da öte dünyada da[79] hamd bütünüyle O'na mahsustur ve nihai yargı sadece Ona aittir: zira O'na döndürüleceksiniz.

71 DE Kİ: "Hiç düşündünüz mü: eğer Allah geceyi üzerinizde Kıyamet Günü'ne kadar baki kılsaydı, Allah'tan başka size ışık getirebilecek ilâh kimdi? Hâlâ (bu sese) kulak vermeyecek misiniz?

72 De ki: Hiç düşündünüz mü: eğer Allah gündüzü üzerinizde Kıyamet Günü'ne kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka size bağrında dinlendiğiniz geceyi getirebilecek ilâh kimdi? Hâlâ (bu gerçeği) görmeyecek misiniz?[80]

73 Evet O size olan rahmetinin bir ifadesi olarak geceyi ve gündüzü var etti ki, ilkinde bağrında dinlenesiniz, diğerinde O'nun lutfundan (payınızı) arayasınız diye: belki böylece şükredersiniz.

74 VE O GÜN (Allah) onlara seslenecek ve "Öteden beri Bana ortak olduğunu düşündükleriniz *hani*, neredeler?" diye soracak.[81] 75 Zaten (o demeye kalmadan) Biz, her ümmetten bir tanık çıkarmış olacağız;[82] ve dönüp "Haydi, getirin delilinizi!" diyeceğiz. Sonuçta onlar anlayacaklar ki, gerçek bütünüyle Allah'tan yana ve (çarpık tasavvurlarının) ürettiği sahte ilâhlar kendilerini yalnız bırakmış.[83]

76 UNUTMAYIN ki, Karun[84] da Musa kavmine mensup biriydi; fakat onların omuzlarında yükselerek haddi aştı;[85] zira Biz kendisine öyle hazineler vermiştik ki, sadece anahtarlarını[86] taşımak bile

---

mektedir. Mukatil bu âyeti "Bu Kur'an şu iki şehrin büyük adamlarından birine inmeli değil miydi?" *âyeti bağlamında açıklar* ve iki *âyetin* iniş nedenini de aynı olaya bağlar (83/Zuhruf: 31, not 24). Aynı isim, âyetin şirkten tenzihi içeren son kısmının Sâd 5. âyette aktarılan itiraza verilmiş bir cevap olduğu görüşündedir.

79 Lafzen: "..önünde de sonunda da.."

80 Bu iki âyet kâinattaki kozmik dengeye ve eşyanın çift/zıt kutupluluğuna delalet eder. Zımnen: Ey insan, dengeyi bozma! Belki, bir insanın sapmasının kâinatın kozmik dengesini sarstığına dair bir îmâ olarak da anlaşılabilir: Küçük âlem bozulursa büyük âlem etkilenir.

81 Sûrenin 60. âyetiyle karşılaştırınız.

82 Bu âyet 65 ile birlikte 56/A'râf 6. âyetteki hakikati ifade etmektedir (65'in notuna bkz).

83 Yamuk tasavvur sahte tanrı imalathanesidir. Bir Allah'a kul olmaz da, kul olacağı binlerce tanrı icad eder.

84 Karun servete sahip olmanın değil, servete ait olmanın prototipidir. Karun ismi Eski Ahid'de anılmaz. Fakat Mısır'da Feyyum vilayetinin kuzeybatısında bulunan dünyanın en eski tabii göllerinden biri Karun ismini taşımaktadır. Burada yapılan kazılarda Firavun (ayrıca Roma ve Kıpti) döneminden kalma eserler bulunmuştur. Aynı kaynak bu bulgulardan yola çıkarak, jeolojik araştırmaların Hz. Musa'nın Firavun ve ordusundan kurtulmak için Mısır'dan çıkışı deniz yoluyla değil, Karun Gölü üzerinden gerçekleştiği sonucuna varır. Muhtemelen Karun, kendi adını alan bu gölün kenarında yaşamıştır. Yine buradaki Sâğa Sarayı kalıntılarında altın heykeller bulunmuştur (www.arabiyat.com-/cgi-bin/magazine/exec/search.cgi).

85 *Beğa*, "haddi aştı, tecavüz etti" anlamına gelir ki, buradaki taşkınlık ve tecavüz, *'aleyhi* ile birlikte ekonomik bir sömürüye atıf olsa gerektir.

86 *Mefâtih* hem "anahtar" anlamına gelen *miftâh* ya da *miftah*'ın, hem de "kilit altında

güçlü kuvvetli bir müfrezeye zor gelirdi.

Bir gün kavmi[87] ona dedi ki: "Şımarma! Çünkü Allah şımaranları asla sevmez. 77 Gel sen Allah'ın sana verdiklerini doğru yolda harcayarak âhiret yurdunun (mutluluğunu) ara, üstelik dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana iyilikte bulunduğu gibi, sen de (başkalarına) iyilik yap ve sakın ola yeryüzünde haddi aşarak bozgunculuk edeyim deme: çünkü Allah bozguncuları asla sevmez!"

78 (Karun) "Herkes iyi bilsin ki bu servete ben, kendi bilgim ve becerim sayesinde ulaştım" dedi.[88] O bilmez miydi ki Allah, kendisinden önceki kuşaklar içerisinden ondan daha güçlü kuvvetli ve maddî birikimi daha fazla olan nicelerini helâk etmiştir.[89]

Artık, suçu tabiat haline getirenlerin[90] günahlarından sual olunmaz.[91]

79 Ve işte bu kişi kavminin karşısına tüm görkem ve gösterişi içinde çıkmıştı. Yalnızca dünya hayatını isteyenler (ona bakıp) "Ah keşke, ne olurdu Karun'a verilen kadar bize de verilseydi! Şu kesin ki o gerçekten de çok şanslı biriymiş!" derlerdi.[92]

80 Fakat bilgi ve bilginin amacını kavrama yeteneğiyle donatılmış olanlar da;[93] "Yazıklar olsun size! İman eden ve Allah'ın razı olduğu iş işleyen kimselere Allah'ın verdiği ödül daha hayırlıdır; ama ona sabredenlerden başkası kavuşamaz!" derlerdi.

81 Nihayet (Karun'u) da, onun evini barkını da yerin dibine geçirdik.[94] Artık Allah'tan başka hiç kimse onun yardımına yetişemezdi: (ama ona Allah da yardım etmedi), zira yardımı hak edenlerden değildi.

82 Daha dün onun yerinde olmaya can atanlar diyorlardı ki: "Vay canına! Demek ki kullarından dileyenin rızkını genişletmeyi dileyen, dileyeninkini de sınırlamayı dileyen Allah'mış! Eğer Allah bize lut-

---

korunan şey, değerli eşya" yani "hazine" anlamına gelen *meftah*'ın çoğuludur. Bu tahlil En'âm sûresinin 59. âyeti için de geçerlidir. Zımnen: Servetini veya anahtarlarını kilit altında saklıyor, aslında kendini servetine kilitliyordu; Allah batırırken ikisini de ayırmadı.

87 Karun'un Hz. Musa ile akrabalık bağları olan İbranî kavmine mensup biri olduğunu îmâ etse gerektir. Bu aidiyetine rağmen Karun, haklının yanında değil güçlünün yanında yer aldı.

88 Zımnen: Serveti sınav aracı olan bir emanet değil mutlak bir mülkiyet olarak gördü. Servetin sadece "alınan" değil "verilen" bir şey olduğunu hatırlamadı. Eğer hatırlasaydı, "vereni" görecekti. Sözün özü: Karun mutlak anlamda servete sahip olduğunu sanınca, servete ait oldu.

89 Krş. 88/Rûm: 9; 78/Mü'min: 82.

90 *Mücrimîn*'i bu şekildeki çevirimiz için bkz. 95/Enfal: 8, not 11.

91 Çünkü "suç" onun için ayrılmaz bir nitelik halini almıştır. Krş. "Günahkarlar alametlerinden tanınacak" (41/Rahmân: 41).

92 Kitlelerin servete şaşı bakışı: akıbeti düşünecek ufuktan yoksun olanlar, her şeyi 'şimdi ve buradadan' yola çıkarak değerlendirirler.

93 *'Ilm*'i çevirimiz için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

94 Servet, meratibü'l-vücutta (varlık hiyerarşisi) en aşağı tabakayı ifade eder. İnsan yüzünü servete dönerse sırtını Allah'a dönmüş olur. Kendisine tutunanı servet aşağı çekerek yerin dibine batırır. Sözün özü: Servet insanın nesnesidir. İnsan servet elinde nesneleşirse, Allah onu servetinin eline vererek cezalandırır. Bu takdirde at süvarisinin sırtına binmiş olur. Kıssanın verdiği ders şudur: Sırta alınan servet sahibini yere geçirir.

fetmemiş olsaydı, elbet bizi de yerin dibine geçirirdi! Vay be! Görülen o ki, meğer nankörler[95] asla iflah olmazmış?"

83 İşte orada (bir de) âhiret yurdu var! Biz orayı yeryüzünde büyüklük taslamayan ve fesat çıkarmak istemeyen kimselere tahsis ederiz: zira mutlu son sorumlu davrananların olacaktır.[96]

84 Kim huzura iyiliklerle çıkarsa, işte ona getirdiğinden daha hayırlısı vardır. Kim de huzura kötülüklerle çıkarsa, işte kötülük yapan o kimseler sadece yaptıklarının karşılığını görecekler.[97]

85 (EY bu vahyin muhatabı!)[98] Senin hayatına Kur'an'ın kuşatıcı mesajıyla[99] (istikamet) tayin eden (Allah), elbet seni yepyeni bir hayata kavuşturacaktır.

(Şu halde) de ki: "Kimin hidayete erdiğini ve apaçık bir sapıklığa gömülenin de kim olduğunu asıl bilen Rabbimdir."

86 Ve sen (ey bu vahyin muhatabı);[100] bu ilâhi mesajın sana kadar ulaşacağını ümit etmezdin! Sadece Rabbinin rahmeti sayesinde oldu bu: o halde inkâr edenlere asla arka çıkma![101]

87 Ve sana indirilmiş olduğu şu vakitten sonra, onların seni Allah'ın âyetlerinden alıkoymalarına asla izin verme! Aksine (onları) Rabbine çağır! Sakın ha, Allah'a ortak koşanlardan biri olma! 88 Ve asla Allah'la beraber başka bir ilâha yalvarıp yakarma!

O'ndan başka ilâh yok: her şey yok olacak, sadece O'nun Zatı baki kalacak.[102] Nihai yargı yalnız O'na aittir: sonunda elbet hepiniz O'na döndürüleceksiniz.

---

95 Lafzen: "kâfirler.." Bu kelime Şu'arâ 19'da açıkça "nankör" anlamında kullanılır. Benzer anlamda kullanıldığı yerler için bkz. 68/İsra: 8, not 18.

96 Kur'an'ın inşa ettiği bir medeniyet tasavvurunda tahrip ve tahakküme, sömürü ve tekebbüre geçit yoktur.

97 Yukarıda verilen Karun örneği, bu âyetle tarihsel olmaktan çıkıp tüm zamanlar için geçerli bir "ibret vesikası" oluyor.

98 Daha sonraki âyetlerde yer alan "kâfirlere asla arka çıkma!" (86), "seni Allah'ın âyetlerinden alıkoymalarına asla izin verme!" ve "Sakın ha, Allah'a ortak koşanlardan biri olma!" (87) uyarılarının niteliklerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, bu âyetler, ulaştığı herkese hitap etmektedir.

99 *'Ala* edatının istilâ vurgusu, çeviride karşılığını "kuşatıcı mesaj" olarak bulmuştur.

101 Parantez içi açıklamanın gerekçesi için bkz. âyet 85, not 78.

101 Zımnen: Ey muhatap! Servetini koruma güdüsüyle hakkın değil de gücün yanında yer alıp Karunlaşma! Zira o, Musa'nın yakınlarından olmasına rağmen Firavun gibi bir zalime servetiyle arka çıkmıştı. Servetini Firavun'un sayesinde kazandığını düşünüyor olsa gerekti.

102 Ne servet, ne iktidar, ne güç, ne devlet; hepsi gün gelecek hâk ile yeksan olacak. Tarih ebediyyen yaşayacağı iddiasındaki iktidarların mezarlığıdır. Âyetteki *vech*'in güzel bir te'vili için bak: İbnu'l-Cevzî, *Def'u Şubehi't-Teşbih*, s. 13, Kahire-1412.

İSRA SÛRESİ

Nüzûl: 68
Mushaf: 17

"Gece yürüyüşü" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. Hem gelecekte gerçekleşecek olan Hicret'e, hem de derûnî hicret olan İsra'ya atıftır. İsrâiloğullarından söz ettiği için "Beni İsrâil sûresi" olarak da adlandırılmıştır.

Sûre Mekkî'dir. Peygamber kıssalarının yer aldığı boykot sonrası sûreleri arasına yerleştirilebilir. Yahudilere ait içerik, bu dönemin sûreleri olan En'âm, A'râf, Cin, Neml, Şu'arâ' sûrelerini hatırlatmaktadır. Zuhrî (ö. 124/742) İsrâ olayının peygamberliğin 5. yılında gerçekleştiğini söyler (Nevevî, *Şerh* II, 209). Kurtubî de bunu benimser. 60. âyet Sâffât: 62'ye atıf yaptığına göre *Sâffât*'tan sonra indiği kesindir. İlk tertiplerde Kasas-Yûnus arasına yerleştirilir. 10. yıla tarihlendirilebilir. Sûrenin kimi âyetlerinin Medine'de indiği rivayetlerini En'am sûresinin girişinde uyguladığımız kriterler doğrulamaz.

Sûre İsrâ âyetiyle başlar. Bu âyet hem anlam hem de ses (suredeki tüm âyetler *elif*'le biterken, sadece bu âyet *ra* ile biter) açısından sûre içerisinde nisbeten bağımsız bir birim teşkil eder. Fakat İsrâ müşahedesi ve onun ana duraklarından biri olan *el-Mescidu'l-Aksa* ile İsrâiloğulları arasındaki ilişki bağlamında, âyetin sonrasıyla atıf düzeyinde bir ilişkisi olduğu da açık.

Surede, İsrâiloğullarının tarihte uğradığı askeri yenilgi ve sosyal felaketlere yer verilir. Bunun amacı, muhataplarına yükselişin ve çöküşün yasalarını hatırlatmaktır. Olayların çevresinde döndüğü eksen, "Ve Biz, her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık" (13) mealindeki anahtar âyettir.

Sure, daha sonra insan-Allah ve insan-insan ilişkilerinde uyulması gereken akidevi ve ahlâkî kuralları hatırlatır. Özellikle 22-37. âyetler arasında dile getirilen kuralların –Sebt yasağı hariç– Tevrat'taki on emri içermesi (Kur'an'da dokuz emir: krş. İsra: 101), tüm vahiylerin zirvesi olan Kur'an'ın, kendisinden önceki vahiylerin ruhunu içerdiğinin göstergesidir. Ardından tevhid, nübüvvet ve vahiy konularının işlendiği âyetler, sözü âhiret inancına getirir. Yeniden dirilişe inanmak istemeyenleri "ister taşa dönüşün, ister demire" (50) diyerek ihtar eden sûre, insanı eylemlerinin ahlâkî sorumluluğunu üstlenmeye davet eder. Âdem(oğlu) ile Şeytan arasındaki ezeli mücadele ile, vahye karşı direnişin negatif kaynağına işaret edilir.

Nübüvvetle başlayan sûre, sözü anlamın kaynağı olan Allah'a getirerek son bulur. Müebbet yolcu olan insan için peygamberlik kurumu rehberliği, Allah ise yolun sonunu ifade eder. Sözün özü: İnsan Allah'tan kaçamaz.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 YARATTIKLARINA benzemekten münezzeh, mutlak aşkın ve yüce O (Allah) ki,[1] kulunu[2] gecenin bir vaktinde[3] Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız[4] Mescid-i Aksâ'ya,[5] âyetlerimizden

1 İsimleşmiş bir mastar olan *subhân*, "aşkın olanı aşkın bilmek, yüceliği takdir etmek" anlamında, vahyin muhatabının Allah tasavvurunu inşaya yönelik bir anahtar kavramdır. İsra ile ilgili bir âyetin başında gelmiş olması hayli anlamlıdır. Çünkü İsra, Hz. Peygamber'e ruhânî âlemde yaptırılan sırlarla dolu bir yolculuktur. Hz. Peygamber'in yaşadığı bu çok özel tecrübenin niteliğini ancak o tecrübeyi yaşayan bilir. Bu ruhani yolculuk üzerinde yapılacak spekülasyonlara üç âdet sınır çizen âyet, bu tecrübenin zihin tarafından tasvir edilmesi ve yorumlanması sırasında, Allah'ın mutlak aşkın ve tüm beşeri niteliklerden beri olan yüce zâtına yönelik her tür kişileştirme ve indirgeme teşebbüsünü daha baştan reddetmeyi amaçlar. Bu, birinci sınırdır. *Subhanallah* tesbihinin anlamını Hz. Peygamber şöyle açıklar: "Allah'ın her tür olumsuzluktan uzak bilinmesidir" (Taberî).

2 Yukarıdaki notta açıkladığımız *subhân*, nasıl ki İsrâ olayını tasavvur ederken Allah'ın mutlak ve sınırsız zâtını içkinleştirmemeyi hatırlatıyorsa, buradaki "kul" da Hz. Peygamber'in beşeri ve sınırlı kimliğini aşkınlaştırmamayı hatırlatır. Bu da ikinci sınırdır. Bu sınırların üçüncüsü ise âyetin sonunda yer alan "zira O, evet sadece O'dur her şeyi işitip gören" cümlesidir. Bu cümle, neden Allah'ın sembollerinden sadece bir kısmının (*min âyâtinâ*) gösterildiğini de açıklamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber de dahil hiçbir insana aşkın hakikatlerin tümü sunulmamıştır. Muhataba söylenen şudur: İsrâ olayı anlaşılmaya çalışılırken bu sınırlar gözetilmeli, ne Allah'ın aşkın yüceliğine halel getirecek, ne Peygamber'i beşeri kimliğinden soyutlayacak, ne de aşkın hakikatlerin tümüne Hz. Peygamber'in vakıf kılındığı anlamına gelecek bir yoruma meydan verilmemelidir. 60. âyette, İsra'ya atıf olduğu açık olan "gece müşahedesi"nin (*ru'ya*), tıpkı Kur'an'da geçen "lânetli ağaç" örneğinde olduğu gibi "insanlar için bir sınav" kılındığı ifade edilir. İsrâ'nın "sınav" olma niteliğiyle bu âyetteki uyarıları birleştirdiğimizde, İsrâ olayı konusunda bilincimize çizilen sınırlar da ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz İsrâ, ilerleme mitine karşı yücelme hakikatini temsil eder. Birincisi Allah'tan kopuk, ikincisi Allah'lı, Allah'la ve Allah'adır. Birincisi dünyevileşmedir ve fiyatlar üzerine inşa edilir. İkincisi ulvileşmedir ve değerler üzerinde yükselir.

3 Veya: "kısa bir vaktinde..." *Leylen*'in belirsiz olarak gelmesi, anlama "bir vakti" ya da "kısa bir vakti" olarak yansır (Krş: Zemahşerî ve *İtkân* II, 292). *Leylen* bir vakit tayinidir. Oysa ki düş zamandan bağımsızdır. Kur'an'da sözü edilen diğer rüyalarda zamandan bahsedilmez.

4 Bu *bereketin* niteliği için bkz. 56/A'râf: 137, not 76.

5 *el-Mescidu'l-Aksa*: "en uzak mabed" veya *mescid*'in lügat anlamıyla "secde edilecek en uzak yer". Tefsirlere göre bu, Kudüs'te bulunan ve çevresinin bereketli kılındığı ifade edilen (Krş: 56/A'râf: 137; 79/Enbiya: 71, 81) Süleyman Mabedi ve onun çevresinde yer alan verimli topraklardır. Buradaki problem, âyetin indiği tarihte Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin tamamen harap bir hâlde bulunmasıdır. MS. 70'teki Titus katliamında mabed yerle bir edilmiş ve yeri tarafından çöplük hâline getirilmiştir. Vahyin indiği dönemde de bu hâlde bulunuyordu. Bu durumda iki ihtimal vardır: 1) Ya Allah Rasulü'ne İsrâ müşahedesinde gösterilen el-Mescidu'l-Aksa, Süleyman mabedinin yıkılmadan önceki hâlidir ve bir mucize olarak gösterilmiştir. 2) Ya da buradaki *el-Mescidu'l-Aksa*, tıpkı Tur 4'teki *el-Beytu'l-Ma'mur* gibi göklerin ötesindeki "en uzak mescid" anlamı-

bir kısmını gösterelim[6] diye yürüttü:[7] zira O, evet sadece O'dur her şeyi işitip gören.[8]

2 Yine Biz, Musa'ya (da) kitabı vermiş ve onu İsrâiloğulları için bir doğru yol hari-

na gelir. Rûm 3'te Filistin topraklarının "yakın" olarak nitelendirilmesi bunu teyit eder. Bazıları, Ezraki ve Vakıdî'nin rivayetine dayanarak, bu mescidin mü'minlerin gizlice toplanıp ibadet ettikleri Mekke'ye on mil mesafedeki Cirane'de olduğunu söyler. "En uzak mescid" ile Medine'deki Mescid-i Nebi'nin kastedildiğini söyleyenler de olmuşsa da bu tutarsızdır. İkinci şıkka giren görüşler içinde en tutarlısı göklerin ötesindeki en uzak mescid görüşüdür. Secde'nin hakikatinin, kulun Allah'a bağlılığını sunması olduğu hatırlanacak olursa, *el-Mescidu'l-Aksa*'nın karşılığı şu olur: "İnsanın Allah'a bağlılığını sunabileceği en yüksek makam". Fakat âyetin devamında hayli ayrıntılı bir biçimde İsrâiloğullarından söz edilmesi, Hz. Peygamber'e müşahede ettirilen mescidin Süleyman Mabedi'nin orijinal hâlinin görüntüsü olduğunu teyit eder. Bununla şu mesaj verilmiş olsa gerektir: Davud ve Süleyman peygamberlerin nübüvvet mirasının vârisi sensin ey Muhammed! Allahu a'lem.

6 *Min âyâtinâ* ibaresi, gaybi hakikatin sembollerinden bir kısmının gösterildiğine delalet eder. Necm 18'de ise Rabbinin en büyük âyetini gördüğü ifade edilir. Orada görülen, vahiy meleğinin asli sûretidir. Olayın anlatıldığı pasaj bu âyetle son bulur. Necm sûresinde nuranî meleki âlemin beşeri âlemin ufkuna inişi (*nüzûl*), burada ise beşeri âlemin ufkunun nûrânî meleki âleme yücelişi (*İsrâ*) dile getirilmektedir.

7 *Esrâ*, "insanlık, şeref, onur" anlamına gelen *es-serv* kökünden türetilmiştir (Etimolojik bir tahlil için bkz. 11/Fecr: 4, not 5). *es-Seriyy*, "büyümek ve yücelmek" anlamına gelir (*Lisân*). *Esrâ*'nın "yüceltme" anlamı, "yürüyüş"ün maddî değil mânevî, yolculuğun yatay değil dikey, amacın da yolcuya kilometre kat ettirmek değil "yüceltmek" olduğu sonucunu verir. Kur'an bu müşahedenin adını açık ve net olarak İsrâ koymaktadır. Bağlamla alâkası olmayan me'âric (83/Zuhruf: 33; 46/Me'aric: 3)

kelimesi hariç, bu sûrede ve Kur'an'ın hiçbir yerinde Miraç geçmez. Biz de burada bu çok özel müşahedeyi Kur'an'ın koyduğu adla andık. Hadislerde bu yolculuğun *burak* adı verilen bir vasıtayla yapıldığı ifade buyurulur. Burak "şimşek" anlamına, farklı bir ifadeyle "doğal elektrik akımı" anlamına gelen *berk*'in mübalağa kipidir. Tabi ki bu aracın niteliğini ve işlevini bilmemiz mümkün değildir. Bu bir mucizedir. Mucizeler ona muhatap olanların yapmaktan aciz kaldıkları hakkı isbat, bâtılı iptal amacı taşıyan ilâhî müdahalelerdir. Her mucize eşyada bulunan ilâhî bir potansiyelin ya zayıfken güçlendirilmesi veya tersi, ya atılken harekete geçirilmesi veya tersi, ya pasifken aktifleştirilmesi veya tersidir. Bu durumda büyük kuvvet zayıf olanı âtıl hâle getirir, fakat asla bâtıl hâle getirmez (Krş: 53/Neml: 40). Kur'an olağan mucizeleri göremeyenin olağandışı mucizeleri de göremeyeceğini söyler: "Göklerde ve yerde ne mucizeler var ki, insanoğlu yanından geçip gider de onlara dönüp bakmaz bile" (71/Yusuf: 105). Gözüne gösterileni göremeyen, gönlüne gösterileni nasıl görsün?

8 Miraç rivayetlerinde beş vakit namazın bu sırada verildiği nakledilmişse de, bu sûreden yıllarca önce indiği kesin olan Tâhâ 130'da (Krş: 70/Hûd: 114, not 130) "güneşin doğum ve (tam) batımından önce, gecenin bir kısım saatinde ve gündüzün kenarlarında olmak üzere" beş vakit namaz farz kılınmıştı. Ayrıca Miraç'ta verildiği söylenen üç şey arasında Bakara'nın son iki âyeti de sayılmaktadır. Oysa Bakara sûresi tümüyle Medine'de inmiştir. Aksi iddialar, bu rivayetlere dayanır. Fakat sözkonusu âyetlerin 284. âyetten ayrılamayacağını, yine bu âyetin nüzûl sebebi rivayeti söyler. Öyle anlaşılmaktadır ki, Rasulullah'ın bu özel tecrübeyi ümmetiyle paylaştığı haberlerin arasına başka şeyler de karışmıştır. Bu haberlerin bu gibi problemli kısımları dışında yer alan bölümlerinde kullanılan yoğun mecazi dil dikkat çekicidir.

tası kılarak (demiştik ki): "Benim dışımda, herhangi bir koruyucu otorite[9] edineyim demeyin! 3 Siz, ey Nûh'la birlikte (gemide) taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Unutmayın ki o hep şükreden bir kuldu!"[10]

4 Ve İsrâiloğullarına vahiy yoluyla (şunu) bildirdik: "Mutlaka yeryüzünde iki kez bozgunculuk çıkartacak ve küstahça böbürlenip büyüklük taslayacaksınız!"[11]

5 İşte bu iki uyarıdan birincisinin vakti geldiğinde, sizin üzerinize şu Bizim (belalı) kullardan saldırı gücü çok yüksek olanları musallat ettik;[12] öyle ki, bunlar köşe bucak her yeri arayıp taradılar:[13] zira bu, sadece (böyle yapanlar için) konulmuş bir yasanın[14] uygulanmasıydı.

6 Daha sonra tekrar onlara galip gelmenizi temin ettik; ve sizi hem mal, hem de evlatça destekleyip sayınızı artırarak (şu mesajı verdik): 7 "Eğer iyilik ederseniz yalnızca kendinize iyilik yapmış olursunuz, yok eğer kötülük ederseniz bunun da sonucuna katlanırsınız."[15]

Derken, sonuncu uyarının da vakti gelip çattığında (yeni düşmanlar gönderdik/gönreneceğiz); ki sizler için yüzkarası olan öncekilerin girişi gibi, Mabed'e (destursuz) girip ele geçirecekleri her şeyi paramparça edip mahvetsinler.[16]

8 Tabii ki Rabbinizin size rahmetiyle muamele etmesi umulabilir; ama eğer siz (günaha) dönerseniz, Biz de (cezaya) döne-

---

9 *Vekil, şâhit* ve *kefil*'den farklı olarak, elinde "her an müdahale yetkisi olan" otoriteyi ifade eder (Bkz: 71/Yusuf: 66, not 65). Burada 54 ve 65'te "koruyucu otorite" anlamında kullanılmıştır.

10 İnsanlığın ikinci atası sayılan Hz. Nûh'un, örnek olarak takdim edilmesi, insanlık tarihinde sapmanın arızi, tevhidin asli olduğunu îmâ içindir. Zımnen: Hiç kimse kendi sapmışlığına ataları şahit gösteremez; çünkü insanlığın ataları sapmış değildi. Bu ve buna benzer âyetler ilâhî vefanın göstergesidirler. Âlemlerin Rabbi, elçilerinin hatırasına sahip çıkmaktadır.

11 Lafzen: "kitapta.." Bununla kastedilenin İsrâiloğullarına gönderilen ilâhî mesajlar olduğu açıktır (Bkz: Zemahşerî). Bu âyet, 39 kitaptan oluşan Eski Ahid'de yer alan *Levililer* (26:14-39), *Tesniye* (28:15-68 ve 33:4), *İşâyâ* (5:24-30), *Yeremyâ* (2:28) kitaplarında ve İncil'de yer alan (Matta 23:33-37; Luka 21:10-24) Hz. İsa'nın İsrâiloğullarına uyarılarına bir atıf olsa gerektir.

12 MÖ. 7. yüzyılda Kudüs'ü yerle bir eden Asur ve yüz yıl sonraki Babil soykırımları kastediliyor. *'Ibâdenâ* yerine *'ıbâden lenâ* denilmesi, bunların "belalı" birileri olduğuna delalet eder.

13 *Câsû, hâsû* olarak da okunur (*İtkân* III, 265).

14 Lafzen: "vaadin". Buradaki vaadden kasıt, Allah'ın bozgunculuk yapan ve küstahça böbürlenen toplumlar ve uygarlıklar için koyduğu yasadır. Bu yasa, en çarpıcı ifadesini bu sûrenin 16. âyetinde bulur. Bu âyette İsrâiloğulları özelinde gündeme getirilen bu yasa, 16. âyette tüm insanlık tarihi için geçerli olan ilâhî bir kanun olarak zikredilmektedir.

15 "Bunun da sonucuna katlanırsınız" karşılığı, edatlardan oluşan *fe-lehâ* ibaresinin açılımıdır.

16 *Yutebbirû*: "kırsınlar, yerle bir etsinler, mahvetsinler". Bu yüzden her tür cam kırığına, demir ve altın kıymığına *tibr* adı verilir (Zeccâc). Haber verilen şeyin kesinkes olacağını bildiren *tetbîr* mastarının anlama katttığı pekiştirmeyi "paramparça" ile karşıladık (Krş: Râzî). *İzâ* zarfı anlama gelecek zaman vurgusu da kattığı için, bu tehdit geleceğe yönelik olarak da okunabilir.

riz.[17] Zira Biz cehennemi nankörleri[18] çepeçevre kuşatan bir hisar kılmışızdır.[19]

9 HİÇ şüphe yok ki işte bu Kur'an, en doğru yola yöneltmekte; erdemli ve güzel davranış sergileyenleri, kesinlikle muhteşem bir karşılığın beklediğini müjdelemektedir; 10 ve âhirette (yaptıklarından hesap vereceğine) inanmayan kimseler için, dehşet bir azap hazırladığımızı da...

11 Ne ki insan, (sanki) hayır için yalvarıp yakarıyormuşçasına şer için yalvarıp yakarır; zira insan çok acelecidir.[20]

12 Hem Biz geceyi ve gündüzü iki âyet kıldık. Baksanıza, gecenin âyetini gideriyor[21] ve (onun yerine) gündüzün âyetini bir ışık kaynağı olarak getiriyoruz ki; hem Rabbinizin lutfundan (size düşeni) arayasınız, hem de (geçip giden) yılların sayısının ve (gelmesi kaçınılmaz olan) hesabın farkına varasınız.[22] İşte Biz, (ibret almanız için gerekli olan) her şeyi[23] açık ve net olarak önünüze koymuş bulunuyoruz.[24]

13 Ve Biz, her bir insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık.[25] Nitekim Kıyamet

---

17 Krş. 84/Duhân: 15. Allah hakkında ikinci çoğuldan (Rabbiniz), birinci çoğula geçiş (Biz) dikkat çekicidir (Krş: 89/Ankebût: 23).

18 *Kâfirîn* kelimesini, ahlâkî karşılığı olan "nankörler" olarak çevirdik (Kelimenin "nankörler" anlamında açıkça kullanıldığı yer için bkz. 51/Şu'arâ: 19). Çünkü burada sözü edilenler İsrâiloğullarıdır ve kendilerine verilen vahye nankörlük etmişlerdir. Hemen sonra gelen âyetin Kur'an vahyinden söz etmesi de bunu göstermektedir.

19 *Hasîrâ*, hem inkârda direnenler için cehennemin son durak kılınmasına, hem de kaçıp kurtulunması mümkün olmayan bir zindan kılınmasına delalet eder (Taberî).

20 18. âyette dile getirilen dünyevileşmenin temelinde yatan zaaf. Kur'an şöyle der: "insanoğlu aceleci bir yaradılışa sahiptir" (79/Enbiya: 37). Bu zaafa karşı Allah'ın muamelesi şöyledir: "eğer onların nimeti istemede acele ettikleri gibi Allah da insanlar için (hak ettikleri) cezayı vermede acele etseydi, onların sonunu getirecek hüküm hemen infaz edilirdi" (69/Yûnus: 11). Bu kimseler, tehdit edildikleri feci akıbete meydan okuyan inkârcılardır. Sözün özü: İnsan aceleciliği yüzünden peşin felaketi vâdeli saadete tercih eder.

21 Veya: "söndürüyor". Ayın sönmeden önce güneş gibi parlak oluşuna ve o zaman ayın gece âyeti olmadığına dair İbn Abbas rivayetine dayanarak.

22 Veya: "Yılların sayısını ve hesabını yapabilmeniz için". Parantez içi açıklamalar, hemen arkadan gelen âyetlerle uyumludur. İlk cümlede gece ve gündüz âyetinden, ikinci cümlede gecenin ve gündüzün âyetinden söz edilerek âyet içinde âyete işaret ediliyor. Gündüzü ve gecesiyle bütün bir gün, insanın doğum, ölüm ve tekrar dirilişine bir atıftır. Ay ve güneş, insana bu hakikati gösterdiği için birer "gösterge" (âyet) olarak takdim edilmektedir.

23 Parantez içi açıklamanın gerekçesini teşkil eden *kullu şey'in* ile ilgili bkz. 74/Nahl: 89, not 101.

24 Gece ve gündüz ibrettir: İlki bir adım ötesini göremediğimiz dünyaya, ikincisi her şeyi hakikatiyle göreceğimiz âhirete dair ibret...

25 Lafzen: "Ve Biz, her bir insanın kuşunu kendi boynuna geçirdik". *Tâir*, "uçan varlık" anlamına gelir. Aynı kökten türetilen *tayr* "kuş" türünün ortak adıdır. İslâm öncesi Arap toplumu, bir şey yapmaya niyetlendiklerinde kuş uçururlar, o kuşun sağa-sola ya da yukarı-aşağı uçuşuna göre anlamlar çıkarırlardı. Bu işleme, kader ve kısmeti belirlemek ve geleceği okumak için başvururlardı (Râzî). Allah Rasulü de *tıyera*'yı "uğurluluk-uğursuzluk" ile ilgili bir batıl inanç olarak tarif etmiş ve bunu *şirk*'in kardeşi olan *cibt*'ten saymıştır (Hadis için bkz.

Günü onun önüne, (dünyada yapıp ettiği)[26] her şeyi kayıtlı bulacağı bir sicil koyacak (ve diyeceğiz ki):14 "Oku sicilini! Bugün kendi hesabını görmek için sen sana yetersin!"

15 Kim doğru yola yönelirse, iyi bilsin ki o sadece kendisi lehine yönelmiş olacaktır; kim de saparsa, unutmasın ki o da yalnızca kendi aleyhine sapmış olacaktır: zira hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz; üstelik Biz, bir elçi göndereceye kadar asla (bir toplumu) azaba sürüklememişizdir. 16 Biz bir toplumun helâkini dilediğimiz zaman (bilin ki süreç şöyle gelişmiştir: önce) o toplumun refah içinde şımarmış seçkinlerini yönetici yaparız;[27] buna rağmen onlar orada kötülük işlemeyi sürdürürlerse, artık onlar aleyhindeki hüküm kesinleşir: bunun ardından Biz de orayı yerle bir ederiz.

17 Nitekim Biz Nûh'tan bu yana nice toplumları helâk etmişizdir.

Zira, günahkarlıkları yüzünden kullarıyla başa çıkmak için, her bir şeyden haberdar olup her bir şeyi gören Rabbin âlâsıyla yeter de artar bile![28]

18 Her kim ki, hemen 'şimdi ve burada'nın geçici hazlarını[29] tercih ederse, Biz

---

106/Nisâ: 51, not) Batıl inanca dayalı bu uygulamada kullanılan aracın adı ya da niteliği (*tâir, tetayyur, tıyera*) daha sonra "şans, talih, uğur, kader ve kısmet" anlamlarında kullanılmaya başlandı. Ebu Ubeyde *tâir*'i "nasip, pay" (*haz*) olarak açıklamıştır (Krş: 98/Âl-i İmran: 49; 108/Mâide: 110; 56/A'râf: 131; 68/Isra: 13; 53/Neml: 47; 39/Yâsîn: 19). *Tâir*'i çevirimiz bu verilere dayanmaktadır. Âyette geçen *'unuk* (bir başka okuyuşta *'unk*), kinayeten "sorumluluk alma, yük taşıma"yı ifade eder. Bunu göz önüne alan Elmalılı, ibareye alternatif anlam olarak "mesuliyetini kendi talep ve ameline tahsis ettik" veya "vebalini kendi nefsine bağladık" karşılığını verir. Râzî de, 'insanın boynuna takılanın "tasma" mı, "madalya" mı; ya da "yular" mı, "gerdanlık" mı olacağını yine kendi tercih ve eylemlerinin belirlediğine' dikkat çeker. Bizim tercihimiz olan "kendi çabasına" karşılığı, *'unuk*'un bu çağrışımlarına dayanmaktadır. Zaten âyetin son kısmı, insanın kişisel tercihleriyle maddî ve mânevî yazgısı arasındaki doğrudan bağı vurgulamaktadır.

26 Parantez içi açıklamamız, Taberî'nin tercihine dayanmaktadır.

27 Veya çoğunluğun *ememâ* okuyuşunu Taberî'nin İbn Abbas'a dayandırdığı tercihle okuyarak: "refah içinde şımarmış seçkinlerine (iyiliği) emrederiz; fakat onlar orada kötülük işlerler.." Zemahşerî bu tevilli okuyuşu "delilsiz" gerekçesiyle reddeder. Tercihimiz, uyguladığımız usul gereği *emmemâ* okuyuşuna dayanmaktadır (Bkz: *Müfredât*). Ebu Ubeyde aynı kelimeyi "artırınız" anlamına *âmemâ* olarak okumuştur.

28 *Habîr* ve *Basîr* isimlerinin mübalağa kipiyle gelmiş olması, "yeter" anlamına gelen ve yine mübalağa amaçlı kullanılan *kefâ*, verdiğimiz deyimsel mananın gerekçesini teşkil etmektedir. Ayrıca, normalde cümle içinde öznenin başında kullanılmayan *be* edatı (*bi-rabbike*), kullanıldığı her yerde özneye veya yaptığı işe övgü ya da yergi anlamı katar (Ferrâ). Bu nedenle "âlâsıyla" yananlamını parantez içine almadık. Söz konusu edatın övgü işlevi, çevirimizin ikinci gerekçesini teşkil etmektedir.

29 *el-'âcile*, zaman olarak "yakın ve hemen", mekân olarak 'şimdi ve buradaya' tekabül eder. Dişil formda gelmesinden de anlaşılacağı gibi *el-hayâtu'd-dunyâ* (Bkz: 9/A'lâ: 16, not 16) karşılığı kullanılmıştır. Uzak ama kalıcı bir âhiret hayatının karşısına yakın ama geçici bir dünya hayatı konulmuştur. İnsan, geçici şimdinin ayartıcı cazibesine kapılıp da kalıcı âhiretin nitelikli nimetlerinden mahrum olmaması için zihni bir inşaya tabi tutulur.

de onun payını orada hızlandırır, dilediğimiz kimseye istediğimiz kadar veririz; ne ki sonunda ona cehennemi tahsis ederiz (de), o oraya kınanmış ve gözden çıkarılmış biri olarak atılır.[30] 19 Ve her kim de âhiret hayatını tercih eder, (karşılığını Allah'tan alacağına)[31] inanarak orası için göstermesi gereken çabayı gösterirse, işte onların bu çabası karşılığını bulur. 20 Hepsine birden, –ötekilere de, berikilere de– senin Rabbinin lutfundan (bu dünyada zaten) ulaştırmaktayız:[32] zira Rabbinin lutfu yalnız (bir kesimle) sınırlandırılamaz.[33]

21 (Bu dünyada) onların bir kısmını, diğerlerine nasıl üstün kıldığımıza bir bak; ama âhiretin payı hem nicelik olarak çok daha büyük, hem de (nitelik olarak) çok daha üstün ve değerlidir.[34]

22 (EY İNSAN!)[35] Allah'la birlikte başka bir ilâh edinme! Sonra kınanmış olarak bir köşeye atılıp orada bir başına kalakalırsın. 23 Zira senin Rabbin, başkasına değil yalnızca kendisine kulluk etmenizi emreder.

Bir de ana babaya iyilik etmeyi... Eğer onlardan biri ya da ikisi senin yanındayken yaşlanırsa, sakın onlara "Üf!" bile deme ve onları azarlama! Aksine onlara gönül okşayıcı şeyler söyle![36] 24 Dahası, o ikisine alçak gönüllü davranarak merhametle kol-kanat ger ve de ki: "Rabbim, o ikisi beni küçüklüğümde sevgiyle görüp gözettikleri gibi, sen de onları merhametinle kolla!"[37]

25 (Ey insanlar!) Rabbiniz, içinizde olan biteni çok daha iyi bilir;[38] yeter ki[39] siz iyiliği özümseyenlerden olun: hiç aklınızdan çıkarmayın ki O, (hatada ısrar etmeyip) kendisine yönelenler için tarifsiz bir bağışlayıcıdır.[40]

---

30 *Yaslâhâ*'nın açılımı: "kendi kendini yakan bir yakıt olarak atılır" (Krş: 39/Yâsîn: 64, not 45).

31 Taberî'nin açıklamasına dayanarak.

32 Parantez içi açıklama, metnin akışından kolayca çıkarılabilecek bir yananlamdır.

33 *Rahmân* isminin bir gereği olarak (Bkz: 1/Fâtiha: 2, not; krş. 94/Bakara: 126 ve 74/Nahl: 117).

34 *Derecât*, burada ve geçtiği birçok yerde nitelik farkına değil nicelik farkına işaret eder (Krş: 94/Bakara: 228; 106/Nisâ: 95; 104/Mücâdile: 11). Cümlenin ikinci kısmı, doğal olarak birinci kısmındaki vaadden farklı bir içerik taşımaktadır. Bu da dünya ile âhiret arasındaki "nitelik farkı"dır. Birinci cümledeki "nicelik olarak" açıklaması yananlamken, ikinci cümledeki parantez içi açıklama sözgelimine dayanır.

35 Burada hitap doğrudan insanadır (Krş: Râzî ve Katade'den. Taberî). Baştaki ikinci tekil zamirinin, Hz. Peygamber'e değil tüm insan soyuna ait olduğunun delili, aynı ilkeyi tekrarlayan müteakip âyetteki *la ta'budû*'nun çoğul gelmiş olmasıdır.

36 Burada anne babaya davranışa herhangi bir istisna getirilmezken, bu âyetlerin tefsiri niteliğindeki 75/Lokman: 14-15 ve 89/Ankebût: 8'de onlara uymanın sınırları çizilir.

37 Tevhid ile vahdet aynı pasajda işlenmiştir. Biri akideyi, diğeri toplumu ayakta tutar. Tüm sosyal kıyametlerin temelinde aile bağlarının çözülmesi yatar.

38 Zımnen: Allah insan olmanın getirdiği farklı hâller dolayısıyla anne-babanın yanlış algılayıp kırıldıkları kasıtsız söz ve tavırlarınızı, onların altında yatan niyet ve tasavvurlara göre değerlendirir.

39 *İn* edatı, kimi zaman "yüreklendirme" (*tehyic*) ve "özendirme" (*ilhab*) işlevi görür. Edatın söz konusu işlevine dayanarak bu anlamı tercih ettik.

40 *Evvabîn*, "geri dönmek, yönelmek, vaz geç-

26 (Ey insan!) Yakınlık sahiplerine hakkını ver; düşküne ve yolda kalmışa da... Fakat sakın ola ki (elinde avucunda olanı) amaçsız bir biçimde saçıp savurma! 27 Çünkü amaçsızca saçıp savuranlar, (çok geçmeden) Şeytanın kardeşleri olup çıkarlar:[41] zira Şeytan Rabbine karşı pek nankör idi.

28 Ve eğer sen kendin, umut (kapın olan) Rabbin katından gelecek bir rahmet ve lutfu arama çabasında olduğun için (muhtaçları) geri çevirmek durumundaysan, en azından onlara gönül alıcı bir söz söyle.[42]

29 Yine sen (ey insan), ne ellerini boynuna bağlayıp (cimrilik yap), ne de onları büsbütün açarak (saçıp savur),[43] eğer böyle yaparsan, kınanmış olarak bir köşeye atılıp pişmanlık içinde kıvranırsın. 30 Elbet senin Rabbin (hak edenin) rızkını bollaştırmayı, (hak etmeyenin) rızkını da kısmayı diler;[44] çünkü O kullarının her durumundan haberdardır, her şeyi tarifsiz görmektedir.

31 Şu hâlde, çocuklarınızı rızkınıza ortak olur[45] endişesiyle öldürmeye kalkmayın! Onları da sizi de besleyecek olan Biziz: şüphesiz onları öldürmek büyük bir cürümdür.[46]

---

mek" anlamlarına gelen *âbe* fiilinden türetilmiştir. İsm-i fail kalıbıyla tekil olarak kullanıldığı beş yer dışında, çoğul olarak sadece burada kullanılmıştır. *Evvabîn*'in anlamı konusunda ilk yorumcular çok farklı şeyler söylemişlerdir (Taberî). Bunlar arasında "akşamla yatsı arasında namaz kılanlar" gibi, hiçbir delile dayanmayan yorumlar yapılmıştır. Said b. Cübeyr, sözcüğün buradaki işlevinin evladın eyleminin ebeveyn tarafından nasıl algılandığıyla değil, özünde iyi ve hayırlı bir amaç taşıyıp taşımadığıyla ilgili olduğunu söyler (Zemahşerî). Bu durumda ibare, ebeveynlerin, özünde iyilik ve hayır amacı taşıyıp taşımadığına bakmaksızın çocuklarına kırılıp gücenmelerinden dolayı Allah'ın onları sorumlu tutmayacağını ifade etmiş olur. Parantez içi açıklama, Taberî'nin Said b. Müseyyeb'ten yaptığı nakle dayanır.

41 Buradaki *kânû* fiili, "varoluş" (keynunet/kognitif) anlamıyla değil, "sonradan oluş" (sayruret/konstrüktif) anlamıyla çevrilmiştir. İsrâf ve savurganlığın, günah sektörünü doğuran en büyük amil olduğu gerçeği vurgulanmaktadır.

42 Bu âyet de yukarıdaki gibi, vahyin tüm muhataplarına hitap eden bir âyettir. Âyetin hitap alanını ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'le sınırlandıran görüşü esas alsak bile, âyette dile getirilen bu çaba Hz. Peygamber'in şahsı için gösterdiği bir çaba olamaz. Çünkü çok daha önceden Hz. Peygamber rızık kaygısına düşmemesi konusunda uyarılmış ve kendisine bu konuda ilâhî garanti verilmişti (Bkz: 44/Tâhâ: 131-132).

43 "El bağlamak-el açmak" deyimleri, cimrilik ve müsriflikten kinayedir. Parantez içi açıklamalarımızın gerekçesi budur. Harcama ahlâkıyla ilgili bir başka âyet için bkz. 40/Furkan: 67.

44 Parantez içi açıklamalarımız, *yeşa'* fiilinin cümle içerisindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bir açıklama için bkz. 58/Ra'd: 27, not 37. Kuşku yok ki Allah, her konuda olduğu gibi rızık konusunda da yasalar koymuştur. Bu yasaların başında, insan çabasının karşılıksız kalmayacağı ilâhî kuralı gelir (26/Necm: 39). Bir başka âyet, rızık konusunda ilk adımın insandan beklendiğini ifade eder (107/Talâk: 3).

45 *Emleka*'nın *enfeka* vurgusundan yola çıkarak.

46 Açlık korkusu insanı evlat katili yapar. Zira açı doyurmak mümkün, açgözlüyü doyurmak imkansızdır. Açgözlülüğün temelinde açlık korkusu yatar, onun da temelinde Allah'a güvensizlik.

32 Ve sakın zinaya yaklaşmayın! Çünkü o arsızca bir hayasızlık ve çirkin bir yoldur.

33 Yine haklı bir gerekçeye dayanmaksızın Allah'ın dokunulmaz kıldığı hiçbir cana kıymayın! Zira haksız yere canına kıyılan kim olursa olsun,[47] işte onun velisine (eşdeğer bir ceza konusunda) yetki tanımışızdır; fakat o katl cezasında (belirlenen) sınırı aşmasın;[48] şu da bir gerçek ki, zaten o yardıma mazhar olmuştur.[49]

34 Yetimin malına da, –kendisi (ergenlik çağına erinceye kadar) yapacağınız en uygun ve olumlu tasarruflar dışında– yaklaşmayın.[50]

Yine, verdiğiniz her (meşru) söze sadık kalın! Şüphesiz söz veren herkes bundan dolayı hesaba çekilecektir.

35 Ve ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun! Tartıp değerlendirdiğinizde (ise) doğru kıstas ile tartıp değerlendirin![51] Böylesi çok daha yararlı ve sonuç alma açısından[52] çok daha güzeldir.

36 Ve bilmediğin bir şeyin peşinden gitme![53] Çünkü kulak, göz ve gönül; bütün bunlar (hesap günü) ondan dolayı sorguya çekilecektir.[54]

37 Ve yeryüzünde çalım satarak dolaşma! Unutma ki sen ne yeri yarabilir, ne de

---

47 Lafzen: "kimin canına haksız yere kıyılmışsa.." Bizim çevirimiz, âyetin devamına, dış bağlama ve vahyin ilkelerine uygundur (Bkz: 94/Bakara: 178). Yani: "yoksul ya da zengin, güçlü ya da güçsüz, fark etmez" anlamındadır.

48 "Eşdeğer bir ceza" (*kısas*), Bakara 178'de kasten adam öldürme suçunun cezası olarak öngörülür. Aynı ceza türünün önceki vahiylerde de bulunduğuyla ilgili bkz. 108/Mâide: 45. Tanındığı ifade edilen yetkinin üst sınırı budur, fakat maktulün velisi isterse, aynı âyette diyet alarak katilin suçunun dengi olan cezayı bağışlama yetkisi de verilmiştir (94/Bakara: 178, ilgili notlar). Burada, "bir cana karşılık bir can" sınırının aşılıp güçlünün güçsüze, varsılın yoksula karşı intikam amaçlı bir katliam yapması yasaklanmaktadır (Krş: 94/Bakara: 178, ilgili notlar).

49 Mücahit buradaki "o" zamirinin cinayet kurbanını gösterdiği görüşündedir (Taberî). Fakat dilsel açıdan, zamir veliyi gösterir. Kaldı ki, bu ibareyi kendisinden önceki cümleden koparmak için *inne*'den önce bir bağlaç da kullanılmamıştır. Taberî de bunu tercih eder.

50 Açıklamamız, 106/Nisâ: 6'daki *en yekberû*'ya dayanır.

51 Burada tartma fiili (*vezinû*) kullanıldığı hâlde, isim olarak aynı kökten gelen *el-mîzân* (terazi) yerine *el-kıstas*'ın (ölçüt) kullanılması dikkat çekicidir. *Vezn* ve *mizan* terimleri dahi, Kur'an'da muhtelif yerlerde mecazen kullanılmıştır (Krş: 56/A'râf: 8; 82/Şûrâ: 17; 96/Hadîd: 25). Burada, ölçüp tartma konusundaki uyarı, terazi ve metre gibi fiziki olanından tasavvur ve akıl gibi mânevî olanına kadar, tüm ölçme ve değerlendirme araçlarını kapsar. Buradaki ölçme ve tartmanın sadece ekonomik olanla sınırlanamayacağının delili bir sonraki âyettir.

52 *Te'vil* Kur'an'da sadece anlamlı söz için değil, anlamlı ve amaçlı eylem için de kullanılır. Bu da gösteriyor ki Kur'an, amaçlı eylemi tıpkı anlamlı söz gibi okuma konusu olarak görmektedir. Sözün özü: Amel imanın fiili yorumudur.

53 *La takfu* (ya da *lâ takaf*), "peşine düşme, ardınca gitme" anlamına (Ferrâ). İz sürücülük sanatına *kıyâfe*, bu işin uzmanına da *kâif* denilirdi. Bir önceki âyetle birlikte düşünüldüğünde yanlış ölçme ve değerlendirmenin yetersiz ya da yanlış bilgiden kaynaklandığını açıklayan bir ifade. Alternatif bir anlamı da şudur: "Bilmediğin bir konuda konuşma!"

54 Burada, "peşinden gitme" eyleminin bir sonuç olduğu, bunun öznesinin ise gözlem, bilgi ve bütün bunları ölçüp değerlendiren ve burada "akleden kalbe" karşılık gelen "gönül" olduğu dile getirilmektedir. Bunların sorguya çe-

dağlarla boy ölçüşebilirsin.

38 Bütün bunların asıl kötülüğü,[55] Rabbinin katında hoş karşılanmamış olmalarıdır: 39 bütün bunlar, Rabbinden sana vahyedilen amacı gerçekleştirme hususunda en isabetli hükümlerden bir bölümüdür.

(Ey insan!) Sakın Allah'la birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve dışlanmış biri olarak cehennemi boylarsın.[56]

40 NE YANİ, şimdi Rabbiniz sizin için oğullar seçip ayırırken, kendisine meleklerden kızlar edindi, öyle mi? Şu bir gerçek ki siz, pek dehşet bir söz söylüyorsunuz.[57]

41 Doğrusu Biz bu hitapta,[58] (hakikati) tüm boyutlarıyla ortaya koyduk ki düşünüp öğüt alabilsinler; fakat bu onların sadece nefretini artırdı.

42 De ki: "Eğer iddia ettikleri gibi O'nunla birlikte başka ilâhlar olmuş olsaydı, onlar da Otorite Sahibine (yakın olmak ya da O'na galip gelmek için) elbet bir yol bulmağa çabalarlardı."[59]

43 Her noksandan berî, her şeyden yüce ve mutlak aşkın olan O, onların söylediklerinin de çok çok ötesinde sonsuzca yücelik, sonsuzca büyüklük sahibidir: 44 yedi gök ve yer ve onlarda yaşayan her bilinçli varlık O'nun sonsuz yüceliğini dillendirirler; daha da öte, (lisan-ı hâl ile) onun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dâhi bulunmamaktadır;[60]

---

kilmesi, hesap gününde sahibi hakkında şahitlik yapacak olmasıdır ki, kulak ve gözlerin şahitliği Fussilet 22'de açıkça dile getirilir. Yine Kur'an diğer organların şahitliğinden de söz eder (Nûr: 24; 39/Yâsîn: 65). Âyetteki "gönlün sorgusu" ile Bakara 283'teki "kâlbin günahkarlığı" arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bütün bunlar, insan eyleminin çıkış noktasının tasavvur ve akıl oluşuyla açıklanabilir. Dolayısıyla sapmış bir eylemi düzeltmek, o eylemin merkezini düzeltmekten geçmektedir.

55 "Bütün bunlar"dan kasıt 22-37. âyetler arasında dile getirilen davranışlardır. Bu pasajda yer alan 12 talimat, Hz. Musa'ya indirilen ilâhi buyrukları da içermektedir. *Kâne* yardımcı fiilinin cümle içindeki konumuna dayanan "asıl" karşılığı, âyetin muradını hedef dilde gösteren anahtar konumundadır. Elbette her bir mü'min için yasaklara uyma çabasının nihai amacı Allah'ın hoşnutluğudur. Bu amacı göz ardı ederek Allah'ın hoşlanmadığı eylemleri hayat tarzı hâline getirenlerin karşılaşacağı hayal kırıklığı, Muhammed 28'de aynı kavramlarla dile getirilmiştir.

56 Âyetin başıyla sonu arasındaki münasebet açıktır: İyi ile kötüyü belirlemek ve evrensel ahlâkî ilkeler koymak Allah'a mahsustur. Zira ancak Allah'ın koyduğu hükümler zaaf taşımaz.

57 Zımnen 35-36. âyetler ışığında: İşte size bir ölçme-değerlendirme yanlışı. Necm sûresinin 21. âyetinde de dile getirilen, Arapların öteden beri süregelen melekler hakkındaki batıl inanışı.

58 Kur'an'ı "hitap" olarak çevirimizin için bkz. 69/Yûnus: 15, not 26.

59 Parantez içindeki alternatifli açılım, âyetin genelinin her iki şıkka da açık olmasından kaynaklanır. Taberî ibarenin açılımını *olumlu* anlamda "yakın olmak için" şeklinde yapmış, diğer şıkkı tartışmamıştır bile. Fakat bize kadar ulaşan ilk tam tefsirin sahibi olan Mukatil (ö. 150 h.) *olumsuz* anlam olan "galip gelmek, alt etmek için" açıklamasını yapmıştır. *İbteğa* fiili, Kur'an'da hem olumlu hem olumsuz olarak "bir amaca ulaşmayı istemek, bunun için çaba sarfetmek" anlamında kullanılmıştır (Krş: 114/Tevbe: 48; 46/Me'aric: 31 ve 68/İsra: 12; 68/İsra: 66).

60 Zımnen: Varlık bir dildir O'nu söyler; bir kitaptır O yazar ve O'nu yazar; âlem bir şahittir O'na şehadet eder.

ve fakat siz onların ululayan dilini anlamamakta (ısrarcısınız);[61] buna rağmen O sizi cezalandırmada hiç acele etmeyendir, eşsiz bir bağışlayıcıdır.

45 Hem ne zaman (onlara) Kur'an okusan, seninle âhirete inanmamakta ısrar eden o kimseler arasına görünmez bir perde çekeriz;[62] 46 (akleden) kalplerinin üzerine onu anlamalarını engelleyen bir kapak, kulaklarına ise bir tıkaç yerleştiririz.[63] Bu yüzden sen ne zaman Kur'an (okuma ânın)da Rabbini birleyerek ansan,[64] nefretle gerisin geri dönüp uzaklaşırlar.

47 (Ey Muhammed!) Sana kulak verdiklerinde, aslında onların neye kulak kabarttıklarını ve kendi aralarındaki gizli kapaklı görüşmeleri sırasında o zalimlerin, "Eğer (ona) uyarsanız yalnızca büyülenmiş bir adama uymuş olursunuz" dediklerini Biz çok iyi biliyoruz.

48 Şunların seni neye benzettiklerine bir bak hele! Ve sonuçta öyle bir sapıtıyorlar ki, bir daha doğru yolu bulacak (muhakeme) gücünü asla kendilerinde bulamıyorlar.[65]

49 Bir de tutmuş diyorlar ki: "Ne yani, şimdi biz kemik yığınına dönüşüp oradan da toza toprağa karıştıktan sonra yepyeni bir yaratılışla tekrar diriltileceğiz, öyle mi?"

50 De ki: "İster taşa dönüşün, ister demire; 51 ya da mahlukat içerisinde aklınıza gelebilecek (hayata) en uzak (başka) bir varlığa!.."

Bundan sonra kalkıp da "Kimmiş bizi yeniden diriltecek olan?" diye soracak olurlarsa, "Sizi ilk defa yaratan Kimse!" diye cevapla.

Bunun üzerine, kafalarını (kinayeli kinayeli) sallayarak "Peki, bu ne zaman gerçekleşecekmiş bakayım?" diye sana soracak olurlarsa, de ki: "Kim bilir (!) belki de çok yakında gerçekleşecektir:[66] 52 O sizi o gün çağıracak, derhal siz de (ister istemez) O'nu överek bu çağrıya uyacaksınız; üstelik (dünya hayatında) çok kısa bir süre oyalandığınızı kesinkes bileceksiniz!"[67]

---

61 Parantez içi açıklamalar sözgeliminden çıkarılmıştır. "Israrcısınız" açıklamamızı, âyetin son cümlesi neredeyse zorunlu kılmaktadır.

62 Önceki âyetlerle birlikte: Kâinat kitabını okumayan ilâhî kelamı da okumaz; zira kâinatın dilini işitmeyen biri vahyin dilini de işitmez.

63 Zımmen: İmanı ve küfrü tercih eden, bu özgür tercihi ile uyumlu olarak, Allah'ın koyduğu psikolojik yasalara maruz kalır. Küfrü tercih edenin hakikate karşı kör ve sağır davranması onun için mazaret değildir, kendi tercihinin doğal bir uzantısıdır.

64 Yalın hâliyle "Kur'an'da Rabbini birleyerek ansan" şeklindeki ifade, Rasulullah'ın söyleyen bir özne olarak vahyin söylemine dahil edilmesinden daha çok, kıraatı tilavetten ayıran (Bkz: 62/Kehf: 83, not 89) nokta olan metnin üzerinde düşünerek sonuçlar elde etme ve tefekkür yöntemiyle metnin açılarak üretilmesine delalet etse gerektir. Zikrin, tüm vahiylerin bir sıfatı olduğu ve aşkın bir kaynaktan fışkıran anlamın insan diline indirilmesini ifade ettiği hatırlanmalıdır.

65 Bkz. 40/Furkan: 9.

66 İnkarcı aklın yönelttiği kinayeli soruya, aynı üslûpla verilmiş bir cevap. Ünlem işareti, bu kinâî anlamı göstermek içindir. İhtimal edatı olan *'asâ*, bu gibi yerlerde (Krş: 68/İsra: 8; 113/Tahrîm: 5) İbn Abbas tarafından "belki" anlamında değil "kesinlikle" anlamında yorumlanmıştır (*İtkân* II, 204).

67 Lafzen: "..zannedeceksiniz". *Zann*, tıpkı bir önceki âyette geçen *'asâ* gibi Kur'an'da imana konu olan yerlerde, "kesine yakın bilgi, iyice aklı yatmak, iyice inanmak" anlamlarında kullanılmıştır (Kelimenin bu anlamı için

53 İmdi söyle kullarıma: birbirlerine karşı sözü en güzel bir biçimde söylesinler;[68] çünkü Şeytan aralarını açmak ister. Gerçek şu ki, Şeytan insanın apaçık düşmanıdır.

54 Rabbiniz kim ve ne olduğunuzu çok iyi bilmektedir; dilerse size rahmetiyle muamele eder, dilerse cezalandırır.

Bunun içindir ki, Biz seni onlara inanç dayatan bir otorite olarak[69] göndermedik.
55 Zira, göklerde ve yerde bulunan her varlığı Rabbin çok iyi bilmektedir; dahası Rabbin peygamberlerden her birine diğerinden farklı olarak üstün nitelikler vermiştir: Nitekim, Davud'a (hükümdarlıkla birlikte) hikmet yüklü sayfalar verdiğimizi (hatırlayın).[70]

56 DE Kİ: "O'nun dışında kendilerinde (tanrısal güç) vehmettiğiniz kimseleri çağırsanıza; (düş kırıklığıyla) göreceksiniz ki, sizden hiç bir zararı kaldırmaya ya da onu (yararlı bir şeyle) değiştirmeye güçleri yetmeyecektir."[71]

57 Kaldı ki, onların kendilerine yalvarıp yakardıkları kimseler var ya; –(Allah'a) en yakın sandıkları hangileriyse– işte onlar bile Rablerine yakın olmak için var güçleriyle çaba gösterirler[72] ve O'nun rahmetini dilenip cezasından da korkarlar: çünkü senin Rabbinin azabı, her daim kaçınılması gereken bir ceza olmuştur.[73]

58 Ve (yoldan çıkmış) hiçbir toplum yoktur ki, Biz onun helâkini Kıyamet Günü'nden önce kararlaştırmamış, ya da şiddetli bir azap ile cezalandırmamış olalım: Bu daha baştan kayıt altına alınmış ilâhî yasa gereğidir.[74]

---

bkz. 94/Bakara: 46, not 84; krş. 94/Bakara: 249]. Bu şekildeki çevirimiz, Kur'an'ın dünya hayatının âhirete göre "tadımlık bir lezzet" (106/Nisâ: 77; 114/Tevbe: 38) ve kısa bir mola olduğunu (94/Bakara: 259) söyleyen âyetleriyle uyumludur.

68 Bir başka ifadeyle "konuşma *zeminini* açık tutsunlar". "Kullarım"dan kastın mü'minler, onların söylemeleri emredilenlerin de "farklı inanç mensupları olduğu sözgeliminden anlaşılmakta (Krş: Râzî). Zımnen: Mü'minler sözün gücüne güvensinler (Bkz: 77/Zümer: 18; 114/Tevbe: 61 ve 89/Ankebût: 46).

69 Bu, *vekil* kelimesinin Kur'an'da en çok kullanıldığı sûredir. "Görevini yapabilmek için bir başkasına dayandı" anlamına gelen *vekele*'den türetilmiştir (*Mekâyis*). Kul görevini yapabilmek için Allah'a dayandığı için Allah "el-vekil"dir. Allah için geçtiği yerlerde, O'nun eşya ve olaylar üzerindeki aktif ve aktüel müdahalesi, bir bakıma "koruyucu otoritesi" anlamına gelir. *Vekil* olma niteliği peygambere verilmemiştir (Bkz: 68/İsra: 2 ve 71/Yusuf: 66, notlar 9 ve 65). Vekil olan, doğaldır ki kendisine vekalet veren üzerinde yaptırım gücüne de sahiptir. İsterse müvekkiline dayatabilir, onu bazı kararlar almaya zorlayabilir. Burada, Hz. Peygamber'in sorumlulukları arasına, muhataplarına inanç dayatmak gibi bir yöntemin girmediği vurgulanmaktadır. Diyalogu emreden bir önceki âyetin devamında bu âyetin yer alması manidardır. Zımnen: Sizden olmayanları tehdit etmeyin, değerlerinizi temsil ve teklif edin, yeter!

70 Zebur'a verdiğimiz bu anlamın gerekçesi için bkz. 74/Nahl: 44, not 48.

71 Aziz, veli ve Allah'a yakın olduğuna inanılan kimseleri kurtarıcı ve kayırıcı ilan eden her tür yaklaşımı red.

72 *Vesîle*'nin "yakın olmak için tüm ilgi ve çabayı yoğunlaştırmak" anlamı ve benzer bir kullanımı için bkz. 108/Mâide: 35, not 38.

73 Âyetteki varsayıma dayalı anlatımı di'li geçmiş zamanla pekiştiren *kâne* fiili, şimdiki zaman kipinin sonuna parantez içinde koyduğumuz "dı" ekinin de gerekçesini oluşturmakta, cümleye "eğer sandığınız gibi olsaydı, kesinlikle böyle *olurdu*" vurgusu katmaktadır.

74 Zımnen: Allah'tan başkalarına tanrılık ya-

59 Bizim mucizeler göndermemize yalnızca önceki toplumların onları yalanlamış olmaları engel oldu.[75] Nitekim Semud'a (risaletin) görünür bir delili olarak dişi deveyi vermiştik,[76] fakat temsil ettiği gerçeği inkâr yoluyla ona zulmettiler;[77] zaten Biz bu tür mucizevi delilleri, yalnızca korkutarak uyarma amacıyla göndeririz.[78]

60 Hani (Ey Muhammed), Biz sana demiştik ki: "(Tasalanma), senin Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır!"[79] Sana gösterdiğimiz o (malum) müşahedeyi ise,[80] başka değil, insanlar için yalnızca

---

kıştırmak, kula kul olmayı ve kulları kul etmeyi beraberinde getirir; bu da tahakküm ve zulme yol açar. Bunlar ise bir toplumun kıyametini hazırlar. İşte "ilâhî yasa" budur. Helâk ile 'azâb arasında şöyle bir farktan söz edilebilir: *Helâk* doğa yasalarının kullanılarak sapmış toplumların cezalandırılması, *'azâb* ise çözülme sürecine girmiş toplumların ilâhî yasalara uygun olarak çöküşe doğru yol almasıdır. *Helâk* aniden tabiat kullanılarak gerçekleşirken, *'azâb* bir süreç içerisinde insanlar eliyle de gerçekleşir.

75 Bu âyet, daha önceki peygamberlerin peygamberliklerini tasdik için kendilerine verildiği ifade edilen "mucizevi belgelerin" (*âyât-ı beyyinât*) Hz. Peygamber'e niçin verilmediğini açıklar. Hz. Peygamber'in risaletini destekleyici "açık belge", daha öncekiler gibi dışarıdan değil, vahyin kendisidir: "Ne yani! Şimdi, bu ilâhî kelamı kendilerine iletmen için sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?" (89/Ankebût: 51). Bu, "Rabbinden ona mucizevi bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" (Ankebût: 50) sorusuna verilmiş bir cevaptır. İlk inkârcı muhatapların bu tür taleplerini reddeden bir başka âyet, bu red için "Eğer kendilerine bir mucize gelmiş olsaydı yine de inanmazlardı" (73/En'âm: 109) gerekçesini gösterir.

76 *Mubsıraten, besâir*'den farklı olarak edilgen ve nesne konumunda, kendisini görecek göz arayan risalet delilleridir (Bkz: 68/Isra: 102, not 122). Bu deliller Sâlih peygamberin dişi devesi, gündüzün ve gecenin âyetleri (İsra: 12) ve kendisi risaletin apaçık delili (*âyâtun beyyinatun*) olan gaybi âyetler gibi (53/Neml: 13) gözleri faltaşı gibi hakikate açıcı unsurlardır.

77 *Biha*'daki *bâ* edatının işlevinden yola çıkarak Ebu Ubeyde ve Zemahşerî, buradaki zulm'ü "inkâr" olarak almışlardır. Aynı işlevi göz ardı etmeden, fakat A'râf 73'teki "vahşice katletmeyi" de göz önüne alarak, ulaşılabilecek en kapsamlı anlam bu olsa gerektir.

78 Buradan da açıkça anlaşılıyor ki mucizevi belgeler, muhatabın kendisini teslim alan hissiyatına hitap etmektedir. Amacı ise, korku gibi olumsuz duygularla tıkanan bilincinin önünü açmak ve muhatabın aklını vahiyle buluşturmaktır. İlk muhatabı olan inkârcı topluma, istedikleri (Bkz: âyet 90-93) "apaçık delillerin" gelmemesinin kendi lehlerine olduğu, helâk olan Semud toplumu örnek verilerek îmâ ediliyor.

79 Yani, "bunlara delil gelse bunlar öncekiler gibi direnmezler" diye düşünme! Çünkü Allah nasıl bir davranış göstereceklerini bilecek kadar onların içini ve dışını kuşatmıştır.

80 *Ru'yet, ibsar*'dan farklı olarak somut ya da soyut, maddî ya da mânevî akledilebilir her şeye delalet eder. Bu çok özel müşahedenin (*ru'yâ*), sûrenin başında değinilen gece yolculuğu olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açıktır. İsrâ müşahedesinin, insan bilincini aşan gaybi doğası gereği sembolik bir dille anlatılması, insanlar arasında bu müşahedenin bir "imtihan" kılınması sonucunu doğurmuştur (Bkz: âyet 1, not 2). Aynı şey "üzerinde 19 vardır" âyeti (4/Müddessir: 30), Hârût ve Mârût'un öğrettikleri (94/Bakara: 102) için de söz konusudur (Lânetli ağaç için bir sonraki nota bkz). Bizim "malum" şeklindeki açıklamamız, kelimenin belirlilik takısına atfendir. Burada ru'ya, bizim bildiğimiz "düş"ten çok öte bir durum olsa gerektir. Çünkü burada "görülen" değil ısrarla "gösterilen" bir şeyden

bir imtihan aracı yaptık; tıpkı Kur'an'da geçen lânetlenmiş ağaçta olduğu gibi...[81]

İşte, onları (bu tür imtihanlarla) korkutarak uyarıyoruz,[82] ne var ki (bu) onların sadece küstahça azgınlaşıp böbürlenmelerini artırıyor!"

61 HANİ bir zamanlar meleklere "Âdem'e secde edin!" demiştik de, İblis dışında tümü secde etmişti. O dedi ki: "Şimdi ben çamurdan var ettiğin birine secde edeceğim, öyle mi?"[83] 62 (İtirazına) şunu da ekledi: "Bula bula şuncağızı mı buldun bana üstün tutacak? Eğer bana Kıyamet Günü'ne kadar izin verecek olursan, çok azı dışında onun soyunun ağzına gem vurup, tümünün ipini elime geçireceğim!"[84]

63 (Allah) buyurdu ki: "Defol, git! Onlardan her kim seni izlerse, şu kesin ki, tümünüzü bekleyen bir ceza olarak cehennem, yaptıklarınızın mükemmel bir karşılığı olacaktır! 64 Ve onlardan gücünün yettiklerini sesinle yoldan çıkar; atlarını ve adamlarını sal üzerlerine,[85] servet ve evlat edinirken onlara ortak ol;[86] dahası onlara vaadlerde bulun! –Nasıl olsa Şeytan'ın vaadi aldatmadan başka bir şey ifade etmez–[87] 65 Ama unutma ki, (gerçek) kullarım üzerinde senin etkin bir gücün olmayacaktır:[88] zira senin Rabbin, (kulla-

söz edilmektedir. Gösteren görenden çok daha aktiftir. "Biz" zamirine isnat edilmesi, ilâhî kudreti gerektiren bir görme-gösterme olayı ile karşı karşıya olduğumuzun delilidir (Bu müşahedenin mahiyeti üzerine daha sahabe hayattayken belirginleşen yorum farklılıkları için bkz. *Üç Muhammed*, s. 115-119).

81 Yani: "sınav ağacı". "Lânetli ağaç" ile, iniş sırasına göre Duhân 43 ve Sâffât 62'de geçen *zakkûm ağacı* kastedilmektedir. Cehennem ağacı olarak tasvir edilen (66/Sâffât: 64) bu ağaç için de aynen burada olduğu gibi "Biz o ağacı zalimler için bir sınav aracı yaptık" (66/Sâffât: 63) denilmektedir. Sınav aracı yapılan şeyler arasında Sâlih *peygamberin devesi* (54/Kamer: 27) ve cehenneme ait *melek* ya da insana ait *melekeleri* temsil eden 19 rakamı da (4/Müddessir: 30) sayılmıştır.

82 Çok özel İsrâ müşahedesi ve cehennem ağacının "sınav" kılınmasına istinaden.

83 İnsana Allah'ın biçtiği değer hatırlatılıyor (Krş: âyet 70). Zımnen: Ey insan! Değerini bil, Şeytanlaşma! (Krş. 94/Bakara: 30-34; 56/A'râf: 11-18; 72/Hicr: 26-44.)

84 *Hanek*, "alt çene kemiğine" verilen addır. *İhteneke*, at katır gibi hayvanlar için "ağzına gem vurdu" ya da "alt çenesine ip geçirdi" anlamına gelir. Burada akıl ve ruh potansiyelini ilâhî inşaya teslim etmekten kaçınan insanların şeytan tarafından akıl ve ruhuna gem vurularak günaha tutsak edilip nasıl Şeytan bineti olarak kullanıldığı dile getirilmektedir. Bu, gerçek hürriyetin sahici kapısını şaşıranların, özgürlük vaadiyle yalan ve günah vadilerinde kendi içgüdülerine ya da birilerinin pespaye arzu ve heveslerine nasıl kul-köle edildiklerinin beliğ bir anlatımıdır.

85 Eğer *vav*'a beyaniyye anlamı yüklersek mana şöyle olur: "atlarını; *yani*, adamlarını sal üzerlerine". Bu mana 62. âyette geçen tasvirle de uyum içindedir.

86 Yani: Servetlerini ve evlatlarını haram yollardan elde etmeleri için onları ayart. Haksız kazanca ve zinaya bir atıf. Böylesi bir sapma, gerçekte "şeytanla işbirliği" sayılmaktadır.

87 İtiraz cümlesi kabilinden olan yan cümleler iki çizgi arasında gösterilmektedir.

88 *Sultân*, "güç" ve "otorite" anlamındaki *esselt* kökünden türetilmiş olsa da, yalnızca bir "güce" değil, "etkin ve inandırıcı güce" delalet eder (Etimolojisi için bkz. 65/İbrahim: 10, not 13). Çünkü *sultân*, "sahibinin ehliyet, liyakat ve doğruluğunu gösteren belge ya da yetki" anlamına gelir (*Mekâyis*).

nını) koruyucu otorite olarak haydi haydi yeterlidir!"

66 RABBİNİZ...[89] O'dur lutfu keremin-den payımıza düşeni arayasınız diye sizin için denizde gemileri yüzdüren; yine, bitimsiz bir merhametle sizi kollayan da O'dur.[90]

67 İmdi, siz denizde bir tehlikeyle karşılaştığınızda ondan başka yalvarıp yakardığınız kimseler sizi yüzüstü bırakır, fakat O sizi kurtarıp karaya çıkardığı zaman (bu kez de) siz yüz çevirirsiniz: zira insanoğlu pek nankördür.

68 Şimdi, O'nun sizi (bulunduğunuz) kara parçasının bir kısmıyla birlikte yerin dibine geçirmesine, yahut, taşı toprağı üzerinize uçuran bir kasırga göndermesine dair kesin bir güvenceniz mi var? Sonunda, (bu hâlinizle) kendinize hiçbir koruyucu otorite bulamayacaksınız.

69 Ya da sizi bir defa daha denize döndürüp, üzerinize ortalığı kasıp kavuran bir fırtına göndererek nankörlüğünüze karşılık sizi boğmayacağına dair bir garantiniz mi var? Bunun ardından sizin adınıza Bize hesap soracak hiç kimse bulamayacaksınız.

70 Ama doğrusu Biz Âdemoğluna kat kat ikram ederek[91] onu üstün ve şerefli kıldık.[92] Karada ve denizde onlara ulaşım imkanı sağladık. Temiz ve helâl besinlerle onları rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün tuttuk.[93]

71 Bir gün gelecek, bütün insanları, (eylemlerine) önderlik eden (tasavvur ve bilinç)leriyle[94] huzurumuza çıkarıp (hesap

---

89 Bu noktalama şekli, bu âyetin başında yer alan "Rabbiniz" kelimesinin, bir önceki âyetin sonundaki "Rabbin" kelimesine olan beyanî atfı göstermeyi amaçlamaktadır.

90 Burada sanki işlevsizmiş gibi duran *kâne* (oldu, idi) yardımcı fiili, Allah'ın koyduğu doğa yasalarına işaret etse gerektir (Aynı fiilin keynunet ve sayruret anlamları hakkında bir not için bkz. âyet 27, not 41). Âyette değinilen su ve rüzgar dinamiği bu yasalardandır. Sosyo-ekonomik bir yasa olan "rızkın aranması", bu tabii yasalara bağlı kılınmıştır. Burada *kâne*'nin işlevi, muhatabı, "Allah *daha işin başında* o yasaları size olan merhameti nedeniyle koymuş *idi*" anlamına ulaştırmaktır. Kelimenin bu gibi yerlerde "başlangıçta bir kez yapılıp ondan sonra sürekli yürürlükte kalan eylem" yani "konulmuş yasa" olarak anlaşılması gerektiğini, Nâfi'in bir sorusuna İbn Abbas'ın verdiği cevaptan anlıyoruz *(el-İ'cazu'l-Beyânî)*.

91 İşareten: Yokluktan varlığa getirerek, varlık içinde can vererek, canlılar içinde ruh üfleyerek, üflenen ruhun içinde akıl ve irade vererek, o akıl ve iradeye yol haritası olan peygamberler ve vahiyler göndererek...

92 *Kerramnâ* fiilinin ait olduğu tef'il babı, kaynağın hedefe sürekli müdahalesine işaret eder. Buradaki "süreklilik" katlanarak artan bir yapıdadır. Buna göre Allah'ın insana ikramı olup bitmiş bir ikram değil, süren ve katlanarak artan bir ikramdır. Bu nedenledir ki ademoğlunun Rabbine yabancılaşması tek kat bir küfür değil, bu sûrenin 89 ve 99. âyetlerinde olduğu gibi "kat kat küfürdür". Zira *kufûr*'un tam karşılığı budur.

93 Bu son cümle, insanın tüm yaratılmışların en üstünü ve biriciği olduğu tezini zayıflatmaktadır. O, yaratılmışların "bir çoğundan" üstün kılınmıştır, "tümünden" değil.

94 Lafzen: "önderleriyle birlikte.." Bu âyetteki *imâm*'ın tanımında tüm seçenekleri nakleden Râzî, kendi tercihini şöyle ortaya koyar: "Kişinin bilinçli olarak yaptığı ahlâkî eylemler." Devamında der ki: "Kıyamet Günü ödül ve ceza, işte bu bilinçli ahlâkî eylemler üzeri-

soracağız); artık kimlerin karnesi sağ ellerine verilirse, işte onlar karnelerini (sevinç içinde) okuyacaklar ve onlara zerre kadar[95] haksızlık edilmeyecek. 72 Ne ki, bu dünyada (kalp) gözü kör olan kimse âhirette de kör olacak; öyle ki, yolunu büsbütün kaybedecektir.[96]

73 İŞTE o (tipler) eğer ellerinden gelse, sana vahyettiğimizin dışında Bizim adımıza birtakım şeyler tedarik edesin diye, seni dâhi baştan çıkararak tuzağa düşürmeye kalkışırlar; seni de ancak bunu başarabildikleri zaman dost edinirler.[97] 74 Fakat Biz eğer kalbini iman üzere perçinlememiş olsaydık, belki o zaman birazcık olsun onlara eğilim göstermen mümkün olabilirdi. 75 O zaman da sana, hayatın da ölümün de acısını kat kat tattırırdık; üstelik seni elimizden kurtaracak birini de bulamazdın.

76 Fakat (bunun imkansız olduğunu gören) berikiler, bu kez oradan çıkarmak için (senin) toprağında ısrarla seni taciz ve tedirgin etmeye çalışıyorlar. Ama (seni çıkardıkları) zaman, senin ardından onlar da pek fazla kalamayacaklar.[98] 77 Elçilerimizden senden önce gönderdiğimiz kimselere uygulanan yöntem de buydu; ve sen Bizim uyguladığımız yöntemin (niteliğinde) bir farklılaşma bulamazsın.[99]

78 GÜNEŞİN zirveyi aşıp (batıya) ağmasından[100] gecenin karanlığının iyice çökmesine kadar[101] (geçen zaman dilimlerin-

---

ne bina edilecektir". Bu ibare "tasavvur ve aklı inşa eden özneyle birlikte" anlamına da gelir. Çünkü inşa edici özne oluşundan dolayı vahiy "imam"dır (86/Ahkâf: 12). İnsanın eylemleri, tasavvur ve aklının bir ürünüdür. Dolayısıyla, insanların eylemlerinde kendisini izlediği gerçek rehber tasavvur ve akıllarıdır. Vahyin temel işlevi insanın tasavvur ve aklını inşa etmektir. Burada kastedilen *imam*'la akleden bir kalbin, bir başka ifadesiyle kalbin gören gözü işiten kulağı olan aklın kastedildiğinin en güzel delili bir sonraki âyettir.

95 Lafzen: "Hurma çekirdeğinin çukurunda bulunan mini çıkıntı kadar dahi.."

96 Âhiret dünya hayatının doğal bir uzantısı. Zımnen: Kişinin dünyadaki bilinçli tercihleri varlığının öylesine kopmaz bir parçası hâline gelecek ki, o âhirete de yansıyacak.

97 Kâfirun sûresindekine benzer pazarlıkların tasarlandığından söz ediliyor.

98 Mekke'de indiği kesin olan bu âyetlerin geleceğe dair bir ihbar olduğu açık. Bu ihbar, Mekke müşriklerinin yıldırma politikaları sonucu gerçekleşen hicreti haber vermekle kalmayıp, *ondan yıllar sonra gerçekleşecek* olan Mekke'nin fethini de haber vermektedir.

99 *Tahvîl*, niceliğe ilişkin değişimin adı olan *tağyîr*'den farklı olarak, tıpkı odunun küle dönüşmesi gibi "bir şeyin niteliğine ve özüne ilişkin değişim"dir (Ebülbeka el-Kefevî, *Külliyyât*, s. 294). Çevirimizin gerekçesi budur. Vahiyler arasındaki değişimin sadece ahkâmla sınırlı kalıp iman esasları, ahlâkî hedefler ve peygamberlerin tabi olduğu tarihi ve sosyal yasaların değişmemesi örnek gösterilebilir.

100 Hz. Peygamber'in *dulûki'ş-şems* ibaresini güneşin yeryüzüne dikey duruşu olan "zevalden sonrası" olarak açıkladığı nakledilmiştir (Taberî). İbn Abbas, İbn Ömer, Hasan Basrî, Dahhak gibi birinci ve ikinci nesle mensup otoriteler de böyle anlamışlardır.

101 *Ğasak* için bkz. 23/Felak: 3, not 5. Âyetin bu kısmı öğle namazından yatsı namazına kadar dört vakit namazı kapsamaktadır. Devamında ise sabah namazı ayrıca vurgulanmış, orada da namazın ruhu olan "Kur'an okuma" öne çıkarılmıştır. Beş vakte ilk dikkat çeken âyet için bkz. 44/Tâhâ: 130.

de) namazı hakkını vererek kıl; ve bir de sabah (namazı) okuyuşunu: unutma ki sabah okuyuşu, oldum olası (insanı her tür mânevî) algıya açık hâle getirir.[102]

79 Ve gecenin bir vaktinde uykuna ara vererek,[103] sana özgü bir armağan olarak[104] namaz kıl; umulur ki Rabbin seni övgüye değer bir makama yüceltir![105]

80 Ve de ki: "Rabbim! Benim girdiğim her yere doğruluk ve dürüstlükle girmemi, çıktığım her yerden doğruluk ve dürüstlükle çıkmamı sağla; ve yüce katından beni (bu hususta başarılı) kılacak etkin bir güçle destekle.[106]

81 Yine de ki: "Hak geldi, batıl ise yıkılıp gitti; çünkü her bâtıl zaten yıkılıp gitmeye mahkûmdur!"[107]

82 İşte Biz Kur'an'ı,[108] ona inananlar için (iç dünyalarını onaran) bir şifa ve rahmet (eczanesi) olarak indirdik; ama o, zalimlerin yalnızca yıkımını artırıyor.[109]

83 Zira ne zaman Biz insana nimet ihsan etmişsek, mesafe koydu ve (sorumluluklarından) yan çizdi; ne zaman da başına bir ziyan gelse, tuttu umutsuzluğa kapıldı.[110]

84 De ki: "Herkes kendi tasavvur ve aklının verdiği istikamet üzere eylemde bulunur;[111] nasıl olsa Rabbiniz kimin yö-

---

102 *Meşhûdâ*, "şahit olunan, açık ve görünür kılınan" anlamına gelir. Açıktır ki, gecenin en dingin vakti olan sabaha yakın zaman dilimi, insan duyargalarının mânevî hazzı almaya en açık olduğu andır. Bu dingin anın insanın mânevî potansiyeline katacağı zenginliğe dikkat çeken bu kelimenin, bağlama en uygun karşılığı bu olsa gerektir (Namaz vakitleri için krş. 88/Rûm: 17-18, not 17). Bu sonuç Kur'an'ın kıraat edilmesiyle; yani, içinde anlama çabasını barındıran bir okuyuşla alınabilir.

103 "Durdurdu, ara verdi, kesti" anlamındaki *hecede* kökünden gelen *teheccud*, "uykuya ara vererek gece namaza durmak" şeklinde açılabilir.

104 *Nâfileten*, "gönüllü olarak, boynuna borç olmadığı hâlde armağan olarak" (*Mekâyîs*). Aynı "armağan" anlamında kullanıldığı bir başka yer için bkz. 79/Enbiya: 72.

105 Allah Rasulü'ne müjdelenen *makâmen mahmûden* nedir? Kur'an ışığında oknursa, bunun Fâtiha'daki "nimet verilenlerin" Allah nezdindeki makamı olduğu sonucuna varılabilir. Efendimiz, her daim kendisini de onlar arasına katması için Rabbine yalvarmıştır. Hatta vefat anındaki son sözü de bu mahiyettedir: *Errafiku'l-'alâ*: "yüce dostlar katına"!.. "Övülmüş makam", Allah Rasulü'nün arzuladığı "yüce dostlar katı" olmalıdır. O bize hidayet rehberi olan vahyi ulaştırdı; Rabbimiz de onu övülmüş makamın en yücelerine ulaştırsın! Âmîn!

106 *Sultan*'ın bu karşılığı için bkz. âyet 65, not 88. Bu duanın sonucu çok geçmeden Medine'de İslâm toplumunun teşekkülüyle görülecek, bu şekilde hakikat güçle takviye edilmiş olacaktır.

107 Cümle diziminin zımni karşılığı şudur: Batıl hakkın, karanlık aydınlığın yokluğu hâlidir. Enerjinizi batılı götürmek için değil hakkı getirmek için harcayın. Zira bâtıl kendi başına bir varoluş hâli değil, hakkın yokluğu hâlidir. Nihayet hakkın tahakkuk etmek gibi, batılın da batmak gibi bir tabiatı vardır.

108 Eğer *min*'i teb'idiyye olarak alırsak mana "Biz Kur'an'dan.." olur. Biz *min*'i beyaniyye olarak aldık. Zira mü'minler için, Kur'an'ın bir kısmı değil tümü şifa ve rahmettir.

109 Kur'an kendisine iman önbilgisiyle yaklaşan mü'minin imanını, küfür önyargısıyla yaklaşan kâfirin küfrünü ve münafığın nifakını artırır.

110 Galiba halk irfanının mahsulü olan şu duanın temelinde bu âyet yatar: Ya Rab! Çok verip azdırma, az verip bezdirme!

111 Bu ibareye "Herkes kendi sütünün iktizasını işler" ya da "herkes kendine yakışanı yapar" şeklinde anlam da verilebilir. *Muşâkele*,

neltildiği yolun daha doğru olduğunu çok iyi bilmektedir.

85 SANA ruh hakkında soruyorlar.[112] De ki: "Ruh Rabbimin (akıl sır ermez) işlerindendir ve size bu konuda çok sınırlı bir bilgi verilmiştir."

86 Ve eğer dilersek, kesinlikle sana vahyettiklerimizin tamamını gideririz. Ardından da Bize karşı sana kol-kanat gerecek bir koruyucu bulamazsın.[113] 87 Neyse ki Rabbinin rahmeti sayesinde (bundan uzaksın). Unutma ki O'nun senin üzerindeki lutfu her daim büyük olmuştur.

88 De ki: "Bütün görünen ve görünmeyen iradeli varlıklar[114] bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya toplansalar ve bu konuda birbirlerine var güçleriyle destek verseler, yine de onun bir benzerini ortaya koyamazlardı!"[115]

89 Doğrusu Biz bu Kur'an'da, (hakikati) insanlara her tür dolaylı anlatım tarzını kullanarak farklı açılardan açıklamışızdır.[116] Buna rağmen insanların çoğunun yüz çevirmesi, kat be kat nankörlükten başka bir şey değildir.[117]

"nitelik ve nicelikte uyum ve benzerlik" demektir. *Şekl*, "bir şeyin bir başka şeye hem biçim hem de eylem olarak uygun olması" anlamına gelir (Râğıb). Bu anlamlar birleştirildiğinde, tasavvur ve aklın insan eylemine istikamet veren merkezi yapısı ve bu merkezin verdiği istikamet üzre ortaya çıkan eylemlere dikkat çekildiği açıktır. Elmalılı'nın ibareye verdiği "Herkes hissiyyat-ı mahsusasına göre iş yapar" karşılığı dikkat çekicidir.

112 *Rûh* hayatın sırrıdır. 21 kez kullanılan ruh, "vahiy" (74/Nahl: 2, not 5) "vahiy meleği" (51/Şu'arâ: 193) ve insanı *beşer* olmaktan çıkarıp *insan* eden Allah'ın emrinden ilâhî bir sır (72/Hicr: 29; 55/Sâd: 72; 113/Tahrîm: 12; 57/Secde: 9) olarak geçer. Yani ruh insanı diğer canlılardan ayıran niteliktir ki, bu da insanın akletme melekesine tekabül eder. Bu âyetin öncesi insan ve onun ayırıcı niteliği olan akılla, sonrası ise vahiyle ilgilidir. Bu, âyette geçen *rûh*'un hem vahiy hem insan için kullanılan ortak bir kavram olduğu sonucuna götürür. Bu da Allah tarafından insana "üflenen ruhun" (72/Hicr: 29) doğal bir sonucu olarak Allah'la insan, ilâhî kelam ile insanî kelam, ilâhî irade ile insanî irade, vahiy ile akıl, ilâhî ahkâm ile beşerî hüküm ve muhakeme arasındaki kopmaz bağlantıyı ifade eder. Âdem'in yaratılışı bahsinde geçen "isimlerin öğretilmesi" (94/Bakara: 31) işte bu ilişkinin bir sonucudur. Vahiy, Allah'ın insana öğretme sürecinin bir parçasıdır. Yeryüzünde yaratılış amacına uygun bir hayat inşa etmek amacıyla yaratılan insan, hayatın özüne/ruhuna sadık kalacaksa, bunu ancak kendi özünü/ruhunu vahyin özü/ruhu olan anlamıyla inşa ederek gerçekleştirebilir. Bir çok müfessir buradaki ruhu "Kur'an" olarak anlamıştır (Taberî; Râzî vd.) Fakat Kur'an "akıl sır ermez işlerden olmadığı gibi, "sınırlanan" bir bilgi kaynağı da değildir. O hâlde bu ruh bir sonraki âyetin de îmâ ettiği gibi, Kur'an'dan da öte, vahyin gerçekten insan idrakine kapalı sırlarla dolu "kaynağıyla" ilgili olsa gerektir. Çevirimiz, bu mülahazalara dayanmaktadır. Mevdudi de bu ibareyi "vahyin kaynağı" şeklinde anlamıştır (*Tefhim*). Sözün özü ruh, varlıkların anlamını temsil eder. Onu üflemek, varlığa anlam vermektir. Elbette Allah en doğrusunu bilir.

113 Benzer ibareler için krş. 68 ve 75. âyetlerin sonu.

114 *İns* ve *cinn*'i çevirimiz için bkz. 73/En'âm: 112, not 93.

115 Kur'an'ın muarızlarını aciz bırakan bu meydan okuyuşunu her boşa çıkarma teşebbüsü hüsranla sonuçlanmıştır. Tarih bunun canlı şahididir.

116 Krş. 62/Kehf: 54, not 66 ve 77/Zümer: 27.

117 *Kefûr*'u çevirimiz için bkz. âyet 70, not 92.

90 Nitekim demişlerdi ki: "(Ey Muhammed!) Bize yerden kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. 91 Veya senin hurma ağaçlarıyla ve asmalarla dolu bir bahçen olmalı; dahası onların arasından gürül gürül ırmaklar çağlatmalısın. 92 Ya da sürekli iddia ettiğin gibi göğü başımızda paralamalı[118] ve nihayet Allah'ı ve melekleri getirip karşımıza dikmelisin. 93 Veyahut da senin altından bir köşkün olmalı ya da semaya çıkmalısın; fakat semaya çıkman durumunda (dahi) oradan bize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe yine de sana inanmayacağız."

De ki: "Kudret ve yüceliğinde sınır bulunmayan sadece Rabbimdir; ben, fânî bir elçiden başka neyim ki?"

94 İşte, kendilerine doğru yol bilgisi geldiği zaman insanları ona inanmaktan alıkoyan şey, sadece şöyle akıl yürütmeleriydi: "Ne yani, şimdi Allah fânî bir insanı mı elçi olarak gönderdi?"

95 Onlara de ki: "Eğer yeryüzünde salına salına dolaşanlar melekler olsaydı, elbet Biz de onlara elçi olarak gökten bir melek indirirdik."

96 De ki: "Benimle sizin aranızda (bütün bu olan bitenlere) şahit olarak Allah yeter: Çünkü O kullarıyla ilgili her habere (daha kaynağında) vakıf olan, onların her hâlini bizzat görendir."

97 Nitekim, her kime Allah rehberlik etmişse işte odur doğru yola ulaşan; kimi de sapıklığa terk etmişse, artık böylelerini O'na karşı savunacak dostlar bulamazsın. Ve Biz Kıyamet Günü onları (dehşetten kararmış olan) yüzleri yerde, (hakikati) görmez, işitmez ve söylemez birileri olarak toplayacağız; varış yerleri, ne zaman yatışır gibi olsa kavurucu alevini tekrar kışkırtacağımız cehennem olacaktır.

98 Bu onların, Bizim âyetlerimizi inkârda ısrar etmelerinin ve "Ne yani, şimdi biz kemiğe, toza-toprağa karıştıktan sonra yepyeni bir yaratılışla tekrar mı diriltileceğiz?" demelerinin bir karşılığı olacak.

99 Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onları kendi sûretleri üzere yeniden yaratacak güce[119] sahip olduğunu, yine onlar için bir gün sona ereceğinde hiçbir kuşku bulunmayan sınırlı bir süre takdir etmiş bulunduğunu nasıl görmezler?

Fakat şu da var ki, zalimler, zirvesine ulaştıkları nankörlükten başka her (iyi) şeyden yüz çevirirler.

100 De ki: "Eğer benim Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, o zaman harcanıp tükenir korkusuyla kesinlikle onlara sımsıkı sarılırdınız: zira insanoğlu oldum olası pek hasistir.

101 DOĞRUSU Biz Musa'ya, (Risaleti-

Fe'ûl kalıbı hem etken hem edilgendir. Şöyle açılabilir: "Allah'a nankörlük yaptığı için insanların nankörlüğüne uğrayan.."

118 Bu küstahça ve meydan okuyucu taleplerle, benzer bir ilâhî tehdidi içeren Sebe' 9 arasındaki bağlantı hayli dikkat çekicidir (Krş: 59/Tûr: 7-16).

119 Veya: "onların benzerini yaratacak güce.." Tercih ettiğimiz anlam, bir önceki âyetle konu bütünlüğü arz etmekte, yeniden dirilişi inkâr edenleri reddetmektedir. Alternatif anlam ise, "Eğer dilerse sizi topyekûn ortadan kaldırır, yerinize yepyeni bir varlık türü getirir" (65/İbrahim: 19); ya da "sizin yerinize başka bir toplum getirir" (114/Tevbe: 39) gibi âyetlerde vurgulanan kökten yenileme ve değiştirmeye işaret etmektedir.

nin) apaçık belgeleri olan dokuz[120] mucizevî kanıt[121] verdik. İstersen sor İsrâiloğullarına; (Musa) onlara geldiğinde, Firavun ona "Gerçek şu ki, ben senin sihirlenmiş biri olduğunu düşünüyorum!" demişti.

102 (Musa) dedi ki: "Doğrusu (muhatabına) basiret kazandıran bu (vahyi),[122] göklerin ve yerin Rabbi dışında kimsenin indiremeyeceğini sen de çok iyi biliyorsun; ve ben de ey Firavun, senin artık iyice tükenip bittiğini düşünüyorum!"

103 Nihayet (Firavun), onların kökünü yeryüzünden kazımaya karar verdi. Bunun üzerine Biz de onu ve onunla birlikte olan herkesi boğup attık. 104 Derken onların ardından İsrâiloğullarına "(Artık) yurd(unuz)a güvenlik içinde yerleşin!" dedik; "fakat âhirete ilişkin vaad gerçekleştiği zaman, sizi parçası olduğunuz (insanlıkla) bir araya getireceğimizi de (olup-bitmiş bir iş gibi kesin bilin)!"[123]

105 BİZ bu (vahyi) mutlak gerçeğe bir atıf olarak indirdik ve o da kaynağından indiği (gibi) asli gerçekliğiyle (muhatabına) ulaştı;[124] nitekim Biz seni, sadece müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. 106 Ayrıca onu sürekli okunan bir Kur'an kılmak

---

120 Bu dokuz 'âyet' İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra gelen ilâhî talimatlar olamayacağına göre, vahyi destekleyen vahiy dışı mucizevi deliller olması makul tek seçenektir. Çünkü bir sonraki âyette (ve 53/Neml: 12'de), Hz. Musa'nın Firavun ve toplumuna risaletinin delilleri olan bu dokuz âyetle gittiği belirtilmektedir. Kaldı ki, ilâhî talimatların muhatabı sadece Firavun ve toplumu değil, asıl İsrâiloğullarıydı. Bu dokuz rakamını lafzen alanlar, A'râf: 133'te sayılan tufan, çekirge, kurbağa, zararlı böcekler ve kan (kırmızı su)'dan oluşan beş mucizevî âfete, Hz. Musa'ya verilen âsâ, beyaz el (yed-i beyzâ), deniz, kaya gibi diğer mucizeleri de ekleyerek dokuz rakamına ulaşmışlardır. Fakat buradaki "dokuz"un "bir çok" ya da "çeşitli" anlamına kinaye olması da mümkündür.

121 *Âyâtin beyyinâtin* tamlamasının anahtarı olan *beyyine*, "gözlemlenebilen kanıt ve belge" demektir. Önceki peygamberlerin risaletlerini doğrulayan dışardan bir "kanıt" ve "belge" olduğu için bu isim verilmiştir. Musa'ya olduğu gibi İsa'ya da "apaçık kanıtlar" verilmiş (94/Bakara: 87), bunların niteliği ise 98/Âl-i İmran 49'da dile getirilmiştir. Metinde geçen âyât'ı, inkârcı muhataplar olağanüstü niteliklerinden dolayı hep "sihir" olarak algılamışlardır. İnsanlık aklının tekamül ettiği bir zamanda tüm insanlığa gönderilen son peygambere verilen "apaçık kanıtlar", öncekiler gibi vahiy dışında değil vahiy içinde yer almıştır (69/Yûnus: 15 ve 86/Ahkâf: 7). Bunlar Kur'an'da yer alan gayba ilişkin âyetlerdir ve inkârcı ilk muhataplar da, söz konusu âyetlere "sihir" ithamında bulunmuşlardır (86/Ahkâf: 7).

122 Nüzûlde ilk geçtiği yer olan A'raf 203'te açıkladığımız *besâir*, aktif yapıda olduğu için, pasif yapıda olan *mubsıraten*'den farklı olarak (Bkz: 68/Isra: 59, not 76) kullanıldığı hemen tüm yerlerde (56/A'râf: 203; 67/Kasas: 43; 85/Câsiye: 20) risaletin nedeni olan vahye, özellikle de onun muhatabını inşa edici özne oluşuna (*huden ve rahmeten*) dikkat çeker.

123 Parantez içi açıklamamız, *ci'nâ* mazi fiilinin vurgusuna dayanır.

124 Lafzen: "Biz onu hak ile indirdik, o da hak ile indi". Ebu Ali el-Fârisî, *bi'l-hakk*'daki *bâ* edatına *mea* (birlikte) manası verir (Râzî). Bu durumda anlam "Biz onu gerçek bir içerikle *birlikte* indirdik..." olur. Doğrusu, vahyi niteleyen *el-hakk* kelimeleri (Msl. 73/En'âm: 73; 69/Yûnus: 82; 86/Ahkâf: 7), vahyin kaynağına ve onun taşıyıcısı olan risalet kurumuna yönelik kuşkuları red anlamı taşır. Dilciler Arapça'daki *el-hakk* ile *hakîkat* kelimeleri

için bölüm bölüm açıkladık (ki), üzerinde dura dura onu insanlara okuyasın;[125] çünkü biz de onu, (hayata geçirsinler) diye dura dura, parça parça indirmiştik. **107** (Artık) de ki: "Ona ister inanın, ister inanmayın!"

Gerçek şu ki, daha önceden bilgi ve bilginin amacını kavrama yeteneğiyle donatılmış olanlar, kendilerine (ayetlerimiz) okunduğu zaman, derhal yüzleri üzerine yere kapanırlar **108** ve derler ki: "Kudret ve yüceliğine pâyân olmayan Rabbimizin şanı ne yücedir! İşte Rabbimizin sözü kesin olarak gerçekleşmiş bulunuyor!"[126]

109 İşte onlar gözyaşları içinde yüzleri üzere böyle yere kapanıyorlar ve bu (duyarlıkları) onların Allah'a olan saygılarını artırıyor.

110 De ki: "İster Allah diye yalvarıp yakarın, ister Rahman diye:[127] O'na hangi biriyle yalvarırsanız yalvarın, ama unutmayın ki en güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler O'na mahsustur!"

İmdi (ey muhatap), sen de yalvarıp yakarırken ne sesini aşırı yükselt, ne de aşırı kıs; bu ikisi arasında dengeli bir yol tut;[128] **111** ve de ki: "Övgülerin tamamı (kendisi için) çocuk edinmeyen, mutlak otoritesine ortak olacak hiçbir varlık bulunmayan, güçsüzlük ve düşkünlükten dolayı bir yâr ve yardımcıya ihtiyaç duymayan Allah'a aittir!"

Nihayet, sınırsız büyüklüğünü anarak O'nun ululuğunu ikrar et![129]

---

arasında fark görmüşlerdir. "İnsanın üzerine titremesi gereken şey" için kullanılan *hakîkat*, iyi için de kötü için de kullanılırken, *el-hakk* sadece iyi için kullanılır (*Furûk*, s. 36).

125 Kur'an ile ilgili lügavi bir açıklama için bkz. 69/Yûnus: 15 ve 40/Furkan: 30, ilgili notlar.

126 Zımnen: Allah'ın insanla konuşmasının ne muhteşem bir imkan olduğunu fark eden birine düşen, O'nun huzurunda secdeye kapanmaktır. Âyette kesinleştiği ifade buyurulan "Rabbimizin sözü" Hz. Peygamber'in gönderileceği müjdesidir. "Müjde" anlamına gelen *İncil*'in müjdelediği odur. Onun İncil'de "Ahmed" olarak müzdelendiğini Kur'an haber verir (99/Saf: 6). Luka İncili'ndeki *evdokıa* kelimesinin İncil'in orijinal dili olan Âramca'daki karşılığı "Ahmed" olarak tesbit edilmiştir (Bkz: 99/Saf: 6, not 10). Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'de müjdelendiği A'râf 157'de de dile getirilir.

127 İsim ve sıfat birbirinin yerine öneriliyor. "Allah" ismi, diğer tüm esmayı kendine sıfat olarak alır ve tüm sıfatlar Allah ismini niteler. Fakat bu Rahmân isminin sıfatlar arasındaki ayrıcalığını görmeye engel değildir. Zira Rahmân Allah'ın zâtına ait rahmeti niteler, Rahîm ise fiiline ait rahmeti. Zâtî olanın tecellisi eşyanın cevherine, fiilî olanın tecellisi eşyanın fiiline dönüktür. Ayrıca burada zımnen Rahmân ismine karşı inkârcı muhatapların anlaşılması zor tavırları reddedilmektedir.

128 İbn Abbas bu âyeti şöyle yorumlar: Hz. Peygamber Mekke'de gizlenirdi. Müşrikler Kur'an'ı işittiklerinde küfrederlerdi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi (Buhârî, *Tevhîd* 34; Müslim, *Salât* 145).

129 Zımnen: Ey insan! Unutma ki O'nun senden zâtını yüceltmeni istemesi, sana ikramıdır! Zira O, zaten kimsenin yüceltemeyeceği kadar yücedir. Yüceler yücesi Allah senden zâtını yüceltmeni istiyorsa, bunun tek sebebi vardır: Seni yüceltmek ve sana değer verdiğini göstermek!

YÛNUS SÛRESİ

Nüzûl: 69
Mushaf: 10

Sûre adını 98. âyetinden alır. Yûnus peygamber (MÖ. 860-784) bir Asur kenti olan Ninova'ya gönderilmiştir. Tefsirlerde ve rivayetlerde bu adla yer almıştır. Sâffât'ta Yûnus kavmi daha fazla yer almasına rağmen bu adı almamıştır. Bunun gerekçesi sûreye adını veren âyette saklıdır: "Yûnus'un kavmi dışında (azabı hak ettikten sonra) iman edip de imanının gününü gören başka hiçbir ülke olmadı". Sûrede Yûnus kıssasından önce dört peygamberin kıssası daha yer almasına rağmen sûrenin bu adı alması, peygamberler tarihindeki bu istisnai durumundan dolayı olsa gerektir. Mushaf'ta arka arkaya gelen üç sûrelik *Elif-Lâm-Râ* ailesinin ilkidir. İlk nesillerin dilinde başlangıç harfleri aynı olan sûre grupları "aile" olarak anılırdı (Msl. *Hâ-Mîm ailesi* gibi).

Sûre Mekke'de inmiştir. Boykot dönemi sonrasına gelen peygamberliğin 10. yılına yerleştirilebilir. Sûrenin, içerik, üslûp ve biçimi bunu teyit eder. Vahyin nüzûl süreci üzerine fikir beyan eden eski-yeni tüm otoritelere göre (Suyutî, Blachére, Bazergan) de bu böyledir. İçerisinden bir kaç âyetin Medine'de indiği rivayetlerini, En'âm sûresinin girişinde tatbik ettiğimiz kriterler doğrulamaz. Bu tür yaklaşımlar, kitap ehline dair âyetlerin sadece Medine dönemine ait olduğu yolundaki ön kabulden kaynaklansa gerektir. İlk tertiplerde sûre İsrâ-Hûd arasında yer almaktadır. Üslûp açısından sûre, belagatı önceleyen Mekke tarzı sûrelerle anlamı önceleyen Medine tarzı sûreler arasında orta bir formu temsil etmektedir.

Sûrenin konusu ilâhî rehberlik ve bu rehberliği reddedenlerdir. *Elâ* tembih edatının en çok geçtiği sûrelerden biridir. Bu da sûrenin uyarı levhası olma niteliğini gösterir.

Mukatta'ât ile başlayan sûrelerin genelinde olduğu gibi bu sûre de vahye atıfla başlar. Kavli âyetler, fiili âyetleri anlatır. Allah'ın hakikatin kaynağı ve ölçüsü olduğu dile getirilir ve sorulur: "..hakikati çıkarsanız, geriye sapıklıktan başka ne kalır?" (32). Âhireti inkârın temelinde mânevî körlüğün yattığı dile getirilir. Hakikati yalanlama problemi, yanlış anlama probleminin sonucudur (39).

Sûre, ilâhî rehberliğin peygamberler eliyle geldiğini Hz. Nûh, Hz. Musa ve Hz. Yûnus örneği üzerinden aktarır. Musa kıssasında en dikkat çeken nokta, evlerin insana istikamet açısı veren birer "karargah" hâline getirilmesi talimatıdır (87). Bu, "Firavun'un zulmü anaların rahmine kadar uzanmışsa, orada yapılacak ne kalmıştır?" sorusuna cevap niteliğindedir.

Sûre insanların kaderini eylemlerinin belirlediğini ifade eden bir pasajla son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Râ*![1]

İŞTE BUNLAR, her hükmünde tam isabet kaydeden ilâhî kelamın âyetleridir.[2]

2 Ne yani, kendi aralarından bir kişiye "İnsanları uyar; ve Rableri katındaki şeref, itibar ve dürüstlük (yarışında) iman edenlerin diğer herkesten öne geçtiğini müjdele!" diye vahyetmemiz insanların garibine mi gitti?[3]

Küfre gömülüp gidenler (bir de utanmadan) "Dikkat edin! Bu var ya bu, düpedüz bir sihirbazdır!"[4] dediler.

3 KUŞKUSUZ sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı devrede yaratan;[5] ve sınırsız güç ve kudret makamına kurulup varlığı yöneten Allah'tır:[6] O'nun izni olmadan kimse şefaatçi olamaz.[7]

İşte bu (niteliklere sahip) olan Allah'tır sizin Rabbiniz; artık yalnız O'na kulluk edin:[8] Hâlâ öğüt almayacak mısınız?

---

1 Mânası konusunda sözün tükenmeyeceği bu harfler, Hz. Peygamber'in aldığı vahyi tek bir harfini dâhi zayi etmeden ilettiğinin lafzî şahididir (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 Kur'an'ın sıfatı olarak özne formu olan *hakîm*'in kullanılması, vahyin inşa edici bir özne oluşuna delalet eder. "İşte bunlar" ile kastedilen bazılarına göre bu âyetler, bazılarına göre de Kur'an'dır (Msl. Zemahşerî ve Taberî). Müteakip âyetlerin kapsamı, ikinci görüşü haklı kılmakla beraber, hassaten sûre içinde yer alan âyetlere vurgu olduğu da bir gerçektir.

3 Zımnen: İman Allah'a sadâkat yarışında ipi göğüslemektir. *Kâne* nakıs fiilinin olaya delalet etmeyip sadece zamana delalet ettiğini kabul eder de *li'n-nasi*'deki *lam* edatını *kâne*'ye değil de *'aceben*'e ilişkin görürsek, edat *'aceben*'e geçişlilik anlamı verir. Bu durumda anlam şöyle olur: "...insanları acayipleştirdi mi?" Eğer *kâne*'nin haberi olarak *'aceben*'i, ismi olarak da *evhayna*'yı alırsak, o zaman da anlam şöyle olur: "...diye insanlara vahyetmiş olmamız bir gariplik midir?"

4 Parantez içi açıklamanın, bağlaçsız ve edatsız bir şekilde yukarıdaki cümlelerin peşinden gelen bu ibarenin zımni vurgusu olduğunu düşünüyoruz. İnkârcı Mekkeliler, aralarında yaşayan ve ittifakla *el-emin* (güvenilir kişi) adını verdikleri Peygamber'in geçmiş hayatından sihri andıran bir tek örnek gösterememişlerdir. Hz. Peygamber'e "sihirbaz" iftirasını atanların gösterebildikleri tek gerekçe "O kişiyle ebeveyninin, akrabasının, kavminin arasını ayırıyor" şeklindeydi (İbn Hişam, *es-Sîra* II, 132). 19. âyetin, bu ithama îmâ yoluyla cevap verdiğini düşünebiliriz. Söz konusu 19. âyet, aynı anne-babadan türeyen insanların farklı görüşlerde olmasının ilâhî yasa gereği olduğunu dile getirerek, müşriklerin Hz. Peygamber'e sihirbaz iftirası atarken getirebildikleri "ebeveynle evladın arasını ayırıyor" delilini çürütüyordu.

5 Lafzen: "altı günde" (Bkz: İbarenin nüzûl sürecinde ilk kullanıldığı 36/Kâf: 38, not 37).

6 Kur'an'da Allah için *siyaset* yerine hep *tedbir* kullanılır. Zira *siyaset* "dikkat ve özen isteyen, dikkat ve özen gösterilmeyince bozulan" vurgusunu taşır. Hakikattir ki Allah'ın buna ihtiyacı yoktur (Krş: *Furûk*, s. 29).

7 Ebu Müslim'e göre *Ma min şefî'in*'deki "tek"in mukabili olan "çift, ikinci" anlamına *şef*'den türetilmiştir. Bu durumda mâna şöyle olur: "Yaratma işinde, O'nun bir destekçisi yoktur". Aynı isim, *illa biiznihi*'yi "varlık, ancak O'nun izninden sonra vücut bulmuştur" şeklinde açıklamıştır (Râzî). Tüm şefaat anlayışları Zümer 44 ve Sebe 23 ışığında tashih edilmelidir (Bkz: kelimenin ilk geçtiği 4/Müddessir: 48, not 39).

8 Mekke putperestlerinin putlarını Allah ka-

4 Hepinizin dönüşü O'nadır; (bu) Allah'ın gerçekleşmesi kaçınılmaz vaadidir. Çünkü O, insanı yaratmaya başladıktan sonra onun yaratılışını sürdürüyor ki; iman edip de ıslah edici iyi şeyler yapanları hak ettiklerinden fazlasıyla[9] ödüllendirsin. İnkârda ısrar edenlere gelince: inkârda direnişleri nedeniyle, yudum yudum içecekleri kavurucu bir pişmanlık[10] ve can yakıcı bir azap onları bekleyecek.

5 Güneşi aydınlığın kaynağı ve ayı ışık yansıtıcı yapan;[11] yılların sayısını ve hesabı(nı) bilesiniz diye ona evreler takdir eden O'dur. Bunu başka değil, mutlak hakikate (bir atıf olsun) için halk eden Allah, bilmek isteyen bir toplum için varlık âyetlerini[12] ayrıntılı olarak açıklıyor. 6 Çünkü gecenin ve gündüzün birbiri ardınca gelişi ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı her şey, sorumluluk bilinci taşıyan bir toplum için hakikate yapılmış birer atıftır.[13]

7 Şu da bir gerçek ki; bizim huzurumuza çıkmaya yüzü olmayanlar[14] ve dünya hayatıyla yetinip onunla kendilerini tatmin edenler,[15] üstelik (bir de) hakikate yapılmış (söz konusu) atıfları fark edemeyenler var: 8 işleye geldikleri bütün bu şeylerden dolayı onların son durağı ateştir.

9 Ne var ki iman eden ve imana lâyık

---

tında kendilerinin kayırıcıları olarak görmeleriyle alâkalıdır. "Yalnız O'na kulluk edin"; yani, "Yalnız O'ndan kayırma ve yardım dileyin!"

9 *el-Kıst*, yine Kur'an'da kullanılan *el-'adl*'in eşanlamlısı olarak görülemez. Tercihimizin gerekçesi için bkz. 112/Hucurât: 9, not 12.

10 Lafzen: "kavurucu bir içecek". Bu mecazi ifade, öncelikle yürek yakıcı ve vicdanı kavurucu bir pişmanlığa delalet etse gerektir. Râzî bu sûrenin 7. âyetindeki "ateşi" (*en-nâr*) tefsir ederken, ateşin ve yanmanın farklı türlerinden söz eder. Bunlardan birini de "psikolojik ve aklî ateş" diye adlandırır ve bunun hissedilen ateşten daha fazla yaktığını ifade eder.

11 *Diyâ'* (*dav'*), Kur'an'da aydınlatan kaynak anlamında kullanılmıştır (Krş: 94/Bakara: 17; 67/Kasas: 71). Dilde ışığın kaynağı için kullanılır. Daha çok işlevsel ve hep maddî anlamdadır. *Nûr* ise, birinciyi de kapsayan ve maddî-mânevî, somut-soyut tüm ışıma ve ışıtma süreç, araç ve hâlleri için kullanılır (*Müfredât*; *Lisân* ve *Mekayîs*). Işığın azına da çoğuna da *nûr* adı verilebilir. Fakat *dav'* sadece nurun çoğuna verilen addır. Bu nedenle gün ışığına *dav'* denmiştir (*İtkân* III, 232). Ay için kullanıldığında "ışık yansıtıcı" anlamına geldiği kozmik bir hakikattir. Türkçe'de "aydınlık" ve "ışık" birbirlerinin yerine kullanılsalar da (Ş. Sami), birinciyi *diyâ'*, ikinciyi *nûr* karşılığı olarak kullanmayı tercih ettik.

12 Burada açıklananın "vahyî âyetler" değil, güneş ve ay gibi "kozmik âyetler" olduğu anlaşılmaktadır. Kevnî ve kavlî olanıyla tüm âyetler, aslında birer "gösterge"dirler; bir asla *delalet eder*, bir hakikati *gösterirler*. Bu âyetlerin gösterdikleri gerçek ise "Mutlak Hakikat" olan Allah'tır. Yukarıdaki çevirimiz, işte bu yaklaşıma dayanmaktadır.

13 Üstteki açıklamaya binaen, *âyât*'ın bu bağlamdaki en uygun karşılığı. Zımnen: Âhirete iman, ahlâkî davranışın garantisidir.

14 Lafzen: "Bize kavuşmayı istemeyenler".

15 Zımnen: İki dünyalılar Allah'ın rızasıyla tatmin olurken (11/Fecr: 27-28), tek dünyalılar ilâhî rıza yerine koyarak tanrılaştırdıkları dünyalıklarla tatmin olurlar. Birine değer biçmek isteyen neyle tatmin olduğuna baksın. Dünyalıkla meşgul olmak kişiyi dünyalığa sahip kılar, dünyalıkla tatmin olmak kişiyi dünyalığa ait kılar. Bu sonuncusu felakettin ta kendisidir. Zira servet harika bir köle, berbat bir efendidir.

davranışta bulunanlara gelince: Rableri onları imanları sayesinde,[16] ayaklarının altından nehirler çağlayan, nimetlerle dolu Cennetlere ulaşan yola yönelteceketir.[17] 10 Orada onların nidaları[18] "Muhteşemsin ey Allah'ım!" olur; ve kendilerine "Mutluluklar!.." diye mukabele edilir orada. Ardından onların son nidası yankılanır: *"el-hamdu lillahi Rabbi'l-'alemin!"*[19]

11 EĞER onların nimeti istemede acele ettikleri gibi Allah da insanlar için (hak ettikleri) cezayı[20] vermede acele etseydi, onların sonunu getirecek hüküm hemen infaz edilirdi.[21] Şu hâlde, bizim huzurumuza çıkmaya yüzü olmayanları küstahça taşkınlıkları içerisinde debelenmeye terkederiz.

12 Hem ne zaman insanoğlunun başına bir ziyan gelse, gerek yatarken, gerek otururken ya da ayaktayken (başlar) Biz'e yalvarıp yakarmaya. Biz onu başına gelen ziyandan kurtardığımız zaman ise, sanki kendisine dokunan ziyandan kurtarmamız için Biz'e hiç yalvarmamış gibi (nankörleşir).[22] Değere dönüşebilecek tüm imkanlarını boşa harcayanlara yaptıkları, (işte) böylesine cazip görünür.[23]

13 Doğrusu sizden önceki bir çok nesli de, kötülük odağı olmaya başlayınca yok oluşa mahkûm etmiştik. Oysa ki onlara

---

16 Cennetin, amelin değil eylemle isbat edilmiş imanın ödülü olduğunun açık ve net ifadesi.

17 Allah'ın hidayetini bu şekilde çevirimiz için bkz. 114/Tevbe: 80, not 99.

18 Bu bağlamda *da'va*'nın, "dua, övgü, anış, duyuru, çığlık, çağrış" (*Mekâyîs* ve *Lisân*) gibi birden fazla olan çağrışımlarını yansıtabileceğimiz en uygun Türkçe karşılık budur. Bu nidanın her şeyden önce "teşekkürü" çağrıştıran bir "sevinç çığlığı" olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

19 Mânası: "Hamd, bütün âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur!" Fâtiha'nın ilk cümlesi, cennete nail olmuş bir bahtiyarın ağzından çıkan ilk cümledir. Bir mü'min bunu her vakit namazının tüm rekatlarında söylemekle, özünde cennete olan özlemini dile getirmiş olmaktadır. Eğer bunu sadece bir dil alışkanlığı olarak söylemeyip yürekten geliyorsa, bu cümleyi söylediği her seferinde cennet duası ediyor demektir. Zira hasret kalbin duasıdır.

20 Lafzen: "Şerri". Burada bahsedilen ceza, kendisinden sonra ibret alınıp tevbe edilemeyecek bir ceza olduğu için "şer" olarak gelmiştir. Kur'an'ın hiçbir yerinde şer Allah'a izafe ve isnat edilmez. Fakat şer Nâs sûresi 4. âyette *vesvasi'l-hannas* olan Şeytan'a izafe edilir. Enbiya sûresi 35. âyette Allah'ın insanı hayır ve şer ile imtihan etmesi, şerrin Allah'a izafe ve isnadı değildir. Şerre Allah tarafından izin verilmesinin gerekçesidir. Bu âyet kötülük ilâhı vaz eden her tür düalizm şirkini red içindir (Bkz: 79/Enbiya: 35, not 47). Burada *ca'l* fiili ile yapılan isnat ise, reddetmek için yapılır (*Ca'l* ve *halk* farkı için bkz. 47/Nebe': 8-9, ilgili notlar). Yani "Eğer.. etseydi, fakat etmedi" mânasındadır. Ve böylece şerrin Allah'a isnat ve izafe edilemezliği kuralı bozulmamış, aksine pekişmiş olur (Bunu teyit için bkz. 98/Âl-i İmran: 26; 79/Enbiya: 35 ve 63/Cin: 10, ilgili notlar).

21 Zımnen: Allah ihmal etmez imhal eder, yani süre tanır. Zira "O rahmeti kendisine ilke edinmiştir" (73/En'âm: 12).

22 Emaneti mülkiyet sanmanın doğal sonucu budur. Sahibine ihanet eden akıl kötüyü iyi gösterir.

23 İsrâfın büyüklüğü, kaybedilen imkandan çok imkanı doğru harcamadığı için kaybettiği nimetin büyüklüğüyle ölçülür. Burada kaybedilen Allah rızası ve onun karşılığı olan cennettir. İlâhî rızayı ve cenneti kaybedenin kaybını gösterecek bir rakam da yoktur.

(da) peygamberleri hakikatin apaçık belgeleriyle gelmişlerdi; fakat onlar inanmamakta direndiler: günaha gömülüp giden toplumu işte böyle cezalandırırız.[24]

14 Daha sonra ise, öncekilerin peşinden sizi (helâk olanların yaşadığı) yerlere[25] mirasçı kıldık ki, nasıl davranacağınızı görüp gözetleyelim.

15 Bir de ne zaman hakikatin apaçık kanıtları olan âyetlerimiz onlara okunsa, huzurumuza çıkacak yüzü olmayan o kimseler derler ki: "Git, bize bundan başka bir hitab[26] getir, ya da onda değişiklik yap!"[27]

(Ey Peygamber)! De ki: "Onu kendime göre değiştirmem olacak şey değil. Ben yalnızca bana vahyedilene uyarım: çünkü ben Rabbime karşı gelecek olursam, korkunç bir Gün'ün azabından korkarım."

16 De ki: "Eğer Allah öyle dileseydi, ben onu size okumazdım; zaten O da onu size göndermezdi. Hem doğrusu şu ki; ondan önce yıllarımı sizin aranızda geçirmişim: bu kadarını olsun düşünemiyor musunuz?"

17 Hem kendi uydurduğu yalanları Allah'a yakıştırandan, ya da O'nun mesajlarını yalanlayandan daha zalim biri olabilir mi?[28] Gerçek şu ki; günaha gömülenler asla iflah olmaz! 18 Bir de Allah'ın peşi sıra kendilerine yararı da zararı da dokunmayan varlıklara[29] kulluk edip de, üstelik "İşte şunlar Allah katında bizim ka-

---

24 Tüm muhataplara zımnî bir uyarı: Sebepler tekerrür ediyorsa, sonuçların tekerrüründen daha doğal ne olabilir?

25 Buradaki *el-ard*, elbette tüm yeryüzü değil, helâk olan kavimlerin topraklarıdır.

26 Kur'an'ın sözlük mânası için bkz. 40/Furkan: 30, not 39. Burada belirsiz formda gelen Kur'an, isme değil vasfa yakın bir mastar olarak çevrilmelidir. Unutulmaması gereken nokta, "Kur'an" ifadesinin müşriklere atfen kullanılan bir cümle içerisinde geçmesidir. Bu ve buna benzer bir bağlamda "Kur'an" olarak çevirmek anlama problemine yol açacaktır. Çünkü, Hatib'in ve ilk muhatapların bu kelimeye yükledikleri anlamla modern muhatabın zihnindeki kavramlaşmış anlam bire bir örtüşmemektedir. Kelime kavramsal anlamını sonraki dönemlerde kazanmış, hatta Tedvin Asrı'ndan sonra "Mushaf" isminin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Oysa ki Kur'an, Hatib olan Allah'la muhatab olan insan arasında canlı, aktif ve yaşanan bir diyalogun eseri olarak sözlü bir "*hitab*", Mushaf ise Hz. Peygamber'den sonra vahiy metninin kaydedildiği yazılı bir "kitap"tır. Anlama faaliyetinin ilk ve zorunlu adımı, anlamın kaynağından hedefine taşınırken yolda uğradığı "anlam zaafını" asgariye indirmektir. İşte bu yüzden, *kur'ânin* lafzı için yalnızca mantukunu değil mefhumunu da iyi yansıttığını düşündüğümüz "hitab" karşılığını kullandık.

27 Müşriklerin bu talebi açıkça gösteriyor ki, onlar mesajını, hedefini ve inşa etmek istedikleri dünyayı çok iyi bildikleri bir Kur'an'a karşı çıktılar. İtirazları Kur'an'ın getirdiği öğretinin özüne, içeriğine yönelikti. Onlar esasen iyi ve kötüyü belirleme yetkisinin ellerinden çıkmasına itiraz ediyorlardı. "Değiştir" demekle, itirazlarının Hz. Muhammed'e değil vahyin kaynağına yönelik olduğunu itiraf ediyorlardı. Bununla zımnen "hayat tarzımıza dokunmayacak bir içeriğe razıyız" demiş oluyorlardı.

28 Hem Müşriklerin yaptığı "kendi üretti" iftirasının cezasını, hem de onların inkârının cezasını hatırlatan bir ifade.

29 Ebu Ubeyde, buradaki *mâ* (şey) ilgi zamirinin *ellezi* (kimse) yerine kullanıldığını söyler (*Mecaz*). Tercihimiz olan "varlıklar" bu ikisini de içermektedir.

yıncılarımızdır" diyenler (iflah olmaz).[30]

De ki: "Yoksa siz Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği bir şey var da, onu mu haber veriyorsunuz?" O, sınırsız yüceliği ve aşkın varlığıyla, onların putlaştırdığı her şeyden beridir.

19 [31] İNSANLIK başlangıçta aynı duygu, düşünce ve ideal etrafında toplanmış bir topluluktan oluşuyordu; fakat sonradan ayrı görüşlere saptılar.[32] Ve eğer Rabbin tarafından daha önceden bir yasaya bağlanmamış olsaydı, onların kendi aralarında tartıştıkları konularda (daha başından) hüküm verilip iş bitirilirdi.[33]

20 BİR de diyorlar ki: "Ona Rabbinden mucizevi bir belge gönderilmeli değil miydi?"

Buna karşılık de ki: "Aşkın hakikatler yalnızca Allah'a ait bir alandır:[34] şimdi artık bekleyin (akıbetinizi)! İyi bilin ki, ben de sizinle birlikte bekleyeceğim!"[35]

21 Ve ne zaman, kendilerine dokunan bir sıkıntının ardından bu tiplere rahmet(imizden) bir parça tattırsak, derhal âyetlerimiz hakkında tuzak tezler kurgulamaya başlarlar.[36]

---

30 Bu âyet şefaat (kayırıcılık) inancının müşriklerin şirkinin hem sebebi hem sonucu olduğunu gösterir. Buradaki "kayırıcılık" ile müşriklerin dünyada sahip oldukları refah kastedilmiş olabilir. Bununla âhiretteki kayırıcılık da kastedilmiş olabilir. Bu durumda 7 ve 15. âyette "bizim huzurumuza çıkarılacaklarını asla ummayanlar" ifadelerini, Mekke kodamanlarından olan ve kökeni karanlık ve karışık bir inkâr ideolojisine mensup çok özel bir guruba hasretmek gerekir. Mekke putperestlerinin çoğu nasıl ki Allah'ı inkâr etmiyorlarsa, eline kemiği alıp da onu ufalayıp savurarak "Ne yani, şimdi ölüp de toprak olup gittikten sonra yeniden mi diriltileceğiz?" (50/Vâkı'a: 47-48; krş. 39/Yâsîn: 78) diyen ve ilkel bir materyalizm olan "dehriliğin" peşinden giden (85/Câsiye: 24) sınırlı sayıdaki Ebu Cehil, Ümeyye b. Halef, kardeşi Ubeyy b. Halef ve Ebu Süfyan gibi "dehri" (nihilizme çıkan ilkel bir materyalizm) kişiler dışında, âhireti de mutlak anlamda inkâr etmiyorlardı. Ama Allah inançları nasıl yozlaşmışsa, âhiret inançları da öylesine yozlaşmıştı. Onların Allah inancındaki çarpıklık "şirk" biçiminde, âhiret inançlarındaki çarpıklık da "şefaat" biçiminde tezahür etmiştir. "Ki onlar o (haber) hakkında farklı düşünüyorlar" diyen Nebe' 3, müşriklerin âhiret konusunda farklı düşünceler taşıdıklarına delalet eder (Bu konuda ayrıntı için bkz. 85/Câsiye: 32; 46/Me'aric: 38; 47/Nebe': 3, ilgili notlar).

31 Burada metinde yer alıp çeviride görünmeyen bir *vav* vardır. Bu *vav*'ın ibtidaiyye işlevi çeviriye paragraf başı olarak yansımıştır.

32 İlk olanı ilkel sayan modern antropolojinin önyargıya dayalı tezlerini çürüten ve alternatif antropolojinin temellerini atan bir ifade.

33 Kur'an'ın muhatabında inşa ettiği çoğulcu zihniyetin sık karşılaştığımız temellerinden biri. Sözgeliminden şunu çıkarıyoruz: ".. fakat Rabbin farklılığı insanlık için bir yasa kıldı".

34 Konu "mucize" olduğu için, "aşkın hakikat" olarak çevirdiğimiz *gayb* bu bağlamda, sadece ilâhî bilgiye değil, aynı zamanda ilâhî eyleme de tekabül eder. Çevirimizin gerekçesi budur.

35 Beklenen iki şeydir: Ya fiili mucize gönderip inanmayınca helâk etmek, ya da onun yerine gönderilen Kur'an mucizesine inanmayanlara dünyada mühlet verip âhirette cezalandırmak.

36 *Mekrun* mastarı *iz* edatıyla birlikte, *hemen* gerçekleşen bir *eyleme* dönüşür (Bkz: Ferrâ). "Bu tipler", sûrenin buraya kadarki âyetlerinde ele alınan olumsuz tipler. "Âyetlerimiz", yalnızca mesajları değil, âyetin girişinde anlatılan türden olayları, yani "âyât-ı hâdisâtı" da

De ki: "Allah her tür tuzağı seri bir biçimde (boşa çıkarır)."[37]

Dikkat edin, elçilerimiz inceden inceye tasarladığınız her şeyi kayda alıyorlar.

22 Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur.[38] Dahası (tutun ki) sizler gemide bulunuyorsunuz, tatlı bir rüzgarda onunla yol alıyorsunuz, üstelik tam da bunun sevinciyle mest olmuşsunuz; derken bir fırtına yakalıyor gemiyi ve dalgalar her yandan yolcuları kuşatıyor. Artık onlar dört bir yandan (ölümle) sarıldıklarına kanaat getirmiş vaziyetteler; tüm içtenlikle Allah'a yönelip yalnız O'nun nizamına sığınarak; "Eğer bizi bu belâdan kurtarırsan yemin olsun ki şükredenlerden olacağız!" diye yalvarıp yakarıyorlar. 23 Sonunda (ne oluyor, biliyor musunuz): kurtarmasının hemen ardından bu kimseler, yeryüzünde hak hukuk dinlemeden azgınlık yapmaya başlıyorlar.[39]

Ey insanlık! Yaptığınız azgınlıkların neticesi gelip yine sizi bulacaktır. Dünya hayatının zevkleri gelip geçicidir. Sonunda Bize döneceksiniz ve Biz yaptıklarınızı bir bir size haber vereceğiz.[40]

24 Bu dünyanın cezbedici hayatı, olsa olsa şu misale benzer: gökten indirdiğimiz bir su (düşünün); nihayet o insanların ve hayvanların kendisinden beslendiği bitkilerce emilir. Derken toprak (yapay) bir parlaklık ve baştan çıkarıcı bir tezyin[41]

---

kapsıyor. Buna karşı tasarlanan "tuzak tezler", vahyin kaynağı hakkında şeytanca tasarlanmış iftiralar (Krş: Âyet 2) olabileceği gibi, kâinat ve hadisat âyetleri hakkında sahibini tuzağa düşürmekten başka bir işe yaramayan kurgusal tasarımlar da olabilir. Bunların başında, insana dokunan iyilik ya da kötülüğün bir "mesaj" taşımadığı, olayların Allah'tan bağımsız gerçekleştiği vehmi gelir. Bu tür bir aklın başına gelen olaylara karşı duruşu da, tıpkı 5-6. âyetlerde ele alınan kevni âyetlere karşı duruşuna benzer (Krş: âyet: 7-8). Böyle bir duruşun sahibi, gerçek nedenlerle olaylar arasındaki bağlantıyı kuramayacağı, buna çalışsa bile kurduğu bağlantı yanıltıcı olacağı için, kurduğu tuzağa kendisi düşen biri konumundadır.

37 Müşâkele sanatı gereği Allah'a atfedilen *mekr*an'ın en isabetli karşılığı (Krş: 94/Bakara: 15, not 21).

38 Miladi 7. yüzyılın akışkanlar dinamiğini bilmeyen insanı için, özellikle çöl insanı için deniz yolculuğu gerçekten olağanüstü bir şeydir ve Kur'an muhataplarına Allah'ın büyüklüğünü anlatırken o günün insanının dikkatini celbeden bu olayı örnek vermektedir. Bu tarihsel olay üzerinden verilen mesaj evrenseldir: Ey insan, keramet suda değil ona o yasayı koyanda! Bu gerçeği aklından çıkardığın gün, denizdekinde değilse de yüreğindeki fırtınada batarsın!

39 12. âyette dile getirilen nankörce tavır.

40 22. âyette "siz" zamiriyle söze girildi, ardından "onlar" zamirine geçildi. 23. âyette yine "siz"le söz tamamlandı. "Siz"den "onlara" geçiş, adeta bir soyutlama çağrısıdır. Bununla insana kendisini dışardan seyretme, hayatını karşısına alıp sorgulama yolu (tecrit) gösterilmektedir. Bu ruhsal arınmaya giden yolun ilk durağıdır. Âyetin üslûbu, bunun temsili bir anlatım olduğunu açıkça gösteriyor. Ve vahiy dilin tüm imkanlarını insanın hidayeti için seferber ediyor. İşte rahmet bu!

41 *Zuhruf*, "altın" anlamına da kullanılan madeni bir parlaklığa ve müdahaleyle oluşturulmuş sentetik güzelliğe bir gönderme olsa gerek. Parantez içi açıklama işte bu anlamı yansıtmak içindir. *İz-zeyyenet* bu kurgusallığı îmâ için "tezyin" diye aktarılmıştır. Bu âyet, doğaya insanın bir emanet değil de bir tutsak gibi muamele edip kendi ayartıcı şehvet ve iktidar tutkularını onun üzerinden tatmin etmesine bir cevap teşkil etmektedir.

ile arzı endam edip de sakinleri onun üzerinde tamamıyla hakim olduklarını düşünmeye başladıklarında, bir gece vakti ya da güpegündüz, (ansızın) emrimizin infaz (vakti) geliverir: Böylece onu, sanki önceden hiç safa sürmemiş gibi kökünden sökülmüşe çevririz![42]

İşte Biz, düşünen bir toplum için âyetlerimizi böyle açık ve anlaşılır bir biçimde dile getiriyoruz.

25 Böylelikle Allah (insanı) mutluluk ve güvenlik zeminine çağırmakta[43] ve isteyeni dosdoğru bir yola yöneltmeyi dilemektedir.[44]

26 İyi ve yararlı davranmakta sebat gösterenlere, (karşılık olarak) ondan daha iyisi ve (kat kat) fazlası var.[45] Dahası (o gün) onların ne yüzleri kara çıkar,[46] ne de onursuzluktan başları eğilir: işte bunlar Cennet'in sakinleridirler; orada yerleşip kalmak üzre girerler.

27 Kötülük yapmakta ısrar edenler ise, sadece yaptıkları kötülüğün misliyle cezalandırılacaklar. Ve onlar (o gün) öyle bir aşağılanmaya mahkûm olurlar ki –Allah'ın gazabından kaçıp sığınacakları biri de olmadığı (için)– sanki zifiri bir gecenin karanlığı sıvanmış gibi suratları (utanç ve zilletten) kapkara kesilir: işte bunlar (da) ateşin sakinleridirler; onlar (da) orada yerleşip kalmak üzre girerler.

28 Ve bir gün onların tümünü bir araya toplayacak, ardından da (hayattayken) Allah'a has özellikleri başkalarına yakıştırmakta direnenlere diyeceğiz ki: "Siz ve ilâhlık yakıştırdıklarınız: haydi yerlerinize!"[47] İşte böylece onların arasını kesip ayırmış (olacağız). Ve (o zaman) onların

---

42 *Hasîd*: Ekin ve otçul bitkiler için "kökünden sökmek" (*Mecâz*). O dönemde bölgedeki hasat yöntemi böyle olduğu için. Çayır-çimeni cennet zanneden insanın, üzerine bir kaç öğle güneşi değdikten sonra sararıp yok olan o güzelliğin yerinde yeller estiğini görünce kapılacağı düş kırıklığına bir atıf.

43 Bir üstteki âyetten de anlaşılacağı gibi, bizim "zemin" ile karşıladığımız *dâr*, sadece öte dünyada değil bu dünyada da insanın kendisiyle, çevresiyle ve Rabbiyle barışık yaşadığı bir ortamın oluşturulması çağrısıdır.

44 Çevirimizin gerekçesi için 58/Ra'd 27 ve notuna bkz. "Hidayet" ya da "dalalet", birinci çoğul şahıs kipiyle (biz) *neşâ'* formunda gelen 19 âyetten sadece birinde kullanılır (82/Şûrâ: 52). Onda da mücerret olarak "biz doğru yola yöneltiriz" şeklinde değil, bir *mef'ûlü bih* ile "Onun için bir ışık yaratırız, dilediğimizi o ışık sayesinde doğru yola iletiriz" şeklinde gelir. Bu da *hedâ* ve *dalâl* ile kullanılan *yeşa'* fiilinin, mutlak irade sahibi Allah ile mukayyet irade sahibi insan arasında mülazemet olduğunu destekler niteliktedir. (Ayrıca iniş sürecinde ilk kullanıldığı yer olan 4/Müddessir 31'in ilgili notuna bkz.) Bu âyetin zımni açılımı şudur: Allah herkesi ebedi saadete çağırıyor; ne var ki herkes içerisinden bu çağrıyı kabul edenleri ebedi saadetin kutlu yoluna yöneltiyor.

45 Parantez içi açıklamalar, bu âyetteki *ziyâde*'nin niteliğini açıklayan şu âyete birer atıftırlar: "Kim (huzur-u ilâhiye) ürettiği iyi bir değerle gelirse, yaptığının on katını kazanacaktır" (73/En'âm: 160).

46 Bir sonraki âyette tasvir edilen cehennemliklerin aksine (Krş: 77/Zümer: 60; 33/Kıyâmet: 22-25; 27/'Abese: 38-40; 90/Mutaffifin: 24). Kara yüz gam ve kederi, ak yüz sevinç ve neşeyi ifade eden bir mecazdır.

47 Âyetteki "yer" (*mekân*), fizikî olmaktan daha çok *konum* ve *makamla* ilgilidir. Yani, şirk koşanlar, bu yaptıklarının "tanrı atama" anlamına geldiğini, dolayısıyla yaratılmış olma konumlarını unutup, kendilerini Yaratanı "tayin edici" bir makama yerleştirdiklerini; Allah'a ortak koştukları varlıkları ise, kendi

ilâhlık yakıştırdıkları, dönüp kendilerine şöyle diyecek: "Zaten sizin tapınıp durduklarınız, (gerçekte) hiç biz olmadık ki;[48] 29 ve artık bizimle sizin aranızda şahid olarak Allah'ın yeterli olduğu (bir hakikat var) ki, o da şu: Biz, sizin (bize) kulluk ettiğinizin farkında bile değildik.

30 İşte o an ve orada herkes geride bıraktıklarından sınav verir, (yaptıklarının sonucunu görür);[49] en nihayet Allah'a, o yüceler yücesi gerçek sahipleri olana döndürülürler[50] ve (çarpık tasavvurlarının) ürettiği sahte ilâhlar kendilerini yüzüstü bırakır.[51]

31 (EY PEYGAMBER)! De ki: "Göğün ve yerin ürünleriyle sizi rızıklandıran kimdir? Peki, işitme ve görme duyularınız üzerinde kim mutlak söz sahibidir? Dahası kimdir ölüden diriyi çıkaran? Ve diriden ölüyü çıkaran kim? Ya bir düzen içerisinde devinen bütün bir varlığa talimatı kim veriyor?

Derhal diyecekler ki: "(Elbette) Allah!"[52]

O hâlde sen de (onlara) de ki: "Hâlâ sorumsuzca davranmayı sürdürecek misiniz?" 32 Hâlbuki, işte bu Allah'tır sizin gerçek ve tek Rabbiniz! Şimdi söyler misiniz: hakikati çıkarsanız, geriye sapıklıktan başka ne kalır? Buna rağmen, nasıl

---

konumlarının dışında olmamaları gereken bir makama yakıştırdıklarını ifade ediyor. Cümlenin mâna ve mefhumu bu şekilde tamamlandığı için, takdiri bir ilaveye gerek yoktur. Dilci müfessirlerin ilklerinden olan Ahfeş (ö. 209 h.) bu ibareye bir "bekleyin" fiili takdir ettiği için (*Maani'l-Kur'an*), başta Taberî ve Beydavi olmak üzere daha sonra gelen bir çok klasik ve çağdaş (R. Rıza ve Esed) müfessir onu tekrarlamışlardır. Sadece Elmalılı, mealindeki tercihiyle bunun istisnasını teşkil eder. Zaten hemen devamında "onların aralarının kesin bir biçimde ayrıldığı" ifade edilmektedir. "Bekleyin" ilavesi, bu bağlamda hem gereksiz, hem anlam bozucudur.

48 Zımnen: Aslında siz kendi heva ve hevesinize, kendi benliğinize taptınız. Kulluk edeceği tanrıyı seçme ya da Allah'a ait bir niteliği başka bir varlığa verme yetkisini kendisine tanıyan bir akıl, gerçekte kendisini tanrılaştırmıştır. İnsanın Tanrısını ya da onun yetki ve sınırlarını kendisinin belirleyeceğini düşünmesi, sahte tanrılara kul köle olmasından daha vahim bir sapmadır.

49 "Sınav" anlamı verdiğimiz *teblû*, "karnesini okur" anlamına gelen *tetlû* olarak da okunmuştur.

50 İnsanların kendi amellerinin sonuçları hakkında bilgi sahibi olmalarının *belâ* (sınav) ile ifade edilmesi bir mecazdır. *İbtila* bilgiyi hasıl eden sebeptir. Sebebe ait ismin sonuç hakkında kullanılması mecazdır (Râzî). *Ruddû ilallah* (Allah'a döndürülürler), bu ve buna benzer bağlamda geçtiği yerlerde insanın bozulan istikametinin âhirette düzeltileceğine ilişkin olarak anlaşılabilir. İnsan dünya hayatında neye ya da nereye yönelmiş olursa olsun, sonunda yalnızca Allah'a yönelmek durumundadır. Bu, aynı zamanda insanın yönelişini bozan bilinç ve tasavvur sapmalarından kurtularak Allah'ın birliği, mutlaklığı ve hakikatin kaynağı oluşu hakkında doğru bir idrake kavuşması anlamını taşır. Zaten insan, buna yatkın bir altyapıya (*fıtrat*) sahiptir. Fakat o kendisine karşı yabancılaştığı (*esrafû 'ala enfusihim*) için, Rabbine karşı da yabancılaşmış (*dalal*), kendi asli gerçeğinin hatırlatılıp kaybettiği gerçek tabiatına dönme çağrısına ise kulak tıkamıştır. Fakat en sonunda görmezden geldiği gerçeği; yani varlığın ilk sebebinin ve son gayesinin Allah olduğu gerçeğini kabullenmek zorunda kalacaktır.

51 İbareye bu bağlamda verebileceğimiz en uygun mâna.

52 İşte şirki hak-bâtıl şirketi hâline getiren karışık tabiatı.

oluyor da (hakikate) böylesine mesafeli durabiliyorsunuz?

33 İşte böylece, yoldan iyice sapmış olanlar için Rabbinin sözünün hakikat olduğu ortaya çıkmış oldu: "Onlar inanmayacaklar!"

34 Sor (onlara): "Hayatı yoktan var edip de sonra o yaratışı sürekli yenileyen zât, ortak koştuklarınızdan biri midir?

Cevap ver: "Hayatı yoktan var edip de sonra o yaratışı sürekli yenileyen Allah'tır! Gerçek bu iken, nasıl olur da böylesine savrulursunuz?"[53]

35 Sor (onlara): "Hak yola yönelten kimse ortak koştuklarınızdan biri midir?"[54]

Cevap ver: "Hak yola yönelten sadece Allah'tır. Peki, hak yola yönelten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa yol gösterilmedikçe kendi başına doğru yolu bulamayacak olan mı? Şu hâlde ne oluyor size, nasıl böyle bir hükme varabiliyorsunuz?"

36 Bir de, onların çoğu sadece zannın peşine takılırlar. Oysa ki hiç bir zan, insanı hakikatten hiçbir şekilde müstağni kılmaz. Elbette Allah onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir.

37 İmdi bu hitab,[55] Allah'tan başkası tarafından tasarlanıp ortaya konulmuş olamaz. Aksine o, kendisinden önce gelenlerden geriye kalan hakikatleri doğrular[56] ve kendisinde kuşku bulunmayan Kitab'ı ayrıntılı olarak açıklar;[57] Âlemlerin Rabbindendir.

38 Yoksa, "Onu o uydurdu" mu diyorlar?

De ki: "Öyleyse haydi, Allah'tan başka yardıma çağırabileceğiniz herkesi çağırın da ondakine eşdeğer bir sûre getirin; tabii ki eğer sözünüzün arkasındaysanız!"

39 Fakat hayır, aksine onlar özünü kavramaktan aciz kaldıkları, üstelik o mesajın ayrıntılı açıklaması da (henüz) kendilerine ulaşmamışken[58] yalanlamayı tercih et-

---

53 Şirk, şirk koşulanla ontolojik bağ kurmaya engel teşkil eder.

54 Burada kastedilen, hak yola yöneltmesi söz konusu bile olmayan cansız putlar olamaz. Olsa olsa o putlarla sembolize edilen melekler, cinler ve azizlerdir.

55 *Kur'an*'ı "hitab" olarak çevirimiz için bkz. âyet 15, not 26.

56 Tüm vahiy süreci boyunca gelen mesajların aynı kaynaktan neş'et ettiğini ifade eder.

57 Bu ibare, Kur'an'ın yalnızca tefsire konu olan *müfesser* bir hitab değil, aynı zamanda tefsir eden *müfessir* bir hitab olduğunu ifade eder. Bir müfessir olarak Kur'an, biri harici, diğeri dahili olmak üzere iki tür objeyi tefsir eder:
1) Harici objeler: a) Varlığın yaratılış ve denetleniş yasalarının tefsiridir. b) Bireyin tabi olduğu psikolojik yasaların tefsiridir. c) Toplumların tabi olduğu sosyolojik ve tarihsel yasaların tefsiridir.
2) Dahili objeler: a) Medenî sûreler Mekkî sûrelerin tefsiridir (Bkz: 39. âyet ve krş. 33/Kıyâmet: 17-19). b) Ahkâmla ilgili âyetler akidevi âyetlerin tefsiridir. c) Müteşabih âyetler, bu âleme ve öte âleme ilişkin gaybi hakikatlerin tefsiridir. Bunların hepsinin de tek merkezi vardır: *Levh-i Mahfuz*. Şu hâlde ilâhî hitabın, tabiatın, kâinatın, insanın ve toplumların tabi olduğu tüm yasalar aynı kaynaktan neş'et etmektedir.

58 Veya: "O mesajın (tehdidi) henüz başlarına gelmemişken.." Vahyin "özü" yani maksadı, ya da ilâhî mesajın temelini oluşturan akideyle ilgili âyetler, Mekke sürecinde inen âyetler olsa gerektir. Kur'an vahyinin temelini teşkil eden Mekkî ilkeler, yine vahiy tarafından Medine'de detaylandırılarak bir tür 'tefsir' ve 'te'vil' edilecektir. Fakat, bu da henüz gerçekleşmiş değildir; yani kendilerine ulaşmamıştır. Kur'an'ı ilâhî bir hitab olarak gönderen, onu indirdiği gibi açıklamayı da üstlenmiştir.

tiler. Onlardan öncekiler de işte böylesi bir yalanlamaya yeltenmişlerdi; fakat (onların akıbetini merak ediyorsan), dön de zalimlerin sonunun ne olduğuna bir bak!

40 Onlar arasında bu mesaja inanacak olanlar olduğu gibi, hiç inanmayacak olanlar da var. Bir de, senin Rabbin bozgunculuğu iş edinenleri en iyi bilendir.

41 Şu durumda eğer seni yalanlamaya kalkarlarsa, hemen (onlara) de ki: "Benim yaptıklarım(ın sorumluluğu) bana, sizin yaptıklarınız(ın sorumluğu) da size aittir; siz benim yaptıklarımdan sorumlu tutulmazsınız, ben de sizin yaptıklarınızdan sorumlu tutulacak değilim."

42 Bir de, onlar arasında sana kulak verip işitirmiş gibi yapanlar var; iyi ama, eğer akıllarını kullanmıyorlarsa sen sağırlara duyurabilir misin?[59] 43 Yine onlar arasında sana (sanki görürmüş gibi) bakanlar var; iyi de, eğer basiretleri bağlı ise sen (böylesi) körlerin görmesini sağlayabilir misin?[60]

44 Şüphe yok ki Allah, insanlara hiç bir şekilde kötülük etmez; fakat insanlar kötülüğü kendi kendilerine ederler.

45 Ve o Gün gelip de Allah onları bir araya topladığı zaman, onlara (dünyada) sanki birbirleriyle tanışmalarına yetecek kadar, yalnızca gündüzün bir saatinde kalmışlar (gibi gelecek);[61] doğrusu, Allah'ın huzuruna çıkarılacakları gerçeğine yalan gözüyle bakan ve doğru yola yönelmemekte ısrarcı davranan kimseler (o gün) hepten kaybetmiş olacaklar.

46 Ve sana, onlara vaad ettiklerimizden bir kısmının gerçekleştiğini ya (bu dünyada) gösteririz, ya da senin canını alır (âhirette gösteririz).[62] Nasıl olsa en sonunda dönüşleri Bizedir; dahası, Allah onların yaptığı her şeye şahittir.

47 Her ümmet için bir elçi olagelmiştir: ve onlara elçileri geldikten (ve hakikati tebliğ ettikten) sonradır ki ancak aralarında âdil bir yargıda bulunulabilir; onlara asla haksızlık da yapılmaz.

48 Buna rağmen bir de kalkıp "Bu tehdit ne zaman gerçekleşecekmiş? Eğer doğru söylüyorsanız (cevap verin de görelim)!" diyorlar.[63]

49 De ki: "Allah dilemedikçe, ben kendim için dâhi ne yarar sağlayacak ne de

---

59 Allah'ın gör dediği yerden bakınca, bilinenden çok farklı bir "özürlülük" tarifi ortaya çıkmaktadır (Krş: 92/Muhammed: 16 ve 73/En'âm: 25).

60 Bu âyetler Türkçe'deki "işitmek-dinlemek", "bakmak-görmek" farkına dikkat çektiği için, biz de bu karşılıkları kullandık. Kur'an tefekküründe, hayat-ölüm, temizlik-pislik, kar-zarar, kazanç-kayıp anlam çiftlerinde olduğu gibi, görmek-körlük, dinlemek-sağırlık anlam çiftleri de fizikî değil mânevîdir. Kur'an'a göre hakikati görmeyen kimse gözü olsa dâhi kördür; hakkın sesini duymayan kimse kulağı olsa dahi sağırdır.

61 Bu cümleyi şöyle çevirmek de mümkündür: "Ve sanki yalnızca gündüzün bir saatinde kaldıklarını (sandıkları bir hayatın ardından), o gün Allah onları bir araya toplayınca birbirleriyle tanışacaklar." Mahşer hakkındaki Kur'anî tasvirlerin mefhumuna, tercih ettiğimiz çeviri daha uygun düşmektedir. Dünya hayatının kısalığı üzerine krş. 44/Tâhâ: 104.

62 Her peygamber dünyada Allah'ın elçisi, âhirette ilâhî mahkemenin şahididir (106/Nisâ: 41-42). Zımnen: Allah'ın hesap vermekten kaçanlara hesap sorma zaman, mekân ve imkanı çok çeşitlidir.

63 Bu ve ardından gelen âyetlerin kıyamet ve âhirete atıf yaptığı 52. âyetten anlaşılmakta.

zararı önleyecek bir güce sahibim. Her ümmet için belirlenmiş bir süre vardır;[64] süreleri dolduğunda artık onu ne bir an erteleyebilirler, ne de öne alabilirler."

50 De ki: "Baksanıza! Tutun ki O'nun azabı bir gece ya da bir gündüz çıkageldi; günaha batmış olanlar ne (elde edeceklerini umarak) onu çabuklaştırmak istiyorlar?"[65] 51 Tehdit gerçekleştikten sonra mı O'na inanacaksınız?

Ne! Ancak şimdi ha? Oysa ki siz (asla gelmez diye meydan okuyor), onun çabuk gelmesinde ısrar ediyordunuz!?[66]

52 Sonunda, bilinci ters dönmüş kimselere[67] denilecek ki: "Tadın bitimsiz azabı! Kazanıp durduğunuz şeyler dışında bir karşılık mı bekliyordunuz?"[68]

53 Tutup bir de seni "Şimdi bu gerçek mi yani?" diye sorguluyorlar.[69] De ki: "Kesinlikle! Rabbim hakkı için bu gerçeğin ta kendisidir; üstelik sizler (büyük sorgulamayı) asla atlatamayacaksınız!"

54 Bilinci ters dönmüş her birey, eğer yeryüzündeki her şey kendisinin olsa onu (Hesap Günü) kurtuluş akçesi olarak vermek isterdi.[70] Onlar asıl pişmanlığı, kendilerini bekleyen azabı görünce yüreklerinin en derinlerinde yaşayacaklar.[71] Ne ki onların aralarında herkese lâyık ilâhî bir hakkaniyetle hükmolunacak; ve

---

64 Ümmetlerin, en geniş anlamıyla milletlerin ve uygarlıkların tabi olduğu bir yasaya dikkat çekiliyor: İnsanlar gibi doğarlar, büyürler, yaşlanırlar ve ölürler. Bu ibareyle "Her ümmetin bir elçisi olduğunu" haber veren 47. âyet arasındaki ifade benzerliği dikkat çekicidir.

65 *Mâzâ* soru edatını *mâ* yerine isim olarak alırsak bu anlam uygundur. Eğer *zâ* edatını ilgi zamiri olarak alırsak "Gece veya gündüzden hangisinde acele ediyorlar?" anlamına ulaşmak mümkündür (Ahfeş). Bir sonraki âyetin, buradaki sorunun cevabı olduğu düşünüldüğünde, tercihimiz daha isabetli görünmektedir (Krş: Zemahşerî).

66 Parantez içi açıklama Zemahşerî'nin yorumuna dayanmaktadır. Aynı âyette Hatib muhataba iki ayrı zamandan, iki ayrı 'şimdi ve burada'dan hitab etmektedir; "Ancak şimdi ha?" cümlesinden öncesi muhatabın dünya hayatına, sonrası âhiret hayatına ilişkindir.

67 *Zulm*'ün "bilincin ters dönmesi" anlamı için bkz. 56/A'râf: 148, not 108. Bu bağlamda, "başkasına haksızlık yapmak" anlamında bir zulüm söz konusu değildir. Pasajı oluşturan 31-55. âyetler arasında, sahibini "bitimsiz azabı" hak eden eylemlere sürükleyen alt-üst olmuş bir bilince atıf yapılmaktadır. Söz konusu bilinç, bir sonraki âyette, hakikati nasıl tersinden okuduğunu açıkça ele vermektedir.

68 Âhireti dünya ile, kalıcıyı geçici ile, değerliyi değersizle ve hayrı hazla takas etmek, ters dönmüş bilincin sahibine oynadığı en tehlikeli oyundur.

69 Öğrenmek için *sorma* değil de inkâr amacıyla *sorgulama* olduğuna ilişkin çevirimiz, A'meş'in okuyuşuna dayanmaktadır (*Keşşaf*). Âyetin sonu bu çeviriyi desteklemektedir.

70 Hesap Günü'nden kaçanlar, hesabı verilemeyecek bir hayat yaşayanlardır.

71 *Eserra* fiilinin zıt anlamlı müşterek bir sözcük olduğunu ve hem "bir şeyi gizledi" hem de "açığa çıkardı" anlamına geldiğini söyleyenler (Beydavî ve Râzî) Ebu Ubeyde'ye dayanırlar. Fakat Ferrâ, Ebu Ubeyde'nin bu fiilin "açıkladı" anlamı için şiirden gösterdiği tek delilde okuma hatası yaptığını söyler (*Mekayîs* III, 67). Âyetteki *eserru'n-nedamete* ibaresi "yüreğin ta derinliklerinde hissedilen vicdan azabına" delalet etse gerektir. Dolayısıyla, söz konusu fiil yaşanan pişmanlığın tezahürünü değil, sahibinin kalbî ıstırabını ifade etmektedir (Bunu pekiştiren bir pişmanlık tasviri için krş. 40/Furkan: 27). Âyet, ilki ilâhî yargı ikincisi ilâhî ceza olmak üzere iki duruma ışık

onlara hiç haksızlık yapılmayacak.[72]

55 Unutmayın ki, göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'a aittir![73] Unutmayın ki, Allah'ın vaadi kesinlikle gerçekleşecek olan bir hakikattir: velâkin onların çoğu bunun bilincinde değildir. 56 O'dur hayatı ve ölümü yaratan; nihayet sonunda dönüp dolaşıp varacağınız yer O'nun huzurudur.

57 EY insanlık! Rabbinizden size bir öğüt ve kalplerde oluşabilecek her tür (mânevî hastalık) için bir şifa; inananlar için de bir yol haritası ve bir rahmet gelmiştir.[74]

58 Söyle (onlara): Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle, evet işte bunlarla sevinsinler artık; (ki) bu onların tüm birikimlerinden daha hayırlıdır.[75]

59 Sor (onlara): "Ya Allah'ın sizin yararlanmanız için ikram ettiği, sizin de (keyfî olarak) bir kısmını haram bir kısmını helâl saydığınız rızıklar hakkında ne dersiniz?"[76]

De ki: "Size Allah mı izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"[77] 60 İmdi, uydurdukları bu yalanı Allah'a isnat edenler, acaba Kıyamet Günü ne (cevap vereceklerini) düşünüyorlar?

Şu kesin ki Allah insanları sınırsız lutfuna muhatap kılmıştır; ve fakat onların çoğu şükretmezler.

61 VE SEN (ey Peygamber); hangi konumda bulunursan bulun, Kur'an'dan hangi mesajı gündeme getirirsen getir; sizler de hangi işe el atarsanız atın: Ona giriştiğiniz her an (ve) mekânda[78] Biz sizin üzerinizde tarife sığmaz bir şahidiz.[79]

---

tutmaktadır: ilk cümlesi zalimlerin sorgulama dışı kalmak için gösterecekleri olağanüstü çabayı, ikinci cümlesi ise sorgulama sonucu suçu sabit görülenlerin yaşayacağı asıl şaşkınlığı ifade etmektedir.

72 *Kıst*'ın *'adl*'den farklı olduğunun delili âyetin hiç kimseye haksızlık yapılmayacağını vurgulayan son cümlesidir. *'Adl* anlamına alındığında bu cümle zait olurdu. *Adâlet* herkese hak ettiği kadar vermek, kıst kötüyü asla hak ettiğinden fazlasıyla cezalandırmamak fakat iyiyi liyakatine göre kat kat fazlasıyla ödüllendirmektir. Bu ise özünde Allah'ın kendi "hakkından feragate" dayandığı için *kıst* kullanılmıştır (Bkz: 112/Hucurât: 9).

73 55. âyetteki *mâ* ile 54'deki *mâ* arasında bir bakışımlılık vardır. Madem "yer yüzünde bulunan *her şey* Allah'a aittir", o hâlde zalim bireyin "yeryüzündeki *her şeyi* kurtuluş akçesi olarak vermek istemesi" gerçekte kendisinin olmayan şey üzerinde tasarrufta bulunma isteğidir. Bu da ancak ters dönmüş bir bilincin eseridir.

74 Zımnen: İnsanın Allah'tan tek bir şey isteme hakkı olsa, insan o hakkı hidayet istemek için kullanmalıdır. Âyet dört unsur içerir. İlk ikisi olan "öğüt" ve "şifa" herkesi kapsar. Öğüt düşüncenin, şifa duygunun inşası içindir. Son ikisi olan "rehberlik" ve "rahmet", insanoğlu içinden inananları kapsar. Zira vahiy ancak kendisine inanana rehberlik yapar, rehberlik yaptığına rahmet olur.

75 İnsanın sahip olabileceği en iyi şey hidayettir (Krş: 1/Fâtiha: 5).

76 İcat edilmiş sahte haramlar ile ilgili bir not için bkz. 108/Mâide: 87-88; ayrıca bkz. 73/En'âm: 145, not 125.

77 Kur'an haram alanının keyfî olarak genişletilmesini Allah'a iftira saymaktadır.

78 *İz* zarfı zamana, *fî* ise mekâna delalet ettiği için.

79 Belirsizlik çeviriye "tarife sığmaz" olarak yansımıştır. Özne saygı ve yüceltme amacıyla çoğul olarak (Biz) gelince, nesne de çoğul gelmiştir (şahidiz). Krş. Allah aslâ uyumayan ve unutmayan bir şahittir (94/Bakara: 255).

Nitekim ne yerde ne de gökte zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisinden saklı kalamaz.[80] Ne bunun daha küçüğü ne de büyüğü yoktur ki, hepsi apaçık bir fermanda kayıtlı olmasın.[81]

62 Unutmayın ki Allah'a yakın olanlar,[82] gelecekten dolayı kaygı geçmişten dolayı keder duymayacaklar.[83] 63 Onlar imanda sebat gösteren ve sorumluluk bilincine sahip olan kimselerdir.[84] 64 Onlar için hem bu dünya hayatında, hem de öteki hayatta müjdeler vardır.[85] Allah'ın vaadlerinde bir değişiklik olmayacaktır: bu, işte budur muhteşem zafer!

65 Şu hâlde onların lafları[86] seni üzmesin; çünkü şeref ve itibarın kaynağı bütünüyle Allah'a aittir: O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

66 UNUTMAYIN ki, göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'a aittir. Dahası Allah'tan başkasına ilâhî nitelik yakıştırarak yalvarıp yakaran kimseler gerçekte ona uymuş olmuyorlar, sadece kendi zanlarının peşinden gidiyor ve yalnızca sürü güdüsüyle hareket ediyorlar.[87]

---

80 *Ya'zubu* (ya da *ya'zibu*) "saklanır, uzak olur, kayba karışır" anlamına gelir (Râğıb).

81 Benzer bir âyet için krş. 76/Sebe': 3.

82 *Evliyaullah*'a ilâhî aşkınlığı göz ardı etmeden verilebilecek en uygun karşılık "Allah'a yakın olanlar". Kâf sûresinin 16. âyeti ışığında: "Şahdamarına yakın olanlar". Yani ben idrakine sahip olup kendini kaybetmeyenler. Bir önceki âyetle birlikte okunduğunda sonuç şudur: Birinin Allah'ın velisi olduğu, başkalarının değil Allah'ın şahitliğiyle sabit olacak.

83 Zımnen: Yaratana haşyet duyan, yaratılandan havf etmez. *Havf* korkanın güçsüzlüğünden, *haşyet* korkulanın yüceliğinden kaynaklanır. Birincisi geçmiş zamana, ikincisi gelecek zamana delalet eder (94/Bakara: 38, not 68). *Haşyet* tazim, hürmet, sevgi ve yüceltme içerirken; *emn*'in zıddı olan *havf* bunları içermez. Kur'an'da *haşyet* övülürken *havf* övülmez. *Haşyet*'in kaynağı bilgi, *havf*'ın kaynağı cehalettir (Bkz: 42/Fâtır: 28). Çünkü *havf*'ın insan psikolojisini olumsuz etkileyip onun ruhsal dinamizmini yok eden ve mânevî gücünü soğuran bir tarafı vardır. (Korkuya dair ayrıntılı br tahlil için bkz. 106/Nisâ: 77, not 97.)

84 Önceki âyet ışığında; Allah'ın velisi olmanın iki şartı var: İman ve takvâ.

85 Bu âyet 62. âyetle birlikte okunmalıdır. Burada geçen "onlar için hem bu dünya hayatında hem de öte dünyada müjdeler vardır" âyetinin birinci kısmı 62. âyetteki "kedere", ikinci kısmı "kaygıya" tekabül eder.

86 *Kavl*'i "laf" diye çevirmemizin gerekçesi kelimenin kök anlamıdır. Büyük dilci İbn Cinnî, *kavl* ve *kelime* (*kelime* ile ilgili bkz. 94/Bakara: 124) sözcüklerinin kökeni olan üç harfin oluşturduğu bütün kombinezonları (*k-v-l, v-l-k, v-k-l* gibi) inceleyerek *k-v-l* harflerinin oluşturduğu altı kökün tümünün ortak anlamının *hiffet* (yumuşak ya da etkisiz) ve *sür'at*; *k-l-m* harflerinin oluşturduğu beş kökün (biri kullanılmıyor) ortak anlamının ise *şiddet* ve *kuvvet* (etki) anlamına geldiğini tesbit etmiştir (*el-Hasâis* I, 5-24). Bu kökeninden dolayı dile gelsin gelmesin tüm insan düşünceleri için *kavl* kullanılırken *kelam* sadece dile dökülen düşünceyi ifade eder. Burada "onların lafları" anlamındaki *kavluhum*, 64. âyette "Allah'ın vaadleri" diye çevirdiğimiz *kelimatullah* ibaresinin mefhum olarak adeta tam karşısında yer almakta ve Allah'ın "etkili sözü" karşısında onların "etkisiz lafına" aldırmamak gerektiği îmâ edilmektedir. Onların laflarının Hz. Peygamber'in şeref ve itibarını hedef aldığı, âyetin devamından kolayca anlaşılmaktadır.

87 Zımnen: Allah'tan başkasına her tanrılık yakıştırma teşebbüsü aslında gizli bir kendini putlaştırmadır. Zira bu bir tanrı atamadır. Atayan atananın amiridir. *Yahrusun*'un anlamı için bkz. 73/En'âm: 148, 116.

67 Sizin için kollarında dinlenesiniz diye geceyi ve (işlerinizi) görüp gözetesiniz diye gündüzü takdir eden O'dur: zira bunda (hakkı) işitecek bir topluluk için âyetler vardır.

68 (Bu gerçeklere rağmen) "Allah bir oğul edindi" iddiasında bulundular. O aşkın bir hakikattir; O hiçbir şeye muhtaç olmayıp, mutlak anlamda kendi kendine yetendir: Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'na aittir. Sizin elinizdeyse bu tür bir iddiada bulunmak için hiçbir deliliniz yoktur: (buna rağmen), Allah'a bilmediğiniz bir şeyi mi isnat ediyorsunuz?[88]

69 De ki: "Kesinlikle, kendi yalanlarını Allah'a isnat edenler başarıya ulaşamayacaklar. 70 Yalnızca dünya ile sınırlı geçici bir haz. Sonunda onların dönüşü Bize olacak: en nihayet ısrarlı inkârlarından dolayı onlara şiddetli azabı tattıracağız.[89]

71 ONLARA Nûh'un kıssasını aktar: Hani o bir zamanlar kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetlerini size hatırlatmam zorunuza gidiyorsa, şunu iyi bilin ki ben yalnızca Allah'a güvendim. Haydi siz de yapacağınız eylemi kararlaştırmak için kendilerine ilâhlık yakıştırdıklarınız da dahil, bir araya toplanın ki, kararlaştırdığınız eylem sizi riske sokmasın;[90] en sonunda bana karşı aldığınız kararı infaz edin; hem de hiç göz açtırmaksızın! 72 Şunu da iyi bilin ki: Eğer yüz çevirirseniz, hatırlayın ki ben zaten sizden (davetime) bir ücret talep etmemiştim; benim ücretimi takdir etmek yalnızca Allah'a düşer; zira ben Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmakla emrolundum.[91]

73 Derken, onu yalanladılar; bunun üzerine Biz de onu ve onunla birlikte gemide bulunanları kurtardık ve onları (yeryüzünün) varisleri kıldık.[92] Âyetlerimizi ısrarla yalan sayan kimseleri ise boğulmaya terk ettik. Dön de bak: uyarılan (ama uyanmayan) kimselerin akıbeti nice olurmuş!

74 SONRA onun izinden,[93] her birini

88 Müşriklerin ve Hıristiyanların şirki. Âyet her tür Allah'ı 'tanımlama' teşebbüsünü mahkûm etmektedir.

89 Buraya kadarki ilâhî uyarılar boşuna yapılmamıştır. Zira Allah insanlığın geçmişine tanıktır. Arkadan gelen pasajlar bu tanıklıktan sadece birkaç örnektir.

90 Bu bağlamda, *summe*'ye verilebilecek en uygun karşılık "ki" bağlacıdır. Bu cümle, Hz. Nûh'un dilinden aktarılan bir önceki cümlenin ironik çağrışımlı bir açıklamasıdır: vahye, dolayısıyla Allah'a karşı eylem planı için kendilerine ilâhlık yakıştırdıkları kimseleri de yanlarına alma çağrısı boşuna değildir. Allah'a karşı eylem planı hazırlamak risk içerir. Zımnen: Sahte tanrılarınızı, Allah'tan gelebilecek gazap riskine karşı tedbir üretsin (!) diye çağırın!

91 Zımnen: İlk Rasul olan Nûh da müslümandı; yani "Allah'a kayıtsız şartsız teslimiyeti din olarak seçmişti".

92 Yapılan araştırmalar, Avustralya Aborijinlerinden Guatamala yerlilerine, Seylan halkından Eskimolara kadar, kapalı havza toplumları da dahil tüm dünya halklarının ortak hafızasında bir "tufan" kıssası olduğunu ortaya koymuştur. Bu, tufanın dünya çapında olduğunu değil, o dönemde insan neslinin bugünkü gibi dağınık bir hâlde olmadığını gösterir. Allahu a'lem.

93 Öncelik-sonralık ilişkisini *summe* bağlacı ifade ettiği için *min ba'dihi* ibaresini "onun izinden" şeklinde çevirmek, sadece mefhuma değil –adı geçen ibare cümlenin öznesiyle tümleci arasında yer aldığı için– mantuka da uygun göründü. Bilindiği gibi peygamberler hep birbirlerinin izinden gitmiş ve hep sonraki ön-

kendi toplumlarına olmak üzere (daha başka) elçiler de gönderdik.[94] Ve onlar hakikatin apaçık belgeleriyle geldiler; fakat berikiler bir kez yalanlamış bulundukları hakikate inanmamakta sonuna kadar direndiler: İşte Biz, haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz!

75 Sonra onların izinden Musa ve Harun'u, âyetlerimizle Firavun ve onun etrafındaki yönetici seçkinlere gönderdik. Fakat büyüklük tasladılar: Zira onlar, günaha batmış bir topluluktular. 76 Şöyle ki: Katımızdan kendilerine hakikatin ta kendisi geldiği zaman dediler ki: "İşte bu kesinlikle ayan beyan bir sihirdir!"[95]

77 Musa dedi ki: "Siz (ayağınıza) gelen hakikat hakkında (hep) bu tarz mı düşünürsünüz?[96] Ne yani, şimdi bu da mı sihir? İyi ama, sihirbazlar (bunu) başaramaz ki!"[97]

78 (Yönetici seçkinler) dediler ki: "Sen, bizi atalarımızı üzerinde bulup izlerini takip ettiğimiz yoldan çevirmeye ve bu şekilde kendinize ülkede iktidar yolunu açmaya mı geldin?[98] Fakat biz, her ikinize de asla inanacak değiliz."

79 Firavun ise (şu) emri verdi: "Tüm uzman sihirbazları bana getirin!"

80 Sihirbazlar gelince, Musa onlara dedi ki: "Atın atacaklarınızı!"

81 Onlar (gözbağcılığa dayalı düzeneklerini) atınca Musa dedi ki: "Sizin karşıma çıkardığınız sadece sihir! Elbette Allah bunu boşa çıkaracaktır: çünkü Allah fesatçıların işini amacına ulaştırmaz. 82 Evet, etkili müdahalesiyle[99] Allah hakkın (üstünlüğünü) gerçekleştirir; isterse günaha batmış olanlar bundan hoşlanmasın.

83 Firavun ve onların önde gelenleri kendilerine işkence ederler korkusuyla,[100] Musa'ya, onun kavminden sadece bir avuç insan iman etti.[101] Çünkü Firavun

---

cekini tasdik etmiş, kimi zaman da önceki sonrakini muştulamıştır (Krş: 73/En'âm: 90).

94 Bu ifade, risaletin kapsamı ve görev alanı açısından, "alemlere rahmet" olarak gönderilen Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden farkını ortaya koymaktadır. Allah Rasulü'nün zamanının büyük devletlerinin yöneticilerine davet mektupları yazmasının arkasındaki saik de budur.

95 Adeta 2. âyetteki Mekke müşriklerinin ithamına kinayeli bir atıf: Kimin izinden yürüdüğünüzün farkında mısınız?

96 *Kâle* fiili yalnızca "konuşmak" anlamına gelmez, "düşünmek" anlamını da içerir (Bkz: âyet 65, not 86).

97 Buradaki *lâ yuflihu*, ceza hukukunun konusu olan müeyyideye değil, teknik anlamda "başarısızlığa" delalet etse gerektir.

98 Ezilenlerin iktidardan pay istemelerini, ezenler affedilmez bir cürüm olarak takdim etmişlerdir. Eğer durum böyleyse, kendileri suçüstü yakalanmışlardır.

99 Lafzen: "kelimeleriyle". *Kelime*'nin kök anlamının tercihimizi destekliyor olması, gerekçemizin sadece dilsel boyutunu oluşturmaktadır (Krş: 65. âyet, ilgili not). Buna ilaveten, buradaki "kelimelerin", söze değil eyleme ilişkin olduğu, bu eylemin de Hz. Musa'nın elinde gerçekleşen ilâhî mucize, bir başka ifadeyle 'eşyada etkisi görülen ilâhî bir müdahale' olduğu açıktır. Çünkü, bu etkili müdahalenin hemen ardından Firavun'un sihirbazlarının, üstün olan hakikat karşısında boyun eğdiklerini yine Kur'an'dan öğreniyoruz (56/A'râf: 120; 51/Şu'arâ: 46).

100 *'Ala havfin*, Zemahşerî'nin de tercih ettiği gibi "korkmakla birlikte", "korkuya rağmen" şeklinde de anlaşılabilir.

101 "Onun kavminden" ifadesindeki zamir Firavun'a gidebileceği gibi Hz. Musa'ya da gidebilir. Birinci anlam İbn Abbas'a, ikinci an-

ülkede gerçekten de otorite ve baskı sahibiydi; zaten o dengesizin[102] tekiydi.

84 Musa ise (onlara) dedi ki: "Ey topluluk![103] Eğer Allah'a inanıyorsanız, o hâlde yalnızca O'na güvenip dayanmanız gerekir: tabi ki siz O'na tam teslim olmuşsanız!

85 Bunun üzerine dediler ki: "Yalnızca Allah'a güvenip dayandık: Rabbimiz! Bizi bu zalim kavmin zulmüne muhatap kılma! 86 Ve bizi inkârda ısrar eden toplumun elinden lutfu kereminle kurtar!"

87 Derken Musa ve kardeşine şöyle vahyettik: "Şehirde toplumunuz için bazı evleri karargah edinin; kendi evlerinizi ise ibadethaneye dönüştürerek ibadetinizi eda edin![104] Ve (sen ey Musa!), mü'minleri (zaferle) müjdele!"[105]

88 Ve Musa "Rabbimiz!" dedi; "Şu bir gerçek ki Sen, Firavun ve onun yakın çevresine bu dünya hayatında göz kamaştırıcı bir saltanat ve mal verdin! Rabbimiz (işte) bu yüzden senin yolundan insanları saptırıyorlar. Rabbimiz! Onların servetlerini kökünden kazı ve yürekleri-

---

lam ise öğrencisi Mücâhid'e atfedilir (Taberî). İbn Abbas'ın yorumuna uygun olarak bu ibareyi "zamir kendisinden hemen önceki isme gider" kuralından istisna tutmak kaydıyla, "Firavun'un kavminden" biçiminde okuyabiliriz. Yukarıdaki çekince bir yana, bu yorumu haklı kılan gerekçeleri şöyle sıralayabiliriz:

1) İsrâiloğulları zaten Hz. Musa'nın önderliğini benimsemişlerdi ki, Mısır'dan çıkışta hep birlikte onu takip ettiler.

2) Onlar öteden beri işkence ve baskı görüyorlardı (56/A'râf: 129).

3) Gösteri Kur'an'a göre, Hz. Musa'nın isteğiyle bir bayram günü şehir halkının gözü önünde yapılmıştı (44/Tâhâ: 59). Belli ki Hz. Musa'nın bundan amacı mesajını Mısır halkına da duyurmaktı.

4) "Onların yönetici seçkinleri" anlamına gelen *meleihim*'deki "onlar" çoğul zamiri ile kastedilenin Mısırlı yönetici seçkinler olması, İsrâiloğulları ileri gelenleri olmasından daha makuldür.

5) Tarihen sabittir ki, Hz. Musa'ya iman eden yerlilerden bir kısım insan da onlarla birlikte Mısır'dan çıkmışlardı (*Çıkış* 12:38).

6) Bizim "bir avuç insan" diye çevirdiğimiz *zurriyyeten* ile, öteden beri ataları İbrahim, İshak, Yakub ve Yusuf'un tevhid inancına bağlı olan İsrâiloğulları değil, Firavun toplumuna mensup iman etmiş küçük bir azınlık kastedilse gerektir. Zira 85 ve 86. âyette bu grubun kendilerinden Allah'a sığındıkları zalim ve kâfir topluluk, her hâlde İsrâiloğullarının geri kalanı değil Firavun toplumu idi.

102 *Musrif*'e verdiğimiz anlam.

103 Lafzen: "Ey kavmim!" Kavm sözcüğü burada ve daha başka âyetlerde bireyleri arasında kan bağı olan ırk mensubiyetini değil, daha çok bir inanca mensup olan bireylerin oluşturduğu cemaati ifade etse gerektir.

104 Bu âyet, "Bir diyarda zulüm ayyuka çıkmışsa, orada nereden başlamalı?" sorusunun cevabıdır. Her şeyin bittiği zor ve kor zamanlarda âlemlerin Rabbi mü'minlere nereden başlayacağını söyleyor: Evlerinizden... Evlerin insana istikâmet açısı (kible) kazandırılan bir iman atölyesi olmasını, bir şahsiyet okuluna dönüştürülmesini emrediyor. Allah Rasulü bu Kur'ani ilkeyi Mekke'de Erkam'ın evinde uygulamıştı.

105 Kur'an Hz. Musa'nın Firavun'a karşı verdiği mücadeleyi çok sık nakleder. Bununla verilen mesaj şudur: Firavun'lar ölür fakat Firavunluk devam eder. Firavun'un mümin karısı Asiye'nin şehadetinin hemen öncesinde bir son nefes gibi kayda geçirilen "ve beni Firavun'dan, onun (çirkin) amelinden..koru!" (113/Tahrîm: 11) duası da bunu teyit eder. Zira sadece "Firavun'dan" demekle yetinmeyip "amelinden de" demesi, zımnen "Firavunluktan da" anlamını içerir.

ne bunun acısını otur; belli ki onlar, can yakıcı azabı görmedikçe iman etmeyecekler!"[106]

89 (Allah): "Doğrusu, her ikinizin de dileği kabul olunmuştur" buyurdu; "bundan böyle doğru yolda sebat gösterin, cehalete gömülmüş kimselerin yoluna uymayın!"

90 Ve İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Hemen ardından Firavun ve ordusu kin ve nefretle onların peşini takip etti. Nihayet boğulacağını anladığında şöyle yakardı: "Ben de, İsrâiloğullarının inandığından başka ilâh olmadığına inandım; artık ben de O'na kayıtsız şartsız teslim olanlardanım!"[107]

91 "Ne yani, ancak şimdi mi (aklın başına geldi)? Oysa ki sen daha önce isyanda ısrarcıydın ve bozgunculuğu iş edinmiş biriydin."

92 Artık bugün, senden sonrakilere bir ibret vesikası olsun diye senin yalnızca bedenini kurtaracağız; zira şu bir gerçek ki, insanlardan bir çoğu ibret vesikalarımıza karşı ısrarla aldırmaz bir tavır içindedirler.[108]

93 Sonunda, İsrâiloğullarını verimli ve güvenli bir yere yerleştirmiş olduk;[109] ve onlara temiz ve helâl rızıklar ihsan ettik; durdular durdular da, kendilerine hakikatin bilgisi geldikten sonra ihtilaf ettiler: Elbette senin Rabbin, Kıyamet Günü hakkında anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm verecektir.

94 BÜTÜN bunların ardından (ey bu hitabın muhatabı), sana indirdiğimiz mesajın gerçekliğini daha önce indirilen kitapları okuyanlar da biliyor; şüphen varsa sor onlara! Doğrusu, Rabbinden sana hakikatin ta kendisi gelmiştir: Artık asla kuşku duyanlardan olma! 95 Dahası, Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselerden olmaktan şiddetle sakın! Sonra büsbütün kaybedenlerden olursun!"

96 Hakikat şu ki, haklarında Rablerinin yargısı kesinleşenler asla iman etmeyecekler. 97 İsterse hakikatin her tür belgesi (ayaklarına kadar) gelmiş olsun: ta ki can yakıcı azabı görünceye kadar... 98 Şu da var: keşke olsaydı, fakat ne yazık ki Yûnus'un toplumu dışında (azabı hak ettikten sonra) iman edip de imanının gününü gören başka hiçbir ülke olmadı.[110]

---

106 Kulun bittim noktasında yapılan dua, kalbin Allah'la konuşmasıdır. Ve bilinen bir gerçektir ki; kulun bittiği yerde Allah'ın yardımı yetişir.

107 Buna "Firavun imanı" denir. Âhireti görünce "iman ettim" demek gibi yararsızdır.

108 Eski Mısır uzmanlarına göre bu MÖ. 12. yüzyılda yaşamış olan II. Ramses'tir. Onun selefi Tutankhamon ya da çok önce yaşamış olan III. Tutmosis olduğu da söylenir. II. Ramses'in cesedi şu anda Kahire'de sergilenmektedir.

109 Çevirinin iç bütünlüğünü sağlamak amacıyla, tüm çevirimiz boyunca *le-kad* pekiştirme edatını "doğrusu ...mıştı" kalıbıyla çevirmeye özen gösterdik. Bunun, anlam akışının zorunlu kıldığı çok az istisnalarından biri de bu âyettir.

110 *Felev lâ kânet*: Bizim "Keşke olsaydı, fakat ne yazık ki ...olmadı" şeklinde çevirdiğimiz bu ibaredeki lev edatı, tek başına temenni ve teşvik ifade eder. *Lâ* ile birlikte geçmiş zaman fiilinin başında geldiğinde ise temenni anlamı genişleyerek "yazıklanma" ve "hayıflanma" anlamını da içerir. Ubeyy'e atfedilen, Ebu Ubeyde'nin de benimsediği *fehel la* okuyuşu da tercih ettiğimiz bu anlamı desteklemektedir (*Mecaz*). Yûnus Peygamber (MÖ. 860-784), Asurluların başkenti Ninova'ya gönderilmişti.

Onlar iman edince, Biz de onları dünya hayatında onursuzluk cezasına çarptırmaktan vazgeçtik; ve bir süre daha onları nimetlerimizden yararlandırdık.[111]

99 Ve eğer Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunan herkes topyekûn iman ederdi, (fakat bunu dilemedi). Şimdi kalkıp da, sen mi onları iman edinceye kadar zorlayacaksın?[112] **100** Hem Allah'ın (akıl ve irade vermek sûretiyle gerçekleşen) izni olmasaydı, hiçbir insan imana eremezdi! Ve O aklını kullanmayanları pisliğe mahkûm eder![113]

101 De ki: "Göklerde ve yerde nelerin bulunduğuna bir bakınız!" Ne ki, iman etmemekte direnen bir topluma, ne âyetlerin ne de uyarıların hiçbir yararı olmaz. **102** Şu durumda, kendilerinden önce gelip geçmiş kimselerin yaşadığı (felaket) günlerinin benzerini mi gözlüyorlar?

De ki: "O hâlde gözleyin; şunu iyi bilin ki ben de sizinle birlikte gözleyenlerdenim!"

103 Sonuçta, elçilerimizi (ötekilerin başına gelecek her belâdan) kurtarırız; aynı şekilde iman eden kimseleri de (kurtarırız): İşin gerçeği, mü'minleri kurtarmak en çok Bize düşer.[114]

104 (EY PEYGAMBER!)[115] De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinimden kuşku duyuyorsanız; şunu iyi bilin ki, Allah dışında sizin kulluk ettiğiniz varlıklara[116] asla

---

111 Krş. "Eğer siz şükreder ve iman ederseniz, Allah size azap edip de ne yapsın" (106/Nisâ: 147).

112 Kur'ani çoğulculuğa delalet eden bir çok âyetten biri.

113 Zımnen: Kokuşmuş ve çürümüş bir hayatı yaşamaya. Veya: "onur kırıcı iğrenç musibetlere.." (Rics'in "pislik" anlamı için bkz. 56/A'râf: 71, not 53. Ayrıca bkz. 73/En'âm: 125, not 107). Parantez içi açıklamamız âyetin son cümlesine dayanmaktadır. Aklını kullanmamak, tüm sapmaların çıkış noktası olarak gösteriliyor. Vahyin amacı insana aklını doğru kullanmayı öğretmektir. Yani, insanın kendini pisliğe mahkûm etmesine mani olmaktır. İç dünyasını vahye inşa ettirmeyenler, değdiği her şeyi önüne katıp sürükleyen bir sel gibi gürül gürül akan duyguların ve güdülerin dünyasına teslim olurlar. Akıl kalbin duygu selini kontrol altına almak için verilmiştir. Bu yüzden akıl kalbin bağı hükmündedir. Kalbine akılla ferman dinletemeyen kimse, bir müddet sonra eline, ayağına, gözüne, kulağına, diline, dudağına da sahip olamamaya başlar. Nihayet kendine sahip olamaz hâle gelir ve kendini kaybeder. Can alıcı soru şudur: Kendini kaybeden neyi kazanabilir?

114 Burada Allah'a atfen kullanılan *'alâ* edatının Kur'an'daki genel kullanımıyla ilgili bkz. 72/Hicr: 41, not 32.

115 Kur'an'da Hz. Peygamberin adı mükerreren gelir, fakat hiç birinde "Ey Muhammed!" şeklinde nida ile gelmez. Ne ki, "Ey Peygamber" şeklinde gelir. Çünkü Allah'ın "ilet" emri Abdullah oğlu Muhammed'e değil, Allah'ın Nebisinedir.

116 Lafzen: "kimselere". *Ellezine ta'budûne* ibaresindeki ilgi zamiri, burada kastedilenlerin özellikle insan ve melekler gibi kendilerine tapınılan bilinçli varlıklar olduğuna delalet eder. Kâfirûn sûresindeki *mâ ta'budûn* ise tapınılan nesneleri de kapsar. Bu iki farklı ibareden yola çıkarak, iki ayrı şirk tezahürüne ulaşabiliriz: 1) Bu âyette olduğu gibi, tapanın taptığı karşısında nesneleştiği şirk biçimi, 2) Kâfirûn sûresinde olduğu gibi tapanın taptığını nesneleştirdiği şirk biçimi. Birincisi tapanın tüm insani özelliklerini öldürüp ruhsal dinamiklerini ve mânevî gücünü yok ederek insanı onursuz ve zavallı bir hâle düşürürken, ikincisi tanrısını tayin etme ve ona tahakküm etme gibi insanın kendisinde sahte bir yetki ve güç vehmetmesine yol açmaktadır. İki tav-

kulluk etmem! Ne ki ben, yalnızca sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim; zira ben inananlardan olmakla emrolundum".[117]

105 Ve dâhi sen (ey bu hitabın muhatabı),[118] varlığını[119] her tür sapmadan uzak tutarak tümüyle doğru dîne ada;[120] ve sakın şirk koşanlardan olayım deme! 106 Ve Allah'ın peşi sıra, sana ne yararı dokunan ne de senden zararı gideren varlıklara yalvarıp yakarma! Zira eğer böyle yaparsan, işte o zaman sen de zalimlerden olursun!

107 Yine (unutma ki), eğer Allah sana bir darlık musallat ederse, onu O'ndan başka kimse savuşturamaz! Fakat eğer senin için bir hayır dilerse, O'nun lütuf ve keremi nin önüne gerilecek kimse yoktur. O lütuf ve keremini, kullarından dileyen kimseye bağışlamak ister: Zira O mutlak bağış sahibidir, sonsuz rahmet kaynağıdır.

108 (EY PEYGAMBER)! De ki: "Ey insanlık ailesi! İşte size Rabbinizden hakikatin ta kendisi gelmiştir! Artık kim doğru yolu tercih ederse, hiç şüphesiz o bu tercihi kendisi için yapmış olacaktır; kim de (yoldan) saparsa, hiç şüphesiz onun sapma tercihi kendi aleyhine olacaktır: ama sizin tercihinizden dolayı sorumlu tutulan asla ben olmayacağım!"

109 İmdi (ey Peygamber): Sana indirileni izle ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret! Zira hüküm verenlerin en hayırlısı O'dur.

---

nın da ortak noktası, insanın yerinden edilerek (zulüm) heba edilmesidir.

117 Bu âyetle Kâfirûn sûresi arasında çok yakın bir irtibat var (*Din*'in anlamı için bkz. 18/*Kâfirun*: 6, not 7).

118 105 ve 106. âyetlerdeki "sen" şahıs zamirinin ve emir fiillerdeki gizli tekil zamirlerin muhatabı, hitabın içeriğine bakılarak tesbit edilmelidir. Her tekil muhatap zamirini Hz. Peygamberin şahsına atfetmek doğru olmasa gerek. Bu âyetlerde açık ve gizli tekil zamirlerin muhatabının müşriklerden ve zalimlerden olma ihtimali bulunmayan peygamber olmadığı açıktır. İşte tırnak içi açıklama buna binaen konulmuştur.

119 Parça ile bütün kastedilmiştir. Bir şeyin yüzü, onun bütün varlığını temsil eder. Kur'an'da bu anlamda *vech* Allah için de kullanılır (Bkz: 56/A'râf: 29 ve not 24). Doğaldır ki, insanın bir şeye yüzünü dönmesi o şeye tüm varlığıyla yönelmesi anlamına gelir.

120 *Hanef* mastarı "doğru asla yönelmek" anlamına gelir. "Doğrudan yanlışa yamulma" anlamına gelen *cenef*'in zıddıdır. Hanîf bu mastardan türetilen bir sıfat olması itibarıyla, "doğru ve saf inancı" ifade eder. Kelimenin asıl anlamı ayaktaki baş parmağın diğerlerine sırt dönüp yüzünü öteki ayaktaki başparmağa dönmesidir. Zımnen: Yöneldiğin istikamet, Allah'ın senin için tayin ettiği amaçla çakışsın.

HÛD SÛRESİ

Nüzûl: 70
Mushaf: 11

Sûre ismini 50-60. âyetlerinde anlatılan aynı adlı kıssadan alır. Kıssa aynı zaman dilimine ait A'râf ve Şu'arâ'da da yer almış olmakla birlikte, bu sûrede çok daha ayrıntılı olarak ele alınır. Sûreye adını Rasulullah koymuştur. Bunu şu hadisten öğreniyoruz: "Ebubekir bir gün Nebi'ye dedi ki: 'Ya Rasulallah (erken) yaşlandın?' Aldığı cevap şuydu: 'Beni *Hûd, Vakı'a, Murselât, 'Amme yetesâelûn, İzeşşemsu kuvvirat* ihtiyarlattı" (Tirmizî, 5/402). Sûre tüm kaynaklarda bu adla anılır.

Tüm ilk nüzûl tertiplerinde Yûnus-Yusuf arasında yer alır. İbn Atıyye bu sûrede Yûnus'takinin on katı meydan okuma olduğu için, Hûd'un Yûnus'tan önce indiği görüşündedir. Sûre, peygamber kıssalarının anlatıldığı boykot sonrası döneme tekabül eder. 12, 17, 114. âyetlerinin Medine'de indiği rivayetlerini, En'âm sûresinin girişinde uyguladığımız kriterler onaylamamaktadır.

Hûd, Peygamber ihtiyarlatan sûredir. Sûrenin ana fikrini şu âyet beyan eder: "Senin Rabbin halkı (birbirlerine karşı) doğru dürüst davrandığı sürece, (sadece) sapık inançları yüzünden uygarlıkları helâk etmez" (117). Küfre meydan okuyan sûreler içinde ilk sırayı Hûd sûresi alır.

Hûd, Yûnus ve Yusuf'la birlikte *Elif-Lâm-Râ* ailesindendir. Bu sûre ile Yûnus sûresi arasında sıkı bir bağ vardır. Bu sûrede Hz. Nûh'un yaşadığı aile dramı ele alınıyor. Bir önceki sûre ise hep ilâhî vahye karşı dik kafalılık eden toplumların mutlaka cezalandırılacağından söz ediyor ve buna ilişkin Firavun ve toplumunun başına gelenler aktarılıyor. Yûnus sûresi "Allah hüküm verinceye kadar sabret!" uyarısıyla bitmişti. Hûd sûresi ise Firavun ve toplumuna ilaveten, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, Şuayb kavimleri gibi hepsi de ilâhî vahye sırt döndüğü için cezalandırılan toplumlardan ibretler sunuyor. Cezalandırılanlar arasında Hz. Nûh'un oğlu ve Hz. Lût'un hanımı gibi, peygamberlerin inkârcı yakınlarının da yer alması ibret vericidir.

Bütün bunlar göz önüne alınırsa, bu sûrenin indiği sırada Rasulullah'ın ruh hâlini şöyle tahmin edebiliriz: Hz. Peygamber, İlâhî iradeye boyun eğmek istemeyen Kureyş'e, serkeşlik yapan bu akrabalarına bir belâ gelir endişesi taşıyordu. Bir önceki sûre Hz. Peygamber'in kavmi için duyduğu endişeyi daha da belirgin hâle getirmiş, bu sûredeki sert uyarılarsa Hz. Peygamber'i iyiden iyiye telaşa düşürmüştü. Sûrenin Hz. Peygamber'in saçlarını ağartmasının sebebi bu olsa gerektir.

Her saç bir değirmende ağarır; saçını vahiyle ağartanlara selam olsun.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Râ*![1]

ÖYLE bir kitaptır ki (bu), her hükmünde tam isabet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından, âyetleri şüpheden arındırılmış ve hayatta karşılığı olan doğru hükümlerle sabitlenmiş,[2] dahası çok boyutlu ve anlaşılır kılınmıştır[3] 2 ki, Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz.[4]

(Ey Peygamber! De ki): "Hiç şüphesiz ben de, O'nun katından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim![5] 3 Haydi, Rabbinizden kusurlarınız için af dileyin ve bilincinizi yenileyerek O'na yönelin;[6] O da size, sonu yasayla belirlenmiş bir süre doluncaya kadar[7] (akıbeti) güzel bir hayat bahşetsin ve erdem sahibi herkese erdeminin karşılığını versin. Ama eğer yüz çevirecek olursanız, iyi bilin ki ben korkunç bir günün azabının üzerinize kopmasından korkuyorum! 4 (Er veya geç) dönüşünüz Allah'adır; ve O her şeyi yapmaya kadirdir.

5 Baksanıza onlar, O'ndan saklamak için gönüllerini kat be kat örtüyorlar: Unutmayın ki, onlar (niyetlerini) kat kat örtülere sarıp sarmalasalar dahi, O onların (gerçeği) gizlediklerini de bilir, (yalanı) açığa vurduklarını da; nitekim O, gönüllerin[8] en mahrem sırlarını bilendir.[9]

---

1 Mânası her ne olursa olsun, Allah Rasulü'nün bir tek harfini bile zayi etmeden vahyi ulaştırdığını îmâ eder. Ayrıntılı bir açıklama için iniş sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem: 1'in ilk notuna bkz.

2 Âl-i İmran 7. âyetteki *âyâtun muhkemâtun* ibaresi, bu anlamın bir başka formla ifadesidir. "Hükümde tam isabet kaydetme" mânasındaki *hikmet*'ten türetilmiş olan *ihkâm*, hüküm ile o hükmün nesne ve öznesi arasındaki uyum, olgu ile ilke, hayat ile hakikat, lafız ile mâna arasındaki 'ideal denge' ve 'âzami yarar' tekabül eder (Bkz: 94/Bakara: 269, ilgili notlar). Âyet, hakîm olan vahyin yine hakîm Allah'tan geldiğini beyan eder.

3 *Fussilet* için bkz. 81/Fussilet: 3, not 6. Muhkem müteşabih'in, Mekkî Medenî'nin anasıdır. Zımnen: Kur'an sadece tefsirin nesnesi (müfesser) değil, esasen tefsirin öznesi (müfessir) olan bir hitaptır. Zira Kur'an, varlığın hakikatini tefsir eder.

4 Zira vahyin nihai amacı, insanı kula kulluktan kurtarmaktır.

5 Yani: "Ben bana kul olun" demiyorum; O'na kul olanı özgürlük ve mutlulukla müjdeliyor, başkasına kulluk edenin kaybedeceğini haber veriyorum.

6 *Tevbe* bir "dönüş"tür; bu dönüş bir bilinç yenileme sonucunda gerçekleşir (Bkz: 114/Tevbe: 27, not 31).

7 *Ecel*, sözlükte "bir eylem için konulan belirli süre" mânasına gelir. Bu yüzden yalnızca hareketli varlıklar için kullanılır. Ecelle ilgili tüm ifadeler "Allah insanların canlarını ölümleri sırasında alır, henüz ölmemiş olanları da uykusunda alır" (77/Zümer: 42) ve "Her ecelin bir yazılımı vardır" (58/Ra'd: 38) âyetleri ışığında anlaşılmalıdır. Söz konusu "yasa" ölümün Allah tarafından konulan yasasıdır. İnsanı hayata bağlayan solunum sistemi, sinir sistemi ve kan dolaşımı sistemi bu yasaya bağlı olarak çalışırlar. Üçünün birlikte devreden çıkması ecel kanunu gereği "ölüm" olarak adlandırılır. Esasen ecel, zerreden kürreye yaratılmış her varlığın ölümlü olduğunu, baki olmadığını ifade eder.

8 *Sudûr* ile ilgili aydınlatıcı bir not için bkz. Enfal: 43.

9 Ancak kalpsizler kalbi Allah'tan saklamaya kalkarlar. İbn Aşur'un sıradışı katkısına rağ-

6 Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızık açısından Allah'a bağımlı olmasın. Zira O, her canlının konup eğleşeceği yeri de göçüp yerleşeceği yeri de iyi bilir:[10] Bütün bunlar kesin ve net bir yazılım ve yasayla[11] kayıt altına alınmıştır.[12]

7 Yine O (bile) gökleri ve yeri altı aşamada yaratmıştır;[13] ve O'nun Kudret Makamı'nın (en büyük tecellisi olan hayat) su üzerinde kaimdir.[14] (Bütün bunları) hanginizin eylem ahlâkı konusunda daha iyi olduğunu sınamak için yaptı.[15]

Şimdi sen kalkıp da, "Muhakkak siz ölümden sonra yeniden diriltileceksiniz!" desen, küfre saplananlar hemen "Hah, al sana bir numara daha!" diyecekler.[16]

8 Ve eğer onların cezasını sayılı bir süreye[17] ertelesek, hemen "Onu tutan mı

---

men âyetin mânasına ulaşmada zorlandığımı itiraf etmeliyim. Parantez içi açıklamaları âyetin son cümlesi teyit eder.

10 *Mustekar* ve *mustevda'* kelimelerinin geçtiği bir başka âyet için bkz. 73/En'âm: 98 not 80. Farklı bir ibareyle benzer bir mâna için bkz. 92/Muhammed: 19.

11 *Kitabun mubin*, Levh-i Mahfuz'dur (29/Burûc: 22, not 18). Bu tamlama ilk bakışta önümüze şu problemi çıkarır: Hem "bilinmezlik" mânasındaki belirsizlik, hem "apaçıklık" mânasındaki *mubin*'lik: nasıl oluyor? İki ihtimal var: Ya "Allah için ayan açık, insan için akıl sır ermez bir yazılımla korunmuş..", veya hem lazım hem müteaddi olan *mubîn*'in özünde açık ve dâhi açıklayıcı olan çift yönlü tabiatına istinaden "Göstergeleriyle insana açık, özüyle Allah'a açık bir yazılımla korunmuş.." Her hâlükarda belirsiz olarak geldiği bu ve buna benzer bağlamlarda özellikle "ilâhî yazılım"a ve oluş-bozuluş yasalarının kayıtlı tabiatına delalet eder (Msl. 53/Neml: 75; 76/Sebe': 3). Bu ilâhi yazılımın kaynağı 39/Yâsîn 12'de *imâmin mubin* (ana bellek) olarak beyan edilir.

12 Bu durumda eğer açlık varsa, bu, rızkın yetersizliğinden değil insanoğlunun hırsa dayalı bencillik ve paylaşmayı bilmeyen açgözlülüğündendir. Bu âyet "kader"in her şeyin ilâhî bir ölçü ile yaratıldığını isbat edip varlıkta tesadüfü reddeder. Zımnen: Eşyanın kaderi onun tabi olduğu ilâhî yasalarda kayıtlıdır.

13 Parantez içindeki "bile", cümlenin telmihine dayanır. Zımnen: Kudreti sonsuz Allah bile göğü-yeri aşamalı bir biçimde bir yasaya bağlı olarak yarattı. Siz ey mü'minler! Toplumsal dönüşümün bir çırpıda olmasını, başarının plansız-programsız ve nizamsız-intizamsız geleceğini mi sanıyorsunuz?

14 "Biz her canlıyı sudan var ettik" ışığında (79/Enbiya: 30). Eski Ahid'de de buna çok benzer simgesel bir ifade bulunmaktadır (*Tekvin* 1:2). Ebu Müslim, ilâhî kudretin mecazi bir tasviri olarak anlar (Râzî). Fakat bağlam, sonsuz kudretin canlıların elementer kökende birliği üzerinden kendini duyurduğunu îmâ ve ifşa etmektedir.

15 Bu ibare, "yeryüzünde halife" olan insanın eşref-i mahlukat olma iddiasını destekler gibi görünmektedir. En azından ilâhî şaheser olan insanı kuşatan en küçükten en büyüğe bütün bir çevrenin, hz. insanın varoluşu için var edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yeryüzü insan için, insan imtihan için yaratılmıştır (Krş: 60/Mülk: 3).

16 *Sihr*'in mânalarından biri de "hileli söz" ya da "el oyunlarıyla aldatma", yani Türkçe'deki çağrışımlarıyla "numara çekme"dir. Müşrikler ölümden sonra dirilişi sihir olarak nitelerken, hiç kuşkusuz bununla sihrin "kara büyü" anlamını kastetmiyorlardı (Konuyla ilgili notlar için bkz. 4/Müddessir: 24; 56/A'râf: 116 ve 94/Bakara: 102).

17 *Ummet* teriminin anlamları arasında "süre, zaman" da bulunmaktadır (Krş: 71/Yusuf: 45). Ne ki kelimenin ilk anlamı bu değildir. İlk anlamı göz önüne alarak *ila ummetin ma'dûdetin*'e "belirlenmiş bir topluluk için" karşılığı verilebilir. Bu, âyetteki tehdidi âhiret azabı de-

var?" derler. Bakın, o gün geldiğinde, onu onlardan savuşturacak hiçbir güç olmayacak; dahası, alaya aldıkları gerçek onları çepeçevre kuşatacak.[18]

9 Ne ki eğer insanoğluna katımızdan bir rahmet tattırır, daha sonra da o rahmeti ondan çekip alırsak; derhal o derin bir umutsuzluğa, dehşet bir nankörlüğe saplanır. 10 Yok eğer kendisine dokunan bir sıkıntı ve darlığın ardından ona esenlik ve bolluk tattırmış olsak, hemen der ki: "kötülük(veren güç)ler benden uzaklaştı";[19] (ve) bir anda küstahça bir övünce kapılır. 11 Ancak sabreden, Allah'ın rızasına uygun işler yapan kimseler (bu tavrı takınmazlar): İşte onlar için, ilâhî bir bağış ve muhteşem bir karşılık vardır.

12 ŞÖYLE Kİ; belki de, onların "Onun üzerine bir hazine indirilmeli değil miydi?" ya da "Onunla birlikte bir de melek gelse (ya)!" demekle senden beklentileri, göğsün bu yüzden daralsın da, sana bildirilen kimi vahiyleri kulak ardı edesin diyedir![20]

Kesinlikle sen sadece bir uyarıcısın! Allah ise, her şeyi en ideal mânada koruyandır.[21]

---

gil de Bedir yenilgisi olarak tefsir edenlerin yorumuna uygun düşmektedir. Çünkü Bedir'de cezaya çarptırılan, Mekke'nin inkârcı seçkinleri arasından "belirlenmiş bir topluluk" idi.

18 *Hâka* mazi fiildir, fakat gelecek zamana ilişkin bir bölümün içerisinde geçmektedir. Amaç muhatapta Ceza Günü'nü yaşanmış bir gerçeklik kadar kesin kabul edecek bir tasavvur inşa etmektir.

19 Parantez içi açıklamamız âyetin lafız, mâna ve maksadına uygundur. Şöyle ki; *zehebe 'an* (uzaklaştı), öznesi içinde bir yüklemdir ve aktif eyleme delalet eder. Uğurluluk-uğursuzluk batıl inancını çağrıştıran bu tasavvur, mutluluğu/iyiliği olduğu gibi mutsuzluğu/kötülüğü de özü itibarıyla Allah'tan bağımsız bir özne olarak görmektedir. Bu tasavvura sahip olan birinin bollukta da darlıkta da Allah'a yönelmesi, elde ettiğinde şükür kaybettiğinde hamd etmesi, dahası özeleştiri yapıp bilincini tevbeyle yenilemesi mümkün değildir. Vahiy, bu aklın sahibini, Allah'tan bağımsız bir mutluluk tasarımı yaptığı için kınamaktadır. Bu tür bir tasavvuru, 3. âyet temelden reddetmektedir.

20 *Fe lealleke*, bir "beklentiyi" ifade etmektedir. Bu beklentinin öznesi olağanüstü taleplerde bulunan müşrikler, beklentinin nesnesi ise "bildirilen kimi vahiylerin kulak ardı edilmesi"dir. Hz. Peygamber'in göğsünün daralması ise bu beklentiyi ortaya çıkaran nedendir. Hz. Peygamber'in saçlarını ağartan, Mekkelilerin bu tavırlarıdır. Onun göğsünün daralmasının nedeni, yalnızca kendi başına karşılamaktan aciz olduğu Mekkelilerin mucize talepleri değildir. Aksine, geçmişte mucize talep eden tüm inkârcı toplumların gelen mucizeye rağmen iman etmediklerini, bunun sonucunda da geri dönüşü mümkün olmayan bir helâk sürecine mâhkum olduklarını biliyor olmasıdır. Söz konusu toplumların helâki, bir film şeridi gibi bu sûrede de aktarılacaktır. Bu örneklerin tamamında da süreç aynıdır: Peygamber gönderilir. Toplum mesajı inkâr ederek mucize ister. Mucize verilir ve toplum mucizeyi yalanlar. İlâhî ceza geri alınmaz bir biçimde kesinleşir ve infaz süreci başlar. Bu arada ahlâkî kokuşma toplumu ayakta tutan tüm unsurları yok ederek ölümcül bir hastalık gibi sosyal bünyeyi çepeçevre kuşatır ve çöküş kaçınılmaz olur. En sonunda toplum yeryüzünden silinip gider. İşte Hz. Peygamber'in içini daraltan Mekke inkârcılarının da kendilerini bu geri dönülmez helâk sürecine sokacak sorular sormaya başlamalarıdır. Böyle başlayan bir sürecin feci sonunu bilmek, Rasulullah'ı tedirgin etmektedir.

21 Zımnen: Vekil değil nezîr ol! Allah adına tahhüt altına girme, görevini yap! Bu sana yeter.

13 Yoksa "onu o uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Madem öyle, eğer dürüstseniz haydi Allah dışında gücünüzün yetip elinizin erdiği herkesi yardıma çağırın; siz de onun seviyesinde 'uydurulmuş' (!)[22] on sûre getirin de (görelim)![23] 14 Fakat, eğer onlar sizin çağrınıza cevap veremezlerse; o zaman bilin ki (Kur'an vahyi) yalnızca Allah'ın ilmiyle indirilmiştir; yine (bilin ki) O'ndan başka ilâh yoktur: Şimdi siz, artık O'na kayıtsız şartsız teslim olacak mısınız?

15 HER KİM dünya hayatını ve onun güzelliklerini isterse, orada yaptıklarının karşılığını tastamam veririz; üstelik onlar orada, (niyet ve amaçlarına bakılarak) değerlendirmeye tabi tutulmazlar.[24] 16 (Fakat) işte bu kimselerin payına âhiretten düşen yalnızca ateştir; zira onların burada yaptıkları (yatırım, orada) işe yaramayacaktır: (ibadet adına) yapa geldikleri her şey ise zaten batıldır.[25]

17 Şu hâlde, hiç (böyleleri), Rabbinden (gelen) hakikatin apaçık belgesine dayanan kimseyle bir tutulabilir mi? Şimdilerde[26] O'nun katından bir şahidin duyurduğu o belgeyi, daha önce de bir önder ve bir rahmet olarak Musa'nın Kitabı temsil ediyordu. İşte, ancak (hakikatin birliğini fark eden) o kimseler bu vahye inanırlar. Küfür ittifakı mensuplarından[27] her kim bu hakikati inkâr ederse, iyi bilsin ki onun son durağı ateştir.

Sen (ey bu vahyin muhatabı); sakın ola onun kaynağı hakkında tereddüde düşeyim deme;[28] iyi bil ki o, Rabbin katından gelen hakikatin ta kendisidir: ve fakat insanların çoğu (henüz bu gerçeğe) inanmıyorlar.

18 İmdi, kendi uydurduğu yalanı Allah'a isnat edenden daha zalim biri olabilir mi? İşte onlar, (hesap vermek üzere) Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar. Şahitlerse "İşte, Rablerine karşı yalan söyleyenler bunlardı!" diyecekler.

Unutmayın: Allah zalimleri rahmetinden tamamen dışlamıştır: 19 O zalimler

---

22 İnkarcı muhataplara nükteli bir meydan okuma. Parantezli ünlem, kelimede içkin olan ince ironiye işaret eder.

23 Bakara 24 ve Yûnus 38'de bu meydan okuma mutlak olarak herhangi bir sûre içindir. Buradaysa "on sûre getirin" şeklinde yer almaktadır. Bu, bazı müfessirleri Yûnus sûresinin Hûd'dan sonra indiği sonucuna götürmüştür (İbn Atıyye). *Menâr* sahibi bu meydan okuyuşun kıssalar için geçerli olduğunu söyler.

24 Lafzen: "değerleri düşürülmez". "Fiyat düşürdü, ucuzlattı" anlamına gelen *behase* fiilinden. Açılımı "Eğer niyet ve amacına bakılarak dünyada yaptıklarına değer biçilecek olsaydı, bu çok düşük bir değer olurdu" şeklinde olur (Krş: *Menâr*).

25 Bunun bir örneği için bkz. Enfal: 35.

26 Bu ilavenin gerekçesi, *yetlûhu* fiilinin *-min kablihî* (daha önce) ile karşıtlık oluşturacak şekilde– şimdiki zamanı göstermesidir.

27 *Ahzâb* genelde Kur'an'da "küfürde ittifak etmiş müttefikler" mânasında kullanılmaktadır.

28 *Mirye*: "Bir şeyde iki arada bir derede kalmak". Türetildiği kök, "atın huylandığı için eşelenmesini" ifade eder. Türevleriyle birlikte kelime, hep birbirine yakın anlamlarda ve tüm vahiy süreci boyunca kullanılır (İlk kullanıldığı yer 26/Necm: 12). Cehaletten kaynaklanan "mutlak şüphe" anlamındaki *şekk*'ten ve "yakine ulaştırmayan bilgiye dayalı ya doğruysa endişesi taşıyan kuşku" anlamındaki *rayb*'den farklı olarak "birbirine karşıt iki şey arasında gidip gelmeyi, bocalama ve tereddüt durumunu" ifade eder (*Külliyyât*).

ki, insanları Allah'ın yolundan çevirirler; onu çapraşık ve dolambaçlı göstermeye çabalarlar: çünkü onlar âhirete inanmazlar. 20 Bu tipler yeryüzünde (cezayı atlatsalar da, âhirette) yakalarını asla sıyıramayacaklar;[29] Allah dışında onlara yardım edecek bir evliya da olmayacak; onların azabı katlandıkça katlanacak: (değil mi ki) onlar hakikati işitmeye tahammül edemiyorlardı ve gerçeği görmemekte direniyorlardı? 21 Bu tipler kendilerine yazık eden kimselerdir; ve uydurdukları kuruntu(ürünü aracı)lar, kendilerini yüzüstü bırakmıştır.[30] 22 (Daha dünyada bütün bunlar olacaksa,) âhirette ondan beter ziyana uğrayacakları kesindir.

23 Ne var ki iman edenler, Allah'ı razı eden değerler üretenler ve Rablerine gönülden boyun eğenler de var: işte cennet ehli olanlar da bunlardır; bunlar orada ebedi kalacaklardır.

24 Bu iki kesim insanın örneği, kör ve sağır biriyle gören ve işiten birinin arasındaki fark gibidir: Konum olarak hiç bu ikisi aynı düzeyde olabilir mi? Hâlâ ibret almayacak mısınız?[31]

25 DOĞRUSU; Nûh'u da mesajımızı kavmine taşımak için elçi olarak görevlendirmiştik. (Demişti ki:) "Bakın, ben size açık ve net bir uyarıyla geldim. 26 Şöyle ki: Başkasına değil sadece Allah'a kulluk edesiniz! Çünkü ben, can yakan bir Gün'ün cezasına çarptırılmanızdan korkuyorum."

27 Bunun üzerine kavminin seçkinlerinden inkârda ısrar edenler şöyle dedi: "Bakıyoruz da, sen de bizim gibi sadece ölümlü bir insansın. Yine, sana ayak takımına mensup sığ görüşlü kişilerin dışında kimsenin uymadığını görüyoruz.[32] Sonuçta, sizin bize karşı bir üstünlüğünüzün olmadığını düşünüyoruz.[33] Aksine, sizin yalancı olduğunuzdan eminiz!"

28 Dedi ki: "Ey kavmim! Düşünsenize bir: ya ben Rabbimin katından gelen açık bir delile dayanıyorsam; dahası, ya O bana katından bir rahmet bahşettiği hâlde siz bunu görmüyorsanız? Şimdi siz, (O'nun delil ve rahmetini) görmeye dâhi tahammül edemezken biz kalkıp da ona (imana) sizi zorlayabilir miyiz?[34]

---

29 *Lem yekûnû* ibaresinde gelecek zaman kastedilmesine rağmen bunun geçmiş zaman kipiyle ifade edilmesi, muhataba şu mesajı verir: bu sonucu olup-bitmiş gibi kesin bil!

30 Her tür şirk ve ilâhlaştırma insanın kendi kendisine söylediği yalandır; ve en tehlikeli yalan insanın kendisini inandırdığı yalandır.

31 Bu âyet, birbiri peşi sıra ele alınacak olan altı ayrı kıssanın hemen öncesinde, insan tasavvuruna iyi-kötü ayrımını, gören-görmeyen, işiten-işitmeyen örneği çerçevesinde sunuyor. Yine aynı kıssaların farklı boyut ve vurgularla ele alındığı A'râf sûresinde, kıssaların hemen öncesinde yer alan âyet de iyi-kötü ayrımını verimli toprak-verimsiz toprak örneği temelinde sunmaktaydı (56/A'râf: 58).

32 Her peygamberin kula kulluktan kurtuluş çağrısına ilk koşup gelenler topumun mazlum ve mağdur kesimleri olmuştur. Bu da mağdur ve mazlum kesimlerin, ilâhî davetin doğal müttefikleri olduğunu gösterir.

33 Güce ve paraya tapanlar, güce ve paraya teslim olurlar. Zımnen: Eğer bizim üstünlük alameti saydığımız güç, servet ve iktidar sizde olsaydı üstünlüğünüzü kabul ederdik.

34 Cümle içindeki *hâ* zamirleri, hem "delili", hem de "rahmeti" görmektedir. Bunun yaklaşık açılımı şudur: "..siz bizim delile tabi olup inanmamız sonucunda bize bahşedilen *rahmeti* görmezken, biz kalkıp da sizi delili görüp

29 İmdi ey kavmim! (Çabama karşılık) sizden bir bedel beklentisi içerisinde değilim! Benim (çabamın) karşılığı Allah'a aittir. Dahası, (bana) güvenip inanan kimseleri de etrafımdan uzaklaştıracak değilim.[35] Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklar(ına inanıyorlar). Ve fakat bu arada, ben de sizin cahilce davranan bir topluluk olduğunuzu düşünüyorum.[36] **30** Bakın ey kavmim! Eğer onları etrafımdan uzaklaştırırsam, Allah'tan gelebilecek bir cezaya karşı bana kim yardım eder? Bunu da mı düşünemiyorsunuz?[37] **31** Dahası ben size, "Allah'ın hazineleri benim gözetimimdedir" demiyorum; görünmezin bilgisine sahip de değilim. Üstelik asla "Ben meleğim" de demiyorum.[38] Sizin küçük görüp tahkir ettiğiniz kimseler için "Allah onlara gelecekte bir hayır vermeyecek" demeye ise[39] zaten yanaşmam: Allah onların içlerindekini çok daha iyi bilir; eğer böyle davranırsam o zaman ben de kendisine zulmeden biri olup çıkarım."

32 Dediler ki: "Ey Nûh! Bizimle tartıştın, üstelik aramızdaki tartışmada hayli ileri gittin. Madem öyle, eğer sözünün arkasındaysan hadi bizi tehdit ettiğin cezaya çarptır!"

33 Dedi ki: "Allah dilesin yeter ki! Onu sizin başınıza öyle bir sarar ki, artık bir daha asla[40] atlatamazsınız! **34** Hem ben size ne kadar öğüt vermeye çalışırsam çalışayım, eğer Allah sizin yoldan sapmanızı dilemiş olsaydı (-hele ki öyle değil-),[41] benim verdiğim öğüt size hiçbir yarar sağlamazdı: O sizin Rabbinizdir, sonunda O'na döndürüleceksiniz."

35[42] YOKSA, "Bu[43] (kıssayı) o uydurdu"

---

inanmaya zorlayabilir miyiz?" Bunun anlamı, "imanın sahibine bahşettiği *rahmeti* göremeyen, insanı o imana götüren *delili* göremez" demektir. Yani zımnen: *Meyveyi* dâhi görmekten aciz olan *kökü ve saçağı* nasıl görsün?

35 Her peygamber gönderildiği kavmin karşısına, Allah'ın elçisi olmanın doğal sonucu olarak davetinin karşılığını Allah'tan alacağı haberiyle çıkar.

36 Yani: Bir peygambere pazarlık teklif etmek kendini bilmezliktir. Fiyatı olanların değeri olanlarla pazarlığı için Kâfirûn sûresi ve notlarına bakınız.

37 Nûh peygamber hakikat kavgası verirken, inkârcı muhatapları sınıf kavgası veriyorlardı. Tek dertleri zulüm ve küfürle elde ettikleri güç, servet ve iktidarın ellerinde kalmasını sağlamaktı.

38 Zımnen: Sizin istediğiniz bende yok. Âyet, "Bir peygamber ne değildir?" sorusunun cevabını sıralıyor: 1) Define bulma aleti değildir. 2) Gaybtan haber veren kâhin değildir. 3) İnsanüstü varlık değildir.

39 Girişteki *vav*, kaynak metnin vurgusunu hedef metne taşıyabilmek için "ise" ile karşılanmıştır.

40 Baştaki bağlaç çeviriye "dâhi" ile yansırken, cümlenin öznesinin açık ve bağlantısız zamirle (*entum*) yapılandırılması, "asla" pekiştirmesini zorunlu kılmaktadır.

41 Veya: "helâkinizi dilemiş olsaydı" (Krş: Râzî). Parantez içi açıklama hem cümlenin şartlı yapısı gereği sözgelimine, hem de Kur'an'ın bütününe dayanmaktadır (Bkz: 94/Bakara: 256; 62/Kehf: 29; 48/Nâzi'ât: 3). Allah'ın saptırma ve doğru yolu göstermesinde insanın tercihinin belirleyiciliği için bkz. 94/Bakara: 27. Parantez içi açıklamanın gerekçesi, zalim kavmin 27 ve 32. âyetlerde dile gelen tavrıdır (Krş: 58/Ra'd: 27, not 37).

42 Süren kıssanın arasında, kıssanın zamanından ver-kaç yöntemiyle çıkıp sözü iniş zamanının 'şimdi ve buradasına' getiren bir âyet. Bu nedenle bağımsız pasaj olarak görülmüştür.

mu diyorlar? De ki: "Eğer onu ben uydurmuşsam, bunun sorumluluğu bana aittir: Ama benim, sizin işlediğiniz suçlara ilişkin hiçbir sorumluluğum bulunmamaktadır."[44]

36 DERKEN Nûh'a şöyle vahyettik: "Şu kesin ki, daha önce inanmış olanlar dışında bundan böyle toplumundan kimse sana inanmayacak:[45] Artık, onların yapa geldikleri şeylerden dolayı sakın üzüleyim deme![46] 37 Bizim rehberliğimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde[47] gemiyi inşa et[48] ve (bundan böyle) sakın kendisini harcayan kimseler hakkında Bana başvurma! Şu kesin: onlar boğulacaklar.

38 DERKEN o, gemiyi inşa etmeye koyuldu. Şimdi, toplumunun önde gelenleri ne zaman ona rastlasalar, onunla alay ederlerdi. O derdi ki: "Siz bizimle alay ediyorsanız, hiç kuşkunuz olmasın ki, (zaman gelecek) tıpkı sizin gibi,[49] biz de sizinle alay edeceğiz. 39 Evet, zamanı gelince siz de öğreneceksiniz alçaltıcı bir cezaya kimin çarptırılacağını; dahası, kalıcı bir azaba kimin mâhkum edileceğini.[50]

40 En nihayet, hükmümüzün vakti gelince tandır kaynadı.[51] (Nûh'a) "Yanına her

---

43 Lafzen: "o".

44 Burada, muhatabı doğrudan suçlamak ve yargılamak yerine onun kendi durumunu gözden geçirmesi ve kendi kendini yargılaması için böyle hoş bir üslûp kullanılmıştır. (Ayrıca bkz. 94/Bakara: 170; 70/Hûd: 35; 77/Zümer: 43; 83/Zuhruf: 81.)

45 Krş. "Karar kesin: onlar boğulacaklar!" (80/Mü'minûn: 27) Şöyle bir soru gelebilir: Kâfir kavmin artık inanmayacağına dair bu kesin haber Hz. Nûh'un helâk duasından (64/Nûh: 26-28) sonra mı yoksa önce mi gelmiştir? Nûh 25 ışığında Hz. Nûh'un bu duayı, kavmin helâkinden sonra olan biteni kendi vicdanında da tasdik sadedinde yaptığı düşünülebilir. Yine âyetin devamından, Hz. Nûh'un onlar için üzüldüğü anlaşılmaktadır. Bu hakikatin Hz. Peygamber'i nasıl derin bir endişeye sevk ettiğini tahmin edebiliriz.

46 Yani: Onlar üzülmeye değmez, zira onların kalemini Ben kırdım. Tufan, toprağa aldırılan gusûl abdestidir. Bu âyet, ilâhî bir yasayı hatırlatmaktadır: Tuğyan olan yerde mutlaka tufan olur. Her zaman ve zeminin tuğyanı da tufanı da farklıdır. Tuğyanı ahlâk alanında olan bir toplumun tufanı da o alanda kopar. Tuğyanı güç ve servet alanı olan bir toplumun tufanı da o alanda kopar. Tuğyanı inanç alanında gerçekleşen bir toplumun tufanı da o alanda kopar. Böyle bir yerde tevhid ve adâlet ehline düşen tuğyan seline kapılmayıp, karada da olsa gemi yapmayı sürdürmektir. Eğer deniz lazım olursa, denizin Rabbi onu yerden olmazsa gökten indirmeyi bilir. Nasıl ki her tuğyanın bir tufanı varsa, her tufanın bir Nuh'u ve her Nuh'un bir gemisi vardır. Ezeli ve biricik hakikatin insanlığın son çevrimindeki tezahürü olan Kur'an, kendisinden sonraki tüm tufanlarda karada gemi yapacak olanların klavuzu, rehberi, rotası ve yol haritasıdır.

47 Lafzen: "vahyimizle" (Krş: 80/Mü'minûn: 27).

48 Nûh kıssasını kendimize çağdaş kılacak olursak, bu ilâhî ferman bize şunu söyler: Sen, Kur'an'ın rehberliği altında hayat gemini inşa et! Tufana gark olacak bir tuğyan ortamından, ancak Allah'ın rehberliği altında inşa edilmiş bir hayat gemisiyle kurtulabilirsin.

49 Lafzen: "tıpkı sizin alay ettiğiniz gibi".

50 Birinci tehdidin dünya hayatında, ikincisinin ise âhirette gerçekleşeceği açıktır.

51 *Fâra't-tennûr* (Krş: 80/Mü'minûn: 27) cümlesi birbirine zıt iki unsuru yan yana getirmektedir: *fâra* yüklemi "kaynadı, coştu, taştı" gibi suyla ilgili bir eyleme delalet ederken, onun öznesi olan ve "tandır, fırın, ocak" anlamına

tür (canlıdan) birer çift[52] al; bir de haklarında hüküm kesinleşmiş olanlar dışında[53] aileni ve iman eden kimseleri .(al)" talimatını vermiştik. Zaten onun inancını paylaşan kimseler çok azdı.[54]

41 Sonunda (Nûh) "Haydi, ona binin!" talimatını verdi; "yol alması da, demir atması da Allah'ın adıyla olsun:[55] gerçek şu ki, benim Rabbim elbette tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet kaynağıdır."[56]

42 Ve gemi dağlar gibi dalgaların arasında yol almaya başladı; ve Nûh oğluna –ki o kendi başına bir kenarda duruyordu– seslendi: "Yavrucuğum! Gel, bizimle birlikte bin gemiye; inkâra gömülüp gidenlerle birlikte olma!"

43 (Oğlu,) "Ben bir dağa kaçıp sığınacağım; o beni sulardan korur" dedi.

(Nûh) "Bugün Allah'ın belâsından, O'nun rahmet ettikleri hariç, kimse için kaçıp kurtulma ümidi yok!" diye seslendi. Derken, aralarına dalga giriverdi... artık o da boğulanlardan biriydi.

44 Nihayet denildi ki: "Ey yer, suyunu yut! Ve ey gök, suyunu tut!" Ve sular çekildi ve hüküm infaz edildi, sonunda gemi Cûdî[57] üzerine oturdu. Ve kendilerine kıyan toplum için "Olmaz olsunlar!"[58] denildi.

45 Ve Nûh Rabbine yakardı[59] ve "Rab-

---

gelen *tennûr* ateşle ilgilidir. Cümledeki bu karşıtlık, müfessirlerin birbirini tutmayan yorumlarına neden olmuştur. Bu yorumlardan çoğu Talmut kaynaklı yorumlardır. Râzî, Arapların yeryüzü için "tandır" mecazını kullandıklarını söyler. *Menâr* sahibine göre, *Fara't-tennur*'un en makul anlamı, yeryüzünü tufana veren bir su fışkırmasıdır (Krş: XII, 75-76). Bu fışkırma Kamer 11-12. âyetlerde tasvir edilmiştir. Elmalılı, bunun mecaza hamledilmesinin doğru olmadığını, ibarenin hakikatinin buhar gücüyle hareket eden bir gemi motorunu akla getirdiğini söyler. Elmalılı'nın bu yorumunu, geminin yapımının "ilâhî gözetim altında" ve "vahiyle" gerçekleşmesi güçlendirmektedir.

52 *Zevceyn-isneyn* kalıp ifadesinin yaklaşık Türkçe karşılığı. Orijinal ifade, hem erkekli dişili eşlilik, hem de cinsiyet belirtmeksizin çifterlilik anlamına gelmektedir. En doğrusu iki anlamı birden içermesidir.

53 Oğlu dışında karısı da inanmamış, bu yüzden gemiye alınmamıştı (113/Tahrîm: 10).

54 Zımnen: 113/Tahrîm 10'a istinaden karısı ve oğlu bile paylaşmamıştı.

55 Besmele'nin tüm vahiylerin ortak kodu olduğu buradan anlaşılmaktadır. Besmele için bkz. 1/Fâtiha, not 1.

56 Belanın tam göbeğinde, Rabbin tarifsiz bağışlayıcı ve eşsiz rahmet kaynağı oluşunu dile getirmek... Zımnen: O'nun helâki dâhi hiçbir aklın boyutlarını tahmin edemeyeceği rahmet ve mağfiretinin eseridir. Bunu ancak Allah'ın "gör" dediği yerden bakanlar görür.

57 Zeyd b. Amr'ın şiirinde "dağ, tepe" anlamına cins isim olarak andığı *cûdî* "yüksek tepe" anlamına gelir. Bir yorumda, bunun her dağa verilebilen bir cins isim olduğu ifade edilir (Bkz: Elmalılı). Bugün aynı adla şöhret bulan Cûdî Dağı olduğu söylenmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te Ararat (Ağrı/Urartu) dağı olarak geçer.

58 Lafzen: "uzak olsunlar". Zemahşerî, mef'ul olarak gelen *bu'den* için şu yorumu getirir: "Eğer uzaklaştırmaktan amaçlanan onun helâk ve ölümü ise, bu şekilde gelir. İşte bu sebeple bu ifade yalnızca beddua için kullanılmıştır. Bunun meful olarak gelmesi, kahredici güce ve ezici büyüklüğe delalet eder. Çünkü bütün bunlar, ancak sınırsız gücü ve kahredici bir öznenin fiili müdahalesi sonucunda gerçekleşir. Böyle bir mef'ulün fiilinin öznesi de, eylemine kimsenin ortak olamadığı biricik fail olan Allah'tır" (*Keşşaf* II, 218).

59 Metinde *nida* olarak geçen kelime, artık boğulmuş bir çocuk için yakarışla birlikte, yüreği yaralı bir babanın sızlanış ve yazıklanışı-

bim" dedi, "o benim oğlumdu, ailemden biriydi!.. Bir kez daha anladım ki,[60] senin sözün (herkesi kapsayan) gerçeğin ta kendisiymiş; ve en hakkaniyetli hüküm veren de Senmişsin!"

46 (Allah) "Ey Nûh! Kesinlikle o senin ailenden sayılamaz;[61] dolayısıyla bu (bu tarz yaklaşım) doğru olmayan bir davranıştır;[62] bundan böyle, iç yüzünü bilmediğin bir şeyi Benden isteme: Elbet Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim!" dedi.

47 (Nûh) "Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şey istemekten sana sığınırım! Eğer beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, büsbütün kaybedenlerden olurum!" dedi.[63]

48 (Nûh'a) "Ey Nûh! Senin ve seninle birlikte olanların nesillerinden (gelecek) olanlara, katımızdan bir esenlik ve mutluluk, bir bereket ve bolluk (muştusuyla) inip yerleş. Ama (gelecek) kuşaklar (arasında öyleleri) bulunacak ki; (önce) onlara geçici zevkleri tattıracağız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azaba çarptıracağız!" denildi.

49 BUNLAR sana bildirdiğimiz gaybî haberlerdendir; bunları ne sen ne de toplumun daha önce biliyor değildiniz.[64] Şu hâlde sabret! Unutma ki mutlu son, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olanlarındır.[65]

50 ÂD[66] (kavmine) ise, soydaşları[67] Hûd'u gönderdik. "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin! (Zira) si-

---

nı da ifade etmektedir.

60 Metindeki *ve inne* ibaresine, lafız, mânâ ve maksadın üçü birden gözetilerek bu bağlamda verilebilecek en isabetli karşılık bu olsa gerektir.

61 *Ehl* teriminin kan bağını aşan kullanımıyla ilgili bir tahlil için bkz. 53/Neml: 57, not 60. Tefsirlerimiz buradan yola çıkarak boğulan oğlun Hz. Nûh'un öz oğlu değil, karısının eski kocasına ait bir çocuk olduğunu dile getirirler. Nadir olarak, kadının zinadan peydahladığını söyleyenler de olmuştur. Fakat bu her açıdan yanlıştır. Zira böyle bir itham isbatı yoksa iftira olur ve iftira herkes için yasaktır.

62 Bu ibarenin alternatif bir anlamı, "o (oğul) yerini bulmamış bir ameldir" şeklinde olabilir. Kur'an'ın genelinden, "insanın çocuğu onun amelidir" dediği çıkarılabilir. Fakat bu anlam, ancak tali bir anlam olabilir. *'Amelun, 'amile* olarak da okunmuştur. Bu takdirde mâna şöyledir: "çünkü o (oğul) yanlış yaptı". İbn Abbas, İkrime, Kisai ve Yakub gibi kıraat imamlarının tercih ettiği bu anlamda yanlış yapan boğulan oğul iken, bizim çevirimizde yanlış yapan Hz. Nûh'tur. Arkadan gelen Hz. Nûh'un tevbesi bunun delilidir. Vahiy aynı hassasiyeti Hz. İbrahim'in babasına duası konusunda da sergilemiştir (114/Tevbe: 113-114). Esas aldığımız okuyuşta mastar olarak *amelun* okunan sözcük alternatif okuyuşta fiil olarak *amile* okunmaktadır. Bunun kelamdaki "peygamberlerin masumiyeti" tartışmalarını önceleyen bir okuma biçimi olduğu açık.

63 Hz. Nûh'un tevbe ederken yaptığı itiraf, kulun ilâhî takdirin sebepleri, insanın nihai konumu, bunun niçin ve nedenleri hakkındaki bilgiyi tüketemeyeceğinin itirafıdır. Bir sonraki âyet bunun belgesidir.

64 "Âyetteki *gayb* "olay anında orada olmamak" şeklinde anlaşılabilir (Bkz: 67/Kasas: 44, not 54).

65 Zımnen: Biz bunları hikaye olsun diye anlatmadık; muhatapların hayatında yankı bulsun diye anlattık.

66 'Âd ve bir sonraki Semud kıssaları arasındaki çarpıcı bağlantı için bkz. 56/A'râf: 73 not 55 ve 11/Fecr: 6, not 9.

67 Lafzen: "kardeşleri". Yani, 'Âd kavminin soyundan (Bkz: 86/Ahkâf: 21).

zin, O'ndan başka kulluk edeceğiniz bir ilâh yoktur. Sizin (yaptığınız) uyduruk ilâhlar icat etmekten başka bir şey değildir![68] **51** Ey kavmim! Sizden bu (çabam) için maddî bir karşılık talep etmiyorum. Yaptıklarımın karşılığını takdir edecek olan yalnızca beni yoktan var edendir. Bunu olsun akledemiyor musunuz? **52** Haydi ey kavmim! Günahlarınız için ondan af dileyin ve bilincinizi yenileyerek O'na yönelin (ki), sizin üzerinize gökten bol bol rahmet yağdırsın ve gücünüze güç katsın;[69] ama (her şeyden önce) sizler günaha gömülerek yüz çevirmeyin!"

53 "Ey Hûd!" dediler, "Sen bize bir delil ile gelmedin. Sırf senin sözlerine kanıp da ilâhlarımızı terk edecek değiliz. Yani, bizden sana inanmamızı asla bekleme! **54** 'Seni ilâhlarımızdan kimileri fena çarpmış' demekten başka sana söyleyecek hiçbir sözümüz yok!"

(Hûd) şöyle dedi: "Bakın, Allah şahidim olsun ve siz de şahit olun ki, (Allah'a) ortak koştuğunuz ilâhlarınızdan beriyim; **55** (tabii ki) Allah dışındaki... Haydi artık topunuz bana tuzak kurun; sonra da bana soluk aldırmayın! **56** İyi bilin ki ben, yalnızca benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvendim. Hiç bir canlı yoktur ki, O onun denetimini[70] elde tutmamış olsun. Kuşkusuz benim Rabbim dosdoğru bir yol üzeredir.[71] **57** Ama eğer yüz çevirirseniz (siz bilirsiniz). Doğrusu ben, benimle size gönderilen mesajı ulaştırmış bulunuyorum. İmdi Rabbim (dilerse eğer), sizin yerinize başka bir toplum getirir ve (yokluğunuz nedeniyle) O'na hiçbir zarar veremezsiniz;[72] çünkü benim Rabbim her şeyin denetimini elinde bulundurandır."

58 Ve (cezalandırma) talimatımız geldiğinde, Hûd'u ve inançlarıyla onun yanında yer alanları katımızdan bir rahmetle kurtardık;[73] dahası onları (âhiretin) ağır ve berbat azabından halas ettik.

59 İşte böyleydi 'Âd kavmi: Rablerinin mesajlarını reddettiler ve O'nun elçilerine karşı geldiler; üstelik her inatçı zorbanın yönetimine boyun eğdiler. **60** Sonuçta peşlerine, bu dünyada da kıyamette de bir lânet takıldı.

---

68 Lafzen: "Siz, uyduruk tanrılar icat edenlerden başkası değilsiniz!" Peygamberler davetleri sırasında, muhataplarının kişiliklerini değil kötü eylemlerini hedef almışlardır. Parantez içi açıklama, ibaredeki yan anlamı ortaya çıkarma amacını taşımaktadır.

69 *Midrâr*, sadece "yağmur" değildir. "İnci" mânasına gelen *durrî* ile aynı köke aidiyeti dikkate alındığında, insanın dahli olmadan hazırlanmış olan her değerli ve etkili şeye delalet eder.

70 Lafzen: "kâkülünü". Arap dilinde arsız hayvanların sahiplerinin kontrolü altında olduğunu ifade eden deyimsel bir ibare.

71 Âlemlerin Rabbi'nin "sırat-ı müstakim üzere" olmasının zımni anlamı şudur: O istediğini yapmaya gücü yettiği hâlde ilkeli davranmıştır. Mesela bunlardan biri kendisi için rahmeti ilke edinmesidir (73/En'âm: 54). Ya siz ey insanoğlu! Siz her açıdan yetersiz olduğunuz hâlde neden ilkesiz bir hayat istiyorsunuz?

72 Zımnen: Siz Allah için vazgeçilmez değilsiniz, fakat Allah sizin için vazgeçilmezdir. O hâlde Allah'ın sizi gözden çıkarmasından korkun! Kendilerini vazgeçilmez sananların feci akıbetini haber veren şu âyeti okuyup da titrememek mümkün mü: "Ne gök ağladı onlara, ne yer" (84/Duhân: 29; krş. 106/Nisâ: 133; 92/Muhammed: 38).

73 Bkz. 54/Kamer: 19 ve 45/Hâkka: 6-8.

Unutmayın ki, Rablerini ısrarla inkâr eden işte bu 'Âd idi. Unutmayın: Hûd'un kavmi 'Âd tarih sahnesinden işte böyle silindi.

61 SEMUD'A ise soydaşları[74] Sâlih'i (gönderdik). "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin; (zira) sizin ondan başka kulluk edeceğiniz bir ilâh yoktur. Sizi topraktan inşa eden ve size orayı imar etme yeteneği bahşeden O'dur.[75] O hâlde O'ndan günahlarınız için af dileyin ve artık bilincinizi yenileyerek O'na yönelin; çünkü benim Rabbim (kendisine dönene) çok yakındır, duaları kabul eden tek mercidir.

62 Onlar şöyle dediler: "Ey Sâlih! Doğrusu sen, bundan önce içimizde (hep) gelecek vaat eden biriydin.[76] Şimdi kalkıp sen bizi atalarımızın kulluk ettiği şeylere tapmaktan mı alıkoyacaksın? Ama şunu iyi bil ki, biz senin davet ettiğin şeye dair şüphe içindeyiz" demişlerdi; müteredditbir hâlde...[77]

63 "Ey kavmim!" dedi, "Düşünsenize bir: ya ben Rabbimin katından gelen açık bir delile dayanıyorsam ve O bana katından bir rahmet bahşetmişse? Eğer O'na isyan edersem, Allah'tan gelebilecek bir cezaya karşı bana kim yardım eder? O takdirde siz, yıkımımı artırmaktan başka bir şey yapmamış olursunuz."[78]

64 "İmdi ey kavmim! Allah'a ait olan bu dişi deve[79] sizin için bir sembol kılınmış-

---

74 Lafzen: "kardeşleri". Yani: "Semud kavminin soydaşı olan". Buradaki "onlar" zamiri, eğer adı daha önce geçen Nûh ve Hûd gibi peygamberlere bir atıf olarak anlaşılırsa, bu kan kardeşliğinden daha çok iman kardeşliği şeklinde anlaşılabilir. Fakat karşılaştırmalı bir okuma bunu doğrulamamakta, zamirin Semud toplumunu gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çünkü helâk olan kavimlerin peş peşe yer aldığı A'râf, Hûd, Neml ve Ankebût sûrelerinde Hûd, Sâlih ve Şuayb peygamberlerin adları anılırken *ehahum* geldiği hâlde, sıra Lût'a geldiğinde bu ifade yer almaz (Krş: 56/A'râf: 80, 53/Neml: 54, 89/Ankebût: 28). Tarihi bilgilerimiz, Lût'un davet ettiği toplumun üyesi olmadığı yönündedir. Bu ifade Nûh için de kullanılmaz, çünkü insanlık o zaman henüz kavim ve kabilelere ayrılmamıştı. *Ehâhum* ifadesini "soydaşları" şeklindeki çevirimizin gerekçeleri bunlardır. Bunun tek istisnası olan Şu'arâ' 3'teki kullanım ve bunun açıklaması için 51/Şu'arâ: 161'in notuna bkz.

75 "II. 'Âd"' da denilen Semud'un, İslâm öncesi Arap edebiyatında efsaneleşen imar ve bayındırlık faaliyetine ve bir mimarlık harikası olan kentlerine atıf. Onların bu becerileri için krş. 56/A'râf: 74.

76 Hz. Sâlih üzerinden Hz. Peygamber'in Mekke'deki saygın konumu dile getiriliyor. Dün "el-Emîn" diye onu öven Mekke, ne olmuştu da bugün onu dövme ve ona sövme yarışına girmişti? Cevabı belliydi: Kötülerin itirazı iyiye değil, aktif iyiye idi. Çünkü her iyinin aktifleşince ilk yaptığı şey kötülükle mücadeleydi (Bkz: 4/Müddessir: 2, not 2).

77 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 65/İbrahim: 9, not 12.

78 Bu âyet tevhidi zedeleyen tüm itikadi, akli, fiili ve mistik sapmaların sadece sahih imanın yıkımına değil, aynı zamanda insanın iç mimarisinin de tahribine yol açtığını beyan eder. Bunu söyleyen insanı imar ve inşa eden Allah ise, işte orada durmak gerektir.

79 Lafzen: "Allah'ın devesi". Bu ifade tıpkı *beytullah* (Allah'ın evi) ve bu âyette geçen *'ardullah* (Allah'ın arzı) gibi anlaşılmalıdır. Bu son ikisi nasıl kamu malını ifade ediyorsa, hakkında bir yığın mesnetsiz yorum yapılan bu deve de kamu malını ifade eder. Etiyle canıyla bilinen bir devenin "bilinmeyen mucize-

tır. O hâlde bırakın da Allah'ın arzında otlasın! Sakın ona kötülük yapayım demeyin! Sonra ânî bir azaba çarptırılırsınız."

65 Buna rağmen, onu vahşice katlettiler. Bunun üzerine (Sâlih) dedi ki: "Konaklarınızda keyif sürme süreniz sadece üç gündür; işte bu yalanlanması imkansız bir tehdittir!"

66 Kararlaştırdığımız vakit gelince, Sâlih'i ve onun inancını paylaşan kimseleri Rahmetimiz sayesinde kurtardık; dahası (onları), O Bir Gün (yaşayacakları) utançtan da (kurtarmış olduk).

Şüphesiz senin Rabbin var ya: işte O, eşsiz güç sahibidir, mutlak üstün ve yüce olandır.[80]

67 Derken, o zâlimleri (dehşetli) sayha yakalayıverdi de, kendi yurtlarında cansız donakaldılar; 68 sanki orada hiç yaşamamıştılar:[81] unutmayın ki, Rablerini ısrarla inkâr edenler işte bu Semud idi; unutmayın, Semud tarih sahnesinden böyle silindi.[82]

69 VE doğrusu elçilerimiz İbrahim'e bir müjde getirdiler ve "Selam sana!" dediler. O da "Selam size!" diye mukabele etti ve çok geçmeden önlerine kebap yapılmış bir buzağı çıkardı.[83] 70 Fakat ellerinin ona uzanmadığını görünce onları yadırgadı ve onlardan yana içini bir korku ve endişe kapladı.[84]

Onlar dedi ki: "Endişeye mahal yok, çünkü biz Lût kavmi için gönderildik!"[85]

---

vî bir belge" (*âyeten*) olması, o deve üzerinden yapılan sınavın azametine ve asla tahmin edilemeyecek olan sonucuna işaret etse gerektir. Muhtemelen bu deveyi ayrıcalıklı kılan, onların varlıktaki ilâhî hiyerarşiye müdahale anlamına gelen sahte kutsallık icadı sayılabilecek uygulamalarıydı. Allah için hayvan kurban etmenin hikmeti de, ilâhî hiyerarşiye (*meratibü'l-vücûd*) saygı taliminden başkası değildi (Krş: 91/Hac: 36-37, notlar). Bu, 108/Mâide 103'ten öğrendiğimiz Mekke ve çevresinde yaygın olan bir geleneği andırır. Bu geleneğe göre, özellik sahibi hayvanları önce adayarak sahte bir kutsallık kılıfı geçiriyorlar, bu süreç o hayvanlara eza-cefaya dönüşerek ölüme kadar varabiliyordu. Bu geleneğin köklerinin Semud'a kadar uzandığını düşünebiliriz.

80 Âyetin sonunda Rab için *el-Kaviyy* ve *el-'Azîz* sıfatları birlikte kullanılmıştır. Yedi yerde bu iki sıfat Allah için birlikte kullanılır. Zaman açısından ilk kullanım, hicret öncesinde indirilen bu sûredir. Beşi ise Medenî sûrelerde yer alır. *el-Kaviyy* Allah'ın sonsuz ve mutlak gücünü, *el-'Azîz* O'nun bu gücü kullanına haksızlık ve zulüm yönünde kullanmaya tenezzül buyurmayacağı hakikatini ifade eder.

81 Bkz. 56/A'râf: 92, not 72.

82 Lafzen: "Unutmayın, Semud böyle defedildi" (Bkz: 56/A'râf: 73, not 55).

83 Krş. 87/Zâriyât: 28. Kur'an'ın çift kutuplu yapısı gereği bu pasajda müjde ve belâ yan yana. Adeta "her zorlukla birlikte bir kolaylık var idi" (6/Şerh: 5) âyetinin hayattaki delili gibi.

84 Bu korku, klasik yorumda olduğu gibi onların kim olduğunu anlamamaktan dolayı değildi. Aksine onların kimliğinin anlaşılmasının verdiği endişeydi. Bu yüzden sözün devamı "biz meleğiz" diye değil "..biz Lût kavmi için gönderildik" şeklinde geldi.

85 Lût kavmi, bugünkü Lût Gölü'nün (Ölüdeniz) güneyinde yer alan Sodom, Gomore (Gomorra), Adma, Tseboim ve Bela şehirlerinin halklarını kapsar. Hz. Lût, Amcası Hz. İbrahim'in yanında bölgeye gelmiş, Erden havzasında hayvancılık yapmış, Sodomlu biriyle evlenmiş ve bu şehirlere peygamber gönderilmiştir. Ahlâkî bir çöküş yaşayan kavim arasında eşcinsellik yaygındır. Hz. Lût'un ısrarlı davetine bir avuç insan dışında karşılık ver-

71 Karısı ise ayakta duruyordu; derken hayız alameti hissetti.[86] İşte bu şekilde Biz o kadına İshak'ı müjdeledik;[87] üstelik İshak'ın ardından da (onun oğlu) Yakub'u (müjdeledik).

72 "Ah benim dertli başım! Ben yaşlı bir kadın şu kocam da bir piri fânî olduğu hâlde, ben çocuk doğuracağım ha? Bu gerçekten de çok garip bir şey!" dedi.

73 Onlar "Sen Allah'ın emrini garip mi karşılıyorsun?" dediler; "Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun ey hâne halkı, kuşku yok ki O'dur hamde en lâyık olan, O'dur yüceler yücesi!"

74 Sonunda İbrahim'in endişesi geçip de müjde kendisine ulaşınca, (bu kez de) Lût kavmi konusunda bize ısrarla yalvarmaya başladı;[88] 75 çünkü İbrahim, hep yanık bir yürekle ah edip Allah'a iltica eden biriydi.[89]

76 (Elçilerimiz): "Ey İbrahim, bundan vazgeç! Gerçek şu ki, Rabbinin kesin talimatı gelmiştir: artık onlar geri dönülmez bir cezaya çarptırıldılar!" dedi.

77 Ve elçilerimiz Lût'a gelince,[90] onları korumaya güç yetiremeyeceğini[91] düşünerek derin bir endişeye kapıldı ve "Bugün belâlı bir gün olacak!" dedi.

78 Nitekim kavmi ona doğru çıldırmışçasına seğirttiler; zaten daha önceden de o kötülüğü işleyip duruyorlardı.[92] (Lût) "Ey kavmim! İşte kızlarım, onlar sizin için

---

meyen kavim sonunda helâk olmuştur. Son araştırmalar, Lût Gölü'nün "Lisân" (dil) adı verilen güney ucunun bir fay hattıyla ikiye ayrıldığını, kararın uzantısı olan parçanın yaklaşık 40 metre çöktüğünü, fay hattının kuzey tarafının derinliğinin ise yüzlerce metreyi bulduğunu ortaya çıkarmıştır. Helâk olan kavimlerin çöken bu sığ tabaka üzerinde yaşadıkları tahmin edilmektedir.

86 Veya: "..haber üzerine gülmeye başladı". Tercihimiz *ed-dahik*'in "inkişaf, uyanma, olgunlaşma ve buluğ" anlamından dolayıdır (*Mekâyîs*). Allame Tabatabâi de bu mânayı tercih etmiştir (Bkz: *el-Mîzân*). Aşağı aldığımız yaygın mâna olan "gülmeye başladı" da muhtemel olmakla birlikte, tercihimiz olay örgüsüyle daha bir uyumludur.

87 Müjde Sâre'ye verildi, çünkü çocuk hasretini o çekiyordu. Zira Hz. İbrahim'in Hacer'den bir oğlu vardı.

88 Lafzen: "Bizimle tartışmaya.." Kelimenin kipi (şimdiki zaman) bu bağlamda aykırılık teşkil eder (*Keşşaf*). Bizce sırf bu dilsel gerekçe dahi, *yucâdilunâ*'nın "tartışma, çekişme" anlamı yanında daha farklı bir vurgu taşıdığını gösterir. Müfessirler serbest bir yaklaşımla "meleklerimizle tartıştı" şeklinde açıklarlar. Esed, hiçbir gerekçe göstermeden bu ifadeye "Bize yakarmaya başladı" anlamı verir. Tercihimiz, *yucâdilunâ*'nın "bir şeyde ısrar etmek, direnmek" kök anlamına dayanır. Bir sonraki âyet ise bu tercihin doğruluğunu pekiştirir. Hz. İbrahim'in Rabbi tarafından 'tartışma'ya yakın bir ısrar olarak nitelenen bu yalvarışını, Eski Ahid ayrıntısıyla aktarır (*Tekvin* 18:23-32). Parantez içi açıklama, endişesinin yersizliğini anlayan Hz. İbrahim'in bu kez de onlar adına 'şefaatte' bulunmaya kalkmasını ifade içindir.

89 Bir sonraki âyet, Hz. İbrahim'in ısrarlı yakarışının kabul edilmediğini söylüyor. Buna rağmen Hz. İbrahim'in bu ısrarının gerekçesi veriliyor: yanık yüreklilik ve şefkat. İsteği reddederken isteyeni övme üslûbu, vahyin muhatabında mümeyyiz bir akıl inşa etme amacıyla açıklanabilir.

90 "Soydaşları" nitelemesinin neden olmadığıyla ilgili bkz. âyet 61, not 74.

91 *Ve dâka bihim zer'an*: Türkçe'deki karşılığı "eli ermedi, gücü yetmedi" olan bir deyim.

92 Lût kavminin cinsel tercihleri, hem ahlâki hem fıtrî açıdan mâhkum edilmişti.

daha temiz! Artık Allah'tan korkun da konuklarıma karşı beni mahcup etmeyin; aranızda hiç mi aklı başında biri yok?" dedi.[93]

79 Dediler ki: "Sen de iyi biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok; aslında sen çok iyi biliyorsun bizim ne istediğimizi!"

80 (Lut): "Ah, keşke size karşı koyacak gücüm ya da sırtımı yaslayacağım sağlam bir dayanak olsaydı!" dedi.

81 (Elçilerimiz): "Ey Lût!" dediler, "Biz Rabbinin elçileriyiz; onlar sana asla ilişemeyecekler! Artık gecenin bir vaktinde (iman) ailenle birlikte yola koyul![94] Sizden hiç kimsenin gözü arkada kalmasın; tabii ki karın hariç: çünkü ötekilerin akıbeti onun da başına gelecektir.[95] Unutma ki onların vâdesi bu sabah doluyor: (zaten) sabah yakın değil mi?"[96]

82 Sonunda emrimizin (infaz) vakti geldi, oranın altını üstüne getirdik ve o coğrafyanın üzerine püskürtü hâlinde[97] akkor balçıktan taşlar yağdırdık;[98] 83 Rabbin tarafından hedefi belirlenmiş (taşlar)...[99] O taşlar ki, zalimlerin başlarından hiç de uzak değildi.

84 MEDYEN'e[100] de soydaşları[101] Şuayb'i gönderdik. "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin! (Zira) sizin, ondan başka kulluk edeceğiniz bir ilâh yoktur. Bir de eksik ölçüp tartmayın![102] Her ne kadar sizi şimdi refah içinde görüyorsam da, yine de ben sizi çepeçevre kuşatacak bir Günün gazabından korkuyorum! 85 Bu nedenle ey kavmim, ölçüde ve tartıda

---

93 Hz. Lût'un burada yer alan çağrısının amacı bellidir: Eşcinsel ilişkiyi dışlayıp doğal olana davet. Bazı müfessirler şu yorumu yapar: "İşte kızlarım.." ile gönderildiği kavmin kızlarını kastetmiştir, zira peygamberler gönderildikleri kavimlerin babası hükmündedirler. Bu zorlamadır. Âyet, Şu'arâ 166 ve bir sonraki 79. âyet ışığında "İşte kızlarım, onlarla meşru olarak evlenin!" mânasında anlaşılmalıdır.

94 Hz. Lût'un inkârcı eşine atıf yapılmaksızın "aile"nin mücerret olarak kullanıldığı yer için bkz. 54/Kamer: 34.

95 Hz. Lût'un karısı Sodom'un yerlisiydi, kendisi ise Mezopotamya asıllı bir göçmendi. Karısı hakkı ve haklıyı destekleyeceği yerde hemşerilik gayretine düştü ve bu onun helâkine yol açtı.

96 Son cümlenin, azgın kavmin gün ağarınca helâk olacağını haber veren elçilere Hz. Lût'un "Şimdi mi?" sorusu üzerine, onların verdiği cevap olduğu nakledilir (Ferrâ). Fakat âyetin son cümlesinin, Hz. Lût'un, azgın kavmin "hemen, şimdi" cezalandırılması arzusuna bir cevap teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Nûh'un oğlundan sonra, Nebi'nin saçlarını ağartan bir aile dramı daha.

97 *Mendûd*: "biteviye, birbiri ardınca, kürem kürem". Muhtemelen bununla bir lav püskürtüsü tasvir edilmektedir.

98 *Siccîl*'in "balçıktan taş" ya da "taşlaşmış balçık" anlamı için krş. 87/Zâriyât: 34. Bugün bölgede bolca bulunan yanmış sülfür taşları, ilâhî afetin canlı şahidi olarak varlıklarını muhafaza etmektedirler. Helâkin bir yanardağ püskürmesi ile gerçekleştiğinin kanıtı budur.

99 *Musevvemeten*: "belirli, işaretli". Hedefin Allah tarafından belirlendiğini ve taş balçık karışımı bu püskürtünün hedefe kilitlendiğini ifade eden bir kelime.

100 Medyen ve Hz. Şuayb için bkz. 56/A'râf: 85, not 65.

101 Bkz. âyet 61, not 74.

102 Tüm peygamberlerin davetinin ekseni burada olduğu gibi ikidir: Tevhid ve adâlet. Bu son cümleden Medyen'in de Mekke gibi ticaret merkezi olduğu anlaşılıyor.

adâleti tam gözetin; ve insanları hakları olan şeylerden yoksun bırakmayın;[103] ve kötülüğü yaygınlaştırarak yeryüzünde ahlâkî çürümeye meydan vermeyin! **86** Allah'ın size bıraktığı sizin için daha hayırlıdır; tabii ki eğer O'na inanıyorsanız! Zira ben sizin korumanız değilim!"

87 "Ey Şuayb!" dediler, "Atalarımızın taptıklarını, ya da mallarımız üzerinde keyfimizce tasarrufta bulunmayı terk etmemizi, senin *salât*'ın mı emretmektedir?[104] Oysa ki (bizce) sen oldukça uyumlu ve akıllı bir adamsın!"[105]

88 "Ey kavmim!" dedi, "Düşünsenize bir: ya ben Rabbimin katından gelen açık bir delile dayanıyorsam; ve O beni kendi katından güzel bir rızıkla rızıklandırmışsa? Hem sizi sakındırdığım konulara girmem sadece size muhalefet etme arzumdan kaynaklanmıyor.[106] Aksine tüm arzum, gücümün yettiğince düzeltmeye çalışmaktan ibarettir. Başarım ise yalnızca Allah'a bağlıdır: sadece O'na dayanıp güvendim ve yalnızca O'na yöneldim.[107]

89 "Dahası ey kavmim, benimle yollarınızı ayırmanız sakın sizin günahta ısrarınıza yol açmasın![108] Yoksa Nûh kavminin, Hûd kavminin, ya da Sâlih kavminin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelebilir. Kaldı ki Lût kavmi sizden pek de uzakta sayılmaz. **90** Haydi, günahlarınız için Rabbinizden af dileyin ve ardından bilinçlerinizi yenileyerek O'na yönelin! Unutmayın ki benim Rabbim çok merhametli davranır: O hem sever hem de sevilmeyi ister!"[109]

91 "Ey Şuayb!" dediler, "Senin söylediklerinden bir çoğunu anlamıyoruz; üstelik biz, aramızdaki konumunun ne kadar zayıf olduğunun da farkındayız: eğer ailen(den hatırını saydıklarımız) olmasaydı,[110] seni mutlaka taşa tutardık; zira sen bizden hiç de güçlü ve üstün değilsin."[111]

92 (Şuayb) "Ey kavmim!" dedi, "Sizin

---

103 Bkz. 56/A'râf: 85, not 65.

104 Veya: "..davetin mi.." Ya da 108/Mâide: 57 ışığında: "dinin mi.." İbn Atıyye, tefsirinde meçhul bir raviye atıfla buradaki *salat* sözcüğünün "namaz, kıraat, ibadethane, davet" gibi dört anlama da gelebileceğini, bunlardan birinci ve dördüncüsünün gerçeğe en yakın görüş olduğunu söyler (*el-Muharraru'l-Veciz*; ayrıca bkz. 108/Mâide: 106). Namazın kötülükten alıkoyduğu hatırlanacak olursa, buradaki *salat* doğrudan namaz olarak da anlaşılabilir.

105 Bir sonraki âyette Hz. Şuayb'in verdiği cevaptan onların "akıllı" olmakla, yaptıkları ticari sahtekarlığın gerekçesi olarak "iş bitirici" olmayı kasdettikleri anlaşılıyor.

106 Bu cümle "sizi sakındırdığım konuları, sizin hilafınıza yapmak istiyor değilim" şeklinde de çevrilebilir. Fakat bu çeviride, hem *uhâlifekum* kelimesi yerine tam oturmamakta, hem de bir sonraki cümlenin anlamıyla örtüşmeyen uyumsuz bir anlam elde edilmektedir. Çevirimiz lafız ve mânâ ile birlikte, Hz. Şuayb'in mücadelesinin maksadını da gözeten bir yaklaşıma dayanır.

107 Hz. Peygamber bu etkili hitabetinden dolayı Hz. Şuayb'e "peygamberlerin hatibi" sıfatını verecektir.

108 Pekiştirme edatı olarak kullanılan *nun*'un katkısı çeviriye "ısrar" olarak yansımıştır.

109 *Vedûd*, dil yapısı gereği hem "seven" hem de "sevilen" anlamına gelir. *Feûl* kalıbı hem etken hem de edilgendir. Yani Allah sever ve sevgi ister. Sevginin çift yönlülüğünü göstermesi açısından hayli manidardır.

110 Parantez içi açıklama, bir sonraki âyetin sarih beyanına dayanmaktadır.

111 İmana karşı güç, söze karşı kaba kuvvet, davete karşı şiddet: Küfrün çağlar üstü tabiatına dair bir misal.

nezdinizde ailemin hatırı Allah'ın hatırından daha mı üstün ki, O'nu arkaya atılacak[112] biri gibi telakki ediyorsunuz? Elbette Rabbim sizi yapıp ettiklerinizle kuşatacaktır!"[113]

93 "Ve ey kavmim! Siz kendinize yakışanı yapınız; şunu iyi biliniz ki ben de (kendime yakışanı) yapmaktayım. Zamanı gelince, alçaltıcı cezaya kimin çarptırılacağını ve yalancının kim olduğunu öğreneceksiniz. Siz de gözetleyin, unutmayın ki ben sizinle birlikte zaten gözetlemekteyim."

94 Derken emrimizin (infaz) vakti geldi: Şuayb'i ve onunla aynı inancı paylaşan kimseleri katımızdan bir rahmet sayesinde kurtardık, zulme gömülüp gidenleri malum sayha[114] ansızın yakalayıverdi; öz yurtlarında cansız donakaldılar: 95 sanki onlar orada hiç yaşamamıştılar.[115]

Unutmayınız: Medyen tarih sahnesinden, tıpkı Semud'un silindiği gibi silindi.

96 DOĞRUSU Biz Musa'yı da, âyetlerimizle ve kesin bir yetkiyle 97 Firavun'a ve onun yönetici seçkinlerine göndermiştik. Fakat onlar Firavun'un yönetimine boyun eğdiler. Ne ki firavun(laşmış) bir yönetimin, sağduyulu olması mümkün değildi.[116] 98 O, Kıyamet Günü (de)[117] kavminin önüne düşecek ve onları ateşe sürecek: sürüldükleri yer ne berbat bir yer![118]

99 Sonuçta peşlerine burada da bir lânet takıldı, Kıyamet Günü'nde de... Pay da, pay verilen de ne fenadır![119]

---

112 Yani: "dikkate alınmayacak" (Krş: 40/Furkan: 55). Allah'ı dikkate almakla ilgili bkz. 98/Âl-i İmran: 30.

113 Ya da: "Yapıp ettiklerinizi (ilmiyle) kuşatacaktır". Fakat bu mânaya takdiri bir ilave ile ulaşılmaktadır. Biz usulümüz gereği bundan azamî oranda kaçındık. Tercihimiz *bâ*'nın gerekçe vurgusuna dayanmaktadır.

114 Bu sayhanın içeriğini yansıtan *racfeh* ile ilgili bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 78, not 60. *Sayha*, işiteni çıldırtan dehşetli bir ses. Zımnen: Vahyin çağrısına kulak tıkayanlar, gün gelir belânın çıldırtan sesiyle uyanırlar, fakat iş işten geçer.

115 Benzer bir ibare ve açıklaması için bkz. 56/A'râf: 92.

116 Nefyin haberi *bâ* ile gelirse imkan ve/veya ihtimal yokluğuna delalet eder. İkinci *Firavun* isminin yerinde zamir kullanılmayıp ismin ikinci kez gelmesi, birincisinde Firavun'un kişiliğine, ikincisinde Firavun'un misyonuna bir atıf olarak yorumlanabilir. Zımnen: Her despot yönetim firavuncadır.

117 Tıpkı dünyada olduğu gibi.

118 *Vird*, "girmek, sürmek" mânasına gelir. Bu âyette "sürüyü sulamak için suya sürme" işlemini ifade eder (Taberî ve Zemahşerî). Firavun'un sürüleştirici yönetim modelinin fenalığını îmâ eden bu ibare, onun zalim yönetiminde sürü olmayı kabullenenlerin fena akıbetine bir atıftır. Aynı kökten türetilmiş üç ayrı formun kullanıldığı âyette bu kelime kinaye olarak kullanılır. Yani Firavun, sürüleştirdiği kitleyi sulama bahanesiyle ateşe sürüklemektedir. Bu âyetten, Firavun'un sürüsü olmayı kabullenenlerin Allah tarafından mazur görülmediği anlaşılır. Onlar dünyada sürü olmayı kabullenmekle, kıyamette ateşe sürülmeyi hak etmiş olmaktadırlar.

119 Son cümleyi krş. Âd kavminin helâkini anlatan pasajın son âyeti olan 60. âyet. Bu ve bir önceki âyetin sonlarında yer alan kınama cümleleri, aslında anlamı olumlu olan *el-virdu* ve *er-rifd* gibi kelimelerle inşa edilmesine karşın, "kötü, berbat, fena" anlamındaki *bi'se* kullanılarak kinayeten olumsuz anlama taşınmıştır. Amaç, olayın kahramanlarındaki iç çelişkiye ve çıkış noktasıyla varış noktası arasındaki vahim farka dikkat çekmektir.

100 BÜTÜN bu kıssasını sana anlattıklarımız, (bilinen) kentlerin (acı) hikayelerinden bir kısmıdır: onlardan (geriye) kalıntı bırakan da var, hasat edilmiş tarlalar gibi yerinde yeller esen de... 101 Ama onlara zulmeden Biz değildik, lâkin onlar kendi kendilerine zulmettiler. Dahası Rablerinin (helâk) emri geldiğinde, Allah dışında yalvarıp yakardıkları ilâhları onların başından hiçbir şeyi savamadı; üstelik bunlar, kendi çöküşlerini hızlandırmaktan başka bir işe de yaramadı.

102 Ve senin Rabbin, kentleri cezalandırmak istediği zaman işte böyle cezalandırır; ki onlar zulmetmiştiler: hiç şüphesiz O'nun cezalandırması çok can yakıcı, pek dehşet vericidir.

103 Kuşkusuz bunda, âhiret azabından korkanların alacağı derin ibretler vardır: ki o gün tüm insanlığın toplandığı bir gündür; dahası her şeyin ortaya serildiği bir gündür. 104 Ve o günü Biz, ancak sayısı (Bize malum) bir süreye kadar erteleriz. 105 O gün geldiğinde, hiçbir kimse O'nun izni olmadan savunma yapamaz:[120] sonuçta onlardan kimileri bedbaht, kimileri de bahtiyar olur.

106 Artık bedbaht olan kimselerin mekânı ateş olacaktır: onlar orada âh-u figân edecekler. 107 Rabbin aksini dilemedikçe, gökler ve yer orada durduğu sürece onlar da orada kalmayı sürdürecekler:[121] Unutma ki senin Rabbin dilediğini yapan (Allah)tır.

108 Ve bahtiyar olanlara gelince: işte onlar da Rabbin aksini dilemedikçe, gökler ve yer orada durduğu sürece içerisinde yerleşip kalacaklar: kesintisiz bir bağış olarak!..[122]

---

120 Bu ifade ilâhî mahkemede kişinin kendisini savunma hakkının olmadığına değil, Allah'ın mutlak otoritesine bir atıftır. Her insana kesinlikle savunma hakkı tanınacaktır (74/Nahl: 84, 111; 41/Rahmân: 39; 35/Mürselât: 36). Sâd 59-64, suçluların kendi aralarındaki tartışmalarını dile getirir.

121 Bu ve buna benzeyen En'âm 128, Hûd 106-108, Nebe 23 gibi âyetlerden yola çıkan bazı otoriteler, cehennem azabının uzun süre devam ettikten sonra sona ereceği görüşüne varmışlardır. Sahabeden Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Hüreyre, Ebu Said el-Hudrî ve daha başkaları; tabiiinden Abd b. Humeyd, İshak b. Rahuye, Hasan el-Basrî, Hammad b. Seleme gibi otoriteler de aynı görüştedirler (İbn Kayyım, *Hadi'l-Ervâh ilâ biladi'l-Efrâh*, Dımaşk, 1419, s. 490-491). Taberî (ö. 310/922) de aynı görüşü işler (*Tefsir*). Cennet ve Cehennem konusundaki en çaplı eserlerden birine imza atmış olan İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu görüşü hocası İbn Teymiyye (727/1328) ve daha başkalarından nakleder (ay). Yukarıdakilere ilaveten sahabeden Hz. Ali, İbn Abbas, Abdullah b. Amr, Cabir b. Abdullah, tabiiinden Şa'bi, mutasavvıf Mevlana Celaleddin er-Rumi (672/1273), İbnu'l-Vezir (840/1436), çağdaşlarımızdan Musa Carullah ve İsmail Hakkı İzmirli de aynı görüştedir (Y. Ş. Yavuz, DİA, *Azap* md. IV, 305; B. Topaloğlu, *Cehennem* md. VII, 231-232). Taberî, bu âyetin tefsirinde yukarıda adı geçen sahabilerin ve tabiin otoritelerinin içerisinde *huld* (Bkz: 94/Bakara: 39, not 69) ve *ebed* geçen tüm âyetlerin bu âyetle tahsis edildiğini savunduklarını dile getirir. Âlemin sonsuzluğu düşüncesini başta Gazzali olmak üzere hemen tüm İslâm kelamcıları küfür olarak görmüşlerdir. Âyete dönecek olursak: bu âyetin gaybi birer hakikat olan cennet ve cehennemin sonsuzluk-sonluluk tartışmalarıyla doğrudan bir ilgisi olmasa gerektir. Verili âlemde en uzun ömürlü nesneler yer ve göklerdir. İnsan tasavvurunun lâyıkıyla algılamaktan aciz olduğu âhiret hayatının uzunluğu, insanın bilip tanıdığı en uzun ömürlü nesneler üzerinden anlatılmaktadır. Elbette Allah en doğrusunu bilir.

122 Kur'an'daki göndermelere bakarak cennet

109 ARTIK, şu adamların (neye) taptıklarından hiçbir kuşkun olmasın:[123] onlar, önceki atalarının kulluk ettiklerinden başkasına kulluk etmiyorlar. Şu var ki Biz, onların payına düşeni hiç eksiksiz ödeyeceğiz.[124]

110 Doğrusu Biz Musa'ya da kitap vermiştik ve onda da ayrılığa düşmüşlerdi: Ne ki eğer Rabbin tarafından daha önceden bir yasaya bağlanmamış olsaydı, onların kendi aralarında (daha başından) hüküm verilip iş bitirilirdi.[125] Çünkü, (tıpkı Mekkeliler gibi) onlar da onun hakkında önce şüpheye düştüler, nihayet (şüphelerinden de) kuşku duydular.[126] 111 Emin ol ki Rabbin, onların her birine yaptıklarının karşılığını tastamam ödeyecektir. Unutma ki O, yaptıkları her şeyden haberdardır.

112 Şu hâlde emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Ve seninle birlikte yürümek için sana uyanlar da (aynı yolu tutsunlar)![127] Asla sınırı aşmayın! Unutmayın ki O yaptığınız her şeyin farkındadır!

113 Zulmedenlere en ufak bir eğilim âhi göstermeyin![128] Sonra ateş size de dokunur.[129] Sizin Allah'tan başka yardımcınız da olmadığına göre, sonra büsbütün yardımsız kalırsınız.

---

ve cehennemin bu dünyada kurulacağı söylenebilir. Bazı müfessirler bu âyettekilerin, içinde yaşadığımız yer ve gökler değil âhirete ait yer ve gökler olduğunu dile getirirler. Fakat, söz konusu yer ve göklerin şu anda içinde yaşadığımız yer ve göklerin değiştirilmiş biçimi olacağı İbrahim 48'de dile getirilmektedir (Bu konudaki itirazlara verilmiş bir cevap için bkz. İbn Teymiyye, *et-Tefsiru'l-Kebîr* V, 51).

123 Muhtemelen bu ibare, kendilerine "Siz Allah yerine putlara tapıyorsunuz" denilince, onların yaptığı "Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz!" (Krş: 77/Zümer: 3) savunmasını geçersiz kılmayı amaçlamaktadır. Yani onlar Allah'ı baş tanrı addedip tüm putları O'na ulaşma aracı kıldıklarını söyleyerek kendilerini savunsalar da, bu tavrın, onların Allah adına aracı tayin yetkisini kendilerinde görmek, dolayısıyla da "kendi hevalarını ilâh edinmek" (85/Câsiye: 23) anlamına geldiği açıktır. Çünkü böyle bir davranış, "tanrı atama yetkisini" kendilerinde vehmettiklerinin göstergesidir. Bu vehim, onların tüm savunmalarını boşa çıkarmaktadır.

124 Bu ifade, İbn Abbas tarafından kinaye yoluyla tehdit olarak algılanmamıştır. Yani, onlar Allah'a ait olanı O'nun dışındaki ve aşağı değerde varlıklara yakıştırmak sûretiyle Allah'ın hakkına tecavüze yeltenseler de, Allah onların haklarını tastamam verecek. Onlar Rablerinin hukukunu gözetmeseler de, Rableri onların hukukunu gözetecektir. Ne ki sonuçta kula, eşyaya ve benliğe kul olma yönündeki yanlış tercihleri akıbetlerini belirleyecektir. Dünyevi haz uğruna gösterdikleri tüm çabaların karşılığı yine bu dünyada verildiğinden, âhirette onların hiç bir payı kalmayacaktır (Krş: âyet 15-16).

125 Benzer bir ibare için bkz. 69/Yûnus: 19.

126 Veya: "..şüphelerinden kuşku duyacak bir hâle geldiler." *Rayb*'ın "ya doğruysa" kaygısı içeren bir kuşku olduğuna dayanarak (Bkz: Tevbe: 114/110, not 140).

127 İbaredeki bağlaç ümmetin dini ikame hususunda bir bütün olarak 'masum' olduğunu ifade eder. Atfın aralıksız iki bitişik zamir üzerine yapılmış olması ümmetin gerek istikameti konusunda, gerekse Allah'ın emri ve hitabına muhatap olması hususunda *risalet* ile olan kopmaz bağını veciz bir şekilde ifade eder.

128 *er-Rukûn*; "hafif eğilim" demektir. Çeviriye bu mâna "en ufak" olarak yansımıştır.

129 Zira zulüm ateş, zalim ise o ateşin ocağıdır: zalime yaklaşmak ateşe yaklaşmaktır.

114 Gündüzün iki eteğinde ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namazı ikame et![130] Unutma ki iyilikler kötülükleri giderir:[131] işte bu, öğüt alacaklara bir hatırlatmadır.

115 Ve diren: unutma ki Allah iyilerin hak ettiği karşılığı asla zayi etmez!

116 KEŞKE çıksaydı, ama ne yazık ki[132] sizden önceki nesiller arasından, kendilerini kurtardığımız bir azınlık dışında, yeryüzünde toplumsal çürümeye karşı direnen akıllı ve erdemli kimseler çıkmadı.[133] Zulme eğilimli çoğunluksa, ayartıcı dünyevî zevklerin peşine takıldılar ve günaha gömülüp gittiler.

117 Değilse, senin Rabbin halkı (birbirlerine karşı) doğru dürüst davrandığı sürece, (sadece) sapık inançları yüzünden[134] uygarlıkları helâk etmez.[135] 118 Zaten, eğer Rabbin dileseydi insanlığın tamamını tek bir ümmet yapıverirdi. (O bunu dilemediği içindir ki) onlar, farklı görüşler benimseye gelmişlerdir. 119 Tabii ki Rabbinin rahmetiyle (yol gösterdiği) kimseler hariç. Oysa ki O, (tüm insanları) bu (rahmete nail olmak) için yarattı.[136]

---

130 Bu âyet namazın vakit sayısının beş olduğunun dilsel delilidir. "Güdüzün iki eteğinde" ifadesinin iki vakte tekabül ettiği açıktır. "Gecenin gündüze yakın vakitlerinde" diye çevirdiğimiz ibaredeki *zulefen*, "gecenin gündüze sarkan saatleri ve gündüzün geceye sarkan saatleri" için kullanılır (*Lisân*). Kelime olarak çoğul kipindedir ve dilde çoğulun alt sınırı üçtür (zira Arapça'da ayrı bir tesniye formu vardır). Buna göre, bu âyette beş vakitten söz edildiği dilsel bir sonuçtur. Tartışılabilir olan, bu âyette kaç vakte atıf yapıldığı değil, hangi vakitlere atıf yapıldığıdır. Beş vaktin zamanları ve namazın diğer ayrıntıları, Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla sabittir. On binlerce insan bu uygulamaları nesilden nesile taşımıştır. Âyetten de çıkartılacağı gibi, Hz. Peygamber "gündüzün iki eteğini" öğle ve ikindi, "gecenin gündüze yakın vakitlerini" de akşam, yatsı ve sabah olarak uygulamıştır.

131 *Seyyiât* ile benzer anlama gelen *zunûb* arasındaki fark şudur: Birincisi bir kötülüğü istemek ya da bir yasağı çiğnemek, ikincisi ilâhî bir emri terk etmektir. Hz. Peygamber'in günahları büyük ve küçük olarak sınıflandırması, özünde Kur'an'a dayanmaktadır (Bkz: 106/Nisâ: 31 ve 26/Necm: 32).

132 *Fe-lev lâ kâne*: "Keşke öyle olsaydı, ama olmadı" şeklindeki çevirimiz, bir belagat kuralına dönüşecek olan Ferrâ'nın açıklamasına dayanmaktadır (*Ma'âni'l-Kur'an*).

133 İbarenin bu anlamı için bkz. Taberî ve Zemahşerî.

134 Buradaki *bi-zulmin* ibaresini bir çok dil ve tefsir otoritesi "şirk, küfür" gibi sapık inanç olarak açıklamışlardır (Bkz: Ferrâ; Taberî; Râzî). Parantez içi açıklama için Taberî'nin yorumu esas alınmıştır.

135 Krş. 67/Kasas: 59.

136 İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhak "bunun için" anlamındaki *lizalike*'yi "rahmet için" şeklinde anlamışlardır (Taberî). Âyetin bağlamı olan bir önceki âyetin, ibarenin önündeki ve arkasındaki cümlelerin onayladığı çevirimiz bu yoruma dayanmaktadır. Bu ibarenin alternatif bir anlamı şöyle olabilir: "Oysa ki O, (tüm insanları) bu (farklı görüşleri doğuran iradeyi gerçekleştirmek) için yarattı." Nitekim Hasan, Ata, A'meş ve Malik'ten bu yönde bir yorum nakledilmiştir (Taberî). Ne ki bu yorum âyetin bağlamıyla, özellikle de İlâhî rahmetin eriştiği kimseleri istisna tutan âyetin ilk cümlesiyle uyuşmamaktadır. Tercihimizin yukarıda lafız ve mâna ile ilgili gerekçelerini sıraladık. Maksat açısından da bu böyledir. Çünkü rahmet insan varlığının, hatta tüm yaratılışın ilk illeti mesabesindedir ve bu

Ne ki, (rahmete ısrarla sırt çevirenler için de) Rabbinin, "Andolsun ki Ben Cehennemi bütünüyle görünmeyen ve görünen tüm iradeli varlıkların (kötüleriyle) tıka basa dolduracağım" sözü, elbet gerçekleşmiş olacaktır.[137]

120 BAK, elçilerin haberlerinden senin gönlünü[138] takviye edecek olan kısmını sana aktarmış bulunuyoruz. Bu haberlerin içerisinde, hem sana hakikat hem de mü'minlere bir öğüt ve uyarı ulaşmış olmaktadır.

121 İnanmamakta ısrar edenlere ise de ki: "Siz, kendinize yakışanı yapınız, unutmayın ki biz bize yakışanı yapmaktayız: 122 ve bekleyiniz, iyi bilin ki biz zaten beklemekteyiz.

123 Göklerin ve yerin gizli gerçekleri Allah'a aittir; ve sonunda her iş döner dolaşır Allah'ın (dediğine) varır: şu hâlde yalnız O'na kul ol ve O'na güvenip dayan; zira senin Rabbin yaptıklarınız karşısında asla duyarsız kalmaz.

---

nedenle de kendi dışındaki her şeyi kuşatıcıdır: "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (56/A'râf: 156). Ayrıca Hz. Peygamber de ilâhî rahmeti böyle okur: "Kulun Allah üzerindeki hakkı onlara azab etmemesidir." (Buhârî, *Rikak* 84:37; Müslim, *İman* 10).

137 Krş. 68/İsra: 63; 57/Secde: 13; 66/Sâffât: 85.

138 *Fuâdek*: *kalb* ile arasındaki farkı vurgulamak için *fuâd* "gönül" olarak çevrilmelidir. İşitme ve görmeyle gelen kalbin yatışma ve itminan hâlini ve beş duyu ile toplanan bilgilerin iç dünyada yaptığı ilk etkiyi ifade eder. Esasen *fe'd* kökü, "ateşli hastalık, şiddetli ateş, et kızartma" anlamına gelmektedir (*Mekâyîs*). Bu durumda *fuâd* kalbin özel bir durumudur. Yani, Türkçe'deki "yüreği yanmak", "kalbi tutuşmak", "içine ateş düşmek" deyimleri *fuâd* ile ifade edilir. Bu âyette kelimenin bu anlamı hayli belirgindir. Zira bu sûrede anlatılan kavimlerin feci akıbeti, muhatabın içini yakıp kavuran cinstendir. Hz. Peygamber üzerinde de bu etkiyi yapmış olmalı ki, bu sûre için "beni ihtiyarlattı" itirafında bulunmuştur.

YUSUF SÛRESİ

Nüzûl: 71
Mushaf: 12

Sûrenin bilinen tek ismi budur. Sûre baştan sona Yusuf peygamberin kıssasını anlattığı için bu adı alır. Hz. Yusuf bu sûre dışında En'âm ve Mü'min sûrelerinde de anılır.

Sûre tüm otoritelere göre Mekke'de, hicrete yakın bir zaman diliminde inmiştir. Muhtemelen sûrenin zamanı hicretten iki veya üç yıl önceye ama Taif dönüşünden sonraya denk gelir. Baştan sona konu bütünlüğü taşıdığı için, tek celsede inmiş olmalıdır. İlk tertiplerde Hûd-Hicr arasında yer alır.

Sûrenin ana fikri "Bir kişiden ne çıkar?" sorusunun cevabıdır: İman, ihlas, ilim, liyakat, ehliyet, iffet, gayret, sabır ve sebatla bir kişi koca bir topluma istikamet verir. Sûrenin konusu Ken'an ilinde ve peygamber ocağında dünyaya gelen, küçük yaşta annesini kaybederek öksüz kalan, kıskançlık nöbetine tutulmuş kardeşlerince kuyuya atılan, köle diye satılan, iftirayla zindanlarda tutulan Hz. Yusuf'un Mısır'a 'sultan oluş' hikayesidir. Kıssada iki sevginin hikayesi anlatılmaktadır: Züleyha'nın tüketici sevgisi, Hz. Yakub'un üretici sevgisi.

Aslında Hz. Yusuf gibi tarihi bir şahsiyet üzerinden hayatı anlatılan Hz. Peygamber'in ta kendisidir. Sûre Hz. Muhammed'e şu gerçeği söyler: Ey Mekke'nin Yusuf'u! Taif senin kuyun, Mekke senin zindanın, hicret senin Mısır yolculuğun, Medine senin Mısır'ındır. Yusuf'u bekleyen mutlu son seni de bekliyor!

Ve tarih bu mucizevî müjdenin gerçekleştiğine şahittir. Gün geldi kendine dünyayı dar eden Mekkeliler kıtlığa mâhkum oldular. Tıpkı Hz. Yusuf'un kıskanç kardeşlerinin imdadına yetiştiği gibi, Hz. Nebi de kendini kovan Mekke'nin imdadına yetişti. Hayber'den gelen gümüş külçeleri fakirlere erzak alınıp dağıtılmak üzere yolladı. Muzaffer ordusunun başında canına kasteden Mekke'ye girdi. Kâbe'nin avlusunda endişeyle bekleyen Mekkelilere sordu:

-Bugün size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?
-Sen erdemli bir babanın erdemli oğlusun; senden yalnızca iyilik beklenir!
-Yusuf'un kardeşlerine dediğini ben de size diyorum: "Bugün size kınayıp ayıplama yok!"

Allah Rasulü Yusuf sûresinin mesajını elbette daha baştan almıştı. Kim bilir belki de Allah Rasulü, Hz. Ebubekir'e Sevr'deki olmak ya da olmamak

anında "Üçüncüsü Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir ki ey Ebubekir!" derken, bu müjdeye dayanıyordu.

Sûre tüm muhataplarına mesaj veren sembollerle doludur. Bunların birincisi "gömlek" sembolüdür. Kıskançlığın şahidi olan Yusuf'un kanlı gömleği ve Züleyha'nın arkadan yırttığı iffet gömleği. Mesaj açık: Hepiniz Yusuf'sunuz ve her Yusuf'un bir Züleyha'sı vardır. Gömleğinizin nereden yırtıldığına dikkat edin? Görmeyen gözleri açan herhangi bir gömlek değil, iffet gömleğiydi. Zira keramet gömlekte değil iffettedir. Bu kıssanın görünen kahramanları Hz. Yusuf ve Züleyha'dır. Fakat onlar üzerinden sunulan gerçek kahramanlar iffet ve şehvettir. Kıssa iffetin şehvete galip gelmesini anlatmaktadır.

Yusuf kıssası Tevrat'ta da anlatılır. Fakat sadece bu kıssanın karşılaştırmalı bir okuması bile Kur'an farkını ortaya koymaya yeter. Tevrat'taki anlatımda Ne Yusuf Hz. Yusuf'tur, Ne Yakub Yakub nebidir. Tevrat'taki anlatım kaba, maddî ve hikmetsiz, Kur'an'daki anlatım edebî, mânevî ve hikmetlidir.

Özetle kıssa şunu der: En güzel kariyer planlamasını Allah yapar; kariyer planlamasını Allah'lı yapan kazanır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Râ*![1]

BUNLAR, hakikati beyan eden kitabın (olan-biteni) açıklayan âyeteleridir.[2]

2 Biz onu Arapça bir hitab[3] olarak indirdik: belki bu sayede, kafanızı kullanırsınız.

3 Bu Kur'an'ı sana vahyetmekle[4] Biz, sana naklettiklerimizi en güzel, en açık seçik bir biçimde nakletmiş oluyoruz:[5] oy-

---

1 Ünlem, bu harflerin dikkat çekme işlevini göstermek içindir. Mânası her ne olursa olsun, Rasulullah'ın tek bir harfini zayi etmeden vahyi ilettiğine işaret eder. Ayrıntılı bir not için bkz. 7/Kalem: 1.

2 *Mubîn* sıfatı, "Biz vahyi anlayamayız" türü yaklaşımları peşinen reddeder. "Açık olmak, açıklamak" anlamına gelen *ebâne*'den türetilen *mubîn*, hem geçişsiz (açık-seçik ve net) hem geçişli (açıklayan, netleştiren) olmak üzere çift kutuplu anlam taşır. Yani Kur'an mesajı ve onun âyetleri özünde açık, işlev olarak da açıklayıcıdır. Birinci anlam, vahyin insanın önüne okusun diye açılarak konulmuş bir kitap imasını da içerir. Çevirimiz şu dilsel gerekçeye dayanmaktadır: tamlamada sıfat olarak kullanılan *mubîn* nitelemesi, teknik olarak hem *kitab*'ı nitelemekte, hem de *âyât*'ı nitelemektedir. Çünkü *âyât* izafetten dolayı belirlilik özelliği kazanmıştır. Öte yandan parantez içindeki açıklamamız, bu sûrede yer alan âyetlerin zamanlar ve zeminler üstü tarihi ve sosyal yasalara atıf olmasının yanında, ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in ve onun inkârcı muhaliflerinin tarihsel tasnifte kimlerle aynı konumda olduklarına da birer atıftır. Bu, âyetin ilk muhatabı olan tüm tarafların şimdi ve buradalarını tarihsel örneklerden yola çıkarak bir analize tabi tutmaktır. Bu âyetler, henüz yaşanmakta olan sürecin akıbetini, tamamlanmış bir süreçten yola çıkarak *açıklamaktadır*. İşte bu nedenle "beyan etme/açıklama" özelliği sadece kitabın zamanlar üstü niteliğine değil, aynı zamanda bu âyetlerin bastığı yer olan nüzûl ortamına da tekabül etmektedir.

3 Veya *'arabiyyen*'in isim değil de vasıf mânasıyla: "Açık ve anlaşılır bir şekilde". *'Arab*'a dili "açık ve anlaşılır" olduğu için *'Arab* denmiştir (Bkz: 83/Zuhruf: 3). Belirsiz gelen *kur'anen*, isim değil vasıf olarak çevrilmelidir (Bkz: 69/Yûnus: 15, not 26). İnzal, bir şeyin idrak düzlemine indirilmesidir. Klasik nüzûl teorisinde "dünya semasına indirilme" olarak adlandırılan ara kategori, aslında insanlığın idrakine indirilmeyi ifade etse gerektir. Tenzil ile ifade edilen hakikat de, vahyin iki düzlem arasındaki iniş sürecinin idraki aşan kısmını ifade eder. Zira vahiy kaynağına (Allah'a ve meleklere) isnat edildiğinde *tenzil*, hedefine (Arapça oluşuna ve Peygamber'e) isnat edildiğinde *inzal* formu kullanılmaktadır. (Bkz. 58/Ra'd: 37; 44/Tâhâ: 113; 89/Ankebût: 47 vd.)

4 Bu şekildeki çevirimiz, *bi-mâ evhaynâ* ibaresine, Ferrâ tarafından *bi-vahyinâ* anlamı verilmesine dayanmaktadır.

5 "Adım adım izledi, izini sürdü, takip etti, aynısını yaptı" anlamındaki *kassa* kökünden türetilen *kasas*, "nakletmek, anlatmak, haber vermek" anlamına mastardır (*Mekâyîs* ve *Lisân*). "Misliyle cezalandırmak" anlamındaki *kısas* da aynı kökten gelir (Krş: 94/Bakara: 178-179). Kelime "adım adım açıklama" anlamı kazanmıştır (Krş: 53/Neml: 76, not 75). Muhtelif şekillerde 21 âyette 25 kez geçer. Bu âyetteki *kıssa* ibaresi Katade'ye atfen Taberî, ayrıca Zemahşerî ve Râzî tarafından sadece Yusuf kıssasına değil, Kur'an'ın tamamına teşmil edilmiştir. Biz de çevirimizde bu yaklaşımı esas aldık. Esasen *kasas*'ın mastar mânasıyla tamlama "en güzel nakil" anlamına gelir. Mastarların mef'ul yerine kullanıldığı göz önüne alınırsa, bu ibareye "kıssaların en güzeli" karşılığı da verilebilir (*Keşşaf*). Bu takdirde terkibin vurgusu "finali en güzel kıssa" olur. Biz birinciyi tercih ettik. Kur'an kendi hedefini tek kelimeyle açıklar: Hidayet. Kur'an'ın her parçası, dolayısıyla bu kıssalar da

sa ki sen, bu hitabtan önce (vahyin ne olduğundan) habersizdin.[6]

4 HANİ bir zamanlar Yusuf babasına "Ey babacığım!" demişti, "Ben rüyamda on bir gezegen,[7] bir de Güneşi ve Ayı gördüm; hepsi de yerlere kapanarak beni saygıyla selamlıyorlardı.[8]

5 (Yakub): "Ey yavrucuğum!" dedi, "Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana karşı bir tuzak kurarlar; çünkü Şeytan insan soyu için apaçık bir düşmandır! 6 Zira bunun anlamı, Rabbinin seni seçmesi, sana olayların altında yatan gerçeği[9] öğretmesi ve tıpkı daha önceden ataların İbrahim ve İshak'a olan nimetini tamamladığı gibi, sana ve Yakub oğullarına da nimetini tamamlaması demektir. Gerçekten de senin Rabbin her şeyi bilir, her hükmünde tam isabet eder.[10]

7 DOĞRUSU, Yusuf ve kardeşlerinin (kıssasında, öğrenmek) isteyenler için asla tüketip bitirilemeyecek kadar çok[11] dersler vardır.

---

bu amaca hizmet için kullanılan araçlardandır. Bu kıssaları bir tarih kitabı okur gibi okumak, onlara amacının dışında anlamlar yüklemektir. Râzî, Yûnus 39'un tefsirinde, Kur'an kıssalarının mesajını şöyle açıklar: "(Müşrikler), bu kıssalarla amaçlanan şeyin sırf hikayenin kendisi değil de daha farklı şeyler olduğunu anlamamışlardır" (XVII, 79). Kur'an kıssalarının maksadı ilâhî rehberlik olduğu için, onda zamanı belirtilen bir tek kıssa yer almaz.

6 Habersiz olunan şeyin niteliği konusunda Zemahşerî ve Râzî'nin yaklaşımını esas aldık. Krş. "Sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin" (82/Şûrâ: 52).

7 *Kevkeb*, ışığı en parlak gök cisimlerini ifade eder. Tefsirlerin isimlendirmesinden yola çıkarak, ***kevkeb***'in "yıldız" değil "gezegen"e tekabül ettiği anlaşılmaktadır. *Kebbe*'den türetilen ***kevkeb***, lügatte "Ait olduğu sistemden bağımsız hareket edemeyen parça" demektir.

8 *Sâcidîn*, sözlükte "saygı duydu, boyun eğdi, alttan aldı, bağlandı" anlamlarına gelir (*Mekâyis*). Kur'an'da *rükû'* ve *kıyam* da, tıpkı *secde* gibi hem şer'î anlamıyla hem de lügat anlamıyla kullanılır ve her üçünün de lügat anlamları farklı düzeylerde "saygı ve bağlılığı" içerir. Kıyam yalnızca "saygı", rükû' saygıdan dolayı "boyun eğme ve itaat", secde ise itaatin son noktası olan "tam teslimiyet" vurgusuna sahiptir. Namazın sembol rükünlerinden olan kıyam, rükû' ve secde, saygıyla başlayıp varlığını adayışla bitten bir teslimiyet sürecine tekabül eder.

9 Zımnen ilk muhataba mesaj: Ey Mekke'nin Yusuf'u! Olana bakma, onun altında yatan hakikate bak! *Te'vîl*, bir şeyi hakikatine ircadır. *Te'vili'l-ehadis*, "olayların özünü kavramak için onları illet ve sebeplerine irca etmek" demektir. Rüya, âlem-i mülke ait beden ile âlem-i ervâha ait ruh arasında bir perde olan âlem-i misale yansıyan görüntülerdir. Bu görüntüler "hakiki" değil "temsili" bir mânaya sahip olduğu için "tasdik" edilmezler, "tabir ve tevil" edilirler. Hz. Yakub oğlu Yusuf'un gördüğü rüyayı tabir ve tevil ederek ulaştığı sonuçları aktarıyor.

10 Kur'an'da onlarca kullanımdan sadece burada *'alîmun hakîm* sıfatları, bir özneye (*ke*: senin) muzaf kılınmış *Rabb*'i niteler. Bu şunu gösterir: Birbirinin tekrarı gibi görünen her ilâhî isim, aslında içerisinde yer aldığı ibarenin bütününde anlamını bulan özel bir vurguya sahiptir. Bu âyetin sonundaki Allah'ın *'alîm* ve *hakîm* sıfatları, bir önceki âyetin sonundaki Şeytan'ın *'aduvvun mubîn* vasfına karşı bir kalkan iması taşır. Zımnen: İnsanın ilmine ve hikmetine akıl sır ermez Rabbi sayesinde, apaçık düşman olan Şeytan'la baş edebilir. (*'Alîmun Hakîmun*'u "bilir" ve "..eder" diye çevirimizin gerekçesi için bkz. Tevbe: 114/102, not 129).

11 *Âyâtin*'deki belirsizliğin hedef metindeki karşılığı.

8 HANİ bir zaman da [Yusuf'un kardeşleri] şöyle demişti: "Biz kalabalık olduğumuz hâlde, babamız için Yusuf ve kardeşi bizden daha sevimli ve gözde; bu da gösteriyor ki babamız açık bir yanılgı içerisindedir.[12]

9 [İçlerinden biri dedi ki]: "Yusuf'u öldürün! Ya da onu ıssız bir yere atın ki babanızın[13] ilgisi yalnız size yönelsin; ve onun ardından, işleri tıkırında giden bir topluluk olmuş olursunuz.[14]

10 Bir diğeri ileri atılarak "Yusuf'u öldürmeyin!" dedi ve ekledi: "İlle de bir şey yapacaksanız, onu bir kuyunun[15] derinliklerine bırakın; nasıl olsa bir kervan gelip ona el koyacaktır."

11 [Babalarına dönüp] "Ey babamız!" dediler, "Biz ona candan yürekten davrandığımız hâlde, neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? 12 Bırak onu, yarın bizimle birlikte koşup oynasın; bizim onu koruyacağımızdan en ufak kuşkun olmasın."

13 [Yakub] dedi ki: "Bakın, onu götürmeniz beni endişelendiriyor: Siz dalgınlıkla onu ihmal edersiniz de, sonunda onu kurt kapar diye korkuyorum."[16]

14 Onlar dediler ki: "Biz bunca kalabalık olduğumuz hâlde eğer onu kurt kapacak olursa, asıl işte o zaman biz yanmışız demektir."

15 İşte bu minval üzre, onu kuyunun derinliklerine atmada söz birliği etmiş bir hâlde yanlarında götürüyorlardı ki, Biz ona "[Bir gün gelecek] kendileri hiç farkında değilken onlara bu yaptıklarını bir bir haber vereceksin" diye ilham ettik.[17]

16 Derken akşam vakti babalarına ağlayarak geldiler: 17 "Ey babamız!" dediler, "Yarış yapma amacıyla uzaklaşmıştık. Yusuf'u da eşyalarımızın başında bırakmıştık. Bir de baktık ki onu kurt yemiş.[18] Ama biz ne kadar doğruyu söylersek söyleyelim, yine de sen bize inanmayacaksın!" 18 Üstelik, üzerinde yalandan bir kan lekesi bulunan gömleğini de getirmiştiler.

---

12 Kıskançlık Şeytan'la Yusuf'un kardeşleri arasındaki ortak nokta. Kıskançlığın hedefi olan Yusuf bu kıssada Âdem'in rolünü oynuyor.

13 Yani: "..babamızın". Bu üslûp, ilk muhatapların konuştuğu dilin yaygın bir özelliğidir.

14 Bu âyet, Mekke muhalefetinin, Hz. Peygamber'e suikast planları yaparken vicdanlarını ikna için ürettikleri gerekçeler bağlamında okunmalıdır.

15 *Cubb*, taşlarla örülmemiş, sadece su bulununcaya dek oyulmuş insanı boğmayacak kadar suyu az fakat çıkılamayacak kadar da derin kuyu. Örülmüş olanına *bi'r* denir *(el-Külliyyât)*.

16 Bazen aşırı sakındığınız bir şeyin elinizden uçma gerekçesini de onun hasımlarına siz verirsiniz.

17 Lafzen: "vahyettik". Hz. Yusuf'un kuyuda aldığı *vahy*'in 'ilâhî bir ilham' vurgusu daha baskın görünmektedir (*Vahy*'in anlamı için bkz. 82/Şûrâ: 51, not 62). Zımnen: Ey muhatab! Parçada kötü duran bütünde güzel durabilir. Parçayı görene düşen, bütünü görene teslim olmaktır.

18 Öyle anlaşılıyor ki, kıskançlık nöbetine tutulan kardeşler babaları söyleyinceye kadar "kurt yeme" senaryosunu akıllarına getirmemişlerdi. Bunu onların aklına düşüren Hz. Yakub'un bu sözü oldu. 13 ve 16. âyet birlikte okunduğunda üç şey akla geliyor: 1) Kötü niyetlilerin eline bahane vermeyin. 2) Sevdiğinizi korumak için tek başına tedbir yetmez; onu Allah'a emanet edin. 3) Sakınılan göze çöp batar, en çok neden korkarsanız başınıza o gelir, bunu bilin.

(Yakub) "Olamaz" dedi, "tasavvurlarınız[19] size tumturaklı bir oyun oynayarak sizi yanıltmış olmalı![20] Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır;[21] ve anlattığınız bütün bu şeyler karşısında kendisinden yardım dilenilecek tek merci Allah'tır."

19 BERİ yandan, bir kervan geldi[22] ve sucularını suya gönderdi; kovasını kuyuya salmasıyla (gördüğü karşısında) bağırması bir oldu: "Â, ne kısmet! Bir oğlan çocuğu bu!" Onu ticarî bir mal olarak satmak üzere yanlarında gizlediler; oysa ki Allah ne yapacaklarını çok iyi biliyordu.

20 Sonunda onu düşük bir değere –sadece bir kaç gümüş paraya- sattılar;[23] zaten onlar ondan kurtulmak istiyorlardı.

21 Ve onu satın alan Mısırlı adam karısına dedi ki: "Ona iyi bak! Bakarsın bize yaran dokunur; ya da onu evlat edinebiliriz."

İşte böylece Yusuf için o ülkede sağlam bir zemin hazırladık. Yine (bu şekilde) ona olayların doğru yorumunu öğrettik.[24]

---

19 *Nefs* (lügat anlamı için bkz. 106/Nisâ: 1, not 2) ve *nufûs* şeklindeki kullanımların ötesinde, *enfus*'un bu sûredeki kullanımları, belirgin bir biçimde diğerlerinden farklılaşmaktadır. (Krş. âyet 23, 26, 30, 32, 53 vd.) Sanki bu farklılaşma anlam daralması biçiminde olmakta ve *nefis* kavramı bizim kimi yerde "ters dönmüş tasavvur" kimi yerde "ayartıcı sahte benlik" olarak karşıladığımız özel anlamlarıyla öne çıkmaktadır. Nefis kavramındaki bu anlam farklılaşması, zihnimizde Kur'an'ın indiği dönemdeki insan tasavvurundan farklı olarak, bu olayların yaşandığı Hermetizm'in vatanı olan Eski Mısır'da cari olan insan tasavvurunu çağrıştırmaktadır. Bu durumda Kur'an'ın, eşsiz bir anlatım tekniğiyle olayları, kahramanlarının kendi zamanlarına dair temel tasavvurlarıyla birlikte aktardığı gibi bir sonuç çıkar. Bu konuda hiçbir metin Kur'an'la kıyaslanamaz. Bununla amaçlanan tarihsel bir aklı ve o aklın temellerini yansıtmanın da ötesinde, bu olaydan çıkarılacak ahlâkî derslerin ve ilâhî yasaların daha net ve doğru bir biçimde çıkarılmasını temin etmektir.

20 *Tesvil*, (*Müfredât se-e-le Muhtar* ise *se-ve-le* maddesine yerleştirmiş) İnsan tasavvurunun, çirkini güzel göstererek sahibini yanıltması (Râğıb). Bu, hakikate müdahaleye girişen tasavvurun sahibine kurduğu bir tuzaktır. Bu tuzağın en bariz özelliği, gerçeğin fark edilmesini zorlaştıran albenili gerekçelerle bezenmiş olmasıdır. Aynı ifade, bu sûrenin 83. âyetinde de yer almaktadır (Krş: 92/Muhammed: 25). Bu ve 83. âyet, Hz. Yakub'un kalbinin bu senaryoya yatmadığını îmâ etmektedir.

21 Hz. Peygamber *fe-sabrun cemîl*'i "şikayet içermeyen sabır" olarak açıklamıştır (İbn Ebi Hatim).

22 Veriler bunun, Mısır'a güneyden emtia götüren İsmailoğulları kervanı olduğunu gösteriyor.

23 *Şirâ'*, Kur'an'da sülasi olarak geldiği dört yerde de (71/Yusuf: 20; 94/Bakara: 102, 207; 106/Nisâ: 74) *bâ'a* (sattı) mânasına kullanılmıştır ve *ba* harfi satın alınan şeye bitişiktir. "Satın aldılar" mânasını bu istikrai okumadan dolayı tercihe şayan bulmadık. Buna ilaveten, "satın aldılar" alternatifinin ilave anlam sorunlarına yol açacağı da ortadadır:

1) Bu takdirde âyetin son cümlesine "zaten ona az bir değer biçiyorlardı" mânası veriliyor ki *ve kânû fîhi mine'z-zâhidîn* ibaresi için bu tekellüftür.

2) Yusuf gibi dünyalar güzeli bir delikanlıya neden az değer biçmişler? Değersiz bir köleye ülkenin bakanı müşteri olur mu?

3) Fakat kervancıların Yusuf'tan kurtulmak istemeleri olay örgüsüyle bire bir mutabıktır ve makuldür. Zira Yusuf'un köleleştirilmesi yasal prosedüre uygun değildi.

24 Aynı terkibin kullanıldığı 6. âyetin ilgili notuna bkz.

Zira Allah murad ettiği işi başarıyla sonuçlandırandır; ve fakat insanların çoğu bunu kavrayamaz.

22 Artık olgunluk çağına erince[25] ona bir muhakeme yeteneği ve bilgi (yöntemi) bahşettik: Zira Biz iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz.

23 Derken, evinde bulunduğu kadın arzusunu onunla tatmin etmek için onu baştan çıkarmak istedi.[26] Ve (bir gün) kapıları sıkı sıkıya kapatıp dedi ki: "Hadi, senin(le)!"[27]

(Yusuf): "Allah'a sığınırım" dedi, "çünkü O benim Efendim;[28] bana güzel bir konum kazandırdı! Şu da bir gerçektir ki, zalimler asla başarıya ulaşamaz."

24 Doğrusu kadın onu gözüne kestirmişti; eğer Rabbinin burhanını müşahede etmemiş olsaydı, o da kadını gözüne kestirip gitmişti: işte bunun nedeni, her türlü kötülük ve tutkuya bağlı taşkınlığı ondan uzaklaştırmak istediğimiz içindi; çünkü o bizim seçkin kullarımızdan biriydi.

25 Ve kapıya koşuştular... Ve kadın onun gömleğini arkasından yırttı. Tam sırtına sarılacaktı ki,[29] kadının beyiyle yüz yüze geldiler. Kadın dedi ki: "Senin karına kötülüğe kalkışan bir kişinin cezası hapsedilmekten ya da daha acı bir cezaya çarp-

---

25 *Eşudde*, "ergenlik çağı" olarak anlaşılabilir. Bunu İbn Abbas ve Mücahid aklın olgunluk yaşı olarak kabul edilen otuz üç yaşı olarak yorumlamış, bazıları ise kalbin olgunluk çağı olarak kabul edilen kırk yaş olarak kabul etmişlerdir.

26 *el-Murâvede*, "iki taraftan birinin istemediğini diğerinin istemesi yüzünden taraflar arasında çıkan çekişme" anlamındadır (Râğıb). Zemahşerî'ye göre, bu çekişme sırasında arzuladığını elde etmek için "her türlü hile, işve, cilve ve tuzağa başvurma" anlamını içerir (*Esâs* ve *Keşşâf*). Tercihimiz, *râvedethu...'an nefsihi* ibaresinin yan anlamlarını tercümeye yansıtma kaygısının bir ürünüdür. İbarenin tamamlayıcı unsuru olan *'an-nefsihi*, 'muhatabın direnişine rağmen onu kendi aleyhine bir işe razı etmek' vurgusunu zaten barındırır. *'An* edatının, genellikle, nesne olarak aldığı yüklemi özneden uzaklaştırma vurgusu dikkate alınırsa, bu ibare mefhum olarak "kadın, arzusunu tatmin etmek için, onu öz benliğinden uzaklaştırmak istedi" ya da "onu, kendi özüne yabancılaştırarak arzusunu tatmin etmek istedi" anlamına ulaşılır. Elde edilen bu dolaylı anlam, aslında her günahın, insanın kendi özünden uzaklaşması anlamına geldiğini de îmâ eder (Krş: 54/Kamer: 37).

27 Bu, İbn Abbas'ın alternatif okuyuşu olan *hi'tu*'yu da gören bir karşılıktır.

28 Burada Hz. Yusuf'a ait olan "çünkü O benim Efendim" ifadesinde "efendim" sözcüğünün aslı olan *rabbî*, Hz. Yusuf'un da konuştuğu Sami dil ailesinde "hizmetçinin sahibi, kölenin efendisi, kulun Rabbi" anlamlarına kullanılan çok çağrışımlı bir ifadedir. Dolayısıyla bununla ne kastedildiği ancak hatibin kastı, iç ve dış bağlam göz önüne alınarak bilinebilir. Hz. Yusuf ile yöneticinin karısı arasındaki bu diyalogda bu sözcük kasten tevriyeli kullanılmış gibidir. Çünkü bu kıssanın ana temalarından biri de Allah'ın rububiyetine dikkat çekmektir (Bkz: âyet 39, 42 ve 50). Bu gerçek dikkate alındığında Hz. Yusuf'un rububiyet konusunda ne kadar titiz olduğu görülecektir. Bu durumda Hz. Yusuf, "o benim Rabbim'dir" derken gerçek Rabbi olan Allah'ı kastetmiş, fakat içerisinde bulunduğu konum gereği, bunu tevriyeli olarak ifade etmiştir. Bu durumda muhatabın bu sözü kendi tasavvuruna göre anlaması doğaldır. Böylelikle Hz. Yusuf, evin hanımına, kendi aleyhine kullanacağı bir koz da vermemiştir.

29 *Elfâ*'nın "sarılmak" anlamındaki *leffe* kök anlamından yola çıkarak (*Mekâyîs*).

tırılmaktan başka ne olabilir ki!"

26 (Yusuf) söze girdi: "Asıl arzusunu benimle tatmin için beni baştan çıkarmaya çalışan odur."

Ve kadının yakınlarından olan bir görgü tanığı: "Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa bu durumda kadın doğru söylüyor; öteki de yalancının teki demektir. **27** Yok eğer onun gömleği arkadan yırtılmışsa, o zaman da kadın yalan söylüyor, beriki dürüst biri demektir."

28 Bunun ardından (koca) onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: "Öyle anlaşılıyor ki bu da sizin tuzaklarınızdan biridir ey kadınlar taifesi! Doğrusu sizin tuzağınız pek yamandır! **29** (Ey) Yusuf, sen bu olayı yaşamadın say! Ve sen (ey) kadın, kabahatinden dolayı özür dile! Çünkü (şu hâl) senin suçunun sabit olduğunu gösteriyor.

30 VE ŞEHİRDE hanımlar (birbirine şöyle) dedi: "Malum yöneticinin[30] karısı genç hizmetçisini baştan çıkarmaya yeltenmiş. Besbelli ki tutku kadının yüreğine işlemiş.[31] Bakın: bizim onun hakkındaki düşüncemiz işi iyice azıttığı yönündedir."

31 (Kadın) onların (bu tür) dedikodularını işitince, onları davet ederek kendileri için dayalı döşeli bir ziyafet sofrası hazırladı,[32] her birinin eline de birer bıçak tutuşturdu ve (Yusuf'a) "Çık karşılarına!" dedi.

Hanımlar onu görünce kendilerinden geçip hayran kaldılar;[33] dahası (bu yüzden) ellerini kestiler ve "Olamaz!" dediler, "Aman Allah'ım! Bu bir insan olamaz, olsa olsa bu yüce bir melektir!"[34]

32 Kadın dedi ki: "Bakın, işte beni kendisinden dolayı kınadığınız kişi bu! Doğrusu ben onu baştan çıkarmaya çalıştım, ne ki o geçit vermedi. Ve eğer (bundan böyle de) arzumu yerine getirmezse, kesinlikle hapsi boylayacak ve sürüm sürüm sürünecektir.[35]

---

30 Lafzen: "Saygın kişinin karısı". *el-'Azîz*, Eski Ahid'de geçen ve aslı eski Mısır'ca olan *Puti-phare*'nin (*puti*: izzet, lütuf; *phare*: nasihatlı) Arapça karşılığıdır. Hazine bakanının adı ya da unvanıdır.

31 Kur'an'da sadece burada kullanılan *şeğaf* "yürek zarı", ya da "gönül dili" gibi mecazi ifade kalıplarıyla dile getirilen insanın duygu merkezine tekabül eder (*Keşşaf*). Burada "sevgi" anlamına gelen *hubb* ile birlikte kullanılarak, sözü edilen sevginin "haddi aşmış bir sevgi" olduğuna atıf yapılmıştır. Bu nedenledir ki, Kur'an'ın bir çok yerinde olumlu anlamda sevgiyi ifade için kullanılan *hubb*'u, *şeğaf* ile birlikte kullanıldığı tek yer olan bu bağlamda "tutku" ile karşıladık. Genellikle Arapça'da, sahibinin aklını tutuklayıp basiretini bağlayan şehvete dayalı beşeri sevgi *'aşk* ile, sahibinin basiretine basiret katan sevgi *hubb* ile ifade edilir. Dilci İbn Fâris, Kur'an'da hiç geçmeyen *'aşk*'ı, "muhabbetin haddi aşmış şekli" olarak tarif eder (*Mekâyîs*).

32 *Mutteke'*, "yaslanıp oturacak yer" anlamına gelir. Bu bağlamda "ziyafet salonu" ya da "ziyafet sofrası" vurgusu taşır (Ebu Ubeyde). Bu kelimenin "turunç" anlamına geldiğini söyleyen Abdullah b. Mes'ud, Mücahid ve Ferrâ'yı şiddetle reddeden Buhârî, bu konuda Ebu Ubeyde'yi tekrarlayarak "Bunu söyleyen yanıldı. Arapça'da turunç yoktur" der (Buhârî, *Tefsîr*).

33 Lafzen: "onu gözlerinde büyüttüler" ya da "onu göz kamaştırıcı buldular".

34 Melekleri gördükleri için böyle demiyorlar elbette. Fakat kıssa bu anlatım tarzıyla ilk muhataplarının melek tasavvurları üzerinden ders veriyor.

35 Vahiy tam da burada, şu soruyu sorup yüreğimizde doğru cevaplamamızı istiyor: Mâ-

33 (Yusuf) "Rabbim!"dedi, "Benim için hapislik, bunların beni çağırdıkları şeyden daha hayırlıdır![36] Bununla birlikte[37] Sen onların tuzaklarına karşı beni korumazsan, hilelerine kapılır da kendini bilmezlerden biri olup çıkarım!"

34 Bunun üzerine Rabbi onun duasına icâbet etti ve onların tuzaklarına karşı kendisini korudu: Çünkü O her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.

35 En sonunda yetkililer, gördükleri belge ve delillerin ardından (olayın sırrına ermelerine rağmen), belli bir süre onu hapsetmenin kesinlikle daha uygun olacağını düşündüler.

36 O ARADA onunla birlikte iki genç daha hapse girdi. (Bir gün) o iki gençten biri dedi ki: "Rüyamda kendimi şaraplık üzüm sıkarken gördüm." Diğeri ise; "Ben de rüyamda başımın üzerinde ekmek taşıdığımı, kuşların (da) ondan yediğini gördüm" dedi. (Birlikte şunu talep ettiler): "Bize bu (rüyaların) altında yatan anlamı haber ver! Çünkü biz senin (bu işi) iyi bilen biri olduğunu düşünüyoruz."

37 (Yusuf) dedi ki: "Öğününüz size ulaşmadan, ben her ikinize de rüyanızın altında yatan anlamı, (onun sonucu) başınıza gelmeden haber vereceğim.[38] Zira bunlar Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Ama (önce) şunu bilmeniz şart: Ben, Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir topluma yolumu ayırdım; 38 ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un inanç sistemine uydum. Allah'a ait herhangi bir niteliği ondan başkasına yakıştırmak bize yakışmaz. İşte bu (tevhidi iman), Allah'ın bize ve tüm insanlığa olan bir lutfudur: ne var ki insanların çoğu bunu değerlendirmez.[39]

39 Ey hapishane arkadaşlarım! Birbirinden farklı birden fazla ilâha (inanmak) mı

---

nevî kölelik mi, fizikî kölelik mi: hangisi daha büyük onursuzluktur? Zımnen: asıl kölelik, aklın duygu tarafından tutuklanıp içgüdülerin insanı esir almasıdır. Sonsöz: Yusuf zindanda özgür, Züleyha sarayda tutsaktır.

36 Zımnen: Günah işleyerek kalbimi imana zindan etmektense, günah işlememek için bedenimin zindana atılmasını tercih ederim.

37 *Ve illa*'ya bu bağlamda verilebilecek en uygun anlam.

38 Bu ifadenin mahiyeti tartışılmıştır. Bazıları bunun rüyada görülen yiyecek olduğunu söyler (Taberî; Süddi'den naklen Râzî). Bu yiyeceğin normal günlük tayın olmadığında ısrarlı olanlar "Yönetim, birine ölüm cezası vereceği zaman, ona zindanda zehirli bir yemek yedirerek cezayı infaz ederdi" şeklindeki sıhhati kuşkulu bir açıklamaya dayanır (Râzî). Yine Taberî *kable en ye'tiyekuma* (size gelmeden önce) ibaresini ise, öncesinin aksine "uyanıkken" notuyla verir. Bunu yaparken o ve onun gibi düşünenler (Msl. R. Rıza), "Rüyalarınızda size yemek ikram edilmeden önce onların altında yatan anlamı size bildireceğim" şeklindeki bir anlayışı reddetmiş olmaktadır. Bu anlama problemi, *la-ye'tiyekumâ*'daki gizli zamirin nereye gittiğiyle alâkalıdır. Eğer bu gizli zamir "yemeğe" giderse anlam "yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce" olur, yok "rüyalara" giderse "rüyada gördükleriniz (gerçek hayatta) başınıza gelmeden önce" olur. Bunun hangisinin isabetli olduğu ise, *bi-te'vilihi*'deki açık zamirin adresine bağlıdır. Bu zamirin adresi Zemahşerî'ye göre "anlatılan (rüya)lar"dır. Bizce isabetli olan da budur.

39 Lafzen: "şükretmez". Şükür, kök itibarıyla "aldığını hak etmek ve verimli değerlendirmek, verileni zayi etmeyip onu azami ürüne çevirmek" anlamına gelir. Kelimenin nisbet edildiği hepsi de "verimli kılma" ve "değerlendirme" anlamında birleşen dört ayrı kökeni vardır (*Mekâyîs*).

daha makul,[40] yoksa bütün varlıklar üzerinde otorite olan biricik Allah'a (inanmak) mı? 40 O'nu bırakıp da taptığınız şeyler, başka değil, yalnızca sizin ve atalarınızın (Allah'a ait) nitelikleri kendilerine yakıştırdığınız isimlerdir, Allah bunlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. (Varlıkların konumları hakkındaki) nihâî yargı yalnızca ve yalnızca Allah'a aittir:[41] O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir: İşte bu dosdoğru olan tek dindir, fakat insanların çoğu bundan habersizdir.[42]

41 Ey hapishane arkadaşlarım! Birinizin (rüyasının anlamına) gelince: Sonunda o efendisine şarap sunma işini sürdürecek. Diğerine gelince: İşte o asılacak ve kuşlar başını didikleyecek. Akıbetini soruşturduğunuz bu iş hakkındaki ilâhî karar kesinleşmiş bulunuyor."

42 Ve o ikisinden, kurtulacağına inandığı gence şu ricada bulundu: "Efendinin yanında beni an!" Şeytan, onu efendisine hatırlatmayı o (gence) unutturdu. Bunun sonucunda hapiste birkaç yıl daha[43] kaldı.[44]

43 DERKEN, kral[45] (bir rüya gördü ve)

---

40 Lafzen: "hayırlı".

41 Bu cümle kıssanın *anahtarıdır*. Zımnen: Ey insan, Allah yokmuş gibi davranamazsın! Kök anlamı "bağlamak" olan *hukm*, doğru seçeneğin dışındakileri mâhkum edip bağlamaktır (Ayrıntılı bir not için bkz. 79/Enbiya: 74). Burada "nihai yargı" ile karşıladığımız *hukm*'ün, din ve kulluk tayiniyle ilgili olduğu bağlamdan açıkça anlaşılmaktadır (Zemahşerî).

42 Onlar ve ataları Allah'a ait nitelikleri, gerçekte o niteliklere sahip olmayan varlıklara takmaktaydılar. Dolayısıyla takılan isim, o ismin kendisine takıldığı müsemmaya uymadığı için ortada kalmakta, müsemmasız isim durumuna düşmekteydi. Çünkü isim taktıkları varlıklar, o isimlerin hakiki sahibi değillerdi ve olamazlardı da. İsimle müsemma uyuşmayınca, gerçekte onlar Allah'a ait isimleri yakıp yakıştırdıkları varlıklar yerine, içini boşalttıkları ve karşılıksız koydukları "isimlere" tapmış oluyorlardı. Hakikatte ise bu, kendi heva ve heveslerine tapmaktan başka bir şey değildi. Sonuçta onların taptığı, içi boş, hiçbir hakikati olmayan isimlerdi. Tanrılık yakıştırılan putlar, gerçekte birer sahte özneydiler. Gerçek özne ise, onlara tanrılık yakıştıranlar, yani kendileriydi. Bu tavır, her tür şirkin bir aldanma ve aldatma olduğunu ortaya koyuyordu. Müşrığin taptığı sahte tanrı, kendi atadığı tanrıydı. Önce tanrısını atamak, sonra da ona taptığını iddia etmek.. İşte yaman çelişki buydu. Bununla, iki büyük yanlışı birden işliyorlardı: Birincisi Allah'a ait bir niteliği, O'ndan keyiflerince çekip alabilecekleri vehmine kapılmak; ikincisi Allah'a ait bu niteliği istediklerine takma yetkisini kendilerinde görmek. Zaten âyette de, isim takma (*tesmiye*) işi onlara izafe edilmekteydi (*Âlemlerin Rabbi Allah*, s. 26).

43 *Bid'*, 3'ten çok 10'dan az olan rakamlar için kullanılır.

44 Hapsin birkaç yıl daha uzaması, Allah'tan bir an gafil kalmanın bedeliydi. Cüneyd'in ünlü sözü tam da bu durumlar için geçerli olsa gerek: İyilerin iyiliği, Allah'a yakın olanların kusurudur. (*Hasenâtu'l-ebrâr seyyiâtu'l-mukarrabîn*) "Unutturma" işinin Şeytan'a nisbet edilmesi, günahın insan için asli değil arızi bir şey olduğunun, arınmanın her an mümkün olduğunun zımni ifadesidir.

45 Kur'an baştan sona eski Mısır yöneticilerini "Firavun" adıyla anarken, istisnai olarak Yusuf sûresinde onları "melik" adıyla anar. Bunun nedeni de Hz. Yusuf dönemindeki yöneticinin Firavunlar hanedanına mensup olmamasıdır. Eski Mısır uzmanlarına göre bu kral, MÖ. 1700-1580 arasında hüküm süren Suriye kökenli Hiksos Hanedanlığı'nın alt

şöyle anlattı: "Ben rüyamda,[46] yedi besili inegin zayıf olan diğer yedisi tarafından yenildiğini gördüm; ayrıca yedi yeşil başak ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Siz ey seçkin yorumcular! Eğer rüyaların doğru yorumunu[47] biliyorsanız, benim rüyamı da yorumlayın bakalım!"

44 "Bir tuhaf, karma karışık düşler bunlar" dediler, "üstelik biz rüyaların altında yatan gerçek anlamı bilmekten de aciziz."

45 İşte o an, iki (zindan arkadaşından) kurtulmuş olan diğeri, aradan geçen bunca vakitten sonra geçmişi hatırlayarak söze girdi: "Ben bunun altında yatan gerçek anlamı öğrenip size bildirebilirim,[48] fakat önce bana izin vermeniz gerek."

46 (Hapishaneye gelerek): "Yusuf, ey dürüst dost!"[49] dedi, "Şu rüya hakkındaki görüşünü bana söyle: Yedi besili inek zayıf olan diğer yedisi tarafından yeniliyor; ayrıca yedi yeşil başak ve bir o kadar da kuru başak?.. Keşke insanların yanına (doğru cevapla) dönebilsem; böylece bakarsın senin (değerini) de anlamış olurlar."

47 (Yusuf) cevapladı: "Öteden beri yapa geldiğiniz gibi yedi yıl ekip biçeceksiniz, fakat yiyeceğiniz az bir miktar dışında kalanı, daneyi başağından ayırmaksızın muhafaza edeceksiniz. 48 Ondan sonra, bunların ardından yedi yıllık bir kıtlık dönemi gelecek ve sizin zor zamanlar için ayırdığınız her şeyi, muhafaza ettiğiniz az bir miktarın dışında silip süpürecek. 49 Daha sonra, bunun da ardından insanların darlıktan kurtulup bolluğa kavuştuğu[50] bir devir[51] gelecek; o zaman insanlar (şıralı ve yağlı bitkileri tekrar) sıkabilecekler.[52]

50 (Bu yorum kendisine iletilince,) kral "Onu bana getirin!" emrini verdi. Görevli kendisine gelince (Yusuf) dedi ki: "Efendine dön ve ona sor bakalım, ellerini kesen hanımların derdi neymiş? Şunu da iyi bil ki, benim Rabbim onların tuzaklarını çok iyi bilmektedir."

---

kralından biridir. "Çoban krallar" (hik-şasu) anlamına gelen adından da anlaşılacağı gibi MÖ. 1700-1580 arasında hüküm süren bu hanedan, Mısır'ın muhtemelen Sami-Arap asıllı olan Güney Doğulu fatihleridir. Bu açıdan Hiksos Hanedanı Hz. İbrahim'in çocuklarıyla hemşehridirler. Hatta uzak akraba olmaları da ihtimal dahilindedir. Hz. Yusuf'un saray da böylesine kolay hüsnü kabul görmesinin nedenlerinden biri de bu olsa gerektir.

46 *Ru'yâ* Kur'an'da hep tekil gelir. Tabire lâyık olan sadık *ru'ya* budur. *Hulm* ise hep çoğul (*ahlâm*) gelir ve "karma karışık" (*adğâs*) sıfatını alır. Mısır Kralının gördüğünün *ahlâm* değil *ru'ya* olduğunu vahiy onayladı, fakat görevliler onu "karma karışık düşler" sınıfına sokmuştu (Bkz: âyet 44).

47 *Te'vil* kelimesiyle ilgili bir not için bkz. 62/Kehf: 78.

48 *Nebbee* fiilinin geçişli yapısı gereği, kelimenin tam açılımı bizi bu anlama ulaştırır.

49 *Ey sıddîk*'ın çağrışımı... İyiliği iyi de yapar kötü de, fakat kötülüğe karşı sadece Allah'a, fıtrata, hakka, hakikate ve iyiye sadık olan sıddıklar sabredip direnir. "Rabbim, benim için hapislik bunların beni çağırdıkları (günahtan) hayırlıdır" (33) sözü de işbu dürüstlüğün ifadesidir.

50 Tercihimiz, *yuğas*'ın "zorluk ve darlıktan kurtuluş" anlamına gelen *ğavs* kökünü nisbetledir. Eğer fiil *ğays*'a nisbet edilirse, mâna ".. bol yağmura kavuştuğu" şeklinde olur.

51 Lafzen: "yıl".

52 *Ya'surun*'u "yağmura kavuşacaklar" mânasına *yu'sarûn* şeklinde okuyanlar olmuşsa da, Taberî bu anlamın Arap lehçelerinden hiç birine ait olmadığını, böyle okuyanların da dil bilmeyen cahiller olduğunu söylemiştir.

51 (Kral onları toplayıp) sordu: "Sizler, bir zamanlar Yusuf'u baştan çıkarmaya çabalamakla ne elde etmeyi ummuştunuz?

Onlar: "Hâşâ!" dediler, "Allah için biz, onun aleyhine olabilecek en küçük bir kötülüğe tanık olmadık."

Malum yöneticinin[53] karısı "İşte" diye atıldı, "gerçek olanca çıplaklığıyla şimdi ortaya çıktı! Arzumu tatmin için onu baştan çıkarmaya çalışan bendim; ne ki o, hep (özüne ve sözüne) sadık kaldı.[54] 52 Bütün bunları şu gerçeği kesinlikle bilsin diye (söylüyorum) ki, ben gıyabında ona ihanet etmedim, üstelik Allah da hainlerin tuzağını asla başarıya ulaştırmaz. 53 Bununla ben kendimi temize çıkarıyor da değilim; o kötülüğü işlemesini (ona) ben kendim ısrarla emrettim; ne var ki Rabbimin rahmeti bunu temizler;[55] Şüphesiz Rabbim rahmeti sınırsız bir bağışlayıcıdır.[56]

54 Derken kral "Onu bana getirin!" diye emretti, "Onu kendime seçkin bir yardımcı olarak atayayım."

Onunla konuşmasının ardından dedi ki: "İyi bil ki bundan böyle sen, katımızda saygın bir konuma sahip olup kendisine güven duyulan birisin."

55 (Yusuf) şu talepte bulundu: "Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir! Benim onu çok iyi koruyacağıma, bu konudaki bilgi ve birikimime güvenebilirsiniz."

56 İşte bu şekilde Biz, Yusuf'a ülkede sağlam bir iktidar zemini hazırladık[57] (ki), o orada istediği yapıyı inşa edebilsin. Biz rahmetimizi istediğimize bahşederiz; fakat iyilik yapanların (bu dünyadaki) karşılığını da zayi etmeyiz. 57 Hele bir de öte dünyadaki karşılığı var ki, daha hayırlı olan bu karşılık iman eden ve onu korumakta titizlik gösterenler içindir.

---

53 "Yüksek rütbeli görevli", "yönetici" anlamında kullanılan *el-'aziz*'deki belirliliği çeviriye olay örgüsünün tahkiye mantığına uygun olarak "malum" şeklinde yansıttık.

54 Lafzen: "dürüst biri olarak". 23. âyetin ilgili notunda açıkladığımız ibarenin anlamı ile uyumluluğunu dikkate alarak, bu fıtrat eksenli anlamı tercih ettik.

55 Veya: "Rabbimin rahmetiyle (koruması) dışında, şüphesiz insan benliği kötülüğün daniskasını işletebilir.." Tercihimizde *en-nefs*, kadının kendisidir. Âyetin ilk cümlesindeki *nefsi* (kendimi) tamlaması bilindiği için, ikincisi aynı formda değil ahd lamı ile (*el-nefs*) gelmiştir (Krş: 3/Müzzemmil: 15-16). Bunu çeviride "ben kendim" şeklinde karşıladık.

56 Klasik müfessirlerin çoğunluğu muhtemelen İbn Abbas'tan gelen bir rivayete dayanarak 52 ve 53. âyetleri Hz. Yusuf'un sözü olarak nakletmişlerdir (Bkz: Mukatil; Ferrâ; Taberî; Zemahşerî). Kıssanın akışına göre bu sözler söylendiğinde Yusuf hâlâ zindandadır ve 54. âyetin de gösterdiği gibi daha sonra çıkacaktır. Yukarıdaki tercihi dillendiren müfessirler yöneticinin karısının itiraf sahnesini (51. âyet), ölümden kurtulan zindan arkadaşının kralın rüyasını yorumlatmak için geldiğinde Hz. Yusuf'a aktarmıştır (Mukatil ve Ferrâ). Fakat 51-53. âyetler arasındaki söz akışını kesecek lafzî bir emare bulunmamaktadır. Kıssanın akışı da, söz akışını desteklemektedir. Râzî iki yorumu da tartışır ve 53. âyetin kadına isnadını da Hz. Yusuf'a isnadını da sorunlu olarak görür ve her iki ihtimali de dışlamaz. İbn Kesir, Reşid Rıza ve Elmalılı, 52 ve 53. âyetlerde konuşanın yöneticinin karısı olduğu görüşünü tercih ederler.

57 Benzer bir ibare ve açıklaması için bkz. âyet 21.

58 NİHAYET Yusuf'un kardeşleri (tahıl yardımından pay almak için Mısır'a) geldiler ve onun huzuruna çıktılar.[58] O onları derhal tanıdı, fakat onlar onu tanıyamadılar.

59 Ve onların yükleri yükletilince; "(Gelecek sefer) baba bir kardeşinizi de birlikte getirin!"[59] dedi (ve ekledi): "Görmüyor musunuz ki ben size tam ölçek verdim; çünkü konukseverliğim dillere destandır![60] 60 Fakat (gelecek sefer) onu da getirmezseniz, o takdirde benden ne bir ölçek alabilirsiniz, ne de yanıma yaklaşabilirsiniz."

61 "Onu getirmek için babasından izin alma konusunda tüm çabamızı kullanacağız"[61] dediler, "çünkü biz bunu yapmaya mecburuz."

62 Bu arada (Yusuf) hizmetçilerine "Onların bedel olarak getirdiklerini yüklerinin içerisine koyun!" dedi, "Belki ailelerinin yanına döndüklerinde bunu fark ederler de, bu sayede bir kez daha gelirler."

63 Sonunda babalarının yanına dönerek (olan biteni haber verdiler ve) "Ey babamız!" dediler, "(Bünyamin olmadan) bize bir ölçek dâhi verilmeyecek. İşte bu yüzden kardeşimizi bizimle birlikte gönder de payımızı alalım.[62] Bir de, onu koruyacağımızdan en ufak kuşkun olmasın!"

64 (Yakub) dedi ki: "Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi mi size güveneceğim?[63] Neyse ki Allah en hayırlı koruyucudur: zira O, merhametlilerin en merhametlisidir."[64]

65 Ve yüklerini açtıklarında, (takas olarak) verdikleri malların kendilerine iade edilmiş olduğunu gördüler. "Ey babamız!" dediler, "Başka ne isteyebiliriz ki? İşte, verdiğimiz karşılık (bile) aynen bize iade edildi. Bunlarla ailemiz için tekrar erzak alabiliriz. Üstelik hem kardeşimizi korur, hem de fazladan bir deve yükü daha alırız; (zaten) bu (getirdiğimiz) tartıca az bir miktar."

66 (Yakub) dedi ki: "Her tarafınızdan kuşatılıp tüm imkanlarınız tükenmedikçe onu bana geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir yemin edip söz vermedikçe, onu sizinle birlikte asla yollamam!"

Onlar yemin ettiklerinde ise (Yakub), "Allah bütün bu konuştuklarımıza müdahil olan bir şahittir!"[65] dedi 67 ve ekledi: "Yavrularım! (Şehre) tek bir kapıdan girmeyin, farklı farklı kapılardan girin! Ben Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam; (zira) nihâî karar yalnızca Allah'a aittir: O'na güvenim tamdır; sağlam bir dayanak arayan kimseler de O'na gü-

---

58 Kenan diyarı (Filistin) o dönemde Mısır'ın bir eyaletidir.

59 Yusuf ve Bünyamin, Hz. Yakub'un Raşel'den doğma çocuklarıdır. Diğerleri baba bir anne ayrı kardeşlerdir.

60 Son cümlenin bu bağlamdaki en uygun çağrışımıyla.

61 *Senuravidu*'nun açılımı. Kelimenin kök mânası için bkz. âyet 23, not 26.

62 Lafzen: "ölçtürüp tarttıralım".

63 Hz. Yakub unutmadı; zira büyükler affeder, zavallılar unutur.

64 İmtihanın tamamlanması için Hz. Yakub'un bittim noktasına dayanması gerekiyordu. Bunun için Bünyamin'i de kaybetmesi lazımdı.

65 *Vekil*: *Şahid* ve *kefil*'den farklı olarak birini bir şeye *vekil* kılmak, şahit olduğu konuya aktif ve aktüel katılımını istemektir. Bu nedenle *Allahu..vekilun* ibaresini "Allah...müdahil olan bir şahittir" şeklinde çevirdik.

venip dayansınlar!"[66]

68 Ve onlar her ne kadar babalarının kendilerine emrettiği gibi (şehre) girdilerse de, bunun Allah'tan gelecek olana karşı bir yararı olmadı. Ne ki bu, Yakub'un içinden geçeni dile getirme ihtiyacını duyduğu bir temenniden başka bir şey değildi. Ve gerçekte o, kendisine öğrettiğimiz üzre (Allah'ın hayata müdahil olduğunun) tam bilincindeydi; fakat insanların çoğu (bunu dâhi) farketmezler.

69 VE Yusuf'un huzuruna girdiklerinde, o, kardeşini bağrına bastı ve (diğerlerinin duymadığı bir ortamda) "Evet ben" dedi, "ben senin kardeşinim; artık geçmişte onların yaptıklarına üzülme!"

70 En sonunda, yüklerinin yüklenme işlemi tamamlanınca, su kabını öz kardeşinin denkleri arasına koydurttu.[67] Ardından bir görevli[68] "Siz ey kervancılar! Evet, kesinlikle siz yapmış olmalısınız (bu) hırsızlığı!" diye bağırdı.

71 Onlara yönelerek şöyle seslendiler: "Nedir kaybettiğiniz?"

72 "Kralın su kupasını[69] kaybettik!" dediler ve (eklediler): "Onu getiren kimseye bir deve yükü (tahıl ödül) verilecektir! Ben de buna kefilim!"

73 "Hayret vallahi!"[70] dediler, "Doğrusu, ülkede bozgunculuk çıkarmak gibi bir amaçla (buraya) gelmediğimizi ve bizim hırsızlık yapan birileri olmadığımızı siz de biliyorsunuz!"

74 "Evet ama, eğer yalan söylüyorsanız bunun cezası (size göre) nedir?" dediler.

75 "Onun cezası" dediler, "kimin denkleri arasında bulunursa, onun ona karşılık

---

66 Bu âyet tedbir ve tevekkülün altın dengesini verir.

67 Burada Hz. Yusuf'un koydurduğu kabın, kendisine ait olmayan bir kap olduğunu düşünmemizi gerektirecek hiçbir sebep yoktur (Krş: Âyet 72 ve 76, notları). Aksine, ilgili metinlerin gramatık yapıları, Hz. Yusuf'un koydurttuğu kapla (*suva'*) kaybolan kabın (*sikâye*) farklı olabileceği düşüncesini pekiştirmektedir. Âyet, Yusuf'un kabı koydurttuğunu açıkça ifade etmektedir. Bünyamin'in alıkonuluşuyla sonuçlanan bu senaryonun Hz. Yusuf'a ait olmadığı 76. âyette açıkça dile getirilmektedir: "..böyle bir planı yürürlüğe Biz koyduk." Bu sonuç ilâhî senaryo gereğidir. Bu veriler ışığında olayı şöyle açıklayabiliriz: Hz. Yusuf, kardeşine değerli bir hediye vermek istemiş, bunu ise ondan ve diğerlerinden habersiz yapmıştır. Bu, öz kardeşine bir sürpriz yapma isteğinden kaynaklanmış olabilir. Diğerlerinin kıskançlık duygularını kabartmamak için, bu durumdan onları haberdar etmemesi gayet doğal karşılanmalıdır. Onun bu tasarrufundan haberdar olmayan saray görevlileri, krala ait kayıp bir su kabı olan *es-sikaye*'yi ararken Hz. Yusuf'un gizlice hediye olarak koyduğu su kabı olan *suva*'ı bulmuş olmalıdırlar. Hz. Yusuf'un tek yaptığı, her anında ilâhî müdahalenin açıkça görüldüğü bu olayın gelip dayandığı noktada, olan bitene müdahale etmemek için, işin aslını açıklamamış olmasıdır.

68 Lafzen: "tellal, çığırtkan".

69 Burada *suva'* adıyla anılan kabın, 70. âyette daha genel bir isimle anılan *es-sikaye* ile aynı kap olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat aynı pasaj içerisinde ayrı isimlerle anılmış olması, bu ikisinin farklı şeyler olduğunun delilidir. Eğer böyleyse, birinci kabın Hz. Yusuf'a ikinci kabın da krala ait olduğunu düşünmek daha makuldür. Allahu a'lem.

70 *Tâllahi, vallahi*'den farklı olarak, hayret ve şaşkınlık anlamını da içeren yemindir. Bu yananlam çeviriye "hayret" şeklinde yansımıştır.

rehin alınmasıdır:[71] biz bu (suçu işleyen) zalimleri işte böyle cezalandırırız!"[72]

76 Bunun ardından, (Yusuf'un huzuruna getirildiler). O, öz kardeşinin yükünden önce diğerlerinin yüklerini aratarak işe başladı. Sonunda onu[73] öz kardeşinin yükünden çıkarttı.

İşte Yusuf'un (arzusunu gerçekleştirmek) için böyle bir planı yürürlüğe Biz koyduk.[74] Eğer Allah böyle dilememiş olsaydı, kralın hukuk sistemine göre[75] kardeşini alıkoyması doğru olmazdı.[76] Biz, dilediğimiz kimseyi (ilmen) kat kat yüceltiriz; fakat her bilenin üstünde her şeyi bilen bir (Allah) vardır.

77 (Anne ayrı kardeşler) dediler ki: "O çalmışsa, olabilir! Doğrusu, bir zamanlar onun kardeşi de çalmıştı."[77]

Bunun üzerine Yusuf onlara belli etmeksizin kendi kendisine dedi ki: "Asıl siz berbat bir konumdasınız; zira Allah söylediğiniz şeyin (gerçeğini) çok iyi biliyor."[78]

78 "Ey saygın yönetici!" dediler, "Onun yaşını başını almış bir babası var; bu nedenle onun yerine içimizden birini alıkoy: Kesinlikle biz senin iyiliksever biri olduğunu düşünüyoruz."

79 "Malımızı kendi yanında bulduğumuz kimse dururken, bir başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız!" dedi, "Çünkü o zaman biz de zalimlerden oluruz."

80 Bu şekilde ondan umutlarını kesince, baş başa verip durumu gizlice görüşmek için bir kenara çekildiler.[79] Büyükleri dedi ki: "Bilmiyor musunuz ki, babanız sizden[80] Allah adına söz alıp yemin ettirmişti? Zaten daha önce Yusuf konusunda

---

71 İbranilerin böyle bir ceza geleneği olduğu Eski Ahid'de kayıtlıdır (*Çıkış*, 22:3).

72 Bu son cümle Hz. Yakub'un oğullarına ait olabileceği gibi, Mısırlı tellala da ait olabilir. Sonuncu durumda takdiri mâna şöyle olur: "Zaten biz (Mısırlılar) da bu (suçu işleyen) zalimleri böyle cezalandırırız!"

73 70. âyette sözü edilen kapla, 72. âyette sözü edilen kabın aynı olmadığı düşünülürse, burada kullanılan dişilik zamirinden yola çıkarak, bulunan kabın 70. âyette sözü edilen kap olduğunu kesin bir biçimde söyleyebiliriz.

74 Veya *kâde*'ye tam fiil anlamı vererek "..dilemedik" (Krş: 44/Tâhâ: 15).

75 *Din*'in terim anlamlarından biri de budur (Bkz: 18/Kâfirun: 6, not 7).

76 "Doğru olmazdı" şeklindeki tercümemiz, Kur'an'daki "*mâ kâne li...*" kalıbı kullanılan cümlelerin genel karakteristiğine uygundur. Bu gibi hukuki olmayan konumlarda bu kalıp "düşünülemez" olanı ya da "yakışık almaz" ve "şık düşmez" olanı ifade eder (Bkz: 58/Ra'd: 38; 65/İbrahim: 11; 105/Ahzab: 36; 78/Mü'min: 78). Öte yandan, krallıkların tabiatı düşünüldüğünde, "alıkoyamazdı" gibi bir anlam vakıaya uygun düşmemektedir.

77 Bu âyet, kıskanç kardeşlerin Yusuf'un bedeniyle birlikte kendi vicdanlarını da kuyuya attıklarını gösterir. Yusuf kuyudan kurtuldu, ama anlaşılan o ki onu kuyuya atanların vicdanı hâlâ kuyudan kurtulamamıştı.

78 Ayrıntıları bazı tefsirlerde anlatılan bir rivayete göre Hz. Yusuf'un halası öksüz yeğenini yanında alıkoymak için o küçükken böyle bir mizansen düzenlemiş. Kardeşlerin aslını bilmeden îmâ ettikleri bu olay olsa gerektir.

79 *Neciyya*: "Bir konuyu baş başa gizlice müzakere etmek" anlamındaki *neciyy* kökünden (Krş: 43/Meryem: 52). Kelimenin eş anlamlı bir benzeri olan *necva* için bkz. 68/İsra: 47, 104/Mücâdile: 7 ve 10.

80 İlk muhatapların üslûbu gereği ikinci çoğul kipiyle gelmiştir. Bir diyalogda bunun dilimizdeki karşılığı "babamız bizden" şeklinde olacaktır.

da güven zedelemiştiniz. Şu durumda, babam bana izin verinceye ya da Allah lehimde hüküm verinceye kadar ben bu ülkeden asla ayrılmayacağım: Zira Allah en iyi hükmü verendir. 81 Babanıza dönünüz ve "Ey babamız!" deyiniz, "Oğlun hırsızlık yaptı;[31] ne ki biz sadece bilip gördüğümüzün şahidiyiz: Üstelik biz, bilip gördüğümüz dışında olup bitenlerin sorumlusu da değiliz![32] 82 İstersen, (olay günü) bulunduğumuz şehrin sakinlerine ve birlikte döndüğümüz kervancılara sor: zira biz gerçekten doğru söylüyoruz."

83 (OLAN biteni haber verdikleri babaları) "Hayır!" dedi, "tasavvurlarınız size tumturaklı bir oyun oynamış.[33] Bundan böyle bana düşen güzel bir sabırdır; kim bilir belki de Allah hepsini birden bana kavuşturur: çünkü O, evet O'dur her şeyi bilen, her hükmünde tam isabet kaydeden."[34]

84 Ve içine kapandı,[35] ve "Ey gam, ey Yusuf'a dair tasam!" diye inledi, ve kederden gözlerine ak indi; ve o tüm derdini içine gömdü.[36]

85 "Hayret vallahi!" dediler, "Hâlâ Yusuf'tan söz etmeyi sürdürüyorsun; sonunda (bu hasret) seni yiyip bitirecek; ya da kendini telef edip gideceksin."

86 "Ben derdimi[37] ve hüznümü sadece Allah'a arz ediyorum!"[38] dedi (ve ekledi): "Üstelik Allah sayesinde, sizin bilmediklerinizi biliyorum! 87 Ey yavrularım! Haydi gidin, Yusuf ile kardeşi hakkında

---

81 Veya Kisâî'nin *sumika* okuyuşuna dayanarak: "Hırsızlıkla suçlandı".

82 Bu son cümle, "Biz sana söz verirken onun hırsızlık yapacağını bilemezdik" ya da "Yusuf'un başına gelenlerin onun da başına geleceğini bilemezdik" gibi anlamlar içerir. Fakat Taberî'nin kendi tercihine ve Zemahşerî'nin dile getirdiği üç ihtimalden birine göre bu cümlenin anlamı, öncesine bağlı olarak şudur: "..biz sadece bilip gördüğümüzün şahidiyiz, değilse biz işin görgü ve bilgimizin dışında kalan iç yüzüne vakıf değiliz."

83 Bu şekilde çevirimizin gerekçesi için bu ibarenin aynen geçtiği 18. âyetin ilgili notlarına bakınız.

84 Âyet öksüz çocuk sahibi her babaya –veya yetim çocuk sahibi yeni evlilik yapmış her anneye- şu zımni öğüdü verir: Öksüzlerin hakkını koru ve çocukların üzerinde çok iyi bir gözlemci ol ki, kimin ne yapıp ne yapmayacağını bilesin. Bunu bilen bir babayı çocukları hakkında kimse yanlış yönlendiremez.

85 Lafzen: "ve onlardan yüz çevirdi".

86 Acı çeken insan, peygamber de olsa inler: bu insanî bir durumdur.

87 *Bessî*, lafzen "(gönlümden) kopup gelenleri, iç dökmelerimi" (Râğıb). İbn Abbas'a göre burada "keder, dert, gam" anlamına kullanılmıştır (Taberî).

88 Bu nokta 'bittim noktası'dır. Kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı başlar. Allah Rasulü'nün bittim noktası tam da bu döneme denk gelen Taif dönüşü idi. O, elleri ve ayakları kan revan içinde Ninovalı Addas'ın şahitliğinde "İlâhi" demişti, "Kuvvetimin azaldığını, gücümün tükendiğini, insanlar yüzünden küçük düştüğümü sana arz ediyorum! Ey merhameti sonsuz olan! Ey ezilmişlerin Rabbi! Ey benim Rabbim! Kimlerin eline bıraktın beni!.. Bana gaddarlık yapan yabancıların eline mi? Yoksa, dâvâmı ipotek edecek bir düşmana mı? Eğer sen bana gücenmedinse, kesinlikle bunlara aldırmıyorum. Lakin iyiliğin beni rahatlatacaktır. Senin nuruna sığınırım; karanlıkları aydınlatan nuruna, dünya ve ahiretimi aydınlatacak nuruna... Gelecek gazabın, bana ulaşacak öfkenden kaçıp kurtulacak bir sığınak arıyorum. Sana sığındım, yeter ki razı ol! Güç ve kuvvet sendendir, yalnız senden!" (İbn Hişam, *Sira* II, 29-30).

haber elde etmeye çalışın! Allah'ın rahmetinden de umut kesmeyin! Şu bir gerçek ki, Allah'ın kuşatıcı ve kurtarıcı rahmetinden yalnızca kâfirler güruhu umut keser.

88 DERKEN onlar (tekrar Mısır'a gelip Yusuf'un) huzuruna çıktılar: "Ey saygın yönetici!" dediler, "Biz ve ailemiz kıtlıktan dolayı perişan olduk; üstelik bedel (olarak) getirdiğimiz şeyler de pek yetersiz. Buna rağmen sen (yine de) bize tam ölçek ver! İstersen üzerine ikramını (da ilave) et! Unutma ki Allah ikram edenlerin karşılığını verir.

89 (Yusuf) dedi ki: "Siz henüz cahilken, Yusuf'a ve kardeşine yaptıklarınızı hatırlıyor musunuz?"

90 Onlar atılıverdiler: "Ne? Yoksa sen... sen Yusuf musun?"[89]

(Yusuf): "Ben Yusuf'um, işte bu da kardeşimdir!" diyerek ekledi: "Allah bize lütfetti; çünkü her kim Allah'a karşı gelmekten sakınır ve (musibete) sabrederse,[90] iyi bilsin ki Allah iyilerin yaptığını karşılıksız bırakmaz."[91]

91 "Aşkolsun vallahi!" dediler, "Doğruya doğru: Allah seni bize üstün kılmıştır; biz de hataya gömülüp gitmişiz işte!.."

92 "Bugün sizi kınayıp ayıplama yok!" dedi (Yusuf);[92] "Allah sizi affeder, zira O merhametlilerin en merhametlisidir. 93 Şu gömleğimi[93] götürün! Babamın yüzüne sürün onu; gözleri ışığa kavuşacaktır. Sonunda tüm ailelerinizle birlikte bana gelin!"

94 DERKEN, kervan yola koyulduğunda babaları dedi ki: "İnanın ki ben Yusuf'un kokusunu alıyorum;[94] umarım beni bunak yerine koymazsınız."

95 "Hayret vallahi!" dediler (ve eklediler): "Anlaşılan o ki sen, kadim yanılgında ısrarcısın."

96 Nihayet müjdeci ulaşıp da o (gömleği) yüzüne sürünce, derhal[95] gözleri ışığa yeniden kavuştu; "Ben size demedim mi?" dedi, 'herhalde ben Allah sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum' diye?"[96]

---

89 Ubeyy b. Ka'b'ın "*e ve ente Yusuf?*" kıraatını dikkate alarak.

90 Mücahid'in yorumuna göre (Taberî).

91 Başarıyı Allah'a nisbet etmek kulluğun edebindendir. Mamafih hiçbir başarı sebepsiz değildir. İşte âyette gösterilen başarının iki altın anahtarı: Sorumluluk ve sabır.

92 Bu tarihten yaklaşık 2500 yıl sonra Mekke'nin fethi ardından benzer bir sahne yaşanacak ve Hz. Yusuf'un bu sözü Hz. Muhammed'in dilinden Mekkelilere söylenecektir.

93 Burada Hz. Yusuf "Herhangi bir gömlek" (*kamîsan*) veya "benim herhangi bir gömleğimi" (*bi-kamîsî*) değil, "bu gömleğimi" diyor. O gömlek arkadan yırtılan iffet gömleğidir. Keramet gömlekte değil, keramet iffettedir.

94 Hz. Yakub'un gözlerine perde indiğini söyleyen 84. âyetle birlikte zımnen: Saf sevgi uğruna bir çift göz veren, o gözün kapasitesini fersah fersah aşan bir buruna kavuşur. İşte bu her zorluğun ardından bir kolaylığı müjdeleyen vahyin fiili tezahürüdür (Krş: 107/Talâk: 7). Burada tamamen kör olma değil, görme duyusunun en asgariye indiği anlaşılıyor. Görme *kaybını* gözyaşıyla açıklamak 93 ve 96. âyetlerle bağdaşmamaktadır.

95 "Derhal" anlamı bazılarınca zaid sayılan *en* edatının anlama katkısıdır.

96 Vahiy, mucizevî bir olayın ardından kendine has bir 'rasyonellik' üretiyor; olağanüstü ile bilgi arasında sırlı bir bağ kuruyor. Vahyin ürettiği bu kendine has rasyonelliğin olmazsa

97 "Ey babamız!" dediler; "Günahlarımız bağışlansın diye bizim için Allah'tan af dile! Kusurlu olan elbette bizlerdik."[97]

98 "Sizin için Rabbimden af dileneceğim" dedi, "çünkü O, evet O'dur mutlak bağış sahibi, sonsuz merhamet kaynağı."

99 DERKEN, Yusuf'un huzuruna girdiklerinde o, "Allah'ın izniyle kendinizi güvende hissedeceğiniz Mısır'a buyurun!" diyerek, ebeveynine kucak açtı.

100 Ebeveynini[98] makamına çıkarttı[99] ve onu yerlere kapanarak saygıyla selamladılar.[100] Ardından "Ey babacığım!" dedi, "Bir zamanlar gördüğüm rüyanın altında yatan anlam buymuş meğer. İşte, Rabbim onu gerçeğe dönüştürmüştür. Yine O, beni hapisten çıkararak, dahası Şeytan benimle kardeşlerimin arasını açtıktan sonra bile sizin çölü aşıp gelmenizi sağlayarak bana *lûtufta* bulunmuştur. Çünkü benim Rabbim, dilediği şeyi cömertçe lutfedendir:[101] zira O her şeyi bilen, her hükmünde tam isabet kaydedendir.

101 "Rabbim! Doğrusu, bana iktidarı sen bahşettin! Yine Sen öğrettin bana olayların doğru yorumunu![102] (Ey) gökleri ve yeri yoktan var eden: Hem bu dünyada hem öte dünyada yârim, yardımcım Sensin! Canımı, varlığını Sana adamış biri olarak al ve beni iyiler arasına kat!"

102 BU OLAY, Bizim sana vahyettiğimiz gaybî haberlerden biridir; üstelik sen, onlar tuzak kurmak amacıyla plân yapmak için bir araya geldiklerinde onların yanında da değildin.[103]

103 Hem -sen gönülden arzuluyor olsan dahi- insanların çoğu yine de inanmayacak. 104 Oysa ki sen onlardan (davetine)

---

olmaz temeli Allah'a kayıtsız şartsız teslimiyettir. Evet teslimiyet, rasyonelliğin ulaşabileceği son sınırdır.

97 Peygamberlerin görev alanına ümmetleri için Allah'tan mağfiret dilemek de girer (Krş: 98/Âl-i İmran: 159).

98 Eski Ahid anne *Raşel'in Bünyamin*'in doğumunda öldüğünü nakleder. Bu anne Hz. Yusuf'u büyüten üvey anne (veya hala) olmalıdır. Bu hemen devamında ikisine birden değil yalnızca babasına hitap edişinden de anlaşılmaktadır.

99 Buradaki *'arş*'ın hakiki karşılığı "taht"tır. Fakat Hz. Yusuf'un konumu göz önüne alındığında "makam" diye çevirmek daha uygundur. *'Arş, rafa'a 'alâ* ile birlikte "makama çıkarttı, aldı" mânasına gelir.

100 *Harra* bu bağlamda "durmak, geçmek" mânasındadır. *Harrû succeden* ibaresinin anlamı "yere kapanarak selama durmak" olmalıdır. Hasan Basri bu ibareyi şöyle açıklar: "Bu secde değildir, o toplumda yaygın olan bir selam ve hürmet şeklidir. Birini selamlarken başlarını öne eğerlerdi" (Kurtubî). Secde ile ilgili dilsel bir açıklama için 4. âyetin notuna bkz. Yine 4. âyette dile gelen rüya bu şekilde gerçekleşmiş olmaktadır.

101 *Latif* ismi bağlamına göre *lûtuf* ya da *letafet'e nisbet edilebilir. Burada lûtuf*'tan mübalağa ile ism-i fail anlamı daha uygundur (Diğeri için bkz. 75/Lokman: 16, not 20). Taberî'ye göre de buradaki *Latîf* ismi, *zu lutf* (lûtuf sahibi) anlamınadır (Krş: Râğıb). Ne ki Râzî bu isme daha farklı bir mâna yükler: "Olmasını dilediği şeyin sebeplerini kolaylaştırıp onu gerçekleştirendir".

102 Bir önceki âyetteki 'Alîm ve Hakîm esması ışığında: İnsanın öğrenmesi 'Alîm isminin, iktidar Hakîm isminin tecellisi. Bu ikisi birleşince dünya ve âhiret saadeti gerçekleşir (Benzer bir mesaj için bkz. 62/Kehf: 83-98).

103 Âyetteki *gayb*'a ilişkin bir yorum ve benzer bir âyet için bkz. 67/Kasas: 44, not 54.

bir karşılık da beklemiyorsun; elbet bu (vahiy) tüm insanlığı muhatap alan bir uyarıdır. 105 Göklerde ve yerde ne mucizeler var ki, (insanoğlu) yanından geçip gider de onlara dönüp bakmaz bile.[104] 106 Nitekim onların çoğu, Allah'a, O'na ait nitelikleri başkalarına yakıştırmaksızın iman etmezler.[105]

107 Yani şimdi onlar, Allah'ın cezasının kendilerini bularak çepeçevre kuşatmasından, ya da kendileri farkında dâhi değilken son saatin ansızın gelip çatıvermesinden yana güvencede olduklarını mı düşünüyorlar?

108 De ki: "Benim yolum budur: Ben yalnızca Allah'a çağırıyorum. Ben de, bana uyan kimseler de (ne yaptığımızın) çok iyi farkındayız;[106] ki Allah'ın şanı pek yücedir ve ben O'na ait vasıfları başkasına yakıştıranlardan değilim.

109 Senden önce gönderdiğimiz peygamberler, kentlerin ahalisinden (seçip) kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkası değildi.[107] Hem onlar yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı? Öyle yapsalardı,[108] kendilerinden öncekilerin başına gelen feci akıbeti görmüş olurlardı!

Ve Allah bilincine ulaşanlar için âhiret yurdu elbette daha hayırlıdır: Bunu dâhi düşünemiyor musunuz?

110 (Önceki) peygamberler (öylesine zorlandılar ki), en sonunda neredeyse (toplumlarına ilişkin) tüm umutlarını yitirdiler; artık iyiden iyiye yalanla(n)dıklarını düşünmeye başlayınca,[109] yardımımız kendilerine ulaştı; sonuçta dilediğimizi

---

104 Zımnen: İnsanoğlu mucize mi arıyor? Kâinata basiretle baksın, mucizeden başka bir şey göremeyecektir. Ne var ki, bakışı muhteşem olmayan, baktığındaki ihtişamı göremez. Kâinat âyetlerine sırt dönenlerin kitabın âyetlerine sırt dönmeleri sürpriz değildir.

105 Müşriğin imanı, imanın çelişkisidir (Krş: 89/Ankebût: 61-63 vd.)

106 Zımnen: Bilinç imanın kimyasıdır.

107 Yani: Meleklerden değil, ölümlü insanlardandı. Çünkü Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'in nübüvvetine "Eğer Rabbimiz birini gönderecek olsaydı, bu melek olurdu" şeklinde itiraz ediyorlardı (Zemahşerî). Bu âyetin konusu, peygamberlerin cinsiyeti değildir. Bu âyetin peygamberin cinsiyetiyle ilgili olduğunu düşünenler, bu görüşlerine bu âyetin bir kadın olan yalancı peygamber Secah'la ilgili olduğunu söylerler (Taberî). Oysa ki bu sûre Mekkîdir. Secah'ın peygamberlik iddiası ise Nebi'nin vefatından sonradır.

108 *Fâ* edatına bu bağlamda verilebilecek en uygun karşılık.

109 Tercihimiz Medineli ve bir kısım Kûfeli otoritenin tercihi olan mevcut mushaftaki *kuzibû* okuyuşuna dayanır. Kelimenin okunuşuna göre bu cümlenin anlamı değişir. *Kezebû* okuyanlar, *ennehum*'daki zamirin inkârcı muhataplara değil "peygamberlere" gittiğini söyler. Bu durumda mâna şöyle olur: "Gönderildikleri toplumlar, iyiden iyiye onların yalan söyledikleri kanaatine vardıklarında.." Bu okuyuş aynı zamanda İbn Mes'ud ve Said b. Cübeyr'e de atfedilmiştir. Tercihimiz olan *kuzibu* okuyuşunun tercih etmediğimiz alternatif bir anlamı da şudur: "Kendilerine yalan söylendiğini sandıklarında". Bunun açılımı şu: "Peygamberler, kendilerine yardım vaadi gecikip de başlarına olmadık işler gelince 'acaba bize yalan mı söylendi, peygamberlik konusunda kendi kendimizi mi kandırdık, dolduruşa mı geldik' diye içlerinden geçirince.." Ama bu mâna ne peygamberlik kurumuyla, ne de bağlamla mütenasiptir. Tüm alternatif okuyuşlarla beraber bu okuyuşun da kendisi-

kurtuluşa ulaştırmışızdır; *fakat* azabımız günaha gömülüp gitmiş bir toplumdan asla geri çevrilmez.

111 Doğrusu onların kıssalarında, derin kavrayış sahiplerinin alacağı bir hayli ibret vardır. (Vahye gelince:) o *asla* uydurulmuş bir söz değildir.[110] Aksine önceki (vahiylerden) kendisine ulaşan hakikatleri doğrulayan ve her şeyi(n dayanacağı temelleri) açık seçik ortaya koyan ve yürekten inanan bir toplum için bir kılavuz ve bir rahmet olan (*hitaptır*).

---

ne nisbet edildiği İbn Abbas, bu okuyuşu "Onlar ölümlü birer insan değiller miydi?" diye savunmuş, *fakat* onun bu *yaklaşımı* Hz. Aişe'ye nakledilince o bunu şiddetle reddetmiş ve kelimeyi *kuzzibu* olarak okumuştur. Buna göre anlam "Peygamberler, kendilerine (ilk elde) inanıp güvenen insanların (sonuna kadar) kendilerini destekleyeceğini sandılar. Fakat onlar zaferin gecikmesinden dolayı peygamberlerini yalan söylemekle itham edip dinlerinden döndüler." Bu son okunuşun alternatif bir anlamı da şudur: "Peygamberler gönderildikleri toplumları tarafından yalanlanacaklarından emindiler." Bir önceki âyet, kendilerinden önce peygamberlerini yalanladıkları için cezalandırılan toplumlardan söz etmektedir. Tercihimiz de buna dayanmaktadır (Krş: Taberî).

110 Kur'an kıssaları, tarihin, hem vahyin hem de imanın konusu olduğunu gösterir.

72/HİCR SÛRESİ

Nüzûl: 72
Mushaf: 15

Sûre adını 80. âyetinden alır. *Hıcr*, her ne kadar "kayalık arazi" ya da "kapalı havza" anlamına geliyorsa da, kadim zamanlardan beri kayıtlara geçmiş Semud kavminin yaşadığı yerin adıdır. Semud, debdebeli varlığı ve feci akıbeti bölge halkının ortak hafızasında yer tutmuş bir refah uygarlığıdır. 99 âyettir.

Tüm ilk tertipler Hicr'i Yusuf sûresinin ardına yerleştirir. 10 veya 11. yıla denk gelir. Boykot sonu ve sonrası sûrelerinin tipik özelliği, geçmiş kavimlerin helâk kıssalarıdır. Sûre bunlar üzerinden ders verir.

Konusu, dili, üslûbu ve ses yapısı sûrenin Mekkî olduğunun en açık göstergesidir. Buna ilaveten, hemen tüm otoriteler sûrenin tamamının Mekke'de indirildiğinde müttefiktirler (*Besâir*). Bazıları, Fâtiha'ya atıf olarak yorumlanan 87. âyeti Medenî sayar (Zemahşerî ve Râzî). Bunun sebeb-i nüzûl rivayetlerine yer açma dışında makul bir gerekçesi yoktur. Sûre her açıdan bir bütünlük teşkil eder (Krş: En'âm sûresinin girişi). Süyûtî'ye göre sûre Hicret öncesi dönemde indirilen sûrelerdendir (*İtkân*).

Ana konusu insandır. Bu nedenledir ki insanın elementer kökenine ilişkin Kur'an'da ender kullanılan terimler bu sûrede yoğunlaşmıştır (26, 28, 33). Sûrede işlenen diğer konular şöyle sıralanabilir: Emsali sûreler gibi meydan okuyan bir üslûpla *vahiy*, beşeri boyutu sürekli vurgulanan *nübüvvet*, insanlığın kolektif bilincini oluşturan *tarih*, insanın ebedi istikbali olan *âhiret*, bir kitab olarak takdim edilen *tabiat* ve insanın esas duruşu olan *tevhid*.

Sûre hem vahyin kayıtlı tabiatına atıf yapan *el-Kitab* oluşuna, hem de vahyin sözlü bir hitab olma vasfını dile getiren *Kur'an* oluşuna dikkat çekerek söze girer. Böyle bir giriş doğal olarak, sûrenin anahtar âyetlerinden biri olan şu ilâhî garantiyle taçlanacaktır: "Biz, elbet Biz indirdik Kur'an'ı ve elbet onu koruyacak olan da Biziz!" (9)

Verdiği helâk olmuş uygarlık örnekleriyle, muhataplarının hafızasını tazeleyen sûrenin ana konularından biri de peygamberlik kurumudur. Bu çerçevede, vahyin şahsiyet inşa edici fonksiyonunun en çarpıcı iki örneği bu sûrede yer alır: "Onlardan birtakım kimselere verdiğimiz dünyalıklara gözlerini çevirme!" ve "Ölüm sana gelinceye dek Rabbine kulluğu sürdür!" (88 ve 99).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Râ!*

BUNLAR Kitab'ın, yani[1] özünde açık ve (hakikati) açıklayıcı olan ilâhî hitabın âyetleridirler.[2] 2 Gün gelecek, inkârda ısrar edenler (vahyin yol göstericiliğine) teslim olmayı yürekten temenni edecekler.

3 Kendi hâline bırak onları; yesinler, geçici hazlarla avunsunlar, oyalasın onları boş umutlar: nasıl olsa zamanı gelince (gerçeği) öğrenecekler.

4 Zira Biz hiçbir memleketi, (önceden) bilinip anlaşılan ilâhî bir vahye muhatap kılmadıkça helâke sürüklememişizdir.[3] 5 (Kaldı ki) hiçbir uygarlık,[4] kendisi için belirlenen sürenin (artık kaçınılmaz olan) bitimini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.

6 Bir de (kalkıp) "Sen ey kendisine uyarıcı mesaj indiğini (iddia eden) kişi, evet sen kesinlikle mecnunsun!" dediler; 7 "Eğer doğru söylüyor idiysen, bize meleklerle gelseydin ya!" (diye de eklediler).

8 Biz, melekleri ancak ve ancak hakikatin gerçekleşmesi için indiririz; eğer (dedikleri olsaydı), o zaman da onlar için asla erteleme olmazdı.[5]

9 Elbette bu uyarıcı mesajı kaynağından indiren Biziz; onu koruyacak olan da kesinlikle yine Biz olacağız, Biz![6]

---

1 *Vav*'ın *beyaniyye* özelliğine dayanarak.

2 Kur'an için tercih ettiğimiz bu karşılıkla ilgili bkz. 69/Yûnus: 15, not 26. ***Mubîn***'in "açık ve açıklayan" olarak çevirisiyle ilgili bkz. 71/Yusuf: 1, not 2. Açık anlamı, "okunmak için açık bekleyen kitap" imasını da içerir. Bu âyet, *el-Kitab* ile vahyin kayıtlı tabiatına atıf yaparken, *Kur'an* ile vahyin insan algısına açık ve hayatın içerisinde üretilmeye müsait sözlü bir hitap oluşuna atıf yapmaktadır. Yani kitap oluşu kaynağına nisbetle, Kur'an oluşu hedefine nisbetle aldığı isimdir. Vahiy kaynağına nisbetle *el-Kitab*'tır, *el-Kur'an* olma vasfını insana okununca ve insan okuyunca kazanır.

3 Bu anlamı, aynı gerçeği farklı formlarla dile getiren 73/En'âm: 131; 68/İsrâ: 15; 44/Tâhâ: 134; 51/Şu'arâ: 208 ve 67/Kasas: 59. âyetlerle karşılaştırınız. Bu karşılığı, maksadı lafız ve manaya hakem kılarak *kitâbun ma'lûm* ibaresinin doğru anlamına ulaşan Muhammed Esed'e borçluyum.

4 *Ummet*'e verdiğimiz "uygarlık" karşılığı için bkz. 74/Nahl: 36, not 40.

5 Buradaki *el-hakk*'ın açılımı, "hesap günü" (*yevmu'l-hakk*, 47/Nebe': 39) olabileceği gibi, "kesinleşmiş ceza" (Krş: 73/En'âm: 8) da olabilir. Nitekim, bu âyetin son ibaresi olan *mâ kânû munzarîn*, Firavun ve ordusunun boğularak cezalandırıldığını haber veren bir pasajda da aynen yer almaktadır: "Ne gök ağladı onlara, ne de yer; ve ne de cezaları ertelendi" (84/Duhân: 29). Bir sonraki âyete bakarak, *el-hakk*'ın "vahiy" olduğunu söylemek de mümkündür. O takdirde anlam 4 ve 5. âyetlerin içeriğiyle örtüşür.

6 Zemahşerî, bu âyetin vahyin parça parça inişine yönelik kuşkuları da nefyettiğini söyler. Bizce *tenzil*'i bu vurguya hasretmek doğru değildir. *Tenzil*, vahyin kaynağına nisbet edildiğinde kullanıldığı formdur (Bkz: 71/Yusuf: 2, not 3). Bu yananlamı "kaynağından" kelimesiyle çeviriye yansıttık. Zaten İbn Abbas vahyin korunmasını vahyin kaynağından hedefine ulaşmasıyla sınırlandırır. Kur'an hedefine ulaştıktan sonra binlerce, onbinlerce, yüzbinlerce şahidin elinde, dilinde, hafızasında ve kalbinde korunarak nesilden nesile aktarılmıştır. Dahası Hz. Osman döneminde çoğaltılan ilk orijinal nüshalardan en az ikisi bugüne kadar gelmiştir. Ceylan derisi üzerine yazılmış olan hareke ve nokta bulunmayan Taşkent nüshası bunlardan biridir. Dünyada

10 DOĞRUSU (Ey Peygamber), senden önce de geçip gitmiş topluluklara (elçiler) göndermiştik.[7] 11 Kendilerine gelen hiçbir elçi yoktu ki onları alaya almamış olsunlar. 12 Biz (vahyin, etki etmeden) günahkarların yüreklerinden geçip gitmesini işte böyle sağlarız;[8] 13 onlar da öncekilerin nasıl bir model ortaya koydukları sergilendiği hâlde, (yine de) bu (vahye) inanmazlar.[9]

14 Ve eğer onların üzerine gökten bir kapı açmış olsaydık ve onlar da oraya yükselebilselerdi, 15 kesinlikle derlerdi ki: "Al işte, bizim basiretimiz de bağlandı; daha da beteri, (galiba) biz topyekûn büyülendik..."[10]

16 DOĞRUSU Biz, gökyüzünde yıldız kümeleri[11] var ettik; ve onları (ibret nazarıyla) bakanlar için süsledik. 17 Ve onları (bilir bilmez) atan[12] her tür şeytanî güçten koruduk.[13] 18 Fakat kim ki (gayb konusunda) kulak hırsızlığına soyunur, onun peşine ayan açık parlak bir alev takılır.[14]

19 Ve yeryüzünü (engebeli arazi yapısıyla) uzatıp genişlettik;[15] zira orada kalkmaz kımıldamaz dağlar yerleştirdik; üstelik orada her türün dengeli bir biçimde büyüyüp gelişeceği (bir canlı hayat) sağladık. 20 Yine orada hem sizin için, hem de rızık vericisi siz olmadığınız bütün (diğer) varlıklar için geçinme imkanları sağladık.

21 Hiçbir şey yoktur ki, onun kaynağı[16]

Kur'an'ın elde bulunan tüm ilk nüshaları arasındaki farklar, hiçbiri de anlamın çatısını değiştirmeyen hareke, ses ve kıraat farklarından öte gitmez. *Hâfızûn*'un çoğul gelmesi, *innâ* (biz) zamirine ittibaandır. Bu "Biz" zamiri, Allah'ın vahyi koruma görevini yarattıklarının kimilerine tevdi etmesi olarak anlaşılacağı gibi, O'nun insan bilincinde kişileştirilmesinin önüne geçmek için de olabilir. Aynı âyette farklı zamirlerin kullanılmasının sebebi de budur (Msl. 68/İsra: 8).

7 Tevhid, insanlığın ilk ve saf inancıdır. Tüm batıl inançlar tevhidden birer sapmadır.

8 İnsan psikolojisine dair ilâhî yasa: Kişi alay ettiği hakikatin mahiyetini anlamakta acze düşer. Zımnen: Kendini vahye kapatan kişiye, Allah da vahyi kapatır.

9 Benzer bir ibare için bkz. 51/Şu'arâ: 200.

10 Lafzen: "büyülenmiş bir toplumuz".

11 *Burûc*: Kök anlamı "dikkat çekmek" ya da "sığınak" olan kelime burada "Yıldız kümeleri" ya da "takım yıldızları" manasında kullanılmıştır (*Külliyyât*).

12 *Racîm*, hem fail hem de mef'ul manasına gelir. Burada "asılsız söz söyleyen, bol keseden atan, iftira atan, sıkan" anlamına.

13 "Büyülendik" ile biten 15. âyetle bu âyetler arasındaki ilişki açıktır. Zira yıldızlar öteden beri büyücülerin ve şarlatanların istismarına konu olmuş, gaybî bilgiye ulaştıkları iddiasıyla Allah'tan rol çalmağa yeltenmişlerdir. Vahiy, "sahte bilgiye" ve "bilgi sahtekarlığına" dikkat çekerek sahih bilginin önemini vurguluyor.

14 Adeta bir alev topuna benzeyen göktaşı gibi. Şeytani dürtülerle gaybi bilgi devşirme iddiasına kalkışanlar ve onlara kulak verenlerin akıbeti, bir yürek yangını, derin bir aldanış ve hayal kırıklığıdır. Bizim "ayan açık" diye çevirdiğimiz *mubin*, bu bağlamda gizli hırsızlığa açık ceza anlamını çağrıştırmaktadır. Bu âyetin açılımı niteliğindeki 66/Sâffât: 10'a bkz.

15 Parantez içi açıklama, yeryüzünün uzatılmasına dair 58/Ra'd: 3'e dayanmaktadır (Bkz: 58/Ra'd: 3, not 6.)

16 *Hazâin*, bir şeyin var edilmesi, terkip edilmesi, icat edilip kotarılması ve kullanıma sunulmasını ifade eder (Zemahşerî). Dengeden sonra ölçüye atıf. Zımnen: Eşya Allah'tan bağımsız değildir.

Bizim katımızda olmamış olsun; fakat Biz her bir şeyi tesbit ve tayin edilmiş bir ölçüye göre indiririz.[17]

22 Yine, aşılayıcı rüzgarları[18] Biz sevk etmişiz; bunun sonucunda gökten suyu indirmiş ve onunla sizi suya kandırmışız; yoksa onun kaynağına hükmeden siz değilsiniz.

23 Ve elbette Biziz hayatı ve ölümü var eden; ve (ölümlü tüm varlıklardan) geriye kalan her şeyin tek gerçek vârisi olan da Biziz.[19]

24 Doğrusu Biz, sizin içinizden öne geçmek isteyenleri de, bile isteye geride kalanları da biliriz.[20]

25 Ve gerçekte senin Rabbin var ya; işte O'dur onları bir araya toplayacak olan: Çünkü O her hükmünde hep isabet kaydeder, her şeyi tarifsiz bilir.

26 DOĞRUSU Biz insanı süzme, kurumuş, ses veren bir balçık türünden;[21] öz-

17 Kader, "ölçü"dür; kadere iman Allah'ın hiçbir şeyi ölçüsüz yaratmamış olduğuna imandır.

18 Hem bulutları sürükleyerek yağmurun yağmasında rol üstlenmelerine, hem de bitkilerin döllenmesine hayati katkıda bulunmalarına bir atıf. İbn Abbas bu âyeti daha o zamandan böyle tefsir etmiştir. Yakın zamanlarda yapılan botanik bir keşif olan bitkilerin erkek ve dişi tohumlardan oluştuğu gerçeği için bkz. 58/Ra'd: 3.

19 Bu, "Göklerin ve yerin mirası gerçekte Allah'a aittir!" (98/Âl-i İmran: 180; 96/Hadîd: 10) âyetinde anlamını bulan hakikatle aynıdır. Nihai anlamda kalıcı ve sonsuz gerçekliğin Allah olduğunu ifade eden "(Göklerde ve yerdeki) her varlık fanidir; baki kalacak olan azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zâtıdır." (41/Rahmân: 26-27) âyetiyle bağlantılı olarak anlaşılabilir.

20 İnkarda ya da imanda öne geçme ve geride kalma. "Bile isteye geride kalanlar" şeklindeki çevirimiz *muste'hirîn*'in gramatik yapısına dayanır. Klasik tefsire göre bu âyet, "geçip gitmiş (toplulukların hâl ve gidişatını) da biliyoruz, geriden gelecek olanların (hal ve gidişatını) da" veya "önden geçip gidenleri de arkadan gelecek olanları da" şeklinde anlaşılabilir (Taberî; Zemahşerî ve Râzî).

21 İnsanın (*İnsan* için bkz. 32/İnsan: 1) biyolojik ve elementer yaratılış süreciyle ilgili olan bu âyette geçen *salsâl*, "kuru ve ses çıkarmaya elverişli bir şeye vurularak elde edilen ses" anlamına gelir (Râğıb). Akustik kabiliyetinden yola çıkarak çanak, çömlek, küp gibi kurutulmuş çamurdan yapılan nesnelere de ateşte pişirilmeden önceki haliyle *salsâl* adı verilir. Ateşte pişirilme süreci, *ke'l-fahhâr* gibi ilave bir ibareyle ifade edilmiştir (Msl. 41/Rahmân: 14). "Ses veren çamur", zımnen "düşünen ve konuşan, yani akıl sahibi olan bir varlık yarattık" anlamına gelir. Üçü bu sûrede (26, 28, 33), biri Rahmân 14'te olmak üzere Kur'an'da dört yerde geçen kelimenin yer aldığı tüm âyetler, karmaşık ve muhteşem bir inşanın eseri olan insanın biyolojik kökeninin basit ve sıradanlığına dikkat çekmektedir. Allah'ın müdahalesiyle, bu değersiz ve yetersiz elementlerden insan gibi bir şaheser yaratılmıştır. Kur'an'ın, insanın yaratılışını toprak ve toprak cinsinden olan değişik maddelerle irtibatlandırmasının bir başka nedeni ise, insanın yeryüzündeki yaşamını ve gelişimini sağlayacak şekilde toprak ve onun üzerindeki organik ve inorganik elementlere bağımlı olarak sürdürmek zorunda oluşunu beyan içindir. Çeviriye "süzme" olarak yansıttığımız karşılık *salsale* sözcüğünün anlamlarından birinin de "suyun geride bıraktığı unsur" olmasından dolayıdır (Râğıb). Bunu, içinde hayat emareleri bulunan mikro organizmaların yer aldığı özlü tortu olarak algılayabiliriz. *Salsal*'in de, hemen ardından gelen *hamein mesnun* gibi, çözülmeye, bozulup kendi tabiatından başka bir

gün bir biçim almaya elverişli, tabiatı değiştirilmiş, koyu ve yoğun çamur nevi bir şeyden yarattık.[22] 27 Görünmez varlıkları ise, (insandan) daha önce, yakıp kavuran (şaşırtıcı bir karışımda) zehir gibi (insanın gözeneklerine) nüfuz eden tarifsiz bir ateşten yarattık.[23]

28 Hani bir zamanlar Rabbin meleklere demişti ki: "Bakın, Ben süzme, kurumuş, ses veren bir balçıktan; özgün bir biçim almaya elverişli, tabiatı değiştirilmiş, koyu ve yoğun bir çamurdan[24] fiziki olarak görünen ölümlü bir varlık[25] yaratacağım! 29 İzleyin; ne zaman ki onu şekillendirir de kendisine ruhumdan üflersem,[26] derhal yere kapanıp onun (hiz-

---

tabiata geçmeye elverişli bir özelliğe sahip olduğu, "kokuşma" anlamına gelmesinden anlaşılmaktadır (Râğıb). Bu kokuşmayı, mevcut bağlamda "olgunlaşma" ve "kıvamına erme" anlamında almak yerinde olacaktır. Çünkü İbn Abbas *salsal*'i "toprağın en değerli ve en özlü (*el-ceyyid*) birimi" şeklinde anlamıştır (Taberî).

22 Kur'an'da (üçü aynı formla bu sûrede, biri farklı formla Kehf 86'da) sadece dört yerde kullanılan *hame'*, "kokuşup başkalaşarak hüviyetini değiştiren konsantre kara balçık" anlamına gelmektedir. Beydavi bu başkalaşmayı, "toprak-su karışımının üzerinden uzun süre geçmesi" ile açıklar. *Mesnun*, Sibeveyh gibi kimi dil otoritelerine göre "orijinal bir şekil alma sürecine tabi olan" anlamına gelir ki, *Sünnet*'in anlamlarından biri de budur. *Min hame-in mesnun* ibaresi bu bağlamda, insanın Allah tarafından belirlenen ideal sûreti alması için, hem ilk yaratılıştaki biyolojik tekamül sürecine, hem de anne karnındaki embriyolojik sürece bir atıf olarak anlaşılabilir (Krş: 64/Nûh: 14). Zira Mü'minûn 12-14'te, hem elementer süreç hem de embriyolojik süreç art arda birlikte ele alınır. Buna bakarak, Kur'an'ın iki süreci birbiriyle eşleştirdiğini söyleyebiliriz. "..nevi bir şey" şeklindeki çevirimiz, belirsizlik formunun, "bir tür, bir çeşit" anlamı katan özelliğine dayanır (*Itkân* II, 291).

23 *Cinn* için bkz. 56/A'râf: 179, not 144. Görünmeyen varlıkların kökeni konusunu yarı simgesel bir dille açıklayan bu âyette yer alan *nari's-semum*, değişik yorumlara konu olmuştur. Bizim "yakıp kavurucu" ve "zehir gibi nüfuz edici" şeklindeki çevirimiz, *semûm*'un biri diğerine tercih edilemez olan kök anlamlarına dayanmaktadır. Bu çok özel *nâr*'ın (ateş veya ışın) tabiatına ilişkin bir ayrıntıyı Rahmân 15'te geçen *min mâricin min nâr* ibaresinde bulmaktayız. Parantez içindeki "şaşırtıcı bir karışım" açıklaması, *mâric*'e dayanır (Râğıb). *Nâr*'ın bilinen bir ateş olmadığı, belirsiz gelmesinden anlaşılmaktadır. Bu durumu çeviriye "tarifsiz" sözcüğüyle yansıttık. Burada, yeryüzünün insan yaşamına elverişli olmadan önceki magma dönemindeki fonksiyonuna ilişkin bir işaret var gibidir. Meleklerin yaratıldığı *nûr* ile cinlerin yaratıldığı *nâr* arasında sadece etimolojik ve fonetik bir yakınlık değil, aynı zamanda bir mahiyet yakınlığı olduğu da söylenebilir. Zaten bir cevherden çıkan iki arazı ifade eden ışık ve ateş kelimeleri de, bu yakınlığın niteliğini ele verir. İşin hakikatini Allah bilir.

24 Gerekçe için bkz. âyet 26, notlar.

25 *Beşeran*, "bir şeyin olanca güzellik ve çalımlılığıyla ortaya çıkıp görünür hale gelmesi"ni ifade eder (*Mekâyîs*). İlk bakışta görünen yer olduğu için insan derisine *beşera*, kadınla erkeğin tenlerinin birbirlerine bütünüyle görünür kılındığı için cinsel birlikteliğe *mubaşera* denilmiştir. Bu ve buna benzer âyetlerde "görünmeyen varlıkların" karşıtı olan "görünen varlık" manasında kullanılmıştır. Yani *beşer, cânn*'ın mukabili olarak kullanılmıştır. Kur'an'da geçtiği 35 yerin 25'inde peygamberlerin "beşerliğine" dair kullanılır.

26 *Rûh* bir çok âyette, "vahiy" (Msl. 74/Nahl: 2; 78/Mü'min: 15; 82/Şûrâ: 52) ya da "vahiy

metine) âmâde olun!"[27]

30 Bunun üzerine meleklerin tümü hep birlikte yere kapandı; 31 İblis müstesna: o (hizmete) âmâde olup yere kapananlarla birlikte hareket etmekten kaçındı.

32 (Allah) "Ey İblis! Sen neden yere kapananlarla birlikte hareket etmedin?" dedi.

33 (İblis) dedi ki: "Benim, süzme, kurumuş, ses veren bir balçıktan; tabiatı değiştirilmiş, koyu ve yoğun bir çamurdan yarattığın bir beşerin[28] emrine âmâde olmam yakışık almazdı!"[29]

34 (Allah) "Öyleyse çık git bu makamdan!" dedi, "Çünkü sen kendi kendini aşağıladın![30] 35 Ve unutma ki Hesap Günü'ne kadar tüm lânet senin üzerine olacaktır!"

36 (İblis) "Rabbim!" dedi, "Madem öyle, bana tekrar diriliş gününe kadar süre tanı!"

37 (Allah) buyurdu ki: "Peki, sen zaten süre tanınmışlardan birisin; 38 (tabi ki, sadece tarafımdan) bilinen zaman dolduncaya ve günü gelinceye kadar!"

39 (İblis) "Rabbim!" dedi, "Beni yoldan dışladığın için ben de yeryüzünde onlara (günahları) süslü püslü göstereceğim ve kesinlikle onların tümünü yoldan çıkaracağım. 40 Bunun tek istisnası, onlar arasındaki imanını saf ve temiz tutma çabasını desteklediğin kulların olacak!"[31]

---

meleği" (Msl. 43/Meryem: 17; 46/Me'aric: 4 vd.) anlamındaki kullanımdan ayrı olarak mutlak niteliklerin insandaki mukayyet yansımaları manasındadır. Buradaki "ruh üflemeyi", "ona başta *hayat* olmak üzere, kendi özelliklerimden, sıfatlarımdan sınırlı düzeyde verdim" şeklinde anlamak mümkündür. Hayatın tüm unsurlarını taşıyan cevher, *ruh* olarak adlandırılmıştır. Ruh, bedenin herhangi bir yerine izafe edildiği zaman özel bir hüküm ve isim alır. Göze izafe edildiği zaman *basar*, kalbe izafe edildiği zaman *akıl*, bedenin tamamına izafe edildiği zaman *rûh* adını alır. Her merkezde asıl fonksiyonu gören ruhtur. Görme, akletme, işitme ve konuşma yetenekleri, gören, akleden, işiten ve konuşan birer ruhtur. Gerçekte ruh bedeni harekete geçiren, onu akleden, idrak eden, seven, bilen ve yapan herkesin "ben" (*ene*) ile tabir ettiği şeyin ta kendisidir. Ruh insanın yaratılışındaki sırlı halkadır. Ruh Âlemlerin Rabbinin emrine âmâdedir. Ruh ile beşer insan olma seviyesine çıkmış, akıl ve irade sahibi olmuştur. Ve onun hakkında bize bilgi verilmiştir, fakat bu kesinlikle "az bir bilgi"dir (68/İsra: 85).

27 *Ka'a*, insanın dizlerini karnına çekip ellerini yere dayayarak ve sırtını bir yere yaslamış çasına oturmasıdır. Kurtubî bunu "selam ve saygı" olarak açıklar (Krş: 55/Sâd: 72).

28 Çevrimizin gerekçesi için bkz. âyet 26, ilgili notlar.

29 Zımnen: Şeytan Allah'ı anlamadı. Allah'ın bak dediği yerden bakmadığı için, gösterdiğini göremedi. Allah Âdem'e üflenen ruha dikkat çekti, o Âdem'in çamuruna takıldı.

30 "Kendi kendini aşağıladın" şeklindeki çevirimiz, *racîm*'in hem fail hem mef'ul olan çift kutuplu yapısına dayanmaktadır.

31 *Muhlasîn*: Lafzen "saf, temiz, arı duru kılınan", dahası "saf ve samimi bir inançla donanmış olan". *Hâlis*, bir şeyi, "saflığını bozan tüm unsurlardan arındırarak tertemiz kılmak" (*inferadû hâlisîne 'an ğayrihim*) anlamına gelir (Râğıb). Muhataplarının şeytanla ilgili batıl ve sahte inançlarını temizleme amacı taşıyan bu pasaj içerisinde *muhlasîn*'in anlamı, tam da hemen aşağıdaki 42. âyette kullanılan *ğâvîn* (âyet 42, not 33) sözcüğünün karşı kutbunda yer almaktadır. *Muhlas* (ya da çoğunluğun tercihiyle *muhlis*), "inanç ve itikadını cehalet ve bilinçsizliğe dayalı tüm batıl ve hurafeden arındıran ve onun bu çabasını Allah'ın desteklediği kişi" anlamındadır.

41 (Allah) buyurdu ki: "(Zaten) bu, kendim için benimsediğim en doğru yol ve yöntemdir;[32] 42 Şu bir gerçek ki, has kullarım üzerinde senin hiçbir inandırıcı gücün olmayacaktır; ne var ki batıl inançlı cahil ve bilinçsizlerden sana uyanlar müstesna![33] 43 İşte onların tümünün buluşma yeri cehennemdir; 44 oranın yedi kapısı[34] vardır; o kapıların her biri, onlardan (günahına göre) tasnif edilmiş bir kesime tahsis edilecektir.

45 VE FAKAT muttakiler! Onlar has bahçelerde, pınar başlarında... 46 (Çünkü) onlara "Esenlik ve güvenlik içinde oraya girin!" (denilecek).

47 Zira Biz Onları, içlerine işlemiş olan her tür olumsuz duygu ve düşünceden tamamen arındıracağız.[35] Onlar mutluluk tahtları üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı oturacaklar. 48 Orada onlar ne bir yorgunluk ve zahmete katlanacaklar, ne de oradan çıkarılacaklar.

49 (Ey Peygamber!) Kullarıma haber ver: Ben, evet Ben tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıyım! 50 Ama unutma ki, en çok elem ve ıstırap veren azap da Benim azabım!

51 ONLARA İbrahim'in konuklarından[36] da haber ver: 52 Hani, onun huzuruna girmişler ve "Selam!"[37] demişlerdi. (İbra-

---

32 Buradaki *'aleyye*, bazıları tarafından *ileyye* (bana ulaşan) ve hatta sıfat olarak *'aliyyun* (yüce) anlamına da alınmıştır (Ferrâ). Bu tür yorumlara, çoğunlukla Allah'ın şanını tenzih kaygısıyla gidildiği bilinmektedir. Kaldı ki, *'ala*'nin Allah'a zamirsiz ya da zamirli izafe edildiği tüm âyetlerde mana tercihimizi teyit eder niteliktedir (Bkz: 73/En'âm: 12, 54; 114/Tevbe: 111; 69/Yûnus: 103; 74/Nahl: 38; 79/Enbiya: 104; 40/Furkan: 16; 88/Rûm: 47).

33 *el-Gâvîn*, "Bilgisizlikten ya da bilinçsizlikten dolayı batıl inanç sahibi olmak" ya da "inancında boşluk bulunmak" anlamına gelen *el-ğayyu* kökünden türetilmiştir (Râğıb). Şeytan ve görünmeyen kötü güçlerin insan üzerinde gücü olduğu vehmini kökten reddeden bu âyette *ğâvîn*, 40. âyette dile getirilen *muhlasîn*'in tam karşı kutbunda yer alır. Aynı kelime Şu'ara sûresinin 90-91. âyetinde *muttakîn*'in zıddı olarak kullanılır. Bu bağlamda "sorumsuz" anlamı kazanır. Aslında kendiliğinden insan üzerinde hiçbir güç ve etkinliği olmayan şeytana, kendi aleyhine kullanması için güç aktaran bir kimlik dile getirilmektedir. Bu bağlamda *ğavîn, muhlâsîn*'in tam zıddına, kendi iradesinden cin şeytanları gibi görünmez varlıklara ya da kendi hayalinde ürettiği mevhum varlıklara irade transfer eden ve bu şekilde kendi elleriyle zayıflattığı iradesindeki boşluğu cin şeytanlarının ya da hayalinin ürettiği mevhum varlıkların doldurmasına fırsat verenleri tanımlamaktadır. Onlar transfer ettikleri güçle, kendi kendilerini vuran aymazlardır. Sonunda, sapmalarının faturasını şeytana ya da mevhum varlıklara çıkarmak isteyecekler, fakat bu mazeretleri bizzat suçladıkları Şeytan tarafından reddedilecektir (65/İbrahim: 22).

34 *Seb'a* rakamı kinaye olarak "birden fazla" ya da "farklı, çeşitli" manasına alınabilir. Aynı zamanda bir eylemle birlikte kullanıldığında, eylemin sürekliliğini ifade eder. Hem isimle hem de fiille birlikte kullanıldığında çevrimselliğe ve dönüşümlülüğe delâlet eder.

35 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 43, not 36.

36 Hz. İbrahim'in çok özel konukları için bkz. 70/Hûd: 69-76; 87/Zâriyât: 24. (Krş. Eski Ahid, *Yaradılış* 18.)

37 *Selam*, selam veren kimsenin muhatabına verdiği bir barış ve güvenlik garantisidir. Burada, özel konukların verdikleri selam, "size zarar vermek üzere gelmedik" vurgusunu taşır.

him) ise "Doğrusu biz sizden çekiniyoruz" diye mukabele etmişti.

53 "Çekinmenize gerek yok" dediler, "çünkü biz sana bilge bir oğlan çocuğu müjdelemek amacıyla geldik."

54 "Ne! Yaşlılık gelip başıma çökmüşken bana bu müjdeyi veriyorsunuz, öyle mi?" dedi; "Peki neye dayanarak bana müjde veriyorsunuz?"

55 Onlar "Biz seni, gerçekleşmesi kaçınılmaz bir bilgiye dayanarak müjdeliyoruz" deyip eklediler: "Sakın ha, umutsuzluğa düşeyim deme!"[38]

56 (İbrahim) "Yoldan sapanlar dışında Rabbinin rahmetinden kim umut kesebilir ki?" dedi 57 ve ekledi: "Daha başka bir işiniz de var mı ey elçiler?"

58 Dediler ki: "Evet, biz günaha gömülmüş bir toplumun (helâki) için gönderildik; 59 tabii ki Lût'un (iman) ailesi bundan istisna. Şu kesin ki, biz onların tümünü kurtaracağız; 60 onun karısı hariç! Biz (tercihine bakarak) bunu öngördük;[39] çünkü o dökülenlerden biri olmayı seçti."

61 DERKEN, elçiler Lût ailesinin (yanına) gelince 62 o dedi ki; "Bakın, siz tanınmayan garip kimselersiniz!"

63 Dediler ki: "Hayır, aksine biz sana onların kendisi hakkında kuşku içerisinde bocalayıp durdukları şeyi getirdik, 64 ve biz sana tartışılmaz bir gerçekle geldik; zira unutma ki biz sadece doğruyu söyleriz. 65 Şu durumda sen gecenin bir vaktinde aileni yola çıkar, sen de onların arkalarından peşlerine takıl! Sizden hiç kimsenin gözü arkada kalmasın! Emredildiğiniz yere doğru ilerleyin!"

66 Ve ona şu kesin kararımızı bildirdik: "İşte bu güruhun kökü gün ağarırken tamamen kazınmış olacaktır!"

67 Derken, şehir halkı sevinç çığlıkları atarak gelip (kapıya dayandı).

68 (Lût) dedi ki: "Bakın, onlar benim konuklarımdır! Sakın bir rezalet çıkarayım demeyin! 69 Ve Allah'tan korkun; beni de utanç içinde bırakmayın!"

70 Şöyle çıkıştılar: "Yok ya! Biz seni el âlemin işine karışmaman konusunda uyarmamış mıydık?"

71 (Lût) dedi ki: "İşte kızlarım; tabi ki ille de bu işi yapacaksanız!.."[40]

72 (Melekler) "Hay, sen bin yaşa!"[41] dediler; "Baksana, onlar (şehvet) sarhoşluğuyla (gömüldükleri günah bataklığı) içerisinde debelenip duruyorlar!"

73 Ve şafak ağarırken, onları (dehşetli) sayha[42] kıskıvrak yakalayıverdi; 74 ve oranın altını üstüne getirdik ve o coğrafyanın üzerine (püskürtü hâlinde)[43] akkor

---

38 Umut imanın çocuğudur; çocuğunu öldüren anasını ağlatır.

39 *Kaddemâ* fiili, bir sürecin sonucunun öngörü yoluyla bilinmesi anlamını verir (Krş: *Keşşaf*).

40 Bu anlatımın daha ayrıntılı bir versiyonu ve "işte kızlarım"a dair bir not için bkz. 70/Hûd: 78.

41 *Le-amruke* lafzen "ömrüne yemin olsun" demektir. Tercihimiz bağlamla uyumludur. Hz. Lut'a zımnen söylenen şu: Sen iyi niyetlisin, fakat bunun onlara hiçbir yararı yok.

42 "Ses, çığlık" anlamına gelen ve helâk edilen toplumların cezalandırıldığı şeyi ifade eden *sayha*'nın yerine bazı sûrelerde *racfeh* kullanılmıştır (Bkz: 56/A'râf: 78, not 60). Bu kullanım, bize *sayha*'nın niteliği hakkında da bilgi vermektedir.

43 Parantez içi açıklama, aynı olayın anlatıldığı Hûd 82'de bu âyetten farklı olarak yer alan *mendûd* nitelemesine dayanmaktadır.

balçıktan taşlar yağdırdık.[44]

75 Kuşku yok ki bütün bunlarda, işaretleri okumasını bilen kimselerin alacağı nice ibretler vardır. 76 Yine kuşku yok ki bu (şehir)ler, (hâlâ) varlığı sabit bir yol üzerindedirler.[45]

77 Kuşkusuz bütün bunlarda iman sahiplerinin alacağı nice ibretler vardır.

78 DOĞRUSU (Medyen'deki) Yeşil Vadi'nin halkı da zulme gömülmüş kimselerdi. 79 Bundan dolayı Biz, onlara (da) yaptıklarının acısını tattırdık.[46]

İşte adı geçen bu iki toplumun da, (dünyevi refah açısından) çok önde olduğu ayan açık ortadaydı.[47]

80 DOĞRUSU Hicr halkı da gönderilen elçileri yalanlamıştı.[48] 81 Zira onlara âyetlerimizi iletmiştik, fakat onlar o (ayetlerden) ısrarla yüz çevirmiştiler.

82 Hesapta onlar dağları oyarak kendilerine güvenli evler inşa ediyorlardı; 83 fakat sabahın ilk ışıklarıyla (dehşetli) sayha onları kıskıvrak yakalayıverdi; 84 ve elde ettiklerinden hiçbir şey onların başından belâyı savamadı.

85 İMDİ Biz, gökleri, yeri ve o ikisi arasındakileri başka değil, sadece mutlak hakikate atıf olsunlar için yarattık. Şu da bir gerçek ki, Son Saat kesinlikle gelecektir. Şu hâlde (onlara) hoşgörüyle karşılık ver:[49] 86 çünkü senin Rabbin var ya: en yüce yaratıcı, her şeyi bilen işte O'dur!

87 DOĞRUSU Biz sana, *seb'i mesâni*'yi,[50] yani Yüce Kur'an'ı verdik. 88 (Öy-

---

44 Bu taşların niteliğiyle ilgili krş. 70/Hûd: 82, not 98.

45 Güney-kuzey ticaretinde eskiden yüzyıllarca kullanılıp terk edilmiş olan bu yol günümüzde hava fotoğraflarıyla yeniden keşfedilmiştir.

46 Bu iki âyeti müstakil bir paragraf yapma gerekçemiz, bu pasajın içeriğinin Âdem ve İblis, İbrahim ve Lût kıssalarının ardından anlatılan üçüncü kıssa olmasıdır (Krş: Râzî).

47 Bu âyetin tefsirinde klasik dil ve tefsir otoriteleri, *imâm* kelimesinin ilk manaları olan "öne geçen, önder, lider, rehber" yerine, dolaylı olan "yol" (*tarik*) anlamı üzerinde ittifak etmiş görünüyor (Mukatil; Ferrâ ve Zeccâc). Fakat, buradaki *imam*'ın dolaysız ve ilk anlamıyla kullanıldığını söylemek, dil açısından daha ikna edicidir. Şöyle ki: Lût ve Şuayb kavimlerinin kendi zaman ve mekânlarının dünyevi refah açısından "öncü, ileri gelen, gelişmiş" (*imam*) toplumlar olduğu "ayan açık" olarak anlaşılmaktadır. Bunu, Medyenlilerin yemyeşil ve ağaçlık vadilerde oturan bir ticaret toplumu oluşu da doğrulamaktadır (Âyet 78 ve 56/A'râf: 85). A'râf 95. âyet, helâke uğrayan tüm toplumların dünyevi refahın zirvesine çıkıp iyice şımardıktan sonra cezalandırıldığını dile getirir. Aslında bu, yok olan tüm geçmiş uygarlıkların tabi olduğu sosyal bir yasadır (Krş: 68/İsra: 16). Tercihimiz lafız, mana ve maksadı gözeten bu gerekçelere dayanır. Esasen, bu âyetlerin muhatabı olan Mekke'nin durumu da, helâk olan refah toplumlarını hatırlatıyordu (Bkz: 21/Kureyş sûresinin girişi).

48 *Hicr* "kayalık arazi" ya da "kapalı havza" anlamına gelir. Kadim zamanlardan beri tarihi kayıtlarda yer alan bir mekândır. Semud kavmi burada yaşamış ve helâk olan uygarlıklarını bu havzada kurmuşlardır.

49 *Safh*, dilde "karşılık, öteki taraf, mukabele" anlamına gelir ve ötekinin varlığına hoşgörüyü ifade eder (Bkz: 93/Teğabün: 14).

50 Veya: "Doğrusu Biz sana *Seb'i Mesânî*'yi ve Yüce Kur'an'ı verdik." Tercihimiz *vav*'ın beyan atfı vurgusuna dayanmaktadır. *Mesânî*, "katlanarak, dürülerek, kıvrılarak tekrarlanan

leyse) onlardan kimilerine verdiğimiz geçici lezzetlere iltifat etme![51] Üstelik onlar için üzülme de... Ancak mü'minlere kol kanat ger 89 ve de ki: "Bakın ben, evet ben (ilâhî vahyi) açıklayan uyarıcıyım!"

90 (Vahyi sana Biz indirdik), tıpkı (onu önceden) paramparça edenlere[52] indirdiğimiz gibi. 91 Onlar ki, (şimdi de) Kur'an'ı birbirinden kopuk sözler demeti

şey" anlamına gelir ki tam Türkçe'si "kat kat, dürüm dürüm, kıvrım kıvrım, tekrar tekrar" demek olur. Eğer *senâ* köküne nisbet edilirse "müstesna, biricik, ender" anlamına ulaşılır (İbn Abbas'tan Taberî). *İsnâ*'dan bir *mim* ekleme yoluyla elde edilmiş olabilir ki, bu durumda "müstesna bir övgü kaynağı" anlamına gelir. *Mesânî* Zümer 23'te Kur'an'ın bir sıfatı olarak geçer. Bu, anlam olarak Kur'an'ın "tek kat" değil, "kat kat" olduğunu ifade edebileceği gibi, Kur'an'ın çift kutuplu niteliğine bir atıf da olabilir (Elmalılı ve Râzî Zümer: 23'ün tefsirinde). Kur'an'ın çift kutuplu niteliğinden kastımız, tez ve antitez, nefy ve isbat, iyi ve kötü, olumlu ve olumsuzu birlikte veren içeriğidir. İman-küfür, insan-şeytan, dünya-âhiret, hak-batıl, rahmet-gazap, emir-yasak, müjde-uyarı, sevinç-hüzün hep birlikte dile getirilir. Hatta bazı zıt ve karşıt kavramların sayıları bile aynıdır. Sadece birkaç örnek vermek gerekirse, Kur'an'da erkek-kadın 24'er kez, dünya hayatı ile âhiret hayatı karşıtları 115'er kez, melek ile şeytan karşıtları 88'er kez, hayat ve ölüm karşıtları 145'er kez, sadaka vermek ve hoşnut/tatmin kalmak 73'er kez, sihir ve fitne 60'ar kez, zekât ve bereket 32'şer kez zihin/akıl ve nur (ışık) 49'ar kez dil ve hutbe 25'er kez, istek/dilek ve korku 8'er kez, zorluk/engel ve sabır 114'er kez, Muhammed ve Şeriat 4'er kez geçer. Bu âyetin öncesindeki pasajlarda, özellikle de Hz. İbrahim'e gelen müjde ve Lût kavmine gelen gazabı işleyen âyetler bunun en tipik örneğidir. Eğer *seb'an*'ı (yedi) "çeşitli, birden çok" anlamına kinaye olarak düşünürsek, *mesânî* ile *seb'an*'ın birbirini takviye eden benzer anlamlara geldiği sonucuna varabiliriz. Hz. Peygamber'in "Kur'an yedi harf üzere indirildi" hadisindeki "yedi", bir çoklarınca bu anlamda anlaşılmıştır. Bu durumda âyet "çift kutuplu hakikatlerden çeşit çeşit örnekler ve yüce Kur'an'ı verdik" anlamına gelir (Elmalılı). Yorumu konusunda Taberî'nin tam 82 rivayet naklettiği bu ibarenin, namazlarda sık sık tekrarlanan ve yedi âyetten oluşan Fâtiha sûresi olduğu yorumu yapılmıştır. Allah Rasulü'nün bu âyeti tefsiri sadedinde nakledilen rivâyet de bu yöndedir (Buhârî, *Tefsir* 5:222). Fâtiha'nın işlevi, "sık tekrarlanan yedili" anlamıyla uyum içindedir. Çünkü Hz. Peygamber de bu sûreye başka hiçbir sûreye vermediği bir isim vererek onu *Ummu-l Kitâb* (Kitab'ın Anası) olarak adlandırmıştır. Dahası, onsuz namazın namaz olmayacağını ifade ederek, namazın her rekatında Fâtiha'yı okumuştur. Bütün bu veriler klasik tefsiri âyette iki ayrı şeyden bahsedildiği sonucuna götürmüştür. Oysa ki bu sonuç varılabilecek tek sonuç değildir. Eğer *Seb'an mine'l-mesânî* ile *el-kur'an el-'azîm* arasındaki *vav* beyan atfı olarak alınırsa tercih ettiğimiz anlam öne çıkacaktır. Şöyle ki: Şayet *Seb'i Mesânî* ile ikinci bir unsur olan *Fâtiha* kastedilmiş olsaydı, cümlenin önünde değil sonunda gelmesi gerekirdi. Zira Kur'an bütün, Fâtiha ondan bir parçadır. Parça bütünden sonra gelir. Kaldı ki Kur'an-ı Azîm'e Fâtiha'da dahildir. *Mesânî*'nin geçtiği iki yerden biri olan Zümer 23 de tercihimizi doğrular niteliktedir. Bu durumda Buhârî hadisinin şöyle yorumlanması daha doğru olur: "Fâtiha, Kur'an'ın Seb'i Mesânî özelliğini en güzel yansıtan sûresidir."

51 Lafzen: "gözlerini dikme" (Krş: 44/Tâhâ: 131-132).

52 Parantez içi açıklamamız, bu âyetin 87. âyete zımnî bir atıfla bağlantılı olduğu görüşüne dayanmaktadır (Zemahşerî). "Paramparça edenlerden" kasıt kitap ehlidir (73/En'âm: 159 ve 94/Bakara: 85).

olarak tasavvur ediyorlar.[53]

92 Evet, Rabbine andolsun ki onların tümünü sorgulayacağız; 93 yapıp ettikleri her şeyden!

94 O hâlde, artık sana emredileni açıkça ortaya koy[54] ve şirk koşmayı tabiat hâline getirenlere aldırma![55] 95 Unutma ki küçümseyip alaya alanlara karşı Biz sana yeteriz. 96 Onlar ki, Allah'la beraber başka bir ilâh (atama yetkisini) kendilerinde buluyorlar. Nasıl olsa günü gelince (yaptıklarının ne demeye geldiğini) öğreneceklerdir![56]

97 Doğrusu, onların söyledikleri şeylerden dolayı içinin daraldığını Biz de biliyoruz. 98 Öyleyse Rabbinin adını anarak O'nun yüceliğini hamd ile dile getir ve (hep) O'nun huzurunda secde edenlerden biri ol! 99 Nihayet, ölüm gelip seni buluncaya dek Rabbine kulluğu (sürdür)![57]

---

53 *'Idîn*, "koparılıp ayrılmış, birbiriyle irtibatı kalmamış parçalar" anlamına. Vahyin inkârcı muhataplarının Kur'an'da birbiriyle alâkasız bir sürü şey olduğu, onun muhtevasının "sihir, yalan, hikaye, şiir" gibi birbiriyle bağlantısız ve tutarsız şeylerden oluştuğu iftirasına atıf (Mukatil; Ferrâ; Taberî). Allah'ın gör dediği yerden bakmayanlar, vahyin maksadını kavrayamazlar. Ona hidayet rehberi olan bir hayat kitabı değil de giriş-gelişme-sonuç bölümleri olan bir kompozisyon gibi bakanların derin yanılgısına işaret. Özetle Kur'an, hayat ve insan kadar sade, hayat ve insan gibi mucize, hayat ve insan kadar karmaşıktır.

54 Bu emrin Muhammedî davetin bireysel merhaleden kitlesel merhaleye geçmesiyle alâkalı olduğuna dair bir açıklama için bkz. 51/Şu'arâ: 214, not 98. Bu âyetin mesajı 81/Fussilet 34 ve 74/Nahl 125 ile birlikte anlaşılmalıdır.

55 *I'râd*, kötülük işleyenin kendisinden değil işlediği kötülükten yüz çevirmek, onu çamura düşmüş altın gibi görüp onu temizleme çabasından vazgeçmemektir (*Tevelli* ile farkı için bkz. 26/Necm: 29 ve 80/Mü'minûn: 54, ilgili notlar).

56 Allah'a ait mutlak bir özelliği Allah dışında bir başka varlığa yakıştırmak, Allah dışında da tanrılar olduğunu iddia etmekle eş anlamlıdır. Allah'la beraber başka bir tanrı olduğunu iddia eden kimse, "tanrı atama yetkisini" kendisinde görüyor demektir. Hiç kimse âmiri olduğu bir tanrıya kul olduğunu iddia edemez.

57 Krş. 43/Meryem: 31.

EN'ÂM SÛRESİ

Nüzûl: 73
Mushaf: 6

En'âm sûresi "sığırlar" anlamındaki adını, icat edilmiş sahte kutsallıktan söz eden 136 ve devamındaki âyetlerden alır. Sûrede bu kelime altı kez geçer. Daha Rasulullah döneminde bu isimle anılmıştır.

Sure, Mekke döneminin sonlarında, muhtemelen 10 veya 11. yılda bir bütün olarak tek celsede indirilmiştir. İlk tertiplerde Hicr-Sâffât arasına yerleştirilir. İbn Abbas'tan Mücâhid yoluyla gelen ve Süyûtî'nin "İsnadı ceyyit, ricali sikadır" dediği bir rivayet, 151-153. âyetlerin Medine'de indiğini iddia eder (*İtkân* I, 25). Mekkî ya da Medenî bir sûrenin bir kısmının farklı bir zamanda indiği iddiası önemli bir iddiadır. Zira bir pasajın Mekkî veya Medenî oluşunun yoruma katkısı, inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu türden rivayetleri, mealin girişinde serdettiğimiz beş kritere tabi tutmak gerekir:

1) **Ses ve fasıla açısından:** Medine'de indiği iddia edilen 151-153. âyetlerin son kelimeleri olan *ta'kılun, tezekkerun, tettekun,* kendisinden önceki 150. ve sonraki 154. âyetin son kelimesi *yu'minûn* ile ses uyumu içerisindedir. Öncesi ve sonrasıyla sûrenin ses akışına en ufak aykırılık yoktur.

2) **Dil açısından:** 149, 150 ve 151. âyetler *kul* ile başlıyor. 153, 154 ve 155. âyetler bağlaçlarla anlamı birbirine ekliyor: *summe, ve, ve.* Dolayısıyla hem 149, 150, 151 hem de 153, 154, 155. âyetler dil açısından birbirine bağlıdır. Bu, anlamı doğrudan etkileyen bir bağdır. Mesela 154'ün girişi, âyeti önceki pasaja doğrudan bağlar: "Bereket kaynağı olan bu Kitab'ı *ise* (*ve hâzâ...*) biz indirdik ki, ona uyasınız."

3) **Muhteva açısından:** a) Üç âyetin içeriği ve bütüne nisbeti: Söz konusu âyetler konu bütünlüğüne sahiptir. Yasakların sınırlı olduğunu vurgulayarak bunları sayar. Bu, kendisinden önceki pasajın cevabıdır. Çünkü bu âyetlerin öncesinde (145) yasaklanmadığı hâlde hurafeye dayalı olarak 'haram' addedilen şeyler sayılmaktadır. b) Bütünün içeriği ve parçaya nisbeti: Parçanın önünde yer alan 146. âyet bu hastalığın tarihi örneği olan Yahudilerden söz ederken, sonunda yer alan 154. âyet Musa ve Tevrat'tan söz eder. Bölüm ahkâma dair oluşundan dolayı Medenî sayılıyorsa, öncesi ve sonrası da Yahudiler hakkında olduğu için Medenî sayılmalıdır. Tabii ki bu doğru değildir. 151-153'ün bütünün parçası olduğunu anlamanın en kestirme yolu sözkonusu âyetleri bütünden çıkardıktan sonra geriye kalanı okumaktır.

4) **Üslûp açısından**: Sûrenin üslûbu, benzeri tüm sûreler kadar birörnek, tüm sûreler kadar renklidir.

5) **Rivayetlerin doğruluğu açısından**: Ebu Ubeyd ve Taberânî'nin İbn Abbas'a dayanarak yaptıkları nakle göre bu sûrenin tamamı bir gecede indirilmiştir (*Itkân* I, 107). Benzer bir rivayet İbn Ömer'den de gelmiştir. Bu görüş Atâ, Süfyan, İkrime ve el-Avfî'nin de görüşüdür (İbn Aşur).

Beri yandan, Hz. Peygamber bazı âyetleri bazı olayların ardından okuyor, onu dinleyenlerden bazıları o âyeti orada indi zannediyordu. Bu kriterler de göstermektedir ki, bu sûre zaman açısından bir bütünlük teşkil etmektedir. Rivayetler ise sûrenin tamamının tek celsede indiğini gösterir.

Surenin ana fikri tevhiddir. Varlık, insan ve kâinat açısından tevhidi bütün boyutlarıyla işler. Evcil hayvanlar gibi ahkâma dair görülen pasajların arka planında da bir dip akıntısı gibi hep tevhid hassasiyeti yer alır. Özellikle 71-82'de Uluhiyyet, 83-90'da Rububiyyet, 91-94'te nübüvvet, 95-107'de vahdaniyyet delilleri gösterilir. 108-117'de bu delilleri reddeden inkârcı tipin hastalıklı iç dünyası tahlil edilir. 118'den sûrenin sonuna kadar, yiyecekler konusundaki bâtıl inanç ve hurafeler üzerinden kitlelerin sürü psikolojisi tahlil edilir ve hurafenin tevhidin düşmanı olduğu örnekler üzerinden işlenir.

Sûrede anlatılan oğul İbrahim ve baba Azer, sûrenin görünen kahramanlarıdır. Fakat asıl kahramanlar bu iki tarihi şahiyet üzerinden verilen tevhid ve şirktir. Tevhid ile şirk arasındaki mücadelenin hiç bitmeyeceği gerçeğini vahiy bu üslûpla dile getirir.

Tevhid hassasiyeti, sûrenin 162. âyetinde zirveye ulaşır: "De ki: 'Benim tüm istek ve arzum, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a armağan olsun!'"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 BÜTÜN HAMD gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur.[1] Buna rağmen tevhid hakikatini inkâr edenler, başkalarını Rablerine denk tutarlar.[2]

2 O'dur sizi balçıktan yaratan, sonra bir ömür tayin eden; yalnızca O'nun bildiği bir ömür.[3] Fakat hâlâ tereddüt içinde bocalıyorsunuz. 3 Oysa O, göklerde de yerde de Allah'tır;[4] gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir; dahası bütün işlediklerinizle neyi kazandığınızın da farkındadır.

4 Ne zaman Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmişse, ondan yüz çevirmişlerdir. 5 Ve kendilerine gelen hakikati yalanlamışlardır. Yakında onlar, alay ettikleri şeyin ne olduğunu öğrenecekler.[5]

6 Görmezler mi kendilerinden önceki nice nesilleri helâk ettiğimizi? Onları, sizi yerleştirmediğimiz verimli yurtlara yerleştirmiştik, üzerlerine semadan mütemadiyen rahmet göndermiştik, ayakların altından çağlayan ırmaklar var etmiştik. Ama sonunda onları günahlarından dolayı helâk ettik ve onların yerine başka nesiller var ettik.[6]

7 Eğer sana yazılı bir metin[7] indirseydik ve ona elleriyle dokunmuş olsalardı dahi, inkârda direnenler ısrarla derlerdi ki: "Bu apaçık bir sihirden başka şey değildir!"[8]

8 Bir de, "Ona bir melek indirilseydi ya?" derler. Ama eğer melek indirmiş olsaydık, iş bitirilmiş olurdu ve bir daha da fırsat tanınmazdı.[9] 9 Ama Biz bir melek göndermiş olsaydık, yine de onu insan[10] kılığında gönderirdik; böylece şimdi içine düştükleri şaşkınlığa onları yine düşürürdük.

10 Doğrusu senden önceki elçilerle de alay edildi. Ama onlarla alay edenler, alay ettikleri gerçek tarafından kuşatılıp yok edildiler.

11 De ki: "Dolaşın yeryüzünü, sonra görün gerçeği yalanlayanların sonunun ne olduğunu!"

---

1 Zımnen: Bilinmeyen her şeyi temsil eden "karanlık" şer tanrısı değil, Allah'ın yaratığıdır. Giriş âyetleri, İbn Amr'ın da tesbit ettiği gibi Eski Ahid'in *Tekvin* kitabının girişi ile konu benzerliğine sahiptir (Buhârî).

2 Allah'tan bağımsız bir alan yoktur. Dolayısıyla, yokluk ve karanlığı kendisine nisbet edeceğimiz bir 'şer ilâhı' da yoktur.

3 Âyetin başında insan soyunun yeryüzünde varoluşu dile getirildiği için, bu *ecel*'i insan tekinin değil, insan soyunun yeryüzünde varoluş süresi olarak anlamak daha uygundur.

4 Birinci âyetin mesajıyla bağlantılı: Allah her an hayata müdahildir.

5 Lafzen: "ne olduğunun haberi kendilerine gelecek".

6 "Nesiller" anlamı verdiğimiz *karn* en geniş mânasıyla "uygarlıklara" tekabül eder. İnsan soyunu ve eylemlerini, insanın yeryüzünde varoluşuna karar veren makamın izlemeye aldığının ifadesi.

7 *Kırtâs*, saz bataklıklarında yetişen kamıştan mamul kağıt tomarlar. Muhtemelen Yunanca Chartes veya Latince çoğul bir form olan Chartas ile köken ortaklığına sahiptir.

8 Küfür en katı, en iflah olmaz önyargıdır.

9 Krş. 108/Mâide: 115, not 127.

10 Lafzen: "erkek". Burada müşrik muhatapların dişi melek tasavvuruna ince bir gönderme ile birlikte, kendi hâllerine bakarak insan soyundan ümit kestiklerine dair zımni bir atıf da görüyoruz.

12 "Kime aittir göklerde ve yerdeki her şey?" diye sor!

"Kendisine rahmeti prensip edinen Allah'a" diye cevap ver![11]

Geleceğine dair hiçbir kuşku bulunmayan Kıyamet Günü'nde, elbet hepinizi bir araya toplayacaktır. Kendisini kaybeden kimselere gelince: onlar artık iman etmezler. 13 Oysa ki, gecenin ve gündüzün koynunda yatan her şey O'na aittir; ve yalnızca O'dur duyulmayanı duyan, varlığın sırrını bilen.[12]

14 (Ey muhatab)! De ki: "Ben gökleri ve yeri bir çekirdeği yarar gibi yarıp çıkaran[13] Allah'tan başkasını mı veli edineceğim? Ki O herkesi doyurur, fakat doyurulmaya muhtaç değildir."

"Ben Allah'a teslim olanların öncüsü olmakla emrolundum" de ve sakın şirk koşanlardan olma!

15 De ki: "Eğer Rabbime karşı gelirsem, elbet korkunç bir günün azabından korkarım."

16 O gün kim azaptan esirgenirse, kesinlikle Allah ona rahmet etmiştir. Bu ise apaçık bir kurtuluş demektir.

17 Ve eğer Allah senin zarara uğramanı isterse, Zâtından başka kimse ona engel olamaz; yok eğer senin için bir hayır dilerse, unutma ki O her şeyi yapmaya kadirdir.

18 Zira yalnızca O'dur kulları üzerinde mutlak otorite sahibi olan; yine O'dur her hükmünde tam isabet kaydeden, her şeyden henüz kaynağındayken haberdar olan.

19 Sor onlara "En büyük şahit kimdir?" Cevap ver: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir; ve bu Kur'an bana kendisiyle sizi ve onun ulaştığı kimseleri[14] uyarayım diye vahyedildi. Size de (ulaştığına göre şimdi söyleyin bakalım): Allah'la birlikte başka ilâhların olduğuna gerçekten şahitlik eder misiniz?

De ki: "Ben buna şahitlik etmem."

Ve ekle: "Tek ilâh ancak O'dur; ve benim Allah dışında ilâhlık yakıştırdıklarınızla hiçbir bağım yoktur."

20 Daha önce vahye muhatap kıldıklarımıza gelince: onlar onu[15] kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini kaybeden kimseler var ya: işte onlardır inanmaya yanaşmayanlar. 21 Hem, kendi uydurduğu yalanları Allah'a yakıştıran-dan, ya da O'nun mesajlarını yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Gerçek şu

---

11 Buradaki *'ala* edatıyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. 72/Hicr: 41, not 32. Gökler ve yer, bütün yaratılmışlar âlemini kapsayan bir anlam içerir. Zımnen: bütün bir mahlukat demektir.

12 Duyma ve bilmenin zirvesini ifade eden belirlilik tercümeye böyle yansımıştır.

13 *Fâtır* için bkz. 42/Fâtır: 1, not 1.

14 "..sizi ve onun ulaştığı kimseleri" ifadesi, "Kur'an mesajının kendisine ulaşmadığı kimseler bu mesajdan sorumlu tutulacaklar mıdır?" sorusunun cevabı niteliğindedir. Bu âyet dolaylı olarak bu soruya "hayır" der. Elbette onlar fıtrat, selim akıl, iradelerinin gereğinden hesap vereceklerdir. Belki Kur'an'ı ulaştırma sorumluluğu olup da ulaştırmayanlar sorumlu tutulacaklardır.

15 Buradaki "o" zamiri teorik olarak Hz. Peygamberi gösterebileceği gibi, vahyi de gösterebilir (Krş: 94/Bakara: 146). Birincisi benzetme mantığına daha uygundur. Zira oğullar ile Peygamber arasındaki benzerlik insanın insana benzetilmesidir. İkincisi ise bağlama uygundur.

ki zalimler asla iflah olmazlar. 22 Zira o gün tümünü bir araya toplayacağız, ardından ortak koşmakta ısrar edenlere soracağız: "Hani sizin (yardım edeceğini) düşündüğünüz ortaklarınız?"[16]

23 Bunun ardından, "Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki, bizim amacımız O'na ortak koşmak değildi"[17] demekten başka bir fitnelik düşünemeyecekler.

24 Bak, kendi kendilerine karşı nasıl yalan söylemişler; ve yamuk tasavvurları kendilerini nasıl aldatmış!

25 Onlar arasında öyleleri var ki, sana kulak verir(miş gibi yapar). Fakat kalplerinin üzerine, onları hakikati kavramaktan aciz bırakan örtüler yerleştirdik, kulaklarına da kurşun.[18] Ve hakikatin bütün belgelerini görseler dâhi artık iman etmezler. Öyle ki, tartışmak için sana geldiklerinde inkâra saplanmış olanlar derler ki: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir."[19] 26 Onlar hem diğerlerini ondan mahrum eder, hem de kendileri ondan yan çizerler. Başka değil, yalnızca kendi benliklerini helâke sürüklerler de bunun farkına dâhi varmazlar. 27 Ateşin başında dikilecekleri zaman onları bir görmelisin. Derler ki: "Ah, keşke hayata bir daha döndürülsek! (O zaman) Rabbimizin mesajlarını yalanlamaz, mü'minlerden olurduk."

28 Ama hayır, daha önce gizlemiş oldukları şey onlara apaçık göründü de ondan;[20] ve eğer geri döndürülselerdi, kendilerine yasaklanan şeylere yine dönerlerdi:[21] Şu kesin ki onlar, yalanı tabiat hâline getiren kimselerdir. 29 Zira, "Bu dünyadakinden başka hayatımız yoktur, öldükten sonra da dirilecek değiliz" demişlerdir.

---

16 Mekkeliler, ortak koştukları varlıklarda Allah'la aralarında "aracılık" vehmediyorlardı. Râzî'nin de tercih ettiği bu anlam daha isabetli görünüyor.

17 Lafzen: "biz ortak koşmadık". Tercih ettiğimiz bu anlam, âyetin iç ve dış bağlamıyla uygunluk arz eder. Onlar Allah dışındaki varlıklara "aracı" ve "şefaatçi" rolü yüklerken, bunun şefaat objesi olan varlıkları Allah'a ortak koşmak anlamına geldiğini göz ardı ediyorlardı. Onun için de, "bu anlama geleceğini bilmiyorduk" gibi bir mazeret ileri sürecekler. Zümer 3 bunun kanıtıdır. Kendisinden sonraki hemen tüm müfessirleri bu konuda etkileyen Katade'nin fitne sözcüğünü "mazeret" olarak algılamasının nedeni de bu olsa gerek (Taberî). Bu âyet, Mekke müşriklerinin kendilerini Hz. İbrahim'in inanç vârisi olarak görmelerine delalet eder (Krş: 74/Nahl: 35 ve 77/Zümer: 3).

18 Lafzen: "ağırlık" (Krş: 69/Yûnus: 42 ve 92/Muhammed: 16). Âyette akleden kalbe örtülen örtü ve kulağa akıtılan kurşun Allah'a isnat ediliyor. Bir başka yerde ise "Sağırdırlar, dilsizdirler, körlerdir; artık onlar dönemezler!" (94/Bakara: 18) buyuruluyor. Bu iki âyeti birlikte okuduğumuzda şu sonuca ulaşırız: Akletmemekte direnerek akleden kalbi atıl hâle getiren kimsenin akletme melekesi giderek ölür ve ölen aklın üzeri örtülür. Hakikati işitmemekte direnen kimsenin işitme melekeleri giderek dumura uğrar ve en sonunda kalbinin kulağı kurşun akıtılmış gibi sağırlaşır. Bu iki sonuç da Allah'ın yasası gereğidir. Onun için iki fiil de âyette bu sûrecin kanununu koyan Allah'a isnat edilmiştir (Benzer bir yorum için bkz. *Keşşâf*).

19 "Eskilerin masalları" ile ilgili bkz. 74/Nahl: 24, not 28.

20 *Bedâ lehum*, âhirette için dışa döneceğini, maskelerin düşeceğini, insanın gerçek kişiliğiyle arz-ı endam edeceğini ifade eder.

21 Zımnen: Küfür sahibini kör eden iflah olmaz bir önyargıdır.

30 Yine sen onları, Rablerinin katına çıkarılıp O'nun "Bu gerçek değil miymiş?" diye sorduğu zaman görmeliydin. Onlar, "Kesinlikle... Rabbimiz hakkı için öyle!" diye cevap verecekler. O da diyecek[22] ki: "Tadın azabı, ısrarlı inkârınıza karşılık!"

31 Doğrusu, Allah'a kavuşacaklarını yalanlayanlar hüsrana uğrayacaklar. Kıyamet Saati ansızın geliverdiğinde, günahlarının yükünü sırtlarında taşır bir hâlde[23] diyecekler ki: "Ondan mahrum kaldığımız için yazıklar olsun bize!" Ah, o yüklendikleri şey ne fenadır!

32 (Tek başına) bu dünya hayatı geçici bir oyun ve eğlenceden ibarettir.[24] Âhiret yurdu ise, sorumluluk bilincini kuşananlar için daha hayırlıdır: Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?

33 Onların söylediklerinin seni üzdüğünü biliyoruz elbet. Şu bir gerçek ki, onların yalanladığı sen değilsin; bu zalimlerin asıl inkâr ettiği Allah'ın mesajlarıdır. 34 Doğrusu senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Ama yalanlandıkları hakikat üzerinde direndiler ve bu yüzden eziyete uğradılar; en sonunda kendilerine yardımımız yetişti: Zira hiçbir güç Allah'ın kesin ve keskin vaadini[25] değiştiremez.

Doğrusu peygamberlere dair bir kısım bilgiler daha önce de sana ulaşmıştı.

35 Eğer onların yüz çevirmeleri ağırına gidiyorsa ve senin de yeri oymaya ya da göğe merdiven dayamaya gücün varsa, haydi bunu yap da bir mucize getir bakalım! Oysa ki eğer Allah dileseydi, onların tümünü hidayet üzre buluştururdu, (ama dilemedi).[26] Öyleyse, sakın (Allah'ın yasasını) bilmezden gelme! 36 Şüphe yok ki, sadece yürekten dinleyenler bir davete icâbet edebilir. Ölülere gelince: Onları yalnızca Allah diriltebilir; en sonunda hepsi O'na dönecektir.[27]

37 Onlar "Ona Rabbinden mucizevi bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" derler. De ki: "Allah her tür mucizevi belgeyi indirmeye kadirdir." Fakat onların çoğu bunun bilincinde değildir. 38 Oysa yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir varlık türü yoktur ki,[28] sizin gibi bir âlem olmasın:[29] Biz ilâhî yasalarda hiçbir boşluk bırakmadık.[30]

---

22 Lafzen: "dedi". Âhiret bağlamında gelen geçmiş zaman formları yaşanmışlığa değil, yaşanacak olanın kesinliğine delalet eder.

23 Zımnen: Dünyada taşımadıkları sorumlulukları, âhirette sırtlarına yüklenecek.

24 Parantez içi açıklamamız için bkz. 89/Ankebût: 64 ve 46/Me'aric: 42, notlar 84 ve 26.

25 *Kelimât*'ın "sıradan" değil, "etkili, iz bırakan, kesin ve keskin sözler" anlamı için bkz. 94/Bakara: 124, not 299.

26 Parantez içi açıklama hem sözgelimine, hem de Yûnus 99 gibi âyetlere dayanmaktadır (Krş:70/Hûd: 34, not 41).

27 Allah'ın gör dediği yerden bakınca, "Ölü kim-diri kim?" sorusunun cevabı değişiyor.

28 Âyetteki *tâirin* en geniş mânasıyla başta kuşlar olmak üzere uçan tüm varlıkları kapsar. Bu âyette *yürüyen hayvanlar* gibi *uçan kuşların* ve diğer kanatlı varlıkların da "yeryüzüne" hamledilmesi hayli dikkat çekicidir. Daha başka bazı âyetlerde atmosfer içinin "gök" olarak nitelendirilmesi, Kur'an kozmografyasının çeşitliliğine işaret eder (Krş: 40/Furkan: 25, not 57).

29 Başta Fâtiha olmak üzere Kur'an'da geçen *'âlemîn*'lerin kapsamına giren "her sınıf mahlukat" bir ümmettir. Burada ümmet, "varlık türlerinden bir tür" anlamına gelir.

30 Lafzen: "kitapta". İbn Abbas'a göre burada geçen kitap her şeyin kendisinde yazılı olduğu

Yine en sonunda onlar, Rablerinin huzurunda toplanacaklar.

39 Mesajlarımızı yalanlayanlar, karanlığa mahkûm olmuş sağırlar ve dilsizlerdir. Allah dileyeni saptırmayı diler, dileyeni de doğru yola yöneltmeyi diler.

40 De ki: "Düşünsenize bir, eğer Allah'ın azabına uğrasanız ya da Kıyamet Günü gelip çatsa, Allah'tan başkasına yalvarabilir misiniz? Hadi (cevap verin), eğer dürüstseniz? 41 Aksine, yalnızca O'na yalvarırsınız; O da eğer dilerse sizi yalvartan sıkıntıyı giderir; öyle ki, koştuğunuz ortakları bile unutuverirsiniz.

42 Doğrusu Biz, senden önceki topluluklara da mesajlarımızı göndermiştik. Onları da şiddetli zorluğa ve darlığa[31] düşürdük ki, acziyetlerini itiraf etsinler. 43 Onlara takdir ettiğimiz sıkıntı kendilerine eriştiği zaman acziyetlerini itiraf etmeliydiler, fakat yürekleri katılaştı. Çünkü Şeytan yaptıkları her şeyi onlara güzel gösterdi. 44 Öyle ki, onlar kendilerine yapılan bütün uyarıları kulak ardı ettiler. Biz de nimet kapılarını ardına kadar açtık.[32] Onlar kendilerine verilen nimetlerin hazzıyla sermest bir hâldeyken, kendilerini apansız yakalayıverdik: İşte o vakit, tüm umutlarını yitirdiler.[33] 45 En sonunda[34] zulümde ısrar eden toplum(ların) kökü kesilip atıldı.[35]

Neticede tüm övgüler, yalnızca âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

46 De ki: "Tutun ki Allah işitme yeteneğinizi ve görme duyularınızı[36] elinizden aldı ve kalplerinizi de mühürledi; peki, onları size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir?

Bak, mesajlarımızı nasıl da her boyutuyla açıklıyoruz? Fakat hâlâ onlar katı bir önyargıyla diretiyorlar.

47 De ki: "Tutun ki Allah'ın azabı aniden ya da ayan açık geldi; (o zaman) hiç zalim halktan başkası helâk edilir mi dersiniz?

48 Biz elçilerimizi, yalnızca müjdeci ve uyarıcı olsunlar diye göndeririz. Bundan sonra da kim iman eder ve kendini düzeltirse, işte onların gelecekten endişe geçmişten hüzün duymalarına gerek yok-

---

Allah katındaki "ana bellek" (*ummu'l-kitab*)'tır. Râzî'nin buradaki kitabı Kur'an olarak algılaması pek tutarlı görünmemektedir. Zira 35. âyette insan topluluklarının sosyolojik yasaları, 36. âyette ise insan tekinin psikolojik yasaları dile gelir. Buna göre *kitâb* bireysel, sosyal ve kozmik ilâhî yasalara tekabül eder.

31 *el-Be'sâ'* korkunun baskın olduğu hayati zorluk, *ed-darra'* ekonomik sıkıntı (*Furûk*).

32 Zımnen: Darlıkla sınadıktan sonra bir de varlıkla sınadık.

33 Zımnen: Umut kesmek İblisleşmektir. Kur'an'da Şeytan'dan Allah ile ilişkisinin anlatıldığı yerlerde "İblis" olarak söz edilir. *Eblese*, "umutsuzluğa düştü, umudunu yitirdi" anlamına gelir (Bkz: 94/Bakara: 34, not 57).

34 Âyetin başındaki *fâ* edatı, normal bağlaç olmasının ötesinde kendisinden sonrasıyla öncesi arasındaki neden-sonuç, illet-hikmet bağına delalet eder.

35 Bu âyet de 35 ve 36. âyetler gibi toplumların tabi olduğu yasalara bir atıftır. Bilinen bir hakikattir ki, tabiatına yabancılaşan bireylerin baskın olduğu toplumlar, ahlâkî çözülmeye maruz kalırlar. Bu onların ve oluşturdukları uygarlıkların sonu demektir; sonunda tarih sahnesinden silinip giderler.

36 Kur'an'ın belagat sırlarından biri de görme duyusunun çoğul, işitme duyusunun tekil gelmesidir.

tur.[37] 49 Mesajlarımızı yalanlayan kimselere gelince: onlar yoldan çıkmaları sebebiyle azaba mahkûm olacaklar.

50 De ki: "Size ben ne 'Allah'ın hazineleri bana aittir', ne de 'Gaybı ben bilirim' diyorum; yine size, 'Ben bir meleğim' de demiyorum: Benim görevim, sadece bana bildirilene uymaktır!"[38]

De ki: "Hiç görmeyenle gören bir olur mu? Siz hâlâ düşünmeyecek misiniz?

51 Kendilerini O'na karşı savunacak bir dost ya da O'nun katında şefaat edecek birileri olmadan Allah'ın huzuruna çıkmaktan korkanları vahiyle uyar ki, O'na karşı saygıda kusur etmesinler.[39]

52 Ve Rablerinin rızası uğruna sabah akşam[40] O'na kulluk eden (hiç) kimseyi huzurundan kovma! Ne onların yaptıkları şeyden dolayı sen hesaba çekilirsin, ne de senin yaptıklarından dolayı onlar hesaba çekilirler. Sözün özü: onları kovarsan zalimlerden olursun.[41]

53 İşte bu şekilde insanları birbiriyle sınarız ki, "Acaba Allah bizi bırakıp da onlara mı ikramda bulundu?"[42] diye sorsunlar. Kimin şükrettiğini en iyi bilen Allah değil midir?

54 Mesajlarımıza yürekten inanan kimseler sana geldiğinde de ki: "Selam olsun size![43] Rabbiniz, rahmeti kendi zâtı için prensip edinmiştir.[44] Haberiniz olsun ki, sizden biri bilmeden bir kötülük işler ve ardından tevbe edip kendini düzeltirse, kesinlikle O'nu tarifsiz bağışlayıcılığı olan eşsiz bir merhamet kaynağı olarak (bulacaktır).

55 Böylece Biz mesajlarımızı[45] ayrıntılı aktarıyoruz ki, günahı hayat tarzı hâline getirenlerin yolu açık seçik ayırt edilebilsin.

---

37 Tesbit, saygı, davet ve ihtarın hepsi bir arada: İnsanın inanç özgürlüğünü tesbit, onun özgür iradesiyle yaptığı seçime saygı, bunun karşılığında tercihinin sorumluluğunu üstlenmeye davet, yanlış tercihinin kendisi için fena olacağını ihtar.

38 Sûrenin 37. âyetinde dile gelen mucize talebine red cevabı.

39 Bu âyet bağlamı itibarıyla müslüman olsun ya da olmasın, âhirete iman ettiği hâlde bu imanı problemli olanlara hitap etmektedir (Taberî, Râzî ve Zemahşerî).

40 Yani: "daima.."

41 Bizce bu âyet bir önceki âyetle doğrudan ilişkilidir. Önceki âyette, âhiret inancında pürüz olan insanların inanç problemlerinin çözümü için çaba gösterilmesi öğütlenmekteydi. Bu yüzden âyetin, esbâb-ı nüzûl rivayetleriyle sınırlanması yanlıştır. Hz. Peygamber'in yoksul ve alt tabaka mensubu tabilerinin zengin Mekkelilerle diyalog yolunu açma hatınna uzaklaştırılmasına dair bu atıflar, 'Abese sûresinin ilk pasajında nakledilenlere benzer. Oysa ki âyette 'uzaklaştırılmaması istenenlerin' toplumsal konumları değil de mânevî ve ahlâkî konumları dile getirilmektedir. Dolayısıyla iniş sebebi rivayetleri, âyetin içeriğiyle örtüşmemektedir.

42 Lafzen: "aramızdan". *Min beyninâ, min dûninâ* vurgusuna sahip olduğu için böyle çevrilmiştir (Zemahşerî). Burada inançların aynı selim kaynaktan çıktığı hâlde, nasıl anlayış ve kavrayış farklılıklarıyla bozulduğu dile getirilmektedir.

43 Ya da: "ne mutlu size!"

44 Buradaki *'alâ* edatıyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. 72/Hicr: 41, not 32.

45 Bu son pasajlar boyunca "mucize" mânasındaki *âyet* ile "mesajlar" mânasındaki *âyât* aynı formla ifade edilir. Bunda, Hz. Peygamber'den mucize isteyenlere "gerçek mucize bu âyetlerdir" vurgusu vardır (Krş: 89/Ankebût: 51).

56 DE Kİ: "Ben, Allah'ı bırakıp yalvardığınız şeylere kulluk etmekten men olundum."[46]

De ki: "Sizin keyfinize uymam! (Eğer uysaydım), asıl[47] o zaman sapıtmış olurdum ve doğru yolda yürüyenlerden olmazdım!" 57 De ki: "Çünkü ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanmaktayım; ve siz bu tavrınızla onu da yalanlamış bulunuyorsunuz; sizin acele gerçekleşmesini istediğiniz şey (de) benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakikati haber verecektir; zira (hak ile bâtıl arasında) en iyi hükmü O verir."

58 De ki: "Eğer acele gerçekleşmesini ısrarla istediğiniz şey benim elimde olsaydı, benimle sizin aranızda hüküm gerçekleşmiş olurdu. Ama Allah kimin zalim olduğunu daha iyi bilir.

59 Zira gaybın anahtarları[48] yalnızca O'nun katındadır; onu başkası değil, yalnızca O bilir.

O, karada ve denizde olan-biten her şeyi bilir; hiç bir yaprak düşmez ki O bunu bilmesin; yerin derinliklerinde bir tek tohum, yaş-kuru[49] hiçbir şey yoktur ki O'nun apaçık yasasına dahil olmasın.[50]

60 Nitekim, geceleyin sizi ölü (gibi) yapan ve gündüzün neler işlediğinizi bilen O'dur. Sonra tayin edilen ömrü yaşamak üzere, sizi her gün hayata O geri döndürür:[51] En sonunda dönüşünüz O'nadır ve nihayet yaptığınız her bir şeyi size bildirecektir.

61 Çünkü kulları üzerinde mutlak otorite sahibi olan yalnızca O'dur.[52]

İçinizden birine ölüm gelip de elçilerimiz onun canını alıncaya dek size kol kanat geren koruyucular gönderir ve bunlar hiçbir şeyi gözden kaçırmazlar. 62 Sonunda onlar gerçek sahipleri olan Allah'a teslim edilirler: İşte mutlak hüküm yalnızca O'nundur; ve O hesabı en seri görendir.

63 De ki: "Siz, ta yüreğinizden 'eğer O bizi bu (musibet)ten kurtarırsa kesinlikle şükredenlerden olacağız' diye dua ettiğinizde, karanın ve denizin görünmez tehlikelerinden sizi kurtaracak olan biri var mı?"

64 De ki: "Sizi ondan ve diğer tüm sıkıntılardan kurtaracak olan yalnızca Allah'tır; ama hâlâ Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmayı sürdürüyorsunuz.

65 De ki: "Size üstünüzden ya da ayakla-

---

46 Zımnen: Dua kulluk, kulluk duadır (Krş: 78/Mü'min: 60, not 43).

47 Sadece fiillerin başında gelen *kad* edatı, mazi fiilin başında bu ve buna benzer bir bağlamda geldiğinde bir beklentiye cevap olmanın yanında, haksız bir ithamı *inkâr* ve itham sahibine iade vurgularını da taşır. Burada ve özellikle *izen* ile birlikte kullanıldığı yerlerde "asıl" anlamını vermek isabetli görünüyor. Kur'an söyleminin genelinde gördüğümüz üslûptaki olağanüstü nezaketin bir sonucu olarak, "sapıtma" ithamının söyleyenin şahsı yerine, onun çağırdığı sapıklığa iade edildiğini görüyoruz.

48 *Mefâtih* ile ilgili bkz. 67/Kasas: 76, not 86.

49 "Net-brüt" diye de anlaşılabilir. Zımnen: Her şey O'nun yasasına dahildir.

50 Lafzen: "kitapta". Buradaki *kitâb* ile, Allah'ın ilmi ya da korunmuş levhaların kastedildiği söylenmiştir (Taberî). Fakat "apaçık" vasfını taşıdığı göz önüne alınırsa, bu yorumların isabetli olmadığı sonucuna varılır (38. âyetin notuna bkz).

51 Krş. 47/Nebe': 9-11, not 8.

52 Krş. Âyet 18.

nızın altından azap gönderme ya da sizi birbirinize düşürüp paramparça bir toplum hâline getirme gücü yalnızca O'nundur."[53]

Bak, iyice kavrasınlar diye mesajlarımızı nasıl çok boyutlu dile getiriyoruz?

66 O hakikatin ta kendisi olduğu hâlde, senin hitap ettiğin toplum bunu yalanlıyor.

De ki: "Ben size korumalık yapmakla yükümlü değilim."[54] 67 Her haberin bir gerçekleşme süreci vardır; zaman gelecek, (bunu) siz de öğreneceksiniz.[55]

68 ÂYETLERİMİZ hakkında ileri-geri konuşanları gördüğün zaman, onlar başka konulara geçinceye kadar sen onlardan uzak dur! Ama eğer Şeytan sana bunu unutturursa, hiç değilse hatırladıktan sonra, zulme gömülmüş böylesi bir toplulukla birlikte bulunma! 69 Gerçi, sorumluluk bilincini kuşananlar onlardan hiçbir şekilde sorumlu değildirler; fakat bir hatırlatmadır, umulur ki saygıda kusur etmezler.

70 Dünya hayatına dalarak eğlenceyi ve geçici zevklerini din hâline getiren kimseleri kendi hâline bırak.[56] Fakat şunu da onlara hatırlat ki, her insan işlediklerine karşılık ipotek altına alınacak,[57] ve ne kendisini Allah'a karşı koruyacak, ne de kayıracak kimsesi olacaktır. Ve kendisi için en yüksek fidyeyi verse bile, bu ondan asla kabul edilmeyecektir. İşte bunlardır işlediklerine karşılık ipotek edilecekler; ısrarlı inkârları sebebiyle onlar (gelecek için) yakıp kavurucu bir (umutsuzluk) zehiri içecekler, (geçmiş için) şiddetli bir azap çekecekler.[58]

71 DE Kİ: "Biz, Allah'ı bırakıp da bize ne faydası dokunan ne de zarar veren şeylere mi yalvaralım? Ve tıpkı "bizimle gel!" diye kendisini doğru yola çağıran arkadaşları dururken şeytanların ayartmalarına kapılıp dünyevi zevklerin peşine tutkulu bir biçimde takılan kimse gibi, Allah bizi doğru yola ilettikten sonra topuklarımız üzerinde gerisin geri mi dönelim?"

De ki: "Hiç şüphe yok ki yegâne rehberlik Allah'ın rehberliğidir[59] ve biz Âlemle-

---

53 İlki doğal felaketlere, ikincisi sosyal felaketlere işaret eder.

54 Buradaki *vekil*, Türkçe'de kazandığı anlamda değil, gelmesi muhtemel azaba karşı "koruma sorumluluğu" anlamındadır. Bu türden her âyet irade özgürlüğüne ilâhî saygıyı ifade eder.

55 Sözgeliminden zımnen: ..fakat iş işten geçmiş olacak.

56 Bu ibarenin iki anlamı vardır: "Dinlerini oyun ve eğlence hâline getiren kimseler" veya "Oyun ve eğlenceyi din hâline getiren kimseler." Râzî, Kurtubî, Ebussuud ve Âlûsî bu ikinci anlamı alternatif bir anlam olarak anarlar.

57 Kur'an'da sadece bu âyette gelen *en tubsele* ve *ubsilû* kelimelerini ikisi de Arapça kökenli olan *rehin* ve *hapis* ile karşılamak, çeviride eşdeğerliliğe aykırıydı. Biz de, 'kaynak dildeki nadir kelimeye hedef dilde nadir karşılık' ilkemiz gereği "ipotek" ile karşıladık.

58 Yani: Geçmişleri azap, gelecekleri serap olacak. Bu ibare, Allah dostları için Kur'an'da muştulanan "onlar gelecekten dolayı endişe, geçmişten dolayı hüzün duymayacaklar" ifadesinin zıddı olarak okunabilir.

59 Nahivcilere göre bu ibaredeki *el-hudâ* haber, *hudallah* ise mübtedadır. Bu yaklaşım bir ifadenin gramerini mânâsına önceleyen bir yaklaşımdır. Her tür hidayetin Allah'a atfı Kur'an'daki uluhiyet anlayışına en uygun olandır ve bunun için de *hudallah* terkibini

rin Rabbine kayıtsız-şartsız teslim olmakla emrolunduk; 72 ve namazı hakkını vererek kılmak[60] ve O'na karşı sorumluluk duymakla..."

Çünkü sonunda huzurunda toplanacağınız varlık yalnızca O'dur.

73 Zira gökleri ve yeri gerçek bir amaca mebni olarak yaratan O'dur. O ne vakit "Var ol!" derse, (varlık) hemen varoluş sürecine girer: O'nun sözü (sanal değil) tahakkuk eden bir gerçekliktir.[61] Ve Sur çalındığında, otorite yalnızca O'na ait olacaktır. O gerçekliğin algılanamayan kısmını da, algı kapsamına giren kısmını da bilendir: O her hükmünde tam isabet edendir, her şeyden haberdar olandır.

74 HANÎ bir zamanlar İbrahim babası Azer'e[62] demişti ki: "Sen putları mı ilâh ediniyorsun? Görüyorum ki, sen ve toplumun apaçık bir sapıklık içindesiniz!"

75 İşte böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığı hakkında bir bakış açısı kazandırdık ki, kalben mutmain kimselerden olsun.[63]

76 Ve gece kararduğında bir yıldız gördü ve haykırdı: "Benim Rabbim bu!"[64] Fakat

---

haber, *el-huda* lafzını ise mübteda olarak okumak Kur'an'ın genel üslûbuna daha uygun düşmektedir. Arap dilinin büyük otoritesi Sîbeveyh (ö. 180/769) *el-Kitab*'ında şöyle der: "Nahivcilerin çoğunluğu bir ifadenin grameri-ni düzelteceğim diye anlamını göz ardı ederler. Hâlbuki sözün anlamı irabından çok daha önemlidir." İbn Hişam da şöyle der: "Metnin irabını gözeten dilciler mânanın gereğini göz ardı ettiler" (nkl. *İtkân* II, 261). Nahivcilerin ön kabulleri dışına çıkmak zorunda kaldığımız çeviri örneklerimizin gerekçesi budur.

60 Teslimiyet insanın Allah'a karşı esas duruşu, namaz bu duruşun pratiğidir (*Salât* için bkz. 9/A'lâ: 15, not 15).

61 *Kavluhu'l-hakk*, maddî dünyanın sanallığına dair eşyanın hakikatini yok sayan tüm spekülatif yaklaşımları kökten dışlayan bir ifadedir.

62 Kitab-ı Mukaddes'e göre Terah, Eusebius'a göre Aser (Athar). Yaklaşık MÖ. 2100 (veya 2300) civarında Ur'da yaşamış bir saray heykeltıraşı. Bir Keldani devleti olan Ur, Ur-Nammu tarafından kurulmuştu. Muhtemelen "Nemrud" ismi de buradan mülhemdi. Urluların binlerce putu arasında "Ay Tanrısı" olan *Nannar* ve "Güneş Tanrısı" olan *Şamaş* en ünlüleri idi. Ayrıca yıldızlara da perestiş ediyorlardı. Pasajın ilerleyen âyetlerinde Hz. İbrahim'in "yaratan" değil "yaratılan" olduğunu isbat ettiği ay-güneş-yıldız teslisi, işte içinden çıktığı toplumun putlaştırdığı bu unsurlardı.

63 *İkân* ile ilgili bkz. 94/Bakara: 4, not 9.

64 Farklı kelam ekolleri, kendi savundukları 'tenzih' ve 'ismet' doktrinleri doğrultusunda bir anlam üretebilmek için bu ibareyi soru formuna çevirerek, alternatif anlam arayışına girmişlerdir. Bu ibare her türlü teolojik tartışmadan ve mülahazadan uzak bir biçimde okunduğunda bu anlama gelmektedir. Kaldı ki, Hz. Peygamber'den bunun aksi bir anlamı destekleyen herhangi bir rivayet de nakledilmemiştir. Metnin görünen anlamını destekleyen Taberî'nin naklettiği İbn Abbas kaynaklı rivayet, bazı müfessirler tarafından sırf Eş'ari doktrinine aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir (Bkz: Râzî). Ne ki, bu ibareyi soru formuna taşımak bizi daha başka problemlerle yüz yüze getirecektir. 77. âyetin sonundaki "batınca dedi ki: 'Doğrusu, eğer Rabbim beni doğru yola iletmezse, ben de kesinlikle sapıtan kimselerden olurdum!" ifadesi, "benim Rabbim bu" ibarelerini "istifhâmî" ya da "inkârî" yapmaya yetmez, ancak Hz. İbrahim'in, kendisini dinleyen bir guruba gerçek Allah inancını öğretebilmek için, tek kişilik bir temsil sergilediği akla gelebilir. Bu âyetlerin Hz. İbrahim'in imana davetini dile getiren 74

yıldız batınca dedi ki: "Ben batanları sevmem".[65]

77 Sonra ayın doğuşunu görünce "İşte Rabbim bu!" dedi. Fakat o da batınca dedi ki: "Doğrusu eğer Rabbim beni doğru yola iletmeseydi, ben de kesinlikle sapıtan kimselerden olurdum!"

78 Nihayet güneşin doğuşunu gördü ve "Benim Rabbim bu; (zira) bu en büyüğü!" dedi. Fakat o da kaybolunca "Ey kavmim!" diye seslendi, "Ben sizin şirk koştuğunuz şeylerde yokum!"[66] 79 Artık ben, her türlü bâtıldan yüz çevirerek bütün varlığımla gökleri ve yeri yaratana yöneldim; ve ben O'ndan başkasına ilâhlık yakıştıranlardan değilim![67]

80 Ve toplumu onunla tartışmaya girdi. Dedi ki: "Beni doğru yola ileten O olduğu hâlde, siz Allah hakkında hâlâ benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin şirk aracı kıldığınız şeylerden korkmuyorum; Rabbimin dilemediği hiçbir şey gerçekleşmez, Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatır: siz hâlâ bunu düşünemiyor musunuz? 81 Hem ben Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden neden korkacakmışım? Üstelik siz, Allah katından geçerli bir deliliniz olmadığı hâlde Allah'a şirk koşmaktan korkmazken? Şu hâlde eğer biliyorsanız, iki taraftan hangisi kendini güvende hissetmeye daha lâyıktır, (söylesenize)? 82 İmana ulaşan ve imanlarına zulüm[68] bulaştırmayanlar var ya: işte onlardır güvene lâyık olanlar; zira onlar doğru yoldadırlar."

83 İşte bu, toplumuna karşı kullanması için İbrahim'e verdiğimiz isbat yöntemimizdi.[69] Biz, dilediğimiz kimseyi derece derece (hakikate) yüceltiriz.[70] Hiç şüphe-

---

ve 75. âyetlerin ardından gelmesi, onun bu ilâhî yöntemi yine bir sevk-i ilâhî ile uyguladığını gösterir. 83. âyette geçen *huccetuna*'dan (isbat yöntemimiz) yola çıkarak, bu yöntemin Allah'ın kendi zâtına ait bir yöntem olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla bunun doğruyu bulmak için entelektüel bir muhakeme ve görünenlerden görünmeyene ulaşma yöntemi olduğu da anlaşılmış olmaktadır. Buradan hareketle, uluhiyyet ve vahdaniyeti kavramak ve isbat etmek için kullanılan bu muhakeme tekniğiyle amaçlanan sonuca bakmak en doğru yaklaşım olacaktır.

65 "Ben batanları sevmem"in zımni karşılığı şudur: iman etmek sevmektir; inandığınızı sevgi dünyanıza dahil etmek, hatta hakim etmektir.

66 Kuşeyri Hz. İbrahim'in tevhide yürüyüşü sırasındaki üç durak olan yıldız, ay ve güneş sembollerini İslâm'ın üç bilgi sistemine tatbik eder:

1) Akıl temeli üzerine kurulu Burhan Bilgi Sistemi.

2) Vahiy temeli üzerine kurulu Beyan Bilgi Sistemi.

3) Sezgi temeli üzerine kurulu İrfan Bilgi Sistemi (*Risâle*, Kahire, 1991, s. 287).

67 Allah Rasulü'nün belli bir dönem namazların girişinde *subhâneke* yerine okuduğu âyettir.

68 Rasulullah, buradaki *zulm* sözcüğünü "şirk" olarak tefsir etmiş ve buna da Lokman 13'ü delil göstermiştir (Buhârî ve Müslim). Âyetin ibadet ya da isyanla değil imanla ilgili olan bağlamı bu rivayeti destekler (Râzî).

69 Bu isbat yöntemi, hem her insana olduğu gibi Hz. İbrahim'e de doğuştan verilen muhakeme yeteneğine, hem de bir sevk-i ilâhîye delalet edebilir. Fakat 74-75. âyetler, bu yöntemi Hz. İbrahim'in ilâhî gözetim altında uyguladığını düşünmemizi gerektirir.

70 Burada, Hz. İbrahim'i Allah'ın varlığına ve birliğine ulaştıran muhakeme sırasında Mutlak Hakikate ulaşmada basamak olarak kullandığı araçlara bir atıf yapılmaktadır.

siz senin Rabbin her hükmünde tam isabet edendir, her şeyi tarifsiz bilendir.

84 Ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık; ve daha önce Nûh'u ilettiğimiz gibi hepsini de doğru yola ilettik. Onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u (seçtik).[71] İşte Biz, iyilik yapanları böyle ödüllendiririz; 85 ve Zekeriyya'yı, Yahyâ'yı, İsa'yı ve İlyas'ı[72] da (seçtik): hepsi de dürüst ve erdemli kimselerdendi. 86 İsmail'i, Elyesa'yı, Yûnus'u ve Lût'u da (seçtik). Ve Biz onlardan her birini çağının diğer insanlarına üstün kıldık. 87 Onların atalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden kimilerini de...

İşte onların hepsini Biz seçtik ve dosdoğru bir yola yönelttik.

88 Bu Allah'ın rehberliğidir: O bununla kullarından dilediğini doğru yola ulaştırır. Eğer onlar şirk koşmuş olsalardı, yapmış oldukları her şey kesinlikle boşa gitmiş olurdu. 89 (Ne ki) Biz onlara vahiy, (onunla) hükmedecek yetenek ve peygamberlik verdik.

Şimdi eğer ötekiler bu hakikatleri inkâr etmekte direniyorlarsa, iyi bilsinler ki Biz onlara asla nankörlük etmeyecek insanları vekil kılmışızdır; 90 işte şu Allah'ın doğru yolu gösterdiği insanları... O hâlde sen de onların rehberliğine uy![73] (Ve) de ki: "Sizden bunun için bir karşılık beklemiyorum. Unutmayın ki o, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir![74]

91 Onlar "Allah hiç bir insana hiçbir şey indirmemiştir" derken Allah'ı hakkıyla takdir edemediler.[75] De ki: "Kim indirdi Musa'nın insanlara bir ışık ve rehber olarak getirdiği ve sizin papirüs parçalarına dönüştürdüğünüz, çok gizlediğiniz hâlde sadece gösteriye açtığınız, sizin ve atalarınızın bilmediği birçok şeyi kendisi sayesinde öğrendiğiniz kitabı?"

"Allah'tır!" diye cevap ver! Sonra da bırak, daldıkları boş laflarla oyalanıp dursunlar.

92 Bu da, şehirlerin anasında[76] ve onun çevresinde bulunanları uyarman için indirdiğimiz, bereket kaynağı, kendisine kadar gelen hakikatleri doğrulayan ilâhî bir kelamdır. Âhirete inanan kimseler buna da inanırlar. (Allah'a karşı esas duruş olan) namazlarını[77] muhafaza edenler de işte onlardır.

---

71 Bu isimler, Hz. İbrahim'in 94/Bakara 124'te dile gelen duasına Allah'ın bir icâbeti gibidir.

72 İlyas için bkz. 66/Sâffât: 123, not 43. MÖ 880-850 arasında, zamanın moda sapması olan Baal putçuluğuna karşı destânî bir mücadele verdi.

73 Hakikat kesintisiz, sürekli akan bir nehir gibidir. Ne yenidir, ne eskidir: eskimezdir.

74 *Zikrâ*: İlâhî bir yadigar.

75 "Allah'ı hakkıyla takdir etmek", Allah'ın hakkını bilmekle olur. Allah'ın hakkını bilen, Allah'a hakkını teslim eder. Bunun bir tek yöntemi vardır: Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak. Yani müslüman olmak, Allah'a hakkını teslim etmektir.

76 Bu âyetin indiği bölgede 'anakent' Mekke idi. Çünkü tüm Arabistan'da taşıdığı tarihî, dinî ve ticarî misyon gereği Mekke, kelimenin tam anlamıyla bir 'merkez' işlevi görüyordu. Bir çağın "anakenti" o çağı yöneten merkezdir. Bu âyet, "ilâhî mesajın taşınacağı öncelikli mekân neresidir" sorusuna bir cevap teşkil etmektedir. *Ummu'l-Kura* ifadesi Mekke'nin kutsallığıyla ilgili değildir. Bölgedeki merkezi yerleşim yeri olmasıyla alâkalıdır.

77 *İkâme* fiiline isnat edilmeden yalınkat kullanılan *salat*'larda, kelimenin kök anlamına istinaden kulun Allah karşısındaki esas duruşu vurgusu baskındır (Krş: 9/A'lâ: 15, not 15).

93 Allah hakkında yalan uyduran ya da kendisine hiçbir şey indirilmediği hâlde "Bana da indirildi" diyen ve "Allah'ın indirdiğine benzer şeyleri ben de indirebilirim" iddiasında bulunan kimseden daha tahripkar biri olabilir mi?

Ölüm sancısıyla kıvranırken melekler ellerini uzatarak "Ruhlarınızı teslim edin! Allah'a doğru olmayan şeyler atfettiğiniz ve O'nun mesajlarına karşı kibrinizden dolayı bugün onur kırıcı bir cezaya çarptırılacaksınız!" dediklerinde, bir görmeliydin o zalimleri!

94 Ve (Allah diyecek ki): "İşte şimdi bize yapayalnız geldiniz, tıpkı sizi ilk yarattığımız gibi; dahası, size verdiğimiz her şeyi arkanızda bıraktınız. Sizin lehinize Allah'a ortak olduğunu sandığınız o şefaatçilerinizi neden şimdi yanınızda göremiyoruz? Artık aranızdaki bütün bağlar kopmuştur ve bütün dost sandıklarınız sizi yapayalnız bırakmıştır."

95 KUŞKUSUZ Allah'tır tohumu ve çekirdeği yaran, bir süreçte ölüden diriyi var eden ve diriden ölüyü çıkaran.[78]

İşte budur Allah! Peki, nasıl oluyor da böylesine savruluyorsunuz!

96 O'dur tan yerini ağartan ve geceyi dinlenme vakti, güneşi ve ayı zamanı tayin ölçüsü kılan.[79] Bunlar, her şeyi bilen sonsuz kudret sahibinin iradesiyle tayin ve tesbit edilmiştir.

97 Dahası, karanın ve denizin zifiri karanlığında onlara bakıp yolunuzu bulabilesiniz diye sizin için yıldızları var eden O'dur. Doğrusu Biz bu mesajları öğrenmeye gönüllü olanlar için açıklıyoruz.

98 Yine O'dur sizi bir tek canlıdan ortaya çıkaran; ve (her biriniz için) geçici ve kalıcı bir yer (tayin eden).[80] Doğrusu Biz bu mesajları kavrama yeteneği olan insanlara açık ve anlaşılır kılıyoruz.

99 O'dur gökten yağmuru indiren. İşte Biz bu yolla her tür bitkiyi tomurcuklandırdık, ondan da yemyeşil bir çim meydana getirdik, ondan ise birbiri üzerine binmiş tahıl taneleri çıkarıyoruz. Yine hurma ağacının tomurcuğundan sık salkımlı

---

78 *İnne* edatının yapısı gereği nasbettiği ismine 'tümleç' vurgusu yüklemek gerektiği için, bu tür cümleler genellikle devrik çevrilmelidir. Bu tarz bir çeviri, Allah'ı, "Allah...yarandır" gibi mahdut bir eylemiyle tanımlamak yerine, eylemi Allah'tan bağımsız algılamama amacına matuf olan "Allah'tır...yaran" gibi doğru ve hikmetli bir yaklaşımı da öne çıkarmaktadır. Arap dilinde isim süreklilik ve sabitliğe delalet ederken fiil bir süreç içinde yenilenmeye ve değişkenliğe delalet eder (*İtkân* II, 316). Âyette ölüden diriyi çıkarmak fiiline (*yuhricu*) ifade edilmiş, çünkü hayata gelmenin yasası bir sürece bağlı olarak sürekli yenilenme ve değişimdir. Diriden ölüyü çıkarmak ise isim (*muhricun*) olarak gelmiştir, çünkü ölmek hayata gelmek gibi zorunlu bir sürece bağlı kılınmamıştır. "Bir süreçte" ifadesi, fiil formunun bu özelliğinin çeviriye yansımasıdır.

79 Bir önceki ve bir sonraki âyet de dikkate alındığında, burada sayılan şeyler insana olan yararları açısından ele alınmıştır.

80 Taberî, Ebu Ubeyde'den naklen *mustekar*'ın babanın sulbü, *mustevda*'ın annenin rahmi olduğu görüşünü nakleder. İbn Abbas, Mücâhid ve Said b. Cübeyr'in yaklaşımları bunun tam tersidir (Taberî). Geçici yer-kalıcı yer ile anne karnı-hayat, dünya-âhiret kastedilmiş olabileceği gibi, insanın beşerî/geçici-ruhanî/kalıcı boyutu da kastedilmiş olabilir. Yahut erkek-dişi, sperma-yumurta. "Bazısının hanesi var, bazısı gurbette" şeklinde de anlaşılabilir (Krş: 70/Hûd: 6 ve 92/Muhammed: 19).

hurmalar, üzüm bağları, zeytin ve nar ağaçları;[91] biri diğerine çok benzeyen ve biri diğerinden çok farklı.[82] Ürün verdiği ve olgunlaştığı zaman meyvesine bakın! Hiç kuşkusuz bütün bunlarda inanacak insanlar için derin mesajlar vardır.

100 Fakat görünmez varlık türlerine Allah'a denk bir makam yakıp yakıştırdılar, oysa ki onları da O yaratmıştı. Bir de cehaletleri yüzünden O'na oğullar ve kızlar peydahladılar.

O'nun aşkın ve yüce olan zâtı, insanların her tür tasavvur ve tahayyüllerinin üzerindedir.

101 Gökleri ve yeri, örneksiz yaratandır. O'nun hiçbir zaman bir eşi olmadığı hâlde nasıl çocuk sahibi olabilir? Kaldı ki, her şeyi yaratan O'dur ve O her şeyi bilmektedir.

102 İşte Rabbiniz Allah budur: O'ndan başka ilâh yoktur, her şeyin yaratıcısıdır. O hâlde yalnızca O'na kulluk edin! Çünkü O'dur her şeyi koruyup gözeten.

103 Hiçbir beşeri görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz, fakat O her türlü beşeri görüş ve tasavvuru çepeçevre kuşatır.[83] Yalnızca O'dur her şeye nüfuz eden, her şeyden haberdar olan.[84]

104 Doğrusu, Rabbinizden size (vahiy gibi) bir bilinç kaynağı gelmiştir.[85] Artık kim (vahyin gösterdiği hakikati) görmek isterse kendi lehine, kim de körlüğü tercih ederse kendi aleyhinedir. Ben sizi engelleyecek değilim.[86]

105 İşte böylece Biz, mesajlarımızı çok boyutlu olarak dile getiriyoruz ki "Sen dersini almışsın!" desinler; dahası öğrenmeye gönüllü bir topluluğa onu açıklayabilelim. 106 Sen Rabbinden sana vahyedilene uy -O'ndan başka ilâh yoktur- ve başkalarına ilâhlık yakıştıranlardan yüz çevir!

107 Eğer Allah (aksini) dileseydi, onlar (Allah'a rağmen) şirk koşamazlardı.[87] Ne Biz seni onlara muhafız yaptık, ne de sen onları korumakla yükümlüsün.[88]

---

81 Zeytin vahdeti, nar kesreti temsil eder. Nar holografik bir meyvedir. Her bir tanesi bütünü temsil ettiği gibi, bütün de taneyi temsil eder. *Kesrette vahdetin timsalidir.*

82 İkisi de kendi başına yetişir ve kültür bitkisi değildir. Fakat ikisinin de tadı, şekli, rengi, *kullanım* alanı farklıdır.

83 O'nun zâtı insanın sadece göz ufkunu aşmaz, aynı zamanda tasavvur ve tahayyül ufkunu da aşar.

84 Latîf ismi Habîr ile birlikte geldiğinde, ikincisi birincisini açıklar.

85 *Besâir* için bkz. 56/A'râf: 203 ve 68/İsra: 102, notlar.

86 Tefsirler, *hafiz* sıfatını *rakib* anlamına alarak, bu âyeti ya da en azından âyetin son cümlesini Hz. Peygambere atfetmişlerdir. Âyetin ait olduğu pasajda söyleyen Allah'tır ve bunu değiştirecek başkaca bir gerekçe de bulunmamaktadır. Âyetin bu son cümlesi ise Allah'ın insana verdiği iradeyi yok saymayacağına, onun seçimine saygı göstereceğine, önce akıl verip sonra da yokmuş gibi davranmayacağına delalet eder ve bunu en güzel veren anlam da şudur: "Ben sizi engelleyecek değilim". Çünkü *hıfz* "zarar veren şeyleri engellemeyi" de içerir.

87 Bu ibarenin eliptik karakteri göz ardı edildiğinde, Kur'an'ı kendi kendisiyle çelişir göstermek işten bile değildir. Zira 148. âyette müşriklerin ağzından "Eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" ifadesi yerilerek nakledilir. Dolayısıyla âyet Yûnus 99 gibi âyetler ışığında anlaşılmalıdır. Parantez içi açıklamaların gerekçesi budur.

88 Olumsuzluk edatının haberi *ba* ile gelirse,

108 Allah'tan başkalarına yalvarıp yakarılara sövmeyin ki, onlar da cehaletin verdiği nefretle Allah'a sövmesinler:[89] Zira Biz her topluma kendi yaptıklarını güzel gösterdik.[90] Sonuçta onlar Rablerine dönecekler: İşte o zaman yaptıkları kendilerine bir bir haber verilecektir.

109 Şimdi kendilerine bir mucize gösterilmesi hâlinde bu vahye iman edeceklerine dair var güçleriyle yeminler ediyorlar. De ki: "Tüm mucizeler Allah katındadır!" Ve farkında değil misiniz ki,[91] onlara bir mucize gelmiş olsaydı dâhi yine de inanmazlardı.

110 Biz de onların gönüllerini ve gözlerini çeviriverirdik, tıpkı ilk başta ona inanmadıkları konumda olduğu gibi; ve Biz onları küstahça taşkınlıkları içinde kör ve şaşkın debelenmeye terkederiz.

111 Eğer Biz onlara melekleri indirmiş olsaydık, ölüler de onlarla konuşmuş olsalardı, (gerçeği isbat edecek) her şeyi de onların önüne sermiş olsaydık, Allah dilemedikçe yine de iman etmezlerdi.[92] Fakat onların çoğu (bunu) bilmezden gelirler.

112 Ve böylece Biz, görünür-görünmez şeytanları[93] her peygambere düşman kıldık. Onlar aldatmak amacıyla birbirlerine yaldızlı yalanları telkin ediyorlar.[94] Ama eğer Rabbin dileseydi, onlar bunu yapamazlardı:[95] o hâlde onlardan da, uydurduk teorilerinden de uzak dur! 113 Zaten onların bundan amacı, âhirete inan-

---

olumsuzlanan işin istenilse dâhi yapılmasının imkan ve/veya ihtimalinin yokluğuna delalet eder. Bir eylemi fiille reddetmek onu öznenin zâtından değil sıfatından nefyetmektir. Fakat ism-i faille nefyetmek onu öznenin zâtından nefyederek imkan ve ihtimali dışlamaktır. Dolayısıyla "sen onları korumakla yükümlü değilsin" anlamının, "istesen de koruyamazsın" anlamını içerdiği kabul edilmelidir.

89 Dilbilgisi kuralları dikkate alındığında âyetin doğru çevirisi budur. Âyet doğrudan Allah'tan başka kimselere dua edenlere sövmeyi yasaklamaktadır, onların Allah'ın astı olarak telakki ettiklerine değil. Davette küfür ve hakaret, küfür ve hakarette ise davet yoktur. Zira bu hem duyguları incitir, hem de savunulan değerleri küfür ve hakarete açık hâle getirir.

90 Zımnen: Şirki anlayışla karşılamayın, fakat şirke bulaşmış insanın durumunu anlamaya çalışın!

91 Alternatif anlamları: "iyi bildiğiniz bir şeydir"; ya da "Ah, bilemezsiniz siz" (İbn Atıyye); veya "siz farkına varamazsınız" (Zemahşerî).

92 "Allah insanın hidayetini ne zaman diler?" sorusunun doğru cevabı bellidir: "İnsan dilediği zaman" (Bkz: 92/Muhammed: 17; 94/Bakara: 26; Nûr: 21 ve ilgili notlar).

93 *İns* ve *cin* 18 yerde birlikte kullanılır. Birlikte kullanıldığı yerlerde genellikle "görünen-görünmeyen" iradeli varlık çiftini ifade eder. *İns*'in kökü olan *uns*, "yakın olan, bilinen, görülen"dir ki *vahşî* olanın karşıtıdır (İnsan için bkz. 13/'Asr: 2, not 2). Nasıl ki *ins*'in karşıtı *cinn* ise, *insan*'ın (aslı *insiyân*) karşıtı da *cân*'dır. "Toplum"u ifade eden *nâs* ise *ferd*'in karşıtıdır. Görünen şey yakınlık ve ilgi, görünmeyen şey korku ve kaygı nedenidir. Birlikte geldiği her yerde "iradeli varlıkların hepsi" vurgusunu taşır. Görünen kısmında bir numarayı *insân*, görünmeyen kısmında bir numarayı *cânn* temsil eder. Âdem ve Şeytan karşıtları da bu çiftle alâkalıdır. *İns-cinn* karşıtlığı mesela Rahmân sûresinin tekrar âyetlerindeki *kumâ* zamirlerinde olduğu gibi bir hakikatin iki yüzünü ihsas eder (Krş: 32/İnsan: 1, not 2).

94 Bu telkinin "vesvese" olduğunu, daha önce indiği kesin olan Nâs sûresinden anlıyoruz (Krş: âyet: 121).

95 Sözgeliminden: "..ama dilemedi". Kötülüğün hep var olacağına dair yasaya atıf.

mayanların gönüllerini o (yaldızlı yalanlarla) çelmektir ki, berikiler ondan hoşlansınlar ve ulaşmak için çabaladıkları kötü sonuca ulaşabilsinler.[96]

114 (De ki): "Hakikati açık ve net bir biçimde ortaya koyan bu ilâhî kelamı size gönderen O iken, (iyi ve kötüyü belirlemede) O'ndan başka bir hakem mi arayayım?"

Dahası kendilerine önceden vahiy emanet ettiklerimiz bilirler ki, bu (Kur'an) Rabbin tarafından indirilmiş olan bir hakikattir: öyleyse (ey muhatab), sakın kuşku duyanlardan olma! 115 Zira Rabbinin sözü aslına sadık olarak (yerine ulaşmış) ve adâletle uygulanmıştır: O'nun sözlerini alıp da yerine başka bir söz koyacak hiçbir güç yoktur: Zira her şeyi işiten, her şeyi bilen sadece O'dur.

116 Eğer yeryüzünde yaşayan kitlelerin ardına düşersen seni Allah yolundan saptırırlar: Onlar yalnızca bâtıl inancın[97] peşinden giderler ve onlar sadece kitle psikolojisiyle[98] hareket ederler.

117 Hiç kuşkusuz senin Rabbin, kimin kendi yolundan saptığını kimin de doğru yolda olduğunu en iyi bilendir.

118 O hâlde, üzerine Allah'ın adının anıldığı şeylerden yiyin;[99] tabi ki O'nun âyetlerine içten inanıyorsanız! 119 Kaldı ki Allah, -mecbur kaldığınız hâller dışında- yasakladığı şeyleri size ayrıntılı olarak açıkladığı hâlde,[100] O'nun adının üzerlerine anıldığı şeyleri niçin yemiyorsunuz? Fakat (bu tür konularda) birçokları, sahih bir bilgiye dayanmaksızın sırf kendi kişisel görüşleriyle (yasak alanını genişleterek) başkalarını saptırmaktadır: Kuşkusuz Rabbin haddini aşanları çok iyi bilmektedir.[101]

---

96 "Ağacın ya da yaranın kavlayan kabuğu" anlamına gelen *iktiraf*, genellikle olumsuz anlamda kullanılır (Râğıb). Bu âyet bir üstteki âyetle bağlantılı olarak, âhirete inanmayan kimselerin parlak ve yaldızlı teorilere aldanarak, kendilerini aldatan görünür görünmez şeytanların ekmeğine yağ sürdüğünden söz eder. Esed, 112. âyette yer alan "aldanışa" atıf olan *ileyhi* ve *yerdavhu*'daki zamirleri, ikna edici bir delil sunmadan Allah'a ait olarak yorumlar. Ne var ki, âyetin muhtevasını tersine çeviren böyle bir tasarrufun güçlü bir karineye dayanması şarttır.

97 *Zann*, burada "bâtıl inanç" anlamında kullanılmaktadır. Bununla, yığınların sırf yaygın bâtıl inançlara ve varsayımlara dayalı olarak ortaya koydukları iyi ve kötü, helâl ve haram, sevap ve günah ölçütlerinin keyfiliğine dikkat çekilmektedir. Bu cümleden olarak cahiliyye Araplarının birtakım hayvanları bâtıl inançlarla kutsayarak onların etini yemeyi kendilerine yasaklamaları zikredilebilir. Devamındaki âyetler bunun ifadesidir.

98 *Yahrusûn*, "sahte ve aldatıcı olanın peşinden gidenler" anlamına. Körü körüne taklit ve bilinçsizce hareket edenlere atıf (Taberî ve Râzî). Kitle psikolojisi güdüleme ve şartlandırmalara dayandığı için, bu şekilde bir çeviri bize âyetin maksadına daha uygun göründü.

99 Bir sonraki âyetle birlikte zımnen: İnsan kim adına yaşıyorsa, onun adına hayvan kesmiş olur.

100 Ayrıntılı olarak açıklandığı ifade edilen şeylerin, bu sûreyle neredeyse eşzamanlı olarak inen Nahl 114-116. âyetlerde yer aldığı görülmektedir. Sûre olarak En'âm'ın Nahl'den önce indiği yaygın olarak kabul görse de, en azından bu âyetlerin Nahl sûresinin ilgili âyetlerinden sonra indiği kesindir.

101 Bu âyet eşyada asıl olanın mubahlık olduğu ilkesine zemin teşkil eden âyetlerin başında gelir (Krş: 98/Âl-i İmran: 93). Burada vahiy, açıkça yasak sınırlarının keyfî ve bâtıl inanca dayalı olarak genişlemesine karşı çıkıyor. Ya-

120 Ve günahın açığını da gizlisini de bırakın! Unutmayın ki, günahkar kimseler işledikleri yüzünden cezalandırılacaktır. 121 Üzerine Allah'ın adı anılmayıp (başkasının adı anıldığı için) fısk olduğu muhakkak olan şeylerden yemeyin![102] Ve şeytanlar kendi dostlarına, sizi (iyi ve kötüyü belirleme konusunda) tartışmaya çekmeyi telkin ederler;[103] ve eğer onlara uyarsanız, hiç kuşkusuz siz Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmış olursunuz.

122 HİÇ (manen) ölüyken hayat verdiğimiz ve insanlar arasında yolunu bulması için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, içinden çıkma imkanı bulamayacağı[104] zifiri karanlıklara gömülüp giden kimse gibi olur mu?[105]

İşte inkârcılara yaptıkları böyle güzel görünür. 123 Ve böylece her ülkede, entrika ve hile düzenini kuran düzenbaz suçluları onların el üstünde tutulan kimseleri yaparız: Fakat çevirdikleri entrikalar yalnız kendi aleyhlerine olur da, onu dâhi anlamazlar.

124 Ne zaman onlara bir âyet gelse, "Allah'ın peygamberlerine verdiklerinin benzeri bize de verilmedikçe inanmayız" derler. (Oysa ki) risaletini kime vereceğini en iyi bilen Allah'tır. Suç işlemekte ısrar edenler, Allah katında aşağılanacak ve entrikalarından dolayı şiddetli bir azaba çarptırılacaklardır.

125 Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini teslimiyet için genişletir; kimin de sapmasına izin verirse, onun kalbini de adeta göğe tırmanıyormuş gibi daraltıp sıkıştırır:[106] İşte böylece Allah, inanmamakta direnen kimseleri dehşet bir ıstıraba[107] sürükler. 126 Ve bu Rabbinin dosdoğru yoludur.

---

sakların ayrıntılı olarak açıklandığını ifade eden âyet, bunların dışında kalanları 'haram' saymada ısrar edenleri açıkça yeriyor. Bu âyette "haddi aşma" ifadesi, genel kullanımın aksine "yasak sınırlarını genişletme, Allah'ın haram kılmadıklarını haram kılma" eylemine karşılık olarak kullanılıyor.

102 Ya da: "Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin, muhakkak bu fısktır." Fakat bu tür bir çeviri dil açısından problemlidir. Şöyle ki: Bu ibareyi oluşturan iki cümleden birincisi fiil ikincisi isim cümlesidir. Bu ikisinin arasında bağlaç bulunmaktadır. Dilde farklı türde iki cümleyi birbirine atfetmek hoş karşılanmamıştır. Bu da iki cümle arasındaki *vav*'ın atıf ya da başlangıç vavı olma seçeneklerini zayıflatmaktadır. Geriye *vav*'ın hâl olma seçeneği kalmaktadır ki; bu en isabetli seçenektir ve tercihimiz de bu gerekçeye dayanmaktadır (Bkz: *İtkân* II, 322; krş. Râzî). Dahası burada ifade edilenle "Allah'tan başkası adına kesilenlerin haram kılındığını" ifade eden bu sûrenin 145. âyeti arasındaki farklılık da böylece giderilmiş olmaktadır. Bu anlama göre kesilen bir hayvanda, "üzerine Allah'ın adının anılmış olması" değil, "O'ndan başkası adına kesilmemiş olması" yeter-şart olarak görülmektedir. Allahu a'lem.

103 Bu ifade, insanın kendisine en yakın duyguları olan şeytani ve ayartıcı güdülerini de doğal olarak kapsamaktadır. Burada insan kendisine sürekli kötülüğü telkin eden benliğinin çekim alanına girme tehlikesine karşı uyarılmaktadır.

104 Nefyin haberi *bâ* ile gelirse imkan ve/veya ihtimal yokluğuna delalet eder.

105 Allah'ın gör dediği yerden bakınca ölüm ve hayatın tarifi değişiyor. Tıpkı burada olduğu gibi.

106 İrtifa arttıkça oksijenin azaldığı gerçeği üzerinden, inkârcının iç daralmasının tasviri.

107 *Rics*'in *irticâs* mânasını önceleyerek (Zemahşerî).

Doğrusu Biz mesajlarımızı, ders alacak insanlara[108] açık ve net olarak anlatıyoruz.

127 Rableri katında barış ve saadet yurdu onların olacak; ve O, yapıp ettiklerinden dolayı onların velayetini üstlenecek.

128 Yine O, onların tümünü bir araya topladığı o gün, "Ey görünmez (şerli) varlıklarla aynı safta duranlar! Siz insanlardan birçoğuna epey çektirdiniz!" (diyecek). Onlara yakın olan insanlarsa; "Rabbimiz! Biz birbirimizden epey yararlandık, nihayet senin bizim için tayin ettiğin sürenin sonuna geldik!" diyecekler.

(Ve) O, "Ateş sizin içinde yerleşip kalacağınız ikametgahınız olacaktır; tabii ki Allah aksini dilemedikçe"[109] diyecektir. Kuşkusuz Rabbin her hükmünde tam isabet eder, her şeyin hakikatini bilir.

129 Ve işte Biz, işledikleri yüzünden zalimleri birbirine böyle musallat ederiz.

130 (Allah diyecek ki): "Ey görünmeyen ve görüneniyle tüm iradeli varlık türleri![110] Kendi içinizden, mesajlarımı size anlatan ve bu gününüzle karşılaşacağınız konusunda sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?[111]

Onlar: "Biz kendi aleyhimize şahitlik yaparız!" diyecekler; zira bu dünya hayatı onları aldatmıştır; ve böylece onlar kendilerinin inkârcı olduklarına yine kendileri şahitlik yapmış olacaklar.

131 Bunun nedeni şudur: bir toplumun bireyleri (ilâhî sınırlardan) habersiz oldukları sürece, senin Rabbin o (tür) toplumları işledikleri yanlışlar sebebiyle asla helâk etmez.[112] 132 Zira herkes, ancak yaptıklarına bakılarak sınıflandırılır. Rabbin ise, onların yapıp ettiklerinden habersiz değildir.

133 Ve yalnızca Rabbindir kendi kendine yeten, rahmet sahibi olan. O dilerse tıpkı sizi başka insanların soyundan var ettiği gibi, sizi ortadan kaldırıp sonra da dilediğini sizin yerinize geçirir.[113] 134 Kaçış yok: tehdit edildiğiniz şey mutlaka gerçekleşecektir: ve siz ona asla engel olamayacaksınız.

135 De ki: "Ey halkım! Siz kendinize yakışanı yapın! Ben de görevimi yapıyorum ve nasıl olsa zamanla anlayacaksınız kimin mutlu sona ulaşacağını!"

---

108 97 ve 98. âyetlerde hitap *tefakkuh* edenlere iken, burada *tezekkür* edenleredir. Çünkü ilkinde dile gelen derin düşünülerek sonuca varılabilecek maddî varlıklar, burada dile gelense hidayet ve nübüvvet gibi ancak vahyin hatırlatmasıyla (*zikr*) ulaşılabilecek mânevî değerlerdir.

109 Cehennemliklere ilişkin bu istisna cümlesinin bir benzeri Hûd sûresinin 108. âyetinde cennetlikler söz konusu olduğunda da kullanılır. Âyetin üslubu, cehennemin "dâru't-terbiye" olduğu görüşünün teyidi sayılabilir (Bkz: 70/Hûd: 107-108).

110 *İns* ve *cinn*'e verdiğimiz "görünen ve görünmeyen" anlamı için 112. âyetin notuna bkz. *'Âşerahu*, "biriyle birlikte oldu, onun safında yer aldı" (*Lisân*). Bu âyetle birlikte 128. âyette de aynı form kullanılmaktadır.

111 Bu âyet insan ve cinlere kendi içlerinden, eğer bunları iki ayrı tür sayarsak kendi türlerinden peygamber gönderildiğini açıkça ifade eder.

112 Krş. 72/Hicr: 4; 68/İsra: 15; 44/Tâhâ: 134; 51/Şu'arâ: 108; 67/Kasas: 59. İnsanların akıbetlerini onların özgür tercihleri belirlemektedir. Bu, Allah'ın koyduğu bir yasadır. Bu tercihi ortaya koyabilmeleri için de iyi-kötü, doğru-yanlış, hak-bâtıl hakkındaki esas kriterleri öğrenecekleri bir yol haritasına ihtiyaçları vardır. O yol haritası ilâhî mesajlardır. Âyetteki helâk "toplum, ülke, uygarlık" vurgusuna sahip *el-kurâ* için geçerli olan dünyevî helâktir.

113 Krş. 42/Fâtır: 16-17.

Kesin olan şu ki; zalimler asla mutluluğa ulaşamayacaklar.

136 ALLAH'IN yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan bir pay ayırıp, bâtıl inançlarına[114] göre dediler ki: "Bu Allah'a aittir, bu da (Allah'a) koştuğumuz ortaklarımıza."[115] Oysa ki ortakları için olan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için olan ortaklarına ulaşıyordu: ne berbat muhakeme tarzları var!

137 Dahası, (Allah'a) koştukları ortaklara (olan inançları), şirk koşanların çoğuna çocuklarını öldürmeyi bile güzel gösterir;[116] işte böylece onları yok oluşa sürükler ve değer sistemlerini yozlaştırır.

Ne ki, eğer Allah dileseydi yine de bunları yapamazlardı:[117] Şu hâlde onlardan da, uyduruk teorilerinden de uzak dur.

138 Onlar bâtıl inançlarına göre dediler ki: "Şu hayvanlar ve ekinler kutsaldır, bizim izin verdiklerimiz dışında hiç kimse onlardan yiyemez! Yine falanca türden hayvanlara yük vurulması haram kılınmıştır!"[118] Ve birtakım hayvanlar da vardır ki onlar üzerine Allah'ın adını anmazlar, (bâtıl inançlarını) asılsız yere O'na isnat ederler. Zamanı gelince iftiralarından dolayı cezalandırılacaklar.

139 Yine onlar şu (çarpık) iddiada bulundular: "Şu hayvanların karnında olan yavrular canlı doğarsa yalnızca erkeklerimize ait olup kadınlarımıza yasaklanmıştır; ama ölü doğarsa, hepsi de ona ortak olacaklardır." Allah onları bu tür isnatlarından dolayı cezalandıracaktır: Çünkü O her hükmünde tam isabet kaydeder, tarifsiz bir bilgiyle bilir.

140 Gerçekte hüsrana uğrayan kimseler, cehaletleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine rızık olarak bağışladıklarını Allah'a iftira olan (hurafelerle) haram kılanlardır: Onlar sapmışlardır ve doğru yolu da bulamamışlardır.

141 Ve O'dur insan eliyle yetiştirilen ve kendi başına yetişen bahçeleri[119] bağları, hurmagilleri, çeşit çeşit ürün veren tarlaları, biri diğerine çok benzeyen ve biri diğerinden çok farklı[120] zeytingilleri ve narı var eden. Her biri ürün verdiğinde ürünlerinden yiyin ve hasat günü (yoksullara) haklarını verin; fakat israf etmeyin: Unutmayın ki O israfçıları sevmez.[121]

---

114 Bu bağlamda "bâtıl inanç" vurgusu taşıyan *zu'm* için bkz. 93/Teğabün: 7, not 8.

115 Şirkin Allah'ı inkâr olmayıp, hak-bâtıl şirketi olduğunun açık delillerinden biri.

116 "Güzel göstermenin" putlara isnat edilmesi, şirk koşanların kendi tasavvurlarının kendilerine kurduğu tuzağı ifade eder. Zira putlar özne değildir. Vesvese budur ve bu gibi âyetlerin tümü böyle anlaşılmalıdır.

117 Sözgeliminden: "..fakat şirkin ve küfrün varlığına izin vermeyi diledi" (Krş: 69/Yûnus: 99).

118 "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyen hümaniter mantık egemen olduğunda, insanoğlunun kendi elleriyle kendi başına ne işler açacağına dair yaşanmış bir örnektir (Krş: 108/Mâide: 103).

119 Taberî'nin İbn Abbas'tan naklen aktardığına dayanarak. Lafzen "çardaklı ve çardaksız" anlamına gelen *ma'ruşâtin ve ğayra ma'ruşâtin* ibaresi, bir sonraki âyetin başında yer alan *hamûleten ve ferşen* ibaresiyle ilginç bir uyum oluşturmaktadır. Bu dikkate alındığında, bu ibareye "yerde yetişen gövdesiz ve ağaçta yetişen gövdeli bitkiler" anlamı da verilebilir (*Celâleyn*).

120 Bu ifade için bkz. 73/En'âm: 99, not 81.

121 *İsraf*, amaçsızca saçıp savurmaktır (68/İsra: 26).

142 Ve yük taşımaya elverişli olan ve olmayanıyla[122] hayvanlardan, Allah'ın size rızık olarak verdiklerini yiyin ve Şeytan'ın izinden gitmeyin: Unutmayın ki o sizin apaçık düşmanınızdır.

143 (Sayısı) sekiz(e ulaşan dört) çift (hayvanın da insana yasak olduğunu iddia ettiler): Koyun ve keçinin iki cinsinden her biri.

Sor (onlara): "O'nun haram kıldığı, çiftlerin erkekleri mi, yoksa dişileri mi? Bir de şu: (yasak), dişilerin rahimlerinde bulunan yavruları da kapsıyor mu? Hadi, bilgiye dayalı bir haber verin bana; tabi ki iddianızın arkasında duruyorsanız?"

144 Deve ve sığırın iki cinsinden her biri(ni de haram sayarlar).

Sor (onlara): "O'nun haram kıldığı çiftlerin erkekleri mi, yoksa dişileri mi; ya da (yasak) dişilerin rahimlerinde bulunan yavruları da kapsıyor mu? Ya yoksa, Allah bütün bunları yasaklarken siz şahit miydiniz?"

Hiçbir gerçek bilgiye dayanmaksızın, insanları saptırmak amacıyla, kendi uydurdukları yalanı Allah'a isnat edenden daha zalim biri olabilir mi?[123] Bakın, Allah zalim bir topluma rehberliğini bahşetmez.

145 De ki: "Bana vahyedilenler içerisinde leş ya da akan kan veya domuz eti -ki o katıksız pistir-, yahut amacından saptırılarak Allah'tan başkası adına kesilen kurban dışında, yemek isteyen için[124] yasak olan hiçbir şey göremiyorum.[125] Fakat çaresiz kalan kimse, hakka tecavüz etmeden ve zaruret sınırını aşmadan (yemişse), unutma ki Rabbin tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

146 Yahudileşenlere[126] tırnaklı her tür

---

122 *Ferşen*, "yaygı ve sergi" anlamına gelir. Karnı yere yakın olduğu için yük vurmaya elverişli olmayan hayvanlardan kinaye kullanılmış olmalıdır. Kimileri lafzî anlamdan yola çıkarak "yününden sergi, döşek yapılan" karşılığını verir. Biz, bu ibareyle yukarıdaki âyette yer alan *ma'rûşâtin ğayra ma'rûşâtin* arasındaki benzerlikten yola çıkarak bu anlamı tercih ettik.

123 Zımnen: En çirkin iftira, Allah adına uydurulan iftiradır.

124 Yenilmesi kesin yasak olan bu dört madde dışında kalanlarla ilgili kişisel ya da toplumsal alışkanlık ve tercihleri dikkate alan bir ifade için bkz. 56/A'râf: 157, not 118.

125 Bu dört madde, bu âyetten sonra sırasıyla inen Nahl 115 ve Bakara 173'de *innemâ* hasr edatıyla gelmiştir. Burada hasr edatının yerini *lâ..illâ..* ile yapılan nefy-isbat cümlesi almıştır. Çok daha sonra inen Mâide 3 ile bu dört yasak pekiştirilmiştir. Bu sonuncu âyetin öncekilerden tek farkı leş sınıfına giren kimi hayvan ölümlerini isim isim sayarak detaylandırmasıdır. Bu dört âyetin de belagat çatısı yasakları genişletmek değil sınırlandırmak üzerine inşa edilmiştir. Bu sûrenin ana teması da icat edilmiş sahte kutsallar ve sahte haramlara karşı Allah'ın sınırlarını vurgulamaktır. Söz konusu iki sahte icat, sonuçta sahte bir dindarlık üretmektedir (Krş: 69/Yûnus: 59; 94/Bakara: 78).

126 *Ellezine hâdû* formunu "Yahudiler" ya da "Yahudi olanlar" yerine "Yahudileşenler" şeklinde çevirmek, dil, âyetin bağlamı, Kur'an'ın düşünce sistematiği ve tarihsel gerçeklik açılarından isabetli ve hatta zorunludur.

1) Dil açısından: Bazı alimler bu formu *tehevvedû* (Yahudileşenler) ile karşılar (Râzî, Cuma 6'nın tefsiri) Zebîdî bu kelimeye keynûnet değil sayrûret anlamı vererek *ey sâra yahudiyyen* (sonradan yahudileşen) anlamı verir (*Muhtaru's-Sihah*). Ayrıca Hz. Peygamber'in "Her çocuk fıtrat üzere doğar, onu ebeveyni Yahudileştirir" (Buhârî ve Müslim) hadisindeki *yuhevvidânihi* ibaresi de "yahudileştirir" anlamına gelir.

2) Âyetin bağlamı, müslüman İsrâiloğullarının Yahudileşmesinden söz ediyor ve bu âyet-

hayvanı haram kıldık; ve onlara ineğin ve koyunun sırt, bağırsak ve kemik yağları dışında kalan içyağlarını da haram kıldık: Onları, değer yıkıcılıkları yüzünden işte bu şekilde cezalandırdık: çünkü Biz, kesinlikle sözümüze sahibiz.[127]

147 Ve onlar seni yalancılıkla itham ederlerse de ki: Rabbiniz sınırsız merhamet sahibidir; ama günaha gömülüp gitmiş insanları cezalandırması da kaçınılmazdır.

148 ALLAH'A ortak koşanlar derler ki: "Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık; dahası (O'nun helâllerinden) hiçbir şeyi haram kılmazdık."[128] Onlardan öncekiler de hakikati işte bu mantıkla yalanladılar; ta ki azabımızı tadıncaya kadar...

De ki: "Elinizde bize sunabileceğiniz güvenilir bilgiye dayalı herhangi bir belge var mı?" Siz yalnızca hurafenin peşinden gidiyorsunuz ve sadece kitle psikolojisiyle hareket ediyorsunuz.[129] 149 De ki: "İyi bilin ki, yalnız Allah katındadır hakikatin en kesin delili; ve O dileseydi, hepinizi doğru yola yöneltirdi.

150 De ki: "Haydi, Allah'ın bütün bunları haram kıldığına tanıklık eden şahitlerinizi getirin bakalım!" Eğer onlar yalan yere tanıklık ederlerse sakın onların bu tanıklığını onaylama ve mesajlarımızı yalanlayanların ve âhirete inanmayanların keyfî düşüncelerine uyma! Zira onlar, mevhum güçleri Rablerine denk tutuyorlar.

151 De ki: "Gelin, Allah'ın size neyi haram ve dokunulmaz kıldığını[130] aktarayım:

O'ndan başka şeylere kesinlikle ilâhlık yakıştırmayın; anne-babaya iyi davranın; rızkınıza ortak çıkar endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin,[131] zira sizin de onların da rızkını Biz veriyoruz; açık ya da gizli, sizi mahcup edecek bir günaha yanaşmayın; haklı bir gerekçeye dayanmaksızın

---

te sayılan yasakların gerekçesi aynı âyetin sonunda açıkça yer alıyor: "İşte onları, değer yıkıcılıkları yüzünden bu şekilde cezalandırdık." Bunun anlamı, "müslüman olan İsrâiloğulları Yahudileştiği için" demektir.

3) Kur'an'a göre tüm peygamberler islâmın peygamberi, tüm vahiyler islâmın vahyi, tüm vahiy mensupları da müslümandırlar. Dolayısıyla islâm ve müslüman dışındaki tüm isimlendirmeler sonradan tedarik edilmiştir.

4) Yahudilik, Babil dönüşüne tekabül eden MÖ. 6. yüzyıldan itibaren icat edilmiş kurmaca bir kimliktir. Dinî olmaktan çok siyasî ve sosyaldir. Hz. Musa ve İbranilerle ilişkisi de kurmaca ve yapaydır. Hatta, gerçek Museviliği kundaklayarak onun enkazı üzerine eklemlenmiştir. Kur'an'ın kullandığı bu form, aynı zamanda bunun icat edilmiş bir kimlik olduğunu imâ eder. Çevirimiz, ifadenin bu tür yan anlamlarını hedef dile taşıma gayretinin ürünüdür (Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. *Yahudileşme Temayülü*, İstanbul, 1995).

127 Krş. 98/Âl-i İmran: 93; 106/Nisâ: 160. Eski Ahid'de yenilmesi serbest ve yasak olanlar: *Tesniye*, 14:1-19, *Levililer*, 11 (93):9, 13-19 ve 41-42. Bu yasaklarla İbranî ırkının genetik yapısı arasında bir alâka kurulabilir.

128 Cahilin inancı arttıkça sapmasının da artacağının en tipik delili: Kadere iman perdesi altında Allah'a iftira eden mantık işleniyor.

129 Krş. 83/Zuhruf: 20; 74/Nahl: 35 ve 116. âyet, notlar.

130 *Harrame*, hem "yasak kıldı" hem de "dokunulmaz kıldı" anlamına gelir. Aslında her yasak zımni bir dokunulmazlığı içerir. Haramlığın temelinde de hürmete riayet yatar. Harama yaklaşmamak hem Allah'ın hürmetine, hem eşyanın hürmetine hem de insanın kendi hürmetine riayettir.

131 *İmlâk* konusunda bkz. 68/İsra: 31, not 45.

Allah'ın kutsal saydığı insan hayatına kıymayın:[132] Allah size işte bunları emretti ki aklınızı kullanabilesiniz. 152 Rüştüne erinceye kadar, lehine olmadıkça yetimin malına dokunmayın; (maddî mânevî her alanda) ölçüp tartarken hikmet ve hakkaniyeti gözetin; (bilin ki) Biz insana gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz; ve biri hakkında konuşacaksanız yakınınız da olsa âdil olun; ve Allah'la olan sözleşmenize sadâkat gösterin![133]

Bütün bunları Allah size emretti ki, sorumluluğunuzu aklınızdan çıkarmayasınız. 153 Zira işte Benim dosdoğru yolum budur: Öyleyse bu yolu izleyin ve farklı yollara sapmayın ki, sizi O'nun yolundan uzaklaştırmasınlar!

Bütün bunları Allah size emretti ki, O'na karşı saygıda kusur etmeyesiniz.[134]

154 (BİLİNEN sürecin) ardından, iyilikte sebat edenlere nimetimizi tamamlamak, (gereken) her şeyi iyice açıklamak ve bir yol haritası ve bir rahmet olmak üzere *Musa'ya ilâhî kelamı bağışladık ki,* (en sonunda) Rableriyle buluşacaklarına inansınlar!

155 İşte bu da Bizim indirdiğimiz mübarek bir kelamdır: Şu hâlde ona uyun ve sorumluluk bilincini kuşanın ki rahmete nail olasınız. 156 (Bir de) "Sadece bizden önce yaşamış iki topluluğa ilâhî mesaj indirilmişti ve biz onların öğretilerinden haberdar değildik" demeyesiniz; 157 ya da, "Eğer bize de ilâhî bir kelam indirilmiş olsaydı onlardan daha sıkı uyardık" (demeyesiniz).

İşte size de Rabbinizden hakikatin açık belgesi, yol haritası ve rahmet gelmiştir. Bu durumda, Allah'ın âyetlerini yalanlayandan ve ona karşı katı davranandan daha zalim biri olabilir mi? Âyetlerimize karşı katı davrananları, bu kaskatı davranışları yüzünden şiddetli bir azapla cezalandıracağız!

158 Onların, meleklerin kendilerine (ölüm) getirmesinden ya da Rabbinin (azabının) gelmesinden, veya Rabbinin (haber verdiği) kimi (helâk) işaretlerinin gelmesinden başka neyi beklemeye hakları var?[135] Rabbinin kimi işaretlerinin geldiğini haber vereceği o gün, daha önce inanmamış, yahut inandığı hâlde imanının hayrını görmemiş olan kimseye imanı hiçbir yarar sağlamaz.[136]

---

132 Krş. 68/İsra: 33; 40/Furkan: 68. Kürtajı da bu yasak kapsamında değerlendirmek gerekir.

133 Bu iki âyette çizilen kırmızı çizgiler ve konulan ilâhî sınırlar, adeta insan hayatının tüm alanlarını kapsamaktadır. İnsan-Allah, ebeveyn-evlat, ebeveyn-çocuk, insan-insan ilişkilerine dair sınırlar çizildi. Bunlar, akidevî, fıtrî, insanî ve tabiî alanlara dair çizgilerdi. Ardından ahlâkî ve ekonomik çizgiler çizildi. Aslında burada yasaklanan şeylerin ortak noktası, tümünün de insan fıtratını bozan şeyler olmasıdır. Âyetin sorumluluk bilincine vurgu yaparak bitmesinin sebebi, bütün bu yasakların insandaki sorumluluk duygusunu öldürmesidir. İşte asıl felaket budur.

134 Sûrenin 151-153. âyetlerinin Medenî olduğuna ve Mekkî olan sûreye sonradan yerleştirildiğine ilişkin rivayetin çürütülmesine dair bir iç bağlam kritiği için, bu sûrenin giriş kısmına bakınız.

135 Bu işaretlerin "helâk" değil "kıyamet" işaretleri olduğunu söyleyenler varsa da Kur'an, kıyametin ansızın geleceğini defaatle ifade etmiştir. Ansızın gelenin işareti olmaz (Bkz: 56/A'râf: 187; 74/Nahl: 77; 44/Tâhâ: 15; 105/Ahzab: 63; 92/Muhammed: 18).

136 Lafzen: "imanıyla bir iyilik ortaya koymamış". Eyleme dönüşmemiş, sahibinin yüreğine yük olan iktidarsız bir iman kastediliyor.

De ki: "Bekleyin (o kaçınılmaz günü)! Ama asla unutmayın: Biz de bekliyoruz!

159 Hakikati paramparça edip fırkalara taraftar olanlara gelince: Senin onlar için yapabileceğin bir şey yok. Zira onların işi yalnız Allah'a kalmıştır: Sonunda Allah onlara yaptıklarının hesabını soracaktır.

160 Kim (İlâhî mahkemeye) bir iyilikle gelirse yaptığının on katını kazanacaktır;[137] ama kim de bir kötülükle gelirse onun aynısıyla cezalandırılacaktır: fakat hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır.

161 DE Kİ: "Kuşku yok ki, Rabbim beni dosdoğru bir yola yöneltti; her türlü sapmadan uzaklaşan ve Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmayan İbrahim'in değişmez değerleri (temsil eden) yoluna."

162 De ki: "Benim tüm istek ve arzum,[138] bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a armağan olsun![139] 163 Uluhiyyetinde O'nun ortağı yoktur: Ben işte bu tevhid ile emrolundum; ve ben varlığını kayıtsız şartsız Allah'a teslim edenlerin öncüsü olacağım!

164 De ki: "O her bir şeyin Rabbi iken, şimdi ben Allah'tan başka bir Rab mi arayacağım?

İnsanların işledikleri kötülükler yalnızca kendilerini bağlar; zira hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz.[140] Sonunda hepiniz Rabbinize döneceksiniz; işte o zaman O, ihtilafa düştüğünüz hakikatlerin içyüzünü size bildirecektir.

165 Çünkü O, sizi yeryüzüne mirasçı kılmış ve bahşettiği nimetlerle sizi sınamak için bir kısmınızı diğerlerinizden derecelerle üstün kılmıştır.

Kuşkusuz Rabbin karşılık vermede çok seridir: Fakat, bununla birlikte O gerçekten tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

---

137 *Hasene*'ye fazlasıyla kıymet biçileceği muştusu (*Hasenât* ve *sâlihât* farkı için bkz. 13/'Asr: 3, not 4). Yunus 26'daki *ziyâde*'nin bir açılımı niteliğindedir. Rakam bildirilmesi, insan zihninin çalışma yasasıyla alâkalı bir teşvik ifadesidir. Matematiğin diliyle söylersek: Ölçülemeyen değerlendirilemez, değerlendirilemeyen artırılamaz. Eylem kalitesinin artması için ölçme ve değerlendirme yeteneğinin önemine dikkat çekilmektedir.

138 Lafzen: "salâtım". Burada, *salât*'ın "dua, istek, destek istemek - destek vermek" gibi kök anlamlarına bir atıf (Bkz: 108/Mâide: 12 ve 9/A'lâ: 15, notlar 20 ve 15. Krş. *Zâdu'l-Mesir*, 94/Bakara 3'ün tefsiri).

139 *Nusuk* özelde "kurban" için kullanılsa da genelde tüm ibadetleri ifade eder (Bkz: 94/Bakara: 200, not 386 ve 91/Hac: 34, not 50) Bu âyet, Kur'an'ın mü'minlerine talim ettirdiği anddır. İnsanı Allah 'en güzel kıvamda' yaratmış, kıvamını bulması için üstün yetilerle donatarak yolun başına bırakmıştır. Böylece insanı kendi kendisine emanet etmiştir. Eğer insan emanete sadâkat göstermek istiyorsa, kendisini Allah'a adayacaktır. Zira insanın kendisini armağan edeceği ve aldanmayacağı tek kapı Allah'ın kapısıdır. Allah dışındaki bir kapıya adanış bin aldanıştır. Zira insana 'değerini' yalnızca Allah verir. Bu yüzden Allah'a armağan olana fiyat biçilemez. Fiyat biçilenin ise değeri olmaz. Onu alan da çıkar, satan da. Bu âyet muhatabına bu hakikati tebliğ eder.

140 *Vizr*'in, mânevî yüke delalet ettiği yerlerde "sorumluluk" anlamı için bkz. 44/Tâhâ: 87, not 68.

NAHL SÛRESİ

Nüzûl: 74
Mushaf: 16

Sûre "balarısı" manasına gelen adını 68. âyetinden alır. Zımnen şunu söyler: Ortalama ömrü birkaç ay olan arının bir yaratılış amacı olsun da, ilâhî bir şaheser olan insanoğlunun bir yaratılış amacı olmasın mı?

İlk tertipler Kehf-Nûh arasına yerleştirir. Bu, sûrenin Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olduğu anlamına gelir. En'âm'dan sonra indiği kesindir. Zira 118. âyetteki "sana daha önce aktardığımız" ibaresi En'âm 146'ya atıftır. İniş dönemini, Osman b. Maz'un'un imanına vesile olan sûre olduğunu öğrendiğimiz İbn Hanbel rivayeti de teyit eder. Fakat, bizce zayıf olmakla birlikte, bu sahabinin Erkam'ın evinde iman ettiğine dair rivayetler bulunduğu da gözden ırak tutulmamalıdır. *el-Burhan* sahibi 40. âyete kadar Mekkî, gerisinin Medenî olduğunu iddia etmiştir. İbn Abbas'tan son üç âyetinin Medenî olduğu rivayeti de nakledilmiştir. En'âm sûresinde uyguladığımız kriterler bunu doğrulamaz. Bu, sûrenin konu bütünlüğünden ilk bakışta da anlaşılabilir. Hicretten söz eden 41 ve 110. âyetleri, hicret öncesinde indiğini gösterir. Peygamberliğin 11. yılına yerleştirilebilir.

Sûre, muhatabında sorumluluk ahlâkı inşa eder. Baştan sona insanın Allah, insan ve tabiatla olan ilişkisini işler. Sûredeki hitap çok üst perdeden bir hitaptır: "Eğer Allah insanları yaptıkları zulümler yüzünden enseleseydi, yeryüzünde bir tek canlı varlık kalmazdı" (61). Bu hedefi gerçekleştirmek için muhatabının bilincinde doğru bir Allah tasavvuru inşa eder (Msl. 62, 74, 86). İnsanı çevresindeki varlıkların amacını düşünmeye davet eder (12, 13, 14, 65, 67, 69, 79). İnsanın yeryüzündeki fizikî hayatı için gerekli olan tüm donanımın Allah tarafından yaratıldığı vurgulanır. Dahası, mânevî ve ahlâkî donanımdan mahrum bırakılmadığı ima edilir (Msl. 5-16, 48-50, 65-69). Bu donanımın kullanım kılavuzu olarak vahye dikkat çeker (2). Peygamberlik kurumunun amacının insanın Allah'ı ve eşyayı yanlış anlamasını önlemek olduğunu ihsas eder (36). Sahte ve çarpık bir 'kader' inancının ardına saklanarak kişisel sorumluluğu kurnazca inkâra kalkışanların maskesini düşürür (35).

Evrensel doğru, iyi ve güzele ulaşmak için bireysel ve sosyal ahlâkî ilkelere dikkat çeken sûre, doğruları savunmanın her zaman ve zeminde geçerli olan usulünü şöyle ortaya koyar:

"(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlara karşı tezini güzel savun!" (125)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Allah'ın emri geldi[1] (bilin); onun çabuk gelmesini istemenize gerek yok ki![2]

Yüceler yücesi olan O, onların şirk koştukları her şeyin ötesinde aşkın ve eşsizdir.[3]

2 O, kullarından dilediğine "(İnsanları) uyarın! Şunu iyi bilin ki Benden başka ilâh yok! O hâlde (başkalarına ilâhlık yakıştırmaktan) artık sakının!"[4] buyruğunu iletmeleri için, melekleri (ölü canlara) hayat veren vahiyle[5] indirir."

3 O, gökleri ve yeri mutlak hakikate (bir atıf olsun diye) amaçlı olarak yarattı;[6] eşyaya ilâhlık yakıştıranların tasavvur ettiklerinin çok ötesinde, aşkındır O!

4 O insanı bir damlacık atık sudan yaratmıştır.[7] Fakat o da ne! O sonunda bilinçli[8] bir (biçimde Allah'a karşı) kendini sa-

---

1 *Etâ* ve *câe* fiilleri çoğunlukla "geldi" şeklinde çevrilir. el-Askerî'nin *Furûk*'una almadığı bu iki madde arasındaki farka dair bir açıklama şudur: *etâ* bu âyette olduğu gibi genellikle söz ve zaman türü soyut gelişi, *câe* Yusuf: 18, 72'de olduğu gibi somut ve fizikî gelişi ifade eder (*İtkân* II, 307). Ne var ki *câe* ile gelen 43/Meryem 43 ve Fecr 23 ve *etâ* ile gelen Kasas 30 gibi âyetler (ki başka örnekler de var) bu kurala uymamaktadır. Bu durumda önümüzde iki seçenek var: Ya bu kuralın isabetli olmadığı sonucuna varacağız, ya da kural dışı örnekleri kuralın istisnası sayacağız. (Mesela 43/Meryem: 43'te ikisi de "hakikatin bilgisine" atıfla kullanılır).

2 Çeviriye "ki" vurgusunu katan, ikinci cümlenin başındaki *fâ*'dır. İronik bir îmâyı içinde barındıran bu ibare, tehdit edildikleri Hesap Günü'nün çabuk gelmesini isteyen kimselere bir uyarı olarak anlaşılmalıdır (Krş: 70/Hûd: 8; 79/Enbiya: 1, 37; 53/Neml: 46; 89/Ankebût: 53; Şûrâ: 18). Çünkü âyet şirke dikkat çekerek bitmektedir. Bu âyeti, müslümanların yardım beklentilerine ve Hz. Peygamber'in hicret talebine cevap olduğu yorumu da yapılmıştır. Bu uzak yorumu hem âyetin sonu, hem de bu âyetin bir açıklaması mahiyetindeki 33. âyet doğrulamamaktadır.

3 Çoğunluk bu cümleyi bir üsttekinin devamı olarak görüp, *yuşrikûn* fiilini üçüncü çoğul kipiyle *tuşrikûn* şeklinde okumuşlardır. Bu durumda anlam "..*sizin* şirk koştuğunuz her şeyin.." olur.

4 *Fettekûn* emrinin bu bağlamdaki en uygun karşılığı, ancak parantez içindeki açıklamayla birlikte anlaşılabilir (Bkz: Ebüssuûd).

5 *Rûh*, burada vahiy anlamındadır. Bu anlamda ilk kullanıldığı âyet Kadr sûresinin 4. âyetidir. (Ayrıca 78/Mü'min: 15; 82/Şûrâ: 52.) Parantez içi açıklama Taberî'nin İbn Abbas'ı da şahit göstererek yaptığı yoruma dayanmaktadır (Krş: Zemahşerî ve Râzî). İlâhî bir inşa projesi olan vahiy, muhatabının tasavvurunu, anlamını kendi yüklediği kavramlarla inşa eder. Buna göre vahiy, hayata "ruh" katan bir mesajdır. Nasıl ki ruhunu yitiren bir insan ceset hâline geliyorsa, vahiysiz bir hayat da odur. Kur'an Allah ve Elçi'sinin vahiyle yaptığı çağrıyı da "diriliş çağrısı" olarak niteler (Enfal: 24). Vahiy gönlün nur ve cilası, aklın ziyası, gözün ışığı, cesedin canı mesabesindedir.

6 *Bi'l-hakk* ve parantez içi açıklamamız için bkz. 65/İbrahim: 19, not 20. Zımnen: Varlığın anlamlılığını fark etmeyen, kendi yaratılış anlamını aramaz.

7 *Nutfe*, insanın kendisinden yaratıldığı "özsu" (*el-mâu's-sâfî*), yani sperm veya zigottur (*Tâc*). Sperm veya zigot ile başlayıp insanlaşmayla sonuçlanan hayat yolculuğunun Allah'a izafe edilmesi, bütün bu sürecin yasalarını koyanın Allah olduğuna bir atıftır. İnsanın yaratılış sürecindeki basitten mükemmele doğru gelişen tekamül sürecine dikkat çekilerek, böyle bir şaheserin "amaçsız" olamayacağı îmâ ediliyor.

8 *Mubîn*'in, insan eylemiyle ilgili bu bağlam-

vunan biri olup çıkar.[9]

5 Ve evcil hayvanları da O yarattı: sizi ısıtan giysileri onlardan temin ediyorsunuz.[10] Daha başka yararlarının yanında onlardan elde ettiğiniz besinleri de yiyorsunuz. 6 Yine onlarda, akşam getirirken ve sabah salarken sızın güzellik duygunuzu tatmin eden bir boyut vardır.[11] 7 Kendinizi sıkıntıya sokmadan ulaşamayacağınız nice mekânlara yüklerinizi onlar taşır. İyi bilin ki Rabbiniz gerçekten çok şefkatli, pek merhametlidir.

8 O, atları, katırları ve merkepleri hem kendilerine binesiniz, hem de (hayata) güzellik katmak için yarattı;[12] ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyleri de yaratacak.[13]

9 İşte (O tek yaratıcı olduğu için), yolun istikamet tayini de O'na düşer;[14] zira ba-

---

daki en doğru karşılığı budur. Benzer bir cümle içerisinde *ğayru mubin* kalıbının "bilinçsizce" anlamında kullanıldığı bir örnek için bkz. 83/Zuhruf: 18.

9 *Hasim*, "savunmacı ve tartışmacı kişilik, azılı hasım olan dişli muhalif ve güçlü rakip" anlamına gelir (*Lisân* ve Râğıb). Burada hem insanın taşıdığı isyan edebilen ve kendini savunabilen bir özne olma yeteneğine, hem de kendisini bu donanımla yaratan Rabbine karşı kullanabilme imkanına delalet eder (Zemahşerî ve Râzî). Bir önceki âyet, gerçek bir amaca hizmet için yaratıldığı ifade edilen tabiatın insan tarafından istismarını dile getirmişti. Bu âyetse tabiattan daha mükemmel yaratılan insanın sadece dış dünyasını değil, iç dünyasını ve kendisini özne kılan öz yeteneklerini de istismar edip amacına aykırı kullanabileceğini dile getiriyor.

10 *Dif'un*, "sıcacık yapan, ısıtan" anlamına. Kur'an'da kullanıldığı tek yer burasıdır. Sözcüğün kök anlamı dikkate alındığında, yalnızca yünlerinden elbise yapımına değil, dışkılarından yakacak elde etmeye de îmâ var gibidir.

11 Vahiy bu iki âyette, insan yararına yaratılan varlıkların üç boyutlu işlevine atıf yapmaktadır: Zorunluluklar (*zaruriyyât*), gereklilikler (*hâciyyât*) ve estetik değerler (*tahsiniyyât*). Bir amaç uğruna yaratılan hayvanlar dünyası da, insanın protein gibi zorunlu, giyinme ve ısınma gibi gerekli, güzellik gibi estetik değer ihtiyacını karşılamaktadır.

12 Bu âyette, bir üstteki âyette dile getirilen varlıkların üç boyutlu işlevinden son iki boyut olan gereklilik (haciyyat) ve estetik değer (tahsiniyyat) boyutları dile getirilmektedir.

13 Buraya kadar kullanılan *halaka* mazi fiili, âyetin son cümlesinde yerini *yahluku* muzari fiiline bıraktı. Allah'ın "yaratacağı" ifade edilen "şeyler" de, belli ki âyetin başında ifade edilen tabii nakil araçlarıyla aynı işlevi gören "şeyler". Burada, vahyin ilk muhataplarının bilmediği fakat gelecekte ortaya çıkacak ulaşım araçlarına açık bir gönderme vardır. Âyetin son cümlesinde gelecekte ortaya çıkacak ulaşım araçlarının Allah'ın yaratmasına hamledilmiş olması, vahyin inşa etmek istediği tasavvurun temel özelliklerinden biridir. Kur'an vahyi bir çok yerde insan eliyle meydana gelen şeyleri Allah'ın fiiline hamleder. Bu sayede hem insanın yeni şeyler icat etme yeteneğinin Allah tarafından verildiğine, hem bu yetenekle kendisinden yeni şeyler icat edilen hammaddenin Allah tarafından yaratıldığına, hem de bütün bunların Allah tarafından eşya için konulan yasalar sayesinde mümkün olduğuna atıf yapmış olur.

14 Zımnen: Yaratan kim ise, yarattığının amacını belirleme hakkı da ona aittir. İnsanın doğru yolu görmesini sağlayan iç ve dış donanımı, aklî ve naklî belge ve delilleri vermek de O'na düşer (Ferrâ). Âyetteki *'alallah* (Allah'a düşer, Allah'a ait bir görevdir) ibaresi, 'zatı için rahmeti ilke edindiğini' dile getiren âyetteki *'alâ nefsihi* ile aynı anlama sahiptir. Bu, ilâhî iradenin tecellisinin ilâhî gayretin değil ilâhî rahmetin bir eseri olduğunu gösterir. Bir amaç uğruna yarattığı insanı, o amaca ulaştıracak yolu tayin etme hakkı da yalnızca Allah'a aittir.

zı yollar saptırıcıdır.[15] **Eğer Allah dileseydi,** hepinizi **doğru yola yöneltirdi.**[16]

10 O'dur gökten **suyu indiren;** ondan hem siz içersiniz, hem de hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler;[17] **11 onunla** sizin için ekin(ler), zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve daha nice ürünler bitirir O. Unutmayın ki bütün bunlarda, düşünen bir toplum için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır.[18]

12 Ve O'dur **sizin yararlanmanız için** geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı (yasalarına) boyun eğdiren;[19] zaten bütün yıldızlar O'nun emrine teslim olmuşlardır. İyi bilin ki bütün bunlarda aklını kullanan bir toplum için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır.[20]

13 Ve sizin için yeryüzüne serpiştirdiği her biri farklı tonlarda rengarenk (güzellikler)... Kuşkusuz bütün bunlarda (da), hafızası olup hatırda tutan bir toplum için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır.[21]

14 Yemeniz için taze et ve takınıp kuşanmanız için mücevherat çıkarasınız diye denizi ve onun içinde suları yararak akıp gittiğini gördüğün(üz) gemileri, O'nun ihsanından payınıza düşeni arayacağınızı ve (bulunca da) şükredeceğinizi umarak (bir yasaya) tabi kılan da yine O'dur. [22]

15 Bir yanda sizi sarsar diye yeryüzüne yerleştirdiği kalkmaz kımıldamaz dağlar, öte yanda yolunuzu bulabilmeniz için nehirler ve yollar,[23] **16 ve daha bir nice** işaretler var... Mesela onlar, yıldızlarla yollarını buluyorlar.[24]

---

15 Her ne kadar zamir yola atıf olduğu için "sapan yolcudan" değil, "saptıran yoldan" söz edilmişse de, saptıran yolda yürüyüşü sürdürmenin sapan yolcu olmak demeye geldiği âşikar.

16 Söz geliminden, cümlenin sonunun "...ama dilemedi" şeklinde olduğunu anlıyoruz. Zira "eğer" anlamına gelen *lev* edatı, tasarım dışı bir şeyin farz-ı muhal düşünülmesi durumunu ifade etmektedir. Bu âyetin bir üstteki âyetle bağlantısı açık: Fiziki yolculuğunuzun at, katır ve eşek gibi araçlarını O yarattığı gibi, mânevî yolculuğunuzun akıl, irade, bilinç gibi araçlarını yaratan da O. Akıl terbiyeden geçmemiş yılkı atı ya da inatçı katır gibi davranırsa, sizi maksadınıza taşıyamaz.

17 *Şecerun*, dilde "yerden biten her tür bitkiye" verilen ortak isimdir (Ferrâ).

18 O ders açıktır: Nasıl ki su biyolojik hayatın kaynağıysa, vahiy de mânevî hayatın kaynağıdır. Suyun seması gök, vahyin seması arştır. Suyun indiği kalp toprak, vahyin indiği toprak akleden kalptir. İkisi de "indirilmiş" bir nimettir. Âlemlerin Rabbinin indirdiği su ile hayat bulup da O'nun indirdiği vahye sırt dönmek, nankörlüğün daniskasıdır.

19 Benzer bir âyet için bkz. 65/İbrahim: 33.

20 Yani: Gece ve gündüz var oldukça iyi-kötü ve bu ikisinin savaşı da var olacaktır.

21 Kur'an tek Allah'ın yaratışındaki çok çeşitliliğe dikkat çekiyor. Yaratan tek, yaratılan çoktur. Yaratanın tekliğini ihlal eden her tür inanç ve yaklaşım şirk adı altında nasıl mâhkum ediliyorsa, yaratılandaki çokluğu reddeden her yaklaşım da şirk'in karşı kutbu olarak görülüp zımnen mâhkum ediliyor. Vahyin inşa ettiği aklın bu iki tavrı da bir sapma olarak görmesi telkin ediliyor.

22 Tıpkı hayvanlar âlemi gibi denizlerin de zaruriyyat, haciyyat ve tahsiniyyat alanındaki üçlü fonksiyonuna atıf (Krş: âyet 5-8).

23 Dağlar ve ırmaklar/vadiler/yollar yan yana anıldığında, hem vahyin hem de mahlukatın çift kutuplu özelliğine bir atıf olarak anlaşılmalıdır (Krş: 58/Ra'd: 3 ve 72/Hicr: 19). Bu aynı zamanda ilâhî yaratmadaki denge ve hikmeti gösterir. Dağlar da, onların arasından yolculara ve sulara geçit veren vadiler ve su yatakları da insan için bir yasaya tabi kılınmıştır.

24 *Vav*'ın tefsiriyye vurgusuyla. Zımnen: Geçici dünyanızda fiziki yolculuklarınız için yol

17 İMDİ BAKIN, hiç yaratan yaratamayan gibi (olur) mu? Hâlâ gerçeğin farkına varmayacak mısınız?

18 Ve eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız asla baş edemezsiniz.[25]

İyi bilin ki, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir rahmet kaynağı elbet yalnızca Allah'tır. 19 Zira Allah, içinizde tuttuğunuz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilir.

20 Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardığınız varlıklar[26] hiçbir şey yaratamazlar; zira onların kendileri yaratılmışlardır. 21 Onlar ölüdürler, diri değildirler; ne zaman diriltileceklerini dâhi bilemezler.

22 Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır; fakat âhirete inanmayan kimselerin yürekleri, büyüklük taslamaları yüzünden (bu hakikati) inkâra meyletmiştir. 23 Ziyanı yok,[27] nasıl olsa Allah onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilmektedir. Şu bir gerçek ki O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.

24 Ve kendilerine "Rabbiniz size ne indirdi?" diye sorulduğunda, "Eskilerin masallarını..."[28] derler; 25 böylece Kıyamet Günü kendi günahlarının yükünü tamamen, bilgisizlikleri sebebiyle[29] saptırdıklarının vebalini ise kısmen yüklenmiş olurlar.[30] Hele bir bakın şunlara, ne berbat bir yükü yükleniyorlar!

26 Doğrusu, onlardan öncekiler de zaafı ustaca gizlenmiş düzenler kurmuşlardı;[31]

---

gösterici kılavuzlar var eden Allah, sizi sonsuz mutluluğa götürecek yolun kılavuzu olarak da vahyini gönderdi.

25 Tekil gelen *ni'met*'i çoğul çevirimizin dilsel gerekçesi için bkz. 65/İbrahim: 34, not 30.

26 Bilinçli varlıklar için kullanılan *ellezîne* ilgi zamiri, burada kastedilenin şirke alet edilen ölüp gitmiş insanlar olduğunu gösterir.

27 *Lâ-cerame*: "ağaçtan meyveyi koparmak" anlamına gelen *el-cerm*'den türetilir. Basra dil ekolü ibareyi birleşik olarak "kesinlikle" manasına yemin olarak alırken (Ebu Ubeyde), Kûfe dil ekolü kalıbı bozarak *lâ*'ya "hayır", *cerame*'ye "elde kalan" anlamı vermişlerdir (Ferrâ; krş. *Külliyyât*). Daha başkaları ceram ile "suç" anlamına gelen *curm*'un aynı olduğunu söylemişlerdir (Râğıb). *Müfredât* sahibi, bu kalıbın anlamına ilişkin dilcilerin birbiriyle çelişen yorumlarının temelsiz olduğunu îmâ eder. Klasik tefsir birinci anlamı öne çıkararak, kalıbın sonradan kazandığı *hakkan* (gerçekten) anlamını benimsemiştir. Fakat, hemen ardından gelen *inne* edatı bu anlamı zaten vermektedir. Tercih ettiğimiz harfi anlam, bu bağlamdaki en uygun karşılık olsa gerektir.

28 *Esâtîr*'in iniş sürecinde ilk kullanıldığı yer muhtemelen Kalem sûresinin 15. âyetidir. Terkibin kullanıldığı bağlamlar göz önüne alındığında, inkârcı muhatapların öldükten sonra dirilme inancını "eskilerin masalları" diye adlandırdıkları anlaşılmaktadır (73/En'âm: 25; Enfal: 31 vd).

29 Zemahşerî, "bilgisizlikleri sebebiyle" ifadesinin saptırılanlara gittiğini dile getirir.

30 Bu âyetle, En'âm sûresinin 164. âyeti arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Bu âyette saptıranların yüklendikleri kısmi vebal, gerçekte kendi eylemlerinden doğan sonucun vebalidir, "başkasının" günah yükü değil. Buradaki vurgu açıktır: Başkalarını saptıran biri tüm sorumluluğu cahilliklerinden dolayı sapanlara yıkamayacağı gibi, sapan biri de tüm sorumluluğu kendisini saptıranlara yıkamaz. Çünkü onlar körü körüne berikileri takip etmiş, akıllarını kullanmamış, kendilerine söylenenlerin doğruluğunu araştırmamışlardır. Dolayısıyla sapmalarının sorumluluğunun bir kısmı kendilerini saptıranlara aitse, bir kısmı da kendilerine aittir.

31 Güçlü gibi görünseler de gerçek güç sahibi değillerdi; zira gerçek güce sahip olan hileye muhtaç olmaz.

fakat Allah onların kurdukları yapıları temellerinden sarstı ve sonunda üstlerindeki tavan başlarına çöktü: zira daha nereden geldiğini anlayamadan azap onlara ulaşıvermişti.

27 Sonunda Kıyamet Günü O, onları rezil edecek ve "Neredeymiş bakalım o uğruna mücadele verdiğiniz 'ortaklarım'(!)?" diye soracak.

Bilgi ve bilginin amacını kavrama yeteneğiyle donatılmış olanlar,[32] "Bugün" diyecekler, "alçaklığın her türü ve kötülüğün daniskası kâfirler içindir![33] 28 O kimseler ki, kendi kendilerine kötülük etmeyi sürdürürken melekler onların canlarını almışlardı. İşte (Hesap Günü) bunlar teslim sancağını çekerek "Biz yaptıklarımızı kötülük olsun diye yapmamıştık" (diyecekler).

"Yoo!" (denilecek kendilerine), "Unutuyorsunuz ama,[34] Allah yapmış olduğunuz her şeyi eksiksiz bilendir. 29 Haydi o hâlde, içerisinde yerleşip kalmak üzere cehennemin kapılarından buyurun!"

İşte, büyüklük taslamayı kişiliğinin bir parçası hâline getirenlerin[35] düştüğü berbat konum.

30 Bir de sorumluluk bilincine sahip olanlara sorulacak: "Rabbiniz size ne indirdi?" Onlar "İyilik-güzellik!" diyecekler.

İyilikte sebat gösterenler bu dünyada iyilik bulacaklar; ama ahiret yurdu ondan çok daha hayırlı olacak: ve elbet pek güzeldir muttakilerin yurdu! 31 Zemininden ırmakların çağıldadığı kalıcı mutluluğun merkezi olan cennetlere[36] girecekler; orada istedikleri her şeyi bulacaklar. Allah, sorumluluk bilincine sahip olanları işte böyle ödüllendirecek. 32 Bunlar, meleklerin "Selam sizlere!.. Yapmış olduklarınızdan dolayı girin cennete!.." diyerek canlarını aldığı kimseler olacak.

33 ŞU BERİKİLER başka değil, sadece meleklerin ya da Rablerinin (helâk) emrinin kendilerine gelmesini bekliyorlar, öyle mi?[37] Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Onlara zulmeden Allah değildi; aksine onlar kendi kendilerine zulmetmiş oldular. 34 En sonunda yaptıkları kötülüklerin hedefi hâline geldiler: alay edip durdukları şey tarafından çepeçevre kuşatıldılar.

35 Bir de, Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırmakta direnenler dediler ki: "Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de atalarımız, hem O'ndan başka hiçbir şeye kulluk etmez hem de O'ndan başkasının (sözüyle) hiçbir şeyi haram kılmazdık."[38]

Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı; peki, bu durumda elçilere (mesajı) açık

---

32 *el-'Ilm*'i çevirimiz için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

33 Belirlilik takısının anlama kattığı vurguya istinaden.

34 *Belâ* ile birlikte *inne* edatının bu bağlamdaki en uygun çağrışımı.

35 Bir eylem ve niteliğin insana isim olması, doğaldır ki o insanın söz konusu eylem ve niteliği kişiliğinin bir parçası hâline getirdiğini ifade eder. *Mutekebbir* kalıbının metne kattığı yananlam budur.

36 *Cennâtu 'adn* için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

37 Sûrenin ilk âyetinde değinilen hakikat, burada daha bir ayrıntılı olarak dile getiriliyor.

38 Müşrikçe kader inancının, sahibini sadece iradesine ihanet sınırında bırakmayıp, Allah'a iftira etmeye kadar götürdüğünün çarpıcı bir ifadesi (Krş: 73/En'âm: 148 ve not 128).

seçik bildirmek dışında başka ne düşer?[39]

36 Doğrusu Biz, (geçmiş) her uygarlığın içinden[40] "Allah'a kulluk edin, ilâhlaştırılan şer otoriteden[41] uzak durun!" diyen bir elçi çıkarmışızdır. Bunun ardından onlardan kimileri Allah'ın gösterdiği doğru yola uydu, kimileri de (ısrarlı tercihleri sonucu) sapıklığa mâhkum olmayı hak etti.[42] İsterseniz yeryüzünde dolaşın ve yalanlayanların sonu nasıl olurmuş görün!

37 Sen onların doğru yolu bulmasını ne kadar istersen iste, ama unutma ki Allah'ın sapıklığa mâhkum ettiğini kimse doğru yola yöneltemez;[43] onlara yardım eden de bulunmaz!

38 Dahası, bunlar var güçleriyle Allah adına yeminler ediyorlar: "Allah ölen kimseyi asla diriltmeyecektir!"

Kesinlikle hayır, bu O'nun gerçekleştirmeyi üstlendiği bir sözdür; ve fakat insanların çoğu bunu bilmiyorlar. 39 (Oysa ki), hakkında görüş ayrılığına düştükleri hakikati onlara ayan açık göstersin; (onu) inkârda ısrar edenler ise, kendilerinin yalancı olduklarını anlasınlar diye (Allah ölüleri diriltecektir).

40 Gerçek şu ki, bir şeyin olmasını istediğimizde ona "Ol!" demeniz[44] yeterlidir; o da hemen oluş sürecine girecektir.[45]

41 BERİ YANDAN, uğradıkları zulmün ardından Allah yolunda hicret edenlere gelince:[46] kesinlikle onları dünyada güzel

---

39 Onlar ahlâkî sorumluluktan kurtulmak için kendi iradelerini reddetmeye kalksalar da, peygamberler hakikati tebliğin ötesine geçip onları zorlayamazlar. Onların bu sahte mazeretlerinin geçersizliğini ifade etmek, en tutarlı bir biçimde ancak bu tavırla ortaya konabilirdi.

40 Bu ibare "her çağda" anlamına da gelebilir. Çünkü *ümmet* kavramı, Kur'an'da "çağ, dönem, asır" anlamında da kullanılmıştır. Son tahlilde hem bir uygarlığı, hem de o uygarlığı oluşturanların bütününü ifade eder.

41 Lafzen *tâğut*. Kelimenin kökeni için bkz. 106/Nisâ: 51, not 79.

42 Krş. 65/İbrahim: 4. Parantez içi açıklama için bkz. 94/Bakara: 27. Hidayet ve dalalette insanın belirleyici rolüyle ilgili *yeşâ'* fiili için bkz. 58/Ra'd: 27, not 37.

43 *La yehdi men yudillu* ibaresi farklı okunuşlara konu olmuştur. İbn Abbas'a nisbet edilen "Allah, saptırdığı kimseyi doğru yola ulaştırmaz" (*yehdi* ya da *yehiddi*) okuyuşunu problemli bulanlar (Ferrâ ve Taberî), Ubey okuyuşuna yakın olan "Allah'ın saptırdığı doğru yola getirilemez" (*yuhdâ*) okuyuşunu tercih etmişlerdir. Çevirimiz, bu ikinci okuyuşa dayanmaktadır. Kur'an'ın inşa ettiği hidayet ve dalalet tasavvurlarına göre, insan ısrarı dolayısıyla Allah tarafından kendi tercihine mâhkum edilmektedir (Bkz: 69/Yûnus: 25 ve 58/Ra'd: 27, notlar).

44 Burada *kavl* olarak gelen "söz", Allah'ın Musa'ya konuştuğunun haber verildiği yerde kelam ile ifade edilmektedir (106/Nisâ: 164). Bu durumda *kavl* yokluğa yönelik ilâhî emir, *kelam* ise varlığa yönelik ilâhî emir olur.

45 İlâhî emrin infazı, hem fiilin vasfı olan teceddüt ve tekamülü, hem de muzari kipinin delalet ettiği üç zamanı kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır.

46 Burada kastedilen Habeşistan'a hicret olabileceği gibi, sonradan adı Medine olarak değişecek olan Yesrib'e hicret de olabilir. Sûrenin Hicret'ten iki yıl önce indirildiği kabul edilecek olursa, bu dönemde bir çok mü'min Yesrib'e göç etmişti. Muhtemelen hicret'in özel anlamıyla kullanıldığı ilk yer burasıdır. Hicret imkanların tükendiği yerden imkanların yeniden üretileceği yere göç etmektir.

bir konuma yerleştireceğiz, fakat öte dünyadaki karşılıkları çok daha büyük olacaktır. (İnkarcılar) keşke kavrayabilselerdi 42 eza cefaya karşı direnen ve sadece Rablerine dayanan kimseleri (bekleyen bu güzellikleri)...

43 (EY PEYGAMBER!) Senden önce gönderdiklerimiz de kendilerine vahyettiğimiz (Âdemoğullarına mensup) adamlardan başkası değildi[47] -eğer bilmiyorsanız (önceki) vahiylerin mensuplarına sorabilirsiniz-: 44 (Biz onları) hakikatin açık belgeleri ve hikmet yüklü sayfalarla[48] (göndermiştik).

İşte sana da bu uyarıcı vahyi indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın[49] ve belki onlar da bu sayede düşünürler.

45 Yani şimdi, entrikaya dayalı düzenler kuran kimseler Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden, ya da azabın hiç farkında olmadıkları bir noktadan gelip kendilerini bulmayacağından eminler, öyle mi? 46 Veya (gündelik telaşeyle) dolaşıp dururken, kendilerini asla savuşturamayacakları bir (belanın) enselemeyeceğinden? 47 Yahut da, bir süreç içerisinde içten içe çözülmeye mâhkum edip ortadan kaldırmayacağından...[50]

Şunu da unutmayın ki Rabbiniz, elbet çok şefkatli, pek merhametlidir.

48 İMDİ onlar, Allah'ın yarattığı çevrele-

---

47 Âyet peygamberlerin erkek ya da dişi olup olmadıklarıyla değil, ölümlü birer insan olup olmadıklarıyla ilgilidir. Çünkü bu âyet melek peygamber talep edenlere bir cevap olarak gelmiştir (Krş: 79/Enbiya: 7. Benzer bir âyet için bkz. 71/Yusuf: 109 ve not 107). Parantez içi açıklamamız Taberî'ye dayanır.

48 Lafzen: "yazılarla.." (*Fî-zuburi'l-evvelîn* için bkz. 51/Şu'arâ: 196, not 95). Zubur (t. *ez-zubratu*), ağır demir plakalarına verilen isim. Hacimce ağır ya da kinayeten değerli kitaplar için veya "silinmezlik özelliği olan" kayıtlar için kullanılmıştır. Râğıb'ın başkalarına dayandırarak ve Taberî'nin Enbiya 105'in tefsirinde verdiği bilgiye göre, içerisinde *yasaların* değil *hikmetin* yer aldığı eserlere verilen genel isimdir. Hz. Davud'un kitabına da yasayla ilgili olmamasından dolayı bu ad verilmiştir. Bağlamına göre "Hikmet yüklü sayfalar" veya "silinmez/korunaklı kayıt" şeklindeki çevirimiz, bu verilere dayanmaktadır.

49 *Tebyin*, hem "iletme, duyurma, bildirme", hem de "tarif etme" ve "uygulamalı olarak gösterme" anlamında "açıklama"dır. Kur'an'da *beyyene* fiili kimi yerde bu en geniş çağrışımlarıyla, kimi yerde ise sadece "duyurma-iletme" anlamıyla kullanılmıştır. Mesela 98/Âl-i İmran 187 ve 108/Mâide 15 gibi âyetlerde, hep kitap ehliyle ilgili olarak "gizleme" (*hafâ*) ve "saklamanın" (*keteme*) zıddına "eksiksiz iletme, duyurma" anlamına kullanılır. Fakat tüm dil otoritelerinin de ifade ettiği gibi, tebyin, sözü de içine alan fakat ondan daha kapsamlı bir anlam taşır (*Esâs*, *Lisân* ve *Müfredât*). Bu sûrenin 39. âyetinde ve başka âyetlerde (Msl. 106/Nisâ: 26; 108/Mâide: 75 vd.) Allah'a izafe edilen *beyyene* fiili, 64. âyette (ayrıca İbrahim: 4) yine aynı anlam içeriğiyle Hz. Peygamber'e izafe edilir. İlgili âyetler birlikte okunduğunda, Hz. Peygamber'in beyan ve tebyin misyonunun sadece "iletmekle" sınırlı olmadığı, uygulamaya konu olan talimatların nasıl uygulanacağını bizzat göstermenin de bu misyona dahil olduğu görülecektir. Zaten vahyin onu "güzel örnek" olarak nitelemesi bunun teyididir (105/Ahzab: 21).

50 *Tehavvuf*, bir süreç içinde eksilerek ve aşınarak bitme, tükenme ve sonuçta ortadan silinme (Taberî ve *Lisân*). Bunun korkulması gereken bir süreç olduğu için kelime daha sonradan "korku" anlamı da kazanmıştır.

rindeki şeylere hiç mi bakmıyorlar? Onların gölgeleri sağ ve sollarından süzülüp dönerken, Allah'a teslim olup[51] (koyduğu yasaya) derin bir tevazu ile boyun eğmekteler.

49 Yine, (görünen) varlıkların en (yakın) tabakasından (görünmeyen varlıkların ufku olan) meleklere varıncaya dek, göklerde ve yerde olan her şey[52] Allah'ın (yasasına) boyun eğip teslim olmuşlardır;[53] onların hiçbiri büyüklük taslamazlar. 50 Üzerlerinde (egemen) olan Rablerinden korkarlar ve verilen komutları uygularlar.

51 Hani Allah şöyle buyurmuştu: "İki ilâh edinmeyin; çünkü yalnızca O'dur biricik ilâh! Artık Benden, sadece Benden sakının!"

52 Zira göklerde ve yerde olanların hepsi ona aittir; (varlıkların) O'na olan borçluluk sorumluluğunun bittiği bir nokta yoktur.[54] Şimdi siz kalkıp Allah'tan başkasına saygı duyacaksınız, öyle mi?

53 Fakat, nimetten payınıza her ne düşerse bilin ki o Allah'tandır. Dahası başınız ne zaman dara düşse, hemen O'ndan imdat dilersiniz. 54 O daha sonra üzerinizden darlığı çekip alacak olsa, o zaman da içinizden bir gurup hemen Rablerine şirk koşmaya başlar; 55 adeta kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük edercesine...

Haydi, tadımlık lezzetlerle oyalanın bakalım: gün gelecek nasıl olsa (gerçeği) öğreneceksiniz.

56 Bir de kendilerine verdiğimiz rızıktan (dolayı), hakkında bir şey bilmedikleri nesnelere bir pay ayırırlar.[55]

Allah şahittir ki,[56] iftira ede geldikleri şeylerden dolayı, kesinlikle sorguya çekilecekler.

57 Üstelik kızları Allah'a isnat ederken,[57] -hâşâ, beşeri niteliklerden uzak aşkın bir varlıktır O- beğendiklerini ise kendilerine ayırıyorlar. 58 Ne var ki onlardan birine (bir) kız çocuğu olduğu müj-

---

51 *Secde*, başta namaz olmak üzere Allah için yapıldığı her zaman ve her makamda O'na teslimiyeti ifade eder.

52 Parantez içi ilavelerimiz, sözgeliminde saklı olan varlık hiyerarşisini hedef dile taşımaya matuftur.

53 Zımnen: En alttan en üst tabakaya kadar tüm eşya varoluş amacına göre davranır; ya sen ey insan?

54 *ed-Dîn* için bkz. 17/Mâ'ûn: 1, not 1. *Vâsıben* burada ve 66/Sâffât sûresinin 9. âyetinde "daima, sürekli" vurgusu taşır (Taberî).

55 *Mimma* birleşik edatı, hem "bir şeyden (ayırmak)" hem de "bir şeyden *dolayı* (ayırmak)" demektir. Parantez içi açıklamamız bu nükteyi yansıtmak içindir. Bu pay maddî olmaktan daha çok, sırf Allah'a yöneltmeleri gereken hamd, şükür ve kulluktan ayırdıkları mânevî bir paya delalet etse gerektir. *Nasîben*'in belirsizliği, bu payın nitelik ve nicelik olarak sınırlanamayacağını ifade eder.

56 Yemin, bir şeye şahit tutmaktır. Yemin edilen Allah olunca, anlam da hiç kuşkusuz bu olacaktır. Aynı yemin Yusuf 73 ve 91'de de geldi, fakat çevirimiz aynı olmadı. Zira burada yeminin sahibi Allah orada ise Yusuf'u kuyuya atan kardeşler.

57 Mekke müşrikleri Allah'a kızlar isnat ederlerdi. Onların, birer dişi sûretinde olan Lat ve Uzza hakkında "Allah'ın kızları" şeklindeki sapık inançları, "Allah'ın çocukları" anlamından daha çok "Allah'ın haremi" anlamındaydı. Çünkü onlar bu aracılara "Allah'ın sevgilileri" gözüyle bakıyorlar, O'nun yazı Uzza ile kışı da Lat ile geçirdiğine inanıyorlardı.

delense suratı kapkara kesilir. İçini öfkeyle karışık bir hüzün kaplar;[58] 59 Ona müjdelenen şeyin kendisinde oluşturduğu kötümser duygulardan dolayı, topluмdan kaçıp köşe bucak saklanacak delik arar: şimdi onu zillete katlanma pahasına tutsun mu, ya yoksa toprağa mı gömsün? Görüyorsunuz değil mi; ne berbat akıl yürütüyorlar.[59]

60 Çirkin niteleme(ler)e âhirete inanmayanlar lâyıktır; Allah'a lâyık olan ise en yüce, en güzel niteleme(ler)dir: zira O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet sahibidir.

61 Nitekim, eğer Allah insanları zulümleri nedeniyle hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde bir tek canlı bırakmazdı; fakat onları belirli bir süreye kadar ertelemektedir.[60] Ama vâdeleri dolduğu vakit, akıbetlerini ne bir an geciktirebilirler ne de çabuklaştırabilirler.[61]

62 Hem kendilerinin hoşlanmadığı şeyi Allah'a lâyık görürler, hem de en güzel akıbete kendileri lâyıkmış gibi yalan beyanda bulunan dilleriyle kendilerini aldatırlar.[62]

Hiç kimsenin kuşkusu olmasın ki, ellerine geçen sadece ateş olacaktır; üstelik de onlar önden buyur edilecekler.[63]

63 Allah şahittir ki, senden önceki topluмlara da nice elçiler göndermişizdir: fakat Şeytan onlara eylemlerini güzel göstermiştir.[64] Bakın işte o bugün onların kılavuzudur,[65] fakat (yarın) onları yürek

---

58 *Kezîm*, aslen "nefesi kesilip donup kalmak" manasınadır (Râğıb). Kur'an'da (öfkesini) "tutmak, yenmek" anlamında kullanılır (98/Âl-i İmran: 134). Aşırı hüzün, öfke, korku gibi durumlarda insanın aldığı hâli ifade eder. İbn Abbas, Dahhak gibi ilk otoriteler bu psikolojik durumu "hüzün, hayal kırıklığı, nefesi kesilmek ve boğulmak" şeklinde açıklamışlardır (Ebu Ubeyde ve Taberî). Bağlam hüzün-öfke karışımını yansıtır (Krş: 7/Kalem: 48).

59 Müşrik aklın yaman çelişkisi. Sadece kadını aşağılayıcı tutum değil, Allah'a karşı samimiyetsizlik de göz önüne seriliyor.

60 Buradaki *ecel*, tüm canlıları kapsayan bir anlama sahiptir. Dolayısıyla hücrenin yazılımında mevcut bulunan biyolojik ömür takvimine dair ilâhî yasaya bir atıf olarak da okunabilir. Zira biyolojik bir varlığın hücre düzeyinde sonsuz yaşamasına imkan tanınmamıştır. Muhal farz hücre yaşlanması durdurabilse dahi, hücre mutasyonla ömrünü doldurma 'emr'ini baştan almıştır. Bu ona verilen ilâhî *emr* gereğidir ve bu *emr* eşyaya yüklenen nedensellik kanununa tekabül eder (Bkz: 81/Fussilet: 12, not 19). Yani her hücre doğduğu andan itibaren kendi ölümüne doğru yürümeye mâhkumdur (Bkz: 70/Hûd: 3, not 7).

61 Lafzen: "öne alabilirler". Açıktır ki "öne almaktan" amaç, acı çekmemek için cezalandırma sürecini çabuklaştırmayı ve kısa tutmayı istemektir.

62 Veya: "Kendi (kalplerinin inanmadığı) yalanı dilleriyle söylerler." (Krş: âyet 116.)

62 "Aşırılar, önde gidenler" anlamına *mufrıtûn* olarak da okunmuştur (Zemahşerî).

63 "Eylemlerini güzel göstermek", insan eyleminin ana rahmi olan tasavvura bir atıftır. İnsanın çirkin ve güzel, iyi ve kötü tasavvurunu Şeytan'ın inşa etmesinden söz edilmektedir. Vahiy, istikamet açısı sapmış olan bu yanlış inşayı imha ederek, insan tasavvurunda yeni bir inşa gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

64 *Veli*, sözlükte (birine) "yakın oldu, yaklaştı" anlamına gelir (*Mekâyîs*). Kur'an'da "arkadaş, dost, efendi, himayeci, âmir, patron, sahip, akıldâne, kılavuz" gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Burada bağlama en uygun anlamı "kılavuz"dur. Bu ve aşağıda gelecek olan 100. âyet, birbirini açıklamaktadır.

65 "Yarın" açıklaması, Kur'an'ın, muhatabın

yakan bir ceza beklemektedir.[66]

64 Biz sana ilâhî mesajı, sadece üzerinde anlaşmazlığa düştükleri (inançla ilgili) meselelerin çözümlerini kendilerine sunasın,[67] inanıp güvenecek bir topluluk için de bir yol haritası ve bir rahmet olsun diye indirdik.

65 VE (BAKIN), gökten yağmuru indirip ölümünün ardından onunla toprağa can veren Allah'tır:[68] şüphesiz bunda da işiten bir toplum için mutlaka alınacak bir ders vardır.

66 Yine sizin için sağmal hayvanlarda da alınacak bir öğüt vardır: size hayvanın karnında[69] sindirilen şeylerden oluşan,[70] atıklarından ve kanından ayrışarak süzülüp gelen[71] saf ve lezzetli, sindirimi kolay

---

ahlâkî meyveler devşirmesi için naklettiği her olay örgüsünde sık sık başvurduğu çift kutuplu zaman anlayışını yansıtmaktadır.

66 *Tebyîn* ile ilgili geniş bir açıklama için bkz. 74/Nahl: 44, not 49.

67 Baştaki *ve* bağlacı, bir üstteki pasajla bu pasaj arasındaki konu irtibatını göstermektedir. Muhatabın tasavvurunda, insana hayat bahşeden vahiyle, toprağa hayat veren yağmur arasında ilgi kuruluyor.

68 Lafzen: "onun karınlarındaki.." *Fî-butûnihî*'de "onlara" tekabûl eden dişil-çoğul *ha* zamiri yerine, tekil-eril *hu* zamirinin kullanılması farklı yorumlara konu olmuştur. Kur'an'da 'kural dışı' sayılabilecek buna benzer örnekler bulunmaktadır. Mesela: 73/En'âm 78'de güneşi gösteren zamir *hâzihi* yerine *hâzâ* olarak gelmiştir. 51/Şu'arâ 35'te kraliçenin gelişi *caet* yerine *cae* ile ifade edilmiştir. 113/Tahrim 12'de *fihâ* yerine Meryem'e giden zamir eril formda *fihi* olarak gelmiştir. Oysa aynı anlamdaki 79/Enbiya 91'de standarda uygun biçimde *fihâ* olarak kullanılmıştır. 27/'Abese 12'de dişil kullanım *zekerahâ* yerine eril olarak *zekerahû* gelmiştir (Ayrıca bkz. 42/Fâtır: 28; 83/Zuhruf: 13). Bütün bunlara çeşitli dilsel açıklamalar getirilmiştir. Bu açıklamalara, Arap dilinin Kur'an'ın inişinden çok sonra derlenmesi ve kurallı hâle getirilmesi de eklenebilir. Kur'an'ın, Arap dili kurallarının tesbitinden çok önce indiği müsellem bir hakikattir. O hâlde yapılması gereken, önceden inmiş bir hitabın sonradan belirlenmiş kurallara uygun olup olmadığını denetlemek değildir. Bu mantıklı da değildir. Olması gereken, dil kurallarının, o dilin en temel kaynağı olan hitaba/metne uygun olup olmadığını tesbit etmek, kuralları, onlardan çok önce var olan ve o kuralların kendisinden yola çıkılarak tesbit edildiği kaynak metne bakarak belirlemektir. Aksi bir tutum, evladı anaya değil anayı evlada nisbet etmek olur. Sözün özü: Esas olan, kurala uygun 'kitap' değil kitaba uygun kuraldır.

69 Lafzen: "şeylerden". *Mimma* birleşik edatının anlam alanına "sindirilen" lafzı doğal olarak dahil olduğu için paranteze alma gereği duymadık.

70 Lafzen: "arasından". *Beyn*, hem "seçip ayırma" hem de "birleştirme ve buluşturma" anlamlarına gelen zıt anlamlı bir kelimedir (*Lisân*). Kelimenin bu yapısı bizi "sentez ve analiz" zıt anlamına götürür. Bağlamına göre kimi zaman ikisinden birini, kimi zaman da her ikisini birden içerdiği görülür (Krş: *İtkân* II, 188). Bu bağlam, kelimenin iki anlamını da kapsamaktadır: Hayvanın karnında sindirilen şeylerin posa ve atıklarıyla kana dönüşen unsurları ayrıştırıldıktan sonra, üçüncü bir unsur olarak bir de sütün süzülüp gelmesi... İbaredeki *min* edatı, çeviriye "süzülüp gelen" şeklinde yansımıştır. *Min beyni* ibaresinin lafzî manası olan "arasından" karşılığı, sütün ne kan gibi zaruri, ne de atık gibi yararsız bir madde olmayıp, ikisi "arasında" bir mahiyette oluşuna atıf olarak da yorumlanmıştır (Esed).

71 Parantez içi açıklamamız, "hem şunu, hem de bunu" formundaki cümlenin söz dizimi gereğidir. *Ve* bağlacından sonra elde edilen ız-

bir süt içiriyoruz.

67 Yine, hurma ağaçlarının ve asmaların ürünlerinden, hem sarhoşluk veren (zararlı) şeyler,[72] hem de yararlı, güzel bir rızık elde ediyorsunuz: elbet bunda aklını kullanan bir topluluk için mutlaka alınacak bir öğüt bulunmaktadır.[73]

68 Yine Rabbinin arıya vahyettiğini de düşün):[74] "Dağlardan, ağaçlardan ve imal edilmiş kovanlardan kendine yuva edin! 69 Sonra her türlü üründen ye ve ardından Rabbinin sana âmâde kıldığı yollarına koyul!"[75]

(Bütün bunların sonunda) onların karınlarından, içerisinde insanlar için şifa barındıran farklı renkler/tatlardan oluşan bir sıvı çıkar.

Hiç şüphesiz, bütün bunlarda da düşünen bir toplum için mutlaka alınacak bir ders vardır.[76]

70 Sizi de Allah yarattı, sonra canınızı alacak. İçinizden kimileri ömrün en düşkün çağına kadar ulaştırılır. Hatta öyle ki, bilirken hiçbir şey bilmez olur: (ama) unutmayın ki Allah her şeyi bilir, sınırsız kudret sahibidir.[77]

---

kın *hasenen* (iyi, güzel, yararlı) diye nitelendirilmesinden, öncekinin zımnen de olsa bunun tersi olduğunu çıkarmak mümkündür. Said b. Cübeyr de *sekeran* (sarhoşluk veren) kelimesini, *hasenen*'in zıddı olarak anlamış, İbn Abbas'tan da bu yönde bir görüş aktarılmıştır (Taberî). Esasen içkinin kötülüğü Medine dönemiyle sınırlandırılamayacak bir şeydir. A'raf 33 bunun delilidir. Mekkeliler de hiç kuşkusuz, her insan gibi içkinin kötülüklerini bizzat biliyorlardı. Hz. Ömer cahili hayatında da içki kullanmamakla övünürdü. Haniflerin içkinin kötülüğü aleyhine sözleri ve yergi şiirleri dilden dile okunuyordu (Umeyye b. Ebi's-Salt es-Sekafi örneği için bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r-Ve'ş-Şu'arâ*, Beyrut, 1405, s. 300-301).

72 Kur'an'ın "öğüt vardır" dediği her yerde durmak ve derin derin düşünmek gerekir. "Burada bitki ve hayvanlar üzerinden verilen öğüt nedir?" *sorusunun doğru cevabını bulmak* için önce pasajın temel konusunu tesbit etmek gerekir. O konu 70. âyetin de gösterdiği gibi insan hayatıdır. Bitki ve hayvan örnekleri sırf insan hayatı açısından taşıdığı değer gözetilerek verilmiştir. Üzüm ve hurma gibi nimetler hem insanın akli fonksiyonlarını yavaşlatan içki üretiminde kullanılabilir, hem de iyi, temiz ve yararlı gıdalar elde etmede. Kısadan hisse şudur: İnsan hayatı bir nimettir. O nimeti kötüye veya iyiye kullanmak insanın elindedir.

73 Rabbin arıya vahyetmesi ile Fussılet 12'de geçen yedi kat göğe emrini vahyetmesi arasında mahiyet ilişkisi vardır. Her ikisi de nedenselliğin ilâhî yasalarına delalet eder. Cebbâr, Kahhâr ve Maliku'l-Mulk olan Allah'ın hem varlığın yasalarını koymasını hem de varlığı sürekli *emr*'i altında bulundurmasını ifade eder (81/Fussilet: 12'nin notuna bkz).

74 Vahyin bu türü fıtrat bilgisi olan güdüsel bilgi dağarcığıdır. Arılar bu bilgi sayesinde günde ortalama yirmi bin çiçeği dolaşır, iki aylık ömründe iki bin kilometre yol yapar ve yaklaşık elli gram bal üretirler.

75 Zımnen: Ortalama ömrü 60 gün olan arı, kendisi için konulan fıtrat kanununa tabi olarak verilen nimeti iyiyi elde etmede kullanıyor. İnsan akıllı bir varlık olduğu hâlde, nasıl olur da kendine emanet edilen nimeti kendi aleyhine kullanır!

76 Bu âyet yukarıdaki pasajın ana fikrini bünyesinde taşıdığı için zorunlu olarak buraya dahildir (Bkz: 69. âyetin notu). Zımnen: Ortalama ömrü 60 gün olan bir arının amacı olsun da, senin amacın olmasın mı ey insanoğlu!

77 *Mâ meleket eymânuhum*, bir efendi hesabına çalışan herkesi ifade eder. Bu bağlamda patron hesabına çalışan işçiyi de kapsar. Hz. Ömer'in, Allah Rasulü'nün hanımlarını boşa-

71 ALLAH rızkı kiminize diğerinden daha fazla vermiştir. Peki, kendisine fazla verilenler emirleri altında çalışan kesimleri[78] servetlerine ortak etseler de, onlar da bu konuda (kendileriyle) eşit hâle gelseler ya![79] Buna (dâhi razı olmayacaklarına) göre, hâlâ (ortak koşmakla), Allah'ın nimetlerini bile bile inkâra[80] yeltenmiş olmuyorlar mı?

72 Yine Allah size sizin cinsinizden eşler var etti; ve eşlerinizden sizin için çocuklar ve torunlar[81] takdir etti; ve sizi temiz ve güzel şeylerle rızıklandırdı.[82]

Bütün bunlara rağmen bir yandan asılsız şeylere inanıp öte yandan Allah'ın nimetini inkâr edecekler, öyle mi? 73 Üstelik Allah'ı bırakıp, kendileri için göklerden ve yerden rızkın hiçbir türünü sağlayamayan ve buna gücü de yetmeyen şeylere kulluk edecekler!?

74 Artık Allah ile[83] (başka şeyler arasında) benzetme yoluyla misal vermeye kalkmayın![84] (Allah misaller veriyor;) çünkü Allah (her şeyi) biliyor, fakat siz bilmiyorsunuz.[85]

---

dığı haberi üzerine yaptıklarını anlattığı ünlü hadiste "Rasulullah'ın Bilal isimli kölesine vardım.." dediğine göre (Müslim ve Tirmizî), o dönemde hizmet görenler de "köle" diye anılabiliyordu.

78 Bu âyet bazı çağdaş müfesirleimizin anladığı gibi (Bkz: Esed) gelir dağılımıyla ilgili ahlâki bir bağlama ilişkin değildir. Öncesi ve sonrasındaki âyetlerden de anlaşılacağı gibi tevhit ve şirkle ilgili akidevi bir bağlamda yer almaktadır. Yani bu bağlam insan-insan ilişkilerini değil, insan-Allah ilişkilerini önceleyen bir bağlamdır. Burada, kendi geçici ve sahte statülerini köleleriyle paylaşmaya yanaşmayacak olan müşriklere, Allah'a O'nun eşi ve dengi olmayan birtakım varlıkları ortak koşmalarının altında yatan çelişki ve mantıksızlık hatırlatılmaktadır (Krş: Taberi'nin İbn Abbas ve Katade'den rivayeti). Aynı bağlamda benzer bir delilin dile getirildiği Rûm 28, bu âyetin maksadını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte âyette tali olarak gelir dağılımındaki dengesizliğe bir îmâ ve paylaşmaya dolaylı bir teşvik bulunduğu da söylenebilir.

79 *Cahd*, Şu'arâ sûresinin 14. âyetinde açıkça yer aldığı gibi, doğrusunu bildiği hâlde ısrarla diliyle inkâra kalkışmaktır (Krş: Râğıb).

80 İbn Abbas, Harici reisi Nafi b. Ezrak'ın sorularına verdiği cevapta, kök anlamından yola çıkarak *hafedeten*'i "hizmetçi, yardımcı" olarak açıklamıştır. Kur'an'da sadece burada geçen kelimenin "çocuklara" atfedilmiş olması, onlarla "torunların" kastedildiğini anlamamız için yeterli bir gerekçedir (*el-I'câz, s. 318*).

81 Bu âyetteki rızkı Hz. Aişe'nin "Rızık deyince aklına boğazından giren şeyler gelenin aklına şaşarım" sözü ışığında anlamak gerekir (Rızık için bkz. 82/Şûrâ: 19, not 29).

83 *Lillahi*'deki *lâm* edatı, "benzetilen" ve "kendisine benzetilenden" oluşan bir benzetmede "benzetilene" tekabül eder. Tahrim 10'da geçen *lâm* ile aynı işleve sahiptir (Ebüssuud).

84 Zımnen: Başka bir şeyi Allah'a benzetmeyin! Yaratan ile yaratılan varlıklar arasındaki mahiyet farkına atıf. Aralarında illet benzerliği bulunmayan iki şey arasında kıyas yapmak yanlıştır. Nitelikleri farklı iki varlık arasında yapılacak kıyasın sonucu yanlış olur. Gerek Allah'ın yaratılmışlardan herhangi bir şeye benzetilmesi yoluyla, gerekse yaratılmışlardan herhangi birinin Allah'a benzetilmesi yoluyla işlensin, şirkin her çeşidi âyette ifade edilen sapmasının sonucudur. Bu nedenledir ki, bir üstteki âyet "onlara" hitap ederken burada hitap "size" dönüşerek, hedef kitleye müslim-gayri müslim herkes dahil edilmiştir.

85 Bu vurguyla çevirimizin ve parantez içi açıklamamızın gerekçesi, Allah'ın verdiği misale bir örnek olan sonraki âyettir.

75 (İşte, örnek olarak) Allah size şu misali verir: Başkasının boyunduruğu altındaki köle sınıfına[86] mensup birini (düşünün; bir de) kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verdiğimiz ve ondan açık ve gizli hayırda bulunan (hür) birini... Şimdi bunların (ikisi de) bir tutulabilir mi?[87]

Övgülerin en mükemmeline yalnız (iradeyi yaratan) Allah lâyıktır: fakat onların çoğu (bunun dahi) farkında değiller![88]

76 Yine Allah şu iki adamı da misal verir: Onlardan biri elinden hiçbir iş gelmeyen, iki lafı bir araya getiremeyen bir ahmak. Üstüne üstlük bir de efendisinin sırtında yük. Onu nereye gönderse başarılı bir sonuçla dönemez. Şimdi böyle biri, adâleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda olan kimseyle denk tutulabilir mi?[89]

77 İmdi, göklerin ve yerin gaybını (bilmek) yalnızca Allah'a mahsustur: Nitekim Son Saat'in gelip çatması, sadece bir göz açıp kapamak gibi veya daha da kısa bir zamanda vuku bulacak. Unutmayın ki her şeyi yapmaya kadir olan yalnızca Allah'tır.

78 Sizi analarınızın karınlarından hiçbir şey bilmez bir hâlde çıkaran, belki şükrederler diye sizin için işitme, görme ve duyma-düşünme kabiliyeti takdir eden de yine Allah'tır.[90]

79 Peki, kuşlar üzerinde hiç mi gözlem yapmazlar?[91] Onlar göğün boşluğunda (uçarken, ilâhî yasalara) boyun eğmişlerdir. Onları orada tutan (yasayı) Allah'tan başka kimse (koyamaz). Hiç şüphesiz, inanıp güvenen bir toplum için bunda da mutlaka alınacak dersler vardır.[92]

80 Size içinde huzur ve sükun duyacağınız sabit meskenler (inşa etme yeteneğini) veren; yine size hayvanların derilerinden konup göçerken kolayca taşıyacağınız seyyar mekânlar (yapma yeteneğini) kazandıran;[93] onların yünlerinden, kürk-

---

86 İkil form kullanılmayıp da çoğul form olan *hel yestevûne* şeklinde kullanılması, sadece iki bireyin değil, bunların mensup olduğu iki sınıfın kıyaslandığının delilidir (Elmalılı). "Köle sınıfı" şeklindeki çevirimizin gerekçesi budur.

87 Cevap belli: Bir tutulamaz? Şu hâlde: Eğer aynı türe ait olduğu hâlde bu ikisi dâhi bir olmazsa, yaratan Halik ile yaratılan mahluk arasında nasıl bir benzetme yapılabilir?

88 Yani "özgürlüğün Allah'ın en büyük ihsanı olduğunun dahi..." Burada karşılaştırılan iki sınıfın, hürler ve köleler, iradeliler ve iradesizler olduğu açık. Buradaki *hamd* de, Allah'ın insana verdiği özgür iradenin hamdi olsa gerektir.

89 Zımnen: Nimetin şükrü onu doğru kullanmaktır.

90 Bu âyet insan sûretinde doğmanın insan olmaya yetmediğini, işitme-görme ve akletme yeteneğini kullanarak insanın beşerlikten insanlığa doğru tekamül etmesi gerektiğini ifade eder.

91 *Yerav*, sıradan görmeye değil, burada ve birçok âyette "gözlem yapmaya" delalet eder.

92 Uçana hayran olup da uçuranı fark etmemek, parmak ayı gösterirken aya değil parmağa bakmaktır. Zımnen: Akıl, kök manasının da delaletiyle bağ kurduğu kadar akıldır. Bağ kuramıyorsa "akıl" adını almayı hak etmiyor demektir. İşleyen bir akıl esere bakıp müessiri, sanata bakıp sanatkarı, fiile bakıp faili keşfeder.

93 Metin içinde geçen *sekenen* ve *buyûten* kelimeleri birbirinin mukabili olarak kullanılmıştır. Birincisi "sabit konutlara", ikincisi çadır vb. gibi "seyyar barınaklara" delalet eder. Aslında "ev" anlamında kullanılan *beyt* (ç. *buyût*) "geceledi" anlamına gelen *bâte*'den türetilmiştir. Bu nedenle ilk anlamı da "içinde gecelenen mekân"dır. Âyetin sonundaki *esasen* ve *metâ'an* da, tıpkı öncekiler gibi karşıtlık oluştururlar: Bi-

lerinden, kıllarından hem dayanıklı temel eşyalar hem de sınırlı süre kullanılan dayanıksız tali eşyalar (üretme yeteneğini) veren de Allah'tır.

81 Yarattığı şeylerden kimilerini size gölgelik kılan; ve dağlardan size sığınaklar-korunaklar temin eden; yine size hem sıcağa (ve soğuğa) karşı korunacak giysiler, hem de savaşlarınızın darbelerinden korunacak elbiseler (imal etme yeteneği) veren de Allah'tır.

Size olan nimetlerini işte böyle tamamladı; belki (O'na) teslimiyetiniz (de tam) olur.[94]

82 BUNA rağmen yüz çeviririlerse unutma ki sana düşen açık ve net olarak (mesajı) tebliğ etmektir. 83 Allah'ın nimetlerini pekâlâ tanıyıp biliyorlar, fakat yine de nankörlük ediyorlar; zira onların çoğu küfre sapmışlar.

84 Fakat bir gün gelecek Biz, her ümmetten bir şahit çıkaracağız. Sonra inkârda ısrar edenlere ne mazeret beyan etme izni verilecek, ne de suçlarını itiraf ile af dileme imkanı.[95]

85 Ve o zulmedenler azabı görünce, artık onun kendilerine hafifletilmeyeceğini de, fırsat tanınmayacağını da anlayacaklar.

86 Allah'a ait nitelikleri başkalarına yakıştıranlar ise, (Allah'a) yakıştırdıkları ortakları karşılarında görünce; "Rabbimiz! İşte sana ortak koştuklarımız; Seni bırakıp da kendilerine yalvarıp durduğumuz kimseler bunlardı!" der demez,[96] hemen berikiler onların sözlerini ağızlarına tıkayacaklar: "Sizi gidi yalancılar sizi!.."[97]

87 İşte o gün onlar, (iş işten geçtikten sonra) Allah'a kayıtsız şartsız teslimiyetlerini sunarlar; uydurdukları kuruntu (aracılar) kendilerini yüzüstü bırakırlar.

88 İnkarda direnmekle kalmayıp başkalarını da Allah'ın yolundan çeviren kimselerin üzerine, sebep oldukları toplumsal çürüme ve yozlaşmadan dolayı[98] azab üstüne azap yığacağız; 89 ve günü gelince onların aleyhine (de)[99] her bir ümmetin kendi içerisinden bir şahit çıkaracağız.[100]

Seni de (Ey Muhammed), işte şu (mesajın muhatabı olan) insanlara bir şahit olarak

---

rincisi "temel ve dayanıklı tüketim malları"na tekabül ederken, ikincisi "tali ve dayanıksız tüketim mallarına" tekabül eder.

94 *Tuslimûn*, "yaralanmaktan kurtulursunuz" anlamında *teslemûn* olarak da okunmuştur (Ferrâ).

95 Krş. 70/Hûd: 105 ve 88/Rûm: 57. *Yusta'tebûn*'a verdiğim manayı *Müfredât* sahibi Râğıb el-Isfahânî'nin açıklamasına borçluyum.

96 *Fâ* bağlacının "takibiyye" vurgusuna istinaden.

97 Lafzen: "Kuşkusuz siz düpedüz yalancısınız". Bu düz çeviride hiç şüphesiz dil, hâl ve olay karinelerinden kaynaklanan yananlamlar, tercih ettiğimiz Türkçe karşılıkta kaynak metinde olduğu gibi karşılanamamaktadır. Öte yandan *elkav ileyhimu'l-kavl* deyimsel ibaresinin Türkçe'deki karşılığı "lafı ağıza tıkamak"tır (Ferrâ).

98 Hem çoğul hem de eylemin başkaları üzerinde bıraktığı etkiye delalet eden geçişli formda (*yufsidun*) kullanıldığı bu gibi yerlerde, doğaldır ki bireysel değil "toplumsal" bir çürüme ve yozlaşma kastedilmektedir.

99 Buradaki "de", benzer bir uyarı taşıyan 84. âyete imaen atıf niteliği taşımaktadır. Orada sapanlar, burada ise saptıranlar muhatap alınmıştır.

100 Her peygamberin ümmetine şahitliği için bkz. 106/Nisâ: 41.

getirdik; ve sana (din ile ilgili) her şeyi[101] ana kaynağından indirerek vurgulu bir biçimde açıklayan[102] ve bir yol haritası, bir rahmet ve Allah'a teslim olanlar için bir müjde olan bu ilâhî mesajı indirdik.

90 HİÇ şüphe yok ki Allah âdil davranmayı, iyilik yapmayı ve yakınlara karşı cömert olmayı[103] emreder; ve her türlü utanç verici hayasızlığı, selim akla ve sağduyuya aykırı çirkinliği ve sınırları hiçe sayan taşkınlık ve azgınlığı yasaklar: size (bu) öğütleri verir ki, sorumluluklarınızı aklınızda tutabilesiniz.[104]

91 Yine Allah ile sözleşme[105] yaptığınızda, sözünüze sadâkat gösteriniz; bir de yeminlerinizi iyice kesinleştirdikten sonra bozmaya kalkmayınız! Unutmayınız ki Allah'ı kendinize kefil kılmıştınız: zira Allah yaptığınız her şeyi biliyor.

92 Ve asla bir topluluk (diğerinden) daha kârlı gerekçesiyle, yeminlerinizi kendi aranızda bir kandırmacaya dönüştürerek, ipliğini iyice eğirdikten sonra onu tersine çevirip çözen kadının durumuna düşmeyin!

Şüphesiz Allah sizi bununla sınamaktadır; ve elbette Kıyamet Günü üzerinde sürekli tartışıp farklı sonuçlara ulaştığınız şeyleri açık seçik önünüze serecektir. 93 Zaten eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapıverirdi; fakat O sapmak isteyeni saptırıyor, doğru yola yönelmek isteyeni ise (ona) yöneltiyor:[106] ne ki (seçiminiz sonucu) yapa geldiğiniz her şeyden mutlaka hesaba çekileceksiniz.

94 Asla yeminlerinizi bir kandırma aracına dönüştürmeyin; yoksa ayağınızı sağlam basmışken (zemin alttan) kayıp gider[107] ve Allah yolundan uzaklaşmanızın kötü sonuçlarını (yudum yudum) tadarsınız; üstelik (ötede) sizi bekleyen daha korkunç bir azap bulursunuz.

95 Ve Allah ile yaptığınız sözleşmeyi az bir bedel karşılığında satmayın! Bakın, (onun) Allah katındaki karşılığı var ya; işte o eğer bilirseniz sizin için çok daha ha-

---

101 Parantez içi açıklamamız Zemahşerî'ye dayanmaktadır. Kur'an'da *kullu şeyin* kalıbı, Allah için kullanıldığı bazı yerler dışında, lafzî değil mecazî anlam taşır (Krş: 62/Kehf: 84; 53/Neml: 16). Dolayısıyla "her şeyi" değil, o bağlamda sözü edilen alanla ilgili şeyleri kapsar.

102 *Tenzil*'in *inzal*'den farklı olarak vahyin kaynağına nisbetini göstermesiyle ilgili bkz. 71/Yusuf: 2, not 3.

103 Yakınların hem niteliği hem de niceliği konusunda hiç bir sınırlandırma yapılmamıştır. İlk müfessirler de âyetteki "akrabaya verme" emrini böyle anlamışlardır (Mukatil).

104 Zımnen: İnsanın doğuştan getirdiği şey ilk günah değil, sorumluluktur.

105 Bu sözleşme, hem insanî varoluşumuzla ilgili ontolojik sözleşmeyi, hem Allah'a güvendiğimizi iman ve teslimiyeti seçerek ifade ettiğimiz teolojik sözleşmeyi, ve hem de insan ilişkilerinde verdiğimiz söz ve vaadlerden oluşan sosyolojik ve ekonomik sözleşmeleri kapsar. Kur'an genellikle birincisi için *misak*, ikincisi için *ahd*, üçüncüsü için *akd* ve *eymân* kavramlarını kullanır.

106 Çift faili birden gören *yeşâ'* fiilinin nasıl anlaşılması gerektiği ve bu şekildeki çevirimizin ayrıntılı bir gerekçesi için bkz. 58/Ra'd: 27, not 37. Âyetin son cümlesi çift faili gören çevirimizi açıkça teyit etmektedir.

107 *Zellet kademuhu*, iyilikten sonra gelen kötülük, sağlıktan sonra gelen hastalık, varlıktan sonra gelen yokluk gibi durumlar için kullanılan Arapça bir deyimdir (Taberî). Burada, "haktan sonra gelen batıl", "sadâkattan sonra gelen ihanet" anlamında kullanılmıştır.

yırlıdır: 96 (zira) sizin yanınızdaki tükenir, fakat Allah katındakiler bâkîdir.

İmdi herkes emin olsun ki, zorluklara karşı göğüs gerenleri işlediklerinin en iyisiyle ödüllendireceğiz: 97 kim imanlı olarak bir iyilik ortaya koymuşsa; -erkek ya da kadın (fark etmez)- kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız; dahası elbet onları işlediklerinin en iyisiyle ödüllendireceğiz.

98 BUNDAN böyle Kur'an okuyacağın zaman, öncelikle kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.[108] 99 Fakat şunu da unutma ki, (Şeytan'ın) imanda sebat gösterenlerin ve Rablerine güvenip dayananların üzerinde etkin bir gücü yoktur;[109] 100 ne var ki o, yalnızca kendisini kılavuz edinip ısrarla izleyenlerin ve kendisine ilâhlık yakıştıranların üzerinde etkin bir güç sergileyebilir.[110]

101 Ve Biz bir âyeti diğeriyle değiştirdiğimizde,[111] -ki Allah neyi ne zaman indire-

---

108 Akleden kalbe mânevî abdest aldırma demeye gelen *isti'âze* için bkz. 1/Fâtiha: 1, not 1. Baştaki *izâ* zaman zarfı geçmiş zamana gelecek zaman anlamı da kattığı için *izâ kara'te*'yi "okuyacağın zaman" diye çevirdik. Kur'an okumanın *tilavet* ile değil *kıraet* ile ifade edilmesi, aktarmadan önce anlamanın gerekliliğine delalet eder (Bkz: 42/Fâtır: 29 ve 3/Müzzemmil: 4, notlar). Burada *kıraet* ile ifade edilen okuma bir anlama-yaşama-anlatma çabasını içerir. İstiaze, Kur'an'ı anlama çabasına yönelik her tür Şeytani müdahaleden sakınma iradesini ifade eder. Kur'an okurken yapılacak zihnî ve kalbî hazırlığı emreden ilk ve tek âyet bu olduğundan (A'râf 200 âyeti, benzer emri farklı bir bağlamda içerir) baştaki *fâ* edatı bu şekilde karşılanmıştır. Aynı edat bir sonraki cümleciğe "öncelikle" anlamı katmaktadır. Burada verilen emir, bir şeyi *söyleme* değil, bir şeyi *yapma* emridir. Bu da, önyargılardan bilinci arındırma başta olmak üzere, duygu ve düşünceyi vahye hazırlamak ve onları dış etkilere kapalı, yalnızca vahyin etkisine açık hâle getirmektir. Kur'an okurken Allah'a sığınma emrini dar anlamda bir "isti'âze" olarak anlamamak gerek. İstiaze emri, bir bilincin imha edilerek yeniden inşa edilmesi talimatıdır. Bu bilinçle yapılan bir isti'âze, zaman ve mekân boyutuna inen bir hareket olmayı aşar. Artık *isti'âze* kelimesinin gösterdiği Allah'a sığınma ve iltica, Kur'an'ın insana yönelik bütün hükümlerinin gözden geçirilmesinde hakim olması beklenen derunî bir bilinç hâline dönüşür. Bu bilinç, ayrıntılı bir varoluş haritası olan ve geçmişle birlikte insanlığın hâl ve istikbaline işarette bulunan Kur'an'ı, ilâhî murakabe ve müşahede önünde okuma bilincidir. Özetle isti'âze, Kur'an'ı okumaya duran insanın kendi bilincini öz elleriyle vahyin sahibine teslim etme, yani bir 'huzurda okuma' iradesidir.

109 Bu gerçeğin Şeytan tarafından itirafı için bkz. 65/İbrahim: 22 (Krş: 72/Hicr: 42; 68/İsra: 65).

110 Zımnen: Şeytan'ın gücü yoktur, onda güç vehmedenler vardır. *Yetevellevnebû*: "Onu kılavuz edinmek", yani onun velayetine başvurmak. Bu, 63. âyet ışığında anlaşılmalıdır. "Kendisine tanrılık yakıştıranlar" şeklindeki çevirinin dayanağı, Taberî'nin Rebi'den naklettiği görüştür. Buradaki üçüncü tekil şahıs zamiri (*bihi*) Allah'a atıfla okunduğunda, anlam şöyle olur: "Allah'a ortak koşanların..."

111 Yani: "Bir risaleti diğeriyle değiştirdiğimizde". Buradaki *âyet*'in en münasip karşılığı "risalet" olsa gerektir. Zira bu âyet 44. âyetteki *bi'l-beyyinâti ve'z-zubur* adıyla anılan ve tüm peygamberlere verildiği ifade edilen vahyin bir devamı ve parçasıdır. Bu âyet klasik nesh teorisinin savunulmasında ilk sırada yer alır. Ne var ki bu, yine bu teoriyi savunanların koydukları "nesh, inançla ilgili âyetler için değil, dinî hükümlerle ilgili âyetler için geçerlidir" kuralına aykırıdır. Çünkü bu sûre Mekkîdir. Kaldı ki buradaki *âyeten* kelimesi, "ilâhî mesaj, vahiy, mucize ve hakikatin belgesi"

ceğini pekala bilir–[112] "Sen sadece ve sadece uydurduklarını söyleyen birisin!" derler; aksine onların çoğu (lafının nereye vardığını) bilmeyen kimselerdir.[113]

102 De ki: "Onu Kutsal Ruh,[114] mutlak hakikate bir atıf olsun ve hem imanda sebat edenleri desteklesin, hem de Allah'a teslim olan kimseler için bir yol haritası ve bir müjde olsun diye, Rabbin katındaki ana kaynaktan indirdi!"

103 Doğrusu Biz onların; "Ona bu (vahyi) öğreten bir insandan başkası değil"[115] de-

manalarına gelir. Şu durumda bu âyetin, klasik nesh teorisine delil olması mümkün görünmemektedir. Bu âyette *nesh*'ten değil *tebdil*'den söz edilmektedir. Öte yandan bu âyet indiğinde, nesh teorisini savunanların değiştiğini iddia ettikleri "ahkâm âyetleri" henüz indirilmemişti. Hemen arkadan gelen *yunezzilu* fiili aslında bu âyetteki *tebdilin* nasıl anlaşılması gerektiğinin de anahtarını verir. Bu anahtardan yola çıkarak, bir âyetin bir başka âyetle değiştirilmesi, bir süreç içerisinde parça parça inen vahyin farklı zaman ve şartlara göre söyleminin ve talimatlarının da farklılaşması şeklinde anlaşılabilir. İbn Abbas, "bir âyeti diğeriyle değiştirme" ibaresini, "daha sert âyetlerin yerini söylem olarak daha yumuşak âyetlere terk etmesi" olarak, yani *üslûp değişikliği* biçiminde anlamıştır (Mukâtil). Âyeti klasik nesh teorisi dışında yorumlayan bu anlayış, iç ve dış bağlama da uygun düşmektedir. Vahyin söylemindeki her farklılaşma bir öncekinin hükmünü geçersiz kılmayı değil, 125. âyette açıkça ifade edildiği gibi, "Rabbin yoluna hikmetle çağır" talimatının, vahiy tarafından bizzat uygulandığını ifade eder. İşin gerçeği budur ve bir sonraki cümlede yer alan parantez içi açıklamamız da buna dayanmaktadır.

112 "Neyi ne zaman indireceği" şeklindeki çevirimiz, *yunezzilu* fiilinin "nassın yer ve zamanla irtibatlı olarak, parça parça indirilen" tabiatını ifade ettiği vakıasına dayanmaktadır.

113 Böyle bir itham Elçi'yi değil gerçekte elçi göndereni ithamdır. Peygamberi yalancılıkla suçlamak, aslında Allah'ı kendi adına vahiy uyduran birini engellemekten aciz olmakla suçlamaktır.

114 Kutsal Ruh'la ilgili bkz. 94/Bakara: 87, not 148.

115 Krş. 40/Furkan: 4-6. İnkarcı muhalifler, bununla hem vahyin kaynağı hakkındaki kuşkularını, hem de vahyi bir üstteki âyette dile getirilen Kutsal Ruh'un getirdiği hakkındaki kuşkularını sergilemiş oluyorlardı. Onların nasıl bir şaşkınlık yaşadıkları, bu itirazda açıkça görülmektedir. Bir kısmı vahyi Hz. Peygamber'in kendisinin uydurduğu iftirasını yayarken, Kur'an vahyinin ihtişamını fark eden diğer bir kısmı ise bunu dâhi ona yapılmış bir iltifat kabul edip, daha tutarsız bir iddiayla çıkıyorlardı: Vahyi ona biri öğretiyor... Onların îmâ ettiği kişinin kimliği konusunda klasik tefsirlerde birbirini tutmayan bir çok rivayet yer almaktadır. Bu spekülatif rivayetlerde, îmâ edilen bu kişinin adı konusunda dâhi altı ayrı ihtimalden söz edilir. Yine Müşriklerin îmâ ettiği bu ismin köle mi, hür mü, Hıristiyan mı, Yahudi mi, hanif mi, müşrik mi, Arap mı, Acem mi olduğu hakkında da spekülasyonlar vardır. Birtakım önyargılı oryantalistler, tarihsel hiçbir zemine yaslanmayan bu söylencelere dayanarak vahyin kaynağına gölge düşürmeye çabalamışlarsa da, bu ilmî olmayan tavra ilk itiraz yine Sale ve W. M. Watt gibi kendi meslektaşlarından gelmiştir. Mekke'de bulunan bir ya da iki Hıristiyan kölenin, Rasulullah'ın ilâhî mesajına ilgi duymuş olması, Rasulullah'ın da bu ilgiyi karşılıksız bırakmamak için herkesle olduğu gibi ilâhî vahyi tebliğ çerçevesinde onlarla da ilgilenmesi gayet muhtemeldir. Ne ki, Kur'an vahyinin kadim düşmanı Mekke müşrikleri ve onların düşmanca söylemini tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan Kur'an'ın modern düşmanlarının, kitap ehli bir köleden Kur'an gibi tüm zamanlar ve mekânlara meydan okuyan ilâhî bir hitabı Hz. Peygamber'e öğretecek çapta bir

diklerini çok iyi biliyoruz. Onların gerçeği saptırmak için kendisini îmâ ettikleri kişinin dili yabancı bir dil olduğu hâlde, bu (vahyin) dili hem özünde açık hem de hakikati açıklayan bir Arapça'dır.[116]

104 Şu kesin ki; Allah'ın âyetlerine inanmayan kimseleri Allah doğru yola yöneltmeyecektir; dahası (ötede) onların payına can yakıcı bir azap düşecektir. 105 Zaten yalan uydurup (birilerine) atma[117] işini, ancak Allah'ın mesajlarına inanmayanlar yapar: zira onlar, yalanı meslek edinenlerin ta kendileridir.[118]

106 İman ettikten sonra Allah'ı inkâr eden kimseye gelince: –(ki) bu kalbi imanla tatmin bulmuş olduğu hâlde baskı altında görünüşte inkâr eden kimse değil,[119] ve fakat kalbini küfre bile isteye açan kimsedir– işte böyleleri Allah'ın rahmetinden dışlanacaklar, dahası (âhirette) onları korkunç bir azap bekleyecektir.[120] 107 İşte bu, hem onların dünya hayatını âhiret hayatına tercih etmelerinin, hem de Allah'ın inkârcı kimseleri doğru yola yöneltmemesinin neticesidir.[121]

108 İşte onlar Allah'ın kalplerinin (akletme), işitme ve görme yetilerini mühürle-

---

"süper(öğret)men" çıkarmaya çalışmaları, kara mizah olmaktan öte ilmî hiçbir değer taşımamaktadır. Burada asıl insanı hayran eden, Kur'an vahyinin kendi kaynağına dair özgüvenidir. Zira bu söylentiyi vahiy bize haber vermeseydi, bundan kimin haberi olurdu? Tek başına bu bile, vahyin kaynağının ilâhiliğine delildir.

116 *'Arabiyyun*'un türetildiği *'arab* kelimesi "açık ve anlaşılır konuşan" demektir (*Mekâyîs*). *Mubîn* sıfatı ile birlikte bu terkip hem manayı taşıyan dil kabının, hem de o kabın taşıdığı muhteva olan mananın "açık ve anlaşılır" niteliğine delalet eder (Bkz: 83/Zuhruf: 3, not 3). Zımnen: Ezeli ve biricik hakikatin insanlığın son çevrimindeki tezahürü olan Kur'an vahyi, açık ve anlaşılır manaların açık ve anlaşılır bir dil kalıbına dökülerek insanlığa sunulduğu ilâhi bir hitaptır. Dolayısıyla hiç kimse gerek yüceltme bahanesiyle gerek başka bahanelerle "Biz bu vahyi anlayamayız" mazeretinin ardına sığınamaz.

117 *Mâ yefteri el-kezib*; "bir suçu başkasına atmak" anlamına gelen *yefteri* (iftira) ile "som yalan" anlamına gelen *el-kezib* lafzını içeren deyimsel bir ifadedir. Çevirimiz ibarenin yan anlamlarıyla birlikte yansıtılmasını amaçlamaktadır. Bu, müşriklerin şirkinin Allah'ın ortakları olduğu yalanını Allah'a isnat etmek gibi bir iftiraya dayandığını, dolayısıyla onların Hz. Peygamber'e yönelik suçlamaları sırasında, farkında olmadan kendi suçlarını itirafta bulunduklarını îmâ eder.

118 *el-Kâzibûn*'u "yalanı meslek edinenler" diye çevirmemizin gerekçesi, hem fail kalıbında olması, hem de sözcüğün, ilgi zamiri (*ellezîne*) yerini tutan bir belirlilik takısıyla kullanılmasıdır.

119 İşkenceye dayanamadığı için kendisine dayatılan şeyi söyleyen kimseler... Ammar b. Yasir'in başından buna benzer bir olayın geçtiğini tefsirler aktarmaktadır (Zemahşerî). Allah Rasulü Yasir Ailesi'ne yapılan ağır işkenceler sürerken, günün sonunda uğrayarak "Direnin ey Yasir ailesi, randevunuz cennette!" buyuruyordu (*Tabakât* IV, 136). Her tür takiyye anlayışı, bu âyetler ışığında tashih edilmelidir.

120 Mekke'den hicret etmek yerine inancını gizleyip onlardan gibi görünme pahasına Mekke'de kalan kişiler hakkındadır (Bkz: 89/Ankebût: 10-13).

121 Çeviride yer alan "hem... hem de..." kalıbının gerekçesi, metindeki iki cümlecikte de sonucu belirleyen ardışıklı iki gerekçe işlevini yüklenen *enne* edatlarıdır.

diği kimselerdir.[122] Artık onlar (bundan) dâhi habersizdir. 109 Kimsenin en ufak kuşkusu olmasın ki, âhirette de hepten kaybedecek olanlar işte bunlardır.

110 Sonra yine unutma ki Rabbin, ağır işkence altında (kendilerine dayatılanı kabul ederek) vartaya düşürülmelerinin[123] ardından hicret edenleri, (Allah yolunda) tüm çabasını harcayan ve direnenleri gözetecektir; evet, çünkü senin Rabbin, o (ağır acının) ardından[124] elbette tarifsiz bağışıyla, eşsiz rahmetiyle muamele edecektir.

111 Gün gelecek, her can kendi derdine düşecek; ve herkes yapıp ettiklerinin karşılığını tastamam bulacak: zira (orada) hiç kimse zulme uğramayacaktır.

112 ALLAH (size) bir örnek verir: Güvenli ve (sakinlerini) her açıdan tatmin eden bir belde (düşünün ki), oranın ihtiyaç duyduğu rızık her yerden oraya akıyor. Buna karşın o (belde) Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Derken, yaptıkları sebebiyle Allah orayı çepeçevre içine alan açlık ve korku (belasıyla) kuşattı.[125]

113 Ve doğrusu onlara kendilerinden bir elçi gelmişti; fakat onu yalanladılar. Ne var ki onlar zulümlerini sürdürürken azap onları yakalayıverdi.

114 Haydi, siz hem Allah'ın size verdiği rızıkların helâl ve temiz olanlarından yiyin, hem de onun nimetlerine şükredin! Tabi ki, gerçekten yalnızca O'na kulluk etmek (istiyorsanız)... 115 (Ki) O size yalnızca leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen (hayvanı) haram kılmıştır![126] Fakat mecbur kalan kişi,

---

122 Kur'an, akletmeyi kalbin bir fonksiyonu olarak niteler (91/Hac: 46). Buradaki mühürleme, "fonksiyonlarını yerine getirememe, işlevsiz kalma" anlamınadır. Parantez içi açıklamamız, Kur' an'ın bu kullanımına dayanmaktadır.

123 Parantez içi açıklamamız, *futinû* fiilinin bu bağlamda taşıdığı anlamın açılımıdır.

124 Açıklamanın gerekçesi, *min-ba'dihâ*'daki zamirin "işkenceyi" göstermesi yüzündendir. Buradaki hicret için bkz. âyet 41, not 46. Said b. Cübeyr bu âyetle 89/Ankebût 2-3. âyetler arasında kopmaz bir ilişki kurmuştur.

125 Lafzen: "Allah orayı açlık ve korku elbisesiyle kuşattı". Buradaki *libas*'ın (elbise) mecazi bir kullanım olduğu ve öznesini boydan boya sarıp kuşattığı için böyle denildiği açık (Zemahşerî). Ahlâkî çözülmenin ekonomik ve ona bağlı olarak güvenlik problemlerini davet edeceğini ifade eden bu evrensel uyarı, hükmünü ilk defa Mekke'de icra etti. Refah içinde yüzen Mekke, Hicretten önce başlayıp yıllarca süren açlık tehdidi ve buna bağlı olarak oluşan gelecek endişesine maruz kaldı.

126 Bu dört yasak için bkz. 94/Bakara: 173, ilgili notlar. Bu yasakların Kur'an'da geliş süreci ve kapsamıyla ilgili kısmen ayrıntılı bir açıklama En'âm sûresinin 145. âyetinin ilgili notunda yapılmıştı. Kur'an, tüm iniş sürecine yayılan bu tür âyetlerle, insanlar tarafından, dindarlık gösterisi olarak yasakların genişletilip bunun da Allah'a izafe edilmesine ilkesel olarak karşı çıkar (56/A'râf: 32; 73/En'âm: 151; ayrıca krş. 94/Bakara: 173; 73/En'âm: 145; 56/A'râf: 33). Çünkü, Allah tarafından yasaklanan şeylerin tamamı vahiyle açıklanmıştır (En'âm: 119). Bu sûrenin 9. âyetinde açıkça belirtildiği gibi başta insan olmak üzere tüm varlığa değer ve konum biçme, onun amaçlarını tayin etme, iyi ya da kötüyü belirleme yetkisi Allah'a aittir. 114. âyette de ifade edildiği gibi, Allah tarafından çizilmiş haram kapsamını her genişletme girişimi, vahiy tarafından bir yetki gasbı olarak değerlendirilmektedir. Bir dindarlık gösterisi olarak dâhi yasakların genişletilmesine izin vermeyen Kur'an, bu âyetin sonunda olduğu gibi zorunlu hâllerde ilâhî yasakların geçici olarak askıya alınmasını, bu ko-

haddi aşıp zorunlu miktarı geçmeden (yemişse), bilsin ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

116 Artık, dillerinizle yalan beyanda bulunup, üstelik uydurduğunuz yalanı (da) Allah'a isnat ederek "Bu helâldir, bu da haramdır!" demeyin! Çünkü uydurdukları yalanı Allah'a isnat edenler asla kurtuluşa eremezler. 117 (Bu dünyada) oyalayıcı kısa bir haz (duysalar da), (âhirette) onları can yakıcı bir ceza bekler.

118 Ve yalnızca Yahudileşen kimselere[127] sana daha önce aktardığımız şeyleri yasaklamıştık;[128] ama onlara zulmeden biz değildik, ne var ki onlar asıl kendi kendilerine zulmettiler.

119 Sonuç olarak şunu aklından çıkarma ki, Rabbin, bir cahillik ederek kötülük işleyen ama bunun ardından tevbe edip Allah'a yönelerek kendisini düzeltenden yana tavır koyar.[129] Çünkü senin Rabbin, öylesi bir (tevbenin) ardından tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir rahmet kaynağı olduğunu mutlaka (gösterecektir).

120 HİÇ şüphe yok ki İbrahim tüm güzellikleri kendinde toplamış başlı başına örnek bir önder,[130] her türlü kötülükten yüz çevirip bütün varlığıyla Allah'a adanmış[131] biriydi; fakat o, asla başkalarına ilâhlık yakıştıran bir müşrik olmadı.[132] 121 O, kendisini seçip dosdoğru bir yola yönelten (Allah'ın) nimetlerine hep şükretti.

122 Biz de bu dünyada ona iyi bir (makam) bahşettik;[133] şu kesin ki o, âhirette de dürüst ve erdemliler arasında yer alacaktır.

123 Sonuçta (ey Peygamber), sana da şöyle vahyettik: "Her türlü kötülükten yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemine uy; zira o Allah'tan başkalarına ilâhlık yakıştıranlardan değildi!" 124 Cumartesi yasağı sadece, bu konuda (İbrahim'in inanç sisteminden) farklılaşıp kopmuş olan kimselerin aleyhine oluşturulmuş bir durumdu.[134] Ama şu kesin ki, Rabbin Kıyamet Günü üzerinde sürekli çekişip durdukları bu konuda onlar arasında hüküm verecektir.[135]

---

nudaki ilkeler zincirine eklemiştir. Bu da muhatabı, "din insan içindir" temel kuralına götüren bir yaklaşımdır.

127 Allah katında tüm vahiy getiren peygamberler ve onlara iman eden tüm mü'minler "müslüman" ismini alırlar. İsrâiloğullarının Yahudileşmesi, İslâm'dan bir sapmadır. Bu sapmayı Yahudi kelimesinin geçirdiği semantik serüven de ortaya koymaktadır (Bkz: 94/Bakara: 62, not 113).

128 Bu âyetlerden önce indirilen En'âm sûresinin 146. âyetinde aktarılanlar kastedilmektedir. Bu âyet, sonra inen âyetlerin önceki âyetleri referans göstermesine tipik bir örnek teşkil eder.

129 *Lâm* edatının *istihkak* işlevine dayanarak (*Itkân* II, 224).

130 Tercihimiz, *ummeten* kelimesinin bu bağlama uygun ve en kapsamlı karşılığıdır.

131 *Kâniten*'in en uygun karşılığı budur. *Hanif*'in dilsel gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 105, not 120.

132 Bu âyet, 73/En'âm 79'da geçen Hz. İbrahim'in kendi sözüne bir göndermedir.

133 Kendisinden sonraki tüm kitaplı dinlerin ve hatta Arabistan müşrikleri gibi sonradan putperest olan toplumların inanç atası olarak kabul görmesine atıftır.

134 Parantez içi açıklamamız, *ihtelefû*'nun "farklılaşma, kopma, ayrışma" kök anlamına dayanır.

135 *Sebt* (Şabat: cumartesi yasağı, bkz. 94/Bakara: 65, not 120) uygulaması ile ilgili bu âyet, söz konusu yasağın ibadet konusunda İsrâilo-

125 RABBİNİN yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; ve onlara (karşı) öyle bir mücadele yöntemi ortaya koy ki, o en güzeli, en etkilisi olsun! Çünkü senin Rabbin var ya: işte O kendi yolundan sapan kimseyi de, doğru yola yöneleni de en iyi bilendir.

126 İmdi siz, cezalandırdığınızda mutlaka sizin maruz kaldığınız miktarı aşmadan cezalandırınız; yok eğer sabrederseniz, bu, sabırda direnenler için daha hayırlıdır.

127 Ve sen de sabret ve (unutma ki) senin sabretmen yalnızca Allah sayesinde mümkündür! Ve onlardan yana üzülme! Hele onların çevirdikleri entrikalardan dolayı için hiç daralmasın! Çünkü Allah sorumluluk bilincine sahip olanlar ve iyilik ve erdemi hayat tarzı hâline getirenlerle beraberdir.

ğullarının iman ataları Hz. İbrahim'in inanç sisteminden kopmaları sonucu konulduğuna atıf olsa gerektir. Bu âyetle, Hz. İbrahim'in inanç sisteminden söz eden hemen önceki âyet konu bütünlüğüne sahiptir. Sebt yasasının âyette Allah'a izafe edilmeyip *cu'ile* edilgen fiiliyle meçhul bir özneye atfedilmesi, bu açıklamayı güçlendirmektedir. Bununla birlikte bu ibareden, sebt uygulaması hakkında aralarında kadim bir ihtilaf bulunan Yahudiler ve Hıristiyanlar için ilâhî bir sınama olsun için yasalaştırıldığı anlamı da çıkarılabilir. Her hâlükârda âyetin son cümlesinde sözü edilen çekişme, ceza maksadıyla bir dönemde yaşayanlar için konulan bu yasağı, bir dindarlık gösterisi olarak içeriğini boşalttıkları hâlde inatla uygulayan Yahudilerle, onun geçici olduğunu söyleyen Hıristiyanlar arasındaki teolojik polemiğe bir atıftır.

LOKMAN SÛRESİ

Nüzûl: 75
Mushaf: 31

Sûreye *Lokman* adı, bu menkıbevî bilgenin oğluna, yani hepimize verdiği öğütlerin yer aldığı âyetlerden (12-19) ilhamla verilmiştir. Bu bilge Kur'an'da yalnızca bu sûrede anılır.

Sûre İbn Abbas'a göre Mekke'de indirilmiştir. Sûrede Mekke'deki şiddete ilişkin açık veya kapalı hiçbir atıf yer almaz. Muhammedî davete koşan çocukların ebeveynlerine karşı davranış yöntemi (14-15) ve ebeveyn evlat ilişkisinin âhiretteki boyutu işlenir (14-15 ve 33). Bütün bu veriler, sûrenin Mekke döneminin sonlarında indiğini gösterir. Bu sûrenin, ebeveyne hiçbir kayıt olmaksızın iyi davranışı emreden İsrâ sûresinin 23-24. âyetlerinin ardından inmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Aynı konuya daha sonra inen Ankebut 8'de de benzer bir üslûpla değinilecektir. Zira akide farklılığının doğurduğu kuşak çatışması, bu dönemde sosyal bir problem olarak iyice su yüzüne çıkmıştır. Bazı âyetlerinin Medine'de indiği yolundaki rivayetler, sağlam bir delile dayanmadığı için rahatlıkla göz ardı edilebilir (Bkz: En'âm sûresinin girişi). Sûre ilk tertiplerin tümünde Sebe' sûresinin önünde yer alır. Nübüvvetin 11. yılına tarihlendirilebilir.

Sûrenin öne çıkan konusu, en genel anlamıyla söz ve sözün/kelamın gücüdür. İlâhî kelama atıfla başlar, 6. âyetinde gücünü bilgiden almayan sözün sahte cazibesine dikkat çeker. 12-19. âyetlerde dile getirilen Lokman'ın hikmetleri, "güzel söze" bir göndermedir. Üzerinden binlerce yıl geçse de gök kubbeye salınmış hiçbir hoş sedanın yok olmayacağının delili olan bu hikmetler, sözün terbiye amaçlı kullanımının en güzel örneklerinden biridir. "Sesini yükseltme!" (19) demek, zımnen "Sözünün kalitesini yükselt!" demektir. Bunun ardından söz, sözlerin şahı olan "Allah'ın sözlerine" getirilir:

"Ve eğer dünyanın tüm ağaçları kalem olsa denizleri de mürekkep, buna yedi deniz daha eklense, Allah'ın kelimeleri yine de tükenmez" (27). İlâhî kelamın anlamının asla tüketilemeyeceği daha nasıl söylenebilir ki!

Sûrede körü körüne ataların yolunu taklit kınanır (21). Zira hakikatin referansı atalar değildir. Ancak Lokman'ın öğütlerinde olduğu gibi, ataların iyi olan öğütleri tutulmalıdır (12-19). Hiçbir ebeveynin evladına ve evladın ebeveynine yarar sağlayamayacağı o günden korkulmalıdır (33). Kelam edebiyatımızda "beş gaybi konu" (*Muğayyebât-ı Hamse*) gibi yanlış bir başlıkla tahsis edilen 34. âyet "insani bilginin sınırlılığını" söyler.

Medine ve Mekkelilere göre 33, Şam, Basra ve Kûfelilere göre 34 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*![1]

2 İŞTE BUNLAR, her hükmünde tam isabet kaydeden ilâhi kelamın âyetleridir;[2] 3 Allah'ı görür gibi hareket edenler için bir rehber ve bir rahmet olan (ayetleri);[3] 4 onlar ki namazı hakkını vererek eda ederler,[4] arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli öderler;[5] zira onlar âhirete inananların ta kendisidirler.

5 İşte onlar, Rablerinden gelen kusursuz bir rehberliğe tabidirler; ve işte onlar, evet onlardır ebedi mutluluğa erenler.[6]

6 Ama insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce (başkalarını) Allah yolundan saptırmak ve onu alay konusu yapmak için boş sözlere müşteri olurlar:[7] işte onlar onur kırıcı bir terk edilmişliğe[8] mahkûm olacaklar.[9]

7 Böyle birine âyetlerimiz okunduğu zaman sanki kulaklarında kurşun varmış gibi hiç aldırmadan serkeşçe yüz çevirir: İşte böylesini can yakıcı bir azap ile müjdele.

8 Bir de iman eden ve imanına uygun eylemler ortaya koyan kimseler var ki, her tür nimetle dolu olan cennetler onların olacak: 9 Onlar orada Allah'ın mutlaka gerçekleşecek olan vaadi uyarınca ebedi kalacak.[10] Zira O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet edendir.

---

1 *Mukatta'ât* için bkz. Nüzul sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem 1, not 1.

2 *Tilke*, "bu âyetler" ya da "bu kitabın tümü" (Bkz: 69/Yûnus: 1, not 2).

3 *Muhsinîn*'i çevirimiz için bkz. 94/Bakara: 58, not 102. Zımnen: Değil mi ki insan müebbet yolcudur? Şu halde yolcuyu ve yolu var eden Allah, yol haritasını da göndererek rahmetini tamamlamıştır.

4 *Salat* için bkz. 56/A'râf: 170 ve 94/Bakara: 3, ilgili notlar.

5 *Zekât*'ın bu anlamı için bkz. 56/A'râf: 156 ve 53/Neml: 3, ilgili notlar.

6 Lokman ve Bakara sûrelerinin ilk 5 âyetleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

7 Uyuşturucu ve uyutucu olarak kullanılan söze delalet eden *lehve'l-hadîs*, yalnız burada geçer (*Lehv* için bkz. 16/Tekâsür: 1, not 1). Zımnen: İnsanların bilgi açlığını keyif ve eğlence verici sözlerle bastırmaya kalkarak sözü bir uyuşturucu gibi kullanırlar.

8 *'Azab* "terk ve mahrumiyet" mânasındaki *'azb*'den türetilmiştir (7/Kalem: 33, not 29). Kıyamette Allah tarafından terk edilmekle ilgili bkz. 94/Bakara: 174 ve 98/Âl-i İmran: 77).

İbn Teymiyye *'azabun muhîn* ile kâfir ve münafıkların, *'azâbun azîm* ile cehennemden en sonunda çıkacak olanların azabının ifade edildiğini söyler (*es-Sârimu'l-Meslûl*, Beyrut, 1414, s. 58).

9 İbn İshak bu âyetin hakkında nâzil olduğunu söylediği Nadr b. Haris'i "Kureyş'in şeytanlarından biri" diye niteler. Pers imparatorluk başkenti Hire'de öğrendiği efsane, şarkı ve çalgı eşliğinde sefahat ve âlem yapıyordu. Peygamberî davete karşı insanların ilgisini başka tarafa yönlendirmek için iki şarkıcı kadın satın almıştı. "Allah'ın indirdiğine benzer şeyleri ben de indirebilirim" (73/En'âm: 93) diyecek kadar küstahlaşan biriydi. Hz. Peygamber genel tutumunun istisnası olarak onun Bedir'de esir düştükten sonra öldürülmesine izin vermiştir. Bu istisnai iznin Kur'ani dayanağı "küfrün önderleri" ile ilgili ilâhi talimat olsa gerektir (114/Tevbe: 12).

10 "Onlar orada ebedi kalacak" ibâresinin cehennemlikler için değil de (7) cennetlikler için kullanılması çarpıcıdır. Bu, "rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (56/A'râf: 156) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

10 O gökleri, gördüğünüz bir direk olmaksızın yarattı; ve O sizi sarsmasın diye yeryüzüne kalkmaz kımıldamaz dağlar yerleştirdi ve orada her çeşit canlı varlığın üremesini sağladı.

İşte Biz, gökten yağmuru (böyle) indiririz, akabinde orada her tür ve cinsten yararlı varlığı (böyle) yetiştiririz.[11]

11 Bu Allah'ın yaratışıdır: Haydi, gösterin bakayım O'nun dışındakiler neyi yaratmışlar? Hayır, zulme gömülüp gitmiş olanlar apaçık bir sapıklık içindedirler.

12 DOĞRUSU Biz Lokman'a[12] da (şu) hikmeti bahşetmiştik: "Allah'a şükret! Çünkü (O'na) şükreden kendi lehine şükretmiş olur. Fakat kim de nankörlük ederse, iyi bilsin ki Allah kendi kendine yeterli olandır, her tür övgüye lâyık olandır.

13 Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle diyordu: "Yavrucuğum![13] Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırma! Çünkü her tür ilâhlık yakıştırma gerçekten de korkunç bir zulümdür.[14]

14 Nitekim (Allah şöyle buyurur): "Biz insana anne babasına (iyi) davranmasını emrettik.[15] Annesi onu ağır acılara katlanarak karnında taşıdı[16] ve onun sütten kesilmesi iki yılda gerçekleşti:[17] şu halde (ey insan), Bana ve anne babana şükret; (ama sonunda) dönüş yalnızca Banadır!"[18]

---

11 Âyette Allah'ı gösteren üçüncü tekil zamirler (*halaka, elkâ, besse*) birden birinci çoğul (Biz) zamirine geçiveriyor. Zımnen bu, Allah'ın insan zihninde kişileştirilemezliğinin ve hiçbir beşeri dilin imkanlarının O'nu olduğu gibi tavsife güç yetiremeyeceğinin ifadesidir.

12 Başta Taberî olmak üzere bazı müfessirlerin verdiği malumattan çıkan sonuç, Lokman'ın tarihte Ezop (Aisopos) adıyla efsaneleşen kişi olduğu ihtimalini güçlendirir. Kur'an'da bilge bir kişiliğin simgesi olarak takdim edilen Lokman, tıpkı Kehf sûresinde Musa'ya hikmet öğreten "bir kul" gibi, hikmetli şahsiyeti karakterize eder. MÖ. 6. yüzyılda yaşadığı sanılan Ezop'un tevhidi bir inanca sahip olduğunu onun ölüm şeklinden anlıyoruz. O, şirke sapan Delphoilileri iğneleyen sözleri yüzünden halkın inancına karşı gelmekle suçlanıp Hyampaca kayasından atılarak katledilmiştir (*M. Larousse*).

13 Binlerce yıl önce gök kubbeye salınmış bu altın öğütleri ölümsüzleştiren Kur'an, adeta tüm muhataplarına, sadece Lokman'ın oğlu Ankâ değil "Hepiniz Lokman'ın çocuklarısınız" demektedir.

14 Sahabenin inen vahyi hayata koyma konusundaki ciddiyetini tüm çıplaklığıyla ortaya koyan olaylardan biri, bu âyet sebebiyle yaşandı. Âyet inince sahabeyi bir endişe kapladı. Allah Rasulü'ne gelip dediler ki: "İmana zulüm karıştırmamaya hangimizin gücü yeter ki?!" Allah Rasulü buyurdular: "Bakın, bu zulüm sizin anladığınız zulüm değil; Lokman'ın şu sözünü işitmez misiniz?" dedi ve bu âyeti okudu (Buhârî, *Tefsir* 6:20).

15 Allah Rasulü'ne Mekkeli inkârcıların yönelttiği "Ebeveyni evladından ayırıyor" suçlamasına zımni cevap.

16 Çocuğun annesine zorunlu olarak bağımlı olduğu dönemi ifade ettiği gibi, zımnen annenin kendini toparlama süresini ifade eder.

17 Krş. 86/Ahkâf: 17 ve sûrenin girişi.

18 Anne-baba ile ilgili tavsiye sürecinde yer alan ilk âyet bu olsa gerektir. Bunu, 15. âyet ile dengeleyemeyen mü'min gençleri uyaran 68/İsra 23-24 ve Ankebut 8. âyetler izler. Âyet, Mekke'de yeni vahye iman eden gençlerle onların aileleri arasındaki inanç çatışmasına dengeli ve ahlâkî bir çözüm sunmaktadır. Formül bellidir: Anne-baba için Allah'ın ve O'nun Rasulü'nün hukukunu çiğnememek, fakat bunun dışında onlara iyi davranmak.

15 Yine (Allah): "Eğer hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi[19] Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, asla onlara itaat etme! Yine de onlara şu (geçici) dünyada iyi davran ve yönünü Bana dönenlerin yolunu izle! En sonunda elbet Bana döneceksiniz ve yapıp ettiğiniz her şeyin (gerçeğini) size bir bir göstereceğim" (diye buyurur).

16 (Lokman): "Yavrucuğum! (Yapıp ettiğiniz) o şeyler isterse bir hardal tanesi kadar olsun, ister bir kayanın bağrında, ister göklerin derinliklerinde, isterse yerin altında saklı bulunsun; Allah onu bulup ortaya çıkarır: çünkü Allah (ilmiyle) her şeye nüfuz eder,[20] her şeyden haberdardır.

17 "Yavrucuğum! Allah'a kulluğunu hakkıyla yerine getir,[21] her zaman iyi ve doğru olanı önerip kötü ve yanlış olandan sakındır; başına gelenlere göğüs ger![22] Şüphesiz bütün bunlar kararlılık ve direnç isteyen işlerdendir."

18 "Kasıntılık yapıp insanlara karşı böbürlenme ve yeryüzünde çalım satarak dolaşma! Zira unutma ki Allah kendini beğenmiş kibirliyi sevmez.[23]

19 (Hayat) yürüyüşünde dengeli ol ve sesini yükseltme![24] Unutma ki seslerin en çirkini eşeğin sesidir."[25]

20 İŞTE (ey insanlar), görmez misiniz ki Allah göklerde ve yerde bulunan her şeyi emrinize âmâde kılmıştır; açıktan ve gizli olarak size nimetlerini bol bol ihsan etmiştir?[26]

Ne ki yine de insanlar içerisinden herhangi bir bilgiye, yol gösterici bir kılavuza ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışan kimseler çı-

---

19 Zımnen: Tanrı olarak bilinmesi ve nitelenmesi doğru olmayan bir şeyi (Krş: 89/Ankebût: 8, not 8).

20 *Latîf* özellikle *habîr* ile kullanıldığı bu gibi yerlerde, *kesafet*'in karşıtı olan *letafet*'ten sıfat-ı müşebbehe olarak gelir. Mânevî duyulara *letâif*, ince nükteye *latîfe* denmesi de bundandır. "Allah'ın akıl-sır ermez bilgisiyle her şeye nüfuz ettiğini, hiçbir şeyin buna engel teşkil edemeyeceğini" ifade eder (Râğıb). İlâhî bilginin aklın sınırlarını fersah fersah aşan tabiatına zımnî bir atıftır.

21 Lafzen: "Salatı ikame et!" Çevirimizin gerekçesi için bkz. 9/A'lâ: 15 ve 43/Meryem: 59, not 15 ve 65.

22 *Emr* "öneri" mânasındadır (Bkz: 2/'Alak: 12, not 15). Zımnen: Ey muhatap! Pasif iyi olmak yetmez, aktif iyi ol ve iyiliği çoğalt! "Başına gelenlere göğüs ger", zira iyiliği önerip kötü ve yanlış olandan sakındıranın başına mutlaka iş gelir. Kötüler pasif iyilerden değil aktif iyilerden rahatsız olurlar. Âyetin son cümlesi bu zımnî manalı teyit eder.

23 *Muhtâl*, "Kendinde olağanüstü fazilet vehmederek kurumlanma" anlamına gelen *ihtiyal*'den türetilmiştir (Krş: 96/Hadîd: 23).

24 "Sesini yükseltme!" Zımnen: Sözünün kalitesini yükselt! Söz etkisini sesin yüksekliğinden değil, taşıdığı hakikatin gücünden alır. Gücün sözüne değil, sözün gücüne itibar et! Gücünü, buyurganlığı ve otoriterliği temsil eden sesten değil, içerikli ve nitelikli sözden al! Burada, adeta 6. âyetteki "içeriksiz söze" gönderme yapılmakta, sözün kalite açığını sesle kapatma yerilmektedir.

25 Zımnen: Sözün kerameti sesin yüksekliğinden kaynaklansaydı, eşeğin anırışı sözlerin en etkilisi olurdu. Oysa ki durum tamamen bunun aksinedir. Söz gücünü taşıdığı hakikatten alır. Ve hak sözün gücü, çağlar geçse de, gücün sözüne erinde-gecinde galip gelir. Tıpkı Lokman'ın hikmetli sözleri gibi.

26 Gerçek keşif, kanunları değil, o kanunları koyanı keşfetmektir.

kabilmektedir.[27] 21 İşte böylelerine "Allah'ın indirdiklerine uyun!" denildiğinde: "Asla, biz sadece babalarımızın hayat tarzına uyarız!" derler.[28]

Ne yani, Şeytan onları çılgın bir ateşin azabına[29] çağırmış olsa da mı (bunda ısrar edecekler)?

22 Ama[30] kim de bütün varlığıyla görürcesine inandığı[31] Allah'a teslim olursa,[32] işte o kopmaz bir halkaya sımsıkı yapışmış olur: en nihayet her iş döner dolaşır, sonucunu takdir etmesi için Allah'a varır.[33]

23 Kim de inkâra saparsa, artık onun inkârına üzülmen gerekmez. (Nasıl olsa) sonunda Bize dönecekler; ve Biz yaptıklarını(n iç yüzünü) bir bir kendilerine haber vereceğiz: çünkü Allah göğüslerdeki en mahrem sırları bilendir. 24 Tadımlık bir hazzı kısa vâdede tüketmelerini sağlarız; ardından onları altında ezilecekleri ağır bir azaba mahkûm ederiz.

25 [34] EĞER onlara kalkıp da sorsan "Gökleri ve yeri yaratan kimdir?" diye, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. Sen de "Hamd Allah'a mahsustur" de! Ne var ki onların çoğu bunu dâhi kavramaktan acizdirler.

26 Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir; şüphesiz Allah var ya: işte O'dur kendi kendine yeterli olan, her tür övgüye lâyık olan.

27 Ve eğer dünyanın tüm ağaçları kalem olsa denizleri de mürekkep, buna yedi deniz daha eklense, Allah'ın kelimeleri yine de tükenmez:[35] çünkü Allah'tır her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden.[36]

---

27 Aynı ibâre için Hac 8. ve onunla bağlantılı Hac 3. âyete bakınız. Bu âyette inkârın üç sebebi zikrediliyor: 1) Herhangi bir bilgiye dayanma ihtiyacı duymayanlar: Bir sonraki âyette bunun gerekçesi babaları taklit olarak veriliyor. Yani kafalarını kullanmayanlar. 2) Yol gösterici bir kılavuza dayanmayanlar: İlle de taklit edeceklerse, doğru yoldan giden bir rehberi izlemeleri gerekirken, yanlış rehberi izleyenler. Bunlar birincilerden daha aşağıdadırlar. 3) Bir belgeye dayanmayanlar: Kur'an vahyinden önceki vahiylerden hiç birini gündemine almamış olanların tartışmak için geriye tek dayanakları kalıyor: ya Nadr b. Haris'in yaptığı gibi "Pers mitolojisi" ya da "atalar yolu" nostaljisi.

28 *Mâ...'aleyh* kalıbına verdiğimiz "hayat tarzı" anlamı için bkz. 98/Âl-i İmran: 179, not 144.

29 *'Azabi's-sa'ir* için bkz. 40/Furkan: 11, not 18.

30 Hal ya da itiraziyye olması muhtemel *vav* için tercih ettiğimiz "ama" karşılığı, bu âyetin 20. âyetteki karakterle zıtlık içerdiği gerçeğine dayanır.

31 *İhsan*'ın bu tanımı Hz. Peygamber'e aittir.

32 Krş. 94/Bakara: 112'nin girişi.

33 Benzer bir ibâre için bkz. 91/Hac: 41.

34 Metnin başında çeviride görünmeyen bir vav vardır. Bu vavın ibtidaiyye vurgusu "BÜYÜK HARFLERLE" belirginleştirilen çeviriye paragraf başı olarak yansımıştır.

35 Yazılı olan ve olmayanıyla birlikte bütün bir yaratılmışlar evreni Allah'ın âyetleridir. Bu muhteşem âyet, çok küçük bir kısmından haberdar olduğumuz bu evrenin tamamını bilme iddiasının ne kadar yersiz olduğunu söyler. Bununla beraber, söz konusu âyetlerin kelimelerdeki tezahürü olan bu vahyin sözel imkanlarının da tüketilemeyecek kadar zengin ve büyük oluşuna delalet eder. Bu mucizevi gerçek, vahyi anlama çabasına giren her samimi muhatap tarafından fark edilecektir. Kur'an vahyinin hâlâ indiği günkü gibi hayatı inşa eden aktif ve müdahil bir özne olması bu özelliğinden kaynaklanır. Bu âyet, tabiatın bitmez tükenmez bir bilgi hazinesi olarak keşfedilmeyi beklediğinin de zımnî ifadesidir (Bkz: 62/Kehf: 109).

36 Muhteşemsin Allah'ım! İhtişamın karşı-

28 Hepinizin yaratılması ve tekrar diriltilmesi, (O'nun için) bir tek can(ın yaratılması ve diriltilmesi) gibidir: Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi tarifsiz bilir.

29 Fark etmez misin ki (ey insan): Allah geceyi uzatıp gündüzü kısaltıyor ve gündüzü uzatıp geceyi kısaltıyor;[37] O güneşi ve ayı bir yasaya tabi kıldı da, her biri sonu yasayla belirlenmiş bir süre[38] dolduncaya kadar hareketini sürdürüyor?[39]

Yine (bilmez misiniz) ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır?

30 İşte bu yüzdendir ki Allah mutlak hakikatin ta kendisidir ve onların O'nun dışında yalvarıp yakardığı her şey bütünüyle batıldır: evet o Allah ki yüce olan O'dur, ulu olan O'dur.[40]

31 Görmez misiniz ki (ey insanlar), O'nun (müdahalesinin) delillerini size göstermek için gemiler denizde Allah'ın nimeti sayesinde yol alıyorlar? Elbet bütün bunlarda, derin bir şükran duygusuyla (O'na) kullukta direnenler için mesajlar vardır.

32 Derken, dalgalar onları zifiri gölgeler gibi kuşattığında, yalnız O'na yönelerek başlarlar Allah'a yalvarıp yakarmaya; fakat onları sağ salim karaya çıkarır çıkarmaz, onlardan kimileri ortada kalarak (inanmakla inanmamak arasında) bocalar durur:[41] zaten âyetlerimizi, habis[42] kâfirlerden başkası bile bile inkâr etmez.

33 EY insanlık Rabbinize karşı sorumluluğunuzu hatırlayın! Dahası ne anne babanın çocuğuna, ne de çocuğun anne babasına hiçbir fayda sağlamayacağı bir günün dehşetinden sakının! Unutmayın ki Allah'ın vaadi gerçekleşecektir: şu halde bu dünya hayatı sizi asla ayartmasın; dahası, aldatıcının hiçbir türü sizi Allah (hakkındaki asılsız düşünceler) ile aldatmasın.[43]

34 Şu da bir gerçektir ki, Son Saat'in bilgisi sadece Allah katındadır: yağmuru yağdıran O'dur; rahimlerde yer tutanı O bilir; oysa ki hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Dahası hiç kimse yarın hangi mekânda öleceğini bilemez.[44]

---

sında kamaşmayan göz kör, secdeye kapanmayan kalp ölü, kıyama kalkmayan akıl felçtir.

37 Krş. 98/Âl-i İmran: 27.

38 *Ecel*'in bu anlamı hakkında bkz. 70/Hûd: 3, not 7.

39 Zımnen: Ya sen ey insan! Sen neyin etrafında pervanesin? Bunu Allah'ın bilmediğini mi sanıyorsun?

40 Eşyanın O'ndan bağımsız bir hakikati olduğunu düşünenler, mantığın en temel kuralını yok sayarlar.

41 Veya: "dengeyi tutturur". Tercihimizde ve parantez içi açıklamamızda bu âyete benzeyen Ankebut 65 ve 68/İsra 67'ye dayandık. Mücahid bunu, küfründe devam ettiği yönünde anlamıştır (Taberî).

42 Bu âyetteki *hattâr* ve *kefûr*, 31. âyetteki *sabbâr* ve *şekûr*'un mukabilidir.

43 *Garûr, ğurûr* olarak okunduğunda anlam şöyle olur: "Allah, hiçbir şekilde sizi aldatma sebebi yapılmasın!" *Ğarûr*: şeytani dürtüler ve ayartıcı düşünceler. "Allah ile aldatmak", Allah hakkındaki kuruntu kabilinden düşüncelerin peşine takılmak. Zımnen: "Nasıl olsa affeder" diyerek O'nun affını istismar etmeyin!

44 Bu âyette sayılanlar, farklı lafız ve cümlelerle hadis olarak da rivayet edilmiştir. Buhari'nin naklettiği beş hadis de İbn Ömer'e dayanmaktadır. Bu rivayetlerden ikisinde Hz. Peygamber "Gaybın anahtarı beştir" der ve Lokman sûresindeki bu âyete atıf yapar. Diğer üç rivayette ise âyete atıf yapılmaz. Bu üç hadiste beş şeyi Allah'tan başka kimse bilemez: 1) Yarın ne olaca-

Şüphesiz Allah'tır her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan.[45]

ğı, 2) Rahimlerde olan, 3) Kişinin nerede öleceği, 4) Yağmurun ne zaman yağacağı, 5) Yarın ne kazanılacağı ve /veya kıyamet saati. Oysa ki, bu âyete atıf yapan Buhari'deki ilk iki rivayette tıpkı bu âyette olduğu gibi Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeyler sadece gelecekle sınırlıdır: 1) Kıyametin zamanı, 2) Kişinin yarın ne kazanacağı, 3) Kişinin nerede öleceği. Âyette "yağmur yağdıran O'dur" buyurulmaktadır. Bu cümlede yağmur konusundaki bilgiyi Allah'a hasreden bir mâna yoktur. Aynı şey bir sonraki "rahimlerde yer tutanı O bilir" cümlesi için de geçerlidir. Diğer üç hususdaki bilgi Allah'a tahsis edilirken, bu iki husus tahsis olmadan zikredilir.

45 Ey parçayı gören, parça parça yaşayan ve paramparça olan insan! Bütünü göremiyorsun, bir adım sonra başına neyin geleceğini bilemiyorsun, itiraf et! Bari gören ve bilen Allah'a inan ve O'na teslim ol!

SEBE' SÛRESİ

Nüzûl: 76
Mushaf: 34

Sûre *Sebe'* adını, 15-20. âyetlerinde sözü edilen Sebe uygarlığından alır. Sebe, Okyanus-Akdeniz arasındaki Baharat Yolu'na hükmeden Güney Arabistan'daki su uygarlığının adıdır. Hadis ve tefsir kaynaklarında sûrenin anıldığı tek ad budur.

Sûre Mekke'de inmiştir. Aksi görüşler ikna edici delillerden yoksundur. Bazı âyetlerinin Medine Dönemi'ne ait olduğu iddialarını, En'âm sûresinin girişindeki kriterler doğrulamaz.

Sûrenin iniş zamanını tesbitte, "Eğer Biz dileseydik onları yerin dibine geçirir ya da göğü başlarında paralardık" mealindeki 9. âyet yol göstericidir. Bu âyet, İsrâ 92'deki "İddia ettiğin gibi göğü başımızda paralamalısın" meydan okumasına bir cevap niteliğindedir. Bu, Sebe'nin İsrâ'dan sonra indiğinin delilidir. Konusuna bakarak sûreyi boykot sonrasına, peygamberliğin 11. yılına yerleştirebiliriz. Tüm ilk tertiplerde Lokman-Zümer arasında yer alır.

Sûre hepsi de Mekkî olan Fâtiha, En'âm, Kehf ve Fâtır sûreleri gibi Allah'a hamd ile başlar. İnsanın kula ya da maddeye kulluğuna yol açan *şirki* reddeder. Görünen âlemin görünmeyenle, parçanın bütünle, her şeyin her şeyle, ve her şeyin Allah'la deruni bağlantısına vurgu yapar. Varlığın anlam ve amaçlılığına dikkatimizi çeker (1-5).

Göğün ve yerin bilgisinin göze görünenden ibâret olmadığını, bunun görünmeyene nisbetle çok az olduğunu vurgulayan 9. âyet, zımnen muhataplarını görülmeyeni bilmek için çaba göstermeye teşvik eder. Bunun sonucunda elde edilecek kudret ve ihtişam varlığın yaratılış amacına uygun da kullanılabilir, aykırı da. Birincisine Davud ve Süleyman örnekleri verilir (10-14). İkincisine ise Sebe Uygarlığı (15-21). Fakat bütün bu örneklerin ortak bir yanı vardır: Dünyevî her iktidar geçicidir, kalıcı olan Allah'ın mutlak iktidarı ve âhiretin ebedi mutluluğudur.

Bu mutluluk ancak diri bir Allah bilinciyle elde edilir. Tıpkı 46. âyette buyurulduğu gibi: "Size tek bir öğüdüm var: ister başkalarıyla beraber ister yalnız başınayken, Allah'ın huzurunda bulunduğunuzu asla (unutmayın)"

Sahici olanın kalıcı, sahte olanın geçici tabiatına atfın ardından (49) gelen şu âyet, hidayetin mahiyetine de dikkat çeker: "Eğer yoldan saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum; yok doğru yolu bulursam, Rabbimin bana yol göstermesi sayesinde bulmuş olurum" (50).

Sûre çoğunluğa göre 54, Şam ekolüne göre 55 âyet olarak taksim edilmiştir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 HAMD, tümüyle göklerde ve yerde var olan her şeyin gerçek sahibi Allah'a mahsustur;[1] yine hamd öteki âlemde de, tümüyle O'na mahsus olacaktır:[2] zira yalnız O'dur her hükmünde tam isabet kaydeden, her şeyden haberdar olan. 2 Toprağa giren ve oradan çıkan her şeyi, yine gökten inen ve göğe yükselen her şeyi O bilir;[3] ne ki tarifsiz bağışlayan da, eşsiz merhametin kaynağı olan da yine O'dur.

3 Ama küfürde direnenler "(Kıyamet) Saati asla gelip bizi bulmayacak!" dediler.

De ki: "Hayır, Rabbime andolsun ki o mutlaka gelip sizi bulacaktır!"

O, idraki aşan hakikatleri bilendir.[4] Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey bile O'nun bilgisinden kaçıp kurtulamaz:[5] İster bundan daha küçük olsun, ister daha büyük; bütün bunlar kesin ve net bir yazılım ve yasayla kayıt altına alınmıştır.[6] 4 Ki böylece O, iman eden ve imanla uyumlu eylem üretenleri ödüllendirecektir: işte böylelerini limitsiz bir bağış ve tarifsiz güzellikte bir rızık beklemektedir.[7] 5 Ama mesajlarımızı amacından mahrum bırakmak için çaba gösterenlere gelince: işte böylelerini de, (bu) çirkinlikten dolayı acıklı bir azap beklemektedir.

6 BİLGİ ve bilginin amacını kavrama yeteneğiyle donatılmış olanlar,[8] Rabbinden sana indirilenin hakikatin ta kendisi olduğunu; ve O yüceler yücesi, O tüm övgülere lâyık olanın yoluna yönelteceğini görmektedirler.

7 Beri yanda inkâra saplanmış olanlar (yandaşlarına) derler ki: "Siz paramparça olup dağıldıktan sonra, size yeniden yaratılacağınızı haber veren bir adam gösterelim mi? 8 O uydurduğu yalanı Allah'a mı isnat ediyor, yoksa kendisinde delilik belirtileri mi var?"

Hayır! Asıl âhirete inanmayan kimseler, can yakıcı bir terk edilmişliğe[9] ve en uç

---

1 Bir sonraki cümlede yer alan *âhiret* kelimesinin buradaki zımni karşılığı "bu dünya"dır. Şükür sadece verince, hamd verince de alınca da yapılır. Zira: 1) Her şey O'nundur. 2) O verdiğinden bir kısmını alınca, geriye kalan yine O'nundur. 3) Daha büyüğünü vermek için alabilir. 4) Daha büyüğünü de alabilirdi. 5) Yeniden verecek biri varsa yine O'dur.

2 Bkz. "(Cennete girince) diyecekler ki: Hüznü bizden gideren Allah'a hamd olsun!" (42/Fâtır: 34)

3 "İnen" ve "çıkan", maddî-mânevî bir çok şeyi kapsar: yağmur-filiz, vahiy-dua, nüzul-mirâç, melek-ruh, gazap-isyan, akıbet-eylem... Âyetin devamı, bu son iki şıkkı teyit eder.

4 İlk âyetin sonundaki Allah'ı gösteren zamirin ikinci haberi olarak. Yok eğer *Rabbi*'nin sıfatı olarak okunursa, bu durumda bir önceki cümlenin anlamı şöyle olur: "Hayır, idraki aşan hakikatleri bilen Rabbime andolsun ki..." *Ğayb*'ın "idraki aşan hakikatler" anlamı için krş. 53/Neml: 65, not 67.

5 Benzer bir âyet için bkz. 69/Yûnus: 61.

6 *Fî kitâbin mubinin*'deki lugavi belirsizlik ve lafzî apaçıklığın izahı için bkz. 70/Hûd: 6.

7 *Mağfiretun* ve *rizkun*'daki belirsizlik, çeviriye "limitsiz" ve "tarifsiz" olarak yansımıştır.

8 Lafzen: "bilgi verilmiş olanlar". (*'İlm*'in tarifi için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75)

9 *'Azab*'ın kök mânasına dayanarak (Bkz: 7/Kalem: 33, not 29). Açıktır ki *dalâl* ile birlikte, üstelik ondan önce kullanılan *'azâb* muhatapların âhiretteki değil dünyadaki halini ifade etmektedir. Dolayısıyla buradaki *'azâb* âhirette değil dünyada yaşanan ve kelimenin kök

noktada bir sapıklığa mahkûm olacaklar.

9 Onlar gökten ve yerden ne kadarını önlerine serdiğimize, ne kadarını da kendilerinden gizlediğimize bakmazlar mı?[10] Eğer Biz dileseydik, onları yerin dibine geçirir ya da göğü başlarında paralardık.

Şüphe yok ki bütün bunlarda, O'na yönelen her bir kul için mutlaka alınacak bir ders vardır.[11]

10 DOĞRUSU Biz Davud'u da katımızdan (işte bu nedenle) ödüllendirmiştik:[12] "Ey dağlar! Onun sesine ses katın![13] Siz de (öyle yapın ey) kuşlar!"[14]

Dahası, Biz ondaki bütün katılığı ve sertliği yumuşattık[15] (ve dedik ki): 11 "işleri en güzel, en ideal bir şekilde hakkını vererek yap ve onlar arasındaki ölçü ve uyumu gözet!"[16]

Ve hepiniz Allah'ı razı edecek işler yapın! Çünkü Ben, yaptığınız her işi görmekteyim.

12 SÜLEYMAN'a emrine de rüzgarı âmâde kıldık: onun gidişi bir aylık mesafeyi, dönüşü yine bir aylık mesafeyi bulu-

---

anlamıyla Allah'la ilişkinin kesilip, terk edilme cezasıdır. Bu da bir tür dünyada çekilen vicdan azabıdır (Krş: Elmalılı).

10 Veya: "Ne o, yoksa onlar gök ve yerden duyularına sunulan ve duyularının ötesinde olan şeyleri görmeyecek kadar kör müdürler?" Bu anlamda duyularla algılananın ötesinde tabiatın duyularla algılanamayan bilgilerine de sahip olmak teşvik edilmektedir. Zımnen: İnsan maddî varlıkların dâhi çok az bir kısmını biliyorsa, ya maddî olmayan varlıklar hakkındaki bilgi yetersizliğini varın siz düşünün.

11 Allah'a yönelenlere neler vaad edildiği, Hz. Davud örneği üzerinden verilecektir.

12 Yani: Tevbe edip Rabbine yöneldiği için.. Bir önceki âyetin sonundaki "yönelme", Hz. Davud'un tevbesine üstü kapalı bir atıf içermektedir (Bkz: 55/Sâd: 24).

13 *Evb*, "bir tür dönme, geri gelme", *te'vîb* "sesin yankı yapıp daha gür dönmesi" (Krş: 79/Enbiya: 79). İnsan, canlı cansız demeden bütün bir tabiatla deruni bir diyalog içinde olmaya çağrılmaktadır. *Mezmurlar*'dan: "Dağlar balmumu gibi eridi" (12/Kadr: 5); "Ey dağlar, ey tepeler! Neden koçlar, kuzular gibi sıçrıyorsunuz?"; "Ey dünya, titre!" (24/Nâs: 6 ve 8).

14 Zımnen: Ey insanlar! Dağlar ve kuşlar gibi siz de varlık korosuna katılıp o varoluş ilâhisini terennüm edin!

15 Lafzen: "onun için demiri yumuşattık". Tercihimiz *hadid* kelimesinin mecazi anlamına dayanmaktadır. Kâf 22. âyette "bakışın bugün daha keskin" derken *hadid* bu mecazi anlamıyla kullanılır (Bu anlama ulaşmamda Esed'in katkısını yad etmek zorundayım). Geleneksel tefsirin lafzî anlamda aldığı *hadid* (demir) kelimesi, Arap dilinde mecazen "sert mizaç, keskin tavır için kullanılır. Türkçe'ye de geçmiş olan *hiddet* aynı anlama gelir (*Lisân*; *Tâc* ve hassaten *Esâs*).

16 Metindeki *sâbiğât* (t. *sabiğah*) "ideal, mükemmel, bol, tam, kapsamlı, dökümlü, o işin hakkını vererek yapmak" anlamına gelir ve çoğul kullanımda genellikle isim işlevine sahiptir (*Lisân* ve *Külliyât*). *İ'mel sâbiğâtin* ibâresini, hemen arkadan gelen *i'melû sâlihan* ibâresinin ışığında *i'mel sâlihâtin* çağrışımıyla anlamak gerekir. *Serd*, "bir bütünü oluşturan parçaların birbiriyle uyumlu ilişkisi" anlamına gelir (*Lisân*). Bu ibâre "zırh imali" gibi zanaatla ilgili maddî bir içeriğe sahip olmaktan daha çok (aynı durum Enbiya 80 için de geçerlidir), vahyin eksenini oluşturan ahlâkî davranış kalıplarıyla ilgili mânevî bir içeriğe sahip olsa gerektir. Hemen ardından gelen "sâlih amel" talimatı da bunu teyit etmektedir. Âyetin sonu, hayatı dengeli yaşama çağrısıdır. Kur'an bu çağrıyı farklı yerlerde farklı formlarla yapar (75/Lokman: 19; 94/Bakara: 143).

yordu.[17] Ve ergimiş metal cevherini onun için akıttık;[18] yine cinlerden[19] bir kısmı, Rabbinin izniyle onun emri altında çalışıyordu; ve onlardan hangisi emrimizden çıkarsa, ona çılgın bir ateşin[20] azabını tattırıyorduk. 13 Onlar, arzusuna göre ona mabedler,[21] heykeller,[22] göletler gibi yekpare dökümden havuzlar ve yere tesbit edilmiş dev küvetler yapıyorlardı.[23] (Biz de dedik ki): "Ey Davud'un inanç ailesi;[24] şükretmek için çok çalışın! Ne ki, samimi kullarım arasında bile hakkıyla şükreden pek azdır.[25]

14 (Süleyman'ın görkemli iktidarına rağmen) bir zaman geldi ölüm hakkındaki yasamız ona da hükmetti; bastonunu kemiren ağaç kurdu da olmasaydı, öldüğünü onlara bildiren bir delil asla olmayacaktı;[26]

---

17 Lafzen: "sabah çıkışı/akşam dönüşü.." Gemilerin rüzgar gücüyle gidiş gelişini hayvanların sabah çıkıp akşam dönüşüne benzeten mecazi bir kullanım (*Mecâz*). Hz. Süleyman'ın inşa ettirdiği dillere destan deniz ticaret filolarına atıf olsa gerektir.

18 Eski Ahid'de de geçtiği gibi Hz. Süleyman'ın bakır, demir ve bakır katkılı metal alaşımları kullanarak inşa ettiği sanat şaheseri yapılara atıf (II. *Tarihler* 4: 1-18).

19 Veya: "cin (gibi elle avuca sığmayan) kimselerden". Bu âyet, 41. âyet ışığında anlaşılmalıdır. Kur'an tıpkı şefaat konusunda olduğu gibi cin konusunda da ilk muhataplarının tasavvurunu reddeder. Tıpkı şeytan gibi cin kelimesini de, hem görünmeyen varlıklar hem de ender görünen türler için kullanır. Burada Hz. Süleyman'ın emri altında çalışan "cin gibi ele avuca sığmayan", "cin fikirli" birileri kastedilse gerektir. Sâd 37'de aynı kimselerden "şeytanlar" diye söz edilmesi bu yorumu güçlendirir. Bu durumda cin, hem melekler gibi görünmeyen varlıklar hem de "cin gibi" zapt edilmesi zor ve bir o kadar da marifetli kimseler için kullanılan çok anlamlı bir kelimedir. Kur'an'da "cin" bir cins isim, "şeytan" ise bir sıfat olarak kullanılır. Bundan dolayı "Allah şeytanı lânetledi" denildiği halde, benzer bir ibâre cinler için gelmez. *Cinn*'in bir anlamı da, bizatihi görünmez olmayıp o zamana kadar görülmemiş bölge insanın yabancısı olduğu garip kimseler veya yabancı varlıklardır (Msl. 86/Ahkâf: 29-32; 63/Cin: 1). Bazen de ilk muhataplarının tasavvurundaki muhayyel ve efsanevi varlığı ifade eder (76/Sebe': 12-14 ve 79/Enbiya: 82). Kur'an'ın bu atıfları yapmaktan maksadı, cahili geleneğin ürettiği görünmeyen varlıklarla ilgili vehmî tasavvuru onaylamak değil, bunun üzerinden ahlâkî öğüt vermektir.

20 *Sa'ir*'in bu anlamı için bkz. 32/İnsan: 4, not 7.

21 Lafzen: "mihraplar". *Mihrab* (ç. *meharîb*), hem alet ismi hem de mübalağa kalıbıdır. "Korunan, uğruna savaşılan" anlamına gelir ve mabedi sembolize eder.

22 Eski Ahid'de şöyle bir ibare yer alır: "Ve altı basamak üzerinde iki tarafta 12 aslan duruyordu." (I. *Krallar* 10: 20).

23 Bu yekpare dökümden havuzlar ve dev küvetler Eski Ahid'de de yer alır (II. *Tarihler* 4:1-6; II. *Tarihler* 4:6).

24 *Âl*'in anlam alanı, kan bağına delalet eden *ehl*'den daha geniştir (Krş: 53/Neml: 57, not 60).

25 Gereği gibi şükür, nimetin gerçek sahibini bilmektir. İktidar ve refahın devamı, nimetin gerçek sahibinin bilinmesi ve şükrünün eda edilmesiyle, yani onun bir emanet olduğunun bilincinde olarak üzerine tir tir titrenilmesiyle mümkündür. Buradaki hitap bu âyetin tüm muhataplarınadır. Çünkü her mü'min muhatap Davud'un inanç ailesine mensuptur.

26 Zımnen: Cihana hükmeden Süleyman da olsa, her dünyevi iktidar gelip geçicidir. Allah her iktidara, onu yıkacak birilerini musallat eder. Nitekim Hz. Süleyman'dan sonra kurduğu muhteşem devlet oğlu Rehoboam'ın zevk ve sefahate dalması sonucu parçalanmıştı. Bu âyetten, Hz. Süleyman'ın ölümü üzerine, bir iç kargaşaya meydan vermemek için sanki yaşıyor-

nihayet (baston kırılıp) Süleyman devrilince, (bir gerçek) anlaşılmış oldu: eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı, o küçük düşürücü cezaya katlanmalarına gerek kalmazdı.[27]

15 DOĞRUSU (bu),[28] yurtlarında bir nice ibret bulunan Sebe halkı için de geçerliydi:[29] sağdan ve soldan boylu boyunca uzanan cennetler (gibi bir doğa, hal diliyle sanki şöyle sesleniyordu): "Rabbinizin size bahşettiği rızıktan nasiplenin, ama O'na olan şükrünüzü de eda edin! (İşte) tarifsiz güzellikte bir yurt ve tarifsiz bağışlayıcı bir Rab!"[30]

16 Ne var ki onlar yüz çevirdiler. İşte bu yüzden Biz onların üzerine (barajlarını) yıkan şiddetli bir sel[31] gönderdik ve o iki has bahçeyi, acı meyveli çalılar[32] ve ılgınlarla[33] kaplı, içerisinde birkaç sedir cinsi ağaç[34] bulunan harap bir bahçeye çevirdik.

17 İnkârda inat etmelerinden dolayı onları işte böyle cezalandırdık: biz nankörlerden başkasını hiç cezalandırır mıyız?[35]

18 Biz (bu helâkten önce) onlara, mübarek kıldığımız şehirlerle kendileri arasına birbirine nazır beldeler inşa ed(ecek kudret ver)dik; ve bunlar arasında düzenli ulaşımı temin ettik; (ve bu yolla) "Geceler ve gündüzler boyunca güvenli bir biçimde yolculuk yapın!" (demiş olduk).[36]

---

muş izlenimi verme amacıyla siyasî bir tedbir alındığı da çıkarılabilir. Bu durumda âyet, bu tür tedbirlerin dünyevi iktidarın geçiciliği yasasını değiştirmediğini ifade eder. Öte yandan âyet nüzul ortamı insanının cinlerin gaybı bildiğine dair batıl inançlarını reddeder. Zımnen der ki: Eğer cinler gaybı bilselerdi, Süleyman'ın öldüğünü bilirler ve boşuna yorulmazlardı.

27 Yukarıdaki Davud ve Süleyman örnekleri, başta ilk muhatap Hz. Peygamber olmak üzere tüm mü'minlerin iktidarla ilişkilerine ibret olarak sunulmaktadır. Fakat aşağıdaki Sebe örneği, başta cahili muhataplar olmak üzere tüm inkârcıların iktidar tasavvurlarına yönelik bir uyarıdır.

28 Yani: 'dünyevî iktidarın geçiciliği' yasası. Krş. "o (iyi ve kötü) dönemleri Biz insanlar arasında döndürür dururuz" (98/Âl-i İmran: 140).

29 Sebe (Eski Ahid'de Şiba), milattan önceki bin yılda Hadramevt, Yemen, Necran ve Habeşistan'ın bir bölümünü içine alan ve okyanusla Akdeniz arasındaki Baharat Yolu'nu elinde bulunduran gelişmiş bir su uygarlığı. Arim Barajı, kadim çağların en büyük yapay su göletiydi. İlk yıkılışı miladi 215 tarihinde Roma imparatoru Decius dönemine rastlar. Sebe halkını teşkil eden Kahtân kabileleri bu felaketin ardından dağılarak kuzeye göç ettiler.

30 Âyet sanki şöyle demektedir: Dünyadaki her güzellik cennetteki aslına atıftır.

31 *el-'Arim*: *'Arâme*'den "şiddet ve çokluk", ya da selin ismi olarak "Arim Seli" veya Yemen ve Habeş lügatinde "suyu tutmaya yarayan set, baraj" anlamına gelir (İbn Aşur).

32 Dallarından misvak yapılan meyvesi acı olan *erak* türünden çöl iklimine özgü çalılar.

33 Yine çalı bitkilerinden olan bir ılgın (tamarix) türü.

34 Bunun bilinen sedir türleriyle bir yakınlığı olup olmadığını bilmiyoruz. Elmalılı bunu "kara yemiş" diye de bilinen "Arabistan kirazı" olarak niteler. Gölgesi en geniş ağaç olarak takdim edilmesi yaprağını dökmediğinin delilidir. Metinde "az" olduğu vurgulandığına göre, muteber bir bitki türü olmalıdır. Bir çeşit çam olan bilinen sedir türlerinden biri olması da muhtemeldir. Sedir için ayrıca bkz. 26/Necm: 14, not 8.

35 Nankörlüğün kendisi bir cezadır, nankörlük edenden nimetin alınması ikinci bir cezadır.

36 Verilen her nimet, tıpkı inen bir vahiy gibi okunup anlaşılması gereken bir mesaj taşır. Vahyin ilk muhatapları dolaylı olarak uyarılıyor; nitekim onlar doğrudan da uyarılmışlardı (67/Kasas: 57 ve 21/Kureyş: 1-4).

19 Buna rağmen onlar "Rabbimiz! Sefer menzillerimiz arasındaki mesafeyi uzat!" de(meye getirildiler[37] ve böylece kendilerine zulmetmiş oldular. Bunun üzerine Biz de onları geçmişin efsanelerine döndürdük ve param parça edip dağıttık.[38]

Hiç şüphesiz bütün bunlarda, derin bir şükran duygusuyla O'na kullukta direnen herkes için mutlaka alınacak dersler vardır.

20 Ve doğrusu İblis, onların aleyhinde kanaat belirtirken yanılmamıştı; nitekim bir gurup inanan hariç geri kalanların hepsi ona uydular.[39] 21 Oysa ki onlar üzerinde onun zorlayıcı hiçbir gücü yoktu; sadece âhirete inanan kimseleri ondan kuşku duyanlardan seçip ayıralım diye (ona izin verdik): nitekim senin Rabbin her şeyi görüp gözetmektedir.

22 DE Kİ: "Allah dışında, (kendilerinde tanrısal güç) vehmettiklerinizi çağırın. Ne göklerde ne de yerde onların zerre kadar bir gücü yoktur; üstelik onlar bu ikisinin (yönetiminde) bir ortaklığa da sahip değiller; dahası O onlar arasından kendisine bir yardımcı da atamamıştır."[40] 23 O'nun nezdinde, kendisi lehine izin verdikleri dışında hiç kimse için şefaat fayda vermez:[41] nihayet (kıyametin) dehşeti (ödül tevdi edeceklerin) kalplerinden giderilince[42] (ödüllendirilenler) soracaklar: "Rabbiniz sizin hakkınızda ne buyurdu?" Berikiler "Hak neyse onu: zaten mükemmel olan da, büyük olan da sadece O'dur"[43] diyeceklerdir.

---

37 Veya bir kıraatta inşa değil haber olarak: "Rabbimiz sefer menzillerimiz arasındaki mesafeyi uzattı." Tercihimiz şu anlama gelmekte: şükredecekleri yere fiili nankörlük yaparak hal lisanıyla böyle demeye getirdiler. Üslûp bize, her nankörün nankörlüğünün "Bu nimeti benden al!" bedduası olduğunu öğretmektedir. 15. âyetle başlayan bu sembolik üslûpta, hal dilinin konuştuğu mecazi bir diyalog hakimdir.

38 Çölleşmenin getirdiği güneyden kuzeye doğru başlayan göç dalgaları kastedilmektedir.

39 İblis: "onların çoğunu nankörlük eden kimseler olarak bulacaksın" demişti (56/A'râf: 17 ve 68/Isra: 62).

40 Allah dostlarının ve din önderlerinin, Allah nezdinde aracılık yapacağına ve aynıcalık elde edeceğine dair tüm tasavvurların reddi.

41 *Limen*'in hem şefaat edilen hem de şefaat eden kastetme ihtimaline binaen "kendisine izin verdikleri dışında hiç kimsenin şefaati fayda vermez" anlamı da verilebilir. Fakat buradaki *lâm*'ın da gösterdiği gibi *tenfa'u* fiili tümlece geçmeyip özne üzerinde kaldığı için şefaatin tür olarak tamamı olumsuzlanmıştır. Bu ve tüm şefaat âyetleri; "onlar, O'nun hoşnut ve razı olmadığı hiç kimseye şefaat edemezler" (79/Enbiya: 28) ve "De ki: şefaat yetkisi tamamıyla ve sadece Allah'a aittir" (77/Zümer: 44) âyetleri ışığında anlaşılmalıdır. Bu da şefaat'in Allah'a ait bir yetkinin kula devri değil, Allah'ın takdir ettiği ödülün sahibine tevdii olduğunu gösterir. Ödülü veren Allah'tır. Ödülü takdim izni verdiği kimseyi de böyle onurlandırır. Dolayısıyla ödülün asıl sahibinin onu sunan olmadığını ifade eder. Âyetin öncesi de ödülü gerçek sahibi dışında kimseden istememeyi ifade etmektedir (Şefaatle ilgili ayrıntılı bir sayım-döküm için bkz. Zümer: 44, not 47).

42 Buradaki diyalog ödül verilenlerle o ödülü sahiplerine tevdi etmekle onurlandırılanlar arasında gerçekleşecektir. Anlaşılan o ki bu ikinciler de büyük korku ve endişe yaşayacaklardır. Fakat onların endişesi ödül takdim izni çıkınca giderilmiş olacaktır.

43 Hem "şefaat konusundaki hakikat neyse onu", hem de "herkes neyi hak ettiyse onu" anlamına gelir. Ama özellikle ödül sahibinin sadece Allah olduğu ve bu nedenle de ödülün

24 Sor onlara: "Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?"

"Allah'tır!" de (ve ekle): "Şu takdirde biz ya da siz; ama mutlaka (ikimizden biri) doğru yoldaysa, diğeri de derin bir sapıklığa gömülmüş demektir."

25 De ki: "Ne siz bizim suçlarımızın hesabını vereceksiniz, ne de biz sizin işlediklerinizin hesabını." 26 De ki: "Rabbimiz bizi (bir gün) bir araya getirecek ve aramızda hükmünü hakkıyla verecektir: zira O her hükmü hakkıyla verendir, her şeyi ayrıntısıyla bilendir."

27 De ki: "Ona ortak olarak tasavvur ettiklerinizi bana bir gösterin bakayım! Asla yapamazsınız! Aksine O mutlak üstün ve yüce olan, her hükmünde tam isabet kaydeden Allah'tır."

28 (EY NEBÎ!) Biz seni ancak, bütün insanlık için bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik; ama insanların çoğu bunun farkına dâhi[44] varmamış olacaklar 29 ki, "Bu vaad ne zaman gerçekleşecek; eğer sözünüze sadıksanız (söyleyin)?" diyorlar.[45]

30 De ki: "Sizin için bir gün tesbit edilmiştir: (o gün geldiğinde) ne onu bir an erteleyebilir, ne de atlatabilirsiniz".

31 İnkarda ısrar edenler dediler ki: "Bizler ne bu Kur'an'a inanırız, ne de geçmiş vahiylerden bugüne kalanlara."

Sen o haddini bilmezlerin,[46] Rablerinin huzuruna tutuklanmış olarak getirildikleri zaman suçu (nasıl) birbirlerine attıklarını bir görmeliydin!

Mustaz'aflar[47] büyüklük taslayanlara "Siz olmasaydınız eğer biz kesinlikle inananlardan olacaktık" diyecekler.[48]

32 Büyüklük taslayanlar mustaz'aflara "Ne! Hidayet ayağınıza kadar geldi de sizi ondan biz mi alıkoyduk? Asla! Siz zaten günahı hayat tarzı haline getirmiştiniz!" diye cevap verecekler.

33 Bu kez zayıf bırakılanlar büyüklük taslayanlara "Hayır" diye itiraz edecekler, "(İşiniz gücünüz) gece gündüz dolap çevirmek! Hatırlasanıza bir; bize Allah'a yabancılaşmamızı ve O'na eşdeğer rakip güçler[49] tanımamızı dayatıyordunuz!"

Derken onların tümü de asıl pişmanlığı, kendilerini bekleyen azabı görünce yü-

---

kime verileceğini belirleme hakkının da zatına ait olduğu gerçeğini ifade eder.

44 Yani: müjde ve uyarının ne anlama geldiğinin farkına dâhi...

45 Bu sorunun cevabı verilmiştir: "Onun bilgisi yalnızca Rabbimin katındadır; onun vaktini O'ndan başka da ortaya koyacak kimse yoktur" (56/A'râf: 187).

46 *Zâlimûn*'un bağlama en uygun vurgusu (Bkz: 79/Enbiya: 29, not 38).

47 Fiilin kalıbı gereği hem toplumun zayıf görme isteğini ve zayıf bırakanların zulmünü, hem de zayıflıklarını kendilerinin kabullenmişliğini ifade eder.

48 Kötüyü izlemek onların kendi tercihleriydi. Belli ki, kendilerini ezenlerin sahip oldukları güç ve servete gıpta ediyorlar, buna kavuşmanın yolunun onları izlemekten geçtiğini düşünüyorlardı. Onları böyle bir akıbetin beklediği hiç akıllarına gelmemişti. Bu nedenle mazeretleri geçersizdi. Kur'an'da üç tip mustaz'af yer alır: Sorumluluğunu yerine getirdikleri için övülenler (67/Kasas: 5), buradaki gibi yerilenler, nötr olarak söz edilenler (106/Nisâ: 75). Buradaki mustaz'aflar, sırf sorumluluktan kaçmak için haklarından vazgeçenlerdir. Bu onları sadece ezilen değil, aynı zamanda onursuzlar sınıfına dahil etmiştir Ayrıca bkz. 65/İbrahim: 21, not 23).

49 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 81/Fussilet: 9, not 11.

reklerinin en derinlerinde yaşayacaklar;[50] zira Biz inkârda ısrar edenlerin boyunlarına halkalar geçireceğiz:[51] hem yaptıklarının bunun dışında bir karşılığı mı var?

34 Ve ne zaman Biz bir topluma uyarıcı göndermişsek, oranın refah içinde şımarmış seçkinleri "Sizinle gönderilen şeyin ısrarlı inkârcısıyız" derler. 35 Yine, "Biz servet ve soy açısından sizden daha güçlüyüz: bu durumda bizim cezaya çarptırılmamız söz konusu olamaz" derler.

36 De ki: "Şüphe yok ki isteyene rızkı açmayı da, sınırlandırmayı da dileyen benim Rabbimdir; fakat insanların çoğu bunu(n hikmetini) dâhi kavrayamaz."

37 Sizleri Bizim katımıza yakın kılacak olan ne servetinizdir, ne de soyunuz; fakat iman eden ve imanla uyumlu iş işleyen kimseler var ya: işte onları yaptıklarına karşılık ödülün en katmerlisi beklemektedir; ve onlar yüce köşklerde,[52] huzur ve güven ortamında yaşayacaklar. 38 Ama âyetlerimizin amacını geçersiz kılmaya çalışan kimseler, azabın içerisinde (yaptıklarıyla) yüzleşecekler.[53]

39 Tekrar et: "Şüphe yok ki, isteyen kullarına rızkı açmayı da, onun lehine sınırlandırmayı da dileyen benim Rabbimdir;[54] ama siz her ne infak ederseniz O onun yerini hemen doldurur;[55] zira O rızık verenlerin en hayırlısıdır.[56]

40 Ama (o haddini bilmezlere gelince), bir gün onların tümünü bir araya getirecek ve ardından meleklere soracağız: "Bunların tapındıkları siz miydiniz?"[57]

41 (Melekler): "Aşkın olan zatını tenzih

---

50 Bu ibâreyle ilgili ayrıntılı bir açıklama için bkz. 69/Yûnus: 54, not 71.

51 Kölelik işareti olan halkalar: çünkü onlar benliklerine köle, kula ve eşyaya kul oldular.

52 Krş. 40/Furkan: 75 ve 89/Ankebût: 58.

53 *Muhdarûn*, "hazır bulunmak, huzura çıkmak, yargılanmak için yargıç önüne çıkmak" gibi anlamlara gelen *hudûr*'dan. *İhdâr*, yüzleştirmek üzere birini bir yerde hazır bulundurmak. *Fî* edatı zaten "içinde bulunmayı" ifade ettiği için *muhdarûn* mücerret tekitten öte bir anlam taşır (İbn Aşur, Rûm: 16'nın tefsirinde). Bu da bizce "yaptıklarıyla yüzleşme" ya da "kendisiyle yüzleşme" demektir.

54 Buradaki *lehu, metne parantez* içindeki yan anlamı kazandırır. Bu, parçayı gören insanın, bütünü ve parçanın o bütün içerisindeki gerçek yerini gören Allah'a teslim olma îmâsını içerir (Krş: 94/Bakara: 216). *Men yeşa'* formunu parantez içi ibâreyle birlikte çevirimiz için 69/Yûnus: 25 ve Nûr: 21 ile ilgili notlara bkz. 36. âyette rızık olarak farklı iki kişiden, bu âyette ise bir kişinin rızık açısından iki farklı durumundan söz edilmektedir (Krş: Elmalılı).

55 Yani: "verilen şeyin azalacağı" önyargısı her zaman ve her şey için geçerli değildir. Akılcı bir bakış açısını aşan, azalma ve çoğalmanın tek ölçütünün rakamlar olmadığını anlar. Ve Allah'ın, kendi rızası için verilenin yerini bereketle, huzurla, iç enerjiyi artırarak doldurduğunu görür. Âhirette göreceği ise dile dâhi getirilemez. Rasyonel matematikte 40'tan bir çıkarsa 39 kalır, iman matematiğinde 40'tan bir çıkarsa 400 kalır. Bunun adı "bereket"tir. Bunu anlamak için akıl tek başına yetmez, iman da gereklidir: "Allah faizin bereketini alır ve emanete sadâkat için yapılan hayrı (kattığı bereketle) artırır" (94/Bakara: 276).

56 Bu durumda yalnızca eldekinin çoğalması değil, eldekinin azalması da rızık olmaktadır. Mal azalınca sabır artıyorsa, gelir azalınca kanaat artıyorsa, servet azalınca cennet artıyorsa, bu durumda rızık nedir? Daha da önemlisi, böylesi bir durumda kayıptan söz edilebilir mi?

57 Metin, "Size tapınanlar bunlar mıydı?" şeklindeki bir çeviriye de izin verir. Fakat 41. âyette verilen cevap bu alternatifi devre dışı bırakmaktadır.

ederiz ki onlar değil, Sensin bizim velimiz![58] Hayır, onlar öteden beri cinlere tapıyorlardı; bunların çoğu onlara iman etmişti!" diyecekler.[59]

42 Derken (Allah şöyle buyuracaktır): "Sizden hiçbiriniz bir diğerine bugün ne yarar, ne de zarar verecek güce asla sahip değilsiniz!"

Ve o gün haddini bilmezlere şöyle seslenir: "Kendisini yalanlayıp durduğunuz ateşin azabını tadın bakayım!"

43 Ve âyetlerimiz onlara açık ve seçik olarak aktarıldığında dediler ki: "Bu sizi öteden beri atalarınızın taptıklarından uzaklaştırmaya çalışan birinden başkası değil." Bir de şunu eklediler: "Bu (Kur'an) uydurulmuş düzme koşma bir (mesajdan) ibârettir." Nihayet inkârda direnenler ayaklarına kadar gelen hakikat için, "Bu açıkça büyüleyici bir sözden başka bir şey değil" dediler.

44 Halbuki Biz onlara ne okuyup öğrenecekleri vahiyler, ne de senden önce bir uyarıcı göndermiş değildik.

45 Dahası onlardan öncekiler de yalanlamışlardı; ama onlara verilen (mânevî nimetler, bu ümmete) verilenin onda birine bile ulaşmamıştı;[60] buna rağmen elçilerimi yalanladılar ve sonuçta inkâr nasıl olurmuş gördüler.[61]

46 De ki: "Size tek bir öğüdüm var: ister başkalarıyla beraber ister yalnız başınayken, Allah'ın huzurunda bulunduğunuz gerçeğini asla (unutmayın)![62] Sonra arkadaşınızda delilikten eser olmadığını düşünün: onun tek yaptığı, önünüzde bekleyen şiddetli mahrumiyete karşı sizi uyarmaktır.[63]

---

58 Zımnen: İbadet, ibadet edenle ibadet edilen arasındaki velayet ilişkisidir.

59 Kur'an'da cin kavramının çok anlamlı kullanıldığına çarpıcı bir önek. Buradaki cinle "ins" ile birlikte kullanılan "cin" arasında fark olsa gerektir. Buradaki "cin" hakikî, vehmî, izafî ve mecazî tüm çağrışımlara sahiptir. Nüzul ortamı insanının görünmeyen ve bilinmeyene dair tapınma derecesindeki korku ve o korkudan kaynaklanan perestişi dile getirilmektedir. Değilse Arapların taptığı envai çeşit put arasında hassaten cinleri temsil eden bir put bilinmemektedir. Dikkat çekici bir başka nokta da sorunun meleklere soruluyor olmasıdır. Bu, nüzul ortamı insanının görünmeyen ve bilinmeyen konusunda kafasının hayli karışık ve evhamının esiri olduğunu gösterir.

60 Ya da: "bunlara verdiklerimiz onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşmamıştı". Tercihimiz Râzî'nin alternatif olarak sunduğu kişisel yorumuna dayanmaktadır.

61 Krş. 91/Hac: 44, not 65.

62 Yani: Allah'a karşı esas duruşunuzu bozmayın! Bu bir tek öğüt, adeta kulluğun anahtarı mesabesindedir. Bu cümlenin irabında ihtilaf edilmiştir. Sebeb-i nûzul rivayetine bağlı okuma ısrarı, işi karıştırmıştır. Zemahşerî *en-tekûmû*'nun *bi-vâhidetin*'i tefsir eden atf-ı beyan olduğu görüşündedir. Ebu Hayyan buna dil açısından haklı olarak karşı çıkar. Dilci Ebu Ali (el-Fârisî) *en-tekûmû*'yu *vahidetin*'den bedel olarak okumuştur (*Bahr*). Bu tercihe şayandır. *Bi-vâhidetin*'i Süddi uluhiyyet tevhidine yorarak müstakil olarak *lâ-ilâhe illallah* ile açıklamıştır. Bu, kelimenin belirsiz olmasından dolayı isabetsizdir. İbn Aşur'un dediği gibi bu *bi-hasletin, bi-kadiyyetin* mânasına gelir (*et-Tahrir*). *Mesnâ* ve *furâdâ* haldir. Cümlenin burada tamamlandığı görüşünü tercih ettik. Fakat bir kısım kariler *summe tetefekkerû* ile başayan cümleyi de öncekinin devamı saymışlardır. Biz bu ikincinin müstakil bir cümle olduğu görüşüne dahil olduk (Bkz: Ebu Hayyan ve İbn Aşur).

63 *Azab*'ın kök mânası olan "terk ve mahrumiyet"e dayanarak (7/Kalem: 33, not 29).

47 De ki: "Sizden hiçbir ücret talep etmiş değilim; o sizin olsun! Benim ücretimi takdir etmek sadece Allah'a düşer: zira O her şeye fazlasıyla tanıktır."

48 De ki: "Şüphesiz Rabbim (batılın başını) ebedi gerçekle parçalayacaktır;[64] O kimsenin bilmediği (geleceğin nelere gebe olduğunu) çok iyi bilir."[65]

49 De ki: "Ebedi gerçek (gündeme) gelmiştir: artık sahte ve yalan ne yeni bir şey ortaya koyabilir, ne de geçmişi geri getirebilir."

50 De ki: "Eğer ben saparsam kendi aleyhime sapmış olurum; yok eğer doğru yoldaysam, bu yalnızca Rabbimin bana ilettiği vahiy sayesindedir: şüphesiz O her şeyi işitir, O (kuluna şah damarından) çok daha yakındır.[66]

51 ASIL sen onları, şah damarlarından yakalanıp kaçacak delik bulamamış bir halde dehşetten paniklediklerı[67] zaman bir görmeliydin! 52 İşte onlar (o zaman) "Biz ona inandık!" diye haykırırlar.[68]

Ama bunca uzak mesafeden (kurtuluşa) zahmetsizce ulaşmak[69] nasıl ve nereden mümkün olacak? 53 Oysa ki onlar daha önceden inkâr etmişler ve (dünya gibi) uzak bir noktadan (âhiret gibi) idraki aşan bir gerçeğe dil uzatmışlardı.

54 Artık kendileriyle arzu ve özlemleri arasına bir set çekilmiştir; tıpkı kendilerinden önce geçip gitmiş kafadarlarına yapıldığı gibi: çünkü ötekiler de korku ve endişeyle karışık bir kuşku içinde (helâk) olup gitmişlerdi.[70]

---

64 Veya: "Rabbim başınıza vura vura hakkı size duyurmak istemektedir".

65 Lafzen: "gaybı". *Ğayb*'ın bu bağlamdaki açılımı "gelecekte olacaklardır". Bu mucizevi bir haberdir ve tarih *vahyin muştusunun* fazlasıyla gerçekleştiğine şahit olmuştur.

66 Krş. "Biz insana şahdamarından yakınız" (36/Kâf: 16).

67 *Fezi'u*'nun anlamı için bkz. 79/Enbiya: 103, not 104.

68 Geçmiş zaman kipi kullanılmasına rağmen, buna benzer tüm bağlamlarda olduğu gibi bununla murad edilen gelecek zamandır. Geçmiş zamanın kullanılması, "olup bitmiş gibi kesin bilin" mesajı vermek içindir (Krş: Zemahşerî).

69 *Tenavuş*, "devenin suya kolayca dudak uzatıp birkaç yudum alması". Dolayısıyla, kelimenin kendisinde "zahmetsizce" anlamı mevcuttur.

70 *Şekk* ve *murîb*'in birlikte aynı âyette kullanılması ikisinin eş anlamlı olduğunu söyleyenleri reddeder. Bu farkı korumak için tüm çevirimiz boyunca *şekk*'i "şüphe" *rayb*'ı "kuşku" olarak çevirmeye özen gösterdik. *Şekk* "birbirine girdirmek" kökünden türetilmiştir. *Yakîn*'in karşıtıdır. Daha çok seçememekten dolayı karıştırmaya delalet eder. Ayırdına varmamakla alâkalıdır. *Rayb* Kur'an'da geldiği 17 yerde de "yeniden diriliş" ve "âhiret" bağlamında kullanılmıştır. İçinde "ya öyleyse" endişesi bulunan kaygılı ve korkulu şüphedir. Âhiret bağlamında bu, "ya öldükten sonra bir hayat varsa" endişesine tekabül eder. Benzetme yapacak olursak: *Şekk* ufukta görülen belli belirsiz bir karaltı hakkında duyulan histir. Karaltı gibi görülen şey, aslı faslı olmayan bir yanılsama da olabilir, olmayabilir de. Eğer aslı varsa dost da olabilir düşman da, taş da olabilir insan da... Fakat *rayb* bakmaya gidenin geri dönmediği gizemli bir dağın arkası hakkında duyulan his gibidir. Endişeli bir kuşkudur.

ZÜMER SÛRESİ

Nüzûl: 77
Mushaf: 39

Adını sadece bu sûrede geçen (71-73) *zumer* ("zümreler/guruplar") kelimesinden alır. Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayetten, sûrenin daha ilk nesil zamanında bu adla anıldığını söyleyebiliriz (Tirmizî).

Mekke'de inmiştir. Bazı âyetlerinin Medine'de indiği iddiası delilden yoksundur. En'âm sûresinin girişindeki kriterler de bu iddiayı doğrulamamaktadır. "Allah'ın arzı geniştir" (10) ifadesi, hicrete atıf yapar. Sûrenin uzun âyetlerden oluşan üslubunun genel karakteri, bunun Habeş hicretinden daha çok Medine hicreti olduğunu gösterir. Dolayısıyla sûre muhtemelen boykot sonrasında inmiş olmalıdır. Tüm ilk tertiplerde Sebe'-Mü'min arasına yerleştirilmesi bunu teyit eder. Peygamberliğin 11. yılına tarihlendirilebilir.

Sûrenin ana teması İslâm akidesinin odağı olan tevhittir. Tevhidi zıddı olan şirkle birlikte ele alır. Zümer sûresi, vahyin çift kutuplu üslubunun en çok göründüğü sûredir. Onun için de Kur'an'ın çift kutuplu/zıt kutuplu üslubuna alem olan âyet bu sûrede yer alır:

"Allah, öğretilerin en güzelini, biri diğerine atıf yaparak tekrarlanan, çift kutuplu bir hitap olarak indirmiştir: (öyle bir hitap ki), Rablerine karşı derin bir saygıyla titreyenlerin ondan dolayı tenleri ürperir; ardından Allah'ın(n sonsuz rahmetini) hatırlayınca kalpleri ve tenleri yatışır" (23).

Tevhid, "inancı saf ve samimi, arı duru kılarak ibadeti yalnız Allah'a hasretmek" şeklinde defalarca formüle edilir (2, 3, 11, 14). "Kendini kaybetmek" insanın en büyük hüsranıdır (15). Tevhid binasını tahrip eden şirk tasavvurları ayrıca ele alınır (33, 38, 43-46, 62-67). Her tür şirk "Allah'ın yetersizliği" sapık fikrine dayanır. "Allah kuluna yetmez mi?" diyen 36. âyet işte bu sapık düşünceyi reddeder.

Sûrenin 53. âyeti Kur'an'ın en müjdeli âyetlerinden biridir: "De ki: Ey hayatını israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah günahların tamamını affedebilir: zira O çok bağışlayandır, merhamet kaynağıdır" (53). Âhiret hayatı bu tema çerçevesinde ele alınır.

Kûfelilerin 75 âyete taksim ettiği sûreyi Mekke, Medine ve Basra ekolleri 72 âyete taksim ederler.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 BU ilâhi mesaj, her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden Allah katından indirilmedir:[1] 2 bu ilâhi mesajı gerçek bir amaçla[2] elbette Biz indirdik; şu halde, sadece Zâtına hasredilmiş saf ve samimi bir borçluluk bilinciyle Allah'a kulluk et![3]

3 Değil mi ki böyle bir borçluluk bilincinin en saf ve samimi olanı, sadece Allah'a has kılınanıdır!

O'ndan başkalarını sığınacak otorite edinenler, "Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz!" (derler).[4]

Şu kesin ki, tartıştıkları her hususta Allah onlar arasındaki hükmü verecektir: çünkü Allah yalanı tabiat haline getiren hiçbir nankörü asla doğru yola yöneltmez.

4 Şayet Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıkları arasından elbet dilediğini seçerdi. (Ama) O yüceler yücesi bundan münezzehtir: O mutlak otorite sahibi bir tek Allah'tır.[5]

5 O gökleri ve yeri gerçek bir amaçla yaratmıştır; o geceyi gündüzün başına sarar, gündüzü de gecenin başına sarar;[6] yine O, her biri kendi mecrasında belirli bir süreye kadar akıp gidecek olan güneşi ve ayı da bir yasaya bağlamıştır.[7]

Değil mi ki, sadece O mutlak üstün ve yüce olandır, tekrar tekrar bağışlayandır.[8]

---

1 Burada Allah için kullanılan 'Azîz ve Hakîm sıfatları, aynen Kur'an için de kullanılır. Dahası burada bu iki sıfat *el-kitâb*'ı da niteleyebilir. Bu da Kur'an'ın şuurlu bir özne oluşuna delalet eder. Zımnen: Vahiy kendisine özne muamelesi yapanın öznesi olur ve onu inşa eder. Zira vahiy gerçek bir mürşid-i kâmildir.

2 Bu ve 5. âyette geçen *bi'l-hakk*, "amaçsızlık" anlamına gelen *bâtıl*'ın zıddıdır (Bkz: 65/İbrahim: 19, not 20). *Ba* edatının sebebiyye vurgusuyla mâna şöyle olur: "hakikati beyan nedeniyle.."

3 *Dîn*, köküne nisbetle "Allah'a borçluluk bilincini" ifade eder (Bkz: 17/Mâ'ûn: 1, not 1).

4 Bu âyet tarih boyunca tüm şirklerin sahte mazeretini ortaya koyar. Esasen şirk Allah'ın yetersizliği düşüncesinden neşet eder. Buradan anlaşılan şirke bulanmış inanç sahiplerinin şirk nesnelerini birebir Allah yerine koymadıkları gerçeğidir. Şirk koşulanların sadece "aracı" olduğunu onlar da itiraf etmektedirler. Bu da "uzak" Allah tasavvurunun bir sonucudur.

5 Allah'a oğul isnadına dayalı tüm şirkler de yine aynı sapmaya varıp dayanır: Yetersizlik. Zira çocuk edinme, ölümlü olan insanın nesilini sürdürme ve destek arama ihtiyacından kaynaklanır.

6 Kur'an'da gece-gündüz örneğinin geçtiği her yerde olduğu gibi, burada da hak-batıl, iman-küfür mücadelesinin tabiatı dile getirilmektedir. Tıpkı karanlığı güneş ve ayla etkisizleştirdiği gibi, küfür ve batılı da vahiyle etkisizleştirmeyi dilemiştir.

7 "Belirli bir süreye kadar": Evrenin mutlak ve sonsuz olduğu düşüncesini red içindir. *Teshir* sırrı için bkz. 91/Hac: 37, not 58.

8 *Ğâfir*, bağışlayıcılık niteliğine sahip olandır. Ğafûr bağışlayıcılık niteliğinin bir türü değil her türü kapsadığına delalet eder. Fakat *el-Ğaffâr* tüm günahları bir seferliğine bağışlama niteliği olana değil, tüm günahları tekrar tekrar sınırsız kez bağışlama niteliği olana denir. Bu isimlerin üçü de Kur'an'da Allah için kullanılır. Bu durumda bu isimlerin üçü de Allah'ın günahkar kullarındaki üç aynı duruma mukabil olmalıdır. Birincisi olan Ğâfir *zâlim*'in zulmüne, ikincisi olan Ğafûr *zalûm*'ün zulmüne, üçüncüsü olan Ğaffâr da *zallâm*'ın zulmüne karşılık olan ilâhî bağış ve affı ifade etse gerektir.

6 O sizi de bir tek canlı varlıktan yaratmış, ondan da eşini meydana getirmiştir;[9] yine O her iki cinsten dört tür hayvanı[10] sizin yararlanmanız için emre âmâde kılmıştır;[11] O sizi (de) annelerinizin karınlarında üç kat karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir.[12]

İşte Rabbiniz olan Allah budur: mutlak hakimiyet O'na aittir: O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Böyleyken, nasıl (gerçeğe) bunca mesafeli durabiliyorsunuz?

7 Eğer nankörlük ederseniz, unutmayın ki Allah size asla muhtaç değildir; ama O kullarının nankörlüğünden razı olmaz; fakat şükredecek olursanız, işte O sizin bu tavrınızdan razı olur.

Hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz.[13]

En sonunda dönüşünüz Rabbinizedir: o zaman size yaptıklarınızın (gerçek anlamını) bir bir haber verecektir: çünkü O gönüllerde gizleneni hakkıyla bilir.[14]

8 Hem ne zaman insanoğlunun başına bir iş gelse, Rabbine yönelerek O'ndan yalvar yakar yardım ister; ama O'nun sayesinde bir nimete kavuşunca da, O'na önceden yalvardığını unutur ve başka varlıkları O'na eş ve denk saymaya başlar: böylece başkalarını da O'nun yolundan saptırır.

(Bu gibisine) de ki: "Nankörlüğünle az bir süre keyif sür; ama şunu da iyi bil ki, sen ateşe lâyık birisin."

9 Yoksa (böyle biri), gece vakitlerinde secde ve kıyamda durup kendisini ibadete adayan, Âhiret kaygısı taşıyan ve Rabbinin rahmetini dilenen kimseyle hiç aynı tutulur mu?

De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[15] Ne var ki, sadece akleden kalbe sahip olanlar bunu kavrayabilir."

---

9 Buradaki nefs'in "Âdem" olduğunu söylemek yoruma açıktır. Dolayısıyla ondan yaratılan "eş"in Havva olduğunu söylemek de öyledir. Arapça'da *zevc* her iki cins için de kullanılır. *Nefs* ise mânevî dişil bir kelimedir. Yahudi kültüründen Araplara geçen "Kadın kaburga kemiği gibidir, zorlarsan çabuk kırılır" anlayışı nüzul ortamında yaygın kabul görmüş, Efendimiz de "Kadın kaburga/kürek kemiği gibidir.." buyurmuştur (Buhârî ve Müslim). Tabi ki bölgede atasözü haline gelmiş bu sözün aslının Yahudi kültürüne ait olması sözün yanlış olduğu anlamına gelmez. Zira bu söz kadının hassas, nazik ve nazenin yaratılışına bir atıftır. Bu hadis öncekinin girdiği kaynaklara "Kadın kaburga/kürek kemiğinden yaratılmıştır" (Buhârî 64:2, 3153) şeklinde de girmiştir ki, bu aynen "İnsanoğlu aceleci bir yaratılışa sahiptir" (79/Enbiya: 37) veya "Allah sizi güçsüzlükten yaratmıştır" (88/Rûm: 54) âyetine benzer bir kullanımdır ve elbette mecazdır.

10 Lafzen: "..çiftlerin sekizi.." Deve, inek, koyun, keçi türlerinin erkek-dişi çiftleri kastedilmektedir.

11 Buradaki *enzele* (Krş: 56/A'râf: 26), bir üst âyetteki *sahhara* ile benzer bir anlama sahiptir.

12 Embriyolojik açıdan "üç kat karanlık", rahim içinde olup cenini saran ve "amniyon, koriyon, decidua" denilen üç koruyucu zarı ifade eder.

13 *Vizr* için bkz. 44/Tâhâ: 87, not 68.

14 *Zatu's-sudûr* için bkz. Enfal: 43, not 49.

15 "Bilgi neyi bilmektir?" sorusunun cevabı. Bu âyet vahye göre bilmenin yönünün ahlâktan bilgiye doğru olduğunu gösterir. Zira âyetin başı eyleme işaret eder ve ahlâk eylemden ayrı düşünülemez. Bu durumda âyetin açılımı şudur: "Hiç haddini bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" İlim, "veri ve data" anlamındaki malumattan farklıdır. İlim, türetildiği alamet mastarının da gösterdiği gibi bir "işaret"tir. Bir

10 [Ey Peygamber!] De ki: "[Allah şöyle buyurur]: Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; akıbet, bu dünyada iyilik yapanları (öte dünyada) güzellikler beklemektedir; iyi bilin ki Allah'ın arzı geniştir: şüphesiz sabredenlere, karşılıkları hesapsız verilecektir."

11 De ki: "Elbet ben, akideyi Allah'a has kılarak yalnız O'na kulluk etmekle emrolundum; 12 bir de, Allah'a teslim olanların önderi olmakla emrolundum."

13 Duyur: "Eğer ben Rabbime isyan etmiş olsaydım, korkunç bir günün azabından dehşete düşmem gerekirdi."

14 İlan et: "Ben, akidemi yalnız Allah'a has kılarak sadece O'na kulluk ederim. 15 Artık siz de, O'nu bıraktıktan (sonra) neyi dilerseniz ona kulluk edin!"

Uyar: "Gerçek şu ki, asıl hüsrana uğrayanlar, Kıyamet Günü hem kendilerini hem de yakınlarını hüsrana uğratanlardır:[16] bakın bu, işte bu değil midir açık kayıp? 16 Onları, üstlerinden ateş tabakaları kuşatacak, altlarından da (ateş) tabakaları..."

İşte bu yolla Allah kullarının kalbine korku salıyor.[17]

Ey Kullarım! Bana karşı sorumluluğunuzun şuurunda olun! 17 Allah'a isyanı sistemleştiren güç odaklarına[18] kulluğa yanaşmayan ve Allah'a yönelen kimseler var ya: işte asıl müjdeyi onlar hak ediyor: şu halde bu kullarımı müjdele! 18 O kullar ki, sözün tamamını dinlerler ve en güzeline uyarlar:[19] İşte Allah'ın kendilerine doğru yolu gösterdiği kimseler bunlardır;

---

bilginin mutlak hakikate hangi açıdan referans olduğu bilindiğinde o "ilme" dönüşmüş olur. Kur'an alimi bilgisi üzerinden değil, bilginin ahlâki değeri üzerinden tanımlamış ve değerlendirmiştir: *"Allah'a kulları içinde yalnızca* bilenler/alimler hakkıyla saygı duyarlar" (42/Fâtır: 28). Kur'an'ın altın neslinden seçkin sahabi İbn Mes'ud'un şu sözü, bu âyetin bir tefsiri gibidir: "İlim çok rivayet/malumat sahibi olmak değildir, ilim Allah'a olan saygıdan tir tir titremektir (haşyet)". Allah Rasulü, sahibinde ahlâki bir değere dönüşmeyen bilgiyi "faydasız bilgi" olarak nitelendirmiş ve bundan Allah'a sığınmıştır. Bu âyet de bütün bu verileri desteklemektedir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" sorusuna "Neyi bilenlerle bilmeyenler?" diye karşı bir soruyla mukabele edenin alacağı cevap âyetin başıdır: Bu bilgi sahibinin vicdanını harekete geçirip onun iç dünyasını imar edecek, insanı gece yarısı sıcak yatağından kaldırıp Rabbinin huzurunda secdeye vardıracak bir bilgidir. Bu bilgi sorumluluk ahlâkından (takvâ) neşet edip, sahibini sorumlu davranışa (*el-âmelu's-sâlih*) sevkeden bir bilgidir. Bu bilgi varlık sancısından yola çıkıp, sahibine kendini doğuracak bir ben idrakini kazandıran bilgidir. "Ben" (eşhedu) diyerek başlayan kelime-i şahadet, ancak o zaman sahibini "Allah'ın şahidi" kılar.

16 Allah insanı bizzat kendisine zimmetlemiştir. Bu yüzden insanın en büyük emaneti kendisidir. *Hasirû enfusehum*, "kendini kaybetmeyi" ifade eder. Kendini kaybedenin kazanacağı hiçbir şey yoktur.

17 Neden "korku salıyor"? Zira Allah insanın hasmı değil dostudur. İnsanın korkusunu istismar etmeyen yegâne mercidir. İnsanın korkusunu yine insanın kendi lehine kullanır; zira O'nun insanın korkusundan elde edeceği hiç bir çıkar yoktur.

18 *Tağut*, "tuğyanı otorite kılan" anlamına gelir. Bir sonraki âyetin zıddı olduğu düşünülürse "gücün sözünü, sözün gücüne hakim kılan otoriteler" demektir. Tekili ve çoğulu bir olan *tâğût*'un burada çoğul kullanıldığı *ya'buduhâ*'daki zamirden anlaşılmaktadır.

19 Sözün gücünün ve düşünceye saygının bundan daha iyi bir ifadesi olamaz.

ve işte onlar, akletme yetilerini kamil mânada kullananlardır.[20]

19 Ne o, hakkında azap vaadi gerçekleşmiş olan kimseyle (böyle olmayan) kimse bir olabilir mi? Şimdi, ateşin göbeğine düşmüş birini sen kurtarabilir misin?

20 Öte yandan Rablerine karşı sorumlu davrananlar, altından ırmakların geçtiği üst üste inşa edilmiş yüce cennet köşklerine sahip olacaklar. Bu Allah'ın vaadidir: Allah vadinden asla dönmez.[21]

21 (EY İNSAN!) Görmez misin ki Allah yağmuru gökten indirdi; ve onu yeryüzünde kaynaklar halinde akıttı; sonra da onunla farklı renklerde bitkiler çıkardı; ve nihayet onları kuruttu: artık sen onları sararmış görürsün; en sonunda onu da çer çöpe çevirecektir. İşte bütün bunlarda akletme yetisini tam kullananlar için alınacak bir ders mutlaka vardır.[22]

22 Ne o! Yoksa Allah'ın gönlünü İslâm'a açtığı ve böyleçe Rabbinden bir ışık[23] üzere olan kimse, Allah'ı hatırlamaktan uzaklaşıp kalpleri katılaştığı için kendisine yazık eden kimseyle bir tutulur mu?[24] Böyleleri apaçık[25] bir sapıklığa mahkûm olacaklardır.

23 Allah, öğretilerin en güzelini, biri diğerine atıf yaparak[26] tekrarlanan, çift kutup-

---

20 *el-Elbâb*'daki belirlilik metne "kamil mânada" olarak yansımıştır. Her ne kadar tekili zor söylendiği için çoğul kullanıldığı söylense de (*İtkân* II, 301), bizce bu kelimenin hep çoğul gelmesi tasavvur da dahil tüm akletme süreçlerini kapsadığı içindir. Tasavvur terimlerle oluşur, terim ve kavramların anlamları da uylaşım yoluyla oluşur. *Lebbe* hem "gerekli ve sabit olana", hem de "bir şeyin en kaliteli haline ve en değerli yanına" delalet eder. Akla bu yüzden *lubb* denilir. Burada çoğul geldiğine göre sadece akla değil, başta akletme yeteneğinin çıkış noktası olan tasavur olmak üzere akletme sürecinin tamamını ve bu sürece dahil olan akleden kalp, fıtrat, vicdan, muhayyile gibi yetileri ifade etse gerektir.

21 Allah sözünden dönmez; ya insan? Zımnen: Şirk koşarsan fıtrat sözleşmesine ihanet etmiş olursun ey *insan*?

22 O ders şudur: Vahiy yağmurdur. Yağmur her daim ve her yerde yeşertir. Fakat, yağmur da toprak da mevsimlerin yasasına tabidir. Hakikat solmaz ve eskimez, fakat onun canlandırdığı insan bilinci solar ve unutur. İşte o anlarda *zikr* olan vahiy hakikati tekrar hatırlatır.

23 Vahyin sıfatı olan *nûr*, kaynağı görünmeyip eşyayı görünür kılan ışıktır.

24 İbn Mes'ud aktarıyor: Bu âyeti Nebi okuduğunda "Allah kişinin gönlünü İslâm'a nasıl açar?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Nûr (akleden) kalbe girer, kalp aydınlanır ve arınır" (Râzî).

25 *Mubîn*, "açık ve açıklayıcı" (Bkz: 71/Yusuf: 1, not 2). Yani: örtülemeyecek kadar açık ve tüm anlaşılmazlık iddialarını ve "anlayamayız" mazeretlerini geçersiz kılacak kadar da açıklayıcı.

26 Âl-i İmran 7'de bir kısmı "müteşabih" olarak adlandırılan Kur'an burada tümüyle müteşabih olarak adlandırılmakta. Bu, iki müteşabihlik arasında fark olduğu sonucunu verir. İbn Abbas buradaki müteşabihliği "ayetlerin birbirine benzemesi" olarak tanımlar. Buradaki müteşabihliğin biri lafza diğeri mânaya ilişkin iki boyutu vardır. Lafza ilişkin boyutu vahyin çift-zıt kutupluluğudur. *Mesânî*'nin de delalet ettiği gibi Kur'an baştan sona çift-zıt kutuplu bir sisteme sahiptir. Esasen bu mahlukatın yasasıdır. Kur'an varlığı tefsir ederken varlığın yasasına uymuştur, o kadar. Mânaya ilişkin boyutu ise vahyin kaynağına nisbetiyle ilgilidir. Bunu iki şey teyit eder. Birincisi âyette vahyin kaynağına nisbetini ifade eden *tenzil*'in kullanılmış olması (Bkz: Yusuf: 2, not 3'ün sonu). İkincisi âyetin bağlamı ve

lu bir hitap olarak indirmiştir:[27] (öyle bir hitap ki), Rablerine karşı derin bir saygıyla titreyenlerin ondan dolayı tenleri ürperir; ardından Allah'ı(n sonsuz rahmetini) hatırlayınca kalpleri ve tenleri yatışır.

İşte bu Allah'ın hidayetidir: isteyeni bununla doğru yola ulaştırmayı diler.[28] Allah'ın saptırdığı kimse,[29] artık asla yol gösterici bulamaz.

24 Ne o! Yoksa Kıyamet Günü azabın en beterinden kendisini yüzüyle[30] korumaya çalışan kimse, (güven içindeki) kimseyle aynı olur mu?

Zalimlere (o gün) "Daha önce kazandıklarınızı şimdi tadın bakalım!" denilecek.

25 Onlardan öncekiler de hakikati yalanlamışlardı; bunun üzerine, nereden geldiğini anlayamadıkları azap onları bulmuştu. 26 Sonunda Allah onlara bu dünyada onursuzluğu[31] tattırdı: ama âhiret azabı elbet daha beterdi; keşke bunu olsun bilselerdi.

27 DOĞRUSU Biz bu ilâhi mesajda[32] (hakikati), belki düşünüp ibret alırlar diye insanlara her türlü dolaylı anlatım tarzını kullanarak aktardık;[33] 28 (ve onu) hiçbir çarpıklığa[34] meydan bırakmadan Arapça bir hitap olarak (indirdik): belki sorumluluklarını idrak ederler.[35]

29 (Bu bapta) Allah size hepsi birbirine rakip bir çok ortağın emri altında bulunan bir adamla, sadece bir kişiye bağlı bir adamın durumunu misal gösterir: bu ikisinin durumu eşit midir? Allah'a hamd olsun ki hayır, ama[36] onların çoğu bunu kavramaktan bile acizdirler.

30 Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler: 31 En sonunda sizler Kıyamet Günü Rabbinizin huzurunda yargılanacaksınız.

32 Allah hakkında yalan söyleyen ve ayağına kadar geldiği halde gerçeği yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Hiç in-

---

özellikle 21. âyetteki sebep-sonuç bağlantısı. Mutlak hakikat olan Allah'a ilişkin ifadeler nasıl zorunlu olarak müteşabihse, beşerin konuştuğu bir dilin içerisine yerleştirilen vahyî mânaların Allah'a nisbeti de öyledir. Çünkü aşkın kaynağı itibarıyla vahiy, beşer idrakini aşan gaybi bir hakikattir.

27 Veya eğer *musennâ*'nın çoğulu olarak okunursa: "övgü kaynağı müstesna bir hitap olarak". *Mesânî*'yi (t: *mesnâ*) bu şekildeki çevirimiz için bkz. 72/Hicr: 87, not 50. Burada tüm Kur'an için kullanılan *mesânî* özelliği, Hicr 87'de daha özel bir anlamda kullanılmıştır.

28 Çevirimizin gerekçesi için bkz. Nûr: 21, not 25. Bu tür her ibâre; "O, doğru yola yönelenlerin hidayetini artırır" (92/Muhammed: 17) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

29 Bu ve buna benzer tüm ibâreler 94/Bakara 26 ışığında anlaşılmalıdır.

30 Zımnen: "ellerini kullanamadığı için". Bunun nedeni ise, ya azabın gözleri yuvalarından fırlatan ve sahibini panikleten dehşetinden elin kolun tutmaması (79/Enbiya: 97,103), ya da kelepçelenmiş olmasıdır (65/İbrahim: 49 ve 55/Sâd: 38). Kendisi azaptan yüzüyle korumak, zımnen çaresiz kalmak ve korunamamak demektir.

31 *Hizy*'in bu anlamı için muhtemelen ilk kullanıldığı yer olan 44/Tâhâ: 134'ün 127 nolu notuna bkz.

32 *Kur'an*'ı bu şekilde çevirimiz için bkz. 69/Yûnus: 15, not 26.

33 Krş. 68/İsra: 89 ve 62/Kehf: 54, not 67.

34 *İvec* için krş. 62/Kehf: 1, not 1.

35 Vahyin Arapça indirilmesi "açık ve anlaşılır bir dille indirilmesi anlamına gelmektedir (Bkz: 83/Zuhruf: 3, not 3 ve 74/Nahl: 103, not 116).

36 Buradaki *bel* edatı "..hayır, ama.." vurgusuna sahiptir.

kârda ısrar edenler için cehennemde yer bulunmaz mı?[37]

33 Ama doğruluğun tarafında yer alan ve hakikati tüm kalbiyle tasdik eden kimselere gelince: işte sorumluluklarını idrak eden onlardır. 34 Arzuladıkları her şey Rableri katında onları beklemektedir: Bu da iyi davrananların ödülüdür. 35 Şöyle ki: Allah onların yaptıklarının en kötülerini örter ve onları yapageldiklerinin en iyisiyle ödüllendirir.[38]

36 HİÇ Allah kuluna yetmez mi ki, onlar seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar?[39]

Ve Allah kimi yoldan saptırırsa, artık onu doğru yola getiren olmaz; 37 ama Allah kimi de doğru yola yöneltirse, artık onu doğru yoldan kimse çıkaramaz.[40]

Değil mi ki Allah her işinde tek mükemmel olandır, kimsenin yaptığını yanına kâr bırakmayandır.[41]

38 Ve eğer onlara "Gökleri ve yeri yaratan kimdir?" diye sorsan, kesinlikle "Allah'tır" derler.

Sor onlara: "Allah dışında yalvarıp yakardığınız varlıklara hiç baktınız mı? Eğer Allah benim için bir zarar murad etse, O'ndan gelecek zararı onlar def edebilirler mi? Veya bana bir rahmet dilese, onlar O'nun rahmetine engel olabilirler mi?"

İlan et: "Allah bana yeter! Artık O'nun (kuluna yeteceğine) güvenen herkes, sadece O'na dayansın!"

39 Uyar: "Ey kavmim! Siz kendinize yakışanı[42] yapınız! Şunu iyi biliniz ki ben de (kendime yakışanı) yapmaktayım. Unutmayın ki, zamanı gelince onlar bilecekler 40 muhatabını alçaltan (dünyevî) azabın kimi gelip bulacağını ve (âhiretteki) kalıcı cezanın kimin başına çökeceğini...

41 Hiç şüphe yok ki, bu ilâhî kelamı insanlık için (gerçek) bir amaca mebni olarak[43] sana Biz indirdik: Artık kim doğru yolu seçerse bu kendi lehinedir; ama kim de saparsa sadece kendi aleyhine sapmış olur: zira sen onların tercihinden sorumlu değilsin.

42 Allah insanların canlarını ölümleri sırasında alır, henüz ölmemiş olanları da uykusunda alır: Derken[44] ölümüne hükmettiklerini (katında) tutar, geri kalanları sonu yasayla belirlenmiş bir süre doluncaya kadar (geriye) salar.[45]

---

37 Krş. 89/Ankebût: 68.

38 Bu muhteşem müjde, hep daha iyisini yapmayı teşvik eder (Krş: 73/En'âm: 160; 114/Tevbe: 121; 86/Ahkâf: 16; 26/Necm: 31).

39 Zımnen: Allah yetmezse kim yeter? Tüm şirke dayalı sapmalar, Allah'ın yetersizliği sapık fikrine dayalıdır. Bu nedenle şirk, özünde Allah'ın yetersiz olduğunu iddia etmek demektir.

40 Bu iki âyet, 23. âyet ışığında anlaşılmalıdır.

41 *Nekame*, "bir şeyi ve ondan sadır olan ayıbı inkâr etti" demektir. *İntikâm*, "birinin yaptığı kötülüğün acısını ona tattırmak"tır.

42 Ya da: "konumunuza uygun olanı". *'Alâ mekânetikum, kâne* kökünün de işaret ettiği gibi mekânî değil, makâmî bir konumu ifade eder.

43 *Bi'l-hakk*'ı çevirimizin gerekçesi için bkz. 65/İbrahim: 19, not 20.

44 *Fâ*, musahabe vurgusuyla çeviriye yansımıştır.

45 Kur'an'daki insanın beşeri ölümüne ilişkin tüm atıflar bu âyet ışığında anlaşılmalıdır. Âyette kullanılan *teveffî* ruha, *mevt* ise bedene nisbet edilir. Birincisi insanın aşkın tarafını, ikincisi içkin tarafını ifade eder. İnsanın

Kuşkusuz bunda, düşünen bir toplumun alacağı bir ders mutlaka vardır.

43 Yoksa onlar, Allah'ı bir tarafa bırakıp da (hayali) şefaatçiler mi buldular?

Onlara şunu sor "Ne yani! Hiçbir şeye güçleri yetmese, akılları ermese de mi?"[46]

44 De ki: "Şefaate (izin verme) yetkisi tamamıyla ve sadece Allah'a aittir:[47] Gökler ve yerin mutlak otoritesi (de) O'na aittir.

ölümü anında ruhlar Allah'ın emrine vefa göstererek *teveffi* eder. Secde 11'de ölüm meleğine, En'âm 61'de elçilere isnat edilen "ölüm" burada Allah'a isnat ediliyor. Bu üçünü şöyle telif edebiliriz: Allah'ın yasalarına göre insanı hayata bağlayan bağların kopması *mevt* anlamında "ölüm"dür. İşte bu an geldiğinde Allah emaneti olan ruhu *teveffi* ettirmektedir. Âyetteki "uykuda tutar", zımnen "canı bedende, ruhu ise serbest tutar" mânasına gelebilir. Hz. Ali'ye göre bazı rüyalar uykuda serbest bırakılan ruhun seyahati sonucunda gördükleridir. Beden ruhun evidir. Uykuda evinden çıkar, uyanma sırasında tekrar gelir. Ölüm, evin yıkılmasıdır. Yeniden yaratılış gerçekleşinceye kadar ruh artık evine dönemez. *Ilâ ecelin musemmâ* için bkz. 70/Hûd: 3, not 7 ve 74/Nahl: 61, not 60. Buradaki hayat ve ölüm, mecazen iman ve küfre işaret eder. Zaten 41. âyetle bu âyet arasındaki bağlantı bunu göstermektedir. Âyetin düşünen topluma hitap eden sonu da, buradaki hayat ve ölüm örneğinin lafzî anlamının ötesinde, tıpkı "sen ölülere işittiremezsin" (53/Neml: 80) âyetindekine benzer mecazî imalar taşıdığına işarettir (Râzî).

46 Krş. 83/Zuhruf: 79; 77/Zümer: 43; 94/Bakara: 170.

47 Krş. 76/Sebe': 23, not 41. Tüm şefaat âyetleri bu âyet ışığında anlaşılmalıdır. Bu âyet açık ve net olarak şefaati yalnızca Allah'a tahsis etmektedir. Bu durumda *illâ* istisna edatıyla gelen ve "ancak onun izin verdikleri müstesna" gibi bir karşılığı olan ibâreler bu âyetle çelişmeyecek bir biçimde anlaşılmak zorundadır (izahı için bkz. 4/Müddessir: 48, not 39). Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İstisna cümleciğiyle gelen âyetleri bu âyet ışığında anlamak yerine, bu âyeti onlar ışığında anlayamaz mıyız? Mesela burada, âyette olmayan bir parantez içi takdir kullanarak, âyeti "Şefaate (izin verme) yetkisi tamamıyla ve sadece Allah'a aittir" şeklinde anlayamaz mıyız? Bunun biri "asla, hayır" olan, diğeri de "evet" olan iki cevabı vardır:

1) Kur'an'da içinde "şefaat" geçen âyet sayısı 25'tir (Bakara: 48; Bakara: 123; Bakara: 254; Bakara: 255; Nisâ: 85; En'âm: 51; En'âm: 70; En'âm: 94; A'râf: 53; Yûnus: 3; Yûnus: 18; Meryem: 87; Tâhâ: 109; Enbiya: 28; Şu'arâ: 100; Rûm: 13; Secde: 4; Sebe': 23; Yâsîn: 23; Zümer: 43; Zümer: 44; Mü'min: 18; Zuhruf: 86; Necm: 26; Müddessir: 48). Bunlardan 23 tanesinin belagat çatısı "olumsuzlama" (nefy) üzerine kuruludur. Bu olumsuzlama *lâ, mâ, men, leyse, lem, em* ile yapılır. Geriye kalan ikisinden biri müşriklerin ağzından nakil (69/Yûnus: 18), diğeri de şefaati tamamıyla Allah'a hasreden bu âyettir. Bu durumda 25'ten geriye kalan 2 âyet de delaleten menfi çatıya dahil olurlar. Bu olumsuz çatı garip değildir. Zira Kur'an şefaatten, şefaati isbat için söz etmez. Muhatapları inkâr ediyormuş da, Kur'an onları şefaate imana çağırıyor değildir. Durum tam aksinedir. İlk muhatapların, Allah'ın astları olarak (min dûnillah) daha başkalarına kulluk etme gerekçeleri, onların kendilerine şefaat edeceğine olan inançlarıdır. Bu hakikat, tam da bu sûrenin 3. âyetinde dile gelen hakikattir: "O'ndan başkalarını sığınacak otorite edinenler, "Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" (derler)". Kur'an şefaat konusundaki âyetleri menfi çatı üzerine kurarken, işte muhatapların bu sapık şefaat inançlarını hedef alıyordu. Bütün bunlardan dolayı, istisna cümleleriyle gelen âyetler bu âyet ışığında anlaşılmak zorundadır.

2) Tam bu noktada zorunlu olarak şu soru sorulacaktır: Peki, şu halde şefaati reddeden âyetlerin tümü de buradaki gibi mutlak red ve Allah'a tahsis ile gelmek yerine, bir kısmı ne-

sonunda sadece O'na döndürüleceksiniz.

45 Ve ne zaman Allah tek başına anılsa, âhirete inanmayanların kalpleri tiksinti duyar; ne zaman da O'nun dışında başka varlıklar anılsa, bu kez aynı kimseler sevinçten uçar.

46 De ki: "Allah'ım! Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Ey idraki aşan hakikatleri de, idrak edilenleri de bilen! Kullarının tartıştıkları konularda, aralarında son sözü söyleyecek olan yalnızca Sensin, Sen!

47 Ve eğer yeryüzünün tüm serveti, hatta onun bir kat fazlası zulümde ısrar edenlerin olsaydı, Kıyamet Günü çarptırılacakları cezadan kurtulmak için onu fidye olarak verirlerdi; zira (o gün) daha önceden hiç hesaba katmadıkları şeyler, Allah tarafından ortaya çıkarılacak[48] 48 ve önceden yaptıkları her kötülük önlerine konacaktır; sonuçta alay ede geldikleri gerçek, kendilerini çepeçevre kuşatmış olacaktır.

49 İŞBU nedenle, ne zaman insanın başına bir zarar gelse Bize yalvarır; daha sonra kendisi katımızdan bir nimete kavuşsa "Bu servete ben sadece ve sadece kendi bilgim ve becerim sayesinde ulaştım" der,[49] ama hayır, aksine o bir sınav aracıdır: ne var ki onların çoğu bunu dâhi kavrayamamaktadır.

50 Doğrusu onlardan öncekiler de böyle demiştiler: fakat kazana geldikleri şeyler kendilerine hiçbir yarar sağlamamıştı. 51 En sonunda kazandıklarının kötü sonuçları gelip onları bulmuştu. İşte şu zulmeden kimseleri de, kazandıklarının kötü sonuçları gelip bulacaktır: ve onlar asla (Allah'ı) atlatamayacaktır.

52 Şimdi onlar bilmezler mi ki, Allah dilediğinin rızık alanını genişletir, dilediğininkini sınırlandırır.[50]

Elbet bunda, inanan bir toplumun mutlaka alması gereken dersler vardır.

53 (ALLAH'IN şu müjdesini) ilet: "Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden asla umut kesmeyiniz![51] Allah bütün günahları affedebilir;[52] çünkü O, evet O'dur mutlak bağışlayıcı,

---

den istisna cümlesiyle geldi? Evet, 25'ten 8 tanesi istisna cümlesiyle gelmiştir. Üstelik bunlar standart kalıpta da değildirler. Özellikle Necm 26, Meryem 87 ve Zuhruf 86'da kullanılan üslûp, istisnayı dikkate almamızı gerektirir. Son bir soru: Hem tüm şefaatle ilgili âyetleri şefaati yalnız Allah'a has kılan bu âyet ışığında anlayacağız, hem de istisnayı dikkate alacağız: bu çelişki olmaz mı? Çelişki insanın zihnindedir, Kur'an'da çelişki olmaz. Bunun açıklaması şudur: İstisna cümlelerinde izin verilecek şey "şefaat" değil, "Allah'ın şefaatini takdim etme, bildirme" iznidir. Tıpkı peygamberlerin Allah'ın insanlığa gerçek şefaati olan vahyi iletmeleri gibi. Âhirette Allah'ın şefaati en büyük ödüldür. O ödülü takdim ve tevdi etme izni verilenler de ödülendirilmiş olurlar. Ödülün elinden alındığı kimse ödülün sahibi değildir, ödülün sahibi Allah'tır. Allah birine *ödül vererek*, diğerine *ödül verdirerek*, ikisini de ödüllendirmektedir (Bkz: 4/Müddessir: 48, not 39).

48 Yani orada içler dışa dönecek, herkes gerçek kişiliği ve maskesiz yüzüyle arz-ı endam edecek (Krş: 73/En'âm: 28, not 20).

49 Krş. âyet 8. Karun örneği için bkz. 67/Kasas: 76-82.

50 Allah'ın rızık dağıtımı, insanın yetenek ve çabasının da dahil olduğu ilâhi bir değerlendirmenin akıl sır ermez sonucudur. Dünyevileşmiş akıl "açlık evrensel, ihtiyaçlar sınırsızdır" derken, vahyin inşa ettiği akıl "rızık evrensel, paylaşmak sorumluluktur" der.

51 Allah'ın rahmetinden umut kesmek rahmete sırt dönmektir. Zira umut kalbin duasıdır.

sonsuz rahmet kaynağı olan!"

54 İmdi, azap gelip sizi bulmazdan önce Rabbinize yönelin ve O'na teslim olun; sonra kimse size yardım edemez. 55 Ve bu azap siz farkında değilken ansızın gelip çatmadan önce,[53] Rabbiniz tarafından siz (insanlara) indirilmiş olan en mütekamil vahye uyun 56 ki, hiç kimse, "Allah'a karşı yabancılaştığım ve gerçeği alay konusu yaptığım için vay benim haline" demesin! 57 Veya "Eğer Allah beni doğru yola iletseydi, elbet ben de sorumlu davrananlar arasında olurdum" demesin! 58 Ya da azabı gördüğü zaman, "Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyiler arasına girsem" demesin!

59 (Allah onlara şöyle diyecek): "Tam aksine sana âyetlerim gelmişti de, sen onları yalanlamış, küstahça büyüklenmiş ve hakkı inkâr edenlerden olmuştun.

60 Ve Kıyamet Günü Allah hakkında yalan söyleyenlerin suratlarının kapkara kesildiğini göreceksin: Hiç küstahça böbürlenenler için cehennemde yer bulunmaz mı?

61 Allah sorumluluklarını yerine getirenleri, bu alandaki başarıları sebebiyle kurtaracak;[54] kötülük de hüzün de onların semtine asla uğramayacak.

62 ALLAH her şeyi yaratandır ve O her şeyin üzerindeki tek otoritedir;[55] 63 Göklerin ve yerin anahtarları O'na aittir. Ve Allah'ın âyetlerini ısrarla inkâr edenlere gelince: asıl kaybedenler işte onlardır.

64 De ki: "Ey kendini bilmezler gürühu![56] Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi öneriyorsunuz?"[57]

65 Doğrusu sana ve senden öncekilere (insanoğluna iletilmek üzere) şöyle vahyedilmişti: "(Ey insan!) Eğer Allah'a ait nitelikleri başkalarına yakıştırırsan, kesinlikle yapıp ettiklerin boşa gidecek, üstelik büsbütün kaybedenlerden olacaksın! 66 Asla böyle yapma;[58] sen yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!"

67 Nitekim onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler; oysa ki bütün yeryüzü Kıyamet Günü O'nun tasarrufundadır;[59] gökler ise O'nun kudret eliyle dürülmüştür:[60] Yüceler yücesi olan O, onların şirk

---

52 Yani, 'af dileyip tevbe eden herkesin günahını affeder' (Krş: 106/Nisâ: 110, not 119 ve âyet 48). Abdullah b. Mes'ud bu âyeti "dilediği kimsenin bütün günahlarını" şeklinde anlamıştır (Ferrâ).

53 Azabı görünce yapılan "Firavun imanı", özgür iradeye dayalı serbest bir seçimin ürünü değildir (Krş: 78/Mü'min: 85).

54 Ya da *mefâze*'nin mekân ismi oluşuna ve *mefâzâtihim* okuyuşuna dayanarak: "kurtuluş mekânlarına ulaştıracak" (Râzî ve İbn Aşur).

55 *Vekîl*'in bu bağlamdaki anlamı için bkz. 68/İsra: 2, not 9.

56 Buradaki cahillik ile bilgi yolculuğu anlamında bir bilmezlik durumu değil, bir "kendini bilmezlik" durumu kastedilmektedir.

57 Zımnen: "Kula kul olmamı mı öneriyorsunuz?"

58 *Bel* edatının bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

59 Yeryüzünün tasarrufunun sadece Allah'a has kılınması, büyük bozuluş günü (kıyamet) yeryüzünün sistemin diğer unsurlarından ayrı tutulacağına delalet eder gibidir. Bu da, dünyamızın müstesnalığını ve biricikliğini teyit eder mahiyettedir. Bu âyetten, dünyanın kitap sayfaları gibi dürülüp katlanacak olan kâinattan ayrı tutulacağı sonucuna varılabilir (79/Enbiya: 104). Allahu a'lem.

60 Lafzen: "sağ eliyle.." Bu âyet, mecaza ya da hakikate hamledilerek yapılan tüm yorumların ötesinde, yaratıcı kudretin azamet ve heybeti karşısında yaratılmışlar âleminin ne kadar cı-

koştukları her şeyin ötesinde aşkın bir varlıktır.[61]

68 Ve sura üflenecek:[62] derken Allah'ın dilediklerî dışında[63] göklerde ve yerde bulunan herkes dehşetten çarpılmışçasına düşüp bayılacaktır.[64] Sonra sura bir daha üflenecek: işte o zaman onlar yerlerinden doğrulup (gerçeği) görecekler.

69 Ve yer[65] Rabbinin nuruyla aydınlanacak, tutulan kayıtlar ortaya konulacak, peygamberler ve (diğer) tüm şahitler huzura getirilecek; onlar arasında adâletle hükmedilecek ve kendileri asla zulme uğramayacaklar. 70 Zira herkese tüm yaptıklarının karşılığı eksiksiz verilecektir: nasıl olsa O onların yaptığı her şeyi bilmektedir.

71 İnkarda direnenler de, guruplar halinde cehenneme yollanacaklar. Oraya vardıklarında, (cehennemin) kapıları açılacak; ve oranın muhafızları onlara "Size aranızdan Rabbinizin âyetlerini ulaştıran ve sizi (hesap vereceğiniz) bu güne karşı uyaran elçiler gelmemiş miydi?" diye soracaklar.

Onlar: "Hayır, elbette geldi!" diyecekler; ne var ki inkâr edenler hakkındaki azap hükmü kesinleşmiş olacak. 72 Onlara denilecek ki: "İçinde yerleşip kalmak üzere cehennemin kapılarından girin!"

Sahi, küstahça böbürlenenler için ne berbat bir meskendir orası!

73 Rablerine karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar ise guruplar halinde cennete yollanacaklar. Kapıları zaten açılmış bulunan cennete vardıklarında,[66] oranın muhafızları kendilerine şöyle diyecek: "Selam olsun size! Safa başınıza! Ebedi kalmak üzere buyursunlar!.."

74 Onlar da şöyle mukabele edecekler: "Bize olan vaadini gerçekleştiren, bizi bu uçsuz bucaksız[67] mekâna vâris kılan ve bizi cennette dilediğimiz yere yerleştirecek olan Allah'a hamd olsun!"

İşte, çalışıp çabalayanların ödülü böylesine muhteşemdir.

75 Ve sen, meleklerin Allah'ın hükümranlık makamı çevresinde halkalanıp hamd ile Rablerinin sonsuz yüceliğini dile getirdiklerini görürsün.[68] Ki (o gün) herkes hakkında adâletle hüküm verilmekte ve şöyle denilmektedir: "Hamd olsun âlemlerin Rabbi olan Allah'a!"[69]

---

lız, aciz ve yetersiz kaldığının edebî ve ebedî bir ifadesidir (Krş: 79/Enbiya: 104, not 105 ve 106).

61 Krş. 88/Rûm: 40 ve ayrıca *subhâneh* hakkında bkz. 68/İsra: 1, not 1.

62 Ya da Katade'nin *suver* okuyuşuna dayanarak: "suretlere (ruh) üflenecek" (Ferrâ).

63 Son Saat'in dehşetinden korunanların daha ayrıntılı bir tasviri için bkz. 79/Enbiya: 101-103.

64 Benzer bir âyet için bkz. 53/Neml: 87. "Büyük bir tehdit karşısında dehşetten yere yığılma" anlamına gelen *sa'ika* A'râf sûresinin 143. âyetinde de "bayıldı" anlamına kullanılmaktadır.

65 Râzi bu "yer"in dünya olmadığını söyler ve delil olarak da İbrahim sûresinin 48. âyetini gösterir.

66 *Vav*'ın hâliye mânasıyla.

67 *'Ard*'ın kök anlamına dayanarak bu anlama ulaşılmıştır.

68 Secde ederek emrine âmâde oldukları insan oğluna verilen ödül meleklerin dâhi gözünü kamaştıracak ve bu manzara karşısında cuşuhuruşa gelecekler. Zımnen: İnsanın aldığı büyük ödülde paylarının olmasına sevinecekler ve Şeytan gibi insana düşman olmadıkları için hamd edecekler (Bkz: 94/Bakara: 30-34).

69 Zımnen: Ey insan! Hamdlerin tümüne neden sadece Allah lâyıkmış, şimdi anladın mı?

MÜ'MİN SÛRESİ

Nüzûl: 78
Mushaf: 40

Sûre, İslâm coğrafyasının batısında 28-45 arasındaki kıssaya istinaden *Mü'min*, doğusunda 3. âyetine istinaden *Ğâfir* adıyla şöhret bulmuştur. Tirmizî, Hz. Peygamber'in sûreyi *Hâ-Mîm el-Mu'min* olarak andığı bir hadise yer verir.

Mekkî olan sûre, Ebu Talib'in vefatının ardından inmiş olmalıdır. Çünkü "Şimdi siz, Rabbim Allah'tır dediği için bir insanı öldürecek misiniz" (28) ifadesini Hz. Ebubekir Ukbe b. Ebî Muayt'ın Rasulullah'a saldırısını engellerken kullanmıştır (Buhârî). Bu tür fiziki saldırılar Ebu Talib'in vefatından sonra ve hicretten önce gerçekleşmiştir. Yani sûre, ailenin diğer üyeleriyle birlikte, Rasulullah'ın varlığına kastedilen bir dönemde inmiştir. Muhtemelen 11. yılın sonu veya 12. yılın başına denk gelir. Mushafta da iniş sırasına göre dizilen yedi sûrelik Hâ-Mîm ailesinin ilkidir. Tüm ilk tertiplerde Zümer-Fussılet arasında yer alır.

Sûrenin konusu insandır. Sûrede insan, Yaratıcı karşısında haddini, yaratılmışlar karşısında değerini bilmeye çağırılır. Küstahça büyüklenenlerin kalbinin mühürlenmesi (35), İlâhî mesajları bile bile reddedenlerin zihni savruluşu (63) bunun ifadesidir. Sûrede bir dip akıntısı gibi sahte değerlere yaslanan insanın nasıl hakikate ve kendisine yabancılaştığı vurgulanır. Servet, güç tutkusu, ilerleme miti, gösteriş, iktidar ve büyüklük hırsının insanoğlunun ayaklarını nasıl yerden kestiği şöyle vurgulanır: "Onların içinde hiçbir zaman erişip tatmin olamayacakları bir büyüklenme tutkusu vardır, başkası değil." (56) Haddini bilmezliğin, sahibini Allah'ın âyetlerini polemik konusu yapmaya götürdüğü dile getirilir (4, 35, 69). Allah'a kulluktan insanı uzak tutan şeyin bu küstahça tavır olduğu ifade edilir (60). Ve kullar duaya davet edilir: "Bana dua edin ki ben de kabul edeyim" (60).

En çürümüş ortamlarda dâhi diri vicdanların bulunabileceğine, Firavunun ailesi arasında kendini gizleyen mü'min örneğiyle vurgu yapılır (28).

Son âyet, azabı gördükten sonra iman etmenin kişiye hiçbir yararı olmayacağını dile getirir. Bu sayede, imanın her tür dayatma dışında özgür iradeye dayalı bir tercih olduğuna dikkat çekilir (85). Sünnetullah budur: Firavunlaşmış her akıl er geç sahibini imha eder.

Kûfe okuluna göre 85, Mekke ve Medine okullarına göre 84, Basra okuluna göre 82 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm!*

2 BU ilâhi kelamın indirilişi her işinde mükemmel olan, her şeyi bilen Allah katındandır. 3 (O) günahları bağışlayan, kendine yönelenin yönelişini kabul eden,[1] cezalandırması çetin,[2] keremi de sınırsız olandır: O'ndan başka ilâh yoktur ve tüm yolların sonu O'na çıkar.

4 ALLAH'IN âyetleri konusunda, sadece inkârda direnenler ileri geri konuşurlar.[3] Fakat onların gözde mekânlarda[4] keyif çatmaları seni yanıltmasın: 5 Onlardan önce Nûh kavmi ve peşlerinden gelen tüm kafadarlar da yalanlamıştı; her toplum kendi elçisini yakalayıp ondan kurtulmanın planlarını yapmıştı;[5] batıl uğruna hakikati kendi kendisiyle alt etmeye çalışmak gibi yanlış ve yanıltıcı bir mücadele yöntemini benimsediler. Fakat, sonuçta Ben onları yakaladım: cezalandırma nasıl olurmuş görsünler bakalım!

6 İşte Rabbinin inkârda direnen kimseler hakkındaki sözü böyle gerçekleşmiştir; elbet onlar ateş yoldaşıdırlar.

7 (ALLAH'IN) hükümranlık makamına (lâyık bir) sorumluluk taşıyanlar[6] ve O'na yakın olanlar; hamd ile Rablerinin sonsuz yüceliğini dile getirirler, O'na güvenirler ve iman eden (diğer) kimseler için bağışlanma dilerler: "Rabbimiz! Sen her şeyi rahmet ve bilginle kuşatmışsın! Artık tevbe edip Senin yoluna uyanları bağışla ve onları gözleri yuvalarından fırlatan dehşetli ateşin azabından koru!"[7]

8 "Rabbimiz! Onları ve onların atalarından, eşlerinden ve nesillerinden iyi ve dürüst olanları güzelliğin merkezi olan cennetlere yerleştir:[8] çünkü Sen, evet Sensin her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden! 9 Ve onları tüm kötülüklerden koru! Ki Sen o gün birini kötü duruma düşmekten korursan, bu ona rahmet ettiğin anlamına gelir: bu, evet, en büyük başarı işte budur!"[9]

---

1 Günahların affı ile tevbelerin kabulü ayrı ayrı şeylerdir. Tevbe ilâhi af yollarından sadece biridir. Acılar, sıkıntılar, musibetler, yokluklar, dertler, iyilikler, dualar, kazanılan sevaplar, vazgeçilen kötülükler af vesilesi olabilir.

2 Allah'ın cezası iki rahmet arasına alınmıştır.

3 İnkârını savunurken ilâhi kelamı polemik konusu yapanlar kastedilir. Bu tür polemik 5. âyette "batıl uğruna hakikati kendisiyle alt etmeye çalışmak" şeklinde tanımlanmıştır.

4 Lafzen: "Beldelerde, ülkelerde" (Krş: 98/Âl-i İmran: 196).

5 Hz. Musa'ya yapılan gibi (67/Kasas: 20). Nebi'ye, suikast planları imâen haber verilmektedir.

6 "Bir şeyi üstlendi" anlamına gelen bu fiil maddî olmaktan daha çok mânevî sorumluluk için kullanılır (Bkz: 44/Tâhâ: 100; 89/Ankebût: 13; 100/Cuma: 5).

7 Tefsirlere göre bu kimseler "melekler"dir. Fakat bunlar "iman eden" varlıklardır. İman ise iradeye dayalı bir tercihtir. Dolayısıyla âyette vasfedilenler kulluk sorumluluğunu sırtlanan mü'minlerdir. İlâhî iradeyi yeryüzünde gerçekleştirmek, Allah'ın arşını omuzda taşımaktır.

8 Gerçek mü'minlerin yakınlarıyla cennette buluşacaklarına dair müjde (Bkz: 59/Tûr: 21).

9 Dua etmek, tek başına kabul olmuş bir duadır. Duanın kabulü ise fazladan bir ikramdır.

10 İnkarda ısrar edenlere (o gün) şöyle nida edilecektir: "İman etmeye çağırıldığınız halde inkâr etmeyi sürdürdüğünüz zaman Allah'ın size olan kahır ve sitemi, sizin (şu an) kendi kendinize olan kahır ve siteminizden daha büyüktür!"[10]

11 Şöyle karşılık verecekler: "Rabbimiz! Sen bizi iki kez öldürdün, iki kez de dirilttin.[11] İşte artık günahlarımızı itiraf ettik: şimdi bizim için bir çıkış yolu yok mudur?"

12 (Onlara şöyle denilecek): "Durum işte böyle(sine vahim)dir: çünkü sadece Allah'a (kulluğa) çağrıldığınız her seferinde inkârı tercih ettiniz; O'na ortak koşulduğunda ise inanıverdiniz. Fakat şimdi hüküm yüceler yücesi, mutlak büyük olan Allah'a aittir."

13 O'DUR size (varlık) delillerini gösteren ve size semadan rızık indiren: Yönünü O'na çevirenlerden başkası bundan ders almaz.[12]

14 Hakikati inkâr edenleri ne denli kızdırsa da, siz akideyi yalnız O'na has kılarak saf ve samimi bir inançla sadece Allah'a yalvarın! 15 Zira O, bütün varlık hiyerarşisinin en yücesi olarak hükümranlık makamına kurulmuştur.

O Duruşma Günü hakkında uyarmak için kullarından dilediğine kendi katından vahiy indirir.[13] 16 O gün onlardan hiç kimse Allah'tan hiçbir şeyi saklayamadan (gerçek yüzleriyle) ortaya çıkarlar.[14]

- Bugün mutlak iktidar kime aittir?

- Elbet mutlak otorite olan tek Allah'a![15]

17 O gün herkes kazandığının karşılığını bulur; haksızlığın olmadığı gündür o: çünkü Allah hesabı seri görendir.

18 Ve onları yüreklerin sahibini boğarcasına[16] gırtlağa dayanacağı dehşet gününe karşı uyar: o gün zalimler ne samimi bir dost, ne de sözü geçen bir şefaatçi bulacaktır.

19 O, bakışlarda (saklı) ihaneti ve yüreklerin gizlediği şeyleri bilir; 20 ama Allah

---

10 *Makt* bu bağlamda insan için "zarar verecek şeye karşı tedbirsizlik" anlamına istiare olarak kullanılmıştır (İbn Aşur). Bizce buradaki en uygun karşılığı "sitem"dir. Sitemin muhtemel üç nedeni:
1) Arkalarına düştüklerinin hiçbir yararını göremedikleri için.
2) Şeytan bile gerçeği itiraf ettiği için.
3) Dünyada hor gördükleri karşısında rezil olduklarını için.

11 Krş. 94/Bakara: 28. Kur'an dilinde canlı varlıkların can verilmeden önceki inorganik durumuna da "ölüm" denilmektedir (Krş: 91/Hac: 28 ve 164). "İki kez" ifadesi *teksîr* olarak yorumlandığında anlam "defalarca öldürüp, defalarca dirilttin" olur. Birincisi maddî ikincisi manevî bir ölümdür ki, bin ölümden beterdir. Bunu "ruhun ölümü" olarak adlandırmak mümkündür (Elmalılı).

12 58/Ra'd sûresinin 27. âyetiyle karşılaştırınız.

13 *Rûh* vahiy mânasında kullanılmıştır (Krş: 74/Nahl: 2 ve 82/Şûrâ: 52).

14 Zira o gün maskeler düşer, içler dışa döner, insanın peşine düştüğü hayvanî güdüler sahibine sûret olur. İçgüdülerinin güdümüne giren insan, içinde taşıdığı "nefs-i hayvânî"nin suretine bürünür.

15 Sorunun başında "Allah der ki..", sonunda "onlar dediler ki.." ibâresi bulunmaz. Çünkü muhatap kalmamıştır. Allah'tan başka her şeyin yok olduğu bir ortamda "Kim sordu?" ve "Kimler, ne cevap verdiler?" soruları gereksizdir.

16 *Kâzımîn* için bkz. 74/Nahl: 58, not 58 (Krş: Ferrâ). Bkz. "Zor bir gün" (54/Kamer: 8).

hükmünde hakkaniyeti gözetir, O'nu bırakıp da yalvarıp yakardıklarınıysa hiçbir şey hakkında hüküm veremezler: çünkü sadece Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir.

21 Onlar hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı ve görmezler mi kendilerinden önce geçip gitmiş olanların (feci) akıbetini? Onlar kendilerinden daha güçlüydüler ve yeryüzünde daha derin izler bırakmıştılar. Buna rağmen Allah günahları sebebiyle onları cezalandırdı ve kendilerini Allah'a karşı koruyacak kimse olmadı. 22 Böyle oldu, çünkü elçileri kendilerine hakikatin apaçık belgeleriyle geldiği halde, onlar inkârda direndiler; bunun üzerine Allah da onları cezalandırdı: Zira O güçlüdür, cezası pek çetindir.

23 DOĞRUSU Biz Musa'yı, mesajlarımızla ve (sahibinin doğruluğuna şahit olan) apaçık bir belgeyle[17] elçi göndermiştik: 24 Firavun'a, Hâmân'a ve Karun'a...[18] Fakat onlar "Yalancı sihirbazın teki" demişlerdi.

25 (Musa) kendilerine tarafımızdan gönderilmiş malum hakikatle gelince,[19] "Onun yanında yer alan mü'minlerin kadınlarını sağ bırakıp oğullarını öldürün!" dediler. Kâfirlerin entrikası asla hedefine ulaşamayacaktır.

26 Firavun "Bana bırakın, Musa'yı ben öldüreyim!" dedi ve ekledi: "O Rabbine yalvara dursun; ama ben asıl onun sizin hayat tarzınızı[20] değiştirmesinden ve ülkede düzenin bozulmasından korkuyorum!"[21]

27 Musa dedi ki: "Ben kibre kapılıp Hesap Günü'ne inanmayan herkesten benim de sizin de Rabbiniz (olan Allah'a) sığınırım."

28 Firavun'un yakın çevresinden olup da imanını gizleyen mü'min bir adam şöyle çıkıştı:[22] "Bir adamı sırf 'Rabbim Allah'tır' dediği için, üstelik size Rabbinizden hakikatin apaçık delillerini getirdiği halde öldürecek misiniz? Kaldı ki, eğer yalancıysa yalanının zararı yalnızca kendisinedir; yok eğer gerçeği söylüyorsa, tehdit ettiklerinin hiç değilse bir kısmı

---

17 *Sultân* için bkz. 68/Isra: 65, not 88.

18 Bu üçünün birlikte anılması anlamlıdır. Zira bu üçü iktidarın üçayağını temsil eder: Firavun siyasal ayağı, Hâmân bürokrasi ayağını, Kârun ekonomik ayağı.

19 Arapça'da geçişsiz bir fiili geçişli yapmanın birden çok yolu vardır. Fakat bir fiili tef'il veya if'al babına taşıyarak geçişli yapmakla *bâ* edatıyla geçişli yapmak arasında fark vardır. Diğerlerinde öznenin aynı anda ve aynı yerde nesneyle birlikte olması şart değilken, sonuncusunda şarttır (*Furûk*). Burada *câe bi* şeklinde geldiği için, "hakikati getirince" mânası değil "hakikatle gelince" mânası verdik. Çeviri boyunca buna uymaya çalıştık. Aksi durumlar ya istisnalar ya da gözümüzden kaçanlardır.

20 *Dîn*'in anlamı için ilk geçtiği 17/Mâ'ûn: 1'in ilk notuna bkz.

21 *Fesad* Kur'an'da hep insan davranışlarının neden olduğu ferdî, içtimaî ve tabiî çözülme süreçleri için kullanılır (Bkz: 88/Rûm: 41, not 49).

22 Saraydaki gizli mü'minin kimliği yoruma açıktır. Süddî'ye göre Firavun'un amca oğludur. Asiye diyenler vardır. Bizce bir ihtimal daha var: hanedanlar tarihinde istisnai bir kırılma olan muvahhid kral Ahneton. Ahneton iktidara gelince putperest Amon dinini yasakladı, sarayı halka açtı, Ahataton (Tanrı'ya adanmış şehir) adlı yeni bir başkent kurdu. Nihai tahlilde bu âyet imanın gücünü temsil eden bir örnektir. Zımnen: Allah dilerse küfrün ve zulmün kalbinde dâhi yiğit mü'minler var eder.

gelip sizi bulacaktır: çünkü Allah yalan dolanla kendini araya veren birini[23] asla hedefe ulaştırmaz."

29 "Ey kavmim! Bugün iktidar sizin tekelinizde, yeryüzünde ezici güçsünüz; tamam ama, eğer Allah'ın cezasına maruz kalırsak bizi kim kurtaracak?"

Firavun dedi ki: "Ben size sadece kendi görüşümü bildiriyorum; ve sizi doğru olan alternatifsiz bir yola[24] yöneltiyorum."

30 Yine iman eden kimse söze girerek dedi ki: "Ey kavmim! İnanın ki ben, şu (inkârda) ittifak etmiş toplulukların helâkine benzer bir günün sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum; 31 yani Nûh kavminin, 'Âd ve Semud'un ve onlardan sonrakilerin uğradığı türden bir helâkin... Bir de (unutmayın) ki Allah, kullarına haksızlık etmeyi asla istemez."

32 "Ey Kavmim! Ben, herkesin birbirinden imdat dilediği o günün aleyhinize sonuçlanmasından korkuyorum. 33 O gün arkanızı dönüp kaçmaya çalışacaksınız, fakat Allah'ın (adâletinden) sizi kurtaracak kimse bulamayacaksınız: zira Allah kimi saptırırsa artık ona yol gösteren kimse bulunmaz.[25]

34 "Ve doğrusu daha önce Yusuf da size hakikatin apaçık belgeleriyle gelmişti; ama onun size getirdiklerine karşı sürekli bir şüphe taşıdınız; en sonunda Yusuf ölünce, kalkıp 'Allah ondan sonra bir daha elçi göndermeyecek'[26] dediniz!"

İşte Allah düştükleri kuşku bataklığında debelenerek kendilerini harcayanları böyle yoldan çıkarır. 35 Bu gibiler kendilerine ulaşmış hiçbir belge ve yetki olmadan Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri konuşurlar: (bu) hem Allah katında, hem de iman edenler nezdinde büyük bir bayağılaşmadır: İşte Allah her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.[27]

36 Ve Firavun "Ey Hâmân!"[28] diye emretti, "Bana görkemli bir kule yap! Belki böylece (amacımı gerçekleştirecek) araçlara ulaşırım; 37 gökleri aşacağım araçlara... Böylece Musa'nın ilâhına erişebilirim (!).[29] Hoş, ben onun bir yalancı olduğundan kesinlikle eminim ya!"

İşte kötü davranışı Firavun'a böylesine güzel göründü ve doğru[30] yoldan alıko-

---

23 *Musrif*'in açılımıdır (Bkz: 77/Zümer: 53).

24 *Mâ...illâ...* kalıbının bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

25 Zımnen: "Kim Allah'ın desteğini reddederse". Bkz. "Allah sapıklardan başkasını yoldan çıkarmaz" (94/Bakara: 26). Aynı mânayı 34. âyetin son cümlesi de içermektedir.

26 Bu iki anlama gelir: Birincisi, Hz. Yusuf'tan sonra peygamberlik kurumunu toptan inkâr etmek. İkincisi, "Yusuf'tan sonra Yusuf gibi bir peygamber asla gelmeyecek" demek. Her iki anlamda da bir ikiyüzlülük, bir samimiyetsizlik görülmektedir. Yaşarken peygamberliğine kuşkuyla bakılan Hz. Yusuf, vefatından sonra geriden gelen peygamberleri inkâra malzeme yapılmaktadır. Bu küfür, onu över gibi yaparak icra edilmektedir. Bu da, 5. âyette dile getirilen "batıl uğruna hakikati kendisiyle alt etmeye çalışma"nın bir başka yöntemidir.

27 Bu paragrafın içeriği de, kendisinden önceki pasajda olduğu gibi "mü'min adam"a nisbet edilebilir. Fakat 35. âyetteki "polemik yapanlar" ifadesi, bu pasajı sûrenin başındaki 4. âyete bağlamaktadır. Dolayısıyla bu paragrafın içeriği Allah'a isnat edilmelidir.

28 Hâmân için bkz. 67/Kasas: 38, not 46.

29 Ünlem, Firavun'un alayına dikkat çekmek içindir.

30 *es-Sebîl*'deki belirlilik çeviriye "doğru" kelimesiyle yansımıştır.

nuldu:[31] neticede Firavun'un düzeni, çöküşü (hızlandırmaktan) başka hiçbir işe yaramadı.

38 Derken iman eden o kimse, "Ey kavmim!" dedi, "Bana uyun ki ben sizi akl-ı selim yoluna yönelteyim! 39 Ey kavmim! Bu dünya hayatı sadece kısa vâdeli bir hazdır; bir de öteki (hayat) var: kalıcı diyar işte orasıdır. 40 Kim bir kötülük işlerse, sadece yaptığı kadarıyla cezalandırılır; ama kim de imanlı olarak güzel davranış sergilerse, -erkek ya da kadın fark etmez- işte bu gibiler cennete girecek ve orada haddi hesabı olmayan nimetler ikram edilecektir."

41 "Ey kavmim! Nasıl oluyor da ben sizi kurtuluşa çağırırken siz beni ateşe çağırıyorsunuz? 42 Siz beni hem Allah'ı inkâr etmeye, hem de (tanrısal bir nitelik taşıdığı) hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri[32] O'na ortak koşmaya çağırırken, bense sizleri mutlak üstün ve yüce olup tekrar tekrar bağışlayana çağırıyorum. 43 Kesinlikle, sizin beni çağırdığınız şey ne dünyada ne de âhirette kendisine çağırılmaya lâyık bir şey değildir; zaten dönüşümüz de Allah'adır: ve elbet kendini harcayanlar ateşin yoldaşlarıdır.

44 Ve bir gün gelecek, bu sözlerimi bir bir hatırlayacaksınız. Bense sorumluluğuma ilişkin (hükmü) Allah'a havale ediyorum: çünkü Allah kulların her şeyini görmektedir."

45 Derken Allah onu kavminin çirkin tuzaklarından korudu;[33] Firavun ailesinin helâki ise azabın en kötüsüyle oldu: 46 Ateş... Onlar o (ateşe) sabah ve akşam sunulacaklar;[34] ve Son Saat gelip çattığında (Allah şöyle buyuracak): "Firavun ailesine en şiddetli cezayı verin!"

47 HANİ ateşin bağrında karşılıklı tartışırken onları (bir görmelisin): Nitekim zayıflar büyüklük taslayanlara: "Bizim sizin peşinize takıldığımız kesin; şu halde ateşin üzerimizdeki etkisini bir parça olsun hafifletemez misiniz?" diye yalvaracaklar. 48 Büyüklük taslayanlar ise: "İşte hepimiz onun içindeyiz; kesin olan şu ki, Allah kulları arasındaki hükmünü çoktan vermiştir!" diyecekler.

49 Ve ateşin içindekiler, cehennemin bekçilerine şu ricada bulunacaklar: "Rabbinize yalvarın da, azabı üzerimizden bir gün olsun hafifletsin!"

50 (Bekçiler) şöyle cevap verecek: "Elçileriniz size hakikatin apaçık belgeleriyle gelmemiş miydi?" (Berikiler): "Elbette (gelmişti)" diyecekler. (Bekçiler) diyecek ki: "O halde yalvarmaya devam edin! Ama inkârı tabiat edinenlerin yalvarması aldanışı (artırmaktan) başka bir sonuç vermez."

51 ŞÜPHE yok ki Biz rasullerimize ve iman eden kimselere, hem bu dünya hayatında hem de şahitlerin dinleneceği günde (hasımlarına karşı)[35] elbette yar-

---

31 Ya da *sadde* okuyuşuna istinaden: "doğru yoldan döndü".

32 Kur'an'da sık geçen bu kalıbın açıklaması için bkz. 89/Ankebût: 8, not 8.

33 Hicrete adım adım yaklaşıldığı bir zaman diliminde bu pasajın ilk muhatabına mesajı açıktır: Sana karşı kurulan tuzaklara ve suikast planlarına karşı Allah seni de koruyacaktır. Bu ilâhi müjdenin gerçekleştiğine tarih şahittir.

34 Zımnen: "sürekli". 55. âyetteki "akşam sabah Allah'ı anmak" bunun mukabilidir.

35 Haberin *inne* edatiyla pekiştirilmesinin metne kattığı yan anlama dayanarak (İbn Aşur).

dım edeceğiz. 52 O gün zalimlere mazeretlerinin hiçbir yararı olmayacak;[36] onların payına düşen Allah'ın rahmetinden dışlanmak ve en berbat yurda konmak olacak.

53 (Vaadimiz gereği) vaktiyle Biz Musa'ya rehberliğimizi iletmiş ve İsrâiloğullarını ilâhî kelama vâris kılmıştık;[37] 54 akletme yetilerini kamil mânada kullananlar için bir hidayet ve bir uyarı olarak...[38]

55 Şu halde dirençli ol! Zira Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecektir. Hatan için af dile[39] ve akşam sabah hamd ile Rabbinin yüceliğini dile getir![40]

56 Allah'ın âyetleri hakkında kendilerine ulaşmış hiçbir belge ve yetki olmadan tartışanlara gelince: onların içinde hiçbir zaman erişip (tatmin) olamayacakları bir büyüklenme tutkusu vardır, başkası değil.[41]

Artık sen sadece Allah'a sığın: çünkü O, evet O'dur her şeyi işiten, her şeyi görüp gözeten.

57 Göklerin ve yerin yaratılması elbette insan cinsinin yaratılmasından daha kapsamlı bir hadisedir, lakin insanların çoğu bunun (anlamını) dâhi bilmez.[42] 58 Neti-

---

36 Rûm sûresinin 57. âyetiyle karşılaştırınız.

37 Vahiy yol kılavuzudur, yoldan çıkanlarsa kılavuz istemezler. Ama yolun yolcusuz kalması değildir felaket, asıl felaket yolcunun yolsuz kalmasıdır.

38 *Ulu'l-elbâb*'ı çevirimizin gerekçesi için bkz. 77/Zümer: 18, not 20.

39 *Zenb*, "bir şeyin kuyruğunu kısalttı" anlamına gelen *zenebe*'den türetilmiştir. Sadece kasıtlı günahı ifade eden *ism*'den farklı olarak kasıtlı-kasıtsız hata, noksanlık, dikkatsizlik ve kusurları da kapsar. Yine *zenb* ile *cunâh* arasında da fark vardır. *Zenb* insanın hem Allah'a hem insanlara karşı işlediği suç ve hataları ifade eder. *Cunâh* ise insanın sadece insanlara karşı işlediklerini ifade eder (*Külliyyât* ve *Müfredât*). *İstiğfâr*'ın buradaki karşılığı "kirlenmeden korunma talebi"dir (Râğıb). Bu takdirde günahkarın istiğfarı "af talebi", takvâ sahibinin istiğfarı "korunma talebi"dir. Burada ve Muhammed 19'da geçen "Günahın için af dile" ifadesi, Hz. Peygamber'in üzerinden mü'min muhatapların peygamber tasavvurunu inşayı amaçlar. Peygamberler risalet görevlerinden dolayı Allah'ın korumasıyla masumdur. Bu ve bunun gibi âyetler, bu masumiyetin nasıl anlaşılması gerektiğini beyan eder. Peygamber tasavvurunda ifratı temsil eden aşırı yüceltmeci Hıristiyânî ve tefriti temsil eden indirgemeci ve aşağılayıcı Yahudi anlayışları böylece reddedilmiş olur. Kur'an'da beş yerde Hz. Peygamberin insanların arınmasına katkıda bulunması emredilir (94/Bakara: 129, 151; 114/Tevbe: 103; 100/Cuma: 2; ayrıca bkz. *Üç Muhammed*, s. 362-365). Hz. Peygamber'in bu emri yerine getirdiğine ilişkin haberden, buradaki "hata"yı nasıl anladığını da öğrenmiş oluyoruz: "Ara ara içimde anlık bir gaflet hissettiğim için, günde yüz kez Allah'tan mağfiret dilerim" (Buhârî ve Müslim).

40 Yani: "her daim". 46. âyetin mukabili: sabah akşam cehenneme sunulmamak için...

41 Yani: Büyüklük tasladıkça küçülüyorlar ve aradaki fark hiçbir şeyle kapatılamayacak kadar çift taraflı açılıyor. Bu da tatminsizliği besleyip büyütüyor.

42 Çeviride "kapsamlı" karşılığını verdiğimiz *ekber* nicelik ifade eder. Bu nedenle "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kat'ından bir lütuf olarak sizin emrinize âmâde kıldı" (85/Câsiye: 13), "Biz insanoğlunu en güzel kıvamda yarattık" (30/Tîn: 4) gibi âyetlerin bu âyetle çelişmesi söz konusu değildir. Nicelik olarak kâinata nisbetle bir nokta kadar bile cirmi olmayan insan, değer açısından kâinatın gözbebeği mesabesindedir (Krş: Elmalılı, Câsiye: 13'ün tefsirinde).

cede görenle görmeyen bir olmaz; tıpkı iman edip o imana uygun iyilik yapan ile kötülük yapanın bir olmadığı (gibi): Ne kadar da azınız öğüt alıyor!

59 İmdi, Son Saat mutlaka gelecektir; bunda kuşku yok: Ama insanların çoğu buna (dahi) inanmaz.

60 Ve Rabbiniz şöyle buyurur: "Bana dua edin ki ben de kabul edeyim![43] Bana kulluk yapmayı kendisine yediremeyenler, rezil rüsva olarak cehenneme girecekler.

61 GECEYİ sükûnet bulasınız diye, gündüzü ise (işlerinizi) göresiniz diye yaratan Allah'tır:[44] çünkü Allah insanlara karşı sınırsız lütuf sahibidir; ama insanların çoğu yine de şükretmezler.

62 Rabbiniz olan Allah işte böyledir: her şeyi yaratan, kendisinden başka ilâh olmayan O'dur: şu halde, nasıl oluyor da böylesine savruluyorsunuz? 63 İşte, vaktiyle Allah'ın âyetlerini göz göre göre inkâr edenler de tıpkı böyle savrulmuştular.[45]

64 Yeryüzünü sizin için bir yerleşim alanı yapan ve gök kubbeyi inşa eden, size şekil verip üstelik şeklinizi de en güzel kılan, dahası sizi temiz ve güzel nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. Rabbiniz olan Allah işte böyledir: nitekim âlemlerin rabbi olan Allah ne yüce bir bereket kaynağıdır![46]

65 Mutlak diri O, kendisinden başka ilâh olmayan O'dur: Artık siz de O'na, adanmış samimi ve saf bir inançla[47] sadece O'na yalvarın! Hamd tümüyle âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.[48]

66 De ki: "Elbet ben, hele de Rabbimden bana hakikatin apaçık delilleri ulaşmışken, Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarınıza kulluk etmekten nehyolundum; ve ben kendimi Âlemlerin Rabbine teslim etmekle emrolundum."

67 Sizi önce toprak türünden,[49] sonra bir damlacık hayat suyundan, sonra da döllenmiş yumurta hücresinden[50] yaratan O'dur; sonra bebek olarak meydana gelmenizi (dilemiştir); sonra olgunluk çağına erişmeniz ve ardından da yaşlanmanız için (yasa koymuştur): Ne ki kiminize ölüm daha erken tattırılır, (kiminize) de sonu yasayla belirlenmiş bir süreye[51]

---

43 Veya: "Bana kulluğunuzla davetiye gönderin ki, ben de rahmet ve ödülümle davetinize icâbet edeyim". Ya da Elmalılı'nın ifadesiyle: "Benden beni isteyin size icâbet ederim, beni bulursunuz; beni bulansa her şeyi bulmuş olur". Dua kulun Allah karşısındaki esas duruşudur. Dua etmek ilâhi bir lütuftur, duanın kabulü fazladan bir lütuftur. Dua etmek, bizzat kabul olmuş bir duadır. Allah'tan isteyenın, kendisine isteği verilse de verilmese de onuru ve hatırı artar. Allah'tan başkasından isteyenin isteği verilse de verilmese de onuru azalır.

44 Krş. 69/Yûnus: 67; 53/Neml: 86. Bu pasajı oluşturan âyetlerin sıralaması dikkat çekicidir: Önce zaman (61), sonra mekân (64), sonra insan (67) geliyor.

45 *Tu'fekûn*'u çevirimiz için bkz. 42/Fâtır: 3, not 8.

46 *Tebâreke*'yi çevirimiz için bkz. 56/A'râf: 54, not 41.

47 Benzer bir âyet için bkz. 77/Zümer: 2.

48 *el-Hamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn* için bkz. 1/Fâtiha: 1, not 3.

49 *Min turâbin* için bkz. 62/Kehf: 37, not 50.

50 Yani "zigot"tan (Bkz: 91/Hac: 5, not 9).

51 *Ecelen musemmâ* için bkz. 70/Hûd: 3, not 7; 74/Nahl: 61, not 60.

ulaşmanız için (zaman tanınır) ki, belki aklınızı başınıza alırsınız.

68 Hayatı ve ölümü[52] yaratan O'dur: ve O bir işin olmasına hükmettiğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluşum sürecine giriverir.

69 BAKSANA Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri konuşan şu tiplere: (*tasavvurları*) kendilerini hakikatten nasıl da uzaklaştırıyor. 70 Onlar, bu ilâhi kelamı ve elçilerimize daha önce gönderdiğimiz mesajları yalanlayan tipler; fakat bu gibiler zamanı gelince (gerçeği) öğrenecekler. 71 İşte o zaman, kendi boyunlarına (geçirdikleri) tasmalar ve (ellerindeki) kelepçelerle sürüklenecekler; 72 yürek dağlayan bir (umutsuzluğun) gayyasına... En sonunda ateşi azdıran bir yakıta dönecekler.

73 Ve onlara sorulacak: "Hani, nerede ilâhlık yakıştırdığınız varlıklar; 74 (İlâhlar hiyerarşisinde) Allah'ın astlarından saydığınız?"

Onlar şöyle cevap verecekler: "Bizi terk ettiler. İşin doğrusu, daha önceden biz sanki hiçbir şeye yalvarıp yakarmamışız."

İşte Allah gerçeği inkâr edenleri böyle şaşırtır. 75 Bunun nedeni, yeryüzünde hak etmediğiniz halde azıp şımarmanız ve kasıntılık yapmanızdır: 76 Haydi, içinde yerleşip kalmak üzere cehennemin kapılarından girin; doğrusu, küstahça böbürlenenler için orası dehşet bir mekândır.

77 ŞU HALDE dirençli ol! Zira Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecektir. İmdi, onlara yönelttiğimiz tehditlerin bir kısmının gerçekleştiğini ister sana gösterelim, isterse senin için ölümü takdir edelim; er geç, onlar Bize döndürülecekler.[53]

78 Doğrusu Biz, senden önce de sayısı belirsiz[54] elçiler göndermiştik; onların kimisinden sana söz ettik, kimisinden sana hiç söz etmedik.[55] Ama şu kesin ki, hiçbir elçi Allah'ın izni olmadan mucizevi bir mesaj getiremez. Nitekim Allah'ın emri geldiği zaman, hak tecelli etmiş olacak; işte o anda ve orada, hayatı anlam ve amacından yoksun bırakanlar[56] hüsrana uğramış bulunacaklar.

---

52 Kur'an'a göre *mevt* hayatın "görünmeyen yüzü"dür (88/Rûm: 7). Çevirideki "ölüm" *mevt*'i tam karşılamadığı için, tüm *mevt* (ölüm) kelimeleri Rûm 7 ile Zümer 42 ışığında anlaşılmak zorundadır.

53 Tarih şahittir ki, bunu tüm dünya gördü.

54 *Rusulen*'deki belirsizliğin *teksir* özelliğine istinaden.

55 Kıssası hiç anlatılmayan bir çok peygamber olduğuna göre, Kur'an'da anlatılanların seçimi çok özel mesajlar taşıma gerektir. Mesela Âdem'in mesajı: "Adam olmanın yolu hatasızlıktan değil hatayı itiraftan geçer". Nûh'un mesajı: "Sen karada gemini yap, deniz lazım olursa Rabbin onu ayağına getirir". İbrahim'in mesajı: "Hiçbir Nemrud'un ateşi imanı yakamaz". İsmail'in mesajı: "Sen Allah'a kurban olursan varlık sana kurban olur". Yakub'un mesajı: "Saf sevgiye iki göz verirsen, bin gözün görmediği bir burun kazanırsın". Yusuf'un mesajı: "Bir kişi *sabır, sebat, ilim, hikmet, gayret, iffet* ve hizmetle koca bir ülkenin kaderini değiştirir". Musa'nın mesajı: "Firavun'un zulmü anaların rahmine kadar uzanmışsa Musa'nızı Firavun'un sarayında arayınız"...

56 *el-Mubtılûn*, "anlamsızlık ve amaçsızlık" demeye gelen *bâtıl*'ı hayat tarzı edinenler (*Hakk* ve *Bâtıl* kıyası için bkz. 65/İbrahim: 19, not 20). Bu sıfatın kapsamına hayatın "anlamdan ve amaçtan" yoksun olduğunu düşünen her nihilist girer. Hayat bütünüyle mucizedir, ancak bunu hayatın anlam ve amacını kavra-

79 Bir kısmına binmeniz, bir kısmıyla da beslenmeniz için evcil hayvanları emrinize âmâde kılan (da) Allah'tır.[57] 80 Onlardan daha başka alanlarda da yararlanırsınız; onlar aracılığıyla yürekten özlemini çektiğiniz bir ihtiyaca da ulaşırsınız; hem onlarla hem de gemilerle (hayatın) yükünü taşırsınız.

81 İşte O size (varlık) âyetlerini böyle gösterir; o halde Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?

82 ŞİMDİ onlar yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmezler mi? Onlar berikilerden daha kalabalık, daha güçlü ve yeryüzünde daha derin izler bırakmışlardı: fakat birikimleri onlara hiçbir yarar sağlamadı. 83 Çünkü onlara elçileri hakikatin apaçık delilleriyle geldiğinde, elde tuttukları bir parça bilgiye güvenip küstahça şımardılar: sonunda alay ede geldikleri gerçek kendilerini çepeçevre kuşattı.[58]

84 Ve kahredici cezamızı gördükleri zaman "Tek olan Allah'a iman ettik ve O'na ortak koştuğumuz şeylere olan inancımızı reddettik!" dediler. 85 Fakat kahredici cezamızı gördükten sonra iman etmeleri, onlara hiçbir yarar sağlamadı.

Kulları hakkında geçmişten bugüne Allah'ın uygulaması budur: Nitekim inkârı tabiat edinenler orada ve o anda hüsrana uğradılar.

---

yanlar görebilir: "Göklerde ve yerde ne mucizeler var ki, (insanoğlu) yanından geçip gider de onlara dönüp bakmaz bile" (71/Yusuf: 105).

57 Zımnen: Allah, Rab oluşunun gereği insanı yaratmakla kalmayıp onun ihtiyaç duyduğu her şeyi de yarattı. Zımnen: Hayvanlar dâhi Allah'ın okunacak âyetiyse, gerisini siz düşünün!

58 Zımnen: Bütünün parçaları hakkında elde ettikleri bilgiyi bütünün amacına aykırı kullandılar, sonuç hüsran oldu. Parçayı bütün sanmaları ise bu aldanışa sebep oldu.

ENBİYA SÛRESİ

Nüzûl: 79
Mushaf: 21

Sûre adını muhtevasından alır. Başta Hz. İbrahim olmak üzere, sûrede on yedi peygamberin adı zikredilir. Kur'an'da on sekiz peygamberin adının geçtiği En'âm sûresi dışında, başka hiçbir sûrede bu yoğunlukta peygamber adı anılmaz.

Sûre, Mekke'de inen son sûrelerdendir. Cabir b. Zeyd Secde-Nahl sûreleri arasına, diğerleri İbrahim-Mü'minûn sûreleri arasına yerleştirir. 3. âyeti, bu sûrenin İlk Akabe biatinden (621) sonra indiğini gösterir. Zuhruf sûresinin 57. âyetinin bu sûrenin 98. âyetine atıf olduğuna işaret eden İbn İshak'ın naklettiği İbn Abbas rivayetine göre Enbiya sûresi Zuhruf'tan önce inmiş olmalıdır. Bu veriler ışığında sûreyi 12. yıla tarihlendirebiliriz.

Sûrenin konusu Kur'an'ın fihristi gibidir. Dinin üç temel direğinden söz eder: Tevhid, âhiret ve nübüvvet. İnsan soyuna yönelik bir uyarıyla söze girer. Sabahı Âdem'le başlayan insanlık yürüyüşünün kuşluğunu Hz. Nûh, öğlesini Hz. İbrahim, ikindisini Hz. Muhammed temsil eder. Sûrenin girişindeki "vaktin yaklaştığı" uyarısı, bize bu hakikati hatırlatır. İnsanların bu hakikati hatırlatan vahiyden neden yüz çevirdiği sorgulanır (1-15). Söz âlemin anlam ve amaçlılığına getirilir. Şu hakîkat zımnen vurgulanır: Yerin göğün bir amacı olsun da, şaheserin bir amacı olmasın mı? (16-33)

Kur'an'daki peygamber kıssalarının iki maksadı vardır: Biri peygamberlik kurumunu ve hayati önemini anlamamızı kolaylaştırmak. Zira nübüvvet bir ruhtur, onu ete-kemiğe büründüren bu kıssalardır. Diğeri muhatabın kişiliğini inşa etmek. Zira vahiy kavramlarıyla tasavvuru, önermeleriyle akli, örnekleriyle şahsiyeti, bütünüyle hayatı inşa eder. Sûre, peygamberlerden yola çıkarak dile getirdiği insanlığın değişmez değerlerine ait ilkelerle, ortak iyinin kökeninin aynı olduğuna işaret eder. Adları sayılan peygamberlerin hayatı, bu gerçeğin tarihsel delilidir (48-91). Bu ebedi gerçeğin şimdi ve burada tezahür eden sonucu ise şöyle ifadesini bulur: "Sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir" (92). Bu formun aynısı sonraki bir pasajda Allah'ın birliğini ifade ederken kullanılır: "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır" (108). Bununla, Allah'ın mutlak birliği ile ona inananların amaç birliği arasında bağ kuran bir tasavvurun inşasını hedeflemektedir. Birincisi "tevhidin", ikincisi "vahdetin" şartıdır. Belki birincisine "akidevi vahdet", ikincisine "sosyal tevhid" adını vermek de mümkündür.

Son Saat'i hatırlatan pasajlarla başlayan sûre Son Saat'i hatırlatan pasajlarla son bulur. Göklerin kitap ruloları gibi dürüleceğini ifade eden 104. âyet, vahyin en çarpıcı kıyamet tasvirlerinden birini oluşturur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İNSANLAR için yaptıklarının hesabını verme vakti oldukça yaklaştı; fakat onlar hâlâ gaflet içerisinde (bu gerçeğe) sırt çeviriyorlar.[1]

2 Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir uyarı[2] gelse, onu da sadece alaya alarak dinliyorlar. 3 Onların aklı fikri oyunda oynaştadır; üstelik bilinci altüst olan bu kimseler[3] el altından şöyle fiskos yapıyorlar:[4] "Bu da sizin gibi ölümlü bir insan değil mi? Şu halde siz, göz göre göre büyüye kapılıp gidecek misiniz?"[5]

4 (Ve) dedi ki:[6] "Rabbim gökte ve yerde söylenen her sözü, her düşünceyi[7] bilmektedir: zira O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."

5 "Hayır!" dediler; "(Bunlar) karma karışık düşlerdir!.. Yok yok, onu kendisi uydurmuştur!.. Bu da değilse, o bir şair olmalı... İyi ama, önceden gönderilen (peygamberler) gibi bize bir mucize getirse ya!.."[8]

6 Onlardan önce kendilerini (inkarda ısrarlarından dolayı) helâk ettiğimiz nice kentler iman etmemişlerdi, şimdi bunlar mı iman edecekler?

7 Biz senden önce de kendilerine mesajlarımızı ilettiğimiz (ölümlü) insanlardan[9]

---

1 Âyetle ilgili bir değerlendirme için sûrenin girişine bakınız.

2 Vahyin "uyarı" (*zikr*) vasfıyla ilgili Hicr 9; Yâsîn 69; 55/Sâd 1, 87 ve 83/Zuhruf 44. âyetlere; ayrıca konuyla ilgili bir açıklama için 44/Tâhâ 99'un notuna bkz.

3 Lafzen: "zulmeden kimseler". Zulüm, "bir şeyi yerinden etmek"tir. Burada yerinden edilen insanın kendisidir. Bu da, tam anlamıyla bir "bilinç alaborası"dır (Bkz: 56/A'râf: 148, not 108). Bu ters bilinç hayatı oyun, dünyayı oyun alanı, sınav araçlarını oyuncak olarak algılar. Bütün bunların temelinde, tersyüz edilmiş bir tasavvurla hayata bakmak yatar. Bu ise kişinin kendisine yapacağı en büyük zulümdür (Krş: âyet 29, not 38).

4 "Özel görüşme, gizli randevu, kulis, fiskos ve dedikodu" gibi bağlamına göre farklı mânalara gelebilen *necvâ*, yararlı, yararsız ve zararlı olmak üzere üç vasfa da sahip olabilir. Buradaki fiskos ve kulis anlamında zararlı bir *necvâ*'dır (Krş: 71/Yusuf: 80; 68/İsra: 47; 104/Mücâdile: 7-10, ilgili notlar).

5 Vahyin olağanüstü gücünün vahyin düşmanları tarafından dolaylı bir itirafı olarak okunmalıdır.

6 Medine ile Basra kıraat okullarının tümü ve bazı Mekkeli kârilere göre emir kipiyle (*kul*) okunan bu kelimeyi Kûfe okuluna mensup kârilerin tümü ve bazı Mekkeliler geçmiş zaman fiili olarak (*kâle*: dedi) okumuşlardır (Taberî). Her ikisi de aynı kapıya çıktığı halde ilk kıraat alimlerinin kılı kırk yaran bir hassasiyetle bir kelimenin okunuşu üzerindeki bu farklı yaklaşımları, Kur'an'ın indiği dönemde henüz yazı, imla, noktalama (rakş), harekeleme kurallarının yeterince oturmamış oluşuyla açıklanır.

7 *el-Kavl*, hem "söz" hem de "düşünce" anlamına gelir (Bkz: 62/Kehf: 39).

8 Vahyin ilk muhaliflerinin kafalarının hayli karışık olduğunun göstergesi. Hz. Peygamber peygamberlik öncesi dinî hiçbir iddiası olmayan, kitap okuyup yazmayan, şiire ilgi duymayan, kendisinden kahanet ve olağanüstülük sadır olduğu duyulmamış biriydi. Aksi halde iddialarını desteklemek için onu örnek verirlerdi.

9 Lafzen: "adamlardan, erkeklerden". Burada vahyi ve peygamberliği inkar edenlerin itirazı peygamberin cinsiyetiyle değil beşerliğiyle alâkalıdır (Bkz: âyet 3, 7, 8). Dolayısıyla bu âyetteki *ricâl*, gönderilen peygamberlerin er-

başka birilerini peygamber olarak göndermedik. Hem eğer (bu konuda bir şey) bilmiyorsanız, (geçmiş) vahiylerin mensuplarına sorun! 8 Biz onları yemeğe bile ihtiyaç duymayan varlıklar olarak göndermedik;[10] dahası onlar ölümsüz de değildiler.[11]

9 Neticede Biz onlara verdiğimiz sözü tuttuk; bunun sonucunda onları ve dilediklerimizi kurtarıp, (hayatlarını) amaçsızca harcayanları ise helâk ettik.[12]

10 DOĞRUSU Biz size, içinde size şeref ve itibar kazandıran bir mesaj[13] indirmiş bulunuyoruz: şu halde, hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

11 Üstelik Biz, zulümde ısrarcı olan nice beldeleri kırıp geçirdik; ve (bunun) ardından onların (yerine) başka bir toplum ikame ettik.[14]

12 Ve onlar Bizim ezici gücümüzü hissettikleri zaman, derhal oradan kaçmaya yeltendiler.

13 Durun, kaçmayın! Haydi, sizi küstahça şımartan konforlu yaşantınıza ve konaklarınıza geri dönün! Ne yani, herhalde hesaba çekilecektiniz![15]

14 Onlar "Vah bize!" diyecekler; "Şu kesin ki, bizler hep zulümde ısrar ettik!" 15 Ve onların bu yazıklanmaları, Biz kendilerini biçilmiş ekin haline getirip sönmüş köze çevirinceye kadar devam edip gidecek.

16 (EY İNSANLAR!) Biz göğü, yeri ve bunların arasındakileri bir oyun olsun di-

---

kekliğini değil insanlığını vurgular. Bu kimlik vurgulanırken "erkekler" anlamındaki *ricâl*'in kullanılmasında çok ince bir îmâ da sezilmiyor değil. Bu îmâ, hem meleklere "kadın" cinsiyeti yakıştıran, hem de peygamber olarak bir meleğin gönderilmesini isteyen Mekke müşrik aklının içine düştüğü çelişki ve gülünç durum olsa gerektir.

10 **Lafzen:** "cesetler.." Sözlük anlamı "bir şeyin yoğunlaşmış hali, unsurları toplanmış hali" olan *ceset*, burada "varlık kategorisi" anlamı taşımaktadır (*Mekâyîs*).

11 Peygamberler gökte değil yerde yürürler. Yerde yürüyenler iz bırakırlar. Ancak iz bırakanlar izlenebilirler.

12 *Esrafe* köküyle ilgili bir açıklama için bkz. 44/Tâhâ: 127, not 112.

13 Veya; "içinde zihninizi inşayı amaçlayan uyarılar olan bir mesaj" (Bkz: Taberî; krş. 83/Zuhruf: 44, not 31). *Zikrukum* ifadesinin çeviriye böyle yansıması, kelimenin yapısından kaynaklanır. Zikr, ya insan tasavvuruna bir şeyin simgesini sunarak onu hafızasına kaydetmesini sağlamak, ya da zihinde/tasavvurda önceden varolduğu halde bir şekilde kaybolmuş olanı yeniden ortaya çıkarmaktır. Bu tanımı yapan Râğıb, önce "kalbin" ve "dilin" zikri diye ikiye ayırdığı kavramı, bir de kendi içinde ikiye ayırır: 1) Unutmaktan dolayı hatırlatmak, 2) Akılda kalıcı olmasını sağlamak için hatırlatmak (*Müfredât*). Bu tanım, temel niteliklerinden biri *zikr* olan vahyi, "ilâhi bir inşa projesi" olarak öne çıkarmaktadır (44/Tâhâ: 99, 130, ilgili notlar). Vahiy bu inşayı önce eylemin ana rahmi olan tasavvurda gerçekleştirir. Çevirimiz bu yaklaşıma dayanmaktadır.

14 Zımnen: Siz Allah için vazgeçilmez değilsiniz, fakat Allah sizin için vazgeçilmezdir. Zira hiçbir toplum alternatifsiz değildir. "Sizi ortadan kaldırıp sonra da dilediğini sizin yerinize geçirir" (73/En'âm: 133) gibi âyetlerle ifade edilen tarihin değişmez yasası (Krş: 106/Nisâ: 133; 65/İbrahim: 19; 42/Fâtır: 16).

15 *Le'alle* edatının "gerekçe" anlamına dayanarak şu mâna da verilebilir: "Hesaba çekilmeniz için yeterli neden mevcuttur" (Bkz: *İtkân* II, 233; krş. 44/Tâhâ: 130, not 119). Zımnen: Hayatı sorumsuzca yaşayanlar, hesap sorulmasından nefret ederler.

ye yaratmadık.[16] 17 Eğer Biz bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik;[17] ne ki bunu asla yapacak değiliz.[18]

18 Aksine Biz, mutlak hakikate atıf olan (amaçlı ve anlamlı yaratılış) gerçeğini,[19] malum[20] amaçsız ve anlamsızlığın başına çalarız da, o berikinin belini kırar; işte o zaman beriki de yok olup gider.[21]

İşte (Yaratan ve yaratılan) konusunda bu türden tanımlamalarınızdan[22] dolayı yazıklar olsun size! 19 Zira, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'na aittir; nitekim O'nun tarafında yer alanlar, O'na kulluk

16 Yani: "bir amaç ve anlamdan yoksun yaratmadık" (55/Sâd: 27). "başka değil, şadece gerçek bir amaç uğruna yarattık" (84/Duhân: 39). Bu gerçeği fark edenler "göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: Rabbimiz! Bütün bunları anlamsız ve amaçsız yaratmadın!" (98/Âl-i İmran: 191) derler. Bu âyet, kadim kültürlere ait "Tanrı yalnızlıktan canı sıkılınca insanı yarattı" gibi bir tezi de kökten reddetmektedir. Esasen bu pasaj, başta Hermetik miras olmak üzere gök cisimlerine "akıl" ve "öznelik" (faal akıl) izafe eden tüm kadim mistik ve ruhçu kültürlere bir reddiyedir. 29. âyet bunun delilidir.

17 Bu ibâre iki şekilde de anlaşılabilir: 1) Bu görünen âlemi değil, sizin algınızın ötesinde bir âlem yaratarak onu eğlence edinirdik" 2) "Sizin eğlence ve oyun aracı gibi gördüğünüz bu âlemi, sizden önce Biz eğlence yapardık" (Krş: Elmalılı).

18 Veya: "Tabii ki eğer yapmış olsaydık, (ama yapmadık)". Kûfe dil okulunun büyük ismi Ferrâ, şart edatı olan *in*'in olumsuzluk vurgusuna da dikkat çeker (Benzer bir kullanım için bkz. 42/Fâtır: 23). Ondan da önce bize kadar ulaşan ilk orijinal tamamlanmış tefsirin sahibi olan Mukatil (ö. 150 h.) ibâreyi böyle anlar (*Tefsir*). Taberî'nin de alternatifsiz tercihinin bu olduğunu söylemeliyiz.

19 *el-Hakk* "anlamlılık ve amaçlılığa" delalet eder. Başındaki *bâ* edatıysa hem "gerekçe", hem "bağlantı ve atıf" hem de "aracılık" ifade eder (Açıklama için bkz. 65/İbrahim: 19, not 20). Âyetteki *el-bâtıl, el-hakk*'ın zıddı olan "amaçsızlık ve anlamsızlık" anlamına kullanılmıştır (Krş: Râğıb). *Betale*, "özgür ağırlığı olmadığı ya da çok az olduğu için uçup giden" ya da "akıp giden" şeyler için kullanılır (*Mekâyîs*). Burada bu yaratıklar evreninin bir amacının olmadığı; çünkü kendine has gerçek bir varlığının olmadığı; sadece Yaratıcının bir "yansıması" ya da varmış gibi görünen sanal bir evren, bir hayal dünyası, köpük, gölge olduğu yönündeki, insanın ahlâki davranış zeminini yok eden âlem tasavvurları reddedilmektedir. Âyetteki *bi'l-hakk* ifadesi, hem yaratılmışlar âleminin kendine has bir iç gerçekliğe sahip olduğunu, hem de onların gerçek bir amaç uğruna yaratılmış olduğunu ifade eder. (Bkz: 16. âyet, not 16).

20 *el-Batıl*'ın başındaki belirlilik takısı anlama "malum" olarak yansımaktadır. Bu tercihimiz aynı zamanda vahyin reddettiği türden maddi varlığın sanallığı tezlerinin, nüzul ortamında birileri tarafından bilinip savunulduğuna delalet eder.

21 Allah'ı tanımaya çalışmak yerine tanımlamaya çalışanlar, -haşa- Allah'ı nesne kendini özne yerine koymuş olan haddini bilmezlerdir.

22 Yaratan ya da yaratılanı, birini diğerine dahil eden bir tezle tanımaya çalışmak, "tanımak" değil "tanımlamak" (tavsîf) sayılmaktadır. Bu ise, haddini aşan insanın Yaratıcısına had ve hudut çizmeye kalkışmasıdır. Oysa ki yaratılmışlar dünyası "tanımak" için var edilmiştir; bu nedenle de vahiy bu evreni "işaret, atıf, belge" anlamına gelen *'ilm-'âlâmet* köküne nisbetle *'âlem/'âlemîn* diye isimlendirir (1/Fâtiha: 1, not 2). Zira "yaratılmış varlıklar evreni olan" bu *'âlem*, O'nun varlığına, birliğine, eşsizliğine ve yarattıkları üzerindeki mutlak tasarrufuna delalet eden birer belge ve âyet, birer alem ve alamettir.

etmede ne kibre kapılırlar, ne de bıkıp usanırlar:[23] 20 Onlar, gece gündüz demeden aralıksız O'nun aşkın ve yüce olan zatını anarlar.

21 YOKSA onlar (gökyüzü yerine),[24] kendileri (ilâh diye tapınılan o cansız nesneler) tarafından canlandırılsınlar diye mi yeryüzünden ilâh ediniyorlar?[25] 22 Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka[26] ilâhlar olsaydı, (gökler ve yer) kaos içinde mahvolurdu: işte bu nedenle O her şeyden yüce olan Allah, O mutlak otorite sahibi, onların yakıştırdıkları her şeyin ötesindedir.

23 O, yaptıklarından dolayı asla sorgulanamaz; fakat onlar her daim sorgulanırlar.[27] 24 Yoksa onlar (bu gerçeğe rağmen) O'nun dışında[28] ilâhlar edinmekte ısrar mı edecekler?

De ki: "Haydi, siz de kendi delilinizi getirin! İşte bu, hem benimle birlikte olanların hem de benden öncekilerin dile getirdikleri (ortak) mesajdır".

Ama hayır, onların çoğu bu (açık) gerçeği bilmiyorlar; bu nedenle (ondan) yüz çeviriyorlar. 25 Halbuki Biz, senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin tümüne bir mesajı ısrarla ilettik; o da şu: "Benden başka ilâh yok, o halde yalnız Bana kulluk edin!"[29] 26 Ama (onların takipçileri arasından) yine de "Rahmân çocuk edindi" diyenler çıktı.[30]

O şanı yüce olan, (ölümlülere has bu tür) tanımlamalardan sonsuzca uzaktır; aksine, (Allah'ın soyundan geldiğini iddia ettikleri o kimseler), ilâhi ikrama[31] mazhar olan kullardır:[32] 27 Onlar, kendi sözlerini

---

23 Başta melekler olmak üzere, yıldızlar, gezegenler ve diğer gök cisimleri (yer cisimlerini tanrılaştıranlar 21. âyette ele alınacak) gibi soyut ve somut, varlığı sabit ya da muhayyel birtakım şeylere, zirvesini Allah'ın oluşturduğu bir hiyerarşide "ilahlar" ya da "yarı ilâhlar" payesini veren ve somut putlara tapınan Mekke müşriklerinin inancından daha sofistike ve soyut olan Eski Hind, Mısır, Harran, Cündi Şapur ve Mezopotamya merkezli batıl inanç sistemleri kastedilmektedir.

24 Parantez içi açıklamanın gerekçesi, 16-19. âyetlerin muhtevasıdır.

25 Yani; 'Madem yeryüzünden cansız nesneleri ilâh ediniyorlar, öncelikle onların yeryüzüne ait bir varlık olan insanoğluna can vermesi gerekmiyor muydu?' *Yunşerûn*: "diriltilecekler, canlandırılacaklar". Bu ibâre, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" sorusuna "Elbette Allah" (89/Ankebût: 61) cevabını vermekte tereddüt göstermeyen cahili aklın içine düştüğü çelişkiye dikkat çeker.

26 *İllâ* edatının "..den gayrı, ..den başka" anlamına kullanılmasıyla ilgili bkz. *İtkân* II, 160.

27 Daha dünyadayken bile hemcinsleri tarafından sorgulanıyorlar, ya âhirette?

28 *Min dûnihi*, sadece "O'nun dışında" değil, aynı zamanda makam olarak "O'nun çok gerisinde, aşağısında, uzağında, astı mevkiinde" anlamına da gelir (Bkz: *İtkân* II, 195).

29 Tevhid, bütün bir oluş evrenini doğru kavramanın koordinatını verir. Bu koordinatla yola çıkmayan akıl, her ölçü, kıyas, öncül ve önermesinde yanlıştan çıkıp yanlışa varacaktır.

30 Burada kastedilenin Hıristiyanlar olduğu, bu âyetlerle, bu sûreden önce nâzil olan Meryem 91 ve 92. âyetlerin benzerliğinden de anlaşılmaktadır. Çevirimizin gerekçesi budur.

31 Ya peygamberler gibi "ilâhi vahye" ya da melekler gibi o vahyi "taşımaya" mazhar olanlar. Bu âyetle 43/Meryem 93 arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

32 Zımnen: Eşyayı tanrılaştıran, Tanrı'yı eşyalaştırmaya kalkar.

O'nun sözünün önüne geçirmezler:[33] yani onlar sadece O'nun talimatıyla hareket ederler.

28 O, onların bildiklerini de bilmediklerini de bilir.[34] Ki zaten onlar, O'nun hoşnut ve razı olmadığı hiç kimseye şefaat edemezler:[35] zira onlar O'nun yüceliği karşısında derin bir saygıyla titrerler.[36]

29 Kaldı ki onlardan biri "O'ndan bir alt basamakta da olsa, sonuçta ben de bir ilâhım demiş olsaydı, bu takdirde onu cehennemle cezalandırırdık:[37] Çünkü haddini bilmeyenleri Biz böyle cezalandırırız.[38]

30 İNKARDA ısrar eden o kimseler görmezler mi ki; gökler ve yer başlangıçta bitişikken Biz onları ayırdık[39] ve (hareket edebilen) her canlıyı[40] sudan var ettik?[41]

---

33 Peygamberler yalnızca Allah'ın vahyini iletir, melekler ise sadece kendilerine verilen talimatı yerine getirirler.

34 Bir başka ifadeyle: "geçmişlerini de geleceklerini de" (Bkz: 44/Tâhâ: 110, not 91).

35 Kur'an, Allah'tan bağımsız bir kayırma ve şefaat iddiasını tümüyle reddeder. Burada olduğu gibi reddetmediği şefaat biçimi, sadece Allah'ın razı olduğu birine verdiği ödülü, sahibine takdim etmekle onurlandırılmaktır. Ödülü takdim eden ödülü veren değildir. Onun ödül üzerinde hiçbir tasarrufu yoktur. O sadece, ödül sahibi tarafından ödül takdimine mazhar kılınmakla onurlandırılmıştır (Ayrıca bkz. 76/Sebe': 23, not 43 ve 77/Zümer: 44, not 47).

36 *Haşyet* sıradan bir korku değil, özellikle de *muşfikin* ile birlikte kullanıldığında *saygı* ve *sevgiden* dolayı duyulan derin bir *ürperti* halidir (Bkz: 62/Kehf: 49, not 61).

37 Piramidik tanrı anlayışına dayanan kadim Hermetik mirasın muhtemelen sonradan bozulmuş tanrı anlayışını çağrıştırıyor. Bu anlayış uluhiyyeti hiyerarşik bir silsilenin zirvesi (piramidin zirvesi) olarak görüyor, o zirvenin daha altta yer alan diğer halkalar üzerinde yükseldiğine inanıyordu. İşte içinde kadim hikmet pırıltılarının yer aldığı Hermes'in müşahedesinin (*Corpus Hermeticum*) 12. maddesi: "Sonra her şeyin babası hayat ve nur olan akıl, kendisine benzeyen bir insan yaratır. Meydana getirdiği oğlunun kendisine benzeyen güzelliğine hayran kalır. Gerçekte Allah oğlunda kendi sûretini sevmiştir. Bütün yaratıklarını onun hizmetine verir." (nkl. M. A. Cabirî, *Bunyetu'l-Akli'l-Arabi*, Beyrut-91, s. 265). Arabistan yarımadası Hermetik miras'tan habersiz değildi. Bazılarının Kur'an'da zikredilmeyen peygamberler arasında saydığı Güneyli (Yemen) Şu'ayb b. Mehdim (veya: Mahrem) zi-Mehdim, Kuzeyli Riab b. el-Berra eş-Şeninî ve Reyyan b. Zeyd b. Amr gibi isimler, Hermetik irfanı bölgede temsil eden isimler olarak görülebilir.

38 Lafzen: "zalimleri". "Bir şeyi yerinden etmek" anlamına gelen *zulm*, bir çok yerde "kendi kendisine zulmetme" formunda, eylemin öznenin kendisine döndüğü bir cümle yapısıyla dile getirilir. *Zalimîn* (zulmedenler) şeklinde isim-i fail kipiyle yalın olarak geldiği yerlerde ise, bu zulmün muhatabı (tümleç) zımnen yine zalimin kendisi olarak anlaşılmalıdır. Bu zulmün niteliği de, kelimenin etimolojisine uygun olarak kişinin kendisine Allah'ın tayin ettiği konumu beğenmeyerek başka bir konumu tercih etmesidir ki, bu bir "bilinç alaborası"dır. Bu mânanın en güzel açılımı, bu sûrenin 65. âyetindeki "baş aşağı çevrilmiş bilinç hali" ifadesidir.

39 Buradaki *ratk* ile âlemin varoluş öncesi potansiyel hali, *fetk* ile de bunun fiili varlık olarak ortaya çıkma hali kastedilmiş olabilir (Ebu Müslim'den Râzî). 42/Fâtır 1 ve 94/Bakara 117'deki yoktan yaratılıştan bir sonraki aşamayı ifade ettiğini söyleyebiliriz.

40 Parantez içindeki "hareket eden" açıklamamız, aynı yaratılış gerçeğini vurgulayan Nûr 45'te yer alan *dâbbe* (kendiliğinden hareket eden) kelimesine dayanmaktadır.

Buna rağmen hâlâ inanmayacaklar mı?

31 Ve yeryüzünde kendilerini sarsar diye kalkmaz kımıldamaz dağlar var ettik;[42] ve onların aralarında, yollarını bulabilsinler diye vadiler açtık.[43] 32 Ve göğü güvenlikli bir kubbe olarak tepelerine diktik; ama onlar, bu tür göstergelerle işaret ettiğimiz (hakikatlere) sırt çeviriyorlar. 33 Oysa ki geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan da O'dur; (ama yıldız ve gezegenlerin) hepsi de (kendileri için tesbit edilen) bir yörüngede akıp durmaktadırlar.[44]

34 (EY PEYGAMBER!) Biz, senden önce yaşamış hiçbir insana ölümsüzlük bahşetmedik.[45] Hem sanki sen öleceksin de, onlar ebediyyen yaşayacaklar mı?[46]

35 Her can ölümü tadacaktır; şu da var ki, Biz sizi seçip ayırmak için hayır ve şer ile sınava tabi tutuyoruz:[47] zaten sonunda Bize döneceksiniz.

36 Ve o küfre saplanmış olanlar ne zaman seni görseler, sadece alaya almak amacıyla "Bu muymuş sizin ilâhlarınızı diline dolayan?" diye (dudak bükerler); ama iş, Rahmân (adının) anılıp yüceltilmesine gelince: onu ısrarla tanımazdan gelen de yine onlar olur.[48]

---

41 Su belirlilik takısıyla gelmiştir. Bu, metne şöyle yansıyabilir: "herkesin bildiği su..."

42 Dağların kazık olması, adına "izostasi" denilen çivi etkisi meydana getirerek kıtaları dengelemektedir.

43 Dağlar ve vadiler, zirveler ve çukurlar, yaratılmışlar dünyasının çift kutuplu yapısına bir göndermedir (Bkz: 74/Nahl: 15, not 23).

44 Zımnen: kâinatın kütle çekimiyle içine çökmeden kalabilmesi Allah'ın koyduğu kozmik tavaf sayesinde mümkün olmaktadır. *Felek*, "dairevi ve küresel olan her şeyi" kapsar (Taberi). Burada gök cisimlerinin hem yuvarlaklığına, hem dönüşüne, hem de "yörüngelerine" bir işaret bulunabilirse de, asıl maksat kozmik bilgiler değil ahlâkî öğütlerdir. Nihilizmi kökten reddeden bu âyetlerin verdiği öğüt şudur: Âlemde 'cansız' diye nitelenen varlıkların bile bir anlam ve amacı varken, varlık ağacının en soylu meyvesi olan insanın bir anlam ve amacı olmasın mı? Ya da: Gök nesnelerine bir yol ve yörünge tesbit eden Allah, insan gibi akıllı ve iradeli bir varlık için bir yol ve güzergah belirlemesin mi?

45 Bu Kur'anî ilke, başta Hz. İsa ve Kehf sûresinde kendisine atıf yapılan meçhul zât (bir kul) olmak üzere, "insan" sınıfına giren herkes için bir anahtar hükmündedir.

46 Krş. "Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler" (77/Zümer: 30).

47 Kur'an şerri Allah'a nisbet de izafe de etmez (Ayrıntı için bkz: 98/Âl-i İmran: 26; 69/Yûnus: 11 ve 63/Cin: 10, ilgili notlar). Bu âyette de *şer* Allah'a ne izafe ne de nisbet edilir. Sadece Allah'ın "hayır ve şer ile imtihan ettiği" buyurulmuştur. Metinde *şer* mün ile değil ilsak için kullanılan *bâ* ile gelmiştir. Bunun anlamı şerrin "sınava âlet" kılınmasıdır. Maksadı ise Zerdüştizm ve Maniheizm gibi düalizme dayalı her tür şirki reddetmektir. Düalist şirk inancı, iyilik ve kötülük tanrısına dayanır. Bu, kötülüğün tanrısal olduğunu söylemek ve kötülüğü meşrulaştırmaktır. Ona ontolojik bir hakikat ve cevheri bir kimlik vermektir. Bu bakış onunla savaşmayı imkansızlaştırır ve ondan yana olmanın kapısını aralar. Zira bu bakışa göre kötülükle savaşmak tanrıyla savaşmak, hakikatle savaşmak anlamına gelir. Bu âyetin amacı, Allah dışında bir yaratıcı vehmine yol açan "kötülük tanrısı" icadını reddir.

48 Son ibârenin alternatif bir anlamı da şöyle olabilir: "O Sınırsız Rahmet sahibini anmakla birlikte, O'na nankörlük eden de yine kendileri olmaktadır" (Krş: Râzî). Kur'an'a göre onlar; "Rahmân'ı inkar ediyorlardı" (58/Ra'd: 30) ve "Rahmân da neyin nesi?" (40/Furkan: 60) di-

37 İNSANOĞLU aceleci bir yaratılışa sahiptir;[49] zamanı gelince size mesajlarımın (gerçek olduğunu) göstereceğim; dolayısıyla, acele etmenize hiç gerek yok.[50]

38 Buna rağmen onlar diyorlar ki: "Eğer sözünüze sadıksanız (cevap verin bakalım): bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?"

39 İnkarda ısrar eden bu kimseler, yüzlerini ve sırtlarını ateşten koruyamayacakları, dahası hiçbir yardım da alamayacakları anın (dehşetini) keşke bir bilseler!

40 Ama hayır, o (an) birdenbire gelecek ve onları şaşkına çevirecektir; artık ne onu geri çevirebilecekler, ne de kendilerine zaman tanınacaktır!

41 Doğrusu (ey Muhammed)! Senden önceki elçilerle de alay edilmişti; fakat alay eden kimseleri bizzat alay ede geldikleri şey perişan etti.[51]

42 De ki: "Sizi O sınırsız rahmet kaynağına karşı, gece ya da gündüz kim koruyacak?[52]

Ama hayır, onlar Rablerinin uyarılarından yüz çeviriyorlar."

43 Yoksa onların Bizim dışımızda kendilerini savunacak birtakım ilâhları mı var? O (sahte ilâhlar) kendilerine dâhi yardım edecek güçten yoksunlar; üstelik onlara katımızdan hiç bir himaye de ulaşmayacak.

44 Hayır, Biz onları ve atalarını geçici zevklere daldırdık; ta ki ömrün kendileri için böyle uzayıp gideceği (zehabına kapılsınlar):[53] İyi ama, onlar görmüyorlar mı ki Biz yeryüzüne müdahil olup, ona (ait değerleri) her bir tarafından eksiltiyoruz?[54] Bir de kalkıp kazanacaklarını umuyorlar, öyle mi?

45 (Ey Muhammed!) "Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum!" de.

Ama, ne kadar uyarılsalar da (kalbi) sağır olanlar bu çağrıyı işitmeyecekler.

46 Fakat, Rabbinin azap rüzgarından onlara bir efilti dokunsa, hemen "Yazıklar olsun bize!" derler, "Meğerse biz, zulmü karakter haline getirmişiz!"[55]

---

yorlardı. Oysa ki Mekke müşriklerinin Allah'ı inkar etmedikleri nasıl tarih ve Kur'an'la sabitse, Rahmân ismine karşı alerjileri de aynen öyle sabittir. Bu âyet, Rahmân ismini içeriğiyle birlikte reddettiklerinin açık delilidir (Bkz: 58/Ra'd: 30, not 40). Hudeybiye'de Hz. Peygamber besmele sırasında bu ismi kullanınca, "Onu biz tanımıyoruz, 'bismikallahümme' yaz" diyeceklerdir.

49 Lafzen: "İnsanoğlu aceleden yaratılmıştır". Bunun bir mecaz olduğu açıktır.

50 Buna benzer bir âyet için bkz. 74/Nahl: 1 (Krş: 82/Şûrâ: 18).

51 Zımnen: Gösteren ve gösterilenin ciddi olması yetmedi, gören de ciddi olmalıydı.

52 Rahmân isminin geçtiği bir âyette kahır tehdidi!.. Zımnen: Merhametin kaynağından gazaba talip olmak ne büyük talihsizlik!

53 Allah'tan koparılmış bir hayat ve sahte bir ebedilik duygusu...

54 Çevirimizin gerekçesi için benzer bir ibârenin yer aldığı Ra'd sûresi 41'in ilgili notuna bkz. Burada "değer eksiltilmesi" olarak anlaşılması gereken "yeryüzünün eksiltilmesi"nin, "yeryüzünün uzatılıp yayılması" (58/Ra'd: 3; 72/Hicr: 19; 36/Kâf: 7) ile bir karşıtlık oluşturduğu düşünülebilir. Bu sûrenin 11. âyetinin sonunda ifade edildiği gibi, yeryüzünde birtakım değerler bazı birey, toplum ve coğrafyalarda eksiltilirken, bazılarında da artırılmaktadır (Krş: 106/Nisâ: 133; 73/En'âm: 133; 65/İbrahim: 19; 42/Fâtır: 16).

55 Zulmün birine isim olarak verilebilmesi için, o kişinin zulmü içselleştirmesi, karakter

47 Ve Biz, Kıyamet Günü dosdoğru tartan teraziler kurarız da, hiçbir kişi en küçük bir haksızlığa uğratılmaz; hatta hardal tanesi ağırlığında bir şey olsa, onu dâhi gündeme getiririz:[56] Biz, hesap görücü olarak yeter de artarız bile...[57]

48 DOĞRUSU Biz, Musa ve Harun'a, hakkı batıldan ayıran, karanlıkları aydınlatan[58] ve sorumluluk bilincine sahip olanlara (yabancılaştıkları özlerini) hatırlatan bir mesaj vermiştik;[59] 49 onlar ki, idrak sınırını aşan bir hakikat olsa da Rablerinden korkarlar; yine onlar (görürcesine inandıkları) Son Saat'ten dolayı titrerler.[60]

50 İşte bu da, kendisini Bizim indirdiğimiz mübarek bir hatırlatıcı mesajdır:[61] Peki, bu durumda siz onu hâlâ inkar edecek misiniz?[62]

51 DOĞRUSU Biz, (Musa'dan) çok daha önce İbrahim'e de doğru işleyen bir muhakeme vermiştik; (İbrahim'in) bununla (doğru yolu bulacağını) daha baştan biliyorduk.[63]

52 Hani o babasına ve kendi toplumuna "Sizin kendilerine tapınıp durduğunuz bu heykeller de neyin nesi?" dediği zaman, 53 onlar şöyle cevap verdiler: "Atalarımızı onlara kulluk eder bulduk!"

54 Dedi ki: "Doğrusu siz de, atalarınız da başından beri açık bir sapıklık içindeymişsiniz."

55 Dediler ki: "Sen (bunları söylerken) gerçekten ciddi misin, yoksa bize (şakacıktan) bir oyun mu oynuyorsun?"

56 (İbrahim): "Asla!" dedi, "Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları O yaratmıştır; ve ben de bu gerçeğe tanıklık etmek için (size gönderilen) biriyim.

57 Derken, (İbrahim kendi içinden şu kararı aldı): "Allah'a yemin olsun ki, siz dö-

---

haline getirmesi gerekir. *Zâlimîn* (t. *zâlim*) **ism-i failini** çevirimizin gerekçesi budur.

56 Şu âyetle karşılaştırınız: "Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu (ilâhî kayıtta) görecektir; kim de zerre kadar kötülük yaparsa, onu (ilâhi kayıtta) görecektir" (31/Zelzele: 7-8).

57 *Kefâ*'yı bu şekildeki çevirimiz için bkz. 68/İsra: 17, not 28.

58 *Diyâ'* herhangi bir tahdit içermeyen *nûr*'dan farklı olarak, tıpkı güneş gibi sadece kaynağından gelen ışık için kullanılır. Vahyin *diyâ'* olarak nitelendirilmesi onun özne oluşuyla alâkalıdır.

59 Peygamber kıssalarının Hz. Musa ve Hz. Harun ile başlaması, boykot sonrası dönemde inen sûrelerin genel karakteristiğine uygundur. Zira bu sûrelerde (A'raf, Cin, İsrâ, Neml) doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka İsrâiloğullarına ve onların Yahudileşme problemine değinilir.

60 Parantez içi açıklamamız 94/Bakara 3-4'e dayanmaktadır. Zımnen: Allah'a iman özünde gayba imandır.

61 *Mubarek* kalıbının mef'ûl oluşuna dikkat. Kur'an'da hep bu formla gelen bu kelime, bereketin kaynağının Allah olduğu ve bir şeyé bereketin O'nun tarafından verildiğini vurgular (Hz. İsa'nın mübarek kılınmasıyla ilgili bkz. 43/Meryem: 31).

62 Çeviride en zorlandığımız yer, kaynak dilde her iki vurguya da açık olduğu halde hedef dile çevrilince vurgulardan birini yitiren bu tür cümlelerdir. Âyetin sonu "bu durumda onu siz mi inkar edeceksiniz?" vurgusuyla da okumaya açıktır.

63 Doğru işleyen muhakeme onun sanata bakıp sanatkarı, esere bakıp müessiri, fiile bakıp faili bulmasını sağladı (Bkz: 73/En'âm: 74-79).

nüp gittikten sonra, putlarınız için tasarladığım şeyi mutlaka gerçekleştireceğim!"[64]

58 Nihayet, onların tümünü paramparça etti; dönüp de kendisine başvurabilsinler diye (!)[65] onların en iri-yarı olanına dokunmadı.

59 (Olan bitene vakıf olunca, birbirlerine) dediler ki: "Kim yaptı bunu ilâhlarımıza? Her kimse, onun haddini bilmez biri olduğu[66] apaçık ortada.

60 (Onlardan bazıları) "Adına İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığı kulağımıza kadar geldi" dediler.

61 (Diğerleri) dediler ki: "Onu insanların önüne çıkarın; belki görgü şahitliği yapacak birileri çıkar!"

62 (Getirerek) "İlâhlarımıza bunu sen mi yaptın ey İbrahim?" diye sorguladılar.

63 (İbrahim) "Hayır!" dedi, "Bunu yapsa yapsa, şu en iri-yarı olanı yapmış olmalıdır; en iyisi mi siz kendilerine sorun; tabi ki eğer cevap verebilirlerse!"[67]

64 Bunun üzerine kendi iç dünyalarına döndüler ve (kendi kendilerine) "Siz var ya, siz" dediler, "işte asıl haddini bilmezin ta kendisisiniz!"

65 Fakat daha sonra, baş aşağı çevrilmiş bilinç haline (geri dönerek),[68] "Doğrusu, onların konuşamayacağını kendin de çok iyi biliyorsun!" (dediler).

66 (İbrahim) "Ne yani" dedi, "şimdi siz Allah'ı bırakıp da, size hiçbir yarar sağlayamayan ve hiç bir zarardan (da sizi koruyamayan) nesnelere mi kulluk ediyorsunuz? 67 Size de, Allah'ı bırakıp taptığınız bütün bu nesnelere de yuh olsun! Siz hiç mi akıllanmayacaksınız?!"

68 "Onu yakın!" diye bağrıştılar; "İlle de bir şey yapacaksanız (böyle yapın) ki, ilâhlarınızı desteklemiş olasınız!"[69]

69 Biz "Ey ateş!" dedik; "İbrahim'e karşı serin ve esenlikli ol!"[70]

70 İşte onlar (İbrahim'e) karşı bir düzen kurmak istediler; fakat Biz onların (düzenini) boşa çıkardık. 71 Dahası onu ve (ye-

---

64 *Ekidenne* fiilinin türetildiği *keyd* mastarı "ince ve hassas tasarlanmış ceza" anlamına gelir (Bkz: 56/A'râf: 183, not 151).

65 Bu kinayeli bir ifadedir. Ünlem metnin söz konusu yan anlamına dikkat çekmek içindir. *İleyhi*'deki zamirin aidiyetine göre; "dönüp puta başvurabilsinler" veya "dönüp İbrahim'e başvurabilsinler" şeklinde anlaşılabilir. Fakat metnin iç bağlamı birincisini destekler.

66 *Zalimin*'in bu anlamı için bkz. 29. âyet, not 38.

67 Modern veya kadim her putperest tazim ettiği putun zavallı bir nesne olduğunu bilir. İyi de, o halde neden tapar? Bu sorunun tek cevabı vardır: Tapmak insanın ontolojik ihtiyacıdır. İnsan bir Allah'a kul olmazsa, kul olacağı binlerce sahte tanrıyı işte bunun için icat eder.

68 *Nukisû 'alâ rüûsihim* ibâresinin karşılığı olan "baş aşağı çevrilmiş/tersyüz edilmiş bilinç hali", tam da bir önceki âyette geçen zalimin algı biçimini açıklamaktadır. Bu *zulm*'ün açılımıdır.

69 Cari üslûp gereği kullanılan "tanrılarınız" kelimesi "tanrılarımız" şeklinde anlaşılmalıdır.

70 Bu tür mucizeleri aklileştirmek için tevil etmek yersizdir. Sâffât 97 bunu pekiştirir. Mucizeler, ilâhî-kevnî yasalarla uyum içinde gerçekleşir (Konuyla ilgili ayrıntılı bir not için bkz. 44/Tâhâ: 21). Ateşin yakması ilâhi bir yasadır. Ateşte insan vücudu da yanar, bu da ilâhi yasadır. Vücudun ateşte yanmaması buna aykırıdır. Bu âyette "İbrahim yanmadı" denilmiyor, aksine "Ey ateş "İbrahim'e dokunma, ona serin ve esenlikli ol!" deniliyor. Ateşten yakıcılık alınmış, sonuçta Hz. İbrahim yanma-

ğeni) Lût'u (oradan) kurtararak, bütün milletler için[71] mübarek kıldığımız yurda ilettik.[72] 72 Ve ona bir armağan olarak İshak'ı[73] ve (onun oğlu) Yakub'u bahşettik; ve onların hepsini kişilik ve erdem sahibi kıldık; 73 ve onları talimatlarımız çerçevesinde herkese doğru yolu gösteren önderler yaptık; nitekim onlara hayırlı işler yapmalarını, Allah'a ibadetin hakkını vermelerini,[74] anılmak ve yücelmek için gerekli bedeli ödemelerini vahyettik: Nihayet, onların tümü de sadece Bize kul-

luk eden kimselerdi.

74 LUT'A da sağlam bir muhakeme ve seçip ayırma yeteneği kazandıran bir bilgi tasavvuru bahşettik;[75] ve onu çirkin eylemleriyle tanınan kentten kurtardık: çünkü onlar yoldan çıkmış yoz bir kavimdi. 75 Ama (Lût'a bir şey olmadı), onu rahmetimizle kuşatmıştık; zira o dürüst ve erdemli kimselerdendi.[76]

76 ONLARDAN çok daha önce Nûh da

---

mış değil, ateş onu yakmamıştır. Çünkü Allah ateşin yakma özelliğine müdahale etmiştir. Yani, bir alt yasasını bir üst yasasıyla aşmıştır. Zira Allah koyduğu yasaların mahkûmu değil hakimidir (Krş: Tâhâ: 21, not 20). "Serin ol" emri "esenlikli ol" emrine *vav* ile bağlanmıştır. Birinci emir yakmama emri, ikinci emir üşütmeme emridir. Zira soğukluğun da yakması vardır. Bu mucizevî olayın her çağın insanına verdiği ders şudur: Hiçbir zalimin ateşi, saf imanı ve aşkı yakamaz. Zaten aşk da bir daha yanmamak için yanmak değil midir?

71 *'Âlemîn*'i bu şekilde çevirimizin gerekçesi için 107. âyetin ilgili notuna bakınız.

72 İbrahim ailesinin Harran üzerinden Filistin'e göçü. Mukaddes Filistin topraklarının Yahudi ırkının değil evrensel tevhid ailesinin ortak mekânı olduğunun ifadesi. Zira orasının mukaddes kılınmasıyla MS. 7. yüzyıldan sonra icat edilmiş bir kimlik olan Yahudilerin alâkası yoktu. Daha İbraniler İsrâiloğulları adını almadan yüzyıllar belki de bin yıllar önce mübarek kılınmıştı.

73 *Nâfileten*, "fazladan olan", "zorunlu olandan arta kalan" anlamına (Bkz: 68/İsra: 79, not 104). Çocuksuz geçen bir ömrün hasretiyle verilen ilk oğul İsmail'in ardından gelen İshak, hiç kuşkusuz "fazladan" bir "armağan" idi. (Hz. İbrahim'in çocuklarının sıralaması için bkz. 65/İbrahim: 39; ayrıca: 94/Bakara: 140; 106/Nisâ: 163.) Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etme teşebbüsüyle birlikte bütün süreci şöyle özetleyebiliriz: Allah her ne ki istedi, almak için değil vermek için ister. Hz. İbrahim'den İsmail'ini almadığı gibi, yanına armağan olarak bir de İshak'ı verdi.

74 *Ekimu's-salât*'a verdiğimiz bu anlamın gerekçesi için bkz. 9/A'lâ: 15, 56/A'râf: 170; 94/Bakara: 3 ilgili notlar.

75 *Hukm*, tüm alternatifleri, içlerindeki en doğru şıkka indirgeme işlemi demektir. Aynı kökten gelen hikmet, işte bu işlemi mümkün kılan yetenektir. İbn Fâris'in ilmi, *yedullu 'ala eserin bi'ş-şey'i yetemeyyezu bihi 'an gayrihi* (ilim, bir şeyi, ona ait olmayandan seçip ayırmaya yarayan bir iz/alamet ve işarettir) şeklinde tarif ettiği hatırlanacak olursa, ilim, hüküm ve hikmeti birbirine bağlayan anahtarın "seçip ayırma" (temyiz) yeteneği olduğu anlaşılır. Sıradan bilgilerin (veri, data) vahyin *'ilm* adını verdiği şeye dönüşmesi için, insan zihninde bir çevrim istasyonu bulunmalıdır. İşte hükm-muhakeme bunun adıdır. Bir ilâhi inşa projesi olan vahyin amacı, insan zihninde söz konusu 'çevrim istasyonunu' inşa etmektir. Bu sayede sıradan bilgi hayatın illet, amaç ve hikmetini gösteren bir göstergeye dönüşür (Krş: 71/Yusuf: 40).

76 Kur'an peygamberleri överken dahi, onlara bahşedilmiş olandan çok onların bilinçli tercihlerinin sonucu olan kendi eylemlerine ve erdemlerine atıfta bulunuyor.

Bize yalvarmış, bunun üzerine Biz de onun duasını kabul etmiş, onu ve onun yakınlarını büyük bir beladan kurtarmıştık.[77] 77 Yine onu, âyetlerimizi yalanlamakta ısrar eden bir topluma karşı desteklemiştik: zira onlar da ahlâken yozlaşmış bir toplumdu; bu yüzden Biz de tümünü boğulmaya terk ettik.

78 DAVUD ve Süleyman'ı da (gündeme taşı)![78] Hani o ikisi, bir topluluğa ait çobansız ve dağınık koyun sürüsünün gece yayıldığı tarla konusunda karar vereceklerdi; ve Biz de onların kararına şahit idik;[79] 79 fakat bu dâvâda Süleyman'a (daha) derin bir kavrayış vermiştik.[80] Bununla beraber Biz, her birine sağlam bir muhakeme ve seçip ayırma yeteneği kazandıran bir bilgi tasavvuru bahşettik.[81] Zaten Davud ile birlikte, emrimize âmâde kıldığımız dağlar da O'nun kudret ve ihtişamını dillendiriyordu, kuşlar da...[82] Zira Biz, her zaman istediğimizi gerçekleştiririz.

80 Ve Biz ona, sizi korku ve zilletten kahredecek her belaya karşı koruyacak (mânevî) savunma araçları geliştirmeyi öğrettik:[83] Hal böyleyken siz (gereği gibi) şükrediyor musunuz?

---

77 Hz. Nûh'un îmâ edilen duası için bkz. 64/Nûh: 26-28. Nûh kıssası hakkındaki tüm pasajların alt alta okunmasıyla elde edilen sonuç şu: Yoldan çıkmış kavim Hz. Nûh'un duası yüzünden helâk olmuyor, onların helâkine kendi sapmaları sebebiyle Allah hükmediyor ve bu sonuca üzülen Hz. Nûh'a "onların lehine Bana başvurma" buyuruluyor (70/Hûd: 36-37, not 35).

78 Bu isimlerin ardından "gündeme taşı" ilavesi, sözgelimiden doğan bir gerekliliktir. Davud ve Süleyman, nübüvvet, hikmet ve devlet gibi üç değerin ellerine verildiği yönetici peygamberlerdir. Bu pasajın ana fikri güç ahlâkıdır.

79 Kur'an'da ve sünnette bu âyetlerde geçen olayın ayrıntısına dair hiçbir bilgi yoktur. Fakat sahabe ve tabiinden gelen rivayetler, bu olayın o gün bilindiğini gösterir. Özeti şudur: Hz. Davud, kendisine intikal eden bir dâvâda komşunun tarlasını yayılan sürünün tarla sahibine verilmesine hükmeder. Hz. Süleyman telafisi mümkün bir zarara telafisiz bir cezayı sert bulur. Sürünün bir yıllık intifa hakkının tarla sahibine, tarlanın da eski haline getirilmesi için sürü sahibine verilmesine ve yıl sonunda her ikisinin sahiplerine iadesine hükmeder. Burada ana fikir şudur: Adâletin hatırı her hatırın üstündedir. Adâlet arayışı, hiçbir mülahazaya kurban edilemez. Zira adâlet mülkün temelidir (Benzer bir kıssa için krş. 55/Sâd: 23-24).

80 "Akıl yaşta değil baştadır" atasözünün Kur'an'cası. Süleyman'ın yargısı çok daha isabetlidir, fakat bu yargılamanın kahramanı Hz. Davud'dur. Zira babalık, hükümdarlık ve büyüklük gerekçelerini bir kenara koyarak adâletin hatırını her şeyin üstünde tutmuş ve Süleyman'ın kararının kendi kararından üstün olduğunu onaylamıştır. İşte gerçek büyüklük budur. Hz. Peygamber'in "Hakim içtihadında isabet ederse iki, etmezse bir sevap alır" (Ebu Davud) tesbiti de kaynağını buradan alsa gerektir.

81 Çevirimizin gerekçesi için bkz. âyet 75, not 76.

82 Krş. 76/Sebe': 10. Hz. Davud'un ilâhileriyle kâinat korosuna katılımının ifadesi.

83 *Be's* kökünden türetilen *beîs*, vahyin "alçak maymunluk" dediği İsrâiloğullarının taklit hastalığına atıf için kullanılır (Krş: 56/A'râf: 165-166, not 129). *Lebûs*, "giysi" mânasındaki *libas* ile aynı köktendir (Râzî). Ebu Ubeyde bu kelimenin Arap dilinde "tüm silahlar için" kullanıldığını söyler ve Taberî de isim vermeden bu görüşe aynen katılır. Fakat tefsir geleneğinde sadece Katade'nin yorumuna dayanarak "zırh" anlamı şöhret bulmuş ve yine Kata-

81 Kendisini bereketli kıldığımız ülkeye doğru esip O'nun emriyle (çalışan gemileri) yüzdürsün diye şiddetli rüzgarları Süleyman'a (âmâde kıldık);[84] zira Biziz her şeyin (yasasına) vakıf olan. 82 Yine dik başlı birileri,[85] hem onun için dalgıçlık yapıyorlar, hem de bunun dışında başka hizmetler görüyorlardı. Aslında onlara mukayyet olan da Biziz.

83 EYYUB'U da (gündeme taşı)! Hani o bir zamanlar, "Bu dert gelip beni buldu, ama Sen merhametlilerin en merhametlisisin!" diye Rabbine yalvarmıştı. 84 Biz de onun duasını kabul etmiş ve onu bizar eden dertten kurtarmıştık; dahası katımızdan bir rahmet ve gereği gibi kulluk edenlere bir öğüt olmak üzere, ona yakınlarını bir kat daha arturarak geri vermiştik.[86]

85 İSMAİL'İ, İdris'i[87] ve yükümlülük alan kişiyi de (gündeme taşı);[88] hepsi de

---

de'ye ait "Hz. Davud demir zincirlerden örülü zırhı ilk yapan kişiydi" yorumu standart yorum haline gelmiştir. Tarihi veriler Hz. Davud'dan çok önceleri zırh yapımının bilindiğini göstermektedir. Buradaki *lebûs*'un anlam alanı A'râf 26'daki *libasu't-takvâ* terkibindeki *libas* ile örtüşür. Buna göre âyet, Allah'ın Davud'a, mü'minlerini hem birbirlerine karşı duydukları korkudan hem de bilinmeyene karşı duydukları güdüsel korkulardan korunma yöntemini öğrettiğini ifade eder (Esed). *Be's*'in daha çok mânevî bela ve musibetler için kullanıldığı hatırlanırsa, bu yorum daha makul görünmektedir. Nebevî hüküm ve ilimden söz eden pasajların ardından bağlama uygun olan da budur (Krş: 76/Sebe': 10-11, notlar 15, 16).

84 *Cerâ*, "aktı, kaydı, yüzdü" anlamına gelen ve bir türlü yerinde duramayıp hareket eden akışkan maddelerin hareketi için kullanılır. Bunun için gemiye de *el-câriye* adı verilir (*Mekâyis*). Kur'an'da birçok yerde gemilerin denizde yüzmesi bu kelimeyle ifade edilir (94/Bakara: 164; 58/Ra'd: 32; 91/Hac: 65). Hz. Süleyman'ın efsanevi devletine tüm dünyanın zenginliklerini taşıyan unsur gemi filolarıydı. Dilsel verilerle birlikte bu gerçek, parantez içi açıklamamızın gerekçesini teşkil eder.

85 *Şeyâtîn*, "baş eğmedi, serkeşlik etti, azdı" anlamına gelen *şatana* kökünden türetilmiştir (Krş: 8/Tekvir: 25, not 21). Bunlar, Hz. Süleyman zamanında yaşamış başıbozuk ve hiçbir kural tanımayan vahşi kabileler veya onun devleti sihirbazlıkla yönettiği zehabına kapılan nankör Yahudiler (Bkz: 94/Bakara: 102) olabileceği gibi, insanoğluna baş eğmeyen tabiî güçler de olabilir.

86 Krş. 55/Sâd: 41-44. Hz. Eyyub hakkında birbirini tutmayan farklı rivayetler nakledilmiştir (Taberî). Pasajın anlaşılmasını kolaylaştıracak özeti şudur: Muhtemelen Arap asıllı bir peygamber olan Eyyub önceleri varlık ve sıhhat sahibiyken sonradan yokluk ve hastalıkla sınanır. Etrafından çocukları ve eşi de dahil herkes dağılır. Düştüğü ölümcül dert sırasında destanî bir sabır sergiler. Razı ettiği Rabbi onun adını sabrın simgesi olarak ölümsüzleştirir. Eski Ahid'deki Eyyub tasvirinin Kur'an'daki sabır timsali bilge bir peygamber olan Hz. Eyyub ile örtüşmediği açık.

Eyyup peygamberin Sâd sûresinin 41. âyetinde geçen şikayetinden de anlaşılacağı gibi, bu mubarek Nebi, bedenine ârız olan hastalıktan değil, maneviyatına ve kalbine ârız olan mânevî hastalıktan bizar olmuş ve şikayet etmişti. Zira maddî vücud insanın aslî varlığı değildi. İnsanın aslî varlığı mânevî vücud idi. Dolayısıyla asıl musibet insanın bedenine gelen değil kalbine ve ruhuna gelen musibetti. Sâd 41'de Hz. Eyyup işte bundan şikayet ediyordu.

87 İdris hakkında bkz. 43/Meryem: 56, not 62. Ayrıca Hz İlyas'ın yeniden doğmuşu olduğu iddiası için bkz. 66/Sâffât: 123, 130, not 47.

88 *Zu'l-kifl* "sorumluluk sahibi", ya da "yükümlülük altına giren kişi" anlamına gelir. Lügat anlamı "kişiye düşen pay, nasip" olan

sıkıntıya karşı direnen kimselerdendi: 86 bu yüzden onları rahmetimize gark ettik: Zira onlar dürüst ve erdemli kimselerdendi.

87 VE balık olayının kahramanını da (gündeme taşı)! Hani bir zamanlar o, hakkında işlem yapmayacağımızı düşünerek, öfkeyle (görev yerinden) çekip gitmişti.[89] Derken o (düştüğü) zifiri karanlığın içerisinde "İbadete lâyık başka ilâh yok; sadece yüceler yücesi olan Sen varsın: hiç şüphesiz ben (bu tavrımla) zalimlerden biri olup çıktım!" diye yakarmıştı.[90]

88 Bunun ardından Biz de onun yakarışını kabul ettik ve onu içine düştüğü sıkıntıdan kurtardık: işte Biz, inanıp güvenenleri böyle kurtarırız.

89 ZEKERİYYA'YI da (gündeme taşı)! Hani bir zamanlar o "Rabbim!" diye yalvarmıştı; "Beni (evlatsız) tek başına bırakma! Şu da var ki, Sen vârislerin en hayırlısısın!"[91]

90 Ve Biz onun yakarışını da kabul ettik ve onun eşini kendisi için çocuk doğurmaya elverişli hale getirerek ona Yahyâ'yı armağan ettik. İşte bunların (üçü) de birbirleriyle hayırlarda yarışan kimselerdi; Bize bollukta da darlıkta da yalva-

---

el-kifl, "birine söz verdi, sorumlu oldu" anlamındaki *kefele* ya da "kendini yükümlülük altına soktu" anlamındaki *tekeffele* fiiline nisbet edilir. Burada ve Sâd sûresinin 48. âyetinde sözü geçen zatın kimliği konusunda Hz. Peygamber'den hiçbir sahih açıklama gelmediği gibi, İslâmî olan ve olmayan hiçbir kaynakta da hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı, bu nitelemenin sahibi tartışma konusu olmuştur. Ebu Musa el-Eş'arî, İbn Abbas, Mücahid onun peygamber olmadığını erdemli bir yönetici olduğunu söylemişlerdir (Taberî ve Râzî). Mukatil, Ferrâ ve Ebu Ubeyde gibi ilk otoriteler bu konuda hiçbir açıklama yapmazlar. Esed bu nitelemeyi "peygamberlerin her biri için kullanılan ortak bir deyim" kabul ederek "kendisini (Allah'a) bağlayan herkesi.." şeklinde çevirir. Fakat metin lafız ve mâna olarak bu çeviriyi desteklemez. Çünkü *zu'l-kifl* ifadesi, tek kişiye ait bir nitelik olarak kullanılmaktadır. Geriye bu nitelemenin müstakil bir isim değil, bilinen peygamberlerden birinin sıfatı/ikinci adı olduğu ihtimali kalır. Bunların başında Hz. İlyas ve Ergani'de makamı bulunan Hezekiel Peygamber gelir. Sâd 49'da iki isim de yan yana zikredildiği için, Hz. İlyas olamaz. Elde kesin bir delil olmasa da, geriye kalan tek ihtimal, İslâmi kaynaklarda *İbnu'l-'Acuz* (kocakarının oğlu) diye bilinen Hezekiel'dir. Hezekiel, Kudüs'ü işgal eden Nabukadnazar tarafından esir alınan İbraniler arasında Doğu Anadolu'da Habur yakınlarına getirilmiş ve orada peygamber seçilmiştir. Hezekiel kitabı onun "sabırlı" ve "sâlih biri" olduğunu söyler. Kur'an'da biri adı diğeri sıfatı olmak üzere iki isimle anılan daha başka peygamberler de vardır. Mesela Hz. Yakub "İsrâil" olarak, Hz. İsa "Mesih" olarak, Hz. Yûnus "Zu'n-nûn" olarak, Hz. Muhammed "Ahmed" olarak geçmektedir. Bazıları bu kişinin Eyyub peygamberin oğlu olan ve Şamlılara gönderilen Şeref olduğunu söyler.

89 Hz. Yûnus, Asur'un başkenti Ninova'ya gönderilmişti. İlgisizlikle karşılaşınca kızarak görev yerini "kaçak bir köle gibi" terk etti (66/Sâffât: 140). Bindiği gemi fırtınaya yakalandı. Hatasını itiraf etti ve gemiden atıldı. Bir balık tarafından yutuldu. Tevbesinin ardından kurtuldu ve görevine yeniden döndü ve gönderildiği kavim bu kez iman etti. Zımnen: Sorumluluktan kaçan peygamber de olsa cezasız kalmaz.

90 Zımnen: Hatadan değil hatayı savunmaktan kork!

91 Kıssanın ayrıntısı için bkz. 98/Âl-i İmran: 37-41.

rıp yakarırlardı: zira onlar Bize karşı derin bir saygı duyarlardı.[92]

91 BİR de iffetini koruyan o kadını (gündeme taşı)! "Kuşkusuz ona da[93] ruhumuzdan üflemiş;[94] onu ve oğlunu (çağının) bütün insanları için[95] (rahmetimizin) bir belgesi kılmıştık.

92 (EY İNSANLAR!) İşte (burada kısaca anlatılan peygamberler tarihinin de gösterdiği gibi) sizin ümmetiniz bir tek ümmettir ve Ben de sizin Rabbinizim: O halde sadece Bana kulluk edin![96]

93 Ama onlar birliklerini aralarında paramparça ettiler: (oysa ki) hepsi de sonunda yine Bize dönecekler.[97]

94 Neticede, kim iman etmiş olarak o imanla uyumlu davranışlar göstermeye gayret ederse, onun bu gayreti asla görmezden gelinmeyecektir: zira Biz, onun lehine bütün bunları kaydediyoruz.

95 Ne ki, Bizim helâkine karar verdiğimiz bir toplum mecburi (istikamete girmiştir);[98] artık onların geri dönmesi mümkün değildir; 96 ta ki[99] Ye'cuc ve Me'cuc'un salınıp,[100] her bir köşeden boşalacakları zamana dek...[101]

---

92 *Haşyet* için bkz. 28. âyet, not 36.

93 Burada sözü edilen Hz. Meryem'dir ve "ona da" şeklindeki çevirimiz, başta Âdem olmak üzere tüm Âdemoğullarına bahşedilen ilâhî armağan olan "hayatın" ona da bahşedildiğini dile getirmektedir (Krş: 72/Hicr: 29; 57/Secde: 9; 55/Sâd: 72). Ontolojik bir olguyu ifade etmeyip tıpkı "Allah'ın arzı, Allah'ın devesi, Allah'ın evi" gibi gaye belirtme ve onurlandırma anlamı taşıyan bu mecazî beyan, insan türünün tüm fertleri için geçerlidir. Bunu mecaz olmaktan çıkarıp lafzî olana indirgemek, Pavlusyen kilisenin Hz. İsa'ya dair "Allah'ın ruhu: Allah'ın oğlu" sapmasına yol açacaktır.

94 Bu ibârenin açılımı için bkz. 72/Hicr: 29, not 26. Ruhun Allah'a nisbeti, tıpkı Beytullahda olduğu gibi teşrif ve taltif içindir.

95 Parantez içi açıklamamız için bkz. 94/Bakara: 47, not 86.

96 On yedi peygamberin özet kıssasının ardından gelen bu âyet, hakikatin ortak kökenine ve islâmın insanlığın tüm zamanlardaki değişmez değerlerinin öbür adı olduğuna delalet eder.

97 Bir önceki âyette "siz" olan zamir, beşerî dilin Allah'ı tam ifade etmekten aciz olduğunun bir göstergesi olarak bu âyette "onlara" dönüştü. Zımnen: vahyin tevhid ve vahdet çağrısından yüz çevirenleri Allah muhatap alınmaya değer bulmadı.

98 Yani: "dönüşü olmayan bir yola.." *Harâmun* (ya da *hurmun*), aksi düşünülemez olan", "tersini beklemek imkansız olan" (*mümteni'*) mânasındadır (Zemahşerî). Bu ibâre, Ebu Müslim'in yorumladığı gibi âhirete ilişkin anlaşılacak olursa, bu durumda anlam "helâk ettiğimiz bir toplum (sorumsuzca bir hayatın hesabını vermeye) mecbur ve mahkûmdur" olur (Krş: âyet 35). Bu durumda bir sonraki âyette sözü edilen Ye'cûc ve Me'cûc de, dünyaya değil âhirete ait bir tür olmuş olur (Râzî).

99 95 ve 96. âyetlere anlam verirken, onları birbirinin devamı olarak telakki ettik (Krş: Râzî).

100 *Futihat*'taki dişillik *tâ*'sı, metinde görünmeyen bir *çoğulluğa* delalet eder (Râzî). Bu ise, hemen arkadan gelen Ye'cuc ve Me'cûc'un belirli bir şahıs değil, her zaman ve mekânda bulunan yıkıcı ve tahrip edici güç olduğu sonucunu verir (Krş: 62/Kehf: 94).

101 *Ye'cûc* ve *Me'cûc*, kelimelerin Arapça dil kalıbına uygun hale getirilmiş telaffuzudur. Kelimeler bu sayede "yandı, yaktı, parladı, alev aldı" anlamına gelen *'acece* kökûne nisbet edilebilmiştir. *Yâcuc* ve *Mâcuc* şeklindeki bir okuyuş, kelimenin yabancı bir kökene ait olduğunu ele veren bir okuyuştur. Kitab-ı Mukaddes'e Gog-Magog olarak geçen kavram çif-

97 İmdi, mutlaka gerçekleşecek olan sözün vakti yaklaşmıştır: işte o zaman, küfürde ısrar edenler, gözleri yuvalarından fırlamış[102] bir halde "Yazıklar olsun bize!" (diyecekler), "Doğrusu biz bu (söze) karşın gaflete dalmışız; dahası (böyle yapmakla) kendi kendimize kıymışız!"

98 Şu kesin ki, siz de, Allah'tan başka taptıklarınız da cehennemin yakıtısınız: sizler ona mutlaka takdim edileceksiniz!

99 Eğer (tanrılaştırdıkları) gerçek ilâh olsalardı, oraya asla girmezlerdi: (ama) hepsi orada temelli kalacaklar: 100 orada onların payına inim inim inlemek düşecek; ve onlar orada (iniltiden başka bir ses) duymayacaklar.

101 Ne var ki, katımızdan kendilerine iyilik-güzellik ihsan ettiğimiz kimselere gelince: işte onlar (cehennem)den uzak tutulacaklar.[103] 102 Onlar onların uğultusunu bile duymayacaklar. Ve onlar canlarının çektiği şeyler arasında kalıcı bir hayat sürecekler.

103 Onları, (kıyamete mahsus) o benzeri görülmemiş dehşetli panik dâhi tasalandırmayacak;[104] zira melekler kendilerini "Bu, işte size vaad edilen o (mutlu) gündür!" diye karşılayacaklar.

104 O gün Biz gökleri, kitap sayfalarını rulo yapar gibi dürüp katlayacağız;[105] mah-

---

ti Grekçe asıllıdır. Arapça'da *ye'cuc* şeklinde telaffuz edilen sözcüğün aslının Grekçe teagog (teos-agos) olduğu sanılmaktadır. "Tanrıları kendi arzu ve istekleri doğrultusunda sevk eden, onlara tedhiş uygulayarak zorla istediğini yaptıran" anlamına gelir. *Me'cûc* ise, demos-agos (demagog) köküne nisbet edilir ki, "insanlar üzerinde etki yapan, psikolojik baskı oluşturan" anlamına gelir. Önceleri olumlu anlamda kullanılan kelime sonraları "zorba, eşkıya, çete, terör şebekesi" anlamına kullanılmıştır. *Ye'cûc* "çete başı" için, *Me'cûc* ise "eşkıyalık yapıp terör estiren çete için" kullanılmıştır. Musa Carullah'ın dediği gibi Ye'cûc-Me'cûc yeryüzünün her tarafında, her millette, her çağda bulunabilir. Kur' an'da, bunların cinsiyetleri, zaman ve mekânı sınırlanmamıştır. Günümüz itibarıyla askeri ve ekonomik gücüyle bütün yeryüzünü işgal etmiş olan egemen küresel güçler en dehşetli anlamıyla Ye'cûc ve Me'cûc'turlar. Eski şirk dinlerinin bütün teorilerini, eski paganların bütün putlarını kendilerine mal ettikten sonra, kendi silah ve para güçleriyle hem Allah'a karşı başkaldıran (teagog: *ye'cûc*), hem de insanlığa güç kullanarak tahakküm eden (demagog: *me'cûc*) küresel egemen güç, yeryüzüne gelebilecek ye'cûc-me'cûc'lerin en gelişmiş, en ileri ve en dehşet örneğidir (bkz: Ö. R. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul-1955).

102 *Şâhisatun ebsâr*, bir korku ve dehşet karşısında "insanın gözlerinin yuvalarından fırlayacakmış" gibi etkilenmesini ifade eder.

103 Enbiya 101'in sebeb-i nüzulüyle ilgili bir rivayette Kureyşli şair Abdullah b. Ziba'ra es-Sehmi'nin "Allah'tan başka tapınılan tüm mabutlar cehenneme girecek öyle mi? Ee, biz meleklere, Yahudiler Uzeyr'e, Hıristiyanlar da İsa b. Meryem'e tapıyorlar, (bunlar da mı cehenneme girecek?)" demesi üzerine Hz. Peygamber: "Hayır, siz sadece şeytanlara tapıyorsunuz" der. Bunun üzerine Enbiya sûresinin 101. âyeti nâzil olur (Beğavî).

104 Krş. 53/Neml: 89 ve 76/Sebe': 51. *el-Feza'*, "büyük telaş, dehşete düşmek, ürkme, panik" anlamlarına gelir. Kıyamette yaşanacak olan dehşetin vetdiği korkunç telaşa delalet eder.

105 İbn Abbas'ın, *ke-tayyi's-sicilli li'l-kutub* ifadesini *ke-tayyi's-suhuf* şeklinde anlamasına dayanarak (Taberî). Bu dürülüşü günümüz kitap tekniğinden yola çıkarak değil, o günkü çok katlı sayfaların rulo halinde dürülüş tekniğinden yola çıkarak anlamak gerekir. Tekvîr sûresi bu dürülüşü, İnfitâr sûresi bu dürülüşün nihayetinde varlık ağacının yeniden filiz-

lukat (evrenini) ilk defa nasıl yaratmışsak, onu öylece tekrar yaratacağız.[106] Bu üstlendiğimiz bir sözdür: zira Biz, evet Biz her istediğimizi hep gerçekleştirmişiz.

105 Ve doğrusu Biz, hatırlatıcı mesajların ardından,[107] bütün ilâhi vahiylerin hikmet yüklü sayfasına[108] "(Tekrar yarattığımız) bu yerin vârisi sâlih kullarım olacak" diye yazmışız.[109] 106 Hiç şüphesiz bunda, Allah'a gereği gibi kulluk etmek isteyenler için nice[110] mesajlar vardır.

107 İşte bu yüzden (Ey Peygamber), Biz seni bütün insanlığa,[111] sadece bir rahmet olarak gönderdik.[112]

108 De ki: "Bana vahyolunan her şeyin (özü) yalnız ve yalnızca "ilahınızın bir tek ilâh olduğu" som gerçeğidir: şu halde artık siz O'na teslim olacak mısınız?

109 Fakat eğer (bu davetten) yüz çevirirlerse, o zaman da de ki: "Ben bu daveti hiçbir ayrım gözetmeden hepinize duyurdum;[113] ne var ki ben tehdit edildiğiniz

---

lenişini ifade eder (Adı geçen sûrelerin ilgili notlarına bkz).

106 Bu âyet, zamanın ve evrenin bir başlangıcı olduğu gibi bir sonunun da olduğunu, zamanın geriye sarılacağını ve başlangıcına geri döndürüleceğini, zımnen bunun da kütle çekimiyle olacağını îmâ ediyor.

107 *Zikr* için bkz. 44/Tâhâ: 99, not 82).

108 *Zebûr*'u "hikmet yüklü sayfa" şeklindeki çevirimizin gerekçesi ve kelimenin kökeni hakkında bir tahlil için bkz. 74/Nahl: 44, not 48. Buradaki *zebûr*'la "Allah'ın peygamberlere indirdiği vahiylerin tümünün" kastedildiğini söyleyen Mücahid'e Taberî de katılır.

109 Yeryüzünde iktidar, servet ve güç sahibi olmak iyilik, erdem ve doğruluğun ölçütü olamayacağına göre, bu âyetteki vaad âhirete ilişkin olarak anlaşılmalıdır. Buna göre, bir önceki 104. âyet kıyametten söz etmektedir. Dolayısıyla bu âyetteki vaad edilen *el-ard*, "dürülüp büküldükten sonra yeniden yaratılan *yer*" olarak anlaşılabilir. Bu ise mü'minlere âhirette vaad edilen mutluluk diyarına tekabül etmektedir. Allahu a'lem.

110 *Belâğan*'ın belirsiz yapısının anlama katkısı (Krş: 72/Hicr: 26; 44/Tâhâ: 117).

111 *'Âlemîn*'in bu bağlamdaki kapsamı "insan soyu"dur. Katade'den nakledilen "tüm yaratıkları içine alır" yorumuna, İbn Abbas "Peygamber hayvanları ve melekleri uyarmak için gönderilmedi; oysa ki bunlar da yaratılmışlardır" diyerek itiraz eder (İbn Manzur). Aslında görüş farklılığı kelimenin hangi köke atfedileceğiyle alâkalıdır. Onu *el-'ilm* kökünden türetenler, şuurlu bir varlığa delalet ettiği ve dolayısıyla "insanla" sınırlı olduğu sonucuna ulaşırken, *'alâmet* kökünden türetenler tüm *'âlem*'i, yani "yaratıkların bütününü" kapsadığı sonucuna varmışlardır (*Menâr* I, 51). Fakat *el-'ilm* de *'alâmet* mastarından türetilmiştir. İşin gerçeği bu kelime Sami dil ailesine mensup Süryanice'den Arapça'ya geçmiştir. Aslı "yüzyıl, uzun zaman, çağ" (sonradan "o çağda yaşayan nesiller, kuşaklar") anlamına gelen *olem* (ç. *olmîn*) olan sözcük, çoğulu kurallı olarak *'avâlim* (*fâal-fevâil* kalıbından) gelmesi gerekirken, yabancı kökeninin bir göstergesi sayılan *'âlemîn* şeklinde gelmiştir. Bağlamına göre kapsamı ve anlam alanı değişen *'âlemîn*'i bu bağlamda "bütün insanlığa" şeklindeki çevirimiz, işte bu gerekçeye dayanmaktadır.

112 İsra 82 ile birlikte: Vahyin şifa eczanesini insanlığın ezeli hastalıklarına derman olsun diye insanlığa ulaştıran bir rahmet...

Ya Rab! Şimdi ve buradan sesleniyoruz: biz şahitiz ki o âlemlere rahmet oldu! Seni de buna şahit tutarız! Sen de bizim adımızı şahitler arasına yaz!

113 *'Alâ sevâ'*, "eşit bir biçimde, dengeli şekilde.." Zımnen: hem *hitaba* ilişkin hem de *muhataba* ilişkin bir ayrımcılık gütmeden. Veya Enfâl 58 ışığında, zımnen: Kureyş kâfirlerinin

(Hesap Günü'nün) yakın mı uzak mı olduğunu da bilemem."

110 Fakat (Allah) açıktan söyleneni nasıl bilirse, gizlediklerinizi de öylece bilir. 111 Ama ben; (bu ertelemenin) sizin için bir sınama ve kısa süreliğine verilmiş bir mühlet olup olmadığını herhalde bilemem."

112 (Allah'a yönel ve) de ki:[114] "Rabbim! Aramızda hakkaniyetle hüküm ver!" (Onlara dön) ve (de ki): "Kendisine yakıştırdığınız tüm (gerçek dışı) nitelemelere karşı kendisinden yardım istenecek tek merci, (yine) O sınırsız merhamet sahibi olan Rabbimizdir."

---

de savaş hukuku açısından diğer kâfirlerden bir farkı olmadığını ifade eder.

114 4. âyete düştüğümüz nottaki gerekçelerle, bu kelime de hem emir kipiyle (*kul*: de) hem de fiil kipiyle (*kâle*: dedi) şeklinde okunmuştur. Hz. Peygamber'e burada demesi öğütlenen ifadenin bir benzeri için bkz. 56/A'râf: 89.

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Nüzûl: 80
Mushaf: 23

Sûre "Mü'minler" anlamına gelen adını ilk âyetinden alır. Bize kadar gelen rivayetlerden sûrenin Rasulullah'ın dilinde de bu adla anıldığı anlaşılmaktadır (Ebu Davud).

Mekke döneminin sonlarında inmiştir. Hatta kimi otoriteler, Mekke'de inen son sûre olduğunu söylerler. Fakat konusu itibarıyla sûre nisbeten bir müddet daha önce, Akabe biatinin ardından, tahminen 12. yılda inmiş olmalıdır. Bu sûrede "(muhtemelen) Allah'tır diyecekler" (84-89) şeklinde 'varsayıma dayalı' olarak gerçekleşen diyalog, başka yerlerde "elbette Allah'tır derler" formuyla, 'gerçekleşmiş' bir diyalogun parçası olarak gelir (Msl. Ankebût: 61; Lokman: 25). Buna göre bu sûre Zümer, Lokman ve Zuhruf sûreleriyle eş veya art zamanlı inmiş olmalıdır. Cabir b. Zeyd tertibinde Tur-Mülk arasına, diğer ilk tertiplerde Enbiya'nın ardına yerleştirilir.

Sûre konu açısından baştan sona bir bütünlük arz eder. İdeal mü'minin portresini çizen giriş âyetleri ile Me'âric 22-35 âyetleri arasında çarpıcı bir benzerlik bulunur. Makbul bir imanın kapsamı konusu etrafında dönen sûre vahyi, nübüvveti, âhireti, ama öncelik ve özellikle de hayatı (1-9) kapsamayan bir imanın hiçbir şey ifade etmediğini (84-89) dile getirir. Bir yandan da ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in kişiliğini, geçmiş peygamberlerden aktarılan örnekler etrafında inşa eder (23-50).

Sûre söze, muhatabının "kurtuluş" tasavvurunu inşa ederek girer. Ekonomik ve sayısal üstünlüğün, haklılık gerekçesi olarak kullanılamayacağını vurgular (55-56). Yanlış kurtuluş tasavvurunun temelinde yanlış hayat tasavvurunun yattığını dile getirir. Hakikatin insandan bağımsız mutlak kaynağına atıfta bulunur ve der ki: "eğer hakikat onların keyiflerine tabi olsaydı gökler, yer ve içindekiler mahvolur giderdi" (71). Bu, hayatın bir anlam ve amaçtan yoksun olduğu kuruntusudur. Bu kuruntu şöyle reddedilir: "Yoksa sizi boş ve anlamsız bir oyun için yarattığımızı mı sanıyorsunuz?" (115)

Sûre insan-Allah ilişkine istikamet veren ve doğru bir Allah anlayışını inşa eden bir pasajla son bulur (116-118). Sûre, muhatabına Allah'tan istemeyi öğreten şu âyetle son bulur: "İmdi, (ey bu vahyin muhatabı): "Rabbim!" de, "Bağışla! Merhamet et! Zira merhamet edenlerin en hayırlısı Sensin!"

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 DOĞRUSU,[1] gereği gibi inananlar[2] gerçek kurtuluşa erecekler:[3] 2 Onlar ki, namazlarında derin bir ürperti ve tevazu[4] içinde olurlar; 3 onlar ki, yararsız her şeyden yüz çevirirler;[5] 4 onlar ki, arınmak için gerekeni yaparlar; 5 onlar ki, iffetlerini korurlar; -6 fakat kendi eşleri, yani meşru olarak sahip oldukları müstesna;[6] zaten onlar (meşru eşleriyle paylaştıkları cinsellikten dolayı) kınanamazlar. 7 Ama bu sınırın ötesine geçen kimseler, haddi aşmış olanlardır- 8 yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler; 9 ve onlar ki, namazları üzerine titizlenirler.[7]

10 İşte onlar, (mutluluk yurduna) vâris olacak kimselerdir: 11 onlar ki, görkemli cennetlerin mirasçısı olacaklar,[8] onlar orada ebedi kalacaklar.[9]

---

1 Mazi fiilin başında gelen *kad*, ya bir beklentiye cevap ya da haksız bir ithamı red içindir.

2 *el-Mu'minûn*'daki belirlilik, anlama "gereği gibi" ifadesiyle yansıtılmıştır.

3 Lafzen: "kurtuluşa ermişlerdir". Kur'an'da örneğine çokça rastlanan dil kuralına göre gerçekleşmesi kesin olan bir olay hakkında, muhatabın inancını pekiştirmek için, geçmiş zaman kipi kullanılır. Sûrenin ilk âyeti "inananlar kurtuluşa erecekler" derken, sondan bir önceki 117. âyeti "inkarda ısrar edenler asla kurtuluşa eremeyecekler" der.

4 "Baş eğmek, boyun bükmek" mânasındaki *huşû'un hudû'* ile farkı şudur: İlki ses ve bakışta, ikincisi bedende tezahür eder (*Mekâyîs*). Fakat buna itiraz eden İbn Dureyd, *huşû'u rukû'* ile açıklamıştır (*Cemhera*). Esasen gönülden kopup gelen bir ürpertinin, insanın başını sonuna kadar Rabbine eğmesidir. Namazın başı kıyam, ortası rükû, sonu secdedir. Namazın bir rekatının ana hattını oluşturan bu sürecin, kuru bir ayin olarak değil de, kalbî bir ürpertiye bağlı olarak doğal süreç içinde gelişmesine huşu' denir. Sözün özü huşu: Akleden kalbin namazına bedenin katılmasıdır.

5 *Lağv*, amacı gerçekleştirmede herhangi bir işlev üstlenmeyen söz, tavır, eylem ve her şey. Kelime daha sonra Fussılet 26'da geçtiği anlamıyla "çirkin ve karalayıcı söz" anlamını almıştır (*Müfredât* ve *Mekâyîs*).

6 Buradaki *ev*'e beyaniyye işlevi yükleyen Esed'in bu âyetin yorumuna ilişkin emeğe dayalı açıklamasını buraya alıyorum: "Çoğu müfessir bu ibârenin şüphe götürmez bir biçimde kadın kölelerle ilgili olduğunu ve *ev* takısının da meşru seçeneklerden birine işaret için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu geleneksel yorum, bizce, kadın kölelerle evlilik dışı cinsel ilişkinin meşruiyetini öngördüğü sürece doğru ve kabul edilebilir gözükmemektedir; çünkü böyle bir öngörü ya da ön kabul Kur'an'ın kendisiyle çelişmektedir (106/Nisâ: 3, 24, 25; Nûr: 32). Üstelik sözü geçen yoruma karşı yapılabilecek tek itiraz da bu değildir. Çünkü Kur'an mü'minler terimiyle hem erkek hem de kadın mü'minleri kastetmekte; *ezvâc* (eşler) terimi de hem erkek hem de kadın eşlere işaret etmektedir. Bunun içindir ki, *mâ meleket eymanuhum* ifadesinin "onların kadın köleleri" anlamına yorulması için ortada hiçbir neden yoktur. Öte yandan bu ifadeyle erkek ve kadın kölelerin birlikte kastedilmiş olması da söz konusu olmadığına göre, ifadenin hiçbir şekilde kölelerle ilgili olmadığı, fakat Bakara sûresinin 24. âyetindeki gibi nikah ya da evlilik yoluyla meşru olarak sahip oldukları kimseler anlamına geldiği aşikardır." Bu konudaki açıklamalarımız için bkz. 106/Nisâ: 24 ve 92/Muhammed: 4, ilgili notlar).

7 En geniş anlamıyla: Allah'a karşı esas duruşlarını korurlar.

8 Kökenini Kehf 107'nin notunda dile getirdiğimiz *el-firdevs*, "İçerisinde her türden ağaç, özellikle üzüm bağları bulunan görkemli bahçe" anlamına gelir. Kur'an'da iki yerde geçer

12 DOĞRUSU Biz insan türünü,[10] bir nevi[11] konsantre bir balçıktan yarattık;[12] 13 epey sonra onu, karar kılacağı (rahimde) yer tutan bir hayat tohumu kıldık;[13] 14 daha sonra, o hayat tohumundan döllenmiş hücreyi yarattık; hemen sonra döllenmiş hücreden cenini yarattık; ve ceninden de kemikleri yarattık; en sonunda kemiklere kas giydirdik; sonuçta, onu bağımsız[14] bir varlık olarak inşa ettik: işte her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın[15] şanı böyle yücedir![16]

(diğeri 62/Kehf: 107). *Fihâ*'daki dişil zamir eril bir kelime olan *firdevs*'i (ç. *ferâdîs*) gösterdiğine göre, bu kelime "cennet" yerine kullanılmaktadır. Çevirimiz buna dayanır. Sahih hadislerdeki kullanımdan, *firdevs*'in cennetin en görkemli yeri/tepesi olduğu sonucu çıkmaktadır (Taberî). Bunun esas alınması durumunda, çeviri "cennetlerin en görkemli yerinin vârisi.." şeklinde olacaktır.

9 Sûrenin ilk pasajıyla Me'âric 22-35 arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

10 *el-İnsan*'daki belirlilikten dolayı türün tüm bireylerini kapsar.

11 "Bir nevi", *sulâle* ve *tîn*'deki belirsizliğin anlama yansımasıdır (Krş: 72/Hicr: 26-27, not 22).

12 İnsanın embriyolojik yaratılış sürecini işleyen bu âyetler, insan var oldukça sürecek yaratılış yasasına dikkat çekmektedir. "Yarattık" şeklindeki geçmiş zaman kipi, "yaratılış yasası takdir ettik" anlamını içerir. Taberî *sulâle*'yi *hulâsa* ile karşılar. Kelimenin ait olduğu *fu'âle* vezninin "bir şeyi mümkün olan en aza indirmeye" delalet ettiği hatırlanacak olursa, bizim tercih ettiğimiz "konsantre" kelimesi bunun en uygun karşılığıdır. Aynı veznin bir fiilin son amacına delalet etmesinden yola çıkarak da bu süzülme işleminin "hayat tohumu" elde etmek amacıyla yapıldığı sonucuna ulaşılmış olur. İnsanın balçıktan yaratılmasının hem elementer, hem embriyolojik hem de doğduktan sonraki biyolojik varlık süreçlerinin tamamını toprağa borçlu olduğunun bir ifadesidir (Ayrıca bkz. 72/Hicr: 26-27, not 21-22). Çamur, toprakla suyun bileşimini temsil eder. İnsanı besleyen tüm bitkisel ve hayvanî besinler toprak ve suyun bileşiminden elde edilmiş olur. Toprakta mevcut olan element ve minerallerin insanda da yaklaşık olarak bulunduğu gerçeği bunu doğrular. Bu âyet aynı zamanda, insanın ilk canlıdan son canlıya kadar yeryüzündeki serüveniyle, anne karnındaki spermadan doğuma kadarki serüveni arasında paralellik olduğunu da îmâ eder.

13 *Nutfe*, sadece hayat suyu olan meninin adı değil, onun içindeki "hayat tohumu"nun, yani "sperma"nın adıdır. Zira rahimde sağlama alınan, meni değil ondaki "hayat tohumu" olan spermadır (*Nutfe* için bkz. 74/Nahl: 4, not 7).

14 Lafzen: "diğer, başka". Burada anne-cenin irtibatının mucizevi tabiatına (ki anne bünyesi kendisine yabancı olan bu hücreyi tıbben kabul etmemesi lazım) ve bebeğin anneden bağımsız bir birey olarak varlık dünyasına katılmasına atıf yapılmaktadır.

15 Veya, *ahsen*'in ism-i tafdil anlamıyla: "yaratanların en güzeli olan Allah'ın.." *Halk* bir çok yerde olduğu gibi burada da "yoktan var etme" (*ibdâ*) değil, "var olanların terkibinden bir başka varlık çıkarma" (*icâd*) anlamındadır. Bu anlamıyla hem Allah için, hem de insan için kullanılabilir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 49). Allah, yoktan var etmede rakipsiz, vardan var etmede emsalsizdir. Buradaki "yaratma", "takdir etme" olarak anlaşıldığında, bu "yaratılışın yasasını koyma" anlamını taşır (Râzî). Bu âyet, "O, sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır" (64/Nûh: 14) âyetinin açılımıdır.

16 *Tebâreke, bereket*'ten "uzama ve artma", *burûk*'dan "sebat ve devam" anlamlarına gelebilir. Bu durumda mâna şöyle olur: "Varlık alanındaki her türlü oluş, artış, süreklilik ve kalıcılığın kaynağı olan Allah yaratanların en güzelidir." Hicr sûresinin 26. âyeti ile birlikte düşünüldüğünde, elementer kökeni temsil eden dört unsurla embriyolojik süreci temsil eden dört unsur arasında şöyle bir eşleştirme

15 Ve kuşku yok ki siz, bu sürecin ardından elbette öleceksiniz. 16 Yine kuşku yok ki siz, Kıyamet Günü (tekrar) diriltileceksiniz.[17]

17 DOĞRUSU yine Biz, sizin üzerinizde kat kat yollar[18] yaratmışız: zira Biz hiçbir varlıktan habersiz değiliz.[19]

18 Ve gökten suyu bir yasaya bağlı olarak Biz indirmekteyiz; ve yeryüzünde onu tutmaktayız; şu da var ki Biz, onu gidermeye elbette kâdiriz. 19 Ve nihayet onunla sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları yeşertmekteyiz; orada sizin için bir çok meyve bulunmakta ve onunla beslenmektesiniz. 20 Yine Sînâ Dağı[20] (havalisinde) yetişen, ürünü sayesinde yağ elde edilen ve yiyenler için hoş bir katık sağlayan (zeytin) ağacından da...[21]

21 Yine, evcil hayvanlarda da sizin için elbet bir ibret vardır: onların karınlarında bulunan sütten size içiriyoruz; ve sizin için onlarda bir çok yarar bulunuyor; üstelik onlar sayesinde besleniyorsunuz. 22 Onlara (karada), tıpkı (denizdeki) gemilere (olduğu gibi) yük taşıtırsınız.[22]

23 DOĞRUSU Nûh'u kendi kavmine gönderen de yine Bizdik.[23] Nitekim, onlara demişti ki: "Ey kavmim! Yalnız Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka bir ilâhınız bulunmamaktadır: hâlâ sorumluluk bilinciyle hareket etmeyecek misiniz?"

24 Bunun üzerine, kavminin seçkinlerinden inkarda ısrar eden kimseler şöyle dedi: "Bu da, sadece sizin gibi ölümlü bir insan;[24] onun amacı size üstünlük sağlamak; hem eğer Allah isteseydi, gökten bir melek indiriverirdi; (üstelik) bizler,

---

yapılabilir: *tıyn-nutfe* (meni), *salsal-alaka* (cenînin ilk evresi), *hamein mesnun-mudğa, fahhar-ızam* (kemik). Birinci sürecin sonucunu ifade eden *nefha-i ruh* (ruh üfleme), ikinci sürecin sonu için de aynen geçerlidir.

17 Zımnen: İnsan gibi bir şaheser yok olup gitmesin diye âhiret var.

18 Lafzen: "yedi yol.." Yedi sayısının "çeşitlilikten" kinaye oluşuna ilişkin bkz. 72/Hicr: 44, not 34. "Çeşitli yollar" ya da daha doğru ifadeyle "kat kat yollar" tercihimiz, *tarâik* kelimesinin "üst üste dizdi" (*târeka*) kök mânasına dayanmaktadır (Halil). Bu ibâre gezegenlerin (*kevâkib*) ya da yıldızların (*nucûm*) yörüngelerine atıf olabileceği gibi, birini içinde bulunduğumuz evrenin teşkil ettiği yedi kozmik sisteme atıf da olabilir (Krş: 40/Furkan: 25, not 33).

19 Veya: "yaratmanın hiçbir çeşidinden habersiz değiliz" (*el-Halk* için bkz. 65/İbrahim: 19, not 20).

20 *Seynâ'* ve *sînâ'* olarak iki şekilde de okunmuştur (Bkz: 94/Bakara: 63, not 117).

21 Bu veciz ibârede yüklem kullanılmamış olsa da, bir önceki âyetin yüklemi olan "beslenmektesiniz" bu âyet için de zımnen geçerlidir. Üç noktanın işaret ettiği budur.

22 Veya: "(Karada) onlara, (denizde) ise gemilere yük taşıtırsınız".

23 Bu şekildeki tercümemiz, âyetin (ayrıca 1, 12, 17. âyetlerin) başındaki edatlar paketinin (*ve-le-kad* "doğrusu ..de yine ..idik"), sadece lafzen değil vurgu olarak da çeviriye yansıtılma çabasının bir ürünüdür. Bilindiği gibi, başında *kad* edatı bulunan bir cümle, ya bir beklentiye cevap ya da haksız bir itharnı red amacı taşır. Üstteki pasajlar da dahil, burada vurgu Yaratıcı Özneye, özellikle de O'nun mesaj gönderme vasfına yapılmaktadır.

24 İnsan peygamber itirazı, bu sûrenin kıssalarını diğerlerinden ayıran özel vurgudur. Bu itirazı bu sûrede helâki anlatılan diğer kavimler de tekrarlar (Bkz: 33, 34, 47).

bu konuda önder[25] atalarımızdan bir şey işitmiş de değiliz. 25 O ise, sadece aklını kaçırmış biri: artık siz de onu bir süre gözetim altında tutarsınız.

26 (Nûh) demişti ki: "Rabbim![26] Onların beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"

27 Bunun üzerine ona şöyle vahyetmiştik: "Bizim rehberliğimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi inşa et;[27] unutma ki hükmümüzün vakti gelip çattığında, tandır da kaynamaya başlar. Bu takdirde sen yanına her tür (canlıdan) birer çift ve bir de kendileri hakkında hüküm kesinleşmiş olanlar hariç, aile efradını al! Ama sakın kendilerine kıymakta ısrar eden kimseler hakkında Benimle muhatap olayım deme! Karar kesin: onlar boğulacaklar! 28 Ardından sen ve beraberinde bulunanlar gemiye yerleşir yerleşmez deyin ki: "Zalim kavimden bizi kurtaran Allah'a sonsuz hamdü senalar olsun!" 29 Bir de "Rabbim!" diye yalvar, "Beni bereketli bir yere ulaştır; zira Sen kişiyi (maksadına) ulaştıranların en hayırlısısın!"

30 Elbet bunda (akleden kimseler için) işaretler vardır; ve elbet Biz (öncekileri) de sınavdan geçirmişizdir.

31 DAHA sonra bunların peşinden, başka bir nesli[28] (tarih sahnesine) çıkardık. 32 Ve onların içinden de, kendilerine "Yalnız Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka bir ilâhınız bulunmamaktadır: hâlâ sorumluluk bilinciyle hareket etmeyecek misiniz?" diyen bir elçi gönderdik.

33 Bunun üzerine, kavminin seçkinlerinden inkarda ısrar eden ve âhiret gerçeğiyle yüzleşeceğini yalanlayan kimseler -ki bunları Biz dünya hayatında refaha kavuşturmuştuk- şöyle demişlerdi: "Bu da sizin gibi ölümlü birinden başkası değil; sizin yediğinizden yiyor, sizin içtiğinizden içiyor.[29] 34 Hal böyleyken kalkar da sizin gibi ölümlü birine tabi olursanız, o takdirde kaybeden mutlaka siz olursunuz. 35 Bu kişi siz ölüp gittikten, toza toprağa karışmış bir iskelet halini aldık-

---

25 *Evvelin*, bu bağlamda, zaten geçmiş zamanda yaşamış olan ataların zamansal önceliğinden daha çok, "önderliğini" ifade etse gerektir.

26 Kur'an'da, Allah'tan kullara yönelik nidalarda yâ ünlemi kullanıldığı halde, kullardan Allah'a yönelik nidalarda Furkan 30 ve Zuhruf 88 hariç kullanılmaz. Bu iki örnekte de Peygamber'in kıyamete ertelenmiş şikayet ihtimali dile getirilmekte ve muhatapları uyarma amacı taşımaktadır. Çünkü yâ/ey ünlemi daha çok habersiz birini uyarmak, ya da uzak birine duyurmak içindir. Allah ise her şeyden haberdardır ve insana şahdamarından yakındır. Metinde görülen bu hassasiyet, çevirimizin tamamında aynen korunmuştur.

27 Zımnen tüm muhataplara: Günah okyanusunda bir sevap adası ol ve kınayıcının kınamasına aldırmadan karada gemini yap! Bir gün deniz lazım olursa suyun Rabbi onu ayağına getirir! Zira kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı başlar (Bkz: 70/Hûd: 37, not 48).

28 Yani: 'Âd kavmini.. Birbirinin medeniyet ve tecrübe mirasçısı olan ve helâk sürecinin birlikte değerlendirilmesi şart olan 'Âd ve Semud için nüzul sürecinde ilk geçtiği 56/A'râf: 73'e bkz.

29 Refah içinde şımararak Allah'tan kopmuş kesimlerin insan peygambere itirazının nedeni bellidir: Kendi azgınlık ve sapkınlıklarına bakıp insan türünün tamamından ümit kesmek. Yani "herkesi kendi gibi bilmek" tabir edilen bir bakışla "insandan adam olmaz" demeye getirmek.

tan sonra,[30] sizin (Allah'ın huzuruna) çıkartılacağınızı mı iddia ediyor? **36** Uzak, hem de çok uzak size iddia edilen bu şey! **37** Hayat, bu dünyada yaşadığımızdan ibârettir: ölürüz ve (bir kez) yaşamış oluruz ve bir daha da diriltilmeyiz![31] **38** Bu adam, sadece uydurduğu yalanı Allah'a isnat eden biri; bizim ona inanmamız ihtimal dışıdır!"[32]

39 (Elçi) dedi ki: "Rabbim! Onların beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"

40 (Allah) buyurdu ki: "Az kaldı, yakında bin pişman olacaklar!"

41 Derken mutlak hakikatin üstün gücü, onları sarsıcı bir bela çığlığı halinde kuşattı. Sonuçta onları selin sürüklediği çer çöpe çevirdik: evet, uzak olsun bu zalimler güruhu![33]

42 DAHA sonra, bunların peşinden de başka birtakım uygarlıkları (tarih sahnesine) çıkardık;[34]

43 herhangi bir toplum sonu yasayla belirlenmiş süresini ne savuşturabilir, ne de erteleyebilir.[35]

44 Daha sonra, birbiri ardınca elçilerimizi gönderdik: her bir topluma kendi elçisi geldi, (ama) onu yalanladılar; bu yüzden biz de onların (akıbetini) birbirine benzettik; ve hepsini efsaneye çevirdik: artık, uzak olsun imansızlar güruhu!

45 DAHA sonra, Musa ve kardeşi Harun'u mesajlarımızla ve kendilerini açık ara önde kılan bir güçle,[36] **46** Firavun ve onun önde gelen çevresine gönderdik; çünkü onlar büyüklük taslamıştılar; zaten öteden beri hep tepeden bakan bir güruhtular.[37]

47 İşte onlar dediler ki: "Ne yani, o ikisinin kavmi bizim kölelerimiz olduğu halde, biz bizim gibi iki ölümlü insana mı inanalım?"[38]

48 Böylece onları yalanladılar; bu yüzden de helâke uğrayanlardan oldular. **49** Ama doğrusu Biz Musa'ya ilâhi mesajı, belki onlar doğru yolu bulurlar diye vermiştik.[39]

50 Yine (aynı amaçla) Meryem oğlunu ve annesini de birer simge kıldık; ve o ikisi-

---

30 Dildeki yaygın bir kurala istinaden, cümlede iki kez kullanılan *ennekum*'den sadece ikincisi çeviriye yansıtılmıştır (Krş: Taberî). İbn Mes'ud kıraatinde metin de aynı şekilde yer almıştır.

31 Hesabı verilemeyecek bir hayat yaşayanlar, çareyi Hesap Günü'nü inkarda bulurlar.

32 Nefyin haberi *ba* ile geldiği için böyle çevirdik (Bkz: 73/En'âm: 107, not 88).

33 Allah'la ayaklaşanlar kaybedecekleri bir savaşa girişirler. İlâhî mesaja kulak tıkayanlar, bela sayhasıyla uyanırlar: Ya Rab! Uyandırılmadan uyananlardan eyle!

34 Yani Semud kavmini. 'Âd ve Semud'un birlikte anılma gerekçesi için bkz. 2/'Alak: 6, ilgili notlar.

35 *Ecel*'i çevirimiz için bkz. 70/Hûd: 3, not 7.

36 *Sultân* için bkz. 68/İsra: 65, not 88.

37 Nebi'yi teselli eden bu âyetler, inkarın tabiatının tarih boyunca değişmediğini gösteriyor.

37 Zımnen: Güç ahlâkından mahrum olan güçlüler, gücü hak ve hakikatin yerine ikame ederler.

39 Bu âyet insanın kendi akıbetinden kendisinin sorumlu olduğunun göstergesidir. İlâhî sınav, sonu başından belli bir "şike" veya "senaryo" değildir. Allah'ın zamandan bağımsız ilmiyle kulun irade özgürlüğünü karşı karşıya getiren her tez, vahyin sert kayasına toslamaya mahkûmdur.

ni kalıcı bir güzelliğin görkemli makamına[40] ve esenliğin bereketli kaynağına[41] yerleştirdik.[42]

51 (Onları izleyenlere dedik ki): "Siz ey elçiler(in tabileri)![43] (Dünya nimetlerinin) temiz ve helâl olanlarından yiyin, doğru ve yararlı şeyler yapın![44] Çünkü Ben, yaptığınız her şeyin bilgisine detaylarıyla vakıfım. 52 Kesinlikle bu (elçilerin takipçilerinden oluşan) ümmetiniz bir tek ümmettir ve Ben de sizin (bir tek) Rabbinizim: şu halde Bana karşı sorumluluğunuzu yerine getirin!"[45]

53 Bu (emre) karşın, onlar aralarındaki birliği darmadağın edip (hakikati) parçaladılar: her hizip başladı elindeki (parçayla) övünmeye.[46]

54 Artık onları bir vakte kadar, gömüldükleri gafletleriyle baş başa bırak da işine bak;[47] 55 şimdi onlar, bol bol servet ve evlat verdik diye 56 Bizim kendilerinin (mevcut hallerini) onayladığımızı sanıyorlar, öyle mi? Asla! Fakat onlar (bunun bile) farkında değiller.[48]

57 ŞÜPHESİZ Rablerine karşı duydukları derin saygıdan dolayı tir tir titreyenler, 58 Rablerinin mesajlarına inananlar, 59

---

40 *Rabve*, bir arazinin en verimli ve görkemli yeri. Bu kelime, 11. âyette geçen ve bir anlamı da "cennetin en görkemli yeri" olan *firdevs*'i çağrıştırmaktadır (Krş: Âyet 11, not 8).

41 Veya: "berrak suların çağladığı bir yere.." Tercih ettiğimiz anlam kelimenin kökeninin *"iyilik, esenlik, bağış, ikram, yararlı şey"* anlamına gelen *el-mâ'ûn*'dan (*el-ma'n*) türediği yorumuna dayanmaktadır. Buna göre *ma'în* sıfat-ı müşebbehedir; niteliğin devamlılığını ve değişmezliğini ifade eder. Tercihimiz, kalıbın bu özelliğine dayanır. Eğer kelimenin "akarsu, su gözesi, çağlayan" anlamındaki *el-'uyun*'dan türediği varsayılırsa, alternatif anlam geçerli olur (Krş: Ferrâ ve *Lisân*).

42 Allah Rasulü'ne zımnen: Eğer mucize, insanların hidayeti için tek başına yeterli olsaydı, İsa ve annesi yeterdi. Ama yetmedi.

43 Bu âyetin kimi muhatap aldığı tartışılmıştır. Doğrudan Hz. Peygamber'e hitap olarak okunmuştur (Mukatil ve Ferrâ). Yine bir önceki âyetin devamı sayılıp, başına "Biz İsâ'ya dedik ki" lafzı takdir edilerek okunmuştur (Taberî). Bu ikinci görüş bağlama daha uygun olmakla birlikte, her iki durumda da tekil muhataba çoğul hitap sorunu ortaya çıkar. Bu sorun, Arap dilinde bir kişiye çoğul kiple hitap edilebilme imkanıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bizce, bu ve devamındaki âyetlerde yer alan "temiz ve helâl olandan yiyin", "doğru ve yararlı işler yapın", "ümmetiniz bir tek ümmettir", "bana karşı sorumluluğunuzu bilin" ve devamındaki ifadeler, peygamberlerden çok onların tabilerine yönelik olmalıdır. Eğer karine varsa, isim cümlesinde tamlanan (muzaf) anılmayabilir. Parantez içi açıklama bu kurala dayanır.

44 İnsanın, genelde kazancı özelde yedikleriyle davranışları arasında inkar edilemez bir ilişki olduğuna dair atıf. Davranışa yakıt olan enerjinin mahiyetiyle eylemin istikameti arasındaki bağ, maddî ve mânevî alanların birbirinden kesin hatlarla ayrılamaz niteliğine bir işaret olsa gerektir.

45 Bu âyet tüm peygamberleri ve onların getirdiği saf mesaja iman edenleri tek bir "ümmet" olarak nitelemektedir. Bu, tüm vahiylerin kaynak ve hedef birliğini gösterir (Krş: 79/Enbiya: 92, not 96).

46 Önce hakikati parçalayıp, sonra onun elindeki parçasıyla övünmek... Oysa ki parçalanan hakikat hakikat olma niteliğini kaybeder. Zımnen: Hiçbir şeyin parçası kendisi değildir.

47 *Zerhum* için bkz. 106/Nisâ: 81, not 101. Benzer kavramlar olan *i'râd* ve *tevelli* ile farkı için bkz. 26/Necm: 29, not 21.

48 Krş. 114/Tevbe: 85.

Rablerine şirk koşmayanlar, 60 en sonunda yine Rablerine döneceklerine inandıklarından, yüreklerinde tarifsiz bir ürperti duyarak vermeleri gerekeni verenler: 61 işte onlardır hayırlarda öne geçmek için can atanlar; nitekim onlardır bu konuda öne geçecek olanlar.[49]

62 Ve Biz hiç kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyiz; zira Bizim katımızda hakkı-hakikati olduğu gibi dile getiren bir kayıt[50] tutulmaktadır: sonuçta onlar asla zulme uğramayacaklar.

63 Fakat kalpleri, bu (ilâhi kayıt işlemine) karşı derin bir gaflet içinde olanlar da (var).[51] İşte onlar, bundan daha aşağılık işler de çeviriyorlar: bunlar da o yolda çabalayıp giderler; 64 ta ki onların servet ve iktidarla şımarmış olanlarını azab ile çepeçevre kuşattığımız zamana dek; (ama), o zaman da onlar imdat çığlıkları atarlar.[52]

65 Bugün imdat dilemeyin; çünkü Bizden size asla yardım ulaştırılmayacak! 66 Hem evvelce mesajlarımız size ulaştırılmıştı. Buna rağmen siz ısrarla arkanızı dönüyordunuz; 67 ona karşı böbürlenerek, sokulduğunuz karanlığın koynunda atıp tutuyordunuz.[53]

68 İyi de, onlar (bu) sözü hiç mi düşünmediler? Ya da kendilerinden önce gelip geçmiş atalarına hiç ulaşmamış olan bir şey mi gelmiş onlara? 69 Veya elçilerini tanımadılar da, bu yüzden mi onu inkar ediyorlar? 70 Ya yoksa, onu cinnet geçirmekle mi suçluyorlar?

Yoo, aksine o onlara gerçeği getirdi; ama onların çoğu katıksız[54] gerçeği sevmiyor.

71 Ama eğer hakikat onların keyiflerine tabi olsaydı, gökler, yer ve içindekiler mahvolur giderdi.

Aksine, Biz onlara, kendi (insanlık) şeref ve onurlarını hatırlattık, fakat onlar kendi şereflerini hatırlamaktan yüz çevirdiler.[55]

72 Yoksa sen onlardan (hakka davet karşılığında) dünyevî bir bedel mi istiyorsun? (Hayır), çünkü senin Rabbinin ödeyeceği bedel daha yüksektir: zira rızık verenlerin en hayırlısı O'dur. 73 Sen onları gerçekten de dosdoğru bir yola çağırıyor-

---

49 Kurtuluş için olmazsa olmazları sıralayan bu pasaj, bu şartlara sahip her mü'mine zımnen şunu söyler: Kimlik ve aidiyetlere aldırmaksızın hayırlarda yarışınız!

50 Lafzen: "bir kitab". Krş. "İşte bu, Bizim senin hakkında tuttuğumuz, gerçeği, yalnızca gerçeği söyleyen kayıttır" (85/Câsiye: 29; ayrıca 62/Kehf: 49).

51 Ebu Müslim bu ve devamındaki âyetin bir önceki âyetlerin devamı olarak mü'minlerden söz ettiğini, *ğamra*'nın da "şaşkınlık" anlamına alınması gerektiğini söyler (Râzî).

52 *Mutref*, toplumun refahla şımarmış varlıklı ve azgın sınıfları. Özellikleri serveti emanet değil de mutlak mülkiyet sanmaları, onunla tatmin olmaları ve kendilerine imrenen sıradan insanlar için kötü model oluşturmalarıdır.

53 "Ak'ın zıttı, kara" anlamına gelen *semr* kökünden türetilen *es-sâmir*, zifiri karanlık sayesinde bir araya gelinen yere denir (*Mekâyis*). Bu nedenle olsa gerek "gece masal anlatana" da aynı isim verilmiştir (*Lisân*). *Sâmiran tehcurûn* burada deyimsel bir anlamda kullanılmıştır. Vahye sırt çevirenlerin, yarasalar gibi karanlığa sığındıkları îmâ edilmektedir. Çevirimiz, ibâreninin bu çağrışımlarını yansıtmayı amaçlar.

54 *el-Hak* kelimesindeki belirlilik takısının anlama katkısı. Zımnen: Gerçeğin saf olanını değil batıl karışmış olanını seviyorlar. Yani, gerçeği kirletmeyi seviyorlar.

55 *Zikr*'in "şeref ve onur" anlamına kullanıldığı bir âyet için bkz. 83/Zuhruf: 44, not 31.

sun, 74 âhirete inanmamakta direnen kimselerse ısrarla bu yoldan sapıyorlar.

75 Ve eğer onlara acıyarak başlarına gelen herhangi bir beladan kendilerini kurtarsak, şaşkın şaşkın saplandıkları inkar bataklığında debelenmekte ısrar ederler.

76 Doğrusu Biz onları azab ile kuşatmıştık da, yine de Rablerine boyun eğmemişlerdi. Nitekim bundan böyle de acziyetlerini itiraf edecek değiller. 77 Ta ki vakti gelip de onlar aleyhine bir azap kapısı açıncaya dek: o zaman da onlar, orada, umutlarının tamamını yitirivereceklerdir.[56]

78 İMDİ sizi işitme, görme ve düşünme yeteneğiyle inşa eden O'dur: ne kadar da azınız şükrediyor![57]

79 Sizi yeryüzüne yayan da O'dur, yine O'na döndürüleceksiniz.

80 Yine O hayat verir ve ölümü takdir eder; gece ve gündüzün birbirinin yerine geçmesi de O'nun eseridir: peki, hâlâ akletmeyecek misiniz?

81 Aksine, öncekiler ne dediyse onlar da aynısını söylediler: 82 "Ne yani" dediler, "biz ölüp gittikten, toza toprağa karışmış bir iskelet halini aldıktan sonra tekrar mı diriltileceğiz? 83 Doğrusu bu, bize ve bizden önceki atalarımıza da vaad edilmişti; ne ki bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir!"

84 De ki: "Yer ve ondaki varlıklar kime aittir, eğer biliyorsanız (cevaplasanıza)?"

85 "Allah'a aittir" diyecekler.

De ki: "O halde, hâlâ (onurunuzu)[58] hatırlamayacak mısınız?"

86 De ki: "Hem yedi göğün, hem de mutlak hükümranlık tahtının yegâne Rabbi kimdir?"

87 "Allah'tır" diyecekler.

De ki: "O halde, hâlâ sorumluluğunuzun bilincine varmayacak mısınız?"

88 De ki: "Her şeyin hakimiyetini elinde tutan, (her varlığı) kollayıp kayırdığı halde kendisi kimsenin koruyup kollamasına muhtaç olmayan kimdir, biliyorsanız (söylesenize)?"

89 "Allah'tır" diyecekler.

De ki: "O halde, nasıl büyülenmiş (gibi) davranabiliyorsunuz?"[59]

90 Yoo! Aksine Biz onlara saf gerçeği sunmuştuk, ama onlar ısrarla yalana sarıldılar.[60]

---

56 Zımnen: İnsan Allah'tan umudunu keserse, Allah da insandan umudunu keser.

57 "İnsanların çoğu şükretmez" âyetlerinin ışığında bu ibârenin doğru çevirisi budur. Son cümlenin öncesiyle bağlantısı: Şükretmek için fark etmek gerek, fark etmek için görmek ve anlamak gerek. İşte bu yüzden tefekkür teşekkürdür. Öte yandan düşünmek aklın, görmek gözün, duymak kulağın şükrüdür.

58 *Zikr*'i "onur" olarak çevirimiz için bkz. âyet 71, not 55. Zımnen: Allah'a ait nitelikleri başka varlıklara yakıştırmak, Allah'ı değil insanı küçük düşürür.

59 Zımnen: Bu sorulara verdiğiniz doğru cevaplarla, onlarla taban tabana zıt olan tavır ve davranışlarınız arasındaki farkı nasıl ve neyle açıklıyorsunuz? Akli hiçbir izahı olmayan bu fark, olsa olsa bu tür eylem sahiplerinin düşünme yeteneklerini tamamen devre dışı bırakmalarıyla açıklanabilir. Ki bu da bir tür "büyülenme" olsa gerek. Bu pasaj şunu söyler: Sadece bir yaratıcının varlığını bilmek ve inanmak (deizm) kişiyi kurtuluşa götüren iman değildir.

60 Lafzen: "..yalancıdırlar". Kûfe dil okulunun "ism-i fâil süren fiildir" görüşüne istinaden.

91 Allah asla herhangi bir çocuk[61] edinmemiştir; O'nunla birlikte başka bir ilâh da yoktur. Aksi halde her bir ilâh kendi yarattığını kendinden yana çeker, böylece biri diğerine üstünlük kurmaya kalkardı. Allah onların tavsif ve tasavvur ettiklerinin çok ötesinde, aşkın ve uludur. 92 O, insan idrakinin algılamaktan aciz olduğu şeylerin de, algılayabildiği şeylerin de sırrına vakıftır: nitekim O, onların Zatına yakıştırdıkları her türlü ortaktan beridir.

93 DE Kİ: "Rabbim! Eğer onları tehdit ettiğin azabı bana ille de[62] göstereceksen, 94 o takdirde Rabbim, beni zalimler gürûhunun arasında bırakma!"[63]

95 Ne ki Biz, onları tehdit ettiğimiz azabı (her hal ve şartta)[64] sana göstermeye elbette kâdiriz.

96 Her çirkin saldırıya karşı öyle bir savunma yap ki, en güzeli, en uygunu o olsun;[65] Biz onların yakıp yakıştırdıklarını elbette biliriz.

97 Ve de ki: "Rabbim! Şeytanların ayartmalarından Sana sığınırım! 98 Onların yaklaşımlarından da Rabbim, sana sığınırım!"[66]

99 Nihayet o (inkarcı)lardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim!" der, "Döndür ne olur, geri döndür beni;[67] 100 belki ben, daha önce yapmadıklarımın yerine doğru dürüst işler yaparım!"

Kesinlikle hayır! Çünkü onun dile getirdiği, sadece muhatabı etkilemek için sarf edilmiş bir laftır;[68] nitekim böylelerini arkalarından, dirilecekleri güne kadar (aşamayacakları) bir engel kuşatmıştır![69]

---

61 Lafzen: "oğul". *Veled* galibiyet kuralınca her iki cinsi de içerir. Hem Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu sayan Hıristiyanlar, hem de melekleri Allah'ın kızları kabul eden Mekkeliler kastedilir.

62 *İmmâ* edatının pekiştirme vurgusu çeviriye "ille de" şeklinde yansıdı (Krş: Zemahşerî).

63 Zımnen: Hakikate zulmedenler arasında yaşamak, ilâhi gazabın hedefinde yaşamaktır. Bu riski kabul edenler sonucuna katlanırlar.

64 Metinde zımnen var olan bu açıklamanın içeriği şöyle anlaşılabilir: ..sen aralarında olsan da, ayrılıp gitsen de, hatta dünyayı terk etsen de..

65 Güzeli savunmak yetmez, güzelce savunmak gerekir; iyiyi kötü savunmak iyiye kötülüktür (Krş: 81/Fussilet: 34).

66 Lafzen: "yaklaşmalarından.." Şeytansı güçler insana, eşyaya ve olaylara bakışta şeytani bir 'yaklaşım' empoze etmek amacıyla 'yaklaşırlar'. Şeytan'ın gör dediği yerden bakan Şeytan'ın gösterdiğini görür.

67 Veya: "beni geri döndürün!" *İrci'ûn(î)* yakalışında özne çoğul kipiyle gelmiştir. Bu, Allah'a saygı ile gerekçelendirilmiştir. "Beni döndürün" diyenin, melekleri Allah'a ortak koşan bir akıl olduğu hatırlanacak olursa, bu kullanımla, ilâhi otoriteye melekleri ortak koşan bu sapık tasavvurun ifşa edildiği sonucuna ulaşılabilir. Fakat en tutarlı açıklama, bunun "beni geri döndür" anlamındaki irci'nî'nin tekrarı işlevini taşıdığı yolundaki dilsel tahlildir (Beydâvi ve Ebüssuud).

68 *K-v-l* kökü, tüm versiyonlarıyla birlikte "etkisizlik, çabukluk ve/veya kalıcı olmayana" delalet ederken, *k-l-m* kökü tüm versiyonlarıyla birlikte "kalıcı etkiye" delalet eder. *Kelimetun*'u çevirimiz bu etimolojiye dayanmaktadır (Bkz: 69/Yûnus: 65, not 86).

69 Bu âyet ruhların yeniden bedenlendiği iddiasına dayanan tüm reenkarnasyon teorilerini kesin bir dille reddetmektedir. Bunun yanında, günahkarların ruhlarının iyilerin ruhlarından farklı olarak kıyamete kadar tutuklu kalacağına dair bir imâ da bulunmaktadır.

101 Ve kalk borusu çaldığı zaman, artık o gün ne aralarındaki soy yakınlığı işe yarar[70] ne de birbirlerine (olan biteni) sorabilirler.

102 Derken, kimin (iyilikleri) tartıda ağır gelirse işte kurtuluşa erenler onlar olacaktır. 103 Ama kiminki de hafif gelirse, cehennemde yerleşip kalmak üzere kendilerini harcayanlar da onlar olacaktır. 104 Ateş onların suratlarını kavuracak, sırıtan dişleriyle öylece kalakalacaklar.

105 (Allah diyecek ki): "Ayetlerim size okunmamış mıydı? Ama siz onları ısrarla yalanladınız!"[71]

106 "Rabbimiz!" diyecekler, "Talihimiz yaver gitmedi,[72] bu yüzden biz de sapıtan bir güruh olup çıktık! 107 Rabbimiz! Bizi buradan çıkar! Eğer tekrar dönersek, o zaman anlaşılır ki bizler gerçekten zalimleriz!

108 (Allah) diyecek ki: "Kalın tıkıldığınız yerde ve bana cevap yetiştirmeyin![73] 109 Çünkü kullarımın arasında bir gurup vardı. Onlar "Rabbimiz! Biz iman ettik: o halde bizi bağışla, bize merhamet et! Zira merhametlilerin en hayırlısı Sensin!" diyorlardı.

110 Ne var ki siz onlarla alay ettiniz. En sonunda onlar(la alayınız) size beni hatırlamayı unutturdu; üstelik bir de onların halini gülünç buluyordunuz.[74] 111 Bakın işte, sabırlarından dolayı onları bugün ödüllendirdim: şüphesiz ki gerçek başarıya[75] erenler işte onlardır.

112 (Allah azaptakilere) diyecek[76] ki: "Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?"

113 Onlar cevap verecekler:[77] "Bir gün ya da bir günden daha az;[78] istersen bunu sayı bilenlere[79] sor!"

114 (Allah) şöyle diyecek: "Yalnızca kısa bir süre kaldınız: keşke siz, bunu olsun bilseydiniz!"

115 Şimdi Bizim sizi boş yere ve amaçsız yarattığımızı; dahası (hesap vermek için) Bize döndürülmeyeceğinizi sanıyorsunuz, öyle mi?

---

70 İşe yaramayan akrabalığa Nûh'un oğlu, İbrahim'in babası, Lût'un karısı, Asiye'nin kocası, Peygamber'in amcası örnekleri verilebilir.

71 Birinci cümledeki sorunun, cevap almak için sorulmadığı 108. âyetten açıkça anlaşılmaktadır. İkinci cümlede sorunun yer almayışının nedeni de budur.

72 Lafzen: "..şanssızlık bizi yendi" ya da "talihsizlik yakamızı bırakmadı.." Zımnen: Sorumsuz davrananlar, kötü sonucun sorumluluğunu şans, kader, kısmet ve talihe yıkarlar.

73 Lafzen: "..dedi".

74 Söz geliminden: ..ama şimdi siz gülünç duruma düştünüz.

75 *Fevz*, geldiği her yerde mü'minler için kullanılır ve ebedi kurtuluşu ifade eder.

76 Lafzen: "..dedi".

77 Lafzen: "cevap verdiler.."

78 Allah'sız ve vahiysiz bir ömrün bir gün veya bir gece kadar bereketsiz, Allah'lı ve vahiyli bir gecenin bir ömre bedel olduğunu ifade eden Kadr sûresine ve ilgili notlarına bkz. Nazi'ât sûresinin 46. âyetinde bu hakikat şöyle dile gelir: "(Kâfirler) bu hakikati bizzat gördükleri gün, onlara sanki (bu dünyada) bir akşam veya bir kuşluktan fazla kalmamışlar gibi gelecek." Yine Ahkâf sûresinin 36. âyetinde şöyle buyurulur: "Onlar vaad edilen o günü görünce, kendilerini, gündüzün tek bir saati dışında sanki dünyada hiç yaşamamış (sayacaklar)."

79 *el-'Âddîn*'i, *el-'âdîn* okuyanlara göre "bunu zalim öncülere sor", *el-'âdiyyîn* şeklinde okuyanlara göre "uzun yaşayanlara sor (onlar bile tasdik edecekler)" anlamına gelir (Râzî).

116 Ama bakın, Allah (sizin tasavvur ettiğinizden) çok daha yüce ve uludur; mutlak otorite ve aşkın gerçeklik sahibidir; O'ndan başka ilâh yoktur, sınırsız lütuf ve merhamet tahtının da Rabbidir.[80]

117 Şu halde her kim, konu hakkında hiç bir ikna edici delili olmadan Allah'la beraber başka bir ilâha dua ederse, iyi bilsin ki bunun hesabı Rabbinin huzurunda mutlaka görülecektir: şu kesin ki, inkar edenler asla kurtuluşa eremeyecekler.

118 İmdi, (ey bu vahyin muhatabı): "Rabbim!" de, "Bağışla! Merhamet et! Zira merhamet edenlerin en hayırlısı Sensin!"[81]

---

80 Sûrenin zirvesi olan bu ve bir önceki âyetin söylediği şudur: Âhireti inkar hayatın anlam ve amaçlılığını inkardır. Sorumsuz davranışların altında yatan gerçek sebep de budur.

81 Rabbim! Bizi bağışla! Bize merhamet et! Zira senin merhametin kulların merhametine benzemez! Amin.

FUSSİLET SÛRESİ

Nüzûl: 81
Mushaf: 41

Adını 3. âyetinde geçen "ayrıntılı olarak açıklandı" anlamındaki *fussilet*'ten alır. Buhârî ve Tirmizî'de ilk âyetine nisbetle *Hâ-mîm es-secde* adıyla yer almıştır. Sûreye *Akvât* (10) ve *Mesabih* (12) adını verenler de olmuştur.

Yedi sûrelik Hâ-Mîm ailesinin ikinci sûresidir. Ailenin diğer sûreleri gibi Mekke'de indirilmiştir. Bir önceki Mü'min sûresiyle eş ya da art zamanlı indirildiğine göre, bu sûreyi de aynı döneme yerleştirmek gerekir (Bkz: Mü'min sûresinin girişi). Hz. Peygamber, Kureyş adına kendisine ahlâksız tekliflerle gelen Utbe b. Rebia'yı sonuna kadar dinlemiş, daha sonra "Şimdi de sen beni dinle" diyerek bu sûreyi okumuş, 13. âyeti okurken Utbe "Allah hatırına kavmine merhamet et!" diyerek Rasulullah'ın ağzını kapatmaya yeltenmiş, sonunda beti benzi atmış bir halde kavmine dönüp bu hareketinin izahını da "Siz de biliyorsunuz ki onun her dediği gerçekleşiyor" diyerek izah etmiştir (İbn Kesir).

Sûrenin ana teması iman ve inkârın tabiatıdır. Sûre indiği kritik ve zor zamanın gündemine uygun olarak inkârda direnenlere karşı uyarı ve tehditler içerir. Önyargı, aklın atıldığı kör kuyudur. Gören göz görmez, işiten kulak duymaz olur (4-5). İnsandan, kozmik ilâhî koroya kendi iradesiyle katılması istenir. Zira gökler ve yer bu koroya dahil olduklarını hal diliyle ifade ederler: "Her ikiniz isteyerek ya da istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' dedi: İkisi birden 'Bizler boyun eğerek geldik!' dediler" (11). Onların her biri kendi işlevini üstlendi (12). Ancak irade gibi bir nimetle imtihan edilen insan buna ayak diredi. Bunun asıl nedeni, şeytanî güdülerin insan bilincini esir alarak insanın ikinci kişiliği haline gelmesiydi (25). Böyleleri gerçeği aramak yerine, gerçeğin sesini gürültüye getirerek bastırmak isterler (26). Onlar "yapa geldiklerinin en kötüsü üzerinden" cezalandırılacaklardır (27). Mü'min muhataplara, küfre dönüşmüş önyargının çelik duvarını iyi davranışla parçalama telkin edilir: "(o halde) sen tezini en güzel biçimde savun; bak gör o zaman, seninle arasında düşmanlık olan biri bile sanki sımsıcak bir dost kesiliverir" (34).

İnkarcı insanın tutarsız ruh hali çarpıcı bir biçimde tasvir edildikten sonra, söz şu berceste âyete getirilir: "Onlara dış dünyalarında ve iç dünyalarında âyetlerimizi göstereceğiz; ta ki onun gerçeğin ta kendisi olduğu kendileri için de ayan beyan ortaya çıksın" (53).

Kûfe okuluna göre 54, Medine ve Mekke okullarına göre 53, Basra ve Şam okullarına göre 52 âyettir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm*![1]

2 MUHTEŞEM[2] bir indiriliş; O Rahmân, O Rahîm'den.[3]

3 Öyle bir kitap ki, onun âyetleri, kavrayabilen bir topluluk için Arapça[4] bir hitap[5] olarak ayrıntılı biçimde açıklanmıştır;[6] 4 bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak: ama (uyarılanlar var ya), onların çoğu yüz çevirmiştir; artık onlar işitmezler.[7] 5 Bir de dönüp derler ki: "Kalplerimiz bizi çağırdığın şeye kapalıdır, kulaklarımızda kurşun[8] vardır; dahası aramızda aşılmaz bir engel vardır: Şu halde sen (elinden geleni) yap, unutma ki biz de (elimizden ne geliyorsa onu) yapacağız!

6 (Ey Peygamber!) De ki: "Ben de yalnızca sizin gibi ölümlü bir insanım. Bana ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyediliyor: öyleyse O'na yönelin ve O'ndan af dileyin!"

Yazıklar olsun Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlara! 7 Onlar ki, arınmak için ödenmesi gereken bedeli gönüllü olarak ödemezler;[9] işte onlar, evet onlardır âhireti inkâr edenler.

---

1 Bu harflerin mahiyetiyle ilgili bir açıklama için ilk geçtiği 7/Kalem 1'in ilk notuna bkz.

2 *Tenzîlun*'deki tazim ifade eden belirsizliğin çeviriye yansıması.

3 Zımnen: Vahiy, sonsuz rahmet sahibinin insanlığın önüne açtığı bir gök sofrasıdır (*Rahmân* ve *Rahîm* için bkz. 1/Fâtiha: 2, not 4).

4 Veya: "açık ve anlaşılır" *Arabiyyen*'in türetildiği *'arab* kökü üç asli mâna taşır. Bunlardan ilki "açık ve anlaşılır" olmaktır. Hatta Arab kavmi bu ismi dilleri açık ve anlaşılır olduğu için almıştır (Bkz: *Mekâyîs*). Kur'an'ın Arapça oluşuna yapılan her atıf, hem lafzen hem zımnen "Allah insana, insanın konuştuğu dille hitap etmiştir" vurgusunu içerir. Bununla amaçlanan vahyin anlaşılabilir niteliğidir. Muhataplardan gelecek tüm "anlaşılamaz" ya da "zor anlaşılır" mazeretlerini geçersiz kılar. Beşerî dil ve ilâhî mâna ilişkisi için bkz. 58/Ra'd: 37, not 48.

5 *Hitap* karşılığı için bkz. 69/Yûnus: 15, not 26.

6 Krş. Yûnus: 37, not 57. *Fussilet*, "açık ve anlaşılır kılındı". *Tafsîl*, anlam karışıklığına ve kavram kargaşasına set çekmek. Bunu temin için ayrıntılı ve çok boyutlu açıklamalarla meramı anlaşılır kılmak. Vahiy, insanın tüm sorularına değil ama, varoluşsal soru ve sorunlarının tamamına açık ve net cevaplar ve çözümler sunmuştur.

7 Yani: işitmedikleri için yüz çevirmediler, yüz çevirdikleri için işitmediler. Önyargıya dayalı bir inkâr bu.

8 Lafzen: "ağırlık". Kalbin "akıl" anlamına kullanıldığı hatırlanırsa, bu ibare aklın kapalı olma halini ifade etmektedir (Bkz: İbn Aşur). Bu durum şöyle de özetlenebilir: küfür önyargıdır. Önyargıya dayalı küfür, en zararlı akıl örtücüdür.

9 Zımnen: Bedel ödemeye yanaşmazlar, ama bedel ödemişlerin arınmışlığına da konmak isterler. Âyetteki *zekât* hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Mali yükümlülük olarak anlayanların yanında İbn Abbas, Mücahid gibi otoriteler, "Lailahe illallah diyerek kalbi şirkten arındırmak" olarak yorumlamışlardır (Taberî ve İbn Atıyye). Bütün yorumlara mesnet olan metni, terimin kök anlamını esas alan bu çevirinin yansıttığı kanaatindeyiz. Kur'an'ın 23 yıllık iniş sürecinde bazı terimler anlam yolculuğuna çıkmıştır. Zekât da bunlardan biridir ve müşrikler için geçtiği bu bağlamda Medenî âyetlerdeki gibi "nisabı olan mali bir vecibe" değil "helâl kazanç ve paylaşma" mânasına gelir (İlk geçtiği 56/A'râf 156'nın 115 nolu notuna bkz).

8 Ama iman eden, imanına uygun davranan-lara gelince: onları kesintisiz bir ödül beklemektedir.

9 DE Kİ: "Şimdi siz, arzı iki evrede[10] yaratan Allah'ı inkâr edip, O'na -ki işte O'dur âlemlerin Rabbi- eşdeğer rakip güçler[11] mi peydahlıyorsunuz?"

10 O arz üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdi ve ona bereket bahşetti; dahası oranın besinlerini, ora sakinlerinden talep edenler arasında dengeli[12] bir biçimde takdir etti: (bütün bunlar) dört evrede gerçekleşti.[13]

11 Dahası,[14] O duman[15] halindeki göğü[16] şekillendirdi; ona ve arza: "Her ikiniz, isteyerek ya da istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" dedi. İkisi birden "Bizler boyun eğerek (varlık sahnesine) geldik!" dediler.[17]

12 Üstelik onları iki aşamada yedi gök[18] olarak var etti, her bir göğe kendi görev yasasını yükledi.[19] Nihayet Biz en yakın gö-

---

10 Lafzen: "iki günde". Gerekçe için, kelimenin ilk kullanıldığı 36/Kâf sûresinin 38. âyetinin 37 nolu notuna bkz.

11 *Nidd*, "eş, ortak, denk" mânasına gelse de, bu eş ve ortaklık "dostluğa" değil, rekabet ve düşmanlığa dayalı bir zıtlık üzerine kuruludur. *Nidd*'i *misl*'den ayıran da budur. Kelimenin aslının "dağıtmak" (*teşrid*) olduğu hatırlandığında bu sapmanın temelinde "Allah'ın gücünü dağıtma arzusu"nun yattığı anlaşılır (*Furûk* ve *Kitabu'l-'Ayn*). Kur'an'ın iç bağlamından yola çıkılarak da aynı sonuca ulaşılabilir (Bkz: 65/İbrahim: 30, not 28). Çevirimizin gerekçesi budur.

12 Zımnen: Keyfi ihtiyaç tanımına ve beşeri oran eşitliğine göre değil.

13 Bu rakam 9. âyette geçen iki evreyi de kapsar. 12. âyetteki iki evreyle birlikte toplam altı evre eder ki, A'râf 54'te sözü edilen "altı aşama" budur. Âyetin "yeryüzünde bitkilerin dört mevsimde yetişmesini takdir etti" şeklinde okunması mümkünse de, bağlamla uyuşmamaktadır. Kâinatın yaratılış evrelerinin toplamı olan 6 rakamına "yokluk"u temsil eden 1'i eklersek 7 rakamına ulaşırız. Bu rakam ise zımnen varlığın sürekli yaratılışına, diğer bir ifadeyle "yaratılışın sürekliliğine" delalet eder (Bkz: 40/Furkan: 59, not 72'nin devamı).

14 Bu bağlamda *summe* edatı, zamansal bir sonralığı değil, semanın yaratılışının arzın yaratılmasından daha büyük bir olay olduğunu ifade eder (İbn Aşur).

15 Yani: "gaz bulutu". Bugünkü bilgilerimiz bunun evrenin temel elementi olan hidrojen gazı olduğunu söylemektedir.

16 Veya: "evreni.."

17 Evrendeki muhteşem uyumun ve bunun tesadüf eseri olmadığının sembolik dille ifadesi. Bir başka ifadeyle, anlamsızlığın ve amaçsızlığın reddi. Varlığın kozmik korosundaki her şey, kendi diliyle bir özge ilâhi icra etmektedir. Zımnen: Ey insan! Uyumu bozma, bilinçli bir varlık olarak sen de katıl bu kâinat korosuna!

18 "Yedi gök", bilinen ve bilinmeyen birbirinden farklı tüm kozmik sistemleri kapsayan bir ifade. Yedi rakamı çeşitlilik ve çok katmanlılıktan kinayedir (Krş: 72/Hicr: 44, not 34). "Yedi kat gökler ve yer" ibaresi "bütün kâinat" mânasına gelir.

19 Burada olduğu gibi mutlak mânada öznesi Allah nesnesi eşya olan (burada gökler) *emr* terimi, Allah'ın eşyaya yüklediği kanuna delalet eder. Bu vurgusuyla *emr* eşyadaki nedensellik yasasına (causality) tekabül eder. Allah'ın eşyaya *emr*'ini vahyetmesi, ona yaratılış amacı olan *mâ hulikâ leh*'ini yüklemesidir. Arıya vahyetmesi de bu cümledendir (74/Nahl: 68). Bu nedensellik elbet Allah'ı koyduğu yasanın -hâşâ- mahkûmu eden bir nedensellik değildi. Zira O koyduğu yasanın hakimi olarak her an eşyaya müdahil ve her an yaratmadaydı. Dolayısıyla ilâhi emri yüklenen eşya O'ndan ba-

ğü ışıklarla süsledik[20] ve bir güvenlik sistemi oluşturduk:[21] İşte bu her şeyi bilen, her işi mükemmel olan Allah'ın takdiridir.

13 Bu (cömertliğimize) rağmen yüz çevirirlerse, de ki: "Sizi 'Âd ve Semud'u çarpan yıldırıma benzer bir (bela) yıldırımıyla uyarıyorum!"

14 Hani elçiler onlara önlerinden ve arkalarından[22] gelerek "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin!" demişlerdi. Onlar, "Rabbimiz (böyle bir şey) isteseydi, kesin melekleri indirirdi; şu halde biz, sizinle gönderildiğini (söylediğiniz) şeyleri ısrarla reddediyoruz" dediler.

15 Âd kavmine gelince...[23] Nitekim onlar da yeryüzünde haksız yere büyüklendiler ve "Bizden daha güçlü kim var?" dediler.[24] Ne yani, onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu da mı düşünemediler? Bir de kalkmışlar, âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlar. 16 Nihayet bu dünya hayatında alçalışın azabını kendilerine tattırmak için kara günler boyunca üzerlerine iliklere işleyen bir rüzgar gönderdik:[25] ama âhiretin azabı kesinlikle daha alçaltıcıdır ve onlar yardım da göremeyecekler.

17 Semud kavmine gelince... Nitekim Biz onlara da yol göstermiştik, fakat onlar doğru yolu görmektense körlüğü tercih ettiler:[26] Sonuçta yapa geldikleri şeylere karşılık, onları onur kırıcı azabın yıldırımı çarptı. 18 Ama Biz, iman eden ve sorumluluk bilinciyle kuşananları kurtardık.

ğımsız mutlak bir varlığa değil, O'nun iznine ve emrine tabi mümkün bir varlığa sahiptir.

20 Gökyüzünün çıplak gözle görüntüsünün tasviri.

21 Kur'an kozmolojisini üç başlıkta tasnif etmek mümkündür:

1) Kur'an'ın "Dünya sema'sı" veya "en yakın gök" (60/Mülk: 5) adını verdiği kuşların da boşluğunda uçtuğu gök (74/Nahl: 79). Bu atmosfer içi göktür. Belirlilik takısıyla *es-semâ'* biçiminde geldiği yerlerde de çoğunlukla "çıplak gözle görülen" göğe delalet eder.

2) *Seb'a semâvât* (yedi kat gökler) formuyla ifade edilen gök. Bu, bağlamına göre ya güneş sistemini, ya da birini kendi âlemimizin/uzayımızın oluşturduğu sonsuz âlemleri/uzayları ifade eder.

3) *Semâun* formunda belirsiz olarak geldiği yerler. Bu "uzay" anlamındadır. Bağlamına göre bazen kâinatın tümünü, bazen arzdan arşa kadar bütün bir varlık mertebelerini ifade eder. Âyetteki "güvenlik" (*hıfzan*) yeryüzünün zehirli güneş ışınlarından, meteor serpintilerinden ve çekim dengesini saptırıcı unsurlardan korunması anlamına gelebilir. Sâffât 7'de sözü edilen vahyin görünmez varlıklara karşı korunması anlamına da gelebilir (Krş: 60/Mülk: 5; 72/Hicr: 17). Bu sonuncu ihtimal Kur'an'ın geneliyle daha bir uyumludur (*Hıfzan*'ı çevirimiz için bkz. İbn Aşur).

22 "Önlerinden ve arkalarından" şu iki vurguyu da taşır: "söz anlatmak için her yolu deneyerek" veya "helâk olan geçmiş kavimlerin kıssalarını ve âhirette kendilerini bekleyecek olan azabı anlatarak.."

23 'Âd ve Semud'un birbirine bağlı helâk süreci için bkz. 11/Fecr: 6, not 9.

24 Büyük değillerdi fakat büyük görünmek istiyorlardı. Bu, kendini ve haddini bilmemektir. Haddini bilmemek kendine zulümdür. Kendine zulmedenin eline güç ve iktidar geçerse, gücünün yettiği herkese zulmeder.

25 Veya: "homurtulu ve uğultulu bir rüzgar" (Râzî).

26 Görmek için göz yetmez, görme iradesi şart. İradeyi görmeme yönünde kullanmak, hem görme yeteneğine hem iradeye ihanettir.

19 VE Allah düşmanları,[27] ateşe doğru sevk edilecekleri o gün baştan sona zapturapt altına alınırlar;[28] 20 hatta ateşe vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri yapa geldikleri şeyler sebebiyle onlar aleyhine şahitlik eder.[29]

21 Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. Onlar da, "Her şeye (kendi dilince) konuşma yeteneği veren Allah bize de verdi: sizi yoktan var eden O'dur, dönüşünüz de yine O'nadır. 22 Bir zamanlar siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin size karşı şahitlik yapmasından sakınmazdınız; üstelik Allah'ın yaptıklarınız hakkında fazla bir şey bilmediği zannına kapılırdınız.[30] 23 Bakın işte, Rabbiniz hakkındaki bu zanniniz sizi helâke sürükledi de, böylece hüsrana uğrayanlardan olup çıktınız.

24 Eğer dayanabilirlerse, bu durumda ateş onlar için bir çeşit mesken olacaktır; geri dönüp af için başvurmak isteyecekler, asla başvuruları kabul edilmeyecektir. 25 Zira onların başına güdümüne girecekleri yoldaşlar musallat ettik;[31] bunlar, önlerinde olanı da arkalarında kalanı da kendilerine süslü gösterdiler;[32] işte böylece, kendilerinden önce gelip geçmiş olan görünür görünmez[33] varlıklardan nice topluluklar hakkındaki vaad onlar için de gerçekleşmiş oldu: şüphe yok ki onlar, daima kaybeden taraf oldular.

26 HAKKI inkârda direnen kimseler, "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, onu karalayıp şamata yapın ki bastırabilesiniz!" dediler.[34]

27 Ve elbet inkârda direnen bu kimselere şiddetli bir terkedilmişlik acısı tattıracağız,[35] ve onları kesinlikle yapa geldikleri-

---

27 Özellikle Hz. Peygamber ve mü'minleri yurtlarından çıkaran Mekke müşrikleri (Krş: 109/Mumtehane: 1).

28 *Yûze'ûn* ile ilgili bkz. 53/Neml: 17, not 23.

29 Burada sayılmayan koklama ve tatma duyuları, günah maksadıyla en az kullanılan duyulardır. Kulak ve göz, duyup gördüğü hakkın şahididir. Deri de öyle; sinir uçları yanma tehlikesini haber veren birer elçidir. Bu üç organ da sahibine gerçeği ilettiği halde, sahibi bu araçları amaç dışı, hatta amaca aykırı kullanmıştır. Duyuların dilinin çözüldüğü o gün, dillerin duyuracağı hiç bir şey yoktur. Zira buna ihtiyaç kalmamıştır.

30 Lafzen: "gizlemezdiniz". Zımnen: Gizlemek isteseydiniz bile nasıl gizleyecektiniz ki?

31 Bu şeytanî "yoldaşlar", insanın ayartıcı benliği ve içgüdüleri olabileceği gibi, Şeytanın görevini üstlenen insanlar da olabilir (İbn Aşur). Birinci tür, "insanın öteki kişiliği haline gelen şeytanî dürtüler" olarak da yorumlanmıştır (Esed). Bu âyet, benzer bir durumu daha ayrıntılı resmeden Zuhruf sûresinin 36. âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

32 Önlerinde olan tecrübi âlem, arkalarında olan gaybi âlemdir. Veya: geçmişi ve geleceği. Zımnen: 'Dünyanız kıyaktı, âhiretiniz de kıyak olacak' diye telkinde bulundular.

33 Lafzen: "cin ve insan". Sadece görünen varlık olan insanın değil, cahiliyye tasavvurunda tanrısal güç vehmedilen görünmeyen türlerin de ilâhi denetim altında olduğunun ifadesi.

34 Zımnen: Her tür kara propaganda yöntemiyle Kur'an'ın sesini boğun! (*Lağv* için bkz. 80/Mü'minûn: 3, not 5) Önyargıya dayalı inkârcı aklın bu gargaracı tavrı, 4 ve 5. âyetlerle birlikte okunmalıdır. Bu tavrın karşı tarafında, "Tezini en güzel şekilde savun" diyen bu sûrenin 34. âyeti yer alır.

35 Bu âyet Furkân sûresinin 69. âyetiyle birlikte anlaşılmalıdır. *'Azâb*'ı kök anlamına uygun olarak çevirimiz için bkz. 7/Kalem: 33, not 29 âyetin sonu çevirimizi destekler.

nin en kötüsüyle cezalandıracağız![36] 28 İşte budur Allah düşmanlarının cezası: ateş. Onların sürekli kalacakları yer, âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerine karşılık olmak üzere orası olacaktır.

29 Ve (oraya girince) inkârda direnen kimseler diyecek[37] ki: "Rabbimiz! Görünen görünmeyen[38] tüm varlıklardan bizi saptıranları bize göster: Hepsini de ayaklarımız altına alıp çiğneyelim ki, hepimizin en alçağı olsunlar!"

30 Öte yandan, "Rabbimiz Allah'tır" diyen, sonra[39] da dosdoğru çizgide yaşama kararlılığı gösterenlere gelince: onlara melekler sürekli inerler[40] (ve derler ki): "Gelecekten dolayı kaygı duymayın, geçmişten dolayı da mahzun olmayın![41] Haydi sevinin size vaad edilmiş olan cennetle! 31 Biz bu dünya hayatında sizin dostunuzuz, âhirette de öyle. Orada size canınız ne çekiyorsa o var, orada siz ne arzu ediyorsanız o sizin; 32 tarifsiz bir bağış ve eşsiz rahmet kaynağı olan (Allah) tarafından bir ikram olarak..."

33 Allah'a davet eden,[42] dürüst ve erdemli davranan ve "Elbette ben kayıtsız şartsız Allah'a teslim olanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?

34 Madem ki iyilik de bir olmaz, kötülük de;[43] (o halde) sen tezini en güzel biçimde savun! Bak gör o zaman, seninle arasında düşmanlık olan biri bile sanki sımsıcak bir dost kesiliverir.

35 Ne ki bu (meziyete) sadece sabırda direnenler ulaşabilir; yine buna, ancak kendisine büyük bir pay ayrılanlar ulaşabilir.[44]

36 Ve eğer Şeytan tarafından ısrarlı bir ayartmaya maruz kalırsan,[45] hemen Allah'a sığın:[46] Çünkü O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

---

36 "Onları *kesinlikle yapa geldiklerinin* en iyisiyle ödüllendireceğiz" (89/Ankebût: 7) ibaresinin tam karşıtı. İmanın ve inkârın insan eyleminin yönünü tayindeki başat rolüne atıf.

37 Lafzen: "dedi".

38 Veya: "iç ve dış", "soyut ve somut", "yakın ve uzak"...

39 *Summe*, ancak sahih akide temelinde yükselirse değer kazanan bir hayata delalet eder.

40 Nasıl ki kâfirlerin dostu şeytanlarsa (25. âyet), mü'minlerin dostu da meleklerdir. Muzari fiilin bu kalıbı hem tekrarı, hem sürekliliği ifade eder. İnsanın cismani potansiyelinin ruhani boyutuna bağlı olduğu hatırlanmalıdır.

41 Çevirimizin lugavî gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 38, not 68. Bir sonraki âyet de havf ve hüznün zıt zamanlı anlamlarını teyit etmektedir.

42 Yalnız imana *değil, sâlih amele ve saf* iyiye de davet (Elmalılı). İslâm'la insan arasına gerilen somut ve soyut her tür engeli kaldırmak da davetin bir parçasıdır.

43 Yani "ne iyilik kötülükle, ne de kötülük iyilikle" *bir olabilir*. Kötülüğe karşı kötülük ile iyiliğe karşı kötülük, iyiliğe karşı iyilik ile kötülüğe karşı iyilik de bir olmaz. Zımnen: *Allah'a karşı küfür*, En Büyüğün en büyük iyiliğine karşı, kötülüğün en fenasıdır.

44 "Sabır" kazanılanı, "pay" bahşedileni ifade eder: ilki iradenin şükrü, ikincisi şükrün ödülüdür.

45 Yani: "Kötülüğe iyilikle mukabele etme konusunda.."

46 Şeytan *saldırgan bir köpektir*: Köpeğe karşı kendini savunmanın en iyi yolu onu sahibine bağlatmaktır. Zımnen, Şeytanı "kötülük ilâhı" gibi gören tasavvurları red. Kur'an'da negatif benliğin ve iç güdülerin ayartısı da "şeytani ayartı" kapsamında ele alınır. Bununla amaçlanan, günahkardan günahı soyutlamak, işlediği günahla aynılaşmasının önüne geç-

37 VE gece ile gündüz, güneş ile ay O'nun âyetlerindendir: (Şu halde) ne güneşe secde edin, ne de aya! Eğer özellikle O'na kulluk ettiğinizi (düşünüyorsanız), onları da yaratan Allah'a secde edin![47]

38 Fakat küstahça büyüklük taslarlarsa, iyi bilsinler ki Rabbinin huzurundakiler[48] gece gündüz O'nun yüceliğini anmaktadır;[49] hem de hiç bıkıp usanmadan...

39 O'nun âyetlerinden biri de şudur: Sen toprağı tüm iddialarından soyunmuş olarak[50] görürsün; ama onun üzerine (yağmur) suyunu indirdiğimiz zaman hareket geçer ve uyanıverir.[51] Ona hayat veren, elbet ölü (kalp)lere de hayat verecek olandır: Çünkü O her şeye güç yetirendir.

40 GERÇEK şu ki, âyetlerimizi anlam ve amacından saptıranlar[52] asla bizden gizlenemezler: şimdi, ateşe atılan mı, yoksa Kıyamet Günü (huzura) güven içinde gelen mi daha değerlidir?

İstediğinizi yapın, nasıl olsa O yaptığınız her şeyi görmektedir.

41 Şüphesiz onlar, kendilerine ulaştığı halde bu ilâhi uyarıyı inkâr edenlerdir:[53] çünkü o, elbette pek yüce bir Kitaptır. 42 Hiçbir anlam ve amacından saptırma çabası ona ne önünden açıkça, ne de ardından gizlice ilişemez:[54] o, her tür övgüye lâyık, hükmünde isabetli olan tarafından indirilmiştir.

---

mektir. Bu takdirde günahla mücadele daha kolay yapılır. Zira kimse, kendisine karşı savaşamaz (Bkz: 65/İbrahim: 22, not 25).

47 Zımnen: Sadece Yaratana kulluk varken yaratılana da kulluk etmek, yaratana kullukta samimi olmamaktır. Zımnen: Mesaja kulluk edilmez, mesajın sahibine kulluk edilir. Sûrenin 9-12. âyetlerinde kâinatın bizzat kendisinden, 37-39. âyetlerdeyse niteliklerinden söz edilmektedir. İlki O'nun zatına, ikincisi sıfatlarına istidlal içindir. Güneşe ve aya secde etmeme emri, özünde insanın kendisini tabiat ve eşya karşısında nesneleştirmeme gayesini taşır. İnsanı eşya karşısında nesneleştiren her güç ve kutsallık atfı, üç kez zulümdür:
1) Özneleştirilen nesneye.
2) Nesneleştirilen insana.
3) Hakikatin kendisine.

48 Görünür görünmez varlıklardan Allah'a teslim olan herkes. Krş. "Ey insanlık ailesi! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz; Allah'a gelince: O kendi kendine yeten sonsuz zenginlik sahibidir" (42/Fâtır: 15).

49 *Tesbih*'in bu anlamı için bkz. 79/Enbiya: 79.

50 *Hâşi'aten*'e bu bağlamda verilebilecek en uygun karşılık.

51 Âyetin devamından da anlaşılacağı gibi su vahyi, kuraç toprak da vahiyden mahrum yüreği temsil eder. Vahiy, tıpkı ölü toprağı diriltcn su gibi ölü ruhları diriltir: "Size hayat bahşeden bir (diril)işe çağırdıklarında, Allah'ın ve O'nun Elçisi'nin davetine icâbet edin!" (Enfal: 24)

52 *İlhad*, hem insanı müşrik eden akidedeki şirki, hem de insanı günahkar eden sebeplerdeki şirki kapsar (Râğıb). Kök anlamı, "bir şeyi anlam ve amacından yoksun bırakmaya çalışmak ya da saptırmak"tır. Vahye yönelik tebdil, tahvil, tağyir ve tahrif çabalarının hepsini içerir.

53 Veya *inne*'nin mahzuf haberini gözeterek: "bu ilâhi uyarıyı inkâr edenler (hüsrana uğrayacaklardır)". Ya da: "inkâr edenler (O'nu inkâr etmiş sayılırlar)" (İbn Aşur).

54 "Önünden" olanı iyi niyetle yapılan yanlış yorumları, "arkadan" olanı da kötü niyetle yapılan tahrif ve saptırma çabalarını ifade eder. Zımnen: Vahiy kendisine ait olmayan mânaların dışarıdan idhaline karşı kendini o muhteşem iç örgüsüyle korur; üstüne yapışmış da olsa, bünyesine uymayan yorumları farklı zaman ve zeminlerde hakikati ifşa ettiği hizmetkarları eliyle temizleyip atar (GİRİŞ'in ilgili bölümüne bkz).

43 (Ey Nebi!) Sana söylenenler, senden önceki elçilere söylenenlerden başka bir şey değildir.[55]

Şüphe yok ki senin Rabbinin bağışlayıcılığı kesindir, ama (aynı zamanda) can yakıcı bir cezanın da sahibidir.

44 Eğer Biz bu (vahyi) yabancı dille okunan bir hitap kılsaydık, kesinlikle "Neden onun âyetleri açık ve anlaşılır değil;[56] ne yani, bir Arab'a dili yabancı bir (hitap) mı?" derlerdi.

De ki: "Bu (vahiy), iman edenler için bir yol gösterici ve bir şifa kaynağıdır. İman etmeyenlere gelince: Onların kulaklarında bir çeşit kurşun vardır; dahası o (vahyin ışığından dolayı) onlara bir tür körlük arız olmuştur: şimdi onlar, çok uzak bir yerden seslenilen kişi (gibi)dirler.[57]

45 Doğrusu Biz Musa'ya da kitap vermiştik ve onun hakkında da ihtilaf edilmişti.[58] Ve eğer Rabbin tarafından daha önce konulmuş kesin bir yasa olmasaydı, haklarındaki hüküm hemen infaz edilirdi: Yine de onlar, bundan dolayı tereddütlü bir şüphe içindedirler.[59]

46 KİM Allah'ı razı edecek iş işlerse kendi lehine olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine olur: Rabbinin kullarına zulmetme ihtimali asla bulunmamaktadır.[60]

47 Son Saat'in bilgisi yalnız O'na havale edilir.[61] Hem O'nun bilgisi olmadan ne meyve çekirdekleri kabuklarını çatlatabilecek, ne de herhangi bir dişi gebe kalabilecektir; dahası, doğuramaz bile.[62]

Ve o gün onlara "Hani, nerede ortaklarım(!)?" diye seslenen biri çıkar; onlar "Sana itiraf ederiz ki, bizden hiç kimse (buna) asla tanık olmamıştır" diye cevap verirler. 48 Artık onların daha önceden yalvarıp yakardıkları şeyler kendilerini yalnız bırakmıştır: kendileri için kaçacak bir yer olmadığına iyice kanaat getirirler.

49 İnsan özgül ağırlığı olan karşılıklar istemekten asla bıkıp usanmaz;[63] ama başına kötülük bildiği[64] (bir şey) gelecek ol-

---

55 Gizli öznenin kimliğine bağlı olarak iki şekilde de anlaşılabilir. Birincisi: Sana inkârcıların söyledikleri senden önceki nebilere söylenenlerin benzeridir. İkincisi: Sana indirilenler senden önceki nebilere indirilenlerin benzeridir.

56 Zımnen: Eğer anlaşılır olsaydı belki de inanırdık. Yani, inkârcı aklın ardı arkası gelmez mazeretlerine biri daha eklenirdi.

57 Zımnen: Kulağını gerçeğin sesine kapatanın gözü hakikati görmez olur.

58 Zımnen: Ey Peygamber! Bütün bunlar yalnız senin başına gelmiyor!

59 "Ya doğruysa", "ya gerçek buysa" tedirginliği (*Şekkin.. murîb* için bkz. 65/İbrahim: 9, not 12).

60 Zımnen: Kötülük yapan kendisine ne kadar büyük bir zulmü reva görse de... *Ma..bi* ile kurulan yapılara dair bkz. 73/En'âm: 107, not 88 (Ayrıca krş. 36/Kâf: 29, not 29).

61 Allah Rasulü, kıyametin ne zaman kopacağını soran birine şöyle cevap verir: "Sen onun için ne hazırladın?" (Buhârî)

62 Âyette Son Saat'in zamanını bilmek yalnız Allah'a hasredilirken, diğerleri O'na hasredilmemiş, böylece insanoğlunun bilgisine de açık olduğu îmâ edilmiştir. "Kabuk çatlatma" ve "gebe kalmayı" bilme *mâ* ile "doğurmayı" bilme *lâ* ile olumsuzlanmıştır. Muzari fiili *mâ* halden *lâ* istikbalden arındırır. Bu kuralı çeviriye mümkün olduğunca yansıtmaya çalıştık.

63 *Hayr*, bu tür bağlamlarda genellikle somut, gözle görünüp elle tutulur karşılıklara tekabül eder. Krş. "Hem, sizin hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı, sizin hoşlandığınız bir şey de sizin için şerli olabilir" (94/Bakara: 216).

sa, bu kez de umudunu yitirip karamsarlığa kapılır.

50 Ama uğradığı bu musibetin ardından eğer katımızdan bir rahmet tattıracak olsak, tutar der ki: "Bu zaten benim hakkımdı; hem Son Saat'in kopacağını da sanmam ya! Bir ihtimal Rabbime döndürülürsem, beni O'nun katında malum güzelliklerin beklediğinden kesinlikle eminim."

Sonuçta, inkârda ısrar edenlere elbet yaptıklarını bir bir haber vereceğiz ve onları kesinlikle altında ezilecekleri bir azaba mahkûm edeceğiz.[65]

51 Ne zaman insana nimetlerimizi bahşetsek yüz çevirir ve yan çizer; ne zaman da başına bir musibet gelse, başlar yalvar yakar uzun uzadıya dualar okumaya.

52 DE Kİ: "Ya bu vahiy Allah katından gelmiş de, buna rağmen siz onu inkâr etmişseniz, (neler olacağını) hiç düşündünüz mü? Kim derin bir yabancılaşma içine düşen birinden daha sapık olabilir?"[66]

53 Vakti geldikçe insana,[67] kâinatın uçsuz bucaksız ufuklarında ve bizzat kendi iç dünyasında mesajlarımızı göstereceğiz.[68] Ta ki bu vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu herkes için[69] ortaya çıksın. Her şeye şahit olan senin Rabbin (insana) yetmedi mi?[70]

54 Bakın, belli ki onlar Rablerinin huzuruna çıkacaklarına ilişkin tereddüt içindeler![71] Bakın, şüphe yok ki O her şeyi çepeçevre kuşatmıştır![72]

---

64 *eş-Şerr*'deki belirlilik çeviriye böyle yansımıştır.

65 Bu âyet bağlamında nakledilen şu olay manidardır: Mü'minlerden Habbab b. Eret'e 'Âsî b. Vâil bir kılıç yaptırmış, "İnkar etmezsen ücretini ödemem" demişti. Habbab "Âhirette alırım" diyerek hesabı ebedi âleme bırakmıştır. Görür gibi inanmak bu olsa gerektir.

66 *Fî şikâkin ba'id*'i bu şekilde çevirimiz için bkz. 91/Hac: 53, not 79 .

67 Âyet 51'deki "insana" atfen.

68 *fi'l-Âfâki ve fi enfusihim*: âlem-i kübra (makro kozmos) olan evrende ve âlem-i suğra (mikro kozmos) olan insanda. Râzî'nin de dikkat çektiği gibi âfâkta ve enfüste gösterilecek bu şeyler "askerî fetihler" olmaktan çok, insan ve kâinatın barındırdığı muhteşem sırlardır. Keşiflere ve ilmî gelişmelere bu âyet ışığında yaklaşacak olursak, bütün bunların sadece "keşfeden"in mahareti değil, onları keşfe açan ve insan bilgisine "arz" ve "nazil" eden Allah'ın ikramı olduğu anlaşılır. Bu hakikati inkâr eden akıl, bilgiyi Allah'tan koparacaktır. Allah'tan koparılan bilgi ahlâksız kalmaya mahkumdur.

69 Lafzen: "onlar için".

70 Zımnen: Sen onların yalanlamalarına aldırma, Rabbinin şahitliği sana yeter.

71 Tüm çevirimiz boyunca *mirye*'yi "tereddüt", *şekk*'i "şüphe", *rayb*'i "kuşku" ile karşıladık (Gerekçeleri için bkz. 114/Tevbe: 10; 70/Hûd: 17; 76/Sebe': 50, ilgili notlar).

72 Zımnen: Ey insan! O'ndan kaçamazsın; en iyisi O'na kaç! (Krş: 87/Zâriyât: 50.)

ŞÛRÂ SÛRESİ

Nüzûl: 82
Mushaf: 42

"Danışarak ortak aklı harekete geçirme, istişare" anlamına gelen *Şûrâ* adını 38. âyetinden alır. Şûrâ kelimesinin etimolojisi bal arısının bal yapma sürecine kadar uzanır. İlk neslin dilinde sûrenin bu adla anıldığına dair bir rivayet bulunmamaktadır. Bazı tefsirler *mukatta'ât* harfleriyle, bazıları ise "Mü'min" adıyla anar.

Mekke'de inmiştir. Bazı âyetleri bundan istisna tutulmuşsa da, En'âm sûresinin girişinde saydığımız kriterler bunu doğrulamamaktadır. Ait olduğu yedi sûrelik hâ-mîm ailesinin diğer üyeleri gibi hicrete yakın bir zamanda inmiştir. Bunu teyit eden bir delil de, Medinelilerle yapılan Akabe biatine muhtemel bir atıf içeren 38. âyetidir. İlk üç tertipte Fussılet-Zuhruf arasında yer alan sûre Ca'berî'nin naklettiği İbn Abbas'a isnat edilen Cabir b. Zeyd tertibinde Kehf-İbrahim arasında yer alır.

Sûrenin konusu ilâhi bir inşa projesi olarak vahiy ve vahyin Hz. Peygamber'in şahsında insanı inşasıdır. Sûre vahye ve onun kaynağına atıfla başlar ve biter. Sûrede meydan okuyucu bir üslûp hakimdir. Allah'ın benzersizliğinin en beliğ ifadesi olan âyet burada yer alır: "Hiçbir şey O'na benzemez" (11) Sûre, hangi zaman ve mekânda yaşamış olurlarsa olsunlar tüm peygamberler ve onlara inanan mü'minlerin tek bir topluluk gibi algılanmasını ister (13-15). Allah ve kıyamet hakkında tartışmanın saptırıcı etkisine vurgu yapar (16-18). Bu cüretli tavrın temelinde dünyevileşme ve tek dünyalılık yatmaktadır (19-23). Tek dünyalı bu güruha karşı Hz. Peygamber'in şahsiyeti şöyle takviye edilir:
"Bu davete karşılık sizden bir ücret istemiyorum; sadece (Allah'a) yakınlık hususunda tam bir ilgi ve sevgi (uyandırmak) istiyorum!" (23)

Dünyevileşmeye karşı dengeli bir tasavvur inşası sûrenin sonuna kadar devam eder. Mü'minlere toplumsal işlerde ortak aklı harekete geçirmelerini tavsiye eden âyet (38), onlara kolektif aklın kurumlaşmasını ifade eden "şura" hedefini gösterir. Allah'ın mü'minlere olan nimeti dile getirilir. Allah'ın insana tenezzülü olan vahyin geliş şekilleri üzerine en ayrıntılı bilgi bu sûrede verilir: "Hiçbir ölümlüyle Allah'ın (yüz yüze) konuşması olacak şey değildir; ancak O ânî ve içe işleyen ilâhi bir ilham yoluyla, veya bir perde arkasından, ya da O'nun dilediği şeyi yine O'nun izniyle bildirsin diye bir elçi göndermek sûretiyle konuşur: Şüphesiz O aşkın ve yücedir, her hükmünde tam isabet sahibidir." (51)

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm* 2 *'Ayn-Sîn-Kâf*![1]

3 HER işinde tek mükemmel olan, her hükmünde tam isabet bulunan Allah, sana ve senden öncekilere hakikati işte böyle vahyediyor.[2] 4 Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi onundur; O aşkın yüceliğiyle görünmeyen varlıkların da, azamet ve heybetiyle görünen varlıkların da ötesindedir.[3]

5 Neredeyse gökler en tepesinden parçalanırcasına sarsılır;[4] melekler ise Rablerinin sonsuz yüceliğini hamd ile dile getirir ve yeryüzünde yaşayan herkes için af dilenir.[5]

Bakın, şüphesiz Allah, evet yalnız O'dur mutlak bağış, sonsuz rahmet kaynağı.

6 Zatından başkalarını sığınılacak dost edinenleri Allah sürekli gözetim altında tutmaktadır; sen onların tercihinden asla sorumlu değilsin![6]

7 İşte Biz sana, hem Şehirlerin Anası'nı ve onun çevresindekileri[7] uyarman, hem de kendisinde asla kuşku bulunmayan Toplanma Günü'ne karşı (insanlığı) ikaz etmen için Arapça bir Kur'an vahyettik: (Sonuçta) bir kısmı cennete girecek, bir kısmı da ateşe.

8 Ama eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı:[8] Ne var ki O, (isteyeni) rahmetine kavuşturmayı diler;[9] zalimler

---

1 *Hâ-mîm* Ailesi'nden olmasına rağmen, girişinde fazladan üç harf taşıyor olması, bu sûrenin inişi sırasında vahye yönelen şiddetli saldırıya, aynı şiddette meydan okuma ile yorumlanmıştır (İbn Aşur). Kûfe okulunun bu harfleri iki âyet sayması, bu sûrenin Hâ-Mîm ailesinden olduğunu göstermek içindir. Fazladan olan *'Ayn-Sîn-Kâf* harflerinin, harf değil bir mânanın sembolü olduğu söylenmiştir. Bu harflerin, Kur'an'da sadece bu sûrede yer alan vahyin geliş şekilleriyle ilgili 51. âyetteki üç hali sembolize ettiği yorumu yapılmıştır. Buna göre *'ayn* görmeyi, *sîn* (*sem'*) işitmeyi, *kâf* (*Kalb*) kalbe nakşedilmeyi ifade eder (Elmalılı, âyet 51'in tefsirinde). *'Ayn* "su kaynağı", *sîn* "insan", *kâf* "kalb" anlamına alınırsa, vahyin kaynağından Peygamber'in kalbine iniş sürecine işaret edebilir. Allah en doğrusunu bilir (*Mukatta'ât* için bkz. 7/Kalem: 1, not 1).

2 Yani: "muhatapların konuştuğu dil aracılığıyla". Veya "birbirine benzer biçim ve içerikte". Önceki vahiylerle Kur'an vahyi arasındaki benzerlik yönü 51. âyette açıklanan vahyin iniş şekilleriyle de açıklanabilir.

3 *'Aliyy*, Allah'ın fizikötesi varlıklardan aşkınlığını, *'Azîm* Allah'ın fiziki varlıklardan aşkınlığını ifade eder.

4 Öncesiyle bağlantılı olarak "Allah'ın azamet ve heybetinden", sonrasıyla bağlantılı olarak "Allah hakkındaki iftiralarından" gibi bir açıklamayla da okunabilir. (Benzer bir ihare için krş. 43/Meryem: 90.) *Yetefattarne* ve *fevkuhinne* kullanımları akıllılar için olup istisnâi bir kullanımdır. Bağımsız bir cümle olarak okunduğunda, açık ve genişleyen evren modeline işaret eder.

5 Bazı müfessirler bu âyeti, Mü'min sûresinin 7. âyetine istinaden meleklerin mü'minlerin bağışlanmasına dua ettiği şeklinde açıklamıştır. Zımnen: Şeytanlar insanın can düşmanıysa, melekler de insanın can dostudur.

6 Son cümle için bkz. 77/Zümer: 41.

7 Özelde Mekke ve onun mânevî merkezi olan yer küreyi (Râzî). Zımnen: uygarlıkların merkezini.

8 Varlığın çift kutupluluğu yasasını ele alan 11. âyetle birlikte okunursa, zımnen şu anlama gelir: iman-inkâr, mü'min-kâfir kutupları bu yasa gereği hep var olacaktır.

9 *Men yeşâ'*ı çevirimizin gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 25, not 44 ve Nûr: 21, not 25. Zım-

ise ne candan bir dost, ne de bir yardımcı bulabilecekler.

9 Yoksa onlar O'nun dışında hâmîler mi edinmeye kalkıyorlar? Oysa ki asıl himâye edici Allah'tır; zira ölüye can veren sadece O'dur, her şeye kadir olan da O'dur.

10 BU ALANDA[10] ayrılığa düştüğünüz her hususta hüküm Allah'a aittir.

(De ki): "Bakın, işte benim Rabbim olan Allah budur: yalnız O'na güvendim ve her daim O'na yönelirim."[11]

11 O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Nasıl ki hayvanları çiftler halinde yaratmışsa, size de kendi türünüzden eşler[12] vermiştir; ve sizi bu sayede çoğaltmaktadır. (Ama) hiçbir şey O'na benzemez;[13] ve O her şeyi işiten, her şeyi görendir.

12 Göklerin ve yerin anahtarları O'na aittir: O dilediğine rızkı bol verir, dilediğine sınırlandırır: çünkü O her şeyi her yönüyle bilendir.[14]

13 O, dinin (esasa ilişkin) kısmından[15] Nûh'a bildirdiğini –ki o sana vahyettiğini; O isteseydi insanları bir tek inanç ve düşünce etrafında birleştirirdi, fakat bunu istemedi ve onları sınayıp tercihlerine göre ödül ve ceza vermek için irade verdi. Dolayısıyla iman ve küfür, iradenin doğal ve mecburi bir sonucudur.

10 Yani: Allah ve din alanında. Bir sonraki âyetin başındaki "de ki" ibaresini bu âyetin başına taşımak da mümkündür (Zemahşerî).

11 Allah hayata her an müdahildir. Krş. "O her an iş başındadır" (41/Rahmân: 29).

12 *Zevc*, "eş, çiftlerden her biri" anlamında kullanılır. Kelime eril yapıdadır. Fakat tıpkı *nefs* gibi delaleti itibarıyla ne eril ne dişildir. Kur'an'da aynı kelime dişiler (Nisâ: 20, Bakara: 102), erkekler (Bakara: 230; Mücâdile: 1), bitkiler (41/Rahmân: 52) ve hayvanlar (70/Hûd: 40) için kullanılmıştır. Kur'an her şeyin *zevceyn* (çifter çifter) yaratıldığını, yani çift kutupluluğun yaratılışın asli niteliği olduğunu dile getirerek bunun üzerinde insanları düşünmeye davet eder (87/Zâriyât: 49). Buna göre çiftin her bir üyesi, semantik olarak diğerini önceden var sayar ve ontolojik olarak varoluşunu diğerinin varoluşu üzerine temellendirir. Kur'ani anlamda "eş" ve "eşliliğin" anlamı budur: "erkek ve dişi çiftleri (*zevceyn*) yaratan da O'dur" (26/Necm: 45). Hayvanların anılması, eşlilik yasasının insanın hayvani boyutuna ilişkin bir yasa olduğuna imadır. Zımnen: Daha insan hayvanlarla müşterek olduğu bu alanda bile kendi kendine yetmezken, Allah'a nasıl olup da başkaldırır ve şirk koşmaya cüret eder?

13 Lafzen: "Hiçbir şey O'nun misli gibi değildir". *Kâf* teşbih edatı ve *mislihî*'nin çarpan etkisiyle "O'nun gibi birinin asla hiçbir benzeri olamaz" vurgusu kazanır. *Misl*'in yakın anlamlıları *nidd*, *şibh*, *tesviye* ve *şekl*'dir. *Nidd* iki şey arasındaki cevherî (öze ilişkin) ortaklığı, *şibh* niteliğe ilişkin ortaklığı, *tesviye* sayı ve miktara ilişkin ortaklığı, *şekl* biçim ve görüntüye ilişkin ortaklığı ifade eder. *Misl* ise bütün bunları kapsar (Rağıb). Allah'ın her açıdan benzersizliğini ve eşsizliğini ifade eder. Âyet, tevhidin şartı olan Allah tasavvurunu inşa eder. Zat, sıfât ve eylem itibarıyla hiçbir yaratılmış O'nunla kıyaslanamaz. Yaratanla yaratılanlar arasındaki mahiyet farkına işaret eder. Eşlilik ve çift/zıt kutupluluk, yaratılmış olmanın yasasıdır. Bu yasayı koyan Allah bundan beridir. Tek olmak O'na mahsustur. Yaratılışın eşliliğini vurgulayan bir âyet içerisinde yer almasına rağmen, bu cümlede *zevc* kelimesi kullanılmaz. Zımnen: O'nun benzeri ve O'nun gibisi yoktur ki, O'nun "eşi" olsun manasını içerir (Krş: 25/İhlas: 3).

14 Zımnen: İnsan O'nun mülkünde misafirdir. Kullanımına verilenler emanettir. O sadece kimin neye lâyık olduğunu değil, özünde kimin neye ihtiyacı olduğunu ve neyin kim için iyi olduğunu da bilir.

15 Bütün içindeki parçaya delalet eden *min*'in çeviriye yansıması. Tüm peygamberler islâmın aynı ortak değerlerini tebliğ etmişlerdir.

miz, dahası İbrahim, Musa ve İsa'ya da bildirdiğimizdir- size de yol kıldı ki, dini çığırından çıkarmayın[16] ve bu konuda tefrikaya düşmeyin!

Şirk koşanlara ağır gelen, işte onları kendisine çağırdığın bu ilkedir: Allah dilediğini seçip kendisine yaklaştırır,[17] kendisine yöneleni de doğru yola yöneltir.

14 Onlar,[18] hakikatin bilgisi kendilerine ulaştıktan sonra, sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden birbirlerine düştüler:[19] Ve eğer Rabbin tarafından daha önceden belirli bir vâdeye kadar ertelendiğine dair bir yasa konmasaydı, haklarındaki hüküm hemen infaz edilirdi. İşte onların ardından gelen (eski) vahyin (son) vârisleri de, bu (vahiy)den dolayı tereddütle karışık bir şüphe içindedirler.[20]

15 İşte bu yüzden sen (durup dinlenmeden hakikate) çağır ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol![21] Onların keyfi taleplerine uyma ve de ki: "Ben Allah tarafından indirilen her tür vahye[22] inandım; ben aranızda dengeyi[23] sağlamakla emrolundum; Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir; bizim yaptıklarımızın sonucu bizi bulacak, sizin yaptıklarınızın sonucu da sizi bulacaktır; bizimle sizin aranızda tartışmanın bir yararı yok:[24] Allah hepimizi bir araya getirecektir: zira varış sadece O'nadır."

16 Bir de O'nun çağrısı kabul edildikten sonra hâlâ Allah hakkında tartışanlar var: Onların itirazları Rableri katında tümden geçersizdir; başlarına (O'ndan) bir gazap çökecektir ve onları şiddetli bir azap beklemektedir. 17 O Allah ki, indirdiği vahiylerle[25] hem hakikati ortaya sermiş, hem de (adil ve mutedil) ölçüp tartacak (bir tasavvur) inşa etmiştir;[26] hem sen (ey muhatab);[27] nerden bileceksin, belki de Son Saat çok yakındır![28]

---

16 Lafzen: "Dini dosdoğru tutun".

17 Yani: Vahyin tebliğine memur eder, kendine yöneleni de o vahiyle doğru yola yöneltir.

18 Yani: Önceki kitapların eski kuşak muhatapları.

19 Lafzen: "hakikatin bilgisi kendilerine ulaşıncaya kadar birbirlerine düşmediler". Yani vahiy, tumusol kağıdı işlevi gördü ve muhataplarını ayrıştırdı. İradenin imtihanı vahiyle tamamlandı.

20 *Şekkin..murîb* hakkında bkz. 65/İbrahim: 9, not 12. *Rayb* ve *şekk* farkı için bkz. 76/Sebe': 54, not 70.

21 Yani: Duygularını işe karıştırma! *İstikamet*, dış ve iç tahriklere kapılmadan, gösterilen yolda sabır ve sebatla yürümektir (Krş: 70/Hûd: 112, 81/Fussilet: 30).

22 *Kitâb*'daki belirsizlik anlama "tür" olarak yansımıştır. Vahyin iniş türlerinden söz eden 51. âyetin ışığında anlamak mümkündür.

23 Lafzen: "adâleti". Yahudilik ve Hıristiyanlık, ilâhi öğretinin dengesini bozan iki uçtur. Bu denge, "İşte sizi böylece dengeli bir ümmet kıldı" (94/Bakara: 143) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

24 Veya: "ortak bir delil yok". Tercihimiz iki anlamı da içerir. Zımnen: Müşterek deliller ve ortak bir dil kullanmıyoruz; dolayısıyla tartışmanın da bir yararı yok.

25 *el-Kitab*'daki belirliliğin, bütün vahiyleri kapsadığına delalet eder (Krş: 96/Hadîd: 25).

26 *el-Mîzân*: tartı aleti. İstiare yoluyla vahyin muhatabında doğru ölçüp tartan bir tasavvur ve akıl inşasına atıf. Tersi bir tasavvur için krş. "Kahrolası, nasıl da ölçüp biçti" (4/Müddessir: 19-20).

27 Belli bir şahsı değil, her bir muhatabı ifade eder (İbn Aşur).

28 Zımnen: Bu dünyada âdil ölçünün öznesi olmazsanız, âhirette İlâhî ölçünün nesnesi olacağınızı unutmayın!

18 Ona inanmayan kimseler, onun çabuk gelmesini isteyenlerdir; iman edenlerinse ondan dolayı yürekleri titrer ve bilirler ki o hakikatin ta kendisidir.

Bakın! Son Saat hakkında kuşku yayan kimseler, derin bir sapıklığa gömülmüşlerdir.

19 ALLAH kullarına karşı sonsuz lütuf sahibidir; dilediğine (dilediği) rızkı verir:[29] zira O mutlak güç, sınırsız yücelik sahibidir.

20 Kim âhiret kazancını elde etmek isterse, onun bu alandaki yatırım (şevkini) artırırız;[30] kim de bu dünya kazancını elde etmek isterse, ona da onu veririz: ama onun âhirette bir payı olmaz.[31]

21 Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri kendileri için dinin koyduğu şer'î bir kural haline getiren (Allah'a) ortak yaptıkları güçler mi var?[32]

Eğer konulmuş kesin bir yasa olmasaydı, haklarındaki hüküm hemen infaz edilirdi: şu kesin ki, zalimleri (âhirette) can yakıcı bir azap beklemektedir.

22 (O gün) kazandıkları yüzünden zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün; ama korktukları başlarına gelmiştir bir kere. Ne ki iman eden ve Allah'ın razı olduğu eylem üretenler, cennetlerin (kişiyi) mest eden köşelerinde olacaklar;[33] onlar Rablerinin katında dilediklerine nail olacaklar: Bu, işte budur muhteşem lütuf! 23 İşte bu, Allah'ın iman eden ve o imana uygun eylem üreten kullarına verdiği müjdedir.

De ki (ey Peygamber): "Bu davete karşılık sizden bir ücret istemiyorum; sadece (Allah'a) yakınlık hususunda tam bir ilgi ve sevgi (uyandırmak) istiyorum!"[34]

---

29 Rızık, sadece boğazdan geçenleri kapsamaz. Hz. Aişe "Rızık deyince aklına boğazından geçenler gelenin aklına şaşarım" der. Her varlık tüm rızkını Allah'a borçlu olduğu halde burada özellikle ilâhi iradeye nisbeti, bu rızkın özel niteliğini gösterir. Burada akla ilk gelen Allah'ın peygamberlik vermesidir. *Men yeşâ'* ibaresindeki çift özneyi gören yapı, "dilediğine (dilediğini)" şeklindeki çevirimizin gerekçesidir (Bkz: nüzul sürecinde ilk kullanıldığı 4/Müddessir: 31, not 26; ayrıca 69/Yûnus: 25 ve Nûr: 21, ilgili notlar).

30 Veya: "onun kazancını artırırız". *Hars* "ekim yapmak" anlamına gelse de, ekilen yeri, yetişen ekini ve elde edilen hasılat ve kazancı da kapsar (Râğıb).

31 Âhiret kazancını önceleyenlere dünya da verilebilir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 145, 148). İnsan için gerçekte neyin ihtiyaç ve iyi olduğunu Allah bilir. O'nun kime, neyi, ne kadar vereceği bilgisine sığınarak istemek, iyiyi istemektir. Tıpkı şu âyette talim ettirildiği gibi: "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de". İyi olan istediğimizin verilmesi değil, hakiki ihtiyacımızın verilmesidir.

32 Böyle bir şey yaptıktan sonra hâlâ Allah'a inandığını iddia etme çelişkisine ne demeli? Zira bu tanrısının amiri olmak anlamına gelir.

33 *Ravda*: Akar suların ve mis kokulu-çiçekli bitkilerin insanı mest eden göz alıcı armonisi.

34 Veya: "(Allah'a) yakın olmayı sevip arzuluyorum". Veyahut da müşriklere hitaben: "tüm isteğim, yakın akrabalık bağlarının gözetilmesidir". İbn Abbas bu alternatif mânayı tercih etmiştir (İbn Aşur). İbare, mü'minlere hitaben "yakın akrabalarımı gözetin" şeklinde de anlaşılmıştır (Taberî). Âyetteki *el-kurbâ*, bazı Sünni müfessir ve Ehl-i Beyt okulunun ekseriyeti tarafından "Ehl-i Beyt" olarak yorumlanmıştır. Sûre Mekkî'dir. Âyetin bulunduğu pasajın ilk muhatapları Mekkelilerdir. Âyet içi muhatap mü'minler gibi görünmektedir. Her iki hitap çevresi için de, Hz. Peygamber'in davetine karşılık mücerret olarak akrabalarının gözetil-

Her kim bir güzelliği bedel ödeyerek gerçekleştirirse,[35] Biz ona daha fazla güzellikler bahşederiz: şüphesiz Allah emsalsiz bir bağışlayıcıdır, şükre hadsiz hesapsız bir karşılık veren tek otoritedir.[36]

24 YOKSA, "Uydurduğu yalanı Allah'a isnat etmek sûretiyle iftira etti" mi diyorlar?[37] Fakat Allah dilerse senin kalbini de mühürleyebilir.[38]

Evet, Allah batılı siler hakkı kendi sözleriyle ortaya koyar: Şüphesiz O göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir. 25 Ne var ki O kullarının tevbelerini kabul eder, günahlarını affeder ve yaptıklarınızı[39] bilir; 26 iman edip o imana uygun davranışta bulunanların (dualarını) kabul eder ve kendi lutfundan onların payını artırır; ama hakkı inkâr edenleri çetin bir azap beklemektedir.

27 Ve eğer Allah kullarına rızkı bol bol verseydi,[40] elbet yeryüzünde azıp saparlardı; lakin O dilediğine akıl sır ermez bir ölçüyle[41] indirmektedir: çünkü O kullarının her halinden haberdardır, her şeyi tarifsiz bir görüşle görmektedir.

28 Ve O, (insanlar) tüm umutlarını yitirdikten sonra yağmuru indirir ve rahmetini yayar:[42] zira O'dur (insanların) gerçek velisi, hamd O'na mahsustur.

29 Gökleri ve yeri yaratması, bunlarda yaşayan her türden yürüyen canlılar üretmesi O'nun delillerindendir:[43] Ve O, dile-

---

mesini istemesi, cümlenin ilk yarısı olan "sizden bir bedel istemiyorum" ifadesiyle çelişir. Tercihimiz Hasan el-Basrî'nin ibareye getirdiği açılıma dayanır (Âlûsî).

35 *İkterafe*: "Sahibini zora koşan suç, günah" gibi olumsuz anlamıyla sık kullanılsa da (Krş: 73/En'âm: 113) kelime "zor elde etme, ağır bedel ödeten gelir" gibi nötr bir mânaya sahiptir. Aslen ağaç kabuğu soymaya denir. Türkçe'de de zor işler için "Kabuğumu kavlattı" denilir.

36 *Şekûr* kalıbına verdiğimiz bu anlam için bkz. 93/Teğabün: 17, not 22. *Ğafûr* da aynı kalıptandır ve bu kalıp fiil üzerinde otorite ve güç sahibi olmayı ifade eder.

37 Sahte dindarlığın yaman çelişkisi. Zira her tür Allah'ı koruma iddiasının altında, kendini dâhi korumaktan aciz bir tanrı tasavvuru yatar.

38 *Hatm*, ne alır ne verir, mutlak yalıtkanlık hali. *Hatmu-l-kalb*'in mukabili *fekku'l-kalb*. Yani kalbin kilidinin çözülmesi (*Lisân*). Peygamber seçilen kimselerin mânevî alıcılarının açılması ve adeta şifrenin girilmesi. İddianın imkan dışılığına atıftır. Zımnen: O iddiada bulunanlar bu gerçeği nedense göz ardı ediyorlar. Yani Allah'ı savunur gibi yapıyorlar, fakat aslında güçsüz, insana ve hayata müdahil olmayan bir tanrı tasavvuruyla kendilerini ele veriyorlar. Bu ibare "o takdirde senin kalbini vahye kapatırdı" ya da "senin kalbini mühürlerdi de Allah'a isnat edemezdin" (Taberî) şeklinde anlaşıldığı gibi, "onların iftiralarına karşı Allah kalbine sabrı ve sebatı koyup kilitlerdi" şeklinde de anlaşılmıştır (Zeccâc).

39 Bir kıraatta: "yaptıklarını".

40 Yani: Limitsiz ve zahmetsizce.

41 Yani: "kontrollü olarak". *Bi-kaderin*'deki belirsizliğin tercümeye yansıması. İmtihan sırrıdır bu, ilâhi hikmettir. Krş. "Ve eğer bütün insanlar (küfürde ittifak etmiş) tek tip bir bir toplum halini almayacak olsaydı, Rahmân'ı inkâr eden şu kimselerin konaklarını gümüşten damlarla ve üzerinde gösteriş yapacakları seyir teraslarıyla donatırdık" (83/Zuhruf: 33).

42 Kur'an vahyi gelmeden de umutlar tükenmiş ve ardından vahiy yağmuru çöle dönmüş yürekleri göle döndürmüştü.

43 Acele etmeksizin ağır ağır yürümek anlamına gelen bir kökten türetilen *dâbbe*'nin insan için kullanımıyla ilgili bkz. Enfal: 22, 55. Mücahid'in de vurguladığı gibi, âyet açıkça

diği zaman onları kendi katında toplama gücüne de sahiptir.

30 Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle yaptıklarınızın sonucudur; üstelik O bir çoğunu da affetmektedir.[44] 31 Siz O'nu daha yeryüzünde atlatmaktan acizsiniz; (âhirette) ise Allah dışında ne candan bir dost, ne de işe yarar bir yardımcı bulacaksınız.

32 Denizde süzülerek giden dağlar gibi gemiler de O'nun delillerindendir;[45] 33 dilerse rüzgarı kesiverir de, o zaman denizin üzerinde hareketsiz kala kalırlar:[46] şüphesiz bunda da her daim sabreden ve şükrü eda etmek için çaba harcayan herkes için ibretler vardır. 34 Bir ihtimal onları kazançlarıyla birlikte helâk da edebilir;[47] ne ki bir çoğunu affetmektedir.

35 Ve âyetlerimiz hakkında polemik yapanlar, asla sığınacak bir yer bulamayacaklarını iyi bilmelidirler.

36 SİZE verdiğimiz her şey, şu dünya hayatının kısa vâdeli bir hazzıdır;[48] ama Allah katında bulunan daha değerli, daha kalıcıdır.[49]

Bu, iman eden ve Rablerine güvenen[50] kimseler için böyledir: 37 İşte onlar, büyük günahlardan ve hayasızca davranışlardan kaçınırlar,[51] dahası öfkeli zamanlarında bile affetme (erdemini) gösterirler.[52] 38 Yine onlar Rablerinin (davetine) koşarlar, namazı hakkını vererek eda ederler, toplumsal işlerini aralarında danışma yoluyla görürler[53] ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden harcarlar,

---

göklerde canlılar olduğunu ifade etmektedir (Krş: Âlûsî). *Cem'ihim*'deki *mim*'in akıllı varlıklara delalet ettiği göz önüne alınırsa, bu canlılar arasında akıllı varlıkların da bulunduğu söylenebilir. Dünya dışı akıllı varlıklar olup olmadığı tartışmalarında bu ibareler yol gösterici olabilir.

44 Krş. "Eğer Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden (hemen) hesaba çekecek olsaydı, yer üzerinde bir tek canlı (insan) bırakmazdı" (42/Fâtır: 45).

45 Zira O suya kaldırma yasasını koymasaydı, gemileri denizde kimse yüzdüremezdi.

46 Zımnen: Allah'ın desteğini arkasına alan kişi, hayat denizindeki kulluk gemisini kolayca yüzdürüp sahil-i selamete çıkar.

47 Allah'a rağmen yol almaya çalışmak şiddetli rüzgara karşı yol almak gibidir ki sonu batıştır.

48 *Na'îm*'in karşıtı olan *metâ'* daim, sabit ve kamil olmayan nimettir (58/Ra'd: 26).

49 Hz. Ali'ye göre bu âyet, malının tamamını infak eden Hz. Ebubekir'i kınayanlara bir cevap olarak inmiştir.

50 Burada *tevekkül*, "sâlih amel"in yerini almıştır. Nasıl ki "sâlih amel" imanın dış göstergesiyse, "Rabbe güven" de imanın iç göstergesidir.

51 Kötülüğü ortadan kaldırmanın iyilikten önce geldiğinin delili.

52 Krş. "öfkelerini yutarlar" (98/Âl-i İmran: 134). İbaredeki *mâ* edatının mânaya kattığı yan anlamla birlikte: O kızgın ve sinirli durumda dâhi hemen affederler...

53 *Şûrâ* kelimesi arının bal yapma süreciyle ilgilidir. *Şevru'l-'asel*, "bal toplamak", *el-meşar*, "petek" anlamındadır. Arıların işbirliği ve dayanışmasını ifade eder (*Lisân* ve *Tâc*). Şûrâ, kolektif bir çabayla akıl çiçeklerinden toplanan özün bir petekte bala dönüşmesidir. "Toplumsal iş" bağlamında "danışma" prensibine yapıcı muhalefeti de ilâve eden bir âyet için bkz. Nûr: 62, not 112. Namazla yan yana anılan *şûrâ*, akılların saf tutması, bir bakıma akılların cemaatle namaz kılmasıdır. Ortak akla Allah cemaat sevabı verir. Sonuçta mevcudun kat kat üstünde bir bereket hasıl olur.

39 yine onlar, haksız bir saldırıya muhatap olduklarında meşru müdafaa için dayanışma sergilerler.

40 Ama kötülüğün cezası, ancak ona denk bir karşılıktır[54] olabilir; ne var ki kim affeder ve barış yaparsa, işte onun mükafatı Allah'a aittir: Şüphe yok ki O, zalimleri asla sevmez.

41 Haksız bir saldırıya karşı meşru müdafaa dayanışması sergileyenlere gelince: onlar hiçbir yolla sorumlu tutulamazlar.

42 Sorumlu olanlar, sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere güç kullanıp saldırganlık yapan kimselerdir: Onları acıklı bir azap beklemektedir.

43 Yine de kim sabreder ve affederse, iyi bilsin ki bu kararlılık ve direnç isteyen (büyük) bir davranıştır.

44 [55]ALLAH kimin sapmasına (izin) verirse,[56] artık onun için candan bir dost bulunmaz; ve sen bu zalimlerin azabı gördüklerinde, "Geri dönüşün bir yolu yok mu?" dediklerini bir görmelisin.

45 Yine sen onları, zilletten iki büklüm vaziyette, etrafı feri kaçmış gözlerle ve kaçamak bakışlarla[57] süzerek (ateşe) atılırlarken bir izlemelisin!

Zaten iman edenler de: "Kıyamet Günü kaybedenler, hem kendilerini hem de takipçilerini mahvedenlerdir" demişlerdi. Bakın, işte bu zalimler kalıcı bir azaba mahkûm olacaklar; 46 ve Allah'a karşı[58] onlara yardım eden candan bir dost olmayacak: zira Allah kimin sapmasına izin verirse, onun için hiçbir çıkış yolu kalmaz.

47 (Ey insanlar!) Allah'ın fermanıyla geri dönüşün mümkün olmadığı gün gelmezden önce Rabbinizin davetine uyun! O gün ne sığınacağınız bir yer bulabilirsiniz, ne de delilleri karartabilirsiniz.

48 NE Kİ eğer onlar yüz çevirirlerse, unutma ki seni onların muhafızı olarak göndermedik: sana düşen sadece mesajı ulaştırmaktır.

Ve Biz ne zaman insana katımızdan bir ikramda bulunsak onunla gurur duyar, ne zaman da yaptıkları yüzünden başına bir musibet gelse, bu kez de insan kıymet bilmez bir nankör olup çıkar.[59]

49 Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir, O dilediğini yaratır: dilediğine kız çocukları bağışlar ve dilediğine de erkek çocukları bağışlar; 50 veya (dilediğine) kızlar ve erkekleri birlikte bağışlar; dilediğini de çocuktan mahrum eder: çünkü O her şeyi bilendir,[60] her şeye güç yetirendir.

---

54 Lafzen: "Kötülük".

55 Bir çok kez olduğu gibi burada bulunan *vav*, çeviriye anlam olarak değil, ibtidaiyye işlevinden dolayı parantez başı olarak yansımıştır.

56 Lafzen: "kimi saptırırsa". Bu ibare Bakara sûresinin 26. âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

57 Yani: O kadar bitkinlik ve yılgınlık ki, etrafa bakacak mecalleri bile kalmamış.

58 Veya: "Allah'tan başka.."

59 Yani: Varlıkla sınandığında hak ettiğini düşünür, darlıkla sınandığında isyan eder. Her ikisinin temelinde de tek dünyacı bir bakış ve servetin emanet olduğunu unutan bir akıl yatar.

60 Zımnen: Bütünü bilen sadece O'dur. Sizin bilmediğinizi O biliyor. Kime ne vereceğini, ne kadar vereceğini de O biliyor. Parçada kötü gibi duran bütünde mükemmel durabilir. Zımnen: Ey insan! "O'nun bir bildiği vardır" de, O'na teslim ol, kurtul!

51 Hiçbir ölümlüyle Allah'ın (yüz yüze) konuşması olacak şey değildir;[61] ancak O ânî ve içe tesir eden ilâhi bir ilham yoluyla,[62] veya bir perde arkasından,[63] ya da[64] O'nun dilediği şeyi yine O'nun izniyle bildirsin[65] diye bir elçi göndermek sûretiyle konuşur:[66] Şüphesiz O aşkın ve yücedir, her hükmünde tam isabet sahibidir.

52 Ve (ey Nebi,) işte sana da kendi emrimizden hayat bahşeden bir mesaj vahyettik;[67] sen daha önce kitap nedir iman nedir bilmezdin:[68] Fakat şimdi onu bir nur kıldık ki, kullarımızdan dilediklerimizi onunla doğru yola yöneltelim.

Ve şüphe yok ki sen de insanları doğdoğru bir yola yöneltmektesin; 53 göklerde ve yerdeki her şeyin aslî sahibi olan Allah'ın yoluna...

Bakın: Her iş döner dolaşır sonunda mutlaka Allah'a varır!

---

61 Veya *mâ*'nın soru anlamıyla: "Ölümlü insanın nesi var da, Allah kendisine (doğrudan) konuşsun?"Fakat istisna varsa soru olmaması esastır.

62 *Vahy*, konuluşu itibarıyla "işaret dili, söz dışı bir yöntemle hızlı iletişim" anlamına gelir (43/Meryem: 11). İşaret, simge, sembolik dil, yalınkat ses, yazı vahyin araçlarındandır. Vahiy, kaçınılmaz olarak iki özelliğe sahip olmalıdır: süratlilik ve gizemli bir gizlilik. 'Konuşma'nın bu türü uyku, uyanıklık ya da ikisinin ortasında aracısız kalbe ilka edilen saf ilâhi ilhamı ifade eder (Râğıb). Vahyin bu şekli Musa'nın annesine vahiy gibi ilham ile, anya vahiy gibi fıtrata nakş ile de gerçekleşebilir. Vahiyde lafız-mana ilişkisi ve bunların mahiyetleri etrafında farklı görüşler ileri sürülmüştür (Bunların derli toplu bir özeti için bkz. İbn Aşur). Mâna ve lafzı birbirinden ayrı düşünmek, başı gövdeden ayrı düşünmek gibidir. Vahiy, mâna tohumunun kalp toprağına vasıtalı ya da vasıtasız ekilmesidir. Bu tohum orada lafız halinde yeşerir ve oradan da dile dökülür. Bu anlamda vahiy, başı gökte ayakları yerde ilâhi bir hitaptır. Ama her şeyden öte vahiy, kaynağı ve mahiyeti itibarıyla gaybî bir hakikat, hedefi itibarıyla akli bir gerçekliktir. Kaynağını mâna, hedefini lafız temsil eder. Vahye dair ayrıntılı tahliller için bkz. 26/Necm: 4, not 2; 31/Zelzele: 5, not 6.

63 Hz. Musa'ya Tur'da geldiği gibi. Bu, ses ve kulak aracılığıyla alınan vahiy olsa gerektir.

64 Buradaki bağlacın tahyir değil tefsir olması durumunda, sonraki cümle bir öncekini açıklar. Bu durumda âyette Allah'ın insanla konuşması üç değil iki şıkla açıklanmış olur.

65 Birinci maddedeki *vahy*'den ayırmak için üçüncüye *ihâ* denilmiştir.

66 Yani: Vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla ilâhi vahyi iletmek suretiyle... Allah Rasulü'ne bu üç sûrette de vahiy gelmiş olmalıdır. Allah'ın konuşmasıyla ilgili bkz. 94/Bakara: 253; 106/Nisâ: 164; 56/A'râf: 143. Birincisi görüntü ve ses olmaksızın doğrudan kalbe ilham ve ilka yoluyla, ikincisi görüntüsüz olarak ses yoluyla, üçüncüsü görüntülü ve sesli bir bildirim şeklinde anlaşılabilir.

67 *Rûh*'un "vahiy" anlamı için bkz. 74/Nahl: 2.

68 "Bildi" anlamına gelen *derâ* fiili sıradan bir bilmeyi değil, özüne vakıf olup hakikatine ermeyi ifade eder (Râğıb). Kast edilen, iman ve kitap hakkında dirayet sahibi olmaktır (İbn Aşur).

ZUHRUF SÛRESİ

Nüzûl: 83
Mushaf: 43

"Süs" anlamına gelen ve en yaygın süs aracı olarak kullanıldığı için bir anlamı da "altın" olan *Zuhruf* adını 35. âyetinden alır. Kelime, Kur'an'da sadece burada geçer.

Sûre Mekke'de inmiştir. 79-80. âyetleri, Ebu Talib'in ölümünden sonraki bir olaya atıf kabul edersek, bir önceki sûrenin ardından (tahminen 12. yılda) indirilmiş olmalıdır. Yedi sûrelik Hâ-Mîm ailesinin dördüncü üyesi olarak Şura-Duhân arasında yer alır.

Konu açısından sûre bir iç bütünlüğe sahiptir. Hâ-Mîm ailesinin diğer üyeleri gibi bu sûre de ilâhi bir inşa projesi olarak vahiyden söz eder. Vahyin diriltici soluğunu ölü toprağın dirilişiyle kıyaslamamızı ister (11). İman ve inkârın, tevhid ve şirkin tabiatına ilişkin belgeler verir. Hepsinden öte, insanı varlıktaki ilâhi dengenin adı olan sırat-ı müstakim'e çağırır (61, 64).

Sapmış aklın Allah'a iftira demeye gelen kader inancı, kendi ağızlarından şöyle dile getirilir: "Eğer O sonsuz rahmet sahibi dileseydi biz onlara asla tapmazdık!" (20) Bu aklın ne kadar dünyevileşmiş bir akıl olduğunu şu âyetten anlıyoruz: "Yine dönüp dediler ki: 'Bu ilâhi mesaj, şu iki şehrin en büyük adam(larından) birine inmeli değil miydi?'" (31)

Peki, onları böylesine saptıran nedir? Buna cevap olarak körü körüne atalarını taklidi gösterir (22, 23). Bu tür kör taklidin insanın değer üreten yanını nasıl köreltti̇ği dile getirilir ve ardından yolu izlenecek atalara babasının yolunu açıkça reddeden Hz. İbrahim örnek gösterilir (26-29). Söz konusu köreltme en güzel ifadesini şu âyette bulur: "Kim O Rahmân'ın uyarı dolu mesajına kusurlu bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytani (öteki kişilik) musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir" (36). Bu hastalıklı tavır sahiplerinin önceki vahiylere karşı davranışları dile getirilir (46-56, 63-65). Ve bunların feci akıbeti ele alınır. Şu âyet âhirete ilişkin farklı bir müjdeyi vurgular: "Can dostlar o gün birbirlerine düşman olacaklar; sadece sorumluluk bilincini kuşananlar hariç" (67).

Vahyin inkârcı muhatapları onlar gibi olmamak için uyarılır ve vahyin ilk muhatabına sabır ve metanet telkin edilir (89).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm*![1]

2 ÖZÜNDE açık ve hakikati açıklayıcı olan bu kitabın değerini bilin![2] 3 Ki zaten Biz, onu anlayabilesiniz diye Arapça bir hitap kıldık.[3]

4 Şüphe yok ki o, katımızda bulunan ana kitapta kayıtlıdır; elbet pek değerlidir o, sonuç itibarıyla tam isabet kaydeden hükümlerle doludur.

5 Siz değerleri hoyratça harcayan bir toplumsunuz diye bu uyarıcı vahyi sizden geri mi çekelim?[4]

6 Hem öncekilere de çok sayıda peygamber göndermiştik. 7 Ama kendilerine gönderilen her peygamberle alay etmiştiler.[5] 8 Sonunda, şunlardan daha güçlü kuvvetli oldukları (halde) onları da helâk ettik; öncekilerin meselleri daha önce geçmişti.[6]

9 Eğer onlara sormuş olsaydın "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye, elbet onlar da[7] "Mutlak üstün ve yüce olan, eşsiz bilgi sahibi yarattı!" derlerdi.

10 (İşte) yeri sizin için beşik yapan da, yolunuzu bulasınız diye orada sizin için yollar var eden de O'dur.[8]

11 Gökten suyu bir ölçüye göre[9] sürekli indiren de O'dur: Bunun sonunda Biz (nasıl) ölü toprağı yeniden diriltiyorsak, işte siz de (öldükten sonra) böyle çıkarılacaksınız.

12 Ve bütün (varlığı) çift kutuplu ve zıddıyla yaratan O'dur; gemileri ve hayvanları, bindiğiniz her şeyi var eden O'dur:[10] 13 Bu sayede sırtlarına kurulup hükmedesiniz; ve onlara hükmettiğiniz her zaman da, Rabbinizin nimetini anıp şöyle diyesiniz: "Bütün bunları bizim yararımıza bir yasaya bağlayan[11] Allah'ın şanı

---

1 *Mukatta'ât* harfleri için nüzul sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem: 1'in 1 nolu notuna bakınız.

2 Veya: "düşünün". Hâ-Mîm'de zaten yemin mânası bulunduğu için, âyetin başındaki *vav*'a "değerini bilin" anlamı vermek daha uygun görünmektedir (Bkz: Elmalılı).

3 Veya: "açık ve anlaşılır bir hitab". *'Arabiyyen*'in türetildiği *'arab* "açık ve anlaşılır lisanla konuşan" mânasına gelir. Kur'an'ın Arapça oluşu hem lafzen hem zımnen anlaşılabilirliği ifade eder (Bkz: 81/Fussilet: 3, not 4).

4 *Isrâf*'ın anlamı için bkz. 44/Tâhâ: 127, not 112. Burada harcanan değerin vahiy olduğu açık.

5 Hemen her peygamberin inkârcı muhataplarının, nebilerine karşı şu dört taktiği uygulamışlardır: 1) Suskunluğa mahkûm etme, 2) alaya alma, 3) iftira etme, 4) fiilî saldırı.

6 Veya: "geçmişten geriye kalan ibretlik bir anı oldular". Tercihimiz, söz dizimiyle daha uyumludur. Daha önce geçmesinden maksat, bundan önce indirilen Fussılet 13-18. ve daha başka sûrelerde söz konusu kavimlerin helâk sürecinin anlatılmasıdır.

7 Zımnen: "aynen şu müşrik muhataplar gibi". Helâk oldukları için artık kendilerine soru sorulamayan bu muhataplar, bir üstteki âyette helâk edildiği bildirilen toplumlar olmalıdır.

8 Zımnen: Düşünsenize bir; şu geçici dünyada yürüyeceğiniz yolu ihmal etmeyen Allah, sizi ebedi mutluluğa götüren yolu ihmal eder mi?

9 Bir *kader* ile, yani: "bir yasa dahilinde". Zımnen: Tesadüfen ve gelişigüzel değil.

10 Gerek yaratılma, gerekse insan tarafından icat ve inşa edilme sûretiyle olsun, her taşıt Kur'an'ın inşa ettiği tasavvura göre Allah'a izafe edilir. Allah'ın verdiği ile yapma, gerçekte Allah'a ait bir "yapma"dır.

11 Veya *lâm*'a sıla işlevi yükleyerek: "bizim emrimize veren" (Açıklama için bkz. 65/İbrahim: 32, not 29).

ne yücedir; aksi halde bizim gücümüz buna asla yetmezdi. 14 Nihayet şu kesin ki biz, elbet Rabbimize döneceğiz!"

15 AMA kalkarlar, kullarından birini O'ndan bir parçaymış gibi telakki ederler:[12] Şu bir gerçek ki, (bunu yapan) insan katmerli bir nankörlük içindedir.[13]

16 Yoksa O, yarattıklarından kız olanları kendisine ayırdı da, erkekleri size mi bıraktı?[14]

17 Ama onlardan birine Rahmân'a lâyık gördüğü (kız çocuğu) müjdelenince, suratı kapkara kesilir ve içini öfkeyle karışık bir hüzün kaplar:[15] 18 "Ne! Süs püs içinde yetiştirilmekten (başka işe yaramayan) biri daha mı?"[16] (der) ve kendini belli belirsiz bir çatışmanın içinde bulur.

19 Onlar, Rahmân tarafından yaratılmış varlıklar olan melekleri dişi olarak tasavvur ettiler: Yoksa onların yaratılışına tanık mı oldular? Onların bu (yalancı) şahitlikleri kaydedilecek ve (bu yüzden) sorgulanacaklar.

20 Bir de onlar "Eğer Rahmân dileseydi asla biz onlara tapmazdık"[17] dediler; ne ki onlar, buna dair bir bilgiye sahip değiller: onlar sadece sürü güdüsüyle hareket ediyorlar.[18]

21 Yoksa Biz bundan önce onlara bir kitap göndermişiz de, bu tavırlarıyla ona sımsıkı sarıldıklarını mı iddia ediyorlar?

22 Ama hayır! Onlar, "Atalarımızı geleneksel bir inanç üzerinde bulduk;[19] kesinlikle biz de onların izinden giderek doğru yolu bulabiliriz" diyorlar.[20]

23 İşte böyle: Biz senden önce hangi beldeye bir uyarıcı göndermişsek, oranın re-

---

12 Veya söz diziminin izin verdiği gibi: "O'nun uluhiyetinden bir parçayı, O'nun yarattığı bazı varlıklara yakıştırırlar" (Râzî). Birincisi Kilisenin şirk türünü, ikincisi Mekke'nin şirk türünü çağrıştırmaktadır. Tercihimiz bağlamla uyumludur. Zımnen: Yaratılışın çift/zıt kutupluluğu yasasını anlamazlar, ontolojik olarak birinin varlığı diğeri üzerinde yükselen bu kutuplardan her birini bağımsız varlıklar gibi algılarlar. Parça-bütün ilişkisini doğru kuramazlar.

13 Lafzen: "açık seçik bir nankörlük". Sûrenin girişindeki *kitâbu'l-mubîn* inkârın karşılığıdır. Nankörlüğün *mubîn* olması, "katmerli" oluşuna delalet eder.

14 Kur'an burada cinsiyete ilişkin bir hükümde bulunmuyor, sadece cinsiyet ayrımcılığı yapan müşriklerin Allah inancındaki temel çelişkiye dikkat çekiyor.

15 Benzer bir ibare ve açıklaması için bkz. 74/Nahl: 58, not 58. Kâbil kompleksiyle, kendi beğenmediğini Allah'a lâyık görür.

16 Veya: "Ne! Süs püs içinde yetiştirilmekten (başka işe yaramayan) ve kendini savunacağı hayli kuşkulu biri daha mı?" Çıkarcı aklın maddî yararı önceleyen çarpık insan tasavvuru. Kur'an'ın kınadığı bu aklın güzelliğe hiçbir değer biçmemesi, bedevî niteliğinden kaynaklansa gerektir.

17 Veya: "Eğer Allah dileseydi bizim onlara tapmamıza mani olurdu". Savrulmuş aklın Allah'a iftira anlamına gelen kader inancı.

18 *Yahrusûn* tam da bu anlama gelir (Bkz: 73/En'âm: 116, not 98). 22-23. âyetlerde dile getirilen atalar yolunu taklit, onların sürü güdüsüyle hareket etmelerinin bir sonucudur.

19 *Ummet*'in türetildiği *umm*, hepsi de birbirine yakın olan dört kök anlama nisbet edilir: "Asıl, kaynak, toplum ve din". Daha sonra "soy, zaman ve maksat" anlamlarını da kazanan kelime, hem olumlu hem olumsuz olarak kullanılır. Ümmet, başta "din" olmak üzere "tür, nesil, çağ, asır" anlamlarına kullanılmıştır (*Mekâyîs*).

20 Lafzen: "dediler".

fah içinde şımarmış seçkinleri hep şunu söylediler: "Biz atalarımızı geleneksel bir inanç üzerinde bulduk; şu halde bize düşen onların izini takip etmektir."

24 (O peygamberler de): "Ne yani, ben size atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu göstersem de mi?" dedi(ler).[21]

Cevapları şu oldu: "Sizinle gönderildiğini (iddia ettiğiniz) şeylerin gerçekliğini kabul etmiyoruz."

25 Bunun üzerine, Biz de onlara yaptıklarının acısını tattırdık: Bak(ın) işte, hakikati yalanlayanların sonu nasılmış, gör(ün)!

26 HANİ İbrahim babasına ve kavmine demişti ki: "Bakın, sizin taptıklarınıza tapmak benden fersah fersah uzak olsun;[22] 27 yalnız beni Yaratan hariç:[23] zaten bana kılavuzluk edecek olan da O'dur."

28 Bunu, ardından gelenler arasında baki kalacak bir söz olarak söyledi; belki (bu hak söze) dönerler diye. 29 Ama nerde! Ben, işte şunların ve atalarının, hakikat ve (o hakikati) apaçık ortaya koyan bir elçi gelinceye kadar safa sürmelerine izin verdim. 30 Ama hakikat ayaklarına kadar geldiği zaman da, "Bu bir sihirdir, biz bunu kesinlikle reddediyoruz" dediler.

31 Yine dönüp dediler ki: "Bu ilâhi mesaj, şu iki şehrin en büyük (adam)ların birine inmeli değil miydi?"[24]

32 Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Asıl onlar arasında, bu dünya hayatındaki geçimlerini paylaştıran ve bir kısmı diğer bir kısmını istihdam etsin diye[25] birbirlerine farklı oran ve alanlarda[26] üstün kılan Biziz:[27] Rabbinin rahmeti var ya: onların biriktirdiği her şeyden daha değerlidir.

33 Ve eğer bütün insanlar (küfür ve nankörlükte ittifak etmiş) tek tip bir toplum halini almayacak olsaydı, Rahmân'ı inkâr eden şu kimselerin konaklarını gümüşten damlarla ve üzerinde gösteriş yapacakları seyir teraslarıyla donatırdık.[28]

---

21 Âyetin başındaki *kâle*, Hz. Peygamber'e hitaben "de ki" anlamına gelen *kul* olarak da okunmuştur. Müşrik akıl "hakikat sabık olanındır" der. Kur'an ise "Hayır, hakikat sadık olanındır" der.

22 Kur'an "ille de atalar" diye tutturan inkârcı muhataplarını suçüstü yapıyor. Zımnen diyor ki: İbrahim sizin en büyük atanız, neden onun yolunu bıraktınız? Eğer iddianızda samimi olsaydınız, büyük atanız İbrahim'i örnek alır, onun gibi babanızın gittiği yolu sorgulardınız!

23 Bu ifade, İbrahim'in pagan kavminin "tanrılar tanrısı" sapık anlayışıyla da olsa, mutlak bir yaratıcıya inandıklarını gösterir.

24 Yani: Mekke ve Taif'in. Bu ifade çağın iki büyük gücü olan Bizans ve Pers olarak da anlaşılabilir. Parantez içi açıklamanın gerekçesi 33-34. âyettir. Ayrıca Kasas 68, bu âyete atıf olarak okunabilir (Bkz: 67/Kasas: 68, not 78). Müşrik aklın pasif tanrı tasavvurunun bir tezahürü. Zımnen Allah'ın statüsünü reddederek, ona dünyevi statüyü dayatmaya kalkışmak.

25 Zımnen: Farklılıkları övünme ya da yerinme gerekçesi değil, hayatı paylaşma ve inşa etme vesilesi bilsinler diye. *Suhriyyen*, "kendi fonksiyonunu oynamaya mecbur olarak" mânasındadır.

26 Lafzen: "derecelerle".

27 Dolayısıyla bunu, kerameti kendinden menkul bir statü aracı değil, bir sınav vesilesi saymalılar.

28 Yani: Dünya nimetleri insanların önüne sınırsızca konulsa, her arzu ettiklerine kolaylıkla ulaşsalardı, insanlar nankörlük ve küfür-

34 Dahası evlerini (gümüş) kapılarla, üzerinde yayıla yayıla oturacakları koltuklarla (donatır) 35 ve altına (boğardık). Ne ki bütün bunlar, şu dünya hayatının geçici zevklerinden başka bir şey değildir: Rabbinin katında (daha değerli) olan âhiret ise, sorumluluğunu kuşananlar içindir.

36 Kim Rahmân'ın uyarı dolu mesajına kusurlu bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytani (öteki kişilik) musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir;[29] 37 artık o onları doğru yoldan çıkarır; bekiler de zanneder ki, kendileri doğru yoldadırlar.

38 En sonunda çıkıp huzurumuza geldiği zaman, (şeytani kişiliğine) der ki: "N'olaydı, keşke benimle senin aranda doğuyla batı kadar bir mesafe olaydı. Meğer (uydusu olduğum) yoldaş, ne kadar da berbatmış.

39 *Ama o gün bunun size hiçbir faydası olmaz;* madem zulmettiniz, şimdi de azabı paylaşın!

40 ŞİMDİ sen (ey Nebi), sağıra işittirebilir, ya da köre(lmiş bir kalbe) doğru yolu gösterebilir misin; yani, açıkça derin bir sapıklığa gömülüp orada karar kılan birine?

41 Biz ister seni çekip (katımıza) alır daha sonra onlardan öcümüzü alırız; 42 istersek, onları tehdit ettiğimiz (azabı) sana da gösteririz:[30] Her durumda Biz, elbette onları alt edecek bir güce sahibiz.

43 Şu halde sana vahyedilene sımsıkı sarıl: çünkü sen dosdoğru bir yol üzeresin: 44 Kuşkusuz bu (vahiy), senin ve kavmin için bir şeref ve itibar kaynağıdır:[31] fakat zamanı gelince hepiniz (ona karşı aldığınız tutuma göre) hesaba çekileceksiniz.[32]

45 Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin (hayatlarını) soruştur;[33] bak bakalım, hiç Rahmân'dan başka tapınılacak ilâhlar tayin etmiş miyiz?

---

de ittifâk etme noktasına gelirlerdi. Zira o zaman yaratılış gayesini unuturlar, dünyevîleşme sonucunda ahireti unuturlar, servetle azıp şımararak hakikatten yüz çevirirlerdi.

29 Veya: "kör davranırsa" (Ferrâ). *'Aşâ*, dilimizde "tavuk karası" adı verilen gece görüş bozukluğudur. Vahye gece gibi karanlık bir akılla bakanın, vahyin gösterdiği hakikati göremeyeceği imasını taşır. Zımnen: Baktığı ne kadar doğru olursa olsun, yamuk bakan doğru göremez. Kusurlu bakış bakılan üzerinde hiçbir kalıcı etkiye sahip değildir, sadece sahibini aldatır. Vahyin mesajını bulandırmak, muhkemine müteşabih müteşabihine esrarlı bir şifre ve bulmaca muamelesi yapmak da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Tavuk karası bakışın çağrıştırdığı bir başka nükte de, âyetlere dair muamelesi yapıp onu anlamak yerine didiklemektir. Vahye yamuk bakan, şeytanî bir öteki kişiliğin uydusu olmakla cezalandırılır. Mânevî şizofreni adını verebileceğimiz bu inançsızlık hastalığı, sahibini güdülerinin ve bilinçaltının nesnesi haline getirecektir (Krş: 81/Fussilet: 25). Bu âyet insanın nasıl Şeytan'ın yörüngesine girip onun uydusu haline geldiğini ifade etmektedir.

30 Krş. 69/Yûnus: 46; 58/Ra'd: 40; 78/Mü'min: 77.

31 *Zikr*, "uyarı" anlamının yanında "kişinin kendisiyle anıldığı, hatırlandığı şey", yani "şeref, şan, onur, itibar" anlamına da gelir (*Lisân*). Nitekim Hz. Ali ve İbn Abbas, âyetteki *zikr*'i böyle anlamışlardır (Taberî). Mukatil ve Ferrâ da bu anlamı vermişlerdir.

32 Parantez içi açıklama A'râf 6'ya dayanmaktadır. Bu âyet, âhirette insanın vahye gösterdiği tavırdan dolayı hesaba çekileceğini ifade eder (Krş: 40/Furkan: 30).

33 *Ves'el* "sor" anlamının yanında "soruştur" anlamını da içerir.

46 DOĞRUSU, Musa'yı mucizevi mesajlarımızla Firavun ve kadrosuna da böyle göndermiştik ve demişti ki: "Bakın, ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim." 47 Fakat ardından, onların önüne mucizevi âyetlerimizi sürünce, onlar hemen alay etmeye başladılar.[34] 48 Oysa ki onlara gösterdiğimiz her mucizevi âyet bir öncekinden daha büyüktü: Bir de onları, belki dönerler diye bela[lar]la kuşattık.[35]

49 Ve "Sen ey sihirbaz! Seninle yaptığı sözleşme hatırına, Rabbine bizim için yalvar: kesinlikle biz artık doğru yola yöneleceğiz!" diye yalvardılar.

50 Ama cezayı kaldırır kaldırmaz derhal sözlerinden caydılar.

51 Derken Firavun, kavminin arasındayken "Ey ulusum!" diye seslendi; "Mısır'ın hakimiyeti bana ait değil mi? Bütün bu akarsular (ayağımın) altından akmıyor mu?[36] Ne yani, bunu da mı görmüyorsunuz? 52 Yoksa, ne demek istediğini bile açık seçik anlatamayan şu değersiz adamdan daha iyi değil miyim? 53 Hem, neden ona altın künyeler bahşedilmemiş ya da beraberinde saf saf dizili melekler gelmemiş?"[37]

54 İşte böylece Firavun kavmini tahrik etti;[38] onlar da bu tahrike kapıldılar: Zaten onlar öteden beri yoldan çıkmış bir kavimdiler.

55 Bizim gazabımızı davet ettikleri zaman, onlara yaptıklarının acısını tattırdık ve topunu boğulmaya terk ettik. 56 Nihayet onları sonraki nesiller için, geçmişin (acı) hatırası ve ibret vesikası kıldık.[39]

57 NE ZAMAN Meryem'in oğlu örneği gündeme getirilse, senin kavmin bu yüzden başlar şamata yapmaya;[40] 58 ve "Bizim ilâhlarımız mı daha değerli, yoksa O mu?" derler.

Onlar bu karşılaştırmayı, seninle sadece polemiğe girmek için yaparlar: Kesinlikle evet; gerçekte onlar, müzmin muhalif bir kavimdirler.

59 (İsa'ya gelince): O sadece kendisine ihsan ettiğimiz ve İsrâiloğullarına model kıldığımız bir kuldur.[41] 60 Ve eğer isteseydik, elbet sizi de birbiri ardınca gelen melekler yapabilirdik.[42]

---

34 Lafzen: "güldüler".

35 Adı geçen belâlarla ilgili bkz. 56/A'râf: 94-96.

36 Nil ve onun etrafındaki sulama kanallarına atıf.

37 Firavun ulusa sesleniyor ve kara propaganda yapıyor. Bir önceki âyette Hz. Musa'nın konuşma güçlüğüyle alay ediyor.

38 Veya: "aptallaştırdı". *İstehaffe*'nin "ahmaklaştırdı, aptallaştırdı" anlamı olmakla birlikte, burada Rûm 60'a benzer bir biçimde "tahrik etti" vurgusu daha baskın gibi görünüyor. Ferrâ kelimeyi, "tahrik etti, korkuttu" anlamındaki *istefezze* ile karşılar.

39 Çağları aşıp gelen tehdit tüm zamanların yanağında tokat gibi patlıyor.

40 Zımnen: Musa'ya da İsa'ya da itiraz eden bir inkârcı muhatap kitle bu. Fakat Firavun'a hiç sesleri çıkmıyor. İbn İshak'ın İbn Abbas'tan nakline göre bu kişi İbn Ziba'râ adlı müşrik şairdir. İbn Abbas bu âyetle Enbiya 98'de "siz de" denilerek gönderme yapılanın aynı kişi olduğunu söyler.

41 İsa, ruhundan uzaklaşmış ve dünyevileşmiş gösterişçi Yahudi dindarlığına ruh ve sevgi taşıyarak dengelemeye çalışan bir modeldi.

42 Zımnen: Böyle yapmış olsaydık dahi, yine de yaratılmış birer kul olmaktan öte bir seçeneğiniz olmazdı. Nerde kaldı ilâh olmak ya da

61 İYİ BİLİN ki o (Kur'an)[43] Son Saat'in (geleceğine) ilişkin tarifsiz bir bilgi kaynağıdır; şu halde bu konuda asla şüpheye düşmeyin ve Bana uyun: İşte bu dosdoğru yoldur!

62 Şeytanın sizi saptırmasına izin vermeyin: çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır!

63 İSA hakikatin apaçık belgeleriyle geldiğinde dedi ki: "Ben size hikmetle, hakkında tartıştığınız bazı konuları açıklamak için geldim; artık Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle davranın ve bana uyun! 64 Elbet Allah benim Rabbimdir, sizin de Rabbiniz yalnızca O'dur; artık sadece O'na kulluk edin: bu, dosdoğru bir yoldur.

65 Fakat onlar arasından çıkan hizipler birbirleriyle anlaşmazlığa düştüler:[44] Artık, acı bir günün azabından dolayı yazıklar olsun zulme gömülüp giden o kimselere! 66 Şimdi onlar, kendileri farkında değilken, ansızın başlarına gelecek olan Son Saat dışında bir şey mi gözlüyorlar?

67 Can dostlar o gün birbirlerine düşman olacak; sadece sorumluluk bilincini kuşananlar hariç. 68 (Allah onlara diyecek ki): "Ey kullarım! Bu gün ne gelecekten korkmanıza gerek var, ne de geçmiş için üzülmenize![45] 69 (Ey) âyetlerimize iman eden ve kayıtsız şartsız teslim olanlar: 70 Siz ve eşleriniz, ruha safa veren bir mûsikî eşliğinde girin cennete!"[46]

71 Orada, huzurlarında, altın tepsilerle kupalar dolaştırılacak; orada canlarının çektiği her şeyi ve gözleri kamaştıran (tanımsız) hazzı bulacaklar.[47]

İşte siz, orada kalıcı biçimde yerleşeceksiniz. 72 İşte, yapa geldikleriniz sayesinde maliki olduğunuz cennet böyledir: 73 Orada (amellerinizin) meyvelerini[48] bol

---

ilâhlıktan bir nitelik taşımak? Yani: İsa'ya ilâhlık atfedenlerle, müşrikler gibi meleğe ilâhlık atfedenlerin yaptığı şey temelde aynıdır.

43 *İnnehu*'daki zamirin öznesi Hasan, Katade ve Said b. Cübeyr'e göre Hz. Kur'an, İbn Abbas ve öğrencisi Mücahid'e göre Hz. İsâ'dır (Taberî). Fakat bu ikinci görüş için, takdiri bir muzaf (*nüzûl*) ilavesi şarttır. Böylesine bir takdirin delili yoktur. Dolayısıyla bu "uzak bir tevil"dir (İbn Aşur). Kaldı ki ilk muhataplar yaşarken gerçekleşmeyen bir şey, onlar için Son Saat'in bilgisi olamaz. Oysa ki âyette vuku bulan bir şeyden söz edilmektedir. O da Kur'an ya da Nebi'dir. Buna, "Vuku bulan şey babasız doğmuş olan İsa'nın kendisidir" şeklinde bir itiraz ileri sürülebilirse de, baştan beri sûrenin ekseni Kur'an vahyidir. Bir çok peygambere ve olaya atıf yapılmakta, fakat her seferinde söz vahye getirilmektedir. Buraya kadar bu verkaç yöntemi 8 kez kullanılmıştır. Son olarak âyetin "işte bu dosdoğru yoldur" şeklindeki son cümlesi, âyetin başı hakkında yeterli delil sayılmalıdır. İkinci yoruma bazı hadisler delil gösterilmişse de âyet asıl olandır. Dolayısıyla âyet uyan değil kendisine uyulan olmalıdır. Bu konuda Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Ebu Davud ve daha başkalarının naklettiği sahih senetli haberlerden, Hz. İsa'nın yeniden döneceği meselesinin, ilk kuşakların gündemini meşgul eden konulardan biri olduğu anlaşılır, başkası değil.

44 Bu anlaşmazlık, Hıristiyanlık içi hizipleşmeden daha çok, 59. âyetin de delalet ettiği gibi Yahudi-Hıristiyan çekişmesini ifade eder.

45 *Havf* ve *huzn* için bkz. 94/Bakara: 38, not 68 (Ayrıca bkz. 69/Yûnus: 62, not 83).

46 *Tuhberûn*'u "mûsikî" olarak çevirimizin gerekçeleri için bkz. 88/Rûm: 15, not 16.

47 Krş. "onları ne türden göz kamaştırıcı sürprizlerin beklediğini kimse hayal dâhi edemez" (57/Secde: 17).

48 *Fâkihe* için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 39.

bol derecek, onlardan yiyeceksiniz.

74 Ne var ki günahı hayat tarzı haline getirenler,[49] cehennem azabı içinde yerleşip kalacaklar. 75 Onlardan (azap) hiç hafifletilmeyecek ve onlar derin bir umutsuzluğa[50] kapılacaklar; -76 Ne ki, onlara haksızlık eden Biz değiliz, fakat asıl onlar kendi kendilerine haksızlık ediyorlar.[51] 77 ve şöyle yalvaracaklar: "Ey cehennemin bekçisi! Rabbine söyle de bizim işimizi bitirsin!"[52] O şöyle cevap verecek: "Şunu kafanıza sokun: siz, kalıcısınız!"[53]

78 DOĞRUSU Biz, hakikati ayağınıza kadar getirmiştik: Fakat bir çoğunuz hakikatten hiç hoşlanmadınız.[54]

79 Yoksa, işin (gerçeği) hakkında kararı onlar mı verecekler?[55] Hayır, asıl karar verici Biziz; 80 Yoksa onlar, içlerinde sakladıklarını ve gizli kapaklı konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar?

Aksine, duyarız! Üstelik, elçilerimiz kayda (bile) geçirirler.

81 De ki (ey peygamber): "Eğer Rahmân bir erkek çocuk sahibi olsaydı, ona ilk ben ibadet ederdim.[56] 82 Göklerin ve yerin Rabbi -yüce hükümranlık makamının Rabbi- onların yakıştırdığı her şeyden münezzeh ve beridir."

83 Artık onları bırak, geleceği vaad olunan günlerine kavuşuncaya kadar lafazanlıkla oyalansınlar ve (kelimelerle) oynamayı sürdürsünler.[57] 84 Zira gökte de ilâh olan yerde de ilâh olan yalnızca O'dur;[58] ve O her hükmünde tam isabet sahibidir, her şeyi bilendir.

85 Göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin mülkü kendisine ait olan Allah ne yüce bir bereket kaynağıdır: Son Saat'in bilgisi sadece O'nun katındadır ve dönüş yalnızca O'nadır.

86 O'ndan başka, yalvarıp yakardıkları varlıklar hiç kimseye şefaat edemezler; ne ki, hakikate şahit olanlar var ya: işte

---

49 *Mucrimîn*'i bu şekilde çevirimiz için bkz. Enfal: 8, not 11.

50 Yani: İblisleşecekler (*Mublisîn* için bkz. 73/En'âm: 44, not 33).

51 Krş. "fakat asıl haksızlığı onlar kendi benliklerine yaptılar" (74/Nahl: 118).

52 "Rabbine" yani, "efendine/sahibine". *Liyakdı 'aleynâ*, 67/Kasas 15'teki *kadâ 'aleyhi* ile anlamdaştır.

53 Bu ibare, şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "Yoo, bugün yok olmak için bir tek ölümü çağırmayın, yok olmak için tüm ölümleri çağırın!" (40/Furkan: 14.)

54 57-60 ve 63-65. âyetlerde işlenen İsa'nın tanınlaştırılması konusuna yeniden dönüldüğü bu pasajın ilerleyen âyetlerinden (özellikle 81. âyet) anlaşılmaktadır.

55 Ya da: "işi bitirecek kararı". Mukatil bu âyetin, Ebu Talib'in vefatından sonra müşrik reislerin Allah Rasulü'nü Daru'n-Nedve'de ortaklaşa katletme planı üzerine indiğini savunur (*Tefsir*). Fakat âyetin bağlamı (81 vd.) Hz. İsa ile ilgilidir. Esed bu âyetleri Muvahhid İseviliği yasadışı ilan eden İznik Konsili'nin (MS. 325) laf cambazlıkları ve muvahhidleri ortadan kaldırmak için kurdukları sinsice planlarla irtibatlı olarak okur.

56 Teslis şirkini red. Krş. "Şayet Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıkları arasından elbet dilediğini seçerdi; (ama) O yüceler yücesi bundan münezzehtir" (77/Zümer: 4).

57 *Havd*, "yürüyerek suya dalmak" anlamına gelse de, mecazen "laf ebeliği, çenebazlık" anlamına gelir.

58 Zımnen: Allah gökte, İsa ya da bir başkası yerde ilâh değildir.

sadece onlar bunu bilir.

87 Ve eğer onlara[59] kendilerini kimin yarattığını sorsan, hiç tereddütsüz "Allah" derler: Şu halde, nasıl da savruluyorlar![60]

88 Ve (O, Elçi'sinin) şöyle diyeceğini de (bilir):[61] "Yâ Rabbi![62] İşte bunlar, inanmamakta direnen bir kavimdi."

89 Fakat sen (verdikleri selamı) güzel bir karşılıkla al; yani "(Size de) selam olsun!"[63] de. Nasıl olsa zamanı geldiğinde (gerçeği) öğrenecekler.

---

59 Yani: Hem Hıristiyanlar ve müşrikler gibi tanrılık yakıştıranlara, hem de İsa veya melekler gibi tanrılık yakıştırılanlara.

60 *Yu'fekûn*'un açıklaması için bkz. 42/Fâtır: 3, not 8.

61 Bu âyet, Son Saat'in bilgisinin sadece O'nun katında olduğunu söyleyen 85. âyete atıf olarak okunabilir. Krş. "Yâ Rabbi! Benim kavmim bu Kur'an'a devri geçmiş, terk edilmiş bir kitap muamelesi yaptı" (40/Furkan: 30).

62 Kur'an'da iki yer hariç, Allah için *yâ* nidâ edatı kullanılmaz. Biri bu âyette diğeri Furkân 30'da gelen bu iki istisnanın her ikisi de ahirete ilişkin bir bağlamda, üstelik ahirette yaşanması mukadder bir sahnede, Peygamber'in muhataplarını Allah'a şikayeti sadedinde gelir. (*Yâ* nidâsının, ahirete mütealik bu iki istisna dışında, Allah için neden kullanılmadığıyla ilgili bkz. 80/Mü'minûn: 26, not 26.)

63 Yani: Parantez içi açıklamaların gerekçesi *selamen* yerine *selâmun* gelmesidir (Krş: 70/Hûd: 69).

DUHÂN SÛRESİ

Nüzûl: 84
Mushaf: 44

"Duman" anlamına gelen *Duhân* adını 10. âyetinden alır. *Hâ-Mîm* ailesinin beşincisi olan sûre, ailenin diğer üyeleri gibi Mekke'de, hicrete yakın bir zaman diliminde inmiştir. Konu olarak bir iç bütünlüğe sahiptir. 15. âyetin Medine'de indiği iddia edilmişse de, bu hiçbir mukni delile dayanmaz.

Tüm ilk tertiplerde Zuhruf-Casiye arasında yer alır. İbn Abbas tertibinde 61, ondan Cabir b. Zeyd kanalıyla gelen tertipte 63, Osman tertibinde 64. sırada yer alır. İniş zamanı tahminen peygamberliğin 12. yılına denk gelir. Sâffât 62'nin bu sûrenin 43. âyetine gelen itiraza cevap olduğu göz önüne alınırsa, bu sûrenin Sâffât'tan önce indirilmiş olması neredeyse kesindir. Kûfe taksimine göre 59, Hicaz taksimine göre 60 âyettir. Farklılık, baştaki *Hâ-Mîm* harflerinin bağımsız bir âyet sayılıp sayılmayacağı ihtilafına dayanır.

Sûrenin mesajı açıktır: Her Firavun'u boğacak bir deniz bulunur.

Konusu, ilâhi bir inşa projesi olan vahye teslim olmaktır. Bu inşaya teslim olmayanları bekleyen tek şey kıyamettir: bireysel, toplumsal ya da kozmik. Kendilerini vazgeçilmez zanneden inkârcıların arkasından ağlayan olmayacaktır: "Ne gök ağladı onlara, ne yer; ne de cezaları ertelendi!" (29) Buna tarihten bir demet örnek sunulur. Onlar bu dünyada karşılaştıkları felaket dışında âhirette de cezalandırılacaklardır.

Buna karşın, vahyin inşasına teslim olanları âhirette bekleyen ödül dile getirilir. En büyük zaferin ebedi kurtuluş olduğu ifade edilir (57). Duhân, cennet ve cehenneme dair ayrıntılı tasvirlere yer veren sûrelerden biridir.

Bütün bu vaad ve tehditlerle onları hak edenler arasında tek şey vardır: Zaman. O halde, herkes bekleyip görecektir: "Şu halde sen bekle; unutma, onlar da bekliyorlar!" (59)

Bu sûre aynı zamanda Kur'an vahyinin sözlü tabiatının tipik örneklerinden biridir. Hepsi de bir konuşmada hitabı güzelleştiren ve etkili kılan vurgulu devrik ve bölünmüş cümleler, hazf, tekrar ve atıflar muhatabın hafızasında iz bırakmayı ve vicdanını harekete geçirmeyi amaçlar. Bu özellikleriyle sûre, hakikatin ebedi değeriyle belagatın edebi değerini kendinde birleştirir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm*![1]

2 Özünde açık ve hakikati açıklayıcı olan bu kitabın değerini bilin![2]

3 Evet, onu mübarek bir gecede Biz indir(meye başla)dık;[3] zaten, baştan beri (vahiyle) uyaran da Bizdik.[4]

4 O gece, (iyi ve kötü) her iş ayrıştırılarak hikmetli bir hükme bağlanır,[5] 5 tarafımızdan verilmiş bir emirle: elbet Biz, evet peygamberleri gönderen de Bizdik, 6 Rabbinin rahmeti sayesinde. Şüphesiz yalnızca O'dur her şeyi işiten, her şeyi bilen O'dur. 7 Eğer inandığınız değerlerden mutmain olsaydınız, (yakinen bilirdiniz) ki O göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin yegâne Rabbidir.[6]

8 O'ndan başka ilâh yoktur; hayatı ve ölümü yaratan (Allah) sizin de Rabbinizdir, önden giden atalarınızın da Rabbidir.[7]

9 Ama nerde! Onlar, şüphe bataklığında oyalanıp duruyorlar.

10 ŞU halde, göğün (felaket) taşıyan bir dumanla kaplanacağı günü bekle![8] 11 (O

---

1 Mânası hakkında sözün tükenmeyeceği bu harfler, Hz. Peygamber'in vahyi tek bir harfini dâhi zayi etmeden ilettiğinin canlı şahididirler. Ünlem, *mukatta'ât*'ın dikkat çekme işlevini göstermek içindir.

2 Veya: "şahit olsun". Benzer bir metin ve çevirimizin gerekçesi için bkz. 83/Zuhruf: 2, not 2. Zımnen: Değerini bilin, size de indiği geceye yüklediği kadar değer yüklesin (Bkz: 12/Kadr: 3, not 7).

3 Yani: "kadir gecesinde" (Krş: 12/Kadr: 1, not 2).

4 Eğer Kadr sûresi ışığında anlarsak: "zaten baştan beri (meleklerin beraberindeki vahiyle) uyaran da Bizdik" anlamına gelir.

5 Bu "ayrıştırma" Bakara 256'da söylenen iyinin kötüden, doğru yolun sapıklıktan vahiy ile ayrılmasıdır (Krş: 12/Kadr: 4, not 3). İbn İshak'tan naklen İmam Bakır, buradaki *yufraku* ile Enfâl 41'deki *yevme'l-furkan* (ayrışma günü) arasında bağ kurarak âyeti gelecekten ihbar olarak yorumlamış, dolayısıyla Bedir zaferinin gerçekleştiği Ramazan'ın 17'sini vahyin ilk inmeye başladığı Ramazan gecesine işaret saymıştır (nkl. İbn Aşur). Bu yorum, Bedir savaşının gece değil bir sabah yani gündüz olması bir yana, Fecr 1-4 ile mutabakat arz eden "Onu son on günde arayın!" sahih rivayetleriyle de uyuşmamaktadır.

6 İmanla bilgi arasında sebep-sonuç ilişkisi kuran bu âyet, imanın bir "önyargı" değil "önbilgi" olduğunun delilidir (*İman* ve *İkân* için bkz. 94/Bakara: 4, not 9).

7 "Öncü atalar" için bkz. 80/Mü'minûn: 24, not 25.

8 Âyetteki tehdidin o dönemde mi gerçekleştiği yoksa Son Saat öncesi mi gerçekleşeceği konusunda ilk nesiller arasında polemiğe kadar varan hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu âyetleri, İbn Mes'ud ve onu izleyenler Rasulullah'ın bedduası üzerine Mekke'de 7. hicrî yılda ortaya çıkan kısa süreli kıtlığa, "duman"ı ise "açlıktan gözlerin kararmasına" yormuşlardır. Bu kıtlık Mekkelileri leş ve kemik yemek zorunda bırakmıştı. Ebu Süfyan bu kıtlıkla başa çıkamayınca Medine'ye gelip durumu şikayet etmiş, Rasulullah da Hayber ganimetleri arasında bulunan külçe gümüşü Mekke yoksullarına dağıtılmak üzere yollamıştı. Mekke'nin tahıl tedarik ettiği Necran'ın reislerinden Sümame b. Usal'in Müslüman olması, Mekke'deki gıda sıkıntısını daha da artırmış, bu durum Fethin önünü açmıştı. Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer'e göre bu âyetler kıyameti haber vermektedir (Taberî). Her iki yorumu da destekleyen rivayetler mevcuttur (Rivayetlerin farklı açılardan eleştirisi için bkz. Taberî ve İbn Kesir). Bizce pasaj, hem toplumsal hem

duman) bütün insanları bürüyecek (ve inkârcılar haykıracak): "Acıklı azap işte bu![9] 12 Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, çünkü biz artık inanmış bulunuyoruz!"

13 Şimdi bu hatırlama, onlara nasıl bir yarar sağlar ki? Zira kendilerine hakikati apaçık ortaya koyan bir elçi gelmişti de, 14 sonra onlar yüz çevirmiş ve demişlerdi ki: "O (başkalarınca) doldurulmuş[10] delinin teki."

15 Elbet Biz cezayı bir süreliğine askıya alacağız, fakat siz yine (eski halinize) döneceksiniz.[11] 16 Kapana kıstırıp enselediğimiz büyük gün gelip çatınca da,[12] her halükarda yaptıklarınızın acısını size tattıracağız.

17 DOĞRUSU Biz, onlardan önce de Firavun kavmini sınamıştık. Onlara seçkin[13] bir elçi gelmiş 18 ve (demişti) ki: "Bana gelin ey Allah'ın kulları![14] Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. 19 Allah'a karşı küstahlaşmayın! Benim size hakikatin açık delilleriyle geldiğimi aklınızdan çıkarmayın![15] 20 İyi bilin ki ben, sizin bana yönelik saldırınızdan[16] benim de sizin de Rabbiniz olan (Allah'a) sığınıyorum. 21 Ama eğer bana inanmıyorsanız, bari yolumdan çekilin!"

22 Olan oldu, o (da) Rabbine şöyle şikayet etti: "İşte bunların günaha batmış bir toplum olduğu kesinleşmiştir."

23 (Rabbi ona) "Kullarımla birlikte geceleyin yola düş!"[17] (dedi), "Ama unutmayın ki, takip edileceksiniz. 24 Ziyanı yok, sen denizi rahat bir biçimde terk et!

---

kozmik kıyamet öncesiyle yorumlanmaya müsait bir açık uçluluğu bünyesinde barındırır. Üçüncü bir ihtimal daha var: bu azap mânevî de olabilir. Şöyle ki: Bir önceki sûrede geçtiği üzre (83/Zuhruf: 36) Rahmân'ın uyarısına tavuk karası bir gözle bakanlar, bulanık görmeye mahkûm olacaklar. Tıpkı dumandan gözün gözü görmediği ve güç belâ nefes alınan bir ortama mahkûm olduğu gibi. Buna göre dumanla kaplanan gök, görüş ufkunun net olmayışına delalet eder. Bu da, muhatapların zihin ekranının kirliliğinin ifadesidir.

9 Son cümle Allah'tan bir haber olarak da okunabilirse de, *huve* zamiri yerine *hâzâ* işaret ismi kullanılması tercihimizi güçlendirmektedir.

10 Lafzen: "Öğretilmiş". "Başkalarını" îmâ, iftiradaki tutarsızlığı örtme telaşının bir ürünü (Bkz: 74/Nahl: 103 ve 40/Furkan: 4).

11 Krş. "Fakat eğer siz (günaha) dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz" (68/İsra: 8).

12 Bir yoruma göre *el-batşetu'l-kubrâ* Bedir zaferidir. Fakat sonraki örneklerden de anlaşılacağı gibi, burada insanlık yürüyüşünün genel karakterine ilişkin bir tesbit yapılmaktadır.

13 *Kerîm*, "kendi sınıfının üstün ve seçkinleri" için kullanılan sıfat. *Rasul* insanlar arasından seçilen, *rasulun kerim* peygamberler arasından seçilendir.

14 Veya: "Allah'ın kullarını bana teslim edin" (Krş: 51/Şu'arâ: 17). Yani; Mısır'ın köleleştirdiği İsrâiloğullarını. *'İbâde*, hem nidanın muhatabı, hem de cümlenin nesnesi olarak okunabilir. Hz. Musa'nın davetinin sadece İsrâiloğullarını değil, Firavun ve kavmini de kapsadığı gerçeğine dayanmaktadır.

15 *Sultân*, muhatabını boyun eğmek zorunda bırakan delil: *âsâ* ve *yed-i beyzâ*. Birincisi "Firavun'un kamçısını çoban sopası yendi", ikincisi "Musa'nın dili zorlanınca Allah eline dil verip konuşturdu" mesajı taşır. Zımnen tüm çağlara verilen mesaj şudur: Allah kendisine dayananı yan yolda bırakmaz.

16 Lafzen: "taşlamanızdan". 67/Kasas 33'ün de delaletiyle, suikast hazırlığını îmâ olabilir (Krş: Ferrâ).

17 Krş. 44/Tâhâ: 77.

Onlar hakkındaki karar kesin: o ordu mutlaka boğulacak!"[18]

25 Geriye nice nice has bahçeler ve su kaynakları bıraktılar; 26 ve bir nice ekili alan ve görkemli eyvan...[19] 27 Dahası, orada mevcut keyif ve sürur verici daha bir nice nimet 28 işte böylece (geride kalmış) oldu.

Sonuçta Biz, onların bıraktıklarına başka toplulukları mirasçı kıldık. 29 Ne gök ağladı onlara, ne de yer;[20] ve ne de cezaları ertelendi.

30 Böylece Biz İsrâiloğullarını aşağılayıcı bir belâdan[21] kurtarmış olduk; 31 Firavun'dan... Çünkü o, haddini bilmez küstahlardan biriydi.

32 Doğrusu onları, akıl sır ermez ilâhi bir bilgiye istinaden[22] çağdaşları olan tüm toplumlar içerisinden böyle seçmiştik; 33 ve onlara sınav olduğu ayan açık belli olan mucizevî işaretler ver(miş)tik.

34 BÜTÜN bunlara rağmen şu berikiler[23] yine de şöyle diyecekler: 35 "(Ölüm) şu bizi bekleyen ilk (ve tek) ölümümüzdür ve biz asla bir daha hayata dönmeyeceğiz; 36 ama eğer (bu) iddianızda ısrarlıysanız, haydi (geri) getirin atalarımızı!"[24]

37 Ne yani, onlar günaha gömülüp gittikleri için kendilerini helâk ettiğimiz Tubba' kavminden ve onlardan öncekilerden daha mı değerliler?[25]

38 Bakın Biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık; 39 lakin bunları, başka değil sadece gerçek bir amaç uğruna yarattık;[26] ne var ki onların çoğu bunu kavramıyor.

---

18 Tüm zamanlara mesaj: Her Firavun'un boğulacağı bir deniz vardır (Krş: 51/Şu'arâ: 63-66).

19 Veya: "saygın konumlarından (mahrum kaldılar)". Tercihimizin gerekçesi ve açıklaması için bkz. 51/Şu'arâ: 58, not 40.

20 Zımnen: Firavunlaşan her zorba, kendisini yerin göğün vazgeçemeyeceği biri zanneder.

21 Yani: Firavun'un onları köleleştirmesinden (Bkz: 75/Lokman: 6).

22 *'Alâ 'ilmin*'deki belirsizlik çeviriye böyle yansımıştır. Bunun, "Bizler Allah'ın cocukları ve can dostlarıyız" (108/Mâide: 18) böbürlenmelerine istinaden "İstismar edeceklerini bile bile" şeklinde anlaşılması mümkündür. Bu pasajda hem inkârcı muhataplara "firavunlaşmayın" uyarısı, hem de imanlı muhataplara "yahudileşmeyin" uyarısı yapılıyor.

23 Burada âhireti inkâr eden Sadukiyen Yahudiliğe bir îmâ varsa da, doğrudan kastedilen müşrikler olsa gerektir. Bu âyetle, 16. âyetin ardından ara verilen ana konuya geri dönülmüş oldu. 18-33. âyetlerde dile getirilen tarihi kıssa, ilk muhataplara ibret almaları amacıyla sunulmuştu.

24 İki anlama da gelebilir: ya "onları diriltin de dirilişe inanalım"; ya da "babalarımızı geri getirin de onlardan iman edilecek bir âhiret olup olmadığını öğrenelim" ('Atalar yolu' için bkz. 83/Zuhruf: 22-24).

25 *Tubba'*, Güney Arabistan'da güçlü ve görkemli bir uygarlık kurmuş olan Himyer krallarına veya devletine verilen isimdir. Etraftaki tüm devletçikleri kendilerine 'bağladıkları' için *Tubba'* adını almışlardır. Başlangıcı Milât öncesine kadar giden Tubba' devletine, MS. 4. yüzyılda Habeşliler son vermiştir. Kur'an, muhataplarının hafızasında hatırası canlı olan Tubba' uygarlığını bir "ibret" olarak sunmaktadır. Taberî gibi kaynaklarımız Tubba' halkının sonradan müslüman olduğunu zikrederler.

26 Zımnen: Âhireti inkâr, bu kâinat misafirhanesinin ve onun şerefli konuğu insanın yaratılışının anlamsız ve amaçsız olduğunu iddia etmek demektir. Böyle bir akıl, hayatı oyun, dünyayı lunapark olarak algılar. Böyle bir algı sahibi kendisine "oyun çocuğu" rolü biçiyor

40 UNUTMAYIN ki, hepinizin buluşma zamanı (iyi ile kötünün) birbirinden ayrıldığı gündür. 41 O gün ne bir dostun diğer bir dosta yaran dokunacak, ne de kendilerine yardım ulaşacak; 42 Allah'ın rahmet ettiği kimseler müstesna: zira yalnızca O'dur her işinde mükemmel olan, sonsuz merhamet sahibi O'dur.[27]

43 Şüphesiz o zakkum ağacı,[28] 44 günahkarların besini olacaktır; 45 tıpkı yanık yağ tortusu gibi karında kaynar, 46 fokurdayarak yakıp kavuran su misali...

47 (Derken emir gelir): "Tutun onu, yaka paça sürükleyin kışkırtılmış alevlerin ortasına! 48 Sonra baştan ayağa boca edin yürek dağlayan bir (umutsuzluğu ve deyin ki):[29] 49 "Tat bakalım; çünkü sen, evet sen hatırlı, saygın biri olmalısın (!) 50 İşin gerçeği, bu, sizin baştan beri 'acaba' dediğiniz şeyin ta kendisidir."

51 ÖTE yandan, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyanlar güvenli bir konumda bulunacaklar: 52 cennetlerde ve pınar başlarında... 53 Tarifsiz güzellikte sonsuz özgürlük libası ve altın sırmalı kaftanlar giyip göz göze bakışacaklar.[30]

54 İşte böyle olacak. Ve Biz onları sıradışı güzellikte bir bakış, pırıl pırıl (bir kalp) taşıyan eşlerle birleştireceğiz.[31] 55 Orada canlarının arzu ettiği her türlü lezzeti güven içinde isteyip tadacaklar.[32] 56 Orada

---

demektir. Oysa hayat bir sınav, dünya bir sınav alanıdır (Bkz: 60/Mülk: 2). Krş. 72/Hicr: 85. Bu âyet, 35-36. âyetlerde anlatılan inkârcı akla cevaptır.

27 Âhiretteki şefaat anlayışının sınırlarını çizen âyetlerden biri (Konuyla ilgili tüm âyetlerin ayrıntılı bir tahlili için bkz. 77/Zümer: 44, not 47).

28 Muhtemelen Kur'an'da ilk geçtiği yer burasıdır. Buna inkârcı muhataplardan itiraz gelmiş olmalı ki, cevap Sâffât 62-66'da verilmiştir. Zakkum, Arap dilinde "nahoş bir şey yemek" veya "bir şeyi nahoş bir şekilde yemek" anlamına kullanılır. Bölgede yetişen zehirli bir bitki olan zakkum şöyle tanımlanır: "Toz renginde, küçük ve oval yapraklarının kenar kısımları dikensiz, keskin kokulu ve acı, gövdesi çok boğumlu, arıların yararlandığı çok ince damarları bulunan bir ağaçtır" (*Lisân*). Son kullanıldığı yerde "lânetli ağaç" olarak nitelenen bu bitkinin sınav aracı kılındığı bilgisine rastlıyoruz (Bkz: 68/İsra: 60, not 81; 66/Sâffât: 63). Kullanıldığı üç sûrenin iniş zamanları birbirine yakındır. Daha sonra kendisinden hiç bahis açılmayan bu "lânetli ağaç", Sâffât 62'de de görüldüğü gibi geleni kötü ağırlamayı temsil eder. Daha temelde bu mecaz, dünya misafirhanesinde oturtulduğu mükellef sofraya ihaneti tescillenmiş olanlara "Ahirete zehir zıkkım yiyin!" mesajıdır. Türkçe'de zakkum adı verilen bitki (nerium oleander) kokusu ve rengine aldanıp yiyeni zehirleyen yapısıyla günaha benzer: hazzı cezbeder, fakat sonu azaptır.

29 Krş. Sâffât: 67, not 25.

30 "Tarifsiz" kelimesi belirsiz formun çevirideki karşılığıdır. Yani: güzelliğin üretildiği merkezler olan cennette, hepsi de sıra dışı güzellikler. Sınırsız hürriyeti temsil eden *harîr*'i "ipek" diye değil de "sonsuz özgürlük libası" diye çevirmemizin *lûgavî* ve *istikrâî* gerekçeleri için bkz. 32/İnsan: 12, not 16.

31 Lafzen: "güzel gözlü". *Bi-hûrin 'iyn'in* terkip olarak ilk geçtiği Rahmân 72 ve 59/Tûr 20'nin notlarına bkz. Bir üstteki âyetle birlikte buradaki "güzel göz" güzel bir bakışı ifade eder. Cennetlik eşlerin yüzünde göz, gözünde yüz izi olmayacak kadar gözlerinin ve gönüllerinin birbirine dönük olduğunun ifadesidir. Dahası, eşlerin birbirlerine gözlerinden mutluluk aktardıklarına da delalet eder.

32 *Fâkihe* için bkz. 39/Yâsîn: 55, not 37. Yukarıda dile getirilen kötülerin gıdası *zakkûm*'un (43) karşısında, iyilerin gıdası *fâkihe* yer almaktadır.

ilk ölümlerinden başka bir ölüm tatmayacaklar.[33]

Böylece Allah onları dehşet verici bir azaptan korumuş olacak. 57 Rabbinin bir lutfudur bu: Bu, işte budur muhteşem başarı!

58 İŞTE böylece Biz, bu (vahyi) senin dilinle kolaylaştırdık ki düşünüp de ders alabilsinler.[34]

59 Artık sen de (yukarıda tanıtılan cennetini) bekle; çünkü ötekiler (yukarıda tanıtılan cehennemlerini) bekliyorlar!

---

33 Yani: Dünyadan ölümle âhirete intikal ettikleri gibi, oradan da bir başka hayata intikal etmeyecek, orada kalacaklar.

34 Yani: Biz onda yer alan yüce hakikatleri ve cennet-cehennem gibi gaybi gerçekleri beşer dilinin dünyasına indirdik ki, insan bu sayede idraki aşan hakikatler hakkında bilgi sahibi olsun.

CÂSİYE SÛRESİ

Nüzûl: 85
Mushaf: 45

Câsiye sûresi adını 28. âyetinden alır. İnsanoğlunun nihai yargılama sırasında sergileyeceği bitmişliği ifade eder. Sûre *Şeriat* ve *Dehr* adlarıyla da anılmıştır.

Hâ-Mîm ailesinin altıncısıdır. Ailenin diğer üyeleri gibi Mekke'de inmiştir. Sıra, zaman ve muhteva olarak bir önceki Duhân sûresini takip eder. Tüm ilk tertipler bu sûreyi Ahkâf'ın önüne yerleştirir. Dolayısıyla ailenin diğer üyeleri gibi peygamberliğin 12. yılına tarihlendirilebilir. İbn Abbas'a nisbet edilen 14. âyetin Medine'de indiği rivayetini iç ve dış bağlam desteklemez. Bu rivayet yine İbn Abbas'tan gelen daha sahih bir rivayetle de çelişir. Sûre konu olarak bir iç bütünlüğe sahiptir.

Sûre nihâî yargıya imanı, yani kişide eylemlerinin sorumluluğunu üstlenecek bir bilinç inşasını hedefler.

İlâhî bir inşa projesi olan vahye, onun ilâhi kaynağına ve taşıdığı mesajlara atıfla başlar (1-11). Vahye sırt dönenler, varlığı bir emanet olarak göremeyen nankörlerdir. Dolayısıyla nihâî bir yargı gününün olmadığını düşünmektedirler (12-15). İsrâiloğulları kıssası bir önceki sûrede kaldığı yerden devam eder (16-17) ve yahudileşme süreciyle âhirete iman arasındaki ters orantıya dikkat çekilir. Söz Kur'an vahyinin amacına getirilir: "Bu (vahiy) insanlık için bir bilinç kaynağıdır" (20). Bu kaynaktan uzak durarı bekleyen tehlike dile getirilir (23-15). Son Saat'in ve nihai yargının, dolayısıyla ilâhi hakkaniyetin gereği olan ödül ve cezanın kaçınılmazlığı ifade edilir (24-35).

Sonsöz: İnsan tüm varlığını azamet sahibi Rabbine borçlu olduğunu aklından çıkarmamalıdır (36-37).

Kûfe sayımına göre 37, diğerlerine göre 36 âyettir. İhtilaf Hâ-Mîm harflerinin bağımsız bir âyet sayılıp sayılmamasıyla alâkalıdır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm*![1]

2 BU kitabın indirilişi her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden Allah katındandır.[2]

3 Elbet göklerde ve yerde inanmaya gönlü olanlar için sayısız mesajlar vardır.[3]

4 Hem sizin yaratılışınızda, hem de O'nun yeryüzüne yaydığı diğer tüm yürüyen canlı türlerinde gönülden inanacaklar için tarifsiz mesajlar vardır.[4]

5 Aklını kullanan bir topluluk için gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın semadan indirerek kendisiyle ölü toprağı dirilttiği rızık vasıtalarında ve rüzgarları çeşitli kılmasında da sayısız mesajlar vardır.

6 İşte bunlar, Allah'ın hakikati sana kendisiyle aktardığı âyetlerdir: Peki, Allah ve O'nun âyetleri de değilse, kimden (gelen) hangi habere inanacaklar?[5]

7 Kendini aldatarak günaha gömülenlerin topuna birden yazıklar olsun![6] 8 (Bu tip) Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de, sonra onu hiç işitmemiş gibi küstahça bir direnişi sürdürür: artık böylesini acıklı bir azap ile müjdele! 9 Üstelik bu tipler, âyetlerimizden bazılarının farkına vardığı zaman da başlarlar onunla alay etmeye.[7]

İşte böylelerini aşağılayıcı bir azap beklemektedir: 10 cehennem hemen peşlerindedir. Ne kazandıkları şeylerin, ne de Allah'tan başka edindikleri dostların onlara en ufak bir yararı dokunur: zira onları korkunç bir azap beklemektedir.

11 (Allah'ın âyetlerini izlemek...)[8] İşte hidayet budur; bir de Rablerinin (kevni ve vahyi) âyetlerini yok sayanlar var: işte onları, (bu) akıl almaz bayağılaşmadan dolayı[9] acınılası bir azap beklemektedir.[10]

---

1 ***Mukatta'ât*** **harfleri hakkında detaylı bir açıklama için,** nüzul sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem: 1, not 1'e bakınız.

2 Krş. 42/Fâtır: 2, not 5; 39/Yâsîn: 2, not 2

3 Öncesi ve sonrasıyla birlikte zımnen: İnsan vahyin mesajlarını kâinat ve varlık kitabını okuyarak da alabilir. Yeter ki inanmaya gönlü olsun.

4 Bu âyet "Canlılar içerisinden insanı seçkin kılan sebep nedir ki Allah insanla konuştu?" zımni sorusunun cevabını teşkil eder. Vahiy kitabınınki *iman* âyetleri, varlık kitabınınki *ikân* âyetleridir. *İman* âyetleri marifete *ikân* âyetleri ilme dayanır. Ancak, 5. âyetin ifade ettiği gibi varlığı bir kitap gibi okumak için aktif bir aklın varlığı şarttır. (*İman* ve *ikân* için bkz. 94/Bakara: 4, not 9.)

5 Zımnen: Allah'a da inanmıyorsa, kişinin neye inandığının ne önemi var?

6 ***Effâk,*** **"yalanda sınır tanımayan"dır.** Yalan sınırı aşınca bizzat sahibini aldatır. "Kendisini aldatarak" karşılığının gerekçesi budur.

7 Yani: ya âyetlerimizi işitmezler, ya da işittiklerini alay konusu ederler. Kişi küçümsediği ve önemsiz gördüğüyle alay eder. Eğer alay edilen şey vahiy ve onun taşıdığı haberlerse, bu alayın yöneldiği makam doğrudan vahyin sahibi olan Allah'tır. Allah'la alay edecek kadar küstahlaşan biri, iflah olmaz bir hastalığa yakalanmış demektir.

8 Parantez içi açıklama 8 ve 9. âyetlere dayanarak yapılmıştır.

9 Krş. "O aklını kullanmayanları pisliğe mahkûm eder" (69/Yûnus: 100; ayrıca bkz. 5. âyetin sonu ve 56/A'râf: 71, not 53). *Riczin*'deki belirsizlik metne "akıl almaz" şeklinde yansımıştır.

10 Zımnen: Allah'a kul olmamak, kula ve eş-

12 O'NUN kanunu sayesinde orada gemiler yol alabilsin diye, yine O'nun lutfundan payınıza düşeni elde edip[11] de şükredebilesiniz diye denizi sizin için bir yasaya bağlayan Allah'tır.[12]

13 Yine O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi katından (bir bağış olarak) emrinize âmâde kılmıştır.[13]

Elbet bütün bunlarda da düşünen bir toplum için sayısız mesajlar vardır.

14 Söyle iman edenlere: Allah'ın Günleri'nin[14] geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar;[15] çünkü O bir toplumu (ancak) ısrarla yaptıklarından dolayı cezalandırır.[16]

15 Kim bir iyilik yaparsa, o kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur.[17] En sonunda dönüp geleceğiniz yer Rabbinizin huzurudur.

16 DOĞRUSU Biz İsrâiloğullarına da vahyi, iktidarı ve peygamberliği vermiş, onlara iyi ve temiz rızıklar bahşetmiş ve onları (vahyi hayata taşımakla görevlendirip kendi zamanlarının) tüm toplumlarından üstün tutmuştuk. 17 Dahası onlara (tevdi edilen) görevden dolayı açık işaretler vermiştik.[18]

Ne ki onlar durdular durdular da, kendilerine bilgi geldikten sonra –sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden- ayrılığa düştüler:[19] Şu kesin ki, Rabbin Kıyamet Günü ayrılığa düştükleri her konuda onlar arasında hüküm verecektir.

18 Son olarak, seni de bu görevi (hakkıyla îfâ edeceğin) bir yol ve yönteme kavuşturduk:[20] o yolu izle, sakın ha (kendini) bilmezlerin keyfi yargılarına uyma! 19 Çünkü onlar, Allah'tan gelecek hiçbir şe-

---

yaya kul olmakla sonuçlanan bir bayağılaşmaya yol açar. Zira insanın bedenini omurga, şerefini akıl, aklını iman ayakta tutar.

11 *İbtegâ* için bkz. 68/İsra: 42, not 59.

12 Veya *lâm*'ın sıla anlamıyla: "emrinize âmâde kılan". Allah'ın, akıl ve iradeye özel ikramı olan *teshîr* için ilk kullanıldığı 55/Sâd 18, not 12'ye bkz.

13 Bunu hem eşyaya yasalar koyarak, hem de insanı eşyanın yasalarını keşfedecek üstün bir kabiliyetle donatarak yapmıştır.

14 Yani: "Bu günün bir de yarını var" anlamında. Bu ibare, "İşte bu (iyi ve kötü) günleri, biz insanlar arasında döndürür dururuz" (98/Âl-i İmran: 140) âyeti ışığında anlaşılmalıdır (Krş: 65/İbrahim: 5, not 6).

15 Daha sonra gelen meşru savunma ve savaş izni veren âyetlere dayanarak parantez içinde "şimdilik" kaydını düşütük.

16 Zımnen: Sırf mutlak bilgisine dayanarak değil, suç işlendikten ve suçta ısrar edildikten sonra cezalandırır. Bu ifade 23. âyeti açıklar. İbn Abbas'ın âyeti mü'minlere uygulanan işkence ve baskı bağlamında yorumlaması, dönemin tabiatına uygundur (Taberî ve Kurtubî).

17 Bir önceki âyete ve açıklamasına bkz.

18 İlk akla gelen anlamları "iş, dünyevi iktidar, yasa, buyruk, öneri" olan *el-emr*'in bu bağlamdaki en uygun karşılığı, verilen "görev", yani "misyon" olmalıdır (Bkz: 67/Kasas: 44, not 52).

19 Tevrat gelinceye kadar tek millet idiler. Tevrat gelince daha bir bütünleşeceklerine paramparça oldular. Bu ve buna benzer âyetlerin verdiği bir başka mesaj da şudur: Vahiy, samimi olanla samimi olmayanı ayrıştıran bir tabiata sahiptir. Vahyin sıfatı olan Furkân'ın hakkı batıldan ayıran mânası yanında, "samimi olanı samimi olmayandan ayrıştıran" mânası da vardır.

20 *Şeri'at*'ın türetildiği *şir'a*, kişiyi suyun kaynağına ya da kaynağa giden ana yola götüren tali yol demektir. Yani insanı hayata (suya) bağlayan yola çıkaran tali yol. Kelime burada

yi senden savamazlar! Unutma ki zalimler[21] hep birbirlerinin dostudurlar; Allah ise muttakilerin dostudur.

20 Bu (vahiy) insanlık için bir bilinç kaynağıdır; gönülden inananlar için de bir rehber ve bir rahmet membaıdır.

21 Yoksa kötülüğün peşinde seğirten tipler, kendilerini -hayatlarında olsun ölümlerinde olsun- iman edip erdemli davrananlarla aynı kefeye koyacağımızı mı sandılar? Ne berbat akıl yürütüyorlar![22]

22 Ama Allah gökleri ve yeri gerçek bir amaç uğruna yarattı ki, her insan kendi kazandığının karşılığını görebilsin ve hiç kimseye haksızlık yapılmasın.

23 KEYFÎ kanaatini tanrısı yerine koyan ve Allah'ın kişiyi (kendi tercihine ilişkin) bir bilgiye dayalı olarak saptırdığı,[23] kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözlerinin üzerine de tarifsiz bir perde çektiği malum tipleri gözünde canlandırabilir misin?[24] Artık onu Allah'tan başka kim doğru yola ulaştırabilir? Hâlâ düşünüp ders almayacak mısınız?

24 Bir de kalkıp dediler ki: "Hayat sadece dünya hayatımızdan ibarettir; ölürüz, zira (bir kez) hayata gelmiş bulunuruz;[25] ve bizi sadece zaman yok eder."[26]

Ama onlar bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiller, onlar sadece (önyargıya daya-

---

tüm peygamberlerin ortak kaynağına kendi zaman ve zeminlerinden açılan özgün yol ve yöntemleri ifade eder. "Şeriat" terimi sonradan, dinin kaynağı olan vahiylerden elde edilen pratik kurallar bütününe isim olmuştur.

21 Bir öncesiyle bağlantılı olarak: Kendini bilmeyen değerini bilmez, değerini bilmeyen kendine kıyar, kendine kıyan zalimdir (79/Enbiya: 29, not 38; 79/Enbiya: 65, not 68).

22 Benzer bir âyet için bkz. 89/Ankebût: 4, ilgili not.

23 *'Alâ 'ilmin*, öznesi insan olarak okunursa: "kişinin bile bile (yaptıklarından) dolayı" anlamına gelir. Çevirimiz, bilen öznenin Allah olduğuna dayanmaktadır. Bu ibare Allah'ın bir toplumu ısrarla yaptıklarından dolayı cezalandıracağını söyleyen 14. âyetle birlikte okunmalıdır. Sözdiziminde bu ibarenin rolü, öznesi birden fazla olan *men yeşâ'* ibarelerine benzemektedir (Bkz: Nûr: 21, not 25). Her iki ibare ve ait oldukları metin şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "(Allah) yoldan çıkmışlardan başkasını kesinlikle saptırmaz" (94/Bakara: 26).

24 Âyette çizilen tipin nüzul ortamındaki karşılığına ilişkin Mukatil (Bu rivayeti Mukatil'in bu âyete yaptığı kendi tefsirinde göremedim) şu olayı nakleder: Ebu Cehil bir gün Velid b. Muğire ile tavaf etmektedir. Söz Hz. Peygamber'e gelir ve Ebu Cehil şöyle der: "Vallahi ben onun sözünde sadık olduğunu biliyorum!" Muğire "Peh!" der, "Bunu neye dayanarak söylüyorsun?" Ebu Cehil: "Onu daha yeni yetme bir delikanlıyken "sadık" ve "elemin" diye adlandıran bizdik; fakat aklı kemale erip olgunluk yaşına geldiğinde tuttuk onu "Yalancı, hain" diye adlandırdık." Muğire "O zaman ona iman etmene mani olan nedir?" deyince, Ebu Cehil: "Kureyş dilberlerinin benden Ebu Talib'in yetimine tabi olmuş biri olarak söz etmeleridir Bu yüzden sonsuza kadar Lat ve Uzza'ya tabi olacağım!" (İbn Aşur) Eğer sahihse, bu rivayet âyete verdiğimiz alternatif anlamı destekler.

25 Takdim-tehire gerek yoktur. Konuşan öznenin ilkel nihilizmi dikkate alındığında, *vav*'ın tefsiriyye vurgusu taşıdığı anlaşılır. Yani: Bir kez doğmuş bulununca, ister istemez zamana maruz kalarak ölüp gideriz. (Bu sayfadaki 9 nolu nota bkz; ayrıca krş. 47/Nebe': 3, not 4.)

26 Zamanı özne gören bir mantık, zamanın nesnesi olmaya kendini mahkûm etmiştir. Yani: Hayatın ölümle sonuçlanması sadece zamanın doğası gereğidir, dolayısıyla dirilmek için ölmek gibi bir ilâhi müdahale söz konusu değil-

lı bir) zanna sahiptirler.[27] 25 Ve ne zaman âyetlerimiz bütün açıklığıyla önlerine konulsa, tek cevapları şöyle olur: "Eğer doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin!"[28]

26 De ki: "Hayatınızı bahşeden, ardından ölümünüzü takdir eden Allah'tır. En sonunda sizi geleceğinde kuşku olmayan Kıyamet Günü bir araya getirecektir; fakat insanların çoğu bunun (kaçınılmaz bir sonuç olduğunun) bilincinde değildir."[29]

27 Ama göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir. Ve kıyamet gerçekleştiği gün, işte o gün, varlığı anlam ve amacından soyutlayanlar kaybedecekler.[30]

28 Ve o gün her toplumu zillet içinde diz çökmüş bir halde göreceksin; her toplum kendi hesabını (görmeye) çağrılacak: "Bugün yapa geldiğiniz her şeyin karşılığını bulacaksınız. 29 İşte bunlar Bizdeki kayıtlar; aleyhinize (de) olsa tüm gerçeği size o anlatır: çünkü Biz, yaptığınız her şeyi vaktiyle kayda geçirmiştik."

30 Öte yandan, iman eden ve erdemli davrananlara gelince: Rableri onları rahmetine nail edecektir: Bu, işte budur göz kamaştırıcı zafer!

31 İnkarda direnenler var ya! (Onlara şöyle denilecek): "Mesajlarım size tebliğ edilmemiş miydi? Aksine (edilmişti), ama siz küstahça böbürlenmiş ve günahkâr bir toplum olmayı yeğlemiştiniz. 32 Size ne zaman, "Bakın, Allah'ın vaadi gerçekleşecektir ve Son Saat asla kuşku kaldırmaz!" denilmişse, siz şu cevabı vermiştiniz: "Bilmiyoruz, 'Son Saat' nedir? Ne ki biz onun bir zandan ibaret olduğunu sanıyoruz ve biz (bu konuda) ikna olmuş değiliz."[31]

---

dir. Zamana taptığına dair bir bilgiye sahip olmadığımız bir kısım Mekkelilerin tasavvurunda zaman, varoluşun tek makul açıklamasıdır. Materyalistin maddeye yüklediği anlamı, bu akıl zamana yükler. Bu söylemin temelinde yaratılışın tesadüf olduğu düşüncesi yatar. Bu akıl Allah'ın varlığını değil ama O'nun zamana müdahil oluşunu ifade eden Rububiyyetini inkâr etmiş, onun yerine 'mutlak' zamanı (*dehr*) ikame etmiş görünmektedir. (Bu düşüncenin nüzul dönemindeki temsilcilerine dair bir açıklama bkz. 47/Nebe': 3, not 4.)

27 Bu âyet mücerret inkârın içi boş önyargılara dayandığının delilidir.

28 "Âhiret varsa babamı getir" diyen akıl, âhireti dünyada arayan şaşkın akıldır.

29 Âhiret kaçınılmazdır; zira seçim iradenin, ödül ve ceza seçimin kaçınılmaz bir sonucudur.

30 Böyleleri zaten kaybetmiştir; zira anlamsız olarak gördüğü hayat için ödül beklemesi abes kaçardı.

31 Hepsi de müşrik olmakla birlikte, 24-25. âyetlerde ele alınan "malum tipler" ile bu âyette ele alınan tiplerin âhirete bakışları aynı olmasa gerektir. Zaten bu farka Kur'an'da dikkat çekilir: "Ki onlar o (haber) hakkında farklı düşünüyorlar" (47/Nebe': 3). İşte müşrikler arasında âhiretin varlığına ilişkin yaklaşımdaki farkı burada görüyoruz. 24-25. âyetlerde sözü edilenler, sayıları bir düzine civarında olan, kaynağı karanlık ve karışık ilkel bir materyalizm olarak yorumlayabileceğimiz, Allah'ı kabul eden fakat Allah'ın hayata müdahalesini reddeden, âhireti ise tümden inkâr eden nihilist ve "dehri" kodamanlardı. Bunlar "zamana" (dehr) tanrı rolü yüklüyorlar, tüm kevn ve fesad (oluş ve bozuluş) yasalarını "dehr" adını verdikleri bu mevhum ilâhın (!) eline veriyorlardı (24. âyete bkz). Bize göre, 24-25. âyetlerde sözkonusu olanlar âhireti tümden inkâr eden ve her şeyi "kör zamanın kısır döngüsüne" (*dehr*) bağlayan Mekkeli seçkinler, burada sözkonusu olanlar ise âhiret konusunda biline-

33 Onların yaptığı kötülükler (o gün gelince) ayan açık ortaya serilecek ve alay edip durdukları gerçek kendilerini perişan edecektir.[32]

34 Ve onlara denilecek ki: "Siz yüzleşeceğiniz bu günü (*dünyada*) nasıl unuttunuzsa, biz de sizi (âhirette) öyle unutulmaya terk edeceğiz: nihayet varış yeriniz ateştir, size yardım eden hiç kimse de olmayacaktır. 35 Durum işte böyle vahimdir; çünkü siz Allah'ın mesajlarını alay konusu ettiniz, zira dünya hayatı sizi fena halde aldatmıştı."[33]

İşte bu yüzden o gün ne oradan çıkarılacaklar ve ne de bir şey istemeye izin verilecek.

36 HAMD göklerin ve yerin Rabbi olan Allah'a mahsustur; âlemlerin Rabbine...

37 Göklerde ve yerde erişilmez büyüklük Ona mahsustur: zira O'dur mutlak üstün ve yüce olan, her hükmünde tam isabet kaydeden sadece O'dur.[34]

---

mezci bir tereddüde sahip olan geniş kitlelerdir (69/Yûnus: 18, not 30 ve 47/Nebe': 3, not 4).

32 İlâhî talimatların görünen sebeplerinin altında yatan gerçek sebepler bu talimatların "âhireti"dirler. Talimatların âhiretlerini, ancak âhirette göreceğiz. O zaman Allah'ın bize olan rahmetinin büyüklüğüne ve bizi korumadaki titizliğinin hikmetine şahit olacağız. Eğer "Orada göreceğimize burada görsek olmaz mıydı?" diye sorulacak olursa, cevabımız şöyle olur: Görseydik ölürdük, onun için ölünce göreceğiz. Zaten hayatın imtihan olması da bunu gerektirir.

33 Dünya sizi değil, siz kendinizi aldattınız; sonuçta peşin yalanı vâdeli gerçeğe tercih ettiniz.

34 İman ve tasdik ettik ya Rab! İnsana şeref olarak Sana kul olmak yeter!

AHKÂF SÛRESİ

Nüzûl: 86
Mushaf: 46

Ahkâf sûresi, "kum tepeleri" anlamına gelen ***Ahkâf*** adını 21. âyetinden alır. Kelime, Kur'an'da sadece bu sûrede geçer. Sûrenin, tüm hadis ve Kur'an edebiyatında anıldığı ilk ve tek ismi budur.

Mekke'de nâzil olmuştur. Bazı âyetlerinin Medine'de nâzil olduğu tezini En'âm sûresinin girişinde uyguladığımız kriterler doğrulamaz. Mushaf'taki sıralaması nüzul sıralamasıyla aynı olan yedi sûrelik ***Hâ-Mîm*** ailesinin sonuncusudur. İlk tertiplerde Câsiye-Zâriyât arasında yer alır. Sûrenin 29-32. âyetlerinde cinlerden söz edilir. Bu olay Taif dönüşü vuku bulmuştur. Rasulullah'ın Taif'e gidişi ilgili kaynaklarda hicretten önceki üçüncü yıla tarihlendirilir. Yine sûrenin 15. âyeti, İsra: 23-24 ve Lokman: 14-15'te işlenen ebeveyn-evlat ilişkisinin bir devamı niteliğindedir. Ferrâ, 9. âyeti Kureyş'in suikast planları bağlamında ele alır. Bütün bunlar sûrenin, ailenin diğer üyeleri gibi 12. yıla tarihlendirilmesini teyit eder.

Sûre konu itibarıyla kardeşleriyle benzerlik arzeder. Yine onlar gibi içerik bütünlüğüne sahiptir. İlâhî bir inşa projesi olan vahyin kaynağı, değeri ve ona iman üzerinde durur. Onu inkâr eden aklın açmaz ve sefaletinden örnekler verir. Bunların en anlaşılmaz olanı, kendisine iman telkin eden ana babanın evlat tarafından terslenmesidir (15-20). Zımnen; insanlığı bir baba şefkatiyle imana davet eden Allah Rasulü'nü reddetmenin en büyük nankörlük olduğu dile getirilir. 40 yaşın insanın olgunluk yaşı olduğunu ifade eden âyet bu sûrede yer alır (15).

Haddini aşmanın kendi kendini nasıl yıkıma götürdüğünün örnekleri, helâke uğrayan geçmiş toplumlar üzerinden sunulur. Bir tek Allah'a kulluktan kaçınanların, birçok sahte tanrı icat edecek bir zaafa nasıl duçar oldukları anlatılır (21-28). Söz dinleyen ve söz dinlemeyenlerin farklı tavır ve akıbetleri dile getirilir (29-34). Söz dinlemeyip hayatını harcayanlar, kendi ömürlerini kendi elleriyle manen nasıl kısalttıklarını âhirette anlayacaklardır. Elleriyle anlamsızlaştırdıkları hayatları bereketsiz bir hayattır. Öyle ki, âhirette bütün bir ömrü "sadece gündüzün tek bir saati kadar" kısa yaşamış gibi hissedeceklerdir (35).

Kûfe sayımına göre 35, diğerlerine göre 34 âyettir. Farklılık ***Hâ-Mîm*** harflerinin ayrı bir âyet olup olmadığıyla ilişkilidir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Hâ-Mîm*![1]

2 BU kitabın indirilişi, her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet sahibi Allah katındandır.[2]

3 Biz gökleri, yeri ve o ikisi arasındakileri, ancak gerçek bir anlam ve amaç[3] uğruna -ama sınırlı bir süreliğine yarattık;[4] ne ki inkâr eden kimseler uyarıldıkları hakikatten yüz çeviriyorlar.[5]

4 De ki: "Allah'ın astlarından kabul edip de dua ettiğiniz kimselere hiç göz attınız mı?[6] Gösterin bana, onlar yeryüzünün neresinde neyi yaratmışlar? Yoksa onların gökler(in yötetimin)de bir payı mı var? Hadi, bundan önce (inmiş) ilâhî bir kelam veya bir bilgi notu[7] getirin bana, eğer iddianızda samimiyseniz!

5 Allah'ı bırakıp da, Kıyamet Günü'ne kadar (duaya) karşılık veremeyecek kimselere, dahası kendisine dua edildiğinin dâhi farkında olmayan kimselere yalvarıp yakarandan daha şaşkın ve sapkın biri olabilir mi?

6 Bütün insanlar toplandıkları zaman, (tapınılan kimseler) berikilere can düşman olacaklar ve onların tapınmalarını ısrarla reddedecekler.

7 Evet ne zaman âyetlerimiz onlara bütün açıklığıyla tebliğ edildiyse, inkâr eden kimseler ayaklarına kadar gelen hakikat için "Bu etkili bir sihirdir!" dediler.[8]

8 Yoksa "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar?

De ki: "Eğer onu ben uydurmuş olsaydım, Allah'tan bana gelecek hiçbir (cezayı) başımdan savamazdınız. (Allah) öksesine düştüğünüz bu iftiranın nedenini bilmektedir; benimle sizin aramızda şahit olarak O yeter: iyi ki O mutlak bağış sahibidir, sonsuz merhamet kaynağıdır.[9]

---

1 *Mukatta'ât* hakkında ayrıntılı bir tahlil için iniş sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem: 1, not 1'e bakınız.

2 Krş. 42/Fâtır: 2, not 5; 39/Yâsîn: 2, not 2.

3 *Bi'l-hakk*'ın bu anlamı için bkz. 79/Enbiya: 18, not 19. Bir önceki süreye atıf: "yaşarız ve ölürüz; bizi sadece zaman yok eder" (85/Câsiye: 24).

4 *Ecelin musemmen*, lafzen sınırlı bir süreyi ifade etse de, belirsiz gelmesi hasebiyle bu süreyi kimsenin bilemeyeceğine delalet eder (Bkz: 70/Hûd: 3, not 7). Zımnen: Yaratılmış olan sonludur, sonsuzluk Allah'a mahsustur.

5 Şirkin temelinde yatan Allah'ın müdahil olmadığı alan fikri, hayatın anlamlı ve amaçlılığını zımni inkâr anlamına gelmektedir. Bu da maddeyi tanrılaştırıp onu sonsuz ilan eden bir sapmaya yol açmaktadır.

6 *Dûn*, hem "aşağı" hem de "yakın" anlamına gelir. Allah'a izafetle kullanıldığı her yerde, şirk koşan aklın, Allah ile şirk koştuğu kişi ve nesneler arasında "ast-üst" hiyerarşisi olduğu yönündeki saplantısını ifşa eder.

7 Veya: "Bir bilgi kırıntısı" (Ferrâ).

8 "Etkili", *mubîn*'in bu bağlamdaki en uygun karşılığıdır. Âyetleri sihir saymakla ilgili bkz. 83/Zuhruf: 30. Bu âyette *sihr* ile *hakk* birbirinin karşıtı olarak kullanılıyor. Şu halde *sihr*'in mânalarından biri de "gerçek olmayan"dır. Bu âyet, ilk inkârcı muhatapların vahyin gücünü tersinden itiraf ettiklerini gösterir. Zira, eğer etkilenmeselerdi "sihir" demezlerdi.

9 Bir yandan Peygamber'e yapılan büyük iftirayı -ki bu Allah'a da iftiradır- dile getirirken, öte yandan Allah'ın sonsuz merhametini hatırlatmak. "Ya Rab! Rahmetinin büyüklüğüne akıl sır ermez" demekten başka ne denir ki!

9 De ki: "Ben peygamberlerin ilki değilim;[10] kendime de size de ne yapılacağını asla bilmiyorum;[11] ben sadece bana vahyedileni izlerim ve ben sadece (vahyi) olduğu gibi beyan eden bir uyarıcıyım."[12]

10 De ki: "Düşünsenize bir: ya bu (mesaj) Allah katından gelmiş de buna rağmen siz onu inkâr ediyorsanız; üstelik İsrâiloğulları'ndan bir şahit kendi gibi birisinin[13] (gönderileceğine) şahitlik yapmış ve ona inanmışken, siz kalkıp küstahça başkaldırmışsanız? Unutmayın ki Allah haddini aşan bir topluma rehberliğini bahşetmez."[14]

11 Bir de, inkârda direnenler imanda sebat edenler için şöyle derler: "Eğer o (mesajda) bir hayır olsaydı, şunlar[15] ona bizden önce koşmazlardı." Bu söylemle amaçlarına ulaşamayınca da,[16] ister istemez şöyle diyecekler: "Bu kadim bir sahtekarlık türüdür."[17]

12 Ne ki bundan önce de (izleyeni inşa eden) önder bir özne[18] ve ilâhi bir rahmet olan Musa'nın kitabı vardı; ve bu

---

10 Veya: "Ben tûredi bir peygamber değilim". Yani: peygamberlik benimle başlamadı, ben bir zincirin halkasıyım; dolayısıyla söylediklerim de ilginç ya da hiç duyulmamış şeyler değil. İbn Abbas, Mücahid, Katade âyeti böyle anlamışlardır (Taberî). Sözün özü: Hakikat ne eskidir ne yenidir; eskimezdir.

11 Bu âyetin Rasulullah'ın şahsiyetini inşa edici rolünü şu rivayet güzel açıklar: Seçkin bir sahabi Medine'ye hicretinin ardından yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak konuk olduğu evde vefat eder. Evin sahibesi Ümmü'l-'Alâ "Allah sana rahmet etsin ey Ebu Sâib! Ben şahidim ki Allah sana kesinlikle ikram edecektir!" der. O sırada orada bulunan Rasulullah şu tepkiyi verir: "Ben Allah'ın elçisi olduğum halde vallahi yarın bana ne muamele edileceğini ben bile bilmiyorum" (Buhârî ve İbn Hanbel). Ferrâ bu âyeti, Kureyş'in Allah Rasulü'ne karşı suikast hazırlıkları bağlamında ele alır.

12 "Uyarıcı"nın sıfatı olan *mubîn*, şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "İşte sana bu uyarıcı vahyi indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın" (74/Nahl: 44). Ayrıca *beyyene* fiilinin "eksiksiz iletme, duyurma" anlamında kullanıldığı yerler için bkz. 94/Bakara: 159; 98/Âl-i İmran: 187; 108/Mâide: 15.

13 Eğer zamirin Hz. Peygamber'i gösterdiğini düşünürsek çeviri "onun gibi bir (peygamber)" olur, yok eğer vahyi gösterdiğini kabul edersek "onun gibi bir (mesaj)" olur. Zamirin üç muhtemel mercii içerisinden Hz. Musa'yı tercih edişimiz âyetin iç bağlamıyla uyumludur. Eski Ahid'deki kimi metinler de bunu tasdik eder: "Rabbiniz Allah aranızdan bir peygamber çıkaracaktır; sizin kardeşiniz, bana benzeyen"; ve "Ben onlar için senin kardeşlerin arasından sana benzeyen bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım" (*Tesniye* 18:15, 18). İnkarcı muhataplar bu tür meydan okumalara karşı çareyi toptan inkârda bulmuş olmalılar ki şöyle söyleyebiliyorlar: "Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmemiştir" (73/En'âm: 91). Bazı sahabilerin bu âyetle yıllar sonra Medine'de Müslüman olacak olan Abdullah b. Selam arasında ilişki kurmaları, âyeti bir "önceden haber verme" olarak gördükleri şeklinde anlaşılabilir.

14 *Zalimîn*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 79/Enbiya: 29, not 38.

15 Yani: Soylulara mensup olmayan sıradan insanlar.

16 Veya: "Onunla hidayete ulaşamayınca da".

17 Âyetin verdiği ders açıktır: Bir hakikatin istismarcılarını bahane ederek hakikate tavır koymak, istismarcıları istismar etmektir.

18 *İmam*'ın bu anlamı için bkz. 68/İsra: 71, not 94.

(Kur'an) da kendine kıyanları uyarmak ve iyilere[19] müjde vermek için (önceki vahiyleri) tasdik etmek üzere Arapça olarak indirilmiş ilâhi bir kelamdır. 13 Elbet "Rabbimiz Allah'tır" diyenler ve sonra da tahriklere aldırmadan emredilen yolda sabır ve sebatla yürüyenler[20] için, ne gelecek endişesi vardır, ne geçmiş korkusu;[21] 14 işte onlar cennetliktirler; yaptıklarının bir ödülü olarak orada daimi kalıcıdırlar.

15 BİZ insana anne babasına karşı iyi davranması talimatını ilettik: annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun taşınması ve sütten kesilmesi otuz ayı buldu.[22] Nihayet tam olgunluğa erişip kırk yaşına ulaştığında[23] "Rabbim!" der, "Bana ve ana babama sevk ettiğin nimetler için şükretmemi ve rızanı kazanacak iyi ve yararlı işler yapmamı nasip eyle; ve bana bağışladığın neslimi de iyilikte daim eyle: işte ben yüzümü Sana döndüm ve artık ben sana teslim olanlardan biriyim!"[24]

16 İşte bunlar, yaptıklarının en iyilerini kabul edip kötülüklerinin de üstünü çizeceğimiz kimselerdir: Verilmiş olan söze sadâkatin bir gereği olarak, cennet ehli arasındaki yerlerini alacaklar.

17 Ne ki, (kendisine imanı telkin eden) ana babasına "İkinize de yuh olsun! Ne yani, benden önce bunca nesil gelip geçtiği halde (hiç biri dirilmemişken) bana diriltileceğimi mi söylüyorsunuz?" diye çıkışan da var.[25] Ana-baba da Allah'ın yardımına sığınarak (şöyle der): "Yazıklar olsun sana! Şuna kesinlikle inan ki, Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecektir." Bunun üzerine şöyle der: "Bunlar eskilerin masallarından başka bir şey değildir."[26]

---

19 Allah Rasulü'nün beyanıyla: "Allah'ı görür gibi davrananlara" (Krş: 94/Bakara: 58).

20 Yani: "Bilginin zirvesi olan *tevhid* ile eylemin zirvesi olan *istikamet*'i birleştirenler". İstikamet için bkz. 82/Şûrâ: 15.

21 *Havf* ve *huzn* için bkz. 94/Bakara: 38, not 68 ve 69/Yûnus: 62, not 83.

22 Anneliğin Allah katındaki değerine atıf. Krş. 68/İsra: 23-24, 75/Lokman: 14-15, ilgili notlar. Emzirme süresini 24 ay olarak bildiren Lokman 14 ile birlikte düşünüldüğünde, vahiy gebeliğin son altı ayında cenine *nefs* adını vermektedir. Mürselât 23'te de belirtildiği gibi belirlenen kesin süre olan 266 günden altı ay çıktığında 86 gün kalmaktadır. Gebeliğin ilk 86 gününe vahiy daha başka isimler vermektedir (Bkz: 91/Hac: 5 ve 80/Mü'minûn: 14).

23 Bu âyet, kendisinden önce inmiş şu âyetin tefsiri gibi okunabilir: "Size, aklını başına almaya gönüllü birine yetecek kadar uzun bir ömür vermemiş miydik?" (42/Fâtır: 37) Hz. Musa ve Hz. Peygamber'e vahyin 40 yaşında gelmiş olması da bir tesadüf olmasa gerek. Nasıl ki bedenin olgunluk yaşı 23 ise, aklın olgunluk yaşı 33, kalbin olgunluk yaşı da 40 sayılmıştır.

24 Duanın üç unsuru veriliyor: 1) Nimete şükredecek bir bilinç, 2) bu bilince uygun eylemler, 3) kişinin öldükten sonra yaşayan ameli sayılan iyi nesiller.

25 Bu âyetin Hz. Ebubekir'in henüz Müslüman olmamış olan oğlu Abdurrahmân hakkında indiği görüşü doğru değildir. Âyet cins içindir (*billezi kâle*) ve bir sonraki âyetin girişindeki "işte onlar" çoğul ibaresi âyetin bir şahsa atfedilemeyeceğinin delilidir (Krş: Ebu Hayyan).

26 Zımnen: Engin şefkat ve merhametiyle insanların mânevî babası olan Peygamber'in davetini reddetmek, anne babaya nankörlükten bin kat daha beter bir cürümdür.

18 İşte onlar, haklarında ilâhi yasanın gerçekleştiği kimselerdir;[27] kendilerinden önce geçip gitmiş görünür görünmez-bilinir bilinmez iradeli varlıklara dahil olmuşlardır:[28] Şüphesiz kaybeden de onlar olacaktır. 19 Her birinin yaptıklarıyla uyumlu bir derecesi bulunacaktır: sonuçta[29] onlar yaptıklarının karşılığını eksiksiz alacaklar ve kendilerine asla haksızlık edilmeyecektir.

20 İşte inkârda ısrar edenlerin ateşe takdim edilecekleri o gün (denilecek ki): "Siz sahip olduğunuz tüm güzellikleri bu dünya hayatında tükettiniz ve onları kısa vâdeli bir hazza dönüştürdünüz. Artık bu gün yeryüzünde haksız yere küstahça böbürlendiğiniz[30] ve yoldan çıktığınız için onur kırıcı bir cezaya çarptırılacaksınız.

21 VE 'Âd kavminin soydaşı[31] (Hûd'u) hatırla! Hani o, şu kum tepeleri arasında yaşamış olan kavmi –ki ondan önce de sonra da nice uyarıcılar gelip geçmişti-[32] şöyle uyarmıştı: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! Aksi halde ben dehşet verici bir günün azabına uğramanızdan korkarım!"

22 Onlar da: "Sen bizi ilâhlarımızdan soğutmak için mi geldin? Eğer sözüne sadıksan, haydi tehdit ettiğin şeyi getir!" dediler.

23 O, "Kesin bilgi Allah katındadır; ve ben sadece bana verilen mesajı size iletiyorum; şu da var ki ben, sizi kendini bilmez[33] bir toplum olarak görüyorum" dedi.[34]

24 Derken, yüklü bir bulutun vadilerine doğru yaklaştığını gördüler ve "Bu bize yağmur getiren bir buluttur" dediler; aksine o gelmesini acele istedikleri şeydi: içinde acıklı bir azabı barındıran bir belâ rüzgarı. 25 Rabbinin emriyle her şeyi yerle bir etti: nihayet, (harap olmuş) haneleri dışında gözle görülen hiçbir şey kalmadı. Biz, günaha gömülen bir toplumu işte böyle cezalandırırız.

26 Doğrusu onlara orada, size burada vermediğimiz kadar güç ve kudret vermiştik. Onları da işitme, görme ve akletme yetileriyle donatmıştık. Ne var ki işitme, görme ve akletme yetileri başlarından belâyı savmaya yetmedi; çünkü onlar Allah'ın mesajlarını bile bile inkâr etmiştiler: nihayet alay ettikleri şey onları çepeçevre kuşatıp yok etti.[35]

27 Doğrusu, çevrenizdeki ülkelerden bir çoğunu da (işte böyle) yok ettik; ama (ondan önce) belki vazgeçerler diye mesajlarımızı çok boyutlu olarak açıklamıştık.

---

27 "Onlar", yani inkârcı aklın "benden önce bunca nesil gelip geçti" sözüyle kastettikleri. "İlâhi yasa" diye çevirdiğimiz "malum söz", ölüm yasası olarak anlaşılabilir (Krş: Ferrâ).

28 *el-Cinn* ve *el-ins*'i çevirimiz için bkz. 73/En'âm: 112 not 93.

29 *Lâm*'ın "akıbet" vurgusuna dayanarak.

30 Zımnen: Kendi kendisine dâhi yetmeyen insanın, başkalarına da yettiğini sanma yanılgısı.

31 Krş. 11/Fecr: 6, not 9.

32 Veya: "mazi ve istikballerine dair gelip geçmiş uyarıları görerek".

33 Veya: "kendine yabancılaşmış". Gerekçesi için bkz. 98/Âl-i İmran: 154, not 129 ve 56/A'râf: 199, not 161.

34 Kendi batıl inancı için delile ihtiyaç duymayanın, hakka inanandan delil istemesi kendini bilmezliğin daniskasıdır.

35 *Hâka bihim* için bkz. 70/Hûd: 8, not 18.

28 Bari Allah dışında ilâhlık yakıştırdıkları, kendilerini O'na yaklaştırsınlar diye yardım etselerdi ya! Ne gezer! Onları tanımadılar bile: Bu onların kendi uydurdukları şeylerle kendilerini kandırmalarının sonucuydu.[36]

29 BİR ZAMANLAR, cinlerden[37] bir gurubu Kur'an dinlesinler diye sana yönlendirmiştik. Nihayet o (vahye) kavuşur kavuşmaz "Sükunetle dinleyin!" demişler, (okuma) biter bitmez de kendi toplumlarının yanına uyarıcılar olarak dönmüşlerdi.[38]

30 Onlar "Ey kavmimiz!" dediler, "Biz Musa'dan sonra indirilen ve kendisinden önceki vahyi tasdik eden bir ilâhî mesaj dinledik: o vahiy (kendisine uyanı) hakikate ve dosdoğru bir yola yöneltiyor. 31 Ey kavmimiz! Allah'ın davetine icâbet edin ve O'na iman edin (ki), günahlarınızın üzerini çizip sizi bağışlasın ve sizi elim bir azaptan korusun! 32 Ama kim Allah'ın davetine icâbet etmezse, asla O'nu yeryüzünde atlatmış olmaz; ve ona (Allah)tan başka hiçbir dostun yararı dokunmaz: böyleleri fark edilir bir sapıklığın göbeğine düşerler.

33 ONLAR[39] Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını görmezler ve bütün bunları yaratanın, kudretiyle ölüye hayat vermekte asla zorlanmayacağını anlamazlar mı? Yoo! Elbet O her şeye güç yetirendir.[40]

34 Ve hakikati inkâr eden kimselere ateşe takdim olunurken, "Ne yani, bu da mı gerçek değil?" (denileceği) gün, onlar şöyle cevap verecekler: "Rabbimize andolsun ki (bu hakikatin ta kendisidir)!"

(Allah) buyuracak: "Haydi, hakikati inkârınıza karşılık tadın malum azabı!"

35 BUNDAN böyle (ey muhatap), elçilerden kararlılık ve direnç sahibi olanların yaptığı gibi sen de dirençle göğüs ger! Acele ile onların işinin bitirilmesini isteme! (Nasıl olsa) onlar vaad edilen o günü

---

36 Casiye (45) sûresinin 7. âyetindeki *effâk*'e düştüğümüz nota bkz.

37 Krş. 18. âyet. Karşıtı olan *ins*'le birlikte gelmediği bu gibi yerlerde "uzak, tanınıp bilinmeyen varlıklar" anlamına gelir. Cin hakkında bkz. 56/A'râf: 179, not 144; nüzul ortamının cin tasavvuru hakkında bkz. 76/Sebe': 12, not 19.

38 Olay kaynaklarda çok farklı ve yer yer çelişkili rivayetlerle yer almıştır. Kimi kaynaklara göre, Rasulullah'ın Taif dönüşü Nahle vadisinde, gecenin bir vaktinde namazda Kur'an okurken gerçekleşmiştir (İbn Kesir). Bazı rivayetlerde Rasulullah'ın bu "görünmez" veya "uzak" varlıkların oradaki varlığından vahiy gelinceye kadar haberdar olmadığı, onları görmediği kaydedilir (Buhârî ve Tirmizî). Aynı kaynaklarda bunların Yahudi dinine mensup Yemen taraflarında bir şehir olan Nasîbeyn cinleri olduğu ifade edilir. Bu âyetler, insan ve cinlere kendilerinden elçi gönderildiğini ifade eden En'âm 130 ve ilk inkârcı muhatapların cin tasavvurunu aktaran Sebe' 41 ışığında anlaşılmalıdır (Sebe': 41'in 59 nolu notuna bkz). Cin sûresinde daha ayrıntılı yer alan bu sıra dışı olay, bir teselli armağanı olarak görülmelidir. Mesajı açıktır: Eğer sana inen vahyi yakınların dinlemezse, Rabbin onu dinleyecek birilerini ta uzaklardan da olsa bulup sana yönlendirir.

39 Yani 17. âyetteki yeniden dirilişe inanmayanlar. Böylece konu 20. âyetten sonra ara verilen asli mecrasına yeniden döndü.

40 Zımnen: Bu nasıl bir çelişkidir ki, bir yandan Allah'ın yaratıcı olduğuna inanacaksın, öte yandan O'nun yarattıklarının hayatına müdahil olma hakkını reddedeceksiniz?

görünce, kendilerini gündüzün tek bir saati dışında sanki dünyada hiç yaşamamış (sayacaklar).[41]

Duyurumuz işte budur: Şu halde, hiç sorumsuzca davranan bir toplumdan başkası helâk edilir mi?[42]

41 Hayatı ulvi anlam ve amacından soyutlayanlar, ömürlerini kendi elleriyle kısalttıklarını ancak âhirette fark edecekler. Bu, işte böylesine kısa ve bereketi kaçmış bir ömürdür. Hayatı Allahlı ve anlamlı yaşamakla tersi arasındaki farktır bu! [Krş: 12/Kadr: 3, not 7, ayrıca bkz. 80/Mü'minûn: 113; 86/Ahkâf: 35; 48/Nâzi'ât: 46].

42 *Fâsikûn*'a verdiğimiz bu anlam için bkz. 114/Tevbe: 24, not 28.

ZÂRİYÂT SÛRESİ

Nüzûl: 87
Mushaf: 51

Adını ilk âyetindeki *zâriyât* sıfatından alır. Kelime bu formla Kur'an'da sadece burada yer alır. Tirmizî *Cami*'inde *Zâriyât* olarak, Buhârî ise *ve'z-zâriyât* olarak anar.

Sûre Mekke'de inmiştir. Tüm tertiplerde *hâ-mîm* serisinin sonuncusu olan Ahkaf'ın peşinden geldiğine göre, sûreyi Hicret'in hemen öncesine, 12. yıla yerleştirebiliriz.

Sûrenin ana fikri, insanın ve onu kuşatan tabiat ve eko sistemin anlam ve amaçtan yoksun olmadığı gerçeğidir. Bu ana fikir, sûrenin giriş kısmında (1-4, 7, 20-22) ve hassaten 56 ve 57. âyetlerinde açıkça kendini gösterir. Bu ana fikrin de eksenini yeniden diriliş ve ilâhi yargı oluşturur (5-6, 8-14). Yeniden dirilişin gerçekliği çarpıcı bir örnekle vurgulanır: "konuşma yeteneğine sahip olmanız kadar gerçektir" (23).

Her peygamber gibi Allah Rasulü de insanları ahirete imana çağırmıştır. Bu çağrının sahibine yönelik itirazlara cevabı vahiy vermiştir. Sûre, bu hakikati geçmişte inkâr eden toplumların helâkini gündeme taşınır. Lût Kavmi'nin helâki bağlamında ele alınan Hz. İbrahim'in kıssası ve Firavun ordusunun helâki bağlamında ele alınan Musa kıssası bu cümledendir. Yine 'Âd, Semud ve Nûh kavimleri söz konusu helâk bağlamında aktarılır.

Kendi gerçeğinden kaçmaya çalışan herkese gösterilen tek açık adres vardır: "Allah'a kaçınız!" (50) İnsanoğlu bu kaçınılmaz kaçışı bir sığınışa çevirmek istiyorsa, yalnız O'na kul olmalı ve kulluğu bütün bir hayatın ekseni bilmelidir: "Ben cinleri ve insanları, yalnızca Bana kulluk etsinler diye yarattım" (56). Yani görünür görünmez hiçbir iradeli varlık, bir anlam ve amaçtan yoksun yaratılmamıştır. Dışımızdaki dünyanın yaratılış amacını işleyen sûrenin sonu girişle çarpıcı bir uyum arzeder. İlk âyetlerdeki dramatik üslûpsa, akıllara kazınmış bir belgesel tadındadır.

Sûrenin hayranlık verici belagatı, Kur'an'ın kitaplara sığmayacak hakikatleri satırlara nasıl sığdırdığının olağanüstü bir örneğini teşkil eder. Tek bir pasajda bir çok unsuru bir arada görürüz: Tümdengelim, tümevarım ve kıyas; teklif, teşvik, tahrik, temsil, tehdit, tekdir, tebşir, takdir, taziz, telmih, tasrih, tavzih, teşrih, tafsil, tamik, tevil ve tefsir yöntemlerinin hepsini kullanır. Sadece ilk pasaj buna örnek olarak yeter.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İNDİĞİ yerden toz kaldırarak (hidayeti gönüllere) saçan;[1]

2 bir o kadar da ağır mı ağır bir (mana) yükü taşıyan;[2]

3 buna karşın, kolayca aktığı (kalpleri) fetheden;

4 ve emr(-i ilâhiyi hayata) paylaştıran (vahiy) şahit olsun![3]

5 Hiç tartışmasız, size vaad edilmiş olan elbet doğrudur; 6 ve Hesap (Günü) mutlaka gelecektir.

7 ŞAHİT OLSUN hareketli ve çok katmanlı yollarla donatılmış (olarak görünen)[4] gök: 8 Elbet siz, (inanç hususunda) gerçekten de farklı görüşlerdesiniz;[5] 9 savrulanlar, kendi aleyhine savrulurlar![6]

10 Kahrolsun keyfi yargılarını kesin gerçek gibi pazarlayanlar;[7] 11 ki onlar, gömüldükleri bataklıkta debelenen gafillerdir;[8] 12 "Hesap Günü ne zamanmış bakayım?" diye söylenenlerdir.

13 Onlar o gün ateşte azap görecekler;[9] 14 (ve) onlara "Azabınızı tadın!" denilecek; "İşte bu, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir!"

---

1 *Zâriyât*; "toplu bir şeyi yere düşmesi için havaya atmak" anlamındaki *zerv*'den. Bu ve müteakip üç âyetteki sıfatların nitelediği isim veya isimler belirtilmemiştir. Âyetlerin birbirine *fâ* ile bağlanması, nitelenen isimlerin mahiyetinin aynı olduğunu gösterir. Hz. Ali'ye atfedilen *zâriyât* sıfatının "rüzgar"ı nitelediği yorumu sonrakiler tarafından da kabul görmüştür. Nitelenen ismin "melekler" veya "silahlar" olduğu yorumu da yapılmıştır (Krş: Elmalılı). Bizce hepsi de mevsufsuz sıfatlarla başlayan Saffat, Murselat, Adiyat ve Nazi'at süreleri gibi bu sûrenin girişi de vahiyle ilişkilidir. "Yere saçılan" (*zerv*) vahiydir. 2. âyetteki "ağır yük" âyetlerin taşıdığı "mana"dır. 3. âyet vahyin ağırlığına rağmen yürekleri kolayca teslim almasına delalet eder. Yeminin cevabı olan 5 ve 6. âyetlerde konu Hesap Günü'ne getirilip bağlanmaktadır. Rüzgar ile Hesap Günü arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Oysa ki âyetler birbirine *fâ* ile bağlandığı için pasajın konusu tek olmak durumundadır. İşbu sebeple, ilk dört âyetteki sıfatların vahyi nitelediği kanaatindeyiz.

2 Vahiy, Kur'an tarafından "ağır söz" (3/Müzzemmil: 5) olarak nitelendirilmiştir.

3 Bu sûredeki *emr* ile Kadr sûresindeki *emr* arasında bir ilişki vardır. Bu *emr* ile insan idrakini aşan "emir âlemi" kastediliyorsa, vahyin kaynağını, "yönetim, iş" kastediliyorsa vahyin hedefi olan "hayatın farklı alanlarını" ifade eder. Her iki halde de vahiy "taksim edilmiş"tir. *Emr*'in eşyadaki nedensellik yasasına tekabül eden kullanımı için bkz. 81/Fussilet: 12, not 19.

4 İnsanların yol gibi tasavvur ettiği yıldız ve gökadaların oluşturduğu görüntü (*Müfredât*).

5 Zımnen: Eğer Allah'ın yol göstermesi olmasaydı, insan sayısınca din olması mukadderdi. Özellikle de ahiret inancı konusunda, reenkarnasyon, ruh göçü, inkâr, yarı inkâr vs. gibi.

6 Veya: "istikametten sapan yalana sürüklenir". Zımnen: Ahiretin varlığı, mantıken zorunlu bir sonuçtur; çünkü hayatın amaçlılığı ve anlamlılığı böyle bir sonucu gerekli kılar. Her savrulmanın nasılsa bir mazereti vardır. Fakat bunların hiçbiri savrulmayı mazur kılmaz. Burada dile gelen savrulmanın temel sebebi, akidedeki köksüzlüktür.

7 Yani: "spekülasyoncular". Zımnen: Keyfi yargılarını vahyin yerine koyanlar.

8 *Sâhûn*, "kendini unutanlar", "kendini kaybedenlerdir".

9 Veya: "Onlar o gün ateşte saflaştırılacaklar"; ya da "terbiye edilecekler"; yahut "sınanacaklar" (Tercihimiz için bkz. 108/Mâide: 41, not 43).

15 Ne var ki sorumlu davrananlar,[10] akıl sır ermez cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar; 16 Rablerinin kendileri için takdir ettiğini (derin bir şükranla) alarak;[11] çünkü onlar, zaten daha önce de iyilerdendi: 17 gecenin az bir kısmında uyurlardı,[12] 18 ve seher vakitlerinde ta yürekten Allah'a yalvarırlardı,[13] 19 servetlerinde, isteyebilen ve isteyemeyen muhtaçların da bir payı vardı.[14]

20 YERYÜZÜNDE, gönülden inanmış olanların (şahit olduğu) ilâhi işaretler vardır; 21 tıpkı sizin kendi varlığınızda olduğu (gibi):[15] bunları görmüyor musunuz? 22 Gökyüzünde ise (maddî manevî) rızkınızın ve size vaad edilen şeylerin (kaynağı) vardır:[16] 23 Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, bu (yeniden diriliş) en az(ından) sizin konuşma yeteneğiniz kadar gerçektir.[17]

---

10 *Muttaki*, aklı en gelişmiş kimsedir. Çünkü takvâ, dikkatin sürekli Allah üzerinde yoğunlaşma halidir. Kişinin aklının ölçüsü, dikkatinin süresiyle orantılıdır. Takvâ'nın birine isim olması, onun dikkatini bir ömür aşkın varlık olan Allah'ta yoğunlaştırmasıdır.

11 Yani: "Rablerinden razı olarak". Krş. "Rabbine, O'ndan razı olmuş ve O'nu razı etmiş olarak dön!" (11/Fecr: 28)

12 Veya iki ayrı cümle ve *mâ*'nın olumsuzluk mânasıyla: "çok azınlıktılar, gece uykusundan geçmişlerdi". Zımnen: Uykunun denetimine girmek yerine, uykuyu denetim altına alırlardı.

13 *Eshâr*, (t. *sehar, sehr, suhr*) şafakla gündoğumu arasındaki vakit. *Sehar* ve *suhr, lubb*'e yakın anlamda "kalp" ya da "kalbin özü, içi" anlamına gelir (*Lisân*). Kelimenin *sihr* ile aynı kökten gelmesi tesadüf değil. Çünkü seher vakti, uykunun insanı teslim aldığı, en çok büyülendiği vakittir. Uykunun büyüsünü bozanlar müjdelenmektedir.

14 İnsan olması şart değil; ihtiyacını dile getiremeyen bütün canlıları kapsar (Râzî).

15 Yeryüzü kitap, insan kitaptır. Şu halde Kur'an, fiili vahiy olan insana inmiş sözlü vahiydir.

16 Yani: "Rızık veya belanız", ya da "saadet veya felaket haberleriniz gökten geliyor". Sondaki "size vaad edilen şeyler" ile, ahiret ve daha özelde cennet ve cehennem anlaşılmıştır. Vaad hem tehdit hem ödüle delalet eder. Maddî rızkınız sudan, mânevî rızkınız vahiyden. Bu bağlamda tehdide delalet ettiğini, 24-46 arasındaki helâk kıssalarından yola çıkarak söyleyebiliriz.

17 20. âyetteki "yeryüzü" 22. âyetteki "gökyüzü" ile birlikte bir karşıtlık oluşturur. 23. âyetle birlikte bu karşıtlıktan yola çıkarak, muhatabın, dünya-ahiret çiftine zihni intikali istenmektedir. Konuşma yeteneği ile yeniden diriliş arasında benzerlik kurulması, zımnen, "ahiretin gerçekliğini adınız gibi biliniz" mânasına gelir. Bu benzetmenin iki unsuru (ahiret ve konuşma yetisi) arasında farklı benzerlikler de kurulabilir: Nasıl ki, konuşma düşünme sürecinin kaçınılmaz sonucuysa, ahiret de yaşama sürecinin doğal sonucudur. Nasıl ki, kişisel düşüncelerimiz ve yargılarımız ifade kalıplarına dökülünce gerçek değerimizi ele veriyorsa; yaşama süreçlerinin son aşaması olan ahiret de, her birimizin gerçek değerini ortaya koyacaktır. Konuşma nasıl düşünmenin ahiriyse, yeniden diriliş de yaşamanın ahiridir. Nasıl ki, nesnelerin zihindeki tasavvurlarının aslı o nesnelerin fiziki varlıklarıysa, bu fiziki varlıkların aslı da öte âlemdeki hakikatlerdir. Pasajın başından itibaren alınırsa: Yer nasıl göksüz düşünülemezse, dünya da ahiretsiz düşünülemez. Yer içkin olanı gök aşkın olanı, yer maddî olanı gök mânevî olanı temsil eder. İnen yağmur nasıl bu hayat için kaçınılmazsa, inen vahiy de öbür hayat için kaçınılmaz.

24 İBRAHİM'İN, ilâhi ikrama mazhar olmuş konukları hakkındaki kıssa sana ulaştı mı?

25 Hani, (elçiler) İbrahim'in huzuruna girmişler ve "(Sana) selam olsun!"[18] demişlerdi de, o da, "(Size de) selam olsun!" demiş ve (içinden) "Bunlar tanımadık kimseler" diye geçirmişti[19]

26 Sonra, usulca ailesine yönelerek (kızartılmış) semiz bir buzağı getirmiş, 27 derhal[20] önlerine sunarak "Buyurmaz mısınız?" demişti.

28 Derken, onlardan yana içini bir korku ve endişe kapladı. "Endişeye mahal yok!" dediler ve ona sıra dışı bir bilgi ile[21] donatılmış bir oğlan çocuğu müjdelediler.

29 Bunun üzerine karısı ileri atıldı ve yüzüne vurarak "Kısır bir kocakarıdan ha!"[22] diye feryadı bastı.

30 "Öyle!.." dediler, "Rabbin buyurdu: şüphesiz O var ya, hikmet sahibi, her şeyi bilen O işte!

31 (İbrahim): "Peki ey Elçiler!" dedi, "Nedir bu olağandışı[23] ziyaretinizin (gerçek) sebebi?"

32 Onlar "Biz" dediler, "günaha gömülüp gitmiş bir topluma gönderildik ki, 33 onların üzerine (gökten) taşlaşmış balçık[24] yağdıralım; 34 kendini harcayanlara, senin Rabbinin katında hedefi belirlenmiş[25] (taşlar).

35 Derken mü'minlerden orada bulunanları çıkardık; 36 zaten orada bir hane dışında hiçbir müslüman bulamadık.[26]

37 Ve elem verici azaptan korkacak olan kimseler için orada bir işaret, bir mesaj bıraktık.

38 Aynı (mesaj) Musa kıssasında da var: Hani Biz onu açık ara muktedir kılan bir güçle Firavun'a göndermiştik.[27] 39 Fakat o iktidarına güvenerek (Musa'ya) karşı çıkmış, üstelik "O, ya bir büyücü ya da bir delidir" demişti. 40 Derken, Biz de onu ve ordusunu enseledik, hepsini denize döktük: o hâlâ kendi kendisini kınayadursun.[28]

41 Aynı (mesaj) 'Âd kıssasında da var: Hani onlara da köklerini kurutan bir fırtına göndermiştik. 42 (Bu fırtına) geçtiği yerde hiçbir şey bırakmadı, hepsini kül edip göğe savurdu.

---

18 Krş. 72/Hicr: 52, not 37 ve 70/Hûd: 69, not 83.

19 Bkz. 70/Hûd: 69.

20 İkramda sürat, cömertliğin kemalindendir.

21 Yani: "Peygamberlik bilgisiyle.." (*'İlm*'in tanımı için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75'in devamı).

22 Daha ayrıntılı bir ifade için bkz. 70/Hûd: 71-72.

23 *Hatb*'ın "büyük, önemli, esrarengiz" gibi yan anlamlarına dayanarak.

24 Krş. 70/Hûd: 82, not 98.

25 Yani: "Hedefe kilitlenmiş, güdümlü, adrese teslim taşlar" (Krş: 70/Hûd: 83). Bu taşlar, bölgede bolca bulunan ve bir bomba gibi yanan sülfür taşları olmalıdır. Allahu a'lem.

26 Nasıl ki Hucurât sûresinin 14. âyeti îman ile islâm kelimelerinin lugavî olarak eşanlamlı olmayacağının belgesi ise, Zariyat sûresinin 35 ve 36. âyetleri de bu iki kelimenin birbirinden tamamen kopuk olamayacağının belgesidir. İman-islâm, mü'min-müslim arasındaki ilişki biri olmadan diğeri tamamlanmış sayılmayan mülazemet ilişkisi olsa gerektir.

27 *Sultân* için bkz. 68/İsra: 65, not 88.

28 Veya: "Kınanacak işler yapan biriydi". Tercihimiz Firavun'un boğulurken sergilediği tavra dayanmaktadır (Bkz: 69/Yûnus: 90). *Mulîm, melûm*'dan farklı olarak, "kendisini kimse kınamasa da, kınanmayı hak eden" vurgusu taşır (Taberî).

43 Aynı (mesaj) Semud kıssasında da var: Hani onlara da "Bir süreliğine siz de safa sürün bakalım!" denilmişti. 44 Nitekim onlar Rablerinin emrine karşı gelmişlerdi: Ve onlar bön bön bakarken, bir (bela) yıldırımı kendilerini enseleyiverdi; 45 ne yerlerinden doğrulmaya, ne de kendilerini savunmaya mecal bulabildiler.

46 Daha önce de Nûh kavmi (helâk olmuştu): Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir kavimdiler.[29]

47 BÜTÜN bir göğü[30] kendi güç ve kudretimizle[31] Biz inşa ettik ve onu sürekli genişleten de Biziz.[32] 48 Yeri de Biz yayıp döşedik: Biz, ne muhteşem döşeyiciyiz.[33]

49 Her şeyi çift-zıt kutuplu[34] yarattık ki, öğüt ve ibret alabilesiniz.[35]

50 Şu halde (de ki): "Allah'a kaçınız! Şüphe yok ki ben O'nun katından size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. 51 Allah'la beraber, başka hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayınız! Elbette ben O'nun katından size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

52 İşte böyle! Onlardan öncekiler, kendilerine gelen her peygambere mutlaka "sihirbaz" ya da "mecnun"[36] dediler; 53 yoksa onlar bunu birbirlerine mi bulaştırdılar? Ama hayır, belli ki onlar (da bunlar da bizzat kendileri) Allah'a başkaldırmış azgın bir topluluktular.[37]

---

29 Lût kavmi pişirilmiş toprak ile, Nûh kavmi ve Firavun su ile, 'Âd kavmi rüzgar-hava ile, Semud kavmi ateş ile helâk edilmiştir. Toprak, su, hava ve ateş kadim hikmette maddî varlığın dört ana unsuru kabul edilir. Allah zulmü, her zaman görüp de mucize oluşunu fark etmediğimiz bu unsurlarla ortadan kaldırdı.

30 Bu bağlamda "gök" bütün uzayı ifade eder.

31 "El" anlamına gelen *yed*'in çoğulu olabilirse de *dâvûde ze'l-eyd*'de (55/Sâd: 17) olduğu gibi *te'yid*'in aslı olan "güç-kuvvet" anlamına da gelir. Aslında birbiriyle ilgilidir. *Te'yid*: el vermek, el atmak, yani desteklemek, elini güçlendirmek anlamına gelir.

32 Veya: "Buna güç yetiren de Biziz". Modern kozmolojinin "genişleyen evren" modelini teyit eden bir âyet. Tabiinden İbn Zeyd, müfessirlerden Râzî ve İbn Kesir âyeti böyle anlamışlardır (Taberî). Bu genişlemenin bir noktada büzüşme ve dürülmeye döneceği ile ilgili bkz. 79/Enbiya: 104. (Ayrıca ilk patlama için bkz. 79/Enbiya: 30 ve ilk yoğunlaşma için bkz. 81/Fussilet: 11.)

33 Veya: "Daha da güzelini döşeriz". Şimdi veya gelecekte daha güzel dünyalar var etme imâsı olarak da okunabilir. Yani, Âlemlerin Rabbi olan Allah âlemler var etmeyi sürdürecek ve onun yaratıcılığı sonsuzca sürecektir.

34 Zevceyn: 1) Zıtlara, 2) çiftlere-eşlere, 3) çeşitliliğe delalet eder. Zımnen: "Allah dışındaki her şey". Bkz. "Hiçbir şey O'na benzemez" (82/Şûrâ: 11).

35 Zımnen: "Düşünme faaliyeti mümkün olabilsin diye". Tıpkı dış dünyamız gibi iç dünyamız da çift-zıt kutupluluğa tabidir. *Âfâk* (dış dünyamızın uçsuz bucaksız ufukları) ve *enfus* (iç dünyamızın karanlık dehlizleri) karşıtlığı da buna dahildir (81/Fussilet: 53). İnsan tasavvuruna daha baştan bu çift-zıt kutupluluk yerleştirilmiştir. Eşya idrak alanımıza bu sayede girer ve mahiyeti bu sayede kavranır. İlâhî varlık bu kuralın dışında olduğu için, hiçbir zihin onu mahiyet olarak kavrayamaz. Allah çift-zıt kutuplardan oluşmuş bütün bir mahlukatın ötesinde tek aşkın hakikattir. Zâtının yaratılmış şuurlu varlıklar tarafından idrak edilmeyişinin sebeplerinden biri de budur.

36 *Mecnun*: "Deli" veya "cinlerin etkisi altına girmiş kişi". Cahiliyye insanı cinlerin insanı delirtecek güce sahip olduğunu düşünürlerdi.

37 Muhtemelen birbirlerinden haberdar değildiler. Fakat aynı tasavvurdan yola çıkarak benzer açılardan bakmaları, onların "akılları-

54 Artık onları kendi hallerine bırak, [sen kendi işine bak];[38] böyle yaptığın takdirde kınanacak değilsin. 55 Ama uyarmayı sürdür; en azından bu uyarının mü'minlere yararı olur!

56 Ben görünür-görünmez, bilinir-bilinmez tüm iradeli varlıkları sadece Bana kulluk etsinler diye yarattım.[39] 57 Onlardan ne bir rızık bekliyorum ne de beni beslemelerini: 58 çünkü Allah, evet, bütün rızıkları veren mutlak ve sınırsız güç ve kudret sahibi O'dur.[40]

59 Bakın, elbette kendilerine kıyanların payına düşen, [seleflerinin] payına düşenin aynısı olacaktır:[41] şu halde, [bu payı] acele istemelerine gerek yoktur.

60 İmdi, inkârda direnenlerin tehdit edildikleri o gün başlarına geleceklerden dolayı vay haline!

---

nı da birbirine benzetti" (94/Bakara: 118) ve benzer sonuçlara ulaştılar. Tutum ve tepkileri öylesine tıpatıp örtüşüyor ki, dışarıdan bakan anlaştılar sanır. Bütün zamanlara mesaj: Bu kıssalarda anlatılan tipler sizin de karşınıza dikileceklerdir.

38 Zımnen: Gündemini düşmanın belirlemesin, kendi gündemini takip et! Çevirimizin gerekçesi bir sonraki âyettir (Krş: 26/Necm: 29, not 21).

39 Çevirimiz için bkz. 73/En'âm: 112, not 93 (Krş: Zemahşerî). Sadece cinler ve insanlar değil, bütün varlıklar O'na boyun eğmişlerdir (Krş: 81/Fussilet: 11 ve 41/Rahmân: 6). Fakat insan "sınava" tabidir (60/Mülk: 2). İradesiz varlıkların kulluğu *ityan* ve *secde* ile ifade edilirken, insanınki *ubudiyet* ile ifade edilmiştir. Çünkü bu sonuncusu bilinç ister (İmanın insanın iradesine bırakılması için bkz. 62/Kehf: 29; 3/Müzzemmil: 19; 69/Yûnus: 99). Cinlerin anılmasının nedeni ilk muhatapların "cinler Allah'a bile boyun eğmez" şeklindeki tasavvurlarını red içindir. Onlar putlarını melek ve cinlerin sûretleri sayıyorlardı. Vahyin insana değil de meleğe inmesini istiyorlardı. Allah cinlerin de insanlar gibi mükellef olduğunu beyan ile bu tasavvuru reddetti.

40 Bu âyetler şu muhtemel sorunun cevabıdır: Peki, bu kulluktan kimin çıkarı vardır? Cevabı açık: sadece insanın (Bkz: 42/Fâtır: 15).

41 *Zenûb*, sakaların su dağıttığı kaba denir. Bu kabın içini neyle dolduracağı insanın tercihine kalmış: Kevser ya da zakkum. Birini içenin içi ferahlar, diğerini içenin hayatı yanar.

RÛM SÛRESİ

Nüzûl: 88
Mushaf: 30

Adını, Bizans-Pers savaşlarının akıbetine dair mucizevi bir haberin yer aldığı ilk âyetinden alır. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre sûre, daha Hz. Peygamber döneminde *Rûm* adıyla şöhret bulmuştur (Tirmizî).

Sûre Mekke'de inmiştir. Konusu ve üslubu bunu teyit eder. Tüm ilk tertiplerde İnşikâk sûresinin ardına yerleştirilir. Bazergan 1-26 arasını vahyin 6. yılına yerleştirir. 17-18. âyetler ve Hz. Ebubekir'in Mekkelilerle iddialaşma rivayeti (Tirmizî) bu yaklaşımı destekler. Tertibimizde İnşikak peygamberliğin 8. yılına tekabül ettiğine göre, bu sûre de o tarihte inmiş olmalıdır.

Sûre indiği zamanın iki süper gücünün küresel güç savaşının nasıl sonuçlanacağına dair gaybî bir ihbarla başlar. Bu güçler, başında Heraklius'un bulunduğu Bizans ve I. Hüsrev'in bulunduğu Pers devletleridir. Bir asırdan beri birbirlerinin nüfuz alanına göz diken iki güç bir türlü birbirlerine kesin üstünlük sağlayamazlar. Tam bu sırada Persler Bizans'taki iç kargaşadan istifadeyle büyük bir saldırı başlatır. 613'te Suriye (Şam), 614'te Filistin (Kudüs), 615-16'da Mısır düşer. Anadolu baştan başa geçilir ve İstanbul kuşatılır. Bizans yıkılma tehlikesi geçirecek kadar sarsılır. Hatta İmparator İstanbul'dan Kartaca'ya kaçmayı düşünür. Bu şartlar altında Bizans'ı küçük düşüren bir anlaşma imzalanır. Hüsrev imparatoru istiskal etmek için onun ateşe secde etmesini isteyecek kadar ileri gider. Bütün bu haberler Mekke'ye geldiğinde müşrikler sevinir mü'minler üzülür. Sûrenin girişini ilgilendiren tarihsel ortam işte budur.

Rum sûresi, medeniyetlerin kıyametine atıfla başlar, kozmik kıyamet haberiyle son bulur. Muhatabın en aşağı ve en yakın geçici varlık dünyasının aldatıcı dış görünüşüne ayarlı bakışlarını, kalıcı olana çevirir (7). Sûrenin ana teması, yaratılmışlar âleminin tabi olduğu "oluş ve bozuluş" yasasıdır (19, 25). İnsanların oluşturduğu medeniyetler de, tıpkı tabiat gibi bu yasaya bağlı olarak yaşarlar ve ölürler (40-50).

Bütün bu oluş ve bozuluş âleminde, insanın ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu yer, Allah tarafından insan benliğine nakşedilmiş olan "fıtrat" sayesinde kazanılmıştır. Bunun bozulmadan korunması, vahyin inşa edeceği bir üst yapıya bağlıdır: "varlığını, her tür sapmadan uzaklaşarak tümüyle doğru ve asıl dine, Allah'ın insanlığın özüne yaratılıştan nakşettiği fıtrata çevir; (ta ki) Allah'ın yarattığında olumsuz bir değişme olmasın: işte doğru din(in amacı) budur ve fakat insanların çoğu bilmezler" (30). Sûre inkârcıların tahriklerine örnek verir (58) ve ilk muhatabından bu tahriklere kapılarak tepkisel hareket etmemesini ister (60).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*!

2 RUMLAR yenilgiye uğradılar,[1] 3 (üstelik) en yakın yerde;[2] ama onlar, bu yenilgilerinin ardından yeniden galip gelecekler; 4 (hem de) bir kaç yıl içerisinde[3] –(tabi ki) mutlak karar, önünde sonunda Allah'a aittir–: (Şimdi müşriklerin sevindiği gibi) o gün de mü'minler sevinecekler;[4] 5 Allah'ın yardımı sayesinde...[5] O dilediğine yardım eder: zira O her işinde mükemmel olan, sonsuz merhamet sahibidir.

6 (Bu) Allah'ın kesin[6] vaadidir. Allah vaadinden dönmez; ne var ki insanların çoğu (bunu) bilmezler: 7 onlar sadece bu dünya hayatının[7] görünür yüzünü tanırlar, ama onlar (görünmeyen) öteki hayattan gafildirler.[8]

8 Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç

---

1 Şaz bir kıraatta bu ve müteakip âyetteki edilgen ve etken çatı tersine döndürülerek *ğalebeti'r-rûm... seyuğlebûn* (Rumlar galip geldiler... bu galibiyetlerinin ardından yenilecekler) şeklinde okunmuştur. İtibar görmeyen bu okuyuş, Bizans-Müslüman çatışması özelinde açıklanmıştır (Ebüssuud; krş. Zemahşerî). Buna göre Bizans, Müslümanları yenilgiye uğrattığı Mute'den bir kaç yıl sonra ilk kez Yermuk yenilgisini tatmıştır. Daha sonra da, İstanbul'un fethiyle tarih sahnesinden silinene dek geri çekilişi sürecektir. Bu okuma tercih edildiğinde dahi, bu âyetlerin gayba ilişkin mucizevi haber değerinden hiçbir şey eksilmez. Ne var ki bu tür bir okuma, metnin iç ve dış bağlamıyla uyuşmaz. Tercihimiz, ortak kabul görmüş tek okumadır (Taberî).

2 Yani: "Bizans'ın merkezinde". Persler, Bizans'la aralarındaki kadim rekabette Bizans'ı 7. yüzyılın başlarında kendi toprakları olan Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da kesin yenilgiye uğratarak geri çekilmeye mecbur bıraktılar (Meale Giriş'e bkz).

3 *Bid'* 3'ten çok 10'dan az olan rakamlar için kullanılır.

4 Vahiy, bozulmuş da olsa kitaplı bir dine mensup olan Hıristiyanlarla düalist bir şirke dayalı Zerdüştiler arasındaki savaşta, mü'minlerin birincilerden yana duruşlarını onaylıyor.

5 Bu mucizevi ihbar aynen gerçekleşti. Bu âyetlerin inişinin üzerinden 9 yıl geçmişti ki, Pers karşısında tarih sahnesinden silinmekle yüz yüze gelen (girişe bkz.) Bizans hiç beklenmedik bir biçimde yeniden toparlandı ve karşı saldırıya geçti. İmparator Heraklius liderliğinde yapılan bu karşı hücum sonucunda Bizans ordusu 624'te Zerdüşt'ün doğduğu yere (Azerbaycan) girerek tüm Zerdüştilerin merkezi ateş tapınağını yerle bir etti. Bizans'ın bu ilk büyük zaferi Bedir'le aynı aya denk gelmişti (Ramazan/ Ocak). 627'de Ninova'da Pers ordusu ölümcül bir darbe aldı. 628'de Pers başkenti düştü. I. Hüsrev bir iç darbeyle devrildi ve 18 oğlu öldürüldü. Kendisi hapiste öldü. O dönemde Hıristiyanlar akidevi mânada "kafir" sayılmıyorlardı. Zira henüz kendilerine ulaşan bir davet yoktu ve dolayısıyla onlar da inkâr etmiş değillerdi.

6 Mutlak ve yalın halde gelen tümleç, anlama "kesinlik" katmaktadır (İbn Aşur). Başta Gibbon olmak üzere tüm Bizans otoriteleri, Bizans'ın bir daha belini doğrultacağına hiç kimsenin ihtimal vermediğini söylerler.

7 Veya: "hayatın en aşağı mertebesinin" (Tamlamanın açılımı için bkz. 9/A'lâ: 16).

8 Krş. "Onların bilgi ufku bu (dünya) ile sınırlıdır" (26/Necm: 30). Buradaki âhiret, hem bu dünya hayatının iç yüzünü, hem de bu hayatın arka yüzü olan öte dünyayı çağrıştırmaktadır. Zımnen: Hayatın iç yüzünü görmek için, insanın iç gözünü kör etmemiş olması gereklidir.

muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan,[9] dahası sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır. Ne var ki insanlardan bir çoğu Rablerine kavuşacaklarını inatla inkâr etmektedirler.[10]

9 Onlar yeryüzünde dolaşmıyorlar mı? Artık kendilerinden öncekilerin nasıl bir âkıbete uğradıklarını görselerdi bari: Onlar kendilerinden daha güçlüydü ve yeryüzünde daha derin izler bırakmışlardı;[11] dahası onlar orayı, berikilerden çok daha fazla mamur ve müreffeh hale getirmişlerdi; üstelik, onlara da elçileri hakikatin apaçık belgeleriyle gelmişti: neticede onlara zulmeden Allah değildi, ama asıl onlar kendi kendilerine zulmettiler.[12]

10 Nihayet böylelerinin akıbeti, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onları alaya almaları nedeniyle beterin de beteri oldu.

11 ALLAH insan neslini yoktan var ettiği gibi,[13] sonra bu (yaratışı) tekrarlayacaktır: en sonunda hepiniz O'na döndürüleceksiniz.

12 Ve Son Saat'in gelip çattığı gün, suçlular tüm umutlarını yitirecekler:[14] 13 zira ortak koştukları varlıkların hiç birinden bir şefaat göremeyecekler; oysa ki onlar ortak koştukları varlıklar yüzünden kâfir olmuşlardı.[15]

14 Ve Son Saat'in gelip çattığı gün, safların ayrılacağı bir gün olacaktır: 15 Artık, iman eden ve imana uygun iyi işler işleyen kimseler tarifsiz bir mutluluk bahçesinde, ruha safa veren bir mûsikî ile mest olacaklar;[16] 16 ama inkâr eden, âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını yalanlayan kimselere gelince: işte böyleleri de azabın içerisinde (yaptıklarıyla) yüzleşecekler.[17]

---

9 *Bi'l-hakk*, yaratılışın anlamlı ve amaçlılığını ifade eder (Bkz: 65/İbrahim: 19 ve 62/Kehf: 13, notlar 20 ve 15). Her şeyin bir amacı olsun da insan gibi bir şaheserin amacı olmasın mı?

10 Bir önceki cümle ve notuyla ilişkisi açıktır: Âhireti inkâr, temelde insanın anlam ve amacını inkâr demek olan nihilizmdir. Bu, insan soyuna yapılabilecek en büyük kötülüktür.

11 Benzer bir âyet için bkz. 78/Mü'min: 21.

12 Emanete mutlak mülkiyet olarak baktılar ve emanete ihanet ettiler. İhanet ettikleri emanet sadece servet değildi, kendileri de bir emanetti: Şahit olmaya gelmişlerdi; sahip olmaya yeltenince servete ait oldular. Sonuçta ne sahip olabilirdiler, ne de şahit...

13 Halk farklı bir bağlamda hem "yaratılış" anlamına mastar, hem de "insan nesli, insanlık" anlamına isim olarak kullanılır (Bkz: 65/İbrahim: 19, not 21).

14 İblis ile aynı kökten gelen *yublisu*, "İblisleşecekler" çağrışımına sahiptir (Bkz: 73/En'âm: 44, not 33).

15 Veya Ankebut 25 ışığında: "..onlar ortak koştukları varlıkları reddeder hale gelecekler".

16 Veya: "sevince gark olacaklar". Ravda için bkz. 82/Şûrâ: 22. Burada ve 83/Zuhruf 70'te geçen *yuhberûn*'un türetildiği *el-hubûr*'un lügat mânası "şiddetli sevinç" ya da "insana neşe ve sevinç taşıyan şey"dir (*Lisân* ve *Tâc*). Veki' bu kelimeyi "cennet şarkıları dinlerler" şeklinde açıklamıştır. Zemahşerî bunu tefsir sadedinde, Hz. Peygamber'in cennette müzik ve şarkı dinlemeye ilişkin bir soruya verdiği olumlu cevabı nakleder (Krş: Zeccâc). Cennetliklere koro halinde müzik dinletisi hakkında hadisler vardır (Tirmizî, *Sıfatu'l-Cenne*, 24). Müzik hakkında lehte ve aleyhte tüm hadisleri değerlendiren mütekamil bir risale için bkz. İbn Hazm, *el-Ğınâu'l-Mulhî* (*Resâil* içerisinde, Beyrut, 1987).

17 *Muhdarûn*'u çevirimiz için bkz. 76/Sebe': 38, not 53.

17 ŞU HALDE akşama ulaştığınızda ya da sabah kalktığınızda, yüceler yücesi Allah'ı anın;[18] 18 Göklerde ve yerde her tür sena ve övgüye lâyık tek varlık O olduğuna göre, öğleyin ve akşama girerken de (O'nu anın).[19]

19 O ölüden diriyi meydana getirir, diriden de ölüyü meydana getirir;[20] ve ölü toprağa can verir: işte siz de böyle çıkarılacaksınız.

20 Sizi toprak türünden[21] yaratması, O'nun mucizevi işaretlerinden biridir; sonra siz (bir süreç içinde) beşer olarak gelişip kişilik kazandınız.[22]

21 Yine sizin için kendileriyle huzur bulasınız diye kendi türünüzden eşler yaratması, aranıza sevgi ve merhameti yerleştirmesi de O'nun mucizevi işaretlerinden biridir: Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir topluluk için alınacak bir ders mutlaka vardır.[23]

22 Yine gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da O'nun mucizevî işaretlerinden biridir: Şüphesiz bunda (farklılığın değerini) bilenler için[24]

---

18 İbn Abbas'a atfedilen bir yoruma göre "akşam" ve "yatsı" birlikte kastedilmiştir (Taberî). *Tesbih*, bilinen vakitlerle birlikte kullanıldığında doğrudan namaza delalet eder. Aksi halde bu emrin hayatta namaz dışında bir karşılığı bulunmamaktadır.

19 Lafzen: "akşama girerken ve öğleyin". Bu şekilde formüle edilme gerekçesi fasıladan kaynaklanmış olabilir. İbn Abbas'a göre 'aşiyyen "ikindi namazına" işaret etmektedir (Taberî). Tâhâ 130 ve Hûd 114, Allah Rasulü'nün beyanî sünnetinin de delalet ettiği gibi yıllar öncesinden beş vakit namazı emretmişti (Adı geçen âyetlerin ilgili notlarına bkz). Dilsel olarak 5 vakte delalet eden âyetlerden yıllar sonra gelen bu âyet gibi iki vakte ve Bakara 238 gibi tek vakte delalet eden âyetler, gündelik hayatın dağdağası içinde beş vakit arasından gevşeklik eğilimi gösterdikleri vakitler konusunda İslâm cemaatini uyarma amacı taşımaktadır.

20 Hz. Nûh'un oğlu Ken'an diriden çıkmış ölüdür, Azer'in oğlu Hz. İbrahim ölüden çıkmış diridir.

21 Belirsiz formun "tür" vurgusuyla (*İtkân* II, 291).

22 *Beşer*'in lügat mânasına dair ayrıntılı not için bkz. 72/Hicr: 28. *İntişâr*'ın içerisinde, "aynı türe ait bireylerin kendilerini gerçekleştirmesi, şahsiyet kazanarak farklılaşması" anlamı zaten vardır. Zımnen: En basit varlıktan bir şaheser çıkaran Allah böyle bir şeyi anlamsız ve amaçsız yapar mı? Toprağın bir amacı olsun da, insanın bir amacı olmasın mı?

23 Karşıt cinslerin yaratılış amacının çarpıcı beyanı: Bedende başlayıp onu aşarak ruhu kucaklayan sevgi, bu sevginin sonucunda hayat tohumunun toprağını bularak mahlukat ağacının en soylu meyvesi olan insana dönüşmesi. Bu sayede cinsellik süfli bir arzu olmaktan çıkıp ulvi bir hizmet halini alır. Tıpkı kâinat nasıl cazibe ipliği sayesinde kaostan kurtuluyorsa, insan da meveddetten kaynaklanan bu cezbe sayesinde soyu tükenerek yok olmaktan kurtulur. Zevciyyet ve sükunetin *halk* fiili ile gelmesi, bunların mutlak *Zat*'tan mümkin zata yansıyan zati bir tecelli olduğunu gösterir. Sevgi ve merhametin *ca'l* fiili ile gelmesi ise bu ikisinin kulun fiiline bağlı olduğunu gösterir (*halk* ve *ca'l* fiilleri arasındaki fark için bkz. 47/Nebe': 9, not 9). Dolayısıyla bu sonuncuların verilmesi için insani gayret şarttır. Meveddet ve rahmet, kadın ve erkeği birlikte tutan iki unsurdur. Sevgi tekamül ettirilmezse, cinsellik tükenince o da biter. Fakat rahmet cinsellik bittikten sonra da sürer.

24 Lafzen "âlimler için". Zımnen: Yaratılıştaki farklılığın hikmetini fehmedenler âlim olabilirler. Yaratılıştaki farklılıklar, ilâhî esmanın mahlûkat üzerindeki tecellileridir. Bu farklılıkla-

mutlaka alınacak dersler vardır.[25]

23 Yine geceleyin ve gündüzün uyuyabilmeniz ve O'nun lutfundan (payınıza düşeni) arayabilmeniz de O'nun mucizevi işaretlerinden biridir:[26] Şüphesiz bunda da (varlığın) sesine kulak veren herkesin alacağı bir ders mutlaka vardır.[27]

24 Sizlere korkuyla ümidi bir arada yaşatmak için çakan şimşeği göstermesi de, gökten bir su indirip onunla ölü toprağa hayat vermesi de O'nun mucizevi işaretlerinden biridir: Şüphesiz bunda da akleden bir topluluk için alınacak bir ders mutlaka vardır.[28]

25 Göğün ve yerin O'nun yasası sayesinde ayakta durması da O'nun mucizevi âyetlerinden biridir.

En sonunda O size yerden (kalkmanız için) bir kez seslenecek; bunun üzerine siz de hemen ortaya çıkıvereceksiniz.

26 Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na aittir; hepsi de O'na itirazsız boyun eğmişlerdir.[29]

27 Ve sadece O'dur her şeyi yoktan var eden, sonra bu (yaratışı) tekrarlayacak olan:[30] Bu O'nun için çok kolaydır; zira göklerde ve yerdeki en güzel örnekler[31] O'na aittir: mutlak üstünlük ve mutlak hikmet sahibi de yalnızca O'dur.

28 O size kendinizden bir örnek verir: Otoriteniz altında bulunan kimseleri, size verdiğimiz servet üzerinde (söz sahibi) ortaklar olarak görüp onlarla (otoritenizi) eşit olarak paylaşır; size denk (statüde) olanlardan[32] çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz?[33]

İşte Biz, akleden bir topluluğa âyetlerimizi böyle açıklarız.

29 Hayır, (kendilerine) zulmeden kimseler bilgisiz ve bilinçsizce kendi arzu ve tutku-

---

n/ihtilafları, cahiller tefrikaya âlimler vahdete dönüştürürler. Bu farklılıkların zenginlik olduğunu fark edemeyenler, ihtilaflar üzerinden verilen âyet ve işaretleri okuyamamışlar demektir.

25 Bu âyet açıkça şunu söyler: Dillerin ve renklerin farklılığı Allah'ın birer âyetidir. Dolayısıyla herhangi bir renge ve dile karşı kökten bir saldırı, Allah'ın bir âyetine saldırıyla eş anlamlıdır.

26 Uyku nimetinin değerini bu nimetten mahrum kalmayan asla takdir edemez.

27 Bütün bu âyetleri, ancak varlığın sesini işitebilecek bir gönül kulağına sahip olanlar algılar.

28 Kur'an'da nerede yağmurdan söz edilirse, orada zımnen vahiyden söz ediliyor demektir. Burada da öyle: Tıpkı çöle düşen yağmurun çölü göle çevirmesi gibi, çöle dönmüş gönüllere düşen vahiy de orayı dirilterek eşkıyadan evliya çıkarır. Ebu Zer'in hayatı, bunun en çarpıcı örneğini oluşturur.

29 Zımnen: Ya sen ey insan? Allah'a teslim olmuş bu uçsuz bucaksız kâinat içinde O'na başkaldıran bir varlık olmak seni rahatsız etmiyor mu?

30 Bu âyet, benzer bir mesajı taşıyan 11. âyet ve Yûnus: 34'ten daha kapsamlıdır. *Halk* için bkz. 65/İbrahim: 19, not 21.

31 Veya: "Göklerde ve yerde en güzel özellikler/nitelikler O'na mahsustur". Buradaki "örnek" ile âyet 28'deki "örnek" arasında bir irtibat vardır. Burada kastedilen açıktır ki "yaratış örneği"dir.

32 Lafzen: "birbirinizden" (Bkz: Nûr: 12, not 16). Bu bağlamda toplumsal statü denkliğine vurgu yapılmaktadır.

33 Zımnen: Siz size emanet edilen üzerindeki tasarruf hakkınızı başkalarıyla paylaşmaya dâhi yanaşmazken, Allah'ın mutlak otoritesini başkalarıyla paylaşmasını O'ndan nasıl beklersiniz? Ve Allah'a şirk koşmanın bu demeye geldiğini nasıl bilmezsiniz?

larının peşine takılırlar. Artık Allah'ın (bu şekilde) saptırdıklarını kim doğru yola yöneltebilir ki? Üstelik onlar, herhangi bir yardıma mazhar da olamazlar.[34]

30 İMDİ sen, varlığını her tür sapmadan uzaklaşarak tümüyle doğru ve asıl dine,[35] Allah'ın insanlığın özüne yaratılıştan nakşettiği fıtrata çevir;[36] (ta ki) Allah'ın yarattığında olumsuz bir değişme olmasın:[37] işte, değer (odaklı) gerçek Din'in (amacı) budur ve fakat insanların çoğu bilmiyorlar.

31 (Batılın her türünden yüz çevirip) yalnız O'na yönelin ve O'na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; ibadet ve du-

34 Bu âyet "Allah kimi saptırır?" sualinin cevabıdır: Bilinçsizce kendi arzu ve tutkularının peşine takılanları saptırır.

35 Benzer bir âyet ve çevirimizin gerekçesi için bkz. 69/Yûnus: 105, not 120.

36 *Fıtrat:* "içinde gizleneni ortaya çıkarmak için yarıp açmak, yaratmak, meydana getirmek" mânalarına gelen *fatr* kökünden türetilmiş isimdir. "Damağı yardığı" için devenin azı dişinin çıkması da böyle ifade edilir. Ebu Ubeyde ve Ferra *fıtratallah'ı sıbğatallah* (94/Bakara: 138) ile açıklar. Buna göre Allah'ın insanı üzerinde yarattığı fıtrat, yaratılıştan her insanın özüne yerleştirilen iyiye, doğruya ve hakikate olan eğilimdir. İnsan bir amaç için yaratılmıştır. Bu amaç yeryüzünde hayatın tevhit ve adâlet ekseninde inşasıdır. Kur'an insana bu misyonundan dolayı "halife" adını verir. Fıtrat, insanın yaratılış amacını gerçekleştirecek donanıma ve altyapıya sahip olmasıdır. "O her şeye yaratılıştan en güzel olma, kemalini bulma (yeteneği) vermiştir" (57/Secde: 7) âyeti bunu ifade eder. "Allah'ın boyası" işte budur (Bkz: 94/Bakara: 138). Bu boyayı üzerine sürülen bir başka boyayla değiştirmek, sadece fıtratın üzerinin örtülmesine değil, aynı zamanda onun üzerine inşa edilecek inancın amacından sapmasına da yol açar.

37 Veya: "Allah'ın yaratışı değiştirilemez". Taberî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler bu ibâreyi bir yasaklama cümlesi olarak alır. Bu takdirde anlam "Asla Allah'ın yaratışını değiştirmeye kalkmayın!" olur. Bu okuma tercih edildiğinde 106/Nisâ 119'la olan bağlantı göz ardı edilmemelidir. Ne ki Rûm 30'da bilkatin "zati varlığının değiştirilmesi" (*tebdîl*) ele alınırken, 106/Nisâ 119'da "vasfının değiştirilmesi" (*tağyîr*) ele alınmaktadır. *Tebdîl* ve *tağyîr* kelimelerinin kök mânalarından yola çıkarak fıtrat üzerinde tağyirin mümkün olduğunu fakat tebdilin sadece Allah'a has olduğunu söylemek mümkündür. Bu da bizi, ne kadar sapmış olursa olsun insandan ümit kesilemeyeceği sonucuna götürür. Çünkü Allah'ın boyasının üzerine sürülen her boya sentetiktir. Doğal boyanın yerini tutamaz (Krş: 94/Bakara: 138). Bu boya herhangi bir sebeple çözülüp sıyrıldığında, altındaki gerçek boya ortaya çıkacaktır. Bu nedenledir ki hak dinin amacı fıtratı değiştirmek değil, geliştirmek ve potansiyelini açığa çıkarmaktır. 30-32 arası âyetler birlikte ele alındığında, fıtratın selim, sapmanın arızi olduğu görülür. Bu âyetler Şûrâ 13 ile birlikte okunmalıdır. Fıtrat hanif dinin esasıdır. Yani insanlığın değişmez değerlerinin kendisinden neşet ettiği saf din fıtrîdir, ontolojiktir. Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet ünlüdür: "Her doğan malum fıtrat üzere doğar, fakat ebeveyni onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir" (Buhârî ve Müslim). İbn Hanbel ve Nesâi'de yer alan metinden Rasulullah'ın bu sözü söyleme gerekçesini de öğreniyoruz. Bir savaşta Müslümanların düşman çocuklarından bir kaçını öldürmeleri üzerine Rasulullah buna şiddetle tepki gösterir. Onlar "Ama onlar müşriklerin çocukları değil mi?" diye itiraz edince, "Sizin en iyileriniz de öyle değil miydi?" diyerek bu hadiste nakledilen sözü söyler. Bu aynı zamanda Pavlus Hıristiyanlığının "ilk günah" doktrinine de bir itirazdır. İslâm insanı özün-

anızın[38] istikametini doğrultun;[39] ve asla O'ndan başkasına ilâhlık atfedenlerden olmayın![40] 32 (Bir de) şunlardan olmayın ki, onlar inanç birliğini bozdular da (birbirine karşıt) taraftarlar haline geldiler;[41] (artık) her hizip kendi elinde kalanla övünmekteler.[42]

33 NE ZAMAN insanlara bir zarar ilişse, (hemen) Rablerine yönelerek O'na yalvarıp yakarırlar; fakat ardından O'nun katından kendilerine bir rahmet tattırılınca, hiç değilse bir kısmı başlarlar Rablerine şirk koşmaya;[43] 34 sonuçta kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmiş olurlar.

Haydi bakalım, siz de bir miktar safa sürün; nasıl olsa zamanı gelince (gerçeği) öğreneceksiniz!

35 Yoksa Biz onlara bunu söyleyen bir buyruk indirdik de, bu nedenle mi O'na şirk koşmakta ısrar ediyorlar?

36 Evet, ne zaman insanlara bir rahmet tattıracak olsak onunla sevince gark olurlar; ama elleriyle işledikleri yüzünden başlarına bir kötülük gelse, o zaman da hemen umutsuzluğa kapılıverirler.[44]

37 Şimdi onlar, Allah'ın dilediğine rızkı açtıkça açtığını, dilediğine de sınırlandır-

---

de iyi olarak methetmiş, sapmanın arızî olduğuna dikkat çekmiştir. Burnu kulağı ve kuyruğu kesik bir anadan doğan yavru hayvan, bu uzuvları tam olarak doğar. Çünkü cismani fıtratı odur. Annenin eksiklikleri sonradandır. İnsan'ın mânevî varlığı da tıpkı maddi varlığı gibi tamdır. Fakat onda bozulma ve noksanlaşma sonradan müdahaleyle olur. İslâm, bir üstyapıdır. Altyapısını, Allah'ın insanları yarattığı fıtrat oluşturur. Bu durumda dindarlık, insanın başlangıçtaki kendi tabiatına bir dönüş, ilâhi format olan insani fıtratın farkına varış tecrübesidir. Küfür, şirk, dalalet, nifak gibi manen ve ahlâken düşüş kategorileri ise, fıtrattan uzaklaşması, dolayısıyla kendisine yabancılaşması anlamına gelir.

38 Veya: "namazınızın". *Salât* için bkz. 94/Bakara: 45; 108/Mâide: 12,58; 73/En'âm: 162 ve 43/Meryem: 59, ilgili notlar.

39 İstikameti doğru bir ibadetin nitelikleri için bkz. Maun sûresi, 1-7, ilgili notlar.

40 Fıtrattan uzaklaşan istikametten uzaklaşır. İnsan fıtratı, sorumluluğunu yerine getirecek şekilde inşa edilmiştir. Fıtrattan sapma, sorumsuzluk anlamına gelecektir. Bu insanın istikametini saptıracak, istikameti sapan insan ibadetin ve duanın doğru adresini şaşırarak kula ve eşyaya kul olmak gibi onursuz bir duruma düşecektir.

41 *Şiye'an*: "Yayılmak ve güçlenmek" anlamındaki *eş-şiya'* mastarından türetilmiştir. "Yandaş ve taraftar" anlamını kazanmıştır. Dildeki kullanımı nötr olan kelime bu bağlamda olumsuz vurgu taşısa da olumlu mânada da kullanılır (66/Sâffât: 83). Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur. Bunlar önceki vahyin takipçileri oldukları halde Yahudileşerek ve Hıristiyanlaşarak kendilerine gönderilen İslâm vahyinden kopan örgütlü din mensuplarıdır. Bu âyet 30. âyetle birlikte okunmalıdır. Buna göre Allah katında tek din olan İslâm'ı parçalamak, sadece dine değil o dinin zemini olan fıtrata da ihanettir.

42 Zımnen: Parçalanan hakikat, hakikat olmaktan çıkar. Esas olan hakka tabi olmaktır, hakkı kendine tabi kılmaya kalkmak hakka zulümdür.

43 Tattırılan rahmetin kaynağının Allah olduğunu unutup başkalarına yönelerek.

44 Hayat felsefesi "acıdan kaç hazza koş" olan hazcı tipi resmediyor. Bu tip, parçada kötü durumun bütünde iyi durabileceğini düşünmez, bütünü de asla göremez. Zımnen: Parçayı görene düşen bütünü görene teslim olmaktır. Bunu yapamayana tek yol kalıyor: Umutsuzluk.

dığını görmüyorlar mı? Kuşkusuz bunda iman eden bir toplum için mutlaka alınacak bir ders vardır.

38 Şu halde yakınlara, yoksullara ve yolda kalmışlara[45] haklarını verin; bu Allah'ın rızasını dileyenler için daha hayırlıdır; zira onlar, mutluluğa erecek olanların ta kendileridir.

39 Yine (iyi bilin ki), başka insanların mal varlığı sayesinde artsın diye faiz karşılığı verdikleriniz asla Allah katında size artış sağlamaz.[46] Bir de Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz arındırıcı mali yükümlülük var.[47] İşte böyle yapanlar, ödüllerini kat kat artıranların ta kendileridir.[48]

40 ALLAH sizi yaratmış, sonra size rızık vermiştir; daha sonra sizi ölüme sürükleyecek ve en sonunda yeniden diriltecektir. İmdi, ortak koştuklarınız arasında bütün bunlardan herhangi birini yapacak kimse var mı? O yüceler yücesi, onların şirk koştukları her şeyin ötesinde aşkın bir varlıktır.

41 İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma meydana geldi. Neticede (Allah), yaptıklarının (kötü sonuçlarından) bir kısmını kendilerine tattıracaktır;[49] umulur ki (yol yakınken) dönerler.

42 De ki: "Dolaşın yeryüzünü! Bu sayede daha önce yaşamış (günahkarların) akibe-

---

45 Lafzen: "yol oğlu.." Sadece "yolcuları" değil, "mekânsızları" ve "sokak çocuklarını" da kapsar.

46 Kur'an'da "faiz" anlamına gelen *ribâ*'dan (Bkz: 94/Bakara: 275, not 514) ilk söz eden âyet budur. Bu âyet, sonu kesin yasakla biten bir sürecin ilk halkasını teşkil eder. Burada açık bir yasak yer almamakta, fakat faiz yerilmektedir. İkinci halka olan 106/Nisâ 160-161'de tefeci Yahudiler şiddetle yerilir. Üçüncü halka olan Âl-i İmran 130'da Uhud savaşı bağlamında ilk yasak gelir: "Kat kat faiz yemeyin!" En son halka olan Bakara 275-279 ile faiz kategorik olarak yasaklanır. Başta Mücahid olmak üzere bazı ilk müfessirler buradaki *ribâ*'yı "faiz" değil fazlasıyla karşılığını bulan ve rüşveti anındıran hediyeleşmeler şeklinde yorumlamışlardır (Taberî).

47 Lafzen: "zekât". Tercihimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 43, not 79.

48 Faiz ile zekâtın aynı âyette gelmiş olması tesadüf değildir: Birincisi karşılıksız almak, ikincisi karşılıksız vermektir. Birincisi haram, ikincisi farz kılınacaktır.

49 Parantez içi ibâre, *liyuzîkahum*'deki akıbet lamı'nın metne kattığı yan anlamdır. Bu âyet insanın maddî-mânevî her alandaki sorumsuzluk ve bencilliğinin kötü sonuçlarını ifade etmektedir. Dahhak *fesad*'a "su kaynaklarının zayi edilmesi ve ağaçların kesilmesi" ile ilgili bir anlam verir (Kurtubî). Günümüz itibarıyla suların ve havanın kirlenmesi, bunun sonucunda deniz ve kara canlılarının neslinin yok olması, salınan zehirli gazlarla ozon tabakasının delinmesi, bunun sonucunda filtre edilmeyen güneş ışınlarının ölümcül hastalıklara neden olması, küresel ısınma sonucu iklimin ve doğal dengenin bozulması, kutupların erime tehlikesiyle karşı karşıya kalması, hep bu "kötü sonuçlar" arasında sayılabilir. Bir uyarı niteliği taşısın diye "kötü sonuçların bir kısmı" tattırılmaktadır. Belli ki ilâhi koruma kalkıp tümü tattırılmış olsa, bu, insanlığın ve hayatın sonu anlamına gelecektir. Kötü amelleri asıl cezasını tam olarak âhirette bulacaktır. Âyette buyurulan "vazgeçme", kötü sonuçları doğuran eylemi terk yanında o sonuçları da ortadan kaldırma çabasıdır ki, bunlar birer fiili tevbe ve istiğfar olacaktır. Yine, ekolojik fesat yanında akidevi, ahlâkî, sosyal, siyasi ve ekonomik fesadı da dile getirmek gerekir.

ti nasılmış görün![50] Zaten onların çoğu, Allah'tan başkasına ilâhi vasıflar yakıştırmışlardı."[51]

43 Haydi, Allah tarafından (takdir edilmiş) geri çevrilmesi imkansız gün gelmezden önce yüzünü doğru ve asıl dine çevir!

İşte o gün herkes hak ettiği yere yerleşir. 44 Küfreden kişi küfrünün sorumluluğunu sırtlanır; imanıyla uyumlu ıslah edici eylemlerde bulunan ise kendi yararına iyi bir hazırlık yapmış olur; 45 sonuçta (Allah), iman edenleri ve o imanla uyumlu ıslah edici eylemlerde bulunanları kendi lütfuyla ödüllendirmiş olur: Kuşku yok ki Allah inkâr edenleri asla sevmez.

46 Nitekim (yağmurun) müjdecisi olarak (önden) rüzgarları göndermesi O'nun (kudretinin) delillerindendir; bu sayede size rahmetini tattırmakta, gemileri yasası sayesinde[52] yüzdürmekte, yine bu sayede O'nun lütfu kereminden pay almaktasınız: umulur ki şükrünü eda edersiniz.[53]

47 Doğrusu senden önce de kendi kavimlerine elçiler göndermiştik; ve onlara hakikatin apaçık delilleriyle gelmiştiler. En sonunda[54] suç ve günahta direnen kimselere yaptıklarının acısını tattırdık: zaten inananlara yardım etmek üstlendiğimiz bir görevdi.[55]

48 Allah O'dur ki, rüzgarları elçi (gibi) göndererek bulutları tetikler;[56] artık onları semada nasıl isterse öyle yayacak,[57] dahası parça parça edecektir. Derken sen (ey insan), bulutların bağrından yağmurun boşaldığını görürsün: bir de onu kullarından dilediği kimselerin üzerine yağdırmaya görsün; işte o an değme onların sevincine! 49 Ama aynı kimseler az önce, yani[58] (yağmur) indirilmeden önce umutlarını büsbütün yitirmiştiler.

50 Haydi (ey insan)! Dön de bir bak Allah'ın rahmetinin sonuçlarına: ölü toprağa nasıl da can veriyor! İşte bunu yapan ölüleri diriltenin ta kendisidir: zira O'nun güç ve kudreti her şeye yeter.[59]

51 Ama Biz eğer bir sam yeli[60] göndersek

---

50 Kur'an'da yedi yerde doğrudan gelen bu emir, zımnen gezip görmeyi bilgi vasıtalarından biri olarak kabul eder.

51 Geçmişte somut varlıklara yakıştırılan ilâhi vasıflar, modern zamanlarda ideoloji gibi soyut düşünce sistemlerine de yakıştırılmaktadır.

52 *Emr*'in bu anlamı için bkz. 67/Kasas: 44, not 52. Ayrıca nedensellik vurgusu için bkz. 81/Fussilet: 12, not 19.

53 Yağmur üzerinden mânevî iklimin yağmuru olan vahyin diriltici mahiyetine atıf.

54 Fasiha *fâ*'sı, olayın başıyla sonu arasındaki boşlukları zihnen doldurmamızı îmâ eder.

55 *'Aleyye*'deki *'ala*'nın bu tür bir kullanımı için bkz. 72/Hicr: 41, not 32.

56 Zımnen: Peygamberler ilâhi rahmetin bir eseri olarak gönderilmiştir.

57 Allah'ın dilediği yerden dilediği kimseyi peygamber olarak seçeceğine, dahası hidayetini ulaştırmadaki sırrına erilmez iradesine telmih.

58 Metinde bulunmayan bu "yani"nin karşılığı sözün akışında zımnen bulunmaktadır.

59 Zımnen: Küfür kalbin ölümü, imansa dirilişidir. 7. âyette de işaret edildiği gibi, vahiy maddî hayat üzerinden mânevî hayatı konuşmaktadır. 52. âyet bunu teyit eder. Dolayısıyla buradaki ölüm ve hayat maddî değil mânevî içeriklidir (Krş: 73/En'âm: 122).

60 İstisnaları olmakla birlikte, galibiyetle Kur'an'da *riyah* rahmet taşıyan rüzgar, *rih* ise bela taşıyan rüzgar için kullanılır.

ve bu yüzden ekinlerinin sararıp solduğunu görseler, bunun ardından derhal inkârda ayak diremeye başlarlar.

52 Şu da bir gerçek ki sen asla ölülere duyuramazsın; arkasını dönüp uzaklaşırken her tür davete sağır kesilenlere de duyuramazsın.[61] 53 Yine sen (kalbi) kör olanları sapıklıktan çevirip de doğru yola yöneltemezsin. Sen ancak âyetlerimize iman eden kimselere duyurabilirsin ve onlar da hemen teslim oluverirler.[62]

54 ALLAH'TIR başlangıçta sizi güçten yoksun yaratan, bu yoksunluğun ardından sizi güçlü kuvvetli kılan, bu güçlü kuvvetli dönemin ardından sizi (tekrar) zayıflığa ve ak saçlılığa mahkûm eden: O dilediğini yaratır; zira O her şeyi bilendir, mutlak kudret sahibidir.[63]

55 Ve Son Saat gelip çattığı gün suça batmış olanlar, dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına yemin edecekler; böylece kendilerine (dahi) yalan söylemiş olacaklar.[64]

56 (Hayattayken) bilgi ve imanla donatılanlarsa: "Doğrusu siz, Allah'ın kitabı hususunda diriliş gününe kadar yerinizde sayıp direttiniz;[65] işte artık diriliş günü de gelip çattı, fakat siz bunu bilmezden gelmiştiniz!" diyecekler.

57 Ne ki o gün, zulme gömülüp gitmiş olanlara ne getirecekleri mazeret fayda verecek, ne de suçlarını itiraf ile af dilemeleri...

58 DOĞRUSU Biz bu Kur'an'da, insanlara (hakikati) her türlü dolaylı anlatım tarzını kullanarak açıkladık.[66] Ama onlara (bu türden mesel içeren) bir âyetle gelsen, inkârda direnenler yine de: "Siz sadece batılın peşine düşen kişilersiniz" derler.[67]

59 Allah (hakikatin) bilgisine sırt çevirenlerin kalplerini işte böyle mühürler.[68]

60 Artık sabret;[69] unutma ki Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecektir. (Kendi

---

61 Vahye göre yaşamak nabız ve kalp atışıyla değil, insanın hakikatle ilişki kurup kuramadığıyla ölçülebilen bir şeydir.

62 Zımnen: Hakkı görmek istemeyene, hiç kimse hakkı zorla gösteremez.

63 Allah'a kafa tutan insana: Ey insan! Ölümlüsün, sınırlısın, zayıfsın, mahkûmsun, mecbursun: zira mahluksun.

64 İnsanın özelde zaman genelde hayat hakkındaki tüm algılarının ne kadar görece ve yanıltıcı olduğunun veciz ifadesi. Zımnen: Ey insan! Daha benim diye baktığın hayat ve zamana bile sözün geçmiyor! Âhiretsiz bir hayat tanımı yapmakla kendini aldattığının farkında mısın? Anlamından soyutlanarak yaşanmış koca bir ömür, şimdi sana bir saat gibi geliyor. Hayatının bereketini ellerinle yok ederek kendini kandırdın, şimdi kimi kandıracaksın?

65 Veya: "Allah'ın kitabında yer alan (tehdit uyarınca)" ya da "Allah'ın yasasında yer alan (takdir uyarınca) diriliş gününe kadar beklediniz". Tercihimiz, hayattayken vahye inanmada geç kaldıkları gerçeğine dayanmaktadır.

66 *Mesel*'in bu anlamı için bkz. 62/Kehf: 54, not 66. Ayrıca bkz. 60. âyetin ilgili notları.

67 Bütün bir ömrü bir gün gibi algılayacak kadar kendini aldatanların, vahiy hakkında "batıl" demesi sürpriz değildir. Bu âyet, şifa bulmaz bir anlama hastalığına atıf yapmaktadır.

68 Mânevî hayatın mânevî merkezi olan kalp iflah olmaz bir biçimde bitmiş, kendisini bitiren sahibi hakkında bir suç delili olarak Hesap Günü açılmak üzere mühürlenmiştir.

69 58. âyettin devamında haber verilen türden tahriklere karşı.

söylediklerine dahil yürekten inanmayanlar,[70] tahrikleriyle sakın seni fevri ve tepkisel bir davranışa sürüklemesinler.[71]

70 *Lâ yûkınûn*, "gönülden inanmayanlar" anlamına gelir. Fakat burada sözü edilen kişiler, önceki âyetlerden de anlaşılacağı gibi hiç inanmayan kişilerdir. Hz. Peygamber'in çağdaşlarından Pers efsaneleri anlatıcısı Nadr b. Haris'in kastedilenlerden biri olduğu nakledilir. Şu halde, onların gönülden inanmadıkları şeyin 58. âyette yer alan kendi suçlamaları olduğunu söylemek, en makul açıklama olarak görünmektedir.

71 Te'kit formunda gelen *el-İstihfaf*, âyetin başındaki *sabr*'ın karşıtıdır. Tıpkı Zuhruf sûresinin 54. âyetinde olduğu gibi: "Tahrike kapılıp fevri ve duygusal tepkiler vermek" anlamını taşır.

ANKEBÛT SÛRESİ

Nüzûl: 89
Mushaf: 29

Sûreye *Ankebût* adı, 41. âyetindeki "dişi örümcek ağı" misalinden ilhamla verilmiştir. İkrime'ye göre, Hicr 95. âyet müşriklerin sûrenin adını alaya almaları üzerine inmiştir.

Çoğunluğa göre tümü Mekkî'dir. İbn Abbas'ın iki görüşünden birine ve Katade'ye göre tümü Medenî'dir. Şa'bi'ye göre 2 ve 3. âyetler Medine'de "müslüman olduk" deyip de hicrete yanaşmayanlar hakkında inmiştir (Taberî ve Vahidî). İlk onbir âyetinin Medenî gerisinin Mekkî, ya da tersi olduğunu söyleyenler vardır. Hz. Ali'ye göre Mekke-Medine arasında inmiştir.

Sûrenin konusunu göz önüne aldığımızda, Mekke döneminin son yılıyla hicret ve hemen sonrasını kapsayan bir süreçte indirildiğini söyleyebiliriz. Sûrenin inişini Habeşistan hicretine kadar götürenler olmuşsa da, 8. âyet İsrâ 23-25'e açık bir atıf içerdiği için o kadar eski olamaz. İlk tertipler Rûm ve Mutaffifin arasına yerleştirirler. Ankebût, son Mekkî sûre olan Mutaffifin ile eş ya da art zamanlı indirilmiştir. Nûh kıssasının bu sûredeki şekli, Mekke'de işkence gören Müslümanları teselli amacı taşır.

Sûrenin ilk ve son âyetleri anahtar âyetlerdir. Sûre şu çarpıcı âyetle başlar: "İnsanlar, sadece 'İnandık!' demekle, sınanıp denenmeden bırakılıverecekleri mi sanıyorlar?" Ardından, peygamberlerin iman uğruna ödedikleri bedeller hatırlatılır. Ve sûre bu bedeli göze alanlara bir müjdeyle son bulur: "Bizim uğrumuzda tüm çabasını sarf eden kimseleri sonu Bize varan yollara mutlaka yönlendireceğiz!" (69) Bu iki âyet, adeta bu sûrenin Mekke'yi Medine'ye bağlayan sürece ilişkin yapısını da ele verir.

İlk 9 âyetinde inanan ve inanmayanların niteliklerine değinilmiştir. Münafıkların Kur'an'ın iniş sürecinde anıldığı ilk sûre budur (3, 10-13). Nûh, İbrahim, Lût, Şuayb ve Musa peygamberlerin gönderildikleri kavimlere değinilip geçilmiştir (23, 44). Kıssaların bu sûredeki özel vurgusu, Allah'ın, imanın bedelini ödeyen elçilerine yaptığı yardımdır. Bu şekilde risalet mirasını omuzlayacak olanların tasavvuru inşa edilmektedir. Daha sonra söz vahyin ilâhi kaynağına getirilir ve Hz. Peygamberin önceden okuma-yazma bilmediği vurgulanır (45-51). Hz. Peygamber'den mucize isteyen her tür yaklaşım şu âyetle reddedilir: "mucize olarak, kendilerine izlemeleri için iletilen bu Kitab'ı sana indirmiş olmamız, onlara yetmedi mi?" (51)

Mü'minle kâfirin hayatı nereden okuduğunun ele alındığı âyetlerin ardından (52-68) sûre, Allah'a ulaşan "yollardan" söz eden âyetle son bulur. Bu âyet, bir "asıl"dan neş'et eden birden çok "usûl" şeklinde de okunabilir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*![1]

2 İNSANLAR yalnızca "İman ettik" demekle, sınanıp denenmeden bırakılacaklarını mı sanıyorlar?[2]

3 Doğrusu, onlardan öncekileri de sınamıştık; fakat Allah her halde hem doğru söyleyenleri seçip ayıracak,[3] hem de yalancıları seçip ayıracak.

4 Yoksa o ("İnandık!" deyip de) kötülük yapmayı sürdürenler, Bizi atlatabileceklerini mi sandılar? Ne berbat akıl yürütüyorlar.

5 Zaten kim Allah'ın huzuruna çıkmayı bekliyorsa, iyi bilsin ki Allah'ın takdir ettiği süre bir gün mutlaka gelip çatacaktır: üstelik O her şeyi bilip işitendir.

6 Ve her kim (yaratılış amacını gerçekleştirmek için) var gücüyle çaba gösterirse, o sadece kendisi için çaba göstermiş olur:[4] çünkü Allah, (diğer) tüm varlıklardan farklı olarak,[5] kendi kendine yetendir.

7 İman eden ve imanına uygun iş işleyen kimselere gelince:[6] evet, onların günahlarını mutlaka örteceğiz; yine onları kesinlikle yapa geldiklerinin en güzeliyle ödüllendireceğiz!

8 Ve zaten insanoğluna anne-babasına iyi davranmasını biz tavsiye etmiştik.[7] Fakat (sen ey muhatab), eğer hakkında bir bilgi

---

1 29 sûrenin (bize göre Taha ve Yâsîn hariç) başında yer alan bu sembolik harfler, Meryem, Ankebût ve Rûm sûreleri dışında vahye atıf yapan bir bağlamda yer alırlar (Buna karşın Kehf, Nûr, Furkan, Kadr sûreleri vahye atıf yaparak başladıkları halde bu harfler yer almaz). Üç istisnadan biri olan bu sûre, sembolik harflerin peşinden fiili bir vahiy olarak telâkki edilmesi gereken insanlık tarihinin bir yasasına atıf yaparak başlamaktadır (2). Dolayısıyla, başında *Mukatta'a* harflerinin yer aldığı tüm sûreler, ilâhi yasalara (kavlî, fiilî ya da kevnî) atıf gibi ortak bir bağlamda yer almış sayılmalıdırlar (*Mukatta'at* için bkz. 7/Kalem: 1, not 1).

2 Krş. 94/Bakara: 214; 114/Tevbe: 16 ve 98/Âl-i İmran: 179. İşkence gören sahabilerden Habbab b. Eret'in sabır hususunda dua istemesi üzerine, Hz. Peygamber bu âyeti okumuştur (Buhârî). Said b. Müseyyeb bu âyetle Nahl: 110 arasında bağlantı kurmuştur.

3 Lafzen: "bilecek." Muzari fiil te'kit nunuyla gelirse, fiilin üç zamana muhtemel yapısını gelecek zamana kilitler (Krş: Âyet 11, not 13). Bu âyet, "Allah mü'minleri sizin yaşadığınız hayat tarzı üzere bırakacak değildir; nihayet Allah iyiyi kötüden ayıracaktır" (98/Âl-i İmran: 179) âyeti ışığında anlaşılmalıdır. Mutlak olan ilâhi bilginin zamanlar ve mekânlar üstü tabiatı gereği, bu ibâre, Kur'an'ın farklı yerlerindeki benzerleri gibi zorunlu olarak Allah'ın "kullarını seçip ayırmak için sınamasını" ifade etmektedir. Bununla amaçlanan, ilâhî bilginin insan iradesini geçersiz kıldığı yönündeki her tür yaklaşımı temelden reddetmektir (İlâhî bilginin çift boyutlu tabiatı için bkz. 94/Bakara: 143, not 275). Özellikle 94/Bakara 214, bu âyetin tefsiri niteliğindedir.

4 Parantez içi açıklamanın gerekçesini Zâriyât 56. âyet gibi insanın yaratılış amacıyla ilgili âyetler oluşturmaktadır.

5 "...farklı olarak" karşılığı, *'an* harfinin *mucaveze* vurgusuna dayanır.

6 *'Amilu's-sâlihât* ile ilgili bir açıklama için bkz. 94/Bakara: 25 not 31 ve 13/'Asr: 3, not 5.

7 Atıf yapılan bu tavsiyenin, ikisi de bu sûreden önce inmiş olması gereken Lokman 14-15 ve 68/İsra 23-25'te yer aldığını görüyoruz. Ancak bu âyet, İsrâ'daki "ana babaya iyi davranma" emrinin, ana baba tarafından istismarını önlemeye yöneliktir. Allah Rasulü: *Lâ ta'ate li mahlûkin fi ma'siyeti'l-hâlik* (Yaratıcıya isyan konusunda yaratılmışa itaat yoktur)" buyurur.

sahibi olmadığın bir şeyi[8] Bana ortak koşman için seni ikna etmeye çalışırlarsa, asla o ikisine itaat etme:[9] dönüşünüz sadece Banadır; işte o zaman Ben, yapıp ettiklerinizi size bir bir haber vereceğim.

9 Ama iman edip Allah'ın razı olduğu iş işleyenlere gelince: onları da mutlaka iyi ve erdemli insanların arasına katacağız.

10 KİMİ insanlar da vardır ki, "Allah'a inandık!" derler; fakat iş Allah (dâvâsı) uğrunda eza cefa çekmeye gelince, insanların baskısını Allah'ın cezası gibi algılarlar;[10] Rabbinden bir yardım ulaşınca da, ısrarla "Zaten biz ta başından beri sizinle beraberdik" derler.[11]

Sahi, Allah bütün bilinçli varlıkların[12] gönlünden geçenleri en iyi bilen değil midir?

11 Ve Allah her halükarda imanda sebat edenleri[13] de elbet seçip ayıracak, ikiyüzlü olup çıkanları da elbet seçip ayıracaktır.[14]

12 Nitekim (O şunu da bilir ki), inkâr edenler iman edenlere; "Siz bizim yaşam biçimimize uyun, günahınız bizim boynumuza olsun" derler. Oysa ki onlar berikilerin hiçbir günahını yüklenecek değiller; besbelli ki onlar sadece yalancıdırlar.[15]

13 Ve elbet onlar kendi yüklerini zaten taşıyacaklar; ama kendi yükleriyle birlikte (sorumlu oldukları) bir başka yük daha taşıyacaklar;[16] ve Kıyamet Günü uyduruk (inançlarından) dolayı[17] elbette hesaba çekilecekler.

---

8 Yani: "Tanrısal bir nitelik taşıdığı hakkında bir bilgi sahibi olmadığın birşeyi." Bilginin olumsuzlanması, bilgi nesnesinin olumsuzlanmasından kinayedir (Zemahşerî).

9 Sa'd b. Ebi Vakkas'ın annesinin çağrısı buna örnek gösterilebilir.

10 Burada yerilen "ikiyüzlü" tiple, işkence altında dayanamadığı için işkencecilerin inancına aykırı söz söyleyen kişinin durumu farklıdır. Bu ikinci guruba girenlerin mazur görüldükleri ve birincilerden ayrı değerlendirildikleri Nahl 106'da dile getirilmiştir. Bu münafıkça tavrın sahipleri, 98/Âl-i İmran 119'da da ele alınmıştır.

11 Bu tavrın tüm nifak tipolojilerinde ortak olduğuna ilişkin krş. 106/Nisâ 141.

12 *'Âlemîn*, zorunlu olarak "iç dünya", yani "bilinç" anlamına gelen *sudûr* sahibi varlıklar olmak zorundadır. "Bütün bilinçli varlıklar" şeklindeki çevirimizin gerekçesi budur (Krş: 79/Enbiya: 18, not 22 ve 79/Enbiya: 107, not 111).

13 *Ellezine amenu*'daki geçmiş zaman kipi, çeviriye "sebat edenler" olarak yansımıştır. Bu, sonradan ikiyüzlü olanların önceden iman edenler arasında bulunma ihtimalini gündeme getirmektedir. İmanda sebat edenlerin karşısında yer alanlar, aynı form olan *ellezîne nâfekû* olarak değil de isim olarak *el-münafikin* formunda gelmiştir. Bu, ikiyüzlülüğün kişide sabit bir hal alması, onda nifakın ikinci kişilik olması anlamına gelir.

14 Lafzen: "bilecektir" (Bkz: âyet 3, not 3).

15 Günah kavramının içini boşaltarak iyi-kötü ayrımını yok etme cinayetine teşebbüs edenler.

16 Bu âyet, "hiç kimse bir başkasının sorumluluğunu taşımaz" (53/Neml: 38) âyetinden ayrı olarak, hem kendi günahlarının yükünü hem de başkalarını yoldan çıkarmanın vebalini yükleneceklerine dair Nahl 25 âyeti ışığında anlaşılmalıdır. Bu tiplerin yüklendiği günah, gerçekte "başkalarının günahı" değildir, hakikatte başkalarının işlemesine sebep oldukları günahtır. Sonuçta kendi günahlarını taşımaktadırlar.

17 12. âyette geçtiği türden batıl iddia ve inançlara atıf.

14 DOĞRUSU Biz Nûh'u da kendi kavmine elçi göndermiştik:[18] Nûh da onlar arasında -elli yıl eksiğiyle- bin sene[19] kalmıştı;[20] ve onlar iyice zulme gömülüp gitmiş bir haldeyken, tufan onları enseleyivermişti.[21]

15 Fakat onu ve gemi yârânının tümünü kurtardık; ve bunu[22] bütün bir insanlığa (ibretlik) bir belge kıldık.

16 İBRAHİM'İ de (göndermiştik). Hani o kavmine demişti ki: "Yalnız Allah'a kulluk edin ve O'na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; eğer bilirseniz, bu sizin için çok daha hayırlıdır. 17 Bakınız siz, Allah'ı bırakıp da birtakım heykellere[23] tapıyorsunuz ve (onlara) düzme koşma birtakım (nitelikler) yakıştırıyorsunuz. Gerçek şu ki, Allah'tan başka kulluk ettikleriniz size rızık verecek güce sahip değiller; o halde tüm rızkınızı Allah katında arayın ve yalnız O'na kulluk edin; dahası hep O'na şükredin: (zira) O'na döndürüleceksiniz."

18 "Ama eğer yalanlarsanız, iyi bilin ki sizden önceki toplumlar da yalanlamışlardı: zaten elçiye düşen de (ilâhi mesajı) bütün açıklığıyla iletmekten başkası değildir."[24]

---

18 Bu sûrede anlatılan peygamber kıssaları, birinci âyetin ışığında zımnen şöyle okunmalıdır: Yalnız iman ettik demekle sınanmadan denenmeden bırakılacaklarını sananlar, iyi bilsinler ki Allah en büyük peygamberlerini bile ağır sınavlardan geçirmiştir.

19 Aynı cümlede hem *sene* hem *'âm* kelimelerinin kullanılması, ikisi arasındaki nüansa delalet eder. *Sene* çoğunlukla çetin ve kurak geçen yıl, *'âm* ise bereketli ve yağışlı geçen yıl için kullanılır (Râğıb). Bu dilsel tahlilden yola çıkarak, Hz. Nûh'un ömürlük davetinin çok kısa kısmı hariç tamamına yakınının "çetin ve zor" geçtiğini söyleyebiliriz.

20 "Dokuz yüz elli yıl" yerine "elli yıl eksiğiyle bin sene" şeklinde gelmesi, zamanın uzunluğuna dikkat çekmek içindir. "Bin yıl yaşamak" ifadesi, tam da bu deyimsel anlamıyla, 94/Bakara 96'da kullanılır (Ayrıca Kur'an'da "bin yıl" ve "elli bin yıl" ifadelerinin rakamsal değerler dışında, zamanın izafi niteliğini belirtmek için kullanıldığı yerler için bkz. 91/Hac: 47; 57/Secde: 5 ve 46/Me'aric: 4). Bu ifadenin deyimsel karşılığı "çok uzun yaşamak" olarak ortaya çıkıyor. Bunu esas alırsak "-elli yıl eksiğiyle- bin sene kalmıştı" ifadesi, peygamberlik öncesi hariç, bir insanın yaşayabileceği en uzun süre kavmini yılmadan usanmadan davet ettiğine delalet eder. İşte böylece, "Yeryüzünde onlardan bir kişi dâhi bırakma" (64/Nûh: 26-27) şeklindeki elçiler arasında yalnızca Hz. Nûh'a ait olan kahır duasının nedeni de anlaşılmış olur. Ayrıca bu âyet sûrenin 2. âyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Hz. Nûh'un bunca uzun süren çabası, onun ödediği ağır bedel olarak sunulmaktadır.

21 *Tûfân* kelimesiyle ilgili bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 133. Zımnen: Tuğyan olan yerde mutlaka tufan olur. Tufan tuğyan edenler için bir felaket, iman edenler için bir nimettir. Tufan, toprağa aldırılan gusül abdestidir.

22 "Gemiyi" ya da "ukubeti/cezalandırma olayını". Uluslararası bir araştırmanın sonuçlarına göre Guatamala yerlileri ve Avustralya Aborijinlerine kadar, yeryüzünün en kapalı kültürlerinde dâhi mutlaka birkaç tufan hikayesi bulunmaktadır. Bu da bu felaketin insanlığın ortak hafızasına kazındığının göstergesidir. 'İnsanlığa bırakılan belge'den kasıt bu olsa gerektir.

23 *Evsân* (t. vesen), madenden yapılanlara verilen *sanem* (Bkz: 56/A'râf: 138, not 98) adından farklı olarak taş ya da taş cinsi malzemeden yapılmış heykeller, büstlerdir (İbn Fâris ve Râğıb). Kur'an'da kullanıldığı üç yerde de Hz. İbrahim'in kavmine atfedilir.

24 Âyetin içeriği, Hz. İbrahim'e değil de doğrudan Allah'a atfedilebilir. Bu durumda âyetin konusu Hz. İbrahim olabileceği gibi Rasulul-

19 PEKİ onlar, Allah'ın yaratılışı nasıl yoktan var ettiğini, sonra onu nasıl yenilediğini hiç mi görmezler? Besbelli ki bu Allah'a çok kolaydır.[25]

20 De ki: "Dolaşın yeryüzünü ve görün yaratılışın nasıl başladığını! Daha sonra Allah öteki hayatı da işte böyle var edecektir: çünkü Allah her şeye güç yetirendir. 21 Dilediğini cezalandırır, dilediğine rahmet eder:[26] her durumda O'na döndürüleceksiniz. 22 Ve O'nu, ne yerde ne de gökte asla atlatamazsınız;[27] dahası, kendiniz için Allah'tan başka ne sadık bir dost ne de bir yardımcı asla bulamazsınız.

23 Ama Allah'ın mesajlarını ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya: işte bu gibiler Benim rahmetimden ümidini kesenlerdir;[28] ve işte onları can yakıcı bir azap beklemektedir.[29]

24 ÖTE yandan[30] (İbrahim'e gelince): Kavminin tek cevabı, "Onu öldürün ya da yakın!"[31] demekten ibâretti; fakat Allah onu ateşten kurtardı.

Şüphesiz inanan bir toplum için, bunda da alınacak bir ders mutlaka vardır.[32]

25 Ve (İbrahim) dedi ki: "Allah'ı bırakıp da birtakım heykeller peydahlamanızın[33] tek nedeni, şu dünya hayatında (onlarla)[34] aranızdaki (çarpık) sevgi bağıdır;[35] daha sonra, Kıyamet Günü'nde birbirinizi reddedecek ve birbirinizi lânetleyeceksiniz; en sonunda hepinizin varıp duracağı yer ateştir: size yardım eden biri de asla çıkmayacaktır."

26 Bunun ardından ona bir tek Lût inandı.

Ve (İbrahim)[36] dedi ki: "Bana, Rabbime doğru yürüyen bir muhacir olmak düşer; çünkü her işinde mükemmel olan, her

---

lah da olabilir (Taberî). Bu âyetin sonundaki ses (*mubîn*), aşağısıyla (*yesîr*) değil yukarısıyla uyumlu olduğu için, biz bu âyeti Hz. İbrahim'in sözünün bir devamı olarak *tırnak* içine aldık.

25 Yeryüzündeki organik hayatın çevriminin muhteşem bir plan ve projenin eseri, dolayısıyla bunun da bilinçli bir yaratmanın ürünü olduğunun ifadesi.

26 Şu âyetin ışığında anlaşılmalıdır: "(Hesap Günü) başınıza gelecek her musibet kendi ellerinizle yapıp ettiklerinizin bir sonucu olacaktır; (günahlarınızın) çoğu affedilecek olmasına rağmen (bu böyledir)" (82/Şûrâ: 30).

27 Krş. 69/Yûnus: 61.

28 Allah hakkındaki kişi zamirlerinin aynı cümlede üçüncü tekil şahıstan birinci tekile dönüvermesi, Allah'ın insan tasavvurunda kişileştirilemezliğiyle alâkalıdır.

29 Zımnen: Allah'sız bir hayat tasarımı erinde geçinde iflas etmeye mahkûmdur.

30 Bu âyette, 16-18. âyetlerde dile getirilen İbrahim kıssasına yeniden dönülmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda *fâ* edatının en isabetli karşılığı bu olsa gerektir.

31 Sözün gücüne sözle karşı koyamayanlar, gücün sözünü konuştururlar.

32 O ders şudur: Hiç bir Nemrud'un ateşi imanı yakamaz.

33 Benzer bir ifade ve çeviri gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 51, not 92.

34 Bu açıklama âyetin devamı göz önüne alındığında, "tapınılan cansız nesnelerden" daha çok, bu nesnelerin temsil ettiği birtakım "tarihsel şahsiyetleri" ifade eder.

35 Bu sevginin çarpıklığını "insanlar içerisinde Allah'tan başka birtakım varlıkları Allah'a eşdeğer görüp, onları Allah'ı sever gibi sevenler de var" (94/Bakara: 165) âyeti ortaya koymaktadır.

36 Arkadan gelen sözü Hz. Lût'a atfetmek de mümkündür. Fakat Sâffât 99'daki benzer bir ifade, bu sözün Hz. İbrahim'e atfına ikna edici bir gerekçe teşkil eder.

hükmünde tam isabet kaydeden O'dur."

27 Biz de ona İshak ve (onun oğlu) Yakub'u verdik; ve onun neslinden gelenler arasında peygamberliği ve vahyi devam ettirdik; üstelik ona ödülünü daha bu dünyada vermeye (başladık); hiç şüphe yok ki o, âhirette de iyiler arasındaki yerini alacaktır.

28 LUT'U da (göndermiştik). Hani o kavmine demişti ki: "Şu kesin ki siz, bütün bir dünyada daha önce hiç kimsenin yapmadığı (derecede) iğrençlikler yapıyorsunuz. 29 Evet, erkeklere (şehvetle) yaklaşan ve (cinsellik için doğal olan) yolu kapatan;[37] üstelik bu çirkinliği kamuya açık yerlerde güpegündüz gurup halinde işleyen siz değil misiniz?[38]

Fakat kavminin tek cevabı: "Eğer doğru sözlü biriysen, haydi Allah'ın azabını getir de görelim bakalım!" diye (meydan okumaktan) ibâretti.

30 "Rabbim!" dedi (Lût): "Ahlâkî çürümeye yol açan şu topluma karşı bana yardım et!"

31 Ve elçilerimiz İbrahim'e (oğlu İshak'ı) müjdelemek için geldiklerinde: "Bakın" demişlerdi, "biz, işte şu bölgelerin halkının helâkı (için görevlendirildik); çünkü oraların halkı hadlerini çoktan aşmış bulunuyorlar.[39]

32 (İbrahim): "Peki ama" dedi, "Lût da onların içinde yaşıyor!"

(Elçiler): "Biz" dediler, "onların arasında kimlerin yaşadığını çok iyi biliyoruz; sonuçta onu ve (iman) ailesini[40] mutlaka kurtaracağız; ne ki onun karısı hariç: zaten o kadın, döküntülerden biri olmalıydı."[41]

33 Ve elçilerimiz Lût'a gelir gelmez, o derin bir hüzne kapıldı ve onlar adına hiç bir şey yapamayıp eli kolu döküldü kaldı.[42] Ama onlar dediler ki: "Korkma ve üzülme! Çünkü biz seni ve yakınlarını elbette kurtaracağız; ancak karın hariç: zaten onun geride kalanlardan biri olacağı malum.[43] 34 İşte bu yüzden biz şu bölge halkına, işleye geldikleri fısku fücur yüzünden gökten yakıcı bir bela indireceğiz."

35 Doğrusu Biz ondan geriye, akleden bir topluluk için hakikatin apaçık belgeleri

---

37 Veya: "(çirkin fiili işlemek için gelip geçen yolcuların) yolunu kesen" (Mukatil). *Ve takta'ûne's-sebîl* ibâresi için tercih ettiğimiz anlamı Ferra kaynak belirtmeden, Zemahşerî ise Hasan Basrî'ye atfen naklederler.

38 *en-Nâdî*, "gündüzün toplanmak" (gece toplanma yerine *es-sâmir* denir) anlamındaki *nedv*'den türetilmiştir. "İnsanların gündüz toplandığı kamuya açık yerler" anlamına gelir. *Nâdî*, "kulüp, loca" anlamına da gelir. "Demek, toplantı salonu" anlamına gelen *nedve* de aynı köktendir. Bir eylemin gurup halinde yapılışını da içerir. Çevirimizin gerekçesi budur.

39 *Zâlimîn*'i çevirimizin gerekçesi için bkz. 79/Enbiya: 29, not 38.

40 *Ehl*'in bu anlamına ilişkin bir açıklama için bkz. 53/Neml: 57, not 60.

41 Zımnen: Hidayet peygamberlerin elinde olsaydı, onu ilk yakınlarına verirlerdi. *Ğâbirîn* için bkz. 51/Şu'arâ: 171, not 88.

42 Çevirideki "gelir gelmez" acele vurgusu bazılarının zaid saydığı *en* edatının mânaya kattığı anlamdır. *Dâka bihim zer'an*, insanın elinden bir şeyin gelmediği çaresizlik ve aciziyet durumunu resmeden deyimsel bir ibâredir (Zemahşerî).

43 *el-Ğâbirîn*'deki belirlilik, çeviriye "malum" olarak yansımıştır.

olan işaretler bırakmışızdır.[44]

36 MEDYEN'E de, soydaşları Şuayb'i (göndermiştik);[45] ve o "Ey kavmim!" demişti, "Allah'a kulluk edin ki Âhiret Günü'ne umutla bakabilesiniz;[46] dahası, kötülüğü yaygınlaştırarak yeryüzünde ahlâki çürümeye meydan vermeyin!"[47]

37 Ne var ki onu yalanladılar; derken şiddetli bir sarsıntı onları ansızın yakalayıverdi ve kendi yurtlarında cansız donakaldılar.[48]

38 ONLARA ait mesken kalıntılarının da ayan açık önünüze koyduğu gibi, 'Âd ve Semûd da (benzer bir akıbete uğradı); zira Şeytan onlara işledikleri (kötülükleri) süslü göstermişti: sonunda onlar, üstelik açıkgöz ve uyanık (geçinen) kimseler oldukları halde yoldan saptılar.[49]

39 KARUN, Firavun ve Hâmân da (benzer bir akıbete uğradı). Doğrusu Musa, onlara hakikatin apaçık delilleriyle gelmişti; fakat onlar ülkede büyüklük tasladılar: ne ki hiç biri de asla (Bizi) aşamadılar.[50]

40 Sonuçta her birini günahlarından dolayı enseledik:[51] Ve onlardan kimileri üzerinde (bela) fırtınası estirdik, kimisini de sarsıcı bir azap çığlığı yakaladı;[52] yine onlardan bazı kimseleri yerin dibine geçirdik, bazılarını da boğulmaya terk ettik: Ne var ki onlara zulmeden asla Allah değildi; ve fakat onlar asıl kendi kendilerine zulmetmişlerdi.

41 ALLAH'TAN başkalarını sığınacak otorite[53] edinen kimselerin durumu, ördüğü ağı ev edinen dişi örümceğin durumuna benzer;[54] ne ki evlerin en çürüğü,

---

44 Lût gölünün bugünkü hali ve gölün güney yönündeki *Lisân* (dil) adı verilen ucunda boydan boya görülen derin bir fay hattının günümüzde açıkça gözlemlenmesi, muhtemelen bu olay sonucunda göl suyunun hiçbir canlının yaşamasına izin vermeyen kimyasal yapısı, o beladan geriye kalan açık işaretlerden bazıları olarak sayılabilir.

45 Nûh, İbrahim ve Lût için kullanılmadığı halde Şuayb için kullanılan "soydaşları" (*ehâhum*) nitelemesiyle ilgili ayrıntılı bir tahlil için bkz. Medyen'le ilgili bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 85 not 65.

46 İki cümlecik arasındaki *ve* bağlacı "ki" ile karşılanmıştır. *Reca* için bkz. 40/Furkan: 21, not 30.

47 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 60, not 106.

48 İbarenin aynısı için A'râf 91'e, *racfeh* kelimesi hakkında bir açıklama için 56/A'râf 78'in notuna bkz.

49 Hem sapmalarından kendilerinin sorumlu olduğunu, hem de hayata bakışlarındaki mânevî miyopluğun kendilerini düşürdüğü gülünç durumu ifade eden bir ibâre. Bunda peygamberlerinin uyarısına muhatap oldukları halde inkâra yeltendiklerine de bir gönderme vardır.

50 Yani: "onlar (Bizimle ayaklaştılar, fakat) bizi geçemediler". Benzer bir ifade için, Enfâl sûresinin 59. âyetine bkz.

51 *Ba* edatının maiyyet vurgusuyla mâna şöyle olur: "günahlarıyla birlikte.."

52 *Sayha*'nın bu anlamı için bkz. 70/Hûd: 94, not 114.

53 Lafzen: "evliya.."

54 *'Ankebût*, genellikle "dişi örümcek" için kullanılır (Ferrâ). Erkeğine *'anked* adı verilir. Özellikle dişi örümcek"ten söz edilmesi, bu aileye ait bir çok alt türde dişi örümceğin çiftleştikten sonra eşini öldürmesiyle açıklanabilir. Günahın peşine gidenler, dişi örümceğin peşinden gidip canlarından olan erkek örümceklere benzetilir. Zımnen: Günah caziptir. Fakat bu cazibe öldüren cazibedir.

elbette örümcek ağıdır: keşke bunu kavrayabilselerdi.[55]

42 Şüphesiz Allah, onların kendisinden başka yalvarıp yakardıkları her şeyi çok iyi bilir;[56] zira yüceler yücesi O'dur, her hükmünde tam isabet sahibi O'dur.

43 İşte bütün bu misalleri Biz insanlar için veriyoruz; ne ki bunları sadece (eşyanın var ediliş amacını) bilenler kavrayabilir:[57] 44 (zira) Allah, gökleri ve yeri mutlak gerçeğe atıf olsun diye (amaçlı olarak)[58] yaratmıştır: hiç şüphe yok ki bunda, mü'minlerin alacağı bir ders mutlaka vardır.

45 (EY bu hitabın muhatabı!) Sana vahyedilmiş olan bu mesajı izle ve (başkalarına) ilet;[59] ve namazı hakkını vererek kıl:[60] çünkü (hakkı verilerek kılınmış) namaz, (insanı) belli başlı her tür çirkinlik ve kötülükten alıkoyar; ve hele Allah'ı anmak ve Allah'ın sizi anması elbette en büyük (boyutudur)![61] Zira Allah, işledikleri her şeyi bilir.[62]

46 Önceki vahiylerin mensuplarıyla tartışırken, haksızlık etmedikleri sürece en güzel yol ve yöntemden başkasına itibar etmeyin ve deyin ki: "Biz bize indirilene de, size indirilene de inanmışız; bizim de, sizin de ilâhınız bir ve tektir; ne ki biz kayıtsız şartsız sadece O'na teslim olmuşuz."

47 (Ey Peygamber!) İşte bu kitabı sana böyle (bir mesajla) indirdik; bu yüzdendir ki bu kitabı kendilerine verdiklerimiz ona iman ederler; işte şu (önceki vahyin mensupları) arasında da inanan kimseler ola-

---

55 Pamuk ipliğine umut bağlayanlara bir atıf.

56 Buradaki *mâ*'nın olumsuzluk edatı olması durumunda anlam şöyle olur: "Allah dışında yalvarıp yakardıklarının bir hiç olduğunu çok iyi bilir".

57 Eğer âyette geçen ilim ve akıl kavramlarını kök anlamlarına irca edersek, bu âyetin anlamı şöyle bir mahiyet kazanır: "Gerçeğin izini süremeyenler bilgi ile hakikat arasındaki bağlantıyı kuramazlar". İbarenin bu mahiyette olduğunu, bir sonraki cümlede yer alan *bi'l-hakk* doğrulamaktadır.

58 Şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler ve "Rabbimiz!" derler, "Sen bunları amaçsız yaratmadın!" (98/Âl-i İmran: 191).

59 *Utlu* emrinin "izle ve ilet" anlamı için 62/Kehf: 27 ve 28/Şems: 2'nin ilgili notlarına bkz. Bu hitabın kapsamı, âyetin sonundaki *tasna'ûn* kelimesinin çoğul gelişinden de anlaşılacağı gibi, muhataplarının tümüdür. Hemen arkadan gelen "çirkinlik ve kötülükten korur" ifadesi, âyeti Hz. Peygamber'e hasredemeyeceğimizin açık bir delilidir (Krş: İbn Aşur).

60 *Ekimi's-salat* için bkz. 94/Bakara: 3; 94/Bakara: 43 ve 56/A'râf: 170, ilgili notlar.

61 Krş. 94/Bakara: 152. *Zikrullah*, dilsel açıdan her iki mânayı da içerir. Son cümle, âyetin başındaki vahiyle ilgili cümleye atfen de okunabilir. *Zikrullah* tamlaması, farklı anlamlara açıktır. Bir önceki cümleye atfedildiğinde bu ifade, namazın "Allah'ı anma ve hatırlama" niteliğini, "çirkinlik ve kötülükten uzak tutucu" niteliğinden daha baskın olarak öne çıkaracak bir şekilde okunabileceği gibi, namazın nihai amacına bir gönderme olarak da okunabilir (Kur'an'da *zikrullah*'ın "namaz" yerine kullanılmasıyla ilgili bkz. 100/Cuma: 9). Bu ifade âyetin ilk cümlesine atfen okunduğunda, hem –namaz içinde ve dışında okunan– Kur'an'a (44/Tâhâ: 99), hem de ilâhi emre iman ve itaate tekabül eder.

62 Namaz inen vahyin çıkan karşılığıdır. Namaz nüzule karşılık miraçtır. Namaz Allah'ın gündeminde olmak için Allah'ı gündemine almaktır. Namaz, ibadetler mecmuasıdır. Namaz, dünya astarını âhiret atlasına günün beş vaktinde gök iğnesiyle dikmektir.

caktır: zaten nankörler[63] dışında hiç kimse âyetlerimizi bile bile inkâr etmezler.[64]

48 Hem sen bu (Kur'an)dan önce herhangi bir (kutsal) kitabı okumuş değildin; dahası onu kendi elinle[65] yazıyor da değilsin. Eğer böyle olsaydı insanları kuşkuya düşürürlerdi,[66] gerçeği geçersiz kılmaya yeltenenler.[67]

49 Aksine o (Kitab), sahibine seçip ayırma yeteneği kazandıran bir bilgi tasavvuru[68] bahşedilenlerin gönüllerinde yer bulan hakikatin apaçık belgelerinden oluşmuştur:[69] zaten bilinci altüst olmuş kimselerden başkası âyetlerimizi bile bile inkâra yeltenmez.[70]

50 Bir de kalkıp, "Rabbinden ona mucizevi bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" dediler.[71]

De ki: "Tüm mucizevi belgeler Allah katındadır; ben ise yalnızca açık ve net bir uyarıcıyım."[72]

51 Ne yani! Şimdi bu ilâhi kelamı, kendilerine iletmen için sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?[73] Elbet bunda, inanacak bir toplum için tarifsiz bir rahmet ve ilâhi bir uyarı zaten vardır.

52 (Onlara) de ki: "Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter; O göklerde ve yerde olan her şeyi bilir; yine (bilir) ki:

---

63 *el-Kâfirûn*'u "nankörler" şeklindeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 68/İsra: 8, not 18.

64 *Yechadûn*'un "bile bile inkâr" anlamı için bkz. 74/Nahl: 71, not 80.

65 Lafzen: "sağınla". Ayrıca bkz. 67/Kasas: 45.

66 *Şekk*'ten farklı olarak *rayb*'ın "ya doğruysa kaygısı içeren şüphe" oluşuyla ilgili bkz. 114/Tevbe: 110, not 140 ve 65/İbrahim: 9, not 12.

67 Hicretin hemen arefesinde inen bu âyetler, Medine Yahudilerine karşı Nebi'nin üslubunu inşa etmektedir. Burada olumsuzlanan Allah Rasulü'nün Kur'an vahyinden önce herhangi bir vahyi okuyup yazmamış olduğudur. Bu âyet Furkân 4-5'te kastedilen türden (Krş: 74/Nahl: 103), vahyi peygamberin yazdığı iftiralarını reddetmektedir. Kur'an'ın içeriği, vahyin kaynağının peygamber olmadığının en çarpıcı delilidir. Zira Kur'an'da Rasulullah'ın özel hayatında yaşadığı büyük acıların (amcasının, eşinin, oğlunun, kızlarının ölümleri) ve sevinçlerinin izine bile rastlanmaz. Hz. İsa'nın annesiyle ilgili 98 âyetlik bir sûre ve ayrıca onlarca âyet yer alırken, Hz. Peygamberin annesiyle ilgili tek bir imâda dahi bulunulmaz.

68 *'İlm*'e verdiğimiz bu anlamın gerekçesi için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

69 *Âyâtun beyyinâtun*, vahyin doğruluğuna ve ilâhi kaynağına atıf olarak gönderilen vahiy dışı kesin mucizevi kanıtlar. Bunlar maksat değil, vahyi gösteren araçlardır. Amaç, onların kendisini gösterdiği vahiydir. Bu sûrenin 51. âyetinin delaletiyle açık ve net olarak söyleyebiliriz ki, vahiy en büyük mucizedir.

70 *Zalimûn*'a verdiğimiz bu anlam için bkz. 56/A'râf: 148 ve krş. 79/Enbiya: 65, not 68.

71 Bu tür tüm taleplerin peşinen reddedildiğini En'âm109; A'râf 146 gibi âyetlerden kesin ve net olarak anlıyoruz.

72 Şu âyetin ışığında okunmalıdır: "Şimdi kendilerine bir mucize gösterilmesi halinde bu vahye iman edeceklerine dair var güçleriyle yeminler ediyorlar. De ki: "Tüm mucizeler Allah katındadır!" Ve farkında değil misiniz ki, onlara bir mucize gelmiş olsaydı dâhi yine de inanmazlardı." (73/En'âm: 109 ve krş. 56/A'râf: 146; 69/Yûnus: 20; 58/Ra'd: 7).

73 Eğer birine bu vahiy mucize olarak yetmiyorsa, ona hiçbir mucize yetmez. Her peygamberin bir nübüvvet mucizesi vardır, Kur'an Hz. Muhammed'in nübüvvet mucizesidir. Her peygambere verilen mucize ise kendi zamanında geçerlidir. Kur'an mucizesi kendisinden sonraki tüm zamanlarda geçerlidir. Kur'an'ın insanı dönüştürücü gücü ilk günkü gibi sürmektedir. Gerçek mucize de budur.

Batıl inançlara saplanan ve Allah'a nankörlük eden kimseler hüsrana uğrayacak olanların ta kendisidirler."

53 Ve onlar, sana (meydan okuyarak) azabı çabuklaştırmanı istiyorlar;[74] eğer belirlenmiş (yasaya uygun) bir süreci olmamış olsaydı,[75] azap onların başına derhal gelirdi: yine de o, onlar hiç farkında değilken ansızın mutlaka çıkagelecek.

54 Onlar sana (meydan okuyarak) azabı çabuklaştırmanı istiyorlar; ama iyi bilsinler ki cehennem, inkâra saplananları elbette çepeçevre kuşatacak; 55 o gün azab onları (başlarının) üzerinden ve ayaklarının altından sarıp sarmalayacak; ve (Allah) onlara "Öteden beri yapa geldiklerinizin (sonuçlarını) tadın!" diyecek.

56 SİZ ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki Benim arzım geniştir;[76] o halde Bana, yalnız Bana kulluk edin!

57 Her can ölümü tadıcıdır;[77] en sonunda Bize dönüp geleceksiniz. 58 İman eden ve o imana yaraşır eylemler ortaya koyanları, içinde sürekli kalmak üzere cennetin zemininden ırmaklar çağlayan yüce köşklerine[78] yerleştireceğiz: (iyi) davranışta bulunanların ödülü pek güzeldir! 59 Onlar ki, sıkıntılara karşı göğüs gerdiler ve hep Rablerine güvendiler!

60 Nice canlılar vardır ki, rızkının sorumluluğunu yüklenmez;[79] onların rızkını da sizinkini de yalnızca Allah verir: Zira her şeyi işiten ve bilen sadece O'dur.[80]

61 Ve eğer dönüp de onlara sorsan: "Gökleri ve yeri yaratan kimdir; ve güneşle ayı emre âmâde kılan kimdir?" diye, hiç kuşkun olmasın ki "Elbette Allah!" diyecekler.

O halde, nasıl böyle savruluyorlar?[81]

62 Kullarından dileyenin rızkını genişletmeyi dileyen, ve onu kulu lehine sınırlandırmayı dileyen Allah'tır:[82] çünkü Allah her bir şeyi bilendir.

63 Ve eğer dönüp onlara sorsan: "Gökten suyu indiren ve onunla ölü toprağa can

---

74 Krş. 74/Nahl: 1, not 2.

75 Toplumların çöküş süreçlerinin kendisine tabi olduğu İlâhî-tarihî yasalar (Bu yasalar için bkz. 68/İsra: 16; Enfal: 53; 58/Ra'd: 11; 98/Âl-i İmran: 140).

76 Bu ifade ilk mü'minleri hicrete teşviktir. Bunun için de Akabe biatleri yapılmış ve Medine hicret yurdu olarak belirlenmiş olmalıdır. Zımnen: İmanınızla vatanınız arasında tercihe zorlanırsanız, kesinlikle imanınızı tercih ediniz.

77 "İsm-i fail süren fiildir" diyen Kûfe dil okuluna istinaden şu mâna da verilebilir: "Her can her an ölümü tatmaktadır". Bu, oluş ve bozuluş yasasının insan bedeninde her an gerçekleşen tecellisi olan hücre ölümleri ve doğumlarına da delalet eder.

78 Krş. 40/Furkan: 75 not 86.

79 *Hamele*, maddî ya da mânevî "bir şey yüklendi, sorumluluğunu üzerine aldı" anlamına gelir (Krş: âyet 12 ve 13). Allah Rasulü'nün şu hadisi bu âyete dair nebevi bir okuma gibidir: "Eğer siz kuşlar kadar Allah'a güvenip dayansaydınız, rızkınız da kuşlar gibi ayağınıza gelirdi" (Tirmizî).

80 Zımnen: Arslan nereye giderse, rızkı da oraya gelir. Siz arslan olursanız rızkınız ayağınıza gelir.

81 Özellikle 42, 50 ve 53. âyetler, bu zihni savruluşun sonunda varıp durduğu yeri göstermektedir.

82 Çevirimiz *yeşâ'* fiilinin çift özneyi gören konumuna dayanır. *Lehu*'daki *lâm*'a *lam-ı leh* mânası verilmiştir.

veren kimdir?" diye, hiç şüphen olmasın ki "Elbette Allah!" diyecekler.

De ki: "Hele şükür, (bari şunu olsun bileydiniz)!"[83]

Ama ne gezer... Onların çoğu akıllarını kullanmayı dâhi beceremezler. 64 Zaten (akletselerdi, bileceklerdi ki) şu dünya hayatı (tek başına) geçici bir oyun ve oynaştan başka bir şey değildir;[84] bir de hayatın öteki yüzü vardır ki, işte odur gerçek hayat: keşke bunu olsun bilebilseydiler.

65 Fakat gemiye binip de (tehlike hissettikleri) zaman, inancı batıldan arındırıp dini yalnız O'na has kılarak başlarlar Allah'a yalvarıp yakarmaya; ne ki O kendilerini sağ salim karaya çıkarır çıkarmaz, aynı kimseler başlarlar O'na ortak koşmaya. 66 Sonuçta[85] kendilerine verdiklerimize nankörlük etmiş ve kısa vâdeli bir hazzı tüketmiş olurlar:[86] Fakat zamanı gelince (gerçeği) anlayacaklar.

67 Peki, görmezler mi ki kendilerinin etrafındaki insanlar her tür saldırıya açık olmanın tedirginliğini yaşarken,[87] Biz onlara güvenli bir dokunulmazlık sağladık: hâlâ mı batıl inançlara saplanıp Allah'ın nimetlerine nankörlük edecekler?[88]

68 Kendi uydurduğu yalanları Allah'a yakıştıran, ya da önüne gelen hakikati yalanlayandan daha zalim biri olabilir mi? Hiç zulümde direnenler için cehennemde yer bulunmaz mı?

69 Ama dâvâmız uğrunda var gücünü harcayanları, elbette kendi yollarımıza[89] yönelteceğiz:[90] ve şüphesiz Allah iyi ve erdemli olanların yanındadır.

---

83 Lafzen: "Elhamdülillah!" Benzer bir kullanım için 77/Zümer 29'a bkz.

84 Bu âyet Me'âric 42 ışığında tek dünyalı bir hayat yaşayan inkârcıların hayat tasavvurunu red içindir (Krş: 73/En'âm: 32; 92/Muhammed: 36; 96/Hadîd: 20). Zımnen: Mü'mine oyun ve eğlence olarak bu dünyada sürdüğü hayat yeter. O fazladan bir oyun ve eğlenceye ihtiyaç duymaz. Buna ihtiyaç duyanlar, dünyaya aşırı değer yükleyenler, bir başka ifadeyle dünyaya âhiret muamelesi yapanlardır.

85 Baştaki akıbet *lâm*'ına dayanarak.

86 *Li-yetemette'û*'nun türetildiği *meta'* ile ilgili bkz. 58/Ra'd: 26, not 36.

87 Lafzen: "enselenip atılıyorlarken.."

88 Lafzen: "..nimetine.." Kural gereği mastar muzaf olarak gelirse tekil çoğul mânasına da alınabilir (Âyetteki "nankörlüğün" açılımı için bkz. 21/Kureyş sûresinin girişi).

89 Yani: "sonu Bize ulaşan yollara.." Vahiy, hakikate ulaşan yollar konusunda totaliter bir dil kullanmaz. Usul farklı, asıl tektir. Tek asıldan farklı usuller çıkabileceği gibi, farklı usullerden tek asla ulaşmak da mümkündür. Birden çok usulün varlığı, birden çok aslı gerektirmez. Aslın tek oluşu, usulde totaliterizmin ve dayatmacılığın gerekçesi olamaz.

90 Te'kit *nûn*'u ile gelen muzari fiil gelecek zaman ifade eder.

MUTAFFİFİN SÛRESİ

Nüzûl: 90
Mushaf: 83

"Yolsuzluk yapanlar" anlamına gelen *mutaffifîn* adını ilk âyetinden alır. Bir çok tefsir ve mushafta bu adla anılmıştır. Hadis kitaplarında ve bazı tefsirlerde sûre ilk âyetiyle anılmıştır.

İlk otoriteler, kısmen ya da tümüyle Mekkî veya Medeni olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir. İbn Mes'ud ve takipçileri sûreyi Mekkî sayarken İbn Abbas ve takipçileri sûreyi tamamen veya ilk sekiz âyet hariç Medine'de inen ilk sûre saymışlardır. Kelbî ve Cabir b. Zeyd ise sûrenin Mekke-Medine arasında indiği görüşündedir (İbn Aşur). Bu ihtilafta en büyük rolü nüzul sebebi rivayetleri oynamıştır. Sûrenin girişindeki "yolsuzluk yapanlar" ifadesi Mekkelilere de Medinelilere de nisbet edilmiştir. Çünkü her iki şehrin kahir ekseriyeti ticaretle iştigal etmektedir.

Tartışmaya açık nüzul sebebi rivayetlerine dayalı varsayımlar bir tarafa, sûre konusu, üslubu ve belagat öncelikli yapısı itibarıyla Mekkî sûrelerin özelliklerini taşır. Tüm ilk tertiplerde Ankebût'tan sonraya yerleştirilir. Bu durumda Mutaffifin Mekke'de nâzil olan son sûre olarak peygamberliğin 13. yılına yerleştirilmelidir.

Konusu yolsuzluğu red ve adâlete davettir. Ardından sözü insanın hayatı hakkında tutulan kayıtların görüldüğü Hesap Günü'ne getirir. Bununla Kur'an, insanın dünyada yaptıklarıyla âhirette karşılaşacakları arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunduğu hakikatine dikkat çeker. Ödül ve cezanın, fazilet ve reziletin, sorumluluk ve sorumsuzluğun, sadâkat ve ihanetin âhirette mutlaka bir karşılığı vardır (7-28). Sûrenin berceste âyeti, sorumsuz davranışların ardında kararmış bir kalbin yattığını söyleyen şu âyettir: "Yaptıkları yüzünden kalpleri tümüyle pas tutmuştur!" (14)

Sûre, günah bataklığına gömülen tek dünyalı inkârcıların çift dünyalı mü'minlere bakışındaki çarpıklığı dile getiren bir pasajla son bulur. Kendilerini bekleyen akıbeti istihza ile küçümseyenlerin, âhirette nasıl küçülüp gülünç duruma düşecekleri, beliğ bir üslûpla dile getirilir (29-36).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 YAZIKLAR olsun yolsuzluk yapanlara![1] 2 Kendileri başkalarından alacakları zaman noksansız isterler; 3 ama başkalarına için ölçüp tarttıkları zaman hak yerler. 4 Onlar sanmazlar mı ki tekrar diriltilecekler; 5 dehşetli bir günde [hesaba çekilecekler]; 6 o gün bütün insanlar âlemlerin Rabbi huzuruna dikilecekler.

7 ARTIK YETER! Sorumsuzluğu tıynet edinenlerin[2] kaydı, elbet *Siccîn*'de [arşivlenecek]. 8 Ama *Siccîn* nedir, bilir misin sen?[3] 9 O [*Siccîn*] sayısal değerlerle korunmuş bir kayıttır.

10 O gün vay haline yalanlayanların; 11 onlar Hesap Günü'nü yalanlıyorlar; 12 halbuki onu ancak haddi aşan günahkârlar yalanlar: 13 ne zaman [Hesap Günü'nü hatırlatan] âyetlerimiz kendilerine okunsa, "geçmişin masalları" derler.

14 Ondan daha da beter: yaptıkları yüzünden kalpleri tümüyle pas tutmuştur. 15 Bundan daha beteri de var: Elbet onlar o gün Rablerinden mahrum kalacaklar;[4] 16 sonra onlar gözleri faltaşı gibi açan bir azaba sokulacaklar;[5] 17 sonra kendilerine denilecek ki: "işte sizin yalanlamayı adet edindiğiniz hakikat budur".

18 KESİNLİKLE evet! İyilerin kaydı da *'Illiyyûn*'da [arşivlenecek]; 19 Ve *'Illiyyûn* nedir, bilir misin sen? 20 O [yine] sayısal değerlerle koruma altına alınmış bir kayıttır; 21 onu Allah'a yakın olanlar izleyebilir.[6]

22 Şüphe yok ki iyiler tarifsiz nimetler içinde yüzecekler; 23 Ebedi huzur ve saadet makamında[7] [rahatlarına] bakacaklar; 24 yüzlerinde sonsuz mutluluğun tarifsiz parıltısını göreceksin.

25 Kişiye özel[8] tarifsiz bir içki ikram edilecek; 26 o, içenin ağzında misk kokusu bırakacak;[9] işte bu nedenle yarışmak isteyenler, artık bu uğurda yarışsınlar! 27 Onun katkı maddesi, [Cennetin] zirvesinden dolacak; 28 Allah'a yakın olanların içtiği tarifsiz bir kaynaktan...

---

1 *Tatfîf*, zıt anlamlı tabiatıyla hem maddî hem mânevî olarak, ölçme ve değerlendirmede "kendine yontan" mantığı ifade eder. Bu işin ölçü ve tartı aletleriyle yapılması şart değildir. Zaten her türlü haksız kazancın merkezinde, yamuk ölçen bir akıl ve tasavvur yatar. *Mutaffifîn*'in günümüzdeki karşılığı "yolsuzluk yapanlar", yapılan şeyin adı da "yolsuzluk"tur.

2 *Fuccâr* Kur'an'da *muttakîn* ve *ebrâr*'ın karşıtı olarak kullanılır (Bkz: 55/Sâd: 28, not 27; 49/İnfitâr: 13-14).

3 Zımnen: Dirayetle [akılla] bilemezsin, o halde rivayetle [vahiyle] öğren!

4 Krş. 98/Âl-i İmran: 77.

5 Veya *sâlû*'nun kök anlamına atfen: "Cehennemle doğrultulacaklar".

6 *Yeşheduhû* fiili, bunun "okunan" değil "görülüp izlenen" bir kayıt olduğunun delilidir.

7 Lafzen: "koltuklarında". Cehennemliklere ilişkin 15. âyetin mukabilidir.

8 Lafzen: "ağzı mühürlü". Bu, seri üretim değil kişiye özel oluşun göstergesidir. Allah için her kul özeldir. Özgün ve özel kulluklara, özgün ve özel ikramları ifade eder. *Yuşrabûne* yerine *yuskavne* gelmesi, hizmetin kusursuzluğunu ifade içindir. *Yuşrabune* içmek için ayağına gidilen su, *yuskavne* içenin ayağına gelen sudur.

9 *Hıtâmuhu misk*, lafzen: "sonu misk olacak". Yani: mukaddes hayat yolculuğunun müebbet yolcusu olan insan, yoldan çıkmadan yürürse, yolun sonu cennete çıkacak.

29 NE VAR Kİ günah bataklığına gömülmüş olanlar, bir zamanlar iman edenlere gülerlerdi; 30 ve ne zaman onlarla karşılaşsalar kaş-göz ederlerdi; 31 ve kafadarları arasına döndüklerinde ise keyifle (anlatırlardı); 32 ve iman edenleri her gördüklerinde "Bunlar iyiden sapıtmış" derlerdi.

33 Ne ki onlar, mü'minlerin inancına müfettiş olarak gönderilmiş değiller.

34 Fakat bugün iman edenler küfrü hayat tarzı edinenlere gülecekler: 35 Ebedi huzur ve saadet makamında[10] (rahatlarına) bakacaklar.

36 Nasıl? Küfrü hayat tarzı edinenler yapa geldiklerinin 'sevabına' (!) nail olabilmişler mi bari!?

---

10 Lafzen: "Koltuklarında". Dünyada durmadan dinlenmeden Allah rızası için koşanları, Allah'ın âhirette dinlendireceğine dair bir atıf.

HAC SÛRESİ

Nüzûl: 91
Mushaf: 22

Sûre adını 25. âyet ve devamında ele alınan hac ile ilgili pasajdan alır. Bununla beraber hac bu sûreyle değil daha sonra inen Bakara ve Âl-i İmran'la farz olmuştur. Sûre Hac adını daha Rasulullah'ın hayatında almış görünmektedir (Ebu Davud ve Tirmizî).

İbn Abbas, Mücahid ve Ata 19-22 hariç Mekkî olduğu görüşündedirler. İbn Abbas, tertibinde de sûreyi Zelzele-Hadîd arasına yerleştirir. Yine İbn Abbas'a dayanan Cabir b. Zeyd tertibinde hayli geç döneme, Nur-Munâfikun arasına yerleştirilir. İbn Abbas, Dahhak ve Katade'ye isnat edilen bir başka rivayete göre sûre, 52-55 hariç Medenî'dir. Müfessirlerin çoğu sûrenin Mekkî ve Medenî karışık olduğunu, fakat bunu belirlemenin zor olduğunu söylemişlerdir.

Sûrenin girişi (muhtemelen ilk 24 âyeti) hem konu hem üslûp açısından Mekkî sûrelere benzer. Mukatil, Zemahşerî ve Râzi gibi müfessirler buna dayanarak sûreyi Mekkî sayarlar. Fakat 25-41 (muhtemelen 58 ve devamındaki âyetlerle birlikte) Medine'de nâzil olmuş olmalıdır. Konusunu esas alırsak, sûrenin Mekke döneminin sonlarıyla Medine döneminin başlarında indiğini söyleyebiliriz. Bazergan, *Seyr-i Tâhâvvul-i Kur'an*'da buna yakın bir sonuca varmıştır. Bu bize de isabetli görünmektedir.

Sûre ilk 24 âyetinde, insanın ebedi istikbaline dair bilgiler vermekte ve insanı yaratılış amacına uygun bir hayatı inşa etmeye çağırmaktadır. 25. âyetle birlikte hac konusuna girmekte ve muhataplarını dinî sembollerin sembolize ettikleri hakikatler ve asıl anlamlar üzerinde durmaya çağırmaktadır. İşin gerçeği hacla ilgili semboller, gerçek anlamlarını inananların yüreğinde bulur (32). Özellikle de kurban şiarının sembolize ettiği hakikat üzerinde sıkı durulur: "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat sizden O'na ulaşan yalnızca O'na karşı gösterdiğiniz derin sorumluluk bilincidir" (37). İnsanın kökenine dair ilk pasajlarla hacdan söz eden pasajlar arasındaki örtülü bağlantı müthiştir: Hac, köklere dönmektir; baba ocağına ana kucağına geliş, insanı yeryüzünde konuk eden ilk mekâna vefa ziyaretidir.

78. âyetinde cihadı zaman ve zeminden bağımsız olarak "emreden" sûre (Krş: Furkan: 52), 39. âyetinde savaşa ancak "izin verildiğini" söyleyecektir.

Allah'ın gör dediği yerden bakan, şöyle bir kör tarifiyle karşılaşır: "Gözler kör olmaz, fakat asıl kör olan göğüslerde bulunan kalplerdir" (46). 49-57. âyetler arasında peygamberlik kurumuna karşı inkarcıların aldığı tavır eleştirilirken, 58-66. âyetler, insanın geçici hayattaki mücadelesiyle ebedi hayatı arasında bağlantı kurar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 EY insanlık! Rabbinize karşı sorumluluğunuzun farkında olun! Çünkü Son Saat'in depremi korkunç olacaktır![1]

2 O (depremi) gördüğünüz gün, emziren[2] her kadın emzirdiği (bebeğini) unutur;[3] yine her gebe *kadın (o an)* çocuğunu düşürür; ve insanlar sarhoş olmadıkları halde sen onları sarhoşmuş (gibi) görürsün. Fakat, Allah'ın azabının (ondan) daha şiddetli olduğu kesindir.[4]

3 Ne ki yine de insanlar içerisinden, Allah'ı bilmeden tartışma konusu yapan ve haddini bilmez her tür şeytanın peşine takılan kimseler çıkabilmektedir.[5] 4 (Şeytan) hakkında kayıt şöyle tutulmuştur: Elbet onu veli edinenler çıkar; ve elbet (Şeytan) o tipleri saptırır ve yakıp kavurucu bir azaba yönlendirir.

5 EY insanlık![6] Eğer (ölümden sonra) diriliş konusunda kuşku içindeyseniz, unutmayın ki Biz sizi (ilkin) bir tür topraktan,[7] sonra bir damlacık döl suyundan,[8] sonra rahim cidarına asılıp tutunan döllenmiş yumurtadan,[9] sonra (asli unsurları) oluşmuş fakat (tali unsurları) henüz oluşmamış bir ceninden yarattık:[10] bu si-

---

1 Vahiy dışında hiçbir kaynak, insanın ebedi istikbaline dair sahih bilgi taşıyamaz.

2 *Murdı'atin*, emzirmenin niteliğine değil, emzirme fiiline delalet eder. "Emzikli kadın" anlamına gelen *murdı'* yerine kapalı *ta* ile gelmiş olması bunun gerekçesidir.

3 Hedef dilin yetersizliği sonucu mecburen "unutma" karşılığı verdiğimiz *zuhûl*, kişinin içine düştüğü dehşet ve kaygılı durumun sonucu olan unutmaya delalet eder (Râğıb). *Zuhûl*, "önemsememekten kaynaklanan unutma" anlamına gelen *nisyân*'dan farklıdır ve sadece burada geçer. Parantez içi açıklamalar, metindeki işaret ve ilgi zamiri mercilerinin metne taşınmasının sonucudur.

4 "..kesindir" karşılığı, *lâkinne*'de mündemiç olduğu için parantez içine alınmamıştır. Buradaki azab kıyamete mahsus olan "o benzeri görülmemiş azab"tır (79/Enbiya: 103).

5 *Şeytânin*'deki belirsizlik çeviriye "her tür" olarak yansımıştır. Bunlar, görünen ve görünmeyen, somut ve soyut her tür varlıktan olabilir (Râzî). Âyette kastedilenler, Allah'ın varlığını değil gücünü ve kudretini tartışma konusu yapıyorlar.

6 Nida ile ilgili bir açıklama için bkz. 94/Bakara: 21, not 28.

7 *Turabin*'deki belirsizlik çeviriye "bir tür" olarak yansımıştır. Unutulmamalı ki toprak yanıp sönmüş bir ateşin küllerinden doğmuş bir hayat anasıdır.

8 Bu âyette olduğu gibi, insanın "toprak türünden" ve "önemsiz bir su"dan (35/Mürselât: 20) yaratıldığını ifade eden tüm âyetlerin amacı, insanı yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmeye ikna, dolayısıyla Hesap Günü inancına davettir (Krş: 94/Bakara: 30-34; krş. 32/İnsan: 1). Öldükten sonra dirilmeyi inkar eğiliminin, sorumluluğu inkarın bir sonucu olduğu bu üslûpla vurgulanmaktadır.

9 *'Alaka*'nın insan yaratılışının özelliğini ifade eden bir bağlamda "sevgi ve alâka" olarak çevrilmesi için bkz. 2/'Alak: 2, not 3. Burada kelime embriyolojik bir bağlamda geçmektedir ve vurgusu da embriyolojiktir. Arapça'da "sülük" için bu kelimenin kullanıldığı hatırlanacak olursa, insanın dünyaya gelişiyle ilgili embriyolojik süreç içerisinde döllenmiş yumurtanın rahim duvarına asılıp tutunması ve etrafında bir kan havuzcuğu oluşması aşamasını ifade ettiği anlaşılır.

10 *Mudğa*, yaklaşık yedinci haftadan başlayan embriyolojik aşamayı ifade eder. Önce bir parmak boğumu uzunluğunda ve et parçası görü-

ze (menşeinizi) açıklamak için yaptığımız (bir uyarıdır).[11]

Derken, (doğmasını) dilediğimizi belirlenmiş bir süreye kadar (annelerinin) rahimlerinde tutarız; sonra sizi bir bebek olarak dünyaya getirtiriz; nihayet sizler olgunluk çağına, (işte bütün bu süreçlerden geçerek) ulaşırsınız: ama içinizden kimilerine ölüm (erken yaşlarda) tattırılır, kimileri de ömrün en düşkün çağına kadar ertelenir; öyle ki, sonunda o, bilen biriyken hiçbir şey bilmez hale gelir.[12]

(Bu, şuna benzer) ki; önce yeryüzünü kupkuru bir halde görürsün; fakat ona indirdiğimiz suyun ardından canlanır, kabarır ve her türden gözalıcı bitkilerle yeşerir.[13]

6 Bütün bunların (gösterdiği) nihai bir amaç[14] vardır ki, o da mutlak olanın yalnızca Allah olduğu gerçeğidir.[15] Zira sadece O'dur ölüyü dirilten; ve her şeye gücü yeten de yalnızca O'dur.

7 Hem unutma ki, Son Saat kuşku götürmez bir biçimde gelip çatacaktır; yine unutma ki, Allah kabirlerde yatan herkesi kaldıracaktır.

8 Ne ki yine de insanlar içerisinden herhangi bir bilgiye, yol gösterici bir kılavuza ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışan kimseler çıkabilmektedir.[16] 9 Bunlar Allah yolundan çevirebilmek için gerdan kırarlar.[17] Bu tipin dünyadaki payı onursuzluktur;[18] ama Kıyamet Günü'nde ona yakıp kavurucu bir azabı tattıracak (ve diyeceğiz ki): 10 "İşte bu senin kendi ellerinde kazanıp getirdiklerindir; unutma ki Allah'ın kullarına zulmetme ihtimali asla bulunmamaktadır!"[19]

---

nümünde olan cenin daha sonra yedi santime kadar gelişir. Bu aşamada başta kalp olmak üzere beyin, göz, kulak, burun gibi temel organların oluşumu tamamlanır. Sinir sistemi hızla gelişir, kol ve bacak çıkıntıları belirir. Artık kemiklerin ve kasların oluşumuna sıra gelmiştir (Bunların da dile getirildiği bir âyet için bkz. 80/Mü'minûn: 12-14). Âyetteki "(kısmen) oluşmuş ve (kısmen) oluşmamış" ibâresinin gerekçesi budur.

11 İnsana menşeinin ne kadar sıradan fakat potansiyelinin ve imkanlarının ne kadar muhteşem olduğu gösteriliyor. Böylece, "anılmaya bile değmeyen" bir durumdan "yaratıklar evreninin zirvesine" taşınmayı dileyen Rabbine teslim olması ve kendisine yabancılaşmaması öğütleniyor.

12 Krş. 74/Nahl: 70, not 77. Zımnen: İnsan aklı ermez olarak doğmuştu, sonunda yine başa döner. Bu, derin düşünen için yeniden dirilişin habercisidir.

13 Kuru toprağı sulayıp onun bağrında can alıcı güzellikler ortaya çıkaran kudret, insanın yaratılış sürecinde de aynısını yapmaktadır. Özetle insanı yeniden diriltecek olan da işte bu kudrettir. Toprağın ve insanın tabi olduğu bu evrensel yasayı inkar nasıl abes ise, aynı yasanın sahibi tarafından konulan insanın yeniden dirilişi yasasını inkar da öyle abestir.

14 *Bâ* edatının *gaye* işlevine dayanarak (*Itkân* II, 184).

15 Büyümek ve gelişmek için zamana mahkûm olmak, kendi kendine yetmeyip terbiye edici bir Rabbe muhtaç olmak demektir.

16 Krş. 75/Lokman: 20'nin sonu.

17 Mânası konusunda farklı yorumlar yapılan *sâniye 'itfihi*'ye Mücahid'in verdiği "boynunu bükmek" mânasından ilhamla (Taberî). Bununla, küfürde direnenlerin insanları Allah yolundan döndürebilmek için yaptıkları işve ve cilveler dile getirilse gerektir.

18 *Hızy* kökünün "onursuzluk" anlamı ve gerekçesi için bkz. 44/Tâhâ: 134, not 127.

19 Çevrimizin gerekçesi, nefyin haberinin bâ ile gelmesidir. Bu, öznenin bahis konusu işi

11 Yine insanlardan kimileri de vardır ki, Allah'a (iman ve küfrü birbirinden ayıran) sınırda kulluk eder; öyle ki, eğer kendisine bir iyilik dokunsa onunla tatmin olup sevinç duyar; fakat başına bir musibet gelse yüzüstü dönüverir; dünyayı da âhireti de kaybeder: nitekim telafisi en zor kayıp da budur.[20]

12 O kimse, Allah dışında, kendisine ne zarar veren ne de yarar sağlayan nesnelere yalvarıp durur: kişiyi (haktan) uzaklaştıran en vahim sapıklık da zaten budur.

13 (Kimi zaman da) zararı yararından daha fazla olan insanlara yalvarıp yakarır: o ne berbat efendi, o ne kötü yoldaştır!

14 Şüphesiz ki Allah iman eden, dürüst ve erdemli davrananları zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere yerleştirecektir: Zira Allah dilediği şeyi mutlaka gerçekleştirir.

15 Her kim, Allah'ın kendisine[21] dünya ve âhirette[22] asla (doğrudan) yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir sebebe[23] tutunup göğe uzanıversin ve (Allah dışında yalvardıklarıyla ilişkiyi) kessin;[24] daha sonra görsün bu tedbiri kendisini öfkelendiren şeyin kökünü kazıyacak mı (kazımayacak mı)?[25]

16 İşte böylece Biz, bu (mesajları) hakikatin apaçık belgeleri olarak indirmiş bulunuyoruz; ama şu da bir gerçek ki, Allah isteyen kimseyi doğru yola yöneltmeyi diler.[26]

---

yapma imkan ve/veya ihtimalinin bulunmayışına delalet eder. Bu kalıp, olumsuzlanan şeyin kategorik olarak dışlandığını ifade eder.

20 Lafzen: "en açık olanı.." *Mubîn*'in türetildiği *beyn*'in bu mânası için bkz. 74/Nahl: 66, not 71.

21 *Hu* zamirinin Hz. Peygamber'i gösterdiği görüşü sûrenin bağlamıyla uyuşmamaktadır. Baştan beri Hz. Peygamber'e hiç atıf yapılmaması bir yana, konu tevhid muhatap da insan cinsidir.

22 Yani: "..her zaman ve mekânda.."

23 *Sebeb*, hurma ağacına çıkmak için hurmanın tepesine bağlanarak aşağı sarkıtılan ipe denir. Âyet, Allah'a ulaşmada doğru vesilenin dua olduğu imasını içerir.

24 Veya 31. âyetin ışığında: "o ipi kessin (de kendini parçalanmak üzere yere bıraksın)". Parantez içi açıklamaların gerekçesi âyetin bağlamı, özellikle de 12-13. âyetlerdir. Sınırda kulluk edenlerden imanı Allah'a has kılmaları istenmektedir.

25 *Hel* soru edatının genellikle cevabın olumluluğuna delalet ettiği hatırlanmalıdır. *Keyd*'in müsbet anlamı için bkz. 71/Yusuf: 76. Bu belagat şahikası âyetin konumu da, mefhumu da emeği gerektirmektedir. Birinci ve ikinci sınıfı 8 ve 11. âyetlerde dile gelen "insanların" bir üçüncü sınıfı da olabilir mi? Bağlaçsız gelmesi ve *mine'n-nâsi men*.. kalıbının kullanılmaması üçüncü bir sınıf olma ihtimalini zayıflatıyor. Geriye 11. âyetteki "sınırda kulluk edenler" içinden birileri olma ihtimali kalıyor ki, doğrusu bu olsa gerektir. Burada resmi çizilen tip iman küfür sınırında tereddüt eden bir tiptir. "Uzak tanrı" düşüncesi öylesine yer etmiş ki, bu yüzden ne Allah'a aracısız kulluk edilebileceğine, ne de Allah'ın yardım edeceğine aklı yatıyor. Bu düşünce ile Allah'ın dininden çıkmak istiyor, onu da yapamıyor. Neticede öfkeden patlayacak hale geliyor. Bu âyet işte bu tipe 'ironik' bir îmâ ile öfkesinden kurtulmanın yolunu tarif ediyor ve zımnen diyor ki: Aracısız ne kulluk olur, ne de Allah'ın yardımı gelir düşüncesini aklından kazı! Bunun tek yolu bu! Allah uzak değil, şahdamarından yakındır. Eğer bu hakikate inanmak yerine bir adım daha atınca küfre düşecekmiş gibi sınırda inanmaya devam edersen, bu seni teskin ve tatmin etmek yerine öfkelendirir. Bu takdirde işte sana öfkeden kurtulmanın kestirme yolu.."

17 Şüphesiz (sizden) iman eden kimseler, yahudileşen kimseler, Sabiiler,[27] Hıristiyanlar, Mecusiler[28] ve şirk koşan kimseler arasındaki hükmü Kıyamet Günü Allah verecektir: kuşku yok ki Allah her şeye şâhittir.

18 (EY İNSAN!) Göklerde ve yerde bulunan herkesin, güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların ve hayvanların (ister istemez) Allah'ın emrine âmâde olduğunu görmez misin?[29] İnsanlardan niceleri (bilinçli tercihlerinden dolayı ödülü hak etmiş),[30] niceleri ise azabı hak etmişlerdir.

İmdi, Allah her kimi alçaltırsa artık onu kimse yüceltemez: kuşkusuz Allah dilediğini daima gerçekleştirir.

19 Birbirlerine karşıt konumlarda bulunan bu iki gurup, Rableri konusunda hep çatışa gelmişlerdir. Onlardan inkarda direnenlere, ateşten elbiseler biçilecek; başlarının üzerinden yakıp kavuran bir (gam) boca edilecek;[31] 20 bununla onların içlerinde olan her şey ve deriler eriyip akacak;[32] 21 ve onları(ı bağlamak) için demirden boyunduruklar olacak;[33] 22 gam ve kederden (bunalıp) da ne zaman oradan çıkmak isteseler, hemen oraya geri döndürülecekler ve (onlara şöyle denilecek): "Yakıp kavurucu azabı tadın bakalım!"

23 Buna karşın Allah iman eden ve imanıyla uyumlu davranış sergileyenleri zemininden ırmaklar çağıldayan cennetlere yerleştirecek; orada onlar altın künye ve

---

26 Çevirimizin gerekçesi olan *yeşâ'* fiilinin çift özneyi gören konumuna ilişkin ayrıntılı bir tahlil için bkz. 69/Yûnus: 25, not 44.

27 Sabiiler için bkz. 94/Bakara: 62, not 114.

27 Öğretileri *Zend-Avesta*'da toplanan Zerdüşt'ün kurucusu olduğu din. Biri iyilik tanrısı (Ahuramazda) diğeri kötülük tanrısı (Ehrimen) olan çift tanrıcı bir inançtır. Temel zaafı tanrısal bir cevher atfettiği kötülüğü meşrulaştırmasıdır.

29 Parantez içi açıklama şu âyete dayanmaktadır: "Oysa ki bütün göktekiler ve yerdekiler ister istemez O'na teslim oldular, çünkü hepsi (sonunda) O'na varacaklar." (98/Âl-i İmran: 83; ayrıca: 58/Ra'd: 15 ve 81/Fussilet: 11.) *Men* ilgi zamiri, çoğunlukla bilinç sahibi varlıklar için kullanılır. Burada insanın da gök ve yer gibi iradesiz varlıklarla birlikte anılması, onun iradesinin görmezden gelindiği anlamını taşımamaktadır. Ancak bu, iradenin sınırlı ve kayıtlı tabiatına işaret etmektedir. İnsan, makro planda ilâhi iradenin dışına çıkamaz. İnsana bahşedilen irade ve özgürlük de, ilâhi takdirin bir parçasıdır. İnsanı var eden mutlak güç, ona varoluş amacını gerçekleştirecek imkanı bahşeden gücün ta kendisidir. İnsan, kendisine emanet edilen bu imkanı nasıl kullandığının hesabını verecektir.

30 Râzî'ye göre, bu ibârenin muhtemel iki anlamından biri, *kesirun mine'n-nâs* ibâresini mahzuf bir haberin mübtedası saymaktır. Tercihimiz bu gerekçeye dayanmaktadır.

31 Başlarından aşağı boca edilen şeyin ne olduğu açıkça yer almasa da, 22. âyetten bu şeyin onları derin bir umutsuzluk ve pişmanlığa sevk eden "gam ve keder" olduğunu anlıyoruz.

32 Herhangi bir özneye nisbet etmeksizin "deriler" ("derileri" değil) şeklindeki bu kullanım, eriyip akan bu derilerin onlara ait deriler değil, adeta bir "maske" gibi taşıdıkları eğreti kimlikler olduğunu akla getirir. Zımnen: Hesap Günü tüm maskeler düşecek, insanlar gerçek kimlikleriyle arz-ı endam edecekler.

33 *Mekâmi'*, "demir bukağı, metal boyunduruk" anlamına gelen *mekme'a*'nın çoğuludur. Kelimenin kökeni olan *kame'a* "boyunduruk geçirdi, tasma taktı" anlamlarına gelir. Âhirette bu, ya mahkemesini bekleyen suçluların tutukluluğuna, ya da azaba mahkûm olan hükümlülerin mahkûmiyetlerine delalet eder.

bilezikler takınıp incilerle bezenecekler: dahası orada sınırsız bir özgürlük üniforması taşıyacaklar.[34]

24 Evet, onlar düşünülüp dile gelebilir olanın[35] en iyisine yönlendirildiler; zira onlar (dünyadayken) bütün övgülere lâyık olanın (dosdoğru) yoluna yöneltilmişlerdi.

25 FAKAT inkarda direnenleri, Allah yolundan ve yerli-yabancı ayrımı gözetmeden bütün insanlar için tayin ettiğimiz Mescid-i Haram'dan alıkoyanları,[36] oralı olmayı sapıklığa[37] ve haksızlığa bile isteye vesile kılanları,[38] can yakıcı bir azaba terk edeceğiz.[39]

26 Hani Biz, İbrahim'in (inşa ve ihya etmesi) için bu İbadet Evi'nin yerini tesbit ettiğimiz zaman; "Bana hiçbir şeyi şirk koşmadığın gibi, Mabedimi de tavaf edecekler ve (ona doğru) kıyama durup rükû ve secdeye kapanacaklar için (şirkten) temiz tutacaksın!"[40] (demiştik).

27 Ve insanları hacca davet et! Gerek yaya, gerekse hızlı yol alma yeteneğine sahip ulaşım araçlarına[41] binerek her bir yoldan[42] senin (çağrına) gelsinler 28 ki, bunun kendilerine sağlayacağı yararlara tanık olsunlar.

Bir de belirlenen günlerde, O'nun kendi-

---

34 Veya: onların oradaki elbiseleri ipekten olacak". (Çevirimizin dilsel gerekçesi için bkz. 32/İnsan: 12, not 16.) Bu âyette âhirette mü'minlere vaad edilen bu güzellikler, dünyada bu gibi şeylerden uzak duran mü'minlere gönüllü mahrumiyetlerinin bir ödülü olarak verilecektir (Bkz: 62/Kehf: 31, not 45).

35 *el-Kavl*, dile gelen düşünceyi de, dile gelmeyen düşünceyi de ifade eder (Krş: 62/Kehf: 39, not 56).

36 Buradaki *sevâen* (benzer bir kullanım için bkz. 79/Enbiya: 109, not 113) "eşit, benzer, denk" anlamına gelir (Râğıb). Bu bağlamdaki en uygun karşılığı olan "ayrım gözetmeden" ifadesi, cahiliyye dönemindeki "ayrımcı" uygulamaya da bir atıftır. Mekke'yi elinde tutan Kureyş, İbrahimi bir gelenek olan hac ibadetini, diğer kavim ve kabilelere üstünlük taslama fırsatı olarak değerlendiriyordu. Yine İbrahimi geleneğe dayanan ve mukaddes bölgenin sınırlarını ifade eden harem-hıll ayrımını, onlar Kureyş için ayrıcalığa dönüştürdüler. Mesela, kendileri vakfe için Müzdelife'ye kadar çıkıyorlar, bunu *harem*'de yaşayanlara tanınmış bir ayrıcalık olarak görüyorlar, Arafat'a kadar gitme şartının dışardan (*hıl*) gelenleri bağladığını düşünüyorlardı. Yine kendileri elbiseleriyle tavaf ediyorlar, dışardan gelenlerin elbiseleriyle tavaf etmesini uygun görmüyorlardı. Bu da orada yaşayanlardan elbise kiralama gibi oldukça kârlı bir sektöre dönüşüyordu. Aslında bu âyet, dinî değerlerin istismarı gibi, insanlığın en kadim problemlerinden birini gündeme taşımaktadır.

37 *İlhâd*, "amacından sapmak" anlamına gelen *lahd* kökünden türetilmiştir (*Mekâyis*).

38 Mekkeli olmayı sapıklığa ve zulme nasıl alet ettiklerinin örneği için bir önceki nota bkz.

39 *'Azab* için muhtemelen ilk kullanıldığı 7/Kalem 33'ün ilgili notuna bakınız.

40 Âyetin sonundaki "Mabedimi temiz tutacaksın" emrinden ve daha başka âyetlerden (98/Âl-i İmran: 96; 65/İbrahim: 37), Hz. İbrahim'e gösterilen mekânın, geçmişte de aynı maksatla kullanıldığı zımnen anlaşılmaktadır. Buradaki "temiz tut" emriyle, elbette tevhid ilkesinden sapma anlamına gelen tüm sapma ve batıl inanç kalıntılarından insanlığın bu ilk mabedini arındırma kastedilmektedir.

41 *Dâmir*, her tür bineğin "uzun yol yeteneğini ve dayanıklılığını" ifade eden bir isim-sıfat. Mü'minleri hacca teşvik amacı taşır.

42 Kur'an'da *fecc*, *tarik*'ten farklı olarak yalnızca "fiziki yol" için kullanılır (*el-l'câzu'l-Beyânî*).

lerine rızık olarak sunduğu hayvanları (kurban ederken), üzerine Allah'ın adını ansınlar: işte bunlardan siz de yiyin, zor durumdaki ihtiyaç sahiplerine de yedirin.[43]

29 En sonunda, zorunlu yasaklara son verip kirlerini gidersinler;[44] adaklarını yerine getirsinler ve bu Özgürlük Evi'ni tavaf etsinler.[45]

30 (Sözün özü) şudur ki;[46] her kim Allah'ın kısıtlayıcı buyruklarına saygı gösterirse, bu Rabbi katında kendi yararına olacaktır; zaten size bildirilenler dışında kalan bütün hayvanlar size helâl kılınmıştır.

Ama özellikle de putla(ştırma)dan kaynaklanan her tür (mânevî) pislikten sakının; bir de asılsız iddialardan kaçınarak,[47] 31 batıldan yüz çevirip yalnız Allah'a yöneldiğinizi ve O'ndan başkasına ilâhlık yakıştırmadığınızı (isbat edin): zira Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıran kimse, gökten düşerek un ufak olan ve saçılan parçalarını kuşların didikleyip kaptığı, ya da rüzgarın ıssız bir köşeye savurduğu nesneye benzer.

32 (Sözün özü) işte şudur:[48] Allah'ın sembollerine sarılarak onları yücelten herkes iyi bilsin ki, bu (semboller gerçek anlamını) kalplerde kök salan sorumluluk bilincinden alırlar. 33 (Sarıldığınız) bu semboller sonu yasayla belirlenmiş bir süre doluncaya kadar size yarar sağlamayı sürdürür; nihayet bu sembollerin gösterdiği güzergahı izleyenin varış yeri bu Özgürlük Mabedi olacaktır.[49]

34 VE Biz, her ümmet için kurban kesmeyi bir ibadet kıldık ki, bu vesileyle O'nun kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar

---

43 *Fakir ğanî*'nin mukabilidir. *Bâis* ise, aslında fakir olmadığı halde içinde bulunduğu güç şartlar yüzünden zor durumda olan kimselerdir.

44 Kur'an'da sadece burada kullanılan *tefes* kelimesinin "insanın kurtulması gereken kıllar, tırnak vs. gibi şeyler" olduğu yolundaki bir açıklamaya rağmen (Bkz: Müberred ve Kaffal'den Râzî), Taberî bu ibâreyi "haccın geri kalan tüm menasiki" olarak yorumlar. Dolayısıyla bu, ihram yasaklarının bittiğini gösteren ve "giderebilirler" şeklinde de anlaşılabilecek bir ibâredir.

45 *'Atîk*, hem "hür ve bağımsız", hem "kadim" hem de "muteber ve saygın" anlamına gelir (*Lisân*). Hz. Peygamberden gelen rivayetler de dikkate alındığında tercih ettiğimiz anlam öne çıkmaktadır (Bkz: Mücahid ve Katade'den, Taberî).

46 Zemahşerî'nin *zâlike*'ye getirdiği ikna edici açıklamaya dayanarak.

47 Zımnen: Allah adına sahte kutsallıklar ve haramlar icat etmekten sakının!

48 Gerekçesi için bkz. âyet 30, not 46.

49 *Min* ve *ilâ* edatları, bir şeyin çıkış ve varış noktalarını gösterirler. Çıkış noktası "mü'minin kalbindeki sorumluluk bilinci" olan hac ibadetini oluşturan sembollerin gösterdiği güzergahı izleyen herkesin varıp duracağı nokta (*mahill*), Allah karşısındaki aciziyet ve kulluğunu simgeleyen dolayısıyla tevhid akidesini sembolize eden Kâbe'dir. Kökü insanın yüreğinde olan Allah'a karşı borçluluk bilinci, sahibini yeryüzünün kalbi olan Kâbe'ye doğru yöneltir. *Mahill*, "açtı, çözdü" ve oradan "yükü indirdi" anlamındaki *halle* kökünden türetilir (*Mekâyîs*). *Mahill* ismi, hem mastar olarak "varış noktası belli olan bir güzergah", hem de varış "zamanı" ve "yeri" anlamlarına gelir. Buna göre, yürekten çıkıp zamanda ve mekânda özgürlüğü keşfetmek için girişilen eyleme delalet eder. Bu, aynı zamanda hac ibadetinin kapsamlı bir tanımını da ele vermektedir.

üzerine Allah'ın ismini ansınlar.[50]

Bakın, ilâhınız tek bir İlah'tır; o halde yalnız O'na teslim olun! Ve (sen de Ey Peygamber!) O'na yürekten boyun eğenleri[51] (O'nun rızasıyla) müjdele! 35 Onlar ki, ne zaman Allah anılsa kalpleri saygıyla ürperir ve başlarına gelen şeylere sabrederler; üstelik namazı hakkını vererek kılarlar[52] ve kendilerine verdiğimiz rızıktan cömertçe sarf ederler.[53]

36 Malum kurbana gelince:[54] Biz onu sizin için içerisinde nice hayırlar barındıran Allah'ın simgelerinden biri olarak (ibadet) kıldık: o halde, (ön ayaklarından biri bağlanıp) sıra sıra diz çöktürülen hayvanları kurban ederken[55] Allah'ın ismini anın; nihayet onların yanı yere gelince[56] artık ondan siz de yiyin, ihtiyacını belli eden ya da etmeyen[57] herkese de yedirin:

Bu böyledir; zira Biz onları sizin yararınıza âmâde kılmışızdır; umulur ki şükredersiniz. 37 Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat sizden O'na ulaşan yalnızca O'na karşı gösterdiğiniz derin sorumluluk bilincidir.

Böylece onları sizin yararınıza âmâde kıldı ki, size yol gösterdiğinden dolayı Allah'ın yüceliğini lâyıkıyla takdir edesiniz;[58] ve (sen Ey Peygamber,) iyileri (O'nun rızasına ermekle) müjdele!

---

50 *Mensek*, özelde "hacda kesilen **kurban**" genelde "hacca özgü ibadetlerden her biri" ya da bunların "yeri ve zamanı" anlamlarına gelir (Krş: 94/Bakara: 200, not 386 ve 73/En'âm: 162). Bu bağlamda hac ibadetinin bir parçası olan kurban kastedilmektedir. Cahiliye döneminde hac zamanı putlar için kesilen kurbana *el-'ıtr* (veya *'atîre*) adı verilirdi. Kur'an onların yerine *mensek* ve türevlerini kullanarak yepyeni bir kavramlaştırmaya gitmiş ve bununla cahiliyye kurban kültünden farklı olarak tevhidi bir kurban tasavvuru oluşturmayı amaçlamıştır.

51 Tercihimiz *muhbit*'ın kök manasına dayanmaktadır (Râğıb).

52 Salatı ikame ile ilgili bir açıklama için bkz. 56/A'râf: 170 ve 94/Bakara: 3, ilgili notlar.

53 *İnfak*'ın "cömertçe sarf etme" anlamı için bkz. Enfal: 3, not 5.

54 Kavramsal farklılık, bu pasajda sanki iki ayrı kurban türünden söz edildiği sonucunu vermektedir. Birincisi 28 ve 34. âyetlerde *behîmeti'l-en'âm* olarak geçen kurbanlar, ikincisi 36. âyette *savâffe* olarak geçen kurbanlar.

55 *Savâffe*, "sıraya girmiş, saf saf dizilmiş" anlamına. İbn Abbas bu kelimeyle devenin diğer hayvanlardan farklı olan kurban ediliş şeklinin kastedildiğini söyler. *Nahr* adı verilen bu kesim şekline göre devenin ön ayaklarından biri bağlanarak diz çöktürülür, başı havada kesilirdi (Taberî). Hemen sonra gelen "sırtı yere tamamen yapışınca" ibâresi, bu anlamı doğrulamaktadır.

56 Develer oturur şekilde kesildiği için (*a'kara*) "yanı yere gelince" kinâi ifadesi "devrilip de öldüğü kesinleşince" anlamına gelir.

57 28. âyetteki "ihtiyaç sahiplerine de" ibâresinin açılımı.

58 Kurban ibadetinin hikmeti, "eşyanın insanın emrine âmâde kılınması" demeye gelen *teshir* sırrında yatmaktadır. Bu sırrı önceki âyette yer alan *kezalike sahharnâhâ lekum* ile bu âyetteki *kezâlike sahharahâ lekum* ibâreleri ele verir. Teshir, insanın yaratılmışlar âlemindeki şerefini gösterir. *Lekum*'deki *lâm* hem "insanın emrine âmâde kılınmayı" hem de "insan için bir yasaya bağlı olarak yaratılmayı" ifade eder. Allah'ın insana musahhar kıldığı her şeyin üzerinde zımnen "insanî hizmete mahsustur" yazılıdır. Kur'an'a göre yıldızlar, nehirler, güneş ve ay, gece ve gündüz, yer ve gökteki her şey, denizler, kuşlar, bulutlar insanın emrine musahhar kılınmıştır. Kur-

38 Hiç kuşku yok ki Allah inanıp güvenenleri savunacaktır; çünkü Allah ihaneti tabiyat edinen[59] hiç bir nankörü sevmez.[60]

39 (İşte bu yüzden), kendilerine savaş açılan kimselere (savaş) izni verildi;[61] zira onlar zulme uğramış kimselerdi: ve elbette Allah, onlara yardım edecek güce sahiptir. 40 Onlar ki, yalnızca "Bizim Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.

Zira eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla savunmamış olsaydı,[62] o zaman içerisinde Allah'ın adının çokça anıldığı nice manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılıp giderdi. Ama Allah kendi (dâvâsına) destek verenlere elbette yardım edecektir: çünkü Allah aklın almayacağı kadar güçlü ve yücedir.[63] 41 Bu kimseler ki, eğer onlara yeryüzünde iktidar versek namazı hakkını vererek eda ederler; arınmak için ödenmesi gereken bedeli öderler; iyi, doğru ve yararlı olanı emreder, kötü, yanlış ve zararlı olandan da sakındırırlar. En nihayet işlerin sonucunu belirlemek Allah'a aittir.[64]

42 İMDİ, eğer seni yalanlıyorlarsa, unutma ki onlardan çok daha önce Nûh, 'Âd ve Semud kavmi de (kendi peygamberlerini) yalanlamışlardı. 43 Yine İbrahim kavmi de, Lût kavmi de, 44 Medyen ahalisi de (öyle yapmış) ve Musa da yalanlanmıştı.

Hepsinde de kâfirlere süre tanıdım, ama sonunda onları enseledim: haydi, Beni inkar nasıl olurmuş görsünler bakalım![65]

45 İşte bu yüzden çığırdan çıkmış nice kentleri helâk ettik. Nihayet hepsi de tepe taklak gitti, şimdi yerlerinde yeller esiyor. (Geriye) terkedilmiş kuyular (kaldı); o heybetli saraylar(dan şimdi eser yok).

---

barlık hayvanlar da öyle... Teshir, varlık hiyerarşisine (meratibü'l-vücud) delalet eder. Kurban kesmek, Allah'ın koyduğu varlık hiyerarşisine saygı göstermektir. Zira insanlığın dünü ve bugünü, varlık hiyerarşisi bozulunca başta öküz (apis) ve inek (hotor) olmak üzere emrine verilen her şeyi tanrılaştırdığının sayısız örnekleriyle doludur (56/A'râf: 148). Mâide 103. âyet, cahiliyye insanının varlık hiyerarşisini bozma teşebbüsünü reddeder. Kurban kesen zımnen şu ahdi vermiş olur: Allah'ım! Senin varlık için koyduğun sıralamayı (meratib'l-vücûd) bozmayacağım!

59 *Havvân* (*fa'âl*) kalıbının dildeki çağrışımına dayanarak.

60 Burada küfrün ahlâkî karşılığı olan "nankörlük" öne çıktığı için *âmenû* kelimesinde içkin olan imanın ahlâkî karşılığı "güven"e özellikle vurgu yapılmıştır.

61 Savaş (*kıtal*) izni açıkça bu âyette yer almıştır. Fakat zımni izin daha önce inen Muhammed sûresinin 4. âyetinde verilmiş olmalıdır. Dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, Allah *kıtal*'e 'izin' vermiş, cihad'ı ise 'emretmiş'tir (94/Bakara: 190).

62 Bu şekilde çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 251, not 454.

Eğer *difâu'n-nâs* yerine çoğunluğun okuyuşu olan *def'u'n-nâse* kıraatı tercih edilirse, mânâ "Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla def etmemiş olsaydı" olur. Bu tür bir okuma, yerkürede insan nüfusu dengesinin sağlanmasına ilişkin ilâhi yasaya delalet eder.

63 *Kaviyyun* ve *'azizun* isimlerinin belirsiz yapısı, çeviriye "aklın almayacağı kadar" şeklinde yansımıştır (Esmanın marife-nekira farkı için bkz. 114/Tevbe: 102, not 129).

64 Benzer bir ibâre için bkz. 75/Lokman: 22.

65 İnkar, yani "tanımazdan gelme, yok sayma". Zımnen: Felaket sizin Allah'ı tanımazdan gelmeniz değil, asıl felaket O'nun sizi tanımazdan gelmesidir.

46 İyi ama, onlar hiç mi yeryüzünde gezip dolaşmazlar? Bu sayede kendisiyle akledecekleri bir kalbe[66] ya da işitecekleri bir kulağa sahip olsalardı ya![67] Ama şu da var ki; gözler kör olmaz, fakat asıl kör olan göğüslerdeki kalplerdir.[68]

47 Bir de kalkmış, azabın çabuk gelmesi için seni sıkıştırıyorlar.[69] Ama Allah sözünden asla caymaz; ve unutmayın ki, Senin Rabbin katında bir gün sizin hesabınıza göre tut ki bin yıldır;[70] 48 ve Ben, zulme gömülüp gitmiş nice toplumlara (önce) süre tanımış, sonra enselemişimdir: nihayet dönüş Banadır.[71]

49 (EY PEYGAMBER!) De ki: "Ey insanlar! Şu bir gerçek ki, ben size gönderilmiş açık (sözlü) bir uyarıcıyım.[72] 50 Ve işte (Allah'tan aldığım uyarı): İmanda sebat eden, o imanla uyumlu ıslah edici davranışlarda bulunan kimseleri sınırsız bir bağış ve tarifsiz güzellikte bir rızık beklemektedir.[73] 51 Ama âyetlerimizi etkisiz kılmak için çaba harcayanlara gelince: işte onlar, gözlerini faltaşı gibi açacak dehşet bir ateşe duçar olacaklar.[74]

---

66 Kur'an, aklı tüm faaliyetlerinde serbest bırakmakla kalmayıp teşvik etmiş. Onu analoji, tümevarım, tümdengelim vs. gibi formlarla sınırlamamış, düşünme faaliyetini kalbe izafe ederek, sezgi gibi alternatif bilgi kaynaklarını da düşünme süreçlerine dahil etmiştir. Adeta Kur'an bu üslubuyla, insanın bilgiyi nereden ve nasıl aldığından çok bilginin mahiyetiyle, yani hakikate tekabül edip etmediğiyle ilgilenmiştir (Krş: 56/A'râf: 3, 176, ilgili notlar).

67 Aynı cümlede "akleden bir kalp" ile "işiten bir kulak" birbirlerinin yerine kullanılıyor (Benzer bir âyet için bkz. 60/Mülk: 10). Birincisi aklı ikincisi nakli temsil ediyor. Fakat öncelik akleden kalbe veriliyor, zira o olmadan nakil işlevini icra edemez.

68 Vahiy özürlülük algımızı yeniden inşa ediyor. Bizim "kör, sağır, dilsiz" dediklerimiz vahye göre özürsüz; zira canda özür olmaz. Asıl özürlülük akleden kalpte ortaya çıkan özür: Hakkı duymayan sağır, hakkı görmeyen kör, hakkı konuşmayan dilsizdir.

69 Bkz. "...onun çabuk gelmesini istemenize gerek yok ki!" (74/Nahl: 1, not 2).

70 *Ke* teşbih edatı çeviriye "tut ki" şeklinde yansımıştır. Bin rakamı, Arap dilinde sayı sıfatlarının zirvesini ifade eder. Artık ondan sonrası binin katlarıyla ifade edilir. Milyon için "bin kere bin" denilmesi gibi. Burada hem zamanın *görece niteliğine*, dolayısıyla *aldatıcılığına* işaret edilmiş, hem de bin rakamının kinâi anlamına imâda bulunulmuştur. Bütün bir oluşun O'na yükselişi Secde 5'te "bizim hesabımızla bin yıl" süren bir gün, 70:4'te bir günün âhiretteki karşılığı "elli bin yıl", Kadr 3'te "bin aydan hayırlı bir gece" olarak geçtiği hatırlanacak olursa, bu tür rakamların aritmetik kesinlikten daha fazla, hesaba gelmeyecek kadar çokluk ifade ettiği anlaşılır. Bin rakamının mesela "bin yıl yaşamayı istemek" (94/Bakara: 96) gibi Kur'an'da kinâye olarak kullanıldığı da unutulmamalıdır (Krş: 95/Enfal: 65-66). Bu kullanımın çağrışımları arasında "zaman insan içindir, Allah için değil" gerçeği de bulunmaktadır. Özetle âyet zamanın görece niteliğine atıftır.

71 Zımnen: Ey insanoğlu! Allah'tan kaçma, Allah'a kaç! Aksi halde Allah'tan kaçamazsın, sadece kaçak olarak enselenip huzura çıkarılırsın!

72 Beni birtakım üstü kapalı ve esrarlı sözler söyleyen kahinler, şaman şairler ve hikayecilerle, mesajımı da şifre ve sırlarla dolu kehanet, ezoterik şiir ve mitolojiyle karıştırmayın. Kaynağı ve amacı hakikat olan bir mesajın kendisi de açık ve berraktır (*mubin*).

73 *Mağfiretun* ve *kerimun*'deki belirsizlik, çeviriye "sınırsız" ve "tarifsiz" olarak yansımıştır.

74 *Cahîm* ile ilgili bkz. 3/Müzzemmil: 12, not 13.

52 Hem senden önce kimi rasul ve nebi olarak göndermişsek,[75] (sonuç almayı) umdukları her seferinde, Şeytan mutlaka onun idealindeki amaca ilişkin beklentisine gölge düşürmeye çabalamıştır.[76] Fakat Allah, Şeytan'ın çabasını boşa çıkarır; dahası Allah, âyetlerini kendi içinde açık ve birbirlerini açıklayıcı kılar: zira (yalnızca) Allah'tır her şeyi bilen,[77] her hükmünde tam isabet kaydeden.

53 (Allah'ın) Şeytan'ın engel koyma çabasına (izin vermesi), yalnızca kalplerinde bir tür hastalık bulunan ve iç dünyaları kararmış olan kimseleri sınamak içindir.[78] İşte bu tür zalimler, kesinlikle derin bir yabancılaşma içindedirler.[79]

54 Yine (bunun bir nedeni) de, bilgi ve bilginin amacını kavrayanlar[80] bu (mesajın) Rabbinden gelen hakikatin ta kendisi olduğunu anlasınlar diyedir. Bu sayede ona inanacaklar, nihayet kalpleri ona tam bir teslimiyetle yatışacaktır. Şu bir

---

75 "Kaynağından hedefine doğru uzayıp giden" anlamına gelen *risl* kökünden türetilen *rasul* ile, "bir yerden bir yere intikal" anlamına gelen *neb'e* kökünden türetilen *nebi* arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Rasul'de *haberci* öne çıkarken, nebi'de *haber* öne çıkmaktadır. Birincide vurgu haberi taşıyana, ikincide ise haberin kendisinedir. Usulcülerin ıstılahında da *nübüvvet* sadece vahye muhatap olan "haberci", *risalet* ise muhatap olduğu vahyi insanlara iletmekle görevlendirilen "elçi" için kullanılır. Buna göre nübüvvete ilişkin ilk vahiy "Oku, yaratan Rabbin adına!" (2/'Alak: 1) ile başlayan ilk âyetler, risalete ilişkin ilk vahiy ise "Sen ey içine kapanan kişi! Kalk ve insanları uyar!" (4/Müddessir: 1-2) âyetleridir. Kur'an'da genellikle Hz. Peygamberin şahsıyla ilgili hitaplarda *nebi*, misyonuyla ilgili hitaplarda *rasul* kullanılırsa da, birbirinin yerine kullanıldığı da vakidir.

76 *Temenni* "takdir etmek" anlamına alınarak Allah'a isnat edilirse zımni anlam "senden önceki her elçi için Allah'ın korumasına muhtaç Şeytan'ın vesvesesine açık bir insan olarak (melek değil) göndermeyi takdir ettik" (Ebu Müslim'den Râzî). *Temennâ* ve *umniye*, "Nihai karar, kader, takdir, sonucu belirleyen ölçü" anlamına gelen *el-menâ* kökünden türetilmiştir. "Dört suyu"na *meni* denilmesi de bundandır. *Temenna* "idealindekine ulaşmak için beklenti içine girdi" anlamına gelir. Hem karşılığı olan, hem de karşılığı olmayan beklenti için kullanılır. Aynı şey *umniyye* (ç. *emaniy*) için de geçerlidir. Hem "olabilirlik derecesi yüksek idealler hedefleyip o amaca ulaşma umut ve arzusuna", hem de "ulaşılması imkansız sahte hedefler, ham hayaller ve kuruntular peşinde koşmaya" delalet eder (*Lisân* ve *Mekâyîs*). Kur'an'da her iki anlamıyla da kullanılmıştır. Bu âyetten de açıkça anlaşılmaktadır ki, insanın idealindeki nihai amaca ilişkin umut ve beklentileri hedefinden saptırılabilir. İdeallerine ulaşma arzusu, insanı ahlâkî ilkelerden saptıran bir tutkuya dönüşmemelidir. Hayalindeki sonucun henüz gerçekleşmemiş güzelliği başını döndürüp, kendisini yoldan alıkoymamalıdır.

77 Bu *'alim* ismi "geleceğe yönelik ideal beklenti" ile alâkalıdır. Geleceğe ilişkin ideal beklentiler ve ütopik hayaller içine girenlere geleceği sadece Allah'ın bildiği hatırlatılmaktadır.

78 "Kalplerinde hastalık bulunanlar" ile ilgili genel bir okuma için bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

79 Lafzen: "derin bir kopuş.." Bu kopuşun sahibi, kendi kendine kıyan biridir (zalim). *Şikâk*'ın "muhalefet, karşıtlık" anlamı göz önüne alındığında, "yabancılaşma" en uygun karşılık gibi göründü. Zaten kelimenin semantik seyri de bizi "kendi kendisiyle kavgalı" mânasına ulaştırır.

80 *'Ilm*'i çevirimiz için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

gerçek ki, Allah inanıp güvenen kimseleri dosdoğru bir yola yöneltir. 55 İnkarda direnen kimseler ise, Son Saat kendilerini ansızın gelip buluncaya, ya da (yaşama sevincinin) kökünü kurutan bir günün[81] tarifsiz azabı kendilerine kavuşuncaya kadar, bu mesajın kaynağı hakkında[82] kuşku duymaya devam edecekler.

56 Hakimiyetin tamamı o gün, sadece Allah'a ait olacaktır. O onları yargılayıp aralarında hüküm verecektir. İşte bunun sonucunda iman eden ve o imanla uyumlu davranış sergileyen kimseler, her tür nimetle dolu olan cennetlere yerleşecekler. 57 Ama inkarda inat eden ve Bizim âyetlerimizi yalanlayanlara gelince,[83] işte onlar, onur kırıcı bir terkedilmişliğe mahkûm olacaklar.[84]

58 BİR DE, Allah dâvâsı uğruna[85] yurdunu yuvasını terk ettikten sonra öldürülen ya da ölen kimseler var; Allah onlara mutlaka tarifsiz güzellikte bir rızık bahşedecektir: zira Allah, evet, elbet O'dur rızık bahşedenlerin en hayırlısı. 59 Kesinlikle onları hoşnut olacakları bir makama kavuşturacaktır; zira şu bir gerçek ki, Allah (onların her birinin neden razı olacaklarını) çok iyi bilen, (isyankâr kullarını cezalandırmada) hiç acele etmeyendir.[86]

60 (Sözün özü) şudur ki;[87] kendisine yapılan saldırıya misliyle karşılık veren kimse, bunun ardından yine insafsız bir saldırıya maruz kalırsa, Allah böyle birine kesinlikle yardım edecektir: elbette Allah, affetmeyi çok seven tarifsiz bir bağışlayıcıdır.

61 Bunun (yasası) budur;[88] zira baksanıza Allah gündüzü kısaltıp geceyi uzatıyor, geceyi kısaltıp gündüzü uzatıyor! Ne var ki Allah, her (yardım çağrısını) işitir ve

---

81 *Akîm*, hem fail olarak "soy kurutan" hem de mef'ul olarak "soyu kurumuş" anlamına gelir. *Yevmin akîm*, "içerisinde mutluluk ve sevinçten eser kalmamış zaman" demektir (Râğıb).

82 *Minhu*'daki zamir Allah'a ait olabileceği gibi, bir önceki âyetteki *ennehu*'daki zamirin merciine de ait olabilir. İki tarafı da görecek şekilde gelmesi şöyle bir nükte içerir: mesajını inkar Allah'ı inkar anlamına gelir.

83 Burada çarpıcı olan iman ve sâlih amelin karşısına küfür ve tekzibin yerleştirilmesidir. Bu durumda sâlih amel, tasdikin zorunlu sonucu olup çıkmaktadır.

84 *Azâb*'ın "terk etme, alıkoyma, engel olma" anlamı için bkz. 7/Kalem: 33, not 29.

85 *Fî sebîlillah*: Lafzen "Allah yolunda". Allah yolunun altyapısını insan benliğine nakşedilen fıtrat (88/Rûm: 30), üstyapısını ise ilâhi bir inşa projesi olan vahiy oluşturur. Allah yolu, gerçek özgürlük olan *teslimiyet*'e, cihanşumul barış olan *silm*'e ve ebedi mutluluk olan *selam*'a giden yoldur.

86 Parantez içi açıklamalar, *'Alîm* ve *Hakîm* esmasının belirsizliğine dayanır (Bkz: 114/Tevbe: 102, not 129).

87 Parantez içi açıklamanın gerekçesi için bkz. âyet 30, not 46.

88 Yani: "hayatın yasası.." Tıpkı gündüzle gece gibi iyi ve kötü hep var olacak, dolayısıyla iyi ve kötünün savaşı hep sürecektir. İlâhî yasa gereği bir o, bir öteki galip gelecektir. 30, 32 ve 60. âyette geçen *zalike ve*.. ile 61 ve 62. âyette geçen *zalike bi*.. ibâreleri arasındaki fark, hem bağlama, hem de *vav* ve *be* edatlarının işlevlerine uygun olarak çeviriye yansıtılmıştır. *Zalike*'den sonraki *bâ* edatı öncesinde yer alan insan eylemleriyle sonrasında yer alan tabiat yasaları arasındaki nedensellik bağlantısına, oradan da bu yasaların sahibine dikkat çeker.

(haksızlığa uğrayan) herkesi görür.[89]

62 Bunun böyle olması (doğaldır); zira mutlak hakikat Allah'ın ta kendisidir; ve onların O'nun dışında yalvarıp yakardıklarıysa batılın ta kendisidir: ve şüphe yok ki Allah, yüceler yücesi, büyükler büyüğüdür.

63 (Ey insan!) Görmez misin ki, gökten su indiren Allah'tır? Ki bu sayede yeryüzü yeşillenmektedir. Çünkü Allah dilediği şeyi cömertçe lütfeder, (nankörün nankörlüğünden) haberdar olur. 64 Göklerde ve yerde var olan her şey bütünüyle sadece O'na aittir: Ve kuşkusuz Allah, elbet O kendi kendine yeterli olandır ve her tür övgüye lâyık olandır.

65 (Ey insan!) Görmez misin ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için bir yasaya bağlayan; ve (buna) bağlı olarak denizde seyreden gemileri emrinize âmâde kılan; ve gök (cisimlerinin) O izin vermedikçe yeryüzüne çarpmasına (yasalarıyla) engel olan[90] Allah'tır: Şüphe yok ki Allah insanlara karşı pek şefkatli, hep merhametlidir.[91] 66 Zira size hayat bahşeden, sonra size ölümü tattıracak olan, ardından sizi diriltecek olan yine O'dur.

Şu bir gerçek ki insanoğlu, (bütün bunlara rağmen) nankörlükte ısrarcıdır.[92]

67 BİZ her bir ümmet için Allah'a kalben yaklaşsınlar diye bir ibadet yol ve yöntemi belirledik;[93] şu halde (ey bu hitabın muhatabı), kimse seni bu konuda tartışmaya çekmesin; ve sen sadece Rabbine çağır: şu bir gerçek ki sen kesinlikle dosdoğru bir yol üzeresin. 68 Ve eğer seninle ille de tartışmak isterlerse, onlara de ki: "Allah, yaptıklarınızın (altında yatan gerçek nedenleri) çok iyi biliyor".

69 Allah, tartışıp durduğunuz konuda Kıyamet Günü aranızdaki hükmü verecektir.

70 (Ey bu hitabın muhatabı!) Bilmez misin ki Allah, gökte ve yerde olup biten her şeyi bilir? Çünkü bunların tamamı (yasalarla) bir bir kayıt altına alınmıştır: nitekim bu Allah için çok kolaydır.[94]

71 Ne ki (bazıları hem Allah'a inanıp, hem de) Allah'tan başka, O'nun haklarında hiçbir delil indirmediği ve kendilerinin de haklarında sahici bir bilgiye sahip olmadıkları varlıklara kulluk ediyorlar. Herhalde bu zalimlerin hiçbir yardımcısı olmayacaktır.

72 Ve ne zaman kendilerine hakikatin apaçık belgeleri olan âyetlerimiz okunsa,

---

89 Parantez içi açıklamalar için bkz. 114/Tevbe: 102 ve 67/Kasas: 16 not 129 ve 22.

90 Lafzen: "tutan".

91 Varlığın var ediliş sebebi ile vahyin gönderiliş sebebi aynı: İlâhî şefkat ve merhamet.

92 *Fe'ûl* vezninden olan *kefûr* hem "inkar eden" hem de "inkar edilen" mânasını içerir. Bu şu demektir: Allah'ı tanımamak Allah tarafından tanınmamayı doğurur. Asıl felaket de budur.

93 *Mensek* için 34. âyetin notuna bkz. Mensek en geniş anlamıyla "ibadet, ibadet yol ve yöntemi, yer ve zamanı" demektir. Dilde her ne kadar kurbanla ilişkilendirilmişse de, bununla sınırlandırılamaz. Çünkü hacda yapılan ibadetlerin tümüne birden Kur'an'da (94/Bakara: 200) ve sünnette *menasik* adı verilir. Kurban ise haccı oluşturan ibadetlerden sadece biridir. Dil otoriteleri de kelimenin ilk anlamını "ibadet, itaat ve Allah'a yaklaşma" olarak vermiştir (*Mekâyîs*; *Lisân*; *Tâc*).

94 Zımnen: Yeri göğü başıboş ve yasasız bırakmayan, şaheseri olan insanı başıboş ve yasasız bırakır mı?

inkarda direnenlerin suratlarındaki inkarı hemen fark edersin.[95] Öyle ki, neredeyse âyetlerimizi okuyanlara saldıracak gibidirler. De ki: "Bakın, sizi bundan daha beter (kızdıracak) bir haber vereyim mi: O, Allah'ın inkarda ısrar edenlere vaad ettiği ateştir; o ne berbat bir son duraktır!"

73 SİZ ey insanlık! Bir misal veriliyor, şimdi onu dinleyin: Allah dışında yalvarıp yakardığınız o varlıkların hiç biri, asla bir sinek bile yaratamazlar; bu iş için hepsi bir araya toplansa dahi... Dahası, eğer sinek kendilerinden bir şey kapıp kaçacak olsa, ondan onu dâhi geri alamazlar: (zira) almak isteyen de aciz, kendisinden alınmak istenen de![96]

74 Onlar, Allah'ın gücünü gereği gibi kavrayıp takdir edemiyorlar: nitekim Allah her şeye muktedir olan yüce bir otorite sahibidir.

75 (Dolayısıyla) Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Ne var ki sadece Allah her bir şeyi duyar, her bir şeyi görür.[97] 76 (Yine) O onların bildiklerini de bilir, bilmediklerini de:[98] neticede her iş ve oluş döner dolaşır Allah'a varır.

77 SİZ ey iman edenler! Sadece (Allah'ın huzurunda) eğilin! O'nun sizin için koyduğu yasaya tabi olun ve yalnızca Rabbinize kulluk edin! Bir de hayırlı işler yapın ki ebedi kurtuluşa nail olasınız!

78 Ve Allah uğrunda üstün çaba sarf ederek gereği gibi mücadele edin: O (mesajını hayata taşımak için) sizi seçti; ve O din konusunda sizi zora koşmadı. (Sizden tek istediği) atanız İbrahim'in inanç sistemine (tabi olmanız). O sizleri bundan önce de bu vahyin (gelişinden) sonra da müslüman olarak isimlendirdi[99] ki, elçi sizin için iyi bir model ve tanık olsun, siz de insanlık için iyi bir model ve tanıklar olasınız.[100]

Şu halde, artık namazı hakkını vererek kılın ve zekâtı içten gelerek verin; bir de Allah'a sımsıkı bağlanın: O'dur sizin tek efendiniz;[101] O ne güzel koruyup kurtarıcı, ve O ne güzel yardımcıdır!

---

95 Yürekteki küfrün yüze yansıması. En çok da vahiy okunduğunda içlerindeki küfür yüzlerine yansır.

96 Bu basit ama bir o kadar da harika örnek karşısında hayran olmamak elde değil. Gündelik hayatta hemen herkesin her an yaşayabileceği sıradan bir olay, Allahlı bir okumaya tabi tutulduğunda, ibretler meşheri olup çıkmaktadır.

97 Zımnen: Herşeyi O'nun meleklerden ve insanlardan seçtiği elçiler değil, sadece O duyar, sadece O görür.

98 Lafzen: "önlerinde olanı da bilir arkalarında kalanı da".

99 Bu âyet açıkça müslüman ve islâm adlandırmasının son vahiy ve son peygamberle sınırlı olmadığını ifade eder. Tüm vahiyler islâm vahyi, o vahiylerin aslına uyan tüm mü'minler müslümandır. İslâm, ezeli ve biricik hakikatin tüm zamanlardaki tezahürünün, bir başka ifadesiyle, insanlığın değişmez değerlerinin öbür adıdır. Her zaman ve zeminde yaşayan islâm cemaati için Allah'ın seçip beğendiği isim "müslüman" ismidir.

100 *Şehîd*, hem "şahit olan" hem de "şahit olunan". Burada tanıklık ve modelliğe delalet eder. Mü'minin görevi hayatı imana şahit kılmaktır. Zira insan bu cihana, sahip olmak için değil şahit olmak için gelmiştir. Mü'minin bu şahitliği, hem tanıklığı hem de modelliği kapsar.

101 Öyle bir efendi ki, insanı köle değil kul edinir. Dahası, kulunun özgürlüğünü kıskanmayan tek efendi O'dur.

MUHAMMED SÛRESİ

Nüzûl: 92
Mushaf: 47

Sûre Hz. Peygamber'in adıyla aynı olan *Muhammed* adını ikinci âyetinden alır. Dört sûrenin içinde Muhammed ismi geçer. Bu onlardan ilk nâzil olanıdır. Savaşa izin veren ilk sûre olduğu için (4 ve 20) "Kıtal Sûresi" adıyla da anılmıştır.

Medine'de inmiştir. Hicretin ardından nâzil olan sûrelerden biri, belki de birincisidir. Âyet 13'te Rasulullah'ın Mekke'den zorla çıkarılmış olmasına yapılan atıf, aynı zamanda bir dönemin kapanışının da îmâsı niteliğindedir. Sûrenin daha önce ya da daha sonra indiğine dair görüşler mesnetsizdir. Enfâl 67-69'da sözü edilen "Allah'ın önceki yazısı"ndan kasıt, bu sûrenin savaşa izin veren âyetleri olsa gerektir. İbn Abbas tertibinde Hadîd-İnsan, diğerlerinde Hadîd-Ra'd arasında yer alır. Her iki sıralama da problemli görünmektedir. Zira İnsan Mekkîdir, Hadîd'in nüzul tarihi ise hicrî 5. yıldan önce değildir. Sûrenin Bedir'den, hatta Uhud'dan sonra indiğini söyleyenler olmuştur. Sûreler arasındaki yerini bire bir tesbit zor görünmektedir.

Sûre söze, ilâhi bir inşa projesi olan vahye uyan kimseleri müjdeleyerek girer: "Allah onların günahlarını silecek ve tasavvurlarını ıslah ve inşa edecektir" (2). Sûrede Allah-insan ilişkileri insanın hak ve ödevleri bağlamında ele alınır. Hakikate yönelik her tür fiili saldırıyı püskürtmek işte bu ödevlerden biridir.

Hayatı anlam ve amacından soyutlayanlar, yani ulvi bir gayesi ve dâvâsı olmayanlar, hayvana benzer (12). İnsan olanın dâvâsı olur, dâvâsı olan o yolda mücadele verir (20). Vahye inanmayanlar düelloya değil düşünceye davet edilirler: "Onlar hiç Kur'an üzerinde derin derin düşünmezler mi, yoksa kilit vurulmuş kalplere mi sahipler?" (24)

Vahyin yoluna uyanların önünde sonunda galip geleceğini müjdeleyen âyetlerin ardından, sûre şu anlamlı uyarıyla son bulur: "Allah kendi kendine yetendir, siz ise (O'na) muhtaçsınız. Sözün özü: eğer (Allah'tan) yüz çevirirseniz, sizin yerinize başka bir topluluk getirir de, onlar sizin gibi yapmazlar!" (38) Yani hiçbir varlık Allah için vazgeçilmez değildir, fakat Allah tüm varlık için vazgeçilmezdir.

Sûreyi Kûfeliler 38, Basralılar 40, diğer ekoller 39 âyet saymışlardır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İNKARDA direnen ve (insanları) Allah yolundan alıkoyanların[1] yaptıklarını,[2] O boşa çıkaracaktır.

2 Bir de imanda sebat eden, iyilik yapan ve Rableri tarafından Muhammed'e[3] indirilen hakikate inananlar var: Allah onların günahlarını silecek, tasavvur ve akıllarını (vahiyle) ıslah ve inşa edecektir.[4]

3 Bu böyle olacaktır; çünkü inkârda ısrar edenler anlamsız ve amaçsızlığın peşine takılmıştır,[5] imanda sebat edenlerse, Rablerinden gelen hakikate tabi olmuşlardır.

İşte Allah insanlara kendi durumlarını böyle açıklamaktadır.

4 ARTIK inkârda direnip (onu dayatanlarla)[6] savaşta karşılaştığınızda, hemen boyunlarına vurun! Nihayet kızışmış bir savaşın sonuna dayandığınızda durmayın, (kalanların) ipini sıkı bağlayın.[7] Fakat daha sonra ya bir lütuf olarak karşılıksız, ya da bir fidye karşılığı serbest bırakın ki, savaş tüm ağır sonuçlarıyla ortadan kalksın: böyle yapın![8]

---

1 Veya *sudûd*'tan türetildiğini varsayarak: "yüz çevirenlerin". Tercihimiz kelimeye geçişli anlam yükleyen *sadd* mastarından türetildiği görüşüne dayanır (Zemahşerî). Bu zümre arasındaki ilginç bir diyalog için bkz. 76/Sebe': 31-33.

2 Yani: Tüm iyilikleri dünyevi karşılık gözeterek yaptıkları için, burada tüketmiş olacaklar. Krş. "Siz sahip olduğunuz tüm güzellikleri bu dünya hayatında tükettiniz ve onları kısa vâdeli bir hazza dönüştürdünüz" (86/Ahkâf: 20).

3 Muhammed "övülmüş, övgüye mahzar olmuş" anlamına gelir. Geldiği dört yerde de cümle içindeki konumu haberdir. Kur'an'da "Ey!" nidâsıyla Rasulullah'a tek hitap "Yâ Sîn", yani "Ey insan"dır. Geçmiş vahiylerde ve Doğu kutsal metinlerinde gelecekte bu isimde bir peygamberin zuhur edeceğinden doğrudan veya dolaylı olarak söz edilmiştir (Bkz: 51/Şu'arâ: 196, not 95). Araplarda daha önce bu isme rastlanmazken, tam da o dönemde bu isimde bir peygamber geleceği olaya ilgi duyanların bilgisi dahiline girmiş olmalı ki, efendimiz dışında eş zamanlı olarak bölgede 7 (veya 12) kişiye daha bu isim verilmiştir. (*el-Muhabbar*, s. 130)

4 Düz anlamıyla: "İşlerini rast getirecektir". İlâhî bir inşa projesi olan vahyin gönderiliş amacına atıf. *Bâl*, o düzelince insanın eylemlerinin düzeldiği, bozulunca da bozulduğu merkez, yani insanın eylemlerine istikamet veren akıl ve tasavvur. Kelime daha sonra, bütün bunların ürünü olan "işler, hal ve gidişat" anlamını kazanmıştır (Krş: İbn Aşur).

5 *Bâtıl*'a verdiğimiz bu anlam için bkz. 79/Enbiya: 18, not 19.

6 Yani 1. âyete dayanarak: küfrü dayatarak insanları Allah yolundan alıkoyan iman ve özgürlük düşmanı saldırganlarla... Meşru savaşın sınırları 109/Mumtehane 8-9'da çizilerek savaşa ahlâkî standart getirilmiştir.

7 *Eshane*'yi çevirimiz ve benzer mahiyette bir âyet için bkz. Enfal: 67, not 72. Enfâl 67-69, bu âyetten sonra inmiş olmalı. Dolayısıyla Enfâl sûresindeki âyetler bu âyetin ışığında anlaşılmalıdır. Meşru savaş güç ahlâkına dayanır, ahlâktan yoksun güce değil. Adı barış olan bir dinin savaşı teşri kılması, İslâm'ın hayatın doğasını doğru okuduğunun delilidir. İslâm şiddetin varlığını toptan inkâr yerine, getirdiği ahlâkî standartlarla onu kontrol altına almayı amaçlar. Vahyin savaşa izin vermesinin baş nedeni saldırganlığı önlemektir. Bu yolla insanın hem kendisine, hem diğerlerine, hem de değerlerine zarar vermesinin önüne geçmeyi hedefler.

8 İslâm'da savaş esiri konusundaki çerçeveyi bu âyet çizmektedir. Âyet açıkça esir almayı, fakat alınan esirleri köleleştirmek yerine bedelli-bedelsiz bırakmayı emretmektedir.

Ve eğer Allah dileseydi, onların hakkından bizzat gelirdi; fakat bunu (yapmadı) ki, sizi birbirinizle sınayabilsin.[9]

Allah yolunda öldürülenlere gelince: Evet (Allah) onların yaptıklarını asla zayi etmeyecektir: 5 Onlara (cennetin) yolunu gösterecek ve kalplerini huzura kavuşturacaktır.[10] 6 Nihayet onları kendilerine tarif ettiği cennete koyacaktır.

7 Ey imanda sebat edenler! Siz Allah'ın (dâvâsına) yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar. 8 Küfürde ısrar edenlere gelince: artık onları helâk edici bir yıkım beklemektedir; daha- sı O, onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. 9 Bunun nedeni, onların Allah'ın indirdiğinden nefret etmeleridir; işte bu yüzden (Allah) yaptıklarını heba edecektir.

10 Onlar yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı; görmediler mi kendilerinden önceki günahkarların sonunun ne olduğunu? Allah onları yerle bir etti; bu kâfirleri de bunun bir benzeri beklemektedir.

11 Bu böyledir: çünkü Allah imanda sebat edenlerin dostudur,[11] kâfirlerin ise dostu bulunmamaktadır.

12 Şüphesiz Allah, imanda sebat edip de o imana uygun ıslah edici işler işleyenleri zemininden ırmakların çağladığı cennetlere koyacaktır; ama küfürde direnenler geçici zevklerin peşine takılarak hayvanların yiyip içtiği gibi yiyip içseler de,[12] sonunda ateş onların meskeni olacaktır.[13]

Âyette *ve immâ istirkâkan/esran* diye üçüncü bir şık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber savaş esirlerini köleleştirmemiştir. Ya Bedir esirlerinde olduğu gibi fidye karşılığında, ya da 100 ailelik Beni Mustalık esirleri ve 600 kişilik Hevazin esirlerinde olduğu gibi karşılıksız serbest bırakmıştır. Çok ender olarak da koruyucu aile yanında muhafaza edilmelerine izin vermiştir (*Mâ meleket eymanukum* için bkz. 106/Nisâ: 24). Nüzul ortamında köle kaynakları dörttü: 1) Haramilik yoluyla hürleri köleleştirmek. 2) Faiz borcu gibi maddî gerekçelerle borçluyu köleleştirmek. 3) Savaşlar. 4) Köle ailelerin miras ya da satın alma yoluyla ele geçen çocukları. Vahiy ilk ikisini yasaklad ı. Üçüncü kalemi bu ve benzeri âyetlerle geçersizleştirdi. Dördüncü kalemi ise azat etme yoluyla eritti. Kur'an, mevcut köle stokunu eritmek için şu üç hususta köle azadını emretti: Bozulan yeminlerde (108/Mâide: 89), hata ile öldürmede (106/Nisâ: 92), zıhar yemininde (104/Mücâdile: 4). Ayrıca zekâttan köle azadı için pay ayrılmasını (114/Tevbe: 60), azatlık sözleşmesi yapılmasını (Nûr: 33), evlilik yoluyla köle/cariye kadınların özgürlüğüne kavuşturulmasını (Nûr: 32) özendirdi. Bir boynu kölelikten kurtarma çabası içinde olmayanı vahiy daha ilk yıllarda kınadı (37/Beled: 11,12). Bu tedbirler bir iki nesil içerisinde köleliğin tamamen ortadan kaldırılmasını sağlayabilirdi. Buna rağmen müslümanlar yüzyıllar boyunca köle sahibi olmaya devam ettiler. Bu durumun tarihî, sosyal, ekonomik izahları yapılabilir; fakat Kur'ani ve insânî izahı asla yapılamaz. Bu konuda köle sahiplerine getirilmiş bir dizi ahlâkî yükümlülük Ahmet Cevdet Paşa'ya "İslâm'da köle sahibi olmak, aslında köle olmaktır" dedirtse de, bu, müslümanların vahyin hedefini ıskalamasını açıklamaz.

9 Hac 39 bu âyete atıf olsa gerektir. Meşru bir savaşın çerçevesi için bkz. 94/Bakara: 190.

10 Krş. "Bizden hüznü gideren Allah'a hamd olsun!" (42/Fâtır: 34).

11 Krş. "Allah kuluna yetmez mi?" (77/Zümer: 36).

12 Yani, 7. âyette ifade edilenin zıddı. Zımnen: Dâvâsı ve iddiası olmayanın biyolojik canlı olmaktan öte bir değeri kalmaz. Bu insanı insan kılan fonksiyonların yitirilmesi halidir.

13 Krş. "İnkara saplananların, yeryüzünde keyiflerinin peşinde gezip tozmaları seni yanıltmasın. O geçici ve uçucu bir tatmin aracıdır;

13 (Ey Nebi!) Seni yurdundan çıkaran toplumundan çok daha güçlü ve kuvvetli olan nice yurtları helâk etmişizdir de, asla onlara yardım eden olmamıştır.[14]

14 HİÇ Rabbinden (gelen) açık bir delile dayanan kimseyle, kötü eylemleri kendisine güzel görünen ve keyfine göre davranan kimse bir olur mu?

15 Sorumluluk bilinciyle davrananlara vaad edilen, içerisinde zamanla bozulmayan sudan ırmaklar, tadı hiç değişmeyen sütten ırmaklar, içene doyumsuz bir lezzet veren tarifsiz bir meşrubatın çağladığı ırmaklar, saf süzme baldan ırmaklar akan,[15] yine içerisinde tadacakları güzel (davranışlarının) tüm meyveleri ve Rablerinden sınırsız bir bağış bulunan cennetin örneği gibi (bir has bahçeye kavuşan kimse),[16] ateşi mesken tutan ve yakıcı bir (umutsuzluk) içirilip de bağırsakları paramparça olan kimse gibi olur mu?[17]

16 Onların arasından sana kulak verir (gibi) yapanlar var: nihayet senin yanından çıktıklarında, mesajı kavramış olanlara[18] "Sahi, o demin ne dedi(!)"[19] diye sorarlar. İşte, Allah'ın kalplerini mühürlediği ve keyiflerine göre davranan kimseler onlardır.[20]

17 O doğru yola yönelenlerin hidayetini artırır[21] ve onlara korunma gücü bahşeder.

18 Şimdi onlar, Son Saat'in ansızın gelip kendilerini bulmasından başka bir şey mi bekliyorlar? Doğrusu, işte onun tüm alametleri gelmiş bulunuyor: Hal böyleyken, o geldikten sonra (gerçeği) hatırlamak onlara nasıl bir yarar sağlar?

19 Ve (sen ey Nebi): unutma ki Allah'tan başka ilâh yoktur! İmdi sen, hem kendi hatan için, hem de mü'min erkekler ve mü'min kadınların (hataları) için af dile![22] Zira Allah gezip dolaştığınız yeri de, gelip durduğunuz yeri de bilir.[23]

20 İMAN edenler "(Artık savaşa değinen) bir sûre indirilmesi gerekmez mi?" der-

---

sonunda varacakları yer cehennemdir" (98/Âl-i İmran: 196-197).

14 Hicrete atıf (Krş: Enfal: 30 ve 74/Nahl: 41, not 46). "Onlar yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı?" diye başlayan 10. âyete atfen.

15 Krş. "ne zahmet verecek ne de sarhoş edecek" (66/Sâffât: 47). "Irmaklar" kelimesinin dört kez tekrarı, her birinin hakikatinin ve mahiyetinin farklı farklı olduğunu ifade eder.

16 "Kalıcı güzelliğin merkezi olan cennet" ile, geçici dünyevi güzellikler arasındaki benzerlik için bkz. Ra'd: 35, not 47. İnsanın bu güzelliği bilmekten aciz olduğuyla ilgili bkz. 57/Secde: 17, not 28.

17 Zımnen: Sonu farklı olan insanların yaşadıkları hayatlar da elbette farklı olmalıdır. Nemrutça bir hayat yaşayıp İbrahim'inkine benzer bir akıbet istemek, Firavunca bir hayat yaşayıp Musa'nınkine ben bir akıbet istemek olur mu?

18 Lafzen: "ilim sahibi olanlara" (*'İlm*'in tarifi için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75'in devamı).

19 Ünlem işareti, üslûptaki alayı göstermek içindir (Krş: 73/En'âm: 25 ve 69/Yûnus: 42).

20 Yani: 14. âyetteki "kötü eylemleri kendisine güzel görünenler".

21 Yani: "O yolda yürüme kapasitesini". Krş. "O yaratıkların kapasitesinde, dilediği artışı gerçekleştirir" (42/Fâtır 1). Kur'an'daki tüm "Allah dileyeni/dilediğini doğru yola yöneltir" formundaki âyetler bu âyet ışığında anlaşılmalıdır.

22 Krş. "Kendi hatan için af dile" (78/Mü'min: 55, not 37).

23 Veya zımnen: "Akıl yürütmelerinizi de, o akıl yürütmeleriniz sonucunda varmak istediğiniz noktayı da bilir." Krş. "O, her canlının konup göçeceği yeri de, göçüp yerleşeceği yeri de iyi bilir" (70/Hûd: 6).

ler. Fakat içinde savaştan söz edilen hüküm koyucu bir sûre indirilmiş olsa, kalplerinde hastalık olanların sana ölüm korkusundan baygınlık gelmiş kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün.[24] Ne ki onlar için en hayırlısı, 21 (vahyi) izlemek ve (emir verilince) de olumlu bir söz söylemektir; ve iş ciddiye bindiği zaman da Allah'a verdikleri söze sadık kalırlarsa, kendileri için elbet çok iyi olur.

22 Şimdi siz, eğer sırtınızı dönerseniz,[25] yeryüzünde bozgunculuk çıkarmış, akrabalık bağlarınızı koparmış ve dolayısıyla (Allah'a) isyan etmiş olmaz mısınız?[26]

23 İşte böyleleri Allah'ın rahmetinden dışladığı, ardından sağırlaştırdığı ve gözlerini körelttiği kimsedirler.[27]

24 Onlar hiç Kur'an üzerinde derin derin düşünmezler mi?[28] Yoksa kilit vurulmuş kalplere mi sahipler.

25 ELBET doğru yol kendilerine açıklandıktan sonra ona sırtlarını dönenler olur: Şeytan onların tasavvurlarını yamultmuş[29] ve onlara boş umutlar vaad etmiştir.

26 Böyle olmuştur, çünkü onlar Allah'ın indirdiklerinden hoşlanmayanlara "Bazı konularda sizin talimatınıza uyacağız" dediler. Ama Allah onların gizlediklerini bilir.

27 İyi de, melekler onların suratlarına ve sırtlarına vurarak canlarını alacakları zaman halleri ne olacak?[30]

28 Böyle olacak; çünkü onlar Allah'ın lânetlediği her şeye sarıldılar ve O'nun hoşnutluğundan nefret ettiler: ve böylece (Allah) onların emeklerini boşa çıkardı.[31]

29 Yoksa kalplerinde bir tür hastalık bulunanlar,[32] (içlerindeki) derin nefreti Allah'ın açığa çıkarmayacağını mı sandılar?[33]

30 Eğer isteseydik, onları sana kesin gösterirdik ve elbet sen de onları kendi (gerçek) yüzleriyle tanımış olurdun;[34] yine de

---

24 Krş. Enfal: 6: "sanki sen onları göz göre göre ölüme sürüyormuşsun gibi".

25 Veya, *tevellâ*'yı *velayet* köküne nisbet ederek: "Yönetimi ele alırsanız". Ne ki bu okuma bağlamla uyumlu değildir (Bkz: Ferrâ). Tercihimiz, bu belagatı yüksek âyetin söz dizimine en uygun çeviridir.

26 Saldırganın cezalandırılmaması zulme prim vermektir. Saldırganı durdurma ve caydırma amacı taşıyan savaş, bir ödev ve ibadet olur.

27 Âyet saldırganı cesaretlendirecek davranışı yasaklar (Krş: 94/Bakara: 7).

28 Yani: "Kur'an'ın satır aralarından satır arkalarına geçip derin bir okumayla geleceğe ilişkin tedbir üretmezler mi?" *Tedebbur*, "arka taraf" anlamındaki *dubur*'den türetilmiştir. "Bir şeyin görünen yüzüyle yetinmeyip ardına geçmeyi", ya da "bir işin önünü ardını düşünerek geleceğe ilişkin tedbir üretmeyi" ifade eder. *Tedebbur* kelimesinin ait olduğu tefa'ul babı *tekellüf* ve *tereddüd* ifade eder. Yani hem zahmet etmeyi ve bedel ödemeyi gerektirir (*külfet*), hem de ısrar ve sebatı (*tereddüt*) ve dahi sabiteleri olmayı gerektirir. (Aynı babtan gelen 5 düşünce kavramının farklı vurgularına dair bir izâh için bkz. 56/A'râf: 3, not 4)

29 *Sevvele* için bkz. 71/Yusuf: 18, not 20.

30 Benzer bir ifade için bkz. Enfal: 50.

31 Bu âyet, bir sonraki âyette dile gelen derin nefretin arka planından söz ediyor.

32 Bu zümre için bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

33 *Dağn*, "meyil, eğilim" kök mânasından yola çıkarak, "derin husumet, içte saklanan kör nefret" anlamına ulaşmış görünüyor (*Mekâyîs*).

34 *Sîmâ*, "yüzleri birbirinden ayıran alamet-i farika". Sözgeliminden ve devamındaki cümle-

sen onları, sözün edâ ve üslûbundan mutlaka çıkarırsın; ama Allah bütün yaptıklarınızı bilir.

31 İçinizden (Allah yolunda) üstün çaba gösteren ve zorluklara karşı direnenleri ortaya koyuncaya kadar[35] sizi mutlaka sınayacağız: zira Biz, sizin bütün iddialarınızı sınarız.

32 Şüphesiz inkârda direnen, Allah yolundan alıkoyan ve doğru yol kendilerine açıklandıktan sonra Elçi'yle yollarını ayıran[36] kimseler, Allah'a hiçbir zarar vermiş olmayacaklar; ama (Allah) onların emeklerini boşa çıkaracaktır.

33 Siz ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Elçi'ye itaat edin[37] ve asla emeklerinizi boşa çıkarmayın!

34 Evet, inkârda direnen ve Allah yolundan alıkoyan sonra da bu inkâr üzere ölen kimselere gelince:[38] Allah onları asla bağışlamayacaktır.

35 ARTIK gevşeklik göstermeyin, ama siz üstün durumdaysanız barışa davet edin![39] Çünkü Allah sizinle beraberdir;[40] ve O sizin emeklerinizi asla zayi etmeyecektir.

36 Bu dünya hayatı,[41] (eğer anlam ve amacından soyutlarsanız) bir oyun ve eğlenceden ibaret hale gelir;[42] ama eğer iman eder ve sorumluluk bilinciyle yaşarsanız, karşılığınız size tastamam verilir; üstelik O sizden mallarınızın tümünü de istemez. 37 O sizden her şeyinizi istese ve sizi köşeye kıstırsaydı, cimrilik ederdiniz de böylece gizli eğiliminizi ortaya sermiş olurdu.[43]

38 Bakın, sizler Allah yolunda infak etmeye çağrıla(rak ödüllendirile)n kimselersiniz.[44] Fakat yine de sizden cimrilik edenler var. Ama kim cimrilik ederse, bilsin ki kendine cimrilik eder: zira Allah kendi kendisine yetendir, ama sizler O'na muhtaçsınız.

Sözün özü: eğer (Allah'tan) yüz çevirirseniz, sizin yerinize başka bir topluluk getirir de, onlar sizin gibi yapmazlar.[45]

---

den: "ama istemedik". Yani, kimseye insanın kalbini okuma yetkisi vermedik. Hz. Peygamber'in Üsame'yi "Kalbini yarıp baktın mı?" (*es-Sîra*, VI, 34) diye azarlaması ve "Ben insanların kalbini açıp bakmak için gönderilmedim" buyurması, hep bu ilâhi inşanın sonucudur.

35 Lafzen: "bilinceye kadar". Tercihimizin gerekçesi için bkz. 89/Ankebût: 3, not 3 ve 94/Bakara: 143, not 275.

36 Bkz. 70/Hûd: 89, not 108.

37 Yani: Vahiyle inşa olmuş modeli izleyin! *Etî'u*'nun ikinci kez tekrarı itaatin birbirinden farklı iki makam ve gerekçesine delalet eder.

38 Krş. 94/Bakara: 161; 98/Âl-i İmran: 91.

39 *Ve ted'u*'yu bir *lâ* takdiriyle *vela ted'u* okumak âyetin mânasını tersine çevireceği için tasvip edilemez (Krş: 98/Âl-i İmran: 139). Barış için bkz. "eğer onlar barışa yönelirlerse sen de bu yönelişe uy" (Enfal: 61).

40 Zımnen: Eğer Allah'ın desteğini hak ederseniz, üstün gelen siz olursunuz (Krş: 98/Âl-i İmran: 139).

41 Ya da: "Hayat katmanlarının bu en aşağı olanı".

42 Parantez içi açıklama için bkz. İbrahim: Meryem: "Allah, gökleri ve yeri mutlak hakikate (bir atıf olsun diye) amaçlı ve anlamlı olarak yarattı." (Ayrıca bkz. 79/Enbiya: 18, not 17).

43 *Edğân* için bkz. 29. âyet, not 33.

44 Tüm infak çağrıları ödüllendirme vesilesidir. Zira Allah her ne ki istedi, almak için değil vermek için ister. Ve Allah yolunda vermek, vermek değil gerçekte almaktır (99/Saf: 10).

45 Krş. 108/Mâide: 54.

TEĞÂBUN SÛRESİ

Nüzûl: 93
Mushaf: 64

Hem "aldanış ve kayıp" hem de "kazanç" anlamına gelen *Teğâbun* adını 9. âyetinden alır. Kur'an'da sadece burada geçer. Sûre, ilk nesilden beri bu adla anılmıştır.

Kadim tefsir otoritelerinin Mekkî mi Medenî mi olduğu hususunda ihtilaf ettikleri sûrenin nüzul zamanını tesbit için, muhtevada yer alan bazı örtülü atıflar dışında sahih bir delil bulunmamaktadır. Şöyle ki: 14-15. âyetlerin içinde bulunduğu pasaj, bir kısım mü'minlerin çektiği sıkıntıyı dile getirdiğine göre, Hicret'le Bedir arasındaki hassas dönemde inmiş olmalıdır. Bazıları bu âyetlerin Mekkî diğerlerinin Medenî olduğunu ileri sürer. Oysa ki 11. âyetle başlayan konu 14-15 ile devam etmektedir. Kaldı ki bu pasaj, hemen hemen aynı tema ile Hicrî 2. yılda nâzil olan Enfâl 24-28 arasında da işlenmektedir. Enfâl 28 ile bu sûrenin 15. âyeti arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bütün bunlardan yola çıkarak sûrenin Medine'de Hicret'in ardından indiğini söyleyebiliriz. İlk tertiplerin hepsi farklı yerlere yerleştirmiş olsalar da, üç aşağı beş yukarı vardığımız sonucu teyit eder görünmektedirler.

Sûre başlangıcı itibarıyla, diğer üyeleri Saf, Cuma ve Haşr olan dörtlünün ilkidir.

Konusu, çiçeği burnunda İslâm cemaatini inşadır. Buna, Allah tasavvurunu inşa ile başlanır (1-4). Söz inkara ve inkarcılara getirilir (5-7) ve vahyin aydınlığına davetle bağlanır (8). İnanmak güvenmektir. Mü'min Allah'a güvenmelidir. "Allah'ın izni olmadan (insanın) başına hiçbir musibet gelmez" (11). Gelmişse sabır, yani direniş gerektir. Bu musibetin aracı bazen servetimiz ve yakınlarımız olabilir: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer sınav aracıdır" (15).

Sûre, hem "güzel borç" anlamına gelen *karz-ı hasen*'e, hem de "Allah yolunda karşılıksız harcama" anlamına gelen *infak*'a teşvik ile son bulur. Bu bir paylaşma çağrısıdır. Aynı güzel akıbeti paylaşmak isteyenler, tutarlı davranıp bu dünyada imkanları paylaşmasını da bilmelidirler.

Sûre, servet dağılımının imtihana dayalı ilâhi sırrına atıfla son bulur: "O, idraki aşan hakikatlerin de, idrak alanına giren gerçeklerin de sırrına tam vakıf olandır" (18). *Sadakallahu'l-âzîm* (Allah hakkı söyledi)!

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖKLERDE olan şeyler de, yerde olan şeyler de Allah adına hareket ederler:[1] mutlak otorite O'na aittir, övgülerin tamamı da O'na aittir; zira O her şeye kadirdir.[2]

2 Sizi yaratan O'dur; ama içinizden hakikati inkar eden de, hakikate iman eden de var: ve Allah yaptığınız her şeyi görendir.[3]

3 Gökleri ve yeri gerçek bir amaç uğruna[4] O yarattı; ve size O şekil verdi, üstelik şeklinizi en güzel biçimde takdir etti; ama (o sûret de fanidir), her halükarda dönüş O'nadır.

4 O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir; yine gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı da bilir: zira Allah göğüslerdeki (en mahrem) sırları bilendir.[5]

5 DAHA önceden inkara gömülüp gidenlerin haberi size gelmedi mi? Onlar da yaptıklarının kötü sonuçlarını (daha burada) tattılar; bir de (ötede) onları can yakıcı bir mahrumiyet beklemektedir.[6] 6 Böyledir, çünkü elçileri kendilerine hakikatin apaçık belgeleriyle gelmiş, fakat onlar "Bize ölümlü biri mi yol gösterecek?"[7] demişlerdi. İşte böylece küfre saptılar ve (haktan) yüzçevirdiler. Ama Allah (kimseye) muhtaç değildi: zira Allah kendi kendine yetendir, tüm övgülere layık olandır.

7 Hakikati inkara şartlanmış olanlar yeniden diriltilmeyeceklerini sandılar.[8] De ki: "Hayır! Rabbime andolsun ki kesinlikle diriltileceksiniz; sonra yaptıklarınız bir bir gösterilecek: zira bu Allah'a çok kolaydır.

8 Şu halde (ey insanlar!) Allah'a, Elçi'sine ve indirdiğimiz nura inanın: Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9 Toplanma günü geldiğinde[9] O sizi bir araya toplayacaktır. O gün karşılıklı aldanış günüdür.[10]

---

1 Benzer bir âyet ve *tesbîh*'i çevirimizle ilgili bkz. 102/Haşr: 1, not 1. Muzari gelmesi, bu *tesbîh*'in süreklilik ve yenilenen vasfına delalet eder. Zımnen: Ey insan! Bu kâinat muhteşem varlık ilâhisini dillendiriyor: bu koroya sen de katıl!

2 Zımnen: O'nun kudretine, O'nun adına hareket eden şu kâinat şahittir.

3 *Basîr*, *Semî*'siz geldiği zaman, özellikle ilâhi bilginin kuşatıcılığını ifade eder.

4 *Bi'l-hakk* ile ilgili bkz. 65/İbrahim: 19, not 20 ve 79/Enbiya: 18, not 19.

5 *Zâtu's-sudûr* için bkz. Enfal: 43, not 49.

6 *'Azâb*'ın kök mânasına dayanarak (Bkz: 7/Kalem: 33, not 29).

7 İnsana güvensizlik üzerine oturan her inanç ve düşünceyi mahkûm eden bir âyet. Zımnen: O kadar kirlendiler ki, kendi kirlenmişliklerine bakıp insan soyundan umut kestiler. Onun için insandan bir peygamberi güvenilmez buldular. Sözün özü: İyilerin yaptığı en büyük iyilik, iyilikleriyle bizzat insan soyuna olan güveni artırmalarıdır. Peygamberlerin misyonu budur. Kötülerin yaptığı en büyük kötülük, kötülükleriyle insan soyuna olan güveni zedeleyip insanlığın yüz karası olmalarıdır.

8 *Z'am* ve *zu'm*, "insanın kendisini ikna ettiği tumturaklı yalan" anlamına gelir. Kur'an'da geçtiği 14 yerde de olumsuz mânada kullanılır. Şureyh, "Her şeyin kinayesi var, yalanın kinayesi *z'am*'dır" der.

9 *Lâm*'ın vakit bildirme işlevine dayanarak.

10 Veya: "Aldanışın şiddetle hissedileceği gündür". İşteşli fiil olan *teğâbun*, iki tarafın birbirini aldatmasını ifade eder. Bu bab bazen fiilin şiddetine delalet eder. *el-Ğabn*, bir mala

Ama kim Allah'a iman eder ve Allah rızası için iyi davranışta bulunursa, onun kötülüklerini örteriz; onu zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere -orada ebedi kalmak üzere- sokarız: işte büyük başarı budur.

10 Hakikati inkar eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince: işte onlar içerisinde kalıcı oldukları ateşin yoldaşıdırlar: ve bu, ne berbat bir finaldir.

11 ALLAH'IN izni olmadıkça,[11] (insanın) başına hiçbir musibet gelmez;[12] ve her kim Allah'a inanıp güvenirse, O onun (akleden) kalbine rehberlik eder:[13] zira Allah her şeyi hakkıyla bilendir.[14]

12 Allah'a itaat edin ve Elçi'ye de itaat edin![15] Ama eğer yüz çevirirseniz, o takdirde Elçi'mize düşen (vahyi) açık ve net olarak tebliğ etmektir.

13 Allah, O'ndan başka ilâh olmayandır: O halde mü'minler yalnızca Allah'a güvenip dayansınlar!

14 SİZ ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar var. Her ne kadar affedici, hoşgörülü ve bağışlayıcı olsanız da,[16] yine de onlara karşı

---

değerinden az paha biçmektir. Bizce bu işteşli fiil, âhiretteki aldanışın çift yönlü doğasına delalet eder. Yani her aldatma özünde bir "kendini aldatma"dır; yani aldanmadır.

11 *el-İzn*, özneye yapacağı eylem için hareket serbestisi tanımaktır. *Emr*'in aksine *izn*'de muhayyerlik vardır. İzin verilen özne o izni kullanmayabilir. Bu bağlamda, âlemde cari olan sebep-sonuç ilişkilerine delalet eder. Âlemin nizamı bu ilâhi sünnetle kaimdir. Sonuçları sebeplere bağlamış, sebepleri daha üst sebeplere bağlamıştır. Ancak bu bağ zorunlu değildir. Bunu söylemek, Allah'ı koyduğu yasaların hakimi değil mahkûmu sanmaktır. O dilerse bu bağı koparıp daha üst bir sebebe bağlar. Dilerse doğrudan müdahale eder. Hadîd 22, musibetlerin sebep-sonuç ilişkisine bağlı olduğunun ifadesidir. Bakara 155-156 bu âyetin beyanıdır. *İllâ bi-iznillâh*'ın alternatif ibâreleri şunlar olabilir: *illâ bi-meşietillâh* (ancak Allah'ın dilemesiyle), *illâ billâh* (ancak Allah sayesinde), *illâ bi-merdâtillâh* (ancak Allah'ın evet demesiyle), *illâ bi-kaderillâh* (ancak Allah'ın koyduğu yasayla)... İzin, *meşiet*'ten aynıdır. Kulun başına musibetin ancak Allah'ın izniyle gelmesi kulun izin istemesini gerektirir. Kulun izin istemesi ise şu üç yolla olur:
1) İradeyi kullanması: Bu takdirde musibet kulun seçimi olur.
2) İddiada bulunması: iman en büyük iddiadır, ondan iddiasını isbat istenmiştir ve musibete izin verilmiştir.
3) Dua etmesi: icâbetten önce musibete izin verilip sınanmıştır.

12 *Musîbet*, dilde başa gelen yarar ve zararın her ikisi için de kullanılır. Bu yüzden 106/Nisâ 79'da *hasene*'nin karşılığı musibet değil *seyyie*'dir. Fakat genelde zarara hamledilerek kullanılmıştır.

13 Önce kul iman eder, sonra Allah kalbini yönlendirir. Bu imanda "güven" anlamı mündemiçtir. Vahyin tümünde kalp üzerinde tasarruf Allah'a nisbet edilir. Netice: kulun kalbine Allah rehberlik ederse, acıyı bal eyler, musibeti muhabbete katık eder.

14 O'nun bilgisi mutlaktır. Öğrenmek için değil öğretmek için sınar. Bu âyet, inkara şartlanmış aklın "Eğer Müslümanların bize bir üstünlüğü olsaydı başlarına musibet gelmezdi" mantığı üzerine nâzil olmuştur (Kurtubi).

15 İmanla eylem arasındaki hiyerarşiye tekabül eder. Rasul'e itaatin gerekçesi Allah'a itaattir.

16 *el-'Af*, azarlasa da cezadan vazgeçmek; *es-safh*, azardan da cezadan da vazgeçmek; *el-ğafr* (mağfiret) günahı tamamen silip affettiğini bile hissettirmemektir.

dikkatli olun![17] Fakat bilin ki Allah da tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

15 Mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan aracından ibârettir;[18] Allah'a gelince: O, katında muhteşem bir ödül bulunandır.

16 Şu halde, ne kadar gücünüz yetiyorsa Allah'a karşı o kadar sorumlu davranın: hem (O'nu) dinleyin, hem (O'na) itaat edin! Ve kendi hayrınıza olmak üzere infak edin![19] Kim kişiliğinin (*zaafı olan*) açgözlülükten (infak ile) korunursa, ebedi kurtuluşa nail olanlar işte onlardır.[20]

17 Eğer Allah'a güzel bir borç verirseniz, (Allah) kat kat artırarak size döndürecek ve sizi bağışlayacaktır:[21] Zira Allah tüm şükürleri hakeden tek otoritedir,[22] (şükürsüzlüğü) cezalandırmada acele etmeyendir;[23] 18 O, idraki aşan hakikatlerin de, idrak alanına giren gerçeklerin de sırrına vakıf olandır; Her işinde mükemmel, her hükmünde tam isabet edendir.

---

17 Yaptığımız takdim-tehir, dikkatli olmakla bağışlayıcı olma arasında dengeli bir tavrı birleştiren cümlenin maksadını hedef dile taşıma amaçlıdır. Zımnen: İmanınıza değil de "sizin şahsınıza" (*lekum*) düşmanlık ediyorlarsa, imanınızın hatırına bağışlayıcı olun.

18 *el-Fetnu*, madenin cevherini cürufundan ayırmak için ergitilme işlemi ve bu işlemin yapıldığı pota (Bkz: 108/Mâide: 41). Sizi Allah bu potada eritiyor ki, cevherinizle cürufunuz seçilip ayrılsın. Zımnen: Mal ve çocuklarınızı Allah'a tercih ederseniz cevherinize yazık edersiniz. Hz. Ömer Huzeyfe'ye, "Nasıl sabahladın?" diye sorar. Huzeyfe, "Fitneyi sevip gerçeği yererek" der. Ömer, "Nasıl yani?" deyince; "Çocuğumu sevdim, ölümü yerdim" cevabını verir (İbn Aşur).

19 Zımnen: Allah için vermek, gerçekte vermek değil almaktır (İnfak için bkz. 39/Yâsîn: 47, not 35).

20 *Şuhh*'un *nefs*'e izafe edilmesi, açgözlülüğün insanın beşeri zaaflarından olduğuna delalet eder. *Buhl* kendi elindekini başkasından esirgemek, *şuhh* başkasının elindekine göz dikmektir (Bkz: 23/Felak: 5, not 8). *Şuhh*'un panzehiri infaktır.

21 Kişi güvendiğine borç verir. Güven imandan çok inanç ahlâkıyla alâkalıdır. İman edip de güvenmemek, inanç ahlâkından yoksun olmaktır. Zımnen: Ey insan! İsmail'i göz kırpmadan veren İbrahim gibi bir gönüle sahip ol ki, İsmail'e ilaveten İshak'a da nail olasın!

22 *Şekûr* kalıbını diğer kalıplardan ayrıcalıklı kılan husus, bu kalıbın "bir fiilin üzerinde otorite" olana delalet etmesidir (*Furûk*, s. 26). Eğer burada olduğu gibi şükredilen için kullanılırsa "tüm şükürleri hak eden tek otorite", şükreden için kullanılırsa "şükrünü eda etmek için var gücünü harcayan kişi" mânasına gelir.

23 Parantez içi açıklamalarımız, *Halîm* isminin *Şekûr* ile birlikte kullanılmasından kaynaklanan vurguyu ortaya çıkarma amaçlıdır.

BAKARA SÛRESİ

Nüzûl : 94
Mushaf: 2

Adını 67-73. âyetler arasındaki temsili kıssadan alır. Bir hadiste "Bakara sûresi" olarak anılır (Müslim, *Musafirin 212*). Allah Rasulü sûreyi "Kur'an'ın Zirvesi" (*Senâmu'l-Kur'an*) olarak adlandırır (*Müstedrek*).

Hicretin ilk yılında nâzil olmaya başlamıştır. Zira orucu farz kılan âyet bu sûrededir. Hz. Aişe, bu sûrenin indiği sırada Rasulullah'ın hanesinde olduğunu söyler. Onun hicrî 1. yılın Şevval ayında gelin olup dokuz yılını Rasulullah'la geçirdiğini biliyoruz. Bakara'yı Medine'de indirilen ilk sûre sayanlar çoğunluktadır. İniş süreci en az beş yıl sürmüştür. Bu süreyi altı, hatta hac âyetlerinden dolayı sekiz yıla çıkarmak mümkündür. İbn Abbas'tan nakledilen iki görüşten birine göre 281. âyet Kur'an'dan son inen âyettir ve Veda Haccı'nda inmiştir. İlk nüzûl tertipleri sûreyi Mutaffifin-Enfâl arasına yerleştirirlerse de, bu yer pek isabetli görünmemektedir.

Fâtiha'daki "Bizi yönelt dosdoğru yola " çağrısına cevap bu sûrenin ilk âyetiyle verilir. Yine Fâtiha'nın sonundaki "gazaba uğrayanlar"a, Yahudileşen İsrailoğulları ve Yahudileşme süreci, bu sûrede örnek olarak sunulur.

Kur'an'ın en uzun sûresi olan Bakara, aynı zamanda Kur'an'ın fihristi niteliğindedir. "Yedi uzun" sûreden birincisidir. Mushaf'ta Fâtiha'dan hemen sonra yer alması uzunluğundan dolayı değil, içeriğinden dolayıdır. 116 âyetini İsrâiloğullarının yahudileşme macerasına ayırarak, bu ümmeti bekleyen en büyük tehlikeye dikkat çeker. 6 ve 7. âyetleri hariç, tamamıyla inanan ya da inanmış görünenlere seslenir.

Mü'minlere ilişkin beş, kâfirlere ilişkin iki, münafıklara ilişkin on sekiz âyetin ardından Âdem-İblis kıssası anlatılır. Kıssanın tarafları olan Âdem günahını itiraf edip adam olmanın sembolü, İblis günahını savunup şeytan olmanın sembolüdür. Bir diğer kıssa Musa ve İsrailoğullarıdır. Sûrede kıssaları anlatılan Âdem ve Musa arasında ortak bir yön vardır: Birincisi ilâhî yasağı çiğneyerek günah işler ve tevbe edip yitirdiği cenneti yeniden bulur, ikincisi elinden bir kaza cinayeti çıkar ve tevbesi ona bir "yed-i beyza" kazandırır.

Sûrede ağırlıklı tema beş kelimeyle özetlenebilir: 1) itikad; 2) samimiyet; 3) ibadet; 4) nübüvvet; 5) Yahudileşme. Sûrede erdemin dört dörtlük bir tanımı yapılır (177). Gerçek erdemin tüm vahiylerin kaynağındaki hakikat olduğu vurgulanır. Sûrede, İslâm'ın ahlâk sistemi bir dip akıntısı gibi her âyetin altından akar. Bu ahlâk sistemini toplumda yerleştirmek ve korumak için konulan kurallar sayılır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*![1]

2 İŞTE kendisi hakkında hiçbir kuşkuya yer olmayan[2] bu ilâhî kelam, takvâ sahipleri[3] için bir hidayet rehberidir;[4] **3** o hidayete erenler ki, idraki aşan hakikatlere bütünüyle iman ederler,[5] namazı istikamet üzre kılarlar,[6] kendilerine sürek-

---

1 Bu harfler, Allah Rasulü'nün vahyi bir tek harfini bile zayi etmeden ilettiğinin lafzî şahididirler. Ünlem, *Mukatta'ât*'ın "dikkat çekme" işlevine binaen konulmuştur. (Ayrıntı için iniş sürecinde ilk geçtiği 7/Kalem 1'in ilk notuna bkz).

2 "Kuşku"nun (*rayb*) niteliği konusunda iki ihtimal var:

1) Kur'an'ın işleviyle ilgilidir ve "Muttakiler için hidayet olduğunda şüphe yok" anlamına gelir.

2) Kur'an'ın mahiyetiyle ilgilidir ve bu sûrenin 23. âyetindeki meydan okuma buna bir karşılıktır. Bizce kuşku vahyin kaynağına yöneliktir. Bu ise yalnız vahyin muhatabı olan Peygamber'e değil, aynı zamanda vahyin sahibi olan Allah'a da bir iftiradır (*Rayb* için bkz. 114/Tevbe: 110, not 140. *Şekk* ile farkı için bkz. 76/Sebe': 54, not 70).

3 *Takvâ* tek bir sözcükle karşılanamayacak merkezi bir kavramdır (İlk geçtiği 28/Şems: 8'in 8 nolu notuna bkz). Japon alim T. İzutsu'nun *takvâ*'nın anlamına dair yaptığı semantik kazı, kendisini "sorumluluk" kavramına ulaştırmıştı. Bu isabetli yorum, daha sonraki çalışmalarda benimsendi. Biz *takvâ*'yı, Allah'a izafetle kullanıldığında "Allah'a karşı sorumluluk bilinci" ile, yalın olarak kullanıldığında "sorumluluk bilinci" ile karşıladık. Bazen de orijinal hâliyle bıraktık. Bunu sadece cümlenin akışı ve dil estetiği açısından değil, kavramın bağlama göre değişen vurguları sebebiyle tercih ettik.

Aslında takvâ ilâhî fıtratın bilinçteki tezahürüdür. Kişi kendine emanet edilen fıtratını ne kadar korursa takvâya da o kadar yakın olur. Bu yüzdendir ki takvâ adında somutlaşan sorumluluk bilinci, emanet ve borçluluk bilincini içerir. Kişide emanet üzerine titreme hissi bir seviyeyi aşınca, bu emanetin sahibine borçluluk duygusunu tetikler. Bu da doğrudan alacaklının kimliğini meraka yöneltir. Nihayet merak arayışa arayış da bir seviyeyi aşınca hidayete götürür. "Muttakiler için hidayettir"in açıklaması işte budur.

4 "Muttakiler için hidayettir" anlamındaki *huden li'l-muttakîn*'i "hidayete erenler için takvâ kaynağıdır" anlamına gelen *takven li'l-muhtedîn* gibi anlamamak gerekir. İbarede "hidayet takvânın değil, takvâ hidayetin altyapısı olarak sunulmaktadır. Yani takvâ hidayetin sebebi, hidayet takvânın sonucudur. Bunu anlamak için "Kitap nedir iman nedir bilmeyen" (82/Şûrâ: 52) Allah Rasulü'nün "muhteşem bir ahlâk üzere" (7/Kalem: 4) oluşunu hatırlamak gerekir. Hidayetten önceki takvâ "sorumluluk ahlâkı"dır (Krş: 37/Beled: 17, not 16). Temelde "sorumlu davranış" mânasına gelen 'sâlih amel', işte böyle bir ahlâktan neşet eder.

5 Veya: "onlar Allah'a başkalarının yanında olduğu gibi yalnız başlarına kaldıklarında da iman ederler". Ebu Müslim buradaki *gayb*'ın tıpkı Yusuf sûresinin 52. âyetinde kullanıldığı anlamda mü'minlerin sıfatı olduğunu savunmuştur. Onların 14. âyetteki münafıklar gibi hareket etmedikleri vurgulanmıştır. Ona göre 4. âyet zaten *gayb* kategorisini içermektedir. Ebu Müslim'i teyit eden bir husus da 48 yerde kullanılan *gayb*'ın başka hiçbir yerde *yu'minune bi* şeklinde gelmemesidir (Benzer kullanım için bkz. 39/Yâsîn: 11 ve 36/Kâf: 33). Gayba iman ruhun kaynağına bağlılıktır. Bu bağı koparan maddeye esir olur. Ruhunu hayat gemisine kaptan yapan, kopacak tufandan niçin korksun?

6 *Yukîmu* fiilini *salât* teriminin 23 yıllık nüzûl sürecinde zenginleşerek seyreden yapısına uygun olarak "istikamet üzre kılarlar" şeklin-

li lutfettiğimiz şeylerden (ihtiyaç sahiplerine) harcarlar;[7] 4 ve onlar sana indirilene iman ederler, senden önce indirilene de;[8] âhiretin varlığına dair ilâhî habere mutmain bir kalple inanmıştırlar.[9]

5 İşte onlar, Rablerinden gelen kusursuz bir rehberliğe tabidirler; ve işte onlar, evet onlardır sonsuz mutluluğa erenler.[10]

6 ŞU bir gerçek ki, küfre şartlanmış o kimseleri ha uyarmışsın ha uyarmamışsın, onlar için (ikisi de) bir: iman etmezler.[11] 7 Allah onların kalpleri ve kulakları üzerine mühür vurmuştur, gözleri üzerinde de bir tür[12] perde vardır; işte onlardır korkunç bir azabı hak edenler.[13]

---

de çevirdik. Bu istikamet namazın tadil-i erkanından daha çok niyet ve maksadıyla alâkalıdır. Şatıbî *ekame*'yi "devamlılık" olarak anlamıştır (*el-Muvâfakât* II, 242). *Salât*'ın ikamesi, şeklinden çok amaç ve niyetiyle ilgilidir. Mâun sûresi, bu konuda hayli açıklayıcıdır. İman ve infakın arasında namazın zikredilmesi de oldukça anlamlıdır. O hâlde namazı istikamet üzre kılmak. Namazı, 1) Uluhiyet tevhidinin bir gereği olarak salt Allah'a has kılmakla; 2) Rububiyet tevhidinin bir gereği olarak da namazla sosyal hayat arasındaki doğrudan ilişkiyi kabullenmekle mümkündür (*Salât* hakkında bkz. 9/A'lâ: 15, not 15).

7 *İnfak* için nüzûl sürecinde ilk geçtiği 39/Yâsîn: 47'nin 35 nolu notuna bkz. Bu sûrenin 219. âyetinden de anlaşılacağı gibi, başlangıçta infak, yani Allah yolunda vermek, ihtiyaçtan artanı vermek olarak teşri kılınmıştı. Medine toplumu güçlendikçe bu yükümlülük sınırlandırılmış, zekât miktarı Hz. Peygamber (s) tarafından zaman zaman yeniden düzenlenerek, nihayet 1/40 oranında istikrar bulmuştur. Bu ise, Hz. Ali'nin (r) ifadesiyle "cimrilerin zekâtıdır."

8 Burada Rasulullah ve Hz. İsa'nın nübüvvetine inanmayan Yahudilerle, Yahudilerin kendi Peygamberlerine karşı gösterdikleri tavrın aynısını Hz. Muhammed'e karşı gösteren Hıristiyanlara bir gönderme vardır.

9 *İman* kalbin yönelişi, *îkân* yöneldiği şeyden kalbin tatmin olmasıdır. Kalp *îkân* ile tatmin olunca iman o kalpte harekete geçer ve o tatmin duygusu sahibinde bir meleke hâline gelir. Meleke hâline gelen iyilik, adeta sahibini koruyan bir meleğe dönüşür. Bu sonuç, hem hidayet nimetinin hem de Allah'ın insana verdiği değerin büyüklüğünü gösterir. Yazılı âyetler "iman âyetleri", kevni âyetler "ikân âyetleri"dir. (İlgili bir not için bkz. 85/Câsiye: 4, not 4.)

10 Âyetin son cümlesini böyle çevirimizin gerekçesi, Zemahşerî'nin zamire dair yorumudur (*İtkân* II, 286; benzer bir ibare için bkz. 75/Lokman: 5).

11 *Ellezine keferû*'daki geçmiş zaman yapısı çeviriye "saplanmış" veya "şartlanmış" olarak yansıtılmıştır. Burada da görüldüğü gibi Kur'an'a göre kâfir, kendisine açık ve net olarak gelen vahyin çağrısını açık ve net olarak inkâr eden kimseye denir. (İçinden inkâr edip dışından kabul etmiş görünene münafık denir.) Bu anlamıyla kâfir "gayr-ı müslim" ile eşanlamlı olarak kullanılamaz. Burada "iman etmeyeceği" söylenenlerin başında, bundan yaklaşık 12 yıl önce inmiş olan Kâfirun sûresinde (18) "inanmayacağı" haber verilen kimseler gelir. Zımnen: Asla Allah'a kulluk etmeyeceklerini söylemiştik, nitekim öyle de oldu. Âyetteki dikkat çekici nükte şudur: uyarmanın ya da uyarmamanın her ikisinin de bir oluşu Rasulullah için değil "onlar için"dir. Kime fayda vereceğini sadece Allah bilir. Peygamber de dahil hiçbir insan bilemez. Dolayısıyla, Peygamber ve risalet mirasını omuzlayanlara düşen, uyarmayı sürdürmektir (Bkz: 9/A'lâ: 9, not 11).

12 Belirsiz gelmesi anlama "bir tür" olarak yansır (Bkz: *İtkân* II, 291).

13 Bu bölümde "kâfir" tipolojisi için sadece iki âyet ayrılırken, "münafık" için tam 13 âyet (8-20) ayrılmıştır.

8 İNSANLARDAN öyleleri de var ki, "Allah'a ve âhiret gününe inandık" der(ler); ama onlar mü'min değiller.[14] 9 Allah'ı ve iman etmiş kimseleri aldatmak isterler; hâlbuki onlar yalnızca kendilerini aldatırlar; ama bunu (Allah'ın ifşa edeceğinin) farkında bile değiller.[15] 10 Kalplerinde hastalık vardır;[16] Allah da onların hastalığını arttırmıştır; ve ısrarlı yalanları yüzünden can yakıcı azabı hak ederler.[17]

11 Kendilerine "Yeryüzünde fesat çıkarmayın!" denildiğinde, "Biz[18] sadece ıslahatçılarız" derler. 12 Aman dikkat, kesinlikle onlar fesatçıların ta kendileridirler; ama bunun farkında dâhi değiller.

13 Kendilerine "Siz de insanların inandıkları gibi inanın!" denildiğinde, "Ya biz, ahmakların inandıkları gibi mi inanıyoruz?" dediler. Bakın![19] Onlar var ya onlar, gerçekten de ahmaktırlar; lâkin bunun bile farkında değiller.

14 Ama inanan kimselerle karşılaştıklarında "Biz iman ettik" derler. Şeytanlarıyla[20] baş başa kaldıklarında ise, "Biz sizinle beraberiz, biz (onlarla) sadece alay ediyorduk" derler.

---

14 Veya *ba*'nın maiyyet vurgusuyla: "mü'minlerle beraber değiller". Bir özneden bir eylemi fiille değil de ism-i faille nefyetmek, onun sıfatından değil zâtından ve cevherinden dışlamaktır. Buna nefyin haberinin *bâ* ile gelişi de ilave edilirse şu anlama ulaşılır: "Onlar, özden inanma imkanlarını tercihleriyle tüketmişler, bunun üzerine Allah da onların inanma ihtimallerini ortadan kaldırmıştır". Zımnen: Sizin kendi inancınız için ne dediğiniz değil, Allah'ın sizin inancınız için ne dediği önemlidir. Yine zımnen: İnancında eğrilik olan ve bunu bilen bir gün düzelebilir, fakat inancında eğrilik olan ve doğru inandığını sanan asla düzelemez. Mealde "der(ler)" olarak geçen *yekûlu*'nun öznesi tekildir. Fakat aynı cümledeki *âmennâ* fiilinin öznesi çoğuldur. Oysa ki ikisinin öznesi aynı kipte olmalıdır. Buradaki nükte şudur: Pasajda bahsi geçen münafıklar görünürde birden çok kişidirler. Fakat hakikatte onlar tek kafayla düşünmektedirler. Zira onlar sürü güdüsüyle hareket etmektedirler. Cümlede *bâ*'nın tekrarı ahirete iman etmemenin Allah'a imanı da boşa çıkaracağına delalet eder (*İşârât*).

15 "Aldatmak isterler/aldatırlar" dedikten sonra "farkında değiller" demek, "farkında olmadan aldatırlar" demektir ki, âyette söylenen asla bu değildir. Şu hâlde onların farkında olmadıkları masumane söyledikleri yalanlar değil, bu yalanların Allah tarafından açığa çıkarılıp yüzlerine çarpılacağı gerçeğidir. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

16 "Kâlbinde hastalık olanlar" zümresi bu bağlamda münafıkları oluştursa da, bazı yerlerde münafıklardan ayrı bir kategoriyi oluşturur (Bkz: 4/Müddessir: 31, not 24).

17 İmandan mahrum olmak, kişinin kendi ruhuna çektirdiği en şiddetli azaptır. İman ruh için hava gibi, su gibi, ekmek gibidir. Ruhunu bunlardan mahrum eden, öz elleriyle kendi ruhunu tarifsiz bir azaba mahkûm etmiş olur.

18 Suçüstü edilen ikiyüzlülerin savunmaya geçerken "biz" diye söze başlamaları, bir tür parmak izi bırakmaları anlamına gelir. "Biz"li bir söylemle sadece kendileri gibi düşünen bir grubu değil, sanki bir bedende taşıdıkları birden çok yüzü, bir yürekte taşıdıkları birden çok kişiliği ifşa etmektedirler.

19 *Elâ* tembih edatı, inkârcılar ve ikiyüzlüler için kullanıldığı bağlamlarda muhatabın uyuyan ve uyuşan bilincini ele verir.

20 Yahudilerin ikiyüzlülerinden söz eden 76. âyette "birbirleriyle baş başa kaldıklarında" şeklinde gelen ibare, bu âyette "şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında" şeklinde gelmiştir. Bu benzerlikten yola çıkarak buradaki şeytan, onlara sapıklıkta önderlik yapan insan şeytanları olarak da anlaşılabilir.

15 Allah da onların alaylarına karşılık verir[21] ve onları kendi tuğyanlarına gömülmüş olarak bırakır, şaşkın şaşkın debelenirler. 16 Onlar hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar, bu yüzden ticaretleri onlara kâr sağlamadı; zira onlar doğru yolda giden kimseler değiller.[22] 17 Onların durumu şu kişinin durumuna benzer: O kişi bir meş'ale tutuşturdu;[23] Alevler etrafını aydınlatır aydınlatmaz Allah (gözlerinin) nurunu alıverdi ve kendilerini karanlıklar içinde bıraktı; artık göremezler:[24] 18 Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler:[25] artık onlar (hakikate) dönemezler.

19 Ya da (durumları şu örneğe) benzer: Gökten inen bir sağanak (düşünün), onunla birlikte karanlıklar, gök gürlemesi, şimşek...[26] Yıldırımlardan dolayı,

---

21 Âyette kullanılan muşâkele sanatının bir gereği olarak Allah için "alay" kelimesinin kullanılması, "onların alaylarına hak ettiği karşılığı verme" anlamını taşır (Kurtubî). Münafıkların inananlarla alay etmesine karşılık Allah da kendisinin onlarla alay edeceğini beyan buyurmuştur. Kullanılan kelime aynı olmasına karşın, anlam tam aksidir ve tehdit içermektedir: Allah, onlara önce mühlet tanır, sonra da cezalandırır.

22 Kur'an'ın dinî alana transfer ettiği satın alma, ticaret, kâr, terazi, tartı, rehin almak, ücret, ödünç, borç gibi ticari kavramlar hayli dikkat çekicidir. Bu, hakikati asrın idrakine söyletmekle açıklanabilir.

23 Buradaki ateş ısınmak için değil yol göstermek için yakılan ateştir. Bu nedenle "ateş yakan" diye değil "meş'ale tutuşturan" diye tercüme edilmesi daha uygundur.

24 Aydınlanmak için meş'ale tutuşturan kişi, yaratılışı gereği ışığı arayan insandır. *İstevkade* "taleb" veya "mübalağa" bildirir. Aydınlanmayı talep ediyor, belki şiddetle istiyor. Medine'deki Yahudi kökenli münafıklar mesela. Allah Rasulü gelmeden önce düşmanlarını hep yeni gelecek peygamberle korkutuyorlar. "O bir gelsin, ondan sonra görün siz" diyorlar. İstedikleri ışık ellerine veriliyor. O da nesi? Bu kez gözlerini kapıyorlar. Öz çocuklarını bildikleri gibi bildikleri peygamberi inkâr ediyorlar. Önce göremiyorlar değil, görmek istemiyorlar. Görememek suç değil, görmemek suç. Onlar bunca istedikleri ışığa gözlerini ısrarla kapatınca, Allah da onların bu tercihlerini "melekleri" hâline getiriyor ve gönül gözlerinin nurunu alıyor. Ondan sonra isteseler de artık iş işten geçmiş oluyor. Sözün özü: Kendi tercihlerine Allah onları mahkûm ediyor.

Bu âyet önceki pasajda anlatılan münafık tipinin, ilâhî ışık olan *nûr*'un değil, beşerî ışık olan *nâr*'ın peşine düştüğünü dile getirir. *Nûr* ile *nâr* (ateş) arasında fark vardır: 1) *Nûr* yakmadan aydınlatır, *nâr* yakarak ve yanarak, tüketerek ve tükenerek aydınlatır. 2) *Nûr* cevheri-özü aydınlatır, *nâr* maddeyi-formu aydınlatır. 3) *Nûr* içten aydınlatır, *nâr* dıştan aydınlatır. Bu yüzden münafık içi aydınlatmayan *nâr*'ın ışığına taliptir. 4) *Nûr* tükenmeyen bir güç kaynağıdır, *nâr* tükenen bir güç kaynağıdır. 5) *Nûr* manevî ve latif olanı temsil eder, *nâr* maddî ve kesif olanı temsil eder. 6) *Nûr*'dan geriye *nûr* kalır, *nâr*'dan geriye "kül" kalır. Üzerinde yaşadığımız şu dünyadaki herşeyin aslı, akkor bir *nâr* olan mağmadan geriye kalmış küldür. Onun için geçicidir. İnsan geçici olanı değil kalıcı olan *nûr*'u hedeflemelidir. *Zeheb'Allahu bi-nûrihim* ile *ezheb'Allahu nûrahum* arasında fark vardır. Burada geçişliliğin *bâ* ile yapılması *nûr*'un onlara bir daha dönmeyecek oluşuna delalet eder (*İşârât*).

25 Âyet, adeta tüm duyuların iptal edildiği kalıcı bir hipnoz durumunu veya duyuların var olmakla birlikte işlevlerini yerine getiremedikleri "afazi" hâlini çağrıştırır.

26 Zımnen: Hakikate sırt dönmenin mazereti yoktur, küfrün bahanesi geçersizdir. Zira sağır olsanız gök gürültüsünü duyar, kör olsanız şimşeği görürsünüz. Dolayısıyla, vahye karşı "duymadım, görmedim" mazeretine sığınmanız geçerli değildir.

ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar.[27] Zira Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. 20 Şimşek neredeyse gözlerini kör eder; onları ne zaman aydınlatsa, o aydınlıkta yol alırlar; ne zaman da karanlık üzerlerine çökse, ayakta kalakalırlar. Ve eğer Allah dileseydi, işitme ve görme duyularını giderirdi; çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter.

21 EY insanlık![28] Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki takvaya eresiniz! 22 O'dur size yeryüzünü döşek kılan, gökyüzünü bina eden, gökten suyu indirerek ikram eden[29] ve onunla sizin için türlü meyveler çıkaran. O hâlde (bütün bunları yapanın tek O olduğunu) bile bile Allah'a eşdeğer rakip güçler[30] tasarlamayınız!

23 Eğer siz kulumuza indirdiklerimize dair bir kuşku taşıyorsanız, haydi, hemen onun benzeri bir sûre getiriniz; ve eğer sözünüze sadıksanız, Allah dışındaki tanıklarınızı da yardıma çağırınız!

24 Ama eğer şimdiye kadar (bunu) yapamadınızsa, bundan böyle de asla yapamayacaksınız demektir; o hâlde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakınınız!

25 İman eden ve bu imanla uyumlu iyilikler[31] işleyen[32] kimseleri zemininden

---

27 Parmağı kulağa tıkamak bir mecaz-ı mürseldir ve "ölüm korkusunu" ifade eder. Allah Rasulü'nün şu sözleri sanki bu âyetin tefsiri gibidir: "İnsanlara nisbetle benim durumum ateş yakan bir kimsenin durumuna benzer. Ateş çevresini aydınlatınca kelebekler ve ışığa gelen haşereler o ateşe üşüşmeye başlarlar. O da onları uzaklaştırmak ister. Onlar ise baskın çıkarlar ve ateşe girerler. Ben sizi belinizden kavrayıp ateşten çekmek istedikçe, siz ateşe girmek istiyorsunuz." (Buhârî ve Müslim).

28 "Ey!" diye başlayan tüm cümleler "çağrı" (nida) cümlesidir. Her çağrıda iki taraf bulunur: Çağıran ve çağrılan. Kur'an'ın bir çok yerinde olduğu gibi burada da çağıran Allah, çağrılan tüm fertleriyle insan cinsidir. Nida, muhataba olur. Nida, çağıranın çağrısını işitecek kimseye yapılır. Nida, çağıranın çağrısını duyacak kadar yakın olana yapılır. Nida, çağıranla çağrılan arasındaki samimiyet ve tanışıklığa işaret eder. Nida, mutlaka ya suale cevap ya duaya icâbet gerektirir. Nida eden Âlemlerin Rabbiyse insana düşen "*lebbeyk*" demektir.

29 *İnzal* ikram vurgusu taşır (Bkz: 56/A'râf: 24, not 18). Kur'an, insanlığı bir şeye çağırırken "ikna" metodunu kullanır ve mutlaka "belgeler" (*âyât*) ibraz eder. Çağırdığı şeye gözü kapalı çağırmaz. Tıpkı burada olduğu gibi, Kitab'ın okunan âyetleri kâinatın yazılı/kayıtlı âyetlerini referans gösteriyor.

30 *Endâden*'i çevirimizin gerekçesi için bkz: 81/Fussilet: 9, not 11.

31 "Sâlih amel", vahyin nüzûl sürecinde farklı vurgular kazanarak zenginleşen merkezi bir kavramdır. Bireysel ve fıtrî olandan toplumsal ve eğitsel olana doğru bir seyir takip eder. Başlarda "sorumlu davranış", ortalarda "Allah'ın Razı olduğu eylemler", Medine'de ise "ıslah edici iyilikler" vurgusu kazanır (Açıklama için bkz. 30/Tîn: 6, not 6). Sâlih bir amel şu beş özelliği bünyesinde taşımalıdır:
1) *İfsad*'ın karşıtı olarak bir kötülüğü düzeltmelidir (*ıslah-ifsad* karşıtlığı için bkz. 56/A'râf: 56 ve 85).
2) *Fasık*'ın karşıtı olarak doğru ve dürüst olmalıdır (*sâlih-fasık* karşıtlığı için bkz. 79/Enbiya: 74-75 ve 97/Nûr: 55).
3) *Seyyie*'nin karşıtı olarak özünde iyi(lik) taşımalı (*sâlih-seyyie* karşıtlığı için bkz. 114/Tevbe: 102).
4) Nefrete değil barışa ve sevgiye yönelik olmalıdır (106/Nisâ: 128,129; 112/Hucurât: 9).
5) *Fâsit*'in karşıtı olarak yararlı olmalıdır (Bkz: 92/Muhammed: 2; *sâlihât* ile *hasenât* arasındaki fark için bkz. 13/'Asr: 3, not 5).

ırmaklar çağlayan cennetlerle müjdele! Her ne zaman onların nimetlerinden ikram olarak onlara sunulsa, "Bunlar bize daha önce bahşedilenlerin aynısıymış" diyecekler. Oysa ki bu, o nimetlerin çağrıştırdığı belli belirsiz bir benzerlik.[33] Ve onlar için cennette pırıl pırıl eşler olacak ve onlar orada kalıcıdırlar.[34]

26 Allah bir sineği ya da ondan da küçüğünü misal vermekten haya etmez.[35] İman edenlere gelince: onlar iyi bilirler ki, o, Rableri katından gelen hakikattir. Küfre saplananlara gelince: "Allah bu örnek ile ne demek istedi?" derler.

Bununla Allah bir çoğunu saptırırken bir çoğunu da doğru yola yöneltir. Ve fakat yoldan çıkmışlardan başkasını kesinlikle saptırmaz.[36] 27 Onlar ki (fıtrat) sözleşmesinden[37] sonra Allah'ın (aldığı) sözü bozarlar, Allah'ın kurulmasını emrettiği bağları kesip koparırlar ve yeryüzünde ahlâkî çürümeye neden olurlar[38] işte bunlardır hüsrana uğrayanlar!

28 Cansızken size hayat bahşedecek, ardından sizi öldürecek ve ondan sonra da diriltecek,[39] en sonunda sizi kendisine

---

Sâlih amel Kur'an'da iman ile birlikte geldiği tüm yerlerde "imanla uyum içindeki bir eylem ahlâkına ve hayata" delalet eder.

32 *'Amile* ile *fe'ale* fiillerinin arasındaki farkı vurgulamak için birincisini mümkün olduğunca "işledi", ikincisini ise "yaptı" şeklinde çevirdik. Çünkü birinci fiil "bir süreçte yapmayı" ifade ederken, ikincisi "bir anda yapıvermeyi" ifade eder (*İtkân* II, 208).

33 *Teşâbuh*, ya özün sabit kalıp şeklin değişmesi, ya da tersidir. *Muteşabihen*'in belirsiz niteliği çeviriye "belli-belirsiz" olarak yansımıştır. Yani: Dünyadaki nimetler cennetteki nimetlerin çok çok uzak bir kopyasıdır (Müteşabih için bkz. 98/Âl-i İmran: 7, not 5).

34 *Halidûn*, uzun bir süre. *el-Huld*, bir şeyin uzun süre bozulmadan kalmasını ifade eder (Râğib).

35 Burada asli mastar olan *darb* yerine yapma mastar olan *en yadrîbe* gelmesi, verilen misalin amaç değil araç olduğuna delalet eder. Maksad sözün tüm imkanlarını kullanarak insanın hakikati görmesini sağlamaktır (Krş: *İşârât*).

36 Bu âyet, çift özneyi gören *yeşâ'* fiillerini çevirimizin gerekçelerinden birini teşkil eder. Mesela *yudillu men yeşâ'* ibarelerini "Allah sapanın/sapmak isteyenin sapmasını diler" şeklinde çevirdik. Bu âyet bu tür kalıpları açan bir âyettir. Zira "Allah yoldan çıkmışlardan başkasını saptırmaz" (Krş: 58/Ra'd: 27, not 37).

37 *Misak* mecazî veya mânevî bir sözleşme olarak düşünülebilir. Allah'ın insana doğuştan verdiği fıtrat, vicdan ve akla tekabül etmektedir. Özünde bu doğal hidayet unsurları da fiili bir sözleşme sayılmalıdır. *Nakd*, sağlam ve kalın bir halatı lif lif çözmek demektir. Bu durumda *misak* Allah'ın kopmaz ipine sarılmayı ifade eder.

38 Burada koparılmaması emredilen bağlar dört şıkta özetlenebilir:
1) İnsanın kendisiyle olan bağı.
2) İnsanın Allah'la olan bağı.
3) İnsanın insanla olan bağı.
4) İnsanın tabiat ve evrenle olan bağı.

Bu ana şıkların altına akıl-vahiy, dünya-âhiret, lafız-anlam, madde-mâna, birey-toplum, zengin-yoksul, karı-koca, yöneten-yönetilen vb. gibi bir çok bağ dizilebilir. Öncelikle anlıyoruz ki, Allah'ın koparılmamasını emrettiği bağlar, bütünüyle insanı ve insan hayatını ilgilendiren bağlardır ve bu bağların korunması ferdi ve toplumsal barış ve huzuru garanti ederken, birbirinden koparılıp ayrılması bunları yok etmektedir. Âyetin son bölümünde buna sebep olanların kaybedecekleri ve zımnen kaybettirecekleri vurgulanmaktadır.

39 Krş. 78/Mü'min: 11. Âyetin açılımı şudur: Siz varlıkta var idiniz. Fakat hayat sahibi değildiniz. Hayata gelmeden de "varoluş" açısından var idiniz. Allah, varlıkta dağınık olarak bulu-

döndürecek olan Allah'a karşı nasıl olur da nankörlük yaparsınız?

29 Yeryüzündekilerin tümünü sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onu yedi gök olarak düzenleyen O'dur:[40] Nihayet her şeyin bilgisine sahip olan da O'dur.

30 [41]HANİ, senin Rabbin melaikeye[42] "Ben yeryüzünde bir halife[43] tayin edeceğim"[44] dediği zaman da şöyle sormuşlar-

---

nan "siz"e ruh üfleyerek diriltti. Bu, 1) Ölümün varlığın zıddı anlamında bir "yokluk" olmadığını; 2) Ölümün hayatın zıddı olduğunu; 3) Ölümün hayatın başlangıcı olduğunu gösterir.

40 "Yedi gök" bilinen ve bilinmeyen birbirinden farklı tüm kozmik sistemleri kapsayan bir ifade. Yedi rakamı çeşitlilikten ve çok katmanlılıktan kinayedir (Krş: 72/Hicr: 44, not 34). Yedi gök "yer" ile birlikte anıldığında "bütün bir kâinât" anlamına gelir.

41 Burada çeviriye mânasıyla değil işleviyle yansımış olan bir *vav* vardır. *Vav*'ın ibtidaiyye işlevi çeviriye paragraf başı olarak yansımıştır. Bu kıssanın ana fikri şudur: İnsanın yeryüzündeki varlık amacı, ne melekliktir ne de şeytanlık; hatası ve kusuruyla insanlıktır, insanlık... İşbu yüzden, insan beşer doğar, irade ve akılla insan olur. Vahiy irade ve aklı doğru kullanma talimatıdır.

42 *Melâike*, *melek*'in çoğuludur. Sonundaki *te*'yı çoğula delalet eden müenneslik ta'sı değil de *allâme* ve *nessâbe* gibi mübalağa *ta*'sı olarak niteleyen bir ekol de vardır. *Melek*'in türetildiği *milâk* bir varlığın kendisine dayandığı şeydir. Yani bir şeyin meleği onu ayakta tutan nokta/kuvvettir. Araplar şöyle der: "Kâlp cesedin milakidir". Bu açıklamayı kendisine borçlu olduğumuz Râğıb, Kur'an'daki kullanımlarından yola çıkarak meleğin bir şeyi yönetmekle görevli ruhanî varlıklar olduğunu, dolayısıyla her *melek*'in *melâike* olduğunu, lâkin her *melâike*'nin *melek* olmadığını söyler. Ona göre *melâike* daha çok ibadet ve zikr ile meşgul olan ruhanî varlıklar demektir. *Melâike*'nin maddî âleme ait unsurları yönetmesi gerekmez (*Müfredât*). Kelimenin *melk*'ten türetilmiş olduğunu söyleyenler de "kuvvet, dinamik" anlamına geldiğini ifade ederler. İnsanda bir tavır ve davranışın otomat bir biçimde iyice yerleşik hâle gelmesi de aynı kökten gelen *meleke* sözcüğüyle ifade edilir. İsrâ 95'te, aynı cümle içinde hem tekil (*meleken*) hem çoğul (*melâike*) olarak gelmesi, tekil ve çoğul arasındaki bu keskin ayrıma ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini akla getirse de, âyetteki kullanımın tamamen farklı bir gerçeği vurgulamak olduğu açık. Râzi, Âdemoğlu'nun emrine âmâde olan meleklerin özellikle "yeryüzü melekleri" olduğunu söyler ki, bu sözkonusu "farklı gerçeğin" püf noktasını teşkil eder.

43 Halife, hem ismi fail hem de ismi mef'ul kalıbı. Fail olarak "bir başkasına vekalet eden", mef'ul olarak "bir başkasına veren". Bu ikinci anlamda insanın halifeliği nesillerin birbiri ardınca gelişidir. Çoğulu halâif"tir. Hulefa ise halif"in çoğuludur. Halif ile halîfe arasında mahiyet farkı vardır: Halife, iyi olanın vekili, yardımcısı, sözcüsü, temsilcisi iken; halif kötü olanın yerine geçen, onu temsil eden, ona vekalet eden anlamına gelir. Âyette halife her ne kadar tekil gelmişse de, tıpkı ilk atalarının adıyla anılan Türk, Ari, Sami, Mudar kavim ve kabileleri gibi Âdem de tüm insan soyunu sembolize ettiği için insan neslinin tümüne delalet eder (Zemahşerî). Kur'an'ın hiçbir yerinde bu kelime tekil ya da çoğul olarak Allah'a izafetle kullanılmıyor. "Allah'ın halifesi" olmaz. Kâdî Ebû Ya'lâ'nın dediği gibi: "Ancak kayıp olan veya ölen birisinin halifesi olunur. Oysa ki Allah ne kayıp olur, ne de ölür." (*el-Ahkamu's-Sultaniyye*, s. 15) Ne ki En'âm 165'te yeryüzüne izafetle "yeryüzünün halifeleri" olarak kullanılıyor (Krş: 56/A'râf: 69; 69/Yûnus: 73; 42/Fâtır: 39; 55/Sâd: 26). Bu kullanımın açıkça gösterdiği şey birinin yerine vekalet ve niyabet anlamına değil, tıpkı siyasal alanda kullanıldığı gibi "tedbir" ve "imar" anlamına geldiğidir. Özetle insan yeryüzünün "kalfası" kılınmıştır.

dı: "Yeryüzüne fesat çıkaran ve kan dökmekte olan birini mi atayacaksın; üstelik biz seni hamd[45] ile tesbih ve takdis edip dururken?"[46]

(Allah) cevap verdi: "Şu kesin ki, ben sizin bilmediğiniz şeyleri de bilirim."[47]

31 Ve Âdem'e[48] tüm isimleri öğretti,[49] bunun ardından onları meleklere takdim etti ve dedi ki: "Hadi, eğer sözünüzün arkasında duruyorsanız şunların isimleri-

44 *İnnî ca'ilun* ibaresine *innî hâlikun* anlamı vermek bizce isabetli değildir. *Ce'ale* fiili, bağlamına -aldığı mef'ule- göre birden fazla anlam içeren fiillerdendir. Kur'an'da özellikle insanın "yaratılış" ve çoğalış serüveninin niceliğiyle ilgili âyetlerde *ce'ale* fiili kullanılmaktadır. Hatta kimi âyetlerde aynı cümle içerisinde ilk yaratılışı ifade için *halaka* (yarattı) fiili kullanılırken (106/Nisâ: 1), ondan sonraki gelişim sürecini ifade için *ce'ale* fiili kullanılmaktadır. (73/En'âm: 1; 56/A'râf: 189; 42/Fâtır: 11; 112/Hucurât: 13) ***Halîfe/halâif*'in kullanıldığı tüm âyetlerde yüklem olarak ısrarla *ce'ale*'nin** kullanılması dikkat çekicidir (*Ca'l* ve *halk* farkı için bkz. 47/Nebe': 9, not 9).

45 *Hamd* için bkz. 1/Fâtiha: 1, not 3.

46 Burada adı geçen üç eylem de (*hamd, tesbih, takdis*) Kur'an-ı Kerim'de, şuurlusu ve şuursuzu, iradelisi ve iradesiziyle tüm varlıkların ortak eylemi olarak geçer. Hamd, tesbih ve takdis, sadece "konuşan iradeli canlı" olan insana has değildir. İnsan bu evrensel koroya bilinçli olarak katılırsa, insanın sesi evrenin sesiyle uyum arz etmiş olur. Kozmik uyumu bozmanın cezası, doğaya ve doğasına yabancılaşmadır. Hamd, tesbih ve takdisin üçü de namaz ibadetinde Fâtiha, tesbihat ve secde ile temsil edilmiştir. Tüm varlık kategorilerinin namazda temsil edildiğini ifade etmek için kimi alimler kıyamı dağların, rükuu hayvanların ve secdeyi de bitkilerin temsil edildiği bir ibadet olarak te'vil ederler.

47 Bu âyette sembolize edilen şey, insanın Allah nezdindeki müstesna yeri ve değeridir. Bu değer, meleklerin de aday oldukları bir makama insanın lâyık görülmesiyle ifade edilmektedir. İnsan dahil hiçbir yaratık, sahip olduğu değer ve meziyetlere kendiliğinden sahip değildir. Tüm diğer varlıklar gibi insan da "kerametini" Allah'a borçludur.

48 Kur'an'da 25 yerde geçen Âdem ismi 7 yerde Âdemoğlu (*beni âdem*) şeklinde gelir. *el-Edeme* Ferrâ'ya göre "aracı, vesile" demektir. Zemahşerî ise bu kelimenin "bir toplumun lideri, öncüsü" anlamına kullanıldığını söyler (*Esâs* I, 7). 30. âyetin dipnotunda da belirtildiği gibi bu kıssada Âdem soyunu temsilen yer almaktadır. Bu kıssanın nakledildiği âyetlerde kullanılan zamirler şaşırtıcı bir değişkenlik gösterir. 29. âyette yeryüzündeki her şeyin insan için yaratılmasından söz edilirken ikinci çoğul şahıs (siz) kullanılırken, müteakip âyetlerde Âdem'e işaretle ikinci tekil şahsa (sen) geçilmekte. Daha da ilginci bu kıssanın detaylı bir biçimde aktarıldığı A'râf 11'de Âdem'in yaratılışı ikinci çoğul zamirle, "siz: Âdem" diyebileceğimiz bir formüle yol vermektedir. Kur'an, Âdem için kullandığı ifadeleri insan için de kullanır (80/Mü'minûn: 12, 13). İnsan sûresinin 2. âyetinde *nutfe*'den yaratıldığı söylenen ve türün tüm üyelerini içeren *el-insan* lafzı Âdem'i de kapsar.

49 Öğrenme yeteneğine, hassaten eşyaya isim koyma yeteneğine delalet eder. Talim, kalıp olarak bir süreç içinde öğrenmeyi ifade eder. *Ta'limu'l-esmâ*'yı en güzel Rahmân 3-4 açıklar: "O insanı yarattı; ona kendini ifade etmeyi öğretti". Sözün özü: Bilmek içkin değil aşkın bir eylemdir. Bilgi "elde edilmiş" değil "verilmiş" bir şeydir ve kaynağı Allah'tır. İnsanın şerefi Allah'ın öğrencisi olmaktan kaynaklanır. Bu âyet, insanın da meleğin de bilgisinin "yoktan var edilmiş" (*ibda*) değil, alınmış ve keşfedilmiş (*ahz* ve *keşf*) olduğunu gösterir. Alınan her bilgi sonradandır, geçicidir, sınırlıdır. Ayrıca, bu âyetten yola çıkılarak dilin ilk nüvesinin fiiller değil isimler olduğu sonucuna varılabilir.

ni[50] bana bir bir haber verin!"[51]

32 (Melekler) cevapladılar: "Sen tek otoritesin,[52] bizim Senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz olamaz;[53] yalnızca Sensin her şeyi tam bilen, her hükmünde tam isabet kaydeden."

33 (Allah) buyurdu: "Ey Âdem! Şunların isimlerini onlara bildir."[54] Onların isimlerini (meleklere) bildirince de; "Size demedim miydim "Ben bilirim göklerin ve yerin sırrını; gizlediklerinizin ve açıkladıklarınızın tümünü de ben bilirim" diye?"[55]

34 İşte o zaman meleklere demiştik ki: "Âdem(oğlu) için emre âmâde olun!"[56] İblis[57] hariç, hepsi emre âmâde olmuştular. O (ise) emre karşı geldi, büyüklük tasladı

---

50 Buradaki *'aradahum* eğer *esmâ'a* dönseydi *'aradahâ* (ve *bi-esmâihâ*) şeklinde gelmesi gerekirdi. Fakat bilinçli varlıklar için kullanılan formla gelmiş. Bu şu anlama gelir: burada meleklere sunulanlar "isimler" değil, o isimlerin bizzat müsemmalarıdır. Bunların bilinçli varlıklar olması hâlinde, insan dışında da bir çok bilinçli varlığın olması gerekirdi ki biz bunları bilmiyoruz. Bilinçliler için kullanılan zamir ve işaret isimleri, onların aklına delalet eden niteliklerin de kullanılır (Msl. 68/İsra: 36). Bu mânada *esmâ'* akıl, gönül, duyma, işitme ve konuşma gibi bilinçli varlıkta bulunan yeti ve niteliklere delalet edebilir. Daha temelde, insana yaratılıştan verilmiş "ben idrakine" ve "hudurî bilgiye" delalet edebilir. Allah en doğrusunu bilir.

51 Akla ilk gelen soru şudur: Melekler nasıl bildi? Allah'ın, görünmez varlıkları (cinler), insanlardan daha önce yarattığı Hicr 27'de ifade edilir. Bu durumda cinlerin, yeryüzünde insandan önce halife kılındığı sonucuna varılır. Cinler insandan önce böyle şeyler yapmış olmalıdırlar ki, melekler bu tecrübeye dayanarak itiraz etmiş olsunlar. Zaten Şeytan'ın durumu da bu açıklamayı güçlendirmektedir. Bir başka açıklama da şöyle yapılabilir: Kur'an'da beşerin insanlaşma sürecinin sudan başlayıp çok uzun bir aşamada (*etvâr*) gerçekleştiği ifade edilir (64/Nûh: 14). İnsan adlı canlı, kendisini insan yapan "ruh" üflenmeden önce kan dökmüş fesat çıkarmış olabilir. Eğer durum böyleyse, melekler bu tecrübeye dayanarak bunları söylemiş olmalıdırlar. Bu açıklamadan, bir değersizleştirme ve indirgeme operatörü olan Darwin'e asla bir pay çıkmaz. Allahu a'lem.

52 Burada "tenzih" ve "takdis" amaçlı kullanılmıştır. Tüm olumsuzluklardan mutlak olarak arındırma ve tüm olumlu özelliklerin en mükemmeliyle nitelendirme O'nun tartışılmaz otoritesine yapılan bir vurgudur. Bu nedenle "tek otoritesin" şeklinde çevirdik.

53 Bu âyet, meleklerin, insanoğlu gibi bilgi üretemediklerine, sadece kendilerine verilmiş bilgiyi kullandıklarına delalet eder.

54 Bilginin öğretilmesi (*ta'lîm*) Allah'a isnat edilirken, bilginin aktarılması (*inbâ'*) insana isnat edilir. Dilin insan düşüncesinin deposu olduğu hatırlanacak olursa, ilk insanın düşünce dağarcığını Allah'ın doldurduğunu, yani düşüncenin ilk sermayesini insana Allah'ın verdiğini ifade eder. İnsan ilk sermayenin veriliş amacına sonradan sadâkat de gösterebilir, ihanet de edebilir.

55 Bu ifade şöyle de yorumlanabilir: Ben, insanın fesatçılığı ve kan dökücülüğü konusunda açığa vurduğunuz endişeleri bildiğim gibi, kendinizi bu makama Âdem'den daha lâyık görme hususunda gizlediğiniz duyguları da çok iyi bilirim.

56 Âdem'i "Âdemoğlu" olarak çevirimiz ve bu secdenin mahiyeti için bkz. 56/A'râf: 11, not 6 ve 7.

57 *İblis*, şeytanın ismi değil içine düştüğü açmazı en güzel bir biçimde ifade eden sıfatıdır. *el-İblâs*, "belanın şiddeti karşısında düş kırıklığına uğrayarak umutsuzluğa kapılmak" anlamına gelir (Râğıb). Kur'an'da kelime bu anlamda kullanılmıştır (73/En'âm: 44; 88/Rûm: 12, 49). Zira onu iblisleştiren, umutsuzluktur. Allah'la ilişkisinin anlatıldığı yerlerde İblis, Âdem'le ilişkisinin anlatıldığı yerlerde Şeytan olarak anılır (Şeytan için bkz. 8/Tekvir: 25, not 21). Sözün özü: Allah'tan umut kesmek insanı iblisleştirir.

ve nankörlerden oldu.

35 Ve dedik ki: "Âdem! Sen ve eşin şu bahçeye[58] yerleşin, orada canınızın çektiği her şeyden serbestçe yiyin, şu ağaca[59] da yaklaşayım demeyin, sonra zalimlerden olursunuz."[60]

36 Fakat Şeytan onların ayaklarını kaydırdı,[61] böylece sahip oldukları müstesna konumdan uzaklaştırdı. Ve Biz dedik ki: "Birbirinize düşman olarak çıkıp gidin![62]

58 Arap dilinde *c-n-n* kökünden türetilen tüm kelimeler "örtme, gizleme" anlamına gelir. Cennet'in "zemini görünmeyecek kadar örtülü, kapalı" kök anlamının nedeni bizce "insan bilincine ve tecrübesine kapalı" olduğu, "aklın kavrama kapasitesi dışında" olduğu içindir. "Ağaçlarının sıklığından tabanı görülmediği için böyle denmiştir" açıklaması hiçbir aklın almayacağı sonsuz güzellik diyarı olan cenneti değil, dünyanın has bahçelerini ifade eder.

59 Burada geçen "ağaç" şu âyetler ışığında anlaşılmalıdır: "Sana sonsuzluk ağacını ve sonu gelmez bir saltanatın (yolunu) göstereyim mi?" (44/Tâhâ: 120) Aynı hakikat A'râf sûresinde başka bir üslûpla ele alınıyor: "Rabbinizin sizi bu ağaçtan uzak tutması, başka değil, sadece siz (ondan yiyince) iki melek (gibi) olursunuz veya ölümsüzleşirsiniz de ondandır (56/A'râf: 20).

60 Âdem'in konulduğu cennet âhirette vaad edilen cennet mi, yoksa dünyada bir bahçe midir? Alimlerden bir kısmı, üçüncü bir görüşü dile getirerek bu cennetin gökte olduğunu savunurlar. Buna delil olarak da bazı haberleri ve ilgili âyetlerdeki "ininiz" (*ihbitû*) ifadesini gösterir ve eklerler: eğer bu cennet yüksek bir yerde olmasaydı "ininiz" denilmezdi. Bu görüşe karşı çıkanlar ise *ihbitû* kelimesinin 61. âyette olduğu gibi "çıkmak, dönmek" anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Ubey b. Ka'b, İbn Abbas, Süfyan b. Uyeyne, Ebu Hanife ve Mâtürîdî bu bahçenin yeryüzünde olduğunu söylemişlerdir (İbn Kayyım, Dımaşk, 1419, *Hâdi'l-Ervah*, s. 25). Âhiret cennetinde yasak yoktur. Oraya giren bir daha çıkarılmaz. "Allah sizi yerden tarifsiz bir bitirişle bitirmiştir" (64/Nûh: 17) buyurulur. Sembolik bir okumayla, "ana rahmi", Âdemoğlunun cenneti olarak yorumlanabilir. Âdem kıssasında cennette iskan, yasak ağaçtan yeme ve tevbeden oluşan üç aşama, Abduh'a göre insanın yaratılışındaki üç evreye tekabül eder. Âdem kıssası Âdemoğlu'nun kıssasıdır. Âdem'in adının anılması, kavmi büyüğünün adıyla anmak kabilindendir. Cennette iskan, üzüntü ve kederin olmadığı, "kederden kaç hazza koş" sözünde ifadesini bulan çocukluk evresine delalet eder. Ağacın meyvesinin yasaklanması ve bu yasağı çiğneme iradenin ortaya çıkma evresine, pişman olarak Allah'a yönelme ise olgunluk evresine tekabül eder. Allah'tan kelimelerin verilmesi, insan aklının hakikati bulmaya yetmediği, mutlaka nübüvvete ihtiyaç duyduğuna delalet eder (*Menâr* I, 282-284). İnsanlığın sembol ('sembolik' değil) atası Âdem'in yaşadığı bu süreçle, her bir insanın anne karnında yaşadığı embriyolojik gelişim süreci arasında, 'tedebbür' için bazı paralellikler kurulabilir mi? Anne rahmi, Âdemoğlunun zahmetsizce yaşadığı bir tür "cenneti"; Âdem'in kovuluşu, insanın dünyaya gelişini; Âdemin yasak ağaçtan yedikten sonra cinselliği keşfetmesi, insanın akıl-baliğ olarak cinselliği keşfetmesini çağrıştırır. İnsanın dünya hayatının âhirete nisbeti, ana rahmindeki sürenin dünya hayatındaki süreye nisbeti gibidir. Allahu a'lem.

61 İnsan iradesinin hayır ve şerri seçmekle sınanacağına delalet eder. Şeytanın insanoğlu üzerinde herhangi bir gücü olduğunu göstermez (72/Hicr: 42). Âdem ve eşinin suçsuz olduğunu da göstermez: "Ne zaman yoldan saptılarsa, Allah da onların kalplerinin sapmasına izin verdi" (99/Saf: 5).

62 Birbirine düşman olan sadece insanoğlu ve şeytan soyu değil, aynı zamanda insanlar içerisinden şeytana uyan "şeytan taraftarları" ile Allah'a itaat eden "Allah taraftarları"dır. Ne ki Âdem ve eşi temsilinde olduğu gibi, şeytan

Zira yeryüzünde, geçici bir hayat alanı ve tadımlık bir haz sizi bekliyor!"[63]

37 Fakat Âdem Rabbinden aldığı birtakım kelimelere sarıldı,[64] (Allah) da onun tevbesini kabul etti:[65] çünkü O, evet O'ydu tevbeleri kabul etme makamında olan, her işinde merhamet sahibi olan.[66]

38 Emrettik: Oradan hep birlikte çıkıp inin! Ne var ki, Benden bir rehberliğin size ulaşması şarttır.[67] Her kim (kendisine ulaşan) rehberliğime uyarsa, artık onlar geleceğe dair kaygı geçmişe dair hüzün duymayacaklar.[68] 39 Küfre saplanıp kalan ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelin-

---

taraftarı olmadığı hâlde şeytana aldananlar da var. İşte böylelerine günahına af dileyen Âdem ve eşi örnek gösterilmektedir.

63 Şeytan da, insan da cennetten kovulmuştu. Ama kovulma sonrasında şeytanla insanın davranışları arasındaki ateşle toprak arasındaki fark kadar fark vardı. Şeytan yanlış bir kaderciliğe sapıp kendisini bu duruma düşürenin Allah olduğunu (72/Hicr: 39) îmâ ederek Allah'a iftira ederken, Âdem ve eşi hatayı kabullenme ve sorumluluğu üstlenme farkını gösterdi. İşte bu farkı ödüllendiren Allah, insana hatasını nasıl telafi edeceğinin, Yaratıcısıyla bozulan ilişkisini nasıl düzelteceğinin yolunu gösterdi. İlâhî lânet hata yapana değil, hatayı savunanadır.

64 *el-Kelm*, "duyum ya da gözlem yoluyla insan idraki üzerinde kalıcı bir etki yapmak" anlamına gelir. Kulakla algılanan çeşidine *kelam*, göz ile algılanan çeşidine *kelm* denir. Dilimizde söz için "dil yarası" deyimini doğrular şekilde "yaralamak" anlamı yanında tedavi için yaralamak demeye gelen "ameliyat" anlamını da içerir. *Kelime*, hem anlamlı bir sözcük, hem anlamlı bir cümle, hem de uzun bir konuşma için kullanılır. Etimolojik açıdan kulağın ve gözün algıladığı anlamlı ve etkili her şeye kelime adı verilebilir. Âdem'in aldığı (bir okunuşta "Âdem'e verilen") kelimelerin kulakla algılanan bildiğimiz kelimeler olabileceği gibi, gözle algılanan fiilî kelimeler ve gönülle algılanan kalbî ıstırap ve nedamet de olabilir. Bu üçüncüsü âyette "almak" anlamını verdiğimiz *telakki* lafzına daha uygun düşüyor. Çünkü *telakki* basit bir alma ya da verme değil, bilinçli bir buluşma, kavuşmadır. Âdem, pişmanlık duygusunu şu kelimelerle dile getirdi: "Rabbimiz! Biz kendi kendimize zulmetmişiz; eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle kaybedenler arasına gireriz!" (56/A'râf: 23) Birçok müfessir bu sözleri Âdem'in aldığı kelimeler olarak takdim etmişse de bu doğru olmasa gerek. Çünkü bu âyet, bir önceki âyette geçen Allah'ın tazirli sorusuna bir cevap olarak gelmiştir.

65 Kur'an'da bazı peygamberlerin 'zelleleri' bir ibret vesikası olarak zikredilir. Bu cümleden olarak Âdem'in yasağı çiğnemesini, Hz. Yûnus'un görevini izinsiz terk etmesini, Hz. Musa'nın peygamberlik öncesi elinden çıkan ölümlü kazayı, Hz. Davud'un tevbe sebebi olan 'zelle'sini örnek gösterebiliriz.

66 Âdem yeryüzüne sürgün mü edildi, yoksa misafir mi? Bu ve bir sonraki âyet dikkate alındığında Âdem yeryüzüne, yaptığı tevbeden sonra ilâhî rehberliğin sürekliliği vaadiyle misafir edilmiştir. Âdemoğluna tahsis edilen dünya, günahın bedeli değil tevbenin ödülüdür.

67 Cümledeki şartlılık cevap isteyen bir yapıda değildir. Rehberliğin ulaşmasının şart olduğunu ifade eder. Bu rehberlik vahiydir ve onu ulaştırmak bir sorumluluktur (Krş: 73/En'âm: 19, not 14).

68 *Havf, emn*'in zıddıdır. Güven içinde olamama, tedirgin olma hâlidir. Dilde yalnızca gelecek için kullanılır. Bu gelecek hem dünyevî hem de uhrevî gelecektir. Allah'ın rehberliğine uyan kimse güvenlik içerisinde olan kimsedir. "Mü'min" tam da budur. O hâlde, mü'min Allah'ın rehberliğine teslim olup mutlak güvenceye kavuşan kimse demektir. Âyette olumsuzlama yönteminin kullanılması, bu durumun hem dünya hem âhiret için geçerli olduğunun ifadesidir. *Huzn, havf*'ın zıddına yalnız-

ce: işte onlar ateşin yoldaşıdırlar: onlar orada temelli kalıcıdırlar.[69]

40 EY İSRÂİLOĞULLARI![70] Bir dönem size verdiğim nimetlerimi[71] hatırlayın![72] Siz Bana verdiğiniz sözde durun ki Ben de size olan vaadimi tamamlayayım;[73] ve kaygınızın merkezinde sadece Ben olayım![74]

41 Ve yanınızda olanı doğrulayıcı olarak indirdiğim vahye inanın; ve onu inkâr edenlerin öncüsü siz olmayın, âyetlerimi de basit çıkarlar karşılığında pazarlamayın;[75] ve sorumluluğunuzun merkezinde sadece Ben olayım![76]

42 Hakkı bâtılla karıştırmayın[77] ve bildiğiniz hâlde hakkı gizlemeyin![78] 43 Namazı istikametle kılın, zekâtı gönlünüzden koparak verin,[79] Allah'a rükû eden-

---

ca geçmiş için kullanılır. Âyetin asıl muştusu, mü'minler için ebedi hayatta hüzne yer olmayacağıdır (Bkz: 42/Fâtır: 34). Zımnen: Rehberi vahiy olan dünyada da âhirette de kaybetmez (Tersi bir ibare için bkz. 73/En'âm: 70, not 58).

69 *Huld*, bir şeyin bozulmadan kalması (Bkz: 94/Bakara: 25, not 34). Kur'an'da 87 yerde geçer ve âhiret için kullanılır. Dünya'ya ilişkin geldiği üç yerde ise inkâr, vehim ve red için kullanılır (79/Enbiya: 34; 51/Şu'arâ:129; 34/Hümeze: 3).

70 Eski Ahid'e göre İsrâil Yakub Peygamberin lakabıdır. Yakub, Hz. İbrahim'in Hz. İshak'tan olma torunudur. Hz. Yakub'a "Allah'ın kulu" ya da "seçilmiş kişi" anlamına gelen bu lakap Allah tarafından verilmiştir (*Tekvin* 32:28; 35:10). İlk dönemde on iki kabilenin tümü için kullanılan *'İsrâiloğulları'* ismi, Filistin'de bağımsız iki Yahudi krallığı kurulduktan sonra kuzeydeki İsrâil Krallığı'nı oluşturan on kabile için kullanıldı. Kuzey krallığının MÖ. 721'de Asurlularca yıkılmasından sonra ise, güneydeki Yahuda Krallığı vatandaşları için kullanılmaya başlandı.

71 Kural gereği, mastar muzaf olduğu için tekil gelen *ni'meti*'ye çoğul mânası verdik.

72 Allah İsrâiloğullarına peygamberler ve kitaplar verdi; vahyi insanlara taşıma gibi kutsal bir görevi onlara tevdi etti; çölde onlara su, men, selva ve gölgeleyen bulut verdi.

73 Allah'ın İsrâiloğullarından itaat, bireysel ve sosyal anımayı temsil eden namaz ve zekât, iyiliği emir kötülükten nehiy ve Peygamberlere, özellikle de Tevrat'ta geleceği haber verilen Ümmî Peygamber'e ve ona indirilecek Nûr'a iman konusunda söz aldığını, buna karşılık da onların geçmiş günahlarının üzerini örtmeyi, hatalarını affetmeyi, dünya ve âhiret saadeti vermeyi vaad ettiğini Kur'an'dan öğreniyoruz (108/Mâide: 12; A'raf: 156-157).

74 *Rehb* için bkz. 67/Kasas: 32, not 40. Bu hatırlatma Ümmet-i Muhammed'e bir uyarıdır: Siz de size emanet edilen vahye Ümmet-i Musa'nın yaptığını yaparsanız, Ben de size onlara davrandığım gibi davranırım (Krş: 100/Cuma: 5).

75 Zımnen: Vahyi yaşanacak mutluluk formülü değil de, pazarlanacak bir "mal" gibi görmeyin!

76 Önceki âyetin sonuyla bağlantılı olarak: Allah'a teksif edilmiş kaygının bir ileri aşaması takvâdır.

77 Yani: Bâtıla hak elbisesi giydirmeyin! Hakla bâtılın birbirine karıştırılması bâtılı hak yapmaz, ancak hakkı hak olmaktan çıkarır. Bu karışıma Kur'an "şirk" adını verir. Şirk, saf bâtıl değil, içerisine hak karıştırılmış bâtıl demektir.

78 Onlar, Hz. Muhammed'in hak nebi, Kur'an'ın vahiy olduğunu biliyorlardı (Bkz: âyet 146).

79 *İtâ'nın i'tâ*'dan farkı, birincisinin "gönülden gelerek verme" yan anlamını taşımasıdır (10/Leyl: 18, not 14). Zımnen: Anımanın bedelini ödeyin! Zekât, yalnızca "karşılıksız vermeyi" değil, ondan daha öte "anımak için fedakârlık etmeyi ve bedel ödemeyi" içerir. *Zekât* için ilk geçtiği 3/Müzzemmil: 20'nin 26 nolu notuna bkz.

lerle birlikte siz de rükû edin![80]

44 Diğer insanlara sahici erdemlerle donanmayı[81] öğütlerken sıra size gelince terk mi ediyorsunuz; ve üstelik Kitabı da tilavet edip dururken?[82] Siz hiç kafanızı çalıştırmayacak mısınız?

45 (Allah'tan) sabır ve salat ile yardım isteyin![83] Ancak bu huşû duyanlardan başkasına ağır gelir. 46 (Huşû duyanlar), Rablerine kavuşacaklarına ve sonunda O'na döneceklerine kesin gözüyle bakarlar.[84]

47 Ey İsrâiloğulları! Size lutfettiğim nimetlerimi[85] hatırlayın; hani Ben sizi çağınızın milletlerine üstün kılmıştım.[86]

---

80 Kur'an'da "Rüku edenlerle birlikte rüku edin" formu kullanılırken, "secde edenlerle birlikte secde edin" formu kullanılmaz. Bu da bu tür bağlamlarda rükuun kulluğun toplumsal boyutuyla ilgili, secdenin ise kulluğun şahsi boyutuyla ilgili olduğunu gösterir. Bu bağlamda rüku İslâm cemaatine aidiyeti ifade eder. Bu âyetlerin ilk muhatabı olan Medine Yahudileri açısından bu emrin anlamı açıktı: Eğer inancınızda samimiyseniz, işte karşınızda sizin kitabınızı, Peygamberinizi ve kiblenizi (ki o günlerde namaz Kudüs'e yönelerek kılınıyordu) onaylayan bir topluluk var. Ayrımcılık yapmayın, siz de onlara katılın ve bu katılımınızı cemaatle tescil edin!

81 *Birr*, bağlamına göre vurgusu değişen bir kavramdır: Kuldan Allah'a "sınırsız kulluk ve taat" (59/Tûr: 28), Allah'tan kula "sınırsız rahmet ve mağfiret" vurgusunu taşır. Kur'an'da inanç (94/Bakara: 177), eylem (109/Mumtehane: 8), ahlâk (47/Meryem: 32) ve doğru davranış alanlarında ideal olanı ifade için kullanılır. Allah Rasulü'nün *birr* tarifi muhteşemdir: "Birr (iyilik), onu yaptığında içinde tarifsiz bir ferahlık ve mutluluk hissettiğin şeydir; ism (kötülük) ise, insanlar sana fetva verse de içinin bir yerlerini yıkıp vicdanını rahatsız eden şeydir" (İbn Hanbel IV, 227).

82 *Tilâvet*, aktarmak için okumaktır. *Kırâet* ise anlamak için okumaktır (62/Kehf: 83, not 89). Okuyan birincide pasif ikincide aktiftir. Âyet onun için "siz hiç kafanızı çalıştırmayacak mısınız" diye biter.

83 Yani: "(Allah'tan) direnerek ve dik durarak yardım isteyin!" Sabır "insanın nefsini dizginlemesi", yani direniştir (Bkz: İlk geçtiği 13/'Asr: 3, not 8). Yılgınlık, korkaklık, çöküntü ve dert yanmanın zıddıdır (Râğib). *Salât*'la üç şey de kastedilmiş olabilir: şer'î mânası olan "namaz", sözlük mânası olan "dua", kök mânası olan "dik duruş". Namaz duanın canlanmasıdır, dua kulun Allah'a dayanmasıdır. *Salât*'ın türetildiği *es-salâ* "bir şeyi dik tutan şey"dir. Otururken ve ayaktayken insanı dik tutan kemiklere de denir (Bkz: 9/A'la: 15, not 15).

84 "Kesin gözüyle bakarlar" diye çevirdiğimiz *yezunnûne*'nin kendisinden türetildiği *ez-zann* hem yersiz kuşku hem de kesin inanç (*yakîn*) anlamına gelir (Bkz: 45/Hâkka: 20, not 13). Kesin inanç anlamı, gözlem ve deney sonucu oluşan kesin inanç değil, insanın sonsuz güven duyduğu bir kaynaktan gelen habere sanki gözleriyle görmüş gibi inanmasıdır (*Lisân*; krş. 94/Bakara: 249; 33/Kıyâmet: 28; 90/Mutaffifin: 4).

85 Nimet, elde edince sevinilen şeydir. Nimetin bu âyetteki anlamı vahiydir. Vahiy, sadece İsrâiloğulları için değil bu ümmet için de Kur'an'da nimet olarak adlandırılmıştır (Bkz: 108/Mâide: 3; 94/Bakara: 150).

86 Seçilmiş olmanın bütün çağlarda "kutsal kavim olmak" şeklinde algılanmasını red (94/Bakara: 47; krş. Eski Ahid, *Amos* 3:1-2; *Yeremya* 7:8-11). Yahudileşen İsrâiloğulları, ilâhî seçimi efsaneleştirerek "kutsal kavim" miti icat ettiler. Onlar, korumak ve hayata dönüştürmekle yükümlü oldukları vahyin evrensel değerlerini kabilevî çıkarlarına kurban ettiler. Kendilerini "Allah'ın oğulları ve dostları" ilan ettiler (108/Mâide: 18; 100/Cuma: 6). "Allah'ın seçilmiş kavmi" ve "Rabbin kutsadığı ırk" (*İşaya* 61:9) unvanını verdiler. Sayılı birkaç gün dışında kendilerine cehennem azabı dokunmaya-

48 Hiç kimsenin hiç kimse adına hiçbir şey ödeyemeyeceği, kimseden şefaatin[87] kabul edilmeyeceği, kurtuluş akçesi[88] alınmayacağı ve hiç kimsenin yardım görmeyeceği günün (dehşetinden) korunun!

49 Yine bir zaman da sizi Firavun hanedanının[89] elinden kurtarmıştık. Size işkencenin en alçağını reva görüyorlar, erkek çocuklarınızı öldürtüp kadınlarınızı da bırakıyorlardı. Bu yaşananlarda, Rabbinizin sizi tâbi tuttuğu dehşet bir imtihan vardı.[90] 50 Bir zaman da suyu[91] sizin için açmış ve sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun'un kadrosunu boğmuştuk. 51 Bir zaman Musa'ya kırk gece süren bir randevu vermiştik. (Bunu fırsat bilen siz), onun ardından bir inek yavrusu heykelini peydahlayıverdiniz[92] ve böylece zalimlerden oldunuz. 52 Ve sizi bunun ardından bir kez daha affettik, belki şükredersiniz diye...

53 Yine doğru yolu bulmakta kılavuz edinmeniz için Musa'ya hakkı bâtıldan ayıran[93] Kitabı vermiştik.[94] 54 Hani Musa

---

cağını iddia ettiler (94/Bakara: 80). Müslümanları bu *sapmaya* karşı uyaran âyet için bkz. 92/Muhammed: 38. Zımnen: En tehlikeli ırkçılık, din kisvesine bürünmüş ırkçılıktır.

87 Şefaat için iniş sürecinde ilk geçtiği 4/Müddessir 48'in notuna bkz. (Krş. 76/Sebe': 23 ve bu konuda yapılmış tüm Kur'an'ı kapsayan ayrıntılı bir sayım-döküm için bkz. 77/Zümer: 44, not 47).

88 Âyetteki *'adlun*'ün anlamı Hz. Peygamber'e sorulduğunda, "fidye" şeklinde cevaplamıştır (Taberî).

89 Firavun için bkz. ilk geçtiği 3/Müzzemmil: 15, not 15.

90 Bu âyette değinilip geçilen dehşet imtihan için bkz. 56/A'râf: 141; 65/İbrahim: 6.

91 Kur'an'da İsrâiloğullarının geçip Firavun'un boğulduğu bu su *bahr* (56/A'râf: 138; 69/Yûnus: 90; Şu'arâ: 63) ve *yemm* (56/A'râf: 136; 44/Tâhâ: 78, 97; 67/Kasas: 40; 87/Zâriyât: 40) olarak anılır. Arapça olan *bahr* Arapça olmayan *yemm* ile birlikte düşünülmelidir. Eski Ahid'in İbranice metninde bu su "Yem Suf" olarak geçer. "Saz Denizi" anlamına gelen bu ibareyi, Kutsal Kitab yorumcuları Kızıldeniz olarak yorumlar. Fakat "saz" bitkisi yalnız tatlı su bataklıklarında yetişir. Sonraki yorumculara göre bu yerin Mısır'ın kuzeydoğusunda sığ bir göl ya da Kızıldeniz'in hemen kuzey ucu ile daha kuzeydeki göller arasında o dönemde var olan su yolu üzerinde bir saz bataklığı olduğu sanılır (A.Br. *Çıkış* md). Olay Eski Ahid'de anlatılırken Musa'nın elini denizin üzerine uzatması üzerine bütün gece çok güçlü bir biçimde esen batı rüzgârının denizi kara hâline getirdiği ifade edilir (*Çıkış* 14: 21). Boğulma olayının "saz denizi" adı verilen tatlı su bataklığında gerçekleştiğini 44/Tâhâ 78 zımnen teyit eder.

92 *Tcl* için bkz. 56/A'râf 148, not 107. Zımnen: Aşağılık duygusu benliklerini öyle kapladı ki, Mısırlı efendileri anasına taptığı için kendilerini danasına lâyık gördüler. Kur'an'da bu buzağı hep *ittehaze* fiiliyle gelir. Bu ibareyi "inek yavrusunu (tanrı) edindiniz" şeklinde ikinci bir mef'ul takdiriyle çevirmek mümkün. Bu şekilde çevirenler, âyetin metninde "tanrı" (*ilâh*) ibaresinin yer almamasını "yapılan işin çirkinliğini îmâ için" şeklinde açıklarlar. Fakat lafız "imal etmeye", yani tercih ettiğimiz şekliyle "peydahlamaya" delalet eder (Krş: Âlûsî I, 408).

93 *Furkan*, "hakkı bâtıldan ayıran" anlamına gelen bir sıfattır. Kur'an'da Kur'an, Tevrat ve İncil için kullanılır (94/Bakara: 185; 95/Enfal: 41; 40/Furkan: 1; 98/Âl-i İmran: 4; 79/Enbiya: 48; 98/Âl-i İmran: 4). Aslında bu herhangi bir kitabın ismi değil, tüm vahiylerin ortak sıfatıdır. Bu sıfat vahyin lafzıyla değil öncelikle mânasıyla ilgilidir.

94 Kitap'tan kasıt Hristiyanların Eski Ahid adını verdikleri bir çok İsrâiloğlu Peygamberine ait 39 ayrı kitaptan oluşan derlemenin ilk beş bölümü (pentatok)'dür. Tevrat (Torah: şeriat), 39 kitabın tümüne değil işte bu beş kitaba verilen isimdir. Daha sonra, tüm Eski Ahid

kavmine demişti ki: Ey kavmim! İyi bilin ki siz buzağıyı peydahlamakla kendi kendinize kötülük ettiniz. Sizi yoktan eşsiz-örneksiz vareden Yaratıcınıza[95] yönelerek af dileyin ve böylece içinizdeki kötülükleri öldürün![96] Böyle yapmanız, eşsiz yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır."

İşte sizin tevbenizi (bir kez daha) böyle kabul etmişti: çünkü yalnız O'dur tevbeleri kabul eden, merhamet eden.

55 Bir zaman da demiştiniz ki: Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görünceye dek sana kesinlikle inanmayacağız.[97] Ve ardından siz bön bön bakarken yıldırım çarpmışa dönmüştünüz.[98] 56 Daha sonra, belki teşekkür edersiniz diye ölümünüzün ardından sizi bir daha diriltmiştik.[99]

57 Üzerinizdeki bulutla sizi gölgeledik, size menn ve selva ikram ettik:[100] Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin

---

"Tevrat" adıyla anılır olmuştur. Arabistan Yahudileri de Tevrat deyince 39 kitaptan müteşekkil söz konusu derlemeyi kastediyorlardı. Kur'an'ın hiç bir yerinde "Tevrat" Hz. Musa'nın adına ısnat edilmez. Aksine Hz. Musa'nın adına "kitab", "âyât", "suhuf" (sayfalar) ve "elvah" (levhalar) isnat edilir. Buradan çıkan sonuç şudur: Kur'an hem vakıayı görerek Medine Yahudilerinin itirazına mahal vermemiş; hem de 7. yüzyıl Yahudilerinin galat-ı meşhur hâlinde kullandıkları "Tevrat" ismini hiçbir yerde Hz. Musa'ya isnat etmeyerek, 13 asırlık bir süreçte teşekkül eden 39 kitaplık Eski Ahid'e atıfta bulunmuştur.

95 *Bâri', Hâlık*'tan farklı olarak "orijinal, örneksiz, eşsiz, tasarlamadan yoktan yaratan" anlamına gelir (Zemahşerî; krş. 94/Bakara: 117, not 214).

96 Lafzen: "..kendinizi öldürün!" Bu konuda hepsi de birbirine benzeyen ve İsrâiliyyata dayanan rivayetlere göre herkes o gün silahını alarak en yakınını öldürmüştür. Tek bir günde yetmiş bin kişi bu şekilde öldürülmüştür. Önce tevbe etmeleri emredildiği ve onlar da tevbe ettiği hâlde, niçin böylesine dönüşsüz bir ceza verildiğini anlamakta zorlanan Zemahşerî, bu problemi gidermek için bir kaç ihtimal sayar. Râzî bu âyetin tefsirinde görüş birliği olmadığını söyler. Kadı Abdulcebbar'a göre bu âyetteki "öldürün" emri mecazîdir. Bütün bunlar bir yana, âyeti eğer lafzî anlamda alacak olursak emir "kendinizi öldürün" yani "intihar edin" şeklindedir. Oysa ki bunu hiçbir rivayet söylemez. Aksine onları hep başkalarının öldürdüğü rivayet edilmektedir. Bu ise çelişkidir. Çünkü Yahudilere kan dökmek, birbirlerini öldürmek vahiyle yasaklanmıştır (Bkz: âyet 84-85). Bu iki sebep, bu ifadenin mecâzî olduğu sonucunu verir.

97 Allah'ı "açıkça" görmek istediler; çünkü Allah'ı mucizeleriyle, yardım ve ihsanıyla, lütuf ve in'amıyla, âyet ve burhanıyla pek çok kez görmüştüler.

98 Lafzen: "..sizi yıldırım çarpmıştı". Böyle uçuk bir talep ancak çarpılmış bir aklın ürünü olabilirdi.

99 55. âyette olduğu gibi 56. âyetteki ölümü de mecazî anlamda alıp, Kur'an'ın toplumsal sapmayı sosyal ölüm olarak nitelediği sonucuna varabiliriz.

100 Zımnen: Hem ekmeği hem katığı ikram etmiştik. *Menn* (İbranice *man*) Eski Ahid'de şöyle *tarif* edilir: "Seherde ordugahın etrafına çiğ düşmüştü. Ve düşmüş olan çiğ kalkınca işte çöl toprağının yüzeyinde kırağı gibi küçük, yuvarlak bir şey vardı. ...ve o kişniş tohumu gibi beyaz ve lezzetli ballı yufka gibiydi" (*Çıkış* 16:13,14,31). "Görünüşü ak günnük görünüşü gibiydi. Kavim dolaşır ve onu toplardı. Değirmende öğütürler, yahut havanda döverlerdi. Ve tencerede haşlarlar ve ondan pide yaparlardı. Tadı taze yağ tadı gibiydi" (*Sayılar* 11:7-8). *Menn*'in zahmetsizce elde edilen her gıda için kullanılabileceğini Peygamberimizin "Mantar (*kem'e*) men'dendir" sözünden çıkarıyoruz. (Tirmizî, *Tıb* 22). *Selvâ*, "insanı teselli eden şey"

(diyerek)... Bize kötülük etmediler, fakat kötülük ettikleri yalnızca kendileriydi.

58 Bir zaman da demiştik ki: Girin şu şehre, canınızın çektiklerinden bol bol yiyin! Ama (şehre ait) kapıdan tevazu içerisinde iki büklüm girin ve "Bizi affet!"[101] deyin! Böylece biz de sizin hatalarınızı affedelim. Sonuçta, Allah'ı görür gibi kulluk edenlere[102] ikramımızı arttıracağız.

59 Zulme gömülenler, kendilerine tembih edilen sözü bir başka sözle değiştirdiler.[103] Biz de yoldan saptıkları için zulmedenlerin üzerine yukarıdan belâ[104] yağdırdık.

60 Musa kavmini suvarmak istediği zaman da dedik ki: "Değneğini kayaya vur!" Bunun ardından ondan on iki kaynak fışkırmıştı. Bu sayede herkes içeceği yeri bilmişti.[105] Haydi, Allah'ın rızkından yiyin, için; fakat yeryüzünün fesadıyla sonuçlanacak düzenbazlıklara tevessül etmeyin.[106]

61 Yine bir zaman da demiştiniz ki: "Ey Musa! Biz tek çeşit yiyecekten bıktık: Rabbine yalvar da, bize yeryüzünün değişik ürünlerinden; sebzesinden, acurundan,[107] sarımsağından,[108] mercimeğinden, soğanından versin!

(Musa) şöyle cevaplamıştı: Hayırlı olanı, daha değersiz ve aşağı olanla mı değişmek istiyorsunuz? Dönün Mısır'a,[109] istedikle-

---

demektir. Rivayetlere göre çölde mahsur kalan İsrâiloğullarına Allah'ın lütuf olarak gönderdiği bıldırcına benzeyen bir kuş türüdür. *Menn* ekmeği, *selvâ* ise katığı temsil eder. *İnzâl*, "ikram" vurgusuna sahiptir (Bkz: 81/Fussilet: 32).

101 *Hitta*, "Günahlarımızın yükünü omuzlarımızdan indir!" anlamına gelir (Râğıb). Veya "Bizim için af ve mağfiret indir" anlamında bir istiğfardır (Zemahşerî).

102 *Muhsinîn*: "iyilikle muamele eden, güzel davranış sergileyen". Çevirimiz, Rasulullah'ın "ihsan nedir?" sorusuna verdiği cevaba dayanmaktadır.

103 Veya: "emri yerine getirmediler". Bu, "fiilen muhalefet ettiler" vurgusunu içinde taşır (Krş: 110/Fetih: 15).

104 Lafzen: "pislik". *Rics*'in bir anlamı da "azap ve belâ"dır.

105 *İstiskâ*'nın *seka*'dan farkına dair bir not için bkz. 35/Mürselât: 27. (Krş. Eski Ahid, *Çıkış* 17:6-7). *İsteskâ*'ya karşılık olarak kullandığımız "suvarmak", dilimizde tüm canlılar için kullanılan, nisyana terkedilmiş güzel bir kelimedir. Aslı "suvgarmak"tır. Kelime Eşrefoğlu Rûmî'nin: *"Dost derdiyle hemîşe teşnedil olanları/Dost vaslı şerbetiyle dâimâ suvaralar"* dizelerinde ve Hayalî Bey'in: *"Âb-ı letâfet ile Hayalî kelâmını/Gülzar-ı kâinâtı suvarmağa saldılar"* dizelerinde yaşamaktadır.

106 *A-s-y* ve *a-y-s* kök fiilleri Türkçe'deki "çömlek-çölmek", "kirpi-kipri" gibi sessizlerin yer değişimine maruz kalmıştır. Birincisi fizikî olarak fark edilmeyen bozgunculuk, ikincisi fizikî olarak fark edilen bozgunculuk vurgusunu taşır. Âyetteki kullanım birincisidir ve biz bunu "düzenbazlık" ile karşıladık.

107 Hadislerde bir elde olgun hurma bir elde *ğıssâ'*, birlikte yenildiği belirtilir (Buhârî, *Et'ime* 39). Buna göre *ğıssâ'* kabak değil acur olmalıdır. Ebu Davud bir Mısır *ğıssâ*'sını ölçtüğünde tam 13 karış geldiğini söyler (*Zekât* 12). Bu da tercihimizi teyit eder. Acur gibi uzun olan fakat daha kalın ve pütürsüz olan bitki ise *dübbâ'* adını taşır ki, bu bir kabak türüdür ve genellikle pişirilerek yenir. Rasulullah'ın kabak sevdiğini bildiren rivayetlerde de kelime *ğıssâ'* olarak geçer.

108 Veya: "buğdayından" (İbn Abbas). Tercihimiz *fa*'nın *se*'den münkalip olduğu görüşüne dayanır (Ferrâ).

109 Veya: "Şehire", hatta belirsiz geldiği için "herhangi bir şehire".

rinizin tümü orada sizi bekliyor![110]

İşte böylece onlara alçaklık ve yoksulluk mührü vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar.[111] İşte bu, onların Allah'ın mesajını inkâr etmeleri ve Peygamberlerini haksız yere öldürmeleri yüzünden oldu.[112] Bütün bunların asıl nedeni ise, isyankârlıkları ve taşkınlık yapmalarıydı.

62 Hiç kuşkusuz bu kitaba inanan kimselerden, Yahudileşen kimselerden,[113] Hıristiyanlardan ve Sabiîlerden[114] her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, ıslah edici iyilik işlerse, işte onlar için Rableri katında yaptıklarının karşılığı vardır.[115] Onlar gelecekten endişe etmeyecek, geçmişten dolayı da üzüntü duymayacaklar.[116]

---

110 Zımnen: Allah'ın lutfuyla kendilerini soykırımdan kurtarıp türlü nimetler veren Allah'a şükredecekleri yerde, "Hani bunun soğanı, sarımsağı?" demeye başladılar.

111 "Kesin taahhütlerini bozdukları için onları rahmetimizden dışladık." (108/Mâide: 13) âyetinde olduğu gibi, lânetlenme belli eylemler ve onları yapanlarla ilgilidir. Baştan sona bir ırkın tüm nesillerini kapsayan mânada lânetli kavim yoktur, ancak lânetli mantık vardır.

112 Bu hakikat onların kitaplarında da yer alır. Nitekim, Kral Azyahu Amos'u katleder. Kral Mınşa İşaya'nın kafasını testereyle kestirir. Kral Ahab İlya'yı (İlyas) öldürtmek için çırpınır (İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 191-294). Yahuda kralı Asa, Hanani peygamberi hapse atar (*Tarihler* II, 16:1-14). Kral Ahab'ın öldürmek için aradığı İlyas Sina'ya saklanır (*Krallar* I, 19:1-10). Aynı kral Mikaya'yı hapseder (*Krallar* I, 22:26-27). Zekeriyya halk tarafından taşlanır (*Tarihler* II, 24:20-21). Yeremya açlıktan ölsün diye yeraltı mahzenine hapsedilir (*Yeremya* 15:10,18). Ve İsa şöyle seslenir: "Ey Kudüs! Gönderilen Peygamberleri öldüren, taşlayan Kudüs!" (Matta 13:37).

113 *Ellezîne hâdû* formuyla gelen ibareleri, *el-Yehûd* ya da *Yehûdiyyen* ile eşitleyip "Yahudiler" şeklinde çevirmek gramatik açıdan isabetli değildir. Nisâ 46, Mâide 41, 44, 69, En'âm 146, Nahl 118 ve daha başka âyetler buradaki formun aynısıyla gelir. Müfessirler şu notu düşerler: *Ellezîne hâdû* demek "yahudileşenler" (*tehevvedû*) demektir (Râzî, *Mefatih* XXX, 7). Lügatler *tehevvedû* fiilini *sâra yehûdiyyen* (yani: sonradan Yahûdî olanlar) şeklinde açıklar (*Muhtaru's-Sıhah*). Bunun en doğru tercümesi "yahudileşti"dir. Ünlü "Her çocuk fıtrat üzere doğar, onu anne-babası yahudileştirir" hadisinde kullanılan fiil *yuhevvidanihi*'dir (Buhârî, *Cenaiz* 29:91; Müslim, *Kader* 6). *Ellezîne hâdû* formu, önceden müslüman olan İsrailoğulları'nın "yahudileştiklerini" vurgulama amacı taşır. Çevirimizin gerekçesi budur (Bkz: 73/En'âm: 146, not 126).

114 Sabiîler için bkz. 108/Mâide: 69 ve 91/Hac: 17. Bunların tümü de Medine'de inen âyetlerdir. Müşriklerin Hz. Peygamber'e ve mü'minlere "dönek" anlamına "sâbiî" dedikleri hadis kaynaklarında kayıtlıdır (Buhârî, *Menakıb* 3). Gerçekte *Sâbiî* Arapça değil, bu dine mensup olanların konuştuğu ve Aramca'nın bir diyalekti olan Mandence'dir. "Suya dalmak", "vaftiz olmak" ya da "boy abdesti almak" anlamına gelen *sabaa*'dan türetilmiş bir isimdir ve Sabiîler'e komşuları tarafından verilmiştir. Burada kastedilen Harran ve Mezopotamya kökenli gnostiklerdir. Peygambere ihtiyaç olmadığını düşünüyorlar, yıldızlara akıl ve irade atfediyorlardı.

115 *Lehum ecruhum*'daki zamirler çoğul değil de *âmene* fiilindeki tekil özneye uyarak *lehu ecruhu* şeklinde tekil gelmesi gerekmez miydi? Bu sorunun cevabı bellidir: *men*, ism-i mübhem olarak hepsi için de kullanılır.

116 Bu âyet benzeri olan Mâide 69. âyetle birlikte, 136. âyet ışığında anlaşılmalıdır. Bakara'da Hıristiyanların Sabiîlerden öne alınması, inanç açısından Hıristiyanlığın Sabiîlikten daha öncelikli olmasıyla, Hac ve Mâide'de Sabiîliğin önce gelmesi ise, zaman açısından Hıristiyanlıktan

63 BİR zaman da (Sina) Dağı'nı[117] başınıza dikip sizden (şöyle) söz almıştık:[118] Size verdiğimiz mesaja sımsıkı sarılın, onun muhtevasını hatırdan çıkarmayın ki[119] sorumluluğunuzun bilincine varasınız.

64 Bunun ardından bir kez daha sözünüzden döndünüz. Eğer Allah size lutfedip acımasaydı, kesinlikle kaybetmiştiniz. 65 Nitekim, içinizden Yasak Günü'nde haddi aşan kimseleri siz de biliyorsunuz.[120] Onlara, "Maymunlardan beter olun!"[121] demiştik. 66 Ve onları, hem ilk kuşaklar hem de sonraki nesiller için bir ibret vesikası, (taklitten) sakınanlar için de uyarıcı bir örnek kıldık.

67 Hani (fail-i meçhul bir cinayet işlendiği) bir zaman da Musa, kavmine "Allah size bir inek kurban etmenizi emrediyor!"[122] demişti de şöyle çıkışmışlardı: "Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?" (Mu-

---

önce oluşuyla açıklanmıştır. (*Besâir* I, 144) Kur'an hiçbir inancı ve mensuplarını sırf mensubiyetten dolayı ne toptan mahkûm eder ne de aklar (Bkz: 98/Âl-i İmran: 112;108/ Mâide: 66-68; 56/A'râf: 159, 169,170,181; 96/Hadîd: 28). Kitap ehline mensup oldukları hâlde doğrudan kâfir olan zümreleri açıkça vurgular (106/Nisâ: 150; Mâide: 71 ve 73). Kur'an'a göre Allah'a iman O'nun indirdiği ilâhî mesajların tümüne ve o mesajları gönderdiği Peygamberlerin tümüne iman etmeyi içerir (Bkz: 94/Bakara: 136). Bu içeriğiyle Allah'a iman eden, âhirete iman eden ve sâlih amel işleyen (Bkz: 94/Bakara: 25, not 31) herkes kurtuluşa erecektir.

117 "Ulu dağ" ya da "yüce dağ" anlamına gelen *tûr*, bir çok yerde sıfatıyla değil *Seynâ/Sînâ* adıyla anılmıştır (Msl. 80/Mü'minûn: 20). Biz de bu sıfatla kullanıldığı tüm yerlerde Sînâ adını parantez içinde zikrettik (Krş: 67/Kasas: 29). Dağın yükseltilmesinin "havaya kaldırma" anlamı taşımadığı için bkz. 56/A'râf: 171 ve not 135.

118 İki cümlelik bu ibarenin çevrilmesinde *vav*'ın konumundan kaynaklanan bir zorluk vardır. Eğer *vav* bağlaç olarak alınırsa cümlenin çevirisi "sizden söz almış ve (Sina) Dağı'nı başınıza dikmiştik" şeklinde olmalıdır. İç bağlamı gözeten çevirimiz, *vav*'ın hâl oluşuna dayanır.

119 Ebu'd-Derda naklediyor: "Nebi ile birlikteydik. Bir ara gözlerini semaya kaldırdı ve dedi ki: Gün gelir ilim insanları terk eder, insanların onda hiç nasibi kalmaz. Ziyad b. Lebid sordu: İlim bizi nasıl terk edebilir ki? Biz Kur'an'ı okuyoruz ve bundan böyle de vallahi okumaya devam edeceğiz, hanımlarımıza, oğullarımıza okutacağız. Rasulullah cevap verdi: Anan seni kaybetsin ey Ziyad! Ben de seni Medinelilerin akıllısı sanırdım; Yahudilerin ve Hıristiyanların elinde de Tevrat ve İncil yok muydu?" (Tirmizi, *İlim* 5)

120 Onların Cumartesi yasağını ihlâl etme yöntemlerinden biri, A'râf 163'ün de desteklediği gibi şöyle gerçekleşiyordu: Kutsal tatil başlamadan en büyük geçim kaynakları olan ağlarını suya atıyorlar, yasak bitiminde ise çekiyorlar ve böylece hem *yasağa sözde* uymuş oluyorlar hem de işlerinden kalmamış oluyorlardı.

121 Lafzen: "Alçak maymunlar olun". Alçaklık vasfının maymuna değil bu sözü hak edenlere olması daha münasiptir. Burada yapılan lânet *makamında* bir tazirdir ve bunun dilimizdeki en güzel karşılığı da budur.

122 Bu âyet, İsrâiloğulları'nda işlenen fail-i meçhul bir cinayet neticesinde onlara gelen ilâhî emre gönderme yapmaktadır: "Ve o şehrin bütün ihtiyarları, öldürülmüş adama en yakın olanlar, vadide kurban edilmiş olan ineğin üzerinde ellerini yıkayacaklar ve cevap verip diyecekler: Ellerimiz bu kanı dökmedi ve gözlerimiz onu görmedi. Kurtardığın kavmin İsrâil'e bağışla ya Rab, ve kavmin İsrâil arasında suçsuz kan bırakma! Ve kan onlara bağışlanacaktır" (*Tesniye* 21: 6-8). Zımnen: Allah'tan başkasına kulluktan kurtulmanın yolu, onu yürekten kazıyıp atmaktır.

sa), "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.

68 Onlar: "Bizim için Rabbine yalvar da, bize onun niteliğini açıklasın!" dediler. "O diyor ki, kesinlikle o ne çok yaşlı ne çok toy, bu ikisi arasında bir inek olmalı. Hadi artık size verilen emri yerine getirin!" dedi.[123]

69 Onlar: "Bizim için Rabbine yalvar da bize onun rengini bildirsin" dediler. O, "Kesinlikle o, rengi bakanın gözünü kamaştıracak parlaklıkta sarı bir inek olmalı" dedi.[124] **70** Onlar: "Bizim için Rabbine yalvar da bize onun tam olarak ne olduğunu açıklasın; çünkü bize göre bütün inekler birbirine benzer: (eğer açıklanırsa) inşaallah biz de doğrusunu buluruz" dediler.

71 "O diyor ki: o, toprağı sürmek[125] ve ekin sulamak için çifte koşulmamış, kusursuz, alacasız bir inek olmalı" dedi.

Onlar: "İşte şimdi gerçeği bildirdin" dediler ve hemen onu (bulup) kurban ettiler: fakat neredeyse yapamayacaklardı.[126]

72 Hani bir kişiyi öldürmüştünüz de, hemen ardından bu konuda birbirinizi suçlamıştınız. Oysa ki Allah örtbas ettiğiniz gerçeği açığa çıkarırdı. **73** Bu maksatla dedik ki: "Bu (prensibi) bu türden (çözümlenmemiş cinayet olaylarından) bazılarına da uygulayın!"[127] Allah aklınızı kullanabilesiniz diye ölüyü işte böyle diriltir ve âyetlerini size bu şekilde gösterir.[128]

---

123 İsrâiloğullarına kesmeleri emredilen inek, aslında gönüllerinde taht kuran Mısırlıların ve yolda karşılaştıkları kimi putperest kavimlerin taptıklarına şahit oldukları ve kendilerinin de gönüllerinde taht kuran ineğin ta kendisiydi.

124 *Tesurru'n-nâzırîn* lafzen "bakana sürur veren" anlamına gelir. Bu ifade, onların gönlünde yatanı Allah'ın bildiğine de bir göndermedir. Vahiy durumun vahametini şöyle ifade eder: "buzağı sevgisi onların kalbinde taht kurmuştu" (93).

125 *Tusîru*, "öküz/boğa" anlamına gelen *sevr* ile aynı kökten dir. Bu da en azından Apis Öküzü'ne bir atıf içerir. Eski Ahid'de Mısır'dan "çalımlı bir inek" olarak söz edilir. Aslında kesilmesi istenen inek, Mısır'ı temsil ediyordu. Kesilmesi emrolunan sığır üzerinden, düşmanına aşık olan herkese mesaj: Düşmanına hayran olan, gün gelir onun putuna tapar!

126 Bir kuralı uygulamanın, kişinin ona olan inancından öte mantıkî nedenselliğe dayalı bir kuralı yoktur. Bu kurallı yaşamanın en sağlıklı yolunun imanlı yaşamak olduğunu gösterir.

127 Bu anlamı *Menâr* sahibine borçluyum. R. Rıza bu âyet bağlamında şunları söyler: "Buradaki "darb" (vurma) konusunda bir çok rivayet naklederler. Denilir ki, bu sözcükle kastedilen ineğin dili ya da buduyla yahut da kuyruğuyla öldürülen kişiye vurmaktır. Dediler ki: İsrâiloğulları ineğin parçasıyla vurdular, maktul dirildi ve "beni kardeşim, ya da yeğenim falanca veyahut da başka biri öldürdü" dedi. Âyet bununla ilgili bir metin bile değilken nasıl bunca ayrıntıyı verir? Daha önce de açıkladığımız gibi, bu olay fail-i meçhul cinayetleri çözümlemek için uygulanan bir yöntemdir. Buna göre, bir cinayet suçu işlendiğinde katil tesbit edilemez ve maktul de yerleşim birimine yakın bir yerde bulunursa, oranın halkından kim onların şeriatlarında tanımlandığı gibi (94/Bakara: 67, not 122) gelir de kurban edilen ineğin üzerinde elini yıkarsa o cinayeti işlememiştir. Bunu yapmayan kimsenin katil olduğu ortaya çıkar" (*Menâr*, 1/351). *İdribuhu bi ba'dıha* benzeri deyimsel bir ibare Eski Ahid'de de geçer (*Tesniye* 21:1-9).

128 Buradaki "ölüyü diriltme" şu âyet ışığında anlaşılmalıdır: "Kim bir canı kurtarırsa, bütün insanlığı kurtarmış gibi olur" (108/Mâide: 32). Yine "kısasta sizin için hayat vardır" âyetinde-

74 Bütün bunların ardından[129] yürekleriniz katılaştı;[130] taş gibi, hatta daha da katı hâle geldi. Çünkü, nice kayalar var ki bağrından ırmaklar fışkırır, öyleleri de var ki yarıldığı zaman su çıkar, ve kimileri de var ki Allah'ın haşmetinden harekete geçip yuvarlanır.[131] Allah yaptıklarınıza karşı duyarsız değildir.

75 Bütün bu olanlardan sonra siz, onların size inanmalarını mı bekliyorsunuz?[132] Oysa onlardan bir çoğu[133] Allah'ın kelamını[134] işitip ne demek istediğini kavradıkları hâlde, bile bile tahrif ediyorlar.[135]

76 Onlar, îman edenlerle buluştuklarında "îman ettik" derler, birbirleriyle baş başa kaldıklarındaysa (akıl hocaları, "îman ettik" diyenlere) "Rabbinizin katında size karşı bir koz olarak kullansınlar diye mi Allah'ın size açtığı şeyi onlara haber veriyorsunuz? Bu kadarını düşünemiyor musunuz?" derler.[136] 77 Asıl onlar düşünmez mi ki, Allah onların gizlediklerini de

---

ki *"hayat"* da bu anlamdadır. Âyet, kesin deliller olmadan herhangi birinin cinayet suçundan yargılanarak ölüme mahkûm edilmesinin önüne geçmeyi, ölüyü diriltmek olarak nitelendiriyor. Zira cezası ölüm olan bir yargılamada yanlışlık, telafisi imkansız bir hatadır.

129 *Summe* bağlacının diğerlerinden farkı, öncesiyle sonrası arasında bir mesafe olduğuna delalet etmesidir. Bu mesafe lafzî, mânevî veya bağlamla ilgili olabilir. Burada, öncesinden çok farklı bir gelişmeye işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak İsrâiloğullarının daha önce taş kalpli olmadıklarını, duyarlılık sahibi olduklarını çıkarabiliriz. Yani bir düzelmiş bir bozulmuşlardır.

130 Tüm muhataplara zımnen: Yürekleri taş kesilenlerden sizin gördüğünüz hakikati görmelerini boşuna beklemeyin ve taş kalplilere bakarak inandığınız hakikatlerde kuşkuya kapılmayın! Sözün özü: Kalbin taşlaşması, vicdanın ölmesidir. Allah Rasulü, bedenin maddî merkezi olan kalple, mânevî merkezi olan mânevî kalp arasında kıyas yaparak şöyle der: "Cesette bir et parçası vardır ki, eğer o sıhhatli olursa tüm beden sıhhatli olur, eğer o hastalanırsa tüm beden hastalanır; dikkat edin: o kalptir!" (Buhârî, *Îman*, 39).

131 *Haşyet*, korkanın güçsüzlüğünden değil, korkulanın azamet ve haşmetinden dolayı hissedilen ürpertidir (Bkz: 69/Yûnus: 62, not 83). Ebu Müslim'e göre zamir "taşları" değil de "kâlpleri" gösterir. Zira haşyeti taşlar duymaz, sadece kalbi olanlar duyar (nkl. Râzî).

132 Soru edatının peşinden gelen *fa*'nın anlama yansıması. 39. âyetle başlayıp 75. âyete kadar süren kıssanın amacı bu âyette ortaya çıkar: Mü'minlere misyonlarının bilincinde olmaları için bir ibret vesikası sunmak.

133 *Ferîkun*'un "bir bölüm, bir kısım, bir grup" anlamı yanında "bir çoğu" anlamı da vardır (*Tâc*).

134 Kelam; "duyum ve gözlem yoluyla insan idraki üzerinde kalıcı bir etki bırakmak" anlamına gelen *kelm*'den türetilir (Bkz: 94/Bakara: 37, not 64). Kelime, Kur'an'da yalnızca Allah'ın kelamı için değil, O'nun yaratışı, takdiri, hükmü, gazabı, sünneti, gözde ve gönülde iz bırakan en güçlü belgesi anlamlarında da kullanılır.

135 *Tahrîf*'in kökü olan *harf*, bir şeyin parçasını, bir boyutunu ve bir yanını ifade eder. Tahrif, sözlükte "yontmak" anlamına gelir. Arapça'da kalem yontmaya *tahrifu'l-kalem* denilir. Istılahta tahrif, hem mesajın zarfı olan sözü değiştirmek, bozmak, eksiltmek ve fazlalaştırmak, hem de mesajın anlamını çarpıtmak anlamına gelir. Âyetin mesajı açık: Ümmet-i Musa'nın kendi vahyine karşı gösterdikleri bu ciddiyetsiz tavrı, Ümmet-i Muhammed de Kur'an'a karşı göstermesinler ve Allah'ın emirleri konusunda titiz olsunlar.

136 "Iman ettik" diyenler saf ve samimi kimi Yahudiler, onları paylayanlarsa haset ve inatçı Yahudi liderleriydi. Birinciler hakikati itiraf etmiş olsalar gerek ki, akıl hocaları mü'minle-

çok iyi biliyor, açıkladıklarını da?

78 Onların içerisinde ümmiler de var.[137] Onlar kitabı bilmezler, sadece birtakım kuruntulara sahipler; ve onlar (gerçekleri bilmiyor) yalnızca zannediyorlar.[138] 79 Yazıklar olsun onlara ki, kitabı kendi elleriyle yazıp da az bir getiri sağlamak için "Bu Allah katındandır" derler. Elleriyle yazdıklarından dolayı yazıklar olsun onlara, kazandıklarından dolayı da yazıklar olsun![139]

80 Onlar, "Sayılı bir kaç gün dışında kesinlikle bizi ateş yakmayacak" derler. Sor onlara: "Allah'tan kesin bir söz mü aldınız -ki eğer öyleyse, Allah sözünden kesinlikle caymaz-; yoksa bilmediğiniz bir konuda Allah'a iftira mı atıyorsunuz?"[140]

81 Aksine, kim kötülük yapar ve suçu onu vebaliyle çepeçevre kuşatırsa, işte onlar ateş halkıdır ve orada kalıcıdırlar.[141] 82 İman eden ve ıslah edici iyilikler işleyen kimseler:[142] İşte onlar cennet halkıdır ve onlar da orada kalıcıdırlar.

---

rin eline koz vermemeleri konusunda onları uyarıyordu. Allah'ın İsrâiloğullarına açtığı sır, hiç kuşkusuz Hz. Muhammed'in Peygamberliğiydi (*Tekvin*, 21:21; *Tesniye*, 18:15, 18; 33:2). Bu âyet, Medine Yahudilerinin sadece inkârcı değil aynı zamanda ikiyüzlü olduklarını da gösterir. Çünkü 14. âyet aynı davranışı münafıklara nisbet eder. Sûrenin 8-20. âyetlerinde sözü edilen münafıklarla bu âyettekilerin aynı olması da muhtemeldir.

137 Kur'an'da *ummî* terimi genellikle "kitap ehli olmayanlar" için kullanılır (Krş: 98/Âl-i İmran: 20, 75; 100/Cuma: 2). Kök anlamı "annesinden doğduğu gibi kalan"dır. Şu hâlde burada geçen "Yahudilerin ümmileri" ne demektir? Bunların Yahudileşmiş Araplar olma ihtimali yüksektir. 256. âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen "çocuğu olmayan ailelerin adak adaması sonucunda doğan çocukların Yahudi ailelere verilme" yöntemi, bunların nasıl Yahudileştikleri sorusunun muhtemel cevaplarından biridir.

138 Kur'an, kuruntu ürünü bâtıl inanç ile cehalet arasında doğrudan bağ kuruyor. Buradan, tüm hurafelerin de çıkış noktasının söz konusu cehalet olduğunu anlıyoruz. Zımnen: Vahiysiz ve kitapsız dindarlık, açığını sahte kutsallar icat ederek kapatır. Zira taklide dayalı akide zanna mahkûmdur. Vahye tabi olmayanın vehim ve kuruntusunu dinleştirmekten başka yapacağı bir şey yoktur.

139 Âyetin ilk muhatabı olan Medine Yahudilerinin yaptığı şey şuydu: Okuma yazma bilmeyen ve din konusunda sürekli kendilerine muhtaç bulunan cahil Yahudi kitlelerini bu bağımlılıktan kurtaracak şeyler yapmadıkları gibi, aksine onların kendilerine olan bağımlılığını pekiştirecek her türlü yönteme başvurdular. Kutsal Kitap'la cahil kitleler arasına girerek onların kitaba kolayca ulaşmasını engellediler. Cahil Yahudi kitlelerin tek dinî başvuru kaynağı hahamlardı. Onlar da halkı bilinçlendirmek yerine istismar etmeyi yeğlediler.

140 Bu âyeti, önceki âyetlerle birlikte düşündüğümüzde, cahil Yahudi kitlelerin bu asılsız inancının, onlara elleriyle yazdıkları kitaplarda âhiret garantisi verip, bunu da menfaat temin etmek amacıyla Allah'ın mesajı olarak sunan din adamlarının gerçekle hiçbir ilgisi olmayan yorumları olduğu hemen anlaşılır. Nitekim, Talmud'un *Roş Ha-Şana* bölümünde cehennemlik Yahudilerin orada 12 ay kalacağı yorumu yapılmıştır.

141 Bir önceki âyette yer alan Yahudilerin sayılı bir kaç gün dışında kendilerini ateşin yakmayacağı şeklindeki bâtıl inancı reddeden âyet, bu kuruntunun sahiplerinin cehennemde geçici değil "kalıcı" olduklarını vurguluyor. (*hâlidîn* için bkz. 94/Bakara: 39, not 69.)

142 *'Amilu's-sâlihât*'ı "ıslah edici iyilikler işleyen" şeklindeki çevirimizin gerekçesi için bkz. 13/'Asr: 3, not 5.

83 HANİ bir zaman da İsrâiloğullarından yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, anababaya, yakınlara, kimsesizlere,[143] yoksullara iyilik yapacaksınız, insanlara güzel söz söyleyeceksiniz, namazı istikametle kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz diye söz almıştık.[144] Sizden birkaç istisna dışında hepiniz sözünüzden dönmüştünüz; ve siz pek dönek bir toplumsunuz.

84 Yine sizden "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacaksınız" diye de söz almıştık; üstelik siz de bunu ikrar etmiştiniz; hâlâ da buna şahitsiniz. 85 Bütün bunlara rağmen birbirinizi katleden, günah ve düşmanlıkta dayanışma sergileyerek kendi içinizden bir kısmını yurtlarından çıkaran -ki onların çıkarılması size kesinlikle yasaklanmıştı- ve elinize esir düştüklerinde onları ancak fidye karşılığı serbest bırakan yine sizlersiniz.[145]

Şimdi siz vahyin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?[146] İyi bilin ki, sizden kim böyle yaparsa, kesinlikle onun cezası dünya hayatında[147] zilletten başka bir şey olmayacaktır. Âhirette ise azabın en acıklısına mahkûm olacaklar. Zira Allah yaptıklarınıza karşı duyarsız değildir.

86 İşte bunlardır âhireti feda edip karşılığında dünya hayatını satın alanlar. Böyle kimselerin azabı hafifletilmeyecek ve onlara yardım da edilmeyecektir.

87 Musa'ya ilâhî kelamı vermiş ve birbiri ardınca onu izleyen peygamberler göndermiştik. Meryem oğlu İsa'ya da gerçeğin açık belgelerini vermiş ve onu kutsal ruh[148] ile güçlendirmiştik. Fakat her ne

---

143 *Yetâmâ*, (t. *yetîm*) küçük yaşta babasını kaybeden çocuklar için kullanılır. Bununla beraber, dil açısından her kimsesiz ya da eşsiz ve tek olana da yetim adı verilir. Annesiz çocuk, kocasını kaybetmiş kimsesiz kadın da bu sınıfa girer. Bu genel anlamını gözeterek biz *yetâmâ*'yı "kimsesizler" olarak çevirdik.

144 *Mîsak*, "güvendi" anlamına gelen *veseka* kökünden türetilmiştir. Yemin veya belge ile garanti altına alınmış en güçlü sözleşme demektir. *Ahd* ve *'akd*'in bir üstüdür. 40. âyette İsrâiloğullarının Allah'a verdiği söz *ahd* olarak geçerken, 63 ve 83. âyetlerde *mîsak* olarak geçer. Bu da gösteriyor ki İsrâiloğullarından bir değil birkaç defa söz alınmıştır. Üstelik önceki sözlerini tutmayınca cezaya çarptırılmışlar, üzerlerinden belânın kaldırılması için bu kez de kendilerinden yeminli, kesin teminat (*mîsak*) alınmıştır.

145 Yani: Bu nasıl bir çelişkidir ki, kendi dindarlarınızı önce yurtlarınızdan zorla çıkarıyor, sonra da soy gayretiyle onlardan esir düşenleri fidye verip kurtarıyorsunuz. Âyetin tarihsel arka planını araştırdığımızda, bu haberin en somut karşılığını İsrâiloğullarının Hz. Süleyman'ın (MÖ. 970-931 ykl.) vefatının hemen sonrasında yaşadıkları tefrika ve iç savaşta buluyoruz (55/Sâd: 34'ün ilgili notuna bkz).

146 Zımnen: Parçalanan hakikat, hakikat olmaktan çıkar. Kim ilâhî hakikatin bir kısmının üzerini örterek gerçeğin kâfiri olursa, bunun cezası dünya toplumları içerisinde aşağılanma, sömürülme, ezilme, kişiliksiz ve kimliksiz hâle gelme; âhirette ise bundan daha acı verici bir terkedilmişlik azabıdır. Âyetin son cümlesi olan "Allah yaptıklarınıza karşı duyarsız değildir" uyarısının muhatabı herkestir.

147 *el-Hayâtu'd-dunyâ* için ibarenin iniş sürecinde ilk kullanıldığı 9/A'lâ: 16'nın notuna bkz.

148 Kutsal ruhu Şûrâ 52 ışığında "Allah'ın peygamberlerinin akıl ve marifetlerini kendisiyle desteklediği vahyin ruhu" olarak açıklayanlar olmuştur (*Menâr*). "Kutsallık" ise, onunla insanı terbiye etmenin kutsallığıyla, ya da vahyin terbiyesiyle insan benliğinin kutsal olanın etkisi altında kalmasıyla açıklan-

zaman bir elçi hoşunuza gitmeyen bir mesaj getirmişse, küstahça ona başkaldırdınız: kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz.[149]

88 "Kâlplerimiz (bilgi ile) kaplıdır" dediler.[150] Aksine Allah, hakikati inkâr ettikleri için onları rahmetinden dışlamıştır; baksanıza, ne kadar da azı inanıyor.[151] 89 Allah katından o (Yahudilere) hâlen sahip oldukları bilgiyi doğrulayan bir kitap geldiğinde;[152] -ki önceleri inkâr edenlere (o kitap ve peygamberle) istikbalde galip gelecekleri (tehdidinde) bulunuyorlardı- işte böylesine tanıdıkları o kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr ettiler:[153] Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun![154]

---

muştur. Aynı kaynak Kur'an'da geçen *er-Ruhu'l-Emin* (güvenilir ruh) ifadesini de aynı anlam alanı içerisinde değerlendirir (51/Şu'arâ: 193). Buna göre kendisine vahyedilen peygamber, içerisine hakikat dışı şeylerin karışmayacağından kesinlikle emin olduğu Rabbinden gelen açık ve kesin bir bilgi ve belgeye kavuşmuştur. Kur'an'da, "Katından bir ruh ile desteklemeye" ifadesinin, tüm gerçek mü'minleri kapsayan bir biçimde kullanıldığını görüyoruz (104/Mücâdile: 22). Bu cümleden olarak Allah Rasulü İslâm şairi Hassan b. Sabit'e "Allah seni Kutsal Ruh ile desteklesin!" duasında bulunmuştur (Buhârî ve Müslim).

149 Yahudi muhataplara, Hz. Muhammed'e karşı davranışlarının hiç de sürpriz olmadığı, buna benzer davranışları yalnızca kendi ırklarının dışındaki peygamberlere değil, bizzat kendi ırklarından gönderilenlere de reva gördükleri, hatta onların kimilerini katletmeye kadar işi vardırdıkları yüzlerine vuruluyor (Bkz: 94/Bakara: 61, not 112).

150 Nisâ 155'te de geçen *kulûbuna ğulfun* İbn Abbas'a göre "kâlplerimiz ilim ve hikmetle ağzına kadar doludur" anlamına gelir. Aynı ibareyi "kâlplerimiz kılıflıdır, mühürlüdür, senin söylediklerinden etkilenmez" şeklinde açıklayanlar, görüşlerine Fussilet 5'i delil olarak göstermişlerse de, Fussilet sûresi Mekkîdir ve adı geçen âyetteki *kulubuna fi ekinnetin* (Kâlplerimiz örtüler içerisindedir) ifadesinin kendisine izafe edildiği kimseler de Mekke müşrikleridir. Yahudilerin sözünde istiğna ve kibir, müşriklerin sözünde istihza ve alay vardır. Yahudiler bilgi ve hikmete karınlarının tok olduğunu iddia ediyorlardı, müşrikler ise vahyin kendilerini etkilemeyeceğini iddia ediyorlardı.

151 Çevirimiz "onların çoğu iman etmezler" (70/Hûd: 17) türünden âyetlere dayanır. Bu durumda *kalilen* sıfatı iman eden özneye ait olmuş olur.

152 Kur'an'ın "kitap ehlinin hâlen sahip oldukları hakikati doğrulamasının" anlamı, indiği zamanda elde bulunan Tevrat ve İncil'i tasdik etmesi değildir. Kaldı ki, Kur'an'ın indiği dönemde de Yahudi ve Hıristiyanların ellerinde her birinin "en doğrusu budur, diğeri muteber değildir" dediği birden fazla kitap bulunuyordu. Kilisenin onayladıklarına "kanonik", reddettiklerine "apokrif" adı verilir. Bu durumda Kur'an'dan eldeki kanonik ve apokrif Tevrat ve İncil'lerden hangisini tasdik etmesini bekleyebiliriz? Şu hâlde, vahyin dile getirdiği kitap ehlinin hâlen sahip olduklan hakikati doğrulama olayı, ilâhî mesajın zarfı olan metinlere değil, o metinlerin mazrufu olan hakikate bir atıftır.

153 Bu âyetin ilk muhataplarından Medine Yahudileri, komşuları olan bölge Araplarına yakında bir peygamber geleceğini, kendilerinin gelmesi beklenen o peygamber sayesinde Araplara karşı üstünlük elde edeceklerini iddia ediyorlardı. Hatta, Arabistan yarımadasında Medineli Arapların Rasulullah'ın davetine ilk icâbet eden toplum olmasında Yahudilerin bu tehdidinin payı büyüktü (Taberî, *Tefsir* I, 455).

154 Bu âyet Medine Yahudileri üzerinden herkese şunu söyler: Her toplum kendi geçmişini sırtında taşır: Ey Muhammed ümmeti, öyle bir miras bırakın ki, onu gelecek nesiller bo-

90 Allah'ın indirdiği vahyi kulları arasından istediğine bahşetmesini kıskanmaları ve indirdiği vahyi inkâr ederek kişiliklerini satmaları ne fena şey![155] İşte bunun üzerine (dünyada) katmerli bir gazaba uğradılar: İnkâr edenler için (âhirette de) alçaltıcı bir azap vardır.[156]

91 Kendilerine "Allah'ın indirdiğine inanın" denildiğinde, "Biz sadece kendimize indirilene inanırız" derler. Kendilerinde mevcut bir hakikati doğruladığı hâlde, daha sonra gelen her hakikati inkâr ederler. Onlara; "Peki, eğer gerçekten inanmış idiyseniz daha önce Allah'ın (sizden olan) elçilerini niçin öldürdünüz?" diye sor.[157]

92 Doğrusu Musa da size hakikatin apaçık belgeleriyle gelmişti. Ardından yine buzağıyı peydahlamıştınız ve siz yine kendine kötülük edenlerden olmuştunuz.[158]

93 Hani, bir zaman da (Sina) Dağı'nı üzerinize yükselterek sizden kesin söz almıştık: "Size gönderdiğimiz mesajı hayata uygulayın ve artık hakikati duyun!" Buna karşın "İşittik ve itaât ettik/isyan ettik" dediler.[159] Küfürleri sebebiyle buzağı (heykeli) gönüllerinde taht kurdu.[160] De ki onlara: Bozuk inancınız size ne fena şeyler yaptırıyor? Eğer gerçekten inansaydınız (böyle yapmazdınız).[161]94 (Yine) onlara de

---

yunlarında bir zincir gibi değil, göğüslerinde bir nişan gibi taşısınlar (Allah'ın lâneti için bkz. 61. âyet, not 111).

155 Lafzen: "kendilerini satmaları.." Yahudileşen İsrâiloğullarının, kendilerini zaten inandıkları değerlere çağıran bir peygambere sırf kıskançlık ve ırkçılıkları yüzünden karşı çıkmaları ve onun getirdiği mesajı inkâr etmeleri, vahiy tarafından "kişilik satma" olarak değerlendiriliyor.

156 Lafzen: "gazap üstüne gazaba.." Bu ifade, "katmerli bir gazap" anlamına da, "gazap üstüne gazap" anlamına da gelir. Yani, kişilik satma bir gazap, yabancılaşma ikinci gazaptır (Krş: 74. âyet).

157 "Allah'ın indirdiğine inanın" denildiğinde verdikleri "biz kendimize indirilene inanırız" cevabı, aslında onların kendilerine indirilen ilâhî mesaja Allah'tan geldiği için değil de İsrâiloğullarına geldiği için inandıklarını gösterir. Samimi değillerdir. Çünkü bu inançta ölçü, mesajın kimden geldiği değil kime geldiğidir.

158 Bu âyette Hz. Musa için geçen "hakikatin apaçık belgeleri" (*beyyinât*), 87. âyette Hz. İsa için kullanılmıştı. *Beyyinât*, bir peygamberin getirdiği hakikatleri Allah'tan aldığına kanıt olarak gösterdiği her şeydir. Bu anlamda *beyyinat*, adeta peygamberlerin peygamberliklerine dair ilâhî bir kimlik belgesidir.

159 Onların tavrı, hem "itaât etme" hem de "isyan etme" anlamına gelen tevriyeli bir kelime ile ifade ediliyor (*'Asâ*'nın bu özelliği için bkz. 106/Nisâ: 46, not 71, ayrıca krş. Âyet 104). Dilleriyle itaât edeceklerini söylerken, kalplerinden tersini geçirmiş olmalılar. Bir yoruma göre onlar hâl diliyle bunu ifade etmişler, ilâhî mesajı işittikleri hâlde onu uygulamayarak fiilen "uygulamayacağız" demişlerdir (Ebu Müslim'den: Râzî).

160 Lafzen: "Buzağı kalplerine içirildi". Metinde edilgen fiil kullanılması, tüm dikkatleri işin failine değil de fiilin bizzat kendisine çekmek içindir.

161 Aslında iman keşfedilmemiş defineye benzer. Onun sahibine yararı ancak keşfedilmesiyle mümkündür. İmanın keşfi ise sahibini iyiye, doğruya ve güzele götürebilecek iktidara sahip olmasıyla kendini belli eder. İnanç mücerret olarak her zaman sahibine yararlı bir unsur değildir. Sahibini kötü yola götüren inanç da vardır. Bu nedenle asıl olan bir inanca sahibi olmak değil, sahibine doğruyu emreden bir inanca sahip olmaktır.

ki: Allah katında, Âhiret yurdunun[162] insanlar arasında yalnızca size ait olduğu inancında eğer samimiyseniz, hadi ölümü isteyin![163] 95 Fakat işledikleri kötülükler yüzünden onlar hiçbir zaman ölümü istemeyecekler;[164] Allah, kendi kendisine kötülük yapanları çok iyi bilir.[165]

96 İnsanlar arasında, hayatın sadece bir türüne[166] karşı en çok ihtiras taşıyanlar olarak, onları bulursun; hatta, Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlardan da daha fazla.[167] Onlardan her biri ister ki bin yıl yaşasın. Tut ki bunca ömre sahip olsun; bu dâhi onu azaptan uzak tutamaz: Zira Allah tüm yapıp ettiklerini görmektedir.[168]

97 (EY NEBİ!) De ki: "Kim Cibril'e[169] düşmansa, iyi bilsin ki o, hakikatten elle-

---

162 *Dâr*, insana barınak olan mekândır. Etrafı duvarlarla çevrili olduğu için *dâr* denmiştir. Kur'an'da hiç tek başına gelmez, hep *dâru'l-âhiret* (âhiret yurdu), *dâru's-selam* (mutluluk yurdu), *dâru'l-muttakîn* (muttakiler yurdu), *dâru'l-fâsıkîn* (âsiler yurdu), *dâru'l-bevâr* (viran yurt), *dâru'l-karar* (son durak), *ukbe'd-dâr* ya da *âkıbetu'd-dâr* (mutlu son), *sûu'd-dâr* (kötü son) gibi terkipler hâlinde kullanılır. Burada *dâru'l-âhiret*, dünya hayatının zıddı anlamına "âhiret hayatı" olarak kullanılmıştır.

163 Âyet 93 ile birlikte zımnen: Kalbinde altının taht kurduğu biri *âhireti arzu eder mi? Hiç* suçlu biri yargılanmak ister mi?

164 Burada *len* ile geçerken Cuma 7'de *lâ* ile geçer. Bu fark, bu asılsız iddiayı ileri sürenlerin, 94. âyette *halisaten* (yalnızca) kelimesiyle *ifade edildiği gibi kesin* konuşmalarına yine aynı kesinlikte verilen red cevabıdır. Cuma sûresinde "Allah'ın dostları" olduklarını söylerken bu kadar kesin konuşmadıkları için orada red cevabı te'kit ve te'bid ifade etmeyen *la* olumsuzluk edatıyla gelmiştir. *Bima kaddemet eydihim* (elleriyle önceden yaptıkları eylemler yüzünden) ibaresi, gerçek anlamda bir "sabıka"ya delalet eder: Suç işlenmiş, lâkin ne özür dilenmiş ne de yargılanıp cezalandırılmıştır. Tevbe etmediği için suçlu suçuna zımnen sahip çıkmıştır. İşte bu ilâhî sicilde kayıtlı bir sabıkadır.

165 Bu iki âyet, cennetin Yahudilere has olduğu yolundaki inanca göndermedir. Onların kolektif kibre dayalı bu iddiasını 111. âyet dile getirir.

166 Yani: "yalnızca dünya hayatına.." *Hayâtin*'deki belirsizlik çeviriye "bir türü" şeklinde yansımıştır (94/Bakara: 7, not 12).

167 *Şirk* Allah'tan rol çalmaya kalkışmaktan öte insanın kendisine tanrı atamasıdır. Bu durumda, atayan âmir atanan memur olmuştur.

168 İlâhî esmadan olan *Basîr*, *â'mâ*'nın karşıtıdır. Kip olarak ism-i faildir. Mübalağa ifade eder. Tam açılımı şöyledir: Görmenin bütün anlamlarıyla, görülenin özüne nüfuz ederek, nitelik olarak derinliğine, nicelik olarak tüm ayrıntı ve cüzlerine varana dek gören ve bu iş için zaman, mekân ve alete *muhtaç olmayan* Zât.

169 *Cibrîl* (Cebrail) Peygamberlere vahiy getiren melektir. Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında Gabriel sözcüğüyle ifade edilir. Bu kelime "güçlü insan" anlamındaki *geber* ile "Tanrı" anlamındaki *el* kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Hz. Peygamber'in onunla olan ilişkisinin tartışılmaması istenir: "şimdi siz ne gördüğü hususunda onunla tartışacak mısınız?" (26/Necm: 12). Cebrail, insan idrakinin kavramaktan aciz olduğu aşkın hakikatlerden biri olan melekler âlemine ait bir varlıktır ve bu alan iman alanıdır. Kimi filozofların ve sûfilerin Cebrail'i Peygamberin zihni tasavvurlarının sembolik bir ifadesi olarak nitelemesi naslarla çelişen hevai bir yorumdur. Eğer tevil edilmezse, Cebrail'in Hz. Lût, Hz. İbrahim ve Hz. Meryem'e insan sûretinde göründüğü Kur'anî bir hakikattir (70/Hûd: 69,77; 72/Hicr: 51, 68; 43/Meryem: 17).

rinde kalanı doğrulayan, bir rehber ve inananlar için de bir müjde[170] olan vahyi, senin kalbine[171] Allah'tan aldığı izin sayesinde indirmiştir.[172] **98** Allah'a, meleklerine, Cebrail ve Mikail[173] de dahil elçilerine düşman olan herkes unutmasın ki, elbet Allah da böylesi kâfirlerin düşmanıdır.[174]

99 Doğrusu biz sana hakikatin apaçık belgelerini indirdik: yoldan sapmış olanlardan başkası bunları inkâr edemez.[175]

100 Ne yani, her söz verişlerinde onlardan bir kısmı bu sözden dönmedi mi? Maalesef onların çoğu güven duygusundan yoksun kalmışlardır.[176]

101 Onlara Allah katından ellerindeki hakikati doğrulayan bir elçi gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki gerçeği bilmiyorlarmış gibi[177] Allah'ın kitabına sırt döndüler;[178] **102** ve onlar[179] tutup Süleyman'ın yönetimi sırasında (o dönemin) şeytanlarının[180] uy-

---

170 Bu cümleyi, söz diziminde hiç tasarruf yapmadan çevirdik. Buna göre, Kur'an tüm insanlar için bir rehber, insanlar arasından onun rehberliğini kabul edenler için de bir müjdedir.

171 Hz. Peygamber'in kalbi vahyin iniş üssüdür. *'Alâ* edatı istîlâ içindir ve vahyin Hz. Peygamber'in kalbini tamamıyla kuşattığı anlamını katar. O kalp bir güneş mesabesinde olan vahyin ışığını alıp insanlara yansıtan aya benzer. Gün ışığı ayı bir yanıyla kaplarken vahyin ışığı Peygamber'in kalbini her yandan kaplar. Âyetteki "senin kalbine" formu, Kur'an'ın kaynağının Hz. Peygamber değil, Allah olduğuna delalet eder.

172 Zımnen: Aslında siz Cebrail'e düşman olmakla onu görevlendiren Allah'a düşmanlık ediyorsunuz. Zira Cebrail'in Allah'tan aldığı mesajı kime götüreceğine kendisi değil Allah karar verir. O, sadece bir elçidir ve elçiye zeval olmaz.

173 Mikail ismi de Cebrail gibi Sami dil ailesine mensuptur. Kur'an'da olduğu gibi Tevrat ve İncil'de de meleklerden biri olarak yer alır. Kur'an'da geçtiği tek yer bu âyettir. Bazı hadislerde dört büyük melekten biri olarak geçer.

174 Onlar Allah'ın peygamberlerini ve kitaplarını ayrıma tabi tuttukları gibi meleklerini de ayrıma tabi tuttular ve Cebrail'i kara haberlerin muhabiri, Mikail'i de ak haberlerin muhabiri ilan ettiler. Birincisine düşman ikincisine dost olduklarını söylediler. Bakara 62 ve Mâide 69, bu âyet ışığında anlaşılmalıdır. Allah'a imanın makbul olabilmesi için Allah'ın tüm elçilerine ve tüm mesajlarına eksiksiz iman şarttır (Krş: 94/Bakara: 62, not 116).

175 Kişiyi yoldan çıkaran her günah *fısk*'tır. O günahta ısrar sahibini *fâsık* yapar.

176 Firuzabadî, *lâ yu'minûn*'un "iman etmez" yanında ahlâkî karşılığı olan "güvenmez/güven vermez" anlamına dikkat çeker (*Besâir*). Bu âyette Yahudilerin kendilerine indirilen ilâhî kelama dâhi güvenmedikleri îmâ edilmektedir.

177 Onların bildikleri "gerçek"ten kasıt, gelmesi beklenen "o Peygamber"dir (Bkz: 94/Bakara: 76, not 136).

178 Bir sonraki âyet ışığında: onların sırt döndüğü ilâhî kelam Tevrat'tı. Bu âyetin anlamını şöyle toparlayabiliriz: Onlar, haberini Tevrat'tan aldıkları bir Peygamberi zaten beklemekteydiler. O Peygamber kendi ırklarından değil de Araplardan çıkageldi. Üstelik onlara gönderilen Tevrat'ı, onu getiren peygamberi, onların kıblesi Kudüs'ü onayladı. Buna rağmen Hz. Muhammed'i ve ona gelen vahyi reddettiler. İşin garibi bununla da yetinmeyip, kendilerine gelecek peygamberi haber veren Tevrat'a da küsüp sırt döndüler.

179 Yani: Medine Yahudileri.

180 Taberî *mülk*'ü "dönem, devir" anlamına gelen *ahd*'le açıklar. Burada Kur'an, sihirle uğraşan, daha doğrusu insanları büyüleyen ve onları gerçekten koparıp bir hayalin, bir illüz-

durduğu yalan ve desiselerin peşine takıldılar.[181] Oysa ki Süleyman küfre sapıp nankörlük yapmadı, aksine o(na düzen kuran) şeytanlar küfre sapıp nankörlük yaptılar:[182] insanlara sihri öğrettiler.[183] Yine (Medine Yahudileri) Babilli iki güç

yonun ya da sanal bir hayatın peşine takan kimseleri şeytan olarak nitelendirmektedir. En'âm (112) ve Nâs (6) sûrelerinde de geçtiği gibi "şeytan" ismi hem şeytanlaşan cinler, hem de şeytanlaşan insanlar için kullanılır. Buradakiler insan şeytanlarıdır. Zira hem âyette bunların insanlara öğrettikleri ve dolayısıyla insanlarla haşır-neşir oldukları, hem de kâfir oldukları ifade ediliyor. Eğer cin şeytanı olsaydı, onlar zaten kâfir olduğu için böyle bir vurguya gerek kalmazdı. Bu sûrenin 14. âyetinde de ikiyüzlülük yapan Medine ileri gelenleri için "şeytanlar" ifadesi kullanılmıştı. Hz. Süleyman'ın Peygamber değil büyücü olduğu iftirasını Medine'deki Yahudiler dillendiriyordu.

181 *Tetlû* fiili *'alâ* edatıyla gelirse "biri adına yalan uydurmak", *'an* ile gelirse "birinin sözünü doğru nakletmek" vurgusu taşır (Kasımî). Türkçe'de de "okumak", "atmak, sıkmak, kesmek" mânasında kullanılır. Şeytanlaşan birtakım insanların uydurdukları bu sihirler sonradan Kabala (Gelenek) adı verilen külliyatın çekirdeğini oluşturdu. Tevrat'a sırt çeviren Yahudiler Kabala'ya yapıştılar. Hayatı gizem, gizemi büyü hâline getirdiler. Krallar döneminde büyücülüğün ne kadar yaygın olduğu Eski Ahid'in *Daniel, Mezmurlar* ve *Yeremya* kitaplarından anlaşılır. İsrâiloğulları büyü ve büyücülükle, Mısır'dayken 5. ve 6. Hanedanlar döneminde tanışmışlardı. Halbuki Eski Ahid büyüyü şiddetle yasaklıyordu (*Çıkış* 22:18; *Levililer* 19:26, 31; 20:27 vd.) Büyü yasağı aynı sertlikte Talmud'da, özellikle de Mişna'da yer alır. Mişna'da büyü, puta tapıcılıkla bir tutulur.

182 Hz. Süleyman'ın putlara taptığı iftirasını her nasılsa kitaplarına bile geçirmişlerdi (*Krallar* I, 11:5-9). Bizce onların Hz. Süleyman'ı tekfir etmeleri için putlara tapma hikayesine ihtiyaç yok. Çünkü, bir üstteki notta da alın-

tıladığımız gibi Eski Ahid ve Talmud'da sihir şiddetle yasaklanmış, bu işle uğraşmak puta tapmakla eşit sayılmıştır. Hz. Süleyman'ın putlara taptığı hikayesinin aslı, onun sihirbaz olarak görülmesidir. Yöneticiliğini yaptığı İsrâiloğulları onun yönetimi sırasında ülkelerinin siyasette, sanatta, ilimde ve hikmette ulaştığı noktaya sihir sayesinde ulaştığını düşünüyorlardı. Medine Yahudileri "Muhammed'in işine bakın! Doğruyu yanlışı birbirine karıştırıyor. Süleyman'ı Peygamberler arasında anıyor. Oysa ki o rüzgara binen bir büyücüydü" demişlerdi. Burada Kur'an sihri açıkça "küfür/gerçeği örtme" olarak nitelendiriyor.

183 Bu bağlamda sihir, nüzûl sebebine uygun olarak "komplo, düzen, tuzak" şeklinde anlaşılmalıdır (Bkz: 4/Müddessir: 24, not 17). Taberî *Tarih*'inde bu âyeti açıklayan bir bilgi yer alır: II. Kuruş (Chosroes), Hz. Peygamber'den İslâm'a davet mektubu aldığında, o zaman Pers eyaleti olan Yemen yöneticisi Bâzân'dan Hz. Peygamber'i zincire vurarak Pers sarayına göndermesini ister. Bâzân, bunun için iki adamını yollar. Komplo tam gerçekleşecekken, Hz. Peygamber onlara öz oğlunun Kuruş'u öldürdüğü haberini verir. Haberi doğrulatan komplocular eli boş dönerler (*Tarih*, Beyrut 1407, II, 655-656, Kahire, 1987). Bu açıklayıcı rivayeti sihrin sözlük tarifi desteklemektedir: "Hile, desise, aldatma, görüldüğü gibi olduğu zannedilen, fakat aslının hiç de öyle olmadığı şey". Lûgatte sihrin aslı şöyle tarif edilir: "Bir şeyi gerçekte olduğundan farklı göstermek" (*Mekâyîs* ve *Lisân*). Sihrin en büyük etkisi irade ve akıl üzerindedir. İrade ve aklın ruhtan kaynaklanan iki kuvvet olduğu düşünülürse, sihrin ruhun gücünü kırmayı amaçlayan bir sabotaj girişimi olduğu sonucuna varılır. Bu özelliğiyle sihir aklı iptal eder, fikri karıştırır, duyguları kirletir, kalbi çeler. Sihrin etkisiyle insanın irade gücü ters orantılıdır. Gizli bir

sahibine; Harut ve Marut'a[184] verileni izlediklerini (iddia ettiler).[185] Oysa o ikisi "Baksanıza biz (Babil esaretiyle) sınanmaktayız, sakın küfre sapma(yın)!" demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat (Babil'deki düzenbazlar) bu ikiliden kişi ile eşinin arasını açacak şeyler öğreniyorlardı.[186] Ne var ki o (Babilli düzenbazlar), Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezlerdi; ama yine de zarar verip yarar sağlamayan şeyler öğreniyorlardı.[187] Doğrusu onlar, bu türden bir alışverişe giren kimsenin âhirette eli boş kalacağını çok iyi biliyorlardı. Kişi-

amaca hizmet eden her hilekârca aldatma sihrin tanımına dahildir. Hem bu âyet hem sihrin objektif gerçekliği, Tâhâ 69 ve Furkan 8 ışığında anlaşılmalıdır. Kur'an'da sihrin insana, onu iptalin ise Allah'a nisbet edilmesi hayli anlamlıdır (56/A'râf: 118).

184 Veya: "iki melek"; ya da: "Melek gibi iki adam". İbn Abbas, buradaki "melek"i "melik" (kral, yönetici, önde gelen) olarak okumuştur. Ondan ayrı olarak Hasan Basri, Said b. Cübeyr, Zührî, Dahhak ve daha başkaları da Hârût ve Mârût'un melek değil "melik/kral" olduğuna inanmış ve böyle okumuşlardır (Râzî; İbn Kesir; İbn Cevzî). Hârût ve Mârût isim olmaktan çok vasıf olabilir. Hârût'un türetildiği kök olan harata "harap etti, tahrip etti" anlamına gelir. Mârût'un türetildiği *marata* ise "son verdi, bozdu" demektir. O hâlde Hârût "harap eden", Mârût "bozan" anlamına gelir. Bu konudaki mesnetsiz yorumları reddeden İbn Aşur, Hârût ve Mârût kelimesinin Arapça'ya Keldanice'den geçmiş iki isim olduğunu söyler. Hârût, "ay" anlamına gelen *haruka*'nın, Mârût *Müşteri* yıldızının Arapçalaşmışıdır. Birincisi dişiliğin sembolü, ikincisi erkekliğin sembolüdür. Birincisi dünya üzerinde en çok etkili olan gök cismi, ikincisi gezegenlerin en yücesidir. Keldaniler gök cisimlerine tapmakta, ölen sâlih kişilerin göğe yükselip ışık saçtığına inanmaktadırlar. Onlara göre bu iki gök cismi, bir zamanlar yaşamış olan sâlih ve kutsal kişilerdir. Sihri de bunların icat ettiğine inanmaktadırlar.

185 Veya *mâ*'ların olumsuzluk anlamıyla: "..Babil'de Hârût ve Mârût adlı iki meleğe bir şey indirilmemişti; dolayısıyla o ikisi hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı ki, "Biz sadece sınav aracıyız, sakın ha buna uyup da küfre düşme!" desinler de, onlar da o ikisinden kişiyle eşinin arasını açacak bir şeyler öğrensinler." İbn Abbas da, *ve mâ unzile*'deki *mâ*'ya olumsuzluk anlamı verir. Fakat bu tercih bağlamla uyumlu değildir.

186 Erkek ile kadının arasını ayırma, Hz. Süleyman'a karşı düzen kuran bu örgütün kapılarını yalnızca erkeklere açıp kadınlara kapatması şeklinde de anlaşılabilir.

187 Veya *mâ*'ya olumsuzluk anlamı vererek: "ama yine de ne zarar ne de yarar sağlayan şeyler.." İşte sihir, komplo, suikast vb. gibi düzenbazlıkların gerçek mahiyetini bu uzun cümle vurgulamaktadır. "Allah'ın izni" istisnası, Kur'an mesajının bekemiğini teşkil eden tevhide ilişkin bir uyarıdır. Bir mü'min hiç bir görünür ve görünmez varlıkta bizatihi güç vehmedemez. İnsanın Rabbi de, tüm varlıkların Rabbi de Allah'tır. Sihri küfürle eş değer kılan şey, insanların onda bizatihi bir güç vehmetmeleridir. Bir üstteki cümleyle bu cümle arasında gerçekte hiçbir çelişki yoktur. Kişi ile eşinin arasını açan, sihrin bizzat kendisinden kaynaklanan bir güç değil, sihre muhatap olan kimse ya da kimselerin cehalet, zayıf kişilik ve vehimlerinden kaynaklanan zaaflarıdır. Bununla elbette görünen ve görünmeyen varlıkların insan psikolojisi üzerindeki, hatta insan bedeni üzerindeki etkilerini yok sayıyor değiliz. Bu etkileri en güzel izah eden durum psikosomatik hastalıklardır. Kökü psikolojik olduğu hâlde fiziki olarak bedende tezahür ederler. Sihrin dünya ve âhireti yıkan bir şey olmasının temelinde, insandaki gerçeklik algısını bozması yatar.

liklerini sattıkları şey ne fenadır; keşke bunu olsun bilebilselerdi.[188]

103 Ve eğer onlar hakikate inansalar ve sorumluluklarının bilincine varsalardı, Allah katından kendileri için hayırlı bir ödül alırlardı. Keşke bunu olsun bilselerdi.

104 SİZ ey iman edenler! "Sen bize uy" demeyin, "Bizi görüp gözet" deyin[189] ve dinleyin; zira inkâr edenleri acıklı bir azap beklemektedir.[190]

105 Ne önceki vahyin muhataplarından küfre saplananlar, ne de Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlar Rabbinizden size bir hayrın indirilmesini isterler. Oysa ki Allah, rahmetini dilediğine verir:[191] zira Allah sınırsız lütuf sahibidir.

106 Biz yerine yenisini ya da daha hayırlısını getirmeden bir mesajı unutturmayız[192] ya da yürürlükten kaldırmayız:[193]

---

188 Yahudiler de Babil kralı Nabukadnazar'ın esaretindeyken gizli örgüt kurdular. Âyetteki "melek gibi" kişiler (ki bunlar şeytanlaşan insanların karşıt kutbunu oluşturur) Eski Ahid'e göre Haggai ve İddo'nun oğlu Zekeriyya'dır (*Ezra*, 5:1). Bu kutsal kişiler örgüte üyeliği erkeklerle sınırlandırdılar. Yeni üyelere, yaşadıkları durumun ilâhî bir sınav olduğunu, asla inkâra sapmamalarını öğütlediler. Med ve Pers kralı Cyrus iktidara geldiğinde, İsrâiloğulları onunla gizli bir anlaşma yaptılar. Kendileri Cyrus'un Babil'i fethini kolaylaştıracaklar, bu hizmetlerinin karşılığında ise Cyrus Yahudilerin Filistin'e dönmelerini sağlayacak ve yerle bir edilen Süleyman Mabedi'nin yapımına da destek verecekti. Sonuçta bu gerçekleşti. Âyet, Hz. Peygamber'e karşı o gün putperest Pers kralıyla iş tutan Medine Yahudilerine, hasetliklerinden içine düştükleri yaman çelişkiyi bile fark edemedikleri imasında bulunmaktadır. Bu bir putperest düşmana karşı yapılmış bir örgütlenme değil, tıpkı Babil sürgünüyle neticelenen kayıp yüzyılların başlangıcı olan Hz. Süleyman'a karşı yapılmış komplo gibidir. Hz. Süleyman'ın iktidarını devirmek için gizli teşkilat kurup komplo hazırlayanlar onu büyücü ilan ettiler (*I Krallar*, 11: 14, 23,26, 29-32). Zira ona karşı komploları başarısız oldu. Kur'an onların Hz. Süleyman'a olan iftiralarını bu âyetle reddetti. Onlar bu iftira ve komploların bedelini çok ağır ödediler. Hz. Süleyman'dan sonra devlet hızla parçalandı, İbranî milleti bölündü, birbirine düştü ve bu tefrika ünlü Babil sürgünüyle sonuçlandı. Sözün özü âyet, Hz. Peygamber'e ihanet eden Yahudileri, Hz. Süleyman'a ihanet eden Yahudilere benzetir ve tehdit eder: Onlar kaybetti, siz de kaybedeceksiniz. Nitekim öyle de olmuştur.

189 Bu âyet Nisâ 46 ışığında anlaşılmalıdır. Medine Yahudilerinin kelimelerle oynamak gibi bir hastalığı olduğunu, daha başka rivayetlerden de öğreniyoruz (Krş: 93. âyet, 159. not).

190 Bu âyet aslında kelimenin söylenişine yönelik bir yasak olmaktan daha çok, bu kelimeyle dile getirilen tavra yönelik bir yasaktır. Bu, dinlemekten çok konuşmayı tercih eden, fakat konuştuğu şeyler hep mitolojik ve hurafeye dayalı, dinlemekten kaçındığı şeyler ise kaynağı berrak bir hakikat olan kişinin tavrıdır. Bu tavır 101 ve 102. âyetin başında vurgulanan marazi tavırdır. Bunda, Hz. Peygamber'e karşı bir saygısızlığın da bulunduğu açıktır.

191 Âyette Allah'ın insana konuşması demeye gelen ilâhî kelam "hayır" ve "rahmet" olarak nitelendirilmektedir.

192 Veya tekil olarak gelen *âyetin*'in "mucize" karşılığına dayanarak: "..bir mucizeyi unutturmayız".

193 Veya İbn Kesir ve Ebu Amir'in *nenseehâ* okuyuşuyla: "erteleyip geciktirmeyiz". Ebu Müslim bu âyetin neshe delil gösterilemeyeceğini üç maddeyle özetler: 1) Burada sözü edilen âyetler Tevrat ve İncil'de yer alan Cumartesi yasağı, doğuya ve batıya yönelerek ibadet gibi hükümlerdir. 2) *Nesh*'in anlamı

Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir. 107 Yine bilmez misin ki göklerin ve yerin hakimiyeti[194] Allah'a aittir. Sizin için, Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı var.

108 Yoksa daha önce Musa'dan istenilen şeylerin benzerini, siz de peygamberinizden mi istiyorsunuz?[195] Kim imanı inkârla değiştirirse, iyi bilsin ki doğru yoldan sapmıştır.

109 Kitap ehlinden bir çoğu, hakikat kendileri için de apaçık ortaya çıktığı hâlde, sırf hasetlerinden dolayı siz inandıktan sonra, sizi geriye döndürüp inkâr etmenizi isterler.[196] Allah'ın onlar hakkındaki hükmü gelinceye kadar onları hoşgörün, kusurlarına bakmayın: Unutmayın ki Allah her şeye kadirdir.

110 Namazı istikametle kılın, zekâtı gönülden gelerek verin.[197] Unutmayın: Kendiniz için ne hayır yaparsanız Allah'ın katında onu mutlaka bulursunuz. Çünkü Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.[198]

111 Bir de kalkıp dediler ki: Yahudi veya Hıristiyan olmayanlar cennete giremeyecek. Bu onların hüsnü kuruntusudur.[199]

"istinsah", yani ilâhî kelam'ın Levh-i Mahfuz'dan aktarılmasıdır. 3) Bir şart-cevap cümlesi olan bu âyet Kur'an'da neshin vuku bulduğuna değil, olması hâlinde daha iyisinin ikamesine delildir (nkl. Râzî). Bu âyetin ait olduğu pasaj, daha önce kendilerine vahiy ile hitap edilen toplulukların ilâhî kelama sırt çevirmeleri ve buna da gerekçe üretmelerinin anlatıldığı bir pasajın hemen ardından gelmektedir. Açıktır ki âyette, Yahudilerin Hz. Muhammed'e gelen mesaja karşı sırt dönme gerekçeleri çürütülmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan nesh Kur'an içerisinde yer alan herhangi bir âyet ya da âyetler grubuna ilişkin değil önceki mesajlara ilişkin bir neshtir.

194 *Mülk*: Sahibinin üzerinde her tür tasarrufa yetkin ve yetkili olduğu ve üçüncü şahıslara karşı ortaya konulabilen şeye verilen isimdir.

195 Âyette geçen *suâl* aynı anda istemek ve sormak anlamlarına gelir (Krş: 94/Bakara: 55, 61; 56/A'râf: 129). Bu âyet, 40. âyetle başlayan ve buraya kadar 67 âyet tutan ve buradan sonra da devam eden İsrâiloğullarının yahudileşme sürecini anlatan uzun bölümün amacını ele verir. Bütün bu tarihsel gerçeklerin anlatılmasının amacı bu ümmetin dikkatini yahudileşme tehlikesine çekmektir. Bu gibi pasajlarda, mü'minlerden sadır olan benzer olaylar vesile edilerek İsrâiloğullarını yahudileştiren nedenlere dikkat çekilmektedir. İsrailoğullarının yahudileşme problemini ayrıntılı inceleyen bir eser için bkz. *İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e Yahudileşme Temayülü*, İstanbul-1995.

196 Haset özünde Allah'ın yaptığına itirazdır. Haset, haset edilen için dua haset eden için bedduadır.

197 Kendileri daha önceden ilâhî kelama muhatap olmuş ümmetlerden söz edilen bir pasajın içerisinde hitabın aniden haber formundan emir formuna geçerek mü'minleri muhatap alması gerçekten çarpıcıdır (Namaz ve zekât için bkz. 94/Bakara: 3 ve 45, notlar 6 ve 83. Ayrıca *salat*'ın iniş sürecinde ilk defa kullanıldığı yer için bkz. 9/A'lâ: 15, not 15).

198 Bu açıkça "kendinize iyilik edin" demektir. Bu, insanın kendisiyle savaşmak yerine kendisiyle barışık ve tanışık yaşamasını ikame etmektir ki, namaz ve zekât emirleri de işte tam bu fonksiyonu icra etmektedir.

199 Yahudiler kendileri dışındakilerin ebedi saadetten mahrum olacağını iddia ederken, Hıristiyanlar da aynı iddiayı kendileri için yaptılar. Kur'an böylesi bir düşünceyi *umniyye* (kuruntu) olarak isimlendiriyor (Bkz: 94/Bakara: 78, not 138). Her iki grup hem birbirleri için, hem de Hz. Peygamber'e inananlar için aynı

De ki: Eğer iddianızın arkasında duruyorsanız, hadi isbatlayın.[200]

112 Hayır aksine, her kim bütün varlığıyla görürcesine inandığı Allah'a teslim olursa,[201] ancak o kişi Rabbi katında onun karşılığını bulacak; gelecek için kaygı, geçmiş için üzüntü duymayacaktır.[202]

113 Hepsi de (aynı) kitabı okudukları hâlde, Yahudiler "Hıristiyanlar bir inanç temelinden yoksundur" dediler; Hıristiyanlar da "Yahudiler bir inanç temelinden yoksundur" dediler.[203] (Vahye dair) bilgisi olmayanlar da tuttu, aynen onların söylediği gibi söyledi.[204] Fakat Allah, anlaşamadıkları şeyler konusunda kıyamet günü son sözü söyleyecektir.[205]

114 Allah'ın ibadethanelerinde O'na ibadet edilmesini engelleyen ve onu tahrip etmeye çalışandan daha zalim biri olabi-

---

kuruntuyu dillendiriyorlardı. Bu âyetin tüm zamanlardaki mü'min muhataplarına, Yahudilerin ve Hıristiyanların kapıldığı bu hüsnü kuruntuya kapılmamaları hatırlatılmaktadır (106/Nisâ: 123). Bu âyet, 109. âyeti açıklayıcı mahiyettedir. Demek ki onlar bu kuruntularıyla henüz imanı yüreğinde kök salmamış olan mü'minleri aldatmak istiyorlar ve bunu bir propaganda malzemesi olarak kullanıyorlardı.

200 Zımnen: Haydi iddianıza uygun bir hayat yaşayın! Zira "ebedi kurtuluş" iddiasının bu dünyada başkaca bir isbat zemini bulunmamaktadır.

201 Lafzen: "kim yüzünü Allah'a teslim ederse". "Yüz" ile kastedilen insanın varlığıdır. Parçayı anarak bütün kastetme (zikr-i cüz irade-i küll) kabilindendir.

202 Gelecek kaygısı ve geçmiş hüznü duymama garantisini verebilecek Allah'tan başka bir güç ve merci yoktur. Böyle bir garanti, tam anlamıyla "mutluluk garantisi"dir. Böyle bir teminatı verebilecek bir makamın, insanın geçmişini ve geleceğini izleyebilme ve onu kontrol edebilme gücüne sahip olması gerekir.

203 Burada iki zümre de birbirini yok sayıp temelsizlikle suçlarken, referans olarak kendi kitaplarını gösteriyorlardı. Bu ibare, âyette ifade edilen karşılıklı suçlama işini önce cahillerin değil okumuş-yazmışların başlattığını vurgular. Bir sonraki cümle bunun en güzel delilidir. Tarafların alimleri bu iddiaları ileri sürer, cahil kesimleri de onları takip eder. Şu soru sorulabilir: İki zümrenin de birbirleri hakkındaki yargısı doğrudur; öyleyse bu âyetin kınayıcı üslûbunu nasıl açıklayabiliriz? Buna verilecek cevap şudur: Hayır, onların bir inanç temelinden yoksun olduğu tesbiti doğru değildir. Aksine onların inancının temeli araştırılacak olursa, karşımıza insanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan *İslâm* çıkar. Hıristiyanlar Yahudileri "kâfir" ve "cehennemlik" olarak görürken, ellerinde taşıdıkları Kitab-ı Mukaddes'te Eski Ahid yer alıyordu. Bu durum, suçlamalarındaki samimiyetsizliğin ve keyfiliğin de bir göstergesiydi.

204 *Kitab'ı okuyanlar yukarıdaki gibi aslında* temeli tevhide dayalı olduğu hâlde sonradan tahrif edilen inancın temelini yok sayınca, cahil kitleler de onları takip ettiler. Tavandaki bu münakaşa tabanda daha da seviyesiz bir hâl aldı ve her iki zümre de din dâvâsını kan dâvâsına dönüştürdüler. Bu ifadeden yola çıkarak diyebiliriz ki: âyetin kapsamına mensup olduğu zümreyi sırf aidiyetinden ve asabiyetinden dolayı cennetlik ilan edip onun dışındakilere ebedi kurtuluş kapısını kapatan herkes girer.

205 Bu *kıyamet*'i "sosyal kıyamet" olarak anlarsak (Kıyametin bu anlamda kullanıldığı bir hadis için bkz. Buhârî, *İ'tisâm* 14) Allah'ın onların tartıştıkları şeylerin birçoğunun gerçeğini Kur'an'da açıkladığını yine ondan öğreniyoruz (53/Neml: 76). Kur'an kendi misyonunu şöyle tayin etmektedir: "bu Kitabı, geçmiş vahiyden geriye kalan hakikatleri doğrulayıcı ve onların doğrusunu yanlışından ayırt edici (*muheyminen 'ale..*) olarak gönderdik" (108/Mâide: 48).

lir mi?[206] Bu tür kimselerin oraya sadece Allah korkusuyla girmeleri gerekirdi: Onlara dünyada zillet, âhirette ise korkunç bir mahrumiyet vardır.[207]

115 Doğu da Allah'ındır batı da.[208] Şu hâlde nereye dönerseniz dönün, orası da Allah'ın yönüdür.[209] Çünkü Allah sınırsızdır, ilmi her şeyi kuşatandır.[210]

116 Bir de "Allah bir oğul edindi" iddiasında bulundular.[211] Haşa! O aşkın bir hakikattir.[212] Aksine göklerde ve yerde bulunan her şey O'na aittir: hepsi de O'nun iradesine boyun eğerler.[213] 117 Gökleri ve yeri yoktan, eşsiz ve benzersiz yaratan O'dur.[214] Bir işin olmasını murad ettiğinde, ona sadece "ol" der ve o da he-

---

206 İstisnasız tüm tek tanrılı sistemlerin mabetlerini içine alır. İçerisinde Allah'a ibadet edilen her ibadethane Allah'a izafe edilir. Bu âyetler Medenî olsa da, atıf yaptığı şey Mekke müşriklerinin Müslümanları Mescid-i Haram'a girmekten alıkoymaları ve orada ibadete engel olmalarıdır. Zira Medine'de bir engelleme söz konusu değildir. Bu durumda "tahrip etmeye çalışma"nın anlamı sadece fiziki olana indirgenemez. İçerisinde ibadet edilmeyen bir mabed manen tahrip olmuş demektir.

207 Zillet'in (*hızy*) tefsirinde kimi müfessirler Süddî'den ilginç bir nakilde bulunurlar: Buradaki zillet, Mehdi'nin çıkıp Konstantinopolis'in (İstanbul) Müslümanların eline geçmesidir (Taberî ve Zemahşerî). Bu yorumun kendisinden nakledildiği Süddî'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ilk yüzyılda yaşadığını hatırlamak gerek. Rivayetin mehdi ile ilgili kısmı aynca İkrime'den de nakledilir (İbn Kesir).

208 Bu ibarenin açılımı şudur: "her yer ve her yön Allah'a aittir". Bu genel ifade, yönleri dinî, ideolojik ve uygarlık kavgalarının aracı olmaktan çıkarmaktadır. Burada sözün getirilmek istendiği nokta ibadet yönünün tayinidir. Bir sonraki pasajda İbrahim'den söz açılmasının gerekçesi de aynıdır. Çünkü kitap ehli kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye tahviline aşırı tepki göstermişlerdi.

209 Bu âyet ve özellikle bu cümle kıblenin yönünü tayin eden bir anlam içermemektedir. Bu âyet mevcut yanlış yön tasavvurunu sorgulamakta ve doğru bir yön tasavvuru ikame etmektedir. İbadeti mabede hapseden Yahudi ve Hıristiyanlar, bu indirgemeci mantığın bir sonucu olarak dini belli günlere ve anlara, dindarlığı belli bir zümreye ve özel insanlara hasrettiler. Kur'an bütün bu indirgemeci mantıkla cenneti belli bir zümreye has kılma, Allah'a yön ve oğul isnat etme gibi sapmalar arasındaki görünmez bağlantıya dikkat çekmektedir.

210 Klasik nesh teorisine göre mensuh addedilen bu âyet inşa değil haber formundadır ve dolayısıyla klasik neshin kendi kurallarına göre de neshe konu olamaz.

211 Öncesiyle münasebeti: Tüm yönlerin ve dünyanın Rabbi olan Allah'a yön izafe etmeye kalkmak, "Allah bir oğul edindi" diyenlerle aynı yanlışa iştirak etmektir.

212 Yani: Her ne ki akla geliyor o Allah değildir.

213 "Ve" bağlacı bu sözü söyleyenlerin "Yahudi ve Hıristiyan olmayanlar cennete girmeyecek" (111) diyenler olduğunu gösterir. Kur'an Yahudilerin şirkinden söz eder (114/Tevbe: 30). Hıristiyanların teslis inancı şirkin tevil edilmiş biçimidir. Buna Mekke müşrikleri de "melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek iştirak ediyorlardı.

214 "Yoktan eşsiz ve benzersiz yaratan" diye çevirdiğimiz *bedî'* bazı dilciler tarafından dört harfli *ebde'a* kökünden ism-i fail olan *mubdi'* mânasına alınmıştır. Bu sonuca takdir yoluyla varılmıştır. Fakat Asmaî bu görüşü reddederek kelimenin kökeninin üç harfli olup kıyas yoluyla sıfat-ı müşebbehe vurgusu kazandığını söyler. Birincilere göre "yoktan var eden", Asmaî'ye göre ise "eşsiz ve benzersiz yaratan" anlamına gelir (*Menâr*). İkisi de doğru olduğu için biz mealde iki anlamı da verdik. İsm-i fa-

men oluş sürecine girer.[215]

118 İlimden yoksun olanlar "Allah bizimle niçin konuşmuyor, ya da niçin bize mucizevi bir belge ulaştırmıyor" derler. Onlardan öncekiler de aynen onların söylediğini söylemişlerdi.[216] Akılları da birbirine benzedi.[217] Elbet biz gönülden inanacak herkes[218] için âyetlerimizi açık ve anlaşılır kılmışızdır.

119 Gerçekten biz seni, hakikat ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; ateşe yoldaş olanlardan sen sorumlu değilsin.[219]**120** Sen onların inanç sistemini benimsemedikçe, ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar seni asla kabullenmeyecekler.[220] Onlara şöyle de: Allah'ın rehberliği var

---

il kalıbı daha çok failin fiiline ilişkin iken sıfat-ı müşebbehe kalıbı failin zâtına ilişkindir. Bu durumda *bedî'* hem Yaratan'ın eşsiz ve benzersizliğine, hem de yaratışının eşsiz ve benzersizliğine delalet eder. *İbda'*, "daha önce var olan bir örneğe ve hammaddeye ihtiyaç duymaksızın, benzeri daha önce var olmayan bir şeyi hiç yoktan yaratmak" demektir. Kur'an'da *halk* ile "yaratma" insana nisbet edilir, lâkin *ibdâ'* ile "yaratma" asla insana nisbet edilmez. "Varlıktan önce ne vardı?" sorusunun cevabını ancak *Bedî'* olan Allah verir. İşte bu âyet, o cevabın ta kendisidir.

215 Buradaki *kun* (ol) emri, "teklif emrinin" karşıtı olan "tekvin emrine" tekabül eder. Teklif emri kelam sıfatıyla, tekvin emri irade sıfatıyla bağlantılıdır. Teklif emri şuurlu varlıklara kelamî bildirim (vahiy) yoluyla, tekvin emri şuursuz varlıklara fiilî yaptırım yoluyla ulaştırılır. Bu âyette şuursuz varlıklara yapılan tekvînî emrin eylemsel dili, şuurlu varlık olan insana gönderilen teklifî emrin dili olan "kelam"a çevriliyor. Bizim, buradaki *kun* emrini, eşyanın oluş diliyle bir söz değil bir fiil olarak algılamamız gerekir. Teklifin muhatabı şuurlu varlık olan insandır ve insan bu yönüyle fiilî vahiydir. Tekvinin muhatabı ise sadece varlık değil, aynı zamanda yokluktur da. Yokluk böyle bir tekvin emriyle karşılaştığı zaman varlığa dönüşür. Bu süreç şuursuz eşyanın tabi olduğu statik kadere göre işler (kevnî yasalar). Şuurlu varlıklara gönderilen teklif emri ise, onların tabi olduğu dinamik kadere (fıtrî ve şer'î yasalar) göre işler. Maksat Allah'a bir soy ve sop izafe edilemeyeceği gerçeğini anlatmaktır. Allah bütün varlığın yoktan var edicisiyken, bu sınırsız gücü elinde bulunduran Zât'a oğul isnat etmek korkunç bir bühtandır.

216 Vahyin bu tür talepleri geri çevirmesi 73/En'âm 7-8 ışığında anlaşılmalıdır.

217 Lafzen: "Kâlpleri de.." yani "akleden kalpleri". Düşünme tarzının birbirine benzemesi kastedilmektedir. Biz bu benzerliğe "yahudileşme temayülü" diyoruz. Duygu ve düşüncenin benzeşmesi, söz ve eylemin de benzerliğini getirecektir. Zımnen: Düşünceleri benzer olanların talepleri de benzer.

218 *Mûkınîn*: Benliğini tüm sübjektif yargılardan, indi görüşlerden, kişisel düşüncelerden ve her tür taklitten arındırıp, inanç alanında yalnızca hakikati isteyen ve ona bütün benliğiyle teslim olan kimse (*Menâr*).

219 Kur'an'ın bu kendine has ve başka hiçbir metinde rastlanamayacak olan metaforik üslûbu gereği, bir tek pasaj içerisinde ilk bakışta konuyla hiç alâkası yokmuş gibi duran ve farklı dünyalardan söz eder gibi görünen âyetleri arasında kopmaz bağlar mevcuttur. Yüzeysel bir bakışla görülmeyen bu bağları görmek için satırların arkalarına geçmek (tedebbür) gerekir. Kur'an'ın icazı asıl bu noktada aranmalıdır.

220 *Millet* "İbrahim milleti" örneğinde olduğu gibi yalnızca bir hayat sisteminin öncüsüne nisbet edilirken, *din* "Allah'ın dini" örneğinde olduğu gibi Allah'a nisbet edilir. Yani bir hayat nizamı için, itikad oluşu cihetiyle "din", hukuki cihetiyle "şeriat", inanç sistemi cihetiyle "millet", topluluk cihetiyle "ümmet" kullanılır. Millet, bâtıl hayat tarzı için de kullanılır. "İslâm milleti" olduğu gibi "küfür milleti" de vardır.

ya, işte gerçek rehberlik odur.[221] Eğer sana gelen (mutlak hakikatin) bilgisinden sonra onların keyfî sistemine uyarsan,[222] Allah'ın elinden seni kurtaracak ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulabilirsin.

121 Kendilerine ilâhî mesaj (verilip) de onu tilavet etmenin hakkını verenler var ya:[223] işte onlardır ona hakkıyla inananlar;[224] kim de bu mesajı inkâr ederse, işte kaybedenler de onlardır.[225]

122 EY İSRÂİLOĞULLARI! Size lutfettiğim nimetlerimi hatırlayın; hani Ben sizi çağınızın milletlerine üstün kılmıştım?[226] 123 Kimsenin kimseye hiç bir fayda sağlamayacağı, kimseden kurtuluş bedeli kabul edilmeyeceği, şefaatin hiçbir yarar vermeyeceği ve hiç kimsenin yardım görmeyeceği günün bilincinde olun![227]

124 Hani Rabbi İbrahim'i[228] insanı şid-

---

221 Yani: Hz. İsa'nın, Musa'nın, İbrahim'in ve hakikate teslim olan tüm insanların üzerinde yürüye geldiği yola rehberliktir. Musa Carullah şöyle der: "Bütün kalbimle inanıyorum ki bu âyette geçen *hudallah* terkibi haberdir. Başına lamı tarif alan *el-huda* kelimesi ise mübtedadır (*Kitabu's-Sünne*, 23). Buna göre çeviri şöyle olur: "Gerçek rehberlik, Allah'ın rehberliğidir".

222 Burada *ellezi* ile gelen ibare 145. âyette *min* ve *mâ* ile birlikte gelmiş. *Ellezi* hem işaret ismi hem de sıla görevi gördüğü hâlde *mâ* yalnızca işaret ismi görevi görür. Bundan ayrı olarak *ellezi* belirlilik takısı sebebiyle çift kat marife olduğu gibi, eril ve dişil hâlde gelebilme kabiliyeti vardır. *Mâ*'da ise bunların hiçbiri yoktur ve o bize temsil ettiği şey hakkında hiçbir ayrıntı vermez. Bu iki edat arasındaki fark, sadece şekle değil, anlamın mahiyetine yönelik bir farklılığın da işaretidir. Bu âyette *el-'ilm* ile Hz. Peygamber'e verilen hakikatin bütünü kastedilirken, 145. âyette *mine'l-'ilm* ile kıblenin Kâbe oluşu kastedilmektedir. Bu ise hakikatin bütünü değil parçasıdır.

223 *Tilavet* tek başına değil *hakka tilavetihi* kaydıyla gelmiş. Tek başına tilavette anlamak ve yaşamak şart değildir. Fakat vahyi tilavetin hakkı anlamak ve yaşamaktır. Allah Rasulü de bu ibareyi "ona gereği gibi uyanlar" şeklinde tefsir etmiştir (İbn Hanbel).

224 Cuma sûresinde "kitap yüklü eşekler" olarak nitelenenlerin tam tersi.

225 Eğer bir mesajı uygulamak ona gereği gibi inanmanın şartıysa, bir mesajı uygulamamak da ona gereği gibi inanmamanın sonucu olmalıdır. Âyette bu durum inkâr olarak adlandırılmaktadır.

226 *Ni'met* için bkz. âyet 47, not 85. Bu âyetle 47. âyet lafzen birbirinin aynı, buna rağmen bağlamlarından dolayı vurguları farklıdır. 47. âyet Âdem kıssasının ardından Medine Yahudilerini ikna ve daveti amaçlar, bu âyet ise onların ikiyüzlülüklerini ortaya koymayı amaçlar. Yine 47. âyet İsrâiloğullarına tüm insanlığın Âdem'in çocukları olduğunu, bu âyet ise Hz. İbrahim'in soyundan olmanın ayrıcalık olmadığını hatırlatır.

227 Arapça'da cümle mâna açısından ikiye ayrılır: İnşa cümlesi, haber cümlesi. Nida, emir ve yasak formundaki cümleler birincisine, haber veren cümleler ikincisine girer. Bu iki cümle yapısının farkını ortaya koymak için mümkün olduğunca inşa cümlelerinin sonuna ünlem işareti (!) koymaya özen gösterdik. Bununla beraber ilâhî bir inşa projesi olan Kur'an vahyinin tümü, muhatabını inşa etmeyi amaçlar. Bu açıdan haber cümlelerinin de zımnen inşai bir vurgu taşıdığını unutmamalıyız.

228 Sözün Hz. İbrahim'e getirilmesi, Yahudileşen İsrâiloğullarına ata olarak Yakub'da kalmayıp iki kuşak daha geriye giderek İbrahim'e kadar uzanmalarını öğütlemek içindir. Eğer oraya varırlarsa kutsal ırkçılık yaparak yeni peygamberi reddetme gerekçeleri yok olacak, Hz. İbrahim'de birleşen iki soyun da birbirine üstünlük iddiasının temeli kalmayacaktı.

detle sarsan ağır imtihanlara[229] tabi tutmuş ve o da bu (imtihanı) hakkıyla verdiği zaman[230] demişti ki: "Ben seni insanlığa önder yapacağım".[231] İbrahim: "Neslimden de!?" demişti.[232] Allah buyurmuştu: "Sözüm (senin neslinden de olsa) zalimler için asla geçerli değildir."[233]

125[234] HANÎ bir zaman da Kâbe'yi insanlık için daimî bir merkez ve kutsal bir güvenlik bölgesi kılmıştık:[235] öyleyse İbrahim'in makamını dua ve ibadet yeri edinin![236] Nitekim biz İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf edecekler, (iç dünyasını îmar için) içe kapanacaklar[237] ve uzun uzun rüku

229 Lafzen: "Kelimeler". Hz. İbrahim'i insanlığa önder yapan ibtila *kelimât*'ın kök mânasında saklıdır. *K-l-m* kökünden türeyen tüm Arapça kelimeler "güç ve şiddet" ortak anlamına sahiptir (İbn Cinnî, *el-Hasâis* I, 13 vd). Buradan yola çıkarak Hz. İbrahim'in sınandığı *kelimat*'ın katlanılması güç, insanı şiddetle sarsan imtihanlar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunlar ateş, hicret ve kurban olarak sıralanabilir.

230 *İbtela*, Kur'an'da 4 yerde kullanılmış (105/Ahzab: 11; 11/Fecr: 15, 16), tümünde de ağır imtihan ve sınama anlamı öne çıkarılmıştır. Allah'ın kulunu ibtila etmesi varlıkla olabileceği gibi yoklukla, sevinçle olabileceği gibi hüzünle, vererek olabileceği gibi alarak da gerçekleşebilir.

231 Bu âyetin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber için taşıdığı mâna elbette çok farklıdır. Maddede ve mânada atası olan Hz. İbrahim'in adım adım izini takip eden Rasulullah, Mekke'de çektiği sıkıntı ve ödediği ağır bedelin ardından tıpkı İbrahim gibi insanlığa önder ve örnek seçilmiştir. İlginçtir ki Kur'an'da yalnızca iki insan için "güzel örnek" ifadesi yer alır: Biri Hz. İbrahim, diğeri de Hz. Muhammed'dir (109/Mumtehane: 4; 105/Ahzab: 21).

232 "Neslimden de" ifadesini bazı müfessirler soru olarak algılamışlarsa da, cümlenin yapısı hem duaya hem de soruya elverişlidir. Biz aslındaki bu çift boyutlu anlamı tercümede de muhafaza etmeyi yeğledik.

233 Zımnen: Kendisine kötülük eden biri, insanlara önderlik ve yöneticilik yapmaya lâyık değildir. Çünkü kendisine kötülük eden başkalarına haydi haydi kötülük eder. Değilse, tarihte nice zalimler yöneticilik ve önderlik makamını lâyık olmadıkları hâlde gasbetmişlerdir. Âyetteki "ahdi" âhirete dair yorumlayanlar da olmuştur. Ne var ki bu ahdin, öncelikle dünyada gerçekleştiği âyetten açıkça anlaşılmaktadır. Bu âyetteki "söz" ile 40. âyetteki "Allah'ın sözü" arasında bir sebep sonuç ilişkisi vardır.

234 Önderlik el değiştirince kıblenin değişmesi de normaldi. Kaldı ki mü'minlerin yeni kıblesi Kudüs'ten daha kadim, üstelik de Hz. İbrahim'in yadigarıydı. Bu pasajın kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye tahvil edildiği hicretin 16. ayında nâzil olduğu söylenebilir.

235 *Mesâbeten*: Bir şeyin aslına ya da ideal hâline dönmesi anlamına gelen *sevb* kökünden türetilmiştir. Aynı kökten gelen *sevâb* da insanın bilinçli olarak yaptıklarının karşılığını almak için dönmesidir. Bizim "daimî bir merkez" olarak çevirdiğimiz mesâbeten, aslında çölde açılmış kuyuların etrafında insanların su içmek için oturdukları yere verilen isimdir. Kâbe bu anlamda insanların mânevî susuzluklarını giderdikleri daimî bir merkezdir. *Emnen*, 'bilinenin ötesinde' kapsamlı güvenliği ifade eder.

236 *Musallâ* mufa'al babından geldiği için, "namaz yeri" değil "dua makamı" vurgusu taşır (Taberî). Mücâhid'in de tercihi budur. "Makam-ı İbrahim"in neresi olduğu konusunda eski müfessirler farklı şeyler söylemişlerdir. Birinci ve ikinci kuşağa mensup isimlerden İbn Abbas, Cabir, Katade ve Mücâhid âyette kastedilen "Makam-ı İbrahim"in Harem bölgesinin tümü olduğu görüşündedirler. Yine İbn Abbas ve Ata'dan gelen rivayetlerde hac mahallerinin tümü Makam-ı İbrahim sayılmıştır.

ve secde ile namaz kılacaklar için mabedimi[238] temiz tutun!" diye emretmiştik.[239]

126 Hani İbrahim de şöyle dua etmişti: "Rabbim! Burasını emin bir bölge[240] kıl! Onun sakinlerinden Allah'a ve âhiret gününe inananları türlü ürünlerle rızıklandır!"[241] Allah karşılık verdi: "Onlardan küfredenleri de, kısa süren bir sefadan sonra yakıcı bir azaba mahkûm ederim ki, orası pek fena bir duraktır."[242]127 İbrahim, İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken[243] şöyle yalvardılar: "Rabbimiz! Kabul buyur bizden! Yalnız sensin tüm duaları işiten, ve gönüllerdekini bilen de yalnız sen!

128 "Rabbimiz! Bizi kayıtsız şartsız sana teslim olan[244] kimselerden eyle! Soyumuzdan da sürekli sana teslim olacak önder topluluklar var et! Bize nasıl kulluk

---

237 *'Âkifîn*, özellikle hacda itikâfa kapananları ifade eder (İtikâf için bkz. 187. âyet; ayrıca bkz. 44/Tâhâ: 91, not 73).

238 Âyette geçen *beytiye*, lafzen "evim" mânasına geliyor (Krş: 108/Mâide: 95, not 106). Allah'ın yeryüzüne ait bir mekânı "ev" edinmesi, o mekânda yalnız O'nun adına ve O'na yönelerek ibadet edilmesi anlamına gelir. Yeryüzündeki tüm mescidler de, mescidlerin imamı olan Mescid-i Haram'ın şubeleri olmak hasebiyle 'Allah'ın evi'dir. Şu uyarı her mescid için geçerlidir: "ibadethaneler Allah'a mahsustur; öyleyse Allah'ın yanı sıra başka hiç kimseye yalvarıp yakarmayın" (63/Cin: 18).

239 Zımnen: Acılar İbrahim'i inşa etti, İbrahim Kâbe'yi inşa etti.

240 Burada *hâzâ beleden* şeklinde belirsiz gelirken İbrahim 35'te *hâze'l-beled* şeklinde belirlilik takısıyla gelir. Çünkü bu âyet "çorak bir vadi" (65/İbrahim: 37) olan bölgenin imarından önceki hâline işaret ederken, İbrahim 35'te mamur ve şehirleşmiş hâline işaret edilmiştir. Bir görüşe göre ikisi de aynı anlamdadır, çünkü burada nekra iki kez gelmiştir. Bir başka görüş ise bu ibarenin açılımı *hâze'l-beled, beleden aminen* (bu belde, güvenli bölgedir) şeklindedir, *el-beled* gizlenmiştir.

241 Öteden beri bu âyetle, "Ben neslimden olanları ekip-biçmeye elverişsiz bir vadiye yerleştirdim" (65/İbrahim: 37) âyeti arasında çelişki olduğunu zanneden kadim müfessirler, bölgenin Hz. İbrahim'in bu duasıyla mı "haram" kılındığını, yoksa İbrahim sûresindeki âyette ifade edildiği gibi bölgenin hürmetinin daha öncelere mi dayandığını tartışmışlardır. Her iki görüşü savunanlar da kendilerine hadislerden destek bulabilmiştir. Oysa ki bu âyette "güvenlikten", İbrahim 37'de "kutsallıktan" söz edilmektedir. Bölgenin kutsallığı Hz. İbrahim'den öncesine, hatta ilk insana, belki de yaratılışın başlangıcına kadar gidiyordu. Ancak çorak ve kurak bir arazinin bir kadın ve bir süt bebesi için hiç de güvenli bir yer olmadığı malum. Kaldı ki Hz. İbrahim, bu güvenliği sadece maddî nesli için değil, iman soyundan kıyamete kadar gelecek mânevî nesilleri için de istiyordu.

242 Hz. İbrahim duasında dünyevi rızkı yalnız Allah'a ve âhirete iman edenler, bir başka ifadeyle "tevhid ve adâlete" tabi olanlar için istemişti. Allah, onun bu düşüncesinin ilâhî kanuna uygun olmadığını, rızkın dünyada mü'min-kâfir demeden tüm insanlara verileceğini ifade ederek onu tashih etti.

243 *Ve iz yuessisu* (tesis ederken) yerine *yerfe'u* gelmesi, Hz. İbrahim'in Kâbe'nin ilk bânisi değil, ihya edicisi olduğunu gösterir. O, yıkıları yeniden yükseltmiştir (Krş: 98/Âl-i İmran: 96).

244 *Muslimeyni, lâm* ile birlikte "kayıtsız şartsız teslimiyet" vurgusunu kazanır. İbrahim ve İsmail isimleri niçin bin yıllar boyunca milyarlarca yüreğin sevgi halesiyle kuşatılmıştır? İşte bunun sırrı, bu samimi duada görünen tevazu, içtenlik, iman ve aşkta saklıdır.

yapacağımızı göster[245] ve bizi affet! Hiç şüphe yok ki sen tevbeleri çokça kabul edensin, rahmetle muamele edensin!

129 "Rabbimiz! Onlar arasından kendilerine senin mesajını okuyacak, ilâhî kelamı ve hakikate mutabık hüküm vermeyi[246] öğretecek ve onları arındıracak[247] bir elçi gönder. Çünkü yalnızca Sensin her işinde mükemmel olan,[248] her hükmünde tam isabet kaydeden de Sen.

130 Kişiliksiz tipler hariç, kim İbrahim'in inanç sisteminden yüz çevirebilir ki? Biz onu dünyada seçkin kılmıştık, âhirette ise o kesinlikle erdemliler arasında yer alacak.[249]

131 "Rabbi ona 'teslim ol' dediğinde, karşılığı şu oldu: Âlemlerin Rabbine teslim oldum."[250]

132 İşte İbrahim, kendi oğullarına bu dini vasiyet etmişti; nitekim Yakub da öyle yaptı:[251] "Yavrucuklarım! Allah size en saf, en temiz inancı seçti! Şu hâlde (Allah'a) tam teslim olmadan can vereceksiniz sakın ölmeyin!"[252] 133 Ve siz (Ey İsrâiloğulları), Yakub'un ölüm döşeğinde oğullarına "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?" diye sorduğuna, onların da "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın da ilâhı olan tek ilâha kulluk edeceğiz ve yalnızca O'na teslim olacağız" dediklerine şahit olmadınız mı?"[253]

---

245 *Menâsik* "ibadet" ve "ibadetlerin amacı" anlamına gelen *mensek*'in çoğuludur. Biz de bu asli anlamını tercih ettik. Menâsik daha sonraları hac ibadetine has ritüellerin toplamına verilen isim hâlini almıştır. Hiç kuşkusuz âyetteki duanın arka planında duayı yapan bu iki insanın inşa ettikleri "beyt"le ilgili kaygılar yatıyordu. Namazın temellerinin Hz. İbrahim'e nisbet edilmesi durumunda, menâsiki hacca tahsis etmek doğru olmayacaktır.

246 *Hikmet* için bkz. 94/Bakara: 269 ve 70/Hûd: 1, ilgili notlar.

247 Veya *tezkiye*'nin "çoğaltma, artma" kök anlamına dayanarak: "onları çoğaltacak". Krş. "siz azınlık iken o sizi çoğalttı" (56/A'râf: 86).

248 *'Aziz* isminin kök mânası "sertlik, güçlülük, dirençlilik ve üstünlük"tür. Mübalağa kipi kelimeyi anlamının zirvesine taşır ki "en üstün" demektir. Bu da çeviriye "mükemmel" olarak yansımıştır.

249 Bu âyetle 120. âyet arasında irtibat vardır.

250 Zımnen: İbrahim de bütün peygamberler gibi Allah'ın hakkını teslim etmek için Allah'a teslim olanlardandı. Bu âyet bir üstteki âyette ifade edilen "seçimle" doğrudan ilgilidir. Allah onu insanlar arasından peygamber olarak seçtiğinde teslim olmasını istedi, o da teslim olduğunu hayatıyla göstererek bu seçime lâyık olduğunu isbat etti. Buradaki konuşma, kimi müfessirlerin de ifade ettiği gibi, bizatihi gerçekleşmiş sözlü bir diyalogdan çok, fiilî bir ifade biçimi de olabilir (Bkz: Zemahşerî, Râzî, Şevkânî ve Âlûsî).

251 Âyet "vasiyyeti" tavsiye etmektedir. Kişinin ölüm için yapacağı temel hazırlıklardan biri geride kalanlara mirastan önce vasiyet bırakmasıdır. Bu vasiyetin ekseninde de dünyadan önce âhiret saadetinin anahtarları olmalıdır.

252 Âyetteki özgün mânayı korumak için harfi çeviriyi tercih ettik. Zımnen: Madem ölmemek mümkün değil, o hâlde Allah'a teslim olarak (yaşayın) ve ölün! Yoksa bir yolunu bulun da ölmeyin (!), aksi halde sizi, ölümden bin beter bir ceza bekler.

253 Yahudi muhataplar Allah'ın yalnızca İshak'a ve onun oğullarına vaadde bulunduğunu iddia ediyorlardı. Çünkü onlar Hz. İbrahim'in oğlu İshak soyundan geliyorlardı. Onlara göre Hz. İsmail'e verilen söz geçiciydi. Bunda dirençlerinin sebebi Hz. Peygamber'in hür olmayan Hacer'den olma (!) İsmail soyuna mensup olmasıydı. Oysa ki onlar Eski Ahid'de geleceği

134 "Şimdi o toplumlar geçmişte kaldı: onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size aittir;[254] ve siz onların yaptıklarından asla sorumlu tutulmayacaksınız."[255]

135 ONLAR dediler ki: "Yahudileşin ya da Hıristiyanlaşın ki doğru yolu bulasınız!"[256] De ki: "Hayır, biz dosdoğru yol üzere bulunan İbrahim'in inanç sistemine mensubuz; üstelik o Allah'tan başkasına ilâhlık da yakıştırmazdı."

136 Deyiniz ki: "Biz Allah'a inanırız; bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onların (iman) soyundan gelen (peygamberlere) indirilenlere; Musa'ya ve İsa'ya indirilene; yani[257] tüm nebilere Rablerinden indirilenlere inanırız; onların arasından hiçbirini ayırt etmeyiz: zira biz sadece O'na teslim olanlarız.[258]

---

bildirilen peygamberin (*Tesniye* 18:18) İshak soyuna mensup olacağını iddia ediyorlardı. Onların bu iddialarını ellerindeki Eski Ahid yalanlıyordu. İbrahim neslinin bereketli olacağına dair verilen ilâhî söz Hacer'in gebeliği sırasında gerçekleşti (*Tekvin* 15:5 ve 16:10). İshak'ın İbrahim'e vaad edilmesinden sonra da İsmail'e verilen söz yenilenmişti (*Tekvin* 17:20). Eski Ahid'e göre bu ilâhî sözün alameti doğan her çocuğun sünnet olmasıydı (*Tekvin* 17:10). Bu İbrahimî gelenek hem İshakoğullarında hem de İsmailoğullarında uygulana gelmektedir. Bu iki âyette, İsrâiloğullarının ataları olan İsrâil lakaplı Hz. Yakub'un kendi oğullarından aldığı söze nasıl inanıyorlarsa, Hz. İbrahim'in de her iki oğlundan öyle söz aldığına ve onların da verdikleri bu söze sadık kaldıklarına inanmaları isteniyordu. Bu yolla Yahudi muhatapların ırkçılığı tescillenmiş, Hz. Peygamber'e inanmama gerekçelerinin tutarsızlığı yüzlerine vurulmuştur.

254 Bu âyet, tarihlerini bir övünme ya da yerinme unsuru olarak gören fert ve toplumlara İslâm'ın en değişmez ilkelerinden birini hatırlatmaktadır (Krş: 73/En'âm: 164; 68/İsra: 15; 42/Fâtır: 18; 77/Zümer: 7; 26/Necm: 36-39).

255 Âyetin son cümlesi, Yahudi ve müşrik böbürlenmesinin tersinden yapılması anlamına gelen Hıristiyanların Âdem'in günahından dolayı onun tüm çocuklarının sorumlu tutulacağına dair "ilk günah" dogmasına bir atıftır. Yahudilerin atalarla övünmesi neyse, Hıristiyanların Âdem atayla yerinmesi de benzer bir sapmaydı.

256 Zımnen: Onlar Tevrat ve İncil'e, Hz. Musa ve Hz. İsa'yı gönderen Allah'a çağırmak yerine kendilerine çağırdılar. Burada "Yahudileşin" ya da "Hıristiyanlaşın" biçiminde çevirdiğimiz kelimeleri "Yahudi olun" ya da "Hıristiyan olun" şeklinde çevirmek de mümkündür. Lâkin bu tür bir çeviri âyetin amacına uygun düşmemektedir. Çünkü 1) Onlar burada Müslümanları Tevrat'a ya da İncil'e imana davet etmediler; zaten Tevrat'a ve İncil'e iman etmek Müslüman olmanın şartlarından biridir. 2) Hz. Musa ve Hz. İsa'ya inanmaya da davet etmediler; çünkü Musa ve İsa Kur'an'ın tasdik ettiği ve Müslümanların iman ettiği iki peygamberdir. Onları inkâr eden de Müslüman olamaz. 3) Kitap ehli söz konusu çağrıyı Hz. Musa ve Hz. İsa'ya tabi olmaya da yapmamaktadır. Çünkü, Kur'an zaten Hz. Peygamber'i onların yoluna uymaya çağırmıştır (73/En'âm: 90). İşte bütün bunlardan dolayı Yahudilerin ve Hıristiyanların çağrısı bir kitaba, bir şeriata, bir peygambere değil "yahudileşmeye" ve "hıristiyanlaşmaya" çağrıdır. Fâtiha'nın diliyle: "gazaba uğrayanların" ya da "sapıtanların" yoluna çağrı. Yahudileşme için bkz. *Yahudileşme Temayülü*, İstanbul-1995 ve Hıristiyanlaşma için bkz. *Üç Muhammed*, İstanbul-2001, s. 43-63.

257 *Vav*'ın tefsiriyye vurgusuyla.

258 Zımnen: Ey bizi kendilerine çağıranlar, biz sizin bu çağrınıza karşılık sizi kendimize çağırmıyoruz. Biz size "bizim gibi olun" da demiyoruz. Biz herkesi ışığın kaynağına çağırıyo-

137 Eğer onlar sizin inandığınız gibi[259] inanırlarsa, işte asıl o zaman doğru yola girmiş olurlar. Yok eğer bundan kaçınırlarsa, o zaman ayrımcılık çıkarıp sapan onlar olmuş olur.[260] Onlara karşı, (tam zamanında) Allah sana yetecektir: zira O'dur içinizden geçen dilekleri işiten, niyetlerinizi ayrıntısıyla bilen.

138 Allah'ın vurduğu boya... Kim Allah'tan daha güzel boya vurabilir ki? İşte biz, (bunun için) yalnızca O'na kulluk ederiz.[261]

139 (Kitap Ehli'ne) de ki: Allah hakkında bizimle tartışacak mısınız?[262] Hâlbuki O bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir; bizim yaptıklarımızın sorumluluğu bize, sizin yaptıklarınızın sorumluluğu size aittir: biz varlığımızı sadece O'na adadık.[263]

140 Yoksa siz "İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve onların neslinden gelenler Yahudi ya da Hıristiyan'dılar" mı demek istiyorsunuz?[264] Söyle onlara: Siz Allah'tan daha mı iyi biliyorsunuz? Kendisine Allah'tan gelen bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir?[265] Ama Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."

141 "O toplumlar şimdi geçip gittiler: Onların kazandıkları kendilerine sizin kazandıklarınız da size aittir; ve siz onların yaptıklarından kesinlikle sorumlu tutulmayacaksınız."[266]

---

ruz. Bunu yaparken "siz-biz" ayrımı yapmıyoruz. Biz tüm vahiylere ve tüm peygamberlere hiç bir ayrımcılık yapmadan inandığımızı ilan ediyoruz. Bunlarla birlikte aynı kaynaktan gelen son mesaj Kur'an'a ve onu bize getiren Son Elçi'ye de iman ediyoruz. Ama siz ne birbirinizin değerlerine ne de bizim değerlerimize inanıyorsunuz. Şimdi söyleyin: kimin çağrısı daha tutarlı, daha insâni ve doğru? Bakara 62 ve Mâide 69, bu âyet ışığında anlaşılmalıdır.

259 Kitap Ehli'nin kendi değerlerine dahi aslına sadık bir biçimde inanmadıklarını imâ eder. Onların problemi sadece eksik inanmak değil, aynı zamanda inanç esaslarını da tahrif etmekti. Bu ikinci problem sürdüğü sürece birincisinin çözümü hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Yani onlar da hiçbir ayrım gözetmeden tüm değerlere inandıklarını beyan etseler dahi, bu kez şu soru gündeme gelecektir: Gerçekten Kitab'a mı uydular, kitabına mı uydurdular?

260 Zımnen: İmanınız hakkında sizin ne dediğiniz değil, Allah'ın ne dediği önemlidir.

261 Boyaların hası Allah'ın boyasıdır; Allah'ın boyası "fıtrat", yani insanın doğasıdır. Fıtrat, insanın doğasına Allah'ın döşediği muhteşem altyapıdır. İnsanın tek doğal boyası budur; onun üzerine sürülen tüm boyalar sentetiktir. Zımnen: Müslüman olmak bir başka boyayla boyanmak değil, sentetik boyaları atıp kendi öz boyasına dönmektir. Bu yüzden İslâm'a dönüş öze dönüş, kendine geliştir.

262 Zımnen: Siz ey Allah'ın kendilerine soylarından, boylarından, mensubiyetlerinden dolayı özel muamele edeceğini savunanlar! Yalnızca bir zümrenin değil, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın yargısını tartışacak mısınız?

263 Bir önceki âyetle birlikte zımnen: Allah'ın vurduğu rengi tartışmak, Allah'ı tartışmaktır: Bunu anlamıyor musunuz?

264 Zımnen: Tüm peygamberler müslümandır. Yedi kıraat imamından üçü *yekûlûne* okumuşlardır. Bu durumda anlam şöyle olur: "..demek istiyorlar?" Taberî'nin şaz saydığı bu okuyuşun bir üstteki âyetle üslûp ve kipleme açısından daha bir örtüştüğünü söyleyebiliriz.

265 Burada gizlendiği ifade edilen "tanıklık", Hz. Peygamber'in geleceğine dair Kitab-ı Mukaddes'te yer alan atıflardır. Bu bilginin gizlendiğine dair atıflar 42 ve 76. âyetlerde de yer almıştı (Ayrıca krş. Âyet 147).

266 Bu âyet 134. âyetle lafzen aynı, lâkin bağlam ve vurgu olarak farklıdır. Âyet 134 atalar-

142 İNSANLAR arasından beyinsizler[267] çıkıp diyecekler ki: "Daha önce yöneldikleri kıbleden onları çeviren sebep nedir?"[268] De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır:[269] O dileyen kimseyi doğru yola yöneltmeyi diler.[270]

143 İşte böylece sizin dengeli[271] bir ümmet[272] olmanızı istedik ki, insanlığa örnek ve model olasınız ve Rasul de size örnek ve model olsun.[273] Elçi'ye uyanların

---

la övünmenin yerildiği âyetlerin hemen ardından gelmişken, bu âyet Yahudilerin atalarının kendilerine bildirilen hakikate karşı işledikleri cinayeti hatırlatan âyetin hemen ardından gelmiştir. Dolayısıyla 134. âyet ataların yaptığı iyiliklerin kişinin erdemine hiçbir şey katmayacağı vurgusunu, bu âyet ise ataların yaptığı kötülüklerden çocuklarının sorumlu tutulmayacağı vurgusunu taşır.

267 *Sufehâ'*, (t. *sefîh*) "kişinin duyguda, düşüncede, görüşte ve ahlâkta basitleşmesi, aklını kullanmaması" olarak tanımlanabilir. 130. âyette, bu fiil yalın hâlde değil *nefs* mef'ûlüyle birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle biz orada "kendini harcayan kimseler" olarak çevirdik.

268 Yakında gerçekleşecek etkileri çok yönlü ve derin olacak bir olaya zemin hazırlıyor: Kıble değişimi. Aslında, 124. âyetle açılan parantezin gerçek nedeni sözü bu noktaya getirmekti. 143. âyetteki "daha önce yöneldiğin kıble" ifadesinden, ibadetlerde Mekke'de yönelinen kıblenin Kâbe olduğunu anlıyoruz.

269 Yani: "..her yer Allah'ındır".

270 Çevirimize mesnet olan yeşâ' fiilinin çift özneli konumu için bkz. 69/Yûnus: 25; 97/Nûr: 21 ve 92/Muhammed: 17, ilgili notlar. Bu âyetteki "sırat-ı müstakîm", Fâtiha'dakinden farklı olarak belirsiz gelmiş. Bu, yöneltilen doğru yolun daha önceden yürünenden farklı, yeni, önceden bilinmeyip yeni ortaya çıkan birtakım özellikler taşıdığına işaret etse gerektir. İşte işaret edilen bu yeniliklerden biri de kıble meselesidir.

İbrâhî peygamberleri, Kudüs'teki Hacer-i Muallak'a yönelerek ibadet ederlerdi. İsrâiloğullarının kıblesi kutsal addolunan bu kaya idi. Hz. Peygamber, peygamberler zincirinin son halkası olarak, kıble meselesinde kendisinden önceki şeriat sahibi peygamberin bıraktığı yerden başladı. Aynı zamanda Kudüs'e yöneliş toplumsal bir terbiye unsuru oldu. Atası İbrahim'in hatırası Kâbe dururken bir Arab'ın başka bir yöne yönelerek ibadet etmesi cidden gurur kırıcıydı. Bu ağır sınavı mü'minler başarıyla verdiler ve Allah'a atalarından daha fazla bağlı olduklarını isbat ettiler. Onların ırk asabiyetleri ve kabile taassupları böyle törpülenmişti. Tabi bu durum Yahudilerin zaten abartılı olan gururlarını okşadı. Onlar bunu bir imtihan değil, kendi yersiz gururlarını okşayacak bir fırsat olarak gördüler. Akide hâline getirdikleri toplumsal kibirleri daha da arttı. Şimdi sınanma sırası onlardaydı. Fakat onların bu sınavdan nasıl çıkacağı daha başından haber veriliyordu ki, Hz. Peygamber ve mü'minler hayal kırıklığına uğramasınlar.

271 *Vesat*, nicelik olarak "orta", nitelik olarak "denge ve adâlet" anlamına gelir. Kureyş lehçesinde de *vesetan*, *'adlen* vurgusuyla kullanılmıştır. "Kenar" anlamına gelen *taraf*'ın karşıtıdır. İfrat ve tefrit de *vesat*'ın zıtlarıdır. Burada, 'vasat ümmet'ten kasıt nitelik anlamında bir 'orta'lıktır. Bunu da en güzel "denge" ifade eder. Bu ümmet için "dengeli" vurgusu, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta dengenin bozulduğu îmâsını içerir.

272 *Umm* kökünden türetilen *ümmet* zımnen "İnsanlığı ana gibi kucaklayacak bir toplum" vurgusu taşır.

273 *Şehîd* "tanık" anlamına, "hayatını imanına şahit kılan ve çağına şahit olan" anlamına geldiği gibi; "örnek, model" anlamına da gelir. Tercihimiz ikincisidir. Ümmetin "şehid" olması; insanlığın imanına şahit olan ve insanlığı imanına şahit kılan ana yürekli toplum olması demektir. İmam ümmetin mânevî annesi, ümmet insanlığın mânevî annesidir.

arasından topukları üzerinde geri dönenleri seçip ayırmak için,[274] senin daha önce yöneldiğin yönü kıble olarak tayin ettik.[275] Hiç şüphesiz bu olay, Allah'ın yol gösterdikleri hariç, herkes için çok zor bir sınavdı; Allah sizin imanda ısrarınızı kesinlikle zayi etmeyecektir: Elbette Allah insanlara karşı sınırsız bir şefkat, limitsiz bir merhamet sahibidir.[276]

144 Biz senin yüzünü gökyüzüne çevirip durduğunu görüyorduk. İşte şimdi seni kesinlikle razı olacağın bir kıbleye döndürüyoruz: Artık yüzünü Mescid-i Haram'dan yana çevir! Siz de nerede olursanız olunuz yönünüzü o yana çeviriniz![277] Kendilerine daha önce vahiy emanet edilmiş olanlar, bu emrin Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu iyi bilirler: Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

145 Sen daha önceden kitap gönderilenlere tüm delilleri getirsen dâhi onlar senin kıblene yönelmezler; ve sen de artık onların kıblesine yönelmezsin.[278] Ve ne de onlar birbirlerinin kıblelerine yönelirler.[279] Sana ilim geldikten sonra eğer onların keyiflerine uysaydın, bu durumda sen kesinlikle kendine zulmedenlerden olurdun.[280]

146 Kendilerine vahiy tevdi edilenler, onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.

---

274 Lafzen: "bilmemiz için". Aklen ve naklen sabit olan hakikat Allah'ın olmuş ve olacağı bildiğidir. O hâlde buradaki *li-na'lem*'i nasıl anlamak gerekir? Kur'an'da buna benzer ifadeler hayli yekûn tutar. Birinci tekil şahıs kipiyle değil de, tıpkı bu âyette olduğu gibi çoğul kipiyle gelen bu âyetlerin tamamında yer alan "bilelim diye" ibareleri bu şekilde anlaşılmalıdır [Bkz: 62/Kehf: 12; 89/Ankebût: 2; 76/Sebe': 21; 92/Muhammed: 31 vd]. Allah'ın bilgisi zamandan bağımsız mutlak bilgidir. Bu gayba taalluk eder ve imanın konusudur. Allah'ın dinamik kadere tabi kıldığı insanın davranışlarını olmadan evvel bilmesi, o davranışın muhataplarına ceza ve ödül gerektirmez. Davranışın muhatabına ceza ve ödül getiren bilgi asıl ikincisidir. Bu "vâki olan"ın bilgisidir. Bu bilgiye muhtaç olan sınavı yapan Allah değil, sınava giren insandır. O yüzdendir ki bu ibareler "seçip ayırmak için" vurgusunu taşır.

275 Buradaki *mâ* nafiye olarak okunursa, mâna "herhangi bir kıble tayin etmeyerek (Kudüs'ü kıble edinmene izin verdik)" olur. Bu takdirde "geri dönenler", Kudüs'e yönelmeyi kendilerine yediremeyen Araplar olmuş olur. Bu durum, Medine'de hayli yekûn tutan münafık zümrenin ne tür gerekçelerle ortaya çıktığını da izah eder.

276 Hitabın kitap ehline olması da mümkündür.

277 Sözlükte "bir şeyin parçası" anlamına gelen *şatra*, burada "..den tarafa, ..e doğru" anlamına gelir. Sadece bu kelime, namaz kılan mü'minleri kıbleyi derece olarak tam tutturmak gibi zor bir mükellefiyetten kurtarmış, Mescid-i Haram "tarafına" yönelmeyi yeterli görmüştür.

278 Allah'ın insanlardan sadır olacak eylemleri bilmesi günahları hususunda kendileri için bir mazeret olamaz. Çünkü insanlar emredileni yapmaya ve yasaklanandan kaçınmaya muktedirler.

279 "Onlardan" kasıt Kitap Ehli'dir. Yahudiler, ibadetlerinde Kudüs'teki Hacer-i Mualak'a yönelirken, Hıristiyanlar gün doğusuna yönelirlerdi.

280 Zımnen: Sözgelimi sen onların istekleri doğrultusunda davranmış olsaydın, onlar seni yine reddedecek ve kabullenmeyeceklerdi. Bunun en açık örneği Kudüs'e doğru yönelerek 16 ay namaz kılmandır. Gördün, hiçbir şey değişmedi. Onlar inkârlarında direndiler ve senin sürekli kendini inkâr etmeni istediler.

Buna rağmen onların çoğu, bildikleri hâlde ısrarla gerçeği gizlerler.[281]

147 Hakikat Rabbinden gelendir; sakın kuşkuya kapılanlardan olma.[282]

148 Her bir ümmetin O'nun yönlendirdiği bir kıblesi vardır:[283] O hâlde, iyilikte birbirinizle yarışın! Her nerede olursanız olun Allah sizin tümünüzü bir araya toplayacaktır: Zira Allah her bir şeye kadirdir.

149 Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü mutlaka Mescid-i Haram'a çevir.[284] Bil ki bu emir Rabbinden gelen bir hakikattir. Allah sizin de yaptıklarınızdan habersiz değildir.[285] 150 Ve her nereden gelirsen gel, kesinlikle yüzünü Mescid-i Haram'dan yana çevir. Siz de nerede olursanız olunuz, yüzlerinizi Mescid-i Haram'dan yana çeviriniz ki, onlar içerisinden zulümde direnenler hariç, insanların size karşı kullanacakları bir delilleri olmasın. Onlara tazim göstermeyin, asıl Bana tazim gösterin! Böylece size olan nimetimi tamamlayayım[286] ve siz de bu sayede doğru yolu bulabilesiniz.[287]

151 İşte böylece,[288] içinizden size âyetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size ilâhî mesajı ve hikmeti öğretecek ve ayrıca bilmediklerinizi size bildirecek bir elçi gönderdik.[289]

152 Şu hâlde, beni anın ki ben de sizi anayım![290] Ve bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin!

---

281 İbn Abbas'a göre "o" zamiri kıbleye işaret eder. Fakat insanın insana benzetilmesi insanın mekâna benzetilmesinden evladır. Üstelik âyette "bilmeye" değil "tanımaya" vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla "o" zamiri Rasulullah'a döner. Zira onlar bir peygamber geleceğini biliyorlardı (Krş: 94/Bakara: 76, not 136).

282 Kıble konusu bağlamında bu âyet "Hakikatin kaynağı nedir?" sorusuna da cevaptır: Allah.

283 Abdullah ibn Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b *vichetun*'u *kıbletun* okumuştur. *Huve* zamiri *kull*'e aittir diyenlere göre anlam şöyle olur: "Her bir ümmetin kendisine (ona) yöneldiği bir kıble vardır". Bu tercihte, kıble tayininde Allah'ın belirleyici rolüne işaret yoktur. Ancak zamirin Allah'a işaret ettiğini tercih eden okuyuşa göre anlam yukarda verdiğimiz gibi olur. Bu mâna, hemen ardından gelen ve *fâ* bağlacıyla iki cümle arasındaki zorunlu ilişkiye delalet eden "O hâlde birbirinizle iyilikte yarışın" ibaresiyle uyum arz eder. Çünkü burada Kitap Ehli'nden kimsenin kıblesi yerilmediği gibi, farklı kıblelerin birbirine üstünlüğüne ilişkin bir îmâ da yoktur. Aksine 177. âyette de vurgulandığı gibi, kıble meselesinin esasa ilişkin bir mesele olmadığı îmâ edilir.

284 Burada, 144 ve 150. âyetlerde aynı lafızlarla gelen bu emrin üçü de farklı bağlamlara aittir.

285 Kıble değişimi emrinin verildiği iki âyetin (bu ve 144) son cümlelerini birlikte okursak anlam şu olur: "Allah onların yaptıklarından da, sizin yaptıklarınızdan da habersiz değildir."

286 Nimetin 'itmamı' için bkz. 108/Mâide: 3, not 7.

287 Zımnen: Sizin için insanların ne dediği değil Allah'ın ne dediği belirleyici olsun.

288 Hitap zamirinin müteallakı için bkz. Râzî, Ebu Müslim'den.

289 Bu âyet Hz. İbrahim ve İsmail'in duası olan 129. âyete bir atıftır. Ebu Müslim bu âyeti 143. âyete atıf saymıştır. Ama bunu 129'dan ayıran tek fazlalık "bilmediklerinizi size bildirecek" cümleciğidir. Hz. Peygamber'in "Allah beni öğretmen olarak gönderdi" (İbn Hanbel III, 328) sözü, bu âyetin ışığında anlaşılmalıdır.

290 İki âyetin başında yer alan edatlar gerekçe gösterilerek âyetlerin birbirinin devamı olduğu söylenmiştir (Râzî). Bu durumda mâna şöyle olur: "İçinizden, size âyetlerimi okuyacak,

153 EY iman edenler! (Allah'tan) sabır ve salât ile[291] yardım isteyin. Zira Allah sabredenlerle beraberdir.[292]**154** Allah yolunda öldürülenler için "ölü" demeyin! Aksine onlar diridirler,[293] fakat siz farkında değilsiniz.[294]

155 Kesinlikle sizi korkuyla,[295] açlıkla, mal, can ve verim kaybıyla sınarız. Ama sabredenleri müjdele![296] **156** Onlar bir musibete uğradıklarında: "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve sonunda yine O'na döneceğiz" derler.[297]

157 İşte bunlar, Rablerinin sürekli destek[298] ve bağışına mazhar olanlardır. Doğru yolda olanlar da bunlardır.[299]

158 "Hiç kuşkusuz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir.[300] Kim hac ya da umre amacıyla Kâbe'yi ziyaret eder-

---

sizi anndıracak, size Kitab'ı ve hikmeti öğretecek bir elçi göndererek sizi andığım gibi siz de Beni anın..." Bundan farklı olarak Ferrâ, 151. âyetin, bu âyetin cevabı olarak okunabileceğini söylemiştir.

291 *Sabır* ve *salât*'ın nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir not için bkz. âyet 45, not 83.

292 Bu âyetin bir benzeri bu sûrede yer alan 45. âyettir. Fakat söz konusu âyet İsrâiloğullarına hitap ettiği hâlde bu âyet doğrudan mü'minlere hitap etmektedir. Bu nedenle 45. âyetin başında yer almayan "Ey iman edenler" hitabı bu âyette yer almaktadır.

293 Râzî, Kâbî ve Ebu Müslim'e atfen "diridirler" ifadesinin "dirilecekler" anlamında kullanıldığını söyler. Bu, cennete girecekler için geçmiş zaman kipinin kullanıldığı âyetlerden kolayca çıkarılabilir (Bkz: 91/Hac: 56; 90/Mutaffifin: 13). Zeccâcî de benzer bir sonuca varır (*İştikâku Esmâillah*, Beyrut, 1406, s. 133).

294 Zımnen: Allah yolunda ölen veya öldürülen kimse, hayatını ve canını imanına şahit kılmıştır. Ancak böyleleri şehîd olarak adlandırılmayı hak ederler.

295 Allah'tan başkasından korkan iki cezaya çarptırılır: Korkunun kendisi ve korktuğunun başa gelmesi.

296 Kısa bir süre sonra Bedir'le başlayacak zorlu sürece işaret ediliyor ve sınavı başarıyla verebilmek için nasıl bir tavır takınılması gerektiği öğretiliyor.

297 *İnnâ lillahi ve inna ileyhi raci'ûn* cümlesine "istirca" denir. İslâm'ın hayat kodları arasında müstesna bir yeri olan bu cümle, aslında İslâm inancının anahtarlarından biridir. Çünkü İslâm iki temel üzerinde yükselir: Tevhid ve adâlet. İstirca, tevhidin özeti ve varlığın kaynağına atıftır. Aynı zamanda bu, mü'minin fânî varlığını Allah'ın bakî varlığına adama andıdır. Ve bir kulluk itirafıdır; bu itirafta zikir de vardır, şükür de vardır, dua da...

298 *Salavât*'ın (t. *salât*) bu anlamıyla ilgili bkz. 105/Ahzab: 56, not 74.

299 Kulun Allah'a *salât*'ı dua ve namaz, Allah'ın kula *salât*'ı duasına icâbet ve mağfiret ederek ona yardım etmesi ve destek vermesidir. Zira *salât*, "destek" mânasına gelen bir kökten türetilmiştir (Bkz: 9/A'râf: 15, not 15).

300 "Allah'ın sembolleri": Burada "sembol" anlamı verdiğimiz *şe'âir* (t. *şa'îra*), aslen kurbanlık hayvanların boyunlarına demirle vurulan işarete denilir. Din de, dil gibi "sembolik" değil ama bir semboller sistemidir. Semboller birer atıftırlar. Her sembolün mutlaka sembolize ettiği bir hakikat vardır. Sembol zarf, sembolün sembolize ettiği gerçek ise mazruf, yani mektuptur. Zarf önemini içinde taşıdığı mazruftan alır. Mektubu olmayan bir zarf, ruhu olmayan bir ceset gibidir. Semboller de öyle. Sembollerin sembolize ettiği hakikatler, cesede nazaran ruh mesabesindedirler. Hac ibadeti de baştan sona sembollerle dolu bir ibadettir. Bu sembollerden biri de *sa'y* adı verilen Safa ile Merve tepecikleri arasını yedi kez kat ediştir.

se,[301] o ikisi arasında sa'y etmesinde herhangi bir mahzur yoktur.[302] Eğer biri kalkar da emredilenin ötesinde hayır işlerse, iyi bilsin ki Allah yaptığının karşılığını bol bol verendir, (insan için iyi olanı) tarifsiz bir biçimde bilendir.[303]

159 ŞİMDİ, katımızdan indirdiğimiz apaçık belgeleri ve rehberlik delillerini Kitab aracılığıyla insanların önüne koyduktan sonra onu gizleyenler var ya: işte Allah'ın ve lânet etme yeteneğine sahip tüm varlıkların lânet ettiği kimseler onlardır.[304]

160 Fakat tevbe edenler, kendini onaranlar ve gizlediği gerçeği açıklayanlar hariç. İşte onların tevbelerini kabul edeceğim: Zira, sadece Benim tevbeleri çokça kabul eden, merhameti sonsuz olan.[305]

161 Küfreden ve küfründe sonuna kadar direnip o hâl üzre ölen kimselere gelince: Allah'ın, meleklerin ve tüm insanlığın lânetine uğrayacak olanlar onlardır.[306]

162 Onlar o lânetin içinde kalıcıdırlar: Onların ne azabı hafifletilecek, ne de kendilerine göz açtırılacaktır.[307]

163 Ve sizin ilâhınız bir tek İlah'dır; O'ndan başka tapılmaya lâyık hiçbir varlık yoktur;[308] Özünde rahmet sahibi olan O'dur, işinde mehametli olan O'dur.[309]

164 Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbirini takip edişinde, insanlara yararlı yüklerle yüklenip denize açılan gemilerde, Allah'ın gökten indirerek kendisiyle yeryüzünü ölü-

---

301 *Hacc* kelime olarak "müracaat merkezi, herkesin başvurduğu odak, tekrar tekrar kendisine gelinen şey" demektir. "Delil, belge, referans ve kaynak" anlamına gelen *huccet* de aynı kökten gelir. Haccın belirli zaman ve mekânı, umrenin sadece belirli mekânı vardır.

302 *Sa'y* bu âyet delil gösterilerek İslâm fıkıh ekollerinin çoğunluğunca haccın farzları arasında sayılmıştır. Bazı fakihler âyetteki "o ikisi arasında sa'y etmesinde bir mahzur yoktur" ibaresinden yola çıkarak sa'yi haccın farzlarından biri olarak görmemişler, hatta nafile olduğu sonucuna varanlar dâhi olmuştur. Ne ki âyetteki "mahzur yoktur" (*la cunaha 'aleykum*) ifadesinin, cahiliyye döneminde Safa ile Merve'ye put yerleştirildiği için sa'yetmek konusunda ihtiyatlı davranan kimi mü'minlerin gönlünden bu yersiz duyguyu silmek maksadını taşıdığı açıktır. Hz. Aişe'nin açıklaması da bu yöndedir (Kurtubî).

303 Burada kastedilen, farz olan haccın dışındaki umreler ve nafile haclardır.

304 161. âyetten yola çıkarak: başta insanlar ve melekler olmak üzere bütün şuurlu varlıklar...

305 Tevbe, bir "yeniden kazanma" iradesidir. Allah'a tevbe etmek, insanın kendisini yeniden kazanması için Allah'tan yardım talebidir. Bu bir onarım faaliyetidir. Zımnen: "Allah'ım ben kendimi kaybetmişim! Fakat kendimi yeniden kazanmak istiyorum! Kendimi onarmama yardım et!" Bunu yürekten talep edenlere Allah yardım edeceğini vaad etmektedir.

306 Bu âyet 159. âyetin tefsiridir. Orada üstü kapalı olarak gelen ibare burada açılmaktadır. "Allah'ın lâneti" ifadesi ilâhî rahmetten dışlamayı ifade eder. Fakat devamındaki âyetten anlaşılacağı gibi burada lânet "cehennem" anlamındadır.

307 Mâide 78'de İsrâiloğullarından bir grubun lânete uğradıkları ifade edildikten sonra bu lânetin gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: "Onlar birbirlerini yapageldikleri kötülüklerden caydırmaya çalışmıyorlardı" (108/Mâide: 79).

308 Kelime-i tevhid ebedi güvenlik ve özgürlük çağrısıdır; Allah'a kul olmayan kul olacağı binlerce sahte tanrı icat eder.

309 Rahmân ve Rahîm'in açıklaması için bkz. 1/Fâtiha: 2, not 4.

münden sonra tekrar diriltiği ve her tür canlının çoğalmasını sağladığı yağmurlarda, rüzgarları dağıtmasında, gökle yer arasında kendileri için belirlenen istikamette hareket eden bulutlarda, düşünen bir toplum için mesajlar vardır.[310]

165 Fakat insanlar içerisinde Allah'tan başka birtakım varlıkları Allah'a eşdeğer rakip güçler[311] olarak görüp, onları Allah'ı sever gibi sevenler de var. Oysa ki iman edenler en çok Allah'ı severler.[312] Kendi kendine kötülük edenler, azaba uğratıldıkları zaman görecekleri gibi, keşke tüm kudretin sadece Allah'a ait olduğunu ve azabı en çetin olanın yalnızca Allah olduğunu görseler![313]

166 Kendisine ilâhlık yakıştırılanların, ilâhlık yakıştıranlara[314] sırt döndüğü o zaman gelip de azabı görünce, birbirleri arasındaki bütün ilişkiler kökten kesiliverecek. 167 İlâhlık yakıştıranlar da diyecek ki: Keşke elimize ikinci kez dünyaya dönme fırsatı geçse de, onların bize sırt döndüğü gibi biz de onlara sırt dönsek.

Böylece Allah onlara, yaptıkları tüm işleri derin bir pişmanlık (kaynağı) olarak gösterecek ve onlar ateşten de çıkamayacaktır.

168 EY insanlık! Yeryüzündeki helâl ve temiz olan her şeyden yararlanın![315] Şeytanın izinden de gitmeyin! Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır: 169 size yalnızca kötüyü, gayr-ı meşru olanı ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a yakıştırmanızı telkin eder.

170 Onlara "Allah'ın indirdiklerine uyun!" denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızın başımıza sardığı geleneğe uyarız!"[316] derler. Ya ataları hiç akıllarını kullanmamış ve doğru yolu bulamamışsalar?[317]

---

310 Âyetin sonu, Allah'ın vahyi ithafıdır: Kur'an düşünen topluma ithaf edilmiştir. Bu iş için bahşedilen akıl, eşya ve olaylardaki âyetleri (kanunları) okuyan ruhanî bir melekedir.

311 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 81/Fussilet: 9, not 11.

312 Sevgi değerini sevilenden alır; ölümsüz olan için duyulan sevgi de ölümsüzdür. Âyet Allah'tan başkasını sevmeyi değil, Allah'tan başkasını Allah gibi sevmeyi kınar. En büyük sevgi, en büyüğün sevgisidir (Krş: 114/Tevbe: 24).

313 Zımnen: Allah'la iyi ilişkiler kurmak kişinin kendine yapacağı en büyük iyiliktir.

314 Lafzen: "Kendisine uyulanlar uyanlara.."

315 Lafzen: "yiyin". Bir şeyi yeme ondan yararlanmanın zirvesidir. Eğer yenilmesine izin varsa gerisine de izin vardır. Âyet yanlış hassasiyetlerle icat edilmiş sahte haramlar koymayı "şeytanın izinden gitmek" olarak nitelemiştir. Serbestliğin esas, yasağın istisnai olduğunu beyan eder (Krş: 108/Mâide: 3, 103, ilgili notlar). *Halâlen tayyiben*, helâl olanın aynı zamanda temiz olmasının da gerekliliğini ifade eder. Bir şeyin tayyip olmasına, onun hijyen, sağlık, besin değeri vb. gibi hususlar da girer.

316 *Elfeynâ*'ya müfessirlerimiz *vecedna* (bulduk) mânasını verirler. *Vecedna 'aleyhi abâenâ* (108/Mâide: 104 vd.) gibi yakın ibareler bulunsa da bu ibare farklıdır. Zira *vecede* kökünden türetilmiş kelimeler Kur'an'da her tür kalıpla bir çok yerde gelmesine rağmen *elfâ* kelimesi hepsi de tekil ve mazi sığasıyla sadece üç yerde gelir. Hiç şüphe yok ki bu, kelimenin çok özel bir vurgusu olduğuna delalet eder. Bu vurgu farkı, kök mâna olan "sarma, dolama"nın da yardımıyla "atalarımızın başımıza sardığı gelenek" ile karşılanmıştır.

317 Yani: Hakikat değerini kıdeminden değil, Hak'tan alır. Bâtılın kıdemi bâtılı hak kılmaz, olsa olsa katmerli kılar. Muhatabı hedef almak yerine, onun kendi durumunu gözden ge-

171 İşte inkârda direnen bu kimselerin durumu, şu (sürüye) benzer: Bir sürü (düşünün ki), çobanın canhıraş haykırışını yalnızca çığlık-bağlık olarak algılıyor.[318] Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; çünkü onlar akıllarını kullanmazlar.

172 Siz ey iman edenler! Size rızık olarak bahşettiğimiz şeylerin temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; gerçekten O'na kulluk ediyorsanız eğer.[319]

173 O, size yalnızca[320] leşi,[321] kanı,[322] domuz etini[323] ve üzerine Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanı haram kıldı.[324] Kim bunlara mecbur kalırsa -iş-

---

çirmesi için böyle hoş bir üslûp kullanılmıştır (Ayrıca bkz. 94/Bakara: 170; 70/Hûd: 35; 77/Zümer: 43; 83/Zuhruf: 81).

318 *Yen'ıku*, hem "çobanın sürüye bağırmasını" hem de "karganın gaklamasını" ifade eder (*Lisân*). Bu teşbihte kendisine benzetilen "çobanın bağırdığı sürü" olabileceği gibi, "anlamlı bir çağrıya karşı anlamsız bir gaklamayla karşılık veren karga" da olabilir.

319 "Ey insanlar!" diye başlayan 168. âyette meşru ve temiz olan şeylerden yemeleri karşılığında insanlardan Şeytan'a uymamaları isteniyordu. "Ey iman edenler!" diye başlayan bu âyette ise inananlardan Allah'a şükretmeleri isteniyor. Çünkü şükür inkâr edenlerden değil iman edenlerden beklenir.

320 *İnnemâ* edatı, açıktır ki burada "yalnız bunlar haram kılındı" anlamını verir ve parantezi kapatır. Taberî, Kurtubî ve Şevkanî de böyle yorumlamışlardır. Edat *inne ma* şeklinde ayrıldığı zaman, *mâ* ilgi zamiri anlamı alır. Bu takdirde sınırlama ifade etmeyeceği açıktır. Lâkin bu görüş âyetin bağlamına aykırıdır (Krş: 73/En'âm: 145).

321 Boğazlanmadan herhangi bir sebeple ölen hayvan leş (*meyte*) hükmündedir. Hangi durumlarda ölen hayvanların etinin yenmeyeceği Mâide 3'te bu dört unsur sayıldıktan sonra açıklanır. En'âm 145, Mâide 3, Nahl 115 ve bu âyet aynı yasağı farklı bağlamlara ilişkin olarak zikreder. Avlanarak öldürülen hayvanlar "leş" hükmünde değildirler. Buna deniz hayvanlarının avı da dahildir. Bu konu 108/Mâide 96'da açıklanmıştır.

322 Araplar öteden beri akmış kanı pıhtılaştıktan sonra kebap yapıp yerlerdi (Kurtubî). Yenilmesi yasak olan kanın "akan kan" olduğu En'âm 145'te açıklanmıştır. Bu da gösteriyor ki yürek, dalak, ciğer ve et üzerinde bulunan ve usulde "umumi belva" tabir edilen kanlar yasak kapsamında değildir (Bkz: Kurtubî).

323 Domuz eti yasağının Allah'ın kuldan gerekçesiz bir talebi olduğu, gerekçesinin Allah'a malum olduğu, bir gerekçe üzerine bina edilen bir yasak olmadığı söylenmiştir. Fakat En'âm 145'teki "iğrençlik" (*rics*), bu yasağın illeti olarak anlaşılabilir. Allah en doğrusunu bilir.

324 Bu ibarede *el* takısı yerine geçen ve geçişliliği güçlendirmek amacıyla kullanılan *bihi*, "Allah'tan başkası" ibaresinin önünde gelirken; Mâide, En'âm ve Nahl sûrelerinde ardından gelmektedir. Tıpkı mefulün failden, hâlin hâl sahibinden, zarfın amilinden önce gelmesinde olduğu gibi, burada fiil makamında olan bu edatın önce gelmesinin amacı da habere dikkat çekmek ve yasağın özelliğini vurgulamaktır. Zımnen: Allah bu yasak üzerinde titizlenmenizi istiyor.

Burada haram kılınan "Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen" ifadesini, Mâide 3'teki "putperestçe semboller adına kesilen hayvanlar" ifadesi açıklar. Âyet açık ve net olarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini yemeyi haram kılmıştır. Burada şu soru akla gelebilir: Allah'tan başkası adına kesilmeyen ve fakat üzerine Allah'ın adı da kasıtsız olarak anılmayan hayvanın durumu nedir? Kur'an'da böyle bir yasaktan söz edilmediği için "haramdır" denilemez. "Üzerine Allah'ın adını anın!" emriyle gelen tek âyet Mâide 4'tür ve o da av hayvanlarının avladıklarıyla ilgilidir.

tahı kabarmadan ve haddi aşmadan- ona bir günah yoktur: Allah tarifsiz bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet kaynağıdır.

174 ŞÜPHESİZ Allah'ın indirdiği ilâhî mesajdan bir kısmını gizleyenler ve bunu az bir gelir karşılığında pazarlayanlar da var. Onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temizlemeyecek, can yakıcı bir azab da onların olacak.[325] 175 İşte onlar hidayet karşılığında sapıklığı, mağfiret karşılığında azabı satın aldılar.[326] Meğerse ateşe ne kadar da dayanıklıymışlar!?[327]

176 İşte bu sebeple Allah, ilâhî kelamı hakikati ortaya çıkarmak için indirdi. Onlarsa Kitab üzerinde anlaşmazlığa düşerek,[328] haktan bir hayli uzaklaştılar.

177 Gerçek erdem yüzlerinizi doğuya veya batıya döndürmeniz değildir.[329] Fakat gerçek erdem kişinin Allah'a, âhiret gününe, meleklere, İlâhî kelama, peygamberlere inanması,[330] malı -ona sevgi duymasına rağmen[331]- yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara,[332] isteyenlere ve özgürlüğü ellerinden alınanlara vermesi,[333] namazı istikametle kılması, zekâtı gönlünden gelerek vermesidir.[334]

---

325 Krş. 167. âyet ve 98/Âl-i İmran 77.

326 Aynı tarz ifade bu sûrenin başında münafıklar için kullanılmıştı (94/Bakara: 16). Burada ise hakikati gizleyenler için kullanılıyor.

327 Burada kullanılan fiil-i taaccüb-i evvel'de ince bir ironi gizlidir. Bu ünlemle ifade edilmiştir.

328 Veya *ihtilaf*'ın Meryem 59'daki gibi ***halef*** anlamından yola çıkarak: "kitap hususunda birbirlerine halef olarak.." (Krş: Râzî).

329 Zımnen: Ne imansız ve ibadetsiz ahlâkla, ne ahlâksız ve ibadetsiz imanla, ne de içeriği boşaltılıp şekle indirgenmiş ibadetle iyiler safına dahil olabilirsiniz. İbadetler Allah'a yollanmış mektuba benzer. İçi boşalmış bir ibadet, Allah'a yollanmış boş bir zarfa benzer. Mektup ruhsa zarf cesettir. Diri ibadet sahibinin altında bir burak, ruhsuz cesede dönmüş ölü bir ibadet ise sahibinin sırtında bir yüktür.

330 Bu beş madde bir fazlasıyla Cibril hadisi diye meşhur olan hadiste de yer alır (Buhârî, *İman* 37; Müslim, *İman* 5, 7). Sonraki ilmihallere "imanın şartları" olarak geçen bu hadisteki fazlalık "kadere iman" maddesidir. Bu beş madde Kur'an'da buradan başka Nisâ 136. âyette de geçer. Hiç kuşku yok ki, iman edilmesi gerekli unsurlar sadece bunlardan ibaret değildir. Kur'an'da yer alan mânası katî her hüküm, iman umdeleri arasına girer.

331 ***Mâl*** "eğilmek, eğilim göstermek, meyletmek" anlamındaki ***meyl***'den türetilmiştir. Bu hem insanın mala düşkün olduğunu, hem de malın "mail" ve "zail" (gecici) olduğunu çağrıştırır. Hem maddî hem mânevî değeri ifade ettiği yerlerde ***mâl*** değil ***hayr*** olarak gelmiştir (Âyet: 180). ***'Alâ hubbihî***'deki zamir üç şeye gidebilir: Mal, Allah, verme. Her üç hâlde de "vermek" tümleç, ***"mal"*** ***muzaf*** olur. İbn Mes'ud bu ibareyi zamirin mal'a aidiyyetiyle "ona ihtiyaç duyduğu hâlde" şeklinde okur (Taberî ve Râzî). Bu durumda âyetteki ***'alâ*** edatına "rağmen, bununla birlikte" anlamı vermek daha doğru bir tercih olacaktır.

332 Lafzen: "yol çocuğu". İbn Abbas "yolcu" olarak açıklar. İbarenin lafzî çağrışımları arasına terk edilmiş bebeler ve kimsesiz çocuklar da girer.

333 Âyetteki ***rakabe***'nin lafzî karşılığı "boyun" olmakla birlikte mecazî olarak "kişisel özgürlüğün kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılması" durumunu ifade eder. Bu madde, savaş esirlerini ya da köleleri karşılık beklemeksizin özgürlüğe kavuşturmak için maddî yardım yapmayı öncelikli insanî erdemler arasında sayıyor (Bkz: 106/Nisâ: 92; 108/Mâide: 89; 104/Mücâdile: 3; 95/Enfal: 67).

334 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 56/A'râf: 170 ve 10/Leyl: 18, ilgili notlar.

Onlar söz verdikleri zaman sözlerinde dururlar, şiddetli zorluk ve darlıklara[335] karşı göğüs gererler. İşte bunlardır sözlerine sadık kalanlar... Takvâya ermiş olanlar da bunlardır.[336]

178 SİZ ey iman edenler! Cinayete kurban gidenler hakkında size âdil karşılık farz kılındı: Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın.[337] Bunun üzerine her kim kardeşi tarafından bir şekilde bağışlanırsa, bu bağış makul bir biçimde uygulanmalı, tazminatı da ona güzellikle ödenmeli:[338] İşte bu, Rabbiniz katından bir kolaylaştırma ve rahmettir.[339] Kim ki bundan sonra haddi aşarsa, onun için şiddetli bir azap vardır.[340] 179 Bakın ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır: sizden (artık) sorumlu davranmanız beklenir.[341]

180 Herhangi birinize ölüm yaklaştığında eğer geriye bir değer[342] bırakıyorsa, müna-

---

335 Bu ikisinin farkı için bkz. 73/En'âm: 42, not 31.

336 Yahudilere karşı bir îmâ taşımaktadır. Onlar Allah'a verdikleri söze sadık kalmamışlar, Allah da vahyi taşıma görevini onlardan almıştı. Bu sapmanın temelinde yatan şey ise "sorumluluk bilinci"nin yok olmasıydı. Sözün özü: İman imtihandır, imtihan imanı takviye eder.

337 İslâm adam öldürmeyi ferde veya aileye karşı işlenmiş bir suç olmaktan daha çok insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak görür. Kasten ve haksız yere adam öldürme, tüm insan türüne karşı işlenmiş bir cinayettir.

338 Katil kimi öldürürse öldürsün, sonuçta öldürdüğü insan veya İslâm "kardeşi"dir. Ceza ve affın birlikte geçmesinin anlamı şu: Emredilen ceza değil adâlettir.

339 Kısas bir "intikama" dönüşmemelidir. Öldürülenin yakınlarına tanınan ve hem mağdurun acısını hem de katilin vicdanını teskin edecek olan "affı" tavsiye ediyor.

340 Bu âyet cezayı emreden değil, cezalandırmada zulmü ve taşkınlığı yasaklayan bir âyettir. Zira zayıfın güçlüden öldürdüğü bir kişiye karşılık, güçlünün zayıfa karşı soykırıma yeltenmesi, yalnızca eski dünyada değil modern dünyada da sık görülen bir vahşettir. İslâm'ın üzerinde yükseldiği üç ayaktan biri olan "adâlet"in (diğer ikisi tevhid ve özgürlük) sağlanması için cezalandırmada denkliğin sağlanması esastı. Çünkü ölümle neticelenen cinayetler bazen de hata ile işleniyordu. Bu âyette detaylandırılmayan bu problem Nisâ 92'de aydınlığa kavuşturulmuştu. Yine yaralama, bir organa zarar verme vb. gibi cinayet cezaları da "âdil bir karşılık" bulmalıydı. Bu âyet, öldürülen köleye karşılık hür katilin öldürülemeyeceği gibi alâkasız bir konuda delil olarak kullanılamaz.

341 *Kısas*'ı "âdil karşılık" ve "cezada denklik" olarak açarsak, kısasın hayat olduğu aklını kullanan herkesin kabul edeceği bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Çünkü adâlet toplumlar için hayat, zulüm ise ölüm demektir. Kısas adâletin tecellisidir. Kısasla ilgili bu iki âyetin hemen ardından vasiyetle ilgili âyetler gelmektedir. Kısas hükmü, kasti adam öldürmenin âdil karşılığını katilin ölüm cezasına çarptırılması olarak belirler. Vasiyet ise ölümü yaklaşıp da geride mal bırakan her insanı ilgilendiren hukukî bir düzenlemedir.

342 *Hayır* hem serveti hem değeri ifade eder. Kur'an'ın dünya malına özünde iyi olan bir şey olarak baktığını gösterir. İnsanın fıtratı gibi bir de "malın fıtratı"ndan söz etmek caizse eğer, malın fıtratı da iyi, güzel ve hayır üzerinedir. Burada mal yerine hayır gelmesi, hem helâl servetin hayır oluşuna, hem de her hayrın servet oluşuna delalet eder. Kim ne biriktirirse onu vasiyet eder. Hz. Peygamber'in veda hutbesi onun vasiyetiydi.

sip bir biçimde anne-babaya ve yakın akrabaya vasiyet etmek size farz kılındı.[343] Bu, Allah'a karşı sorumluluk duyanların uymaları gereken bir hakikattir.[344]

181 Kim de (bu vasiyyeti) işittikten sonra tahrif edip değiştirirse, bunun günahı yalnızca onu değiştirenedir. Doğrusu Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

182 Fakat kim vasiyet edenin yanlı[345] ya da kasıtlı davrandığından endişe eder ve (mirasçıların) arasını uzlaştırırsa, bu durumda kendisine herhangi bir vebal yoktur. Elbette Allah tarifsiz bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet kaynağıdır.

183 SİZ ey iman edenler! Oruç tıpkı sizden öncekilere olduğu gibi size de yazıldı;[346] belki bu sayede takvâya erersiniz:[347] 184 Sayılı günlerde... Sizden kim hasta ya da yolcu olursa, tutmadığının sayısı kadar diğer günlerde (oruç tutar) ve (bunlar arasından) ona gücü yetenler üzerine, bir yoksulu doyuracak fidye gerekir;[348] Kim daha fazla hayır işlerse kendisi için daha

---

343 Burada ölümü yaklaşan kimseye akrabalarına maruf üzere, yani toplumsal örfe uygun bir biçimde vasiyet etmek "farz" kılınmıştır. Nisâ 11-12'de ise, bu genel hüküm içerisinde özel bir "tavsiye" yapılmıştır. Âyeti mensuh addetmek, bu ince farkı dikkate almamak demektir.

344 Vasiyyet, "tavsiye" anlamında bir isimdir. "Lam" ile birlikte kullanıldığında bir kişinin öldükten sonra malını belirlediği diğer bir kimseye bırakması anlamına gelir. Vasiyet ölümle barışık yaşamanın göstergesidir. Vasiyetin özünde, her hangi bir değeri sahipsiz bırakıp zayi etmeme hikmeti yatar.

345 Sadece burada kullanılan cenefen "meyletmek, yanlı davranmak" demektir.

346 Yani: "farz kılındı". Zımnen: insanın ve insanlığın çağları aşan yazgısı kılındı. Bu âyet, İslâmî hükümlerin zamanlar ve zeminler üstülüğüne dikkat çekmekte ve tüm semavi şeriatların ortak noktalarından birinin de oruç olduğunu ortaya koymaktadır. Oruç insanlığa açılmış ilâhî bir kredidir. Bu yüzden oruç tutan bir mü'min, insanlıkla yaşıt bir kervana dahil olmuştur.

347 Bu cümle orucun gerekçesini teşkil eder. Zira oruç aç kalmak değil, ruhu beslemektir. Oruç tutmak kendini tutmaktır. Oruçla başını dik tutmak, imanını diri tutmaktır.

348 İbn Abbas ve Hz. Aişe'ye nisbet edilen *yutavvikûnehu* okuyuşuna göre anlam "onu tutmakta zorlanan" şeklinde olur. Yine İbn Abbas'tan nakledilen ve meşhur okuyuşun aynı olan rivayetlerde *yutîkûnehû*'ya verilen anlam ile *yutavvikûnehu*'ya verilen anlam aynı kabul edilmiştir. Bu rivayetlerin kimisinde bu cümle mensuh kabul edilirken, İbn Abbas bu âyetin yaşlılarla ilgili hükmü beyan ettiği görüşündedir (Buhârî, *Tefsir*, Bakara, 25). Klasik nesh teorisinin bu âyete ilişkin yaklaşımını rahatlıkla göz ardı edebiliriz. İbn Abbas burada nesh olmadığı görüşündedir. Dilciler *yutîkûnehû*'ya bir *lâ* takdir ederek "gücü yetenler"i "gücü yetmeyenler"e çevirmenin caiz olduğunu söylerler. Ebu Hayyan buna, "Hatadır, zira şüphe karıştırmaktır; görmüyor musun ki metinden ilk anlaşılan olumlu bir fiil olmasıdır ve *lâ*'nın önce hazfedilip varmış gibi okunması yemin dışında caiz değildir" diyerek itiraz eder (*Bahr*). *Yutîkûnehu*'ya *yestatî'ûnehu* mânası vermek de yanlıştır. Zira *tâka* "gayretin en üstünü ve ihtimalin son noktasıdır" (Krş: 94/Bakara: 249, 286). Zaten güç yetiremeyenden oruç düşer. Bu açık bir hükümdür (94/Bakara: 286). Âyette emredilen fidye gücü yeten üzerinedir. Fakat burada gücü yetenler kimlerdir ve neye gücü yetenler? Zamir'in orucu göstermesi uzağı göstermesidir ki, bunun için karine gereklidir. Buradaki zamir hemen öncesindeki cümleyi gösterir. Bu durumda mâna "kaza etmeye gücü yetenler üzerine

yararlı olur, ama -eğer bilirseniz- oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.[349]

185 (O sayılı günler) Ramazan ayıdır ki, insanlığa rehber olan, bu rehberliğin apaçık belgelerini taşıyan ve hakkı bâtıldan ayıran Kur'an işte bu ayda indirilmiştir.[350] Sizden biri bu aya ulaştığında oruç tutsun; hasta ya da yolcu olan kimse de başka günlerde kaza etsin! Allah sizin için kolaylık ister, sizi zora koşmak istemez; oruç günlerinin sayısını tamamlamanızı, sizi doğru yola ulaştırdığı için O'nu yüceltmenizi ve şükretmenizi ister.

186 Eğer kullarım sana Benden soracak olurlarsa, iyi bilsinler ki Ben çok yakınım:[351] Bana dua edenin çağrısına hemen karşılık veririm. Öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana tam güvensinler ki, hak yoluna yöneltilsinler.[352]

187 Oruç günlerinizin gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâldir: Onlar sizin elbiseleriniz, siz de onların elbiseleriniz.[353] Sizin kendinizi zor duruma düşüreceğinizi Allah gördü;[354] işte bu yüz-

---

bir yoksulu doyuracak fidye gerekir" olur. Burada mukadder sual şu olur: "kazası olanlar, kaza ile beraber bir de fidye mi verecekler, yoksa kaza orucu yerine mi fidye verecekler?" *Yutîkûnehu* kelimesinin konuşlandırıldığı yer bu iki anlama da açıktır. Âyetin devamı iki mânayı da desteklemektedir. "Kim daha fazla hayır işlerse kendisi için daha yararlı olur" ifadesinde bir teşvik vardır. Bu hayır ya "daha fazla yoksulu doyurma" veya "bir yoksulu daha fazla doyurma"dır. Eğer âyetin son cümlesi olmasaydı, *ve 'ale'l-lezine yutîkûnehu*'yu sadece "Kaza ile beraber bir de fidye vermek" mânasına hasredebilirdik. Zira fidye zamanında tutulamayan orucun eksilen sevabını tamamlamak içindir (Krş: Bakara: 196). Lâkin âyetin sonundaki "ama -eğer bilirseniz- oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" ifadesinde zımni bir tercihe îmâ olduğu için, mânayı "kaza ile birlikte fidye"ye hasretmek yerine, "kaza ile birlikte gücü yeten üzerine fidye vermek, fidyesiz kazadan veya kazasız fidyeden daha hayırlıdır; kaza artı fidyeye gücü yetenlerin ikisini birden yapmaları birini yapmalarından daha hayırlıdır" şeklinde anlamak daha doğrudur. Allahu a'lem.

349 Bu âyet bir sonraki âyetle birlikte anlaşılmalıdır.

350 Oruç, Kur'an'ın doğum kutlamasıdır. İşte içerisinde Kur'an o gece nâzil olduğu için "bin aydan daha hayırlı" olan Kadir/kader/ölçü gecesini barındıran Ramazan ayını değerli kılan da budur. Bu silsileyi izlersek: Ramazan'a hürmet Kur'an'a hürmettir, Kur'an'a hürmet Allah'a hürmettir. Ramazan'a hürmetin ölçüsü ise onu oruçlu geçirmektir. Çünkü o insanlığa rehber olan ve hakkı bâtıldan ayıran vahyi elinden tutarak insanlığa sunmuştur. Ramazan, kutsallığını Kur'an ayı oluşundan alır.

351 Kâf 16 ışığında zımnen: O kadar yakınım ki, şahdamarından bile; dolayısıyla Bana yakın olmak isteyen şah damarına, yani kendine yakın olmak zorundadır. Kendini kaybeden beni dünden kaybetmiştir.

352 Dua kalbin Allah'la konuşmasıdır. Allah Rasulü duanın önemini şöyle izah eder: "Allah katında duadan daha üstün bir insan davranışı yoktur" (Tirmizî, *De'avât* 1). Bu kadar büyük ve ölümsüz bir hakikati bu denli sade ve yalın bir dille anlatmak ancak kelam-ı ilâhiye mahsus bir özellik olsa gerek.

353 Giysi, insanı güzelleştirir. Eşler de birbirlerini güzelleştiren birer giysi gibi olmalıdırlar.

354 Ebu Müslim, *tahtânûne*'nin "azaltmak, eksiltmek" anlamına gelen bir kökten türediğine dikkat çekerek bu ifadeye şu mânayı verir: "Allah bu konuda izin vermemiş olsa dahi, hazzınızı eksiltmeyi gönüllü olarak kabulleneceğinizi gördü" (nkl. Râzî).

den size affıyla muamele etti ve zorluğu üzerinizden kaldırdı: Şimdi artık onlara yaklaşın ve Allah'ın size meşru kıldığından yararlanın![355] Fecir vakti, gecenin karanlığından tan yerinin aydınlığı sizin için belirgin hâle gelinceye kadar yiyin için![356] Sonra orucu geceye kadar tamamlayın! Mescidlerde itikâfa girdiğinizde de hanımlarınıza yaklaşmayın![357]

İşte bunlar Allah'ın çizdiği sınırlardır, sakın bunlara yaklaşmayın![358] Allah âyetlerini insanlığa böylece açıklıyor ki, sorumluluk bilincini kuşanabilsinler.

188 Birbirinizin mallarını gayr-ı meşru bir biçimde yemeyin[359] ve günaha girerek bile bile insanların hakkını yemek için o malları kullanarak yetkililere ulaşmayın![360]

189 SANA ayın evreleri hakkında soru soruyorlar.[361] Cevap ver:[362] O insanlık

---

355 İlk mü'minler Medine'deki Yahudi geleneğinin de etkisiyle, oruç gecesinde yeme, içme ve cinsel birleşmenin yasak olduğunu sanıyorlardı. Çünkü Yahudilikte oruçlu biri için bütün bunlar yasaktı. Yahudiler sadece iftardan iftara oruçlarını açarlar, oruç gecesini de aynen gündüz gibi oruçlu olarak geçirirlerdi.

356 Burada kullanılan ibare lafzen "beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar" şeklindedir. Hiç kuşku yok ki "beyaz iplik"le tan yerinin aydınlığı, "siyah iplik"le de gecenin karanlığı kastedilmektedir. Zaten Allah Rasulü de âyeti böyle açıklamıştır (Buhârî, *Tefsir* 156).

357 İtikaf bir mescid ya da mescid hükmündeki herhangi bir mahalde kapanarak kişinin mesaisini yalnızca ibadete tahsis etmesidir. İtikâf, Hıra'yı yeniden yaşamak ve yüreğe yolculuktur. Böyle bir yolculukta tensel hazza yer yoktur.

358 Allah'ın çizdiği sınırları değil aşmayı, onlara "yaklaşmayı" bile aklınızdan geçirmeyin. Bu nedenle âyette, bu sınırları çiğnememek değil onlara yaklaşmamak emrediliyor.

359 Oruç insanın kendi malını yemesiyle ilgili bir iç disiplinin adıydı. Allah'ın emrine uymak maksadıyla insan kendi helâl kazancına dâhi oruç müddetince el uzatmıyordu. Bu âyet ise insanın başkalarının malına karşı nasıl davranması gerektiğini işliyor. Bu âyet aynı zamanda, 168. âyetle başlayan konunun bel kemiğini teşkil ediyor. Âyette "gayr-ı meşru" şeklinde çevirdiğimiz ibarenin aslı *bâtıl*'dır. *Bâtıl*, "karşılığı olmayan şey" demektir. Hakkın zıddıdır. Zarar ve ziyan da bâtıl olarak adlandırılır. Âyet emeğe saygıya davet etmektedir: Emeğe saygı Allah'a saygıdır.

360 Âyetteki *tudlû* fiili, aslında "kova sarkıtmak" (Krş: *edlâ delveh* 71/Yusuf: 19) anlamındaki *edlâ*'dan gelir ki, mecazen yargıyı yanıltmak için sahte delil sunmak ya da rüşvet, torpil vs. gibi meşru olmayan yollarla resmi makamları kullanarak haksız kazanç sağlamak anlamına gelir. Bu aynı zamanda devlete kova sarkıtmaktır ki, bu da kamu malı yemeye bir atıftır. Râzî, bu ibareden yola çıkarak şu güzel tesbiti yapar: "Kova kuyuya su çıkarmak amacıyla sarkıtılır ve su çıkarılır. Mal (rüşvet) da hakim ve yöneticilere lehte karar çıkarmak için verilir." Eğer *bihâ*'daki zamir *emvâl*'e gidiyorsa, bunun anlamı kesinlikle "rüşvet" olur.

361 Zamana tabi bir ibadet olan Ramazan orucu ve kişinin servetiyle ilgili hukuki düzenlemelerin ardından, yine servet sarfı gerektiren ve zamanâ tabi bir ibadet olan hacca getirilir söz. Ancak ondan önce, sorulan bir soru vesilesiyle Ramazan bahsini de doğrudan ilgilendiren kozmolojik bir meseleye, yeryüzünün tek uydusu olan ayın evrelerine değinilir.

362 Dilci Fîrûzâbâdî, bu türden, cevabının başında *fa* bulunmayan soruların gerçekten önceden sorulmuş sorular olduğunu, önceden sorulmayıp sorulması varsayıldığı için sorulan soruya verilen cevabın başında *fa* bulunduğunu söyler. Buna Kur'an'dan "Sana, o gün dağların ne olacağı hakkında soracaklar" (44/Tâhâ: 105) âyetini delil gösterir (*el-Besair* I, 153).

için zamanın ölçü birimidir, haccın da.[363] Bu arada, evlere arkasından girmeniz de erdemlilik değildir,[364] gerçek erdem sahibi, sorumluluk bilinciyle hareket eden kimsedir. O hâlde evlere kapılarından girin ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki, ebedi kurtuluşa erebilesiniz![365]

190 SİZE karşı savaş açanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat saldırganlık yapmayın! Allah saldırganlık yapanları sevmez.[366] 191 Onları, (savaşta) gözünüze kestirdiğiniz[367] her yerde öldürün. Sizi sürgün ettikleri yerden siz de onları sürgün edin. İnanca yönelik zulüm ve baskı ölümden beterdir.[368] Mescid-i Haram civarında onlar size savaş açmadıkça siz de onlara savaş açmayın. Eğer onlar size savaş açarsa, onları öldürün![369] İşte kâfirler

---

363 İbareden sorulan sorunun hem ayın evreleri hem de işleviyle ilgili olduğu sonucu çıkmaktadır. Ay 33 yıllık çevrimiyle, oruç ibadetinde işgal ettiği olmazsa olmaz işleviyle, hac, zekât vd. ibadetlerdeki rolüyle ve hayız hâli örneğinde olduğu gibi insan üzerindeki etkisiyle mânevî ve maddî hayatımızın kaçınılmaz bir parçasıdır.

364 Bu âyetin başı ile devamı arasındaki bağ dikkat çekicidir. Baştaki sorunun, eve kapıyı bırakıp bacadan girmek gibi ters bir mantıkla sorulduğunu ifade eder. Zira ayın neden önce ince doğup sonra kalınlaştığı sorusu Hz. Peygamber'e sorulacak soru değildir. Şu bir gerçektir ki, sormamaları gereken soruyu soranlar, sormaları gereken soruyu sormazlar. Hatta bazen bu sonucu almak için birincisine başvururlar. "Evlere kapısından girin" deyimsel ifadesi, "meseleye doğru yaklaşın" anlamına gelir. Zımnen: Yanlış soruya doğru cevap bulunmaz. Bu bağlamda "Haccın ruhunu ve maksadını gözardı etmeyin!" demektir. İbadetlerin ruhunu ihmal edip sadece biçimine odaklanan gösterişçi dindarlık veya dindarlık gösterisi yerilmektedir. Bu deyimsel ifadenin nüzûl ortamında örnekleri görülen bir bâtıl inançtan doğduğu rivayetleri vardır. Buna göre, bir Arap ihramlıyken evine arka kapıdan (veya dam kapısından) girmeyi dindarlık sayarmış (Taberî). Âyette, takvâ ile gösterişçi dindarlık birbirinin zıddı olarak takdim edilmektedir.

365 177. âyette ibadetlerin illet ve gayelerinden arındırılarak kuru şekilciliğin kutsanması yerilirken, bu âyette örf ve âdetlerin kutsanması yerilmektedir.

366 Erdemin gerçek ölçütüyle ilgili koordinatlar verildikten sonra, söz insanî erdemin en çok çiğnendiği ve haksızlık ve zulmün en çok işlendiği savaşa getirilmiştir. Kur'an savaşa meşru sınırlar içerisinde izin vermiş, fakat kirli savaşa izin vermemiştir. Bu yüzden bir savaş ahlâkı geliştirmiştir.

367 "Keskin görüş, zeka, anlayış" anlamındaki *es-sakfe* Kur'an'da geldiği altı yerin hepsinde savaş ve düşmanlık bağlamında kullanılır. Bu yüzden "bulmak" ile karşılanamaz. Her ne kadar 106/Nisâ: 89 ve 114/Tevbe: 5'te benzer bir bağlamda *vecedtumûhum* kullanılmışsa da, *vecede* çok daha geneldir (Krş: *el-l'câz*, s. 450-453). Bu âyet 109/Mumtehane 8-9 ışığında anlaşılır. Sadece saldırgan cezalandırılır.

368 *Fitne* burada inanca yönelik her tür baskı ve zulmü ifade eder (Bkz: 114/Tevbe: 49). Zira baskı ve işkence altında kalan ölümü temenni eder; ölümün temenni edildiği şey ise ölümden beterdir (Krş: Zemahşerî).

369 Âyetin bu cümlesi ilk cümlesi olan "Onları karşı karşıya geldiğiniz her yerde öldürün!" talimatını tefsir etmektedir. Karşı karşıya gelindiği her yerde öldürülecek olanlar saldırgan taraftır. Çünkü onlar saldırmakla tecavüzkâr olduklarını isbatladılar ve başka insanların canlarına kastederek kendi canlarını heder ettiler (Krş: 109/Mumtehane: 6-9).

böyle cezalandırılır.[370]

192 Eğer yaptıklarına bir son verirlerse, şüphe yok ki Allah tarifsiz bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet kaynağıdır.[371]

193 Onlarla inanca yönelik zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'a ait oluncaya kadar savaşın![372] Eğer yaptıklarına bir son verirlerse, zulmedenlerin haricindekilere düşmanlık da sona erecektir.[373]

194 Dokunulmazlık ayında saldırana cevap, yine dokunulmazlık ayında verilir. Zira dokunulmazlıkta denklik esastır.[374] Her kim de size saldırırsa, onun yaptığının aynısıyla siz de karşılık verin ve fakat Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; Allah'ın, sorumluluk bilincini kuşananların yanında olduğunu aklınızdan çıkarmayın!

195 Bir de Allah yolunda harcayın ve kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın![375] Hep iyilik edin: Allah iyilik edenleri sever.[376]

196 Hacc[377] da umreyi de Allah rızası için eksiksiz ve tam yapın.[378] Eğer yerine getirmekten alıkonursanız gücünüzün

---

370 Bu âyet savaşa izin veren ilk âyet değil, savaşı emreden ilk âyettir. Savaşa izin veren ilk âyet Hac sûresinin 39-40. âyetleridir.

371 İlâhî Kelam, pişmanlık kapısını hep açık tutmakta, suçlu ve günahkar insanları tevbeye özendirmektedir.

372 Bu âyetten farklı olarak, Enfâl 39'da *kulluhu* ibaresi yer alır. Bunun sebebi de bu âyette savaşılması kastedilenler sadece Mekke müşrikleriyken Enfâl sûresinde savaşılması kastedilenler kûfürde direnen tüm güçlerdir. Bu âyet En'âm 35 ışığında anlaşılmalıdır (Krş: 74/Nahl: 90).

373 Eğer yaptıklarına son verirlerse, bu yeterli addedilmektedir. Bizzat zulmedenler, eğer tesbit edilmişlerse elbette cezalarını çekecek, cezaları da işledikleri suçun dengi olan "âdil bir karşılık" şeklinde gerçekleşecektir.

374 Müşrikler mü'minlere bu aylarda saldırı düzenliyor, lâkin mü'minler tarafından misilleme yapıldığında hemen onları "haram aylara hürmetsizlikle" suçluyorlardı. İşte "dokunulmazlıkta denklik esastır" ilkesi bu gerçeği ifade eder. Zaten hicretin 9. yılında inen Tevbe sûresinin ilk âyetleriyle İbrahimi geleneğin izlerini taşıyan "dokunulmazlık ayları" uygulamasının yerini, istisnai durumlar hariç insan canının daimi dokunulmazlığı alacaktır (Bkz: 114/Tevbe: 5, not 9).

375 Yukarda ele alınan hac ve İslâm'ı insanla buluşturmak için gösterilen her tür çabanın adı olan cihad ibadetleri hep ekonomik fedakârlık gerektiren ibadetlerdir. Bu ibadetler için harcanacak her kuruş "Allah yolunda harcanmış" demektir. Allah yolunda harcama emrinin ardından, bu emrin illet ve hikmeti şöyle açıklanır: "kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın". Bu tehlike Allah yolunda harcamayı ve cihadı terk etmektir.

376 "Allah...sever" ya da "Allah...sevmez" diye son bulan âyetlerin hemen tamamına yakını Medenî sûrelerde yer alır. Mekkî sûrelerde ise azab ve ceza öndedir. Bunun nedeni Kur'an'ın eğitim sürecidir. Bu sürecin başlangıcında insanlar azab ile korkutuluyorlardı. Medine döneminde mü'minlerin Allah'la olan ilişkileri "sevgi" düzeyine yükseldi.

377 "Ve ona ulaşmaya gücü yeten herkesin haccetmesi Allah'ın insanlık üzerindeki hakkıdır." (Âl-i İmran: 97) Hac, insanlığın Allah'a yürüyüş destanını her mü'minin kendi şahsında yeniden yaşamasıdır. Hac, Âdem rolünü oynayan her bir insanın yitirdiği cenneti aramaya çıkmasıdır. Hac, insanoğlunun uzaklaştığı fıtratına yeniden dönüşünü temsil eder. Hac, kendi kendisine yabancılaşan bireyin kimliğini, kişiliğini bulup kendisiyle barışık ve tanışık yaşamak için başlattığı soylu yolculuğun adıdır. Özetle hac, mahşerin provasıdır.

378 Veya: "tamamlayın". Buradaki "tam yap-

yeteceği bir kurban verin ve kurban yerine ulaşıncaya kadar[379] başlarınızı tıraş etmeyin! İçinizden hasta ya da başından bir rahatsızlığı olan kimse fidye olarak oruç tutmalı veya sadaka vermeli ya da kurban kesmelidir. Bir engel olmadığı zaman, hacdan önce umre yapacak kimse gücünün yettiği cinsten bir kurban kessin! Fakat kurbana gücü yetmeyen üç günü hacda yedi günü döndükten sonra olmak üzere toplam on gün oruç tutsun! Bunlar ailece Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve Allah'ın cezalandırmada çok şiddetli olduğunu aklınızdan çıkarmayın!

197 Hac (her yılın) malum aylarındadır.[380] Kim söz konusu aylarda haccı eda ederse artık o hac boyunca çirkin konuşmalardan, tüm yakışıksız davranışlardan ve kavgadan kaçınmalıdır.[381] Zira ne tür iyilik yaparsanız Allah bunu bilir: Öyleyse (ebedi yolculuk için) azık hazırlayın! Hiç kuşkusuz yol azığının en hayırlısı sorumluluk bilincini kuşanmaktır: Bana karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun

---

ma" ya da "tamamlama" emri iki şekilde anlaşılabilir: Ya İbrahimî bir ibadet olan haccın mesela Arafat vakfesi gibi temel rükünlerini bile dışarıda bırakacak kadar Müşrikler tarafından noksanlaştırıldığını ve dolayısıyla tam yapılması gerektiğini (Bkz: *el-Muvâfakât* III, 335), veya tıpkı Hz. Peygamber'in Hudeybiye umresi gibi yarım bırakılan nafile hac ve umrenin "tamamlanması" gereğini ifade eder (Krş: Râzî).

379 *Mehilleh*, kurbanın zamanını, mekânını ya da her ikisini birden ifade edebilir. Birinci görüş esas alındığında kurbanı ille de oraya ulaştırmak şartken, ikinci görüşte buna "şarttır" denilemez. Râzî burada zamanı ifade ettiğini söyler ki tercihimiz bu görüşe dayanmaktadır. Râzî'ye göre fiziki bir "gönderme/ulaştırmaya" değil de, mânevî bir "gönderme/ulaştırmaya" delalet eder. Bu tercihi Hac 36. âyet de teyit eder.

380 Âyette geçen *ma'lûmât* "bilinen" demektir. Her yıl tekrarlandığı ve dönemin şartlarında uzun olan hac yolculuğu da haccın bir parçası olduğu için bu ifade kullanılmıştır. Eğer âyet, hac ibadetini, "bilinen aylarda" olmak şartıyla herhangi bir zamanda eda etmenin cevazına delalet etseydi bu da bilinirdi. Oysa ki, haccın bilinen aylarda olmak şartıyla farklı zamanlarda yapıldığına dair tek bir örnek yoktur. Aksine 198. âyetteki "Arafat'tan çağlayıp gelirken" ibaresi, yine 199. âyetteki "insanların çağlayıp geldikleri yerden siz de çağlayıp gelin" ibaresi haccın topluca belirli günlerde yapıldığına delalet eder. Ayrıca bu âyetin devamında Mina vakfesine dair "iki günde dönerse" denilir. Bu da, haccın vaktinin aylarla değil günlerle tayin edileceğinin bir başka delilidir. Bakara 203'teki "sayılı günler" ve Hac 28'deki "bilinen günlerde" ibaresi de bu delilin yanına konmalıdır. "Bilinen-sayılı günler"in yorumundaki ihtilaf işin özünü etkilemez. Bu iki âyet de günlerden söz etmektedir ki bu günler haccın ifa edildiği terviye günü de dahil Zilhicce'nin 8-13. günleridir. Mütevatir sünnet de bunu teyit eder.

381 *Rafes*'i "çirkin konuşmalar" diye çevirdik. Arap dilinde "cinselliği kışkırtan konuşmalar" anlamına gelir. Aslında hacda şık düşmeyen tüm konuşmalar ve meşru cinsellik de "rafes" hükmüne girer. "Yakışıksız davranışlar" diye çevirdiğimiz *fusûk*, Allah, insan, hayvan ve bitki hakkına dair her türlü tecavüzü kapsar. "Cidal" kavga ve yersiz tartışmadır. Haklı ya da haksız fark etmez. Esasen *cidal* kişinin haklı olduğuna inandığı durumlarda yaptığı tartışmadır. Dikkat edilecek olursa bu üçü de kendi başlarına haram olan fiiller olmadıkları hâlde hacda yasaklanmışlardır. Çünkü orası sadece haramların değil, kimi mubahların da yasaklandığı bir mahşer provasıdır.

ey derin kavrayış sahipleri!

198 Rabbinizin lutfundan pay almak istemenizde size bir vebal yoktur.[382] Arafat'tan çağlayıp akarken Meş'ari'l-Haram'da[383] Allah'ı anın! Artık O'nu, size gösterdiği gibi anın! Doğrusu siz, bundan önce yolunu şaşıranlar arasındaydınız. 199 Ardından insanların çağlayıp geldikleri yerden siz de çağlayıp gelin[384] ve Allah'tan günahlarınıza mağfiret dileyin! Doğrusu Allah tarifsiz bağışlayıcıdır, eşsiz merhamet kaynağıdır.[385]

200 (Hacca has) ibadetlerinizi[386] tamamladıktan sonra (bir zamanlar) atalarınızı andığınız gibi, hatta daha güçlü bir biçimde Allah'ı anın![387] İnsanlardan bazısı "Ey Rabbimiz! Bize vereceğini bu dünyada ver!" derler. Böylelerinin âhiret nimetlerinden nasibi yoktur. 201 Fakat öyleleri de var ki, onlar "Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik güzellik ver, âhirette de iyilik güzellik ver[388] ve bizi ateşin aza-

---

382 İbn Abbas ve İbn Mes'ud gibi sahabiler bu âyeti "hac mevsiminde" açıklayıcı ibaresiyle birlikte okumuşlardır. Bu okuma, hem ihramlı günleri ticaretten ayırmayı, hem de bunun dışında kalan hac aylarında alış verişi kınayan sahte dindarlık gösterisini boşa çıkarmayı amaçlamaktadır (Bkz: Zemahşerî). Ebu Müslim 197. âyetin sonuyla bu âyetin ilk cümlesini birlikte değerlendirerek "(Haccı eda konusunda) sorumluluğunuzu yerine getirin (daha sonra ise) Rabbinizin lutfundan.." şeklinde tüm ticari faaliyetleri hac mevsimi dışına itecek şekilde anlar ve buna da Cuma 10 âyetini referans gösterir. Râzî naklettiği bu görüşe itiraz eder.

383 Meş'ari'l-Haram: Müzdelife.

384 "Siz" denilenler *hums* adı verilen ve kendilerini "Allah'ın has kulları" olarak nitelendiren Kureyş'tir. Onlar Allah'ın has kulları olduklarını iddiasıyla Arafat'a çıkmazlarmış. Cahiliyye asabiyetine dayanan ve İslâm'ın kökten karşı olduğu bu düşüncenin izlerini silmek için bu âyet Kureyş kabilesine mensup mü'minlere hacda insanlarla birlikte hareket etmelerini emretmektedir.

385 Zımnen: Bir damlasınız, göle karışın: Göle düşen damla göl olur, çöle düşen damla buharlaşır çöl olur.

386 *Menasik*'in kendisinden türetildiği *nusuk*, hacca özgü ibadetlerden her biri için kullanılırsa da, özelde "kurban" genelde tüm ibadetleri kapsar (196. âyete bkz). "Menasik", haccı oluşturan ibadetlere verilen alem olmuştur ve "hac menasiki" şeklinde şöhret bulmuştur.

387 Zımnen: Atalarınızın ocağındaki külü taşırsanız âdet, közü taşırsanız ibadet olur. Cahiliyye döneminde Araplar kurban kestikten sonra şeytan taşlama mahalline gelip orada atalarının anısını tazeler, onlara ilişkin öyküler anlatırlardı (Taberî). Cahiliyye insanı ibadeti değil ibadetin ruhunu kaybetmişti. Hz. İbrahim'den beri eda edilen ibadetler, aşağı yukarı biçim olarak aslını korumuş olsalar da ruh ve amaç olarak aslını kaybetmişlerdi. Bu durum da ibadetlerin âdete dönüşmesine neden olmuştu. Âdetleşen ibadette niyetler de sapmaya uğruyor, Allah emrettiği için değil atalardan öyle görüldüğü için yapılır hâle geliyordu.

388 *Hasene*, sıfat olarak kullanıldığında aynı *hasen* gibi hem fizik hem de metafizik güzelliği ifade eder. Fakat isim olarak kullanıldığında görünen güzelliğe delalet eder ki, bu güzellik görecedir. Bazen insana güzel gelen ve haz veren şeyler akıbeti itibarıyla çirkin ve acı verici olabilir. *Husnâ* ise yalnızca mânevî ve kalıcı güzellikler için kullanılır (Bkz: 69/Yûnus: 26). Burada mücerret güzelliğe delalet ettiği için dünya ve âhiret güzellikleri birbirinden ayrı olarak anılmıştır. İki güzelliğin birbirine vav ile atfedilmesi, aralarındaki mahiyet farkına delalet eder. Bu âyet, Kur'anî bir hayatta fakirizme ve çileciliğe yer olmadığını beyan eder. İrfan ıstılahında fakr (fakirlik), insanı ni-

bından koru!" diye yakarırlar. 202 İşte bunlar, kazandıklarına karşılık (âhiret nimetlerinden) nasip alacak olanlardır: zira Allah hesabı seri bir biçimde görendir.

203 Sayılı günlerde Allah'ı anın! Her kim acele edip iki günde dönerse ona günah yoktur. Kim de dönüşü erteleyip daha uzun kalırsa sorumlu davrandığı sürece ona da günah yoktur. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve sonunda O'nun huzurunda toplanacağınızı aklınızdan çıkarmayın!

204 İNSANLARDAN kimi var ki, bâtılda ölesiye direnen bir hasım olduğu hâlde,[389] bu dünya hayatı hakkında söylediği söz senin hoşuna gider ve kendi kalbindekine de Allah'ı şahit tutar.[390]

205 Eline yetki geçtiği[391] zaman da yeryüzünde fesat çıkarmaya, insanın ürününü ve neslini yok etmeye çalışır: Ama Allah fesadı sevmez.[392] 206 Kendisine ne zaman "Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!" dense, kibir ve gururu onu günaha sürükler. İşte böylesine cehennem yeter, ne kötü konaktır orası!

207 İnsanlardan kimi de var ki Allah rızasını kazanmak için kendisini (vakfeder).[393] Allah ise kullarına karşı hep şefkatlidir.

208 Ey iman edenler! Hep birlikte teslimiyet yoluna girin ve şeytanın adımlarını izlemeyin! Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. 209 Eğer hakikatin apaçık belgeleri size geldikten sonra ayaklarınız kayarsa, Allah'ın her işinde mükemmel olduğunu, her hükmünde tam isabet kaydettiğini unutmayın!

210 Onlar, Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkagelmesini mi gözlüyorlar? Bu durumda iş bitirilmiş olurdu:[394] Nihayet bütün işler Allah'a döndürülür.[395]

211 Sor İsrâiloğullarına: Biz onlara nice açık mesajlar verdik de (ne oldu)? Her kim Allah'ın nimeti olan mesajlarını kendilerine ulaştıktan sonra değiştirirse, bilsin ki Allah karşılık vermede şiddetlidir.

---

metlerden değil, kalbi dünya sevgisinden mahrum etmektir. Bağdatlı Cüneyd fakrı şöyle tarif eder: "Fakr, senin hiçbir dünyalığa sahip olmaman değildir. Dünyalara sahip olsan da, dünyalıkların sana sahip olmasına izin vermemendir." Servet attır. Süvari atının sırtındaysa yol alır, atını sırtlanan süvari yolda kalır. Kendini vererek servet elde edenin hiçbir şeyi yoktur. Zira kendini vererek servet sahibi olduğu için, serveti sahipsiz kalmıştır.

389 Âyetin son cümlesi olan *ve huve eleddu'l-hisam* üzerinde tartışılmıştır. Buradaki *hisâm*'ı İbn Abbas ve Katade "tartışmacı" olarak anlamışlardır. Buna "düşmanlık, gizli düşmanlık, yalancılık" anlamı verenler de olmuştur (Taberî). Tercihimiz hem tipik münafık tavrına, hem de âyetin bağlamına daha uygundur.

390 Zımnen: Yalanların en tehlikelisi Allah'ı şahit tutarak söylenendir.

391 *Tevella* hem "dönüp gitmek" hem de "bir işi yapmaya yetkili olmak" anlamlarına gelir. Âyetin bağlamından yola çıkarak biz ikinci anlamı tercih ettik.

392 *Fesâd*, anarşi, terör, bozgunculuk ve her tür toplumsal kokuşmadır. Esasen *fesâd*, bir şeyin doğal hâlini bozmak, onu doğasından ve yerinden etmektir.

393 Lafzen: "satar".

394 En'âm 8'e bir atıf olarak okunabilir.

395 Bir sonraki âyette İsrâiloğullarından söz edildiğine göre bu âyet İsrâiloğullarının Hz. Musa'ya Allah'ı açıkça görmeden inanmayacaklarına dair isyanlarına bir göndermedir (Bkz: âyet 55).

212 Kâfirlere dünya hayatı güzel görünür; bu yüzden mü'minlerle alay ederler. Sorumluluk şuuru taşıyanlarsa kıyamet günü onlardan üstün bir konumda olacaklar. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

213 BÜTÜN insanlık (başlangıçta) tek bir topluluk idi, (sonradan yoldan çıkıp parçalandı).[396] Allah peygamberlerini müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi. Onlarla birlikte hakikati ortaya koyan vahiy(ler) gönderdi ki, o insanlar arasında ihtilafa düştükleri konularda hakem olsun. Buna rağmen, kendilerine hakikatin apaçık belgeleri geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden O'nun mesajı hakkında ihtilafa düşenler bizzat bu vahyin gönderildiği insanlardı. Ne ki Allah iman edenleri kendi iradesiyle, hakkında ihtilafa düştükleri hakikate doğru yöneltti. Allah, dileyen kimsenin doğru yola yönelmesini işte böyle diler.

214 Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Onların başına öyle şiddetli zorluklar, öyle boğucu darlıklar geldi ve öylesine sarsıldılar ki, mü'minlerle birlikte Elçi de "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek!" diye feryat ediyordu.[397] Bakın, Allah'ın yardımı yakındır.[398]

215 Sana, (kime) neyi infak edeceklerini soruyorlar.[399] Cevap ver: "Hayır olarak yapacağınız harcama öncelikle ebeveyninize, akrabanıza, yetimlere,[400] yoksullara, yoldakilere dir. Her ne iyilik yaparsanız yapın, Allah onu mutlaka bilir.

216 HOŞUNUZA gitmese de savaş size farz kılındı. Hem sizin hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı, sizin hoşlandığınız bir şey de sizin için şerli olabilir: Allah, sizin bilmediklerinizi de bilir.[401]

217 Sana saldırmazlık ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük bir hatadır. Fakat Allah'ın yolundan insanları çevirmek, O'nu ve Mescid-i Haram'ın hürmetini inkâr etmek, oranın sakinlerini oradan sürüp çıkarmak Allah katında daha büyük bir cürümdür. Fakat inanca yönelik baskı ve zulüm, adam öldürmekten daha beterdir."[402] Eğer düşmanlarınızın gücü yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle

396 Parantez içi ibare için bkz. Zemahşerî ve Râzî.

397 Zımnen: Bedelsiz ödül olmaz. İman en büyük iddiadır, iddialar isbat ister. Krş. "Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri ve (yolunda) direnenleri seçip ayırmadan cennete girebileceğinizi mi sanıyorsunuz?" (98/Âl-i İmran: 142; ayrıca krş. 114/Tevbe: 16). Üç âyetin muhatabı da farklıdır. Bu âyetin muhatabı Hz. Peygamber ve mü'minlerin tümü, Âl-i İmran'daki peygamber hariç tüm mü'minler, Tevbe'deki ise mü'minler içerisinden çıkan mücahitlerdir.

398 Kulun gücü bitince Allah'ın yardımı başlar: "Bittim ya Rab!" diyene "yettim kulum" der.

399 Krş. 219'un sonu; infak için bkz. 274, not 512.

400 Dış bağlam ışığında, buradaki yetimlerden kasıt savaşın yetimleridir. Bu bağlamda yetim, velisini Allah'a kurban verdiği için velisi Allah olmuş kimselerdir. Bu yüzden mücahitlerin yetimleri, İslâm'ın çocuklarıdır.

401 Zımnen: Doğruyu belirleyen sizin beğeniniz değildir; aksine siz beğeninizi doğruya göre belirleyin. Kehf'teki Musa-bir kul kıssası, bu âyetteki hakikatin bir "kul" üzerinden tefsiridir.

402 Zira birincisi insanın ruhuna, ikincisi insanın bedenine yönelik bir tecavüzdür.

savaşmayı sürdürürler. Sizden her kim dininden döner ve kâfir olduğu hâlde ölürse, onun bütün yapıp-ettiği ameller dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Onlar ateşe mahkûmdurlar, onlar orada kalıcıdırlar.

218 Şüphe yok ki iman edenler, hicret edenler[403] ve Allah yolunda cihad edenler var ya;[404] işte ancak onlar Allah'ın rahmetini umabilirler: Allah tarifsiz bağış sahibidir, eşsiz merhamet kaynağıdır.

219 SANA sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunları hakkında soruyorlar. De ki: "Onların her ikisinde de insanlar için büyük bir kötülük ve birtakım menfaatler vardır. Her ikisinin yol açtıkları kötülük sağladıkları menfaatten çok daha büyüktür."[405]

Yine onlar "Neden infak edelim?" diye soruyorlar. De ki: "Bağışlanabilen her şeyden". Böylece Allah size mesajlarını açıklıyor ki, tefekkür edebilesiniz 220 bu dünya ve âhiret hakkında... Bir de sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: "Onların lehine olan her tür iyileştirme (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Onlarla (hayatı) paylaşırsanız,[406] unutmayın ki onlar sizin kardeşinizdir. Kaldı ki Allah fesatçılık yapanı ıslah edenden ayırmasını bilir. Ve eğer Allah dileseydi sizi zora koşardı;[407] ne var ki Allah her işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet sahibidir.

221 Müşrik kadınlarla onlar imana ulaşıncaya kadar evlenmeyiniz! Çünkü (Allah'a) bağlanmış hür olmayan mü'min bir kadın,[408] müşrik hür bir kadından -ondan hoşlanıyor da olsanız- daha hayırlıdır. Yine müşrik erkeklerle, onlar iman edinceye kadar kadınlarınızı nikahlamayınız![409] Zira (Allah'a) kulluk yapan

---

403 Hicret, imkanların tükendiği yerden üretileceği yere intikal, kavuşmak için terk etmektir.

404 Cihad, insanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan İslâm'la insan arasına gerilen engelleri kaldırmak için üstün çaba harcamaktır.

405 Cahiliye Arapları içki ve kumar meclislerini aynı zamanda fakir fukaraya ikram ve "meysir" adı verilen ve âyette yasaklanan kumar çeşidini fakirlere yardım için bir yol olarak görürlerdi. Veresiye bir deve alınıp, oklar çekilerek kumar oynanır, kaybedenler devenin bedelini öder; kazananlar ise etlerini orada bulunanlara bağışlarlardı. Kur'an, bu masum yüzlü kumarı dâhi yasaklamıştır; çünkü zararları faydasından çoktur. Yardımın daha meşru yolları vardır. Buradaki infak için 3. âyetin notuna bkz.

406 Âyetteki "birleşmek, iç içe geçmek, karışmak" anlamlarına gelen *muhalata*, yetimin malının velinin malıyla birleştirilmesi, onunla ortaklık kurulması vs. şeklinde yorumlanmıştır. Bir sonraki âyetten yola çıkarak "hayatı birleştirmek" anlamına da ulaşılır (Krş: Ebu Müslim'den Râzî).

407 Zımnen: ..ama Allah sizi zora koşmayı dilemedi, çünkü buna ihtiyacı yok.

408 *Emeh* mücerret olarak "kadın" anlamına gelse de burada sözgeliminden "hür olmayan kadın" mânasına kullanıldığı açıktır. Zemahşerî, -muhtemelen Cürcanî'yi izleyerek- "herkes Allah'ın kölesidir" gerekçesiyle "mü'min kadın" anlamı verir. Oysa ki bu bağlamda "müşrik hür kadın"ın mukabili olarak kullanılmıştır.

409 Bazıları, buradaki hitabın kadının velisi olan erkeğe değil de doğrudan kadına olduğunu düşünüp bu ibareyi "kadınlarınızı nikahlamayın" değil de "nikahlanmayın" olarak çeviriyor. Eğer âyetin aslına sadık kalacaksak bu çeviri iki nedenden doğru değil:

mü'min bir erkek, müşrik bir erkekten –bu sizi hoşnut etse bile– daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe çağırıyor, oysa ki Allah sizi kendi rızasıyla cennet ve mağfirete çağırıyor; dahası, mesajlarını insanlığa açıklıyor ki ibret alsınlar.

222 SANA kadınların ay hâli hakkında soruyorlar. De ki: "O sıkıntı verici bir rahatsızlıktır:[410] Ay hâli sırasında kadınları (rahat) bırakın ve onlar temizlenınceye kadar (cinsel) ilişkiye girmeyin! Temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği gibi yaklaşın!"

Hiç kuşkusuz Allah özden tevbe edenleri sever, özden temizlenenleri de sever.

223 Kadınlarınız, sizin için bir tür tarladır;[411] tarlanıza nereden, nasıl ve ne zaman[412] isterseniz öyle varın! Fakat önce kendi canlarınız için bir hazırlık yapın! Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve unutmayın ki, mutlaka O'na kavuşacaksınız! Artık sen de mü'minleri müjdele!

224 ALLAH adına ettiğiniz yeminler, erdemliliğe, sorumluluğun gereğini yerine getirmeye ve insanlar arası barışın sağlanmasına engel teşkil etmesin![413] Allah her şeyi işitir, tarifsiz bilir. 225 Allah, düşünmeden yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz;[414] fakat kalplerini-

---

1) Âyetin girişindekinin aksine ikinci *la-tenkihu* geçişlidir ve *enkeha*'dan gelir. İki mef'ul alır: "kadınlarınız" ve müşrik erkekler". Bu durumda anlam bizim verdiğimiz gibi olur.

2) Bir sonraki cümlede yer alan "bu sizi hoşnut etse de" muteriza cümlesindeki "siz" erkekler için kullanılan *kum* zamiriyle gelmiştir. Eğer nikahlayan kadının kendisi olsaydı bu zamirin dişili olan *kunne* gelecekti. Bu ibareden değilse de, 230. âyetteki *hatta tenkiha* (kadın nikahlanıncaya kadar) ibaresinden, kadının kendi kendisini nikahlama mezuniyeti çıkar. Âyet bir toplumda yasal düzenlemeleri yapan yetkili mercilere hitap olarak da okunabilir.

410 Aslen *el-eziyy* "dalga" anlamına gelir, denizde dalgalarla sallanıp içi bulanan kimseye de *mu'zi* denir. Bu anlamı göz önüne alacak olursak "sıkıntı verici bir rahatsızlık" karşılığı daha uygun görünüyor. Bu âyet, Medine'de Yahudi kültürünün bir ürünü olan âdetli kadını aşağılama ve pis sayma, onu her tür ailevî, dinî ve sosyal hayatın dışında tutma tavrını red için gelmiştir.

411 *Harsun*'deki belirsizlik mânaya "bir tür" olarak yansımıştır.

412 *Ennâ* edatına, taşıdığı üç anlamı da verdik (*İtkân* II, 175). Tarla "mahsul veren yer" olması hasebiyle, *ennâ* edatının "nereden isterseniz oradan varın" anlamının, döl yolu olan cinsellik organıyla sınırlandığı yorumuna ulaşılır.

413 *Yemîn*, "sağ, sağ el" anlamlarına gelir. Bereket mânasındaki *yumn*'den türetilmiştir. Aslen "kuvvet, sağlamlık" demektir. Ant içmek te'min etmek, kasem etmek de *yemîn* olarak adlandırılır. Tevhide dayalı bir inanç sistemi olan İslâm'da muteber yemin yalnızca Allah adına yapılır. Bunun dışındaki şeylere yemini Allah Rasulü şiddetle yasaklamıştır (Bkz: 113/Tahrîm: 2, not 2). Bu âyette erdemlilik, sorumluluk ve ıslah konusunda edilen yeminlerle Allah'ın engel kılınmaması ifade edilmektedir. Bunun iki anlamı vardır:

1) Kişinin olumlu bir işi yapmamak üzerine yemin etmesinin doğru olmadığı.

2) Kişinin, yaptığı bu tür yeminlerle amel etmeyip, yeminine rağmen erdem, sorumluluk ve ıslah doğrultusunda davranmasının gerekliliği.

414 *Lağv* herhangi bir kıymet taşımayan, hükümde itibara alınmayan söz demektir. İnsanın bu türden bir "gevezelik" ve "boşboğazlık" alameti olarak yaptığı yeminlerden dolayı Allah'ın hesap sormayacağı bir af ve rahmet olarak ifade buyurulmuştur. Bir insan öyle olduğu zannıyla "vallahi şöyle" demiş de so-

zin aldığı tavırdan sorumlu tutacaktır; ama Allah tarifsiz bağışlayandır, cezalandırmadan önce fırsat tanıyandır.[415]

226 Hanımlarına yaklaşmamaya yemin edenlere dört ay bekleme süresi vardır.[416] Şayet dönerlerse, iyi bilsinler ki Allah tarifsiz bağış, eşsiz merhamet sahibidir.[417]

227 Ama eğer ayrılmaya karar verirlerse, bilsinler ki Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.[418]

228 Boşanmış hanımlar, üç temizlenme süresince[419] kendilerini gözetlerler.[420] Zira, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir. Bu süre zarfında barışmak isterlerse, bu durumda kocaları onları almak hakkında önceliğe sahiptirler. Meşru olmak kaydıyla erkeklerin kadınlar üzerinde nasıl hakları varsa, kadınların da erkekler üzerinde benzer hakları vardır,[421] ne ki erkeklerin o kadınlar üzerinde öncelik hakkı vardır.[422] Allah her işinde mükemmeldir,

---

nunda bu zannında yanılmışsa, Allah onu bundan dolayı sorumlu tutmayacaktır. Çünkü bunda "yalan söyleme kastı" bulunmamaktadır. Bu âyet yemin etme alışkanlığı olan kimselere ilişkin olarak da anlaşılabilir. Bu tipler kalben yemini kasdetmediği hâlde boşboğazlık olarak yemin ederler. Bu pasaj, hicretin ardından sosyal ve hukukî bir problem olarak ortaya çıkan ailenin dağılmasını konu almaktadır.

415 Yalan kastı taşımayan yeminlerin affedilmesi de aslında hiç vebal olmadığı için değil, Allah'ın rahmetinde ve kullarına karşı cezalandırmada aceleci olmayışından kaynaklanmaktadır. (*Halîm* ismi için bkz. 105/Ahzab: 51, not 68).

416 Cahiliyye Arapları, herhangi bir sebeple hanımlarına kızıp ona yaklaşmamaya yemin ederler, bu durum bir zamanla sınırlı olmadığından bazen yıllarca sürerdi. O kadın ne evli olan bir kadın gibi doğal ve insani ihtiyaçlarını giderebilir, ne de dul bir kadın gibi başka biriyle evlenebilirdi. Erkekler bu geleneği kadınlar üzerinde baskı kurmak için kullanıyorlar ve onları her açıdan mağdur ediyorlardı. İddetin illeti sadece hamileliğin anlaşılması değil, aynı zamanda kadının töhmetten korunmasıdır.

417 Zımnen: Bu süre sonunda kişi eşine dönmeme kararını değiştirmezse otomatik olarak eşinden ayrılmış olur. Ayrılma kararı erkeğin kadını bir hizmetçi, bir köle gibi kullandığı "belirsiz *îlâ* durumunu" daha fazla uzatmaktan elbette kadın için daha hayırlıdır.

418 Kur'an, kişinin *îlâ* ile neyi amaçladığını Allah'ın bildiği gerçeğine işaret eden bu âyetle, erkekleri sorumlu davranmaya davet eder.

419 Veya: "üç âdet görme süresince.." *el-Kuru'*, zıt anlamlı bir kelimedir. Hem âdet görmeyi hem de temizlenmeyi ifade eder.

420 *Yeterabbesne bi-enfusihinne*'nin doğru karşılığı budur ve bu bir kadının kendi rahminde olup bitene dair ilk ve gerçek gözlemi ancak kendisinin yapabileceği gerçeğine dayanır.

421 Veya: "Kadınların sorumluluklarına denk hakları vardır". Ya da: "Kadınların hakları, örfe uygun olarak sorumluluklarına denktir." Buradaki denklikten kasıt 'oran eşitliği' değil, adâlettir. Formül şudur: Ne kadar sorumluluk o kadar hak, ne kadar hak o kadar sorumluluk. Kadın-erkek arasındaki adâletin oran eşitliğine indirgenmesi, her iki cinsin hak ve sorumluklarının birbirine denk olduğu gerçeğinin, cinslerin fıtratlarından gelen farklılığı inkâr anlamına gelen 'aynılık ve tıpkılığa' indirgeme yanlışına dayanır. Oysa ki iki cins birbirinin yerini tutmayan 'eş'lerdir. Tıpkı bir çift ayakkabının eşi gibi. İkisi de birbirinin eşidir ama, biri diğerinin yerini tutmaz.

422 "O kadınlar", sadece *'aleyhinne* ibaresinin tam karşılığı değil, aynı zamanda âyetin başında belirtilen türden kadınlara da bir göndermedir. Bu hak, gebeyken boşanan kadının yeniden evliliği düşünmesi durumunda, çocuğunun babasına tanınan öncelik hakkıdır.

her hükmünde tam isabet edendir.[423]

229 (Dönüşü mümkün olan) boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle (son defa boşayıp) ayrılmaktır.[424] Bu durumda kadınlarınıza verdiğiniz şeyleri geri almanız, her iki tarafın da Allah'ın koyduğu sınırları koruyamama endişeleri dışında, sizin için helâl değildir. Eğer Allah'ın her iki taraf için koyduğu sınırları koruyamamalarından endişe ederseniz, bu durumda kadının fidye verip ayrılmasında her ikisi için de bir vebal yoktur.[425] Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın ha aşmayın! Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, işte onlar zulmetmiş olurlar.

230 Ve erkek (sonunda) kadını boşarsa, bu kadın bir başka erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Eğer sonraki erkek de onu boşarsa, her iki taraf da Allah'ın koyduğu sınırları gözetecekleri kanaatindeyse, tekrar birbirlerine dönmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın akledenlere açıkladığı sınırlardır.

231 Bu şekilde kadınları boşadığınızda ve onlar da bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde, ya güzellikle tutun ya da güzellikle bırakın! Onlara zarar vermek için alıkoymayın! Bu durumda haddi aşmış olursunuz. Kim de böyle yaparsa, elbette kendisine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini hafife almayın! Allah'ın size olan nimetlerini, size öğüt vermek için size indirdiği vahyi ve hikmeti hatırlayın ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! İyi bilin ki Allah her şeyin aslını bilir.

232 Kadınları boşadıktan sonra, bekleme sürelerini tamamlamışlarsa, aralarında münasip bir biçimde anlaştıkları takdirde, eş(namzet)leriyle evlenmelerine engel çıkarmayın![426] Bu, içinizden Allah'a ve âhiret gününe inanan herkese bir uyarıdır; işte bu sizin için en yararlı ve en temiz olandır. Allah her şeyi bilir ve fakat siz bilemezsiniz.

---

423 'Azîz ve Hakîm isimlerindeki belirsizlik, mânalarının bu pasajla bire bir alâkasına delalet eder (Bkz: 114/Tevbe: 102, not 129).

424 Bir sonraki 30. âyet buradaki iki boşamanın üçüncüsünü teşkil eder. 29 ve 30. âyetler birlikte okunmalıdır. Ahsen talak (en güzel boşama) adı verilen asıl boşamayı Talak 1. âyet beyan eder. Bu âyetse dönüşü mümkün olan boşamanın sınırını açıklar. Bu izin ikisi veya üçü bir arada değil iki ayrı zamanda kullanılabilir. Zira *merra*'nın bir anlamı da "zamandan bir bölüm"dür (*cüz'ün mine'z-zemân*). Bu boşama türü, boşama hakkını geri dönülmez biçimde sonuna kadar tüketen kişiyi ele almaktadır. Verilen iki fırsat da tüketilerek üçüncüsü ve sonuncusu da kullanılmışsa, eşlerin beraberliği deneme süresi bitmiş ve nikahın saygınlığı tükenmiş demektir. (Şahitliğin boşama sürecindeki yeri için bkz. 107/Talâk: 2).

425 Bu âyet kadının eşini boşama (iftidâ) şartlarını beyan etmektedir (Ayrıca krş. 106/Nisâ: 128). Bu konuda Ensar'dan Habibe bt. Sehl'in, kocası Sabit b. Kays'ı boşaması örneği verilebilir.

426 Kadının eş seçme hakkını koruyan bu âyeti, 234. âyet de destekler. Amelî sünnet de bu doğrultudadır. Velisi bir kadını, istemediği biriyle zorla evlendiremez (Ebu Davud, *Nikah*, 26; İbn Mace, *Nikah*, 12). Dönüşü mümkün boşamalarda iddet tamamlandıktan sonra yeni bir nikah sözleşmesi, ancak kadının rızasına bağlıdır. Geri dönüşlü boşamalarda kadının eşine dönmeme hakkı saklıdır. Makil b. Yesar boşanan kız kardeşinin eski kocasına dönmesine mani olmuş, âyet bunun üzerine inmiştir (İbn Kesir).

233 Ve (boşanmış) annelerden emzirme süresini tamamlatmak isteyenler çocuklarını tam iki yıl emzirirler; onların yeme-içme ve giyim-kuşamlarını temin etmek münasip bir biçimde babaya[427] düşer. Hiç kimseye taşıyamayacağı bir sorumluluk yükletilemez. Ne bir anne çocuğu yüzünden zarara uğratılsın, ne de çocuğu yüzünden bir baba. Ve (babanın) vârisine de aynı görev düşer. Eğer (çocuğun boşanmış ebeveyni, çocukla annenin) ayrılmasına karşılıklı istişare sonucu razı olurlarsa, her ikisine de bir vebal yoktur.[428] Eğer çocuklarınızı süt annelere baktırmaya karar verirseniz, teslim edeceğiniz çocuğun emniyetini uygun şekilde sağlamanız şartıyla[429] size bir vebal yoktur. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: iyi bilin ki Allah tüm yapıp-ettiklerinizi görmektedir.

234 İçinizden ölen kimselerin geriye bıraktığı eşler dört ay on gün kendilerini gözetlesinler.[430] Bu süreyi tamamladıklarında kendileri için gerekli olan şeyleri meşru olmak kaydıyla[431] yapmalarında size herhangi bir vebal yoktur. Ve Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

235 Ve bu gibi kadınlara evlenme arzunuzu imâ etmekte, ya da böyle bir arzuyu içinizde taşımanızda da bir vebal yoktur. Nasılsa Allah sizin onlara karşı hissettiğiniz duyguları açacağınızı bilir. Lâkin onlarla meşru bir biçimde konuşmak yerine, duygularınızı gizlice açma yoluna gitmeyin; dahası, belirlenmiş süre tamamlanmadan evlilik bağını kurmaya kalkmayın! Zira iyi bilin ki Allah içinizde sakladıklarınızı bilir: öyleyse O'ndan sakının! Ve yine iyi bilin ki Allah tarifsiz bağışlayandır, acele cezalandırmayandır.

236 Kendilerine henüz dokunmadığınız ya da bir mehir[432] tesbit etmediğiniz kadınları boşamanızda size bir vebal yoktur. Ne ki (bu durumda dahi) onlara destek olun! Eli geniş olan kendi takdirince, eli dar olan da gücü yettiği miktar makul

---

427 Lafzen: "çocuk kendisinden olana".

428 *Fisâl*'i "sütten kesilmek" şeklinde yorumlamak isabetli değildir. "Çocuğun anneden ayrılması"na hamletmek daha isabetli görünmektedir (Krş: Râzî, Ebu Müslim'den).

429 Bu mânayı Muhammed Esed'e borçluyum.

430 Mücâhid'in yorumuna göre bu âyetle aynı konudaki 240. âyet, iki ayrı durumun ifadesidir. Bu âyet, bir cahiliyye geleneğini kadınlar lehine sınırlar. Kocalar, ölmeleri hâlinde dul eşlerinin bir yıl evde kalıp yas tutmalarını vasiyet ederlerdi. Bu âyet ölen kocanın böylesine bir tasarrufta bulunamayacağını, kadın bunu istemezse âyette geçen sürenin yeterli olduğunu beyan eder. Ölen kocasının vasiyetini gönüllü olarak kabul eden kadının bekleme süresi bu sûrenin 240. âyetiyle belirlenmiştir.

431 Burada *bâ* edatı ile (*bi'l-ma'ruf*) gelen ibare 240. âyette min edatı ile (*min ma'ruf*) gelmektedir. Çünkü buradaki meşruluktan kasıt Allah'ın emrine göre olması, 240. âyette ise insan eylemlerinden bir eylem olarak kadının kendisi hakkında makul bir karar vermesidir. Bu nedenle de biz bu âyette "meşru" diye çevirdiğimiz *ma'ruf*'u, 240. âyette "makul" şeklinde çevirdik. Ayrıca bu âyette belirsiz gelen kelime 240. âyette belirlilik takısıyla gelir. Müfessirler bundan yola çıkarak bu âyetin 240. âyetten sonra indirildiğini söylerler.

432 *Farida*, erkeğin kadına evlilik sözleşmesi sırasında vermek zorunda olduğu sosyal güvenceyi ifade eder. İslâm fıkhında "mehr" olarak adlandırılan bu uygulamanın "kişinin yapmak zorunda olduğu ilâhî emir" anlamına gelen *farida* şeklinde adlandırılmış olması anlamlıdır.

bir biçimde geçimlik tedarik etsin! Bu, Allah'ı görür gibi inanan herkesin üzerine bir yükümlülüktür.

237 Eğer kendilerine dokunmadan fakat mehirlerini tesbit ettikten sonra boşarsanız, bu durumda tesbit ettiğiniz miktarın yarısı onlarındır; ancak onların bundan vazgeçmeleri ya da nikah bağını elinde tutan kimsenin vazgeçmesi müstesna. Vazgeçmeniz takvâya daha uygundur, zira birbirinize karşı fedakârca davranmanız gerektiğini aklınızdan çıkarmayın: çünkü Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.[433]

238 NAMAZLARINIZI,[434] özellikle en ideal namazı[435] kılmaya gayret edin[436] ve Allah'ın huzurunda gönülden bir bağlılıkla durun![437] 239 Fakat tehlikedeyseniz, yaya ya da binek üzerinde eda edin! Tekrar güvenliğe kavuştuğunuzda, Allah'ı, bilmezken size bildirdiği gibi anın![438]

---

433 Kur'an'ın kendine has üslûbu içerisinde her sosyal ve hukuki bildirimin önünden ya da ardından mutlaka Allah'a karşı sorumluluk çağrısı gelir. Bunlar adeta birer uyarı işaretidir; insana hep temel dâvâyı, varoluş amacını hatırlatır. Eğer amaç gözden kaçırılırsa, araçların amaçlaşma tehlikesi doğar.

434 Boşanmayla ilgili hükümlerin ardından söz namaza getirilir. Zira namaz gök dikişidir. Dünya astarını âhiret atlasına günde beş yerinden dikmektir. Hayat ancak bu sayede ruhsuz bir ceset olmaktan kurtulur (Krş: 46/Me'aric: 19-24).

435 Bizim "en ideal namaz" olarak karşıladığımız *es-salâti'l-vustâ* ibaresi hakkında Şevkânî tam on sekiz görüş zikreder. Bu konuda hadis edebiyatında da hayli rivayet bulunmaktadır (Msl. Buhârî, *Tefsir* 5; ayrıca Tirmizî, İbn Hanbel vd.) Görüş farklılıkları "orta" anlamına gelen *vustâ* kelimesinin yorumundan kaynaklanır. Bu ikindi veya akşam namazı olarak tefsir edilmiştir. Ancak *vustâ* ism-i tafdil olarak "en ideal ve en faziletli" anlamlarına da gelir. Doğrusu bu konuda bir görüş birliği yoktur ve buna zorlayacak bir delil de yoktur. Âyette kesin ve net olarak bir tek namaz kastedilmez. Nasıl ki Kadir gecesi Ramazan içerisinde ve duanın kabul saati Cuma günü içerisinde gizleniyorsa, "orta namazı" da bütün namazlar içinde gizlenmiştir. Mamafih bu namazı aramak için tüm namazlara itina gösterilmelidir. Sözün özü: Tüm namazlar bir namazı kılmak için kılınırlar.

436 *Hafizu* fiilini "gayret edin" şeklinde çevirdik. Bu kalıpla gelen fiiller esasen iki taraf arasındaki ortak eylemler için kullanılır. Adeta şöyle denilmektedir: Siz namazı kollayınız ki, Allah da yukardan beri koyduğu kuralları ve emirlerini yerine getirmek hususunda sizi kollasın. Veya: siz namazı koruyunuz ki, namaz da sizi korusun (Krş: 89/Ankebût: 45). "Mukavemet" ve "münazaa"ya delalet eden bu kip *'alâ* ile birlikte metne "ısrar" ve "tekrar" vurgusunu katar.

437 Âyette geçen *kânitîn* "gönülden bağlılık", "kayıtsız şartsız teslimiyet" anlamına gelir. Bu kelimeyi "susmak" olarak yorumlayanlar Buhârî ve Müslim'de geçen Zeyd b. Erkam rivayetini delil olarak gösterirler: "Biz daha önce namaz içerisinde gerekli olduğu zaman konuşuyorduk. Bu âyet indikten sonra susmakla emrolunduk ve namazda konuşmak yasaklandı." Bu âyetten beş vakit namaz anlaşılır: *Salevât* çoğuldur ve ayrıca dilde ikil formu olduğu için Arapça'da çoğul en az üçtür. Bir de orta namazı, toplam dört eder. Ama dört rakamının ortası olmayacağı için *salevât* çoğulunu mecburen dört olarak anlamak zorundayız. Orta namazıyla birlikte beş eder.

438 Zımnen: Cana, mala ve insan onuruna yönelik bir tehdit söz konusuysa ve siz de bunlara halel gelme endişesi taşıyorsanız Allah'ın huzurunda durmanın fiili tezahürü olan "kıyam"ı terk edebilirsiniz. Aynı şey namazın şartlarından kıble ve sabah namazı dışındaki namazlar-

240 İÇİNİZDEN biri ölür de geride eşler bırakırsa, dul eşlerine, kendi evlerinden çıkarılmaksızın bir yıllık geçimlik vasiyet etsinler![439] Eğer onlar kendiliklerinden çıkarlarsa, size onların kendileri hakkında aldıkları makul kararları uygulamalarından dolayı bir vebal yoktur. Ve Allah her işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet edendir.[440]

241 Ve (böylece) boşanmış dul kadınlar da meşru bir biçimde geçimlerini sağlamış olacaklardır: Bu, sorumlu davranan herkesin üzerine düşen bir görevdir.[441]

242 İşte Allah aklınızı kullanabilesiniz diye, size mesajlarını böyle açıklıyor.[442]

243 SAYILARI binlerce olduğu hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri

---

da vakit için de geçerlidir. Temel haklara yönelik bir tehdit, bir mü'min üzerinden namazın ancak formel şartlarından bir ya da bir kaçını kaldırabilir. Allah-insan ilişkisinin zirvesi olan namaz o kadar önemlidir ki, sadece normal zamanlarda değil olağanüstü zamanlarda da bu ilişki türü mutlaka sürdürülmeli ve kul Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olduğunu göstermelidir. Bu sorumluluğu insan, kendisine yönelik doğrudan bir tehditten dolayı özel bir vakit ayırarak ayakta kıyama duramadığı için erteleyemez. Böylesi bir durumda, vaziyet neyi gerektiriyorsa ibadet öyle eda edilir.

439 Bu âyet ile iddet konusundaki 234. âyetin beyan ettiği iki farklı durum için 234'ün notuna bkz. Dolayısıyla bu iki âyet arasında nasih-mensuh ilişkisi söz konusu değildir.

440 "Yıl", "tâkat", "dayanma gücü" manâlarına gelen *havl, tahavvul* (hal ve gidişatta değişim) manâsını da içerir. Eğer kelimenin bu manâsını esas alırsak, âyetin anlamı şu olur: "İçinizden biri ölür de geride eşler bırakırsa, dul eşlerine, durum değişinceye kadar kendi evlerinde çıkarılmaksızın geçimlik/nafaka vasiyet etsinler". Müfessirlerimiz iltifat etmediği için meâl metnine çıkarmadığımız bu manâ Kur'an'ın maksadına ve adalete daha uygun görünmektedir.

Bu âyet boşanan kadınların haklarını savunan ve onlara o güne kadar tanınmayan birtakım ilave haklar getiren âyetlerdendir. Müfessirlerin bir çoğu bu âyetle 234. âyetin aynı konuda hüküm verdiği görüşünden yola çıkarak bu âyetin hükmünü 234'le geçersiz kılma (nesh) ya da kapsamını daraltma (tahsis) yoluna gitmişlerdir. Bu görüşlerine mantıkî bir açıklama getirmek için de bu âyetin 234'ten önce indiğini iddia etmişlerdir. Bunun delili yoktur. Böyle bir sonuca varılmasının tek nedeni, iki âyetin aynı konudan söz ettiği varsayımıdır. Oysa ki 234. âyet dul kadınların bekleme süresi, bu âyetse dul kadınların nafakası hakkındadır. Bu âyeti 234. âyetle birlikte ele alırsak şunu söyleyebiliriz: Kocasını kaybeden dul bir kadın eğer kocasının evinden çıkıp evlenmek istemiyorsa, onu bir yıl kocasının evinde kalıp, o hayattaymış gibi onun mirasından geçimini temin etmekten kimse men edemez; yok eğer evlenmek istiyorsa, bu onun tercihidir ve iddeti dört ay on gündür.

441 Boşanmış kadınlarla ilgili dört durum var: 1) Gerdeğe girilip bir mehir tesbit edildikten sonra boşanan kadınlar: onlara ilişkin hükmü 94/Bakara: 229 ve 106/Nisâ: 20 açıklar. 2) Gerdeğe girilmeden ve mehir tesbit edilmeden boşanan hanımlar: onların durumunu 94/Bakara: 236 açıklar. 3) Bir mehir tesbit edilen fakat gerdeğe girilmeden boşanan hanımlar: onların durumunu 94/Bakara: 237 açıklar. 4) Gerdeğe girildiği hâlde bir mehir tesbit edilmeden boşanan hanımlar: bu durumda olanların hükmü de hiç tartışmasız mehir tesbit edilen kadınların mehrine muâdil bir mehirdir. Bazıları bu son durumun hükmünü 106/Nisâ: 24 âyetinin açıkladığı görüşündedirler.

442 217. âyetten buraya kadarki pasajlar, "Hoşunuza gitmese de savaş size farz kılındı" diye başlayan 216. âyetin alt başlıklarıdır. Dul ka-

gözünde canlandırabilir misin!?[443] Allah onlara önce "Ölün!" demiş, peşinden onları hayata döndürmüştü.[444] Hiç şüphesiz Allah insanlara karşı sınırsız lütuf sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmezler.[445]

244 O hâlde Allah yolunda savaşın! Ama unutmayın ki, Allah her şeyi tarifsiz işitendir, her şeyi sınırsız bilendir.

245 Allah'ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği bir güzel borcu O'na verecek olan kimdir?[446] Allah hem daraltır hem genişletir; ve hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz.

246 Musa'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerinin, peygamberlerinden birine "Bize bir kral tayin et ki Allah yolunda savaşalım" dediklerini görmedin mi? O da dedi ki: "Ya size savaş emredildikten sonra savaşmaktan geri durarak isyan ederseniz?" Cevap verdiler: "Biz, yurdumuzdan ve çoluk-çocuğumuzdan ayrı düşürülmüşken neden savaşmayalım?" Oysa ki savaşmak onlara emredilince, pek azı dışında hepsi yüz çevirdiler. Allah, gerçek zalimlerin kim olduğunu çok iyi bilmektedir.

247 Peygamberleri onlara, "İşte, Allah size Tâlût'u hükümdar tayin etti"[447] de-

---

dınların büyük bir bölümünü, boşananlar değil savaşta kocaları ölenler oluşturuyordu. Kur'an üslûbu gereği konuyu ele aldığında olayın farklı boyutlarını da gündeme getirdi. Şimdi ana konuya yeniden dönerek, savaş olgusunu ele alıyor ve "korkunun ecele faydası yok" sözünü, ölüm korkusuyla bireysel ve toplumsal sorumluluktan kaçanlara hatırlatıyor.

443 Zımnen: Ölümden kaçmak suçluluk alametidir. *Elemtera* ibaresi, sorudan çok ibret ve hayret vurgusu taşır. *Menâr* sahibi bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Ben de diyorum ki: "Bu tabirle *elemtera* ile başlayan kıssaların ille de yaşanmış olması şart değildir. Aksine bu kıssalar temsili de olabilirler. Kıssaya böyle girilmesinden maksat, sanki gözlerle müşahede edilen ve kesin bilinen bir gerçeklik gibi tasavvur etmemiz istendiği içindir." Bu temsil "korkunun ecele faydası yoktur" atasözünü hatırlatır. Esasen bu âyette anılanların ölüm karşısındaki yerilen tavırlarının tam tersini, "(fakat) Allah'a kavuşacaklarına kesin olarak inananlar" (249) denilen kimselerin tavırları temsil eder.

444 Buradaki "ölün" ve "hayata döndürmüştü" ifadeleri, bu sûrenin "af dileyin ve böylece içinizdeki kötülükleri öldürün" âyeti ışığında anlaşılmalıdır (94/Bakara: 54 ve not 96).

445 Kur'an'da "insanların çoğu" formu tam on yedi yerde sadece üç şekilde gelir: "İnsanların çoğu bilmezler", "insanların çoğu şükretmezler", "insanların çoğu iman etmezler". Bu üç durum da aslında birbirinin sebep ve sonucudurlar. Bu ifade, şuursuz kitlelerin tarihin öznesi değil nesnesi olduğu gerçeğini ifade eder. Kur'an onların karşısına *ulu'l-elbab*'ı (bilinç sahipleri) yerleştirir. Bu âyet şu hakikati ifade eder: Bir toplumun hak ve adâlet tutkusuna ölüm korkusu galip gelirse o toplum geleceğini satmış demektir. Bir toplumda hakikat aşkı ve adâlet tutkusu ölüm korkusuna galip gelmeye başladı mı, o toplum ölü bir toplumken dirilmeye ve dünya toplumları içerisinde üstün ve gıpta edilir bir konuma gelmeye başlar. Aslında 246-251. âyetlerde anlatılan Tâlût-Câlût kıssası bu gerçeğin tarihsel örneğidir.

446 Allah'ın kat kat fazlasıyla ödeyeceği sadece mal değil aynı zamanda hayattır da. Çünkü Allah yolunda öldürülenlere verdiği ömrün kat kat fazlası olan ebedi bir hayat bahşedilecektir. Değil mi ki: Allah için vermek, vermek değil almaktır.

447 Samuil Peygamber döneminde MÖ 1020 civarında İsrailoğullarına komutan olarak atanan Talut, Hz. Davud ve Süleyman'la gücünün zirvesine çıkan devletin de kurucusu sayılmaktadır.

yince şöyle karşı çıktılar: "Biz yönetime ondan daha lâyıkken ve ona büyük bir servet de verilmemişken, nasıl olur da o bizim üzerimize otorite sahibi olabilir ki?" Cevap verdi: Çünkü Allah onu seçti; ilimde kuşatıcı bir derinlik ve fizîkî üstünlük sahibi kıldı. Ve Allah otoriteyi dilediğine bahşeder: zira Allah sınırsız güç sahibidir, her şeyi bilendir.

248 Ve Peygamberleri onlara dedi ki: "Bakın, onun otoritesini meşru kılan belge olarak size içinde Rabbiniz tarafından bahşedilmiş bir gönül huzuru ile Musa'nın ailesi ve Harun'un ailesinden geriye kalan, meleklerin yüklediği bir gönül bağışlanacaktır. Eğer gerçekten inanıyorsanız, bunda sizin için bir işaret vardır."[448]

249 Ve Tâlût ordusuyla harekete geçtiği zaman dedi ki: "Bakın, Allah sizi bir ırmakla sınayacak; kim ondan içerse benden değildir, kim de ondan tatmazsa bendendir; ancak bir avuç içen bundan müstesnadır.[449] Onlardan pek azı dışında, hepsi ondan (kana kana) içtiler. O ve ona inananlar ırmağı geçtikleri sırada, (ırmağın beri tarafında kalanlar) dediler ki: "Bugün Calût ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok".[450]

(Fakat) Allah'a kavuşacaklarına kesin gözüyle bakanlar[451] da dediler ki: "Nice sayıca az (örgütlü ve disiplinli) topluluk, Allah'ın izniyle nice sayıca çok (örgütsüz ve başı bozuk) topluluklara galip gelmiştir: Zira Allah direnenlerle beraberdir."[452]

250 Onlar Câlût ve ordusuyla karşı karşıya geldiklerinde "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır boca et ve ayaklarımızı kaydırma; ve kâfirler güruhuna karşı bize yardım et!" diye dua ettiler.

251 Bunun üzerine, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Ve Davud Câlût'u öldürdü, bunun ardından Allah da ona hükümranlık ve âdil hüküm liyakati verdi ve dilediklerini öğretti.[453] Eğer Allah insanların bazısını diğer bazısıyla savunmamış olsaydı,[454] yeryüzü fesada giderdi. Ve fakat Allah bütün varlıklara karşı sı-

---

448 *Tabut*'un ne olduğu konusu tartışmalıdır. Râğıb, "Tabut, kalbe-gönle bir atıftır, 'gönül huzurundan' maksat da ondaki ilimdir. Bu nedenle kalp "ilmin çantası, hikmetin evi ve tabutu olarak isimlendirilmiştir" açıklamasını yapar (*Müfredât*). Eski Ahid'de aynı kıssanın anlatıldığı yerde geçen şu satırlar bu yorumu destekler: "Saul (Tâlût) Samuil'in yanından gitmek için döndüğü gibi *Allah ona başka bir kalp verdi.*" (I. Samuel, 10:9.)

449 Uzun süre susuzluktan sonra aniden aşırı su tüketiminin, böbrek ve kalp yetmezliği sonucu ölüme kadar varan olumsuz sonuçlara yol açtığı bilinmektedir.

450 Yapamayacağınıza inanırsanız, yapamazsınız.

451 Zımnen: İtaatlerinden dolayı Allah'ın vaad ettiği ödüle kavuşacakları kanaatinde olanlar. Mü'min itaatiyle ilâhî ödülü umut edebilir, fakat garanti edemez. Bu âyette övülen tavır, 243. âyette yerilen tavrın zıddıdır.

452 Zımnen: Üstünlük ve başarı sayılarda değil, inanç ve disiplindedir. Bu nedenle de, tarihin yatağını değiştiren büyük değişimler şuursuz yığınların değil, sayıları az da olsa inançlı ve şuurlu insanların eseridir. Bedir zaferinin, Kur'an lisanıyla açıklaması.

453 Cümlenin başı Hz. Davud'un peygamber seçilmesinin gerekçesini açıklar gibidir.

454 Meşru müdafaanın Allah'ın bir lütfu olduğuna işaretttir (Krş: 91/Hac: 40). Nafi, *def'u* sözcüğünü *difâ'u* okumuştur. Bu, tercihimiz olan "savunma" anlamını pekiştirir. Kaldı ki, Sibeveyh'e göre ikisinin de anlamı aynıdır (Kurtubî).

nırsız lütuf sahibidir.

252 İşte bunlar Allah'ın mesajlarıdır; biz bunları sana gerçek bir amaca mebni olarak iletiyoruz,[455] çünkü sen kendisine mesaj gönderilenlerdensin. **253** Söz konusu elçilerden her birine diğerinden farklı meziyetler bahşettik.[456] Onlardan kimisiyle Allah konuşmuş, kimisini de yüce mertebelere çıkarmıştır.[457] Meryem oğlu İsa'ya da hakikatin apaçık belgelerini verdik ve onu mukaddes ruh ile destekledik. Eğer Allah dileseydi,[458] onların ardından gelenler, kendilerine hakikatin apaçık belgeleri geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Ne ki onlar ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti.[459] Eğer Allah dileseydi birbirlerinin kanına girmezlerdi, fakat Allah dilediğini yapar.[460]

254 Siz ey iman edenler! Kendisinde pazarlığın, dostluğun ve şefaatin olmayacağı gün gelmezden önce size rızık olarak bahşettiklerimizden harcayın![461] Zira nankörler zalimlerin ta kendileridir.[462]

---

455 *Bi'l-hakk*, anlatılanın tarihsel bilgi değerinden çok, onun amaçlılığına ve anlamlılığına ilişkindir. Âyetin son cümlesindeki "mesaj" da zaten bu tercihimizi teyit etmektedir. Maksat tarihi bilgi vermek değil, "hidayete" yöneltmektir.

456 Lafzen: "Onlardan bazılarını bazılarına üstün kıldık". Buradaki *tafdîl* değil *tefadul*'dur. Esas itibarıyla çeşitlilik ve farklılığa delalet eder (Bkz: 68/İsra: 55; krş. 106/Nisâ: 34). Merhum Elmalılı şöyle der: "Dikkat olunursa tefadul-i enbiya esasta müttehid olmak üzere bir tenevvu ifade eder ki bu tenevvu bizzat murad-ı İlâhî'dir." Âyette geçen "bazısını bazısı üzerine" (*ba'duhum 'alâ ba'd*) formu, niteliğe ilişkin bir ayrımı değil niceliğe ilişkin bir ayrımı ifade eder (Krş: 94/Bakara: 136; 285). Yani: "bazı hususlarda bazısını bazı hususlarda ise bazısını üstün kıldık" demektir.

457 Allah'ın kendisine konuştuğu Hz. Musa'dır. "Yüce mertebelere çıkarılmış" olan Hz. Peygamber'dir. Çünkü o bütün insanlığa gönderilmiş zamanlar ve mekânlar üstü bir elçiydi. Peygamberler arasındaki bu farklılığın "zâti" ve "kazanılmış" bir farklılık olmadığını, zenginlik cinsinden "verilen" bir farklılık olduğunu, cümledeki fiillerin Allah'a isnat edilişinden anlıyoruz.

458 Cümlenin şartlı yapısından ve sözgelimiden şu anlaşılır: "..ama dilemedi".

459 Peygamberler arasındaki farklılığın Allah'ın yasalarından biri olduğunu, tevhid emrinin ihtilafa (farklılığa) mani olmadığını ve muhalefet imkanını ortadan kaldırmadığını, bütün bunların da Allah'ın muradı olduğunu âyetin sonu ayan beyan ifade ediyor.

460 Bizce bu cümlenin ikinci kez tekrarı, bu ümmetin Hz. Peygamber'den sonra yaşadığı acılı ve sancılı parçalanmalara bir işarettir. Bu da hayatın doğasında bulunan bir yasadır ve bu yasayı kimse ortadan kaldırıp, ilelebet ihtilaf ve çatışmanın olmadığı bir dünya meydana getiremez. En doğrusu hayatın yasalarını bilerek hareket etmektir. Allah'ın bu yasayı neden koyduğunun hikmeti üzerinde düşünüp onu bulmak yerine, O'nu sorgulamaya kalkmak yararsızdır. Çünkü "Allah dilediğini yapar." Bu âyetin son cümlesidir. Sözün özü: İnsanların hakikati bulmalarının yolu çatışmalardan, ihtilaflardan, deneme-yanılmalardan ve farklı olanı algılama gücünden geçer. Bu Allah'ın ezeli bir iradesidir.

461 Allah'a güzel bir borç vermeden söz eden 245. âyete bir atıf var gibidir. Allah uğruna harcanmış hayat, servet ve buna benzer tüm değerlerin karşılığı kat kat fazlasıyla pazarlığın, dostluğun ve şefaatin olmadığı hesap günü geri ödenecektir (83/Zuhruf: 67; 27/'Abese: 34-36; 68/İsra: 14). Âyet şu hakikati dile getirir: Gerçek bir ahlâkî davranışın garantisi âhiret inancıdır.

462 Allah'a borç verecek kadar O'na güvenmeyenler hem "nankör" anlamında kâfir olur-

255 ALLAH, kendisinden başka ilâh olmayan,[463] mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır; ne gaflet basar O'nu, ne de uyku.[464]

Göklerde ve yerde olan her bir şey O'nundur: O'nun izni olmaksızın katında şefaat edecek olan kimmiş bakayım?[465] O, kullarının önünde-açıkta olan şeyleri de, ardında-gizli olan şeyleri de bilir; oysa onlar, O dilemedikçe O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun sonsuz kudret ve otoritesi[466] gökleri ve yeri kaplamıştır; üstelik onları görüp gözetmek O'na güç gelmez: zira yüce ve azametli olan yalnızca O'dur.

256 Zorlama dinde yoktur.[467]

Artık doğru ile yanlış birbirinden seçilip ayrılmıştır. Şu hâlde kim şeytanî güç odaklarını[468] reddeder de Allah'a inanırsa, kesinlikle kopmaz bir kulpa yapışmış olur: zira Allah her şeyi sınırsız işitendir, her şeyi limitsiz bilendir.

257 Allah'tır iman edenlerin velisi: onları (kâlp gözünü kör eden) karanlıklardan (iç) aydınlığa çıkarır.[469] Küfreden kimselerin velileri ise şeytani güç odaklarıdır: onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara iterler. İşte onlar ateşin sakinleridirler, onlar orada kalıcıdırlar.

258 Sırf Allah kendisine hükümranlık verdi diye[470] Rabbi hakkında İbrahim'le tartışan kimseye baksana! O zaman İbrahim demişti ki: "Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir". O cevap verdi: "Ben de hayat verir ve öldürürüm." İbrahim: "Allah güneşi doğudan getirir, hadi

---

lar, hem de Allah'a itimat etmedikleri için imanlarını zayi ederek akidevî anlamda "kâfir" olurlar.

463 Elmalılı merhum, besmelenin meali sadedinde farklı ihtimaller üzerinde dururken şöyle diyor: "Lâkin evvel emirde bu dört sûretten her birindeki "olan" rabıtaî vasfiyesi bir sui ihamı mutazammın oluyor. Çünkü "olmak" fiili lisanımızda hem keynunet hem de sayruret mânalarında müşterek bulunduğundan evvel değil imiş de sonradan rahmânı rahîm olmuş gibi bir mânayı hudusi ihamdan hâli değildir. Olan yerine bulunan rabıtası da iyi olmuyor..." Aynı değerlendirmeye kısmen katıldığımız için besmelede biz de "olan" kullanmadık. Fakat burada Allah'ı değil "Allah'tan başka"sını nitelediği için sakınca görmedik.

464 Krş. 98/Âl-i İmran: 2. Bu ibareyi, *el-kayyum* isminin bir açıklaması olarak görmek de mümkündür. Yani: "O hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağı olduğundan dolayı, O'nu ne gaflet basar ne de uyku". Bu durumda *el-kayyum* "sürekli kendinde ve âgâh olan" anlamına gelir. Zımnen: Uyumayan ve unutmayan bir Allah'ın gözetiminde olduğunuzu unutmayın! Namazlardan sonra okunan âyetelkürsîlerin gayesi bu gerçeği her gün tekrar tekrar hatırlatmaktır.

465 Tüm şefaat âyetleri 76/Sebe 23 ve 77/Zümer 44 ışığında anlaşılmalıdır. Bu konuda kelimenin ilk geçtiği 4/Müddessir 48'in notuna bkz.

466 *Kursî*, "bir şeyi bir şeyin üzerine koymak ve yığmak" kök mânasından türetilmiştir (İbn Fâris).

467 Bu ifade dinde zorlamayı kategorik olarak dışlar. Zira seçmenin olmadığı yerde iradeden, iradenin olmadığı yerde dinden söz etmek abestir.

468 *Tâğût*, şeytani düzenler, güç odakları. Kelimenin kök anlamıyla ilgili bkz. 106/Nisâ: 51, not 79. İncil'de geçen "mammon" ile benzer bir anlama sahiptir.

469 Krş. "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler: artık onlar dönemezler" (18. âyet).

470 Zımnen: İktidarın gerçek kaynağı Allah'tır; kaynağına yabancılaşan iktidar Nemrud üretir.

sen de onu batıdan getir!" demişti de, küfre gömülen bu herif donakalmıştı:[471] Evet, Allah zulme gömülmüş bir topluma asla rehberliğini bahşetmez.

259 Yoksa (sen ey insan); alt üst olmuş, her tarafı yıkılıp harabe hâline gelmiş bir şehre uğrayıp, "Allah bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" diyen biri gibi misin? Allah onu yüz yıl ölü olarak bıraktı, ardından dirilterek sordu: "Ne kadar kaldın?" O da cevap verdi: "Bir gün ya da daha az kaldım." Buyurdu: "Hayır, aksine yüz yıl kaldın, istersen yiyeceğine ve içeceğine bak, daha kokuşmamış bile; ve bir de eşeğine bak. Biz, seni insanlara bir işaret kıldık. Ve bak (canlılara ait) kemiklere, onları nasıl yerli yerince dizip, ardından üzerlerini etle kapladığımızı düşün!" Bütün bunlar kendisine açıklanınca şu itirafta bulundu: "Artık bildim ki Allah her şeye kadirdir."[472]

260 Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim, ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster!" O da, "Yoksa inanmadın mı?" diye sordu. Cevap verdi: "Hayır, fakat kalbim mutmain olsun diye." O da, "O hâlde dört kuş al ve onları kendine (itaate) alıştır;[473] bunun ardından onları ayrı ayrı bir tepeye sal ve onları çağır; uçarak sana gelecekler: İyi bil ki Allah her işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet edendir."[474]

261[475] MALLARINI Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak veren ve her başakta yüz dâne bulunan tohuma benzer.[476] Allah dilediğine kat kat verir: zira

---

471 Nemrud'un "Ben de hayat verir ve öldürürüm" iddiası bir muğalata (demagoji) idi. Hz. İbrahim ikinci teklifi yapmakla onun muğalatasının önünü kesmiş oldu.

472 Bu kıssanın, ölümden sonra dirilişe inanmayan muhatapları uyaran temsili bir kıssa olarak anlaşılması da mümkündür (Krş: *Fî-Zılâl*, Seyyid Kutub). Bizce bu anlatımın bir kıssa olmaktan çok bir mesel olduğu yaklaşımı doğruya daha yakın görünmektedir. Allahu a'lem.

473 *Surhunne*'ye genellikle "kesip parçalara ayır" anlamı verilmiştir. Tercihimiz hem söz dizimine hem de lafza daha uygundur. Eğer "kesip parçalama" kastedilseydi "kendine" (*ileyk*) denmezdi. Çünkü bu fiil "kesme" anlamına kullanıldığında *ilâ* ile kullanılmaz. Geriye takdim-tehir ihtimali kalıyor ki, bunun için de bir karine yoktur. Ayrıca *hunne* zamiri ile *ye'tine*'deki *nun*, kuşların parçalarına değil bütününe gider.

474 Bununla Hz. İbrahim'e söylenmek istenen hakikat zımnen şudur: Sen çağırınca terbiye ettiğin kuşlar nasıl uçarak sana geliyorlarsa, Allah da ruhları çağırdığında onlar da kuşlar gibi uçarak kendilerini terbiye eden Rabbe varacaklar.

475 Öldükten sonra dirilmenin mahiyetini kavramak için nasıl bir zihni yöntem izlenmesi gerektiğini Hz. İbrahim'in şahsında öğreten Kur'an, bu pasajda sözü *ruhların dirilişinden* insanın Allah için yaptığı *'eylemlerin dirilişine'* getiriyor. Tıpkı fizik âlemde ölüp metafizik âlemde dirilen insan gibi, Allah yoluna harcanan servetin de, madde âleminde bir çıktı olmakla birlikte, mânevî âlemde kat kat bereketlenmiş bir girdi olduğunu misallerle açıklıyor.

476 Bu âyet, daha önce geçen Allah'a güzel bir borç vermekle ilgili âyetin ve infak âyetinin devamı niteliğindedir (245, 254). Aslında boşanmayla ilgili hükümlerin ardından gelen 242. âyetten beri hep cihad ve infak işlenmektedir. Âyette bire yedi yüz ile ifade edilen hakikat, "kat kat, hadsiz ve hesapsız artışı" ifade eden bir kinayedir. İlk muhataplar 7, 70 ve 700 sayılarını çokluk (kesret) ve artış anlamında kullanırlardı (Krş: 114/Tevbe: 80). Bizim burada "tohum" diye çevirdiğimiz *habbe*, ürünüyle tohumu aynı olan her tür bitkiye ve-

Allah, (rahmetiyle) sınırsızdır, her şeyi tarifsiz bilendir.[477]

262[478] Mallarını Allah yolunda infak edip de, sonra infak ettiklerini başa kakıp gönül incitmeye kalkışmayanlar, ödüllerini yalnızca Rableri katında bulacaklardır.[479] Artık onlar gelecekten endişe duymayacaklar, geçmişten dolayı mahzun olmayacaklar.[480] 263[481] Gönül yapan hoş bir söz ve rahmet dileme, arkasından incitmenin geldiği bir yardımdan daha hayırlıdır.[482] Ve Allah kendi kendine yetendir, cezalandırmadan önce fırsat tanıyandır.[483]

264[484] Siz ey iman edenler! İnsanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimse gibi, ba-

---

rilen addır. Yani her *habbe*, hem meyve hem tohumdur. İnsan da böyledir ve bu yüzden muhabbetin eseri olan insan varlık ağacının hem tohumu hem meyvesidir.

477 Zımnen: Bereketin kaynağı Allah'tır; Allah'ın eşyaya müdahil olduğunu tasdik etmeyen bu berekete nail olamaz. Bu rakamların çokluktan kinaye olduğunun delili, bu ibarenin hemen ardından gelen "Allah dilediğine kat kat verir" cümlesidir. Bu ibarenin sadece mecazi değil, bir de hakiki boyutunun olduğunu çiftçilikle geçinenlerin yaptığı bir uygulama teyit etmektedir. Buna göre, ekilen bir buğday tanesinden çıkan çimler çatallandıktan ve kardeşlendikten sonra ayrılmakta ve fide olarak dikilmektedir. Bu yöntemle, bir buğday tanesinden iki bin taneden fazla ürün elde edilebilmektedir. Esasen cennet, "Allah yolunda" harcanmış bir değerin âzami getirisini ifade eder. Ebedi güzelliğin üretildiği bu merkezlerin tohumu ise, insanın bu dünyada yaptıklarıdır. İşte bu yüzden "Dünya âhiretin tarlasıdır".

478 Önceki âyette müjdelenen verimin elde edilebilmesi için elbette yalnızca "harcamak" yetmemektedir. Bu harcamayı ahlâkî ilkeleri çiğnemeden yapmak ve harcamadan yararlananları yaralamamak gerekir. Tıpkı bu âyette vurgulandığı gibi.

479 *Velâ ezen* ibaresinde *lâ*'nın ikinci kez tekrarlanması, "başa kakmak" ve "gönül incitmek" eylemlerinin her birinin ayrı ayrı Allah yolunda yapılan harcamanın sevabını iptal ettiği anlamını vermektedir. Bu durumda, amelin iptali için iki olumsuzluktan birinin gerçekleşmesi yeterlidir. Cümlenin ortasındaki *summe* bağlacı, cümlede ma'tufun aleyh olan söz konusu davranış sahibinin yücelik ve erdemini vurgular.

480 *Havf* gelecek *huzn* geçmiş için kullanılır (Bkz: 94/Bakara: 38, not 68). Çünkü: gelecek endişesi duyan biri olsaydı, zaten Allah yolunda servetini harcamaya kıyamazdı. Allah'tan karşılığını kat kat alacağından kuşkusu olsaydı, hem verir hem de verdikten sonra telaş içerisinde birilerine fatura çıkarırdı. Bu bir iyi niyettir ve iyi niyet kalbin eylemidir. Endişe ve hüzünden arındırılmış olmak da, o eylemine karşılık kalbe verilen ilâhî ödüldür.

481 Yardım maksadıyla yapılan harcamada temel esprinin "gönül kırma" değil "gönül alma" olduğu, yani "iyi davranış"ın amacının Allah değil (zira O'nun ihtiyacı yok) "insan" olması gerektiği işte şu öğütle vurgulanıyor.

482 Bu ilâhî öğüt, ya yardıma muhtaç olan kimsenin derdini fiilen değil de kavlen paylaşarak onun gönlünü ferahlatan söz söylemek, ya da Allah dâvâsı uğruna servetiyle yardım edemese dâhi bu uğurda sözüyle ve davetiyle yardım etmek anlamlarına gelir. Bizim "rahmet dileme" şeklinde çevirdiğimiz "ayıp örtmek", "güzel sözden dolayı Allah'ın kişiyi bağışlaması" vs. şeklinde yorumlanmıştır (Râzî ve Kurtubî).

483 *Ğaniyyun* için vahyin iniş sürecinde ilk geçtiği 42/Fâtır: 15'in notuna bkz. *Halîm*'e verdiğimiz özgün karşılık için 105/Ahzab: 51, not 68.

484 Bu âyette, önemine binaen yukarıdaki ahlâkî zaafa düşmemesi için insan yeniden uyarılıyor ve bu zaafın temelinde inanç probleminin yattığı ifade ediliyor.

şa kakarak ve gönül inciterek yardımlarınızın sonucunu iptal etmeyiniz.[485] O kişinin hâli, üzerinde biraz toprak bulunan bir kayaya benzer: bir sağanak yağar, onu cascavlak bırakıverir.[486] İşte bu gibilerin, yaptıklarından hiçbir kazançları olmaz. Zira Allah kâfir bir topluma asla rehberliğini bahşetmez.[487]

265[488] Geçici servetlerini Allah rızasını elde etmek ve kişiliklerini güçlendirmek için[489] harcayanların durumu da verimli[490] bir bahçe gibidir: bir sağanak yağar, bu sayede ürünü iki kat biter. Tüt ki sağanak yağmadı, çiselese dâhi yeter. Neticede Allah yaptığınız her şeyi görür.[491]

266 Sizden biri, zemininden ırmaklar çağlayan, içerisinde her tür meyve yetişen asma ve hurma bahçesine sahip olsun, bu hâlde bakıma muhtaç çocuklarıyla yaşlılık yakasına yapışsın ve ardından samyeli vurup[492] da onu yakıp kavursun ister mi? İşte Allah, belki düşünürsünüz

---

485 Sonunda başa kakılan ve gönül incitilen bir yardım, "Allah adına" değil, "gösteriş için" yapılan bir yardımdır. "Allah adına" yapıldığı izlenimi verilerek gerçekte başkaları görsün için yapılan her eylem, daha derinlerdeki bir probleme işaret eder: Allah tasavvurundaki probleme... Allah'ın gördüğüne yürekten inanan birinin sırf başkaları görsün diye iyilik yapması, o iyiliğin dayandığı ahlâkî dinamikleri tahrip eder. Ahlâkî dinamiklerden hareketle yapılmamış bir iyilik, sonuçta gerçek bir iyilik değil bir aldanış ve aldatıştır.

486 Evet, ahlâkî temelden ve samimiyetten yoksun olan her iyi görünüşlü davranış, gerçekte oldukça kırılgan ve yüzeyseldir; tıpkı üzerini ince bir toprak tabakasıyla örtmüş bir kaya gibi. Aslında ideal bir bahçe ya da tarla görünümü veren bu yerin toprağını sıyırdığınızda altından katı ve gerçek yüzü çıkar: meğerse o hiç bir şeyin ekilemeyeceği, ekilse dâhi bitmeyeceği bir kaya değil miymiş! Zımnen: Allah kendisine karşı kullanacağınız her maskeyi, kayanın toprağını yağmurla sıyırdığı gibi sıyırır atar.

487 Sûrenin 262. âyetindeki yardım yapıp başa kakan kişiyle, bu âyetteki gösteriş için iyilik yapan kişi yan yana konulmaktadır. Bunun anlamı, bir kişinin eyleminin değerini yalnızca o eylemin niceliği değil niteliği de belirler. Özetle bu âyet riyanın "usule" ilişkin bir problem değil "asıla" ilişkin bir problem olduğunu îmâ ediyor. Gerçek erdem, ahlâkî davranışın ifasında başkalarının fark etmesinin hiçbir etkiye sahip olmadığı eylemdir.

488 Bir de bu yarım kişilik karşısında kâmil şahsiyet vardır. İşte bu âyet onu tasvir eder.

489 Burada "kişiliklerini güçlendirmek" şeklinde çevirdiğimiz ibare *tesbîten min enfusihim*'dir. Bunun modern pedagojideki karşılığı "kendini gerçekleştirmek"tir. Yardım amacıyla harcamanın karşıtı cimrilik, hırs ve bencilliktir. Bunlar, insanın olumlu yapıda olan doğasını bastıran ve kendi kendisini gerçekleştirmesinin önüne gerilen olumsuz tavırlardır.

490 *Rabve* için bkz. 80/Mü'minûn: 50, not 40.

491 Bu tür biri başkaları için "cennet"tir. Cennetini yüreğinde taşıyan bu kişi, elde ettiği her değerin hakkını verir ve onu kat kat üretir. Toprağı çok verimli bir bahçe gibi, aldığı yağmura ürün vererek şükreder. Bu yağmurun çok ya da az olması, onun verimliliğinden bir şey kaybettirmez. Çünkü o, verimliliğini daha çok dışardan değil kendi özünden almaktadır. Onun imkanı imanıdır. O, yapacağı bir iyilik için "imkanım yok" demez. Bilir ki imanı tükenmeyenin imkanı tükenmez. Yine bilir ki, gönül tarlasına muhabbet tohumunu alın teri, yürek teri, zihin teri ve gözyaşıyla ekenler, hasat zamanı bu tarladan bire yedi yüz kaldırırlar. Bütün bunları yaparken, birilerinin görüp görmediği umurlarında bile değildir. Çünkü Allah'ın gördüğünden emindirler.

492 Lafzen: "yakıp kavurucu şiddetli rüzgar".

diye mesajları size böyle açıklıyor.[493]

267[494] Siz ey iman edenler! Kazancınızın temiz ve helâl olanından ve sizin için topraktan bitirdiğimiz ürünlerden karşılıksız harcayın;[495] fakat, size verildiğinde gözü kapalı olmadıkça el uzatmayacağınız, bayağı ve haram olanı vermeye kalkmayın![496] Zira iyi bilin ki, Allah (kendi kendine ve tüm varlığa) yetendir, hamdin her türüne lâyıktır.

268 Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği[497] telkin eder.[498] Allah ise size katından bir bağış ve daha fazlasını vaad eder.[499] Allah (rahmet ve bağışıyla) sınırsızdır, her şeyi bilendir. 269 İsabetli hüküm verme yeteneğini (hak edene) vermeyi diler; ama kime isabetli hüküm verme yeteneği bahşedilmişse, doğrusu ona tarifsiz büyüklükte bir servet bahşedilmiştir;[500] fakat, derin kavrayış sahiplerinden

---

İbare Türkçe'de tek kelimeyle karşılanır: "samyeli".

493 İnsanın başkaları için yaptığı karşılıksız yardımın ödülü, içerisinde her tür meyvenin yetiştiği bir bahçeye benzetiliyor. Gösteriş için iyilik yapmak, yapılan iyiliği başa kakmak ve gönül incitmek de "samyeli"ne benzetiliyor. Âhiret hayatı da, insan ömrünün hasılatını derleme dönemi olan ihtiyarlığa benzetiliyor. İnsan, sonunda cennet getirecek bir iyiliği, kötü niyet ve ahlâkî olmayan tavırla tamamen boşa çıkarıp sam çalmış bir bahçe gibi kendi elleriyle mahvedebiliyor.

494 Yukarıda, veren kimsenin durumu ele alınmıştı. Bu âyette ise, verilen kazanç ve malın durumu ele alınıyor.

495 Âyette geçen *tayyibât*'ı "temiz ve helâl", *habis*'i de "bayağı ve haram" olarak çevirmemizin nedeni birincilerin helâl ikincilerin haram kılındığını ifade eden âyetlere dayanmaktadır (108/Mâide: 5 ve krş. 56/A'râf: 157). Zımnen: Haram, şer'an servet değildir; dolayısıyla haram kazançla yapılan hayrın hayrı olmaz. Zira haram necasete benzer: kirlenen temizlenir, fakat necasetin kendisi temizlenmez.

496 Âyet 177'de geçen ahlâkî öğüt. Zımnen: Kendine yapılmasını istemediğini başkalarına yapma!

497 Lafzen: "aşırılığı ve taşkınlığı". Nüzûl ortamı insanı kadim zamanlardan beri cimriliği "bayağılıkta en önde olmak" (*min efhaşi'l-fahş*) şeklinde tanımlardı (*Menâr*).

498 Allah yolunda infakın en büyük engeli insandaki açlık ve yoksulluk korkusudur: Açlık çekeni bir ekmek doyurur, açlık korkusu çekeni dünya doyuramaz. Cimrilik işte bu korkunun sonucudur. Bu korkunun kaynağında ise Allah'a güvensizlik yatar.

499 Allah yolunda yapılan her yardımın bir uhrevî ve ebedî karşılığı vardır, bir de dünyevî karşılığı vardır. Uhrevî olanı, Allah'ın vaad ettiği "katından bir bağış" ve rahmetine muhatap kılmadır. Dünyevî olanı ise, 261'de anlatıldığı gibi, bire yedi yüz ve hatta daha da fazla artırmak ve bereketlendirmektir (Krş: 76/Sebe': 39).

500 Bu âyette "hikmet", insanın benliğinde *muhkem* bir meleke hâline gelen ve iradesine *hâkim* olan ve bu yolla eyleme dönüşen bilgiyi doğru kullanarak isabetli *hüküm*e ulaşma melekesidir. Lafız bizi mânaya götürür, mânanın ifade ettiği şey hakikat, hakikatin dayandığı şey ise hikmettir. Adına "muhakeme" denilen yeti sayesinde insan olgularla ilkeler, hakikatle hayat, idealle reel arasındaki altın dengeyi bularak azami faydayı elde eder. Bu ve buna benzer kullanımlarda dinî emirlerle o emirlerin muhatapları ve uygulandığı hayat arasındaki tam isabete tekabül eder. Âyette hikmetten "verilen bir şey" olarak söz edilmektedir. Ancak âyetin sonu bunun herkese değil doğuştan bahşedilen bazı yeteneklerini geliştirenlere verileceğini ihtar eder. İndirilen hükümlere verilen hikmetle bakan biri, bu sayede eylemlerini "sâlih amel"e dönüştürür. Bu da sahibini mutluluğa götürür. Âyetin hemen öncesinde de dile getirdiğimiz husus göz önüne alınacak olur-

başkası bunu düşünüp kavrayamaz.[501]

270[502] Başkaları için her ne harcama yaparsanız yapın, ya da (bu niyetle) her ne adarsanız adayın Allah onu mutlaka bilir; ama (hayrı engelleyen) zalimler, yardım edecek kimse bulamayacaklar.[503]

271 Eğer yardımları açıktan yaparsanız, o da hoş. Yok eğer onu ihtiyaç sahiplerine gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur.[504] Zira Allah yaptıklarınızın tümünden haberdardır.[505]

272 (Ey Peygamber!) İnsanların hidayeti senin elinde değildir; lâkin Allah isteyenin hidayetini diler.[506] Hayır için harca-

---

sa bu âyetteki hikmeti şöyle tanımlayabiliriz: Allah'ın ve şeytanın telkinlerini birbirinden ayıracak, insanın kendi lehine ve aleyhine olan şeyleri birbirinden seçip ayırarak onu doğru ve isabetli hükme ulaştıracak selim bir akıl, bilgi ve tecrübeye dayalı "muhakeme yeteneği"dir (Krş: 70/Hûd: 1, not 2). Bu yetenek kime verilmişse "gerçek şu ki, ona sınırsız bir servet verilmiştir". Hikmetle iki cihan hazineleri kazanılır, fakat cihanın tüm hazineleriyle hikmet satın alınmaz. İbn Abbas, hikmeti şöyle tarif eder: Hikmet Kur'an'ı kavramaktır.

501 Hikmetin değerini bilmek için dâhi hikmete gerek vardır. Hikmeti, Allah için kullanıldığında "bir şeyi yerli yerince yaratmak", kul için kullanıldığında "bir şeyi yaratıldığı yerde tutmak" olarak da tanımlamışlardır. Bu tanıma giren hikmetin zıddı zulümdür; çünkü zulüm, bir şeyi yerinden etmektir. İnsandaki hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden, kârı zarardan, iyiyi kötüden ayırabilme yeteneği anlamı verdiğimiz hikmet, zaten doğal olarak bu tanımı da kapsamaktadır. Akıl hikmetin aletidir, kendisi değil. Bu aletten mahrum olanlar, doğaldır ki hiçbir zaman hikmete sahip olamazlar. Ancak, bu alete sahip olan herkesin hikmete ulaştığını söylemek de mümkün değildir. İlim de öyle. Hikmet, hakikatle evham, vesveseyle ilham arasındaki farkı gösteren terazidir. Hikmetin kişiye Allah tarafından verilmesinden murat, hikmet terazisinin her iki kefesi olan selim akıl ve sahih bilgiye ulaşacak yolların kişinin önüne açılmasıdır.

502 Böyle bir muhakeme yeteneğine sahip olabilmek için, öncelikle insan-Allah ilişkilerinin sağlıklı olması gerekmektedir.

503 Allah'ın, sadece açıkladıklarını değil gizlediklerini de, sadece yaptıklarını değil duyup düşündüklerini de, sadece eylemlerini değil o eyleme kaynak olan niyetlerini de bildiğine olan kesin inanç, insan için en büyük iç zenginlik olan muhakeme yeteneğinin kaynağıdır. Böylesine *yakın* bir Allah'a *yakîn* bir iman duymayan biri, ölçüp biçerken yanlış ölçüp biçecektir. Bu inanca sahip olamayan, kendi iç zenginliği demeye gelen hikmetten mahrum kalacak, bu da kişinin kendi kendisine kötülük etmesi anlamına gelecektir.

504 Zımnen: Vermek yetmez, en güzel için veren güzel bir biçimde vermeli. Açılımı: Siz yoksullara yardım ederek onların onurunu korur, onların onurunu koruyarak onlara yardım ederseniz, Allah da mahşer günü, bütün insanlığın gözleri önünde sizin onurunuzu koruyarak size yardım eder.

505 Birine yaptığınız yardım onun saygınlığını ihlal ediyor, kişiliğini eziyor, şahsiyetini zedeliyor ve izzetini yaralıyorsa, bu yardım dışardan bakınca bir iyilik gibi görünse de, hakikatte telafisi oldukça güç bir kötülüktür. Çünkü hiç bir maddî bağış, ezilen kişiliğin, zedelenen şahsiyetin ve yaralanan onurun karşılığı olamaz.

506 Çevirimiz *yeşâ'* fiilinin çift özneli konumuna dayanır (Bkz: 58/Ra'd: 27). Yoksula yardım, o kadar hasbi ve o denli karşılık beklentisi olmadan yapılmalıdır ki, değil kişisel menfaat ve minnet altına alma, onun sapık bulduğunuz inanç ve düşünce dünyasına müdahale için bir araç olarak dâhi kullanılmamalıdır. Çünkü hidayet Allah'tandır. Hidayet kişinin kendisine iyilik yapanın hatırı için onun istediği yola girmek değil; hakkın hatırına, kişinin

dığınız herhangi bir şey kendi yararınızadır;[507] yeter ki yalnızca Allah'ı kazanmak[508] için harcayın; ve hayır için yapacağınız bir harcama, size tastamam geri dönecek ve siz kesinlikle haksızlığa uğramayacaksınız.[509]

273 Kendilerini Allah yolunda vakfettikleri için (ticaret amacıyla) yeryüzünde dolaşamayanlara yardım yapın! İstemekten çekindikleri için, durumlarını bilmeyenler onları zengin zanneder. Onları kimi özelliklerinden tanırsın: (Mesela) insanlardan arsızca istemezler:[510] Her ne iyilik yaparsanız yapın, doğrusu Allah onu kesinlikle bilir.

274 Gece ve gündüz, gizli ve açık, servetlerini infak edenler var ya: işte onların karşılığı Rableri katındadır.[511] Onlar geleceğe dair kaygı geçmişe dair hüzün duymayacaklar.[512]

275 FAİZ yiyen kimseler, başka değil sadece şeytanın dokunarak aklını çeldiği[513] kimse gibi hareket ederler: Çünkü onlar

---

özgür iradesiyle Allah'a teslim olmasıdır.

507 Hayır için yapılan herhangi bir harcamanın getirisini belirleyen şey, harcamanın kendisine yapıldığı kimseden daha çok harcamayı yapan kimsenin niyet, tavır ve davranışlarıdır. Çünkü, bu hayır ve iyilikten en kazançlı çıkan taraf, alan değil veren taraftır. Başkalarına iyilik yapan biri, aslında bilerek ya da bilmeyerek en çok kendine, kendi öz benliğine iyilik yapmaktadır.

508 Lafzî mânası "Allah'ın yüzü" olan bu ifade, Allah'ın zâtını ifade eden bir mecazdır. Evet, tamı tamına "Allah'ı kazanmaktan" söz ediliyor: Allah'ı kazanan neyi kaybeder, Allah'ı kaybeden neyi kazanır?

509 Bu âyet indikten sonra Rasulullah ve mü'minler bu tavrı terk ettiler ve yardıma muhtaç olanlara, hangi inanca mensup olduklarına bakmaksızın yardım ettiler (Taberî, İbn Kesir vd). Bu, bir mü'minin, yanlış yolda olan insanların gönlünü İslâm'a ısındırmak için onlara yardım yapmasına mâni demek değildi. Ne ki, muhtaç insanlara yapılacak iyiliğin böyle bir şarta bağlanması, "iyilik" ve "hayır" kavramlarının yaslandığı insani ölçülerle de çelişiyordu. Çünkü, başkalarına karşılıksız yardımda bulunmanın ilk ve en temel şartı, "liyakat" ve "ihtiyaç"tı.

510 Böyle doğru-dürüst bir niyetle yola çıkan bir hayır sahibinin elbette tercih hakkı vardır. Hatta, seçici davranması bir üstteki âyete aykırı davranmak anlamına kesinlikle gelmez, çünkü muhtaçlık açısından eşit olan iki ihtiyaç sahibinden en tercihe şayan olanı, Allah'a daha yakın olanıdır. Yukarıda olay veren açısından ele alınarak, verenin ideal niyet, tavır ve davranışı nasıl kazanacağı vurgulanmıştı. Bu âyette ise olay verilen açısından ele alınmakta, verilen kimseyi tesbit etmede hangi ölçünün kullanılacağı dile getirilmektedir.

511 Allah yolunda verilebilen servet sahibinin atı, verilemeyen servet ise sahibinin süvarisidir.

512 Ölümden sonra dirilmenin anlatıldığı âyetlerin ardından 261 ile başlayan infak konusu burada tamamlanıyor. Kur'an bu konudan, bununla doğrudan bağlantılı olan faiz konusuna geçiyor. Çünkü infak ve faiz arasında zıddiyet ilişkisi vardır. İnfak karşılıksız vermek, faiz karşılıksız almaktır. İnfak Allah'ı kazanmak, faiz Allah'la harp etmektir (279). Zekât farz, faiz haramdır. Zekât veren karşılığını cennette kat kat alır, faiz yiyen ateş yer.

513 *Habt*, "düşüncesizce, akılsızca vurma" anlamına geldiği gibi (*Keşşaf*), "delilik, akla musallat olma, aklı çelme" anlamına da gelir (*Lisân* ve *Tâc*). Kur'an faizle borç para vereni akli dengesi bozuk bir insana benzetmektedir. Başkalarının emeğini ve kazancını yattığı yerden sömüren faizci, öylesine bir hırs ve isteriye tutulmuştur ki, onun gözünü hiçbir şey doyuramaz. Çünkü o, aklıyla değil güdüleriyle hareket etmektedir.

"Alışveriş de faiz gibidir" derler. Oysa ki Allah alışverişi helâl, faizi[514] haram kılmıştır. Her kim Rabbinden kendisine nasihat gelir gelmez bu işe son verirse, evvelki kazançları ona, onun hakkında karar vermek de Allah'a kalır. Her kim de dönerse, içerisinde kalıcı oldukları ateşe mahkûm olanlar işte bunlardır.[515]

276 Allah faizin bereketini alır ve (emanete sadâkat için) yapılan hayrı (kattığı bereketle) artırır:[516] Allah günahda ısrar eden hiç bir inatçı nankörü sevmez.[517]

277 Buna mukabil, bir de iman edip güvenen,[518] ıslah edici iyi işler yapan, namazı istikametle kılan,[519] zekâtı gönlünden gelerek veren kimseler var;[520] işte onlar, ödüllerini Rablerinden alacaklar: ve onlar geleceğe dair kaygı, geçmişe dair hüzün duymayacaklar.[521]

278 Ey iman edenler! Allah'a karşı so-

514 *Riba*: Sözlükte artma, yükselme, fazlalaşma, nema, yükseğe çıkma, bedeni serpilip gelişme anlamlarına gelir. Faiz, taşan, kabaran anlamlarına gelir. Aslında ribaya "faiz" denmesi, kanaatimizce 19. yüzyıldaki buhran sırasında devletin riba ile borçlanmasına karşı oluşacak dînî tepkileri bloke etmek için düşünülmüş bir *semantik hile* idi. Bu ribalı borçlanmanın Osmanlı için sonun başlangıcı olduğu *tarihi bir hakikattir*.

515 Bu âyet, bir görüşe göre Kur'an'dan en son inen âyetler grubunda (94/Bakara: 275-281) nâzil olmuştur. İbn Abbas'tan nakledilen bir görüşte son âyet Mâide 3'tür. İkinci bir nakle göre ise bu âyettir. Said b. Müseyyeb'den nakledilen bir haber bunu teyit eder. Hz. Ömer şöyle der: "En son vahyedilen âyetler riba konusundaydı, fakat Rasulullah, bu âyetlerin anlamını bize tam açıkla(ya)madan irtihal etti" (İbn Hanbel). Fakat muhteva açısından Mâide 3, son inen âyet sıfatını daha çok hak etmektedir. Faiz hakkında inen ilk âyet ise bu değil, Rûm 39'dur.

516 *Sadakât*, "sadakalar" demektir. Esasen *sadaka*'ya Allah'ın emanetine sadâkat olduğu için bu isim verilmiştir. Çünkü servetin emanet olduğunu bilenler paylaşırlar ve paylaşmak emanete sadâkattir. Zımnen: Her işin püf noktası, matematiksel olarak ne kadar kazandığınız değil, kazandıklarınızın mutluluğunuza katkısıdır. Bunu tayin edense, kârın çokluğu değil bereketi ve temizliğidir. Çünkü haram hain, helâl *velalıdır*. Kaybeden kişi için en kara gün Hesap Günü'dür. Ve ak akçe kara gün içindir. Kazançların bir de Allah'a göre sınıflandırması vardır. İnsan kazanır, bereketi ise Allah verir. İşte bu âyet bu gerçeği çarpıcı bir dille vurguluyor ve faizi tam da karşısına yerleştiriyor.

517 Bu uyarıların ardından hâlâ faizin de ticaret gibi helâl olduğu iddiasında ısrar eden varsa, o Allah'ın yasağını çiğnemekle kalmıyor, aynı zamanda harama helâl diyerek küfrünü, günahta ısrar ederek inatçılığını ve Allah'ın verdiği serveti faize vererek nankörlüğünü isbat ediyor demektir.

518 İman Allah'a güvenle doğrudan alâkalıdır. Zaten bütün problem Allah'a olan güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Faizcinin davranışının temelinde de geleceğe ilişkin bu güvensizlik ve kaygı yatar.

519 Burada çok dikkat çekici olan husus namazın da özünde sâlih bir amel olmasına rağmen sâlih amelden ayrı zikredilmesidir. Zira namaz *hasenât*'tandır. *Islah*'ın zıddı *ifsat*'tır ve bir şeyin *sâlihât*'tan olması için toplumsal alanda cari olan bir ifsadı ıslaha yönelik olmalıdır. Bu âyetteki "namaz kılınız, zekât veriniz" cümlelerinin başındaki *vav*'ları 'Asr: 3'teki son iki *vav* gibi tefsiriyye olarak okumamıza mani olan şey, *sâlihât* ile *hasenât*'ın Kur'an'daki mukayesesinden elde ettiğimiz sonuçtur (Ayrıntı için bkz. 13/'Asr: 3, not 5).

520 Bu âyette, çıkarını tanrı edinmiş faizci tipin karşısındaki Allah'a teslim olmuş yardımsever insanın portresi çiziliyor.

521 Çevirimizin gerekçesi için 38. âyetin notuna bkz.

rumluluğunuzun bilincinde olun;[522] ve eğer Allah'a yürekten güveniyorsanız, faizden kaynaklanan kazançların tümünden vazgeçin![523] 279 Fakat bunu hâlâ yapmıyorsanız, bu durumda Allah ve Rasulü'ne (güvensizlik ilan ederek) azılı bir savaş[524] açmışsınız demektir.[525] Eğer tevbe ederseniz, sermayeniz size aittir: Böylece ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.[526] 280 Şayet (borçlu) güç durumdaysa, rahatlayıncaya kadar ona vâde tanıyın! Eğer bilirseniz, (borcu) bağışlamak sizin için çok daha hayırlıdır.[527]

281 Öyle bir günün bilincinde olun ki, o günde Allah'a döndürüleceksiniz. Ardından herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenecek ve kesinlikle haksızlık edilmeyecek.[528]

282 SİZ ey iman edenler! Birbirinizle vâdeli borçlanmaya girdiğiniz zaman, bunu belgeleyin.[529] Onu, aranızdan âdil bir yazıcı kaydetsin![530] Ve hiçbir yazıcı Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın! Borçlu olan taraf borcunu kaydettirsin, Rabbi olan Allah'a karşı so-

---

522 Önceki âyetin ardından mü'minlerin dikkati, tüm ilâhî emir ve yasakları içselleştirmenin en garantili yolu olan Allah bilincine ermeye çekilir ve bu bilinçle eyleme geçmeye çağrılır.

523 Faiz yiyenlere gerçek bir tevbe çağrısı. Zira tevbenin kabulü için günahın kötü sonuçlarını ortadan kaldırmak şarttır.

524 Belirsiz formda gelen *harb* kelimesi bu bağlamda azamet ve teksir anlamı katar. Parantez içindeki "azim" kelimesinin gerekçesi budur.

525 Kur'an'ın günaha dair en ağır ifadelerinden biri, belki de birincisidir: Allah'a ve peygamberine savaş açmak. İfadedeki bu sertlik, sadece otoriteye boyun eğdirme talebiyle izah edilemez. Bu faizin felaket bir zulüm ve ölümcül bir sosyal ve ekonomik zehir oluşuyla alâkalıdır.

526 Elbette faiz almak haksızlık yapmaktır. Ancak insanlardan vâdeli mal veya borç para alıp da enflasyon güneşi altında eritmek de bu işi tersinden yapmaktır. Âyetin "haksızlığa uğratmak" dediği bu olsa gerektir. Bunun içindir ki vâdeli alışverişlerde vâde farkına cevaz verilmiştir. Râzî tefsirinde faizle alışverişin farklılığına değinirken aynen şöyle der: "Bir adam bir elbiseyi peşin 10'a satarken, bir ay vâdeli 11'e satsa bu alışveriş caizdir" (Râzî VII, 79).

527 Faiz konusu burada noktalanırken, devamında Kur'an o bilinen üslûbuyla kendisine kulak verenin tüm dikkatini ebedi geleceğe, ölüm sonrasına çeker ve insana ebedi hakikati hatırlatır: Hayatın öteki yüzünü unutma!

528 Bu âyetin de tıpkı 275. âyet ve Mâide 3 gibi Kur'an'daki en son nâzil olan âyet olduğu iddia edilmiştir (Ferrâ I, 183). Bu iddiaya göre Allah Rasulü bu âyetten kısa bir süre sonra (81, 21 veya 7 gün) vefat etmiştir.

529 Bu âyetle emredilen vâdeli borçlanmaların kayda geçirilmesi, duruma bağlı olarak kimi zaman bir farz, kimi zaman da bir nafile hükmündedir. Emrin gerekçesi âyette açıkça zikredilmiştir: "Bu Allah katında daha âdil, isbatlama açısından daha güvenilir ve kuşkuya kapılmamanız açısından da daha uygun olandır." Gerekçe adâlet ve güvenin sağlanması, kuşkunun giderilmesidir. Bu gerekçe başka bir şeyle gerçekleşiyorsa, yazmak kişinin kendi tercihine kalmıştır. Yok eğer yazılmadığı zaman adâlet sağlanamayacak, güven zedelenecek ve karşılıklı kuşku oluşacaksa, bu durumda yazmak farz olur. Çünkü illet hükümde yer almıştır ve hiç bir tevile yer bırakmayacak kadar açıktır.

530 Nüzûl ortamında okuma-yazma bilenlerin sayısının oldukça sınırlı olduğu göz önüne alındığında, bu ifadenin ne demeye geldiği daha iyi anlaşılır (Ferrâ).

rumluluğunun bilincinde olsun ve borcundan hiçbir şey eksiltmesin! Ve eğer borçlu aklî ve bedenî bakımdan yetersizse ya da kendisi kaydettirecek durumda değilse, o zaman onun velisi borcunu âdil bir şekilde kaydettirsin! Ve erkeklerinizden iki kişinin şahitliğine başvurun! Eğer iki erkek bulunmazsa, bu durumda doğruluğundan emin olduğunuz kimselerden bir erkekle iki kadını şahit tutun ki ikisinden biri şaşırır, unutur, yanılırsa diğeri ona hatırlatabilsin![531] Ve şahitler de çağrıldıklarında kaçınmasınlar!

Küçük büyük olduğuna bakmaksızın, vâdesiyle birlikte yazmaya üşenmeyin: Bu Allah katında daha âdil, isbatlama açısından daha güvenilir ve kuşkuya kapılmamanız açısından daha uygun olandır. Fakat eğer ticari işleminiz aranızda karşılıklı peşin muameleye dayanıyorsa, onu belgelememenizde size herhangi bir vebal yoktur. Birbirinizle alışveriş yapacağınız zaman şahit bulundurun; ancak yazan da şahit de bir zarara uğramasın! Zira eğer zarar verirseniz, işte bu aleyhinize bir çıkış[532] olacaktır. Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; zira Allah sizi eğitiyor: zaten her şeyi en iyi bilen de Allah'tır.[533]

283 Eğer seyahatteyseniz ve yazan birini de bulamamışsanız, bu durumda alınan bir rehin de yeterlidir. Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen kimse, bu güvenin gereğini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korksun:[534] Artık şahit olduğunuz şeyi gizlemeyin; her kim onu gizlerse, işte onun kalbi günahkar olur:[535] zira Allah yaptıklarınızı çok iyi bilir.

---

531 Bu ibare öyle sanıldığı gibi iki kadını bir erkeğe denk saymak değildir. Âyet haksızlığı önleyip adâleti sağlama konusundaki titizlikle alâkalıdır. Bu, kadının ticaret ve ticari anlaşmalar konusundaki bilgisizliğinden kaynaklanabilecek muhtemel hataları önleyici bir tedbirdir. Zaten *tadille*, "unutma, yanılma, şaşırma, haktan sapma" anlamlarının tümüne birden gelir. Sözgelimi iki kadından biri unutmuşsa, doğal olarak şahit ikiden teke düşecek, sonuçta şahitlik yapan iki kadın değil tek kadın olacaktır. Kur'an bire iki oranını şahitlikte nisap olarak belirlemez. Zira Nisâ 15 ve Nûr 4-8'de zina dâvâsında cinsiyete bakılmaksızın dört şahit istenir. Talak 2'de boşanma için iki şahit istenir. Hatta âdil yargılamayı sağlamak için bazı durumlarda erkeğin değil, sadece kadının şahitliği kabul edilir. Bunların hiç birinde de cinsiyet belirtilmez. Burada da maksat şahitlik yapacak kimsenin cinsiyeti değil, hatta şahitlik bile değil, vâdeli borçlanmalarda mağduriyeti önlemektir. Borç vermeyi aşırı teşvik eden vahyin verilen borçların tahsili konusunu ihmal etmesi düşünülemezdi.

532 *Fâsık* "çıkan", *fısk* "çıkmak" anlamına gelir. Arap dilinde bu kelimeyi ilk kez olumsuz anlamda kullanan Kur'an'dır. Değilse bu kelime cahiliyye de "bitkinin kabuğundan çıkması" anlamında kullanılmaktadır. Bu da gösteriyor ki *fısk* terimi, İslâm'ın içeriğini kendisinin doldurduğu kavramlardan biridir (Râğıb).

533 Bu âyet Kur'an'ın en uzun âyetidir. "Deyn âyeti" veya "Müdâyene âyeti" olarak isimlendirilir. Sanki bunda, gelecek çağların en büyük probleminin ekonomik alanda olacağına bir işaret vardır. İbn Abbas'tan rivayetle İbn Kesir'de yer alan kayda göre bu âyet faiz yasağından sonra henüz olmamış hurmaları daha dalındayken satın alma yoluyla gerçekleşen ticari akde izin veren âyettir.

534 Bir önceki âyetin devamı niteliğindedir ve güven ortamının oluşması hâlinde bu yükümlülüğün kalkacağını, yani bu emrin güveni tesis amacı taşıdığını ifade eder.

535 Müthiş bir ifade: Kalbin günahkar olması, beden ülkesinin başkenti olan kalpte şeytanın

284 Göklerde ve yerde olanların tümü Allah'a aittir. Siz içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah sizi ondan dolayı hesaba çekecektir;[536] ve ardından istediğini bağışlar, istediğini cezalandırır: Zira Allah her şeye kadirdir.

285 Rasul Rabbinden kendine indirilene önce kendisi iman etti, sonra da mü'minler. Hepsi Allah'a, meleklerine, mesajlarına ve elçilerine inandılar: "O'nun elçilerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız. İşittik ve itaat ettik; bağışlamanı dileriz ey Rabbimiz: zira varış sanadır!" dediler.

286 Allah hiç kimseye taşıyacağından fazlasını yüklemez.[537] Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği kötülük de kendi aleyhinedir. Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bundan dolayı bizi sorguya çekme![538] Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz yükü bize taşıtma! Günahlarımızı affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim Mevla'mızsın; Kâfirler güruhuna karşı Sen bize yardım et![539]

---

iktidarını ilan etmesidir. Zımnen: Merkez bozulursa tohum çürür, insanın özü kurur.

536 Bu ifadeler 286. âyet ışığında anlaşılmalıdır.

537 Bu âyet üç şey söyler: 1) Allah herkese sorumluluk yüklemişir. Sorumlu olmayan insan yoktur, sorumsuz insan vardır. 2) Allah herkese mutlaka taşıyacağı bir sorumluluğu yükler, hiç kimseyi sınırsız ve sorumsuz bırakmaz. 3) Her insanın sorumluluğu gücüne denktir. Nitekim zekât zengine, hac ona bir yol bulabilene, oruç sıhhati olana farzdır. Sorumsuz davranan üç kez zulmetmiştir: 1) Kendisine, 2) Terk ettiği yüküne, 3) Onun terk ettiği yükü taşıyana.

538 *Ahtae*, "kasıtsız yanılma"dır (56/A'râf: 161, not 123). Unutma ve yanılma iradenin ve kastın dahil olmadığı bir süreçtir. İlâhî ceza ise iradenin ve kastın dahil olduğu bir sürecin sonucudur (Krş: 94/Bakara: 225; 74/Nahl: 106; 105/Ahzab: 5). Unutmak bilgiye, yanılmak iradeye ilişkindir. Nebi bu âyetin ardından Allah'ın vaadini müjdeledi (Müslim, *Iman*, 54).

539 *Lâ tuhammilnâ* fiil olarak gelmişken, *lâ tâkate lenâ* isim olarak gelmiştir. Üstelik ikincisinde kulun "lehine" iması taşıyan bir *lenâ (lâm-ı leh)* ile gelmiştir.

Birincisinin fiil gelmesi, yükün artıp azalabilir niteliğine delalet eder. Allah hem kişiden kişiye, hem aynı kişinin ömür seyri içerisinde onun yüke, kendisine ve Rabbine karşı duruşuna bağlı olarak "yüklediği yükü" değiştirebilir. İkincisinin isim gelmesi, takatin cevherî ve zâtî niteliğine delalet eder. *Lenâ*'daki *lâm* bu niteliğin kulun lehine olarak kullanılacağını ifade eder. Tam bu noktada "O yarattıklarının kapasitesinde dilediği artışı gerçekleştirir" (42/Fâtır: 1) âyetini hatırlamak gerekir. İşbu âyet ışığında bu dua *zımmen:* Rabbimiz! Yüklediğin yük oranında gücümüzü arttır" vurgusu kazanır.

Mamafih, Allah yarattığını bilir. Yarattığını bilen, kulunun kapasitesini de bilir. Bu âyette öğretilen dua yalnızca "yükümü azalt" vurgusu taşımaz, belagâtı gereği dolaylı olarak "kapasitemi artır" vurgusunu da taşır. "Yük" Rabbin rububiyyetinin tecellisi ve ilâhî terbiyenin vesilesi ise -ki öyledir-, parçayı görene düşen bütünü gören Allah'a teslim olmaktır. Bunu bilen her kula ise bu bilinçle dua etmek yakışır.

ENFAL SÛRESİ

Nüzûl : 95
Mushaf: 8

Adını ilk âyetinden alır. Enfâl "bağışlanan, fazladan bahşedilen" anlamına gelse de, burada "savaş gelirleri" vurgusuna sahiptir. Sûre ilk nesilden itibaren Enfâl adıyla anılmıştır (Buhârî ve Vahidî).

Sure hicretin 2. yılının Ramazan ayında, Bedir Savaşı bağlamında inmiştir. Baştan sona konu bütünlüğüne sahiptir. Bu, sûreyi oluşturan pasajlar arasında çok uzun zaman aralıkları olmadığı anlamına gelir. Bir rivayette 30-36. âyetler Mekke'de inmiştir (Kurtubî). Fakat 36. âyetle 37. âyet arasında kopmaz bir irtibat vardır. İlk tertipler sûreyi Bakara'nın arkasına yerleştirir.

Konusu savaş ve savaş hukukudur. Bu yüzden olsa gerek, Said b. Cübeyr'e bu sûreden sorduklarında, "O Bedir sûresidir" demiştir. Sûrenin eksenini oluşturan Bedir Savaşını şöyle özetleyebiliriz:

Hicretin 2. yılının Şaban ayında, Ebu Süfyan önderliğindeki Mekke kervanının döneceği haberi geldi. İlgili âyetlerden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber başından beri kervan için değil, savaş için hazırlanıyordu. Bin deve yükünden oluşan kervanı kırk silahlı koruyordu. Medine'deki hazırlığı daha Suriye'deyken haber alan Ebu Süfyan Mekke'den yardım istedi. Mekke yardım çağrısına bin kişilik bir orduyu yola çıkararak cevap verdi.

Hicrî 2. yılın Ramazan ayının 17'sinde, etkileri açısından dünya tarihinin akışını değiştiren bir olay yaşandı. Bedir düzlüğünde sadece ikisi atlı olan 300'ü aşkın mü'minin kazandığı zafer, kendisinden sonraki bin yıl boyunca sürecek olan fetihler çağını başlattı. Bu vahyin ve imanın zaferiydi. Bu zaferle başlayan iman hamlesi, daha önce eşi görülmemiş bir toplum ve siyaset tarzı üretti. Kur'an zafer gününe kendine ait sıfatı verdi: *Yevmu'l-Furkân* (41). Yani: "Hakla bâtılın kesin hatlarla ayrıştığı gün". Bu zafer, o güne kadar şahsi başarı destanları yazan İslâm toplumuna "İslâm cemaati" hüviyetini kazandırdı. Artık yeryüzünde canını hakikate şahit kılan şahsiyetler değil, bir cemaat vardı.

Enfâl sûresi tek cümlede şöyle özetlenebilir: İman en büyük imkandır. Çünkü yaratılmış hiçbir şey gücünü kendisinden almaz. Allah'ın yardımını Allah'a yardım edenler hak eder. Sûre, sebebe değil müsebbibe dikkat çeker. Sadece savaş ahlâkını değil, aynı zamanda ahlâk savaşını da öğretir. Zımnen şunu söyler: Hak bâtıl savaşı, asla rakamlara, ganimet hırsına, toprak kazanımına ve dünyevi herhangi bir çıkara indirgenemez.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SANA cihadın bahşettiği gelirler hakkında soruyorlar.[1] De ki: "Cihadın bahşettiği bütün gelirler Allah'a ve Elçisi'ne aittir.[2] Şu hâlde, Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve aranızdaki ilişkiyi düzgün tutun! Bir de Allah'a ve Elçisi'ne kulak verin: tabi ki, gerçekten inanıyorsanız eğer!"[3]

2 Gerçek mü'minler şu kimselerdir ki; Allah hatırlatıldığı zaman kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okunduğu zaman imanları güçlenir ve daima Rablerine güvenirler. 3 Onlar namazı hakkını vererek kılarlar[4] ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan cömertçe sarf ederler.[5] 4 İşte onlardır hakkıyla iman edenler! Rableri katında saygınlığı olan rütbeler, sınırsız bir bağış ve görkemli bir rızık onları bekler.[6]

5 TIPKI,[7] Rabbin seni hakikat yoluna (savaşmak için) evinden çıkardığında inananlardan kimileri bundan nasıl hoşlanmadılarsa; 6 gerçek ortaya çıktıktan sonra da, sanki sen onları göz göre göre ölüme sürüyormuşsun gibi, seninle tartış-

---

1 *Enfâl*: "Kişinin alması gereken miktara ilave olarak fazladan aldığı şey" ya da "vermesi gereken miktara ilave olarak fazladan verdiği şey". Bu niteliğinden dolayı farz namazlar dışındaki namazlara da "nafile" adı verilmiştir. Enfâl, büyüğün küçüğe merhamet ve şefkatinin ifadesidir. Bu bağlamda "cihat sayesinde elde edilen lütuf ve nimet" vurgusu taşır. Şöyle sorulabilir: Niçin "ganimetler" anlamına gelen *ganâim* değil de "bağış ve bahşiş" anlamına gelen *enfâl*? Ayrıca bir de "zahmetsiz savaş gelirleri" anlamına gelen ve *fey'* adı verilen bir kalem vardır ki, *fey'* hukuku Haşr 6-7'de dile getirilmiştir (İlgili notlara bkz). Bu sualin cevabı, âyetlerin vermek istediği dersle doğrudan alâkalıdır. Teknik olarak ganimetlerden söz edilmeye 41. âyetle başlanacaktır. Burada ise konunun ahlâkî boyutu, Allah-insan ilişkileri açısından ele alınmaktadır. Esasen mü'minler tarafından savaşta elde edilen mallar, bir ganimet değil bir tazminat ve tahsilattır. Çünkü onlar Müşrikler tarafından vatanlarını terke zorlanmışlar, onlar da yurtlarını terk ederken tüm mallarını Mekke'de bırakmışlardı (Krş: 91/Hac: 40).

2 Bu kalıp ifade, siyasal ve hukukî olgular çerçevesinde "kamu"ya tekabül eder. Burada ganimetin Allah'a ait kılınmasının anlamı budur. Bununla adeta, kamunun hukukunun Allah'ın güvencesinde olduğu, O'nun bu hukuku korumak için Hz. Peygamber'i görevlendirdiği îmâ edilir.

3 Zımnen: Can sınavından geçenler mal sınavında sınıfta kalmamalıdır.

4 Bkz. 94/Bakara: 3, not 6; 56/A'râf: 170, not 134.

5 *Yunfikûn*'un türetildiği kök, "cömertçe" ilavesini kaçınılmaz kılmaktadır (*Lisân*). Namaz insanın Allah'a karşı sorumluluğu, zekât insanın topluma karşı sorumluluğudur. Bu iki kanattan biri kırılırsa, diğeriyle ruh kuşu miraç menziline uçamaz (*İnfâk* için ilk geçtiği 39/Yâsîn: 47'nin notuna bkz).

6 Bu âyetler dışarıdaki savaşı kazananlara, içteki savaşı nasıl kazanacaklarının yolunu göstermektedir. Kerîm rızık, imanın verdiği özgüven ve mutluluktur. *Kerîm* sıfatı, türünün en kalitelisi için kullanılır. Sonradan cömertlik ve verdiğini hesaplamadan ve saymadan "veren" anlamı kazanmıştır. Kur'an'a göre Rab kerîmdir, Kur'an kerîmdir, vahiy meleği kerîmdir, Rasul kerîmdir, Arş kerîmdir ve cennet rızıkları kerîmdir.

7 *Kemâ* edatının kendinden öncesini değil, kendinden sonraki 6. âyeti gördüğüne ilişkin Taberî'nin Mücâhid'den naklettiği görüş daha tutarlıdır. Bu görüş ışığında Taberî'nin bu iki âyetin kazandığı anlamı mealen vermesi, kayda değer bir hususdur.

maktan geri durmadılar.[6]

7 Hani Allah, iki topluluktan birinin sizin elinize geçeceğine ilişkin vaadde bulunmuştu; siz ise korumasız olanın elinize düşmesini istiyordunuz. Ne ki Allah'ın muradı, kelamı aracılığıyla[9] hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kurutmaktı;[10] 8 ki hakkın gerçek ve bâtılın sahte olduğu böylece ortaya çıksın: tabi ki, günahı tabiat hâline getirenler[11] istemese de!

9 Hani Rabbinizden yardım dileniyordunuz;[12] bunun üzerine size şöyle icâbet etmişti: "Size birbirini izleyen bin melekle yardım edeceğim!"

10 Çünkü Allah bunu yalnızca bir müjde olsun için, bu vesileyle içiniz ferahlayıp moraliniz yükselsin diye yaptı;[13] kaldı ki zafer garantili yardım, başkasından değil yalnızca Allah katındandır: Elbette Allah her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet edendir.

11 Hani o zaman, O'nun inayetinden bir güvence olarak sizi bir iç sükunetinin çepeçevre kuşatmasını sağlamış ve üzerinize gökten tarifsiz bir yağmur indirmişti[14] ki, onunla sizi temizlesin, (iç dünyanızı kirleten) Şeytan kirinden[15] sizi arındırsın, yüreklerinizi güçlendirip ayaklarınızı onunla sabit kılsın.

12 Hani o zaman Rabbin meleklere, "Elbet Ben de sizinle beraberim!" mesajını

---

8 Rivayetlerin aksine bu âyet Rasulullah'ın daha yola çıkarken kervan değil savaş için çıktığını ifade eder. Fakat bazılarının aklı ganimette kalmıştır.

9 Hakkın gerçekleşmesinin savaşla değil, "ilâhî kelam"ın taşıdığı hakikatin bilgisiyle olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir. Savaş sadece "hakikat-insan" arasına gerilen engelleri kaldırabilir.

10 Bu âyetin hiç kimsenin tahmin edemeyeceği muhteşem bir fütuhatı haber veren mucizevi bir ihbar olduğuna tarih şahittir.

11 *Mucrimûn*: Aslı "kesip koparmak" anlamına gelen *cerm*. *Cerîm*, dalından koparıldığı için kuruyup gitmiş hurma (*Lisân*). *Mucrim*, "suç" anlamına gelen *curm*'den isim. Doğaldır ki, Allah katında her "suç", "günah" sınıfına girer ve işlenmesi yasaktır. *Mucrimûn* form olarak isimdir ve dilsel özelliği gereği "günahı tabiat hâline getirenler, boğazına kadar suça batanlar", ölüp gitmiş biri için ise "günahı hayat tarzı hâline getirmiş olanlar" vurgusunu taşır (Krş: 67/Kasas: 78'in sonu).

12 Zımnen: Kulun gücünün bittiği yerde Allah'ın yardımı yeter. O anın "bittim noktası" olduğunun delili, Rasulullah'ın şu duasıdır: "Allah'ım! Eğer şu bir avuç insanın yok olmasına izin verirsen, yeryüzünde kulluğu sana tahsis eden kimse kalmayacak!"

13 Melekle yapılan yardımın nasıl anlaşılması gerektiğini açık ve net ifade eden cümleler. Yani: Allah yardımını, koyduğu yasaları gözeterek yapar. Mü'minlerin yüreklerini takviye, bunun ifadesidir. Akleden kalbe yapılan bu büyük yardımı –hâşâ- bir blöf gibi gören anlayış, insanın gücünü "kas kuvvetine" indirgeyen mekanik anlayıştır.

14 Evet, bu bildik tanıdık yağmur (*el-mâ'*) değil, tarifsiz bir yağmurdu (*mâen*). Zira bu yağmur maddî eksiklik olan "susuzluğu" değil, mânevî eksiklik olan "susuzluk korkusunu" yendi ve böylece kalplerdeki kiri yıkadı.

15 "Şeytan kiri" ya da "pisliği" tefsirlerin dediği gibi cünüplük hâli olamaz. Zira cünüplük hâlini "pis olma" şeklinde telakki eden Ebu Hüreyre'ye itiraz eden Allah Rasulü; "Hiç mü'min pis olur mu?" demiştir. Buradaki kir veya pislik, insana Allah yolunda mücadeleden kaçmasını telkin eden (âyet 15-16) duygu ve düşünce kirliliğidir.

(iletmelerini) bildirdi:[16] Haydi, imanda sebat edenlere direnç ve moral verin; Ben, inkârda direnenlerin yüreklerine korku salacağım! Haydi, vurun boyunlarının üstüne!.. Kopartın onların (silah tutan) tüm parmaklarını!.."[17]

13 Bu, onların Allah ve Elçisi'ne karşı konuşlanmaları[18] yüzündendir; ve kim Allah ve Rasulü'ne karşı konuşlanırsa, iyi bilsin ki Allah'ın cezalandırması pek şiddetlidir.[19] 14 Bu sizin için (ey inkârcılar)! Haydi, tadın onu! Bir de ayrıca, inkârda (sonuna kadar) direnenler için (âhirette) ateş azabı var!

15 SİZ ey iman edenler! Savaşta, inkârda direnenlerin kalabalık ordusuyla karşılaştığınızda sakın ardınızı dönüp kaçmayın! 16 Nitekim o gün -taktik gereği olmaksızın ya da diğer bir birliğe katılma amacı taşımaksızın- kim ardını dönüp kaçarsa, kesinlikle o Allah'ın gazabına muhatap olacak ve meskeni (de) cehennem olacaktır: o ne berbat bir ikametgahtır.

17 Hem onları siz öldürmediniz; amma velâkin, onları asıl öldüren Allah'tı.[20] Attığın zaman da atan sen değildin,[21] ama asıl Allah attı.[22] Zira O, inananları (sonucunu) inayetiyle takdir ettiği güzel bir sınava tabi tuttu: şüphesiz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.

18 Bu (da) sizin için (ey inananlar): İşte

---

16 Lafzen: "Rabbin meleklere ... mesajını iletti". Doğaldır ki korkan melekler değil, inananlardı (Râzî).

17 Meleklerin yardımı, meleklerin göğüs göğüse çarpışmaya katıldığı şeklinde anlaşılamaz. Bunu söyleyen bir tek âyet yoktur. Söz konusu yardım bu sûrenin 10, 11 ve 44. âyetleri; ayrıca Yâsîn sûresindeki "kavminin üzerine gökten bir ordu indirmedik, zaten Biz asla daha önce de indirmiş değildik" (28) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

18 *Şâkkû*: "karşısında yer aldı, ona karşı konuşlandı" mânasına gelir (Râzî).

19 Allah yolunda savaş meşruiyetini, insanın mutluluğu ile insan arasına gerilen engeli kaldırma amacından alır. Böyle bir savaşın amacı asla inanç dayatma, güç gösterisi, egemenlik tutkusu ve toprak kaygısı olamaz.

20 Kur'an'da Allah'a *katl* değil, hep *mevt* isnat edildiği hâlde bu âyet istisna teşkil eder. Bir sonraki cümlenin ışığında mecazi bir vurguya sahiptir. Zımnen, "İman gücüyle savaşıp öldürüyorsunuz" demektir.

21 Metinde *ve lem termi* değil, *mâ rameyte* geldi. Tercihimiz bu farkı çeviriye yansıtma çabasının ürünüdür.

22 Bu ibare beşer dilinin imkanlarını zorlayan bir belagat şaheseridir. Ne Allah'ı idrakin ve hayatın dışına süren mutlak tenzih, ne de Allah'ı kişileştiren mutlak teşbih... Zira birincisi aklın vehmi, ikincisi duyuların vehmidir. Bu ikisi arasındaki dengeyi işte bu âyet temsil eder. Kim attı? Kul mu, Allah mı? Her şey "sen attın" ile "Allah attı" arasında gidip geliyor, olup bitiyor. "Atma" aynı cümlede hem kula hem Allah'a isnat ediliyor. Kulun atması mecazi, Allah'ın atması hakiki oluyor. Ortada bir çelişki yok. Çelişki bunu anlamakta zorlanan insanın zihninde. Vahiy akla, aşkın olanı idrakin yönünü gösteriyor. Zımnen: Ey akıl! Onu anlamak istiyorsan yaratandan yaratılana doğru bir seyir takip et! Mutlak Zât'a nisbetle Allah'ın atması da mecaz ve teşbih oluyor. Muhatap teşbihte ölçüyü kaçırmasın diye âyet muhteşem bir final ile son buluyor: "Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir" (*Âlemlerin Rabbi Allah*, s. 82-83). Hayat ve hakikatin mucizevi karmaşası böylece "hayat kitabına" da yansımış oluyor. Sözün özü: Ey muhatab! Allah hayata her an müdahildir; sebebe değil müsebbibe, cama değil camdan bakarsan şu gerçeği görürsün: Allah'a yakın olursan, O senin elin ayağın, gözün kulağın olur. O'nunla atar ve tutarsın, O'nunla görür ve duyarsın...

Allah, inkâr edenlerin tuzağını (böyle) boşa çıkarır![23]

19 Siz ey fetih isteyenler! İşte fetih ayağınıza gelmiştir![24] Şimdi, eğer bir son verirseniz bu sizler için daha hayırlıdır.[25] Yok eğer dönerseniz biz de döneriz;[26] ve ne kadar kalabalık olursa olsun topluluğunuz size hiçbir yarar sağlamaz: (Herkes) iyi bilsin ki Allah mü'minlerle beraberdir.

20 SİZ ey iman edenler! Allah'a ve O'nun Elçisi'ne bağlılığınızı gösterin; (O'nun mesajını) işittiğiniz hâlde O'ndan yüz çevirmeyin! 21 Bir de kulak asmadıkları hâlde "İşittik!" diyenler gibi olmayın![27]

22 İyi bilin ki, Allah katında canlıların en zararlısı aklını kullanmayan (gerçek) sağır ve dilsizlerdir. 23 Hem eğer Allah onlarda iyi bir hâl ve gidiş görseydi, onların işitmelerini sağlardı; ne ki eğer onların işitmelerini sağlasaydı bile, onlar inatçı inkârlarıyla yine yüz çevirirlerdi.[28]

24 Siz ey iman edenler! O sizi hayat bahşeden bir (diril)işe davet ettiğinde,[29] Allah'a ve Elçi'ye icâbet edin! Zira iyi bilin ki Allah kişiyle kalbinin (eğilimleri) ara-

---

23 14. âyet inkârcılara hitap ediyordu, bu ise inananlara hitap ediyor.

24 Bu âyet kime hitap etmektedir: 14. âyetin muhatabı olan inkârda direnenlere mi, yoksa hemen üstteki 18. âyetin muhatabı olan imanda sebat gösterenlere mi? Bize göre bu âyetin muhatabı özel bir sınıf değildir. Nasıl ki 25. âyetin dile getirdiği potansiyel sapma ihtimali yalnızca bir kesime has (*hâssah*) kılınamazsa, bu âyet de özelleştirilemez. Bu âyet hem inananlara, hem inkâr edenlere, hem de imanla inkâr arasında gidip gelenlere hitap etmektedir. Mü'minler fetih istiyorlardı, bu bir fetihti: İmanla insan arasındaki engel kalkmış ve imanın önü açılmıştı. Müşrikler fetih istiyorlardı, bu da 70. âyette işaret edildiği gibi onlar için bir yürek fethiydi. Gücün verdiği gururun ve kör inadın bir perde gibi kapattığı vicdanlarının örtüsünü açmış ve onları imanla yüz yüze getirmişti. Gerisi kendi tercihleriydi (Bkz: 95/Enfal: 70).

25 İnananlara: "Eğer işi tadında bırakırsanız." Sûrenin başındaki şu ağır azarın tam da hatırlanacağı yer: "Şu hâlde, Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve aranızdaki ilişkiyi düzgün tutun; bir de Allah'a ve Elçisi'ne kulak verin: tabi ki, gerçekten inanıyorsanız eğer" (Âyet: 1). İşi tadında bırakmak, bir "yürek fethi" amacını taşıması gereken savunma savaşını, ganimet ve işgal için yapılan bir saldırı savaşına dönüştürmemek anlamını taşıyordu. Böyle yaparlarsa, ganimet ve esir yerine, "Rableri katında saygınlığı olan rütbeler, sınırsız bir bağış ve görkemli bir rızık" (âyet 4) elde edeceklerdi.

İnkârcılara: "İnkârda inada bir son verin" çağrısı. Onlar da eğer küfürde inada son verirlerse, yürekleri İslâma açılacak ve inananlara yapılan vaadlerin hepsine onlar da ortak olacaklardı..

26 İnananlara: Eğer yüce ve ahlâkî amaçlardan yüz çevirip dünyevî ve basit çıkarlara yönelirseniz, Ben de emrinize âmâde kıldığım güçlerimle birlikte sizden desteğimi çekerim.

İnkârcılara: Eğer siz bu inadınızdan döner ve hakikati kabullenip kendinize gelirseniz, Ben de rahmetim ve bağışımla size yönelir, sizi çarptıracağım cezadan dönerim.

27 Burada hitap üçüncü bir gruba yönelmektedir: Mesaj kendisine ulaştığı hâlde gereğini yerine getirmeyen, ona boyun eğmeyenler...

28 Yani: Onların sapması kaderleri değil tercihleridir. Parmaklarıyla kulaklarını tıkayanlar, gerçeği duymamayı mazeret olarak sunamazlar.

29 Vahye göre "ölüm" dünyadan kopmak değil, hakikatten kopmaktır.

sına sürekli müdahale eder;[30] akıbet O'nun huzurunda toplanacaksınız.

25 Ve öylesine çetin bir yürek sınavına karşı tetikte ve tedbirli olun ki, o içinizden yalnızca bilinci altüst olmuş kimselere[31] musallat olmakla kalmayacaktır.[32] Ve iyi bilin ki Allah'ın azabı pek şiddetlidir.

26 Ve hatırlayın ki bir zamanlar siz yeryüzünde ezilen bir azınlıktınız; insanların sizi etnik temizliğe tabi tutmasından[33] endişe ederdiniz! Böyleyken O size sığınak oldu, sizi yardımıyla güçlendirdi ve size güzel ve temiz rızıklar bahşetti: belki şükredersiniz.[34]

27 Siz ey iman edenler! Allah'a ve Elçi'ye ihanet etmeyin! Sonra, korumanız gereken değerlere bile bile ihanet etmiş olursunuz.[35] 28 Zira aklınızdan çıkarmayın ki, mallarınız ve çocuklarınız birer sınav aracıdır;[36] ve bilin ki katında en büyük ecir bulunan Allah'tır!

29 Siz ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederseniz, size hakkı bâtıldan ayıracak bir ayırım gücü verir;[37] dahası kötülüklerinizin üzerini örter ve sizi bağışlar; çünkü Al-

---

30 Bu "müdahale", ilâhî yönlendirmeyi ifade eden "hidayet"in ta kendisidir. Bunu radar örneğiyle açıklayabiliriz. Kalp, adının da çağrıştırdığı gibi radara benzer: Bilinç üstü, bilinçaltı, bilinç ve duygulardan gelen iyi kötü her sinyali tarar. İyi-kötü ve hak-bâtıl; aldığı her görüntüyü kendi aynasında yansıtır. Allah'ın kişi ile kalbi arasına müdahalesi, yanlış görüntünün bilinç ekranına yansımaması için Allah'ın o görüntü ile kalbin arasına engel koymasıdır. Zira Hûd 43'ün de gösterdiği gibi *el-havl* "engel" anlamına gelir. Sonuçta, insanın kalbi o engel sayesinde kaymaktan korunur.

31 *Zalemû*: "Bilinci altüst olmuş kimseler" (Bkz: 56/A'râf: 148, not 108).

32 Söz geliminden: "..içinizden kötülüğe karşı aktif olmayan pasif iyileri de kuşatacaktır". Zımnen: Pasif iyi aktif kötünün destekçisidir. İbn Cinnî *le tusibenne* olarak okumuştur. Bu durumda anlamı şöyle olur: "...o içinizden yalnızca bilinci alt üst olmuş kimselere mutlaka musallat edilecektir" (*İtkân* II, 230).

33 Lafzen: "..kapıp götürmesinden".

34 "Allah sizin için bir zorluktan sonra bir kolaylık verecektir" (107/Talâk: 7) âyetinin müjdelediği gibi yokluk ve muhalefetle imtihanın kaçınılmaz sonucu varlık ve iktidarla imtihandır.

35 Bu ibarenin, takdiri bir ilave olmaksızın anlamı budur. İbn Abbas ikinci *tehûnû*'nun başında bir nehy *la*'sı takdir ederek okumuştur. Hemen arkadan gelen 29. âyetin 'insanlık' durumuyla ilgili evrensel mesajı, bu pasajın anlamını tarihsel olanla sınırlandıran tüm yaklaşımları geçersiz kılmaktadır. Aslında âyette geçen *emânât*, başta Ahzab: 72'de geçen ve en doğru yorumla insanın seçme yeteneğine tekabül eden "emanet" olmak üzere, korumakla yükümlü olduğu fıtrî, aklî, iradî, fizikî, imanî olmak üzere maddî ve mânevî tüm değerleri içerir. Zımnen: İnsanın Allah'a ve O'nun Elçisi'ne ihaneti kendi doğasına ihanetle eşdeğerdir.

36 Kelimenin "ergitme potası" (*el-fetnu*) mânasından yola çıkarak: Evlat ve servet sizin potanızdır, Allah o potada sizin cevherinizi cürufunuzdan ayırır: siz cürufa değil cevhere çıkmaya bakın! Bunun için de terbiyenin ateşinden geçmek lazım. Altın ateşlerde sınanmadan gerdanlara takılmıyor. Kişinin çocukları ve malı kendini saflaştıran bir "pota" olma istidadı taşıyor. Buradan çıkan sonuç şudur: Ebeveynler çocuklarını terbiye ettiklerini düşünürler, fakat çocukları üzerinden kendileri terbiye edilirler. İşte âyette ifade buyurulan mal ve evladın kişi için fitne olma gerçeği budur.

37 Zımnen: Bu seçip ayıran akıl sayesinde evlat ve servet gibi nimetler ile nimetin fitnesini birbirinden ayırır, birinciyi talep ederken ikinciden uzak dursunuz.

lah'tır sınırsız lütuf, sonsuz kerem sahibi olan!

30 HANİ bir zaman da inkârda direnenler senin önünü kesmek, öldürmek ya da sürgün etmek için sana tuzaklar kuruyorlardı. Nitekim onlar hep tuzak kurmuşlar, Allah da onların tuzağını sürekli boşa çıkarmıştır; zira Allah tuzakları boşa çıkaranların en hayırlısıdır.[38]

31 Her ne zaman âyetlerimiz kendilerine iletilse derler ki: "Biz (bu tür sözleri) önceden de işitmiştik. İstesek buna benzer sözleri biz de düzüp koşabiliriz. Hem bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!"

32 Bir zaman da tuttular şöyle dediler: "Allah'ım! Bu eğer senin katından gelen bir hakikatse, o zaman gökten üzerimize taş yağdır; ya da bize can yakıcı bir azap gönder!"[39]

33 Oysa ki Allah, sen onların arasındayken onları cezalandırmayı istemedi; üstelik Allah, af dileme sürecini yaşarken onları cezalandırmak da istemezdi. 34 Ama şimdi onlar Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoyup dururken, Allah'ın onları cezalandırmaması için ne gibi bir gerekçeleri olabilir?

Kaldı ki, onlar (Kâbe'nin) can dostları olamazlar: çünkü oraya can dost olmaya ancak sorumluluk bilincini kuşananlar lâyıktır; ve fakat onların çoğu bunu bile fark etmezler. 35 Onların Beyt çevresindeki ibadeti (vahyi susturmak için) şamata çıkarmak ve (namazı) engellemekten ibarettir.[40]

Haydi öyleyse, ısrarlı inkârınızdan dolayı tadın azabı!

36 (İnsanları) Allah yolundan çevirmek için servetlerini ortaya koyan şu kâfirler var ya:[41] işte onların, daha çok servet harcamaları gerekecek; sonra bu onların içinde gerçekleşmemiş bir özlem olarak kalacak ve en sonunda tükenip gidecekler. Nihayet, inkârda ısrar eden bu kimseler topluca cehenneme sürülecekler 37 (ki), Allah pisliğe kesmiş olanı tertemiz

---

38 Lafzen: "Allah da onlara tuzak kurmuştur; zira Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır." Bu lafzî anlamdaki "hayır", Allah'ın kurduğu tuzağın insanınkine benzemeyip, hep onun hayrına olduğu şeklinde anlaşılmalıdır (Râzî).

39 Enes b. Malik'e göre bu tür teklifleri Mekke yıllarında ilk dillendiren "Cehaletin Babası" lakaplı Amr b. Hişam idi (Buhârî, *Tefsir* 8:3; Müslim, *S. Münafikûn* 37).

40 Lafzen: "...ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir". *Mukâen*: "Kuş ötüşü, deve böğürmesi, ağıt, ıslık, çığlık, inilti" gibi enstrümantel olmayan her tür ses (*Lisân*). *Tasdiyeten*: "El çırpmak, alkış". Said b. Cübeyr buna "alıkoyma, engelleme" anlamını verir (Taberî). Bunun dil açısından izahını yapan Ebu Ubeyde ve onu doğrulayan dilci Ezheri'ye göre kelimenin aslı "engellemek" anlamına gelen *s-d-d* iken *s-d-y*'ye dönüşmüştür (Râzî). Harici lider Nafi b. el-Ezrak, İbn Abbas'a iki kelimeyi de sorar. Bu iki kelimeye Katade'nin verdiği anlam, İbn Abbas'ınkinin tam tersidir (Taberî ve Râzî). Âyeti lafzî anlamına indirgeyip ıslık çalma ve el çırpmayı müşriklerin ibadeti olarak takdim etmek yanlıştır. Zira âyet şöyle biter: "ısrarlı inkârınızdan dolayı tadın azabı". Soru şu: Islık çalma ve el çırpma sahibini "azaba mahkûm eden bir inkâr" olabilir mi? Olamaz. Şu hâlde, Mücâhid gibi bazı otoritelerin de isabet ettiği gibi, buradaki "ıslık çalma" ve "el çırpma", ilâhî mesaja ve namaza engel olmak için çıkartılan şamatadan kinayedir. Allahu a'lem.

41 Yani: Allah'ın verdiğini Allah'la savaşmak için harcayan zavallılar...

olandan seçip ayırsın; ve pisliğe kesen herkesi birbiri üzerine istif ederek tümünü cehenneme doldursun: işte onlardır büsbütün kaybedenler.

38 İnkârda ısrar edenlere, eğer (inada) bir son verirlerse geçmişte yaptıklarının bağışlanacağını söyle; yok eğer bildiklerini okumaya devam ederlerse, geçmişteki benzerlerinin başına gelenleri sakın (unutmasınlar)! 39 Artık onlarla zulüm ve baskı[42] sona erinceye ve hayatın Allah'a adanmasına (yönelik tüm baskılar kaldırılıncaya) kadar[43] savaşın! Ne ki baskıya bir son verirlerse, unutmayın ki Allah onların yaptığı her şeyi görmektedir. 40 Bütün bunlardan sonra yüzçevirecek olurlarsa, şunu iyi bilin ki Allah sizin Sahibinizdir: O ne muhteşem bir sahip, O ne mükemmel bir yardımcıdır!

41 ŞUNU iyi bilin ki, ganimet olarak aldığınız her şeyin beşte biri Allah'a ve Elçi'ye; dolayısıyla[44] yakınlara, yetimlere, muhtaçlara ve yolda kalmışlara aittir.[45] Eğer siz, Allah'a ve hakkın bâtıldan ayrıldığı o gün, -yani iki ordunun karşı karşıya geldiği gün- kulumuza indirdiklerimize[46] inanıyorsanız (bu paylaşıma uyarsınız):[47] Zira Allah her şeyi yapmaya kadirdir.

42 O zaman siz vadinin yakın ucunda, onlar da uzak ucundaydı; kervansa sizden hayli aşağıdaydı. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz zamanı bu kadar isabetli tutturamazdınız. Fakat Allah olması mukadder bir işi gerçekleştirmek için (böyle) yaptı ki; helâk olan hakkın açık bir müdahalesiyle helâk olsun, hayatta kalan da (yine) hakkın açık bir müdahalesiyle hayatta kalsın:[48] Zira Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

43 O zaman Allah rüyanda, sana onları sayıca az gösterdi. Eğer onları sana kalabalık gösterseydi, kesinlikle yılgınlığa kapılacak ve yapılması gereken iş konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz. Fakat Allah (sizi) bundan korudu: çünkü O gö-

---

42 *Fitne*'nin "zulüm ve baskı" anlamı için bkz. 108/Mâide: 41, not 43 ve 114/Tevbe: 49, not 64.

43 Lafzen: "din tamamen Allah'ın oluncaya kadar". Bizim âyetin dış bağlamına uygun serbest çevirimizi hemen arkadan gelen cümle doğrulamaktadır. Savaşın amacı saldırgan tarafın saldırganlığına ve inanca yönelik baskılarına son vermektir. Bunun en açık delili 109/Mumtehane 8 ve 9. âyetlerdir.

44 Buradaki *ve* bağlacına, Hz. Peygamber'in uygulamaya koyduğu anlayış da göz önüne alınarak verilebilecek en uygun karşılık.

45 Girişte *enfâl* denilmişti, burada *ganîme* deniliyor. Bu hitabın ahlâkî amacını yansıtıyor ve girişteki sorunun cevabı şimdi veriliyor. *İbnu's-sebîl*, lafzen "yol oğlu" demektir. Sadece "yolcu" veya "yolda kalmış" kimseleri değil, yola terk edilmiş bebeleri ve sokak çocukları gibi, tüm "mekansızları" kapsar. Âyetteki *lâm* ve *vâv*'ların mânaya kattığı farklı vurgulara dair bir açıklama için bkz. 114/Tevbe: 60, not 72.

46 İmam Bakır'a göre bu âyet, Kadir gecesi ile Bedir savaşının yılın aynı gününe denk geldiğine delalet eder. Bu yoruma göre Kadir gecesi savaşın gerçekleştiği 17 Ramazan'dır (Ciddi bir itiraz için bkz. İbn Aşur, 84/Duhân: 3'ün tefsirinde) Bu yorumda, Hz. Ali'nin aynı gün şehid edilişinin duygusal bir payı olsa gerektir.

47 Buradaki *yevmu'l-furkân* ile 84/Duhân: 4 yan yana okunmalıdır.

48 Veya helâk ve hayat'ı iman ve inkâr'dan mecaz olarak görüp: "..böyle yaptı ki; küfrü seçen açık bir delil olan bu (sonuca bakıp) helâki tercih etsin, imanı seçen de yine bu (sonuca bakıp) ebedi hayatı tercih etsin!"

nüllerin özünü en ince ayrıntısına kadar bilir.[49]

44 Hani o gün karşı karşıya geldiğiniz zaman onları gözünüzde büyütmemenizi sağlamıştı; sizse onların gözünde zaten az görünüyordunuz ki, Allah olması mukadder bir işi gerçekleştirsin: sonunda her iş döner dolaşır Allah'ın (dediğine) varır.

45 (Öyleyse) siz ey iman edenler; bir toplulukla savaş için karşı karşıya geldiğinizde, yılmayın ve Allah'ı sürekli anın ki kurtuluşa eresiniz.[50]

46 Ve Allah'a ve O'nun Elçisi'ne[51] tabi olun ve birbirinizle didişmeyin! Sonra direncinizi yitirirsiniz, rüzgarınız da kesilir.[52] Kesinlikle direnin, unutmayın ki Allah direnenlerle birliktedir.[53]

47 Ve yurtlarından, gösteriş içinde kasılarak huruç eden kimseler gibi olmayın; çünkü onlar Allah'ın yolundan (insanları) alıkoyuyorlar. Allah ise onların bütün yaptıklarını etkisiz hâle getiriyor.[54]

48 Ve o zaman Şeytan, yapıp ettiklerini kendilerine güzel göstererek diyordu ki: "Bu gün hiç bir insan size galip gelemez; çünkü ben sizin yanınızdayım!" Fakat iki taraf birbirinin görüş alanına girince ökçeleri üzerine geri döndü ve dedi ki: "Benim sizinle hiçbir ilişkim olamaz! Çünkü ben sizin görmediğinizi görüyorum; üstelik ben Allah'tan korkarım:[55]

---

49 Bu bağlamda ve bir çok yerde bu ifade, Allah'ın "içten geçen duygu ve düşünceyi bilmesine" ilaveten, o duygu ve düşünceye daha temelde neyin sebep olduğunun bilinmesine delalet eder. Çünkü *zâtu's-sudur* ifadesinin bizi yöneltiği alan, kalbin/aklın eyleminden de öte, o eylemi ortaya çıkaran tasavvurdur. Mübalağa formu olan *'alîm*, "sıradan bir bilmeyi" değil "en ince ayrıntısına kadar bilmeyi" ifade eder. Bu âyette geçen "yılgınlıkla" sonuçlanacak bir sürece, Allah'ın daha başında rüya ile müdahale ederek psikolojik bir yönlendirme yapması, sadece "kâlpleri evirip çevirenin" yapabileceği bir 'gaybi yardım'dır. Allah insana olan yardımını, O'ndan başka hiç kimsenin –o yüreğin sahibinin dahi- böylesine etkileyemeyeceği insan davranışlarını yönlendiren bir merkeze 'istikamet açısı' vererek yapmaktadır.

50 İslâm askerlerinin savaşta "Allah! Allah!" nidalarıyla hücuma geçmesi, bu âyetin lafzî bir tezahürü olarak, yüzyıllardan beri uygulanan bir gelenek hâline gelmiştir.

51 *er-Rasul* yerine *rasulehu* gelmesi, itaat gerekçesinin onun Allah'ın elçisi olduğu sonucunu verir.

52 Veya: "..kokunuz gider". *Rîh*, hem rüzgar hem de koku anlamına gelir. Hiç kuşkusuz burada mecaz olarak kullanılmaktadır. "Rüzgarı kesilmek, rüzgarı arkasına almak" gibi Türkçe deyimlerde de mecazen kullanılır. Gücün tükenmesi ya da amaca ulaşamamak anlamına gelir. "Kokunuz gider" alternatif anlamının zengin çağrışımları içinde "gönül burnu iman kokusunu almaz olur" gibi latif bir nükte de vardır. *İhtilaf* ile *niza*'yı birbirinden ayırmak gerekir. İhtilaf farklılıktır. Farklılık hem eşyanın tabiatının bir gereğidir, hem de özünde zenginliktir. Kınanan ihtilaf değil tefrika ve nizadır. Niza çatışmadır. Temelinde kendi tezini karşıdakine dayatma tutkusu vardır.

53 Zımnen: sabır hakikat üzre direniştir.

54 *Muhît*, özellikle kendisinden önce aktarılan olumsuzluklara atıf olan bir fiille (*ya'melune* gibi) birlikte kullanıldığı için, "yapılanları etkisiz hâle getirme" anlamını tercih ettik.

55 Şeytan "Allah'tan korkarım" diyor. Allah'tan korkmayan insanlara yaklaşırken Şeytan da besmele çekiyor olsa gerektir. Bu, insanın yükselişinin de alçalışının da bir sınırı olmadığını gösterir.

çünkü Allah'ın cezalandırması pek şedid olur!"

49 O zaman ikiyüzlüler ve kalbinde hastalık olanlar[56] diyorlardı ki: "Bu adamlara dinleri yanlış yaptırıyor!"

Oysa, Allah'a güvenen herkes şunu bilmeli: her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet eden yalnız Allah'tır.[57]

50 VE O, küfre saplanıp kalanlara ölümü tattırdığında bir görmeliydin: Melekler onların suratlarına ve sırtlarına vurarak (diyecekler) ki: "Tadın bakalım yakıcı azabı;[58] 51 bu, öz ellerinizle işlediklerinizin karşılığıdır;[59] değilse Allah'ın kullarına haksızlık yapma ihtimali bulunmamaktadır.[60]

52 (Onların gidişatı da) tıpkı Firavun toplumu ve ondan öncekilerin gidişatı gibi: Allah'ın mesajlarını ısrarla yalanladılar; ardından, Allah da günahları nedeniyle onları (suçüstü) yakalayıverdi. Elbette Allah (işinde) kuvvetli, azabında şiddetlidir.

53 Bu, şu (yasa) gereğidir: Allah, bir topluma bahşettiği nimeti o toplum özbenliğine yabancılaşmadıkça[61] asla değiştirmez: zira Allah her şeyi işitendir, tarifsiz bir ilimle bilendir.

54 (O hâlde onların akıbeti de) Firavun toplumu ve ondan öncekilerin akıbetine benzeyecek: Onlar Rablerinin mesajlarını yalanlamışlardı, biz de onları günahları yüzünden helâk ettik; boğulmaya mahkûm ettik Firavun soyunu: zira hepsi de zalim olmakta direniyorlardı.

55 Allah katında canlıların en şerlisi, (her nasılsa) geçmişte küfre sapmış olup da daha sonra iman etmemekte direnenlerdir.[62]

---

56 "Kalbinde hastalık olanlar" ile ilgili bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

57 Allah'ın gör dediği yerden bakanla Şeytan'ın gör dediği yerden bakan aynı şeye baksalar da aynı şeyi göremezler.

58 Veya: "Melekler, küfre saplanıp kalanların canlarını alırken onların yüzlerine ve sırtlarına vuracaklar ve.." Yukarıdaki anlam, âyetin mevcut okunuşuna dil açısından daha uygundur. *Yeteveffâ*, gramatik açıdan tekil bir gizli özneye işaret etmektedir. Bu da tabiatıyla 'Allah'tır. (Zemahşerî; Râzî ve Âlûsî) Sözcüğün alternatif anlama uygun okunuşu çoğul bir özne olan 'meleklere' atfen *teteveffa* formunda olmak durumundadır ve İbn Amir kelimeyi bu şekilde okumuştur. Meleklerin yüzlere ve sırtlara vurmasını lafzî olarak yorumlayan İbn Abbas'ın yorumunu verdikten sonra Râzî "Benim bu konuda ondan daha şık, farklı bir yorumum var" diyerek söze girer ve yüzlerine vurmanın 'âhirette kendilerini bekleyen kötü akıbet', sırtlarına vurmanın ise 'ardında bıraktığı hiçbir dünyalığa ulaşamama ve hayrını göremenin verdiği hayal kırıklığı ve ıstırap' olduğunu söyler. Zımnen: İnsanın ebedi istikbali, dünyadaki tercihlerinden bağımsız değildir.

59 Zımnen: Allah sadece ödüllendirir, ceza insanın kendi kendisine yaptığıdır.

60 *Leyse*'nin cevabı *bâ* ile gelince, söz konusu eylemin imkan ve/veya ihtimal yokluğuna delalet eder.

61 *Hatta yuğayyirû mâ bi-enfusihim*: "kendilerinde olanı değiştirmedikçe." Anlamı nötr olan bu kalıp, bağlamına göre olumlu ya da olumsuz anlam kazanır (Krş: 58/Ra'd: 11). Burada "nimet" sözcüğünün delaletiyle olumlu bir anlam kazanmıştır. İşte bu olumlu bağlamda "kendinde olanı değiştirmesi", sonuç olarak "kişinin kendine karşı yabancılaşması" anlamına gelir.

62 Kişiyi "canlıların en şerlisi" yapan geçmişte bilinçsizce saptığı inkâr yolu değil, bu sapmanın ardından kendisine sunulan hakikate karşı inatla sergilediği bilinçli ve inkârcı tavrıdır.

56 KENDİLERİYLE anlaşma yaptıktan sonra, her seferinde, sorumsuzca anlaşmalarını bozanlara gelince:[63] 57 savaşta onları gözüne kestirirsen,[64] geriden gelenlere ibret olsun için öyle bir darmadağın et ki, berikiler ders alabilsinler. 58 Ve eğer (aranızda anlaşma bulunan) bir toplumun ihanetinden haklı nedenlerle kaygıya kapılırsan, durumu dengelemek için onlarla yaptığın anlaşmayı geçersiz ilan et: unutma ki Allah hainleri sevmez![65]

59 Nitekim, küfre saplanan kimseler (Bizi) aşabileceklerini sanmasınlar.[66] Unutmasınlar ki onlar (Allah'ı) atlatamazlar. 60 Siz de onlara karşı gücünüz oranında kuvvet ve atlı birlik hazırlayıp, bu yolla hem Allah düşmanlarını, hem kendi düşmanlarınızı, hem de bunlar dışında sizin bilmeyip Allah'ın bildiği daha başkalarını yıldırıp caydırabilesiniz.[67] Ve Allah yolunda her ne harcarsanız size tümüyle geri ödenecektir; ve siz asla zulme uğramayacaksınız.

61 Ama eğer onlar barışa yönelirlerse sen de bu yönelişe uy![68] Ne ki[69] yalnızca Allah'a güven: unutma ki O duyulmayanı duyan, bilinmeyeni bilendir. 62 Tut ki onlar seni (barış tuzağıyla) aldatmayı planlamış olsunlar; o zaman da elbet Allah sana yeter: O'dur seni yardımıyla ve imanlı insanlarla güçlendiren: 63 ki onların yüreklerini O kaynaştırdı; eğer sen yeryüzünün bütün servetini harcasaydın, onların yüreklerinin arasını kaynaştıramazdın, ama Allah onları birleştirdi: çünkü her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden yalnızca O'dur. 64 Sen ey Peygamber! Allah sana da yeter, sana tabi olan gerçek mü'minlere de!

65 Sen ey Peygamber! Savaşta ölüm korkusunu yenmeleri için inananları yüreklendir:[70] Eğer sizden dirençli yirmi kişi olursa, bunlar iki yüz kişiyi alt eder; yok eğer sizden yüz kişi olursa, inkârda direnenlerden bin kişiyi alt eder: çünkü onlar derin kavrayıştan mahrum bir yığındırlar.[71]

---

63 Bu âyet bir anlaşmanın varlığından kesin olarak söz etmektedir. Bu anlaşma ya Yahudi kabilelerle hicretin 1. yılında yapılan Medine sözleşmesi ya da Ka'b b. Eşref'in de dahil olduğu daha başka bir anlaşmadır (Bkz: *Yahudileşme Temayülü*, s. 137).

64 *Teskafennehum* için bkz. 94/Bakara: 191, ilgili not.

65 Devletler arası hukuka dair ahlâkî standartlar.

66 "Birini-bir şeyi geçmek aşmak" anlamına gelen *sebekû*'nun bu anlamda kullanıldığı bir başka örnek için Ankebut sûresinin 39. âyetine bkz.

67 Zımnen: Saldırganı caydırmak için meşru ve insani sınırlar içinde silahlanın! Yani, güç kullanmaya mecbur kalmamak için güçlü olun! Galibin affetmesi izzet, mağlubun affetmesi zillettir.

68 Onursuz bir barışı yeren bir âyet için bkz. 92/Muhammed: 35.

69 Buradaki *ve* bağlacının bu bağlamda en uygun karşılığı.

70 *Harrid*: klasik yorumun "teşvik et" karşılığını verdiği bu sözcüğün kendisinden türediği *harad*, "maddî ya da mânevî yok oluş, tükeniş", "psikolojik çöküş, zihni direncin kırılıp yok olması" anlamlarına geliyor. *Marradahu* nasıl "onu hastalıktan arındırdı" anlamına geliyorsa *harradahu* da "onu psikolojik ve zihinsel çöküşten kurtardı" anlamlarına gelir (Râğıb).

71 Klasik nesh teorisine göre, bu âyetin hükmü bir sonrakı âyetle iptal edilmiştir (mensuh). Bunun savunulabilir bir yanı yoktur. Bu-

66 Mevcut şartlarda Allah yükünüzü hafifletmiştir; zira sizin güçsüz olduğunuzu iyi biliyor: O hâlde, sizden dirençli yüz kişi çıkacak olursa, bunlar iki yüz kişiyi alt eder; ama eğer sizden bin kişi çıkarsa, Allah'ın izni sayesinde iki bin kişiyi alt eder: zira Allah (hakta) direnenlerle beraberdir.

67 KIRAN kırana gerçekleşmiş sıcak bir savaş sonucu olmadıkça, bir peygambere esir almak yakışmaz.[72] Sizler bu dünyanın geçici değerlerini istiyorsunuz; ama Allah (sizin için daha yüce bir değer olan) âhireti istiyor: zira Allah iradesinde pek yüce, işinde hikmetli olandır.

68 Eğer Allah tarafından, önceden bir yasal izin olmamış olsaydı,[73] ele geçirdikleriniz yüzünden başınıza korkunç bir felaketin gelmesi kaçınılmaz olurdu.

69 Şu hâlde, ganimet olarak ele geçirdiklerinizin helâl ve temiz olanlarını kullanın ve Allah'a karşı sorumlu davranın: unutmayın ki Allah tarifsiz bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

70 Sen ey Peygamber! Elinizde bulunan esirlere de ki: "Eğer Allah yüreklerinizde iyi ve güzelin (yerleşik hâli olan imana)[74]

---

radaki nisbetin doğru anlaşılabilmesi için üstteki notta açıkladığımız *harrıdı'l-mu'minin* ibaresinin doğru anlaşılması şarttır. Bu ifadenin yüreklendirme amacını taşıdığı açıktır. Âyetin sonunda, bu yüreklendirmenin dayandığı mantıki nedene yer verilmektedir: "Derin kavrayıştan mahrum olmak". Aslında burada, "kitle psikolojisiyle" hareket eden iradesiz ve bilinçsiz yığınlarla, bilinçli ve dirençli şahsiyetler arasındaki nitelik farkı dile getirilmekte, azlığına rağmen niteliğin niceliğe galip geleceği vurgulanmaktadır (Krş: 94/Bakara: 249).

72 Klasik tefsirin yaklaşımının aksine, burada, tüm unsurlarıyla gerçekleşmiş sıcak savaş dışında esir alınamayacağı açıkça vurgulanmaktadır. Klasik tefsirin bu âyet konusundaki yaklaşımını iki unsur belirlemiştir: 1) *Hatta yushine fi'l-'ard* ifadesinin kapsamını bu âyetten önce inen Muhammed sûresinin 4. âyeti belirler. Bizim yukarıdaki şekilde anlamlandırdığımız ibare klasik tefsire göre "çok kan dökmeden" ya da "düşmanı tamamen ortadan kaldırıp iyice hakim olmadan" anlamına gelir (Taberî). Râzî, tartışmaya açtığı bu görüşün gerekçesini de nakleder: "Çünkü devlet ve iktidar, ancak öldürme yoluyla güçlü ve kuvvetli hâle gelir." Şüphesiz o dönemin siyaset felsefesini yansıtan bu görüş, tefsiri de ister istemez etkilemiştir. *Yushine*, "bir şeyin yoğun, güçlü ve şiddetli hâli" anlamına gelir (*Lisân*). Buradaki anlamı muhtemelen savaşın en sıcak, en yoğun yaşandığı durumdur ki, biz bunu "kıran kırana bir savaş" şeklinde çevirdik. 2) Bu âyetin Bedir Savaşı'nda alınan esirlerle ilgili olduğu düşüncesi. Rivayetlerle beslenen bu görüşü hem âyet hem de yaşananlar tartışılır kılmaktadır. Âyet açıkça sıcak savaş dışında esir almayı yasaklamaktadır. Bedir ise sıcak bir savaştır ve esir alınmıştır. Kaldı ki, savaş esirleriyle ilgili hükümler bu sûrenin 70. âyetinde açıklanmıştır. Şu durumda bu âyette "bir peygambere yakışmaz" denilen durum, Bedir sürecinin başlangıcı olan ve bu sûrenin 7, 28, 42 ve daha başka âyetlerinde doğrudan ve dolaylı sözü edilen Mekkelilerin kervanına saldırı planlarıyla ilgilidir. Bunu hemen devamında gelen "Sizler, bu dünyanın geçici değerlerini istiyorsunuz" ifadesi de teyit eder.

73 Lafzen: "yazılı bir belge". Bu âyet, "Kervan'a saldırıp mal ve esir almak neden yasak da Bedir'de alınanlar serbest?" sorusunun cevabıdır. "Yasal izin", sûrenin girişindeki "iki topluluktan biri" (7. âyet) ibaresine bir atıf olabilir.

74 19. âyette müşrikleri de muhatap alan "Siz, ey fetih isteyenler; işte fetih ayağınıza gelmiştir!" hitabının devamı sadedinde.

yatkınlık bulursa, size sizden alınandan daha güzelini bahşedecek; tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağı olan Allah sizi de bağışlayacaktır.

71 Ama eğer sana ihanete kalkışırlarsa, unutma ki (senden) daha önce Allah'a ihanet etmişlerdi de, (Allah mü'minlere) onları (uslandırma) imkanı vermişti:[75] zira (unutmasınlar ki) Allah her niyeti bilendir, her işinde tam isabet edendir.

72 İMANDA sebat eden, zulüm diyarından göç eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla çaba gösteren ve onlara kucak açıp yardım edenlere gelince: işte bunlar birbirlerinin (gerçek) dostudurlar.

Ama iman etmiş fakat zulüm diyarından göç etmemiş kimselerin, göç edinceye kadar korunup gözetilmeleri konusunda size hiçbir sorumluluk düşmez. Şu var ki, eğer dinî baskıya karşı sizden yardım isterlerse, bu durumda size düşen yardım etmektir; yeter ki kendileriyle aranızda anlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmasın: çünkü Allah yaptıklarınızın tümünü görmektedir.[76]

73 Nitekim, küfre saplananlar (da) birbirleriyle dayanışma içindedirler. Ancak, siz de böyle yapmadıkça yeryüzünde zorbalık ve büyük bir baskı hakim olacaktır.

74 Hani o imanda sebat eden, zulüm diyarından göç eden, Allah yolunda var gücüyle çaba gösteren ve onlara kucak açıp yardım edenler var ya: onlar gerçek birer mü'mindirler: Onları, engin bir bağış ve görkemli bir rızık beklemektedir.

75 Ve daha sonra inanıp zulüm diyarından göç edecek ve sizinle birlikte Allah yolunda üstün gayret gösterecek kimselere gelince: İşte onlar da sizdendirler; bir de Allah'ın yasası uyarınca, akrabalık bağına sahip olanlar (bu şartlara da uyunca) birbirlerine daha bir yakın hâle gelirler.

Hiç kuşku yok ki, her şeyi bilen yegâne varlık Allah'tır.

---

75 Ezheri'ye göre *emkene*'nin varsayılan tümleci "mü'minler"dir (Râzî). Bu ibareye takdirsiz şöyle bir karşılık vermek de mümkündür: "..nitekim, onların yeniden ihaneti de mümkündür".

76 Hicreti teşvik eden bu âyeti, Mekkeli Müslümanların can güvenliği üzerinde hassasiyetle duran Fetih 25'le birlikte mütalaa etmek gerekir.

HADÎD SÛRESİ

Nüzûl : 96
Mushaf: 57

İlk nesil *Hadîd* adıyla anmıştır. Bu, bize kadar gelen farklı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Düz anlamı "demir" olan ve farklı çağrışımları da bulunan adını 25. âyetinden alır.

Sûre, aksine işaret eden bazı rivayetler olsa da, bir bütün olarak Medine'de inmiştir. Haşr ve Saf sûreleri de bu sûre gibi *sebbaha* ile, Cuma ve Teğâbun ise aynı kelimenin muzari formu ile başlar. 10. âyet yapılmış bir savaşa atıfta bulunur. Nifak ve infak konusu yoğunluklu ele alınır. Sûre ilk tertiplerdeki gibi Muhammed sûresinin önüne değilse de, benzeri olan Saf sûresinin önüne yerleştirilebilir. Bedir yılında (2. yıl) nâzil olsa gerektir.

İlk üç âyetinde 8 ilâhi isim/sıfatın yer aldığı sûre, konu itibarıyla tam bir "infak sûresi"dir. Mülkün mutlak mânada Allah'a aidiyeti (2, 4-5), infaktan kaçmanın münafıkça bir tavır olduğu (10), bunun bir 'yahudileşme alameti' olduğu (16), dünya servetinin geçiciliği, Allah'ın cömertliğine mazhar olanların cimrilik etmelerindeki çirkinlik (23-24), imanın servet ve kuvvetle desteklenmesi gerektiği (25), Allah'ın cömertliğinin unutulmaması gerektiği (28-29) hep infak bağlamında ele alınır. İnfak eden mü'minler ahiretin yıldızı olacaklardır (12-13).

İlk bakışta 16-17. âyetlerin çok erken bir dönemde indiği iddiaları doğru gibi gelebilir. Zira fâsıla sesleri farklı, genel bağlamdan nisbeten bağımsız gibidir. Fakat ses farklılığı 26-27. âyetler için de geçerli olduğu halde, ana temayla tam bir uyum içindedir. Dolayısıyla 16-17. âyetleri sûrenin genel zamanı dışında saymak çok da makul değildir.

Sûrenin ana fikri, sûrenin adını aldığı 25. âyette geçen üç unsurda, *Kitâb-Mîzân-Hadîd*'de billurlaşmıştır. *el-Kitâb* vahyi, *el-mîzân* adâleti, *el-hadîd* de gücü temsil emektedir. Birincisi ilkelerin teorik kaynağına, ikincisi o kaynağı doğru kavramak için şart olan ölçme ve değerlendirme yeteneğine, üçüncüsü de o ilkeleri hayata tatbik etmek için gereken meşru güce tekabül eder. Bunlar ilim-hikmet-hüküm veya tevhid-adâlet-cihad olarak da anlaşılabilir. Amaç, tevhidin adâlet ve kuvvetle takviyesidir. Sûrede hayli geniş yer tutan infakın ele alındığı bağlam da budur. Hadîd ile Haşr arasında muhteva açısından yakınlık vardır. İkisinin de "servet ahlâkı"nı işlemesi yanında, Haşr 16 ilâhi isimle biterken, Hadîd 8 ilâhi isimle başlar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖKLERDE ve yerde olan her şey (onlara yaratılış amacını yükleyen) Allah adına hareket etti:[1] zira mutlak üstün ve yüce olan, her hükmünde tam isabet kaydeden O'dur.

2 O'na aittir göklerin ve yerin mülkü; O yaşatır ve O öldürür; her şeye güç yetiren de O'dur.

3 *el-Evvel* ve *el-Âhir*'dir; *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın*'dır;[2] ve O her şeyi en iyi bilendir.

4 O, gökleri ve yeri altı aşamada yaratmış,[3] ardından hükümranlık makamına kurulmuştur.[4] O hem toprağa giren ve orada çıkan her şeyi, hem de gökten inen ve onda yükselen her şeyi bilir.[5]

Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir ve Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.

5 Göklerin ve yerin mülkü O'nundur; ve bütün işler Allah'a döndürülür.[6]

6 Geceyi O kısaltıp gündüzü O uzatıyor; yine gündüzü O kısaltıp geceyi O uzatıyor;[7] zira O, göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir.

---

1 Benzer bir ibâre ve çevirimizin gerekçesi için bkz. 102/Haşr: 1, not 1.

2 Yani: "O öncesiz ilk, sonrasız sondur (Bkz: 41/Rahmân: 26). O bütün varlığın hem görülebilen aşkın sebebi, hem de görülemeyen içkin hakikatidir (Krş: 73/En'âm: 103). Mahlukatın çift kutupluluğu yasası yer-gök çiftinde dile geliyor. Allah tektir. Fakat *el-Bâkî* yerine *el-Evvel* ve *el-Âhir*, *el-Hak* veya *el-Vâcid* yerine *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın* anlam çiftleri kullanılıyor. Çünkü aşkın hakikat ancak çift kutuplu kavramlarla beşer idrakine nâzil oluyor. Kur'an'da *el-Esmau'l-Husna* yalnız burada bağlaçla birbirine atfen gelir. Bunlar iki isim çiftidir: *el-Evvel ve'l-Âhir*; *ez-Zahir ve'l-Bâtın*'dır. Bu iki çiftin de vav bağlacıyla birbirlerine bağlanması öncelikle onların biri olmadan diğerinin anlaşılamayacağına delalet eder. Allah'ın "öncesiz ilk" olması "sonrasız son" olmasından ayrı ve bağımsız düşünülemez. Bir diğer nedeni bu isim çiftlerini oluşturan isimlerin birbirlerinin mukabili olmasıdır. Üçüncü bir neden de dört ismin birbirine atfedilmesinden çıkan mânadır. *el-Evvel*'in *ez-Zâhir*'le bir münasebeti vardır. Dünya ve görünen varlıklar bu iki ismin tecellisidirler. *el-Âhir*'in *el-Bâtın*'la bir münasebeti vardır. Ahiret ve görünmeyen varlıklar da bu iki ismin tecellisidirler. Allahu a'lem.

3 *Fî sitteti eyyâmin* ibâresi, göklerin ve yerin yaratılışının ilâhi takdir gereği "çok aşamalı bir süreç içinde" tamamlandığına delalet eder. *Eyyâm*'ı lafzî mânasıyla "günler" olarak alır ve 6 gün üzerine "yokluk"un 1 gününü de eklersek, 7 sayısına ulaşırız. Bu da yaratılışın sürekliliği anlamını verir (Bkz: 40/Furkan: 59, not 72'nin devamı).

4 Bkz. 44/Tâhâ: 5, not 4. Zımnen: Mutlak mülkiyet iddiasında bulunmak, Allah'tan rol çalmaya yeltenmektir (Krş: 58/Ra'd: 2-5, 81/Fussilet: 11-15). Servet mülkiyet değil emanettir (Krş: 7. âyet).

5 Sûrenin ana teması olan infak bağlamında zımnen: Gökten indirdiği servetin büyüklüğünü bildiği için, sizin infakınızla övündüğünüzde, nasıl gülünç duruma düştüğünüzü de bilir.

6 *Umûr*'un tekili olan *emr*, "emir, talimat, iş, oluş, söz, eylem, şey" mânalarına gelir. Varlığın cevher ve arazının, varlık yasalarının ilk sebep ve son gayesinin Allah olduğuna bir atıftır. Esasen *emr* "üst olanın isteğini", *mes'ele/suâl* "ast olanın isteğini", *taleb* "eşit olanın isteğini" ifade eder. Zımnen: Siz de O'nun mülküsünüz, servetiniz de. O sizden infak etmenizi isterken, mülkünden mülkünü istemektedir.

7 "Ölümün yasalarını zaman takdir ediyor" (85/Câsiye: 24) diyen inkârcı aklın reddi ve Al-

7 ALLAH'A ve Rasulü'ne yürekten güvenin ve O'nun sizi kendisine emanetçi kıldığı şeylerden infak edin![8] Artık sizden iman ve infak eden kimseler için büyük bir ecir vardır.[9]

8 Neden siz Allah'a inanıp güvenmeyesiniz; üstelik Rasul sizi Rabbinize inanıp güvenmeye çağırdığı, O da sizden söz almış olduğu halde? Tabi ki eğer inanmaya (gönüllü) iseniz?

9 Kulu (Muhammed'e) sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için hakikatin apaçık belgeleri olan âyetleri indiren O'dur; çünkü Allah size karşı elbet çok şefkatli, çok merhametlidir.[10]

10 Neden siz Allah yolunda infak etmeyesiniz ki; üstelik göklerin ve yerin mirasının sadece Allah'a ait olduğunu (bilip dururken)?

İçinizden zor ve kor zamanlarda[11] infak edenler ve savaşanlarla, (iş kolaya binince bunları yapanlar) bir olmaz; böyleleri derece olarak, daha sonra infak edenler ve savaşanlardan daha üstündür; ve böyle davranan herkese Allah en güzeli vaad etmiştir: ve Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.[12]

---

lah'ın zamana her an müdahil oluşunun ifadesi. Tıpkı gece ve gündüz gibi, varlık ve yokluk, darlık ve bolluk, açlık ve tokluk, azlık ve çokluk da O'nun müdahalesiyledir.

8 *Mustahlefîne fîh*, zımnen: "size mülkiyetini verdiği" değil, "emanet ettiği" anlamına gelir.

9 Müslümanlara hitap eden âyetin "iman edin" demesinin, infakla doğrudan bir münasebeti vardır. Zira îman edip infak etmemek, Allah'a inanıp da O'na güvenmemek gibidir. Kur'an üç şeyi "Allah yoluna" nisbet eder: İnfak, cihad ve hicret. Müslüman tasavvurunda infak üç temele dayanır: 1) Mülk Allah'ındır. 2) İman Allah'a güvendir. 3) Servet insana emanettir. Servet ata benzer; sırtına binerseniz siz ona sahip olursunuz, sırtınıza binerse o size sahip olur. Vahyin infak konusundaki tavsiyesi üçtür: 1) Bollukta da darlıkta da infak et (98/Âl-i İmran: 134). 2) Sevdiğinden ver (94/Bakara: 177). 3) Gizlice de açıktan da ver (58/Ra'd: 22). İnfakın âdâbı üçtür: 1) Allah için verdiğini çok görmemek (4/Müddessir: 6), 2) Hadisin ifadesiyle "kusmuğunu yalayan köpek" durumuna düşmemek, 3) Başa kakmamak (94/Bakara: 262-264). Zımnen: Allah için vermek, vermek değil almaktır.

10 Zımnen: Küçük hesap yapmayın! Allah'ın şefkat ve merhametine lâyık olun! Sizi karanlıktan kurtaranın nimetinin yanında, sizin maddî fedakârlıklarınızın ne kıymeti var! Bu sayede servetin efendisi oluyorsunuz, az şey mi? İnanıyorsanız güvenin, güveniyorsanız infak edin!

11 Lafzen: "fetihten". Zor zaman dostlarından söz ediliyor. Buradaki fetih Mekke'nin fethi türünden başarılı bir askeri operasyon değil, Fetih sûresinin girişinde kastedilen türden kalplerin islâma açılışıdır.

12 Bu âyetlere medar olacak Medine'de yaşanmış örnek bir olayı müfessirlerimiz Leyl sûresinin tefsirinde, İbn Abbas'tan İkrime yoluyla gelen ve İbn Ebi Hatim'in tahric ettiği bir rivayet nakledeler: Ensar'dan birinin hurması yetimler sahibi yoksul komşunun bahçesine ağmaktadır. Bu dallardan dökülen hurmaları komşu evin çocukları yemektedirler. Bahçe sahibi bir gün hışımla gelir, toplanmış hurmaları alır ve çocukları döver. Olay Allah Rasulü'ne intikal edince bahçe sahibini çağırtır ve o ağacın meyvesini vakfetmesi durumunda kendisine Allah'tan ahirette bir bahçe vermesi için dua edeceğini vaad eder. Sonuçta, servete sahip değil servete ait olduğu anlaşılan adam (rivayetin orijinalinde "münafıklardan biri" olduğu yorumu yapılıyor) bu muhteşem fırsatı teper. Bu olayı duyan Uhud gazisi Sabit b. Dahdah el-Belevî iki gözü iki çeşme Allah Rasulü'ne gelerek "Aynısı benim için de geçerli mi?" diye sorar ve Medine'nin en değerli hurmalıklarından olan bahçesine karşılık o

11 KİM Allah'a güzel bir borç verip de, onun kendisine kat kat fazlasıyla geri dönmesini ister?[13] İşte böylelerini tarifsiz güzellikte bir ödül beklemektedir.

12 Bütün mü'min erkekleri ve mü'min kadınları önlerini ve sağ taraflarını aydınlatan nurlarıyla hızla ilerlerken[14] gördüğün gün onlara: "Bu gün size müjde var: Zemininden ırmaklar çağlayan, içinde yerleşip kalacağınız cennetler!.. Bu, işte budur muhteşem zafer!"

13 O gün bütün münafık erkekler ve münafık kadınlar mü'minlere (şöyle diyecekler): "Bize bakın[15] da ışığınızdan biz de yararlanalım!" Onlara denilecek ki: "Arkanızdaki (hayata) dönüp,[16] kendinize (orada) bir ışık arayın!"[17] Derken onlarla mü'minler arasına kapısı olan bir sur çekilecek,[18] onun iç tarafında rahmet bulunacak, dış tarafında ise azap.

14 (Münafıklar) seslenecekler: "Biz sizinle beraber değil miydik?" (Mü'minler) şöyle cevap verecekler: "Elbette! Ama siz kendi kendinizi tuzağa düşürdünüz; böylece (güya) kendinizi gözettiniz;[19] kuşkuya kapıldınız, Allah'ın emri gelinceye kadar malum kuruntularla avundunuz;[20] dahası, o (kafa) sizi Allah ile aldatarak gurura sürükledi."

15 Artık bu gün, ne sizden ne de kâfirlerden kurtuluş akçesi kabul edilmez. Son durağınız ateştir ve tek can dostunuz da odur: o ne kötü varış yeridir.[21]

---

ağacı alarak vakfeder (İbn Aşur, Leyl sûresinin tefsirinde). Hadis kaynaklarında böyle yer alan olay, siyer kaynaklarında (Msl. *Meğazî*) bazı farklılıklarla nakledilir. Buna göre Evs'ten Ebu Lübabe'nin velayeti altındaki bir yetim, velisinin kendisine ait bir hurma ağacına sahip çıktığı şikayetinde bulunur. Allah Rasulü Ebu Lübabe lehine hükmeder. Fakat ağacın sahibi olduğu fikrine kendisini alıştıran yetim, bu sonuca çok üzülür. Allah Rasulü Ebu Lübabe'den cennette bir bahçe bahşedilmesi için dua etmesi karşılığında o ağacı hediye etmesini ister. Fakat yetimin yaptığına içerleyen Ebu Lübabe teklifi kabul etmez. Olayın devamı yukarıdaki şekilde gelişir.

13 Zımnen: Allah için karşılıksız harcamada bulunan, O'na borç vermiş gibidir (Bkz: 18. âyet; krş. 94/Bakara: 245). Burada "borç" değil "güzel borç"tan söz ediliyor. Bunun için veren içinden gelerek verecek, verdiğini hissettirmeyecek, Allah'a zaten borçlu olduğunu unutmayacak, verip başa kakmayacak ve verip karşılık beklemeyecektir.

14 Bu dünyanın sahte yıldızlarına/starlarına karşılık, kalıcı dünyanın etraflarına ışık saçan gerçek yıldızları onlar olacak.

15 Veya: "Bekleyin" ya da "gözetin". İnfakla ilgili bir pasajın içinde nifakla ilgili âyetler dikkat çekicidir. Kâfiri mü'minden iman ayırır (8. âyet), münafığı mü'minden infak ayırır. İman küfrü def eder, infak nifakı. Ancak çift dünyalı olanlar infak edebilir. İki dünyası olanın iki yüzü değil tek yüzü olur.

16 Bu ifade, "uzak durun, yaklaşmayın" şeklinde de anlaşılabilir.

17 Yani: Hayattayken yaptığınız iyiliklerin ışığını arayınız.

18 Surdaki kapı, günahkarlar için rahmet kapısı: Hz. Peygamber'in haber verdiğine göre; günahlarından arındıktan sonra kalbinde hardal tanesi kadar iman olanlar Cennet'e girecekler (Buhârî).

19 Veya: "(mü'minlerin başına gelecek belayı) gözlediniz". İbn Zeyd'e göre "tereddüt ettiniz".

20 Yani: Ütopyanızın peşinde kendinizi aldattınız.

21 Bu cümle bir önceki âyetin devamı olarak mü'minlere atfen okunabileceği gibi, müstakil olarak Allah'a atfen de okunabilir.

16 İMAN edenlerin, Allah'ı ve indirilen hakikati anınca, ta kalplerinde ürperti duymalarının vakti hâlâ gelmedi mi?[22] Ta ki kendilerine daha önce vahiy verilip de, üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşan kimseler gibi olmasınlar;[23] ki onların bir çoğu yoldan sapmıştır.[24]

17 İyi bilin ki Allah, ölümünden sonra toprağa can verir. İşte aklınızı kullanabilesiniz diye âyetlerimizi size böyle açıklamış bulunuyoruz.[25]

18 İMANA sadâkatin bedelini ödeyen erkekler ve kadınlar[26] ile Allah'a güzel bir borç verenlere gelince:[27] (bu) onlara kat kat fazlasıyla geri dönecek ve tarifsiz güzellikte bir ödül onları bekleyecek.

19 Allah'a ve elçilerine (sadâkatin bedelini ödeyerek)[28] iman edenler var ya: onlardır doğruluk ve dürüstlük sembolü olanlar; yine onlardır Rableri katında şahitliğine (değer) verilenler;[29] ödül de onların, ışık da onların olacak.[30]

Ama inkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlar, gözleri fal taşı gibi açan ateşe mahkûm olacak.

20 İyi bilin ki (tek başına) bu dünya hayatı bir oyun ve oynaştan, albenili bir gösteri ve birbirinize karşı övünme yarışından, mal ve evlat çoğaltma hırsından ibâret olurdu.[31] Bu (tiplerin sonu) şu yağmur meselinde benzer: O (yağmurun) yeşerttikleri, çiftçileri/nankörleri[32] pek sevindirir; sonra kurur ve sen onu sararmış görür-

---

22 İbn Ömer bu âyeti okuduktan sonra vahiyle diyaloga girerek gözyaşları içinde şöyle dedi: "Evet, geldi ey Rabbim!"

23 Ümmet-i Muhammed'in yahudileşme tehlikesine dikkat çeken âyetlerden biri. Yahudilerin vahiy karşısındaki kalp katılıklarını ele alan Bakara 74 ve vahye karşı duyarlılığın zirvesini tasvir eden Enfâl 2 ışığında anlaşılmalıdır.

24 Kur'an ehl-i kitaptan söz ederken genelleme yapmaz. Kategorik değil analitik bir üslûp kullanır. Bu konuda da toptancı bir akıl değil mümeyyiz bir akıl inşa eder.

25 Burada, bir üstteki âyetin sonunda kullanılan temyize dayalı üslubun gerekçesi ele alınmaktadır. Ölü toprağa can veren, manen ölü sayılan dinî gurup ve kesimlere de can verebilir. Onlar arasından da dirilecekler çıkar. Nitekim ehl-i kitap arasından az da olsa hakikate teslim olanlar her dönemde çıkmıştır.

26 Veya *el-musaddikîn ve'l-musaddikât* okuyuşunu esas alarak: "Hakikati tasdik eden erkekler ve kadınlar".

27 Krş. "Kim (Allah yolunda) verir ve sorumlu davranır ve en güzel olanı tasdik ederse ona cennetini kolaylaştırırız" (10/Leyl: 5-7). Bu âyet Bakara sûresinin 261-274 ve 54/Kamer sûresinin 17. âyetleriyle birlikte okunmalıdır. İnfak, servetin budanmasıdır. Allah'a borç vermek Allah'a güvenmektir. Güven imanın ahlâkî karşılığıdır. Kazancın filtresi infaktır. Nebi buyurur: "Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür." 15. âyetin içeriğiyle sadakanın söndürücü hakikati birlikte düşünülmelidir.

28 Parantez içi açıklamanın gerekçesi infakla ilgili bağlamdır.

29 Veya: "model olanlar".

30 Veya: "(Ödül) onların ödülü, (ışık) onların ışığıdır".

31 Parantez içi açıklama, *innemâ* hasr edatının metne kattığı vurgudur. Öbür dünya göz ardı edildiğinde bu dünyanın tüm anlam ve amacını yitireceğine atıftır. Bu âyet ruhbanlığı haklı çıkarır tarzda anlaşılamaz. Zira buna, arkadan gelen 27. âyet manidir.

32 *Kuffâr*'daki tevriye sanatına binaen (Krş: İbn Aşur).

sün; en sonunda toz toprak olur. Ama ahirette (böyle olmayacak). Ya şiddetli bir mahrumiyet veya Allah'tan bir mağfiret ve hoşnutluk olacak: Zira (tek başına) bu dünya hayatı, aldatıcı ve geçici bir tatmin aracından başka bir şey değildir.

21 Rabbinizin mağfiretine nail olmak, Allah'a ve elçilerine iman edenler için hazırlanan, alanı göğün ve yerin genişliği kadar olan cennete kavuşmak için birbirinizle yarışın![33] Bu Allah'ın (dileyene) vermeyi dilediği[34] ikramıdır: zira Allah muazzam ikram sahibidir.

22 NE yeryüzünün ne de sizin başınıza, daha önceden kayıt altına aldığımız[35] bir tasarımımız olmadıkça asla bir musibet gelmez: şüphesiz bu Allah için pek kolaydır.[36] 23 Böyle takdir etmiştir ki elden kaçırdıklarınıza (aşırı) üzülmeyesiniz, ele geçirdiklerinize de (aşırı) sevinmeyesiniz:[37] nitekim Allah hiçbir kendini beğenmiş şımarığı sevmez. 24 Cimrilik edenler ve insanlara da cimriliği önerenlere gelince: kim (O'na) sırt çevirirse, iyi bilsin ki Allah, evet O kendi kendine yeten mutlak zengindir, hamdin tamamına lâyıktır.[38] 25 Doğrusu Biz elçilerimizi hakikatin apaçık belgeleriyle gönderdik; onlarla birlikte Kitab'ı ve insanlığı adâletle ayakta tutsun diye mizanı indirdik;[39] ve içinde hem kahredici bir güç hem de insanlar için sayısız faydalar bulunan demiri indirdik:[40] Ki böylece Allah, kendisine ve elçilerine gıyapta destek çıkanları seçip ayırsın: Şüphesiz Allah tarifsiz bir güç sahibidir, mutlak üstün ve yüce olandır.[41]

---

33 Zımnen: Dünya hayatının geçici nimetini elde etmek için değil, ahiretin yıldızı olmak için yarışın!

34 *Yeşa'* fiilinin çift özneyi gören yapısına uygun olan bu okuma, Kur'an'daki külli-cüz'i irade bakışımlılığıyla ve baştaki "Yarışın!" emriyle uyumludur. Tersi olan bir anlayış sorunludur.

35 Yani: "hayat için koyduğumuz yasalar". Buradaki "daha önceden kayıt altına alma", başka bazı âyetlerde yer alan "Allah'ın izni" istisna cümlelerine benzemektedir (Bkz: 93/Teğabün: 11, not 11).

36 Allah hayata her an müdahildir. Daha hayatı yaratmadan önce onun yasalarını yaratmış, hayatı şansa veya kör zamanın eline bırakmamıştır. Fakat insan zamansızlığı idrak edemeyeceği için Allah'ın zamandan bağımsız irade ve meşietini kavrayamaz. Bu yüzdendir ki öncelik ve sonralığın ilâhi faaliyet için geçmediğini anlamakta da zorlanır.

37 Çünkü bütünü asla göremezsiniz. Gördüğünüz parçadır. Bütünü gören biri var: Allah. Parçayı görene düşen, bütünü görene teslim olmaktır.

38 Yani: Dinine sizden yardım istiyorsa, size muhtaç olduğu için değil, siz O'na muhtaç olduğunuz içindir. Zira Allah her ne ki ister, almak için değil, daha çok vermek için ister.

39 Zira devletin imanı adâlettir.

40 Kitap, mizan ve demir, dengeli bir hayatın üç ayağıdır: Kitap vahyi, mizan (terazi, ölçme-değerlendirme yetisi) adâleti, demir kuvveti temsil eder. Bu üçü de "indirilmiş", yani ilâhi bir "ikram" olarak sunulmuştur. Demirin hem yararı hem de zararı dile getirilerek, kitapsız ve adâletsiz kalan bir gücün tahribatına gönderme yapılıyor. Mizan aynı zamanda din anlayışındaki dengeye tekabül eder. Zımnen: Hıristiyanlıktaki Ruhbanlık, terazisiz ve endazesiz bir aklın eseridir.

41 Âyetin sonundaki esma, bir önceki âyete düştüğümüz notla birlikte değerlendirilmelidir.

26 Doğrusu Nûh ve İbrahim'i de (aynı amaçla) göndermiştik; ve o ikisinin soylarından gelenlere peygamberlik ve vahiy vermiştik; fakat onlardan bir kısmı hidayete erdiler, ama bir çokları da yoldan saptılar.

27 Sonra onların peşinden (başka) elçilerimizi de getirdik; peşlerinden de Meryem oğlu İsa'yı getirdik ve ona İncil'i verdik; ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Ama ruhbanlık başka...[42] Onu kendilerine emretmediğimiz halde onlar uydurdu, gerekçesi de Allah'ın rızasını kazanmaktı; fakat onun gereklerine de hakkıyla riayet etmediler ya...[43] Neticede Biz onlardan iman eden kimselere karşılıklarını verdik; fakat yine onlardan bir çoğu yoldan saptılar.

28 Siz ey (tevhide) iman eden (ehl-i kitab!)[44] Allah bilinciyle hareket edin ve O'nun peygamberine iman edin ki, O size rahmetinden iki kat versin! Yine size aydınlığında yürüyeceğiniz bir nûr bahşetsin ve size mağfiret etsin: Zira Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

29 Böylece önceki vahiyleri izleyenler kendilerinin Allah'ın lutfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini düşünmesinler; dahası, bu lutfun Allah'ın yetkisinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler:[45] zira Allah muazzam ikram sahibidir.

---

42 *Rahbâniyyeten, ce'ale* fiilinin üçüncü mef'ulü olarak da okunmuştur. Bu durumda mâna "kalplerine şefkat, merhamet ve ruhbanlık yerleştirdik" olur. Fakat bu hemen arkadan gelen "onu biz emretmediğimiz halde onlar uydurdu" cümlesiyle çelişir. Metin her iki okumaya da açıktır ve tercihimiz vahyin genel karakteriyle tam bir uyum arzeder (Krş: *Keşşâf*).

43 Hıristiyan ruhbanlığı konusunda bkz. Mevdudi, *Tefhim*.

44 Burada hitap edilen teslisi reddeden ve tevhide inanan İsevilerdir (Krş: 108/Mâide: 14, not 22 ve 82, not 89).

45 Baştaki *li ella ya'leme* ibâresini İbn Mes'ud ve İbn Abbas *li ya'leme* (bilsinler için) şeklinde okumuştur. Baştaki akıbet *lam*'ı sayılırsa mâna "Sonuçta...bilemeyecekler" olur.

NÛR SÛRESİ

Nüzûl : 97
Mushaf: 24

Sûre adını, Kur'an'ın sembolizmi en yoğun âyeti olan 35. âyetinden alır. *Nûr*, "kaynağı görünmeyip hedefini görünür kılan ilâhî ışık" anlamına gelir. Daha ilk neslin dilinde bu adla anılmıştır.

Sûre Medine'de parça parça inmiştir. Konu farklılıkları bu sonucu verir. Zina ile ilgili ilk âyetleri 3. yılda inmiş olmalıdır. Zira bu âyetlerin inişine neden olan olayın kahramanı Mersed aynı yıldaki Recî' pususunda şehid olmuştur. Hz. Aişe'ye yapılan iftira ile ilgili pasajlar (11-26) 5. yılda inmiştir. Çünkü Huza'a'nın kolu olan Mustalıkoğulları üzerine yapılan sefer Hendek'ten hemen sonra (bir görüşte önce, Şaban ayında) olmuştur. Sûrenin iniş sürecinin ne zaman tamamlandığını tesbit etmek zordur. Bunu 9. yıldaki Tebük seferine kadar uzatanlar olmuştur. Bu durumda sûrenin iniş tarihini 3. yıl olarak tesbit etmek durumundayız. Zira bir sûre için "falan tarihte indi" demek, o sûrenin baş tarafının indiği tarihi gösterir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bu sûreyle neredeyse eş zamanlı olan Nisâ sûresindeki zina ile ilgili âyetler niçin oraya alınmıştır da bu sûredekiler buraya alınmıştır? Muhtemel cevap şudur: Buradaki zina ile ilgili âyetler bir biçimde mü'minlerle ve Allah Rasulü'nün yakın çevresine iftira ile ilgiliyken, Nisâ sûresindekiler geneldir.

Hz. Osman tertibinde Haşr-Hac, İbn Abbas tertibinde Ahzab-Mumtehane, Cabir b. Zeyd tertibinde Nasr-Hac arasında yer alır.

Nur sûresi, adı gibi insan tabiatını ve insan ilişkilerini, özellikle de kadın-erkek ilişkilerini aydınlatan bir sûredir. Bu ilişkilerin insan kimliğinin bir parçası olan cinselliğin istismara açılmadan nasıl yürümesi gerektiğini belirler. Bu konuda kimi ahlâkî kurallar koyar. Karşıt cinsler arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir zemine oturtur. Sınırlar çizer ve bu sınırları aşanlar için müeyyideler getirir. Kadın-erkek ilişkilerinin sağlığı ve kadının karşı cins tarafından istismarını önleme açısından kadının kişiliğini dişiliğinin önüne geçirir. Kadın bedeninin kamuya açılmasını yasaklar. Bununla, insanın haysiyet ve şahsiyetini korumayı amaçlar. Sağlıklı toplumsal ilişkilerin sağlıklı bireysel ilişkiler üzerine bina edileceği hakikatini dile getirir.

Sûrenin zirvesi sûreye adını veren 35. âyettir. Sembolizmin en harika örneklerinden olan bu âyet, rezervi sonsuz bir mâna pınarı gibi kabını altına tutan herkesin gönlünü doldurur. Tabi ki kişinin akıl çapı, iman, hikmet, bilgi, birikim, gayret ve ufkuyla orantılıdır.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 BU, Bizim indirdiğimiz, kesin ve ayrıntılı hükümleri açıkladığımız bir sûredir;[1] ve Biz onda hakikatin apaçık belgesi olan âyetler indirdik ki, sorumluluğunuzu hatırlayasınız.

2 ZİNA[2] eden kadın ve zina eden erkek: İşte bunlardan her biri için, etkisi cilt ile sınırlı yüz vuruş yapın;[3] eğer Allah'a ve Âhiret Günü'ne inanıyorsanız, o ikisine olan acıma **duygunuz sizi Allah'ın hükmünü uygulamaktan alıkoymasın;** inananlardan bir gurup da onların cezalandırılmasına[4] tanık olsun.[5]

3 Zina yapan erkek ancak zinakar bir kadınla; -diğer bir ifadeyle,[6] **cinsel güdülerine kul-köle olan bir kadınla-** birlikte olur. **Zina eden bir kadın da ancak zinakar bir erkekle;** -diğer bir ifadeyle, cinsel güdülerine kul-köle olan bir erkekle- birlikte olur:[7] **zaten bu tür bir (birleşme) inananlara haram kılınmıştır.**

---

1 Mücahid'in *farradna* şeklindeki okuyuşunu Taberî *fassalnâ* ile açıklamıştır. Çevirimiz buna dayanmaktadır. *Faradnâ* şeklindeki yaygın okuyuş da aynı sonucu verir. Zira *farada* tahta, deri vb. gibi eşyayı plaka plaka kesip ayırmak" anlamına gelir. Âyetin bize uyarısı şudur: Zaten detaylandırılmış olan bu sûredeki hükümleri, birtakım ilave mülahazalarla genişletmeye kalkmayın!

2 Zina, Allah'ın tanıklığına başvurularak yapılan ve hukuki bağlayıcılığı olan meşru bir sözleşme olmaksızın iki insanın birbirleriyle cinselliklerini paylaşmaları olayıdır. Cinselliği hayvani bir içgüdünün eseri olmaktan çıkarıp insani bir faaliyet kılan nikah sözleşmesidir. Sosyal bir varlık olan insanın oluşturduğu toplumun yapı taşı olan aile kurumu bu sözleşme üzerine bina edilir.

3 *Celde*, etkisi insan derisiyle sınırlı olup onun altındaki kasa işlemeyen "vuruş" ve bu vuruşta kullanılan "vurma aracı". Kelime, "zorlamak, zora koşmak" anlamını da taşımakta (*Mekâyîs* ve *Lisân*). Bu ceza, âyetin sonunda yer alan kamunun tanıklığı şartından da anlaşılacağı gibi, suçlunun canını yakmaktan daha çok suçtan caydırma amacına yöneliktir. Zina suçunun Kur'an'ın öngördüğü şekilde isbatı, ancak suçun kısmen de olsa kamuya açık bir biçimde işlenmiş olması durumunda mümkündür. Bu ise vahyin, zina suçunu, sadece insan tekinin onuruna yönelik bir saldırı olmakla sınırlı tutmayıp, aynı zamanda toplumsal ahlâk katsayısını düşüren bir cürüm olarak gördüğünün delilidir.

4 Azâb kelimesinin Kur'an'da sıklıkla "ceza" anlamında kullanılmasının açık bir örneği.

5 Zina yasağı eşlerinin birbirine güvendiği bir ahlâk toplumunda olmazsa olmaz bir şarttır. Bu yasak aynı zamanda toplumun yapıtaşı aileyi kurmak ve korumaya teşviktir. Özetle İslâm ceza hukuku üç vicdanı teskin eder: Mağdurun vicdanını, kamunun vicdanını ve suçlunun vicdanını. Bunun için de önce suçluda bir vicdan inşa etmek gerekir. İşte vahiy bunu yapar.

6 Buradaki ve bir sonraki cümledeki *ev* bağlacı, karşılığı "veya" olan *tahyir*'den çok *tafsil* vurgusu taşımaktadır. Bu vurgu tercümeye "diğer bir ifadeyle" şeklinde yansımıştır.

7 Bu metin, yaygın olarak şöyle çevrilmiştir: "Zina yapan bir erkek ancak zinakar ya da müşrik bir kadınla; zina eden bir kadın da zinakar ya da müşrik bir erkekle nikahlanır." Bu tür bir anlamada ortaya çıkan bir çok problem vardır. Birincisi, bir mü'minin müşrik biriyle evlenmesine Kur'an izin vermemektedir (94/Bakara: 221). Onun işlediği günahın ağırlığı bu hükmü değiştirmez. Kaldı ki, *müşrik*'in (dişili: *müşrike*) anlamlarından biri de, "Allah dışındaki bir gücün otoritesine kayıtsız şartsız teslim olan"dır. Bu bağlamda "cinsel güdü ve

4 İffetli kadınları (zinayla) suçlayıp da,[8] ardından buna dört tanık getirmeyen kimselere gelince: işte böylelerine seksen celde[9] vurun, bir daha da onların tanıklığını kabul etmeyin: zira gerçekte kötü yola düşenler işte bunlardır.[10] 5 Ancak bunun ardından[11] tevbe edip kendilerini düzeltenler bunun dışındadır; iyi bilin ki Allah tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

6 Bir de, kendilerinden başka tanıkları olmadığı halde eşlerini (zinayla) suçlayan kimseler var. İşte bu tür kişilerin her birine düşen, dört kez kendisinin doğru söylediğine Allah'ı tanık tutarak şahadette bulunmaktır; 7 beşincisinde ise, eğer yalancılardan biriyse Allah'ın lânetinin üzerine olmasını (ister).

8 (Suçlanan eşin) Allah'ı tanık tutarak, dört kez (kocasının) yalan söylediğine dair şahadette bulunması, cezayı kendisinden düşürür; 9 beşincide eğer (kocası) doğru söylüyorsa, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını (ister).

10 (Düşünsenize bir), ya Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı?

İyi ki Allah, kendisine yönelenlerin tevbesini tekrar tekrar kabul edendir,[12] üstün hikmet sahibidir.

---

arzularına kayıtsız şartsız kul-köle olan" anlamını kazanır ki, "Hevasını ilâh edinen kimsenin durumunu gözönüne getirsene bir" (40/Furkan: 43) âyetinde ifade edilen de, yaklaşık budur. İkincisi, bir önceki âyette ifade edilen zina cezası uygulanan kimse bu günahtan arınmış olur, çünkü "şer'î cezalar keffarettir" (Buhârî, *Hudûd* 15:12). Dolayısıyla, böyle birine ilave bir hukuki yaptırım gerekmez. Üçüncüsü, âyetteki *lâ yenkihuhâ illâ* ibâresi, bir talimatı değil bir haberi iletmektedir. Yani âyet 'inşâî' değil 'ihbarî'dir. Bu durumda *yenkihu* fiilinin doğru karşılığı, lafzî anlamı olan "nikah" değil, mecazi anlamı olan "cinsel birleşme"dir. İlk otoritelerden Mücahid, İkrime, Said b. Cübeyr, Katade gibi isimler de böyle anlamışlardır (Taberî). Ferrâ, bu ibâreyi "zinakar erkek, ancak (şehrin) zina eden günahkar kadınlarıyla zina eder" şeklinde açar (*Meâni'l-Kur'an*). Çevirimiz bu mülahazalara dayanmaktadır.

8 Buradaki "da", baştaki *ve* bağlacının karşılığıdır.

9 *Celde* için bkz. âyet 2, not 3. Kur'an'da "zina" dışında bir suç için dört şahit istenmez. Zina iftirası dışındaki bir iftira için de dört şahit istenmez. Bu, insan iffetine verilen değeri gösterir.

10 Gerçek sapkınların doğru yolda olanları sapıklıkla suçladıkları bu bağlamda, *el-fâsikûn*'a verilecek en uygun karşılık.

11 Yani: "İftira cezasının ardından.." Hz. Ömer ve ona katılan bir çok isme göre tevbe, bir kamu dâvâsına dönüşen iftiranın cezai sonuçlarıyla değil, âyette belirtilen "tanıklık yasağı"nın kaldırılmasıyla alâkalıdır (Taberî).

12 Mübalağa kalıbıyla gelen *tevvâb* kelimesi, anlama "tekrar tekrar" şeklinde yansımıştır.

13 Ahzab savaşı, müşriklerle mü'minler arasındaki mücadelenin dönüm noktasıydı. Mekke'nin son ve en büyük taarruzuydu. Başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra bir daha Mekke kendini toparlayamadı. Bu savaş aynı zamanda Medine'deki kırılgan yapıyı bütün zaaflarıyla ortaya çıkardı. Dost ve düşmanı kesin hatlarla ikiye ayıran bu savaşın ardından, Hz. Peygamber öncelikli konunun Medine'deki iç güvenliği kesin bir biçimde sağlamak olduğunu gördü. Bu olumlu gelişme, öte taraftan, İslâm düşmanlarının sıcak savaştan psikolojik savaşa geçmeleri sonucunu doğurdu. Önce Ahzab süresinde bir parça ele alınan Hz. Zeyneb'le evlilik olayını çarpıtmayı denediler. Bu olay etrafında olmadık efsaneler düzüp koştular. Hz. Aişe'ye iftira olayı, söz konusu psiko-

11 GERÇEK şu ki, iftirayı tasarlayanlar içinizden bir güruhtur.[13] Siz (ey bu iftiranın mağdurları)! Sanmayın ki bu size dokunan bir şerdir, aksine bu sizin için bir hayırdır![14] Onlardan her birinin kazandığı günah oranında (cezası) vardır; ama onlar içerisinden bu işin elebaşılığını üstlenen kimse var ya: onu korkunç bir azap beklemektedir.[15]

12 Bu (iftirayı) işittiğinizde, mü'min erkekler ve kadınlar birbirleri hakkında[16] iyi zanda bulunup da, "Bu düpedüz bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?[17]

13 (İftiracılar) iddialarını isbat için dört şahit getirselerdi ya! Madem ki bu şahitleri getiremediler, bu takdirde onlar Allah katında yalancının ta kendisidirler.[18]

14 Bakın, eğer Allah'ın dünya ve âhirette[19] sizin üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı, bulaştığınız[20] bu (iftiradan) dolayı mutlaka size korkunç bir azap dokunurdu; 15 tam da dillerinize dolayıp, hiçbir bilginiz olmadığı halde basite alarak ağızlarınızda gevelediğiniz bir sırada... Oysa ki bu, Allah katında çok ağır bir (vebaldir).

16 İşte bu yüzden, onu işitir işitmez: "Bu konuda konuşmak bize düşmez! (Allah'ım, böyle bir iftiradan) Senin yüce zatına sığınırız! Bu dehşet bir iftiradır!" demeniz gerekmez miydi?[21]

17 Eğer imanda sebat gösteren kimselerseniz, Allah size bu tür bir (iftiraya) bir daha asla bulaşmamanızı öğütler. 18 Zira Allah size mesajlarını açıkça bildirir: nitekim her hükmünde tam isabet kaydeden Allah, (bu olayda kimin nerede dur-

---

lojik savaşın bir parçasıydı. Mekke, varlığını ortadan kaldıramadığı peygamberi can evinden vurmayı kafasına koymuştu. Bunun için de Medine'deki işbirlikçilerini kullanıyordu. Bu sûretle hem İslâm dâvâsını yıpratmak, hem de Medine'deki birlik ve bütünlüğü zedelemek istiyordu. Çünkü Müslümanlar başarılarını ahlâkî bir toplum modeli oluşturabilmelerine borçlulardı. Öyle ki, bu ahlâkî cazibe sayesinde bir çok insan Muhammedî çağrıya koşuyor, bu çağrıya evet demeyenler bile bu durumu takdirle karşılıyordu.

14 Bireysel boyutuyla, iftiranın mağdurlarının sabırları sınandı ve karşılığını gördüler. Tarihsel boyutuyla, içerdeki çürükler ortaya çıktı ve toplum arındı. Evrensel boyutuyla, bu gibi durumlarda nasıl bir tutum ve tavır takınılacağına ilişkin bir model ortaya kondu. Bunların hepsi hayırdı.

15 Âyette kastedilen kimse münafık elebaşı Abdullah b. Ubey'dir. Aslında tüm zamanlarda iffetli insanlara iftira üzerine bina edilen psikolojik ve organize savaşı ifade eder.

16 *Bi-enfusihim*, bu tür bir bağlamda (Krş: 97/Nûr: 61; 112/Hucurât: 11) "birbirleri hakkında" anlamına gelir (Bkz: Râzî; ayrıca krş. Âyet 61, not 109).

17 Hüsnizan ya da suizan, kişinin kendi iç dünyası hakkında örtülü bir itiraftır. Hüsnizan kalbin duası, suizan kalbin bedduasıdır. Suizan, zannın Kur'an'ın "günahtır" (112/Hucurât: 12) dediği kısmına girer.

18 Vahye göre zina suçu en az dört şahidin yakın ve açık tanıklığıyla sübut bulur. Bu, insanın onur ve şerefine verilen değerin bir ifadesidir.

19 Yani: "..her zaman ve mekânda.."

20 Lafzen: "daldığınız.."

21 Muhatabın zihnini inşa eden bu âyet şu zımni vurguyu taşır: Ey iftiraya kulak kabartanlar! Siz anneniz makamında olan birini bir münafığın ağzından mı tanıyacaksınız? Zira haberin kaynağı, haberin amacını ele verir. Bunu bile fark edemedinizse, nerden bakacağınızı bilmiyorsunuz demektir!

duğunu) çok iyi bilmektedir.[22]

19 Mü'minler arasında hayasızca söylentilerin yayılmasından hoşlanan kimseleri, bu dünyada da âhirette de can yakıcı bir yalnızlığa terk edeceğiz.[23] (Bir şeyin içyüzünü) Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz.

20 Ya Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti bulunmasaydı?

Hele ki Allah çok şefkatlidir, pek merhametlidir.

21 SİZ ey iman edenler! Şeytanın adımlarını izlemeyin! Kim şeytanın adımlarını izlerse, iyi bilsin ki (Şeytan) sadece hayasızlığı[24] ve akl-ı selime aykırı olanı emreder.

Ve eğer Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti bulunmamış olsaydı, sizden hiç kimse ebediyen (günahtan) arınamazdı. Lakin Allah (arınmak) isteyen kimseyi arındırmayı diler;[25] zira Allah (arınmak isteyen herkesi) çok iyi işitir ve çok iyi bilir.

22 Şu halde, içinizden (servetçe) bolluk ve rahatlık içinde olan kimseler, yakınlara, muhtaçlara ve Allah dâvâsı uğruna hicret edenlere yardım etmekten geri durmasınlar;[26] onları affedip hoş görsünler! Hem Allah'ın sizi bağışlaması hoşunuza gitmez mi? Nitekim Allah tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

23 Şu kesin ki, iffetli ve inanmış kadınlara –dalgınlık ve dikkatsizlik etmiş olsalar dahi- iftira atan kimseler, dünya ve âhirette Allah'ın rahmetinden dışlanacaklar.[27] Üstelik onlar korkunç bir terkedilmişliğe mahkûm olacaklar;[28] 24 o gün onların dilleri, elleri ve ayakları yapıp ettiklerinden dolayı kendileri aleyhine tanıklık edecektir.

25 O gün geldiğinde, Allah onlara hak ettikleri karşılığı tastamam ödeyecek; so-

---

22 Belirsiz *gelen ilâhi esma, kullanıldıkları* bağlama fiili ve aktüel bir atıf içerirler (Bkz: 114/Tevbe: 102, not 129).

23 *'Azâbun elim*'i çevirimizin gerekçesi için bkz. 7/Kalem: 33, not 29.

24 Lafzen: *fahşâ'*. Bu isimlendirmeye göre sadece zina yapanınki fahişlik-fahişelik değil, iffetli insana zina iftirası yapanın yaptığı da fahişlik-fahişeliktir.

25 İbare, gerek *yeşâ'* fiilinin iki özneyi de gören konumu dolayısıyla, gerek hidayet ve dalalet üzerine genel bir okuma yoluyla olsun (Krş: 62/Kehf: 29; 3/Müzzemmil: 19; 32/İnsan: 29; 8/Tekvir: 28) bu şekildeki bir çeviriye izin vermektedir (Benzer bir kullanım için bkz. 69/Yûnus: 25 not 44 ve 58/Ra'd: 27 not 37). Nihayet, âyetin sonunda yer alan Allah'ın işitme ve bilmesine ilişkin cümle, işitilecek ve bilinecek bir durumun varlığına delalet eder. İşte bu, gerçek günaha bulaşanlar arasından "arınmak isteyen" kimselere ve onların arınma iradesine yönelik bir atıftır. Parantez içi açıklama bu mülahazalara dayanır.

26 Veya: "..yardım etmemek için yemin etmesinler". Âyetteki *ye'teli* lafzını, *el-eliyye* (veya *el-uluv*) kökünden *i'tilâ* formuyla okuyan çoğunluğa göre anlam "yemin etmesin" olur. Eğer Râzî'nin de katıldığı Ebu Müslim'in ısrarla savunduğu gibi *ifti'al* kalıbının ender olarak *if'al* çoğunlukla *fa'ale* kalıbı yerine kullanıldığı görüşü kabul edilirse, ibâre "kesmesin, el çekmesin, geri durmasın" anlamına gelir (Râzî; krş. Râğıb). Tercihimiz bu görüşe dayanmaktadır.

27 Allah'ın lânetinin, "rahmetinden dışlanmak" anlamına geldiği yolundaki bir açıklama için bkz. 98/Âl-i İmran: 87, not 80. Samimi tevbelerin kabul edileceğine dair âyetlerin ışığında: Tevbe etmedikleri takdirde...

28 *'Azâb*'a verdiğimiz "terkedilmişlik" anlamının gerekçesi için bkz. 7/Kalem: 33, not 29.

nunda onlar da, Allah'ın, evet yalnızca O'nun (her şeyi) apaçık ortaya çıkaran mutlak hakikat olduğunu öğrenecekler.[29]

26 Kötü kadınlar kötü erkeklerin, kötü erkekler de kötü kadınların dengidir; tıpkı iyi kadınlar iyi erkeklerin, iyi erkekler de iyi kadınların dengi olduğu (gibi):[30] işte onlar, (bu dünyada) iftiracıların dillerine doladıkları şeylerden uzaktır, (âhirette ise) onları limitsiz bir bağış ve tarifsiz güzellikte bir rızık beklemektedir.[31]

27 SİZ ey iman edenler! Kendinize ait olmayan evlere, sahiplerinden izin almadan[32] ve selam vermeden girmeyiniz:[33] düşünecek olursanız, sizin yararınıza olan da budur.[34] 28 Buna rağmen eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin; dahası eğer size "dönün" denilirse, siz de hemen dönün; bu davranış sizin için daha nezihtir: zira Allah yaptığınız her şeyi bilmektedir.

29 (Ama) içinde oturulmayan, sizin de yararınıza hizmet veren kamuya açık mekânlara girmenizde bir sakınca yoktur:[35] şu da var ki Allah, açıktan yaptıklarınızı da gizlediklerinizi de bilmektedir.

30 MÜ'MİN erkeklere söyle, bakışlarını (yasak) olandan çevirsinler[36] ve iffetlerini

---

29 *Mubîn* sıfatının hem "özünde açık" hem de "açığa çıkarıcı" anlamlarını bünyesinde taşıyan yapısı için bkz. 71/Yusuf: 1, not 2.

30 Veya: "kötü söz ve davranışlar kötü adamlara, kötü adamlar da kötü söz ve davranışlara yakışır; tıpkı iyi söz ve davranışların iyi adamlara, iyi adamların da iyi söz ve davranışlara yakıştığı (gibi)". Fakat, bunun hemen ardından gelen ibâre tercihimizi doğrular gibidir. Âyette kurulan kötülerle iyilerin birbirleri arasındaki bu nisbet bir talimatı ifade etmekten çok, ideal olanı dile getirmektedir. Nûh ve Lût gibi iki iyi erkeğin kötü hanımlar ile, Asiye gibi iyiler iyisi bir hanımın da Firavun ile yaşadığı evliliği Kur'an bir ibret vesikası olarak nakleder (113/Tahrîm: 10-11).

31 Kelimelerdeki belirsizlik çeviriye "tarifsiz" ve "limitsiz" olarak yansımıştır. Buradaki ilâhi bağış, ne kadar masum olursa olsun, insanoğlunun günah ve hatadan mutlak anlamda beri olmayan niteliğiyle Allah'ın affına her zaman muhtaç bulunduğunun bir ifadesidir.

32 Veya: "tanışıp bilişmeden.." İbn Abbas *hatta teste'zinû* (izin alıncaya kadar) olarak okumuştur (Ferrâ ve Taberî).

33 Zira selam muhataba "Benden emin olabilirsin!" teminatıdır.

34 Bu âyetler, kendisinden önce gelen zina ve iftiraya ilişkin önlem paketidirler. Adâlet suç işlenmeden önce önlemini almayı gerektirir.

35 İlk tefsir otoriteleri bu mekânları hanlar ve dinlenme tesisleri (Mücahid), çarşılar ve ticaret mahalleri (İbn Zeyd), tuvalet ve hamam (İbn el-Hanefiyye) gibi kamuya açık yerler olarak tefsir etmişlerdir (Taberî). *Fîhâ metâ'un lekum* (sizin yararınıza hizmet veren) ibâresi, bu mekânların kamuya açık niteliğini ortaya koymaktadır.

36 *Ğaddu'l-basar*, "bakışı kısmak, bakışları kontrol altına almak"tır. Açıktır ki bir kısıtlama ifade eder. Fakat teb'îd bildiren *min* edatı, bu kısıtlamayı sınırlar. Yani, "kısılacak" ya da "kontrol altına alınacak" bakış, her tür bakış değil belli nitelikteki bakışlardır. Bu da, muhatabın cinselliğini istismara yönelik bakışlardır. Erkeğin karşı cinsten muhatabının kişiliğinde değil de dişiliğinde odaklanan, onu cinsel bir figür olarak algılayan ya da muhatap tarafından böyle algılanan bakışlar, âyetteki yasak kapsamına girer. Doğaldır ki bu tür bir bakış, cinsler arası ilişkiyi geliştirmeye değil, karşı cinsin cinselliğini sömürmeye hizmet eder.

korusunlar; tertemiz kalabilmeleri için en uygun davranış şekli budur: unutmasınlar ki Allah, ortaya koydukları[37] her bir şeyden haberdardır.[38]

31 Mü'min kadınlara da söyle, bakışlarını (yasak) olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar, cazibe ve güzelliklerini, bunlardan görünen kısımlar dışında,[39] (kamuya) açmasınlar;[40] bunun için de, başörtülerini yakalarının üzerine sıkıca tuttursunlar;[41] cazibe ve güzelliklerini yalnızca kocalarına, babalarına, kayınbaba-

---

37 Burada "ortaya koymak" şeklinde karşıladığımız *sun'* ile *fi'l* (fiil) arasında fark vardır. *Fi'l* hem bilinçli hem bilinçsiz yapma için kullanılırken, *sun'* sadece bilinçli yapma için kullanılır. Bu nedenle hayvanlar ve cansızların hareketleri *sun'* ile ifade edilmez. Buna göre her *sun' fi'l*dir fakat her *fi'l sun'* değildir (Râğıb).

38 Bu talimat erkek tesettürünün sınırlarını da ifade eder. Örtünme insanlıkla yaşıttır. Cinselliğini keşfeden Âdem'in yapraklarla üzerini örtme temsili (56/A'râf: 22), insanın rüştünün örtünmeyle başladığını gösterir. Eski Ahid'den Örtünmenin Hz. İbrahim döneminde de var olduğunu öğreniyoruz (*Tekvin*, 24:38). A'râf 26, *takvâ*'yı örtünmenin zirvesine yerleştirir.

39 Bu, kadın cazibe ve güzelliğinden kamuya açılması serbest olan miktarı gösteren bir istisna cümlesidir. Bizim harfiyyen çevirdiğimiz *illâ mâ zahara minhâ* ibâresinden kaynaklanan müphemlik, birbirinden farklı birçok yorumu mümkün kılar. Biz, bir tek yorumu mutlaklaştırmaya izin vermeyen bu ibârenin 'bilinçli müphemlik' özelliğini, yorumlardan herhangi birine meyletmeksizin aynen çeviriye yansıttık. Kaffal bu ibâreyi, "insanın cari olan âdete göre gösterebildiği yerler müstesna" şeklinde anlar. Eğer *himar*'ın üstünden örtülen *cilbab*, tek göz hariç bütün vücudu kapatacak bir çarşaf olsaydı, o zaman "mü'min kadınlara söyle; başörtülerini göğüs yırtmaçlarının üzerine koysunlar" âyetinin anlamı kalmazdı. Çünkü *cilbâb* zaten bütün vücudu kapattığına göre, artık yaka ve göğüs yırtmacının üzerine konmasına gerek olmazdı. Sözün özü: "Kendiliğinden görünenlerin" tavanı yüz, eller ve ayaklardır. Bu organların örtülüp örtülmemesi nassın değil örfün ve tercihin konusudur. Efendimiz'in Esma'ya bizzat göstererek yaptığı tarif de bunu teyit eder (Ebu Davud, *Libas* 31).

40 Teşhir edilmemesi istenen cazibe ve güzellikler, kamuya açılmayıp özel kalması gereken kişisel cazibe ve güzelliklerdir. Bu ilâhi emrin maksadı, kadının kişiliğini dişiliğinin önüne alarak hem istismarını önlemek, hem de sosyal hayata kadını dahil etmektir. Tersi ister istemez karşıt cinsler arası ilişkinin, şahsiyet değil cinsiyet odaklı bir ilişkiye dönüşmesine yol açacaktır. Özetle, tesettürden amaç üç unsurun ahlâkının gözetilmesidir: 1) Kadın: özel bir nimet olan cinselliğini genelleştirip kamuya açmayacak. 2) Erkek: karşıt cinsle cinsel odaklı ve istismar edici bir ilişki geliştirmeyecek. 3) Toplum: kadın-erkek ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtacak (Krş: 105/Ahzab: 59, not 77).

41 Âyette *ve'l-yesturne* gibi sade bir emir değil "sıkıca bağlamak, vurmak, tutturmak" anlamına gelen *ve'l-yadribne* kullanılmış. *Humur*'un tekil formu olan *himâr*, "başörtüsü" demektir. İçkiye de, aklı bürüyüp örttüğü için aynı kökten gelen *hamr* adı verilmiştir (*Kitâbu'l-'Ayn*). Bu iki kelimenin buluştuğu nokta "baş"tır. Mesela küfür de "örtmek" anlamına gelir, fakat başa değil kalbe nisbet edildiği için farklı kökten bir kelime kullanılmıştır. "İçinde neden 'baş' geçmiyor?" sorusu art niyetli değilse cehalet eseridir. Zira Arapça'da hepsi de başörtüsü olarak kullanılan burka', nikâb, lifâm, lisâm, nasîf, mıkne'a ve cilbâb kelimelerinde de "baş" geçmez. Tıpkı Türkçe'deki yemeni, yaşmak, çit, yazma, bürgü, bürümcek, tülbent, eşarp, atkı ve çar'da geçmediği

larına, oğullarına, üvey oğullarına, kardeşlerine, erkek kardeşlerinin oğullarına, kız kardeşlerinin oğullarına, kendi (evlerindeki) kadınlara,[42] meşru şekilde malik oldukları kimselere,[43] ya da emirleri altındaki cinsel arzudan yoksun erkek hizmetlilere, veya kadınların mahrem yerlerinin henüz farkında olmayan çocuklara açabilirler; bir de yürürken, gizli olan ziynetlerini teşhir etmek için ayaklarını yere vurmasınlar.[44]

Siz ey iman edenler! Topyekûn günahları terk edip Allah'a yönelin ki, mutluluk ve kurtuluşa erebilesiniz.

32 VE içinizden bekar olanları,[45] erkek ve kadın esirlerinizden (evliliğe) elverişli olanları evlendirin! Yoksul da olsalar, Allah onları lutfuyla destekleyecektir: zira Allah (lutfunda) sınırsızdır, (kime ne kadar vereceğini) çok iyi bilir.[46]

33 Ama evlenmeye bir türlü imkan bulamayanlar, Allah lutfundan kendilerine (bir fırsat) tanıyıncaya dek iffetlerini korusunlar! Öteden beri mülkiyetinizde bulunan esirlerden âzatlık sözleşmesi yapmak isteyenlere gelince: eğer onlarda bir liyakat görüyorsanız, onlarla sözleşme yapınız;[47] üstelik onlara Allah'ın size (emanet) olarak verdiği maldan bir miktar da veriniz.[48]

Bir de eğer (evlenme yoluyla) iffetsizliğe karşı korunmak istiyorlarsa, dünya haya-

---

gibi. Bu örtünün niteliği, boyutları ve kapsamı değişse de, değişmeyen tek özelliği başı örten bir örtü olmasıdır. Dönemin hür kadınlarının öteden beri kullandıkları başörtüsü, baştan aşağı sarkıtılan ve bir parça da süs işlevi gören bir aksesuardı. Bu örtü, elbiselerin yaka hizasında yer alan, göğsü ve takıları gösteren açıklığı (cuyûb) örtmezdi. "Başörtülerini yakalarının üzerine tuttursunlar" ibâresi, açık bırakılan boyun ve gerdanların da kapatılması talimatını içermektedir.

42 Bir yoruma göre, *ev nisaihinne* ile, sayılan sınıfların oğulları ve torunları kastedilmektedir. Eğer kardeşlerin ve yeğenlerin hanımları kastedilseydi, *nisâihim* olması lazımdı. Âyetteki *nisâihinne* kadının değil, "arkadan gelenler" anlamındaki *nesie*'nin çoğulu olarak anlaşılırsa, sayılan sınıfların oğulları ve torunlarının da mahremiyete dahil olduğu sonucuna varılır. Bu tercihe şayandır, zira aileyi daha da büyüten bir yaklaşımdır. Bu sınırlar, aile içi ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürmesi için konulmuştur.

43 Bkz. 106/Nisâ: 24; 105/Ahzab: 52 ve 92/Muhammed: 4, ilgili notlar.

44 Zımnen: cinsel cazibelerini kullanarak karşı cinsi tahrik etmesinler. Burada kadından, iffetini koruyacak erkeklere, onları tahrik etmeyerek yardımcı olması istenmektedir.

45 *Eyâmâ* (t. *eyyim*), başından evlilik geçmiş ya da geçmemiş olsun, mevcut durumda eşi olmayan herkesi kapsar.

46 Belirsiz formla gelen esmayı çevirimizle ilgili bkz. âyet 18, not 22.

47 Sosyal bir vakıa olarak kucağında bulduğu kölelik problemini halletmek için, Kur'an'ın getirdiği hürriyet alanını genişleten talimatlarından biri (92/Muhammed: 4 ve 37/Beled: 12-13, notlar). Hz. Peygamber ömrünün her yılına bir köle azat etti. Bu teşvikler sahabe arasında öyle yankı buldu ki Hz. Aişe 67, Abbas 70, İbn Ömer 1000, Abdurrahmân b. Avf 30.000 (?) köle azat etti. Miras yoluyla edinilen köle stoku 70 yılda tamamen eritilecektir. Bu veriler ışığında şu hükmü rahatlıkla verebiliriz: Eğer kölelik o noktada bitirilmediyse, bunun sorumlusu, Kur'an'ın gösterdiği hedefleri görmezden gelen gelenektir.

48 Zekât verilecek sınıflar arasında, hürriyetine kavuşturulacak köleler de (*ve fi'r-rikâb*) yer alıyordu (114/Tevbe: 60).

tının fani hazlarına tamah ederek sakın kadın esirlerinizi[49] fuhşa zorlamayınız; zira onları zorlayan herkes iyi bilsin ki, Allah bu zorlanmadan dolayı[50] onları bağışlayacak, merhamet edecektir.[51]

34 Ve doğrusu Biz size hakikati açık ve net olarak dile getiren mesajlar, sizden önce geçip gitmiş olanlara ilişkin bir nice mesel ve sorumluluk bilincine sahip olanlar için her türden öğüt indirmişizdir.[52]

35 ALLAH göklerin ve yerin nûru(nun kaynağı)dır.[53] O'nun nûrunun sembolü,[54] içinde kandil bulunan bir ışık mahalli gibidir.[55] O kandil kristal bir fânus içindedir.[56] Öyle bir fanus ki, sanki inci gibi (parıldayan) bir gezegen.[57] O kandil, doğuya da batıya da ait olmayan[58] mübarek bir zeytin ağacından elde edilmiş bir yakıtla tutuşturulur. Öyle ışıltılı bir yağ ki, neredeyse ateş değmeden bile ışık saça-

---

49 *Feteyât*'ın tekili olan *fetât*, "hizmetçi" ya da "esir-hizmetçi" anlamına gelir.

50 Lafzen: "..sonra.."

51 Söz bittikten sonra muhatabın zihninde şu yankı sürüyor: fakat onları fuhşa zorlayanları acıklı bir azaba mahkûm edecektir. Mukatil, münafık elebaşı İbn Ubeyy'in, Muaze, Mesike, Umeyme, Fetile, Amre ve Erva isimli cariyelerine para karşılığı fuhuş yaptırdığını rivayet eder (Taberî).

52 Bu âyet, ilk cümlesiyle kendisinden önceki somut hükümler içeren âyetlere, son cümlesiyle kendisinden sonraki sembolik dilin zirvesini temsil eden âyete atıf yapmaktadır. Fakat başındaki bağlaç yine de onu kendinden önceki pasaja bağlamaktadır.

53 *Nûr*, kaynağı görünmeyen fakat hedefini görünür kılan çok özel ışık demektir. Allah'ın varlığın ışığı olması, âlemi yokluktan varlığa çıkaranın O olduğuna delalet eder. "Allah nûrdur" denilirse, âyetteki temsil ve teşbih yok sayılıp mâna hakikate taşınmış olur ki, bu doğru olmaz. Zira bu cümlenin teşbih olduğu hemen arkadan gelen *mesel* (sembol) ve *kaf* teşbih edatından anlaşılmaktadır. Bu ibâre *Allahu câ'ilu nûri's-semâvât*.. (Allah göklerin ve yerin nurunu var edendir) şeklinde anlaşılabilir.

54 Hem *meselu nurihi* ibâresi hem de teşbih *kâf*'ı ile ibârenin sembolik mahiyetine çifte vurgu yapılması, başta nûr olmak üzere Allah için hiçbir sıfatın hakiki mânasıyla kullanılamayacağına delalet eder. *Mesel*, adı üstünde temsildir, teşbihtir, benzetmedir. Hiçbir beşeri tanıma sığmayan Allah'ın hidayete yatkın kullarına bahşettiği gönül aydınlığıdır nur. Nûr vahyin sıfatıdır: Tevrat (108/Mâide: 44), İncil (108/Mâide: 46) ve Kur'an için kullanılır (56/A'râf: 157 ve 106/Nisâ: 174). Vahyin kaynağı görünmez, fakat insana öyle bir basiret kazandırır ki, insan o basiretle hayatın ve eşyanın mahiyetini görür.

55 *Mişkât*, "odaların duvarlarında kandilin konulduğu oyuk". Kelimenin mekân ismi olan formunun da delalet ettiği gibi "ışık mahalli, ışığın kendisinden yayıldığı yer" anlamına gelir. Çevirimizin gerekçesi budur.

56 *Fânûs*, tabir caizse "ışığın yolu"dur. Sahabeden Ubey b. Ka'b bunu "akıl" olarak yorumlar. Zira vahyin ışığı akıl yoluyla hayata taşınır.

57 Veya: "uydu". Kur'an'da güneşin ışığının *diya'* ayın ışığının *nûr* olarak geçtiğini hatırlamanın tam zamanı (69/Yûnus: 5). Ve şu âyet: "Kim Rahmân'ın vahyine kusurlu bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytanî (öteki kişilik) musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir (83/Zuhruf: 36).

58 Zımnen: ".. hiçbir dünyevî mekâna ait olmayan". Hakikat ne doğunun ne batının imtiyazı olmadığı gibi, sapma da ne doğuya ne batıya hasredilebilir. Yani: Hakikatin kaynağı zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah'tır.

cak: nûr üstüne nûrdur! Allah, isteyeni nurunun (peşine takarak)[59] doğru yola iletmeyi diler.[60]

İşte Allah insanlara böyle misaller vermektedir: zira her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen yalnızca Allah'tır.

36 İÇERİSİNDE sabah akşam[61] O'nun adı anıldığı için Allah'ın yükseltilmelerine izin verdiği ibadethanelerde, O'nun ululuğunu ve yüceliğini sürekli dile getiren[62] 37 nice[63] yiğitler vardır ki, onları ne ticaret ne bir (başka) kazanç kapısı Allah'ı anmaktan, namazı hakkını vererek eda etmekten[64] ve arınmak için verilmesi gerekeni vermekten alıkoyabilir; onlar kalplerin ve gözlerin dehşetle döndüğü günden korkarlar.[65] 38 Bütün bunların sonucunda da[66] Allah onları yaptıklarının en iyisiyle ödüllendirir; üstelik onlara kendi lutfundan daha fazlasını da verir: zira dilediğine hesapsız rızık bağışlayan yalnızca Allah'tır.[67]

39 Ve inkarda ısrar edenlere gelince... Onların yapıp ettikleri çölde (görülen) serap gibidir: susuzluktan yanmış olan onu su sanır, fakat ona yaklaştığında orada (sudan) hiçbir iz bulamaz; fakat Allah'ı kendi vicdanında[68] bulur ve bilir ki, O hesabı tastamam görür: zira Allah çok seri hesap görendir.[69]

40 Veya (onların yapıp ettikleri) bir okyanusun derin karanlıkları gibidir; onu üst üste dalgalar kuşatmıştır, derken üstüne (bir de) kara bulutlar... birbiri üstüne binmiş, kopkoyu, zifiri karanlıklar...[70] kişi çıkarıp baksa, neredeyse elini dâhi göremeyecek durumda:[71] nitekim bir kimseyi

---

59 Taberî'nin açıklamasına dayanarak.

60 Çevirimizin gerekçesi için bkz. âyet 21, not 25.

61 Yani: "..daima.."

62 Veya: "(O kandilin içerisinde yandığı oyuklar) Allah'ın yüceltilmesine izin verdiği evlerde.." İbn Abbas ve daha başkaları, bu âyeti bir öncekinin devamı niteliğinde okumuşlardır (Taberî). Fakat bu âyet, kendisinden sonraki âyetlerle kopmaz bir bütünlük arzeder. Bizim tercihimiz, 37. âyetin girişindeki *ricâlun* kelimesinin bu âyetteki *yusebbihu* fiilinin öznesi olarak, öncesinden tamamen bağımsız bir şekilde okunabileceği görüşüne dayanır. (Ferrâ ve Zeccâc; karşılaştırmalı bir kritik için bkz. Râzî.)

63 *Ricâlun*'deki belirsizlik çeviriye "nice" olarak yansımıştır.

64 41. âyette "kuş sürülerinin salatından" söz edildiğini göz önüne alarak buradaki *salât*'ın en geniş anlamıyla kulun Allah karşısındaki esas duruşunu ifade ettiği sonucuna varabiliriz.

65 Krş. 105/Ahzab: 10 ve 73/En'âm: 110.

66 Baştaki edatın öncesiyle sonrası arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ifade eden *lamu'l-'âkıbeh* oluşundan yola çıkarak.

67 Fiil cümlelerinden farklı olarak isim cümlelerinde özneyi öne çıkarmaya gayret gösterdik. Bu cümleyi "..Allah'tır" şeklindeki çevirimizin gerekçesi budur.

68 Lafzen: "yanında".

69 İnsanoğlu olmayan yerde suyu görür de, olan yerde Allah'ı göremez; kendisine "şah damarından daha yakın olan" Allah'ı...

70 35. âyette yer alan "nur üstüne nur"un tam mukabili. Vahyin nurundan mahrum kalmış insan hem ışığı, hem gözünü, hem aklını kaybetmiş, bunun sonucunda da günah karanlığına gömüldükçe gömülmüştür. Sonuçta ne vicdanının sesini duyabilir, ne fıtratını hatırlayabilir.

71 Zımnen: Böyle biri öyle körleşir ki, değil soyut hakikatleri, somut eşyayı bile kavramaktan aciz hale gelir. Bu âyette çizilen tablo, bir kara insanının çizmesi mümkün olmayan bir tablodur.

Allah aydınlatmamışsa, onun asla aydınlıktan nasibi olamaz!

41 SEN (ey insan)! Göklerde ve yerde bulunan her bir varlığın –kanat çırpan kuş katarlarına varana dek– Allah'ın yüce kudretini dillendirdiğini fark etmez misin?[72] Doğrusu onların hepsi de, O'na teslim olmayı ve O'nu yüceltmeyi bilmektedir; Allah onların hareketlerini de çok iyi bilmektedir:[73] 42 zira göklerin ve yerin hakimiyeti Allah'a aittir ve nihâî dönüş de yalnızca Allah'adır.

43 (Yine) sen fark etmez misin ki bulutları sürükleyen, sonra onları birbiri üzerine istif edip kümeler haline getiren, derken senin onların bağrından boşaldığını gördüğün yağmuru yağdıran Allah'tır.[74] Gökten dolu yüklenmiş (bulut) dağları indiren, peşinden –dilediği kimseye onu isabet ettirip, dilediğinden onu uzak tutan da Allah'tır.[75] (Düşün ki), neredeyse o (bulut)lardan çakan şimşeğin parıltısı gözleri almaktadır: 44 (işte böyle), gece ve gündüzü de Allah evirip çevirmektedir.

Bakın, bütün bunlarda görecek gözü olanlar için mutlaka alınacak ibretler vardır.

45 Yine her tür canlıyı sudan yaratan da Allah'tır:[76] son tahlilde onlardan kimi karnı üzerinde sürünmektedir; kimi iki ayağı, kimi de dört ayağı üzerinde yürümektedir.[77]

Allah dilediğini yaratır; şundan emin olun ki, Allah her şeye güç yetirendir.

46 DOĞRUSU Biz, hakikati bütün açıklığıyla ortaya koyan âyetler indirmişizdir; bununla Allah (isteyen) kimseyi dosdoğru bir yola yöneltmeyi diler.[78]

47 Ama birileri "Biz Allah'a ve Rasul'e[79]

---

72 Lafzen: "görmez misin". Göz bakmaya, bakma görmeye, görme fark etmeye yarıyorsa işe yarar. Buradaki "görme" somuttan soyuta, görünenden görünmeyene, eserden müessire, fiilden faile, sanattan sanatkara ulaştıran akleden kalbin eylemidir. Zımnen: Allah'tan bağımsız bir varlık alanı yoktur. Bilinçli bilinçsiz tüm varlıklar, O'nun Rab oluşuna birer atıftırlar. Âlem O'nu gösteren bir parmaktır.

73 *Yef'alûn*'un türetildiği *fi'l* kökü, benzerleri olan *'amel*'den ve *sun*'dan farklı olarak bilinçli ve bilinçsiz, tasarlanmış ve tasarlanmamış, ani ve sürece bağlı tüm eylemleri ifade eder (Bkz: âyet 30, not 37). Zımnen: Allah onların her hareketini bilir.

74 Bulutları O sevk ettiği gibi, yol haritası ve gök sofrası olan vahyi de O sevk eder.

75 Fakat o ilâhi rehberliğe yönelenler nasibini alır, ona sırtını dönenler de nasipsiz kalır.

76 Belirsiz formun *tahyir* vurgusunu öncelersek mâna "hayrette bırakan bir sudan" olur.

77 Bütün canlıların kökeni aynıydı: Su. İlâhî yasalar gereği süreç içinde farklılaştı ve türler oluştu. İşte böyle, insanoğlunun da inanç kökeni aynıyken, ilâhi yasalar gereği o da ilerleyen süreçte farklı inanç ve yollara ayrıldı. Her iki yasayı koyan da Allah'tır. İman ve inkarın varlığı da bu ilâhi yasalar çerçevesinde anlaşılmalıdır.

78 Veya: "Allah dilediğini doğru yola yöneltir". Yani, Allah'ın hakikati bütün açıklığıyla ortaya koyan mesajlar indirmesi, dosdoğru bir yola *yöneltme* iradesinin bir ifadesidir (Krş: âyet 21, not 25). Âyetin ikinci cümlesi birincisinin gerekçesi olarak anlaşıldığında, Allah-insan iradesinin bakışımlılığı îmâsını içeren *vallahu yehdî men yeşâ'* ibâresi doğru anlamını bulacaktır (Ayrıntılı bir izah için bkz. 69/Yûnus: 25, not 44).

79 "Allah'a ve Rasul'e" ifadesi, "Allah'a, dolayısıyla O'nun mesajını taşıyan Rasul'e" şeklinde anlaşılmalıdır. Bilinen bir gerçektir ki, burada birbirinden bağımsız iki otorite söz konusu değildir. Allah ve Rasul arasındaki vav da, düz bir bağlaç değil, açıklama vurgusuna sahiptir.

hem inandık, hem de itaat ettik" derler, sonra da onlardan bir kısmı bunca (taahhüdün) ardından sözlerinden geri dönerler: şu halde bu gibiler gerçek mü'min değildirler. **48** Zira onlar aralarında hüküm versin diye Allah'a ve O'nun Rasulü'ne çağrıldıklarında, hiç değilse bir kısmı hemen yüz çeviriverirler; **49** fakat eğer kendileri haklı çıkacak olursa, teslim olmuş bir edayla koşa koşa gelirler.[80]

50 (Şimdi sen söyle ey bu hitabın muhatabı!)[81] Bunların kalplerinde mi bir hastalık var,[82] yoksa kuşkuya mı kapılıyorlar!?[83] Yahut da Allah'ın, dolayısıyla O'nun Rasulü'nün[84] kendilerine haksızlık yapmasından mı korkuyorlar!?

Hayır, aksine asıl kendileri haksızlık yapmaktadırlar.

51 Aralarında hüküm vermesi için Allah'a, dolayısıyla O'nun Rasulü'ne[85] çağrıldıkları zaman mü'minlere düşen söz, sadece "İşittik ve itaat ettik" demekten ibâret olmalıdır; zira böyleleri gerçek kurtuluşa eren kimseler olacaklar. **52** Ve kim Allah'a, dolayısıyla O'nun Rasulü'ne itaat eder,[86] Allah'tan korkar ve Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederse, işte onlar gerçek başarıya eren kimseler olacaklar.

53 Bir de kendilerine emredecek olsan, mutlaka (savaş için sefere) çıkacaklarına dair var güçleriyle yemin edenlere de ki: "Yemin etmeyin! İtaat (herkesçe) bilinen ortak iyiyedir:[87] şu da bir gerçektir ki, Allah yaptıklarınızdan ayrıntısıyla haberdardır."

54 De ki: "Allah'a itaat edin, dolayısıyla Rasul'e itaat edin!"[88]

---

80 Pazarlıklı iman için Kâfirûn sûresinin notlarına bkz.

81 Cevabı Allah tarafından bilinen bu soruların amacı, muhatabı, inkarcı aklın tutarsızlığı üzerinde düşünmeye davettir. Parantez içi açıklamanın gerekçesi budur.

82 Bu zümreyle ilgili istikrai bir okuma için bkz. 4/Müddessir: 31, not 23.

83 *İrtâbû*'nun kendisinden türetildiği *rayb/rîbe*, "inkarcı kuşku" anlamına gelen *şekk*'ten farklı olarak "korkulu kuşku", yani "kuşkusunda haksız çıkma korkusunu içinde barındıran kuşku" anlamına gelir (Bkz: 114/Tevbe: 110, not 140). Kuşku, münafığın niteliği olan "kalp hastalığı" ve kâfirin niteliği olan "Allah ve Rasulü'ne güvensizlik" dışında, ayrı bir kategori olarak ele alınmıştır. Bu da vahyin, en temel inanç ilkelerine yönelik dâhi olsa, kuşkuyu nifaktan ve küfürden ayrı olarak değerlendirdiği anlamına gelir. Hz. Peygamber sahibini mutlak hakikate yaklaştıran bir tür kuşku için "*zake sarihu'l-iman*: bu imanın açığa çıkmasıdır" buyurmuştur (Müslim, *İman*, 209).

84 *Ve* bağlacını "dolayısıyla" şeklinde çevirimiz için bkz. âyet 3, not 6.

85 Yani: "Allah'ın Elçisi aracılığıyla gönderdiği vahye".

86 Lafzen: "ve". Bkz. âyet 54, not 88. Yani, "Allah'ın Elçisi aracılığıyla gönderdiği vahye".

87 Veya kinayeli bir çağrışımla: "itaat(iniz) malumdur" (!). Fakat bu anlamın zamir takdiri gerektirmesi bir yana, âyetin son cümlesi tercihimize daha yatkın durmaktadır. Âyet ikiyüzlü aklın hastalığını ele vermektedir. Bu, iyi olmayı iyiliği emredene iyilik sanma ahmaklığıdır. Oysa ki iyilik iyi olduğu için yapılır ve en büyük yararı onu yapan kimseyedir.

88 Lafzen: "Allah'a ve Rasul'e". *Vav* edatının sadece iki aynı unsuru birbirine iliştiren değil, aynı zamanda hiyerarşi bildiren yapısına dayanarak. Allah'a itaatin, ancak Elçisi aracılığıyla bildirdiği iradesine itaatle mümkün olduğu "Kim Rasul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur" (106/Nisâ: 80) âyetiyle ifade edilmiştir (Krş: âyet 47, not 79). Rasul'e itaatin Allah'a itaat anlamına geldiğinin delillerinden biri de bu âyettir. Âyetin girişinde "Allah" ve "Ra-

Bundan böyle de, eğer (Rasul'den) yüz çevirecek olursanız, o ancak kendi yükümlülüklerinden sorumlu tutulacaktır, siz de sadece kendi yükümlülüklerinizden sorumlu tutulacaksınız.[89] Ama eğer onu izlerseniz, doğru yolu bulursunuz: Rasul'e düşense, yalnızca (kendisine indirileni) bütün açıklığıyla tebliğ etmektir.[90]

55 Allah, içinizden iman edenlere ve ıslah edici iyilikler işleyenlere, onlardan öncekileri hakim kıldığı gibi kendilerini de hakim kılacağına,[91] onlar için hoşnut ve razı olduğu dini yine onlar için sağlamlaştıracağına,[92] endişelerinin (baskın olduğu) bir dönemin ardından onları güvenli bir konuma kavuşturacağına söz vermiştir:[93] (değil mi ki) onlar Bana kulluk ediyorlar ve Bana hiçbir şeyi ortak koşmuyorlar! Fakat kim de bunun ardından inkara saplanırsa, işte onlardır asıl yoldan sapmış olanlar.

56 Şu halde, namazı hakkını vererek kılın, zekâtı gönülden gelerek verin ve Rasul'ü izleyin ki merhamete mazhar olmayı umut edebilesiniz.

57 İnkarda ısrar eden kimseler, bu dünyada asla (Allah'ı) atlatabileceklerini sanmasınlar; onların dönüp dolaşıp varacakları yer ateştir; ki o, ne berbat bir son duraktır!

58 SİZ ey iman edenler! Meşru bir biçimde sahip olduğunuz kimseler[94] ve içinizden ergenlik çağına ulaşmamış olanlar (dahi),[95] günün şu üç (vaktinde)[96] yanınıza girmeden önce sizden izin istesinler: sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkarıp istirahata çekildiğiniz vakit ve yatsı namazından sonra. Bu üç vakit sizin için mahremiyet vakitleridir. Bu vakitler dışında birbirinizin yanına girip çıkmanızda, sizler için de onlar için de herhangi bir beis yoktur.

Bu mesajları Allah size işte böyle açıklamaktadır: zira her hükmünde tam isabet sahibi olan Allah, (yarattığı insanı) çok

---

sul" ayrı ayrı anıldığı halde, âyetin devamında söz sadece Rasul üzerinde odaklanacak ve itaat/izleme emri de ikili değil tekli zamirle (*tuti'ûhu*) ifade edilecektir. Ve nihayet, Rasul'e itaatin de ilâhi bir inşa projesi olan vahye boyun eğmek olduğu âyetin sonunda dile gelecektir.

89 Krş. "Hem kendilerine ilâhi mesaj gönderilenleri, hem de (onlara) ilâhi mesajı iletmekle görevli olanları elbet hesaba çekeceğiz" (56/A'râf: 6).

90 Âyetin başında dile gelen "Rasule itaat" ile vahye itaatin kastedildiği bu ibâreyle sabittir.

91 Öncekileri hakim kıldığını şu âyet beyan eder: 67/Kasas: 5.

92 Bkz. 108/Mâide 3.

93 Allah'ın mü'min ve salih kimselere verdiği bu sözü İbrahim sûresinin 13-14 ve 67/Kasas sûresinin 5-6. âyetlerinin ayan açık görüyoruz. Bedir'de Nebi "Allah'ım! Şu bir avuç insanın yok olmasına izin verirsen, yeryüzünde sana kulluk eden kalmayacak!" diye dua ediyordu (Duanın tamamı için bkz. Müslim, *Cihad* 58).

94 Çevirimizin gerekçesi ve ibârenin mahiyeti için bkz. 106/Nisâ: 24; 105/Ahzab: 52 ve 92/Muhammed: 4, ilgili notlar.

95 Bu iki zümre, 31. âyette yakın akrabalarla birlikte sayılarak mahremiyet konusunda ayrıcalıklı sayılmıştı. Parantez içerisindeki "dahi" açıklaması, bu talimatın söz konusu ayrıcalığa getirilen bir istisna teşkil ettiğini göstermek içindir.

96 "Üç kez" anlamına gelen *selâse merrât* ibâresini kendisinden hemen sonra gelen *min* açmaktadır. Buna göre bu ibâre "izin sayısını" değil "izin zamanını" gösterir.

iyi bilmektedir.[97]59 Ama çocuklarınız[98] ergenlik çağına ulaştıklarında, kendilerinden büyüklerin yaptığı gibi (yanınıza girmek istedikleri her zaman) izin istemelidirler.

Mesajlarını Allah size işte böyle açıklamaktadır: zira her hükmünde tam isabet sahibi olan Allah, (yarattığı insanı) çok iyi bilmektedir.[99]

60 BİR de, kadınlardan artık cinsel arzu[100] duymayacak kadar yaşlanmış olanlar var; işte böylelerinin, bedeni[101] teşhir amacı taşımaksızın, giysilerinden bir kısmını[102] çıkarmalarında bir beis yoktur.[103] Ama iffetleri üzerine titrerlerse bu kendileri için daha hayırlıdır: zira Allah (ağızlardan çıkan) her şeyi işitir, (kalplerde olan) her şeyi bilir.[104]

61 (Eğer güç gelecekse) görme özürlü zora koşulamaz, yürüme özürlü zora koşulamaz, hasta zora koşulamaz;[105] ve (aile

---

97 Belirsiz formdaki ilâhî sıfatlar, daha çok, âyetin içerisinde yer aldığı pasajda ele alınan konuyla doğrudan ilişkilendirilmelidir (Krş: Taberî). Parantez içi açıklamamız bu mülahazadan kaynaklanmaktadır (Krş: 114/Tevbe: 102, not 129). Parantez içi açıklama 60/Mülk sûresinin 14. âyetine dayanmaktadır.

98 Lafzen: "Sizden olan çocuklar".

99 Parantez içi açıklama Mülk sûresinin 14. âyetine dayanmaktadır. Bu iki âyet, mesken sosyolojisinin insanî-islâmî temellerini vermekte ve muhatabında bir mesken tasavvuru inşa etmektedir. Mekân mahremiyetinin temelinde insanın varoluşuna hürmet yatar. Zira *kun* (ol) emriyle gerçekleşen *kevn* (oluş), bir *mekân*'da kendini ifşa eder ve insan bu oluşun dürr-i yektasıdır. Burada ikinci bir elbise gibi giyinilen bir mekân algısı vardır. İnsan, en yakınları da olsa, mekân mahremiyetine hürmet etmelidir.

100 *Nikah* kelimesinin buna yakın bir karşılığı ve açıklaması için bkz. âyet 3, not 7.

101 Lafzen: "ziyneti". Buna "dişiliği" veya "güzelliği" anlamları da verilebilir. *Teberruc* için bkz. 105/Ahzab: 33, not 42.

102 Lafzen: "Giysilerini". Şa'bi'ye göre Ubey b. Ka'b bu ibâreyi *min siyabihinne* şeklinde okumuştur (Taberî). Tercihimiz bu okuyuşa dayanır.

103 İlk otoriteler tarafından farklı yorumlara konu olan bu âyette çıkarılmasına şartlı izin verilen giysi Süddî ve üstatlarına göre başörtüsüdür (Râzî). Bu yaklaşım, başörtüsü emrinin gerekçeli bir emir olduğu görüşüne dayanır. Söz konusu gerekçe kadın cazibesini bireysel alanda tutup kamuya açmama, bu yolla hem kadın-erkek ilişkisine saygınlığı ihlal etmeyen bir mesafe getirme, hem cinsler arası ilişkinin dişilik değil kişilik üzerinden kurulmasını sağlamadır.

104 Parantez içi ibâreler Taberî'nin Übey b. Ka'b'tan nakline dayanmaktadır. Belirsiz formla kullanılan sıfatları bu şekilde çevirimiz için bkz. âyet 58, not 97. Bu âyet, konu itibarıyla 31. âyetin kapsamına dahildir. Fakat kendisinden sonraki âyet için de geçerli olduğu gibi, daha önce getirilen hükümlerin kapsamının gereksiz yere genişletilmesini de önleme amacı taşımaktadır.

105 Özürlülerin ve hastaların hukukuyla ilgili olan bu ibâre, oldukça veciz bir üsluba sahiptir. Bu niteliği, ibârenin açılımında birden çok yoruma izin vermekte, belki de teşvik etmektedir (Krş: Taberî ve Râzî). Öyle anlaşılıyor ki bu ibâre, dinin emir ve talimatlarının "mümkin" ve "makul" olanla sınırlı olduğunu, kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklenemeyeceğini hatırlatmaktadır. Bunların başında da özürlü ve hasta olan insanlar gelmektedir. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

bireyleri olarak) sizin kendi evlerinizde[106] veya[107] babalarınızın evlerinde, veya annelerinizin evlerinde, veya erkek kardeşlerinizin evlerinde, veya kız kardeşlerinizin evlerinde, veya amcalarınızın evlerinde, veya halalarınızın evlerinde, veya dayılarınızın evlerinde, veya teyzelerinizin evlerinde, veya anahtarları size teslim edilmiş olan yahut da sadık arkadaşınıza[108] ait olan (evlerde) yiyip (içmenizde) bir sakınca yoktur; hep birlikte ya da ayrı ayrı yemenizde de bir beis yoktur. Bundan böyle bir eve girdiğiniz zaman, birbirinize[109] Allah katından bir esenlik, bir bereket ve mutluluk dileğiyle selam veriniz: Bu mesajları Allah size işte böyle açıklamaktadır ki, akıllıca hareket edebilesiniz.[110]

62 MÜ'MİNLER, ancak Allah'a ve O'nun Rasulü'ne yürekten inanıp güvenen[111] kimselerdir; onunla toplumsal bir iş görüşmek için bir araya geldiklerinde, onun iznini almadıkça asla ayrılmazlar.[112] Şüphesiz senden (farklı bir görüş geliştirmek için) izin alanlar (da), Allah'a ve O'nun Rasulü'ne yürekten inanıp güvenen kimselerdir.

İşte bu yüzden, onlar senden bazı işleri için izin isterlerse onlardan uygun gördüklerine bu izni ver; Allah'tan da onlar için mağfiret dile: Şüphe yok ki Allah, rahmeti bol bir bağışlayıcıdır.

63 Rasul'ün davetini, sakın birbiriniz ara-

---

106 Lafzen: "evlerinizden". Kişinin kendi evinden yiyip içmesine izin gerekmez. Bu izinle aynı evi paylaşan aile bireylerinin (*'ayal*) kastedildiği dile getirilmiştir (Ferrâ).

107 Buradaki *ev* bağlacı "ya da" vurgusuna değil, daha çok "ve/veya" vurgusuna sahiptir.

108 Burada sadık arkadaşlığın (*sadîk*) tanımı da yapılmış oluyor: Evinin anahtarını size tereddütsüz verebilen kişi...

109 Veya: "kendi kendinize". *'Alâ enfusikum* ibâresini Katade *ba'dukum 'alâ ba'd* (birbirinize) şeklinde yorumlamıştır (Taberî). Benzer bir kullanım için bkz. âyet 12, not 16.

110 Bu âyet Mücadile sûresinin 22. âyetini yumuşatır. Orada mü'minlerin kendi inançlarından olmayan aile fertlerine koydukları mesafe övülmüş, burada ise onlarla doğal insani ilişkinin devamında bir beis olmayacağı dile getirilmiştir.

111 Buradaki *iman*, daha çok imanın ahlâkî karşılığı olan "güven" vurgusuna sahiptir.

112 Lafzen: "gitmezler". *Zehebe* sadece mekânsal bir "gitmeyi" değil, aynı zamanda bir görüşe varma, yeni bir görüş geliştirmeyi de ifade eder. Taberî'nin de isabetle vurguladığı gibi buradaki "ayrılma", üzerinde uzlaşılan toplumsal politikadan bağımsız, özgür ve özgün fikirler geliştirmektir. "Ondan izin almadıkça" ibâresi, yapıcı muhalefet fikrini çağrıştırmaktadır. Bu konuda yaşanan örnekler, buradaki "iznin" mahiyetini açıklamaktadır. Kocasından boşanmış olan Berire'ye kocasına dönmesini söyleyince, onun "Ya Rasulallah! Bu Allah'tan gelen bir emir mi, yoksa senin kendi kararın mı?" diye sorması bir izindir. Yine Habbab b. Münzir'in Bedir'de Hz. Peygamber'in görüşüne alternatif sunmadan önce bunun Allah'tan gelen bir vahiy olup olmadığını sorması bir izindir. Habbab bunun üzerine "Öyleyse su yakınına konaklamamızı uygun bulurum" der ve öyle yaparlar. Yine Hz. Peygamber'in, Hendek savaşı öncesinde düşmanı bölmek için Gatafan'ın liderlerine Medine'nin o yılki hurma hasadının üçte birini verme teklifine karşı, Sa'd b. Muaz, bunun vahyin emri olup olmadığını öğrenmek ister. Hz. Peygamber'in geliştirdiği bir taktikten ibâret olduğunu öğrenince karşı çıkar ve vazgeçilir. Sa'd'ın kendi görüşünü ileri sürmeden önce yaptığı da bir "izin"dir.

sındaki herhangi bir davet gibi algılamayın! Doğrusu Allah, aranızdan kimselere sezdirmeden sıyrılıp çıkmak isteyenleri biliyor. Şu halde onun emrine karşı gelen kimseler, başlarına (bu dünyada) bir musibetin (âhirette ise) can yakıcı bir azabın gelmesinden sakınsınlar.[113]

64 BAKIN! Göklerde ve yerde olanların hepsi kesinlikle Allah'a aittir; O sizin içinde bulunduğunuz gerçek durumu elbette biliyor; öyle ki, O'na döndürülecekleri gün, evet (o gün) yaptıkları her şey kendilerine haber verilecektir: zira Allah her şeyi bütünüyle bilendir.

113 Bireysel ve toplumsal ahlâkî sorumluluklarla ilgili bu âyetler, teşrifat kurallarına indirgenemez. Bunlar evrensel ilkelere işaret etmektedir.

ÂL-İ İMRAN SÛRESİ

Nüzûl : 98
Mushaf: 3

Sûre "İmran Ailesi" anlamına gelen adını 33. âyetinden alır. Daha Rasulullah döneminde bu ismi almış görünmektedir (Müslim, *Tefsir* 1). Aynı hadiste Bakara ile birlikte "iki çiçek" (*ez-zehraveyn*) olarak nitelenmesi, isim değil olsa olsa vasıf sayılmalıdır. Sûreye Kenz, Eman, Mücadele, İstiğfar gibi isimler de verilmiştir. Ancak, bunların hiç biri Âl-i İmran adı kadar yaygınlaşmamıştır. İmran ailesi şu fertlerden oluşur: Baba İmran, karısı Hanne, kızı Meryem, torunu İsa, bacanağı Zekeriyya ve onun çocuğu Yahyâ. İmran (Amram) ile Hz. Musa ve Harun'un babaları kastedilmesi durumunda ailenin kapsamı çok daha genişler.

Sûre bir görüşe göre Bakara'nın, bir başkasına göre Bakara ve Enfâl'in ardından Medine'de indirilmiştir. Sûrenin inişinde iki olay etkili olmuştur. Biri Uhud Savaşı, diğeri Hıristiyan Necran heyetinin gelişi. Sûrenin ana ekseni bu iki olay oluşturur. Sûrenin giriş pasajları ve özellikle 118-195. âyetler Uhud Savaşı ile ilgilidir. Bunun delili 121 ve 144. âyetlerdir. 16-117 ve 196-200 arasındaki pasajlar Necran Heyeti ile ilgilidir. Bunun açık delili de sûrenin 20, 64, 79 ve 113. âyetleridir. Sûrenin iniş sürecinin başlangıcı Uhud Savaşı'nın yapıldığı 3. yılın Şevval ayı, sonu ise Necran heyetinin geldiği yıldır. Genel kabul Necran heyetinin "Elçiler Yılı" diye anılan 9. yılda geldiğidir. Fakat İbn Aşur siyercilerin bu genel kabulünü mesnetsiz bulur ve Âl-i İmran'ın ilk Medenî sûrelerden olduğu konusunda görüş birliği olduğunu söyler. Onun tercihi, olayın sanılandan daha erken yıllarda gerçekleştiği yönündedir.

Necran, Şair A'şâ'nın da dediği gibi bölge Hıristiyanlarının Kâbe'sine sahipti. 60 kişilik bir heyetle Medine'ye geldiler. Yanlarına papalarını da almışlardı. Hz. Peygamberle İsa'nın tanrılığı konusunda tartıştılar. Kendilerinden delil istendiğinde küfürlerinde ısrar ettiler. Hz. Peygamber onları mubahele'ye (yeminleşme) çağırdı (61. âyet). Önce kabul ettilerse de ardından vazgeçip ülkelerine döndüler.

Sûre ilk bakışta her konudan söz ediyor görünse de, ana tema, akide ve toplumsal ahlâkın tahrif ve tahribine karşı alınacak önlemlerdir. Bakara'da "yahudileşmeyin" mesajı, bu sûrede ise "hıristiyanlaşmayın" mesajı verilir. Bu iki sapma türünün olanca açıklığıyla tecessüm ettiği alan peygamber tasavvurudur. Birinci sapmada peygamber aşağılanıp katledilirken, ikincisinde tanrılaştırılır.

Bakara'nın girişinde, iman, inkâr ve nifak üzerinde durulmuştu. Bu sûrenin girişindeyse sağlıklı bir inancın bozulma nedenleri üzerinde durulur. Bunların başında vahyin asli hükümlerini uygulamak dururken tali açıklamaları üzerinde fikir jimnastiği yapmak gelir. Muhkem ve müteşabihten söz eden 7. âyet bu gerçeğe dikkat çeker. Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilâhlaştırmaları da böyle bir sürecin sonucudur.

33-58. âyetler arasında Hanne-Meryem-İsa'dan oluşan üç kuşakta adayış süreci ele alınır. Bu pasajlar adeta rehberlik probleminin çözümüne ilişkin bir modeldir. Burada doğumlara vurgu yapılması, başta Meryem oğlu İsa olmak üzere tüm peygamberlerin doğan ve ölen birer beşer olduğu vurgusunu taşır. Söz Meryem oğlu İsa'nın ilâhlaştırılmasına getirilir. Necranlıların gelişi münasebetiyle vahiy peygamber tasavvurundaki sapmanın sebep ve sonuçlarını ele alır. Aslında mü'minlere "Siz de onlar gibi yapmayın!" mesajı verilir. Bir mesaj da kitap ehlinin tümünü aynı kefeye koyan süpürücü akla verilir: "Hepsi bir değildir" (113).

Sûrede Allah'ın birliği, eşsizliği, insanın O'na mutlak bir biçimde muhtaç oluşu hatırlatıldıktan sonra, iman zafiyetinin insanın başına açtığı dünyevî ve uhrevî zararlar dile gelir. İniş sürecinde faizle ilgili ilk âyet Uhud savaşı bağlamında gelir (130). Zira faiz tıpkı içki gibi Uhud yenilgisinin sebepleri arasında yer alır. "Bu başımıza nereden geldi?" diyen herkes şu cevabı alır: "Bu sizin kendi eserinizdir!" (165).

Kur'an'ın en içli dua pasajlarından biri bu sûrenin sonlarında yer alır (189-195). Sûre, imanda sebat edenlere cennet ve ebedi mutluluk vaadiyle son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 *Elif-Lâm-Mîm*![1]

2 ALLAH, kendisinden başka tanrı olmayan, mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır.[2]

3 Önceki (vahiy)lerden bugüne ulaşan hakikatleri doğrulayan bu ilâhi kelamı sana sapasağlam indiren O'dur; üstelik, Tevrat'ı ve İncil'i de O indirmiştir[3] 4 geçmişte insanlığa yol gösterici olarak, yine hakkı bâtıldan kesin hatlarla ayıran mesajı da O indirmiştir.

Allah'ın mesajlarını inkâr eden kimselere gelince: Onlar için şiddetli bir azap vardır; zira Allah üstün ve yüce olandır, insana yaptıklarının acısını tattırandır.

5 Kuşku yok; yerde ve göklerde olan hiçbir şey Allah'tan gizli-saklı değildir.

6 Rahimlerde size dilediği şekli veren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet edendir.

7 Yine O'dur sana İlâhî Kelam'ı indiren. O'nun âyetlerinden bir kısmının hükmü kesin ve nettir; bunlar İlâhî Kelam'ın anasıdır. Gerisi de müteşabihlerden oluşmuştur.[4] Kalplerinde yamukluk bulunan

---

1 Mânası konusunda sözün tükenmeyeceği bu harfler, Hz. Peygamber'in aldığı vahyi tek bir harfini dâhi zayi etmeden ilettiğinin lafzî şahıdıdır (Bkz: 7/Kalem: 1, not 1).

2 Allah tasavvurumuzun inşasına dair benzer bir âyet için bkz 94/Bakara: 255.

3 Kur'an'ın indirilişi *tenzîl* ile ifade edilirken, Tevrat ve İncil'in indirilişinin *inzâl* ile ifade edilmesi dikkat çekicidir. *Tenzîl*'in aşamalılık ifade ettiğini söyleyen Zemahşerî'ye Ebu Hayyan'ın yaptığı itiraz gayet yerindedir. Zira Kur'an'ın inkârcıların dilinden naklettiği "Tek seferde indirilmeli değil miydi" (40/Furkan: 32) itirazında kullanılan kelime de aynıdır. *İnzâl*'den farklı olarak *tenzîl*, eylemin güç ve takviyesine delalet eder. Bu fark çeviriye "sapasağlam" şeklinde yansımıştır (*İnzâl* ve *tenzîl* farkı için bkz. 71/Yusuf: 2, not 3).

4 Sadece burada geçen *muteşabih*'in ait olduğu bab, bir şeyin görüntüsüyle aslı arasında fark olduğu, öyle olmadığı hâlde öyleymiş gibi göründüğü durumlar için kullanılır. *Mutenebbi*: "peygamber olmadığı hâlde öyle görünen"; *muteşair*: "şair olmadığı hâlde öyle görünen" demektir. Konunun üç unsuru vardır: Hatib, hitab, muhatab. Ağzını açan anlaşılmak ister. Hiçbir hatip anlaşılmamak için konuşmaz. O hâlde Kur'an'da müteşabihlik Hatip'ten kaynaklanmaz. Geriye hitap ve muhatab kalmaktadır. Hitab Kur'an'dır. Kur'an mubin'dir. Geçişsiz olarak "özünde açık ve anlaşılır", geçişli olarak "açıklayan ve anlaşılır kılan" demektir. Tıpkı bunun gibi, müteşabihlik de iki şekilde anlaşılmalıdır. Birincisi Ebu Ubeyde'nin anladığı gibi "bir kısmı diğer kısmına benzer" anlamındadır. Kur'an'ın tamamı bu anlamda müteşabihtir (77/Zümer: 23). İkincisi lafzın maksat ve muradına dair kapalılık anlamındadır. Bu da hakiki ve izafi diye ikiye ayrılır. Hakiki müteşabihlik, konunun tabiatı gereği bir hitap yöntemi olarak kullanılır. O da âhiret, cennet ve cehennem gibi idraki aşan hakikatlere ilişkin mecazın en yoğun kullanıldığı âyetlerdir. Gaybî konular akla hep müteşabih kalır, fakat insanı Allah'a yakın kılan iman, islâm, îkan, ihsan, ihlas, muhabbet, velayet, kurbiyyet sayesinde kalp mutmain olur. İzafî müteşabihlik ise ya belagat maksadıyla dolaylı anlatımdan ya da üçüncü taraf olan muhatabın hitaba ve hatibe olan mesafesinden kaynaklanır. Ekseriyeti oluşturan bu tür bir müteşabihlik muhatabın hitaba yakın olmasıyla muhkeme dönüşür. Bu da bir yönüyle dil, belagat, bedi, beyan, meani

kimseler, fitne çıkarmak ve tevil etmek amacıyla, onun müteşabih olan kısmının peşine düşerler. Oysa onun gerçek te'vilini kimse bilmez, yalnızca Allah (bilir); ve ilimde derinleşenler derler ki: "Biz ona inanırız, tümü Rabbimizin katındandır. Derin kavrayış sahiplerinden başkası bu gerçeği fark edemese de."[5]

8 "Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi saptırma[6] ve bize katından bir rahmet bahşet: çünkü yalnızca Sensin hiç karşılıksız sınırsızca lutfeden."

9 "Rabbimiz! Geleceğinden kuşku duyulmayan o günde Sen insanlığı bir araya toplayacaksın! Çünkü Allah vaadinden asla dönmez."[7]

10 KÜFRE saplananlara gelince: ne malları ne de çocukları, onlara Allah'tan gelecek bir azap karşısında hiçbir yarar sağlamaz: işte ateşin yakıtı olanlar da onlardır.

11 (Onların gidişatı da) tıpkı Firavun toplumu ve onlardan öncekilerin gidişatı gibiydi: mesajlarımızı yalanladılar ve Allah da onları günahları nedeniyle (suçüstü) yakalayıverdi: Allah pek şiddetli cezalandırandır.

12 İnkârda direnenlere de ki: Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz: Orası ne fena döşektir!

13 Karşı karşıya gelen iki orduda sizin için bir mesaj vardı: Bir ordu Allah yolunda savaşıyor, diğeri ise inkârında direniyordu. Onlar ötekilerin iki misli olduğunu kendi gözleriyle görüyorlardı: Ama Allah dilediğini yardımıyla güçlendirir. İşte bu olayda basiret sahipleri için elbette ibretler vardır.

14 Kadınlara, oğullara, altın ve gümüş cinsinden yığılmış servetlere, gözde ve nişan vurulmuş atlara, sürülere ve ekinlere tutkulu bir sevgi duymak insanoğluna cazip kılındı. Bütün bunlar dünya hayatının geçici zevkleridir, fakat en güzel gelecek Allah katındadır.[8]

15 De ki: "Size, bütün bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Sorumluluk bilincine sahip olanlar için, Rableri katında zemininden ırmaklar çağlayan yerleşip kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah rızası vardır."

Allah kulları her hâliyle görür; 16 "Rabbimiz! Kuşkusuz biz iman ettik: Bizi bağışla, günahlarımızı da... ve bizi ateşin aza-

---

başta olmak üzere kapsamlı ve çok boyutlu bir bilgi ile; diğer yönüyle taakkul, tedebbür, tezekkür ve tefakkuh başta olmak üzere derin ve ufuklu bir tefekkür ile halledilir.

5 Cümlenin başındaki *vav*'ın bağlaç mı, başlangıç edatı mı olduğu tartışılmıştır. Aslında âyetin dediği açıktır: müteşabihin ardına kalbinde yamukluk bulunanlar ve fitne çıkarmak isteyenler düşerler. Bu yerilen kesimdir. *Vav*'la başlayan cümle ise övülenlere ayrılmış. Dolayısıyla tavırları kıyaslanan iki kesim birbirinden vav ile ayrılmıştır. Kınanan te'vil, elbette anlamayı değil anlamı bulandırmayı (fitne) hedefleyen te'vildir. Müteşabih âyetlerin bu âyette ifade edilen iki hikmeti vardır: 1) Kalplerin sınanması, 2) vahiy üzerinde derin düşünceyi kışkırtması. Son tahlilde muhkem ve müteşabih, "tek boyutlu" ve "çok boyutlu" anlama delalet eden bir kavramlaştırmadır.

6 Krş. "Ve onlar ne zaman yoldan saptılarsa, Allah da onların kalplerinin sapmasına izin verdi" (99/Saf: 5). Bu âyet düzeltme işleminin bir sonuç olan eylemden değil, onun ilk sebebi olan tasavvurdan başlamasını ihtar eder.

7 Kur'an'daki tüm dua âyetlerinin maksadı Allah'tan istemeyi öğretmektir.

8 Bu âyet arzulara sahip olmak ile arzulara ait olmak arasındaki farkı vurguluyor.

bundan koru!" diyenleri; 17 (zorluklara) sabredenleri, (imana) sadâkat gösterenleri, (Allah'a) boyun eğenleri, (O'nun için) harcayanları, (günahlarından dolayı) seherlerde canı gönülden yalvaranları (da görür).[9]

18 Allah şahittir ki O'ndan başka ilâh yoktur; melekler de, adâleti şiar edinen ilim adamları da (şahittirler kil O'ndan başka ilâh yoktur; O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet edendir.

19 Allah katında tek dın İslâm'dır. Daha önce kendilerine mesaj gönderilenler, başka değil, yalnızca kıskançlıktan dolayı, kendilerine gerçeğin işareti geldiği hâlde farklı görüşlere saptılar. Kim Allah'ın mesajlarını inkâr ederse, iyi bilsin ki Allah hesabı en seri biçimde görendir.

20 Şu hâlde, eğer seninle tartışırlarsa de ki: Ben tüm varlığımla Allah'a teslim oldum, bana uyanlar da...[10] Daha önce kendilerine vahiy emanet edilmiş olanlara ve vahiyden bihaber olanlara "Siz de tüm varlığınızla teslim oldunuz mu?" diye sor! Eğer teslim olurlarsa, işte o zaman doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse, sana düşen yalnızca tebliğ etmektir: Zira Allah kulları her hâliyle görür.

21 Allah'ın mesajlarını tanımayan, peygamberleri haksız yere öldüren ve insanlara fedakâr olmayı öğütleyenlerin[11] kanına girenleri, yürek yakan bir mahrumiyetle müjdele![12]

22 İşte dünyada ve âhirette yaptıkları iyiliklerin hayrını görmeyecek olan onlardır; onlara yardım eden de olmayacaktır.

23 Baksana şu kendilerine daha önce vahiyden bir pay verilenlere? Aralarını bulmak için Allah'ın kitabına çağrıldılar; fakat onlardan bir kısmı döneklik yaparak yüz çevirdiler.

24 İşte bu, onların "Ateş bize bir kaç günden fazla dokunmayacak" demeleri yüzündendir.[13] Zira uydurmayı gelenek edindikleri şeyler onları inançlarından saptırmıştır.

25 Geleceğinde kuşku olmayan bir gün onları bir araya topladığımızda, herkesin yaptığının karşılığı hiç kimseye haksızlık yapılmaksızın eksiksiz olarak ödendiğinde, bakalım (onların hâli) nasıl olacak?

26 DE Kİ: "Ey mutlak iktidar sahibi olan Allah'ım! Sen dilediğine iktidar verir dilediğinden de iktidarı çeker alırsın, dilediğini aziz eder dilediğini de zelil edersin;

---

9 *Sehar*, şafakla gündoğumu arasındaki vakittir. *Sehar* ve *suhr*, "kalbın kalbi" mânasındaki *lubb*'e yakın bir anlam taşır. "Kalbin içi, özü" demektir (*Lisân*). Benzer bir kullanım için bkz. 87/Zâriyât: 18 ve not 13.

10 Bu âyet En'âm sûresinin 79. âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

11 *Kıst*'ın "feragat etmek ve fedakârca davranmak" anlamı için bkz. 112/Hucurât: 9, not 12.

12 *'Azâb*'a verdiğimiz "mahrumiyet" anlamının ayrıntılı bir gerekçesi için bkz. 7/Kalem: 33, not 29 ve 29/Burûc: 10, not 11. Buradaki "müjdele", imalı bir ifadedir. Bunun muhtemel bir açılımı da şu olabilir: Onlar kendilerini korumadıkları için iliklerine işleyen mânevi bir hastalığa tutulmuşlardır. Onlara Rablerinin kendilerini cehennem gibi bir yoğun bakım ünitesine alacağını müjdele. Bu bir müjdedir. Zira Allah onlardan vazgeçmemiştir. Eğer vazgeçmiş olsaydı, varlıklarına son verir ve mutlak yokluğa mahkûm ederdi.

13 "Milletler arasından seçilmek" bir sorumluluktu. Ama onlar bunu önce bir avantaja, sonra kutsal ırkçılığa ve sosyal kibre dönüştürdüler.

hayrın tamamı Senin elindedir: Çünkü Sen her bir şeye kadirsin.[14] 27 Geceyi uzatıp gündüzü kısaltırsın, gündüzü uzatıp geceyi kısaltırsın! Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Ve dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin."

28 Mü'minler mü'minleri bırakıp da kâfirleri (askeri) müttefik[15] edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah'tan bütünüyle kopmuş olur; ancak kendinizi onlara karşı korumak için (bilinçli bir tercihse), o başka:[16] Ne ki Allah, kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder; çünkü bütün yollar Allah'a çıkar.

29 De ki: "İçinizdekileri saklasanız da açıklasanız da Allah onu bilir; zira göklerde ve yerde olanların hepsi O'na ayandır; ve Allah her bir şeye kadirdir.[17]

30 Her insan, yaptığı bütün iyilikleri de kötülükleri de karşısında bulacağı o günün kendisinden fersah fersah uzak olmasını ister. Ne ki Allah, kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder:[18] Zira Allah'ın kullarına şefkati tariflere sığmaz.

31 DE Kİ: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki Allah da sizi sevsin; ve günahlarınızı bağışlasın! Zira Allah çok bağışlayandır, eşsiz merhamet kaynağıdır.[19]

32 De ki: "Allah'a ve elçisine itaat edin! Yok eğer itaatten yüz çevirirseniz, iyi bilin ki Allah nankörleri sevmez."

33 ŞÜPHE yok ki Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini, İmran ailesini kendi çağının insanları içinden seçerek üstün kıldı:[20] 34 (Bunlar) birbirinin soyundandır: Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

35 Hani İmran'ın kadını demişti ki: "Rabbim! Karnımdaki çocuğu, (her tür iç ve dış ayartmalardan) özgür olarak sana adadım: Benden kabul buyur! Çünkü sen

---

14 Allah hayrı ve şerri birlikte zikretmiştir. Çünkü, bir kimseye nisbetle mülkünün elinden çekilip alınması ve alçaltılması şerdir. Fakat, âyetin devamında "hayır ve şer sendendir" yerine "hayır sendendir" denilmiştir. Âyet "Doğrusu Sen her şeye kadirsin" diye bitmektedir. Burada, "şerrin" Allah'a nisbet edilmediği bir gerçektir (Bkz: 106/Nisâ: 79; not 99, 69/Yûnus: 11, not 20).

15 *Evliyâ'* bu bağlamda "askeri müttefik" anlamına gelmektedir (Krş: 108/Mâide: 51, not 64). Yasak hem politik velayeti, hem ahlâkî velayeti kapsar. Birincisi, çıkarlar çatıştığında onları tercih; ikincisi, onlara yaranmak ve benimsenmek için hayat tarzlarını benimseme vurgusu taşır.

16 Burada aslen "insanın korunması" anlamına gelen *takıyye*'nin Kur'anî tarifi yapılmaktadır.

17 Devamıyla birlikte: Allah ve âhiret inancı ahlâkî sorumluluğun temelidir. Bu temel olmadığı zaman ahlâk anlamını kaybeder.

18 Bunun zıddı "Allah'ı dikkate almama" tavrıdır (Bkz: 70/Hûd: 92; 40/Furkan: 55).

19 Muhabbet mahlukat ağacının tohumudur (habbe). Zımnen: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bunun bedeli Elçi'yi izlemektir. Allah'ı sevenden Allah'ı izlemesi istenmemiştir. Zira yerde yürüyenler iz bırakır ve iz bırakanlar izlenirler. Bu yüzden peygamberler insanlardan seçilmiştir.

20 "Saflaştırarak seçmek" mânasındaki *istifâ* yaratılış kanunudur. Âdem'in seçimi beşeriyyet içinden insaniyyete, Nûh'un seçimi insaniyyet içinden Risalete delalet eder. İbrahim Ailesinden sonra aynı kökten olan İmran Ailesi'nin seçimi; soyun seçiminin Yahudilerin iddia ettiği gibi o soya ait herkesin seçimi anlamına gelmediğine işarettir. Hz. Peygamber'in seçimini de izahtır. Bir sonraki âyet bunu teyit eder.

her şeyi işitensin, her şeyi bilensin.[21]

36 Fakat çocuğu doğurunca dedi ki: "Rabbim! Onu kız doğurdum -Allah onun ne doğurduğunu ve erkeğin kız gibi olamayacağını pekala biliyordu-; ve adını Meryem koydum: İmdi ben onu ve soyunu taşlanmış şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum!"

37 Bunun üzerine Rabbi onu memnuniyetle kabul etti; dahası onu bir çiçek gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya ne zaman onun bulunduğu bölmeye girse, onun yanında yiyecekler görürdü. (Ve bir gün) sordu: "Ey Meryem! Bunlar sana nereden geliyor?" O da cevapladı: "Bunlar Allah katındandır; Allah dilediği kimseye hesapsız rızık bağışlar."[22]

38 İşte o anda-orada[23] Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti: "Rabbim! Bana katından güzel bir nesil bağışla; çünkü sen tüm duaları işitensin!"

39 Zekeriyya mihrapta ibadet ederken melekler ona seslendiler: "Allah sana, Allah'tan gelen bir kelime olan,[24] saygın bir konuma sahip, nefsine hakim,[25] sâlihlerden bir peygamber olacak Yahyâ'yı müjdeliyor.

40 Cevap verdi: "Rabbim! Ben bunca yaşlanmış, karım da kısır kalmışken benim nasıl bir oğlum olabilir?"[26] (Melek) cevap verdi: "İşte böyledir Allah; dilediğini yapar."[27]

41 (Zekeriyya) yalvardı: "Rabbim! Bana bir işaret göster!" (Allah) buyurdu ki: "Senin işaretin, insanlarla üç gün boyunca işaret[28] dışında konuşamamandır. (Konuşma yerine) Rabbini çok zikret ve sabah-akşam, gündüz-gece O'nu tesbih et![29]

---

21 Bu pasaj, Tahrim 12 ışığında "modelleme" sorununun çözümüne dair bir çıkış yoludur.

22 Bu âyet Hz. İsa ve annesi hakkındaki Mâide 75 ışığında anlaşılmalıdır: "..her ikisi de bildik yiyeceklerle beslenen (ölümlü insanlardı)."

23 *Hunâlike* zarfının çift anlamlı yapısı için bkz. 56/A'râf: 119, not 88.

24 Zımnen: "Allah'tan gelen kelamı doğrulayacak olan". Buradaki *kelime* ile neyin kastedildiği açık değildir. İsa'nın mucizevi doğumuna bir atıf olabileceği gibi, Allah'ın meleklerle Meryem'e ilettiği müjdeye de atıf olabilir (Krş: Taberî, Nisâ: 171'in tefsirinde). Bir başka ihtimal de, *kelime*'yi oluşturan üç harfin tüm kombinezonlarının ortak anlamı olan "şiddet" ve "etki"den yola çıkarak verilebilir (Krş: 94/Bakara: 37). Bu durumda ona, yaşadığı zamanı ve kendisinden sonrasını "şiddetli etkilediği için" *kelime* denmiş olmalıdır.

25 *Hasûr*, "tutmak, engellemek, kendini yalnız bir şeye vermek" anlamındaki *el-hasr*'dan türetilmiştir. Bu yüzden sadece kadınlardan uzak durmaya hasredilemez.

26 *İmrae* ile *zevc* arasında fark vardır. Enbiya 90'ın da delalet ettiği gibi, Yahyâ doğduktan sonra Hz. Zekeriyya'nın *imrae*'si *zevc*'liğe (eş) terfi edecektir (Krş: 43/Meryem: 5, not 8). *İmrae*'yi "karı" *zevc*'i "eş" olarak çevirmeye gayret ettik. Kendisinin ve karısının durumunu bile bile çocuk isteyenle (38), duası kabul olunduğunda "Benim nasıl oğlum olabilir?" (40) diyen aynı kişidir. İsterken kullandığı dil imanın aşkın dili, sorarken kullandığı dil aklın içkin dilidir. Duayı aşk mertebesinden etmiş, soruyu akıl mertebesinden sormuştur.

27 "İşte böyledir Allah" şeklindeki mânayı Zemahşerî'ye borçluyum. Ünlü âlim, *kezalikallah* ibaresini isim cümlesi, "dilediğini yapar" ibaresini de bu cümlenin açıklaması sayar.

28 Kur'an'da sadece burada gelen *remzen* ile ifade edilen sembolik dil, jest, mimik ve el yardımıyla işaret diline tekabül etse gerektir.

29 Zımnen: İnsanlarla konuşmak yerine, Rabbini kalbinden ve dilinden düşürmeyerek ona

42 (Benzer bir olayda farklı bir tavrın mümkün olduğunu da) hatırla![30] Hani melekler Meryem'e demişlerdi ki: "Ey Meryem! Allah seni seçti ve tertemiz kıldı; seni bütün dünya kadınlarına tercih etti.[31] 43 Ey Meryem! Rabbine huşu ile bağlan, secdeye kapan ve (O'nun huzurunda) eğilenlerle birlikte eğil!"[32]

44 (Ey Nebi!) Sana aktardığımız bu bilgi senin gıyabında olup biten olayların haberlerindendir.[33] İçlerinden hangisi Meryem'i himaye edecek diye kur'a çektiklerinde sen yanlarında değildin; onlar (bu konuda) birbirleriyle tartışırlarken de yanlarında değildin.[34]

45 O zaman melekler demişlerdi ki: "Ey Meryem! Allah sana adı Meryem oğlu İsa[35] Mesih olan, dünyada da âhirette de gözde ve (Allah'a) yakınlardan biri olacak kendi katından[36] bir kelimeyi müjdeliyor! 46 O beşikte ve erişkin iken insanlara konuşacak,[37] ve sâlihlerden biri olacak.

---

bu lutfundan dolayı şükürle mükellefsin. Bu arada bir ihtiyacın olursa, onu işaretle iste! İncil kaynaklı (Luka 19-22) yorumlar yerine Zemahşerî ve Râzî'nin de katıldığı Ebu Müslim'in bu yorumu daha açıklayıcıdır. Hz. Zekeriyya'nın konuşamaması bir özrün eseri değil, ilâhî müjdenin gerçekleşeceğine dair mucizevî işaret talebine yine ilâhi bir icâbettir (Krş: 43/Meryem: 10, not 17).

30 Söz birden Hz. Zekeriyya'nın tavrından Hz. Meryem'in tavrına getiriliyor. Amaç, iki tepki arasındaki farkı göstermek ve daha iyi tavrı temsil eden "tam teslimiyete" işaret etmek. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur.

31 Meryem'in tüm dünya kadınları içinden seçilmesi iki şeyi gösterir: Birincisi Meryem'in anneliğinin çok çok özel oluşunu, ikincisi Meryem'in babasız çocuk doğurmasının tamamen ilâhî bir müdahale sonucu gerçekleşen istisnai bir durum oluşunu.

32 *Râki'ât* şeklinde dişil değil de eril formda gelmesi erce/yiğitçe duruşa dilsel bir atıf olabileceği gibi, Hz. Meryem'in olağanüstü üreme (genital) sistemine sahip oluşuna da delalet edebilir. Aynı şey Tahrim 12'deki *kânitîn* için de geçerlidir. Bu âyetler, çocuk terbiyesinin ceninin henüz anne rahmine düşmeden başladığının da göstergesidir (krş: Tahrim:12, not 25).

33 Kur'an'da *gayb* farklı vurgularla kullanılmıştır. Bazen idraki aşan mutlak hakikatlere, bazen idrak edilebilir olduğu hâlde görülemeyenlere, bazen de muhatabın gıyabında olan olaylara delalet eder. Bu bağlamda vurgu sonuncusunadır.

34 Âyetteki *gayb*'a dair bir açıklama ve benzeri bir meydan okuma için bkz. 67/Kasas: 44, not 54.

35 "Ey Meryem" diye başlayan bir cümlede İsa'nın "Meryem oğlu" olduğunun vurgulanması üç amaç taşır:

1) Yahudilerin Meryem'in iffetine yönelik iftiralarını red. Zımnen: o peygamber anasıdır.
2) İsa'nın "Tanrı'nın oğlu" olduğu iftirasını red
3) Erkek egemen Roma kültürünü red.

36 Yani: "Allah'ın müdahalesi dışında değil" Âyetteki *minhu* (O'nun katından) Câsiye 13'teki *cemî'an minhu* (göklerde ve yerde olar her şey kendi katından..) ile aynıdır. Teslisçi Necranlılar bağlamında bu ifade, İsa'nın tanrılığı iddiasını reddedip onun "yaratılmış" olduğu vurgusunu taşır.

37 Bu ibare Meryem 30'da verdiğimiz mânâ ışığında şöyle açılabilir: "(Kıdemli Yahudi dir adamları sınıfı tarafından) daha dünkü süt bebesi olarak görüldüğü ilk gençlik döneminde de erişkin iken de insanlara hakkı konuşacak". *Kehl*'e "25-45 ya da 20-35 yaşları arasındaki erişkin kişi" anlamı verilmiştir (Taberî Beğavî, Kurtubî, Ebüssuud). Bazı müfessirle "erişkin"in Hz. İsa'nın gökten inişine bir işaret olduğu görüşündedirler. Bunun için âyette karine yoktur. Hz. İsa'nın ölmeden önceki dönemiyle ilgili olduğu açıktır (Krş: *Menâr* v *Merâğî*). O her ölümlü gibi doğan, bebelik çağını yaşayan ve büyüyen biri olarak hâl diliy

47 (Meryem) "Rabbim!" dedi, "bana hiç bir insan dokunmadığı hâlde benim nasıl çocuğum olabilir?"

(Melek) dedi ki: "İşte böyledir Allah; dilediğini yapar![38] Bir işi dilediği zaman ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluş sürecine girer. 48 O, (İsa)ya vahyi[39] ve o vahyi ile doğru hükme varmada kullanılacak yöntemi,[40] Tevrat ve İncil'i öğretecek; 49 üstelik onu İsrâiloğullarına elçi yapacaktır; şöyle (diyen bir elçi): "Ben size Rabbinden bir mesaj getirdim. Size çamurdan kuşa benzer bir maket yapar, ardından ona üflerim, Allah'ın izniyle kuş oluverir.[41] Körleri ve cüzamlıları iyileştirir, yine Allah'ın izniyle ölüleri hayata döndürürüm. Dahası yiyebileceğiniz ve evlerinizde saklayabileceğiniz şeyleri size haber veririm. Hiç kuşkusuz, eğer gerçekten inanıyorsanız, bütün bunlarda sizin için bir mesaj vardır.[42]

50 Tevrat'tan bana kadar ulaşanın doğruluğunu tasdik etmek[43] ve size (gelenek yoluyla) yasak edilmiş olan şeyler içerisinden bazılarını helâl kılmak için[44] geldim ve size Rabbinizden bir mesaj getirdim: Allah'a karşı sorumluluğunuzu bilin ve bana uyun! 51 Hiç kuşkusuz Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir: artık yalnız O'na kulluk edin, bu dosdoğru yoldur.[45]

52 İsa, onlardaki küfrü fark edince sordu: "Kim Allah'a ulaşan yolda bana yardım eder?" Havariler dediler ki: "Allah'ın yardımcıları biziz:[46] Biz Allah'a inandık, Sen de şahit ol ki biz Allah'a teslim olan müslümanlarız!"[47]

---

le konuşmuş ve şöyle demiştir: "Ben tanrı değilim. Her insan gibi önce bebe olup sonra büyüyen tanrı olamaz. Zira tanrı küçükten büyümez; eğer büyüyorsa o tanrı olamaz." (Bkz: 43/Meryem: 29, not 35).

38 Hind Aligarh ekolünün kurucu ismi S. Ahmet Han'ın yaptığı gibi *kezalik*'i rasyonelleştirerek "herkesin malumu olduğu üzere" şeklinde anlamak, hemen öncesinde yer alan Meryem'in sorusunu ve hemen ardından gelen "Allah dilediğini yaratır"daki olağandışı durumu yok saymak anlamına gelir.

39 Lafzen: "Kitab'ı". Buradaki kitap lafzı ile Meryem 30'daki aynı anlamı taşır.

40 Kanaatimiz o ki, Kitab ile birlikte geldiği zaman *hikmet* "vahiyden isabetli hükümler çıkaran doğru bir muhakeme" vurgusu kazanır.

41 Burada anahtar ifade "Allah'ın izniyle" ifadesidir. Bu durumda ölümlü bir insan elinde görülen olağanüstü olay da Allah'ın bir sınamasıdır: Bakalım parmak ayı gösterirken parmağa mı bakacaklar, aya mı? Burada parmak çamurdan maket, ay Allah'ın iznidir.

42 Hakkın *izn*'inden bir öğüt almak için, hakkı duyacak bir *uzn* (kulak) lazımdır. Allah'a kulluğu bırakıp da İsa'ya kul olmaya kalkmak, ilâhî yaratıştaki mucizeyi görmeyip kuş maketine alkış tutmaya denktir. *İzn* ile *uzn* (kulak) arasındaki doğrudan bağlantı için bkz. 47/Nebe': 38, not 28.

43 Her peygamber kendisinden öncekini tasdik eder (Bkz: 81. âyet, not 74).

44 Bu sûrenin 93. âyeti ışığında açılımı: İsrâiloğullarının kendi kendilerine uydurdukları haramların helâl olduğunu ilan etmek için... Mutlak ölçü ve sınır koyma hakkı zâtına mahsus olan Allah'a hakkını teslim etmek için...

45 Kilisenin gelecekteki putlaştırmasına, İsa'nın dilinden peşinen red.

46 Veya *ilâ* edatının birliktelik vurgusuyla: "Kim kendi yardımını Allah'ın yardımına katar?" (*Itkân* II, 162) Havariler, yani "yürek avcıları". *Havâri* kelimesinin "avcı" anlamı için bkz. 99/Saf: 14, not 19.

47 İsa ve ona uyanların, tüm zamanlar ve mekânlarda insanlığın değişmez değerlerinin

53 "Rabbimiz! İndirdiklerine iman ettik, elçiye de tabi olduk: Bu nedenle bizi (hakikate) şahit olanlarla birlikte yaz!

54 (İnkârcılar İsa'ya) tuzak kurdular; Allah da onların tuzağını başlarına geçirdi: Allah tuzakları bozanların en hayırlısıdır.[48]

55 O zaman Allah "Ey İsa!" demişti, "Seni Ben ölüme yollayacağım[49] ve katıma yükselteceğim[50] ve seni küfreden kimselerden arındıracağım; sana uyanları, Kıyamet Gününe kadar (ve o günde) inkâr edenlere üstün kılacağım: Sonra hepinizin dönüşü Bana olacak. İşte o zaman anlaşmazlığa düştüğünüz konularda aranızda Ben hüküm vereceğim. 56 İnkârında direnenlere gelince: onlara bu dünyada ve âhirette şiddetli azap çektireceğim: kendilerine yardım eden birini de bulamayacaklar."

57 İnanan ve ıslah edici iyi işler işleyenlere gelince: (Allah) onlara ödüllerini tam olarak verecektir; zira Allah zalimleri asla sevmez.

58 Bütün bunlar, sana bildirdiğimiz mesajlardan ve hikmetli haberlerdendir.

59 Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir.[51] Allah onu toprak[52] türünden[53] yarattı, ardından ona "Ol!" dedi; o da oluş sürecine girdi.[54]

öbür adı olan İslâm'a mensup müslümanlar olduğu hakikatinin veciz bir ifadesi.

48 Zımnen: İsa'ya tuzak kuranlar kendi kurdukları tuzağa düştüler (Krş: 106/Nisâ: 157). Bu âyetler ve 108/Mâide 117 Hz. İsa'nın eceliyle öldüğüne delalet eder.

49 Zımnen: Seni öldürdüğünü iddia eden Yahudiler değil, Ben alacağım senin canını. Bu âyet 108/Mâide 117 ile birlikte okunduğunda, *tevefffa*'nın anlamının "can alma" olduğu açıkça anlaşılır. Bu kelimeye mecazi anlamı olan "uyku" veya "öldürmeksizin çekip katına alma" anlamı verenler olmuşsa da, Kur'an Hz. Peygamber'den önce hiç kimseye ölümsüzlük bahşedilmediğini açıkça ifade eder (79/Enbiya: 34-35; ayrıca krş. 58/Ra'd: 38; 79/Enbiya: 8; 40/Furkan: 20). Buradaki *ref'* sözcüğü, Kur'an'da Hz. Lût'a atfedilen "Ben Rabbime hicret ediyorum" (89/Ankebût: 26) sözündeki hicret ve Hz. İbrahim'e atfedilen "ben Rabbime gidiyorum" (66/Sâffât: 99) cümlesindeki "gitme" gibi mecazidir.

50 *Ref*, sözlükte hem maddî hem de mânevî yükselmeyi ifade eder. Kur'an'da her iki anlamıyla kullanılmıştır. Fakat ilginç olan *tevefffi* kelimesine lafzî mânası dururken mecazî olarak "uyku" anlamı verenler, aynı cümlenin devamındaki *ref* kelimesine lafzî mâna vermişlerdir. "Allah'ın katının" neden gök olduğu sorusu da cevaplanmamış olarak kalır. Her ne kadar 60/Mülk 17'de Allah'ın gökte olduğu dile getirilirse de, Zemahşerî'nin de vurguladığı gibi bu âyet Allah'ın mekânını değil müşriklerin yanlış inanışını dile getirir. Açıktır ki *ref* mânevî bir yüceltme ve ilâhî ikrama nail kılmadır. *Ref*'e sadece Hz. İsa değil, Hz. İdris de muhatab olmuştur (43/Meryem: 57).

51 Zımnen: Babasız doğmak bir beşere ilâhlık kazandırsaydı, bu Hz. İsa'dan önce Hz. Âdem'in hakkı olurdu.

52 Kur'an, Âdem'in ya da Âdemoğlunun elementer kökeniyle ilgili farklı ibareler kullanır (Krş: 72/Hicr: 26; 66/Sâffât: 11; 41/Rahmân: 14). Bu farklılıklar, insanın elementer yaratılışının aşamalılığına delalet etse gerektir (Bkz: *İtkân* II-I, 84). İnsanın elementer yaratılışını dile getiren ibarelerin tümünün de belirsiz gelmiş olması dikkat çekicidir. Bunun anlamı, insanoğlunun yaratılışıyla ilgili "topraktan", "çamurdan", "kurutulmuş balçıktan", "konsantre süzülmüş balçıktan", "pişirilmiş balçıktan" türü nitelemelerin, bire bir bilinen toprak, kurutma, pişirme olmanın ötesinde şeyler olduğunun delilidir.

53 *Turabin*'deki belirsizlik çeviriye "türünden" şeklinde yansımıştır.

54 *Yekûn* muzari fiili, gelişerek yenilenen bir süreci ifade eder.

60 İşte (bu) gerçek sana Rabbin tarafından bildirildi; öyleyse tereddüt edenlerden olma.

61 Sana gelen (bu) bilgiden sonra, bu konuda seninle tartışanlara[55] de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, bizimkileri[56] ve sizinkileri çağıralım; sonra canı gönülden yalvaralım ve Allah'ın lânetinin yalan söyleyenler üzerine olmasını dileyelim.

62 İşte budur işin hakikati; Allah'tan başka ilâh asla yoktur:[57] Hiç kuşku yok ki Allah, evet, yalnızca O'dur her işinde mükemmel, her hükmünde tam isabet sahibi olan. 63 Eğer yüz çevirirlerse, unutmasınlar ki, Allah (akideyi) ifsat edenleri çok iyi bilir.[58]

64 De ki: "Ey kitap ehli! Sizinle aramızdaki şu ortak ilkeye gelin:[59] Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceğiz, O'ndan başka hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayacağız, Allah'ın yanı sıra başka birilerini rabler olarak kabul etmeyeceğiz![60] Ve eğer yüz çevirirlerse o zaman deyiniz ki: Şahid olun ki biz, kesinlikle O'na teslim olduk.

65 Ey kitap ehli! Neden İbrahim hakkında tartışıp duruyorsunuz? Oysa ki Tevrat da, İncil de ondan sonra indirildi. Akletmiyor musunuz? 66 Hadi şu bildiğiniz şeylerde tartıştınız, fakat bilmediğiniz şey hakkında niçin tartışırsınız? Hâlbuki Allah bilir, fakat siz bilemezsiniz: 67 İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyandı, fakat tam anlamıyla Hakka yönelmiş bir müslümandı; Allah'a şirk koşanlardan da değildi.[61] 68 Gerçekte İbrahim'e en yakın olanlar ona uyanlardır; yani,[62] işte bu peygamber ve iman edenlerdir: şu da var ki Allah inananların tümüne yakındır.

69 Önceki vahiylerin takipçilerinden kimileri sizi aldatmak isterler;[63] fakat onlar kendilerinden başkasını aldatmış olmazlar, üstelik bunun farkına da varmazlar.

70 Ey önceki vahyin mensupları! Bizzat kendiniz şahit olup dururken Allah'ın

---

55 Vahiy 'şimdi ve burada'sına, yani vakıaya dönerek Necranlıları lânetleşmeye çağırıyor. Bu çağrı özünde, vicdanı harekete geçirmek için Allah'ı şahit kılma çağrısıdır.

56 Burada geçen *enfusenâ*'dan kasıt Hz. Peygamber'in kendi şahsı değildir. Çünkü insan kendisini bir yere çağırmaz, başkalarını çağırır.

57 Zemahşerî'nin dediği gibi bu ibare *lailâhe illallah*'la anlamdaştır. Olumsuzlamanın daha kapsamlı olması için *min* kullanılmıştır. Bu fark çeviriye "asla" karşılığıyla yansımıştır.

58 Kur'an'ın muhataplarına tarihi uyarısı: Ey Ümmet-i Muhammed: Hıristiyanlaşmayın! (Konu için bkz. *Üç Muhammed*, 43-63.)

59 Zımnen: Biz bize çağırmıyoruz, siz de kendinize çağırmayın! Hep birlikte ilkeler üzerinde buluşalım. Allah'ın koyduğu ilkelere çağırmak Allah'a çağırmaktır: "Allah'a çağırandan daha güzel sözlü biri olabilir mi?" (41/Fussilet: 33).

60 Bu âyetler İbn Hişam'a göre Necran Hıristiyanlarının ziyareti sırasında nâzil olmuştur. Bu âyetler, din adamlarını haram-helâl koyucu olarak gören, daha da garibi Hz. İsa'yı tanrılaştırarak kendilerini "taptığı tanrıyı atayan makam" konumuna yücelten Pavluscu Hıristiyanlığın yaman çelişkisini ortaya sermektedir.

61 İbrahimî akideye çağrı, öze dönüş çağrısıdır, İslâm çağrısıdır. Zira Hz. İbrahim teslimiyetin sembolüdür ve İslâm teslimiyettir.

62 *Vav*'ın yeri geldikçe kullandığımız "yani" anlamının delillerinin başında bu âyet gelir.

63 Tıpkı 71-73. âyetlerde anlatılan çirkin yöntemlerle.

mesajlarını neden inkâr ediyorsunuz?

71 Ey önceki vahyin mensupları! Niçin hakka bâtıl elbisesi giydirip de bildiğiniz hâlde hakikati gizliyorsunuz?

72 Önceki vahyin mensuplarından bir gurup dedi ki: "İman edenlere indirilen vahye günün başında inandığınızı söyleyin, o günün sonunda[64] inkâr edin;[65] bu sayede belki (imanlarından) dönerler; 73 fakat sizin dininize uymayan kimseye asla (yürekten) inanmayın!"

(Şu hakikati) ilan et: "Doğru rehberlik sadece Allah'ın rehberliğidir;[66] size verilenin bir benzerinin başka birine de verilmesi (zorunuza mı gitti), yoksa Rabbinizin huzurunda aleyhinize delil getirirler diye mi (korkuyorsunuz)?[67]

(Şunu da) ekle: "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder; zira Allah (lutfunda) sınırsız olandır, her şeyi bilendir: 74 Dilediğine rahmetini bağışlar: zaten Allah muazzam lütuf sahibidir.

75 ÖNCEKİ vahyin mensuplarından öyleleri var ki, kendisine bir hazine emanet etsen (kuruşuna dokunmadan) iade eder; öyleleri de var ki, tek bir dinar emanet etsen tepesine dikilmedikçe sana geri vermez. Bu, onların, "Bizden[68] olmayanlara yaptıklarımızdan dolayı bir şey lazım gelmez" şeklindeki iddiaları yüzündendir. Fakat onlar bile bile Allah hakkında yalan söylüyorlar.

76 Bilakis, kim taahhütlerine sadık kalır ve sorumluluk bilinci taşırsa, iyi bilsin ki Allah sorumluluk bilinciyle hareket edenleri sever.

77 Allah'a karşı taahhütlerini ve yeminlerini[69] az bir pahaya satanlar var ya: onların âhirette payı olmayacak, Allah onlarla konuşmayacak, kıyamet günü Allah

---

64 Esamm, bunu "vahyin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek" şeklinde anlar (Râzî). "Günün başında-günün sonunda" ifadeleri "Kur'an'dan ilk indirilenler-son indirilenler" şeklinde de anlaşılabilir.

65 Yani: İkiyüzlülük yapın. Kaynak dilin üslûbu gereği ikinci şahıs kipiyle ifade edilen bu cümle Türkçe'de şöyle anlaşılmalıdır: "günün başında *inandığımızı* söyleyip, sonunda indirileni inkâr *edelim*". Bir sonraki cümlede yer alan "sizin dininize", "bizim dinimize" şeklinde anlaşılmalıdır.

66 *Hudallah*'ın irabı konusunda Musa Carullah şöyle der: "Kâlben inanıyorum ki bu âyette geçen *hudallâh* terkibi haberdir. Başına lamı tarif alan *el-huda* kelimesi ise mübtedadır. Zira her türlü hidayeti Allah'ın hidayeti saymak ancak bu şekilde anlaşılabilir. Aklın gereği de budur. Bunun tersi yanlış olup âyetin anlamını bozar. Benim bu görüşüm bir çok âyeti içermekte ve ben bu konuda Kur'an'ın irabını yapan ilim ehline muhalif düşünmekteyim (*Kitabu's-Sünne*, s. 23).

67 Râzî âyetin bu cümlesini "çözülmesi çok zor bir problem" olarak niteler ve beş ayrı görüş zikreder. Bu cümlenin Allah'a mı, Yahudilere mi izafe edileceği sorununda birincilerden yana tavır koyar. Buna karşın Taberî, tüm görüşleri naklettikten sonra, dil ve bağlama uygunluk gerekçesiyle "De ki: Doğru yol Allah'ın yoludur" ara cümlesi dışındakileri, bir sonraki "de ki"ye kadar Yahudilerin sözü olarak alır. Diğer görüşleri "yanlış ve tartışmaya açık" olarak niteler.

68 Lafzen: "Kitap ehlinden.."

69 *Ahdullah* hem "Allah'ın verdiği taahhüd" hem de "Allah'a verilen taahhüd" anlamına gelir. Vicdan ve fıtrata delalet eder. Her sapma, aslında vicdan ve fıtrata ihanettir. Fıtrat ve vicdana her ihanet ise, özünde Allah'ın ahdine ve Allah'a verilen söze ihanettir.

onların yüzüne bakmayacak ve arındırmayacak onları: nihayet onları acıklı bir azap bekleyecek.[70]

78 Yine onlardan öylesi de var ki, Kitap'tan olmadığı hâlde ona ait olduğunu sanasınız diye Kitabı çarpıtırlar ve o Allah katından olmadığı hâlde "Bu Allah katındandır" derler: sonuçta onlar bile bile Allah'a iftira etmiş olurlar.[71]

79 Allah'ın kendisine vahiy, hüküm ve peygamberlik verdiği hiç kimsenin, bunun ardı sıra topluma "Allah'ın peşi sıra bana da kulluk edin!" demesi düşünülemez. Aksine "İlâhî kelamı derinliğine öğrenip onu başkalarına da öğreterek[72] Rabbânî şahsiyetler olun!" der.[73]

80 Yine o, melekleri ve peygamberleri rabler edinmenizi emretmez; siz Allah'a kayıtsız şartsız teslim olduktan sonra, o size inkârı emreder mi hiç?

81 Allah peygamberler (aracılığıyla kitap ehlin)den; "Eğer vahiyden ve hikmetten size bir pay verdikten sonra size hakikatten yanınızda kalanı tasdik eden bir elçi gelirse,[74] kesinlikle ona inanmalı ve yardım etmelisiniz" taahhüdünü aldığı zaman sordu: "İşte bu şarta dayalı ahdimi alıp kabul ettiniz mi?"[75]

---

70 Şu âyetle birlikte okunmalıdır: "Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temizlemeyecek, can yakıcı bir azab da onların olacak!" (94/Bakara: 174).

71 Bunun en tipik örneği Hz. İsa'nın tüm insanlığı yaratan ve yaşatan anlamına kullandığı "Babam" mecazını Pavlus Hıristiyanlığı'nın hakikate taşıması ve İsa'yı "Allah'ın oğlu" ilan etmesidir. Luka şöyle yazıyor: "Onu gördükleri zaman şaştılar ve anası ona dedi: Oğul, neden bizi böyle ettin? İşte babanla ben yüreğimiz çok sıkılarak seni aradık. Onlara dedi: Neden beni aradınız? Bilmiyor muydunuz ki benim için Baba'mın evinde bulunmak gerektir? Onlar ise kendilerine söylenen sözü anlamadılar" (94/Bakara: 48-50). Ve Markos: "Hepimizin Baba'sı bir değil mi? Bizi Allah yaratmadı mı!" (94/Bakara: 10) Ve Matta: "göklerden bir ses dedi: Sevgili oğlum budur, ondan razıyım" (98/Âl-i İmran: 16-17). Hz. İsa risaletini tebliğe başladığında, Yahudilerin kolektif tanrı anlayışını yansıtan "İlâhımızı" "İlâhıma" çevirdi. Bu onların zoruna gitti. Oysa Eski Ahid'de tüm insanlardan "Allah'ın oğulları" olarak söz ediliyordu (*Tekvin* 6:13). Ve mecaz cahillerin elinde hakikate dönüşünce, Tevhid de şirke dönüştü.

72 Veya: "İlâhî kelamla terbiye olup başkalarını da terbiye ederek.."

73 Rabbânî adamlar: Rabbin terbiyesine tam teslim olarak o terbiyeden geçmiş ve bu bilinçle Rabbe hayatını adamış adamlar...

74 Önceki elçilerin kendilerinden sonra gelecek elçiye atıf yapmaları, sadece Hz. Peygamber örneğiyle sınırlı değildir. Gelecek bir elçiyi müjdelemek neredeyse bir vahiy geleneği hâlini almış, bunun sonucu olarak da Allah peygamberlerden kendilerinden sonra peygamber geleceğini haber vermelerini istemiştir (Krş: *Yaratılış* 12:1-3, 16:20, 69:10; *Tesniye* 18:18, 33; *Daniel* 2:31-32; 7:13-14; *Mezmurlar* 65:3-18; *İşaya* 21:6-7, 13-16; 62:9 vd.; 63:1-6; *Habacuc* 3:3; Matta 21:33-34; *Yahyâ* I, 21, 14:15-16; 15:26-27; 16:7-16).

75 Taberî'nin, bu ibare hakkında sahabi ve tabiin müfessirlerinden naklettiği farklı görüşleri Zemahşerî tasnif eder ve gramatik açıdan gerekçelendirir. Zemahşerî, bu lafzî anlamın yanında üç ihtimal daha zikreder. 1) Buradaki "taahhüd"ün "peygamberlere" izafeti tıpkı *misakullah* ve *ahdullah*'da olduğu gibi "taahhüd edene" değil "kendisi adına taahhüd alınana"dır. Bu durumda anlam şöyle olur: "Peygamberlerin ümmetlerinden aldığı taahhüdü Allah da onlardan aldı." 2) Burada kendilerinden taahhüd alınan "peygamberlerin çocukla-

"Kabul ve tasdik ettik!" diye cevap verdiler.

Allah buyurdu: "O hâlde şahid olun! Ben de sizinle birlikte şahitler arasında olacağım!"

82 O hâlde her kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar yoldan çıkmış olanların ta kendileridir.

83 Yoksa onlar, Allah'ın dininden gayrı (bir inanç sistemi) mi arıyorlar? Oysa ki bütün göktekiler ve yerdekiler ister istemez O'na teslim oldular: Çünkü hepsi (sonunda) O'na varacaklar.[76]

84 De ki: "Allah'a, bize indirilene,[77] İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun neslinden gelenlere indirilene; Rablerinden Musa'ya, İsa'ya ve (diğer) tüm peygamberlere bahşedilene inanırız; onlar arasından hiç birini ayırt etmeyiz; ve biz yalnız O'na teslim oluruz.

85 Her kim kendisine Allah'a kayıtsız şartsız teslimiyet yolundan başka bir din ararsa, bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir;[78] üstelik o âhirette de kaybedenlerden olacaktır.

86 İman ettikten, Elçi'nin hak olduğuna şahit olduktan, kendilerine hakikatin apaçık belgeleri geldikten sonra inkâra sapan bir toplumu Allah nasıl muvaffak eder? Çünkü Allah, zulme gömülen bir topluma asla rehberliğini bahşetmez.[79]

---

n" yani İsrâiloğullarıdır, isim tamlamasından "tamlayan" (...çocukları) düşmüştür (Bkz: 94/Bakara: 132). 3) Burada kast olunan kitap ehlidir, çünkü onlar "Biz peygamberliğe daha layığız, çünkü biz peygamberlerin kendilerinden çıktığı kitap ehliyiz" iddiasında bulunuyorlardı. Ubeyy ve İbn Mes'ud'un *ve iz ehazallahu misaka'l-lezine ûtu'l-kitab* şeklindeki kıraatleri de bunu desteklemektedir (Taberî; Zemahşerî; Ebu Müslim'den Râzî). Taberî'nin kendi görüşü, âyetin lafzî anlamıdır. Buna göre söz konusu taahhüd doğrudan tüm peygamberlerden alınmıştır. Taberî'nin âyete yüklediği anlam şudur: "Ey Kitap ehli! Allah'ın peygamberlerden aldığı şu taahhüdü hatırlayın: "Ey peygamberler! Size ne zaman vahiyden ve hikmetten bir pay verilir de, bunun ardından, katımdan size hakikatten yanınızda kalanı tasdik eden bir elçi gelirse, kesinlikle ona inanmalı ve yardım etmelisiniz." Taberî, bu tercihini Süddi'den aktardığı rivayetle pekiştirir. Ancak doğruya en yakın anlam, bizim âyetin mealinde tercih ettiğimiz anlamdır. Bu anlamı, bir sonraki âyet de pekiştirmektedir. Eğer kendilerinden taahhüd alınanlar doğrudan peygamberler olsaydı, onlar için "Her kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar.." denilmezdi. O hâlde, söz konusu taahhüd peygamberler aracı kılınarak kitap ehlinden, özelde İsrâiloğullarından alınmıştır. Hz. Peygamberi reddeden Medine Yahudileri, bu sözleşmeye ihanet etmekle "fâsık" olmuşlardır.

76 Bu mealde bir âyet ve "göktekiler ve yerdekiler" listesinde bulunan insanın "ister istemez O'na teslim olması"nın ne demek olduğu için bkz. 91/Hac: 18, not 29.

77 Burada *'aleynâ* olarak gelen ibare Bakara 136'da *ileyna* olarak gelir. *'Alâ* ile gelen tek bir kaynaktan inişe delalet ederken, *ilâ* ile gelen mü'minlere her bir taraftan ulaşmasına delalet eder (*İtkân* III, 343). Zımnen: Vahyin kaynağı tektir; zaman, mekân ve isim farklılıkları bu hakikati değiştirmez.

78 Yani tüm peygamberlerin yolu olan ve insanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan islâm. İslâm'ın tek din oluşu, Allah'a kulluğun Allah'a kayıtız şartsız teslim olmaktan başka bir yolunun bulunmayışı demektir. Yoktur, çünkü İslâm, Allah'ın hakkını teslim etmek için Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak demektir.

79 Gerçek zulüm, hakikatin apaçık delilleri geldikten sonra sapmaktır.

87 Onların karşılığı, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lânetine uğramak olacaktır:[80] 88 Onlar bu hâlde kalacaklar; ne azapları hafifletilecek ne de onlara süre tanınacaktır. 89 Ama tevbe edenler ve durumlarını düzeltenler hariç; çünkü Allah'ın bağışı da, merhameti de tariflere sığmaz.[81]

90 İman etmelerinin ardından inkâra sapıp, sonra da inkârda ileri gidenlere gelince: Onların tevbesi kabul olunmayacaktır; işte asıl sapıklar onlardır.

91 İnkârda direnenler ve inkâra saplanmış hâlde ölen kimselere gelince: Yeryüzünün bütün hazinelerini verseler bile, onlardan kurtuluş akçesi kabul edilmeyecektir: işte onlar içindir acıklı azap ve onlara yardım eden de çıkmayacaktır.

92 SEVDİĞİNİZ şeylerden infak etmedikçe fazilete ulaşamazsınız; zaten ne infak ederseniz edin, kesinlikle Allah onu ayrıntısıyla bilir.[82]

93 Tevrat indirilmeden önce İsrâil(oğullarının)[83] kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyecekler İsrâiloğullarına helâl idi.[84] De ki: "Hadi, eğer sözünüzün eriyseniz, getirin Tevrat'ı da onu gösterin!"

94 Ve her kim bundan böyle Allah'a iftira atarsa, işte kendilerine zulmedenler onlardır.[85]

95 De ki: "Allah haklıdır: Şu hâlde, yalnız Hakka yönelen ve müşriklerden de olmayan İbrahim'in inanç sistemine uyun!

96 Zira insanlık için inşa edilen ilk mabet, Bekke'deki bereketli ve bütün toplumlar için hidayet merkezi olan mabet idi. 97 Buna delalet eden işaretler hâlâ orada duruyor; orası İbrahim'in makamıdır: oraya giren herkes emin olur. Ve ona ulaşmaya gücü yeten herkesin mabedi haccetmesi, Allah'ın insanlık üzerindeki hakkıdır.[86] Kim de nankörlük ederse, iyi bilsin

---

80 *La'net*: Kuş vb gibi ekine zarar verecek hayvanları uzaklaştırmak için dikilen insan maketlerine *er-raculu'l-la'în* denilir (*Tâc*). Bu da, kelimenin "uzaklaşmak, kovmak, kovulmak, dışlamak, dışlanmak" anlamına geldiğini gösterir. Allah'ın lâneti, birini rahmetinden dışlamasıdır.

81 *Ğafûrun-Rahîmun*'deki belirsizlik çeviriye böyle yansımıştır.

82 Öncesiyle bağlantılı okunduğunda, imandan sonra infakın geldiği görülecektir.

83 Buradaki *İsrâil*'den kasıt İsrâiloğulları olsa gerektir. Yahudiler, kendileri için *İsrâil* adını yalın olarak kullanırlar. Tefsirlerde, İsrâil'den kastın Yakub peygamber olduğuna dair rivayetler gelmişse de, bu kesin bir delile dayanmaz. Bu konudaki rivayetler -her ne kadar Hakim İbn Abbas'a atfedilen bazı rivayetlerin sıhhatine hükmetmişse de- İsrâiliyyat menşelidir. Hz. Yakub'un Allah'la sabaha kadar güreşip onu yendiği türünden Allah'ı cisimleştiren rivayetler de bu çerçevede anlatılır (*Menâr*).

84 Mü'min İsrâiloğullarının Yahudileşme göstergelerinden biri olan gösterişçi sahte dindarlığın rolüne dair dikkat çekici bir örnek.

85 Zımnen: Allah'ın açıkça yasaklamadığı bir şeyi "Bunu Allah haram kıldı" diyerek yasaklarsa... Bu, Allah'a iftiradır.

86 Zira Kâbe, insanlığın İman babası Hz. İbrahim'den bir hatıradır. Mümkündür ki insanı yeryüzünde misafir eden ilk toprak parçasıdır. Bu yüzden hacca gitmek, gurbete değil sılaya gitmektir. Bu yüzdendir ki sadece mü'minlere farz olan hac ibadeti için bu âyette ilginç bir biçimde "insanlık üzerine" (*'ale'n-nâs*) ifadesi kullanılmaktadır. Bunun en mukni açıklama-

ki Allah hiç bir varlığa muhtaç değildir.

98 DE Kİ: "Ey önceki vahyin takipçileri! Allah yaptıklarınıza şahid olup dururken, niçin Allah'ın âyetlerini reddediyorsunuz?

99 De ki: "Ey önceki vahyin takipçileri! Doğru olduğuna bizzat şahit olduğunuz hâlde, onu eğri göstermeye çalışarak, iman edenleri niçin Allah yolundan döndürmeye çabalıyorsunuz?

100 Siz ey (bu vahye) iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir fırkaya uyarsanız, sizi imanınızdan sonra yeniden inkâra döndürürler. 101 (Onlar böyle yapabilirler), ama siz nasıl olur da Allah'ın âyetleri size okunup dururken ve O'nun elçisi aranızdayken inkâra yeltenebilirsiniz? Ne var ki Allah'a sımsıkı yapışan, dosdoğru bir yola yöneltilecektir.

102 Ey (bu vahye) iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzun gereğini hakkıyla yerine getirin! Ve (Allah'a) tam teslim olmadan can vereceksiniz, sakın ölmeyin![87]

103 Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın ve birbirinizden ayrılmayın![88] Ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman iken kalplerinizin arasını uzlaştırdı da, O'nun lutfu sayesinde kardeşler oldunuz; ve siz ateşten bir çukurun kenarındaydınız da, sizi oradan kurtardı! İşte bu şekilde Allah size mesajlarını açıklar ki doğruyu bulasınız. 104 Öyleyse sizler hayra çağıran, meşru ve iyi olanı öneren, kötü ve yanlış olandan da sakındıran, (ümmet olmanın gereğini yapan) bir ümmet olun![89] İşte onlardır ebedi saadete erecek olanlar.

105 Kendilerine hakikatin apaçık belgeleri geldikten sonra parçalanıp birbirine düşen kimseler gibi olmayın;[90] işte bunlar için korkunç bir azap vardır; 106 bazı yüzlerin ağarıp bazı yüzlerin kararddığı o günde, yüzü kara çıkanlara (denilecek ki): "İmana erdikten sonra inkâra saptınız ha? O hâlde, inkârınızdan dolayı tadın azabı!" 107 Fakat yüzü ağaranlar Allah'ın rahmetine dalacaklar; onlar o rahmette ebediyyen kalacaklar.

---

sı da, haccın insanlığın ilk vatanına bir teşekkür olmasıdır. Yani mü'minler hac ibadetini insanlığı temsilen yerine getirmektedir. İnsanlığın farz-ı kifâyesi, mü'minlerin farz-ı aynı mesabesindedir. Mü'minler hacca gitmekle, hem insanlığın "baba ocağı"na ve "ana kucağı"na vefâ borcunu ödemekteler, hem de insanlığı temsilen bir mükellefiyeti edâ etmektedirler.

87 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 132, not 252.

88 Allah Rasulü bu ipin Kur'an olduğunu söylemiştir (Müslim, 2:227; Tirmizî, 4/343). Vahdet sosyal tevhid, tevhid akidevi vahdettir. Doğal olarak tefrika da sosyal şirk olmaktadır.

89 Çevirimiz, Nesefi'nin *min*'i beyaniyye sayan (*ve'l-tekûnû ummeten*) yaklaşımına dayanır. Alternatif bir anlamı da şudur: "Ümmet saparsa onu düzeltecek bir maya topluluk bulunsun!" Bu bir ebedi risalet çağrısıdır. Risaletin Nebi'den sonra ümmetin omuzlarında olduğunu beyan eden bu âyet Fâtır 32 ışığında anlaşılmalıdır. Bu âyet "ümmet" olmanın bir takım kurmak ve kuru kuruya o takıma mensup olmak değil, ehliyet ve liyakat kesbetmek demeye geldiğinin belgesidir. Zira *ummet*'in türetildiği kök "anne", ümmet de insanlığa anne gibi şefkat ve merhamet abidesi kesilen toplumdur.

90 Yasak olan görüş farklılığı değil, bu farklılıkların inanç birliğini parçalamasına izin vermektir.

108 Bütün bunlar Allah'ın mesajlarıdır. Bunları belli bir amaç uğruna sana bildiriyoruz; zira Allah hiçbir varlığın haksızlığa uğramasını dilemez.

109 Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'a aittir; ve tüm iş ve oluş sonunda Allah'a döner.[91]

110[92] SİZ, insanlık adına çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz;[93] iyi ve doğru olanı önerir, kötü ve yanlış olandan sakındırırsınız;[94] zira Allah'a güvenip inanırsınız.[95] Eğer kitap ehli de güvenip inansaydı, haklarında hayırlı olurdu. Onlardan (Allah'a) güvenip inananlar varsa da, çoğunluğu yoldan çıkmıştır: 111 onlar size, geçici eziyet vermenin dışında, kalıcı hiç bir zarar veremezler; sizinle savaşacak olsalar arkalarını dönüp kaçarlar: Sonra onlara yardım da ulaşmaz.

112 Onlar Allah'a ve insanlığa karşı taahhütlerine yapışmadıkları sürece, nerede olurlarsa olsunlar zillete mahkûmdurlar. Zira Allah'ın gazabına uğramış, üzerlerine zillet ve miskinlik damgası vurulmuştur.[96] Bütün bunların nedeni, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleridir. Bunlarsa, isyankâr olmaları ve ısrarla taşkınlıkta bulunmaları yüzündendir.

113 Onların hepsi bir değildir;[97] önceki vahyin takipçilerinden, gece boyunca Allah'ın âyetlerini okuyup secdeye kapanan onurlu[98] bir topluluk da vardır.

114 Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyi ve doğru olanı önerir kötü ve yanlış olandan sakındırırlar;[99] ve hayırlı işlerde birbirleriyle yarışırlar: işte bunlar aktif iyi olanlardır.[100] 115 Onların yaptı-

---

91 Muhteşem final: Pasaj kozmik tevhide dikkat çekerek son buluyor. Zımnen: Ey insan! Bütün bir kâinat Allah'a aitken, sen O'na isyan ederek kime sığınmayı düşünüyorsun?

92 Buradan itibaren süre, Uhud imtihanı üzerinden İslâm cemaatine hitap ediyor ve evrensel ahlâkî sorumluluğunu hatırlatıyor.

93 *Kâne* yardımcı fiilinin konumuna göre şu anlamlar da verilebilir: "ümmet idiniz", "ümmet oldunuz". Ebu Müslim bu ilâhî hitabı, Allah'ın âhirette yüzü ak çıkan mü'minlere hak ettikleri ödülü muştularken yaptığı hitap olarak alır (nkl. Râzî). Bu âyet sûrenin 104. âyeti olan "Öyleyse sizler hayra çağıran, meşru ve iyi olanı öneren, kötü ve yanlış olandan da sakındıran, (ümmet olmanın gereğini yapan) bir ümmet olun!" emrinin bir devamı olarak anlaşılmalıdır. Orada "olun" diye emredilen hususlar, burada "oldunuz" haberiyle pekiştirilmektedir.

94 İyiyi önerip yanlıştan sakındırma, imanla doğrudan alâkalı Kur'anî bir emirdir (104. âyetle krş.) Bu emir sosyal bünyenin savunma mekanizmasına tekabül eder.

95 Hemen arkadan gelen ibareden de anlaşılacağı gibi buradaki iman, imanın ahlâkî karşılığı olan "güven" vurgusu taşımaktadır.

96 Zira günaha aldırmamışlar, bunun sonucunda toplumu pasif iyiler değil aktif kötüler yönlendirmiştir.

97 Kur'an süpüren değil seçip ayıran mümeyyiz akla davet ediyor. Sadece pirincin içindeki taşı değil, taşın içindeki pirinci de ayıklıyor.

98 Âyetteki *kaimetun* sıfatı, bir üstteki âyette geçen "zillet ve miskinlik"in zıddı olarak gelmiştir. Bu sebeple biz, "dimdik ayakta, başı dik" anlamındaki bu kelimeye "onurlu" karşılığı verdik.

99 113. âyetle birlikte: Gerçek mü'minler kitap ehlinden iyileri fark ederken kendi içlerindeki kötüleri de fark edip ıslaha çalışırlar.

100 *Sâlihîn*, ism-i faildir. Fail iyi olmak, meful iyi olmaktan da, mücerret iyi olmaktan da farklıdır. Özne ve aktif iyi olmaktır. Müddes-

ğı hiç bir iyilik zayi olmayacaktır: çünkü Allah sorumlu davrananları çok iyi bilir.

116 Küfre saplananlara gelince: Onları ne malları ne de çocukları Allah'a karşı koruyabilir. İşte onlar ateş yaranıdır; onlar orada ebedi kalıcıdır.

117 Onların bu dünya hayatı için harcadıkları, kendi kendilerine zulmeden bir toplumun ekinlerine musallat olan ve onu mahveden dondurucu bir kasırgaya benzer:[101] Onlara zulmeden Allah değildir, asıl onlar kendi kendilerine zulmetmektedir.

118 SİZ ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinip içinize almayınız.[102] Onlar size zarar vermek için hiç bir çabadan geri durmazlar; dahası sizi zora sokan her şey hoşlarına gider. Kinleri ağızlarından taşmaktadır; kalplerinde sakladıkları ise daha beter. Biz (buna ilişkin) işaretleri sizin için (işte böyle) açık ve anlaşılır kıldık; tabi ki eğer aklınızı kullanırsanız.

119 Hadi siz onları sevip bağrınıza bastınız; ama onlar, (kendilerine indirilen de dahil) vahyin tümüne inandığınız hâlde sizi sevmezler.[103] Ve sizinle karşılaştıklarında "Biz de inandık" derler, fakat yalnız kalınca size olan kinlerinden dolayı parmaklarına diş geçirirler. De ki: Kininizle geberin! Allah, göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir.

120 Eğer siz bir iyiliğe ulaşırsanız buna üzülüverirler; yok eğer başınıza bir kötülük gelirse buna da sevinirler. Ama eğer zorluklara direnir ve sorumluluk bilincini kuşanırsanız, onların tuzakları size hiç bir zarar veremez: Zira Allah, yaptıkları her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.

121 Hani, sabahleyin mü'minleri savaş düzenine sokmak için evinden çıkmıştın.[104] Allah da tarifsiz bir biçimde her şeyi duyuyordu, her şeyi biliyordu; 122 içinizdeki iki grubun -Allah onların velisi olduğu hâlde- paniğe kapıldığını da (biliyordu).[105] Artık mü'minler yalnız Allah'a güvenmeliler.

123 Nitekim siz oldukça zayıf bir hâldeyken, Allah size Bedir'de de yardım etmişti.[106] O hâlde, Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki, şükredenlerden olasınız! 124 Hani sen inananlara demiştin ki: "Gönderilmiş üç bin melekle Rabbinizin imdadınıza yetişecek olması sizin için yeterli değil mi?"[107] 125 Kesin-

---

sir sûresinin ilk âyetinde Hz. Peygamber'e emredilen de zımnen budur: Ey yatan iyi! Yatan iyi olmak yetmez; kalk ve yatanları da kaldırmak için uyar! (Krş: 4/Müddessir: 1-2).

101 Zımnen: Onlar kendi elleriyle kendi felaketlerini hazırlamaktadırlar.

102 *Batn*, "içini göstermek" (Râğıb). Yani sırrınızı vermeyin. Mümtehane 8-9, düşman olmayan inançsızlarla insani ilişkiye girileceğini ifade eder. Burada yasaklanan can dost, müttefik ve sırdaş edinmektir.

103 Yani: Siz onların peygamberine ve kitaplarına iman edersiniz, fakat onlar Kur'an'a ve Nebi'ye iman etmezler.

104 Allah Rasulü'nün okçu birliğini Uhud tepeciğine konuşlandırdığı gün kastediliyor.

105 Güçler dengesizliğini görüp cesaretlerini yitirenler kastediliyor. Taberî'ye göre bu âyetin ilk cümlesi bir önceki âyetin devamıdır.

106 Zımnen: İnsanın dahli ne denli büyük olursa olsun, başarı nihai tahlilde Allah'a aittir.

107 Nebi bunu savaş öncesi orduyu yüreklendirmek için söylemiş olmalıdır. Burada 3000, bir sonrakinde 5000, Bedir'le ilgili Enfâl 9'da

likle evet! Ama siz zorluklara direnir ve sorumluluk bilincini kuşanırsanız, düşman ansızın size saldırdığında Rabbiniz size anlı-şanlı beş bin melekle yardım edecektir.

126 Allah bunu, sadece size bir müjde olsun ve gönlünüz onunla ferahlasın diye (vaad) etti; zira (zafer garantili) yardım, yalnızca her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden Allah katından gelir **127** ki, küfre saplanan kimselerden bir kısmını tamamen mahvetsin ya da alçaltsın; sonunda umutsuzluğa kapılarak geri çekilsinler. **128** İlâhî emrin gerçekleşmesine dair senin elinde hiçbir yetki yoktur; dolayısıyla onların tevbelerini kabule ya da onları cezalandırmaya karar vermek de (sana düşmez); çünkü onlar zalimlerin ta kendileridir.[108] **129** Oysa, göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah'a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır; fakat Allah'ın affı da, rahmeti de tarifsizdir.

130 SİZ ey iman edenler! Faizi kat kat artırarak boğazınıza geçirmeyin;[109] sorumluluk bilincini kuşanın ki mutluluğa erebilesiniz! **131** Bir de inkâr edenler için hazırlanmış olan ateşten sakının!

132 Allah'a ve elçisine de tabi olun ki, rahmete mazhar olasınız!

133 Rabbinizin mağfiretine ermek ve muttakiler için hazırlanmış gökler ve yeryüzü genişliğinde[110] olan cenneti kazanmak için birbirinizle yarışın![111] **134** Onlar ki bollukta da darlıkta da infak ederler;[112] öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanların hatalarını bağışlarlar;[113] zira Allah iyilik edenleri sever. **135** Yine onlar, utanç verici bir iş yaptıkları ya da kendi kendilerine bir kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp hemen günahları için istiğfar ederler; zira Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir ki?

1000... Bu değişken rakamlar ilâhî yardımın ödenen bedelle orantılı olduğunu, dolayısıyla insanın gayretine bağlı olduğunu ifade eder.

108 Taberî ve Ferrâ'ya göre 128. âyet 127. âyetin devamıdır. Buna göre anlam şöyle olur: "...küfre saplananlardan bir kısmını tamamen mahvetsin veya alçaltsın, ya da tevbelerini kabul etsin yahut da onlara azab etsin; çünkü onlar zalimlerdir, bu işte senin yapacağın bir şey yoktur."

109 Uhud ile ilgili pasajların arasında faizle ilgili âyetin işi ne? Cevap: Okçuların yerini terk etmesinde en önemli amil faizdi (Krş: 94/Bakara: 275-276).

110 Ebu Müslim, "genişlik" anlamındaki *arz*'ı, "talep" karşıtı olan "arz etmek, satışa sunmak, değer biçmek" anlamına almıştır. Buna göre anlam "gökler ve yere eşdeğer olan cenneti.." olur (nkl. Râzî).

111 Zımnen: Yahudilerle faiz geliri yarıştırmak yerine cenneti kazanma yarışına girin!

112 Zımnen: Darlıkta veremeyenler varlıkta hiç veremezler. Elinize fazla servet geçince onu faizle çoğaltmayı değil, zekât ve infakla çoğaltmayı düşünün! "Artış" anlamına gelen *riba* servetin miktarını artırır fakat ruhunu öldürür. Diri servet sahibini sırtında taşırken, ölü serveti sahibi sırtında taşır. Yine "artma" anlamına gelen *zekât* görünürde malın miktarını azaltırken, hakikatte bereketini artırır.

113 Allah Rasulü'nün şehirde kalarak savunma savaşı yapma arzusuna rağmen meydan savaşında ısrar edenler, savaşın en zorlu anında savaş meydanını terk etmişlerdi. Rasulullah onlara kızmadı, darılmadı ve ayıplamadı. Bu âyet Rasulullah'ın bu destanı olgunluğunu ebedileştirmek ve kendisinden sonrakilere örnek göstermek için inmiştir.

Üstelik onlar, yaptıkları kötülük üzerinde bile bile ısrar da etmezler.[114]

136 İşte bunların ödülü, Rablerinden bir mağfiret ve orada yerleşip kalacakları zemininden ırmaklar çağlayan cennet olacaktır: çalışıp çabalayanlar için ne muhteşem bir ödüldür bu.

137 Sizden önce de nice hayat tarzları gelip geçti.[115] Öyleyse gezin yeryüzünü ve hakikati yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün!

138 Bu, bütün insanlığa iletilmiş tarifsiz bir bildiridir[116] ve sorumluluk bilincini kuşananlar için de bir rehber ve öğüttür.

139 Öyleyse ne yılgınlığa kapılın ne de üzülün: eğer gerçekten inanıyorsanız, insanların en üstünü mutlaka siz olursunuz.[117]

140 Eğer size bir zarar dokunduysa, elbet benzer bir zarar (başka) insanlara da dokundu. Zira o (iyi ve kötü) dönemleri biz insanlar arasında döndürür dururuz ki, Allah iman eden kimseleri seçip ayırsın ve sizden hakikate şahit olanları tesbit etsin; çünkü Allah zalimleri sevmez;[118] 141 yine Allah, iman edenleri arındırıp üste çıkarsın ve inkârcıları da mahvetsin.[119] 142 Ya yoksa siz, Allah içinizden

---

114 Günahta ısrar, günah işlemekten daha büyük günahtır. Zira bu, günaha aldırmamanın bir sonucudur. Günaha aldırmamak ise, vicdanın kör, imanın pasif oluşunun bir göstergesidir.

115 *Sunen, sunnet*'in çoğuludur. "Doğru yol, kendisine uyulan tarz" anlamına gelen sünnet ile olumlu ve olumsuz anlamlarıyla birlikte tüm "gelenekler" kastedilmiştir. Kelimenin kök mânası "hayata dair, orijinal ve sürekli" olanı ifade eder. Olumlu ve olumsuz mânada kullanılır. Buradaki vurgusu olumsuzdur ve sonu helâke açılan "hayat tarzı"na delalet eder (Krş: İbn Aşur). Çöküş ve çözülüşle neticelenen bu gidişat kendisinden önceki olumsuz geleneğin bir uzantısı, kendisinden sonrasının belirleyicisi olduğu için "tarz"dır. Zaten bu yüzden *sunnet* adını almıştır.

116 Taberî'nin İbn İshak'tan nakledip kendisinin de tercih ettiği mânaya göre, "bu" ile kastedilen âyetin öncesinde dile getirilen hususlardır. Bu hususlar, toplumsal değişmenin yasalarına işaret ederler. İşte şu âyet o yasalardan biridir: "Bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez." (58/Ra'd: 11)

117 Şu âyetler ışığında anlaşılmalıdır: "zira sizsiniz üstün olan, çünkü Allah sizinle beraberdir" (92/Muhammed: 35 ve bkz. ilgili not). "Elbet Ben galip geleceğim: Ben ve elçilerim!" (104/Mücâdile: 21 ve krş. 108/Mâide: 56). " Yetmiş Uhud şehidinin ardından indiği hatırlandığında zımnen: Kurban vermek kaybetmek değil, kazanmaktır. Zira şehadet ölmek değil, yaşamaktır. Bu âyetin sonu zımnen şunu söyler: Eğer üstün değilseniz, imanınızda bir problem var demektir.

118 İyiyi ve kötüyü birbirine karıştırmak, haklı ile haksızı bir tutmak zulümdür; bu zulmü Allah ne işler, ne de işleyeni sever. Bu pasajın ayaklarını bastığı yerde duran Uhud savaşı bir hak eleğiydi. Bu elekte insan elendi, iman elendi. Sözün gücüne kulak verenlerle gücün sözüne kulak verenler seçilip ayrıldı. Kazananlar bir de kayıpla sınandılar. Medine İslâm cemaati üzerinden bir model inşa eden âlemlerin Rabbi, onları Bedir baharının ardından Uhud yazıyla sınadı. Sınavın amacı belliydi: Kaybın faturasını kime kesecekler? Allah'a mı, yoksa kendilerine mi? Allah vahiyle onlara olayı nasıl okumaları gerektiğini de öğretiyordu: "Bu neden böyle oldu" diye soruyorsunuz, öyle mi? De ki: "Sizin kendi yüzünüzden!" (98/Âl-i İmran: 165). Değil mi ki, sadece başarıyı kazanç bilen değil, yaşadığı kayıptan dolayı kazandığı tecrübeyi de kazanç bilen hayatın sırrına ermiş demektir. Tersi bir durum, gerçek bir kayıp olacaktır.

cihad edenleri ve (yolunda) direnenleri seçip ayırmadan cennete girebileceğinizi mi sanıyorsunuz?[120] 143 Nitekim siz, ölümle yüz yüze gelmeden önce (Allah yolunda) can vermeyi arzuluyordunuz; işte şimdi onu gördüğünüz hâlde seyirci kalan da (yine) siz oluyorsunuz.[121]

144 MUHAMMED yalnızca bir elçidir; ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. O hâlde o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geriye mi döneceksiniz?[122] Fakat kim topukları üzerinde geriye dönerse, iyi bilsin ki Allah'a hiç bir zarar veremez; hâlbuki Allah şükredenlerin karşılığını verecektir.

145 Hiç kimse, Allah'ın izniyle yasalaşmış vâde dışında ölmez.

Ve kim bu dünyanın nimetlerini isterse kendisine ondan veririz, kim de âhiretin nimetlerini isterse ona da ondan veririz; ve Biz, şükredenleri ödüllendiririz.

146 Ve nice peygamber, yanındaki Rabbe adanmış bir çok insanla birlikte savaşma durumunda kaldı. Onlar Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı ne yılgınlığa kapıldılar, ne acziyet gösterdiler, ne de onursuzluk sergilediler: zira Allah direnenleri sever. 147 Onların söylediği yalnızca şuydu: "Rabbimiz! Günahlarımızı ve haddi aşan tavırlarımızı bağışla! Bizi sabit kadem kıl ve kâfir topluma karşı bize yardım et!" 148 Bunun ardından Allah onlara, hem bu dünya nimetlerini hem de âhiret nimetlerinin en güzelini bahşetti: Allah kendisini görüyormuş gibi kulluk edenleri sever.[123]

149 SİZ ey iman edenler! Eğer küfre saplananlara uyarsanız, sizi ökçelerinizin üzerine gerisin geri döndürürler; asıl işte o zaman kaybedenlerden olursunuz. 150 Hayır! Sizin Mevlanız yalnızca Allah'tır; O'dur yardıma koşanların en hayırlısı.

151 Hiçbir delile dayanmadan Allah'a şirk koşmalarından dolayı kâfirlerin yüreklerine korku salacağız.[124] Nitekim onların son durağı ateştir: ne berbattır zalimlerin meskeni!

152 Ve doğrusu Allah size verdiği sözü tuttu; hatırlayın ki O'nun izni sayesinde köklerini kazıyordunuz;[125] ne ki arzuladığınız zaferi Allah size gösterdikten sonra gevşeyip (Peygamber'in) emri konu-

---

119 *Mahs*, kelimenin tam anlamıyla bir "rafine hâle getirme"dir (Râğıb). Râzî'nin de tesbit ettiği gibi *mahk* da onun zıddıdır: "posaya, ıskartaya ayırma".

120 Krş. 94/Bakara: 214 ve 114/Tevbe: 16.

121 Düşmanı açık arazide karşılama konusunda ısrar edenler, iş ciddiye binince ilk geri çekilenler oldular.

122 Zımnen: Rasuller ölebilir ama risalet ölmez. Uhud günü Mus'ab'ı Rasulullah zannıyla öldüren İbn Kamie'nin "Muhammed öldü!" narası üzerine çözülen saflar münasebetiyle.

123 Krş. 82/Şûrâ: 20. Yalnız dünyayı isteyenlere, dünyadan bir şeyler verileceği ve fakat âhiretten onların pay alamayacağı ile ilgili olarak. Yine krş. "kim ki, hemen 'şimdi ve burada'nın geçici hazlarını tercih ederse, Biz de onun payını orada hızlandırır, dilediğimiz kimseye istediğimiz kadar veririz; ne ki sonunda ona cehennemi tahsis ederiz de, o oraya kınanmış ve gözden çıkarılmış biri olarak atılır" (68/İsra: 18).

124 *er-Ru'b* Kur'an'da "Allah'ın kâfirlerin yüreğine korku salması" anlamında kullanılır.

125 Muhammed 4 ışığında: "savaşın ağır sonuçlarının kökünü kazımak" olarak da anlaşılabilir.

sunda tartıştınız ve itaatsizlik ettiniz. İçinizde dünyaya özlem duyanlar olduğu gibi, âhirete özlem duyanlar da vardı.[126] Bunun üzerine Allah, sizi sınamak için düşmanlarınızı yenmenize mani oldu.[127] Fakat O (şimdi) sizi bağışladı; zaten Allah inananlara karşı çok lütufkârdır. 153 O zaman siz, kimseye bakmadan tepelere doğru kaçışıyor, Peygamber de arkanızdan sizi çağırıyordu.[128] İşte bu yüzden, (Peygamber'in) elemine karşılık (Allah) size öyle bir elem verdi ki, ne kaçırdığınız fırsata ne de başınıza gelene üzülmeye fırsatınız olmadı: zira Allah yaptıklarınızdan tümüyle haberdardı.

154 Sonra (Allah), bu elemin ardından size bir güven hissi, bir kısmınızı çepeçevre kuşatan bir dinginlik bahşetti. Diğer bir kısmınız ise canlarının derdine düşmüşlerdi; Allah hakkında, haddini bilmezlik çağına özgü,[129] yanlış tasavvurlara kapıldılar. Diyorlardı ki: "Bizim, mutlak hükümranlıkta[130] bir karar yetkimiz var da (kullanmadık) mı sanki?"

De ki: "Bütün yetki, yalnızca Allah'a aittir." Onlar ise içlerinde gizleyip sana göstermedikleri gerçek duygularını (şöyle) dile getiriyorlardı: "Eğer karar yetkisi bizde olsaydı, burada bu kadar ölü vermezdik." De ki: "Evlerinizde kalmış olsaydınız dahi, ölümü mukadder olanlarınızı, o ölüm, elbet yataklarına kadar kovalardı."

Bu da, Allah'ın göğüslerinizde olan her bir şeyi sınaması ve kalplerinizde olanları arıtıp damıtması içindir: zira Allah kalplerin içini bilir.

155 İki ordunun karşılaştığı gün, içinizden kaçanlara gelince: birtakım eylemleri sebebiyle şeytan onların ayağını kaydırdı.[131] Fakat (şimdi) Allah onların günahlarını sildi: çünkü Allah tarifsiz bağışlayandır, acele cezalandırmayandır.

156 SİZ ey iman edenler! İnkâra saplanıp da, yeryüzünde sefere çıkan ya da gazaya katılan kardeşleri için "Bizimle kalmış olsalardı ölmeyecekler ya da öldürülmeyeceklerdi" diyenler gibi olmayın! Zira Allah bunu, onların içine bir yürek yarası yapacaktır. Çünkü hayatı ve ölümü yaratan Allah'tır: ve Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.[132]

---

126 Mesela Peygamber'in talimatını dinleyip hepsi de şehid oluncaya kadar mevzilerini terk etmeyen okçular gibi.

127 Lafzen: " Sonra sizin onlardan O vazgeçirdi." Yani siz zaferin ucunu görünce gevşediniz ve emre itaatsizlik ettiniz. Bunun üzerine Allah da sizden desteğini çekiverdi. Böylece düşmanlarınızı yenmenize mani olmuş oldu.

128 Medine'ye kadar kaçanlar vardı. Allah Rasulü'nün etrafındakilerin sayısı bir ara sekize kadar düşmüştü.

129 *Câhiliyye*, sıradan bir "bilmezlik" durumu olarak adlandırılamaz. Bu anlamda daha o günden Mekke'nin en kültürlü tüccarlarından biri olan Amr b. Hişam'ın "Ebu Cehil" olarak adlandırıldığı hatırlanacak olursa, bunun karşılığı bir "kendini bilmeme", "haddini bilmeme" hâli olsa gerektir.

130 *el-Emr*, "mutlak hükümranlık, sonsuz yönetme işi, mutlak yetki" vurgusuna sahiptir. *Emr*'in nedenselliğin ilâhî yasaları anlamı için bkz. 81/Fussilet: 12, not 19.

131 Günahın ilk sebebi şeytan değil, şeytanın etkinlik alanına günahkârı sokan kendi tercihidir.

132 İnancı uğruna canını verenlerin ardından akıl hocalığı yapanlara zımnen: Allah yokmuş gibi konuştuğunuzun farkında mısınız? Yürek yarası yapmak; âhirette ölenin de kalanın da eline geçen belli olunca, dediğine diyeceğine bin pişman olmaktır.

157 Ve eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, Allah'tan gelecek rahmet ve mağfiret, onların yığabilecekleri tüm dünyalıklardan daha hayırlıdır. 158 Zira ölseniz de öldürülseniz de, sonunda Allah katında toplanacaksınız.

159 Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Ama eğer onlara karşı katı yürekli davransaydın, kesinlikle senden uzaklaşırlardı: Şu hâlde onları affet, affedilmeleri için de dua et[133] ve yönetim işinde onlarla istişare(ye devam) et![134] Artık kararını verdiğin zaman da, Allah'a güven! Çünkü Allah kendisine güvenenleri sever.

160 Allah yardım ederse size, artık yenemez sizi hiç kimse; ama eğer sizi terk ederse, ondan sonra kim yardım eder size? Şu hâlde mü'minler, yalnızca Allah'a güvensinler.

161 BİR peygamberin hile yapması düşünülemez.[135] Zira kim hile yaparsa, kıyamet günü hilesi açığa çıkarılacaktır. Sonunda herkes, yaptıklarının karşılığını eksiksiz alacak ve hiç kimseye haksızlık edilmeyecektir.[136]

162 Öyleyse, Allah'ın rızasını gözeten kişiyle Allah'ın hışmına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kişi bir olur mu? Orası ne kötü son duraktır! 163 Onlar Allah katında farklı konumlara sahiptir: zira Allah yaptıkları her şeyi görmektedir.

164 Doğrusu Allah, âyetlerini onlara okumak, onları arındırmak, ilâhî kelamı ve hikmeti onlara öğretmek için içlerinden bir elçi çıkararak mü'minlere ihsanda bulunmuştur; oysa ki daha önce apaçık bir sapıklık içerisinde bulunuyorlardı.

---

133 Hiçbir kaynak Allah Rasulü'nün kendisine savaşı açık arazide kabul etme konusunda ısrar eden, dedikleri olunca da savaş meydanını terk edenlere sitem ettiğini nakletmez.

134 Krş. 82/Şûrâ: 38. Hz. Peygamber savaş öncesi savaş konseyini toplamış ve istişare etmişti. Kendisi başta olmak üzere tecrübeliler şehrin içinde kalıp savunma savaşı verme taraftarıydı. Fakat çoğunluğu teşkil eden konseyin genç ve atak üyeleri meydan savaşında ısrar ettiler. Allah Rasulü o görüşte olmamasına rağmen istişare sonucuna uydu ve zırhını giydi. Bu arada durumu yeniden gözden geçiren bazıları görüşlerini Allah Rasulü'nün görüşü istikametinde değiştirdiler. Bunu Rasulullah'a iletince şu destanî cevabı aldılar: "Bir peygamber giydiği zırhı çıkarmaz!" (Buhârî).

135 Veya bazı kıraat imamlarının *en-yuğalle* okuyuşuna dayanarak: "Bir peygambere ihanet edilmesi olacak şey değil".

136 Tefsirlerde, bu âyetin Bedir savaşında kaybolan kadifeden bir kumaşı Rasulullah'ın aldığını düşünen insanlar için indiği ifade edilir. Sahih sünnetten hiç bir delile dayanmayan bu rivayetler, âyetin muhtevası ve bağlamıyla uyuşmaz. Âyette reddedilen "hile", Hz. Peygamber'e yapılan "Kur'an'ı kendisi düzüp-koşuyor ve ardından da "bu Allah katından geldi" diyor" iddialarına bir cevap olsa gerektir. Bunu:

1) Bu âyet, hemen üzerindeki âyetlerle aynı pasajda yer almaktadır. Bu durumda Uhud savaşında inmiş olması çok güçlü ihtimaldir.

2) Hz. Peygamber'e bir kadife kumaş yüzünden iftira etmek, değil dostlar, düşmanlar açısından dâhi ciddiye alınacak şey değildir.

3) Bir sonraki 162. âyette Hz. Peygamber "Allah'ın rızasını kazanmış kişi", onun hakkında "hileci" kuşkusu taşıyanlar ise "Allah'ın lânetine uğramış kişi" olarak tanımlanır. Allah'ın lânetine uğramak, genellikle kitap ehli için kullanılır (94/Bakara: 79).

4) Bizce pasajın son âyeti olan 164. âyet de tam bu konudan, vahiyden söz etmekte ve pasajın ilk âyeti olan 161. âyetin konusuna açıklık getirmektedir.

165 ONLARI iki kat musibete uğrattıktan hemen[137] sonra, o musibet sizin başınıza da geldi diye "Bu neden böyle oldu?"[138] diye soruyorsunuz, öyle mi? De ki: "Sizin kendi yüzünüzden!"

Hiç kuşku yok ki Allah, dilediği her şeyi yapmaya kadirdir. 166 İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelenler Allah'ın izni sonucunda gerçekleşmişti. Bu da (Allah'ın) mü'minleri belirlemesi içindi. 167 Yine, ikiyüzlülük yapıp da kendilerine "Gelin, Allah yolunda savaşın!", dahası "Kendinizi savunun!" denildiğinde,[139] "Eğer savaş (çıkacağını) bilseydik kesinlikle arkanızdan gelirdik" diye cevap verenleri belirlemek içindi.

Onlar o gün, kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söyleyerek inkâra imandan daha fazla yaklaştılar. Oysa ki Allah onların gizledikleri şeyi çok iyi biliyordu; 168 kendileri evlerinde oturdukları hâlde, kardeşleri hakkında şöyle dediklerini: "Eğer bize uysalardı, öldürülmüş olmayacaklardı".

De ki: "Hadi eğer sözünüzün arkasında duruyorsanız, başınızdan savın bakalım ölümü?"

169 Ve Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın! Aksine onlar diridirler; rızıkları Rableri katındadır. 170 Onlar Allah'ın lutfundan kendilerine bağışladığıyla kıvanç duyarlar. Arkadan gelip de henüz kendilerine kavuşmamış olanlara, geleceğe ilişkin kaygı ve geçmişe ilişkin üzüntü[140] duymayacakları müjdesini vermekten haz alırlar. 171 Onlar, Allah'ın nimeti ve keremiyle, Allah'ın mü'minlere ait ecri zayi etmeyeceğini müjdelemeye can atarlar.

172 Onlar ki, kendilerine dokunan zarardan sonra Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına uydular;[141] bunlardan iyilikte sebat gösterenleri ve sorumluluk bilincini kuşananları muazzam bir karşılık beklemektedir. 173 Onlar ki, malum insanlar[142] kendilerine "Bakın, düşmanlarınız size saldırı için toplandı, onlardan sakınmanız gerek!" demişlerdi de, işte bu onların imanını artırmış ve şöyle cevap vermişlerdi: "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" 174 Onlar, Allah'ın nimeti ve lütfu sayesinde kendilerine hiç bir zarar dokunmadan geri döndüler.[143] Zira onlar Allah'ın rızasına taliptiler: zira Allah sınırsız lütuf sahibidir.

175 Başkası değil, işte o şeytandır kendi dostlarıyla (sizi) korkutan. O hâlde onlardan korkmayın, sadece benden korkun, gerçekten inanıyorsanız eğer.

176 İnkârda birbirleriyle yarış hâlinde olanlardan dolayı üzülme! Unutma ki

---

137 Burada "hemen" anlamını *kad* edatı vermektedir. Bu edat mazi fiilin başında geldiğinde, fiilin gerçekleştiği zamanın yakın geçmişte olduğunu gösterir.

138 Yani: Bedir'in komutanı Uhud'un da komutanıydı, Bedir'in ordusu Uhud'un da ordusuydu. Şu hâlde nasıl olmuştu da Bedir'de alınan sonuç Uhud'da alınmamıştı? Âyet bu sorunun cevabını vermektedir.

139 Allah yolunda savaşın meşru müdafaa olduğuna dair dikkat çekici bir atıf.

140 Bkz. 94/Bakara: 38, not 68.

141 Uhud'un ertesi gün Nebi'nin Hamrau'l-Esed'e kadar (8 mil) düşmanı takip etme çağrısı.

142 *en-Nas* kelimelerinin ahd için olan belirliliği çeviriye "malum" şeklinde yansımıştır.

143 Âyet Uhud'dan bir gün sonra gerçekleşen bir takip operasyonu olan Hamrau'l-Esed'e işaret etmektedir.

onlar Allah'a hiç bir zarar veremezler; Allah onların âhiretten hiç bir pay almamalarını murad eder. Ve onları korkunç bir azap bekler.

177 İman karşılığında inkârı satın alanlar, Allah'a hiç bir zarar veremezler; onları da acıklı bir azap bekler.

178 Ve inkârda direnenler sanmasınlar ki, onlara mühlet vermemiz kendi hayırlarınadır. Onlara yalnızca günahlarını artırsınlar diye mühlet verdik; sonunda alçaltıcı bir azap onları bekler.

179 (Ey Kâfirler!) Allah, mü'minleri, sizin yaşadığınız hayat tarzı[144] üzere bırakacak değildir; nihayet Allah iyiyi kötüden ayıracaktır. Allah gaybı size bildirecek de değildir; fakat Allah (bu amaçla) elçilerinden dilediğini seçer. Şu hâlde Allah'a ve elçilerine inanın; zira eğer iman eder ve sorumluluk bilincini kuşanırsanız, işte o zaman sizi muazzam bir karşılık bekler.

180 ALLAH'IN lutfundan kendilerine verdiklerinde cimrilik yapanlar, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar! Aksine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik yaptıkları şeyler kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Zira göklerin ve yeryüzünün mirası tamamıyla Allah'a aittir. Ve Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

181 "Allah fakirdir fakat biz zenginiz!" diyenlerin laflarını Allah duymuştur.[145] Onların hem söylediklerini, hem de peygamberleri haksız yere öldürmelerini kaydedeceğiz ve diyeceğiz ki: "Tadın yakıp kavuran azabı! 182 Bu, kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır.[146] Unutmayın ki Allah'ın kullarına zulmetme ihtimali bulunmamaktadır!"[147]

183 "Allah, yakılarak sunulan bir kurban getirmedikçe hiçbir elçiye inanmamamızı emretmişti" diyenlere gelince:[148] De ki: "Benden önce de size peygamberler gelmiş, hem hakikatin apaçık belgelerini hem de sözünü ettiğiniz şeyi getirmişlerdi. Peki, madem doğru söylüyordunuz da niçin onları öldürdünüz?"[149]

184 Ve seni yalancılıkla suçladılarsa; unutma ki senden önce hakikatin apaçık delilleriyle, ilâhî hikmet yüklü kitaplarla[150] ve aydınlık saçan vahiyle gelen pey-

---

144 *Mâ entum 'aleyh* lafzen "üzerinde bulunduğunuz şey/hal" anlamına gelen bir kalıp ifadedir. Tam olarak "hayat tarzınız" vurgusunu taşır. Benzeri olan *mâ hum fih* (onların içinde bulundukları hayat ortamı/tarzı) kalıbıyla benzerlik arzeder.

145 Medine Yahudilerinin lafı. Gerçekte ilâhî emirlerden Allah'ın hiçbir çıkarının olmadığını, çıkarı olan tarafın sadece insan olduğunu unutan akla, zamanlar ve mekânlar üstü bir cevap.

146 Kur'an'ın semboller dünyasında; "yüz" bir şeyin varlığını, "akıl" o şeyin ruhunu, "eller" o şeyin eylemini temsil eder. Yani her zât yüze, her söz dile, her eylem ele nisbet edilir. Burada "elleriyle yaptıkları" ile, tüm eylemler kastedilmiştir.

147 Nefyin haberinin *bâ* ile gelmesi ihtimal yokluğuna delâlet eder (Bkz: 91/Hac: 10, not 19).

148 Krş. Eski Ahid: *Yaratılış* 15:17; *Levililer* 1:7; *Tesniye* 13:16; I. *Krallar* 18:38. Mucize isteyenlerin yaman çelişkileri âyetin devamında dile geliyor.

149 "Kudüs! Ey peygamberlerini öldüren Kudüs!" (Matta). Bu konuda ayrıntılı bir sayımdöküm için bkz. 94/Bakara: 61, not 112.

150 *Zebur* "hikmet yüklü kitap" anlamına gelir (Bkz: 74/Nahl: 44; 51/Şu'arâ: 196, ilgili notlar).

gamberler de yalancılıkla suçlanmıştı.

185 Her can[151] ölümü tadar.[152] Ve kıyamet gününde, karşılıklarınız size tam olarak ödenir. Ve kim ateşten uzaklaştırılır da cennete alınırsa, işte o murada ermiş olur. Bu dünya hayatıysa, aldatıcı bir tatmin aracından başka bir şey değildir.[153]

186 Elbette mallarınızla ve canlarınızla sınanacaksınız; ve hem sizden önce vahye muhatap olanlardan, hem de Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlardan birçok incitici söz işiteceksiniz. Ama, eğer direnir ve sorumluluk bilincini kuşanırsanız (iyi olur); fakat unutmayın ki bu bir azim işidir.[154]

187 Allah, (daha önceden) vahye muhatap olanlardan "Onu insanlara açıklayacaksınız ve kesinlikle gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Fakat onlar bunu kulak ardı ettiler ve değersiz bir menfaat karşılığı pazarladılar: ne kötü bir alışverişti bu!

188 Sanma ki yaptıkları (bu tür) işlerle sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet onlar, sanma ki[155] azaptan kurtulabilecekler:[156] Onları şiddetli bir azap beklemektedir.

189 Göklerde de yeryüzünde de hükümranlık Allah'a aittir: zira Allah her şeyi yapmaya kadirdir.

190 KUŞKUSUZ göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbirini izlemesinde derin kavrayış sahipleri için alınacak dersler vardır.[157] 191 Onlar ki; ayaktayken, otururken ve uyumak için uzandıklarında[158] Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine tefekkür ederler: "Rabbimiz! Bütün bunları anlamsız ve

---

151 Bu âyette olduğu gibi, genellikle Kur'an âhiret hayatını ele alırken, cinsiyet, sınıf, milliyet gibi fiziki ve sosyal tanımlamaların ötesine geçen *nefs* kelimesini kullanır. Bu kullanım, âhiretteki ceza ve ödülün cinsiyet de dahil her tür fiziki ve sosyal farklılığın ötesinde, insanın özü ve aslı bağlamında ele alındığının göstergesidir. Buna karşın Allah asla ölmez (40/Furkan: 58). Tekrar dirilecek olan da nefs'tir ve diğer nefislerle eşleştirilecektir (8/Tekvir: 7, not 4).

152 "İsm-i fail devam eden fiildir" diyen Kufe okuluna istinaden şöyle de çevrilebilir: "Her can ölümü her an tatmaktadır". Bu takdirde ölüm, bedenin içinde her an milyarlarcası ölüp yerini milyarlarca yeni hücrenin doldurduğu o muhteşem tavafa delalet eder. Bir özneye bir vasıf fiil olarak değil de isim-i fail olarak isnat edilirse o vasfın öznenin cevheriyle ilişkili olduğuna delalet eder. Burada ölüm insana fiil ile (*yezûku*) değil de isim-i fail ile (*zâikatun*) isnat edilmiştir. Dolayısıyla bu ölümün insan için daha yaratılışının başlangıcında cevherine yerleştirilmiş bir kader olduğu anlamına gelir.

153 Zımnen: Servet iftihar için değil imtihan için dir. Serveti iftihar gibi gören servete ait olur, serveti imtihan gibi gören servete sahip olur.

154 Ahlâkî davranış sadece iyi şartlarla sınırlı bir sorumluluk değil, her şartta yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Şartların değişmesiyle değişen bir davranış ahlâkî olma vasfını yitirmiştir.

155 Metinde bulunan bu ikinci "sanma ki" (*fe lâ tahsebennehum*), bazı müfessirlere göre cümlenin uzunluğundan dolayı tekit için gelmişse de, biz usulümüz gereği aynen yansıttık.

156 Zımnen: Şahsiyetinden yırtıp imajına yatıranlar, insanın imajına değil kalplerin özüne bakan Allah nazarında hiçbir şey kazanmadıklarını görecekler. Bu onların azabını katlayacak.

157 İlâhî kitap, kâinat kitabının nasıl okunacağına dair bir okuma dersi veriyor.

158 Zımnen: Her zaman ve her durumda... Zira insan için geometrik açıdan bu üç düzlemin dışında bir düzlem yoktur. Allah'ı anmak, Allah'ı sürekli gündemine almak, O yokmuş gibi düşünmemek, konuşmamak, yaşamamak ve sonuçta Allah'ın gündeminde kalmaktır.

amaçsız yaratmadın![159] Yücelikte eşsizsin! Bizi ateşin azabından koru!"

192 "Rabbimiz! Sen kimi ateşe mahkûm edersen, kesinlikle onu rezil etmiş olursun; ve o zalimler yardımcı da bulamazlar!"

193 "Rabbimiz! Bizi, "Rabbinize iman edin!" diye imana çağıran bir davetçiyi duyduk ve hemen iman ettik!"

"Rabbimiz! Bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve canımızı erdemlilerle birlikteyken al!"

194 "Rabbimiz! Elçilerin aracılığıyla yaptığın vaadi bize bahşet ve Kıyamet Günü bizi mahcup etme! Çünkü Sen, vaadinden asla caymazsın!"

195 Rableri de onların dualarına şöyle icâbet etti:

"Erkek olsun kadın olsun, çaba gösteren hiç kimsenin çabasını boşa çıkarmayacağım; sizler karşılıklı birbirinizi tamamlayan parçalarsınız.[160] Kötülükten ve kötülük diyarından hicret edenlere, yurtlarından sürülenlere, yolumda eziyet çekenlere, savaşanlara ve öldürülenlere gelince: Onların kötülüklerini mutlaka örteceğim ve elbet onları Allah'tan bir ödül olarak zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere sokacağım;[161] zira ödüllerin en güzeli Allah katındadır."

196 İNKÂRA saplananların, yeryüzünde keyiflerinin peşi sıra gezip tozmaları seni yanıltmasın! 197 O geçici ve uçucu bir hazdır;[162] sonunda varacakları yer cehennemdir, o ne kötü bir meskendir! 198 Fakat Rablerine karşı sorumluluk duyanlar var ya: işte onlarındır zemininden ırmaklar çağlayan cennetler; Allah katından bir ikram olarak, orada yerleşip kalırlar. Zira Allah katında olan, erdemliler için en hayırlı olandır.

199 Doğrusu kitap ehli arasında, mutlaka Allah'a (gereği gibi) iman eden de, hem size hem kendilerine indirilene iman eden de vardır; onlar Allah'tan saygıyla korkarlar ve Allah'ın âyetlerini değersiz bir menfaat karşılığı pazarlamazlar: Onların ödülü Rableri katındadır; çünkü Allah hesabı seri tutandır.

200 Siz ey iman edenler! Zorluklara karşı direnin, direnişte birbirinizle dayanışma içinde olun, mevzilerinizi koruyun[163] ve Allah'a karşı sorumluluk bilincini kuşanın ki ebedi saadete erebilesiniz.[164]

---

159 Hayat biz olmasak da anlamlı. Biz fark etmedik diye hayat anlamını kaybetmez. İnsanın farkı, hayata anlam verdiği için değil, hayata verilen anlamı keşfettiği içindir.

160 *Ba'dukum min ba'd* deyimsel ifadesinin en ikna edici açılımı bizce budur.

161 Cennet, amellerin bedeli değil Kerîm olan Allah'ın ödülüdür.

162 *Metâ'* Kur'an'da geçtiği her yerde *na'îm*'in mukabili olarak dünyevi hazlar için kullanılır ve üç ana niteliği vardır: Daim olmayan, sabit olmayan, kamil olmayandır.

163 *Râbıtû*, "irtibatı kesmeyin" şeklinde de anlaşılabilir. Aslında *ribât* nöbet tutulan yerdir. Zımnen: imana saray olan yüreğinizin kapısında Şeytan'a ve şeytanlara karşı nöbet bekleyin! İç ve dış saldırganlara karşı tetikte olun! Veya: Cennete ulaşan yolda ulaştığınız son noktadan bir adım geri atmayın!

164 Bu âyetin zımni açılımı şudur: Ey iman iddiasında bulunanlar! İddianızı isbat için şu dört şeyi yapın: 1) İmanınıza yönelik saldırılara karşı direnin. 2) Direnişte dayanışın ve yarışın. 3) Bir yangın kulesi nöbetçisi gibi müteyakkız olun. 4) Sorumlu davranın ve firar etmeyin.

SAF SÛRESİ

Nüzûl: 99
Mushaf: 61

Sûre *Saf* adını, "birlik ruhuna" ve "mücadele disiplinine" atıf yapan 4. âyetinden alır. Kur'an'da melekler için de kullanılan saf, sıradan bir "hizaya duruş" değil, vahyin inşa etmek istediği kâinat düzeniyle uyum içindeki sosyal yapıya ilişkin "esas duruş"tur. Daha sahabe döneminde bu isimle intişar etmiştir. Havarilerin zikredildiği ilk sûre olduğu için *Havariyyun* veya *İsa Sûresi* diyenler de olmuştur (Süyûtî ve Âlûsî).

Sûre Medine'de inmiştir. Tam zamanını kestirmek mümkün olmasa da, tatlı-sert üslubu göz önüne alındığında, Uhud ertesinin yılgın ruh halini onarmayı hedeflediği açıktır (5). İbn Abbas'tan gelen nüzul sebebi rivayetleri de bunu teyit eder. Bu durumda sûreyi 3. yılın sonu veya 4. yılın başına yerleştirmek doğru olsa gerektir. Sûre hem giriş hem muhteva açısından Haşr, Hadîd, Teğâbun ve Cuma sûreleriyle irtibatlıdır. İlk tertiplerdeki yeri de bunu teyit eder.

Sûre, İslâm toplumunun birlik ve dirliği hakkındadır. Ana teması İslâm cemaatinin zafer ve fetih tasavvurunu inşadır. Bunun için ilk imha edilmesi gereken söylem-eylem çatışmasıdır. Şu âyetin vurgusu budur: "Siz ey iman edenler! Neden söylediklerinizle yaptıklarınız birbirine uymuyor?" (2) Ardından söz savaş disiplinine getirilerek, Uhud'daki disiplinsizliğe Hz. Musa örneği üzerinden atıf yapılır (3-5).

Bu sûrede Allah Rasulü, Hz. İsa'nın dilinden "Ahmed" olarak müjdelenir (6). Bu müjdeyi, geleceğe ilişkin daha başka müjdeler takip eder (7-8). Söz Allah dâvâsı uğrunda savaşa getirilerek, gerçek zaferin hakikatin güçle desteklenmesi sayesinde elde edileceği vurgulanır. Malla ve canla cihad, Allah'la insanın yaptığı karlı bir ticaret olarak nitelenir. Bu sadece zaferin değil, ebedi saadetin de anahtarı olacaktır (10-13).

Sûrenin son âyetinin Hz. İsa ile Havarileri arasındaki diyaloga ayrılmış olması, Allah yolunda savaşın gerçek gayesinin, yüreklerin imana açılması olduğunu göstermek içindir. Zira Havariler, bildiğimiz mânada bir savaşın savaşçıları değil, ebedi hakikatin gönül davetçileridir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖKLERDE olan her şey ve yerde olan her şey Allah adına hareket ettiler (de, bu kozmik düzen öyle oluştu):[1] zira O'dur her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden O'dur.[2]

2 Siz ey iman edenler! Niçin söylemlerinizle eylemleriniz birbirine uymuyor![3] 3 Yapmadığınız/yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında ağır (sonuçları) olan nahoş bir davranıştır.

4 Şüphesiz Allah, dâvâsı uğrunda sanki yekpare çelikten[4] bir bina gibi saf[5] disiplini içerisinde savaşanları sever.[6]

5 (Sizin bu durumunuz), Musa'nın kavmine "Ey kavmim! Benim Allah'ın elçisi olduğumu çok iyi bildiğiniz[7] halde niçin beni üzüyorsunuz?" (dediği) zamanki durumu hatırlatıyor.

Ve onlar ne zaman yoldan saptılarsa, Allah da onların kalplerinin sapmasına izin verdi: zira Allah, yoldan sapmış bir topluluğu (onların iradesi hilafına) asla rehberliğini bahşetmez.[8]

6 Yine bir zamanlar Meryem oğlu İsa'nın; "Ey İsrâiloğulları! Elbet ben, Tevrat'tan bana kadar gelen tüm hakikatleri doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmet adındaki[9] bir elçiyi müjdelemek için size

---

1 Zımnen, "Söylem-eylem çelişkisine düşen ey mü'minler! Allah adına hareket eden hiç böyle yapar mı?" îmâsını içerir gibidir. Aynı ibâre ve *tesbih* hakkında 102/Haşr: 1, not 2.

2 Aziz ve Hakîm isimlerinin bu bağlamdaki zımnî açılımlarıyla ilgili bkz. 102/Haşr: 1, not 2.

3 Lafzen: "Niçin yapmadığınız/yapamadığınız/yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz". Bu âyet, İbn Abbas'tan nakledilen, sûrenin iniş sebebine dair rivayetle birlikte düşünülmelidir. Rivayete göre, cihad farz kılınmadan önce mü'minlerden bazıları (bir başka rivayete göre Abdullah b. Selam ve arkadaşları) "Keşke Allah'ın en çok sevdiği ameli bilseydik de onu yapsaydık" demişler, fakat savaş farz kılınınca da duraksamış ve zorlanmışlardı. Daha başka bir rivayete göre, bazılarının savaşta göstermedikleri kahramanlığı yapmış gibi anlatmaları üzerine inmiştir (Taberî).

4 Lafzen: "kurşunla perçinlenmiş", yada *rass* kökûne nisbetle "birbirine kenetlenerek dizilmiş". İmanın, düşmana karşı mü'mini koruyan kurşundan bir zırh olduğunu îmâ eder.

5 *Saff*, "birden fazla şeyin aynı hizaya gelmesi, bir bütünü oluşturan parçaların yan yana dizilmesi" anlamına gelir (*Mekâyîs*).

Kur'an'da melekler (47/Nebe': 38), kuşlar (97/Nûr: 41), kurbanlık hayvanlar (91/Hac: 36), cennetteki nimetler (61/Ğaşiye: 15) için kullanılır. Dönemin ruhuna uygun olarak, her sahici başarının ardında disiplin ve birlik ruhunun yattığına işarettir.

6 "Saf modeli", İslâm'ın hem sosyal hem siyasal modelini inşa eden temel bir tasavvurdur. Vahiy tarafından meleklere nisbet edilen bu model, Hz. Peygamber eliyle dinin en temel ibadeti olan namaza tatbik edilmiştir. Cemaatle namazın inşa ettiği tasavvur, fırsat eşitliğine dayalı âdil bir toplumun fotoğrafını verir. Bunun karşısında "piramit modeli" yer alır. Bu modelde yan yana "yarış" değil birbirinin başına basarak "yükseliş" esastır.

7 *Kad* edatı "defalarca kendini size dayatan bir bilgiyle" vurgusuna sahiptir.

8 Hidayet ve dalaletin çift özneli tabiatı için bkz. 92/Muhammed: 17, not 21.

9 Veya *ism* ile müsemma kastedilerek "övgüye daha lâyık olan"; ya da *ismuhû*'ya *zikruhû* anlamı vererek "övgüye mazhar olarak anılan"; ya da, muzari fiil olarak "adını en çok övdüğüm" mânaları verilebilir (Krş: İbn Aşur).

gönderilen Allah elçisiyim" dediğini hatırlatıyor.[10]

O onlara hakikatin apaçık belgeleriyle geldiğinde, "Bu ayan açık bir sihirdir!" dediler.[11]

7 İslâm'a[12] davet edildiği halde, uydurduğu

10 Kur'an, Tevrat ve İncil'in Hz. Peygamber'i müjdelediğini haber verir (56/A'râf: 157). Burada verilen haberi, beş husus teyit eder:

1) Yuhanna incilinde Hz. İsa'dan sonra geleceği ifade edilen *Periklytos*'a (bozulmuş şekli: *Paraklet*os) yapılan müteaddit atıflar (65/İbrahim: 16-17, 25-26, 30; 72/Hicr: 26; 74/Nahl: 17, 12-15). İncil(ler)in ilk 4 asırda kaynak dilden Grekçe'ye, oradan da Latince'ye taşınırken yolda geçirdiği sayısız kazanın bir benzerini, bu kelimenin de Ârâmice'den Süryânice'ye, oradan da Grekçe'ye taşınırken geçirdiğini görürüz. Uğradığı ağır hasarlı yol kazası, kelimenin aslını tanınmaz hale getirmiştir. Kelime'nin Süryânice aslına ulaşmak için yoğun çaba harcayanlar, karşılarında "çok övülen, övülmüş" anlamına gelen *Munhamenna*'yı bulmuşlardır. Bunun sıfat ve isim olarak karşılığı Ahmed ve Muhammed'dir. Habeş kralı Necaşi, daha Nebi hayattayken onu kendi kaynaklarında bulduklarını itiraf etmiştir. Kaynaklarımızdaki şekliyle *Faraklit* problemi, daha 2. yüzyılın başında fark edilmiştir (*es-Sira* I, 251).

2) Yuhanna İncilinde, zamanının büyük hahamları Hz. Yahyâ'nın Mesih mi, İliyah mı yoksa 'o peygamber' mi olduğunu öğrenmek isterler. Yahyâ üçü de olmadığını söylediğinde şu cevabı verirler: "Madem ki sen ne Mesih, ne İliyah, ne de 'o peygamber'sin, o zaman ne diye insanları takdis edersin?" (1:19-25). Burada Mesih'le İsa, İliyah'la İlyas kastedilmektedir. "O Peygamber" için tek şık kalmaktadır: "övülmüş olan" Ahmed. İslâm tarihinde Hz. Peygamber'den sonra ilk "Ahmed" isminin ünlü dilci Halil'in (ö 175) babasına verildiğini biliyoruz. Sahabe'de bu isme rastlamıyoruz. Bu da Ahmed'in isimden çok vasıf olarak görüldüğünü teyid eder.

3) Luka incilinde Eudokia diye bir karşılık vardır. Bu hedef kelimenin kaynak dildeki karşılığını bulmak istediğinizde, tam bir sağır duvarla karşılaşırsınız. Gerçek mânada bir İncil uzmanı olan Abdülehad Davud (Benjamin Keldani), bu kelimenin kaynak dildeki karşılığını Ahmed olarak tesbit etmiştir (*İncil ve Salib*, İstanbul-1999).

4) M.S. 496 yılına kadar doğruluğu kabul edilip kiliselerde okunduğu halde, hangi endişeyle bilinmez, Papa Gelasius tarafından "zındıkça" ilan edilip yasaklanan *Barnabas İncili*'nde Hz. Peygamber'in ismi, hem de Arapça aslıyla zikredilmiştir. Ne ki bu İncil'in orijinal metninin başına diğerlerinden daha ağır bir yol kazası gelmiş, elde kala kala 14 veya 16. yüzyıldan kalma bir İtalyanca tercüme kalmıştır. Varlığı 18. yüzyılda tesbit edilen İspanyolca bir nüsha, daha sonra esrarengiz biçimde yok olmuştur. Bu orijinalden istinsah edilerek Oxford Universty Press tarafından 1907'de basılan eser, iki nüshası hariç piyasadan kaybolmuştur (M. Aydın, DİA, ilgili md). *Barnaba İncili*'nden, Kilisenin 1500 yıllık yok etme siyasetinden her seferinde aldığı ağır yaralarla gizli-saklı birkaç tercüme nüsha bugünlere kadar gelebilmeyi başarmıştır. Kilise'nin bu konudaki son siyaseti, kendi açtığı yok etme savaşının bu İncil üzerindeki ağır darbe izlerini göstererek, "bakın, bunun aslı faslı belli değil" demekten ibârettir.

5) İncil kelimesinin kökeni meselesi... Başka mânaları olsa da, bu konuda tüm araştırmaların varıp dayandığı nokta "müjde" mânasıdır. Müjde, "gelmesi beklenen sevindirici habere" denir. Peki, İncil'in müjdelediği geleceğe ilişkin sevindirici haber nedir? Bu soruya Kur'an "Ahmed'dir" diyor (Bkz: *İncil ve Salib*).

11 Bu cümle, her iki peygamberi de gösterecek şekilde yerleştirilmiştir.

12 Teslimiyet yoluna, yani ezeli ve biricik hakikatin insanlığın son çevrimindeki tezahürü olan ve Kur'an vahyinde kodlanmış bulunan tek hak dine.

yalanı Allah'a isnat edenden daha zalim biri olabilir mi? Zaten Allah, zulme gömülmüş bir topluluğa asla rehberliğini bahşetmez.

8 Onlar Allah'ın (hidayet) nurunu üfürükleriyle söndürmek için can atıyorlar; kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır.[13]

9 Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlar hoşlanmasa da, Elçi'sini yol rehberliği ve (hak) dini kendi bütünlüğü içinde tamamen ortaya koymak için Hakk'ın dini ile gönderen O'dur.[14]

10 SİZ ey iman edenler! Sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir alışverişe yönlendireyim mi? 11 Allah'a ve Elçi'sine güvenirsiniz, Allah dâvâsı uğrunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz: böyle yapmanız sizin için daha hayırlıdır; tabi ki eğer bilgiyle (hareket) ederseniz.[15]

12 (Böyle yaparsanız) O sizin günahlarınızı bağışlayacak ve sizi zemininden ırmakların çağladığı cennetlere koyacaktır; kalıcı güzelliğin merkezi[16] olan cennetlerdeki tarifsiz huzur köşklerine: işte muhteşem final budur!

13 Ve kendisiyle sevineceğiniz bir şey daha var: Allah'tan bir yardım ve görünen bir zafer. Artık mü'minlere müjde ver!

14 SİZ ey iman edenler! Allah'ın destekçileri olun! Tıpkı Meryem oğlu İsa'nın, havarilerine "Allah'a giden yolda kim bana var gücüyle destek olur?" deyince, havarilerin "Biziz Allah yolunun gönüllü destekçileri!" demeleri gibi... Nitekim İsrâiloğullarından bir gurup (ona) inandı,[17] bir gurup da inkar etti.[18] Bunun üzerine Biz de iman edenleri düşmanlarına karşı dirençli kıldık: Sonunda galip gelenler onlar oldu.[19]

---

13 Benzer bir âyet için bkz. 114/Tevbe: 32, not 40. Zımnen: Gerçeğe suikast düzenlemek için ortalığı karartmak istiyorlar; fakat ışığın kaynağının Allah olduğunu unutuyorlar. Hz. İsa'nın İncil'inin (: müjdesinin) başına gelen de budur (6. âyetin notuna bkz). Şu beyit, bu hakikatin şiir diliyle ölümsüz bir ifadesidir: *Âlemde felek kuvve-i bazu ile dönmez / Bir şem'a ki Mevla yaka üflemekle sönmez.*

14 Krş. 110/Fetih: 28 ve 114/Tevbe: 33, not 36 ve 41.

15 Zımnen: Cihadı bilgi üzerine inşa edersiniz. Bu pasaj tümüyle Kur'an'ın zafer ve fetih tasavvurunu inşaya yöneliktir.

16 *'Adn* için bkz. 58/Ra'd: 23, not 32.

17 Bunlar, Hadîd 28'de "iman edenler" olarak anılan, teslise değil tevhide inanan muvahhid İsevilerdir. Luka incilinde 70 kişi oldukları kayıtlıdır. Arius, 4. yüzyıldaki tevhide dayalı çıkışını Hz. İsa'ya yardım sözü veren bu havarilerin inançları üzerine bina etmişti. Mü'minlere en yakın olarak nitelenen "Biz Nasârâyız diyenler" (108/Mâide: 82) de bu gurubun Hz. Peygamber dönemindeki uzantılarıdır.

18 Bu son cümle Hz. İsa'ya yönelik üç tür inkarı da içerir:
1) İsa'nın peygamberliğini inkar.
2) İsa'nın verdiği 6. âyette dile gelen müjdeyi inkar.
3) İsa'nın beşerliğini, dolayısıyla tevhid mesajını inkar.

19 Bilinen mânada savaş yapmamış olan havariler, farklı bir cihad modelinin mimarları olarak sunulmaktadır. Onların "galip" gelmesi, bir kansız fetihtir. Aç aslanlara yem edildiler, öldürüldüler, taşlandılar fakat yılmadılar. Yürek avcılığından vazgeçmediler. Râğıb, *havârî* kelimesinin mânasını "avcı" olarak verir. Kelimeyi Arapça'dan türetenler "beyaz" anlamındaki *hûr*'a nisbet ederler. Yani havariler bir tür "yürek avcısı" idiler.

CUMA SÛRESİ

Nüzûl: 100
Mushaf: 62

Sûre *Cuma* adını, "yaygın eğitim" modelinin insanlık tarihindeki en başarılı örneğini teşkil eden ve Müslümanların içtiması olan Cuma namazını farz kılan 9. âyetinden alır.

Sûrenin iniş zamanını tam tesbit kolay değildir. Bu konudaki kafa karışıklığının temelini, 9. âyetin Cuma'yı teşri kılan âyet olarak anlaşılması teşkil eder. Oysa ki bu âyetin üslubu, Cuma'nın daha önceden kılınıyor olduğuna delalet eder. Tarihi rivayetler de bunu doğrular. Ayrıca âyetin başındaki *izâ nûdiye*, 'ezan'ın oturduğu bir ortama işaret eder. Sûrenin 1-8 âyetleriyle 9-11 âyetlerinin iki farklı zamanda inmiş olması mümkündür. Fakat muhteva, ilk bölümünü Ebu Hüreyre rivayetine dayanarak Hayber'in fethine erteleyen görüşü desteklemez. Zira 5 ve 6. âyetler, Müslüman-Yahudi ilişkilerinin çok yoğun olduğu bir döneme delalet eder. 7. yıldaki Hayber fethi bunun için çok geç bir tarihtir. İniş tarihi, Medine'deki son Yahudi kabile olan Kureyzaoğulları'nın tasfiyesinden sonraki bir tarih olamaz. Şu halde farklı zamanlarda indiğini kabul etsek bile, sûrenin her iki bölümünün 3 ve 4. yıllarda indiğini düşünmek doğruya daha yakın görünüyor. Sûrenin yerleştirilebileceği en münasip yer Saf sûresinin ardıdır. Saf sûresinde savaş bağlamında dile gelen disiplin problemi, burada namaz bağlamında ele alınır. Mü'minlere saf disiplinini kazandırmak için, onları Cuma'da cem edip toplamanın gerekliliği bir kez daha anlaşılmıştır.

Cuma sûresinin ana teması, Müslümanlara "yahudileşmekten sakının" mesajıdır. Tevrat'ı taşıma ve yaşama sorumluluğu kendilerine yüklenip de bu sorumluluğu yerine getirmeyen Yahudilerin durumu, "kitap yüklü eşeklere" benzetilir (5). Aslında bu, Kur'an'a benzer muameleyi yapacak olanlara bir uyarıdır. Sûrenin girişinde vahyin ilk muhataplarının kitaptan mahrum (ümmi) olmasının hatırlatılmasının nedeni de budur (2). Kitapların en yücesine kavuştuktan sonra "kitaplı fakat kitapsız" duruma düşme yanlışına dikkat çekilmektedir.

Müslümanların haftalık içtimasına katılımın, maddî hiçbir getiriye feda edilmemesi gerektiği vurgulanır (9). Yahudilerin Cumartesi hilesinin altında yatan dünyevileşme hastalığına bir îmâ var gibidir. Bunun da temelinde "rızık verenlerin en hayırlısı" olan Allah'a güvensizlik yatar. Oysa ki inanmanın ahlâkî karşılığı "güven"dir (11).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 GÖKLERDE olanlar da, yerde olanlar da mutlak otorite sahibi, mukaddes, her işinde mükemmel ve her hükmünde tam isabet sahibi Allah için hareket ederler.[1]

2 Daha önce kitaptan mahrum olan ve derin bir sapıklık içinde bulunan topluma kendi âyetlerini okumak, onları arındırmak, kitabı ve isabetli hüküm vermeyi[2] öğretmek için kendi içlerinden bir Elçi gönderen O'dur.

3 Üstelik henüz onlara katılmamış (ama katılmayı bekleyen) daha başkaları da var:[3] Mutlak üstün ve yüce olan,[4] her hükmünde tam isabet kaydeden O'dur.

4 İşte bu, Allah'ın (hak edene) vermeyi dilediği lütfudur:[5] Zira Allah büyük lütuf sahibidir.

5 TEVRAT'I taşıma sorumluluğu kendilerine verilip de sorumluluğunun gereğini yerine getirmeyenlerin durumu, kitaplar yüklenmiş (fakat sırtındakinin değerinden bihaber olan) eşeğin durumu gibidir.[6] Allah'ın âyetlerini yalanlayan toplumun temsil ettiği şey ne kötüdür! Ve Allah zalim bir topluma rehberliğini bahşetmez.

6 De ki: "Ey Yahudileşenler![7] Eğer siz, öteki bütün insanları[8] dışlayarak sadece kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, haydi ölümü temenni etsenize; tabi eğer iddianızda sadıksanız!"[9]

7 Elleriyle yaptıkları yüzünden asla (ölümü) temenni etmeyeceklerdir: Allah zulme gömülüp gidenleri çok iyi bilmektedir.

8 De ki: Bakın, şu kendisinden kaçtığınız

---

1 Benzer bir âyet, *tesbih* ile ilgili bir not ve âyetin sonundaki esmanın bağlamla münasebeti için bkz. 102/Haşr: 1. Bu, kozmik ilâhiye katılım çağrısıdır. Zımnen: Ya sen ey insan! Sen kim adına hareket ediyorsun? *el-Melik* ve *el-Kuddûs* Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesine, *el-'Azîz* insanı vahiy ile onurlandırmasına (83/Zuhruf: 44), *el-Hakîm* de hükmünde tam isabet sahibi oluşuna delalet eder.

2 *Hikmet* Kur'an'da, hüküm verirken iyiyi kötüden ayırma yeteneği olan *furkân*'a (94/Bakara: 53); bu yetenekle doğru hükme ulaşmaya (68/İsra: 39); insanı doğru yola yönelten muhakemeye (79/Enbiya: 48) delalet eder.

3 Bu, vahyin verdiği mucizevi bir ihbardır. Mücahid, "başkaları" ile nebevi davetin muhatabı olan tüm insanlığın kastedildiğini söyler. Bu mucizenin gerçekleşip, Muhammedî davetin kısa zamanda yeryüzünün dört bucağındaki sayısız kadın ve erkeğin yüreğine ulaştığına tarih şahit olmuştur.

4 *el-Azîz* isminin bağlamla münasebeti şudur: İnsanlığın tümü Allah'a sırt dönse, O'nun yüceliğine zerrece halel gelmez.

5 Yahudice bir "seçilmiş kavim" düşüncesini zımnen red. İman etmek kulun Allah'a lütfu değil, Allah'ın kula lütfudur (Krş: 112/Hucurât: 17).

6 Yahudiler bölge Araplarını "kitapsız" (ümmî) oldukları için küçümsüyorlardı (Bkz: 2. âyet). "Kitap yüklü eşekler" nitelemesi, bu tekebbürün temelsizliğini dile getirir.

7 Yahudiliğin, icat edilmiş sentetik bir kimlik olduğunu îmâ eden bir hitap. (Çevirimizin müdellel ve ayrıntılı bir izâhı için bkz. 73/En'âm: 146, not 126).

8 *Min dûni'n-nâs*, Yahudilerin kendileri dışındaki herkesi ifade eden *goyim* (kavimler, öteki, kâfir, başkası) tasavvurunu ele veren bir ibâredir.

9 Yani: Allah'ın dostu olduğunu iddia eden dünyevileşmez, aksine bir an önce dostuna kavuşmayı diler. Fakat siz Hesap Günü'ne inanmıyor, ölümden köşe bucak kaçıyorsunuz.

ölüm var ya, işte o sizi mutlaka yakalayacaktır. Ardından idraki aşan ve idrak edilebilen tüm hakikatleri bilene döndürüleceksiniz: ve size yapıp ettikleriniz bir bir haber verilecek.

9 SİZ ey iman edenler![10] Cuma günü[11] namaza çağrıldığınızda,[12] alışverişi keserek Allah'ın öğüdüne[13] koşun! Eğer (hayır ile çıkar arasındaki farkı) bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.[14]

10 Ve namaz kılındığı zaman da, artık yeryüzünde dağılın ve Allah'ın lutfundan

---

10 Zımnen: "Eğer iman iddianızda samimiyseniz, imanınızı isbat edip kitap yüklü eşek durumuna düşmeyiniz!"

11 İslâm'dan önce Cuma isminin kullanıldığına dair sahih bir delil yoktur. Haftanın altıncı gününü Araplar *'arûbâ* olarak adlandırıyorlardı. Cuma'nın Arapların haftalık istişare günü olarak tayin edilerek adına "Yevmu'l-'Arûbâ" denilmesi, Allah Rasulü'nün yedinci göbek dedesi Ka'b b. Lueyy'e kadar gider. Fakat bütün bu süreçte "cumâ" ismi ortalarda yoktur. Bu, câmi', cemâ'ah, ictima' gibi kavramlarla akraba olan *Cumâ*'nın, Kur'an vahyinin orijinal kavramlarından biri olduğuna delalet eder. Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medine'deki mü'minler Cuma kılıyorlardı. Hz. Peygamber Medine'deki ilk Cuma'yı hicretin 5. günü Salimoğulları yurdunun mescidinde uzun bir hitabe ile kıldırdı.

12 Bu çağrı (*ezan*) konusunda doyurucu açıklamalar için bkz. İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvir*, bu âyetin tefsirine.

13 *Zikrullah* namazı değil, Said b. Müseyyeb ve Said b. Cübeyr'in dediği gibi bir yaygın eğitim olan hutbeyi ifade eder. Hz. Ömer, Cuma'nın hutbeden dolayı kısaltıldığını söyler (Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, 1405, V, 338). Hatta Ata, Mücahid ve Tavus gibi ikinci neslin otoriteleri hutbeye yetişemeyenin Cuma namazına iki rekat ilave etmesi içtihadında bulunmuşlardır (Cassas, ay.) Bununla, Cuma'nın dört rekat olan öğle yerine ikame edildiğini, asli kısmı olan ilk iki rekatını hutbeye verdiğini kasteder. Bu, eğitimin, namaz gibi farz kılınmasından başka bir şey değildir. Cuma'nın bir işlevinin de siyasal katılım olduğu hatırlanmalıdır. Alışverişi kesme emri, meşru mazeretlerin dışındaki her tür meşgaleyi kapsar. Dünyevi bir çıkar, iki dünyayı kapsayan bir hayra tercih edilemez. Bu, ilâhi içtimadan kaçmanın arkasında yatan temel sebeptir. Sa'ib b. Yezid'den gelen rivayette de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde Cuma günü, imam minbere oturduğunda tek ezan okunurdu. Hz. Osman döneminde İnsanlar çoğalınca, hazırlık yapsınlar diye onun öncesinde bir ezan daha okunmaya başlandı (Buhârî). Hz. Ali kendi hilafetinde tekrar Hz. Peygamber dönemindeki tek ezanlı uygulamaya döndü (İbn Aşur).

14 Cuma ilâhi bir içtimadır. Hz. Peygamber onu güneşin üzerine doğduğu haftanın en hayırlı günü olarak tebcil etmiştir (Müslim). O gün duaların icâbet saati vardır. Bu içtima çağrısına, "Siz ey iman edenler!" hitabından da anlaşılacağı gibi, tüm mü'minler dahildir. Ancak Cuma beş vakte *ilave* bir namaz değil, öğle namazı yerine *ikâme* bir namazdır. Bu yüzden yolcu gibi geçici veya mahkûm gibi sürekli mazeretli sayılanların boyunlarından bile, Cuma'yı eda ederlerse öğle namazının farziyeti düşer. Zaten Cuma'nın şartları arasında yer alan "imkan" şartı, mazeret durumunda onun yerini öğle namazının almasına delalet eder. Bütün bunlar ayrım yapılmaksızın kadın-erkek tüm mü'minler için geçerlidir. Cuma konusundaki nasları ve nebevi uygulamaları değerlendiren imamlar, "sıhhat şartları" konusunda farklı yorumlara sahiptir. Şehirde kılınma şartı, belli bir sayıdaki cemaat ile kılınma şartı, bir şehirde bir tek ve belirlenmiş bir camide kılınma şartı, siyasi otoritenin yetkisi şartı gibi şartlar bu cümledendir. Ne var ki,

(payınıza) düşeni talep edin! Ama Allah'ı hiç hatırdan çıkarmayın ki,[15] ebedi mutluluğa ulaşabilesiniz.

11 Ama onlar bir ticari menfaat veya bir eğlence gördüklerinde, hemen ona doğru seğirtip seni (konuşurken) ayakta öyle bir başına bırakıverdiler.[16] De ki: "Allah katında bulunan, eğlenceden de, ticari menfaatten de daha hayırlıdır: zira Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.[17]

Kur'an nassı ile sabit olan bir ibadet, bu tartışmalı şartlar yüzünden sakıt olamaz. Bu şartlardan yola çıkarak "Eğer sahih olmazsa" şüphesi ile Cuma'lardan sonra kılınan "zuhr-i âhâr" (veya "âhir") diye bir namazın kılınmasının gerekçesi de bu ictihadi şartlardır. Bu, niyeti niyet kılan "kasıt" unsuruna mani olduğu için sakıncalıdır ve ibadeti yaralar.

15 Zımnen: Allah'tan bağımsız hiçbir alan yoktur, buna ekonomi de dahildir. Ticareti Allah'tan koparark yahudileşmeyin.

16 Muhtemelen Cabir b. Abdullah'a ait (Dihyetu'l-Kelbi'ye ait olduğu bilgisi yanlıştır) bir kervanın Medine'ye Cuma vakti girişi üzerine, Allah Rasulü'nü hutbe verirken camide bir avuç cemaatle bırakıp kervana koşan cemaate uyarı. Allah Rasulü'nün Amr b. 'Avf tarafından nakledilen şu uyarısı bağlamla tam bir uyum arzeder: "Sizin için bundan böyle yoksulluktan korkmuyorum, fakat asıl sizin tıpkı sizden öncekiler gibi dünyaya abanmanızdan, onların mal yarıştırdığı gibi sizin de mal yarıştırmanızdan, onların düşkün olduğu gibi sizin de dünyaya düşkün olmanızdan korkuyorum" (Buhârî ve Müslim). Allah Rasulü bu olay üzerine: "Eğer mescitte kimse kalmasaydı şu vadiyi ateş seli basardı" buyurmuştur (İbn Kesir).

17 Bu âyete dayanarak insan eylemlerinin tümü üç amaca nisbet edilebilir: Hayır, yarar/çıkar, haz. Âyette birincisini eğitim, ikincisini ticaret, üçüncüsünü eğlence temsil eder. Âyet zımnen, "hayrı terk ederek yarar ve hazza koşarsanız, yarar ve haz hayırsızlaşır" mesajını vermektedir.

BEYYİNE SÛRESİ

Nüzûl: 101
Mushaf: 98

Sûre "kesin ve açık delil" mânasına gelen *Beyyine* adını ilk âyetinden alır. Bazı mushaflarda bu adla yer alsa da Hz. Peygamber'e isnad edilen bir haberde *lem-yekunillezine keferû* diye anılır (Müslim ve Buhârî). Kayyime ve Beriyye olarak da isimlendirilmiştir.

Sûrenin konusu, onun Medine'de indiğine delalet eder. Sûrenin içeriği Mekke'de indiği yolundaki görüşleri desteklemez. Sûrenin kendisi kısadır. Fakat âyetlerinin uzunluğu Medeni sûrelerle uyum içindedir. İlk tertipler sûreyi Haşr sûresinin önüne yerleştirir. Bu, Nadiroğulları kuşatmasının yapıldığı 4. yılın Rebiulevvel ayı öncesine denk gelir.

Sûrede delil ile iman arasında dolaysız bir bağ kurulur. Ana fikri şudur: Kurtuluş kıdemli ve sabık olanın değil, hakikate sadık olanındır. Sûre boyunca kendilerine atıf yapılan kitap ehli, Medine Yahudileridir. Onlar vahiy ve nübüvvet gerçeğine iman ettikleri halde, son vahye ve son nebiye iman etmediler. Dahası vahiy ve nübüvveti inkâr eden müşriklerin safında yer aldılar. Üstelik bunu hakikatin apaçık delilleri geldikten sonra yaptılar. Oysa onlar önceleri, yakında gelmesi beklenen Nebi ile müşrik Arapları alt edeceklerini iddia ediyorlardı (Bakara: 89). Hakikat, kesin ve açık delilleriyle ortada olmasına rağmen sırf hasetliklerinden inkâra saptılar (Bakara: 109).

Kitap ehli böyle yapmakla kendi kitaplarına ve peygamberlerine de güvensizlik sergilemiş oluyorlardı. Sûre bu tarihi olay üzerinden, doğal bir beklentiyi dile getirir: Önceki vahye mensubiyet iddiasının isbatı, aynı zincirin son halkasına imanda öne geçmektir. Oysa ki onlar, müşriklerden bile geri kaldılar. Bir çok müşrik iman ederek Allah Rasulü'nün etrafında yer alırken, onlar kurtuluşu teslimiyet ve sadâkatte değil kıdem ve sebkatte aradılar.

Sûre bu örnek olay üzerinden her çağa ve herkese seslenir: Hakikat kendisini her zaman ve zeminde farklı dillerden, farklı usul ve üslûplarla yeniden ifşa eder. Hakikatin yeni tecellilerini sırf 'bize' ait olmadığı veya kıdemli olduğumuz için reddetmek, bu sûrenin azarına muhatap olmaktır. Sûrenin son âyetlerinde onlar yaratıkların en şerlileri, böyle yapmayanlar da yaratıkların en hayırlıları olarak nitelenmiştir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İNKARDA ısrar edenler, -ister kitap ehline isterse şirki hayat tarzı edinenlere mensup olsunlar-[1] kendilerine hakikatin açık delili[2] gelinceye kadar dışlanacak değillerdi![3] 2 (O delil); tüm şaibelerden arınmış sayfaları Allah'tan kendilerine ileten bir elçidir;[4] 3 (o vahiylerin) içinde (önceki) kitapların ölmez yitmez (değerleri) bulunur.[5]

4 Ama önceki vahiylerin mensupları durdular durdular da, kendilerine hakikatin apaçık belgeleri[6] geldikten sonra ayrılığa düştüler.[7]

5 Oysa kendileri yalnızca Allah'a kulluk etmek, din koyma yetkisinin sadece O'na

---

1 Kitap ehli ile müşriklerin üzerinde birleştikleri inkâr son Rasul ve son vahiydi. Müşrikler şirki hayat tarzı haline getirdikleri için böyle adlandırıldılar. Kitap ehli bazen şirke düşseler de şirki hayat tarzı haline getirmedikleri için farklı bir kategoriye tabi tutuldular (Krş: 94/Bakara: 105).

2 *el-Beyyine* burada "herhangi bir delili" değil, belirliliğin de delalet ettiği gibi "her delili" kapsar. Bir sonraki âyet bu delilin "risalet" olarak tecelli ettiğini söyler (Krş: Ferrâ).

3 Bazı müfessirler bu sûrenin ilk üç âyetine mâna vermekte hayli zorlanmışlar ve bunları Kur'an'ın en zor âyetleri saymışlardır (Vahidi'den. Râzî). Özellikle *munfekkîn* kelimesi onları çok yormuştur. Tercihimize alternatif olabilecek iki mâna daha vardır: 1) "..kendilerine hakikatin açık delilleri gelinceye kadar (kendi inanç sistemlerinden) kopmadılar". Bu vakıaya aykırıdır. Zira müşriklerin yarısı ve kitap ehlinin çoğu Nebi geldikten sonra da inkârı sürdürdüler. Zaten âyetin girişindeki *ellezine keferu* süren durumu ifade etmektedir. Kaldı ki, sûrenin 4. âyeti benzer bir mânayı zaten söyleyecektir. 2) "..kendilerine hakikatin açık delili olan (peygamber) gelinceye kadar (onun geleceğini ilan etmekten) geri durmadılar." Bu mâna kitap ehli için geçerli olsa da, ihmal edilebilir bir azınlık dışında müşrikler için geçerli değildir. Zira onlar peygamber beklemiyorlardı. Tercihimiz bu üç âyetteki ihtimalleri teke indirmek için onlarca sayfa tahlil yapan İbn Teymiyye'nin de katılarak naklettiği hocası İbnu'l-Cevzi'nin tercihidir. İbnu'l-Cevzi *munfekkîn*'i *munfasılîn* ve *zâilin* olarak mânalandırır (*et-Tefsiru'l-Kebir* VII, 3-27). İbn Teymiyye tercihine "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor" âyetini şahit gösterir. Fakat bizce "başıboşluk" değil, infial kalıbının da delalet ettiği gibi "gönüllü bir dışlanma" söz konusudur. Burada dile gelen hakikat, şu âyette ifadesini bulur: "Helâk olan hakkın açık bir müdahalesiyle (*beyyinetin*) helâk olsun, yine hayatta kalan da hakkın açık bir müdahalesiyle hayatta kalsın" (95/Enfal: 42).

4 Krş. 94/Bakara: 213.

5 Son vahiy *kutubun kayyime*, tüm vahiylerin kalıcı değerlerini içinde barındırır; İslâm da *dinun kayyime* (101/Beyyine: 5) olarak tüm şeriatların kalıcı değerlerini içinde barındırır.

6 Bu "belgeler" önceki vahiylerde bildirilen gelecek peygamberle ilgili bilgiler olmalıdır (*Eski Ahid*: *Tesniye* 18:15-19; İncil: Yuhanna, 14:16, 26,30; Matta, 24:14-15).

7 Zımnen: İnsanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan çağlar üstü islâmın amacı insanlığı ortak doğrular üzerinde birleştirmekti, fakat maksadı anlamayan müntesipler onu ihtilaf ve ayrılığa dönüştürdüler. Kur'an bunun sebebini de söyler: "aralarındaki kıskançlık yüzünden" (94/Bakara: 213). Bunun temelinde de hakikate teslim olma değil, hakikati teslim alma hastalığı yatmaktadır. İlâhî hikmet açısından bu, Allah'ın farklılığa izin vermesinin ve insan için takdir ettiği iradenin doğal bir sonucudur (70/Hûd: 118 ve 94/Bakara: 253). Bu da ilâhi hakkaniyetin şuurlu varlıklardaki

mahsus olduğuna iman edip batıl olan her şeyden uzak durmak, ibadeti hakkıyla eda etmek,[8] arınmak ve artmak için verilmesi gerekeni vermekle emrolunmuşlardı: İşte insanlığın ebedi değerler sistemi budur.[9]

6 Elbette inkârda ısrar edenler, -ister kitap ehline isterse şirki hayat tarzı haline getirenlere mensup olsunlar- içinde ebedi kalmak üzere Cehennem ateşinin bağrına düşecekler: Onlar bütün yaratıkların en şerlileridir.[10]

7 Şüphesiz iman eden ve imanına uygun davrananlar da var; işte onlar bütün yaratıkların en hayırlılarıdır.[11]

8 Rableri katında onların ödülleri, zemininden ırmakların çağıldadığı ölümsüz güzelliğin üretildiği tarifsiz cennetlerdir; orada sonsuza kadar kalacaklardır: Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan memnun olmuştur.[12]

İşte bütün bunlar, Rablerinin sevgisini yitirmekten korkanlar içindir.

---

yansıması olan diyalektiğin bir gereğidir. Âlemlerin Rabbi aklın inkişafını bu yasaya bağlamıştır.

8 *Sâlât*'ın "ibadet" anlamı için bkz. 43/Meryem: 59, not 65.

9 *Dînu'l-kayyimeh*, takdiren *dînu'l-milleti'l-kayyime* olarak anlaşılabileceği gibi, suri izafet tabir edilen ve Arap dilinde örneği çokça görülen bir sıfat tamlaması türü olarak da okunabilir. Çevirimizin gerekçesi de budur.

10 Zımnen: Şeytan'dan da şerlidirler; zira en iyi bozulunca en kötü olur. Burada küfür bir önceki âyette tarif edilen ihlas ve hanifiyyetin zıddıdır. "Canlıların en şerlisi", Allah'ın hakkını inkâr edendir. Allah'ın hakkını inkâr eden kimin hakkını teslim eder ki?

11 Zımnen: Meleklerden de hayırlı. *Hasenât* ile *sâlihât* arasındaki fark için bkz. 13/'Asr: 3, not 5.

12 Veya: Onlar Allah'tan memnun oldukları için Allah da onlardan razı olmuştur. Zımnen: Ey 'Allah razı olsun' diyen: Allah'tan razı mısın sen?

HAŞR SÛRESİ

Nüzûl: 102
Mushaf: 59

Sûre *Haşr* adını 2. âyetinden alır. Ahirete ilişkin olarak kullanıldığında "toplanma" anlamına gelen *haşr*, vakıaya uygun olarak burada "kalkışma, ayaklanma" vurgusu taşır. Tirmizî'nin naklettiği bir hadiste bu adla yer almıştır. İbn Abbas'ın, sûreyi "Haşr" diye anan Said b. Cubeyr'i *Benî Nadîr* adıyla anması için uyardığını öğreniyoruz (Buhârî).

İbn Abbas'ın isimlendirmesi, sûrenin muhtevasından yola çıkarak zamanını da ele vermektedir: hicri 4. yıl. Bu tarih, Nadirlilerin sürüldüğü tarihtir. Bu Yahudi kabilesinin bölgeye gelişi 6 yüzyıl öncesine, bir rivayete göre ise Hz. Musa dönemine kadar gider. Nadîroğulları, din adamları sınıfının kendi içinden çıktığı Harun soyundan gelen, Medine'nin tarım ve ziraatını elinde tutan kabiledir. Sûrenin iniş nedeni de bu olaydır.

Hicretin ardından Hz. Peygamber, Medine Yahudileri ile bir ittifak sözleşmesi (*Sahîfe*) akdetti. Bedir zaferi üzerine Medine Yahudilerinden bir kısmı, kendiliklerinden, Hz. Peygamber'in Tevrat'ın muzaffer olarak nitelediği "beklenen peygamber" olduğunu ilan ettiler. Fakat Uhud'u yenilgi olarak yorumlayıp nankörlük etmeleri, gücü kutsadıklarını ortaya çıkardı. Yapılan sözleşmeye ihanet ederek, Kureyş'le ittifak yaptılar. Sözleşmeden doğan, bir Müslüman'ın hataen işlediği bir cinayetin diyetine katılma yükümlülüğünü yerine getirmediler. Bununla da kalmayıp, Allah Rasulüne suikasta yeltendiler. Öncesi de var: Liderleri Ka'b b. Eşref daha Bedir'in arkasından kara propaganda başlatmıştı. Mekkelileri kışkırtması yetmiyormuş gibi, İslâm cemaatinin en saygın kadınlarını küçük düşürmek için aşk şiirleri yaydı. Neticede örtülü bir operasyonla cezalandırıldı.

Onların bu ihaneti üzerine, Hz. Peygamber onlara iki seçenek sundu: ya yenilenin her şeyini kaybettiği bir savaş, veya servetleriyle birlikte Medine'yi terk. Düşünüp karar vermek için on gün süre istediler. Kararlarını öğrenmek için gönderilen İbn Ubey, boyun eğmemelerini, kendisinin iki bin kişiyle yardıma koşacağını vaad etti. Bu vaad üzerine Nadîroğulları İslâm'a karşı isyan bayrağını çekti ve altı kaleleri de kuşatıldı. Bir kaç haftalık kuşatmanın ardından, yardım vaadinin boş çıktığını görerek teslim oldular. Bu olay 4. yılın Rebiulevvel ayında yaşandı. Her üç aileye bir deve olmak üzere, altı yüz develik bir kervanla göç ettiler. Evlerini kendi elleriyle yıkıp kapı ve pencerelerine varana dek tüm mallarını da götürdüler. Birkaç aile hariç tümü Suriye'ye yerleşti.

Sûrede anılan *fey'*, işte Nadîroğullarının bıraktığı taşınmazlardır. "Ganimet" anlamında kullanılan *enfâl*'den ayrı olarak (Enfal sûresinin girişine bkz.) "Barış yoluyla elde edilen savaş gelirleri" vurgusunu taşır. Allah Rasulü bu malları Ensara vermeyip, inançları uğruna yurt ve yuvalarını terk eden muhacirler arasında paylaştırdı.

Bu sûre, adı geçen mallar üzerinden ahlâkî öğütler vermektedir. Özellikle insan-servet ilişkisini işleyerek, yahudileşmenin en belirgin alametlerinden dünyevileşmeye dikkat çekmektedir. Nadîroğullarından geriye kalan *fey*'in muhacirlere verilmesinin gerekçesi, tüm zamanlarda geçerli olan muhteşem bir ilkedir: "(Allah böyle yaptı ki) servet, zenginleriniz arasında dolaşan bir devlete dönüşmesin" (7). Münafıklarla Nadîroğulları arasındaki gizli görüşmeleri mucizevi bir ihbar ile açıklayan âyetler, kâfirler arasındaki dayanışmanın özünde nasıl kırılgan olduğunu dile getirir: "Sen onları birlik sanırsın, oysa ki kalpleri paramparçadır" (14).

Sûrenin sonu, Allah'a inanıp güvenen herkesi kapsayan bir sorumluluk çağrısıdır: "Allah'ı unutan ve Allah'ın da kendisine öz benliğini unutturduğu kimseler gibi olmayın" (19). Sorumsuzlukların en büyüğü ise, vahye karşı kör ve sağır davranmaktır. "Biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, dağın Allah korkusuyla toz duman olduğunu görürdün" (21) denilerek, insana "Ey insan! Sen dağdan ve taştan daha mı hissizsin!" mesajı verilmektedir.

Vahyin zirvesi, Allah'ın zatı hakkında konuştuğu bölümlerdir. İşte bu sûrenin son üç âyeti o zirvelerden biridir. Allah Rasulü, Allah'ı tanıtan bu âyetlerin her günün sabahında okunmasını, yani mü'minin her gününün ilk gündeminin Allah olmasını (ki okumanın amacı budur) tavsiye eder (Tirmizî). Bu tavsiyede, bu âyetlere başlarken istiaze okunması da yer alır. Bu zihne abdest aldırma tavsiyesi, dahası, mutlak hakikat olan Allah hakkında düşünürken Allah'a sığınma tavsiyesidir. Bunun amacı bellidir: insan aklının mutlak zatını kavramaktan aciz olduğu Allah'ı, esma ve sıfatıyla bilmek, tanımak, anlamak. Zaten sûre de, Allah'ı bilme, tanıma ve anlama vesilemiz olan 16 isim-sıfatın geçtiği âyetlerle son bulur. Kur'an'da İlâhî esmanın peş peşe en çok geçtiği yer bu âyetlerdir. Verdiği mesaj ise açıktır: Dünya fani, Allah bakidir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 Göklerde olan her şey ve yerde olan her şey Allah için hareket etti de, (bu sonuç öyle alındı:[1] zira O'dur her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden.[2] 2 O'dur kitap ehlinden nankörlük edenleri ilk kalkışmada[3] yurtlarından çıkaran. Siz onların bırakıp gideceklerine zerrece ihtimal vermemiştiniz, onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı savunacağını sanmışlardı. Allah onların (üzerine) hiç beklemedikleri yerden geldi ve kalplerine korku saldı: hanelerini kendi elleriyle ve mü'minler eliyle harap ettiler.[4]

Şu halde, ibret alın ey ileri görüş sahipleri![5]

3 Allah onlar için sürgünü takdir etmemiş olsaydı, elbet onlara dünyada (daha beter) mahrumiyet yaşatırdı; zaten, öbür dünyadaki ateşin azabı onları beklemektedir.

4 Bu onların Allah'a ve O'nun elçisine karşı konuşlanmaları yüzündendir; kim de Allah'a karşı konuşlanırsa, unutmasın ki Allah'ın azabı çetindir.

5 Onların hurma ağaçlarından her ne kesmiş veya kökü üzere bırakmışsanız, hepsi de Allah'ın izniyle olmuştur;[6] gerekçesi de sapkınları cezalandırmaktır.

6 Yine Allah'ın, o kimselerden alıp Elçi-

---

1 Zımnen: "şu halde bu başarıyı Allah'a borçlusunuz". *Sebbaha*'nın geçmiş zaman kipiyle gelişi, elde edilen parlak sonucun sebeplerinin geçmişte aranmasına işaret eder (Bkz: 9/A'lâ: 1, not 2). Her şeyin O'nu tesbih ettiğini söyleyen İsrâ 44. âyetin sonu, *tesbih*'i sadece "işitilen" bir şey olarak anlamamak gerektiğini telkin eder. *Tesbih*, kelimenin tersinin mânanın tersini ifade ettiği kelimeler gurubuna girer (*sebeha-habese, ketebe-beteke, derre-redde, şerefe-fereşe, nehera-rahene, cebbe-becce, sereha-harese, 'aşeka-kaşe'a* gibi). *Sebeha*, "tek başına kaldı, uzağa gitti, ayrılıp uzaklaştı" karşılığıyla, "zihni soyutlamayı" da kapsar. Soyutlama, zihnin yüceltmesi ve bu sayede yücelmesidir. Akıl soyut düşünceyle yücelir. İlk muhataplar soyut düşünemiyorlar, bu da onları "uzak ilâh" inancına sürüklüyor ve "uzak" olana yaklaşmak için aracılar koyuyorlardı. Onları şirke götüren sebep de buydu. *Tesbih*'te bilinç şart değilken, *zikr*'de bilinç şarttır. Bu girişin hatırlattığı şudur: Allah'ın tasarruf ve takdiri, insanların davranışlarına göre tezahür eder. Dişli ve güçlü bir düşmanı bir tek kayıp vermeden def eden mü'minlere zımnen şöyle deniliyor: Siz de, onlar da bu sonucu asla hesap etmiyordunuz.

2 Âyetin Azîz ve Hakîm esmasıyla bitmesi şuna işaret eder: Olan biten açıktır; en sonunda tek mükemmel olan Allah galip gelmiştir; zira O'dur Azîz olan. Şimdi anlaşılmış olsa da, başından beri yaşananlar hikmetsiz değildi; zira O'dur Hakîm olan.

3 *Haşr*'in *inbi'âs* vurgusuyla (*Mekâyîs*).

4 Nadîroğulları kabilesinin geçmiş ve geleceğine dair çok özel ve özgün bilgi için bkz. İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*.

5 *I'tibar*, iftiâl babının yapısı gereği, eşyanın hakikatini, sebep, sonuç ve gerekleriyle birlikte kavrayıp icabını yerine getirmek demektir. Bir başka açıdan, lafzı meale, meali mânaya, mânayı maksada, maksadı hakikate perde yapmamak, satırların sadırlarına geçmektir.

6 Yani: "Allah'ın bilgisi dahilinde". Zımnen: Allah'ın izin vermediği durumlarda savaşta bile ağaç kesemezsiniz. Mü'minler çok stratejik bir mıntıkada yer alan en az iki en çok altı hurma ağacını kesmişler, Yahudiler bunu fırsat bilerek "Sana inen mesajda buna da mı yer var?" diye Rasulullah'ı itham etmişlerdi. Bu âyet, istismara dayalı söz konusu ithamı red için indi.

sı'nin tasarrufuna verdiği kansız ve zahmetsiz savaş gelirleri;[7] üstelik (onu ele geçirmek için) ne atlı ne de develi[8] akınlar düzenlemiş de değildiniz;[9] ne var ki Allah, elçilerini dilediğinin başına sarar: ve Allah her şeye güç yetirendir.

7 Allah, malum beldelerin sakinlerinden alıp iade ettiği tüm savaş gelirlerinin sorumluluğunu Rasulüne vermiştir:[10] Artık (bu gelirler) Allah'a, Rasulüne, (onun) yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara[11] aittir:[12] bunu böyle yaptık ki, servet (sırf) zengin sınıflarınız arasında dolaşan bir güç ve iktidar aracına dönüşmesin.[13] İmdi, Rasul size (ondan) ne (pay) verirse onu alın, ama size vermediği şeyde de ısrarcı olmayın: Allah'a karşı sorumlu davranın; unutmayın ki Allah cezası çetin olandır.

8 (Bu gelirler), yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan muhacirler arasındaki fakirlere (verilir); Allah'tan kendilerine

---

7 *Fey'*, "geri dönmek, iade etmek, aslına rücu" mânasına gelir. Bu kök, kanlı-kansız meşru savaş ganimetinin mantığını da ele veriyor: Allah'ın kullara ikram ettiği serveti, ona nankörlük edenlerin elinden alıp itaat edenlere iade etmek. *Fey'*, "gölge" anlamına da gelir. Yani, "dünya malı gölgedir, asıl değildir" iması taşır.

8 Veya *rikâb*'ın kök anlamından yola çıkarak: "ne de üzengi vurup mahmuzladınız".

9 Bu ibâre, *ganimet* ile *fey'* arasındaki farkı ortaya serer: biri "alınan" diğeri "bırakılan/iade edilen" olmasıdır. İlki zahmet karşılığı bir bedel, ikincisi ilâhi yardımla gelen ödüldür. Her ikisinde de elde edilen her şey, kamu malı addedilerek meşru otoriteye teslim edilir.

10 Bu gelirlerden ne anlaşılacağı, 6 ve 7. âyetlerin aynı durumu mu yoksa iki ayrı durumu mu düzenlediğine bağlı olarak tartışılmıştır. İkinci durumda, "Malum beldeler" ile Nadirlilerin ardından yine kansız biçimde fethedilen yerleşim merkezleri, onlardan "alınan" ile de, öncekinin aksine vatandaşlık vergisi olan "cizye" ve toprak vergisi olan "haraç" gibi menkul gelir kalemleri kastedilmiş olmalıdır. Bu durumda âyetin ille de bir-iki yıl sonra nâzil olması gerekmez. İlâhi bir ihbar olması da muhtemeldir. Bu tartışmaya Enfâl 41 de dahil edilince ihtilaf daha da çeşitlenmiş, var sayılan çelişki nesh teorisiyle çözülmeye çalışılmıştır (İbn Aşur).

11 Lafzen: "yol oğlu" (Açıklaması için bkz. 88/Rûm: 38, not 45).

12 Ganimetin beşte biri Bedr'in ardından inen Enfâl 41'de sayılan kalemlere, geri kalanı mücahidlere taksim edilir. Fakat bedelsiz savaş gelirlerini ifade eden *fey'*de iki ayrı kalem vardır: Birinci kalem 6. âyetteki gibi gayr-ı menkullerdir. Bunların tamamı Allah Rasulü'nün tasarrufundadır. İkinci kalem 7. âyette ifade edilen menkullerdir. Bunların tümü 7. âyette sayılan sınıflara taksim edilir. *Ganimet* ve *fey'* hukuku savaş ahlâkının bir parçasıdır. Savaşçıyı mal için can avcılığına teşvik eden keyfi paylaşım esasına dayalı cahiliyye taksiminin yerine ikame edilmiş, çapula son verilmiştir. Çapulda savaşçı elde ettiği malı zimmetine geçirirdi. Vahiy çapulu "kamu malı yeme" (*ğulul*) saymış ve çapul yapmaya kalkan mücahidi ganimetten de mahrum etmiştir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 161).

13 Ganimet ve *fey'* dağılımında esas alınacak ölçü, dünya durdukça duracak bu ahlâkî gerekçe olmalıdır. Allah Rasulü Hayber'in fethinden sonra bu arazilerin bir kısmının sahipleri tarafından yarıcı usulüyle işlenmesine izin verdi. Mekke savaşla fetholunduğu halde arazileri ganimet olarak mücahitlere dağıtılmadı. Hz. Ömer, âyeti lafzî olarak değil gerekçesine bakarak tatbik ettiği için Irak'taki Sevâd arazilerini savaşçılara paylaştırmak yerine, eski sahiplerine zimmetlemişti. Böylece hem toprağın işlenmesini sağlayıp gelirinden pay aldı, hem de toprak ağaları oluşmasını önledi.

ulaşacak bir lütuf ve rızanın peşine düşen, Allah'a ve Rasulüne yardım eden kimseler bunlardır: İşte onlar, evet onlar (iman) sözüne sadık olanlardır.

9 Bir de, onlar (gelmeden) önce kendilerine yurdu hazırlayan ve imanı (yerleştiren) kimselere (verilir);[14] onlar kendilerine sığınan muhacirleri severler, diğerlerine verilenlerden dolayı içlerinde bir hasislik duymazlar; dahası kendileri çok muhtaç halde bulunsalar da, başkalarını kendilerine tercih ederler. Evet, başkasının elindekine göz dikmekten korunanlar var ya: işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.[15]

10 Onlardan sonra gelenler şöyle yakarırlar: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce imanla göçüp gitmiş olanları bağışla! İman edenlere ilişkin gönlümüzde en küçük bir kin[16] bırakma! Rabbimiz! Şüphe yok ki Sen çok şefkatli, çok merhametlisin!

11 NİFAKTA direnenlerin, önceki vahyin mensuplarından küfre gömülen yoldaşlarına[17] şöyle diyebilecekleri aklına gelir mi: "Eğer siz çıkarılırsanız kesinlikle biz de sizinle birlikte çıkacağız; sizin hakkınızda hiçbir kimsenin sözüne ebediyen itibar etmeyeceğiz; yok eğer size karşı savaş açılırsa kesinlikle size yardım edeceğiz"?[18] Allah şahit ki, onlar yalancının daniskasıdırlar. 12 Eğer onlar çıkarılsalar, berikiler onlarla beraber çıkmazlar; onlara karşı savaş açılacak olsa yardım etmezler; tut ki yardım ettiler, sonunda arkalarını dönüp kaçarlar da, kimseden de yardım alamazlar.[19]

13 Elbet onların içlerine Allah'tan daha çok sizin korkunuz sinmiş: bunun gerekçesi, onların sığ anlayışlı bir topluluk olmalarıdır.[20]

14 Onlar ittifak kursalar dahi, müstahkem mevzilerde olmadıkça, ya da sur diplerine[21] saklanmadıkça sizinle savaşmayı göze alamazlar. Kendi aralarında şiddetli bir rekabet[22] vardır; sen onları birlik içinde sanırsın, ama kalpleri darmadağınıktır: Bunun gerekçesi de, onların aklını kullan-

---

14 Veya *vav*'ın "beraberlik" vurgusuyla: "iman ile bu yurdu hazırlamış olanlara".

15 *Buhl*, kendi elindekini başkasından kıskanmak, *şuhh* başkasının elindekine göz dikmektir. Allah Rasulüne bir zat gelerek açlıktan dizlerinde derman kalmadığını söyledi. Allah Rasulü "Bu zatı misafir edecek biri var mı?" dedi. Ebu Talha kabul etti ve eve götürdü. Evde bebeklerinin yiyeceğinden başka bir şey yoktu. Ebu Talha eşine; "Onu uyut, kandili bir biçimde söndür, biz yermiş gibi yapalım, misafiri doyuralım" dedi. Ertesi sabah Rasulullah "Allah bu gece falan aileden razı oldu" dedi. *İsâr*, "kendi ihtiyacı olduğu halde, başkasını kendisine tercih etmek" anlamına gelir. *Buhl, şuhh, isâr* yanında; *hased, gayret, gıbta, sehavet, cûd* ve *fakr* kavramları için bkz. 23/Felak: 5 not 8.

16 *Gıll* için bkz. 56/A'râf: 43, not 36.

17 Lafzen: "kardeşlerine".

18 Benzer bir durum için bkz. 95/Enfal: 48, not 55.

19 Bu âyetler nifakın bir inanç problemi olmaktan çok bir "inanç ahlâkı" problemi olduğunu gösterir.

20 Korkuda şirk, Allah dışında bir şeyden Allah'tan korkar gibi korkmaktır. Âyet korku terbiyesini inşa ediyor (*Rehb* için bkz. 67/Kasas: 32).

21 Buradaki *min* edatının anlama katkısı için bkz. 112/Hucurât: 4, not 4.

22 İbn Abbas'a dayanarak, *be's*'e bu bağlamda verebileceğimiz en uygun karşılık (Krş: 56/A'râf: 165, not 128).

mayan bir topluluk olmalarıdır.

15 (Onların akıbeti de), kendilerinden hemen önce yaptıklarının acısını tadanların akıbetine benzeyecektir;[23] dahası onları can yakıcı bir azap beklemektedir.

16 Tıpkı malum Şeytan örneğinde olduğu gibi: Hani o insana "inkâr et" diye telkin eder, ona uyup inkâr edince de "Ben senin yaptığından sorumlu değilim, çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım" der.[24]

17 Sonuçta o iki (zümre)nin[25] akıbeti de, içinde yerleşip kalacakları ateş olacaktır: zira, zalimlerin cezası budur.

18 SİZ ey iman edenler! Allah'a karşı sorumlu olduğunuzu bilin! Şimdi herkes, (kendisine) malum olmayan bir yarın için ne hazırladığına bir baksın! Ve (bir kez daha): Allah'a karşı sorumlu olduğunuzu bilin! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.[26] 19 Aman ha, kendileri Allah'ı unutan, bunun sonucu olarak da Allah'ın kendilerini bizzat kendilerine unutturduğu sorumsuzlar gibi olmayın![27] İşte onlar, evet onlardır yoldan sapanlar.

20 Ateşe lâyık olanlarla cennete lâyık olanlar, asla bir tutulamazlar: cennete lâyık olanlar var ya, işte onlardır kurtuluşa erenler.[28]

21 EĞER Biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, onun Allah'a saygıdan boyun eğmiş bir halde şerha şerha yarılıp eridiğini[29] görürdün.[30]

---

23 Buradaki tarihsel atıf, hem yaptıklarının acısını Bedir'de tadan Müşriklere, hem de sürülen ilk Yahudi kabilesi olan Kaynukaoğullarınadır.

24 Bu "şeytan"lar, 11. âyette tarif edilen münafık tipler olmalıdır. Önce ayartırlar, sonra da hiçbir sorumluluk üstlenmezler. Şeytan'ın "Ben Allah'tan korkarım" demesi, münafıklığını gösterir. Bu pasajın en çarpıcı yanı, Şeytan rolüne, inkârcı Yahudilerin değil münafıkların lâyık görülmesidir. Zira onlar Yahudilerin gözünde hain ve dönek, Müslümanların gözünde onursuz ve alçak konumuna düştüler. Sonuç: Her nifakta bir şeytanlık gizlidir (Benzer temsili diyaloglar için bkz. 65/İbrahim: 22; 36/Kâf: 27).

25 Buradaki ikil zamir, 16. âyetteki Şeytan ve onun aldattığı insan temsili üzerinden 11. âyette anılan inkârcı Yahudi ve münafıkları ifade eder.

26 Allah, kendisine karşı sorumluluk yolunda ne çaba sarf ettiğinizi ve nereye kadar gücünüz olduğunu bilir. Nifakla ilgili bir pasajın ardından ahiretin gelmesi tesadüf değildir. Nifak probleminin temelinde tek dünyalılık yatar. Tek dünyalı olanın iki yüzü olur. Devamındaki âyet, nifakın temelinde neyin yattığını ifade eder.

27 Bir önceki âyet "sorumlu davranma" çağrısıydı, bu âyet ise "sorumsuzluğa karşı" uyarı. Tevbe 68 ile de teyit edilen bu psikanalitik ifade, nifak psikolojisinin iç yüzünü ortaya serer. Zımnen: Münafık yalnızca başkalarına münafıklık yapmaz. Nifakı giderek öyle benimser ki, artık kendi kendisinin de münafığı olur. Kendi kendini unutmak budur. Kendini unutan kendine yabancılaşır, kendine yabancılaşan giderek kendisiyle kavgalı hale gelir. Kendini unutandan, şahdamarından yakın olan Allah'ı hatırlaması beklenemez. Dolayısıyla insanın kendine uzaklaşması, aynı anda Allah'tan uzaklaşması anlamına gelir. Tıpkı tersinin de doğru olduğu gibi. İnsanın Allah'ı unutmasından Allah zarar görmez, fakat bu kendine yabancılaşmayı getirdiği için, insan zarar görür ve hepten kaybeder.

28 Sinsi ve münafık Şeytanları dinlediği için kendini unutan sorumsuzların varacağı yer ateştir. Sorumlu davranmak isteyen kimse, Şeytan'ı değil vahyi dinlemelidir. Bir sonraki âyetle bu pasajın münasebeti budur.

29 *Tehattum*'dan farklı olarak *tesaddu*' sert ve

İşte bu türden temsili anlatımları, insanların önüne, belki düşünürler diye koyuyoruz.[31]

22 O,[32] kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır:[33] İdrak edilemeyen ve edilebilen her şeyin âlimi sadece O'dur; O özünde merhametli, işinde merhametlidir.[34]

23 O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır: varlığın mutlak hakimidir,[35]

---

katı cisimlerin zilletten dolayı değil azametten dolayı parçalanıp dağılmalarına, eriyip akmalarına denir.

30 Zımnen: Ama ey insan, biz onu dağa-taşa değil sana indirdik! Sen ona karşı neden bu kadar hissiz, vurdumduymaz ve aldırmazsın? *Huşu'*, kalp fiillerindendir ve sadece akleden kalp sahibi varlıklar için kullanılır. Burada dağ için kullanılmış fakat Kur'an'ın iniş şartına bağlanmıştır. Bu gerçekleşmediğine göre burada bir varsayım olarak kullanılmıştır. Zemahşeri hidayet rehberi olan Kur'an'ın bu âyette kullandığı üslubu *tahyil* (zihinde canlandırma) ve *temsil* (sembolizm) olarak niteler. Âyetin bir çok çağrışımı vardır: 1) Eğer Kur'an taşa inmiş olsaydı onu da akıllandırır ve duygulu yapardı. 2) Kur'an dağa-taşa değil de insana indiyse, bu onun akleden bir kalp sahibi olmasından dolayıdır (Krş: 58/Ra'd: 31). Hz. Musa'nın gözleri önünde Rabbın dağa tecellisi ile ilgili bkz. 56/A'râf: 143. Son tahlilde, başta münafıklar olmak üzere, vahyin azametini hissetmeyen tüm çevrelerin taş kalpli olduğunu imâ eden bir âyettir.

31 Kıssadan hisse: Kur'an'ın ebedi mesajı karşısında titremeyen her kalp, eğilmeyen her baş, taş kesilmiş demektir, taş!

32 Tüm ilâhi esma Allah'a döner, Allah has ismi ise, burada olduğu gibi sadece *huve*'ye döner. *Huve* Zat'ın "ayn"ını, yani bireysel cevheri ifade eder. Allah kelimesi, dilde başlayıp ciğerde biten bir ses düzenine sahiptir. Bir kez Allah diyen, iman ağacının dıştan içe doğru dört unsuru olan amel-ikrar-tasdik-marifet süreçlerinin tamamını yaşar. Dıştan içe, müşahhastan mücerrede, şehadet âleminden gayb âlemine... Gayb-şehadet ikilisinde, Allah'a nisbet edildiği için *gayb* önce gelmiştir. *Huve* zamirinde son harf zaittir, ikil form olan *huma*'da düşmesi bunun delilidir. Aslı *hu*'dur. *Hu* görünürde bir ses ise de, özünde bir nefestir. Can taşıyan her varlık, aldığı her nefesle "O"nu anar. Nefes canlılığın alametidir. Varlık ilâhi bir nefestir. Celal ve cemalin tecellisi olan kevn ve fesad, bu nefesin veriliş ve alınışını temsil eder. Nefes alan canlılar içerisinde iradesiyle temayüz eden insan, tesbihi zikre çevirerek sorar: O kimdir? Vahyin verdiği cevap, aslında idrakin derinliklerinde yatan bu soruya vicdanın verdiği cevabın ta kendisidir: O Allah'tır. İşte bu nedenle, mutlak ateizm imkansızdır.

33 *Esma*'dan murad Allah'ın kendisiyle nitelendiği sıfatlardır. Haşr bir *el-esmâu'l-husnâ* sûresidir. 24 âyetlik sûrede 28 Allah ismi, 13 Allah'a dönen zamir, 23 ilâhi sıfat yer alır. Son üç âyette ardı ardına hepsi de farklı 16 esma sıralanır. Kur'an'ın zirvesi, Allah'ın Allah hakkında konuştuğu yerlerdir. Bunların en başında bu sûrenin son kısmı gelir. Zira bu âyetler, Allah'ı bilme, tanıma ve anlama yolunda insanoğluna âlemlerin Rabbi tarafından uzatılmış bir kartvizit mesabesindedir. Haşr sûresinin son âyetlerinin önemi konusunda nakledilen tüm rivayetler, bu çerçevede anlaşılmalıdır. Hepsi de, bu tür zirve bölümlerin Allah'ı tanıma ve anlamadaki önemine dikkat çekme amacı taşır. Zira bu esma bizi Allah'a ulaştıran meşru vesilelerdir: "En güzel isimler Allah'a aittir; o halde O'na onlarla yalvarın" (56/A'râf: 180; krş. 44/Tâhâ: 8; 68/İsra: 100).

34 Önceki pasajla münasebeti: mü'minlere tek kişinin burnu kanamadan zahmetsizce verilen *fey'*, işte bu merhametin tecellilerinden sadece biridir.

35 Yani: Mülkün hakiki malikidir. Onun mülkü verince azalmaz, çünkü mülkünü verdiği insan da O'nun mülküdür.

kutsalın kaynağıdır,[36] mutlak kurtuluş ve huzurun membaıdır, güven ve iman verendir, (iyi ile kötüyü belirlemede) mutlak otorite sahibidir,[37] mutlak üstün ve yüce olandır, her şartta iradesini yürütendir,[38] büyüklüğünde sınırsız olandır.[39]

Eşsiz yüce olan O, onların şirk koştukları her şeyin ötesindedir, aşkındır.[40]

24 O Allah'tır; mutlak yaratıcıdır,[41] var ettiğinin ilk örneklerini yaratandır, yarattığı ilk örneklere sûret giydirendir.

En güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler Allah'a mahsustur:[42] Göklerde ve yerde olan her şey O'nun adına hareket eder:[43] zira O'dur her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet eden.

---

36 Hiçbir şey kendiliğinden kutsal değildir. Bir şeyi ancak O mukaddes ve mübarek kılar. Onun kutsamadığını kutsal bilmek Allah'tan rol çalmaya yeltenmektir.

37 Parantez içi açıklama için *muheymin* kelimesinin kullanıldığı 108/Mâide: 48'e bkz.

38 Veya: "Her eksik ve ihtiyacı giderendir".

39 Lafzen: "Büyüklenmek O'nun hakkıdır". *Mutekebbir* kalıbı burada tekellüf değil tazim ve mübalağa ifade eder. Bu âyetlerin inişine neden olan Nadiroğulları sürgünü, burada sayılan İlâhî esma ve sıfatın tümünün tecelli ettiği tarihsel bir aynadır. Bu esmanın tecellisi, o ana yerleştirilen bu aynadan yansımaktadır.

40 Krş. 88/Rûm: 40.

41 Zımnen: O'ndan gayrısı yaratılmıştır. *Halk*, bir şeyi özel bir sûret vererek icat etmektir. Âl-i İmran'da bu anlamıyla Hz. İsa'nın fiiline izafe edilir. Allah için halk, hem eşyayı yoktan var etmeyi, hem de yarattığı hammaddeden yeni eşya var etmeyi ifade eder.

42 *el-Esmâu'l-Husnâ*, Kur'an'da geldiği dört yerde de (44/Tâhâ: 8; 56/A'râf: 180; 68/İsra: 100) "O'na mahsustur" anlamı veren tahsis *lâm*'ı ile gelir. Aşkın ve mutlak varlık, zatı hakkındaki bilgiyi insan idrakine esma vesilesiyle indirmiştir. Allah diyenin aklına ne gelmesi gerektiği esma aracılığıyla cevaplanmıştır. İnsan idraki mutlak olanı bütün gerçekliğiyle kavrayamaz. Bundan dolayıdır ki soru sormaya Allah'tan başlamak yanlış yerden başlamaktır. Esma, bilince bilinenden bilinmeyene doğru bir yol çizer. Bu yüzden İlâhî esma müteşabihtir. *Husnâ*, isim-i tafdil olarak "en güzel", sıfat olarak "güzel" mânasına gelir. Aslında *el-esmau'l-husnâ* terkibi mutlak mükemmelliği vurgular. Burada soru şudur: Mutlak mükemmellik kavranabilir mi? Elbette hayır. Belki de "Rabbini an!" yerine "Rabbinin ismini an!" denilmesinin nedeni de budur.

43 Zımnen: Fakat bir sen bu kâinat ilâhisine katılmak yerine çatlak ses çıkarırsın ey insan! Senin böyle yapman O'nun yüceliğine halel getirmez. Ama, seni yaratması da hikmetsiz değildir. (*Tesbih*'e dair bir not için bkz. 50/Vâkı'a: 74.)

MÜNÂFIKÛN SÛRESİ

Nüzûl: 103
Mushaf: 63

Sûre "ikiyüzlüler, münafıklar" anlamına gelen *Munâfıkûn* adını muhtevasından alır. Tüm zamanlarda ve mekânlarda rastlanan ikiyüzlü tipin adeta psikanalizini yapar. Daha ilk nesilden itibaren bu adla anılmıştır.

Medine'de inmiştir. Tebük seferinde indiği rivayetini vakıa doğrulamaz. Zira bu seferin yapıldığı 9. yılda Medine'de münafıklar etkilerini yitirmişlerdi. Münafık elebaşı İbn Ubey'in 8. âyette alıntılanan sözü, siyer ve tefsir otoritelerinin çoğuna göre Mustalikoğulları seferinde söylenmiştir. Vâkı'a da bunu doğrulamaktadır. Bu durumda sûrenin iniş tarihi hicretin 5. yılı olmalıdır. Sûre Mücadile sûresinin hemen öncesine yerleştirilebilir.

Sûrenin inişine neden olan olay, şöyle özetlenebilir: Mustalikoğulları seferinde Ensar'dan biriyle muhacirlerden biri arasında su sırası yüzünden kavga çıkar. Münafık elebaşı İbn Ubey bu kavgayı çirkin emellerine alet etmek için istismar ederek Ensar tarafını tutar. Muhacirlerden rahatsızlığını ifade eder ve Medine'ye döndüklerinde "şereflinin şerefsizi süreceğini" söyler. Durum Hz. Peygamber'e haber verilince, onu çağırtarak sözün aslını kendisinden sorar. Fakat kendisi inkar eder. Vahiy yalanını ortaya çıkarınca Rasulullah'tan özür dilemesi teklif edilir, fakat o buna yanaşmaz (İbn Kesir).

Nifak, imanı ciddiye almama, "iman ahlâkından" mahrum olma olayıdır. Bu vasfıyla bir akîde problemi olmaktan daha çok bir ahlâk problemidir. En temelinde çarpık bir Allah tasavvuru ve âhirete inanamama yatar. Kur'an insanları inanç açısından üçe ayırır: Mü'min, kâfir, münafık.

Sûre bir şahsiyet parçalanması olarak nifakı tarihsel atıflar ve şahıslar üzerinden işler. Onlar inandık derken yalan söylemekte, hatta yalan yere yemin etmektedirler (1-2). Nifakı sindirdikleri için kalplerine mühür vurulmuştur (3). Başta dış görünüş ve kıyafetleri olmak üzere, her şeyleri aldatma üzerine kurgulamıştır. En güzel benzetme burada gelir: "Onlar giydirilmiş kalaslar gibidir" (4). Onlar için af dileyen Allah Rasulü bile olsa, münafıklar asla affa mazhar olamayacaktır (6).

Sûrenin son bölümü infakla ilgilidir. İlk bakışta infakla nifak arasında bir ilişki yokmuş gibi gelse de, hem dil hem mahiyet olarak bir ilişki vardır. Bu ilişki zıtların ilişkisidir: Nifak ikiyüzlülüktür. İki yüzlü olanın tek dünyası olur. İnfak ise iki dünyalı bir imanın eseridir. Sonuç: İnfak nifakın panzehiridir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 İKİYÜZLÜLER sana geldiklerinde, "Biz şahadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın Rasulü'sün"[1] derler. Allah da biliyor ki, gerçekten de sen O'nun Rasulü'sün; ve Allah şahadet eder ki, ikiyüzlüler kesinlikle yalancıdırlar.[2]

2 Onlar yeminlerinin arkasına saklandılar;[3] bu yolla Allah yolundan saptırdılar: Elbet yaptıkları şey pek fenadır. 3 Bunun nedeni, onların önce iman edip sonra inkar etmeleridir; sonunda kalplerine mühür vurulmuştur:[4] artık onlar (imanın hakikatini) kavrayamazlar.

4 Sen onları gördüğünde kalıpları hoşuna gider; ve konuşacak olsalar sözlerine kulak verirsin: giydirilmiş[5] kalaslar gibidir onlar.[6]

Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar; onlar kökten düşmandırlar: artık onlara karşı dikkatli ol!

Allah onları kahretsin: Nasıl da savruluyorlar![7]

5 Ve onlara: "Gelin, Rasulullah size mağfiret dilesin!" denildiğinde, başlarını çevirirler;[8] ve sen onların küstahça bir kibir içinde çekip gittiklerini görürsün.[9]

6 Onlar için mağfiret dilesen de mağfiret dilemesen de, hiçbir şey değişmez: Allah onları asla bağışlamayacaktır; çünkü Allah yoldan çıkmış bir topluluğa rehberliğini bahşetmez.

---

1 Tekit ve yeminlerinin çokluğu, kalplerindeki inkarın çokluğuna delalet eder.

2 Kapsamlı bir okuma Kur'an'da geçen münafıkların tek tip olmadığı sonucunu verir. Vahiyden yola çıkarak üç sınıfa ayırabiliriz:
1) İnanmadığı halde inanmış görünenler (94/Bakara: 8-16).
2) Bocalayanlar (106/Nisâ: 60-62, 137, 143; 114/Tevbe: 44-45; 22,11).
3) Kalbi hastalıklı olanlar (95/Enfal: 49; 105/Ahzab: 12). Münafık tabiatlı birinde kimi zaman nifakın bu üç hali farklı veya eş zamanlı olarak tezahür edebildiği gibi, imanla nifak arasında geçişler de yaşanabilmektedir.

3 Lafzen: "kalkan edindiler".

4 Adeta kalp suç aleti olarak tescil edilmiş, İlâhî mahkemeye suç aleti olarak getirilmek üzere mühürlenmiştir. İmandan sonra inkarın mazereti yoktur. Zımnen: Akıl tutulmasına uğramışlar, köstebek gibi gözleri görmez olmuştur.

5 *Musennedeh*, "uzun bir gömleği kısa bir gömleğin altına giymektir" (*Lisân*). Ağaç köküyle irtibatını kaybedince *haşeb* olur. Yani: Münafık, fıtrat ve ruh köküyle bağını koparmış kişidir.

6 Abdullah b. Ubey, Muğis b. Kays, Ca'd b. Kays ve benzeri tipler içlerindeki kokuşmuşluğu dışlarına yaptıkları yatırımla kapatırlardı. Böyle yapmak, değerden yırtıp fiyata yamamak, hakikati imaja kurban etmekti. Zımnen: Kâfirin tipik özelliklerinden biri, imanı bırakıp imaja yatırım yapmasıdır.

7 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 42/Fâtır: 3, not 8.

8 Hz. Peygamber'in misyonunun bir parçası da mü'minler için dua etmesiydi (98/Âl-i İmran: 159; 114/Tevbe: 103; 94/Bakara: 151). Zımnen: Kendileri tevbe etmedikçe senin onlar için tevbenin bir yararı yok (114/Tevbe: 80).

9 İbn Ubey'in yalancılığı âyetle ortaya çıkınca, "Rasulullah'a git, kendin için istiğfar talebinde bulun!" derler. Çaresiz bir baş hareketiyle, "iman etmemi istediniz ettim; zekât vermemi söylediniz verdim; geriye Muhammed'e secde etmekten başka ne kaldı?" demişti (Taberî). Bu tarihten sonra çok yaşamayıp maskelerin sıyrılacağı yere gitti.

7 Onlar, "Rasulullah'ın yanındakilere yardımda bulunmayın ki [etrafından] dağılıp gitsinler" diyen kimselerdir. Bakın, göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir; fakat münafıklar [bu gerçeği bile] kavramıyorlar.

8 Onlar "Şehre döndüğümüzde şerefli olan [bizler şerefsiz olanları oradan elbet sürüp çıkaracaktır" diyorlar.

Ama şeref Allah'a, O'nun Rasulüne ve mü'minlere aittir:[10] gel gör ki, ikiyüzlüler [bunu bile] bilmiyorlar.

9 SİZ ey iman edenler! Ne mallarınız ne de çocuklarınız, Allah'ı sizin gündeminizden düşürmesin.[11] Kim bunu yaparsa, işte onlar kaybedenlerin ta kendileridir.

10 Sizden birine ölüm gelip de, "Rabbim! Bana bir miktar daha süre tanısaydın da ben de hayır hasenat yapıp[12] iyilerden olsaydım!" diyeceği (o gün) gelip çatmadan önce, size rızık olarak verdiklerimizden bir kısmını infak edin![13]

11 Ama vakti geldiği zaman, Allah hiçbir canı ertelemez.[14] Sonuçta Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

---

10 Şerefin kaynağı Allah'tır. İnsan şerefini Allah'tan alır. Allah'tan kopan, şeref ve onurdan da kopar. Onurluluk sorumluluktur, sorumluluk takvâdır.

11 Krş. "Beni anın ki ben de sizi anayım" (94/Bakara: 152, not 290). Zımnen: Dilin zikri akleden kalbin zikrinin neticesi, eylemin zikrinin de şahidi olmalıdır. Bu ikisinden kopuksa zikir değildir. Allah'ı unutmanız, Allah'ın sizi unutması ve sizi size unutturmasıyla sonuçlanır (102/Haşr: 19). Mal ve evlad kesif olan dünyaya aittirler. Latif olan Allah ile Latif'in letafetinin tecellisi olan ruh arasına kesif olanı sokmayınız. İnfak, insanın malı Allah'la arasından çekip çıkarması demektir.

12 *Sadaka* için bkz. 114/Tevbe: 103, not 130.

13 Ana konusu nifak olan bir sûrenin infak ile bitmesi manidardır (Sûrenin girişinin son üç paragrafına bkz). Bu nifak-infak karşıtlığına ve infakın, nifakın panzehiri oluşuna delalet eder (Bkz: *İnfâk*'ın ilk geçtiği 39/Yâsîn: 47, not 35).

14 Zira *ecel*, sonu yasayla belirlenmiş bir vâdedir (70/Hûd: 3, not 7 ve 74/Nahl: 61, not 60).

MÜCÂDİLE SÛRESİ

Nüzûl: 104
Mushaf: 58

Mücâdile adı, hakkını aramak için "tartışan kadını" ifade eder. İlk âyetindeki *tucâdilu* fiilinden mülhemdir. Sûre *Mucadele* olarak da adlandırılmıştır. Bu durumda anlam "tartışma" olur. Fakat sûreye adını veren ibârenin bağlamı, *mucâdile* adını doğrudan destekler.

Bir bütün olarak Medine'de inmiştir. Aksi iddialar varsa da, En'âm sûresinin girişinde uyguladığımız kriterler bunu doğrulamamaktadır. Ahzab 4. âyet *zıhar* türü boşamayı dışladığına göre, bu sûre Ahzab'dan önce inmiş olmalıdır. Buna göre sûrenin, yaklaşık olarak hicri 5. yılın başında indiğini kabul edebiliriz. Tüm tertiplerin sûreyi Munâfıkûn'un ardına yerleştirmesi bu sonucu teyit eder.

Sûre, İslâm öncesi dönemde gelenekleşmiş bir haksızlık ve ayrımcılık örneği üzerinden kadına yönelik zulmü reddeder. Bu, eşi anne yerine koyarak onu haklarından mahrum bırakma geleneği olan *zıhar*'dır. Bu tür haksız uygulamaları yaşanmış bir örnek üzerinden mahkûm eden vahiy, uygulamayı sürdüren kimseye ceza olarak keffaret yükümlülüğü getirir (1-6).

Müteakip pasajda, rahatsız edici veya istismara açık "özel görüşme" veya "kulis yapma" anlamına gelen *necvâ* alışkanlığı yerilir ve caydırıcı bir cezâî müeyyide olan "zorunlu sadaka" uygulaması devreye sokulur (7-13).

Sûrenin son pasajı, İslâm cemaatine düşman olanları sırdaş ve yoldaş edinmekle alâkalıdır. Mü'minler bundan men edilerek, bunun ikiyüzlülük olacağı ima edilir. Allah'a inanıp güvenen birinin en yakın akrabaları dâhi olsa, onları Allah'ın ve Elçi'sinin dostluğuna tercih etmemesi gerektiği vurgulanır (22).

Medine ve Mekke okullarının taksimatına göre sûre 21 âyetten, Basra, Kufe ve Şam okullarının taksimatına göre 22 âyetten oluşmuştur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 DOĞRUSU Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve nihayet (işini) Allah'a havale eden kadının başvurusunu kabul etmiştir;[1] zira Allah ikiniz arasında geçen konuşmayı işitiyordu: Çünkü Allah her şeyi işitendir, her şeyi tarifsiz görendir.[2]

2 İçinizden "Sen bana annem kadar haramsın" diyerek eşlerinden ayrılanlara gelince: o kadınlar asla anneleri olamaz; onların anneleri yalnızca kendilerini doğuranlardır; ve şüphesiz onlar mantıksız, dahası düzme-koşma bir laf söylüyorlar:[3] ama şüphe yok ki Allah, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir rahmet kaynağıdır.

3 Ne ki, "Sen bana annem kadar haramsın" diyerek eşlerinden ayrılanlar, ardından da söylediklerinden geri dönenler var ya: işte onların (keffareti) eşler birbirine yaklaşmadan önce bir köleyi özgür kılmaktır. Siz ancak böyle uslanırsınız.[4] Ve Allah bütün yaptıklarınızdan ayrıntısıyla haberdardır.

4 Fakat kim bunu bulamazsa, yine eşler birbirine yaklaşmadan önce peş peşe iki ay oruç tutar; buna güç yetiremeyen kimseye

---

1 Lafzen: "İşitmiştir". Baştaki *kad* edatı bir yana, hemen arkadan gelen "Allah ikiniz arasında geçen konuşmayı işitiyordu" cümlesi tercihimizin gerekçesini teşkil eder. Aksi tekrarı ifade eder. Âyet, Allah Rasulü'nün terbiye ettiği nesle mensup bir kadının, hak ve hukuk konusundaki tavizsiz duruşu ve destâni özgüveninin ifadesidir.

2 Bu haksızlığın kendisine yapıldığı hanım Havle bt. Sa'lebe'dir. Eşi Evs b. Samit "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek *zıhar* yemini yapar. Daha sonra Havle'ye birliktelik teklif ettiğinde bu kez o reddeder ve "Hükmü Rasulullah versin" der. Kocası, "Ben söyleyemem" der. Havle olayı Allah Rasulü'ne taşır ve Nebi ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

-Ya Rasulallah! O beni aldığında gençtim, güzeldim, alımlıydım. Ona bir çok çocuk verdim, yaşım da ilerledi. O zaman sevdiğiydim, şimdi anası oldum: beni sokağa bıraktı.

-Sen ona haram olmuşsun.

-Vallahi talak vermedi!

-Haram olmuşsun, bu konuda bir şey inmedi!

-Bir daha düşün, kurban olayım ya Rasulallah!

-Kendi görüşüm böyle!

-Ama, bana muhtaç küçük bir yavrum var: eğer ona versem telef olur, yanıma alsam aç kalır.

-...

-Allah'ım! Halimi Sana, yalnız Sana havale ediyorum!

Bu diyalogdan bir müddet sonra, Havle, bu âyetlerin indiği müjdesini alır. Dahası, "hakkını ve hukukunu arayan kadın" olarak hem Kur'an'a hem de tarihe geçer.

3 Yani: Tabiî ve fıtrî olanın yerine sentetik olanı ikame ediyorlar: İlâhî yasalar, gelenek ve örf yoluyla da bozulamaz. Cahiliyye aklı aynı sentetik uygulamayı evlatlık (105/Ahzab: 4) ve ayları keyfe göre düzenleme uygulaması olan nesi'de de yaptı (114/Tevbe: 37). Medine dışındaki Araplarda görülmeyen zıhar uygulamasının, Araplara Yahudilerden geçtiği sanılmaktadır (Bkz: İbn Aşur).

4 İnsan onurunu incitmek onu öldürmek gibidir. O halde keffareti de bir insan diriltme demeye gelen köle azadı olmalıdır. Bu günahın keffaretinin köle azadı olması, hem kadına yapılan bu zulmün kadına köle muamelesi yapmak olduğunu, hem de bu tür uygulamaların köleliği besleyen kaynaklardan biri olduğunu ihsas eder. Zaten *keffaret* de, "günahın doğurduğu mahzurları ortadan kaldırmayı amaçlayan ceza" değil midir?

ise altmış yoksulu doyurmak düşer.[5] Bu Allah'a ve Rasulü'ne imanınızın bir gereğidir; ve bunlar Allah'ın çizdiği sınırlardır. İnkar edenler için, acıklı bir azap vardır.

5 Kuşku yok ki Allah'a ve Rasulü'ne meydan okuyanlar,[6] - ki Biz onlara da hakikatin apaçık delillerini indirmiştik- tıpkı kendilerinden önce rezil edilenler gibi rezil edilecekler: zira inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır.

6 Gün gelip Allah onların hepsini diriltecek; yaptıkları her şeyi kendilerine bir bir haber verecek; onlar unutmuş olsalar bile, Allah onlara yaptıklarını bir bir sayıp dökecek: zira Allah her şeye ayrıntısıyla şahittir.

7 (EY MUHATAB!) Görmedin mi ki Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir? Gizli görüşme yapan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın;[7] ve(ya) beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın: ister bundan daha az ister daha çok olsun; nerede olurlarsa olsunlar, illa ki O kendileriyle beraberdir. En sonunda Kıyamet Günü, yapıp ettiklerini onlara bir bir haber verecektir: şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

8 (Ey Peygamber!) Gizli görüşmeden men edilen, sonra da men edildikleri şeye tekrar dönenleri görmedin mi? İşte onlar günah, düşmanlık ve Rasul'e isyan hususunda gizli kapaklı işler çeviriyorlar. Ne zaman sana gelseler, Allah'ın seni selamlamadığı biçimde seni selamlıyorlar[8] ve kendi aralarında "Hadi bakalım, Allah sözlerimizden dolayı bizi cezalandırsa ya!" diyorlar. Cehenneme kadar yolları var![9] Oraya dikilecekler![10] O ne kötü son duraktır.

9 Siz ey iman edenler! Gizli görüşme yapacaksanız (bile), günah, düşmanlık ve Rasul'e isyan hususunda gizli görüşme yapmayın da, bari iyilik ve takvâ üzre gizli görüşme yapın! Huzurunda toplanacağınız Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!

10 (Bunun dışında kalan) gizli görüşmelerin tümü, sadece mü'minlere üzüntü vermeyi amaçlayan Şeytanî bir eylemdir; ne ki Allah'ın izni olmadan, onlara hiçbir zararı dokunamaz: artık inananlar sadece Allah'a dayansınlar.[11]

---

5 Bu âyetlerdeki zıhar yemini keffaretinin bağlamından koparılarak nasıl orucunu bozan kimseye tatbik edildiği ve bu tatbikatın dayanağı olan rivayetlerin karşılaştırmalı bir kritiği için bkz. *Kitabu's-Sünne*, s. 115.

6 Krş. 114/Tevbe: 63. *Yuhâddûne*'nin mânası için bkz. Ebu Müslim'den: Râzî.

7 *Necvâ* kök olarak "bir şeyden ayrılmak" demektir (Bkz: 79/Enbiya: 3, not 4). Buradan "ayrıcalık" ve "farklı muamele istemeye" isim olmuştur. Burada "gizli görüşme" mânasına kullanılır. Fakat bunun "koparılan özel görüşme izni" bağlamında daha başka vurguları da vardır: 1) Aldığı özel görüşme izni ile randevu sahibini töhmet altında bırakma, 2) zaman çalma, 3) başkalarına bununla övünme, 4) kıskançlık uyandırma, 5) kulis yapma, 6) komplo hazırlama gibi...

8 Zımnen: "Allah'ın hoş görmediği, razı olmadığı biçimde".

9 Lafzen: "Cehennem onlara yeter!"

10 Veya: "Orada düzeltilecekler". Namaz anlamındaki salat ile aynı kökü paylaşan kelime için 9/A'lâ 15'in ilgili notuna bkz.

11 Girişte örnek gösterilen kendini ifade eden kadınla, özel görüşme arasındaki bağ şu olsa gerektir: Bu kadın gibi kendinizi açıkça ifade ederseniz, özel görüşme gibi dolambaçlı ve şaibeli yollara gerek kalmaz.

11 SİZ ey iman edenler! Sosyal hayatta[12] "Birbirinize yer açın!" denildiğinde derhal yer açın ki, Allah da size yer açsın. Yine "Davranın!" denildiği zaman, derhal yerinizden fırlayın![13] Allah içinizden tam inanan, bilen ve bilginin amacını kavrama yeteneğiyle donatılanları[14] kat be kat yüceltecektir:[15] Zira Allah yapıp ettiklerinizden tümüyle haberdardır.

12 Siz ey iman edenler! Elçi ile özel görüşme talep ettiğinizde (münafıklardan seçilmeniz için),[16] görüşmenizden önce bir sadaka veriniz; bu sizin için daha hayırlı ve daha (iç) arıtıcıdır;[17] yok eğer buna (imkan) bulamazsanız, iyi bilin ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

13 (Elçi ile) özel görüşme talebinizden önce, sadaka türü bir şeyler vermekten dolayı sizde şafak attı, öyle mi? Hemen belli oldu bunu yapamayacağınız ve Allah sizin pişmanlığınızı kabul etti:[18] haydi artık namazı hakkını vererek kılın, zekâtı gönlünüzden gele gele verin, Allah'a ve Rasulüne itaat edin: zira Allah yaptıklarınızdan ayrıntısıyla haberdardır.

14 ALLAH'IN gazabına uğrayan bir top-

---

12 *Mecâlis* (t. *meclis*); "toplantılar, ortak etkinlikler". *Meclis*, en genel anlamıyla "sosyal" veya "toplumsal alanı" temsil eder.

13 İbn Abbas, bunu her hayırlı işin ucundan tutma olarak yorumlamıştır (İbn Aşur). "Davranın, yerinizden fırlayın!" şeklinde karşılamamızın gerekçesi budur.

14 *'İlm*'i bu şekilde çevirimiz için bkz. 79/Enbiya: 74, not 75.

15 Hz. Peygamber'in şu ifadesi bu âyetin tefsiri sadedindedir: "Âlimin abide üstünlüğü, dolunayın yıldıza üstünlüğü gibidir." Hz. Ali alimi şöyle tarif eder: "Âlim Kur'an'ın önüne hiçbir şeyi geçirmeyendir". İmam Şafii "Allah'ın velileri âlimlerdir, onlar dışında veli bilmem" der. İbn Abidin "cahilin âlim hakkındaki şehadeti batıldır" der.

16 *Necvâ*, bu bağlamda gizliliği de içeren "özel görüşme" vurgusu kazanır. Muhtemelen Allah Rasulü'ne yerli-yersiz gelen özel görüşme talepleri sadece onu rahatsız etmekle kalmıyor, çevreyi de huzursuz ediyordu. Belki Allah Rasulü'nün hoşgörüsü bazılarınca istismar ediliyor, bunlar arasından özel görüşmeyi maske olarak kullanan münafıklar çıkabiliyordu.

17 Necvâ sadakası, bir tür "mesai 'çalma' cezası" idi. Zımnen: Nebi'nin zamanı sizin paranızdan kıymetlidir. Siz küçük bir maddi sorumluluk altında bu kadar zorlanıyorsunuz, ya o mânevî sorumluluk altında ne yapıyor, düşünsenize bir?

18 Özel görüşme sadakası, bu sadakayı vermeyecekleri gün gibi ortada olan münafıkları deşifre etmeyi amaçlıyordu. Yöntem o kadar etkili oldu ki, amaç kısa zamanda gerçekleşti. Zira para söz konusu olunca, ilk geri duran münafıklar oldu ve bu da emrin amacının gerçekleştiği anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu âyeti bir önceki âyetin hükmünü iptal eden (nâsih) âyet gibi algılamak bir âyetin hükmünü geçersiz ilan etmek (mensuh) demeye geldiği için tehlikeli, o âyetin getirdiği muhteşem terbiyeyi önlediği için zararlı, Allah'ın bir emrine "kadük" muamelesi yapıldığı için vebaldir. Zira bu âyetin emri benzer durumlarda dün nasıl geçerliyse bugün de öyle (belki daha fazla) geçerlidir. Zira çok önemli görevler ve sorumluluklar üstlenen kimselerin mesaisinin, gerekli-gereksiz, yerli-yersiz çalınması geçmişte kalan bir durum değildir. Böylesi bir durumda bir alimin, mesaisini özel görüşme ile alacak birine "şu eseri oku, şunları şunları yap, şu şu sorumluluklarını yerine getir" şartı koşması, bu âyetin maksadıyla uyumludur. Aynı şey görev ve sorumlulukları ağır yetkililer için de geçerlidir.

lulukla dayanışma içine girenleri görmez misin?[19] Onlar ne sizdendir ne de onlardandır; bir de (utanmadan) bile bile yalan yere yemin ediyorlar. 15 Allah onlara şiddetli bir azab hazırlamıştır; çünkü onlar öteden beri pek berbat bir iş işliyorlar.

16 Onlar yeminlerini (inkârlarına) örtü yaptılar; böylece Allah yolundan saptılar ve saptırdılar:[20] Onlar alçaltıcı bir azaba duçar olacaklar.

17 Ne malları ne de çocukları onları Allah'a karşı asla korumayacaktır: işte onlar ateş ehlidirler; onlar orada kalıcıdırlar.

18 Gün gelip Allah onların tümünü diriltecek, (yaptıklarını bir bir haber verecek);[21] bunun üzerine onlar size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler ve bu yolla bir şey elde etme hesabı yapacaklar:[22] bakın işte bunlar, evet bunlardır yalanı tabiat edinenler.[23]

19 Şeytan onlar üzerinde egemenlik kurmuş ve sonunda onlara Allah'ı hatırlamayı unuttturmuştur. İşte bunlar Şeytanın yoldaşıdırlar. Bakın, Şeytanın yoldaşları var ya: işte onlar hüsrana uğrayacaklar.

20 Bir de Allah'a ve Rasulüne meydan okuyanlar var:[24] işte onlar da en alçaklar sınıfına dahildirler. 21 (Zira) Allah şöyle diledi: "Elbet Ben galip geleceğim; Ben ve elçilerim!

Şüphe yok ki Allah tarifsiz güçlüdür, mutlak üstün ve yüce olandır.

22 Allah'a ve ahiret gününe[25] iman eden bir topluluğu, Allah ve Rasulüne meydan okuyan kimselerle –isterse bunlar babaları, oğulları, kardeşleri veya soydaşları olsun- candan-yürekten bir ilişki içinde bulamazsın.[26]

İşte (Allah'ın) kalplerine imanı nakşettiği[27] ve katından mânevî bir güç ile des-

---

19 Yani: "münafıkları". Benzer bir durum için bkz. 102/Haşr: 11 ve 14. Bu, münafığın tabiatını ele veren şu âyetle uyumludur: "İki arada bir derede kalmışlardır; ne o tarafa ne de bu tarafa aittirler" (106/Nisâ: 143). Yasak olan ilişki, düşmanla dayanışma içine girerek "amaç birliği" oluşturmaktır. İnsanî ve medenî münasebetler yasaklanmış değildir.

20 *Saddû* fiilinin hem geçişli hem geçişsiz yapısına dayanarak.

21 Parantez içi açıklamamızın gerekçesi, aynı ibâreyle söze giren 6. âyettir.

22 Bu bağlamda bu cümleye bulabildiğim en uygun karşılık budur (Krş: Zemahşerî ve Râzî).

23 İnsanın her şeyi gören Allah'ın huzurunda dâhi yalana cüret etmesi, yalanı tabiat edinmesiyle mümkündür.

24 Krş. 5. âyet.

25 "Rasulüne" yerine "ahiret gününe" gelmesi, işlenen çirkinliğin gizlenebilir tabiatından dolayıdır. Ahirette hiçbir gizli-saklı kalmayacağı hatırlatılmaktadır.

26 *Hâdde* işteşli fiili, karşılıklı iki taraf gerektirir. *Vudd, hubb*'dan farklı olarak iki özne arasındaki sevgiyi ifade eder. *Vudd* ile seven, sevgisine karşılık istiyor demektir. Bu yüzden Allah için *Habîb* değil *Vedûd* kullanılır (29/Burûc: 14; krş. 43/Meryem: 96, not 91). Allah ve Rasulüne meydan okuyanlar Şeytan'ın yoldaşlarıdır (19). Şeytan'ın yoldaşlarına değer vermek, Şeytan'a değer vermektir. Âyet, onların alçak olduğunu söyler (20). Alçağı yüceltmek, yüce olana da haksızlıktır (21). Allah'a ve Rasulüne meydan okuyanla karşılıklı candan-yürekten bir ilişki içine girmek, imanla küfür arasındaki sınırı yok eder. Yasak olan budur. Bu âyet, asla iyiliği (*birr*) yasaklamaz (Krş: 109/Mumtehane: 1-8).

27 Bu ifade, "Allah imanı size sevdirdi" (112/Hucurât: 7) âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

tekliediği kimseler onlardır;[28] onları zemininden ırmaklar çağıldayan cennetlere, içinde daimi kalmak üzere yerleştirecektir: Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.[29] İşte gerçek Allah taraftarları bunlardır. Bakın, Allah taraftarları var ya: işte kurtulacak olanlar kesinlikle onlardır!

---

28 *Minhu*'deki zamirin imana dönmesi halinde, mâna şöyle olur: "Allah'ın.. imandan doğan bir güç ile desteklediği". Katından bir ruh ile desteklenmek, tıpkı İsa'da (108/Mâide: 110; 94/Bakara: 87, 253) ve Hassan b. Sabit'in dilinde tecelli ettiği gibi Rahîmiyyetin tecellisi olan "özel" bir takviyedir. Gücünü kullanan takviye edilmektedir. *Ruh*, bir türün kemaline kendisi sayesinde ulaştığı şeydir. Ruh'un Kur'an'daki tüm kullanımlarının vahiyle ilgili olması (vahiy meleği, vahiy ve insan türünü vahye muhatap kılan öz), bu kullanımın da vahiyle irtibatını akla getirir. O da vahyi anlayacak bir algı gücü, onu anlamayı kolaylaştıran ilham, basiret ve ferasettir.

29 Zımnen: Allah rızasını dileyenler, önce Allah'tan memnun ve razı olsunlar.

AHZAB SÛRESİ

Nüzûl: 105
Mushaf: 33

"Müttefik güçler" anlamına gelen *Ahzab* adını, bu güçlerle ilgili 9-27. âyetler arasında yer alan atıflardan alır. Medine'de inmiştir. Bir çok veri, sûrenin hicretin 5-7. yılları arasında indiğini gösterir. Şöyle ki: 20. âyette atıf yapılan Hendek (Ahzab) savaşı 5. yılın Şevval ayında, 4-5. ve 37-40'ta atıf yapılan olay aynı yılın Zilkade ayında gerçekleşmiştir. Rasulullah'ın eşleriyle ilgili 28-29. âyetler, özellikle Nebi'ye evlilik sınırlaması getiren 52. âyet, Hz. Safiyye ile evlendiği Hayber'in fethinden sonra inmiş olmalıdır.

Kur'an'ın en yoğun sûrelerinden biridir. Çok konulu sûrelerin başında gelir. Konularını bireysel ve sosyal ilişkiler ve hukuki düzenlemeler teşkil eder. Bu, İslâm cemaatinin politik olgunlaşma süreciyle de bire bir alâkalıdır. Çünkü Hendek saldırısının sonuçsuz kalması, İslâm cemaati için bir dönüm noktasıdır. Bu gerçeğe "Artık sıra sizde!" diyen Hz. Peygamber de parmak basar.

Sûre en genel anlamda insan ilişkilerini yeniden inşa eder. Bu bağlamda, Rasulullah'ın yakın çevresiyle olan özel ilişkileri de düzenlemeye tabi tutulur. Öyle ki, Hz. Aişe'nin "Eğer Rasulullah vahiyden bir şey saklayacak olsaydı o bu olurdu" dediği 37-40. âyetler arasında aktarılan kişisel bir örnekle hem geleneğin tortuları temizlenir, hem azatlı kölelerin toplumsal statüsü yükseltilir. Bu olayın Kur'an'da yer almasının, vahyin ilâhi kaynağına yönelik tüm itirazları boşa çıkaran bir boyutu vardır. Başka hiçbir harici-akli delil olmasa dahi, bu âyetler vahyin kaynağının ilâhi oluşuna delil olarak yeter.

Kur'an'da "Ey Peygamber" hitabının en sık kullanıldığı sûre, doğrudan Nebi'ye hitapla başlar. Toplumsal baskının şiddeti ne olursa olsun, kişi Allah'a uymalıdır (1-3). Yanlış yargıların toplumsal bir mutabakata dönüşmüş olması, onu yanlış olmaktan çıkarmaz. Atalar geleneği öyle diyor diye eş anne olamaz, evlatlık da evlat olmaz (4-6). Hakikate sadâkat peygamberlik geleneğinin şiarıdır (7-8). Bu geleneği izleyen mü'minlere her dönemde savaş açılmıştır. Onlara düşen canları pahasına da olsa hakikatin yanında yer almak, kâfir ve ikiyüzlülerin düştüğü duruma düşmemektir (9-20). Rasul bu konuda ideal bir örnektir, hakka sadâkatte mü'minler de öyle olmalıdırlar (21-27; 45-46). Peygamber eşleri de misyonlarını unutmamalı, kendilerine yakışanı yapmalılar. İsyan ceza, itaat ödül görür; kadın-erkek fark etmez (28-36). Devamında Hz. Peygamber'in ve ailesinin insan ilişkileri yeniden inşa edilir ve bazı hukuki düzenlemeler getirilir (37-59). Bu düzenlemeler onları iftiracıların yamuk bakışlarından korumak içindir. O iftiracıların akıbeti ateştir (60-68). İhanetin de, sadâkatin de karşılığı görülecektir (69-73).

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEN EY peygamber![1] Allah'a karşı sorumlu davran! (Açıktan) inkâr edenlere ve ikiyüzlü davrananlara uyma! Unutma ki Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.[2] 2 (Sadece) Rabbinden sana bildirilene uy: Çünkü Allah yaptığınız her bir şeyden haberdardır. 3 Ve yalnızca Allah'a dayan: zira dayanak olarak[3] Allah yeter.[4]

4 ALLAH hiç kimse için bir bedende iki kalp[5] yaratmamıştır; aynen böyle, vücudunu annenizin vücudu gibi haram saydığınız eşlerinizi de hiçbir zaman sizin gerçek anneleriniz kılmamıştır;[6] yine evlatlıklarınızı da sizin gerçek çocuklarınız kılmamıştır:[7] bütün bunlar (düşünmeden) ağzınıza aldığınız boş laflardır; ne ki

---

1 Allah Rasulüne doğrudan hitap eden bu âyeti, nübüvvet ailesinden söz eden "tüm peygamberlerden söz almıştık; senden, Nûh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan" şeklindeki 7. âyetle birlikte düşünmek gerekir.

2 Aslında yapılması serbest olan bir davranıştan sırf toplumsal baskıdan çekinerek vazgeçmek ve o kolektif yanlışı sorgulamamak, bu ilâhi uyarının gerekçesini oluşturmaktadır. Benzer bir durum üzerine nâzil olan Tahrim sûresinin girişi ile bu sûrenin girişi arasındaki yakınlık dikkat çekicidir.

3 *Vekîl* için bkz. 68/İsra: 2, 54, not 9.

4 Yani: toplumsal baskıya karşı "koruyucu otorite" olarak Allah yeter. Toplumun nesnesi olmak istemeyen, mutlaka daha üstün bir otoriteye dayanmalıdır. O Allah'tır. İnsan ancak o zaman toplum içerisinde özneliğini muhafaza edebilir.

5 Veya: "iki akıl" ya da "iki vicdan". Yani bir şey aynı anda hem hak hem batıl, hem beyaz hem siyah, hem soğuk hem sıcak olamaz. Bu sûre bağlamında bir kadının aynı anda hem eş hem anne olamayacağı vurgusunu taşır. Eşyanın hakikati sabittir. İlâhî yasalar herkes için geçerlidir. Âyet, psikolojik açıdan çift kişilikli ve şizofren tavra işaret eder.

6 Mücadile sûresinin ilk dört âyetinde ele alınan *zıhar* geleneğine atıftır. Batıl inanca dönüşmüş bu gelenek kadınları sorumsuz erkeklerin elinde inletiyordu. Çünkü zıhar yapılan kadın elbette onu yapan kocanın annesi olmuyor, fakat karısı da olamıyordu. Dahası bir başkasıyla da evlenemiyor çünkü evli sayılıyordu.

7 Zımnen: Gerçeği kabullenin! Cümle, cahilliyye *tebenni*'sine atıftır. Mesela Hz. Ömer'in babası Hattab, Âmir b. Rebia tarafından; Salim, Ebu Huzeyfe tarafından; Mikdat b. Amr, Esved b. Abdiyeğus tarafından; Zeyd b. Harise, nübüvvetinden önce Hz. Muhammed tarafından evlatlık edinilmişti. Sahabe bu âyeti lafzî bir mânada anlamamış olmalı ki, âyet indikten sonra da Mikdat'ı öz babasına nisbetle "Miktad b. Amr" diye değil, evlatlık alan Esved'e nisbetle "Mikdad b. Esved" künyesiyle anagelmişdir. Zeyd Suriye'de yerleşik Kelboğulları kabilesindendi. Bir kervanla yolculuk yaparken haramiler kervanı basıp onu esir alarak satmışlardı. Hakim b. Hizam onu satın alarak teyzesi Hatice'ye hediye etti. Hatice de eşi Hz. Muhammed'e hediye etti. O da usulüne uygun bir ilan yaparak onu evlat edindi. O artık "Muhammed'in oğlu Zeyd" diye anılmaya başlamıştı. Âyet kimsesiz veya bakıma muhtaç bir çocuğun bakımını üstlenmeyi asla yasaklamaz, nesebin karışmasıyla sonuçlanacak yöntemleri yasaklar. Zira gerçek nesebini sonradan öğrenen evlatlıklar, benliklerinde büyük bir yıkım hissederler. Çünkü aidiyet duygusu kişiliği ayakta tutan temellerdendir. Amaçlardan biri de ileride doğabilecek telafisi zor nesep sorunlarının daha baştan önüne geçmektir. Kişinin gerçek nesebinin birtakım gerekçelerle tezyif edilmesi, sadece akrabalık bağlarının adresini değil, evlilik yoluyla kurulacak muhtemel bağların adresini de şaşırtacaktır. Bu ken-

Allah yalın gerçeği söyler ve O hep doğru yolu gösterir.[8]

5 (Şu halde evlatlıkları) babalarına nisbet ederek çağırın,[9] bu Allah katında daha hakkaniyetli bir davranıştır; eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, zaten unutmayın ki onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır;[10] bu konudaki yanılgılarınızdan dolayı size bir vebal yoktur; fakat asıl kalbinizdeki kasıt (belirleyicidir): zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.[11]

6 Peygamber inananlara kendi öz varlıklarından daha öncelikli gelir;[12] (o onlara baba gibi olduğundan) eşleri[13] de onların anneleridir. Böyle olduğu halde, Allah'ın yasasında yer aldığına göre akraba olanların birbirleri üzerindeki hakları mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidir;[14] ancak, geri kalan dostlarınıza da iyi

---

disine nikahı düşen birini yasak kapsamına sokarken, nikahlanması yasak olan birini de o kapsamdan çıkarabilir. Bir başka mahzuru da, başta *miras* hukuku olmak üzere doğabilecek hukuki sorunlardır. Çözümü mümkün olan bu sorunlara yol açmadan muhtaç bir çocuğu alıp yetiştirmenin Allah'ın razı olduğu sâlih amellerin başında geldiğini asla unutmamak gerekir. Evlat edinilen çocuk ile ilgili çıkabilecek mahremiyet sorunlarını aşmak için şer'i kaplar konulmuştur. Erkek çocuk için oldukça esnek olan süt anneliği müessesesi, kız çocuk için de Nisâ 23'te sonradan alınan eşin yanında getirdiği önceki kocasından olma kız çocuğu (oğulluk) için konulan "hanede yetişme" (*fî hucûrikum*) şartı, ulemamızın üzerinde durması gereken çözümler için yol göstericidir (106/Nisâ: 23'ün ilgili notuna bkz).

8 Zımnen: Siz bir şeye öyle dediğiniz için o öyle olmaz. Bir şey neyse odur. Siz onu bilmeseniz ya da yanlış bilseniz ya da kasten onun mahiyetine müdahale etseniz de o odur. Zımnen: Eşyanın yerini Allah tayin etmiş ve her şeyi yerli yerinde yaratmıştır: onun yeriyle oynamayın! Aslında İslâm öncesi Arap insanının zamana suni müdahalesi olan *nesi* uygulaması, yine bazı hayvanları yaratılış amacı dışına çıkararak kutsallık atfı yoluyla hakikate müdahale etmesi hep bu tür uygulamaların farklı alanlardaki tezahürüdür (114/Tevbe: 37 ve 108/Mâide: 103).

9 Bu ilâhi tavsiyeyi sahabe lafzî mânaya indirgememiş olacak ki Ebu Huzeyfe tarafından evlatlık edinilen Salim'e "Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim" dedikleri halde, Esved b. Abdiyeğus tarafından evlat edinilen Mikdad'ı, asıl babasına nisbetle "Mikdat b. Amr" diye değil "Mikdat b. Esved" diye çağırmaya devam etmişlerdir.

10 Yani, evlatlıklarınızla ilişkinizi onların gerçek neseplerini yok sayarak gerçeği gizlemeyin! Onun kimliğini ve aidiyetini tezyif etmeyin! Bunun ileride doğabilecek mahzurlarını düşünün (4. âyetin notuna bkz).

11 İmam Şafiî bu âyetten evlat edinmenin hükümsüz olduğu sonucunu çıkarmıştır. Fakat İmam Ebu Hanife, bu âyetin evlat edinmeyi hükümsüz kılmayıp sadece hukuki düzenleme getirdiği kanaatindedir.

12 Yani: Onun mü'minler üzerindeki hakkı, mü'minlerin kendileri üzerindeki hakkından önceliklidir. Rasulullah şöyle buyurur: "sizden biri beni kendisine öz varlığından, malından, evladından ve herkesten daha çok sevmedikçe gerçek imana ulaşamaz" (Buhârî).

13 İbn Mesud, Übey b. Ka'b ve İbn Abbas bu âyeti hep *ve huve ebun lehum* tefsîrî ibâresiyle birlikte okurlardı. Parantez içi açıklamamızın gerekçesi budur. Hasan, Katade ve İkrime de bu açıklamayla birlikte okumuşlardır (Taberî). Bu âyet, "kendisinden sonra onun eşlerini nikahlamanız asla caiz değildir" (53) âyetiyle birlikte anlaşılmalıdır.

14 Veya *min*'in beyaniyye vurgusuyla: "birbirine akraba olan mü'minler ve muhacirler (kâfir akrabalardan ve hicret etmeyip Mekke'de kalmış mü'min akrabalardan) daha önceliklidirler" (Krş: 95/Enfal: 72-75; bkz. İbn Aşur).

davranmak durumundasınız: zaten bu da yasada kayıtlıdır.[15]

7 HANİ bir zaman da tüm peygamberlerden söz almıştık;[16] senden, Nûh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan... İşte bütün bunlardan sapasağlam bir söz aldık; 8 ta ki O, sözlerine sadık kalanların sadâkatlerine buldukları karşılığın hesabını sorabilsin:[17] zira O, inkârcılar için acıklı bir azap hazırlamıştır.

9 Siz ey iman edenler! Sayısı belirsiz ordular üzerinize geldiğinde Allah'ın size olan nimetini hatırlayın;[18] onların üzerine bir bela kasırgası[19] ve görmediğiniz (semavi) ordular gönderdik:[20] ama Allah yapıp ettiklerinizi görmekteydi.

10 Hani onlar önünüzden ve sizin ardınızdan üzerinize gelmişlerdi;[21] işte o an gözlerin yuvalarından fırladığı, yüreklerin ağızlara geldiği bir andı; öyle bir hal ki, Allah'ın ne yapacağı hakkında her tür düşünce zihninizde cirit atıyordu. 11 İşte o anda ve orada mü'minler sınanmışlar, şok bir sarsıntıyla sarsılmışlardı.[22]

12 O sırada ikiyüzlüler ve kalplerinde hastalık olanlar diyordu ki:[23] "Allah ve O'nun elçisi bizi yalnızca boş vaadlerle avuttu."[24] 13 Yine o sırada onlardan bir

---

15 Bu âyet miras ve vasiyetle sınırlanırsa, "kayıtlı yasa" ile Nisâ: 7-13 ve 33. âyetlerde yer alan hükümler anlaşılır.

16 Bu âyet, "Sen ey peygamberler ailesinin ferdi" diye başlayan 1. âyete atıftır.

17 Peygamberler ve ümmetlerinden karşılıklı sorulacak hesap için bkz. 56/A'râf: 6.

18 H. 5. yılın Şevval ayında gerçekleşen Hendek savaşına atıf. Kaynaklar müttefik düşman ordularının sayısını 24 bin olarak verir. Bir koldan Yahudi Kaynuka ve Nadr oğulları, bir başka koldan Gatafan kabileleri (Süleym, Amir, Fezare/Hanife, Mürre, Eşca', Sa'd, Esed oğulları), bir koldan da Kureyş Medine'ye saldırıya geçti. Buna karşılık 3000 kişiden oluşan Medine savunması şöyleydi: Mü'minler Sel' dağını arkalarına alarak Uhud istikametindeki kuzeybatıya hendekler kazdılar. Doğu ve güneybatı taraflar kayalık olduğu için geçit vermiyordu. Müslümanların müttefiki Kureyza ihanet etti. Sa'd b. Ubade yollanıp Kureyza'nın ihanetinin kesinleştiği öğrenildi. Gatafan'dan Eşca'a mensup Nuaym b. Mes'ud Müslüman oldu ve Rasulullah'tan görev istedi. Rasulullah ondan şer ittifakını bozmasını talep etti. İhanet eden Kureyza ile Kureyş'in ittifakını bozmayı başardı. Bu "Allah'ın nimeti" idi. Düşmanı kaçırtan kasırga, dondurucu soğuk, hepsinden öte kalplerine düşürülen korku "Allah'ın nimeti" idi. Görünmeyen bir el mü'minlerin yüreğine cesaret ve metanet, düşmanların yüreğine korku ve kasvet salıyordu.

19 *Rüh*'i bu şekilde çevirimizin gerekçesi için bkz. 88/Rûm: 51, not 60.

20 Bu âyetin ilk notuna bkz.

21 Lafzen: "üstünüzden ve sizin alt tarafınızdan.." Müslümanlar, müttefik düşman orduları ile kendilerini arkadan hançerleyen Kureyzaoğulları arasında sıkışıp kalmışlardı.

22 Bu durum Hendek savaşının en kritik günlerinde yaşanmıştı. Hatta bunlardan birinde Kureyş'ten bir müfreze hendeği geçmiş, Hz. Ali komutasındaki bir müfreze de onlara karşı koymuştu. Düşman, mü'minleri ok ve taş yağmuruna tutmuş, herkesin yüreği ağzına gelmişti. İlk defa o gün Rasulullah ve mü'minler namazlarını eda edememişler, gün bitiminde Rasulullah hepsini birlikte kıldırmıştı.

23 Bu zümre ile ilgili genel bir okuma için bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

24 Bu âyet şu olayla birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılır: Hendekler kazılırken Sel-

tayfa da çıkmış; "Ey Yesripliler! Buradan elinize hiçbir şey geçmez, derhal dönün!"[25] demişti; yine bir başka gurup da evleri korumasız olmadığı halde "Evlerimiz korumasız" gerekçesiyle Peygamber'den izin istemişlerdi; oysa ki onların maksatları cepheden kaçmaktı.

14 Eğer şehrin her yanından üzerlerine hücum edilseydi ve onlardan da fitne çıkarmaları istenseydi, onlar bunu bir an bile duraksamadan yaparlardı. 15 Oysa ki onlar, daha önce kaçmayacaklarına dair Allah adına söz vermişlerdi: ama (olsun), nasıl olsa Allah'a verilen sözün hesabı sorulacaktı.[26]

16 De ki: "Eğer ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmanızın size hiçbir yararı yok; zira böyle bir durumda bile, sadece kısa vâdeli bir haz elde etmiş olacaksınız."

17 De ki: "Eğer O sizi bir zarara uğratmayı dilese, sizi Allah'a karşı kim koruyabilir? Ya da size bir rahmet takdir etse (sizi bundan kim mahrum edebilir)?"

Onlar kendileri için, Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilirler.

18 Doğrusu Allah içinizden (başkalarını savaştan) caydıranları da, kendileri muharebeye çok az katıldıkları halde "Haydi, katılın bize!" diyenleri de çok iyi bilir.
19 Size yönelik bir kıskançlık bu;[27] öte yandan tehlikeyi hissettikleri zaman da sanki ölüm tarafından çepeçevre kuşatılmışlar gibi gözleri dönmüş bir halde sana (yalvarırcasına) baktıklarını görürsün; tehlike geçtiğinde ise, iyiliğe karşı kıskançlık edip sivri ve keskin bir dille size hücum ederler. İşte bunlar inanmamışlardır; Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır: zira bu Allah için oldukça kolaydır.

20 Onlar, müttefiklerin (gerçekte) ayrılmadığını sanıyorlar; ama eğer müttefikler dönüp gelecek olsalar, bu kez de onlar çölde bedeviler arasına karışıp haberlerinizi (uzaktan) almayı tercih edecek kadar (sıvışmayı) isterler; hoş, eğer aranızda bulunmuş olsalardı da, göstermelik bir iki hareket dışında asla savaşmayacaklardı.

21 DOĞRUSU Allah Rasulü sizler için, Allah'a ve âhiret gününe umut besleyen ve Allah'ı sürekli hatırda tutan herkes için güzel bir örnek teşkil eder.[28]

---

man ve Huzeyfe'nin de aralarında bulunduğu gurup kendi paylarına düşen yerde hendek kazarken bir kaya çıkmıştı. Tüm çabaları sonuçsuz kalmış, kaya değil balyoz kırılmıştı. Hz Peygamber'e durum haber verildi. Olay yerine gelerek balyozu aldı ve kayaya vurdu. Her vuruşta kayanın bir parçası kopuyor ve kıvılcımlar saçılıyordu. Rasulullah o kıvılcımlara işaretle Pers, Bizans ve Yemen saraylarının ümmetinin eline geçeceğini müjdeliyordu. İşte içinde bulunulan zor zamanla bu müjde arasında makul bir bağlantı kuramayan hasta kalpliler, bunu "boş vaad" olarak gördüler.

25 Bu sadece "eve dönün" anlamını değil, "eski kimliğinize dönün" ya da "dâvâdan dönün" imasını da içeren bir ayartma çağrısıdır.

26 4. âyet ışığında, "Bir göğüste iki kalp olsaydı insan nasıl davranırdı?" sorusunun cevabı.

27 Ya da: "(gûya) sizin üzerinize titremek ve sizi esirgemekmiş bu".

28 *Teessi (usve)*, taklit ve teşebbüh değil, birinin yaptığını onun maksadını gözeterek yapmaktır. *Usve* ilan edilen "model" kılınmıştır. Sadece üretilebilir olanlar model gösterilebilir. Peygamberler örnek alınsın diye insanlar arasından seçilmişlerdir: yerde yürürler, iz bırakırlar ve izlenirler. Bu âyetin nüzul ortamıyla ilişkisi açık: Hz. Peygamber en kritik insanî du-

22 Nitekim mü'minler müttefikleri gördüklerinde: "Allah'ın ve Rasulü'nün bize vaad ettiği şey işte budur!" ve "Allah da doğru söylemiştir, Rasulü de..." derler. Dahası, bu onların yalnızca imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır.

23 Mü'minler içerisinde Allah adına verdikleri söze sadık kalan nice yiğitler var; onlardan kimi kendini adak olarak sunmuş[29] kimi de sırasını beklemekte, fakat asla sözünden dönmemektedir.[30]

24 Neticede Allah sözüne sadık kalanların sadâkatlerini ödüllendirmek, iki yüzlü davrananları da isterse cezalandırmak ya da (tevbe ederlerse) tevbelerini kabul etmek için (böyle yapmıştır): çünkü Allah zaten tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

25 Allah, kinleri yüzünden küfre gömülenleri geri püskürtmüş, ellerine hiçbir şey geçmemiştir; zira Allah mü'minlere savaşta da yeter: ve zaten Allah eşsiz bir kuvvet, mutlak bir izzet sahibidir. 26 Yine O, geçmiş vahyin mensuplarından düşmana destek verenleri kalelerinden çıkarmış ve kalplerine korku salmıştır; (baksanıza), bir kısmını öldürüyor bir kısmını da esir alıyorsunuz.[31] 27 Böylece O sizi onların arazilerine, yurtlarına ve mallarına mirasçı kıldı; dahası ayak basmadığınız bir nice toprağı da (vaad etti): zira Allah her şeye kadirdir.

28 SEN ey Peygamber! Eşlerine de ki: "Eğer sizler bu dünya hayatını ve onun ihtişamını istiyorsanız, gelin size dünyalığınızı vereyim ve sizi güzellikle bırakayım; 29 yok eğer Allah'ı, Rasulü'nü ve âhiret yurdunun (mutluluğunu) istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyi davranışı tabiat haline getirenlere muhteşem bir ödül hazırlamıştır!"[32]

---

rumlarda bile duruşunu bozmuyordu. Âlemlere rahmet olmak, bütün bir insanlığa model olmak demekti. Bu ise, iyilik artsın diye varlığını sadaka vermekti (Krş: 94/Bakara: 143).

29 *Nahb*'ın asli anlamına istinaden. Şu âyet bu adanmışlığın talimatıdır: "De ki: "Benim tüm istek ve arzum, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a armağan olsun" (73/En'âm: 162).

30 Şu olay bu âyeti açıklayıcıdır: Bir gurup sahabe girdikleri her savaşta şehid oluncaya kadar çarpışacaklarına dair ant içmişlerdi. Onlardan ikisi olan Hz. Hamza ve Hz. Mus'ab Uhud'da şehid olmuşlar, geride kalanlarsa sözlerini asla bozmamışlardı (Zemahşerî).

31 Kureyzaoğulları yıllardır iç içe yaşadıkları mü'minleri en zor zamanda sırtlarından hançerleyerek müşrik saldırganların yanında yer almışlardı. Müttefikler bölgeyi terk eder etmez Müslümanlar Kureyzaoğulları üzerine yürüdü. Onlar kalelerine çekilmişlerdi. Yaklaşık üç hafta süren sıkı bir kuşatma sonunda kendileri hakkındaki hükmü Medineli müttefikleri Sa'd b. Muaz'ın vermesi şartıyla teslim oldular. Rasulullah da bu şartı kabul etti. Sa'd onlar hakkında kendi kitaplarıyla hükmetti (*Tesniye*, 20:10-14). Hz. Peygamber, hükmün Tevrat kaynaklı oluşunu şöyle dile getirdi: "Onlar hakkında yedi kat göğün ötesindeki hükümle hükmettin".

32 Bu âyetlerin indiği dönemde İslâm cemaati, savaş gelirlerinden paylarına düşenle refah standartlarını yükseltmişti. Fakat bu Rasulullah'ın hanelerine yansımadı. Onlar da, kendilerince haklı gerekçelere sığınarak, herkese düşen pay gibi pay istediler. Oysa Allah Rasulü'nün gözettiği ilke yönetimi altındaki en yoksul tabakanın standartlarında yaşamaktı. Eşleri refah paylarını artırmakta ısrar edince onları ayrılıp ayrılmamakta muhayyer bıraktı. Hz. Aişe "Allah Rasulü'nü dünya nimetlerine

30 Ey Peygamber hanımları![33] İçinizden her kim açık bir hayasızlık yaparsa,[34] onun azabı ikiye katlanır:[35] zira bu Allah için çok kolaydır. 31 Ama içinizden her kim de Allah'a ve Rasulü'ne gönülden boyun eğer ve ıslah edici iyilikler işlerse, onun ödülünü de iki misli veririz; ayrıca ona akıl almaz güzellikte bir rızık hazırlamışızdır.[36]

32 Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir hanım gibi değilsiniz; tabi ki eğer Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız.[37] Şu halde işveli bir edayla konuşmayın, sonra kalplerinde hastalık bulunanlar[38] yersiz bir arzuya kapılırlar;[39] ama güzel ve düzgün konuşun! 33 Evlerinizde (dahi) ağırbaşlılığınızı koruyun![40] Kadim haddini bilmezlik döneminde[41]

---

tercih ediyorum!" dedi ve bunu diğerleri takip etti. Bazen eşleriyle ilişkileri kopma noktasına kadar gelen Rasulullah, eşlerine ömrü boyunca bir tek fiske dâhi vurmadı.

33 Peygamber hanımları için kullanılan *nisâ'* burada ve 32. âyette doğrudan Allah Rasulü'nün peygamber vasfına nisbet edilirken (*nisae'n-nebî*), *ezvac* hep zamir kullanılarak (*ezvace-hu, ezvaci-ke*) nisbet edilir (6, 28, 50, 53, 59 ve 113/Tahrîm: 1 ve 3). Bu ayrımdan yola çıkarak "Ey Peygamber'in hanımları!" diye başlayan talimatların gerekçesinin Rasulullah'ın peygamberlik makamından kaynaklandığı sonucuna varırız. *Ezvâc*'a "eş" *nisâ*'ya "kadın veya hanım" karşılıklarını tercih etmemiz de bu ayrımı vurgulamaya yöneliktir.

34 Sınırlarının dışına çıkan ve değerinden taşra çıkan her şey *fâhiş* olarak adlandırılır. Mesela "cimriye" de *fâhiş* denilir (*Mekâyîs*).

35 Eğer bununla dünyevi ceza kastediliyorsa, Nûr 2'deki cezanın iki katı kastediliyor demektir. Azabın iki kat olması, Peygamber eşlerinin hem sosyal statüsünün yüksekliğine hem de örnek olmalarına bir atıftır. Örfte hür insanların cezası kölelerinkinin iki katı idi. Mamafih örnek kişinin suç işlemesi kötülüğü teşvik anlamına gelirdi ki, bu da suçun ikiye katlanması demekti.

36 "Bilinenin ötesinde, akıl almaz" oluş, belirsizliğin metne kattığı yan anlamdır. Yani türünün en iyi, en gelişmiş modeli. Dünya nimetleri ancak onun bir kopyası olabilir (Bkz: 94/Bakara: 25, not 33; ayrıca krş. 91/Hac: 50, not 73). Öyle ki mü'min kendini bekleyen bu "göz kamaştırıcı sürprizleri hayal bile edemez" (57/Secde: 17).

37 Cümlenin burada tamamlanmasıyla ilgili bkz. İbn Aşur.

38 Bu ibâre ile ilgili genel bir okuma için bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

39 Yani: Karşıt cinsle iletişim kurarken kendi doğal konuşma tarzınızı değiştirmeyin! Normalde nasıl konuşuyorsanız öyle konuşun! Aksi bir durum, karşıt cinsler arasındaki ilişkinin kimyasını bozabilir.

40 Veya *vekarne* kıraatına dayanarak: "evlerinizde oturun". Veya *karira*'dan türemesi durumunda: "evlerinizde göz aydınlığı olun" (Mazini ve Ebu Hatim'den: İbn Aşur). Tercihimiz alternatif kıraat olan *vekarne* okuyuşuna dayanmaktadır (Ebu Ubeyde ve Taberi). Mü'minlerin annelerine evlerinde dâhi vakarlı bulunmalarını emreden bu âyet, Arabistan'ın sıcak ikliminin ev içi kadın giyimine yansıyan rahatlığıyla birlikte düşünülmelidir. Peygamber mescidine açılan bu evlerde sık sık tanıdık tanımadık, yerli ve yabancı ziyaretçiler ağırlanıyordu. *Muvatta*'ın nakline göre, Cuma cemaati mescid almadığı için bu odalara kadar taşmıştı (nkl. İbn Aşur). "İçinde vakarınızı koruyun" veya "oturun" denilen evler: 1) Allah'ın âyetlerinin anlaşılmak ve yaşanmak için okunduğu; 2) okunanlardan hikmetin damıtıldığı evlerdir. Bu nitelikleri taşımayan evlerde oturmanın da başkalarını oturtmanın da âyetin maksadıyla bir ilişkisi bulunmamaktadır.

41 *Câhiliyye*'nin cahilliğinin sıradan bir bilmezlik durumunu ifade etmediği açık. Bu bir "kendini bilmezlik"tir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 154, not 129).

olduğu gibi dişiliğinizi ön plana çıkarmayın![42] Namazınızı hakkını vererek kılın, zekâtınızı içten gelerek verin, Allah'a ve Rasulü'ne uyun! Emin olun ki, Allah sizden (maddî mânevî) her tür kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor Ey (Peygamberin) ev halkı; hepsi bu![43]

34 Bir de evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini, ama (özellikle onlardaki) hikmeti düşünün: şüphesiz Allah (ilmiyle) her şeyin özüne tarifsiz nüfuz eder,[44] her şeyden nihayetsiz haberdardır.

35 ŞÜPHESİZ Allah'a tam teslim olmuş bütün erkekler ve kadınlar, O'na güvenip inanmış bütün erkekler ve kadınlar, O'na adanmış bütün erkekler ve kadınlar, adine sadık bütün erkekler ve kadınlar, sıkıntılara karşı direnen bütün erkekler ve kadınlar, (Allah'a karşı) derin bir saygıyla titreyen bütün erkekler ve kadınlar,[45] (Allah'a) sadâkatlerini servetlerini yoksullarla paylaşarak isbat eden bütün erkekler ve kadınlar, benliklerini denetim altına alıp oruç tutan[46] bütün erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan bütün erkekler ve kadınlar, Allah'ı sürekli hatırda tutan bütün erkekler ve kadınlar... (İşte) bunlara Allah sınırsız bir bağış ve muhteşem bir ödül hazırlamıştır.[47]

36 Allah ve Rasulü bir konuda hüküm verdiği zaman, inanan bir erkek ve kadının kendi işlerinde kişisel tercihlerine göre hareket etmeleri düşünülemez:[48] zi-

---

42 Tüm dilsel veriler ve ilgili rivayetler bir arada ele alındığında *teberruc*, karşıt cinsle iletişim kurarken estetik bir cins olan kadının dişiliğini kişiliğinin önüne geçirerek sergilemesini ifade eder. Bu âyetin indiği vasatta, kadınların başlarından aşağı saldıkları örtüyü bir aksesuar olarak kullanıp açıkta kalan gerdanlık bölgesini de örter şekilde kullanmamaları, dişiliği kişiliğin önüne çıkarıp sergileme (*teberruc*) olarak görülmüştür (Mukatil).

43 Bu son ifade (hepsi bu), *innemâ*'nın anlama yansımasıdır (Krş: 114/Tevbe: 65). İbarede âyetin başından beri dişil (*kunne*) olarak gelen ikinci çoğul zamirleri, dişili de kapsayan eril (*kum*) formunda gelmiştir. Bu, Peygamber eşlerinin yaptıklarından Hz. Peygamber'in de doğrudan etkilendiği, dolayısıyla bu uyarıların iyi sonuçlarının Hz. Peygamber'e de yansıyacağı imâsını taşır. Âyetteki *ehl-i beyt* ile, doğrudan Rasulullah'ın eşlerinin kastedildiği açıktır. Bununla birlikte Hz. Peygamber, kızı damadı ve torunlarını da yaptığı bir açıklama ile bu kapsamda değerlendirmiştir. Âyette yer alan zamirlerin yalınkat dişil formdan eril+dişil forma dönüşmesi, bu kapsam genişlemesine metnin hazırladığı zemin olarak görülebilir.

44 *Latîf*, ilâhi bilginin aklı aşan tabiatına bir atıftır (Bkz: 75/Lokman: 16, not 20).

45 Krş. 79/Enbiya: 28, not 35.

46 En geniş anlamıyla *savm*, kişinin kendisini öz denetim altına almasıdır. (İlk geçtiği 43/Meryem: 26'nın notuna bkz.) Bir ibadet olarak oruç bu denetimin zorunlu ilâhi talimidir.

47 Âyetin sonunda ifade edilen "sınırsız bir bağış" ve "muhteşem bir ödül", burada sayılan niteliklere sahip olan erkek ve kadınların her birine ayrı ayrı yapılan vaad olarak anlaşılmalıdır. Bağlacın *fe* ve *sümme* değil de *vav* olmasının metne kattığı yananlam budur. Çünkü iki şey birbirine *vav* ile atfedildiğinde iki şey arasında zatî bir farklılığa, *fa* ise zatî olmayan bir farklılığa delalet eder. Âyette sayılan meziyetlerin erkek ve kadın için ayrı ayrı zikredilmesi, iki cins arasındaki fırsat eşitliğini korumaya yönelik örtülü bir teşvik içerir.

48 *Mâ kâne li..* kalıbı için krş. 71/Yusuf: 76. Buradaki hüküm, elbette Rasulullah'ın peygamberlik alanına giren hükümlerdir. Değilse hurma aşılayanlara "eğer kendi haline bıraksaydınız daha iyi olurdu" deyince onların "bıraktık fakat daha iyi olmadı" cevabını vermeleri üze-

ra kim Allah ve Rasulü'ne isyan ederse, işte o apaçık bir sapıklığa gömülmüş olur.

37 HANİ bir zamanlar Allah'ın kendisine ikram ettiği, senin de iyilikte bulunduğun kişiye diyordun ki: "Eşini bırakma ve Allah'a karşı saygılı ol!" Ama Allah'ın açıklayacağı şeyi sen içinde saklıyordun;[49] zira insanlardan çekiniyordun: oysa ki kendisinden çekinmen gereken sadece Allah'tı.

En sonunda Zeyd[50] o kadınla ilişkisini tamamen kesip boşayınca Biz onu seninle evlendirdik ki, evlatlıkları eşleriyle ilişkilerini kesip boşadıklarında kişilerin onlarla evlenmelerinin önünde hiç bir engel bulunmasın: sonuçta Allah'ın emri yerine gelmiş oldu.

38 Allah'ın kendisini mecbur tuttuğu bir hususta dolayı Peygamber'e hiçbir suç isnat edilemez. Allah'ın bu sünneti, daha önce gelip geçmiş olan (peygamberler) için de geçerliydi:[51] sonuçta Allah'ın emri ölçülüp biçildiği gibi gerçekleşmiş oldu. 39 O (peygamberler), Allah'ın mesajlarını tebliğ edenler, O'ndan korkanlar ve Allah'tan başkasından da asla korkmayanlardı:[52] zira Allah hesap görücü olarak yeterdi.

40 (Ey mü'minler!) Muhammed sizin erkeklerinizden herhangi birinin babası değildir; fakat o Allah'ın Rasulü ve peygamberlerin sonuncusudur:[53] Ve zaten Allah her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilmektedir.

41 SİZ ey iman edenler! Allah'ı sürekli gündeminizde tutun;[54] 42 O'nun aşkın ve

---

nne "Siz dünyanıza ilişkin işleri benden iyi bilirsiniz" demesi; yine Bedir'deki mevzi seçiminde Habbab b. Münzir'in daha isabetli önerisi üzerine geri çektiği kendi kararı; kocasının rıcasını kıramayarak Berire'ye yaptığı sonuçsuz kalan "kocana dön" teklifi; istişare sonucunda geri çektiği Hendek kuşatması sırasında Medine'nin mahsulünün yarısını verme teklifi... Bütün bunlar âyetin kapsamı dışındadır. Bu nedenledir ki sahabe bu konularda farklı görüş geliştirebilmiştir (Krş: 97/Nûr: 62, not 112).

49 38. âyette geçen "Allah'ın yasası"ndan Hz. Peygamber'in habersiz olduğu düşünülemez. İşte bu yasaya göre, toplumsal geleneklere dayalı fiili durumların hukuk bilinci oluşmamış bir toplumda tartışılmaz bir hukuk normu gibi algılanmasına son verilmesi gerekiyordu. Bu gerekliliği Rasulullah da görüyor, fakat yanlış anlaşılacağından çekindiği için harekete geçemiyordu. Âyet bu maksada işaret etmektedir. Hz. Aişe bu âyet hakkında şöyle der: "Eğer Muhammed (s) kendisine indirilenden bir şey gizleseydi, bu âyeti gizlerdi." (Buhari ve Müslim)

50 Kur'an'da ismen geçen tek sahabidir. Zeyd, daha önce "Muhammed'in oğlu Zeyd" diye anılırdı. İlâhî uyarıyla böyle anılma şerefinden mahrum kaldı. Bunun yerine o vahyin ismen andığı tek sahabi olma şerefine nail olarak ödüllendirildi. Bunun gerekçesi ise, kişinin gerçek nesebinin suni bir nesep ihdasıyla örtülmesine dayalı "cahiliyye tebennisi" denilen yanlış evlatlık uygulamasıdır (Bkz: 4 ve 5. âyetler, notlar 7-11).

51 Yani: Peygamber de kendisinden önceki peygamberlerin tabi tutulduğu yasaya tabi idi.

52 Veya: "(Bu yasa) Allah'ın mesajlarını tebliğ edenler, O'ndan korkanlar ve O'ndan başkasından asla korkmayanlar (için de geçerliydi)". Tercihimiz, bu âyetin bir önceki âyette yer alan "daha önce gelip geçmiş olanlar" ibâresinin sıfatı oluşuna dayanmaktadır. Bu âyet nefy ve isbat yöntemiyle korkuyu Allah'a hasrediyor. Fakat iş sevgiye gelince şöyle buyurulur: "Onlar Allah'ı sever gibi severler, fakat inananlar en çok Allah'ı severler" (94/Bakara: 165). Allah'tan başkasına sevgi yerilmemektedir. Yerilen husus, Allah'tan başkalarını Allah'ı sever gibi sevmektir.

yüce olan zatını sabah akşam anın![55]

43 O sizi melekleri eşliğinde üzerinize indirdiği (vahiyle) destekleyip dimdik ayakta tutar[56] ki, bu sayede sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarsın:[57] zira O, mü'minler için sınırsız bir rahmet kaynağıdır. 44 O'nun huzuruna çıkacakları o gün "Selam!" diye karşılanırlar; O kendilerine tarifsiz güzellikte bir ödül hazırlamıştır.

45 Sen ey Peygamber! Elbet Biz seni bir şahit,[58] bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik; 46 yine O'nun izniyle Allah'a çağıran bir davetçi ve etrafını aydınlatan bir kandil olarak...[59]

47 İmdi mü'minlere, Allah'tan kendilerini büyük bir lütfun beklediğini müjdele! 48 Asla inkârcılara ve ikiyüzlülere uyma[60] ve onlara incitici sözler söyleme/onların incitici sözlerine aldırma;[61] ve yalnız Allah'a güven: zira koruyucu otorite olarak Allah yeter.

49 SİZ ey iman edenler! Mü'min kadınları nikahlar da onları gerdeğe girmeden önce boşarsanız, onlara karşı iddet hesaplama hakkınız yoktur; şu halde derhal onlara dünyalıklarını verin ve kendilerini güzellikle salıverin.[62]

50 SEN ey Peygamber! Biz sana mehir be-

---

53 Veya *hâtem* okunuşuna göre: "peygamberlerin mührüdür". Tercihimiz kelimenin *hâtim* okunuşuna dayanmaktadır. Esasen iki okunuş da aynı sonucu verir. Çünkü mühür vurulduğu belgeye yeni bir bilgi girişini ya da vurulduğu kapıdan ilave bir geçişi yasaklar.

54 *Zikr*, buradaki vurgusuyla kişinin Allah'ı gündeminde tutmasını ifade eder (Krş: 94/Bakara: 152).

55 *Tesbih*, hatırda tutulanın dile gelmesidir. Bir şeyi "sabah akşam yapın" emri, süreklilikten kinayedir ve "O'nu daima anın!" anlamına gelir. 41. âyetteki *zikran kesîrân* ile 42. âyetteki *tesbih* birbirine *vav* ile atfedildiği için, âyet namaz vaktine hasredilemez.

56 *Salat*'ın türetildiği *es-sala*, insanı otururken dik tutan oyluklara veya ayaktayken dik tutan omurgaya verilen isimdir (Bkz: 108/Mâide: 12 not 20; 44/Tâhâ: 14 not 16; 9/A'lâ: 15, not 15).

57 Sanıldığı gibi ışık karanlığın zıddı değil, yokluğu halidir. Bu nedenledir ki ışığın kaynağı varken karanlığın kaynağı olmaz. Aslolan karanlıklar arasında geçiş yapmak değil karanlıkların tümünden kurtulup aydınlığa çıkmaktır (Krş: 68/İsra: 81). Âyette ışığı "vahiy" temsil eder. Vahiy ışığı olmazsa göz görüyor olsa da kördür.

58 İnsan bu âleme sahip olmak için değil şahit olmak için gelmiştir.

59 Kandil bir aydınlatma aracıdır. Kendiliğinden değil yakıtı sayesinde aydınlatır. Bu yakıt vahiydir (Krş: Âyet 43). Bu kandil Rasulullah'ın kendisinden sonraki mü'minlere bıraktığı ebedi risalet misyonu sayesinde etrafını aydınlatmayı sürdürecektir.

60 Tek dünyası, iki yüzü olanlar. Zira iki dünyalı olanın iki yüzü olamaz.

61 *Ezâhum* faile de mef'ule de nisbet edilebilir. Bu yüzden, her iki anlama birden gelebilir. Hendek kuşatmasının ardından, Müslümanları arkadan hançerleyen Beni Kureyza ile Hz. Peygamber arasında yaşanan söz düellosu tercihimizin tarihsel karşılığıdır (İbn İshak ve İbn Sa'd). Nüzul ortamıyla ilişkisi ne olursa olsun, buradaki öğütler, tüm zamanlarda ve mekânlarda geçerli olan ve insanlar arası ilişkileri kolaylaştıran ilkelerdir. Hayatın akışı içinde karşılıklı ilişkilerde müsamahakar olmak da bunlardan biridir. Zira hayat insanlarla birlikte yaşanan bir mucizedir ve insan sürekli hata yapabilen bir varlıktır.

62 Krş. 94/Bakara: 234 ve 107/Talâk: 1-7. İddet nesebin sıhhati içindir. Buna göre, "hamilelik yoksa iddet de yoktur" denilebilirse de, boşan-

dellerini verdiğin eşlerini; savaş esirleri arasından sağ elinin altında bulunan kimseleri;[63] seninle birlikte göç etmiş bulunan amca ve hala kızlarını, dayı ve teyze kızlarını; ve kendilerini Peygamber'e (mehir bedeli istemeksizin) sunan ve peygamberin de kendilerini nikahlamayı kabul ettiği mü'min kadınları -ki bu yalnızca sana hastır, diğer mü'minler için değildir-[64] helâl kıldık.

Doğrusu onlara eşleri ve sağ elleri altında bulunanlar[65] konusundaki talimatlarımızı bilmekteyiz;[66] ne ki bununla amaçlanan, senin zor durumda kalmamandır: zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

51 Onlardan dilediğini daha sonraya bırakabilir, dilediğini de yanına alabilirsin; ilişkini dondurup (sonraya) bıraktıklarından birini yeniden istemende senin için bir beis yoktur:[67] bu (seni her görüşte) onların gözlerinin ışımasını, üzülmemelerini ve onlara verdiğin şeylerden razı olmalarını sağlar; ve sadece Allah kalplerinizde olanı bilir: ama zaten Allah her şeyi bilir, tarifsiz bir hilim sahibidir.[68]

52 Bundan sonra sana, başka hiçbir hanım helâl değildir;[69] güzellikleri seni hayran bırakso dâhi -sağ elinin altında bulunanlar hariç- onlardan hiçbirini değiştiremezsin:[70] hem zaten Allah her şeyi gözetleyendir.

---

ma eyleminin nesepten öte duygusal ve sosyal boyutları da olduğu aşikardır.

63 Müslüman olanlarını müslüman erkeklerin eş edinmeleri Nisâ sûresinin 24. âyetinde tavsiye edilirken, onların dost tutmamış olmaları ve zinaya bulaşmamış olmaları şart koşulmuştu. Bu gerçek ortadayken savaş esiri kadınların cinselliğinin esir sahiplerinin keyfine bırakıldığı asla söylenemez. Bu âyet Nisâ 24 ve Hz. Peygamber'in fiili sünneti ışığında anlaşılmalıdır (Bkz: âyet 52; 92/Muhammed: 4 ve 106/Nisâ: 24'ün ilgili notları).

64 Rasulullah kendisine tanınan bu ayrıcalıktan yararlanmak yerine aktif ilişkide olduğu eş sayısını dönüşümlü de olsa dörtle sınırlamıştır. Bu bir sonraki âyetten de anlaşılmaktadır.

65 İbarenin farklı bir çevirisi ve açıklama için bkz. 106/Nisâ: 24 (Krş: 92/Muhammed: 4, not 8).

66 Bu talimatlar daha önce indirilmiş bulunan evlilikle ilgili düzenlemelerin yer aldığı âyetlerdir (Bkz: 94/Bakara: 221, 106/Nisâ: 3, 4, 23-25).

67 Rasulullah kendisine tanınan bu hakkı kullanmak yerine aktif karı-koca ilişkisinde Nisâ 3'e göre hareket eder. Bu sınırlamanın mağduriyet doğurmaması için dönüşümün gerekliliği vurgulanıyor. Sonuçta Rasulullah için çok eşliliğin tahammülü gerektiren bir fedakârlık olduğu ayan beyan ortaya çıkıyor.

68 Yani: "Hoşgörüsünü yerli yerince kullanır". *Hilm*, yumuşak başlılık, hoşgörü, af ve merhameti istismar ettirmeden kullanmak, suçluya vazgeçme fırsatı tanımak için cezalandırmada acele etmemek. *Halîm* olan, günahkarı hainden, hatayı kasıttan, saflığı hinlikten ayırmayı bilir.

69 Rasulullah'ı yeni bir nikah yükünden tamamen kurtaran âyet. Hz. Peygamber'le nikahlanmayı uman tüm muhtemel adayların önünü tıkıyor. Devamındaki cümleler, Nebi'nin isteğinin dâhi bu kapıyı aralayamayacağını ifade ediyor.

70 "Elinin altında bulunanlar" eşler dışında bir kategoridir. Allah Rasulü savaş esiri olarak gelen hanımları cariye statüsüyle istifraş etmemiştir. Bu durumda *mâ meleket eymanukum*'un tek açıklaması kalıyor: Rasulullah'ın Safiyye, Cüveyriye, Reyhane gibi harp esiri olarak ya da Mariye gibi hediye olarak sunulup da, de azat edip nikahı altına aldığı eşler. (*mâ meleket eymânukum* için bkz. 106/Nisâ: 24, not 44; 92/Muhammed: 4, not 8.)

53 SİZ ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamber'in evlerine girmeyin; yemeğe (davet) edildiğinizde (erken gelip) yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; lakin ne zaman davet edilirseniz o zaman içeri girin! Yemeği yediğiniz zaman da hemen ayrılın, lafa dalmayın! Çünkü böyle yapmanız Peygamber'i üzebilir, fakat o bunu söylemek için sizden çekinir; ama Allah hakikati söylemekten asla çekinmez.

(Ey mü'min erkekler!) Onlardan bir şey isteyeceğiniz zaman, kapı dışından isteyin:[71] bu sizin kalplerinizin de, onların kalplerinin de daha temiz kalması için en uygun yoldur. Dahası, sizin ne Allah Rasulü'nü üzmeniz, ne de ölümünden sonra onun eşleriyle evlenmeniz ebediyen helâl değildir:[72] çünkü bütün bunlar Allah katında zaten çok büyük bir vebaldir.

54 Bir şeyi açıklasanız da gizleseniz de (fark etmez): unutmayın ki Allah her şeyi en ince ayrıntısına kadar zaten bilmektedir.

55 (Ne ki) onların babaları, oğulları, kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi cinslerinden olan kadınlar ve sağ elleri altında bulunanlar konusunda bir mahzur yoktur.[73] Ama (Ey Peygamber hanımları), siz hep Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edin: çünkü Allah her bir şeye şahittir.

56 Şu kesin ki Allah ve O'nun melekleri Peygamber'i desteklerler; ey iman edenler, siz de onu destekleyin[74] ve tam bir tesli-

---

71 Lafzen: "perde gerisinden". *Hicâb*, iki şeyi birbirinden ayıran kapı, perde, engel, pencere, duvar vb. türü şeylere denir. Göz kapağı da zımnen buna dahildir. Burada kastedilen hiç kuşku yok ki, Peygamber hanelerinin mescide açılan kapılarına boydan boya gerilen perdelerdir (*es-sitru'l-murhâ*). Gözden kaçırılan nokta, bu emrin kadınlara değil erkeklere verilen bir emir olduğudur. Bu bağlamda emir, hane mahremiyetinin ve özel hayatın korunmasına delalet eder.

72 Bu hüküm "geçici madde" sadedindedir ve Allah Rasulü'nün eşleriyle sınırlıdır.

73 "Sağ elleri altında bulunanlar" ifadesinin cinsellikten tamamen uzak olan bu kullanımı, başta 50 ve 51. âyettekiler olmak üzere, Kur'an'daki diğer kullanımların nasıl anlaşılması gerektiğine ışık tutucu mahiyettedir.

74 Lafzen: "..salat ederler.. salat edin". Burada Allah ve meleklerinin Peygamber için yaptığı eylemi mü'minlerin de yapması emredilmektedir. Bu âyetin kapsamı, Allah ve meleklerinin mü'minleri desteklediğinden (*yusallî 'aleykum ve melâiketuhu*) söz eden 43. âyetle birlikte (Krş: 94/Bakara: 157; 114/Tevbe: 99, 103) değerlendirilmelidir. Mü'minler gibi Peygamber de vahiyle desteklenmiştir. Hemen üstteki âyetler bu desteğin açık göstergesidir. Kelimenin türetildiği *salâ* zaten "destek" anlamına gelmektedir (9/A'lâ: 15, not 15). *Salat*, "dua" mânasına bu kökten yola çıkarak ulaşmıştır. Fakat Allah'ın kuluna "dua etmesi" caiz olmayacağı için, âyetin yorumunda ilk otoriteler farklı görüşler dile getirmişlerdir. İbn Abbas bunu "tebrik etmek" olarak anlamıştır (Taberî). Süfyan Allah'ın salatı "rahmet", meleklerinki "dua" demiştir. Ata "Rahmetim gazabımı geçti" âyetini okumuştur. Said b. Cübeyr İbn Abbas'tan bu âyetin tefsiri sadedinde şunu nakletmiştir: "İsrâiloğulları Musa'ya "Rabbin seni destekliyor (*yusallî 'aleyke*) mu?" diye sordular. Musa'nın Rabbi nida etti: "Evet Ben de meleklerimle birlikte tüm nebi ve rasullerimi destekliyorum". Cabir'in eşi Rasulullah'tan kendine ve eşine salat etmesini istedi, Rasulullah ona "Allah sana ve eşine salat etsin (*sallallahu 'aleyke ve 'ala zevcike*)" diye dua etti (İbn Kesir). Bütün bunlar *salat*'ın bir destek emri olduğunu, Allah'ın ve meleklerinin bu *salat*'ı vahyi gönderip indirerek yaptıkları, mü'minlerinse fiili dua ile risalet mira-

miyetle (onun örnekliğine) teslim olun![75]

57 Allah'ı ve Rasulü'nü incitenlere gelince: Allah onları bu dünyada da öte dünyada da[76] rahmetinden mahrum edecek ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlayacak.

58 Bir de, mü'min erkekler ve kadınları işlemedikleri şeylerle suçlayarak eza edenler var: İşte bunu yapanlar, iftira atmış ve apaçık bir suç işlemiş olurlar.

59 Sen ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına, (bütün) mü'minlerin hanımlarına (toplum içine çıktıklarında) üzerlerine (tesettürü tam sağlayan) giysilerini almalarını söyle:[77] bu onların (mü'min ve saygın) kadınlar olarak tanınmaları ve rahatsız edilmemeleri için daha uygundur: Ve Allah zaten tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

60 ŞU KESİN ki, eğer ikiyüzlüler, kalplerinde hastalık bulunanlar[78] ve şehirde yalan haber yayarak ortalığı karıştıranlar[79] buna bir son vermezlerse, seni onların üzerine öyle bir salarız ki, sonra kısa bir süre dışında sana komşu olarak bile orada kalamazlar. 61 Allah'ın rahmetinden dışlanmış olarak[80] göze kestirilen[81] her

---

sını desteklemeleri gerektiğini göstermektedir. Aslında Peygamber için edilen dua olan salavat da bu desteğin sözlü boyutudur (Konu için bkz. *Üç muhammed*, 111-115).

75 *Salât*'a Allah ve melekleri de katılırken *selâm*'ın sadece mü'minlere emredilmiş olması manidardır. Buradaki *selâm* ile Neml 59'daki arasındaki ilişki dikkate değerdir. "Hz. Peygamber'e *salât*'a Allah, O'nun melekleri ve mü'minler hep birlikte katılırken *selâm*'a neden sadece mü'minler davet edilmekte, Allah ve melekleri katılmamaktadır?" sualinin cevabını parantez içinde verdiğimiz "örneklik" oluşturmaktadır. Allah onu mü'minlere "güzel örnek" olarak takdim etmiştir. Allah'ın ve meleklerin onu örnek alması işin tabiatı icabı nasıl düşünülemezse, yine işin tabiatı icabı samimi bir mü'minin de onu örnek almaması düşünülemez. Âyetteki *'ale'n-nebî*'den yola çıkarak bütüncül bir okumayla şu sonuca ulaşıyoruz: Salât nübüvvetedir, itaat ve teslimiyet risalete.

76 Yani: "her zaman ve mekânda.."

77 Nûr 31 tesettürün kişisel boyutunu, bu âyet toplumsal boyutunu düzenler. Nûr 31 gerekçe belirtmediği halde, bu âyet gerekçeli olarak gelir. Hükmün gerekçesi âyetin devamındaki "tanınmak" ve "eziyet görmemek"tir. Birinci gerekçe olan "tanınma" bireysel kimliğin tanınması anlamında değil "iffetli hür mü'min kadın" kimliğinin tanınması anlamındadır. İkinci gerekçe olan "eziyet görmemek" ise duruma ve şartlara bağlı olarak değişen bir illettir. Hükmün gerekçeli oluşundan da anlaşılmaktadır ki vahiy örtünmeyi taabbudi ve hukuki değil ahlâkî bir zeminde ele almıştır. Ahlâk ise dört katlı din binasının temelidir. İster Nûr sûresinin 31. âyeti isterse bu âyet olsun, Kur'an'ın tesettür düzenlemesinin en temelinde şu hakikatin yattığını gösterir: Ey "Beden benim değil mi, istediğim gibi kullanırım!" diyen insan! Beden senin mülkün değildir! Sana Allah'ın bir emanetidir. Emaneti emanet sahibinin istediği gibi kullanın! Aksi ihanet olur.

78 "Kalplerinde hastalık bulunanlar" ile ilgili genel bir okuma için bkz. 4/Müddessir: 31, not 24.

79 *Murcifûn*, "şiddetli sarsıntı" anlamına gelen *racfeh*'ten türetilmiştir (Bkz: 56/A'râf: 78, not 60). Yalan haberle toz kaldırmayı, toplumsal ahlâk, huzur ve güveni sarsmayı ifade eder (Râğıb).

80 *La'net*'e verdiğimiz bu anlam için bkz. 98/Âl-i İmran: 87, not 80.

81 *Sukifû*'yu çevirimiz ve gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 191, not 367.

yerde enselenip kesinkes öldürülürler: 62 Allah'ın daha öncekiler için geçerli olan uygulaması budur; ve sen Allah'ın sünnetinde hiçbir değişiklik bulamazsın.[82]

63 İNSANLAR sana Son Saat hakkında soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Sana kim bildirebilir ki: Son Saat belki yakındır, (belki de uzak)?[83]

64 Şüphe yok ki Allah, inkârcıları rahmetinden mahrum etmiş ve onlar için çılgın bir ateş[84] hazırlamıştır. 65 Onlar orada ebediyen kalacaklar: ne bir dost ne de bir yardımcı bulacaklar.

66 Ateşte yüzlerinin ters çevrildiği o gün[85] "Ah keşke Allah'a itaat etseydik, Rasul'e itaat etseydik!" diyecekler. 67 Yine "Rabbimiz!" diyecekler, "Fakat biz ileri gelenlerimize, büyüklerimize uyduk; sonuçta onlar da bizi yoldan saptırdı. 68 Rabbimiz! Ne olur onlara kat be kat azap ver ve onları rahmetinden tamamen dışla!

69 EY İMAN edenler! Musa'ya eziyet eden (İsrâiloğulları) gibi olmayın! Hatırlayın ki Allah onların itham ettikleri şeylerden onu temize çıkardı: ve o Allah katında zaten hatırlı biriydi.[86]

70 Siz ey iman edenler! Allah'a karşı sorumlu davranın ve sözü yerinde ve dosdoğru söyleyin![87] 71 (O zaman) O da sizin işlerinizi yoluna koyar ve günahlarınızı bağışlar. Zira her kim Allah'a ve Rasulü'ne uyarsa, iyi bilsin ki o nihai ve büyük kurtuluşa ermiştir.

72 İşin gerçeği Biz emaneti[88] göklere, yere ve dağlara sunduk; ve onlar emanete ihanetten kaçındılar;[89] nihayet onu insan

---

82 Yani: İlâhî tatbikat, zamanın değişmesiyle değişmez. Aynı ifadenin geçtiği 38. âyetle bağlantılı olarak anlaşılmalıdır.

83 Krş. "Sen nerde onun vaktini haber vermek nerde?" (48/Nâzi'ât: 43). Parantez içi açıklama söz gelişinden çıkmaktadır.

84 *Sa'îr*'in bu anlamı için bkz. 32/İnsan: 4, not 7.

85 Zımnen: Kendi yüzleri kabul ettikleri maskeleri düşüp gerçek yüzlerinin göründüğü gün...

86 Hz. Musa Habeşli bir kadınla evlilik yapması üzerine dedikodulara maruz kalmıştı (*Sayılar* 12, 1-15). İsrâiloğullarının kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaran Musa için söyledikleri şu türden sözler de bu cümleden sayılabilir: "Mısır'da mezar yok mu ki bizi çölde ölmek için getirdin?" "Çölde ölmektense Mısırlılara kul olmak bizim için daha hayırlıydı" (*Çıkış* 14, 11 ve 12). Yine: "Bizi, bütün bu cemaati açlıktan öldürmek için mi çöle çıkardınız?" (*Çıkış* 16, 3).

87 Kur'an'a göre söz söyleme sanatının vazgeçilmezleri şunlardır: 1) Burada olduğu gibi hakkı ve doğruyu söylemek. Hakkın zıddı batıl, doğrunun zıddı yalandır. 2) Münasip bir şekilde ve uygun bir üslûpla söylemek (106/Nisâ: 5, 8). 3) Konuşulan konu hakkında doyurucu, detaylı, eksik ve gedik bırakmadan konuşmak (106/Nisâ: 63). 4) Yumuşak bir üslûpla konuşmak (44/Tâhâ: 44).

88 "Emanet" nedir? *Emanet*, bazı müfessirlerin dediği gibi "ibadetler" olamaz. Zira Me'âric 32-24'te emanet ve namaz ayrı ayrı zikredilmektedir. Bu, insanı beşer olmaktan çıkarıp insan eden "irade" ve iradenin sonucu olan "ahlâkî sorumluluk" olsa gerektir. Şöyle ki: Bir şeyin emanet olduğunu söylemek, zımnen muhatabın seçim kabiliyetine atıfta bulunmaktır. Zira emanet edilen şeye sadâkat de ihanet de mümkündür. Bu da doğrudan bizi "irade"nin önüne getirip bırakmaktadır.

89 Veya: "Onlar emaneti üstlenmekten kaçındılar". Tercihimiz Fussilet: 11 âyetiyle de, dilin mantığıyla da uyumludur. Şöyle ki, emanetin hamli, onu taşımamak anlamına gelir.

yüklendi:[90] ne var ki, o da zalim ve cahil biri olup çıktı.[91]

73 Bundan dolayıdır ki[92] Allah iki yüzlü erkeklere ve kadınlara, Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıran erkeklere ve kadınlara azap edecek;[93] inanan erkeklerin ve kadınların tevbelerini de kabul edecektir: zira Allah zaten tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

Fulânun hâmilun li'l-emane ifadesi dilde "falan emanete ihanet etti" anlamına gelir. Zira emanete sadâkat, onu zimmetine geçirmemektir. "Başkasının hakkını gözet" anlamına kullanılan *Ebğid hakka ehîk* (kardeşinin hakkına buğz et) ibâresi de buna benzer (Krş: Zemahşerî ve Kasımî).

90 Zımnen: Doğuştan bu yeteneklerle donatıldı.

91 Baştaki *inne* edatı, nedensellik değil tahkik ve tahakkuk belirtir. Çünkü *zalûm* âdil olması beklenirken âdil olmayan, *cehûl* de bilmesi gerekirken bilmezden gelen için kullanılır. Ya da Kasımî'nin dediği gibi "yüklenmek" ile "bu yüklenişin gerçekleşmeyen amacı" arasındaki uyumsuzluğa itirazı ifade eder. *Kâne*, bu bağlamda varoluşsal bir durumu (*keynunet*) değil sonradan arız olan bir durumu (*sayruret*) ifade eder. Benzer bir başka kullanım için bkz. 68/İsra: 27. (*Kâne*'nin *sâra* anlamı için bkz. *İtkân* II, 217.) *Kâne* birinci anlama alındığında: "Biz Âdemoğluna kat kat ikram ederek onu üstün ve şerefli kıldık" (68/İsra: 70), "Biz insanı en güzel kıvamda yarattık" (30/Tîn: 4), gibi âyetlerin oluşturduğu vahyin insan tasavvuruna aykırı bir sonuca ulaşılır ki, Pavlus'un "ilk günah" doktrini de budur. Burada *kâne* yardımcı fiili sayruret anlamındadır ve insanın sonradan "zalim ve cahil biri olup çıktığını" ifade eder. Zaten bir sonraki âyet ve özellikle baştaki gerekçe *lâm*'ı bu yaklaşımımızı teyit eder. Emanet âyeti, misak (56/A'râf: 172), hilafet (94/Bakara: 30), Âdem'in şahsında Âdemoğlu'nun Allah'ın ahdine sadık kalmadığını söyleyen Tâhâ 115 ile birlikte anlaşılmalıdır.

92 Yani: başlangıçtaki saflık durumundan çıkıp irade emanetine ihanet ettiği içindir ki... Bu âyetin bir öncesiyle münasebetinden de anlaşılacağı gibi nifak ve şirk irade emanetine ihanettir.

93 Veya *'Azab*'ın kök anlamına dayanarak: "ilişik kesip yüz çevirecek" (Krş: 7/Kalem: 33, not 29). Bir sonraki cümlede geçen *yetûbu 'alâ..*'nın "..tarafa dönmek ve yönelmek" olduğu bilinirse, bu anlam daha da pekişir.

NİSÂ SÛRESİ

Nüzûl: 106
Mushaf: 4

Sûre, "Kadınlar" anlamına gelen Nisâ adını, girişinde yer alan, kadının hak ve sorumluluklarını dile getiren âyetlerden alır. Daha sahabe döneminde bu adla anılmıştır. "Kısa Nisâ Sûresi" adı verilen Talak'tan ayırmak amacıyla "Uzun Nisâ Sûresi" diyenler de olmuştur (*Besair*).

Sûre Medine'de inmiştir. İbn Abbas Medenî sûreleri sıralarken Bakara, Enfâl, Âl-i İmran, Ahzab, Mumtehane, Nisâ sıralamasını yapar. Buna göre sûre 4. yılın sonunda veya 5. yılın başında yapılan Hendek savaşından sonra inmeye başlamıştır. Çünkü yetim mallarıyla ilgili olan 2. âyet Ğatafanlı bir adamın yeğeninden geriye kalan yetimlerle alâkalıdır. Ğatafanlılar en erken Hendek'ten sonra Müslüman olmuşlardır. Sûrenin başlangıcını 6. yıldaki Hudeybiye sonrasına tarihlendirmek de mümkündür. Âl-i İmran'dan sonradır. Çünkü "Teyemmüm âyeti" denilen 43. âyet 5. yıldaki Müreysî' gazasından sonra inmiştir. Sûrenin iniş süreci en erken 7. yıla kadar uzanır. Hatta emaneti ehline vermeyi emreden âyetin (58), savaşmaya gönülsüz olanları uyaran âyetin (75) ve Kelâle âyetinin (176) sebeb-i nüzûl rivayetleri dikkate alınacak olursa, sûrenin inişini 8. yıla kadar uzatmak mümkündür.

Sûrenin bütününde maksat beş temel emniyeti korumaktır: 1) Can emniyeti, 2) akıl emniyeti, 3) din emniyeti, 4) nesil emniyeti, 5) mal emniyeti. Sûrenin ana konusu adâlet ve hukuktur. Hukukun temelinin "insanlık" ortak paydası ve sorumluluk ahlâkı olduğunu vurgulayan bir âyetle başlar. Sonra aile hukuku çerçevesinde yetimlerin hakkını gözetmeyi emreden âyetler gelir (2-7). Kadın hukuku (7-10), miras ve vasiyet hukuku (11-21), evlilik hukuku (22-42), kasıtlı-kasıtsız cinayet hukuku (92-93), müslümanlar arası ihtilaf hukuku sırasıyla işlenir.

Sûrede içki yasağının ikinci durağı yer alır (43). Namaz hükümleri ve temizlik ahkâmıyla ilgili âyetler gelir. Kitap ehlinin sapmaları dile getirilir (44-57). Şu âyet, sûrenin berceste âyetlerinden biridir: "Kuşkusuz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar." (48) İktidar ve güç ahlâkına ilişkin tüm zamanlar ve mekânlarda geçerli ilkeler konulur (58-70). Ardından savaş ahlâkına ilişkin hükümler gelir (71-104).

Sûre her fırsatta ahlâk ve akide arasındaki kopmaz bağa dikkat çeker. Haksız kazanç yemenin çirkinliği ve Müslümanlar arası muhabbetin gerekliliği vurgulanır. Miras hukukuna dair Kelâle âyetiyle son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 EY insanlık![1] Sizi bir tek canlı varlıktan[2] yaratan, ondan da eşini[3] var eden ve her ikisinden de birçok erkek ve kadın üreten Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Kendisi adına birbirinizden (hak) talebinde bulunduğunuz Zât'a ve bu insanlık bağına[4] karşı sorumluluk duyun. Kuşkusuz Allah, üzerinizde daimi bir gözetleyicidir.[5]

2 O hâlde yetimlere mallarını verin; değersizi değerliyle değiştirmeyin.[6] Onların mallarını kendi mallarınıza katıp da boğazınıza geçirmeyin. Çünkü bu büyük bir vebaldir.[7]

3 Ve eğer yetimlere,[8] âdil davranamamaktan korkuyorsanız, o zaman size helâl olan diğer kadınlardan biriyle evlenin;[9] (hatta) ikisi, üçü ve dördüyle;[10] ama onla-

---

1 Nida için bkz. 94/Bakara: 21, not 28.

2 A'râf 11, 106/Nisâ 1 ve 112/Hucurât 13 ışığında, Âdem'in de kendisinden yaratıldığı ilk organik bileşiğe (hücre) delalet eder. Kur'an'da *nefs* 16, *nufûs* 2 ve *enfus* 153 yerde gelir. Hepsinde de anılan şeyin maddî ve mânevî unsurlarıyla birlikte "kendisi, zâtı, özü" mânasına gelir. Her can ölümü tadar. Nefis tatmin, rıza, yalvarma, korku, yatışma, fedakârlık, hile, haset, pişmanlık ve vesvese ile nitelenir. İman ve küfür, hidayet ve dalalet, günah ve takvâ, ödül ve ceza ile alâkalı kullanılır. Kur'an cisim ve ceset'i hiç âhiretle alâkalı kullanmazken *nefs*'i âhiretle alâkalı olarak sık kullanır.

3 *Zevc* için bkz. 82/Şûrâ: 11, not 12. "Ondan da eşini" ibaresi, "onun cinsinden" şeklinde eşin de aslı olan biyolojik kökenin bölünerek çoğalmasına delalet edebilir (Krş: Ebu Müslim'den. Râzî). Geleneksel tefsir bu ibareyi Eski Ahid ışığında okuyarak Âdem'in eşinin Âdem'in bedeninden yaratıldığını söyler. Bunu teyiden de, mecaz olduğu açık olan "Kadın kürek kemiğinden yaratılmıştır" rivayetini nakleder (Buhârî, *Enbiya* 2). Oysa ki "kadın kürek kemiği gibidir" versiyonu, sözün mecaz olduğunu izaha yeterlidir (Müslim, *Radaa* 18).

4 Lafzen: "rahimlere". Bu bağlamda *erhâm*, tüm insanlığın birbiriyle olan kan bağına delalet eder. Bu bağ tek tek tüm insanların gözetmesi gereken "insanlık" ortak paydasını temsil eder. İnsanlığa karşı sorumluluk ile Allah'a karşı sorumluluk birlikte gelmiştir. Bizim "İnsanlık bağı" olarak tercüme ettiğimiz *erhâm*'ın *tekili* olan rahim organı için Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Rahim, Rahmân'dan bir dal dır" (Buhârî, *Edeb* 81:13). Bir bakıma kadın rahmi, ilâhî rahmetin insandaki tecellisidir.

5 Zımnen: aynı ana babadan gelenlerin birbirlerine soy sopla övünmeleri anlamsızdır.

6 Zımnen: Âhiret saadetini, dünyanın geçici servetiyle takas etmeyin. Çift çağrışımlı bu cümlenin düz anlamı şudur: "Sizin değersiz ve adi mallarınızı, onların değerli ve kaliteli mallarıyla değiştirmeyin!" En geniş çağrışımıyla: "haramı helâlle, pisi temizle, meşru olanı gayri meşru olanla değiştirmeyin!" (Taberî ve Râzî).

7 *Hûb*, aslen "sahibini cürüm işlemek zorunda bırakan ihtiyaç" demektir. Bu ve bir sonraki âyet, tarihi bağlamın da teyit ettiği gibi, yetimleri olan dul şehit hanımlarıyla evlenip onları himaye etmekle ilgilidir.

8 Veya: "dul kadınlara". Bu "yetimler" ile evlenilen şehit hanımı dul kadınların getirdiği şehid çocuğu olan yetimler anlaşılmalıdır. Zira 6. âyet bunların büyüdüklerinde evlendirilmesinden söz etmektedir. Burada hitap evliyedir, bekara değil. Onun için birle değil ikiyle (*mesnâ*) başlamıştır. Âyetin sonundaki *vâhide* ile eş üzerine alınan yetim sahibi ilk dul hanım (yani ikinci eş) kastedilmiş olsa gerektir "Yetim" kavramı "dul hanımları" da kapsar.

9 Yeğeni Urve b. Zübeyr'in sorusuna Hz. Aişe'nin verdiği cevaptan yola çıkarak: "Eğer ve

ra da âdil davranamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir taneyle ya da meşru olarak sahip olduklarınızla (yetinin)![11] Bu, altına girdiğiniz sorumluluğu ihlal etmemeniz açısından daha uygundur.[12]

4 Kadınlarınıza mehirlerini, gönül rızasıyla karşılık beklemeksizin[13] verin! Ve fakat, kendi rızalarıyla bir kısmını size bırakırlarsa, onu da afiyetle yiyin! 5 Allah'ın koruyasınız diye sizin sorumluluğunuza bıraktığı malları, muhakeme yeteneği zayıf olan (mal sahiplerinin) eline terk etmeyin! Fakat bu mallarla onları yedirin, giydirin ve onlara (durumu) münasip bir dille izah edin!

6 Yetimleri, evlenme çağına gelinceye kadar gözetleyin; ama eğer aklen olgunlaştıklarını tesbit ederseniz, mallarını kendilerine geri verin! Büyüyüverecekler diye mallarını alelacele ve saçıp-savurarak yemeye kalkmayın: İhtiyacı olmayan kimse tenezzül etmesin, muhtaç olan da münasip bir biçimde yararlansın! Mallarını kendilerine iade ettiğinizde, onlar adına şahitler bulundurun! Hesap sorucu olarak Allah yeter.

7 ANA-BABA ve akrabanın bıraktıklarında erkeklerin bir payı (zaten) vardır. Ana-baba ve akrabanın bıraktıklarında, az ya da çok, kadınların da bir payı olmalıdır; (Allah tarafından) farz kılınan bir paydır bu.[14]

---

lisi olduğunuz mal sahibi yetim kızları kendinize nikahlamakla onlara karşı adâletsizlik yapacaksanız, hoşunuza giden diğer kadınlardan biriyle evlenin..." Hz. Aişe'nin açıklamasına göre, mal sahibi yetim kızların velileri, malları için onlarla evlenmek istiyor, fakat vermeleri gereken mehri de vermek istemiyorlardı (Buhârî ve Müslim). Said b. Cübeyr, Katade ve tabiinden diğerlerine göre bu cümlelerin anlamı şudur: "Nasıl ki yetimlerin haklarına tecavüz etmekten haklı olarak çekiniyorsanız, aynı şekilde evlenmeye niyetlendiğiniz kadınların hak ve çıkarları için de aynı özeni gösteriniz."

10 Bu sayıların sınırlama mı, rakam mı ifade ettiği tartışılmıştır. *Vav* bağlacını seçim bildiren *ev* (veya) saymanın, İbn Hişam'ın dediği gibi lûgatte bir delili yoktur. Bağlaçtan dolayı 2+3+4=9 mânası çıkarmak, bu kelimeleri asli harfler olan *isneyn ve selase ve erba'a* ile karıştırmaktır. Her hâlükarda bu âyet, dul ve yetim kadın ve kızların mağduriyetini gidermek için, olağanüstü durumlarda birden fazla evliliğe cevaz vermiş, hatta teşvik etmiştir. Nitekim bu pasajlar da savaşın açtığı yaraları sarmak için inmiştir. Normal durumlarda vahyin tavsiyesi tek eşliliktir. Âyetin sonu buna delalet eder.

11 *Ev mâ meleket eymânukum* için 24. âyetin notuna bkz.

12 Veya *'avl*'in "çok çocuk" anlamından yola çıkarak: "Çok çocuğun sorumluluğunu üstlenmek için daha uygundur". Fakat bu, bağlamla uyumlu değildir (Krş: İbn Aşur). *'Avl*, ağır bir sorumluluk altına girmek" anlamına gelir (Râğıb). Bu kök "birini çekince diğeri ayakta kalamayacak kadar birbirine yaslanan iki veya daha fazla unsuru ifade eden *aile*'nin türetildiği köktür. Bu hüküm erkeklerin azaldığı, dul ve yetimlerin çoğaldığı savaş şartlarında, bu dulları yetimlerinden ayırarak evlenmeyi engelleme amacına yönelik olabilir.

13 *Nihleten* "karşılıksız ikram" anlamına gelir. Yani mehir herhangi bir şeyin karşılığı olarak nitelenemez.

14 Kur'an daha önce mirastan hepten mahrum edilen kadına mirastan pay vererek devrim çapında bir uygulama başlatmaktadır. "Az ya da çok" ifadesi 32. âyetin de ışığında 11. âyetteki ikiye bir nisabının mutlak olmadığının en güzel delilidir. Bu ibarenin açılımı "şimdilik az olur, gelecekte şartlar uygun hâle gelince çok olur" şeklinde de anlaşılabilir. "Allah tarafından farz kılınan", bu âyette yer almayıp 11.

8 (Miras) taksimi sırasında, (diğer) akraba, yetimler[15] ve yoksullar da hazır bulunurlarsa, onlara da bir şey verin; ve kendilerine gönül alıcı sözler söyleyin![16]

9 Artık korksun onlar ki; eğer kendileri, arkalarında korunmaya muhtaç çocuklar bıraksalardı, onlar için endişelenirlerdi. Allah'a karşı sorumluluk bilincini kuşansınlar da doğru dürüst konuşsunlar.[17]

10 Doğrusu, yetimlerin mallarını haksız yere boğazlarına geçirenler, karınlarını yalnızca ateşle doldurmuş olurlar. Zira, gelecekte çılgın bir ateşe mahkûm olacaklar.

11 ALLAH size, çocuklarınız konusunda (şunu) tavsiye eder: Erkek, iki kadının payına denk alır;[18] fakat ikiden fazla kadın

---

âyette yer alacak olan oran değil, kadına mirastan pay verilmesidir. Cahiliyye'de ölenin mirasına sadece erkek akrabası konardı. Nüzûl sebebi olarak şu olay gösterilir: Sa'd b. Rebi savaşta şehid olmuş geriye dul bir eş ve iki yetim bırakmıştır. Mirası geleneğe göre şehidin kardeşine kalmış, dul eş ve yetimler ortada kalmıştır. Dul eş de durumu Rasulullah'a şikayet etmiştir (Ebu Davud, 2891; Tirmizî 2092).

15 Buradaki yetimler kimlerdir? Elbette ilk akla gelmesi gereken 11. âyetteki taksimatta yer almayan ölen babalarına dedelerinden kalan pay hakkında hiçbir hüküm yer almayan "dede yetimleri"dir. Miras paylarının geçtiği 11. âyetten önce bunların zikredilmesi, adeta "yetimlerin hakkı her payın önünde gelir" mesajı taşır. Bu yüzden Ömer b. Abdülaziz ve bazı otoriteler dedenin yetimlere vasiyet yapmasının zorunluluğuna hükmedip, vasiyet yapmaması durumunda vasiyet yapmış gibi davranılacağı sonucuna varmışlardır. Buna da "zorunlu vasiyet" (*el-vasiyyetu'l-vacibe*) demişlerdir. Her hâlükarda yetimlerin mirastaki hakkının diğerlerinden önce zikredilmesi, onların önceliğine delalet eder.

16 Bu cümle sözün muhataptaki yankısıyla ilgilidir. Söz söylerken muhatabın duygularını gözetmeyi emreden bu âyet, sözün gönül okşayıcı ve hatır alıcı biçimde söylenmesini ister. Zira bu, iyi eylemi tamamlayan bir unsurdur. İyi eylem güzel sözün yakıtı, güzel söz iyi eylemin armağanıdır: "O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yükselten ise güzel eylemlerdir." (42/Fâtır: 10). Doğru olan nice eylem ve söz vardır ki, sırf çirkin üslûbu yüzünden ziyan olmuştur.

17 Söz söyleme sanatında bir önceki âyet üslupla ilgiliydi, bu âyetse sözün mahiyetiyle ilgilidir. Sözün aslı yoksa usulü ne kadar iyi olursa olsun o söz kıymetsizdir. Önce söz doğru-dürüst olmalıdır. *Sedîd* sıfatı *sedd* kökünden türetilmiştir. Bir boşluk dolduran, bir gediği tıkayan, lüzumuna binaen söylenen söze delalet eder. Istılah olarak doğru sözü ifade eder. Bir söz ne kadar tumturaklı, ne kadar edebi ve belagatlı olursa olsun hakikat içermiyorsa, o "laf" olmaktan öte gitmez.

18 Bu oranın *haddi ednâ* (en aşağı sınır) mı, *haddi â'lâ* (en yüksek sınır) mı veya *haddi mutlak* (asla değiştirilemez oran) mı olduğu; 1) miras oranlarının düzenlenmesinde ilâhî maksadın ne olduğuyla; 2) vahyin teşri yönüyle; 3) hükmün illete mebni olup olmadığıyla alâkalıdır. Miras oranlarında ilâhî maksat ilk âyetin de delalet ettiği gibi adâlet ve hukukun tecellisi için kulluk ve insanlık sorumluluğunu yerine getirmedir. Mirası ellerinde tutan kadınlar değil erkeklerdir ve âyette onlar sorumlu davranmaya davet edilmektedir. "Kadına az ya da çok mirastan pay verin" diyen 7. âyet, bu hükmün teşri yönünün azdan çoğa doğru olduğunu gösterir (7. âyetin notuna bkz). 32. âyetteki *iktisâb* bizce hükmün illeti olarak okunmalıdır. O günkü gelir kalemlerinin başında savaş ganimetleri, diyet ve kan bedeli gelir. Bunlar erkekler yoluyla kazanılır. İkiye bir nisabını mü'minlerin annesi Ümmü Seleme de illete mebni bir hüküm olarak okur

varsa, onlara, bırakılan mirasın üçte ikisi verilir; sadece bir kadın varsa, o hâlde yarısını alır. Ve eğer (ölenin) çocuğu varsa, onun anne-babasından her biri mirasın altıda birini alır;[19] ama eğer çocuğu yoksa ve anne-babası onun (tek) vârisiyse, işte o zaman annesi üçte birini alır. Eğer kız ve erkek kardeşleri varsa, o zaman annesine, yapmış olduğu herhangi bir vasiyyeti ya da borcu düşüldükten sonra altıda biri verilmelidir.

Ebeveynleriniz ve oğullarınız... Sizin bırakacağınız yararlı şeylere hangisinin daha lâyık olacağını bilemezsiniz. (İşte bu yüzdendir) Allah katından gelen talimatlar: Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.

12 Eğer çocukları bulunmuyorsa, eşlerinizin miraslarının yarısı size aittir. Fakat eğer onların çocukları varsa, ettikleri vasiyet[20] ve borçlarından sonra terekelerinin dörtte birini alacaksınız. Eğer çocuğunuz yoksa, terekenizin dörtte biri eşlerinize aittir. Fakat eğer çocuğunuz varsa, ettiğiniz vasiyet ve borçlardan sonra terekenizin sekizde birini alacaklar.

Eğer erkek ya da kadın birinci dereceden bir mirasçıya sahip değilse,[21] kız ya da erkek kardeşi de varsa, her birine altıda bir düşer. Fakat erkek ve kız kardeş birden fazlaysalar, edilen vasiyet ve borçtan sonra üçte birini alırlar.[22] Bu her iki durum-

---

ve bunu şöyle ifade eder: "Erkekler savaş yapıyorlar fakat kadınlar savaşamıyor; sonuçta bize de mirasın ancak yarısı düşüyor." (*Ya'zu'r-Rical ve la ta'zü'n-nisa' ve innema lena nısfu'l-miras. İtkân* I, 98). Bunu bu âyetin inişinden sonra gelen şaşkınlıktan da anlıyoruz. Taberî'nin nakline göre biri Rasulullah'a gelir ve der ki: "Ya Rasulallah, kıza yarım mı verelim? Kız ata bile binemez, savaşamaz.." Bütün bu veriler ışığında bu oranın haddi mutlak olmadığı, en yüksek sınırı değil en aşağı sınırı oluşturan illete mebni bir oran olduğu sonucuna varılır. Gerek miras oranlarının illet, hikmet ve maksadını anlamaya yönelik bu yorumumuz, gerekse buna benzer meseleye yeni bir açılım getiren daha başka yorumlarımız, sadece murâd-ı ilâhîyi anlama çabamızın bir ürünü olarak anlaşılmalıdır. İslâm'ı çağa uydurma veya uyarlama gibi bir derdimiz yoktur. Böyle bir yaklaşım sağlıklı da değildir.

19 Geriye kalan üçte iki diğerleri arasında paylaştırılır; ebeveyni hayatta olanın mirasından kardeşler pay alamaz.

20 Vasiyet kişinin serveti üzerindeki hakkıdır. Ne ki, âyetin sonunda "vârise zarar verilmemelidir" emriyle kayıt altına alınmıştır. Nebevî uygulamada zarar vermeyen miktar üçte bir olarak belirlenmiştir.

21 Veya: "Ölen kimseye birinci dereceden yakınlığı olan bir vâris değilse". *Kelâle*, "kılıcın kör olan ağzı, bıçağın sırtı, keskin görmeyen göz" mânasından türetilmiştir. *Yûrasu* meçhul fiil *vurise*'den geliyorsa "miras bırakana" delalet eder. Eğer *ef'ale* babından geliyorsa *yûrasu* "miras alana" delalet eder. Birinci tercihte "birinci dereceden mirasçıya sahip olmayan kimse" mânasına gelir. İkinci tercihte "miras bırakana birinci dereceden yakınlığı olmayan vâris" mânasına gelir. *Yûrasu*'yu bazıları *yerisu* şeklinde malum, bazıları da *yuverrisu* şeklinde tef'il babından okumuşlardır. Notun başına aldığımız alternatif mâna ile çeviri içinde verdiğimiz mâna metin açısından birbirine eşit mesafededir. Hatta eğer geleneğin miras paylaşımındaki olumsuz rolünü hesaba katarsak, alternatif mâna öncelik kazanır. Zira bu okuyuş "gelin" ve "nişanlıyı" da hesaba katan bir okuyuştur. Hz. Peygamber'in "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir" açıklaması da bunu teyit eder.

22 "Erkek ve kız kardeş" ile sadece anne bir kardeşler kastedilir. Bunda ittifak edilmiştir. Öz kardeşlerin hakkındaki hüküm sûrenin sonundadır.

da da, (mirasçılara) zarar verilmemelidir.[23]

Bunlar Allah'ın size tavsiyesidir; zira Allah her şeyi bilendir, (bu kurallar hususunda) hilim ve hoşgörü sahibidir.

13 Bütün bunlar Allah tarafından çizilen sınırlardır. Kim Allah'a ve Rasulü'ne uyarsa, Allah onları içerisinde yerleşip kalacakları zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyar; işte muhteşem kazanç da budur. 14 Kim de Allah'a ve Rasulü'ne isyan eder ve O'nun çizdiği sınırları ihlal ederse, onları içerisinde yerleşip kalacakları ateşe sokar; onu da alçaltıcı bir azap beklemektedir.

15 HAYASIZLIK sergileyen kadınlarınıza gelince:[24] aranızdan onlar için dört şahit gösterin! Ve eğer bunlar onun için şahitlik yaparlarsa, ölüm gelinceye ya da Allah onların lehine[25] bir yol gösterinceye kadar evlerde hapsedin![26]

16 Ve aranızdan bu işi yapan her iki erkeği de cezalandırın! Eğer o ikisi tevbe eder ve durumlarını düzeltirse, onları cezalandırmaktan vazgeçin! Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, sınırsız merhamet sahibidir.[27]

17 Doğrusu, Allah katında kabul gören tevbe, yalnızca bir cahillik ederek kötülük işleyen ve sonra vakit geçirmeden Allah'a yönelenlere mahsustur.[28] İşte Allah da onları affa yönelecektir; zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir. 18 Oysa ne ölüm gelip çatıncaya kadar (ısrarla) günah işlemeyi sürdürerek son anda "İşte şimdi tevbe ediyorum!" diyen birinin tevbesi kabul görecektir, ne de inkârında direnerek ölenlerin tevbeleri...[29] İşte onlar kendilerine acıklı bir

---

23 Gerçek dışı ve sırf vârisi mahrum bırakmayı amaçlayan borçlar. "Zarar vermenin" sınırına dair âyetin ilk notuna bkz.

24 Ölenin malının paylaşılmasıyla ilgili hükümlerin ardından yoksulluğun azdırdığı zina hükümleri geliyor. *Fâhişeten* ile ilgili bkz. 106/Nisâ: 22, not 36 ve 107/Talâk: 1, not 5.

25 "Onlara bir kapı açılıncaya kadar" ile sopa ve taşlamanın kastedildiği yorumunu Ebu Müslim şu gerekçeyle reddeder: "Bu yorum doğru değildir; çünkü sopa ve taşlama onların lehine değil aleyhinedir." Âyetteki *lehunne* ibaresinin "onların lehine" anlamına geldiğine ise "kişinin kazandığı kendi lehine" (94/Bakara: 286) âyetini delil gösterir (nkl. Râzî).

26 Ebu Müslim, bu âyette sözü edilen "fuhuş yapan kadınlardan" maksadın, lezbiyen ilişkiye (*sihâk*) giren kadınlar olduğunu, zinanın cezasının daha sonra açıklandığını ifade eder (nkl. Râzî). Bu tür kadınların cezası evlerine hapsedilmeleri, eğer bu tür bir ilişkiden vazgeçerlerse özgürlüklerine kavuşturulmaları, vazgeçmezlerse ömür boyu evlerinde tutulmaları hükmü getirilmektedir.

27 *Ellezani* ilgi zamiri, hem çift sayıya hem de erkek cinsine delalet eder. Bu kullanımdan yola çıkarak âyetin aynı cinsle zina yapan erkeklerle ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. "Galibiyet kuralınca buna kadın da girer" itirazı yapılabilirse de, bir önceki âyette müstakil olarak kadınlardan söz edilmesi bu itirazı geçersiz kılar. Bu âyet Mücâhid'e, Ebu Müslim'e ve ona katılan Râzî'ye göre eşcinseller içindir. Ebu Hanife'nin "Livatada had yok, tazir vardır" hükmü de bu yorumla paralellik arzeder.

28 Günahı savunmak günahı yüceltmektir. Günahı yüceltmek, günah işlemekten bin beterdir.

29 Allah katında kabul gören tevbenin niteliğinden söz eden bu âyet, Mekkî sûrelerden olan Nahl sûresinin 119 âyetiyle aynı konuyu işlemektedir. Bizim, mecazı da devreye sokarak "bir cahillik ederek kötülük işleyen" diye

azap hazırladığımız kimselerdir.[30]

19 EY iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir.[31] Ve açık bir biçimde fuhuş işlemedikçe, verdiğiniz bir şeyi onlardan geri almak için onlara baskı yapmayın! Ve onlarla güzel bir şekilde geçinin; zira onlar size itici gelse bile, hoşlanmadığınız bir şeyde Allah bir çok hayır dilemiş olabilir.[32]

20 Fakat eğer bir kadını bırakıp yerine başka bir kadın almak isterseniz, birincisine külçe külçe altın vermiş olsanız dâhi hiçbir şeyi geri almayın.[33] Ona iftira ederek ve bu nedenle açıkça günaha girerek verdiğinizi geri almak olur mu hiç?

21 Birbirinizin mahremi olduktan ve eşiniz sizden sağlam bir taahhüt aldıktan sonra, onu nasıl geri alabilirsiniz ki?

22 Babalarınızın daha önce evlilik yaptığı kadınlarla evlilik yapmayın,[34] fakat geçmişte yapılanlar geçmişte kalmıştır.[35] Bu davranış kesinlikle yüz kızartıcı bir hayasızlık, çirkin bir günah, kötü bir gelenek idi.[36]

23 Anneleriniz,[37] kızlarınız,[38] kız kardeşleriniz,[39] halalarınız, teyzeleriniz; erkek ve kız kardeşlerinizin kızları; süt anneleriniz ve süt kardeşleriniz,[40] eşlerinizin anneleri; kendileriyle gerdeğe girdiğiniz eşlerinizden doğmuş olup sizin kendi hanenizde bakım ve velayetini üstlendiğiniz[41] (sulbünüzden olmayan) kızlarınız,[42]

çevirdiğimiz ibare, kişinin yaptığı işin sonunun nereye varacağını düşünmeden, şehvet, öfke ve hevasına yenilmesi durumunu ifade eder. Zira bunlar aklı perdeler, bilinci durmura uğratır ve kişiye tedbirini şaşırtır. Böylesi bir hâlde "işlenen kötülük" ise "bir cahillik ederek işlenen kötülük" denilmeyi hâk eder.

30 Bu tür bir tevbeye Firavun'un ölümün zoruyla giderayak yaptığı iman itirafını dile getiren Yûnus 90'dan yola çıkarak "Firavun imanı" veya "Firavun tevbesi" adı verilmiştir. Zoru görünce iman ile, zorla iman aynı şeydir.

31 Yani, kadını bir meta gibi görüp miras yoluyla elde etmeniz. Cahiliyyede kadın miraslık bir meta gibi görülmekteydi, modern cahiliyyede ise teşhirlik bir meta gibi görülmekte.

32 Duygusal sebeplerle yuva dağıtarak kadını sokağa terk eden erkeği sorumluluğa davet.

33 3. âyetin sonundaki tek eş tavsiyesine dolaylı bir gönderme.

34 Ebu'l-Kays'ın oğlu ölen babasının ardından "Malına vâris olduğum gibi eşine de sahip oluyorum" diyerek üvey annesine sahip olmak istemişti. Bu âyet bu çirkin cahili geleneği reddetmektedir.

35 Bu ve bir sonraki âyette yer alan bu tür ibareler, vahyin vakıayı yok saymadığının göstergesidir. Bu tür gayr-ı meşru evliliklerden olma çocukların mağdur edilmemesini, hak ve hukuklarının korunmasını ifade eder.

36 Âyetteki *fâhişeten* "akli kötülük", *makten* "şer'i kötülük", *vesâe sebilen* "örfi kötülük" olarak açıklanmıştır (Râzî). *Makten* ile bir önceki notta açıklanan çirkin cahili gelenek kastedilse gerektir.

37 Öz-üvey, meşru-gayr-ı meşru yoldan tüm anneler ve büyükanneler girer.

38 Kişinin kızları ve onların çocukları.

39 Öz veya üvey, fark etmez. Fakat üvey kız kardeşin yine üvey olan kız kardeşi yasak kapsamı dışındadır.

40 Yani bebelik çağında (bir hadise göre en az beş kez) süt emen. Formül şudur: Emenin nefsi emzirenin nesline yasaktır.

41 *Hucur* (t. *hacr* veya *hicr*) mekâna delalet eder ve mecazen "yetiştirme ve büyütme" vurgusunu da taşır (İbn Aşur). Tercihimiz kelimenin her iki anlamını da görür. Buradaki *ve rabâibukumullâtî fi hucûrikum* ibaresi, büyütülmek maksadıyla evlatlık alınan anasız-babasız veya analı-babalı 'yetim', öksüz ve kim-

size haram kılınmıştır; fakat gerdeğe girmemişseniz bir mahzur yoktur; ve öz oğullarınızın eşleri de size haramdır;[43] aynı anda iki kız kardeşi almanız da öyle. Fakat geçmişte olanlar geçmişte kalmıştır; çünkü Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

24 Meşru şekilde hakkını vererek sahip olduklarınızın[44] dışında, bütün evli kadınlar (da haramdır). Bu Allah'ın size talimatıdır. Bunların dışındakilerin tümü, mal varlığınızdan bir kısmını vererek istemeniz, gayr-ı meşru bir ilişkiyle değil de evlilik bağı yoluyla almak şartıyla size helâldir. Kendilerinden yararlandığınız kadınlara mehirlerini bir yükümlülük olarak tastamam verin! Bu yükümlülüğün tesbitinden sonra, başka bir şey üzerinde uzlaşmanızda sizin için bir sorumluluk yoktur. Kuşku yok ki Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.

25 Aranızdan her kimin durumu, hür bir mü'min kadın almaya elvermezse, o meşru şekilde sahip olduğunuz mü'min kızlardan birini alsın;[45] çünkü Allah, imanınızı(n değerini) çok iyi bilir;[46] (za-

---

sesizlerin evlat edinilmesi sırasında oluşabilecek mahremiyet problemlerini aşmada bir çıkış yolu olarak görülebilir.

42 Eşin önceki kocadan olma kızının yasak kapsamına girmesi için "aynı evde, bir arada" yetişmiş olma şartı öngörülmektedir. Bu şartın dışında kalanların yasak kapsamına girmediği görüşünü İbn Hazm, Hz. Ali ve Hz. Ömer'e nisbet eder (*el-Muhallâ*). Bir mekânda yetişmenin (*fi hucûrikum*) hükme mesnet teşkil etmesi manidardır. Aslında âyetin ikinci kelimesi olan "kızlarınız" öz ve üvey kızların hükmünü açıkladığı için, "yanınızda yetişen kızlarınız" ile öz ve üvey kızlar dışında birileri kastedilmelidir. Bununla herhangi bir sebeple ailenin yetiştirmek için alıp bakım ve terbiyesini üstlendiği evlatlık kızlar kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Evlatlık ile ilgili ayrıntılı bir açıklama için bkz. 105/Ahzab: 4, not 7).

43 Zımnen: Evlatlıkların eşleri hariç.

44 *Mâ meleket eymânukum*'un tefsiri sadedinde Elmalılı şunları söyler: "Yemin" esasen "sağ el" olduğundan *milk-i yemininiz* demek, "ellerinizle meşru sûrette bihakkın kazandığınız milkleriniz" demektir ki daha çok "köle" ve "cariyeler" hakkında istimal olunur". Bunların "eş"lerin dışında ikinci bir kategori olduğunu "eşleri ve sağ elleri altında bulunanlar" (105/Ahzab: 50) âyetinden anlıyoruz. Bunlar kimlerdir? Ahzab 50. âyetten bunların "savaş esirleri arasından sağ elinin altında bulunan kimseler.." olduğunu öğreniyoruz. Demek ki, bunlar mutlak savaş esirleri değil, savaş esirleri arasından Allah Rasulü'nün meşru bir biçimde sahip olabilecekleri idi. Buna örnek ararsak hemen iki örnek bulabiliriz: Safiye ve Cüveyriye. Bu iki annemiz savaş esiridirler, fakat Rasulullah onları "cariye" edinmeyip nikahlamıştır. Sünnetteki uygulama budur. Kaldı ki Muhammed 4. âyet savaş esirlerinin köleleştirilmesini dışlamaktadır (Bkz: 92/Muhammed: 4, not 8). Sıcak savaş dışında esir almak da yasaklanmıştır (Bkz: 95/Enfal: 67, not 72 ve 105/Ahzab: 52, not 70).

45 Eldeki köle-cariye stokunu eritmek ve kölelik-cariyelik kurumunu bitirmek için vahyin tavsiyesi. Ayrıntılı bir açıklama için bkz. 92/Muhammed: 4, not 8.

46 Kadın savaş esirleri konusundaki murad-ı ilâhiyi gösteren cümle budur. Onların imanı tüm sosyal haklarını elde etmenin gerekçesi sayılarak meselenin kökten çözümü için çıkış yolu olarak sunulmaktadır. İmanı takdir için krş. "Kim imanı inkâr ederse işte onun yaptıkları boşa gitmiştir" (108/Mâide: 5). Bu âyettekine benzer bir formla (*Allahu a'lemu bimâ fî-enfusihim*), aynı problemli bakış açısını bir yerde daha görüyoruz: Hz. Nûh'a inanan yoksul, ezilmiş ve horlanmış insanların İlâhî kelam tarafından savunulması sırasında... (Bkz: 70/Hûd: 31).

ten eşler olarak) siz, birbirini bütünleyen parçalarsınız.[47] O hâlde iffetini koruyan, fuhşa bulaşmayan ve dost da tutmayan kadınlarla sahiplerinin izniyle evlenin ve mehirlerini makul bir şekilde verin! Onlar evlendirildikten sonra iffetsiz bir davranışta bulunurlarsa, onları hür evli kadınlara verilenin yarısıyla cezalandırın![48]

Bu, içinizden zorlanınca günaha girme korkusu duyanlar içindir.[49] Fakat sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır: Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

26 Allah (bütün bunları) size açıklamak, öncekilerin (doğru) hayat tarzlarına sizi yönlendirmek[50] ve size bağışıyla yönelmek ister; çünkü Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir. 27 Allah size olanca bağışlayıcılığıyla yönelmek isterken, ayartıcı içgüdülerine esir olanlar sizi yoldan tamamen çıkarmak isterler.

28 Allah yükünüzü hafifletmek ister; zira insan zayıf yaratılmıştır.

29 Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya da dayansa, birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin;[51] -tabi ki (meşru) ticaret hariç- ve kendinize kıymayın; çünkü Allah

---

47 Kalıbın açılımı: Biri olmadan diğerinin yapamadığı, birbirinin yerini tutmayan, hak ve sorumluluk açısından birbirine denk fakat aynı olmayan ikilisiniz (Krş: 98/Âl-i İmran: 195).

48 Hür evli kadın ve erkeğin zinasının cezası Nur sûresinin 2. âyetinde 100 celde olarak açıklanmıştır. Bu açıklama ışığında bu âyette dile gelen ceza 50 celdedir.

49 el-'Anet'i bu şekilde çevirimiz için bkz. Tevbe: 128, not 165.

50 Cinsel ahlâkın korunmasının ruhbanlık değil evlilik yoluyla sağlanacağına işaret.

51 Veya: "karşılıklı rızaya dayalı ticaret yoluyla da olsa..." Bu ibare çoğunluk tarafından şöyle anlaşılmıştır: "Birbirinizin mallarını, karşılıklı rızaya dayalı ticaret hariç, haksız yollarla boğazınıza geçirmeyin." Ne ki, bu çeviride şu anlama problemleri ortaya çıkmaktadır: 1) "Karşılıklı rızaya dayalı ticaret" dışındaki meşru kazanç yolları tıkanmakta mıdır? Bu problemi haklı olarak Râzî de gündeme getirmiş ve "hibe, vasiyet, miras, sadaka, mehir ve hak edilmiş yasal tazminat" gibi kalemleri sayarak "ticaret dışında birçok mal edinme yollarının olduğuna" dikkat çekmiştir. 2) "Karşılıklı rıza" ticareti ticaret kılan vasıftır; dolayısıyla helâl ticarete ilave bir vasıf değil, ticaretin özüne ilişkin ayrılmaz bir vasıftır. Kur'an'da da meşru ticaret, bu vasıfla değil, hep yalın olarak gelir. Bu nedenle, cümle yalnızca ticarete hamledilmemelidir. 3) Meşru olmayan mal edinme yöntemlerinin başında faiz gelmektedir ve tüm faizli işlemler "karşılıklı rızaya" dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bütün bu problemleri göz önüne alarak, "karşılıklı rıza"yı, sadece "ticarete" değil, istisna edatı öncesini de kapsayacak bir şekilde tüm cümleye şamil kılmamıza mani bir hâl bulunmamaktadır. Bunlardan ayrı olarak, Muhammed Esed, çoğunluğun anlayışına şu eleştiriyi getirmiştir: "karşılıklı anlaşmaya dayalı ticaretten doğan haksız kazançların "birbirinizin mallarını haksız yollarla heba etmeyin" şeklindeki genel yasaklamanın dışında tutulduğu intibaını vermektedir." Bu problemi aşmak için de *illa* edatının *ve* anlamını, ya da yasak bildiren *la* ile kullanıldığında "ne...ne de..." anlamını öne çıkararak "Birbirinizin mallarını haksız yollarla -karşılıklı rızaya dayanan ticaret yoluyla da olsa- heba etmeyin" mânası vermektedir. Delil olarak da Neml 10-11 âyetini göstermektedir ki, bunu ve Bakara: 150 âyetini *illa*'nın "ne.. ne de.." kullanımı için Süyûtî de delil gösterir (*İtkân* II, 160). Ancak Esed, bu âyeti, gösterdiği delile uygun olarak çevirseydi anlamın şöyle olması gerekirdi: "Birbirinizin mallarını ne haksız yollarla, ne de karşılıklı rı-

sizin için bir rahmet kaynağıdır.

30 Kim bunu düşmanca ve zulmetme kastıyla yaparsa, onu zamanı geldiğinde ateşe mahkûm edeceğiz; zira bu Allah için çok kolaydır.

31 Kaçınmanız emredilen büyük günahlardan uzak durursanız, kusurlarınızı örteriz ve sizi onurlu bir makama yerleştiririz.

32 O hâlde Allah'ın size bahşettiği sizi birbirinize üstün kılan farklı değerleri temenni etmeyin. Erkeklerin kendi kazançlarından bir payı vardır; kadınların da kendi kazançlarından bir payı vardır.[52] İhsanından bahşetmesi için Allah'tan isteyin; kuşkusuz Allah her bir şeyi hakkıyla bilmektedir.[53]

33 Herkes için, geriye bıraktığı mirastan pay alacak mirasçılar tayin ettik: Ebeveynler, akrabalar ve kendileriyle sözleştikleriniz...[54] İşte bunlara nasiplerine düşeni verin; iyi bilin ki Allah her bir şeye hakkıyla şahittir.[55]

34 ERKEKLER kadınların koruyup gözeticisidirler;[56] çünkü Allah erkeklerle ka-

---

zaya dayanan ticaret yoluyla heba edin." Tabiatıyla, böyle bir çevirinin doğru olmayacağı müsellemdir. Esed, istisna edatına *hattâ* anlamı vermektedir ki, Arapça'da *illa* edatının bu kullanımı bilinmemektedir.

52 Bu cümleler, 11. âyetteki oranın illeti olarak okunabilir (Bkz: 7 ve 11'in ilgili notları).

53 Bu âyet, bir sonraki âyetin de delalet ettiği gibi mirasın illeti ve ruhuyla ilgili bir biçimde anlaşılmalıdır. İstisnalar dışında kadının mülkiyet edinemediği, mirastan hiç pay alamadığı bir toplumda kadının ilk kez mülkiyet ve miras hakkını teslim eden bu devrim çapındaki sosyal uygulama, elbette erkek eksenli bir toplum içerisinde şaşkınlığa neden olmuştu. Yukarıdaki âyeti, modernitenin formatladığı bir kafa ile değil de, indirildiği çağın kendi şartlarıyla anlamaya çalışmak gerekir. Bu takdirde âyetin, "savaşa gitmediği, ata binmediği, kılıç kullanmadığı, yani servet edinme yöntemlerinden hiç birisi içerisinde aktif rol almadığı hâlde, salt erkeklerin elde ettiği servetin paylaşımında bir aktör olarak kadın nasıl yer alabilir?" (Taberî) şaşkınlığı içindeki erkeklere bir uyarı olduğu görülür. Râzî'nin naklettiği dört nüzûl sebebi rivayetinden, âyetin, kendilerine erkeklerden daha az pay verilmesini sorgulayan kadınları da muhatap aldığını anlıyoruz. İşte bunlardan biri: "Kadınlardan biri Rasulullah'a geldi ve şunları söyledi: "Erkeklerin de, kadınların da Rabbi birdir; sen yalnız onlara değil bize de elçi olarak gönderildin; Allah niçin erkekleri düşünüyor da bizi düşünmüyor?" İşte bunun üzerine bu âyet indi. Ve kadın dedi ki: "Erkekler, cihad sayesinde bizi geçiyorlar; ya bize ne var?" Peygamberimiz cevap verdi: "Sizden hamile olanın ecri, oruç tutanla, namaz kılanla aynıdır. Onu doğurduğunda, kadının ecirden aldığı payı kimse takdir edemez. Çocuğunu emzirdiğinde ise, onun her yudumundan, bir canı diriltmiş gibi ecir alır" (Râzî).

54 Said b. Müseyyeb bunu evlatlıklara yapılan vasiyetle (İbn Aşur); Ebu Müslim ise "eşler" ile açıklamıştır (nkl. Râzî).

55 Zımnen: Siz de Allah'ın şahitliğine şahit olun!

56 Âyetteki *kavvâm* sözcüğü, *kâim*'in mübalağa siygasıdır; *kâme 'ale'l-mer'e* ifadesi "kadını gözetti", "kadının geçimini üstlendi" anlamlarına gelir. Kavvamlık, bir bakıma kayyumluktur; yani "koruyup kollama, bakıp gözetme" işini üstlenme. Burada, "kaim"den daha kapsamlı ve derinlikli olan *kavvâm*'a biz "koruyup gözeten" anlamını tercih ettik (Krş: 106/Nisâ: 135; 108/Mâide: 8). Bu gözetime âyette gösterilen gerekçe "erkeklerin servetlerinden eşleri için yapabilecekleri harca-

dınları farklı alanlarda üstün yeteneklerle donatmıştır;[57] bir de erkekler servetlerinden harcama yapmaktadırlar. Dürüst ve erdemli kadınlar hem (Allah'a) itaat eden, hem de Allah'ın koruduğu (iffeti eşlerinin) yokluğunda da koruyan kadınlardır.[58] Sadâkatsizlik etmelerinden çekindiğiniz[59] kadınlara gelince: onlara önce öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın, nihayet (geçici bir süre) ayırın![60] Daha sonra size itaat ederlerse, aşırı giderek onlar aleyhine bir yol benimsemeyin! Allah, gerçekten yücedir, büyüktür.[61]

---

ma"dır. Ancak, "Niçin erkekler?" sorusu sorulmalıdır. Bu soru erkeklerin servet girdisinin kadınlardan daha fazla oluşuyla açıklanmaktadır. Evin geçimi erkeğe yüklenerek, bu sûrenin 11. âyetindeki mirasta erkek-kadın oranına atıfta bulunulmaktadır. Ne var ki, *kavvâm*'lık gerekçesi sadece geçim sağlamaya indirgenemez. Burada fıtrat temel gerekçedir.

57 Lafzen: "Allah her iki cinse farklı alanlarda üstün yetenek vermiştir" (Bu kalıp için bkz. 94/Bakara: 253, not 456). Kişinin kendi seçmediği cinsiyetiyle övünmesi ilkel bir maddeciliktir.

58 Veya kıraat imamı Ebu Cafer'in Allah lafzını mansup okuyuşuna binaen: "kadınların (iffetleri) Allah'ın koruması sayesinde korunmuştur."

59 *Nuşuz*, "çıkıntı, tümsek" anlamına gelen *nâşiz*'den. "isyan, başkaldırı, geçimsizlik" anlamlarına gelir (*Lisân*). 128. âyet erkeğin *nuşûz*'undan söz ettiğine göre, kelimenin her iki eşi de kapsayan ilave bir anlamı daha olmalıdır. O da "sadâkatsizlik"tir. Zira veda hutbesinde Hz. Peygamber bu âyeti okuyarak *nuşuz*'u "iffetsizlikle" (*fâhişeten*) açıklamıştır. Bu 19. âyette geçen türden açık bir fuhuş olmaktan ziyade, "eşler arası sadâkati zedeleyip şiddetli geçimsizliğe yol açan davranışlar" olsa gerektir. Kadın için kocaya başkaldırma, erkek için eşe eziyet anlamına gelir. Kadının nüşuzunun öne çıkarılması, nesil emniyetinden birinci derecede sorumlu olan tarafın kadın olmasındandır. Zımnen *nuşuz* "ailede geçimsizlik odağı olma" hâlini ifade eder.

60 Veya: "(İlle de dövecekseniz) ondan sonra dövün!" *Darabe* Kur'an'da "misal getirmek, gezmek, (kayaya) vurmak, mühürlemek, itmek, mahkûm etmek" anlamlarında kullanılır. *Darabe* fiili, *darabe'd-dehru beynena* örneğinde olduğu gibi Arapça'da "iki şeyi birbirinden ayırmak" anlamında da kullanılır (*Tâc*). Kur'an'da canlıyı dövmenin tüm türleri yer alır, fakat bunların hiç birinde *darabe* fiili ve türevleri kullanılmaz: "yanağa tokat", *sakket* (87/Zâriyât: 29); "yumruk" *vekezehu* (67/Kasas: 15); "kamçılamak, çırpmak" *ehuşşu* (44/Tâhâ: 18); "boynunu vurmak" *kata'a* (45/Hâkka: 46). Rasulullah hiç kadın dövmemiş ve dövülmesine de izin vermemiştir: "Siz eşlerinizi köle döver gibi dövmekten hiç utanmıyor musunuz? Gündüz dövüp gece birlikte oluyorsunuz öyle mi?" (Buhârî, 67/*Nikah*, 93) "Allah'ın hizmetkarlarını hiçbir zaman dövmeyiniz!" (Ebu Davud, Nesâi, İbn Mace, Ahmed b. Hanbel) Rasulullah'ın eşlerinden bazıları maddî sıkıntıları gerekçe göstererek şiddetli geçimsizliğe sebep olunca, Hz. Peygamber onları dövmeyi hiç düşünmemiş, Kur'an da bu durumda "dövmeyi" değil fakat "boşamayı", bir başka ifadeyle "ayrılmayı" önermesini tavsiye etmiştir (Bkz: 105/Ahzab: 28-32). Âyetin nüzûl sebebi konusunda bir çok farklı rivayet vardır. Taberî'ye göre bu âyetin iniş nedeni, kocası tarafından tokat yiyen bir kadının (Habibe bt. Zeyd) Rasulullah'a başvurması üzerine Rasulullah'ın aynı şiddette bir tokadın da kadın tarafından kocasına atılması hükmünü verince inmiştir. Bu âyet inince Rasulullah "ben bir şey diledim, Allah ise başka bir şey; şüphesiz Allah'ın dilediği daha hayırlıdır" demiştir. Kur'an Rasulullah'ın hükmünü onaylamamıştır; fakat burada dikkat çekici olan, Rasulullah'ın, kocasından yediği bir tokada karşılık, bir kadına aynı şiddette tokat atma hükmünü vermiş olmasıdır.

61 Bu âyet, iç ve dış bağlam açısından iki in-

35 Şayet evli bir çiftin aralarının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ve kadının ailelerinden birer hakem tayin edin! Eğer iki taraf da anlaşmazlığı gidermek isterse, Allah onları uzlaştırır. Unutmayın ki Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.

36 ALLAH'A kulluk edin ve O'ndan başka hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayın; anababaya ve akrabaya, yetimlere ve yoksullara, kendi çevrenizden olan komşulara ve yabancı komşulara, yanınızdaki dosta,[62] yolcuya ve meşru şekilde bihakkın sahip olduklarınıza iyilik yapın![63]

Unutmayın ki Allah kendini beğenmiş küstahları sevmez;[64] 37 kendisi cimrilik yapan ve başkalarına cimriliği öneren, Allah'ın kendilerine bağışladığı nimetleri saklayanları da...[65] Ve kâfirler için utanç veren bir azap hazırladık.

38 Yine Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları hâlde mallarını sırf gösteriş olsun için harcayanları da (sevmez). Can yoldaşı şeytan olan kimse ne kötü dosta sahiptir![66]

39 Bunlar da Allah'a ve âhiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın kendilerine bağışladığı rızıktan infak etselerdi ne kaybederlerdi sanki?[67] Ama Allah onlar hakkında her şeyi bilir.

40 Kuşkusuz Allah kimseye zerre miktarı haksızlık yapmaz; eğer hayırlı bir iş varsa onu kat kat artırır; katından da büyük bir ödül bahşeder.

41 Asıl her toplumdan bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlar aleyhine şahit gösterdiğimiz zaman ne olacak (onların hâli)?[68] 42 O gün hakikati inkâr edenler ve

---

san cinsi (erkek-kadın) arasındaki değil, birbirine evlilik sözleşmesi ile bağlı iki taraf (karı-koca) arasındaki ilişkilere dair bir düzenleme içermektedir. Aynı şekilde *vadribûhunne*'nin tarafları da erkek-kadın değil, karı-kocadır. Burada muhatapları, mevcut olandan daha iyi ve daha insani olana sevk eden bir öneriye yer verilmektedir. Kur'an'ın insanlıktan istediklerini, gösterdiği hedeflere bakmaksızın onun söylediklerileriyle sınırlamak, Kur'an'ı tarihe mahkûm etmektir. Nüzûl sebebinden de anlaşılacağı gibi âyet, eşiyle arasında sorun çıkınca ilk aklına gelen şey dayak olan kocalara hitap etmekte ve onlara daha insani çözüm yolları önermektedir. Bu yollardan biri olan kadını yatağında yalnız bırakmak ancak çok eşlilik durumunda bir cezalandırma sayılacaktır. Tersi erkeğin kendisini cezalandırmasıdır. Dolayısıyla bu âyetteki önerilerin maksadı, ataerkil Arap toplumunda kusurlu eşine karşı ilk tepkisi dayak olan erkeklerin kadınlara şiddet uygulamalarının önüne geçmektir.

62 Taberî'ye göre "yanınızdaki dost" ile eşler kastedilmiştir. Bu yorumu bağlam da destekler.

63 Başta "köleler ve cariyelere.." Onlara yapılacak en büyük iyilik özgürlüğe kavuşturmaktır (Krş: 94/Bakara: 177).

64 Mekkî âyetlerde cehennemle uyarmanın yerini Medenî âyetlerde sevmemeyle uyarma almıştır. Sevgi, Allah-insan ilişkisinin doruk noktası, en rafine ve damıtılmış hâlidir. Sevgi düzleminde yürütülen bir ilişki için, ödül ve ceza "cennet" ya da "cehennem" asli değil feri belirleyicilerdir.

65 Zımnen: Allah için veremeyeler, Allah'ı hakkıyla takdir edemeyenlerdir.

66 Krş. 36. âyetteki "yanınızdaki dosta" ibaresi. Zımnen: Can dostuna iyilik etmekten geri durursan, can dostun Şeytan olur.

67 Güvenmekle vermek arasındaki doğrudan ilişkiye atıf. Mal iyi bir köle, kötü bir efendidir.

68 Zımnen: Peygamberlik bir "toplumsal şahitlik" kurumudur, bu dünya için gereklidir, âhiret için daha da gereklidir (Krş: 94/Bakara: 143).

Peygamber'e karşı çıkanlar, yerin dibine geçmeyi temenni ederler; fakat onlar hiçbir şeyi Allah'tan gizleyemezler.

43 SİZ ey iman edenler! Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüpken de -seyahat (gibi yıkanmayı güçleştiren hâller) hariç- yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın![69] Fakat eğer hastaysanız ya da yolculuk yapıyorsanız veya ihtiyaç giderdikten sonra yahut kadınlarla birlikte olmuşsanız ve üstelik su da bulamıyorsanız, o zaman temiz bir toprak alıp yüzlerinizi ve ellerinizi onunla meshedin![70] Unutmayın ki Allah tarifsiz bir affedicidir, eşsiz bir bağışlayıcıdır.

44 KENDİLERİNE vahiyden bir pay verilmiş olanların onu sapıklıkla değiştirdiklerini ve sizin de yoldan çıkmanızı istediklerini görmüyor musun? 45 Fakat Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Ama (eğer size dost lazımsa) dost olarak Allah yeter; (yardım lazımsa) yardımcı olarak da Allah yeter.

46 Yahudileşenlerden kimileri sözleri bağlamlarından koparırlar; "işittik ve sarıldık/reddettik",[71] "dinle dinlenilmeyesi" ve "*ra'înâ*" derler, dillerini eğip bükerek ve dine hakaret kastıyla.[72] Eğer onlar "işittik ve itaat ettik", "dinle" ve "*unzurnâ*"[73] deselerdi, bu kendileri için daha yararlı ve daha dürüstçe bir davranış olurdu. Ne ki, hakikati inkâr ettikleri için Allah onları rahmetinden dışladı; gerçekten de onlar, çok azı müstesna, inanmıyorlar.

47 Siz ey önceki vahiylerin müntesipleri! Sizdekini tasdik edici olarak indirdiğimiz vahye inanın ki, (geleceğe yönelik) umutlarınızı söndürüp yüzlerinizi geçmişe döndürmeyelim;[74] ya da Cumartesi yasağını çiğneyen topluluğu lânetlediğimiz

---

69 Bir hükûm içermeyen Nahl 67'yi saymazsak, bu âyet içki yasağının ikinci aşamasını temsil eder. Bakara 219 ile başlayan süreç, Mâide 90 ile tamamlanır. Bu âyetlerin hiçbirisinin hükmü geçersiz kılınmamıştır. Benzer şart ve ortamların oluştuğu durumlarda âyetlerin hükümleri de caridir. Bu yasak ibadet ile bilinç arasındaki kopmaz ilişkiye dikkat çeker. İçki insan aklını örtüp bilinci uyuşturduğu için yasaktır. Her alkolik yola ilk ve tek yudumla çıktığı için, o ilk ve tek yudum da yasaktır.

70 Teyemmüm sembolik abdesttir. Su, kardeşi olan toprakla niyabet ilişkisine sahiptir.

71 *'Asâ*, İbn Fâris'in de vurguladığı gibi birbirine zıt iki anlamı içeren bir kelimedir: Toplanmak veya ayrılmak, emre sarılmak veya isyan etmek. Bu yüzden "toplanmaya" da "dağılmaya" da *'asâ* denilir (*Mekâyîs* ve *Tâc*). *'Asayna* diyenler, bu kelimeyi tevriyeye elverişli olduğu için seçmiş olmalıdırlar ki, Kur'an dil oyununa müsait bu kelimenin yerine *eta'nâ*'yı (itaat ettik) önerir (Krş: 94/Bakara: 93).

72 Öyle görünüyor ki, burada sözleri bağlamlarından koparmaya "işittik ve reddettik", "dinle dinlenilmeyesi" örnekleri, dillerini eğip bükme ve dine hakaret kastına da "bize bak" anlamına gelen *râ'înâ*'yı, dili eğerek "çobanımız" anlamına gelen *ra'înâ* ya da "ahmaklık" anlamına gelen *ra'ûnet* köküne dayama örnekleri verilmektedir.

73 Yukarda *râ'înâ*'yı, burada onun yerine kullanılması önerilen *unzurnâ*'yı kelimeler üzerinden örnek verildiği için çevirmek yerine olduğu gibi bırakmayı tercih ettik.

74 Gelecek için umudu olmayanlar, geçmişin başarılarıyla avunurlar. Allah Rasulü'nün bu âyetlerin hemen peşinden indiği Hendek kuşatmasında çağın iki süper gücü olan Pers ve bizans imparatorluklarını ashabına müjdelemesi hatırlanmalı.

gibi lânetlemeyelim;[75] zira Allah'ın iradesi mutlaka gerçekleşir.

48 Kuşkusuz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dileyen kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlamayı diler. Zira Allah'a ortak koşan kimseler, (O'na) iftira ederek korkunç bir günah işlemiş olmaktadırlar.[76]

49 Baksana kendilerini temize çıkaranlara! Ama yoo! Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye zerre kadar haksızlık yapılmaz.[77]

50 Bak, kendi uydurduklarını nasıl da Allah'a atıyorlar? (Onların pek de temiz olmadıklarına) bu âşikar günah yeter.

51 Kendilerine vahiyden bir pay verilenleri görmüyor musun? Eşya ve olaylarda uğur ve uğursuzluk olduğuna[78] ve tâğuta[79] inanıyorlar ve kâfirlerin mü'minlerden daha doğru yolda olduğunu iddia ediyorlar. 52 Allah'ın lânetledikleri işte bunlardır; Allah'ın lânetine uğrayan biri de asla kendisine yardımcı bulamaz.

53 Yoksa onlar Allah'ın mülküne ortak olduklarını mı sanıyorlar? Eğer öyle olsaydı, insanlara zırnık[80] bile vermezlerdi.

---

75 *Sebt* yasağı için bkz. 94/Bakara: 65, not 120. (Krş. Eski Ahid, *Çıkış* 31:14-15).

76 İnsanın ruhsal bağımsızlık sürecinin önündeki en büyük engel şirktir. Çünkü şirk, tüm insani vasıfları ve rûhi yücelme çabalarını boşa çıkarır. Zira şirk, şirk koşan insanı şirk koştuğu varlık karşısında nesneleştirir. Bu da bir insanın kendisine yapacağı en büyük zulümdür. Öte yandan şirk Allah'ın sevgisine ve güvenine ihanettir. Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar, sadece şirk nesnesine kötülük etmekle kalmazlar, eşyayı kendi yerinden etmek süretiyle hadlerini aşarak kendilerine de kötülük etmiş olurlar. İşte bu nedenle şirk "korkunç bir zulümdür" (75/Lokman: 13). Bu yönüyle şirk, hayata dair bir alanı Allah'tan koparma cinayetine tam teşebbüstür. İbn Mes'ud bu âyetle "Allah tüm günahları affedebilir" (77/Zümer: 53) âyetinin arasını şöyle telif etmiştir: Şirki ancak tevbe ile affeder, diğerlerini affetmesi tevbeye bağlı değildir. (Taberî, Zümer: 53'ün tefsirinde).

77 "Allah'ın seçilmiş halkı" olduğunu düşünen Yahudilerle, Hz. İsa'nın kendilerini "ilk günah"tan arındırma adına çarmıha gerildiğine inanan Hıristiyanların bu yaklaşımlarına atıf.

78 *Cibt*, gerçekte hiçbir güce sahip olmadığı hâlde kendisinde güç vehmedilen şeydir. En genel anlamıyla sihir, illüzyon ve her tür hurafi uğur ve uğursuzluk atfı *cibt*'tir. Hz. Peygamber de *cibt*'i bir hadisinde böyle tefsir etmiştir: "*Iyâfe* (*zecru't-tayr* da denilir ve kuşun isimleri, sesleri ve geçtiği yerlerden uğur ya da uğursuzluk anlamları çıkarmaktır), *tıyera* (önünden ceylan veya tavşanın sağdan sola geçmesini uğursuzluk, soldan sağa geçmesini uğur saymak) ve *tark* cibt'tendir" buyurur (Ebu Davud 3907; krş. *el-Muvafakat* II, 71). Çevirimizin gerekçesi budur.

79 *Tâğût*, yine Sami dil ailesinden olan Fenikece'de *tâût* olarak telaffuz edilir. Fenikece'ye Eski Mısırca "Thot"tan geçmiş olması muhtemeldir. Thot, eski Mısır tanrılarından hikmet ve bilgi tanrısıdır. Aslında Thot'un Mısır'lı Hermes ile özdeş olduğunda konunun uzmanları fikir birliği içindedirler. Memfis'in hemen dışındaki Sakkara'da bulunan MÖ 2. ve 3. yüzyıllara ait Demotik lehçeyle yazılmış metinlerde "Hermes Trismegistos" ismi okunmuştur. Bu kişi, eski bir Mısır bilgesidir ve öyle anlaşılıyor ki, bu hikmet ve ilim sahibi zât sonradan tanrılaştırılarak bir put hâline getirilmiştir (Bkz: Martin Bernal, *Kara Atena* 211-224, İstanbul-1998). Kur'an'da Tağut, Allah'a rağmen hüküm kaynağı ve otorite olarak görülen, yani tanrılaştırılan insan gibi somut ya da şeytan gibi soyut her tür varlıktır.

80 *Fetîl*'den farklı olarak *nakîr*, hurma çekir-

54 Yoksa onlar, Allah'ın lutfundan bahşettiği şeylerden dolayı onları mı kıskanıyorlar? Oysa Biz, İbrahim ailesine vahiy ve onu doğru hükme ulaşmada kullanacakları selim bir muhakeme yeteneği vermiş[81] ve onlara güçlü bir hükümranlık bahşetmiştik. 55 Aralarında ona inananlar da vardı, ondan yüz çevirenler de; (işte bunlara) kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter.

56 Âyetlerimizi inkârda ısrar edenleri, zamanı gelince ateşe mahkûm edeceğiz; (ve) derilerinin her yanıp soyulmasında, derilerini değiştireceğiz ki azabı (ta can evinde) hissedebilsinler: Şüphesiz Allah her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydedendir.

57 Fakat iman edip sâlih amel işleyenleri, zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyacağız, orada ebediyyen kalacaklar; orada onlar tertemiz eşlere sahip olacaklar; ve onları muhteşem bir gölgede gölgelendireceğiz.

58 Allah, size emanet edilen şeyleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verecek olursanız adâletle hüküm vermenizi emrediyor.[82] Allah size ne de güzel öğüt veriyor; zira Allah akıl sır ermez bir biçimde her şeyi işiten, her şeyi görendir.

---

değinin sırının ortasındaki noktacıktır. Bunun dilimizdeki deyimsel karşılığı budur.

81 *Hikmet*, *Kitab* ile birlikte geldiği bağlamlarda bu vurguyu taşır (Bkz: 79/Enbiya: 74, not 75).

82 *Emaneh*, "bir şeyin sorumluluğunu geçici olarak birine tevdi etmek" anlamına gelir. Bu âyetin üç tür muhatabı vardır. Biri doğrudan muhataptır, diğer ikisi dolaylı muhatablardır. Bunlar:

1) Seçme ve tayin etme makamında olan kimseler.

2) Ehliyet ve liyakate sahip olmadığı hâlde emanete talip olan kimseler.

3) Ehliyet ve liyakat sahibi olduğu hâlde emaneti üstlenmekten kaçınan kimseler.

İbn Ömer, üreme organlarına varana dek, tüm organları "emanetler" arasında saymıştır. Âyette, en geniş anlamıyla kullanılmıştır. Maddî, mânevî, siyasal, sosyal ve ekonomik tüm sorumluluklar buna dahildir. İkinci cümleden, âyette özellikle kastedilen emanetin yönetim ve otoriteyle ilgili tüm makam ve mevkiler olduğu anlaşılmaktadır. Ehliyet ve liyakatin olmazsa olmaz şartı dörttür:

1) Kişinin Allah'a nisbetle liyakat ve ehliyet şartı: Allah'a karşı sorumluluk bilincidir.

2) Kişinin kendisine nisbetle liyakat ve ehliyet şartı: Yetenek ve yeterliliktir.

3) Kişinin emanete nisbetle liyakat ve ehliyet şartı: Meşruluktur.

4) Kişinin insanlara nisbetle liyakat ve ehliyet şartı: İnsanlara yararlı olmaktır.

Emaneti ehline vermemek üç kat zulümdür:

1) Emanetin kendisine.

2) Emanetin verildiği liyakatsiz kişiye.

3) Emanet kendisine verilmesi gerekirken verilmeyen liyakatli kişiye. Kur'an'ın inşa ettiği akıl kendisine bahşedilen tüm nimetlere birer emanet gözüyle bakar. Emanet eden emanet edilene ya güvenmiştir, veya güvenilir olup olmadığını sınamaktadır. Emanet edilen kimse emanete ya sadâkat gösterir ya da ihanet eder. Allah'ın insana emanet ettiği her değer için her iki kategorideki her iki şık da ihtimal dahilindedir. Emanetin Allah-insan ilişkisine ve insan-insan ilişkisine taalluk eden boyutları vardır. İnsan her günahı Allah'ın kendisine emanet ettiği bir imkan, organ ve güçle işler. Bu yüzden her günah ilâhî emanete ihanet anlamı taşır. Günahtan dolayı, hiç bir günahın kendisine hiçbir zarar veremediği Allah'a tevbe etme şartının gerekçesi budur.

59 Siz ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e[83] ve aranızdan alanlarında yetkin ve otorite sahibi olanlara itaat edin;[84] bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün; tabi eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız. Bu, en iyi seçimdir ve sonuç açısından da en verimli olandır.

60 SANA ve senden önce indirilenlere iman ettiğini sananlara bir baksana! Birbirlerini (İlâhlık rolüne soyunan) şeytani güç odaklarının hakimiyetine çağırmakta bir sakınca görmüyorlar; oysa onu inkâr etmekle emrolunmuşlardı.[85] Nitekim şeytanın tek arzusu, onları derin bir sapıklığa itmektir. 61 Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin" denildiğinde, bu münafıkların nefretle senden yüz çevirdiklerini görürsün.

62 Fakat, önceden yaptıkları yüzünden başlarına öngöremedikleri bir musibet gelirse ne olacak hâlleri? Sonra sana gelecekler, Allah adına yeminle "bizim amacımız sadece iyilik yapmak ve uyumu sağlamaktı" (diyecekler).[86] 63 Ama Allah, onların kalplerindeki her şeyi bilir. Şu hâlde onları kendi hâllerine bırak;[87] onlara öğüt ver ve içine düştükleri durumu net bir biçimde açıkla. 64 Zira Biz, her peygamberi, Allah'ın izni dahilinde[88] sadece kendilerine itaat olunsunlar diye gönderdik. Eğer onlar, kendilerine kötülük ettikten sonra sana gelip de Allah'tan af dileselerdi ve -Peygamber de onların bağışlanması için dua etseydi- kesinlikle Allah'ı tevbeleri kabul etmeye hazır ve merhametli bulacaklardı. 65 Ama hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında tartıştıkları[89] her konuda seni hakem yapmadıkça, sonra da senin hükmüne içlerinde hiçbir tereddüt taşımaksızın tam bir teslimiyetle uymadıkça iman etmiş sayılmazlar. 66 Fakat Biz, onlara "Canlarınızı feda edin!"[90] ya da "Yurtlarınızı terk edin!" diye emretmiş olsaydık, çok azı

---

83 Zımnen: Seçilene isyan seçene isyandır.

84 *Ulu'l-emr* İbn Abbas'a göre "alimlerdir". Kur'an'daki emr kavramı gerçek bir çok anlamlı terimdir. Bu bağlamdaki kullanımı "bilmeyle" değil "yapmayla" ilgili sosyo-politik bir vurgu taşır.

85 Allah'a inandığını iddia eden birinin, bir problemin çözümünde O'na güvenmeyerek pratikte kendisinde güç vehmettiği bir başka otoriteye güvenmesi, imanın tüm getirilerini sıfırladığı gibi, imanın üzerinde yükseldiği kişilik zeminini de parçalamaktadır. İşte bu durum, kişilik bölünmesinin öbür adı olan "nifaka" tekabül eder ve sahibini "münafık" durumuna düşürür.

86 Nifakın sosyo-psikolojik gerekçesi burada, "ferdin iç dünyasıyla dış dünyası arasındaki zıtlığı rol yaparak çözme yolunu seçmesi" şeklinde dile getiriliyor. İki yüzlülüğü tabiat hâline getirmiş kimi nifak sahiplerinin buna benzer gerekçelerinin Allah tarafından ciddiye alınmayacağı ifade edilmektedir.

87 *İ'rad*'ın doğru karşılığı "yüz çevirmek" olamaz. Zira yüz çevirene âyetin devamında olduğu gibi "öğüt ver" denmez (bkz: 4/Müddessir: 23, not 16).

88 *Bi-iznillah* sınırlama cümlesinin buradaki işlevi, peygamberlere itaatin Allah'ın koyduğu genel yasalar çerçevesinde gerçekleşeceğine dikkat çekmektir. Zira insanların çoğu peygamberlere itaat etmeyeceklerdir. Bu ise Allah'ın izni, yani iradeli varlıklar için koyduğu yasa gereğidir (73/En'âm: 35, 111; 42/Fâtır: 8 ve 105/Ahzab: 46, ilgili notlar).

89 *Şecera*: "tartışma". Her dalı ayrı bir istikameti gösteren ağaç gibi, farklı sonuçlara varma.

90 Aynısı Bakara 54'te de kullanılır. Fakat iki kullanımın da bağlamı çok farklıdır. Orada

dışında bu emri tutmazlardı. Ama öğütleneni yapsalardı, kendileri için daha iyi olurdu ve (bu) onları daha dirençli kılardı. 67 O zaman Biz de onlara, katımızdan muhteşem bir ödül verirdik 68 ve onları dosdoğru bir yola yöneltirdik.

69 Allah'a ve Peygamber'e itaat eden kimseler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, Hakk'a sadık kalanlar, hayatını imanına şahit kılanlar ve iyiliği yayanların safında olurlar. Bunlar ne güzel dostturlar.[91]

70 Bu Allah'ın bir lutfudur; ve (bunu birinin bilmesi gerekiyorsa) her şeyi bilen Allah yeter.

71 SİZ ey iman edenler! Küçük müfrezeler hâlinde ya da topyekün orduyla ilerlerken ihtiyatlı hareket edin! 72 Aranızda elbette işi ağırdan alan kimseler olacak ve bir yenilgiyle karşılaştığınızda "Onlarla birlikte bulunmamam Allah'ın bana bir lutfudur" diyecek. 73 Fakat Allah'tan size bir zafer ihsan edildiğinde, bu kez de o kimseler sanki sizinle kendi aralarında hiçbir sevgi problemi yokmuş gibi "Keşke onlarla birlikte olsaydım da o muhteşem başarıya konsaydım!" diyecek.[92]

74 O hâlde, dünya hayatını âhiret hayatıyla takas etmek isteyenler Allah yolunda savaşsınlar. Allah yolunda savaşan herkese, ister öldürülsün ister galip gelsin gelecekte muazzam bir ödül bahşedeceğiz.[93]

75 Size ne oluyor da, Allah yolunda "Ey Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan şu beldeden kurtar ve rahmetinle bize sahip çıkacak bir koruyucu ve destek olacak bir yardımcı gönder!" diye yalvaran güçsüz erkekler, kadınlar ve çocuklar için savaşmıyorsunuz?[94]

76 İman edenler Allah yolunda, inkâr edenler de şeytânî güçlerin yolunda mücadele ederler. O hâlde, Şeytan'ın dostlarına karşı mücadele edin! Unutmayın ki Şeytan'ın hilesi kesinlikle zayıftır.[95]

77 KENDİLERİNE "(Artık savaştan) çekin ellerinizi![96] Namazı istikametle kılın, zekâtı içten gelerek verin" denilenlerin hâline baksana bir! Ama onlara savaş-

---

inek yavrusuna tapanlara bu emir verilirken, burada Allah yolunda cihad gibi fedakârlıklara teşvik bağlamında emir kipinde bir varsayım olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Bakara'da "Nefislerinizi öldürün!" anlamı, burada ise "Canlarınızı feda edin!" anlamı metnin bağlamıyla uyumludur.

91 Fâtiha'daki "Kendilerine nimet verilenler" (1/Fâtiha: 6) bunlardır. Allah Rasulü'nün son sözünün de *er-rafiku'l-'alâ* (yüce dostlar katına) olduğu hatırlanmalıdır.

92 Son iki âyet, nifakın sonunda varıp demir atacağı limanın çıkarcılık olduğunu haber veriyor.

93 Bu âyet, parçalanmış münafık kişiliğin altüst olmuş değer yargılarına karşılık, geçici ve kalıcı için olan doğru kıymet hükümleri koyan selim bir akla uyarı niteliğindedir.

94 Zımnen: Meşru bir savaş ancak yüce değerler ve ahlâkî ilkeler uğruna verilen savaştır. Zulme karşı verilen savaş, savaşı sadece caiz kılmaz, insani sorumluluğun ve İslâmî yükümlülüğün zirvesi kılar.

95 İnsanların ya sayılan değerler uğruna savaşan "iyilerden", ya da aynı değerlere karşı savaşan "kötülerden" müteşekkil olacağını, hiç bir cephede yer almayanın anılmaya dâhi değer olmadığını vurguluyor.

96 Bu emir, hem "savaş sırasında şiddet ve haksız saldırıdan ellerinizi çekin", hem de "şimdilik savaşı düşünmeyin" vurgusu taşımaktadır.

maları emredildiği zaman, içlerinden bir gurup Allah'tan korkarcasına, hatta daha da büyük bir korkuyla insanlardan korkmaya başladılar[97] ve şöyle dediler: "Rabbimiz! Niçin bize savaşı emrettin? Bize biraz daha süre tanıyamaz mıydın!"

De ki: "Dünyevî tatmin geçici bir hazdır, âhiret ise sorumluluk sahibi biri için en hayırlı olandır; sonuçta zerre kadar haksızlığa uğramayacaksınız. 78 Nerede olursanız olun, ölüm gelip sizi bulur; yıldızlara yükselmiş[98] bile olsanız."

Güzel şeylerle karşılaştıklarında "Bu Allah katındandır!" derler; fakat bir kötülüğe uğradıklarında ise "Bu senin yüzündendir!" diye sitem ederler. De ki: "Hepsi Allah'tandır!" Fakat, bu adamlara ne oluyor ki sözü anlamamakta ısrar ediyorlar?

79 Uğradığınız her iyilik Allah'tandır; başınıza gelen her kötülük de kendinizdendir.[99]

BİZ SENİ bütün insanlığa elçi olarak gönderdik; ve buna (birinin şahid olması gerekirse), en büyük şahit olan Allah yeter. 80 Kim Elçi'ye itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, iyi bilsin ki biz seni onlara korumalık yapasın diye göndermedik.[100]

81 Onlar "Baş üstüne!" derler, ama yanından uzaklaştıklarında, içlerinden bir güruh gece boyunca senin dile getirdiğinden farklı işler çevirirler. Ama Allah onların gece karanlığında çevirdikleri işleri kaydetmektedir. Şu hâlde işine bak[101] ve Allah'a dayan; zira dayanak olarak Allah yeter.

82 Onlar Kur'an'ın mânası üzerinde kafa patlatırcasına derinliğine durmuyorlar mı?[102] Eğer o Allah dışındaki bir kaynak-

---

97 Bu yasak olan korkudur ve *haşyet* ile ifade edilir. *Haşyet*, korkuların büyük ve üstün görüldüğü, bu yüzden tazim edildiği bir korku türüdür. Bu tür bir korku sadece Allah'a duyulur. Allah'tan başkasına *haşyet* duymak, Allah'tan korkar gibi başkasından korkmaktır. Bu tür bir korku şirk tehlikesi içerir. Değilse Kur'an, Allah dışında başka bir şeye korku duymayı yasaklamaz. Zira korku beşeri bir duygudur. Kur'an Hz. Musa'nın korkusundan (44/Tâhâ: 67; 51/Şu'arâ: 21); Hz. Şuayb'ın korkusundan (51/Şu'arâ: 12, 14); mü'minlerin korkusundan (97/Nûr: 55) söz eder. Fakat bunların tümü de *havf* kökünden gelir ve Allah'a ya da bir başka şeye karşı kişinin kendisini güçsüz hissettiği için duyduğu "beşerî korku"yu ifade eder. Bu âyetlerin hiç birinde tazim ifade eden *haşyet*, *takva* ve *rehb* kullanılmaz (Krş: 108/Mâide: 44, not 51).

98 Veya 'burjuvazi' isminin de kaynağı olan: "heybetli burçlarda" (Krş: *91/Hac*: 45). Tercihimiz ölümlülük yasasının gücünü daha iyi yansıtmaktadır (Krş: Süddî, Rebi ve Malik'ten. Taberî).

99 Bu varlıkta iyiliğin asli kötülüğün arızi olduğuna delalet eder. Her şey *mâ hulika leh*'i (yaratılış gayesi) istikametinde hareket ettiği sürece iyidir. Bu iyilik eşyanın kendisinde var olan değil, yaratanın ona yüklediği bir iyilik olduğu için Allah'a atfedilmelidir.

100 Hemen sonra gelen âyetin de açıkça işaret ettiği gibi, bu âyet "yaşayan" Peygamber'e yönelik "canlı" ve "fiili" tavırlarla ilgili bir uyarı niteliği taşır.

101 *İ'râd*'ın anlamı "yüz çevirmek" olamaz. Nedeni için 63. âyetin notuna bkz. *Fe a'rıd anhum* ibaresinin vurgusu yükleminden çok öznesine dönüktür. Onlardan yüz çevirmekten amaç, kendi işine bakmasıdır (*Tevelli* ile farkı için bkz. 26/Necm: 29, not 21). Bu açıdan "onları boşver" anlamındaki *fe zerhum* (80/Mü'minûn: 54 vd.) formundan ayrılır. Bu ikincisinde vurgu, özneden çok yükleme aittir.

102 *Tedebbür*, geleceğe yönelik tedbir alma amacıyla düşünmeye delalet eder. Tefa'ul kalıbı tekellüf ve tereddüt, yani "ısrarla aynı

tan gelmiş olsaydı, elbette onda bir yığın çelişki ve tutarsızlık bulurlardı.[103]

83 Onlar, kendilerine barış ya da savaşla ilgili herhangi bir bilgi ulaştığında onu dışarı yayarlar. Oysa ki onu Peygambere ya da mü'minler arasından kendilerine yetki verilmiş olanlara iletselerdi, onlar arasından işin (uzmanı olup) ölçme-değerlendirme yapabilenler onu da (değerlendire)bilirlerdi. Size Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, çok azınız hariç kesinlikle şeytanın ardınca giderdiniz.

84 Artık Allah yolunda savaş! Sen kendinden sorumlusun. Yine de mü'minleri uyuşukluktan kurtulmaları için teşvik et![104] Belki Allah inkârcıların direncini kırar; zira Allah'ın gücü daha çetin ve cezalandırması daha şiddetlidir.

85 Kim haklı bir dâvâya katkıda bulunursa, onun tüm getirisinden bir pay alacaktır; kim de haksız bir dâvâya katkıda bulunursa, onun tüm vebalinden bir pay alacaktır: Zira Allah her şeye bir ölçü koyan, koyduğu ölçüye sahip çıkandır.[105]

86 Bir selam aldığınızda daha güzel bir selamla karşılık verin,[106] ya da aynıyla iade edin; zira Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.

87 Allah -ki O'ndan başka ilâh yoktur- geleceğinde asla kuşku olmayan Kıyamet Günü'nde elbette sizi bir araya toplayacaktır. Kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir?

88 İşlediklerinden dolayı Allah onları terslediği[107] hâlde, size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsu-

---

noktaya vurmayı" ifade eder. Çevirideki "kafa patlatırcasına" yan anlamının gerekçesi budur. Bu ibare, hem "Onlar Kur'an'ı okuyarak insanın, olayların ve eşyanın akıbeti üzerinde düşünüp kendi gelecekleri için tedbir üretmiyorlar mı?", hem de "Onlar, Kur'an'ın satır aralarında yer alan murad-ı ilâhi üzerinde, ya da vahyin aktardığı olayların arka planı üzerinde derin derin düşünüp kendi gelecekleri için tedbir almıyorlar mı?" anlamına gelir. Eğer tedebbür edilirse, her şeyin Allah'tan olduğunu söyleyen 78. âyet ile sadece hayrın Allah'tan olduğunu söyleyen 79. âyet arasında bir çelişki olmayıp, aksine Allah-insan ilişkisinde muhteşem bir dengeye işaret ettiği açıkça görülür (40/Furkan: 32; 77/Zümer: 23).

103 İlâhî kelamda çelişki bulunmadığı, kelamın tümüne ilişkin genel bir hakikattir. Bu genel hakikatin bu bağlamda dile getirilmesinin ise bir sebebi olmalıdır. O sebep Allahu a'lem 78'deki "(olan bitenin) hepsi Allah'tandır" ifadesiyle 79'daki "Size uğrayan her iyilik Allah'tandır, başınıza gelen her kötülük de kendinizdendir" âyetleri olmalıdır. Allah'ın gör dediği yerden bakmayan ilk bakışta ikisi arasında çelişki varmış gibi görecektir. Gerçekte çelişki görülende değil görende, görenin zihnindedir. Kusuru bakışında değil de baktığında arayan kaybetmiştir. Buna benzer durumlarda doğru formül âyetin başındaki cümledir.

104 *Harridi'l-mu'minîn* ibaresi için bkz. 95/Enfal: 65, not 70.

105 Allah'ın esmasından olan *Mukît*'i Hasîb, Hâfız ve Kadîr ile karşılamak, onlarla eşanlamlı yapmaktır. Oysa isimlerin farklılığı mânanın farklılığını gerektirir. Dahası bu isimler Kur'an'da ayrı ayrı gelmiştir. İbn Fâris'in açıklaması ışığında *Mukît*, "ölçü koyup o ölçünün korunması hususunda titizlenen"dir. Rızık ve azık hakkındaki ölçü de buna dahildir.

106 Ya da: "Barış teklifi aldığınızda daha güzel bir teklifle mukabele edin".

107 Sadece bu sûrede gelen *erkesehum*, (ayrıca 91. âyet) "tersine çevirmek, altını üstüne, önünü ardına getirmek" anlamına geldiği için "terslediği" şeklinde karşıladık.

nuz? Allah'ın sapıklık içinde bıraktığı kimseyi doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi sapıklık içinde bırakırsa, artık ona bir çıkış yolu bulamazsın.

89 Onlar, kendilerinin inkâr ettikleri gibi sizin de inkâr edip kendileriyle aynı seviyeye düşmenizi istiyorlar. O hâlde, Allah yolunda hicret edinceye kadar onları kendinize sır ortağı[108] edinmeyin! Eğer düşmanlığa yönelirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın, öldürün ve onlardan kimseyi ne dost, ne de yardımcı tutun!

90 Ne var ki, sizinle arasında anlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, ya da sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşma (fikrinden) içleri daralarak size başvuranlar hariç. Eğer Allah isteseydi, onları sizin başınıza musallat eder ve onlar da sizinle savaşırlardı. Ama onlar sizi bırakır, size karşı savaşmaz ve size barış teklif ederlerse, o zaman onlara zarar vermenize Allah razı olmaz.

91 Siz, hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen, fakat ne zaman (mü'minler aleyhine bir) entrikaya davet edilseler, içine balıklama dalanlara da rastlayacaksınız. İşte o zaman, eğer onlar sizi bırakmaz, sizinle barışa yanaşmaz ve ellerini yakanızdan çekmezlerse; onları da savaş içinde gözünüze kestirdiğiniz[109] her yerde yakalayın ve öldürün: İşte size, kendileri aleyhine açıkça (savaşmak için) izin verdiklerimiz bunlardır.

92 VE BİR mü'min başka bir mü'mini asla öldüremez; hataen olursa o başka.[110] Bir mü'mini hata ile öldüren kişi ise, mü'min birini özgürlüğe kavuşturur ve maktulün yakınlarına diyet[111] öder; eğer onlar diyeti bağışlarlarsa, o başka.

Maktul mü'min olduğu hâlde size düşman olan bir topluma mensupsa, o zaman mü'min birini özgürlüğe kavuşturmak (yeterlidir). Ama o sizinle arasında anlaşma olan bir topluma mensupsa, bu durumda mü'min birini özgürlüğüne kavuşturmak ve yakınlarına diyet ödemek gerekir. Buna imkan bulamayanlar peş peşe iki ay oruç tutmalıdırlar; Allah tarafından tevbenin kabulüne bir karşılık olarak: Zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.

93 Kim de bir mü'mini kasten öldürürse, onun cezası cehennemde süresiz kalış olacaktır. O, Allah'ın gazabına ve lânetine uğrayacak, (Allah) onun için korkunç bir azap hazırlayacaktır.

94 Siz ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman son derece sorumlu davranın; ve size barış teklif edene bu

---

108 Lafzen: "Can dost". Yani askeri müttefik (108/Mâide: 51, ilgili nota bakınız).

109 *Sekiftumûhum* kelimesinin türetildiği *essakfe* kullanıldığı 6 yerde de savaş ve düşmanlık bağlamında gelir. Benzer bağlamlarda *vecedtumuhum* şeklinde gelmesi bu fiili *vecede*'nin eşanlamlısı yapmaz (Bkz: 94/Bakara: 191, not 367). "Bulduğunuz her yerde" yerine "gözünüze kestirdiğiniz her yerde" karşılığını kullanmamızın gerekçesi budur.

110 Cümlenin yapısı, maksadı en güzel şekilde ifade ettiğini düşündüğümüz bu çeviriye izin vermektedir (Krş: Kurtubî).

111 *Diyet*: (*v-d-y*'den), "ödenen, harcanan, mülkten çıkarılan şey" anlamına. Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'ı kurban olmaktan kurtarmak için yüz deve diyet ödeyinceye kadar Araplarda kan diyeti on deve idi. Bu uygulamadan sonra yüz deveye çıktı (İbn Sa'd, *Tabakât* I, Beyrut, 1985, s. 88-89).

dünya hayatının geçici zevkine göz dikerek "Sen mü'min değilsin!" demeyin![112] Çünkü asıl ganimet Allah katındadır. Siz de daha önce onların durumundaydınız, fakat Allah'ın lutfuna nail oldunuz. Artık çok dikkatli davranın: zira Allah tüm yaptıklarınızdan haberdardır.

95 MÜ'MİNLERDEN bir mazereti olmaksızın mücadeleden kaçınanlarla Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla çaba gösterenler bir olamaz: Allah mallarıyla ve canlarıyla elinden gelen çabayı sarf edenleri mücadeleden kaçınanlardan daha yüce bir mertebeye çıkarmıştır. Allah bütün mü'minlere nihai güzellikler vaad etmesine rağmen, yolunda üstün gayret harcayanları yerinde sayanlara muhteşem bir ödül vaadiyle üstün tutmuştur: 96 Katından yüce mertebelerle, mağfiret ve rahmetle... Zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

97 Melekler, kendi kendilerine zulmedenlere canlarını alırken "Sizin neyiniz vardı?" diye soracak.

Onlar, "Biz yeryüzünde güçsüzdük!" diye cevap verecekler.

(Melekler) "Allah'ın arzı yeterince geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya?" diyecekler.

İşte bu tiplerin varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü varış yeridir.[113]

98 Ne ki ezilen kesimlere mensup erkek, kadın ve çocuklardan hiçbir gücü olmayan ve yol göstericisi de bulunmayan kimseler bundan müstesnadır. 99 İşte bunları da Allah'ın affetmesi umulur; zira Allah tarifsiz bir affedicidir, eşsiz bir bağışlayıcıdır.

100 Kim de Allah yolunda hicret ederse, kendisine bir çok alternatif mekânlar[114] ve imkanlar bulur. Ve her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek üzere evinden çıkar da, ardından ölüm gelip onu bulursa, artık onun ödülü Allah'a aittir; zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

101 YERYÜZÜNDE sefere çıktığınızda, inkârda ısrar eden kimselerin aniden size zarar vermelerinden korkarsanız, namazları kısaltmanızda bir beis yoktur. Zira inkâr edenler size açıktan düşmanlık

112 Bu âyete dair, kaynaklarda hepsi de birbirinden farklı bir çok sebeb-i nüzûl rivayeti vardır. Bunlardan birinde bu âyet, savaşta son anda teslim olduğunu söyleyen birini öldüren Üsame b. Zeyd ile ilişkilendirilmiştir. Allah Rasulü'nün torunu gibi sevdiği ve büyüttüğü bu genç sahabi kılıcına bir bakıma mani olamamış, savaş şartlarında son anda tevhid kelimesini söyleyen düşmanının boynuna indirmişti. Allah Rasulü "Ey Üsame, demek sen *lâ ilâhe illallah* diyen birini öldürdün?" sitemini o kadar tekrarlamıştı ki, Üsame bu sitemin utancıyla "Keşke o gündan sonra Müslüman olsaydım" demiştir (Taberî ve İbn Kesir).

113 Zımnen: Gerçek imkansızlık, imanı imkan olarak kullanmamaktır. İbn Abbas'tan: Hz Peygamber döneminde müslümanlardan bazı kimseler müşriklerle beraberdiler. Ok gelir onlardan birine isabet eder ya da bir kılıç darbesiyle ölürlerdi. Bazı mü'minlerin "Onlar bizim kardeşlerimizdi, onlar için istiğfar edelim" demesi üzerine bu âyet inmiştir (Buhârî).

114 *Murâğamen* burada kinaye olarak kullanılmıştır (Râğıb). Burada, kişiyi rahatsız eden bir diyarı terk edip, 'onun rağmına' bir başka diyar araması anlamına gelir ki, en doğru karşılığı "alternatif mekân" olsa gerektir.

yapmaktadırlar. 102 Sen de onların arasındayken kendilerine imamlık yapacağın zaman, sadece bir kısmı silahlarını kuşanmış olarak seninle namaza dursunlar. Onlar secdeye vardıklarında (diğerleri) sizin ardınızda dursunlar. Bu kez namazlarını eda etmemiş olan diğer grup gelsin, her türlü tehlikeye karşı müteyakkız ve silahlarını kuşanmış bir hâlde seninle birlikte namaza dursunlar.[115] İnkârda direnenler sizi silahsız ve teçhizatsız yakalamak isterler ki, ani bir baskınla sizi gafil avlayabilsinler. Fakat yağmur dolayısıyla zorda kalır ya da hastalıktan muzdarip olursanız, (namaz sırasında) silahlarınızı bırakmanızda bir beis yoktur; yine de siz tehlikeye karşı tetikte olun! Kuşku yok ki Allah, inkârcılar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.[116]

103 Namazınızı eda ettiğinizde, ayaktayken, otururken ve uzanmış bir hâldeyken[117] Allah'ı anın ve güvenlik içindeyken namazlarınızı (eksiksiz) kılın; çünkü namaz bütün mü'minler için belirli zamanlarla kayıtlı bir vecibedir.

104 (Düşman) tarafını takip etmekte ürkek davranmayın. Eğer siz sıkıntı çekiyorsanız, onlar da sizin çektiğiniz sıkıntıyı çekiyorlar; fazladan siz onların Allah'tan umut edemedikleri şeyleri umut ediyorsunuz: ve Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir.

105 BİZ SANA, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm verebilesin diye hakikatin ifadesi olan bu vahyi indirdik; sakın hainlere taraftar olma! 106 Ve Allah'tan af dile! Çünkü Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.[118]

---

115 *Salatu'l-havf*, "can korkusu duyulan bir ortamda kılınan namaz" için kullanılır. Bu uygulamada âyet, tek rekatlık bir namazdan söz etmektedir. Normal zamanda dört rekat olan bir namaz, seferde yarıya, savaş içinde ise seferin de yarısına inmektedir. *Salatu'l-havf*, âyetten açıkça anlaşıldığı gibi, savaş şartlarında kâfirlerin saldırması veya zarar vermesi ihtimalinde caizdir. Esasen, başta savaş olmak üzere namazın her durumda hayatın kopmaz bir parçası olduğunu ifade eder. Zımnen: Sadık bir kulu Allah'a ibadetten, sıcak savaşın ortasında yaşadığı can korkusu bile vazgeçiremez. Âyet zımnen, böyle bir korkunun insaniliğini ve anlaşılabilirliğini de ifade etmiş olur.

116 Kulluk amaç, savaş araçtır: Amaç araca feda edilemez. Savaş yatay fetih, namaz dikey fetihtir. Böylesi bir durumda namaz yarısını savaşa vermiştir. Sonuçta savaş namaz, namaz da savaş olmuştur. Bu tam da cihad ve mücahedenin birleştiği noktadır.

117 Yani: Her durumda ve düzlemde.

118 Muhammed Esed, 105 ve 106. âyetleri yeni bir okumaya tabi tutmuş, fakat bu özgün okumaya mukni bir açıklama da getirmemiştir. Esed, Peygamberlik kurumunu tenzih için olsa gerek, "O hâlde ihanet edenlerle tartışmaya girme, ama Allah'a (onları) bağışlaması için dua et" anlamını tercih etmiştir. 106. âyete düştüğü notta ise, bu ibarenin muhataplarının "Kur'an'ın gönülsüz takipçileri ve münafıklar" olduğunu söyler. Buna göre Hz. Peygamber'e bu zümreler için af dilemesi öğütlenmektedir. Fakat bu emir, Tevbe 80 ve Münâfikûn 6'daki ilkelere ters düşer. Her iki okumada da 105. âyetteki uyarının muhatabı Hz. Peygamber iken, Esed, 106. âyette peygambere yapılan "af dileme" emrinin, "asaleten" değil "vekaleten" olduğu sonucuna varır. Ama bunun delili yoktur. Kaldı ki 107. âyete verdiği anlam, yukarıdaki âyetlere dair aykırı okumasını geçersiz kılar. Oysa, buradaki "istiğfar" emri, mesela Kâfirun'daki ile aynı amacı taşır, o amaç uyarma ve dikkat çekmedir.

107 Öz benliklerine ihanet edenleri de savunma! Hiç şüphesiz Allah, kendisine ihaneti meslek edinip boğazına kadar günaha batanları sevmez. 108 Onlar yaptıklarını insanlardan gizleyebildiler (belki), fakat Allah'tan gizleyemezler. Çünkü zifiri gecede Allah'ın razı olmadığı bir söylemi tasarladıkları her an bile Allah onların yanı başındadır. Zira Allah onların yaptığı her şeyi çepeçevre kuşatmıştır. 109 Hadi siz bu dünya hayatında onları savundunuz diyelim; ya Kıyamet Günü, Allah'a karşı onların savunmasını kim üstlenecek; ya da onları kim koruyacak?

110 Fakat kim kötülük yapar ya da kendine zulmeder ama Allah'tan af dilerse, Allah'ı hem tarifsiz bağışlayıcı, hem de eşsiz merhamet sahibi bulacaktır.[119]

111 Zira kötülük işleyen kimse ancak kendi aleyhine işlemiş olur; Allah ise her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir. 112 Kim de bir hata yapar ya da günah işler ardından da onu suçsuz bir kimsenin üzerine atarsa, işte o zaman korkunç bir iftiranın ve âşikâr bir günahın vebalini yüklenmiş olur.

113 Allah'ın sana lutfu ve rahmeti olmasaydı, o[kendilerine zulüm yapa]nlardan bazısı seni saptırmaya çalışırdı; fakat onlar kendilerinden başka kimseyi saptıramazlar ve sana hiçbir zarar veremezler. Zira Allah sana bu kitabı indirmiş, sana doğru hüküm vermeyi ve bilmediklerini öğretmiştir. Çünkü Allah'ın sana olan lutfu gerçekten büyüktür.

114 GİZLİ toplantıların çoğunda hayır yoktur; ancak yardımlaşmayı, iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi amaçlayan kimselerin yaptığı toplantılar müstesna; bütün bu güzellikleri Allah rızasını kazanmak için yapan kimseye, zamanı geldiğinde muhteşem bir ödül vereceğiz.

115 Fakat kendisine doğru yol gösterildikten sonra Peygamber ile yollarını ayıran ve mü'minlerin yolundan başka yollara sapan kimseyi kendi tercihiyle baş başa bırakacak ve onu cehenneme sokacağız: O ne berbat bir ikametgahtır!

116 KUŞKUSUZ Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dileyen kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlamayı diler; ve her kim Allah'a ortak koşmakta (ısrar ederse), işte o apaçık bir sapkınlığa gömülüp gitmiştir. 117 Onlar Allah'ı bırakıp yalnızca cansız dişil nesnelere[120] sığınıyorlar; bu şekilde on-

119 Bediüzzaman Said Nursi'nin güzel ifadesiyle: "İnsan zulmeder, ama kader (Allah) adâlet eder".

120 Taberî, İbn Abbas, Katade ve Hasan Basri'den *inâs*'ın karşılığının, ağaç, taş vs. gibi maddelerden yapılan tüm cansız nesneler olduğunu nakleder. Tabii ki bunlar sıradan taş ve ağaç değil, sembol olma özelliği taşıyan heykellerdi. *İnas* kelimesinin dilsel karşılığının "dişi" olduğu da hatırlanacak olursa, bu cansız nesnelerin genellikle kadın dişiliğini yansıtan "cinsel objeler" olduğunu cahiliyye dönemi şirk sembolleri hakkında bize kadar gelen bilgiler doğrulamaktadır. Yine kesin olarak bilinen gerçeklerden biri de, o dönemde "kadın kişiliğinin" horlanması ve eş seçme, mal edinme, mirasçı olma, şahitlik yapma gibi temel hak ve özgürlüklerden mahrum olduğudur. Dahası kadının en temel hakkı olan yaşama hakkından dâhi kimi gerekçelerle mahrum edildiğini Kur'an haber vermektedir. Kadının "kişiliğini" yok sayıp onu horlayan cahiliyye putperest kültürünün kadının "dişiliğini" kutsaması, modern dünyanın kadına karşı ikiyüzlü yaklaşımını hatırlatmaktadır.

lar, inatçı şeytana sığınmış oluyorlar; 118 ki Allah onu lânetlemiş, o da şöyle demişti: "Senin kullarından payıma düşeni mutlaka alacağım! 119 Onları saptıracağım ve kuruntularla oyalayacağım: zira ben onlara emredeceğim, onlar da develerin kulaklarını kesecekler;[121] yine onlara emredeceğim, onlar Allah'ın yaratışını değiştirecekler!"[122]

Fakat Allah'ı bırakıp Şeytan'ı kendilerine rehber edinenler, apaçık bir ziyana uğramış olurlar.

120 Şeytan onlara boş vaadlerde bulunur ve kuruntularla oyalar; ama Şeytan'ın onlara vaad ettiği her şey, aldanışa sürüklemekten başka bir işe yaramaz. 121 Böylelerinin varacağı yer cehennemdir, oradan kaçış yolu da bulamayacaklar.

122 İman eden ve o imanla uyumlu ıslah edici iyi işler[123] yapanlara gelince: onları zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyacağız, orada ebediyyen kalacaklar. Bu Allah'ın gerçekleşecek bir vaadidir; hem, kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir ki?

123 Değil, sizin kuruntularınız da, geçmiş vahiy mensuplarının kuruntuları da belirleyici değil: Kötülük işleyen herkes cezalandırılacaktır. Allah'tan başka dost ve yardımcı da bulamayacaktır. 124 Ama erkek olsun kadın olsun, imanlı olarak sâlih amel işleyen herkes cennete girecek, zırnık kadar[124] da haksızlığa uğratılmayacaktır.

125 Bütün varlığıyla Allah'a adanan, sürekli iyilik yapan ve bir muvahhid olarak İbrahim'in iman ailesine –ki Allah İbrahim'den hoşnut ve razı olmuştu–[125] tabi olan kimseden daha güzel dinli biri olabilir mi?

126 Neticede, göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'a aittir ve Allah her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.

127 ONLAR, kadınlar(ın hakları) konusunda senden açıklama istiyorlar. De ki: "(Bizzat) Allah onlar hakkındaki hükümleri size açıklamaktadır". Kaldı ki, yazılı haklarını dâhi kendilerine vermeye yanaşmayıp üstelik (bir de) nikahlamak istediğiniz (velayetiniz altındaki) yetim kızlar, kimsesiz çocuklar ve sözkonusu yetimleri adâletle koruyup kollama yükümlülüğünüz hakkında Kitap'ta size tebliğ edilen hükümler zaten mevcut-

---

121 Mâide 103. âyette açıklanan bu uygulama, bazı hayvanları "kutsal" ilan edip salıverme şeklinde gerçekleşiyordu. Bunun nişanesi olarak da hayvanın kulağı kesiliyor, herhangi bir yerine nişan vuruluyordu. Bu, özünde ilâhî hiyerarşiye bir müdahale, Allah'ın insanın hizmetine âmâde kıldığı bir varlığı konulduğu yerden etmeydi. Kurban kesmenin hikmeti de işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır: Eskilerin "meratibu'l-vücud" adını verdiği varlık hiyerarşisine riayet ve bir şeyi Allah'ın koyduğu yere koymak (Bkz: 91/Hac: 36-37, not 58).

122 "Yaratışı değiştirmek", cahiliyye döneminde bir önceki notta dile getirilen varlıktaki ilâhî hiyerarşiyi bozup yaratılış amacının dışına çıkarmak sûretiyle gerçekleşirken, modern cahiliyyede genetik tahrif yoluyla gerçekleşmektedir. Genetik mühendisliğinin istenmeyen sonuçlara yol açmaması için, varlık hiyerarşisine özen göstermesi şarttır. Böyle bir özenin temelini de "bilim ahlâkı" oluşturur.

123 Sâlih amel için bkz. 13/'Asr: 3, not 4.

124 *Nakîr* için bkz. 53. âyetin 80 nolu notu.

125 Lafzen: "Allah İbrahim'i can dost edinmişti".

tur.[126] Ve her ne iyilik yaparsanız yapın, unutmayın ki Allah onu bilir.

128 Eğer bir kadın kocasının sadâkatsizlik ve geçimsizliğinden ya da kendisini terk etmesinden korkarsa, her iki taraf da anlaşma yoluyla aralarındaki sorunu çözebilirler;[127] anlaşma en iyi yoldur, bencilce kıskançlık ise insan fıtratında hâzır ve nâzırdır: Eğer iyilik yapar ve sorumlu davranırsanız, iyi bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.[128]

129 Ne kadar arzu etseniz de, eşleriniz arasında adâleti tam gerçekleştiremeyeceksiniz.[129] Hiç değilse, sadece birine yönelerek diğerini boşluktaymış gibi bırakıp dışlamayın. Eğer arayı bulur ve sorumlu davranırsanız, iyi bilin ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir rahmet kaynağıdır.

130 Ve eğer (her şeye rağmen) eşler ayrılırlarsa, Allah lutfuyla her birinin geçimini sağlar: Zira Allah (lütfunda) sınırsızdır, her hükmünde tam isabet sahibidir.

131 Sözün özü: göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir.

Biz, hem sizden önce kendilerine vahiy emanet edilenlere hem de size "Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!" tavsiyesinde bulunmuştuk. Ama eğer O'nu inkâr ederseniz, unutmayın ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir: Ve Allah kendi kendine yetendir ve bütün hamdlerin tek adresidir.

132 Evet, göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'a aittir[130] ve güven kapısı olarak Allah yeter. 133 Ey insanlar! Eğer O dilerse sizi topyekûn ortadan kaldırır, yerinize daha başkalarını getirir; zira Allah'ın bunu yapmaya gücü yeter.[131]

134 Kim bu dünyanın nimetlerini isterse, iyi bilsin ki, bu dünyanın da âhiretin de

---

126 Bu sûrenin girişinde yer alan (1-14) hukukî hükümlere atıf.

127 Kadının *nuşûz*'u 34. âyette geçmişti. Bu âyet erkeğin *nuşûz*'unu ele alıyor. Kadının *nuşûz*'unun erkeğinkinden daha ağır cezalandırılması, daha ağır sonuçlar üretmesindendir. Zira işin doğası gereği nesil emniyetini korumak birinci dereceden kadına ait bir yükümlülüktür.

128 Kadının boşama hakkına dolaylı olarak delâlet eder.

129 "ama onlara da âdil davranamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir taneyle ya da meşru olarak sahip olduklarınızla yetinin" mealindeki 3. âyetin devamı niteliğindedir. Burada, imkansız bir idealizm uğruna sosyal problemleri çözümsüzlüğe mahkûm etmemek için, kural hukukî alandan ahlâkî alana taşınmaktadır.

130 Ardı ardına tam üç kez geçen bu ibare, bağlamlarıyla ilintili olarak farklı farklı vurgulara sahiptir. Bunlardan ilki "Ve eğer eşler ayrılırsa, Allah, lutfuyla her birinin geçimini sağlar..." âyetinin ardından gelir ve burada Allah'ın insanların geçimini kendisine ait olan dünya aracılığıyla sağlayacağına işaret eder. İkinci ibarenin siyak ve sibakına dikkat edildiğinde, Allah'ı inkâr edenlerin dahi hayatlarını sürdürmek için O'na ait olan yer ve göklere muhtaç olduklarına, Allah'ın yerleri ve gökleri kendi ihtiyacı için değil insanın ihtiyacı için yarattığına işaret edildiği görülür. 132. âyette geçen üçüncü ibare ise bağlamından da anlaşılacağı gibi zımnen şunu vurgular: yerler ve göklerde olan her şeyin sahibi olan Allah, aynı zamanda onlar üzerinde her türlü tasarrufun da sahibidir: güvenini zedeleyen ve inkâra sapanları yenileriyle değiştirebilir.

131 Yani: Allah için vazgeçilemez yoktur, ama sizin için Allah vazgeçilmezdir. (Benzeri bir âyet ve lügavî bir açıklama için bkz. 65/İbrahim: 19, not 21.)

nimetleri[132] Allah'a aittir ve Allah her şeyi işitendir, her şeyi tarifsiz görendir.

135 SİZ ey iman edenler! Kendinizin, ebeveyninizin ve akrabanızın aleyhine de olsa, Allah için hakka şahitlik yaparak daima adâleti tesis etmeye çalışın. O kimse zengin olsun fakir olsun, Allah'ın hakkı onların her birinin önüne geçer. O hâlde kendi arzularınıza uymayın ki adâletten uzaklaşmayasınız. Ama eğer hakikati çarpıtırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

136 Siz ey iman edenler! İman edin[133] Allah'a, O'nun Elçisi'ne, O'nun Peygamberi'ne peyderpey indirdiği ilâhî kelama ve daha önce indirdiği mesaja! Zira kim Allah'ı, meleklerini, vahiylerini, peygamberlerini ve Âhiret Günü'nü inkâr ederse, işte o derin bir sapıklığı boylamış olur.

137 İman edip sonra inkâra yönelen ve tekrar iman eden ve ardından inkâra saplanan ve en sonunda saplandığı inkâra boğazına kadar gömülenlere gelince: Allah onları affetmeyecek ve doğru yola ulaştırmayacaktır. 138 (Bu tür) ikiyüzlülere, kendilerini can yakıcı bir azabın beklediğini müjdele.

139 Mü'minleri bırakıp da kâfirlerin dostluğuyla (onur) duyanlar, şeref ve itibarı onların yanında mı arıyorlar? İyi bilin ki şeref ve itibar bütünüyle Allah'a aittir.

140 Allah vahyinde size şu talimatı indirdi: Ne zaman Allah'ın mesajlarının inkâr edildiğini ve onların hafife alındığını duyarsanız, mevzu değişinceye kadar onlarla birlikte oturmamalısınız; değilse siz de onlar gibi olursunuz. Nitekim Allah ikiyüzlüleri ve inkârcıları, hep beraber cehennemde toplayacaktır. 141 Onlar sizin başınıza gelecekleri gözetlerler: Eğer Allah'tan size bir zafer erişirse "Sizin yanınızda değil miydik?" derler; yok eğer kâfirlerin şansı yaver giderse bu sefer de (onlara) derler ki: "Üzerinizde baskı kurup sizi teşvik ederek[134] şu mü'minlerden kurtarmış olmadık mı?"[135]

---

132 Yani: "tüm âlemlerin nimetleri.."

133 Veya: "güvenin". Bu âyetin maksadı "hasılı tahsil etmek" değildir. Kur'an'da geçen *ellezine âmenû* formuyla *mu'minun* formu, Taberî'nin de isabetle teşhis ettiği gibi birbiriyle aynı vurguyu taşımazlar. *Ellezine âmenû*, iman iddiasını isbat etmesi istenenler için, *mu'minûn* ise iman iddiasını isbat edenler için kullanılır. İlki muhatabın kendisini nasıl tanımladığına, ikincisi Hatib'in muhatabı nasıl tanımladığına delalet eder. Bakara: 62 ve bu âyet, işte bu fark nedeniyle, daha sonra sayılan iman ilkelerine iman etmeye çağırıldıkları hâlde daha sözün başında "iman eden kimseler" formuyla söze girer. Şu durumda genellikle bir emir ve yasak öncesi gelen "Siz ey iman edenler!" ibarelerini "Siz ey iman iddiasında bulunanlar! İddianızı isbat etmek istiyorsanız....yapın/yapmayın" şeklinde anlamak yanlış olmayacaktır. Âyet, eksik inananlara "Tam inanın!", inanıp da güvenmeyenlere "güvenin", delilsiz inananlara "Delilli inanın!", taklidi iman taşıyanlara "Tahkiki iman taşıyın!", gevşek inananlara "Sağlam inanın!", geçmiş ve bugünlerini imanla geçirenlere "İmanınızda sebat gösterin!" mesajını verir.

134 *el-Havz*, atı dörtnala kaldırmak için üzengilemek ve mahmuzlamaktır (Râğıb). Burada *elem nestahviz*'in en isabetli karşılığı "üzerinize baskı kurup sizi teşvik ederek.." olsa gerektir.

135 Münafık tipolojisinin belirgin vasfı: Daima galibin yanında olup ganimetten pay kapmak.

Fakat Allah Kıyamet Günü aranızda hükmünü verecek ve inkârcıların mü'minlere zarar vermelerine asla izin vermeyecektir.

142 İkiyüzlüler Allah'ı aldatmaya çalışıyorlar, oysa ki O onların aldanmalarını sağlıyor.[136] Üstelik onlar namaza kalktıklarında, gönülsüzce, yalnızca insanlar görsün diye kalkarlar;[137] Allah'ı ise pek az hatıra getirirler. 143 İki arada bir derede kalmışlardır; ne o tarafa ne de bu tarafa aittirler.[138] Nitekim Allah'ın sapıklığını tescil ettiği kimseler için asla bir çıkış yolu bulamazsın.

144 Siz ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri müttefik edinmeyin![139] Siz kendi aleyhinize, Allah'ın önüne açık bir delil mi koymak istiyorsunuz?

145 Kuşku yok ki ikiyüzlüler ateşin en dibini boylayacaklar ve sen onlara yardım eden birini bulamayacaksın.[140] 146 Ne ki tevbe edenler, gidişatını düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve Allah'a itaatte samimi olanlar hariç; işte bunlar mü'minlerle birlikte olacaklar ve zamanı geldiğinde Allah mü'minlere muhteşem bir ödül verecek.

147 Eğer siz Allah'a şükreder ve iman ederseniz, Allah size azap edip de ne yapsın?[141] Zira Allah şükredenlerin karşılığını her zaman veren ve her şeyi bilendir.

148 Allah, bir kötülüğün -ondan zarar gören hariç- açıkça söylenmesini sevmez;[142] zira Allah her şeyi duyar, her şeyi bilir. 149 İyiliği -açık ya da gizli- yapar, kötülüğü de affederseniz (onu da bilir); unutmayın ki Allah çok bağışlayıcıdır, sınırsız kudret sahibidir.

150 Allah ile elçilerinin arasında ayrım yaparak Allah'ı ve elçilerini inkâr edenlerle, "birine inanır öbürünü inkâr ederiz" diyerek iman ile inkâr arasında bir yol tutturmak isteyenler var ya: 151 işte gerçekten kâfir olanlar bunlardır ve Biz kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

152 Fakat Allah'a ve elçilerine inanan ve onlar arasında hiçbir ayrım yapmayanlara gelince: Zamanı geldiğinde Allah onlara ödüllerini tam olarak verecektir; çünkü Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

153 ÖNCEKİ vahyin takipçisi olan (Yahudiler), senden, gökten kendilerine özel

---

136 Başkalarını aldatmaya kalkan kişinin ilk aldattığı kendisidir.

137 Yani: "yalancının mumu yatsıya kadar yanarmış" sözünü doğrulayan bir tavır takınırlar. Yatsı namazını kılmadan yatmadıklarını konu komşuya gösterip münafık olmadıklarını isbat için böyle yaparlar.

138 Zımnen: Hiçbir taraf olmamak ya da her taraf olmak, bertaraf olmaktır.

139 Bkz. 139 ve 141. âyetler.

140 Münafık kâfirden tehlikelidir; zira münafık pirincin içindeki beyaz taş, kâfir pirincin içindeki siyah taştır.

141 Ey muhatab! Kabaran rahmet okyanusunun dalgaları yüreğinin kıyısına vurmuyor mu?

142 Âyet iki şeye delalet eder: 1) Münafıkların ve tevbe etmiş günahkarların suçlarını yüzlerine vurmak hoş görülmüyor. 2) Haksızlığa uğrayanın tepkisine izin veriliyor. İniş nedeni olan olay manidardır: Hz. Ebubekir kendisine hakaret eden birine karşılık verir. Allah Rasulü bundan rahatsız olur ve der ki: "Senin yerine bir melek ona cevap veriyordu, sen başlayınca o melek gitti yerine şeytan geldi." (Ebu Davud, *Edeb*, 41).

bir kitap indirmeni istiyorlar.[143] Onlar Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişler ve "Bize Allah'ı doğrudan göster!" demişlerdi. Bu densizlikleri yüzünden yıldırım çarpmışa döndüler.[144] Daha sonra kendilerine (tevhidin) apaçık belgeleri geldiği hâlde buzağı (heykeli)ne tapınmaya başladılar. Yine de onları bu günahlarından arındırmış, Musa'ya ise güçlü bir (nübüvvet) delili bahşetmiş 154 ve Yüce Dağı söz vermeleri için üzerlerine yükseltmiştik.[145] Kendilerine "Kapıdan (şükür) secdeleriyle girin!"[146] demiş ve "Sebt'i ihlal etmeyin!" uyarısında bulunmuştuk; üstelik kendilerinden sağlam bir taahhüt de almıştık.

155 İşte böylece, taahhütlerini çiğnedikleri Allah'ın mesajlarını reddettikleri, peygamberleri haksız yere öldürdükleri ve "Kâlplerimiz (bilgi ile) kaplıdır!"[147] dedikleri için (onları cezalandırdık).[148] Bilakis Allah inkârlarından dolayı onların kalplerini mühürlemiştir[149] ve işte onlar (bu nedenle) inanmazlar; çok azı müstesna. 156 Bir de inkârları, Meryem'e korkunç bir iftira atmaları[150] 157 ve "Allah'ın elçisi (olduğunu söyleyen)[151] Meryem'in oğlu İsa Mesih'i işte biz öldürdük!" demeleri nedeniyle...

Aslında onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler, fakat (kafa karışıklığıyla) onlara öyle olmuş gibi geldi.[152] Bu konuda farklı görüşler ileri sürenler ise, ondan dolayı gerçekten şaşkınlık içerisindedirler; onunla ilgili bir bilgileri yoktu ve yalnızca zanna dayanıyorlardı. Sonuç olarak kesinlikle onu öldürmediler: 158 Bilakis, Allah onu kendi katına yüceltti. Zira Allah mutlak üstün ve yüce olandır, her hükmünde tam isabet sahibidir. 159 Nitekim (İsa'yı biz öldürdük diyen)[153] kitap ehli Yahudilerden hiç kimse yoktur ki, onun ölümü[154] arefesinde bu gerçeği[155] tasdik etmiş olmasın. Zira Kıyamet Günü

---

143 Metinde *kitâb* belirsiz olarak gelmiştir. Buna göre anlam "kendilerine özel bir kitap" olur. Yani onlar, kendilerini mevcut vahyin muhatabı olarak görmüyorlar, doğrudan kendilerine hitabeden 'özel' bir mesaj istiyorlardı.

144 Aynı olay için bkz. 94/Bakara: 55.

145 Bir önceki cümleyle birlikte: Mucize vaadi gerçekleşince belâ vaadi de gerçekleşir (Krş: 56/A'râf: 171).

146 Veya: "baş eğerek tevazu içinde girin" (Râğıb; krş. 94/Bakara: 58; 56/A'râf: 161; 106/Nisâ: 154).

147 Bu ifadeyle ilgili bkz. 94/Bakara: 88, not 150.

148 Burada îmâ edilen "cezalandırma" 160. âyette açıkça zikredilmektedir.

149 Zımnen: Elleriyle karartıp taşlaştırdıkları kalplerini suç delili olarak Hesap Günü önlerine koymak üzere mühürlemiştir.

150 Hz. Meryem'in iffetine dil uzatıp Hz. İsa'nın gayr-ı meşru olduğunu söylüyorlardı. Meryem sûresinin 30. âyetindeki mucizeden dolayı İsa çocukken bu iftirayı atmazken, İsa davete başladığında kıskançlıklarından iftira atmaya başladılar.

151 Yahudilerin Hz. İsa'ya ilişkin kinayeli ve alaycı üslûbu sözgeliminden anlaşılmaktadır.

152 Yani: "Öldürülmüş gibi.." *Şubbihe* fiilinin naib-i faili Yahudiler ise *salb*'in "öldürülme" anlamından yola çıkarak anlam "öldürülmüş gibi gösterildi" olur (*Salb*'in "öldürülme" anlamı için bkz. *Lisân*). İlk kilise yazarlarından İskenderiyeli Basilides Valentinus (M. 2. yy'ın ilk yarısı), İsa'nın çarmıha gerilmediğini kaydeder.

153 157. âyetteki kendi itiraflarına dayanarak.

154 Yani: "İsa'nın ölümü.." *Mevtihi*'deki zamir İsa'yı gösterir. Zamirin Yahudileri gösterdiğini savunanlar olmuştur (Bkz: Taberî). Fakat bunun için zamirin çoğul gelmesi gerek.

de o onlar aleyhine şahitlik yapacaktır.

160 Yahudileşenlerin[156] işledikleri zulümlerden dolayı, önceden helâl kılınan bir çok iyi ve temiz şeyden onları mahrum bıraktık. Nedeni ise, Allah yolundan sıkça sapıyor/saptırıyor olmalarıydı: **161** mesela[157] yasaklandığı hâlde faiz alıyorlar ve başkalarının malını haksız yere yiyorlardı. Neticede onlardan inkâra gömülenler için şiddetli bir azap hazırladık.

162 Lâkin içlerinde ilimde derinleşmiş olanlara, sana ve senden önce indirilene iman edenlere, özellikle de[158] namazı istikamet üzre diriltenlere, zekâtı gönülden gelerek verenlere,[159] Allah'a ve Âhiret Günü'ne inananlara; işte bunlara, zamanı gelince muazzam bir ödül bahşedeceğiz.

163 BİZ Nûh'a ve ondan sonraki tüm peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik; yine İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, (ondan türeyen israiloğlu) boylarına, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârun'a, Süleyman'a da vahyettik; üstelik Dâvûd'a da Zebûr'u verdik; **164** tıpkı hem daha önce sana bildirdiğimiz elçiler, hem de bildirmediğimiz elçiler(e vahyettiğimiz) gibi; Allah'ın Musa'ya kelamını söylediği gibi...[160]

165 Onlar, müjdeli ve uyarıcı haber taşıyan elçiler; ki (o) elçilerden sonra insanın Allah karşısında bir mazereti bulunmasın:[161] Allah zâtında sonsuz izzet ve her hükmünde tam isabet sahibidir.

166 Lâkin Allah, sana kendi ilminden indirdiğine bizzat şahitlik yapar ve melekler de şahitlik yaparlar: zaten şahid olarak Allah yeter.

167 İnkâra sapan ve başkalarını Allah yolundan saptıranlara gelince: onlar derin

---

Böyle bir görüş ancak Übeyy'den nakledilen *mevtihim* okunuşuna dayandırılabilir (Taberî). İsa'ya birinin benzetilmesi *lehum* zamirine aykırıdır. Kaldı ki kelime *le-yu'minunne* değil *le-yuminenne*'dir. Son cümledeki *yekûnu*'nun gizli öznesi ve *'aleyhim*'deki çoğul zamiri, elimizdeki mushafın okuyuşunu teyit etmektedir. Hz. İsa'nın ölümüne dair kilise tarafından icat edilen bütün bir dinî efsanenin temelinde peygamberin beşeri tabiatını içine sindirememenin kafa karışıklığı yatar. Efsane büyütüldükçe kafa karışıklığı daha da artmış, sonunda her şey içinden çıkılamaz bir hâle gelmiştir.

155 İsa'nın öldürülmediği gerçeğini. Daha derinde; İsa ile ilgili yaratılış ve ölüm hakikatini...

156 Ellezine *hâdû*'yu çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 62 not 113 ve 73/En'âm: 146, not 126.

157 Tefsiriyye *vav*'ının "mesela" vurgusu için bkz. 98/Âl-i İmran: 68 ve 56/A'râf: 163.

158 Cümlenin akışına aykırı olarak, merfu (*mukîmûn*) yerine mansup (*mukîmîn*) gelmesi, Basra ekolüne mensup dilcilere ve özellikle Sîbeveyh'e göre namazı diri ve dik tutanlara ve namazla diri ve dik duranlara özel bir önem verilmesinden dolayıdır. "Özellikle"nin gerekçesi budur (*Salât* için bkz. 9/A'lâ: 15, not 15).

159 *İ'ta*'dan farklı olarak *îtâ*'nın "gönüllü, kolayca" yan anlamı çeviriye yansımıştır.

160 Hz. Musa'ya vahiy diğer peygamberlerden farklı olarak "kelam"ın tecellisi yoluyla geldiği için, o burada müstakil olarak anılmıştır. Zemahşerî, mezhebi kaygılarla buradaki *kelleme* fiilini, etimolojisinden yola çıkarak "yaralama" anlamında alır ve bu ibareye "Allah Musa'yı musibet pençeleriyle yaraladı" mânası verir. Tabi ki bu, bağlamın desteklemediği zorlama bir yorumdur. Zaten Zemahşerî de yine Allah'ın Hz. Musa ile konuşması bahsini işleyen A'râf sûresinin 143. âyetinin tefsirinde biraz dolambaçlı da olsa bu tezini unutarak söz konusu ilâhî mükalemeyi kabul eder.

161 Krş. 44/Tâhâ: 134.

bir sapıklığa gömülüp gitmişlerdir.

168 Küfre gömülen ve zulümde direnenleri Allah asla affetmeyecek ve onlara bir yol göstermeyecektir; 169 sadece cehennemin yolunu (gösterecektir), orada ebediyyen kalıcıdırlar: ve bütün bunlar Allah için pek kolaydır.

170 Ey insanlık! İşte Peygamber size Rabbinizden hakikati getirdi: artık iman ederseniz sizin için hayırlı olur. Yok eğer hakikati inkâr ederseniz, iyi bilin ki göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'a aittir: zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet kaydedendir.

171 EY kitap ehli (olan Hıristiyanlar)! Akidenizde haddi aşmayın ve Allah hakkında yalnızca hakkı söyleyin! Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın elçisi,[162] O'nun Meryem'e ilkâ ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur.[163] Artık Allah'a ve peygamberlerine inanın ve "üçlüdür" demeyin.[164] Buna bir son verirseniz hakkınızda hayırlı olur. Allah tek ilâhtır; çocuk sahibi olmaktan münezzehtir, göklerde ve yeryüzünde olan her bir şey O'na aittir; koruyucu otorite olarak Allah yeter.[165]

172 Ne İsa Allah'a kul olmaktan kaçınır, ne de O'na yakın melekler. Zira Allah, O'na kul olmaktan kaçınarak küstahça bir gurura kapılan herkesi kendi katında toplayacaktır.

173 İman edip ıslah edici eylem[166] ortaya koyanlara gelince: karşılıklarını tastamam kendilerine verecek, kendilerine lutfu kereminden artırdıkça artıracaktır. (O'na kulluktan) kaçınan ve küstahça bir gurura kapılanları, elim bir azaba mahkûm edecek; onlar ne kendilerini Allah'a karşı koruyacak ve ne de yardımcı bulabileceklerdir.

174 EY insanlık! Artık Rabbinizden size hakikatin belgesi geldi! Biz de size aydınlatıcı bir ışık gönderdik.[167] 175 Allah'a iman eden ve O'nun (vahyine) sımsıkı sarılanlara gelince: Allah onları rahmet ve ihsanına gark edecek ve dosdoğru bir yolla Kendisine yöneltecektir.

176 ONLAR senden açıklama istiyorlar. De ki: "Allah, birinci dereceden mirasçısı olmayanlar[168] hakkında size (şöyle) açıklama yapar: Eğer bir erkek, çocuk bı-

---

162 Veya, *innemâ* edatının te'kid vurgusuyla: "Elbette Mesih, Meryem oğlu İsâ'dır, Allah'ın elçisidir..." Bu takdirde ibare Yahudileri reddetmiş olur.

163 Zımnen: İsa da tüm canlar gibi Allah'ın yarattığı bir candır. Buradaki *ruhun minhu*, tıpkı Câsiye 13'teki *cemî'an minhu* gibidir. Hz. İsa'nın da Allah'ın yaratma konusundaki yasalarına -ama çok daha özel bir yasaya- tabi olduğunu ifade eder (Ayrıca bkz. 98/Âl-i İmran: 46, not 37). Âyet, Hz. İsa'yı yüceltme değil, aksine onu ilâhlaştıranları reddetme amacını taşır. "O'ndan bir ruh", tıpkı "O'ndan bir lütuf" (85/Câsiye: 13) gibidir. Bu ondan bir parça olmayı gerektirmez. İsa'nın *ruhu'l-kuds* ile desteklenmesi (94/Bakara: 87; 253; 108/Mâide: 110) ise, Yahudilerin iftiralarını red amacı taşır. "Katından bir ruh ile destekleme" ifadesi ise Kur'an'da tüm gerçek mü'minleri kapsayan bir biçimde kullanılmıştır (104/Mücâdile: 22).

164 Teslis'in dogmatik ve açıklanamaz tabiatı için bkz. 108/Mâide: 73, not 83.

165 *Vekîl* için bkz. 68/İsra: 2, not 9.

166 *'Amilu's-sâlihât* için bkz. 13/'Asr: 3, not 4.

167 Göze nisbetle ışık ne ise, akla nisbetle vahiy de odur.

168 Veya yukarıdaki mânayla eşit alternatif

rakmadan ölürse ve bir kız kardeşi varsa,[169] onun terekesinin yarısına kız kardeşi sahip olacaktır; kız kardeşin çocuk bırakmadan ölmesi durumundaysa erkek onun mirasını alacaktır.[170] Ama iki kız kardeş varsa, ikisi birden onun terekesinin üçte ikisine sahip olacaktır. Ve eğer erkek kardeşler ve kız kardeşler varsa, erkek iki kadının payı kadar alacaktır.[171]

Allah bunları, (aksi hâlde) sapıtırsınız diye size açıklar.[172]

Sözün özü: Allah her şeyi sonsuz ilmiyle kuşatandır.

---

bir mâna olarak: "Ölenin birinci dereceden yakını olmayan vârisler". *Kelâle*'nin anlamı ve alternatif çevirimizin gerekçesi için bkz. âyet 12, not 21.

169 Öz ya da baba bir.

170 Hz. Ebubekir'in içtihadına göre "tamamını alacaktır".

171 Bkz. 11. âyetin notu. Bu âyet bazılarının iddia ettiği gibi son âyet olamaz. Zira ahkâmla ilgilidir ve "Bugün size dininizi kemale erdirdim" müjdesindeki kemale bu da dahil olmalıdır. Bu âyetin miras hukuku içinde değil de sûrenin sonunda yer alması, Hz. Osman dönemindeki tertip komisyonunun âyet sıralamasına müdahale etmediğinin delilidir. Eğer tersi olsaydı, bu âyet mutlaka sûrenin başındaki miras âyetleri içerisine yerleştirilirdi.

172 "Sapıtırsınız diye" (*en-tedillû*) ibaresinde hazfi caiz görerek, bunu bir *lâ* takdiriyle "sapıtmamanıza" dönüştürmek gereksizdir. Allah'ın sapıtmamızı istemesi düşünülemez. O hâlde burası İbn Cinnî'nin dediği gibi "bir şeyin bir şeyden istiğnası" babındandır (*el-Hasais* I, 266).

TALÂK SÛRESİ

Nüzûl: 107
Mushaf: 65

Sûre, "boşama/boşanma" anlamına gelen *Talâk* ismini ilk âyetinden alır. Sûrenin bu adla anılması zaman içinde gerçekleşmiştir. Abdullah b. Mes'ud, muhtevasına atfen "Kısa Nisâ" diye isimlendirmiştir.

Sûrenin iniş zamanını tam tesbit zordur. Sûrenin 1-7. âyetlerinin Bakara 228-234'ün açılımı olduğu gerçeğine İbn Mes'ud'un isimlendirmesini de ilave edersek, bu sûre, Bakara ve 4. yıla ait Nîsâ'dan, hatta zımni bağlantı içinde olduğu Ahzab'dan (49. âyet) önce inmiş olamaz. Ahzab ile benzerlik, Hz. Peygamber'e hitapta da görülmektedir (Krş: 105/Ahzab: 50 ile 107/Talâk: 1). Bu durumda sûreyi hicrî 5 veya 6. yıla tarihlendirebiliriz.

Sûrenin iki maksadı vardır: Birincisi boşanan kadının mağdur olmasını önlemek, çok daha derinde, güçsüz olanı güçlünün zulmüne karşı korumaktır. İkincisi, boşanma iddetiyle hem nesil emniyetini temin etmek, hem de boşananlara yönelik muhtemel bir bühtan ve iftirayı önlemektir.

Vahiy karşıt cinsleri birbirlerine "sükunet" telkin eden iki unsur olarak takdim eder. Ne ki, bu bir amaçtır ve bu amaç ancak "sevgi" ve "merhamet" ile gerçekleşir (Rûm: 21). Nikah bağı, bu ilişkinin meşruiyetini temsil eder. Ancak çiftler arasında tabii meyil bitmiş ve nikah bağını çözmek kaçınılmaz olmuşsa, buna da 'kerhen' izin verir. "Boşama/boşanma" anlamına gelen *talâk*, işte bu iznin adıdır.

Boşanma hayatın acı gerçeğidir. Vahiy bu gerçeği görür, fakat mağdur üretilmesinin önüne de set çeker. Sûre 1-7. âyetlerinde boşanma müessesesini düzenler. Vahiy, bu acı gerçeği tadan taraflar üzerinden tüm zamanların darda kalmışlarına müjde verir: "Kim Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa, O onun için bir kapı aralar ve hiç hesap etmediği yerden onu rızıklandırır" (2-3).

Sûrenin son bölümü, dünya ve âhiret saadetinin anahtarını barındıran vahye ve onu bize taşıyan peygamberlik kurumuna dairdir (8-11). Eğer bir akıl, Allah'ın boşanma gibi beşeri bir alana müdahalesini anlamakta zorlanırsa, ona göğü ve yeri kendisi için yarattığı insanı Allah'ın boş bırakmayacağı hatırlatılır (12).

Sözün özü: insan Allah için, kendi haline bırakılmayacak kadar önemlidir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEN ey peygamber![1] Kadınlarınızı boşamak (istediğinizde), onları bekleme sürelerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın.[2] Allah'a karşı sorumlu olduğunuzu bilin.[3]

Onları (içinde yaşadıkları) evlerinden çıkarmayınız ve onlar da çıkmasınlar;[4] tabi ki, ayan açık bir ahlâksızlık[5] yapmaları hali müstesna.[6]

Bunlar Allah'ın çizdiği sınırlardır: Ve kim Allah'ın çizdiği sınırları aşarsa, artık o kendine zulmetmiş olur; (ve) sen bilemezsin (ey insan), belki de Allah bu (bekleyişin) ardından, birtakım yeni (ve hayırlı) gelişmelere kapı açabilir.[7]

2 İmdi, sürelerinin sonuna yaklaştıklarında ya onları meşru bir biçimde tutun, ya da meşru bir biçimde ayırın; ve siz(in toplumunuz)dan iki kişiyi de şahit olarak bulundurun;[8] ve (hepiniz) şahitliği Allah için dürüstçe yapın! Bakın, bütün bunlar,

---

1 Burada hitap tekil olduğu halde arkadan gelen cümleler çoğuldur. Dolayısıyla Hz. Peygamber üzerinden tüm mü'minlere hitap edilmektedir. Âyette zımni bir "de ki" vardır.

2 Aksi halde ya hamileyi eş adayı ilan ederek neslin karışmasına, ya da boşanmış kadını gereksiz yere engelleyerek mağduriyetine neden olursunuz. Talak üç türdür:

1) Kur'an'ın önerdiği en güzel boşama (*ahsen talak*): Bu tek talakla boşamadır. Süre tamamlandıktan sonra bu evlilik geri dönüşü mümkün olarak biter. Ancak geri dönüş için boşanan eşin rızası şartır. Kadının iradesi eline verilmiştir.

2) *Hasen talak*: Kur'an'da tarifi yapılan türde üç aya yayılmış üç ayrı boşamadır. Eğer süreç bitmeden dönülmüşse, dönüldüğü yere kadar infaz edilen talak hakkı kullanılmış olur, geriye kalan hak baki kalır. Eğer süreç tamamlanırsa, geri dönüşü samimi ve istismardan uzak bir yeniden evlilik gerçekleştirmeden mümkün değildir.

3) *Haram talak*: Üç çeşittir a) Hayızlı iken boşamaktır ki, Hz. Peygamber eşini böyle boşayan Abdullah b. Ömer'e eşine dönmesini söylemiştir. b) Temizlik müddetinde fakat birlikte olduktan sonra boşama: bu da kadına zulüm olduğu ve neslin karışmasına neden olacağı için yasaktır. c) Üç talakı bir talakta vermek: Bu da haramdır. Bir şey hem haram olup hem geçerli olamaz. Hz. Peygamber buna izin vermemiş, eşini böyle boşayan Abdu Yezid isimli bir sahabiye eşine dönmesini emretmiştir (Ebu Davud, *Talak* 10; başka bir örnek için bkz. İbn Hanbel I, 265).

3 Bu âyet "en güzel boşama" olan, tek talakı iddetin takip ettiği boşamayı ifade eder. Bu durumda Bakara 229 normal boşamayı değil vazgeçilebilir boşamanın sınırını ifade eder.

4 Veya: "çıkamazlar". Kelime hem nehy-i gaib, hem nefy-i istikbal olarak okunabilir.

5 Belirli olarak gelen tüm *el-fâhişe*'lerin zina veya iffetsizliğe, belirsiz olarak gelenlerinse *ma'siyyete* delalet ettiği görüşüne dayanarak (İbn Atıyye).

6 İstisna cümlesi, "Ama bu tür bir davranışta bulunmuşsa çıkarabilirsiniz" mânasına da, "Eğer boşayınca fuhşa sürükleneceklerse boşamaktan vazgeçin" mânasına da gelebilir.

7 Boşanmanın zamana yayılmasının ve iddetin teşri kılınmasının hikmetine dair bir ifade. Ailenin dağılmaması için tüm seçenekleri kullanmak ve umudu sonuna kadar diri tutmak. Her an hayata müdahil olan Allah'ın yardımıyla zaman unsurunu bir fırsata dönüştürmek. Zira boşama, Rasulullah'ın ifadesiyle "Allah'ın kullanılmasından hiç hoşnut olmadığı bir izindir" (Ebu Davud).

8 Zımnen: Tarafların haklarının zayi olmaması için hukuki bir bağlayıcılığa kavuşturun. Şahidi olmayan talak mağdur doğuracağı için

Allah'a ve Âhiret Günü'ne iman edenlere verilen bir öğüttür.

Ve her kim Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa, O onun için bir kapı aralar 3 ve hiç beklemediği yerden onu rızıklandırır; ve her kim Allah'a güvenirse, artık O ona yeter: Şüphesiz Allah emrini gayesine erdirendir;[9] doğrusu Allah her bir şey için bir ölçü/kader koymuştur.

4 Ve ay halinden tamamen kesilen kadınlarınız konusunda kuşkuya düşerseniz;[10] bilin ki onların bekleme süresi üç aydır;[11] hiç ay hali görmeyenlerin ki de öyledir;[12] hamile olanların iddeti ise doğum yapıncaya kadardır.[13]

Ve her kim Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa, O ona buyruğunu kolay kılar:[14] 5 İşte bu Allah'ın size indirmiş olduğu buyruğudur; kim Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa, (Allah) onun günahlarını örter ve ona muazzam bir ödül verir.

6 (İddet bekleyen kadınlarınızı), imkanlarınız nisbetinde barındığınız şartlara[15] uygun olarak barındırın; onlar üzerinde baskı kurup hayatlarını çekilmez hale getirmeyin; eğer hamileyseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını üstlenin; eğer (çocuğunuzu) sizin hesabınıza emzirirlerse, onlara hak ettikleri karşılığı verin ve (çocuğun geleceğini) kendi aranızda ortak değerler çerçevesinde istişare edin;[16] eğer (emzirme konusunda) karşılıklı zorlanırsanız, bu takdirde (baba) hesabına bir başkasının emzirmesi gerekecektir.[17]

---

ilâhi emre aykırıdır. Bazıları Bakara 282'deki ticaret şahitliğiyle kıyaslayarak vacip olmadığı sonucuna varmışlardır. Oysa ki nikah akdiyle alım-satım akdi arasında insan ile mal arasındaki fark kadar fark vardır. "Şahit bulundurun" emrinin "boşama" ile mi, yoksa hemen önündeki cümlede yer alan "ayırın" ya da "tutun" ile mi alâkalı olduğu tartışılmıştır. "Tutmak" ya da "ayırmak" boşanma işleminin doğal bir uzantısı olduğu için buradaki şahitlik her halükarda boşanmayla ilgilidir. Doğaldır ki, şahitler huzurunda akdedilen nikaha yine şahitler huzurunda son verilmesi istenmektedir. Aksi halde birtakım mahzurlar ve mağduriyetler doğabilir.

9 Veya *bâliğun emrahu* okuyuşuna dayanarak: "Allah'ın emri hedefini bulur."

10 İki anlama da açıktır: "Ay halinden kesilip kesilmedikleri konusunda"; veya "iddet süreleri konusunda kuşkuya düşerseniz".

11 İbn Abbas Bakara 234'teki kocası ölen kadının iddeti olan 4 ay 10 günü esas alarak iki süreden uzun olanının kastedildiğini söylemiş, fakat Ümmü Seleme bunu reddetmiştir.

12 Hem hayız görmeye başlamadan öncesini (ki yaş sınırı 17'dir), hem de bir anomali olarak hiç hayız görmeyeni kapsar.

13 Subey'a el-Eslemî örnek olayı bunun nüzul ortamındaki karşılığıdır.

14 3. âyette ve burada yer alan *emrihî* (O'nun emri), ilâhi yasalar âlemine işaret sayılabilir. Psikolojinin yasaları da emir âlemindendir. Allah bu yasalar aracılığıyla kalpleri çevirip, zoru kolaylaştırabilir. Nihayetinde kalpler Allah'ın elindedir. Kula düşen sorumlu davranmaktır.

15 Lafzen: "yerde". *Min haysu*'nun bu bağlamdaki vurgusuna dayanarak.

16 Lafzen: "birbirlerinize ma'rufu emredin!" Maruf: Aklen mümkin, şer'an meşru, kalben mutmain, örfen münasip olandır.

17 Ayrıntılarla örülü bu âyet muhatabın dikkatini bir hususa çeker: Boşanmış eşler ve özellikle baba, müşterek meyveleri olan bebeğe karşı sorumludur. Annenin hamilelikle yaptığı fedakârlığa, baba doğum sonrasının külfetini üstlenerek katılmalıdır. Bebeğin ha-

7 (Neticede) imkanı olanlar, imkanları nisbetinde harcama yapsın; maddî imkanı dar olanlar da Allah'ın kendisine verdiği kadar harcama yapsın: Allah hiç kimseye verdiği imkandan fazlasını yüklemez; (belki de) Allah, bir zorluktan sonra bir kolaylık ihsan edecektir.[18]

8 İMDİ, Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrini dinlemeyen nice topluluklar gelip geçmiştir;[19] sonunda Biz hepsiyle pek çetin bir biçimde hesaplaşmış, inanılmaz bir azaba çarptırmışızdır: 9 Nihayet yaptıklarının vebalini tatmışlar, işledikleri şeyler sonucunda yıkıma uğramışlardır. 10 (Dahası) Allah onlar için (âhirette) çetin bir azab hazırlamıştır.

Şu halde ey akletme yeteneğini kamil mânada kullananlar![20] Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! (Ey bu vahye) iman edenler: siz de!.. Zira Allah size uyarıcı bir mesaj indirmiş; 11 iman eden ve ıslah edici iyiliklerde bulunanları[21] (küfrün) karanlıklarından (imanın) aydınlığına çıkarmak için, Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi göndermiştir.

Her kim Allah'a inanır ve ıslah edici iyilikler yaparsa, içinde ebedi kalmak üzere (Allah) onu zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyar: böylece Allah ona tarifsiz güzellikte bir rızık vermiş olur.

12 ALLAH, yedi kat gökleri ve yerden de bir o kadarını yaratandır.[22] O'nun (yaratıcı) iradesi, bu ikisi arasında her an yenilenerek sürekli tecelli eder ki, Allah'ın her şeye muktedir olduğunu ve her şeyi akıl sır ermez bir ilimle kuşattığını kavrayasınız.

---

yatını idame ettirmek için, "ortak akıl" (*ma'ruf*) etrafında herkes üstüne düşeni yapmalıdır.

18 Şerh 5-6'da *me'a* ile gelen *'usr* ve *yusr* burada *ba'de* ile gelir. İkisi arasında bunun dışında da farklar vardır:

1) Şerh'te isim cümlesi burada ise fiil cümlesidir. Üstelik zati-cevheri değil, fiili-arazi müdahaleye delalet eden *yec'alu* ile, muzari olarak ve başında da gelecek edatıyla (*sin*) yer alır.

2) Şerh'te *inne...ve inne* ile ikişer kez ve tekitli, burada birer kez ve tekitsiz gelir.

3) Şerh'te *'usr* belirli *yusr* belirsiz, burada ikisi de belirsizdir. Sonuç: Şerh'teki Allah'ın zatından eşyanın cevherine yönelik her zaman, mekân ve durumda geçerli, sabit ve değişmez bir müjde, buradaki ise Allah'ın fiilinden eşyanın arazına yönelik olaylarla sınırlı lokal bir müjdedir.

19 Bir önceki pasajda konulan ilâhi sınırları çiğneyecek olanlar, geçmişte yaşanan ibretli örnekler üzerinden uyarılıyor.

20 *Uli'l-elbâb* için bkz. 94/Bakara: 243, not 445.

21 *'Amilu's-sâlihât*'ı çevirimiz için ilk geçtiği 13/'Asr: 3'ün ilgili notuna bkz (Krş: 94/Bakara: 25, not 31).

22 Veya *min*'i beyâniyye sayarak: "benzer bir biçimde de yeri"; veya teb'îdiyye sayarak "yerden de onların bir benzerini yaratmaya başladı". *Mislehunne*, Kur'an'da yer ve göğün yaratılışından bahseden sayısız âyet arasında sadece burada geçer. Yerin çokluğuna (*ard*'ın, *aradûn* çoğulu yerine kullanılışıyla ilgili bkz. *İtkân* II, 299), veya çok katmanlılığına ya da kıtalarına delalet edebileceği gibi, göklerin yaratılışına benzer bir süreçte yaratıldığına da delalet eder. Bizce *mislehunne* "ona benzer başka dünyalar" anlamına gelebilir. Eğer bu sonuç isabetliyse, dünya dışı dünyaların varlığına delalet eder. Âyetin devamında Allah'ın sonsuz kudretine ve akıl sır ermez bilgisine atıf yapılması bunu destekler mahiyettedir.

MAİDE SÛRESİ

Nüzûl: 108
Mushaf: 5

Mâide "[Gök] sofrası" anlamına gelir. 112-114. âyetler arasında nakledilen Havarilerin Hz. İsa huzurunda dile getirdikleri arzu, sûreye isim olmuştur. Rivayetlere bakılırsa bu ismi daha sahabe zamanında almış görünmektedir (İbn Hanbel). 'Ukûd ve Munkıze adıyla da anılmıştır.

Sûre Medine döneminde Hudeybiye anlaşmasından sonra nâzil olmuştur. Nüzûl yılı veya yılları tartışmalıdır. Hz. Osman ve İbn Abbas tertiplerinde sonlarda yer alır. Fakat sûrenin Yahudilerle ilgili bölümleri (42-71) özellikle de 42-50 arası pasajlar çok yoğun bir Müslüman-Yahudi ilişkisinin varlığını gerektirir. 10. yılda böyle bir ilişkiden söz edilemez. Aynı şey Münafıklar ve onlarla ilgili âyetler için de geçerlidir. Bu yüzden Cabir b. Zeyd tertibindeki (Ahzab-Mumtehane) yeri daha isabetlidir (İbn Aşur). 42-71 arasındaki pasajlar ile Mü'minlerle Yahudiler arasında Hicret'in ardından akdedilen Medine Vesikası arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Eğer bu veriyi esas alırsak, sûreyi hicretin ardına yerleştirmek gerekir. Fakat bu duruma, çok daha sonraki yılları işaret eden sûrenin diğer pasajları mani teşkil eder.

Sûrenin bütününün tek celsede inmediği kesin. Girişte uyguladığımız kriterler de bunu teyit eder. Hz. Aişe ve İbn Ömer'e nisbet edilen rivayete göre son sûredir. Rebi' b. Enes'e göre Veda Haccı'nda inmiştir. Esma bt. Yezid Mina'da indiğini söyler. Mücâhid'e göre 3. âyetin son yarısı Mekke'nin fethinde, daha başkalarına göre ise Veda Haccı'nda inmiştir. Aynı âyetin son indirilen âyet olduğu yaygın bir kabul görmüştür.

Mâide sûresi kurallar ve sınırlar sûresidir. Kurtubî, yalnızca bu sûrede geçen 19 farz tesbit ettiğini söyler. Sûrenin maksadı, insana kontrollü ve kurallı yaşama disiplini kazandırmaktır. Zira, bir sınır yoksa hiç sınır yoktur.

Sûre Allah-kul arasındaki sözleşmelere sadâkat gösterme talimatıyla başlar. Helâl ve haram gıdanın sınırları çizilir. Zira, insan yedikleridir. Haccın sembolleri hatırlatılır. İçki, kumar, fal okları gibi cahiliyye kalıntıları temizlenir. Abdest, gusül ve teyemmüm ile temizlik ilâhî talimatın konusu olur. Kısas, şahitlik, yemin, keffaret gibi hususlarda konulan kuralların tümü de tek bir hususu hedefler: Adâlet. Yahudi, Hıristiyan ve münafıklardan söz eden âyetlerin hepsi de tevhide daveti amaçlar. Sûrenin zirvesi şu âyettir: "Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım ve (Allah'a) teslimiyeti sizin için hayat tarzı olarak benimsedim" (3). Allah'ın ahdine sadâkatle başlayan sûre, Allah'ın azametiyle son bulur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SİZ ey iman edenler! Sözleşmelere sadakat gösterin![1]

Size belirtilenler dışında, sığır cinsi hayvanlar size helal kılındı; ne ki ihramlıyken avlanmanız helal değildir. Şüphesiz Allah razı olduğu şeyleri emreder.[2]

2 Siz ey iman edenler! Allah'ın sembollerine, kutsal aya, gerdanları süslenmiş kurbanlıklara ve Rablerinin ihsan ve rızasını isteyerek Beytu'l-Haram'a koşanlara karşı saygısızlık etmeyin! Ancak, hac ile ilgili sorumlulukları yerine getirdiğiniz zaman avlanın!

Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara olan hıncınız, onlara saldırganlık yapmanıza yol açmasın;[3] erdem ve takvada[4] birbirinizle dayanışma içinde olun, günahkarca kötülük ve düşmanlıkta değil; artık Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: Çünkü Allah'ın cezası pek çetindir.

3 ÖLÜ HAYVAN, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler;[5] bir de boğulan, dövülerek öldürülen, düşerek ölen, boynuzlanarak öldürülen[6] ya da henüz canlıyken kestikleriniz hariç vahşi bir hayvan tarafından parçalanan hayvanlar ve putperestçe semboller[7] üzerine kesilenler, ayrıca attığınız zarla geleceğe ilişkin kehanette bulunmak[8] size haram kılınmıştır.[9] Bütün bunlar birer sapmadır.

Bugün, inkâra saplananlar, dininiz(i terk edeceğiniz)den umutlarını tamamen kesmişlerdir: O hâlde, onları gözünüzde bü-

---

1 Bu sözleşmelerin kapsamına, insanın Allah ile akdini temsil eden iman, insanın kendisiyle akdini temsil eden selim fıtrat ve vicdan, insanın yakın ve uzak çevresiyle yaptığı her tür sözleşme girer. Sınırlar, özünde irade sınavının bir gereğidir.

2 Lafzen: "Allah dilediği şekilde hükmeder".

3 Zımnen: Zulme uğramayı zulmetmenin gerekçesi yapmayın!

4 *Birr* fıtrata karşı sorumluluğun gereği olan sorumlu davranış, *takva* Allah'a karşı sorumluluk bilincidir.

5 Hayvan bile olsa can değerlidir ve hayatın sahibi *el-Hayy* olan Allah'tır.

6 *en-Natîha*: "Boynuzlanarak ölen hayvan". Basralılara göre mef'ul olan bir isim fail yapılacaksa, sonuna "isimleştirme te'si" getirilir (*mentuh*: *natih/a*) gibi. Sıfat tamlamalarının, mevsufun hazfi ile gelmesi durumunda da bu kural geçerlidir: *lihyetun dehîn/e* (yağlı sakal) ve *aynun kehîl/e* (sürmeli göz) anlamını mevsufu hazfederek ve bir *te* ekleyerek elde edebiliriz. Kûfelilere göre, Arap'lar *feîle* kalıbına uygun kelimeleri bir isme sıfat yaptıkları zaman "te"leri düşürürler: *aynen kehîlen*. Fakat eğer mevsuf hazfedilirse onlar da *te*'yi şart görürler (Taberî). Râzî: *en-natîha*, *el-mevkuze*, *el-müteredddiye* kelimelerinin sonundaki *te*'yi koyunu niteleyen sıfat olarak tarif eder. Ona göre *te* dişillik alametidir. Burada galibiyet kuralı geçerlidir. Araplar genelde boynuzlanmış koyunu yerlerdi.

7 *Nusub* (t. *nâsıbeh*), müşrik Mekke toplumunun üzerinde hayvanları boğazladıkları sunaklar (Râğıb). Bu yalnızca kurban kesmek biçiminde değil, oraya izafe edilen sahte kutsallıktan yararlanmak için hayvan kesimi yapmak biçiminde de gerçekleşiyordu.

8 Lafzen: "çektiğiniz fal oklarıyla kısmet tesbiti yapmak". Açıktır ki, bu tür bâtıl anlayışlar, insanın irade ve gayretini yok edici bir işlev taşırlar. Aslında yasaklanan geleceğe ilişkin kehanette bulunmaktır.

9 Haram kılınanlarla ilgili âyet için bkz. 73/En'âm: 165; ayrıca 90. âyetin ilgili notlarına bkz.

yütüp de saygınlaştırmayın! Yalnız Beni tazim edip, Bana saygı duyun![10]

Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım;[11] ve (Allah'a) teslimiyeti sizin için hayat tarzı olarak benimsedim.[12]

Günaha gönüllü koşmaksızın kim hayatî bir zaruretten dolayı zorda kalırsa, iyi bilsin ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

4 Kendileri için neyin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: "Temiz ve güzel olan her şey size helâl kılındı."[13]

Allah'ın size öğrettiği bilgi sayesinde eğittiğiniz avcı hayvanlara gelince: onların sizin için avladığı her şeyi yiyin, ama üzerlerine Allah'ın adını da anın ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun; hiç şüphe yok ki Allah'ın hesap görüşü çok dakiktir.

5 Bugün, temiz ve güzel olan her şey size helâl kılınmıştır. Üstelik, kendilerine daha önce vahiy gönderilmiş olanların yiyecekleri de size helâldir ve sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Ve (son vahye) inanan iffetli kadınlar ile sizden önce kendilerine vahiy verilenlerin iffetli kadınları –kendilerine mali güvence vermeniz, onları meşru olmayan yolla ya da gizli dost tutma yöntemiyle değil de meşru bir akitle– nikahlamanız da (size helâldir).[14]

Kim imanı inkâr ederse işte onun ameli boşa gitmiştir;[15] üstelik o âhirette zarara uğrayanlar arasında yer alacaktır.

---

10 Sûrenin muhtevasına, sahih rivayetlere ve yaygın görüşe göre Kur'an'dan son inen âyet budur (Buhârî, *İman* 33; Müslim, *Tefsir* 3-5).

11 *İtmam*, bir şeyin aslının (cevherinin) tamamlanmasıdır. *İkmal*, asıl tam olmakla birlikte noksan olan detayının (arazının) tamamlanmasıdır. İnsanlığın değişmez değerlerinin tümü olan İslâm son mesajla hem nitelik hem nicelik olarak kemale ulaşmıştır. Nimet ise, asıl olarak kemale ulaşmış fakat fer olarak çatısı kurulup "siz kemale taşıyın" denilmiştir. Bu da tamamlanmış olan asıldan yola çıkılarak yapılacaktır. Kelâle ve faizle ilgili âyetlerin bu âyetten sonra indiği görüşünü kabul edersek, dinin ikmaliyle dinin esaslarının kastedildiğini düşünmemiz şart olur.

12 Meşhur rivayete göre bu âyet, Nebi'nin vefatından 81 gün önce kurban bayramı arefesinde nâzil olmuştur.

13 *Tayyibât* yalnızca hijyen anlamında tertemiz olanı değil, manen de pak olanı ifade eder. Bir şeyin helâl hükmünü alması için bu iki özelliği taşıması gerekir.

14 Âyette kitap ehline ilişkin iki hususta söz edilmektedir. Birincisi yiyecekler, ikincisi hanımlar. Ancak bu ikisi arasında bir fark vardır: Yiyeceklerde karşılıklı helâl kılınma açıkça ifade edilirken, nikahlama konusunda sadece "onların kadınları"nın helâl kılındığı söylenmiştir. Müslüman erkeğin kitap ehli hanımla nikahlanmasının cevazını ifade eden ibaredeki tek yönlülük dikkat çekicidir. Sonuç olarak âyet bir müslüman ile kitap ehlinin yiyeceklerini karşılıklı olarak serbest kılarken, bir müslüman erkeğin ehli kitap bir kadın almasını serbest kılmış, tersi bir duruma dair birşey söylememiştir. Atâ, ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmeye izin veren âyetin ruhsat olduğunu, zira o zaman müslüman hanımların az olduğunu, kendi zamanında ise buna ihtiyaç kalmadığını söyler ve "ruhsat zail olmuştur" der (Râzî). Nihai hükmü elbette İmam Atâ'nın vardığı sonuç değil âyet koymuştur. Fakat Atâ'nın bu yaklaşımı, vahyi maksat ve ruhunu gözeterek okuma konusunda ilk nesillerin yaklaşımına ışık tutucudur ve önemlidir.

15 Zımnen: Kim problemli de olsa imanı mutlak inkârla bir tutarsa, onun ameli boşa gitmiştir. Bunu şu rivayet destekler: "İnsanlar-

6 SİZ ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzünüzü, ellerinizi ve dirseklere kadar kollarınızı yıkayın ve (ıslak) ellerinizle başınızı meshedin ve bileklere kadar ayaklarınızı da (yıkayın ve/veya meshedin).[16] Eğer cünüp olmuşsanız baştan ayağa temizlenin! Fakat eğer hastaysanız, ya da yolcuysanız, yahut doğal ihtiyacınızı gidermişseniz veya kadınlarla birlikte olmuşsanız ve su da bulamıyorsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelerek[17] onunla yüzlerinizi ve kollarınızı meshedin.[18] Allah sizi zora sokmak istemez; fakat sizi pırıl pırıl yapmak ve nimetlerinin tamamını size bahşetmek ister ki şükredenlerden olasınız.

7 Ve hatırlayın Allah'ın size olan nimetini ve "İşittik ve itaat ettik" dediğiniz zaman Allah'a karşı kendinizi bağladığınız taahhüdü; Allah'a karşı da sorumluluğunuzun bilincinde olun: Kuşku yok ki Allah kalplerin içini bilir.

8 SİZ ey iman edenler! Allah için, hakkı ayağa kaldırarak adâletin timsali olun ve birilerine olan nefretiniz sizi adâletten sapmaya sevk etmesin! Âdil olun, bu Allah'ın koruması altına girmenin en kestirme yoludur: Artık Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

9 Allah, inanan ve ıslah edici iyi işler yapanlara günahlarının affedileceğini ve muhteşem bir ödüle kavuşacaklarını vaad etmiştir. 10 İnkâra saplanan ve mesajlarımızı yalanlayanlara gelince: işte onlardır cehennemlik olanlar.

11 Siz ey iman edenler! Hatırlayın Allah'ın üzerinizdeki nimetini! Hani size bir toplum el uzatmaya kalkışmıştı da, onların elinden sizi kurtarmıştı? Şu hâlde Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Ve mü'minler artık yalnızca Allah'a güvensinler.

12 İŞTE onlar arasından her deliğe girecek on iki kişiyi[19] gönderdiğimiz zaman,

---

dan bazıları, bize, Müslümanların (o zaman) şöyle dediğini aktardılar: Biz kitap ehlinin kadınlarıyla nasıl evlilik yapalım, onlar bizim dinimize mensup değil ki? Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi" (Taberî). Bu ibare metinde olmayan bir "Allah" ismi takdir edilerek "kim Allah'ı inkâr ederse" şeklinde de okunmuştur. Taberî bu ikisini telif etmeye çalışır, fakat çok da ikna edici olamaz.

16 Kıraat imamlarından Nâfi, İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Yakub'un okuyuşuna göre âyet ayakların yıkanmasını, geri kalanının okuyuşlarına göre ayaklara meshedilmesini emreder. Ebubekir er-Râzî, her ikisini de "meşhur kıraat" olarak verir (*Garibu'l-Kur'an, r-c-l* md). Ehl-i Sünnet okuluna mensup alimlerin çoğunluğu birincisini, Ehl-i Beyt okulu mensupları ikincisini tercih ederler. Taberî ise her iki okuyuşu da sahih bulur. Süyûtî, İsferâyînî'den bu âyetin iki farklı okunuşu bağlamında şunu nakleder: "Bir cümle ifade ettiği mânalardan birine izafe ediliyorsa bunda bir çelişki söz konusu değildir" (*İtkân* III, 89). Üçüncü ve şaz bir okuyuş da Hasan Basri'den gelen *erculukum* okuyuşudur. Açılımı *ve mağsulu erculukum ile'l-ka'beyn* (ayaklarınızın yıkanılan yeri topuklara kadardır) olur.

17 *Teyemmemû*: "yönelin, niyetlenin, hedefleyin". Kelimenin anlamı, maksadı tasavvurda oluşturmaktır. Bu nedenle "niyet" teyemmümün esası sayılmıştır.

18 "Abdest âyeti" diye bilinen bu âyet, aslında guslü farz kılar. Zira abdest namazla yaşıttır. Teyemmüm hükmünün özünde namazın her durumda vazgeçilemezliği yatar.

19 Çevirimiz *nakîb*'in kök anlamına dayanmaktadır (*Bahr* ve *Müfredât*).

Allah İsrâiloğulları'ndan da kesin taahhüd almış ve buyurmuştu ki: Kuşkusuz Ben sizinleyim: Eğer salât'ı doğru-dürüst eda eder,[20] anınmak için karşılıksız yardımda bulunur, düşmanlarını engelleyerek elçilerimi desteklerseniz;[21] Allah'a da (güveninizi isbat etmek için) gönüllü olarak borç verirseniz, kesinlikle kötülüklerinizi örterim ve sizi zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyarım. İçinizden her kim de bundan sonra inkâr ederse, kesinlikle o doğru yoldan sapmış olur.

13 Daha sonra, bu kesin taahhütlerini bozdukları için onları rahmetimizden dışladık ve kalplerini katılaştırdık; (şimdi onlar) kelimeleri bağlamlarından koparak çarpıtıyorlar; üstelik kendilerine hatırlatılan hakikatlerden bir kısmını da unutmuş durumdalar.

Çok azı dışında hep onların ihanetine uğrayacaksın. Onları bağışla ve hoş gör! İyi bil ki Allah güzel davrananları sever.

14 "Biz Nasara'yız" diyenlerden de kesin bir taahhüt almıştık;[22] onların (takipçileri) de uyarıldıkları şeyden hisse kapmayı unuttular.[23] Bu yüzden onları, aralarında Kıyamet Günü'ne kadar sürecek düşmanlık ve nefrete mahkûm ettik.[24] Zamanı gelince, Allah kendilerine yaptıklarını her şeyi bir bir haber verecektir.

15 EY önceki vahyin mensupları (olan Yahudiler)! Kitaptan gizlediğiniz bir çok hakikati size açıklamak ve (zaten bilinen) bir kısmından da geçmek üzere elçimiz gelmiştir. Artık size Allah'tan bir ışık ve net bir mesaj ulaşmıştır. 16 Allah, kendi rehberliğinde rızasını gözetenleri ebedi kurtuluş yollarına ulaştırır; rahmetiyle[25] onları karanlıklardan aydınlığa çı-

---

20 *Salât*, bu ve daha başka âyetlerde bir ritüel olmanın ötesinde Allah'a, peygamberlerine, dinine verilen desteği ve arka çıkmayı da içine alacak bir biçimde, tüm hayatı kuşatan bir bilinçlilik hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. Krş. "O, sizi üzerinize indirdiği vahiyle destekleyip ayakta tutar (salât eder)..." (105/Ahzab: 43); "Şanının yücelmesi için tüm destek ve çabanı seferber et" (44/Tâhâ: 14); "Şüphesiz Allah ve Melekler Peygamber'e *salât* ederler (desteklerler); ey iman edenler, siz de Peygamber'e *salât* edin (destekleyin)" (105/Ahzab: 56); "Kitab'dan sana vahyedileni ilet ve salâtı ikame et (ona destek vererek ayağa kaldır)" (89/Ankebût: 45). Örnek âyetlerin notlarına, ayrıca 94/Bakara 45 ve 108/Mâide 58'in ilgili notlarına bkz.

21 *Ta'azzur*, Kur'an'da A'râf sûresi 156. âyette "yardım etme" fiiliyle birlikte, Fetih sûresi 9. âyette ise "yüceltmek, el üstünde tutmak" fiiliyle birlikte kullanıldığına göre, bunların dışında bir anlama sahip olmalıdır. Kelimenin aslı "engelleme"dir. Tercihimizin gerekçesi budur.

22 Bunlar Hıristiyanlaşmadan önceki İsevilerdir. Allah söz aldığında Hz. İsa onların arasındaydı ve o yaşarken Teslisçi Pavlus Hıristiyanlığı ve kilise yoktu (Bkz: 82. âyet, 89 ve 90. notlar).

23 Yahudiler gibi dinlerini parçalamamaları konusunda uyarılmıştılar. Fakat Nasârâ Hıristiyanlaşınca daha fazla parçalandı, kendi içlerinde din savaşları yaşandı, üç binden fazla İncil, yüzlerce mezhep çıktı.

24 *Ağrayna, elsaknâ* anlamına yakındır; "bir şeyi bir şeye tutturmak", "mecbur ve mahkûm etmek" vurgusu taşır.

25 Lafzen: "İzniyle.." Bu bağlamda Allah'ın izni "hidayete ermenin yasaları" vurgusunu taşır. Zımnen: Vermeyi dilemese, dilemeyi vermezdi; insan için hidayeti dilemese, iradeyi vermezdi. İradeyi verdiğine göre, insanın hidayetini dilemiştir ve bu O'nun izni anlamına gelir. Sonuçta bütün bunlar O'nun insana olan rahmetinin bir ifadesidir.

karır ve dosdoğru bir yola yönlendirir.

17 "Allah Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kesinlikle küfre sapmışlardır. De ki: "Eğer Meryem oğlu Mesih'i ve onun annesini ve yeryüzünde yaşayan herkesi helâk etmek isteseydi, kim Allah'a engel olabilirdi? Zira göklerin, yerin ve onlar arasındakilerin otoritesi dilediğini yaratan Allah'a aittir: ve Allah'ın gücü her şeye yeter!

18 Yahudiler ve Hıristiyanlar "Bizler Allah'ın çocukları ve can dostlarıyız!" dediler. De ki: "Öyleyse neden günahlarınız yüzünden sizi cezalandırıyor? Aksine siz O'nun yarattığı insanlardan sadece bir kısmısınız. O müstahak olanın bağışlanmasını diler, (cezayı) dileyeni de cezalandırmayı diler;[26] zira göklerde, yerde ve her ikisi arasındaki şeylerin tümü üzerinde hükümranlık Allah'a aittir ve dönüş O'nadır.

19 Ey önceki vahyin takipçileri! Peygambersiz geçen uzun bir fetretin ardından[27] "Bize asla ne müjdecilerden biri geldi, ne de uyarıcılardan biri" dersiniz diye, uyaran ve müjdeleyen Elçimiz, (hakikati) açıklamak üzere işte size de geldi; zira Allah'ın gücü her şeye yeter.

20 BİR zamanlar Musa halkına, "Ey Halkım! Allah'ın size lutfettiği nimeti hatırlayın ki, O aranızdan peygamberler çıkarmış, sizi kendi kendinizin efendisi kılmış[28] ve başka hiçbir topluma vermediğini size vermişti. 21 Ey Halkım! Allah'ın size vaad ettiği kutsal topraklara girin, fakat sakın geri adım atmayın, yoksa kaybedenlerden olursunuz!"

22 Onlar, "Ey Musa!" dediler; "Unutma ki orada zorba bir halk var. Onlar oradan uzaklaşmadıkça biz kesinlikle oraya girmeyeceğiz; ama eğer uzaklaşırlarsa işte o zaman gireriz."

23 Allah'ın lutfuna mazhar olan ve O'ndan korkanlar arasından iki kişi, "Onların üzerine (mertçe) kapıdan girin!" dediler; "zira unutmayın, siz oraya girerseniz galip geleceksiniz. Eğer gerçek mü'minlerseniz, artık yalnızca Allah'a dayanmak zorundasınız."

24 Berikiler (ise) "Ey Musa!" dediler, "onlar orada bulundukça, biz asla oraya girmeyeceğiz. O hâlde sen ve Rabbin gidip savaşın, biz işte şuracıkta oturuyoruz!"

25 (Musa) "Rabbim! Sözüm kendimden ve kardeşimden başkasına geçmiyor. O hâlde, bizimle şu sapkın halk arasındaki farkı gözet!" diye yalvardı.

26 Allah şöyle icâbet etti: "O hâlde, onlar o topraklardan kırk yıl mahrum yaşayacak ve şaşkın şaşkın malum arazide dolaşmaya mahkûm olacaklar: Artık bu sapkın halk için kendini üzme!"[29]

---

26 *Lâm*'ın istihkak mânasıyla. Cümlenin ikinci yarısının *lâm*'sız gelmesi dikkat çekicidir. *Yeşa'* fiilinin çift özneyi gören konumuna dayanan çevirimiz için bkz. 69/Yûnus: 25; 97/Nûr: 21; 92/Muhammed: 17, ilgili notlar.

27 Bu döneme "fetret dönemi", bu dönemde yaşayanlara da "fetret ehli" denilir. Bu husus Nahl sûresinin 36. âyeti ve En'âm sûresinin 19. âyeti ışığında anlaşılmalıdır.

28 Yani: "sizi özgürleştirmiş". Süddi'nin tercihine uygun olarak (nkl. Râzî). Eski Ahid'de de benzer bir ibare vardır (*Sayılar* 13).

29 Bu pasajda samimi iman ile pazarlıkçı iman arasındaki fark ortaya konuyor. Mevcut nesil umut vermeyince, Hz. Musa 40 yılda çöl mektebinde yepyeni bir nesil inşa edecektir.

27 VE ONLARA Âdem'in iki oğlunun kıssasını gerçek bir amaca matuf olarak[30] anlat: Hani, ikisi de birer kurban sunmuşlardı ve birinden kabul edildiği hâlde diğerinden kabul edilmemişti!

(Bunun üzerine) O (diğerine) demişti ki: "Çaresi yok, seni öldüreceğim!"

(Öteki) cevap vermişti: "Allah, yalnızca sorumlu davrananların kurbanını kabul eder![31] 28 Beni öldürmek için el kaldırsan bile, ben seni öldürmek için elimi oynatmayacağım; çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım. 29 Dilerim, hem benim günahımı hem de (benden dolayı) kazandığın günahı yüklenir ve böylece cehennemin yolunu tutarsın: Zaten zalimlerin cezası da budur."

30 Fakat diğerinin benlik dâvâsı, onu kardeşini öldürmeye sevk etti; sonunda onu öldürdü, böylece kaybedenlerden oldu.[32]

31 Bunun üzerine Allah, kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin diye toprağı eşeleyen bir karga gönderdi.[33] "Eyvah, yazıklar olsun bana!" dedi, "ben bu karganın yaptığını yapamayacak, kardeşimin cesedini örtemeyecek kadar aciz biri miyim?" En sonunda pişman olmuştu.

32 Bundan dolayı Biz İsrâiloğullarına şöyle vahyetmiştik: Cinayet işleyen veya yeryüzünde fesat çıkaran hariç, kim bir cana kıyarsa bütün insanlığı öldürmüş gibi olur. Dahası kim de bir hayat kurtarırsa, bütün insanlığı kurtarmış gibi olur.[34]

Elçilerimiz onlara hakikatin tüm delilleriyle gelmiştiler; fakat daha sonra onların çoğu yeryüzünde her tür taşkınlığı irtikap ettiler.

33 Allah'a ve Rasulü'ne karşı savaş açanların[35] ve yeryüzünde bozgunculuğu yaymaya çalışanların öldürülmeleri ya da asılmaları veya muhalefetlerinden dolayı ellerinin ve ayaklarının kesilmesi, yahut bulundukları yerden sürülmeleri, sadece (âdil) bir karşılıktan ibarettir.[36] Bu, onların dünyada uğradıkları zillettir; âhirette ise onları korkunç bir azap beklemektedir; 34 ancak siz onlara hakim olmadan önce tevbe edenler hariç: Zira iyi bilin ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

35 SİZ ey iman edenler! Allah'a karşı saygılı olun[37] ve O'na yaklaşma çabası içinde

---

30 Bu amaç "hasedin kınanması"dır (Zemahşerî ve Râzî). *Bi'l-hakk*'ı çevirimiz için bkz. 62/Kehf: 13, not 15 ve 65/İbrahim: 19, not 20.

31 Bu âyetlerle Kurban ibadetinin amacını veren Hac sûresinin 36. âyeti arasında doğrudan bir bağ vardır.

32 Allah'ın gösterdiği yerden bakanın göreceği gerçek şu: Ölen değil öldüren kaybetti.

33 Hayat okul, varlık kitap, insan öğrencidir. İnsanın cehaletine sunacağı bir mazeret yoktur.

34 İslâm'ın bütün bir insanlığın tüm zamanlarda değişmez değerleri olduğunun ifadesi.

35 Allah'a savaş açmak Şeytan'ın bile yapmadığı bir şeydir.

36 *Min hılafin*'e verdiğimiz manânın gerekçesi için bkz: 56/A'raf 124, not 89. Bu cümle bir 'inşa' cümlesi değil bir 'ihbar' cümlesidir ve dolayısıyla Kur'an el ve ayakların çaprazlama kesilmesi gibi bir cezayı emretmemekte, sadece nakletmektedir. Bu tür bir infazı Kur'an Tâhâ 71, Şu'ara 49 ve A'raf 124'te Firavun'un mü'minlere uyguladığı ceza olarak nakleder. Böyle bir ceza uyguladığı için Kur'an'ın kınadığı Firavun'un infaz yöntemi, nasıl olur da Allah'ın emri olarak anlaşılabilir? Kaldı ki, Allah Rasulü'nün hiçbir muhalife böylesi bir ceza uygulamadığı da tarihi bir gerçektir.

37 Zımnen: Yaratana saygılı olan, yaratılana da saygılı olur.

bulunun[38] ve O'nun yolunda tüm gayretinizi harcayın ki kurtuluşa erebilesiniz.

36 Kuşkusuz inkârda direnenler, eğer yeryüzündeki her şeyi, hatta onun iki katını Kıyamet Günü'nün azabından kurtulmak için fidye olarak verseler asla kabul ettiremezler. Can yakıcı bir azap onları bekler. 37 Ateşten çıkmak isterler; fakat asla oradan çıkacak değiller; ve sürekli bir azaba mahkûm edilirler.[39]

38 İmdi, işledikleri suça karşılık Allah'tan ibret-i âlem bir müeyyide olarak hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.[40] Zira Allah her

38 *Vesile*'nin ilk anlamı "yaklaşma, ilgi kurma"dır (Ebu Ubeyde ve Râgıb). Âyette *ba* edatıyla kullanılmamış olması, bu doğrudan anlamı öncelememizi daha da güçlendirir.

39 Bu âyet, günahkar mü'minin cehennemden çıkıp çıkamayacağıyla değil, 36. âyette açıkça belirtildiği gibi kâfirin çıkamayacağıyla ilgilidir. Şatıbî cehennemin tevhid ehlinden olup da oraya girenlerin secde mahallerini ve imanın bulunduğu kalbi yakmayacağını söyler (*el-Muvâfakât* II, 31-32). Secde sûresinin 20. âyetinde geçen benzer bir ifade, 18. âyetteki "fâsıklar" ile kâfirlerin kastedildiği göz ardı edildiği için yanlış anlaşılmıştır.

40 Lafzen: "ikı elini.." Hırsızlık yapanın elini kesme uygulaması Kur'an'ın ihdas ettiği bir ceza değil, Kureyş'in uyguladığı ve Kur'an'ın önünde bulduğu bir ceza geleneğidir. İlk kez Kâbe'nin hazinesini soyan birine uygulanmıştır (İbn Kesir). Rasulullah bu geleneksel cezayı olabildiğince sınırlandırmıştır. Mesela Rasulullah seferde bu cezanın uygulanmayacağını buyurmuştur (Ebu Davud, *Hudud*, 19). Bir başka kaynakta "sefer" yerine "gaza" geçer ki bu ikisi aynı durumlar olarak da anlaşılabilir (Tirmizî, *Hudud* 20). Bu nebevî talimatı hilafeti döneminde Hz. Ömer'in, ayrıca ordu komutanı Huzeyfe b. el-Yeman'in titizlikle uyguladığını görüyoruz. Allah Rasulü'nün bu haddi uygulama konusundaki hassasiyetini şu olay ışığında anlamak gerekir: Abbad b. Serahbil anlatıyor: "Buğday tarlasına girdim, biraz başak kopardım, onların tanelerini ayırmaya başladım. Bu esnada tarlanın sahibi geldi. Beni dövdü ve elbiselerimi sırtımdan soyup aldı. Ben Peygamber'e gittim onu şikayet ettim. Onu çağırttı ve kızarak şöyle dedi: 'O açtı onu doyurmadın, o cahildi ona öğretmedin!' Elbiselerimi geri verdirtti ve bana da bir ölçek buğday verdi" (Ahmed b. Hanbel). Hz. Ömer'in şu uygulaması da Allah Rasulü'nün uygulamasının izdüşümüdür: Yahyâ b. Abdurrahman b. Hatib'ten: Hatib'in köleleri Müzeyne'den bir adamın develerini çalıp kestiler. Olay ortaya çıkınca yakalandılar ve suçlarını itiraf ettiler. Halife Ömer kölelere hırsızlık cezası verecekti ki son anda bundan vazgeçti. Hatib'i çağırdı ve onları aç bıraktığını düşünüyorum dedi. Deve sahibine dedi ki; develeri satsan kaça verirdin. O da 400 altın verseler eyvallah demezdim. Hz. Ömer 800 altını Hatib'ten alarak adama verdi ve Hatib'e eğer bir daha aç bırakırsa kendisine hırsızlık cezası vereceğini söyledi (*Muvatta*). Vahiy, suçları cezalandırmada suçluyu değil suçu mahkûm etmeyi ve caydırıcılığı öne çıkarır. Tüm Kur'ani cezalar üç vicdanı teskin etmeyi hedefler: 1) Mağdurun vicdanı. 2) Kamunun vicdanı. 3) Suçlunun vicdanı. Suçlunun vicdanını teskin etmek için önce suçluda bir vicdan inşa etmek gerekir. Şu örnek olay, İslâm'ın mensuplarında nasıl bir vicdan inşa ettiğinin destanı bir göstergesidir: Ebu Mihcen bir türlü içkiyi bırakamayan biriydi. İçtiği her seferinde cezasına razıdır. Bir seferinde Hz. Ömer'den de içki cezası yemiştir (*el-Kamil* II, 340). Kadisiye savaşı sırasında yine aynı suçtan (veya içkiyi öven şiir söylediği için) cezalandırılmak üzere tutuklanır. Ordu komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/675), taarruz öncesinde cezayı infaz etmek istemeyip taarruz sonrasına bırakır. Savaş çok çetin geçer. Bir ara İslâm ordusu bozulur gibi olur. İşte bu hengamede Ebu Mihcen ordu komutanının

işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet sahibidir. 39 Bu zulmü işledikten sonra kim tevbe eder ve kendini düzeltirse, elbet Allah da onun tevbesini kabul eder; zira Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

40 Bilmez misin ki göklerin ve yerin otoritesi Allah'a aittir; O dileyeni cezalandırmayı, dileyeni de bağışlamayı diler: tabii ki Allah'ın gücü her şeye yeter.

41 EY PEYGAMBER! Yürekten iman etmedikleri hâlde ağızlarıyla "iman ettik" diyen kimseler arasından inkârda birbirleriyle yarışanlar seni üzmesin; Yahudileşenler[41] arasından yalanı can kulağıyla dinleyen ve sana başvurmak yerine başka insanların laflarına kulak kesilenler de.. Onlar, sözleri asıl bağlamlarından koparark mânalarını çarpıtırlar,[42] "Eğer size şu tür bir öğreti verilirse hemen alın; yok verilmezse sakın yaklaşmayın!" derler. Allah birini fitneye[43] sokmayı dilemişse, Allah'ın onun hakkındaki iradesine hiçbir şekilde engel olamazsın. İşte onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir; onları dünyada zillet, âhirette korkunç bir azap bekler.

42 Onlar yalana kulak kesilir, haram[44] adına ne varsa ona yumulurlar.[45] İmdi eğer sana başvururlarsa; ister aralarında hüküm ver, ister onları kendi hâllerine bırak.[46] Zira eğer onları kendi hâllerine bırakacak olursan, sana hiçbir zarar veremezler. Ama eğer hüküm verecek olursan aralarında adâletle hükmet: çünkü Allah âdil olanları sever.

---

eşi Selma'ya kendisini salması için rica eder ve sağ kalırsa kendi ayağıyla gelip cezasını çekeceğine söz verir. Bozulmaya yüz tutan ordu akşam karanlığında atını mahmuzlayan Ebu Mihcen'in tekbirlerle son sürat gelip düşman saflarını yarması üzerine Şam'dan takviye kuvvet geldiğini düşünür. Hatta aralarında meleklerin veya Hızır'ın yardıma geldiğini sananlar bile vardır. İslâm ordusu bunun üzerine toparlanır ve savaşı alır. Zaferin ardından Ebu Mihcen sözünü tutar ve kendi ayağıyla gelerek teslim olur. Ordu komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas durumu ayrıntılarıyla öğrenince ceza tatbik etmeye eli varmaz ve yenilmek üzere olan ordunun zafer kazanmasına sebep olan Ebu Mihcen'i bırakır. Fakat Ebu Mihcen cezada ısrar eder. Muhtemelen Allah Rasulü'nün "İslâmî cezalar keffarettir" müjdesi onu böyle yapmaya sevk eder. Israrlarına rağmen ordu komutanı cezalandırmayınca o da bir daha içki içmeyeceğine söz verir (İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1406, II, 330-331; Taberî, *Tarih*, Kahire, 1987, III, 548-549).

41 Çevirimizin gerekçesi için bkz. 94/Bakara: 62 ve 73/En'âm: 146, notlar.

42 Bkz. 106/Nisâ: 46; 73/En'âm: 13. Krş. 94/Bakara: 104.

43 *Fitne*, Kur'an'da çokanlamlı bir kelime olarak, farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelir (Bkz: 114/Tevbe: 49, not 64). Burada kastedilen, sonucunu bildiği hâlde Allah'ın bir insanı imtihan etmesidir. Kur'ani söylemde tevhidin bir gereği olarak her eylem makro planda Allah'a izafe edilse de, burada olduğu gibi süreç insanın kendi eyleminden bağımsız işlememektedir. Aksine Allah'ın iradesi, tamamen insanın tercihi üzerine tecelli etmektedir.

44 *es-Suht*, yiyenin iflah olmadığı haram mal.

45 Bu âyet, kişinin yedikleriyle söylemleri arasındaki doğrudan ilişkiyi dile getirir. Yalan söylemekle haram yemek arasında irtibat kurar.

46 Bu, çok hukukluğa izin veren bir ifadedir. Hz. Ali Mısır valisine, zina eden Hıristiyanların kendi dinlerine göre kendi mahkemelerinde yargılanmasını emrederken bu âyete dayanmıştır (Muhasibî, *el-Akl*, İstanbul, 2003, s. 373).

43 Yanlarında Tevrat ve onda da Allah'ın hükmü bulunduğu hâlde seni nasıl hakem tutuyorlar ve daha sonra da o hükümden yüz çeviriyorlar? İşte böyleleri, gerçek mü'min de değildirler.[47]

44 Şüphe yok ki, kendisinde rehberlik ve ışık bulunan Tevrat'ı Biz indirdik. Hepsi de Allah'a teslim olmuş bulunan peygamberler, Yahudi olanlara onunla hükmetmişlerdi; Allah kelamından bir kısmı[48] kendi korumalarına bırakıldığı için,[49] Allah'a adanmış adamlar ve hahamlar da öyle yapmışlardı; hepsi de ona şahit idiler.

O hâlde (Ey Yahudileşen İsrâiloğulları), gözünüzde büyüttüğünüz insanlardan korkmayın, Benden korkun![50] Âyetlerimi az bir menfaat karşılığı pazarlamayın![51] Zira Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridirler.

45 Onlara orada şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalarda eş değer bir karşılık;[52] fakat kim de onu bağışlarsa, o kendi günahlarına keffarettir.[53] Ama Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridirler.[54]

46 Ve ardından onların izdüşümü olarak Meryem oğlu İsa'yı, Tevrat'tan geriye kalanların doğruluğunu tasdik edici olarak gönderdik. Yine Biz kendisinde rehberlik ve ışık olan, muttakilere bir rehber ve bir öğüt olarak Tevrat'tan geriye kalan hakikatleri onaylayan İncil'i verdik. 47 İncil'e inananlar da, Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler.[55] Zira her kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar fasıkların ta kendileridir.[56]

---

47 Kendi inançlarına karşı dâhi ikiyüzlü davranan Yahudilerin bu tutumunu deşifre ediyor. Zımnen: Kendi kitaplarına karşı böylesine laubali olan bir toplumun Kur'an'ın mesajına karşı gösterdiği olumsuz tavırda garipsenecek ne var?

48 *Mine'l-Kitab*'daki *min* edatının bu bağlamdaki vurgusu "bir kısmı" ile karşılanmıştır. Bu tercihimizi "Kendilerine hatırlatılan hakikatlerden bir kısmını unuttular" (108/Mâide: 13) âyeti desteklemektedir.

49 Kur'an tahriften korunduğu hâlde Tevrat niçin tahrif edildi sorusunun cevabı buradadır.

50 Vahiy 'korkusuzluk' gibi bir imkansıza değil 'korku terbiyesine' davet ediyor. Fıtratı yok saymıyor, insanın savunma güdüsünün yan etkisi olan korkuyu kınamıyor, sadece korkunun insanın akletme melekelerini teslim almamasının en garantili yöntemini beyan ediyor: Allah korkusu. *Haşyet* ve *havf*'ın ifade ettiği korku arasındaki mahiyet farkı için bkz. 106/Nisâ: 77, not 97.

51 Korku gibi ilk bakışta kötü gibi duran taşkın bir duygu selinden, yararlı enerji elde edilebilir mi? Bu soruya Kur'an "evet" diyor. Korku ile değerleri az bir menfaat karşılığı pazarlama arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çekiyor.

52 Bu cezalar Eski Ahid'de ayrıntılarıyla yer almaktadır (*Çıkış*, 21: 23-25).

53 Bu cümlenin birinci anlamı "bağışlayanın günahına keffaret olur"; ikinci anlamı "bağışlananın günahına keffaret olur" şeklindedir. Mağdurun suçluyu affetmesi özendiriliyor; zira suçluyu ancak mağdur affedebilir.

54 Allah'ın hükmü üç vicdanı teskin eder: Mağdurun vicdanını, kamunun vicdanını ve suçlunun vicdanını. Suçluda teskin edilecek bir vicdan bulmak için, vicdanları harekete geçiren bir iman şarttır (Bkz: âyet 39).

55 Krş. "Hakimiyetin gelsin! Senin otoriten gökte olduğu gibi yerde de egemen olacak!" (Matta 6:10).

56 Zımnen: Herkes inandığı değerlere uygun yaşasın ve o değerlerle yargılansın. Zira haya-

48 Sana da, hakikatin ifadesi olan bu Kitabı, geçmiş vahiyden geriye kalan hakikatleri doğrulayıcı ve onların doğrusunu yanlışından ayırt edici olarak gönderdik.[57] O hâlde artık onların aralarında Allah'ın indirdiklerine uygun olarak hüküm ver; sana gelen hakikati bırakarak onların keyfî yargılarına uyma! Sizden her biriniz için bir şeriat ve (onu) uygulama yöntemleri belirledik.[58] Eğer Allah dileseydi, hepinizi tek bir topluluk yapardı; fakat size emanet ettikleriyle sizi sınamak için (öyle yapmadı): O hâlde hayırlarda birbirinizle yarışın![59] Topyekûn dö-

---

ta müdahil olmayan iman ölü bir imandır. Bu pasajın muhataplarının Yahudiler olduğunu söyleyen birine, "Kur'an'ın tercümanı" lakaplı sahabi İbn Abbas şöyle çıkışır: "Siz ne de iyisiniz ya! Ne yani; iyi-güzel olan her şey size, kötü-çirkin olan her şey Yahudilere mi? Sizden kim inkâr ederse kâfir, inandığı hâlde hükmetmezse fâsık, Allah'ın hükmü dururken başkasıyla hükmederse zalim olur" (*Keşşaf* I, 341). İbn Abbas'ın bu hükmünü daha da açacak olursak: Allah'a ait olduğu kesin olan ve yoruma açık olmayan muhkem bir hükmü uygulamayan kişi, eğer meşru bir mazereti yoksa fasıktır, günahkardır. Allah'ın muhkem bir hükmü duruken o hükmün yerine karşıt bir hükmü geçiren kimse hakikati yerinden ettiği için zalimdir. Allah'ın hükmünü inkâr eden, onun kaynağına ve doğruluğuna inanmayan kimse ise inkârından dolayı kâfir olur. İbn Abbas'ın bu hükmü aynı zamanda bu âyetlerin en güzel tefsiri mahiyetindedir. Kural gereği, bir âyetin özel sebeplerle inmiş olması, o âyetin hükmünün genelliğine mani değildir. Pasajın sonundaki 48-50. âyetler dikkate alındığında, bu âyetlerin Müslümanlara hitap ettiği daha iyi anlaşılır. Verilen mesaj açıktır: Ey Ümmet-i Muhammed, Musa ve İsa ümmetleri gibi Yahudileşmeyin ve Hıristiyanlaşmayın! Bu pasaj, insanın hüküm verme yetenceğini yok sayacak biçimde anlaşılamaz. İnsanı, muhakeme, akıl, irade ve bilinç gibi hükmedecek araçlarla donatarak ona hükmetme yeteneği vermesi, Allah'ın en büyük hükmüdür. İnsandan istenen kendisine emanet edilen bu araçları kullanmaması değil, hüküm verirken âdil hüküm vermesidir. Zaten bunu Kur'an açıkça söyler: "(Allah) insanlar arasında hüküm verecek olursanız, adâletle hüküm vemenizi emrediyor" (106/Nisâ: 58). İnsanın hüküm verme yeteneğini toptan inkârın tarihi örneği Hariciler, bu gerekçeyle insanların dinden döndüğüne hükmederek, kendi kendileriyle çelişkiye düşmüşlerdi. Verilebilecek en kötü hükmü vererek, Allah'ın bahşettiği hükmetme yeteneğini en kötü bir biçimde istismar etmişler ve bütün bunları yaparken de garip bir biçimde "hüküm yalnızca Allah'a aittir" (73/En'âm: 57) âyetine dayanmışlardı.

57 *el-Muheymin* (*h-m-n*'den; aslı *mue'min*) "Şahid olan, koruyan, şaibeyi gideren, problemi izale eden" anlamına gelir (*Tâc* ve *Lisan*).

58 *Şir'a* bir şeyin başlangıç hâli, *minhac* ise gelişmiş hâlidir. Din tek, şeriat çoktur. Şeriat'la aynı kökten olan *şir'a* kişiyi suyun kaynağına götüren yol anlamına gelir. Mecazen insanı hakikatin kaynağına götürdüğü için ilâhî yasalar bütününe şeriat denmiştir. Bu yol ataları taklide değil, kıyılarını döve döve akan gür bir ırmağın yatağına götürmelidir. O kutlu yatağa her nesil kendi 'şimdi ve burada'sından çıkarak ulaşacaktır. Öncülerin yolun dikenlerine katlanma pahasına açtığı çığırı artçılar işlenmiş bir yola çevireceklerdir. Açılan ve açılacak olan bu tür patikaları meşru kılan tek şey, ucunun ana yol olan *sırat-ı müstakim*'e çıkmasıdır.

59 Zımnen: İddianızla değil isbatınızla gelin! Kur'an bütün ilâhî vahiylerin zirvesidir. Ruhî/mânevî arınmanın en son, en mükemmel yol ve yöntemini temsil eder. Kur'an, mesajının eşsizliğine rağmen, önceki vahiylerin mensuplarını Allah'ın rahmetinden dışlamaz. Onları 'hayır yarışına' çağırır. Allah'a, Hesap Günü'ne inanan ve sâlih amel işleyen herkesin mutlaka ödüllendirileceğini vurgular

nüşünüz Allah'adır: işte o zaman Allah ihtilaf ettiğiniz şeyleri size bir bir haber verecektir.

49 Ve Sen aralarında Allah'ın indirdiğine uygun olarak hükmet! Onların keyfî yargılarına da uyma![60] Allah'ın sana gönderdiklerinden bir kısmında seni yanıltmalarından sakın! Eğer yüz çevirmekte ısrar ederlerse, iyi bil ki Allah onları birtakım günahlarından dolayı cezalandırmak istiyor. Unutmayın ki insanların çoğu yoldan çıkmıştır. 50 Yoksa onlar cahiliye yasasını[61] mı istiyorlar? Aklı başında bir toplum için, Allah'tan daha iyi yasa yapıcı olabilir mi?

51 SİZ ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları müttefik edinmeyin![62] Onlar birbirlerinin müttefikidir.[63] Sizden her kim onları müttefik edinirse, o onlardan olur.[64] Şüphesiz Allah zulme gömülmüş

(94/Bakara: 62, 108/Mâide: 69). Bu yarışın zemini tüm şeriatların ortak ruhudur. Ne kadar tahrife uğramış olursa olsun, ilâhî mesajın ruhu ölmez. Eğer geçmiş vahiylerin temsilcileri inançlarında samimilerse, bu ruhu bulmak için tüm ilâhî vahiylerin zirvesini temsil eden Kur'an'a hakem olarak başvurmalıdırlar.

60 Bu âyetin Kureyzaoğulları ile Nadiroğullarının kan bedelinin eşitlenmesi emrini içerdiği söylenir. Kureyzalı birinin kanının bedeli Nadirli birinin yarısıydı. Bu, Yahudilerin kendi içlerinde dâhi ayrımcılık yaptıklarının tipik bir göstergesidir.

61 Sırf dünyevî yararlılık ve çıkar ilişkilerini gözeten tüm yasa ve hükümleri kapsar. Yasaların da ruhu ve vicdanı vardır. Allah'ı görmeyen ve âhireti yok sayan her yasa ve hüküm, hem ruhsuz hem vicdansız kalmaya mahkûmdur.

62 Zemahşerî *evliya*'yı *tensırûnehum ve testensırunehum*: "onlara askeri yardımda bulunmanız ve onlardan askeri yardım almanız" şeklinde tanımlar. Çevirimiz bu yoruma dayanmaktadır. "Evliya" terimi Kur'an'da, her biri bağlamına göre değişen anlamlar kazanır. "Dost, yoldaş, sırdaş, otorite, müttefik, veli, vasi, koruyucu" bunlardan bazılarıdır (Bkz: 106/Nisâ: 139; 95/Enfal: 73). "Veli edinmek" insanî, dinî, ahlâkî, politik ve sosyal amaçlar taşıyabilir. İnsanî amaçla olanı kesinlikle serbest ve kimi durumlarda zorunlu, dinî amaçla olanı kimi durumlar hariç kesinlikle yasak, ahlâkî ve politik amaçla olanı mahzurlu, sosyal amaçla olanı ise yer ve zamana göre değişkendir (Bkz: 98/Âl-i İmran: 28, not 15). Müslim - gayr-ı müslim ilişkilerinde mutlak yasak olan kâfirin küfrünü, müşrikin şirkini, münafığın nifakını, mülhidin ilhadını sevmektir. Açıktır ki küfre muhabbet küfürdür. Aynı yasak mü'minlere karşı bir faaliyette onlara destek vermek, onları sırdaş ve yoldaş edinmek konusunda da geçerlidir. İnsani ilişkiye Kur'an herhangi bir yasak getirmemiştir.

63 Bunun anlamı Yahudilerin yine Yahudileri, Hıristiyanların yine Hıristiyanları gerçek dost edinmesidir, karşılıklı birbirlerini dost edinmeleri değildir (Taberî ve Zemahşerî).

64 Bu cümlenin anlamı, inşa ya da ihbar olup olmadığına bağlı olarak değişir. Eğer bu cümleye inşâî bir anlam verirsek bir tehdit olarak algılarız. Yok eğer cümleye ihbarî bir anlam verirsek, o zaman âyetin başındaki yasağın gerekçesi olmuş olur ki, "evliya" teriminin Kur'an'daki farklı kullanımları ve Hz. Peygamber'in Kitap Ehli'yle ilişkileri göz önüne alındığında, bu anlam tercihe şayan olandır. Eğer bu anlamı tercih edersek, bu kez âyetin girişindeki "dost olma yasağı"nın niteliği de değişir ve "gerekçe üzerine bina edilen bir yasak" durumunu alır. Bu da şu mânaya gelir: Eğer politik ve ahlâkî açıdan onlar gibi olma riski içermiyorsa Yahudi ve Hıristiyanlarla her tür insani ilişki serbesttir. Aynı şey tüm diğer din mensupları ve dinsizler için de geçerlidir. Bu yasağın sınırlarını şu âyet belirler: "din konusunda sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran, ya

bir topluma rehberliğini bahşetmez.

52 Kalplerinde hastalık bulunanların, "İşlerin ters gidip başımıza bir şey gelmesinden korkarız" diyerek, ötekilerin işine yarayacak bir tavır sergilemekte yarıştıklarını görürsün.[65] Belki Allah bir zafer verir ya da O'nun katından bir talimat gelir de, içlerinde sakladıkları düşüncelerden dolayı vicdan azabı çekmeye başlarlar. 53 İman edenler de (birbirlerine) derler ki: "Var güçleriyle, sizinle[66] beraber olacaklarına dair yemin edenler bunlar mı? Onların bütün çabaları boşa gitmiştir; sonuçta kaybeden onlar olmuştur."

54 SİZ ey iman edenler! İçinizden her kim dininden dönerse, iyi bilsin ki Allah zaman içerisinde onun yerine başka bir topluluk getirir; O onları sever, onlar da O'nu; mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu davranırlar; Allah yolunda tüm çabalarını sergiler, kınayacak olanın da kınamasından korkmazlar: İşte bütün bu özellikler Allah'ın isteyene bahşetmeyi dilediği lutfudur. Zira Allah engin (lütuf) sahibidir, her şeyi ayrıntısıyla bilendir.[67]

55 Yalnızca Allah, O'nun Elçi'si ve inananlardır sizin müttefikiniz. O inananlar ki, namazı hakkını vererek kılarlar, zekâtı gönülden gelerek verirler;[68] çünkü onlar Allah'a boyun eğerler. 56 Allah'a, Rasulüne ve inananlara müttefik olanlar var ya: işte onlardır Allah taraftarı olanlar: galip gelecek olan da onlardır.

57 Siz ey iman edenler! Gerek önceki vahyin mensuplarından, gerekse (vahyi) inkâr edenlerden dininizi hafife alan ve inancınızla oynayanları müttefik edinmeyin.[69] Eğer gerçekten inanıyorsanız Allah'a karşı saygılı olun. 58 Onları *salât*'a çağırdığınız zaman, onu hafife alırlar ve oyun ederler.[70] Bu, onların kafaları-

---

da sürülmenize arka çıkan" (109/Mumtehane: 7-9). Âyetin iniş sebebi hakkında 4 ayrı rivayet vardır. Fakat bunlar arasında yer almayan farklı bir bağlantıyı *Menâr* sahibinin isabetli bir biçimde kurduğunu görüyoruz. Buna göre âyette sözü edilen kişi, Mekke'deki ailesini ve mallarını güvenceye almak için onlara Rasulullah'ın seferberlik ilanını haber vermeye teşebbüs eden Hâtıb b. Ebi Belte'a'dır. Bu pasajlar dost aleyhine düşmanla işbirliğini yasaklamaktadır (Krş: *Menâr* VI, 426).

65 Risk üstlenmek istemeyen, bunun için de mü'minlerle birlikte olmalarına rağmen karşı tarafı da gözeten yarım inançlılar.

66 Yani: "bizimle". İlk muhatapların yaygın olarak kullandığı bir dil özelliğidir.

67 Kur'an, dinden dönenin cezasının Allah'ın, meleklerinin ve insanların lânetine uğramak olduğunu beyan eder (Bkz: 98/Âl-i İmran: 86-89). Dinden dönen kimsenin hükmü konusundaki tüm rivayet edebiyatı bu Kur'ani ilkeye arzedilmek ve bu âyetler ışığında anlaşılmak durumundadır.

68 *İtâ*'nın "gönülden gelerek verme" anlamı için bkz. 10/Leyl: 18, not 14.

69 Bir sonraki âyet dinin kapsamına ibadetleri de almaktadır. Daha doğrusu, burada "dini eğlence ve oyuncak etmekten" söz edilirken, bir sonraki âyette *din*'in yerine *salât* geçmektedir. Bu çok manidardır. Burada *salât*'la *din*'in birbirlerinin yerine kullanılmış olması mümkündür ki, "Ey Şuayb! Babalarımızın kulluk ettiklerini yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana salâtın mı emrediyor?" (70/Hûd: 87) âyetindeki *salât*'ın muhtemel anlamlarından biri de "din" olsa gerektir.

70 "Onlar"dan kasıt, birlikte düşünülmesi gereken bir önceki âyette geçen Hıristiyanlar, Yahudiler ve müşrikler ise, onların namaza nasıl çağrıldıkları meraka değer. Eğer ibareyi böyle anlarsak şu soruyu sormak mukadder

nı kullanmayan bir topluluk olduğunu göstermektedir.

59 De ki: Ey önceki vahyin mensupları! Şimdi biz yalnızca Allah'a, bize ve bizden önce indirilen vahiylere iman ettik diye kusur mu işledik?[71] Çoğunuzun yoldan çıktığı kesin bir gerçektir.

60 De ki: Allah katında, bunlardan daha beter bir cezayı hak edenleri size söyleyeyim mi? Onlar Allah'ın lânet ve gazabına uğrayanlardır; şeytani güçlere kul oldukları için maymuna ve hınzıra benzettikleridir.[72] En şerli konumda bulunanlar ve doğru yoldan en çok sapanlar işte bunlardır.

61 Onlar sana geldiklerinde "inandık" derler; oysa ki onlar gerçekte inkârla gelirler ve yine onunla ayrılırlar. Fakat Allah onların gizlediklerini çok iyi bilmektedir. 62 Onların çoğunun günahta, saldırganlıkta ve haramilikte[73] yarıştıklarını görürsün; yaptıkları şey pek fenadır.

63 Onların din adamları ve hahamları, onları günahkarca düşüncelerden ve haram yemekten alıkoysalardı ya? İşledikleri şey ne kötüdür.

64 Yahudiler, "Allah'ın eli sıkıdır!" dediler;[74] sıkılaştı elleri ve bu düşüncelerinden dolayı rahmetten dışlandılar. Aksine O'nun iki eli de sonsuzca açıktır,[75] [lutfu-

---

olur. Kur'an namaz çağrısının müslüman olmayanları da kapsadığını mı söylüyor? Evet dersek, bu namazın müstesna konumuna ve kişinin dinini belirleyecek 'sütun' işlevine bir vurgu olur. Fakat böyle bir anlama müslüman olmayanı namazla mükellef kılma anlamına gelir ki, bu sorunludur. Hayır dersek, o zaman buradaki *salât*'ın "namaz" dışında bir anlama geldiğini kabul etmemiz gerekecektir. Öyle görünüyor ki, buradaki *salât* en genel anlamıyla "Allah'a destek ve kulluk" mânasına gelmektedir. Bir önceki âyetle birlikte düşünüldüğünde, namazı hafife almanın dini hafife almak demeye geldiği sonucuna varılabilir (Bkz: 9/A'lâ: 15, not 15; 56/A'râf: 170, not 134 ve 94/Bakara: 3, not 6).

71 Önceki âyetlerde eğlence ve oyun edilen değerlerin "bize ve bizden öncekilere gönderilen" ortak değerler olduğunu bu âyetten yola çıkarak söylemek mümkündür.

72 Maymunlaşma taklit ve zilleti, hınzırlaşma alçaklık ve gazaba uğramayı temsil eder (Bkz: 94/Bakara: 65, not 121).

73 Bkz. âyet 42, not 45.

74 Zımnen: Bakışı yamuk olan baktığını doğru göremez.

75 Kur'an'da sadece burada ikil formda Allah'a izafe edilen *yedâhu* (O'nun iki eli) ifadesi, müteşabih, dolayısıyla mecaz olsa gerektir. Fakat bu mecaz bir hakikatten neş'et eder. O da ilâhî esmanın çift kutuplu tabiatıdır. Celal ve Cemal esmasının kâinata yansıması, diyalektik şeklinde tecelli etmiştir. Bu, mahlukatın tâbi olduğu ilâhî bir yasadır. Bu yasa bazı alanlarda *ezvâc* (çiftler) bazı alanlarda da *ezdâd* (zıtlar) şeklinde tecelli etmiştir. Birincisine erkek-dişi ve yer-gök, ikincisine karanlık-aydınlık ve hak-bâtıl örnekleri verilebilir. İki elin ayrılması, ilâhî iradenin akıllı varlıkları "seçip ayırma" takdirini ifade etse gerektir. Bu da insanın yaratılış gerekçesidir (60/Mülk 2). Allah'ın zâtı birdir. Nasıl ki insanın elleri iki olsa da aklı birse; Allah'ın esması ve onun yaratılmışlardaki tecellisi çift kutuplu olsa da, mutlak zatı bir tektir. Allah'ın eşyada diyalektik olarak tecelli eden esmasının çift kutuplu yapısını anlamayıp da bunu O'nun zatına da teşmil etmeye kalkmak sahibini şirke götürür. Ve bu yüzden her şirk bir bilinç yırtılması, hatta bir akidevi şizofreni olarak görülmelidir. Tevhid bu yırtılmaya karşı bilincin bütünlüğünü koruyan en esaslı ilkedir. Burada "Yahudiler" dünyevileşmiş aklı temsil etmektedirler. Her zaman ve her zeminde, her millet ve ümmet arasında benzerlerine rastla-

nu) dilediği gibi dağıtır. Fakat Rabbinden sana indirilen, onların küstahça azgınlığını ve inatçı inkârlarını daha da artıracaktır. Ve Biz onların arasına Kıyamet Günü'ne kadar sürecek olan kin ve nefret tohumları saçmışızdır. Ne zaman savaş ateşi yaksalar Allah onu söndürür; zira onlar yeryüzünde çürüme ve yozlaşmayı yaymak için çırpınırlar, Allah ise çürüme ve yozlaşmaya neden olanları sevmez.

65 Eğer önceki vahyin mensupları iman etmiş ve Allah'a saygıda kusur etmemiş olsalardı, kesinlikle onların kötülüklerini örter ve kendilerini sonsuz nimetler diyarı cennetlere koyardık. 66 Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine Rableri tarafından indirilenleri uygulamış olsalardı,[76] gökten ve yerden gelen tüm nimetlerden yararlanırlardı. Onlardan doğru, âdil bir yol tutturanlar var. Çoğuna gelince: ne berbat şeyler yapıyorlar!

67 Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen hakikati tebliğ et! Eğer bunu (tam) yapmazsan, O'nun mesajını (hiç) tebliğ etmemiş olursun.[77] Allah seni insanlar(ın saldırısın)dan koruyacaktır.[78] Kuşku yok ki Allah nankörlükte (ittifak etmiş) bir topluma rehberliğini bahşetmez.[79]

68 De ki: "Ey önceki vahyin mensupları! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirilenleri tam uygulamadıkça siz hiçbir şey değilsiniz!

Öte yandan, elbette Rabbinden sana indirilenler onlardan bir çoğunun küstahça taşkınlığını ve inkârını artıracaktır: Artık kâfir bir toplum için üzülme! 69 Çünkü (bu mesaja) inanan kimseler, Yahudileşen kimseler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan, Allah'a ve Âhiret Günü'ne inanan, ıslah edici iyi işler işleyen hiç kimse, gelecekten endişe ve geçmişten dolayı üzüntü duymayacaktır.[80]

70 DOĞRUSU, Biz İsrâiloğulları'ndan söz almış ve kendilerine elçiler göndermiştik. Elçi(ler) onların hoşlanmadığı bir mesajla geldiği zaman bir kısmını yalanladılar bir kısmını ise öldürdüler. 71 Zira kendileri-

---

nabilir. Serveti zekât, sadaka ve infak ile paylaşmaktan kaçınıp üstüne bir de faizcilik yaparak servet emanetini devlete dönüştüren bu tip, yaptığı bu açgözlülüğe farklı kılıflar uyduracaktır. Bu kılıfların en çirkini Allah'a iftira kabilinden olan bu kılıftır. Zımnen "Allah daha cömert olsaydı biz faiz yemezdik" türü bir iftira bu. Âyetin amacı şu gerçeği göstermektir: sapma bir kez başladı mı kulun hakkını ihlal etme sınırında kalmaz, git git öyle bir noktaya gelir ki, Allah'ın hakkını da ihlâl eder. Tıpkı burada olduğu gibi.

76 Buradaki uygulama, tahrif edilmemiş Tevrat ve İncil'in hayata geçirilmesidir. Zaten bu kitaplar hayata geçirilmediği için özgünlüklerini kaybetmişlerdir. Bir inancı tahriften korumanın en kestirme yolu onu hayata taşımaktır. Eğer kitap ehli kitaplarını uygulamada samimi olsalardı, bu samimiyet onları kitaplarının aslını aramaya yöneltecek, bu arayış da onları Kur'an'a ulaştıracaktı.

77 Bu ibareler, Rasulullah'ın vahyi herhangi bir gerekçeyle gizleme arzusu gösterdiği şeklinde anlaşılamaz. Bu tür bir anlama Elçi'den önce Elçi'yi seçen Allah'a iftiradır. Âyetin maksadı, Tevrat ve İncil'in başına gelenlerin Kur'an'ın da başına gelmemesi için Rasulullah'ın şahsında tüm mü'minleri uyarmaktır.

78 Rasulullah, bu âyetten sonra koruma taleplerini reddetmiştir (*Müstedrek*).

79 Âyette geçen *kâfirin*, ıstılahi anlamından daha çok, lügat anlamıyla alınmalıdır.

80 Krş. 94/Bakara: 62, not 116. Kur'an'ın çağrısı, isimlere mensubiyet değil Allah'a teslimiyettir.

ne bir belâ gelmeyeceğini sanarak kör ve sağır davrandılar.[81] Sonra Allah onların tevbelerini kabul etti. Bunun ardından onların çoğu yine körleşti ve sağırlaştı: ama Allah yaptıkları her şeyi görmektedir.

72 Doğrusu, "Allah Meryem oğlu Mesih'in ta kendisidir!" diyenler küfre girmiştir. Üstelik Mesih "Ey İsrâiloğulları, hem benim hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin!" dediği hâlde.[82] Bakın, kim Allah'a şirk koşarsa kesinlikle Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir: zalimler bir yardımcı da bulamayacaklar.

73 Doğrusu "Allah üçün üçüncüsüdür" diyenler küfre girmiştir.[83] Oysa bir tek Allah'tan başka ilâh yoktur. Bu iddialarına bir son vermedikçe, hakikati inkâr eden bu gibilerin başına şiddetli bir azap gelecektir. 74 Hâlâ Allah'a yönelip O'ndan af dilemeyecekler mi? Zira Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

75 Meryem oğlu Mesih, yalnızca bir elçidir; ondan önce de elçiler gelip geçmiştir.[84] Onun annesi iffetliydi; her ikisi de bildik yiyeceklerle beslenen (ölümlü insanlardı).[85]

Bak, Biz mesajları onlara nasıl açıklıyoruz; ve yine bak, onlar hakikati nasıl tersyüz ediyorlar! 76 De ki: "Allah dışında, size hiçbir zarar veremeyen ve yarar sağlamayan kimselere de mi tapıyorsunuz?[86] Oysa yalnız Allah'tır her şeyi bütünüyle işiten, her şeyi tamamıyla bilen."

77 Ey Kitap Ehli! Akidenizde hakikatin sınırlarını çiğnemeyin.[87] Daha önce kendileri sapmış, bir çoklarını da saptırmış olan ve yoldan çıkmakta hâlâ direnen bir topluluğun keyfî yargılarına uymayın!

78 İSRÂİLOĞULLARINDAN nankörlükte ısrar edenler, Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlenmişlerdir.[88] Bu, onların isyankârlıkları ve sürekli taşkınlık yapmaları yüzündendir. 79 Onlar bir-

81 Allah'ın mesajına kayıtsız kalmayı ifade eder. Bunun temelinde de "kutsal ırkçılık" yatar (94/Bakara: 48; 108/Mâide: 18 ve 100/Cuma: 6, ilgili notlar).

82 Hz. İsa'nın bu çağrısı Matta 4:10, Luka 4:8, Yuhanna 20:17'de açıkça görülür.

83 Teslis açıklanamaz bir dogmadır. Bu niteliğiyle dinler tarihinin en çözümsüz ve karmaşık problemidir. Eski Hind'deki Tri-Marti (Brahma-Vişnu-Şiva) Eski Mısır Hermetizmindeki Trismegistos ya da İsis-Osiris-Horus üçlemesi kilise marifetiyle Hıristiyanlığa geçmiş gibidir.

84 Hz. İsa'nın beşeri elçiliğini vurgulayan bu âyetle Hz. Muhammed'in beşeri elçiliğini vurgulayan şu âyeti karşılaştırınız: 98/Âl-i İmran: 144.

85 Bu pasajın maksadı muhatapları benzer bir sapmaya karşı uyarmaktır. İşte Nebi'nin uyarısı: "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı yüceltikleri gibi siz de beni aşırı yüceltmeyin; ben sadece bir kulum. Benim için 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin" (Buhârî, *Enbiya* 48).

86 Buradaki *mâ* edatı genellikle cansızlara işaret eder. Fakat bu âyet üstteki âyetlerle birlikte Mesih ve Meryem'e de delalet eder. Bu yüzden *mâ*'yı "kimseler" şeklinde çevirdik.

87 *..lâ taġlû fi dinikum* ifadesi, İslâm mezhepler tarihinde aşırı akımlar için kullanılan *ġulat* sözcüğünü hatırlatır. Kur'an kitap ehlini "ġulat-ı din" ve hatta "ġulat-ı İslâm" saymaktadır. Ra'd 36'da da, Kur'an mesajından bazı bölümleri kabul etmekte kuşkuya düşen kitap ehli içindeki "hiziplerden" ya da "mezheplerden" söz edilmektedir.

88 Davud'un lâneti için krş. Eski Ahid, *Mezmurlar* 28:21-22, 31-33 vd. İsa'nın lâneti için krş. Matta 12:34 ve 23:33-35.

birlerini, yapageldikleri kötülüklerden caydırmaya çalışmıyorlardı; gerçekten bu yaptıkları ne fena şeydi.

80 Onlardan bir çoğunu küfre saplananlarla sarmaş-dolaş görürsün. Ayartıcı benliklerinin kendilerine telkin ettiği şey öylesine kötüdür ki, Allah'ın hışmına uğramışlardır; ve onlar azaba mahkûm olacaklardır. 81 Eğer bu (Yahudiler) Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene inanmış olsalardı, o (Müşrikleri) müttefik edinmezlerdi. Ne ki, bunlardan çoğu yoldan sapmıştır.

82 Kesinlikle bütün insanlar içerisinde, (bu mesaja) iman edenlere karşı en çok düşmanlık yapanların Yahudiler ve Allah'a şirk koşanlar olduğunu görürsün. Yine onlar içerisinden (bu mesaja) iman edenlere en yakın olanların da, "Biz Nasârâ'yız"[89] diyenler olduğunu görürsün. Bunun nedeni, onların arasında böbürlenmeyen keşişlerin ve rahiplerin bulunuyor olmasıdır.[90] 83 Onlar Peygamber'e indirileni işittiklerinde, ondaki hakikatleri kavradıkları için gözyaşlarının çağladığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İnandık biz: o hâlde bizi de hakka şahit olanlarla birlikte yaz![91] 84 Neden Allah'a ve bize gönderilen hakikate inanmayalım ki? Zira biz, Rabbimizin bizi erdemliler arasına katmasını dileriz!"

85 Ve Allah da onları, bu inançlarından dolayı zemininden ırmaklar çağlayan cennetlerle ödüllendirdi, orada karar kı-

---

89 Kur'an'da kitap ehli üç çevreden oluşur: Yahudi, Mesihi ve Nasârâ. Kur'an bu üçüncüleri Mesihilerden (Hıristiyanlar) ayrı Nasârâ olarak isimlendirir. Bunlar muvahhid İsevilik inancının Habeşistan'da yaşayan temsilcileri olsa gerektir. Süddi'nin bu kimselerin Habeşistan'dan gelen İseviler olduğu rivayeti de bunu teyit eder. Mekke'de bu inancı temsil eden 3 kişi vardı: Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. el-Huveyris. Hatta sonuna kadar Hanif kalan Hz. Ömer'in amcası Zeyd b. Amr b. Nufeyl ile Varaka arasındaki bu tercih farkından doğan tartışmalar kaynaklara geçmiştir.

90 Kur'an, kitap ehlinin sapmasını aktarırken, kasıt unsurunu bünyesinde barındıran *ellezine eşraku* ya da doğrudan kimliğe dönüşmüş bir nitelik olan *muşrikûn* formunu kullanmıyor. Yukarıdaki âyette geçtiği gibi sadece "akidede hakikatin sınırlarını çiğnemek" (77) olarak niteliyor. Bu âyet Kur'an'ın Nâsâra dediği hıristiyanlardan farklı olarak "Biz Nâsâra'yız" diyen bir gruba mensup keşişlerin ve rahiplerin inançta kibirli olmamalarını artı bir puan sayarak, Yahudilerin düşmanlığının da doğru adresini göstermiş oluyor: İnançta kibir. Bu sûrenin 5. âyetinde, ayrıca 43, 44, 46, 48, 66, 68, 69. âyetlerinde ifadesini bulan tüm Kutsal kitapları ve onlara inananların imanını bir 'değer' olarak tanıyan Kur'an, inançta kibri kendisine inananların gönlünden kazımak istemiştir. Kendisine inananlardan, bir değer olan imanı inkâr etmemelerini isteyen (108/Mâide: 5) Kur'an, Tevrat'a inananların ona, İncil'e inananların da ona uymalarının ahlâkî bir zorunluluk olduğunu hatırlatarak (108/Mâide: 43, 47) "inançta kibre" yer olmadığını isbatlamıştır. Yine, Allah'ın her ümmet için ayrı bir "şeriat" ve ayrı bir "yöntem" koyduğunu ifade eden Kur'an, kendisiyle birlikte geçmiş vahiylere de inanmayı şart koşmuştur (108/Mâide: 59).

91 Bunlar, Taberî'nin Süddî'den naklettiği rivayetten öğrendiğimize göre Habeşistan Kralı Necaşi'nin gönderdiği 12 kişiden oluşan din adamları kafilesidir. Âyette, konukların "bizi de hakka şahit olanlarla birlikte yaz" demelerinden, kendilerine Ümmet-i Muhammed'in şahitliğiyle ilgili pasajlardan birinin içerisinde geçtiği bir âyetin okunmuş olduğu sonucu çıkarılabilir. Buna en yakın ihtimal Bakara 143. âyettir.

lacaklar: işte budur iyilerin ödülü. 86 Küfre saplananlara ve mesajlarımızı yalanlayanlara gelince: onlar, yakıcı ateşe mahkûmdurlar.

87 SİZ ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz ve güzel şeylerden kendinizi mahrum etmeyin,[92] fakat sınırları da aşmayın; unutmayın ki Allah haddi aşanları sevmez. 88 O hâlde, Allah'ın size sunduğu rızıkların helâl ve temiz olanlarından yararlanın[93] ve kendisine iman ettiğiniz Allah'a saygılı olun! 89 Allah, düşüncesizce ağzınızdan kaçırdığınız yeminler hususunda sizi sorumlu tutmaz. Fakat bilinçli olarak yaptığınız yeminlerden sorumlu tutacaktır.[94] Bu tür yeminleri bozmanın karşılığı, kendi ailenize ikram ettiğinizin ortalamasıyla on yoksulu doyurmak ya da giydirmek veya bir insanı özgürlüğe kavuşturmaktır; bunu bulamayan kimse ise üç gün oruç tutar. Bozduğunuz yeminlerin keffareti budur. öyleyse yeminlerinize sadık olun![95]

Allah size âyetlerini böyle açıklar ki, şükredebilesiniz.

90[96] SİZ ey iman edenler! Sarhoşluk veren her şey,[97] tüm şans oyunları,[98] Allah'tan başkasına kurban sunmak[99] ve gelecek hakkında kehanette bulunmak şeytan işi pisliklerden başka bir şey değildir. O hâlde bunlardan kaçının ki ebedi mutluluğa erebilesiniz. 91 Şeytan sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunlarıyla sizin aranıza düşmanlık ve kin tohumları saçmaktan, Allah'ı anmak ve namazdan alıkoymaktan başka bir şey istemez:[100] öyleyse siz, hâlâ vazgeçmeyecek misiniz?

92 Şu hâlde Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve (kötülükten) sakının! Eğer yüz çevirirseniz, iyi bilin ki Elçi'mizin görevi mesajı apaçık tebliğ etmekten ibarettir.[101]

---

92 Ruhbanlığı ve Hıristiyan çileciliğini red (Krş: 56/A'râf: 32). Zımnen: Eşyanın konumunu belirlemek onu yaratanın hakkıdır.

93 Lafzen: "yiyin". Rızık yiyecek dışındaki lütufları da kapsar. Ayrıca "yeme", mecazen "yararlanma" anlamına da kullanılır.

94 Öncesiyle birlikte zımnen: İnsanın yeminle helâli haram kılması, Allah'ın eşyayı koyduğu yere müdahaledir. Bu Allah'a rağmen bir yemindir ve keffaret gerektirir (Krş: 94/Bakara: 224-225).

95 İslâm'da yemin Allah adına edilir; başka şeyler adına edilen yeminin dinî bir geçerliliği yoktur. Adak ibadet olduğu için değil, Allah adına söz verildiği için kişinin boynuna borç olur.

96 İçki yasağını beyan eden bu âyetle Hıristiyanlarla ilgili önceki pasajlar arasında sıkı bir irtibat vardır: Helâli kendilerine yasaklarken içki gibi bir haramı ibadetin içine dahil etmişlerdir. Bu yaman, hem de pek yaman bir çelişkidir. Zımnen: Helâli haram kılan, haramı da helâl kılar.

97 İçki küfrün sıvı hâlidir. Zira aklı örter. *Hamr* ile "başörtüsü" anlamındaki *humur*'un ortak noktası "baş" ile ilgili olmasıdır (Bkz: 97/Nûr: 31, not 41). İnkâra da vicdanı ve fıtratı örttüğü için küfür adı verilmiştir. İçkinin yasaklanma sürecinde bu âyet son aşamayı temsil eder (Bkz: 94/Bakara: 219 ve 106/Nisâ: 43).

98 *Meysir*: kaybedenin kazanana bir bedel ödediği her tür şans oyunu. Bu emeğe saygısızlık, haksız kazanç ve umut tacirliğidir.

99 Zımnen: "..ve sunulan kurbanlar". Lafzen: "sunak taşları".

100 Sarhoşluk veren her şeyin ve şans oyunlarının yasaklanmasının gerekçesi.

101 Bu âyetin üslûbundan yukarıdaki talimatlara "Biz Nasârâyız" diyenlerin de dahil olduğu anlaşılmaktadır (Krş: âyet 82).

93 İman edip sâlih amel işleyenler, Allah'a saygıda kusur etmedikleri, iman edip ıslah edici iyi işler işlemeye devam ettikleri sürece, önceden tattıklarından dolayı sorumlu tutulmayacaklardır;[102] yeter ki Allah'a saygıda ve iyilik yapmakta kararlı olsunlar: Zira Allah iyileri sever.

94 SİZ ey iman edenler! Elbette Allah, ellerinizin ve silahlarınızın menziline giren avı yasaklayarak, aşkın olan zâtından korkanları seçip ayırmak için[103] sizi sınayacak.[104] Kim bundan sonra haddi aşarsa, işte onu acıklı bir azap bekler.

95 Siz ey iman edenler! Hac için ihrama girdiğinizde av hayvanı öldürmeyin![105] Sizden kim kasıtlı olarak onu öldürürse, âdil iki kişinin takdiriyle öldürdüğüne eş değerdeki hayvanı kurban edilmek üzere Kâbe'ye[106] getirerek öldürdüğüne denk bir bedel öder. Ya da yoksulları doyurmak veya ona denk olacak kadar oruç tutmak sûretiyle günahının keffaretini öder. Ve (böylece) yaptığı işin vebalini hisseder. Allah geçmişi silmiştir;[107] fakat kim yeniden işlerse, Allah ona yaptığının acısını tattırır. Zira Allah şerefin kaynağıdır, kimsenin yaptığını yanına kâr bırakmayandır.

96 Sularda yapılan her tür avlanma ve onunla beslenme[108] sizin için helâldir. Bu, sizin de yolcuların da yararınadır. Fakat, ihramlı olduğunuz sürece kara avı size yasaklanmıştır. Şu hâlde, topyekûn huzuruna varacağınız Allah'a karşı saygıda kusur etmeyin!

---

102 İçki haram kılınmadan önce şehid olan arkadaşlarının durumunun ne olacağını soran sahabeye cevap olarak indiği zikredilmiştir (Taberî).

103 Lafzen: "bilmek için".

104 Bu âyetle bir önceki âyet arasındaki irtibat şudur: Her yasak yararlı-yararsız bağlamında değerlendirilmemeli. Kimi yasaklar vardır ki, sırf teslimiyeti sınama amaçlıdır.

105 Yasak olan sadece bozulmamış doğaya ait olan av hayvanlarıdır, evciller ve haşarat bunun dışındadır. Bu, özgürlük ve güvenlik evinin bulunduğu bölgenin doğal hayatını en yüksek düzeyde koruma altına almaktır.

106 Kâbe'nin, vahyin iniş sürecinde ilk geçtiği yer burasıdır. Kök anlamıyla hem "kübik" hem "dairevi" şekilleri ifade eder (*Tac*). Kabe'nin orijinalinde bulunan dairevi boyutunu Allah Rasulü'nün sonradan inşa ettirdiği "hatim" isimli duvar temsil etmektedir. Kâbe sadeliğin ulaştığı zirveyi temsil eden mimarisiyle kulun ne yaparsa yapsın Allah'a gereği gibi şükürden aciz olduğu gerçeğini yansıtır. İnsanlığı yeryüzünde ilk misafir eden mekâna dikilmiş mukaddes bir anıt, kalbin yeryüzündeki timsalidir (Krş: 94/Bakara: 125, not 235).

107 Halid b. Velid'in İslâm oluş hikayesi ve Hz. Peygamber'in "İslâm geçmişi siler" buyurarak onu teskin etmesi hatırlanmalıdır.

108 *ve ta'âmuhu* ifadesinin zahirine uygun olan bu anlam Zemahşerî'nin tercih ettiği anlamdır. Ne ki, Taberî, Râzî, Kurtubî ve daha başkaları *ta'âmuhu*'yu "denizin yiyeceği" şeklinde anlamışlar ve bunu da "kıyıya ya da su yüzeyine vuran deniz ürünleri" şeklinde yorumlamışlardır. Yiyecekler konusunda vahiy "serbest" olanı değil "yasak" olanı sayar. Bununla amaçlanan yasağın keyfî olarak genişletilmesinin önüne geçmektir. Buradan bir şeyin yasak değilse serbest olduğu anlaşılır. Âyette bu genel kuralın istisnası olarak "serbest" olan söylenmiş gibi görünmektedir. Oysa işin gerçeği öyle değildir ve bu âyet de Kur'an'ın genel üslubuyla uyumludur. Zira burada hac için ihrama giren birinin yasak alanını genişletme ihtimaline karşı önlem alınmakta ve "yasak istisnadır" kuralı korunmaktadır.

97 Allah, Beytu'l-Haram olan Kâbe'yi bütün insanlık için bir kıyam (sembolü) kıldı;[109] Ve haram ay ile boyunları bağlı ve bağsız kurbanlıkları da (sembol kıldı).[110] Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olan her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyin bilgisine vakıf olduğunu bilesiniz diyedir.

98 İyi bilin ki Allah cezalandırmada pek şedittir; yine unutmayın ki, Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

99 Elçinin görevi, mesajı apaçık tebliğ etmekten başka bir şey değildir. Zira Allah açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilmektedir.[111]

100 De ki: Kötü ve çirkin olan şeylerle iyi ve güzel olan şeyler eşdeğerde olamaz; kötünün çokluğu hoşuna gitse bile. O hâlde ey derin kavrayış sahipleri: Allah'a karşı saygıda kusur etmeyin ki kalıcı mutluluğa erebilesiniz!

101 SİZ ey iman edenler! Açıklanması hâlinde sizi zora sokabilecek şeyler hakkında soru sormayın! Nitekim Kur'an iniyorken onlar hakkında soru sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre), Allah onlarla sizi mükellef tutmamıştır.[112] Allah tarifsiz bağışlayandır, acele cezalandırmayandır. 102 Sizden önceki insanlar da bu türden sorular sormuşlar, en sonunda hakkı inkâra kadar varmışlardı.[113]

103 Ne bahîra ve sâibe, ne de vasîle ve hâm[114] (adı altında, hayvanların bâtıl inançlarla yaratılış amacı dışına çıkarılmaları) Allah'ın emri değildir. Fakat hakikati inkârda ısrar edenler, kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırıyorlar. Zira onların çoğu kafalarını kullanmıyorlar. 104 Ve onlara "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin!" denildiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz inanç bize yeter!" diyorlar. Ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimse-

---

109 Zira insanlar kefeni andıran ihramlarına bürünerek kıyametin provasını yapmak için buraya koşarlar.

110 Haram ayın sembol kılınması, "Hac malum aylardadır" âyeti ışığında anlaşılmalıdır (94/Bakara: 197).

111 101-102. âyetlerle birlikte düşünüldüğünde bu âyet, mutlak yükümlülükler koyma hakkının yalnızca Allah'a ait olduğunun ifadesidir. Sûrenin 101. âyetindeki "Kur'an iniyorken onlar hakkında soru sormayı sürdürürseniz, size açıklanır" ibaresi de bunun kesin delilidir.

112 Zımnen: Bir şey yasak değilse serbesttir. Kur'an tefakkuhunun en temel kurallarından biri olan "Eşyada aslolan serbestliktir" ilkesi, bu âyetin zımni karşılığıdır.

113 Veya: "Ardından da işi, üzerini kapatmaya kadar vardırmışlardı." Sûrenin 99. âyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Hz. Peygamber'in misyonunun sadece tebliğ olduğu hatırlatılarak, kullara mutlak sorumlulukları ancak Allah'ın yükleyeceği ifade ediliyor.

114 *Bahîra*: Beş kez doğuran ve beşincisi erkek olan dişi deve. *Sâibe*: Başına bir iş gelenin kurtulunca saldığı adak deve. *Vasile*: Erkekli dişili ikiz doğuran koyunun sırf dişiye hürmeten yenilmeyip salınan erkeği. *Hâm*: Dölüyle on batın doğurtan erkek deve. Bunlar sahte bir kutsallık kılıfı ile tanınsın diye kulağı yarılıp salınırlar, etinden, sütünden ve tüyünden hiç kimse yararlanamazdı. Sâlih peygamberin devesi bu geleneğin köklerine işaret etse gerektir (Msl. 70/Hûd: 64). Bu sahte kutsallık özünde ilâhî hiyerarşiye müdahale anlamı taşıyordu (91/Hac: 36-37, not 56-58).

ler idiyse de mi?[115]

105 Ey iman edenler! Siz kendinizden sorumlusunuz.[116] Eğer doğru yoldaysanız, sapıtanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır: işte o zaman yaptıklarınızı size bir bir haber verecektir.

106 SİZ ey iman edenler! Ölüm size yaklaştığında yapacağınız vasiyet sırasında şahitler bulundurun: Kendi aranızdan[117] dürüst iki kişi, ya da seyahatteyken ölüm emareleri gelip sizi bulursa, (âdil şahitliğe) davetten sonra,[118] sizden olmayan öteki[119] iki kişiyi alıkoyun; eğer içinize bir kuşku düşerse onlara Allah adına şöyle yemin ettirin: "Akraba hatırına da olsa, hiçbir bedel karşılığında sözümüzü satmayacağız ve Allah'ın bildiğini[120] gizlemeyeceğiz; eğer böyle yaparsak günahkar biz olmuş oluruz."[121]

---

115 Zımnen: Hakikat sabık olanın değil sadık olanındır. Atalar yoluna karşı tavır, körü körüne taklide karşı bir tavırdır. Zira taklitle değer üretilemez. Öncekilerin yanlışı sonrakilerin mazereti olamaz.

116 Âyet, sorumluluğun şahsiliği bağlamında değerlendirilmelidir (94/Bakara: 286). Kişinin soyu ve atası övünülecek ya da yerinilecek bir unsur değildir.

117 Yani: "yakınlarınızdan, tanıdıklardan" ya da "mü'minlerden".

118 Buradaki *salât*'a "namaz" anlamı verenler, hangi namaz olduğunda ihtilaf etmişlerdir. İkindi namazı, öğle namazı ya da herhangi bir namaz diyenler vardır (Kurtubî). Taberî bu ibareyi "sükut tefsiri"ne (!) tabi tutar. Bu iki şeye yorulabilir: 1) Mevcut yorumların hiçbirine katılmadığına. 2) Yorum gerektirmeyecek kadar açık olduğuna. Fakat Taberî'nin üslûbu açısından bu ikincisi zayıf bir ihtimaldir. Bu yoruma dayanan Şafiî, 200 dirhemi aşan şahitlikte yeminin Mekke'de Kâbe, Medine'de Peygamber Mescidi, Kudüs'te Kutsal Kaya (Hacer-i Muallak), diğer yerlerde şehrin en büyük mescidinde yapılma şartını getirir. Râzî, "Yeminin mekânı olmaz, her yerde yapılır" diyen Ebu Hanife'yi eleştirerek âyete muhalefetle suçlar (Râzî). Bazıları ise "Kendi ibadetlerinden sonra... Çünkü o şahitler müslüman değildirler" görüşündedir (Kurtubî). Bizce salât şer'i mânasıyla "namaz ibadeti" olarak alınamaz. Zira:

1) Bu ibare seferde ölüm döşeğine düşenle ilgilidir. "Medine" ve "cemaat"le ilgili söylenenlerin âyetle bir alâkası yoktur.

2) "Sizden olmayan öteki iki kişi" Kur'an üslûbunda müslüman olmayanlara tekabül eder.

3) Ölüm döşeğindeki insan çaresizlik içinde şahitliğini rica ettiği yabancıları kendi dinlerince de olsa ibadete çağırma gücünü kendinde bulamaz. Olsa olsa onları dürüst ve âdil şahitlik yapmaya "davet" eder. Sözün özü buradaki *salât* tıpkı Hûd sûresinin 87. âyetindeki gibi "davet" anlamında olmalıdır (Bkz: âyet 58, not 70). Allahu a'lem.

119 Yani: "..yakınınız olmayan mü'minlerden" ya da "müslüman olmayanlardan" (Taberî). Zımnen: Hiçbir statü farkı adâletten öncelikli değildir. Adâlet gerçekleşsin de ister "öteki", ister "beriki" sayesinde gerçekleşsin. Zira iktidarın imanı adâlettir.

120 Lafzen: "Allah'ın şahitliğini".

121 Âyet, amacın gerçekleşmesi için her tür elverişli aracın, niteliğine bakılmaksızın kullanılabileceğini öngörmektedir. "Sizden" veya "sizden olmayan" ayrımı, taraflardan birine peşin bir üstünlük tanımamaktadır. Bunun delili Nisâ sûresinin 105-115. âyetleridir. Bu âyetlerin iniş nedeni hakkında farklı rivayetler olsa da, bağlamla en uyumlu olanı şudur: Ebu Ta'me adlı müslüman biri, yaptığı hırsızlığı bir Yahudi'nin üzerine atar. Rasulullah suçlu Müslüman lehine karar verecekken onu uyaran şu âyetler iner: "Sakın hainlere taraf olma!" (106/Nisâ: 105), "kendi benliklerine ihanet edenleri de savunma!" (106/Nisâ: 107).

107 Ama bu iki şahidin sonradan bu tür bir günah işledikleri ortaya çıkarsa, bu iki kişinin hakkını çiğnediği taraftan başka iki kişi onların yerini alır ve Allah adına şöyle yemin eder: "Bizim şahitliğimiz ötekilerin şahitliğinden daha doğrudur, zira biz hakka tecavüz etmedik; eğer böyle yaparsak bu kez de zalim biz olmuş oluruz."

108 Böylece insanların hakikate uygun, usulünce şahitlik yapmaları mümkün olur; yoksa onlar yeminlerinin ardından karşıt yeminlerle tekzip edilecekleri korkusuna kapılacaklardır.

Öyleyse Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve O'na kulak verin: Zira Allah sapıklıkta (ittifak hâlindeki) bir topluma asla rehberliğini bahşetmez.

109 Allah bütün peygamberleri topladığı gün, onlara "Size ne cevap verildi?" diye soracak.[122] Onlar, "Bizim bir bilgimiz yok, yaratılmışların idrakini aşan her şeyi tümüyle bilen yalnız Sensin!" diyecekler.

110 İşte o zaman Allah diyecek ki: "Ey Meryem oğlu İsa: sana ve annene bahşettiğim nimetimi hatırla! Hani, seni Kutsal Ruh ile desteklemiştim; insanlarla beşikte iken de erişkin iken de konuşuyordun! Hani, Ben sana vahyi ve hikmeti; yani Tevrat ve İncil'i talim ettirmiştim! Hani sen Benim iznimle çamurdan kuş maketi yapıyor, ona üflüyor ve o da Benim iznimle kuş oluveriyordu. Ve nasıl iznimle körleri ve cüzzamlıları iyileştiriyor ve yine iznimle ölüleri ayağa kaldırıyordun![123] Hani sen İsrâiloğullarına hakikatin bütün delilleriyle geldiğinde; yani onlardan nankörlükte ısrar edenler "Bu sihirden başka bir şey değildir" dedikleri zaman, sana zarar vermelerine mâni olmuştum!

111 Ve hani, havarilere (senin aracılığınla) "Bana ve Benim elçime inanın!" diye vahyetmiştim; onlar da "Biz inanıyoruz, Sana kayıtsız şartsız teslim olduğumuza şahit ol!" demişlerdi.[124]

112 Yine o zaman Havariler "Ey Meryem oğlu İsa!" demişlerdi; "Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?"[125]

(İsa) cevap vermişti: "Eğer gerçekten inanıp güveniyorsanız Allah'a karşı saygılı olmalısınız!" demişti.

113 Onlar, "Biz ondan yemek, kalplerimizi tatmin etmek, bize hakikati söylediğini bilmek ve o hakikate biz de şahitlik yapmak isteriz" dediler.

114 Meryem oğlu İsa dedi ki: "Ey Allah'ım! Rabbimiz! Gökten bize bir sofra gönder: o, bizim için ilkimizden sonuncumuza kadar sürekli bir sevinç ve Senden bir işaret olacaktır. Ve bize rızkımızı ver, zira rızık verenlerin en hayırlısı Sensin.[126]

---

122 Bu âyet 56/A'râf: 6 ışığında anlaşılmalıdır.

123 Krş. 98/Âl-i İmran: 49, not 41.

124 Havarilerin ilâhî davete muhteşem icâbetleri için bkz. 98/Âl-i İmran: 51-52.

125 Hz. Ali, Hz. Aişe, İbn Abbas, Muaz b. Cebel ve daha başka sahabiler "Rabbinden isteyebilir misin" şeklinde okumuşlardır. Âyetin son cümlesi ve 113. âyet, bunu Allah'tan istemenin takvâ ve güven zafiyeti olduğunu ifade eder. 115. âyet ise bu talebin karşılanmadığının zımni ifadesidir. Böyle bir talebin arka planında, Âl-i İmran: 37'deki Meryem'e bahşedilen nimetlere dair halk dilindeki rivayetler etkili olmuş olmalıdır.

126 Mücâhid, bunun misal verme kabilinden olduğunu söyleyerek "Allah onlara hiçbir şey indirmemiştir" der (Taberî). İmam Ata da bu anlatımın "mesel" olduğu kanaatindedir (İbn Kesir). Havarilerin bu talebini Hz. İsa saygı ve güven zaafı olarak değerlendirmiştir. Onların

115 Allah buyurdu ki: "Ben onu size gönderebilirim; ancak ondan sonra içinizden kim nankörlük ederse, iyi bilin ki onu dünyalarda benzerine hiç kimseyi çarptırmadığım bir azaba çarptıracağım!"[127]

116 Ve işte o zaman Allah "Ey Meryem oğlu İsa!" dedi, "Sen insanlara 'Allah'ın dışında, O'nun astı olarak beni ve annemi ilâh edinin'[128] mi dedin?"

Cevap verdi: "Zâtını tenzih ederim! Kendim için hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Bunu söylemiş olsaydım elbette Sen bilirdin. Sen benim sırrıma erersin, fakat ben Senin sırrına eremem. Şüphesiz yaratılmışların idrakini aşan her şeyi bilen yalnızca Sensin.

117 Ben onlara bana emrettiğin, "Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin!" demekten başka bir şey söylemedim. Ve onların arasında yaşadığım sürece yaptıklarına şahitlik ettim. Fakat ne zaman ki Sen benim canımı aldın, artık onların koruyup gözeticisi yalnızca Sen oldun. Zaten Sen, her bir şeye ta özünden şahitsin. 118 Eğer onlara azab edersen, şüphe yok ki onlar Senin kullarındır; yok eğer onları bağışlarsan, hiç şüphesiz her işinde mükemmel olan tek Sensin, her hükmünde tam isabet eden de yalnız Sen!"[129]

119 (O GÜN) Allah şöyle diyecek: "Bugün, sözlerine sadık olanların sadâkatlerinin hayrını görecekleri gündür. Zemininden ırmaklar çağlayan, içinde ebedi kalacakları cennetler onlarındır. Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar: İşte bu muhteşem bir başarıdır.

120 Göklerin, yerin ve içindekilerin hükümranlığı Allah'a aittir! Zira O her şeyi yapmaya kadirdir.

---

makamı tam teslimiyet makamıdır. 112. âyetteki *hel yestati*'u (güç yetirebilir mi) ifadesi derinlerde yatan endişe ve sınama duygusunu ele vermektedir. Bu âyetlerin tüm çağlara ve insanlara verdiği öğüt şudur: Allah sınar, sınanmaz; kula düşen Allah'ı sınamak değil, O'na kayıtsız şartsız teslim olmaktır.

127 Mucizeden sonra inkârda ısrar edenlerin helâki ilâhî bir sünnettir (Krş: 73/En'âm: 8). İnsanoğlu nadir olana karşı zaaflıdır, alışıldık mucizeleri görmez bile: "Göklerde ve yerde nice mucizeler var ki, (insanoğlu) yanından geçip gider de, onlara dönüp bakmaz bile!" (71/Yusuf: 105)

128 *Dûn* hem "dışında" hem de makam olarak "altında, aşağısında" mânasına gelir. "Ast" karşılığını bunun için tercih ettik. Bu tercih Hıristiyanların Hz. Meryem'e biçtikleri konuma uygun düşmektedir. Hz. Meryem'in "Tanrının annesi" sıfatıyla teslise dördüncü unsur olarak eklenmesi İskenderiyeli kilise babalarının ortaya attığı bir tezdi. Miladî 431 yılında Efes Konsilinde resmiyet kazandı.

129 Burada anlatılan Hz. İsa ile Uhud'da kan revan içindeyken ellerini açıp "Ya Rabbi! Onlara hidayet et, onları affet! Zira onlar bilmiyorlar!" diyen Allah Rasulü, ne kadar da birbirine benziyor! Aslında burada yapılan, peygamberlerin tek yatırım aracı olan insanı, insana rağmen kayırmaktır. Âyette aktarılan duadaki edep dikkat çekicidir. Hz. İsa, "onlar senin kullarındır" derken, zımnen "Ya Rab! Senin kullarına Senden daha şefkatli olamam! Böyle bir iddiam yok! Onlara gösterdiğim şefkati de Sana borçluyum! Ve ben bu duayla bana verdiğim şefkatin şükrünü eda ediyorum!" der gibidir.

Allah Rasulü'nün, insanın içindeki şefkat ve merhamet ırmağını cûşu hurûşa getiren bu âyeti gece namazlarından sıkça (ve muhtemelen tekrar tekrar) okuduğunu Hz. Aişe'nin tanıklığından öğreniyoruz.

MUMTEHANE SÛRESİ

Nüzûl: 109
Mushaf: 60

"İmtihan edilen kadın" mânasına gelen *Mumtehane* adını 10. âyetinden alır. *Mumtahine* olarak da isimlendirilmiştir. Bu durumda *imtihan*, mecazen sûreye nisbet edilerek "İmtihan eden sûre", daha genel anlamıyla "İmtihan Sûresi" anlamına gelir. Fakat muhtevaya uygun adlandırma öncekidir. Sûre, adı etrafındaki bu yaklaşımda, *Mucadile* sûresiyle aynı kaderi paylaşır.

Sûre, ittifakla Medenî'dir. İniş zamanını tayinde ihtilaf edilmiştir. İhtilaf, girişte anlatılan Hâtıb olayının, Mekke fethi arefesinde yaşandığı ön kabulüne dayanır. Buna göre, Rasulullah'ın Mekke seferi için yaptığı hazırlıkların adresi, Hayber söylentisiyle şaşırtılmıştır. Oysa ki Hayber Mekke'den bir yıl önce fethedilmiştir. Sûreye adını veren olaysa (10), Hudeybiye'nin ardından yaşanmıştır. Eğer Fetih arefesinde indiğine itibar edilirse, sûrenin iç zamanını Hudeybiye sonrası (10-12) ve Fetih öncesi (1-9) diye ikiye bölmek gerekir. Fakat sûrenin sonunda tekrar ilk konuya dönülmesi iç bütünlüğe delildir. Hâtıb'ın mektubu, Mekkelileri bekleyen mukadder sonu önceden haber veren bir "ihbar" olarak anlaşılmalıdır. Mektubu götüren kadının Mekke'ye 4. yılda geldiği ve Hudeybiye anlaşmasıyla sonuçlanan umre amaçlı yolculuğun da bir "sefer" olduğu düşünülürse, sûreyi rahatlıkla 6. yıla yerleştirebiliriz. İlk tertiplerdeki yeri bu sonucu teyit eder.

Sûre savaş ahlâkını işler. Özellikle İslâm topluluğu ile kâfirler arasındaki duygusal ve sosyal ilişkileri düzenler (1-3). Hz. İbrahim'in çevresiyle ilişkisi, tek istisna dışında, bu açıdan da örnektir (4). Toplumlar arası iyi ilişkilere mani olan asıl neden inkâr değil, saldırganlık ve tecavüzdür. Farklı inanç toplulukları arasında karşılıklı nezaket, merhamet, iyilik ve adâlete dayalı bir ilişki mümkündür (7-9). 10-11. âyetler, inkârı tercih eden eşlerle aile birliğini sonlandırmayı emreder. Bu, vahyin inanç özgürlüğüne verdiği önem olarak okunmalıdır. Bir başka açıdan, İslâm toplumunda ailenin üzerinde yükseldiği temelin iman olduğunu gösterir. Amaç, Müslüman ailenin inşasıdır. İslâm'ın yükselen değer olduğu bir ortamda, bu emri istismar edecekleri önlemek için "bağlılık yemini" ilkesi getirilir (12).

Artık umutsuz vak'a haline gelen Yahudiler ve onlarla amaç birliği edenlerle gönül bağı kesilmelidir (13). Böylece, "İslâm cemaati"nin inşasına giden yolun son taşları döşenmiş olur.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SİZ ey iman edenler! Benim ve sizin düşmanlarınızı can dostlar edinmeyiniz![1] Siz onlara yürek dolusu sevgi sunuyorsunuz,[2] ama onlar size gelen bütün hakikati kökten inkâr edip Elçi'yi ve sizi, sırf Rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye sürüp çıkarıyorlar. Doğrusu[3] sizler de, Benim dâvâm uğruna ve rızamı kazanmak için yapılmış bir cihad sonucunda çıkmıştınız.

(Ama şimdi) onlara, fıtrî sevgiyi[4] gerekçe yaparak sır veriyorsunuz;[5] ne ki Ben sizin gizlediklerinizi de, açığa vurduklarınızı da çok iyi bilirim: Artık sizden kim böyle yaparsa, işte o doğru yolun ortasında sapıtmış[6] demektir.[7]

2 Eğer onlar sizi gözlerine kestirirlerse,[8] size düşmanlıklarını kesintisiz sürdürürler; dahası ellerini ve dillerini size kötülük yapmak için uzatırlar:[9] zira onlar in-

---

1 Bu, inanca yönelik bir düşmanlıktır. İslâm, iman, vahiy ve peygamber düşmanları, hem Allah'ın hem de mü'minlerin ortak düşmanıdırlar.

2 *Bilmevedde*'deki *bâ*, sunulan sevginin ölçüsüzlüğüne delalet eder.

3 *İn*'in *kad* vurgusuyla (*İtkân* II, 170). Bu ibâreyi müstakil cümle sayma cesaretimi Elmalılı'ya borçluyum.

4 Bununla Hatıb'ın düşmana değil, akrabalarına olan "fıtrî sevgisi" (*vudd*) kastedilse gerektir.

5 *Sırr*, düşmana verilen sır; *ihfa* ise sırrın arkasındaki sır, yani bu sırrı verirken gizlenen gerekçe.

6 Benzer bir kullanım için bkz. 56/A'râf: 16.

7 İniş nedeni olan olay şudur: Hicretin 4. yılında Ebu Leheb'in Sare isimli müşrik cariyesi Medine'ye gelerek yardım ister. Kendisine hayli yardım yapılır. Kadın, Hudeybiye'nin ardından Mekke'ye dönerken, Hatıb kendisine bir mektup verir. Hatıb, kendisi hicret ettiği halde annesi, oğulları ve kardeşi Mekke'de korumasız kalmış biridir. Ama kanaatim odur ki, bu kadın Mekke adına casusluk yapmak için gelmiştir ve Hatıb'ın aklını çelen de odur. Kadın, sonuna kadar küfründe direnmiş ve küfrüyle öldürülmüştür. Fetih'ten sonra eman verilmediği için öldürülen iki kadından biri olması da bunu göstermektedir. Hatıb'ın, Uhud'a "yerinizi terk etmeyin" talimatıyla yerleştirildiği halde yerlerini terk eden okçulardan biri olduğu hatırlanmalıdır. Uhud yenilgisinde pay sahibi olmanın içinde estirdiği fırtınalar bu yanlışa düşmesinde rol oynamış mıdır, bilinmez. Mektub şöyledir: "Haberiniz olsun ki Rasulullah gece apansız gelen sele benzer bir orduyla size yöneldi. Allah'a yemin ederim ki, o sizin üzerinize tek başına yürüse, yine de Allah ona zafer verecektir; zira o Allah'ın kendisine vaad ettiğine nail olacaktır" (Âlûsî). Allah Rasulü durumu öğrenince Hz. Ali komutasında dört kişilik bir tim gönderir. Ravza-i Hah'da kadını yakalarlar. Bir iki tehditten sonra kadın mektubu sakladığı yerden çıkarıp verir. Allah Rasulü Hatıb'ı çağırtır. Hatıb der ki: "Aleyhimde hüküm vermekte acele etme ya Rasullallah. Ben Kureyş'ten değilim, Kureyş'in yanaşmasıyım. Seninle beraber olan muhacirlerin çoğunun yakınları var, onların geride kalan ailelerini onlar koruyor. Ailemi himaye için onlar arasında himayecim olmadığından, bu yolla onlara ulaşmak istedim; ne inkârımdan, ne dinimden yüz çevirdiğim için ve ne de İslâm'dan sonra küfürden razı olduğum için yaptım bunu." Nebi "Doğru söyledi" der ve bağışlar (Taberî; krş. Buhârî, *Meğâzî* 46; Müslim, *F. Sahabe* 161).

8 *Yeskafûkum* için bkz. 94/Bakara: 191, not 367.

9 Kinayeten: siz o elleri şefkat eli diye tutarsınız, fakat sizi felakete iteklerler.

kâr etmenizi ta yürekten isterler.[10]

3 Size ne yakınlarınızın ne de çoluk çocuğunuzun Kıyamet Günü hiçbir yararı olmaz; Allah aranızda (iyi-kötü) ayrımını gerçekleştirir: zira Allah yaptıklarınızı ayrıntısıyla görmektedir.[11]

4 Doğrusu İbrahim'de ve ona uyanlarda sizin için güzel bir örneklik vardır. Hani onlar kendi kavimlerine şöyle demişlerdi: "Bakın, biz sizden ve Allah'ın yanı sıra taptığınız her şeyden uzağız; biz sizi(n hayat tarzınızı) reddediyoruz; sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a ibadet edinceye kadar ebediyen sürecek bir düşmanlık ve nefret vardır."

Tek istisna, İbrahim'in babasına "Senin için kesinlikle Allah'tan mağfiret dileyeceğim; ama senin lehine Allah'tan bir şey elde etme yetkisine sahip değilim" diye söz vermesiydi.[12]

(Size düşen şöyle yalvarmaktır):[13] "Rabbimiz! Yalnız Sana güvendik, yalnız Sana yöneldik: zira tüm yollar Sana çıkar! 5 Rabbimiz! Bizi küfre gömülenlerin elinde oyuncak etme![14] Ve günahlarımızı bağışla, ey Rabbimiz: Zira Sen, evet Sensin mutlak üstün ve yüce olan, Sensin her hükmünde tam isabet kaydeden!

6 Doğrusu onlar(ın bu tavrında),[15] içinizden Allah'ı ve Ahiret Günü'nü gözeten kimseler için elbet güzel bir örneklik vardır; ama kim de (kâfirleri) dost edinerek (bu emre) yüz çevirirse,[16] iyi bilsin ki Allah kimseye muhtaç değildir, hamdin tamamı zâtına mahsus olandır.

7 Mümkündür ki Allah, sizin düşman olarak algıladığınız kimselerle sizin aranızda bir sevgi var edebilir;[17] ve Allah'ın (buna) gücü yeter; üstelik Allah tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.[18]

---

10 Yani: Siz onlara yürekten sevgi besliyorsunuz, ama onlar sizi sevmek şöyle dursun, yürekten küfrünüzü istiyorlar.

11 Zımnen: Yakınlarınız için şahdamarınızdan daha yakın olan Allah'a uzak düşmekten sakının.

12 Hz. İbrahim, bu sözünü gerçekleştirdi (43/Meryem: 47 ve not 53). Bu talebinin arka planında ise, ahirette yakınlarından dolayı mahcup olma kaygısı yatıyordu (51/Şu'arâ: 86-87). Ama babasının Allah düşmanı olduğuna kesin kanaat getirdiğinde, bu duasından derhal vazgeçti (114/Tevbe: 114). Sözün özü: Hakikate saygı esastır. Evlat Hz. İbrahim baba onun babası olsa dahi, hakikate saygı duymalı, Allah'ın iman-inkâr arasına çizdiği sınır gözetilmelidir (108/Mâide: 5; Hz. Nûh'un oğluna yaptığı çağrının Allah tarafından reddi için bkz. 70/Hûd: 46).

13 Önceki cümlenin devamı olarak okunabilirse de, değişen kipleme tercihimizi doğrular niteliktedir.

14 Lafzen: "fitne etme!" Veya: "küfre gömülenlerin sapmasına bizi gerekçe kılma!" Mastar olan *fitne*, hem ism-i mef'ul mânasına "bizi onların nesnesi kılıp saptırmalarına izin verme", hem de ism-i fail mânasına "bizi onları saptıran birer özne kılma" anlamına gelir (Bkz: 114/Tevbe: 49, not 64).

15 Yani: 4. âyette dile getirilen küfre karşı net ve açık "tavır koyma" ve iman ile inkâr arasındaki ilâhi sınırı gözetme hususunda.

16 *Men yetevelle* ibâresi, mazi fiil okunduğunda "kim yüz çevirirse", muzari (*tevelli*'den) okunursa "kim dost edinirse" mânasına gelir. Kelime iki mânaya da açık, 'tevriye'ye elverişlidir.

17 Bu âyet, İslâm'da cihadın gayesinin düşmanlık değil sevgi olduğunun en açık delilidir.

18 Zımnen: "Kendisine güvenen ve yönelen kimseler için" (4. âyet). Kaynaklarımız, bu âyetin iniş nedeni olarak, Rasulullah'ın Üm-

8 Allah size, sizinle din savaşı yapmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselerle iyilik ve fedakârlığa dayalı bir ilişki geliştirmenizi yasaklamaz: Çünkü Allah fedakâr olanları pek sever.[19]

9 Allah size, yalnızca sizinle din savaşı yapan ve sizi yurtlarınızdan çıkaran veya sizin çıkarılmanıza destek verenlerle dostluk kurmanızı yasaklar: artık kim onlarla dostluk kurarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.[20]

10 SİZ ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiği zaman –her ne kadar Allah onların inancını çok iyi biliyor idiyse de- siz (yine de) onları imtihana tabi tutun;[21] sonuçta eğer onların mü'min olduğundan emin olursanız, artık onları kâfirlere geri göndermeyin: ne o kadınlar (kâfir) eşlerine helâldir, ne de eşleri o kadınlara helâldir.[22] Onların verdiklerini de kendilerine iade edin! Ve siz bu kadınların mehirlerini verdiğiniz sürece, onlarla nikahlanmanızda bir beis yoktur.

Beri yandan, inkârda ısrar eden kadınların nikahına yapışmayın; onlara verdiğinizi isteyin, aynı şekilde onlar da verdiklerini sizden isteyebilirler.[23]

İşte bunlar Allah'ın hükmüdür; aranızdaki hükmü O verir: zira Allah her şeyi bilendir, hikmetle hükmedendir.[24]

---

mü Habibe ile gıyabında nişanlanmasını gösterirler. Hz. Peygamber, Habeş muhacirlerinden olan Ümmü Habibe'yi, kocası Ubeydullah b. Cahş öldükten sonra veya "*tanassur*" edip boşandıktan sonra eş adayı seçerek ödüllendirmişti. Allah Rasulü'nün bu jestinden hoşlanan Ebu Süfyan, "Bu yiğidi kimse durduramayacak" itirafında bulunacaktır (*Keşşaf*).

19 *Kist*'a verdiğimiz anlam için bkz. 112/Hucurât: 9, not 12.

20 Zımnen: Saldırgana dost olmak zulümse, tersi de adâlettir.

21 İbn Abbas, muhacir kadınlardan kocalarına kızgınlık, yer değiştirme arzusu, dünyalık bir menfaat, başka bir erkeğe olan ilgi veya buna benzer bir nedenden dolayı değil de, Allah ve Rasulüne olan sevgi, Ahiret Günü'ne imandan dolayı terk-i diyar ettiklerine dair yemin alındığını ifade eder. Bu yeminin ardından Hz. Peygamber kadının mehrini kocasına yollayarak, kaçan kadınları iade etmemiştir (Taberî).

22 Yasaklığı ifade için ilk cümle yeterli olduğu halde ikinci cümlenin gelmesi, hem yasağın kesinliğini, hem yasağın karşılıklı oluşunu, hem de sadece ayrılmanın yetmeyip yeniden birleşmenin de yasaklandığını ifade eder.

23 Kâfir kadınların nikahına yapışmama, küfrü tercih etmelerinden dolayı onların inanç özgürlüğünü kısıtlamamayı içerir. Hz. Ömer bu âyet indiği gün iki müşrik karısını (Kureybe ve Ummu Cervel) muhayyer bırakmıştı. Onlar da, nikahları ellerine verilir verilmez Mekke'ye döndüler. Biri Ebu Süfyan ile, diğeri de Saffan b. Ümeyye ile evlendi (Buhârî, *Şurût* 15). Burada dikkat çekici olan şu: Mümtehane sûresi 6. yılda indi. Demek ki iki müşrik kadın, Ömer'in nikahı altında 6. yıla kadar kalabildi. Ne Ömer'in ne de bir başkasının aklına onları zorla Müslüman etmek gelmedi. (Ayrıca, müşriklerle evliliği yasaklayan94/ Bakara 221. âyete bkz.)

24 Bu âyet, Hudeybiye anlaşmasının ardından yaşananlarla ilgili hükümler içermektedir. Ebu Cendel anlaşma sırasında Mekke'den kaçarak mü'minlere kavuşmuş, fakat Rasulullah onu anlaşma gereği Babasına teslim etmek zorunda kalmıştı. Aynı dönemde, bu kez müşrik kocalarını terk ederek Medine'ye kaçan kadınlar sorunu çıktı. Bu çığırın öncüsü İslâm'ın can düşmanı Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Ummu Kulsum'dur. Kocası 'Amr b. As'tan kaçarak Medine'ye sığınmış, sonradan Zeyd b. Harise ile evlenmiştir. Bir başka rivayete göre, bu

11 Eğer kâfirlere kaçan hanımlarınızdan dolayı herhangi bir mağduriyet yaşarsanız, misillemede bulunarak mahsuplaşın;[25] şöyle ki, eşlerin mağdur ettiği kocalara, (kanları için) harcadıklarına denk olan miktarı (onlara gönderilecek meblağdan keserek) siz verin:[26] Ama, iman ettiğiniz Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun!

12 Sen ey peygamber! Ne zaman mü'min kadınlar sana gelir de Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına, çalmayacaklarına, zina etmeyeceklerine, çocuklarını katletmeyeceklerine,[27] elleri ve ayakları arasında yalan düzüp koşarak iftira atmayacaklarına,[28] (dinin) değerler sistemi konusunda sana isyan etmeyeceklerine dair biatlerini sunarlarsa, onların biatlerini kabul et[29] ve Allah'tan onlar için mağfiret dile: Unutma ki Allah tarifsiz bir bağışlayıcıdır, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

13 SİZ ey iman edenler! Allah'ın gazabına uğrayan bir topluma gönülden dostluk beslemeyin! Onlar ahiretten, tıpkı kabir ehli arasına karışan kâfirlerin ümit kestiği gibi ümit kesmişlerdir.[30]

çığın açan Subey'atu'l-Eslemiyye'dir. Kocası Sayfi b. er-Râhib'ten (veya Musafir el-Mahzumî) kaçarak Hudeybiye'ye gelmiş, kendisini istemek için gelen kocasına mehri verilmiş, sonradan Hz. Ömer ile evlenmiştir. Umeyme bt. Bişr, kocası Sabit b. Şimrah'tan kaçarak Medine'ye sığınmış, sonunda Suheyl b. Sayfî ile nikahlanmıştır. Kanaatimizce, Ummu Kulsum'un kaçışı âyetin nüzul sebebi olmuştur. Âyetin anlaşmanın ilgili maddesini lehlerine çözdüğünü ve kocalarının nikahı altında kalmalarını yasakladığını öğrenen aynı durumdaki hanımlar, bu örneği izlemişlerdir. Daha önce gerçekleşen Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in kocası Ebu'l-As'tan ayrılıp Medine'ye gelişini de bu örneklere ilave edebiliriz. Bu âyet, kaçan hanımlarını talep eden müşrik kocalara bir red cevabı oldu. Burada şu soru akla gelebilir: Bu âyet anlaşmanın iade maddesini geçersiz mi kılmaktadır? Bunun cevabı anlaşma maddesinin "erkek ve kadını" açıkça beyan edip etmediğine bağlı olarak değişir. Eğer maddede erkek-kadın açıkça anılmışsa, bu âyet maddeyi iptal etmiştir. Değilse, anlaşmadaki bir boşluğun lehe yorumlanması kabilindendir. Rasulullah'ın yorumu da budur. Kendisine bu konu sorulduğunda Rasulullah "Şart erkekler içindi, kadınlar için değil" demiştir. Buna Kureyş tarafından bir itiraz gelmediğine göre, ikinci şık geçerli olmalıdır.

25 *Te'âkub*, "nöbet" anlamındaki *'ukbe*'den; "misilleme" vurgusuyla "nöbetleşme" demektir (Krş: 74/Nahl: 126).

26 Parantez içi açıklamamız, bu âyetin yorumlarının en isabetlisi diyebileceğimiz Zührî'nin yorumuna dayanır (Taberî). Zımnen: Siz mağduriyeti giderin, aynı kalemden Mekke'ye gidecek bir miktar varsa, Mekkelilerin vermeleri gerekip de vermediklerini ona mahsuben kesin. Bu âyet, vahyin, hakkaniyet ve sözleşmelereriayet konusunda muhataplarını nasıl inşa ettiğinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Oysa ki, sözleşmenin karşı tarafı, baştan beri hiç bir hak-hukuk gözetmeyen Mekke müşrikleriydi. Âyetin zımnen verdiği öğüt şudur: Bir davranışın ahlâkiliği, muhatabın değişen kimliğine göre demişmemesidir. Zira doğru ve iyi sabittir ve bizatihi doğru ve iyidir. Görecileştiğinde ahlâkî olma vasfını yitirir.

27 Kadınlardan alınan bu söz, cahiliyye geleneğindeki kız çocuklarını diri diri öldürme (*ve'd*) geleneğinden daha çok –ki onu babalar yapıyordu- kadınların hamileliklerini sonlandırmak için işledikleri bir tür "ilkel kürtaj" diyebileceğimiz cenin cinayetlerine ilişkindir.

28 Yani: "Başkalarından olan gayr-ı meşru çocuklarını elleriyle getirip "bunlar kocaları-

mızdan" diye iftira etmeyeceklerine.." Bu kinayeli ifade, karşı cinsin iffet ve onuruna yönelik her türlü iftirayı kapsar. Buna sahte annelik iddiası ve gerçek anneliğin inkârı türünden, bir başka erkeği töhmet altında bırakan her tür iftira ve bühtan da dahildir.

29 Hz. Peygamber bir çok biat almıştır. Bunların zemini, zamanı, alınış usul ve üslubu farklı farklıdır. Bazen bu yemin işi için Hz. Ömer'i görevlendirmiş, Hz. Peygamber adına kadınlardan biati o almıştır (Kadınlardan alınan biat yöntemlerinin en ayrıntılı tasviri için bkz. İbn Kesir, âyetin tefsirine).

30 Veya: "ölülerin tekrar dirilmesinden âhireti inkâr eden kâfirlerin ümit kestikleri gibi". Zımnen: Onlar tek dünyalıdırlar. Tek dünyalı olanın iki yüzü olması doğaldır. İki yüzlülerle nasıl candan yürekten dostluk kurabilirsiniz? Son tahlilde bu bir "yahudileşmeyin, dünyevileşmeyin" uyarısıdır.

FETİH SÛRESİ

Nüzûl: 110
Mushaf: 48

İslâm'la insan arasındaki özellikle psikolojik engelleri kaldırıp gönüllere giden yolu açmayı ifade eden *Fetih* adını ilk âyetinden alır. Buhârî'de geçen bir rivayet, ilk neslin sûreyi bu adla andığını ortaya koyar.

Sûre Medenî'dir. Hudeybiye barış anlaşmasının ardından dönüş yolunda inmiştir. Bu durumda sûrenin hicrî 6. yılın sonunda indiği kesindir. İniş tarihi ne kadar kesinse ilk tertiplerdeki sıralaması da o kadar ihtilaflıdır. Hz. Osman tertibinde Cuma-Mâide, İbn Abbas tertibinde Mumtehane-Nisâ, Cabir tertibinde Saf-Tevbe, Cafer tertibinde Teğâbun-Tevbe arasına yerleştirilir.

Sûrenin dış bağlamı şöyle özetlenebilir: Başta Hz. Peygamber olmak üzere özellikle muhacirler yıllardır ayrı kaldıkları öz yurtlarını çok özlemişlerdir. Allah Rasulü rüyasında ihramlı ve yanlarında kurbanlıklar olduğu halde kendilerini Mekke yolunda görür (27). Rasulullah, umre ziyareti için genel bir çağrı yapar. Mazeret ileri süren müttefik bedevi kabileler dışında (11) davete Medine'den 1400-1500 kişi icâbet eder. Kafile, Arap geleneğinde savaşın yasak olduğu aylardan Hicrî 6. yılın Zilkade başında (Mart, 628 m.) yanlarına tek bir kılıçtan başka silah almadan ihramlı olarak yola çıkar.

Fakat Mekkeliler Müslümanların bu talebine olumsuz cevap verirler. Bununla da yetinmeyen Mekkeliler, haram ay geleneğini çiğneyerek Halid b. Velid komutasında 200 kişilik bir süvari birliği çıkarırlar. Mekke'ye iki günlük mesafede bu haberi alan Hz. Peygamber, kafileyi hızla Cidde-Mekke yolu üzerinde Kâbe'ye 20 kilometre mesafedeki Hudeybiye'ye intikal ettirir. Çünkü burası savunmak için elverişli bir koyaktı. Allah Rasulü Uhud'da da aynı taktiği uygulamıştı. Düşman sayıca kendisinden üstün olduğunda meydan savaşı vermek yerine, arkasını korunaklı bir sipere vererek dar alanda düşmana denk bir kuvvetle savaşmayı tercih etmiştir. Ailesi öteden beri elçilik vazifesini deruhte etmiş bulunan Ömer b. Hattab, kendisine tevcih edilen görevden affını isteyerek Osman'ın gönderilmesinin daha isabetli olacağını söyler. Bunun üzerine Allah Rasulü Osman b. Affan'ı amaçlarını açıklamak için Mekke'ye gönderir. Hz. Osman'ın Mekke'de öldürüldüğü şayiası yayılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunan herkesten kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarına dair biat alır (10 ve 18). Şayia asılsız çıkar. Mekkeliler Huleys b. Alkame'yi Müslümanları Medine'ye dönmeye ikna için yollarlar. Bu adam gelip Müslümanları ihramlı ve kurbanlı olarak görünce tek söz söylemeden geri döner. Bu

arada Mekkelilerin tacizleri de devam eder. Yaklaşık 40 kişilik bir müşrik müfrezesi gece baskını vereyim derken kıskıvrak yakalanır. Hz. Peygamber onları cezalandırmayıp Mekkelilere iade eder. Aynı şey yaklaşık 80 kişilik bir başka saldırı gurubunun başına da gelir.

En sonunda Mekkeliler makul davranmak zorunda kalırlar ve Süheyl b. Amr başkanlığında üç kişilik bir heyet yollarlar. Bu heyetle Allah Rasulü arasında dört maddelik bir barış anlaşması akdedilir. Buna göre: 1) İki taraf arasında on yıl savaş yapılmayacaktır. 2) Mü'minlerin tarafına geçen iade edilecek, mü'minlerden Mekke saflarına geçen olursa iade edilmeyecektir. 3) Arap kabileleri istedikleri tarafla ittifak kurmakta serbest olacaklardır. 4) O yıl umre ziyareti yapılmayacak, bir yıl sonra Mekkeliler şehri üç gün boşaltacak, Müslümanlar ziyaretlerini gerçekleştireceklerdir.

İlk bakışta Mekkelilerin lehine gibi görülen bu anlaşma, gerçekte Medine İslâm Devleti'nin tanınması anlamına geliyordu. Her şeyden öte bu anlaşma ile oluşacak sükunet ortamı ve normalleşme süreci, ilâhi mesajın yürekleri fethetmesi için şarttı. Bu, insanla İslâm arasındaki duygusal engellerin açılması, yani bir "fetih" idi. Bu anlaşmaya evet diyen Allah Rasulü, sözün gücünün gücün sözünü bastıracağına inanıyordu. Zaten bu sûre de olayın adını koymuştu: Fetih.

Anlaşma yüreklerin önündeki barikatları kaldırdığı için Fetih adını almıştı. Peygamberliğin başlangıcından o ana kadar geçen 20 yıllık sürede gerçekleşen insan kazanımının kat kat fazlası bu anlaşmadan sonraki iki yıl içinde gerçekleşecekti. Barış anlaşmasından üç ay sonra bölgedeki en büyük Yahudi site devleti Hayber fethedildi. Rasulullah davete kanal açmak için "umre"yi gerekçe yaptı. Asıl hedef Mekke'nin fethiydi; fakat ona giden yol Kuzeydeki Hayber'i güvenli hale getirmekten geçiyordu. Zor olanı seçti: Önce Hudeybiye'de barışı kazanmak, sonra Hayber zaferi ve nihayet büyük fetih. İki yıl geçmeden Mekkeliler anlaşmayı bozdular ve müşriklerin kalesi Mekke fethedildi. Her ikisi de *mubîn*, yani "tartışmasız" bir fetihti; çünkü kansız gerçekleşti. Bunun bir tek adı vardı: yürek fethi.

Sûrenin girişinde açıkça ortaya konulan hakikat, fethin askeri alana hapsedilemeyecek kadar geniş ve kuşatıcı bir kavram olduğu gerçeğidir. Kur'an, gönüllerin ezeli ve biricik hakikatin öbür adı olan İslâm'a açılma sürecini "apaçık ve tartışmasız fetih" olarak nitelendirmiştir. Bu sûrenin kazandırdığı bakışaçısıyla okursak, vahiy Allah'tan insana olan fetihtir. İbadet, insandan Allah'a olan fetihtir. Cihad, insandan insana olan fetihtir. Keşif, insandan doğaya ve eşyaya olan fetihtir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ELBET sana, tartışmasız[1] bir fethin önünü açan Biziz.[2] 2 Bu sayede Allah,[3] senin geçmiş ve gelecek tüm hatalarını bağışlayacak;[4] ve sana olan nimetini tamama erdirecek ve seni dosdoğru bir yola yöneltecektir; 3 nihayet Allah seni, saygın ve müstesna bir zafere ulaştıracaktır.[5]

4 İmanlarına iman katsınlar diye mü'minlerin kalplerine güven ve sükunet[6] bahşeden O'dur;[7] zira göklerin ve yerin bütün orduları Allah'ın emrine âmâdedir:[8] ve zaten Allah her şeyi bilmektedir, her hükmünde tam isabet sahibidir.[9]

5 Böyle yapmıştır ki, mü'min erkek ve mü'min kadınları zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere alsın da, orada yerleşip kalsınlar; ve onların günahlarının üstünü çizsin: ve zaten bu Allah katında büyük bir başarıdır.

---

1 Lafzen: "apaçık". Zımnen: fetih olduğu ayan beyan ortada olan, hiç kimsenin "Böyle fetih olur mu!" diye tartışamayacağı bir zafer. Ortada askeri bir operasyon yokken ihsan olunduğu ifade edilen bu "apaçık fetih" nedir? Hiç şüphe yok ki bu fetih "yürek fethi"dir.

2 Anlaşmayla müşriklerin avantaj sağladığı yorumunu yapanlardan biri de Hz. Ömer idi. O aslında Mekkelilerin hiçbir işine yaramayacak olan, hatta çok geçmeden kendi aleyhlerine olduğunu anlayıp anlaşmayı bozacakları 2. maddeye takılmıştı. Ebu Cendel'in işkence altında tutulduğu Mekke'den kaçıp kan revan içinde anlaşma mahalline gelmesi ve Rasulullah'ın ricasına rağmen ilgili maddenin işletilmesini savunan Mekke heyetine teslim edilmesi, duygusallığı daha da artırdı. Hz. Ömer, ömür boyu pişman olacağını söylediği itirazını işte bu şartlar altında Rasulullah'a yöneltti. Allah Rasûlü'nün "Bana öyle âyetler indi ki, benim nazarımda tüm dünyadan ve onun içindeki her şeyden daha değerlidir" dediği bu âyetler böylesi bir ortamda indi. Rasulullah Hz. Ömer'i çağırıp bu âyetleri okuduğunda "Şimdi bu fetih mi ya Rasulallah!" dedi. Allah Rasulü: "Evet, nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bu fethin ta kendisidir!" dedi (Taberî).

3 Bir önceki âyette "Biz" olarak geçen öznenin burada "Allah" olarak yer alması şöyle açıklanmıştır: Allah zaferi sebeplerle icra eder, bağışı ise doğrudan yapar (Âlûsî). Zaferin sebeplerinden biri de 4. âyette zikredilen kalp sükunetidir. İlâhî bağış bu olsa gerektir.

4 Zımnen: Eksiklerini tamam edecek, azını çoğa sayacak. Ayrıca ümmetin peygamber tasavvuru inşa ediliyor: Yönetim ve içtihatlarında kusurlara ve hatalara açık, Allah'tan aldığı vahyi iletme konusunda sadık, masum ve masun (Bkz: 92/Muhammed: 19 ve 78/Mü'min: 55, not 39). Bu "hatalar" ile, 114/Tevbe sûresinin 43 ve 108. âyetlerinde örnekleri görüldüğü gibi, liderliğe ilişkin içtihat hataları kastedilmiş olsa gerektir.

5 Zaferi zorbalar da elde eder. Asıl olan zehirlenmemiş saygın bir zafer elde etmektir. Bu ise güç ile değil, güç ahlâkı ile elde edilir.

6 *Sekînet* için bkz. 114/Tevbe: 40, not 51. İç savrulma ihtimalini ortadan kaldıran bir dinginlik halini ifade eder. İnsanın direnç ve kararlılığını yok eden kasırgaları "bıçakla" kesmiş gibi dindirdiği için *sikkîn* (bıçak) kökünden türetilmiştir.

7 Bkz. 2. âyetin 3 nolu notu.

8 Göğün ve yerin orduları: Hz. Nûh'un yardımına koşan bulutlar, Hz. Hûd'un yardımına koşan rüzgar, Hz. İbrahim'e yardım eden ateş, Hz. Musa'ya yardım eden su... Hepsi Allah'ın ordularıdır.

9 Bir sonraki âyet, bu ilâhi bilgi ve hikmetin ne olduğunu ifade eder.

6 Yine O (diler) ki, Allah hakkında çirkin tasavvurlara sahip[10] münafık erkekler ve münafık kadınları, müşrik erkekler ve müşrik kadınları cezalandırsın; onlar fenalığın girdabını boylasın: zira Allah onlara gazap etmiş ve rahmetinden dışlamıştır. İşte onlar için hazırlamıştır cehennemi; ve orası ne kötü bir son duraktır.

7 Evet, göklerin ve yerin bütün orduları Allah'a aittir: ama zaten Allah mutlak izzet, her hükmünde tam isabet sahibidir.

8 (EY PEYGAMBER!) Elbet Biz seni bir şahit,[11] bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. 9 Şu nedenle ki (ey insanlar); Allah'a ve Elçisine inanasınız, O'nu(n dâvâsını) destekleyip[12] O'na saygıda kusur etmeyesiniz ve sabah akşam O'nun yüceliğini dillendiresiniz.

10 Sana biat edenler gerçekte yalnız Allah'a biat etmişlerdir: Allah'ın (yardım) eli, onların (biat için kenetlenen) elleri üzerindedir:[13] Bundan böyle kim ahdinden dönerse, iyi bilsin ki o sadece kendi aleyhine dönmüş olur; kim de Allah'a verdiği ahde sadık kalırsa, O ona muhteşem bir ödül ihsan edecektir.

11 Geride kalan bedeviler, "Mallarımız ve çocuklarımız bizi (sana katılmaktan) alıkoydu; artık Allah'tan bizim için af dile!" diyecekler. Onlar kalplerinde olmayan şeyi dile getiriyorlar.[14]

De ki: "Peki, şayet Allah size bir zarar vermeyi veya bir yarar sağlamayı dilemiş olsa, O'nun sizin için takdir ettiği şeye kim engel olabilir?[15] Elbette hiç kimse! Ki zaten Allah yaptıklarınızdan ayrıntısıyla haberdardır.

---

10 Lafzen: "Allah hakkında suizanna kapılan".

11 Yani: "bir örnek ve bir model" (Krş: 105/Ahzab: 45). Sadece Nebi değil, her insan şahittir. Yaratılmak, tanık olmaktır. İnsan bu âleme sahip olmak için değil, şahit olmak için gelmiştir.

12 Veya kelimenin iki kök anlamından diğerine nisbetle: "O'nu yüceltesiniz" (*Mekâyîs*). Krş. "Siz Allah'ı(n dâvâsını) desteklerseniz Allah da sizi destekler" (92/Muhammed: 7). Bu ve bir sonraki zamirin Allah Rasulü'nü gösteriyor olması da mümkündür. Bu durumda, "Allah ve O'nun melekleri Peygamber'i desteklerler; ey iman edenler, siz de onu destekleyin ve tam bir teslimiyetle (onun örnekliğine) teslim olun!" (105/Ahzab: 56) emriyle bu emir arasında bağ kurulabilir. Tercihimiz âyetin iç bütünlüğüne dayanmaktadır.

13 Zımnen: Onlar Allah dâvâsına yardım için söz verdiklerinde bilsinler ki, Allah da onlara yardım edeceğine söz vermiştir (Krş: 92/Muhammed: 7 ve 91/Hac: 38). Bu büyük müjdeye sebep olan biate "Rıdvan Biatı" adı verildi. Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi gelince Rasulullah kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına dair biat istedi. Vehb b. Muhsan adlı sahabi "Uzat elini biat edeyim ya Rasulallah!" dedi. "Ne üzerine edeceksin?" diye sordu Allah Rasulü. Sahabinin cevabı kısa ve netti: "Kalbinde ne varsa onun üzerine!" O gün devesinin altına saklanan bir kişi dışında herkes biat etti. Allah da onların dostluklarını kabul etti (Taberî ve İbn Kesir).

14 Tevbe ve istiğfar kalbin yönelişidir. Burada sözü geçen bedeviler, işledikleri hatadan dolayı yürekten pişmanlık duyup Allah'a yönelmediler. Tevbede kalbin Allah'a karşı duruşunu önemsemediler. Onun yerine imajı öncelediler. Rasulullah'tan kendileri için Allah'tan af dilemesini istemelerinin altında yatan gerçek sebep buydu. Dilleriyle Rasulullah'tan istedikleri istiğfarın kalplerinde bir karşılığı yoktu. Bu âyet her çağda imaja yatırım yapanları imana yatırım yapmaya davet etmektedir.

15 Burada, Medine-Mekke arasındaki bir mücadeleden Mekke'nin galip çıkacağını varsa-

12 Aksine sizler, Rasul'ün ve mü'minlerin bir daha asla ailelerine kavuşamayacaklarını zannetmiştiniz; ve böyle düşünmek size pek cazip görünmüştü. İşte böyle berbat bir zanna kapıldınız da, sonunda kredisi tükenmiş[16] bir toplum olup çıktınız.

13 Ama kim Allah ve Rasulüne inanmazsa, iyi bilsin ki Biz inkârcılar için kışkırtılmış bir ateş hazırlamışızdır.

14 Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir; O dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır:[17] Ama Allah zaten tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

15 Yakın gelecekte, ganimet vaad eden bir savaşa çıktığınızda,[18] (şimdi) geride kalanlar, "Bırakın bizi de arkanızdan gelelim!" diyecekler; Allah'ın sözünü (böylece) değiştirmek isteyecekler.[19]

De ki: "(Bu kez) asla bizimle gelmeyeceksiniz; böyle olacak, (zira) Allah daha önce (ganimet hakkında) konuşmuştu."[20]

Bunun üzerine onlar "Asla, aksine siz bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Yoo, bilakis onlar kıt anlayışlı kimselerdir.[21]

16 Geride kalan şu bedevilere de ki: "Gelecekte ezici gücü olan toplum(lar)la mücadeleye çağrılacaksınız;[22] onlarla (sonuna dek) savaşacaksınız ya da onlar teslim olacaklar. İşte siz eğer bu çağrıya uyarsanız, Allah size güzel bir karşılık verecek; yok eğer şimdi[23] yaptığınız gibi geri dursursanız, O sizi umduğunuzdan mahrum bırakarak terkedilmişliğin şiddetli acısını tattıracaktır.[24]

---

yan Bedevi kabilelere Hz. Peygamber'in ağzıyla zımnen şu söyleniyor: Hadi beni ikna ettiniz ve sizin için af dilendim, fakat Allah'ı nasıl ikna edeceksiniz? Allah'ın sizin için takdirini benim sizin için af dilenmem belirlemez, sizin davranışlarınız belirler.

16 *Bûr* için bkz. 40/Furkan: 18, not 25.

17 Affının ve azabının bir sebebi ve ilkesi yok mudur? Elbette vardır ve bu ibarenin bağlamında yer alan tüm insan eylemleri, onun dileyeceği affın ya da azabın sebebidirler.

18 Lafzen: "Ganimet almak için yola koyulduğunuz zaman". Hudeybiye'den üç ay sonra gerçekleşen Hayber seferi ve alınan başarılı sonuç mucizevi bir ihbar olarak duyurulmaktadır.

19 Veya: "Allah'ın emrine muhalefet edecekler". *Tebdil*'in böyle fiili bir karşılığı vardır (Bkz: Bakara: 59'a ilişkin Râzî'nin naklettiği Ebu Müslim'in yorumu). Buradaki "Allah'ın sözü" ile savaş ganimetlerinin Allah'a ve Rasulü'ne ait olduğunu ifade eden Enfâl 1 ve onu detaylandıran aynı suredeki 41. âyet kastedilse gerektir. Düşman ordusundan geriye kalan serveti ele geçirenin kişisel malı sayan çapulu andıran geleneksel ganimet anlayışı, savaş ahlâkını yok ediyor, gözünü ganimet hırsı bürümüş kural tanımaz savaşçıları ölüm makinesi haline getiriyordu. Vahiy, ganimet için savaş yerine iman, adâlet ve özgürlük için savaşı yerleştirdi (Bkz: 94/Bakara: 193).

20 Parantez içi açıklama, zımnen yasağın sadece Hayber'le sınırlı olduğunu ifade eden 16. âyete dayanmaktadır. Vahyin bu konuda söyledikleriyle ilgili bkz. bir önceki 7 nolu not.

21 Âyet insanlıkla yaşıt iki tavrı ele alıyor: Arılar ve sinekler; yani üretenler ve tüketenler. Birinci tavrı Rıdvan biatine katılanlar, ikinci tavrı savaştan kaçıp ganimete koşanlar temsil ediyor.

22 Daha sonra Bizanslılar ve Farslarla, yani dönemin süper güçleri ile yapılan savaşlara dair mucizevi bir ihbar. Benzer bir ihbar Rûm sûresinin girişinde de yapılmaktadır (Bkz: 88/Rûm: 1-5).

23 Lafzen: "daha önce".

24 Lafzen: "elim bir azaba çarpturacaktır". Çevirimizin gerekçesi için *'azâb*'ın ilk geçtiği 7/Kalem 33, not 29 ve 40/Furkan: 69, not 83'e bkz.

17 Gözleri görmeyene, ayağı sakat olana ve hastaya (Allah yolunda savaşamadığı için) bir sorumluluk yoktur; ama kim Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederse, onu zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere koyacağız, kim de yüz çevirirse elim bir azab ile cezalandıracağız.[25]

18 DOĞRUSU Allah, o ağacın altında sana biat edenlerden razı olmuştur; üstelik O onların kalbinden geçenleri de bilmekteydi; işte bu yüzden onlara iç huzuru indirdi ve kendilerini yaklaşan bir fetihle ödüllendirdi; 19 bir de elde edecekleri sayısız ganimetle...[26] Ve zaten Allah her işini mükemmel yapar, her hükmünde tam isabet kaydeder.

20 Allah size elde edeceğiniz daha bir çok ganimet vaad etti: nitekim O size olan bu ikramını öne almış ve insanların elini üzerinizden çekmiştir ki, hem mü'minler için bir belge olsun, hem de sizi doğru bir yola yöneltsin.

21 Ama bir diğer (ikramı) daha var ki, onu sizin havsalanız almasa da,[27] Allah onu (sonsuz ilmiyle) kuşatmıştır: ve zaten Allah'ın kudreti her şeyin üstündedir.

22 Eğer inkârda direnenler size karşı savaşırlarsa, arkalarını dönüp kaçacaklar, ardından da ne samimi bir dost, ne de sağlam bir destekçi bulacaklardır. 23 Allah'ın sünneti geçmişten bu güne hep böyledir: ve sen Allah'ın sünnetinde bir değişme bulamazsın.[28]

24 Sizi onlara galip getirdikten sonra, Mekke vadisinde onların ellerini sizden ve sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur:[29] ve zaten Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.

25 (Doğrudur), inkârda direnenler, sizi Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyanlar ve kurbanlarınızın yerine ulaşmasını engelleyenler hep onlardır; ama keşke şu istemeden (haklarını) çiğneme ve bilmeden kendileri yüzünden büyük bir yanlışa düşme ihtimaliniz bulunan, üstelik henüz tanımadığınız mü'min erkekler ve

---

25 Zımnen: Meşru mazeret sadece yükümlülüğü kaldırmaz, o şeyin sevabından mahrumiyeti de kaldırır. Mazeretliyi niyet ettiği fiili yapmış gibi ecre nail kılar.

26 Bu müjde listesinin ilk sırasını Hayber'in fethi oluşturuyordu ve arkası çorap söküğü gibi geldi. Allah Rasulü vefat ettiğinde Kur'an'ın hükmetiği topraklar Batı Avrupa büyüklüğüne ulaşmıştı. Sonraki bir kaç on yıl içinde sınırlar doğuda Asya steplerine ve Hind-Çin sınırına, kuzeyde Kafkaslar'a ve Anadolu'ya, Batı'da Akdeniz'e, güneyde okyanusa dayanmıştı. Bu fetih Endülüs eliyle Fransa'nın Prenelerine, Osmanlı eliyle Viyana'ya, Babürşahlar eliyle Hind altkıtasına, müslüman tüccarlar eliyle Malay, Endonezya ve Java adalarına kadar götürülecektir.

27 Bu yukarıdaki "öne alınmış" dünyevi ikramın habercisi olduğu uhrevi ikram olsa gerektir: "İşte, yapageldiklerinden dolayı bir mükafat olarak, onları cennette ne türden göz kamaştırıcı sürprizlerin beklediğini kimse hayal dâhi edemez" (57/Secde: 17).

28 Allah'ın sünneti? İşte o sünnetin köşe taşları: "Mutlu son sorumlu davrananlarındır" (56/A'râf: 128). "Bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez" (58/Ra'd: 11). Ve "İnanıyorsanız, mutlaka en üstün olan siz olursunuz" (98/Âl-i İmran: 139).

29 Yani: savaşı önleyen. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Allah kâfirlerin elini mü'minlerin üzerinden çekti. Peki, mü'minlerin elini kâfirlerden niçin çekti? Cevabını bir sonraki âyet veriyor.

kadınlar (Mekke'de) olmasalardı;[30] Allah dilediğini rahmetiyle kuşatmak için böyle yaptı;[31] eğer onlar seçilip ayrılsalardı, elbet onlar içerisinden küfürde direnenleri (sizin elinizle) şiddetli bir cezaya çarptırırdık.[32]

26 Hani, inkârda direnenlerin kalbini malum gurur -cahiliyye gururu- doldururken,[33] Allah, Elçisine ve mü'minlere iç huzuru bahşetmiş ve onların sorumlu davranma sözüne sadık kalmalarını sağlamıştı: zira onlar buna fazlasıyla lâyık ve ehil idiler; ve zaten Allah da her şeyi hakkıyla bilendi.

27 DOĞRUSU Allah, gördüğü rüyayı gerçekleştirmek sûretiyle Elçisini tasdik etmiştir:[34] Elbet Allah dilerse Mescid-i Haram'a güven içerisinde, başlarınız tıraşlı veya kısa kesilmiş olarak ve asla korkuya kapılmadan gireceksiniz:[35] çünkü O sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan ayrı olarak yakında gerçekleşecek bir fetih takdir etmiştir.

28 O Elçi'sini doğru yol rehberliği ve hak din ile göndermiştir ki, böylece (hak) Din'i tamamıyla ortaya çıkarıp bildirmiş olsun:[36] işte (buna) şahit olarak Allah yeter.

---

30 Zımnen: O zaman Allah sizin elinizi onlar üzerinden çekmezdi (Bkz: bir önceki not; ayrıca krş. Zemahşerî ve Râzî).

31 Yani bu mevcut durum da hikmetsiz değildi. Hem Mekke'de yerleşik mü'minleri korumak için, hem de günü gelince Mekkelilerin gönlünü İslâm'a açmak için. Bu âyet, Medine'deki Müslümanların hicret etmeyen mü'minlerden sorumlu olmadıklarını söyleyen Tevbe sûresinin 72. âyetini dengeler. Orada hicret özendirilirken, burada henüz hicret etmemiş mü'minlerin can güvenliği korunmaktadır.

32 Mekke'deki bu kişiler Velid b. Muğire'nin oğlu Velid, Seleme b. Hişam, Ayaş b. Ebi Rebia, Ebu Cendel, Ebu Basîr, Ümmülfadl, Kulsum bt. Ukbe b. Ebi Muayt gibi mü'minlerdi (İbn Aşur). "Henüz tanımadığınız" buyuruluyor, çünkü her an yeni ihtidalar oluyordu. Bunlar kendilerini gizliyorlardı. Bunların sayısının hayli yekûn tuttuğunu Ebu Cendel ve Ebu Basir'in sahil yolundaki karargahlarının bir yıl dolmadan Mekkelileri dehşete düşürecek sayıyı bulmalarından çıkarabiliriz.

33 Cahiliyye gururunun arkasında *ird* adıyla bilinen ünlü "cahiliyye şeref sistemi" yatıyordu. İslâm'dan önce tüm düzen bu sisteme göre işliyordu. Efendi-köle, kadın-erkek, eşraf-avam arasındaki ilişkiler hep bu sisteme göre tanzim ediliyordu. Bu sistemde bir ferdin *fadl, efdal, 'ayn* ve *a'yân* gibi şeref mertebelerini geçerek yükselmesi mümkündü. Bu sistemin en temelinde yatan değer ise *murûet* (mürüvvet) idi.

34 Rasulullah'ı Hudeybiye anlaşmasıyla sonuçlanan sefere çıkaran rüya buraya kadar gerçekleşmiştir. Gerisinin gerçekleşmesi bir yıl sonraya ertelenerek mü'minlerin kalbi sınanmıştır.

35 *İnşaallah*, Allah yokmuş gibi konuşmamanın anahtarıdır. Hayatı, Allah'ı akılda tutarak planlamanın ifadesi.

36 Âyette kullanılan kip "üstün ve galip geldi" mânasındaki *azhara 'alâ* değil, "ortaya çıkardı, açıkladı, bildirdi" mânasındaki *zahara 'alâ* kipidir. Fiilin Tahrim 3 ve Cin 26'daki kullanımı da bunu teyit eder. Âyette ile gelen hakikat Mâide sûresinin 3. âyetinde müjdelenen dinin ikmal edilmesiyle örtüşmektedir. Hz. Peygamber'in görevi, ezeli ve biricik hakikatin tüm zamanlardaki tezahürünün adı olan islâmı her açıdan tam ve mütekamil olarak tezahür ettirmektir. Buna Allah şahit ve kefildir. Buna önceki vahiylerin mensupları olmak üzere hiç kimse mâni olamayacaktır.

29 Muhammed Allah'ın Elçisi'dir[37] ve[38] onun safında olanlar, hakkı inkâr edenlere karşı kararlı ve ödünsüz, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler. Onları hep rüku ve secde halinde Allah'ın kerem ve rızasını ararken görürsün;[39] onların nişanları yüzlerindeki secde izleridir.[40] Bu onların Tevrat'taki temsilidir.[41] Bir de onların İncil'deki temsili var: Onlar filiz vermiş tohum gibidir; derken (Allah) o filizi güçlendirir ve kalınlaştırır ki kökü üzerine dimdik dursun da üreticiyi sevindirsin.[42] Böylece O, hakkı inkâr edenleri de kinlerine mahkûm etmiş olur. (Ne ki) Allah onlardan[43] iman eden ve ıslah edici eylemler ortaya koyanlara limitsiz bir bağış[44] ve büyük bir ödül vaad etmiştir.

---

37 Hudeybiye'de akdedilen anlaşmanın "Bu Allah'ın Rasulü Muhammed'in Mekkelilerle akdettiği anlaşmadır" (*haza mâ saleha 'aleyhi Rasulullah ehle Mekke*) başlığındaki "Allah'ın Rasulü" ifadesini sildiren Mekke elçisi Süheyl b. Amr'ın şahsında tüm inkârcılara verilmiş zamanlar ve mekânlar üstü ilâhi cevap.

38 *Vav* başlangıç değil de atıf olarak alındığında anlam şöyle olur: "Muhammed Allah'ın Elçisi'dir, onun safında olanlar da.." İbn Aşur "onun safında olanların" elçiliğini Yâsîn 14'te geçtiği gibi "elçinin elçileri" olarak yorumlar. Musa Carullah ise bu okuyuştan yola çıkarak Muhammedi risaletin bütün bir ümmete miras kaldığı, İslâm ümmetinin diğer ümmetlerin hidayet 'elçisi' olduğu sonucuna ulaşır. Âyetin devamında *eşiddâ'* ve *ruhamâ'* kelimelerini hal olarak mansup okuyan kıraattan yola çıkarak, bu meziyetlerin ümmetin tümüne şamil olduğu yorumunu yapar (*Kitabu's-Sünne*, s. 69).

39 Yani: "namazda"; veya: "Allah'a karşı boyun eğmiş ve O'na tam teslim olmuş bir halde". Rüku ve secdenin temsil ettiği hali içe sindirmiş olarak...

40 "Secde izinden" kasıt Mücahid'in İbn Abbas'tan naklettiği gibi, alında oluşan "nasır" değil, "kişiliği, tavrı, duruşu, ahlâkı ve seciyesi"dir (Taberî).

41 Mevcut haliyle Eski Ahid'de buna en yakın ifade *Tesniye* 33: 1-3'tür.

42 Bkz. İncil, Matta, 13:3. İmam Malik'in ilginç bir anekdotu vardır: Fetih için Suriye'ye giren sahabeyi gören bölge Hıristiyanları, "Bu insanlarda, İsa'nın havarilerinden ve onlara ilişkin haberlerden daha değerli bir şeyler var" derler ve teslim olurlar (İbn Kesir).

43 Buradaki *minhum* ile mü'minlerin kastedildiği söylenmiştir (Taberî). Fakat hakkı inkâr edenlerin içinden iman edenlerin kastedilmiş olması bağlama daha uygundur.

44 Çevirimiz için bkz. 91/Hac: 50, not 73.

NASR SÛRESİ

Nüzûl: 111
Mushaf: 110

Sûre "zafer garantili yardım" mânasına gelen adını ilk âyetinden alır. İlk mushaf ve tefsirlerde bu adla yer alır. Buhârî'nin Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayette ilk âyetinin tamamıyla anılır. Tirmizî "Feth" adıyla anar. İbn Mes'ud, Rasulullah'ın vefatını ima ettiği için *Tevdi'* (Veda)" adını vermiştir.

Nasr sûresi Medine'de nâzil olmuştur. Ancak nüzul tarihi konusunda üç ayrı görüş vardır. 1) Taberî ve Taberânî'nin İbn Abbas'tan rivayetlerine göre, Hicrî 7. yılda Hayber dönüşü nâzil olmuştur. Katade'den gelen "Rasulullah'ın vefatından iki yıl önce indi" rivayeti de bunu destekler. 2) Vahidi'nin yine İbn Abbas'tan nakline göre, Huneyn'den dönüşte nâzil olmuştur. 3) Bezzar, Beyhaki ve İbn Ebi Şeybe'nin naklettiği sorunlu İbn Ömer rivayetine göre, Veda Haccı günlerinin tam ortasında nâzil olmuş, Rasulullah bundan sonra üç ay yaşamıştır.

Bu rivayetlerden metnin bağlamıyla en uyumlusu ilkidir. Zira mazi fiilin başına gelen *izâ* şartı fiilin zamanını geleceğe çevirir. Sûre geleceğe dair ihbardır. Diğer görüşleri dikkate almak, olayı olup-bitmiş kabul etmektir. Kaldı ki, sûredeki *feth*'in Mekke'nin fethi olduğunda ittifak vardır.

Sûrenin konusu zafer ahlâkıdır. Sûre geleceğe ilişkin mucizevi ve gaybi bir ihbarla başlar. Bu müjde gelecekte gerçekleşmesi mukadder olan zaferin ve fethin müjdesidir. Zafer'in anlamı bellidir: mücadeleyi kazanmak. Peki fetih nedir? İşte o da anlamını ikinci âyette bulur: İnsanların Allah'ın dinine dalga dalga girmeleridir. Bunun adı 'yürek fethi'dir. Tıpkı Fetih sûresinde olduğu gibi, burada da mücadelenin amacının insanla İslâm arasındaki engeli kaldırıp yürekleri fethetmek olduğu vurgulanır. Fakat bütün bunlar gerçekleşirken, muzaffer ordunun başkomutanına, her muhatabı iliklerine kadar titreten bir uyarı yapılır:

"Hamd zatına mahsus olan Rabbinin mutlak yüceliğini dillendir ve O'ndan bağışlanma dile; zira O'dur tüm içten tevbeleri kabul eden!"

İşte zafer ahlâkı dediğimiz de budur: Özünüzü-ömrünüzü tüketerek kazanmak ve başarmak. Sonunda "Ben çalıştım ben kazandım" deme yerine *estağfirullah* demek. Tıpkı Fetih günü başı devesinin boynuna değecek kadar eğik, gözleri yaşlı Nebi'nin kıpırdayan dudaklarından dökülen istiğfar gibi.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 ALLAH'IN zafer garantili yardımı[1] ve Fetih geldiğinde,[2] 2 ve insanların kitleler halinde Allah'ın dinine gireceklerini gördüğünde, (senin görevin de tamamlandı demektir):[3] 3 Artık durma, tesbih et Rabbini hamd ile birlikte[4] ve O'ndan mağfiret dile;[5] zira O'dur tüm içten tevbeleri kabul eden![6]

---

1 Özellikle *nasr* sıradan bir yardımı değil "zafer garantili yardımı" ifade eder. Krş. "Zafer garantili yardım başkasından değil yalnızca Allah katındandır" (95/Enfal: 9).

2 *el-Feth*'deki belirlilik bilinen ve beklenen bir fethe delalet eder ki, o da Hayber'in fethi ardından yüreklerin kapısını İslâm'a açan Mekke'nin fethidir. Esasen *feth*'in ilk anlamı maddîdir ve kale kapısı zaferle açıldığı için zafere *feth* denilmiştir. Fakat Kur'an Fetih sûresinin girişinde olduğu gibi kelimeyi mânevî alana taşımıştır. Fethin müjdesi, bu âyetlerin inişinden yaklaşık bir yıl önce inen Fetih 27'de açıkça verilmişti. İlk mü'minlerin askeri başarısı ve İslâmi fetihler, vahyin *rolü hesaba* katılmaksızın anlaşılamaz ve açıklanamaz. Âyetteki nusret fethin sebebi, fetih nusretin sonucudur.

3 Parantez içi açıklamamız İbn Abbas'a dayanmaktadır (Taberî). Veciz bir yapıya sahip olan 2 ve 3. âyetler birbirine en güzel bu şekilde bağlanmaktadırlar. Üstelik son âyetin başındaki takibiyye *fâ*'sı da böylece işlevini bulmaktadır. Baştaki *izâ* şartının da delalet ettiği gibi bu kitlesel ihtida hareketleri, müjdelenen *feth* ile ne anlaşılması gerektiğini de izah eder. Bu müjde fethin ardından aynen gerçekleşti. Hz. Peygamber, Mekke fethinin ardından Kâbe'nin kapısında durup vahiy tarafından önceden verilen müjdeleri îmâ ederek *Lâilahe illallâhu vahdeh, ve nasara 'abdeh, ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh* (Allah'tan başka kulluk edilmeye lâyık varlık yok, O'dur kuluna yardım eden ve O'dur müttefikleri tek başına hezimete uğratan). Burada müjdelenen kitleler halinde dine giriş bölge insanıyla başlamış, fakat onunla kalmamıştır. *Yedhulûne* muzârî fiilinin de işaret ettiği gibi, bu günümüze kadar sürmüş ve bundan böyle de sürecek olan ilâhi bir müjdedir.

4 Tesbih tenzihe ve nefye, hamd teşbihe ve isbata delalet eder. İlki celal ikincisi cemal tecellisidir. Allah Rasulü'nün dilinde bu emir bir virde dönüşmüştür. Rasulullah'tan mevsuk olarak gelen *Subhânallahi ve bihamdihi estağfirullahi ve etûbu ileyh* (Buhârî) virdi budur.

5 Rasulullah'ın sûreyi okurken burada durup, ardından devam ettiği rivayet edilir. Yine Rasulullah, vahiyle diyaloga girerek bu sûreyi namazda okuduğunda şöyle mukabele ederdi: "Rabbimiz! Seni hamd ile tesbih ederim; bana mağfiret et!" (Buhârî). Meleklerin emrine âmâde kılındığı insan, kendisinin yaratılışına "Biz seni hamd ile birlikte tesbih ve takdis edip dururken" diye itiraz eden meleklerden geri kalmamalı, o da hamd ile tesbih etmelidir. Hamd ile beraber tesbih etmek bütün bir varlığın gayesidir: "O'nun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dâhi bulunmamaktadır" (68/İsra: 44). Hz. Peygamber "Kalbime bazen anlık bir gaflet gelir de ben Rabbime yüz defa istiğfar ederim" (Müslim, *Zikr* 48: 12) buyurur.

6 Nasıl ki tesbih hamdsiz olmazsa, istiğfar da tevbesiz olmaz. Mukatil'in nakline göre bu sûre indiğinde sahabe sevinirken Hz. Abbas ağlamaya başlamıştı. Peygamberimiz amcasına ağlamasının sebebini sorduğunda "Sana vefat haberin veriliyor" demiş, peygamberimiz de bunu doğrulamıştır. Bu âyet, zafer ahlâkını inşa eder. Kulun zaferi Allah'a, yenilgiyi nefsine hamletmesi kulluk adabındandır (106/Nisâ: 79).

HUCURÂT SÛRESİ

Nüzûl: 112
Mushaf: 49

"Haneler, odalar" anlamına gelen *Hucurât* adını 4. âyetinden alır. Baştan beri bu isimle anılmıştır. Ne siyer ne de hadis kaynaklarında aksini isbat eden bir rivayete rastlanmamıştır.

Sûre Medine'de inmiştir. 4. âyet Temimoğulları heyetinin ziyaretine atıftır. Bu olay "elçiler yılı" adı verilen 9. yılda gerçekleşmiştir. 6. âyetin inişine neden olan olayın kahramanı ise Fetih'ten sonra Müslüman olan bir isimdir. Bu veriler sûrenin en erken 8. yılda indiğini gösterir. İniş sıralamasında sondan üçüncü sûredir.

Sûrenin ana konusu, İslâm cemaatinde insan ilişkileridir. "Ey iman edenler!" hitabının beş kez yer aldığı sûre, baştan sona insan ilişkilerinin üzerinde yükseldiği etik ve estetik değerlerden, ahlâk ve edebe dair ilkelerden söz eder. Önce Allah Rasulü ile sahabe arasındaki ilişkileri ele alır. Hz. Peygamber'in şahsında hayatın değişik alanlarında onun mirasını üstlenen otoritelere karşı saygıyı öğütler (1-5). Ardından İslâm cemaatinin kendi bireyleri arasındaki ilişkileri ele alır. Yalan haber üreten ve taşıyanları, İslâm cemaatinin güvene dayalı yapısını tehdit eden tehlikeli unsurlar olarak işaretler.

Bu tür problemlere karşı en büyük tedbir iman kardeşliğidir: "Mü'minler kardeştir!" (6-10). Kardeşin kardeşi küçük görmesi, alaya alması, aşağılaması ve küçük düşürmesi bizzat kendisine haksızlıktır (11). Bütün bu ahlâkî zaafların arkasında yatan neden ise suizandır. Kötü zannın sonucu olan arkadan çekiştirme hastalığı mânevî bir yamyamlık olarak takdim edilir (12). 'İman kardeşliği' ilkesinden yola çıkılarak, söz, en geniş kardeşlik zemini olan 'insan kardeşliğine' getirilir. İşte o evrensel ilke burada yer alır: "Elbet Allah katında en üstün olanınız, en sorumlu davrananınızdır" (13).

İddia halindeki imanla isbat edilmiş iman arasındaki farka tarihsel bir örnek gösterildikten sonra, söz pazarlıklı imanın tezahürü olan "Allah'a din öğretmeye" getirilir (14-16). Kur'an'a göre iman ve teslimiyet, kişinin Allah'a değil kendisine yaptığı en büyük iyiliktir: "Onlar Müslüman oldular diye seni minnet altına almaya kalkıyorlar. De ki: Müslüman olduğunuz için bana lütufta bulunduğunuzu sanmayın; bilakis, eğer sadâkat gibi bir erdeme sahipseniz, sizi doğru yola yönelttiği için asıl siz Allah'a minnet borçlusunuz!" (17) Kıraat okullarının hepsi sûreyi 18 âyet olarak sayar.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SİZ ey iman edenler! Asla Allah'ın ve Elçisinin önüne geçmeyin[1] ve sorumlu davranın: çünkü Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir!

2 Siz ey iman edenler! Sesleriniz Peygamber'in sesini bastırmasın! Birbirinizle bağıra çağıra konuştuğunuz gibi onunla da bağıra çağıra konuşmayın ki, siz farkında olmadan iyilikleriniz boşa gitmesin![2]

3 Hani şu Allah Rasulü'nün yanında seslerini kısanlar var ya; işte onlar Allah'ın kalplerini sorumluluk bilinciyle (donatarak) sınadığı kimselerdir:[3] onlar için sınırsız bir bağış ve büyük bir ödül vardır.

4 Ne var ki sana hanelerin berisinden[4] seslenenler de var; onların çoğu kafalarını kullanmazlar.[5] 5 Ama eğer sen kendilerine çıkıp gelinceye kadar sabretselerdi, elbet bu kendileri için daha hayırlı olurdu:[6] ne ki Allah tarifsiz bağışlayandır, eşsiz merhamet kaynağıdır.

6 SİZ ey iman edenler! Sorumsuzun[7] biri size (önemli) bir haberle geldiğinde durup gerçeği araştırın;[8] değilse, istemeden birilerini rencide eder, ardından da yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız.[9]

---

1 Veya ikinci bir tümleç takdiriyle: "Allah'ın ve Elçi'sinin görüşlerinin önüne (kendi görüşlerinizi) geçirmeyin" (Krş: 105/Ahzab: 36). Yani, konumunuzu bilin. Elçi ile birlikte Allah'ın zikredilmesini Elçi'ye itaatin Allah'a itaat olduğunu söyleyen âyetin ışığında anlamak gerekir. Fakat Allah ile Elçi'nin *vav* ile bağlanmasındaki incelik de unutulmamalıdır: İki isim *vav* ile bağlanırsa bu ikisi arasındaki mahiyet ve cevher farkına, *fâ* ile bağlanırsa cevher birliğine rağmen nitelik ve araz farkına delalet eder. Katade'ye göre âyet "Keşke falanca konuda şöyle bir âyet inseydi" diyenleri uyarmaktadır (Taberî).

2 Ağır işittiği için yüksek sesle konuşan Sabit ibn Kays bu âyetle kendisinin kastedildiği kanaatiyle "ben cehennemliğim" diye kendisini evine hapsetmiş, fakat durumu öğrenen Hz. Peygamber, "Hayır, o cennetliktir" diyerek Sabit'in âyete getirdiği lafzî yorumu reddetmiştir (Buhârî ve Müslim). Bu âyet, 1. âyetin devamı mahiyetindedir.

3 Takvâ ile donatarak sınamak, "sınavı geçecek donanıma kavuşturmak" demektir; tıpkı aklı bilgiyle donatıp sınava sokmak gibi. Zımnen: Allah size olan lutfunu, imtihandan muaf tutmak yerine imtihanı verebilecek bir donanıma kavuşturarak gösterdi.

4 *Min* sanıldığı gibi zait değildir. *Vera'* zarfına "her yönün ötesinden" mânası katar (Krş: 102/Haşr: 14).

5 Tüm zamanlardaki 'bedevi' aklın atıl ve pasif niteliğine dair bir ifade. Kur'an örnek bir olay üzerinden muhataplarını bedevilikten medeniliğe çağırıyor. Bu, aynı zamanda nezaket ve görgü kurallarının insan ilişkilerindeki önemine bir atıftır.

6 Zımnen: Ey ümmet-i Muhammed! Önderlerinize (imam) gösterdiğiniz saygı, aslında kendinize gösterdiğiniz saygıdır! Hayatlarını size vakfeden ulema ve ümera gibi önderlerin zaman yönetimini ifsat etmeyin!

7 *Fasık*, benzer bağlamlarda *muttaki*'nin zıddı olarak "sorumsuz" anlamına kullanılmıştır (Krş: 114/Tevbe: 24, not 28). Bu tür bir hareket, 1. âyetteki "sorumlu davranın" emrinin karşısında yer almaktadır.

8 Âyette *bi-haberin* denilmiyor, *bi-nebein* deniliyor. *Haber* önemli önemsiz her şeydir. Fakat *nebe'* sadece önemli olan haber için kullanılır; sahibi için değerli olan, sonuçlarıyla sahibini sevindiren veya üzen haber...

9 Örnek olaydan yola çıkarak zımnen: İslâm cemaatinin şeref ve itibarını örseleyecek haber-

7 Ve aklınızdan çıkarmayın ki aranızda Allah Rasulü var; eğer o her işte size uysaydı, kesinlikle haliniz harap olurdu.[10] Lakin Allah size imanı sevdirdi ve onu yüreklerinizde güzelleştirdi;[11] yine O size hakikati inkârı, sorumsuz davranmayı ve (iyi olana) karşı çıkmayı çirkin gösterdi. İşte onlar doğru tarafa yönelenlerdir 8 Allah'ın lutfu ve nimeti sayesinde: zaten Allah her şeyi bilir, her hükmünde tam isabet kaydeder.

9 Şu halde mü'minlerden iki gurup çarpışırsa, aralarını bulun; fakat bir taraf diğerinin hakkına saldırırsa, siz de o haksız taraf ile Allah'ın emrine dönünceye kadar çarpışın; ama eğer (saldırganlıktan) vazgeçerse, tarafların arasını adâletle ayırın ve (bunun için gerekirse) fedakârlıkta bulunun: çünkü Allah (barış için) fedakârlık edenleri sever.[12]

10 Mü'minler sadece kardeştirler;[13] öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı sorumlu davranın ki, O'nun merhametine mazhar olasınız![14]

11 SİZ ey iman edenler! Hiçbir kişi ye zümre bir diğer kişi ve zümreyi alaya alıp hor görmesin: belki diğerleri berikilerden daha değerli olabilirler. Yine bir kısım kadınlar da diğerlerini (böyle) görmesinler: ötekiler onlardan daha değerli olabilir. Asla birbirinizi[15] itibardan düşürmek için karalamayın ve (kötü) lakaplar takarak yaralamayın: iman ettikten sonra sapıklıkla anmak-anılmak ne berbat bir şey![16] Ve kim (bu tür davranışlardan) piş-

---

lere karşı uyanık olun! Olumsuz haberlere inanmaya yatkın hastalıklı tavırlar göstermeyin! Günümüze mesaj: Medyalar tarafından kolaylıkla gözü boyanabilen ahmak bir güruh olmayın!

10 *'Anittum* için bkz. 114/Tevbe: 128, not 165.

11 Dinin temeli sevgidir, çatısı da öyle. İman ağacının kökü sevgidir, meyvesi de öyle. Buradaki türden, bir "tohum" gibi gelişip büyüyen sevgiye *hubb*, muhabbetin ürünü olan iman ve amele karşılık olarak Allah'ın verdiği sevgiye *vudd* diyor Kur'an: "İmanda sebat eden ve o imanla uyumlu bir hayat yaşayan kimseler var ya: o sonsuz rahmet kaynağı onlar için sonsuz bir sevgi var edecek" (43/Meryem: 96; ayrıca: 43/Meryem: 96, not 91).

12 *Kıst*: Binası tek olup birbirine zıt iki anlama gelen kelimelerdendir. *Kıst*, "hakkı tahsil etmek", *kast* "haktan yüz çevirmek"tir (*el-'udûl 'ani'l-hak*). *Kıst*'ın anlam alanına kendi hakkından yüz çevirmek, yani "hakkından feragat etmek" de dahildir. Burada tam da bu mânaya gelir. Aynı kelime Allah için kullanıldığında hak ettiğinden fazlasını vermek veya kulu üzerindeki hakkından feragat etmek mânasına gelir (Bkz: 69/Yûnus: 4, not 9).

13 Baştaki edat, mü'minlerin kardeşliği dışındaki her tür ihtimali kategorik olarak dışlar. Bu kardeşliğin tek çimentosu vardır: İman. Şu halde iman çözülmeden bu kardeşlik çözülemez. Bu kardeşliğe sadece hayatta olanlar değil, âhirete göçenler de girer: "Derler ki: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce imanla göçüp gitmiş olanları bağışla!" (102/Haşr: 10)

14 Zımnen: Zedelenen kardeşlik ilişkilerini düzeltmek her mü'minin imanî görevidir.

15 Lafzen: "kendinizi". Bu, hem "mü'minler bir bedenin organları gibidir, bedene ait bir organı karalayan kendisini karalamış olur" anlamına, hem de "birini karalamak gibi kötü bir şey yapan, aslında kendini karalamış olur" anlamına gelir.

16 Zımnen: "iman sabıka bırakmaz" anlamına gelir. "İslâm kendisinden öncesini kesip atar" hadisi bu ilâhî tavsiye ışığında söylenmiştir. Hem birini imanından sonra önceki hayatında yaptığı kötülükle anmayı, hem de âyetin kınadığı şeyleri yapanların kötü anılacaklarını ifade eder.

manlık duyup vazgeçmezse, işte zalim olanlar onlardır.

12 Siz ey iman edenler! (Birbiriniz hakkında kötü) zandan şiddetle kaçının![17] Unutmayın ki zannın bir kısmı ağır bir vebaldir![18] Birbirinizin gizli saklısını da asla araştırmayın[19] ve birbirinizin gıybetini etmeyin! İçinizde ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanan biri var mı? Bakın, tiksindiniz işte![20]

Sözün özü: Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varın! Kuşkusuz Allah tevbeleri kabul eden sınırsız bir rahmet kaynağıdır.

13 Ey insanlık! Elbet sizi bir erkekle bir dişiden yaratan Biziz; derken sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki tanışabilesiniz.[21] Elbet Allah katında en üstününüz, O'na karşı sorumluluk bilinci en güçlü olanınızdır;[22] şüphe yok ki Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.

14 BEDEVİLER[23] "İman ettik" dediler. De ki "Henüz[24] iman etmiş sayılmazsı-

---

17 *Min*'in beyaniyye anlamıyla. *Zann*'daki belirlilik çeviriye "kötü" karşılığıyla yansımıştır. Kötü zan (suizan) kalbin bedduasıdır. Suizanna ayarlı olanlar, başkalarında kendilerini görürler. Birine suizanla yaklaşmak, aslında "Ben onun yerinde olsam böyle yapardım" itirafıdır. Bilginin hakikate nisbeti dörttür: *Vehm, şekk, zann, yakîn*. 1) *Vehm*: Hakikatten hiç bir payı yoktur, serapa asılsızdır. Fakat olmayan şey varmış gibi vehmedildiği için, sahte bir nisbetten, yani kurgusal bir nisbetten söz edilebilir. Fakat bu en küçük bir gerçeğe tekabül etmez. 2) *Şekk*: Hakikate ve yalana nisbeti eşittir. Tam ortada durur. 3) *Zan*: Hakikate nisbeti yakın yalana nisbeti uzaktır. Fakat zan bilginin hakikate nisbetini ifade eden kavramlar arasında en muğlak ve esnek olandır. İmandan kaynaklanan zan hakikate tam isabet edebilir. yakinen bilinmesi mümkün olmayan gaybi konulardaki itikad Kur'an'da bu kelimeyle ifade edilir (Bkz: 45/Hâkka: 20; 94/Bakara: 46, 249). Yakin bir bilgi olmadan konuşulması hukuk ihlali olan durumlar vardır ki, âyette kaçınılması istenen "zannın bir kısmı" budur. 4) *Yakîn*: Hakikate nisbeti yüzde yüzdür. Üç kısımdır: İlme'l-yakin, ayne'l-yakin, hakka'l-yakin. İlki bilgiyle, ikincisi gözlemle, sonuncusu yaşayarak elde edilir.

18 "Geri bırakmak, hız kesmek" anlamına gelen *ism*, müeyyide gerektiren günah için kullanılır (40/Furkan: 68). Bir hadiste "saf iyiliğin" zıddı "kökten kötülük" olarak yer almıştır (İbn Hanbel). Sui zandan hesap sorulur. Zira suizan yamuk bakıştır. Yamuk bakan, baktığını doğru göremez.

19 Ve: Açık aramayın! Başkalarının ayıplarını ortaya serenin, kendi ayıplarını da Allah ortaya serer.

20 Zımnen: Gıybet ahlâkî yamyamlıktır. Bu yamyamlık türü, eti yenilenden daha çok başkalarının etini yiyen gıybet hastalarına zarar verir. İnsanın kendisiyle ve başkalarıyla ilişkisini çürütür.

21 Sûrenin 10. âyetinde imanda kardeşlik vurgulanmıştı. Burada ise insanlıkta eşlik vurgulanıyor ve insanlık ortak paydasına dikkat çekiliyor. Farklılıklar, insanlık ailesini oluşturan unsurların birbirine tahakküm ve üstünlük gerekçesi değil, "tanışma" gerekçesi olmalıdır.

22 İslâm'ın evrenselliğini tüm zamanlarda haykıran bir âyet. Zımnen: Kimse doğuştan imtiyazlı/doğuştan mahrum değildir. Kişinin kendi seçmediği şeylerle övünmesi anlamsızdır. *Takvâ*, kişilerin kendi akıl ve iradeleriyle yaptıkları bilinçli tercihi ifade eder. Bu şu mânayı içerir: Ne kadar sorumlu davranırsanız, o kadar üstün olursunuz! (*Ekramekum* için krş. 68/İsra: 70, not 92).

23 Zımnen: "medenileşmemiş, sığ akıllar".

24 *Lemma* edatı, yan anlam olarak bu kimselerin ileride istenilen anlamda mü'min ve medeni olacaklarına delalet eder (Krş: Zemahşerî).

nız, lakin 'teslim olduk' diyebilirsiniz,[25] zira iman kalplerinize girmiş değil. Ama eğer Allah ve Rasulü'ne uyarsanız, Allah amellerinizin zerresini eksiltmez: çünkü Allah tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır."

15 Gerçek mü'minler sadece Allah'a ve Rasulü'ne iman edenler, ondan sonra da kuşkunun semtine uğramayanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenlerdir: İşte bunlar sadık olanların ta kendileridir.[26]

16 De ki: "Allah'a dininizi siz mi öğreteceksiniz?[27] Ama Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir: zira Allah her şeyi ayrıntısıyla bilendir."

17 Onlar Müslüman oldular diye seni minnet altına almaya kalkıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızdan dolayı beni minnet altına alıp bana lutfettiğinizi sanmayın; eğer (hakikate) sadıksanız, sizi doğru yola yönelttiği için asıl siz Allah'a minnet borçlusunuz.[28]

18 Şu kesin ki Allah, göklerin ve yerin sırlarını bilir; dahası Allah yaptığınız her şeyi görür.

---

25 Anlamı belirlemede, *eslemnâ* fiilinin akidevi mi lugavi mi, teslimiyet merciinin Allah mı yoksa Müslümanlar mı olduğu önemlidir. Mücahid, Said b. Cübeyr ve İbn Zeyd'in buradaki fiili lügat anlamıyla "öldürülme ve esir edilme korkusundan Müslümanlara teslim olma" (*istislam*) şeklinde yorumladığını nakleden Taberî'nin kendisi de, buradaki teslim oluşu, "İslâm toplumuna politik ve sosyal katılım" anlamında alır. Özetle söylenen şudur: Birinin İslâm cemaatine aidiyeti, onun gerçek bir mü'min olduğu anlamına gelmez. Mü'minin mü'minlik kriteri cemaat aidiyeti ve sosyal konumu değil, kalbinin Allah'a karşı duruşudur.

26 Âyetin *el-mu'minûn* ile gelmesinin anlamı şudur: Önemli olan sizin kendi imanınız hakkında ne dediğiniz değil, Allah'ın sizin imanınız hakkında ne dediğidir (*ellezîne âmenû* ile *el-mu'minûn* farkı için bkz. 106/Nisâ: 136, not 133).

27 Zımnen: Kitab'a değil de, kitabına uydurmayı mı düşünüyorsunuz? Bu âyet iki mânaya da gelir: 1) Allah, hangi inanç sisteminin sizi mutlu edeceğini bilir. 2) Allah, sizin keyfinize göre uydurup da adını "din" koyduğunuz şeylerin gerçeğini bilir.

28 *el-Mennu*, "ölçülebilen ve değerlendirilebilen şey" mânasına gelir. Değer ifade ettiği için "nimete" de *minnet* denilmiştir. *'Alâ* ile kullanıldığında, "karşıdakini kul etmek için iyilik yapmak, minnet altına almak" mânasına gelir. Bu anlamda minnet sadece Allah'ın hakkıdır, zira nimetin gerçek sahibi O'dur (Râğıb). Zaten kelimenin Kur'an'daki tüm kullanımları da buna işaret eder (*et-Tefsîru'l-Beyanî* II, 48-49). Zımnen: Siz iman ettiniz diye Allah'ın hiçbir şeyi artmaz. Dolayısıyla imanınızı Allah'a bir lütuf gibi sunmaya kalkmayın! Aksine sizi imanla şereflendirdiği için Allah'a sonsuz minnet borçlusunuz! Bilinç ters dönerse, kişi minnet etmesi gerekirken minnet altına almaya kalkar. Bu, nimete ihanetin bir göstergesidir.

TÂHRÎM SÛRESİ

Nüzûl: 113
Mushaf: 66

"Haram kılmak, haram saymak" mânasına gelen *Tahrîm* adını ilk âyetinden alır. Üçte birlik ilk bölümünden dolayı "Peygamber Sûresi" diye de adlandırılmıştır.

Medine'de inen son sûrelerden biridir. Sûreyi oluşturan üç pasaj arasında konu bütünlüğü olduğu için, farklı zamanlarda indiği iddiası geçersizdir. Tam tarihini tesbit etmek zordur. "Allah yeminlerinizi bozup keffaretini verebileceğinizi size bildirmiştir" (2) âyetinin Mâide 89'a atıf olduğu düşünülürse, Mâide'den sonra indiği kesindir. İlk tertiplerin tümünde Hucurât'ın ardına yerleştirilir. Bu da muhtemelen Hicret'in 8 veya 9. yılına denk gelir. Nüzul sebebi rivayetleri de bu tarihi güçlendirir.

Sûrenin amacı model inşasıdır. Hz. Peygamber'e, örneklik misyonu hatırlatılır. Bu misyon dolayısıyla tüm davranışlarının ilâhi gözetim altında olduğu vurgulanır (1-2). Rasulullah'ın aldığı bu türden uyarılar, geri kalan hayatının ilâhi denetimden geçer not alıp onaylandığı anlamına gelir. "Özel hayat" mefhumu, çekilebileceği en dar sınırlarına çekilmiştir. Kur'an'a Rasulullah'ın dahli olmadığına delil olarak, Tahrim 1-3 ve Ahzab: 37 yeterlidir. Zımni anlamı şudur: Onun gizlisi-saklısı yoktur.

Allah Rasulü üzerinden, yakın çevresi de "model inşasına" tabi tutulur (3-4). Eşlerinin sıradan kadınlar gibi davranamayacağı vurgulanır (5). Sözün tam burasında, tüm zamanların mü'minlerine genel bir çağrı yapılır. Bu çağrı, ailenin ocağı olan evleri cehennemin değil cennetin şubesi kılma çağrısıdır: "Siz ey iman edenler! Yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten kendinizi ve yakınlarınızı koruyunuz!" (6)

Makbul iyi, yatan iyi değil kötüyle mücadele eden iyidir (9). İki peygamber olan Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşleri "ibret-i âlem" olarak sunulur (10). Zımnen, "İyinin yakını olmak iyi olmanın garantisi değildir" anlamına gelir. Bu aynı zamanda, eş yönünden talihsiz olan tüm zamanların mü'min kocalarına bir tesellidir. Buna karşın, geçmişten bugüne gelen iyi modeller, mücadeleleriyle model olmuşlardır: Firavun'un mü'min karısı ve Hz. Meryem. Bu ikisi tüm zamanların mü'min hanımlarına "numune-i imtisal" olarak sunulur (11-12). Asiye örneği de, eş yönünden talihsiz olan tüm zamanların mü'min hanımlarına bir tesellidir.

RAHMÂN RAHÎM ALLAH'IN ADIYLA

1 SEN ey peygamber! Eşlerin(den bir kısmının) rızasını kazanmak için, neden Allah'ın helâl kıldığı şeyi kendine haram ediyorsun?[1] Yine de Allah çok bağışlayıcıdır, sınırsız merhamet kaynağıdır.

2 Doğrusu Allah, (kendinizi gereksiz yere bağladığınız) yeminlerinizi bozup keffaretini verebileceğinizi size bildirir;[2] zira Allah sizin efendinizdir:[3] Ve O her şeyi bilendir,[4] her hükmünde tam isabet edendir.

---

1 Asıl olanın serbestlik olup yasakların arızî olduğunu zımnen ifade eden A'râf 32 ışığında anlaşılmalıdır (Krş: 108/Mâide: 87-88; Hz. Yakub'un tahrimi için bkz. 98/Âl-i İmran: 93). Âyet açıkça Hz. Peygamber'in helâl bir şeyi haram kılmasını yasaklamaktadır. Bu haram kılmanın sadece kendisiyle sınırlı olması ve eşlerini razı etme amacı taşıması da bu sonucu değiştirmemektedir. Hz. Peygamber'in altın ve ipek yasağı, bir helâli haram kılma olarak değerlendirilemez. Cennette mü'minlere bahşedileceği ifade buyurulan bu iki güzellikten dünyada gönüllü olarak vazgeçme edebinin bir sonucu olsa gerektir (62/Kehf: 31; 91/Hac: 23; 42/Fâtır: 33). Bu yasağın bir sebebi de erkeklerin kadınlara benzemesinin önüne geçmektir. Zira Allah Rasulü kadınlaşan erkekleri ve erkekleşen kadınları kınamıştır. Üç sahabinin parmağında altın yüzük gördüğünü söyleyen Mus'ab b. Sa'd rivayeti bu çerçevede anlaşılabilir (Ebu Davud). Yine Abdurrahmân b. Avf'ın bit tutmuyor gerekçesiyle Nebi'den ipek gömlek için izin isteyip istediği izni alabilmesi de bunun göstergesidir. İlk nesiller "haram kılma" ile "yasaklama" arasındaki ayrımın çok iyi farkındaydı. Hz. Peygamber'in yasakladığı şeyleri *harrame'n-nebi* (Nebi haram kıldı) kavramsallaştırmasıyla değil *nehe'n-nebî* (Nebi yasakladı) kavramsallaştırmasıyla nakletmelerinin sebebi bu olsa gerektir. Buna Hz. Peygamber'in Hayber'in fethi ardından ehli eşek etini *yasakladığını*, yine pençeli ve etçil vahşi hayvanları ve gagalı leşçil kuşları *yasakladığını* ve bir satışta iki satışı *yasakladığını* bildiren haberler örnektir (Tirmizî, *Buyu'* 18, no: 1231). Bunların hepsi de "Nebi haram kıldı" formuyla değil "Nebi yasakladı" formuyla gelir. Elbet kavramsallaştırmada bu titizlik ve hassasiyeti göstermeyen rivayetler de mevcuttur. İslâm şeriatının yasakları arasında olmayan bir şeyi yasaklamak, şer'an yasak değildir. Yasak olan şey, yasaklananı emretmektir. Hz. Ömer'in kadınların denkleri olmayanlarla evlendirilmesini yasaklaması buna örnektir (Serahsî, *Mebsût* IV, 196). Efendimiz bu hassasiyet dolayısıyla Elçiler Yılı'nda kendisine gelen kabilenin helâl hayvanların yüreğini yemeyi haram saydıklarını öğrenince "Yürek yemezseniz imanınız olmaz" demiştir. İnsanın haram kılması, Allah'ın eşya için koyduğu ilâhi hiyerarşiye müdahale etmesidir. Bu âyetler bağlamında Hz. Peygamber uyarılmaktadır. Bu olay etrafındaki âyetler aynı zamanda insan peygamber üzerinden muhatapların önder tasavvurunu inşa etmektedir. Zımnen: Hatasız önder arayan ya rehbersiz kalarak, ya da önderi mükemmellik tuzağına düşürerek cezalandırılır.

2 *Farada* burada *beyyene* vurgusu taşır (İbn Aşur). Bu âyet Bakara 224 ile birlikte anlaşılmalıdır. Üç tür yemin vardır: Yalan yere yemin (*ğâmûs*), gereksiz yere yemin (*lağv*), mübahı yasak kılan yemin. Buradaki üçüncüsüne girer. Keffaretin sebebi, yeminin Allah adına olmasıdır. Zımnen: Allah adına söz vermenin mutlaka bir bedeli vardır. Allah'tan başkası adına yemin yasaklanmıştır: "Biliniz ki Allah sizi babalarınız üzerine yemin etmekten nehyetti. Yemin etmek isteyen Allah adına yemin etsin ya da sussun. (Buhârî ve Müslim). Allah'tan başkası adına, Allah adına yemin eder gibi yemin etmeyi Allah Rasulü "şirk" olarak nitelendirmiştir (Ahmed b. Hanbel ve Hakim).

3 Zımnen: Siz ise O'nun kulusunuz; yasağı efendi koyar, kul değil.

4 Yani; sizin için gerçek yararın ne olduğunu O bildiği için, haram kılmak da, O'na mahsustur.

3 Hani, bir gün Peygamber eşlerinden birini bir hadiseden[5] (dolayı) sırrına ortak etmişti;[6] fakat eşi bu sırrı ifşa edip Allah da onu (Peygamber'e) bildirince, (Peygamber) o hadisenin bir kısmını (diğer eşine) de anlatmış, ama bir kısmından hiç söz etmemişti.[7] Nihayet (Peygamber sır tutmayan) eşine yaptığı (yanlışı) bildirince, "Bunu sana kim haber verdi?" demişti.[8] (Peygamber de), "Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan haber verdi" diye cevap vermişti.[9]

4 (Onlara de ki): "Eğer siz ikiniz Allah'a tevbe ederseniz (iyi olur); doğrusu her ikinizin de kalpleri kaymıştır![10] Siz ikiniz eğer ona karşı dayanışma içine girerseniz, unutmayın ki Allah, evet onun dostu O'dur; buna ilaveten Cebrail, mü'minlerin en seçkin olanları ve melekler de (onun) destekçileridir.[11]

---

5 *Hadîs*, bir eylemi bildiren *hadsân*'dan türetildiği için söze nisbeti mecazidir. Asıl mânası fiilidir ve "Bir olayı haber veren söz" demektir.

6 Bu âyetin iniş nedenine dair haberler muhteliftir. Bir rivayete göre bu âyet, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra İslâm toplumunun liderliğini Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in üstleneceği sırrının ifşası üzerine nâzil olmuştur (Âlûsî). Bizce bu, âyetin ana konusu olan Hz. Peygamber'in haram kılmasını açıklamaz. Tefsirlerde ayrıntısı anlatılan bal şerbeti rivayeti ise, aslında aşağıdaki ana olayın bir devamı gibi görünmektedir. Zira aşağıdaki olay olmadan, sırf bir bardak bal şerbetinden dolayı, hadise, hakkında âyet inecek kadar ciddi sonuçlar üretemezdi. Geriye bağlamla örtüşen şu olay kalıyor: Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in annesi Mısırlı Mariye ile, onun kaldığı hane uzakta olduğu için Hz. Hafsa'nın yokluğunda onun odasında birlikte olmuştur. Hz. Hafsa durumu fark eder ve tepki gösterir. Hz. Peygamber Hafsa'nın bu aşırı tepkisine karşı tepki olarak bir daha Mariye ile beraber olmayacağına dair yemin eder. Bu sırrını Hafsa'ya söyler ve durumu Aişe'ye söylememesini tembih eder. Hz. Peygamberin eşleri arasındaki saflaşmada Hafsa ile Aişe aynı safta yer almaktadır. Hafsa Hz. Peygamber'in kendine verdiği sırrı aynı safta yer aldığı Aişe'ye ifşa eder. Olayın devamı âyette aktarıldığı gibi cereyan eder (Taberî ve İbn Kesir; ayrıca haberi Nesâî ve Taberânî rivayet etmişlerdir). Buhârî şarihi İbn Hacer de *Fethu'l-Bârî*'de âyetin sebebi olarak bu şıkkı tercih etmiştir (VIII, 657).

7 *Azharahullahu 'aleyh*, "duruma el koyup oyunu bozunca" zımnî anlamını içerir. Muhtemelen Hz. Peygamber, yeminini bildirip o yemine neden olan olayı anlatmamıştı.

8 İki ihtimal vardı: Ya Hz. Aişe, ya da vahiy meleği. Burada ele alınan, eşlerin birbirlerinin sırrını ifşa etmesinin büyük bir hata olduğudur. Onun için isimler arkaya atılmış, olayın kendisi oradan çıkarılacak ahlâkî ders öne çıkarılmıştır. Amaç tarih yazmak değil ahlâk inşa etmektir.

9 *'Alîm* ve *Habîr*, verilen örnek "söz" ve "olay" unsurunu ayrı ayrı içerdiği için birlikte gelmiştir. Açılımı: Sözlerin arkasında yatan maksadı bilendir, olayların arka planından haber alma işinde uzman olandır. *Habîr* ismi, *hibre* (uzmanlık) sahibine verilir.

10 *Kalbâkumâ* yerine çoğul gelmesi, Hz. Aişe ve Hafsa cephesine dizilen diğer eşleri de kapsadığına delalet edebilir. Kayan kalplere Allah rehberlik etmektedir: "Kim Allah'a inanıp güvenirse, Allah onun (akleden) kalbine rehberlik eder" (93/Teğabün: 11). Allah Rasulü'nün "Allah'ım! Kalbimi dinin üzre sabit kıl!" duası da bu çerçevede anlaşılmalıdır.

11 Zımnen: Allah maddî-manevî güçleri Peygamber için seferber eder. Şu hadis bu âyetin tefsiri sadedinde zikredilebilir: Hz. Peygamber atalarının dini üzre öldüğü rivayet edilen vefakâr amcası Ebu Talib ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Onun ailesi benim velilerim değildir. Benim velim Allah ve mü'minlerin sa-

5 Farz edin ki o sizi boşadı; bu takdirde O'nun Rabbi yerinizi sizden çok daha iyi eşlerle doldurabilir: Allah'a tam teslim olan, O'na tam güvenip inanan, O'nun iradesini gerçekleştirmek için el pençe divan duran, hatada ısrar etmeyen, yalnız O'na kulluk eden, hayır yolunda koşan, dul ya da[12] bakire eşler...

6 SİZ ey iman edenler! Kendinizi ve yakınlarınızı yakıtı insanlar ve taşlar olan tarifsiz bir ateşten koruyunuz![13] Ona memur melekler kararlı ve tavizsizdirler; hiçbir buyruğunda Allah'a karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yaparlar.[14]

7 Siz ey küfrü tabiat haline getirenler! Bugün mazeret ileri sürmeyin! Şimdi sadece yapmış olduklarınızın karşılığını göreceksiniz.

8 Siz ey iman edenler! Samimi bir kalp ile tevbe ederek içten bir sadâkatle Allah'a yönelin![15] Umulur ki[16] Rabbiniz günahlarınızı örter ve Allah'ın Peygamber ve ona katılarak iman edenleri mahcup etmeyeceği o gün, sizi zemininden ırmakların çağladığı cennetlere koyar: Onlar önlerinden ve sağlarından ışık saçarlar ve şöyle dua ederler: "Rabbimiz! Nurumuzu tamamla ve bizi bağışla: çünkü sen her şeye kadirsin!

9 SEN ey peygamber! İnkar edenlere ve ikiyüzlülüğü huy edinenlere karşı cihad et[17] ve onlara karşı tavizsiz ol![18] (Böyle

---

lih olanlardır. (Buhârî, *Edeb*, 73; Müslim, *İman*, 197)

12 Bazılarının "sekiz vavı" adını verdiği bu *vav* (ki bu dilci İbn Haleveyh'in icadıdır ve otoriteler tarafından garip bulunmuştur), sayılan diğer niteliklerden -ki onların hepsi bir arada bulunabilir- son ikisinin aynı anda birarada bulunamayacağını ifade eder (Zemahşerî). Yani: "ya dul ya da bakire eşler"...

13 Bu âyetle yüklenen sorumluluğu yerine getirmeyen aile reislerinin, Hesap Günü nasıl eşlerinden ve çocuklarından kaçacak delik arayacağı hakikatini 'Abese sûresinin 35-36. âyetlerinden öğrenmekteyiz (Bkz: 27/'Abese: 36, 20. notun devamı).

Nâran'ın belirsizliği, bu ateşin hiç umulmadık yer ve zamanda (dünyada da olabilir) insanı yakabileceğine delalet eder. Eğer kendinizi ve yakınlarınızı korumazsanız, yaşadığınız mekânlar cehenneme döner ve o cehennemin yakıtı da o mekânların yapı malzemesi ve içinde yaşayan insanlar olur. Zımnen: Her ev, ya cennetin dünyadaki şubesi ya da cehennemin dünyadaki şubesidir.

14 Meleklerin insanlar gibi isyan etme yeteneğinden uzak oldukları buradan anlaşılmaktadır.

15 *Nasûh*, vezin gereği hem samimi olan, hem de sahibini samimi kılan tevbe demektir. Nasuh tevbe sütün memeye dönmemesi gibi, o günaha tekrar dönmemektir. Nisâ 18 ışığında, ölüm gelinceye kadar günah işleyip de ölümü görünce "artık tevbe ettim" diyene tevbe yoktur (*Tevbe* için bkz. 94/Bakara: 37, not 64). Günaha aldırmamak günah işlemekten daha büyük günahtır. İşlediği günahı Allah'ın bile affedemeyeceğini düşünmekse ondan da beter günahtır. Bir serçenin gagasındaki çamur okyanusu ne kadar kirletirse, Allah'ın rahmet okyanusunu tüm insanlığın günahı o kadar kirletir.

16 *'Asâ*, temenni edatı: 1) Allah'ın tevbeyi kabul etmek zorunda olmadığını, 2) kabulünü ümit etmenin tevbenin edebinden olduğunu, 3) suç işlemeyenle işleyen arasında herhalde bir fark olacağını ifade eder.

17 Kimlikleri tayin edilmemiş münafıklarla cihad, ince bir siyasetle onların maskelerini düşürmektir. Allah Rasulü de tam böyle yapmıştır.

18 Allah Rasulü'nün davranışları sürekli ilâhî kontrol altında tutuluyor. Bir başka durumda

giderlerse) varacakları yer cehennemdir: orası ne berbat bir son duraktır.

10 Allah küfre saplanmış olanlara Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek getirdi;[19] Bu ikisi iki iyi kulumuzun nikahı altındaydılar; fakat kocaların(ın misyonların)a ihanet etmişlerdi.[20] (Bu iki kadına) "Ateşe girenlerle birlikte siz de girin!" denildiği (gün), iki (kocanın) varlığı da, onları Allah'ın cezasına uğramaktan koruyamayacak.[21]

11 İman edenlere ise Allah, Firavun'un karısını örnek göstermiştir: Hani o demişti ki: "Rabbim! Lûtfu kereminden bana cennette sade bir ev ihsan et;[22] beni Firavun'dan, onun (çirkin) amelinden ve zalim kavmin (şerrinden) kurtar!"[23]

12 İmran'ın kızı Meryem'i de (örnek göstermiştir):[24] O (Meryem) ki iffetini korumuş, buna karşılık Biz de onun (rahmin-de)kine[25] ruhumuzdan üflemiştik; o da Rabbinin kelimelerini ve O'nun kitapla-

---

affedici ve hoşgörülü olması istenirken (93/Teğabün: 14), burada sertleşmesi isteniyor.

19 Burada verilen örnekler "küfredenlere" ve "iman edenlere" verilmiştir. Dolayısıyla örnekler kadın ya da erkek herhangi bir cinse değil doğrudan insanadır. İnsanın davranışlarında bireysel sorumluluğunu dile getiren ahlâkî bir inşa amaçlanmaktadır.

20 Buradaki ihanet, aile ismetine değil, Enfâl 27'de kullanıldığı gibi, inanca ve misyona ihanettir. Tersi bir iddia, mesnetsiz olduğu için iftira olma riski taşır. Ancak boğulan oğulun Hz. Nûh'un eşinin eski kocasından olması ihtimal dışı değildir.

21 Allah Rasulü yakınlarını şöyle uyarırdı: "Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Kendini ateşten koru! Nefsini Allah'ın elinden satın al! Vallahi Allah'tan gelebilecek bir şeyin önüne geçip seni ben bile koruyamam" (Buhârî, *Menâkıb* 65:12; Müslim, *Tefsir* 89:1). Bu nebevi hassasiyet, bu gibi âyetlerin Allah Rasulü'nün hayatındaki yansıması olarak görülmelidir. Ayrıca bu tür haberler, "hadis ilmi" çerçevesinde Kur'an'ın desteklediği rivayetler olarak tasnif edilmelidir.

22 Firavun'un, karısının inkarı halinde onun için yaptırmayı vaad ettiği görkemli saraya ya da piramide karşılık.

23 Gerçek kurtuluş, küfürden kurtuluştur. Kocasından şikayet eden tüm mü'min kadınlara zımnen "Firavun'dan daha beter değil ya" tesellisidir.

24 Buradaki İmran, Âl-i İmran 33'te geçen kişi ile aynı olmalıdır. Bu İmran Meryem'in babası olabileceği gibi sülalenin kurucu ismi sayılan Musa ve Harun'un babaları İmran (Amram) da olabilir. Sami geleneğinde kişi kavminin büyüğüyle anılırdı. Tıpkı her insanın "Âdemoğlu" olarak anılması gibi. Benzer bir durum "Ey Harun'un kız kardeşi!" (43/Meryem: 28) ifadesi için de geçerlidir.

25 Çevirimiz *fîhi*'deki zamirin İsa'ya döndüğü görüşüne dayanır. Bu tüm insanları kapsayan genel ilâhî yasayı ifade eder (Krş: 72/Hicr: 29; 55/Sâd: 72; 57/Secde: 9). Eğer zamir Meryem'in rahmine hamledilirse mâna "onun rahmine üfledik" olur. Eğer zamir Meryem'in kendisine giderse, bu takdirde Enbiya 91'deki *fîhâ* ile birlikte değerlendirilmelidir. Enbiya 91'de dişil gelen burada eril gelmiştir. İbn Mes'ud'un bunu da *fîhâ* okuduğunu görmezden gelirsek, Meryem'in istisnai bir biçimde her iki cinsiyeti de birlikte temsil ettiği sonucuna varılır. Bu sonucun, çift cinsiyetlilikle bir alakası yoktur (Krş: Elmalılı, Âl-i İmran 59'un tefsiri). Bu takdirde, "Rabbi onu bir bitki gibi yetiştirdi" (98/Âl-i İmran: 37) ibâresini mecaza değil hakikate hamledip, Meryem'in üreme sisteminin mucizevi bir biçimde bitkilerin eşeyli üreme sistemine veya *diyamer* (ebeveynli) üremeye değil de *monomer* (tek asıllı/analı) üremeye benzediği yorumuna ulaşılabilir. Allah en doğrusunu bilir.

nını[26] gönülden tasdik etmişti: zira o, Allah'ın iradesini gerçekleştirmek için el pençe divan duranlardan biriydi.[27]

26 Çoğunluğun okuyuşuna göre *kitabihi*. Bununla oğlu İsa'ya indirilen vahiy kastedilmiş olabileceği gibi, babasız bir erkek çocuğu doğuracağına dair ilâhi takdir (*kitâben mef'ûlâ* kabilinden) de kastedilmiş olabilir.

27 Çevirimiz, 5. âyette de sayılan iyi vasıflardan *kânitîn*'in açılımıdır. Dişil form olan *kânitât* yerine eril formda gelmesi (aynı durum 98/Âl-i İmran: 43'teki *râki'în* için de geçerlidir), Meryem'in yiğitliğine delalet edebileceği gibi, onun istisnai bir üriner sisteme sahip oluşuna da atıf olabilir (Bir önceki nota bkz).

TEVBE SÛRESİ

Nüzûl: 114
Mushaf: 9

Sûre Tevbe adını, üç kişinin tevbesinin kabul edildiğinin anlatıldığı pasajlardan (102-118) alır. İbn Abbas bu adla anmış, Tirmizî sûreye bu adla yer vermiştir. Sûrenin yaygın bir adı da Berâe'dir. Sûrenin başlangıcını teşkil eden Berâe, "İlişik kesme ilanı, ültimatom" anlamına gelir. Zeyd b. Sabit ve Ebu Hüreyre rivayetlerinde bu isimle anılır (Buhârî). Ayrıca Buhârî sûreye bu isimle yer verir. Sûre ilk nesillerin dilinde bir çok farklı isimle de anılmıştır. Nifak ve Şirk hastalığından kurtardığı ve kâfirleri 'kışkışladığı' için Mukaşkışe (Kâfirûn ile birlikte), münafık skandalını ortaya koyduğu için Fâdıha, kâfirlerin cezalandırılmasından söz ettiği için 'Azâb, müşriklerin kalbindekileri ortaya döktüğü için Munekkıra, Behûs, Hâfira, Musîra ve Muba'sira, müşriklerin defterini dürdüğü için Mudemdeme adlarıyla anılmıştır.

Tartışmasız Medenî'dir. Bazı âyetlerinin Mekkî olduğu görüşünü, bu konudaki kriterlerden hiç biri teyit etmez (Bkz: En'âm sûresinin girişi). Kur'an'dan en son inen sûredir. Cabir b. Zeyd'in İbn Abbas'tan naklettiği tertipte en sonda yer alır. Çoğunluk tüm sûrenin tek celsede indiği görüşündedir. Sûrenin iç yapısı bunu destekler. Sûrenin inişinin zamana yayıldığını kabul etmemiz durumunda, bu zaman aralığının 9. yılın (m. 631) Şevval ayının başı ile Zilkâde ayının sonu olduğunu söyleyebiliriz.

Tevbe Sûresi Kur'an'da besmele ile başlamayan tek sûredir. İbn Mes'ud nüshasında besmeleli olarak yer aldığı rivayetini istisna sayarsak, bu yaklaşım sahabenin ortak kabulüne dayanır ve yorumla alâkalıdır (*İtkân* I, 173). Bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Râzî bütün yorumları altı başlık altında toplar. Bu yorumlara, 'besmelenin hükmü' konusunda birbirinden farklı görüşleri savunan fıkıh ekollerinin tezleri de dahil edilmiştir (Bkz: Fâtiha: 1, not 1).

Bu tür mezhebi yorumları bir yana bırakırsak, bu sûrenin başında neden besmele olmadığını açıklamaya çalışan tüm yorumların gerekçesi aynıdır: iki sûrenin konularının birbiriyle bağlantısı. Görüşler, bu bağlantının niteliği üzerinde farklılaşmaktadır. Übey b. Ka'b'a nisbet edilen yoruma göre bir önceki sûre olan Enfâl anlaşma yapma hakkındayken, bu sûre yapılan anlaşmayı bozma hakkındadır. Bir başka yoruma göre Enfâl inananları birbirlerini desteklemeye çağırırken, Tevbe inananları müşriklerle siyasal ve ahlâkî alanda ilişik kesmeye çağırır. Rivayete göre, İbn Abbas'ın "iki yüz-

lüklerden olan Enfâl Sûresi'yle yüzlüklerden (*miîn*) olan Berae Sûresi'ni neden yan yana yerleştirdiniz?" sorusuna, Hz. Osman şu cevabı verir: "Peygamber (a) her sûrenin inişinden sonra 'Bunu şuraya yerleştiriniz' buyururdu. Berâe Sûresi ise Kur'an'ın en son indirilen sûrelerinden biri. Rasulullah onun yerini belirlemeden vefat etti. Bu sûrenin içeriğiyle Enfâl'in içeriği birbirine benziyordu. Bundan dolayı ikisi yan yana yerleştirildi" (Râzî). Yine İbn Abbas'ın Hz. Ali'ye "Niçin Enfâl'le Tevbe arasında besmele yok?" sorusuna, onun "Çünkü 'bismillahirrahmanirrahim' güvence vermektir, bu sûre ise tam tersine savaş ve anlaşma iptali hakkındadır" cevabını verdiği nakledilir. Fakat Humeze, Mutaffifin gibi birçok sûrenin, daha sert içeriğine rağmen besmeleyle başladığı ve savaşı emreden âyetler de dahil Kur'an'a ait herhangi bir metni okurken besmele çekmenin caiz olduğu konusundaki görüş birliği de bir gerçektir (Âlûsî). Buna ek olarak, Kur'an'da birçok sûre, konu açısından birbirine benzer. Arandığında, bundan daha çok birbiriyle konu irtibatı olan sûre çiftleri bulmak hiç de zor değildir. Öte yandan, iki sûre arasında yaklaşık yedi yıllık bir zaman aralığı bulunduğu unutulmamalıdır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, başında besmelenin bulunmadığı konusunda hiçbir tartışmaya yer bulunmayan bu sûrenin, besmelesiz başlamasının nedeni hep yoruma açık bir konu olarak kalacaktır.

Surenin ana teması tevhid, adâlet ve İslâm cemaatinin güvenliğidir. Sûre, adâletle güvenlik ya da ahlâkla güvenlik arasındaki hassas dengenin nasıl korunacağını öğütler. Bunun için İslâm cemaatini çok sıkı ve tavizsiz bir özeleştiriye tabi tutar. Sûre, İslâm cemaatinin güvenlik problemini, adâlet ve ahlâkî ilkeler çerçevesinde çözmeyi amaçlar. İlk 40 âyet sosyal disiplini tesis eder ve toplumu oluşturan farklı inançtan insanlara İslâm cemaatinin varoluş sebebi olan sabitelerden ödün verilmeyeceğinin altını çizer.

Tevbe sûresinin nüzûl ortamı, eski düşmanların konumlarını gözden geçirdikleri bir ortamdır. Hudeybiye'de Müşrik Mekkelilerle yapılan barış anlaşmasına Hz. Peygamber mutlak galibiyetine rağmen sonuna kadar sadık kalmış, fakat karşı taraf mutlak yenilgisine rağmen bu anlaşmayı ihlal anlamına gelecek entrikalara başvurmuştur. Müslümanların müttefiki Huza'a, Müşriklerin müttefiki Beni Bekr oymağıyla eski bir kan dâvâsı yüzünden savaşa girişir. Huza'a müttefiki olan mü'minlerden yardım ister. Hz. Peygamber'in bu çağrıya olumlu cevabı Mekke'nin fethi ve Huneyn seferiyle neticelenir. Aynı silsilenin bir devamı olarak 9. yılın Receb ayında Tebük seferi gerçekleşir. İslâm cemaati hac kafilesi Hz. Ebubekir reisliğinde hacda bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu sûrenin ültimatom niteliğindeki ilk pa-

sajlarını muhataplara duyurması için Hz. Ali'ye hac kafilesinin ardından Mekke'ye gitme talimatı verir. Bu, kaybeden tüm taraflara, eğer İslâm cemaatiyle birlikte yaşamak istiyorlarsa İslâm'ın egemenliğini tanıma ve onun çizdiği sınırlara riayet etme çağrısıdır. Bu çerçevede, hac ibadeti ve hac mahalli şirkin tezahürlerinden arındırılır.

Mali yükümlülüklerle ilgili pasajlar, kendini cemaatin güvenlik görevinden muaf tutmak isteyen zengin kesime ahlâkî sorumluluğunu, yöneticilere de gelir dağılımında adâleti sağlama yükümlülüklerini hatırlatır (34-35, 60).

İslâm cemaatinin fertleri, canı ve malı pahasına akideyi savunma yükümlülüğünde gevşeklik gösteremez. Bunu yapanlar, çok sert bir eleştiriye tabi tutulur. Bunlar içerisinden ikiyüzlülüğü tescilli olanlar, İslâm cemaatinden kesin ve net bir dille dışlanır (38-123).

Suredeki Allah'ın "bir tek, sonsuz, her şeyi gören, tek kurtarıcı, hep bağışlayıcı, en güçlü, tevbeleri hep kabul eden" olarak vasfedildiği cümleler, sadece insanın Allah'a muhtaçlığını değil, kulluk onuruna sahip şerefli bir varlık olarak özgürlük ve özerkliğine de dolaylı bir atıf içerir. Bu, kişinin benlik, tarih, çevre, kabile, aşiret, servet, töre vb. gibi iç ve dış baskılardan özgürleşmesinin önünü açan bir özerklik ve özgürlük alanına tekabül eder. Kişi bu özgürlük ve güvenlik garantisini güç, para, makam veya oylamayla değil, Allah'la yaptığı itaat sözleşmesi sayesinde kazanır. Taraflarından birinin Allah olduğu bir sözleşme, insan için asla vazgeçilemez bir onur, özgürlük ve güvenlik garantisidir.

Sure vahiyle ilgili bir pasajın ardından Allah Rasulü'nü âlemlere rahmetin tecellisi kılan engin şefkat ve merhametinin tescili mahiyetindeki muhteşem iki âyetle son bulur.

1 BU, Allah ve O'nun elçisi tarafından, müşrikler[1] içerisinden[2] anlaşma yaptıklarınıza yönelik bir ilişik kesme ilanıdır:

2 Bundan böyle, işte size dört ay daha serbest dolaşım izni![3] Ama bilin ki siz, Allah'ı asla atlatamayacaksınız; yine unutmayın ki, Allah inkâr ve ihanette ısrar edenleri onursuzluğa[4] mahkûm edecektir.

3 Yine Allah ve O'nun Elçisi'nden, Büyük Hac[5] gününde bütün insanlığa yapılmış bir duyurudur ki; Allah kendine mahsus özellikleri başkalarına yakıştıranlarla[6] ilişiğini kesmiştir; O'nun elçisi de öyle. Bundan böyle tevbe ederseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır; fakat (bu davetten) yüz çevirirseniz, iyi bilin ki siz Allah'ı asla atlatamazsınız. Nitekim, inkâr ve ihanette ısrar edenleri can yakıcı bir azap ile müjdele.[7]

4 Ne var ki, şirk koşanlar arasından kendileriyle anlaşma yapmış olduğunuz ve daha sonra bu anlaşmayı herhangi bir biçimde ihlal etmeyen ve sizin hasımlarınızdan hiç biriyle dayanışma içine girmeyen kimseler bunun dışındadır.[8] Artık onlarla olan anlaşmanıza süresi doluncaya kadar riayet edin! Unutmayın ki Allah sorumlu davrananları sever.

5 Ve (bu) yasak (kapsamındaki) aylar çıktığında,[9] artık müşrikleri tuttuğunuz yerde öldürün; yakalayın, çepeçevre kuşatın, onları her gözetim noktasına kurulup gözetleyin![10] Fakat eğer onlar tevbe eder, namazı istikametle eda eder ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödemeyi kabul ederlerse, işte o zaman bırakın yakalarını![11] Unutmayın ki Allah

---

1 *Müşrikîn*, baskın özellik anlamında tarihsel olana atıf olarak kullanıldığı bu âyette bir türe ait isim olarak çeviride aynen yer alırken, 3. âyette soyut ve türe ilişkin bir vasıf olarak açılmıştır.

2 *Min* edatının 'bütünden bir parça' vurgusu taşıdığı 4. âyetten açıkça anlaşılmaktadır. Aynı âyet, ilişik kesme ilanının muhataplarının tüm müşrikler değil sadece anlaşmayı bozanlar olduğunu da açıklamaktadır.

3 Enfâl 58. âyet, anlaşmaların hangi zorunlu durumlarda bozulacağını düzenler.

4 *Muhzi (hızy*'den), İnsan onurunun bir dış müdahaleyle ya da bir iç muhasebeyle kırılışını ifade eder. Ayrıntılı bir tahlil için ilk kullanıldığı 44/Tâhâ: 134'e bkz. Zımnen: Onur imandandır, Allah'tan kopan onurdan da kopar.

5 Umre ile haccın arasını ayırmak için hac "büyük hac" olarak adlandırılmıştır.

6 *Müşrikîn*'in tam açılımı (Bkz: âyet 1, not 1).

7 4. âyetin içeriğine baktığımızda 2 ve 3. âyetlerin sonundaki *kâfirîn*'in akidevi olmaktan daha çok ahlâkî çağrışımıyla "nankörler" anlamında kullanıldığı söylenebilir. Âyetin bütününde şirk inkâr olarak takdim edilmekte, tevbenin şirkten vazgeçmek olduğu vurgulanmaktadır.

8 Ahde vefa ahlâkî bir sorumluluktur, ahdin tarafı isterse karşıt inançtan olsun. Muhatabın inanç kimliği, ahde vefasızlık gibi ahlâkî olmayan bir davranışın mazereti olamaz.

9 Veya: "Dokunulmazlık ayları". Buradaki *eşhuru'l-hurum*'dan kasıt anlaşma süresine denk gelen aylardır. Cahiliyyede insanın dokunulmazlığı istisna idi. Vahiy, insan dokunulmazlığını kural hâline getirdi ve dokunulabilirlik istisna oldu. Bu yüzden de geleneksel "haram aylar" uygulaması boşa çıktı.

10 Bu savaşın gerekçesi 7. âyetten de anlaşılacağı gibi "anlaşmaya ihanet"tir, asla "Ya İslâm, ya ölüm!" seçeneğine zorlama değildir (Krş: 95/Enfal: 61).

11 Lafzen: "..bırakın, yollarına gitsinler".

tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

6 Ve eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isterse ona sığınak ol; bakarsın Allah'ın kelamına kulak verir.[12] Sonunda onu kendini güvende hissedebileceği bir yere bırak! Böyle davran, çünkü onlar hakikati bilmeyen bir topluluktur.[13]

7 Şirk koşan kimselerin Allah'la ve O'nun Elçisi'yle[14] anlaşma yapmaları nasıl mümkün olabilir ki! Ne var ki sizin Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle anlaşma yaptığınız kimseler hariç; onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz söze sadık kalın: unutmayın ki Allah sorumlu davranan ları sever.[15]

8 (Düşmanlarınızın) size galip gelmeleri hâlinde, size karşı ne bağlayıcı bir yükümlülük ne de anlaşmadan doğan bir sorumluluk üstlenmemişken, (başka) nasıl olabilirdi ki? Sözleriyle sizi hoş tutmaya çalışırken, yürekleri onları yalanlamaktadır; zira onların çoğu (fıtratın gösterdiği) yoldan çıkmış kimselerdir.[16] 9 Allah'ın âyetlerini az bir menfaate değiştiler ve O'nun yoluna engel oldular; onlar, ne berbat şeyler yapıp duruyorlar: 10 Bir mü'min için ne bağlayıcı bir yükümlülük, ne de anlaşma ve yakınlıktan doğan bir sorumluluk gözetiyorlar. İşte böyleleri, haddi aşanların ta kendisidirler.

11 Ama eğer kendilerini düzeltir, namazı istikametle kılar ve zekâtı gönülden gelerek verirlerse, o zaman sizin dinde kardeşiniz olmuş olurlar. Ve Biz âyetlerimizi, onların (değerini) bilen bir toplum için işte bu şekilde tüm boyutlarıyla açıklıyoruz.

12 Fakat, anlaşma yaptıktan sonra sözlerini bozar ve inanç sisteminize hakarete yeltenirlerse, işte o zaman küfrün öncülerine karşı savaş açın;[17] çünkü sözü-sebatı olmayan bu tipler, hainliklerine belki (bu sayede) bir son verirler. 13 Hâlâ sözlerini bozan, Elçi'yi kovuncaya kadar çabalayan ve önce kendileri saldırmış bulunan bir toplulukla savaşmayacak mısınız? Yoksa onları gözünüzde büyütüp saygınlık mı kazandırıyorsunuz?[18] Ama, eğer gerçekten imanda ısrarlıysanız, unutmayın ki Allah kendisini tazim edip saygı duymanıza daha lâyıktır. 14 Onlar-

12 Zımnen: Zaten cihadın amacı da İslâm ile insan arasındaki engeli kaldırıp insanı kazanmaktır.

13 Bu âyet, bir önceki âyetteki "öldürme" emrinin gerekçesinin dinî değil konjonktürel ve siyasi olduğunu göstermektedir. Tarihsel uygulama da bunu doğrular niteliktedir: Bu âyetleri ilan eden Hz. Ali'ye bir müşrik Rasulullah'la anlaşma süresinin dolmasından sonra Allah kelamını dinlemek ya da bir iş görüşmesi yapmak istediğinde öldürülüp öldürülmeyeceğini öğrenmek istemiş, Hz. Ali güvenlikte olduğunu söyleyerek bu âyeti okumuştur (Râzî).

14 "..ve O'nun elçisi", elçiye zeval olmaz vurgusuna sahiptir. Zımnen: Ona saldıran onu gönderen makama saldırmış olur.

15 Son cümle, en şiddetli savaş şartlarında dâhi "sevginin" belirleyici rolüne atıftır.

16 Bu âyet meşru savaşın ahlâkî ilkeler uğruna yapılan savaş olduğunun tescilidir. Yaptığı anlaşmayı bozan müşrikler için *fâsık* kullanılması manidar. Bu bağlamda *fâsık*, müşriği değil "hain"i ifade etmektedir. Vahyin inşa ettiği mümeyyiz akla muhteşem bir örnektir.

17 Zımnen: Anlaşmaya ve Allah'a ihanet hâlinde küfrün önderlerine savaş açmak şart olur.

18 Zımnen: Onlardan korkmanızın sebebi güçlü olmalarıysa, Allah onlardan güçlüdür; o zaman Allah'tan korkun! (*Haşyet* için bkz. 69/Yûnus: 62, not 83).

la savaşın, Allah onlara sizin ellerinizle azap edip onları rezil eder; ve onlara karşı size yardım edip inananların gönlüne ferahlık verir 15 ve kalplerindeki öfkeyi dindirir.[19] Sonuçta Allah dilediğine affını tahsis eder; zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde üstün hikmet sahibidir.

16 Yoksa siz, Allah'ın içinizden kendi yolunda tüm çabasını seferber edenleri; Allah'tan, O'nun Elçisi'nden ve inananlardan başkasını can yoldaşı edinmeyecek kimseleri seçip ayırmadan,[20] karma karışık bir hâlde[21] bırakılacağınızı mı sandınız? Oysa ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

17 İNKÂRLARINA yine bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescidlerini ziyaret edip onarmak[22] Allah'a ortak koşanlara düşmez. Onlar, yaptıkları boşa gidecek olan kimselerdir; zira onlar ateşte yerleşip kalacaklardır. 18 Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve Âhiret Günü'ne iman eden, namazı istikametle kılan ve zekâtı içinden gelerek veren; daha sı Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kişiler ziyaret edip onarabilirler. Nitekim, yalnızca böyleleri doğru yolda olmayı umabilir.[23]

19 Yoksa siz, (yalnızca) hacıları suvarmayı ve Mescidi Haram'ı ziyaret edip tamir etmeyi, Allah'a ve Âhiret Günü'ne iman etmek ve Allah yolunda elden gelen gayreti göstermekle eşdeğerde mi tutuyorsunuz?[24] Allah'a göre bunlar birbirine eşdeğer değildirler. Ve Allah, değerleri yerinden etmiş bir toplumu doğruya yöneltmez.

20 İman eden ve hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla her türlü çabayı gösterenler, Allah nezdinde daha yüce bir makama sahiptirler: zira işte onlar başarının gerçek sahibidirler.

21 Rableri onları yüce katından bir rahmetle, rıza-yı bârî ile ve kendilerini içerisinde kesintisiz her tür nimetin beklediği cennetlerle müjdeler. 22 Onlar orada ebedi kalacaklar; çünkü, katında yüce ödül(ler) bulunan yalnızca Allah'tır.

23 SİZ ey iman edenler! Eğer iman yerine küfrü tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi sığınılacak bir can dost olarak görmeyin.[25] İçinizden kim onları sığınılacak bir dost olarak görürse, işte onlar tam anlamıyla zalimce davranmış olurlar.

24 De ki: "Eğer babalarınız,[26] çocukları-

---

19 Öfkesini dindirmek, öfkeliye yapılacak en büyük yardımdır. Zira öfkeyle kalkan sadece zararla değil, aynı zamanda zulümle oturur.

20 Lafzen: "bilmeden". Zımnen: Hayat Allah'ın okulu, siz de onun öğrencilerisiniz.

21 *Velîceten*'e Ebu Ubeyde şu anlamı verir: *kullu şey'in edhaltehu fi şey'in leyse minhu* (senin, bir şeyin içerisine onun cinsinden olmayanı karıştırdığın her şeydir). Çevirimiz buna dayanır.

22 Bir mescidi ziyaret edip içinde ibadet etmek, onu mânen imar etmek olduğu için küçük hacca "umre" adı verilmiştir.

23 Yani: İçlerindeki kalp Kâbe'sini şirk ve küfür darbesiyle imha edenler, Kâbe'yi gerçek mânada imar edemezler.

24 İmana dayalı gerçek dindarlıkla imaja dayalı sahte dindarlık arasındaki derin uçurum.

25 Kan bağına dayalı bedevi bir toplumu değerler sistemi demeye gelen din bağına dayalı medenî bir toplum hâline getiren temel bir ilke.

26 Lugavî açıdan *Âbâ'*, sadece "babaları" değil, anneler, dedeler ve amcaları da kapsar. Bu nedenle bunlar ayrıca zikredilmemiştir (Krş: Râğıb).

nız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensubu bulunduğunuz topluluk, kazandığınız mallar, kötüye gitmesinden kaygı duyduğunuz ticaret ve kendisiyle huzur bulduğunuz konaklar; Allah'tan, O'nun Elçisi'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, Allah'ın buyruğu gerçekleşinceye kadar bekleyin![27] Ne ki Allah, sorumsuzca davranan[28] bir toplumu doğru yola yöneltmez.

25 Doğrusu Allah, size bir çok savaş alanında yardım etmişti; özellikle de Huneyn Günü: Hani o zaman çokluğunuz sizi gururlandırmıştı, fakat hiçbir işinize yaramadı;[29] ve olanca genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti, sonra da geri kaçmıştınız. 26 Daha sonra Allah, Rasulü'ne ve inananlara katından bir sükunet indirmiş, görmediğiniz güçlerle sizi takviye etmiş ve inkârda direnenleri azaba uğratmıştı: Bu ise, inkâr edenlerin cezasıydı.[30]

27 Fakat bütün bunlara rağmen, Allah kendine yönelmeyi dileyenin yönelişine mukabele edecektir;[31] zira Allah tarifsiz bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

28 SİZ ey iman edenler! Bilin ki şirki karakter hâline getiren herkes[32] baştan ayağa pistir.[33] Bu nedenle, bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.[34] Eğer ekonomik krizden endişe ediyorsanız,[35] unutmayın ki gün gelir, Allah dilerse sizi lutfuyla bolluğa kavuşturur: Zira Allah her (çareyi) bilendir, onu hikmetle (icra) edendir.

---

27 Sevgide en büyük hak, En Büyük Olan'ın hakkıdır (Bkz: 94/Bakara: 165). Ölümsüz sevgi, ölümsüzün sevgisidir.

28 *el-Fasikîn*; bu bağlamda ve daha bir çok yerde "sorumlu davrananlar" anlamına gelen *el-müttakin*'in karşıtı olarak "sorumsuz davrananlar" biçiminde çevrilmiştir.

29 Zımnen: Sayı çokluğuna güvenen, Allah'ın tek olduğunu unutmuş olur.

30 Mekke-Taif arasındaki Huneyn vadisinde yapılan savaşa atıf. Düşman Hevazin kabileleri ve Taif'in en büyük kabilesi Beni Sakif. Aralarına yeni katılanlarla birlikte 12000 kişiye ulaşan mü'minler düşmanın üç katı. Düşürüldükleri pusu ile bozguna uğrayan mü'min ordusu, Ensar ve Muhacirlerin insanüstü gayretiyle kaybedilen savaşı geri aldı. Bu da gösterdi ki başarının dinamiği ne kan bağı, ne sayısal üstünlüktür; imanın gücü ve Allah'ın yardımıdır (İlâhî yardımın mahiyeti için bkz. 95/Enfal: 9-12, ilgili notlar).

31 "Allah'ın tevbesi" çift taraflı yönelişi ifade eder: Pişman olup Allah'a dönene, Allah da mukabele eder. Tevbe, "dönmek"tir. İnsanın Allah karşısındaki duruşunu gözden geçirmesi, özeleştiri yapması ve sonuçta bir bilinç yenilemesi anlamına gelir.

32 *Muşrikûn* için bkz. âyet 1 ve 3, not 1.

33 Şirk mânevî bir pisliktir ve Mescid-i Haram gibi mübarek bir mekân şirkle kirletilmemelidir. Şirkin pislik oluşu, aklın kullanılmamasıyla alâkalıdır. Bkz. "Allah aklını kullanmayanları pisliğe mahkûm eder (69/Yûnus: 100).

34 Bunun anlamı, âyetin zamana dönük yüzü dikkate alındığında "putlarına ibadet amacıyla kutsal mekânları kullanmasınlar" demektir. Nitekim Ebu Hanife de "Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" ibaresini "Hacc ve umreye gelmesinler" şeklinde anlamıştır. Bu yasağın kapsamı, Müşrikleri hacdan men ile sınırlıdır.

35 Endişeleri, Hz. Muhammed'e tabi olmaları durumunda, çevredeki Arapların Mekke'nin kutsallığını kabul etmekten vazgeçip sakinlerini yağmalayacakları korkusuydu. Mekke'nin fethinden (630) sonra vahyedilen ve müşriklerin Kâbe'den uzak tutulmasını emreden âyet, ticaret ve ibadet için gelenlerden elde edilen servete delalet eder.

29 Kendilerine (daha) önceden kitap verilen zümreden Allah'a da âhiret gününe de (gerçek anlamda) inanmayan, Allah ve O'nun Elçisi'nin yasakladığını yasak saymayan ve hak dini tek din olarak benimsemeyen kimselerle, teslim olmuş bir hâlde güvenlik vergisini kendi elleriyle verinceye kadar savaşın.[36]

30 YAHUDİLER "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler;[37] Hıristiyanlarsa "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, geçmiş dönemlerin ısrarlı inkârcılarının uydurduğu asılsız iddialara özenerek ağızlarında geveledikleri söylentilerdir; Allah kahretsin onları: nasıl da savruluyorlar! 31 Allah'ın peşi sıra, hahamlarını ve rahiplerini -tabi ki Meryem oğlu Mesih'i

36 "Cizye âyeti" diye bilinen bu âyet, sığınma hakkı tanıyan 6 ve saldırı hâlinde savaşı meşru kılan 8. âyetle birlikte anlaşılmalıdır. Yalnız burada kullanılan ve "bedel" anlamına gelen cizye "güvenlik bedeli" olarak verilen bir vergidir. Bu bedeli ödeyen, güvenliğini garantiler. Esasen cizye uygulaması, vahyin inanç özgürlüğüne dair titizliğinin muhteşem bir örneğidir. Zira Müslüman cemaatin hayat tarzını ve ideolojisini korumak, o cemaate mensup olanlara ibadet düzeyinde bir vecibedir. Gayrı Müslim vatandaşların bu ibadete zorlanmaları haksızlık olurdu. Onlar hiçbir risk almazken, İslâm cemaatinin bu unsurların güvenliğini sağlaması da tersinden bir haksızlıktır. İşte bu âyet her iki taraf için de âdil olan bu yöntemi teşri kılmıştır.

37 Bu ifade hakikat olarak da mecaz olarak da anlaşılabilir. Mecaz ise, bu Yahudilerin tamamını "Allah'ın oğulları ve ahbabı" kabul etme türünden sayılmalıdır. Bu takdirde "Allah'ın oğlu" tabiri, aşırı yüceltmeci bir yaklaşımı ifade eder (Krş: *Menâr*). Uzeyr'i (İbranice Ezra, Latince Esdras, MÖ. ykl. 4. yy.) Allah'ın oğlu kabul etme: Eski Ahid'de beklenen Mesih için "Allah'ın oğlu" ibaresi kullanılır. Bahusus, Eski Ahid'de Uzeyr' (Ezra) için kullanılmaz (*Ezra*, 7-10 ve *Nehemya*, 8-10). Enbiya: 101'in sebeb-i nüzûlüyle ilgili bir rivayette Kureyşli şair Abdullah b. Ziba'ra es-Sehmi'nin "Allah'tan başka tapınılan tüm tanrılar cehenneme girecek öyle mi? Biz meleklere, Yahudiler Uzeyr'e, Hıristiyanlar da İsa b. Meryem'e tapıyorlar. (Bunlar da mı cehenneme girecek?)" itirazı üzerine, Hz. Peygamber: "Hayır, siz sadece Şeytanlara tapıyorsunuz" der. Bunun üzerine Enbiya 101 nâzil olur. İbn Hazm, Uzeyr Allah'ın oğlu iddiasının Sadukiyye adındaki Yahudi mezhebine ait olduğunu söyler (*el-Fisal* I, 99). Bu kanaatin nedeni, Uzeyr'in Mesih olduğu iddiası olsa gerektir. Çünkü Eski Ahid'de Mesih'ten "Allah'ın oğlu" olarak söz edilir. Muhtemelen Hz. İsa'nın ve İseviliğin çıkışından sonra Yahudilikteki bu inanç yanlış çağrışımlar yapacağı gerekçesiyle terk edilmiş olmalıdır. Uzeyr'e bu vasfın verilmesinin bir başka nedeni de, tamamen kaybolmuş olan Tevrat'ı yeniden ortaya çıkarmasıdır. Bu yüzden onun adı "II. Musa"dır. İsrâiloğullarının yabancı kadınlarla evliliklerine son vererek kavmi ırken saflaştırmış (*Ezra*, 9:1-15; 10:1-11), Musa'dan sonra kavminin Allah ile olan misakını yenilemiş ve şeriatı tesis etmiştir (*Nehemya*, 10:28-31). Eski Ahid'in tam metnini tesbit için Knesset'i kurmuştur. Kaybolan Tevrat kendisine tekrar yazdırılmıştır (*II. Esdras*, 14:23-26, 37-48). Tefsirlerimizde yer alan hikayesi kısaca şudur: Uzeyr Babil'de öldüğünde Tevrat'ı bilen son kişi de ölmüştü. Babil dönüşü Tevrat'ı bilen kimse yoktu. Yüz yıl sonra Allah ona hayat suyu içirdi ve dirildi. İsrâiloğullarına yeniden peygamber olarak gönderildi. Kavmine "Ben Uzeyr'im" dedi. Kavmi ona "Atalarımız Uzeyr'in Babil'de öldüğünü söyledi; eğer sen Uzeyr isen Tevrat'ı yazdır" dediler. Onlara Tevrat'ı yazdırdı. Sonra bir adam ortaya çıkıp asıl Tevrat'ın yerini onlara bildirdi. Bulup karşılaştırdılar. Birbirinin aynı olduğunu görünce, "Uzeyr Allah'ın oğlu olsa gerektir" dediler (Beğavî).

de- rabler edindiler.[38] Oysa ki, tek bir ilâhtan başkasına asla kulluk etmemekle emr olunmuşlardı; (O ki), O'ndan başka ilâh yok; ve O onların putlaştırdıkları[39] her şeyden beri ve yücedir.

32 Onlar Allah'ın (hidayet) nurunu üfürükleriyle[40] söndürmek istiyorlar; Allah ise, dinini tamamlamak dışındaki bir seçeneğe asla izin vermeyecektir; tabi ki inkâr edenler istemese de...

33 O'dur dinin tümünü kendisine bildirmek için[41] Elçisi'ni doğru yol bilgisiyle ve hak din ile gönderen; tabi ki şirke gömülüp gidenler hoşlanmasa da...

34 Siz ey iman edenler! Bilin ki hahamlardan ve rahiplerden bir çoğu insanların mallarını, (ürettikleri) bâtıl inanç karşılığı[42] boğazlarına geçiriyorlar; böylece (onları) Allah'ın yolundan çeviriyorlar. Hem altın ve gümüş toplayarak servet yapıp, hem de onu Allah yolunda sarf etmeye yanaşmayan kimseler var ya: işte onları can yakıcı bir azap ile müjdele. 35 O servetin cehennem ateşinde kızartılıp onların alınlarının, yanlarının ve sırtlarının dağlanacağı gün onlara: "İşte sırf kendiniz için yığdığınız servetiniz! Haydi, şimdi görün bakalım yığdığınız servetin gününü!" (denilecek).

36 BİLİN Kİ Allah'a göre ayların sayısı, gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın koy-

---

38 Birini Allah dışında rab edinmek, onu put yapıp tapınmak değildir. Hıristiyanların İsa Mesih'i rab edinmelerinin ne anlama geldiğini şu haber güzel açıklar: Adiy b. Hatem Hz. Peygamber'in bu âyeti okuduğunu duyunca "Ama biz ona tapmıyorduk ki!" diye itiraz eder. Hz. peygamber şu cevabı verir: "Siz onların haram kıldığını haram, helâl kıldığını da helâl bilmiyor muydunuz? İşte bu onları rab edinmektir" (İbn Kesir ve Taberî).

39 Burada ifade edilen şirkin karakteri, diğerlerinden daha farklı olarak insanın insanı putlaştırmasıdır.

40 Lafzen: "ağızlarıyla" (Krş: 99/Saf: 8). Mecazen "asılsız söz, kuru sıkı atış" anlamını da içerisinde taşıyan "üfürük" karşılığını, *bi-efvahihim* ibaresinin mecazi çağrışımlarını da çeviriye kazandırmak için tercih ettik. Bir önceki âyet bu üfürmelerin putlaştırmayla ilgili olduğunu örnekleriyle vermektedir.

41 *Zahara 'alâ* "yendi", *azhara 'alâ* "birine bir şeyi bildirerek duruma el koydu" anlamındadır (Krş: 113/Tahrîm: 3). Âyette *dîn* çoğul gelmemiştir. *Yuzhirahû*'daki zamir dine değil Rasul'e gitse gerektir. Âyet İslâm'ın bütün inanç sistemlerine egemen olmuştur. İnsanlık tarihiyle yaşıt vahyin tüm doğrularını şemsiyesi altına alıp bâtıl inanç sistemlerini posalarıyla başbaşa bırakmıştır. Zımnen: Nefret ve hasetlik sahibi müşrikler ve kitap ehli çatlasa da patlasa da Allah dinini ikmal nimetini itmam edecektir (108/Mâide: 3).

42 Bu ifadeyi, istismarcı Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının Kutsal Kitab'ın üzerine örttükleri hurafeleri gelir getiren bir sektöre çevirerek adamına göre fetva servisi yaptıklarını ve bu amaçla tahrif ettikleri mukaddes metinlerin yerine kendi "yorumlarını" Allah'a isnat ederek pazarladıklarını bildiren âyetlerle birlikte anlamak gerekir (Bkz: 94/Bakara: 41,79; 98/Âl-i İmran: 187; 108/Mâide: 44). Râzî de bu ibareyi böyle açıklamıştır. Söz konusu sektör, varlığını sürdürebilmek için dinin kaynağına doğrudan ulaşmaya engel oluyordu. Aç gözlü din adamlarının önce vahyi hurafeyle, sonra hurafeyi bedelle takas ettikleri istismar sürecini ele veren anahtar olan *bi'l-bâtıl* ifadesini "haksız yere" şeklinde karşılamak, işte bu nedenle yetersiz kalmaktadır. İbarenin başındaki *bâ* harfinin "bedel" anlamına vurgu yapmadan verilecek her karşılığın, maksadın anlaşılması için yeterli olmayacağı açıktır.

duğu yasa gereğince on ikidir.[43] Onlardan dördü haram aydır; Allah'ın koyduğu kozmik nizama uygun değerlendirme budur.[44] O hâlde, bu konuda kendinize kötülük etmeyin! Tabii ki[45] onların sizinle topyekûn savaştığı gibi siz de onlarla topyekûn savaşın: ama iyi bilin ki Allah sorumlu davrananlarla birliktedir.

37 Aylara yapılan ilave, olsa olsa küfre yapılmış bir ilavedir:[46] İnkârda direnenlerin çarpıtma yöntemidir bu; Allah'ın haram kıldığı ay sayısına denk getirmek amacıyla bu uygulamayı bir yıl serbest bir yıl yasak sayıyorlar ve işte bu şekilde Allah'ın yasakladığını meşru görüyorlar. Kötü fiilleri onlara pek cazip göründü; kaldı ki Allah inkâra gömülmüş bir toplumu doğru yola yöneltmez.

38 SİZ ey iman edenler! Size ne oluyor da "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiğinde yere çakılıp kalıyorsunuz?[47] Öte dünyadan vazgeçip bu dünya hayatıyla mı tatmin oldunuz?[48] Ama unutmayın ki, bu dünya hayatının sefası öte dünyaya kıyasla[49] pek değersizdir.

39 Eğer savaşa çıkmazsanız, size acı bir azap çektirir ve sizin yerinize başka bir

---

43 İlâhî bir tevafuktur ki, Kur'an'da "ay" anlamına gelen *şehr* tekil olarak 12 kez, "gün" anlamına gelen *yevm* tekil olarak 365 kez geçer. Kur'an'daki rakamsal tevafuk bunlarla sınırlı değildir. Mesela: erkek-kadın 24'er kez, dünya hayatı ile âhiret hayatı karşıtları 115'er kez, melek ile şeytan karşıtları 88'er kez, hayat ve ölüm karşıtları 145'er kez, sadaka vermek ve hoşnut/tatmin kalmak 73'er kez, sihir ve fitne 60'ar kez, zekât ve bereket 32'şer kez zihin/akıl ve nur (ışık) 49'ar kez dil ve hutbe 25'er kez, istek/dilek ve korku 8'er kez, zorluk/engel ve sabır 114'er kez, Muhammed ve Şeriat 4'er kez geçer.

44 Bu bağlamda *ed-dîn*, "yasalarını Allah'ın belirlediği kozmik sistem" vurgusu taşır. Esasen İslâm, en geniş anlamıyla Allah'ın kâinatı yönettiği sistemin adıdır. Bu âyetin bir üstteki âyetle bağlantısı açıktır: Ahlâkî amaçları çiğneyerek servet yığanların gözlerini o kadar hırs bürümüştür ki, bu çarkı döndürmek için *nesî* adı altında feleğin çarkına çomak sokmayı bile göze almaktadırlar (37. âyetin notuna bkz).

45 *Ve* bağlacına bu bağlamda verilebilecek en isabetli karşılık.

46 *Nesî*, "eklemek, ilave etmek" anlamına. Güneş yılının aksine, 33 yılda bir çevrimini tamamlayarak yılın tüm günlerine isabet eden ay takvimini savaş, ekonomi vb. gibi kaygılarla en uygun mevsimde dondurmak isteyen Mekke toplumunun bu iş için bulduğu bir 'kılıf geçirme' yöntemi. Âyetin ilk cümlesinde, anlamı "ilave etmek" olan *nesi* sözcüğüyle, ona kinayeli bir atıf olan ve yine "ilave" anlamına gelen *ziyade* sözcüğü arasındaki harika korelasyon hayli dikkat çekicidir. Müşrik aklın zamana sentetik müdahalesi tek değildi. Aynı şeyi *zihar* adı verilen eşini anne yerine koyma ve *tebennî* uygulamasıyla bir kişinin gerçek annebabasının yerini alma konusunda da yapıyordu. Vahiy bütün bu sentetik uygulamaları reddetti (Krş:105/ Ahzab: 4 ve 104/Mücâdile: 2).

47 Bu Tebük seferidir. Hicrî 9. yılın Recebi, yılın en sıcak ayına denk gelmişti. Hz. Peygamber'in düşmanı Ebu Amir'in kışkırttığı Bizans uyruğu uç beyliklerinin saldırıya hazırlandıkları haberi üzerine, İslâm ordusu Medine-Şam arasında bulunan Tebük'e kadar ilerledi. Pasaj, bu sefere katılmada gönülsüz davrananlarla alâkalıdır.

48 Kişinin değeri tatmin olduğu şeyle ölçülür. Mü'min, Allah ve cennetten aşağısıyla tatmin olmayandır.

49 *Fî* harfinin mukayese işlevine dayanarak (*Itkân* II, 212).

toplum getirir de (yokluğunuzla) O'na hiçbir zarar açmış olmazsınız: Zira Allah her şeye kadirdir.[50]

40 Eğer ona destek vermezseniz, unutmayın ki ona Allah yardım edecektir: inkârda direnenler onu sürüp çıkardıkları zaman (Muhammed sadece) iki kişiden biriydi. Hani o ikisi mağaradayken, o arkadaşına "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir!" demişti de, bunun üzerine Allah ona katından bir sükunet[51] indirmiş ve onu sizin göremediğiniz güçlerle takviye etmişti: böylece inkârda ısrar edenlerin dâvâsını alçalttı, Allah'ın dâvâsıysa en yüce olma konumunu korudu; çünkü Allah'tı her işinde mükemmel olan, her hükmünde üstün hikmetler bulunan.[52]

41 Kolay da gelse zor da gelse[53] savaşa çıkın ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla olanca gücünüzü sarf edin: eğer fark ederseniz, bu sizin için daha yararlıdır.[54]

42 Eğer yakın bir menfaat ve kolay bir sefer olsaydı, senin ardına tereddütsüz takılırlardı.[55] Fakat bu zorlu yolculuk onlara pek uzun geldi. Üstelik, "Eğer gücümüz olsaydı kesin sizinle çıkardık" diye Allah adına yemin ederek kişiliklerini mahvedecekler: Oysa ki, Allah onların yalancı olduğunu çok iyi biliyor.

43 Allah seni affetsin;[56] daha kimin doğru söylediği sana aydınlanmadan ve yalancıları iyice öğrenmeden niçin onlara (savaşa katılma) izni verdin?[57]

---

50 Zımnen: Siz Allah için vazgeçilmez değilsiniz, aksine Allah sizin için vazgeçilmezdir.

51 *Sekinet*'in kökeni olan *sukun*, "bir şeyin harekete geçtikten sonra eski hâlini alarak sakinleşmesi" anlamına gelir (Râğıb). Kelimenin yaklaşık bir telaffuzla İbranîce'de de kullanılıyor olması (*sehina*) Sami kökenden geldiğinin göstergesidir. Kur'an'da aynı formda kullanıldığı altı yerde de "iç huzuru, sükunet, gönül ferahlığı" anlamına gelir (Krş: 110/Fetih: 4, not 6).

52 Zımnen: Esasen Allah'ın dâvâsını kimse yüceltmez, o zaten yücedir; ancak insan onunla kendini yüceltir.

53 Lafzen: "hafif-ağır" mânasına gelen *hifâf-sikâl*'in bu bağlamdaki en uygun karşılığı.

54 Zira: hayatınıza karşılık gelebilecek büyük ödülü size yalnızca Allah verebilir.

55 Tebük, piyade yürüyüşüyle 14 günlük yoldu. Zımnen: Bedel ödedikleri kapının büyüklüğünü bilselerdi, ödedikleri bedelin küçüklüğünü anlarlardı.

56 "Ben de sizin gibi ölümlü bir insanım" (62/Kehf: 110) itirafının yaşanmış karşılığı. Bu şefkat uyarısı, anlaşılabilir nedenlere dayalı bir taktik hatayı dile getirir. Bu hatanın arka planında asla ahlâkî bir zaaf yer almaz. Belki Hz. Peygamber'in davranış ve kararlarının tahlile açık oluşuna bir işarettir.

57 Bu ve müteakip âyetlerde münafıkların istediği "iznin" mahiyeti nedir? Savaşa katılmak için mi, katılmamak için mi izin istenmektedir? Çoğunluk, savaşa katılmamak için izin istendiği görüşündedir. Fakat dakik bir okuma, burada istenen iznin "savaşa katılmak için" istenen izin olduğu sonucunu vermektedir. Şöyle ki:

1) Sefere katılmamak için izin istemek ikiyüzlülerin tarzı değildir. Bu şekilde kendilerini açık etmiş olacaklardır.

2) Sefere katılmamak için -gerçek ya da sahte- mazeret belirtip izin isteyenlerin kınanmadığının delili 90. âyettir. Bir münafık için de mazeretten bol bir şey yoktur. Kınanan seferden kaytarmak için izin almak değil, katılmaktan nefret ettiği hâlde tam tersi gibi davranıp "Bizim de katılmamız gerekir mi?" diye, teamüllerin aksine katılım izni isteyerek ikiyüzlülük yapmaktır.

44 Allah'a ve Âhiret Günü'ne (yürekten) güvenip inanan kimseler mallarıyla ve canlarıyla zaten cihat etmeleri hasebiyle, senden cihada çıkmak için izin isteme gereği duymazlar.[58] Allah sorumlu davranışta sebat edenleri çok iyi bilir. 45 Yalnızca Allah'a ve Âhiret Günü'ne (yürekten) güvenip inanmayan kimseler senden (cihada) katılma izni isterler; zira onların kalpleri kuşkuya teslim olmuştur, bu yüzden (katılsak mı, katılmasak mı diye) derin tereddütler içerisinde bocalayıp dururlar.[59]

46 Hem, eğer (gerçekten) sefere çıkmak isteselerdi elbet bir hazırlığa girişirlerdi; fakat Allah onların kalkış biçimlerini[60] beğenmedi, bu yüzden de onları alıkoydu. Adeta onlara, "(Sefere ehil olmayıp) oturanlarla birlikte siz de oturun!"[61] denildi.

47 Eğer sizinle birlikte sefere çıkmış olsalardı, sorun çıkarmaktan[62] başka size bir katkıları olmayacaktı. Zira içinizden kendilerini can kulağıyla dinleyecek olanları görüp aranıza daha fazla fitne sokmak amacıyla saflarınıza daha bir sokulacaklardı: ama Allah o zalimleri çok iyi bilmektedir.

48 Zaten onlar daha önce de[63] fitne çıkarmaya çalışmışlar ve sana karşı epey işler çevirmişlerdi; ta ki hak tecelli edinceye ve Allah'ın yasası onların hoşuna gitmeyecek bir biçimde gerçekleşinceye dek.

49 Onlardan kimileri de "İzin ver bana, beni günaha sokma!"[64] der. Şu işe bakın

---

3) Bu ikiyüzlülüktür, çünkü Tebük seferi için ilan yapılmıştır. Mü'min olana düşen bu çağrıya tereddütsüz icâbettir. Tıpkı Zemahşerî'nin dediği gibi: "Savaşa katılmak için izin istemek mü'minlerin âdetinden değildi. Muhacir ve Ensarın samimileri 'Nebi'den asla izin istemeyiz ve sözümüz sözdür; biz mallarımız ve canlarımızla onunla birlikte cihada katılacağız' diyorlardı" (*Keşşaf*; ayrıca krş. 110/Fetih: 15). Bu sonucu esas alırsak, 86. âyette izin istediğinden söz edilenleri daha farklı bir kategori olarak değerlendirmek gerekecektir.

58 Bir üstteki âyetin notuna bkz. Bu âyetler, 83. âyet ışığında anlaşılmalıdır: "..onlar senden savaşa çıkma izni isterlerse, de ki: "Bundan böyle benimle kesinlikle sefere çıkmayacaksınız.."

59 İmanın ahlâkî karşılığı güvendir. Zımnen: Ne kadar güveniyorsanız, o kadar inanıyorsunuz.

60 *İnbe'ase* fiili, yalnızca somut eylemlerde kullanılır. Mutavaat babının özelliği gereği, öznesini üzerine uygulanan eylemin nesnesi hâline getirir (Krş: 28/Şems: 12). Burada cihada katılmak istemeyenlerin etken değil edilgen, aktif değil pasif ruh hâllerine dikkat çekilmektedir.

61 Ayaktakine "Otur!" derken *iclis*, yatana "Otur!" derken *uk'ud* formu kullanılmasından yola çıkarak (*Fıkhu'l-Luğa*). Evde oturup sosyal savunmaya katılmayanların safına lâyık görülen bu sorumsuz insanların zaten 'ayağa kalkmadıkları', dolayısıyla onların oturuşunun ayağa kalkmış birinin oturuşu olmadığı anlaşılacaktır.

62 *Habâlen*: Nedeni ne olursa olsun "her tür olumsuz sonuç, zarar ve ziyan, sorumsuzluk ya da sorun hâline gelmek". Geçtiği her yerde olumsuz anlamda kullanılan bu sözcüğe, ilk kuşak müfessirler tarafından bu âyet bağlamında çok farklı anlamlar yüklenmiştir (Taberî ve Râzî). Biz, sözcüğün genel kullanımına uygun olarak tüm olumsuzlukları içeren bu genel karşılığı tercih ettik.

63 Yani: Tebük'ten önce, Uhud'da...

64 Veya: "beni fitneye düşürme". Çok anlamlılığın en çarpıcı örneklerinden biri olan *fitne* (kök anlamı için bkz. 94/Bakara: 102,191, not 368) Kur'an'da türevleriyle birlikte 60 yerde kullanılır ve deneme, sınav, mazeret, musi-

ki, baştan ayağa günaha gömüldüler: Üstelik, nankörlükte ısrar edenler bir de cehennem tarafından kuşatılacaktır.

50 Eğer sana bir iyilik dokunsa onların canı sıkılır. Ama başına bir kötülük gelse; "İyi ki biz daha önceden önlemlerimizi almıştık" derler ve şen şakrak dönüp giderler.

51 De ki: "Başımıza, Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey gelmez; O'dur bizim tek sahibimiz; şu hâlde inananlar yalnızca O'na güvensinler!"[65]

52 De ki: "Bizim için iki güzellikten biri değil de, ille de (kötülük) beklentisi içinde misiniz? Bizim size ilişkin beklentimizse -O'nun katından ya da bizim elimizle- Allah'ın gazabına uğramanızdır. Artık bekleyin; bilin ki biz de sizinle birlikte bekliyoruz!"

53 De ki: "İster gönüllü infak edin ister gönülsüz; sizden asla kabul edilmeyecektir:[66] çünkü siz, hepten sapık bir güruh hâline geldiniz."

54 Onların hayır için harcadıklarının kabulüne tek engel, Allah'a ve O'nun Elçisi'ne ısrarla nankörlük etmeleridir; onlar namaza hep üşene üşene katılırlar ve onlar her daim gönülsüzce hayır yaparlar.

55 Artık onların, (sınamak için verdiğimiz) mallarının ve çocuklarının (çokluğuna) şaşırma;[67] Allah bütün bunlar nedeniyle onlara dünyada belâ vermek ve canlarını kendileri inkâra saplanmışken almak istiyor.[68]

56 Ve onlar, kendilerinin sizden olduğuna dair Allah adına yemin ederler; oysa ki onlar sizden değildirler; ve fakat onlar, korkuya teslim olmuş bir güruhturlar.[69]

57 Eğer bir sığınak, bir mağara ya da bir korunak bulabilselerdi, sürü içgüdüsüyle panik hâlinde oraya seğirtirlerdi.[70]

58 Onlar arasında, sadaka ve zekâtların (dağıtımı) konusunda sana dil uzatanlar var: eğer kendilerine ondan bir pay verir-

---

bet, skandal, cinnet, anarşi ve kargaşa, kışkırtma, ayartma, terör, işkence ve baskı, iç savaş, savaş, öldürme, günah, saptırma, nifak, küfür, şirk gibi anlamlarda kullanılır. Bu anlamlar tasnife tabi tutulacak olursa, kavramın bireysel ve toplumsal, maddî ve mânevî, ahlâkî ve akidevî tüm alanlarda kullanıldığı görülür. Bu bağlamda *fitne*'nin en makul karşılığı "günah" olsa gerektir.

65 Bu ve bir önceki âyet, mü'min ve münafığın birbirine zıt hayat tasavvurlarını ele veriyor.

66 İnfak-nifak karşıtlığı işleniyor ve gönülsüz verildiği bir sonraki âyette dile getiriliyor. Zımnen: Allah için vermek gerçekte almaktır. Bunu bilmedikten sonra verseniz ne olacak? (Krş: 94/Bakara 272 ve âyetin notları).

67 Vahyin Hz. Peygamber'in tasavvur ve şahsiyetini inşa sürecinde, inkârcıların ve ikiyüzlülerin mal ve evlat çokluğuna imrenme problemi, bu âyetlerin inişinden çok uzun zaman önce halledilmişti (Mal: 44/Tâhâ: 131; 72/Hicr: 88). Bu âyette geçen *fela tu'cibke* ibaresini "sakın seni imrendirmesin" şeklinde çevirmek, işte bu yüzden tarihi verilere uygun düşmemektedir. Burada sözü edilen "imrenme" değil, bunca isyan ve tuğyanlarına rağmen onlara verilen nimetlerin bolluğu karşısında düşülen "şaşkınlık hâli"dir.

68 Servet ve imkan iyinin elinde imkandır; kötünün elindeyse kaybedilmiş bir imtihandır.

69 Bu âyet, nifakın ta temelinde korkuya kulluğun yattığını gösterir.

70 Yıldız atlarının ürkerek panik hâlinde kaçışlarını ifade eden *yecmahûn* fiilinin açılımı. Allah'a teksif edilen korku insanın tedbirini, Allah'tan başkasına teksif edilen korku zilletini artırır.

sen seslerini keserler, yok eğer kendilerine ondan bir pay vermezsen, o zaman da öfkelerini kusarlar. 59 Ah keşke onlar Allah'ın ve O'nun Elçisi'nin kendilerine verdikleriyle yetinselerdi; ve "Allah bize yeter; gün gelir de Allah lutfundan bize (bir pay) verirse, O'nun Elçisi de (bize takdim eder);[71] elbet biz ta gönülden Allah'a yönelmişiz" deselerdi.

60 Zekâtlar[72] yalnızca yoksullara ve düşkünlere, bu işi yapan görevlilere ve kalpleri kazanılacak kimselere, özgürlükleri elinden alınanlar ve borç yükü altında ezilenler için, Allah yolunda gösterilen her türlü faaliyet ve yolda kalmışlar için[73] verilir: bu Allah'ın koyduğu bir kuraldır. Ve Allah her şeyi bilir, her hükmünde tam isabet sahibidir.

61 YİNE o (ikiyüzlüler) arasında, "O (her sözü dinleyen) som bir 'kulak'tır"[74] diyerek Peygamber'i rencide eden kimseler var. De ki: (Öyle ama), sizin için hayırlı bir 'kulak'tır: Allah'a iman eder, mü'minlere ise güvenir;[75] üstelik içiniz-

71 Kur'an veciz bir hitaptır. Kimi zaman cümlenin sonu getirilmeyerek sözün akışına bırakılır. Parantez içi ilavemiz, sözgeliminin (*fahva'l-hıtâb*) zorunlu kıldığı bir ilavedir.

72 Lafzen: "sadakalar". Bu sınıflardan ilk dördünde *lâm* son dördünde *fî* kullanılmıştır. *Lâm* harf-i cerrinde mülkiyet vurgusu vardır. İlk dört gurubu oluşturan *fukarâ*, *mesâkîn*, *'amiline aleyhâ* ve *müellefe-i kulûb* kendilerine sarf edilen zekât üzerinde mülkiyet sahibi olurlar. Yani zekât doğrudan kendilerine verilir. *Fakat fî harf-i* cerri ile gelen son dört madde böyle değildir. Mesela köle için verilen zekât efendisinin mülkiyetine, borçlu için verilen zekât alacaklısının mülkiyetine, "yol oğlu" için verilen zekât, yola terk edilmiş küçükler için anlaşıldığında onların bakımını üstlenecek özel ve tüzel kişiliklerin mülkiyetine geçer. Bu "Allah yolu" için verilen zekâtlarda daha da belirgindir. *Lâm* ile *fî* farkı "falana vermek" ile "falanca için vermek" arasındaki farktır. Bu, sonuncuların daha müstehak olduklarına delalet eder. Bu fark çeviriye yansıtılmıştır.

73 *İbnu's-sebîl*, lafzen "yol oğlu". Bu ifade sadece yolcuları değil, yola terk edilmiş bebek ve sokak çocukları gibi tüm "mekansızları" kapsar.

74 Klasik tefsir, "kulak" ithamını "kendisine her söylenene inanır" şeklinde yorumlamıştır (Taberî). Oysa ki, ne âyetin iç ve dış bağlamı ve ne de Kur'an bunu doğrular. Rasulullaha kalbi hastalıklı olanların yönelttiği "kulak" ithamı, onun kendisine konuşan herkesi sabırla "dinlemek" gibi öteden beri iyi bilinen insani meziyetine yöneliktir. Sözü olan herkesin sözünü dinlemek Kur'an'ın övdüğü bir davranıştır (77/Zümer: 18). Doğaldır ki, kişinin konuşanın sözüne kulak kesilmesi bir erdem, dinlediği her şeye inanması bir zaaftır (77/Zümer: 18). Âyetin devamı, Hz. Peygamber'in bu davranışını reddetmek yerine bunun inanan insana olan 'güvenden' kaynaklanan bir meziyet olduğunu tasdik etmektedir. Alternatif bir açıklama da şu olabilir: Bu itham, vahyin kaynağı hakkında ikiyüzlülerin gizli inkârını yansıtmaktadır. Rasulullah'ı, kulağına fısıldanan asılsız sözleri "vahiy" diye dinlemekle itham etmiş olmaktadırlar ki, bu pek alçakçadır. 65. âyette onların alay ettikleri arasında "Allah'ın âyetleri"nin de sayılması, bu yorumun teyidi olarak görülebilir.

75 *Yu'minu*: Aynı âyette hem akidevi anlamı olan "inanır" anlamına, hem de ahlâkî anlamı olan "güvenir" anlamına kullanılmıştır. Her ne kadar birincisi *be* ikincisi *lam* ile gelmişse de, dil açısından *âmene* fiilinin tüm kullanımlarında her iki anlam da vardır. Şu hâlde, *yu'minu billahi ve yu'minu li'l-mü'minin* ibaresinin tam açılımı şöyle olur: "Peygamber

den imanda sebat edenler için bir rahmettir. Allah'ın Elçisi'ni rencide edenlere gelince: onları pek acı bir azap beklemektedir.

62 Onlar, sizi hoşnut etmek için size Allah adına yeminler ederler. Oysa ki daha öncelikli bir görevleri var: Allah'ı hoşnut etmek, O'nun Elçisi'ni de...[76] Tabi ki yürekten inanmışlarsa eğer!

63 Yoksa onlar şunu bilmiyorlar mı: kim Allah'a ve O'nun Elçisi'ne meydan okursa,[77] işte o içinde daimi kalmak üzere cehennem ateşine atılır; en dehşet onursuzluk[78] da budur.

64 İkiyüzlüler kendileri hakkında, kalplerinde olanı sana haber veren bir sûre inmesinden endişe ediyorlar. De ki: "Alay edin bakalım! Nasıl olsa Allah korktuğunuzu başınıza getirecektir."[79]

65 Dönüp kendilerine sorsan, elbet şöyle diyecekler: "Kendimizi lafa kaptırmıştık, eğleniyorduk, hepsi bu!"

De ki: "Allah'la, O'nun âyetleriyle ve O'nun Elçisi'yle mi eğlenip duruyordunuz? 66 Bahane üretmeyin! Doğrusu siz, inandığınızı (açıkladıktan) sonra da küfre saptınız.[80] Bir kısmınızı bu suçtan dolayı affetsek bile, bir kısmınızı suçu savunmalarından dolayı[81] cezalandıracağız."

67 İkiyüzlü erkekler ve ikiyüzlü kadınlar; hepsi birbirine benzerler:[82] Kötü ve

---

Allah'a iman edip güvenir; dolayısıyla Allah'a ve kendisine iman edip güvenenlere de inanıp güvenir".

76 Bu cümlede, Kur'an vahyinin "tevhid" akidesi üzerine nasıl titrediği açıkça görülmektedir. *Vallahu ve rasuluhu ehakku en-yurdûhu* ibaresi, tıpkı Allah için kullanılan "o-ben-biz" zamirlerinde olduğu gibi, dil mantığını altüst etmiştir. Allah ve Elçisi'ne raci olan *yurduhu*'da, *huma* (ikisi) değil de *hu* (o) zamirinin kullanılmış olması manidardır. Metnin hassasiyetini ve vurgusunu çeviriye yansıtma çabamız, bu cümlenin anlamını böyle bir formla taşımaya bizi mecbur bıraktı. Fakat bütün gayretimize rağmen bunu tam başardığımız söylenemez. Kur'an'ın bu hassasiyetinin, kendisine yönelik sıradan hitaplarda da dikkate alınmasını öğütleyen Hz. Peygamber, Allah'la kendisini tesniye zamiri (*humâ*) içerisinde birlikte kullanan birini, yanlış bir çağrışıma neden olur kaygısıyla "Sen ne kötü hatipsin!" diye uyarmıştı. Burada ifade edilen, Allah'ı razı etmenin nihai amaç olduğu, bu nihai amacın O'nun Elçisi atlanarak gerçekleşmeyeceği gerçeğidir (Krş: 43/Meryem: 65 ve 95/Enfal: 24).

77 Krş. 104/Mücâdile: 5.

78 *Hizy* için, muhtemelen nüzûl sürecinde ilk geçtiği 44/Tâhâ: 134'ün ilgili notuna bkz.

79 İkiyüzlülerin kendileri hakkında sûre indirilmesinden korkmaları, bizce vahyin kaynağına inandıkları anlamını taşımamaktadır. Bunu "alay amacıyla" söyledikleri ifade edilmektedir. O hâlde, ikiyüzlüler bunu "bizim aleyhimize de bir şeyler düzüp-koşarsa" anlamına söylemiş olmalılar. 61. âyetin atıflarından biri de ikiyüzlülerin vahyin kaynağına ilişkin bu inkârlarıdır. Onlar, ilâhî kelamın kendileri için ne diyeceğinden değil, deşifre edilmekten endişe ediyorlardı.

80 42. âyetten beri kendilerinden söz edilen ikiyüzlülerin imanla inkâr, -ahlâkî karşılıklarıyla- güvenle nankörlük arasında gidip gelişlerine bir atıf.

81 *Mücrimin*: Sıradan bir "suçlu" değil, "suçu içselleştiren, suçu kimliğinin bir parçası hâline getirip savunan" anlamına.

82 Burada *ba'duhum min ba'd* olarak gelen ibare, söz konusu mü'minler (71. âyet) ya da kâfirler (95/Enfal: 73) olduğunda *ba'duhum evliyau ba'd* kalıbıyla gelir. Çünkü münafıklar örgütlü ve kendilerine özgü bir inanç sistemi ve kimliği olmayan kimselerken, mü'minler

yanlış olanı önerir, iyi ve doğru olanı önlerler; ve (iyilik için) ellerini oynatmazlar. Onlar Allah'ı unuttular, bu yüzden Allah da onları hatırlanmaya değer bulmadı.[83] Gerçekte sapık olan işte bunlar, bu münafıklardır.[84]

68 Allah, ikiyüzlü erkeklerle ikiyüzlü kadınlara ve inkârını açıkça ortaya koyanlara, içinde daimi kalmak üzere cehennem ateşini vaad etmiştir: odur onların payına düşen; zira Allah onları rahmetinden dışlamıştır;[85] dolayısıyla onlar sürekli bir azaba mahkûm olacaklardır.

69 (De ki onlara): "(Siz de) tıpkı sizden önceki (ikiyüzlüler) gibisiniz. Onlar kuvvet bakımından sizden daha güçlüydüler, servet ve sayıca daha fazlaydılar; fakat bu dünyadan paylarına düşenle safa sürmeyi seçtiler; siz de kendi payınıza düşenle safa sürmeyi seçtiniz; tıpkı sizden öncekilerin kendi paylarına düşenle safa sürmeyi seçtikleri gibi:[86] sonunda siz de aynı onlar gibi bâtılın bataklığına saplandınız.[87] Önünde de sonunda da,[88] bu tür kimselerin çabaları boşa gidecektir; sonunda kaybedecek olan da bunlardır.

70 Yoksa kendilerinden önce geçip gidenlerin, Nûh kavminin, 'Âd ve Semud'un, İbrahim kavminin, Medyen ahalisinin ve bütün o altı üstüne gelmiş kentlerin (felaket) haberleri onlara ulaşmadı mı? Öncekilere (de) elçileri hakikatin apaçık delilleriyle gelmişlerdi (fakat inkâr ettiler): Sonuçta, Allah onlara kıymış değildi; fakat onlar asıl kendi kendilerine kıydılar.

71 Ama inanan erkekler ve inanan kadınlar (da) birbirlerinin dostu, koruyucusudurlar: İyi ve doğru olanı önerir, kötü ve yanlış olanı önlerler; ve namazı içtenlikle kılarlar, zekâtı da seve seve verirler; Allah'a ve O'nun Elçisi'ne uyarlar:[89] işte onlardır Allah'ın rahmetini bahşedeceği kimseler; çünkü her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden yalnızca Allah'tır.[90]

---

ya da kâfirler örgütlü ve kendilerine özgü bir kimlik ve inanç sistemi bulunan cemaatlerdir (*İtkân* III, 344).

83 Krş. 57/Secde: 14 ve 102/Haşr: 19.

84 Bu son cümle, yersiz korku ve kaygılara kapılan kalbi hasta tereddütlü tipleri değil, ikiyüzlülüğü içselleştirip bir kimlik hâline dönüştürenleri kastediyor gibidir.

85 Allah'ın rahmetinden mahrum olmak lânetlenmek demektir (Bkz: 94/Bakara: 61, ilgili notlar).

86 Burada metin yalınkat haber taşıyan 'pasif' bir metin değil, söz konusu ettiği kimselerin seçimlerini eleştiren ve yanlışlayan 'aktif' bir metindir. Bu nedenle, çeviri cümleleri zorunlu olarak "seçim" yüklemi üzerine bina edilmeliydi.

87 Allah katındaki yerinizi bilmek istiyorsanız, ilâhî senaryoda hangi rolü tercih ettiğinize bakınız.

88 Lafzen: "bu dünyada da öte dünyada da".

89 Bu âyet, 67. âyette nitelenen ikiyüzlü tipin tam zıddı olan samimi mü'mini tanımlar. Kur'an'da çok sık dile getirilen bir vecibe olan *el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy 'ani'l-münker*, adı geçen âyette ikiyüzlülerin en tipik özelliği olarak tam ters bir işleve bürünmüş olarak karşımıza çıkar. İnananın namaz ve zekâtla ilgili tavrı ise, yine ikiyüzlülerin özellikleriyle ilgili 54. âyetin mukabilidir. Bu nedenledir ki, tercümedeki "içtenlikle" ve "seve seve" sıfatları zorunlu hâle gelmiştir.

90 *'Azizun Hakîm*: Âyet sonlarında sık sık karşılaştığımız Allah'la ilgili bu tür sıfatlar, kanaatimizce, Kur'an'ın diğer tüm tekrarlarında olduğu gibi, "nakarat" işlevi gören mücer-

72 Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara zemininden ırmaklar çağlayan cennetler vaad etti; orada daimi kalıcıdırlar; dahası, o mutluluk diyarı olan cennetlerde göz kamaştırıcı konutlar vardır; hele[91] bir de Allah'tan gelen tarifi imkansız hoşnutluk, bu (mutlulukların) en büyüğü olacaktır; bu, işte budur muhteşem zafer.

73 SEN ey peygamber! İnkârı ısrarla savunanlarla ve ikiyüzlülüğü tabiat hâline getirenlerle mücadele et ve onlara karşı ödünsüz davran![92] Sonunda karar kılacakları yer cehennemdir ve o ne berbat bir son duraktır.

74 Onlar, (kötü) bir söz söylemediklerine ilişkin Allah adına yemin ediyorlar; oysa ki onlar kesinlikle küfre varan sözler söylemişler, böylece Allah'a teslim olmalarından sonra inkâra sapmışlar ve başarmaları mümkün olmayan bir işe soyunmuşlardı.[93] Onların kin duymaları için,

---

ret bir tekrar değildirler. Sonunda geldiği âyetin içeriğine, pasajın konusuna, özetle bağlamına göre nitelik ve/veya işlev kazanırlar. Böyle gördüğümüz içindir ki her *'Azizun Hakim*'i 'nakarât' saymayarak standart bir kalıpla çevirmedik. Bu ilkemizi bağlamın anlamı farklılaştırdığı diğer esma ve birbirinin aynı lafza sahip ibarelerde de uyguladık. Zira bir metnin mânasını oluşturmada bağlam da lafız kadar önemlidir. Bu âyet ve âyetin ait olduğu ve konusunu mü'min ve münafığın niteliklerinin oluşturduğu bu pasaj bağlamında Allah'ın izzet ve yüceliğine delalet eden *Azizun* sıfatı, hemen öncesinde gelen inananlara rahmette yüce oluşuyla ilgilidir. *Hakimun* sıfatı ise, bir duruş ve davranış biçimi olarak ikiyüzlülüğün insan için neden, nasıl, niçin mümkün olabildiği gibi sorularla tüketilemeyecek olan akıl sır ermez hikmete bir atıftır. Hemen söylemeliyiz ki, Kur'an'ın tam 47 yerinde birlikte gelen bu iki sıfat, yine Kur'an'ın hiçbir yerinde *Hakimun Aziz* biçiminde gelmez. Bizce bu, yalnızca ses uyumu gerekçesiyle açıklanamayacak bir durumdur ve ikisi arasındaki kopmaz mâna bağına delalet eder. Öncelik ve sonralığı anlamı doğrudan etkilemekte, birlikte geldikleri tüm yerlerde birbirlerinin anlamını tayin ve tesbit etmektedirler. Anlam verirken de hem bu iki sıfat arasındaki iç irtibat, hem de bu sıfatların sonunda geldiği âyetin ve onun bağlı olduğu pasajın konusuyla anlam ilişkisini ele veren dış irtibat göz önünde bulundurulmalıdır. İç irtibata gerekçe olarak her yerde *Azizun Hakim* sıralamasıyla geldiğini göstermiştik. Dış irtibatın gerekçesini ise metin bize sunmaktadır. Bu, kimi zaman yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi *inne* edatı, kimi zaman da "hâl karineleri"ni kapsayan bağlamdır.

Öte yandan, tüm ilâhî esma, taşıdığı mânanın "en"lerini ifade eder. Belirsiz formda geliyorsa (*'Azîzun, Hakîmun* gibi) "en akıl-sır ermez", "en tarifsiz ve eşsiz", "en sınırsız ve limitsiz" *izzet* ve *hikmet*'i ifade eder. Belirli formda geliyorsa (*el-'Azîz, el-Hakîm* gibi) "mutlak-mükemmel" ve "sonsuzluk-tamlık" ifade eder. Bu üslubun sebebi yalnızca tüm noksan sıfatlardan münezzeh, tüm kemâl sıfatlarıyla muttasıf bir Allah inancını inşa etmek için değildir. Bununla beraber bu üslub, insan tasavvurumuzu da inşa etmeyi amaçlar. Buna göre hiç bir insan, hiç bir alanda, mutlaklık ve mükemmellik, sonsuzluk ve sınırsızlıkla nitelendirilemez. Zira bu nitelemeler yalnızca Allah'a mahsustur.

91 Buradaki *ve* bağlacının bu bağlamdaki en makul vurgusu.

92 Allah Rasulü hiçbir zaman münafıklara karşı savaş açmadığına göre, buradaki cihad emri "mücadele" olarak anlaşılmak durumundadır.

93 Suikast teşebbüsünden söz edilmişse de ifade geneldir. İkiyüzlülerin küfür sözü "kulak" ithamı üzerinden vahyin kaynağına dair iftiralarıydı (Bkz: 61, not 74).

Allah'ın ve O'nun lutfu sayesinde Elçisi'nin kendilerini zengin ve yetkin hâle getirmesi dışında bir neden yok ki![94] Artık tevbe ederlerse, bu kendileri hakkında daha hayırlı olur; yok eğer yüz çevirirlerse, Allah onları bu dünyada da öte dünyada da pek acı bir azaba çarptıracak; ve onlar yeryüzünde kendileri için ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabileceklerdir.

75 Hem, onlar arasında "Eğer O'nun bağışladıklarından bize de bir şeyler düşerse, elbet biz de hayır hasenat için harcar, böylece biz de iyiler arasına karışmış oluruz!" diye Allah'a yemin edenler var. 76 Ama onlar, Allah kendilerine lutfundan bağışlar bağışlamaz onda cimrilik ederler ve (yeminlerinden) geri dönerler: zira onlar dönektirler.[95] 77 Bunun üzerine O da, Zâtıyla karşılaşacakları güne kadar kalplerinde (taşıyacakları) bir nifakı başlarına sarar. Bu, onların Allah'a verdikleri sözden dönmeleri ve yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirmeleri yüzündendir.

78 Bilmiyorlar mı ki Allah, onların sırlarından ve gizli görüşmelerinden çok iyi haberdardır; zira, iyi bilsinler ki Allah her tür gizliliği tüm ayrıntılarıyla bilir.

79 Onlar, (yürekten) inananlar arasından, hem vermesi gerekenden fazlasını gönlünden koparak verenlere, hem de gündelik emeğinden başka verecek bir şey bulamayanlara dil uzatmakta ve onlarla alay etmektedirler.[96] Allah onların alaylarını başlarına geçirecektir ve acıklı bir azap onları beklemektedir. 80 Onların bağışlanmaları için Allah'tan ister af dile, ister dileme:[97] Onlar için Allah'tan yet-

---

94 Zamirleriyle dilin sınırlarını zorlayan bu ibarenin metni, tıpkı 62. âyette olduğu gibi tevhid inancı çerçevesindeki hassasiyeti yansıtmaktadır. İronik bir üslûp taşıyan bu ibare "Kur'anî mizahın" ilginç örneklerinden biridir. Bu ifade, Türkçe'de "Besle kargayı oysun gözünü" özdeyişiyle dile getirilen nankörlüğe lâtif bir atıftır. İnanmış maskesi takan hasta kalplilere, "her şeylerini borçlu oldukları Allah ve O'nun elçisine nefret beslemeleri için, gördükleri iyilikten başka bir gerekçeye sahip olmadıkları" söylenmektedir.

95 Bir çok mealde eli yüzü düzgün bir karşılık bulamayan bu son ibarenin bağlama en uygun karşılığı budur.

96 Zımnen: Münafık camdan bakmaz, cama bakar. Ebu Mes'ud der ki: "Biri fazla verse 'Bak bak, gösteriş yapıyor!' derler. Yoksul biri de bir ölçek hurma getirse 'Allah'ın buna ihtiyacı mı var?' derler (Buhârî ve Müslim). Elinin emeğiyle geçinen Ebu Akil, avuçları su toplayıncaya kadar kan ter içinde su çekmiş, bunun karşılığında aldığı bir ölçek hurmayı infak olarak getirmişti.

97 80-113. âyetlerin Abdullah b. Ubeyy hakkında indiği kesin değildir. Taberî, tarihinde İbn Ubeyy'in Munâfikun sûresinden sonra çok yaşamayıp öldüğünü söyler (Taberî, *Tarih* II, 261-262). Munâfikun sûresi İbn Kesir'e göre hicrî 6. yılda Mustalıkoğulları seferi sırasında inmiştir. Bu konuda Buhârî'nin naklettiği hadis ciddi bir çelişki içermektedir. Hadiste Hz. Ömer'in Rasulullaha "Allah seni onun namazını kılmaktan men etmedi mi?" dediği nakledilirken, hadisin sonunda, "bu olay üzerine onların namazını kılmaması için âyet indi" denilmektedir (*Cenaiz*, 23). Bu açık bir çelişkidir. Rasulullah'ın, Abdullah b. Ubeyy b. Selul'un onca ihanet, iftira, hakaret ve tahriklerine rağmen ona istiğfarda direnmesi pek makul görünmüyor. Bunu izah etmekte zorlananlar bu konuda üretilmiş bir rivayete sarılırlar: "Rasulullah buyurdu ki: Benim gömleğim ve üzerine namaz kılmam ona bir yarar sağlamaz. Fakat ben onun kavminden bin kişinin müslüman olmasını umuyorum. O gün onun kavminden bin kişi müslüman oldu".

miş kez af dilemiş olsan dahi, artık Allah onları asla affetmeyecektir.[98] Bunun nedeni, onların Allah'a ve O'nun Elçisi'ne ısrarla nankörlük etmeleridir; zira Allah (fıtrat) yolundan sapmış kimseleri doğru yola yöneltmez.[99]

81 TERK edilen (bu) kimseler, Rasulullah'a muhalefet ederek oturup kalmalarına sevindiler ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar;[100] bir de kalkıp "Şu sıcakta savaşa çıkmayın!" diye propaganda yaptılar.

Bu çok ilginçtir. Medine'nin nüfusu on bin kişidir. Beri yandan böylesine büyük bir katılımı belgeleyen ne bir âyet, ne de başka bir rivayet vardır.

98 Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri bir habere göre, münafıkların lideri Abdullah b. Ubeyy öldüğünde oğlu gelerek Rasulullah'tan babasının cenaze namazını kıldırmasını istemiş, o da bunu kabul etmiştir. Cenaze namazına duracağı zaman Hz. Ömer de yakasından tutarak "Ya Rasulallah Allah sizi bundan men ettiği hâlde nasıl namazını kılarsınız" demiştir. Habere göre Hz. Peygamber şu cevabı verir: "Allah beni muhayyer bırakmış ve onlar için ister af dile ister dileme demiştir. Ayrıca onlar için 70 defa da af dilesen Allah onları asla affetmeyecektir" buyurmuştur. Ben de 70'ten fazla af dileyeceğim." (Buhârî, *Tefsir* 160; Müslim, *S. Munafıkin* 3). Bu haber, başta âyetin sonuna aykırıdır. Gazzalî de bu haberi sahih bulmaz. Zira âyette geçen 70 rakamı sayı değil çokluk ifade eder. Bu âyette anlatılmak istenen onların kesinlikle bağışlanmayacağıdır. Gazzalî şöyle der: "Rasulullah'ın Allah'ın bu muradını anlamadığını varsaymak nasıl mümkün olabilir? Bu haberin sahih olmadığı açıktır. Zira Allah Rasulü kelamın mânalarını en iyi bilendi." (*el-Mustasfa* I, 162; hadis hakkındaki tartışmalar için bkz. Âlûsî).

99 Bu son ibareye "zira Allah, yoldan sapmış kimseleri (kötü) maksatlarına ulaştırmaz" anlamı verilebilir mi? Allahu a'lem hayır. Çünkü *hidâyet*, dilde *dalâlet* karşılığı konulmuştur ve kullanıldığı her yerde "lütuf" anlamına gelir. Bu nedenle "hediyye" bu kökten türetilmiştir (Râğıb). Kur'an'da olumsuz anlamda iki âyette kullanılmıştır: Sâffât: 23'teki *fehdûhum* (ve hepsini gözleri faltaşı gibi açacak bir ateşe yönlendirin), Hac: 4'teki *yehdîhi* (ve onu yakıp kavurucu bir azaba yönlendirir). Râğıb, bu iki kullanımda da "hidayet/yöneltme" sözcüğünün, tıpkı "onları acıklı bir azap ile müjdele" (98/Âl-i İmran: 21) ibaresindeki "tebşir/müjde" gibi ironik bir tehdit anlamında kullanıldığını söyler. Bu bir yana, bu iki kullanımda da özne Allah değildir ve Kur'an'da Allah'a atfedilen hiç bir "hidayet" olumsuz anlamda kullanılmaz. Burada ve bir çok yerde fiil formuyla (*yehdi*) kullanılan hidayet'in, Kur'an'ın insan tasavvurunda, insanın özgür tercihini sıfırlayan ve yok sayan nedensiz ve yasasız bir tasarruf olmadığı açık. Aksine insanın seçimiyle bire bir irtibatı olan bu ilâhî tasarrufun, söz konusu boyutunu da çeviriye yansıtabilmek için, "Allah'ın hidayeti"ni bir çok yerde "yöneltme" ya da "yönlendirme" şeklinde karşıladık. Bir yöne yöneltilen kimse, bu yönlendirmenin tam karşılığını yöneltildiği yön istikametinde çaba sarf ederek elde edebilir. Fakat şu da var ki, doğru yöne yöneltilmemiş bir çaba bütünüyle boşa gidecektir. İşte bu nedenle "hidayet", çabayı anlamlandıran bir 'iksir' mesabesindedir.

100 Cevherî *el-muhallefun*'a *el-metruk* (terkedilmiş) anlamı veriyor (Kurtubî). Âyetteki *hılafe* (muhalefet etmek) kelimesi, *halfe* (arkada kalmak) şeklinde de okunmuştur. Bu durumda anlam "Rasulullah'tan arkada kalarak..." olur. Âyette bahsedilen iklimden, sözü edilen seferin Tebük Seferi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü bu sefer sıcakların en şiddetli olduğu bir döneme denk gelmişti. Fakat, Hatib'in hitabı elbette bu olayla sınırlandırılamaz. Tüm zamanlar ve mekânlardaki 'mazeretçi aklı' kapsamaktadır.

Onlara "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" de; tabii ki bunun bilincine varabilirlerse![101]

82 Artık, bundan böyle (dünyada) az biraz gülsünler; fakat kazandıklarının bir karşılığı olarak (ukbada) çok ağlayacaklar![102]

83 Bundan sonra, Allah sana (seferden) dönmeyi nasip eder de onlardan bir grupla karşılaştırırsa, dahası onlar senden savaşa çıkma izni isterlerse, de ki: "Bundan böyle benimle kesinlikle sefere çıkmayacaksınız; ve benimle birlikte asla düşmana karşı savaşmayacaksınız! Madem siz bir kez oturup kalmaya razı oldunuz, bundan sonra da geri kalanlarla birlikte oturmayı sürdürün!"[103]

84 Ve onlardan ölen herhangi birinin namazını kılma ve kabrinin başında da asla bulunma! Çünkü onlar Allah'a ve Elçisi'ne nankörlük ettiler ve yoldan sapmış bir halde öldüler.[104]

85 Ve onların malları da, çocukları da seni hayrete düşürmesin:[105] şu kesin ki Allah, bu şeyleri dünyada onlar için bir azaba dönüştürmek ve canlarını inkâra gömülüp gitmişken çekip almak istiyor.[106]

86 Hem, ne zaman "Allah'a güvenip iman edin ve Elçisi'yle birlikte cihad edin!" diyen bir pasaj[107] indirilse; içlerin-

---

101 Özellikle ilk cümle, ikiyüzlünün hamakat belgesi mahiyetinde. Zımnen: Münafık kurnaz geçinen bir ahmaktır; elenmiştir fakat atlattığını sanır. Bu yüzden, 'elendiğine' yanmak yerine 'atlattığına' sevinir.

102 Parantez içi açıklamaları metin zorunlu kılmaktadır. *Ve'l-yebkû* (ağlasınlar), emir formunda olmasına rağmen 'tehdit-tevbih' anlamı içerdiği için bu bağlamda gelecek zaman kipiyle "ağlayacaklar" şeklinde çevirmek daha uygun göründü. İkiyüzlüler tek dünyalıdır, o da bu dünya. Eğer çift dünyası olsaydı tek yüzü olurdu. Zira âhiret, maskelerin düştüğü gündür. İşbu yüzden, iki dünyası olanın iki yüzü olmaz.

103 "Geri kalanlardan" kastın kimler olduğu tartışılmıştır. Geleneksel yoruma göre, yalnızca bu sûrede (iki kez) kullanılan bu kelimeyle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve sakatlar gibi savaşa katılamayan kesimler kastedilmiştir. Ama kelimenin "dura dura bozuldu, kokuştu" (*Lisân*) anlamı göz önüne alınınca, "geri kalanlardan" muradın "kasıtlı olarak savaştan kaçanlar" olduğu anlaşılır. Bizce, "oturanlar" anlamına gelen *kaidin* savaştan muaf tutulan birinci kesime, "geri kalanlar" anlamına gelen *hâlifin* ve türevleri ise savaştan kaçan ikinci kesime delalet etmektedir. Kur'an İkiyüzlüler için ısrarla *hâlifin* kelimesini kullanırken (Bkz: âyet 83, 87), onların kendileri için *kâidîn* kelimesini kullanmaları da (Bkz: 86. âyet) buna delalet etmektedir. "Geri kalan" ifadesi, söz konusu anlam farkını "geride kalan" ifadesinden daha iyi yansıttığı için tercih ettik.

104 Hz. Cabir'den: "Münafıkların elebaşı öldüğünde namazını Rasulullah'ın kıldırmasını vasiyet etmişti. Oğlu peygamber'e geldi ve dedi ki: Babam senin gömleğinle kefenlenmeyi vasiyet etti..." (Müslim'den: İbn Kesir). Bu istismarcı tavır, bir ömür Hz. Peygamber'e ve onun dâvâsına karşı sinsice savaşan İbn Ubeyy'in 'tüketici' peygamber tasavvuruna ibretlik bir örnektir (Bkz: âyet 80, notlar). Bu örnek üzerinden verilen ibret dersi şudur: Münafık imana değil imaja yatırım yapar, mü'min ise imaja değil imana yatırım yapar. Zira Allah insanın imajına değil imanına bakar.

105 Kur'an'ın bir çok yerinde mal "ekonomik gücü", çocuklar ise "insan gücünü" simgeler.

106 Âyet münafığın tek dünyalı tasavvuruna kinayeli bir atıf içeriyor.

107 Lafzen: "*sûre*". Burada kastedilenin sonradan kazandığı anlamıyla "sure" olmayıp "pasaj" anlamına geldiği açıktır.

den durumu gayet müsait olanlar (bile) senden izin isteyerek derler ki: "Bırak bizi, oturanlarla birlikte oturalım!"[108] 87 Geri kalanlarla birlikte olmayı gönülden kabullendiler; sonunda kalplerine mühür basıldı:[109] artık onlar gerçeği kavrayamazlar.[110]

88 Fakat, Elçi ve onunla birlikte iman edip mallarıyla ve canlarıyla cihad eden kimseler var ya: işte onları hayırlı sonuçlar beklemektedir; üstelik kurtuluşa erecek olan da onlardır.[111]

89 Allah onlar için, zemininden ırmaklar çağlayan, içerisinde ebedi kalacakları Cennetler hazırlamıştır: işte budur muhteşem zafer.[112]

90 BEDEVİLERDEN beyan edecek özrü olanlar, hiç değilse gelip kendilerine (savaşa katılmama) izni verilmesini talep ettiler;[113] Allah ve Rasulü'nü yalanlayanlar ise oturup kaldılar. Onlardan nankörlükte ısrar edenlere, er geç acıklı bir azap dokunacak.

91 Zayıflar, hastalar, infak edecek bir şey bulamayan yoksul kimseler için, Allah'a ve Rasulü'ne karşı samimi oldukları sürece bir sorumluluk yoktur;[114] iyilik ya-

---

108 Bu âyette izin isteyenler ve iznin mahiyeti ile 43-45. âyetlerde izin isteyenler ve iznin mahiyeti farklı olsa gerektir. 43-45'te bir sefer ilanı durumunda izinsiz gelip orduya katılma teamülüne rağmen "Sefere bizim de katılmamız gerekir mi?" diye dolaylı kaytaran münafıklar, burada ise doğrudan sahte mazeret beyan eden kalbi mühürlüler söz konusudur.

109 Zımnen: Suç delili olarak Hesap Günü getirilmek üzere...

110 Eylemi akıl üretir, fakat eylemin sonuçları yürek üzerinde etki bırakır. Kirli akıl kirli eylem üretir, kirli eylem yüreği de kirletir (Krş: 90/Mutaffifin: 14).

111 Râzî'ye göre, "hayırlı sonuçlar" diye çevirdiğimiz *hayrât* cihadın dünyadaki karşılığı, hemen ardından gelen "kurtuluş" ise âhiretteki karşılığıdır. Fakat bizce, bu ikisiyle de kastedilen cihadın fetih, insan kazanımı, izzet, iktidar, devlet gibi dünyevi meyveleridir. Uhrevi sonuçlarına ise bir sonraki âyet tahsis edilmiştir.

112 Zımnen: En büyük başarı, imana şahit olmuş bir hayatı Allah'a sunabilmektir.

113 Ubeyy ve Mücâhid'in alternatif okuyuşları dikkate alındığında, bu âyet şöyle de çevrilebilir: "Kendilerinin savaştan muaf tutulmaları için geçerli mazereti olan bedeviler geldiler; Allah ve Rasulü'ne yalan söyleyenler ise oturup kaldılar. Nankörlüğünde ısrar eden böylelerine er geç acıklı bir azap dokunacak" (Taberî ve Râzî). Dilcilere göre *mu'azzir, mu'tezir* (mazeret gösteren) anlamındadır. Beyan edilen özür doğru-yanlış-yalan olabilir. Şeddesiz olan *mu'zir* ise, bir görüşe göre "makbul özür", diğerine göre "merdut özür" anlamına gelir (Râzî). Tercih ettiğimiz anlam, 43-45. âyetlerde münafıkların izin talebinin sefere "katılmama" değil, nifakı gizleme amacına hizmet eden bir "sureta katılma izni" olduğunu gösterir. Bu âyet, bölgede yeni teslim olmuş göçebe kabilelerin Tebük Seferi'ne karşı tavırlarını ele alan yeni bir pasajın ilk âyetidir. Bunlardan kimisi sefere katılması durumunda, hasım komşu kabilelerce obasının basılıp yağmalanmasından korkuyor; kimisi ise henüz teslim olmamış kabilelerin düşmanlığını üzerine çekmekten çekiniyordu. Elbet bir kısmı da ikili oynadığı için yalan özürler beyan ediyordu. İlginçtir ki, özür dilemek "göçebe" tavrından çok daha rafine bir "şehirli" tavrı olmasına rağmen, burada tam tersi bir durumla karşılaşılmasını vahiy, şehirli ikiyüzlülerin içlerinde sakladıkları inkârın dışa vurumu olarak tesbit ediyor.

114 lafzen "Allah'a ve Rasulü'ne nasihat ettikleri sürece". *Nasihat*'ın öncelikli anlamı-

panları sorumlu tutacak bir gerekçe de yoktur. Zira Allah tarifsiz bağışlayan, eşsiz merhametiyle kuşatandır. 92 Bir de sana kendilerine binek sağlaman için geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dediğin zaman, bu yolda harcayacak bir şey bulamadıkları için üzüntüden iki gözü iki çeşme geri dönenlere de bir sorumluluk yoktur.[115]

93 Sorumluluk ancak, yeterli varlık sahibi olduğu halde senden izin isteyen kimseler için geçerlidir. Onlar geri kalanlarla birlikte bulunmayı içlerine sindirdiler, Allah da onların yüreklerini mühürledi: öyle ki, artık onlar yaptıklarının farkına dâhi varmıyorlar. 94 Seferden dönüp de karşılaştığınız zaman size bahaneler sıralayacaklar. De ki: "Boşuna bahane üretmeyin, kesinlikle size inanmayacağız! Allah sizin (gerçek) durumunuzdan bizi haberdar etmiştir. Allah da, Rasulü de yaptıklarınızın (hesabını) görecektir. En sonunda görülemeyeni ve görüleni ayrıntılarıyla Bilen'in huzuruna çıkartılacaksınız; ve O size, yapıp-ettiklerinizi bir bir haber verecektir.

95 Dönüp de üzerlerine vardığınızda, sizi baştan savmak için Allah adına size yemin edeceklerdir.[116] Madem öyle, siz de bırakın yakalarını! Çünkü onlar iğrençleşmiş varlıklardır; sonunda yaptıklarına bir karşılık olarak varacakları yer Cehennemdir.[117] 96 Kendilerinden razı olasınız diye size yemin ediyorlar. Bilmiyorlar ki, siz kendilerinden razı olsanız dâhi Allah yoldan sapmış bir topluluktan asla razı olmayacaktır.

97 Bedevi Araplar, inkâr ve ikiyüzlülük açısından (kentsoylulardan) daha katıdırlar,[118] ve Allah'ın, Elçisine indirdiği ha-

---

nın "samimiyet" olduğu açık (*Lisân*). "Din nasihattir/samimiyettir" diyen Rasulullah, özünde bu hakikati tefsir ediyordu.

115 Bunların, Ensar ve daha başka kabilelere mensup yoksul kişiler olduğu rivayet edilir (İbn Kesir). Mücâhid'in rivayetine göre bunlar arasında Ma'kil, Süveyd ve Numan adlı üç yoksul kardeş de vardır (Râzî). Rasulullah'tan kendilerini ve azıklarını taşıyacak binek temin etmesini talep etmişler, istekleri karşılanamayınca, hıçkıra hıçkıra ağlayarak geri dönmüşlerdir. *Tefîdu mine'd-dem'*, ağlamaktan öte, gözlerin pınar kesilmesidir (Zemahşerî). "İki gözü iki çeşme" şeklindeki çevirimizin gerekçesi budur.

116 Bu âyetteki *izenkalebtum ileyhim* ibaresiyle, bir üst âyetteki *iza raca'tum ileyhim* arasındaki nüans, *inkalebe* fiilinin *race'a*'dan farklı olarak "vuslat" ve "istila" anlamlarına da gelmesidir. Biz bu farkı tercümeye "üzerlerine vardığınızda" biçiminde yansıttık. Bu bağlamda, hemen arkadan gelen *litu'ridu 'anhum* ibaresine verilebilecek en isabetli anlam da "sizi baştan savmak için" olmalıdır.

117 "İğrençleşme", aslında insanın kendisine olan saygı ve özgüvenini yitirme sürecinin son durağıdır. Burada kişilik ve kimlik çözülmesinin mücessem timsali olan "münafık aklın", sahibini getirip bıraktığı aşağılık konuma dikkat çekilmektedir. İğrençlik sadece olumlu değerlerin dibe vurmasını değil, aynı zamanda olumsuzlukların tavana vurmasını da tasvir eder. Münafık aklın çalışma biçimi, üretilen değeri tüketerek çıkar elde etme üzerine kuruludur. Böylesi bir akıl, sahibini iğrençliğin gayyasına yuvarlanmaya mahkûm eden bozulmuş akıldır. Kur'an bu aklın en kaba biçimine örnek olarak, Cahiliyyenin dokuduğu ve Cahilliyyeyi üreten Bedevi Arap aklını gösterir.

118 Bunun için peygamberler anakentlere gönderilmiştir. Buradaki "bedevilik" bir algı biçimidir; ufuksuzluğu, sığlığı ve kabalığı temsil eder. Sonraki âyetlerden de anlaşılacağı gibi,

yat tarzının sınırlarını tanıyıp kavramamaya daha yatkındırlar: Allah bu (gerçeği) de[119] çok iyi bilendir, (ama) hikmetle iş görendir.

98 Bedevi Araplardan gönlü (Allah yolunda) harcadığı şeyde kalanlar var[120] ve zamanın aleyhinize dönmesini gözleyenler var; bekledikleri belâ girdabını kendileri boylayacaktır:[121] zira Allah her şeyi işitmekte, her hesabı tarifsiz bir bilgiyle bilmektedir.

99 Bedevi Araplar arasında Allah'a ve Âhiret Günü'ne iman eden, (Allah yolunda) harcadığı her şeyi Allah katında bir yakınlık ve Elçi'nin dua ve desteğini[122] alma vesilesi bilenler de var: Bakın, işte bu[123] onların yakınlığına gerçek bir vesile olacaktır (ve) Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır: çünkü Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.

100 Muhacirler'in ve Ensar'ın önderlik yapan ilklerine[124] ve iyilik yolunda onların izini takip edenlere gelince: Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı olmuştur;[125] ve onlar için zemininden ırmaklar çağlayan ebedi kalacakları Cennetler hazırlamıştır: işte budur büyük mutluluk.[126]

101 Ne ki çevrenizdekilerden bedevi Araplar arasında ikiyüzlüler ve şehir ahalisi arasında da ikiyüzlülükte zirveleşenler var.[127] Sen onları tanımıyorsun, (ama) Biz tanıyoruz. Onlara (bu dünyada) iki kat azap çektireceğiz,[128] (bu hayatın) sonunda ise korkunç bir azaba sevk edileceklerdir.

102 Bir de ilkin iyi olan işini, kötü olan ötekisiyle karıştırıp (en sonunda) günahı-

---

vahiy bedevileri de toptan mahkûm etmeye izin vermez. Onları da seçip ayıran mümeyyiz bir akılla değerlendirir (Bkz: 114/Tevbe: 90).

119 Burada ve bağlamın işaret ettiği daha birçok yerde *ve* bağlacına, tercümede "dahi" mânasına gelen "de-da" işlevi yüklenmiştir.

120 Gönlünü bir kadına kaptırana *garîm* denilmesinden hareketle (Ferrâ, Furkan: 65'in tefsirinde).

121 Ya da: "boylasınlar!" (Krş: 110/Fetih: 6).

122 Bkz. 105/Ahzab: 56, not 74.

123 Buradaki *hâ* zamiri hem Allah yolunda yapılan harcamalara hem de Elçi'nin duasına bir göndermedir.

124 Muhacir: İmkanların tükendiği yerden imkanların üretileceği yere göç eden Mekkeli müminler. Ensar: Göçmen din kardeşlerini bağırlarına basıp yardım eden Medineli mü'minler. Muhacir ve Ensar tarihte kalmış olsa da, muhacirlik ve ensarlık İslâm cemaatinin yaşadığı tüm zamanlarda ve mekânlarda var olmayı sürdürecektir.

125 Veya ikinci cümlenin başındaki *vav*'ın "hal" vurgusuyla: "Onlar Allah'tan razı ve memnun olduğu halde Allah da onlardan razı olmuştur." Zira Allah'ın insandan razı olması, insanın Allah'tan razı ve memnun olmasının sonucudur.

126 Mutluluk tatmine, tatmin aklın gelişimine bağlıdır. Gerçek anlamda gelişmiş akıllar, cennetten aşağısıyla tatmin olmazlar.

127 *Meradû*: şeytanî bir nitelik olan *mârid*'le aynı kökten; "İkiyüzlülüğü ileri derecede olan". Bizce bedevi-şehirli karşıtlığı bağlamında, buradaki anlamı "rafine ikiyüzlülük"tür.

128 Hem tüm ikiyüzlülüğü itibar elde etmek için yaptıkları halde onları deşifre ederek itibarlarından etmek; hem de bunun sonucunda elde edebilecekleri tüm dünyevi getirilerden mahrum bırakmak. Yüzü kat kat olanın, çekeceği ceza da kat kat olur; çift yüzlü olanlar, çift kat azaba çarptırılırlar. Biri gerçek yüzlerini sakladıkları, diğeri kendilerine ait olmayan sahte bir yüzle insanları aldattıkları için.

nı itiraf eden berikiler var. Allah'ın onların af taleplerini kabul etmesi beklenir; çünkü Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır.[129] **103** Onların Allah'a sadâkatlerini ifade için mallarından bir miktar sadaka al; bu sayede, onların temizlenmelerine ve inkişafına yol açmış olursun.[130] Ve onları dua ile destekle; çünkü senin duan, onlar için bir gönül ferahlığıdır:[131] Hem Allah tüm (duaları) işitir ve (kime neyi vereceğini) çok iyi bilir.

104 Bilmiyorlar mı ki[132] Allah, evet yalnızca O'dur kullarının tevbelerini kabul eden; O'na sadâkatlerini ifade için mallarından sunduklarını kabul buyuran da O:[133] hem unutmasınlar ki Allah, tevbeleri hep kabul edendir, merhametiyle muamele edendir!

105 Tekrar[134] de ki: "(Durmayın), değer

---

129 Âyet sonlarında gelen *el-esmau'l-husna*'nın iki tür kullanımı vardır: Birincisi *ğafûrun rahîmun* gibi belirsiz form, ikincisi *el-ğafûru'r-rahîm* gibi belirli form. Belirsiz formlar sıfatlardır. Failin zâtını değil vasfını ifade ederler. Yani zâta değil sıfata delalet ederler. İşte bu yüzden belirsiz geldiği yerlerde bu sıfatlar özellikle o niteliklerin kullanıldığı âyet ya da âyetler grubunda anlatılan fiille doğrudan ilişkili olarak anlaşılmalıdırlar. Yani İlâhî esmadan mücerret bir isim olarak değil, sonunda geldiği âyette anlatılan olayla bire bir ilişkili bir vasıf olarak. Fakat belirli geldiklerinde yukarıdakinin tersine sıfatlar isme dönüşür. Failin fiilini değil, zâtî özelliğini gösterirler. Sabittirler, zamana ve mekâna delalet etmezler. Bunun delili *huve* zamirine isnat eden hiçbir ismin belirsiz gelmemesidir (Msl. *Huve'l-ğafuru'r-rahîm*). Zira *huve* mutlak Zât'a delalet eder. Bu yüzden O'na isnat eden sıfat, el takısı alarak isme yaklaşır. Bu farkın çeviriye şu ya da bu biçimde yansıması elbet gereklidir. Biz genellikle belirsiz formda kullanılan sıfatları, "tarifsiz bir bağışlayıcı eşsiz bir merhamet kaynağıdır" şeklinde, belirli kullanılan isimleri ise "mutlak bağış sahibidir, sonsuz merhamet kaynağıdır" şeklinde çevirmeye çalıştık (Bkz: 67/Kasas: 16, not 22; krş. 114/Tevbe: 71, not 90).

130 *Sadaka*, etimolojik anlamı "özünde güçlü ve sağlam olmak" olan *sıdk* kökünden türetilmiştir. Yalan'ın zıddıdır (Krş: *Mekâyîs*). Kişinin, bağlılığındaki güç ve dürüstlük "sadâkat" ile ifade edilir. Kişinin sadâkatine delil olsun için malından Allah adına çıkardığı miktara da "sadaka" denilmiştir. Burada sözü edilen sadaka, bir mü'minin arınmak amacıyla yılda bir kez vermek zorunda olduğu miktarı belli bir 'sosyal vergi' olan zekâttan daha öte bir şey olsa gerektir. Bu âyetler çerçevesinde yaşanan örnek olaylara, özellikle de Ka'b b. Malik'in tevbesinden sonra malının tümünü sadaka olarak vermek istemesine bakılırsa (Buhârî, *Tefsir* 75), bunun adını rahatlıkla "tevbe sadakası" koyabiliriz (Bkz: 118, not 152). Zekât'la bu sadaka arasındaki fark şudur: Zekât gönüllü gönülsüz 'fakirin zenginin malındaki hakkı' olarak mecburken, "tevbe sadakası" bırakınız mecbur olmayı, kişinin Allah'a ve Elçisi'ne olan samimiyet (*nasiha*, bkz. 91, not 114) derecesine göre reddedilme ihtimalini de içinde barındırıyordu. Bir sonraki âyetten açıkça anlaşılıyor ki, kişinin sadakası Allah adına Hz. Peygamber tarafından alınmışsa, bu onun tevbesinin de kabulüne 'işaret' sayılmaktadır.

131 *Sekenun* için krş. âyet 40, not 51.

132 Yani: Pekala biliyorlar" anlamında (Ebu Müslim'den Râzî).

133 102-104. âyetlerde vahiy seçip ayırmayı (temyiz) öğretiyor: Hata edip tevbe edenler ve etmeyenler. Etmeyenler de kendi içlerinde ikiye ayrılıyor: hata edip hatasını sahte bir özür ve yalandan bir mazeretle kapatmaya kalkan nazik münafıklar ve buna bile ihtiyaç duymayan kaba-bedevi münafıklar...

134 Buradaki *ve* bağlacına verilebilecek tek doğru karşılıktır. Çünkü bu âyet, ilk iki kelimesi dışında 94. âyetin bir bölümünün aynen tekrarıdır.

üretin![135] Nasıl olsa ürettiğiniz değeri Allah görüyor, O'nun Elçisi de, mü'minler de... En sonunda görülemeyeni ve görüneni ayrıntılarıyla Bilen'in huzuruna çıkartılacaksınız: nihayet O size yapıp-ettiklerinizi bir bir haber verecektir."

106 Bir de, durumları Allah'ın takdirine kalmış bir grup insan daha var. Allah isterse onları cezalandırır, isterse onların tevbelerini kabul eder: Zira Allah her şeyi bilir, her takdirinde tam isabet sahibidir.

107 Ayrıca, zarar vermek, inkârda direnmek, inananlar arasına ayrılık sokmak ve öteden beri Allah ve O'nun Elçisi'ne savaş açan kimseler adına gözetleme yapmak amacıyla ibadethane inşa edenler var.[136] Üstelik onlar, "Amacımız daha güzelini ortaya koymaktır" diye ısrarla yemin ederler; ama Allah şahittir ki onlar, kesinlikle yalancıdırlar: 108 Asla orada ibadete durayım deme![137]

(Beri yanda) ilk günden beri Allah kaygısı üzerine inşa edilmiş olan bir ibadethane daha var; ibadete durmana en lâyık olan da burasıdır. Burası, arınıp tertemiz olmak için can atan adamların yeridir: zira Allah itina ile temizlenen kimseleri pek sever.[138]

109 Şimdi, (hayat) binasını Allah kaygısı ve rızası temelleri üzere inşa eden kimse mi daha iyidir; ya yoksa binasını suyun altını oyduğu kırılgan bir yar üzerine yapıp, sonunda da onunla birlikte Cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?[139]

Allah, zulmü içselleştiren bir toplumu asla doğru yola yöneltmez. 110 Yürekle-

---

135 İman ağacının verimliliği ürettiği eylemle isbat edilir.

136 Zımnen: Mekânlar değerlerini sizin ona verdiğiniz isimlerden değil, kullanım amaçlarından alırlar. Mescid-i Dırar'ı inşa edenlerin başında Hazrecli papaz Ebu Amir vardı. Birkaç düzine taraftarıyla Müslümanlar aleyhine yoğun bir faaliyet yürütüyordu. Uhud'da mü'minlere karşı müşriklerin safında savaştı. Kaybedince Suriye'ye kaçtı ve oradan Medine'deki münafıkları örgütledi. Onlara Kuba yakınlarında bir mescid inşa etme talimatı verdi. Bu görünüşte mescid, gerçekte münafıkların karargahı idi. Başarılı olamayınca Bizans imparatorunu Medine üzerine kışkırttı, Tebük'ten sonra öldü.

137 Bu uyarı boşuna değil. Çünkü Rasulullah'ı mescidlerine davet etmişlerdi. Amaçları o fesat yuvasını meşrulaştırmaktı. Vahiy bu uyarıyı yapmasaydı, Peygamber bu davete icâbet edebilirdi. Ama bu, oranın fesat yuvası oluşu gerçeğini değiştirmezdi.

138 *Âyet* öncelikle mânevî arınmayı ifade eder. Bununla birlikte maddî temizliğe de işaret eder. Nitekim Efendimiz Allah'ın övgüsüne mazhar olan Medinelilere nasıl temizlendiklerini sorunca, onlar abdesti ve guslü söylemişlerdi. Efendimiz âyetteki mübalağa kipini delil göstererek "Bunları hepimiz yapıyoruz, sadece sizin yaptığınız daha özel ne var?" diye sorunca tuvalette suyla temizlendiklerini söylemişler, "İşte (gerçek sebep) bu!" demiş; ashabına yönelerek "Hepiniz öyle yapın!" buyurmuştur (İbn Ebi Hatim ve İbn Mace).

139 Zımnen: Ürettiğiniz iyi amellerin miktarından daha önemli olan, o amelleri hangi temeller (niyetler ve tasavvur) üzerine bina ettiğinizdir. *Curuf*, sel suyunun altını oyup dayanaksız bıraktığı yar. *Hâr* ise, bu nitelikte bir yarın kırılganlık hali. Bu edebi değeri yüksek benzetme, insan davranışlarını da tıpkı binalar gibi "temelli" ve "temelsiz" şeklinde ikiye ayırıyor. Sorumluluk ahlâkı üzerine inşa edilmiş bir vicdanın eseri değilse, o kişiden sadır olan iyiyi temelsiz sayıyor. Temelsiz iyilikler ise hasbi değil hesabi, erdeme değil çıkara dayalı oluyor.

rindeki kuşku[140] (uçurumu) üzerine inşa ettikleri (hayat) binası, ancak yüreklerini paramparça edinceye kadar dayanacaktır.[141] Allah, hem (onların bu halini) bilen, hem de hikmeti gereği (buna izin veren)dir.

111 Kuşku yok ki Allah yolunda çarpışan, öldüren ve öldürülen mü'minlerden Allah, karşılığında Cennet vaad ederek mallarını ve canlarını satın almıştır.[142] Bu Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da gerçekleştirmeyi üstlendiği[143] bir vaaddir: hem, sözüne Allah'tan daha sadık kim olabilir ki?

Öyleyse sevinin O'nunla böyle bir alışveriş yaptığınız için; bu, işte budur muhteşem mutluluk!

112 (Bu), ne zaman bir günah işleseler hemen tüm varlığıyla O'na yönelenlerin,[144] yalnız O'na kulluk edenlerin, övgülerin tamamını sadece O'na hasredenlerin,[145] seyyah olup O'nun rızasının peşine düşenlerin,[146] yalnızca O'nun önünde eğilip, sadece O'nun huzurunda yere kapananların, iyi ve doğru olanı önerip kötü ve yanlış olandan alıkoyanların ve Allah'ın koyduğu sınırları kesintisiz koruyanların (mutluluğudur).[147]

---

140 *Ribe*'nin türetildiği *rayb* "kuşku" anlamına gelir. Benzer mânadaki (fakat aynı değil) *şekk*'ten daha kapsamlıdır. *Şekk*, *yakîn*'in karşıtı olarak kullanılır (Bir karşılaştırma için bkz. 76/Sebe': 54, not 70). Fakat *rayb*, "korkuyu" da içeren bir kuşkudur. İbn Fâris, *rîbe*'nin bu anlamını delillendirirken, umduğunu elde edememe ya da kuşkusunda haksız çıkma korkusuna dikkat çeker (*Mekâyîs*). Bu âyette, ikiyüzlünün tüm amellerini tam da böyle bir "korkulu kuşku" temeli üzerine bina ettiği sembolik bir dille anlatılıyor. Bu, "Ya yıkılırsa?" korkusu...

141 Bir önceki âyette yapılan benzetmenin zorunlu sonucunun, ancak böyle bir tercümeyle hedef dile aktarılabileceği kanısındayız.

142 Profan ticaret dilinin, iman alanına taşınmasına harika bir örnek. Zımnen: Anlamsız bir hayattan anlamlı bir ölüm bin kat yeğdir. Zira Allah yolunda ölmek, ölmemeyi bilmektir.

143 Burada bir zamirle Allah'a atfen kullanılan *'alâ* edatının Kur'an'daki genel kullanımı hakkında bkz. 72/Hicr: 41, not 32.

144 Çevirimizin gerekçesi *et-tâibûn*'un açılımıdır (Bkz: Taberî).

145 "Tüm varlığıyla", "yalnız", "tamamını", "durmadan dinlenmeden" gibi pekiştirme ve en'li ifadeleri parantez içine almadık. Çünkü, kaynak dile ait sözcüklerin başındaki "el" takılarının, "tahsis, istiğrak, ahd" gibi muhtelif vurguları hedef dile yansıtıldığında, zorunlu olarak bu mânalar elde edilmektedir.

146 *es-Sâihûn*, "seyahat edenler, gezginler" mânasına gelir. Birinci ve ikinci kuşaktan nakledilen haberlere baktığımızda, bu kelimenin lafzî anlamıyla değil mecâzî anlamıyla ele alınıp *es-sâimûn* (oruç tutanlar) şeklinde anlaşıldığını görüyoruz. Buna göre, oruç tutan insan yemeden, içmeden ve şehvetten ayrılıp mânevî bir seyahate çıktığı için böyle isimlendirilmiştir (Taberî ve Râzî). Hatta İbn Abbas'a atfedilen bir haberde, Kur'an'daki tüm *es-seyâha* kökünden türetilen sözcüklerin *es-sıyam* olarak anlaşılması gerektiği dile getirilir. Fakat âyetteki *el-'âbidûn* oruç tutmayı da kapsar. Râzî, bundan farklı olarak iki görüş daha aktarır: birincisi, yine ilk kuşaktan bazı isimlere atfedilen "ilim yolunda seyahat edenler" anlamı, ikincisi ise Ebu Müslim'in kelimenin lafzî anlamı olan seyahatı esas alarak verdiği "Allah yolunda cihad için sefere çıkma" anlamı. Biz kelimeyi mecaza hamleden görüşe uyduk, fakat ait olduğu bağlama daha uygun olan daha farklı bir mecâzî anlamı tercih ettik.

147 Baştaki ve sondaki parantez içi ibareler, bu âyetin anlamını bir önceki âyete eklemleyen Taberî'nin tercihi göz önüne alınarak konulmuştur.

O halde, (bu evsaftaki) tüm mü'minleri müjdele.

113 (KÜFRE saplanarak ölenlerin) cehennemlik olduğu kendilerine açıklandıktan sonra, müşrikler için -isterse yakın akrabalık bağları bulunsun- Allah'tan af dilemek, ne Peygamber'e ne de iman eden kimselere hiç yakışık almaz.[148] 114 İbrahim'in babası için Allah'tan af dilemesinin nedeni, yalnızca berikinin diğerine (hayattayken) verdiği bir söze dayanıyordu.[149] Fakat, diğerinin Allah düşmanı olduğu onun için kesinlik kazanınca ondan hemen el çekti. Zaten İbrahim çok yufka yürekli, yumuşak huylu biriydi.[150]

115 Hem Allah hiç bir topluluğu, -(akıl, fıtrat ve irade ile) doğru yolu gösterdikten sonra (bile)- korunup sakınacakları şeyleri kendilerine bütünüyle açıklamadıktan sonra sapıklıkla suçlamaz. Elbette her şeyi bilen sadece Allah'tır.

116 (Ve) elbette göklerin ve yerin hakimiyeti yalnızca Allah'a aittir: Hayatı da ölümü de O takdir eder. Sonuçta sizin için Allah dışında ne bir yâr, ne de bir yardımcı var.

117 DOĞRUSU şu ki: Allah, Peygamber'e, (imkanların tükendiği yerden imkanların üretileceği yere göç eden) muhacirlere, (zorluk demlerinde kendi imkanlarını onlarla paylaşan) Ensar'a, üstelik içlerinden bir kısmının kalbinin kaymaya yüz tuttuğu bir durumun ardından, rahmet ve bağışıyla yöneldi. Evet,[151] onların tevbelerini kabul etti; çünkü O'nun sınırsız şefkat ve merhameti, onları da kuşatır.

118 Yine geri kalan üç kişiye de (Allah, şefkat ve merhametiyle yöneldi).[152] O ka-

148 Bu âyetin Allah Rasulü'nün amcası hakkında indiği rivayetleri vardır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber amcasına imanı telkin etmiş, amcası bu telkinlere olumlu cevap vermemiştir. Bunun üzerine Allah Rasulü onun için af dileme konusunda Rabbinden izin istemiş ve bu pasajla sözkonusu izin talebi reddedilmiştir (Buhârî, *Tefsir*, 9; Müslim, *İman* 39). Amcanın peygamberliğin 9. yılında vefat ettiği, Tevbe sûresinin ise Nebi'nin irtihaline yakın bir tarihte indiği hatırlanacak olursa, burada bir zaman problemi vardır. Muhtemelen bu âyetler ininceye kadar Allah Rasulü amcasına dua etmeyi sürdürmüştür. Bu âyetle Hz. Peygamber'in annesine dua etme izninin reddedildiği rivayeti arasında ilişki kuranlar da olmuştur. Fakat Şevkanî'nin dediği gibi bu rivayet zayıftır (*Fethu'l-Kadir*). Pasajın vermek istediği mesaj şudur: Tevhid üzerinde ne kadar titizlenseniz yine de azdır. Zira işin sırrı tevhiddedir ve orada küçük bir sapmaya izin vermek, akidede telafisi zor tahribata yol açabilir.

149 Bkz. 109/Mumtehane: 4, not 12.

150 İman etmeden ölmüş bir babaya, peygamber oğulun dua etmesi yasaklanıyor.

151 *Summe* edatına, bu tür tekrarlarda verilebilecek en doğru karşılık bu olsa gerektir.

152 Sûreye adını veren bu âyette atıf yapılan üç kişi Ka'b b. Malik, Merare b. Rebi' ve Hilal b. Ümeyye'dir. Bunların "üç kişi" değil de, 41. âyetten buraya kadar hikayeleri anlatılan seferden geri kalan "üç gurup" olduğu düşünülebilirse de, 85, 87, 93 ve 94. âyetler buna engel teşkil etmektedir. Bir şair olan Ka'b'ın başından geçenler özetle şöyle: Allah Rasulü seferden dönünce ayağının tozuyla mescidde iki rekat namaz kıldıktan sonra Ka'b'ı görüp neden katılmadığını sorar. Allah'ı aldatamayacağına inandığı için mazeretinin olmadığını, nefsine ağır geldiği için sefere katılmadığını söyler. Allah Rasulü "Allah senin hakkında hüküm verinceye kadar bekle" der. O günden sonra iki arkadaşıyla birlikte tecrit olunurlar. Na-

dar ki, olanca genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, dahası vicdanları da kendilerini sıkıştırmıştı; sonunda Allah'tan yine Allah'a kaçıp sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. Ardından O da onlara rahmetiyle yöneldi ki, onlar af dilemek için Kendisine dönsünler: İyi bilin ki Allah, evet yalnızca O'dur tevbeleri kabul eden, rahmetiyle muamele eden!

119 SİZ ey iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varın ve dürüst kimselerle birlikte olun![153]

120 (Peygamber) şehrinin halkına ve çevresindeki bedevilere, ne Allah'ın Elçisi'nden geriye kalmak, ne de kendi canlarını onunkinden fazla sakınmak yaraşır.[154] Şöyle ki; ne zaman onların başına Allah yolunda bir susuzluk, yorgunluk ve şiddetli açlık gelse; ne zaman inkâra gömülenleri öfkelendiren bir hamle yapsalar ve ne zaman mukadder olan sonuca düşman eliyle ulaşsalar; mutlaka bu onların lehine üretilmiş bir değer olarak yazılmaktadır: Elbette Allah iyilerin hakkını zayi edecek değildir.[155]

121 Yine onlar, az ya da çok Allah yolunda her ne harcamışlar ve hangi vadide ne yol almışlarsa, Allah'ın onları yaptıklarından dolayı en güzel bir biçimde ödüllendirmesi için, elbet o da onların lehine kayda geçirilmektedir.

122 Fakat, (yeni) mü'minlerin (dini öğrenmek için) cumhur cemaat yola koyulmaları doğru olmaz; onlar arasından her gruptan birileri (Medine'ye doğru) yola çıkmalı, dinde derin bir anlayış ve ilim elde etmek için (orada) çaba harcamalı[156]

---

mazları Nebi'nin ardında kılar, selam verir, selamımı acaba alıyor mu diye Hz. Peygamber'in dudaklarının kımıldayıp kımıldamadığına bakar. İçinden keşke kımıldasa diye dua eder. Tecrit daha da sıkılaşır. Ve bu durum tevbesi kabul oluncaya kadar sürer (Taberî). Tevbesine sadâkatin bir şahidi olarak malını tasadduk eder (Buhârî, *Tefsir* 75).

153 Veya *mine's-sâdıkîn* okunuşuna dayanarak: "Dürüst kimselerden olun!" (*Keşşâf*). Fakat genelin okuyuşu olan *me'a's-sâdıkîn*, çok daha kapsamlıdır. Sadık olmak imana sadâkatin ön şartıdır. Dürüstlerle beraber olma emri ise, hem çevrenin önemine, hem de iyilik hareketinin örgütlü hale getirilmesine işaret eder.

154 Zımnen: Canı ölümden sakınmak gerekseydi, o can 'alemlere rahmet' olanın canı olurdu.

155 Zımnen: Allah'a iman, Allah'a güvendir. *el-Mü'min* olan Allah'a mü'min olan kul gerektir. Allah kula güvenmiş, nimeti peşin verip şükrü vâdeli kabul etmiştir. Kul da Allah'ın bu güvenini kazanmak için kulluğu peşin yapıp ecrini daha sonra almayı canı gönülden kabullenmelidir.

156 Bu âyet, savaşta ya da barışta, eğitim ve öğrenimin toplumsal bir vecibe olduğunu, bu vecibenin toplumun üzerinden bu sorumluluğu birilerinin yerine getirmesiyle kalkacağını beyan eder. Kur'an bu çağrıyı "veri, data ve malumat" sahibi olmak için değil, "dinde tefakkuh sahibi olmak için" yapmaktadır. İlki "fıkıh tahsil etmeye", ikincisi "bilgiyi elde etme, üretme ve iletmenin amacına dair derin bir bilinç kazanmaya" tekabül eder. Kişi insanların kurallar için değil, kuralların insanlar için olduğunu ancak bu tefakkuh sayesinde öğrenir. Hz. İsa'nın dilinde bu hakikat "insan sebt günü için değil, sebt günü insan içindir" şeklinde ifadesini bulmuştu (Markos 2:27-28). Zira Yahudileşen İsrâiloğulları tefakkuhsuz bir fıkıh tahsil ettikleri için, Cumartesi günü biri kuyuya düşse onu çıkarmamayı dindarlık sayıyorlardı. Her ne kadar Yahudi ilâhiyatında *Pikvah Nefeş Dohe Şabat* (can tehlikesi Şabat'ı öteler)

ve kendi toplumları arasına geri döndükleri zaman da, onları uyarmalı değil mi;[157] belki de böylece (ileride doğacak) birtakım mahzurlar (önceden) engellenmiş olur.[158]

123 Siz ey iman edenler! İnkâra gömülenler arasından size en yakın (tehdit) oluşturanlara karşı savaşın![159] Ve sizin şahsınızda sert bir direnişe şahit olsunlar. Hem şunu iyi bilin ki, Allah sorumlu davrananların yanındadır.

124 NE zaman Kur'an'dan bir bölüm indirilse, hemen onlardan birileri: "Bu hanginizin imanını artırdı?" derler.[160] Hani iman edenler var ya: bu onların imanlarını tabii ki artırmıştır; ve elbet onlar bunun sevincini ve müjdesini paylaşırlar.[161] 125 Bir de kalpleri hastalıklı kimseler var; ve bu onların çirkefliklerinin kat-

---

ilkesi varsa da, bu insan canını korumayı zorunlu kılan bir ilke olmaktan çok bir keyfi "izin" ve "ruhsat" mahiyeti taşıyordu.

"Dinde tefakkuh sahibi olmanın" tam açılımı şudur: "azim ve gayretle tüm melekelerini kullanarak insanın Allah'a neden borçlu olduğunun bilincine varsınlar ve gereğini yapsınlar diye..." İnsan ancak bu bilinç sayesinde Allah'ın hakkını teslim etmek için Allah'a kayıtsız şartsız teslim olur.

157 Veya söz konusu olanın Medine'ye gelenler değil de, Medine'den çıkanlar olduğu varsayımından hareketle: "mü'minlerin topyekûn (savaş için) sefere çıkmaları doğru olmaz; onlar arasından her guruptan birileri sefere çıkmamalı, dinde derin bir anlayış ve ilim elde etmek için (şehirde kalıp) çaba harcamalı ve gidenler döndükleri zaman da toplumlarını uyarmalı değil mi?" Bu alternatif mâna, âyeti sonrasındaki 123. âyete göre anlamanın bir sonucudur. Bu sonuç Âl-i İmran 104 ile de uyumludur. Fakat tercihimiz, bu âyeti öncesine nisbetle anlamaya dayanır. Bu durumda, buradaki "sefer" ile yeni Müslüman olan kabilelerin akın akın Medine'ye gelmelerinin kastedildiği sonucuna varırız. Nüzûl ortamı da, bu tercihimizi teyit eder. Zira bu âyetlerin indiği 9. yıl, Kur'ani davetin bölgede hızla kabul gördüğü, İslâm'ı seçen kabilelerin kitle halinde Medine'ye akın ettiği bir dönemdir. Bu teveccüh hem ev sahipleri hem misafirler açısından "birtakım mahzurlara" yol açmaktaydı. Bu yüzden âyet Medine'ye akın edenlerden "cumhur cemaat" gelmemelerini istemekte, içlerinden cins kafaları (tefakkuh sahipleri) seçip dini öğrenmek için göndermelerinin daha şık olacağını ifade etmektedir.

158 *Leallehum yahzerûn* ibaresinin zorunlu açılımı.

159 *Yelunekum*, "size yakın olan" demektir. Bu ibare, yakın ve açık tehlikeyi ifade eder. Bu yakınlık hem fizikî hem de mânevî tehlikeyi kapsar. Tehdit ve tehlikede öncelik sıralamasını doğru yapmaya delalet eder.

160 Kur'an, kurucu neslin imanının hem sebebi, hem takviyesiydi. Vahyi Allah'ın insana olan umudunun bir ifadesi olarak gördükleri için, vahyin artması umutlarını ve güvenlerini artırıyordu.

161 *Yestebşirûn*, hem "müjde" hem "sevinç" ifade eder. Vahyin devam etmesi onlar için bir müjde ve sevinç kaynağı oluyordu. Ümmü Eymen'i, ancak bu âyeti anladığımızda anlayabiliriz: "Nebi'nin vefatından sonra Ebubekir Ömer'e "Haydi Rasulullah'ın sağlığında ziyaret ettiği gibi, biz de Ümmü Eymen'i ziyarete gidelim" der. Onun yanına vardıklarında Ümmü Eymen ağlamaya başlar. (Onun Nebi'nin vefatına ağladığını sanarak) "Niçin ağlıyorsun? Bilmiyor musun ki Allah'ın katında olan Allah Rasulü için daha hayırlıdır" derler. "Ben bunu bilmediğim için ağlıyor değilim; asıl ben semadan vahyin inişi kesildi de, ona ağlıyorum" der. Bunun üzerine Ebubekir ile Ömer de ağlamaya başlarlar" (Müslim).

merlenmesine yol açmıştır; en sonunda onlar, (boğazlarına kadar gömüldükleri inkârda) kâfir olarak ölüp gidecekler.

126 Görmüyorlar mı ki her yıl bir ya da iki kez skandala konu oluyorlar, sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ders alıyorlar![162]
127 Bir de, ne zaman bir sûre indirilse; "Sizi görecek biri mi var ki?!"[163] (der gibi) birbirlerine bakıyorlar, peşinden de dönüp gidiyorlar.

Allah onların kalplerini (haktan) döndürmüştür; çünkü onlar anlayışsız bir topluluktur.

128 DOĞRUSU (ey insanlık)! Size kendi türünüzden bir Elçi gelmiştir:[164] sizin kurtuluşu olmayan ebedi bir belâya çarptırılmanız onun çok zoruna gider,[165] mü'minlere karşı şefkat pınarı ve merhamet âbidesi olduğu için üzerinize hassasiyetle titrer.[166]

129 (Bu gerçek ortadayken) yine de onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yok, ben hep O'na güvenmişimdir; çünkü O en yüce hükümranlık makamının Rabbidir!"

---

162 Lafzen: "fitne çıkarıyorlar" ya da "fitneye düşürülüyorlar". Geleneksel tefsirlerde bu "imtihan" olarak anlaşılmıştır (Taberî). Gerçek bir çok anlamlı kelime olan *fitne*, bizce burada "sınanmaktan" daha çok "tongaya düşmek", "açık vermek", "skandala konu olmak" anlamlarında kullanılmıştır (114/Tevbe: 49, not 64). Mukatil'den nakledilen buna benzer bir görüş de mevcuttur (Râzî).

163 Nifak'ın en temelinde her şeyi gören bir Allah tasavvurunun olmayışı yatar.

164 *Min enfusikum*; lafzen "sizin içinizden". Bu ibarenin en geniş anlamı, "melek ya da olağanüstü yetilere sahip biri değil, sizden, sizin gibi insan bir peygamber" demektir. Bunu 62/Kehf: 110 ve 81/Fussilet: 6 da destekler. Kimi rivayetlerin bazı seçkin isimlere dayandırdığı *min enfesikum* (sizin en iyinizi) okuyuşu, "duygusal" bir okuyuş olsa gerektir.

165 *'Anittum*, "zorlayarak kırma, tahrip etme" anlamındaki *'anete*'den türetilmiştir. Kur'an'da kullanıldığı beş yerde de "insanın kurtulması imkansız bir belânın ortasına düşmesini, köşeye sıkışmışlığı" ifade eder (Zemahşerî ve Râğıb). Burada, insanın sapma ve inkârından dolayı ebedi mutluluğu kaybetmesine tekabül eder. Peygamber'e ağır gelen de işte budur. Zira o "alemlere", yani insanlığın tümüne rahmetti. Ömrünün sonunda şöyle dua ediyordu: "Ya Rab! Muhammed de bir insandır! Her insan gibi o da kızıp öfkelenebilir! Kime kızmış ya da beddua etmişsem, onu o kişi hakkında bir ecir, bir rahmet, bir dua kıl!" (Müslim, *Birr* 45/25).

166 Veya: O sizin üzerinize hassasiyetle titrer: çünkü o mü'minlere şefkat pınarı, merhamet âbidesidir.

KAYNAKÇA*

Abduh, Muhammed (1849-1905); *Tefsîru Cuz'i 'Amme*, Kahire, 1409/1989.

Abdulbâki, M. Fu'âd; *el-Mucemu'l-Mufehres li-Elfazı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1408/1988.

Ahfeş, Said b. Mes'ade el-Belhî (ö. 209); *Maani'l-Kur'an* (I-II), tah. Dr. Abdulemir M. Emin el-Verd, Beyrut, 1985/1405.

Aişe Abdurrahman, Prof. Dr. (Bintu'ş-Şatı') (ö. 1998); ***el-İ'cazu'l-Beyânî*** *li'l-Kur'an ve Mesailu İbni'l-Ezrak*, Kahire, 1404.

— ***et-Tefsiru'l-Beyânî*** *li'l-Kur'ani'l-Kerim (I-II)*, 7. bs. Kahire, 1977.

Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (ö. 516); *Me'âlimu't-Tenzîl* (I-IV), Beyrut, 1414/1993.

Beydâvî, Ebu Sa'îd Abdullah (ö. 791); *Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (I-II); Beyrut, 1408/1988.

Celaleyn: Celaluddin el-Mahalli ve Celaluddin es-Suyûtî; *Tefsiru Celaleyn*, Kahire, t.y.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf (ö. 745) ***el-Bahru'l-Muhît*** (I-IX), Tah: Adil A. Abdulmevcûd-Ali M. Muavvıd, Beyrut 1428.

Ebu Hilal el-Askeri, Hasen b. Abdullah (ö. 400?); ***Kitâbu'l-Furûk***, Trablus, 1414/1994.

Ebu Ubeyde Ma'mer b. El-Musennâ (ö. 209/824); ***Mecâzu'l-Kur'an*** (I-II), tah: Dr. Muhammed Fuad Sezgin, Kahire, t.y.

Ebülbeka, Eyyub b. Musa el-Huseyni el-Kefevî (ö. 1094/1683); ***el-Külliyyât***, Beyrut 1412/1993.

Ebüssuud Efendi (ö. 982/1574); *İrşadu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezaye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (I-V), nşr: Daru'l-Fikr, y.y., t.y.

Elmalılı M. Hamdi Yazır (1878-1942); *Hak Dini Kur'an Dili* (I-X), İstanbul 1979.

Esed, Muhammed (1900-1992); *Kur'an Mesajı* (I-III), Meal-Tefsir; çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1417/1996.

Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad (ö. 207); ***Ma'âni'l-Kur'an*** (I-III), tah: Ahmed Yusuf Necati-M. Ali en-Neccar, y.y., t.y.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub (ö. 817); ***Besâiru zevi't-Temyîz Letâifu Kitabi'l-'Azîz*** (I-VI), Beyrut, t.y.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (100-175 h.); ***Kitabu'l-'Ayn*** (I-VIII), tah: Dr. Mehdi el-Mahzumi-Dr. İbrahim es-Samarrâî, Bağdat 1980.

İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib (ö. 546); ***el-Muharraru'l-Vecîz*** *fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (I-V), tah: Abdusselam Abduşşafi, Beyrut 1413/1993.

İbn Aşur, Muhammed Tahir (ö. 1284/1868); ***et-Tahrîr ve't-Tenvîr*** (I-XXX), y.y., t.y.

İbn Cinni, Ebulfeth Osman (ö. 392); ***el-Hasâis***, tah: M. Ali en-Neccâr (I-III), y.y., t.y.

İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasen (ö. 321); *Cemheratu'l-Luğa* (I-IV), Beyrut, t.y.

İbn Fâris, Ebulhuseyn Ahmed (ö. 395); *Mu'cemu **Mekâyîsi**'l-Luğa* (I-VI), Kahire 1400/1980.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456); ***el-Fisal*** *fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal* (I-V), Beyrut, t.y.

* Nadir kullanılan kaynaklar ve referans bilgileri Kaynakça'ya alınmayıp metin içerisinde verilmiştir.

İbn Hişam, Abdülmelik b. Eyyub el-Himyeri (ö. 213); ***es-Siratu'n-Nebeviyye*** (I-IV), Kahire, t.y.

İbn Kesir, Ebulfida İsmail b. Ömer (ö. 774); ***Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*** (I-IV), Beyrut, 1401.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn (661-728); ***et-Tefsiru'l-Kebir*** (I-VII), Beyrut, t.y,

İbnu'l-Cevzî, Ebulferec Cemalüddin Abdurrahman (ö. 897); ***Zadu'l-Mesîr fî 'Ilmi't-Tefsîr*** (I-VIII), Beyrut 1414/1994.

İslâmoğlu, Mustafa; *İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e* ***Yahudileşme Temâyülü***, İstanbul, 1996.

— *Üç Muhammed*, İstanbul, 2000.

— *Alemlerin Rabbi* ***Allah***, İstanbul, 2005.

Kâsımî, Muhammed Cemaleddin (1866-1914); *Mehasinu't-Te'vîl* (I-XVII), ta'lik: M. Fuad Abdulbâki, Kahire, t.y.

Kulliyyatu'l-Elfâz (I-II); Berîk b. Sa'îd el-Karnî, Riyad, 1426.

İbn Manzûr, Ebulfazl Cemaluddîn Muhammed (ö. 711/1311); ***Lisanu'l-'Arab*** (I-VI), Kahire, t.y.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671); ***el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*** (I-XX), tah: A. A. el-Berdûnî, Kahire, 1372.

Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevâzin (ö. 465/1072); ***Letâifu'l-İşârât*** (I-III), Kahire, 1981.

Tefsiru'l-Menâr (I-XIII); Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935) (Fâtiha-Nisâ arası M. Abduh), Beyrut, 1414/1993.

Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450 h.) ***en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsiru'l-Maverdî***, 2. bs. Beyrut 2007

Mevdûdi, Ebu'l-A'lâ (1903-1979); ***Tefhîmu'l-Kuran*** (I-VII); çev: heyet, İstanbul, 1986.

Mevsû'atu's-Sunne: **Buhari; Müslim; Ebu Davud; Tirmizî; Nesâî; İbn Mâce; *Muvattâ*, *Müsned*-i Ahmed** b. Hanbel (I-XXIII), İstanbul, 1992.

Mukatil b. Süleyman el-Belhî (80-150); *Tefsir* (I-V), tah: Dr. A. Mahmud Şehhâte, Kahire, 1979.

Musa Carullah Bigi, ***Kitabu's-Sünne***, çev: Dr. M. Görmez, Ankara, 1998.

Râzî, el-İmam Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Hasen b. Ali et-Temimi (604 h.); *Mefatihu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1411/1990

Said Nursî, ***İşârâtu'l-i'câz***, tah. İhsan Kasım es-Salihi

Se'âlibî, Ebu Mansur İsmail (429/1038); *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-Arabiyye*, Beyrut, ty.

Sibeveyh; Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 194 h.); ***Kitâbu Sibeveyh, Beyrut, t.y.***

Süyûtî, Abdurrahman Celaluddîn (849-911 h.); ***el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*** (I-IV), tah: Mahmud Ebulfadl İbrahim, Kahire, t.y.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Gırnâti (ö. 790); ***el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm*** (I-IV), ta'lik: M. H. Hüseyin Tunûsî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, y.y., t.y.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250); ***Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*** (I-V), Beyrut, 1417-1997.

Tabatabâî, M. Huseyn (ö. 1981); ***el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'an*** (I-XX), Kum, 1371/1412.

Taberi, Ebu Cafer M. b. Cerir (ö. 310); *Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an* (I-XII), Beyrut, 1412/1992.

Tâcu'l-'Arus (I-XX); Zebîdî, Muhibbuddin Ebî Feyd Murtaza, Beyrut, 1414/1994.

Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim b. es-Serîy (ö. 311); ***Ma'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*** (I-V), tah: Dr. Abdulcelil Şelebi, Kahire, 1414/1994.

Zemahşerî, Ebu Kasım Carullah Mahmud b. Ömer (ö. 538); ***el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Tevîl*** (I-IV), Beyrut, t.y.

— *Esâsu'l-Belâğa* (I-II), Kahire, 1985.

DİZİN

A

Abbad b. Serahbil 924

Abbas (b. Abdulmuttalib) 803

abd 342

Abd b. Humeyd 447

abdest 79, 314, 353, 522, 851, 917, 920

Abduh (Muhammed) 3, 131

Abdullah (b. Abdulmuttalib) 239, 901, -oğlu Muhammed 5, 428, 447

Abdullah (Hz. Peygamber'in oğlu) 60

Abdullah b. Amr 60, 295

Abdullah b. Husayn 53

Abdullah b. Mes'ud (r) 11, 79, 110, 120, 140, 156, 164, 181, 336, 343, 372, 447, 458, 469, 549, 554, 589, 624, 670, 739, 743, 752, 795, 870, 895, 913, 957, -'un kıraati 65

Abdullah b. Selam (r) 440, 637

Abdullah b. Ubey 799, 859, 984, 985

Abdulmuttalib 111

Abdurrahman b. Avf (r) 803, 962

Abdurrahman (b. Ebubekir) 638

Abdu Vedd 355

Abdu Yeğus 355

Abdu Yezid 914

Abdülehad Davud (Benjamin Keldani) 841

âbidîn 193

Abiya ailesi 172

Acem 523

el-'âcile 394

'acibte 367

açlık korkusu 396, 769

'Âd ve Semûd 46, 151, 359, 588, 665, 681

adâlet 4, 64, 81, 183, 275, 385, 422, 737, 745, -çağrısı 189, -in hatırı 577, -devletin imanıdır 385, -tasavvuru 205

Addas (Ninovalı) 446

Âdem 130, 197, 198, -İblis kıssası 184, 273, 330, 339, 697 -'in nesli 179, -ve eşi 273, 297, 707, 708 -iyyet 111

Âdemoğlu 197, 198, 271, 339, 707, -nun sulbü 294, -ları 130

Adiy b. Hâtem (r) 975

'âdiyât 57

'adl 422

'Adn (cennetleri) 180, 268, 311, 511,

Adnânî Araplar 9

'aduvvun 454

el-'af 695

âfâk 357

afazi 701

ahd 521, 719

ahdese 196

'abdullah 823, *'ahidnâ* 197

ahfâ 185, 297

Ahfeş 74, 243, 418, 421

ahkâb 221

ahlâk: -î sorumluluk 132, 143, 273, 817, 880, -î standartlar 688, 786, -lı bir toplum modeli 799, harcama -ı 154, 396, -çağrısı 237, -î değerler 181, 266, -î davranışın kaynağı 8, -î davranışın anlamı 8

Ahmed (s.a.v.) 409, 579, 839, 841,

ahsâ 333

'ahsen 586

ahkâm âyetleri 174, 523

ahlâm 320, 461

ahtae 297, 775

el-Âhir 796

ahiret 4, 20, 23 -i inkâr 28, 33, -saadeti 261, -günü 774, 943, -dünyanın ruhudur 120

Ahkâf 48

Ahkamu'l-Kur'an 845

ahlâkî yamyamlık (gıybet) 959

Ahneton 189, 559

Ahzâb 434, -savaşı 789, 867

Ahmed Cevdet Paşa 689

Ahmed b. Hanbel 82, 156, 263, 892, 924, 962

Ahuramazda 677

Aişe (r) XX, 5, 11, 28, 73, 167, 241, 609, 697, 803, 872, 875, 917, 938, 913, -'ye iftira olayı 798

Aişe Abdurrahman (Bintu'ş-Şatı') 29, 131, 244

Akabe biatı 345, 566, 584, 605, 668

'akara 273, 260

'akd 719

akidevi şizofreni 930

Akk lügati 185

el-Akl (ve'l-Fehmu'l-Kur'an) 925

'âkifûn 193, 733

akıl 47, 128, 296, 428, 476, -emaneti 276, -eden kalb 2, 11, 37, 52, 113, 122, 125, 128, 143, 239, 338, 340, 397, 486, 522, 547, 549, 585, 682, 695, 778, 806, 860, 963, sorumsuz -, 182, -etme yeteneği 557, -ın hastalığı 807, -la kurulan tuzaklar 355

aktif: -iyi 55, 441, 530, -kötü 282, 780, -muhalefet 334

a'lâ 39,

'alaka 7, *'alak* 7

Alemlerin Rabbi Allah 230, 460

Ali (r) 39, 55, 141, 168, 255, 265, 276, 295, 318, 447, 618, 624, 845, 864, 870, 889, 925, 938, 941, 971

Ali el-Kârî 342

'Alîm 490, -ve Hakîm 468, 684, -ve Habîr 963

'Aliyy 606

Allah 1, 16, 31, 81, 340, 418, 701, 762, 952, -'ın izni 168, 315, 360, 468, 564, 692, 694, 725, 763, 786, 794, 820, 832, 832, 897, 921, -'ın hükmü 926, 943, -'ın hürmeti 503, -'a teslimiyyet 251, 370, 931, -'ın şahitliği 423, 891, 937, -tan isteme 278, 303, 584, 815, 938, -'ı sınamak 939, -'ı hakkıyla takdir etmek 494, 554, 893, -'a hakkını teslim etmek 106, 162, 494, 820, -'ın adı 2, 26, 499, 743, -tan başkası adına kesilenler 499, 502, 525, 743, 918, -adına uydurulan yalan 502,

–'a iftira 21, 272, 349, 422, 503, 511, 614, 616, 708, 718, 826, 930, –'ın azdırması 272, –'ın devesi 99, 236, 260, 280, 441, 580, –'ın rahmeti 198, 212, 278, 312, 443, 467, 524, 544, 552, 662, 656, 690, 755, 757, 827, 834, 879, 927, 982, –'ın velisi 423, *–'la savaşmak* 782, –'a ihanet 788, 971, –'ın yardımı 2, 232, 256, 376, 427, 466, 588, 676, 754, 820, 914, 972, –'ın tevbesi 964, 972, –'ın hidayeti 200, 413, 823, 985, –'a güven 227, 283, 290, 380, 396, 440, 668, 769, 772, 790, 834, 876, –'a sadâkat 994, –'ın rızası 412, 654, 795, –'ın büyüklüğü 328, 416, –'ın elçisi 97, 138, 232, 306, 420, 436, 636, 784, 807, 840, 910, 911, 952, 980, –'ı tanımlama teşebbüsü 596, –'la konuşmak 427, 747, –'ın beyti 314, –'ın günleri 358, 631 –'ın nimetleri 280, 358, 362, 510, 520, 669 –'ın bak dediği yer 79,476 –'ın fiili 183,508,916 –'a benzetilmek 518, –'a nankörlük 58, 322, 407 –'la sözleşme 182, –'ın ödülü 66, 128, 148, 182, 384, 838 –ile kul *arasındaki ilişki 64, –'ı bilme* 851,856 –'dan kopmak 8, 183, 206, 588 –'dan korkmak185, 784 –'la olan bağ 181, 703 –'ın adını yüceltmek 186, –karşısında esas duruş 155, 186, 293, 357, 492, 494, 562,805, 839 –'ın dini 676, 730, 954 –'ın sınırsız bilgisi, –'ın zatı 196, 851, 916 –'a iman 100, 136, 338, 574, 700, 714, 911, 980, 994 –koyduğu yasaların mahkûmu değil hakimidir 576, –'ın ruhu 580, –'a aracısız kulluk 676, –adına sahte kutsallıklar 679, –'a karşı borçluluk bilinci 64, 679, –'ı tanımazdan gelmek 681, –'tan kaçmak 21,128, 682, –yolu (fî sebilillah) 141, 684, 688, 699, 750, 768, 778, 790, 980, 992, –'a yönelik nidalar 588, –'la ayaklaşanlar 105, 224, 260, 589 –'a saygı 94, 593, 748, –'ın *tanıklığı* 797, –'ın işitme ve bilmesi 800, –'ın affı 801, –'ın laneti 691, 721, 741, 800, 826, 834, –insan iradesinin bakışımlılığı 806, –ve Rasul 26, 773, 806, 864, 942, 987,–'la diyalog 155, –'a dua 155,206, –'ın hakkı 2, 64, 236, 448, 734,825, 849, 930, 960, 964 –'a mutlak güven 246, –'ın nuru 98, 246, –'ın boyası 653, 736 –'ın yaratışı 41, 153, 307, 310, 366, 530, 652, –'ın mutlak otoritesi 447, 652, –'ın yasası 44, 170, 270, 310, 354, 486, 657, 874, –'ı gündeminde tutmak 876, –'a oğul isnadı 546, –'ın rızık dağıtımı 553, –'ın cezası 469, 557, 964, –'ın sünneti 880, 951, –'ın yargısı 106, 160, 736, –insan ilişkisi 1, –'tan rol çalma 82, 118, 236, 473, 772, 790, 856, –'ı unutma 855, 860, –tasavvuru 43, 84, 177, 365, 390, 506, 546, 607, 693, 768, 814, 858, 996, –için vermek 31, 43, 696, 762, –'ın sonsuz kudreti 916, –adına yemin 252, 512, 897, 962, 979, 983, –'ın kulları 98, 228, 232, 274, 354, 625, 836, –'ın takdiri 40, 121, 252, 540, 598, 660, 991, –'ın rehberliği 3, 244, 283, 437, 494, 708, 730, –korkusu 328, 729, 851, 926, –'ın şaheseri 105

Allahu Ekber 16

alay 67, 118, 151, 228, 264, 306, 341, 437, 473, 630, 701, 720

âlem: –i ervâha 454, –în 535, 563, 569, 592, 661

alçak maymunluk 577

'Alîmun Hakîm 454

Âlûsi 53, 62, 73, 194, 341, 491, 610, 611, 711, 734, 785, 839, 941, 948, 963, 968, 985

alternatif bilgi kaynakları 682, –mana 886, 995

'âm 662

amme ('an+mâ) 209, 210

amile 439, 703

Âmir (kabilesi) 870

Âmir b. Rebia 868

Amr b. As (r) 60, 943

Amr b. Avf (r) 846

Amr b. Hişam 298, 782, 833

Amre (İbn Ubeyy'in cariyesi) 804

Ammar b. Yasir (r) 524

Amman 332, 335, –vadisi 379

Amon kültü 381, 559

'an 55, 63, 65, 297, 367, 457, 660, 724

ana babaya iyi davranma 660

ana karınca 248

ânestu 186, 380

el-'anet 890

anlam katmanları 186,

Ankâ (Hz. Lokman'ın oğlu) 530

'Ankebût 665

Anadolu 101, 249, 579, 648, 649, 951

annelik 945

anoloji (kıyas) 77, 206, 314, 518, 570

Antakya 126, 138, 139,

Apis öküzü 289, 681, 716, –heykeli 192, 289

apokrif (İnciller) 720

Arabistan 526, 539, 873 –yarımadası 48, 571

Arafat 751

Arâmice 841

'ard 280, 555, *–ullah* 441

Ararat 438

Arap 9, 17, 167, 240, 291, 348, 368, 393, 523, 749, 845, 869, 893, 988, –alfabesi 29, –lehçeleri 461, –kültürü 174, –tasavvuru 174, –şiiri 185, –asıllı bir peygamber 578, –geleneği 946, –dili 13, 17, 113, 173, 210, 281, 440, 492, 495, 516, 537, 577, 580, 590, 627, 682, 707, 751, 774

Arapça XVI, 9, 38, 88, 131, 196, 239, 263, 302, 315, 347, 408, 449, 453, 458, 458, 491, 521, 524, 547, 550, 559, 581, 582, 597, 606, 615, 674, 711, 717, 731, 732, 760, 802, *–'arabiyyen* 196, 239, 453, *'arabiyyun* 524

Arius 842

Arîm 539, –barajı 539, –seli 539

Aristo 48

aritmetik kesinlik 682

'ârûbâ 845

'arş 185, 249, 287, 486

'asâ (edat) 216, 286, 399, 894, 963
âsâ[-yı Musa] 187, 190, 230, 246, 285, 381, 408, 625
asabiyet 378, 728, 737, 752
'asf 73
ashab-ı yemîn 132
ashabu'l-uhdûd 101
'Âsi b. Vâil 604,
Asiye [Firavun'un karısı] 376, 559, 801, 961, –'nin kocası 594
asma (üzüm) 307, 768
Asmaî 729
Asurlular 427, 709
Astroloji 248, 350
'aşâ (tavuk karası) 618
'aşiyy 217, 651
Ata (İmam) 25, 56, 78, 258, 306, 449, 483, 673, 845, 878, 919, 938
atalar yolu 365, 532,
Ateizm 856,
'atik 679
atomlardaki mikro tavaf 141
âtu'z-zekât 13, 14
'avl 884
Avustralya Aborjinleri 424, 662
Ayaş b. Ebi Rebia 952
Âyetelkürsi 84,
'ayn 122, 952
Ay Tanrısı (Nannar) 492, –Tanrıçası Diana 331
âyet 1, 47, 85, 155, 210, 216, 247, 264, 361, 367, 415, 430, 697 –ı hâdisât 415, *–'un muhkemâtun* 431, *âyât* 334, 408, 412, 453, 489, 702, 712, –ı beyyinât 401
Azer 483
Azerbaycan 126, 649
Azîz Kur'an 42, 105, 239
'azâb 32, 49, 102, 154, 206, 212, 267, 304, 329, 401, 529, 536, 600, 678, 694, 881, 950, 967, *–un muhîn* 32, 529, *–azîm* 32, 529, *–'s-sa'îr* 49
el-'Aziz 442, 458, 844, 983, *–un Hakîm* 982, 983

B

bâ (edat) 29, 55, 127, 206, 279, 338, 360, 408, 446, 499, 559, 589, 675, 684, "maiyyet için" 361, 401, 496, 572, 701
Babil 101, 248, 350, 392, 503, 725, 726, 974
Ba'duhum min ba'd 981
Baharat yolu 535, 539
Bahîra (rahip) 936
bâis 679
bâl 688
Huccetullahi'l-Bâliğa 89
Bâri' 712
bârizeten 339
Barnaba İncili 841
basar 30, 476
Basilides Valentinus 909
el-Basîr 394, 694
Basra XXX, 262, –dil okulu 185, 510, –kıraat okulları 556, 567
başa kakma 290, 767, 769, 791
başörtüsü 802, 803, 809, 934
bataşe 236
bâtıl 132, 164, 237, 241, 265, 294, 360, 501, –inanç sistemleri 197, 234, 393, 477, 498, *el-mubtilûn* 564
el-Bâtın 790
Batlamyus 281
batn 829
el-batşetu'l-kubra 625
Bâzân (Yemen yöneticisi) 724
bedî' 729
be'asnâ 332
Bedir 98, 136, 343, 624, 625, 693, 763, 789, 831, 850, –savaşı 52, 239, 776, 783, 787, –esirleri 317, 356, 689
bedevi 957, 972, 989, –Arap aklı v, –kabileler 946
beğâ 386
Beğavî 581, 819, 974
Bekke vadisi 287
bel (edatı) 254
Belagat 17, 19, 53, 57, 112, 121, 171, 177, 199, 209, 239, 297, 488, 502, 552, 676, 814, –kuralları XXIII, 449
belâğan 582
belâ 418, 511, ibtelâ 732
Bel'am b. Baura 295
Belkıs (Sebe kraliçesi) 245, 248, 250, 251, 333, 375, 383
ben idrâki 116, 323, 423, 548, 706
Beni Mustalık esirleri 689
Beni Sakif 973
Benu Zebine oymağı 9
beraet 334
bereket 51, 52, 104, 125, 154, 278, 287, 390, 494, 563, 586, 598, 641, 662, 756, 772, 976
Berire 810, 875
Besâir[u zevi't-Temyiz] 245, 299, 471, 496, 715, 723, 748, 882
Besmele 2, 18, 25, 74, 438, 573, 765, 784, 967, 968
be's 293, 577, 578, 854
bessî 466
beşer 18, 86, 107, 111, 171, 175, 202, 315, 347, 390, 406, 458, 476, 567, 651, 706, 880, 932, –an 269, 475, –i irade 153, –'i bilgi 89, –i dil 358, 530, 597, 628, 779, –i ışık 701, –i zaaf 696
beşik bebesi 176
beşîr 381
beş vakit (namaz) 199, 391, 449, 651, 760
beyanî bilgi sitemi 294
el-Beyan ve't-Tebyîn 281
Beydavi (Kâdî) 318, 341, 418, 421, 475, 593
Beyhaki 5, 160, 384, 954
beyn 516
beyyinât 401, 408, 522, 667, 721, *beyyine* 54, 174, 225, 848
Beytullah 74, 318, 441, 580
el-Beytu'l-Ma'mur 318, 390
Bezzâr 954
bi'izniLlah 695
Bilgi 7, 62, 85, 89, 128, 163, 194, 294, 332, 337, 341, 343, 344, 387, 399, 406, 423, 473, 493, 517, 532, 548, 604, 705, 720, 770, 842, huduri – 706, –nin mahiyeti 682, –yi elde etmek 5, 149, 295, 994, –hiyerarşisi 1058
bilim ahlâkı 905
bi'l-hakk 167, 335, 360, 408, 507, 546, 551, 569, 636, 650, 694, 764, 923

Bilal (b. Ebu Rabah) 518
bilinç alaborası 289, 567, 571
bilinçaltı 82, 118, 158, 219, 358, 781
bilinçüstü 158
billahi 2, 338, 980
bi'r 455
bir kul (salih kul) 85, 342, 344, 530, 572
birlik ruhu 839, 840
birr 99, 710, 865, 918, 996
bismillah 40, 968
bi-te'vilih 459
bittim noktası 257, 259, 379, 427, 463, 466, 778
bitki örtüsü 73, 216, 338, 339
biyolojik 211, 474, 475, 509, 515, -köken 302, 355, 883, -canlı 586, 689
"biz Nasarayız" diyenler 384, 842, 921, 933, 934
Bizans 72, 263, 332, 335, 617, 648, 871, 976, -imparatoru 894, 991, -otoriteleri 649
Blachère XXX, 110, 115, 133, 145, 209, 214, 245, 375, 410
boşanmış kadınlar 757, 758, 761, boşanma 760, 761, 762, 766, 774, 876, 913, 914, 915, 943
Brahma 42, 932
Buda (Guatama) 104, 105, 239
Buhârî 1, 5, 15, 24, 25, 35, 43, 53, 62, 64, 67, 72, 84, 87, 89, 91, 97, 104, 107, 118, 120, 130, 136, 145, 158, 163, 164, 167, 171, 180, 207, 209, 212, 218, 222, 228, 241, 245, 257, 301, 303, 317, 342, 348, 355, 384, 409, 450, 458, 480, 484, 493, 502, 530, 547, 556, 562, 596, 603, 620, 637, 640, 642, 653, 660, 702, 713, 714, 717, 720, 728, 744, 746, 748, 760, 776, 782, 792, 798, 834, 845, 846, 847, 850, 869, 875, 883, 884, 892, 902, 919, 932, 941, 943, 955, 957, 962, 963, 964, 965, 967, 984, 985, 990, 993, 994
buhl 80, 696, 854
bukraten ve asîlâ 114
buluğ yaşı 273, 294, 443
bûr 148, 950
burrizet 234
burûc 473
Buran Duht 250
burjuvazi 899
buzağı heykeli 289
Bünyamin (Benyamin) 463, 464, 468
burhani bilgi (sistemi) 294
Büyücüler (Mısırlı) 281, büyü sembolleri 349

C

Ca'beri 317
Cabir b. Zeyd XXX, 15, 39, 56, 300, 623, 670, 732, -tertibi 59, 67, 156, 317, 322, 330, 357, 584, 605, 673, 796, 917, 946, 967
Cabir b. Abdullah (r) 84, 300, 447, 846
Cabiri 381, 571
Ca'd b. Kays 859
Cafer tertibi 946
cahd 30, 247, 518
Câhız 281
cahilin dindarlığı 275
cahilîn 298
Cahiliyye 17, 23, 29, 44, 47, 78, 752, 833, -Arapları 92, 498, 757, -'de kadın 150, -dönemi 240, 678, 904, 905, -şiiri 126, 241, -tebennisi (evlatlık sistemi) 835, -insanı 143, 348, 358, 646, -gururu 952, -şeref sistemi 1024, -aklı 862, -geleneği 759, 944, -tasavvuru 600, -savaşları (Ficâr) 47, -gecesi 52
cahîm 12, 49, 63, 367, 369, 682
ca'l fiili 183, 651
cânn 187, 230, 475, 497
canlıların kökeni 806
can sunavı 777, -korkusu 381, 903
câriye 37, 174, 286, 689, 804, 877, 889, 893, 941
el-câriye (gemi) 578
Cassas 845
casusluk 941
cazibe ipliği 651
ce'âle 705, *ca'l* 183, -fiili 651
Cebbâr 236, 517
Cebrail (Cibril) 37, 88, 89, 164, 194, 239, 613, 722, 723, 963
cedel 341
cehennem 1, 17, 18, 36, 42, 44, 49, 54, 61, 62, 63, 101, 122, 160, 180, 191, 211, 270, 303, 324, 346, 562, 623, 644, 741, 814, 832, 863, 893, 924, -likler 77, 128, 155, 158, 181, 221, 234, 268, 277, 320, 322, 368, 417, 500, 529, 671, 710, 718, 728, 964, -i hak edenler 181, 276, -'in varlığı 20, 160, - muhafızları 8 - azabı 102, 142, 447, - ağacı 402
cehûl 881
Celal ve Cemal 308, 856, 930, -ve İkram sıfatları 162
Celaleyn 501
celde 797, 798
cemel 276
Cemel savaşı 73
Cemhera(tu'l-Luğa) 585
cenaze namazı 985
cennet (*cennât*) 1, 20, 54, 112, 128, 148, 161, 253, 447, 707, 813, 838, 992, -'u 'adn 180, 268, 311, 336, 511, -likler 112, 132, 180, 268, 327, 500, 650, -şarkıları 650, -ve cehennemin varlığı 20, 304, -lik eşler 627, iki - 158, 160, -ler 20, 32, 147, 161, 180, 191, 529, 557, 694 -nimetleri 222
el-cevb 48
Ceza günü 433
cibt 895
Cidde 946
cihad 13, 141, 152, 681, 750, 754, 755, 766, 789, 791, 806, 839, 840, 842, 891, 898, 903, 947, 978, 983, 987, Allah yolunda- 960, 973, 992, büyük - 152
cilbâb 802
ci'nâ 408
cinn 54, 348, 349, 351, 475, -ler 78, 83, 143, 157, 161, 162, 248, 342, 248, 249, 350, 351, 352, 419, 475, 500, 539, 642, 646, 647, 706, 724, -ve *ins* 83, 111, 248, 276, 295, 497, 500, 538, -şair ilişkisi 143
cinsel: -güdüler 273, 797, -ahlâk 890, -lik 80, 238, 651, 707, 751,

756, 801, 877, ~in doğası 238, ~ organ 134, 272, ~ objeler 904
cinsiyet 36, 79, 92, 210, 248, 272, 274, 319, 349, 438, 469, 568, 616, 774, 802, 837, 892
cısiyyen 181
cismani fıtrat 654
ciyâd 266
cizye ayeti 974
cubb 455
Cudı (dağı) 105, 438
curm 510, 778
Cuma 760, ~namazı 843, 845, ~ilâhi bir ictima 845, ~'nın şartları 845, ~vakti 845
Cumartesi hilesi 843
Cübeyr b. Mut'im 317
Cündi Şapur 570
Cürcanî XXVII, 755
Cüneyd (Bağdadi) 63, 460, 753
cünüplük hali 778
Cüveyriye (Hz.) 877, 889
cüzam 820
Cyrus (Akyıldız) 726

Ç

çapul 853
çeviri XXIV
çift kişilikli 868
çok eşlilik 893
çok tanrıcılık 177, 194
çöl hayatı 344

D

dâbbe 571, 610
dağların bilinçsiz hareketi 256
dağn 691
Dahhak (b. el-Müzahim) 137, 149, 179, 185, 309, 316, 382, 404, 449, 515, 655, 673, 725
dahv 216
dâkâ bihim zer'an 443
dalâl (dalâlet) 19, 23, 225, 229, 292, 312, 360, 417, 512, 536, 654, 800, 840, 883, 985
dâr 23, 417, *~u'l fâsıkin* 722, *~u'l-bevâr* 722, *~u'l-karar* 722, *ukbe'd-dâr* 722, *~sûu'd-dâr* 722
darabe 892
Dârakutnî 2, 184
darî' 278, 328
Daru'l-Erkâm 97
Daru'n-Nedve 8, 621
Darwin 706
da'vet 355
Davud (a) 154, 262, 264, 265, 266, 391, 494, 513, 535, 537, 538, 577, 578, 708, 762, 932 ~'un laneti 932, ~oğlu 176,
Decius (İmparator) 332, 539
dede yetimi 885
Def'u Şubehi't-Teşbih 388
değerler sistemi 68, 275, 849, 972
dehr 629, 633
dehrî 91, 208, 415, 633, ~lik 210, 415
Deizm 592
Delphoililer 530
delalet bahsi XVIII
delil (*huccet*) 741
Derbent Seddi 346
derecât 395
demmemâ 252
demir 273, 392, 513, 537, 578, 677, 740, 789
deniz (*bahr*) 18, 158, 192, 218, 219, 233, 318, 341, 372, 528, 611, 623, 680, ~ticareti 538, ~ürünleri 935
denge 266, 386, 431, 473, 509, 533
deyim 88, 153, 180, 195, 196, 251, 264, 276, 339, 520, 524, ~sel ifade 303, 320, 359, 364, 380, 440, 706
deyyân 65
deyyâr 355
dıdden 182
dıyâ' 412, 574, 804
dif'un 508
dîn (*deyn*) 3, 7, 65, 106, 172, 546, 607, 616, 653, 730, 929, 960, 975, 976, *ed-Dîn* 65, *~u'l-kayyimeh* 849
Din Günü 3
dinamik kader 238
diyalog 294, 400, 414
diyet 850, 885, 901
dôl suyu 338, 674
dua 3, 114, 155, 186, 234, 311, 355, 356, 563, 695, 710, 732, 747, 815, 878, ~etmek 557
duhâ 217
dübbe' 713
dünya 42, ~hayatı 20, 21, 50, 52, 91, 92, 207, 312, 394, 400, 722, 725, ~ve ahiret 152, 343, 404, 495
dünyevileşme 62, 221, 266, 618, 843, ~cezası 831

E

ebâbil 72, 73
ebed 447, ~ebedi hakikat 176, 333, 773, 839, ~î saadet 50, 97, 113, 133, 128, 196, 417, 727, 827, 839, ebedilik 148, 573
ebedi risalet misyonu 876
ebedi: ~mutluluk 684, ~istiklal 785
ebeveyn-evlat ilişkisi 635
Ebu Âmir 726, 976, 991
Ebu Amr 254
Ebu Akil 984
Ebu Ali el-Fârisî XXVII, 94, 408, 543
Ebu Basîr (r) 952
Ebu Bekir (r) 29, 160, 221, 232, 233, 356, 430, 451, 452, 556, 611, 638, 648, 908, 912, 920, 963, 968, 995
Ebu Bekir er-Razi 920
Ebu Cafer 892
Ebu Cehil 57, 298, 415, 632, 833, ~lik 8
Ebu Cendel (r) 943, 948, 952
Ebu Davud 106, 110, 136, 263, 577, 584, 713, 758, 892, 895, 914
Ebu'd-Derda (r) 715
Ebu Hanife 132, 248, 263, 707, 869, 887, 937, 973
Ebu Hatim 873
Ebu Hayyan 29, 131, 342, 543, 746, 814
Ebu Hilal el-Askeri XXIII, 507
Ebu Hureyre (r) 241, 447, 778, 833
Ebu Huzeyfe (r) 868, 869
Ebu'l-Kays 888
Ebu Leheb (Abduluzzâ) 70, 71, 941
Ebu'l-'As 944
Ebu Lübabe 792

Ebu Mihcen 924, 925
Ebu Mes'ud (r) 984
Ebu Musa el-Eş'ari (r) 5, 579
Ebu Müslim (el-Isfahani) 79, 174, 185, 194, 196, 198, 279, 309, 411, 432, 580, 591, 683, 698, 717, 721, 739, 740, 747, 828, 830, 887, 992
Ebu Saib (r) 91, 637
Ebu Said el-Hudri (r) 107, 212, 447
Ebu Süfyan (r) 415, 624, 776, 943
Ebu Talha (r) 854
Ebu Talib 262, 317, 384, 394, 401, 556, 614, 621, 963
Ebu Ta'me 937
Ebu Ubeyde (Ma'mer b. el-Müsenna) XXII, 176, 185, 234, 255, 263, 301, 337, 364, 414, 421,427, 458, 510, 515, 579, 653, 782, 814, 873, 924, 972
Ebu Ubeyd 483
Ebu Zerr 82, 652
Ebülbeka (el-Kefevi) 404
Ebüssuud 125, 264, 491, 507, 518, 593, 649, 819
Ebrehe 72, 73, 314
el-ebter 59, 60
ecdâs 208, 258
ecel 170, 275, 315, 431, 515, 860
edlâ delveh 748
Efes 331, 335, -Konsili 939, -li 331
effâk 630
ef'ide 119
Ehad 85, 86
ehl 252, 369, 439
Ehl-i Kitap 291, 793, 795, 919
Ehl-ı Beyt 27, 252, 874, -okulu 609, 920
Ehl-i Sünnet okulu 920
"ehllullah" 72
Ehrimen (karanlık tanrısı) 211, 677
ekîdenne 575
ekm 186, *ekmu's-salât* 576
ekin 337, 417
elâ (edat) 410, 700
elçiler 151, 662, 686, 812, 956, 962
element 47, 586, 598, -er yaratılış süreci 474, -er köken 302, 323, 355, 356, 432, 471
elf 51
elkâ 193, 230, 530
el-Elfazu'l-Müteradife XXIII
ellezi 68, 146, 168, 502, 714, 731, -ellezâni 887
ellezîne âmenû 377, 661, 907, 960
Elmalılı (M. Hamdi Yazır) XVI, 140, 266, 284, 480, 539, 764, 765, 889, 125
emanet 18, 43, 62, 115, 119, 159, 182, 193, 197, 244, 360, 363, 413, 538, 650, 652, 698, 781, 791, 880, 881, 882, 896, -e sadakat 772
embriyoloji 7, 547, 586, 674, 707, -k süreç 5, 475
emeh 755
el-Emin 30, 411, 441
Emin Belde 104
emmâ 343
emn 423, 708
emr 8, 55, 106, 132, 382, 515, 531, 643, 790, 833, 897, 982, teklif-tekvin 730
el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-munker 55
emzikli kadın 674, emzirme süresi 638
endâden 702
Endonezya 951
Endülüs 951, 157
Enes b. Malik (r) 18, 782
enfâl 777
enfus 36, 224, 357, 456, 883
Ensar 973, 988, 989
entrika 165, 283, 968
erak 539
erike (erâik) 112, 142
erkek tesettürü 802
Erva 804
Esamm 823
eshabu'l-fil 72, 823
Esâs[u'l-Belâğa] 32, 84, 273, 457, 513, 537, 705
esâtîru'l-evvelîn 31
Esed (Muhammed) 126, 127, 285, 332, 418, 443, 498, 516, 518, 578, 579, 600, 621, 870, 890, 891, 903
Esedoğulları 870
esfâr 382
eshane 688
eshâr 644
esir 62, 78, 112, 180, 529, 719, 787, 804, -almak 459, 596, 698
Eski Ahid 295, 370, 376, 443, 468, 477, 710, 711, 713, 724, 728, 735, 836, 848, 883, 895, 932
esmâ' 113, 706
el-esmau'l-husnâ 44, 63, 302, 185, 790, 856, 857
Esma bt. Yezid (r) 917
esnâm 287
esrâ 391
Esseni (cemaati) 332
estetik ihtiyaç 161
Esved b. Abdiyeğus 868
Esved b. Muttalib 67
Eş'ari (İmam) 294, 492
eşca' 870
eşdeğerlilik XXVI
eşhedu en-lâilâhe illallah 340
eş seçme hakkı 758
Eş-Şi'r-Ve'ş Şu'arâ 517
eşudde 457
eşyanın kaderi 432
etâ (*câe* farkı) 507
eti'u 692
etrâb 212
etvâr 354
eudokia 841
Eusebius 281
evham 543, 770
evlat: -lık *(tebenni)* 862, 867, 868, 869, 875, 889, -edinilen çocuk 888
evliya274, 652, 665, 817, 928, -ullah 385
evrensel ilkeler 810
evsân 287
Evsat-ı Mufassal 133
Evs b. Samit (r) 862
evtâd 48
evvabîn 395
el-Evvel 790
evvelîn 230, 381
evzâr 193
eyâmâ 803
eykâzan 334
eylem ahlakı 2, 432, 703

Eyyub (a) 262, 267, 578, 579
eymân 521 -ukum 689
ezâhum 876
el-Ezdâd 79
ezeli ve biricik hakikat 54, 234
Ezherî 782
Ezop (Lokman) 530
ezvâc 585, 873, 930

F

fâ (edatı) 64, 551, 643, 663, 739, 957
fâhiş 873, *fahşâ* 800, *el-fâhişe* 914
fâkihe (fevâkih) 142, 222, 268, 367, 620, 627
fal okları 917, 918
fânûs 804
faiz: bkz. *ribâ*
faradnâ 797
Faraklit problemi 841
Faran dağı 105
farida (mehr) 759
Fars 252, -lar 950
fâsık/fısk 499, 723, 774, 825, 927, 971
Fatıma (hz.) 132, 965
Fatıma bt. Hattab 189
el-fatr 13
fasle'l-hitâb 264
Faysalu't-Tefrika 17
fe'ale 703
fekkera 271
feminen siyaset 250
Fenike 371, 895
Ferrâ XXII, XXVII, 26, 29, 52, 74, 98, 140, 148, 150, 165, 175, 185, 187, 195, 199, 207, 229, 234, 237, 249, 254, 255, 276, 281, 314, 337, 343, 368, 369, 371, 373, 394, 397, 415, 421, 444, 449, 453, 462, 477, 479, 481, 508, 509, 510, 512, 520, 554, 555, 558, 569, 579, 590, 618, 619, 625, 635, 636, 637, 639, 653, 664, 665, 691, 713, 740, 773, 798, 801, 805, 810, 848, 989
ferşen 501
fesâd 243, 323, 559, 673, 655, 753, ekonomik - 655, ekolojik - 655
feteyât 804
Fethu'l-Bârî 963
Fethu'l-Kadîr 306, 993
fetih (*feth*) 604, 776, 780, 787, 791, 842, 903, 940, 947, 948, 955, -duası 282
fetil 895, -â 804
fetk 577
fetret 15, 22, 28, 30, 301, 922
fettekûn 507
fey' 777, 853, 856
Feyyum 386
fezi'u 386
Fıkhu'l-Luğa 978
fıtrat 116, 119, 122, 196, 197, 294, 418, 462, 502, 517, 648, 653, 654, 703, 736, 745, 918, 926, -a yabancılaşmak 276, 298, 311, -sözleşmeleri 224, 276, 284, 311, 549, -yasası 346, -tan sapma 252, 654
fidye 689, 711, 719, 747
fietun 333
Fihr b. Malik 75
fi'l (fiil) 801
Filistin 101, 215, 391, 463, 576, 649, 726
fi'l-'ard 787
Firavun 10, 13, 46, 102, 126, 184, 190, 191, 232, 342, 376, 381, 386, 388, 426, 427, 446, 564, 619, 626, 645, 646, 711, 801, 880, 888, 923, -tevbesi 888, -imanı 427, 446, -'un azgınlığı 187, -'un soykırımı 188, -'un tuzağı 189, -'un kamçısı 230, -'un karısı 961, 965, 71, -kıssası 214
Firdevs 347, 585, 590
Fîrûzâbâdî 723
el-Fisal 342, 974
fi sitteti eyyâmin 790
fitne 19, 30, 148, 480, 486, 749, 783, 815, 925, 942
fosil yakıtlar 225
Fransa 951
fuâd 47, 450
fuccâr 219, 266, 671
fuhuş 804, 887, 892
el-fulk 140
furkân 145, 146
el-Furûk 122, 168, 243, 361, 409, 411, 488, 559, 598, 696
fussilet 597
futinû 525
füzyon 135, 141

G

ganimet 624, 776, 777, 778, 780, 851, 853, 907, 950
Garibu'l-Kur'an 920
Gatafan 810
gaybî haberler 439, 468
gayr-ı müslim 699, 928
gayr-ı meşru çocuk 944
Gazzali XXI, 985
gebelik 638
gece ve gündüz 98, 152, 163, 210, 680, 741, 791, 806
genetik mühendisliği 972
gerçek dindarlık 332
gıybet 118, 959
Gibbon 649
Gomore 202, 442
goyim 844
göğüs yırtmacı 802
gök 454, -lerin ve yerin mirası 474, -ün kitap ruloları gibi dürüleceği 566, -ve yerin yaratılışı 569, 666, 790 -cisimleri 36, 140, atmosfer içi - 149, 323
görünmeyen ve bilinmeyen 78, 348, 543
gösterişçi dindarlık 275, 749
Grekçe 581, 841
Guatamala yerlileri 424, 662
güç ahlâkı 232, 245, 249, 882, 948, -e tapınma 190, -gösterisi 779
günah: 799, -ta ısrar 831, -a aldırmamak 831, -işlemek 831, -kavramı 661
Güneş tanrısı (*Şamaş*) 492
Güney Arabistan 126, 535
Güney Hint dilleri 193
güvenlik tehdidi 231
güzel 249, -söz 357

Ğ

ğâbirîn 664
ğaddu'l-basar 801
Ğâfir 546

el-Ğafûru'r-Rahîm 990
ğalebû 'alâ emrihim 335
el-Ğaniyy 679
ğanime(t) 783
ğask 79
ğassâk 268
Ğatafan 870
ğavâ 197, *ğâvîn* 476, 477
ğayb 57, 128, 254, 302, 698, 819, 856 *-ve şehadc* 302
ğayy 477
ğill 277
ğıslin 203
el-Ğınâu'l Mulhî 654
ğulûl 853
ğurfe 155
ğurûr 533

H

Habbab b. Eret (r) 604, 660
Habbab (Hubâb) b. Münzir (r) 810, 875
habâis 291
hâbbe 766, muhabbet 320
Habeş 943, -dili 137, -istan 171, 383, 384, 512, 539, 659, 933 -hicreti 90, 191, 545
Habeş Krallığı 72
Habib 126
Habîbe bt. Sehl (r) 758
Habibe bt. Zeyd (r) 892
hâlifîn 986
haber 16
Habil ve Kabil 333
Habûr 58, 153, 325
Habur 579
habt 771
Hac 775, 826, 827, 917, 918, 935, 969
Hacer 47, 363, 443
Hacer-i Muallak 737, 738
hâciyyât 157, 508, 509
Had'il-Ervah 707, 447
hâdd 309
hâdde 865
el-hadîd (demir) 789
hadîka 212, *-u'l-ayn* 253
hadis 320, -külliyatı 221
hadmen 196
Hadramevt 48, 539
Hadrianus Tapınağı 332
hafîzu 760, *hâfizûn* 483
Hafsa (hz.) 963
hazf 623
hakk 844
el-Hakîm 452, 860, 872, 1124
Hâkim (*Müstedrek*) 3, 769
Hakim b. Hizam (r) 868
hakikat: -in bilgisi 251, 427, 506, 608, -e zulmedenler 593, -i imaja kurban etmek 859
el-Hakk 201, 310, 408, 472, 569
halaka 7, 508, 530, 705
halk fiili 30, 51, 143, 166, 182, 272, 413, 586, 651, 730, 857
Halid b. Velid (r) 207
halife 265, 432, 653, 704, 705, 706, 845, 924
Halil (b. Ahmed el-Ferâhîdî) 841
el-Halîm 169, 696, 757, 767, 877
hâm 936
Hâmân 375, 376, 381, 559
hamd 1, 519, 705
hamein mesnun 474, 475, 587
hamele 668
Hamidullah (Muhammed) 42, 105, 192, 239,
hamietin (*hâmiyetin*) 345
hamilelik 876
Hammad b. Seleme 447
Hamra'ul-Esed 835
Hamza (r) 872
hanânen 173
hane mahremiyyeti 878
hanif 295, 517, 523, 526, 993, -hanef 429, -dini 653
Hanife (Beni) 870
Hanok 179
Hanzala b. Saffan 126
hapis 491
haram ayı 47, 936, -kılma 499, 934, -gıdalar 917
harama yaklaşmamak 503
harb 773
harîr 112, 168
Harran 570, 576, 714
Harre 283
hars 609
Harun (a) 138, 150, 176, 193, 194, 229, 289, 333, 373, 425, 574, 589, 763, 812, 850, 965
Hârût ve Mârût 333, 725
el-Hasais 732
Hasan Basri 12, 16, 39, 57, 111, 185, 211, 212, 277, 306, 404, 468, 725
hasenât 54, 505, -ve *seyyiât* 54, 449
hasene 44, 752, -n 517
hased 79, 80, 854
Hasîm 508
hasirû enfusehum 548
hasûr 818
Hassan b. Sabit (r) 720, 866
hastaların hukuku 809
haşr 84
haşyet 295, 423, 548, 571, 899, *haşînâ* 343
hata' 292, 377, 990
hatayı savunmak 377
hatb 645
hatem 876
Hatıb b. Ebi Belte'a (r) 929
Hatib (Allah) XX, 414, 421, 814, 907
Hatice (r) 7, 868
hatm 610
hattâr 533
Hattab (b. Amr) 868
Hattâbî 50
hava dinamiği 325
Havariler 820, 839, 842, 938
havd 621
havf 191, 278, 311, 423, 708, 767, 899
havf-huzn 620, 638, 708, 767
hâviye 49, 252
Havle bt. Sa'lebe (r) 862
Havva 197, 198, 547
hayat: -suyu 134, 143, 166, 208, 563, 586, 974, -tarzı 17, 20, 65, 68, 181, 195, 204, 261, 398, 414, 527, 532, 584, 660, 730, 831, 836, 848, 917, 974, -tasavvuru 255, 669, 979, -tohumu 95, 110, 134,

224, 586, tek dünyalı –, –ın yasası 166, 307, 684, 764, –ın amacı 224, 643, –mucizesi 224, 326
el-hayâtu'd-dunyâ, 312, 394, 719 –– *'ukbâ* 312
hayat ve ölüm 332, 552
Hayber 624, 940, 947, 950, 954, –'in fethi 951, 955, 962
el-hayr (hayır) 141, 603, 744
el-Hayy 187
hayrat 161, 987
hayye 186, 380,
hedâ 312, 417
Herodias 174
halâlen tayyiben 742
helak 260, –olan kavimler 237, 414, 441, 443
hel (soru edatı) 111, 215, 676, 939
helû' 207
Hendek 101, 867, 871, –kuşatması 875, 876, 894, –savaşı 810, 867,870, 882
Heraklius (İmp.) 649
Hermes (Trismegistos) 179, 895, 932, –'in müşahedesi 571
Hermetizm, –Eski Mısır –'i 456
Hermetik öğreti 286, –miras 569, 571, –irfan 571, –metinler 239
Hesap Günü 3, 20, 33, 35, 54, 56, 65, 76, 93, 101, 106, 120, 133, 136, 147, 195, 211, 218, 220, 255, 327, 375, 421, 507, 588, 670, 772, 844, 927, 987, –nden kaçanlar 421, –nün zorluğu 195
beva 145, 265, 418, –sına teslim olan 151
Hevazin esirleri 689
Hezekiel peygamber 579
hıfz 496
hıml 195
himar 802
Hıristiyan 4, 383, 523, 620, 722, –lar 177, 330, 424, 527, 649, 677, 714, Pavlus –lığı 653, 822, 921, –laşma 654, 735, 815, 921, –lık 177, 234, 608, –laştırmak 653
hitta 713
Hızır 342
hızy 200, 675, 729
hicab 878
Hicaz 223
Hicr 48
hicret 89, 141, 270, 362, 389, 451, 512, 560, 732, 754, –'in ilk günü 232, –yurdu 668
hidayet 52, 156, 224, 312, 405, 416, 453, 698, 703, 764, 840, 856, 921, –ve dalalet 19, 312, 363, 384, 512, 882
Hind Altıkıtası 951
Hind 86, 192, 820, –putperestliği 192, eski – 192, 193, 239, 570, 932
hipnoz 701
Hıra (mağarası) 5, 7, 748
hikayeciler 682
hikmet XVIII, 60, 233, 264, 431, 513, 734, 820, 844, 896, 983, –ve adalet 264, kadim – 179, 571, 646
Hiksos Hanedanı 460, 461
Hilal b. Ümeyye (r) 993
hilm 169, 877
hîm (deve humması) 224
Himyer Kralları 334, 626
Hiyeroglif 381
Hubel 351
hûb 883
hubb 183, 458, 958
hubût 273
Hûd 48, 237, 279, 430, 434, 441, 948
Hudeybiye 313, 573, 751, 882, 940, 941, 943, 943, 950, 968, –anlaşması 917, 946, 947, 952
hudu' 33, 585
hukuk: cinayet –u 882, vasiyet –u 882, ihtilaf –u 882, kadın –u 882
hukm 233, 460, 576, –en 377
el-huld 447, 703, *halidîn* 718
el-hulk 30
Hulleys b. Alkame 946
hulm 320, 461
hümaniter mantık 501
humur 802, 934
hunâlike 285, 338, 818
Huneyn 968, 973
hûr 268, 319, *–un 'ıyn* 162, 222
hurafe 482, 483, 726, 975
hurma 125, 161, 166, 203, 223, 404, 676, 713,
husûm 202
huşû' 328, 585, 710
hutame 49, 118
hutbe 124, 480, 846, 976
huve 625, 990
Huza'a 769, 968
Huzeyfe b. Yeman (r) 924
huzi'l-'afve 298
huzn 620, 767
hücre 5, 7, 515, 668
Hüdhüd 249
hümeze-lümeze 118
hürriyet alanı 803
hüsnizan 799
Hüsrev (I) 649
Hyampaca Kayası 530

I

el-ıcl 288, 711
'ıfrît 250
ılgın 539
Irak 853
ıslavhâ 142, 318
ıstıfâ 817
ışık (nûr) 97, 98, 154, 291, 301, 312, 348, 364, 412, 475, 548, 701, 792, 796, 876, 911, 964

İ

ibadet 1, 65, 351, 493, 542, 690, 704, 728, 736, 748, 934, 972, –lerin ruhu 749
ibda' 323, 586, 705
İblis 38, 197, 198, 234, 296, 340, 479, 488, 540, 650, 697, 706, –leşmek 262, 272, 488, –'in talebi 272, –kıssası 262, 265, 330, –düşman öteki 38
İbn Abidin 864
İbn Abbas (Kur'an'ın Tercümanı) XXV, XXX, 10, 28, 30, 36, 39, 41, 56, 57, 59, 60, 67, 70, 78, 86, 88, 107, 110, 117, 120, 126, 127, 136, 141, 145, 152, 155, 156 160, 168, 179, 180, 184, 186, 196, 211, 212, 220, 225, 244, 262, 276, 282, 286, 295, 300, 306, 309, 316, 318, 341, 355, 393, 399, 403, 409, 425, 439,

447, 456, 462, 466, 470, 472, 474, 480, 487, 492, 501, 506, 512, 514, 517, 518, 523, 528, 549, 566, 579, 581, 697, 706, 713, 720, 724, 732, 738, 744, 746, 752, 770, 772, 774, 782, 785, 791, 795, 796, 801, 804, 826, 840, 850, 854, 864, 869, 878, 882, 897, 902, 915, 917, 926, 938, 942, 953, 954, 955, 967, 992, -tertibi 59, 67, 389, 623, 687, 796, 917, 946,
İbn Âmir 920,
İbn Aşûr XXX, 7, 11, 31, 52, 84, 94, 126, 157, 160, 194, 207, 221, 223, 258, 286, 318, 320, 370, 382, 431, 543, 554, 597, 599, 613, 624, 666, 688, 725, 783, 793, 812, 831, 840, 845, 852, 862, 869, 873, 884, 953
İbn Atiyye 354, 430, 434, 445
İbn Cevzi 725, 732, 780, 912,
İbn Cinni XXVII, 12, 423
İbn Cüreyc 148, 250
İbn Dureyd 585
İbn Ebi Hatim 107, 160, 374, 456, 791, 991
İbn Ebi Şeybe 954
İbn Ebi Talha 110
İbn Fâris XXVII, 7, 17, 79, 112, 117, 148, 203, 252, 458, 576, 765, 894, 900, 992
İbn Habîb 210
İbn Hacer 962
İbn Hâleveyh, 964
İbn Hanbel 8, 30, 212, 241, 243, 316, 356, 506, 620, 636, 653, 710, 731, 739, 760, 772, 914, 917, 959
İbn Hanefiyye
İbn Hazm 29, 79, 342, 650, 714, 888, 974
İbn Hibban 136
İbn Hişam 67, 156, 262, 384, 441, 466, 492, 822, 884
İbn İshâk 67, 73, 90, 389, 529, 566, 619, 624, 831, 876
İbn Kamie 832
İbn Kayyım 342, 447, 707
İbn Kesir 29, 107, 123, 127, 138, 139, 196, 204, 241, 251, 294, 298, 299, 379, 462, 596, 624, 640, 646, 725, 726, 729, 758, 771, 774, 846, 858, 878, 902, 924, 938, 945, 949, 953, 963, 975, 984, 986, 988
İbn Kuteybe 517
İbn Mâce 758, 892, 991,
İbn Manzur 582
İbn Ömer (r) 404, 483, 533, 624, 793, 803, 896, 917, 954
İbn Revaha 389
İbn Sa'd 262, 876, 901
İbn Sina 140
İbn Teymiyye 2, 29, 86, 342, 384, 447, 448, 529, 848
İbn Ümmi Mektûm (r) 93, 95
İbnu'l-'Acuz (Hezekiel) 579
İbnu'l-Cevzi 306, 342, 848
İbnu'l-Enbarî 79
İbnu'l-Esir 90, 925
İbnu's-sebîl 980
İbn Zeyd 646, 792, 801, 960
İbn Ziba'ra (Abdullah) 619
İbn Zübeyr (Abdullah) (r) 306
İbrahim (a) 42, 47, 60, 71, 91, 95, 101, 104, 130, 131, 166, 171, 173, 177, 178, 179, 186, 210, 227, 234, 267, 281, 287, 356, 344, 363, 365, 369, 370, 371, 373, 383, 426, 439, 442, 443, 461, 459, 477, 478, 480, 486, 492, 493, 494, 505, 526, 527, 564, 566, 575, 576, 594, 608, 614, 616, 651, 662, 663, 664, 681, 696, 709, 722, 729 730, 731, 732, 733, 734, 735, 737, 750, 752, 766, 795, 802, 822, 825, 868, 870, 905, 910, 940, 942, 948, 963, 982, 993, Makam-ı - 732, -î gelenek 208, 678, -ailesi 357, 817, 896, -kıssası 177, 642, -'in çocukları 461, 576
ibrani 464, 503, 576, 579, -'ce 38, 48, 710, -peygamberler 383, 737
îcâd 323,
ibret vesikası 202, 333, 388, 427, 619, 708, 717, 801
el-İ'câzu'l-Beyani 29, 30, 134, 242, 244, 329, 403, 518, 678, 749
içki 517, 755, 813, 882, 894, 925, 934, -cezası 924,
iddârake 254
iddet 98, 758, 761, 876, 913, 914, 915
İdris (a) 179, 372, 578, 821
iffet gömleği 452, 467
ifsad 702
iftidâ 758
iftira 21, 79, 118, 164, 265, 438, 473, 502, 511, 614, 616, 708, 726, 798, 799, 834, 909, 984, -cezası 265, -ya kulak kabartanlar 799,
feriyyâ 175
ihanet 43, 118, 204, 276, 413, 511, 521, 726, 781, 823, 834, 850, 870, 879, 881, 894, 896, 904
ihfâ 187, 941
ihrac 125
ihsan 532, 712
ihtilaf 744
ihya 125
îkân 246, 492, 624, 699, -ayetleri 630
ikiyüzlülük 560, 724, 731, 834, 835, 858, 861, 977, 878, 989,
ikmâl 919
ikra' 7
İkrime 39, 56, 73, 78, 132, 136, 138, 181, 185, 225, 306, 309 439, 483, 659, 729, 791, 869,
iktidar 232, 245, 262, 345, 374, 388, 416, 435, 468, 535, 539, 582, 631, 765, 787, 986, -pratiği 346
îlâ 757
îlâf 74
İlâh 82, 711
ilâhlaştırma 177, 182, 435, 813
ilâhî: -bilgi 294, 415, -bir ihbar 853, -eğitim 339, -esma 378, 800, 856, -felaket 281, -hiyerarşi 264, 962 -hidayet 153, -hakkaniyetin kaçınılmaz sonucu 304, -gözetim 352, 438, -huzur 181, 212, -irade 312, 344, 406, 430, 508, 557, 930 -kelâmın ruhu 37, -kevni yasalar 730, -mahkeme 109, 420, 447, 505, 859, -müdahele 391, 64, -kayıt 574, -rahmet 10, 163, 449, 450, 508, 741, -şefkat ve merhamet 94, 685, -sıfatlar 809, -sınav 589, -sınır 504, 589, -senaryo 464, 982, -sünnet 139, 695, -talimatlar 408, 634, 917, -yardım 183, 853, -yasa 33, 141, 296, 638, 668, 684, 697, 806, 833, 862, 868, 927, 965, -yazılım

432, -yönlendirme 781,
ilhâd 678
ilham 88, 108, 455, 605, 866
'ilm 311, 387, 511, 536, 576, 582, 645, 666, 683, 690, 731, 864, *mine'l* - 731
illâ (edat) 31, 105, 502, 552, 560
illet-hikmet 7, 37, 60, 65, 145, 233, 245, 264, 343, 400, 430, 488, 512, 523, 530, 564, 577, 582, 734, 770, 820, 844, -bağı 488
ilk günah 521, 653, 735, 881
ilk neden 164
İlyas (İlya, Elijah) (a) 179, 341, 342, 371, 372, 494, 578, 579, 714, 841,
imam 637, 783
İmam Bâkır 52, 624
İmam Cafer XXX, 324,
İmam Şafiî 53, 291, 303, 864, 869
imâmin mubîn 432
iman 282, 624, 630, 699, 810, -ahlâkı 17, 858, -âyetleri 630, 699, -a davet 492, 634, 735, ahirete - 642, -i sinerji 319, -ın ahlâkî karşılığı 190, 198, 681, 793, 810, 828, 842, 978 -ın kimyası 469, -matematiği 542, -medeniyeti 249, pazarlıksız - 190, 231
imma (*in+mâ*) 111, 689
imrae 172, 818
imtihan (sınav) 940, 996
İmran Ailesi 812, 817
inanç: -özgürlüğü 489, -a karşı zorbalık 360, -sistemi 186, 263, 282, 334, 360, -ahlakı 303
inâs 904
inci 158, 161, 168, 804
İncil (Yeni Ahid) 33, 239, 290, 292, 408, 409, 711, 715, 720, 722, 726, 735, 765, 795, 804, 819, 820, 841, 848, 921, 930, 933, 938, 953, 992, Yuhanna -i 841, Barnabas -i 841, Luka -i 409
İncil ve Salib 841
incir ağacı 104, 105,
infak 43, 44,113, 141, 154, 303, 362, 384, 542, 611,692, 696, 699, 754, 755, 766, 767,771, 789, 790, 791, 792, 826, 830, 860, 893, 931, 979, 984, 987, -suresi 789
infitar 243
inkar 30, 184, 205, 807
inne (edat) 121, 136, 284, 292, 349, 397, 439, 510, 511, 561, 602, 743, 880, 916, 983
inorganik 474, 558
ins 54, 276, 295, 497, 639, 640 -ve cinn 406, 500
insan 7, 81, 93, 248, 340, 406, 497, 586, 705, -ın ötekisi 273, 361, 600, - psikolojisi 341, 423, 725, -yaratılışı 189, 269, 302, 320, 474, 476, 626, 674, 707, -ın Allah'tan hoşnut olması 199, -oğlu 39, 53, 115, 135, 271, 363, 391, 422, 706, 707, -ın ebedi istikbali 87, 471, 785, -ın yeniden dirilişi 125, 675, -Allah ilişkisileri 518, 770, -peygamber 588, 962, -tasavvuru 616, -ortak paydası 959, -kitabı 24, kendine yabancılaşan - 323, 639, 855, Kur'an'da - 2, 49, 189, 349
inşaallah 31, 336, 370, 379, 716
intişâr 651
inzâl/tenzil 30, 51, 146, 273, 292, 300, 307, 453, 472, 520, 549, 713, 814
ipotek 466, 491
irade: 3, 19, 38, 54, 76, 95, 108, 111, 158, 159, 212, 276, 303, 307, 313, 338, 349, 350, 362, 403, 406, 417, 428, 476, 477, 509, -özgürlüğü 491, 589, 596, 607, 704, 714, 724, 730, 794, 880, 918, 927, -ile sınanma 182, -nin sınırı ve kayıtlı tabiatı 677, hür - 228, -emaneti 881
ird (yasası) 952
irfani bilgi sistemi 294
İran 72, 210, 239
i'rad 17, 90, 258, 897
İrem bağları 48
ironik 424, 676, 985
İsa (a) 104, 138, 146, 171, 172, 176, 177, 179, 383, 392, 408, 494, 572, 579, 580, 581, 590, 593, 608, 619, 620, 621, 622, 667, 699, 714, 721, 730, 935, 764, 794, 812, 813, 818, 819, 820, 821, 822, 824, 825, 839, 840, 841, 842, 857, 866, 868, 870, 895, 909, 910, 911, 917, 921, 927, 932, 938, 939, 953, 965, 966, 974, 994, -'nın ölümü, -'nın mübarek kılınması 574
isâr 854
isbat yöntemi 493, 875
İseviler 101, 332, 384, 621, 795, 842, 921, 933, 974
İsferâyîni 920
İshak (a) 178, 267, 363, 370, 371, 426, 443, 454, 459, 494, 576, 664, 696, 709, 734, 831, 825, 910 -oğulları 735
İshak b. Rahuye 447
islam 65, 234, 503, 645, 686, 728, 814, 825, -ezeli biricik hakikat XI, 697, -'ın ahlak sistemi 697, -milleti 730, -aklı 311, 336, -ümmeti 347, 953, -cemaati 651, 686, 693, 710, 776, 828, 831, 839, 850 ,861, 867, 872, 940, 956, 957, 960, 968, 969, 974, 989, -'ın evrenselliği 959, -şeriatının yasakları 962
isim (günah) 562, 959
isim (isim) 185, 274, 840
İsmail Hakkı İzmirli 447
İsmail (a) 130, 131, 179, 268, 362, 363, 370, 383, 494, 564, 576, 696, 733, 734, 735, 739, 824, 910, -'i kurban etme teşebbüsü 576, -oğulları 456, -i Araplar 351
İsra 89, 389, 390
İsrâil 179, 579, 709, 826
İsrail Krallığı 371, 709
İsrailiyyat 266, 826
İsrâiloğulları 186, 192, 193, 227, 245, 270, 271, 284, 286, 289, 342, 370, 372, 383, 389, 426, 576, 629, 709, 710, 734, 878, 926, 994, Yahudileşen - 4, 824, 289, 710, 720, 926, 994, -'nın serüveni 184, 697
israf (*esrafe*) 198, 501, 568
İstanbul (Konstantiniyye) 648, -'un fethi 649
istehaffe 619
istevâ 'ale'l-arş 301
isti'aze 2, 78, 522
istiğfar 562, 903
istihfaf 658

istihza 254, 288, 670
istirca 740
istiska' 713
istikamet 11, 186, 256, 406, 410, 429, 450, 584, 638, 699, 784
istikbar 17, 207
istislam 960
İşârât(u'l-İcâz) 700, 701, 703,
İştikâku Esmâillah 740
iştikâk-ı ekber 85, 98
İtâ 290, 709, 910, 929
itaat 64, 235, 454
itikaf 47, 733, 748
İtkân (fi Ulûmi'l-Kur'an) 139, 164, 182, 185, 186, 197, 199, 231, 286, 390, 492, 499, 516, 568, 570, 699, 821, 881, 886, 916
ittehazû 257, 711
imam 975
iyi-kötü 52, 71, 435, 500, 509, 661, 942
izostasi 572
izn 212, 695, 820

J

Java Adaları 951
Jochanan (Levi oğlu) 341
Josephus 281

K

Kabala 724
Ka'b b. Eşref 786, 850
Ka'b b. Lueyy 845
Ka'b b. Malik (r) 241, 990
Kâbe 74, 131, 318, 731, 732, 737, 826, 935, 937
Kabil kompleksi 143, 616
Ka'bu'l-Ahbar 341
kad (edat) 71, 111
kadb 95
kâde 186
kader 40, 393, 474, 511, 615, 683, 747, 904 -e iman 157, 474, 503, 744,
Kadı Abdulcebbar 712
kadın: 134, 158, 176, 457, 462, 480, 547, 585, 651, 674, 755, 758, 774, 861, 868, 882, 888, 890, 892, 940, -ın cazibe ve güzelliği 802, 809, 873, -ın kişiliği 796, 802, 874, 904, -erkek ilişkileri 796, 802,
kadim hikmet 179, 571
Kadir gecesi 23, 47, 51, 52, 134,624, 760, 783,
Kaffal 117, 679, 802
kâfir 17, 153, -în 16, 229, 393, 931, 970, -ûn 68, 667, -ler 15, 61
Kafkaslar 346, 951
kâfûr 111
Kahhâr 517
kahır-lûtuf dengesi 159
kahinler 240, 682
kâidîn 986
kâinat: -kitabı 98, -ttaki kozmik denge 386, -düzeni 839
kalp 94, 112, 119, 128, 135, 155, 239, 296, 695, 699, 704, 723763, 781, 807, 856, 964, 972, -lerinde hastalık olanlar 683, 870, 879, 929
el-kalem 29
kan 484
el-Kamil 924, 925
Kamosa Hanedanı 216
el-kanâ 92
kâne 30, 139,154, 160, 176, 178, 211, 398, 400, 403, 411, 551, 828, 881,
kânitîn 760, *kâniten* 526
kanonik 720
karanlıklar 20, 167, 701, 805
Karınca Vadisi 248
Kartaca 648
karı-koca 703, 877, 893
Kariyer planlaması 336, 452
karşılıksız almak-vermek 655
Karun 375, 386, 387, 388, 553, 559, 665, -gölü 336
kasıratu't-tarf 162
Kâsım (Hz. Peygamber'in oğlu) 60
Kâsımî (Cemalüddin) 724, 881
Kâsım b. Ebi Berze 145
karşı cins 769
Katade 11, 58, 107, 110, 127, 137, 138, 149, 175, 185, 212, 315, 331, 366, 449, 620, 637, 732, 753, 798, 810, 869, 884, 904
katl 779
katırân 364
kavm 361, 426,
kavvam 891
el-Kaviyy el-Aziz 442
kavl 185, 338, 423, 512, 567, 678,
Kaynukaoğulları 855
Kayyum 765
kaza cinayeti 229, 377, 380, 697
kazefe 193
ke (teşbih edatı) 23, 94, 301, 380
kebed 131
el-Kebîr 54
kefâ 153, 394, 574
keffaret 861, 862,
kefil 24, 33, 392, 463, 521
kefûr 406, 533, 685
Kehf kıssası 330
kelâle 886, 912, -âyeti 882
kelâm 406, 708, -ın ruhu 37, -ullah 32
Kelbi 306
Kelboğulları 868
kelimât 336, 487, 732
kella 8, 389
kelm 708
kelime 423, -lerle oynama 292
Ken'an 451
kenûd 57
kerramna XIII
kerîm 204, 225, 228, 232, 625, 777, *ekrem* 7
kesret 59, 766, -te vahdet 496
Keşşaf 8, 112, 178, 264, 265, 332, 364, 421, 438, 442, 453, 458, 478, 771, 927, 943, 978
kevâ'ib 212
kevâkib 587
kevn 35, 108, 142, 242, 808, -i ayet 416, 699, -i yasalar 575, 730
Kevser 59, 60, 647, -ebter karşıtlığı 59
keyd 34, 72, 296, 575, 676
kezalike 168, 198, 345
kezîm 515
kıraat alimleri 567
kırâet 168, 344, 710
kırtâs 484
kıssa (kısas) 19, 28, 30, 31, 32, 124,

245, 262, 453, -cı 335,
kıst 412, 422, 816, 942, 958
kıtâl 687
kıyam 454 *-u'l-leyl* 10, 11,
kıyamet 202, 358, 824, sosyal - 395, 728, -in ansızın geleceği 504, -ayetleri 174, -in zamanı 217, 534
Kızıldeniz 281, 711
Kilise 72, 580, 720, 820, 910, -'nin şirki 580
kimya 231
kinaye 51, 70, 89, 110, 220, 295, 480, 694, 766, 902
kirli akıl 987
Kisâî 466, 920,
el-Kitâb 33, 174, 471, 472, 492, 789
kitab 33, 124, 174, 293, 304, 314, 382, 419, 452, 470, 472, 482, 492, 608, 702, 712, 728, 740, 820, 896 -yüklü eşekler 731, varlık -ı 630
Kitab-ı Mukaddes 47, 138, 438, 492, 580,
Kitab'ul-Ayn 589
Kitabu's-Sünne 730, 823, 862, 952
Kitabun mubîn 432, 616, 728, 736
kitap ehli 240, 290, 715, 720, 846, 848, 919, 928, 932
kitle psikolojisi 498, 503, 787
Knesset 974
konsantre 366, 475, 586, 821
kontrolsüz güç 191
korku 480, 514, 570, 898, 926 185, -terbiyesi 78, 184, 854, -ya tutsak olmak 185, -da şirk 854
kozmik: -kıyamet 194, 624, 648, -bilgi 572, -tavaf 134, 572, -denge 386, -ilâhiye katılım 596, 884, -süreç 36
kozmolojik deliller 124
köle: -lik 132, 380, 458, 518, 542, 803, 899, -leştirme 230, 456, 626, 688, 889
körü körüne inanmak 233
körülük tanrısı 78, 572, 677
Kral Ahab 371, 714
Kral Azyahu 714
Kral Herod 174
Kral Mınşa 714
Kraliçe karınca 248
Kuba 991
kûbkibû 234
el-Kuddûs 215, 844
Kudûs 648, 714, 836
kuffâr 793
Kufe XXX, -okulu XXII, 837
kul (de ki) 78, 84, 85
kullu şey'in 248, 393, 972
Kulsum bt. Ukbe b. Ebi Muayd 943
Kur'an 2, 11, 149, 150, 155, 239, 418, 471, 472, 480, 550, 673, -ahlakı XXIV, -kıssaları 31, 353, 376, 454 470, -kozmografyası 487, 598, -mucizesi 415, 667, -okumanın amacı 150, -tefekkuhu 936, -vahyinin açık ve anlaşılır niteliği 196, -'da cennet 151, -'da gölge 151, -'da rüzgar 152, -'daki ses XXVIII, -i belagat 297, -i cezalar 924, -i çoğulculuk 428, -'ı sindirerek okumak 10, -'ı ulaştırma sorumluluğu 485, -'ın amaçları 198, -'ın asli dili 239, -'ın edebi üslubu XXIII, 166, -'ın fihristi 15, 39, 566, 697 -'ın inşa projesi XV, -'ın ilâhi kaynağı 146, -'ın nesneleştirilmesi 150, -'ın sıfatı 411, -'ın Türkçe meali XVI, *-en 'arabiyyen* XV, 196
Kureyş 72, 74, 75, 76, 84, 87, 90, 104, 209, 210, 317, 353, 479, 539, 582, 596, 632, 669, 678, 737, 752, 870, 944
Kureyza 870, 876, -oğulları 843, 872, 928
el-kurâ 500
Kurban 370, 505, 564, 673, 680, 685, 740, 752, -ibadeti 370, -kesmek 60, 904, 918, -olmak 154, 901
Kureybe 943
Kurtubî 9, 11, 18, 29, 45, 79, 194, 209, 289, 389, 468, 476, 491, 631, 655, 695, 701, 741, 743, 763, 767, 776, 819, 901, 917, 935, 937, 985
Kuruş (II. Cohosroes) 724
Kuşeyrî 63, 160, 342, 493
kumar 755, 917
kun emri 730, 808, *-'fe-kân* 177, 243
kutile 17
Kutrub 943
Kutsal Kaya 937
Kutsal Ruh 523, 719, 720, 938
küfür 276, 447, 484, 654, 656, 724, 802, 928, 789, -milleti 263, 730, -perdesi 122, 126, 158, 223, -gecesi 20
Külliyât 32, 207, 376, 404, 454, 472, 510, 537, 562
Külliyâtu'l-Elfaz 203
kürtaj 504, 944

L

lâ-cerame 510
lağv 962
lâm (edat) 2, 16, 31, 38, 54, 108, 116, 137, 185, 200, 338, 362, 518, 615, 630, 638, 694, 733, 783, 922, 980 -ı leh 202, 271, 272, 638, -u'l-'âkıbeh 805, -ı istihkak 526, 922
lâ'net 382, -lenmek 982
Lât 89
lâte hûne menâs 263
Latif 468, 496, 531, 874
Latince 331, 332, 484, 974
lâ uksimu 116
le'alle 94, 198, 231, 568
lebbe 549
lehve'l-hadis 529
Letaifu'l-İşârât 160, 342
Levh-i Mahfuz 33, 102, 419
Levililer (Eski Ahid) 392, 503, 724, 836
leylen 390
lezâ 49
lezbiyen ilişki 887
libas 112, 525, 577, *-u't-takvâ* 578
Lisân[u'l-Arap] 9, 12, 32, 38, 42, 108, 179, 186, 189, 216, 255, 272, 278, 290, 308, 309, 311, 328, 333, 338, 344, 359, 360, 366, 368, 372, 391, 412, 413, 443, 449, 453, 500, 508, 513, 516, 537, 590, 591, 610, 611, 618, 627, 644, 650, 665, 679, 683, 685, 710, 724, 743, 771, 777, 778, 782, 787, 797, 816, 859, 892, 909, 927, 986, 988
livata 887

Lokman (a) 55, 105, 165, 290, 325, 365, 395, 468, 493, 528, 529, 530, 531, 533, 535, 537, 584, 626, 635, 638, 660, 675, 681, 699, 874, 895
Luka 173, 392, 409, 819, 824, 841, 842, 932
Lût (a) 71, 73, 124, 126, 177, 202, 237, 238, 281, 383, 430, 440, 442, 444, 663, 722, 801, ~gölü 150, 322, 442, 664
lütuf 468

M

mâ (edat) 44, 68, 98, 121, 137, 140, 210, 286, 385, 612, 666, 725, 932, olumsuzluk ~sı 644, ~*'aleyh* 592
mâ hulikâ leh (yaratılış amacı) 40, 338
maddi varlık 135, 266, 500
mâ entum 'aleyh 287
Mağara arkadaşları (Ashab-ı Kehf) 331, 335
mahdûd 223
mahşer 96, 420, 751, 770
mahs 832
mâ hum fih 836
ma'işeten danken 198
makt 558
mâ kâne li 465
Makedonyalı İskender 344
mâl 744
Malay (adaları) 951
mal sınavı 777
Malik (İmam) 44, 137, 327
Ma'kil b. Yesar (r) 758
ma'lûmât 751
mâ meleket 585, 877, 884
Mammon 765
Mandence 714
Ma'ani'l-Kur'an 314
Maniheizm 210, 572
el-mârid 366, 989
Mariye 877, 963
ma'ruf 106, 759, 916, ~ve *munker* 55, 290, 982
Matta 172, 392, 714, 824, 836, 848, 926, 932, 953
el-mâ'ûn 590
Materyalizm 210, 272, 415, 633
Mâtürîdî 294, 707
Maverdi 18, 342
maymunlaşma 293, 930
Mazdekizm 210
Mazini 873
me'âric 391
meal XII, XXI, XXII, XXV, XXX, XXXI, 320, 761
Meâni'l-Kur'an 798
mecâlis 864
mecaz 49, 143, 179, 255, 295, 573, 580, 627, 779, 783, 784, 824, 883, 930, 974
mecnûn 320, 367, 646
Mecûsilik 653
Med (uygarlığı) 726
medeniyet 48, 249, 275, 346, 588, 648, medenî 274, ~tasavvuru 388
Medain-i Salih 48
Medhal ile'l-Kur'ani'l-Kerim 381
Medine (Yesrib) XXVIII, XXX, 46, 76, 89, 147, 365, 410, 451, 517, 535, 545, 567, 596, 666, 670, 734, 825, 860, 870, 916, 991, ~toplumu 99, ~sözleşmesi 786, ~vesikası 917, ~i sureler 419, 882 ~Yahudileri 667, 710, 712, 718, ~dönemi 147, 410, 517, 673, 750, 916 ~İslam Devleti 831, 947
Medyen 270, 281, 378, 382, 444, 665, ~li üstad 343, 378
mefâtih 386
mefaze 554
Meğazi 74, 792, 941
mehcûr 150
mehd 17
Mehdi 145, 214, 342, 571, 729
Mehdi Bazergan XXX, 145, 214
mehilleh 751
Mehmed Akif XVI
mekâmi' 677
mekân mahremiyeti 809
Mekâyîsu'l-Luğa 7, 11, 12, 13, 16, 18, 57, 65, 71, 77, 92, 111, 117, 126, 131, 142, 147, 149, 161, 174, 175, 212, 226, 264, 312, 315, 128, 332, 354, 372, 378, 400, 402, 405, 412, 413, 421, 443, 450, 453, 454, 457, 458, 459, 475, 515, 524, 568, 569, 578, 585, 591, 597, 619, 678, 679, 683, 685, 691, 724, 797, 840, 852, 873, 894, 949, 990, 992
Mekke XXIX, 16, 34, 46, 50, 67, 72, 75, 81, 152, 177, 215, 235, 239, 262, 275, 306, 316, 348, 411, 419, 433, 451, 606, 616, 624, 720, 843, 918, 949, 951, 976, ~'nin fethi 73, 404, 467, 791, 917, 947, 954, 968, 973, ~egemenleri 306, 316, ~i 23, 118, 150, 198, 246, ~i sureler 118, 198, 29, 290, 419, 670, 672, 750, 887, ~'li kâriler 567, ~müşrik aklı 568, ~liler 72, 210, 384, 448, 451, 486, 517, 567, 593, 850, 944, 946, 947, 659 ~kodamanları 146, 415, ~dönemi 35, 50, 67, 81, 87, 114, 152, 209, 226, 240, 245, 275, 330, 375, 482, 506, 584
meknûn 320
Melâike ve *melek* 206, 704
Melaike sûresi 163
melek (*melâike*) 206, 402, 704, ~lerin yardımı 475, 779, ~ler 9, 52, 121, 428, 570, 706, 729, 839, 840, ~peygamber istemek 147, 237, 513, ~peygamber ilişkisi 143, ~iyyet 111
mele' 230
meleke 18, 44, 126, 181, 699, 704
el-Melik 844
mekr 166
Menâr 3, 274, 276, 434, 438, 582, 707, 716, 719, 729, 730, 762, 769, 819, 826, 929, 974
Menat (put) 89
menasik 685, *mensek* 680
el-mendûd 478
meni 683
Menn 712, 713, ~ve *Selvâ* 192, 292
el-Mennu 16, 267, 960
Menşur 318
meratibü'l-vücut 387
Meryem (a) 171, 174, 188, 589, 818, 938, ~oğlu İsa 176, 719, 764, 795, 813, 819, 840, 868, 870, 911, 932, 938, ~'in üreme sistemi 965, ~'in yiğitliği 966 Merare b. Rebi (r) 993
mercan 158
merh ve 'afar 225
Mersed (r) 769

mesâbeten 732
mesai 'çalma' cezası 864
Mesânî 479, 480
Mescid (*mesacid*) 274, ~i Haram 241, 390, 678, 729, 733, 738, 749, 782, 951, 973, harem bölge 732
el-Mescidu'l-Aksa 389, 390
Mescid-i Dırar 991
mescûr 318
mesed 70
mesel 150, 249, 295, 341, 804, 938
mesih 579, 819, 841
Mesike 804
mesnun 474, 475, 587
Mesruk 221
meşhed 57, 177
meşru savaş 688, 853
meta' 611, *669*
metafor 125, 152, 310
metnin sembolik tabiatı 137
me'vâ bahçesi 89
Mevdudi 372, 406, 795
mev'id 190
Mevlana Celaleddin Rûmî 447
Mevsuatu's Sunne XXX
meydan okumak 664
mevt 323, 551, 552, 564, 779
meysir 755
Mezmurlar 724, 824, 932
Mezopotamya 444, 570, 714
Mısır 184, 192, 193, 239, 248, 289, 378, 426, 427, 451, 460, 461, 570, 648, 713, 895, 925, 932, ~'lılar 179, 389, 465, 716, 880, ~sarayı 184, 378, ~'dan çıkış 186, 408, 426, ~yerlisi mü'minler 192, eski ~ 192, 239, 289, 427, 895
Mısr-ji 192
midha 216
mihrâb 173, 264
Mikail (melek) 723
mîkât 288
Mikaya 714
Mikdat (b. Esved r.) 868, 869
Mikdat b. Amr 868, 869
milâk 704
Millet: İbrahim ~i 730, *~u'l-âhirah* 263
min (edat) 285, 367, 516, 572, 679, 731, 759, 801, 808, 822, 854, 926, 957, 970, *~dûnihi* 570, *~hilafın* 232, *~curâbin* 338, 563
Mina 751
mineraller 586
minnet 30, 142, 770, 956, 960
Mirac 89, 104, 276
miras 17, 168, 569, 689, 720, 869, 870, 882, 885, 886
mirfak 334
mirsâd 211
mirye 304
misak 719
misktn 112
mislihî (*midd, şibh, tesviye, şekl* farkı) 607
misyon 6, 16, 237, 494, 631, 961
mişkât 804
Mişna 724
mitoloji 349, 532, 632, 726
el-Mizân (Tefsir) 60, 332, 443, 608
mizah 524
Modern kozmoloji 646
Moris Bucaille (Dr.) 381
Muaz b. Cebel (r) 938
Muaze 804
mubahlık 498
mubarek 215, 578
mubîn 102, 138, 246, 432, 453, 454, 508, 619, 637, 663, 947
mucize 29, 52, 105, 173, 187, 199, 232, 258, 306, 308, 312, 313, 315, 370, 390, 391, 401, 415, 425, 433, 469, 481, 487, 489, 497, 522, 567, 590, 646, 659, 667, 726, ~vi olaylar 334, ~vi işaret 819, ~lerin esrarlı tabiatı187, ~vi haber 260, 649, ~ler 187, 308, 313, 391, 401, 469, 497, 565, 667, 939
Mudar 704
Muddessir 11, 16
mudğa 587
Muğis b. Kays 859
Muğni('l-Lebîb) XXIII
el-Muhabbar 210, 688
Muhacir 978, 989, ~ler
muhakeme tarzı 233
el-Muhallâ 889
Muhasibi (Haris) 925
el-Muharraru'l-Veciz 445
Muharrem 73
Muhammed (s.a.v.) XIII, 12, 67, 131, 138, 239, 391, 399, 401, 407, 428, 480, 520, 566, 573, 579, 687, 688, 832, 868, 875, 953, 976, 977, 996, ~Ümmî Peygamber 709, ~î davet 23, 41, 70, 87, 118, 156, 240, 321, 350, 353, 481, 528, 844, ~'in beşeri tabiatı 330, 375, ~el-emin 30, 441, âlemlere rahmet 26, 59, 425, 582, ~'in hoşgörüsü 864, ~'in misyonu 513, 694, 859, 936
el-Muheymin 927
muhdarûn 542
muhlas 179, 476, ~în 269, 365, 367, 368, 371, 476
muhsinîn 529, 713
muhtâl 531
Muhtasaru'l-Müzeni 291
Muhtaru's Sıhah 502, 714
mukaddes 215
Mukatil (b. Süleyman) 110, 137, 187, 251, 255, 265, 306, 315, 336, 382, 386, 398, 462, 479, 481, 521, 523, 569, 579, 590, 618, 621, 632, 664, 673, 804, 874
mukatta'ât 29, 125, 137, 228, 352, 410, 528, 605, 614, 624, 630, 636, 698
Mukît 900
mûlkunîn 730
mu'minûn 907, 960
Munhamenna 841
murad-ı ilâhi 900
murâvede 457
murağamen 902
murcifûn 879
murdı'atin (emzikli kadın) 674
murîb 359, 603, 608
murselûn 138
murûet 952
Musa (a) 18, 42, 87, 89, 95, 104, 132, 146, 166, 179, 184, 188, 194, 190, 191, 216, 228, 230, 233, 246, 270, 285, 304, 330, 341, 343, 371, 380, 386, 398, 408, 425, 426, 448, 512, 559, 589, 619, 640, 665, 697, 732, 763, 850, 880, 910, 922, 944,

974, ~sâlih kul meseli 330, ~ve Harun 138, 231, 285, 333, 343, 373, 425, 574, 812, 965, ~'nın duası 179
Musa Carullah 105, 447, 581, 731, 823, 953
Musallâ 732
musallîn 64, 207
Mushaf 1, 11, 330, 414, ~yazımı 121
musrifûn 138
Mustalikoğulları 796, 984
el-Mustasfa 985
mustaz'aflar 361, 541
mustekarr 140
muştikîn 339, 571
Mutaffifîn 31, 266, 417, 659, 670, 697, 710, 740, 968, 987
Mute 649
mutlak: ~hakikat 13, 196, 204, 311, 332, 336, 412, 493, 692, 807, ~teşbih 779, ~varlık 68, 185, 361, 857, ~otorite 160, 269, 310, 364, 409, 446, 570, 856, ~gayb 342,
mutref 671
muttakîn 219, 234, 477, 671, 722
mutteke' 458
el-Mute'âl 309
el-Mutekebbir 381
Mutezile 183
el-Muvâfakât 149, 356, 699, 751, 895, 924
muvahhid İsevilik 933
Muvatta 94, 124, 924
muzemmil 10, 16, 118
el-muzn 224
Müberred XXVII, 29, 243, 679
mücadele disiplini 839
Mücâhid (b. Cebr) 107, 110, 127, 128, 141, 149, 179, 185, 251, 276, 281, 293, 297, 309, 316, 449, 457, 458, 482, 495, 533, 579, 597, 637, 655, 673, 679, 732, 782, 798, 801, 844, 845, 938, 960
mücrim 32, ~in 195, 387, 981
müfesser-müfessir 11, 194, 303, 309, 332, 419, 431
Müfredât 13, 18, 108, 131, 207, 229, 272, 273, 312, 328, 345, 394, 412, 456, 510, 513, 520, 562, 568, 585, 643, 704, 763, 920
mükemmellik 372, 857, 962, ~leşme tuzağı 197
mülk 2, 723, 726, 791, ~iyet 62, 182, 413, 650, 790, 890
mümeyyiz akıl 828
el-Mü'min 282, 994
mü'min: ~in görevi 54, 686, *el-mu'minûn* 377, 584, 907, 960, ideal ~ 154, 584, ~ler 174, 400, 405, 526, 585, 686, 754, 770, 827, 828, 834, 869, ~lerin kardeşliği 958
münafık 699, 701, 738, 753, 799, 804, 855, 898, 908, 948, 967, 986, ~akıl 988, ~ın tabiatı 865
el-Münavî 342
Müreysî' gazvesi 882
Müslim (İmam) 2, 5, 15, 35, 59, 79, 84, 99, 120, 124, 164, 183, 212, 303, 409, 432, 450, 493, 502, 518, 547, 562, 591, 620, 653, 697, 698, 702, 714, 720, 726, 739, 744, 747, 752, 775, 782, 807, 808, 812, 827, 828, 830, 845, 846, 847, 875, 883, 884, 887, 891, 919, 928, 941, 955, 957, 962, 964, 965, 974, 984, 985, 993, 995, 996
müslüman: ~ailenin inşaası 940, ~hayatının kodları 16
Müstedrek 697, 931
müstekbir 17, 30
müşâkele (sanatı) 416
müşebbehe 3, 85, 531, 590, 729, 730
müşrik 90, 93, 114, 163, 208, 233, 262, 334, 348, 484, 514, 523, 526, 568, 602, 615, 617, 621, 633, 735, 755, 756, 797, 847, 872, 918, 941, 943, 944, 949, 968, 971, 976, ~in imanı 469, ~çe kader inancı 511, ~ler 18, 28, 65, 73, 78, 90, 202, 331, 342, 348, 352, 409, 432, 433, 597, 620, 622, 626, 633, 648, 720, 750, 751, 777, 748, 929, 970, 971, 975, 992 ~lerle evlilik 943
müteşabih 29, 150, 203, 419, 430, 549, 703, 814, 815, 817, 857, 930, ~âyetler 419, 815
el-Mütekebbir 381
Müzdelife 752

N

Nebatça 185
Nabukadnazar 101, 579, 726
na'ce 264
Nadiroğulları 847, 850, 851, 852, 857, 928
nadir kelime 355, 363, 491
Nadr b. Haris 206, 529, 532, 658
Nâfi 763, 920
nâfileten 405, 576
Nafi b. el-Ezrak 782
nahb 872
nahivciler 491
Nahle Vadisi 640
nahr 60
Nakd 703
nakir 895
namaz 10, 41, 54, 65, 112, 186, 198, 207, 274, 293, 480, 514, 654, 699, 710, 740, 760, 772, 843, 845, 863, 902, 910, 982 ~vakitleri 199, 405, 896, ~ın nihai amacı 666, cemaatle ~ 666
nankörlük 57, 283, 338, 681
nar 161
en-nâr 101, 160, 348, 412, 475, 701, 707, ~ile *cahîm, hutame, sa'îr* ve *lezâ* farkı 49
Nasibeyn 640
nasr 955
nasârâ 384, 842, 921, 932, 933
en-nas 835
natiha 918
nebbee 461
nebe' 957
Nebi 7, 11, 88
nebevî hükûm 578
Necaşi 841
necdeyn 131
Necid çölleri 165
neciyya 465
Necran 101, 539, 624, 812, 813, 819, 822
necvâ 465, 567, 861
nedensellik yasası 598, 643
nedve 644
neffasât 79
nefs 36, 220, 224, 607, 638, 773, 837, 883

nekame 101
neml 245
Nemrut 166, 690
Nesai 212, 270, 350, 653, 892, 963
Nesefi 827
nesh 522, 726, 761, -teorisi 315, 336, 522, 523, 729
nesî 976
nesiye 197
nesr 389
neşrân 152
Nevevî 389
Nevf el-Bikâlî 341
nezir 381, 433
nida 179, 228, 265, 277, 340, 382, 478, 558, 702, 878
nidd 607
nifak141, 654, 660, 789, 792, 813, 854, 855, 858, 860, 881, 896, 897, 996, 978, - gizlemek 987
Nihilizm 308, 415, 572, 632, 650, -in sonu 147
nikah 585, 758, 760, 797, 798, 877, 913, 915
Nil 619
ni'met 63, 510, 731, -'in şükrü 359, 519, -'i inkar 158
Ninova 410, 427, 579, 649
Nisa 331
nisyan 184
Niza 784
Nuaym b. Mes'ud (r) 870
nucûm 587
nûdiye 186, 843
Nûh (a) 2, 71, 87, 104, 151, 237, 252, 256, 258, 259, 279, 353, 356, 373, 383, 392, 410, 424, 430, 436, 439, 441, 444, 494, 564, 566, 576, 607, 650, 662, 664, 795, 801, 817, 868, 889, 910, 942, 948, 965, 982, -kıssası 235, 437, 659, -'un duası 355, 577, -kavmi 48, 92, 126, 150, 263, 280, 353, 354, 355, 556, 560, 642
nûhâ (nehyeden akıl) 47, 189
Numan 988
nûn 29, 270, 279
nûr 60, 112, 157, 291, 349, 412, 475, 549, 701, 795, 804, 805
nuşuz 892
nutfe 587
nutk 247
nuzûlen 368
nübüvvet 4, 60, 389, 997, -mucizesi 667
en-Nüket ve'l-'Uyun 342
Nüzûl 12, 278, 368, 390, 453, 489, 620, 698, 902

O

olgunluk yaşı 638
oluş ve bozuluş (kevn ve fesad) yasası 35, 243, 323, 633, 648, 668
ontolojik: -hakikat 572, -ihtiyaç 574
organik hayat 633
Osiris: 179, 932, -kültü 289
Osman (b. Affan) (r) XXIX, 49, 59, 67, 130, 156, 205, 472, 845, 912, 917, 949, -tertibi 78, 317, 623, 796, 946,
Osman b. el-Huveyris 384, 933
Osman b. Maz'un 506

Ö

öfke 57, 364, 515, 888
öksüz 451, 465, 466, 888
ölüm 20, 92, 122, 135, 209, 255, 322, 393, 470, 530, 552, 656, 712, 734, 837, 910, 964, 992, -korkusu 691, 702, 762, -süz sevgi 973, -sûzlük 342, 372, 572, 821, Hindular'ın ölümü 194,
-den sonra diriliş 146, 332, 432 766, 771, -den çıkmış bir diri 234, -lû kaza 118, 229, 230, 246, 378, 708, -meleği 302, 552, -ün yasaları 790
Ömer b. Hattab (r) 44, 74, 124, 160, 184, 188, 385, 446, 516, 517,696, 853, 924, 943, 946, -'in (İslam'a) teslim oluşu 188, 201, 265
Ömer b. Abdülaziz 25, 885
Ömer R. Doğrul 581
önyargı 102
örgütlü küfür 8
Örtünme 802
özgürlük: gerçek - 684, özgür irade 297, 341,489, 516, 556, 771, -leşme 343
özürlü tasavvuru 255, -lük algısı 682

P

Papa Gelasius 841
pasif iyiler 781, 828
pasif muhalefet 334
pazarlık 70, -lı iman 807
pedagoji 768
Pers 12, 263, 648, 658, 724, 870, 894, -ler 648, 649, -Kralı Ahaşveroş 381, -ordusu 649, -mitolojisi 532
Peygamber (Hz.) 1, 2, 11, 12, 22, 70, 78, 82, 86, 94, 95, 106, 110, 131, 137, 147, 164, 201, 252, 284, 298, 303, 324, 346, 353, 374, 384, 390, 409, 449, 450, 456, 483, 529, 539, 567, 574, 600, 660, 699, 724, 737, 798, 807, 834, 840, 845, 850, 871, 878, 895, 902, 911, 914, 944, 946, 955, 962, 968, 985, 991, -anlayışı 148, -eşleri 867, 873, 874, -Mescidi 873, 936, -suresi 961, -'e karşı savaş 232, -'in beşerî varlığı 171, 347,-in cinsiyeti 469, 567 -'in şahsını inşa 233, -'in vahyi okuyuşu 150, -'in yazma bilmediği 146,
peygamber 22, 42, 104, 152, 178, 217, 324, 349, 420, 436, 466, 512, 562, 579, 656, 754, 813, 940, 986 -lik kurumu 316, 389, 469, 506, 560, 673, 903, -liğin sonlanışı 222, -kıssaları 245, 357, 389, 566, 662, melek - 147, 237, 513, peygamber 22, 29, 42, 75, 104, 108, 126, 389, 720, 832, 872, 940, 948, 962, 974, 986
pişmanlık 177, 204, 209, 290
Plini (tarihçi) 48
polemik 556, 557, 560
Portekizce 192
Pourâna 239
pramidik siyaset 375
pramit 48, 840
Preneler 951
psikanaliz 118, 146, 858
psikoloji:insan -si 472, 725, kitle -si 483, 498, 503, 786 -k çöküş

786, ~k yasalar 399, 418, ~k savaş 789, 798
Ptolemy 48
Put 89, 724, ~lar 90, 130, 287, 419, 724 ~perest kültür 904, ~perestlik 101, 192, 193, 411

R

Rabb 81, 338, 454, 457, 536, *~u'l-Alemin* 1, 412, 563
râbıtû 838
racfeh 202, 282, 446, 478, 664
râcife-râdife 215
racim 37, 268, 473, 476
er-rafiku'l-a'la 3, *898*
rafes 751
Râğıb (el-Isfahanî) XXVII, 13, 32, 44, 63, 132, 140, 148, 164, 175, 197, 198, 211, 223, 225, 229, 246, 247, 248, 254, 266, 272, 274, 278, 279, 286, 292, 296, 298, 311, 320, 338, 369, 380, 406, 423, 456, 466, 468, 474, 475, 476, 477, 498, 508, 510, 513, 515, 518, 520, 531, 562, *568, 569, 602, 607, 609, 613, 662,* 674, 678, 680, 684, 703, 704, 706, 710, 713, 763, *774,* 786, 800, 802, 829, 832, 842, 879, 884, 902, 907, 909, 918, *924,* 960, 972, 977, 985, *996*
raht 252
er-Rahim 1, 302, 883
rahim 121, 140, *547, 663*
er-Rahman 1, 3, 76, 128, 154, 156, 162, 171, 242, 312, 409, 572, 883, ~salatı 162, 171
rakabe 744
Ramazan 50, 51, 52, 141, *624,* 747, 748, 776, 783, Kur'an ayı ~ 747, ~'ın son on günü 46, ~gecesi 5
Ramses II (Firavun) 381, *427*
er-rasul 179, 683
Raşel (Rahel) 463, 468
ratk 571
ravda 609
rayb 320, 434, 448, 544, 604, 608, 667, 698, 807, 992
Râzî 12, 18, 23, 25, 29, 48, 65, 79, 84, 89, 92, 113, 126, 137, 139, 149, 152, 153, 155, 158, 161, 167, 174, 177, 179, 182, 183, 186, 189, 190, 194, 195, 196, 198, *226, 229,* 230, 232, 236, 244, 249, 251, 254, 266, 272, 277, 279, 280, 294, 309, 315, 318, 319, 331, 333, 334, 336, 338, 341, 342, 345, 359, 362, *364,* 366, 376, 382, 383, 392, 393, 394, 395, 400, 403, 406, 408, 411, 412, 418, 421, 432, 436, 438, 449, 453, 454, *459,* 462, 468, 471, 474, 479, 480, 489, 491, 492, 493, 498, 499, 502, 507, 508, 549, 552, 554, 555, 571, 572, 577, 579, 580, 586, 591, 594, 599, 606, 616, 644, 646, 673, 674, 679, 683, 704, 712, 714, 717, 721, 725, 727, 734, 739, 740, 744, 747, 748, 751, 752, 754, 755, 759, 767, 773, 779, 782, 785, 787, 788, 799, 800, 805, 809, 823, 825, 828, 830, 848, 863, 865, 883, 887, 888, 890, 891, 918, 919, 920, 922, 923, 935, 937, 952, 967, 968, 971, 975, *978, 987, 988,* 990, *992, 996*
Rebi 899
recâ 148, 303, *665*
recmen bi'l-gayb 335
ref 821
er-rehb 899
Rehoboam 266, 538
remzen 818
Ress sakinleri 126
Resail (İbn Sina) *140*
Ressliler 150
Reşid Rıza 418, 459, 462, 716
Reuele (Şuayb?) *379*
reyhân 226
Reyhane 877
Reyyan b. Zeyd b. Amr 571
Rıdvan Bıatı 949
rızık 125, 199, 226, 334, 362, 363, *367,* 384, 396, 843, 900, 934
Riab b. el-Berra eş-Şenini 571
riba (faiz) 772, 830
ricâlun 805
rics 280, 428, 499, 713, 743
rîh 656 *riyâh* 656
Roma 12, 174, 386, 539, 819
risale 650
risalet 168, 401, 408, 448, 522, 562, 659, 633, 827, 832 ~rüzgarı 165
ru'b 832
rûh 52, 174, 406, 476, 507, 558, 613, üflenen ~ 302
ruhbanlık 794, 890
Ruhu'l-Emin (Cebrail) 720
rukû' 448, 585
rukûd, merkad 334
Rummanî XXIII
ru'ya (rüya) 390, 401, 460
ru'yet 401

S

sabbâr 533
sabır 55, 710, 740, 976
Sabit b. Kays (r) 758
Sabit b. Dahdah el-Belevi (r) 791
Sabit b. Şimrah 944
sâcidûn 454
sadaka 13, 14, 34, 113, 141, 480, 751, 861, 864, 872, 890, 931, 976, 970, 990
sadakat 173, 772, 918, ~sizlik 892, 906
Sa'd b. Ebi Vakkas (r) 924, 925
Sa'd b. Muaz (r) 810, 872
Sa'd b. Rebi (r) 885
Sa'd b. Ubade (r) 870
Safa ve Merve 740
saff 840
Saffan b. Umeyye 74, 943
Sâffât 177, 366
safh 479, 695
Safiyye (Hz.) 867, 877
Sağa Sarayı 386
Sahihayn 70
sahte annelik iddiası 945
sahte kutsallık 237, 275, 280, 358, 442, 482, 502, 679, 718, 918, 938
sâhûn 643
Saib b. Yezid (r) 845
Sâibe 936
Said b. Cübeyr 117, 137, 141, 185, 276, 306, 396, 517, 525, 725, 782, 798, 878, 884, 960
Said b. Zeyd (r) 189
Said b. Müseyyeb 396, 660, 772, 845, 891
Said Nursi (Bediüzzaman) 904
sâihûn 992

sa'îr 49, 147, 324, 880
sâkıb 134, 366
salât 64, 176, 178, 186, 199, 293, 698, 878, 910, 921, 929, 937, ~'ın ikamesi 293, 699, salevât 720, 760, ~'ul-havf 903, ~edin 921
sâlihat 54, 65, 505, 702, 772, 849, *sâlihin* 828
Salim (mevla Ebu Huzeyfe) 868
Salimoğulları 845
Sâlih (peygamber) 48, 237, 280, 401, 440, 936, ~'in kavmi 237
sâlih amel (amel-i salih) 53, 54, 55, 180, 241, 537, 611, 684, 698, 715, 769, 896, 905, 927, 935
salsâl 474
es-Samed 84, 85, 86
Sami 457, 895, 977, ~geleneği 176, 965
samimi kullar 369, 373
sâmir 591, 664
Sâmirî 192, 194
Samuil Peygamber 762
samyeli 768, 769
San'a 72
es-Sârimu'l-Meslûl 529
savaş: ~ganimetleri 853, 885, 950, ~esirleri 688, 744, 877, 889, ~dökümtüsü 263, ~ahlakı 749, 853, 882, 940, ~ın amacı 779, 783
savm 85, 175, 874
Sayfi b. er-Rahîb 944
sayha 242, 446
sayı sıfatları 682
sayrûret 502
Saz Denizi 711
seb'a 477, 480, 598
Sebe 252, 389, 534, 539, ~kraliçesi 250, 251, ~uygarlığı 535, ~örneği 539, ~halkı 539
sebep 2, 85, 363, 852, ~ler zinciri 297, ~en 345, ~ler alemi 182, 389
Seb'î mesânî 1, 479, 480
Sebt (Şabat) 152, 526, 527, 909, ~Yasağı 389, 895, ~Günü 292, 994
Secah 469
secde 9, 180, 454, 555, 647, 710
sedid 885
sedir (*sidra*) 223, 539
sefer 208, 540, 977
sefih (*sufehâ'*) 737
sefine 140
sehar 18, 644
seka 713
Sekar (cehennem) 18
sekînet 948
Sekülarizm 324
selam 52, 142, 176, 369, 477, 684, 879, ~un 174, 622, ~men 622, 389,
Sel' Dağı 870
Seleme b. Hişam 952
selim fıtrat 918
Selman (Farisi) 252
selsebil 113
selvâ 192, 292, 713
semâ 148, 216, ~*vât* 218, 306, 599
sembolizm 856
Semud (kavmi) 46, 97, 99,102, 151, 359, 441, 477, 479, 589, 599, 646, 681
sene 51, 662
serâ (*seriyye*) 175, 185
es-serv 391
servet 24, 43, 235, 262, 375, 402, 412, 436, 650, 692, 753, 768, 830, ~e ait olmak 386, 650, 791, 837, ~dağılımı 693, ~in budanması 31, 793
Sevad Arazileri 853
sevâen 678
Sevr Mağarası 232
sevvâke 338
sevgi 5, 7, 182, 423, 451, 458, 570, 750, 865, 913, 941, 958, ~nin çarpıklığı 663
seviyyen 173
sevk-i ilâhi 493
Seyyid Ahmed Han 820
Seyyid Kutub 766
seyyie 256, 695, 702, ~*ât* 54, 449
Seyr-i Tâhâvvul-i Kur'an 673
Sezar Trajan 332
sıddik 461, ~*an* 177, 178
sırr 546
sırat-ı mustakim 440, 737
sınıf: kavgası 436, ~tahakkümü 190
sıyam 992
Sibeveyh XXVII, 475, 492
sicctl 73, 444
sidr 223, *sidre* 88, 382
sihir 18, 78, 146, 232, 284, 408, 636, ~baz 125, 190, 411, 480, 646, 724,894, ~bazlar 190, 230, 425, ~in aldatıcı tabiatı 190, gözbağcılık 190, 231, 284, 382, 425, illüzyon 190, 284, 895
es-sikâye 464
sîmâ 691
Sina (Seyna) 380, 715
es-Sîra 67, 90, 411, 692
sirâtehe'l-ûlâ 187
siyâb 16
Sodom 202, 442
son gaye 85, 164
Son Saat 1, 10, 13, 35, 36, 76, 92, 108, 115, 120,141, 147, 151, 160, 181, 186, 201, 202, 218, 219, 221, 242, 256, 258, 261, 297, 301, 327, 335, 338, 346, 469, 479, 519, 533, 555, 561, 563, 566, 574, 603, 604, 608, 609, 620, 621, 622, 624, 629, 633, 650, 657, 674, 675, 684, 690, 880
sorumluluk ~ahlâkı 42, 76, 92, 132, 224, 506, 991 ~bilinci 44, 54, 98, 106, 173, 192, 224, 274, 698, 744, 896, maddi ~ 864, manevi ~ 557
sorumsuzluk 136, 219, 294, 654, 655, 978
soykırım 193, 230
söylem: ~eylem çelişkisi 839, ~ahlakı 15,
sözün gücü 531
spekülasyon 323, 324
su 48, 98, 125, 140, 158, 224, 326, 438, 464, 509, 534, 572, 602, 646, 710, 894
suâl 727, 790
su'hân 187, 230, 380
Subey'a el-Eslemi (r) 915
subhân 390, ~*eh* 555, ~*eke* 493, ~Allah 955, ~*ehu* (tesbih) 177
subûr 147
subat 152

sudûd 688
suhriyyen 617
el-suht 925
suhuf 42, 382, 712
suikast 252, 317, 321, 375, 455, 557, 625, ~teşebbüsü 983
suizan 799, 949, 959
sukifû 879
sulâle 302, 586
sultan 154, 157, 359, 451
summe (bağlaç) 424, 482, 543, 598, 601, 717, 767, 993
sunak taşları 934
surâdık 337
Suriye 101, 460, 648, 776, 850, 868, 953, 990
Suriçlu James 331
Suva' 355
suven 190
Süddî 543, 809, 899
Süfyan b. Uyeyne 707
Süheyl b. Amr 947, 953
Süheyl b. Sayfî 944
Süheylî 73
Süleym (Kabilesi) 870
Süleyman (a) 2, 32, 154, 248, 249, 250, 266, 383, 538, 576, 724, 725, ~ve belkıs 245, 333, ~'ın yargısı 576, 577, ~mantığı 247, ~'ın ölümü 266, 538, ~Mâbedi 104, 390, 726
sülfür taşları 73, 444, 644
Sümame b. Usal (r) 624
Sümer 101
sünnet 94, 475, 576, fiili ~ 876, ~ullah 296, 373, 556
Süryani 331, ~ce 185, 582
Süveyd 998
Süyûtî 342, 410, 471, 482, 839, 890, 920

Ş

Şa'bi 276, 447, 659, 809
Şah Veliyullah 89
şahid 212, ~'lik 12, 116, 120, 398, 774, 904, 937
Şam XXX, 74, 104, 244, 528, 596, 648, 861, 925
Şaman: ~izm 86, 210, ~şairleri 227
Şâtıbî XXI, 149, 157, 356, 699, 924
şe'âir 140
şecerun 509
şefaat 20, ~çi 182, ~çi aramak 278, ~edilen 540, ~eden 540, ~yetkisi 540
şefkat 71, 77, 107, 139, 178, 210, 228, 240, 249, 443, 638, 685, 738, 791,795, 827, 939, 941, 969, 977, 993, 993, 996
şegaf 458
şehr 51
şehîd 686, 737, 740
şekk 359, 434, 544, 604, 608, 807, 959, 992
şekl 607
Şekûr 358, 610, 696
şer 47, 79, 81, 98, 342, 413, 484, 512, 572, 817, 870, ~tanrısı 484
Şeref (Hz. Eyyub'un oğlu) 579
şeriat 480, 632, 737, 927, 976
şer'î yasalar 730
Şevkânî 92, 226, 734, 760
Şevval 697, 812, 867, 870, 967
Şeytan 2, 37, 38, 80, 81, 82, 90, 142, 149, 184, 266, 270, 272, 368, 454, 476, 601, 707, 865, ~'ın polemiği 272, ~'ın gör dediği yer 593, 785, ~'sı güçler 593, ~'u'l aslî 362, *şeyâtîn* 578
şiir 11, 142, 241, 348, 367, 682, 842, 924
şikâk 604
şirk 16, 21, 86, 143, 393, 414, 418, 428, 434, 449, 492, 500, 506, 509, 545, 546, 581, 616, 636, 709, 826, 854, 880, 894, 898, 962, 970
şirzime 232
şiye'an 654
şizofren 868, 930, manevi ~ 618
Şu'abu'l-İman 160
Şuayb (a) 188, 237, 280, 378, 441, 445, 899
Şuayb b. Mehdim zî Mehdim 571
şuhh 696, 854
şûrâ 605, 611
şükûr 3, 459, 740

T

taakkul 295, 815
Tabakât /ı İbn Sa'd/ 524, 901
Tabatabâî (Allame Hüseyin) 60, 443
Taberânî 53, 54, 322, 963
Taberî 10, 11, 12, 29, 36, 48, 57, 73, 74, 77, 88, 90, 105, 111, 137, 140, 148, 149, 152, 155, 164, 168, 175, 176, 179, 180, 182, 185, 186, 190, 193, 206, 212, 223, 228, 231, 232, 237, 240, 246, 248, 250, 251, 254, 265, 273, 294, 297, 298, 309, 315, 316, 318, 331, 336, 339, 343, 345, 347, 366, 376, 383, 385, 390, 393, 395, 396, 397, 398, 404, 406, 411, 418, 426, 446, 447, 449, 453, 459, 461, 462, 466, 467, 469, 470, 474, 475, 480, 481, 486, 489, 490, 495, 498, 512, 513, 514, 515, 517, 521, 530, 533, 567, 568, 572, 577, 578, 579, 581, 582, 586, 589, 590, 597, 609, 610, 618, 620, 624, 626, 631, 637, 645, 646, 649, 651, 653, 655, 659, 663, 675, 679, 680, 711, 720, 723, 724, 729, 732, 743, 744, 749, 752, 753, 771, 782, 787, 797, 798, 801, 804, 805, 809, 810, 818, 819, 823, 825, 830, 840, 859, 869, 873, 878, 883, 891, 895, 899, 902, 904, 909, 910, 918, 920, 925, 928, 935, 937, 938, 941, 943, 944, 948, 949, 953, 954, 955, 957, 963, 975, 978, 980, 984, 987, 992, 994, 996
tâbût 763
tâ'budûn 373
Tâcu'l-'Arûs 32, 42, 186, 189, 276, 286, 332, 360, 368, 507, 537, 611, 650, 685, 717, 771, 826, 892, 894, 927
tadlîle 774
tafsil 642, 797
tâğût 797
tağyîr 404, 653
tâhâ 216
tahâhâ 98
tahiyye 155
tahrîf 717
tahrik 642
et-Tahrir /ve't-Tenvir/ 543, 845
tahsiniyyât 508, 509

tahvîl 404
tahyîr 613, 797, 806
Taif 89, 314, 973, ~dönüşü 379, 451, 466, 634, 640, ~seferi 259, 348
takdis 705, 706, 841, 955
takiyye 524, 817
8, 97, 98, 224, 234, 274, 644, 698, 748, 956, 958, ~hidayetin altyapısı 698, ~elbisesi 273, 578
talak (boşanma) 758, 882, 914
tâllahi 464
Talût ve Calût kıssası 762
talh 223
ta'lîmu'l-esma 705
Talmud 718, 724
tame'an 278, 303
Tanı atama yetkisi 448, 481
Tanı Buyruğu 581
et-Tânk 134
tarih 100, 388, ~sel yasalar 419, ~in değişmez yasası 568
tasadduk 994
tasavvur (algı biçimi) 432, 549, 840, ~ât-tasdikat 346, bozuk ~ 194
Tavûs 845
tayr 73, 393
tayy 242, 354
Tayy lehçesi 136
tayyibât 291, 768, 918
tebârake 146, 278, 322
teberruc 874
Tebük 976, 990, ~seferi 796, 858, 968, 976, 978, 985, 987
tebyîn 11, 516,
tebdîl 170, 354, 364, 653
tedbîr 411
tedebbür 295, 707, 814, 898
Tedvin asrı 414
tefakkuh 271, 295, 500, 815, 936
tefekkur 17, 271
Tefhimu'l-Kur'an 406, 795
tefkîr 17
tefsir edebiyatı 346
Tefsiru'l-Beyani 26, 44, 130, 960
Tefsiru Cüz'i-'Amme 79
Tefsiru'l Kur'an ve Te'vilu'l Furkan XII
Tefsiru'l-Kebîr 2, 86, 364, 448, 848
teğâbun 693, 694
tehdîd 56, 986
tekamül 105, 136, 206, 301, 512, ~kanunu 354
tekbir 16
tek tanrıcılık 177
tekvîr 35
telakki 81, 446, 708
temâsil 287, temsîl 856
tennûr 438
tenzih 148, 492, 706, 903, mutlak ~ 779
tenzil 146, 300, 453, 472, 520, 548
tertil 150, ~emrinin amacı 11
tesbih 40, 129, 198, 226, 602, 650, 705, 840, 844, 857, 876, 955
tescîl 73
tesettür 274, 802, 878, 879,
teshîr 116, 631
te'sim 223
teslimiyet 9, 454, 468, 499, 733, 753
teslis 176, 641, 729, 932
tesviye 338, 607
teşâbuh 703
teşbih 210, 779, 804, 955
teşkâ 185,
Teodosios (II) 332
tetlû 418, 724
tevbe 431, 536, 741, 887, 972, ~i nasûh 964
teveffî 212, 322, 551, 552, 821
tevellâ (tevellî) 94, 691
tevhîd 1, 3, 60, 67, 84, 306, 389, 473, 545, 566, 570, 827, 968, ~i rububiyyet 82, 313, 483, ~hassasiyeti 483, ~ve adâlet 64, 81, 183, 192, 352, 437, 444, 733, 740 ~ailesi 576, ~ve vahdet 580, ~akidesi 352, 375, 679te'vil 343, 397, 419, 815
Tevrat 33, 129, 150, 193, 239, 290, 291, 293, 318, 342, 382, 389, 409, 452, 482, 631, 709, 711, 712, 715, 720, 723, 724, 726, 735, 804, 814, 820, 822, 826, 840, 841, 843, 844, 850, 872, 926, 931, 933, 938, 953, 974, 992
tevriye 369, 793
tevvâb 798
teyemmüm 882, 894, 920
tezekkür 295, 500, 815
tezkiye 2, 290, 734
tıbâk 354
tıbâkan 323
Tıval'i-Mufassal 100, 133
tıyera 393, 394, 895
ticaret 72, 74, 291, 444
tilâvet 168, 336, 344, 710, *hakka tilavetihi* 731
tîn 302, 586
Tirmizî 4, 43, 70, 84, 86, 94, 104, 106, 117, 136, 163, 221, 222, 241, 245, 250, 262, 300, 356, 430, 518, 545, 556, 640, 642, 648, 650, 668, 673, 712, 715, 747, 760, 827, 851, 885, 924, 954, 962, 967
toplum: ~sal dönüşüm192, 432, ~sal statü denkliği 642
Tora (Tevrat) 382
Tri-Marti 932
Tubâ 99
Tubba' kavmi 126, 626
tufan 202, 286, 308, 424, 436,
tu'fekûn 164, 563
Tûr 317, 380 ~'i Sina 318, 372
tuslimûn 520
Tutankhamon (Firavun) 427
Tutmosis (Firavun) 427
Türkçe XXVIII, 18, 33, 88, 146, 183, 195, 251, 263, 291, 302, 339, 412, 432, 438, 443, 480, 520, 537, 627, 713, 768, 822, 984
Tuva vadisi 186, 215

U

Ubeydullah b. Cahş (r) 384, 933, 943
Ubeyy b. Ka'b 343, 467, 739
Ubeyy b. Halef 415
ubûdiyyet 4
uğurluluk-uğursuzluk 393
Uhud 655, 687, 812, 813, 828, 829, 830, 831, 832, 834, 838, 850, 870, 939, 946, 990
ukbâ 312
Ukbe b. Ebi Muayt 556, 943, 952
uli'n-nuhâ 198

ulleyka 380
ulu'l-elbab 562, 762
ulu'l-emr 896
Umeyme bt. Bişr (r) 944
Umeyme 804
umm 138, 616, 737
ummî 718
umre 741, 940, 946, 970, 972
ummet 275, 432, 472, 616, 827 *~en* 526
Ummu Cervel 943
Ummu Kulsum 943, 944
Ummu'l Kitab 1, 480, 488
umniyye 683, 727
umut kesmek 272, 553, 706
Uriah 265
Urve (b. Zübeyr) 883
usve 871
Utbe b. Rebia 596
utlu 666
uygarlıklar 274, 392
uyku: nimeti 652, ~'nun denetimi 644, ~'nun büyüsü 644
Uzeyr (a) 974
Uzza 89, 514

Ü

Üç Muhammed 402, 562, 735, 822
Ümeyye b. Ebi's-Salt 295, 517
Ümeyye b. Halef 67, 415
Ümmet 52, 421, 487, 512, 590, 616, 730, 737, 827, 933, ~i Musa 709, 717, ~i Muhammed 168, 352, 709, 717, 792, 882, 926, 933, 956
ümmi 290, 842
Ümmü'l-'Alâ 91, 637
Ümmü Eymen (r) 995
Ümmülfadl 952
Ümmü Habîbe (r) 943
Ümmü Seleme (r) 885, 915
Üsame b. Zeyd (r) 902
ünsiyet 186
üslup 115, 252

V

Vadi'l-Kurâ 48
vahdet 308, 395, 496, 580, 827
Vâhidî 67, 659, 776, 848, 954
vahy 28, 88, 613, ~ilahî bir inşa projesidir 68, 184, 568 ~meleği 5, 52, 87, 89, 180, 194, 206, 391, 475, 613, 777, 866, 963 ~mucizesi 258, 667 ~kesintisi 15, 22, 37 ~süreci 5, 15, 22, 25, 175, 290, 419, 434 ~yle diyalog 123, 196, 955, ~in amacı 186, 262, 428, 576, ~in diriltici mahiyeti 656 ~in hakikati 146, ~in hayatı inşası XII, ~in hedefleri 81, 306, 358, 653, 689, ~in lafızları 41, 711, ~in kendine duyduğu özgüven 146, ~in muştusu 544, ~in olağanüstü gücü 567, ~in rehberliği 151, 322 ~lerin ortak kaynağı 195, 199, sözlü ~ 108, 644
Va'il kabilesi 9
Vakıdî 74
vallahi 234, 464, 466, 467, 637, 715, 756
Varaka b. Nevfel 384, 933
vâriduha 181
varlık: ~ın hakikati 150, 233, 431, ~kategorileri 230, 568, 705, ~hiyerarşisi 387, 514, 558, 681, 905, ~sabahı 47
vassalnâ 383
vasîle 936
vasiyyet 734, 745, 746, 884, *~u'l-vacibe* 884
vav 3, 23, ~ı ta'lîl 3, ~ı ibtidaiyye 415, 704 ~ı tefsiriyye 54, 78, 509, 735, ~'ın misal anlamı 292, ~'ın beyaniye özelliği 188, 402, 472, sekiz ~'ı 964
vecede 742, 749, 900
vech 274, 429
veciz 1, 156, 176, 201, 228, 255, 448, 587
Veda Haccı 2
Vedalar 239
Vedd 355, 354
el-Vedûd 100, 102, 182, 445, 865
Vehb b. Muhsan 949
vehm 959
vekarne 873
vekîl 392, 400, 490, 554, 868
veli 148, 342, 346, 400, 485, 674, 864, 928
Velid b. Mugire 17, 18, 30, 57, 66, 90, 94, 632, 952
vera 957
vesat 737
vesile 400
vesm 113 195, 296
vesvese 82, 126, 497, *vesvâs* 82
vicdan 212, 219, 703, 823, 918
yildân 113
vird 182, 446,
Viyana 951
vizr 193, 505, 547
vudd 183, 865, 941, 958

Y

Yasir ailesi 524
Yahuda Krallığı 709
Yahudi 129, 301, 342, 350, 372, 708, 720, 734, 786, 932, 946, ~leşme 184, 271, 357, 628, 697, 726, 730, 789, 793, 826, Medine ~leri 666, 710, 712, 720, 724, 825, ~'lik 129, 234, 342, 502, 526, 608, 737, Sadukiyen ~, ~ler 19, 29, 101, 126, 342, 370, 502, 578, 726, 909, 974, ~kültürü 348, 547, 574, 756, ~Kabalizmi 348, 350, ~ce bir kibir 350
Yahudileşme Temayülü 295, 503, 727, 735, 786
Yahyâ (a) 154, 171, 172, 173, 174, 812, 818, 824, 841, 924
Yahya b. Abdurrahman b. Hatib 924
yakîn 246, 544, 710, 770, 959, 992
Yakub (a) 172, 426, 439, 452, 454, 455, 456, 463, 579, 709, 734, 736, 826
Yaratıcı: özne 587, ~nın varlığı 592
yaratılış amacı 40, 41, 79, 99, 338, ~'ın aşamalılığı 128
yebûr 165
yechadûn 667
Ye'cûc-Me'cûc (Gog-Magog) 346, 580, 581
Yedi Gök 598, 704
Yed-i Beyza 380, 381, 408, 625
yef'alûn 806
Yeğûs 355

yehdî 806
yeryüzü 108, 210, 414, –nün eksiltilmesi 625
Yemen 28, 72, 138, 251, 355, 509, 539, 571, 640, 724, 802, 810, 871, 882
yemin 719, 746, 756, 889, 943, 962
yemm 711
yeniden diriliş 76, 116, 120, 152, 165, 210, 213, 372, 544, 642, 644
yetim (ç. *yetâmâ*) 112, 132, 719, 883
Yeremya (a) 289, 392, 710, 714
yeşâ' 31, 312, 396, 417, 512, 521, 542, 606, 609, 632, 668, 677, 703, 737, 770, 794, 800, 806, 922,
yeşkâ 198
Ye'ük (put) 1175
yevm 23, 128, 301, 976, *–un meşhûd* 101
yıldız 36, 92, 154, 454, 493, 587
yol oğlu 655
yönetme 345, 833
yu'lekûn 622
Yunanca 331, 347, 484
Yunus (a) 07, 372, 373, 410, 427, 430, 579, –peygamber 318, 331, –'un tevbesi 34
yusebbihu 805
Yusuf (a) 176, 333, 383, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 560,
yutikûnehu 746
yüceltme 40, 182, 188, 246, 376, 391, 422, 423, 524, 821, 911
yürek fethi 780, 947, 948
yüzey gerilimi 153
yevmu'l-furkân 783

Z

zafer ahlakı 954, 955
z'am 694, *zu'm* 694
zaman algısındaki izafilik 195
zakkûm (lanetli ağaç) 99, 224, 368, 402, 627, 647,
zalim: 250, 159, 275, 304, 375, 426, 457, 490, 546, 594, 683, 842, 881, 898, 927, 965, –in ateşi, 100, –in 571, 574, 575, 637, 664, –ûn 247, 541, 667, –iktidar 190
zalûm 546
zann 710, 959 *zanne* 203
zâlike 679
ez-Zahir 790
Zâriyât 642
zati-cevherî 916
zâtu's-sudûr 324, 547
zaruriyyât 157, 508
Zebânî 8, 9
Zebur 400, 582, 836, 910
Zeccac XXVII, 40, 79, 153, 278, 281, 314, 368, 392, 479, 610, 650, 805
Zeccâcî 740
zehebe 810
Zekeriyya (a) 154, 171, 172, 173, 714, 812, 818
zekât 13, 14, 34, 54, 98, 141, 173, 176, 207, 246, 290, 480, 529, 597, 655, 699, 709, 713, 727, 744, 771, 772, 777, 808, 830, 859, 864, 910, 929, 931, 976, 980, 990 –verilecek sınıflar 803
ze'l-kifl (*zu'l-kifl*) 268, 578
zelle 94, 708
zelûl 325
Zemahşerî XXVII, 16, 26, 29, 31, 113, 126, 155, 198, 239, 248, 251, 252, 261, 264, 271, 276, 279, 294, 304, 309, 310, 314, 315, 333, 336, 340, 359, 361, 362, 363, 364, 385, 390, 392, 394, 396, 401, 411, 421, 438, 446, 449, 453, 454, 460, 462, 469, 471, 472, 473, 474, 480, 489, 497, 499, 507, 508, 510, 515, 524, 525, 543, 544, 580, 593, 607, 647, 649, 650, 653, 661, 664, 673, 688, 704, 705, 712, 713, 729, 734, 749, 752, 754, 755, 785, 819, 824, 825, 826, 856, 865, 872, 881, 910, 923, 928, 952, 959, 964, 988, 996
zenb 562
zencebîl 113
zengin-yoksul 330, 338, 703, 907
Zend-Avesta 239, 677
Zerdüşt 649, 677 –izm 572 –iler 649, –lük 211
Zerkeşî 203
zevc 172, 547, 607, 818, 883 –*eyn* 438, 607, 646
Zeyd b. Amr (b. Nufeyl) 438, 571, 933
Zeyd b. Harise (r) 868, 943
Zeyd b. Sabit (r) 967
Zeyneb (Hz.) 798, 944
zeytin 104, 105, 496, 509, 586, 804
Zeytin Dağı 104
zıhar 689, 861, 862, 863, 868,
zıll 151
zırh yapımı 537, 578
zıt kutupluluk-çift kutupluluk 60, 92, 140, 158, 163, 166, 210, 211, 607, 646
zikr 7, 11, 26, 41, 140, 263, 399, 500, 449, 567, 568, 582, 591, 592, 618, 704, 852, 860, 876, –ullah 312, 666, 845
Zilkâde 867
Zilhicce 751, –'nin ilk on günü 47
zi'l-me'âric 206
zilzâl 107
zina 154, 265, 774, 796, 797, 798, 887, 914 –iftirası 798, 800, evlilik dışı cinsel ilişki 585
zindan 393, 451, –arkadaşı 461, 462
zînet 193, 274Ziyad b. Lebid el-Ensarî (r) 715
zubur 260, 513, 522
zulm 148, 241, 493, 571, –ün iktidarı 89
Zuhrî 389, 725, 944
Zuhr-i Ahir (veya "ahar") 846
Zuhruf 416
zuhul 674
zulefen 449
zu-mirra 88
Zu'n-nûn 579
Zûnuvas 101, 102
Zübeyr (b. Avvam) 57
Zülkarneyn (a) 32, 330, 344, 345, 348 –kıssası 346
Zührî 389
Züleyha 451, 452, 459
zurkâ 195
zunûb 449

HAYAT KİTABI KUR'AN VE KLASİK NÜZÛL SIRALAMALARINI GÖSTERİR CETVEL

	Hayat Kitabı Kur'an	Hz. Osman Mushafı	İbn Abbâs Mushafı	Cafer Es-Sâdık Mushafı
1	Fâtiha	'Alak	'Alak	'Alak
2	'Alak	Kalem	Nûn	Nûn
3	Müzzemmil	Müzzemmil	Duhâ	Müzzemmil
4	Müddessir	Müddessir	Müzzemmil	Müddessir
5	Duhâ	Fâtiha	Müddessir	Mesed
6	Şerh	Mesed	Fâtiha	Tekvir
7	Kalem	Tekvir	Mesed	A'lâ
8	Tekvir	A'lâ	Tekvir	Leyl
9	A'lâ	Leyl	A'lâ	Fecr
10	Leyl	Fecr	Leyl	Duhâ
11	Fecr	Duhâ	Fecr	Şerh
12	Kadr	Şerh	Şerh	'Asr
13	'Asr	'Asr	Rahman	'Adiyât
14	'Âdiyat	'Âdiyat	'Asr	Kevser
15	Kevser	Kevser	Kevser	Tekâsür
16	Tekâsür	Tekâsür	Tekâsür	Mâ'ûn
17	Mâ'ûn	Mâ'ûn	Mâ'ûn	Kâfirun
18	Kâfirun	Kâfirun	Fil	Fil
19	Tebbet	Fil	Kâfirun	Felak
20	Fil	Felak	İhlas	Nas
21	Kureyş	Nâs	Necm	İhlas
22	Kâri'a	İhlas	'Abese	Necm
23	Felak	Necm	Kadr	'Abese
24	Nâs	'Abese	Şems	Kadr
25	İhlas	Kadr	Burûc	Şems
26	Necm	Şems	Tîn	Burûc
27	'Abese	Burûc	Kureyş	Tîn
28	Şems	Tîn	Kâri'a	Kureyş
29	Burûc	Kureyş	Kıyâmet	Kâri'a
30	Tîn	Kâri'a	Hûmeze	Kıyâmet
31	Zelzele	Kıyâmet	Mürselât	Hûmeze
32	İnsan	Hûmeze	Kâf	Mürselât
33	Kıyâmet	Mürselât	Beled	Kâf
34	Hûmeze	Kâf	Tarık	Beled
35	Mürselât	Beled	Kamer	Tarık
36	Kâf	Tarık	Sâd	Kamer
37	Beled	Kamer	A'râf	Sâd
38	Tarık	Sâd	Cin	A'râf
39	Yâsîn	A'râf	Yâsîn	Cin
40	Furkan	Cin	Furkan	Yâsîn
41	Rahmân	Yâsîn	Fatır	Furkan
42	Fâtır	Furkan	Meryem	Fatır
43	Meryem	Fatır	Tâhâ	Meryem
44	Tâhâ	Meryem	Şu'arâ	Tâhâ
45	Hâkka	Tâhâ	Neml	Vâkı'a
46	Me'aric	Vâkı'a	Kasas	Şu'arâ
47	Nebe'	Şu'arâ	İsra	Neml
48	Nâzi'ât	Neml	Yûnus	Kasas
49	İnfitâr	Kasas	Hûd	İsra
50	Vâkı'a	İsra	Yusuf	Yûnus
51	Şu'arâ	Yûnus	Hicr	Hûd
52	İnşikâk	Hûd	En'âm	Yusuf
53	Neml	Yusuf	Sâffât	Hicr
54	Kamer	Hicr	Lokman	En'âm
55	Sâd	En'âm	Sebe'	Sâffât
56	A'râf	Sâffât	Zûmer	Lokman
57	Secde	Lokman	Câfir	Sebe'
58	Ra'd	Sebe'	Fussilet	Zûmer
59	Tûr	Zûmer	Şûrâ	Câfir
60	Mülk	Câfir	Zuhruf	Fussilet
61	Câsiye	Fussilet	Duhân	Şûrâ
62	Kehf	Şûrâ	Câsiye	Zuhruf
63	Cin	Zuhruf	Ahkâf	Duhân
64	Nûh	Duhân	Zâriyât	Câsiye
65	İbrahim	Câsiye	Câşiye	Ahkâf
66	Sâffât	Ahkâf	Kehf	Zâriyât
67	Kasas	Zâriyât	Nahl	Câşiye
68	İsra	Câşiye	Nûh	Kehf
69	Yûnus	Kehf	İbrahim	Nahl
70	Hûd	Nahl	Enbiya	Nûh
71	Yusuf	Nûh	Mü'minûn	İbrahim
72	Hicr	İbrahim	Ra'd	Enbiya
73	En'âm	Enbiya	Tûr	Mü'minûn
74	Nahl	Mü'minûn	Mülk	Secde
75	Lokman	Secde	Hâkka	Tûr
76	Sebe'	Tûr	Me'aric	Mülk
77	Zûmer	Mülk	Nebe'	Hâkka
78	Mü'min	Hâkka	Nâzi'ât	Me'aric
79	Enbiya	Me'aric	İnfitar	Nebe'
80	Mü'minûn	Nebe'	İnşikak	Nâzi'ât
81	Fussilet	Nâzi'ât	Rûm	İnfitar
82	Şûrâ	İnfitar	Ankebût	İnşikak
83	Zuhruf	İnşikak	Mutaffifin	Rûm
84	Duhân	Rûm	Bakara	Ankebût
85	Câsiye	Ankebût	Enfal	Mutaffifin
86	Ahkâf	Mutaffifin	Âl-i İmran	Bakara
87	Zâriyât	Bakara	Haşr	Enfal
88	Rûm	Enfal	Ahzab	Âl-i İmran
89	Ankebût	Âl-i İmran	Nûr	Ahzab
90	Mutaffifin	Ahzab	Mümtehine	Mümtehine
91	Hac	Mümtehine	Fetih	Nisâ
92	Muhammed	Nisâ	Nisâ	Zelzele
93	Teğabûn	Zelzele	Zelzele	Hadîd
94	Bakara	Hadîd	Hac	Muhammed
95	Enfal	Muhammed	Hadid	Ra'd
96	Hadid	Ra'd	Muhammed	Rahman
97	Nûr	Rahman	İnsan	İnsan
98	Âl-i İmran	İnsan	Talâk	Talâk
99	Saf	Talâk	Beyyine	Beyyine
100	Cuma	Beyyine	Cuma	Haşr
101	Beyyine	Haşr	Secde	Nasr
102	Haşr	Nûr	Münâfikûn	Nûr
103	Münâfikûn	Hac	Mücâdele	Hac
104	Mücâdile	Münâfikûn	Hucurât	Münâfikûn
105	Ahzab	Mücâdele	Tahrîm	Mücâdele
106	Nisâ	Hucurât	Teğabun	Hucurât
107	Talâk	Tahrîm	Saf	Tahrîm
108	Mâide	Teğabûn	Mâide	Saf
109	Mumtehane	Saf	Tevbe	Cuma
110	Fetih	Cuma	Nasr	Teğabûn
111	Nasr	Fetih	Vâkı'a	Fetih
112	Hucurât	Mâide	'Adiyât	Tevbe
113	Tahrîm	Tevbe	Felak	Mâide
114	Tevbe	Nasr	Nas	-

Kalem: Nûn, Mü'min: Câfir, Mumtehane: Mümtehine, Mücâdile: Mücâdele, Sevk: İsrâ'îl, Tebbet: Mesed, Zelzele: Zilzâl

Nüzûl Sırasına Göre

Hayat Kitabı KUR'AN

GEREKÇELİ MEAL-TEFSİR

Mustafa İslâmoğlu

